VICTOR KERNBACH

DICȚIONAR DE MITOLOGIE GENERALĂ

Referent științific:

Prof. univ. dr. GHEORGHE VLĂDUȚESCU

Redactor Olga-Silvia Turbatu

VICTOR KERNBACH

DICȚIONAR DE MITOLOGIE GENERALĂ

MITURI • DIVINITĂȚI • RELIGII

EDITURA ALBATROS
București, 1995

Coperta de MIRCEA MUNTENESCU

BIBLIOTECA PUBLICĂ
„L. REBREANU"
Str. Lucreț. Pătrășca.. 4 Sl. Cl.
— BUCUREȘTI —

77618

ISBN 973-24-0336-5

ARGUMENT

Acest dicționar nu a fost la început, pentru autorul său, un scop în sine, ci un aparat personal de laborator, fișierul slujind de fapt alte lucrări; publicarea selectivă a unor fișe, sub forma primei ediții (Editura Albatros, 1983), a urmărit să devină un instrument de informare pentru orice om interesat de materia mitologiei generale. Dar epuizarea neașteptat de rapidă a celor 50 000 de exemplare inițiale (probabil și datorită absenței din bibliografia românească a unei atari lucrări), ca și primirea sa bună în presă și printre oamenii de specialitate, a făcut posibilă tipărirea unei ediții noi (Editura Științifică și Enciclopedică, 1989) care nu mai era însă o reeditare, ci o variantă nouă, rescrisă și îmbogățită cu câteva sute de termeni noi, cu informație de amănunt suplimentară și cu diferite comentarii și referiri la izvoare. Astfel, s-a ivit nevoia unei a treia ediții, care – sporită și ea, dar mai ales clarificată în detalii – acum, după trecerea prin filtrul vremii, râvnește să fie o ediție definitivă.

Departe de a-și asuma ambiția exhaustivității, nici acum acest Dicționar de mitologie generală, *cu cele aproape 2700 de articole ale lui, nu face decât să acopere o arie ceva mai largă din teritoriul atât de vast al problemelor sale.*

Materia dicționarului a fost organizată astfel, încât, înlesnind consultarea alfabetică, să conducă spre toți termenii înrudiți cu cel abordat. Dicționarul cuprinde mitologia generală a omenirii în înțelesul că, nefiind o operă documentară absolută, care să nu fi evitat nimic din ceea ce intră în domeniul său, el, totuși, oferă destule repere asupra tuturor zonelor mitologice cât de cât interesante ale lumii (divinități, mituri, ritualuri, concepții etc.), dar și asupra elementelor sau ramurilor adiacente ale mitologiei ca obiect de cercetare științifică (noțiuni, definiții, doctrine, ipoteze, opere, personalități). În situațiile de interes special, s-au inclus și elemente de mitologie comparată, iar unde s-a simțit utilă recomandarea unor căi de informare mai amplă, au fost adăugate scurte trimiteri bibliografice, la obiect, în diferite limbi de circulație.

Fără a fi, în același timp, și o lucrare integrală a doctrinelor și credințelor religioase, dicționarul își extinde atenția și asupra mai multor repere din aria religiilor, întrucât orice formă religioasă își asumă responsabilitatea mistică și teologică a miturilor aferente, pe care și le-a încorporat ca materii tradiționale și le-a codificat într-un sistem propriu de credințe, de dogme, de principii, odată cu responsabilitatea reîntâlnirii cu formele arhetipale, de tradiție magică sau mitică, în exercițiul ritual de cult. Iar dacă acest dicționar nu oferă, bunăoară, toți termenii autonomi din clasificarea generală a cultelor și sectelor ori din doctrinele teologice, în schimb religiile principale din istorie, cu structura și specificul lor doctrinar și ritual, sunt prezentate fie deosebit, fie în contextul explicării unor forme de transfer al mitului în cult sau în rit.

Deoarece totuși nu puține persoane (și nu numai dintre cele neavizate) mai confundă mitologia cu literatura, modalitatea de alcătuire a Dicționarului de mitologie generală *a năzuit să arate, prin ea însăși, că studiul mitologiei generale nu*

face parte din studiul istoriei generale a literaturii; faptul că multe mituri ne sunt accesibile numai din trancripțiile istorice, filosofice sau literare (și atunci le considerăm mitografii, directe sau indirecte) nu-l obligă pe mitolog să confunde mitologia cu istoria literaturii ori cu istoria sistemelor filosofice, după cum circulația frecventă a miturilor în folclor nu-l transformă pe mitolog în folclorist (sau invers), fiecare cercetător putând umbla pe un teren comun în urmărirea propriei ținte.

Împrejurarea ultimelor două ediții se leagă și de anumite datorii morale ale autorului față de bunele cuvinte, spuse sau scrise, după întâia ediție, în primul rând de regretatul filosof Constantin Noica și de profesorul Gheorghe Vlăduțescu, precum și față de binevoitoarele recenzii, asupra ediției a doua, publicate de Z. Ornea și de Constantin Crișan. De fiecare dată, manuscrisul dicționarului a beneficiat de lectura și de sfaturile prof. Gh. Vlăduțescu (nașul exigent al celor trei ediții). Gratitudinea autorului nu-i va ocoli, bineînțeles, nici pe temerarii editori care și-au asumat aventura publicării unei tipărituri dificile ca aceasta.

Cartea dorește să arate că oamenii din epocile arhaice au trăit intens niște mari experiențe istorice și spirituale, diferite doar în amănuntele evenimentelor, întrucât cadrul fenomenal le-a fost același, dictat de specificul speciei biologice, care este și o producătoare perpetuă de mitosferă, însă neinfirmat de anume deosebiri geoclimatice, la urma urmei, în acest sens secundare. Mai mult decât atât, un dicționar al mitologiilor lumii poate demonstra, în felul său, circulația în lumea timpurie a ideilor primare, din care s-a dezvoltat exercițiul inteligenței omenești și, în consecință, cultura omenirii, care este un întreg indivizibil.

27 martie 1994

AMĂNUNTE ORIENTATIVE

Titlul fiecărui articol indică numele sau termenul principal, căruia îi urmează una sau mai multe denumiri secundare; în cazurile importante sunt indicate, în paranteze, etimologiile; tot în paranteze se dau, cu caractere obișnuite, traducerile numelor care au un sens figurativ, iar cu caractere distincte, epitetele zeilor și eroilor mitici, precum și uneori formele fonetice curente ale numelor mitologice de mai mare circulație.

Termenii mitologici (mai cu seamă numele de divinități) s-au transcris cât mai aproape de rostirea originală, într-o grafie unitară, având la bază sistemul de transliterație adoptat de lexicografia engleză, mai simplu decât altele; s-au exceptat de la acest sistem numele și noțiunile mitologice ale popoarelor Americii precolumbiene, unde tradiția a impus demult un sistem propriu, în spiritul scrierii spaniole (de exemplu, Chi-Xibalba = Ci-Șibalba; Cinteotl = Sinteotl) și numele chineze, pentru care s-au utilizat regulile de transliterație în grafie latină, stabilite de Academia Chineză (de exemplu shenren =șenjen); de asemenea, termenii și numele sanscrite figurează în conformitate cu normele lingvistice internaționale de transliterație; dar numele grecești sunt transliterate fonetic, renunțându-se – cu câteva abateri temeinic intrate în uz – la formele inconsecvente așa-zis tradiționale, de obicei după latină, care țin sau de *interpretatio romana* sau de fonetica fantezistă a primilor traducători moderni, în nici un caz de logica lexicografică modernă; totuși, chiar în cazurile exceptate, se indică în paranteze forma originală; *ch* este aproape în toate situațiile *č* asilabic, deci scurt (ca în românescul *ciur*), afară de numele germanice, eline și celte, unde are valoarea unui *h* distinct; unele transcripții caută să sugereze pronunția originală, cu neputință de transliterat fără ambiguitate în grafie latină: așa sunt îndeobște numele asiatice și africane, și chiar unele sunete speciale scandinave (de exemplu *dh* în Odhinn, cu o vibrație mai mult guturală, transcriind – cum recomandă justificat Georges Dumézil – fenomenul scandinav specific); *q* transcrie un gen de *k* palatal, aproape sincopat, specific limbilor semitice; *y* (iod) este un *i* scurt (de exemplu *yin* = *iin*); numele biblice frecvente păstrează și forma bisericească tradițională, ca și transliterația formei originale; în fine, la numele slave s-a utilizat, potrivit tradiției, o transcripție fonetică ce se ferește totuși de adaptare fonetică,

Pentru economisirea spațiului, s-au operat – mai ales în formulările generale – unele prescurtări de cuvinte deosebit de frecvente (afară de articolele unde acestea devin noțiuni principale sau unde ele ar împiedica urmărirea fluentă a frazei), după următoarea listă:

abh. *(abhaz)*
adj. *(adjectiv)*
ad-litt. *(ad-litteram, textual)*
afr. *(african)*
akkad. *(akkadian)*
amerind. *(amerindian)*
ap. *(apostol)*
aprox. *(aproximativ)*
aram. *(aramaic)*
arh. *(arhaic)*
arhip. *(arhipelag)*
arm. *(armean)*
art. *articol)*
asir. *(asirian)*
babil. *(babilonian)*
BAR *(Biblioteca Academiei Române)*
biel. *(bielorus)*
bulg. *(bulgar)*
cap. *(capitol)*
cf. *(conferă, compară)*
col. *(colecție)*
coresp. *(corespondent)*
dr. *(doctor)*
ebr. *(ebraic)*
eccl. *(eclesiastic)*
ed. *(ediție)*

edit. *(editură)*
egipt. *(egiptean)*
engl. *(englez)*
entom. *(entomologie)*
etim. *(etimologie, etimon, etimologic)*
etiop. *(etiopian)*
fam. *(familiar)*
fenic. *(fenician)*
fig. *(figurat)*
finl. *(finlandez)*
fragm. *(fragment)*
franc. *(francez)*
frig. *(frigian)*
germ. *(german, germanic)*
ibid. *(ibidem, tot acolo)*
ins. *(insulă)*
iran. *(iranian)*
irland. *(irlandez)*
island. *(islandez)*
jap. *(japonez)*
jud. *(județ)*
lat. *(latin)*
lb. *(limba)*
lit. *(literatură, literar)*
lituan. *(lituanian)*
mesop. *(mesopotamic)*
mil. *(mileniu)*
mitofolc. *(mitofolclor)*
mitol. *(mitologie, mitologic)*
m-rea *(mânăstirea)*
ms. *(manuscris, manuscrise)*
norv. *(norvegian)*
N.T. (Noul Testament)
op. cit. *(opera citată)*
palest. *(palestinian)*
par. *(paragraf)*
pers. *(persan)*
pl. *(plural)*
polin. *(polinesian)*
portug. *(portughez)*
publ. *(publicat)*
ref. *(referitor, referință)*
reg. *(regionalism)*
rom. *(românesc)*
scand. *(scandinav)*
scot. *(scoțian)*
sec. *(secol)*
sf. *(sfânt)*
sg. *(singular)*
span. *(spaniol)*
subst. *(substantiv)*
sumer. *(sumerian)*
ş.a. *(și alții / altele)*
tib. *(tibetan)*
trad. *(traducere, tradus)*
transl. *(translated)*
ţig. *(țigan)*
univ. *(universitate, universitar)*
v. *(vers. verset)*
vb. *(verb)*
vol. *(volum)*
V.T. (Vechiul Testament)

(*) asteriscul dinaintea unui cuvânt indică trimiterea, în Dicţionar, la termenul respectiv; urmărind aceste trimiteri, cititorul poate străbate integral, de fiecare dată, tema care îl interesează; (am pus asteriscul înaintea cuvântului, întrucât această poziţie, psihologic, este mai favorabilă captării atenţiei).

(→) săgeata este un semn de trimitere, pentru completarea informaţiei, la un articol în relaţie directă cu cel citit.

(§) semnul de paragraf indică invariabil bibliografia.

Sublinierile (cursive) în text au scopul de a atrage atenţia cititorului asupra unor noţiuni care intră în centrul de gravitaţie al termenului prezentat în articolul respectiv, deci nu au decât un scop orientativ, discret, de sugerare a unor nuanţe.

Textele citate au fost traduse de autor după originalele lor (greceşti, latine, slavone, georgiene sau în lb. moderne europene) sau retraduse şi confruntate cu versiunile ştiinţifice ale autorităţilor în materie (engleze, germane, ruse, franceze ş.a.); când nu s-a procedat aşa, au fost indicate sursele ediţiilor traduse.

A

Aaron (ebr. *'ahărōn* –împresurat de strălucire) *Patriarh biblic (→ *mitologie biblică),* fratele mai mare al lui *Moise, colaboratorul şi locţiitorul său sacerdotal în exercitarea *cultului lui Yahweh, iniţiat în mânuirea *tabernacolului şi în esenţa mitologică şi doctrinară a religiei ebraice (→ *mozaism*) **A.** săvârşeşte *sacrificiile curente pe jertfelnicul din Cortul Descoperirii, ca şi jertfa dublă a *ţapului ispăşitor, pentru *Yahweh şi *Azazel, deşi raporturile cu tabernacolul îi sunt limitate, el neputând să intre „orişicând înăuntrul sfântului locaş, dincoace de perdeaua din faţa capacului care este pe chivot, ca să nu moară" (*V. T., Leviticul,* XVI, 2), dacă admitem ipoteza că era vorba de un element producând descărcări electrice, reluat din ştiinţa secretă a templelor egiptene; fiii lui **A.**, Nadab şi Abihu, aducând înaintea jertfelnicului „foc străin", sunt mistuiţi de „focul lui Yahweh". Moise fiind bâlbâit, Yahweh i-l impune pe **A.** ca „tălmaci", deci purtător de cuvânt (*V. T., Exodul,* IV, 15–16). Reprezentându-l pe Moise în faţa faraonului, **A.** e investit cu puterea *miracolelor: „ridicând toiagul, a lovit apa Nilului", care „s-a prefăcut în sânge" (*V. T., Exodul,* VII, 20), dar ştim că în anotimpul *ahet* apele din Nil, vâscoase şi verzi la început, devin brusc sângerii şi potabile. **A.** moare în împrejurări misterioase, fără dreptul de a ajunge în Ţara Făgăduinţei, funcţia sacerdotală transmiţându-se fiului său Eleazar (*V. T., Numerii,* XX, 24–26).

Aaru; *Amenti* Insulă mitică, la apus de Egipt, înconjurată de ziduri metalice cu multe porţi spre drumuri dispuse radial (→ *mitologie egipteană*). **A.** e identificabilă ipotetic cu *Atlantida.

Abaddon (ebr. *'abaddōn* – pieire; *Septuaginta:* Αβαδδων) În *iudaism, întruchiparea mormântului ca groapă în pământ, care ascunde, înghite şi dezagregă pe cel înmormântat. **A.** e situat pe drumul spre prăpastia subpământeană *Sheol. Uneori, e o personificare identificabilă cu Sheolul însuşi; se poate compara, fără o identificare exactă, cu *îngerul morţii, Malakh Ha-Maweth (→ *Malah).* **A.** este evocat în *Cartea lui Iov* din *V. T.* (XXVI, 6; XXVIII, 22; XXXI, 12) şi în *Proverbele lui Solomon,* unde e socotit o „taină adâncă, pe care numai Dumnezeu o pătrunde" (XV, 11), de asemenea în apocriful *Înălţarea lui Isaia,* 10 (→ *Biblia); în N. T.* (*Apocalipsul lui Ioan Teologul,* IX, 11) e numit Apollion şi i se atribuie un rol pedepsitor la sfârşitul veacurilor, când urmează să vină sub forma unui nor de lăcuste monstruoase.

Aballon (irland. *abal,* galez *afal* – măr); *Insula Avallonis* Un tărâm edenic, o „insulă a fericiţilor", în **mitologia celtică,* situată fie pe lumea cealaltă, fie în nişte depărtate „insule apusene", şi populat de femei aborigene; tot acolo se află un turn de sticlă şi nişte mere dăruind nemurirea, oferite călătorilor rătăciţi de către femei insulare. După o tradiţie, rănit mortal, regele *Arthur a fost dus de *zâna Morgana în **A.** Insula a fost vizitată de eroul mitic *Brain.

Abaris Zburător hyperboreu din **mitologia greacă,* trăind fără hrană, prevestind viitorul, făcând *miracole, vindecând molimi (ciuma din Sparta) şi cutreierând Hellada în zbor, călare pe o săgeată magică de aur, dăruită de zeul *Apollon, cu care a şi plecat de la greci la *hyperborei. Amintit de Strabon (după care **A.** se bucura la greci de acelaşi respect ca şi Anacharsis – *Geografia* VII, *3,* 8), *Platon (care evocă descântecele lui **A.** – *Charmides,* 158 B), Iamblichos (în al cărui *Catalog* **A.** figurează ca filosof pythagoreu), *Celsus şi Herodot: „Nu mai înşir despre Abaris, care se spunea că era hyperborean, mitul că ar fi făcut înconjurul lumii cu săgeata ce o avea, fără să mănânce nimic" (*Istorii,* IV, 36). După alte surse, fie preot şi *profet scit sau taumaturg hyperboreu, consacrat lui Apollon şi vizitând Grecia spre 770 î.e.n. ca predicator şi *sacerdot al lui Apollon, al cărui *cult l-a difuzat în Hellada (însă un predicator itinerant, săgeata magică slujindu-i drept vehicul), fie poet din cercurile apollinice, care ar fi scris un poem *(Theogonia)* şi, întrucât îşi efectua opera medicală în cadrul incantaţiei rituale, un ciclu de descântece *(Katharmoi).* După mai mulţi autori, **A.** ar fi fost o persoană reală care ar fi trăit, cum deduce Hyppostratos, în timpul Olimpiadei III (786 î.e.n.) sau, după Suidas, al Olimpiadei LIII (568 î.e.n.).

Abdal Zeu cinegetic în mitologia avarilor din Caucaz, dar şi în alte **mitologii caucaziene* (*Avdal* la darghini, tsahuri, laxi; cf. zeiţa kartvelă a vânătorii, **Dali),* venerat ca ocrotitor al zimbrilor, caprelor sălbatice şi cerbilor sau, prin extindere mitologică, al tuturor fiarelor *pădurii, pe care le duce la păscut, mulgând pe cele lactante, şi pedepsind pe vânătorii care încalcă aceste limite. În funcţia sa de apărător şi reglator al vieţii

sălbăticiunilor, **A.** apare fie sub aspectul unui animal alb, fie ca om alb. Laxii cred că, înainte de o expediție cinegetică, trebuie să i se adreseze o *rugăciune specială, altfel **A.** taie calea vânătorului și îi abate săgeata (sau glonțul). Odinioară, vânătorii îi sacrificau inima și ficatul animalului ucis, fără să ardă oasele ori să le arunce la gunoi, în credința că din oase **A.** reconstituie și reînvie animalul vânat. După o credință mai rară, uneori **A.** extrage din uterul matern câte un făt nenăscut, spre a-l crește el însuși și a-l face păstor de zimbri.

Abel (ebr. *hebel* – suflare) Al 2-lea fiu al cuplului biblic *Adam și Eva, ucis de fratele său *Cain; numele **A.** ar putea deriva însă și din asir. *jabal* (păstor) și e posibil să fi fost o semidivinitate pastorală arhaică din sudul Palestinei: „Abel era păstor de oi" (*V. T., Geneza,* IV, 2). În *V. T.,* jertfa sa, privită „cu îndurare" de *Yahweh, stârnește în Cain gelozia și impulsul de crimă, textul biblic (→ *Biblia)* nelămurind de ce se preferă sacrificiul oieresc al lui **A.** sacrificiului agricol al lui Cain. *N. T.* îl consideră primul martir al lumii.

Abélard, Pierre Teolog scolastic francez (1079–1142) de orientare conceptualistă, urmărind, printr-o lectură critică a **Bibliei* și a scrierilor patristice (→ *patristică),* să consolideze *credința creștină (→ *creștinism)* prin elucidarea ei. **A.** vedea în **logos* („cuvântul" din *N.T., Evanghelia lui Ioan*) nu numai *verbul* creator, ci și rațiunea divină care, pentru acest gânditor creștin, este preeminentă; de altfel, lui **A.** i s-a datorat, în bună parte, introducerea filosofiei aristotelice în cultura medievală, ca și includerea filosofiei în *teologie. Selectând și clasificând, în raport cu marile probleme, numeroase sentințe din opera părinților *Bisericii, încât să devină evidente contradicțiile și lacunele din căutarea de soluții, **A.** a compus lucrarea *Da și nu (Sic et non)* care, ca și o *Introducere în teologie* sau o celebră *Replică* (atacând polemic opiniile „unui oarecare ignorant în domeniul dialecticii" – cum numea filosoful logica), reexaminau critic sistemul teologiei creștine din epocă. Aceste manifestări nu au rămas fără consecințe, căci autoritățile eclesiastice catolice au convocat un conciliu special (1121) împotriva lui **A.,** deși acesta nu dorise decât să apere credința creștină în esența ei. După **A.,** omul fiind înzestrat cu liber arbitru, iar *păcatul nefiind decât neîndeplinirea voinței lui *Dumnezeu, suntem datori mai întâi să înțelegem și apoi să credem (cf. tratatul lui **A.,** *Etica. Scio te ipsum*). Refuzând să se apere în fața conciliului acuzator și învinuit de *erezie multiplă, **A.** a fost condamnat la „tăcerea eternă" (recluziunea monastică totală). Formula lui *Anselm de Canterbury – *cred ca să înțeleg* a fost inversată de **A.** în mod mai raționalist: *înțeleg ca să cred.* În filosofia sa morală, **A.** definește păcatul nu prin faptă sau operă, ci prin intenție *(intentio animi):* „Căci atunci când e vorba să răsplătească binele sau răul, Dumnezeu ține seamă numai de spiritul în care făptuim și nu de faptele pe care le facem" (*Etica,* cap. VII).

§ Étienne Gilson, *Héloïse et Abélard,* Paris, 1938; R. Lloyd, *Peter Abélard, the Ortodox Rebel,* London, 1947

Abeona Zeiță din **mitologia romană,* ocrotitoare a călătorilor care pleacă; uneori biatributivă sau cu 2 ipostaze, ocrotea și sosirile; alteori cei sosiți erau protejați de perechea ei, **Adeona.* **A.,** ca zeiță biatributivă, patrona orice deplasare spațială a omului, de când îl învăța să umble, veghindu-i primii pași de prunc, până când îi proteja mișcările de adult în orice direcție.

Abnauayuh (abhaz *abnauayuh* – om păduret) Monstru silvestru malefic și gigantic din mitologia abhază (→ *mitologii caucaziene);* înzestrat cu o forță fizică uriașă, având gheare și trup acoperit de păr aspru și lung, înfățișat cvasiantropomorf (cu ochi și nas de om), manifestă o permanentă furie sălbatică. Locuiește în pădurile dese, dar unele credințe îl socoteau o divinitate plurală, existând câte un **A.** în fiece trecătoare montană. Având sternul convex, ca un topor ascuțit de oțel, își ucide victimele prin îmbrățișare, despicându-le trupul în două cu acest topor organic vertical, excrescență fixă a pieptului său. Uneori, *miturile îi atribuie o nevastă foarte frumoasă.

Abog Divinitate cinegetică a tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine); de fapt, unul dintre *spiritele individualizate, într-o *mitologie rudimentară de tip **mana.*

Abotenī *Omul primordial, dar și zeul genitor al omenirii și al lumii obiectuale imediate, în *mitologia triburilor din grupul adi (zona himalaiană din India de nord-est). După *mitul principal, **A.** a trăit în localitatea fabuloasă Supung, din Himalaia Orientală, unde a avut 4 soții, primele 3 născându-i toate categoriile de ființe cerești și terestre, iar a patra, Jamir Gimbare, un fiu, *Abloma,* strămoșul meșteșugarilor în bronz și al inventatorului *clopotelor tibetane (acestea, prin atestare istorică, fiind primele clopote din lume). După ce *duhurile rele îi răpesc nevestele, **A.** își confecționează un arc și, ca represalii, amenință să distrugă cu săgețile sale lumea, începând cu soarele și cu luna; de teamă, duhurile îi restituie una din soții (sau îi dau una nouă), în persoana femeii Zukhumane, care îl sfătuiește să se exileze cu ea și cu fiul Abloma într-un ținut unde ea va transporta, în două tulpini de bambus, animalele domestice, semănăturile de orez și pe cei dintâi oameni. Regăsită și persecutată de *spiritele malefice, fie această familie primordială, fie urmașii inventează *ritualul *sacrificiilor. Mitul lui **A.** conține un triplu simbol: apariția omenirii, formarea civilizației pastoral-agrare, constituirea religiei (în forma ceremonialului sacrificial) pentru apărarea celorlalte două valori.

Abraham (ebr. *Părintele mulțimii*); *Abram* (ebr. *Tatăl este sus*); slav. *Avraam* *Patriarh biblic (→ *mitologie biblică).* **A.** găzduiește 3 mesageri ai lui *Yahweh sosiți să anunțe pieirea *Sodomei și *Gomorei. Fiul lui *Terah și unchiul lui *Lot, plecând cu aceștia și cu soția sa Sarai, din Ur spre Canaan, dar stabilindu-se în Haran, în preajma Sodomei; după o peregrinare prin Egipt, lăsând pe Lot la Sodoma, **A.** ajunge cu soția sa în Canaan, iar acolo, după 10 ani de la sosire, se împreunează la îndemnul soției sale cu roaba egipteană Agar de la care dobândește un fiu, *Ismail (reluat ca *simbol de *Coran*); la vârsta de 99 ani i se dă numele de *Abraham* (soția sa devenind *Sarah*) și, centenar, ajunge tatăl lui Isaac. Intim cu Yahweh, e supus de acesta unui test de fidelitate: acceptarea de a-și sacrifica fiul pe rug; mulțumit de rezultatul testului, Yahweh îl salvează pe Isaac trimițând în loc un berbec și statornicește raporturile sale cu patriarhul. Anterior, când i se anunțase obligația de a fugi din fața dezastrului iminent, **A.** întreține un dialog subtil cu mesagerul divin (sau chiar cu Yahweh), încercând să salveze cetatea: „Vei nimici oare într-adevăr pe cel drept laolaltă cu cel ticălos? Să ne închipuim că sunt cincizeci de drepți în cetate; vei nimici tu atunci locul și nu-l vei cruța pentru cei cincizeci de drepți?" – totuși **A.** nu e mulțumit de răspuns („dacă voi găsi la Sodoma cincizeci de drepți în cetate, voi cruța locul întreg pentru ei"). Dar **A.**, în virtutea unui principiu: „Cel care judecă tot pământul nu va face oare dreptate?" insistă: „Iată, am cutezat să-i vorbesc lui Yahweh, eu care sunt numai pulbere și cenușă! Poate că din cei cincizeci de drepți lipsesc cinci" și tot astfel **A.** scade cifra la 40, 30, 20 și 10, până când i se răspunde, cu iritare, negativ, fără să rezulte din context că s-ar fi procedat la vreo numărătoare înainte de distrugerea efectivă a Sodomei și a celorlalte 4 orașe (*V.T., Geneza,* XVIII, 23–33).

Abrakax Zeu din Asia Mică, stăpân al celor 365 *duhuri cu însușiri diferite care reprezentau zilele anului. De la numele lui **A.** (sau prin contracția formulei de blestem *abrek ad habra)* s-a format cuvântul magic *abracadabra* (pe care *magii perși și preoții siriaci îl socoteau conținând forțe vindecătoare), purtat ca inscripție inclusă în *amulete. Dar, după unele opinii, *abracadabra* ar fi un cuvânt cabalistic creat de *gnosticii greci după una din cele două forme onomastice corupte: *Abraxas* și *Abrasax* (a doua ar fi fost numele mistic al zeului adorat de secta gnostică a lui Basilides, filosof creștin din Siria: literele componente ale numelui ΑΒΡΑΞΑΣ, adunate ca valori cifrice, dau suma de 365, adică 1+2+100+1+60+1+200). Un tip de amulete grecești, numite *geme* (lat. *gemmae abraxeae*) au circulat, după sec. II, și pe teritoriul Daciei. În unele amulete, **A.** e reprezentat cu cap de cocoș, trup omenesc, picioare alcătuite din șerpi. Pentru adepții *sectei siriace a lui Basilides, **A.** era șeful suprem al cerurilor și al *eonilor.

Abred Stadiul de mijloc între cele 3 zone ale universului sau între stările existenței, în **mitologia celtică;* *focul purificator, ca *simbol al schimbării veșnice și al stării de libertate; echivalent cu *Infernul. În **A.** domnește zeul profetic *Gwyon. *Credințele mitologice din Bretania socoteau că **A.** se află în Irlanda și că sufletele morților sunt transportate, ca stafii, în corăbii stranii, spre apus, să fie judecate și purificate prin foc (în noaptea de 1 noiembrie, când *druizii stingeau focul din *altare); întoarse în *Anun, ființele se reîncorporau în **A.** cât timp nu atinseseră perfecțiunea, iar în cazul purificării complete, se duceau pe ultimul lor drum, în *Gwynfyd, unde începea stabilitatea eternă. Întoarcerea din **A.** s-a interpretat drept pierderea memoriei, precedând *moartea (poate ca simbol al senilității).

Acca Laurentia; *Acca Larentia* Zeiță arhaică din **mitologia romană,* ocrotitoare a sarcinii viitoarelor mame, dar și zeiță a morții. Uneori, considerată și divinitate a câmpiei, era socotită totodată mama zeilor *Lari, ocrotitorii Romei (în acest caz fiind confundată cu *Nimfa fluvială **Lara*), dar și mama Fraților Arvali *(*Arvales),* de asemenea mama adoptivă a lui *Romulus. *Sărbătoarea ei anuală, *Larentalia* (23 decembrie), bivalentă, se asocia *cultului morților (→ *funeralii),* ca și cultului luminii dăruite de *Iupiter. Un substrat sau un adstrat, contopit cu *mitul, narează *legenda custodelui *templului lui *Hercules din Roma care, pierzând la zaruri într-o competiție cu zeul, îi oferise acestuia cea mai frumoasă fată romană, nereținută însă de zeu și oferită ca soție bogătașului etrusc Tarrutius (sau, într-o variantă populară, păstorului Faustulus, născând de la el 12 copii și adoptând pe gemenii orfani Romulus și *Remus). Legenda inclusă nu este decât o consecință a pragmatismului roman.

Achamoth (grec. 'Αχαμωθ – înțelepciune, iluminare; ebr. *hahāchmōth*); *Ennoia* (grec. 'εννοια – gândire). În mitofilosofia *gnosticilor *valentinieni, **A.** e o ipostază a gândirii Sofiei (Sofia reprezentând *înțelepciunea dumnezeiască*), adică fructul spiritual al *păcatului acesteia. În virtutea dreptului ce i-l dădea al 12-lea *eon, cu care se încheia **pleroma* – în concepția valentiniană – Sofia a simțit dorința pătimașă să ajungă la Părintele Eonilor, cel intangibil și fără început, dorința sa însemnând o încălcare a ciclului închis al pleromei, deci a treptelor ierarhice din existența acesteia, iar ca urmare, o parte din esența Sofiei s-a vărsat, născându-se unilateral, fără participarea principiului masculin (a eonului bărbătesc), substanța informă, nefinisată, **A.** existând numai în temeiul stărilor afective pure ale suferinței (frica, tristețea, nedumerirea, opacitatea); numai așa apare în afara

pleromei, întâia oară în univers, existența întru chin și nearmonie, însă ca *arhetip al cosmosului viitor; iar în acest arhetip coexistă 3 nivele: patimile produc materia – deocamdată abstractă, pur potențială; convertirea dă naștere forței oarbe a sufletului; contopită cu acestea două, **A.** însăși este substanța spirituală captivă. Ca să oprească scurgerea pleromei prin **A.** și robirea luminii de către întuneric, Părintele Eonilor creează un eon nou, cu număr impar: Limita, după care se nasc alți doi eoni: *Isus Christos și *Biserica; însă acest Christos e o ființă anistorică, una pur spirituală, și **A.** dorește să dea o formă nivelului de existență spiritual-corporală, producând din substanța spiritului un *demiurg care, cu participarea ei impalpabilă și secretă, creează cosmosul material cu cele 7 Ceruri, Pământul și Omul. De aceea valentinienii o considerau pe **A.** „Maica lumii"; izgonită totuși din pleroma împreună cu „fiii" ei, ea a plâns atât de mult, încât lacrimile s-au transformat în fluvii și mări (cf. Irenaeus, *Contra ereticilor,* I, 2–4)

Açoka Monarh al Indiei (273/264–232/227 î.e.n.), propagator al *budismului. După ce s-a convertit la budism și l-a introdus în țară ca *religie de stat, obligându-i printr-un edict pe preoți și pe laici să învețe și să repete pasaje din scripturile budiste, **A.** a determinat ascunderea unor colecții de manuscrise sacre, anterioare budismului, astfel că, sub domnia sa, știința devine secretă, începând să fie, după o *legendă, apanajul exclusiv al unui grup inițiatic. Orientarea religioasă inițială a lui **A.** s-a menținut independentă față de *teologie și *ritual, urmărind mai ales structura morală a budismului: potrivit tradiției, convertit la budism în al 9-lea an de domnie, **A.** purcede spre „Marea înțelepciune" a doctrinei budiste integrale (*Sambodhi* – Cărarea cu opt răspântii spre Nirvāṇa). Misionarii organizați de **A.** au străbătut toată India și Asia Centrală (ținuturile dintre Kashmir, Himalaia, malurile Indului, Burma și Ceylon) și, după o legendă, ar fi ajuns chiar în Grecia. **A.** socotea pe toți oamenii copiii săi, dar pentru el centrul social nu era suveranul, ci legislația dreptății și bunătății, el urmărind „stabilirea în țara sa a unei ordini umane nu numai economice, ci și morale; el creează spitale pentru oameni și animale, răspândește Legea budistă prin edicte, fără a o impune nimănui cu forța" (René Berthelot, *L'Astrobiologie et la pensée de l'Asie,* V, în *Revue de Métaphysique et de Morale,* Paris, nr. 4, 1934, p. 515). De la **A.** au rămas 35 inscripții prețioase, cu conținut mitologic, religios și politic, gravate pe stâlpi și pilaștri sau în peșterile care constituiseră probabil locurile de recluziune ale primelor comunități budiste.

§ E. Senart, *Inscriptions de Piyadasi,* Paris, 1891; Vincent Smith, *Edicts of Asoka,* Oxford, 1909

Acoran Zeu principal în *mitologia populației aborigene guanchos (guanchinet) din arhip. Canarelor, numit așa în Gran Canaria (*Abora* în Palma, *Achihuran* în Teneriffe, *Eraoranhan* în Hierro). Crescători de oi, guanchii își mânau turmele numai în pășuni consacrate zeului (pe care îl credeau locuind în munți), cu speranța că behăitul mieilor l-ar înduioșa. În timpul *sărbătorilor consacrate lui **A.**, încetau orice războaie și certuri. Femeile (mai ales în ins. Hierro) venerau pe zeița **Moneiba,* paredra zeului; opusul lui **A.** e *demonul **Guayota.*

açvamedha (*açvamedha* – sacrificiul calului; *sanscr. *áçva* –*cal) *Ritual religios, efectuat ca *sacrificiu regal *(rajasuya)* în cadru solemn (cu consecințe militare și politice) în India antică, după un program riguros: regele lăsa în libertate un cal, care era păzit de la distanță și apărat de o armată puternică; toți cârmuitorii teritoriilor unde calul pătrundea întâmplător erau datori să se supună de bunăvoie regelui care îndeplinea ritualul, adică proprietarului acelui cal; în caz contrar, armata însoțitoare supunea teritoriul prin forță; după aceea, calul era lăsat să-și urmeze drumul la întâmplare. O asemenea campanie ținea de obicei un an; dacă întregul drum se solda cu succes total, regele trecea la îndeplinirea ritualului **a.** propriu-zis, calul fiind sacrificat, iar grăsimea lui oferită zeilor, ca *ofrandă de recunoștință. Săvârșirea întregului ritual dădea regelui dreptul de a se socoti rege al regilor, stăpân al pământului. Dar o campanie sub semnul sacrificiului calului, obligatorie cel puțin un an, se putea prelungi sau repeta. După o tradiție arhaică, regele care ar fi îndeplinit, în șir neîntrerupt, **a.**, ar fi ajuns în stare să ocupe tronul zeului *Indra, devenind stăpân peste zei și univers. Semnificația stă, mai curând decât în ideea imperenității zeilor, în repetatele translații din cadrul *henoteismului Indiei; în felul acesta, **a.** devenea un *simbol al posibilei înlocuiri culturale a lui Indra. **A.** este un ritual de origine vedică, fiind pomenit în *Atharvaveda* (XI, 7) și descris amănunțit în *Satapatha Brāhmaṇa* (XIII, 1). Mircea *Eliade semnalează că „sacrificiul indian al calului a înlocuit sacrificiul mai vechi al taurului" (*Traité d'histoire des religions,* Paris, 1975, p. 91). În *Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad* (I, 1), lumea e comparată cu un cal de sacrificiu, pe temeiul unui amănunt mitic despre chipul în care i-a fost revelată înțeleptului Yajnyavalkya una dintre cele 4 **Veda (Yajurveda Albă):* soarele i s-a arătat cu înfățișarea unui cal. Stagnând după epoca vedică, ritualul a fost repus în drepturi sub dinastia Gupta (în timpul domniei lui Candragupta, spre sfârșitul sec. IV î.e.n.). Prin caracterul său, ritualul **a.** era numai pe măsura regilor.

§ P. Dumont, *L'Açvamedha,* Paris, 1927

Açvin (pl. *açvinau*; sanscr, *açvin* – călăreț) Pereche geamănă de zei din **mitologia vedică* (cu

epitetul comun *Năsatya,* născuți de iapa divină *Açvinī*), vindecători de boli și având puterea de a reda oricui tinerețea. **A.** simbolizează lumina dimineților și a serii: s-au născut din *Soare și apar pe cer cu înfățișarea Luceafărului de seară și a celui de dimineață (cf. atributele cosmice ale altor gemeni: **Aloizi, *Dioscuri).* Alt **mit* arată că **A.** au dorit să cunoască de la un **rișI,* Dadhyanch Atharvana, înțelepciunea divină (*madhuvidya*: *madhu* – miere; *vidya* – adevăr, cunoaștere, înțelepciune), dar *Indra l-a amenințat pe acesta că îi va lua capul dacă va revela cuiva atare știință; totuși **A.** folosesc viclenia de a-i înlocui înțeleptului capul cu un cap de cal și obțin râvnita „învățătura de miere", iar după ce Indra ia capul de cal, gemenii îi restituie înțeleptului capul adevărat.

Adad *(Fulgerătorul)*; *Addu*; rar *Ramman.* Zeu mesopotamic de origine sumeriană *(Ishkuru)* al trăsnetului și ploii, identificat în Babilon, sub numele atributiv *Addu,* cu **Marduk (→ mitologii din Mesopotamia).* Era venerat în general ca stăpân al apelor violente, care a declanșat *potopul și deci poate distruge recoltele prin ploi excesive sau, dimpotrivă, printr-o mare secetă, reținând apele necesare ogoarelor. Considerat totuși zeu sentimental, cu vagi nunațe prometeice: când zeul suprem *Enlil, spre a pedepsi omenirea, ordonă curmarea ploilor, oamenii îl invocă prin *sacrificii pe **A.**: „îi puseră dinainte [turte] coapte, iar lui îi plăcu prinosul de făină coaptă, [...] i se făcu rușine și ridică mâna. În fiece dimineață făcu să plouă din ceață, iar în fiece noapte lăsă să pice roua pe furiș" (*Când zeii erau încă oameni,* II, 26–32). *Cultul lui **A.** era foarte răspândit (în Canaan – același *Addu*), uneori ca al zeului global al furtunii. Adesea, **A.** era reprezentat cu un ciocan într-o mână și cu un snop de fulgere în cealaltă.

Adam (ebr. אדם *adam* – om; neamul omenesc, omenirea; *ha'adam* –omul, omul prin excelență; *adamah* – țărână) *Omul primordial biblic, omul ca specie, creat din țărână de divinitate și sălășluit în **Eden.* După **Biblie,* alcătuiește primul cuplu cu **Eva,* dar după **Zohar,* prima femeie a lui **A.** a fost **Lilith. Biblia* conține 2 variante antropogonice; în una, actul divinității are caracter finalist: „Și a zis Elohim: Să facem om, după chipul nostru și după asemănarea noastră, care să aibă stăpânire peste peștii mării și peste păsările văzduhului și peste dobitoace și peste tot pământul și peste toate jivinele care se târăsc pe pământ! Astfel a făcut Elohim pe om, după chipul său, după chipul lui Elohim l-a făcut, bărbat și femeie i-a făcut" (*V.T., Geneza,* I, 26–27); în cealaltă, *antropogonia pare o idee descoperită de divinitate întâmplător, în ciclul evenimentelor cosmogonice: „Nici un copăcel nu era pe pământ și nici o buruiană nu răsărise, căci El Yahweh nu slobozea ploaia pe pământ și nu era nici un om ca să-l lucreze; ci numai ceața se ridica de pe pământ și adăpa toată fața pământului". Iar atunci a creat întâi bărbatul: „a alcătuit El Yahweh pe om din țărână și a suflat în nările lui suflare de viață, și s-a făcut om, ființă vie" (*ibid.,* II, 5–7). Aici, succesiunea cosmogonică în care e inclusă antropogonia e aproape inversă: ulterior, divinitatea plantează grădina *Eden,* i-o dă lui **A.** în primire cu interdicția de a gusta din *Pomul Cunoștinței și efectuează a 2-a etapă antropogonică: „Nu este bine să fie omul singur; îi voi face lui un ajutor de potriva lui" (*ibid.,* II, 18). Aceasta pare un act de *magie: „Atunci El Yahweh a adus un somn greu asupra omului și, în vreme ce el a adormit, El Yahweh a luat una din părțile lui și a strâns carnea la loc. Și partea pe care o luase din om, El Yahweh a prefăcut-o în femeie și a adus-o către om" (*ibid.,* II, 21–22). Textul ebraic nu conține noțiunea de „coastă" (eroare de traducere a **Septuagintei*), ci aceea de „parte" (din esența omului) și ar putea fi alterarea unui *mit mai vechi de antropogonie partenogenetică. Femeia, fără nume propriu (ebr. *hawwah* – femelă; *Septuaginta* – uneori, Eva), devine dublul mijloc de perpetuare a speciei și de incitare a bărbatului (în stadiul patriarhal) la cucerirea mediului ambiant. În actul numirii de către **A.** a animalelor și plantelor („și pe fiecare vietate, cum era s-o numească Adam, așa era să fie numele ei. Și a pus Adam numele tuturor dobitoacelor și tuturor păsărilor cerului și tuturor fiarelor câmpiei" – *V. T., Geneza,* II, 19–20), unii comentatori moderni văd o explicare a originii limbajului. Deși în textul biblic se sugerează că Adam și Eva aveau darul vorbirii înnăscut, tradiția ebraică mai târzie presupune că, înainte de izgonirea din Eden a perechii umane, animalele vorbeau și toate ființele aveau o singură limbă (cf. *Cartea Jubileelor,* III, 28; Iosephus Flavius, *Antichități iudaice,* I, 1, 4). Cuplul încalcă porunca divină care interzice apropierea de Pomul Cunoștinței și de *Pomul Vieții și e izgonit din Eden, *mitul având în partea simbolică ideea complexă a emancipării omului pe pământ, prin setea de cunoaștere și prin sacrificiul dobândirii cunoștințelor. Interdicția cunoașterii e asociată cu primejdia morții, pe care *Șarpele (*Diavolul) ispititor, îmbiind-o pe Eva spre roadele Pomului Cunoștinței, o neagă: „Nu veți muri deloc! Dar El știe că în ziua când veți mânca dintr-însul, ochii voștri se vor deschide și veți fi ca El, cunoscând binele și răul" (*ibid.,* III, 4–5). Călcarea poruncii a fost adesea interpretată ca o descoperire a erosului, șarpele considerându-se (ca în alte *mitologii) *simbol falic; dar principalul filon mitic legat de șarpe se referă la înțelepciune și cunoaștere (→ *Quetzalcòatl* – Șarpele-cu-pene): emanciparea adamită, îngrozind divinitatea colectivă, contrazice însăși ideea de divinitate, trădând probabil (prin expresia sa simbolică) gelozia inițiatică a castei sacerdotale (→ *sacerdot).* În această parte a *V.T.* figurează divinitatea colectivă **Elohim,* care înglobează semantic un grup de zeități arhaice artizane, traduse canonic prin singu-

larul *Dumnezeu* (ca şi, mai târziu *El*): „Şi a zis El Yahweh: Iată, *omul s-a făcut ca unul dintre noi,* cunoscând binele şi răul; iar acum să nu întindă mâna şi să ia din Pomul Vieţii şi să mănânce şi să trăiască în veci", aceasta fiind cauza izgonirii „din grădina Edenului, ca să lucreze pământul din care fusese luat" (*ibid.,* III, 22–23). După izgonire, perechea primordială se perpetuează prin **Abel, *Cain, *Set* şi alţi fii. **A.** trăieşte 930 ani. Dar prezenţa mixtă în textul biblic canonizat a 2 variante a deschis un lung şir de discuţii teologice şi profane, bizuite şi pe mituri colaterale. Din textul elohist rezultă (cum observă Mircea *Eliade, referindu-se la tradiţiile rabinice) că **A.** a fost „conceput ca androgin" (*Traité d'histoire des religions,* Paris, 1975, p. 354); într-adevăr, apariţia Evei dintr-o „parte" a lui **A.** pare un fenomen de partenogeneză. Există şi o tradiţie antropogonică mai stranie, pe baza căreia unele comentarii încearcă să-l identifice pe **A.** cu **Lucifer.* Un text criptic din *V. T.* (*Iezechiel,* XXVIII, 12–19) pare să accepte şi o astfel de interpretare: „Fost-ai un desăvârşit inel de pecetluit de o negrăită frumuseţe. Şi erai în grădina lui Yahweh, în Eden. [...] Ai fost fără prihană în ziua zidirii tale, până când păcatul s-a cuibărit în tine. Dar din pricina întinsului tău negoţ, fiindcă lăuntrul tău s-a umplut de silnicie şi ai păcătuit, te-am izgonit din muntele dumnezeilor şi te-am alungat, heruvim acoperitor, din mijlocul pietrelor scânteietoare. [....] De aceea te-am aruncat pe pământ, din pricina mulţimii păcatelor tale." Iar în apocriful *Viaţa lui Adam şi a Evei,* Dumnezeu îi spune lui **A.**: „Te-am făcut pe tine din lumină". Un mit transmis de **Talmud* (*Herubin,* 186), reluat şi de unii scriitori creştini (*Tertullianus, *Augustin, Irenaeus), contrazice şi poziţia tradiţională terestră a Edenului, întrucât spune că, după izgonire, **A.** a fost proiectat în spaţiu şi a căzut, din cer, pe ins. Ceylon (Lanka), unde a făcut penitenţă (fără Eva) 2 secole. De altminteri, structura de fiinţă globală a lui. **A.** ca om primordial căruia, după izgonirea din rai, i se dă în stăpânire Pământul, e susţinută de tradiţiile creştine, mai ales orientale, printr-o concepţie de antropogonie analitică: **A.** a fost făcut din 8 *elemente, iar pământul (ţărâna) intrând în compoziţie a fost luat din cele 4 puncte cardinale, care explică etimologia numelui: A (ἀνατολή – răsărit) + Δ (δύσις – apus) + A (ἄρκτος – miazănoapte) +M (μεσεμβρη – miazăzi); una din surse (colecţiile bizantine de *Întrebări şi răspunsuri,* cu largă circulaţie şi în traducerile româneşti vechi) explică: „Din câte tării au făcut Dumnezeu pre Adam? Din opt părţi: trupul din pământ, oasele din piatră, sângele din mare, ochii din soare, cugetul din nour, suflarea din vânt, înţelepciunea din lumină, iar prorocia din Duhul Sfânt". Tema (de mit strict alegoric) a destul de frecventă în mitologia antropogoniei primordiale. Variante apocrife de uz popular susţin că **A.** a fost iniţial un *gigant de dimensiuni egale cu ale pământului (cf. fiinţele cosmice primordiale: **Purusa* în India, **Pangu* în China), devenind mic abia după izgonirea din *Paradis. Acelaşi gen de apocrife populare leagă crearea şi moartea lui **A.** de muntele Golgota, în piscul căruia **A.** a fost zidit şi, după moarte, înhumat (de unde *legenda adiacentă după care, udând cu sângele jertfei sale craniul înhumat al lui **A.**, *Isus Christos a răscumpărat *păcatul originar al omenirii). Mitul lui **A.** a fost reluat de *islam (în **Coran,* **A.** figurează ca *profet) şi de folclor (în folclorul românesc, *Moş Adam,* ca *strămoş sacru). Un mit folcloric românesc, de proveniență obscură, afirmă că, după o viaţă de 700 ani, **A.** e înmormântat (împreună cu Eva) în Muntele Alelei.

Adapa Înţelept mitic sumerian (→ *mitologii din Mesopotamia),* care s-a urcat în locaşul ceresc al zeilor, de unde a izbutit să se întoarcă după ce a străbătut abisul; considerat înţeleptul prin excelenţă (unul din cei 7 strămoşi sapienţiali antediluvieni) şi preotul purificator al cetăţii Eridu; numit şi *Ouana* (poate formă originară pentru **Oannes*). *Mitul e reluat de teologiile mesopotamiene (mai ales în Babilon), unde **A.** apare şi ca *erou civilizator. Mitul sumerian povesteşte cum zeul *Éa, având un *templu în Eridu, pe ţărmul mării, înainte de *potopul universal, şi văzând inabilitatea oamenilor, le dăruieşte pe *profetul **A.**, care cunoştea toate tainele universului, însă era muritor, cu toate că nici un zeu nu-l depăşea în înţelepciune. **A.** s-a îngrijit de oameni, învăţându-i prin pildă proprie să lucreze pământul şi să-şi procure hrană. În unele variante târzii, **A.** e primul înţelept (babil. *apkallu*) născut din ape, în formă de peşte (din specia neindentificată *puradu*). O incantaţie liturgică îl numeşte „preotul purificator din Eridu, care s-a ridicat la ceruri", unul din cei 7 care „s-au născut în fluviu şi au păstrat armonia între cer şi pământ". Vântul-de-sud îi zdrobeşte luntrea pescărească, iar **A.**, prin *blestem magic, îi frânge vântului aripa ce nu mai bate 7 zile; zeul *Anu îl cheamă pe luntraş la sine şi **A.**, învăţat de zeul Éa, se înfăţişează umil, uzând de veşmânt cernit şi de şiretlicuri retorice, refuzând Pâinea şi Apa vieţii, după care e coborît pe pământ fără pedeapsă, dar şi fără răsplată; totuşi, din surse colaterale, aflăm că Anu îi dă puterea de a vindeca bolile pricinuite de Vântul-de-sud. **A.** e apărat de zeii *Dumuzi şi *Gizzida. Potolit, Anu se întreabă: „De ce Éa i-a dezvăluit unui om nevrednic lucruri din cer şi de pe pământ? El l-a înzestrat cu inima tare, el i-a făcut nume. Ce vom face noi pentru el? Pâinea vieţii să-i fie adusă ca s-o mănânce! Îi fu adusă Pâinea vieţii, dar el nu o mâncă. Îi fu adusă Apa vieţii, dar el nu o bău. Îi fu adus un veşmânt, şi el se îmbrăcă. Îi fu adus ulei, şi el îşi frecă trupul. Privindu-l, Anu începu să râdă de el: – Vino încoace, Adapa! de ce nu ai mâncat nici nu ai băut? Tu nu vei mai trăi veşnic!" Şi Anu con-

chide: „Să fie luat şi pogorît înapoi pe Pământul său" (*Poemul lui Adapa*, fragm. B 57–70). În lipsa unui text integral, rămâne obscură intenţia lui Ea: onestă (presupunând la Anu un vicleşug faţă de **A.**) sau perfidă (vrând să împiedice acordarea imortalităţii)? Ambele atitudini sunt traductibile simbolic: destinul duratei efemere a vieţii omeneşti, deşi unii interpreţi moderni nu văd aici decât un *simbol al nostalgiei nemuririi.

Adeona Zeiţă din **mitologia romană*, ocrotitoare a sosirii, a tuturor celor sosiţi la destinaţia lor, ca şi a revenirii copilului care învaţă să meargă (ea aducându-l înapoi în punctul de plecare, de unde îl călăuzise perechea ei, **Abeona*); orice drumeţ îi implora protecţia pentru a se întoarce cu bine acasă.

Adeva Divinitate venerată în Dahomey (→ *mitologiile populaţiilor africane*), pedepsind crimele sau supraveghind pedepsirea criminalilor; dar **A.** urmăreşte şi populaţia, pentru lipsa de vigilenţă, represaliile fiind seceta şi distrugerea recoltei.

Adharma (*Nelegiuitul*; sanscr. *adharma* – vină, fărădelege, încălcarea datoriei) Zeu al răului din clasa *Prājāpati, în **mitologia vedică*: „Adharma, distrugătorul a tot ce e viu, s-a ivit din devorarea reciprocă a oamenilor" (*Mahābhārata*, I *Adiparva*, LX, 52).

Adiçeşa (sanscr. *adhiçī* – a zăcea, a se odihni culcat); *Çeşa* (*çeşa* – capăt, sfârşit, ultimul) *Şarpele primordial din **mitologia vedică*, simbolizând timpul infinit sau timpul absent (cf. **Ananta*) şi patul cosmic pe care se odihneşte zeul *Viṣṇu, înainte de prima urnire a *timpului. În unele variante, considerat şarpe universal, **A.** este regele *demonilor-şerpi şi stăpânul lumii subterane *Pātala. Iconografia tradiţională îl închipuie în ipostaza primordială, încolăcit sub Viṣnu şi având 1000 de capete.

Ādibūddha Personificare concentrată a întregii esenţe a celor două numeroase categorii de **Buddha* şi **Bodhisattva*, în concepţia târzie a budismului mahayanist (→ *Mahāyāna*); fiinţa sintetică a lui **Ā.** emană orice alt Buddha sau Bodhisattva, însă într-o succesiune riguroasă. În această esenţă unificată e totuşi imposibil de identificat o concepţie monoteistă (cum au încercat unii a demonstra), de vreme ce nici o şcoală budistă nu concepe un Buddha creator al universului, universul fiind considerat o entitate care există dintotdeauna, iar Buddha nefiind decât simbolizarea unităţii spirituale a acestui univers autoexistent. Noţiunea *Ādibūddha* apare prin sec. VII, însă nu devine frecventă în India decât după răspândirea doctrinei despre *roata timpului (kālacakrá; → *cakrá*), deci nu mai devreme de sec. X. Ca persoană divină, **Ā.** e venerat, în Nepal, şi în sec. XX, iar în oarecari nuanţe diferite, parţial în Tibet (identificat mai ales cu divinitatea *Samantabhadra*), de asemenea în China şi Japonia (identificat cu *Mahavairocana*).

Aditi (*Incomparabila, Independenta, Nemărginita*; sanscr, *aditi* – libertate, infinit; *vacă; femelă) Zeiţa-mamă a divinităţilor primordiale **Aditya*, în **mitologia vedică*, adorată ca o *Magna deum mater*; identificată în **Rigveda* cu *cerul şi spaţiul aerian. **A.** era fiica *strămoşului mitic *Dákṣa şi soţia lui *Kāçyápa. În *Atharvaveda*, e numită cu epitetul *Madhukaṣa* (Cea de miere, Cea cu părul de aur). **A.** era invocată de 3 ori pe zi (în zori, la amiază şi la asfinţit), *cultul ei fiind legat de ideea de lumină.

Aditya (sanscr. *āditya* – divin) Grup arhaic de divinităţi primordiale, în **mitologia vedică*, odrasle ale zeiţei **Aditi*; **A.** erau socotiţi paznicii lumii: **Váruṇa*, zeul apelor, **Mitra*, zeul razelor solare, **Aryaman*, şeful *strămoşilor (al părinţilor răposaţi – **pitaraḥ*), **Bhaga*, personificarea norocului, *Dakṣa* (altul decât tatăl zeiţei Aditi), *Amṣa* şi **Sūrya* (numit şi **Savitar* sau chiar *Aditya*). Textele mai târzii (**Brāhmaṇa*, **Upaniṣad*, **Mahābhārata*), sporind la 12 zei grupul iniţial de 7 (cu includerea lui **Indra*, **Agni*, **Soma*, **Viṣnu*, **Vāyu*), îi consideră stăpânii universului şi totodată personificări ale celor 12 luni ale anului. Uneori (*Mahābhārata*) se adaugă un al 13-lea **A.**: **Arjuna*. **A.** aveau şi o soră: zeiţa zorilor **Uṣás*. Noţiunea *aditya* intră în mai multe cuvinte sanscrite, ca particulă componentă: *aditya-maṇḍalá* – discul solar, *ādityavat* – ca soarele.

Adolenda Zeiţă din **mitologia romană*, sub egida căreia se efectua *ritualul arderii copacilor loviţi de trăsnet.

Adon (*Domnul, Stăpânul*) Zeul tânăr din **mitologia feniciană*, care personifică *moartea şi renaşterea ciclică a vegetaţiei anuale; *cultul său e atestat încă din mileniul II î.e.n. După răspândirea acestui cult în coloniile feniciene de pe ţărmurile Mării Mediterane, **A.** începe să fie adorat şi în Hellada, însă în forme adaptate, ca zeul *Adonis. (→ *Attys, Tammuz, Dumuzi*)

Adonai (*Domnul, Stăpânul*) Divinitate ebraică târzie (→ *mitologie biblică*), înlocuind onomastic pe **Yahweh*, dar nu cultual. **A.** provine din *cultul, comun mai multor popoare semite, al zeului **Adon* (Canaan, Fenicia). Lingvistic, **A.** e considerat (ca şi *Shaddai) un plural intensiv. Comentatorii talmudici îl interpretează în sensul de „atotstăpânitor" sau ca atribut al lui Yahweh de protector al bătăliilor, şi îl folosesc îndeosebi spre a indica autoritatea supremă a lui Yahweh. Totuşi, în lecturile publice ale **Bibliei* ebraice, numele *Adonai* era substituit numelui convenţional *Yahweh*, sub care **El* (*Dumnezeu) i se revelase lui *Moise; astfel, tetragrama sacră YHWH era ferită de profanare. **Septuaginta* îl traduce însă prin *Kyrios* (Domnul) şi, cu toate că sensul ebraic originar era *Atotstăpânitorul*, traducerile moderne îl echivalează des cu sintagma *Dumnezeul meu*.

Adonis Zeu în **mitologia greacă* de origine feniciană (→ *Adon*) simbolizând *moartea şi re-

nașterea ciclică a vegetației sau a naturii în general (cf. *Osiris, *Dumuzi, *Tammuz, *Attys); unii mitologi îi atribuie o obârșie totemică (→ *totem),* transferată apoi în *simbolul mitic al unei divinități a naturii. Adorat de greci întâi la Byblos, **A.** devine mai târziu, pentru toată Hellada, un tânăr zeu frumos, născut din incestul inconștient, inspirat de *Aphrodite, al regelui siriac Theias (sau al regelui cipriot Kinyros) cu fiica sa Smyrna (Myrrha); după ce descoperă incestul, tatăl își alungă fiica (sau ea pleacă singură, cu intenția *sinuciderii), pe care zeii, de milă, o prefac în arbore; din scoarța crestată a acestuia se naște **A.** Educat de *Persephone, după ce crește, **A.** e îndrăgit și de Aphrodite; ambele zeițe și-l dispută și recurg la arbitrajul lui *Zeus, care decide ca **A.** să stea câte 4 luni pe an cu fiecare dintre cele două zeițe, iar în ultimele 4 să dispună liber de sine însuși; **A.** îi consacră însă tot Aphroditei și aceste luni, stârnind gelozia lui *Ares care, la vânătoare, asmute un mistreț asupra tânărului zeu, și acesta moare sfâșiat. Acest *mit secund este probabil din sursă literară târzie, ca și *legenda lui complementară după care din lacrimile Aphroditei, atâtea câte picături de sânge s-au scurs din trupul lui **A.,** au răsărit anemonele. Expansiunea *cultului adonisiac a pornit probabil din Mesopotamia (cf. *Ishtar iubindu-l pe Dumuzi), dar același zeu, adaptat tradițiilor locale, era adorat și la Betleem. Arborele-femelă din care s-a născut **A.** e de fapt un arbore asiatic a cărui coajă secretă smirna, uleiurile aromatice extrase de aici folosindu-se la *sărbătorile adonisiace de vară *(Adonia).* J. G. *Frazer și alți mitologi îl consideră pe **A.** nu un zeu al vegetației, ci un *geniu al grânelor. Întâlnirea fatală între **A.** și mistreț este explicată uneori prin mitul reîncarnării lui în porc, animal sacru și interzis consumului în zona cultuală respectivă, dar și prin prezența *sacrificiilor de porci în cultul Aphroditei; cele 2 noțiuni (zeul vegetației și zeul-porc) nu se exclud, întrucât în unele regiuni europene existase *credința că geniul grânelor (sau în general al vegetației) apare și ca mistreț sau ca scroafă. În epoca hellenistică cultul lui **A.** se contopește cu vechiul cult al lui Tammuz, noul zeu sincretic simbolizând amorțirea și trezirea periodică a *vegetației*: iarna sub pământ cu Persephone, primăvara, vara și toamna la suprafață, cu Aphrodite.

§ J. G. Frazer, *Adonis, Attis and Osiris,* London, 1906; H. Brugsch, *Die Adonisklage und das Linoslied,* Berlin, 1852

adopțianism *Erezie creștină (→ *creștinism)* răspândită mai ales în Spania (sec. VIII), apărută însă la Roma (sec. II) de unde a pătruns în Antiohia (sec. III); doctrina a fost elaborată de arhiepiscopul *Elipandus din Toledo* (cca 783–808) care, influențat de dogmatica musulmană (→ *islam),* afirma că *Isus Christos a devenit fiul lui *Dumnezeu prin adopțiune, datorită grației divine; astfel, Isus Christos e văzut doar ca un zeu printre *zei, căci fidelii ereziei se considerau zei ei înșiși.

Adrasteia (grec. Ἀδράστεια – *Inevitabila, Ireversibila*) Zeiță frigiană, preluată de greci, care o identifică adesea cu *Rhea sau cu *Kybele, ca mamă a *zeilor (→ *mitologie greacă).* Pentru *orfici și pentru *Platon, **A.** e *Nemesis; de altfel, Platon afirma (*Phaidros,* 248c – 249d) că numele *Adrasteia* nu e decât un epitet al zeiței **Dike,* care determină circuitul cosmic al sufletelor. Se pare totuși că exista în Britannia o zeiță similară personificând fecunditatea și răzbunarea, amintită de Cassius Dio *(Istoria Romană,* LXII, 6), în textul invocației rostite de regina Bouduica, inițiatoarea răscoalei bricilor împotriva guvernării romane (61 e. n.); Dio o numește **A.** și probabil o confundă cu zeița feniciană *Astarté, poate și cu *Nike, zeița greacă a victoriei militare. dar numele reginei brite (Bouduica), atributele zeiței (răzbunarea, victoria războinică) și împrejurarea invocării (războiul: „Tu, stăpâna noastră, fă-se să te afli mereu în fruntea noastră") sugerează că ar putea fi vorba de zeița celtică *Bodb.*

adventiști (lat. *adventus* – venire) *Sectă creștină (→ *creștinism),* predicând ca esență doctrinară *credința că sensul vieții și datoria omului este să aștepte a doua venire a lui *Isus Christos, ce se va efectua curând, odată cu Judecata de Apoi (→ *escatologie, Apocalips).* *Cultul adventist, propus ca o formă milenaristă de *religie a pasivității (→ *milenarism),* a fost întemeiat spre anul 1830, în mediul micii burghezii din Statele Unite ale Americii, de predicatorul baptist *William Miller.* Întemeietorul, râvnind să apropie de timpul generației sale a doua venire a lui Isus Christos, dedusă din scripturile canonice creștine *(*Biblia),* a publicat, în 1833, cartea *Evidences from Scripture and History of the second coming of Christ about the year 1833*; întrucât profeția nu s-a împlinit, ea a fost corijată de Miller, întâi pentru anul 1843 și apoi pentru 1847; nici neconfirmarea acestor date nu a dizolvat cultul adventist, care s-a dezvoltat și apoi s-a ramificat în câteva subsecte. Cultul de bază, apropiat doctrinar de **baptiști,* admite ca *dogme: trinitatea lui *Dumnezeu, creatorul revelat al *Bibliei,* învierea morților; dar neagă sfinții și *crucea și este iconoclast: se deosebește de baptism prin credința în grabnica reîntoarcere a lui Isus Christos și prin credința că *sufletul omului moare și învie odată cu trupul. După W. Miller, toate profețiile biblice s-au împlinit, cu excepția celei de a doua veniri. După moartea întemeietorului, **a.** au comutat data venirii a doua întâi pentru anul 1924, apoi pentru 1995. Conform doctrinei **a.,** la a doua venire a lui Christos, toți drepții vor învia și vor domni 1000 de ani împreună cu el, iar după acel mileniu, Isus Christos va veni și a treia oară, când vor învia și păcătoșii, pe care Dumnezeu îi va judeca și îi va

distruge prin *foc, spre a-i cruța de chinurile *Iadului. De atunci, asistând la gloria Fiului Omului, cei drepți vor dobândi dominația eternă. Cultul **a.** de bază, avându-și centrul la Washington, avea în 1958, în lume, 1 119 000 adepți. Între timp, subsectele au devenit autonome, deși deosebirile doctrinare sunt neesențiale: *adventiștii creștini* insistă asupra ideii că, după mileniul de domnie cristică, toți păcătoșii din lume vor fi nimiciți; *adventiștii evanghelici* recunosc imortalitatea; *adventiștii de ziua a șaptea* (subsectă înființată de Ellen White, 1827–1915) constituie ramura **a.** cea mai fanatică ce își desfășoară propaganda uneori agresiv și care consideră drept a 7-a zi din Geneză (ziua de odihnă), sâmbăta; *adventiștii reformați* refuză orice fel de muncă în zi de sâmbătă și nu acceptă serviciul militar.

§ W. Mueller, *Die Adventisten*, Hamburg, 1947

Aegir; rar *Gymir* Zeul mărilor și oceanului în **mitologia scandinavă* (cf. grec. **Ōkeanos*; germ. **Aki*), personificând furia acvatică pe care o stăpânește cu soția sa *Ran. Divinitate din afara celor 2 clase: **Asa* (marii *zei) și **Vana* (*spiritele apei), **A.** are raporturi optime cu zeii, cărora le este berar, poftindu-i adesea la ospețele sale. Întrucât i se supune și *focul, **A.** e numit, în virtutea *simbolului luptei între *elemente, „Îngrozitorul" sau „Înfiorătorul"; spaima se degajă și din coiful său *(Aegirshjalmr)* de pâclă și brumă închegată. Ran i-a născut 9 fiice *(Ranars daetr),* simbolizând talazurile: *Bylgja* (hula marină, freamătul subacvatic), *Blodughadda* (valul roșu al asfințitului, vestitor de furtună), *Duva* (cufundătoarea), *Hefring* (valul impetuos), *Himingloefa* (oglinda cerului, marea calmă), *Kolga* (valul întârâtat) etc. **A.** își poate înmulți fiicele nelimitat, după dorință.

Aeneas; *Enea* Erou troian – născut de zeița *Aphrodite, de la Anchises – care, după un episod homeric, a întemeiat cu supraviețuitorii neamului lui Priam altă cetate în locul Troiei distruse *(Iliada,* II, v. 819–823; V, v. 311; XX, v. 308; cf. imnurile homerice: *Imn către Aphrodite,* 196); dar, după varianta latină (Vergilius, *Eneida*) **Ae.** a fugit din Troia incendiată, rătăcind 7 ani pe mări, iar apoi, găzduit de **Dido,* regina Cartaginei, condus de o *Sibyllă în *Infern, prin Cumae, și în fine ajuns în Latium, s-a însurat cu Lavinia, fiica regelui Latinus, al cărui regat l-a moștenit. După tradiția mitică romană, fiul său Ascanius a întemeiat Alba Longa. Lui **Ae.,** tradiția îi atribuia aducerea din Troia a statuetelor zeilor *Penați. Acțiunea lui **Ae.** se sprijină pe două valori umane: *virtus* (virtutea) și *labor* (munca, activitatea) – așa cum sintetizează Vergilius (*Eneida,* XII, v. 435). Dacă *Homer, în războiul troian, îl prezintă ca pe un războinic secundar, fie și basileu al dardanilor (o colonie troiană din Asia Mică, lângă Hellespont), pentru romani. **Ae.** este zeu, chiar zeul strămoșesc maxim: *Iovem indigetem apellant* (Titus Livius, *Ab Urbe condita,* LIV), datorat cerului: *Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateri / Deberi caelo fatisque ad sidera tolli* – *Eneida,* XII, v. 794–795 (trad. rom. G. Coșbuc: *Însăți o știi că-n curând primi-voi în ceruri pe-Aeneas / Zeu pământean și-menirile lui rădica-l-vor la stele*). În cadru mitologic, **Ae.** – întemeietorul arhetipal – este de fapt un *erou civilizator.

Aeoina Personaj mitic divin (sau numai arhetipal) din **mitologia ainu,* căruia această veche etnie extrem-orientală îi atribuie crearea omului; *antropogonia a fost operată astfel: scheletul din lemn de salcie, ca mai elastic, carnea din pământ muiat, iar părul din iarbă; în timpul construcției, Vidra (animal demonic) zădărnicește perfecționarea operei antropogonice, așa că **A.** compensează lipsurile ireparabile, învățându-i pe oameni diverse meșteșuguri și *ritualuri.

Aerg; *Airg* Zeu abhaz (→ *mitologii caucaziene),* care apără pe oameni în primejdiile din război, *vânătoare și călătorie. După introducerea *creștinismului, **A.** e identificat cu **Sfântul Gheorghe*; conform unei datini, la hramul bisericii din satul caucazian Ilori, apare în chip miraculos, în noaptea din ajunul sărbătorii, un zimbru, alteori un cerb, care e sacrificat sfântului creștin, ca odinioară zeului **A.**

aerul Unul dintre cele 4 *elemente ale cosmologiei antice, prezent în *mitologie sub 3 aspecte: *elementul calm* – zeul egiptean al atmosferei, **Shu,* tamponul dintre *pământ și *cer, care și-a căpătat energia în procesul despărțirii, prin forță mecanică, a acestor 2 elemente, simbolizate de copiii săi, *htonicul *Geb și celesta *Nut; *elementul violent,* personificat în general de divinitățile vântului și ale furtunii: zeul maya **Huracan*, centrul energetic divin al universului; zeul aztec **Ehecatl* sau vântul fertil, descoperitor al dragostei și elementul antropogonic insuflând forța vitală; zeul hurrit al furtunii **Teshub,* înarmat cu ploi și fulgere; zeul nefast polinesian **Tawhiri,* o formă maximală a vântului distrugător, mai ales din categoria uraganelor oceanice; zeul vedic **Vāyú* sau vântul total, cumulând toate formele posibile, de la gingășie la furie; *elementul vital,* cu o singură formă mitică absolută, ca aer sau conținut esențial al aerului – **prāṇá,* forța de viață, inhalabilă prin respirația *yoga. Rareori, unii mitografi (ca *Ovidius) atașează *aerului* un superelement mai subtil: **eterul,* care e un aer imponderabil, peste zona vânturilor, din straturile cerești superioare.

Aesculapius: *Esculap* Zeul medicinei, în **mitologia romană,* preluat fără diferențe după **Asklepios*.

Aesculnus (lat. *aes* – aramă, bronz) Zeu arămar, în **mitologia romană,* patronul prelucrării aramei și bronzului, totodată și al banilor de aramă (*as* –

monedă divizionară măruntă). Fiul lui **A.**, zeul *Argentinus,* patrona banii de argint.

Aeshma *Demon nefast, din **mitologia iraniană,* patronând mânia, furia, rebeliunea, turbarea, discordia; era imaginat, în mâini, cu o măciucă magică a groazei. Adversarul său, **Sraosha,* divinitate a milei, îl va învinge în duelul escatologic (→ *escatologie*) de la sfârșitul vremurilor *(*sfârșitul lumii)*. **A.** a devenit, în **Biblie,* *Asmodeu.

Aethra Paredra sau soția lui **Hyperion,* mama *Soarelui, *Lunii și *Aurorei *(*Eos),* în **mitologia greacă.*

Afferenda Zeița darurilor (citată de *Tertullianus), din **mitologia romană.*

Afsáti Zeu oset (poate de origine alană, dar cu corespondențe în alte **mitologii caucaziene*), cu atribute cinegetice, venerat ca stăpân al animalelor sălbatice nobile (cerbi, zimbri, căprioare); era reprezentat ca moșneag cu o lungă barbă albă, șezând în piscul unui munte înalt, spre a-și putea cuprinde în privire turmele. După un *mit zonal, **A.** are un pat din coarne rămuroase de cerbi, așternut cu blană de urs și cu o pernă din păr moale de capră. Vânătorii credeau că pot săgeta un animal numai cu încuviințarea lui **A.**, aceasta obținându-se prin meritele personale ale vânătorului și prin îndeplinirea unor obligații și *ritualuri; între altele, mergând la *vânătoare, oamenii luau cu sine 3 mari plăcinte, ca prinos pentru **A.**, iar la fața locului făceau în cinstea zeului frigărui caucaziene specifice *(șașlîk)* din carnea animalului vânat. După *credința generală, **A.** este atoatevăzător și aude totul, așa că, spre a-și ascunde unele intenții, vânătorii oseți (ca și alți caucazieni) vorbesc într-un argou specific, bazat pe un limbaj simbolic și metaforic. În unele zone, **A.** e și ocrotitorul mistreților, iar în unele sate i se aduceau, ca *ofrandă, pâini sacrificiale (→ *sacrificiu).* Vânătorul care a avut succesul cel mai mare în expediția sa era obligat de zeu, ca recunoștință, să ofere o masă tuturor săracilor din sat.

Agamemnon Erou grec din **Iliada,* rege mycenian, căpetenia armatei aheilor la asediul Troiei, ucis după întoarcerea sa victorioasă (așa cum a prevestit un *oracol) de soția sa Klytaimnestra și de amantul ei, Egist. **A.** e *simbolul eroului prigonit ereditar de soartă. Pentru a-și urni flota, imobilizată de vânturi potrivnice, un oracol îi cere lui **A.** sacrificarea fiicei sale *Iphigenia (pe care, într-o variantă, *profetul Kalhas o jertfește pe *altar zeiței *Artemis, în altă variantă, zeița o înlocuiește pe fată cu o ciută); în timpul războiului, **A.** se ceartă cu *Ahilleus, pentru sclava Briseis: iar după moartea eroului, copiii săi Elektra și *Orestes sunt în continuare victimele *blestemului ereditar.

Agarttha Lume mitică subterană cu vaste ramificații în care s-ar conserva perpetuu vechile taine esențiale și adevărul primordial, știința inițiatică; galeriile **A.**, de construcție artificială, s-ar fi întins sub toate continentele și sub oceane. În altă variantă, **A.** nu ar fi decât un imens sanctuar-bibliotecă, situat sub Himalaia, adăpostind o mare universitate inițiatică și cel mai mare și mai misterios dintre centrele de inițiere, păstrând toate moștenirile magice, tehnice și spirituale ale civilizațiilor dispărute; în **A.** ar oficia *Metatron* (Stăpânul lumii), amintit de René Guénon (în *Le Roi du Monde*). **A.** e invocată mai ales de *teozofie, care susține că o populează „forțele negre", opuse „forțelor luminoase" călăuzite din Palatul de Jad de la *Shambhala (în drumul spre Tibet). Până acum 6 milenii, **A.** ar fi fost la suprafață, populația ei retrăgându-se apoi sub pământ spre a-și feri înțelepții și depozitele de ochii indiscreți ai profanilor. În vechile *mitologii, similitudinile sunt rare: „Un norod străin a săpat hrube pe sub pământ, uitate de piciorul celor de deasupra și departe de oameni" (*V. T., Iov,* XXVIII, 4). Originea și vechimea acestui *mit (sau pseudomit) e dubitabilă, dar el s-a răspândit mai ales după apariția postumă (1910) a cărții *La Mission de l'Inde* de Saint-Ŷves d'Alveydre, care pretinde că **A.** ar fi reședința unui soi de *pontifex maximus,* Brahatmah, purtător de tiară cu 7 coroane; referiri mai timpurii (sec. XIX) la: Helena Blavatsky, Ferdinand Oddendowsky, Louis Jacolliot ș.a. teozofi.

Agastya *Profet din **mitologia vedică,* citat de **Rigveda,* unul dintre marii înțelepți primordiali (**rișii*) care, după tradiție, s-a născut din sămânța zeului *Mitra, scursă la vederea frumoasei fecioare cerești **Rambhu* (din clasa *Apsara). I se atribuiau puteri magice nelimitate. Imnurile vedice consideră că **A.** era singurul care a izbutit să fie totodată și soț și ascet. Când oceanul l-a împiedicat să facă *sacrificiile rituale (sau, în altă variantă, când oceanul a devenit obstacol în calea *zeilor care îi urmăreau pe *demoni), **A.** l-a sorbit din trei înghițituri; când muntele Vindhya a rugat *soarele să-l ocolească așa cum ocolea muntele Meru și, refuzat, a început să crească în sus spre a stăvili drumul soarelui, la cererea zeilor **A.** s-a dus lângă munte, care l-a salutat, iar profetul, poruncindu-i să-și curme creșterea până se va întoarce el, a plecat spre sud fără să se mai întoarcă, muntele rămânând de atunci încremenit și înclinat ca pentru salut; de asemenea, **A.** l-a ars de viu pe rug pe demonul Vatapi din neamul *Daitya, iar cu *blestemul său l-a prăvălit din cer pe gloriosul rege Nahușa, prefăcându-l în șarpe. Tot **A.** a creat-o pe fecioara Lapămudră, pe care i-a dat-o în taină regelui Vidarbha ca fiică adoptivă, însă când ea a crescut mare, și-a luat-o sieși de soție. Tradiția îl consideră pe **A.** și autorul unora dintre imnurile din *Rigveda.*

Agathodaimon (grec. Αγαθοδαίμων – *Demonul Bun*) Zeu binefăcător în **mitologia greacă,*

provenind se pare din principiul divin egiptean *shai* (fie durata vieții sortită la naștere, fie în general destinul), dar devenind *geniu ocrotitor al lanurilor de grâne și al viilor (cf. lat. **Bonus Eventus*). *Sanchoniathon (citat de Eusebius în *Pregătirea întru Evanghelie*) îi face însă un portret mai straniu: „Taautos și după el fenicienii și egiptenii au divinizat soiul dragonilor și al șerpilor ca fiind, din toate vietățile târâtoare, cele cu cea mai puternică răsuflare. El arată că [specia] aparține materiei de foc, întrucât are în ea putința unei iuțeli pe care, din cauza suflului, nimic n-o poate depăși. Deși fără picioare, fără mâini și fără alte mijloace exterioare cu care sunt prevăzute celelalte animale, aceasta săvârșește toate mișcările și se arată în formele cele mai felurite. ea dă repeziciunea pe care o vrea spiralelor (ἑλιξ) ce le face în mersul ei. Datorită acestui fapt, animalul de care vorbim a pătruns ca element esențial în temple și în mistere [...] Acest animal nu moare de moarte firească. Fenicienii îl numesc Agathodaimon, adică geniu bun, iar egiptenii îi dau numele de Kneph." Adorat ca geniu ocrotitor al locuinței (cf. roman **Lares*; slav **Domovoi*), uneori sub formă de șarpe, era îmbunat de obicei prin *libații casnice.

Agave (grec. Ἀγαυή < ἀγαυή – minunat) Fiica lui *Kadmos și a zeiței *Harmonia, în **mitologia greacă*. În timpul unor *Bacchanalii în onoarea lui **Dionysos,* aflat printre baccante, **A.** prinde și sfâșie, împreună cu ele, ceea ce crede a fi un pui de leu, de fapt însă pe fiul ei Pentheus (ajuns la maturitate basileu al Thebei); cu capul copilului ei înfipt în tirs *(thyrsus),* se întoarce la Theba, trezindu-se abia acolo din extazul ritual și dându-și seama de tragedie (cf. Euripides, *Baccantele*).

Agbe Căpetenia divinităților mării, fiul zeului **Mawu,* în *miturile triburilor din Dahomey (→ *mitologiile populațiilor africane*). De la soția sa Naete, **A.** are 6 copii, dintre care e preferată mezina *Afrekete,* păzitoarea bogățiilor mării și deținătoarea tuturor secretelor părinților ei. Cu tatăl său Mawu, **A.** se întâlnește la orizont, unde se îngână cerul cu marea; în acest caz, *soarele în asfințit e identificat cu ochiul divin al lui **A.**

Age Zeul *vânătorii în mitologia tribului ewe din Dahomey (→ *mitologiile populațiilor africane*), subaltern al zeului ceresc *Nana-Buluku.

Ageru-ochilor Personaj folcloric fabulos din **mitologia românească,* dispunând de capacitatea de a vedea când este legat la ochi; dar dacă ochii îi sunt liberi, ei ard totul cu raza privirii. (Parțial, e comparabil cu personajul Ochilă, din *Harap Alb* de Ion Creangă). Această forță a privirii poate fi un relict din mitologia indo-europeană (cf. al treilea ochi, arzător, al zeului vedic *Çiva), însă totodată și o intuiție populară independentă asupra forței de sugestie manifestate de privirea unor persoane de excepție.

Ageru-pământului Personaj fabulos din **mitologia românească,* având atribute sapiențiale: în unele basme, închis într-o cratiță și ținut pe foc de către 7 *zmei, este eliberat de erou (în *Poveste țărănească,* col. Petre Ispirescu, de feciorul mezin al împăratului), căruia îi dă apoi prețioase sfaturi de strategie.

Agheran Viteazul Una din variantele folclorice din **mitologia românească* ale tipului general **Făt-Frumos,* aici reducându-se la *simbolul valorificării monetare a metalelor specifice (aur, argint, aramă). **A. V.** ucide un număr oarecare de *zmei, prefăcându-le fiicele în bani de aur, de argint și de aramă. Prototipul figurează în mai multe variante de folclor epic românesc (cf. B. P. Hasdeu, *Magnum Etymologicum Romaniae,* I; I. C. Fundescu, *Omul după tărâmul celălalt*; col. Teofil Frâncu, *Românii din Munții Apuseni, Moții:* basmul *Povestea lui Toader Flămândul și a lui Agheran Viteazul).*

Aghiuță (epitet alterat din grec. αγιος – sfânt, divin) Nume familiar al **Diavolului* (sau al unui *drac subaltern, considerat tip generic), în folclorul românesc (→ *mitologie românească);* forma diminutivală a numelui (de fapt, un epitet) divulgă, prin simpatia mascată, un relict de *cult demonologic străin. (cf. **Beng*)

Aglaie; *Pasitheia* Una dintre cele 3 **Harites,* în **mitologia greacă*; simbolizează splendoarea.

Agni (sanscr. *agni,* lat. *ignis,* slav огнь – *foc) Zeul focului și patronul *sacrificiilor religioase prin ardere *agnihotrá,* în **mitologia vedică*; divinitate centrală în *religia arilor arhaici, venerată ca șef și paznic al clanurilor arice străvechi printre care și *Clanul lui Bharatá* (→ *Bharatá),* adică India, **A.** dobândește un rol religios absolut în *cultul brahmanic (→ *brahmanism). *Rigveda* (care începe cu invocarea *Agnim ide*) îl definește sintetic: „Pe Agni îl cânt, capelanul, zeul sacrificiului, preotul, rânduitorul de jertfe care ne copleșește cu daruri" (I, 1). Importanța culturală a lui **A.** trebuie raportată și la tradiția consecventă a incinerării morților în India (→ *funeralii). Atharvaveda* (XII, 2) vorbește de „doi Agni": focul pustiitor și focul util. Simbolismul multiplu al zeului coincide probabil cu epoca arhaică a descoperirii focului, de unde și epitetele lui **A.:** *Yávistha* (Cel mai tânăr), *Hiri-Śmaśru* (Cel cu barbă de aur), *Vaiçvānará* (Cel ce aparține tuturor, Cel obștesc), *Huta-śana* (Devoratorul victimelor), *Havyavāha* (Cel care ia jertfele), *Pavana* (Purificatorul), *Anila-Sarathi* (Cel al cărui vizitiu e vântul), *Agni-Jihvá* (Cel cu limbi de văpaie), *Çukra, Jàtávedas* ș.a. În epoca vedică, **A.** intra în componența triadei supreme, împreună cu **Indra* și **Sūrya* (înlocuită, în epoca epică a marilor epopei, de triada *Brahma – *Vișnu – *Çiva). *Svāha (Agnāyi),* fiica lui *Dakșa, este soția lui **A.** *Cultul acestui zeu includea câteva *ritualuri legate de foc: *agnikarmán* – ritualul aprinderii

focului; *agni-çuddhi,* purificarea prin foc; *agnihotrá* – focul sacru sacrificial. *Sacerdotul care aprindea focul de sacrificiu se numea *agnidh.*

agnostici (grec. ἄγνωστος – incognoscibil) *Sectă sau subsectă creştină (→ *creştinism)* din sec. V, derivată din mişcarea lui Donatus (→ *donatişti),* deseori confundată cu **agonisticii* din aceeaşi epocă; doctrina, destul de confuză, constă mai ales în refuzul de a cunoaşte pe *Dumnezeu pe vreuna din căile imaginaţiei şi, implicit, în opoziţia faţă de antropomorfizarea lui Dumnezeu. Secta nu trebuie însă confundată cu *agnosticismul,* care este o doctrină filosofică modernă (numele ei, pus în circulaţie de Th. H. Huxley în 1869), negând cognoscibilitatea lumii obiective. Agnosticismul religios este şi el o atitudine modernă, dar cu rădăcini în filosofia antică, în special în cea greacă, negând capacitatea umană de a cunoaşte şi a descrie divinitatea; de ex., numeroşi teologi l-au considerat pe Albert Einstein, un om în felul său religios, drept un agnostic.

agonistici (lat. *agonistici, grec.* ἀγωνιστικός – capabil de luptă) *Sectă creştină (→ *creştinism)* cu tendinţe democratice, formată în Africa romană (pe teritoriul Algeriei actuale), în sec. IV–V, înglobând mai ales populaţia rurală şi reprezentând aripa radicală a **donatiştilor.* Adepţii erau numiţi şi *circumcelliones* (cei rătăcind în jurul cuştilor), spre a se sugera pasiunea lor pentru martirajul în arena cu lei; în practica principală a **a.** intra *asceza şi vocaţia martiriului de bunăvoie. Sub raport doctrinar, era o sectă protestatară cu nuanţe sociale şi anticatolică; **a.** îi atacau pe clericii *Bisericii oficiale romane, dărâmând biserici şi clădiri eclesiastice, şi considerau trădătoare a *credinţei creştine Biserica Romei. În 347, **a.** au organizat o rezistenţă militară împotriva funcţionarilor imperiali, trimişi să facă ordine şi să lichideze opoziţia religioasă africană. Secta şi-a continuat un timp existenţa şi după cucerirea provinciilor africane, în sec. V, de către vandali.

§ J.-P. Brisson, *Autonomisme et christianisme dans l'Afrique romaine,* Paris, 1958

Agoue-taroyo Zeu marin din Haiti. În *panteonul eterogen al *cultului haitian aborigen **vudu,* unde peste vestigiile vechilor zei africani s-au suprapus influenţe creştine şi *superstiţii moderne, formând credinţa într-o pluralitate de *duhuri *(loa)* indistincte, **A.-t.,** divinitate nedelimitată strict, este un fel de *Neptunus mai complex care simbolizează, ca patron absolut, marea cu fauna şi flora ei, dar totodată cu bărcile şi vapoarele ce o străbat; zeul e închipuit ca un mulatru mai mult alb, cu ochi verzi ca marea şi în uniformă de ofiţer de marină.

Agreskui Zeul irokez (→ *mitologiile triburilor amerindiene)* al *vânătorii şi războiului, dar şi personificarea *Soarelui, aceste atribute conjugându-se şi în controlul pe care îl exercită asupra junglei şi apelor. Vânătorii, pescarii, navigatorii şi toţi cei nevoiţi să intre în *păduri îl invocă pe **A.** ca pe un ocrotitor şi salvator de la primejdii.

Aguna; *Angura* Zeu kartvel al viticulturii şi vinificaţiei (→ *mitologii caucaziene),* adorat odinioară mai ales în Georgia Apuseană. *Ritualurile în cinstea sa se desfăşurau în podgorii şi în crame *(marani),* având în primul rând rostul invocării bunăvoinţei zeului pentru asigurarea unor recolte bogate de struguri şi pentru apărarea lor de grindină.

Agushaya Zeiţă războinică babiloniană (→ *mitologii din Mesopotamia)* pe care *zeii o opun furiei zeiţei *Ishtar împotriva rivalei sale Saltu; în acest conflict, **A.** are un rol mediator. O aşa-numită *Tabletă despre Agushaya* (scrisă probabil sub Hammurabi, între anii 1792 şi 1750 î.e.n., în 10 cânturi) e consacrată gloriei războinice a zeiţei Ishtar; prezenţa rivalei sale Saltu nu o calmează pe Ishtar; discordia e potolită abia de intervenţia conciliantă a zeiţei **A.** După unii comentatori (René Labat), tableta ar evoca poetic efortul de *sincretism religios cu care teologii au vrut să armonizeze *panteonul eterogen al *mitologiei lor.

Ahalyā Soţia înţeleptului *(*rişi) *Gautama.* în **mitologia vedică.* Zeul *Indra, profitând de absenţa lui Gautama, ia chipul acestuia şi o seduce pe **A.,** dar soţul îi blestemă pe amândoi, astfel încât Indra rămâne fără testicule (recăpătate ulterior printr-un act magic al celorlalţi zei), iar **A.** e prefăcută pentru o mie de ani în piatră (→ *blesteme).* Noile testicule sunt luate, pentru Indra, de la un berbec, iar piatra se retransformă în **A.,** când *Rāmá o atinge cu piciorul. După un *mit vechi, **A.** a fost prima femeie creată de *Brahmā.

Ahar Zeul patronal al zilei, în **mitologia vedică,* unul din cei 8 *Vasavaḥ (*Vasu)* subalterni ai lui *Indra. Prezent mai ales în **Mahābhārata,* unde apare în locul zeităţii acvatice **Apa,* **A.** personifică ziua.

Ahasverus Evreul rătăcitor, dintr-un *mit de origine incertă; după varianta pusă în circulaţie de un roman popular german de la începutul sec. XVII, **A.** ar fi fost condamnat la nemurire, la veşnică peregrinare şi la limitarea cheltuielilor de trai (5 gologani, reapărând în pungă îndată ce erau cheltuiţi), fiindcă l-ar fi jignit pe *Isus Christos când acesta urca pe Golgota. Unii cercetători socot mitul izvorît din epica budistă, alţii îl identifică pe **A.** fie cu Iosephus Cartaphilus, aprodul lui Pontius Pilatus, fie cu un personaj din *misterele religioase ale catolicismului medieval, Malchus. E mult mai posibil ca o anume ideologie eclesiastică medievală să se fi folosit într-adevăr de un mit oriental migrant, despre peregrinii arhaici penitenţi, ajuns la această formă fie prin *sincretism natural, fie prin adaptare mitografică literară.

Aheloos (grec. 'Αχελῶος) Zeul râului cu acest nume, în **mitologia greacă,* fiul cuplului divin *Okeanos – *Tethys şi tatăl *Sirenelor şi al *Naiadelor. Metamorfozat în taur, s-a luptat cu *Herakles, când i s-a rupt un corn pe care Naiadele l-au prefăcut în Cornul Abundenţei (cf. varianta referitoare la *Amaltheia). Mitograful grec Akusilaos (sec. VI/V î.e.n.) afirmă (după relatarea lui Macrobius) că „Okeanos ia în căsătorie pe sora sa Tethys şi, din această unire, se nasc 3 000 de râuri, dintre care Aheloos este cel mai vârstnic şi cel mai onorat".

Aheron Fluviu mocirlos din *Infern, în **mitologia greacă,* peste care *Haron transportă în luntrea sa *sufletele morţilor; fluviu al suferinţei, primeşte afluenţii Pyriphlegethon (Râul de Foc) şi Kokytos (Tânguirea), ultimul izvorînd din *Styx. **A.** nu poate fi traversat de umbrele morţilor cărora nu li se oficiase *ritualul funerar (→ *funeralii).* Un **A.** geografic real, în Epir, dispare pe o distanţă sub pământ.

Ahilleus (grec. 'Αχιλλευς); *Ahile* Semizeu din **mitologia greacă,* erou homeric din **Iliada,* participant la războiul troian, fiul zeiţei *Thetis şi al lui Peleus; născându-l, zeiţa l-a cufundat în *Styx ca să-l facă invulnerabil, dar un călcâi a rămas neudat, „călcâiul lui Ahile" (acest călcâi vulnerabil are similitudini cu călcâiul uriaşului cretan de aramă *Talos şi cu supapa din călcâi a statuilor turnate în bronz de sculptorii greci). **A.** a fost crescut şi instruit (în meşteşugul cinegetic, în arta războiului, în morală) de *Centaurul *Hiron, care l-a hrănit cu măduvă de leu, iar la maturitate i-a dăruit o lance vrăjită. Thetis îl ţinuse ascuns la curtea regelui Lykomedes, întrucât *profetul Kalhas îi prezisese moartea în războiul troian. Chemat de *Odysseus, **A.** vine totuşi la Troia, comandant al mirmidonilor, iar Thetis îi dăruieşte caii lui * Poseidon şi armele sacre confecţionate de *Hephaistos. După 9 ani de campanie, o ceartă cu *Agamemnon pentru sclava Briseis îl face să se retragă din luptă; reintră însă, după moartea prietenului său Patrokles, în ciclul faptelor sale de arme omorînd pe *Hector, pe regina *Amazoanelor, Penthesileia, pe *Memnon, fiul zeiţei *Eos, până când e ucis şi el de o săgeată otrăvită cu care *Paris, fratele lui Hector, ajutat de zeul *Apollon, îi ochieşte călcâiul vulnerabil. Murind, **A.** e răpit de pe rugul arzând de mama sa Thetis, apoi transportat, în apoteoză de erou zeificat, în ins. *Leuke, unde îşi începe noua existenţă, alături de *Hellene din Troia (sau, într-o variantă, alături de *Iphigenia).

Ahkinxoc; *Ppiz Hui Tec* Zeul-poet în mitologia maya (→ *mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* ocrotitorul poeţilor şi al poeziei.

Ah Mucencab Zeul *albinelor în mitologia maya (→ *mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)* care, într-un *mit din **Cartea lui Chilam Balam,* îndată după încheierea *facerii lumii, leagă ochii zeului plural Oxlahun-ti-Ku, la începutul *războiului ceresc între acesta şi zeul plural atacator Bolon-ti-Ku.

Ahpuch Zeul maya al *morţii (→ *mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* stăpânul ţării morţilor Mitnal *(*Mictlan),* considerat divinitate demonică răufăcătoare şi asociat de obicei cu zeul războiului *Ek Chuah. Reprezentat adesea cu înfăţişare umană, dar monstruoasă, cu chip slut, cu o stranie ţeavă (ca de tun) ieşindu-i din frunte şi ţinând în palme un craniu; alte înfăţişări: fie cu craniul descărnat, înconjurat de clopoţei, fie ca om cu cap de bufniţă sau de cucuvea (ţipătul cucuvelei e şi azi, pentru amerindieni, prevestitor de moarte).

Ahriman → *Angra-Mainyu*

Ahto Zeul *apelor în **mitologia finlandeză,* locuind cu soţia sa, Vellamo, în ţinutul acvatic *Ahtola.*

Ahura-Mazda; *Ahura-Mazdah;* Italo Pizzi: *Ahura Mazdao (Domnul Înţelepciunii, Atotştiutorul);* grec. *Ormazdes, Ormuzd* Zeul suprem din **mitologia iraniană,* venerat de **zoroastrism* ca principiu al binelui. Mitologia parsă primitivă populase universul cu *spirite *(ahura),* în fruntea cărora **A.-M.** se opunea principiului răului, **Angra-Mainyu.* Născut odată cu Angra-Mainyu de zeul primordial al timpului, *Zurvan, **A.-M.** iese din starea sa de inerţie atemporală, creînd universul şi, prin mişcarea ce o imprimă actul său creator, scoţându-l din inerţie şi pe Angra-Mainyu, cu care intră în impact. De atunci, *Pământul se află în punctul de echilibru sau de ciocnire între fasciculul de lumină care vine de la **A.-M.** şi fasciculul de întuneric venind de la Angra-Mainyu. Făcând universul, **A.-M.** are rolul luminos de producător al tuturor operelor bune: fiinţele, lucrurile, principiile utile oamenilor (pământul fertil, animalele domestice, apele, *focul); fiind şi zeul adevărului, înţelepciunii şi binefacerii, **A.-M.** a stabilit durata lumii actuale de 12 milenii, divizate în 4 epoci de câte 3000 de ani: în întâia epocă el creează sfinţii şi *spiritele **Fravashi,* organizând *haosul spaţial dintre el şi duşmanul său trezit (Angra-Mainyu), într-un univers în mişcare, iar pe acest duşman, râvnind să-i surpe opera, îl opreşte în loc, lovindu-l cu o rază; în a 2-a, creează, ca fructificare a luminii, *cerul, pământul, ierburile, copacii, animalele şi pe om în timp ce Angra-Mainyu produce *demonii şi *duhurile rele; în a 3-a, Angra-Mainyu invadează pământul, umplându-l de boli, dezastre, ruine, inundaţii, arşiţe şi geruri, de toate flagelurile imaginabile şi de corupţii morale, şi atunci moare primul om creat de **A.-M.**, *Gaya Maretan,* iar după aceea lumea e guvernată alternativ de cele 2 principii, când **A.-M.** creează drept consolare specii noi de cereale, alt om: **Yima,* apoi eroi şi regi; mai târziu, apare la porunca sa din pământ *profetul *Zarathustra; aducând [illegible] lumii o lege nouă; în a 4-a epocă, va veni mântuitorul

BIBLIOTECA PUBLICĂ
„L. REBREANU"
Str. Lucreţiu Pătrăşcanu, 4 Bl. Gl.
— BUCUREŞTI —

Saoshyant, un mare reformator (urmaşul sau reîncarnarea lui Zarathustra), care va salva omenirea, iar între Ahura-Mazda şi Angra-Mainyu se va disputa bătălia finală după care Angra-Mainyu va fi aruncat în abis pentru eternitate. În concepţia avestică, zona binelui e reprezentată de şapte sfinţi nemuritori *(amesha spenta):* zeul suprem, creatorul universului – Ahura-Mazda; gândul cel bun – *Vohu Manah;* dreptatea superioară şi ordinea universală – *Asha-Vahista;* cea mai aleasă cărmuire – *Kshathra-Vairya;* sfânta pietate, firea sacră, *geniul *(yazata)* feminin al pământului – *Spenta-Armaiti;* sănătatea şi integritatea existenţei – *Haurvatat;* nemurirea – *Ameretat.* Aceşti 7 sfinţi, probabil arhaici, corespund celor 7 *Aditya – zeii arhaici principali din **mitologia vedică.* Lui **A.-M.** îi mai sunt subalterne geniile protectoare: **Sraosha* (supunerea), *Daena* (evlavia), **Verethraghna* (victoria), *Rasnu* (justiţia) şi numeroşii *Fravashi.* Zeul suprem e pomenit în documente persane timpurii. Basorelieful din sec. VI î.e.n., de la Behystun (Kurdistan), îl reprezintă salutat de Darius I, care-i închină 12 regi vasali, **A.-M.** zburând pe deasupra capetelor într-un *car ceresc pe care îl manevrează cu un soi de mânşă sau baghetă magică, mâna dreaptă ridicând-o pentru binecuvântare ori salut; figura zeului e pur antropomorfică. Basorelieful e însoţit de o lungă inscripţie cuneiformă, începând cu: „Eu sunt Darius, rege măreţ, rege al regilor, rege în Persia [...]. Din voinţa lui Ahura-Mazdah sunt rege, Ahura-Mazdah mi-a dat regatul." Inscripţia lui Artaxerxes III, din aşa-numitele *Tăblije de la Persepolis* (sec. V î.e.n.) conţine referinţe mitologice: „Zeu măreţ este Ahura-Mazdah care a făurit pământul acesta, care a făurit cerul acela, care l-a plămădit pe om, care i-a hărăzit omului propăşire, care l-a făcut pe Artaxerxes rege". Unii cercetători găsesc similitudini între **A.-M.** şi zeul vedic *Váruna. Mircea *Eliade îl consideră, la origine, zeu uranian, bizuindu-se poate pe o informaţie neclară a lui Herodot (*Istorii,* I, 131) care-l numeşte, desigur, *Zeus, dar indică structura cerească (uraniană) a divinităţii persane supreme. **A.-M.** a devenit zeul central, stăpânul omnipotent al *religiei iraniene, după reforma atribuită lui Zarathustra; putem bănui că reformatorul l-a ales dintr-un abundent *panteon politeist (→ *politeism)* al tradiţiei, unde **A.-M.** nu era zeu principal. Ulterior, în textele avestice (→ *Avesta),* **A.-M.** este „Domnitorul înţelepciunii" şi „Atoateştiutorul", având ca „veşmânt tăria bolţii cereşti" *(Avesta, Yasna,* 30, 5); el dă ploaia, vede de departe, cunoaşte totul şi nu se înşeală în nimic, înţelepciunea sa fiind fără cusur, nu doarme niciodată şi nimic nu-l poate extrage din starea de veghe după cum nici o taină nu poate scăpa privirii lui străjucitoare, este chezaşul cuvântului dat şi al contractelor dintre oameni, prin zeul *Mithra (*simbol solar, iar ca nume comun – contract, fidelitate); totodată, este legislator, paznic juridic al universului şi pedepsitorul celor păcătoşi. În epoca de apogeu al zoroastrismului, **A.-M.** capătă ecou şi în teritoriile vecine, căci listele asiriene de *zei din sec. VII î.e.n. citează divinitatea *Assara Mazas,* părând indentificabilă cu **A.-M.**

Aiakos Rege al mirmidonilor, în **mitologia greacă,* fiul lui *Zeus şi al Aeginei; pentru deosebitul său spirit justiţiar, zeii l-au făcut după moarte judecător în *Infern. **A.** avea 3 fii; Peleus, Telamon şi Fokos (ultimul, făcut cu Psamatheia, o **Nereidă* ocrotită de „ţărmul nisipos", a fost ucis de fraţii săi vitregi, în cadrul unei suprimări rituale a dreptului de prim născut; cei doi ucigaşi sunt pedepsiţi de tatăl lor prin surghiun, de unde şi faima lui **A.** de judecător imparţial). Un *mit, relatat de *Pindar (*Nemeice,* VIII) spune că o gravă secetă, trimisă de Zeus în arhipelag, îi determină pe basileii din Sparta şi Argos să-l roage pe **A.** să intervină pe lângă divinul său părinte pentru curmarea calamităţii; *rugăciunea lui **A.** îl convinge pe Zeus să declanşeze ploaia.

Aiax; *Aias* Erou din războiul troian (→ *mitologie greacă),* remarcabil prin rapiditatea sa de alergător, pedepsit de *zei fiindcă i-a sfidat, urmărind-o pe *Cassandra până în refugiul ei din *templul zeiţei *Athena; la întoarcere, o furtună i-a sfărâmat corabia, iar stânca pe care **A.** a naufragiat a fost scufundată de tridentul lui *Poseidon. În altă variantă, **A.** s-a sinucis.

Aiolos; *Eol* Custodele vânturilor, în **mitologia greacă;* fiul (sau nepotul) lui *Poseidon (sau al lui Hippotes), locuind cu 6 fii şi 6 fiice pe o insulă plutitoare din arhipelagul eolian (cf. *Odisseia,* X). *Zeus îl investise cu păstrarea vânturilor, închise fie într-o peşteră, fie într-un burduf. Găzduindu-l odată pe *Odysseus, **A.** i-a dăruit burduful cu vânturi (afară de *Zephyros, dat călăuză); dezlegarea nesăbuită a burdufului, crezut plin cu vin, a eliberat vânturile, care au stârnit un uragan. **A.** a întemeiat neamul eolienilor *(aioloi),* fiind astfel *strămoşul direct al lui *Sisyphos.

Aion *Óm primordial (atribuit de *Sanchoniaton *mitologiei feniciene),* născut din vântul *Kolpia şi din soţia acestuia, *Baau (noaptea). **A.** a descoperit fructele comestibile cu însuşirile lor nutritive şi meşteşugul pomiculturii, după care a fost zeificat de fenicieni (potrivit aceluiaşi autor) sub numele de Beelsamen *(*Bel).* Însoţit cu Protogone, **A.** devine tatăl unei perechi de copii *(Genos şi Genea),* care se stabilesc în Fenicia; din perechea primordială se mai nasc alte trei odrasle: *Phos* (lumina), *Pyr* (focul) şi *Phlox* (văpaia), care descoperă *focul rezultat din frecarea a două bucăţi de lemn precum şi utilizarea lui. Numele lui **A.** are sens de timp ciclic sau de eternitate (αἰών).

Airāvata Elefantul arhetipal din **mitologia vedică,* *strămoşul tuturor elefanţilor; a apărut din

oceanul primordial (→ *apa),* cât timp *zeii şi *demonii îi băteau apele cu muntele Mandara, folosit ca făcăleţ. Un alt *mit afirmă însă că **A.** s-a născut, împreună cu alţi 7 elefanţi, din găoacea *oului cosmic al lui *Brahmă, cei 8 elefanţi devenind apoi paznicii celor 8 zone (sau ţări) cardinale ale lumii. Custode al Orientului, **A.** e reprezentat cu 4 colţi de fildeş şi este animalul de transport şi elefantul de luptă al zeului *Indra (cf. *Ramāyāṇa,* VI, *15,* 6).

Aita; *Eita* Zeul principal al *Infernului, în **mitologia etruscă,* identificat de mitologii mai vechi cu **Hades.* Era reprezentat de obicei cu coroană şi sceptru, uneori însă cu o *mască, de fapt, cu scalpul unui cap de lup.

Aither (grec. Αἰθήρ; lat *Aether).* Divinitate primordială *(*eterul),* născută din *Haos, în **mitologia greacă;* simbolizează lumina astrală sau *focul cosmic dintru început, ca unul din *elemente; totodată partea cea mai de sus a *cerului, adăpostind sursa acelui foc. Romanii identificau pe **A.** uneori cu *Iupiter, ca zeu al *aerului.

Aitvaras; *Eitvaras; Atvars* *Duh zburător din mitologia lituană (→ *mitologie baltică),* considerat diferit ca înfăţişare: şarpe (sau *balaur) de foc, cioară, pisică, dar şi ca un cocoş care debordează grăunţe, mai rar ca nălucă. **A.** nu e propriu-zis un *spirit malefic, într-un fel e chiar binevoitor faţă de oameni, direct sau indirect. Este şi un ocrotitor parţial al *cailor, cărora le împleteşte coamele (sau le ţesală). Când vrea să ocrotească pe oameni, le dăruieşte anumite bunuri (bani, miere, lapte), dar în atare caz el trebuie să-i aparţină în anume mod beneficiarului, care îl poate cumpăra de la alt posesor ori îl poate dobândi de la *Diavol, prin trocul clasic (contra unui suflet uman, nu neapărat al celui care face negoţul); de asemenea, orice om îl poate obţine şi prin efort propriu, clocind oul ouat de un cocoş în vârstă de 7 ani (→ *Spiriduş).* Din proprie iniţiativă, **A.** le inoculează uneori oamenilor coşmare în timpul somnului. Cine vrea să scape de prezenţa lui o poate face, deşi cu riscuri, căci **A.** poate fi alungat, fie şi foarte greu, poate fi chiar ucis, însă represaliile lui postume devin un incendiu mistuitor.

Aius; *Aius Loquens; Aius Locutius* Zeul cuvântului în **mitologia romană,* patronul darului vorbirii, care a anunţat năvălirea galilor, rostindu-şi prevestirea, după tradiţie, în 390 î.e.n., lângă *templul zeiţei *Vesta.

Aiyanar (tamil *aiyanar* – domn, stăpân) Zeu dravidian arhaic agrar, al cărui *cult provine probabil din *religiile preindiene ale culturii Mohenjo-Daro şi Harappa. Venerarea lui **A.** s-a mai conservat azi în *cultele agrare din unele regiuni sudice ale Indiei, mai ales în legătură cu fertilitatea solului. În reprezentările iconice, zeul este fie cu un trident pe cap, fie ca războinic pedestru, uneori însă pe elefant sau călare pe cal. Ceramica înfăţişând cai se pare că era inseparabilă de aspectul *templelor consacrate lui **A.**

Ajweypshaa Zeul *vânătorii în mitologia abhază (→ *mitologii caucaziene),* patronul tuturor animalelor sălbatice. Locuieşte fie într-o *pădure deasă, fie pe o stâncă inaccesibilă, împreună cu familia sa: câteva fiice foarte frumoase, uneori prefăcute în căprioare ca să-i atragă pe vânători, fiul său Iuana şi servitorul său Shwakwaz. Era socotit un bătrânel amabil, pe jumătate surd: de aici şi un *simbol tradiţional: deşi fiicele sale îl roagă mereu să-i ajute la vânătoare pe tinerii neînsuraţi, neauzindu-le bine, **A.** trimite vânatul bun tot spre vânătorii mai vârstnici şi mai încercaţi. În miturile mai târzii, e confundat cu zeul **Aerg.*

Aker Zeu arhaic din **mitologia egipteană,* (citat şi în *Textele Piramidelor,* însă numai ca *simbol al petecului de pământ), patronând *pământul, ca teren special de adăpostire a morţilor, al căror protector pare să fi fost (nu Pământul ca obiect cosmic, pe care l-a reprezentat totdeauna zeul *Geb). Înfăţişat figurativ uneori în formă de leu. Existase şi o variantă plurală: *Akeru* – un *balaur simbolizând *spiritul complex al pământului.

Akh (egipt. *akh* – fericit, iluminat) În concepţia filosofică a **mitologiei egiptene,* unul din cele 3 elemente constructive ale esenţei omului (împreună cu *Ba şi *Ka). Termenul apare prima dată în *Textele Piramidelor,* indicând starea în care se transformă un faraon după *moarte; abia în Regatul Mijlociu începe să se considere că orice om devine, postum, un **A.,** cu condiţia îndeplinirii integrale a *ritualului funerar (→ *funeralii).* *Zeii şi faraonii aveau câte 7 *Akhu* (rareori mai puţine). În textele copte pl. *akhu* se traduce prin **demoni* (probabil cu sens apropiat de grec. *daimon).* *Simbolul lui **A.** era ibisul.

Aki; *Uoki* Zeul mărilor în **mitologia germanică,* corespondentul zeului scandinav **Aegir,* de care nu diferă prea mult.

Akkruva Zeul lapon al peştilor (→ *mitologiile triburilor polare)* reprezentat cu cap şi trunchi omenesc (de bărbat), dar cu coadă de peşte; ocrotitor al vietăţilor mării şi al pescarilor.

Aktaion; *Acteon* Vânător din **mitologia greacă,* prefăcut de zeiţa *Artemis în cerb şi sfâşiat de câinii lui, ca pedeapsă pentru că a văzut-o scăldându-se goală.

Alala Zeiţă secundară în **mitologia greacă,* de origine incertă, patronând probabil bătăliile, întrucât numele îi era folosit adesea ca strigăt de luptă. *Cultul **A.** era frecvent în timpul războaielor, mai ales la grecii occidentali. Invocată de *Pindar, care o numeşte „fiica războiului". Numele zeiţei poate fi comparat şi cu exclamaţia de bucurie *alala!* din refrenele cântecelor de muncă din Akkad.

Alalu Zeul hurrit suprem din epoca arhaică (→ *mitologii din Mesopotamia),* şezând în centrul

bolții cerești, dar conducând lumea prin fiul său cel mai mare, *Anu, care ulterior îl detronează, aruncându-l pe *Pământ. *Mitul uzurpării tronului ceresc de către Anu evocă de fapt o reformă teologică în *religia hurrită. (În akkadiană, *allalu* este numele unei păsări migratoare, cu penaj multicolor și cu țipăt strident, omologat de scribii din Akkad cu cuvântul repetat *kappi, kappi,* tradus de ei prin „aripile mele"; după unii comentatori ar fi vorba de pupăză.)

Alárdy Veche divinitate osetă a variolei (→ *mitologii caucaziene).*

Alatîr (rus. *Алатырь* sau *Латырь*) În *legendele rusești medievale, o piatră fermecată cu însușiri tămăduitoare *(Părintele Pietrelor),* care zace ascunsă pe fundul mării (cf. numele străvechi slav al Mării Baltice: *Alatîrskoe More).*

Alămor; *Alimori* *Sărbătoare mitofolclorică românească din Transilvania și Banat, consacrată focului viu (→ *focul),* care se ține la începutul primăverii, cu mari ruguri aprinse pe dealuri și **roți de foc* rostogolite la vale. Cei mai mulți cercetători consideră că **A.** este un relict al unui *cult arhaic solar. Serbarea include un tip specific de *dans cu cântece în jurul focului, uneori însoțit de strigătul repetat *Alimori!* (în zona Lugoj); în același cadru, o roată de căruță sau de plug învelită în paie și apoi aprinsă e lăsată să ruleze liber spre vale, imaginând poate mersul aparent al soarelui pe *cer. În Țara Moților (Munții Apuseni) există o variantă a sărbătorii, numită **Hodăițele.*

albigenzi (lat. *Albigenses*) *Sectă creștină medievală (→ *creștinism)* din Franța (în Languedoc, numiți *albigeois,* adepții sunt amintiți prima dată de abatele *Gotfried din Limousin,* în 1181), ramură a sectei **catharilor.* Doctrina **a.** e dualistă, considerând că lumea se constituie din 2 principii: *binele* (*Dumnezeu – creatorul *spiritului) și *răul* (*Diavolul – producătorul materiei); de aici, respingerea de către sectă a tot ce este pământesc. **A.** condamnau înavuțirea și averile, iar teologic negau patimile lui *Isus Christos, cele 7 taine creștine, *crucea, Judecata de Apoi, *Infernul și *Paradisul, fiind și iconoclaști consecvenți (→ *icoane);* mulți dintre ei refuzau integral *V.T.* (→ *Biblia)* și respingeau ideea de război. **A.** mai aveau și obiceiul de a se adora reciproc, ca niște divinități; documentele *Inchiziției din Toulouse citează, în sec. XVI, numeroase asemenea cazuri. Secta a fost înfrântă (fără să fie neutralizată total) în două bătălii (1213 și 1218) ale unei *cruciade speciale, ordonate de papa Inocențiu III (→ *papi).*

§ T. Niel, *Albigeois et Cathares,* Paris, 1956

albina Fiind o insectă utilă, domesticită de timpuriu, **a.** a pătruns în *miturile multor popoare, atât datorită stranietății vieții ei riguros ordonate în colonie, cât și datorită capacității de a fabrica miere și ceară. Adesea, **a.,** fără a fi divinizată direct, era pusă în relație directă cu marile divinități. ~ În *Egipt* se credea că **a.** au apărut din lacrimile zeului suprem *Ré. ~ Mitologia *maya* din America precolumbiană avea un zeu protector al **a.,** *Ah Mucencab; ~ un zeu similar, *Anigal, a existat și în mitologia *alano-osetă* din Caucaz. ~ Pentru *greci* și *romani,* **a.** era *simbolul sacru al elocvenței plăcute („dulce ca mierea"); după o legendă, pe buzele lui *Pindar și ale lui *Platon s-ar fi așezat, încă din copilărie, niște **a.** care le-au inoculat harul divin al vorbirii frumoase. ~ În folclorul mitologic *românesc,* **a.** i se atribuie uneori un rol sapiențial în *cosmogonia operată de *Dumnezeu; dar există și o variantă genealogică ciudată, asemănătoare cu mitul egiptean: albinele au apărut din lacrimile Maicii Domnului *(*Fecioara Maria).*

alcheringa *(vremea visului)* Noțiune folosită de tribul australian arunta (→ *mitologii din Oceania)* spre a desemna epoca arhaică a miturilor primordiale, când, potrivit tradiției, anumite ființe supranaturale, socotite *strămoși ai oamenilor, și-au făcut apariția pe pământ ca să schimbe peisajul, să producă animalele și plantele, dispărând în cele din urmă în lumea subpământeană; acești strămoși sunt asociați direct cu animalele și plantele ale căror nume le poartă. Triburile din centrul Australiei, de la poalele muntelui Conner, au un termen similar: *tjukurita* (vremea legendelor).

Alcodor-împărat Variantă a *arhetipului **Făt-Frumos,* în **mitologia românească,* viteaz popular, ajutat în împrejurările decisive ale acțiunilor sale de recunoștința animalelor. Activitatea lui eroică se datorează încălcării poruncii paterne de a evita teritoriul personajului malefic Jumătate-de-om-călare-pe-jumătate-de-iepure-șchiop, dar ea se fructifică prin obținerea fetei lui Verdeș-împărat, rămasă soție a sa după ce monstrul malefic (căruia îi era inițial destinată) piere, plesnind de ciudă (cf. prototipul epic în basmul *Aleodor-împărat,* col. Petre Ispirescu).

Alilat (arab. *al-Alath; Allat,* probabil după *al-Ilah* – *Ăliah) Divinitate din **mitologia arabă* preislamică (după Herodot, corespunzând *Aphroditei), socotită mamă a *zeilor și zeiță a frumuseții, dar și divinitate solară sau chiar întruchiparea *soarelui. **A.** avea un mare *templu în Taif, dar și *altare pentru sacrificarea victimelor (→ *sacrificiu).* Asociată cultual cu zeul *Dhu-Sharah. Zeiță panarabică, **A.** era – în *cultul din Mecca premahomedană – în fruntea unei triade feminine (împreună cu **Manath* și **Uzzah),* mai presus de care era venerat doar *Allah.*

Alkmene Soția lui *Amphitryon, sedusă în absența soțului de *Zeus, care ia chipul aceluia și pleacă puțin înainte de întoarcerea adevăratului soț, astfel că femeia naște apoi 2 copii: pe *Herakles (de la Zeus) și pe Iphikles (de la

Amphitryon). Căsătorită mai târziu cu *Rhadamanthys, e ridicată după moarte în *Olimp.

Allah (arab *al-Ilah* – zeul) Divinitate supremă în **mitologia arabă*, ulterior dogmatizată, în *monoteismul *islamului, drept unică și absolută. În epoca preislamică, deși zeu suprem și zeul prin excelență, **A.** devenise un **deus otiosus* și abia **Mahomed* i-a reîntronat *cultul, absolutizându-l și transferându-l, ca noțiune, de la forța abstractă primordială (rațiunea guvernând universul), la un *Dumnezeu unic și concret, o divinitate personalizată; **Coranul* i-a definit personalitatea divină de creator al lumii în perspectivă, întrucât numai de el depinde tot ce se petrece în continuare în univers. Dacă înainte de islamism **A.** – zeu panarabic de prim rang – era venerat în relația directă cu piatra neagră sacră *Kaaba, ca o rămășiță a *litolatriei arabe primitive, Mahomed, care și-a început predicarea noii *religii din orașul Mecca (unde se afla Kaaba), l-a ales pe **A.** în cultul său, stabilindu-i unicitatea și elaborând, pe acest temei, o religie monoteistă. Astfel, și *dogma islamică de bază a devenit versetul coranic „Nu este zeu în afara Zeului și Muhammad este solul [*profetul] Zeului" *(Lā ilāha illāh Allāhu wa Muhammādun rasulu 'llāhi);* simpla rostire mecanică a dogmei de către un străin „necredincios" era interpretabilă drept act de convertire la islamism. Pe lângă profetul unic, i se confereau lui **A.** anumiți emisari; după o tradiție transmisă de cronicarul musulman Tabari (în *Anale),* **A.** l-a trimis pe *îngerul Djabrail pe pământ, să-i aducă o mână de pulbere din care să zidească pe om, însă *Pământul, după sfatul viclean al *Diavolului (*Iblis), a refuzat, repetându-și refuzul la solia a doua purtată de îngerul *Mikhael, și abia Azrail, al treilea înger, fără să ia în seamă atitudinea sfidătoare a Gliei, a adus în cer pulberea cerută, fiind răsplătit de **A.** cu investitura de Înger al Morții și cu sarcina de a transporta sufletele morților de pe pământ în cer. *Teologia islamică modernă definește însă un **A.** fără trăsături antropomorfe, dimpotrivă, un Dumnezeu-ființă atotcuprinzător, dominând tot ce există, deși fiind altminteri o divinitate incognoscibilă structural, nesupusă simțurilor omenești, acorporală și insesizabilă altfel decât prin efectele forței sale de acțiune totală asupra lumii. La această concepție s-a ajuns treptat. După sec. IX, teologii musulmani ortodocși acceptând în parte doctrina *sectei mutazilite (→ *mutaziliți),* elaborează o teologie ortodoxă, numită *kalam* (al cărei întemeietor a fost Ashari). Sub o înrâurire grecească relativ filtrată, în acest cadru se creează o concepție atomistă a universului: sunt atomi ai spațiului și atomi ai *timpului; dar acești atomi sunt imateriali (fizica modernă descrie unele particule elementare fără masă), fiecare atom fiind despărțit de ceilalți printr-un gol absolut; firește, mișcarea atomilor și relațiile dintre ei, ca și orice modificare căreia i s-ar putea supune, nu se produc decât sub influența nemijlocită a voinței active a lui **A.**, văzut deci ca un Dumnezeu demiurg, creator al lumii din nimic, prin intervenția unei porunci (materializarea *logosului creator rostit de **A.** în forma imperativă: „Fii!"). Creația efectuată de **A.** este o acțiune neîncetată, întrucât el creează și distruge atomi necontenit, ceea ce și explică, teologic, apariția, dezvoltarea și dispariția organismelor vii (plante, animale, oameni); tot așa se explică și alte fenomene (evaporarea apei: prin faptul că **A.** distruge anumiți atomi din apă). Negând raportul dintre cauză și efect, această școală teologică explică fenomenele naturale de repetiție (anotimpurile, revărsarea ciclică a *Nilului) prin deprinderile incluse de **A.** în natură, pe care tot el le poate nimici la dorință, săvârșind un *miracol.

Aloizi (grec. Ἀλωάδαι) Doi *giganți în **mitologia greacă*: frații *Otos* (Otus) și *Epialtes* (Ephialtes), fiii zeului *Poseidon și ai soției lui Aloios, Ifimedeia. Crescând până la dimensiuni colosale, au vrut să-i atace pe *zei și, spre a ajunge în *cer, au așezat unul peste altul munții Olimp, Ossa și Pelion; au izbutit să-l facă prizonier pe zeul *Ares (eliberat de *Hermes), însă fulgerați de *Zeus și căzând în *Tartaros, au fost legați spate în spate cu lanțuri de un stâlp.

altar Loc special destinat exercitării unor *ritualuri religioase, mai ales *sacrificiilor și depunerii *ofrandelor, prezentându-se ca o construcție mică, de obicei din piatră, sau ca o simplă masă cu trepte înconjurătoare ori așezată pe un postament. În antichitate erau răspândite mai ales **a.** de tipul jertfelnicului, pe care se sacrificau prin *holocaust animale sau alte prinoase consacrate zeilor. ~ În *Egipt* erau frecvente îndeosebi *mesele-altare* pentru *libații. ~ Pentru *mozaism,* **a.** din Sfânta Sfintelor, în Templul din Ierusalim (→ *templu),* a devenit masa destinată *fumigațiilor sacre de miresme, pe care preoții ardeau tămâie. ~ Și **a.** *creștin* are caracter sacrificial: fiind locul principal al *bisericii, cu o masă (Sfânta Masă) dintr-o piatră consacrată, situată în centrul incintei, are destinația oficierii sacrificiilor din cadrul liturghiei; **a.** creștin simbolizează locul de sacrificiu, pentru *mântuirea omenirii, al lui *Isus Christos. ~ În *Hellada,* **a.** erau inițial simple îngrămădiri de pietre, ca niște vetre rudimentare, devenind apoi construcții cu o arhitectură din ce în ce mai subtilă. ~ *Romanii,* pe lângă **a.** publice, aveau în fiecare casă câte un **a.**, situat în atrium și hărăzit zeilor domestici (→ *Lares).* ~ Micul **a.** casnic nu lipsește, de asemeni, din nici o locuință *japoneză.* ~ Cele 2 categorii principale de **a.** sunt: *funerare* (pe morminte) și *votive* (consacrate unor divinități, în amintirea binefacerilor dobândite). ~ Simbolismul **a.** depășește o singură dată înțelesul curent: **a.** *vedic* este *timpul materializat în anul calendaristic. (→ *capiște).*

Alwis; *Alviss (Înțeleptul deplin)* Pitic al nopții, în **mitologia scandinavă,* care, îndrăgostit de fecioara Thrud (fiica zeului *Thorr și a zeiței *Sif), profită de absența părinților și se logodește cu ea. Revenit din călătorie și nedorindu-și-l ginere, Thorr recurge la viclenia de a condiționa această căsătorie a fiicei sale cu **A.**, dacă înțeleptul pitic va ști să-i răspundă cum numesc zeii, uriașii, piticii, oamenii și locuitorii din *Hell, astrele și fenomenele naturii; piticul acceptă, însă Thorr îi pune atâtea întrebări, până răsare *Soarele și îl împietrește cu căldura lui, **A.** fiind o ființă prin excelență nocturnă.

Amalivaka Zeiță din *mitologia tribului sud-amerindian arawak (Brazilia), având meșteșugul de a întineri pe oameni, scoțându-le pielea îmbătrânită și menținându-i astfel într-o tinerețe eternă; când o femeie s-a îndoit de valoarea *magiei zeiței, **A.** s-a supărat, retrăgându-și bunăvoința și nemaidivulgându-și secretul, iar de atunci oamenii au devenit muritori.

Amaltheia (grec. Ἀμάλθεια sau ἱερά αἶξ – sfânta capră) Doica lui *Zeus, în **mitologia greacă,* imaginată fie ca o *capră divină, fie ca o *Nimfă care l-a ascuns pe Zeus, când abia se născuse, de mânia tatălui său *Kronos, hrănindu-l cu laptele unei capre. Mai târziu, Zeus dăruiește Nimfelor un corn al acelei capre și astfel *Cornul Amaltheii,* înzestrat cu însușirea de a oferi orice după dorință, devine *Cornul Abundenței* (cf. varianta **Aheloos).* Recunoscător că fusese alăptat, Zeus a metamorfozat-o pe **A.** într-o constelație. Derivată din acest *mit e și cinstea tradițională de care se bucurau caprele la greci: pielea unei capre (în planul *superstiției) avea darul *apotropaic să abată relele.

Amaravāti (sanscr. *amaravātī* – locașul nemuritorilor) Cetatea celestă de reședință a zeului *Indra din **mitologia vedică;* în sens larg – locuința *zeilor. Se află în preajma muntelui *Meru și i se atribuia aspectul unei splendori singulare.

Amaterasu; *Amaterasu Omikami* (epitet: *Cerul Strălucitor)* Zeița *Soarelui, în **mitologia japoneză.* Născută din ochiul stâng al zeului primordial *Izanagi, după moartea soției acestuia, *Izanami, **A.** alcătuiește un cuplu cu zeul furtunii **Susano-o,* devenind *strămoașa directă a primului împărat *(mikado),* *Jimmu Tenno, într-o epocă arhaică, apoi ocrotitoarea simbolică a insulelor nipone. Un *mit cu implicații astronomice povestește un conflict al zeiței **A.** cu paredrul ei Susano-o și supărarea ei imediată (numită și „marea eclipsă"): dorind s-o viziteze pe zeița Izanagi, soția tatălui lor, strămutată în imperiul întunecat al *morții, Susano-o își jignește prin aceasta paredra care se închide într-o grotă și blochează intrarea; astfel, **A.** lipsește lumea de lumină și întrerupe succesiunea de zile și nopți; spre a o convinge să iasă din peșteră, intră în acțiune întregul *panteon, dar numai divinitatea Ama-no-uzume găsește o soluție, executând un *dans cu care stârnește râsetele celor 8 milioane de divinități japoneze; curiozitatea o atrage pe **A.** afară, zeii îi pun în față o *oglindă (obiect pe care ea nu-l cunoștea) și, uimită de propriul chip, își uită ambiția, merge înainte, iar între timp zeii întind o funie ca să-i taie retragerea; lumea reintră în cadrul firesc, având din nou soare, zile și nopți, anotimpuri. După „marea eclipsă", **A.** trimite pe pământ pe Ninigi-no-Mikoto (fie fiul ei, fie un nepot), ea stăpân al insulelor nipone, Jimmu-Tenno fiind descendentul acestui strămoș solar. În **shintoism,* **A.** a devenit divinitatea supremă; de altfel, cel mai vechi *templu shintoist (templul Naiku din provincia Ise) este consacrat zeiței **A.**

Amatsumara Divinitatea fierarilor, în **mitologia japoneză.* În *mitul retragerii zeiței solare *Amaterasu într-o peșteră, zeii însărcinează pe **A.** să confecționeze, împreună cu zeița *Isikoridome* (Turnătoarea în metal), o *oglindă magică sacră, cu ajutorul căreia Amaterasu e ademenită afară. Codexul **Nihongi* îi citează și alt atribut: *strămoșul divin al fabricanților de oglinzi, întrucât **A.** însuși a fost inventatorul primei oglinzi magice.

Amazoane (grec. Ἀμαζόνες) Femei războinice având, după **mitologia greacă,* un regat în bazinul fluviului Thermodon din Pont; fondatoare de mari orașe (Ephesus, Magnesia, Smyrna), conduse de regine (Antiope, *Harpalyke, *Hippolyte, Penthesileia), omorîndu-și copiii de sex masculin, păstrându-și numai fiicele (după o variantă colaterală, tăindu-le acestora sânul drept, pentru comoditatea încordării arcului) și petrecându-și viața în exerciții militare și războaie. Pe bărbați nu-i admiteau în comunitatea lor decât temporar, pentru procreație. Capitala mitică a regatului **A.** era plasată pe fluviul Thermodon (identificat cu Termeçay, în Turcia de azi), în preajma Pontului Euxin, numindu-se Themiskyra (Herodot, *Istorii,* IV, 110–17). *Plutarh citează în *Viața lui Theseus* (28) nume de **A.** ilustre: Molpadia și mai ales regina Antiope, răpită de *Theseus, de la care a născut un fiu, iar mai târziu, murind, a fost înmormântată lângă sanctuarul din Olympia. Dintre campaniile militare ale **A.** sunt mai spectaculoase: invazia Atticei pentru pedepsirea lui Theseus și participarea la războiul troian în ajutorul lui Priam. **A.** erau ocrotite de zeița *Artemis. Nu s-a putut stabili o etimologie exactă a numelui acestei populații mitice feminine; s-a propus fie *a mazós* – cu sânii plini, fie *a-mazos* – fără sân (dar *mitul sânului retezat e contrazis de toate imaginile plastice antice); de asemenea, în nordul Caucazului există cuvântul *maza* – lună, de unde o altă ipoteză, bazată și pe asocierea cu Artemis, presupunându-le consacrate *Lunii. Herodot relatează (*op. cit.,* IV, 110) că sciții le numeau *oiorpata* – femei care își ucid bărbații; alți autori

antici transmit numai episoade ale mitului (*Iliada,* III, v. 189; V, 186; *Eneida,* I, v. 490). Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică,* III, *LIII,* 1–6; *LIV,* 2–7) dă altă versiune: **A.** erau un „neam cârmuit de femei" care luau asupra lor greutăţile războiului şi în acest timp „trebuiau să-şi păstreze fecioria", îngăduindu-şi relaţii sexuale în vederea procreării abia după încheierea serviciului militar, când se consacrau conducerii statului şi treburilor obşteşti, bărbaţii ducând o viaţă casnică; tot Diodor reia legenda atrofierii deliberate a sânilor (în pruncie „li se ardeau sânii, spre a nu creşte când vor ajunge la pubertate, pentru că sânii prea proeminenţi erau consideraţi o piedică în război"). După acelaşi autor, **A.** locuiau „în partea de apus a Libyei, la capătul pământului", pe ins. Hespera din lacul Tritonis de lângă Ocean; iar una din reginele lor, Myrina, a condus războiul contra *Gorgonelor. Alţi autori antici, referindu-se la războiul lui *Herakles cu **A.**, dau lista nominală de **A.**, fie omorîte direct de eroul grec (*Aella,* cea sprintenă, *Philippis, Prothoe, Eriboia, Kelaino, Eurybia,* sulităşa fără greş, *Phoibe,* însoţitoarea zeiţei Artemis, *Deianeira, Asteria, Marpe, Tekmessa, Alkippe),* fie luate prizoniere (*Melanippe,* soră, ca şi *Hippolyte,* a reginei Myrina, care se răscumpără dându-i eroului cingătoarea după care venise el, şi *Antiope,* dăruită de Herakles lui Theseus). O confruntare curioasă a devenit posibilă în sec. XVI, când s-a spus să exploratorul spaniol Osellana ar fi intrat în conflict cu nişte femei luptătoare localnice, pe malul fluviului numit după aceea Amazon (derivat însă dintr-un cuvânt indigen: *amassona* – distrugător de bărci). Miturile mai multor populaţii primitive (Ţara de Foc, Africa Occidentală locuită de triburile bantu, unele insule polinesiene) conţin memoria epocii matriarhale, exprimată uneori direct, ca într-un mit al boşimanilor din zona Tanganica: „În vremea veche armele erau în stăpânirea femeilor".

ambrozie (grec. ἀμβροσία) hrana preferată a zeilor, în **mitologia greacă,* conţinând germenii imortalităţii.

Ameta *Omul primordial în *mitologia tribului marind-anim (Noua Guinee). În *timpul iniţial, **A.** fugăreşte la *vânătoare un porc sălbatic care, vrând să scape, se îneacă într-un lac, unde **A.** găseşte o nucă de cocos; în noaptea următoare, i se dă în vis porunca de a sădi nuca, a doua zi o sădeşte, după 3 zile creşte un cocotier care înfloreşte după alte 3 zile. Culegându-şi flori pentru prepararea unei băuturi, **A.** se taie la deget; dintr-o floare stropită cu sânge se naşte după 9 zile o fată pe care **A.** o îngrijeşte 3 zile până când fata se dezvoltă, fiind bună de măritat; atunci, îi dă numele de **Hainuwele.*

Amida Divinitate în *panteonul *budismului japonez, venerată ca *simbol abstract ideal al luminii nelimitate, eterne. Mai târziu, **A.** a fost identificată cu Buddha Amitaba (japon. *Daibutsu;* → *Buddha).*

Aminon *(Arătătoarea)* Zeiţă în vechiul *panteon oset (→ *mitologii caucaziene),* cu atributul de paznică a porţii de acces în Ţara Morţilor. Păzind intrarea în *Infern, **A.** are grijă să nu pătrundă pe tărâmul morţii nici un om viu, deşi morţilor le permite uneori să iasă în lumea celor vii, cu condiţia întoarcerii până la miezul nopţii; dar fiind o divinitate miloasă, nu-i pedepseşte nici pe cei care se întorc cu întârziere, uneori lăsându-i să-şi petreacă în lumea de sus o noapte întreagă. Dacă mortul care a beneficiat de astfel de învoire, la întoarcere, declară adevărul, **A.** îi îngăduie să intre şi îl apără în faţa *Narţilor; dacă minte, îl bate peste buze cu un târn muiat în sânge. Infernul nart cuprinde 3 drumuri de răspântie: unul spre *cer, altul spre lumea infernală, al treilea, cel de mijloc (acesta fiind calea optimă), spre *Paradisul Narţilor, unde se află şi tronul lui *Barastyr. Sexul acestei divinităţi e neclar: după unele tradiţii, e zeiţă; după Georges *Dumézil, e zeu.

Amirani Fiul zeiţei **Dali,* un *Prometheus în *mitologia kartvelă (→ *mitologii caucaziene),* de fapt un voinic titanic, eliberator şi binefăcător al oamenilor, omorînd aproape pe toţi *balaurii lumii şi încercând un război contra lui *Dumnezeu; pedepsit pentru cutezanţă şi legat cu lanţ de fier de un stâlp de fier pe care-l trage din pământ tot anul, în clipa când e gata să se elibereze, Dumnezeu trimite o pasăre să se aşeze pe stâlp. **A.** vrea s-o alunge şi astfel bagă stâlpul iar în pământ, şi tot aşa la nesfârşit; lângă **A.** e legat câinele său *Kurşa,* născut de o vulturiţă şi de aceea înaripat.

amish *Sectă creştină protestantă (→ *creştinism)* din Statele Unite ale Americii, admiţând din **Biblie* numai anumite texte, considerate drept cele mai pure; de origine europeană, adepţii au fost persecutaţi sau izgoniţi de catolici din Alsacia, Olanda, Valea Rinului şi, emigrând în America, s-au stabilit în statul Pennsylvania, în jurul oraşului Philadelphia. Doctrina **a.** se întemeiază pe refuzul civilizaţiei tehnice şi al oricărui progres, implicit pe negarea utilităţii bunurilor materiale. Membrii comunităţii duc o viaţă rurală simplă, de nivelul sec. XVIII, interzicându-şi folosirea electricităţii, radiodifuziunii şi televiziunii, telefonului şi chiar a motoarelor şi a oricăror mecanisme automate. Din învăţământ, nu acceptă decât şcoala elementară, socotind toate celelalte forme şcolare o violare a sufletului; (condamnaţi la amenzi fiindcă nu îşi dau copiii la colegii, în virtutea legii obligativităţii învăţământului secundar în S.U.A., adepţii **a.** nu au cedat nici în faţa tribunalelor şi abia Curtea Supremă i-a absolvit de această obligaţie legală. Azi în S.U.A. sunt peste 50 mii membri ai sectei. Doctrina sectei îşi adaptează, periodic, aniconismul (→ *icoane),* de la folosirea aparatelor fotografice, la orice

aparate sau instalații producătoare, emițătoare, receptoare sau păstrătoare de imagini.

Amma Divinitate supremă, creatoare a lumii în *mitologia dogonilor din Sudan (→ *mitologiile populațiilor africane);* actul său e o formă stranie și rară de *cosmogonie cinetică. **A.** a dat primul impuls de mișcare unui *haos static; rotindu-se din ce în ce mai repede, cu tot mai multă forță, haosul a devenit un ou uriaș (→ *oul primordial);* apoi, dintr-o jumătate a oului, a ieșit ființa *Yurugu* (Vulpoiul Palid) care a vrut să pună stăpânire pe tot universul, iar din cealaltă jumătate a ieșit ființa *Yazigi,* destinată realizării echilibrului cosmic, întrucât de atunci Yurugu îl urmărește pe Yazigi etern. Mitologia tribului bambara (Coasta de Fildeș) consideră pe **A.** și zeu creator al lumii, dar și zeul apelor primordiale sau al *apei în general. (Impulsul cinetic al lui **A.** e comparabil cu prima învârtire a *roții timpului *kālacakrá; → cakrá)* de către *Brahmă, iar destinul lui Yurugu, cu damnațiunea lui *Lucifer.) M. Griaule *(Masques Dogons,* Paris, 1938, p. 33) scrie: „Cultul cel mai răspândit la toți dogonii e al zeului creator Amma, un zeu depărtat și imaterial. Deși e invocat mereu, deși numele lui ocupă un loc de onoare în toate rugăciunile și fiecare dogon îi aduce sacrificii pe altarele ce-i sunt consacrate, totuși Amma rămâne o figură cu totul abstractă."

Ammon (egipt. *Amun – Cel Ascuns; amun* – a tăinui)*; Ammon-Ré* Zeul suprem al teologilor tebani (→ *mitologie egipteană).* Inițial, zeu obscur al vântului (epitet arhaic: *Sufletul lui Shu)* la Teba, unde *cultul său apare în Regatul Mijlociu și se dezvoltă repede, compunând o divinitate a aerului și fecundității. Anterior, **A.** era unul din zeii ogdoadei hermopolitane, zeu secundar între cei 8, considerat „zeul ascuns" *(*deus absconditus).* La Teba e reprezentat ca ființă cu coroană de fier (uneori cu cap de berbec) și îi sunt consacrate gâsca și berbecul. Sufletul lui **A.** era întruchipat fie într-un *Sfinx cu cap de berbec, fie în sceptrul, specific egiptean, în formă de șarpe *(kematef);* uneori înfățișat însă și ca un bărbat potent, cu pielea vânătă și pe cap cu o coroană de pene. Soția (sau mama sa) era *Amaunet* (asimilată ulterior cu *Neith). **A.** avea mari *temple la Edfu, Dendera, Abydos și Karnak. După alungarea hicsoșilor, devine zeul suprem al statului eliberat (sec. XVI î.e.n.), cultul său căpătând o ascensiune rapidă mai ales în Regatul Nou; câteva secole, **A.** rămâne zeu național, susținut de preoții săi deveniți faraoni, care încep să-l numească *Ammon-Ré.* Noul zeu sincretic dobândește atribute suplimentare și i se consacră temple noi la Teba și mai ales marele templu din Luxor, înălțat de Amenophis III, când Ammon-Ré e numit „regele zeilor" și considerat creatorul universului, autorul tuturor lucrurilor și diriguitorul *timpului, stăpânul direct al *soarelui, *cerului și lumii subterane, devenind zeul cel mai popular. Un imn dintr-un text funerar din sec. XIV î.e.n. îl numește „creator al zeilor" care s-a zămislit pe sine însuși „din vlaga trupului" său, a „făcut Cele-două-țări" egiptene și când a răsărit deasupra pământului cotropit de întuneric, „a luat ființă lumina". În această epocă, Ammon-Ré e în toate privințele, pe rând, întruchiparea fiecărui zeu; dar, deși personificare a Egiptului eliberat de sub hicsoși și reunit într-un stat puternic și unitar, zeul suprem le e tributar indirect tocmai hicsoșilor, care au introdus în Regatul Nou industria bronzului, o tehnică nouă a războiului, metode agricole noi. Egiptologul G. Maspéro afirmă că acest „zeu al teologilor tebani era o ființă înzestrată desăvârșit cu anume știință și inteligență, unicul, cel care există în esență, singurul care trăiește în substanță, singurul generator în cer și pe pământ care n-a fost născut, părinte al părinților, mamă a mamelor". În acest stadiu, cultul său consolidează *teocrația egipteană și deschide perspectiva reformei ce avea s-o facă, în mitologia și *religia Egiptului, faraonul Amenophis IV (Akhnaton) în încercarea sa de *monoteism, transferând toate atributele divine patronate de Ammon-Ré asupra noului zeu unic, **Aton.* Dar, din 664 î.e.n., după distrugerea Tebei de către asirieni, cultul lui **A.** decade în favoarea unor zei provinciali (din nomele emancipate după lunga supremație economică și politică tebană); dintre ei, capătă importanță națională **Osiris.*

Amor Zeul iubirii, în **mitologia romană,* fiul zeiței **Venus;* imitat după zeul grec **Eros.*

amoricani (franc. *amaurycains* – după numele întemeietorului sectei, *Amaury de Bène*) *Sectă cu doctrină panteistă (→ *panteism),* apărută la Paris, în sec. XII–XIII, considerând că *păcatul e absent din lume, că oricine are dreptul la liberul arbitru și că există o identitate între cele 3 mari epoci ale istoriei și cele 3 fețe ale lui *Dumnezeu (din concepția trinitară creștină). **A.** așteptau venirea *Sfântului Duh și întronarea, pe pământ, a împărăției dumnezeiești întruchipând victoria adevărului, păcii și libertății. Crezând că în fiecare om e inclus Dumnezeu, **a.** se socoteau ignifugi. Negau ideea Judecății de Apoi (→ *Apocalips, escatologie),* ca și formele eclesiastice și de *cult (biserica, sfintele taine, sfinții), văzându-și *mântuirea numai în acceptarea doctrinei amoricane care pentru ei echivala cu învierea întru Dumnezeu și contopirea omului cu divinitatea. Roma era acuzată a fi al doilea Babilon; iar papa (→ *papi)* era identificat cu *Antichrist. Doctrina **a.** s-a dezvoltat din opera pierdută (reconstituită doar din referințele polemice ale lui Albert von Bolstädt și *Toma din Aquino) a gânditorului francez Amaury de Bène (Amalric), mort în 1206, după ce în 1204 fusese judecat de papa Inocențiu III, din ordinul căruia șefii sectei au fost arși pe rug în 1210 și doctrina lor interzisă în 1215.

Amphion (grec. Ἀμφίων) Prinț mitic teban, în **mitologia greacă,* fiul lui *Zeus și al Antiopei,

care a clădit zidurile Troiei mișcând pietrele cu sunetele lirei dăruite de *Hermes (sau de *Apollon); s-a căsătorit cu *Niobe, fiica lui *Tantalos, și a murit (ucis de Apollon cu arcul sau sinucis), după ce zeul îi omorîse copiii.

Amphitrite (grec. Ἀμφιτρίτη) Zeița mării, în **mitologia greacă,* una din *Nereide, fiica lui *Nereus; răpită de *Poseidon lângă ins. Naxos, prin căsătorie cu el devine regina mărilor și mama zeului *Triton. **A.** era personificarea mării învolburate.

Amphitryon (grec. Ἀμφιτρύων) În **mitologia greacă,* tatăl convențional al lui *Herakles, soțul *Alkmenei, înșelat fără voie de ea cu *Zeus. Profitând de plecarea la război a lui **A.**, al cărui chip îl împrumută, Zeus petrece o parte din noapte cu Alkmene, în restul nopții ea iubindu-se cu soțul real: astfel, se nasc, din tați diferiți, gemenii Herakles și Ifikles.

amrita Băutură a nemuririi, pe care, în **mitologia vedică,* o beau *zeii și acei dintre oameni care sunt hărăziți să ajungă în *cer, uneori e confundată cu **soma.* Istoria mitică a **a.** (după **Mahābhārata,* **Rāmāyaṇa,* **Purāṇá)* e legată de războiul contra *demonilor și *giganților, când zeii, istoviți, l-au rugat pe *Vișnu să le dăruiască nemurirea, iar marele zeu le-a poruncit să agite oceanul primordial genitor (→ *apa*), folosind muntele Mandara (identificat azi cu muntele Mandaragiri) ca făcăleț; zeii au agitat apele oceanului până când au apărut din el *Luna, zeița *Lakșmi, *vaca primordială *Kamadhenu, care împlinea orice dorințe, apoi multe alte lucruri de preț și o amforă cu **a.**

amuletă (lat. *amuletum* – obiect magic ferind de rele) Obiect mic, purtat în special de primitivi, pentru presupusa lui forță magică de a aduce noroc purtătorului; de obârșie mitică, la popoarele civilizate obiceiul se transferă în *superstiție, unele **a.** socotindu-se făți profilactice, apărătoare de *duhurile rele ale bolilor, altele fiind mascate de pretextul ornamentului simbolic pur. Tipologia **a.** diferă; de ex., în India are numele generic *mañgala* (noroc), dar purtată ca pandantiv sau ca brățară, se numește *pratisará,* iar când are caracter *apotropaic e numită *rakṣă.* (→ *talisman, Abrakax)*

Amurru (sumer. *Martu)* Zeu patronal (fără atribute precise) al amoriților (→ *mitologii din Mesopotamia),* socotit de acest popor semitic *simbolul ipostazei lui divine.

An Zeu sumerian (→ *mitologii din Mesopotamia)* al *cerului (imaginat ca o emisferă goală de plumb), alcătuind în *timpul primordial, cu soția sa **Ki,* cuplul cosmic **An-Ki* (Cer-Pământ); (cf. babil. **Anu*). **A.** era inițial elementul masculin al dublei divinități născute de zeița fără bărbat *Nammu (oceanul primordial; → *apa*). Ca personificare a cerului, **A.** apare înainte de mileniul IV î.e.n.; ulterior, capătă sensul subst. *cer* (însemnat cu vechea hieroglifă sumeriană reprezentând o stea), dar și adj. *înălțat* sau chiar *strălucitor,* iar în anumite poziții sintactice și subst. *ploaie.*

anabaptiști (grec. ἀναβαπτίζω – rebotez) *Sectă creștină (→ *creștinism),* practicând *botezul la vârsta conștientă, când omul poate împărtăși deliberat *credința; întemeiată de *A. Carlstadt,* în Elveția, în 1519. Primii predicatori (sau *profeți) au fost N. Storch și M. Stübner, din Zwickau (Saxonia), influențați de Thomas Müntzer (teolog cu înclinație panteistă și cu orientare socială, dar și anticatolică), atacați de Martin *Luther (marele reformator german al creștinismului); originea doctrinei lui Th. Müntzer se află în teologia istoristă a lui *Gioacchino da Fiore care anunța, cu 3 secole anterior, sosirea epocii finale a istoriei omenirii, numite de el *Evangelium aeternum* (→ *escatologie, Apocalips).* Intrând, din primii lor ani, în conflict dogmatic cu alt reformator, Ulrich Zwingli, **a.** sunt persecutați la Zürich și în alte cantoane, totuși se răspândesc în Europa, printre meseriașii săraci și țărani, astfel că în sec. XVI, în ajunul Războiului țărănesc din Germania, devin curentul cel mai populist din întreaga Reformă. Doctrina **a.** evoluează, de la refuzul organizării eclesiastice și respingerea *icoanelor și sfintelor taine, până la condamnarea averii și inegalității sociale, ca și la refuzul de a purta arme, de a depune jurământ, de a ocupa funcții publice; odată cu aceasta, se predicau comunitatea bunurilor, a doua venire în curând a lui *Isus Christos și ideea milenaristă a întronării împărăției lui *Dumnezeu pentru o mie de ani (→ *milenarism).* Dar, în ciuda refuzului doctrinar de a purta arme, **a.** participă efectiv la Războiul țărănesc din Germania, după care centrul sectei devine orașul Strassbourg, iar conducerea teologică este preluată de Melchior Hoffmann, acesta prezicând a doua venire a lui Christos pentru anul 1533 și stabilirea Mântuitorului (→ *Mesia)* și a *Apostolilor săi la Strassbourg, menit să devină Noul Ierusalim. După arestarea lui M. Hoffmann, secta e condusă de brutarul Jan Matthisson (Matthis) și de croitorul Jan Bockelson (Ioan din Leyda), amândoi activând întâi în Olanda, apoi în Germania la Münster. Mai târziu **a.** predică nonviolența și se despart de grupul radical fidel predecesorilor (care decad într-o organizație teroristă), răspândindu-se în Moravia, Cehia, Ungaria, Anglia și America de Nord. Deși combătută de Luther, secta **a.** a fost o consecință a *lutheranismului: în prima etapă a reformei, studenți și oameni din popor se manifestă cu violență fanatică împotriva *Bisericii catolice, întrerupând liturghii, dărâmând *altare, aruncând icoane. La Zwickau apar diverși profeți care își atribuie revelații personale (Th. Müntzer fiind unul dintre ei) și predică în chiar centrul Reformei (Wittenberg), respingând botezul pruncilor și cerând un botez nou, spiritual. Mai târziu, din secta violentă inițială se desprinde o ramură temperată: *anabaptiștii pașnici* sau

mennoniții, al căror patron, preotul catolic *Menno Simons* (1492–1559), abandonând Biserica romană, formulează o doctrină, în 1536, cuprinzând ideea rebotezării, ideea că adepții mennoniți sunt singura biserică din lume compusă din sfinți, interdicția violenței, jurământului și participării la serviciile militare și civile; subsecta mennonită cunoaște un apogeu la începutul sec. XX (500 000 credincioși), după care decade (în 1960: 300 000 membri: două treimi în S.U.A., împărțiți în 14 organizații relativ autonome, restul în Canada, Germania, Olanda și Rusia.).

Anahita; *Anahita Ardvisura;* (grec. *Anaitis*) Zeița apelor, fertilității și vegetației în **mitologia iraniană,* patronând *apa înviorătoare, *pământul roditor și agricultura, dar ocrotind și iubirea. Se credea că locuiește în piscul Hukairya, de unde porneau mai multe izvoare naturale, irigând Iranul. Deși *cultul **A.** pare de origine asiriană, *mitul avestic (→ *Avesta)* spune că *Ahura-Mazda a creat-o anume pentru fertilizarea ogoarelor, aducându-i el însuși *sacrificii. Statuetele din Susa o înfățișau ca tânără femeie frumoasă, cu sâni bogați simbolizând belșugul. Grecii o identificau cu *Artemis. Era venerată de massageți și sciți ca zeiță agrară. În toată aria ei de adorație, era protectoarea pământului arabil. a irigațiilor, a oricărui fel de sămânță vegetală și animală (ocrotind deci și pe bărbatul care însemințează pântecele rodnic al femeii). Deși textele avestice nu o menționează, tradiția afirmă că *Zarathustra îi înălțase *rugăciuni pentru harul cu care avea să-l convertească pe regele Vishtaspa. **A.** a avut un cult foarte durabil, răspândit larg, din Iran până în Babilon, la Susa, Ekbatana, Damasc, Sardes.

Anala Zeitate arhaică, în **mitologia vedică,* una din cele 8 ce personificau principalele fenomene ale naturii: grupul divin **Vasu.* **A.** personificase *focul probabil înainte de apariția *cultului lui **Agni.*

Anangama Zeu al tribului baule (→ *mitologiile populațiilor africane),* fratele mai mic al zeului creator *Nyamye, socotit zeu artizan, autor al unui lanț cu care i-a coborît pe oameni, împreună cu animalele lor, din cer pe pământ, dar și zeu sapiențial și mesianic, dând fiecărui trib câte o pereche de animale de reproducție și învățându-i pe oameni să le crească și să se folosească de ele; cum *omul primordial nu știa să facă nimic, **A.** coboară pe pământ în chip de învățător universal. E reprezentat plastic numai cu un picior: stângul, a cărui talpă se crede că a rămas întipărită pe o stâncă de lângă Sakasu (Coasta de Fildeș).

Ananke (grec. Ἀνάγκη) Zeiță arhaică din **mitologia greacă,* personificând fatalitatea, inevitabila necesitate cosmică. A născut-o, de la *Zeus, pe **Nemesis,* dar este – într-o variantă rară – și mama celor 3 **Moire.* Fiind cea care împiedică inițiativa, impulsul voinței, mișcarea, **A.** include *simbolul absolut al constrângerii. Euripides (*Alkeste,* v. 962–967; 974–977) a portretizat-o sintetic: „M-am urcat către cer / purtat de Muze pe aripi, / am pătruns atâtea științe, / însă nu am întâlnit altă forță / mai teribilă ca Ananke. / Nu este putere care s-o învingă. [...] Numai ea, singura zeiță fără altare / și fără chipuri cioplite / e surdă la jertfele noastre" După unii filologi moderni (E. Schwyzer ș.a.), **A.** ar conține de fapt ideea de constrângere. Forța ei cosmică, supradivină, este comparabilă cu aceea a unicei Moire homerice.

Ananta (sanscr. *ananta* – infinit, nemărginire) *Șarpele universului, în **mitologia vedică,* închipuit ca o cobră din specia *naja,* dar cu 1 000 de capete. **A.** este *simbolul dublu al *haosului primordial și al absenței *timpului. Înainte de creația lumii (→ *cosmogonie)* zeul *Vișnu zace nemișcat pe *cobra sacră, care plutește imobilă pe netedul ocean universal de lapte. Adesea, **A.** e numai porecla șarpelui primordial *Adhiçeșa (sau *Çeșa* – regele *demonilor-șerpi și stăpânul lumii subterane), însă uneori s-a utilizat și ca epitet al mai multor *zei.

Anat Zeiță din *panteonul ugarit (→ *mitologie feniciană),* fiică a zeului *El, având 2 funcțiuni fundamentale: zeiță a fecundității și a dragostei; zeiță războinică. Pe de o parte, e socotită sora zeului *Baal și numită cu epitetul enigmatic „Ruda popoarelor", fiind protectoarea omenirii, sau cu epitetul „Fecioara" (ceea ce nu înseamnă *virgo intacta,* ci femeie fără copii); în această ipostază, pare o zeiță cochetă, întrucât zilnic, după toaleta matinală, cele 7 cameriste ale ei o parfumează; dar deopotrivă îi plac măcelurile sângeroase, sângele fiind un *simbol principal al fertilității. Credincioasă lui Baal, pe care îl însoțește pretutindeni și îl slujește îndeplinind numeroase misiuni, **A.** e o zeiță a manifestărilor extreme: când de maximă ferocitate, când cu spiritul cel mai pacific; după ce Baal a fost înghițit de *Mot, zeul infernal al *morții, **A.** l-a căutat în măruntaiele pământului (cf. **Isis* căutând pe **Osiris,* **Ishtar* pe **Dumuzi,* **Aphrodite* pe **Adonis*); masacrele sângeroase contra dușmanilor lui Baal le efectuează cu exuberanță: este simbolul firesc față de calitatea de îngrășământ pe care l-a avut sângele, uman și animal, în vechile *culte agrare; în acest sens era numită „Anat-pe-ogor" și „Săptămâna muncilor câmpului" (o inscripție feniciană târzie o numește „Puterea de viață"). Probabil pentru ambele funcțiuni, **A.** are aripi, cu ajutorul cărora poate zbura, mai ales planând la suprafața pământului. Zeiță virginală, **A.** era și ocrotitoarea dragostei și fecundității în lumea umană; dar simbolul esențial este primenirea anuală a vieții terestre, care se asigură prin *ritualurile repetând tăierea în bucăți a trupului lui Mot și semănarea acestora pe ogoare, ca a boabelor de grâu; în plan religios, aceste ritualuri traduceau crizele periodice de mânie ale zeiței. În

cadrul cultului ei agrar, era reprezentată cu coarne de vacă ce încadrează discul solar, de unde și comparația atributivă cu zeița egipteană *Hathor. De fapt, hicsoșii au adus cultul zeiței în Egipt, unde ea a fost adorată la Tanis (în Delta Nilului) și socotită fiica zeului solar *Ré, soția lui *Seth și zeiță a războiului, înfățișată cu o coroană cu panaș, iar în mâini cu scut și secure. Coloniștii evrei târzii din Elefantina (Egiptul de Sus) au făcut din **A.** paredra zeului *Yahweh. Dar pretutindeni, **A.** era în relație cultuală cu ideea de reglementare a naturii, și aici rezidă, după unii mitologi, explicația violențelor zeiței, ca simbol al dezlănțuirii *elementelor ce primenesc forțele din natură.

Anaxagoras (Ἀναξαγόρας; *Anaxagoras din Klazomenai)* Filosof grec ionian (500/496–428/427 î.e.n.), stabilit la Atena în epoca lui Perikles (al cărui preceptor și prieten a fost), contemporan cu *Socrate. I s-a deschis un proces de impietate față de *zei (deși unii au bănuit că obiectul acuzației a fost de fapt teza filosofului că *soarele e o masă de *foc). Gânditor inconformist, care a privit critic *religia și *panteonul mitologic tradițional, **A.** a fost condamnat, se pare, la moarte, însă în cele din urmă doar exilat (e posibil să-l fi salvat Perikles), ajungând în Lampsakos, unde a trăit până la moartea sa naturală. Opera lui **A.**, redusă la un tratat numit convențional *Despre natură,* este în mare parte pierdută. După *Lexiconul Suda,* „a fost aruncat de atenieni în închisoare, ca unul care răspândise o părere nouă despre zei". *Platon vedea în doctrina lui **A.** capacitatea de a înțelege „natura inteligenței": *nous* (cf. *Phaidros,* 269 E), iar mulți autori antici îl porecleseră *Nous* (νῶυς – rațiune), poate admirativ. După o definiție a lui **A.**, citată de Simplicius, *„nous* este infinit, suveran și nu e amestecat cu nici un alt lucru". *Plutarh *(Viața lui Perikles, 32)* spune că, la începutul războiului peloponeziac, „a fost publicat un decret de către Diopeithes, ca să fie denunțați cei care nu respectă cele sacre sau răspândesc teorii despre corpurile și fenomenele cerești, poruncă îndreptată împotriva lui Perikles, din pricina lui Anaxagoras". Mai dură pare relatarea lui Iosephus Flavius *(Contra lui Apion,* II, 265*):* „Anaxagoras era din Klazomenai, iar atenienilor, care socoteau că soarele e zeu, le-a spus că e o piatră de moară înroșită în foc". De un *ateism real nu se poate vorbi totuși, căci „Anaxagoras spune că Nous este creatorul divin al universului" *(Aetios,* I, *7, 5)* sau, cum transmite mai clar Cicero *(Despre natura zeilor,* I, *XI):* „Anaxagoras [...] a considerat pentru întâia oară că ordinea și dispoziția tuturor lucrurilor se datorează forței și judecății unei minți infinite". Acest *nous* (rațiunea universală) traduce ideea de substanță autonomă a existenței, a mișcării și ordinii cosmice, **A.** concepând-o ca substanță subtilă cu inteligență proprie; punând în mișcare materia inertă a lumii, *nous* este inteligența care a dat impulsul inițial existenței cosmice. De remarcat că, uneori, definirea însușirilor cu care operează această minte universală *(nous* „este cel mai subtil dintre toate lucrurile" sau „are cunoștință despre toate și este plin de forță" – așa cum citează Simplicius) e comparabilă cu unele definiții ale noțiunii **dao*, formulate de *Lao Zi.

ancile *(pl. ancilia;* grec. ἀγκύλια < ἄγκυλος – curb) Scut mitic, căzut din cer în prezența regelui *Numa Pompilius și trimis de *Iupiter spre *mântuirea Romei (→ *mitologie romană)*; din ordinul lui Numa, s-au mai confecționat 11 scuturi identice, ca să se evite dispariția celui divin și astfel să se prelungească puterea Romei, întrucât, la cădere, un glas ceresc ar fi anunțat că această putere va dura cât scutul. Preoții *salii* au fost numiți paznicii celor 12 **a.** După *Plutarh *(Viața lui Numa,* XIII*),* **a.** era de formă necirculară, cu marginea teșită în spirală și colțuri îndoite și lipite strâns unul de altul; aparița **a.**, după tradiție, a avut consecințe binefăcătoare: vindecări de bolnavi, încetarea secetei, înlăturări de primejdii.

Ančutka (rus. *анчутка* < *анч* + *утка* – rață; cf. lituan. *ančiūte* – rățușcă) *Duh rău, din **mitologia slavă* răsăriteană, de obicei acvatic; la ruși, variantă pl. onomastică pentru „drăcușori"; *mitul pare a fi de origine baltică.

Andriamanitra Zeul suprem malgaș *(Madagascar),* socotit uneori ca un bărbat bogat, locuind într-o țară a sa, având multe slugi și putând face orice pentru oameni sau împotriva lor. Mitologia rudimentară malgașă (→ *mitologiile populațiilor africane)* pare să confirme părerea unor etnografi despre o *religie reductibilă aproape numai la *cultul *strămoșilor, de altfel explicabilă în cadrul lungii supraviețuiri a unei societăți patriarhale.

androgin (grec. ἀνδρόγυνος) Ființă fabuloasă bisexuată, în **mitologia greacă,* cu aspect de om dublu, pedepsită de *Zeus și tăiată în două când a vrut să se emancipeze și să-i domine pe *zei. După *Platon, fiecare **a.** arăta „ca un bulgăre dintr-o singură bucată", cu „patru mâini și tot atâtea picioare", cu un cap cu „două fețe opuse" pe un „grumaz rotund". Cu mers vertical, capabili să se deplaseze în orice direcție, **a.** alergau făcând „tumbe fără să se clatine", adică rostogolindu-se; puternici și trufași, „li s-a năzărit să se lege tocmai de zei", iar de aici, decizia lui Zeus de a-i secționa, „cum taie unii ouăle cu firul de păr", *Apollon completând opera prin răsucirea fețelor și coaserea pielii. Platon utilizează *mitul pentru teza sa alegorică asupra iubirii *(Banchetul,* 189 d – 192 a), întrucât jumătățile, risipite de Apollon prin lume și tinzând să se regăsească, piereau, până când Zeus, de teamă că se va epuiza neamul omenesc, le corectează anatomia dându-le putința realizării erosului („dragostea ce reunește natura primitivă"). Mitul **a.** e frecvent în *religiile

timpurii. *Adam şi *Eva, în tradiţia rabinică, „erau făcuţi spate în spate, prinşi de umeri", până când *Yahweh „i-a despărţit cu o lovitură de secure" *(Bereshit rabba,* I, 1); în textul biblic elohist, omul e făcut „bărbat şi femeie" totodată, „după chipul lui Elohim" (*V. T., Geneza,* I, 27), rezultând că şi divinitatea era androgină. (De fapt, zeii primordiali, precosmogonici, *Zurvan, *Ré, *Ometeotl, sunt androgini). Cezar Baltag a remarcat că: „Androginul adamic reprezintă identitatea originară a singularităţilor diferite, echilibrul între atracţie şi respingere". (*Mitul Androginului,* în *Eseuri,* Galaţi, 1992, p. 55).**A.** se întâlneşte în unele mitologii ale primitivilor: *Obatala, zeul cosmogonic al triburilor yoruba (→ *mitologiile populaţiilor africane),* succesorul creatorului *Olorun, e un **a.** în formă ovoidală. Prin ipoteza androginismului fiinţelor supreme, Mircea *Eliade explică „absenţa hierogamiei în religiile arhaice", unde zeii supremi sunt totodată *Cerul şi *Pământul, astfel că „androginia este o formulă arhaică şi universală pentru a exprima *totalitatea,* coincidenţa contrariilor" *(Mythes, rêves et mystères,* Paris, 1972, p. 215). Mitul **a.** conţine simbolul despărţirii sexelor şi implicit destinul căutării jumătăţilor (descoperirea iubirii), sugerând primatul dragostei faţă de toate celelalte preocupări omeneşti şi prevestind parţial esenţa teoretică a psihanalizei (→ *Sigmund Freud);* dar deopotrivă **a.** reflectă şi ideea primitivă a îngemănării Cerului cu Glia.

§ Mircea Eliade, *Méphistophéles et l'Androgyne,* Paris, Gallimard, 1962.

Andromahe (grec. Ἀνδρομάχη); *Andromaca* Soţia eroului troian *Hector, nora regelui Priam. După ce privise distrugerea întregii sale familii de către *Ahilleus (ultimii ucişi: soţul ei Hector şi fiul lor Astyanax), **A.** e luată ca pradă de război de Pyrrhos (Neoptolemos, fiul lui Ahilleus) şi dusă în Epir: născând de la Pyrrhos 3 fii (Molossos, Pielos, Pergamos), este repudiată de acesta, care o dă de nevastă fratelui lui Hector şi al *Casandrei, Hellenos (în altă variantă, moşteneşte tronul Epirului, după moartea lui Pyrrhos, domnind împreună cu Hellenos în epoca în care *Aeneas a traversat Epirul). După moartea lui Hellenos, **A.** pleacă în Mysia, împreună cu fiul ei Pergamos, unde acesta, potrivit unei tradiţii mitice complementare, întemeiază oraşul Pergam (ulterior celebru prin marea sa bibliotecă).

Andromede Fiica regelui etiopian Kephaios, în **mitologia greacă.* A ispăşit *păcatul mamei sale *Cassiopea, care se socotise mai frumoasă ca *Nereidele, şi e înlănţuită de o stâncă spre a fi prada unui monstru marin, împietrit însă de *Perseus cu imaginea capului *Medusei. Eliberând-o, Perseus o ia pe **A.** de soţie.

Angaraka Zeu personificând, în **mitologia vedică,* planeta Marte (sanscr. *Aṅgàra)* şi purtând epitetul straniu *Dhara-putra* (Fiul-pământului).

Angekok; *Angakok* Divinitate eschimosă (→ *mitologiile triburilor polare),* *şamanul sacru; dar orice şaman eschimos, ca protagonist al luptei contra forţelor vrăjmaşe şi ca magician, e un **A.**: el alungă bolile şi asigură succesul vânătorii, cu ajutorul *duhurilor sale tutelare; sufletul lui călătoreşte la dorinţă, desprins de trup, pe fundul mării sau în *Lună, iar duhurile, în timpul extazului său, vorbesc prin el cu diferite voci, adresând oamenilor cuvinte oraculare. Orice **A.** e unicul ştiutor al tuturor tainelor lumii. Lipsiţi de şefi de trib şi de un minimum de centralizare a autorităţilor locale, trăind în condiţiile foarte grele oferite de o natură neospitalieră, unde singurele mijloace de existenţă sunt puţinele animale marine şi renii, iar singurele instrumente – harponul, arcul, caiacul, casa de zăpadă *(igloo),* eschimoşii sunt terorizaţi de grija perpetuă a existenţei, ca şi de frica de mediul ostil; astfel, şamanul este pentru ei o fiinţă semidivină, întrucât ei cred că un **A.** domină *zeii şi *spiritele, pe acestea avându-le la dispoziţia sa (căci ele reglează prezenţa vânatului, alungă sterilitatea femeilor şi absolvă pe oameni de *păcate) şi putându-le vinde: pe la mijlocul sec. XX, preţul unui spirit era de 150–200 dolari; un **A.** este cunoscătorul tuturor lucrurilor ascunse. Dar şi iniţierea include eforturi; viitorul şaman îndură frigul şi foamea, locuind claustrat într-un mic igloo, fără nici un aşternut de blană, 30 de zile de *post negru, o dată la 5–15 zile o gură de apă caldă; novicele e ocrotit de zeiţele *Hila şi *Pinga, iar când s-a încheiat iniţierea, un **A.** a devenit el însuşi zeu.

angelologie (lat. *angelus* – vestitor; lat. medievală – *înger) Ramură din *teologie, ocupându-se de *îngeri* şi consacrată, ca atare, descrierii şi clasificării acestora, în spiritul şi litera **mitologiei biblice* (prin extindere, şi a **mitologiei arabe* islamice).

Angiras Unul dintre cei 7 *rişi* (înţelepţi primordiali), în **mitologia vedică,* autor al unor imnuri din **Rigveda* şi mijlocitor între *zei şi oameni.

Angitia Zeiţă a populaţiei marsilor (din Latium), care au rămas în tradiţia romană drept cei mai renumiţi meşteri în arta vrăjitoriei (→ *mitologie romană)*

Angra-Mainyu; *Angro-Mainyush;* grec. *Ahriman* Principiul răului, în **mitologia iraniană,* zeu demonic, adversar al lui **Ahura-Mazda* (fratele său geamăn), născut de *Zurvan, zeul *timpului. Numele lui **A.-M.** nu apare în inscripţiile persane arhaice în raport cu Ahura-Mazda, iar **Avesta* îl numeşte „Fratele Geamăn al Sfântului Spirit" (în contrast cu acesta). **A.-M.** este *spiritul atotdistrugător, sursa oricărui rău din univers. După lupta de 12 milenii între bine şi rău, în duelul escatologic decisiv (→ *escatologie),* **A.-M.** va fi biruit şi aruncat în abis pentru veşnicie. În **zoroastrism,* răul e personificat de 7 *demoni

principali (în opoziție cu cei 7 sfinți nemuritori): **A.-M.** e demonul *(daeva)* suprem, secondat de *Ako-Manah* (gândul vinovat), *Andra, Saura, Naonhaithya, Taurvi, Zairica.* Alți demoni subalterni: **Aeshma* (mânia), **Busyasta* (somnul), *Asto-Vidotus* (*moartea și lumea infernală), **Apaosha* (seceta), *Araska* (invidia), *Zaurva* (bătrânețea), *Azhi* (lăcomia), *Nasu* (molimele produse de contactul cu cadavrele). *Cultul lui **A.-M.** a exercitat probabil o anume influență doctrinară asupra formării concepției teologice creștine despre *Satan.

Angurbodha (norv. *Angrboda – Aducătoare de năpastă)* *Uriașă din **mitologia scandinavă* (prezentă mai ales în *miturile islandeze). Însoțindu-se cu zeul malefic *Loki, a născut 3 divinități nefaste: lupul *Fènrir, șarpele *Yormungandr, și *Hel, stăpâna regatului *morții (*Hell).

Anigal Zeul albinăritului, în mitologia alano-osetă (→ *mitologii caucaziene),* una dintre divinitățile cele mai vechi ale *panteonului oset. Atributele principale erau: paza stupinei împotriva deochiului și asigurarea recoltelor de miere. I se jertfeau faguri proaspeți. Ecouri ale *cultului lui **A.** s-au conservat până azi în folclorul Osetiei de Nord.

Anila Divinitate arhaică din **mitologia vedică,* personificând vântul, ca pe unul din principalele fenomene ale naturii, și făcând parte din grupul de 8 vechi divinități **Vasu.* **A.** probabil a precedat *cultul zeului atmosferic **Vāyú,* apoi l-a dublat ca semidivinitate subalternă.

animatism (lat. *animatus* – însuflețit) Termen pus în circulație de etnograful englez *R.R. Marett* (1900), spre a defini stadiul religios timpuriu al omului primitiv, premergător **animismului* și legat de însuflețirea impersonală a naturii sau a unor părți din ea (→ *mana, kami).* Cunoscător al triburilor polare, etnograful rus V.G.Bogoraz (în studiul despre ciucci, 1912) afirmă că, pentru acești primitivi cu gândire inferioară, toate obiectele amorfe sau lucrate de om, ca și toate fenomenele naturii își au sufletul, viața și modul propriu de existență, după model uman: de ex., cortul are soție și copii, iar animalele își au gospodăriile și chiar țările lor proprii. Criticând pe E.B. *Tylor și pe J.G. *Frazer că au acordat atenție exclusivă gândirii primitive, fără să ia în seamă emoțiile și acțiunile, R.R. Marett afirma că atunci când omul primitiv nu-și poate ajunge dușmanul, e cuprins de furie și, de pildă, lovește cu măciuca un pom pe care-l frânge, eliberându-se de o parte din mânie, dar totodată, convins că măciuca sa conține o forță tainică, el face un act rudimentar de *magie (nașterea ideii de *mana*). Marett greșea însă absolutizând emoțiile primitivului.

§ R.R. Marett, *The Threshold of Religion,* London, 1909

animism (lat. *anima* – suflu, suflet) Rezultat al gândirii antropomorfice a omului primitiv (→ *antropomorfism),* stadiu prereligios timpuriu, manifestat prin personificarea obiectelor și fenomenelor naturii imediate și prin investirea lor cu atribute ale ființei umane, mai ales cu atributele elementare. **A.** e o concepție concretă asupra forțelor necunoscute. Termenul a fost impus de etnograful englez E.B. *Tylor, în 1871, în studiul său despre cultura primitivă *(Primitive Culture)* spre a desemna primul stadiu religios, un „minimum de religie", având ca sursă dorința omului de a-și explica fenomenele enigmatice din propria viață (somnul, visele, halucinațiile, bolile) sau *credința că orice om are un suflet autonom care-l poate părăsi temporar (în somn sau în leșin) sau definitiv (în *moarte). „Sub numele de animism îmi propun să studiez doctrina «ființelor spirituale», credința care este însăși esența filosofiei spiritualiste, ca opus al filosofiei materialiste. Inteligența, într-un stadiu de cultură puțin avansat, pare preocupată mai ales de două categorii de fenomene biologice: mai întâi, ceea ce constituie deosebirea între un corp viu și un corp mort, cauza treziei, somnului, morții, bolii; apoi natura formelor umane ce apar în vis și în năluciri. De aici, această deducție că în fiecare om există o viață și o fantomă. [...] La popoarele sălbatice, ca și la popoarele civilizate, baza reală a oricărei filosofii religioase este animismul" (E.B. Tylor, *op. cit.*). Nefiind capabil de abstractizare, primitivul nu-și imagina poate sufletul ca o entitate imaterială, ci ca un model miniatural al omului, cu trup material și cu organe, socotit uneori un omuleț, alteori o pasăre, un șoarece ș.a. Principalul neajuns al teoriilor animiste stă în limitarea zonei izvoarelor și, implicit, în artificiala învestire a omului primitiv cu capacitatea filosofică a abstractizării fenomenelor naturale; primitivul remarca în primul rând mișcarea ființelor și lucrurilor, neștiind să deosebească mișcarea autonomă de mișcarea mecanică (un animal alergând, de o piatră rostogolită); chiar mai târziu, noțiunea biblică *nephesh,* însemnând de fapt „sânge", era tradusă prin „suflet". J.G. *Frazer *(Creanga de aur,* cap. II, *Regii preoți)* observă: „Primitivul aproape că nu înțelege deosebirea pe care o fac de obicei popoarele mai avansate între natural și supranatural. Lumea este, pentru el, în mare măsură sub influența unor agenți supranaturali, adică a unor ființe personificate care acționează conform unor impulsuri și motive asemănătoare cu ale lui proprii, putând fi, ca și el însuși, mișcate prin apeluri la îndurarea, la speranțele și temerile lor. Într-o lume concepută astfel, el nu vede nici o limită în calea puterii sale de a influența cursul naturii în propriul său folos". *Spiritele, în **a.**, reprezintă un pas spre personificarea cauzal-atributivă a divinităților din stadiul mitologic; de ex., ciuccii au o distribuire specializată destul de riguroasă: câte un spirit al tusei, guturaiului, epilepsiei, sifilisului etc.;

diversificarea e mult mai bogată, constituind aproape o *mitologie, la unele triburi amerindiene sau africane, dar mult mai săracă la tribul ainu. Astfel, în orice om primitiv (sau numai cu gândire rudimentară, necultivată), ca și în orice copil al oricărei epoci, există înclinația spre **a.**, în sensul de a considera însuflețite obiectele înconjurătoare; cum afirmă psihologii, este nevoie de cunoașterea precisă a mecanismelor naturii spre a scăpa de tendința de animare a obiectelor amorfe și iresponsabile.

§ G. van der Leeuw, *L'Homme primitif et la religion* Paris, 1940; G. Roheim, *Animism, Magic and the Divine King,* New York, 1930

An-Ki Dublă divinitate primordială în mitologia sumeriană (→ *mitologii din Mesopotamia): *An* (cerul) – *Ki* (pământul), gemeni născuți din oceanul primordial (zeița *Nammu). Rămânând multă vreme nedespărțiți, ei devin părinții celor 7 zei principali, din care *Enlil e primul născut; el taie însă marginile tatălui său ceresc *An,* cu un cuțit de bronz, iar *An* se desparte gemând de *Ki,* care rămâne ca un disc plutitor pe oceanul primordial (→ *apa).* Cu timpul, subst. comun *an-ki* (cer-pământ) ajunge să însemne „univers".

Anna Perenna; *Anna Paranna* zeiță arhaică din *mitologia romană,* fiică a cuplului *Belus* (întemeietorul mitic al Babilonului) și *Dido.* Fugind în Italia după moartea mamei sale și găzduită de *Aeneas, află dintr-un vis intențiile rele ale soției acestuia, Lavinia, și pleacă noaptea din palat să se înece în râul Numicius, dar devine *Nimfă nemuritoare *(perenna)* (cf. Ovidius, *Fasti,* III). **A.P.** era zeița plebei romane. În stadiul de zeiță primitivă, **A.P.** patronase probabil înnoirea anului, deși în textele latine de erudiție, atributele ei nu sunt clare; mai târziu, era sărbătorită la 15 martie. Totuși Marcus Terentius *Varro pare a vorbi *(Satire menippee)* de două zeițe distincte: „Tu, Anna și Peranna" sau cel puțin de două epitete ale aceleiași, semnificând, ca ipostaze diferite, începutul și sfârșitul anului.

Annona Zeiță a recoltei, în **mitologia romană,* amintită destul de rar (în sec. I e.n., de poetul Statius)

Anselm de Canterbury *(Anselmo d'Aosta)* Arhiepiscop englez, originar din Italia (1033–1109), teolog scolastic, socotit adesea drept „părintele scolasticii". Călugăr, abate în Normandia, din 1093 arhiepiscop de Canterbury, declarat Doctor al Bisericii și canonizat sfânt, **A.C.** este un important reprezentant al *teologiei monastice, pentru care *credința este un mijloc de cunoaștere: formula sa de bază, *fides quaerens intellectum* (credința căutătoare a intelectului), condensată în povața, de obârșie augustiniană (→ *Augustin), crede ut intelligas* (crede ca să înțelegi), este explicată prin acest argument: „Mi se pare că e o neglijență să fii tare în credință și să nu cauți totodată să înțelegi ceea ce crezi" *(Cur Deus Homo / De ce s-a făcut Dumnezeu om).* Urmărind aprofundarea credinței sale, mai exact, a obiectului credinței *(*Dumnezeu),* **A.C.** – în opera sa de bază *Proslogion* – a elaborat o demonstrație ontologică a existenței lui Dumnezeu: „în afara oricărei îndoieli, precum în intelect, deopotrivă și în mod real, există un atare obiect mai presus de care nu se poate cugeta" (cap. II); acest argument ontologic e destinat să demonstreze că existența lui Dumnezeu este o credință a spiritului. În acest context s-a impus și definirea „obiectului", adică a lui Dumnezeu ca noțiune: „Și așa, Doamne, cel care ne dai înțelegere credinței, fă-mă să înțeleg, atât cât crezi că este folositor, că ești așa cum credem; și că ești acela în care credem. Într-adevăr, credem că ești ceva decât care altceva mai mare nu poate fi conceput." După mai multe silogisme comunicante, derivând din aceeași premisă, teologul raționează așa: „Chiar ignorantul e convins că există în intelect măcar ceva decât care altceva mai mare nu poate fi conceput, pentru că atunci când aude acest lucru, îl înțelege, iar ceea ce este înțeles, există în intelect. Și ceva decât care nimic altceva mai mare nu poate fi conceput nu poate exista numai în intelect. Deoarece, dacă am presupune că există numai în intelect, s-ar putea concepe că există în realitate: ceea ce este mai mare. Prin urmare, dacă ceva decât care altceva mai mare nu poate fi conceput există numai în intelect, adevăratul ceva decât care nimic mai mare nu poate fi conceput este unul decât care altul mai mare nu poate fi conceput; dar, evident, acest lucru e imposibil. Prin urmare nu este nici o îndoială că există ceva decât care nimic mai mare nu poate fi conceput, și există atât în intelect, cât și în realitate" *(ibid.).* De aici concluzia previzibilă: „Căci dacă un spirit oarecare ar putea concepe ceva mai bun decât tine [Doamne], creatura s-ar ridica deasupra Creatorului: și lucrul acesta e cu totul absurd" *(ibid.,* cap. III). Ca și altele, argumentația derivă firesc dintr-o viziune piramidală a forțelor în univers. Acestui argument i s-a reproșat chiar de către unii contemporani că reprezentarea despre ființa supremă nu este însăși ființa supremă. Reluat, reevaluat de către Descartes și Leibniz, argumentul ontologic anselmian a fost criticat și respins de mai mulți filosofi, de la John Locke până la Immanuel Kant.

§ R. W. Southern, *St. Anselm and His Biography,* Cambridge, 1963

Anshar *(Totul-de-sus)* Zeu primordial babilonian (→ *mitologii din Mesopotamia),* apărut din germenii vitali ai genunilor acvatice inițiale. Antipodul zeului *Kishar și cel care i-a dat lui *Marduk primul din cele 50 de nume atributive.

antardhāna (sanscr. *antardhāna* – dispariție) Armă fabuloasă cu efect magic, amintită în **Mahābhārata,* în stare să determine dispariția

subită a obiectelor vizate şi a oricăror piedici materiale.

Anteros Zeul dragostei reciproce, în **mitologia greacă,* fiu al cuplului *Ares-*Aphrodite, frate al lui *Eros; dar *mitul e contradictoriu, căci Eros este dintre zeii primordiali, născut de *Haos, astfel că stabilirea acestei fraternităţi poate fi un *sincretism târziu, efectuat sub presiunea *simbolului literar.

Anteu (grec. Ἀνταῖος)*Gigant din **mitologia greacă,* născut din *Gaia şi *Poseidon. Locuind în Libya, se lupta cu toţi cei ce treceau prin ţinut şi îi omora, întrucât îşi putea împrospăta forţele ori de câte ori atingea *pământul, adică trupul matern; a fost ucis de *Herakles care l-a ţinut ridicat în aer, destul ca să-i secе forţa şi apoi să-l sugrume. E o divinitate de origine egipteană, asimilată în Regatul Nou cu *Horus. **A.** urmărea să zidească un *templu magnific, în memoria omorurilor sale, cu un acoperiş din craniile victimelor, ceea ce poate fi ecoul unor datini africane de antropofagie rituală.

Antichrist (grec. Ἀντιχρίστος) Căpetenie fabuloasă nefastă în *creştinism (→ *mitologie biblică)* ce ar urma să apară la sfârşitul veacurilor (→ *escatologie)*; esenţa lui **A.** ar fi duşmănia faţă de *Dumnezeu şi implicit faţă de *Isus Christos. Menţionat ca atare în *Epistolele sobornicеşti* ale lui Ioan *(N.T., *Biblia)*: „Antichrist, care tăgăduieşte pe Tatăl şi pe Fiul" *(Ep. I,* II, 22); „Şi orice duh care nu mărturiseşte pe Isus nu este de la Dumnezeu, ci este duhul lui Antichrist, despre care aţi auzit că vine şi acum este chiar în lume" (*Ep. I,* IV, 3). Precizările erau de ordin dogmatic: „Pentru că mulţi amăgitori au ieşit în lume, care nu mărturisesc că Isus Christos a venit în trup: acesta este amăgitorul şi Antichristul" *(Ep. II,* I, 7). În *N.T.,* numele figurează numai la Ioan, deşi se pare că-l menţionează şi ap. Pavel: „Omul nelegiuirii, fiul pierzării, protivnicul, înălţându-se mai sus de tot ce se numeşte Dumnezeu sau e făcut pentru închinare, aşa încât să se aşeze în templul lui Dumnezeu şi pe sine să se dea drept Dumnezeu" *(Ep. II Tesaloniceni,* II, 3–4). Personajul, apărând aici aproape ca un concurent a lui Dumnezeu, după ap. Pavel *(ibid.,* 8) urmează să fie distrus în lupta finală („Domnul Isus îl va ucide cu suflarea gurii sale şi îl va nimici cu strălucirea venirii sale"), el fiind un ins satanic. Mai mulţi comentatori pretind că în fiara din *Apocalipsul lui Ioan Teologul* (XI, 7; XIII, 1–18) s-ar identifica **A.** Interpretări mai vechi pe baza textelor din *V.T.* (*Daniel,* XI, 36) au dedus că modelul lui **A.** ar fi fost o figură istorică: Antioh IV, persecutor al evreilor; acest motiv a fost remitologizat de creştinismul timpuriu în identificarea fiarei apocaliptice cu împăratul Nero:„numărul fiarei" 666 a fost recitit cifric după alfabetul ebraic ca *Nero Caesar,* iar interpretarea antică, reluată de L. Feuerbach, a fost acreditată de K. *Marx, ea nefiind însă decât expresia urii primilor creştini şi a unor scriitori aparţinând *patristicii, respinsă apoi ca neîntemeiată de specialiştii moderni (Eugen Cisek, *Néron,* Paris, 1982; trad. rom. *Secvenţă romană,* Bucureşti, 1986, p. 22); alţi comentatori deduc pe **A.** din *mitul babilonian al luptei lui *Marduk cu *Tiamat, deducţie imposibilă din două motive: Marduk se instaurează definitiv ca zeu providenţial, Tiamat fiind o divinitate monstruoasă şi nefastă, dar primordială; mai mult, mitul babilonian e cosmogonic (→ *cosmogonie),* iar mitul lui **A.**, escatologic (→ *escatologie).* Firеşte, mitologia creştină a *N.T.* a avut repere în *V.T.* (textele apocaliptice din profeţi:*Daniel, Baruh, Ezdra, *Isaia), dar o sursă mai probabilă ar putea fi escatologia zoroastrismului (→ *Avesta),* *Angra-Mainyu putând fi cel mai sigur model pentru **A.**, ca şi cadrul luptei finale din concepţia dualistă iraniană, de care n-a fost scutită nici *religia creştină. Identificări s-au încercat nu numai cu Antioh IV şi Nero, ci şi cu alte personaje istorice (Pompei, Caligula); ca prim model al lui **A.** a servit totuşi oponentul demonic al lui *Yahweh, numit uneori *Belial* (în *Psalmi,* XVIII, 4: Beliar), acest oponent fiind citat abuziv în *Cartea lui Baruh* (XXXVI–XL) şi în *Cartea IV a lui Ezra* (V, 6): „va domni cel la care nu speră nimeni". Sunt texte apocrife *(Înălţarea lui Moise,* cca 30 e.n.), unde, ivindu-se ca *dragon monstruos, reprezentând *haosul, oponentul demonic va intra într-o dispută finală inevitabilă cu Dumnezeu. Aşa cum s-a format în tradiţia creştină, **A.** simbolizează necredinţa şi nelegiuirea prin excelenţă, ca şi efortul de rezistenţă faţă de Dumnezeu şi de Isus Christos, iar actele lui din confruntarea apocaliptică sunt destinate să stârnească apostazia generală, până la înfrângerea sa ireversibilă de către Christos.

§ W. Bousset, *The Antichrist Legend,* London, 1895; P. Durville, *Antéchrist. Christ. Antichrist,* Paris, 1923; B. Rigaux, *L'Antéchrist et l'opposition au royaume messianique dans l'Ancien et le Nouveau Testament,* Paris, 1932

antropogonie (grec. ἄνθρωπος – om, γόνειν – a crea) Crearea omului de către *zei, act precedat, în majoritatea *miturilor antropogonice, de *cosmogonie; din punctul de vedere al sistemului creaţionist, cele mai multe mituri se referă la o **a.** de artizanat divin, lucrarea fiind de la început definitivă; alte mituri, mai puţine, istorisesc etapele unei creaţii treptate, uneori experimentale, a *omului primordial.

antropomorfism (grec. ἄνθρωπος – om, μορφή – formă) Mod de a gândi, de obârşie primitivă, atribuind forţelor necunoscute înfăţişare şi însuşiri omeneşti. În *politeism, **a.** devine regulă de organizare mitologică a doctrinelor; de ex., o *religie cu *panteon prin excelenţă antropomorfic este cea din Hellada *(→ mitologie greacă).* Printre primii care au semnalat că oamenii îşi creează zeii după propriul chip sunt: *Xenophanes (sec. VI

î.e.n.), apoi *Lucretius (sec. I î.e.n.), ideea fiind dezvoltată în epoca modernă de G. Vico, Spinoza ş.a. Azi se consideră că originea **a.** trebuie căutată în *cultul *strămoşilor şi în *totemism.

antropozofie Doctrină mistică (derivată din *teozofie) întemeiată de *Rudolf *Steiner* (în 1909), care înlocuieşte pe *Dumnezeu cu *omul divinizat.* În 1913, R. Steiner a constituit Societatea Universală Antropozofică. Conform **a.,** cosmosul se compune din 3 sfere sau lumi: sfera supremă sau *spiritul, energia (sau astralul) şi materia (sau lumea fizică); toate cele trei lumi se află în conflict perpetuu, rezultatul căruia este istoria omenirii. Societăţi antropozofice cu caracter local există şi azi, în a doua jumătate a sec. XX (mai ales în Statele Unite ale Americii, Marea Britanie şi Germania).

§ G. Kaufmann, *Fruits of Anthroposophy. Threefold Commonwealth.* London, 1922

Antzwá Zeul suprem, creator al lumii şi al oamenilor, în mitologia abhază (→ *mitologii caucaziene).* Avându-şi sediul în *cer, **A.** e atotputernic şi atotvăzător, dar circulă constant între cer şi *pământ, în ambele direcţii. Când coboară pe pământ, produce tunete, fulgerul îi însoţeşte ascensiunile; aceste două atribute sunt şi armele de represalii ale zeului. **A.** are o mamă, dar de structură vegetală, numită *Hetzia* (abh. *ahyatza* – carpen); datorită ei, trăznetul zeului, lovind orice arbore, cruţă carpenii. Despre înfăţişarea zeului există două *credinţe paralele: după una, **A.** este o divinitate abstractă (sau cel puţin imperceptibilă pe căi senzoriale), după cealaltă, pronunţat antropomorfistă, e fie un tânăr frumos, fie un bătrân venerabil. În împrejurări festive, i se sacrificau vaci şi vinuri (→ *sacrificiu).*

Anu (sumer. *An*) Zeul *cerului, în **mitologiile din Mesopotamia.* *Miturile babiloniene îl considerau părinte al *zeilor, creator al vânturilor, zeu tânăr; în varianta hurrită, uzurpând tronul celest al tatălui său *Alalu, **A.** e muşcat de fiul său *Kumarbi, care îi suge toată puterea; după aceea, **A.** zboară definitiv în adâncul cerului, devenind un **deus otiosus;* în mitologia akkadiană, **A.** este zeul suprem şi iniţiator antropogonic (→ *antropogonie).*

Anubis (egipt. *Anup*) Zeu din **mitologia egipteană,* considerat până la ascensiunea cultuală a lui *Osiris zeu funerar de prim rang, cu numeroase *temple şi sanctuare particulare. S-a născut din împreunarea accidentală a lui Osiris cu *Nephthys, soţia lui *Seth, întrucât zeiţa, dorind ardent să aibă un copil de la Osiris, l-a amăgit luându-şi temporar chipul surorii şi soţiei acestuia, *Isis. Adorat de timpuriu în tot Egiptul, **A.** era reprezentat sub formă de *câine negru sau de câine sălbatic egiptean (asemănător cu şacalul şi cu *lupul); iniţial fusese zeu mortuar numai pentru faraoni; în epocile timpurii, după o domnie de 28 de ani, faraonul trebuia să moară ritual, cu ajutorul veninului de şarpe; un *mit spune că, scurgându-se termenul, **A.** a venit la un faraon cu o viperă; obiceiul s-a împământenit, iar **A.** a rămas un sol al *morţii, care apărea în clipa necesară, ca soldat, cu un pumnal şi cu un şarpe încolăcit; de aici şi însuşirea de a prevedea soarta oamenilor. Asocierea cu aspectul său canin provine din mitul naşterii sale: născându-l, Nephthys, de frica soţului ei Seth, a ascuns copilul, ocrotit însă de Isis care l-a adoptat şi l-a adăpostit în Delta Nilului; după moartea lui Osiris, l-a regăsit călăuzită de un câine. După aceea, când Isis a reconstituit cadavrul lui Osiris din bucăţile împrăştiate de ucigaşul Seth, **A.,** folosindu-se deopotrivă de ştiinţa vindecării şi de secretele veninurilor în prepararea chimică de alifii şi balsamuri, singur sau împreună cu Isis şi cu Nephthys, şi-a îmbălsămat tatăl, stabilind astfel această tradiţie rituală (→ *funeralii),* prin care a devenit şi patronul îmbălsămătorilor. În *superstiţiile egiptene, **A.** e prezent ca o călăuză divină care îi conduce pe morţi în **Duat,* iar pe morţii păcătoşi îi devorează îndată după ce i-a judecat Osiris şi, totodată, ca un câine negru, sălbatic, dând târcoale cimitirelor spre a supraveghea mormintele. **A.** avea 4 epitete principale: „Cel-ce-are-feşele" (de mumificare), „Dregătorul pavilionului divin", „Stăpânul Necropolei", „Cel-ce-se-cată-pe-munte". În miturile târzii, i se atribuie 3 funcţii importante: supravegherea îmbălsămării corecte şi exigente a cadavrelor, la reconstituirea lor în condiţia originară; primirea personală a mumiei în mormânt şi îndeplinirea ceremoniei deschiderii gurii, pentru ieşirea lui *Ka, apoi conducerea *sufletului eliberat în Câmpia Ofrandelor Cereşti, când îşi pune mâna ocrotitoare pe mumie; supravegherea *psihostasiei, în vederea căreia examinează minuţios corectitudinea talgerelor balanţei. Grecii l-au identificat pe **A.** cu *Hermes (*Plutarh îl numea pe **A.** *Hermanubis*), iar romanii i-au clădit un templu.

Anuket (egipt. *anuket* – a îmbrăţişa); *Anukis* Zeiţa apei, în **mitologia egipteană.* Importată din Sudan, avea centrul cultual în regiunea Assuan de azi şi era socotită sora zeiţei secundare **Satet.* Se credea că îmbrăţişarea ei provoacă inundaţiile fertilizatoare ale *Nilului. Importanţa ei creşte când începe să fie considerată concubina zeului *Hnum, patronul izvoarelor fluviului, şi intră astfel în triada sacră de la Elefantina. Înfăţişată ca femeie cu o cunună din pene roşii de papagal, era socotită şi zeiţa poftei şi a plăcerilor.

Anumati (sanscr, *ánumati* – încuviinţare) Zeiţa bunăvoinţei, în **mitologia vedică,* personificând ziua a 15-a a lunii când se credea că *zeii şi *strămoşii primesc binevoitori *sacrificiile aduse.

Anun *Haosul primordial, în **mitologia celtică,* din care, cu ajutorul zeului creator (în unele variante, zeul suprem *Droyn), purced

germenii *vieții și unde se poate întoarce orice ființă după *moarte. **A.** (având și sensul de „abis") reprezenta, în concepția druidică (→ *druizi)* a celor 3 stări existențiale (împreună cu **Abred* și **Gwynfyd)*, starea întâia, germinativă, de fapt o stare de constrângere, care avea însă ca țintă transferul ființelor în zona sau starea Abred.

Anunnaki Divinități secundare artizane în unele **mitologii din Mesopotamia* (în special în Sumer, Babilon și Akkad), consacrate construcției și distrugerii, lucrând din ordin și fără drept de inițiativă. Închipuite ca *genii născute de *Anu și supuse celor 50 de *zei de prim rang (mai târziu lui *Marduk, zeul cumulard al celor 50 de nume), se hrăneau cu ierburi și rădăcini și beau apă din șanțuri, necunoscând pâinea, laptele și vinul. Socotite cei mai tineri dintre zei, se credea că în anumite împrejurări aveau și rolul de agenți secreți ai zeilor principali. Numărul lor e variabil: la origine (în *miturile sumeriene timpurii) nu erau decât 7 și erau considerate judecători în *Infern (**Kur*); totuși în mitologia babiloniană au ajuns la 600, fiind subordonate integral zeiței infernale *Ereshkigal, dar numărul arhaic se prea poate să fi conținut un *simbol mai obscur: după ce *Ghilgamesh ucide monstrul *Humbaba și îi sfărâmă cele 7 raze, descoperă locuința secretă a zeităților **A.** Acest grup pare comparabil cu grupul biblic **Elohim.*

Anxur Zeul suprem al volscilor (popor pastoral italic), identificat în **mitologia romană* cu un atribut al lui *Iupiter *(Iupiter Anxur).* Era considerat, se pare, partenerul zeiței **Feronia.*

Anzu; *Zu* Pasăre fabuloasă din *miturile sumeriene, babiloniene și akkadiene (→ *mitologii din Mesopotamia)* – pasărea-furtună, o făptură înaripată cu cap de leu; răpindu-i lui *Enlil *Tăblițele Destinelor,* nimbul și atributele divine, după ce se proclamă stăpâna universului, **A.** e atacată și învinsă, deși cu dificultăți, de zeul *Ninurta, care restabilește regulile universale perturbate. Pentru furtul însemnelor puterii lui Enlil și al tăblițelor sorții, sumerienii o socoteau pasăre infernală („Zu cea de jos"). Dar insurgența ei (pe care unii au asemuit-o cu actul prometeic) dă în vileag de fapt concepția din Mesopotamia arhaică despre puterea condiționată a divinității supreme: fără nimb și fără *Tăblițele Destinelor,* Enlil nu mai e în stare să conducă universul. Mult mai târziu, evocată doar la serbările de Anul Nou din Babilon, **A.** rămâne *simbolul divinităților învinse periodic de zeii renovatori.

Ao Broasca țestoasă, simbolizând eternitatea, în **mitologia chineză.* În urma unei catastrofe cosmice cu efecte diluviene, zeița **Nü Wa* s-a folosit de această broască (sau numai de un picior al ei) pentru a propti *cerul, care se înclinase amenințător.

Aoide Una dintre cele 4 *Muze primitive, în **mitologia greacă* arhaică, patronând cântecul.

apa În majoritatea *miturilor, *elementul de bază din care s-a constituit universul creat de *zei, dar și unul dintre elementele din filosofia antică, încă nedesprinsă complet de *mitologie. Chiar dacă în antichitate nici autorii anonimi de mituri, nici filosofii nu știuseră că 71% din suprafața terestră e acoperită de apă, ei intuiseră aspectul general al proporției, cunoscând și funcția apei de element esențial în existența umană; *Pindar scria că „apa e mai bună ca orice": *Αριστον μὲν ὐδωρ *(Olimpice,* I, v. 1). În ipostaze mitologice varii, **a.** are mereu semnificație simbolică; locuitorii ținuturilor aride, care duc lipsă de apă potabilă, corăbierii, pescarii care trăiesc de pe urma mării și fluviilor, agricultorii hrănindu-se de pe urma ploii și irigațiilor, sinistrații suferind din cauza deselor inundații ș.a. i-au acordat puteri supranaturale, iar în stadiile de cultură primitivă, au divinizat-o. Noțiunea mitologică de *apă* se poate diviza în 7 categorii • 1) Apele primordiale *Haosul inițial, materie primă în crearea universului, e de obicei o vastitate acvatică. Dacă în Sumer divinitatea *Nammu era numai oceanul etern conținând germenii vieții, în Babilon miturile mai vechi din fondul comun al **mitologiilor din Mesopotamia* devin *simboluri cosmogonice active; *a. marină sărată (*Tiamat), *a. marină dulce* a fluviilor (*Apsu), văzute ca principiu feminin și principiu masculin, prezintă teatrul unor catastrofe: Tiamat își ucide soțul (Apsu), fiind la rândul ei ucisă de zeul *Marduk care, considerând-o monstru primejdios, o despică în două și face din ea *cerul și *pământul. ~ În **mitologia egipteană,* zeul *Nun personifică toate apele lumii, de la haosul inițial la izvoarele *Nilului producător de *viață. ~ În *cosmogonia **mitologiei biblice* „Duhul lui Dumnezeu [*Elohim] se purta deasupra apelor", până când a despărțit uscatul din ele și le-a separat de cer. ~ Pentru **mitologia feniciană,* *Mot era noroiul cosmic dintru început, adică o formă maximă de haos acvatic. ~ Mai complexă era viziunea cosmogonică din **mitologia vedică:* zeii și *demonii vedici amestecă laolaltă oceanul universal, care e însă *a. lactantă,* până când din spuma agitată ia naștere cosmosul; sunt și variante care acordă *a.p.* toată inițiativa cosmogonică: „Apă cu adevărat a fost aceasta la început, numai mare. Aceste [ape] cugetau: – Cum să ne putem înmulți? și ele s-au străduit și au făcut [*sacrificiile] tăpa" *(Satapatha brāhmaṇa,* IX, 171); în felul acesta, din **a.** iese **oul primordial,* din găoacea căruia apare *Prājāpati, rostind cuvântul *bhan,* a cărui forță creează pământul. ~ **Mitologia iraniană* descrie un lac mitic, Vourukasha, care e o mare primordială și sediul zeului *Apam-napat, unde crește arborele miraculos *Huapa,* conținând principiul vital al tuturor plantelor (→ *Avesta).* ~ *În **mitologia greacă,* noțiunea de ocean primordial se exprimă prin perechea divină

*Okeanos – *Tethys. ~ Firește, *mitologiile populațiilor africane* văd în **a.** numai esența vieții: tribul sudanez dogon crede că zeul *Nommo e apa însăși, fără care nu poate fi nimic pe lume. ~ Dar pentru *eschimoși* (strâmtoarea Behring) și, parțial, în multe din *mitologiile triburilor polare,* la început pretutindeni n-a fost decât apă foarte rece, acoperită de ghețuri (iar aici nu ar fi exclusă amintirea vagă a ultimei glaciații). ~ Populațiile din zone bogate în resurse acvatice au mituri corespunzătoare. Multe tradiții din *mitologiile triburilor amerindiene* (mai ales în Arizona și California) spun că la început nu a fost decât o lume total acvatică. ~ În *Australia,* pentru tribul arunta (→ *mitologii din Oceania),* *cosmogonia și *antropogonia sunt văzute aproape ca într-un stadiu post-diluvian: o lume inițial zăcând sub ape care, după ce scad de la o vreme, lasă să apară niște ființe autocreate. Polinesienii au o concepție pescărească: din *a.p.* acoperind totul, *Tiki (sau alt zeu) pescuiește cu undița toate insulele cunoscute ale arhipelagului. • 2) A p a d i l u v i a n ă Apele *potopului universal, rezultând din îndelungatele ploi de pedeapsă (cu durate diferite, de la o zonă mitologică la alta), la sfârșitul ciclului hotărît de divinitate (Mesopotamia, Palestina, Hellada, Scandinavia, însă și la popoarele Americii precolumbiene sau chiar în Africa), acoperă tot pământul, lăsând de obicei un pisc de munte pentru acostarea navei salvatoare (uneori arbori foarte înalți), iar după aceea apele se retrag dezvelind pământul; după un mit (sau o simplă fabulație) din *Coran, a.d.* era fierbinte. În unele mituri escatologice *(*Avesta, *Edda Veche), a.d.,* de astădată prevestită pentru un viitor apocaliptic, ia forma ninsorii care acoperă pământul de zăpezi. • 3) A p a v i e Ideea de *a.v.* e posibil să se fi constituit mitologic după descoperirea efectelor curative, uneori spectaculoase, ale apelor minerale și termale; dar *a.v.* în sens mitic este în general apă potabilă, cu funcțiile ei de regenerare vădită imediat a vegetației și vietuitoarelor. ~ În *mitologia iraniană, Huzhr,* o ființă nedivină dar nemuritoare, totdeauna în veșmânt verde, putând să se deplaseze în spațiu prin mijloace magice, vine în ajutorul călătorilor însetați care pier în pustietăți și îi salvează, întrucât a descoperit izvorul de *a.v.* ce se găsea într-o țară misterioasă a cețurilor și întunericului veșnic din nordul îndepărtat. ~ În *mitologia românească, apa vie* nu e (cum ar părea lingvistic) opusul *apei moarte,* ci o completare de funcții; *a.v.* redă viața, reconstituie funcțiile vitale pierdute, fie și total; are însă și efecte secundare: un basm oltenesc spune că fetele unui împărat, bând *a.v.,* au reușit să zboare, făcându-se *zâne. • 4) A p a m o a r t ă Există 2 categorii: una nefastă și alta salutară. Lacul fabulos Puitika din *mitologia iraniană* adună în el toate murdăriile lumii, în primul rând cadavrele (numele vine de la *pū* – a puți); de asemenea *a.m.* veninoasă, ucigătoare, au toate fluviile infernale (→ *Styx)* sau Marea Moartă (după dezastrul biblic de la *Sodoma și *Gomora). Dimpotrivă, *a.m.* din *mitologia românească* are proprietăți de *magie terapeutică: de obicei eroul omorît sau ciopârțit de *Zmeu sau de alți inamici e reconstituit mădular cu mădular și lipit (printr-o ciudată sutură chirurgicală) cu ajutorul *a.m.,* complet, *a.v.* readucând funcțiile vitale. • 5) A p a p l u v i a l ă este **a.** care împrospătează vegetația cultivată de om și îi asigură omului hrana; zeii ploii sunt cu atât mai numeroși și mai importanți la popoarele ale căror culturi agricole necesită ploaie mai abundentă: popoarele vechii Americi Centrale (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* aveau mai mulți zei ai ploii, porumbul fiind una din plantele cultivate care depind sensibil de cantitatea și de ritmul precipitațiilor, de aceea *Tlaloc era chiar zeul regent la popoarele nahuatle, mai ales la azteci. Ploaia este simbolul integral al fertilității, al fecundației. În multe mitologii există *ritualuri magice speciale de invocare a ploii în vreme de secetă; de ex., în obiceiurile folclorice românești – *dansul *Paparudelor* (țigănci care nu au depășit vârsta pubertății dansează goale, înfășurate în frunzare, și sunt stropite cu apă din găleți în timp ce-și recită invocațiile). • 6) A p a r i t u a l ă este apa considerată sau pregătită ca atare printr-o acțiune de magie religioasă în nevoile exercitării *cultului: a) *apa lustrală* – destinată spălării pe mâini a preotului înainte și după un *sacrificiu ritual; b) *apa magică:* agheasma (apa sfințită) – legată de *credința că un act magic, un *descântec, o *rugăciune specială însoțită de cufundarea unui obiect ritual (la creștini, *crucea) într-un vas cu apă, transformă lichidul, prin intervenția *sacerdotului, într-o *apă sacralizată,* căreia i s-a transmis un miraculos atribut divin; *apa oraculară* care se află în vecinătatea *oracolelor și, prin aceasta, le transmite forțele ei; *apa de stropire* și *libație* – folosită fie în stropirea paparudelor (→ *Paparuda),* spre a pune în mișcare apele pluviale amorțite, fie în vărsarea ei rituală (când nu e înlocuită cu ulei, vin ș.a.) pe un *altar sau un mormânt; c) *apa de purificare* – destinată spălării împotriva primejdiei de contaminare prin atingerea unui cadavru sau prin vecinătatea cu el: la unele popoare a persistat tradiția spălării rituale pe mâini la întoarcerea de la o înmormântare; dar forma purificatoare absolută este *apa diluviană* care curmă o lume și recompune altă lume; d) *abluțiunea* (spălarea unei părți a corpului cu apă) purifică și urmele unei crime (cf. *Eneida,* II, v. 717–720), dar purifică mai ales pe orice ins înainte de intrarea în *templu, spălându-i *păcatele; în India se practică o abluțiune rituală periodică (sanscr. *prakṣālana*), de fapt o scăldare care purifică integral de păcate; o formă de abluțiune bisemnificantă: *Isus Christos spală picioarele *apostolilor săi, exprimând astfel și purificarea

prin umilință; e) *apele sacre:* în unele *religii care leagă de apa unor fluvii, lacuri sau mări anumite evenimente mitice, aceste ape se socotesc sacre, iar scăldarea în ele e necesară pentru efectul miraculos; fiind importantă în viața agricolă a ținutului, era explicabilă sanctificarea unor fluvii ca *Nilul în Egipt sau Gangele *(*Gáṅgā)* în India (ambele având și câte o dublură cerească); Iordanul, cu valoare tradițională în mitul stabilirii evreilor în zona riverană, a fost venerat inclusiv de creștinii (→ *creștinism)* care reluaseră inițiativa lui Ioan Botezătorul de a-și boteza (→ *botez)* adepții în apa râului; dacii și geții se pare că, plecând la război, beau apă din Dunăre spre a deveni invincibili; tot astfel, numeroase mituri au sacralizat în America precolumbiană lacul andin Titicaca; f) *imersiunea* – apa fiind solventul universal al impurităților fizice și sufletești, ca purificatoare absolută, ritualurile de imersiune repetă actul arhetipal al potopului, care a purificat pământul de toate păcatele: un ritual de imersiune e botezul creștin, care simbolizează moartea și învierea săvârșită prin apă, adică, simbolic, „înnoirea vieții" (Pavel, *Romani,* VI, 3–4); totodată, imersiunea se făcea la anumite popoare prin introducerea în scăldătoare a unor statui îndeosebi de zeițe (*Kybele, *Athena, *Aphrodite, iar la catolici *Fecioara Maria), cu scopul de a fecunda apele ori de a combate seceta. • 7) A b s e n ț a a p e i este asociată în multe mitologii cu *Infernul sau cu ideea de *lume a morții:* morților le e mereu sete, lipsindu-le factorul regenerator, iar libațiile funerare au scopul de a le potoli temporar suferința. În mitofolclorul românesc există noțiunea specială, numită *apa morților,* traducând ritualul turnării de apă proaspătă scoasă din fântână în centrul unui cerc de pietre așezate pe iarbă verde; scopul este eliberarea izvorului destinat morților; ritualul are loc de obicei în Joia Mare prepascală, din Săptămâna Patimilor. Divinitățile acvatice sunt de obicei printre cele mai puternice și importante în *panteonul multor mitologii (→*Varuṇa, Baal, Poseidon, Aegir, Tinirau).*

§ Gaston Bachelard, *L'eau et les rêves,* Paris, 1942; K. Hartte, *Zum semitischen Wasserkultus,* Halle, 1912

Apa (sanscr. *ap* – ape). Semizeu arhaic din **mitologia vedică,* personificând fenomenul acvatic natural. **A.** face parte din grupul de 8 zeități **Vasu;* în **Mahābhārata,* **A.** e înlocuit de zeitatea **Ahar,* care personifică și ziua.

Apam-napat Zeu arhaic, în **mitologia iraniană,* ocrotind *apa (probabil dintre divinitățile *panteonului aric comun; epitetul curent *Apampati – Stăpânul apelor* – aparține zeului vedic *Váruṇa). Tradiția prezoroastrică l-a considerat fiul sau nepotul Apei Primordiale (personificate). Important ca răspândire cultuală și în *zoroastrism, **A.-n.** e totuși o figură misterioasă: are multe soții și numeroși *cai foarte iuți (putând fi lacurile și râurile) și locuiește în lacul fabulos, neidentificat geografic, *Vourukasha,* păzindu-i apele și iluminându-l maiestuos cu razele nimbului ce îi înconjoară capul regal; (acest lac, de fapt marea primordială, adăpostește în mijlocul său arborele magic al apelor potabile, *Huapa,* care conține principiul vital al vegetației, de asemenea planta **haoma,* din care se extrage o băutură sacră). Dar zeul era socotit și creator al oamenilor (mai cert al bărbaților, pe care-i înzestra cu putere virilă, așa cum **Anahita* ocrotea femeile).

Apaosha *Demonul secetei în **mitologia iraniană,* vrăjmașul zeului ploilor *Tistrya; acțiunea lui **a.** aduce totdeauna foamete.

Apa Sâmbetei; rar *Apa Morților* Râu infernal care se varsă în **Iad,* prezent în mitofolclorul românesc; patronat de *Sfânta Sâmbătă. **A.S.** are câteva insule, numite Ostroavele Albe, pe care, după tradiția locală, trăiesc **Blajinii.* **A.S.** izvorăște din rădăcinile Bradului Lumii, ca apă curată (cf. izvorul *Mimir, țâșnind din rădăcinile frasinului *Yggdrasill, și el un *arbor mundi*), și înconjoară pământul de 9 (sau de 7) ori, iar după ce a ajuns în Iad, se transformă într-un râu de flăcări (cf. Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român,* I. Mihalcea-Cernăuți, 1903, p. 1002: „La capătul lumei se află Apa Sâmbetei. Apa Sâmbetei de aceea necontenit fierbe și nu mai are stare, pentru că-i matca tuturor apelor. [...] ea împrejură pământul ca un gard.")

Aphrodite (grec. ἀφρός – spuma mării) Zeița frumuseții și iubirii, în *mitologia greacă, născută fie din spuma mării, fie (în **Iliada*) din unirea lui *Zeus cu *Dione. După o aluzie a lui Hesiod, **A.** a țâșnit din spuma adunată în jurul mădularului mutilat al lui *Uranos, numele ei derivând de aici. Măritată cu **Hephaistos,* dar iubită și de zeii *Ares, *Dionysos, *Hermes și *Poseidon, ca și de frumoșii oameni muritori Anhises (de la care l-a născut pe *Aeneas) și *Adonis (pe care ea îl împarte succesiv, prin decizia lui Zeus, cu *Persephone); de la Hermes, zeița naște pe **Hermaphroditos,* de la Ares pe **Harmonia.* Pe *Paris, care i-a cultivat orgoliul lăudându-i farmecul, îl protejează și, implicit, ocrotește pe troieni și pe Aeneas (Paris și *Theseus fiindu-i favoriți). Iubind însă cel mai mult pe Adonis, coboară în *Infern, ca să-l smulgă de la Persephone. Originea *cultului **A.** pare orientală, mai exact semitică, modelul fiind poate *Ishtar, care și ea coboară în Infern, după *Dumuzi (cf. zeițele similare **Astarte,* **Atargatis,* **Alilat*); în Creta era numită *Antheia* (Zeița-floare). Se considera că **A.** a născocit farmecele dragostei: unele atribute adiacente îi extind aria patronală asupra curtezanelor, chiar asupra impulsului sexual din lumea animală, precum și asupra dragostei pasionale și infidele, de legătură strict trupească, de erotism în sine. În epoca hellenistică,

cultul **A.** înfloreşte spectaculos, menţinându-şi răspândirea până în epoca romană, când centrul ei cultual se stabileşte într-un *templu din Corint, clădit pe o stâncă înaltă de 575 m; caracterul cultului corintian îi divulgă direct obârşia orientală, zeiţa fiind slujită de 1 000 de hetaire. Pe lângă sanctuarul din Corint al zeiţei, preotesele *hieroduloi* (sclave sacre) practicau, ca *ritual, prostituţia sacră. Templul *Aphroditei Pandemos* (**A.** cea populară) din Attica a fost construit cu fondurile rezultate din impozitele plătite de patronii caselor de toleranţă (instituite încă de arhontele Solon, în 594 î.e.n.). Cultul **A.** era legat şi de idealul frumuseţii feminine, aşa cum confirmă reprezentările plastice ale zeiţei, de ex., statuia din Knidos, făcută de Praxiteles (copii la Vatican şi München), statuia din Melos (Venus din Milo – Luvru). După perioada clasică cultul **A.** intră într-un anume declin, deşi multă vreme până atunci fusese adorată (mai ales sub epitetul *Kypris*), alături de zeul *Eros, ca forţa cosmică primordială a iubirii; „Kypris, cumplită, îşi poartă suflarea asupra lumii întregi şi pretutindeni pluteşte ca o albină" (Euripides, *Hippolytos,* v. 563–64). (cf. **Venus)*

§ J. B. Lajard, *Recherches sur le culte de Vénus,* Paris, 1837; A. Enmann, *Kypros und der Ursprung des Aphrodite-Kult,* 1866

Apis Una din cele mai vechi divinităţi în **mitologia egipteană,* închipuită ca taur procreator, venerată din epoca arhaică până la consolidarea *creştinismului. **A.** s-a născut dintr-o *vacă rătăcitoare, fecundată întâmplător de o rază de lumină. Începând prin a fi un *simbol al fecundităţii (uneori una din ipostazele lui *Hapi, ca zeu al *Nilului), **A.** cumulează treptat şi alte atribute, prin asocierea cu alţi zei; astfel, la Memphis devine „Sufletul măreţ" al lui *Ptah; *Ré îi împrumută discul solar, pe care-l poartă de atunci între coarne, deasupra unui şarpe încolăcit; contopindu-se mai târziu cu *Osiris (ca ipostază a acestuia) ajunge şi zeu funerar, numit „Taurul din Amenti" (din lumea subpământeană), considerându-se de atunci că moare şi renaşte periodic şi fiind venerat prin serbări religioase de preoţii care, anual, caută să identifice *teofania taurului sacru **A.** în cirezi, după anume semne: o pată stelară albă pe frunte, altă pată cu contur de vultur pe spate, o formă de scarabeu sub limbă; ales din cireadă, taurul era înecat în fântâna sacră a lui Ré, apoi mumificat. Sub Ptolemaios Soter, *cultul lui **A.** are un centru religios nou: Alexandria. Dar în Egipt au fost adoraţi şi alţi zei taurini, de importanţă secundară, **Mnevis,* adorat la Heliopolis ca încarnare a lui Ré şi ca simbol al fecundităţii; *Bukhis,* adorat la Hermonthis, mai ales ca încarnare a lui **Monthu* şi ca zeu războinic simbolizând forţa violentă.

Apocalips (grec. ἀποκάλυψις – mărturisire, *revelaţie) Categorie de mitografii oraculare şi escatologice, prevestind *sfârşitul lumii şi Judecata de Apoi (→ *escatologie),* prezente în multe *mitologii şi adesea trădând polemici doctrinare şi strategii teologice acute pentru vremea când au fost compuse. Cel mai cunoscut este *Apocalipsul lui Ioan Teologul,* cu care se încheie **Biblia* creştină *(N.T.);* dar există o bogată literatură apocaliptică şi în *V. T.,* atât în codicele canonic (cărţile *profeţilor **Iezechiel, *Daniel,* capitole din *Zaharia*), cât şi în apocrife. *Apocalipsul lui Ioan Teologul* se poate diviza în 2 părţi: în prima, un prolog şi 7 scrisori către cele 7 biserici din Asia (comunităţile creştine din Efes, Smirna, Pergam, Tiatira, Sardes, Filadelfia, Laodikeia), adresate „îngerilor" (episcopilor) acestora; în a doua, un complex de viziuni escatologice, dominate probabil de *Isus Christos (neamintit nominal), figurând în *simbolul mielului sfânt, care sunt înşirate de-a lungul revelaţiei receptate la Patmos de Ioan: primirea unei cărţi şi desfacerea de către un crainic celest, pe rând, a celor 7 peceţi ale sulului manuscris; după ruperea ultimei peceţi, evenimentele se precipită, în împrejurări catastrofale, culminând cu apariţia mesianică definitivă a lui Isus Christos (→ *creştinism).* În părţile cele mai încărcate de fabulos e o aglomerare de ecouri din viziunile lui Iezechiel, din variantele egiptene târzii ale *cultului solar, poate şi din filonul mitului paleoastronautic (→ *paleoastronautică*): „Şi m-am întors să văd al cui este glasul care vorbeşte cu mine şi întorcându-mă am văzut şapte sfeşnice cu aur. Şi în mijlocul sfeşnicelor pe cineva asemenea unui Fiu al Omului, îmbrăcat în veşmânt lung până la picioare şi încins în jurul pieptului cu un brâu de aur. Capul lui şi părul lui erau albe ca lâna albă şi ca zăpada şi ochii lui ca para focului. Picioarele lui erau asemenea aramei care a ars în cuptor, iar glasul lui era ca vuietul apelor mari. În mâna lui cea dreaptă avea şapte stele; şi din gura lui ieşea o sabie ascuţită cu două tăişuri, iar înfăţişarea lui era ca soarele, când străluceşte întru a sa putere" (I, 12–16). Viziunea continuă cu o uşă „deschisă în cer", cu răpirea lui Ioan în Duh (ca şi la Iezechiel) până la un tron ceresc din care „ieşeau fulgere şi glasuri şi tunete; şi şapte făclii de foc ardeau înaintea tronului, care sunt cele şapte duhuri ale lui Dumnezeu", tronul fiind ocupat de „patru fiinţe, pline de ochi, dinainte şi dinapoi" (IV, 5–6). Desfacerea peceţilor e însoţită de evenimente insolite: la întâia, apare un cal alb cu un călăreţ arcaş; la a 2-a, un „cal roşu ca focul"; la a 3-a, un călăreţ cu o balanţă, pe un cal negru; la a 4-a, un cal galben-vânăt, călărit de Moarte; la a 5-a, sufletele martirilor sub un jertfelnic; la a 6-a, „s-a făcut cutremur mare şi soarele s-a făcut negru", luna s-a înroşit, stelele au căzut pe pământ, „cerul s-a dat în lături, ca o carte de piele pe care o faci sul şi toţi munţii şi toate ostroavele s-au mişcat din locurile lor"; la a 7-a, „s-a făcut tăcere în cer" când

încep să sune din trâmbițe cei 7 îngeri, producând tot atâtea mari dezastre (grindină de foc și sânge, incendii, un munte de foc prăbușindu-se în mare, căderea unei stele uriașe – în similitudine perfectă cu steaua escatologică din **Avesta* –, eclipse, două sute de milioane de călăreți pe cai cu capete de lei ejectând flăcări și, în sfârșit, un *înger celest, rezemându-și un picior în mare, altul în pământ și anunțând dispariția *timpului, odată cu alte semne: o femeie solară născând, un *balaur roșu târând cu coada o treime din stele, un *război ceresc și triumful Mielului, încătușarea *Satanei și aruncarea ei în iezerul de foc). Spectacolul escatologic se încheie cu Judecata de Apoi. Mai ales partea finală pare aproape o variantă a mitului escatologic din *zoroastrism. Cea mai veche dintre scrierile creștine, *Apocalipsul lui Ioan Teologul,* atribuit unui Ioan, care ar fi fost exilat – după tradiție – de împăratul Nero pe ins. Patmos, aparține de fapt unui autor (sau coordonator de fragmente mitografice) incert. Un anume specific îl deosebește net de celelalte componente ale *N.T.* Astfel, se propagă ideea de *apocatastază și *milenarismul, iar Isus Christos, spre deosebire de întregul codice al *N.T.,* nu apare ca *Dumnezeu, deci ca una dintre cele 3 „fețe" ale divinității creștine, întrucât *dogma sf. Treimi a fost elaborată teologic ulterior: în profeția apocaliptică creștină, presupusul Isus e prezent numai ca un mântuitor (aproape ca și avesticul *Saoshyant), care vine să răscumpere *păcatele lumii. Din această cauză, cum și pentru că din text lipsesc dogmele fundamentale (sf. Treime, păcatul originar, viața terestră a lui Isus Christos, sfintele taine ale cultului creștin ș.a.), s-a purtat o lungă polemică asupra ezitării de a include *Apocalipsul lui Ioan Teologul* în cuprinsul canonic al *N.T.* În 363, când sinodul din Laodikeia a stabilit componența canonică a *N.T., Apocalipsul lui Ioan Teologul* era încă o problemă litigioasă, textul fiind admis definitiv abia în sinodul din Cartagina, în 419. În scrierile mitologice ale mai multor *religii sunt și alte forme de literatură apocaliptică, unele influențate direct sau indirect de scripturile ebraice *(*Talmud, *Thorah)* și creștine *(Biblia),* de ex., texte ale *islamului (părți din **Coran*), altele autonome *(*Cartea lui Chilam-Balam).* Aproape în toate s-a utilizat o vastă mixtură mitică, turnată în structuri teologale distinct programatice. Câteva efecte colaterale târzii limitează întreaga țesătură apocaliptică (de origine creștină) fie la recompuneri escatologice (doctrina luptei finale între Dumnezeu și Satan în *Armageddon), fie la forme oraculare de *mântuire, de tipul *cargocultelor.

§ H. H. Rowley, *Relevance of Apocalyptic,* London, 1944

Apocalipsul lui Ioan Teologul → *Apocalips*

apocatastază (grec. ἀποκατάστασις) *Credință religioasă specifică *maniheismului, privind o etapă obligatorie în succesiunea *mântuirii omenirii când, în plan cosmic, ar urma să se desfășoare lupta finală între lumină și întuneric. Germenii **a.** se găsesc în *zoroastrism (înfruntarea decisivă între *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, adică între *bine* și *rău*), în doctrina *esenienilor (lupta între forțele luminii și ale întunericului). Ideea înfruntării finale e cuprinsă și în doctrina creștină oficială (→ *creștinism),* pe baza escatologiei din *Apocalips; iar *Origenes, teolog creștin proeminent, a dezvoltat în sec. III o **a.** originală pe temeiul doctrinei ap. Pavel *(→ Apostoli),* asupra recapitulării universului în ființa lui *Isus Christos, susținând mântuirea totală, în care se va salva chiar și *Satan. O formă de **a.** mai nouă vizează momentul escatologic *Armageddon (→ *escatologie).*

Apollon (grec. Απόλλων) Sub epitetul **Phoibos,* identificat cu lumina solară. Zeul luminii și artelor în **mitologia greacă,* zeu profetic și tămăduitor, patronul *oracolelor și ocrotitorul orașelor, mai târziu divinitate solară. Fiul lui *Zeus și al *Titanidei *Leto, fratele zeiței *Artemis; închipuit ca un frumos tânăr înalt și zvelt, crescând cu iuțeală fabuloasă, **A.** devine arcaș temut din copilărie, când ucide la *Delphoi șarpele *Python, unde apoi își întemeiază un oracol, devenit centrul profetic al Helladei, și instituie Jocurile Pythice. Având un fiu (zeul medicinei, **Asklepios*) pe care l-a ucis Zeus, **A.** îi distruge pe *Ciclopi numai fiindcă făuriseră arma (trăsnetul) cu care i-a fost răpus fiul, dar e pedepsit de olimpieni la un an de sclavie terestră și devine paznicul turmelor lui Admetos! Numit și *Apollon Lykios,* pe baza unei tradiții arhaice (relatate de Aristotel și Ailianos), după care mama sa Leto ar fi fost o femeie-lupoaică. Astfel, **A.** a fost socotit de greci un zeu orgolios, răzbunător, uneori violent, ceea ce – împreună cu atributele de arcaș, muzician și dătător al luminii solare – explică tinerețea lui eternă și trupul său viguros, de frumusețe atletică. Pe lângă ipostazele lui esențiale de *profet, muzician, medic și arcaș, i se atribuia și *simbolul purității luminii solare; treptat, îl încarcă atribute noi: e instructorul ancestral al Helladei și al întregii omeniri, patronând și inspirând prezicerile oracolului de la Delphoi, pe care grecii îl socoteau „buricul lumii" (→ *Omphalos);* totodată, e simbolul armoniei și prezidează toate modificările politice ale societății; ocrotind orice construcție nouă, devine protectorul urbanismului, al străzilor și piețelor publice *(Agylaios);* într-o epocă mai târzie, considerat mai ales zeul muzicii (purtându-și lira simbolică), al poeziei și artelor plastice, prezida pe cele 9 *Muze. De fapt, conform celor mai vechi tradiții mitice, **A.** și-a vădit harul muzical și oracular îndată după naștere, când și-a cerut și principalele atribute divine: lira și arcul (cf. imnul homeric *Către Apollon,* I); posedând această liră (în unele variante, inventată

de *Hermes), devine ocrotitorul oficial al cântecului poetic. Uneori i s-a spus și *Smintheos* (sugerând etimologic originea sa totemică: σμίνθος – șoarece de câmp, la greci animal sacru). În onoarea lui **A.**, grecii organizau o *sărbătoare de toamnă: *Pyanepsia* (în ziua a 7-a a lunii Pyanepsion – octombrie), când i se oferea zeului ca jertfă o tocană cu păstăi, simbol de recunoștință față de cel ce coace fructele și legumele *(Phoibos),* împreună cu lamura primelor fructe de toamnă (oferite și divinităților *Horai), iar serbările erau ilustrate de cântecul *Eiresione,* transmis de *Plutarh *(Viața lui Theseus,* XXII): „Ramura de măslin aduce smochine și pâine grasă / și miere în pahar și untdelemn de frecat corpul / și paharul de vin curat ca, bându-l, să dormi". Mult timp, funcțiile divine ale lui **A.** s-au îmbogățit prin *sincretism repetat. Într-o etapă religioasă relativ târzie, acest zeu absoarbe, de ex., și *cultul lui *Paian. Preluându-l pe **A.,** romanii au instituit festivalul cu jocuri *Ludi Apollinares.* De la atributele principale ale zeului s-a creat mult mai târziu sensul modern de *apollinic,* care la Fr. Nietzsche devine egal cu însușirea de a crea imagini ale vieții reale (apollinicul respinge pesimismul și contemplă frumosul, în opoziție cu omul dionisiac). Cultul lui **A.** e posibil să fi provenit dintr-o *credință mai veche, a societății pastorale din Arcadia, într-un zeu al turmelor; după altă ipoteză, **A.** era un zeu importat din Asia Mică. Un zeu asemănător era venerat de unele triburi hittite, sub numele de *Appaliuna.* Într-adevăr, etimonul numelui e străin, deși s-a încercat explicarea lui prin verbul ἀπολλύναι – a distruge; dar principalii mitologi din sec. XX (Guthrie, M. *Eliade, K. Kerényi) au putut demonstra originea nonhellenică (s-a propus ca sursă mitologia din Anatolia) a cultului lui **A.** Târziu, acest cult decade chiar în Hellada.

apologetică Ramură a *teologiei, având ca obiect demonstrarea caracterului întemeiat și rațional al *credinței; sistemul acestei demonstrații e opus *fideismului, adică atitudinii religioase care desparte domeniul credinței de domeniul rațiunii științifice. *Teologia oficială respinge tipul de **a.** fundat pe miracolul–efect și nu pe miracolul–semn. Exegeții moderni consideră **a.** creștină, în înțelesul ei clasic, o expunere teoretică și metodică a rațiunii de a crede în mesajul *creștinismului, ea fiind altceva decât „arta apostolului care știe să prezinte cutărui individ (sau cutărui grup) motivele capabile să-l miște" (Henri Bouillard, *Logique de la Foi,* Paris, f.a., p. 15). Există și forme mai noi, „neclasice", în cadrul teologiei creștine; astfel, **a.** lui Pierre *Teilhard de Chardin include pe de o parte concepția evoluționistă a savantului paleontolog, pe de altă parte teologia christologică (*Isus Christos – punctul energetic universal Omega) a filosofului și teologului iezuit.

Apophis *Demon gigantic sau *dragon cu aspect de șarpe, din **mitologia egipteană,* ulterior identificat cu zeul *Seth, fostul său dușman de moarte. Locuind fie în apele zeului *Nun, fie pe fundul *Nilului ceresc, **A.** amenință în fiecare seară și dimineață ordinea universului, atacând barca solară a lui *Ré, dar, indestructibil, este elementul constant al menținerii echilibrului universal provocându-l zilnic pe Ré, care e victorios în fiece dimineață. La un moment dat, Ré ia înfățișarea unui „Motan în flăcări", distrugându-l pe **A.** prin decapitare.

Apostoli (grec. ἀπόστολος – mesager) 12 discipoli principali ai lui *Isus Christos, potrivit scripturilor și tradiției creștine (→ *creștinism),* aleși de el însuși, care devin apoi predicatorii învățăturii sale și organizatorii *Bisericii creștine. După tradiție, Isus a avut în total 70 discipoli, cei 12 alcătuind elita; cifra 12 fiind simbolică, după trădarea lui *Iuda,* este ales un înlocuitor, *Matia,* dintre doi candidați. *Pavel* (Paul) s-a alăturat mai târziu și a fost numit „Apostolul Păgânilor". Noțiunea de *apostol* e totuși instabilă, căci sunt numiți astfel Pavel și Barnaba *(N.T., Faptele Apostolilor,* XIV, 14), de asemenea Andronicus și Iunias „care sunt fruntași între Apostoli" *(Romani,* XVI, 7). Cercetătorii marxiști îi consideră pe toți **A.** personaje integral mitice, deși unii sunt atestați documentar. 1) *Petru,* cel mai important, numit Simon, fratele lui Andrei, pescar din Betsaida, locuind însă în Capernaum când a devenit ucenicul lui Isus; numit de Isus, simbolic, „Piatră" (aram. *Kêfă,* grec. Πέτρος): „tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica mea și porțile iadului nu o vor birui. Și îți voi da ție cheile împărăției cerurilor și orice vei lega pe pământ va fi legat și în ceruri, și orice vei dezlega pe pământ va fi dezlegat și în ceruri" (*Evanghelia lui Matei,* XVI, 18–19). A predicat în Iudeea, Galileea, Asia Mică, s-a stabilit în Antiohia, apoi a venit la Roma, unde a fost martirizat sub Nero. Împreună cu Iacob și Ioan, asistă la câteva momente-cheie, în cerc restrâns, precum: schimbarea la față, anunțarea distrugerii Templului din Ierusalim (→ *templu)* și agonia de la Getsemani a lui Christos. Învestitura sa a fost rostită de Isus la a 3-a sa apariție după înviere: „Paște oile mele!" *(Evanghelia lui Ioan,* XXI, 15–17). Aria generală a activității misionare a lui Petru: Antiohia, Corint, Galatia, Bythinia, Cappadocia, Asia Mică. A murit la Roma, în anul 64. Se deosebea de ceilalți prin pasiunea pentru elocvență și acțiune, dar și printr-o fire instabilă; porecla „Kêfă" *(Petros)* e interpretată ca o aluzie la lupta lui lăuntrică, de ex., în cazul celor 3 lepădări de Isus. După tradiție, considerat șeful colegiului apostolic de către Isus Christos însuși, a fost socotit de catolicism drept întâiul papă (→ *papi).* I se atribuie puține scrieri: două epistole (canonice) și o *evanghelie (apocrifă). *Epistola I-a sobornicească,* adresată celor „care trăiesc risipiți

printre străini, în Pont, în Galatia, în Cappadocia, în Asia și în Bythinia", conform criticii textologice, ar fi fost scrisă la Roma, între 60–66 sau la sfârșitul sec. I, având coautor pe Sila, și nu ar fi decât recompunerea în stil epistolar a unui *cult creștin primitiv, contopind imnuri, *rugăciuni și predici. *Epistola a II-a sobornicească* a fost redactată în jurul anului 150 și a fost inclusă în *N.T.* după lungi ezitări. Despre *Evanghelia lui Petru* vorbește istoricul eclesiastic Eusebius. 2) *Andrei,* pescar, frate al lui Simon Petru, supranumit de primii scriitori creștini „Întâiul Chemat". Ar fi predicat în Grecia, Asia Mică și Sciția (la nord de Pontul Euxin, sau numai în Scythia Minor, adică Dobrogea de azi). Conducându-l pe Simon Petru la Isus, îi spune: „Am găsit pe Mesia" (*Evanghelia lui Ioan,* I, 42). A fost răstignit pe o *cruce mai puțin obișnuită, de forma × („crucea Sf. Andrei"). I se atribuie o evanghelie (apocrifă) al cărei text nu e cunoscut. 3) *Iacob cel mare* (ebr. Ya'qôb), fratele evanghelistului Ioan; născut la Betsaida, martirizat la Ierusalim, după ce fusese condamnat de Herod Agrippa, și mort în 44; după o *legendă, ar fi fost apostolul Spaniei. Pentru firea impulsivă, ca și a fratelui său Ioan, a fost supranumit, ca și el, „Fiul Tunetului". 4) *Ioan evanghelistul,* discipolul preferat al lui Isus; și-a exercitat apostolatul mai ales în Efes; mort în anul 100. I se atribuie: *Evanghelia lui Ioan* (a 4-a), **Apocalipsul lui Ioan Teologul* (deși mulți textologi consideră că sunt de autori diferiți, cu același nume), 3 *epistole sobornicești,* în plus, o evanghelie (apocrifă) și o scriere gnostică (→ *gnosticism)* mai târzie, despre originea universului. 5) *Filip,* răspânditor al creștinismului în Sciția și Frigia, mort pe cruce la Hierapolis; i se atribuie uneori o evanghelie (apocrifă), conținând de fapt speculații gnostice târzii, în care creația lumii materiale e privită ca o eroare. 6) *Bartolomeu* (confundat uneori cu Natanael, același sau alt discipol al lui Isus); i se pune în seamă o evanghelie (apocrifă, păstrată fragmentar), conținând cuvintele lui Isus rostite după înviere, dar atribuită de critica biblică unor gnostici egipteni din sec. III. 7) *Matei* (rădăcina ebr. a numelui: „darul lui Yahweh"), numit și Levi, fost vameș; autorul primei din cele 4 evanghelii canonice; atribuirea e contestată, căci autorul însuși nu-și divulgă numele, iar textul nu are o ținută apostolică, părând a fi compus mai curând de către un scrib iudeu din Orientul Apropiat, poate din Siria, între anii 75–95. 8) *Toma* (Necredinciosul; anterior, Geamănul: ebr. Yehuda Tauma – Yehuda Geamănul) care ar fi predicat în India, Persia, Parția, Grecia, îndeosebi Ahaia. Versiunea curentă a poreclei sale e o traducere falsă, Toma nefiind *necredincios,* ci *incredul:* „Dacă nu voi vedea în palmele lui semnul piroanelor, dacă nu voi pune degetul meu în semnul piroanelor și dacă nu voi pune mâna în coasta lui, nu voi crede"; iar când Isus, reapărut după 8 zile, îi cere: „Adu degetul tău încoace și vezi mâinile mele și adu mâna ta și pune-o în coasta mea, și nu fi necredincios, ci credincios!", Toma declară: „Domnul meu și Dumnezeul meu!" (*Evanghelia lui Ioan,* XX, 25, 27–28). *Evanghelia lui Toma,* firește, neintrată în codicele canonic, dar deosebit de interesantă și se pare cea mai veche dintre evanghelii, a fost descoperită, într-o versiune coptă, în 1946, la Nag-Hamadi (Egiptul de Sus), de către Philippe de Suarez. Textul, destul de enigmatic, are un pasaj (în *loghion* 13) în care Isus se retrage cu Toma scurt timp și îi spune „trei cuvinte"; întrebat de ceilalți discipoli asupra convorbirii, Toma declară: „De vă voi spune un singur cuvânt din cele ce mi le-a rostit, voi veți lua pietre și le veți arunca în mine; și atunci foc va ieși din pietre și vă va arde pe voi". 9) *Iacob cel mic,* zis și „Cel drept", mort ca martir, în 62; fusese, după tradiție, primul episcop al Ierusalimului. 10) *Simon Zelotul* (Canaaneanul), crucificat, după o legendă, în Persia. 11) *Iuda al lui Iacob* (Tadeu), fratele lui Iacob cel mic și autorul unei epistole sobornicești, din codicele canonic. 12) *Iuda Iscarioteanul,* născut la Kerioth (Ish-Kerioth – omul din Kerioth), localitate la sud de Hebron. Primind de la preoții evrei 30 sicli de argint, ca să mijlocească arestarea lui Isus și să-l conducă pe învățător la procuratorul roman Pontius Pilatus, se căiește, restituie prețul trădării și „aruncând siclii în templu, a plecat. Apoi s-a dus și s-a spânzurat" (*Evanghelia lui Matei,* XXVII, 5) Mulți comentatori consideră enigmatic motivul trădării, căci textul biblic nu-l explică decât prin faptul că „Satana a intrat în Iuda" (*Evanghelia lui Luca,* XXII, 3) sau ca să se împlinească profeția (*Faptele Apostolilor,* I, 16). *Matia,* după sinuciderea lui Iuda, a fost ales apostol pe locul vacant (având contracandidat pe Barsabba), la propunerea lui Petru, prin tragere la sorți; a murit în 61 (sau 64). *Paul* (rom. biser. *Pavel,* după rostirea slavonă; anterior convertirii: *Saul*), născut în Tarsos între anii 5–15, mort în 67. Fariseu și adversar violent al creștinilor, convertit în urma unei viziuni de pe drumul spre Damasc și devenit discipol al lui Isus. Supranumit „Apostolul Păgânilor" (Apostolus Gentilium), efectuează 3 călătorii misionare în Asia Mică, Grecia și Macedonia; socotit uneori al doilea întemeietor al bisericii creștine; arestat și închis la Ierusalim, apoi trimis la Roma (sub Nero), interogat de prefectul pretoriului Burrus (în 59 sau 60) și decapitat. Creștinismul îl consideră unul dintre primii mari teologi ai săi, anume cel care a elaborat o *teologie a misterului învățăturii lui Christos și a eliberat creștinismul de forma lui iudaică primitivă, alcătuindu-i o structură de religie autonomă; în acest plan, se face referire la erudiția sa, de fost fariseu. I se atribuie *epistolarul* din *N.T.* (14 epistole către: 1 *Romani,* 2–3 *Corinteni,* 4 *Galateni,* 5 *Efeseni,* 6 *Filipeni,* 7

Coloseni, 8–9 *Tesaloniceni,* 10–11 *Timotei,* 12 *Tit,* 13 *Filimon,* 14 *Evrei*). Potrivit criticii biblice, epistolele pauline aparţin unor specii diferite, cele mai timpurii părând a fi cele către romani, corinteni şi galateni; epistola către evrei, având întrucâtva spiritul lui Phylon din Alexandria, lasă să se vadă izvoarele din care s-a alimentat doctrina creştină: forma populară a filosofiei stoicilor greci, teologia şi morala cazuistică a cărturarilor evrei, *escatologia orientală şi *misterele păgâne; şi totuşi, departe de a fi o scriere eclectică, epistola paulină este o sinteză în care contradicţiile surselor sunt puse deliberat în evidenţă. Specificul de fond al *epistolarului* stă în confruntarea acută între concepţii, gândirea teologică paulină servindu-se adesea de paradox, antinomie şi antiteză. În plan etic, se impune antinomia lege–libertate: legea (de o atât de mare importanţă în *iudaism) e privită ca necesitate a constrângerii, de origine divină, însă aptă în sine „să înmulţească păcatul": de aceea creştinismul e privit ca un transfer din aria legii în aria libertăţii, unde, datorită graţiei divine, există putinţa de a ieşi din inerţia răului, prin *credinţă, iubire, spiritualitate şi cunoaştere mistică. Epistolele pauline au orientat atât filosofia catolică (*Augustin, Pascal), cât şi gândirea lui *Luther. ~ Statutul apostolic e definit clar în *Evanghelia lui Matei* (X, îndeosebi, 1–10, 16, 28): Isus, chemându-i pe cei 12, „le-a dat putere asupra duhurilor necurate, să le scoată afară şi să vindece orice boală şi orice infirmitate" şi fixându-le atât norma morală („Aţi primit fără să plătiţi, daţi fără plată"), cât şi strategia misionară („Iată, eu vă trimit pe voi ca oi în mijlocul lupilor; fiţi dar înţelepţi ca şerpii şi inocenţi ca porumbeii. [...] Ceea ce vă vorbesc eu la întuneric, rostiţi la lumină, şi ceea ce auziţi la ureche, strigaţi de pe case. Nu vă temeţi de cei care ucid trupul, iar sufletul nu pot să-l ucidă").

apotropaic → *apotropaion*

apotropaion (grec. ἀποτροπαιος sau ἀποτρόπαιον – care înlătură relele; expiator) În Hellada, τὰ ἀποτρόπαια erau nişte *sacrificii (sau numai *ofrande rituale), având adesea doar funcţia de ceremonii expiatoare. Formele sacrificiale au dus la răspândirea, aproape pretutindeni în aria de influenţă grecească, a *amuletelor apotropaice. Funcţia apotropaică cu care sunt investite amuletele este însă generală şi nelipsită în societăţile primitive, din zorii omenirii, ca şi de azi; ea are menirea de a-i apăra pe purtători împotriva *demonilor şi a *duhurilor rele, ca şi împotriva oricăror efecte malefice din surse necunoscute. Un tip de amuletă apotropaică specifică se întâlneşte şi în India: *rakṣà* (sanscr. *rakṣas* – demon, duh malefic). În ultimă analiză, **a.** se bazează pe *superstiţie şi pe mecanismele magice. (→ *magie)*

Apsara (pl. *Apsaras)* Zeiţe cereşti de rang secundar, cântăreţe şi curtezane divine în *mitologia vedică,* specializate în coregrafie şi muzică şi întruchipând în genere farmecul, frumuseţea şi nurii feminini, în mod ideal. Locuiesc în cerul zeului *Indra. Apsarele au apărut, ca multe alte comori, din spuma lactantă a oceanului cosmic primordial *(→ apa),* când *zeii (*Deva) şi *demonii (*Asura) băteau apele acestuia spre a obţine, din înspumare, băutura divină *amrita.* În tradiţia mitică a Indiei, sunt considerate de obicei soţiile semizeilor (sau *geniilor) din clasa *Gandharva.* Ele poartă adesea epitete simbolice clare: *Divya-stri* (*divya–*ceresc), *Divya-nāri* (Fecioară Cerească), *Divyañganā* sau *Surāñganā* şi *Sura-sundarī* (Frumoasa Divină). **A.** sunt comparabile, ca statut mitic, cu *Nimfele din *mitologia greacă.* Textele antice vorbesc amănunţit despre mai multe **A.**: *Ghritācī,* din alaiul lui Indra, a colindat pământul sub forma unei papagaliţe, stârnind pofta erotică în înţeleptul *Vyāsa, a cărui sămânţă a împroşcat-o de departe, făcând-o să nască un fiu, *Çuka* (Papagalul); **Menakā,* dintre **A.** principale, trimisă de Indra la pustnicul *Viçvāmitra spre a-l ispiti şi a-l abate de la *asceză, naşte pe celebra Çakuntalā; *Açvinā* (numită şi *Vadavā* – Iapa divină) a născut de la zeul **Sūrya (*Soarele)* pe cei doi fraţi gemeni *Açvinau (*Açvin); *Urvaçī,* una dintre cele mai frumoase, pomenită încă din **Rigveda,* sub *blestemul dat de zeii *Mitrá şi *Váruṇa, a fost obligată să coboare pe pământ şi să devină soţia regelui Purūravas, întemeietorul dinastiei selenare din India; *Adrika,* blestemată de un *brahman şi exilată pe pământ sub formă de peşte, născând în asemenea ipostază un fiu şi o fiică şi devenind astfel bunica lui Vyāsa; **Krittikā,* un grup de 6 **A.**, personificând cele 6 stele ale constelaţiei Pleiadelor, care l-au crescut pe zeul războiului *Skandá; alte **A.**: *Saurabheyi, Samici, Budbuda, Lata.*

Apsu (sumer. *Abzu*) Divinitate babiloniană, originară din Sumer (→ *mitologii din Mesopotamia),* a abisului sau abisul însuşi, adăpostind pe zeul **Ea*, locuitor al regiunilor acvatice cunoscute numai de el. **A.** e soţul zeiţei primordiale *Tiamat, a apelor sărate marine, el simbolizând apele dulci, fertilizante. În cursul conflictului între cele două generaţii de zei, e ucis; după *moartea sa, **A.** nu mai rămâne decât un *simbol al abisului acvatic sau al locuinţei lui *Ea;* în adaptare hurrită, această locuinţă devine oraşul Apsuwa. Ca termen de filosofie mitologică mesopotamică, *apsu* era principiul masculin al *haosului acvatic iniţial.

Araf (arab *al-A'raf*) Ţinutul dintre *Raiul **Firdaws* şi *Iadul **Djahannam,* în **mitologia arabă* islamică, un tărâm tampon, loc despărţitor pustiu, adică un fel de *Purgatoriu prin care trec sufletele după ispăşirea pedepsei infernale, din Iad spre Rai. **A.** e încadrat de zidurile marginale ale Iadului şi Raiului, aşa că defuncţii ajunşi în

teritoriul mijlociu, deoarece faptele lor şi bune şi rele îi ţin într-o cumpănă neîngăduind încă decizia, se pot urca pe ziduri să vadă ce se petrece şi în Iad şi în Rai.

Arahne (grec. ἀράχνης – păianjen) Ţesătoare ideală din **mitologia greacă.* Fiica boiangiului lydian Idmon, tânăra **A.,** ţesătoare cu faimă, o sfidează pe zeiţa *Athena cu arta sa, după ce zeiţa coborîse din *Olimp să-i vadă pânzele, şi o provoacă la întrecere: zeiţa ţese pânze cu imaginile simbolice ale celor 12 *zei olimpieni şi ale pedepselor pe care le dau aceştia oamenilor răzvrătiţi contra ordinii divine, iar **A.** ţese pânze cu *simboluri păşnice, nelipsite de aluzii ironice (scene de dragoste între zei şi femeile muritoare, *metamorfozele zeilor); sacrilegiul o jigneşte pe Athena, care îi sfâşie lucrările. **A.** se spânzură, totuşi Athena, miloasă în ultima clipă, n-o lasă să moară şi o transformă în păianjen, oferindu-i destinul de a-şi ţese pânza etern. Deşi aici e vădit simbolul dublu: al mândriei creatorului autentic şi al invidiei artizanului inferior, precum şi al înfruntării orgoliului uman şi al *credinţei omeneşti în superioritatea divinităţii, unii comentatori au considerat că *mitul ţesătoarei reflectă ideea superiorităţii artelor textile asiatice faţă de cele greceşti (cf. Ovidius, *Metamorfoze,* VI, 5–145).

Aramati Zeiţa pietăţii şi umilinţei, în **mitologia vedică.*

Aramazd Zeul suprem armean *(→ mitologii caucaziene),* stăpânul *cerului şi creatorul celor două lumi (cerească şi terestră), protectorul fertilităţii. Numele zeului e o combinare între acela al *strămoşului legendar al armenilor, *Aram,* şi al zeului suprem iranian, **Ahura Mazda,* a cărui structură mitologică a influenţat probabil şi atributele lui **A.**

Aranyāni Zeul pădurii, în **mitologia vedică.* În tradiţia Indiei, *pădurea a jucat un rol foarte important în viaţa spirituală, religioasă şi probabil şi în cea militară timpurie, din perioada mitică relatată de **Mahābhārata;* dovadă este abundenţa de noţiuni şi nuanţe, în sanscrită: *araṇya*–pădure; *kāntāra*–pădure mare, codru; *aṭavi*–pădure, crâng; *dharmāranya*–pădure sacră; *aranyaukas*–schimnic retras în pădure.

Ararat (asir. *Urartu)* Munte mitic, identificabil cu un masiv din Armenia, la nord de Arax (5 156 m); în **Biblie (V.T., Geneza,* VIII, 4), **A.** este muntele pe care **Arca lui Noe* s-a oprit după *potopul universal.

Arborele Cosmic; *Arbor Mundi* *Simbol universal în *mitologiile principale (considerat şi *axis mundi* – osia lumii), sintetizând concepţia generală despre lume într-o formulă mitofilosofică şi mitopoetică specifică. Uneori poate fi regăsit în cele două simboluri biblice – **Pomul Vieţii* şi **Pomul Cunoştinţei* (Arborele Ştiinţei); în alte mitologii e identificabil cu alte forme: Pomul Fertilităţii, Arborele Revelaţiei, Arborele Centrului (cosmic, arhetipal, totemic), Arborele Mistic, Arborele Ceresc (edenic), Arborele Magic (uneori şamanic). Există însă şi variante negative (deşi mai rare): Arborele Morţii, Arborele Răului, Arborele Infernal. Multe concepţii mitice identifică în *Arbor Mundi* o *axis mundi;* alteori, arborele se înlocuieşte (fără a-şi pierde semnificaţia simbolică esenţială) cu: un *Templu cosmic, un Munte cosmic, un Stâlp cosmic, un Obelisc, o Scară la cer, o *Cruce sau chiar cu Omul cosmic arhetipal. Se poate spune că orice **A.C.** (în orice variantă a sa) este şi nervura în jurul căreia se organizează logic (în logica ei internă) orice mitologie, cu zona ei auxiliară de tradiţii, *credinţe, *ritualuri, *superstiţii, mitografii poetice şi, în fine, cu doctrina religioasă. **A.C.** este inseparabil de miturile cosmogonice (→ *cosmogonie)* şi antropogonice (→ *antropogonie),* pentru că el reprezintă linia de unire între *cer şi *pământ, adică între supranatural şi natural. A fost ales *arborele* în mod aproape unanim probabil pentru cele 3 elemente principale cu care se pot identifica simbolic lumile imaginate de gândirea mitică: lumea celestă a zeilor (coroana), lumea realului uman (tulpina), lumea infernală subpământeană (rădăcinile); în alt sens, aceste 3 elemente (de jos în sus) se identifică şi cu cele 3 timpuri: trecutul, prezentul şi viitorul. Mergând mai departe, copacul e comparabil şi cu singura fiinţă de staţiune bipedă: *omul* – capul (coroana), trupul (tulpina), picioarele (rădăcinile). În plus, arborele este şi deţinătorul simbolic al celor 3 *elemente esenţiale care compun lumea: **focul, *pământul, *apa.* Toate aceste simboluri comunicante pe care le conţine **A.C.** se concentrează totodată şi în ideea de unitate interactivă a universului mitic. Ca stâlp ceresc reazemă bolta cerului. Ca *axis mundi,* arborele ca atare (specia variind după zonele geografice) e prezent în toate mitologiile lumii, fie în marile civilizaţii antice din Asia, Africa, Europa, America Centrală, fie la cele mai primitive triburi nordice, uralo-altaice, fino-ugrice, amerindiene, africane, australiene. Fiecare etnie a conferit propriei mitologii un număr variabil de amănunte specifice derivative, din noţiunea de *arbor mundi.* Cei mai importanţi arbori cosmici: *Pomul Cunoştinţei (*Biblia, Geneza),* deşi nedeterminat ca specie vegetală, este important pentru simbolismul cunoaşterii, întrucât sub el s-a produs, pentru *Adam şi *Eva, descoperirea atât a cunoştinţei de sine, cât şi a civilizaţiei elementare şi a familiei, adică a funcţiei sociale şi a condiţiei terestre a omului. **Bodhi* (în *budism) este *smochinul* sacru, ca arbore al ştiinţei, sub care s-a produs iluminarea lui *Buddha. *Bradul* a fost, în tradiţia romană, un arbore funerar (cum atestă majoritatea *bocetelor cunoscute), probabil pentru rectitudinea staturii lui verticale, ca şi pentru perenitatea cetinii; fiind însă copacul marilor

altitudini montane, el a putut să devină, în gândirea mitologică latină, deopotrivă o *axis mundi* şi un simbol al nemuririi. Bradul e însă copac specific mai ales Nordului şi prezent cu mare frecvenţă în **mitologia germanică* (probabil de la germani preluându-l şi **mitologia romană*): vechii germani aprindeau brazi în noaptea Anului Nou, înconjurându-i cu *dansuri rituale, adesea cu caracter războinic. Deşi bradul e frecvent şi la scandinavi, *axis mundi* este la aceştia *frasinul* sacru **Yggdrasill,* poate unul dintre exemplele cele mai tipice pentru identificarea cu distribuţia stratificată a universului. *Stejarul,* arbore consacrat la celţi, pare însă a fi fost numai suportul adevăratului simbol: *vâscul sacru* (*creanga de aur), retezat de fiecare an nou de marele *druid, cu o seceră de aur. Arborele Cosmic al *creştinismului este *crucea răstignirii* lui *Isus Christos. La români (după observaţia lui Octavian Buhociu), „profilul mitic al bradului" este „cel mai vechi şi poate cel mai complet dintre toţi ceilalţi arbori de care vorbesc credinţele şi riturile româneşti"; de altfel, bradul e nelipsit până şi în ceremonialul simbolic al nunţilor şi înmormântărilor.

Arcadia Regiune peloponesiacă a Helladei, căreia **mitologia greacă* îi conferise condiţia fericită a unei populaţii inocente, dinaintea *potopului universal şi a apariţiei *Lunii pe cer; ţara ar fi fost întemeiată de *Arkas,* primul ei rege, fiul lui *Zeus şi al *Nimfei **Callisto,* nepotul lui *Lykaon, iar până la arcadieni ţinutul ar fi fost stăpânit de pelasgi; alte numeroase *mituri susţin că şi Zeus s-a născut în **A.** *Ovidius sintetizează mitul: „Se spune că arcadienii au stăpânit pământul mai înainte de naşterea lui Iupiter şi că acel neam a fost mai înainte decât Luna; viaţa le era la fel cu a animalelor sălbatice, străină de orice cultură; acest popor sălbatic era plin de grosolănie şi de ignoranţă. Ei cunoşteau frunzişul drept case şi ierburile drept roade; nectarul lor era apa ce o luau în cele două palme; nici un taur nu asuda trăgând brăzdarul încovoiat al plugului; nici o ţarină nu recunoştea legea vreunui stăpân; nu se ştia folosinţa calului, căci fiecare se purta el însuşi pe sine; oaia umbla îmbrăcată în blana ei, oamenii trăiau sub cer cu trupurile goale călindu-se sub vânturi şi furtuni" *(Fasti,* II, v. 289–300). Omul arcadic, descris şi de Vergilius (*Eneida,* VIII, v. 314–325) sau *Lucretius (*De rerum natura,* V, v. 925 şi urm.) existase, pentru romani, înainte de domnia primului legislator şi zeu, *Saturnus. Mitul arcadic ar putea fi imaginea memorială difuză a unuia din primele grupuri de hominizi, tradiţia înregistrându-l într-o perioadă de interferenţă cu grupurile de *homo sapiens.*

Arca lui Noe (ebr. *arôn*–casă) Corabie paralelipipedică din *mitul biblic al *potopului universal, construită de *Noe pentru salvarea sa, a familiei sale şi a perechilor de animale destinate perpetuării speciilor. Planul (*V.T., Geneza,* VI, 14–16): ca o casă cu dimensiunile 150×25×15 m, cu o singură deschizătură în acoperiş; lipsită de orice unelte de navigaţie (cârmă, vele, vâsle), *arca* e o formă redusă, copiată mitografic după modelul mesopotamic construit de *Ziusudra. Totuşi, indiferent de sursa lui, mitul ar putea conţine şi un aspect real de protonavigaţie; alpinistul francez Fernand Navarra a izbutit să extragă o bucată de lemn (de stejar) din „nava" închisă natural în gheţarul de pe *Ararat; potrivit analizei cu C 14, vestigiul ar avea vechimea de 5 milenii; ulterior, s-a organizat o expediţie internaţională (încă fără rezultate categorice), întrucât dimensiunea estimată din gheţar pare să corespundă celei biblice.

Arduinna Zeiţa gallică a *vânătorii (→ *mitologie celtică*), simbolizată – poate ca relict totemic (→ *totem)* – de un mistreţ însoţitor. Romanii au identificat-o cu *Diana, îndeosebi în reprezentările plastice, unde apare alături de un mistreţ.

Areion (grec. Ἀρειων); *Arion* Cal divin din **mitologia greacă,* înzestrat cu darul vorbirii, născut de zeiţa *Demeter de la zeul mărilor *Poseidon, pe care l-a evitat zadarnic prefăcându-se în iapă ascunsă într-o herghelie. Datorită iuţelii lui **A.**, Adrastos a fost singurul salvat dintre cei 7 asediatori ai Tebei.

Ares (grec. Ἄρης) Zeul războiului în **mitologia greacă,* fiul lui *Zeus şi al *Herei, socotit printre cei 12 *zei olimpieni de prim rang. **A.** e un zeu sângeros, un *simbol al violenţei brutale, un temperament impulsiv şi tranşant; de aceea, împărţindu-şi atributele războinice cu zeiţa *Athena, el dirija războaiele violente, dezlănţuite cu furie şi purtate iraţional; de asemenea, se amesteca în certurile şi încăierările oamenilor, înregistrând adesea eşecuri ca atunci când a fost rănit de eroul Diomedes. Nu era un zeu popular. Totodată, **A.** considerat un pătimaş amator de aventuri erotice, dar şi un îndrăgostit de zeiţa *Aphrodite, soţia lui *Hephaistos. Cultul lui pare a fi fost importat de greci din Thracia. Principalul său epitet: *Enyalios* (Războinicul) îl asociază cu *Enyo, subalterna sa. În reprezentările plastice curente, zeul poartă cască, platoşă şi lance.

Arethusa *Nimfă din alaiul zeiţei cinegetice *Artemis, în **mitologia greacă.* Respingând dragostea zeului râului Alpheos, **A.** a fost prefăcută, la rugămintea sa, de Artemis într-un izvor. Anticii credeau că râul Alpheos, după ce scălda Elida, traversa marea ale cărei ape nu se amestecau cu apele lui, apoi se vărsa în fântâna Arethusa din ins. Ortygia, în preajma Siracuzei. Pausanias transmite varianta că Alpheos „era un simplu muritor, vânător pătimaş, şi că s-a îndrăgostit de Arethusa, care iubea şi ea vânătoarea. Dar Arethusa n-a vrut să se mărite şi se zice că a străbătut marea ca să ajungă în insula

numită Ortygia; acolo a fost prefăcută în fântână. Alpheos, pentru iubirea lui nemăsurată, a fost transformat în fluviu" (*Călătorie în Grecia,* V, 7). Într-o epocă mai târzie, **A.** a fost uneori adăugată celor 9 *Muze clasice, ca muză a poeziei pastorale.

Arew (arm. *arew* – *soare; viață); *Areph; Areqak* În mitologia armeană posturtiană (→ *mitologii caucaziene),* dar precreștină, zeul soarelui, divinizarea forței vitale solare. Uneori, numai personificarea discului solar, într-un zeu antropomorf, tânăr și foarte frumos; alteori, simbolizare sub forma unei roți iradiind lumină. Palatul lui **A.** este în Orient, la marginea lumii; acolo se întoarce zeul în fiece seară incandescent de oboseală, iar mama sa îl scaldă, îl scoate din apă, îl culcă în așternut, îl alăptează la sân, iar în zori îl trimite să-și străbată traiectul divin; (după o variantă, **A.** se scaldă și se odihnește peste noapte în lacul Van, unde are un pat pe fundul apei). Dimineața, „îngerii" (acest amănunt poate proveni din sursă creștină mai târzie sau din noțiunea zoroastrică iraniană **Fravashi*) îl îmbracă în veșmânt de foc. Roua zorilor de pe munți și câmpii sunt stropii împroșcați de zeu în scăldătoare. Pe un munte răsăritean foarte înalt, o gardă personală de 12 bărbați înarmați cu toiege de văpaie lovește muntele, care se înclină în fața zeului, și abia apoi zeul se înalță pe cer, cu pletele sale de văpaie. Îl însoțește o pasăre cu aripi uriașe, zburând sub el, ca să ferească pământul de incendiu. **A.** străbate cerul călare pe un leu, care își apără călărețul de asaltul *duhurilor rele. După Xenophon (*Anabasis,* IV, 35), în sec. V î.e.n. i se sacrificau lui **A.** *cai (→ *sacrificiu).* Există în mitofolclorul armean și un *mit complementar despre tânărul vânător *Arewamanuk* (Tânărul solar) care, după trei zile de insucces cinegetic, își încordează arcul ca să ucidă Soarele, dar e pălmuit de **A.** cu mâna lui de foc și, apucat de păr, e aruncat într-o pustietate. Mort ziua, tânărul învie nopțile, iar mama sa se duce la mama Soarelui pe care o imploră pentru iertare; obține iertarea prin încuviințarea de a-și stropi fiul mort cu apa din scăldătoarea solară, astfel înviindu-l definitiv. Într-o variantă (influențată poate de mitul lui *Iosua, din **Biblie*), același tânăr rugase Soarele să-și întârzie asfințitul până când maică-sa va sfârși să-i împletească ciorapii; deși dorința îi e împlinită, mama solară decide prin *blestem ca vânătorul să nu mai fie viu decât nopțile, și nici ciorapii să nu poată fi împletiți până la capăt. În Armenia a existat o *sectă tradiționalistă, refuzând *creștinismul, numită *Arewordik,* adepții închinându-se Soarelui; certificată de documente din sec. XII, ea nu a dispărut fără urmă: relicte ale acestui *cult s-au conservat discret, în *rugăciuni populare și în *jurăminte, până în sec. XX.

Arges (grec. Ἄργης; ἀργῆς–strălucitor) Al treilea din grupul de *Ciclopi uranieni, fiul cuplului *Uranos–*Gaia și frate cu *Brontes și *Steropes.

Argonauți (grec. ἀργοναύτης–corăbier pe Argo) Cei 50 (sau 53) de membri ai echipajului navei *Argo* (Ἀργώ) – însoțitorii lui **Iason* în *Colhida, în căutarea *lânii de aur.* După *Ovidius, ca și după majoritatea poeților mitografi antici, nava Argo (după **Odisseia,* chiar o corabie vorbitoare), construită în orașul Pagasai de lângă muntele Pelion, de *Argos,* fiul lui *Phrixos, ar fi fost corabia arhetipală, deci **A.**, care erau cu toții fie basilei, fie odrasle regale, „au înfruntat, pe întâia dintre toate corăbiile, o mare pe care vâsla n-a lovit-o niciodată" (*Metamorfoze,* VI, v. 7). *Argo* (numită astfel fie după numele constructorului ei, fie după adj. arhaic ἄργον: rapid), având 50 de perechi de vâsle, a uimit pe localnici, deoarece „pe atunci oamenii navigau numai pe plute sau pe corăbii foarte mici" (Diodor din Sicilia). Iason (după același istoric) și-a organizat expediția argonautică din pură dorință de glorie, iar basileul tessalian uzurpator Pelias, unchiul său, l-a încurajat în speranța că va scăpa de rival și i-a oferit chiar un scop: aducerea lânii de aur din Colhida. După Diodor, **A.** erau 54, împreună cu Iason. Pe lângă Iason, dintre **A.** sunt citabili: *Aithalides,* crainicul expediției, după miturile pithagoreicilor fiu al lui *Hermes, nemuritor și cu memoria nesupusă eroziunii uitării, iar ulterior reîncarnat în *Pythagoras; *Akastes,* fiul lui Pelias; *Admetos,* rege tessalian protejat de *Apollon și însurat mai târziu cu Alkestis, fiica lui Pelias, pe care o ia în călătorie de nuntă într-un car tras de un mistreț și un leu; *Amphiaraos,* rege în Argos și prezicător, imortalizat postum de *Zeus; *Ankaios,* fiul lui Lykurgos; un alt *Ankaios,* fiul lui *Poseidon, devenit cârmaci pe Argo după moartea lui *Tiphys; *Kastor* și **Pollux,* cei doi **Dioscuri; *Herakles,* vestitul erou zeificat postum; *Hylas,* tânăr frumos, răpit de *Naiade înainte de a ajunge în Colhida; *Kaineus,* lapit, anterior femeie (Kaineia) iubită de Poseidon, metamorfozată de zeu, la dorința ei, în bărbat; *Euphemos,* rege în Tenaros; *Idas,* fiu spartan al lui Poseidon, fulgerat mai târziu de Zeus, când încerca să-l ucidă pe Pollux; *Idmon,* prezicător și fiu al lui Apollon; **Laokoon,* preotul troian ulterior potrivnic introducerii calului-capcană, în cetate; *Lynkaios,* neîntrecut prin agerimea privirii, fratele lui Idas; **Orpheus,* poetul; *Periklymenos,* nepotul lui Poseidon și fratele înțeleptului Nestor, ucis de Herakles; *Polyphemos,* erou lapit; *Meleagros,* cel care a omorît mistrețul din Kalydon; *Menoitios,* tatăl eroului din războiul troian Patrokles; *Telamon,* rege în Aigina și în Salmis, primul soldat ce a pătruns în Troia într-o expediție a lui Herakles; **Theseus,* care a ucis mai târziu *Minotaurul; *Tiphys,* primul cârmaci al navei Argo. Un catalog complet al echipajului dă Apollonios din Rhodos (*Argonauticele,* I, v, 23–227), în această ordine:

Orpheus, Asterion, Polyphemos, Iphiklos, Admetos, Erytos, Ehionos, Aithailides, Koronos, Mopsos, Menoitios, Eurytion, Eribotes, Oileus, Kanthos, Klytios, Iphitos, Peleus, Telamon, Butes, Phaleros, Tiphys, Phlias, Talaos, Areios, Leodokos, Herakles, Hylas, Nauplius, Idmon, Pollux, Kastor, Lynkaios, Idas, Peryklimenos, Amphidamas, Kepheus, Ankaios, Augeias, Asterion, Amphion, Euphemous, Erginos, Ankaios cârmaciul, Meleagros, Laokoon, Iphiklos, Palaimonios, Iphitos, Zetes, Kalais, Akastes, Argos. După itinerarul uneia din variante, **A.** au navigat pe Dunăre, Pad, pe Mediterana de-a lungul coastelor italice, siciliene şi africane, apoi cretane, pe lângă Ciclade şi, în fine, în lungul Pontului Euxin, până la litoralul caucazian. Ajungând în Colhida, **A.** au fost ajutaţi de *Medeia, a doua fiică a regelui colh Aietes şi viitoarea soţie a lui Iason: „Medeia i-a condus pe Argonauţi în incinta sacră a lui Ares, aflată la o distanţă de şaptezeci de stadii de cetatea numită Sibaris, unde era palatul regelui colh. Ajunşi la porţile templului, închis noaptea, Medeia le-a vorbit paznicilor în limba taurică şi ostaşii, fără ezitare, i-au deschis fiicei regelui porţile în templu. Atunci Argonauţii s-au năpustit înăuntru cu săbiile scoase din teacă. [...] Apoi, fără a pierde vremea, Argonauţii au luat lâna de aur şi au pornit numaidecât spre corabie" (Diodor din Sicilia *Biblioteca istorică,* IV; *XLVIII,* 1–3). O luptă între armata lui Aietes şi **A.** se soldează cu moartea regelui colh; la întoarcere, expediţionarii sunt însoţiţi ocrotitor de zeul marin *Glaukos. Sosit în patrie, Iason face ordine şi îşi reia tronul părintesc.

Argos (lat. *Argus*) Zeu cu trup atletic, din **mitologia greacă,* înzestrat cu însuşirea de a vedea cu tot corpul care îi era presărat cu 1 000 (sau 100) de ochi; pentru agerimea sa vizuală şi pentru atenţia vigilentă, a fost pus de *zeii olimpieni să le vegheze existenţa; astfel, *Hera, prefăcând-o în vacă pe rivala sa *Io, îl pune paznic al acesteia. **A.** a fost totuşi omorît de *Hermes, din ordinul lui *Zeus, iar Hera i-a strămutat numeroşii ochi, pe coada păunului.

Arhe (grec. ἀρχή–început) Una din cele 4 *Muze primitive, în **mitologia greacă* arhaică.

arhetip (grec. ἀρχετυπος–model primitiv) Termen filosofic folosit întâia oară de *Platon, referitor la modelul originar şi ideal al unui lucru, care nu e decât o copie imperfectă; aplicat la *mitologie, termenul indică modelele primare (*Adam şi *Eva sunt, ca *oameni primordiali mitici, **a.** umane). În mitologie, toate locurile sau obiectele terestre îşi au prototipurile lor cereşti, modelele arhetipale; Nilul egiptean corespundea unui *Nil ceresc; Gangele din India vedică – unei *Gáñgā cereşti; adesea, marile *temple se construiau după imaginare temple celeste, a căror arhitectură ar fi fost transmisă prin *revelaţie (de ex., babilonianul *E-Saggila); *Yahweh îi arată lui *Moise, pe muntele Sinai, forma arhetipală a jertfelnicului (→ *tabernacol).* Cel mai vechi **a.** de sanctuar era în inscripţia regelui sumerian Gudea cu privire la templul clădit de el în Lagash: Gudea o visează pe zeiţa *Nidaba, care îi arată un panou cu stelele binevoitoare şi-i face legătura cu un zeu care îi dezvăluie planul acelui templu; tot astfel, după tradiţie, oraşul Ninive îşi avea **a.** în Ursa Mare, iar oraşul Assur, în Arcturus. Alte **a.** mitice: *Paradisul pierdut, *dragonul, *gigantul, *strămoşul totemic (de obicei omul primordial). Dintre cercetătorii mitologiei, C. G. *Jung a întrebuinţat termenul cu mai multă amplitudine, arhetipurile fiind pentru el „fonduri de imagini străvechi ce aparţin tezaurului comun al omenirii".

Ariadne (grec. Ἀριάδνη) Fiica regelui cretan *Minos, care, îndrăgostindu-se de *Theseus venit să ucidă *Minotaurul, a întins prin *Labirint vestitul *fir al Ariadnei,* destinat să-l conducă pe erou spre ieşire; drept răsplată şi spre a o salva de represalii, Theseus a luat-o cu sine, părăsind-o însă pe ins. Naxos. În altă variantă, trecând prin insulă, s-ar fi îndrăgostit de ea zeul *Dionysos şi ar fi luat-o de nevastă.

arianism → *Arius*

ariciul Rareori animăl sacru sau totemic (→ *totem):* în *mitologia generală (figurând în **mitologia iraniană* ca *erou civilizator), **a.** nu este zeificat, cu excepţia unui filon secundar din **mitologia românească,* unde are rol de divinitate (sau semidivinitate) sapienţială, cu un rol parţial în *cosmogonie. **A.** îl învaţă, indirect, pe *Dumnezeu să completeze pământul cu dealuri şi văi. B.P. Hasdeu citează un *mit din Vâlcea: după crearea *Cerului, pentru a măsura *Pământul încă în curs de zămislire, Dumnezeu i-a dat **a.** un ghem de aţă, însă acesta îl desfăşoară cu viclenie prea mult, aşa încât rezultă un Pământ mult mai vast decât Cerul; numai spionajul *albinei rezolvă acest dezechilibru, după ce transmite vorbele spuse de **a.**: dacă s-ar pricepe, Dumnezeu ar strânge Pământul în mâini şi l-ar îndesa, făcând totodată munţii, dealurile şi văile *(Magnum Etymologicum Romaniae,* art. *albină).* Tema mitică e mai larg tratată în acţiunea personajului demonic **Cătelul Pământului.* O *legendă circulând în folclorul românesc prezintă şi un **a.** *precosmogonic,* voinic, bărbos, mergând pe picioare, însă transformat de Dumnezeu ca represalii în ghem viu (cf. *op. cit.,* art. *ariciu*).

Ariel *Mit obscur şi multiplu: **1** locul de rezidenţă al lui *Dumnezeu (ebr. *ariel* – locul zeului); în **Biblie* (→ *Isaia):* Ierusalimul; **2** în **Kabbala,* *înger nefast, *demon; **3** Shakespeare (în *Furtuna*) evocă pe **A.** ca *duh al *aerului (poate după *Steganographia* lui Jean Trihème, 1606).

Arius (grec. Ἄρειος; lat. *Arius*; rom. eccl. *Arie*) Presbiter alexandrin (mort în 336), încercând o reformă religioasă, clasificată de *teologia

oficială drept *erezie. După doctrina sa, Dumnezeu-Fiul e distinct față de Dumnezeu-Tatăl, a cărui creație temporală este el însuși, ca „fiu"; iar astfel, sf. Treime este ierarhizată de **A.** în mod necanonic: Dumnezeu-Tatăl: singurul element etern; Fiul (creația tatălui) e *logosul divin; *Sfântul Duh este opera Fiului, deci a logosului. Născut în Antiohia, **A.** a trăit în Alexandria, fiind până în 312 ocrotit de episcopul local, așa încât și-a putut expune liber speculațiile teologice, câștigând numeroși discipoli; dar doctrina întâmpină opoziție și stârnește controverse, așa încât o adunare prezidată de același episcop somează grupul lui **A.** să-și revizuiască afirmațiile sau **A.** să înceteze a exercita funcția de cleric; refuzul lui **A.** e urmat de un sinod, în Egipt, în cadrul căruia, din cei 100 de episcopi prezenți, numai doi îl apără, sinodul condamnându-i doctrina și silindu-l la exil; el se stabilește la Cesareea (Palestina), unde era episcop vestitul istoric Eusebius, discipolul lui *Origenes, care îl protejează. Totuși, când **A.** s-a întors la Alexandria, unde avea mulți adepți (matroane, mateloți, muncitori portuari) și o popularitate consolidată, împăratul bizantin Constantin impune convocarea unui conciliu ecumenic la care **A.** e chemat să dea socoteală de învățătura sa; iar când acest conciliu (Nikeia, I, 325) adoptă *dogma unității Sfintei Treimi, **A.**, declarat eretic, este expulzat în Illyricum, în reședință supravegheată; pedeapsa nu se aplică imediat; la intervenția Constanței (sora împăratului Constantin), **A.** urmează să fie reprimit în sânul *Bisericii, în ciuda opoziției arhiepiscopului Athanasios al Alexandriei; însă venind spre basilică, unde edictul imperial îi îngăduise intrarea, „ereticul" se îmbolnăvește subit și moare pe treptele edificiului. Considerat de la primul sinod până în zilele noastre una din gravele erezii ale *creștinismului, totuși *arianismul* a fost obiectul de convertire al câtorva triburi germanice migratoare: goți, vandali, suebi, burgunzi, longobarzi, durând astfel până în sec. VI. O ramură arianistă, păstorită de Eunomios (scurt timp episcop de Cizic), a durat până la moartea acestuia (394). Pentru **A.**, *Dumnezeu este etern și nenăscut, celelalte ființe fiind creaturi, în primul rând *Isus Christos – logosul, extras din neant, nu din substanța divină; a fost adoptat ca Fiu pe baza previziunii meritelor lui, și într-adevăr el s-a decis să aleagă binele din proprie voință. Dumnezeu nu poate avea semen. Logosul, creația lui Dumnezeu, a avut rolul sufletului în întruparea lui Isus Christos, prima sa operă fiind Sfântul Duh. Punctul de atracție al doctrinei lui **A.** a fost ideea că ființa lui Dumnezeu poate fi înțeleasă și explicată de oameni. Textele predicilor lui **A.** s-au pierdut. (cf. *unitarieni)

§ H.M Gwatkin, *Studies of Arianism*, Cambridge, 1900

Arjuna (*Luminosul;* sanscr. *arjuna* – alb, luminos) Zeul zorilor în **mitologia vedică*, unul din fiii oficiali ai lui *Pāṇḍú (de fapt, fiu natural al lui *Indra) și erou în **Mahābhārata* unde, după ce a ieșit biruitor în toate bătăliile, se prăbușește mort (XVII, 2), dar mai ales eroul central al poemului filosofic **Bhagavadgitā (Mahābhārata,* VI *Bhīṣmaparva).* **A.** organizează lupta dusă împreună cu cei 4 frați ai săi *(grupul *Pāndavaḥ)* contra verilor uzurpatori. Ca *simbol mitic, **A.** reprezintă lupta sufletească a ostașului între angajarea sa militară și datina morală; prăbușirea lui **A.** din carul de război (al cărui vizitiu e zeul **Kriṣṇá,* cu chip uman) este un act de restriște și totuși de opțiune a războinicului pe câmpul de luptă, după ce a înțeles că inițiase un război fratricid; iar din clipa prăbușirii lui mortale, începe un dialog filosofic cu zeul Kriṣṇá, care îi explică sensul libertății și desăvârșirii spirituale ce nu se pot obține prin abandonare, ci numai prin discernerea rostului său istoric în evenimente și prin relația sa cu acțiunea *(karman).* **A.** e un simbol aproape arhetipal al războinicului, comparabil, în termenii utilizați de mitografi, doar cu zeul Indra. Moartea eroului, și ea simbolică, se interpretează ca o pedeapsă pentru trufia lui de arcaș imbatabil, abuzând de arcul său *gāṇḍiva,* un oștean care promite mai mult decât realizează. Principalele epitete ale lui **A.** : *Savyásācin* (Cel ce folosește la fel ambele mâini), *Dhanam-Jaya* (Cuceritorul de bogății), *Kapi-Ketu* (Cel cu maimuță pe steag) - confirmă structura mitului. **A.** avea și un fiu – *Babhruvāhana.*

Arka (sanscr, *arka*–*soare) Zeu din **mitologia vedică,* personificând discul solar, mai ales într-o anume fază; uneori (numit și **Aruna,* frate al păsării *Garuḍa) considerat vehiculul Soarelui *(*Sūrya).*

Armageddon (ebr. *Har Megiddon* – ținutul muntos de la Megiddo) Câmp de luptă mitic unde, după **Biblie*, ar urma disputarea bătăliei apocaliptice între forțele binelui și răului din ziua Judecății de Apoi *(→ escatologie).* Dar referirea la *spiritele demonice care mobilizează pe „împărații lumii întregi" la „războiul zilei celei mari" (*Apocalips,* XVI, 14–16) nu este decât un ecou sintetic al mai multor războaie, purtate în condiții grele la Megiddo, încărcat cu materia escatologiei polemice, caracteristice structurii **Apocalipsului lui Ioan Teologul.*

Armata Salvării *Sectă creștină filantropică, organizată paramilitar, predicând ideea că salvarea omului nu se reduce la *mântuirea postumă a sufletului și că e necesară deopotrivă ușurarea vieții pe pământ a celor săraci și umiliți; doctrina **A.S.** consideră că *botezul și împărtășania nu sunt obligatorii pentru dobândirea fericirii. **A.S.** întreține cantine gratuite pentru săraci, organizează campanii împotriva prostituției și trimite brigăzi de ajutorare morală a alcoolicilor și a întemnițaților. Întemeiată în 1865 de predicatorul metodist (→ *metodiști)* William Booth, numită în 1870

Misiunea Creştină şi limitând-se la propaganda morală, secta se reorganizează ca „armată a salvării" în 1878, iar super-intendentul ei W. Booth devine „generalul" (care ulterior va fi ales de un Consiliu Suprem); membrii organizaţiei, socotiţi ofiţeri şi soldaţi, poartă uniforme specifice, iar organizaţia însăşi se împarte în divizii, corpuri şi avangărzi, cadrele fiind educate în „şcoli de cadeţi". După 1959, răspândită în 86 de ţări, **A.S.** ajunsese la două milioane de membri.

Armazi Zeul suprem kartvel din Georgia orientală, provincia Ivereti sau Ivir (→ *mitologii caucaziene),* precreştin, reprezentat ca războinic în zale de aramă, coif de aur şi cu sabia în mână. Patronând *cerul, tunetul, ploaia, vegetaţia şi războiul, era sărbătorit vara, în cadrul unor fastuoase cortegii regale, în capitala veche a Georgiei: oraşul, existent şi azi, Mţheta. Potrivit tradiţiei, *cultul lui **A.** a fost introdus de regele Parnavazi (sec. III î.e.n.); era deci un zeu de import.

Armindeni (B.P. Hasdeu: slav Еремеи день – ziua [sf.] Ieremia; vechi germ. *Allmende*) J.G. *Frazer se referă la cortegiile de alsacieni care „colindă purtând armindeni", dar notează şi răspândirea obiceiului la germani, slavi, popoare neolatine, colindătorii adunând într-un coş ouă, slănină şi alte daruri. În genere, armindenii sunt pomi sau crengi verzi cu care se împodobesc porţile, uşile şi ferestrele caselor, ca simbolizare a începutului primăverii (în satele româneşti, ca şi în alte zone, de 1 mai; de altfel, în româna populară, luna *mai* e numită *Arminden,* iar prima zi a acestei luni „începătorul verii").

Artavyz *Spirit malefic în mitologia osetă (→ *mitologii caucaziene),* pedepsit de divinitatea supremă cu înlănţuirea veşnică pe *Lună.

Artemis (grec. Ἄρτεμις) Zeiţa vânătorii, în **mitologia greacă;* sora lui *Apollon, născută odată cu acesta de *Leto, de la *Zeus, **A.** e reprezentată ca o fecioară sălbatică şi solitară, cutreierând *pădurile împreună cu o haită de câini, dăruiţi de zeul *Pan (un epitet caracteristic: *Agrothera* – Cea care vânează fiarele); socotită vindicativă cu cei care îndrăzneau să se îndrăgostească de ea *(*Aktaion, *Orion),* întrucât ea însăşi a iubit foarte rar (pe **Endymion*), dar şi atunci cu o stranie iubire aproape frigidă. Era temută de femei, din *credinţa că pedepseşte cu moartea trufia, trădarea castităţii, impietatea. Mai târziu i se adaugă atribute noi, de zeiţă binefăcătoare, care ocroteşte câmpul şi animalele şi care vindecă miraculos felurite boli. Se poate deduce că printre aceste atribute s-a inclus *simbolul uneia din primele intuiţii omeneşti ale necesităţii echilibrului ecologic. **A.** veghează natura considerată ca un întreg viu, iar în acest cadru e singura din *panteonul grec îndreptăţită să stabilească şi să controleze normele vânătoreşti. Vestitul *templu din Efes, cel căruia îi dăduse foc Herostrat spre a deveni celebru măcar ca incendiator, o celebra pe **A.** ca zeiţă a vegetaţiei fecunde. **A.** era de obicei reprezentată cu vag aer de băiat (în Sparta, sub numele de *Ortia,* prezida luptele rituale ale tinerilor), cu aripi răsucite pe spate, în rochie lungă sau în tunică. (cf. **Diana*)

Artha Echivalentul *Paradisului, în *mazdaism: „Omul care se supune legii acesteia rânduite de Ahura-Mazdah şi cinsteşte pe Ahura-Mazdah şi cereasca Artha va fi fericit în viaţa lui iar după moarte se va duce la Artha" *(Tăbliţele de la Persepolis).*

Arthur Monarh legendar din Ţara Galilor (sec. VI), ale cărui aventuri au fost istorisite în aşa-numitul *ciclu breton* sau *Ciclul Mesei Rotunde.* Tatăl regelui, Uther-cap-de-balaur, era înfăţişat ca un *dragon în flăcări, pe cer. Una din isprăvile sale de vitejie a fost lupta corp la corp cu un motan uriaş (legendă colaterală, explicabilă în candoarea ei, prin introducerea târzie a pisicilor domestice pe Insulele Britanice). După acţiunea de civilizare a regatului său, îmbătrânind şi socotindu-şi misiunea sfârşită, **A.** se întoarce pe o corabie în ţara apuseană de obârşie: insula atlantică *Aballon (sau Insula Merelor, identificată de comentatori fie cu *Grădina Hesperidelor fie cu *Insulele Fericiţilor), care a fost acoperită de apele oceanului şi a ajuns locul de retragere al sufletelor celor morţi; după altă tradiţie, rănit mortal, regele e transportat acolo de *zâna Morgana.

Artio Zeiţă gallică *(→ mitologie celtică),* fie zoomorfă *(Zeiţa Ursoaică),* fie antropomorfă, însoţită de un *urs simbolic.

Aruṇa *(Cel Roşu)* Divinitate din **mitologia vedică,* personificând zorile. **A.** este vizitiul carului solar al zeului *Sūrya şi fratele regelui păsărilor, *Garuḍa.

Aruru Zeiţă akkadiană, creatoare a oamenilor (→ *mitologii din Mesopotamia)* care, din porunca zeului *Anu, a modelat un bărbat de argilă: pe **Enkidu,* prietenul lui *Ghilgamesh; această formă antropogonică, după un prototip generalizat în Mesopotamia (la sumerieni, actul era iniţiat de zeiţa *Nammu), pe care o reia noul zeu suprem babilonian *Marduk, nu trebuie înţeleasă ca un produs biologic al unirii unui zeu (Marduk) cu o zeiţă (Aruru): zeiţa modelează omul din lut, iar zeul îi insuflă viaţa (aceeaşi idee se reia în *antropogonia biblică, dar *Elohim efectuează ambele operaţii: modelarea şi însufleţirea). Mai târziu, de la arta modelării argilei, **A.** devine protectoarea olăritului.

Arvales (lat. *arvum* – ogor, arătură); *Fratres Arvales (Fraţii Arvali, Fraţii Plugari)* Unul din cele mai vechi colegii preoţeşti (→ *sacerdot)* romane (compus din 12 preoţi), care oficia anual (în luna mai) *ritualul *Ambarvalia:* o procesiune constând din ocolirea ogoarelor, în scopul de a le sfinţi. Ambarvaliile erau consacrate iniţial zeului

Mars (pe când era numai divinitate agrară); spre sfârșitul republicii romane, colegiul **A.** își pierde importanța; fiind reînviat sub Augustus (sec. I î.e.n.), capătă și sarcina administrării *cultului casei împăratului de atunci; *ritualul se consacră zeiței *Ceres,* incluzând și sacrificarea unui taur, a unui berbec și a unui porc (→ *sacrificiu).* Un text din sec. III î.e.n. *(Imnul Fraților Arvali),* deși începe cu o invocație către zeii *Lari, e de fapt o *rugăciune directă către Mars, pentru prosperitatea ogoarelor: „Pe noi, Larilor, ajutați-ne, nu lăsa, Marte, să năvălească asupra mulțimilor nici molima, nici prăpădul. / [Plâng pentru mine, pentru ele, cu boabele acestea] Satură-te cu ele așadar, necruțătorule Marte! / Stropește, apă, încetează, arșiță / Cheamă-i pe toți din dreapta, din stânga, să semene sămânța Semoniilor. / Chiar nouă să ne fii de ajutor, Marte. Hai, saltă!" Colegiul **A.** era consacrat, deopotrivă, cultului zeiței agrare *Dea Dia.* Existența **A.** e atestată până în sec. III, sub împăratul Galienus.

Aryaman *(Ospitalierul)* Supranume generic, în *mitologia vedică* timpurie, pentru zeul suprem (îndeosebi *Mitra*); mai târziu, unul dintre *Aditya, venerat ca stăpân și diriguitor al sufletelor *strămoșilor (*pitaraḥ* – părinții răposați).

Asa (pl. *Aesir;* sanscr. *asu* – viață; vechi scand. *asa* – *zeu; *asynja* – zeiță) Nume generic al divinităților fundamentale din *mitologia scandinavă – zeii din stirpea superioară (sau marii zei, zeii cerești), deosebiți de *duhurile apei, *Vana,* cu care însă, după un război, devin aliați. Primul **A.** este zeul suprem *Odhinn, totodată și tatăl celor mai mulți dintre zei. *Edda Nouă* citează 12 **A.:** *Odhinn, *Thorr, *Njördhr, *Týr, *Bragi, *Heimdallr, *Hödhr, *Wydarr, *Vale, *Ullr, *Forseti, *Loki,* cărora le-au fost adăugați ulterior *Baldr și *Freyr.* Aceeași listă din *Edda Nouă* cuprinde și 14 zeițe: *Frigg, *Saga, *Eir, *Gefjon, *Fulla, *Freyja, *Söfn, *Lofn, *Warr, *Vör, *Syn, *Glinn, *Snotr, *Gnaa* (dar *Freyja* este din clasa *Vana*). *Edda Veche* nu amintește însă nicăieri numele unor zeițe figurând totuși în narațiunile mitologiei scandinave: *Nanna, *Sigyn* ș.a. Unii cercetători cred, pe baza etimonului sanscrit, că în epoca arhaică, **A.** ar fi reprezentat doar o categorie de funcții vitale, divinizate mai târziu prin personificare alegorică.

Asase Yaa; *Assya* Zeiță a *pământului, în mitologia triburilor akan și baule (→ *mitologiile populațiilor africane).* **A.Y.** este soția divină (dar cu o mare independență activă) a zeului creator *Nyamye.*

ascetism (grec ἀσκέω – exersez, năzui) Atitudine religioasă practică, având rolul unei tehnici spirituale, de înfrângere a simțurilor și impulsurilor carnale, socotită un mijloc de obținere a desăvârșirii morale și, prin aceasta, de apropiere față de dumnezeire. Practicarea *ascezei* este variabilă în raport cu doctrinele religioase și atitudinea acestora față de **a.** În comunitățile primitive, asceza e practicată îndeosebi de *șamani, fie în cadrul inițierii, când cere o izolare îndelungată însoțită de *post și de încercări fizice, în exersarea *divinației, când se crede că e indispensabilă dobândirii unor viziuni. ~ În *doctrinele Indiei,* **a.** *(*tāpa)* a avut un rol esențial: *Upaniṣad* consideră trupul o piedică în calea contopirii sinelui *(*Ātman)* cu sufletul universal *(*Brahmān);* pentru *budism, **a.** e calea de a atinge *Nirvāṇa.* ~ În *Grecia antică* nu au practicat **a.** decât *orficii care, de pildă, refuzau să se hrănească cu ceea ce este viu, adică provine din zona biologicului, și pitagoreicii (→ *Pythagoras).* ~ În *lumea ebraică,* nici *mozaismul arhaic, nici *iudaismul nu au practicat asceza, o formă riguroasă de **a.** au avut numai *esenienii.* ~ *Creștinismul,* în schimb, înregistrează diverse forme de **a.** În *patristică, **a.** a fost definit ca modalitate de purificare a sufletului de povara păcatelor (mai ales de Părinți ai Bisericii ca *Tertullianus, Clement Alexandrinul, *Origenes); unele curente din creștinismul primitiv predicau mortificarea cărnii, ca purtătoare a *păcatului originar, acest tip de **a.** fiind văzut pe atunci ca o pregătire a sufletului pentru viața veșnică; formele acute au fost reluate de *calvinism, *pietismul lutheran și mai ales de unele *secte creștine (*metodiștii ș.a.), acestea practicând asceza represivă. Totuși, doctrina creștină de bază consideră de pildă mortificarea un aspect negativ al ascezei (căci aspectul ei pozitiv este munca), propunând în schimb o asceză văzută ca efort moral individual și ca o condiție a dobândirii sfințeniei, ascetul tinzând să ajungă stăpân pe sine în scopul desăvârșirii spirituale; în concepția etică a creștinismului, asceza e una din condițiile ce duc la sfințenie, fără ca sfințenia să fie rezultatul efortului ascetic. De altfel, prezent în numeroase *religii (chiar șamanul tribal se supune unei grele asceze în răstimpul noviciatului), uneori (ca în religiile Indiei), **a.** nu este decât o formă aproximativ asemănătoare cu pocăința creștină. În schimb, cercetătorii științifici au remarcat în **a.** adesea motivații iraționale și impulsuri patologice. Psihologul american William James a clasificat 6 forme de **a:** reacția temperamentelor energice față de o viață ce li se pare ușoară; aspirația spre puritatea morală prin respingerea plăcerilor senzuale; spiritul de sacrificiu al credinciosului față de divinitatea sa; obsesia celor care cred că prin răscumpărarea păcatelor vor evita torturi mai grave după moarte; ideea fixă a nevropaților care, prin mortificare, își găsesc echilibrul lăuntric; perversiunea sensibilității care schimbă durerile în plăceri. Pentru James-H. Leuba, **a.** creștin e motivat de 5 criterii: spiritualizarea, eroismul, devotamentul, obținerea meritului prin renunțare și suferință, imitația lui *Isus Christos. Psihanaliștii au văzut în **a.** o formă de manifestare a instinctului sexual.

§ William James, *The Varieties of Religious Experience*, New York, 1902; K. Schjelderup, *Die Askese*, Leipzig, 1928; E. Bounaiuti, *Le origini dell'ascetismo cristiano*, 1928

asceză → *ascetism*

Asgardhr; *Asaheim* Ţinut celest în **Mitologia scandinavă*, reşedinţă a *zeilor *(*Asa)*, imaginat ca un înveliş boltit al lumii vizibile şi cuprinzând câmpiile Ydavallr (areopagul divin) şi **Hlidskjalf* (tronul de pe care zeul suprem *Odhinn aude şi vede sincronic toate evenimentele universului).

Ash Zeu arhaic din **mitologia egipteană*, patronul deşertului Libyei. Îi era consacrat şoimul. Mai târziu, *cultul lui **A.** s-a contopit cu al zeului malefic **Seth.*

Ashera Zeiţă palestiniană, asociată în **Biblie* lui **Baal* şi corespunzând divinităţilor **Athirat* (din Ugarit) şi *Ashratum* (din Akkad) (→ *mitologie feniciană);* principalul atribut: ocrotirea fecundităţii. În sanctuarul canaanit al zeiţei *Astarté se afla un trunchi sacru de arbore, numit (ca obiect de *cult) *ashera.*

Ashnan Zeiţă sumeriană a grânelor, semînţelor şi semănăturilor (→ *mitologii din Mesopotamia),* sora divină a lui *Lahar, făcută de zei din acelaşi lut ca şi fratele ei şi destinată să lucreze pământul cu primul plug, inventat pentru ea, şi să semene orz şi grâu. **A.** a făcut şi primele pâini, dar şi primele băuturi alcoolice (din susan, curmale, struguri). Judecata divină a socotit munca ei mai importantă decât a fratelui său (care era cioban); acordându-se întâietate pâinii şi vinului faţă de lapte şi lână, s-a consfinţit, de fapt, revoluţia agrară, odată cu sedentarizarea omului nomad sau transhumant.

Asilki (*Асилки, Осилки, Велемы*) Voinici uriaşi arhaici, poate de influenţă biblică, în **mitologia slavă* răsăriteană (ruşi, bieloruşi, ucraineni). Uneori prezentaţi drept creatori de fluvii, munţi, prăpăstii şi constructori de opere ciclopice (cf. **Jidovi,* în **mitologia românească*). O variantă folclorică (suspectă de înrâurire cărturărească) vorbeşte despre trufia forţei făcându-i să-l ameninţe pe *Dumnezeu, care însă i-a nimicit (cf. conflictul între *giganţi şi *Zeus, după descrierea lui *Hesiod). *Mitul bielorus are un caracter particular: **A.** (aici *Veleti*) se îndeletniceşc cu strâmbarea copacilor (cf. **Strâmbă-lemne* din mitologia românească) şi cu sfărâmarea stâncilor şi pietrelor (cf. **Sfarmă-piatră*), slujindu-se în acest caz de unelte de piatră, care ar putea să fie un relict al memoriei colective din paleolitic sau neolitic. *Legendele adiacente spun că, în spatele unor pereţi clădiţi din stânci sfărâmate de **A.,** se puteau găsi oameni răpiţi de un *zmeu sau un *balaur. În folclorul rus li se mai atribuie producerea tunetului prin aruncarea lăncii spre cer. Unii cercetători au propus, ca rădăcină etim. pentru *Asilki,* indoeurop. *ak-* – piatră, cer de piatră.

Asiyak Zeiţă eschimosă (→ *mitologiile triburilor polare),* diriguitoarea vântului şi a viscolelor.

Asklepios (grec. Ἀσκλήπιος) Zeul medicinei în **mitologia greacă,* fiul lui *Apollon (născut de fiica unui rege lapit, numită *Koronis,* din împreunarea cu zeul); îşi practică sistemul de vindecare noaptea, în Epidaur, servindu-se de *câine, grăsime şi *şarpe (poate *totemuri arhaice) izbutind şi vindecări miraculoase. Succesele lui medicale l-au făcut de la o vreme să învie şi morţii, ceea ce l-a supărat pe *Zeus, care l-a omorît, fulgerându-l. Acuzaţia (după *Diodor din Sicilia*) i-a adus-o *Hades, motivând „în faţa lui Zeus că îi micşorează regatul, prin grija de a salva cât mai mulţi oameni". *Miturile principale îl socoteau însă numai semizeu, de unde şi justificarea pedepsei capitale: era născut de o femeie muritoare, de la zeul Apollon, tatăl său divin dându-l în grija *Centaurului *Hiron care, în cadrul unei educaţii complexe, i-a împărtăşit secretele *taumaturgiei cu ajutorul căreia, mai târziu, **A.** avea să izbutească anihilarea spontană a oricăror dureri la pacienţii săi, ca şi regenerarea părţilor afectate de boală; totodată l-a iniţiat în sistemul de utilizare a plantelor medicinale. Naşterea lui **A.** s-a produs (după varianta transmisă de **Pindar* în *Pythice,* III) în împrejurări neobişnuite: Apollon l-a smuls din pântecele în flăcări al mamei; cum şi moartea lui **A.** se produce prin fulger, întregul mit e sub semnul *focului cosmic, producător şi distrugător, ca forţă absolută de purificare. (Ulterior, Apollon îşi răzbună fiul, omorînd *Ciclopii făuritori de fulgere pentru Zeus). În epoca homerică, mitul încă nu se formase complet: în **Iliada,* **A.** nu era venerat ca zeu al medicinei, ci doar considerat un medic fără cusur, care îşi învăţase arta de la Centaurul Hiron şi care era tatăl celor doi „vestiţi vindecători Podaleirios şi Mahàon" (*Iliada,* II, v. 731–732), dar şi pretendenţi la mâna *Helenei; Mahaon e chemat chiar să vindece o rană a lui Menelaos (*op. cit.,* IV, v. 193–195), pe care o tratează astfel: „Şi văzând rana unde îl lovise săgeata cumplită, îi suge înveninatul sânge. Apoi presară deasupra prafuri liniştitoare pe care odinioară Heiron i le dăduse vestitului Asklepios" (*op. cit.,* IV, v. 217–219). Şi după *Homer, **A.** fusese considerat unul dintre eroii din vechime; venerarea sa ca zeu se constituie într-un *cult aparte atunci când i se atribuie ca tată Apollon; cultul e introdus în Attica în sec. VI î.e.n. Ca zeu al medicinei, **A.** practică o anumită *magie (albă) de neutralizare a molimelor şi de asigurare profilactică împotriva infecţiilor, metodele sale terapeutice fiind: *descântecul, elixirul, buruienile de leac, alifiile, chirurgia de incizie. În *templele lui **A.,** bolnavii rămâneau noaptea în incintă, pentru a li se stabili diagnosticul, socotindu-se că preotul consacrat are, de la zeul său, revelaţia integrală asupra maladiei pacientului. Tipul

mitologic al lui **A.** aparţine însă categoriei de *eroi civilizatori. Templele consacrate lui **A.** în întreaga lume greco-romană erau, în felul lor, nişte clinici medicale (probabil după model egiptean), toţi preoţii slujitori fiind şi medici; sanctuarul principal se afla în Epidaur. Imaginile plastice îl înfăţişează ca bărbat blajin cu barbă, având totdeauna alături un şarpe (cf. **Aesculapius*)

Askr Arbore mitic în *antropogonia **mitologiei scandinave:* un frasin din care zeii fac primul bărbat, *Askr;* zeii „au găsit pe ţărm, stingheri şi lipsiţi de soartă, pe Askr şi pe Embla. Nu aveau încă nici minte, nici suflet, nici sânge, nici frumuseţe, nici chip. Odihnn i-a însufleţit, Hönir le-a dat inteligenţă, Lodurr le-a dat sânge şi chip atrăgător" (*Edda Veche, Völuspa).* (→ *Embla)*

Asmodeu (ebr. *Ashmedai*) Prinţul *demonilor (în **Talmud*), care în fiece noapte se urcă în *cer, unde studiază, cu *Yahweh, *Talmudul.* În genere demon răufăcător (preluat după iranianul **Aeshma*); identificat uneori cu **Belzebuth* sau comparabil cu *Lilith, alteori socotit numai *duhul nefast al geloziei conjugale, al nefericirii matrimoniale: „Tot în aceeaşi zi s-a întâmplat ca Sarah, fiica lui Raguel de la Ekbatana din Media, să fie ocărîtă de slujnicele tatălui său, fiindcă ea ţinuse şapte bărbaţi. Şi *Asmodeu,* duhul cel rău, îi ucisese înainte de a trăi ea cu ei" (*V.T., Tobit,* III, 7–8). Mai târziu, capătă şi alte nume; „Împăratul demonilor", „Îngerul adâncului" (*N.T., Apocalips,* IX, 11).

assasini (arab. *hashshishin* – consumatori de haşiş) *Sectă musulmană neoismailită (desprinsă din secta **ismailiţilor* spre sfârşitul sec. XI), organizată sub forma unui ordin secret, cu implicaţii politice, una din caracteristicile de conduită fiind uciderea tuturor adversarilor, în cadrul unor asasinate politico-religioase de tip terorist. Secta **a.** a fost întemeiată de *Hasan Sabbah,* stabilindu-şi centrul în nord-vestul Iranului, în castelul Alamuth, cucerit în 1090. Formată abia după un secol, doctrina se întemeiază pe divinizarea imamului conducător şi se difuzează în Iran, Siria şi Liban, fără însă a fi o doctrină propriu-zis religioasă: **a.** nu urmăreau decât consolidarea puterii, într-un cadru rudimentar de politică religioasă, şi, fireste, libera practicare a drogării cu haşiş, pentru obţinerea stărilor de pseudoextaz. Dar, după ce castelul Alamuth a fost cucerit, în 1256, de o armată mongolă, iar mamelucii au distrus, în 1273, rămăşiţele grupurilor din Siria şi Liban, secta **a.** dispare cu totul. Singura urmă a lor este cuvântul *asasin* din mai multe limbi moderne.

Assur Vechi *zeu tribal asirian (→ *mitologii din Mesopotamia),* devenit zeu al războiului şi divinitatea supremă ocrotind Asiria, marele său preot fiind regele. Iniţial, protectorul divin al cetăţii Assur, din nordul bazinului Mesopotamiei; când regiunea nordică (asiriană) ajunge independentă, *cultul lui **A.** începe să concureze cultul zeului suprem babilonian *Marduk; mai târziu, regatul Asiriei îl proclamă zeu suprem pe **A.**, transferându-i şi toate atributele lui Marduk, fără a-l detrona pe zeul babilonian. Regele asirian Assurbanipal, deşi se consideră strănepotul lui **A.**, din motive de diplomaţie politică, restaurează *templul *E-Saggila al lui Marduk. Totuşi, analizat etimologic, **A.** nu aparţine nici Sumerului, nici lumii semitice. Menţionat întâi în Ur (sfârşitul mileniului III î.e.n.), în sec. XIII î.e.n. e venerat chiar ca părintele zeului ceresc *Anu, iar în sec. IX î.e.n. devine zeul principal, în locul lui *Enlil, şi i se atribuie, ca soţie, zeiţa *Ishtar. În epoca sa de glorie culturală, e zeul suprem al Asiriei, judecător divin şi zeu al războiului; la începutul mileniului I î.e.n. e reprezentat simbolic prin două mâini ieşite dintr-un nor şi încordând un arc, pentru a deveni curând (sec. IX) o figură implantată în tradiţionalul disc înaripat.

Astar Zeu etiopian al *cerului, cu atribute din *mitologia arhaică locală, dar cu nume împrumutat de la arabi *(Ashtar* < mesop. **Ishtar);*cultul lui **A.** (înainte de invazia arabă în Etiopia, zeu suprem,) e anulat de *creştinism.

Astarte (grec. *Astartes* Lukian, Herodian: *Asteroth*) Zeiţa supremă, adorată şi de filisteni, în **mitologia feniciană,* la obârşie zeiţă a procreaţiei şi fecundităţii, cumulând apoi dominaţia *cerului şi *pământului. *Cultul era foarte răspândit în lumea semită, zeiţa fiind în general socotită principiul feminin suprem şi având *temple în Sidon şi Tyr, apoi în Cartagina şi în Askalonul filistean; venerată în Canaan cu numele *Asthoreth,* e preluată de unele triburi ebraice ca *simbol celest al fertilităţii vegetale (în **Biblie: Ashera);* regele Solomon îi zideşte un templu în Ierusalim: „Atunci Solomon a început să cinstească pe Astarte, zeiţa sidonienilor" (V. T., *I Regi,* XI, 5); regele Iosia „a pângărit apoi capiştile de pe înălţimile cele de la răsărit de Ierusalim [...] pe care le clădise Solomon, regele lui Israel, în cinstea Astartei, idolul Sidonului" (V. T., *II Regi,* XXIII, 13); totuşi, cultul ei continua să se răspândească şi în vechiul Israel, dar şi în Egipt şi chiar în Grecia. Populaţia ebraică o adora din ce în ce mai amplu: „Nu vezi tu ce făptuiesc cei din cetăţile lui Iuda şi cei de pe uliţele Ierusalimului? Copiii adună lemne, părinţii aţâţă focul, femeile frământă aluatul să facă turte împărătesei cerului" (V. T., *Ieremia,* VII, 17–18). E venerată în Egipt (între dinastia XVIII şi epoca ptolemaică), fie asimilată cu *Sehmet, fie ca zeiţă autonomă a dragostei şi războiului. Grecii o preiau, numind-o *Astartes.* Se pare că prin unele atribute era omologată fie cu *Ishtar, fie cu *Atargatis. Fenicienii o considerau soţia lui *Baal. Răspândirea atât de largă se datora probabil fascinaţiei exercitate de un cult al unei zeiţe care, imaginată ca o femeie tânără şi frumoasă, patrona nu numai fertilitatea naturii vegetale şi animale, de

asemenea *vânătoarea, şi personifica simbolic planeta Venus, dar ocrotea în primul rând dragostea până la formele erotice cele mai libertine. Ca zeiţă a iubirii, **A.** era închipuită uneori cu aspect de gazelă sau antilopă; imagini arhaice o reprezentau şi ca femeie cornută, de unde unii mitologi conchid că fusese la origine doar o zeiţă pastorală (după o referire biblică: „Astarte [stăpâna] turmelor" – *V. T., Deuteronomul,* VII, 13).

Astkhik *(Steluţa)* Zeiţă armeană *(→ mitologii caucaziene)* ocrotitoare a dragostei sexuale şi a *apei; amanta zeului *Vahagn* (tânăr cu barba şi pletele de flăcări, patronând tunetul şi fulgerul). *Templul principal al zeiţei, clădit în oraşul străvechi Ashtishat de pe teritoriul de azi al Turciei, se numea „Dormitorul-lui-Vahagn". **A.** era, asociată, onomastic şi atributiv, cu planeta Venus. Considerată de o frumuseţe excepţională, se credea că se scaldă în fiecare noapte în Eufrat. Dar, după răspândirea *creştinismului în Armenia, îşi părăseşte statutul de zeiţă şi e socotită numai fiica lui Xisutr (Noe), născută după *potop.

astra (sanscr. *astrá* – armă) Armă magică din **mitologia vedică,* forţa căreia rezidă în încărcătura de invocaţii religioase; astfel, *agneyastra* este un proiectil încărcat cu o invocaţie către *Agni, zeul *focului.

Astraia Zeiţa justiţiei, în **mitologia greacă,* fiica lui *Zeus şi a *Titanidei *Themis. În epoca primordială (vârsta de aur) a trăit printre oameni, dar scârbită de răutatea lor s-a urcat în cer, devenind *Constelaţia Fecioarei;* părăsirea pământului şi refugierea în cer este un *simbol moral explicând dificultatea învingerii răutăţii umane înrădăcinate într-o societate inechitabilă, chiar şi în justiţia divină.

Astraios *Titan din **mitologia greacă,* soţul zeiţei *Eos, părintele vânturilor şi al stelelor.

astrologie Paraştiinţă, constituită în antichitate sub egida *mitologiei, şi în strânsă dependenţă faţă de *religie, urmărind influenţa poziţiei speciale a astrelor (conjuncţia astrelor) asupra evenimentelor viitoare din viaţa omului, societăţii, lumii. În Babilon, Egipt, India, Persia, China, Japonia, în civilizaţiile precolumbiene din America, la *druizii celţi, în Grecia şi la Roma, la daci, **a.** era o însoţitoare consecventă a tuturor *miturilor astrale, fiind exercitată îndeosebi de preoţi. În vechile religii, raportul între mişcarea regulată a stelelor şi planetelor (numite cu nume de zei şi adesea identificate cu zeii patronali, uneori prin deducţii obscure: de pildă, cea mai mare planetă din sistemul solar purtând numele celui mai mare zeu, Jupiter) şi concepţiile de cosmologie mitologică devine argument în demonstraţia ordinii divine a universului; în acest act, religia s-a sprijinit totdeauna pe **a.** Dar astrologii nu au avut pretutindeni în antichitate aceeaşi importanţă. ~ În *Egiptul faraonic,* nici nu se poate vorbi de **a.** practică (analize zodiacale, horoscoape), ci numai de interese astronomice; abia în manuscrisele demotice târzii apar slabe ecouri asupra influenţei poziţiei astrelor în destinul omului, dar şi ele sunt suspecte de a fi fost importate din Mesopotamia. ~ **A.** înfloreşte abia în *Egiptul alexandrin,* însă şi atunci cu interese limitate (de ex. *hemerologia,* predecesoarea horoscopului, clasificând zilele faste şi nefaste ale anului. ~ În toată istoria **a.,** au excelat chaldeenii din *Mesopotamia;* ştiinţa acestora era însă cu precădere astronomică, autorii antici comunicând că asirienii au observat astrele timp de 72 000 ani (Hipparc, Iamblikos) sau, mai realist, numai 1903 ani (Simplicius), iar Strabon (*Geografia,* XV, I) dând referiri mai verosimile: „În Babilonia este o castă sau o colonie de filosofi băştinaşi care se numesc chaldeeni şi care se ocupă în primul rând de astronomie. Unii dintre ei şi-au făcut meserie din a compune horoscopul, însă nu au încuviinţarea celorlalţi". Prudent, Diodor din Sicilia *(Biblioteca istorică,* II, XXIX–XXX) relatează totuşi că, după chaldeeni, „aceste astre ar avea cea mai mare înrâurire asupra naşterii oamenilor şi asupra soartei lor, bune sau rele; datorită observării şi cunoaşterii naturii lor, se poate şti foarte bine destinul fiecărui om". ~ Necunoscută în epoca vedică, **a.** apare în *India* abia în preajma începutului erei noastre şi se dezvoltă sub influenţă greacă, păstrând însă legăturile cu temeinica astronomie tradiţională indiană. După tratatul *Sūryasiddhānta,* considerat o *revelaţie directă a *Soarelui (Soluţia Soarelui), se credea (cf. cap. XI) că atunci când Soarele şi Luna au declinaţii identice, situaţiile devin nefaste pentru oameni. ~ În lumea *islamică arabo-persană,* astronomia fiind una din ştiinţele de prim rang, admise de **Coran,* în penumbra ei a activat şi **a.** Când se construia oraşul Bagdad, o familie persană de astrologi, Banu Nawbakht, a făcut horoscopul oraşului care se năştea, compunând şi o cronică astrofuturologică a lumii, an după an, până în 933; astrologii arabi îşi numeau disciplina – ştiinţă a edictelor stelelor; prezicerile erau totuşi frânate de *teologia musulmană oficială care insista asupra *dogmei coranice că nimeni afară de *Allah nu are dreptul să cunoască viitorul. ~ În *antichitatea târzie,* astrologii erau priviţi cu suspiciune de către intelectuali. Aulus Gellius relatează *(Nopţile attice, XIV,* I) că filosoful sceptic Favorinus numea „ştiinţa chaldeilor" un „gen de înşelătorie şi păcăleală", „inventat de scamatori", întrebându-se „ce se poate răspunde despre faptul că oamenii de ambele sexe, de toate vârstele, născuţi sub diferite mişcări ale stelelor şi la mari distanţe unii de alţii, pier totuşi toţi deodată, doborîţi de acelaşi fel de moarte, în timpul unui cutremur [...] sau în acelaşi naufragiu, ceea ce nu s-ar întâmpla niciodată dacă în clipa naşterii i s-ar atribui fiecăruia o anumită lege a sorţii." După Procopius din Caesarea *(Istoria secretă,* 11), împăratul bizantin Iustinian a dus o

politică represivă față de astrologi (→ *zodiac, mituri astrale*). ~ *Europa medievală* a preluat vechile tradiții astrologice, însă adesea independent de religie. Dar din observarea reală a mișcărilor periodice și neperiodice ale astrelor (soarele, luna, stelele, planetele, cometele și alte fenomene) s-a desprins treptat, din **a.**, astronomia propriu-zisă; totuși **a.** a continuat să existe, ca preocupare ezoterică, chiar dacă tot mai limitată, până în vremea modernă.

§ Philippe Defrance, Claude Fischler, Edgar Morin et Lena Petrosian, *Le Retour des Astrologues*, Paris, 1971; M. Jacob et C.Valence, *Miroir d'astrologie*, Paris, 1949; P. Couderc, *L'Astrologie*, Paris, 1961; A. Bouché-Leclercq, *L'astrologie grecque*, Bruxelles, 1963; Jürgen Hamel, *Astrologie – Tochter der Astronomie?*, Leipzig–Jena –Berlin, 1988

Asura (sanscr. *asu* – viață) Clasă primordială de *demoni în **mitologia vedică*, inițial cu sens pozitiv, probabil ca rămășiță a *animatismului aric străvechi. Sensul originar de *zeu* din **A.** s-a transferat ulterior asupra noțiunii **Deva*, iar **A.** a fost reinterpretat de astădată cu înțelesul de *ne-zeu asura)*, deci *demon;* de aici și sanscr. *asurya* – inițial „divin", ulterior „demonic". (cf. în același bazin mitologic aric: zend. *ahura* > iran. **Ahura-Mazda;* de asemenea scand. **Asa)*. În timpul primordial, demonii *Asura* și zeii *Deva* colaborează la aceeași operă a *cosmogoniei. Mai târziu, considerați a fi fost născuți de **Diti* și **Danu*, clasei **A.** i se delimitează rolul mitologic; ei sunt acum demoni nefaști, dușmani ai zeilor și sprijinitori ai marelui demon **Vritrá*. Textele îi numesc uneori (după numele matern) și **Daitya*. **A.** au o căpetenie – *Prahlada*, un instructor – *Usanas* și un rege – *Vrișaparvan*. Toți demonii **A.** locuiesc în lumile subterane inferioare, una dintre ele fiind *Atala* (sanscr. *atala* – fără fund).

Atargatis (formă onomastică greacă, pentru aram. *Attar'atte)* Marea Mamă a zeilor primordiali și zeița patronală a naturii, a fertilității naturale și a frumuseții, în mitologia siriacă (considerată de unii cercetători o variantă aproape identică a zeiței frigiene **Kybele)*, comună însă structural mai multor popoare semitice occidentale. În *cultul ei curent, **A.** era considerată de obicei soția zeului *Haddad-Rimmon și *simbolul puterii destinului: devenea astfel strămoașa casei regale și ocrotitoarea succesiunii generațiilor umane; de aici și practicarea *sacrificiilor umane în cultul ei. Ca *strămoașă, **A.** a fost simbolizată adesea de embleme falice, precum și de unele serbări cu caracter falic. (→ *culte falice)* În unele tradiții complementare, e descrisă ca Zeiță-pește; un *mit spune că a ieșit din găoacea unui ou găsit de un pește în Eufrat; această versiune mai târzie (Ovidius, *Fasti,* II, v. 459–474; *Metamorfoze,* V, v. 331) circula în lumea greco-romană, unde **A.** era cunoscută și chiar venerată fie sub numele *Derketo* (grecii au numit-o „Atargatis, deși Ktesios o numește *Derketo"* – Strabon, *Geografia,* XVI, 4, 27; dar și Plinius cel Bătrân, *Istoria naturală,* V, 23–81), fie sub acela de *Dea Syria* (Lukian și autorii romani). Sub acest nume, *Dea Syria*, cultul zeiței **A.** s-a difuzat în lumea romană, unde era însă adorată îndeosebi cu atributele zeiței romane *Venus; în unele provincii apar variante, mai ales în Dacia (Apullum), unde era numită *Dea Caelestis*. Se citează un mare *templu siriac: Atargateion, în Galaad, amintit și într-un verset biblic *(V. T. I Macabei,* V. 43). Opiniile de sinteză îi acordau zeiței 3 atribute esențiale: *apa* ca funcție vitală, *glia* maternă personificată în natura universală, forța *destinului*.

Ate (grec. Ἄτη < ἄτη – rătăcirea minții) Zeiță personificând furia ucigașă și crimele, în **mitologia greacă*, voluptatea distrugerii intențiilor generoase ori a planurilor rționale omenești; la *Homer, **A.** e mai mult o stare psihică, ducând inevitabil la dezastre. Născută de *Eris de la *Zeus, **A.** îl determină să ia hotărârea pripită de a-l face pe *Herakles supusul lui Eurystheus, însă după aceea Zeus o înșfacă de păr și o aruncă pe Pământ din *Olimp, unde nu se va mai întoarce niciodată. Rămasă simbolic printre oameni să producă sau să inițieze fapte criminale, **A.** e urmată de un alai de *lites* (*rugăciuni), bătrâne penitente, fiice infirme ale lui Zeus, menite a corecta răul săvârșit de zeiță. Pentru greci, **A.** era un mod de descărcare morală: *Agamemnon își justifică furia contra lui *Ahilleus, dând vina pe **A.** *(Iliada,* XIX, v. 91); mai târziu, e socotită doar o divinitate răzbunând *păcatele (Sofocles, *Antigona)*.

ateism (grec. ἄ θεος – fără zeu) Doctrină bazată pe respingerea, refuzul sau negarea *zeilor și a lui *Dumnezeu, ca și a oricăror elemente supranaturale sau divine, traductibilă concret în anularea totală a domeniului *religiei și, implicit, în interpretarea riguros rațională a *miturilor. Există un **a.** *sentimental,* care respinge, și un **a.** *rațional,* care încearcă să demonstreze, primul fiind instabil și niciodată definitiv. Cu mai multă precizie, se pot clasifica 3 tipuri de **a.** 1) **a.** *dogmatic,* care afirmă inexistența divinității însă o neagă neargumentat, sprijinindu-se pe bunul simț; 2) **a.** *sceptic,* care nu are încredere în capacitatea minții omenești de a descoperi sau a-și imagina divinitatea; 3) **a.** *critic,* care pune la îndoială validitatea argumentelor teiste sau a așa-numitelor dovezi de existență a lui Dumnezeu (→ *teism),* anulându-le prin argumente construite logic. În forme primitive, **a.** apare aproape în același timp cu religia, dar ca fenomen izolat, insular, căci ceea ce numea John Lubbok (sec. XIX) „perioada atee" a omului primitiv nu era negarea divinității, ci absența unor noțiuni distincte despre zei; primitivul nu e ateu: el poate fi uneori sceptic sau mânios pe zeii săi, pe care crede că-i poate pedepsi ori alunga, sau poate avea chiar stări de necredință (ἀπιστια). Dar în vechile civilizații constituite

s-au manifestat de timpuriu şi forme modeste de **a.** propriu-zis. ~ În *India* găsim termenul **nāstikya* – necredinţă în zei *(Mahābhārata,* II); şi chiar noţiunea *nāstikatā,* desemnând o atitudine ateistă. ~ În *Palestina,* psalmistul polemiza cu opinia anonimă, autentificând indirect existenţa fenomenului de formă destul de acută în gândirea epocii, poate în texte pierdute: „Nelegiuitul zice întru semeţia lui: «Mânia lui nu urmăreşte. Nu este Dumnezeu»" – *Psalmi,* X, 4). ~ În *China,* *Han Fei (sec. III î.e.n.) afirmase că nu se poate dovedi existenţa zeilor şi a *demonilor. ~ În *Hellada,* un **a.** parţial, care nu nega zeii, dar îi deposeda de amestecul în soarta lumii, era bogat reprezentat de filosofi (*Xenophanes, Democrit. *Prodikos, *Heraclit, *Euhemeros, Kritias, *Protagoras, *Epicur, Lukian). Heraclit scrie: „Această lume, aceeaşi pentru toţi, n-a făcut-o nici vreunul dintre zei, nici vreunul dintre oameni. Ea a fost totdeauna." Sofistul Protagoras, a cărui carte *Despre zei* a fost arsă public la Atena (sec. V î.e.n.), acceptă numai realitatea perceptibilă senzorial şi ca atare spune: „Despre zei nu ştiu nici dacă sunt, nici dacă nu sunt şi nici cum arată. Într-adevăr multe ne împiedică să ştim asta, atât lipsa de claritate a problemei, cât şi durata scurtă a vieţii omului". Theodoros din Kyrene (sec. IV–III î.e.n.) a negat însă făţiş existenţa zeilor, poreclit pentru aceasta de contemporani „Theodoros Ateul". Mult mai aproape de înţelesul modern al **a.** se situa Epicur care, fără a nega existenţa pasivă a unei categorii divine, vede un univers autonom, „deoarece nu este nimic în afara universului, care să pătrundă în el şi să producă o schimbare" *(Scrisoare către Herodot).* Îndoieli pertinente găsim la unii poeţi greci; astfel, Euripides, fostul discipol şi apoi prietenul lui *Anaxagoras, în invocaţia piesei în mare parte pierdută *Melanipa filosoafă,* spune: „O, Zeus, dacă este un Zeus, căci nu-l cunosc decât din auzite!", dar mai ales în tragedia *Alkeste* (v. 962–967; 974–977); „M-am urcat către cer / purtat de Muze pe aripi, / am pătruns atâtea ştiinţe / însă nu am întâlnit altă forţă / mai teribilă decât Ananke. / Nu este putere care s-o învingă. [...] Numai ea, singura zeiţă fără altare / şi fără chipuri cioplite, e surdă la jertfele noastre." Tragicul grec intuieşte forţa incoruptibilă a legilor cosmice autonome. *Lucretius, discipolul lui Epicur, acceptând ideea unor divinităţi indiferente, spune că omul născoceşte pe zei fiindcă e înfricoşat de fenomenele naturale. ~ Teza e reluată în sec. XVIII de iluminiştii francezi (La Mettrie, d'Holbach, Voltaire, J.J. Rousseau ş.a.); dar nici aceştia nu profesează un **a.** autentic (mulţi dintre ei, ca şi succesorii lor din Revoluţia Franceză de la 1789, admit, ca pe un gen de divinitate abstractă, „raţiunea supremă"), întrucât scopul lor rezidă în primul rând în anticlericalism. În sec. XIX, problema **a.** e cercetată multiplu (etnografic, sociologic, economic, politic, dar şi filosofic) şi se conturează premisele unui viitor **a.** mai riguros. Max *Müller introduce noţiunea nouă de *adevism* (sanscr. *a-deva* – fără zeu), ca termen analogic definind actul de negare a zeilor, faţă de *ateism* (hellenistic *atheos),* care defineşte negarea lui Dumnezeu. **A.** începe să se contureze mai exact la filosofii materialişti (L. Feuerbach ş.a.) şi îndeosebi la fondatorii „socialismului ştiinţific", Karl *Marx şi Friedrich *Engels. Astfel o definiţie indirectă (deşi de fapt un sofism) a lui K. Marx s-ar vrea aplicată la întreaga problemă: „În general, reflexul religios al lumii reale nu poate să dispară decât atunci când relaţiile din viaţa practică de fiecare zi vor fi relaţii clare şi raţionale între oameni şi între oameni şi natură". *(Capitalul,* I). În sec. XX, **a.** devine un fenomen mult mai frecvent, constituind totodată refuzul atitudinii religioase şi refuzul acceptării oricărei religii; astfel, alimentat de expansiunea cunoaşterii ştiinţifice, dar şi de o anumită modă, **a.** contemporan îşi asumă forma exacerbată a unui nou gen de umanism. Totuşi formele particulare de **a.** se diferenţiază tot mai mult. Ca termen în sine, **a.** tinde să desemneze noţiuni cu totul diferite în raport cu mutarea punctului de vedere filosofic, de la o zonă de gândire la alta, de la refuzul unei religii la refuzul alteia. Astfel, Jacques–J. Natanson ajunge să afirme (într-un eseu asupra **a.** modern, publicat în 1975) că „nu ateismul este cel care îl defineşte pe ateu, ci ateul este cel care îngăduie să se definească ateismul". Din atari cauze, teologii catolici acuză **a.** de incoerenţă (Claude Tresmontant) sau cel puţin de înclinaţie spre „o credinţă mesianică în pozitivismul cunoaşterii ştiinţifice" (Jean Daniélou). Există şi abordări mai puţin obişnuite. Deşi aparţinând unui curent teist (personalismul, pentru care lumea este manifestarea actului creator al lui Dumnezeu – personalitatea supremă), neoaugustinianul Jean Lacroix, operând o analiză obiectivă asupra **a.** relevă un sens contrar celui urmărit, când, prin acuzarea ideilor tradiţionaliste care, pătrunse în catolicism, „conduc pe oameni spre ateism", ajunge să constate cu îngrijorare că „Dumnezeu a început a fi sesizat ca un obstacol în calea progresului" şi că „omenirea tinde să înlăture acest obstacol din calea ei" *(Le sens de l'atheisme moderne,* Paris, 1966, p. 28). Pierre *Teilhard de Chardin considera că „Lumea este pe cale de a se converti spontan la un soi de religie naturală a Universului, care o abate pe nedrept de la Dumnezeul Evangheliei" *(L'incroyance moderne, cause profonde et remède,* 1933, în *Oeuvres,* vol. IX, Paris, 1968, p. 153). Unii teologi de azi, accesibili înnoirii, spun că **a.** contemporan deschide drum căutării absolutului autentic ce depăşeşte tot ce e în stare să conceapă omul, adică a acelui absolut care ar rămâne transcendent în raport cu universul integral. Alţi teoreticieni, din afara *teologiei, consideră că **a.** e legat direct de

tipul civilizațiilor antropocentriste. Dincolo de speculațiile pro sau contra, pentru gândirea contemporană excesiv tehnologizată există un **a.** propriu-zis (numit impropriu *ateism științific* de marxiști), care nu e împiedicat nici de revoluțiile științifice din fizică sau biologie, nici de prezența *credinței religioase în conștiința unor savanți moderni ilustri (I. Newton, A. Einstein, A. Schweitzer. P. Teilhard de Chardin). Acest **a.** – provenind totuși dintr-o gândire limitativă asupra structurii și dinamicii universului – consideră în linii generale că universul este alcătuit exclusiv din materie care, ea singură, fără vreo intervenție exterioară ce s-ar numi divinitate sau rațiune universală, se organizează perpetuu, guvernată de legi obiective și constituind, concret, tot ceea ce există.

§ Felix Le Dantec, *L'atheisme,* Paris, 1912; J. M. Robertson, *A History of the free thought, Ancient and Modern,* I–II, London, 1936; Ignace Lepp, *Psychanalyse de l'athéisme moderne,* Paris, 1961; Roger Garaudy, *Dieu est mort,* Paris, 1962; Henri Arvon, *L'athéisme,* Paris, 1967; Claude Tresmontant, *Les problèmes de l'athéisme,* Paris, 1972; Jacques-J. Natanson, *La Mort de Dieu. Essai sur l'athéisme moderne,* Paris, 1975; Petru Berar, *Umanism și ateism,* București, 1980; Gh. Vlăduțescu, Septimiu Chelcea (coordonatori), *Rațiune și credință,* București, 1983; Al. Tănase, *Cultură și civilizație,* București, 1977; R. Goffy, *Le Dieu des athées,* Lyon, 1966; J. Lacroix, *Le sens de l'athéisme moderne,* Paris, 1966.

athanor Cuptor în care alchimiștii pretind a realiza „regenerarea cosmosului" și a transmuta metalele „leproase" în aur, precum și a obține „piatra filosofală". Alchimia medievală *(ars magna)* descinde de la magii antici de pe lângă *temple, promotori de *mituri și parțial inițiați în unele științe experimentale. **A.** medieval este un soi de furnal cu pereți refractari, cu o cupolă de reflectare a căldurii focului, cu pirostrii pe care stătea un vas adăpostind, în nisip sau cenușă, „oul filosofal", și o vatră cu ușă și orificii pentru circulația aerului. Gradația ascendentă a încălzirii determina „oul" să treacă prin toate culorile spectrului până la roșu strălucitor, când era spart și devenea „piatra filosofală", reprezentând condensarea activă a începutului și sfârșitului tuturor lucrurilor, adică a miticului *Spiritus mundi;* după o fază de fermentare, se credea că pulberea roșie rezultată din ou, acum transparentă, putea străbate mercurul și toate celelalte corpuri, urmând să le transforme în aur, firește, fără vreun succes.

Athar Zeul *focului, în *zoroastrism (→ *mitologie iraniană),* fiul lui *Ahura-Mazda, probabil însă divinitate arhaică, față de vechimea și importanța *cultului ignic local; era slujit de un colegiu preoțesc: *athravan.* (→ *sacerdot).*

Atharvan (sanscr. *atharvan* – *sacerdot) Preotul arhetipal din **mitologia vedică* sau cel mai vârstnic fiu al zeului *Brahmă. Este întâiul preot amintit de tradiția din India, considerat a fi fost sacerdotul care oficia *ritualurile ignice, consacrate zeului *Agni. (cf. clasa de preoți ai *focului, *athravan,* sub egida zeului *Athar, în tradiția mitoreligioasă din Iranul zoroastric).

Athena (grec. Ἀθηνᾶ); *Pallas Athena* Zeița înțelepciunii și războiului, una din cele mai vechi divinități în **mitologia greacă,* adorată din mil. II î.e.n., *simbol preferat de civilizațiile antice, cu tradiție patriarhală: *Zeus, lăsându-și însărcinată prima soție, pe *Metis, o înghite, apoi, după o cruntă durere de cap, cerând să i se despice craniul, provoacă nașterea insolită a **A.,** care apare în armură și cu armele ce le va purta mereu, răcnind războinic și zguduind cu vocea *pământul și *cerul. I s-a atribuit epitetul *Tritogenia* (grec. Τριτογένεια – „de trei ori născută"), adică, după Democrit: judecata bună, vorbirea bună (care evita erorile) și împlinirea datoriei. **A.** era sfătuitoarea perpetuă a areopagului atenian, protectoarea statului și a activităților politice și sociale, patronând direct orașul Atena căruia îi dăruise măslinul) și ocrotind artele plastice, literatura, știința agricolă, meșteșugurile. Ca zeiță războinică (deosebindu-se de *Ares), **A.** patrona războaiele calculate, fiind de fapt zeița strategiei militare; a avut un rol mitic esențial în *Titanomahie, iar în războiul troian a fost de partea aheilor. Înfățișată cu statură înaltă, cu ochi albaștri-verzui (culoarea peruzelei) mari și rotunzi (*Homer o numea, în **Odisseia, glaukpis* – cea cu ochi de bufniță), avea bufnița ca emblemă, pasăre ce a rămas după aceea simbolul înțelepciunii; dar de aici s-a dedus că, la origine, ar fi fost o divinitate totemică, bufnița fiind de fapt un vechi *totem local. Uneori avea și epitetul *Aithya* (αἴθυια – pescăruș), ca protectoare a corăbierilor. Era totdeauna înfățișată cu cele 3 atribute formale: coiful, lancea și egida (sau scutul, făcut din piele de capră, pe suprafața căruia s-a imprimat ulterior capul înspăimântător al *Medusei); această egidă, mai ales de când purta capul, rămas funcțional, al Medusei, a devenit o armă magică; inițial, egida (αἰγίς < αἰγή – piele de capră) fusese un nor cu care Zeus își semnala atitudinile amenințătoare prevestind urgia. Dar în mâna **A.,** înconjurată de o sută ciucuri de aur, egida a devenit simbolul ocrotirii armatelor simpatizate de zeiță. Printre statuile zeiței a devenit celebră cea numită *Palladion,* idolatrizată de troieni care, păstrând-o în cetate, o socoteau căzută din cer. *Odysseus și Diomedes, știind că statuia veghează destinul troian, au răpit-o într-o noapte și numai după aceea Troia a putut fi învinsă. Tradiția romană susținea însă că se răpise un fals Palladion, statuia autentică fiind adusă de *Aeneas la Roma. Se pare că acest gen de *idolatrie provine din *cultul arhaic al pietrelor meteoritice, faza zoomorfă și apoi cea antropomorfă apărând mai târziu. Zeiță pururi castă (de aceea numită și *Parthenos* –Fecioara, cu epitetul care a patronat templul construit de Fidias, în onoarea ei, pe Acropola ateniană, și numit

Parthenon) și ocrotind lupta oricărui erou pentru binele omenirii, **A.** nu e lipsită nici de trufie (nedreptățind, din rivalitate artizană, pe *Arahne, deși patrona arta țesătoarelor), nici de viclenie (plămădind, cu *Hephaistos, din argilă și însuflețind pe *Pandora). Îi erau consacrate *sărbătorile, constând din procesiuni pline de fast, *Panathenee* (reorganizate, după tradiție, de *Theseus): la 4 ani, Marile Panathenee, iar anual, Panatheneele mici. Principalul sanctuar al **A.** era în *templul central din Acropola ateniană. (cf. **Minerva)*

Athirat; *Athirat Yam* (akkad. *Ashratum;* canaan. *Ashera)* Zeiță ugaritică (→ *mitologie feniciană),* soția zeului suprem *El, născătoarea tuturor *zeilor, reprezentată uneori alăptând prunci, ca *simbol al fecundității; totodată zeiță a apelor mării („Cea care pășește pe mare"), iar dintr-o emblemă (fusul) ar rezulta că era și zeița destinului. Nu locuiește mereu alături de El, dar după unele călătorii lungi (ca aceea în sprijinul lui *Baal), când reapare, zeul consort îi cere să-și îndeplinească datoria conjugală (un *mit, parvenit într-o traducere hittită, le descrie îmbrățișarea erotică).**A.** e prezentă uneori alături de zeul Baal, care nu e fiul ei, nici al lui El, și care îi face daruri, de fapt, mituind-o în vederea intervenției pe lângă El; altfel, relațiile dintre cei doi zei nu sunt prea clare.

Athrahasis *(Cel-foarte-înțelept)* Înțelept mitic babilonian, protejat de zeul *Ea și salvator periodic al omenirii (→ *mitologii din Mesopotamia);* proliferarea neamului omenesc ajunge să tulbure liniștea zeilor care, mânioși, decid să-l distrugă; dar sfătuit de Ea, **A.** izbutește să limiteze dezastrul pedepsei prin diluviu, salvându-se împreună cu alți câțiva oameni; ciclul fatal reîncepe de mai multe ori, însă de fiecare dată **A.** salvează omenirea de nimicirea ei totală. (Ref. principală: în poemul mitologic babilonian *Când zeii erau încă oameni,* numit și *Mitul lui Athrahasis).*

Athtar Divinitate complexă, uneori plurală, în *mitologia mai multor popoare semitice. În Ugarit (→ *mitologie feniciană),* e un zeu mărunt, dar certăreț, invidios și revendicativ, oferindu-se să ia locul lui *Baal, când acesta dispare un răstimp; părăsește însă repede tronul uzurpat, fiind prea mic și incapabil să-l ocupe real; în altă variantă (poemul mitologic *Baal și Mot),* propunerea de înlocuire o face chiar zeița *Athirat, căreia zeul suprem *El îi declară: „Un zeu așa mărunt nu va ști acum să rivalizeze cu Baal, nici să mânuiască lancea la fel ca fiul lui Dagan". Mult mai important era *cultul lui **A.** în *religia populației arabe preislamice din Saba (Yemen); aceasta îl venera pe **A.** în forme diverse sau duble *(Athtar* și *Athtar Dhu Kabd;* perechea *Wadd* și *Nikrah,* ca divinități ale iubirii și urii – sau *Cei doi Athtar.* Wadd fiind amintit și în **Coran);* arabii sabaiți îl înlocuiau uneori (poate doar onomastic) cu *Almaqah,* zeul planetei Venus sau planeta însăși; din unele inscripții preislamice s-ar deduce însă că **A.** era fiul *Soarelui și tatăl *Lunii sau chiar Zeul-lună; oricum, patrona lumina nocturnă și, în plus, irigațiile.

Atînag Zeu alan și oset (→ *mitologii caucaziene),* ocrotitor al fertilității vegetației și, implicit, divinitate patronală a agriculturii.

Atlantida (grec. Ἀτλαντις) Continent mitic, plasat de obicei în Oceanul Atlantic, dincolo de *Coloanele lui Herakles, și care s-ar fi scufundat în împrejurări catastrofale, acum 12 milenii. Numele și descrierea **A.** îi aparțin lui *Platon *(Timaios; Kritias);* el relatează că un bătrân preot egiptean i-a spus lui Solon (după *Plutarh, preotul Sonkis de la *templul zeiței *Neith din Sais) despre predecesorii antediluvieni ai atenienilor – cu 9 000 de ani înainte de Solon – care au stăvilit o uriașă putere invadatoare ce „se năpustise din temeiurile ei aflate în Marea Atlantică", pe atunci navigabilă, adică dintr-o insulă din fața strâmtorii numite de greci Coloanele lui Herakles, („o insulă mai mare decât Libya și Asia la un loc", comunicând cu alte insule și având acces „spre tot continentul aflat față în față și care împrejmuie marea aceasta îndepărtată"); în **A.** exista o putere regală, organizatoare a invaziei împotriva teritoriilor egiptene și prehellenice, după efectuarea căreia „s-au petrecut violente cutremure de pământ și cataclisme", iar într-o zi și o noapte „de groază", luptătorii din Hellada „s-au scufundat sub pământ și tot astfel s-a scufundat în mare și a dispărut Insula Atlantida", ulterior marea ajungând „cu neputință de străbătut și de cercetat, încărcată cum este de vaduri de mâl pe care le-a lăsat insula scufundându-se" (după unele interpretări moderne, zona ar fi identificabilă cu Marea Sargasselor). Platon completează aceste relatări din *Timaios* (20 d – 25 e) cu o dublură mai amplă a *mitului *(Kritias,* 108 d – 121 c): când *zeii și-au împărțit pământul, după zarurile aruncate de *Dike, „Poseidon, dobândind drept parte a sa Insula Atlantida", o organizează treptat; pe câmpia insulară centrală, în vârful unui munte, „locuia unul dintre oamenii care, la obârșie, se născuseră acolo din pământ", *Evenor, însoțit cu femeia *Leukippe, părinți ai fetei Kleitho pe care *Poseidon și-o ia țiitoare, îi construiește în mijlocul insulei o cetate cu fortificații și îi plantează o vastă grădină fertilă, „făcând să țâșnească de sub pământ, la suprafață, două izvoare de apă, unul cald, altul rece"; născându-i-se 5 perechi de gemeni masculini, Poseidon împarte **A.** în zece regate; cel mai important, dominând asupra celorlalte, era al întâiului născut, *Atlas. Insula era bogată în vegetație (păduri cu lemn pentru construcții), în minereuri îndeosebi metalifere și nobile (printre care aur și *oricalc) și prin ingeniozitatea artizană a locuitorilor. Mult mai târziu, se clădește în centrul insular un sanctuar pentru Kleitho și

Poseidon, unde populaţia aducea *ofrande anuale; raporturile dintre regii insulari erau reglementate prin tradiţia păstrătoare a poruncilor lui Poseidon şi printr-o inscripţie „gravată pe o stelă de oricalc" din sanctuar. Dialogul, neterminat, se întrerupe la relatarea mâniei lui *Zeus, decis să pedepsească trufia ascendentă a atlanţilor; (adunându-i pe toţi zeii în lăcaşul lor din „centrul lumii", le-a rostit o cuvântare, al cărei text dialogul platonician nu-l mai are). Diodor din Sicilia, într-o relatare insuficient de clară, atinge tema **A.** (deşi e posibil ca istoricul să nu se fi referit la ţara insulară a lui Platon, ci la nişte „atlanţi" continentali, poate din nord-vestul Africii, din zona munţilor Atlas): „Atlanţii, care locuiesc în regiuni fertile pe ţărmurile Oceanului, se pare că întreceau pe vecinii lor prin evlavie şi ospitalitate. Ei pretind că leagănul zeilor este ţara lor [...] Atlanţii povestesc că primul lor rege ar fi fost Uranos şi că acesta i-ar fi strâns pe oamenii care locuiau răzleţi, aşezându-i într-o cetate înconjurată de ziduri. Tot el i-a dezvăţat pe supuşii săi să ducă un trai sălbatic, fără nici o rânduială. [...] Observând cu atenţie astrele, a prevestit multe fapte dintre cele ce aveau să se petreacă în univers" *(Biblioteca istorică,* III, *LVI,* 2–4 şi urm; *LX; LXI*). S-a răspândit părerea eronată că dialogurile platoniciene ar fi singura sursă a mitului. E drept că numele ca atare, *Atlantis*, nu se regăseşte în alte izvoare, însă descrierile altor autori par similare cu aceasta. Astfel, Ailianos scrie: „Singurul continent care există se află dincolo de limitele lumii locuite. Potrivit cuvintelor lui Teopompos, acesta e nemăsurat de uriaş, este populat de animale mari, iar oamenii de acolo sunt giganţi, cât două staturi obişnuite, şi trăiesc nu atâta cât noi, ci de două ori mai mult. Pe continentul acesta se află multe oraşe mari cu rânduieli şi legi specifice, cu totul diferite de ale noastre" *(Istorii variate,* III, 18). De asemenea, mitul egiptean al insulei apusene **Aaru,* care ar fi fost înconjurată ca şi **A.* de un zid metalic, pare să concorde cu relatarea istoricului egiptean Manethon despre ţara fabuloasă *Şiriath,* ce s-ar fi scufundat catastrofal în epoca primului zeu-rege al Egiptului, *Thot. Într-un mit irlandez, eroul celt *Maelduin găseşte în plin ocean, la vest de Irlanda, două insule, una cu zid de aramă, alta cu zid de foc. După un mit toltec, 8 triburi au venit din ţara insulară răsăriteană *Atztlan* (Locul Cocorilor), stabilindu-se pe noul continent dintre cele două oceane; iar desenele vechi mexicane din *Codicele Tira (Cartea Migraţiilor)* înfăţişează ţara Atztlan ca o insulă muntoasă, muntele ei central fiind împrejmuit de ziduri şi înconjurat de un canal circular, semănând cu canalul descris de Platon în dialogul *Kritias*. Un *simbol imagistic aztec înfăţişează o insulă ca un dreptunghi cu colţurile rotunjite; în afara ei, un vâslaş într-o barcă, spre a marca legătura posibilă cu insula, prin navigaţie; în interior, un bărbat şi o femeie şezând, iar deasupra, simbolul unei piramide în trepte, înconjurat de simbolul unui zid gros, piramida terminându-se în vârf cu simbolul unui arbore cu 8 ramuri (cf. *supra,* mitul celor 8 triburi imigrate). Pare semnificativă în anume direcţie (cel puţin spre a demonstra că numele şi poziţia geografică a **A.** nu este, cum s-a susţinut, o fabulaţie alegorică, fără izvoare, a lui Platon) o categorie de coincidenţe ale unor rădăcini lingvistice. Numele grec al **A.,** Ἀτλαντίς, are o rădăcină rarisimă în lb. greacă: ἀτλ- şi prezentă în aria simbolică similară (Ἄτλας numele Titanului; ἄτλατος, ἄτλητος – irezistibil, copleşitor); dar aceeaşi rădăcină se regăseşte în aria centramericană nahuatlă (toltec *atl* – apă), intrând în componenţa multor nume din *panteonul nahuatl, însă uneori ca postpozitiv (de pildă *Quetzalcóatl); deopotrivă interesant este numele zeului toltec al apelor: **Atlaua.* Se poate adăuga şi coincidenţa, nu mai puţin enigmatică, a rădăcinii cuvântului *zeu:* grec, θεός (deşi cu θ – theos, nu cu τ), nahuatl *teotl.* Sub raport epic, mitul scufundării teritoriului e prezent într-o variantă stranie dintr-un basm mitologic persistent în Yucatan (citat de arheologul Miloslav Stingl): un bătrân sărac e găzduit într-o noapte de stăpânul („adevăratul bărbat") unui oraş yucatanez, şi, la plecare, îi dăruieşte gazdei o piatră de jasp; lacom şi suspicios, „adevăratul bărbat" pune să fie ucis bătrânul şi îi desface traista în care se găseşte doar o piatră obişnuită, aşa că o aruncă în mare; dar marea începe să se umfle şi îneacă oraşul. Unii au încercat să identifice **A.** cu altă ţară din **mitologia greacă:* Hyperborea (→ *hyperborei),* alţii au socotit că mitul platonic nu ar fi decât un simbol politic născocit de filosof (această interpretare fiind însă naivă şi în afara *mitologiei comparate). Există însă şi date moderne oceanografice şi geologice care par să confirme atât datarea platoniciană a catastrofei, cât şi existenţa protoistorică a continentului în Oceanul Atlantic. Atlantologia ştiinţifică, respinsă de unii savanţi (J. Thomson, R. Hennig, I.V. Knorozov, F. Shepard), privită pozitiv, dar cu prudenţă, de alţii (Henri Lhote) sau constituind obiect de cercetare cu perspectivele pozitive posibile pentru ceilalţi (V.A. Obrucev, René Malaise, N.F. Jirov), se sprijină în primul rând pe mitul platonician, dar şi pe datele geologiei şi ale altor ştiinţe aferente. De obicei catastrofa mitică este omologată cu cele două etape de la sfârşitul ultimei glaciaţii, în care ar fi putut să se scufunde **A.** sub acţiunea unor evenimente tectonice şi vulcanice, după N.F. Jirov, între anii 13 000–10 000 î.e.n. şi 9000–8 000 î.e.n. (date care coincid în bună parte cu cronologia mitică, stabilită de Platon). Alte mituri adiacente, din surse mai mult sau mai puţin obscure, susţin mitul de bază. Astfel, alchimistul islandez Arne Sakknussem (sec. XVI), considerând Islanda o rămăşiţă a Hyperboreei, pretindea că, urmând unele tradiţii locale, ar fi regăsit o grotă sau un

crater vulcanic prin care putea pătrunde în niște peșteri sau coridoare subterane ce ar mai păstra vestigii atlante. Restabilirea din fragmente a mitului inițial și confruntarea lui cu datele atlantologiei științifice duc totuși la ipoteza unui mit memorial, cu nucleu protoistoric.

§ N. F. Jirov, *Atlantida. Probleme fundamentale ale atlantologiei*, trad. rom. Irina Andreescu, prefață dr. doc. Radu Vulpe, Edit. Științifică, București, 1967; H. S. Bellamy, *The Atlantis Myth*, London, 1948; I. Donnelly, E. Sykes, *Atlantis, the Antedeluvian World*, London–New York, 1949; L. Spence, *The Problem of Atlantis*, London, 1924; P. La Cour, *L'Atlantide. Origines des civilisations*, Paris, 1950; revista engleză *Atlantis* (apare la Londra, condusă de dr. E. Sykes, sub egida asociației internaționale Atlantis Research Centre)

Atlas (grec. Ἄτλας) Unul din principalii *Titani, în **mitologia greacă,* înfrânt și pedepsit de *Zeus să susțină bolta cerească pe umeri. Însoțit cu *Nimfa **Plęione,* devine tatăl celor 7 *Pleiade. Împietrit de *Perseus cu imaginea *Medusei, într-o variantă mitică, **A.** devine stâncă; în altă variantă, mergând să culeagă din *Grădina Hesperidelor merele de aur necesare lui *Herakles (care între timp îl înlocuiește ținând el *Cerul) **A.** vrea să lase sarcina veșnic pe umerii eroului, însă acesta îl amenință că va lăsa stelele să cadă pe Pământ. Un *mit de altă alură afirmă că **A.** a fost un desăvârșit matematician și astronom, care a inventat sfera; probabil că prin vulgarizarea acestui mit s-a putut ajunge la *simbolul anecdotic al unui **A.** care ținea cerul pe umeri, ca pe un sac de cereale. Mai există un mit, după care **A.** era primul fiu atlant al lui *Poseidon și unul dintre cei zece regi primordiali ai *Atlantidei.

Atlaua *(Stăpânul Apelor;* nahuatl *atl* – *apă; *atlatl* – săgeată) Zeu toltec al apelor și al regenerării prin victoria sa asupra forțelor naturii, ca și asupra *morții (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* Într-un imn liturgic de expresie parțial enigmatică, zeul își aruncă îndărăt sandalele, își leapădă coiful, își ține arcul săgețile din țeava de suflat și declară: „Sunt mândru că ele nu se frâng. În veșmânt de preot, iau săgeata în mână. Astfel mă voi înălța ca pasărea quetzal. Puternic este zeul Atlaua." În mitologia popoarelor nahuatle (tolteci, zapoteci, azteci), pasărea *quetzal* e *simbolul regenerării. După interpretările curente, dubla calitate a lui **A.** este patronajul ciclurilor naturii.

Ātman În concepția filosofică a Indiei postvedice, părticică din sufletul universal *(*Brahmān)* existentă în orice om, animal sau plantă; de fapt, „sinele", absolutul subiectiv *(Brahmān* fiind absolutul obiectiv), deci conștiința pură care depășește suferința existențială: „Ātman depășește foamea și setea, suferința, tulburarea minții, bătrânețea și moartea" *(Brihadāranyaka Upaniṣad,* III, *5,* 1). Definiția dată de înțeleptul Yājñavalkya, în discuția inițiatică cu soția sa *Maitreyi: „Într-adevăr, acest Ātman nu piere, el e de o natură nepieritoare. [...] El e de neînțeles, pentru că nu se poate înțelege, e de nesurpat pentru că nu se poate surpa, nu se prinde, pentru că este de nepriponit, nu este legat, nu se clatină, nu îndură răul" *(ibid,* IV, *5,* 15). În clipa morții unui corp, după aceeași *credință **A.** iese din el și intră în alt corp; (cf. aztec **nahual;* de asemenea, maori *taiora,* particula din sufletul divin al zeului *Iho, și *sicun,* emanația distributivă a zeului **Wahan Tanka).*

Atnatu Zeul suprem, autocreat, al tribului kaiti (din Australia Centrală) (→ *mitologii din Oceania),* imaginat ca un *duh ceresc și venerat ca fondator și inspirator al *ritualurilor inițiatice; cel care îi ocrotește pe inițiați. **A.** e în opoziție cu duhul ucigaș *Tuman,* care îi omoară și îi învie pe adolescenți în timpul inițierii, fiind imaginat mergând cu un singur picior, pe celălalt purtându-și-l pe umăr.

Aton Discul solar, divinizat de **mitologia egipteană* ca înfățișare concretă a lui **Ré;* era reprezentat ca un disc roșu cu raze palmate. De la valoarea de nume comun al discului solar, capătă, în Regatul Mijlociu, investitura de ipostază perceptibilă a Zeului-soare. Sub dinastia XVIII din Regatul Nou (în jurul anului 1450 î.e.n.) se constituie *cultul autonom al lui **A.** care devine ulterior, sub Amenophis IV (1372–1354 î.e.n.), zeul suprem, în dauna cultului lui *Ammon-Ré. Amenophis IV *(Amenothes* – Ammon e mulțumit), după reforma sa religioasă (considerată de teologii egipteni *erezie), adoptă alt nume regal: *Akhnaton (Cel asupra căruia Discul* [solar] *revarsă bunăvoință).* Introducerea totală a cultului lui **A.** a fost o încercare de impunere a unei *religii monoteiste; dar atât tradiția politeistă (→ *politeism)* a egiptenilor, cât și numai 17 ani de domnie a faraonului, nu au fost condiții suficiente pentru o universalizare absolută și durabilă a unui *monoteism, fie și în cadrul *cultului solar. Akhnaton și soția sa Nefertiti au construit (în 1370 î.e.n.) orașul Ahet-Aton (Orizontul-lui-Aton), azi Tel el-Amarna, ca să devină centrul religios panegiptean al cultului lui **A.** Acest cult nu a depășit însă, ca atare, durata domniei reformatorului. Unii istorici moderni au presupus o înrudire semantică între *Aton* și **Adon,* deci și **Adonai* (de altfel, un mare imn liturgic al lui Akhnaton pentru **A.** a inspirat unul din psalmii biblici) și chiar **Adonis.* Reforma e posibil să fi avut ecou mai mult în afara Egiptului.

Atotarho; *Tododaho (Cel-a-cărui-casă-mărginește-cărarea, Cel-prins)* Zeitate irokeză (→ *mitologiile triburilor amerindiene),* simbolizând forțele dezlănțuite ale naturii; închipuit ca o făptură monstruoasă, cu trup răsucit în „cele șapte noduri ale răului", cu membre ca labele animalelor, terminate cu gheare, având ochi, urechi, nări, iar părul, în plete, din șerpi, însă toate organele de simț, diforme. În mod curent, **A.** e reprezentat șezând într-un jilț împletit și fumând o pipă lungă.

Se consideră că, inițial, locuia în preajma satului irokez Onondaga, purtându-se tiranic cu sătenii; s-ar putea deduce de aici că a persistat în memoria locală un șef de trib. Doi *profeți, *Hayawata* și *Denanawida,* au purificat mintea lui **A.,** extirpând răutatea și orientând actele zeului spre binefacere. În prezent, irokezii mai păstrează numele de *Atotarho,* mai ales ca denumire a funcției de membru al consiliului Ligii Triburilor Irokeze.

Atreus (grec. Ἀτρεύς) Rege legendar mycenian, strămoșul *Atrizilor* (cărora le-a aparținut și *Agamemnon), a cărui ceartă cu fratele său **Thyestes* devine simbolică în **mitologia greacă,* unde e amplificată - la scara unor consecințe cosmice. Izgonit de tatăl său *Pelops pentru uciderea fratelui vitreg Hrysippos, apoi refugiat la regele Eurystheus din Mycene, căruia îi urmează la tron, după ce află despre adulterul soției sale cu Thyestes, **A.** se răzbună invitându-și fratele la ospăț și hrănindu-l cu carnea copiilor acestuia. Mai târziu se însoară cu Pelopia (fiica incestuoasă a lui Thyestes) și îl înfiază pe Aigisthos, fiul născut din incest; îndemnat de tatăl legitim, acest fiu își ucide tatăl adoptiv, spre a-i oferi lui Thyestes tronul din Mycene. Datorită acestor cauze, *zeii au blestemat întregul neam al atrizilor (→ *blestem).*

Atropos (grec. ἀ – ne: prefix negativ, τρόπος – întoarcere, direcție: *care nu se întoarce)* Una dintre **Moire,* simbolizând încetarea ireversibilă a *vieții; era reprezentată figurativ adesea cu o unealtă de tăiat, exprimând astfel operația de retezare a firului vieții.

Attius Navius *Augur roman legendar de maximă erudiție, fiu de țăran, ajungând, prin excepționala sa capacitate, după ce a învățat de la etrusci toată *disciplina etrusca,* la treapta augurală. Regele Tarquinius cel Bătrân, gelos pe popularitatea și autoritatea augurului, îi întinde o cursă, întrebându-l dacă el, regele, va putea îndeplini ceea ce și-a pus în gând, iar la răspunsul afirmativ al lui **A.N.,** Tarquinius spune că avea de gând să taie cu cuțitul o piatră; augurul îl sfătuiește să încerce; neîncrezător, regele apasă tăișul în piatră, dar se simte batjocorit și umil când constată ușurința cu care piatra a fost despicată de cuțit. Întâmplarea nu este un *mit, ci doar o *legendă propagandistică (din clasa istorică a hagiografiei *miracolelor), aici întărind autoritatea augurilor, deseori clătinată.

Attys Zeu frigian al vegetației și agriculturii, adorat în Asia Mică (preluat în această formă de **mitologia greacă*). **A.** a fost născut de fecioara Nana (care, după ce-l zămislise dintr-o rodie sau o migdală pătrunsă în pântecele ei și conținând organul reproducător al monstrului Agdestis, a rămas *virgo intacta*). Imaginat ca un frumos păstor tânăr, **A.** este forța de fecundație a naturii vii (floră și faună) și *mitul său e specific societății pastoral-agrare meridionale. Iubit de *Kybele, **A.** o iubește pe zeiță și îi aduce jertfă propria sa bărbăție, printr-un act de emasculare (fie ordonat de Kybele, fie de el însuși, ca gest disperat). În Phrygia, când se vestejea vegetația toamna, era plânsă, în cadrul unor *ritualuri, *moartea periodică a lui **A.,** asupra căreia există două variante: uciderea zeului de către un mistreț și schimbarea lui postumă într-un pin; jertfirea de către zeu, pentru Kybele, a organelor virile și moartea sa prin pierderea hemoragică a sângelui. Ambele variante își au tradițiile lor; în prima, arborele simbolic consacrat zeului fiind pinul, în Phrygia, în fiecare an era sacrificat un bărbat prin spânzurarea de pinul sacru; în a doua, J. G. *Frazer făcea legătură între emasculara lui **A.** și faptul că preoții zeițelor asiatice ale fertilității (**Ishtar, Kybele, *Astarte, *Atargatis)* erau de obicei eunuci. Învierea periodică a lui **A.,** ca semnal simbolic al primăverii, era serbată la 25 martie. În *cultul zeului intrau 3 ritualuri succesive obligatorii: *botezul, comuniunea și confirmarea inițiatică. O statuie îl reprezintă pe **A.** cu un mănunchi de spice de grâu și cu fructe în mână, pe cap cu o cunună din conuri de pin, rodii și alte fructe, iar din vârful bonetei sale frigiene ies alte spice. (→ *Adonis)*

Attzîs *Demon nefast din mitologia tătară (→ *mitologie mongolă);* el apare în calea drumeților noaptea, prefăcut în căpiță de fân, căruță, copac, flacără, scopul său fiind exterminarea oamenilor. După sec. XIII, probabil a influențat compunerea (sau recompunerea) unor personaje demonice din **mitologia românească,* îndeosebi cele *mutante: **dracul, *Vâjbaba* ș.a.

Atum; *Tem; Tum (Desăvârșitul)* Zeu predinastic (din Heliopolis), creatorul solitar al *zeilor și oamenilor, în **mitologia egipteană,* cel care a stabilit ordinea divină în *cer și pe *pământ și care a luat ființă din nimic, fie prin actul propriei voințe (parteneră fiindu-i mâna sa), fie prin rostirea *cuvântului inițial. După *Textele Piramidelor,* era Zeul-soare autocreat, care apoi, singur pe movila sa de obârșie, creează pe *Shu și pe *Tefnut. În epoca arhaică, era considerat fondatorul *eneadei (pesedjet* – grupul celor nouă) heliopolitane, cu următoarea succesiune genealogică: din **A.** se nasc *Shu* (aerul) și *Tefnut* (umezeala); din această pereche, **Geb* (pământul) și **Nut* (cerul), iar din ei **Osiris*, **Isis, *Seth* și **Nephthys.* Considerat zeul universal, stăpân până la hotarele extreme (Neb-er-djer), era imaginat, fie antropomorfic (un bătrân cu barbă, întruchipând soarele în asfințit), fie zoomorfic (reptilă, ichneumon, taur) și îl reprezenta mesagerul și animalul său consacrat, taurul *Mnevis. Mai târziu a fost asimilat cu **Ré,* în forma onomastică *Ré-Atum.*

Audhumbla *(Cea Lăptoasă)* *Vacă, în **mitologia scandinavă,* ivită din acumularea stropilor reci împroșcați de talazurile genunii

pustii *Ginnunga Gap*; se hrănea lingând țurțurii de gheață sărată din nordul aceleiași genuni, ca să alăpteze, cu cele 4 râuri de lapte ale ugerului ei, pe *gigantul *Ymir. Treptat, din țurțurii linși, a apărut *omul primordial (sau zeul) Bure, părintele lui *Borr și bunicul lui Odhinn. (cf. **Kamadhenu)*

augur (pl. *augures;* lat. *avis* [arh. *auis*] – pasăre, *gurere* – a cerceta, a ispiti) Preot roman, prezicând viitorul după cântecele și zborul păsărilor, după felul găinilor de a ciuguli grăunțele sau după fenomenele cerești; concluziile divinatorii, rezultând din interpretarea acestor manifestări obiective, erau socotite expresia voinței zeilor. Auguratul era de origine etruscă (bazat pe *disciplina etrusca*), iar inventarea științei augurale se atribuia unui personaj legendar, numit *Car.* Principala sarcină a **a.** era *auguratio*: operația de observare a păsărilor; **a.** lua *auspiciile* (sg. *auspicium*), legate negreșit de funcția sa, ele însemnând orice forme divinatorii efectuate în raport cu comportamentul păsărilor, deci orice profeție; de aici, vb. *augurari* – a face profeții după zborul păsărilor, a profeți. Orice loc sau act cu calitatea de *auspicatus* era sacru, demonstrat prin auspicii, deci confirmat și aprobat de zei. Observarea cerului se făcea prin împărțirea lui virtuală în 4 sectoare, punctul de întretăiere al celor două linii fiind deasupra creștetului **a.** (liniile se numeau *decumanus*, de la est la vest, și *cardo*, de la nord la sud; **a.** diviza cerul cu toiagul augural *(lituus)*, privind spre sud, astfel că auspiciile (semnele) prielnice (fulgerul ș.a.) erau cele din stânga; sectorul celest de observare auspicială se numea *templum* (ca și sectorul corespunzător de pământ), iar locul de observație, *auguraculum*; trebuind deci să aibă vizibilitate deplină, **a.** avea dreptul să ceară înlăturarea oricărui obstacol vizual (tăierea unui copac, dărâmarea unei clădiri); acțiunea augurală de luare a auspiciilor determina întreprinderea sau amânarea unor acțiuni importante (chiar pacea, războiul, tratatele); când auspiciile erau rele, **a.** anunța amânarea pe altă zi *(alio die)*. După mărturia lui Cicero, **a.** utilizau niște cărți (un gen de manuale) asupra interpretării fulgerelor *(Fulgurales libri)* și exista funcția preotului *fulgurator,* specializat în *divinația pe baza scăpărării fulgerelor. În Imperiul Roman, **a.** erau constituiți într-un colegiu, întâi de 3, iar din anul 300 î.e.n., de 9 persoane (4 patricieni, 5 plebei). Sub Caesar, colegiul augural se ridică la 16 **a.** Tradiția a păstrat numele unor **a.** celebri, intrați în *legendă, ca **Attius Navius*. Titus Livius citează, ca primi **a.,** pe *Romulus și *Remus care *ad inaugurandum templa capiunt (Ab Urbe condita,*LIV): își fixează **templul* de unde vor urmări, pentru divinație, zborul păsărilor. După tradiție, un *lituus* curb (toiagul augural), de proveniență etruscă, i-a servit lui Romulus la întemeierea Romei. Vergilius a folosit sintagma *Augur Apollo* (Apollo cel oracular), iar la *Ovidius întâlnim expresia *nocturnae imaginis augur,* de unde rezultă că **a.** putea fi și tălmăcitor de vise (sau că tălmăcitorii de vise erau numiți și **a.**). În ciuda autorității acestei instituții, au fost cazuri când tribunii poporului au acuzat pe **a.** că țin flămânzi puii pentru auspicii, întrucât lăcomia puilor indica un semn bun; (de altfel, după mărturia lui Cato, luând auspiciile, **a.** abia își stăpâneau râsul). Arta augurală (la Cicero, *scientia auguratus,* mai târziu numită doar *augurium*), cu timpul ajunge să însemne numai „prevedere" sau „semn prevestitor (*mea auguria rerum futurarum* – „profețiile mele asupra lucrurilor viitoare" – Cicero). Romanii respectau în chip deosebit instituția auguratului: de ex., nici un templu nu se putea clădi fără consultarea **a.,** el numindu-se *Auguratum Templum.* La un moment dat, colegiul augural ajunge să influențeze elaborarea legislației statului, ca și întreprinderile acestuia în politica externă sau internă, căci o acțiune sau o zi putea fi *dies fas* (zi fastă) sau *dies nefas* (zi nefastă), conformă sau nu cu legile divine. Având dreptul tradițional de a atribui chiar funcții în înalta magistratură romană ori de a se opune unei atari propuneri (de ex., pe Caesar l-au proclamat dictator **a.**), colegiul augural (după legea Aelia și legea Fufia, abrogate la mijlocul sec. I î.e.n.) ajunsese să tuteleze până și deciziile Adunării Poporului, întrucât votul acesteia depindea de rezultatul auspiciilor, deci se afla la discreția **a.** Aleși pe viață, **a.** completau colegiul prin cooptare, până în 108 î.e.n., apoi se introduce votul; în epoca imperială, **a.** sunt numiți de senat sau de împărat.

Augustin *(Aurelius Augustinus; Fericitul Augustin* – la ortodocși; *Sfântul Augustin* – la catolici) Teolog creștin (354–430), episcop în Africa de Nord, Părinte și Doctor al Bisericii, filosof neoplatonic, retor, adversar al *teologiei păgâne și al *maniheismului. **A.** a fost instruit jumătate în spiritul culturii păgâne din mediul său, jumătate în spiritul creștin al mamei sale Monica; la Cartagina, unde și-a trăit adolescența și tinerețea, într-o viață nu lipsită de patimi, însă aglomerată de o solidă învățătură, nu-și dezvăluie încă viitoarea vocație; dar, invitat la Milan, ca profesor de retorică, și influențat acolo de predicile sf. Ambrosius, e supus unei lupte lăuntrice între pasiunile lumești și un interes acut pentru convertirea la *creștinism. Continuându-și viața la Milan și la Roma, atras un moment de maniheism, pe care-l va combate apoi, devine un gânditor sceptic năzuind neîncetat spre ideea de adevăr și spre puritatea vieții. Convertirea va fi asigurată, după propria sa mărturisire, de un eveniment petrecut în grădina sa, când aude un glas care îi spune: „Ia și citește" și, deschizând *Epistola ap. Pavel către Romani,* la versetul despre *ascеză (XIII, 13–14), își simte sufletul calm. „Astfel, cele două voințe ale mele, una veche, alta nouă, una trupească, alta sufletească, se combăteau, și prin

discordia lor mi se destrăma sufletul" *(Confesiuni)*; convertirea, efectuată după îndemnul din viziune: *Tolle, lege!,* duce la *botez, pe care îl oficiază sf. Ambrosius. **A.** își împarte la săraci partea sa din averea părintească și devine pustnic timp de 3 ani după aceea e hirotonisit preot, se ilustrează ca un mare predicator și, mai târziu, e ales episcop. Opera sa, compusă din 93 scrieri, în 232 cărți, e mai cunoscută din 3 lucrări: *Despre cetatea lui Dumnezeu (De civitate Dei),* tipărită cu întârziere, în 1465, circulând însă larg în timpul vieții lui **A.** este o scriere polemică, în care autorul atacă păgânismul, demonstrându-i inconsistența, osândește deopotrivă maniheismul și arată superioritatea creștinismului; *Confesiuni* e o autobiografie de caracterizare a propriei sale doctrine spiritualiste; *Tratat despre Treime,* de fapt o sinteză a doctrinei religioase augustiniene. Baza doctrinei sale rezidă în ideea regentă a *credinței („toate înfăptuirile rațiunii pălesc în fața credinței"); insistând într-un mod aparte asupra ideii de *mântuire a cărei cale a fost deschisă prin suferințele și moartea lui *Isus Christos, **A.** consideră că nu toți oamenii se mântuiesc deopotrivă, întrucât *Dumnezeu, conform unor legi pe care omul nu le poate pătrunde, a predestinat pentru salvare pe unii aleși, lăsând pe alții în voia liberului lor arbitru; (concepția augustiniană, în acest sens, a fost preluată mai târziu de reformatorul Jean *Calvin). **A.** derivase, din concepția asupra luptei între împărăția lui Dumnezeu și împărăția *Satanei, ideea unui stat teocratic (→ *teocrație),* în care *Bisericii i se atribuia un rol de constrângere. Susținător al *ascetismului, **A.** este unul din părinții vieții monastice (→ *monahism),* căreia îi dă și primul regulament monahal cunoscut în Europa Occidentală. Adversar al diferitelor curente, tributare creștinismului (maniheism, pelagianism; → *pelagieni*), ca și al doctrinelor filosofice grecești și romane, **A.** (într-o scrisoare către Dioskoris) se bucura că cenușa vechilor școli filosofice din Hellada se și răcise în epoca sa, ceea ce a devenit un semnal al amplificării interdicțiilor dogmatice medievale ale *religiei creștine; s-a dedus de aici (cum făcuse cu două secole anterior *Celsus, provocând mânia lui *Origenes) că, vânător de *erezii, creștinismul este ostil culturii; era însă criza sa de creștere (care a inclus și doctrina augustiniană), după care această religie urma să-și construiască o nouă cultură, proprie, consolidată în parametrii ei specifici.

Aura Poku Regină mitică și divinitate postumă a tribului baule (→ *mitologiile populațiilor africane),* care ar fi organizat primul stat pe Coasta de Fildeș și ar fi fost strănepoata directă a primilor oameni coborîți de zeul *Anangama din *cer pe pământ. A trăit foarte mult, conducând țara cu ajutorul *fetișului Mlé.

Aurora Zeița zorilor, în **mitologia romană,* preluată de la greci, după *Eos. **A.** avea ca soț pe Tithonus, fiul lui Laomedon, pe care, spre a împlini dorința zeiței, *Iupiter l-a înzestrat cu nemurire.

Autolykos (grec. Αὐτόλυκος; lat. *Autolicus*) Fiul zeului *Hermes, în **mitologia greacă,* hoț de maximă abilitate în arta furtului.

Automatia Zeița norocului, în **mitologia romană,* cea care potrivește, după capriciul ei, împrejurările norocoase. **A.** a fost preluată, cu același nume, din **mitologia greacă,* unde patrona hazardul. Timoleon, generalul eliberator al Syracusei, îi instalase în locuința sa un *altar.

Auxesía Zeița creșterii, în **mitologia greacă.*

Avalokiteçvara *(avalokita-iśvara* – zeul privind în jos; *Domnul care a fost văzut*); *Arya-Balo* Divinitate tibetană budistă, înfățișată uneori cu 11 capete de expresii diferite, dispuse piramidal, alteori cu mai multe perechi de brațe. **A.** e considerată una din ipostazele ființei ajunse la desăvârșirea supremă, **Bodhisattva,* precum și întruparea șefului suprem al hierocrației tibetane, *Dalai-lama.* Forma originară ar fi fost *Avalokitasvara* (Urmăritorul Sunetelor), corespunzând formei chineze **Guan Yin* și tibetanei *Spyanṣras-gzigs* (Ochiul Văzător).

avatar → *avatāra*

avatāra (sanscr. *avatāra* – pogorîre [a zeilor], întrupare divină) Reîncarnare, în concepțiile religioase ale Indiei; fie ipostază a divinității rezultând din împreunarea între un *zeu și o femeie muritoare, fie o etapă din ciclul de rematerializări **saṃsāra*, în scopul acumulării de experiență (în **Upaniṣad*), fie circuitul infinit al existenței ființelor (în *budism). În concepția upanișadică, drumul omului este un drum strămoșesc (*pitriyana*), plecând din fum, străbătând zonele sumbre și poposind pe *Lună, care e refugiul morților, unde ei stau până li se consumă toate meritele, după aceea se întorc pe *Pământ, rematerializându-se succesiv: spațiu, vânt, fum, ceață, nori, ploaie, semințe, până când în această formă finală pătrund într-o existență animală ori umană, renăscând calitativ în raport cu meritele existenței anterioare; iar de la un avatar la altul se acumulează experiența fiecărei vieți și, cum explică străvechiul comentator Shankara, în fiecare apare experiența precedentă *(purvaprajna)*, adică amintirea trecutului, suma reprezentărilor dobândite în experiențele de până atunci și reintrate în acțiune cu ajutorul cunoștințelor și activității din noua *viață (de pildă talentul de a desena). Între doi avatari e starea de *moarte *(preta* – cel adormit, răposat, sau umbra mortului reprezentată ca schelet); mortul se hrănește cu resturile de mâncare primite de la cei vii și locuiește în noroi, urină și fecale; dar starea *preta* e pentru cele mai multe suflete pasageră, încheindu-se cu o nouă naștere *(saṃsāra)*; fac excepție cei foarte păcătoși, rămânând într-o *preta* eternă. După concepția budistă, fiecare ființă e

supusă unui lanț nesfârșit de reîncarnări și nu iese niciodată din circuitul existenței; dar șirul de **a.** poate fi întrerupt când ființa ajunge în **Nirvāṇa*, adică în starea de liniște absolută; budiștii cred că fiecare **a.** următor se stabilește în raport cu faptele bune sau rele săvârșite în viața precedentă; această stabilire se face prin **karma*. *Credința în reîncarnările succesive se regăsește însă și în alte *religii (de pildă, în doctrina *druizilor).

Avernus Lac italic (în Campania), socotit de romani intrarea în *Infern sau chiar lac infernal.

Averruncus (lat. *averruncare* – a îndepărta un rău) Zeu, din **mitologia romană*, care înlătură relele din calea oamenilor.

Avesta (zend *avestah* – lege) Culegere de texte mitologice și religioase persane, atribuită *profetului iranian legendar *Zarathustra. Primele imnuri au fost compuse probabil în Iranul arhaic (cu mult înainte de invazia arabă) și în vechea Midie asiatică, poate în mediul *magilor mezi; părțile mai târzii, alcătuite de discipolii lui Zarathustra, conțin imnuri și *mituri despre *zei. După tradiția *zoroastrismului, întregul codice al scripturilor avestice a fost distrus în timpul campaniei lui Alexandru cel Mare (sec. IV î.e.n.) și abia între sec. III–VII se realizează recodificarea integrală. **A.** veche, din epoca sasanidă (sec. III–VII) se compunea din 21 cărți; cea cunoscută azi e aproape un sfert din cea veche și se compune din: 1) *Yasna* (*rugăciuni, invocații către *geniile *pământului și *aerului, cântate în timpul *sacrificiilor și dispuse în 70 capitole); 2) *Gatha* (cântece – ținând tot de *Yasna*, întregite cu subdiviziunea *Vispered* – care cuprind învățătura lui Zarathustra și se consideră cele mai vechi, întrucât provin din sec. IX–VI î.e.n.); 3) *Vendidad* sau *Videvdath* (legislație contra *demonilor, cu texte despre puritatea *ritualului, precum și o narațiune a istoriei mitice a întemeierii orașelor, divizată în secțiunile *fargard*); 4) *Yasht* (imnuri către vechii zei iranieni: *Mithra, *Anahita, *Apam-napat, *Tistrya, și incantații pentru divinitățile serbate în cursul unui an); pe lângă cele 4 părți de bază, există și subdiviziuni secundare (de ex., *Khorda-Avesta*: rugăciuni către *soare, *lună, către zeul *apei, zeul *focului ș.a.). **A.** este și un sistem de filosofie religioasă construit în cadrul unui dualism extrem, în care tot universul material și spiritual se bifurcă în principiul binelui și principiul răului, primul întruchipat în zeul suprem *Ahura-Mazda, al doilea, în zeul negativ *Angra-Mainyu, unul creator, celălalt distrugător; între aceste două principii în conflict perpetuu, omul e liber să opteze. Dar **A.** fixează o durată limitată luptei între bine și rău, adică istoriei – 12 milenii, distribuite astfel: 1) 3000 ani inițiali, existând în sine, spiritual, când Ahura-Mazda creează lumea; 2) 3000 ani de guvernare exclusivă a lui Ahura-Mazda, când apare și viața; 3) 3000 ani când în guvernarea universului intervine impactul dintre cei doi zei, lumea pendulând între bine și rău; 4) 3000 ani finali, în care Angra-Mainyu își pierde treptat puterea până când, în cadrul unui spectacol escatologic marcat de venirea mântuitorului *Saoshyant, binele triumfă definitiv și Angra-Mainyu e proiectat în abis. Înainte însă de debutul primei epoci din cele 4, pe când *timpul era încă infinit și nemensurabil, cele două principii stăteau despărțite (după ce se născuseră din *Zurvan) de un spațiu haotic imens, coexistând Ahura-Mazda în lumină, Angra-Mainyu în beznă, până în clipa când primul a pornit la crearea universului, actul creator scoțându-l din inerție și pe cel de-al doilea, astfel că antagonismul celor două principii devine brusc activ; din acel moment, timpul încetează a fi infinit, devine limitat și definit, epoca avestică de 12 milenii fiind durata lumii actuale. Tradiția a atașat codicelui avestan și alte scrieri, care nu îi sunt de fapt încorporabile, atât prin diferența de structură, cât și prin orientare: mitul cosmogonic *Bundahishn*, „cartea de învățătură" *Dinkart* și un tip mediopersan de scriere apocaliptică, intitulat *Ayātker-i-zamāspik*.

§ J. Darmesteter, *Le Zend-Avesta*, I–III, Paris, 1892; *The Hymns of Zarathustra, being a translation of the Gathas together with Introduction and Comment by* Y. Duchesne-Guillemin, London, 1952; Zarathustra, *L'Avesta*, con una introduzione storica di Italo Pizzi, Milano, 1914.

Avestița; *Aripa Satanei; Samca* *Demon feminin din **mitologia românească*, *duh rău acționând ca factor al îmbolnăvirii copiilor. După definiția lui I. A. Candrea, „ființă supranaturală care chinuiește mai ales copiii și-i îmbolnăvește greu" și „ființa cea mai primejdioasă din toate duhurile rele". Reprezentată cu plete până la călcâie, cu unghii în formă de secere, cu ochi de jăratec și cu expectorație ignică, **A.** este o *mutantă: muiere, pisică, găină, capră, câine, muscă, dar și bob de mei. Are și numeroase nume secundare: *Iuza, Avaruza, Dezana, Năfruța, Cadachia, Necorânda*.

Avseni (*Авсень, Баусень, Овсень, Таусень, Усень*) Zeu (sau semizeu) în **mitologia slavă* răsăriteană, ocrotind *caii. Reprezentat uneori antropomorfic; **A.** era legat cultual, îndeosebi de începutul ciclic al primăverii, sărbătorit ca An Nou în *calendarul arhaic slav. Prezența sa era semnalată atât în relație cu debutul noului ciclu solar, cât și cu fertilitatea agrară. (cf. **Uṣás*)

Awd Dzúary *(Șapte Zei)* Divinitate sintetică alană, de primă importanță, moștenită și de oseții din Caucazul de Nord (→ *mitologii caucaziene*), la care **A. Dz.** a devenit o divinitate colectivă sau modulară, divizibilă în zei cu atribute specializate: **Alardy* – stăpânul vârsatului de vânt, **Tutyr* – păstorul *lupilor, *Uastyrgì, Uatsilla* etc., cărora mitologia osetă le-a adăugat și propriul *panteon local. Sediul lui **A. Dz.** este *cerul, însă marea divinitate apare în anumite împrejurări și pe

*pământ, luându-şi înfăţişarea unei mari păsări cu enorme aripi care răspândesc lumină. Voinţa lui **A. Dz.** dirijează recolta de cereale, înmulţirea vitelor, precum şi bolile sau vindecarea de ele la oameni şi animale.

Awonawilona *(Atoatefăcătorul, Atotcuprinzătorul)* Zeul suprem creator al universului în mitologia tributului zuñi (→ *mitologiile triburilor amerindiene*), *teofania căruia este concretizarea creaţiei, prin autodevenire solară. Actul său e din cele mai interesante viziuni cosmogonice amerindiene: singur la început în vidul cosmic, **A.** „s-a plămădit pe sine înlăuntrul fiinţei sale şi şi-a azvârlit gândul în întinderile nemărginite", împrăştiindu-şi forţa în univers, sub formă de aburi fecundatori; deci zeul este „ceaţa creşterii", adică substanţa care face totul să crească, şi pe care mintea sa o preface în „noaptea de odinioară", iar crearea detaliilor lumii (soarele, pământul, cerul, forma germenilor de oameni şi de alte făpturi, zăcând până atunci în cele 4 peşteri sau utere ale universului) e văzută ca o ieşire în lunga zi de lumină şi de viaţă pe pământul de azi, după un îndelungat răstimp de evoluţie.

Axomamā Divinitate feminină a cartofului, în *demonologia agrară incasă (→ *mitologiile civilizaţiilor precolumbiene*).

Aye Shaluga Zeiţă a triburilor yoruba (→ *mitologiile populaţiilor africane*), ocrotind trocul şi comerţul şi fiind în general divinitatea protectoare a belşugului şi avuţiei.

Ayîsîth Zeiţă iacută (→ *mitologiile triburilor polare*), ocrotitoare a naşterilor.

Ayodhyā (sanscr, *ayodhyā* – impenetrabil, inexpugnabil) Oraş arhaic, aproape fabulos, din India (pomenit în **Mahābhārata* şi *Rāmāyaṇa*), considerat capitală a regilor dinastiei solare din neamul lui *Raghú şi unul din cele 7 oraşe sfinte indiene (pe locul oraşului de azi Audh); *Rămá era fiul regelui Daçartha din **A.** Numită şi *Sāketa,* **A.** e situată de tradiţie pe malul fluviului Sarayu.

Aytar Zeu abhaz (→ *mitologii caucaziene*) cu 7 feţe sau ipostaze, ocrotitor al fertilităţii pământului şi al animalelor domestice. Componenţii săi sunt de ambe sexe: *Giabran* (Maica-părintelui-caprelor) – strămoaşa arhetipală a *caprelor sălbatice şi protectoarea vitelor mici, pe care credincioşii o invocau la începutul *ritualului de primăvară oficiat în onoarea lui **A.**; *Jwabran* (Maica-părintelui-vacilor) – strămoaşa arhetipală a vacilor, ocrotitoarea vitelor mari; *Acïshashana* – zeiţa *cailor; *Alïshkentïr* – zeul câinilor, posesor al unei imense forţe fizice şi al unei neobişnuite dibăcii, capabil să apară instantaneu oriunde, spre a nimici câinii ori a-i îmbolnăvi, putând să trimită totodată oamenilor, ca răspuns la *rugăciunile lor, un câine credincios; *Anapa-naga* (Maica-dătătoare-de-mei) – divinitate a recoltei (zeu sau zeiţă sau divinitate androgină); *Amra* – divinitate personificând *Soarele; *Amza* – divinitate personificând *Luna. Se păstrează textul unui tip de rugăciune arhaică: „O, Aytar, înşeptit Aytar, căruia îţi sunt supuse şapte puteri divine, alcătuitoare ale puterilor tale!". Timp îndelungat, **A.** a fost mai ales zeul ciobanilor; aceştia jurau pe numele lui şi îi sacrificau *ţapi şi berbeci (→ *sacrificiu*).

Ayu-Toyon; *Aar-Toyon; Yurung* Zeu iacut principal *(→ mitologiile triburilor polare),* creator al lumii şi al *strămoşului tribal *Er-Sokotoh-Elley*; indentificat cu *Soarele, devine cu vremea un **deus otiosus,* până când, în sec. XVIII, sub influenţa *creştinismului (exercitată de misionarii ortodocşi ruşi) e confundat cu *Dumnezeu (Tatăl).

Azazel (*Puternicul lui Dumnezeu*) Divinitate demonică din Palestina (→ *mitologie biblică*), la origine probabil zeu al deşertului; e prezent în **Biblia* canonică şi în unele apocrife *(*Cartea lui Enoh)*, fie ca *înger damnat, fie ca efect impersonal al propriei sale lucrări primejdioase. 1) Ca *demon al deşertului, sau divinitate negativă, rivală a lui *Yahweh: „Aaron să arunce sorţi pentru cei doi ţapi: un sorţ pentru Yahweh şi un sorţ pentru Azazel", pe celălalt – **ţapul ispăşitor,* trimiţându-l „lui Azazel în pustie". În acest context, este vorba de *ritualul de ispăşire *Yôm-kippur* (V. T., *Leviticul,* XVI, 8–10). 2) Ca **geniu luciferic* şi purtător al mesianismului: „Şi Azazel i-a învăţat pe oameni să făurească săbiile şi spadele, scutul şi platoşa. şi le-a arătat metalele şi meşteşugul lucrării lor, şi brăţările, şi podoabele, şi meşteşugul de a sulemeni ochii jur împrejur cu antimoniu, şi de a înfrumuseţa pleoapele, şi nestematele cele mai frumoase şi mai de preţ, şi toate culorile vopselelor, şi prefacerea lumii". După canonul divin, **A.** e învinuit că „a dezvăluit tainele veşnice care se săvârşesc în ceruri" *(Cartea lui Enoh,* apocriful etiopian, VIII; IX). 3) Ca rezultat fizic al operei sale: confundat prin suprapunere de *mituri cu lucrarea sa, **A.** (deci rezultatul operei lui) urmează să fie incatenat, deşi mai curând paralizat, neutralizat; Yahweh îi ordonă îngerului *Rafael: „Aruncă-l în întuneric şi deschide deşertul care este în Dudael şi aruncă-l acolo. Aruncă peste el bolovani colţuroşi şi ascuţiţi, acopere-l cu beznă şi să rămână acolo veşnic; acopere-i tot aşa şi faţa", după aceea, impune măsuri profilactice aproape cu caracter ecologic: „tămăduieşte pământul pe care îngerii l-au stricat; şi să vestesti vindecarea pământului până când ei îşi vor tămădui plaga, pentru ca toţi fiii oamenilor să nu se prăpădească din pricina fiecărei taine pe care veghetorii le-au arătat-o şi au dezvăluit-o fiilor lor. Tot pământul s-a stricat prin ştiinţa lucrării lui Azazel"(*ibid.*, X). **A.,** mai mult decât rezultatul unui *sincretism, este o figură mitologică foarte complicată, o mixtură de *mituri cu origini şi din zone şi epoci cu totul diferite. Ca rival al lui Yahweh, **A.** e comparabil cu *Diavolul şi *Lucifer, îngerul răzvrătit; **A.** din *Geneză* ar

putea fi identificat şi cu Diavolul care îl ispiteşte pe *Isus Christos în pustie (cf. *N. T., Evanghelia lui Matei,* IV, 1–11; *Luca,* IV, 1–13); cel din *Cartea lui Enoh* a fost identificat uneori, în *Talmud, fie cu *Satan, fie cu Samayel; ca instructor al omenirii – cu toată categoria de zei mesianici şi *eroi civilizatori, de tipul lui *Prometheus şi al lui *Quetzalcòatl, dar şi cu *Şarpele, ispititor al *Evei, încolăcit în *Pomul Cunoştinţei; iar lucrarea sa primejdioasă, care trebuie ascunsă cu vigilenţa cu care se ascund azi deşeurile radioactive, săvârşită printre alte lucrări ale grupului de îngeri de sub comanda lui *Semyaza, pare a fi din clasa evenimentelor catastrofale de tipul *Sodomei. Sensul general al personalităţii mitice a lui **A.** este răzvrătirea faţă de divinitatea majoră şi, implicit, fraternizarea cu oamenii, deci un sens prometeic.

Aziz (grec. *Azizos*) Zeu de origine arabă, adorat în Palmyra ca „zeul bun şi milos", considerat supraveghetorul şi paznicul caravanelor, al turmelor scoase la păşunat şi al unităţilor militare. Reprezentat în chip de copilandru, purtător de torţă, era identificat de greci cu *Phosphoros* şi de romani cu **Lucifer* (Luceafărul de dimineaţă) şi socotit prevestitorul *Soarelui şi patronul luminii matinale. **A.** este asociat *cultului solar din Edesa; de asemenea, după monumentele epigrafice, venerat frecvent în Dacia Romană, unde era numit şi *Deus Bonus Puer* (cf., de ex. inscripţia dedicatorie din Apulum: *Deo Bono Puero Phosphoro*) sau cea de la temelia unui *templu din Potaissa: *Deo Azizo Bono P[uero conserva]tori pro salute.* Uneori, în lumea romană, era clasificat printre zeii armatei (*dii militares*).

B

Ba (pl. *Bau*) În concepția religioasă din Egiptul faraonic (→ *mitologie egipteană),* forța vitală omenească, nepieritoare după moartea trupului. În epocile timpurii, se pare că avusese semnificația de energie (spirituală?), indestructibilă și postum, dar de fapt o energie sufletească pe care o puteau avea numai *Zeii și faraonii (în Regatul Vechi; cf. *Textele Piramidelor*), deci nu sufletul propriu-zis, cum interpretase scriitorul hellenistic Horapollonios, în tratatul său despre hieroglife (scris în coptă, în sec. IV). Se considera că **B.** este o entitate independentă de corp, putându-se despărți de acesta la dorință și capabilă de a ieși ziua din sarcofag sau mausoleu, mai mult, păstrându-și chiar după moartea trupească întreaga existență fiziologică, împreună cu nevoia de hrană, băutură etc. **B.** era simbolizată de o pasăre semiantropomorfă, cu cap sau chiar și cu brațe de om; când aparținea zeilor, **B.** era întruchipată de animale cvasiantropomorfizate: crocodilul pentru *Sobek, berbecul pentru *Osiris. Într-o epocă târzie, aveau câte o **B.** chiar și unele orașe, nu însă cu funcția de *genius publicus* (→ *genii*) din **mitologia romană. Ba* și **Akh* erau considerate de egipteni elemente completive din spiritualitatea etern omenească, pe lângă elementul principal **Ka.*

Baal (semit. *baal* – domn, stăpân) Zeu de origine mesopotamică (→ *mitologii din Mesopotamia*) foarte răspândit în antichitatea semită. Numele i se reia de la un popor la altul, cu diferite epitete (deși la cele mai multe popoare semitice *zeii nu au nume cu valoare onomastică; nenumit, zeul se recunoaște prin calitatea sau atributele lui): *Aliyn Baal* – Preaputernicul Stăpân; *Baal Zebul* – Stăpânul Prinț (Ugarit); *Baal* – Bărbatul (Fenicia); *Baal Hamman* – Domnul Cerului (Cartagina); *Baal Sapon* – Domnul muntelui Sapon (piscul de contact între *cer și *pământ) sau Stăpânul Nordului; *Baal Pheor* – zeul regent al moabiților; *Baal Berith* – adorat de evreii idolatri, ca păstrător al *jurămintelor; *Baal Zebub* – devenit *demon (→ *Belzebuth*) ca și toți zeii străini, socotiți demoni, sau în genere idolii, numiți în Palestina cu pluralul generic *baalim.* În Ugarit, imediat după perechea supremă *El și *Athirat, **B.** e zeul tânăr, activ, biruitor, care pune ordine în elementele cosmice și asigură viața oamenilor; e și zeu al furtunii, ploii, trăsnetului și războiului, adorarea sa fiind inseparabilă de cultul agrar, esențial în existența ugaritilor. **B.** este zeul care fecundează vegetația și cirezile, personificând și renașterea anuală a naturii, de unde dușmănia permanentă cu *Mot, care personifică pământul adormit, ca și alegoria coborîrii lui **B.** în gura monstruoasă a lui Mot: ploaia pătrunzând în glie; în acest sens, **B.** apără pământul de secetă; când Mot îl înghite, **B.** e căutat și regăsit în măruntaiele monstrului de zeița *Anat (cf. *Isis căutând pe *Osiris); inamic al lui *Yam, **B.** apără țărmurile de invazii străine și protejează navigația corăbierilor. În peregrinările și bătăliile lui e secondat adesea de zeița Anat, datorită căreia își recapătă tronul; când dispare temporar în pântecul lui Mot, se încearcă înlocuirea lui cu micul zeu intrigant *Athtar, sprijinit de marea zeiță Athirat, până când **B.** revine pe tronul său de pe muntele Sapon. Ugaritii îl venerau complex, îndeosebi ca zeu al forței vitale, poate tocmai de aceea impulsiv și mânios; totodată, zeița-mamă Athirat, care era gata să sprijine uzurparea tronului lui **B.**, îi face adesea daruri în schimbul unor servicii sau favoruri neclare, tânărul zeu nefiind fiul soțului ei El, ci al zeului *Dagon; de aici, deducția că **B.** era în Ugarit zeu de împrumut. În activitatea sa îl ajutau 2 mesageri simbolici: *Gapan,* personificând viața de vie, și *Ugar* – lanurile de grâne. O stelă îl înfățișează în poziție de luptă cu coif ascuțit bicorn, cu mâna dreaptă învârtind o măciucă, în stânga ținând o lance în formă de fulger. Începutul anotimpului ploilor era serbat triumfal, în onoarea lui **B.**, în mai multe regiuni, iar în perioada respectivă se practicau orgii simbolice în cadrul prostituției sacre. Dar unele texte ugarite îl identifică, sub numele *Haddu,* cu zeul siriac *Haddad-Rimmon. În Fenicia (→ *mitologie feniciană*), într-o epocă mai veche, *baalim* reprezenta o clasă de mici zei solari, al căror *cult se celebra pe locuri înalte. Mai târziu, **B.** devine fiul lui *Bel și zeu al ținuturilor infernale, suveran al izvoarelor, cascadelor, mărilor și puhoaielor de apă. **Biblia,* transcriindu-l mai ales *Baal Zebub* (dar confundându-l și cu Bel), îl consideră cel mai periculos adversar al lui *Yahweh și, firește, demon. Figurase și în Babilon, însă doar ca unul din cele 50 de nume ale lui *Marduk. Cultul lui **B.** a pătruns, parțial, și în Egipt, prin intermediul invadatorilor hicsoși, zeul de import fiind apoi identificat cu zeul malefic local * *Seth.* Religia romană l-a acceptat ca zeu celest și atmosferic,

însă l-a contopit cu *Iupiter (numit *Iupiter Dolichenus;* → *Dolichenus*).

§ A.S. Kapelrud. *Baal in the Ras Shamra Texte,* Copenhaga, 1952

Baalat; *Baalat Gebal* (*Baalat din Byblos*) Zeița *pământului matern în *mitologia feniciană,* venerată la Byblos ca patroană a regilor și stăpână a cetății. **B.** personifică fecunditatea *htonică, dar e considerată și născătoarea tuturor *zeilor (o *Magna Mater Deorum*), de asemenea, zeiță antropogonică (→ *antropogonie*) și creatoarea tuturor plantelor lumii.

Baalbek (etim. semită incertă: *Ba'al-bec'a – Domnul Câmpiei* sau, mai frecvent, *Poarta Zeului*) Monument protoistoric din munții Antiliban, numit convențional *Terasa din Baalbek,* peste care ulterior, în antichitatea hellenistică, s-a clădit un *templu solar. Terasa propriu-zisă, din blocuri de piatră, tăiate, fasonate și deplasate în condiții enigmatice (inexplicabile față de raportul între greutatea fiecăruia, ajungând uneori până la 2 000 t, și mijloacele tehnice primitive), alimentează azi mitul paleoastronautic (→ *paleoastronautică*), adepții căruia afirmă fie că terasa ar fi fost o rampă de lansare a unei paleoastronave, fie depozitul unui mesaj de viitor lăsat de o civilizație terestră sau extraterestră de odinioară; alții pretind că terasa ar fi vestigiul marii construcții mitice numite *Turnul Babel* (*Babel). Dar pietrele înseși (adesea cu dimensiunile 19 × 4 × 3 m) – blocuri paralelipipedice așezate în infrastructură – compun o construcție ciclopică presemită de origine misterioasă. Legăturile cu mitologia sunt cel puțin 2: satul *Baalbek* transportă o sintagmă antică în numele său, însemnând „poarta zeului"; pe de altă parte, în mitul coborîrii grupului de *îngeri damnați conduși de *Semyaza se indică, drept loc de „pogorîre", „piscul Ardis din muntele Hermon" (**Cartea lui Enoh,* apocriful etiopian). Cel mai înalt pisc din Siria (cca 2 700 m), Hermon (ebr. *hermon* – purtător de altar), e socotit de localnicii de azi munte sacru.

§ Michel M. Alouf. *Histoire de Baalbek par un de ses habitants,* Beyrouth, 1928

Baau Divinitate din **mitologia feniciană,* a nopții (după *Sanchoniathon), soția zeului *Kolpia și mama primilor oameni: *Aion și Protogone.

Baba Cloanța Babă monstruoasă în mitofolclorul epic românesc, descrisă uneori (ca în basmul *Toarceți fete c-a murit Baba Cloanța,* col. I. Pop-Reteganul) ca o femeie foarte bătrână, lungă, seacă, gheboasă și cu dinți lungi „ca și colții de greblă". Mai rar, fără a-și contrazice calitatea teratologică, apare și ca personaj sapiențial (cf. basmul *Coman Vânătorul,* col. Petre Ispirescu). În genere considerată vrăjitoare care, cu farmecele ei, încheagă apele, e prezentată rareori (poate doar ca epitet) drept mama unui *zmeu (cf. basmul *Agerul Pământului,* col. Petre Ispirescu).

Baba Dochia Semidivinitate meteorologică din **mitologia românească,* purtătoare a prognozelor populare asupra schimbărilor vremii. După *mitul principal, **B.D.** era o bătrână care a plecat cu oile (sau caprele) la munte, îmbrăcată cu 9 cojoace; vremea a început să se încălzească și, plouând zilnic, **B.D.** și-a lepădat câte un cojoc până când, în ultima zi, un îngheț brusc a degerat-o lăsând-o în chip de stană de piatră pe munte, împreună cu turma. În acest sens, Dimitrie Cantemir descrie o „statuie"de pe Ceahlău, din vârful căruia, numit și azi Dochia, un pisc „ce se ridică foarte mult în înălțime ca un turn, pornește la vale un pârâu cu apă foarte limpede și, rostogolindu-se cu mare vuiet printre stânci, se aruncă în râul Tazlău. Drept la mijlocul lui se vede o statuie străveche, înaltă de cinci coți, închipuind o babă înconjurată, dacă nu mă înșel, de 20 de oi, din sexul căreia curge un izvor nesecat. Este desigur greu de spus dacă natura și-a arătat în acest monument fantezia ei, sau dacă mâna iscusită a unui artist a plăsmuit-o așa. Statuia nu e așezată pe nici o temelie, dar, pe când în rest este una cu stânca, pântecele și dosul le are libere. [...] Este probabil că ea a folosit cultului vreunor idoli păgâni, ai cărui slujitori aveau obiceiul să facă ceva prin mijloace fie naturale, fie magice, prin care să poată stârni uimirea gloatei lesne crezătoare sau credința în divinitate" (*Descriptio Moldaviae,* cap. V). Epoca romantică din literatura sec. XIX inventează un pseudomit al fiicei împăratului Traian, încercând să identifice, în numele popular Dochia (de origine slavă creștină: Evdokia), simbolul Daciei strămoșești (Dakia). În concepția populară curentă, cele 9 zile sunt omologate cu perioada 1–9 martie, cunoscută ca interferență de prag între iarnă și primăvară; de aceea, sunt numite în popor *Zilele Babei* (sau *Babele*), în care Dochia și-ar lepăda, pe rând, cojoacele. Ziua consacrată **B.D.** este 1 martie. Ca semidivinitate meteorologică populară, **B.D.** are un alai de 9 babe (cf. Traian Gherman, *Meteorologie populară,* Blaj, 1928, p. 150). Numele Dochia nu are deci etimonul *Dakia* (fiica lui Decebal, fugărită de Traian care s-ar fi îndrăgostit de ea) dintr-o *legendă literară născocită de Gh. Asachi sau compusă de el prin hipertrofierea interpretării lui D. Cantemir; etimonul real este argumentat logic de Ovidiu Bârlea: „preluat din calendarul bizantin care serbează la 1 martie pe martira Evdochia, în urma interferenței dintre legenda populară străveche și cea creștină" (*Mică enciclopedie a poveștilor românești,* București, 1976, p. 15); dar filiera onomastică a fost slavonă. Istoria **B.D.** este, la obârșie, un mit pastoral.

Baba Hârca În **mitologia românească,* marea vrăjitoare care încheagă apele și coboară stele din cer, deși ea însăși locuiește doar într-o văgăună oarecare. Adesea, basmele o prezintă în ipostază

sapienţială, dând sfaturi utile de strategie unor flăcăi cinstiţi, angajaţi într-o luptă. Este aşadar şi personaj benefic, cu acţiuni selective.

Baba Iagá (rus *Баба Яга* pol. *Jedza*; ceh. *Jezinka – Femeia pădurii;* vechi sîrb. *Jeza – Coşmar)* Babă fabuloasă din **mitologia slavă,* *geniu meschin şi perfid al răului, prezenţă aproape nelipsită în basmele fantastice ruseşti, recognoscibilă după epitetul constant „Baba Iagă, picior de os, călătoreşte în rîşniţă, mânând-o cu târnul"; când şade în casă, îşi ţine capul într-un colţ şi câte un picior în celelalte două. Deşi bătrână, e închipuită cu sâni enormi şi trăind retrasă (ori numai ascunsă) în desişuri silvestre, fie oarbă, fie pierzându-şi vederea periodic din cauza durerilor de ochi; vrăjitoare şi în acelaşi timp figură teratologică, **B.I.,** în epica mitologică a slavilor occidentali, locuieşte în mijlocul pădurii, într-o „cocioabă pe picioare de găină"; e antropofagă, căci coliba ei e împrejmuită de un gard înjghebat din oase omeneşti, cu un craniu înfipt în parul porţii, iar în loc de zăvor, cu un picior descărnat, şi în loc de lacăt, o gură rânjindu-şi dinţii ascuţiţi; răpeşte copii, prăjindu-i în cuptorul din colibă. Ea însăşi, uneori, e descrisă cu înfăţişare parţial scheletică (unul din picioarele ei este numai os). Deplasările ei decurg lesne, în zbor. După V.V. Ivanov şi V.N. Toporov, **B.I.** ar descinde dintr-o zeitate arhaică a fiarelor pădurii şi tărâmului morţilor, dar şi dintr-un tip de preoteasă păgână specializată în iniţierea adolescenţilor. (cf. **Muma-Pădurii*)

Babel (ebr, *bab'el* – poarta zeului); *Turnul Babel* Construcţie ciclopică întreprinsă (după **Biblie*) de fiii lui *Noe ca să ajungă la *cer: „Şi tot pământul avea un singur grai şi aceleaşi cuvinte. Şi s-a întâmplat că, pornind oamenii din răsărit, au găsit un şes în ţinutul Shinear şi s-au sălăşluit în el" (*V.T.., Geneza,* X, 1–2*).* Confecţionându-şi cărămizi, şi-au propus: „Hai să ne clădim o cetate şi un turn al cărui vârf să ajungă până la cer şi să ne facem vestiţi ca să nu mai fim împrăştiaţi pe toată faţa pământului" (*ibid.*, 4). *Yahweh „s-a pogorît să vadă cetatea şi turnul pe care îl zideau fiii oamenilor. Şi a zis Yahweh: – Iată, ei sunt un singur popor şi o singură limbă au cu toţii. Şi acesta e numai începutul lucrărilor, dar nimic nu le va rămânea nefăcut din toate câte îşi vor pune în minte să facă. Haidem să ne pogorîm şi să amestecăm pe loc graiul lor, astfel ca să nu se mai înţeleagă în limbă unii cu alţii! Şi i-a împrăştiat El pe ei de acolo pe toată faţa pământului şi ei au contenit cu ziditul cetăţii. De aceea i s-a pus numele Babel, de vreme ce acolo El a amestecat graiul a tot pământul şi de acolo i-a risipit El pe faţa pământului întreg" (*ibid.*, 5–9). Unii comentatori consideră că la originea mitului ar fi construcţia Babilonului însuşi (asir. *Bab-ili)* sau că modelul biblic trebuie căutat în *templul *E-Saggila (W.A. Bennet, *Genesis*). De altfel, istoricul *Berosos scrie: „Se spune că primii oameni, înfumurându-se de puterea şi măreţia lor, au ajuns să dispreţuiască pe zei şi să se socotească mai presus de aceştia. Ei au zidit un turn înalt în locul unde se află acum Babilonul. Turnul aproape că ajunsese să atingă cerul când, deodată, vânturile veniră în ajutorul zeilor şi surpară zidirea peste ziditorii ei. Ruinelor li se dădu numele Babel. Până atunci oamenii vorbiseră o singură limbă, dar zeii îi siliră să vorbească în graiuri felurite" (citat de Eusebius din Cesareea, în *Pregătirea întru Evanghelie*). Desigur, e riscantă deducţia că mitul ar avea în vedere un anume tip arhitectonic (→ *ziggurat*); afară de Berosos, autor babilonian târziu, izvoarele mitului nu se regăsesc în textele mitografice babiloniene, iar comparaţia cu construcţia templului ceresc E-Saggila e superficială. • Mitul are însă corespondenţe în zone geografice mult mai depărtate şi neinfluenţate de *Biblie:* un mit nahuatl (America Centrală), despre *gigantul antediluvian *Xelhua care clădeşte marea *piramidă de la Cholula spre a lua cerurile cu asalt, dar zeii distrug edificiul şi amestecă limbile constructorilor; mituri cu turnuri dărâmate de zei şi cu amestecarea limbilor sunt în India de nord, în Africa – pe malul lacului Ngami (mit citat de David Livingstone), în Estonia – explicând cauza ancestrală a născocirii de limbi diverse, în Australia – asupra obârşiei diversităţii graiurilor şi, mai ales, din nou în Africa, mitul baule despre turnul construit de albi către cer, cu ajutorul înţelepciunii pierdute a zeului negru *Borebore. O ipoteză mai logică asupra părţii principale a mitului (turnul), probabil totuşi o tradiţie memorială, ar putea viza mai curând simbolismul unui observator astronomic, aşa cum au fost în Babilon, în India antică, în America precolumbiană. Iar mitul amestecului graiurilor şi al dispersării omenirii, ambele privite ca *blestem şi represalii divine (cf. izgonirea din *Eden a lui *Adam şi a *Evei) se prea poate să se explice printr-un nucleu mitic al semiţilor de nord raportat la nişte evenimente mai vechi, localizate ulterior la Babilon. Interpretat încă de istorici alexandrini şi arabi, mitul ar fi încorporat, după unii, amintirea unui turn surpat de nişte vânturi puternice care, tot ele, ar fi dispersat populaţia din şesul numit mai târziu Babil; dar interpretarea e convenţională şi naivă. Mai plauzibilă ar fi ipoteza memoriei dificultăţilor întâmpinate de primii migranţi întâlnindu-se cu semeni ai lor cu care nu se puteau înţelege: erau primele surprize ale diferenţelor lingvistice primitive.

Bacchus (grec. Βάκχος); Iacchus Zeu de importanţă secundară al vinului, viţei de vie şi beţiei, în **mitologia romană,* formă sărăcită a zeului grec **Dionysos.* Mai era numit: *Bimater* (Din-două-mame, întrucât *Semele l-a purtat în pântece, apoi *Iupiter în coapsă) şi *Nyctelius* (Nocturnul, deoarece *Orgiile* sau *Nycteliile* în cinstea lui se celebrau noaptea). Imaginea lui

cultuală era însoțită de preotesele baccante (*bacchantes*) la *sărbătorile nocturne *Bacchanalia* (Cicero: *nocturnae bacchationes*), desfășurate toamna, la culesul viilor; baccantele – îmbrăcate în piei de cerb, purtând torțe aprinse și agitând un *thyrsus* – în timpul orgiilor scoteau strigătul *evohe* fiind poreclite *evantes* (cele care răcnesc); constituite în alai ritual, aceste tinere preotese (lat. *bacchae*) mergeau cuprinse de un delir orgiastic. Bacchanalele au fost interzise de Senat în 186 î.e.n. Mitul este de origine thebană, apoi răspândit în Attica, însă în lumea hellenică a fost mai cunoscut ca mit al lui *Dionysos*. În varianta greacă, *Bakhos,* născut la Theba, a fost crescut de *Nimfe pe muntele Nysa (India); la maturitate, a cutreierat lumea până a poposit în Paphlagonia, unde și-a celebrat întâia oară *misterele. Bacchanalele grecești erau serbări bienale de pe muntele Kithairon (de lângă Theba), iar baccantele cutreierau muntele în preajma *templului golit, desigur în piei de cerb înfășurate peste trupul gol, ținând torțe și agitând *tirsul* (grec. θυρσος) – lance înfășurată în viță și cu un con de pin în vârf; strigătul însoțitor era: Εὐοι Βακχη (Evohé Bacchus). Ritualul orgiastic era un act religios în sprijinul succesiunii anotimpurilor, înaintea lui, baccantele postind și rămânând caste; delirul sacru era, după Plutarh, „beție fără vin".

Bachue Mama comună a neamului omenesc, în mitologia tribului andin chibcha (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*). Într-o zi, **B.** a ieșit dintr-un eleșteu, având în brațe un copil de 3 ani; când băiatul a ajuns adult, ea s-a măritat cu el și a născut numeroși copii (câte 4 și câte 6 odată), care au întemeiat omenirea; după ce **B.** și fiul-soț au îmbătrânit, s-au scufundat în eleșteul de obârșie și s-au făcut șerpi. Mitologia aceluiași trib are însă și o variantă a *antropogoniei artizane, prin lucrarea zeului *Chiminigagua.

Badniak (rus. *Бадняк*; bulg. *Бъдник*). În *ritualurile populare ale *sărbătorilor de iarnă, personaj întruchipând „lemnul de Crăciun" – o buturugă, un ciot, chiar o creangă uscată ce se arde în noaptea de **Koleada*, ca *simbol al tinereții și al Anului Nou (→ *mitologie slavă).*

Bagadjimbiri Pereche de gemeni primordiali în mitologia tribului australian karadjeri *(→ mitologii din Oceania).* ieșiți din pământ ca doi câini dingo, dar crescând ca un fel de oameni gigantici și dând nume soarelui, lunii, animalelor și plantelor. Mitul australian are ciudate corespondențe cu situații mitice din **Biblie* și din **Popol Vuh*. Acțiunea gemenilor **B.** nu e cosmogonică sau antropogonică: ei fac însă ordine în lumea care apare treptat, obiectiv, odată cu ei sau pentru ei. Până la ivirea lor nu existase nimic (plante, animale, oameni); ieșirea lor la suprafața pământului s-a produs înaintea zorilor zilei întâia a lumii: (cf. așteptarea înfrigurată a zorilor de dinaintea creației, în miturile yucataneze maya relatate de *Popol Vuh*); câteva clipe după aceea, gemenii aud ciripitul micii păsărele *duru* (care cântă în zori), iar când se face ziuă, ei zăresc plantele și animalele, cărora le dau îndată nume (cf. operația similară a lui *Adam, relatată în *Biblie;V.T., Geneza,* II, 19–20); și numai după ce au fost numite, plantele și animalele au început să existe real; într-o călătorie spre nord, văzând Steaua și Luna, le-au numit, iar apoi au întâlnit oameni asexuați: confecționându-le organe genitale, i-au organizat în clanuri; apoi inventează pentru oameni *vânătoarea, gătitul alimentelor, primele unelte, întemeiază obiceiuri sociale și datinile și instituie ceremoniile de inițiere. Încheindu-și misiunea, ambii **B.** sunt uciși cu o lance de un om, Ngariman. O variantă le atribuie celor doi și o mamă, *Dilga* (deși, ieșind din pământ, nu rezultă că ar fi fost născuți anterior), care după ce adulmecă mirosul de cadavre, lasă să-i curgă laptele din sâni, acest torent vital înviindu-i pe gemenii uciși și înecându-l pe ucigaș. După resurecție, **B.** se înalță la cer devenind nebuloasa numită astronomic Norii lui Magellan.

Bagbarthu *Warubani* Zeiță din Urartu (Armenia antică), soția celestă a zeului *Khaldi.

Baiame (în lb. trib. australian wiradjuri *baia* – a face) Zeu totemic *(→ totem)* și probabil unic al triburilor wiradjuri, kamilaroi și euahlayi din bazinul fluviului Darling (Australia de sud-vest), care și-l reprezintă diferit: ca un bătrân gigantic, adormit de veacuri cu capul pe braț și cu trupul adânc afundat în nisip, după ce a creat lumea, ca **deus otiosus;* ca un bărbat cu picioare de cazuar; dar mai ales ca un unic stăpân al lumii, autocreat și creator al universului din nimic, apoi supraveghetor activ al acestuia (→ *mitologii din Oceania).* În această imagine, **B.** locuiește în cerul sacru *(Bullimah),* în preajma Fluviului Ceresc (Calea Lactee), unde găzduiește *spiritele defuncților fără păcate; șade neîncetat pe un tron de cristal și are o ubicuitate senzorială, cu care controlează existența lumii; dispunând de puteri magice nelimitate, pedepsește violarea oricărui *tabú. Tunetul este vocea lui; *Soarele și *Luna – ochii săi – sunt crainicii de legătură cu *pământul. Are și un alt gen de mesager, locuind în cel mai înalt pisc montan și ascultând *rugăciunile oamenilor ca să le transmită lui **B.,** apoi aducând pe pământ răspunsul zeului. O rugăciune funebră în stil de invocație, semnalată întâia oară în 1840 de un etnograf, e citată de Wilhelm Schmidt (*Ursprung der Gottesidee,* III, Münster, 1931, p. 846–847): „Bayame, îngăduie să intre spiritul lui Irin în Bullimah. Salvează-l, te rugăm, din locul celor răi. Lasă-l să intre în Bullimah, ca să hoinărească acolo după dorință. Căci Irin a fost mare pe pământ și totdeauna credincios legilor tale. Ascultă strigătul nostru, o Bayame, și lasă-l

pe Irin să intre în ţara frumuseţii, a bogăţiei, a odihnei. Căci Irin a fost credincios pe pământ, credincios legilor pe care le-ai lăsat tu." În unele zone, zeul purtător de fulger *_Daramulun_ e socotit un fiu sau un alter-ego al lui **B.**, care, în această variantă, e producătorul fulgerelor.

Bak Divinitate a avarilor din Caucaz (laxi: _Barg,_ lezghini: _Rag:_ → _mitologii caucaziene_), personificând *soarele ca tânăr frumos care iradiază o lumină orbitoare şi iese zilnic din mare, salvat şi ridicat la cer de zeul suprem _Betched_, fiindcă în fiecare seară e înghiţit de monstrul marin Kurtma.

Balam-Acab _(Jaguarul-Noapte)_ *Om primordial, al 2-lea din grupul mitic yucatanez quiché (→ _mitologiile civilizaţiilor precolumbiene);_ soţia sa este *Chomiha.

Balam-Quitzé _(Jaguarul-Quiché)_ Primul dintre *oamenii primordiali ai mitologiei quiché (ramura maya, din Yucatan), care, cu soţia sa *Caha-Paluna şi împreună cu celelalte 3 perechi primordiale (*Balam-Acab şi *Chomiha, *Mahucutah şi *Tzununiha, *Yqui-Balam şi *Caquixaha), au întemeiat (după mitul din *_Popol Vuh)_ atât neamul quiché, cât şi întreaga omenire (→ _mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)._ După tradiţie, ei ar fi organizat primul *panteon toltec; i-au învăţat pe oameni să se slujească de *foc, pe care îl obţinuseră de la zeul _Tohuil_ ce l-a produs sfredelindu-şi una din sandale. Încheindu-şi misiunea pe pământ şi lăsând suficienţi urmaşi, **B.-Q.** şi ceilalţi 3 bărbaţi primordiali şi-au luat rămas bun de la fiii lor, au cântat cântecul de despărţire _Camacu,_ apoi şi-au motivat plecarea definitivă în discursul lui **B.-Q.**: „Noi ne întoarcem la neamul nostru, Domnul Cerbilor se şi află acum pe locul său, el se zăreşte acolo în cer. Noi ne începem întoarcerea, noi ne-am împlinit menirea, zilele noastre se sfârşesc! Şi atunci Balam-Quitzé a lăsat simbolul fiinţei sale: – Iată amintirea despre mine pe care o las aici pentru voi. Aceasta va fi tăria voastră [...] Şi el le-a lăsat drept simbol al fiinţei sale _Pizom-Gagal_ [forţa înfăşurată], cum a fost ea numită. Nu se putea desluşi ce anume înfăţişează, căci era în întregime înfăşurată. Iată, astfel ei şi-au luat rămas bun şi apoi s-au făcut nevăzuţi numaidecât acolo, în piscul muntelui Hacavitz. Ei nu au fost înmormântaţi de nevestele lor sau copiii lor, căci nu s-a băgat de seamă când s-au făcut nevăzuţi" (_Popol Vuh,_ IV, 5). Dar există presupunerea că cei 4 au fost şefi tolteci iniţiali, care au întemeiat primele triburi şi le-au condus din Tollan (sau Şapte-peşteri) spre teritoriul peninsulei Yucatan (aria Guatemalei de azi).

Balarāma Zeu arhaic plugar, în *_mitologia vedică,_ fratele mai mare al lui *Krişnă. **B.** avea 4 epitete esenţiale: _Halāyudha_ (Cel înarmat cu plugul), _Halādhara_ (Purtătorul de plug), _Lāngālin_ (Cel cu plugul), _Sīrin_ (Plugarul). Îi plăcea vinul şi avea o soţie: _Revati._ Mitologia *_hinduismului_ îl consideră un *avatar fie al zeului *Vişnu, fie al şarpelui primordial *Adiçeşa (după un *mit complementar, **B.** murind pe ţărmul mării, din gura lui a ieşit Çeşa). Mai amănunţit în *_Vişnu-purāna,_ mai succint în *_Mahābhārata_ – e povestită următoarea împrejurare mitică: după ce *demonii (→ _Asura)_ au invadat pământul, iar *zeii (→ _Deva)_ au strigat după ajutor, Vişnu a luat două fire de păr (unul al său, negru, altul, alb, al şarpelui Çeşa), anunţând: „Aceste fire de păr ale mele vor coborî pe pământ şi îl vor mântui de suferinţă". Cele două fire de păr au devenit *simbolurile lui Krişna (Cel Negru) şi Balarāma (Cel Alb). Pentru **B.** plugul este nu numai unealtă, ci şi armă alegorică în acţiunea de eliberare a pământului; în acest context, textul puranic fiind în mare măsură enigmatic, poate fi speculat în sensul că salvarea pământului echivalează cu revoluţia agrară care a modificat traiul oamenilor, pus în dificultate probabil după un exces demografic, după ce *vânătoarea şi pescuitul, în condiţiile postglaciare mai vitrege, nu mai acopereau nevoile de hrană ale unei populaţii mai numeroase.

balaur Formă a *dragonului în *_mitologia românească,_ închipuit ca o fiinţă mixtă, cu preponderenţă de reptilă, de obicei cu 7 capete vărsând flăcări pe gură şi care se regenerează după ce au fost retezate; **b.** locuieşte în locuri umede şi umbrite (fântâni, văi adânci, peşteri, iezăre, mlaştini, păduri). Folclorul mitologic românesc îşi clasifică balaurii în 3 categorii: 1) **b.** de inspiraţie biblică şi de penetrare mai veche a *miturilor greceşti, reprezentând un *sincretism între **b.** apocaliptic, **b.** ucis de *Sfântul Gheorghe, *Echidna şi un şarpe banal, hipertrofiat de fantezia folclorică; 2) **b.** ca producător şi custode al nestematelor şi aurului, locuind pe funduri de prăpăstii undeva în „Ţara Armenească"; 3) **b.** zburător sau *Zburătorul, uneori antropomorfic, locuind în aer, printre nori, participant la modificările atmosferice şi producător de fulgere, tunete, grindină, ploi torenţiale; se crede că acest **b.**, singurul vizibil de către om, provine din şarpele pe care nu l-a zărit nimeni 9 ani; îndeplinindu-se această condiţie, îi cresc aripi şi începe să zboare, putând fi văzut strălucitor în cerul înnorat (probabil o personificare a fulgerului). **B.** din ultima categorie, numiţi în alte mitologii dragoni, după unele opinii (Wilhelm Bölsche, _Drachen. Sage und Naturwissenschaft,_ 1929). ar fi imaginea memorată corupt a unor monştri din pleistocen. Genetic, **b.** este (în variante limitate) sau suflet de om necurat, sau om născut din şarpe, care a trecut cu succes proba de 7 ani a puterii de balaur, sau doar un gen de şarpe care s-a menţinut în ascunzătoare absolută un veac, uneori însă şi un om blestemat (→ _blestem)_ a fi temporar **b.** Structura **b.** nu e prea variabilă: oasele şi pielea îi sunt reci sau chiar îngheţate, respiraţia însă poate fi sau foarte fierbinte sau glacială; are aripi pe spinare sau pe picioare; mulţi **b.** sunt marcaţi de o nestemată sclipitoare, încrustată pe frunte.

Funcționalitatea **b.**, deși multiplă, nu e specializată; mulți dintre ei produc, prin răsuflare, aburi, nori ploaie, grindină. Există și rare referiri la **b.** domesticiți (ca unii dragoni ai împăraților mitici chinezi). În mitofolclorul românesc, cea mai frecventă formă a **b.** este cea de monstru fabulos, cu numeroase capete (7 sau mai multe), locuind mai ales în nori de a căror mobilitate dispune direct, producând furtuni, ploi și grindină, iar în acest plan mitul **b.** e legat de *magia populară și de activitatea desfășurată de *solomonari. Îndrăzneț și aproape imbatabil, **b.** nu se teme decât de voinicii din categoria *Făt-Frumos și de solomonari – și unii și alții oameni cu puteri supranaturale. G. Călinescu interpretează **b.** ca alegorie intuitivă: „Balaurul e monstru redus numai la reflexe, pe care omul, înspăimântat întâi de aspectul lui străin geometriei frumosului, îl învinge ușor, cunoscându-i funcțiunea elementară și căutând îndeosebi să oprească procesul de refacere celulară" *(Estetica basmului,* București, 1965, p. 44).

Baldr; *Baldur, Paltar, Balder (Stăpânul)* Zeu al primăverii și al frumuseții în **mitologia scandinavă,* locuind în nord-vest, între *cer și *pământ. Fiul lui *Odhinn și al zeiței *Frigg, căsătorit cu zeița florilor, *Nanna. Locuiește în *Asgardhr, în castelul sclipitor *Breidablick* (Luminătorul din depărtare) în incinta căruia, după o tradiție, se afla un *altar în onoarea lui *Odhinn, unde zeii făceau *sacrificii, preotul oficiant fiind **B.** Locuința vastă și inundată de lumină a tânărului zeu a fost plasată de un *mit mai târziu în Calea Lactee. Rezistând, la jocurile simbolice ale zeilor, oricăror proiectile de lemn, piatră sau metal, e ucis cu o ramură de vâsc *(→ creanga de aur);* *moartea i-a fost neprevăzută căci, deși își dorise isprăvi primejdioase, a fost ferit de mama sa de pericole, ea punând să jure *apa, *focul, metalele, pietrele, arborii, bolile și otrăvurile, animalele și păsările că nu-i vor face lui **B.** vreun rău; scăpase de *jurământ numai vâscul, adus de zeul focului infernal, *Loki, iar bătrânul zeu orb *Hödhr, neștiind că ramura e fatală, l-a atins pe **B.** cu ea, omorîndu-l; cadavrul zeului ucis e pus în corabia sa *Hringhorni* (Cea-cu-chilă-rotundă), alăturându-i-se cadavrul soției sale Nanna, care murise îmbrățișându-l; navei – pe care nu reușește s-o împingă în apă decât uriașa Hyrokkin, cea călărind un lup mânat cu frâu din șerpi – i se dă foc, ca unui rug funerar. După moartea lui **B.**, fratele său, *Hermodhr întreprinde o călătorie dificilă în lumea infernală a zeiței *Hel, spre a-l răscumpăra pe mort, fără a reuși. Totuși, după dezastrul din *Ragnarökr, el este unul din cei 4 zei care vor reveni, regenerați, în lumea nouă *Himli, întrucât **B.**, zeul inocent și pur, simbolizează tinerețea perpetuă. J. G. *Frazer interpretează mitul lui **B.** ca pe o relație între *cultul fecundității și cultul special al stejarului sacru al cărui parazit specific (vâscul) ar conține viața magică a *demonului fecundității, **B.** fiind stejarul sfânt. Cultul lui **B.** se prea poate să fi pornit din Norvegia, unde zeul avea cel mai mare sanctuar, în fiordul Sogne.

§ G. Neckel, *Die Überlieferungen vom Gotte Balder,* Dortmund, 1920.

Bali Regele claselor de *demoni binevoitori **Danava* și **Daitya,* în **mitologia vedică,* similari *Titanilor greci. **B.**, nepotul lui *Prahlada* și strănepotul lui **Hiranyakaçipu,* căsătorit cu *Vindhyavali,* izbutește să ajungă la o treaptă spirituală superioară prin *ascеză, prin binefaceri, prin acte de curaj și datorită demnității și nobleței lui. Purtând război cu zeii, îi învinge și îi face de râs, mai ales prin biruința sa asupra lui *Indra; după victorie, obține stăpânirea celor 3 lumi (celestă, terestră și subterană). Zeii învinși cer ajutor lui *Vișnu, care le salvează onoarea printr-un șiretlic; metamorfozat în pitic, Vișnu îi cere lui **B.** atât spațiu cât poate măsura cu 3 pași ai săi și după tranzacție, se preface în gigant, cuprinzând din 2 pași tot cerul și tot pământul, dar scurtându-și al 3-lea pas, din milă pentru **B.**, căruia îi lasă astfel regatul subpământean. Capitala mitică a acestui regat, rămas definitiv al lui **B.**, este *Mahabalipura.*

Balios *(Bălțatul)* Unul din cei doi cai nemuritori ai lui *Ahilleus, fratele calului **Xanthos;* amândoi au fost născuți de *Harpia *Podarge (de la *Zephyros), o iapă alergând cu viteza furtunii.

Bangputtis (lituan. *Bangputys)* Zeu prusic al vântului și al valurilor, venerat de triburile unor zone ale Prusiei și de lituani *(→ mitologie baltică),* la care probabil că era socotit și ocrotitorul *apei și al furtunilor, ca antiteză a divinității *focului.

Bannik *Duhul ocrotitor al băilor de abur (rus. *русская баня*– baie rusească), la slavii răsăriteni *(→ mitologie slavă).*

baptiști (grec. βαπτιζω –scufund, botez) *Cult creștin reformat, debutând ca *sectă care a devenit cea mai amplă dintre toate sectele desprinse din *creștinism. Mișcarea baptistă a apărut în Anglia, în cadrul puritanismului (sec. XVII), ca protest împotriva *Bisericii anglicane oficiale. Prima comunitate se constituie în 1612, iar în 1644 este dat publicității, la Londra, un manifest în numele celor 7 comunități londoneze. Fondatorul londonez (1612) a fost *Thomas Helwys* (1560–1616). Întâia comunitate americană (în Statele Unite ale Americii, baptismul devenind ulterior una din confesiunile principale) e întemeiată de R. Williamson (1639). În 1834 apăruse prima comunitate în Germania. În 1905 ia ființă Uniunea Mondială a Baptiștilor, incluzând 7 milioane de credincioși. După o statistică din 1956, totalul **b.** în lume era de 22 000 000 (19 milioane în America de Nord, majoritatea în S.U.A.; 1,2 milioane în Europa, din care 340 000 în Marea Britanie; 1,8 milioane în restul lumii). Azi, Biserica baptistă e condusă de Consilul Mondial al Baptiștilor, cu sediul la

Washington. Antecedentele constituirii cultului baptist datează din primii ani ai sec. XVII, când predicatorul, apoi clericul, *John Smith* devine separatist (1605–1606), fuge de persecuții, iar la Amsterdam, în 1611, împreună cu Thomas Helwys, publică o declarație de notificare a libertății absolute de conștiință și de mărturisire de *credință, specificând că primirea adepților depinde de *botezul întemeiat pe mărturisirea *păcatelor individual și pe predicarea **Evangheliei* în forma ei primitivă. Th. Helwys repudiase anterior doctrina calvinistă *(→ Jean Calvin)* a *predestinării; după moartea lui Smith, el se întoarce în Anglia. Din sec. XVIII se înființează instituții baptiste de învățământ, între care și Academia Baptistă, precum și organizații misionare, cu participarea unor eruditi, traducători și comentatori ai **Bibliei* (dr. John Gill, dr. William Carey); misiunile baptiste pătrund în Franța (1832), în Italia (1866), Spania (1888), Olanda și Suedia (1848), Rusia (1850), Austria și România (1869), Ungaria (1871) și în aceeași epocă în India, China, Africa Centrală. Punctul esențial în doctrina baptistă prevede că nimeni nu poate deveni adept decât când vârsta adultă îi permite o decizie conștientă; botezul, făcut la această vârstă, comportă imersiunea integrală. Din creștinism, **b.** refuză tradiția, admițând numai Scriptura; resping sfintele taine, ierarhia eclesiastică, venerarea *Fecioarei Maria, invocarea sfinților, *crucifixul, *icoanele, moaștele, *rugăciunile de înmormântare și botezarea pruncilor; mențin doar un simulacru de organizare eclesiastică (presbiteri, predicatori și diaconi). **B.** admit sf. Treime, *Infernul și *Paradisul și sărbătoresc duminicile, recolta și Ziua unității. Biserica baptistă e împărțită în comunități (biserici), conduse de presbiteri. **B.** supraveghează un riguros cod moral, predicând slăbiciunea neputincioasă a omului și sfințirea suferinței, și îngrijindu-se de *mântuirea sufletului.

Barastyr *(Cel înzestrat cu mare putere)* Zeu infernal în mitologia osetă *(→ mitologii caucaziene)*, stăpânul tărâmului *morții, totodată diriguitorul tuturor intrărilor și ieșirilor *Infernului și *Paradisului, unde intrarea sau ieșirea morților nu se face fără decizia personală a acestui zeu autocrat.

Bardoayts; *Bardoijs; Perdoytus* Zeul prusic al navigației *(→ mitologie baltică)*, ocrotitorul corăbiilor și al corăbierilor; reprezentat ca zeu bărbos (prus. *bordus*, lituan. *bardzdá* – barbă).

Bardo Thödol (tib. *bar* – între, *do* – doi; *thödol* – călăuză, manual) Carte funebră tibetană, compusă succesiv, conform tradiției, de mai mulți preoți *(*lama)* în agonie, care au transmis viziuni infernale din zona *bardo* (o stare postumă intermediară între moarte și renaștere). Datina funerară în *lamaism cere ca la căpătâiul mortului să se citească, timp de 49 zile simbolice, versetele sapiențiale ale acestui manual de conduită postumă sau, după propria definiție din text, să i se transfere „marea învățătură a eliberării prin ascultare, care conferă libertate spirituală credincioșilor cât timp se află în starea intermediară". Starea *bardo* cuprinde succesiunea unor trepte, printre care: viziunea luminii originare, întâlnirea cu fantomele karmice *(→ karma)*, apoi cu divinitățile blânde, cu divinitățile mânioase, până în momentul renașterii, adică al întoarcerii în alt trup care tocmai se naște. Ritualul lecturii din **B.Th.** este explicat de Carl Gustav *Jung în două moduri: „Acest cult al morților se bazează în mod rațional pe credința în supratemporalitatea sufletului, în mod irațional însă pe necesitatea psihologică a celui viu de a face ceva pentru decedat." Savantul psihanalist, în comentariul său la traducerea germană a textului **B.Th.**, consideră „un fapt neîndoielnic" că această „carte a morților" e alcătuită „din conținuturile arhetipale ale inconștientului", în spatele cărora se află „realitatea datelor sufletești".

§ *Cartea morților tibetană*, trad. Nicolae Ionel, edit. Moldova, Iași, 1992.

Barghuth Fântână fabuloasă în **mitologia arabă* islamică *(→ islam)*, în care locuiesc necredincioșii morți; ea este și canalul de contact cu lumea subpământeană. *Miturile islamice descriu această fântână ca o peșteră calcaroasă, situată în preajma presupusului mormânt al *profetului Hûd.

Barz; *Moț* (la avari); *Varz* (la lezghini) Zeiță personificând *Luna, în mitologia laxilor din Daghestan *(→ mitologii caucaziene)* având înfățișarea unei fete fermecătoare. În multe *mituri nord-caucaziene, **B.** e asociată cu zeul *Barg* (Soarele) – un tânăr frumos emanând o lumină orbitoare. *Barg* și *Barz* fuseseră o pereche de îndrăgostiți cerești, dar fiindcă Barz (Luna) s-a făli că e mai frumoasă decât Barg (Soarele), acesta i-a aruncat în obraz câteva cocoloașe de noroi care nu s-au mai putut spăla (ceea ce explică, în fabulația populară, petele de pe fața vizibilă a Lunii); supărată, **B.** a fugit de la partenerul ei solar, și de atunci Soarele se tot căznește să ajungă din urmă Luna (cf. motivul mitofolcloric *Soarele și Luna* în **mitologia românească*). Un mit al rutulilor atribuie celor doi obârșie inițial umană: erau frate și soră, iar consecința dragostei nelegiuite a dus la prefacerea lor în Soare și Lună, adică în despărțirea fizică definitivă.

Barzdukkai; *Barstucke; Parstucken* Gnomi bărboși subpământeni, în mitologia prusică *(→ mitologie baltică)*, auxiliari ai zeului *Puschkayts* (o divinitate *htonică, locuind sub socul sacru), paznici ai bogățiilor subterane, dar și custozi ai alimentelor principale (pâinea, berea).

Bastet; *Ubasti* Cea din [orașul] *Bast;* grec. Βυβαστις) *Pisica sfântă în **mitologia egipteană* (sora zeului **Ré*, care își are ipostaza de „Motan în flăcări"), zeiță a *Lunii și a fecundității, ocrotitoarea femeilor gravide. Uneori considerată și soția lui *Ré*, de la care naște pe *Maahes* (reprezentat cu

cap leonin), identificat uneori cu *Horus (Gloriosul Horus); alteori, fiica lui *Ré* şi, mai rar, ucigaşa şarpelui *Apophis, devoratorul *Soarelui; în unele variante, este sora zeiţei *Isis şi soţia zeului *Shu. Venerată întâi la Heliopolis, pomenită şi în **Cartea Morţilor,* era reprezentată fie într-o formă hieratică, de femeie cu cap de leoaică, fie popular (mai ales în bronz), ca femeie cu cap de pisică sau numai ca un cap de pisică. Pisica sălbatică a fost zeificată în Egipt sub dinastia a II-a (în jurul anului 3000 î.e.n.); pisica domestică (o rasă locală cu urechi ascuţite, lungi şi coadă scurtă) apare abia în Regatul Mijlociu (2052–1778 î.e.n.). *Cultul egiptean al Zeiţei-pisică se pare că provine dintr-un *fetiş timpuriu, de după descoperirea sau din epoca domesticirii pisicii sălbatice, generat de admiraţia faţă de fecunditatea, vitalitatea şi agilitatea acestei feline. Adoraţia se manifesta în vesele procesiuni cultuale cu corăbiile pe Nil şi printr-un ceremonial orgiac. Autorii greci foloseau numele *Bubastis,* pentru zeiţă ca şi pentru oraşul unde avea un mare sanctuar: *P-ubasti,* capitala nomei 19 din Egiptul de Jos (*templul e descris de Herodot, iar ruinele lui s-au regăsit în preajma satului Zagagid şi se numesc azi Tell Basta).

Bata Zeu arhaic (dintre cei mai vechi) în **mitologia egipteană,* cu înfăţişare de taur; pus de obicei în relaţie cu *Anubis, uneori considerat fratele acestuia; se credea că era un zeu care murea şi învia periodic, readus la viaţă întâia oară de Anubis.

Batraz Zeu (în unele variante, doar erou supranatural) din mitologia alano-osetă *(→mitologii caucaziene),* stăpân al *focului ceresc şi, probabil, patron al războiului, figurând ca unul dintre cei doi eroi principali în eposul mitologic nart *(→ Narţi).* Reprezentat ca personaj meteorologic, furtunos şi pluvial, cu trup de oţel, un domn al tulburărilor atmosferice, dar şi un *simbol concentrat al ideii de mânie sau furie; după opinia lui Georges *Dumézil, **B.** conţine un relict al „mitologiei trăsnetului" sau, mai exact, al zeilor fulgerului, din *panteonul indo-iranian. **B.** s-a născut nu direct din femeie, ci mama sa l-a implantat, prin respiraţie, în umărul tatălui, de unde se naşte ca dintr-un buboi. În cursul vieţii, el se revoltă contra divinităţii (identificată, în variantele târzii ale eposului, cu *Dumnezeu) şi e pedepsit mai ales pentru numeroasele vieţi fulgerate; dar când, pedepsindu-l, e nevoit să-l ucidă, Dumnezeu însuşi plânge. **B.** este eroul tragic al eposului nart. După tradiţie, principalele 3 sanctuare ale sale s-au format de la sine, din lacrimile vărsate de Dumnezeu la moartea eroului. Sabia lui **B.,** îmbibată de sânge alan, a fost aruncată în Marea Neagră, care a devenit pentru moment o mare roşie. *Mitul popular coincide cu o informaţie despre zeul războinic alan, dată de Ammianus Marcellinus *(Istoria Romană,* XXXI, 2, 23*):* „după obiceiul barbar, [halanii] înfig o sabie în pământ şi o adoră ca pe Marte, patronul ţinuturilor pe care le străbat în toate direcţiile" *(Gladius barbarice ritu humi figitur nudus eumque ut Martem regionum quas circumcircant praesulem verecundius colunt),* ceea ce pare să corespundă sanctuarelor sarmatice pentru *Ares, amintite de Herodot, cu atât mai mult cu cât acest istoric le dă numele de ἱρόν – întocmai ca autodenumirea limbii osetine: *iron* (Herodot, *Istorii,* IV, 62): „În fiecare ţinut, lângă scaunul dregătorilor, i-au ridicat lui Ares câte un sanctuar în acest chip: snopi de vreascuri sunt strânşi laolaltă într-un morman de vreo trei stadii în lungime şi lăţime, dar mai puţin înalt. Deasupra e clădită un fel de platformă în patru colţuri; trei laturi sunt înclinate, urcarea fiind posibilă pe a patra. Vremea rea surpă mereu mormanul, de aceea e nevoie să se mai îngrămădească în fiecare an câte o sută cincizeci de căruţe de vreascuri. Pe fiecare morman din fiece ţinut e înfiptă o veche spadă de fier. Acesta e altarul lui Ares. Acestei spade i se sacrifică anual cai şi vite cornute, mai multe chiar decât celorlalţi zei. Din fiecare sută de prizonieri de război ei sacrifică unul singur, însă nu cum sunt ucise animalele, ci altfel: după ce varsă libaţii de vin pe capetele victimelor, înjunghie oamenii deasupra unui vas, apoi, suind vasul pe mormanul de vreascuri, toarnă sângele peste spadă. Cât timp au loc acestea sus, iată ce se petrece jos, lângă sanctuar. Tăind drept umerii tuturor victimelor înjunghiate, cu braţe cu tot le aruncă în aer şi după sfârşirea sacrificiului, părăsesc locul." Deşi aceste *ritualuri nu s-au păstrat în epoca osetă controlabilă, e vorba de acelaşi personaj mitic. **B.** nu locuieşte printre Narţi, fiind o entitate mobilă şi singuratică; el fie zboară prin aer, fie se odihneşte, în cer, la fierarul celest *Kurdalagon, iar pe pământ nu coboară decât sub formă de fulger, adesea spre a-i ajuta pe Narţi în războaiele lor contra *uriaşilor (deşi la un moment dat era gata să-i distrugă şi pe toţi Narţii). Când coboară vertiginos, **B.** îşi pune pe cap o jumătate de ghetar montan, care se topeşte şi astfel, răcorindu-l, se scurge pe pământ sub formă de ploaie. În mitologia populară osetă mai nouă, atributul esenţial al lui **B.** s-a transformat în divinitatea sincretică *Uacilla* – o prelucare creştină, interpretată local, a sf. Ilie (cf., în *mitologia românească, *Sântilie),* care îşi lansează fulgerele cu praştia. Ca obârşie probabil de influenţă indoeuropeană, **B.** poate fi comparat cu zeul vedic **Indra.*

Băubis Zeul lituan şi prusic *(→ mitologic baltică)* al vitelor cornute („zeul taurilor şi al vacilor"), numit şi *Jáučiu Bãubis* (Zeul taurin).

Baukis Ţărancă frigiană din **mitologia greacă,* soţia lui Philemon, găzduind pe *Zeus şi *Hermes în bordeiul ei, ulterior transformat în *templu; cei doi soţi sunt răsplătiţi cu împlinirea dorinţei de a nu se despărţi niciodată, astfel că, murind, din cadavrele lor răsar doi arbori lângă portalul templului.

Ba-zha Zeu folcloric în **mitologia chineză* a antichității târzii, venerat ca distrugător al lăcustelor, pe care le judecă și le pune în lanțuri. În iconografia tradițională, zeul are cioc de pasăre și gheare în loc de picioare, e gol până la brâu și cu sâni căzuți de femeie vârstnică; veșmântul îi e caracteristic: o fustă ca un clopot (pentru că **B.-zh.** a fost născut de un *clopot). Poartă uneori, într-o mână, în loc de sabia sa cotidiană, un stindard cu inscripția: „Adun lăcustele și le nimicesc". După culesul anual al recoltei de orez, se organiza o ceremonie de mulțumire pentru zeul salvator.

Bebon După *Plutarh *(Despre Isis și Osiris)*, sinonim pentru zeul *Seth din **mitologia egipteană*, tradus de greci prin *Typhon. Citând pe istoricul și sacerdotul egiptean Manethon, Plutarh afirmă că **B.** e un zeu prin excelență demonic, deoarece numele său „are înțelesul de piedică, de opreliște, ca pentru a arăta că puterea lui Typhon se împotrivește cursului firesc al lucrurilor și avântului ce le împinge acolo unde ele trebuie să meargă" *(op. cit., 49)*. Din aceeași relatare, rezultă că egiptenii l-ar fi socotit pe **B.** și personificarea magnetului („piatra magnetică"), dar numind uneori *fierul – osul lui Horus (cf. raportul între *Horus și Seth).

Beelsamen Zeu al *cerului în **mitologia feniciană*.

Befana (rostire populară deformată după *Epifania)* În mitologia folclorică italiană, o bătrână când înspăimântătoare, când binevoitoare, care rătăcește prin lume în săptămâna dintre Anul Nou și Bobotează (1–6 ianuarie), fie ca să aducă copiilor daruri (celor cuminți) și cenușă (celor răi), în aceste cazuri pătrunzând în casă prin horn, fie ca să facă vrăji. **B.** e o zeitate de origine animistă precreștină și este invocată într-un gen de *colinde *(befanate)* care cer, în numele ei, daruri din gospodăriile vizitate de colindători.

Begoe *Nimfă din **mitologia etruscă*, având mai multe atribute charismatice. I se atribuia (după sursele romane) dictarea regulilor rituale de bază ale *religiei, care ulterior au fost reunite într-un codice sacru, conținând doctrina ce s-a numit *disciplina etrusca*.

Beher Zeu etiopian precreștin al mării, fie de tradiție locală, fie recompus sub influența indirect exercitată de **mitologia greacă*, întrucât are similitudini cu *Poseidon.

Bel; *Beelsamen (Domnul, Stăpânul)* Zeu solar din **mitologia feniciană* (fiul zeiței *Anat), rege al *cerului, creatorul universului și judecătorul suprem; de origine akkadiană, a fost preluat de babilonieni ca zeu al *pământului *(→ mitologii din Mesopotamia);* amintit și în **Biblie (V.T., Bel și balaurul)*. Datorită sensului de „stăpân prin excelență", **B.** era indentificat uneori, la Nippur și mai ales la Babilon, cu zeul suprem *Enlil.

Belenus Zeu gallic *(→ mitologie celtică)* al vindecării bolilor, numit în inscripții și *Bormanus, Cobledulitavus, Grannus, Maponus*. Caesar *(Comentariile războaielor gallice)* îl confundă cu **Apollo medicus* și îl consideră zeu solar. La celții insulari, se pare că, sub numele *Borvo* (sau *Bormo*), era zeul izvoarelor termale.

Belet-Tseri *(Stăpâna Deșertului); Ninedena* Zeița babiloniană infernală *(→ mitologii din Mesopotamia)* posedând atributul special al contabilității analitice a destinelor lumii, de aceea numită și „Fecioara-scrib a pământului", și având în custodie *Tăblițele Destinelor*.

Belial Zeu palestinian arhaic *(→ mitologie biblică),* stăpân al lumii subterane.

Bellerophontes; *Bellerophon* Erou din **mitologia greacă,* fiul lui *Poseidon. Călărindu-și calul înaripat *Pegasos, a ucis monstrul *Himaira. O variantă îl prezintă ca pe un criminal din imprudență, refugiat în Tirynt, unde Antheia, soția regelui Proitos, iubindu-l fără succes, se răzbună, făcând să i se dea misiunea uciderii monstrului; după efectuarea misiunii și după o victorie într-o bătălie contra *Amazoanelor, **B.** este iertat de regi, însă refuză răsplățile și onorurile și se retrage într-un pustiu, unde moare anonim. După altă variantă, dimpotrivă, se ambiționează să pătrundă, călare pe Pegasos, în *Olimp, printre zei, de unde e însă aruncat de *Zeus pe Pământ; cu orgoliul lezat, se sinucide. Există și o variantă unde Proitos îl trimite pe **B.** la regele lician Iobates, care îi dă diferite însărcinări dificile (începând cu uciderea monstrului tricefal Himaira) însă toate victoriile eroului confirmă obârșia sa divină, astfel că, în consecință, Iobates îi lasă moștenire lui **B.** propriul său tron.

Bellona; *Duellona* (lat. *bellum, duellum* – război) Zeiță războinică din **mitologia romană,* (dar de origine sabină), soția zeului **Mars,* târziu identificată cu zeița greacă **Ennyo*. **B.** era reprezentată cu plete din șerpi în loc de păr și, ca însemne divine, cu o torță aprinsă, cu o lance și cu un bici. În epoca imperială, *cultul **B.** se sincretizează *(→ sincretism)* cu un cult orgiastic oriental (al zeiței cappadociene **Ma*). *Templele zeiței romane se aflau în afara zidurilor Romei *(extra muros):* dărâmându-se din greșală, în timpul lui Caesar, un asemenea templu, s-au descoperit în incinta lui, după o informație dată de Cassius Dio *(Istoria Romană,* XLII, 26), „vase pline cu carne de om".

Belobog (rus. *Белобог*; sârb. *Bjely bóh* – *Zeul Alb)* Zeul șansei, al norocului, al fericirii, la mai multe grupuri slave *(→ mitologie slavă),* în antiteză cu **Cernobog*.

Belphegor; *Beelphegor;* în **Biblie: Baal-Pheor* Zeu moabit din Palestina *(→ mitologie biblică),* al cărui *cult avea un caracter întrucâtva obscen; patrona erotismul abuziv, de unde analogia cu *Priapos, făcută de autori mai târzii.

Belus Zeu în **mitologia romană,* venerat ca rege și întemeietor al Babilonului (prin *interpretatio*

romana, identificat cu zeul **Baal*). Se folosea şi numele sintagmatic *Belioculus* (Ochiul-lui-Belus – piatră nestemată). Reprezentat mai cu seamă ca bărbat imberb. Într-o variantă era socotit însă *strămoşul regilor din Tyr, ca fiu al zeului *Neptunus şi tată al lui Danaus, Aegyptus şi Cephysus. Dar în Palmyra, de unde l-au adus soldaţii romani, era zeul suprem: *Baal Shamim.* Originea zeului este mesopotamică: akkadianul **Bel* şi babilonianul *Bel* **Marduk* (ebr. *Bel Merodach*). Ca zeu suprem palmyrian, era adorat drept stăpân al universului, creator al *cerului şi al *pământului, diriguitor al destinului, iar pentru atributele sale particulare, ca patron al ploilor şi ocrotitor al măslinului. În triada supremă palmyriană, era secondat de zeul solar Malachbel (Iarichbol) şi de zeul selenar Aglibol.

Belzebuth Prinţul *demonilor *(N.T., Matei,* XII, 24). Sub numele ebr. *Baal Zebub,* este zeul protector al cetăţii filistene Ekron *(V.T., II Regi,* I, 1–18), dar sensul cuvântului e obscur; Baal e titulatura comună a multor zei semitici, iar *Zebul* sau *Zebub* e interpretat etimologic contradictoriu, fie ca „domn" sau „prinţ", fie ca „muscă" (de unde traducerea hazardată „Zeul Muştelor", socotit un *simbol al verii). **B.** era adorat mai ales de filisteni, forma coruptă din **Evanghelie* provine probabil din *Beel* (forma aramaică pentru Baal) şi *Zebul* (suprem): „Iar cărturarii, care veneau din Ierusalim, ziceau că [Isus] Christos are pe Beelzebul şi cum că cu domnul demonilor scoate afară pe demoni" *(N.T., Marcu,* III, 22). Clement Alexandrinul consideră că Baalzebub (sau Belzebuth) este de fapt gândacul de bălegar, deci zeul muştelor *(Scarabaeus pillularius),* împrumutat de la egipteni, după *scarabeul sacru. Dar multe interpretări moderne îi conferă sensul de „Stăpânul din Marea Casă" sau „Domnul Cerurilor".

Bendis Zeiţă din mitologia tracă, identificată de greci cu **Artemis,* adorată probabil şi de daci şi geţi ca zeiţă a *Lunii, a *pădurilor şi a farmecelor, poate şi ca zeiţă magiciană, patronând în genere *magia. Unele reprezentări plastice (îndeosebi bustul de bronz de la Piatra Roşie), cu sânii proeminenţi, ca şi presupunerea că era o divinitate adorată mai ales de femei, ar fi un indiciu că era socotită poate în primul rând zeiţa dragostei şi a maternităţii, dar şi a feminităţii în general. Herodot *(Istorii,* IV, 94; V, 7*)* spune că femeile trace, care o adorau, ar fi împrumutat-o de la neamuri mai nordice. Uneori era identificată de romani cu **Diana.* Unii istorici şi mai ales arheologi au dedus că era de fapt o divinitate a *panteonului dacic, *cultul căreia s-a răspândit firesc în Thracia. Câteva relicve (un bust tip mască, mai ales medalionul de lut ars de la Sarmizegetusa) ar indica adorarea zeiţei **B.** în Dacia preromană, deşi dovezi indiscutabile asupra identificării medalionului figurativ nu există până acum. Presupunerea că ar fi fost adorată şi de dacogeţi, pentru epoca lui *Zamolxis e în contradicţie cu structura religiei instituite de acest zeu sau *profet. Frecventă în istoriografia românească şi mai ales la arheologi, ipoteza (după cum argumentează M. Bărbulescu şi Ion Horaţiu Crişan) sprijinită pe materialul figurativ este riscantă. Iar dacă într-o oarecare epocă (poate sub *Deceneu) a fost adorată într-adevăr în Dacia, cultul ei a fost adus din Thracia şi din Moesia. **B.** ar fi putut avea un cult şi în Dacia preromană, măcar la geţii dunăreni, dacă ţinem seamă de indicaţia dintr-un scholion la *Olimpicele* lui Pindar (III, 46 a), unde zeiţa vânătorii şi a castităţii e numită *Artemis Istriana* (Ἰστρὶα Ἀρτεμις) Totuşi, Diana şi-a avut propriul cult în Dacia Romană, deci nu a absorbit, nici nu a fost absorbită de cultul zeiţei locale; unele atribute ale amândorura puteau fi doar coincidente, cele două zeiţe nefiind nici identice, nici identificabile reciproc. Vasile Pârvan, admiţând că „izvoarele nu ştiu nimic despre o divinitate feminină la geţi", bazat însă pe datele epigrafice din epoca romană, „privitoare la *Diana,* atât pe malul getic drept al Dunării (în special ca *Diana Regina*), cât şi în Dacia *(Diana sancta, potentissima)",* credea că „*Diana* daco-romană e acea *Artemis-Bendis* tracică" despre care vorbea Herodot. Dar atributele zeiţei **B.** se cunosc insuficient, iar comparaţia cu Diana romană e forţată; M. Bărbulescu observă că „încercarea [...] de a stabili relaţia Bendis-Diana a dus la rezultate neconcludente". Grecii, care au preluat cultul de la grupurile de traci servind în Atena, au instituit *sărbătoarea *Bendideia,* manifestată prin curse de călăreţi cu facle în mână. (cf. Platon, *Republica,* I, 327 şi urm.; Xenophon, *Hellenicele,* II, 4, 11).

Beng; *Benga* Numele generic dat de ţigani **Diavolului.* Deşi nu se înregistrează o *mitologie autentică şi autonomă la ţigani, aglomerarea de *superstiţii* oculte şi înclinaţia frecventă spre practicile vrăjitoreşti *(→ magie)* gravitează în jurul acestei divinităţi nefaste, protectoare a magiei negre; se pare că, asimilat cu Diavolul din *religiile la care au aderat parţial ţiganii în epoci mai târzii, după teritoriile de migraţie *(*creştinism* ortodox şi catolic, **mahomedanism),* divinitatea sumbră **B.** provine fie din vechiul *cult al *Şarpelui, fie mai probabil, din tipul divinităţilor cosmogonice negative uralo-altaice, frecvente la triburile tătare: (de altfel, ipoteza e demonstrabilă şi prin faptul istoric al aducerii ţiganilor în Europa, ca robi fierari şi potcovari, de către tătari, în sec. XIII). **B.** are o clară similitudine cu *demonul tătar **Erlik.* Această divinitate este dominantă în demonismul animist al ţiganilor, funcţionând chiar şi atunci când unele grupuri sunt adepte ale unei religii, acceptate formal. J.G. *Frazer citează *(Creanga de aur,* LVII, 3*)* un obicei al ţiganilor din Europa sudică, practicat în duminica *Paştilor: o cutie de lemn prinsă între două scânduri încrucişate şi umplută cu ierburi de leac şi cu

hoitul unui şarpe sau al unei şopârle (cadavrul fiind atins cu degetele de toată comunitatea), apoi învelită în lână roşie şi albă, purtată de cel mai bătrân ţigan din cort, şi în fine aruncată într-un râu, după ce a scuipat-o tot grupul, iar vrăjitorii şi-au rostit farmecele; *ritualul are scop *apotropaic, medical. Totodată, cu privire la rolul cosmogonic-antropogonic al lui **B.** există un *mit clar, cules de H.V. Wlislocki *(Märchen und Sagen Transsilvanischen Zigeuner,* Berlin, 1892, citată de Mircea *Eliade în *De la Zamolxis la Genghis-han,* Bucureşti, 1980, p. 90–91), unde *Dumnezeu (de fapt, *Devla*), incapabil a-şi realiza dorinţa *facerii lumii, se bucură de colaborarea oferită de Diavol (Beng) şi creează lumea din nisipul de sub ape adus de colaboratorul său. Diavolul doreşte să rămână singurul locatar al lumii, cerându-i lui Dumnezeu să-şi caute alt sălaş, însă Dumnezeu trimite un taur să-l evacueze pe colaboratorul devenit rival, iar din copacul de la care s-a iniţiat creaţia, *un arbor mundi, (→ Arborele Cosmic),* după plecarea Diavolului, cade carne pe pământ şi frunzele arborelui se prefac în primii oameni. Aici se află originea personajului *Nifârtache* (la Romulus Vulcănescu: *Nefârtatul)* dintr-un mit românesc periferic, comunicat de Elena Niculiţă-Voronca, reluat, ca erou, în mitul cosmogonic despre **Câţelul Pământului.* Din atari surse deducem că ţiganii ar fi avut, în epoci arhaice, un anume cult al *cerului, din care se păstrează personificarea vagă a unei divinităţi luminoase: *Devla* (nume traductibil azi prin Dumnezeu deşi ţig. *devla – cap*). Nomadismul, absenţa unei civilizaţii proprii şi inexistenţa unei culturi constituite, chiar orale, deci lipsa unei minime tradiţii spirituale, a fixat doar aceste 2 elemente rudimentar mitologice, dintre care **B.** pare divinitatea preferată (într-un raport aproape similar cu un cult al kurzilor pentru *Malik-Taus); ambele divinităţi sunt fenomene de *sincretism superficial între resturile unei *demonologii arhaice, din care a supravieţuit mai ales magia neagră, şi *dualismul *zoroastrismului, împrospătat fie de creştinism, fie de *islam, în raportul Dumnezeu-Diavol.

§ Ch. G. Leland, *Gypsy Sorcery and Fortunate-Telling,* London, 1891; H. V. Wlislocki, *Märchen and Sagen Transsilvanischen Zigeuner,* Berlin, 1892; id. *Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner,* Münster, 1891

Benu Zeu autoprodus în **mitologia egipteană,* reprezentat ca bâtlan, pe care grecii l-au identificat cu pasărea mitică **Phoenix.* În timpul primordial, precosmogonic, **B.** a apărut din *haosul acvatic, pe un obelisc de piatră, marcând astfel începutul *facerii lumii. Un epitet mai frecvent: *Benben* (Cel-apărut-din-sine-însuşi) îi indică originea spontană, acauzală. *Cultul lui **B.** era practicat la Heliopolis, unde era socotit sufletul *(*Ba)* zeului suprem **Ré,* mai târziu al zeului *morţii, **Osiris.*

Berchta (vechi germ. *Perahta*) Zeiţă din **mitologia germanică,* având atribute zonal variabile. La scandinavi era o divinitate *htonică, însoţită în alai perpetuu de sufletele pruncilor morţi, dar ocrotind şi pe torcătoare; alteori considerată ipostază a zeiţei *Frigg *(→ mitologie scandinavă).* În zona lingvistică *oberdeutsch* (Suabia, Alsacia, Elveţia, Bavaria, Austria) este o variantă a zeiţei **Hulda* şi numită respectuos *Frau Berchte* (zonal, şi *Berchta*) ca zeiţă plină de strălucire şi splendoare; în ţinutul muntos Salzburg stăruie până azi o *sărbătoare populară, numită *Perchtenlaufen* (sau *Perchtenspringen*), provenind din vechiul *cult al zeilor şi manifestându-se prin emulaţii de alergare şi sărituri. Totuşi, în folclorul epic, **B.** a devenit antiteza zeiţei Hulda şi ca atare un *simbol al răului, un monstru care sperie copiii (aici nefiind probabil decât o degradare folclorică rurală târzie, când orice *mit alterat se transferă în *superstiţie). După alte tradiţii, Frau Berchta şi Frau Holle (Hulda) – sunt o pereche inseparabilă.

Berdeaev, Nikolai Filosof mistic rus (1874–1948), fondatorul doctrinei numite de el „noul creştinism". Criticând Sf. Sinod al *Bisericii ortodoxe ruse care, pentru **B.**, nu ar fi reprezentat cu fidelitate spiritul creştin, e silit să se expatrieze. Dar de la începutul sec. XX, a militat pentru eliberarea personalităţii umane din captivitatea necesităţii, considerând că unica realitate este existenţa subiectului, al cărui temei de creaţie este libertatea absolută care face posibilă naşterea lui *Dumnezeu în om şi a omului în Dumnezeu. Confruntând rolul creator al omului cu problemele *religiei, **B.** ajunge la concluzia că Dumnezeu aşteaptă de la om un răspuns liber la chemarea sa, fie acest răspuns chiar o iniţiativă creatoare, deoarece în anumită măsură creaţia umană este continuarea creaţiei divine. Conform doctrinei filosofului, adevărul integral despre om nu poate fi relevat decât numai în cadrul *creştinismului. Dar, pe de altă parte, orice încercare de înfăptuire a vreunui ideal omenesc pe pământ nu este, după **B.**, decât o întreprindere zadarnică. Opera filosofului rus a pornit de la construirea unei „filosofii a libertăţii" (*Философия свободы*, 1911), gândirea lui consacrându-se apoi interpretării „sensului istoriei" (*Смысл истории*, 1923) şi elaborării unei viziuni mistice asupra unui „nou ev mediu" (*Новое средневековие*, 1924; ed. franc. *Un nouveau Moyen Age,* Paris, 1927) în care filosofia face concesii polemicii politice, iar filosoful îşi pune problema unei soluţii într-un stat teocratic. Dificultatea gândirii lui **B.** provine din adversitatea sa egală faţă de capitalism şi comunism. Cele patru teme fundamentale ale lui **B.**: personalitatea, spiritul, libertatea, creaţia – conduc la ideea că libertatea autentică e posibilă numai în împărăţia lui Dumnezeu, dar a unui Dumnezeu după conceptul lui Jakob Böhme, incompatibil cu Fiinţa Absolută a credinţei creştine. „Noul ev mediu" ar urma să se instaleze după *sfârşitul lumii (în sens apocaliptic). Acest demers al lui **B.** a

fost reluat și spre sfârșitul vieții filosofului, într-o *Încercare de metafizică escatologică* (1947) vizând „creația și obiectivarea". **B.** a fost, în felul său, un filosof existențialist, acest existențialism (sau personalism) creștin (nedislocat total din unele iluzii socialiste) constituind și temeiul doctrinei „noului creștinism".

Bereghini (rus. *берег*–mal) Zeități feminine din **mitologia slavă* răsăriteană (o variantă de *Nimfe de țărmuri sau mai ales maluri de râuri), asociate fie cu zeul *Perun, fie cu Rusalcele *(→ Rusalka).*

Bergelmir *(Cel care rage ca ursul)* *Gigant mitic în **mitologia scandinavă* din epoca primordială a gerului, supraviețiutor unic (împreună cu soția sa) al primului diluviu, produs de sângele lui *Ymir, din cadavrul căruia a fost construită lumea. **B.** e un fel de *Noe, însă nu din specia omenească. **B.** e salvat de la înec de ingeniozitatea sa, căci la începutul catastrofei diluviene scobește un trunchi de copac și își confecționează o luntre în care rătăcește pe valurile sângelui lui Ymir, devenind astfel și corăbierul arhetipal din *mitologia nordică. După debarcare, întemeiază neamul „uriașilor de brumă".

Berosos (babil. *Bel-Usur*) Erudit chaldeu, preot în *templul zeului *Marduk din Babilon (sec. IV-III î.e.n.) care a scris în greceşte o lucrare în 3 cărți consacrată istoriei și culturii babiloniene. Lucrarea s-a pierdut, dar fusese mult folosită de compilatori greci și e amplu citată de Eusebius, Abydenus, Iosephus Flavius ș.a. **B.** se pare că a emigrat spre sfârșitul vieții în ins. Cos, unde a întemeiat o școală de astronomie. În prima carte, **B.** descria Babilonul, modul în care a debutat civilizația în acele locuri datorită zeului ihtiomorf *Oannes, precum și *mitul creației lumii *(→ cosmogonie);* celelalte 2 cărți constituiau o cronologie a Babilonului și Asiriei, începând cu cei „zece regi dinainte de potop, ca și cu istoria potopului". Opera mitologică și istorică a lui **B.** a început să circule în epoca lui Antiochos Soter (sec. III î.e.n), sub titlul *Babyloniaka.*

§ I.P. Cory, *Ancient Fragments,* edited by E. R. Hodges, London, 1876.

Berri Zeu etiopian autohton, în parte *erou civilizator, care, după tradiție, i-a învățat pe oameni să folosească și să iubească agricultura.

Bes; *Besa* Zeu familial în **mitologia egipteană,* înfățișat cu un cap mare, trup diform, față schimonosită cu ochi bulbucați și cu limba scoasă, cu barbă de câlți și având pe corp piele de leu și pene de pasăre; după statura sa de pitic s-a dedus că ar fi fost un zeu străin (poate *cultul său era împrumutat din Sudan, însă îmbogățit cu numeroase atribute solicitate de viața mai complexă a familiei egiptene). **B.** era ocrotitorul oamenilor contra *duhurilor rele, ființelor răufăcătoare, animalelor primejdioase (crocodili, șerpi), ca și împotriva tuturor înrâuririlor nefaste ale mediului ambiant; totdodată era protectorul grijuliu al femeilor lăuze și al pruncilor nou-născuți. Ocrotind familia, aducea în orice casă bucuria și norocul, era piaza bună a căsătoriei, dar purta și grija toaletei și podoabelor femeiești. Aspectul grotesc al zeului se pare că avea scopul de a stârni hazul, a îndepărta prin bună dispoziție tristețea, fiind o divinitate a distracției, recreației, amuzamentului; dispunând de harfe și tamburine, conducea dansul, iar larma și râsetele lui trebuiau să sperie și să amenințe pe dușmanii protejaților săi. Era considerat partenerul zeiței *Thoeris. Imaginea lui simpatică și hazlie era adesea pictată sau sculptată pe *oglinzi, pe flacoanele de parfum, pe unele obiecte de toaletă, iar măștile lui se purtau ca *amulete. Mai târziu, datorită popularității sale, devine o divinitate plurală, venerată și invocată ca *spirit comun, un fel de *înger păzitor care asista lăuzele și dădea bărbaților forță virilă; în această ipostază de duh casnic era reprezentat ca *demon pitic, cu capul mare, mascat în leu.

Betel Zeu al semiților occidentali, considerat divinitate de proveniență *htonică. La arabii preislamici, obiect simbolic de *cult La evrei, *simbol lingvistic denumind Casa lui Dumnezeu *(Casa lui El).*

Bhaga (sanscr. *bhága* – parte) Zeu secundar al norocului în **mitologia vedică,* unul dintre *Aditya. În variantele mai târzii devine ocrotitorul constelației Uttara-Phalguni (compusă din 2 stele). Există un *mit simbolic, potrivit căruia **B.** a fost orbit de zeul *Rudrá.

Bhagavadgītā *(Cântarea Domnului)* Poem filosofic indian cuprins în **Mahābhārata* (VI, 25–42), având ca erou principal pe *Arjuna. Inclus uneori în ciclul *Upanișad,* poemul **B.** este de fapt un dialog între Arjuna și zeul *Krișņá încarnat ca vizitiu la carul eroului. Materia **B.** e o sinteză a concepțiilor filosofice post-vedice, dar și o alăturare a câtorva doctrine teologice indiene *(→ vișnuism).*

Bhagiratha Împărat din dinastia solară a Indiei *(→ mitologie vedică)* care, prin actele sale de mare *asceză, a izbutit să convingă fluviul sacru **Gáñgā* să coboare din *cer pe *pământ, pentru a-i învia din cenușă pe fiii lui Sagara, regele legendar din *Ayodhyā.

Bhaia; *Bhaya* *Demon personificând frica, în **mitologia vedică,* fratele zeului groazei, *Mahābhaya.*

Bharanda Pasăre fabuloasă din **mitologia vedică,* trăind în ținutul nordic locuit de *uttarakuruși* (un fel de *hyperborei ai Indiei).

Bharatá (sanscr. *bharata* – bine crescut, îngrijit) Împărat din dinastia selenară a Indiei, unul dintre eroii principali ai epopeii **Mahābhārata,* fiu al cuplului regal Dușyanta și *Çakuntală și tatăl lui Puşkalá. **B.** e considerat întemeietor al neamului care ocupă locul central în narațiune.

Din numele lui **B.** derivă numele Indiei: *Bhāratavarṣa* (Ţara lui Bharată), folosit şi azi.

Bhima *(Cel Groaznic)* Unul dintre eroii principali ai epopeii **Mahābhārata,* bunicul prin alianţă al celor 5 fraţi *Pāṇḍava şi al neamului *Kaurava, fiu al regelui Çantanu din dinastia selenară a Indiei şi al Zeiţei-fluviu **Gáñgā.* **B.** este un *simbol al forţei fizice: abia născut, cade de pe genunchii mamei sale pe o stâncă, pe care o sfărâmă în o mie de aşchii; crescând, devine voinic, impetuos, pătimaş, nestăpânit şi lacom. Se luptă în război, fără a folosi carul sau arcul, numai cu o bâtă sau cu o tulpină de arbore smuls. Misiunea sa principală era curăţirea pământului de monştrii demonici. E posibil ca **B.** sau un prototip mitic al său mai vechi, din tradiţia arică, să fi slujit drept model *mitologiei greceşti la compunerea *mitului despre eroul ei *Herakles.

Bhrigu (sanscr. *Bhṛ'gu;* răd. *bhrāj* – a sclipi) Unul dintre cei 7 mari **ríşi* în **mitologia vedică* socotit în unele *mituri printre străvechii **prājāpati* şi, ca atare, fiu spiritual al lui *Brahmā, *om primordial şi *strămoş al omenirii. Tatăl lui *Çukra (înţelept personificând Luceafărul), **B.** este întemeietorul unui neam de eroi războinici (printre care şi *Paraçurāma). **Rigveda* se referă la un grup *bhṛ'gu* de paznici ai *focului ceresc ce a fost transmis de aceştia oamenilor; după unii interpreţi, **B.** ar fi o *teofanie a zeului **Agni.* După *Padma-pūraṇa (Pūraṇá)* în urma unui consiliu al celor 7 ríşi, ţinut pentru stabilirea zeului suprem, **B.** vrea să viziteze întreaga triadă divină, însă nu este primit de *Çivá, în acel moment ocupat cu îmbrăţişarea erotică a soţiei sale, nici de *Brahmā, care nu-i mai acordă respectul cuvenit; în consecinţă, după ce îl obligă pe Çivá să ia forma de **liñga,* iar lui Brahmā îi refuză orice veneraţie din partea *brahmanilor, **B.** ajunge la *Viṣṇu, care doarme, îl trezeşte punându-i piciorul pe piept, iar marele zeu, fără a se supăra, freacă umil piciorul înţeleptului; desigur atunci **B.** îl proclamă zeu suprem (cf. *Padmapūraṇa,* VI, 282).

Bhuta Clasă de *duhuri rele în **mitologia vedică,* *spirite demonice care manevrează nălucile, apariţiile de *demoni, *vârcolacii, stafiile etc. Aceste duhuri malefice frecventează cimitirele, se ascund printre crengile copacilor, devorează cadavrele, derutează pe drumeţi şi, în genere, duc la pieire pe oamenii întâlniţi în cale. Potrivit unei vechi *credinţe superstiţioase, creatorul lumii, *Brahmā, a dat naştere acestei clase demonice într-un acces de mânie. **B.** fac parte însă din alaiul lui *Çivá, ale cărui slugi fidele sunt de fapt.

Bia Personificarea feminină a violenţei, în **mitologia greacă,* fiica *gigantului *Pallas* şi sora lui **Kratos,* a lui **Zelos* şi a zeiţei **Nike.* A luat parte la *Titanomahie alături de *zeii olimpieni şi a contribuit la înlănţuirea *Titanului **Prometheus.*

Bian He Zeu în **mitologia chineză,* patron al giuvaergiilor. După o tradiţie, ar fi fost iniţial un funcţionar din epoca dinastiei Zhou (sec. VIII î.e.n.), care, găsind o bucată de jad şi dăruind-o prinţului său, a fost învinuit de şarlatanie şi condamnat la amputarea unui picior; îl persecută şi prinţul următor şi abia sub al treilea prinţ, mai rafinat decât predecesorii, **B.H.** e lăudat pentru descoperirea sa, cu atât mai mult cu cât piatra era admirabil şlefuită. Cu timpul, zeul olog a început să fie venerat ca giuvaergiu arhetipal.

Biblia (grec. pl. βιβλία – cărţi; lat. sg. *Biblia – Sfânta Scriptură*) Amplu codex ebraic şi creştin, constituind pentru **creştinism* textul fundamental. Aşa cum e cunoscută azi drept carte sacră (compusă din 2 secţiuni principale: *Vechiul Testament* şi *Noul Testament*), **B.** este o colecţie eterogenă, cuprinzând *mituri, doctrină religioasă, coduri juridice, meditaţii şi coduri de morală practică, sfaturi medicale, agricole, zootehnice şi gospodăreşti, eseuri filosofice şi speculaţii metafizice, cronici politice şi militare, folclor, literatură în proză şi poeme, texte rituale şi magice etc., foarte diferite ca epocă de redactare, stil, orientare şi chiar interese politice şi sociale, aparţinând unui mare număr de autori, fie incerţi, fie anonimi. *Vechiul Testament,* cu oarecari deosebiri, este încorporat de **Talmud,* ca o carte sacră a religiei mozaice (→ *mozaism*) şi de **B.** creştină (ea însăşi impunând diferenţe de compoziţie şi de terminologie doctrinară de la *rit la rit sau de la *sectă la sectă). *Noul Testament* aparţine numai *religiei creştine. **B.** canonică nu acceptă în corpul ei aşa-numitele *apocrife biblice,* texte fie autentice, din epocile de formare istorică a **B.** propriu-zise, fie redactate în epoci mult mai târzii, acestea din urmă fiind inspirate de diverse secte ale mozaismului sau creştinismului ori de unele *erezii, dar ambele religii consideră *Vechiul Testament* o *revelaţie primordială. • *Vechiul Testament* Unele fragmente au circulat oral din timpuri arhaice, până să fi fost scrise; dar şi textele nu se mai păstrează decât în copii, originalele fiind pierdute demult. Printre cele mai vechi se consideră *Cântarea Deborei (Judecători,* V), apărut probabil către sec. XIII î.e.n. Codificarea tuturor textelor arhaice începe odată cu apariţia scrisului şi cu organizarea primului stat Israel (sec. XI î.e.n); autorii cărţilor componente se numesc *profeţi. Canonizarea ebraică a **B.** a avut drept scop stabilirea textului ca formă a revelaţiei divine primordiale, eliminându-se, firesc, tot ce contrazicea flagrant concepţia doctrinară de bază (fapt ce nu a scutit integral nici **B.** ebraică, nici cea creştină de contradicţii şi nu dintre cele mai discrete). Redactarea canonică nu a eliminat nici trimiterile la unele cărţi pe care nu le mai cunoaştem *(Cartea faptelor lui Solomon, Cartea războaielor lui Yahweh* ş.a.*).* • *Texte canonice* (ebr. *qāné́h* – trestie; măsură, regulă, normă; grec.

κανόν – linie dreaptă) ◊ Canonul ebraic (canonizarea realizându-se, pe rând, între anii 621 î.e.n.–90 e.n.). 1) **Thorah* (Legea) sau *Pentateuch* (*Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii* și *Deuteronomul,* recunoscut abia în 444 î.e.n.); 2) *Nebihim* (Profeții: **Iosua, Judecătorii, Samuel, Regii, *Isaia, Ieremia, *Iezechiel;* 12 profeți minori: Oseia, Ioil, Amos, Obadia, Iona, Miheia, Naum, Habbakuk [Avacum], Sofonie, Agheu, Zaharia, Maleahi); primele 3 *(Judecătorii, Samuel, Regii)* aparțin școlii profetice din sec. VIII–VI î.e.n.; 3) *Ketubim* (Scripturile) – scrieri varii: a) poezie *(Psalmi, Proverbele lui Solomon, Cartea lui Iov);* b) 5 *meghillot* [suluri] *(Cântarea cântărilor, Ruth, Plângerile lui Ieremia, Eclesiastul, Estera);* c) profeție *(Daniel);* d) istorie *(Ezdra, Neemia, Cronicile).* Nu se știe cine a adunat aceste texte în codicele canonic; opinia că alcătuitorul ar fi fost *Ezra* e respinsă de datele istorice. În apocriful *Ezdra* (cartea II), scris probabil în sec. I e.n., citim că Ezra, în urma inspirației divine de a rescrie totul, a dictat unui grup de 5 scribi, timp de 40 de zile, 94 cărți (24 din *V.T.* și 70 apocrife). Totuși, după textologia modernă, bazată pe *legende iudaice medievale, s-ar fi efectuat doar o canonizare scripturală sub conducerea teologică a lui Ezra. *V.T.* ebraic, fără să exceleze printr-o mare varietate lexicală, folosește în total 5642 cuvinte. ◊ Septuaginta (canonul grecesc) Traducerea în lb. greacă, făcută de *Septuaginta* (*Cei 70,* de fapt 72); s-a acreditat legenda că traducătorii, deși lucrând izolat, au fost inspirați de *Sfântul Duh în chip de porumbel și au realizat 70 de traduceri identice; scopul traducerii era furnizarea textului biblic evreilor din diaspora (galuth – colonie iudaică alexandrină, în care nu se mai cunoștea ebraica), folosit apoi de creștini. Textul *Septuagintei* (care include și apocrife, cărți *deuterocanonice* și *pseudoepigrafice,* scrieri varii) conține: 1) *Pentateuchul (Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul);* 2) cărți istorice (*Iosua, Judecătorii, Ruth, Samuel* I–II, *Regi* I–II); *Cronici* I–II, *Ezdra* I–II și *Ezdra* III [Neemia]; 3) cărți poetice și didactice *(Psaltirea, Proverbele, Eclesiastul, Cântarea cântărilor, Iov, Înțelepciunea lui Solomon, Eclesiasticul);* 4) cărți narative *(Estera, Iudita, Tobit, Macabei* I–II); 5) cărți profetice (12 *profeți minori* și *Isaia, Ieremia, Baruh, Epistola lui Ieremia, Iezechiel, Daniel,* iar în unele manuscrise și *Rugăciunea lui Manase* ca și *Macabei* III–IV). După o legendă relatată în *Scrisoarea lui Aristeus,* traducerea ar fi fost făcută de cei 72 învățați bătrâni în Egipt, către anul 250 î.e.n., din inițiativa regelui Ptolemeu Filadelful; apoi textul a fost revizuit între sec. I–II, iar noile traduceri au fost incluse în opera monumentală, publicată de *Origenes în 235, care conținea, pe 6 coloane, textul ebraic (în caractere ebraice), același text transcris în caractere grecești, textul tradus al *Septuagintei* și traducerile în greacă ale lui Aquila, Symmachos și Theodotion. *Septuaginta* nu reprezintă un corpus complet al textelor ebraice originale (de ex. *Cartea profetului Ieremia* e aici mult mai scurtă decât în *Biblia Masoretică*). ◊ Vulgata (versiunea latină a lui Hieronymus), *Biblia catolică* oficială (aprobată de Conciliul din Trent, în 1546, apoi declarată singura versiune autentică a Scripturii); din codicele original sunt eliminate așa-zisele cărți pseudoepigrafice *(Rugăciunea lui Manase, Macabei* III–IV, *Ezdra* III [IV din *Septuaginta*] și IV ◊ Canonul ortodox (răsăritean): *Facerea, Ieșirea, Leviticul, Numerii, Deuteronomul, Iosua, Judecători, Ruth, Samuel* I–II, *Regi* I–II, *Cronici* I–II, *Ezdra, Neemia, Estera, Iov, Psaltirea, Proverbele lui Solomon, Eclesiastul, Cântarea cântărilor, Isaia, Ieremia, Plângerile lui Ieremia, Iezechiel, Daniel, Oseea, Ioil, Amos, Obadia, Iona, Miheia, Naum, Avacum, Sofonie, Agheu, Zaharia, Maleahi, Tobit, Iudita, Baruh, Epistola lui Ieremia, Cântarea celor trei tineri, Ezdra* III, *Înțelepciunea lui Solomon, Cartea înțelepciunii lui Isus fiul lui Sirah* sau *Eclesiasticul, Istoria Suzanei, Bel și balaurul, Macabei* I, II, III, *Rugăciunea lui Manase* ◊ Bibliile protestante exclud cărțile deuterocanonice, ca nefăcând parte din canonul ebraic palestinian *(Înțelepciunea lui Solomon, Eclesiasticul, Estera, Iudita, Tobit, Baruh),* ca și cărțile pseudoepigrafice, pentru că nu au fost inspirate nici de evrei, nici de creștini *(Rugăciunea lui Manase, Macabei* III și IV, *Ezdra* III și IV). ♦ *Apocrife* (grec. ἀποκρύπτειν – a ascunde) Cărți mitoreligioase clasificabile în zona tematică și stilistică a **B.,** necuprinse în textul canonic, în general provenind din literatura ebraică, unele preluate de creștinism (mai ales de riturile neevoluate sau de secte); apocrifele sunt numeroase, compuse la date diferite, opere originale, compilații sau transcrieri corupte de copiști, cele mai multe păstrate numai fragmentar. Apocrifele mai interesante prin conținutul mitologic: **Cartea lui Enoh* (apocriful etiopian), *Cartea tainelor lui Enoh* (slavon), *Cartea Jubileelor* (ebraic), *textele de la Qumran,* Marea Moartă, (mai ales *Sulul războiului), Vedenia lui Isaia* (slavon), *Înălțarea lui Isaia, Viața lui Adam și a Evei,* de asemenea mai multe scrieri apocaliptice ținând de fapt de o epocă mai târzie, a *evangheliilor *(Apocalipsul Apostolului Petru* ș.a.*). Textele de la Qumran* constituie azi o sursă dintre cele mai importante pentru textologia și datarea **B.** Nu dispunem încă nici azi de o *Biblie* completă și autentificată fără greș, dar lucrările textologice în curs, la finele sec. XX, promit un asemenea text, ce va fi probabil restabilit mai aproape de certitudine, pe baza colecției păstrate în sinagoga Ibn Ezra din Cairo și descoperite în 1890 (câteva sute

de documente religioase diferite), ca şi pe baza *textelor de la Qumran,* descoperite între 1947–1956 (600 texte, în 11 grote). *Textele de la Qumran* conţin aproape întreg *V.T.* (cu excepţia *Cărţii Esterei),* în diferite variante, în 173 manuscrise, unele dintre ele mult mai vechi decât toate cele aflate anterior în circulaţie. Astfel, un *Exod* şi un text al *Cărţii lui Samuel* provin din sec. III î.e.n.; *Cartea lui Dan* e mai târzie doar cu 50 de ani faţă de data probabilă a originalului. Azi există opinia savanţilor ebraişti că descoperirile de la Qumran clarifică procesul de elaborare a **B.** întrucât, înainte de fixarea textului, au circulat mai multe versiuni reflectând tradiţii diferite, dar existau şi libertăţile pe care şi le luau copiştii de a eluda, restiliza sau amplifica un text sau altul, deoarece pentru ei textul era încă viu, nefixat canonic; scribii saduchei aveau obiceiul retuşării textelor, pe când fariseii au întreprins, începând din anul 75 e.n., stabilirea lor redacţională definitivă; iar în anul 90 e. n., rabinii întruniţi în sinodul de la Jamnia au fixat textul *Thorei* (corespunzătoare *Pentateuchului)*, pe baza celor 3 exemplare conservate în Templul din Ierusalim. ♦ *Datare. Versiuni* Un *Hexateuch* (de la *Geneză* la *Cartea lui Iosua)* s-a presupus a fi fost transmis de un profet trăind în regatul Iuda, în sec. X/IX î.e.n., care a folosit în text numele divin **Yahweh.* Mai târziu, alt scriitor a preferat numele **Elohim,* transcriind textul în nordul Israelului. După căderea regatului nordic, alt profet din Iuda ar fi compilat textul celor 6 cărţi, contopind versiunea yahwistă şi cea elohistă într-o naraţiune unică (după 722 î.e.n.), cu interpolări proprii şi imprimându-i un caracter profetic, peste cel sacerdotal anterior, păstrând astfel ambele nume divine. *Deuteronomul,* în sec. VII î.e.n., sub domnia lui Manasse (sau a lui Iosia), este îmbogăţit cu discursurile deuteronomice care ar fi fost rostite de *Moise, puţin înainte de moartea sa, în faţa poporului evreu. Cărţile *Judecători, Samuel* I–II, *Regi* I–II au fost compilate către anul 600 î.e.n. *Cartea lui Isaia* aparţine unui profet anonim, care a scris în jurul anului 540 î.e.n., ca să-şi încurajeze compatrioţii din exilul babilonian. Ieremia (din *Cartea profetului Ieremia)* era cunoscut ca profet sub domnia lui Iosia, începând din 626 î.e.n., deşi textul îi este atribuit de unii comentatori lui *Baruh,* iar profeţia propriu-zisă îi este oricum contestată lui Ieremia, ca paternitate literară. *Cartea lui Iezechiel* se atribuie chiar acestui profet, *Iezechiel, *sacerdot aflat cu poporul în exilul babilonian, în localitatea Tel-abib; atribuirea s-a făcut pe baza unităţii stilistice şi cronologice a textului; dar e o unitate aparentă, în textul integral existând două structuri distincte: cronologia de exil şi viziunea; faptul unităţii stilistice s-ar putea datora unui compilator sau autorului presupus, care a utilizat un text mai vechi sau a transcris o tradiţie orală. *Cărţile celor 12 profeţi minori* (în transliteraţie corectă [*supra:* numele au fost transcrise însă în grafie eclesiastică românească uzuală] – Amos, Hosea, Micah, Zephaniah, Nahum, Habbakuk, Obadiah, Haggai, Zechariah, Malachi, Joel, Jonah) au fost compuse între sec. VIII–III î.e.n. *Psalmii,* texte lirice cu caracter devoţional, sunt o culegere compilată lung timp, până prin sec. III î.e.n. *Proverbele lui Solomon* (prima din cele 3 cărţi ebraice sapienţiale, urmată de *Cartea lui Iov* şi de *Eclesiast),* după unii comentatori, s-ar fi adăugat periodic nucleului iniţial care ar fi aparţinut într-adevăr regelui Solomon, dar după alţii a fost alcătuită integral abia în epoca hellenistică, începând din 332 î.e.n. *Cartea lui Iov* a fost scrisă probabil după întoarcerea din captivitatea babiloniană. *Cântarea cântărilor* nu are o dată certă, iar poetul ei, după unele deducţii, se prea poate să fi trăit în nordul Palestinei, până prin sec. IV î.e.n. *Ruth* va fi apărut fie înainte de captivitate, fie în sec. V î.e.n. *Plângerile lui Ieremia,* elegii pentru căderea Ierusalimului, sunt databile puţin după 586 î.e.n. *Eclesiastul* e aproape sigur un produs al epocii hellenistice, către sfârşitul sec. III î.e.n. *Esther* – după sec. IV î.e.n. *Cartea lui Daniel,* care se referă la persecuţiile ordonate de Antiohos Epiphanes (168–165), a fost scrisă nu de profetul însuşi, ci de un autor anonim utilizând doar experienţa tradiţională din captivitate a acestuia dintre anii 605–538 î.e.n. *Cronicile* şi *Ezra* sunt compilaţii târzii ale genealogiilor tribale, iar *Nehemiah* s-a compilat probabil în sec. III î.e.n. ◊ Există şi o datare mitică, intrinsecă:

	versiunea ebraică	*versiunea samariteană*	*Septuaginta*
de la crearea omului până la potop (ani)	1656	1307	2262
de la potop până la chemarea lui Abraham	365	1015	1145
de la Abraham la exod	645		

Deci între apariţia lui **Adam* şi *exod* după versiunea ebraică, au trecut 2666 ani, astfel că, după acest calcul, omul a fost creat în anul 4157 î.e.n. (dar din *Septuaginta* rezultă anul 5328 î.e.n.). Confruntând însă, după *Berosos, datele istoriei babiloniene, şi echivalând anul din *Babyloniaka* cu un *lustrum* (5 ani), Oppert a interpretat, într-o cercetare din 1877, astfel: 432 000 ani (cât au

domnit, după Berosos, cei zece regi mitici antediluvieni) însemnă 86 400 *lustra,* iar 1656 ani (dintre crearea omului şi *potop, după *Biblia ebraică* = 86 400 săptămâni; de unde concluzia sincronismului perfect între cele două cronologii. Totuşi, alte calcule similare (Ussher) duc la un sincronism între creaţia biblică a omului şi fundarea *templului lui *Bel din Nippur (cca 7000 î.e.n.) sau între potopul biblic şi construcţia unui templu asirian pentru zeul *Assur, deci cca 15 secole după ridicarea *piramidei lui Keops. ◊ Textul ebraic al **B.** e cunoscut în numeroase variante, multe incomplete. *Pentateuchul* (primele 5 cărţi din *V.T*) a fost descoperit până acum în cca 6000 variante, faţă de textul massoretic; cercetătorii au stabilit că nu a existat niciodată, la origine, o **B.** unică, un text de bază unitar şi revelat, iar lunga perioadă de elaborare a acestui unicat încă nu s-a sfârşit. *Biblia massoretică* din *Codex Babylonicus Petropolitanus* – un manuscris coborînd până la anul 916 e.n. şi redactat de massoreţi (ebr. *massorah* – maestru al tradiţiei) – este un text stabilit cu anume scrupul conservator, corectând grafii şi indicând lecţiuni; massoreţii nu au scris un text nou, ci au restabilit cu acurateţe textul tradiţional: spre a deveni accesibilă, transcripţia a adoptat un sistem de vocalizare pe baza concepţiei lui Rabbi Aaron ben Asher (sec. X), iar textul – de tradiţie apuseană – se opune textului răsăritean al lui Ben Naphtali. Conform tradiţiei iudaice, există 18 pasaje în care scribii străvechi au alterat deliberat textul, considerând ireverenţios limbajul folosit în original sau afectat de o concepţie teologică eronată; astfel, în unele nume proprii compuse, s-a înlocuit elementul *bosheth* (ruşine) prin *ba'al*: *Ishbosheth* devine *Eshbaal, Mephibosheth* > *Meribaal* (cf. *V.T., II Samuel,* II, 8; IX, 6; ibid., *I Cronici,* VIII, 34–35). Nu e sigur însă că nu s-au produs şi alte modificări, involuntare ori mai ales deliberate. Versiunea *samariteană* a *Pentateuchului* este redactată în dialectul din Samaria, după cum versiunea *aramaică* a folosit limba vorbită în preajma erei creştine şi pare, ca text, identică cu versiunea massoretică. Versiunea greacă din *Septuaginta,* aparţinând diasporei iudaice alexandrine din sec. III î.e.n., îşi permite incorectitudini şi îndepărtări de original; de aceea, criticându-se asemenea libertăţi de traducere faţă de textul tradiţional stabilit de Rabbi Aqiba, apar în sec. II alte versiuni; una a lui Aquila, un prozelit iudeu din Pont, discipol al lui Aqiba trăind către anul 135, altele ale lui Symmachos şi Theodotion. Versiunea *siriacă (P'shitta),* deşi tradusă din ebraică, pare influenţată de *Septuaginta* şi ar fi apărut în sec. II. În fine, pentru versiunea *latină (Vulgata),* Hieronymus a tradus textul ebraic, însă a utilizat şi versiuni greceşti, îndeosebi pe Symmachos. În textologia modernă s-au făcut mai multe încercări de stabilire fără ambiguitate a textului originar. Prima ediţie sigură – *Biblia ebraică* (ed. III) – a fost realizată de Rudolf Kittel şi a apărut în 1937. Codexul din Leningrad B 19^{A}, descoperit de Paul Kahle, e cel mai vechi şi mai complet manuscris al *Bibliei massoretice* (anul 1008). O ediţie revăzută a manuscrisului B 19^{A} este *Biblia Hebraica Stuttgartensia,* apărută în 1978, cu un aparat critic mai complet decât al ediţiilor precedente. • *N o u l T e s t a m e n t* (grec. Ἡ καινή Διαθήκη; lat. *Novum Testamentum*) Cartea sacră fundamentală a creştinismului, consacrată integral tradiţiilor naşterii, vieţii şi activităţii terestre (fapte, predici, parabole, atragerea prozeliţilor, între care cei 12 *Apostoli, vindecări de bolnavi prin mijloace magice sau paranormale, cina cea de taină) şi morţii (judecata, răstignirea, expierea, învierea, înălţarea la cer) lui **Isus Christos,* precum şi vieţii comunităţilor creştinismului primitiv. Noţiunea de „testament nou", echivalând cu ebr. *bryt hhash* – legământ nou, provine probabil din *V.T. (Ieremia,* XXXI, 31), dar a fost folosită şi de comunitatea de *esenieni de la Qumran; la un moment dat, *iudaismul a inclus speranţa că Yahweh va încheia un nou legământ, însă de astădată cu toată omenirea, nu numai cu un popor ales. Pe acest temei, creştinismul a afirmat că legământul a şi fost încheiat din nou prin misiunea şi sacrificiul lui Isus Christos (*Luca,* XXII, 20). În acest sens, primii creştini s-au considerat oameni noi (Pavel, *II Corinteni,* V, 17). Raporturile între Dumnezeu şi oameni au caracter temporal: legământul lui Moise, fiind temporal, se schimbă printr-un nou legământ (Pavel, *Romani,* I–VII). Cele mai vechi texte sunt epistolele (mai ales epistolarul atribuit ap. Pavel); dintre evanghelii, ar fi mai veche, după Bruno Bauer, *Evanghelia lui Marcu* sau, după alţi cercetători, *Evanghelia lui Matei,* deşi aceasta pare redactată abia în sec. II. Scrierile sacre creştine circulau în număr mare, până când la Conciliul din Laodikeia (363) s-a stabilit conţinutul actual al *N.T.* (fără **Apocalipsul lui Ioan Teologul),* toate celelalte evanghelii (din totalul de cca 30) şi epistole, numite azi apocrife, fiind interzise credincioşilor ca nerevelate de *Dumnezeu; (totuşi, după cercetători mai noi, de ex. Ph. de Suarez, remarcabilă este *Evanghelia lui Toma,* text apocrif, neintrat în codicele neotestamentar, în pofida vechimii şi probabil autenticităţii sale). Definitivarea textologică s-a realizat însă abia la Conciliul din Cartagina (419). *N.T.* canonic cuprinde: 4 *evanghelii* (Matei, Marcu, Luca, Ioan); o cronică numită *Faptele apostolilor, 14 epistole* atribuite ap. Pavel (către romani, corinteni, galateni, efeseni, filipeni, coloseni, tesaloniceni, Timotei, Tit, Filimon şi evrei); 7 epistole numite catolice (Iacob, Petru, Ioan şi Iuda); o scriere escatologică *(Apocalipsul lui Ioan Teologul).* Dar, după ultimele cercetări ale papirologilor Institutului Biblic Pontifical din Roma şi mai ales

în urma unei descoperiri a pr. José O'Callaghan printre *textele de la Qumran,* s-a putut stabili că *Evanghelia lui Marcu* a fost scrisă la 15 ani după data considerată a morții lui Isus Christos, deci în anul 50 și nu în 70, cum se crezuse anterior. *N.T.,* completare doctrinară creștină a *V.T.,* se deosebește de acesta mai ales prin concepția asupra mesianismului; cărțile profetice din *V.T.* anunțau venirea lui *Mesia ca iminentă; *N.T.* e întemeiat, dimpotrivă, pe convingerea că Mesia a și venit, în persoana lui Isus Christos (iar spre a nu face contradicția cu textul veterotestamentar prea flagrantă, predică și o a doua venire a aceluiași). În anume sens, nu există o unitate perfectă înăuntrul întregului codex neotestamentar: s-au semnalat contradicții și tendințe polemice interne. După ap. Pavel, *mântuirea se dobândește numai prin *credință, nu și prin fapte bune, fidelitate față de *ritualuri, merite etc. (*Romani,* IV, 2–4; XI, 6), iar după ap. Iacob, dimpotrivă, nu numai prin credință, ci și prin fapte bune (*Epistola sobornicească,* II, 24); unii comentatori au văzut aici un caracter polemic între cele două epistole doctrinare, vădit din stilul textelor vizate: Pavel – „Iar de este din dar, nu mai este din fapte, altfel darul nu mai este dar. Iar de este din fapte, nu mai este dar, altfel fapta nu mai este faptă" *(loc. cit.);* Iacob – „Vedeți dar că din fapte se îndreaptă omul, iar nu numai din credință" *(loc. cit.).* De altfel, doctrina reformată a lui *Luther, susținând mântuirea pe calea exclusivă a credinței, s-a întemeiat pe acest pasaj paulin, în timp ce catolicismul își găsea justificarea doctrinei mântuirii în textul lui Iacob. Există o contradicție și în tema relațiilor cu autoritatea civilă: în *Apocalipsul lui Ioan Teologul* este un îndemn la lupta deschisă contra dușmanilor credinței, dar în *Epistola către Romani* a ap. Pavel se cere supunerea față de autoritatea lumească („nevoie este să vă supuneți nu numai de frica pedepsei, dar și pentru cugetul vostru" (XIII, 5). De asemenea, chiar dacă *N.T.* are o netă unitate de concepție, și aceasta are fisuri și nu scapă de paradoxuri. Caracterul escatologic e prezent pretutindeni *(Apocalips, Epistolarul paulin* ș.a.) mai ales în semnificația morții și învierii: „Au nu știți că toți câți în Christos Isus ne-am botezat, întru moartea lui ne-am botezat? Deci ne-am îngropat cu el, în moarte, prin botez; așa, încât, după cum Christos a înviat din morți prin mărirea Tatălui, tot așa și noi umblăm întru înnoirea vieții" (Pavel, *Romani,* VI, 3–4). Dar valoarea suferinței se transferă la un moment dat în valoarea *ascezei. Caracterul paradoxal apare în faptul că rațiunea e o însușire suspectă din unghi religios, ca și în nevoia reconsiderării tuturor valorilor curente. ~ *Mitologia neotestamentară* conține și elemente împrumutate: zeul care moare și învie (de tip osiriac) simbolizând ciclul vegetației; animalul totemic (mielul); nașterea din fecioară (din *virgo intacta,* ca *Saoshyant din fecioara *Eredatfedhri); autosacrificiul zeului (de tip *Attys) etc. Principalul mit e însă istoricizat, Isus Christos devenind un personaj istoric căruia i se stabilește o cronologie sincronizată cu datele curente (ceea ce îngăduie omologarea sa cu un întemeietor real al creștinismului), contrar miturilor păgâne al căror caracter cosmologic trimite la *timpul primordial al creației. Totuși, aceste elemente, influențate de filosofia greacă, de metodologia talmudică, de idealurile sectei de la Qumran, apoi conduse de o linie doctrinară elaborată în Imperiul Roman, s-au constituit într-o doctrină autonomă, cu o *mitologie proprie, ordonată unitar de o *teologie originală, în spiritul exhaustiv al unei concepții despre societate și univers, care nu mai păstrează zone comune cu celelalte mitologii religioase, corespunzătoare altor stadii ale societății omenești. •Privită global, **B.** este o operă compositā chiar și ca izvoare de inspirație: vechile mituri din Palestina și Mesopotamia (îndeosebi în forma babiloniană), *mitologia greacă târzie, dar mai ales unele mituri egiptene, iar pentru textele mai noi (îndeosebi părțile mesianice și escatologice ale *N.T.*) chiar și *zoroastrismul iranian. **B.** este cea mai răspândită carte din lume: după datele statistice din 31 dec. 1993, a fost tradusă în 2062 de limbi (între care 587 lb. africane, 513 asiatice, și chiar și în esperanto).

§ G. E. Well, *Initiation à la Massorah,* Leiden, 1964; R. W. Klein, *Textual Criticism of the Old Testament, from the Septuagint to Qumran,* Philadelphia, 1974; *Biblia, adică dumnezeiasca scriptură a Vechiului Testament și a Noului Testament,* tradusă după textele originale ebraice și grecești de Vasile Radu și Gala Galaction, București, 1938; *Biblia* (ediția Institutului Biblic), București, 1970; *Biblia* (editată de Societatea Biblică), [1990], *The Oxford Annotated Bible with the Apocripha,* revised standard version, with an introductory article, edited by Herbert G. May and Bruce M. Metzger, Oxford, 1965; *L'Ancien Testament,* trad. par Édouard Dhorme, I–II, La Pléiade, Paris, 1960; Edgar Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen,* Tübingen, 1924; F. Martin, *Le Livre d'Hénoch,* Paris, 1906; A. Vaillant, *Le Livre des secrets d'Hénoch,* Paris, 1952; M. H., Сперанский, *Славянские апокрифические евангелия.* Москва, 1895; A. Dupont-Sommer, *Les écrits esséniens découvertes près de la Mer Morte,* Paris, 1964; J. Carmignac et P. Guilbert, *Les Textes de Qumran,* I–II, Paris, 1961–1963; *Dizionario Biblico,* a cura di Giovanni Miegge, edizione riveduta e aggiornata, Milano, 1968; B. Chiesa, *L'Antico Testamento ebraico secondo la tradizione „palestinese",* Torino, 1978; E. Wurthwein, *The Text of the Old Testament. An Introduction to the Biblia Hebraica,* London, 1980; Magdalena Timar, Constantin Olariu, *Mic dicționar biblic,* edit. Uranus, București, 1992; *Evanghelia după Toma,* traducere, comentarii, de Vasile Andru, edit. Arca, București, 1993.

Bifröst *Simbol al curcubeului, în **mitologia scandinavă,* considerat pod divin care leagă *cerul de *pământ și e păzit de zeul luminii, *Heimdallr; întrucât în componența podului **B.** intra și *focul pur (culoarea roșie din spectru), nu-l puteau parcurge decât *zeii, ceilalți riscând să fie arși instantaneu.

Bile Zeu în **mitologia celtică* din Irlanda, patronând *focul și morții. O formă mai nouă a *mitului îl consideră părintele lui *Mile,* care ajunsese să fie venerat ca *strămoș legendar al ultimilor cuceritori ai Irlandei.

Bileiptr *Demon în **mitologia scandinavă,* *simbolul mitologic al furiei flăcărilor dezlănțuite, fratele zeului infernal *Loki.

Bimbogami Zeul sărăciei, în **mitologia japoneză.*

Biserica Scientologică (nume oficial: *Biserica Noii Comprehensiuni)* *Sectă cu caracter mai mult laic decât religios, organizată doctrinar de *Ronald Hubbard,* un fost autor de literatură științifico-fantastică. **B.S.** afirmă a urmări să elibereze în om *thetanul* care ar sălășlui în el și, degajat din corp, ar deveni operațional, regăsindu-și forțele originare, adică invincibilitatea și puterea nemărginită asupra materiei; acest „thetan" ar proveni dintr-o civilizație intergalactică distrusă acum 40 000 ani de forțele malefice ale așa-zisei planete Helatrobus. **B.S.** utilizează o terminologie pompoasă și absconsă, refolosită sau inventată de șeful ei: *dianetic* (grec. διανηθω – a fugi, a ceda, a nu protesta), *engramă, thetan, preclar, supresiv, mental reactiv* – urmărind memorizarea până la obsesie prin stranietatea fonetică. În perioada atragerii de adepți, racolați prin teste cu 200 întrebări, se fac „seminarii dianetice", iar îndoctrinarea, ezoterică, se efectuează indirect, stăruitor, discret, în cadrul unei Grupări pentru Ameliorarea Metodelor de Învățământ. Public, **B.S.** se prezintă prin diverse organisme fără legătură aparentă cu ea: Comisia pentru drepturile omului, Mișcarea pentru Toleranța și Respectarea Libertăților Spirituale, Centrul pentru Celebrități etc.

biserică (lat. *basilica* – clădire publică mare, fără rol religios; ulterior, clădirea bisericii; cf. grec. Κυριακὸν [δῶμα] – casa Domnului; grec. ἐκκλησία > lat. *ecclesia* – adunare, mai târziu, biserică, în sens de comunitate religioasă, de unde: franc. *église,* span. *iglesia,* ital. *chiesa,* welsh *eglwys;* în alte lb. moderne, din grec. *Kyriakòn* [doma]: germ. *Kirche,* sued. *kirka,* dan. *kirke,* scot. *kirk,* engl. *church,* rus *церковь,* bulg. *църкова,* ceh *cirkev,* finl. *kirkko*) Locaș de adunare, *ritual și *rugăciune, în terminologia religioasă creștină; dar și comunitatea creștină, globală (Biserica creștină) sau pe ramuri (Biserica catolică, Biserica ortodoxă etc.). Biserica creștină este un **templu;* forma arhitectonică cea mai timpurie a bisericilor creștine a fost *basilica.* Construcția locașului respectă riguros anumite norme: clădirea e orientată cu *altarul spre răsărit, închipuind o navă compusă dintr-un altar, un naos și un pronaos. În altar se află sfânta masă (pristolul) pentru oficierea *cultului de bază, cu sfintele daruri (trupul-pâinea și sângele-vinul), păstrate în vase speciale, pentru taina împărtășaniei. În bisericile ortodoxe (răsăritene), altarul e despărțit de naos printr-un perete de *icoane numit iconostas, având uși laterale și o ușă principală cu două canaturi (ușile împărătești). Bisericile catolice sunt compuse din sanctuar (cu altarul deschis) și navă. Bisericile *templierilor erau rotunde. În înțeles de comunitate religioasă, biserica creștină este împărțită în biserici confesionale (după *rituri). Prin extindere, în sens curent, o biserică este orice comunitate împărtășind aceeași *religie. Termenul a fost pus în circulație de *N.T. (→ Biblia)*: *„tu ești Petru* [Petros – om de piatră, stâncă] *și pe această piatră* [petra] *voi zidi Biserica* [Ecclesia] *mea și porțile iadului nu o vor birui"* (Matei, XVI, 18).

Bishamon Zeul războiului și al belșugului, în **mitologia japoneză*; în **shintoism,* **B.** este un element din septetul zeilor destinului: *Sichi Fukujin* (Bishamon, *Fukurokuju, *Ebisu, Benten, *Daykoku, Jurojin și *Hotei).

Blaga, Lucian Filosof și poet român (1895–1961); teoreticianul *spațiului mioritic,* ca spațiu-matrice al spiritualității românești cu care aceasta e mereu solidară și spre care românul tinde afectiv, neîncetat, ca spre spațiul său ancestral, socotit plaiul, adică aria *Mioriței (*Oaia Năzdrăvană).* Ca teoretician al *mitului, **B.** refuză definițiile alterate și decăderile de înțeles ale noțiunii (acuzând de acest proces de degradare în primul rând pe Fr. Nietzsche) și își impune o întoarcere la un sens limitat al cuvântului *mit:* „Toate miturile vor să fie într-un anume fel revelări ale misterului", **B.** deosebind 2 grupuri: 1) *miturile semnificative,* revelând, „cel puțin prin intenția lor, semnificații, care pot avea și un echivalent logic"; 2) *miturile transsemnificative,* încercând „să reveleze ceva fără echivalent logic". **B.** face distincție netă între mituri și plăsmuirile cunoașterii științifice; astfel: „Pornind de la analogii infime de aspect, spiritul mitologic clădește excesiv, maximumuri analogice totalitare"; „Spiritul mitic e vasalul de aventuri al analogiei" căci în general el „operează cu cunoscutul lumii concrete, cu datele sensibile, fără a le diminua în vreo privință", iar „aparențele concrete nu sunt supuse unor degradări, ci sunt *integrate* într-o viziune mai complexă" (de pildă *focul care devine, în plus față de ceea ce este, și „o ființă, un demon, o zeitate"). „Spiritul mitic *întregește* aparențele în sensul că acestea ar fi manifestări aidoma ale unor puteri invizibile. Spiritul științific *desființează* aparențele substituindu-le alte structuri". „Spiritul mitic își plăsmuiește viziunea revelatoare din elemente care țin de experiența vitalizată a omului", vitalizarea fiind aici involuntară. **B.** combate exegezele încercate în desvăluirea miturilor transsemnificative și critică școala psihanalistă, îndeosebi pe C. G. *Jung, și exegezele ce transformă aceste mituri în alegorii, distrugându-le ca mituri: „Mitul nu poate

fi deci tălmăcit în graiul ideilor" şi mai mult: „Mitul e posibil şi fără elementul magic". Pentru **B.** e deci posibilă această definiţie: „Am caracterizat miturile ca încercări ale spiritului uman de a revela metaforic, analogic, şi în material de experienţă vitalizată, anume transsemnificaţii. Miturile sunt plăsmuiri de intenţie revelatorie şi întâiele mari manifestări ale unei culturi"; „ele vor fi modelate, interior, de categoriile abisale ale unui popor. Miturile se desprind din matricea stilistică a unui neam sau grup de neamuri, întocmai ca şi celelalte produse ale culturii." Iar „mitologia este în ordinea cronologică întâia mare întruchipare a categoriilor abisale, care alcătuiesc matricea stilistică a unui popor, sau grup de popoare." Dar acest unghi, inclus în ideea spaţiului-matrice al unui popor şi extrapolat la întreaga mitologie a lumii, necesar filosofului **B.** şi derivând din poetul expresionist, este unul limitativ şi nedislocat cu totul din *euhemerism.

§ *Trilogia culturii* (în special *Spaţiul mioritic* şi *Geneza metaforei şi sensul culturii),* Bucureşti, 1944; *Mit şi cunoştinţă* (în *Încercări filosofice,* Timişoara, 1977, p. 67–70); Dumitru Stăniloaie, *Poziţia domnului Lucian Blaga faţă de creştinism şi ortodoxie,* Paideia, Bucureşti, 1993 (reeditare).

Blajini (slav блажень – fericit); *Rohmani, Rocmani, Rahmani, Rugmani* Populaţie mitică (în folclorul şi în cărţile populare din România) alcătuită, după *credinţele tradiţionale, din cei dintâi oameni de pe *pământ *(→ omul primordial).* **B.** trăiesc sub pământ – în unele variante la capătul pământului sau pe *Tărâmul Celălalt, dincolo de *Apa Sâmbetei. Întrucât au luat parte la *facerea lumii, ei susţin stâlpii de sprijin ai pământului. Imaginaţi ca fericiţi oameni blonzi şi socotiţi, genealogic, urmaşii lui *Set (al treilea fiu al lui *Adam şi al *Evei), **B.** duc o viaţă cuviosă şi lipsită de griji, întemeiată pe virtute şi pe incapacitatea de a face rău. **B.** trăiesc fără femeile lor, cu care pot conviețui numai 30 de zile pe an în vederea procreaţiei, copiii fiind crescuţi de mame până când încep să se deplaseze şi să se hrănească singuri, iar atunci băieţii trec în grija taţilor. S-a observat aproape o identitate între descrierea tradiţională a **B.** şi cea a *Nagomudrilor,* o populaţie pe care, după romanul popular *Alixăndria,* Alexandru Macedon a întâlnit-o în India; dar *Nagomudrii* (slav „înţelepţi goi") amintesc, în ecou, de aspectul unor grupuri de yogini (numiţi de greci *gymnosofişti*), iar cum sursa traducerii *Alixăndriei* a fost un text sârb, este explicabilă şi identificarea *Nagomudrilor* cu **B.** (sârb *blažen* – fericit), subliniată încă de N. Cartojan, în *Cărţile populare în literatura românească* (Bucureşti, 1974, I, p. 273–274). **B.** au ca zi de comemorare festivă **Paştele Blajinilor* (de obicei, în prima sâmbătă postpascală, numită şi Sâmbăta Morţilor, alteori în a doua luni de după *Paşti). În tradiţia românească, *ofrandele oferite **B.** sunt pomeni alimentare şi *libaţii, scopul urmărit de credincioşi fiind asigurarea sănătăţii donatorilor şi a fertilităţii ogoarelor. După Andrei Oişteanu, „toate acestea ne permit să credem că avem de a face cu o reminiscenţă a unui străvechi cult al morţilor şi strămoşilor" *(Rohmans-Brahmanes. Le voyage d'un motif à travers l'espace et le temps,* în *Ethnologica,* Bucureşti, 1983, p. 138). O variantă (pe care A. Oişteanu o socoteşte cea mai coruptă) a pus în circulaţie Simeon Florea Marian *(Sărbătorile la Români,* Bucureşti, 1901, p. 171): acolo, **B.** sunt un popor de creştini locuind, goi, pe o insulă, printre livezi de pomi fructiferi, care sunt singura lor sursă de hrană. Varianta *Rohmani* nu schimbă structura *mitului; cu rare excepţii, când a fost dedusă din etnonimul *Romani,* în mod curent ea e derivată din **Brahmani*, prima ipoteză aparţinând dr. Ign. Joh. Hanusch *(Die Wissenschaft des slavischen Mythus, im Weitesten, das altpersischlithauischen Mythus mit umfassenden Sinne,* Lemberg, 1842): „este vorba poate de o estropiere a numelui Brahmanilor". N. Cartojan a găsit argumentele necesare, ca să afirme că „Rohmanii, Rocmanii sau Rogmanii, numire obişnuită mai ales în părţile nordice ale Bucovinei, nu poate fi despărţită de forma ruteană corespunzătoare, Rahman, care trebuieşte socotită ca o formă coruptă din prototipul *Brahman* al redacţiunilor bizantine şi greceşti", *op. cit.,* p. 287). A. Oişteanu *(op. cit.,* p. 142) crede că brahmanii care au servit drept model ar fi fost ramura jainistă de asceţi goi *digambara.*

blestem (lat. *blasphemia* – hulă, calomnie; grec. βλασφημία – defăimare) Act de *magie lexicală, prin care se invocă mânia sau urgia unei divinităţi asupra unei fiinţe, unui obiect, unei acţiuni, adesea în scop de răzbunare sau dintr-un motiv justiţiar subiectiv. În sens curent, **b.** este mai puţin *descântec (aşa cum îl descriu folcloriştii clasici) şi mai mult o făcătură, cu intenţie de cele mai multe ori personală. Dar marile **b.** ale *mitologiei şi ale *religiilor sunt sau sentinţe divine ireversibile sau efecte ale mecanismului destinului. Aceste **b.** diferă relativ puţin de la o mitologie la alta. ~ În **Biblie* se află unul dintre cele mai dure **b.** din tradiţia mitoreligioasă a lumii: blestemarea de către *Dumnezeu (*Yahweh) a perechii primordiale *Adam şi *Eva, după înfruptarea lor din *Pomul Cunoştinţei: „Blestemat să fie pământul din pricina ta! Cu trudă să te hrăneşti din el, în toate zilele vieţii tale. Spini şi pălămidă să-ţi aducă şi să mănânci buruienile câmpului. Întru sudoarea feţei tale să mănânci pâine, până când te vei întoarce în pământ, căci din el ai fost luat. Căci pulbere eşti şi în pulbere te vei întoarce" *(V.T., Geneza,* III, 17–19). Acest *păcat originar, producător al **b.** divin, care se converteşte pe loc în realitatea aplicării osândei, după extrapolările doctrinare ale *iudaismului, urmăreşte pe om până la venirea lui *Mesia; în

*creştinism, acelaşi **b.** a fost anulat prin răscumpărarea săvârşită de *Isus Christos. ~ *Creştinismul* cunoaşte şi o formă de **b.** utilizată de *Biserică în cazuri grave: *anatema* (grec. ἀνάθεμα – *ofrandă, obiect blestemat; mai târziu: afurisenie) care este o condamnare morală în numele *credinţei, uneori asociată cu excluderea din comunitatea religioasă. ~ În *India vedică* **b.** putea fi proferat îndeosebi de un **rişi* sau de un **brahman*; forţa acestor **b.** avea efect chiar şi asupra *zeilor, ea neavând nici un obstacol; un rişi, **Gautamă*, îşi blestemă soţia (*Ahalyā) şi pe marele zeu *Indra, pentru adulter, Ahalyā fiind prefăcută pentru un mileniu în piatră, iar Indra rămânând temporar emasculat. ~ În *Hellada*, **b.** este în strânsă relaţie cu destinul şi e dat ca un act de justiţie imanentă; de ex., *blestemul Atrizilor (→ Atreus)*, folosit ca temă de tragicii greci: în planul duşmăniei dintre Atreus şi *Thyestes, primul, ospătându-şi fratele cu carnea copiilor acestuia, cade el însuşi sub forţa blestemului rostit de Thyestes, iar acest **b.** urmăreşte, în alte generaţii, pe *Agamemnon şi pe *Orestes. După altă variantă, *Pelops, aruncându-l în mare pe Mirtil, vizitiul rivalului său Oinomaios, e blestemat de acesta cu o clipă înainte de înec, iar **b.** îi urmăreşte neînduplecat pe toţi descendenţii lui Pelops. ~ În **mitologia scandinavă* şi **germanică* cel mai celebru este *blestemul aurului* *Nibelungilor, păzit, iar – după răpirea comorii – blestemat de regele gnom Andvari; ultima victimă căzută sub incidenţa acestui **b.** este eroul *Siegfried. Dar blestemul aurului este în primul rând *simbolul tragediei umane rezultate din lăcomia de aur. ~ În *folclorul românesc*, **b.** are rareori un caracter spectaculos şi nu porneşte decât prin excepţie din sursă divină; el se produce în genere la nivelul *magiei vrăjitoreşti: sunt prefăcute diverse *zâne în broaşte sau în pietre, femei sau fete devin monştri (ghionoi, scorpii) sau păsări (lebede, pupeze). O formă gravă este *blestemul părintesc*: într-o baladă din Transilvania (cu variantă macedoromână) mama îşi blestemă fiul („N-ai avea loc în pământ/ şi nici ţărnă la mormânt"). Unele **b.** vin însă direct de la Dumnezeu, ca schimbarea sexului unei fete (cf. basmul *Din fată – fecior*, col. I. Pop-Reteganul). În limbajul popular curent din epoca modernă a multor popoare, **b.** s-a degradat în *înjurătură sau în simplă ocară, pierzându-şi funcţia magică.

bocet Cântec tărăgănat ritual, de despărţire a celor vii de ruda lor decedată, în cadrul tipului general de *funeralii, răspândit aproape în toată lumea. În **b.** adesea accentele lugubre alternează cu inflexiunile duioase, formulele rituale de scenariu tradiţional, cu pasajele improvizate asupra meritelor sau particularităţilor biografice ale defunctului. În epoca modernă **b.** a dispărut din *ritualul funerar al satelor intens urbanizate (în Europa Occidentală şi America de Nord – exceptând rezervaţiile amerindiene). ~ În *Egiptul faraonic*, contrar concepţiei generale optimiste despre *moarte, ca despre intrarea în eternitate, a existat un tip de **b.**, însă de structură divină, ca *Bocirea lui Osiris de către Isis şi Nephthys*. ~ În *India*, deşi tradiţia afirmă că „înţelepţii nu plâng nici pe cei morţi, nici pe cei vii" *(Bhagavadgītā, II)*, iar ideea transmigraţiei sufletelor a rămas constantă, mortul a fost totdeauna bocit şi de rude (mai ales de soţie, când defunctul era bărbat), dar şi de bocitoare profesioniste, care îşi strigau lamentaţiile melodice, dansând, scuturându-şi părul despletit şi lovindu-şi ritmic pieptul. ~ În *Hellada*, în epoca arhaică, bocitoarele îşi însoţeau cântecul cu gesturi rituale specifice, exprimând durerea, iar aceste gesturi atingeau uneori forme brutale (zgârierea până la sânge a obrajilor cu unghiile şi lovirea capului şi pieptului cu mâinile). Ritualul a fost simplificat şi îngrădit de legislatorul Solon (cca 600 î.e.n.). ~ La *slavi*, ritualul de înmormântare, dictat de teama superstiţioasă inspirată de mort, avea un caracter magic şi *apotropaic, în acelaşi timp respectând durerea despărţirii familiei de cel decedat; **b.**, cântat de bocitoare (profesioniste sau improvizate), reflecta integral ambele stări; **b.** era executat pe rând în numele văduvei (văduvului), al copiilor, părinţilor, altor rude, apoi reluat la parastase. Profesiunea de bocitoare nu era limitată; în anume împrejurări putea boci şi un bărbat; documentele medievale ruseşti citează bociri executate de soţii sau soţiile unor persoane ilustre. Un rol important îl avea libertatea improvizaţiei. ~ La *români*, după unele opinii (Const. Brăiloiu, Ov. Bârlea), **b.** are adesea rădăcini în ritualurile funerare arhaice precreştine şi e o specie deosebită în cadrul ceremonialului înmormântării, faţă de cântecul ritual funebru, legat de *riturile de trecere. Una din temele dominante în **b.** este ideea transferului celui mort în vegetaţia înconjurătoare, mai ales în flori, adică intrarea (prin putrezire) în ciclul naturii. Orice **b.** din folclorul funebru universal este un canal de descărcare a durerii despărţirii de mort. Sarcina e încredinţată, în majoritatea epocilor şi zonelor, unor bocitoare profesioniste care urmăresc un scenariu tradiţional.

Bochica; *Nemqueteba* Zeu sau *strămoş primordial, în unele mitologii andine din America Centrală *(→ mitologiile triburilor amerindiene)*, omologat uneori cu *Quetzalcòatl, alteori considerat *erou civilizator zeificat postum. Reprezentat antropomorfic, cu barbă bogată şi păr lung până la brâu, umblând desculţ, ar fi venit din Răsărit în Anzi, învăţându-i pe oameni artele şi meseriile (mai ales ţesutul hainelor) şi prevestindu-le învierea trupurilor după moarte. Triburile andine chibcha (numite de ele însele *muiska* – oamenii) îl consideră pe **B.** divinitate supremă şi zeu sapienţial; *cultul său era răspândit mai ales în bazinul fluviului Bogotà (Columbia).

El a apărut în acest ținut printre oamenii sălbatici din era preselenară (cf. *mitul *Arcadiei), de pe podișul Bogotà, venind din văile de la răsărit de Cordilieri și socotit de alt neam, fiindcă avea barbă lungă, deasă și albă. El „i-a învățat pe oameni să-și facă veșminte, să-și clădească colibe, să facă agricultură și să trăiască în triburi". Sosit cu soția sa *Chia* (Jubecayguaya), rea și frumoasă, o alungă după ce ea, magiciană iscusită, a silit fluviul Fonza să iasă din albie, producând un *potop care a înecat majoritatea oamenilor, afară de câțiva salvați în piscuri de munți; izgonită de zeu, Chia se urcă în *cer și devine *Luna. Altă variantă a mitului diluvian (sau un mit vorbind de potopul propriu-zis) îl arată ca provocator al diluviului pe zeul rival *Chibchachum; în urma *rugăciunilor credincioșilor săi rămași în viață, **B.** lovește cu bagheta sa de aur stâncile de la Tequendama pe care le despică, după ce apele diluviene s-au retras, și eliberează astfel șuvoaiele care devin cascada numită azi Tequendama. După aceea ordonă triburilor să coboare iar în Valea Bogotà, unde le zidește orașe și-i învață să se închine *Soarelui, le alege căpetenii cărora le împarte puterile sacerdotale și laice și, socotindu-și misiunea încheiată, își ia numele *Ydacansa*, pleacă în valea sfântă Yraqui de lângă Punha, unde mai trăiește, în izolare de pustnic, 2000 de ani.

Bodhi În *miturile budiste *(→ budism)* din India, *Arborele Științei* (*Pomul Cunoștinței), reprezentat de smochinul sacru sub care s-a produs iluminarea lui **Buddha*.

Bodhisattva Ființă divină, venerată plural de *budismul mahayanist *(→ Mahāyana);* deși prin extirparea setei de existență a ajuns la stadiul desăvârșirii, meritând astfel intrarea în *Nirvāṇa, **B.** acceptă să mai întârzie în lume spre a salva alți oameni; în concepția mahayanistă, orice **B.** își consacră existența divină exclusiv *mântuirii oamenilor, renunțând în acest scop chiar la Nirvāṇa. Principalele variante ale zeității: **Avalokiteçvara* – care, în budismul tibetan *(→ lamaism)*, se încarnează în Dalai-lama, șeful hierocrației Tibetului de odinioară; **Guan-Yin* – care, veche zeiță chineză a milei, devine prin *sincretism cea mai populară **B.** în budismul din China.

bogomili *Sectă creștină medievală *(→ creștinism)* provenind doctrinar probabil dintr-o *erezie de esență maniheistă din Asia Mică *(→ maniheism)*; înființată în Macedonia, secta **b.** se constituie propriu-zis în Bulgaria, în urma predicilor preotului legendar *Ieremia Bogomil,* apoi, ramificată, migrează în Europa unde capătă nuanțe diverse: *patarini* (Italia de nord), **cathari* (Germania), **albigenzi* (Franța), de asemenea în Bizanț, Serbia, Țările Române și Rusia. Secta a fost combătută, mai ales în sec. XI, de câteva sinoade creștine orientale și de mai mulți teologi între care Euthimios Zigabenos, în tratatul său *Despre Bogomili sau Panoplia dogmatică.* Din scrierile **b.** s-a păstrat foarte puțin (o *Carte de taină*, mai multe fragmente mitologice); doctrina **b.** o cunoaștem îndeosebi din documentele adversarilor. În concepția cosmogonică a **b.**, *Dumnezeu, ca principiu al binelui, creează lumea spirituală, veșnică și nevăzută; *Satan, principiul răului, după ce se revoltă cu alți *îngeri împotriva lui Dumnezeu și e aruncat în spațiu, dă consistență prin verbul magic virtualității ideale a universului, clădind o lume vizibilă (pământ, cer, stele) și forme de viață (animale, plante), afară de om, pe care l-a plămădit din lut muiat în apă, însă căruia nu-i poate oferi suflet, și abia Dumnezeu, înduplecat, întregește lucrarea, însuflețind întâia pereche – *Adam și *Eva. Doi din fiii Evei, *Cain și Calomena, se nasc adulterin de la Satan. Esența ereziei **b.** stă aici: stăpânul trupului omenesc e Satana, al sufletului e Dumnezeu, deci 2 forțe în antagonism etern; dar, fiind veșnic și imaterial, sufletul scapă prin *moarte din carcera trupului și se întoarce la Dumnezeu. Experiența morții îi silește pe îngerii căzuți să-și ia neveste dintre fiicele oamenilor (cf. mitul lui *Semyaza, din **Cartea lui Enoh,* apocriful etiopian), ca să poată obține vehiculul de întoarcere în cer; mezalianța naște însă *uriași monstruoși care îl atacă pe Satana, până când sunt înecați de el prin *potopul universal. **B.** contestau *V.T. *(→ Biblia)*, socotindu-l de obârșie diavolească, și admiteau din scripturi numai *Psaltirea*, cărțile profeților *(→ profet)*, *evangheliile, *Faptele apostolilor.* **Apocalipsul lui Ioan Teologul*, compunând și altă *epifanie: în anul 5500 (de la *facerea lumii), trimis de Dumnezeu, arhanghelul *Mikael pătrunde în urechea dreaptă a *Fecioarei Maria, întrupându-se prin naștere în ipostaza de *Isus Christos; iar acesta, mântuind omenirea, se înalță la *cer în *spirit, nu în trup, fiind resorbit de Dumnezeu. Propovăduind *ascetismul vegetarian și urînd trupul pentru că e dependent de plăceri, familie și avere, **b.** refuzau formele eclesiastice, *biserica, *altarul, tainele creștine (afară de *botez, pe care-l oficiau la majorat, fără apă, cu *transsubstanțierea *Sfântului Duh prin *Evanghelia lui Ioan*, pusă pe creștet); *ritualul funerar se reducea la o *rugăciune. Combătut teologic și fizic (la Bizanț, medicul Vasilios, șeful sectei, e ars pe rug în anul 1111, iar în Europa se organizează în 1209, din inițiativa papei Inocențiu III *(→ papi)*, o *cruciadă contra albigenzilor), **b.** persistă în Bulgaria până în sec. XVII și găsește ecou în mitofolclorul românesc și în unele *mituri populare ale Europei răsăritene, mai ales în narațiunile cu subiecte din *cosmogonie și *antropogonie. Influența bogomilică a pătruns mai ales în miturile cosmogonice românești, în care *Diavolul îl confecționează pe *omul primordial (Adam) din lut, fără să-i poată da viață, iar acesta începe să existe real abia după ce Dumnezeu suflă duh sfânt asupra modelului amorf, care capătă și viață și darul

vorbirii (cf. Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român,* Mihalcea-Cernăuți, 1903, I, p. 9). Marxiștii ruși îi atribuie bogomilismului inițial caracterul pozitiv al unei mișcări sociale protestatare: „mișcare țărănească antifeudală, care a luat o formă de erezie religioasă", deși în succesiunea istorică lucrurile s-au petrecut invers; această definiție se completează analitic („Bogomilii îndemnau la refuzul îndeplinirii obligațiilor feudale, la nesupunerea față de autoritățile de stat, osândeau biserica, luau atitudine împotriva datinei creștine, luau parte activă la răscoalele populare" și doctrina **b.** „exprima un protest împotriva învățăturii oficiale bisericești asupra perfecțiunii lumii create de Dumnezeu" – *Философская энциклопедия*, I, Москва, 1960, p. 178–179). Atitudinea socială este însă o consecință a atitudinii religioase, iar fenomenul e caracteristic tuturor sectelor sau *cultelor disidente, scopul lor esențial fiind *credința religioasă.

§ Euthimios Zigabenos, *Narratio de Bogomilis seu Panopliae dogmaticae titulus XXVII* (ed. Geissler), Götingen, 1842; D. Obolensky, *The Bogomils. A study in Balkan Neomanichaeism*, Cambridge, 1948; Д. Ангелов, *Богомилството в България*, Москва, 1954; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, I–II (în special cap. *Bogomilii și literatura apocrifă*), București, 1974.

Boian Poetul arhetipal în **mitologia slavă* răsăriteană, nepotul lui *Veles – adică al zeului vitelor și belșugului. Evocat în *Cântarea oștirii lui Igor; Cronica de la Novgorod* îi face portretul sintetic: „Boian avea darul poorocirii, iar cui poftea cântec să i se facă, peste arbore se revărsa cu gândul, ca lupul cenușiu pe pământ, ca vulturul vânăt pe sub nouri"; interpretând acest text, V. V. Ivanov și V. N. Toporov deduc de aici că **B.** îndeplinea și funcția de *șaman, „legată de reprezentarea arborelui lumii" (*Мифы народов мира*, I, Москва, 1980, p. 184); faptul e nesigur în privința presupusului *arbor mundi (*Arborele Cosmic)*, întrucât în text poate fi vorba, metaforic, de *pădure, mai certă fiind aluzia la darul profetic, care nici el nu trebuie pus neapărat în relație cu *șamanismul.

Boldogasszony; *Boldoganya* Maica Domnului, în limbajul religios popular maghiar: *Femeia (Maica) Norocului (Fericirii)* – mai exact, a *Belșugului*. În **B.** e probabil că o veche *zeiță maghiară precreștină s-a sincretizat cu noțiunea religioasă nouă de **Fecioara Maria*. De altfel, în folclorul religios maghiar figurează 7 Maici ale Domnului, care corespund celor 7 crengi ale Copacului Lumii **Egigérö fa* (→ *Arborele Cosmic)*.

bon *Religie arhaică autohtonă din Tibet, probabil de tip totemic *(→ totemism)*, dezvoltându-se pe baza unui amplu **animism* originar, tributar **magiei*, iar mai târziu, după convertirea populației tibetane la **budism*, fuzionând cu **lamaismul* (formă budistă locală). *Panteonul bon e populat cu *spirite, totuși nominalizate parțial ca divinități *(*lha)*; dar *mitologia nu are o structură riguroasă: universul este coordonat de o zeiță, *Lumo*. Există un număr mare de asemenea spirite sau divinități pentru diferite îndeletniciri sau noțiuni importante ale vieții cotidiene: unul patronând vatra casnică *(Thablha)*, altul ocrotind locuința *(Nang-lha)* etc. Unele își au sediul în *cer, altele pe munți; mai sunt venerate, într-o categorie particulară, divinitățile *lha* din imediata apropiere a omului, căruia îi mijlocesc relațiile cu mediul înconjurător, ca un fel de *genii; fiecare om este urmat și ocrotit de câte 5 lha, cu diverse atribuții. În concepția cosmologică **b.**, toate divinitățile sunt distribuite în cele 13 ceruri (sau sfere celeste), apărute pe rând, odată cu fiecare generație de lha; prima divinitate, un lha al existenței, a apărut din relația între 2 flori: una masculină (cu petale galbene), cealaltă, feminină (cu petale albastre); în ultima fază, au luat ființă ultimele 2 sfere: cea acvatică – a 14-a *(*apa)* și cea terestră – a 15-a *(*pământul)*. După răspândirea lamaismului, divinitățile lha au fost identificate cu numeroșii **Buddha* și **Bodhisattva*. Scripturile tibetane, păstrând tradițiile esențiale **b.** (ca și ale altor *credințe prebudiste), dar îmbogățindu-se și cu filosofia religioasă a lamaismului, sunt cartea sacră (de fapt un codice cu o sută de cărți) *Kangyur* și o „carte a morților", conținând mai ales sfaturi pentru defuncți, **Bardo Thödol*.

§ D. L. Snellgrove, *The Nine Ways of Bon*, London, 1972

Bona Dea; *Bona Diva* Zeiță autohtonă în **mitologia romană*, castă, protectoare a femeilor și având atribute oraculare. La origine, era o arhaică zeiță italică, patronând fecunditatea feminină și castitatea. **B.D.** e paredra (alteori sora sau fiica) zeului *Faunus (care, în unele variante, a iubit-o incestuos), ucisă de el, apoi divinizată din căință (cf. Zâna bună; → *zâne)*. Numită uneori, din această cauză, și *Fauna*. Era zeița predilectă a femeilor romane. *Misterele zeiței **B.D.** se celebrau anual, într-o *pădure sacră de pe muntele Aventin, într-un sanctuar consacrat. *Ritualul, oficiat de femei și de fete, interzicea asistența bărbaților.

Bonaventura, Giovanni Fidanza Doctor al *Bisericii catolice *(Doctor Seraphicus)*, filosof scolastic și teolog (1221–1274) reprezentând curentul realist în *teologia ortodoxă de orientare mistică a catolicismului medieval. Fost student, apoi profesor al Universității din Paris, devine general al Ordinului Franciscanilor și, în această calitate, combate aripa radicală franciscană, formată din spiritualiștii ioachimiți. În unele scrieri polemice, l-a atacat pe filosoful englez Roger Bacon. Gândirea lui **B.** se sprijină pe un aristotelism subsumat învățăturii neoplatonice a lui *Augustin, universaliile fiind concepute ca prototipul dumnezeiesc al lucrurilor; în concepția sa, cunoașterea deplină poate fi atinsă nu pe calea simțurilor, nici cu ajutorul speculațiilor scolastice,

ci numai prin contemplație mistică, aceasta putându-se realiza prin cufundarea în sine și putând conduce la atingerea absolutului, prin contopirea extatică cu *Dumnezeu. **B.** a fost canonizat sfânt în 1482, iar din 1587 e socotit unul dintre cei 5 mari magiștri ai Bisericii. Opera sa a fost editată integral între anii 1882–1902, în 10 volume; principalele scrieri: *De reductione artium ad theologiam (Despre ridicarea artelor spre teologie), Itinerarium mentis in Deum (Călăuza sufletului întru Dumnezeu).*

§ Étienne Gilson, *La Philosophie de Saint Bonaventure*, ed. II, Paris, 1943

Bonus Eventus (lat. *bonus* – bun, *eventus* – rezultat, succes) Zeu arhaic în **mitologia romană*, în vechime ocrotitor al câmpurilor și recoltelor, mai târziu invocarea lui slujind drept urare de succes în orice întreprindere inițiată; în epoca imperială, devine zeul preferat al soldaților.

Boreas; *Borées* Zeu personificând vântul de nord în **mitologia greacă* (fratele celorlalte 3 vânturi cardinale *Euros, *Notos, *Zephyros); locuiește într-o peșteră din muntele tracic Haemus. Răpită de **B.**, Orithyia, fiica lui *Erechtheus, îi naște 2 fii și 2 fiice. Lui **B.** i se atribuia întemeierea unui regat în Thracia.

Borebore Zeu al triburilor baule *(→ mitologiile populațiilor africane)*, antropogonic, dar mai ales sapiențial, cu atribute de *erou civilizator. *Mitul lui **B.** este complex; într-o variantă e mesager divin; zeul *Nyamye creează lumea prin 2 delegați – *Borebore* și *Adomankana*, care străbat spațiul fără să doarmă, până ajung la Maimuța Neagră *(→ maimuța)* care îi găzduiește, oferindu-le o noapte de ospăț și desfătări; după un somn bun, cei doi se despart, **B.** rămâne pe loc și face Țara Oamenilor Negri (Africa), iar Adomankana pleacă spre nord, unde face Țara Oamenilor Albi (Europa). Într-o variantă mai subtilă, probabil mai veche, după o sfadă cu ceilalți *zei, **B.** e nevoit să coboare pe *pământ, legându-și de gât, cu un lanț, oamenii creați de el, iar apoi rămâne printre ei o sută de ani pentru a-i învăța câteva îndeletniciri elementare. Nu mult după aceea, sapă o imensă groapă de adăpost, dar tocmai la sfârșirea lucrului se produce *potopul universal; când, după un răstimp, apele încep să se retragă de pe pământ, ele se scurg în groapa pregătită și formează o mare ce va despărți pe oamenii negri de oamenii albi. În timpul marii catastrofe, **B.** își închide înțelepciunea într-o tigvă, pe care însă pierzând-o, moare. Înțelepciunea lui acționează totuși singură: tigva e găsită de oamenii albi, care descoperă cu ajutorul ei, întâi leacul împotriva morții, apoi, îmbătrânind și făcându-se urîți, cu ajutorul aceleiași tigve înțelepte, inventează mijlocul de a străbate apele, astfel că vin în Țara Oamenilor Negri, de unde încearcă să se urce în cer printr-un procedeu arhaic, similar cu cel din mitul Turnului *Babel și din *Gigantomahie: adună toate râșnițele de pisat banane, le pun una peste alta și, lipsindu-le ultima necesară, o iau pe cea de jos spre a o pune lângă *cer, dar turnul se năruie și oamenii, albi și negri, care până atunci vorbiseră o singură limbă, se salvează fugind, se împrăștie pe tot pământul și încep să vorbească limbi diferite.

Borhaurali Zeu alan și oset *(→ mitologii caucaziene)* al grânelor și al recoltelor.

Borr Divinitate primordială, în **mitologia scandinavă*, născută din ființa asexuată Bure – care se ivise din gheața linsă de *vaca *Audhumbla; împreunându-se cu Bestla (fiica *gigantului Bolthorn), **B.** devine tatăl primilor *zei cerești *(→ Asa)*: *Odhinn – zeul suprem, *Vile și *Ve.

Boszorkány Vrăjitoare (ca personaj fabulos) în *superstițiile și *miturile folclorice maghiare. Reprezentată ca o babă slută, capabilă să zboare prin aer și totodată o abilă *mutantă (prefăcându-se, după nevoie, în cățea, pisică, iapă, capră, scroafă), **B.** e în stare să stârnească secetă sau, prin diferite acte magice *(→ magie)*, să aducă molime și nenorociri catastrofale printre oameni și animale (de ex. secarea laptelui în ugerul vacilor sau amestecarea cu sânge a laptelui muls). **B.** e o entitate mitologică plurală; activitatea acestei categorii este maximală în timpul nopții, dar mai ales la 24 iunie, 13 decembrie și în ziua *Sfântului Gheorghe (24 aprilie), sfânt creștin socotit de tradiția maghiară ocrotitorul vitelor; în această noapte, vrăjitoarele **B.** umblă goale pe câmp, adunând rouă pentru a spori lactația propriei lor vaci.

botez (grec. βαπτισμός / βάπτισμα [<βαπτίζω] – ceremonialul spălării cu apă; lat. *baptizatio* – botezare; cf. *ablutio* – [lat. clasic] purificare, [lat. eccl.] botez) Act ritual de purificare, în cadrul unor inițieri religioase, cu *apă sacră sau sfințită; deși răspândit de *creștinism, **b.** nu este specific numai acestei *religii; credincioșii zeiței *Isis și ai zeului *Mithras erau inițiați prin apa izvoarelor *(per lavacrum)*; fidelii erau botezați de asemenea în cadrul cultului unor divinități din Asia Mică *(→ Kybele)* și mai ales în cursul inițierii în unele *mistere (*Misterele Eleusine, Ludi Apollinares ș.a.). **B.** este un *ritual obligatoriu în principalele *rituri creștine, constând fie în stropirea cu apă sfințită, fie în imersiune (cufundarea totală) și oficiindu-se fie în pruncie (ortodocși), fie în preajma majoratului (catolici, unii reformați), fie la vârsta adultă (*baptiști). **B.** creștin, considerat *simbol al renașterii din ape și din *spirit, se compune din 3 faze: *catehizarea* – prin comunicarea esențială a doctrinei creștine, ca legământ bilateral; *abluțiunea* – prin **b.** efectiv cu apă, în scopul purificării, deopotrivă concret fizice și simbolic spirituale, ca o geneză din apele primordiale; *punerea mâinilor* oficiantului, ca act simbolic de *taumaturgie, pe creștetul celui botezat, dar și ca gest ritual al confirmării

botezatului, adică al confirmării relației ce se stabilește între cel botezat și lumea cerească, prin aceasta simbolizându-se și transmiterea harului *Sfântului Duh, deci consacrarea. Orice **b.** creștin se oficiază de către preot, în numele întregii trinități (Tatăl, Fiul și Sfântul Duh). Act de purificare, orice **b.** practicat în creștinism sau în alte religii este și un act de *exorcism, și adesea a fost echivalat cu iluminarea. După mărturiile celor mai mulți istorici botezarea creștinilor a început în jurul anului 100.

Božič (sârb *божић* < *бог* – *zeu; ca derivat patronimic: *Fiul Zeului*) Personaj solar din folclorul mitologic sârbesc *(→ mitologie slavă)*, frecvent în *colindele legate de începutul ciclului solar de primăvară.

Bragi (vechi norv. *braghr* – poezie) Zeul cântecului, elocvenței și poeziei în **mitologia scandinavă*, venerat ca patron al skalzilor, el însuși cel mai bun skald; după o tradiție, ar fi zeificarea skaldului Bragi Boddason cel Bătrân (sec. IX). Socotit fiu al lui *Odhinn, care i-a gravat pe limbă runele, deci cuvântul magic; *mitul e neclar, deși rezultă că nașterea mitică a lui **B.** s-a produs după ce Odhinn obținuse, prin îmbrățișările tinerei Gunnlöd, elixirul poeziei. *Simbolul are structură cosmogonică *(→ cosmogonie)*, dar aici *logosul nu creează, ci dezmorțește creația săvârșită, încă amorfă: când, la începutul lumii, *viața nu exista ca mișcare, pe marea netedă plutea corabia piticilor în care dormea **B.**, și trecerea pe lângă piticul morții îl trezește pe zeu, care cântă; din iarba trezită, i se ridică în întâmpinare zeița *Idunn, care-i devine soție. **B.** era imaginat ca un zeu bărbos, locuind cu Idunn în misteriosul castel ceresc *Sökkwabek* (Cascada), cu aspect de grotă, dar cu acoperișul și pereții străvezii. Una din misiunile lui **B.** este întâmpinarea eroilor defuncți care sosesc în *Walhalla.

Brahmā Zeu principal sau suprem, simbolizând absolutul și creația universală, în **mitologia vedică*, primul element din triada *(*Trimūrti)* adorată de *brahmanism (*Brahmā* – creatorul universului, **Viṣṇu* – păstrătorul, **Çivá* – distrugătorul). În **Veda*, **B.** apare mai ales ca întruchipare a forței *rugăciunii (în epoci timpurii) și abia mai târziu în ipostaza de creator al lumii, părinte și stăpân a tot ce e viu. Asupra apariției lui **B.** sunt variante: a ieșit fie din buricul lui Vișnu, fie din *lotusul primordial răsărit din acel buric, fie din *oul primordial *(brahmanda)* – embrionul de aur *(*Hiraṇyagarbhā)*– acest ou cosmogonic și teogonic fiind *causa causarum*. *Cultul lui **B.**, *brahmanismul*, nu are, ca *religie, un fondator cunoscut, iar cel mai vechi text brahmanic se consideră a fi **Rigveda* (sec. XVI î.e.n.). Adesea, **B.** e o noțiune abstractă și nu e adorat singular; în filosofia indiană, cuvântul are 2 sensuri: **1** *Brahmā* (cu *a* final lung), subst. masculin, numește pe zeul creator, care e una din formele de manifestare ale iluziei divine, *Māyā; în acest înțeles, **B** e venerat ca zeul suprem al triadei brahmanice târzii; **2** *Brahma* (cu *a* final scurt), subst. neutru, înseamnă *substanța divină* (numită mai ales **Brahmān*), fără atribute, fiind numai izvorul primordial al tuturor lucrurilor, lumilor, ființelor. Principalele epitete ale lui **B.** definesc variantele cultuale: *Svayambhu* (Autocreatul, Autoexistentul), *Vidhātár* (Creatorul), *Hiraṇyagarbhā* (Cel ieșit din oul de aur), *Pūrvapuruṣa* (Bărbatul Primordial), *Padmasambhava* (Cel apărut din lotus), *Dhātár* (Instauratorul – cf. lat. *Deus Dator* pentru *Iupiter), *Shambu* (Cel care dă fericire), *Dhruvá* (Statornicul), *Tridaça-çreṣṭha* (Cel mai bun din zei), *Cátur-anīka* (Cel cu patru chipuri), **Prajāpāti* (Domnul făpturilor: *prajā* – naștere, popor, posteritate), care este și epitetul colectiv al celor zece zei regenți, creați de **B.** și devenind apoi creatorii și *strămoșii primordiali ai omenirii. O formă de adorare mai concretă (antropomorfică) se regăsește mai târziu: **B.** e reprezentat cu 4 capete și 4 brațe; el produce o fiică: zeița sapiențială **Sarasvatī*, inițial în ipostaza de antilopă, se împreunează cu ea metamorfozat el însuși în antilopă-mascul și astfel fiica devine *Brahmi* (*brāhmī* – forța creatoare a lui Brahmă, deci soția lui **B.**). Tată al mai multor fii și fiice, pe fiul său – înțeleptul **Nārada* – **B.** îl investește cu misiunea de mijlocitor perpetuu între lumea *zeilor și lumea oamenilor. **B.** însuși locuiește în *Satyaloka* (Lumea Dreptății) – cea mai bună dintre cele 7 lumi; muntele mitic **Meru*, în forma unei flori de lotus, poartă în centrul piscului său orașul lui **B.** în jurul căruia se întinde în toate zările lumii orașul lui *Indra. Definirea lui **B.** în comentariile vedice îl identifică cu esența lumii: „Întreg universul acesta este Brahmă; de la el purcede, în el se întoarce, în el respiră" *(Chāndogya Upaniṣad*, III, 14) și cu stăpânul universal: „Tot ce există în acest univers trebuie privit ca fiind înfășurat de Marele Stăpân, ca învelit într-o haină. [...] El este înăuntrul acestui univers și totuși în afară [...] El e atotștiutor, cârmuitor al minții, deasupra tuturor celor existente, cel care există prin sine însuși. El a creat toate lucrurile, așa cum sunt de la începutul veacurilor." *(Iśa Upaniṣad*, I, *5*, 8). Vechile comentarii sanscrite îl explicau pe **B.** ca pe „acela din care rezultă formarea acestui univers" *(Vedānta)*; comentatorii moderni îl consideră „esența împrăștiată în întreg universul" (Theofil Simenschy) sau îl compară cu **logosul* neoplatonic și creștin (A. Weber).

§ H. von Glasenapp, *Brahma und Buddha*, Berlin, 1926; T. Bhattacharyya, *The Cult of Brahma*, Patna, 1957

Brahmān Noțiune sanscrită complexă în **mitologia vedică* și **postvedică*, desemnând sufletul universal *(paramātman)* sau divinitatea impersonală, abstractă, *Brahmā* (ca nominativ al subst. neutru) și simbolizând esența universului,

Absolutul cosmic, din care orice ființă – animal sau plantă – deține o particulă: *Ātman – sufletul individual. *Brahmā* (ca subst. masculin) nu este decât una din cele 3 ipostaze – cea activă – a lui Brahmăn. Brahmăn – *Lumina Luminilor* – este izvorul originar și ultima țintă a tot ce există. Contopirea sufletului individual (Ātman) cu sufletul universal (Brahmăn) – proces cosmic numit *brahmābhāta* – este soluția supremă (în *hinduism: *sāyujya*) a salvării prin curmarea șirului de reîncarnări, **saṃsāra*. Lumea senzorială este un joc magic al iluziei (*Māyā) pe care **B.** îl joacă cu sine însuși. În teocosmogonia **brahmanismului,* **B.** autoexistentul (ființa în sine) a creat *oul primordial sau embrionul de aur *(*Hiraṇyagarbhā)* din care s-a născut zeul creator **Brahmā*, iar acesta, desfăcând în jumătăți egale găoacea, a făcut din jumătatea superioară *cerul și din cea inferioară *pământul, crăpătura dintre ele fiind orizontul, adică spațiul unde sunt răsplătite faptele bune și totodată locul unde orice ființă se poate uni cu **B.**, adică se poate revărsa în sufletul universal; de aici universul se mai numește alegoric și „oul lui Brahmăn" (mai frecvent, al lui Brahmā). În concepția escatologică din **Upaniṣad*, calea divină (*devayana* – drumul zeilor) pornește din *foc și, evoluând prin regiuni tot mai luminoase, ajunge să se reverse în spiritul universal **B.** Dependente de **B.** sunt cele 3 principii esențiale: *saṃsāra* (reîncarnarea), **karma* (cauzalitatea energetică integrală a vieții omenești), **dharma* (datoria). **B.** este deci ființa absolută care se manifestă deopotrivă în *veșnicie* și în **timpul limitat*, cu alte cuvinte este și necuprins și comprehensibil. Formula preferențială pentru tripla idee „de Brahmăn este *Satcidānanda*, compusă din: *sat* (ființa sau inteligența pură), *cid* (gândirea sau rațiunea pură) și *ānanda* (beatitudinea sau esența lumii). Durata universului corespunde unei ere cosmice *(kalpa)* egale cu o zi și o noapte din viața lui Brahmăn, adică 4 390 000 000 ani omenești *(→ yuga)* și rezultă din 2 forțe contrare: una centripetă *(Viṣṇu)*, alta centrifugă *(Çivá)*, ca și din efectul amândorura (Brahmă), iar această stare de echilibru cosmic este **Içvara* (Stăpânul). După cum rezuma Mircea *Eliade *(Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972, p. 73) o definiție din *Maitri-Upaniṣad*, „Brahman, Ființa absolută, se manifestă deopotrivă sub două aspecte polare: Timpul și Eternitatea. Ignoranța constă în a nu-i vedea decât aspectul negativ, temporalitatea".

§ J. Conda. *Notes on Brahman*, Utrecht, 1950

brahman (sanscr. *brāhmaṇa* – cel care se roagă, cel care oficiază *cultul religios) Nume curent dat preoților brahmanici, care alcătuiesc cea mai înaltă castă din India *(→ varṇa)*, cu cele mai importante privilegii și drepturi din societatea indiană; brahmanii sunt preoți potențiali, fără a fi totdeauna învestiți cu funcții sacerdotale; jignirea sau uciderea unui **b.** era socotită printre cele mai grele *păcate religioase; darurile aduse **b.** se considerau un mijloc pentru orice om de a-și dobândi mari merite spirituale; erudiția în domeniul cărților sacre îi conferă unui **b.** titlul de *pandita*. Fiecare **b.** trebuie să urce 4 trepte obligatorii în cariera inițiatică (*āçrama* – treaptă, recluziune, schimnicie): *brahmacārya* – noviciatul, când viitorul **b.** e încă un *brahmacārin* și, numai după desăvârșirea uceniciei, ajuns un *snātaka*, putând fi apt să urce treapta următoare: *grihastya*, când candidatul, acum un *gṛha-sthatā*, își întemeiază o familie a cărei răspundere o poartă, alături de soția sa *(brahma-jāyā* – soție de brahman); *vanaprastha* – când duce o viață de pustnic, retras în *pădure (*vana* – pădure); *sannyāsa* – ultimul stadiu, când **b.** devine pustnic rătăcitor *(sannyasin)*, un cerșetor peregrin prin lume; ca cerșetor *(bikṣu)* el are acum un toiag triplu *(tridaṇḍa)*; aceste patru etape obligatorii se numesc *niketa* (semn distinctiv; locuință); după încheierea lor, un **b.** devine *brahma-jña* (inițiat în știința sacră), adică stăpânind știința adevărată *(brahma-jñāna)* a identității între Brahmă și univers. După inițiere, orice **b.** are 3 îndatoriri principale: îndeplinirea *sacrificiilor; studiul **Vedelor*; binefacerile – și poate fi numit, în acest sens, un *tri-karma-kṛt*. Studiul *Vedelor* implică firește revelația lor; o subliniere a acestui caracter revelat îl găsim în exemplul brahmanului legendar *Aṣṭāvakra*, născut schilod, însă inițiat prenatal, întrucât a studiat textele vedice încă în pântecele mamei sale.

§ Georges Dumézil, *Flamen-Brahman*, Paris, 1936

Brāhmaṇas *(Comentarii despre brahman)* *Brahmanele* sunt o categorie de comentarii vedice *(→ Veda)* din sec. VIII–VI î.e.n., sub forma unor mari tratate analitice (în proză), consacrate exegezei liturgice și explicării tehnicilor de săvârșire a *ritualurilor. Primul lor scop a fost justificarea sacerdoțiului *(→ sacerdot)* și a ritualurilor, cu explicarea vechilor formule obscure (de ex. *sacrificiile și *ofrandele oferite în raport cu preferințele mitice tradiționale ale fiecărui zeu în parte: orz lui *Váruṇa, cereale sălbatice lui *Mitra etc.). În sens larg, **B.** sunt destinate a demonstra forța sacerdoțiului brahmanic, depășind chiar puterea *zeilor, și forța mistică a sacrificiilor. Printre cele mai importante **B.** se consideră: *Kauṣītaki-brāhmaṇa* – comentariu al imnurilor din **Rigveda*, însoțit de relatarea explicativă a unor mituri arhaice; *Aitareya-brāhmaṇa* – tratat consacrat descrierii îndatoririlor sacerdoțiului suprem, pe baza textelor din *Rigveda; Taittirīya-brāhmaṇa* – exegeză asupra textelor din *Yajurveda Neagră; Çatapatha-brāhmaṇa (Brahmana celor O Sută de Căi)*, atribuită lui *Yajñavalkya*; consacrată *Yajurvedei Albe*, analizează, în spirit inițiatic, dife-

rite ceremonii rituale (de ex., consacrarea regală), dar totodată relatează, explicativ, câteva *mituri de bază (*potopul universal, faptele săvârșite de *Apsara *Urvaçī); Tāndyamaha- brāhmaṇa* – una dintre cele mai vechi, referindu-se la *Sāmaveda;* compusă din 25 cărți, include multe narațiuni legate de istoria Indiei. Unele **B.** s-au pierdut, altele, rămase întregi, sunt de importanță secundară *(Jaiminiya- brāhmaṇa, Gopatha- brāhmaṇa).* Importanța generală a *Brahmanelor* este legată de epoca în care oamenii începuseră să aibă dificultăți în înțelegerea textului *Vedelor*; imnurile vedice părând din ce în ce mai absconse, s-a impus scrierea unor comentarii exegetice nu numai pentru explicarea textelor clasice ca atare sau pentru lămurirea tehnicilor riguroase ale ritualurilor, dar și pentru analiza limbii sanscrite vedice; astfel, deși comentariilor brahmanice li s-a imputat adesea pedanteria, ca și stilul arid, ele constituie totodată și cele dintâi încercări de critică filologică, de analiză lingvistică și chiar, într-o măsură, de semiotică primitivă. Mai presus însă **B.** sunt primele tratate sistematice și exhaustive asupra rolului sacerdotal în societatea clasică a Indiei, ca și asupra sistemului de ritualuri.

§ *The Satapatha-brāhmana*, transl. by J. Eggeling, I–V, Oxford, 1882–1900 (ed. nouă: Delhi, 1964); J. Varenne, *Mythes et légendes dans les Brāhmana,* Paris, 1967

brahmanism *Religie din India, formată în primele secole ale mileniului I î.e.n., după etapa vedică. Religie complexă, cu o filosofie teologică autonomă constituind un sistem integral, **b.** consideră că lumea are un caracter iluzoriu; tot ce există se bizuie pe substanța impersonală, acorporală și acalitativă a universului, adică pe *Brahmăn*; iar, întrucât lumea se revarsă periodic în Brahmăn spre a renaște din nou din el, principiile creatoare, incluse în Brahmăn, se manifestă în ciclicitatea renașterilor și distrugerilor periodice ale lumii. Doctrina morală a **b.** prevede răsplata postumă, în spiritul legii *karma*, pe care o poate obține orice om, după felul cum și-a împlinit în viață datoria *(*dhárma)*; sufletul omului defunct trebuie să renască fie în alt om de castă superioară sau inferioară *(→ vārṇa)*, fie într-un animal. *Mântuirea finală este *mokṣa*, eliberarea sufletului, scutit de alte reîncarnări *(*saṃsara)*, când *Ātman se contopește cu Brahmăn, particula cu întregul. Calea spre emanciparea totală prin *mokṣa* se asigură prin cunoașterea desăvârșită a esenței divine, prin abstragerea totală a minții de la lumea obiectuală și, în disciplina dominării integrale a simțurilor, asociată cu *asceza *(*tāpa)*, printr-o meditație concentrată asupra lui Brahmăn. Sub raport mitologic, **b.** a reconsiderat ideea de Brahmăn, acceptând noțiunea de *creator personal* al universului, *Brahmā–*Prajāpati*, alături de noțiunea de *substanță impersonală*, Brahmăn, a aceluiași univers, în acest sens, Brahmă nefiind decât o ipostază a lui Brahmăn; deopotrivă, spre a satisface aspirația populară, **b.** a admis triada supremă *Brahmā – *Viṣṇu – *Çivá*, ca triplă ipostază a sufletului universal, iar apoi a acceptat și alți *zei din vechiul *panteon vedic, întâi triada feminină a soțiilor celor 3 divinități (*Sarasvatī, *Lakṣmī, *Pārvati)*, ulterior alt grup de zei, ca paznici districtuali ai lumii *(*Indra, *Agni, *Sūrya, *Váruṇa, *Yama, *Vāyú, *Soma, *Kubera* ș.a.). Sub raport teologic, în ciuda aparenței de *panteism, **b.** s-a pretins a fi o religie monoteistă *(→ monoteism)*, considerându-și panteonul doar o sumă de ipostaze ale unicului Brahmăn. De la **b.** originar, elaborat de casta sacerdotală a brahmanilor și întemeindu-se pe *revelația *(*çruti)* cuprinsă în *Veda,* pe scrierile sacre din *Upaniṣad* și *Brāhmaṇas*, ca și pe normele dogmatice *(→ dogme)* expuse în doctrina *Vedānta*, până la **b.** modern, această religie a suferit mai multe modificări. **B.** ortodox se concentrează asupra salvării prin *mokṣa* și consideră că cei aleși izbutind să-și domine simțurile și să cunoască natura divină a universului, după destrămarea trupului pot fi absorbiți instantaneu de sufletul universal. Dacă în epoca de răspândire a *budismului* (sec. V–IV î.e.n.), **b.** e influențat de noua religie adversară, el se și modifică structural, până când devine o religie nouă el însuși, sub numele de *hinduism.

§ M. Monier-Williams, *Religious thought and life in India.* I. *Vedism, Brāhmanism and Hinduism*, ed. 2, London, 1885

Brain Erou din *mitologia celtică,* descoperitor al Țării Fecioarelor *(tír na mban)*, amintit în saga irlandeză *Imram Brain maic Febail (Peripețiile lui Brain fiul lui Febail).* **B.** găsește în preajma castelului său o creangă de argint cu flori albe și, aducând-o acasă, asistă la apariția magică, din acea creangă, a unei femei stranii care îi cântă 22 catrene despre o insulă miraculoasă *(→ Aballon)* așezată în mare pe 4 picioare de bronz: ins. *Emain, lipsită de tristețe, boli, bătrânețe și *moarte și locuită numai de femei. După dispariția cântăreței, **B.** pleacă s-o caute; navigând cu echipajul său, se întâlnește pe valuri cu *Manannán, care-i cântă alte 22 catrene oraculare; ajuns la destinație, **B.** e găzduit de femeile insulare, petrece excelent dar, apucat de dorul de casă, se întoarce cu echipajul în patrie, unde oamenii nu-l mai recunosc; **B.** constată un decalaj secular între timpul său subiectiv și timpul obiectiv scurs de atunci acasă *(→ timpul)*.

Brehne *Zâne rele, viclene (cf. rus. *брехать* – a minți; celt. *brehon* – acuzator regal, un fel de procuror) din *mitologia românească* (mai ales în Moldova), imaginate ca *duhuri mincinoase de obicei silvestre, dar nu de tipul *Dryadelor.* Nu sunt socotite vătămătoare, funcția reducându-li-se doar la înspăimântarea drumeților prostănaci și fricoși care străbat *pădurea mai ales noaptea. Se prea poate ca **B.** să fi fost produse de imaginația tulburată a oamenilor în fața întunericului de codru

nocturn, cadru prielnic al iluziilor optice şi acustice.

Brezaia *Ritual popular românesc, îndeplinit în zilele premergătoare *Crăciunului, cu utilizarea fie a unei figuri cioplite din lemn, fie a unui lemn învesmântat în aspect zoomorfic. În timpurile mai noi, **B.** e reprezentată frecvent de un flăcău din ceata de colindători *(→ colinde)* purtând o *mască cu urechi lungi şi/sau coarne (iar în cazul **Caprei*, un bot lung, clămpănitor, din lemn). Există *credinţa zonală că **B.** este un joc înfiinţat de *dracul. Uneori i se imprimă un aspect monstruos, în virtutea unei *superstiţii despre o sperietoare demonică nocturnă. Se citează şi o variantă conservând urmele unui *cult falic (după *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*, în judeţele Buzău, Ialomiţa, Dâmboviţa, Dolj, Muscel, Mehedinţi); în acest caz, în spatele *Brezaiei* dansează *Brezoiul*, mascat în moş purtând un falus de lemn şi însoţindu-şi dansul cu gesturi şi cuvinte obscene.

Briareos; *Aigaion* *Gigant monstruos, având 100 braţe şi 50 capete, fiu al perechii *Uranos şi *Gaia („Aigaion, numit de zei Briareos, făptura minunată cu o sută de braţe" – *Iliada*, I, v. 403–404); împreună cu fraţii săi, *Gyges şi *Kottos, l-a ajutat pe *Zeus în *Titanomahie. **B.** este şi paznicul *Insulelor Fericiţilor.

Brigit; *Brede* Zeiţă din **mitologia celtică*, fiică a zeului *Dagda şi a zeiţei *Morrigan, ocrotitoarea poeziei şi a barzilor celţi (mai ales în Irlanda şi în Ţara Galilor), iar mai târziu zeiţă a fertilităţii, a recoltelor şi a *focului. Romanii o numeau *Brigantia*, de unde şi triburile celtice ale Ţării Galilor (Walles) au fost numite *brigantes*. Odată cu expansiunea *creştinismului, zeiţa **B.** devine *sf. Brigitte*.

Brihăspati *(Domnul Marelui Cuvânt)* Una dintre cele mai vechi divinităţi din **mitologia vedică*, învăţătorul *zeilor din clasa **Deva* şi preotul lor, încarnarea divină a funcţiei sacerdotale brahmanice *(→ sacerdot)*, patronul forţei **rita* (asigurată de *rugăciuni şi *sacrificii). Având ca atribute principale înţelepciunea şi elocvenţa, **B.** era considerat prietenul şi consilierul intim al zeului *Indra. Totodată, era personificarea simbolică a planetei Jupiter, soţia sa fiind **Tăra* (*Tăraka* – Steaua). Unele texte îl numesc *Brăhmaṇaspati, (Domnul Rugăciunii),* spre a indica pe stăpânul divin suprem al preoţilor *brahmani.

Brimir; *Ymir* sau în genere *uriaşii din **mitologia scandinavă*, în ipostaza regenerării universului, după catastrofa de *foc *Ragnarökr.

Brontes (grec. βρόντη – tunet) *Ciclop uranian din **mitologia greacă*, frate cu *Arges şi *Steropes. Atributul principal al lui **B.** e trăsnetul.

Brunhilde (scand. *Brynhildhr – Luptătoarea cu armură*) Eroină mitică din *Nibelungenlied (→ Nibelungi)*, care a fost odinioară *Walkyrie luând parte la războaie şi dirijând victoria. Din călcarea unui ordin al zeului suprem *Odhinn (asigurarea victoriei tânărului rege Agnar împotriva regelui bătrân Hjalmgunnar) a fost silită de el să se înţepe într-un spin, veninul căruia a adormit-o, făcând-o să-şi uite trecutul. **B.** doarme într-un castel înconjurat de flăcări: o poate trezi numai un erou venit anume pentru ea, care soseşte într-adevăr, însă e un om muritor: **Siegfried*; logodit cu **B.**, acesta îşi pierde memoria şi se însoară cu Gudrun, a cărei mamă – dorindu-şi-l ginere – îi dăduse anume o băutură magică. **B.** se răzbună, omorîndu-l pe Siegfried cu ajutorul soţului legitim Gunnar, apoi se sinucide lângă cadavru şi sunt arşi amândoi pe acelaşi rug.

Buanann Zeiţa prosperităţii, în **mitologia celtică*.

Buber, Martin Filosof şi teolog evreu (1878–1965), renovator al studiului tradiţiilor iudaice, exeget al ideii de *credinţă, teoretician al „riscului de a crede", considerat de unii critici ai săi drept gânditor existenţialist. Împreună cu Ph. Rosenzweig, a tradus **Biblia* în lb. germană. Principalele lucrări ale lui **B.** sunt consacrate problemelor teologice ale *iudaismului şi în genere ideii de credinţă religioasă: *Ich und Du* (*Eu şi Tu,* 1923), *Moses* (*Moise,* 1946), *Gog und Magog* (1941), *Der Propheten Glaube* (*Credinţa profeţilor,* 1950), *Bilder von Gut und Böse* (*Imagini ale Binelui şi Răului,* 1955), *Philosophical Interrogations* (ed. postumă, New York, 1970). Una din primele etape în gândirea lui **B.** e marcată de dialogul între subiect şi obiect, între *eu* şi *tu,* întrucât „nu există Eul în sine, ci numai Eul cuvântului fundamental Eu-Tu şi Eul cuvântului fundamental Eu-El", de unde şi un şir de antiteze: natură-om, ştiinţă-trăire, exterior-lăuntric, cauzalitate-destin, necesitate-libertate, Dumnezeu-lume; „fiecărui Tu îi e dat în această lume, prin însăşi esenţa sa, să devină obiect sau să se transforme iarăşi şi iarăşi în obiectualitate", iar în acest caz (când „întâlnirea se produce numai acolo unde s-a dezagregat orice mijlocire"), *Dumnezeu este „Eternul Tu", relaţia eu-tu devenind în acest mod relaţia „Om-Dumnezeu", însă Dumnezeu, această taină cumplită *(mysterium tremendum),* e totodată „taina a ceea ce este de la sine înţeles". De aici rezultă că starea religioasă a omului este antinomia sa esenţială şi insolubilă, iar raportul său cu Dumnezeu este frica. Acest Dumnezeu al lui **B.** este nu un Dumnezeu al filosofilor, ci unul tradiţional, care, nedezvăluindu-se lumii, i se adresează ca unei creaturi. În acest sens, „interogaţiile" (adresate filosofului de diferiţi interlocutori: David Baumgardt, P. Pfütze, rabinul Jacob Agus din Baltimore), deducând că acest Dumnezeu al lui **B.** îi răpeşte omului orice iniţiativă, orice importanţă şi semnificaţie, au fost acuzaţia indirectă de *erezie. Totuşi **B.** pleda pentru întoarcerea la credinţa arhaică, dinaintea exilului babilonian, adică la **Thorah* primordială,

care nu fusese încă „legea". Cealaltă formulă a lui **B.**, *riscul de a crede,* e dedusă din ideea că omul ia, din *revelația divină, „numai ceea ce este etern", acest risc regăsindu-se în încercările de a privi în „abisul divinității" și de a trece printr-o „neîncredere ametitoare" față de Dumnezeu care „își reînnoiește zilnic creația" și „ne vorbește din mărăcinele arzând al timpului prezent". În aceleași „interogații", **B.** privea fățiș și existența lui Dumnezeu: „Dacă așa ceva ar exista, nu ar mai fi nici o deosebire între credință și necredință; riscul credinței nu ar mai exista" *(Philosophical Interrogations,* p. 84).

§ Martin Buber, *Werke.* I–III. München-Heidelberg, 1962–1964; M. Friedmann, *Martin Buber, The Life of Dialogue,* London, 1955; Martin Buber, *Eu și Tu,* trad. Ștefan Aug. Doinaș, edit. Humanitas, București, 1992

Bubilas; *Bábilas* Zeul *albinelor, în *panteonul mitologic lituan *(→ mitologie baltică).*

Bubona Zeița turmelor, în **mitologia romană.*

Buddha (sanscr. *buddha* – înflorit, trezit, iluminat); *Siddhārtha Çākyamuni Gautama Buddha* (numele cuadruplu include atât originea familială cât și o sinteză de epitete esențiale, datorită mai ales polisemiei cuvântului *buddha: Iluminatul, Înțeleptul, Cunoscătorul Adevărului, Cel care, eliberat de toate cele lumești, a descoperit calea spre Nirvāṇa*) Întemeietorul tradițional al *budismului. Cel numit curent cu acest *simbol onomastic este, potrivit *credinței conservate de tradiție, doar *ultimul Buddha* apărut în lume pentru a-și predica doctrina, căci el apare periodic, ori de câte ori doctrina sa a fost alterată, modificată de timp sau abătută de urmași de la sensul ei originar. După tradiția budistă, **B.** s-a născut în orașul indian nordic Kapilavastu de la poalele Himalaiei, numindu-se inițial *Siddhārtha* (Cel ce și-a atins ținta), a fost fiul lui Çuddhodana, din neamul Gautama, unul din șefii tribului Çākya. La 19 ani s-a căsătorit cu verișoara sa Yasodhra, din dragoste, a avut un fiu, a trăit ignorând noțiunea de suferință, până când a fost șocat de 4 întâlniri tragice (cu un bolnav, un bătrân, un mort și un ascet), aflând că există boală, bătrânețe și *moarte, dar și o cale a renunțării voluntare la huzur. Atunci, a plecat discret din palatul său, părăsind pacea belșugului familial, pentru a practica *asceza într-o recluziune în *pădure timp de 7 ani. Așezat sub un smochin *(*bodhi)*, care astfel devine arbore sacru și sapiențial (un **Arbore Cosmic*, dar și **Pomul Cunoștinței*), are *revelația adevărului ajungând un iluminat *(buddha).* Numindu-se *Gautama*, după neamul său, la vârsta de 35 de ani își proclamă propria doctrină în fața foștilor săi învățători Alara și Udraka, declarându-le că a învins otrăvurile minții, izvorîte din ignoranță, senzualitate și dorință. Începe să-și predice învățătura la Benares; în prima predică, expune esența noii doctrine, formulate în cele 4 adevăruri *(satya)* esențiale: existența suferinței; cauzele suferinței (existența și ignoranța); posibilitatea eliberării din suferință; calea de suprimare a suferinței (sau „Cărarea cu opt răspântii"). Predica de la Benares (orașul antic Brahmapura) arată că sensul existenței este suferința, a cărei cauză este setea de viață ce duce la șirul de reîncarnări *(*saṃsāra)*, dar că suferința poate fi curmată prin anihilarea setei de viață, cu ajutorul distrugerii totale a dorinței. Ținta acestei doctrine este **Nirvāṇa* și, potrivit *dogmei tradiționale, orice om poate ajunge în Nirvāṇa numai prin propriul său efort, neputându-l ajuta nici un zeu. Numit „Venerabilul Gautama", **B.** își continuă predicile printre sihaștrii asceți din păduri, câștigă discipoli care îi răspândesc învățătura în toată India și rămâne el însuși pentru tot restul vieții un predicator peregrin. Este numit *Buddha Çākyamuni* (Iluminatul sihastru din neamul Çākya). După tradiție, în ultima zi de viață **B.** le-a spus discipolilor: „Fără îndoială, te poți regăsi în mintea unui adevărat discipol [...] Priviți acum, frați ai mei, aceasta e povața mea către voi. Stricăciunea e înnăscută în toate lucrurile alcătuitoare. De aceea, pregătiți-vă cu străduință eliberarea." Apoi și-a pierdut cunoștința și, în această stare, a pornit mai departe, spre Nirvāṇa; împlinise 80 de ani. În credința budistă, *Buddha Çākyamuni* este ultimul stadiu care încheie un șir lung de reîncarnări (terestre – în oameni, și cerești – în unii *zei, chiar în **Brahmā)* necesare atingerii treptei de sfânt *(arhat)*, iluminării și pătrunderii în Nirvāṇa. Ca toți înțelepții antici, **B.** și-a predicat învățătura oral, nescriind nimic; exprimările sale distincte, sub formă de sentințe (pali *sutta*; sanscr. *sūtra*), au fost adunate postum de discipoli în 4 *Culegeri (Nikāyas).* Asupra personalității lui **B.** circulă deopotrivă 2 versiuni printre specialiști. ~ *Școala istorică* (Rhys Davids, H. Oldenberg, V. P. Vasiliev) confirmă în mare parte biografia tradițională. Rhys Davids, în 1877, a dedus din aceste tradiții, între care faptul că **B.** ar fi trăit 80 de ani, confruntate cu epoca regelui *Açoka, epoca istorică posibilă: sec. VI–V î.e.n. Opinia științifică recentă propune anii 563–483 (sau 568–488) î.e.n.; deci **B.** ar fi murit cu 15–20 ani înainte de nașterea lui Socrate. Datele arheologice recente certifică convingerea credincioșilor din sec. III î.e.n. că omul pământean *Buddha* a întemeiat *religia budistă. ~ *Școala mitologică* (Wilson, B. Kern, E. Senart) susține structura mitică integrală a tradițiilor despre **B.** Profesorul Wilson afirmase printre primii (Oxford, 1854) că viața lui **B.** e un *mit, iar „Buddha însuși, o ființă imaginară". E. Senart (1882) l-a considerat pe **B.** o persoană semilegendară. După alții, **B.** ar fi fost un zeu arhaic solar (în **Mahābhārata* e amintit un zeu **Budha* care personifică planeta Mercur) al cărui *cult ar fi fost reiterat lent, până când, sub regele Açoka, s-au instituit dogmele budismului. Totuși, independent de caracterul istoric sau mitic al

personalității sale, **B.** a devenit cu vremea zeu în conștiința credincioșilor; mai mult, treptat a ajuns o divinitate plurală: *Buddha Çākyamuni*, întemeietorul; **Adibūddha*, creatorul universului; *Buddha Maitreya*, viitorul **B.** care îl va înlocui pe cel actual; *Buddha Amitaba*, stăpânul Paradisului; *Buddha Vaćparani*, ultimul cu acest nume, cel care va încheia întregul ciclu de ipostaze. Cultul modern venerează 35 **B.** purificatori și 995 **B.** stăpâni ai lumii. În varianta reîncarnărilor periodice, se totalizează o mie de ipostaze ale lui **B.**, până la aceea de *Vaćparani.* ~ În *budismul chinez*, **B.** este numit *Fo.* ~ Printre primii europeni care pomenesc despre **B.** este Marco Polo (1254–1323) care îl numește însă cu un termen mongol: *burhain* (*idol – sculptură religioasă reprezentând pe **B.** sau o divinitate budistă), iar *Buddha Çākyamuni* devine *Sergamon Borkam* (dar și Sergamum, Sergamom), Cu candoarea sa specifică, negustorul venețian narează, nu fără respect, cele 4 întâlniri, comprimate în 2: moartea și bătrânețea. Dar acest personaj refabulat de Marco Polo a ajuns un tânăr prinț din ins. Ceylon, care apoi retras în pustietatea munților ca ascet, moare de 84 ori (ceea ce a înțeles venețianul din doctrina reîncarnării), devenind pe rând taur, cal, câine apoi, zeu (cf. *Il Millione*, CLXXVIII).

§ E. Senart, *Essai sur la légende du Bouddha, son caractère et ses origines*, Paris, 1882; H. Oldenberg, *Buddha, sein Leben, seine Lehre und seine Gemeinde*, Leipzig, 1906; *Dialogues of the Buddha. Dighanikāya*, transl. by T. W. and C. A. Rhys Davids, I–III, Oxford, 1899–1921; E. J. Thomas, *The Life of Buddha as Legend and History*, London, 1927; A. Foucher, *La vie de Boudha, d'après les textes et les monuments de l'Inde*, Paris, 1949; H. von Glasenapp, *Buddha. Geschichte und Legende*, Zürich, 1950; Walpola Rahula, *L'enseignement du Bouddha d'après les textes les plus anciens*, Paris, 1961.

Budha *(Înțeleptul)* Zeul patronal al planetei Mercur în **mitologia vedică* (totodată și numele astronomic al planetei), considerat de tradiția vedică și de *hinduism drept fiul zeului **Soma* (patronul *Lunii). În unele texte (mai ales în *Viṣṇu-purāṇa*, IV, 6), **B.** e prezentat ca fiu născut de **Tāra* (soția lui *Brihāspati) de la Soma, răpită de acesta de la soțul ei divin. **B.** a avut și el o soție – pe zeița **Ilā;* Purūravas, fiul născut din acest cuplu, este întemeietorul mitic al dinastiei selenare din India.

budism (sanscr. *buddhamarga* – calea lui Buddha) *Religie apărută în India (sec. VI–V î.e.n.), probabil ca o reacție spirituală împotriva sistemului castelor *(→ vārṇa)* și a *brahmanismului; **b.**, a cărui întemeiere este atribuită lui **Buddha,* a pornit de la doctrina egalității tuturor oamenilor în fața suferinței și a dreptului tuturor la *mântuirea finală în *Nirvāṇa, care se poate obține prin disciplina efortului individual. Una din principalele trăsături timpurii ale **b.** ca formă religioasă a fost refuzul organizării eclesiastice, al sacerdoțiului și al *ritualurilor. **B.** s-a format și s-a răspândit în împrejurări psihosociale prielnice unei religii populare: când triburile arice umpluseră în sec. VI î.e.n. toată valea Gangelui și vechea vitalitate a epocii vedice se diminuase, odată cu degenerarea *cultului tradițional al naturii și cu remanierea *panteonului, ca și cu pulverizarea țării într-o sumedenie de principate mărunte, a luat proporții neobișnuite *credința în transmigrarea sufletelor; **b.** a răspuns stării de spirit a oamenilor epocii. Proclamarea **b.** ca religie de stat, în sec. III î.e.n. sub regele *Açoka, își sprijină succesul mai ales pe actul înlocuirii brahmanismului cu o religie lipsită de privilegii sacerdotale; principalele căi de acces spre **b.** au fost: doctrina unei atitudini de neîmpotrivire față de șocul realității, doctrina perfecționării individuale prin ciclul de recombinări din cursul existenței umane, idealul suprem al eliberării din captivitatea suferinței existențiale prin încetarea *avatarilor și dizolvarea în Nirvāṇa. **B.** a oferit gândirii *contemplația **Yoga,* care nega existența unui suflet omenesc, a unui **Ātman* individual, întrucât fiecare ins este compus din 5 elemente – conștiința, reprezentările, forțele karmice *(→ karma),* simțurile, învelișul material al ființei – și totul în lume se supune relației dintre cauză și efect, cutare existență nefiind decât consecința existențelor anterioare. Elementele sau particulele componente *(→ dharma)* constituie substanța universală și pătrund în toate fenomenele lumii spirituale și ale celei obiectuale; ele se află în mișcare perpetuă și de aceea se aprind și se sting în fiece clipă, astfel că lumea este un torent care curge neîncetat, modificându-se și renăscând mereu. Existența manifestată este **saṃsāra,* însoțită de suferință, iar calea eliberării din ea e cunoașterea. Nirvāṇa este existența nemanifestată. Calea cunoașterii prin contemplație rezidă în sistemul *Yoga.* Întrucât nu au rămas texte autentice din epoca formării **b.** (s-au pierdut sau nici nu au existat), doctrina timpurie a religiei nu e cunoscută decât din inscripțiile epocii regelui Açoka, adică atunci când această religie se și constituise, având o tradiție și o dogmatică. Cele mai vechi scripturi canonice sunt în lb. pali păstrate în Ceylon (Sri Lanka): *Tipitaka* (sanscr. **Tripitaka* – Trei Coșuri); ele cuprind: *Vinaya* – sentințe și versete asupra regulamentului comunităților budiste timpurii; *Sutta (Sūtra)* – discursuri și dialoguri, atribuite lui Buddha; *Abidamma* – speculații metafizice. (De altfel, *Abhidharma* – sau, în pali, *Abidamma* – este treapta maximă a doctrinei filosofice budiste.) În cursul consolidării teologice, au fost convocate, potrivit tradiției, 4 adunări sinodale, cu aspect de concilii religioase, ale **b.** – la Rajagriha (477 î.e.n.), Vayșali (367 î.e.n.), Pataliputra (sec. III î.e.n.), Kashmir (sec. II î.e.n.). În India Orientală s-a constituit „marea comunitate" (din care ulterior s-a format **Mahāyana*). În sec. V., regele Kumaragupta I întemeiază prima universitate

budistă, *Nalanda*, care capătă mai târziu importanță internațională. Dar **b.** se modifică și se scindează în *secte. Din sec. I e.n., sub influența artiștilor greci pătrunși în provincia indiană Gandhara, **b.** începe să accepte imaginile sacre; apar, în cadrul cultului, statui ale lui Buddha. Spre sfârșitul aceluiași veac, se constituie neobudismul mahayanist, cu o riguroasă organizare monastică (călugării purtând veșmântul de cerșetor – *cīvara*) și cu numeroase sanctuare *(vihāra)*. **B.** dobândește chiar un panteon, cu diferite forme ale lui Buddha și cu divinitățile categoriei **Bodhisattva*. După anul 500, se include în **b.** **tantrismul,* care aduce adorarea zeițelor, unele forme de *magie și *superstiție și chiar de *cult erotic.**B.** pierde mult teren în India, dar migrează spre Orient, prin numeroșii săi misionari (mai ales în China unde pătrunde întâi prin mijlocirea călugărului Xuan Jiang în anii 58–75, sub împăratul Ming, apoi e introdus oficial de generalul Zhang Ling, în sec. II, pentru ca în sec. VI–VII, sub dinastia Tang, să se divizeze în 10 curente locale, iar în sec. XIV, sub dinastia Yuan, să devină religie de stat, sub forma **lamaismului* – un derivat al curentului mahayanist). ~ Diferiți cercetători moderni ai **b.**, printre care William James, l-au considerat una din acele „forme de gândire ce nu conțin afirmarea pozitivă a existenței unui Dumnezeu"; pentru W. James, „budismul [e] conceput într-o formă populară" care „face din Buddha însuși echivalentul unui Dumnezeu; luat în înțeles strict, este un gen de ateism". Dar, de fapt încă în epoca prebudistă, sistemele filosofice upanișadice **Nyāya* și **Vaiçeșika,* fără a formula aserțiuni deslușite, ignorau existența unei divinități creatoare, inteligente, supreme. Replica revoltată a **b.** față de tradiția brahmanismului a urmărit, în esență, refuzul poverii fataliste a faptelor din altă existență; de aici și predicarea perspectivei oricărui om de a se elibera, în existențele sale de mai târziu, sau chiar în una singură, de toate tarele anterioare. Totuși, India își pierde în mare parte comunitatea budistă. După sec. VII, cele 3 mari ramuri ale **b.** se distribuie astfel: **Hinayana* (Sri Lanka, Birmania, Siam, Cambodgia), *Mahāyana tantristă* (Nepal și – sub forma lamaismului – Tibet și Mongolia). După statisticile din 1971, **b.** îngloba 176 920 000 credincioși în lume. În India, din conflictul secular al **b.** cu brahmanismul, se ajunge la o influență reciprocă și apoi la o contopire a celor două doctrine într-o religie nouă: **hinduismul.*

§ Spence Hardy, *Manual of Buddhism,* London, 1897; T. W. Rhys Davids and H. Oldenberg, *Vinaya Texts,* I–II, London, 1881–1895; E. J. Thomas, *The History of Buddhist thought,* London – New York, 1933; Paul Mus, *Barabudur. Esquisse d'une histoire du bouddhisme,* Hanoi, 1935; T. R. V. Murti, *The Central Philosophy of Buddhism,* London, 1955; H. Glasenapp, *Buddhismus und Gottesidee;* E. Lamotte, *Histoire du Bouddhisme indien des origines à l'ère Saka,* Louvain, 1958; Lilian Silburn, *Le Bouddhisme,* Paris, 1977

Bumba Divinitate adorată în bazinul fluviului Congo *(→ mitologiile populațiilor africane)* sub forma unui leopard negru.

Bundjil Zeu suprem al triburilor australiene kulin *(→ mitologii din Oceania),* creatorul *pământului, copacilor, animalelor; pe om l-a făcut deosebit, plămădindu-l din argilă și suflând în el, prin nări, gură și buric, suflul vital. **B.** e un **deus otiosus* parțial întrucât, dobândind 2 copii, i-a dat fiului său *Bimbeal* puterea pământului, fiicei *Karakarook*, puterea cerească, iar el însuși s-a retras în nori, deasupra *cerului de pâclă, unde sălășluiește regal, mereu cu o sabie uriașă în mână. Cerul de pâclă e imaginat ca un munte, unde locuiește o divinitate subalternă, *Gargomich,* cu misiunea de secretar al zeului **B.** Deoarece vrăjitorii nu pot ajunge decât până la acest cer al pâclei, Gargomich este gazda și mijlocitorul lor pe lângă zeul suprem.

Burak (arab. *al-Burāq*) Animal fabulos de călărie rapidă, cu care *Mahomed s-a transportat într-o singură noapte de la Mecca la Ierusalim, iar în altă împrejurare, a călătorit în cerul lui *Allah. Potrivit descrierii din tradiția musulmană, **B.** era asemănător cu un cal mic, cu spinare lungă și urechi lungi de măgar, uneori însă cu față omenească și cu aripi albe la picioare, el însuși fiind alb.

Burkut-babá Stăpânul ploii, în *miturile unor etnii turcice (turkmeni ș.a.) din epoca preislamică, zeu de origine animist-agrară și șamanică. **B.-b.** mână norii cu un bici împletit, producând astfel și tunetele. Dar e și zeu oracular *(→ oracole).* E simptomatică persistența urmelor *cultului său antic și în *credințele populare de după convertirea la *mahomedanism. Ca un cunoscător perfect al viitorului, **B.-b.** intră în dispută adesea cu *Allah. De ex. când Allah inventează un concurs, făgăduind împlinirea unei mari dorințe celui care va sta imobil, într-un picior, 40 de zile, **B.-b.,** singurul câștigător al concursului, cere desființarea *Infernului, iar Allah este nevoit să-i explice necesitatea acestui tărâm pentru echilibrarea morală a lumii; totuși, vechiul zeu atmosferic izbutește, la un moment dat, să distrugă măcar unul din sectoarele infernale.

Busyasta *Demon feminin al somnului în **mitologia iraniană;* cu mâinile sale neverosimil de lungi, apucă ființele și le aruncă în somn.

Bușteanul lelelor Noțiune mitică, se pare, specifică basmelor românești. *Ielele posedă în unele împrejurări un buștean miraculos, capabil de zbor autopropulsat, a cărui manevrare e secretă; rareori un personaj dibaci izbutește să utilizeze vehiculul magic în scopuri proprii. Uneori **B.I.** e omologat pseudovulcanului din Vrancea, care nu e decât un puț mlăștinos natural evacuând permanent gaze aprinse și oferă numai un spectacol static; în *mit., **B.I.** e însă vehicul

funcțional, limitrof cu noțiunea de **car ceresc*, consumând distanțe uriașe în viteze paradoxale: „Împărăția doamnei Chiralina este departe de aici, cale de zece ani; dar această cale se poate face cât te ștergi la ochi dacă cineva s-o duce în pădurea cea neagră de lângă gârla de păcură care aruncă cu pietre și foc până la cer și dacă o încăleca pe Bușteanul Ielelor cu care poate să treacă gârla" (basmul *Omul de piatră*, col. N. Filimon). Gârla produce zgomot și urlet, iar călătorii, încălecând pe **B.I.** și dându-i pinteni de trei ori, îl prefac într-o căruță cu 12 cai de foc și călătoria se face între 2 tărâmuri diferite, prin ascensiunea rapidă a **B.I.** la vântul turbat *(→ Chira Chiralina)*.

Buzyges (grec. βουζύγης) Erou din **mitologia greacă*, socotit primul îmblânzitor al taurilor și inventatorul jugului de atelaj, totodată cel dintâi om care a tras o brazdă cu ajutorul unei perechi de bovine (cf. Vergilius, *Georgice*, I, 19). Tradiția hellenică păstra amintirea lui **B.** ca întemeietor al unui neam de *sacerdoți agrari, el fiind considerat întâiul care a stabilit *ritualurile în onoarea zeițelor *Demeter și *Persephone.

Bynáty Hitzáu *Spirit benefic din mitologia alano-osetă *(→ mitologii caucaziene)*, protectorul locuinței ca incintă familială și, în genere, al caselor. (cf. **Lares*, **Domovoi*).

C

Cabiri (grec. Κάβιροι; fenic. *kabirim* – cei mari) Grup de 4 divinități arhaice pelasge *(Axieros, Axiersa, Axiersos, Kasmilos)* care protejau navigația, dar, ca divinități ignice, după ce personificaseră forțele telurice și fenomenele naturale în genere, patronau vulcanii și focurile. În **mitologia greacă* devin zeități artizane (turnători și topitori metalurgici, fierari), subalterne ale lui *Hephaistos, mai ales la Imbros, Lemnos și Samotrakes, unde *Misterele Cabire (→ mistere)* se oficiau pornind de la *cultul *focului și incluzând uneori chiar forme afrodisiace. În aceste divinități (sau numai *genii) *htonice destul de confuze, s-a inclus principiul metalurgiei, ca mister, deoarece lor li s-a atribuit în unele *mituri descoperirea prelucrării metalelor. Deși sunt 4, mult mai târziu, **C.** sunt asimilați cu *Dioscurii. *Misterele Cabire* s-au răspândit treptat în toată Hellada, apoi în Imperiul Roman și în lumea hellenistică, punctul de plecare fiind Samotrakes, (unde își aveau și *templul principal, iar de aici și numele *samothrakia* al sanctuarelor cabire), deși știm puțin despre ele; Diodor din Sicilia le evocase cu respect: „cei ce luau parte la ele ajungeau mai cuvioși, mai drepți, mai buni" (*Biblioteca istorică*, V, *XLIX*, 6). După Diodor, în *Misterele Cabire* a fost inițiat și *Orpheus. Cultul cabiric este arhaic și provine dintr-o regiune situată undeva între Thracia și Troia, dar originea propriu-zisă e obscură. În epoca romană, **C.** erau uneori considerați o triadă, corespunzând zeilor **Iupiter, *Minerva, *Mercurius*.

§ B. Hemberg, *Die Kabiren*, Uppsala, 1956

Caculha *(Strălucire de fulger)* Epitet acordat, în miturile quiché din Yucatan *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, zeului **Huracan*, care e conceput adesea analitic, ca o triadă de divinități separate, unite însă atributiv, prin interdependența fenomenelor produse: *Caculha-Huracan*, zeul trăsnetului; *Chipi-Caculha*, zeul fulgerului; *Raxa-Caculha*, zeul tunetului; toți trei constituie *Inima Cerurilor*, care este indivizibilă. **C.** e de fapt zeul atmosferic al descărcărilor electrice, considerat în triplă ipostază: optică, sonoră, mecanică.

Cacus Monstru italic infernal, cu 3 capete, sângeros, debordând flăcări și fum și locuind într-o peșteră. Copie romană a lui **Geryoneus* din **mitologia greacă*, era socotit fiul zeului **Vulcanus*. După Vergilius (*Eneida*, VIII), **C.** a fost ucis de *Hercules.

caduceu (lat. *caduceus*, grec. κηρύκειον – toiag de crainic) Toiag magic al zeului grec **Hermes*, având ca *simbol și însemn divin doi șerpi încolăciți. Primindu-l de la *Apollon în schimbul lirei (sau al țiterei) pe care o inventase, Hermes îl purta mai ales când călăuzea umbrele morților în *Infern. În acest sens, **c.** era un fel de baghetă magică (cf. Horațiu, *Ode*, I, 10) și în genere un instrument cu un anumit rol în *magie (cf. Apuleius, *Apologia*, 31). Forma cea mai veche de **c.**: două ramuri de măslin împletite; în uz curent, simbol al oricărui crainic sau sol, **c.** era foarte prețuit de greci care-i acordau valoare simbolică în relațiile diplomatice: atenienii, scrie Thukydides, „chibzuiră să îmbarce câțiva oameni într-o luntre și să-i trimită fără caduceu spre a ispiti starea lucrurilor" *(Războiul peloponeziac*, I, 53), deoarece altfel, preluarea **c.** de la soli echivala cu acceptarea războiului.

Caelus Zeu arhaic în **mitologia romană*, de origine italică, simbolizând *cerul în sine; era considerat tatăl lui *Saturnus și soțul zeiței *Vesta.

Cagn; *Tzg'aang; Ikaggen* Zeul suprem al boșimanilor și al hotentoților *(→ mitologiile populațiilor africane)*, adorat în ipostaza sa de insectă (*mantis religiosa* – *călugărița) ca un zeu binevoitor și creator al lumii. Unul din *miturile boșimane narează o *cosmogonie naivă: zeul-insectă își aruncă încălțămintea în cer, producând astfel *Luna, care e roșie fiindcă pe talpa sandalelor se adunase nisipul roșcat al țării boșimanilor; celelalte *elemente ale universului sunt create din nimic, prin simpla poruncă dată lucrurilor să apară (adică printr-un fel de **logos* creator, de concepție primitivă). Pentru a înfăptui *antropogonia, **C.** lovește cu toiagul șerpii și îi preface în oameni. Într-una din variante, **C.** are ca soție o fiică adoptivă, al cărei tată legitim e canibalul monstruos Ilkhwaihemm. În mitul principal, **C.** are o familie numeroasă care, împreună cu el, constituie un *panteon de origine totemică *(→ totem)*; soția sa: *Iepuroaica*, sora sa: *Cocostârcul Albastru*, odraslele sale: *Tânărul Greier, Ariciul, Steaua, Curcubeul*; din toți aceștia zeul a creat pe *strămoșii direcți ai boșimanilor. **C.** locuiește pe un teritoriu știut numai de antilope, care devin blânde în preajma lui. Unele triburi boșimane venerează pe **C.** ca stăpân al ploilor; în

cadrul acestui *cult atmosferic şi agrar, *rugăciunile liturgice au scopuri imediate („Cagn, Cagn, nu suntem noi oare copiii tăi, oare nu vezi ce foamete ne bântuie? Trimite-ne hrană!"). Se practică şi un *ritual de *dansuri nocturne pentru înduplecarea şi celebrarea zeului; aceste dansuri nu se întrerup toată noaptea, chiar dacă unii dansatori leşină de efort; acesta e semnul de bunăvoinţă al zeului.

Caha Paluna *(Apa care cade vertical)* Una dintre cele 4 femei primordiale *(→ omul primordial)* în *antropogonia populaţiei quiché din Yucatan *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*, soţia lui *Balam-Quitze; asociată nu cu ploile, ci cu puhoaiele căderilor de apă, este probabil personificarea cascadelor.

Cain (ebr. *Qáyin*) Primul fiu născut din *Adam şi *Eva, ucigaşul fratelui său *Abel (→ mitologie biblică)*. Destinul său are, în **Biblie*, 2 variante: 1) **C.** era agricultor şi, făcând *sacrificii din recoltă alături de fratele său, păstorul Abel, care sacrifica din turma sa, fiindcă *Yahweh nu-i ia în seamă jertfa, îşi omoară din pizmă fratele, negându-şi fapta: „Atunci Yahweh a grăit către Cain: «Unde este Abel, fratele tău?» Iar el a răspuns: «Nu ştiu; sunt eu oare paznicul fratelui meu?» Atunci Yahweh a spus: «Ce-ai făcut? Glasul sângelui fratelui tău strigă către mine din pământ. Şi acum blestemat eşti tu de pământul care şi-a deschis gura ca să primească sângele fratelui tău, din mâna ta! Când îţi vei munci ţarina, să nu-ţi mai dea vlaga roadelor ei; fugar şi pribeag vei fi pe pământ!»" *(V.T., Geneza,* IV, 9–12). Fratricidul a fost interpretat adesea ca un *simbol al conflictelor timpurii între societatea pastorală consolidată şi cea agrară în ascensiune; dar *mitul e mai complex, întrucât replica lui **C.** divulgă un simbol al demnităţii şi al răspunderii actului săvârşit: „Osânda mea este prea mare ca s-o pot îndura! Iată, astăzi tu mă alungi de pe pământ departe; şi ascuns fi-voi de faţa ta; fugar şi pribeag voi fi pe pământ, iar oricine va da peste mine, mă va ucide!" *(op. cit.*, IV, 13). 2) Însemnat de Yahweh a nu fi ucis de nimeni, **C.** porneşte în lume, muncitor agricol rătăcitor, până când femeia sa îi naşte pe *Enoh şi se stabileşte cu toţii „în ţara Nod, la răsărit de Eden", unde **C.** zideşte o cetate şi întemeiază un neam, din care *V.T.* enumeră pe Lamekh, pe Jabal, „părintele celor care locuiesc în corturi şi ţin vite", pe Jubal „tatăl tuturor celor ce cântă din alăută şi din flaut", pe Tubalcain, „făurarul tuturor uneltelor de aramă şi de fier". Această ramură a mitului divulgă memoria ancestrală a întemeierii civilizaţiei urbane. Dar, după o tradiţie arhaică, **C.** ar fi fost de fapt primul *strămoş al tribului *kenim*, din care avea să facă parte şi Ietro, socrul lui *Moise, keniţii fiind implicaţi în războiul dus de *Debora *(V.T., Judecători*, IV, 11). Comentariile bizantine au inclus în mit prezenţa *Diavolului, ca autor moral, fără care **C.** nu ar fi fost în stare să comită un act ce îi era structural străin. O *legendă bizantină îl descrie pe **C.** ca bătrân pribeag, ţeasta transformându-i-se treptat într-o fântână împuţită din care, ulterior, nişte viermi patrupezi, cu capete şi urechi, ies pe pământ şi devin primii câini din lume. Această anecdotă provine, după opinia lui Liebrecht, dintr-o confuzie fonetică între antroponimul Κάιν şi subst. comun κύων sau κυνός – câine. Doctrina catolică socoteşte pe **C.** rodul *păcatului originar care a despărţit pe Adam şi Eva de *Dumnezeu. A existat însă, după evul mediu, o *sectă minoră, *cainiţii*, venerând ca patron pe **C.** şi deopotrivă pe toţi răzvrătiţii legendari împotriva divinităţii. Biografia biblică a lui **C.** se sprijină pe două ambiguităţi: **C.** îl ucide pe Abel, fratele său, săvârşind un act care îi era necunoscut până atunci, potrivit informaţiilor din textul biblic; îi sacrifică lui Yahweh plante (nu animale) şi tocmai acest sacrificiu îi e refuzat de o divinitate care interzice vărsarea de sânge; de aici apare un **C.** disperat, nu un ucigaş sau un fratricid răzbunător, deci o fiinţă a cărei deznădejde este justificată psihologic (şi chiar moral) pentru că e provocată de violenţa nedreptăţii. Dar textul conţine şi o alegorie secundară: „fiind agricultor, Cain e înciudat că Yahweh preferă sacrificiul păstorului Abel; iar aici se ascunde opoziţia canaanitului cu viaţă agrară, *nepreferat de zeul triburilor ebraice invadatoare* care până vor trece la agricultură şi viticultură vor fi încă preponderent pastorale; deci Cain face un act, cum am zice azi, de *maquis*, drept care e alungat (sau silit să se retragă) de pe teritoriul său, invadat de alţii" (Victor Kernbach, *Biserica în involuţie*, Bucureşti, 1984, p. 367). Mai profund decât această alegorie colaterală, simbolul esenţial al lui **C.**, în parte enigmatic, adică mai ales un *homo duplex*, nu o făptură diabolică sau un om tentat de *Diavol, el neluptându-se cu Yahweh şi necerând nici măcar iertare sau clemenţă. „Format astfel din două valori care totodată se resping şi se absorb, omul dual Cain, alungat de oriunde şi prezent peste tot, reprezintă tocmai această goană de contopire a spaţiului cu timpul" (*op. cit.*, p. 378).

Cai Shen Zeul bogăţiei în **mitologia chineză*, care a trăit întâi pe pământ ca sihastru, având însă puterea de a face minuni: printre altele, a fost în stare să călărească un tigru negru. A luptat în serviciul împăratului Wu, fondatorul dinastiei Zhou, şi a murit de pe urma unui act de magie; devenind atunci zeu al bogăţiei, a obţinut şi nemurirea. În China arhaică, popular în genere, era adorat mai ales de ţăranii săraci.

cakrá (sanscr. *cakrá* – roată, disc) În terminologia mitologică şi religioasă a *brahmanismului, mai frecvent: *kālacakrá* (roata timpului), figurată în *simbolurile vechi de obicei cu 16 spiţe (8 fundamentale, 8 auxiliare), adică *roata pe care **Brahmā* o mişcă prima dată la *facerea lumii,

prin întâia ei rotire urnind *timpul, până atunci imobil, şi dând impuls energetic existenţei concrete a universului. ~ În altă semnificaţie mitologică, **c.** (ca *disc*) este arma de luptă folosită de zeii *Viṣṇu şi *Kriṣṇá.

Çakuntală Eroină mitică din **Mahābhārata* (mai târziu şi personaj feminin celebru în drama lui Kalidāsă, *Abhijñāna-çakuntalam*, din sec. V), mama eroului *Bharata şi fiica *Apsarei *Menakă şi a pustnicului *Viçvāmitra (deşi Menakă era soţia legitimă a regelui Duşyanta).

calendare (lat. *calendarium* – registru de datorii; *calendae* – prima zi a lunii în calendarul roman) Pe lângă funcţia de sistem de măsurare a *timpului uman curent, prin divizarea anului în zile, săptămâni şi luni, **c.** au avut concomitent o funcţie religioasă, ca sisteme de măsurare a timpului mitic, în legătură cu evenimentele mitice şi cu rememorarea lor sacrală în cadrul *sărbătorilor. (Această a doua funcţie, numeroase **c.** moderne au păstrat-o, chiar dacă sărbătorile civile, de aniversări şi comemorări, au dobândit un caracter laic.) O bună definiţie a dat Octavian Buhociu: „Calendarul concentrează şi conduce o bună parte din experienţa milenară a grupurilor sociale, a etniilor şi naţiunilor, fiind sub aspectul său cel mai general o intuiţie reuşită, căci raţionalitatea lui se verifică cosmic prin mişcarea regulată a corpurilor cereşti. Calendarul încadrând geografia, climatul, sezoanele, îl eliberează pe om de supunerea la ele. Riturile şi credinţele ce formează cultura unui popor se exprimă în primul rând prin calendar şi reciproc" (*Folclorul de iarnă, ziorile şi poezia păstorească*, Bucureşti, 1979, p. 9). Iniţial, măsurarea timpului după succesiunea zilelor şi nopţilor se făcuse pe degete (de unde şi noţiunea *decadă*): de ex., lunile în calendarul precolumbian maya au câte 20 de zile. Apoi, timpul s-a măsurat după fazele *lunii (de aici, noţiunea *lună* calendaristică); toate populaţiile lumii, exceptând triburile polare, au conservat ideea de fragment de timp în raport cu dimensiunile vizibile ale lunii în creştere şi descreştere. Dezvoltarea agriculturii impune calculul timpului şi după anotimpuri, în funcţie de cele 4 repere fundamentale: cele 2 echinocţii şi cele 2 solstiţii (primăvară-toamnă, vară-iarnă); aici, aportul *astrologiei, ea însăşi depinzând de cele două moduri principale ale existenţei omeneşti profesionale (păstoritul şi agricultura), ca şi de mai vechea îndeletnicire a navigaţiei, a fost deosebit de important; în acest plan, au existat însă şi particularităţi regionale: de ex., revărsările periodice ale Nilului, în Egipt (unde erau numai 3 anotimpuri). Calcularea *anului* s-a izbit de dificultatea rezultată din faptul că un ciclu orbital complet al *Pământului în jurul Soarelui nu are un număr întreg de zile şi nopţi, ci fracţionar (365 zile, 12 ore, 44 minute, 3 secunde), de aceea nici un sistem calendaristic nu a fost perfect, chiar dacă unele, cu includerea unor corijări periodice, sunt satisfăcătoare convenţional. În istorie au existat 3 tipuri principale de **c.** uzuale (lunar, lunar-solar, solar), pe lângă rare tipuri cu caracter sacru (de ex., după mişcările planetei Venus). În **c.** *lunare*, fiecare lună începe cu „Luna nouă", după ce Luna plină a descrescut până la dispariţie, şi durează alternativ 29/30 zile alcătuind un an de 354 zile; de aici, rămâne un decalaj anual de peste 11 zile. **C.** *lunar-solare*, coroborând fazele Lunii cu mişcarea aparentă a soarelui (iniţial cu adăugarea unei a 13-a luni, pe cicluri de 19 ani, din care 12 ani lunari cu câte 12 luni selenare şi 7 ani solari cu câte 13 luni), au fost folosite în antichitate în Babilon, China, Iudeea, Hellada, Roma (azi nepăstrându-se oficial decât în Israel). **C.** *solare*, bazate pe mişcarea aparentă anuală a Soarelui, au 12 luni (11 de câte 30/31 zile, una: februarie, de 28, cu recuperarea unei zile la 4 ani) şi totalizează 365 sau 365¼ zile; ele au depins în antichitate (Egipt, India, America Centrală) de *cultul solar; azi acest tip se păstrează în **c.** internaţional oficial, el fiind la origine un **c.** *zodiacal* (→ *zodiac*), iar sectoarele zodiacale se păstrează şi în prezent în astronomie, ca formulă convenţională. ~ *Egipt* **C.** *solar* a apărut în jurul anului 4000 î.e.n.; se compunea din 3 anotimpuri de câte 4 luni (cu 30 zile fiecare), lunile anului fiind: Toth, Faofi, Atir, Hoyak, Tibi, Mehir, Famenoth, Farmuthi, Pachon, Pauni, Epifi, Mezori, conform unei atestări din sec. VI–V î.e.n.; totalului de 360 de zile i se adăuga un supliment de 5, la sfârşitul anului; dar, fiind mai scurt cu ¼ de zi decât anul tropic, anului egiptean i se mai adăuga o zi la fiecare ciclu de 4 ani. Anul Nou se sărbătorea la data de 1 Toth (echivalând cu 19 iulie, după **c.** *iulian*) şi a coincis, în mileniul IV î.e.n., cu apariţia stelei Sothis (Sirius) şi cu solstiţiul de vară. Acest tip de an (*anul sothiac* sau *anul erant*), mai scurt decât anul solar, avea dezavantajul de a se deplasa mereu, aşa că următorul An Nou coincidea iarăşi cu solstiţiul de vară abia după 1461 ani sothiaci (sau 1460 din **c.** *iulian*); aceşti 1461 ani se numeau *Anul Mare* (sau *Anul lui Sothis*); cronologic, anii se socoteau după anii de domnie ai faraonilor. O reformă din 238 î.e.n., admisă oficial abia în 26 î.c.n. *(anul coptic)*, se foloseşte şi azi în *Etiopia*; după acest **c.**, Anul Nou cade la 11 septembrie (sau 12 septembrie, în anii bisecţi). ~ *Mesopotamia* **C.** *lunar-solar* reflecta schimbarea de importanţă între zeii *Sin (Luna) şi *Shamash (Soarele). Formulele erau variate: în Sumer, fiecare cetate îşi avea tipul său de **c.** În Babilon, anul de 12 luni, cu săptămâni de 7 zile (ca şi la sumerieni) începea cu echinocţiul de primăvară. ~ *Iudeea* a folosit **c.** *lunar*, cu săptămâni succedate după fazele Lunii. În sec. VI î.e.n., sub influenţă babiloniană, are loc o reformă, noul **c.** având săptămâni ce se succed regulat, independent de fazele selenare; acest **c.** *lunar-solar* a fost perfecţionat în sec. IV e.n. de Hillel II,

în linii mari acesta stând la baza calendarului actual folosit de evreii din Israel şi din diaspora; **c.** ebraic are cicluri de 19 ani (12 ani cu câte 12 luni şi 7 ani bisecţi cu câte 13 luni); lunile se numesc: Tishri, Heshwan, Kislew, Tewet, Shwat, Adar, Nisan, Yiar, Siwan, Tamuz, Menahem, Elul, în anii bisecţi dublându-se luna Adar, care devine Veadar. Anul Nou (Rosh Hashana) coincide cu 20 septembrie din **c.** universal. Era iudaică, socotită de la facerea lumii, are 3761 ani în plus faţă de **c.** universal. O particularitate a **c.** ebraic este că prima lună a anului se consideră Nisan (luna exodului din robia egipteană), luna deschizându-se cu Anul Nou fiind a şaptea, Tishri. ~ *China* În antichitate, anul era divizat în 24 *durate* (chenzine), fiecare lună fiind împărţită în *qi* (impar) şi *ki* (par), anii grupându-se pe cicluri (începând din 595 î.e.n. – cu cicluri de 19 ani, fiecare an din ciclu purtând un nume dublu: animal + element: paralel au fost folosite şi ciclurile de 60 ani, ele avându-şi începutul convenţional în 2397 î.e.n. Un ciclu hexagesimal avea această schemă: anul 1 – lemn şi şobolan, 2 – lemn şi vacă, 3 – foc şi tigru, 4 – foc şi iepure, 5 – pământ şi dragon, 6 – pământ şi şarpe, 7 – fier şi cal, 8 – fier şi oaie, 9 – apă şi maimuţă, 10 – apă şi găină, 11 – lemn şi câine, 12 – lemn şi porc, 13 – foc şi şobolan, 14 – foc şi vacă, 15 – pământ şi tigru, 16 – pământ şi iepure, 17 – fier şi dragon, 18 – fier şi şarpe, 19 – apă şi cal, 20 – apă şi oaie, 21 – lemn şi maimuţă, 22 – lemn şi găină, 23 – foc şi câine, 24 – foc şi porc, 25 – pământ şi şobolan, 26 – pământ şi vacă, 27 – fier şi tigru, 28 – fier şi iepure, 29 – apă şi dragon, 30 – apă şi şarpe, 31 – lemn şi cal, 32 – lemn şi oaie, 33 – foc şi maimuţă, 34 – foc şi găină, 35 – pământ şi câine, 36 – pământ şi porc, 37 – fier şi şobolan, 38 – fier şi vacă, 39 – apă şi tigru, 40 – apă şi iepure, 41 – lemn şi dragon, 42 – lemn şi şarpe, 43 – foc şi cal, 44 – foc şi oaie, 45 – pământ şi maimuţă, 46 – pământ şi găină, 47 – fier şi câine, 48 – fier şi porc, 49 – apă şi şobolan, 50 – apă şi vacă, 51 – lemn şi tigru, 52 – lemn şi iepure, 53 – foc şi dragon, 54 – foc şi şarpe, 55 – pământ şi cal, 56 – pământ şi oaie, 57 – fier şi maimuţă, 58 – fier şi găină, 59 – apă şi câine, 60 – apă şi porc. ~ *India* Predominante au fost **c.** *lunar-solare*; textele vedice *(→ Veda)* se referă la **c.** de 360 sau 365 zile; la fiecare 5 ani se adăugau zilele suplimentare. Începutul numărătorii se făcea în funcţie de 20 ere *(→ yuga)* diferite; astfel, era Kāliyuga a început la 13 februarie 3102 î.e.n., era budistă – într-o variantă, din 950 î.e.n., în alta din 543 î.e.n. etc. Unificarea s-a făcut în 22 martie 1957. ~ *America precolumbiană* Etniile m a y a utilizau paralel 3 tipuri calendaristice: unul *solar, Haab,* cu caracter ritual, de 365/366 zile, anul având 18 luni de câte 20 zile, cu un adaos anual de 5 zile; altul *lunar, Tzolkin*, cu caracter divinatoriu, totalizând 260 zile, iar lunile fiind de 29/30 zile; al treilea, *venusian*, cu caracter mistic, de 584 zile (după calculul astronomic exact: 583,94), consacrat planetei, considerate nefaste, Venus *(Hun Ahau)*, dar de importanţă religioasă esenţială, urmărită în fazele ei de Luceafăr de dimineaţă şi Luceafăr de seară (236 zile vizibilă ca stea matinală, 90 invizibilă la conjuncţia superioară, 250 vizibilă ca astru vesperal şi 8 zile de invizibilitate la conjuncţia inferioară). Corobo rându-se toate cele 3 cicluri calendaristice, pentru popoarele maya istoria începea la 4 *ahau* 8 *cumku*, iar sfârşitul perioadei de 37 960 zile (65 cicluri venusiene de 584 zile = 104 ani rituali de câte 365 zile = 146 cicluri divinatorii de câte 260 zile), urmând să coincidă cu răsăritul heliacal mediu al planetei Venus ca Luceafăr de dimineaţă, la *1 ahau*, şi în ziua identică din celelalte două **c.** Etniile n a h u a t l e, în primul rând a z t e c i i, foloseau **c.** *tonalpoualli*, de fapt 2 **c.** paralele: primul, cu anul de 260 zile, distribuit în 20 grupuri de câte 13 zile (numite de cercetători *trezene*), fiecare trezenă având-şi semnul propriu (Imix, Cimi, Chuen, Cib, Ik, Manik, Eb, Muluc, Ix, Canac, Chicchan, Oc, Men, Ahau); al doilea, calculat în raport cu mişcarea Soarelui, divizându-se în 365 zile (18 luni de câte 20 zile, cu adaosul anual de 5 zile goale, nefaste). Pentru stabilirea unei date, se corelau ambele **c.** orice dată nerepetându-se identic decât după o perioadă de 18 980 zile (73 serii × 260 zile) sau de 52 ani solari (adică un secol maya şi nahuatl). După fiecare ciclu de 52 ani solari, se sărbătorea aprinderea rituală a *focului nou*, în cinstea zeului *Huehueteotl (*focul fiind adus în pieptul incizat pe viu al unor tineri alergători aleşi, care mureau, după un calcul riguros, în clipa când ajungeau la *altarul ignic sacrificial). Timpul integral mai era împărţit în mari epoci, numite **sori.* ~ *Hellada.* Se foloseau în genere **c.** *lunar-solare*, însă fiecare cetate greacă îşi avea tipul său calendaristic. Lunile attice, folosite în **c.** *atenian*, se numeau: hekatombeon, metageitnion, boidromion, pianepsion, memakterion, poseideon, hamelion, antesterion, elathebolion, munihion, thargelion, skirothorion şi – luna a 13-a, embolismică, – un al doilea poseideon; anul începea la solstiţiul de vară. Din 8 ani, 3 erau embolismici (cu 13 luni); din 432 î.e.n., la propunerea astronomului Meton, s-a adoptat ciclul de 19 ani, cu 7 embolismici. Anii se numărau cronologic, după marii dregători; apoi, din sec. IV î.e.n. numărătoarea s-a făcut după succesiunea olimpiadelor (una la 4 ani), socotindu-se convenţional de la prima olimpiadă, astfel că era greacă clasică se considera a fi început în 776 î.e.n. ~ *Roma.* Din sec. VII î.e.n. s-a folosit un **c.** *lunar-solar* (355 zile repartizate în 12 luni), Anul Nou căzând la calendele lui *Marte (1 martie): după propunerea unui *pontifex maximus*, a început să se adauge, periodic, o lună de 22/23 zile. Luna romană era divizată în 3 fragmente: calendae,

nonae, idus. În anul 46 î.e.n., după sfatul astronomului egiptean Sosigenes din Alexandria, Caius Iulius Caesar introduce reforma **c.** *(calendarul iulian)*, constând în succesiunea cvadrienală cu 3 ani de 365 zile și al 4-lea, de 366, astfel că în ultimul an al ciclului de 4, ziua a 6-a de până la calendele lui Marte devenea dublă *(bissextilis)*, Anul Nou începând cu 1 ianuarie. **C.** *iulian* a fost adoptat de *Biserica creștină (prin sinodul ecumenic de la Nikeia, din anul 325) și de Bizanț; dar neoficial, mai ales în cercurile literare romane, se utiliza în imperiu, ca dată a începutului de eră, fundarea Romei: 21 aprilie 754 î.e.n. (după M. T. *Varro, un an mai târziu: 753) ~ *Creștini* În Bizanțul creștinat anii se numărau de la *facerea lumii, adică de la anul 5509 î.e.n. În sec. VI, în Europa Occidentală, călugărul roman Dionisius a calculat, pe baza pascaliilor, că anul 248 al lui Dioclețian echivalează cu anul 532 de la nașterea lui *Isus Christos, astfel că anul 754 de la fundarea Romei *(ab Urbe condita)* devine anul 1 al erei creștine, adoptată oficial în toată lumea modernă, în relațiile internaționale. ~ *Hegira musulmană* Începutul *Hegirei* (era *islamului) este 16 iulie 622. **C.** *musulman* conține ani cu 12 luni lunare; dar dintr-un ciclu de 30 ani, 11 sunt bisecți. ~ *Reforma gregoriană* Papa Grigore XIII *(→ papi)*, cu ajutorul astronomilor epocii, mai ales al lui Lullius, a stabilit în 1582, prin bula *Inter gravissimas,* ca ziua ce urma după 4 octombrie să devină 15 octombrie. Noul stil gregorian a fost adoptat curând de țările catolice (Italia, Spania, Portugalia, Polonia, Franța, Olanda și Luxemburg, iar cu mică întârziere, Bavaria, Austria, Elveția, Ungaria, mai târziu Prusia). Multe țări nu l-au introdus decât în sec. XX (de ex., Rusia în 1918). Corectând erorile **c.** iulian față de cel astronomic, reforma gregoriană nu a scăpat nici ea de eroarea întârzierii (dar, în loc de o zi acumulată în 128 ani de **c.** *iulian*, se acumulează o zi în 3323 ani). Confortabil încă în mare măsură, **c.** *gregorian* nu e perfect, vieții moderne fiindu-i incomode diferențele între lungimea lunilor și a trimestrelor. Despuiate de caracterul lor mitoreligios, treptat, și intrând sub controlul mai riguros al astronomiei, **c.** au progresat, deschizând o cale pentru o reformă definitivă (preconizată de Liga Națiunilor, preluată azi de ONU). Unul dintre proiectele noi propune un an cu 4 trimestre de câte 13 săptămâni, cu coincidență stabilă între zilele săptămânii și datele lunii și, desigur, cu zile suplimentare (una în anii obișnuiți, două în cei bisecți) • Succesiunea diferitelor sisteme calendaristice pune adesea în derută marile retrospective istorice, existând tentația explicării unor anomalii prin *mit. Astfel, izbește în **Biblie*, în miturile egiptene, în tradiția și cronografia babiloniană, în mitografiile arhaice chineze ș.a. durata anormală a vieții *patriarhilor, faraonilor-zei, regilor primordiali, a unor magi, a împăraților legendari, deseori plurimilenară. Încă Diodor din Sicilia s-a mirat de acest lucru și a încercat să-l explice logic, vorbind despre domniile regale ale *zeilor egipteni *Osiris, *Horus ș.a.: „Deoarece pare de necrezut un număr atât de mare de ani, unii încearcă să spună că, în timpurile foarte vechi pe când încă nu fusese descoperită mișcarea soarelui, anii erau calculați după ciclul pe care îl efectuează luna" (*Biblioteca istorică*, I, *XXVI*, 3). Explicația a fost reluată și în sec. XX, fără să rezolve problema.

Calliope (grec. Καλλιόπη sau Καλλιόπεία; Diodor din Sicilia: καλή – frumos, ὄψ – voce; cântec) *Muza poeziei epice (rapsodia, epopeea), și a elocvenței (puterea de convingere prin cuvânt), în **mitologia greacă*. Exista și o zeiță arhaică a elocvenței: **Peitho* – neindentificată cu Muza. **C.** este mama lui *Orpheus. Era reprezentată de obicei cu o unealtă de scris *(styl)* și cu tăblițe cerate în mâini. După *Hesiod (*Theogonia*, v. 80 și urm.); **C.** inspiră pe regii buni, care știu să aplaneze discordiile. După o tradiție a pitagoreicilor (confirmată de Empedokles), **C.** era și Muza filosofiei. Grecii o considerau cea mai eminentă dintre cele 9 Muze.

Callisto (grec. Καλλιστώ) *Nimfă, în **mitologia greacă*, din suita zeiței **Artemis*; născută în Arcadia, socotită fiica fie a regelui *Lykaon, fie a lui Kepheus. Din împreunarea ei cu *Zeus, care i-a apărut cu înfățișarea lui *Apollon, **C.** l-a născut pe Arkas, viitorul rege al Arcadiei. Ulterior, spre a evita gelozia soției sale *Hera, Zeus a prefăcut-o pe Nimfă în ursoaică (cf. Apollodorus, III, *8*, 2); după *Ovidius (*Metamorfoze*, II, v. 405–530), chiar Artemis a efectuat această metamorfoză, din mânie. Mai târziu, însă, Zeus a transformat-o în constelația Ursa Mare. *Mitul pare de origine totemică *(→ totem)*.

Caloianul; *Scaloianul* Ceremonial popular românesc de combatere a secetei. E folosită, în cadru *ritual, o păpușă antropomorfă din lut, în veșminte sau cu capul ornat cu coji de ouă roșii (rămase de la *Paști), care este transportată în alai, apoi îngropată într-un loc anonim (necunoscut celorlalți săteni). Jelit ca un mort, **C.** e dezgropat după 2–3 zile și aruncat într-o fântână părăsită (sau într-o apă curgătoare). După îngropare, oamenii din alaiul pseudofunebru consumă un ospăț numit *pomana caloienilor*. După răspunsurile corespunzătoare la *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*, mai ales după o informație din jud. Tulcea, acest ceremonial ar fi de origine bulgară. Dar **C.** nu are totuși nimic comun cu *sărbătoarea de primăvară (12 mai), numită și de români, ca și de bulgari, tot *Gherman* și ținută îndeosebi împotriva viermilor de legume. (cf. **Kupalo*, **Kostruboníka)*

calul Originar probabil din zona de stepă centrasiatică, multă vreme sălbatic și, probabil, vânat pentru hrană, spre anul 1700 î.e.n. este domesticit și se răspândește larg în Orientul

Apropiat și în Orientul Mijlociu, unde se cresc și se exportă în acea epocă numeroși cai de călărie, pentru nevoi cinegetice și în special militare; ca mijloc de tracțiune curentă, **c.** e folosit mult mai târziu. Apariția **c.** în zonele unde nu era cunoscut produce diferite *mituri: **Centaurul*, calul înaripat, calul magic sau năzdrăvan sau *ritualuri noi, ca sacrificiul calului *(*açvamedha)*. Grecii și romanii au consacrat **c.** în primul rând zeului *Apollon, adică *Soarelui, după tradiția mai veche; de ex., carul solar al zeului *Helios e tras de 4 cai *(Pyroeis, Eous, Ethon, Phlegon)* și probabil de aici descinde mitul folcloric al cailor meteorologici *(caii de foc* de la căruța lui *Sântilie, din **mitologia românească)*. În **mitologia greacă* existau și cei 2 *cai nemuritori* ai eroului **Ahilleus (*Balios* și **Xanthos)*, ca și vestitul **Pegasos*, calul înaripat al *Muzelor. Cai zburători, înaripați sau nu, se întâlnesc deseori în folclorul fabulos al popoarelor moderne, îndeosebi în basmele fantastice: **Calul Năzdrăvan* la români, *Merani* la georgienii din Caucaz; un cal fabulos este și *Unicornul* (Inorogul). O categorie de **c.** sunt purtători ai unor divinități (*Sleipnir*, calul octopod al zeului scandinav *Odhinn, calul anonim al *Cavalerului Trac, calul semidivinității creștine folclorizate *Sfântul Gheorghe, omorâtor al balaurului). Există și *simbolul *calului funerar*: în *funeraliile din China antică intra obligatoriu *Cântecul calului alb*; și caucazianul *Merani* este asociat cu trasportarea sufletului din omul care moare; de altfel, **c.** este adesea asociat cu *moartea și în alte *mitologii (în special la celți, unde caii de transbordare de pe un tărâm pe altul erau patronați de zeița **Rhiannon*). După model celtic, romanii au compus o zeiță gospodăresc-patronală, **Epona* ocrotitoarea cailor și măgarilor; însă **c.** care o însoțește este un animal sacru. Un mit arab a pus în circulație și ideea de *cal artificial* (calul fermecat, din *O mie și una de nopți*). Mitologizarea și sacralizarea **c.** este explicabilă prin revoluția cu totul deosebită pe care a produs-o după domesticire acest animal inteligent și fidel în existența militară, economică, agrară, cinegetică și de comunicații a societății omenești.

Calul Năzdrăvan *Cal fantastic din categoria cailor mitizați sau sacralizați în aria mai largă a *mitologiei generale, sub acest nume specific însă **mitologiei românești*. Aici, îndeosebi în basmele fantastice, **C.N.** are funcție dublă: mijloc de transport ultrarapid, terestru și aerian, al eroului (de obicei *Făt-Frumos) și consilier al acestuia. Nefolosit, **C.N.** pare mârțoagă fără valoare, singurul mijloc de a-l redresa fiind hrănirea cu jăratic, iar atunci, după restabilirea funcțiilor potențiale, el nu se avântă deodată în zbor, ci face întâi o probă, adică o evoluție de încercare. Adesea, **C.N.** păstrează în urechile sale 2 obiecte magice: o perie care, aruncată îndărăt, se preface în *pădure impenetrabilă, și o gresie, din care răsare un zid inescaladabil. Aproape mereu, **C.N.** efectuează toate muncile intelectuale și fizice dificile sau insolite, necesare eroului. Sunt cazuri de funcționalitate multiplă: încălzirea sau răcirea, cu suflul nărilor, a băii împărătești, transportul terestru, aerospațial sau cel prin glisare relativistă între tărâmuri; alteori, **C.N.** devine armă vie de luptă care se autopilotează abil, în lupinguri iuți împrejurul vrăjmașului (*Zmeul, *Scorpia, *Ghionoaia), asigurând călărețului său cele mai avantajoase poziții strategice. Uneori, apare indicația nevoii de înlocuire periodică a **C.N.**, după o prea mare uzură. Dar există și **C.N.** care slujesc personaje malefice, de ex., pe unii Zmei; uneori frați de sînge ai calului lui Făt-Frumos, **C.N.** ai zmeilor par a avea un statut de captivi, ei înșiși neavând nimic malefic. Asupra **C.N.** din unele basme s-a stratificat câte o influență suspectă, probabil livrescă (poate din sursa culegătorului sau a unui informator cu anumite lecturi): un cal cu 12 aripi (basmul *Cei trei frați și zmeul*, col. N. D. Popescu) pare un **Pegasos*, calul lui *Agheran are 8 picioare (*Agheran Viteazul*, col. Frâncu și Candrea), ca Sleipnir. Deși în genere muritor, **C.N.** le e superior cailor imortali *Xanthos și *Balios ai lui *Ahilleus, ca și calului artificial din basmele arabe *(Istoria calului fermecat* din *O mie și una de nopți)*, prin polifuncționalitate și înțelepciune.

Calvin, Jean Reformator religios francez (1509–1564), promotor al Reformei ca disidență față de *creștinismul catolic, în Franța și Elveția, și întemeietorul *cultului creștin reformat, numit ulterior *calvinism*. După absolvirea studiilor juridice, influențat de Erasm din Rotterdam și de Martin *Luther, **C.** își scrie prima lucrare teologică în 1531, apoi abandonează catolicismul și organizează întâia comunitate reformată (1533), însă, urmărit de autorități, se stabilește în Elveția, unde își publică principala operă: *Christianae religionis Institutio* (Basel, 1536), suma teologică a protestantismului francez. Doctrina calvinistă este prin excelență teocentrică, tinzând să se întoarcă la simplitatea creștinismului primitiv, reducând sfintele taine la *botez și euharistie ca simple *simboluri, dar, spre deosebire de alte curente protestante, recunoscând *predestinarea și grația divină irezistibilă. Din 1541, întemeiază la Geneva o republică teocratică, introducând energic în viață normele moralei religioase care dobândește prin el putere de lege juridică (reglementarea severă a vieții particulare și sociale, a distracțiilor, vestimentației, hranei, ca și a obligativității prezenței la liturghie, anularea majorității *sărbătorilor catolice și introducerea unui regim general de *ascetism). Reforma anticatolică a lui **C.** a avut de fapt o structură de fanatism medieval, total intolerant; reformatorul prigonește foști coreligionari sau obține condamnarea la moarte a celor cu care nu era de

acord; (în 1533, medicul și teologul spaniol Miguel Servet, aflat atunci în pragul descoperirii circulației sângelui, e ars de viu la Geneva, în urma denunțării sale de către **C.** în fața *Inchiziției, pe care reformatorul o detesta, fără a neglija să se folosească de ea când a vrut să-și distrugă adversarul). Spiritul sectant, intoleranța uzând de violență și duplicitate față de tot ce nu era calvinist, dogmatica transpusă în jurisdicție și tendințele inchizitoriale au făcut impopular calvinismul în Europa. Doctrina s-a răspândit totuși în Franța, Elveția, Olanda, Anglia, Scoția, Ungaria; din ramura sa presbiteriană s-a desprins *secta puritană, prin care calvinismul a pătruns în America de Nord, influențând apariția unui mare număr de secte protestante. Propaganda calvinistă din Ungaria a pătruns, în sec. XVII, și printre români, printr-un *Catehism calvinist* apărut în românește în Transilvania (1642), căruia după trei ani, i-a dat o dură ripostă teologică mitropolitul Varlaam prin *Cartea carea să cheamă răspunsul împotriva catihismusului calvinesc* (1645), respingând fie teza că oamenii sunt „și după botez fiii mâniei ș-a diavolului", fie iconoclastia, sau atacând definiția calvinistă simplificată a *Bisericii creștine în loc de „credz întru una svântă, săbornică și apostolească besearecă, aicea dzice numai – credz o besearecă creștinească și uniciunea svinților, care lucru iaste mare smenteală și întunecare din calea credinței cii direapte". În patria sa natală, a fost admirat totuși ca scriitor și moralist; comparându-l cu Cicero, Epictet și Seneca, Gustave Lanson credea că, prin reforma sa, **C.** apărase morala și că, prin asta, „reforma sa este cu adevărat franceză", iar reformatorul nu dorise altceva decât „viața bună" pentru oameni *(Histoire de la Littérature française,* Paris, 1894, p. 265).

§ Jean Calvin, *L'Institution de la religion chrétienne* (trad. franc.), Genève, 1887; F. Wendel, *Calvin. Sources et evolution de sa pensée religieuse*, Strassbourg, 1950; J. T. McNeill, *The History and Character of Calvinism*, New York, 1954; A. M. Schmidt, *Calvin et la tradition calvinienne*, Paris, 1957; Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, București, 1984

calvinism → *Jean Calvin*

Calypso *Nimfă marină în **mitologia greacă*, fiica lui *Okeanos (alteori a lui *Nereus sau a lui *Atlas), locuind în ins. mitică Ogygia din preajma *Coloanelor lui Herakles, unde poposește *Odysseus (*Odisseia*, I, v. 50; V, v. 28; VII, v. 254).

Camalotz *(Fiară împungând cu sulița)* Monstru fabulos din mitologia populației quiché din Yucatan *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* amintit în **Popol Vuh*. **C.** are un rol escatologic după *potopul universal *(→ escatologie)*, fiind destinat să distrugă pe oamenii experimentali de lemn, cărora le smulge capetele.

Camaxtli Zeul aztec al destinului *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, înfățișat într-o imagine figurativă de calendar ritual *(Codexul Borgia)*, purtând pe trup semnul zilei 20, ultima zi a lunii aztece *(→ calendare)*. Uneori, confundat cu *Mixcoatl.

Camazotz Monstru infernal din *Chi-Xibalba, în mitologia quiché din Yucatan *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, adesea asociat cu **Camalotz*, ca pereche a lui, fiind amândoi rivali perechii gemene a eroilor *Hun-Ahpu și *Xbalanque. **C.** e socotit adesea Zeul-liliac.

Çambara *Demon al secetei în **mitologia vedică*, ucis în cele din urmă de zeul dragostei **Kāma* (în ipostaza sa de patron al desfătării – *Pradyumna*), dușmanul său ireconciliabil.

Camenae; *Casmenae* *Muzele, în **mitologia romană*. **C.** erau la obârșie **Nimfe* ale izvoarelor, având har profetic, sau zeițe secundare, ocrotind nașterile; li se atribuia ca reședință o dumbravă lângă Porta Capena din Roma. Printre **C.** erau: **Egeria*, sfătuitoarea regelui *Numa Pompilius, ca și vechile divinități acvatice sau Nimfe italice **Iuturna, *Carmenta, *Fons, Canens* (personificarea cântecului), **Tacita* (personificarea tăcerii, a păstrării tainei), *Larunda* (personificarea vorbăriei, cusur pentru care **Iupiter* i-a smuls limba). Mai târziu, poeții latini le-au identificat cu Muzele din **mitologia greacă*.

Candrá (sanscr. *candrá, candraka, candramaya* – **Luna*) Zeul stăpân și protector al Lunii, în **mitologia vedică*.

canibalism; *antropofagie* Practică primitivă rituală *(→ ritual)* de consumare a cadavrelor dușmanilor (pentru a le neutraliza puterea) și a șefilor de clan decedați (pentru a le prelua forța, a nu o lăsa să se risipească). Restrâns în genere la epoca paleoliticului inferior, **c.** nu funcționează ca un cod alimentar propriu-zis, decât în stadiul cel mai primitiv (după Claude *Lévy-Strauss, orientarea interesului alimentar spre natură înseamnă o treaptă spre civilizație). *Miturile primelor epoci de civilizație primitivă sugerează că antropofagia era un izvor de nenorociri; de ex., într-un mit grec, *Tantalos e pedepsit pentru că a testat vigilența zeilor, dându-le să mănânce la ospăț carnea fiului său. **C.** e înfățișat simbolic în unele mituri cosmogonice *(→ cosmogonie)*: de teamă să nu fie uzurpat, *Kronos își devorează copiii. Tot în Hellada, existaseră *sacrificii umane (timpurii) aduse lui *Dionysos. Tabuarea **c.** apare în faza consolidării civilizației, ca act social deliberat al formării primelor *religii sistematizate. Ulterior, **c.** nu mai este atribuit, efectiv, decât divinităților demonice și monștrilor malefici fabuloși; amintirea lui se păstrează în stratul inferior al *mitologiilor mai multor popoare, îndeosebi sub forma **Strigoilor* și **Vampirilor* (primii consumând cadavre, ceilalți sorbind numai sângele). În acest strat, găsim diverse personaje

practicând **c.**, mai ales în folclorul mitologic: baba rea antropofagă *Mutinge (mitologia australiană)*, **Baba-Iagá (*mitologia slavă)*, **Moşul Codrului*, uneori **Muma Pădurii*, **Zmeii*, **Balaurii*, **Ghionoaia* (în **mitologia românească*).

Cantyó Zeul-curcubeu în *mitologia vietnameză (în special la populaţia ede), imaginat ca un ţap cu limbă foarte lungă, bând apa fluviilor şi a râurilor şi provocând secetă.

capişte *Altar păgân primitiv, rareori *templu rudimentar în aer liber. Cuvântul (preluat de la slavi: капи – *idol; paleobulgar *kapişte* – locul idolilor) redă însă termenul românesc vechi *căpâlnă*, probabil formă decăzută pentru lat. medieval *capela*, provenind din epoca *creştinismului primitiv local.

capra Mai puţin frecventă decât *ţapul în *miturile şi *ritualurile populare, **c.** simbolizează de obicei fecunditatea vieţii şi, implicit, fertilitatea vegetaţiei (ţapul fiind *simbolul dublu al erosului – ca fecundator şi ca factor al plăcerii sexuale în sine). Prezentă mai ales în ritualurile de origine arhaică, rareori sacralizată, **c.** nu este niciodată divinitate propriu-zisă. **Amaltheia* din **mitologia greacă* este capra sacră care l-a alăptat pe *Zeus. Egida sau scutul din piele de **c.** este un atribut al lui Zeus, al zeiţei *Athena şi, uneori, al lui *Apollon; în variantele mitice târzii, se indică o asemenea egidă confecţionată din pielea caprei Amaltheia. Capra cerească **Heidhrun*, locuind în **Walhalla*, reprezintă (în **mitologia scandinavă*), de fapt, mai ales sursa de hidromel pe care îl beau *zeii. La popoarele europene moderne, **c.** figurează într-un tip de *colinde şi jocuri ceremoniale de Anul Nou. La slavi (ruşi, ucraineni), se practicau *jocuri rituale cu travestiuri în **c.** în preajma Anului Nou, la debutul ceremonialului cântându-se un cântec de fecunditate: „Unde umblă capra, / rodeşte secara, / Unde pune capra piciorul / se face secara căpiţă"; apoi **c.** e ucisă simbolic cu o săgeată, după care învie singură, în ritmul aceluiaşi cântec, întrucât acest ritual folcloric reproduce suita ciclică a culturilor agricole. La români, jocul calendaristic al Caprei (uneori **c.** fiind identificată cu genul de *colindă **Brezaia*, deşi e numai o variantă în datina Brezaiei) are loc de Sf. Vasile (Anul Nou), **c.** fiind confecţionată din lemn, cu bot clămpănitor (acţionat de un mecanism rudimentar, mişcând falca inferioară de care e agăţat un zurgălău) şi împodobită cu mărgele, panglici şi flori. „Umblatul cu capra" e însoţit de un joc săltăreţ, ritmat de cântec, fie în refren sacadat („Ţa, ţa, căpriţă") fie în recitativ vioi, de strigătură (Ţa, ţa, ţa, căpriţo, ţa / Numai lupul te-ar mânca"); un moment-cheie este când **c.** se prăbuşeşte, mimând actul morţii, după care grupul de colindători simulează încercarea de a o vinde. Un relict arhaic, semnalat în Muntenia, indică scopul jocului **c.** ca „semn de îmbelşugare" (cf. Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, I, Bucureşti, 1981, p. 273–276). La români, dintre toate animalele, **c.** e socotită a fi cea mai aproape de *Diavol (cf. *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*), iar de casele în care a intrat „capra", adică grupul respectiv de colindători, *îngerii nu se mai apropie 40 (sau 50) de zile (cf. Artur Gorovei, *Credinţi şi superstiţii ale poporului român*, Bucureşti, 1916, p. 33–34).

Caquixaha *(Apa papagalului)* Una dintre cele 4 femei primordiale *(→ omul primordial)* în *antropogonia populaţiei quiché din Yucatan *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)* soţia lui *Yqui-Balam.

car ceresc Vehicul miraculos sau numai magic, destinat deplasării aeriene sau astrale a *zeilor sau eroilor mitici, descris sub nume, în forme şi cu atribute variate, alegorice sau simbolice, iar uneori direct, într-o terminologie tehnologică rudimentară, mixată cu alegorii de amănunt (ca în *Cartea profetului Iezechiel*); figurează în marile mitografii *(*Vimāna* în **Mahābhārata*, **Puşpaka vimāna* în **Rāmāyaṇa*, *carul* din **Sāmarangānasūtradharā*, *Gloria lui El Yahweh* în **Biblie)* sau în folclorul mitologic (*Garuḍa, Vulturul lui *Etana, Dragonul de aur al împăratului *Huangdi, *Calul Năzdrăvan ş.a.). O formă arhaică figurează, confuz, în tălmăcirea unui vis al regelui Gudea din Lagash (Sumer): „Soarele ridicat în zare este zeul Ningizzida care se înalţă la cer în chipul unui şarpe de foc şi se lasă apoi iar pe pământ la marginea de apus". Mai complexe sunt carele zburătoare din **mitologia vedică* şi **postvedică*: „iutele şi respectatul car al lui Indra" era „mânat de Mātali" şi apărea pe „cer, ca şi cum ar fi despicat norii, umplând zările lumii de un zgomot aidoma tunetului unei uriaşe furtuni"; el avea „guri scuipând foc arzător", iar „zece mii de cai vineţi, aidoma vântului, trăgeau divinul car" care, transportându-l pe *Arjuna, mergea „pe un drum nezărit de muritori", prin spaţii unde mai trec „mii de care uluitoare la chip" iar cei purificaţi „luminau din însăşi lumina lor, ca şi stelele" (*Mahābhārata*, III *Aranyaparva*, XLII, 1714–1747). Altă variantă de **c.c.** este Puşkapa vimāna *(Rāmāyaṇa, Uttara-kanda)*. Mai derutante sunt fragmentele mitografice descriind vehicule mitice considerate într-o optică profană; astfel, A. Gorbovski, care a cercetat diferite „enigme ale istoriei arhaice" (*Загадки древнейшей истории. Книга вторая*. Москва 1971, p. 72–77), propune fragmente din *Sāmarangānasūtradharā* asupra unui **c.c.**: „Despre chipul în care se pot făuri părţile alcătuitoare ale carului zburător nu vorbim nimic, nu pentru că nu am şti, ci spre a păstra lucrurile în taină. Nu se dau în vileag amănuntele făuririi deoarece, aflată de toţi, alcătuirea ar putea fi întrebuinţată întru săvârşirea răului. [...] Corpul [carului] trebuie să fie puternic şi trainic, fiind înjghebat din lucruri

ușoare și semănând cu o mare pasăre în zbor. Înăuntru se cuvine să se pună o instalație cu mercur și sub ea alta de fier, care s-o încălzească pe cea dintâi. Prin mijlocirea puterii ce se ascunde în mercur și care pune în mișcare viforul purtător, omul aflat înăuntrul acestui car poate să străbată în zbor mari depărtări prin cer în chipul cel mai uimitor. Patru vase trainice pentru mercur se cuvine să fie așezate înăuntru. Când ele vor fi încălzite de focul călăuzit din instalațiile de fier, datorită mercurului, carul va dobândi o putere de mișcare ca a trăsnetului. Și numaidecât carul se va preface într-un mărgăritar pe cer". Există sensibile analogii între acestea și carele zburătoare biblice, chiar dacă tipul de mitografie este mult mai confuz, fiind metaforic: „Un vifor de vânt care năvălea dinspre miazănoapte și un nor mare, cu strălucire de jur împrejurul lui și cu foc izbucnind mereu înainte, iar în mijlocul focului se arăta ceva cum e bronzul sclipitor. [...] Atunci m-a ridicat Duhul în sus, și Gloria lui Yahweh când s-a înălțat din locul ei, am auzit la spatele meu un huruit ca al unui mare cutremur de pământ; era zgomotul aripilor [...] care se atingeau una de alta și huruitul roților de alături, care vuiau ca un mare cutremur. Duhul m-a ridicat în sus și m-a purtat departe, iar eu mă chinuiam în zbuciumul duhului meu, în vreme ce mâna lui Yahweh apăsa din greu peste mine" (*V.T., Iezechiel*, I, 3–28; III, 12–14). De aici s-a format, colectând și influențe ulterioare (de ex., din apocriful etiopian **Cartea lui Enoh*), noțiunea kabbalistică *(→ Kabbala)* de car divin ceresc **Merkaba*, descrisă îndeosebi în **Zohar*. O variantă confuză este *teofania lui *Yahweh (care coboară pe muntele Sinai în foc, fum, cutremur și sunet de corn) în prezența lui *Moise și a poporului (*V.T., Exodul*, XIX, 16–20). Apar și forme mai târzii, folclorizate în *simboluri mitice elementare: „Un car de foc cu cai de foc a trecut printre ei, și Ilie s-a suit la cer într-un vârtej de vânt" (*V.T., II Regi*, II, 11). Dificultatea interpretării mitologice a acestei noțiuni stă în prea marea similitudine de amănunt între structura și evoluția carelor cerești și astronavele reale contemporane, fapt care transferă fenomenul cu origini atât de enigmatice, în mitul paleoastronautic *(→ paleoastronautică)*: interpretarea uzuală prin simbol este naivă și în realitate nereferitoare la obiect; tot așa, după unele opinii (R. Forrer, Mircea *Eliade), carele de *cult din preistorie ar fi fost create spre a reproduce mișcarea aștrilor și ar fi prototipul carului profan, dar și această interpretare are un viciu silogistic, în lipsă de premisă, ca și deducția tradițională a invenției *roții. În mitul **c.c.** alegoria și *simbolul sunt absente.

Cardea; *Carda* (lat. *cardo* – țâțână, balama) Zeița ocrotitoare a căsniciei, a vieții de familie și a ușilor căminului familial, în **mitologia romană*, divinitatea care veghează asupra tuturor intrărilor și ieșirilor unei case. Zeul **Ianus*, paznicul porților Romei, s-a împreunat cu **C.** prin surprindere, apoi i-a încredințat misiunea de a veghea integritatea țâțânilor de la orice porți și uși.

cargocult *Cult religios sincretic *(→ sincretism)* din categoria **milenarismului*, prezent la unele populații maritime semiprimitive din lumea modernă și întemeiat pe mitul așteptării salvatoare a unui mântuitor *(→ mântuire)*, care va veni de peste mare, pe bordul unui uriaș transatlantic (sau orice alt cargou modern sau, în variantele mai noi, pe bordul unui mare avion). Formele de **c.** sunt caracteristice în special populației melanesiene, dar există și în *credințele altor insulari sau locuitori de litoral continental din Oceania și Africa, mai ales în fostele colonii europene. Credință religioasă de tip periferic, orice **c.** include o viziune escatologică, de influență creștină, mântuitorul așteptat fiind *Isus Christos, dar într-o ipostază concretizată aspectual sub înrâurirea tipologiei coloniale, adică adesea în uniformă de ofițer al marinei americane. Structural, „personajul mesianic e identificat cu eroul cultural sau cu strămoșul mitic, a căror întoarcere era așteptată" (Mircea Eliade, *Aspects du Mythe*, IV, § 5, Paris, 1963). Melanesienii asimilează **c.** cu *ritualurile sacre legate de Anul Nou, întrucât „sărbătorile Anului Nou implică, în chip simbolic, crearea din nou a lumii", de unde rezultă că „lumea se va distruge și se va crea iarăși, în chip concret, iar tribul va avea parte iarăși de un fel de paradis; morții vor învia și nu vor mai exista nici moarte, nici boli" *(ibid.)*.

Carmenta; *Carmentis* (lat. *carmen* – poezie, cântec, profeție) Zeiță a nașterii sau zeița-moașă în **mitologia romană*, secondată de **Prorsa* și **Postvorta*. I se atribuia ca etimon subst. *carmen*, deoarece se credea că își exprimă în versuri cântate profeția asupra vieții noului născut; era deci considerată un fel de *ursitoare. Mai era numită și cu epitetul *Porrima* (cf. *Ovidius). *Sărbătoarea consacrată, *Carmentalia*, era oficiată de un *flamen anume consacrat, numit *Flamen carmentalis*. **C.** avea un sanctuar la sud-est de Capitoliu, în Roma, spre care ducea o *Carmentalis Porta*.

Carna Zeiță în **mitologia romană*, ocrotitoare a sănătății și a prosperității fizice omenești (sau *Nimfă veghind creșterea nou-născuților). **C.** avea atributul grijii pentru dezvoltarea îndeosebi a musculaturii, din pruncie până la maturitate. Nu se știe precis dacă e vorba de 2 divinități diferite sau numai de o evoluție mitologică a unei nimfe la rangul de zeiță. Oricum, prin stratificare atributivă, **C.** ajunge să fie venerată ca protectoare a tuturor organelor trupului omenesc.

carnaval *Sărbătoare populară îndeosebi europeană (precreștină, dar absorbită de *creștinism), de factură optimistă, cu caracter vesel, incluzând – în cadrul unor ample serbări grotești – care alegorice, *măști, costumații de deghizare. **C.** s-a

răspândit mai ales în lumea catolică mediteraneană. Etimologia originară (încă incertă) este după unii cercetători dublă: *carrus navalis* (un car reproducând corabia celtică) și *carnes tollendas* (interdicția consumului de carne). La origine, după Claude Guignebert și M. Claude Florentin, **c.** ar fi fost un *ritual întemeiat pe *simbolul *sacralității transgresiunii*, traducându-se într-o largă *liturghie populară*, cu scopul principal al purificării. Un tip de sărbătoare populară cvasicarnavalescă au și evreii: *Purim* (ebr. *pur* – zaruri, sorți), singura sărbătoare veselă, ținută la începutul primăverii în memoria salvării evreilor de nimicire sub dominația regatului din Suza (cf. *V.T., Estera*, IX, 20–32). Descoperirea unor care votive de bronz pe teritoriul României a sugerat unor cercetători identificarea acestora cu instrumentele ritualului arhaic de petrecere veselă; în aceste cazuri, după o ipoteză, tipul de **c.** de pe teritoriul românesc ar fi autohton; totuși, carele de bronz (de ex., cel de la Orăștie) par să aparțină mai sigur culturii celtice La Tène, care s-a extins și pe teritoriul Transilvaniei. În epoca modernă, forme parțiale de **c.** figurează în folclorul românesc (după Romulus *Vulcănescu, vizibile, îndeosebi în *Plugușor* și în **Capra*). Slavii au un corespondent parțial de **c.** în *Maslenița* (Săptămâna albă), lăsata secului dinaintea *postului pascal, însoțită de ospețe și petreceri. În multe zone, **c.** prevede alegerea, în batjocură, a unui „rege de carnaval", care la sfârșitul ciclului este înmormântat formal, într-un *ritual parodic. E probabilă originea **c.** în *Saturnaliile* romane *(→ Saturnus)* ca retrăire mitică a epocii de aur.

§ Claude Guignebert, M. Claude Florentin, *Le Carnaval. Essai de mythologie populaire*, Paris, 1974

Cartea lui Chilam Balam → *Chilam Balam*

Cartea lui Enoh Titlu generic, indicând de fapt 2 apocrife biblice *(→ Biblia)*, ambele conținând stratificări de *mituri stranii. *Cartea lui Enoh* (apocriful etiopian), compilată între anii 200–50 î.e.n., s-a păstrat în cadrul *Bisericii creștine de *rit copt din Etiopia. *Cartea tainelor lui Enoh* (apocriful slavon) a circulat probabil în aria *creștinismului ortodox răsăritean, mai ales în evul mediu, ajungând până azi sub forma unui text fragmentar. *(→ Enoh)*

Cartea Morților (egipt. probabil: *Ieșirea spre ziuă* sau *Formule pentru a ieși la lumina zilei*) Nume impropriu dat de egiptologii moderni unei ample culegeri eclectice de formule *rituale incantatorii de călăuzire a morților în ultima lor călătorie. În fiecare sarcofag egiptean se introducea fie într-un vas ornamental, fie sub fața mumiei, un papirus, conținând de obicei o culegere de incantații însoțite de desene care urmau să asigure defunctului o existență postumă fericită. Deși variind ca ordine și conținut de la un mort la altul, textul se supune în genere unei anume structuri canonice. **C.M.** începe să se compună ca vast codex sub dinastia XVIII (1500 î.e.n.); copiată și amplificată sub dinastiile ulterioare, succesiv, de scribii din centrul oficial de cultură numit *Casa Vieții*, de la 33 capitole în epoca tebană (sec. XVI î.e.n.) ajunge, în redactarea saită (sec. XII î.e.n.), la 165 capitole pe un papirus lung de 20 m (text editat prima dată în 1842, de Lepsius). **C.M.** cunoscută azi (în ed. T. G. Allen) are 192 capitole. Întregul corp nu e unitar și multe texte sunt lacunare. S-au inclus recopieri din *Textele Sarcofagelor* și unele pasaje precedând cu un mileniu primele alcătuiri ale **C.M.** (de pildă, texte din timpul faraonului Mykerinos). Pe lângă incantații, formule funerare, imnuri către zei, crâmpeie de meditație filosofică asupra vieții și morții, **C.M.** conține și un bogat material mitologic, chiar scurte scenarii pentru trecerea în cealaltă lume a defunctului și întâmpinarea lui de către zei; zeul *Thot, ținând în mână balanța pe care va cântări inima mortului în actul de *psihostasie, spune: „Apropie-te / Cui să anunț sosirea ta?"; defunctul răspunde: „Anunță-mă zeului [al cărui lăcaș are] acoperiș de flăcări, ziduri de șerpi vii și un pământ [ca un] fluviu"; Thot: „Cine e [acel] zeu?"; defunctul: „Acesta e Osiris"; Thot: „Vino, zeii te așteaptă!" Venind în fața celor 42 de zei prezidați de *Osiris, defunctul spune: „Slavă ție, zeu măreț care ești stăpânul [zeiței] Maat, te cunosc, știu numele tău, știu numele celor patruzeci și doi de zei care sunt cu tine în sala asta a celor două Maat. Eu n-am făcut nimic rău împotriva oamenilor, nici nu am aflat ceea ce nu poate fi cunoscut. N-am săvârșit răul. Sunt curat, sunt curat, sunt curat, sunt curat." Iar maximele filosofice incantatorii sunt de acest tip: „Apele curg spre miazănoapte, vânturile suflă spre miazăzi, orice om merge spre ceasul său". O „carte a morților" posedă și *lamaismul tibetan *(→ bon)* cu titlul **Bardo Thödol*.

§ Th. G. Allen, *The Egyptian Book of the Dead*, Chicago, 1960; P. Barguet, *Le Livre des Morts des anciens Egyptiens*, Paris, 1967; Max Guilmont, *Le message spirituel de l'Egypte ancienne*, Paris, 1970

Cartea tainelor lui Enoh → *Enoh*

Cassandra Profetesă din **mitologia greacă*, fiica regelui Priam și a Hecubei; iubită de zeul *Apollon, îi cere în schimbul dragostei înzestrarea cu harul profeției; dar fiindcă, primind darul cerut, respinge totuși iubirea oferită, e blestemată de zeu să nu-i fie crezute de nimeni profețiile *(→ blestem)*; astfel, după ce prezice dezastrul Troiei fără a fi luată în seamă, în noaptea incendiului cetății se refugiază în *templul *Athenei, unde e necinstită de *Aiax, apoi e luată roabă de *Agamemnon, căruia îi naște pe Teledamos și *Pelops; întorcându-se (în ciuda profeției sale) cu Agamemnon la Mycenae, **C.** e ucisă, odată cu el, de Klytaimnestra.

Cassiopeia Mama *Andromedei în **mitologia greacă;* din trufie, a intrat în competiție de frumusețe cu *Nereidele, dar a fost pedepsită de *Poseidon, care i-a trimis pe meleagurile natale un monstru marin devastator și numai sacrificarea Andromedei a reușit să curme acțiunea nefastă a acestuia; postum, **C.** devine constelație.

Cassirer, Ernst Filosof neokantian german (1874–1945). De la concepția sa inițială, orientată asupra matematicii și științelor naturii, **C.** ajunge la „filosofia formelor simbolice", în care categoriile conștiinței obiectuale trebuie să fie valabile pretutindeni unde se formează un „tablou al lumii", un univers rezultând din haosul de impresii. Formele unei atari concepții despre lume sunt văzute în limbă, în *mit și în *religie, în artă, în istorie, fiind considerate opere autonome ale spiritului; în ele, omul își construiește întâia oară propria sa lume. După **C.,** limba e treapta cea mai simplă de obiectualizare, iar *mitologia și religia sunt reguli inconștiente, însă ordonatoare ale fenomenului de obiectivare a simțurilor. În formele ei superioare, religia este „o expresie [simbolică] a celor mai înalte idealuri morale ale noastre" *(Ce este omul?).* Studiind din punctul său de vedere mitologia, **C.** consideră că, în cuprinsul mitului, elementele interne se confundă cu cele externe, iar forța mitului este atotcuprinzătoare și, față de ea, toate celelalte categorii ale conștiinței și ale cunoașterii omenești sunt secundare și abstracte.

§ *Philosophie der symbolischen Formen,* I–II, Berlin, 1923–1929; *Naturalistische und humanistische Begründung der Kulturphilosophie,* Göteborg, 1939; *An Essay on Man. An Introduction to Philosophy of Human Culture,* New Haven, 1945; *Vom Mythus des Staates,* 1949; *Was ist der Mensch?* Berlin, 1960

cathari *Sectă creștină *(→ creștinism)* medievală, provenită dintr-o ramificație a sectei **bogomililor* și răspândită mai ales în Germania. Numele a fost derivat de la grec. καταρός (pur), abia în 1163. Doctrina, bazată pe un dualism de tip maniheist *(→ maniheism),* admitea 2 principii primordiale: *binele* (*Dumnezeu, ca forță creatoare a lumii spirituale) și *răul* (*Diavolul, ca forță negativă producătoare a materiei, a lumii obiectuale). **C.** (ca și bogomilii și *albigenzii), opunându-se *Bisericii catolice și *dogmelor creștine, au respins egalitatea între Dumnezeu (Tatăl) și *Isus Christos, necrezând în *moartea și învierea acestuia, și au negat semnificația sacră a *crucii, *icoanelor, clădirilor de cult (bisericile), socotind cele 7 taine creștine drept o amăgire diavolească. Practicau *ascetismul și refuzau căsătoria. Spovedania era făcută în mod public. **C.** se împărțeau în comunități, fiecare condusă de o persoană învestită cu harul sacerdotal prin „punerea mâinilor". Neexercitându-și *cultul în public (față de neinițiați), **c.** se adunau în locuri lipsite de o consacrare specială, ca să ia parte la recitarea în comun a *rugăciunii de duminică, iar apoi ca să-și mărturisească reciproc *păcatele, care le erau absolvite de pastorii lor; în fine, după ascultarea unei predici, mâncau împreună la o masă rituală. În alimentație, refuzau alimentele de origine animală. Din tradiția scripturală, respingeau integral *V.T. (→ Biblia),* iar în cadru social, negau legile de stat și condamnau războaiele. Roasă intern de dispute doctrinare și urmărită din afară de autoritățile eclesiastice oficiale, secta s-a dezmembrat, iar la sfârșitul sec. XV a dispărut cu totul.

§ D. Roche, *Le catharisme,* Toulouse, 1947; A. Borst, *Die Katharer,* Stuttgart, 1953

Catius Zeu patronând inteligența băieților, în **mitologia romană,* invocat de părinți în perioada copilăriei și adolescenței fiilor lor.

Cavalerii Apocalipsului Stranie societate secretă, întemeiată în Italia în 1693 de un fiu de negustor din Brescia, *Agostino Gabrino.* **C.A.** și-au asumat misiunea de a apăra *Biserica împotriva așteptatului *Antichrist. În Duminica Floriilor din 1693, în timp ce corul catedralei Sf. Petru din Roma cânta imnul *Quis est iste Rex Gloriae (Cine este acest Rege al Gloriei),* A. Gabrino a năvălit în *altar, cu sabia în mână, strigând: *Ego sum Rex Gloriae!* (Eu sunt Regele Gloriei!). Lumea l-a considerat nebun (deși era probabil o simplă formă maniacală, dublată de vanitate, mai mult decât de paranoia); totuși asociația a prosperat, găsind ca adepți destui fanatici sau pur și simplu oameni care își căutau o întrebuințare publică, până când, denunțată de unul dintre membri, a fost arestată integral de *Inchiziție. În comportamentul public al **C.A.** intrau, obligatoriu, obiceiul de a umbla totdeauna cu sabia în mână, gata de luptă, și portul pe piept, ca semn distinctiv, al unei stele în 7 colțuri. A. Gabrino se numea pe sine „Monarh al Sfintei Treimi". Printre acuzațiile de discreditare, răspândite de dușmanii săi personali, era și aceea că ar fi intenționat să introducă poligamia.

Cavalerul Trac Tânăr *zeu, aparținând probabil *mitologiei trace din aria balcanică și danubiană, reprezentat călare pe cal, adesea în împrejurări cinegetice. Atributele și originea zeului sunt deocamdată obscure; pare a fi însă rezultatul unui *sincretism destul de rapid poate datorită penetrației romane în ariile *cultului său (Balcani, Dacia) atestat totuși din sec. II–III. Grecii îl numeau *Theos Heros* (grec. ἥρως – stăpân, căpetenie; mai târziu – semizeu, de origine muritoare), iar romanii, *Deus sanctus Heron*; unele imagini ale **C.T.** sunt însoțite de inscripții, unde numelui (*Heros* în cele grecești, *Heron* în cele latine) îi urmează adesea diverse epitete: *Invictus* (Nebiruitul), *Aeternus* (Veșnicul), Καταχθόνιος (Stăpânul Morților), Κτίστης (Întemeietorul de neamuri), mai des *Vetespios.* După unele ipoteze, e

posibil să fi patronat războiul și *cultul funerar *(→ funeralii)*, deoarece figurează pe stele funerare târzii din necropolele zonei Pontului Euxin: unii cercetători cred că l-au identificat în iconografia locală reprezentând pe *Sfântul Gheorghe (cf. Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985). Uneori, imaginile includ (ca relieful cinegetic de galop, de la Constanța) un element marginal derutant (poate biblic): un arbore cu un *șarpe încolăcit pe tulpină. Pe teritoriul României s-au găsit cel puțin 200 de imagini de epocă, atestând cultul **C.T.** în Dobrogea, Oltenia, Transilvania. Unii arheologi (Radu Florescu, Ivan Venedikov) admit posibilitatea identificării **C.T.** cu zeul dacogetic *Zamolxis; dar nici una dintre sursele antice nu se referă, măcar aluziv, la ipostaza de călăreț a lui Zamolxis, și nici la vreo legătură rituală între zeul Daciei și cai *(→ calul)*, consacrați ori sacrificați zeului, astfel că identificarea e riscantă.

căciula fermecată Căciulă, coif sau scufie magică, având 2 funcții specifice: 1) mijloc de invizibilizare a purtătorului: *Athena (*Iliada*, V, v. 830) își pune coiful spre a nu fi văzută de *Ares; *Perseus (Hesiod, *Scutul*), ca să nu fie zărit de *Gorgone, și-a pus pe cap coiful lui *Hades; *Făt-Frumos (basmul *Zâna Zânelor*, col. P. Ispirescu), apărând în familia sa, poartă o **c.f.** pe care și-o ridică puțin de pe frunte doar cât să fie văzut de fiul său; 2) mijloc de prelungire aproape nelimitată a razei vizuale: „În cap are o scufie / și scufia-i de scumpie / și dedesubt de scumpie / este-o piatră despicată / de se vede lumea toată" (colind din Transilvania, col. Ath. M. Marienescu). Unele texte mitofolclorice macedoromâne pun în circulație noțiunea de *comănac* (acoperământ de cap al călugărilor), cu aceeași funcție de invizibilizare.

călugărița *(Mantis religiosa)* Insectă carnivoră, figurând în *mitologia unor popoare. În Africa de Sud, **c.** este o divinitate supremă, de origine totemică *(→ totem)*: **Cagn* la boșimani, *Ikaggen* la hotentoți; ambele triburi o consideră creatoarea lumii. Slavii răsăriteni nu au *mituri propriu-zise despre această insectă (rus. *bogomól*), ea figurând mai mult în *superstiții. Mitofolclorul românesc are o poziție insuficient de clară față de **c.**, care este invocată îndeosebi în unele *descântece de *magie neagră, unde este definită ca atare: „Călugăriță / Cu necredință, / Sântu Petru te-a-nvățat, / Sântu Petru te-a mânat / Să faci bine / La creștine, / Să dai învățătură / La cei fără-nvățătură. / Învățătură ai dat, / Dar rău te-ai purtat, / Că ai spus / Și te-ai arătat / Și te-ai dezvălit / Până Dumnezeu te-a pedepsit. [...] Tu călugăriță / Fără credință, / De Dumnezeu bătută, / De oameni hulită / Și huiduită" (Simeon Florea Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor*, București, 1903, p. 503–504). Dar aici nu avem a face cu un mit, ci cu o *legendă populară târzie asupra transformării unei femei călugărițe, ca pedeapsă, în insecta care poartă numele cinului ei monastic.

Călușari *Dans popular românesc de flăcăi, executat mai ales ca formă coregrafică rituală *(→ ritual)* în Săptămâna Rusaliilor; în ceea ce păstrează nealterat și autentic rural, *Jocul Călușarilor* pare dintre cele mai vechi și mai complexe dansuri autohtone, cu încărcătura sa de mesaj mitic arhaic. Etimonul e însă discutabil; cel propus în mod curent: **cal*, nu pare caracteristic nici pentru *simbolul dansului, nici pentru structura sa coregrafic-rituală; totuși, sub această influență superficială (mai ales din sursa „mișcării artistice de amatori", care nu o dată a falsificat și mixat tradițiile folclorice), unele echipe călușerești ies în dans cu „căluți" de lemn sau de confecție butaforică; mai sigur pare etimonul *căluș* dacă se face relația cu taciturnitatea de bază a dansatorilor și cu discreția rostirii *sotto voce* de către stareț a comenzilor. Este greu de operat o decantare explicativă a tuturor elementelor componente, de ex., a momentului specific de dans în genunchi, părând un moment esențial. Dansul **C.** are o funcție evident magică, ceea ce îl scoate în afara „originii cabaline", prin care mai mulți comentatori doresc să sugereze că ar fi vorba de un dans cavaleresc; astfel, pentru Ovidiu Bârlea, „cel mai evident e substratul cabalin" (de altfel, deloc evident), cu toate că același folclorist admite și o dublă origine: „reiese cu claritate că în practica călușarilor s-au contopit două reprezentări principale, una legată de venerarea ielelor (rusaliilor, vântoaselor etc.), cealaltă de cultul cabalin" (*Eseu despre dansul popular românesc*, București, 1982, p. 41). *Cultul calului nu e însă specific dacilor sau tracilor în genere, cum este pentru celți; iar prezența unei puternice formațiuni celte pe teritoriul Transilvaniei, sub acest raport, nu a lăsat urme în tradiția mitologică românească. Contopit probabil din mai multe forme arhaice, *Jocul Călușarilor* a ajuns omogen (în ciuda variantelor sale) și cu adevărat evidentă este originea lui magică, el reprezentând în primul rând *un ceremonial de magie profilactică* împotriva bolilor aduse de **Iele*, fapt confirmat de acea stranie conspirație a muțeniei, a păstrării unui secret medical și a unui incognito pentru ceata de dansatori, marcat chiar în unele regiuni (de ex., în Oltenia) de strigătul de apel la prudență: „I-auzi, i-auzi!". Încă Dimitrie Cantemir considerase acest dans *(Caluczenii)* drept unul în mare măsură magic *(superstitiosius)*, dansatorii având fețele acoperite, veșminte femeiești și glasuri prefăcute femeiește, purtând pe cap cununi de pelin (plantă *apotropaică) și flori și agitând săbii în mâini; ceata, după Cantemir, era condusă de un stareț și un primicer (acesta – un transmițător al ordinelor coregrafice către ceată) (cf. *Descriptio Moldaviae*, pars II, cap. XVII). Astăzi, în multe zone, **C.**

poartă pinteni și, pe pulpe, zurgălăi, chiar mai frecvent decât pintenii; se prea poate să fie o adaptare a sunetului ritmic pentru gonirea *duhurilor rele (echivalent cu toba șamanică), nu însă din recuzita calului și călărețului (căci pintenii sunt o invenție medievală târzie). Oprindu-se asupra săbiilor amintite de D. Cantemir, Ov. Bârlea crede a vedea în *Jocul Călușarilor* un dans coborâtor direct din dansul tracic al săbiilor, descris de Xenophon (*Anabasis,* VI, *I,* 5–6); dar în descrierea lui Xenophon tracii dansează „cu arma în mână în sunetul flautului, în acest timp sărind sus și ușor și agitând totodată pumnalele", iar între dansatori se dispută o luptă simbolică de competiție. Dansul tracic este un dans războinic (așa cum se întâlnesc multe tipuri, de ex., *dansul săbiilor* din Caucaz) și nu are nimic comun cu *Jocul Călușarilor.* De altfel, tot D. Cantemir oferă definiția sigură a caracterului magic *(→ magie)* al dansului: „Mulțimea superstițioasă crede că ei au puterea de a izgoni bolile cronice, iar vindecarea se face astfel: după ce bolnavul s-a așternut la pământ, aceia încep săriturile lor și la un anumit loc al cântecului, calcă, unul după altul, de la cap până la picioare, pe cel culcat, în sfârșit îi suflă la ureche câteva cuvinte anume ticluite și poruncesc bolii să iasă" *(loc. cit.).* După o informație din *Descriptio Moldaviae,* *ritualul durează zece zile, timp în care călușarii dorm numai sub streșini de biserici, din prudență față de Ielele răzbunătoare. *Jocul Călușarilor* este panromân, fiind atestat în toate provinciile dacoromâne, ca și în Macedonia. Există totuși părerea (susținută mai ales de Mircea *Eliade) că funcția apotropaică a craniului de cal, înfipt la țară în parul porții, anume spre a alunga Ielele de lângă casă, ar atesta parțial prezența rituală a calului în jocul călușaresc: dar cele două acte magice, asemănătoare ca scop, sunt structural diferite ca tehnică. Depășind chiar această ipoteză cabalină alți cercetători (îndeosebi Romulus *Vulcănescu) încarcă temeiul mitic al **C.** și cu relictele unui *cult solar autohton, „caii călușerești" fiind considerați cai solari.

§ Mircea Eliade, *Note on the Călușari* (în *The Gaster Festschrift. The Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University,* vol. 5, 1973, p. 115–122); Horea Barbu Oprișan, *Călușarii,* București, 1969

Căpcăuni Monștri antropofagi cu aspect antropomorfic din folclorul românesc, de proveniență sincretică; numiți în două variante: *căpcăun* și *căpcân*, deși își păstrează în ambele cazuri aproximativ aceeași funcție, se diferențiază după etimonul respectiv *căpcăun* < avar. *kapkan* – un dregător administrativ (care e mai frecvent în basmele fantastice românești și identic tipurilor de *canibali* din alte *mitologii); *căpcân* < ipotetic: cap-de-câine, după κυνοκέφαλος – babuin (probabil o formă coruptă fonetic, prin contaminare de pronunție și sub influența semantică a unei *legende hagiografice creștine, circulând pe teritoriul românesc). În acest mod, cele două forme s-au despărțit adesea și semantic, *căpcăun* rămânând o formă mitologică negativă, *căpcân* – una hagiografică pozitivă. În cazul „căpcân", se vorbește de sf. Christofor care, potrivit tradiției, l-a traversat peste un râu pe *Isus Christos când acesta era copil („Sfântul mucenic Christofor era căpcân din țara celor ce mănâncă pe oameni" – *Mineile* pentru ziua de 9 mai). După o legendă creștină orientală, devenit misionar, apoi decapitat sub împăratul Decius, fie dobândise chip omenesc la creștinare, fie ceruse lui *Dumnezeu un cap de câine, spre a fi mai convingător în misionarismul său printre păgâni.

Cățelul Pământului; *Țâncul Pământului; Orbetele Pământului* Ființă mitică aparte, din *demonologia primară a folclorului mitologic românesc, având o inteligență demonică vicleană și locuind sub pământ, pe lângă *cruci, stâlpi funerari sau cimitire. **C.P.** este un produs sincretic, din *mitul grec al **Cerberului,* precum și mai multe personaje demonice cu rol cosmogonic din mitologiile fino-ugrice și uralo-altaice (cf. *Erlik);* dar a devenit o divinitate infernală mai complexă, uneori deținând puteri absolute și trăsături luciferice: orgoliu, inteligență, autonomie față de divinitatea supremă. O variantă îi acordă rol decisiv în *cosmogonie: urzind lumea, *Dumnezeu o face prea mare, așa că nu încape sub *cer, iar el, incapabil de a-și desăvârși opera, trimite *albina să iscodească pe Țâncul Pământului care însă își păstrează secretul față de iscoadă până când, crezându-se singur, și-l trădează ironizând cu glas tare pe Dumnezeu: „El mă întreabă pe mine ce să facă. Dar de ce nu strânge pământul în mână tot, că s-ar face ici dealuri, colo văi, și ar încăpea" (Tudor Pamfile, *Dușmani și prieteni ai omului,* București, 1916, p. 368). Opoziția dintre **C.P.** și Dumnezeu, asigurând de fapt echilibrul Universului, amintește de rivalitățile religiilor dualiste: *Osiris-*Seth, *Ormuzd-*Ahriman. Totuși, mitul românesc e mai bogat. Funcția mitologică a **C.P.** are autonomie și complexitate: el e un domnitor subteran itinerant, uneori văzut chiar ca stăpânul integral și absolut al subpământului, fiind totodată o divinitate luciferică *(→ Lucifer),* remarcabilă prin orgoliul unei autonomii sigure de sine față de Dumnezeu, prin șiretenia sa aplicată, cu care îl depășește până și în actul cosmogonic *(→ trickster).* *Superstiții mai târzii atribuie monstrului subteran o răutate sadică și înclinația spre antropofagie. Se poate descifra parțial în mitul **C.P.** și *simbolul autonomizării *Pământului (ca lume umană) față de Dumnezeu, adică de forțele naturii obiective, în primul rând celeste. Sunt variante care au înlocuit pe **C.P.** cu *ariciul din miturile cosmogonice românești; în alte zone mitologice (de ex., la bulgari), în rolul **C.P.** acționează însuși *Diavolul. Mai rar, mai ales

în varianta cosmogonică a creării reliefului pământesc, ideea, ca și opera, se datorează personajului enigmatic *Ion Sântion. Decăzut mai târziu din mit în superstiție, **C.P.** e văzut numai ca un *câine demonic mușcând de nas cadavrele neînmormântate după *ritualul tradițional; atunci, **C.P.** „este o vietate – se pare asemănătoare câinelui, dacă nu chiar un câine – care trăiește în fundul pământului, departe de sate, deci de locurile pe unde se fac fântâni. Câteodată iesă noaptea pe fața lumii și prin lătrăturile lui, dacă nu și prin mușcătură, caută să înspăimânte ori să vătame pe drumeții rătăciți, când întunerecul este mai greu"; dar narând mitul prezenței **C.P.** în cosmogonie, folcloristul nu e sigur că identitatea numelui identifică acest personaj cosmogonic cu celălalt, demonic (Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 367–368).

câinele Primul animal domesticit de om, provenind fie din șacal, fie din lup, și însoțindu-l apoi pe om din epoca cinegetică cea mai veche până în prezent, fie ca auxiliar prețios în activitatea de *vânătoare, fie ca animal de pază al gospodăriilor nomade sau sedentare. Vechimea câinelui pe lângă om, după Konrad Lorenz, datează din jurul anului 50 000 î.e.n., când a fost îmblânzit șacalul, și din jurul anului 20 000 î.e.n., când a fost adoptat un pui de câine sălbatic într-o locuință lacustră. Totuși, contrar unei evoluții firești în folclor și *mitologie, **c.** e rareori divinizat și apare frecvent ca personaj negativ, chiar demonic, și uneori ca animal de *sacrificiu. Ca divinitate, este reprezentat de **Anubis* (animal funerar în Egipt), **Gharmr* (paznic infernal la scandinavi) și **Cățelul Pământului* (personaj cosmogonic subteran în **mitologia românească*); dar numai Anubis este un zeu binevoitor, deși în legătură cu *moartea, fiind supraveghetorul îmbălsămării și călăuza morților la judecata postumă. *Ritualurile funerare din India (→ *funeralii*) sunt în raport indirect cu o haită de câini, *Sārameya*, subalterni ai zeului morții *Yama. *Infernul e păzit, în **mitologia greacă*, de câinele tricefal **Cerber*, care nu e însă obiectul unui *cult. La koreacii din Kamciatka se practică sacrificii de câini (spânzurați în număr mare, în vârfuri de pari) pentru înduplecarea *spiritelor malefice. Există o categorie de **c.** însoțitori ai *zeilor, cu un statut divin secundar, având fie funcție cinegetică, atunci când aparțin zeiței *Artemis (*Diana), fie infernală, când aparțin zeiței *Hekate; fără o funcție delimitată precis, este **Saramā*, căței aua zeului *Indra. În *miturile periferice și în *superstițiile populare, cea mai răspândită este forma de *câine diavolesc*, de obicei negru, însoțindu-i pe vrăjitori; în cele din urmă, s-a ajuns la generalizarea vulgară, după care orice câine negru este o ipostază (sau numai o *mască) a *Diavolului, ca, de ex., **Mefistofeles*. Foarte puține mitologii au sacralizat pe *câinele fratern*, ca prieten al omului și ca animal agreat de divinități; la celți, **Cù Chulainn* este chiar un *totem; la kartvelii din Georgia (Caucaz), *Kurșa* este un câine înaripat care-l slujește pe eroul semizeu *Amirani; la armeni, e venerată tradiția lui *Arțibur* care i-a scos pe *strămoșii arhaici din *labirintul unei *păduri. *Creștinismul, în mitologia sa hagiografică, a canonizat pe sf. Christofor, purtătorul pe umeri al copilului Isus (**Isus Christos*), și pe sf. Dominic, ambii reprezentați uneori ca oameni cinocefali. Un mit inferior românesc, probabil de influență sincretică bizantină, povestește cum viermii care devoraseră cadavrul lui *Cain s-au prefăcut în cei dintâi câini din lume. Această evidentă teamă nerecunoscătoare a omului creator de mituri față de prietenia și serviciile fidele ale **c.**, pe care îl transformă în *demon și în animal sacrificial, se poate explica prin faptul că, în cele mai multe cazuri, miturile despre **c.** s-au fixat în perioada de tranziție, când încă sălbăticia persista și la om și la animal.

Câmpiile Elisee (grec. Ἠλύσιον πεδίον; lat. *Elysium* – Elizeu) Tărâm din capătul apusean al Pământului, dincolo de fluviul *Okeanos, locul de retragere postumă a eroilor protejați de *Zeus. *Homer le descrie astfel: „Câmpiile Elisee, de la capătul lumii, pe unde locuiește blândul Rhadamanthys și unde traiul e mai fericit, căci nu sunt furtuni, nici ploaie, nici ninsoare, ci pururi adierea dulce a zefirului dinspre Ocean" (*Odisseia*, IV), *Hesiod le numește Insulele Fericiților; „Zeus, fiul lui Kronos și părintele zeilor, a dăruit altora o existență și un sălaș departe de oameni, așezându-i la marginile pământului. Acolo locuiesc ei, cu inima eliberată de griji, în Insulele Fericiților, la țărmurile volburilor adânci ale Oceanului, eroi fericiți pentru care țărâna roditoare aduce de trei ori pe an o înfloritoare și dulce recoltă" (*Munci și zile*, v. 167–173). Unii poeți greci ulteriori le echivalau (ca și Hesiod) cu **Insulele Fericiților* pe care, după descrierile din **Odisseia* (Ins. Pheacilor), unii comentatori au crezut posibil să le identifice cu ins. Canare. Încercarea e hazardată, descrierile antice fiind derutante. După Vergilius (*Eneida*, VI, v. 641), **C.E.** au un soare al lor și stele proprii (*solem que suum, sua sidera norunt*). Ca și textul vergilian, surse din aceeași epocă indică în **C.E.** un aer pur, inundat de lumină, unde umbrele morților se ocupă cu activitățile antume preferate. După doctrine târzii, acolo sufletele se perindă în popasurile dintre reîncarnări, însă rămân să trăiască etern oamenii ale căror suflete au fost purificate total, adică și-au redobândit puritatea originară.

Celsus Filosof antic platonician (trăind la Roma, în sec. II), critic violent al *creștinismului; a ironizat tradiția întrupării lui *Isus Christos, doctrina creștinismului timpuriu, alcătuirea socială a *Bisericii. Opera lui s-a pierdut și o cunoaștem numai din citatele și referințele lui **Origenes*, din *Contra Celsum*. Cartea lui **C.**, intitulată *Discurs*

adevărat sau *Doctrina adevărată* (Αληθής λόγος), scrisă probabil la Alexandria, în anii 170–180, era o lucrare polemică atacând, cu ironie luxuriantă şi cu maliţie, *iudaismul şi creştinismul. Examinând *Pentateuchul* (primele 5 cărţi ale *V.T.* din **Biblia* ebraică), pe care îl consideră o culegere de poveşti şi alegorii, **C.** afirmă că autorii săi „istorisesc un mit oarecare ca pentru nişte femei bătrâne şi, în chipul cel mai necinstit, îl înfăţişează pe Dumnezeu deodată, de la început neputincios, incapabil de a-l convinge chiar şi pe singurul om pe care el însuşi l-a creat". Totuşi îi laudă pe iudei, în contrast cu creştinii, că „respectând serviciul divin moştenit de la părinţi, procedează ca toţi ceilalţi oameni". Numind Biserica creştină „un spital al tuturor epavelor vieţii", reproşează creştinilor modul de a-şi recruta prozeliţi dintre „neghiobi, oameni de nimic, prostănaci, sclavi, femei sărmane, copii" sau „dărăcitori de lână, cizmari, postăvari, oameni de cea mai joasă ignoranţă, lipsiţi de orice educaţie" (*Discurs adevărat,* II, 37), întrucât **C.** considera creştinismul o *religie aculturală care tocmai de aceea „nu a cucerit decât pe cei simpli şi fără carte". Nu avem la dispoziţie textul original, totuşi din fragmentele citate de Origenes, uneori contradictorii, se poate deduce fie că **C.** nu a făcut o critică integral negativă, din oarecare obiectivitate, fie, dimpotrivă, că polemica sa era condusă mai mult de patimă decât de obiectivitate, căci afirmă că „şi printre creştini sunt destui înţelepţi, în stare să înţeleagă şi lucrurile spirituale înalte" şi „capabili să priceapă chiar alegoria". Principala teză care i-a indignat pe teologii creştini este contestarea naşterii miraculoase din fecioară (*Fecioara Maria) a lui Isus Christos, **C.** colportând (sau inventând) o anecdotă vulgară după care Isus era fiul unei torcătoare sărace, alungată pentru adulter de soţul ei, un dulgher, şi apoi, în viaţa ei de vagabondaj, născându-şi în taină copilul; adulterul s-ar fi produs cu „un soldat oarecare, numit Panthera" – însă comentatorii antici au semnalat corupţia lingvistică a cuvântului *párthenos* (πάρθενος – virgină), în antroponimul Pantheras. Crescând, Isus a căutat de lucru în Egipt, unde a învăţat *magia, apoi întors acasă şi fălindu-se cu noile sale puteri, „s-a proclamat Dumnezeu". Dincolo de această anecdotă, când ironizează *miracolul triplu al naşterii, *morţii şi învierii lui Isus Christos – afirmând că „acelaşi lucru se povesteşte despre Orfeus la odrizi, despre Protesilaus în Tessalia, despre Hercules în Tenara şi despre Theseus" – se poate spune că filosoful roman face un pas spre *mitologia comparată. Eforturile de restituţie a operei lui **C.** nu sunt consonante; printre ele se citează ca mai sigură operaţia textologică a lui R. Bader (1940); s-a ajuns la concluzia că (după diviziunea cărţii lui Origenes) scrierea lui **C.** ar fi avut 8 cărţi, grupate în jurul a 3 teme esenţiale: a) originea incertă şi suspectă a creştinismului (I–II); b) falsitatea bazelor doctrinare creştine (III–V); c) caracterul nul al valorilor doctrinei creştine (VI–VIII). Origenes şi scriitorii creştini ulteriori au acuzat tezele lui **C.** de o tendinţă total defăimătoare. Într-adevăr, ştim din alte surse romane, vădit nesimpatizante (Tacitus, Plinius cel Tânăr), despre umilinţa etalată de primii creştini; dar **C.** îi acuză tocmai de exclusivism şi infatuare: „Ca nişte lilieci sau ca furnicile ieşite din furnicar, ca nişte broaşte pe malul bălţilor, ori ca nişte viermi în gunoaie, aşa se întrec creştinii, întrebându-se mereu care din ei ar fi cei mai păcătoşi, însă declarând în acelaşi timp că ei sunt centrul universului, numai de dragul lor conduce Dumnezeu lumea, numai cu ei comunică, deoarece, fiind asemenea lui Dumnezeu, ei urmează în vrednicie imediat după Dumnezeu". Fără să ştim în ce măsură i-a cunoscut pe creştini (care nu se considerau un popor ales), putem presupune că teza lui **C.** era în primul rând o teză politică a imperiului, întrucât creştinismul devenise, pentru autorităţile romane, una din cele mai incomode „secte".

§ Carl Andersen, *Logos und Nomos. Die Polemik der Kelsos wider das Christentum,* Berlin, 1955

Centauri (grec. pl. Κένταυροι; sg. Κένταυρος; etim. incertă: κέντειν – a hărţui, a ucide, αὔρα – suflu; sau κινέιν – a lovi, ταυρος – taur) Fiinţe fabuloase din **mitologia greacă,* având jumătatea inferioară a corpului patrupedă, de cal, şi jumătatea superioară, peste brâu, umană, de bărbat. **C.** s-au născut din cuplul *Ixion – *Nephele sau din cuplul divin *Apollon – *Hebe; mai răspândit era însă *mitul după care *Zeus a creat dintr-un nor năluca *Nephele,* după chipul zeiţei *Hera; din împreunarea nălucii cu regele Ixion, s-au născut, în Tessalia, toţi **C.** Numărul lor e variabil. Principalii **C.** sunt: **Hiron* – cel mai înţelept şi mai cultivat, **Nessos* – intrigant, ucis de *Herakles, *Pholus, Anhios, Agrios, Kyllaros* – cel mai frumos dintre toţi, *Hylaios,* ucis de *Theseus, *Orneus, Medon, Lykabas, Monyhos, Pyrakmos.* **C.** erau socotiţi (afară de Hiron şi Pholus) fiinţe pe jumătate sălbatice, neprietenoase şi supuse patimilor animalice; erau afemeiaţi, violenţi, beţivi, tâlhari de drumul mare, ucigaşi, cu rare excepţii (Hiron). Se credea că locuiau în pădurile Tessaliei, pe muntele Pelion (unde fuseseră crescuţi după naştere de un grup de *Nimfe), părăsit de ei după ce au fost învinşi de lapiţi într-o bătălie vindicativă (cu participarea împotriva lor a lui Herakles şi Theseus) din cauza încercării unora dintre ei de a o necinsti, după o beţie de nuntă, pe Hippodamia, mireasa regelui lapit Pirithous. ~ Un soi de **C.,** însă înaripat, numit *Kusarikhu,* există în mitologia babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia).* • E posibil ca *mitul **C.,** pus în circulaţie de greci, să fi

apărut în Egipt, pe vremea năvălirii hoardelor de hicsoși călări, întrucât până atunci (sec. XVIII î.e.n.) egiptenii nu cunoscuseră *calul; ipoteza se poate confrunta cu o împrejurare similară din timpul debarcării călăreților lui Columb în Caraibe (după 1493), când băștinașii au răstălmăcit aspectul fizic al călăreților expediționari, socotindu-i ființe monstruoase neumane. De altfel, Diodor din Sicilia propune o ipoteză apropiată: „Unii spun că Centaurilor, acestor fii ai Nephelei și ai lui Ixion, li s-a dat acest nume, pentru că ei au fost primii care au încercat să călărească" (*Biblioteca istorică*, IV, *LXX*, 1).

§ Georges Dumézil, *Le Problème des Centaures*, Paris, 1929

Cerber (grec. Κέρβερος) Câine monstruos din **mitologia greacă*, născut de cuplul *Typhon - *Echidna, fratele *Hydrei, al *Gorgonelor, al *Himairei ș.a. Paznic incoruptibil al porților infernale din *Hades, **C.** avea misiunea eternă de a veghea intrarea în *Infern a umbrelor celor morți și de a nu permite nimănui ieșirea în lumea umană; îngăduind numai intrarea umbrelor, nu și a oamenilor vii, ca orice bun câine de pază, care îi lasă pe străini să pătrundă pe teritoriul său (stână, curte, casă), controla mai cu seamă ieșirea, nelăsându-i să plece. Vigilența i-a fost învinsă de două ori: prin forță fizică (lupta lui *Herakles) și prin forță spirituală (cântecul lui *Orpheus). **C.** era imaginat cu 3, rareori cu 100 capete, iar după *Hesiod cu 50 de capete, cu o coamă de șerpi vii și o coadă dintr-un șarpe activ. **C.** e reluat în **mitologia scandinavă (→ Gharmr)*.

Ceres Zeița recoltei și grâului, în **mitologia romană*, provenită dintr-o veche divinitate italică agrară și din zeița greacă **Demeter*; în epoca imperiului, patronează simbolic pâinea albă: după izvoare latine, sabinii numeau *ceres* – pâinea, grânele. Romanii o serbau prin *jocuri sau alte manifestări festive: *Ludi Cereris* sau *Cerialia*, între 12–19 aprilie (Ovidius, *Fasti*, IV, v. 392 și urm.), iar în ultimele zile ale intervalului, pe lângă cursele de cai, se organiza în Circus Maximus *vânătoarea rituală de vulpi care alergau prin arenă cu torțe arzând, legate de cozi, aceasta ca măsură profilactică împotriva ruginii grâului. **C.** era venerată drept „creatoarea recoltelor"; în acest sens, era invocată de Frații Arvali *(*Arvales)* în cadrul serbărilor *Ambarvalia*, ca zeița care-i învață pe oameni detaliile tehnice ale agriculturii: semănatul, secerișul ș.a. Astfel, devine zeița întregii lumi vegetale, dar și divinitatea *htonică a morților. La ceremoniile consacrate zeiței, femeile nu puteau asista decât dacă erau „curate". Mai târziu, **C.** face parte dintr-o triadă a plebei, cu *Liber Pater și *Libera, când e considerată patroana agriculturii, ocrotitoarea căsătoriei și fondatoarea regulilor de viață civilizată.

Cernobog (ceh *Cernyboh*; slav Чернобогъ – *Zeul Negru*) Divinitate din **mitologia slavă* (mai ales a cehilor timpurii), purtătoare a principiului răului. **C.** era un *zeu demonic, nefast, având un opus, invocat mult mai rar: **Belobog (Zeul Alb)*.

Cernunnos Zeu *htonic din Gallia *(→ mitologie celtică)*, înfățișat cu coarne de cerb (sau de berbec) și ținând în mână un șarpe cu cap de berbec (după o reprezentare plastică de pe un vas de argint); era probabil un *zeu al fecundității și al lumii subterane.

cerul Noțiune mitologică multiplă, divinizată sintetic sau analitic. În etapele primitive, **c.** era venerat anonim sau personificat de un *zeu unic, fără atribute precise, ca zeul arhaic din India **Dyaus Pitar*, ca zeița maternității teogonice **Nut* din Egipt sau ca zeul maori **Rangi*. Divinizarea analitică a **c.** se raportează la **aer*, ca înveliș străveziu vital și ca legătură sau tampon între cerul propriu-zis și *pământ (egipt. **Shu*), adică un **c.** imediat, al mișcărilor atmosferice (de obicei vântul: mesop. **Eragal*, vedic **Vāyú*, maya **Huracan*), de asemenea, la *lumină*, fie solară (egipt. *Ré*), fie astrală sau eterică (grec. **Aither*): în această formă, lumina provine dintr-un act cosmogonic de decantare (cf. în *cosmogonia biblică: lumina e despărțită de întuneric), apoi de la luminătorii cerești (soare, lună, stele); de aici, divinizarea analitică privește **c.** ca *boltă înstelată*, pe care concepțiile *mitologiilor arhaice o socoteau de obicei o cupolă din materie solidă: în Babilon, ca o boltă de plumb; în India, ca un acoperiș rezemat pe o mie de stâlpi imperturbabili; în Egipt, ca un „zid de fier al cerului" construit de *Ammon-Re; în China, o vastă cupolă rezemată pe Coloana Cerească, imaginată ca un stâlp de aramă situat în partea occidentală a munților Kunlun sau sprijinindu-se pe 4 stâlpi cardinali din care unul, izbit cu capul de zeul *Gong Gong, s-a frânt, înclinând cerul spre nord-vest; în **Biblie*, numit cu un cuvânt neclar – *raqiah* (tradus sau „întindere solidă" sau „cerul de fier"), cu menirea cosmogonică de *tărie* în mijlocul apelor, „care să despartă apele de ape" (*V.T.*, *Geneza*, I, 6), iar mai târziu crezându-se că se sprijină pe pilaștrii munților („Stâlpii cerului se clatină" – *V.T.*, *Iov*, XXVI, 11); în Grecia, expresia homerică (*Odisseia*, XV, v. 437) σιδηρεον οὐρανόν – până la cerul *de fier*, dar și *înstelat*; aștrii erau fixați în panoul ceresc sau, uneori, se credea că sunt orificii practicate în boltă, pe unde pătrunde lumina divină. În *credințele primitive (Africa, Australia), **c.** este locul superior de repaos al tuturor zeilor retrași *(*deus otiosus)*. ~ *Stratuirile celeste* (cu sens plural: *ceruri*) există în multe mitologii: în *miturile maya se admiteau 13 ceruri suprapuse *(*Oxlahuntiku)*. Pentru orfici și pitagoreici existau 7 ceruri. **Biblia (V. T.)* nu precizează numărul (*šamáyim* – ceruri); abia *N. T.* (Pavel, *II Corinteni*, XII, 2) vorbește de *al treilea cer*; *cerul suprem* era considerat locaș divin: la azteci, locuința divinității duale supreme

*Ometeotl, iar în *Biblie – cerul cerurilor (semê haššāmaym)*, înțeles ca un spațiu de deasupra bolții cerești *(raqiah)* adăpostind locuința misterioasă a lui *Yahweh. *Origenes spune însă: „Scripturile admise în Bisericile lui Dumnezeu nu amintesc că ar fi șapte sau, în general, că ar fi într-un număr precis. Dar cuvintele dumnezeiești obișnuiesc să ne învețe despre mai multe ceruri, fie că numesc ceruri sferele planetelor, cum le spun elenii, fie că numesc cer ceva mai trainic" (*Contra Celsum*, VI, 21).

Chaak Zeul maya al ploii *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* cu un rol de mare importanță (ca și *Tlaloc) la populații a căror hrană (porumbul) depindea în bună măsură de capriciile climei; adesea, **Ch.** e reprezentat cu un nas foarte mare, ejectând stropi de apă.

Chalchiuhtlicue *(Cea cu fustă de peruzea)* Zeița aztecă a apei *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, care a provocat la un moment dat *potopul pe pământ, dar i-a transformat pe oameni în pești, dându-le putința de a se mișca în voie prin apa abundentă; unele imagini plastice o înfățișează oferind plantelor prea multă umiditate, până când le face să putrezească. Într-o variantă, **Ch.** este soția (sau sora) zeului ploii *Tlaloc și oferă omenirii importante relații vitale cu *cerul; în altă variantă, probabil populară, ca soție a zeului *Quetzalcòatl, transformată de acesta în soare, își exercită această funcție solară de 6 ori câte 52 ani *(→ sori)*.

Chalmecatecutli Zeul maya al *sacrificiilor *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, diriguitorul, controlorul și patronul exclusiv al *ritualului jertfelor.

Chantico Zeița aztecă a căminului familial, a vetrei casnice și a focului vulcanic *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*.

Charibda → *Scylla și Charibda.*

Chāyā (sanscr. *chāyā* – umbră, sclipire, frumusețe, apărare) Soția zeului solar **Sūrya*, în **mitologia vedică*, și sora (sau numai umbra) zeiței **Sañjñā*.

Chibchachum Zeu al triburilor andine chibcha *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, venerat mai ales în Valea Bogotà, protectorul negustorilor și rival al zeului suprem **Bochica*. După o epocă de liniște, înfuriindu-se pe oameni, a produs în savana Bogotei un șir de ploi diluviene, dar a fost apoi osândit de Bochica să poarte *Pământul pe umeri (ca *Atlas), de unde și explicarea mitologică a cutremurelor prin faptul că, obosind din când în când, **Ch.** mută Pământul de pe un umăr pe altul.

Chicomecoatl *(Șapte-Șerpi)* Zeița aztecă a porumbului *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, al cărei nume e inclus într-un *simbol heraldic nahuatl. De obicei, **Ch.** e reprezentată cu păr lung din mătase de porumb, împodobită cu flori acvatice și purtând o pavăză împotriva arșiței soarelui. Ea are grija hranei omenești și e socotită sub toate aspectele o divinitate binefăcătoare. Bernardino de Sahagún descrie un *ritual al porumbului: se caută zeul porumbului și se aduce un strujan verde, căruia i se oferă *ofrande, iar seara e însoțit cu alai la *templul zeiței **Ch.**, grupuri de fete purtând mănunchiuri de *chicomolotl* (șapte coceni) din recolta precedentă; fetele erau copile, adolescente și mature, simbolizând stadial cele 3 vârste ale porumbului.

Çikhin Zeu ignic din **mitologia vedică* arhaică (sau numai un alt nume al mult mai răspânditului zeu al *focului **Agni*).

Chilam Balam *(Profetul Jaguar)* Numele unui vestit *sacerdot și *profet maya semilegendar, dinainte de cucerirea spaniolă a Americii de Sud. I se atribuie, prin tradiție, *Cartea lui Chilam-Balam* (uneori *Cărțile*), un codex conținând texte istorice, mitologice, calendaristice și astrologice, redactate după izvoare mai vechi în lb. maya, dar cu alfabet latin.

Chiminigagua Zeul suprem creator din unele variante ale mitologiei chibcha din Columbia *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, simbolizând cauza universală și ŏbârșia tuturor ființelor, lucrurilor, fenomenelor, zeul care a făcut și primii oameni: bărbatul din lut, femeia din iarbă *(→ omul primordial)*.

Chiracan (quiché *chiri acan* – cea cu picioare); *Străbuna Chiracan*; *Xmucane* Divinitate primordială în mitologia quiché *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, zeiță maternă și oraculară, probabil de origine totemică *(→ totem)*. Deși confundată uneori – prin atributul arhetipal – cu zeița *Xmucane, nu este identificabilă cu aceasta; ele par să fi fost 2 zeițe, similare dar distincte.

Chira Chiralina; *Kira Kiralina* (neogrec. κυρά – doamnă, cucoană) *Zână cu statut indefinit și împărătească peste o împărăție misterioasă, în folclorul epic românesc; această împărăție este totuși tangibilă, fie prin telescopie (cu ajutorul unui ochean de sticlă, păstrat într-o cameră interzisă din alt palat împărătesc, a cărei ușă se descuie cu o cheie de aur), fie fizic, pe cale normală (probabil călare) în 10 ani, iar prin *magie „cât te-ai șterge la ochi", încălecând pe *Bușteanul lelelor, singurul mijloc de a traversa gârla de păcură din Pădurea cea neagră. Firește, în iatacul zânei imperiale se poate pătrunde numai în interiorul unui cerb de aur, pe care doritorul îl obține prin act magic din Bușteanul lelelor (cf. basmul *Omul de piatră*, col. N. Filimon). O variantă baladescă, neavând nici un conținut mitologic, doar o simplă identitate de nume, se află în ciclul de *legende dunărene, în care *Kira Kiralina*, sora frumoasă a unor hoți din Brăila, pirați danubieni idealizați de poetul anonim, e răpită din dragoste de un „arap buzat", apoi eliberată de cei trei frați și măritându-se în cele din

urmă cu un voinic autohton numit Nenișor (cf. variantele *Kira* col. G. Dem. Teodorescu). Se poate presupune că un nume arhaic, pe care nu-l mai cunoaștem, al zânei, să fi fost înlocuit, prin contaminare, cu numele eroinei de origine neogreacă.

Chi-Xibalba (*Locul de groază*; quiché *xibil* – a dispărea ca o nălucă) Tărâm infernal subteran *(*Infern),* în mitologia quiché *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* populat de vrăjmașii oamenilor; imperiu al zeilor *morții, dominați de zeul **Xibalbay.*

Chiyou Divinitate complexă din **mitologia chineză,* cu aspect de straniu *dragon gigantic, hrănindu-se cu nisip, pietre și bucăți de fier. După *mitul transmis în *Biografia lui Huang Chen zi,* „Chiyou avea cap de aramă, putea să înghită pietre, să zboare prin văzduh și să străbată locuri primejdioase. Atunci s-a făcut din pielea taurului Kui o tobă, s-a bătut în ea de 9 ori, Chiyou nu a mai putut zbura și a fost ucis." Capul și trupul i-au fost îngropate în locuri diferite. După o tradiție folclorică, avea trup omenesc, copite de taur, 4 ochi și 6 mâini, iar părul de la tâmple arăta ca niște mănunchiuri de săbii; pe cap avea coarne. Unele desene rupestre îl înfățișează ca pe un monstru, jumătate om jumătate animal, cu cap de panteră și gheare de tigru, cu un coif pe cap și cu câte o armă în fiecare mână și în fiecare picior. După altă tradiție, a avut 81 frați, toți cu trupuri de animale, cu capete de aramă încadrate de coarne și de urechi ca săbiile și cu frunți de fier, toți însă putând vorbi omenește. **Ch.** e considerat inventatorul săbiilor, tridentului, lăncilor, arcurilor mari, al securilor de luptă, al sulițelor și a două tipuri de bardă. Fiind o divinitate intrigantă, i-a atățat pe oameni între ei, provocând uciderea de inși inocenți și răsculând populația *miao,* distrusă apoi de împăratul **Zhuang Sui.* Plănuind un război de cucerire a puterii universale împotriva împăratului **Huangdi,* mai întâi uzurpă tronul propriului său strămoș *Yangdi și abia astfel, cu forțe sporite, pornește campania; totuși, Huangdi îl învinge în cele din urmă, deși cu dificultate. **Ch.** e considerat în majoritatea *miturilor fie zeu celest nefast, fie șeful unui trib de *uriași.

Chloe Veche divinitate feminină din **mitologia greacă,* patronând creșterea vegetației (mai ales a ierbii și grânelor), dar adesea confundată cu vegetația însăși; i se ofereau *sacrificii în luna Antheșterion (februarie). Într-o epocă târzie, a fost absorbită de *cultul marii zeițe *Demeter *(Demeter Chloe).*

Chloris Zeița florilor, în **mitologia romană,* soția zeului **Zephyros* și mama zeului fructelor, *Karpos.

Chomiha *(Apa minunată, Apa aleasă)* Una din cele 4 femei primordiale *(→ omul primordial),* în mitologia quiché *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* soția lui *Balam-Acab.

Ciclopi (grec. Κυκλωπες – *Ochi-rotunzi*) Făpturi uriașe, în **mitologia greacă,* puternice și cu câte un singur ochi; veniți, după tradiție, din Lykia, **C.,** deși se credea că sunt canibali, erau socotiți excelenți meșteșugari, pricepuți mai ales în marile construcții (ciclopice) și în tehnica metalelor. Miturile îi împărțeau în 4 categorii principale: *uranieni,* născuți din *Uranos și *Gaia; frații **Arges, *Brontes, *Steropes,* de altfel singurii **C.** amintiți de *Hesiod („Ciclopii cu inimă violentă, Brontes, Steropes, Arges, cu suflet brutal, în totul asemănători cu zeii, de nu ar fi singurul lor ochi pus la mijlocul frunții" – *Theogonia,* v. 140–141), însumând un triplu efect senzorial (Arges – fulgerul: grec ἀργης – strălucitor; Brontes – tunetul: βρόντη – tunet; Steropes – trăsnetul; στερόπη – fulger) – optic, acustic, tactil; *artizani,* lucrând în atelierul subteran (din vulcanul Etna) al lui *Hephaistos, unde confecționau arme de uz divin și uman, printre ei, fierarul *Akmonides;* au fost omorîți vindicativ de *Apollon, fiindcă au făcut trăsnetul cu care *Zeus l-a ucis pe *Asklepios; *constructori* de ziduri și edificii colosale; *pastorali,* adică ciobani, ca **Polyphemos,* trăind din produsele turmelor și fiind pe treapta cea mai de jos a inteligenței. *Homer îi descrie pe **C.** ca pe niște „oameni trufași și fără lege, care, încrezători în zei, nu-și îngrijesc ogoarele și nu seamănă nimic; fără sămânță, fără muncă, cresc grâul, orzul, viile încărcate de struguri mari, umflați de ploile cerului. Nu au nici loc de sfat, nici datini, ci locuiesc în peșteri adânci, pe culmile munților înalți, iar fiecare își vede de casă nepăsându-i de ceilalți" (*Odisseia,* IX). Țara Ciclopilor era localizată de mitografii antici fie în Sicilia, fie în jurul Golfului Neapole. Față de **C.** cunoscuți din izvoarele grecești, mai este unul, *Pyracmon* (πῦρ – foc, ἄκμων – nicovală), amintit numai de Vergilius (*Eneida,* VIII, v. 425). **C.** apar – prin ecou secundar – și în folclorul mitologic românesc: „Uriașii au venit după Jidovi și dintre ei a fost Doicin și Arap Buzat, cari mulți din ei aveau numai câte un ochi în frunte" (T. Bălășel).

§ A. Boltz, *Die Kyklopen,* 1885.

Cihuacoatl *(Șerpoaica)* Zeiță aztecă *htonică, rânduind nașterile și supraveghind mortalitatea pruncilor abia născuți *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* Ca nume comun, *cihuacoatl* era un titlu de conducător politic intern în statul aztec.

Cinteotl Zeu aztec, fiul zeiței *Tlazolteotl *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*; ocrotitorul principal al porumbului, dar și patronul roadelor pământului, cum e definit într-un imn liturgic: „Inima mea poartă flori și fructe în toiul nopții. Eu, Cinteotl, m-am născut în paradis. Eu vin din țara florilor. Eu sunt floarea nouă, glorioasă și singura îmbietoare. Cinteotl s-a născut

din apă; ca muritor, ca bărbat tânăr s-a născut din albastra casă cerească a peştilor." Alte *mituri îl arată ca o *teofanie a lui *Quetzalcòatl. Hrană de bază a popoarelor precolumbiene, porumbul era ocrotit, în cadrul *religiei, de mai multe divinităţi, după vârstele plantei: de la zeiţa fecioară *Xilonen (porumbul tânăr), până la maica porumbului matur, Toci (o ipostază a zeiţei Tlazolteotl). La azteci se sacrifica o fecioară (simbolizând pe Xilonen) după 60 zile de la începerea recoltării, iar când porumbul intra în uz alimentar, o femeie adultă (simbolizând pe Toci) era decapitată şi jupuită; preotul lui **C.,** înfăşurat ca într-o mantie în scalpul acelei femei, cu o *mască modelată dintr-o bucată de piele de pe şoldul victimei, oficia ultima ceremonie a anului agricol. *(→ Chicomecòatl)*

Cipactonal Prima femeie *(→ omul primordial)* în mitologia toltecilor şi a altor popoare din Valea Mexicului *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*, soţia lui *Ohomoquo, destinată de *zei să dea naştere neamului omenesc; totodată, prima torcătoare şi ţesătoare a lumii; iar cu câteva boabe de porumb dăruite de zei, a învăţat să vindece bolile prin *descântece, să ghicească viitorul (să „dea în bobi") şi să facă vrăji.

circumcizie *Ritual religios de *sacrificiu şi iniţiere, constând în „tăierea împrejur" a ligamentului dintre preput şi gland, şi practicat în zonele calde (probabil, la origine, mai ales ca măsură igienică) din Africa (Egipt, Palestina), Asia (Arabia, Siria), Australia, Polinesia, America de Sud. Ca sacrificiu, **c.** reprezintă omagiul simbolic al omului faţă de divinitate *(pars pro toto)*, iar ca act ceremonial de iniţiere, este *simbolul distincţiei bărbatului ales (îndeosebi în triburile primitive). La evrei, de ex., ritualul e îndeplinit la copiii de sex masculin când sunt în vârstă de 8 zile, atunci dându-li-se şi numele; oficiantul (ebr. *mohel*) este totdeauna un *sacerdot cu investitură specială. **C.** fiind destul de răspândită, după unele statistici, mai mult de o zecime din populaţia lumii este circumcisă.

Çivá Zeu de prim rang din *panteonul **mitologiei vedice,* după unele indicii unul din cei mai vechi, deşi necunoscut nominal în *Veda* decât ca *Rudrá* şi amintit cu numele **Ç.** abia în *Rāmāyaṇa,* iar mai târziu compunând, împreună cu *Brahmā* şi *Viṣṇu*, triada supremă *(*Trimūrti)*. Cu timpul, cele 2 divinităţi contopindu-se, **Ç.** devine un zeu cu 2 ipostaze, simbolizând echilibrul de forţe în univers, reprezentate de 2 principii sau direcţii contrare: distrugerea şi reparaţia universului. *Rudrá*, ca distrugător al universului, uneori identificat cu *Mrityu (*Moartea) sau cu *Kāla (*Timpul) şi, în acest caz, numit *Mahākāla* (Marele Timp) este energia cosmică negativă (manifestată uneori şi în forme feminine, ca ipostaze ale lui **Ç.,** sau de obicei în împreunarea lui cu soţia sa plurinominalizată – care şade totdeauna în stânga zeului – *Çakti*, zeiţa *vieţii şi *morţii, care e totodată *Kāli* (Cea Neagră), devoratoarea lumii, de asemenea *Umā*, dar mai des fiica zeului *Himavān al muntelui Himalaya, *Pārvati* şi ipostaza ei malefică *Durgā* (Inaccesibila), zeiţă a războiului şi măcelului. **Ç.,** reparatorul universului distrus, este energia cosmică pozitivă, izvorul forţei de reproducţie *(Ṣaṁkara)* şi divinitatea fecundatoare, având în această ipostază a fecundării universului, ca *simbol principal, organul falic *(→ liñga)*, venerat şi azi drept simbolul forţei creatoare (de pildă în Kashmir) şi, considerat investit cu puteri magice, fiind purtat în India contemporană adesea ca *amuletă; de altfel, în India de azi sunt numeroase obeliscuri simbolizând *liñga*, cărora credincioşii li se închină. **Ç.** are 1008 nume sau epitete, traducând diversele lui atribute; mai importante sunt: *Māhāyogi* (Marele Ascet), *Vibhavá* (Strălucitorul), *Deva-natha,* (Domnul Zeilor), *Lokadhatar* (Ziditorul Lumii), *Tryambaka* sau *Tri-locana* (Cel cu trei ochi: al 3-lea, în frunte, e ochiul arzător; după un *mit, când **Ç.** practica *asceza, supunând controlului voinţei impulsurile carnale, *Kāma i-a insuflat dorinţa iubirii cu Pārvati, **Ç.,** ca pedeapsă, arzându-l pe Kāma cu al treilea său ochi), *Içа* (Stăpânul), *Ugra* (Preaputernicul) *Paçupati* (Regele Fiarelor, Stăpânul Vitelor), *Pinakin* (Cel înarmat cu trident), *Hara* (Distrugătorul), *Jivitāntaka* (Cel care curmă viaţa), *Kapalamālin* sau *Kāpālin* (Purtătorul colierului de cranii), *Arāmayá* (Invulnerabilul), *Mrida* (Milostivul), *Sambhu* (Aducătorul de noroc) *Nandi-çvara* (Domnul Bucuriei), *Bhuti-kriti* (Răsplătitorul cu fericirea), *Virūpāksar* (Cel cu număr neobişnuit de ochi), *Çipi-viṣṭa* (Cel străbătut de raze), *Candra-cuda* (Cel cu diademă selenară), *Ajāta-çatru* (Cel al cărui duşman încă nu s-a născut), *Bhasmacuddhi-kara* (Cel care purifică prin scrum). **Ç.** poate să întrerupă ciclul de reîncarnări *(*saṃsāra)*: „Cine pune cu mâna sa o floare pe capul statuii lui Çiva, rostind versul de 6 silabe, acela nu mai renaşte" (*Pancatantra,* I, 168); cele 6 silabe sunt: *Oṁ, namah Çivaya – Oṁ, închinare lui Çivá* (*oṁ fiind silaba cu care începe invocarea oricărui *zeu). Totodată, **Ç.** e ocrotitorul asceţilor şi deţinătorul puterii magice a meditaţiei şi căinţei (în această ipostază, reprezentat adesea ca ascet gol, cu cenuşă pe trup şi cu un craniu în mână, în care adună milostenia oamenilor, purtarea craniului fiind osânda primită de zeu după ce a ucis un *brahman). În călătoriile sale, **Ç.** foloseşte, ca vehicul, pe taurul său *Nandin*. Este în *Mahābhārata* un episod ciudat (raportabil la vulnerabilitatea zeilor Indiei): regele *Hiraṇya-kaçipu, stăpânul *demonilor *Daitya* învingând pe *Indra, îi răpeşte lui **Ç.** domnia asupra celor 3 lumi, dar, trufaş, persecutându-şi fiul *(Prahlada)* care-l adora pe Viṣnu, a fost ucis de zeu; mitul subliniază însă că **Ç.** a rămas fără domnie un milion de ani. În *cultul çivaist are importanţă

principală așa-numitul *ritual de seară: *pradoșa*. Reprezentările plastice sunt diverse. Adesea **Ç.** e înfățișat cu 5 chipuri, cu părul vâlvoi adunat în creștet și deasupra cu simbolul fluviului *Gáñgă; uneori e descris (sau pictat) cu pielea neagră (ca Krișna) sau vânătă (*Nilakantha,* „Cel cu gâtul vânăt"), fiindcă în momentul cosmogonic al agitării oceanului primordial *(→ apa)* ieșise la iveală, printre comori, veninul *kalakuta*, pe care zeul l-a băut ca să scape universul de otrăvire, el doar învinețindu-se; dar una din imaginile mai răspândite îl prezintă, într-un cerc mărginit de văpăi, având 4 brațe și 2 aripi de flăcări, în timp ce execută *dansul *tandava* pe un trup de *demon care simbolizează tripla cetate spațială demonică **Tripura*. În privința ipotezei asupra cultului arhaic al lui **Ç.,** E. Mackay a identificat o statuie (în Harappa), înfățișând un zeu cu 3 sau 4 fețe, pe care a socotit-o ipostaza *Paśupati* a lui **Ç.** și a dedus că marele zeu fusese adorat și în India prearică. Tot astfel, un relief ceramic, datat de arheologi în jurul anului 2500 î.e.n., tot în epoca prearică, e posibil să-l reprezinte pe **Ç.** în ipostaza de yogin suprem *(→ Yoga)*. Cultul lui **Ç.** a fost unul dintre cele mai durabile, zeul fiind adesea invocat ca inspirator; de ex., celebra gramatică sanscrită a lui Pāṇini începe cu 14 sutre numite *Çiva-sūtra*, deoarece autorul a afirmat că i-au fost dictate chiar de marele zeu.

Clementia Zeiță a îndurării, iertării și milei, în **mitologia romană*.

Clio: *Kleio* (grec. κλεω – slăvesc) *Muza istoriei, uneori și a epopeii, reprezentată în operele plastice grecești cu un sul de pergament în mână, ca femeie tânără cu față inspirată și copleșită de gânduri; inițial probabil Muza cântecului eroic și crainică a gloriei, inspiratoare a rapsozilor, ajunge să fie socotită prima și cea mai importantă dintre cele 9 Muze. Potrivit unui *mit colateral, pentru îndrăzneala de a fi osândit dragostea *Aphroditei față de *Adonis, zeița a stârnit în Muză o pătimașă dragoste plină de furie pentru Pieros; de la el, **C.** naște pe Hyakinthos; dar uneori i se atribuie și alți doi fii: Linos și *Hymenaios.

clopotul Acest instrument muzical cu sunet simplu (instrument de percuție al cărui percutor, limba clopotului, se mișcă prin balans în interiorul obiectului metalic de forma unei pere), grav la clopotele mari, din bronz, care pot ajunge la greutatea uzuală de 15 tone, suav la clopoțeii confecționați adesea din argint, pare să fie legat în primul rând, de-a lungul istoriei unor civilizații, de *ritualurile religioase, slujind pentru a chema pe credincioși la *rugăciune sau la ceremoniile liturgice, de asemenea pentru a puncta anumite momente din ritual. Totodată, **c.** a servit și în viața profană, ca mijloc de alarmă, de adunare a populației unei localități sau de salutare a comandanților învingători. Inventarea **c.,** veche de câteva milenii, este atribuită de tradiția mitică unui zeu chinez; în jurul anului 1000 î.e.n. chinezii fabricau **c.** pe scară vastă. Înaintea erei noastre, **c.** a pătruns în India și în Tibet, servind în *budism, până azi, oficierii slujbelor religioase. *Creștinismul adoptă acest instrument relativ timpuriu, căci **c.** apare în *biserici spre sfârșitul sec. III, dar se răspândește și se diversifică abia în sec. XII; această diversificare se produce în varietate de mărime și de sunet, dar și în sensul utilizării, **c.** ajungând să se folosească în scopurile cele mai profane (de la clopotele ceasornicelor, până la tălăngile vitelor din turme și cirezi). Sensului religios originar i s-au adăugat subsensuri locale, adesea cu caracter magic; astfel, dangătul **c.** din biserici are, în Calabria (Italia), în luna martie, un rol *apotropaic, pentru alungarea mai ales a vrăjitoarelor. În fiecare *cult religios, sunetele **c.** sunt folosite după un cod propriu de semnale, constituind un rudiment de limbaj (de ex., în bisericile creștine **c.** tras „într-o dungă", adică lovind limba în ritm egal de o singură parte a curburii interioare, are sens funerar, anunțând o moarte sau o înmormântare); **c.** de tonuri diferite se pot combina în melodii specifice, sistemul numit carilion *(carillon)* executând, în bisericile catolice, melodii suficient de complexe: *Ave Maria*. ~ Marile clopote moderne: *Savoyarde*, la biserica Sacré-Coeur din Paris; *Țarî Kolokol*, la Kremlin, în Moscova; *Liberty Bell*, la Independence Hall din Philadelphia; *Big Ben*, din Londra. Unul dintre cele mai mari clopote rituale din lume se află într-un *templu subteran din Beijing; turnat în pragul sec. XV, greu de 46,6 t, înalt de 4,5 m, cu diametrul maxim de 3,3 m, emite un sunet audibil la câteva zeci de kilometri, iar dangătul se atenuează gradat, având o frecvență de lungă durată, care dă senzația de profundă solemnitate; sunetul acestui **c.** chinez are complexitate muzicală, două din tonurile componente fiind dominante și dispunând de frecvența de propagare de 98 cicli/secundă, iar senzația acustică e dublă – de apropiere și depărtare. Clopotele din sec. XX se toarnă dintr-un aliaj de 78% cupru și 22% cositor (celor foarte mari, adăugându-li-se și 1% zinc).

Coatlicue *(Maica Gliei, Născătoarea)* Zeița aztecă postcosmogonică a *pământului, a procreației și a maternității, dar și a *morții *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*; apărută în lume abia în era a patra *(→ sori)* și socotită divinitatea care hrănește lumea, este *simbolul primăverii și al fertilității. Sora zeiței selenare *Coyolxauhqui și mama zeului solar *Huitzilopochtli. O statuie o înfățișează ca alegorie a unui eveniment cosmic, cu gestul caracteristic al palmelor întinse: dublul eveniment al nașterii și al morții; craniul ei împodobit ar simboliza scufundarea *vieții în moarte. Zeița poartă o fustă din șerpi împletiți, interpretată de unii mitologi ca o simbolizare a omenirii; în imagini, la spate îi

atârnă 30 de șnururi sau curele de piele ornate cu melci, simbolizând *cerul mitic din care a apărut *Soarele, *Huitzilopochtli,* născut de la soțul ei, Citlatonac, ca și numeroși alți fii și fiice, între care zeul *Țecpatl (Cuțitul-de cremene), al cărui rol teogonic *(→ teogonie)* se efectuează prin moartea sa.

cobra sacră *Șarpe veninos african și asiatic, din specia *naja* (șarpele cu ochelari), divinizat în Egiptul faraonic și în India vedică. **1** *Uraeus* (grec οὐραιος, formă hellenistică pentru presupusul cuvânt egiptean cu acest sens), cobra emblematică regală, personificată sub formă violentă (**Uto*, zeița incandescenței solare), sub formă de ocrotitoare a faraonului (divinitatea maternă **Nehbet*) sau sub formă binevoitoare (zeița-doică **Renenet*) considerată alteori cobra cea bună (**Renenutet*, stăpâna hambarelor). **2** *Naja* (specie de cobră indiană), venerată în două forme: **Ananta*, cobra simbolizând absența precosmogonică a *timpului, sau șarpele universal cu 1 000 de capete, anterior *cosmogoniei, echivalent *haosului primordial; *Çeșa (*Adhiçeșa),* șarpele infernal, cobra stăpână a lumii subterane.

Cocijo *(Șarpele-jaguar)* Zeul zapotec al ploii *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, reprezentat în plastica târzie ca un amestec de șarpe și jaguar, cu predominanță anatomică umană.

Cohuy Zeu mixtec (în *miturile grupului nahuatl), patron al porumbului *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*.

Colhida Ținut din Caucaz (confirmat istoric), existând azi ca regiune din Georgia apuseană, dar mitizat de grecii antici, sub forma unei țări stăpânite de regele Kolhos (tatăl vrăjitoarei **Medeia*) și unde se afla *lâna de aur* pentru recuperarea căreia **Argonauții* au întreprins o expediție. Regele Kolhos (numit și Aietes) era fiul zeului solar *Helios și unchiul zeiței *Hekate, cu care căsătorindu-se a avut 2 fiice – *Medeia* și **Kirke,* și un fiu – Aigialeus. Din cauza unui *oracol prezicându-i moartea când vor veni niște străini să caute lâna de aur a berbecului sacrificat odinioară de *Phrixos, regele Aietes devine crud, omorînd pe toți străinii debarcați pe țărmul său pontic; lâna de aur era depusă în *templul lui *Ares, care fusese înconjurat de un zid impenetrabil, și păzită de un *balaur și de un grup de tauri scoțând văpăi pe nări. *Pindar afirmă că poporul colhilor avea fața neagră, dar afirmația putea fi o metaforă, populația caucaziană având pielea foarte albă. Unii istorici raționaliști, ca Diodor din Sicilia, explică omologarea paznicilor templului cu taurii, fiindcă proveneau din Taurida, iar născocirea balaurului, prin faptul că șefii corpului de gardă s-ar fi numit Drakon.

colinde (lat. *Calendae* [Ianuariae]) Manifestări și cântece rituale, executate la unele popoare din Europa în timpul *sărbătorilor de iarnă. După cum au stabilit în special studiile de folclor ale lui Petru Caraman, originea datinii colindatului la toate popoarele europene care o practică este romană: Calendele lui Ianuarie, care echivalau cu sărbătoarea Anului Nou. **C.** au rădăcini vădit arhaice; în epoca imperială romană, sărbătorile de tipul Anului Nou și Saturnaliilor *(→ Saturnus)* cădeau iarna și, după observația lui J.G. *Frazer, această suprapunere nu era justificată; dar într-o epocă mai timpurie, Anul Nou era serbat de romani primăvara, în cinstea zeului **Mars*, pe atunci încă ocrotitor al agriculturii; în această relație, **c.** au un substrat magic *(→ magie)*, anume în urările pe care le conțin, ca și în gesturile din semănatul simbolic cu boabe de grâne sau (la români) de lovire ritmică cu sorcova (mănunchi multicolor de flori artificiale legate pe o tijă); o **c.** latină, recitată până în evul mediu, se încheia cu urarea *gaudium et laetitia sit in hac domo* („bucurie și veselie să fie în casa asta"), colindătorii ținând în mâini ramuri de măslin. Observând caracterul general al **c.** de azi, P. Caraman recunoaște că baza originară a acestei datini este agrară. Evoluția colindatului antic pornește de la urarea cu scop magic și adesea se interferează pe parcurs cu *descântecele: „colindele nu numai au suferit influența descântecelor, dar și-au luat din ele material de-a gata, adaptându-și-l conform spiritului specific". Aceasta se vede în multe **c.** românești și slave, dar și în tipul italian *befanate*, care se cântă între Anul Nou și Bobotează, în numele unei divinități populare, *Befana (zeiță folclorică feminină care aduce copiilor daruri sau îi pedepsește). De altfel, colinda latină de iarnă (după reforma *calendarului roman) se extinde, la popoarele creștine din Europa modernă, de la sărbătorirea noului an și la celelalte sărbători, îndeosebi asupra *Crăciunului (25 decembrie, ca zi de naștere a lui *Isus Christos). Regăsim termenul derivat din aceeași sursă latină: *chalendes* la francezi, *koleadka* la ruși (cu variantele apropiate ale altor popoare slave), *kolendre* la albanezi. Transferul asupra elementelor creștine nu este însă esențial; mai mulți etnografi și folcloriști au observat puternicul substrat păgân din scenariile **c.** creștine; acestea conțin relicte destul de amănunțite din stereotipia sărbătorilor romane similare *(Saturnalii, Calende)*, mergând până la ospățul final, întocmit de colindători din darurile primite; iar sărbătorile romane au încorporat ele însele alte influențe, ca sărbătoarea mithraică *(→ Mithra)* importată din Asia și devenind în Imperiul Roman *Dies Natalis Solis Invicti,* ținută tot la 25 decembrie și redenumită, în forma sincretică a *creștinismului – *Crăciun* (români), *Noël* (francezi), *Rojdestvó* (ruși) etc. Textele **c.**, în formele înregistrate de folcloriști, constituie un corpus al narațiunilor neotestamentare și al tradițiilor apocrife, așa cum s-au grefat în creștinismul popular pe rădăcinile

arhaice locale şi pe tulpina obiceiurilor festive romane. Remarcând apartenenţa aproape integrală la creştinism a **c.** care „constituie astfel un teren extraordinar de interesant pentru cercetătorii mitologiei creştine" („aici apare întregul Olimp creştin, cu Dumnezeu în frunte, cu Maica Domnului şi Isus, cu îngeri, sfinţi de toate rangurile"), Petru Caraman afirmă totuşi că, „în ciuda originii lor străvechi", **c.** nu ar prezenta „nici un interes pentru mitologia păgână", întrucât „colindatul nu a avut niciodată în structura sa cultul vreunei zeităţi". Cercetările mai noi permit însă depăşirea acestei concluzii, şi zeul Mithra – chiar dacă numele său e uitat sau înlocuit, de ex., cu numele unui „Dumnezeu născut din piatră" (cf. col. At. M. Marienescu) nu e singurul relict păgân. Adesea, terminologia creştină nu e decât o poleială a relictului păgân, iar eroarea provine din confuzia între datina colindatului şi a textului de adstrat, şi structura însăşi a colindei, aflate în substrat. Încărcătura mitică e bogată în multe **c.**, după cum remarcă şi Monica Brătulescu: „la sursele colindei descoperim mitul". Poate registrul cel mai bogat în relicte arhaice, dar şi teme rituale precum şi modalităţi artistice de expresie, îl au **c.** româneşti, a căror vechime e atestată de o sursă din zona Botoşani, citată în *Chestionarele lui B.P. Hasdeu,* după care colindătorii spun că sunt trimişi de împărat să strângă birurile. Formele de bază conţin şi ele atari confirmări: unul dintre cele mai frecvente refrene, „Florile dalbe, flori de măr", trimite direct la calendarul roman de dinaintea reformei, când Anul Nou se serba primăvara. Formele principale la români sunt: *Steaua, Vicleimul, Irozii, Icoana, Pluguşorul, Sorcova, Măştile*; altele *(Vasilca)* par nespecifice. Petru Caraman le clasifică în religioase şi profane, contestând caracterul cultual al *Pluguşorului* (prezent în forme mai sărace de altfel şi la slavi), al cărui scenariu este însă de o structură riguros iniţiatică, provenind din vechile *culte agrare şi conţinând un program de iniţiere agricolă ce aminteşte de formulele hellenice din **Misterele Eleusine*: acel „un loc curat de arat şi semănat" înseamnă ogorul sacralizat prin purificare rituală. Cercetări recente au citat un document eclesiastic din sec. XVII, din care rezultă că pe atunci **c.** din Transilvania mai puteau fi condamnate ca păgâne. Ceata de colindători adună darurile (numite *colindeţe*), întocmai ca în obiceiurile romane. Ceata e condusă de un *vătaf*; vocile (în recitativ sau coruri de unison) sunt adesea însoţite de instrumente muzicale – specifice (clopoţelul, toba, băşica de porc umplută cu grăunţe, nuielele de bătut în pereţi) şi nespecifice, preluate forţat din tarafuri (vioara, daireaua rudimentară). Petru Caraman a introdus, faţă de noţiunea *colindat,* şi pe cea opusă; *descolindat,* reprezentând riposta vindicativă a colindătorilor refuzaţi, adică anularea urărilor.

§ Al. Rosetti, *Colindele religioase la români,* Bucureşti, 1920; Ю. М. Соколов, *Русский фольклор*, Москва, 1938; Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi şi la alte popoare,* Bucureşti, 1983; Monica Brătulescu, *Colinda românească. The Romanian Colinda (Winter-Solstice Songs),* Minerva, Bucureşti, 1981; *Colindă-mă, Doamne, colindă, Colinde populare româneşti* I–II, Minerva, BPT, Bucureşti, 1992.

colivă (grec. κολιβες – pâine de grâu; neogrec. κόλλιβα – pastă de legume şi boabe de grâu) Mâncare rituală, împărţită pentru morţi, la înmormântări şi parastase, în cadrul datinilor funerare *(→ funeralii),* ale unor popoare creştine ortodoxe, şi preparată din grâu fiert, îndulcit cu miere sau zahăr şi amestecat cu miez de nucă, întreg şi pisat; pusă în platouri rotunde sau ovale, **c.** e împodobită, pe suprafaţa netezită, cu zahăr pudră, cu bomboane şi jeleuri, din care se compune, în centru, o *cruce. Reţetele diferă puţin; coliva preparată de români este mai compactă decât corespondentul rus, ucrainean şi bielorus *kutia (кутья),* definit de S. I. Ojegov (*Словарь русского языка*. Москва. 1981) ca un „terci de obicei din orez, cu miere, stafide, care se mănâncă la parastase". Unele popoare slave consumă acest preparat ritual şi în ajunul *Crăciunului: „Tipică mâncare pentru pomenirea morţilor şi nelipsită la praznice de morţi şi la Crăciun la slavi, sub formă de *kutia* (la ucraineni, bieloruşi) se bucură de un adevărat cult" (Petru Caraman). *Ofrandă specifică popoarelor creştine cu preponderenţă agrară, **c.** îşi are originea în *ritualurile sacrificiale pe bază vegetală *(→ sacrificiu),* în contrast cu cele umane şi animale.

Coloanele lui Herakles Strâmtoare maritimă mitică (după unele ipoteze, identificabilă cu Gibraltarul), numită astfel în **mitologia greacă,* întrucât grecii credeau că promontoriile Abyla şi Kalpe, legate altădată, au fost despărţite de *Herakles, pentru a uni apele Mediteranei cu ale Oceanului sau, într-o variantă, spre a despărţi Mediterana de Ocean. Unele texte antice nu identifică totuşi **C.H.** cu Gibraltarul, indicând alte coloane atribuite activităţii herakleene; de ex., Tacitus scrie: „Se zvoneşte că, până în zilele noastre, ar mai fi acolo stâlpii lui Hercules" *(Germania,* XXXIV, 2*)*; unii cercetători moderni consideră că aceşti „stâlpi" sunt identificabili cu stâncile de pe insula nordică Helgoland. Navigatori pe aceeaşi rută, fenicienii au numit stâncile Gibraltarului – *Stâlpii lui Melqart (→ Melqart)* atribuind acestui zeu crearea strâmtorii.

Concordia Zeiţa bunei înţelegeri, a prieteniei şi a relaţiilor civilizate, în **mitologia romană,* patronând puritatea sufletească, bunăvoinţa, solidaritatea umană şi armonia. Născută de *Themis (de la *Iupiter) şi reprezentată ca femeie ţinând în mâini un *caduceu şi o ramură de măslin, era venerată în 2 ipostaze: una civilă, alta militară. Totodată, era socotită ocrotitoarea şi *simbolul divin al concilierii între patricieni şi plebei;

tribunul Camillus i-a construit primul *templu roman, pe versantul răsăritean al Colinei Capitoliului (366 î.e.n.), în preajma căruia edilul Flavius i-a înălțat un *altar de bronz (303 î.e.n.). Templul Concordiei era adesea folosit pentru ședințele senatului roman. (cf. *Harmonia)

Condla; *Connla* Personaj legendar în **mitologia celtică*, erou din saga irlandeză *Condla caem maic Conn Cétchathach (Condla cel frumos, fiul lui Conn O-sută-de-bătălii)* care, răpit cu o luntre rapidă de sticlă de către o tânără femeie misterioasă, a dispărut fără urmă.

Confucius *(Kong Fuzi; Kong Qiu)* Filosof și reformator religios chinez (551–497 î.e.n.); autorul unei doctrine etice, filosofice și religioase numite de chinezi *rujiao*, iar de europeni **confucianism*, cu un rol fundamental în epoca de constituire a feudalismului chinez și în genere în istoria Chinei antice. Născut într-o familie nobilă din Țara Lu, educat într-un mediu cărturăresc și în condițiile abundenței spectacolelor și serbărilor tradiționale, având profesori de talia lui **Lao Zi* (filosofie, *ritual) și *Zhang Xuan* (muzică), devine șef de școală filosofică *(rujia)* și întemeietorul unui sistem nou de filosofie și *teologie *(rujiao)*, rămânând cel mai mare gânditor din cultura Chinei antice, spre a fi considerat, postum, și sfânt *(shenren)*; dar a fost un învățător itinerant, care a străbătut întreaga Chină a epocii sale (populată probabil de 10–15 milioane locuitori). **C.** a sistematizat, într-un ciclu numit *Wu jing (Cinci canoane)*, scrierile antice **Shi jing (Cartea cântecelor)*, **Yi jing (Cartea schimbărilor) Shu Jing (Cartea edictelor), Liji (Memorial de ritualuri)* și *Lu guo Chun Qui (Primăvara-Toamna Țării Lu)*, care devin textele didactice de bază în școala confucianistă. Opera lui **C.** e parțial controversată. A redactat un *Tratat de armonie (Yue ji)*, de fapt culegere comentată a cântecelor populare. A consacrat *Teoria rectificării numelor (Zheng ming)* normelor comportamentale obligatorii, după relația între principiul social *li*, al moravurilor (legate de naștere, căsătorie, înmormântare, *sacrificii, ospitalitate, bună cuviință, viață familială, raporturi administrative, eticheta curții imperiale) și principiul moral *ren* (omenia sau relațiile interumane, omul fiind dator să admită că în societate, afară de el, sunt și alți oameni). *Teoria politicii lucide (Ren Zheng)* ia atitudine împotriva războaielor și abuzurilor politice. Singura scriere căreia i se recunoaște autenticitatea (deși unii o consideră redactată de discipoli) este *Cugetări (Lun yu)*, cuprinzând maxime și dialoguri, o înregistrare a convorbirilor lui **C.** cu discipolii, în stil aforistic; primul text al scrierii *Lun yu* a apărut probabil în jurul anului 450 î.e.n. Doctrina lui **C.** este mai ales etică; iar în convorbirile sale el nu a făcut decât rare aluzii că ar avea o misiune cu care l-ar fi investit *cerul; predicând modestia, era el însuși un om modest („Învățătorul a spus: Eu sunt mai în vârstă decât voi cu o zi. De aceea nu vă sfiiți de mine" – *Lun yu*). **C.** e un filosof sceptic, care consideră că, prin natura lui, omul purcede de la zeu, însă armonia faptelor sale, asigurată de supunerea față de voința divină, nu are nevoie să fie tulburată de cercetarea naturii divine. Unei întrebări puse de discipolul Zhe-lu, **C.** îi răspunde: „De vreme ce nu poți sluji omul, cum poți să slujești spiritele?" sau: „De vreme ce nu cunoști viața, cum poți ști ceva despre moarte?" În docrina sa religioasă, **C.** a redus amplul *panteon tradițional la un singur zeu: **Shangdi*, identificat cu *cerul *(tian)*. Sub dinastia Han (după sec. II î.e.n.), **C.** e proclamat sfânt. Întemeiată pe tradiție și pe normele etico-politice, filosofia lui **C.** scoate în relief îndeosebi 3 concepte originale: *tian* (cerul) – concept de *religie pragmatică admițând un Stăpân Ceresc și, implicit, existența *spiritului, deși într-o formă normativă (cerul își exprimă deciziile asupra destinului și ordinii cosmice și terestre conform normelor legii cerești *tiendao*, obligatorii pentru oameni); *li* (eticheta) – concept asupra normelor ceremoniale, datinilor strămoșești și ritualurilor obligatorii; *ren* (omul, omenia) – concept care cuprinde regulile comportării sociale, în lumina obligativității relațiilor interumane cinstite, reciproc respectuoase, bazate mai ales pe buna cuviință și pe virtute. Școala fundată de **C.**, *rujiao*, este un curent intelectualist, aparținând unor cărturari profunzi, conservatori mai ales în sensul respectării operei predecesorilor, a istoriei și tradiției în general (→ *confucianism)*. Principalii continuatori au fost: **Mencius*, căruia îi aparține cursul metafizic; *Xun Kuang*, reprezentant al cursului pragmatic; și **Han Fei*, întemeietorul școlii legaliste *(fajia)*, totodată unul dintre primii filosofi atei din China. Istoricul antic chinez *Sima Qian* (145–89 î.e.n.) a făcut acest portret al lui **C.**: „Lumea a cunoscut nenumărați prinți și oameni de vază care s-au bucurat de faimă și onoare în zilele lor, dar care au fost uitați după moarte, pe când Kong Fuzi – un om de rând – a fost respectat de cărturarii din zece generații tot mai mult. De la împărat, prinți și voievozi în jos, toți cei din China care studiază cele Șase Arte îl socotesc pe Maestru drept autoritatea finală. Cu drept cuvânt, el este numit Supremul Înțelept." După 2 500 de ani, **C.** e numit cu respect, în China, „Învățătorul celor zece mii de generații". Există o descendență directă de familie din **C.** Lui *Kong Decheng*, din a 77-a generație, i s-a acordat, în 1945, titlul oficial de „Maestru al Ritualurilor".

§ Arthur Waley, *The Analects of Confucius*, 1938; R. Wilhelm, *Kung-Tse, Leben und Werk*, Stuttgart, 1925; Raizuka Shigeki, *Konfucius*, London, 1956

confucianism (chinez *rujiao*) Doctrină religioasă, etică și filosofică specific chineză,

întemeiată de **Confucius* în sec. VI î.e.n. În concepția religioasă a **c.**, *cerul *(tian)* e considerat forța supremă, conștientă și activă, care determină actele și comportamentul oamenilor, atât individual cât și social („Pentru viață și moarte este soarta; averea și faima depind de cer"). Dintre divinitățile tradiției, **c.** recunoaște una singură: **Shangdi* (Stăpânul Suprem), numit și *Tian* (Cerul), care răsplătește binele și răul, călăuzește pe împărat și dirijează activitatea individului și a societății. Existența umană se bizuie pe virtutea esențială *ren* (omenia), care prevede în primul rând respectul ierarhic, social și de vârstă; ca să obțină virtutea *ren,* omul trebuie să se dezbare de cusururi; iar acest ideal se realizează mai ales prin fidelitatea față de principiile etichetei sociale *(li),* care prevăd respectarea normelor de comportare, a moravurilor, datinilor și *ritualului, stabilind în consecință locul fiecăruia în ierarhia lumii și divinizând pe împărat. Ca *religie, **c.** e un *sincretism între *cultul naturii și cultul *strămoșilor, de aceea a și acordat un mare rol *sacrificiilor, pe care le-a grupat în 3 categorii: *mari* (pentru cer și *pământ, pentru strămoșii imperiali și *zeii agrari); *mijlocii* (pentru *Soare, *Lună și eroii sacri, între care ulterior Confucius însuși); *generale* (pentru împărații mitici și pentru zeii naturii, aprobați variabil de autoritățile regionale); marele preot al întregii Chine era împăratul. Continuat și sistematizat de **Mencius* în sec. IV î.e.n. și de Xun Zi în sec. III î.e.n., declarat doctrină oficială sub împăratul Wu Di (sec.II î.e.n.) – când, după *teologia filosofului Dong Zhunshi, Confucius e proclamat sfânt, iar împăratul supraom – și înflorind sub dinastia Han până în sec. II, **c.** cade apoi în desuetudine, sub presiunea **daoismului* și **budismului*; un reviriment se înregistrează în sec. X, la apariția doctrinei spiritualiste a *neoconfucianismului (daoxue),* al cărui principal fondator, *Zhou Dun-yi,* socotind că, după Confucius și Mencius, **c.** a devenit dogmatic, l-a reconsiderat aproape în afara tradițiilor religioase. Filosofia neoconfucianistă e sistematizată de Chou Xi ș.a.: în raportul materie-lege, are întâietate legea *(li)* față de materia primordială *(qi),* din acest raport rezultând forma *(xun),* care determină realitatea fizică. Reutilizat în diverse doctrine în sec. XIX-XX, neoconfucianismul s-a transferat, în prezent, într-un alt curent, numit *noul neoconfucianism,* elaborat de *Feng Yu-lan,* reprezentând de fapt o sinteză între **c.** clasic și sistemele sau curentele filosofice contemporane ale Europei Occidentale. Din 1912, după instaurarea primei republici chineze, **c.** a încetat să fie religie națională de stat, rămânând doar una tolerată. În a doua jumătate a sec. XX, după o perioadă când s-a vorbit cu violență despre „reacționarismul" **c.**, învățătura lui Confucius a fost repusă în valoarea ei culturală autentică pentru istoria Chinei.

§ H.A. Giles, *Confucianism and its Rivals,* New York, 1915; Carsun Chang, *The Development of Neo-Confucian thought,* New York, 1957

congregaționism *Cult religios protestant (o variantă a **calvinismului*) răspândit îndeosebi în Anglia și S.U.A., în care autoritatea supremă în orientarea credincioșilor este congregația locală, o formă de comunitate autonomă, cu drept de autoconducere. **C.** a apărut în Anglia, în sec. XVI, desprinzându-se din *puritanism* și opunându-se *Bisericii anglicane oficiale. În perioada revoluției engleze **c.** și-a constituit propriul partid politic și a instituit o republică, din ideologia căreia a derivat dictatura lui Cromwell. Din 1620, ramura nord-americană a **c.** s-a remarcat prin fanatismul ei, tradus în actele de persecuție împotriva *quakerilor și *baptiștilor. Congregaționiștii americani sunt autorii faimoaselor „vânători de vrăjitoare". Sub raport doctrinar, renunțând la fatalismul calvinist, **c.** predică principiul liberului arbitru; din unghi teologic, este o *religie dinamică, pentru care *revelația divină nu s-a încheiat, astfel că fiecare congregație locală, simțindu-se călăuzită de *Sfântul Duh, își interpretează crezul ca pe o reflectare a adevărului religios, spre a-l putea adapta mereu la spiritul vremii. **C.** include și acțiunea misionară. Toate comunitățile aveau, în 1962, peste 2 000 000 membri.

§ W. B. Selbie, *Congregationalism,* London, 1927

Consus (lat. *consuere* – a semăna) Zeul prudenței și al prevederii în **mitologia romană,* patronând sfaturile înțelepte ca și gândurile intime ale oamenilor. Provenit dintr-un vechi zeu italic agrar (sau în genere rustic), ocrotitor al vegetației, **C.** a fost identificat de romani cu așa-numitul **Neptunus Equester,* patronul divin al ordinului cavalerilor romani, și sărbătorit în festivalurile *Consualia* între 21 august și 15 decembrie. *Templul consacrat lui **C.** în cuprinsul Circului Mare (Circus Maximus) din Roma, de pe Aventin, era îngropat pe jumătate în pământ, simbolic, spre a demonstra că intențiile și planurile trebuie păstrate în taină. Exista tradiția că vestita răpire a sabinelor s-ar fi efectuat la povața zeului, dată lui *Romulus, când sabinele veniseră în amfiteatru să asiste la una din Consualii. **C.** era sărbătorit prin jocuri de circ și întreceri de care.

contemplație În sens religios, modalitate de cunoaștere mistică, prin concentrarea în meditație, în stare de extaz, cu scopul receptării directe a *revelației. **C.** e specifică unor *religii orientale *(→ brahmanism, budism, zen)* și unor curente religioase din **creștinismul* european *(→ quietism)*; dar **c.** religioasă este structural diferită de **c.** filosofică (aceasta fiind echivalentă cu o cunoaștere extrasenzorială a ideilor, deci cu intuiția). Printre formele cele mai caracteristice este **c.** utilizată ca stare elaborată de practica

BIBLIOTECA „L. R. REANU" Str. Lucrețiu Pătrăscanu, 4 Bl. G1. — BUCUREȘTI —

yoga, socotindu-se că duce la eliberarea *spiritului din prizonieratul trupesc, aşadar la realizarea contactului direct cu absolutul: „Din limpezimea minţii se naşte încetarea tuturor durerilor; în mintea limpezită, cunoaşterea [*buddhi*] se întăreşte repede. Nu este cunoaştere pentru cel fără yoga; pentru cel fără yoga nu este contemplaţie; pentru cel fără contemplaţie nu este pace; de unde fericire, pentru cel fără pace?" (*Bhagavadgītā,* II, 65–66). În budismul clasic, **c.** este ultima etapă din *Cărarea cu opt răspântii.* Un punct de joncţiune între **c.** religioasă şi **c.** filosofică este aşa-numita *contemplaţie eidetică* a lui Husserl (continuând ideea de intuiţie a lui *Platon), care ar asigura o cunoaştere a esenţei (ειδώς). René Guénon vede în **c.** „forma cea mai înaltă de activitate".

Copia Zeiţa belşugului în **mitologia romană,* personificarea abundenţei casnice, a avuţiei copioase, dar şi a fertilităţii *pământului. Uneori pare sincretizată cu **Ops* şi astfel i se atribuie (după unele reprezentări numismatice) deţinerea Cornului Abundenţei *(cornucopia).*

Coranul (arab. *Qurān*; *qur'ān* – declamaţie, citire) Cartea sacră a **islamului*; după tradiţia musulmană, text dictat lui **Mahomed* fie de *Allah, fie, din porunca acestuia, de *îngerul Djabrail (*Gabriel); potrivit aceleiaşi tradiţii, pe pământ nu ar exista decât cópii ale **C.**, originalul aflându-se în cer: „Allah şterge şi întăreşte ce vrea şi la el se află maica scripturii" (*Coran,* XIII, *Surah tunetului,* 39). Nu există indicii că Mahomed ar fi fost ştiutor de carte, el nelăsând manuscrise, iar textele disparate, datând din mai multe epoci, au fost strânse la un loc abia după moartea *profetului. Fixarea în scris a tradiţiei orale şi redactarea definitivă a **C.** a durat 23 de ani (între moartea profetului: 632, şi moartea califului Uthman: 655). **C.** e de fapt un codex lipsit de vreo ordine interioară, care să trădeze o redactare cărturărească, şi înglobează texte timpurii din Mecca, precum şi mai târzii, din Medina; divizată în 114 Surah (arab. *surah,* ebr. *shurah* – şir de pietre în zid, rând de cuvinte în text), alcătuirea făcută sub Uthman (al 3-lea calif după Mahomed) este o compoziţie eclectică, înglobând poezie ritmică, fragmente retorice, refrene, naraţiuni în proză, toate de un stil diferit, de la poezie autentică la vulgaritate, cu numeroase imitaţii sau ecouri din **Biblie,* adesea după surse intermediare, împletite cu *mituri arabe arhaice, reinterpretate.

§ *Coranul.* Traducere după originalul arabic, însoţită de o introducere de dr. Silvestru Octavian Isopescul, Cernăuţi, 1912; A. Jeffery, *Materials for the History of the Text of the Qur'an,* Leiden, 1937

Coribanţi (grec. Κορύβαντες) Fiinţe semidivine, semidemonice, preluate de greci dintr-un *cult asiatic, prezente în *ritualurile orgiastice consacrate Marii Mame a Zeilor *(*Kybele).* **C.** erau confundaţi uneori cu o categorie de divinităţi arhaice: **Cureţii* (din cultul zeiţei *Rhea), o populaţie mitică din Creta care l-a ocrotit pe *Zeus în copilărie pe muntele Ida, împotriva urii lui *Kronos; dar există şi confuzia cu *Dactylii,* *genii de pe acelaşi munte Ida, variante ale Cureţilor, sau chiar cu **Cabirii.* **C.** (cu origine fluctuantă în *mituri) erau socotiţi sau progeniturile lui Kronos, sau născuţi dintr-un cuplu divin, fie Zeus – *Calliope, fie *Apollon – *Thalia, fie chiar *Athena – *Helios; după miturile frigiene, **C.** sunt însă odraslele perechii Kybele – *Attys. În ipostaza de preoţi ai Kybelei sau, mai des, de făpturi supraumane executau un tip de *dans ritual frenetic, dansat până la delir, în acompaniament muzical strident şi complicat de flaute, tamburine, ţimbale, castaniete şi de strigăte delirante, dansurile încheindu-se cu căderea în extaz. În Grecia, dansurile delirante cu caracter orgiastic ale **C.** erau adesea legate de cultul lui **Dionysos.*

Coridwen *(Zâna Albă)* Zeiţă sapienţială din **mitologia celtică,* deţinătoare a ştiinţei integrale, ascunse în noaptea eternă: la începutul lumii, spre a distila ştiinţa, **C.** a pus la fiert într-un cazan de bronz cele 6 plante esenţiale (iarba de aur, *mătrăguna, somolul, verbina, floarea primăverii şi trifoiul), fiind ajutată de piticul Carig şi de zeul-profet *Gwyon; când compoziţia a dat în clocot, au sărit 3 stropi pe veşmântul zeiţei, iar Gwyon, ştergându-le cu degetul pe care l-a dus ud la buze, a sorbit fără voie taina cunoaşterii şi mintea i s-a luminat; furioasă, zeiţa a alergat după el vrând să-l distrugă, dar zeul a scăpat de urmărire prefăcându-se în nenumărate fiinţe şi obiecte. Considerată mama bardului gal Taliesin, **C.** era uneori identificată cu *Demeter, *Athena sau *Persephone.

cosmogonie (grec. κοσμος – ordine, lume, γόνος – generaţie) Ciclu de *mituri despre creaţia lumii prezent în toate *mitologiile. Miturile cosmogonice se pot împărţi în 2 clase: a) facerea lumii dintru început, *ex nihilo*; b) refacerea lumii din *haosul postcatastrofic (→ *potopul universal)*; demarcaţia e posibilă în multe cazuri, chiar dacă dificilă, întrucât numeroase mituri sunt efecte târzii ale unor lungi procese de *sincretism; în ambele clase, actul creaţiei porneşte de la haos, ca de la un principiu potenţial sau ca de la o materie primă; dar în prima clasă este haosul primordial, static, iar în a doua un haos mobil, încă purtând urmele catastrofelor generatoare ale stării sale. ~ Creaţia universului din haos • *Organizarea haosului* E de fapt o operă de selecţie şi clasificare: lumina e despărţită de întuneric (sau dislocată din el, alteori decantată), de asemenea se despart *cerul de *pământ, *timpul de netimp (aici părând a fi o punere în mişcare a timpului static, care uneori e considerat absenţa sau inerţia timpului: *Ananta, *Zurvan

etc.), astfel că timpul imobil, inert, devine după primul impuls un timp curgător, adică timpul viu. Haosul inițial e androgin, iar despărțirea cerului de pământ, a luminii de întuneric este secționarea *androginului primordial în cele 2 principii fecunde: masculin și feminin (sau ca în *_mitologia chineză_: *yin și *yang). În cele mai multe mitologii, haosul e un monstru acvatic (oceanul primordial), *apa fiind esențială în viața planetei noastre. • _Logosul creator_ Lumea ia ființă prin rostirea de către zeul creator a primului cuvânt (ebr. _dabar_, grec. *_logos_, sanscr. _bhan_), zeul care-l pronunță fiind divinitatea supremă (în *_Biblie_, *Elohim; în *_Avesta_, *Ahura-Mazda) sau una personificând _cuvântul_ (în *_mitologia vedică_, zeița intermediară *Vāc; în tradiția *brahmanismului, *Brahmă însuși). • _Creația ovulară_ Fie după modelul apariției puiului de pasăre, de broască sau de șarpe din ou, fie printr-o intuiție ori informație retrasmisă de o civilizație pierdută, unele cosmogonii înfățișează nașterea universului din *_oul primordial:_ mitul postvedic despre oul lui Brahmă, mitul chinez al nașterii lui *Pangu, mitul orfic al lui *Phanes, iar în concepția *_mitologiei iraniene_ și a *zoroastrismului universul ovoidal; (cf. concepția einsteiniană asupra formei universului și teoria expansiunii din nucleul inițial). • _Creația cinetică_ Un mit al dogonilor (→ _mitologiile populațiilor africane)_ afirmă că zeul *_Amma_ dă impuls haosului static, din rotirea mereu accelerată a căruia se formează un ou gigantic ce se despică în două și produce două ființe demiurgice care mențin echilibrul mișcării, urmărindu-se etern; după mitul unui trib din America de Nord, caxurillo, (→ _mitologiile triburilor amerindiene)_ din nimicul beznei inițiale apar 4 pete colorate (roșie, albă, albastră, ocru), toate împletindu-se într-un arc ce începe a se roti, iar din mișcare se nasc doi demiurgi _(Mucat_ și _Temayatzit)_ făcând osia terestră. Pământul însuși, Luna, astrele, apoi pe om, până când, disputându-și prioritatea, își împart lumea, unul producând tot ce e alb, celălalt tot ce e negru. ~ A s p e c t u l u n i v e r s u l u i Limitată la două elemente egale în valoare: pământul și cerul, lumea creată se subdivide ulterior. Descrierea haosului primordial e de obicei vagă, totuși există și mituri de subtilitate filosofică; în concepția vedică sunt distinse chiar etapele cosmogonice: „Nu era ființă, nu era nici neființă în acest timp. Nu era nici spațiul și nici, dincolo, firmamentul. Care era miezul? Unde se afla? Sub paza cui? Ce era apa adâncă, apa fără fund? Nici moartea nici nemoartea nu erau în acest timp, nici un semn să deosebească noaptea de zi. Respira Unul fără suflare, mișcat de sine însuși", până când din autogeneza termică apare „Cel-care-devenea", iar după el „a crescut Dorința care a fost întâia sămânță a Gândului"; deci a luat ființă categoria de ríși care „erau purtători de sămânță, erau virtuți; jos era Instinctul, sus Harul". Dar, în ciuda vechimii sale, acest mit e un caz particular de interogație și îndoială: „Zeii sunt dincoace de acest act creator: cine știe de unde izvorăște el? De unde purcede această facere, dacă a fost făcută sau nu a fost, Cel-ce-veghează asupra ei mult mai sus decât cerul știe fără îndoială; sau nu știe deloc?" (_Rigveda,_ X, 129); o formă mai târzie exprimă mitul astfel: „La început nu se putea deosebi nimic în universul acesta. El era înfășurat în moarte" (_Brihadāranyaka Upanișad,_ I, _2,_ 1); cosmogonia chineză este mai netă: „În vremurile de demult, pe când nu era încă nici pământ, nici cer, și prin bezna adâncă rătăceau chipuri fără formă, au apărut din haos doi zei. Ei au creat cerul și pământul și atunci s-a despărțit elementul femeiesc yin de elementul bărbătesc yang și au fost hotărnicite cele 8 ținuturi ale lumii" (Liu An, _Huainan zi,_ sec. II î.e.n.); desigur și mitografiile chineze pun întrebări actului inițial: „Cine a putut raporta istoria vremii de început? Pe ce temei poate fi judecată epoca în care pământul nu se despărțise încă de cer? Privirea cui a putut pătrunde în adâncul acelui haos și cum se putea deosebi ce anume se rotea în acel vârtej? Din bezna nemărginită a apărut lumina. De ce a apărut? Unindu-se, s-au constituit forțele yin și yang. Ce anume le-a născut și de unde și-au tras începutul? Bolta cerească are nouă cercuri; cine le-a făcut? Cine să fi fost primul constructor al acestui măreț edificiu?" (Qu Yuan, _Enigmele cerului,_ sec. IV î.e.n.). Orice **c.** totuși se constituie îndeobște pe dualitatea lumină-întuneric, cer-pământ, *elemente care sunt despărțite în procesul actului creator: în Sumer, zeița acvatică *Nammu naște perechea *An-Ki (cer-pământ) despărțită din îmbrățișare de fiul *Enlil, cu un cuțit de bronz; în Egipt, același lucru îl face prin suflul său zeul atmosferei, *Shu, despărțind cerul-femelă *Nut de pământul-mascul *Geb; în mitologia maori (→ _mitologii din Oceania_), *Tane își desparte părinții *Rangi (cerul) și *Papa (pământul), aruncând cerul sus de tot, mitologia tibetană arhaică a *religiei *_bon_ vede un început între ființă și neființă, condensat în lumina albă și lumina neagră; același fenomen, mitologia primitivă îl vede în forme mai concrete: populația aborigenă din America de Nord (→ _mitologiile triburilor amerindiene_) are peste 3 000 de mituri cosmogonice, clasificabile în 8 tipuri (7, comune întrucâtva cu ale europenilor), dar formele mai răspândite reduc **c.** la *totemuri (un totem, *strămoșul omenirii, ucide alt totem și din bucățile cadavrului face *Soarele, Luna, Pământul) sau la *șamanism (marele *șaman face universul prin *descântece) și *magie (formă întâlnită mai ales în Australia, de pildă la tribul arunta, pentru care lumea a luat naștere din acțiunea oamenilor-fiare, deci tot totemuri, care transformau obiectele unele în altele, printr-un soi de evoluție experimentală).

Năzuința spre concretizare e vădită în folclorul mitologic al popoarelor europene; astfel, într-o variantă rusească sincretică (col, M. A. Dikariov, 1911). *Dumnezeu trimite pe *Diavol să scoată noroi de pe fundul apelor, din care se obține o insulă; amândoi se culcă pe ea, însă Diavolul, ca să rămână singur, îl împinge pe Dumnezeu spre apă, totuși insula se lățește în efortul unei nopți, până când se face cât pământul; Dumnezeu, trezindu-se mulțumit, îi face pe oameni, ca să aibă cine ara glia, dar pentru sine confecționează munții Sinai și *Ararat dintr-un noroi suplimentar, din care furase și Diavolul, ascunzându-și-l în gură, apoi vomitându-l sub formă de râpi și văi, ca să asude plugarii muncind; pedepsit însă, Diavolul e aruncat în *Infern. În **c.** pronunțat folclorice, atari mituri sunt frecvente; de ex., în **mitologia românească*. O variantă polisincretică figurează în *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*: corabia lui Dumnezeu plutește pe marea primordială și vâslește *îngerul Andrei care, pierzându-și vâsla, se cufundă în mare s-o caute; Dumnezeu profită de situație și răzuie mâlul de pe bordajul navei, confecționând Pământul și punându-l în spinarea îngerului, care-l va purta ca *Atlas sau *Upelluri; apoi izbește cu talpa acest pământ, scoțând animalele, după care compune pe *Adam din 7 pietricele, iar pe *Eva din 5 și în fine, despicând pământul, extrage *fier din care confecționează primul plug și ară primele brazde cot la cot cu Adam. Mai multe mituri cosmogonice românești sunt tributare unui dualism îndeosebi de origine uralo-altaică, din epoca marilor migrații, ca un mit comunicat de Elena Niculiță-Voronca *(Datinile și credințele poporului român,* Cernăuți-Mihalcea, 1903): un munte primordial atârnă în aer, legănat de vânt și scuipând foc din pisc, până apare din el o femeie care, după ce mănâncă 2 bucăți de fier, naște 2 diavoli – unul înțelept dar șchiop, altul valid, dar nătâng; cel nătâng pescuiește lut din marea primordială dar, în loc de Pământ, nu modelează decât o turtă și cere ajutor lui Dumnezeu, care suflă asupra turtei, lățind-o și pretinzând coproprietate egală; neacceptând și cerând sfat fratelui șchiop, e trimis sub apă să susțină Pământul, asigurându-i stabilitatea veșnică, și e ferecat sub mare, de unde, ori de câte ori încearcă să-și rupă lanțurile, provoacă cutremure. La urmă, Pământul e împărțit inegal: un sfert primește Dumnezeu, trei sferturi își ia Diavolul – în acest calcul fiind vădită influența bogomilică (→ *bogomili)*. Alt mit din aceeași clasă, relatat de Tudor Pamfile *(Povestea lumii de demult,* București, 1913*)*, pornește de la haosul inițial de apă și beznă, când pe spuma mării primordiale plutesc un fluture (metamorfozat în Dumnezeu) și un vierme (devenit Diavolul); după 3 imersiuni, Diavolul aduce mâl și ambii confecționează un pat ca o turtă, pe care se culcă cei doi, adormind; trezit primul, Diavolul îl împinge pe Dumnezeu, dorindu-se stăpân unic, însă fiecare îmbrâncire amplifică patul până la dimensiunile Pământului cunoscut; tema e comună cu mitul rus, publicat de Dikariov (cf. *supra*). Pe lângă acestea, folclorul românesc a absorbit mituri cu origini mult mai vechi, ajunse aici pe căi obscure: Dumnezeu se deplasează prin văzduh (care în limbaj folcloric nu e *aerul, ci spațiul universal) într-o trăsură de foc, până când se iscă un incendiu cosmic pe care Dumnezeu îl stinge scuipând; din stropii salivei divine se formează imediat mările; apoi Dumnezeu confecționează 4 pești gigantici peste care fixează câte o bucată de pământ, cele 4 bucăți terestre fiind neîncetat plutitoare (cf. teoria geologică a derivei plăcilor continentale); când peștii se zbat, se produc cutremure. Într-o variantă, *focul cosmic e stins cu apa mării primordiale, iar cenușa rămasă e plămădită de Dumnezeu și prefăcută într-o turtă discoidală care e lăsată să plutească pe apă, ca Pământ (cf. în **c.** sumeriană: zeița *Ki, discul bombat de pământ plutitor); scânteile conservate din focul primordial devin stele, iar Dumnezeu confecționează la sfârșit și o broască țestoasă (cf. reparația lumii cu ajutorul broaștei țestoase **Ao,* în mitul cosmogonic al zeiței *Nü Wa, din **mitologia chineză*), din ale cărei ouă (→ *oul primordial)* răsar vietățile lumii. Totuși marile mitologii prezintă o **c.** ciclică, de distrugeri și refaceri succesive. ~ Reconstrucția universului distrus • *Creația secundă* cea mai evidentă (întrucât traduce străveziu și reforma politică a lui Hammurabi) ca formă structurală de mit se găsește în mitografiile babiloniene (→ *mitologii din Mesopotamia)*: opera lui *Marduk se compune din distrugerea vechiului univers (uciderea monstrului acvatic *Tiamat) și reclădirea lui (cerul și pământul făcându-se din cele două jumătăți ale cadavrului); în **mitologia biblică,* a 2-a creație a lumii răzbate indirect, ideea nefiind îndeobște admisă canonic, totuși plutind ca o promisiune apocaliptică: „cerul cel nou și pământul cel nou, pe care le voi zidi" *(V.T., Isaia,* LXVI, 22*)*. Un examen atent al **c.** biblice arată însă că de fapt *V.T.* nu conține *decât* narația celei de-a 2-a faceri a lumii; textul traducerilor canonice: „La început, a făcut Dumnezeu cerul și pământul. Și pământul era fără chip și pustiu și întuneric era deasupra adâncului, iar Duhul lui Dumnezeu se purta deasupra apelor" *(V.T., Geneza,* I, 1–2*)* nu transmite exact sensul originalului ebraic: „Când Elohim a[u] început să facă cerurile și pământul, pământul era inform și pustiu, și întuneric era deasupra abisului, iar suflul Elohim[ilor] se mișca pe deasupra apelor". O confirmare se regăsește într-un manuscris de la Marea Moartă; „Căci tu ai făcut [oamenii] să vadă ce nu cunoscuseră, când ai nimicit lucrările de dinainte și ai zămislit lucrurile cele noi, ștergând învoielile dinainte și statornicind tot ceea ce va ființa de-a pururi" *(Cartea Imnurilor,* IQH, V, 13*)*. La Efrem Sirul se găsește

o formă mai clarificată: „Dumnezeu a creat din nou cerurile, pentru că cei păcătoși s-au închinat corpurilor cerești. El a creat din nou lumea ce fusese pângărită de Adam. El a săvârșit a doua zidire cu însăși saliva sa" *(Imnuri,* VIII, 16*)*. • *Creația ciclică* stă probabil la obârșia miturilor celei de-a 2-a faceri. Ciclurile cosmogonice s-au păstrat mai ales în două mitologii: vedică și nahuatlă. **Mitologia vedică* (India) prezintă 4 cicluri *(*yuga)*: „În lumea aceasta, când fără strălucire și lumină ea era înfășurată de negură din toate părțile, a apărut dintru începutul acelei yuga, ca întâia cauză, un ou uriaș, sămânța veșnică a tuturor ființelor, care se numește Mahādivya. În el, precum se știe, lumina adevărată era eternul Brahmā[n], sublim și inimaginabil, ubicuu, cel care e cauza ascunsă și insesizabilă a realului și irealului. Din aceasta a purces supremul Brahmā, strămoșul și singurul domn al tuturor făpturilor." Se succed apariții de *zei, *spirite, ființe, se ivește gigantul cosmic *Puruṣa, și abia în cele din urmă apar elementele: „apa, cerul, pământul, vântul, spațiul aerian și țările lumii" – și diviziunea timpului, pentru o durată limitată; apoi, „tot ceea ce există, mișcător și nemișcat, tot ce se supune observației, totul se va amesteca din nou când, după ce se va scurge yuga, lumea se va nărui", ciclul fiind reluat. Mișcarea generală e simbolizată aici de **cakrá* (*roata mitică a impulsului inițial): „Așa se învârtește în lume veșnic roata aceasta care nu are nici început, nici sfârșit, și care pricinuiește distrugerea a tot ce există" *(Mahābhārata, I Adiparva,* I, 27–38*)*. Mai concise, comentariile vedice recurg la aceeași concepție: „Lumea văzută era o beznă neînțeleasă [...] părând adormită de tot. Când termenul descompunerii s-a împlinit, Stăpânul existent prin el însuși, care nu poate fi cuprins cu simțurile, [...] se arătă și risipi întunericul" *(Mānavadharmaçāstra,* I, 5–6*)*. Mitologia nahuatlă *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* prezintă 5 ere cosmice *(*sori)* în câteva variante, în cea curentă succedând: soarele pământului, soarele focului, soarele aerului, soarele apei, iar ultimul soare, cel prezent, fiind anominal; de fiecare dată, la schimbarea unui soare prin altul, are loc o catastrofă cosmică după care universul trebuie creat din nou. Independent de ipotezele posibile asupra unor cunoștințe astrofizice moștenite confuz de la o civilizație arhaică pierdută, ideea **c.** ciclice poate fi interpretată și ca imitare a morții și resurecției ciclice a naturii vegetale, a înlocuirii permanente a generațiilor în lumea animală și umană, pe care observatori timpurii, mai cu seamă după revoluția agrară, pe la sfârșitul paleoliticului superior, au inclus-o în mituri. ~ Una din cele mai bogate și mai profunde categorii mitologice, **c.** trebuie clasificată, din unghiul participării divinității la operă, în 5 mari ramuri: *zeul creator autocreat* (**Ré*, în Egipt și toate miturile solare; *Brahmā,* în India brahmanică); *divinitatea eternă și existentă în sine* (*Elohim, *Yahweh* – care crează lumea *ex nihilo*); *zeul emancipat, creind prin transfer energetic* (*Marduk*, în Babilon, confecționând lumea, adică pământul și apele, din cadavrul monstrului feminin primordial, zeița Tiamat); *zeii cosmogonici ca element creat și inclus în univers* (zeii vedici, despre care Jean Varenne scrie că „sunt producții secundare și nu responsabilii creației"); *creația schematică, abandonată de creator* (în care intră toate cosmogoniile parțiale, specifice mitologiilor primitive, unde operatorul este un zeu care s-a plictisit de opera sa și s-a retras, să lenevească în cer, părăsind lumea neterminată; *→ deus otiosus*). *(→ omul primordial)*

§ Franz Lukas, *Die Grundbegriffe in den Kosmogonien der alten Völker,* Leipzig, 1893; J. Curtin, *Creation Myths of Primitive America,* Boston, 1898; S. G. F. Brandon, *Creation Legends of the Ancient Near East,* London, 1963; H. Baumann, *Schöpfung und Urzeit des Menschen im Mythus der afrikanischen Völker,* Berlin, 1936; W. Staudacher, *Trennung von Himmel und Erde,* Tübingen, 1942; Ch. H. Long, *Alpha: the Myths of Creation,* New York, 1963; D. Mac Lagan, *Creation Myths. Man's Introduction to the World,* London, 1977; Gh. Vlăduțescu, *Filosofia legendelor cosmogonice românești,* București, 1982

Cotytto Zeița nerușinării, în **mitologia romană* (de origine tracă), celebrată în cadrul unor *mistere, numite *Cotyttia,* având un caracter licențios și fiind oficiate de o clasă de preoți numiți *baptae.*

Coyolxauhqui *(Pictată cu clopote)* Zeița aztecă a *Lunii *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, asociată cu *pământul și cu stelele, întrucât era socotită sora zeului **Huitzilopochtli,* a zeiței *htonice **Coatlicue* și a zeiței patroane a stelelor sudului, *Centzon Huitznaua.*

Crăciun (lat. *creatio* – naștere sau *calatio* – convocare) **1** *Crăciun – ca sărbătoare a nașterii lui *Isus Christos* La romani funcționa tradiția convocării *(calatio)* de către preoți, la începutul lunii (zi-ntâi), a enoriașilor, pentru comunicarea zilelor festive ale lunii în curs; la fel se proceda pentru alte *sărbători speciale, cum erau *ritualurile mithraice de la 25 decembrie *(→ Mithra)*. Referindu-se la conflictul dintre *cultul creștin timpuriu și cultul mithraic roman, J. G. *Frazer observă că „un vestigiu grăitor al îndelungatei lupte se păstrează în sărbătoarea noastră de Crăciun, pe care Biserica pare să o fi împrumutat direct de la rivala sa păgână", deoarece „în calendarul iulian la 25 decembrie cădea solstițiul de iarnă și se spunea că este Nașterea Soarelui". Frazer descrie comparativ „ritualul nașterii" la câteva popoare antice (perși, siriaci, egipteni): „Credincioșii se retrăgeau în sanctuare secrete, de unde ieșeau la miezul nopții strigând din toate puterile: «Fecioara a născut! Lumina crește!»", căci de la solstițiul de iarnă zilele încep să crească. Nașterea lui *Mithra* (numit

de romani și *Sol Invictus*) era sărbătorită la 25 decembrie, dată despre care *N.T.* nu vorbește vreodată când se referă la nașterea lui Isus Christos, deoarece *creștinismul primitiv nu serba acest eveniment; apărută întâi la creștinii egipteni, dar la 6 ianuarie (când ulterior a fost aniversat *botezul lui Christos), sărbătoarea numită *Nașterea Domnului* e fixată de Biserica romană abia în pragul sec. IV, la 25 decembrie apoi preluată și de Biserica orientală. *Augustin recunoscuse tacit originea păgână a **C.**, de vreme ce îi îndemna pe creștini să serbeze, nu *Soarele, ca păgânii, ci pe creatorul Soarelui și lumii (cf. *Sermones,* oratia CXC). Sărbătoarea **C.** a fluctuat în prima etapă creștină, de la 6 ianuarie la 25 decembrie; întâi, „teologii de la începutul erei creștine au considerat că data nașterii lui Crist trebuie să coincidă cu ziua când Dumnezeu l-a creat pe om și au stabilit că ziua de 6 ianuarie corespunde zilei a șasea a Creației" (Paulus Cassel), întrucât „simbolica creștină tălmăcește botezul drept nașterea spirituală a lui Christos, pe când nașterea propriu-zisă era numai nașterea materială" (Petru Caraman); după refixarea datei, primul Crăciun nou a fost sărbătorit în 354 la Roma și în 375 la Bizanț; mutarea datei a fost o strategie a Bisericii creștine pentru anihilarea cultului lui Mithra și, implicit, a Saturnaliilor *(→ Saturnus)*. Mult timp apoi (la Vatican, până în sec. XIII), 25 decembrie a fost începutul anului eclesiastic, echivalent cu Anul Nou. Termenul *Crăciun,* ca și termenii analogi slavi (Карачунъ, bulg. *Кръчун*), cu etimon latin evident, își confirmă originea păgână și prin termenul albanez *kërcum* – inițial „lemn", „ciot", „buturugă", apoi „buturuga de Crăciun" (mai multe popoare creștine practică datina de a pune pe foc, în seara de Crăciun, o buturugă ce trebuie să ardă toată noaptea). Relictele păgâne din sărbătoarea creștină sunt 3, după Petru Caraman: arderea buturugii (la români rar atestată); rostogolirea *roților de foc de pe dealuri; colacii de Crăciun, unele forme ale cărora „imită perfect forma soarelui". ~ **2** *Crăciun – ca divinitate mitofolclorică românească* Prin contaminare terminologică, în **mitologia românească,* nume de personaj autonom, cu alură de divinitate antropomorfă, mai mult decât simplă personificare a sărbătorii, ulterior răspândit în onomastica de familie. Acest **C.** nu apare prea clar, iar uneori numele său pare să acopere o divinitate arhaică, din categoria **Moșilor* (adică a *străMoșilor arhetipali), după cum sugerează textul unei *colinde din jud. Constanța, citat de Nicolae *Densușianu *(Dacia preistorică,* București, 1913, p. 109): „Sus în dalbe mănăstiri / [șede] Bunul Dumnezeu, / Lângă Bunul Dumnezeu / Șede Maica Precesta, / Lângă Maica Precesta / Șede bătrânul Crăciun, / Lângă bătrânul Crăciun / Șede Ion Sânt-Ion, / Lângă Ion Sânt-Ion / Șed toți sfinții de-a rândul / Și-mi judecă pe Sivo-Ilio / Vasileo Ilio". Uneori, Crăciun are și o paredră: **Crăciuneasa.* ~ **3** *Moș Crăciun* – pseudomit familial modern, lipsit de sacralitatea religioasă a sărbătorii creștine, pe care o însoțește, fiind probabil de origine livrescă relativ recentă (după franc. *Père Noël*).

§ Paulus Cassel, *Weihnachten-Ursprünge, Bräuche und Aberglauben,* Berlin, 1861; Eq. Çabej, *Crăciun* (în *Studii și cercetări lingvistice,* 1961, XV, 3, p. 313–317); Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare,* București, 1983

Crăciuneasa Paredra lui *Crăciun, amintită foarte rar în **mitologia românească.* Prezentată ca moașă a Maicii Domnului *(*Fecioara Maria),* la nașterea lui *Isus Christos, când Crăciun refuză primirea maicii sacre în casă și o adăpostește în staul; pe soția sa, **C.**, o pedepsește pentru asistență, tăindu-i mâinile. Dar Maica Domnului își vindecă moașa, dăruindu-i niște mâini de aur. E posibil ca în acest *mit confuz să se fi exercitat două influențe: memoria unei vechi zeițe locale care patrona moșitul și al cărei nume s-a pierdut; conflictul între *teologia creștină și *cultele autohtone din Dacia.

creanga de aur; *vâscul sacru* (lat. *viscum*) Parazit al stejarului, mărului, plopului etc., de care sunt legate numeroase *mituri și *superstiții. Într-un episod din *Eneida* (VI, v. 136–148, 205–211) Vergilius arată cum s-au așezat pe copacul căutat, orientându-se după o ramură ca de vâsc (căci de fapt e o crenguță misterioasă cu caracter magic, doar comparată cu vâscul) doi porumbei care l-au călăuzit pe *Aeneas, iar el a rupt ramura, sfătuit de *Sibylla din Cumae *(Cumana).* Vâscul era venerat de multe popoare antice. I se atribuiau însușiri homeopatice (se credea că vindecă epilepsia), dar mai cu seamă era socotit remediu de rupere a vrăjilor: în Bretania era atârnat în ușa ori în poarta caselor și grajdurilor la solstițiul de vară, în Germania și Suedia, la solstițiul de iarnă, în România, de Anul Nou; unele superstiții de origine mitică persistă și azi: în Tirol se crede că, cu ajutorul unei crenguțe de vâsc, pot fi descoperite comorile, în Anglia se presupune că vâscul deschide orice lacăte și zăvoare (ca *iarba fiarelor în superstițiile folclorice românești sau ca sesamul oriental). Funcția mitologică a vâscului era adesea esențială; în **mitologia scandinavă,* zeul tinereții *Bâldr poate fi ucis numai când e atins cu o crenguță de vâsc; celții din Gallia și din insulele britanice aveau un *ritual în cadrul căruia unul din *druizi, în veșmânt alb, într-o noapte cu lună plină, reteza creanga de vâsc de pe stejarul sfânt, cu o seceră de aur; culegerea ramurilor de vâsc de către druizi era însoțită de sacrificarea unor tauri albi. Asupra funcției mitologice a vâscului a insistat J. G. *Frazer în lucrarea sa capitală al cărei titlu, *Creanga de aur,* a fost împrumutat aici. Încă în scrisoarea de propunere către editorul său, Frazer explică succint și miezul mitic și *ritualul

aferent, pornind de la comentariul lui Servius asupra lui Vergilius; dar acea creangă „ca vâscul" și pe care savantul englez a identificat-o cu vâscul, creștea, lângă lacul italic Nemi, „pe un anumit arbore dintr-o dumbravă sacră a Dianei de la Aricia, și funcția de preot al dumbrăvii era deținută de un bărbat care o moștenea rupând Creanga de Aur și omorîndu-l apoi pe preot într-o luptă în doi" – acest preot reprezentându-l pe zeul *Virbius al dumbrăvii, iar uciderea lui simbolizând moartea zeului, deci a unui zeu care moare și renaște. Frazer pune *legenda în raport direct cu „venerația druidică pentru vâsc și cu sacrificiile umane care însoțeau cultul druizilor" și desigur cu *mitul *morții prin vâsc a zeului scandinav Baldr. Datina arhaică, legată de cultul *Dianei Nemorensis (un cult pe care l-ar fi instituit *Orestes), s-a păstrat la romani până în epoca imperială. Și după alți cercetători, mitul pare a fi de origine italică, deși variante întrucâtva asemănătoare există în zone îndepărtate; astfel, un gen de *creangă de aur* este și *planta nemuririi,* după care coboară eroul mesopotamic *Ghilgamesh sub pământ și care îi este furată de un *șarpe. Sensul ermetic al relației între **c.a.** și lumea infernală a fost interpretat ca funcție inițiatică adesea, și astfel a fost folosit și de Mihail Sadoveanu, în mesajul simbolic al romanului său *Creanga de aur.*

§ James George Frazer, *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion.* I-XIII, ed. III, London, 1935–1937; *id.,* compendiu, Londra, 1890 (trad. rom. de Octavian Nistor, I–V, București, 1980)

credință; *crez* Convingere religioasă apriorică, de caracter transcendental, într-o existență sau o forță extramundană, eternă, absolută, mai presus de om. Variabilă în raport cu specificul fiecărei *religii, **c.** alcătuiește motivația și scopul fiecărui sistem religios și este totdeauna o atitudine intens afectivă pentru care *dogmele și tradiția devin formule inteligibile în cunoașterea divinității deoarece sunt acceptate fără un examen raționalist, numai (sau mai ales) printr-un act de opțiune spontană. Noțiunea de **c.** e variabilă în istorie. De ex., în concepția religioasă din India vedică, *pratyakṣa-darçana* (credința) însemna de fapt capacitatea de a vedea un zeu în înfățișarea lui corporală. În marile religii moderne, noțiunea se îmbogățește devenind instrumentul principal al fiecăreia. Orice **c.** religioasă acceptă fără rezerve tradiția *revelației divine, scripturile sacre corespunzătoare și conținutul integral al dogmelor teologice și, ca atare, neagă posibilitatea cercetării logice a acestora și respinge examinarea critică a conținutului *miturilor și tradiției ce alcătuiesc sistemul doctrinar respectiv. **C.** admite, ca unică modalitate de cunoaștere, revelația divină; admițând mitul și dogma religiei sale, orice credincios le acceptă ca pe o realitate misterioasă și transcendentă cu care a realizat un contact intim total și deci nu le reproșează nici construcția paradoxală, nici conținutul obscur sau chiar absurd. În acest act se implică adesea refuzul informației din afara **c.**, așa cum preciza *Tertullianus: „Noi însă nu mai avem nevoie de curiozitate după Isus Christos și nici de cercetare în afara Evangheliei. Odată ce am crezut, nu mai năzuim la ceva dincolo de credință" *(De praescriptione contra haereticorum,* VII, 11*).* Acest tip corespunde credinței tradiționale absolute a lui *Abraham și se deosebește (fără a o contrazice) de credința care cere verificare, al cărei exponent poate fi socotit *apostolul Toma (Necredinciosul); ambele tipuri prefigurează cele două orientări din sec. XI–XII *(cf. infra).* Antagonismul aparent inevitabil între cunoașterea mistică prin credință și cunoașterea științifică prin rațiune a fost totuși estompat pe cale de nouă argumentație aprofundată sau numai de compromis, de către mai mulți teologi, ca de ex. *Toma din Aquino, în sec. XIII, care afirma existența unei armonii între cele două modalități, deși acorda prioritate **c.** Forma cea mai acută a **c.** autentice a fost exprimată într-un paradox atribuit lui Tertullianus (160–222): *credo quia absurdum* (cred pentru că e absurd). Formula a fost corectată, în sec. XI, de *Anselm de Canterbury (*crede ut intelligas* – crede ca să înțelegi) și inversată de *Abélard în sec. XII *(înțeleg ca să cred).* Nominaliștii din evul mediu au susținut teza delimitării zonelor credinței și cunoașterii, de aici ajungându-se apoi la afirmarea deosebirii între adevărul credinței și adevărul cunoașterii, dar și la ideea că ambele adevăruri coexistă, fără să se excludă reciproc. Martin *Luther și alți teologi au folosit această idee a dualității adevărului, pentru a ataca cunoașterea, opunându-i **c.** ca demers absolut. Cei mai mulți teologi au fost convinși că știința (sau cunoașterea științifică) nu are calitatea de a judeca adevărul religiei, deci al **c.**, și ca atare au acordat acest drept numai metafizicii, pe temeiul tezei că știința rămâne agnostică și incapabilă de a da răspunsuri față de sensul suprem al vieții. În acest plan, circulă definiția omului credincios ca om care caută absolutul. În sec. XX, eforturi de conciliere între credință și rațiune a făcut Pierre *Teilhard de Chardin.

§ Mircea Florian, *Misticism și credință,* București, 1946; Karl Jaspers, *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung,* Zürich, 1948; *Rațiune și credință* (studii de I. Ianoși, Gh. Al. Cazan, Gh. Vlăduțescu, V. Tonoiu, I. Pârvu, I. Chelcea, S. Chelcea, I. Bădescu, N. I. Mariș, I. Goian, Cr. Petru, V. Mihăilescu), București, 1983; John Hick, *Faith and Knowledge,* Iathaca, 1951; J. Wisdom, *Religious Belief,* Oxford, 1965; James P. Mackey, *The Problems of Religious Faith,* Dublin, 1972; W. Kasper, *Einführung in den Glaube,* Mainz, 1973

creștinism *Religie universală, cu vechime bimilenară, constituită pe temeiul *credinței în *Isus Christos, ca fiu și mesager al lui *Dumnezeu (și față inseparabilă a Treimii divine) trimis pe

pământ în vederea răscumpărării omenirii din captivitatea *păcatului originar al cuplului *Adam și *Eva, precum și spre *mântuirea omenirii. Apărut în sec. I e.n. în Palestina și acceptat de unii evrei din diaspora, apoi atrăgând prozeliți printre cei de alte religii, **c.** se dezvoltă repede, de la forma sa inițială de *sectă iudeo-creștină, la o religie autonomă, sprijinită pe *miturile cuprinse în textele epice din **Evanghelii* și din *Faptele Apostolilor (→ Biblia)* și consolidată teologic prin *Epistolele* ap. Pavel și *Epistolele sobornicești* ale ap. Ioan, răspândită apoi în cuprinsul Imperiului Roman chiar în sec. I, constituindu-se într-o comunitate de adepți, numită *Biserica creștină,* care se consideră „trupul lui Christos" *(→ biserică)*, iar după sfârșitul evului mediu invadând lumea, astfel că azi (potrivit unor statistici formale) ar însuma peste un miliard de credincioși. **C.** a avut nevoie de câteva secole pentru a-și elabora doctrina; credința creștină e definită abia de conciliul IV ecumenic (Calcedonia, 451), prin formularea *crezului,* care stabilește esența ei; această esență rezidă în: acceptarea misiunii de mântuitor a lui Isus Christos, calității lui de fiu al lui Dumnezeu, născut din *Fecioara Maria, deci de Dumnezeu și de om în același timp, „monogen, în două naturi, fără confuzie nici schimbare, fără diviziune nici separație", fiecare din cele două naturi păstrându-și „particularitatea", dar alcătuind „o singură persoană și o singură ipostază". Așadar, Isus Christos este considerat nu un semizeu (ca un *Bodhisattva sau un zeu născut de o muritoare), ci întruparea *Logosului divin, o față a Absolutului, a esenței divine unice. În centrul doctrinar al **c.** se află o trinitate *(Sfânta Treime)* care, potrivit *teologiei acceptate, este „esența divină unică în 3 ipostaze: Dumnezeu-Tatăl, Fiul și Sfântul Duh"; întâiul element reprezintă principiul creator fără de început, al doilea (Isus Christos) se consideră *Logosul întrupat,* adică înțelesul absolut al universului, al treilea simbolizează principiul energetic, dinamic, al vieții. Prin misiunea salvării (mântuirii) și prin credința în trinitate, **c.** se apropie de *budism, de *brahmanism și de *hinduism (cf. triada hinduistă **Trimūrti*), dar și de **mitologia greacă* (cf. tripla **Hekate*), deși la baza **c.** se află *mozaismul, prin *V.T.* din *Biblie*; ideea unui mântuitor universal, ca și mitul escatologic al *Zilei de Apoi (→ escatologie)*, de regenerare a lumii prin *foc, apropie **c.** de *zoroastrism (cf. apariția mântuitorului **Saoshyant* și lupta finală a lui **Ahura-Mazda* cu **Angra-Mainyu,* în **Avesta*). Deși influențat de stoicism, **c.** nu a putut păstra orice fel de principiu din acest sistem, căci pentru stoici, de ex., lumea nu este creată de divinitate, ci chiar principiile incluse în ea au creat divinitatea. **C.** s-a format din punct de vedere dogmatic într-o lungă perioadă de mobilitate teologică și de conflicte interne, care l-au dus la schisme și fărâmițări sectante. Unul din punctele principale de dispută doctrinară a fost constituit de dificultatea de a preciza dacă *Sfântul Duh purcede numai de la Dumnezeu-Tatăl sau și de la Fiul *(filioque)*. Un alt punct disputat a fost calitatea divină a lui Isus Christos, asupra căreia s-au pronunțat negativ diferite *erezii timpurii, în special doctrina lui *Arius (arianismul). Problemele dogmatice au fost dezbătute în comun de toți creștinii în primele 8 concilii ecumenice: *Nikeia I* (325) convocat de împăratul bizantin Constantin cel Mare, pentru combaterea ereziei preotului alexandrin Arius, care afirma că Fiul este numai prima creatură a lui Dumnezeu și instrumentul creației divine; *Constantinopol I* (381), întregind trinitatea prin includerea Sfântului Duh; *Efes* (431), consacrat divinizării Maicii Domnului, contra doctrinei lui Nestorius *(→ nestorieni)* care afirma că Fecioara Maria nu poate fi mama lui Dumnezeu, întrucât creatura nu-și poate naște creatorul; *Calcedonia* (451), combătând erezia monofizită *(→ monofiziți)* a călugărului constantinopolitan Eutihios, negator al naturii umane a lui Isus Christos; *Constantinopol II* (553), convocat de împăratul bizantin Iustinian, pentru a condamna, în cele *Trei capitole,* arianismul, nestorianismul și doctrina unuia din părinții Bisericii, *Origenes; *Constantinopol III* (680), condamnând monothelismul care se îndoia asupra prezenței a două voințe, divină și umană, în ființa Logosului întrupat; *Nikeia II* (787), convocat de împărăteasa bizantină Irina, pentru condamnarea iconoclaștilor și confirmarea cultului *icoanelor; *Constantinopol IV* (869), consacrat dezbaterilor în jurul *dogmei *filioque,* susținută de Biserica romană și negată de Biserica bizantină. După acest ultim conciliu comun al **c.** oriental și al **c.** occidental, se intensifică polemica în jurul aceleiași dogme și se ajunge la marea schismă între cele două Biserici; schisma se concretizează într-o ruptură definitivă între Biserica romană și Biserica bizantină, care se anatemizează și se excomunică reciproc (1054); acest act bilateral e anulat abia în cadrul conciliului ecumenic (catolic) *Vatican II* (1965). Celelalte concilii sunt ținute unilateral de Biserica romană. Biserica creștină este o instituție concretă, cu statut juridic și cu istorie politică; ea se consideră trupul mistic al lui Isus Christos și își asumă sarcina de a propaga învățătura acestuia, ca întemeietor al ei; în acest cadru, afirmă a avea un rol matern și pedagogic față de credincioși (fiind, într-o formulare catolică, *mater et magistra*). Dar schismele, reformele și desprinderile parțiale au dus la existența mai multor biserici creștine. ~ *Biserica răsăriteană* (sau *ortodoxă*), cea care a acceptat toate decretele primelor 7 concilii (sau sinoade) ecumenice, se împarte în *patriarhii* naționale autocefale: Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim – ca biserici ale tradiției orientale; apoi *bisericile:* cipriotă, sinaiotă, elenă, sârbă, muntenegreană,

română, bulgară și rusă. ~ *Biserica catolică* (sau *romano-catolică*), socotindu-se întemeiată de ap. Petru și Pavel, este subsumată universal pontificatului roman, având în frunte un **papă* (eligibil de către un conclav și considerat infailibil – de la consacrarea de către conciliul Vatican I, în 1869 – și locțiitorul direct al lui Isus Christos pe pământ); socotind drept întâiul papă pe ap. Petru, până la Ioan Paul II, ales în 1978, în Sfântul Scaun de la Vatican s-au succedat 265 papi. Biserica catolică e condusă, teritorial, de cardinali și arhiepiscopi (mai ales distribuiți pe țări sau regiuni naționale). ~ *Bisericile protestante* (sau *reformate*), cu diferențe pronunțate sub raport dogmatic între ele, desprinse de catolicism începând cu *Reforma (inițiată de Martin *Luther la Wittemberg în 1517 (Germania) și continuată de Ulrich Zwingli (Elveția), Jean *Calvin (Franța, apoi Geneva), John Knox (Scoția), ca mișcare religioasă de protest împotriva politicii eclesiastice a Vaticanului) se divid, după specificul local, în: lutherană, calvinistă, anglicană, presbiteriană (sec. XVI); acestea sunt urmate în veacurile ulterioare de numeroase *culte reformate: *adventiști, *metodiști, *baptiști, *unitarieni, congregaționiști (→ congregaționism) etc., sau sectante: *mormoni, *penticostali, *martorii lui Iehova ș.a.; din cultele reformate sau din secte se despart adesea subsecte.

• Diferențele specifice sub raport dogmatic între principalele ramuri (numite *rituri sau biserici) ale **c.** sunt mai ales de ordin teologic (privind detaliile crezului) și de ordin eclesiastic (privind sistemul organizării ierarhiei bisericești și modul de exercitare a cultului religios). ~ *Doctrina ortodoxă* (răsăriteană) admite, ca și catolicismul, autoritatea obligatorie a tradiției sacre alături de textele canonice scripturale *(Vechiul Testament* și *Noul Testament),* instituția monahală *(→ monahism),* cultul Fecioarei Maria, al sfinților, *îngerilor și relicvelor; dar, spre deosebire de celelalte rituri, afirmă îndumnezeirea naturii umane prin natura divină, consideră trinitatea drept divinitate unitară și integrală, acordă importanță minoră *predestinării, investește textele liturgice cu un caracter pronunțat magic, admite ca zone extramundane postume numai *Paradisul și *Infernul, nu acceptă celibatul preoților care nu sunt călugări. ~ *Doctrina catolică* (romană) are un caracter preponderent istorist în concepția despre lume (care în ortodoxism este mai ales cosmologică) și acordă o importanță capitală dogmei predestinării dumnezeiești, prin paradox, ca și liberului arbitru omenesc; trinitatea e privită analitic, ca alcătuită din 3 ipostaze ale dumnezeirii, în ierarhie descrescândă; admite dogma *filioque,* ca și alte dogme specifice catolicismului: imaculata concepțiune (Fecioara Maria, neatinsă de păcatul originar), *Purgatoriul (ca loc intermediar între Infern și Paradis), absolvirea de păcate prin indulgențe, infailibilitatea papei în problemele credinței, celibatul preoților, prioritatea limbii latine în exercitarea cultului (deși, după Conciliul Vatican II, această obligativitate a fost abandonată, introducându-se și în bisericile catolice limbile naționale ca limbi liturgice). ~ *Doctrinele reformate* au un punct comun în pledoaria pentru întoarcerea la textul scriptural, la intuițiile fundamentale ale *Evangheliei,* și în respingerea tradiției (admise de ortodocși și catolici); ~ *l u t h e r a n i s m u l* consideră că păcatul originar l-a privat pe om de liberul arbitru și că mântuirea este opera exclusivă a grației divine, independentă de faptele bune, de indulgențe sau de medierile sfinților, și refuză ierarhia eclesiastică, sistemul monahal, sfintele taine, venerarea icoanelor și sfinților, întrucât singura cale de contact cu Isus Christos e socotită credința; ~ *c a l v i n i s m u l,* întemeindu-se pe dogma predestinării, susține suveranitatea absolută a lui Dumnezeu care mântuiește pe cine vrea; ~ *a n g l i c a n i s m u l* este în esență un catolicism fără recunoașterea papei; ~ alte culte reformate și îndeosebi sectele simplifică în diferite grade organizarea și doctrina, pretinzând în genere a se întoarce cât mai aproape spre creștinismul primitiv. După conciliul Vatican II, s-a manifestat o tendință (promovată îndeosebi de papa Paul VI și de patriarhul constantinopolitan Athenagoras I) de conciliere și unificare a bisericilor creștine • *Biserica creștină* – al cărei dublu rol asumat este de maică învățătoare (în expresia catolică: *mater et magistra*) – a devenit o instituție vizibilă, cu o structură juridică și cu o istorie politică; ea își are manifestarea concretă de expresie a misterului Bisericii originare întemeiate, după tradiție și scripturi, de Isus Christos. Ea își vede sursa vitală la Sfântul Duh, căci, devenind anume prin acesta trupul lui Christos, își poate îndeplini cu fidelitate misiunea universală de mijlocitoare a mântuirii, cu ajutorul cuvântului divin și al celor 7 taine (sau *mistere). Evoluția creștinismului a fost dificilă. Istoria **c.** primitiv e nesigură, documentele fiind puține, indirecte și uneori cu paternitate incertă. Autoritățile imperiale (care priveau cu îngrijorare politică expansiunea noii „secte") și scriitorii sau filosofii romani, cu puține excepții, au întâmpinat **c.** cu ostilitate. Un pasaj al lui Tacitus (*Anale,* XV, *XLIV*) – presupus de unii comentatori a fi interpolat, deși nici tonul, nici argumentele nu-i favorizează pe creștini, doar coincid ciudat de exact cu informațiile din *N. T.* – când vorbește de pedepsele grele date de Nero acestei comunități „urîte de toți din cauza nelegiuirilor" (dar se pare că acele pedepse urmăreau să abată asupra creștinilor o culpă poate a împăratului: incendiul Romei), afirmă că „vulgul îi numea creștini" *(vulgus christianos apellabat)* și că „întemeietorul numelui lor, Christus, sub domnia lui Tiberius, fusese condamnat la supliciu de procuratorul Pontius Pilatus" *(Auctor nominis eius Christus,*

Tiberio imperitante, per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat). Acest text numește **c.** o „superstiție" și îl clasifică printre relele care își fac loc pe teritoriul Romei, socotindu-i credincioșii ființe vinovate de „ură împotriva neamului omenesc" și evocând represaliile statului: uciderea și batjocorirea creștinilor, învesmântați în piei de fiare și lăsați să-i sfâșie câinii sau crucificați ori arși de vii noaptea pe ruguri, ca să ilumineze orașul; același text semnalează efectul nescontat al compătimirii populare față de creștinii martirizați. Totuși, prigoana în Imperiul Roman nu avusese un caracter propriu-zis juridic decât numai de la rescriptul împăratului Traian (cca 112 e.n.), reluat de împărații următori până la Gallienus care, după 260, printr-un rescript de orientare nouă, acordă creștinilor libertatea de cult ce nu va dura mult, represaliile reînteținându-se după edictul din 303 al lui Dioclețian, ce prevedea dărâmarea bisericilor, interzicerea adunărilor cultuale, tortura, arderea cărților sacre; în cadrul represaliilor din 304, la Nikomedia, între alte victime, e ucis *Sfântul Gheorghe. Biruindu-și rivalii și devenind împărat unic (în urma legendarului vis cu *simbolul dublu al *crucii înscrise pe steag și al cuvintelor *In hoc signo vinces*), după anul 324 Constantin consfințește victoria **c.** decretându-l religie de stat și convocând primul conciliu ecumenic în 325, fără ca împăratul însuși să se fi convertit vreodată la religia creștină, mulțumindu-se să manevreze această religie (căreia i-a dictat chiar și norme teologice) ca pe un instrument politic. Atitudinea statului roman față de creștini e fluctuantă. Dacă lui Traian îi urmează câțiva împărați toleranți, ca Hadrian care impune ocrotirea juridică a **c.**, în măsura în care acesta nu lezează religia romană (cf. Eusebius, *Istoria eclesiastică,* IV, *30,* 8–10) sau Antoninus Pius care chiar se pare că i-a respectat pe creștini (cf. Cassius Dio, *Istoria Romană,* LXX, 3), Septimius Severus interzice convertirea la **c.** (și la *iudaism) sub pedeapsă gravă (cf. Aelius Spartianus, *Severus,* 17, în *Istoria Augustă*), declanșând o prigoană generală (cf. Eusebius, *op. cit.,* VI, 2; Augustin, *De civitate Dei,* XVIII, 52) când edictul din 202 pedepsește nu numai convertirea, ci și propaganda de convertire. Măsurile lui Septimius Severus au fost atacate de Tertullianus (în *Ad nationes* și mai ales în *Apologeticum*) înainte de edict, iar după aceea de Clement Alexandrinul, profesor la Didaskaleion, marea școală teologică din Alexandria. Ulterior, Biserica creștină a știut să se plieze pentru a supraviețui. Comentând coincidențele dintre sărbătorile creștine și cele păgâne, J. G. *Frazer (*Creanga de aur,* III, București, 1980, p. 142) vede în ele „dovada compromisului pe care Biserica, în ceasul ei triumfal, a fost silită să-l facă cu rivalii săi învinși, dar încă primejdioși", iar în evoluția religiei creștine, o politică mai maleabilă „a preoților subtili care își dădeau seama că, trebuind să stăpânească lumea, creștinismul nu o poate face decât atenuând principiile rigide ale întemeietorului său, lărgind puțin strâmta poartă ce duce la mântuire". În acest sens, Frazer socotea posibilă „o paralelă foarte instructivă între istoria creștinismului și istoria budismului". După Mircea *Eliade *(Le Mythe de l'Eternel Retour,* Paris, 1969, cap. IV, *La terreur de l'histoire),* „Creștinismul se adevereste a fi netăgăduit religia «omului căzut»: și aceasta în măsura în care omul modern este iremediabil integrat în *istorie* și în *progres* și unde istoria și progresul sunt o cădere implicând amândouă abandonarea definitivă a paradisului arhetipurilor și repetiției". Între atitudinea teologică și atitudinile profane, o situație particulară a avut-o poziția lui Pierre *Teilhard de Chardin (*Introduction a la vie chrétienne,* 1914): „Dacă creștinismul e într-adevăr destinat, așa cum predică și simte, să fie religia de mâine, aceasta nu ar fi decât prin axa lui vie și organizată a catolicismului său roman, care poate spera să se măsoare cu marile curente umanitare moderne și să și le asimileze." Una dintre cele mai recente definiții ale **c.** este formulată de teologul iezuit Paul Valadier (într-o convorbire cu Pierre Thuillier, publicată în *La Recherche,* Paris, sept. 1985, nr. 169): „eu cred că creștinismul este o religie modernă în înțelesul cel mai puternic al cuvântului. El nu dă o dată pentru totdeauna o doctrină închisă definind binele și răul, un ansamblu de rituri și norme [...] El tinde să-și interpreteze constant propriile sale texte de bază, deci izvoarele sale", întrucât „*Noul Testament* nu are sens decât raportat la *cel Vechi,* așadar înțelegerea lui trimite la altceva decât la el însuși. Fundamental, creștinismul este viu fiind mereu în relație de recitire cu propriul său trecut [...] *Biblia* nu e decât mijlocul de a merge spre Isus Christos [...] Scripturile nu conțin, pentru noi, un adevăr imediat literal. Ele sunt texte care trebuie interpretate, care se cuvin recitite, și care pot fi recitite în mai multe feluri. [...] Biserica procedează neîncetat la un fel de reevaluare a conținutului spiritual al *Bibliei*; ea se străduie să înțeleagă mai bine, în fiecare circumstanță, înțelesul adevărat al cuvântului lui Christos și misiunea lui." • *Critica creștinismului* **C.** a fost întâmpinat de romani cu aversiune, ca o *religio illicita.* Pentru Tacitus era o „religie odioasă". Suetonius considera pe creștini dușmani publici *(hostes publici).* Pentru Plinius cel Tânăr, **c.** e o *superstiție nocivă *(superstitio prava et immodica).* Pentru *Celsus, care imputa desele revizuiri ale textelor sacre, **c.** era o religie aculturală destinată sărăcimii și sclavilor. Totuși, e ciudat că, prigoniți ca un pericol public în primele 2 secole, creștinii sunt prea puțin cunoscuți de scriitorii romani: Suetonius, publicându-și Viețile Cezarilor prin anul 122, face o confuzie grosolană

scriind despre Claudius că „a expulzat din Roma pe evrei, care se agitau mereu, instigați de Chrestus" (*Doisprezece Cezari,* V, 25), tocmai el care trebuia să fie bine informat, în funcția sa de secretar *ab epistulis latinis* în cancelaria imperială. Epoca luminilor din Franța împrospătează examenul critic al **c.**, fără un demers sistematic, dar cu ironie abundentă. Voltaire *(Dicționarul filosofic,* art. *Creștinism)* nu atacă niciodată direct; de ex.: „Ceea ce deosebește cel mai mult pe creștini, și ceea ce a durat până în vremurile noastre din urmă, este puterea de a izgoni diavolii cu semnul crucii". *Enciclopedia* (art. *Toleranță*): „creștinii sunt ei înșiși răspunzători că celelalte popoare, lămurite asupra preceptelor lor, nu vor să le accepte, că nu văd în ei decât pe ucigașii din America sau pe tulburătorii din India, și că religia sfântă, destinată să se întindă și să dea roade pe pământ, e pe bună dreptate alungată din cauza excelor și nebuniilor lor." O nouă etapă critică debutează cu marxismul, predominant polemic. Fr. *Engels numește **c.** „religie absurdă" (în *Bruno Bauer și creștinismul primitiv),* iar K. *Marx demontează printr-o tehnică sofistică pro domo (în *Comunismul ziarului „Rheinischer Beobachter"*) „principiile sociale" ale **c.** care „predică necesitatea unei clase dominante" știe să apere „oprimarea proletariatului" sau „consideră că toate mârșăviile asupritorilor față de asupriți sunt pedeapsa dreaptă pentru păcatul originar", predicând „lașitatea, disprețul de sine, înjosirea, supunerea, umilința, pe scurt toate însușirile drojdiei societății." În sec. XX, aceste acuzații sunt reluate de matematicianul Lord Bertrand Russel, un ateu afectiv: „Pot afirma cu toată convingerea că religia creștină, așa cum este organizată în bisericile ei, a fost și este încă principalul dușman al progresului moral în lume" *(De ce nu sunt creștin).* De pe altă poziție, filosoful Friedrich Nietzche a formulat acuzația cea mai gravă din istorie: „Creștinismul, care disprețuia trupul, a fost până în prezent cea mai mare nenorocire a omenirii". • *Personalitatea creștinismului* Universalizarea sa amplă se datorează organizării de o anumită structură democratică supranațională, predicării iubirii de aproape, deci de conciliere interumană, și doctrinei de esență simplă, deși intelectuală, care a vehiculat o mistică populară accesibilă credincioșilor fără pregătire metafizică, totodată elastică în miturile ei, care s-au putut încorpora în variante folclorice de specific local în zone etnografice dintre cele mai diferite.

§ F. L. Cross (editor), *The Oxford Dictionary of Christian Church,* London, 1957; Friedrich Engels, *Zur Geschichte des Urchristentums,* 1894; Ludwig Feüerbach, *Das Wesen des Christentums,* 1841; H. G. Wood, *Christianity and the Nature of History,* Cambridge, 1934; M. Meslin, *Le Christianisme dans l'Empire Romain,* Paris, 1970; Marcel Simon, *La Civilisation de l'Antiquité et le christianisme,* Paris, 1972; R. Janin, *Les églises orientales et rites orientaux,* Paris, 1955; Gilbert Mury, *Christianisme primitif et monde moderne,* Paris, 1966; J. G. Davies, *The Early Christian Church,* New York–Chicago–San Francisco, 1965; Rudolf Otto, *Reich Gottes und Menschensohn,* München, 1934; Fernand Hayward, *Les Conciles Oecuméniques,* Paris, 1961; Jean Daniélou, Jean Honore, Paul Poupard, *Le Catholicisme, Hier-Demain,* Paris, 1974; S. Boulgacoff, *L'orthodoxie,* Paris, 1958; V. Lossky, *Théologie mystique de l'Église d'Orient,* Paris, 1960; E. L. Mascall, *The Secularisation of Christianity. An analysis and a critique,* London, 1965; Henri Verbist, *Les grandes controverses de l'Église contemporaine,* Verviers, 1971; R. Bultmann, *Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen,* Zürich, 1949; Albert Schweitzer, *Das Christentum und die Weltreligionen,* München, 1962; Étienne Gilson, *Introduction à la philosophie chrétienne,* Paris, 1960; Rudolf Steiner, *Creștinismul ca fapt mistic și misteriile antichității* (trad. rom.), Humanitas, București, 1993; Mircea Vulcănescu, *Logos și eros (Logos și eros în metafizica creștină; Creștinul în lumea modernă; Două tipuri de filosofie medievală),* Paideia, București, 1991.

Çrī Zeiță a frumuseții și fericirii în **mitologia vedică,* soția lui **Viṣṇu,* apărută în prima etapă cosmogonică, printre alte comori născute din oceanul primordial *(→ apa),* agitat de divinitățile primordiale, zeița fiind produsul spumei marine, însă ivindu-se în corola unei flori de *lotus. Când au zărit-o, zeii și-ar fi dorit-o fiecare de soție, dar *Çivá își formulase primul pretenția și ar fi obținut-o dacă nu apuca să-și aleagă între timp *Luna; astfel, **Ç.** se căsătorește cu al doilea pretendent – *Viṣnu.* Socotită adesea numai zeiță a frumuseții, e identificată cu **Lakṣmī.*

Cromm Cruach; *Cenn Cruaich* Zeu de origine arhaică din **mitologia celtică,* poate chiar preceltic, identificat ipotetic cu zeul irlandez **Droyn.* **C.C.** este și numele curent al unui sanctuar megalitic *(→ mitologie megalitică)* din Irlanda, cu un simulacru statuar în centru, presupus a reprezenta în piatră chipul simbolic al zeului; simulacrul central este înconjurat de alte 12 pietre (poate divinități subalterne), ca stâlpi ai unui *menhir. După informații antice, pe *altarul acestui sanctuar megalitic se sacrificau uneori prunci nou-născuți *(→ sacrificiu).*

cruce (lat. *crux*) *Simbol religios esențial în *creștinism, pe temeiul tradiției răstignirii lui *Isus Christos, și semn emblematic sau magic în unele *culte solare și ignice arhaice, prezent în *mitograme, inscripții și imagini cu caracter mitologic din Egipt, China, India (*svastika), Creta, Africa, Australia. **C.** primitivilor australieni e un semn totemic *(→ totem);* la unele triburi amerindiene nordice simbolizează cele 4 puncte cardinale; *crucea de porumb* din *religia populației precolumbiene maya e un simbol al fertilității; există o ciudată coincidență formală între *crucea sfântului Andrei* (în formă de ×) și *crucea olmecă,* simbol sacru și ea, însă fără legătură istorică sau simbolică cu cea creștină. Se pare că forma cea mai veche a **c.** e un simbol al *focului (două bețe încrucișate, prin frecarea cărora se obține flacăra); ca simbol solar, **c.**

reproduce cele 4 raze fundamentale. În creştinism, **c.** apare târziu, combinată cu simbolul mielului, iar ca simbol al răstignirii abia în sec. VIII (sub formă de crucifix); originea acesteia este mai veche, deoarece crucea romană a crucificării nu era o **c.** propriu-zisă, ci o combinare din două stinghii în formă de T; mormintele din epoca creştinismului primitiv nu erau încă marcate prin cruci; figurau alte simboluri funerare: un miel, un peşte. Totuşi, simbolul creştin s-a dezvoltat din evenimentul tradiţional al răstignirii lui Isus Christos, deci de la pedeapsa practicată în Imperiul Roman de crucificare a tâlharilor condamnaţi la moarte; în doctrina creştină, simbolul dobândeşte sensul de *sacrificiu divin, după sacrificiul arhetipal făcut de Christos pentru salvarea omenirii *(→ mântuire).* **C.** e consolidată ca simbol şi prin *legenda visului în care i s-a arătat împăratului bizantin Constantin cel Mare crucea de pe steag, împreună cu enunţul *In hoc signo vinces* (după anul 324). În doctrina oficială, crucea creştină include dublul simbol al misterului *morţii ca o cale spre înviere şi al *revelaţiei lui Dumnezeu-Tatăl, adică al iubirii, prezenţei şi armoniei atributelor lui *Dumnezeu. Deopotrivă **c.** simbolizează întrepătrunderea între lumea cerească şi lumea terestră sau între univers şi lume. Dar **c.** este şi un simbol al verticalităţii omului. Cu timpul, în plan filosofic şi chiar teologic, interpretările se nuanţează; P. *Teilhard de Chardin vorbeşte despre „Crucea care devine (fără a înceta, dimpotrivă, să fie semn de expiere, compensatoare a Răului) simbolul specific şi complet al Evoluţiei (o Evoluţie «deschisă şi personificată»)" (scrisoare din 1952, asupra planului unui viitor eseu, *Le Sens de la Croix*). Pentru creştini, crucea a devenit un *arbor mundi (→ Arborele Cosmic).*

cruciade Serie de 8 expediţii militare, cu caracter religios şi structură feudală, desfăşurându-se între anii 1096–1270, sub patronajul *Bisericii catolice, şi propunându-şi drept scop eliberarea locurilor sfinte din Palestina de sub stăpânirea musulmană. Participanţii la aceste expediţii războinice, *cruciaţii,* purtau cusută pe pieptarele echipamentului o **cruce* mare. Ideea a fost propusă după invazia turcilor seldgiucizi asupra Imperiului Bizantin, însă rădăcina ei se află în prima alarmă, dată în acelaşi sens, de papa Silvestru II *(→ papi)* la începutul sec. XI. *Cruciada I* (1096–1099), predicată de Petru Ermitul şi decisă de conciliul de la Clermont, în 1095, s-a compus dintr-o expediţie ratată în Siria şi alta, izbutită parţial, prin Nikeia, Tarsos şi Antiohia, până la Ierusalim, unde Godefroy de Bouillon s-a proclamat rege. *Cruciada II* (1147–1149), propusă de sf. Bernard, a asediat fără succes Damascul. *Cruciada III* (1189–1192), propusă de episcopul din Tir, după recucerirea Ierusalimului de către Saladin, condusă de Frederic Barbarossa, Philippe Auguste şi Richard Inimă-de-Leu, s-a sfârşit cu încheierea păcii între cruciaţi şi Saladin. *Cruciada IV* (1202–1204), întreprinsă de Baudouin de Flandra, se abate la Constantinopol în ajutorul lui Isac Anghelos, dar degringolează într-o expediţie de jaf în teritoriile încă rămase ale Bizanţului şi într-o întemeiere a unui Imperiu Latin Oriental, cu Baudouin drept rege. *Cruciada V* (1219–1221), pornită împotriva Egiptului, a fost ratată. *Cruciada VI* (1228–1229), condusă de împăratul german Friedrich II, a dus la încheierea unei păci cu sultanul Egiptului şi la obţinerea cetăţii sfinte Ierusalim. *Cruciada VII* (1248–1252), condusă de regele Franţei Ludovic IX spre Egipt şi Tunis, s-a încheiat cu o înfrângere. *Cruciada VIII* (1270), sub conducerea aceluiaşi Ludovic IX, care moare în faţa Tunisului, se soldează cu pierderea tuturor oraşelor din Palestina, cucerite până atunci de cruciaţi. Sfârşitul definitiv al **c.** are loc în 1291, când cade şi oraşul Ptolemais. Dar în sec. XII–XIII, termenul e refolosit de Biserica catolică pentru a denumi diferite expediţii de represalii de ordin religios, ca aceea împotriva **albigenzilor,* iar în sec. XV, războiul împotriva husiţilor *(→ Jan Hus).*

Çruti (sanscr. *çruti* – ceea ce a fost auzit, *revelaţie) Ansamblul scriptural al *religiei vedice şi al *brahmanismului, atribuit *revelaţiei* primordiale şi compus din corpul celor 4 codexuri vedice: **Rigveda, Sāmaveda, Yajurveda, Atharvaveda (→ Veda),* din ciclul **Brāhmaṇas* – cărţi conţinând *ritualuri şi formule sacre, şi din seria upanişadică – de comentarii vedice şi speculaţii filosofice asupra tradiţiei mitice *(→ Upaniṣad).* Scrierile întregului corp revelat sunt atribuite unor înţelepţi mitici primordiali *(*ṛiṣi).*

Cù Chulainn; *Cuchulinn* Semizeu din **mitologia celtică,* prezent ca erou fabulos în ciclul epic irlandez, ca erou de sinteză între o structură de tradiţie mitică, religioasă, şi una de tradiţie legendară, cavalerească şi ca participant la numeroase bătălii şi isprăvi în cadru hiperbolic. E posibil să fi fost întâi o divinitate totemică *(→ totem)*: în compoziţia numelui intră cuvântul *cu* (câine), iar eroul era legat cu *jurământ să mănânce orice, afară de carnea „fratelui său, câinele", deşi, după o *legendă paralelă, în copilărie a ucis câinele fierarului Culann, de unde i s-ar fi tras şi numele: „Câinele lui Culann". Despre *naşterea* mitică a lui **C.C.** sunt 4 versiuni: 1) era fiul zeului **Lug* şi al zeiţei **Dechtire*: zeul intră în zeiţă, metamorfozat în insectă, într-o duşcă de vin, şi astfel zeiţa e fecundată; 2) un zeu (Lug sau altul) o răpeşte pe Dechtire, prefăcut cu ciracii săi în stol de păsări, îl atrage pe Conchobar, fratele ei, în palatul său fantomatic, în ajunul naşterii copilului, pe care vrea să-l încredinţeze, pentru creştere, rudelor pământeşti; 3) Dechtire îl naşte de la un soţ muritor *(Sualdam),* zeul Lug rămânându-i copilului doar părinte spiritual şi tutore; 4) Dechtire îl naşte de la fratele ei *Conchobar*

(variantă abandonată de mitografi pentru caracterul ei incestuos). Dintre numeroasele *fapte* ale eroului (care debutează la 6 ani cu bătaia administrată băieților de la curtea lui Conchobar, din Emain Macha), pe lângă bătălia cu Ferdiad sau lupta de unul singur, la bătrânețe, cu forțele reginei Medb în apărarea Ulsterului, cea mai importantă și mai râvnită este călătoria pe *Tărâmul Celălalt, unde se duce la invitația zeilor infernali ce nu se pot lipsi de ajutorul lui. Eroul are două *iubiri*: Emer, fiica lui Forgall, cu care se însoară după un șir de grele obligații cavalerești, și *zâna subpământeană Fand, de care se îndrăgostește în călătoria sa în *Infern, nemaiputând-o uita vreodată. *Portretul* eroului e de tip cavaleresc primitiv, întruchipând în însușiri miraculoase idealul de bărbăție, iscusință, moralitate și spirit justițiar, nelipsit însă de trăsături mitice: vâna păsările sărind după ele în aer, unde făcea iscusite rotiri de zbor, iar „din privirea lui se aținteau șapte raze de lumină", întrucât fiecare ochi al său avea mai multe pupile; era înzestrat cu o fire originală: când era cuprins de mânie războinică, „toate mădularele, încheieturile și zgârciurile începeau să-i tremure. Tălpile și genunchii i se întorceau pe dos; toate oasele i se amestecau, mușchii i se umflau ajungând cât un pumn de voinic. Tendoanele frunții se trăgeau spre ceafă [...]. Un ochi îi intra în cap [...], celălalt se bulbuca rostogolindu-i-se pe obraz. Gura i se întindea până la urechi; dinții, scrâșnind, scoteau flăcări. Bătaia inimii se auzea ca un răget de leu. [...] Mai gros, mai des, mai tare și mai sus decât un catarg de corabie, țâșnea șuvoiul de sânge din cap, împrăștiindu-se în patru părți, din care pricină se lăsa în aer o ceață vrăjită, ca stâlpul de fum deasupra unui castel regal" (saga *Răpirea taurului din Cualnge*, sec. XII). *Moartea* lui **C.C.** este neașteptată; silit să lupte singur, la 70 de ani, cu o mare armată și având împotriva sa și pe zeița *Morrigan, a cărei dragoste o refuzase când zeița i se oferise travestită în femeie muritoare, moare când chiar Morrigan îi sfărâmă carul de luptă.

§ A. Nutt, *Cuchulainn, the Irish Achilles*, London, 1900

Cucumatz *(Șarpe cu pene verzi;* maya *kuk* – pasăre verde, *cumatz* – șarpe); *Marele Tată* Zeul primordial suprem în mitologia quiché din Yucatan *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, paredrul zeiței **Tepeu*, împreună cu care a creat lumea. Unele surse îl indică drept divinitate reprezentând *apa ca *element cosmogonic, iar apa o consideră sălașul său perpetuu. Sensul numelui său amintește de zeul toltec *Quetzalcòatl *(Șarpele-cu-pene)*.

Çukra; *Uçanas* Zeu al înțelepciunii în **mitologia vedică* târzie, fiul unui **rișI* celebru: **Bhrigu* sau fiul fiului acestuia: Kavi. Preceptor al clasei demonice **Asura* și diriguitor al Luceafărului (planeta Venus, al cărei nume astronomic sanscr. este Çukra), **Ç.** izbutea, cu ajutorul *magiei, să redea viața *demonilor uciși în războaiele cu *zeii. Epitete: *Bhargava, Kavya* (fiul lui Kavi).

cult → *cult religios*

cult religios Expresia raportului esențial între om și divinitate, în cadrul căruia omul credincios *(→ credință)* își recunoaște dependența față de divinitatea sa, pe care o consideră transcendentă; în sens larg, **c.r.** este venerarea, ca divine și supranaturale, a unor obiecte sau ființe, a unor fenomene sau a unor abstracții (de ex., **c.** *strămoșilor, **c.** *focului, **c.** *icoanelor, *cult falic, **c.** *zeilor sau al lui *Dumnezeu); în sens restrâns, **c.r.** privește aspectul *ritual, exercitarea formală a unei *credințe religioase (de ex. oficierea serviciilor liturgice, *funeraliile). În exercitarea unui **c.r.** se includ toate formele cu caracter magic (ritualul, *rugăciunea, *sacrificiile, *misterele, sfintele taine) și toate obiectele de cult (icoanele și orice *simboluri imagistice, *altarele, *templele, sanctuarele, instrumentele specifice – cățuia, cădelnița, steaua hexangulară, *crucea, scăldătoarea de *botez, sfeșnicele, lumânările, tămâia etc. – și veșmintele sacerdotale). În cadrul multor forme de **c.r.** intră, de asemenea, *exorcismul, gestica de adorație, *dansul ritual. Potrivit unei concepții moderne, formele culturale primare ale credințelor și ritualurilor animiste *(→ animism)* și totemice *(→ totem)* preced formele religioase propriu-zise, care apar numai în stadiul explicării semnificațiilor cuprinse în datinile tradiționale. *(→ religie, litolatrie, dendrolatrie)*

culte agrare Descoperirea agriculturii și modificarea statutului social și economic al vieții umane din cele mai multe regiuni ale pământului, apte pentru efectuarea culturii plantelor alimentare și pentru sedentarizarea omului – adică pentru revoluția agrară – au fost fenomene care s-au răsfrânt deosebit de puternic în *mitologia generală și în formele religioase timpurii. Variabile în raport cu specificul geoclimatic și geobotanic local, **c.a.**, împreună cu epica *miturilor aferente, au anumite trăsături principale comune, indiferent dacă s-au constituit în jurul cultivării grâului *(→ Demeter*, în **mitologia greacă)*, a porumbului *(→ Cinteotl*, în mitologia aztecă și în genere în **mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* sau a orezului *(→ Saning Sari*, în miturile din Sumatra și Jawa*)*. Caracterul **htonic* al miturilor și cultelor consacrate agriculturii, împreună cu semnificația esențială a fertilității, leagă **c.a.** de divinitățile, de *riturile și de ceremoniile religioase ale *Pământului, care – fie feminin *(*Gaia, *Prithivi, *Ki, *Tlazolteotl),* fie masculin *(*Geb)* – este fertilizat de către *Cer, prin ploaia spermatică, factor fundamental în asigurarea recoltei; acolo unde ploaia este o raritate (Egipt și, parțial, Mesopotamia) fecundator este un fluviu (de ex., *Nilul). Actul fecundator a fost pus în relație cu

misterul naşterii de către femeie, glia fiind o matrice; iar mai târziu cu ciclul moarte-înviere, fenomenul fiind periodic, anual. „Este vorba de un mister religios, pentru că guvernează originea vieţii, hrana şi moartea" (Mircea *Eliade). Dar totodată, **c.a.** au încorporat şi miturile militare, mai ales defensive, reflectând nevoia de a apăra ogoarele de incursiunile tâlhăreşti; aşa se explică bivalenţa unor *zei, la început agrari, apoi războinici – ca *Mars,* pe care Fraţii Arvali *(*Arvales)* îl invocau în legătură cu recolta.

culte falice; *falicism* Sistem de *credinţe, *mituri, practici religioase, ceremonii sacralizate şi *ritualuri cu caracter sexual simbolic, destinat a reconstitui creaţia lumii *(→ cosmogonie, antropogonie)* şi, imitând actul primordial al divinităţii, a provoca periodic fecunditatea, fertilitatea naturii vii. **C.f.** s-au dezvoltat în epocile când omul din mezolitic şi din paleoliticul superior şi-a schimbat modul de viaţă, trecând de la procurarea aleatoare a hranei prin cules, *vânătoare şi pescuit, la asigurarea continuă a traiului prin creşterea animalelor domestice şi prin cultivarea pământului. *Zeii falici şi ceremoniile cultuale în onoarea lor se investesc astfel cu atributele asigurării ocrotitoare a înmulţirii şi creşterii vitelor şi a recoltelor utile ale ogoarelor, viilor, grădinilor, livezilor. În multe regiuni ale lumii, catastrofele naturale posibile erau prevenite magic, prin orgii rituale. Aşa, în China antică, în fiecare primăvară, fetele – alese pentru ceremonie – erau dezvirginate pe pământul gol, pentru a transmite gliei, prin simbolizarea căsătoriei sacre, puterea lor de procreaţie. Cu scop asemănător, la unele triburi africane, fecioarele ce trebuie să devină femei sunt dezvirginate de *şaman sau de preot, pentru a se pune în valoare relaţia cu divinitatea. De asemenea, în toate zonele agrare din lumea primitivă sau din cea antică, fecundarea brazdelor de către ploaie era considerată un act sexual sacru, săvârşit de cuplul divin Cer-Glie *(*cerul – *pământul).* După unii cercetători, **c.f.**, mult mai vechi, s-ar fi intensificat în epoca descoperiririi agriculturii, deşi de fapt abia lucrarea pământului l-a făcut pe om să observe posibilitatea unei relaţii între împreunarea dintre bărbat şi femeie, cu consecinţa stării de gestaţie şi de naştere a progeniturilor, pe de o parte, şi semănarea ogorului, cu gestaţia semincţelor, creşterea lanurilor, coacerea recoltei, pe de altă parte, deci între inseminare şi însămânţare. Orgia rituală practicată în plan omenesc, după cum observă Mircea *Eliade, corespunde, în plan divin, *hierogamiei, iar „orgia face să circule energia vitală şi sacră" (*Traité d'histoire des religions,* Paris, 1975, p. 301). Ca atare, forţa sexuală a unei perechi divine (zeu-zeiţă), spre a putea fi egalată la nivel uman, trebuie convertită într-o orgie rituală frenetică, menită să sugereze, dar să şi provoace, potenţa fecundatoare fără limite. Totodată, împreunarea cuplurilor orgiastice imită creaţia cosmică arhetipală. Zei ca perechea *Çivá- *Pārvati, cu *simbolurile lor corespunzătoare: **liñga* şi **yoni* (India), sunt purtătorii principiilor primordiale: cel masculin (energia naturală) şi cel feminin (forţa de procreaţie). Un şir îmbelşugat şi complex de zei: *Min (Egipt), *Phallos, *Priapos, *Pan (Hellada), *Itzamna (America Centrală) ş.a. reprezintă divinităţile falice prin excelenţă, simbolizând pe bărbatul fecundator (de aceea şi reprezentaţi mereu cu enorme falusuri erecte). În acest cadru, unele *religii antice au inclus în ceremoniile lor şi prostituţia sacră, practicată în *temple de către persoane consacrate (preoţi şi preotese): în Egipt, în templele zeului Min, în Hellada, mai ales în templele zeiţei *Aphrodite. Curtezanele sau hetairele din Hellada (numite ἱερόδουλοι), consacrate templelor, practicau amorul ritual, în epocile mai vechi; de ex., pe vremea poetului *Pindar (sec. V î.e.n.), ritualul *hierodulia* (prostituţia sacră) încă se practica. Fără ca aceste obiceiuri religioase să fi avut un caracter universal, atât religiile antice, cât şi religiile moderne (exceptând unele *secte ascetice sau extremiste) nu au respins latura erotică a vieţii şi nici sexualitatea ca atare, supravegheată numai în normele morale. *Creştinismul, de ex., reluând tradiţia ebraică după *V.T. (→ Biblia),* consideră unirea erotică drept opera creaţiei divine şi nu-i impune decât limitele morale, dictate de scopul unic al procreaţiei. Un teolog catolic (Claude Trésmontant, în *Les problèmes de l'athéisme,* Paris, 1972) poate afirma astfel că „sexualitatea este demnitatea regală a bărbatului şi a femeii care cooperează la opera de creaţie".

§ C. de Krelles-Krang, *L'Origine des interdictions sexuelles* (în *Revue Internationale de Sociologie,* juillet, 1904); Lord Raglan, *Le Tabou de l'inceste* (trad. franc.), Paris, 1935

culte solare Formă răspândită de adoraţie a *Soarelui, de obicei prin personificare mitizată, prezentă firesţe în ţările expuse suficient radiaţiei solare, ca şi în regiunile unde *astrologia a reuşit să calculeze mişcarea aparentă a acestui astru pentru întocmirea *calendarului. Acolo unde adoraţia soarelui a fost intensă şi statornică, se înregistrează în tradiţia populară relicte târzii de **c.s.** chiar în *religiile teiste *(→ teism),* şi de ex., în *creştinism, cu dispunerea *altarului de *biserică spre răsărit *(→ Ré, Horus, Shamash, Sūrya, Savitàr, Mithra, Apollon, Sol, Tezcatlipoca, Viracocha, Amaterasu, Hors, Arew).*

Cunina Zeiţă ocrotind pruncii din leagăn, în **mitologia romană.*

Cupido → *Amor*

Cura Zeiţa grijii, în **mitologia romană*; în *credinţele curente, se folosea însă mai des pl. *Curae – zeiţele mustrării de cuget.*

curcubeul Divinizat ca atare în zonele mitologice cu ploi abundente, simplu *simbol în

regimurile pluviale moderate, dar absent din *mitologia populațiilor pentru care ploaia este un fenomen rar sau necunoscut, **c.** e considerat mai ales legătura divină între *cer și *pământ. În *_Biblie,_ **c.** este un simbol aparte, cu valoare de simplu semn, fie de sfârșit al *potopului universal, fie de memorator pentru divinitate și de legământ între aceasta și viața de pe pământ; când apele diluviene se opresc, *_Yahweh_ declară: „Pus-am în nori curcubeul meu, ca să fie semnul legământului între mine și pământ. Iar când voi grămădi nori deasupra pământului și se va arăta curcubeul în nori, atunci îmi voi aduce aminte de legământul care este între mine și voi și toate viețuitoarele de tot soiul și apele nu se vor mai aduna în potop ca să nimicească toată făptura" _(V.T., Geneza,_ IX, 13–15_)._ Grecii au personificat **c.** în formă feminină: zeița *_Iris,_ ca mesageră între *zei și oameni, dar care avea și misiunea de a dezveli cerul, trăgându-i perdeaua, spre a se vedea stelele. Pentru scandinavi, *_Bifröst_ nu era divinitate, ci doar un pod de legătură între cer și pământ, supravegheat însă de zeul luminii, *Heimdallr. La populațiile primitive din Pacific, **c.** nu este decât un semn emblematic al unor zei cu atribute complexe: zeul explorator *_Kahukura,_ care scrutează zarea, îl are ca simbol distinctiv (Polinesia); zeul *_Kunmanggur,_ dispunând de mari puteri magice și salvator al *focului pentru oameni, are **c.** ca simbol onomastic: _Șarpele-curcubeu_ (Australia de Nord). La români, **c.** are semnificații variabile: *zmeu, *balaur, sorb (care soarbe apa mării sau a râurilor), dar și brâu cosmic (Brâul Pământului, Brâul Maicii Domnului), cu funcția opririi ploii; interpretările populare variază extrem, fie sub influență biblică (dar atunci nu e decât semnul dumnezeesc de încetare a potopului), fie sub înrâurirea micii tehnologii orășenești (devenind atunci o tulumbă sau o pompă pentru aprovizionarea cu apă a cerului); e atestată și o simbolizare pragmatic meteorologică (cf. _Chestionarele lui B.P. Hasdeu_): _curcubeul de primăvară_ este o prognoză pentru întregul an (dacă are culori limpezi, va fi belșug agricol, dacă însă culorile sunt tulburi, anul va fi ploios, iar dacă sunt întunecate, se anunță secetă).

Cureți (grec. Κουρητες) Divinități arhaice în *_mitologia greacă_ (de obicei, simpli _daimoni_) care au precedat nașterea lui *Zeus, făcând parte – împreună cu *_Coribanții_ – din alaiul sacru al Marii Mame a Zeilor (*Rhea sau *Kybele). Au fost născuți sau de *Gaia sau de o divinitate anonimă; după alte variante, erau succesorii Dactylilor, populație de pe muntele Ida. Rolul lor mitologic principal este de *eroi civilizatori care, deși locuind în pădurile montane sau în peșteri, au fost cei dintâi care au strâns oile în turme, au domesticit mai multe specii de animale, au propagat albinăritul, i-au învățat pe oameni să vâneze cu arcul, au inventat sabia și coiful, dar și *dansurile războinice, pe care dansatorii le execută înarmați și producând un zgomot ritmic asurzitor. În acest mod, travestiți în dansatori cu armură, au amăgit vigilența lui *Kronos care îl căuta pe Zeus, fiul său nou-născut, ca să-l devoreze, căci pruncul fusese încredințat de Rhea anume acestor dansatori divini, pricepuți în bruiajul scâncetelor cu dansul lor zornăitor. Tradiția îi considera pe **C.** contemporani cu *Titanii.

cuvântul → _logos_

Çvasaná Zeu cu atribute atmosferice, în *_mitologia vedică,_ personificând vântul (sau doar un alt nume pentru zeul *_Vāyu_).

çvetāmbara *Sectă religioasă din India, una dintre cele două secte desprinse din *_jainism_; membrii ei umblă în veșmânt alb.

D

Dabatopeios Zeul fierar în mitologia tracilor sudici, poate și patron al *focului în general, identificat de unii cercetători cu *Hephaistos.

Dadja Zeiță primitivă din mitologia abhază (→ *mitologii caucaziene*), ocrotitoare a agriculturii și a tuturor roadelor pământului.

Dadjdjäl (arab. *al-Dadjdjäl*) În mitologia *islamului (→ *mitologie arabă*), ispititorul oamenilor și subaltern al *demonului *Iblis, urmând, după tradiție, să se ivească pe pământ în preajma *sfârșitului lumii; până atunci, locuiește pe o insulă din Oceanul Indian. Va fi ucis de mântuitorul *Mahdi, undeva în Siria și Palestina. **D.** nu figurează în **Coran*. *Mitul este o imitație parțială după mitul creștin al lui *Antichrist.

Dagda Zeu principal în **mitologia celtică*, un fel de *Herakles rustic, soțul zeiței *Morrigan și tatăl zeiței *Brigit, cunoscut adesea ca vechi zeu brit solar sau numit *Zeul cel bun* și în această ipostază identificat de romani cu *Iupiter. Era considerat *marele druid* (→ *druizi*).

Dagon: *Dagan* Zeu arhaic siriac, răspândit ulterior în aproape toată lumea semită; în Ugarit, **D.** era un zeu important și complex, mai ales al vegetației și agriculturii, considerat fiul lui *El, preluat apoi în Mesopotamia și în bazinul mediteranean; la fenicieni, uneori socotit ipostază a lui *Baal, ca zeu al grâului sau chiar fiul lui Baal; teologii hurriți l-au asimilat zeului hurrit *Kumarbi; în Palestina primitivă capătă mai multe forme: amoriții îl consideră zeul fertilității, ca și în Canaan, unde e numit *Dagan-takala*, iar filistenii îl adorau uneori ca divinitate antropomorf-ihtiomorfă, la fel ca și o parte din fenicieni, care îl socoteau divinitate marină (ebr. și fenic., *dag* – pește; ugarit. *dagan* – grâu). La un moment dat, *cultul lui e foarte răspândit pe teritoriul palestinian: în *templul din Ascalon e reprezentat jumătate femeie, jumătate pește; **Biblia* (*V.T., I Samuel*) relatează cum, din cauza *tabernacolului răpit de filisteni și pus în templul lui **D.**, statuia acestuia e găsită pe jos, cu capul și cu brațele retezate, templul din Ashdod devenind de atunci *tabù chiar pentru preoții zeului; de asemenea, „Voievozii filistenilor s-au strâns să aducă o jertfă uriașă lui Dagon, dumnezeul lor" (*V.T. Judecători*, XVI, 23). După *Sanchoniaton, **D.** era divinitate masculină, fiul *cerului și al gliei. G.F. Moore ș.a. consideră însă că este vorba de doi zei diferiți, ceea ce e posibil, dacă ținem seamă de diferența etimologică.

Dahaka; *Aji-Dahaka* (zend. *aji* – *dragon, *balaur) Dragon din **mitologia iraniană*, amintit în **Avesta*, fie ca uzurpator al tronului în Iran, fie ca balaur cu 3 capete și 6 ochi, rival al zeului *focului, **Athar*. După o variantă transmisă de tradiția mitologică, **D.** va fi ucis, dar nu ireversibil, de *Traetaona* („al treilea fiu", deci „mezinul", erou care învinge de obicei balaurul în *miturile comune indoeuropene, implicit și în basmele românești). **D.** va sta înlănțuit în craterul vulcanului sacru din muntele Demavend, iar în ajunul *sfârșitului lumii se va elibera, reîntronat pentru scurt timp, până când va fi omorît de un alt erou, *Kersaspa*, de astădată însă definitiv (cf. *Fiara* din **Apocalipsul lui Ioan Teologul*).

Dai Feng Zeu arhaic, al fericirii și norocului, în **mitologia chineză*. Locuiește pe muntele He shan; reprezentat cu aspect aproape omenesc, dar cu coadă de tigru, este un zeu binefăcător și blajin. Când apare, produce sclipiri de lumină și are puterea de a pune în mișcare aburii pământului și ai cerului, adică adună norii și dăruiește ploaie.

Daitya (pl. *Daityāḥ*) Clasă de *demoni, în **mitologia vedică*, echivalenți cu *Titanii din **mitologia greacă*. Coborîtori din înțeleptul legendar (**rișii*) **Kāçyápa*, prin una dintre soțiile acestuia, zeița **Diti*, dar de fapt fiii și subalternii regelui demonic **Hiraṇyakaçipu* (cuceritorul universului, de la zeul *Indra), acești demoni titanici se consolidează mai ales în epoca fiilor lui *Balí (al cărui bunic era Hiraṇyakaçipu). Războaiele lor împotriva *zeilor vedici (clasa *Deva) s-au purtat în numele adversității structurale față de clasa divină dominantă. *Mitologia îi prezintă însă pe **D.** (ca și pe ultimul lor șef, Balí) drept zeități titanice luminoase, acționând – din unghi omenesc – numai cu scopuri benefice. Balí are, în acest sens, epitetul *Daityendra*. În ultima perioadă mitologică, **D.** se mai numeau și *Bāleya* (Urmașii lui Balí).

Dajbog; *Dajdbog* (slav. Дажьбогъ. Даждьбогъ) Zeu al *soarelui și al *focului solar, în **mitologia slavă* (sau în genere, al fertilității), un *deus dator*; etim. incertă (slav. даждь– dar, *ofrandă, sau poate дъждь – ploaie; богъ – *zeu) derutează asupra sensului atributiv. **D.** era o divinitate tribală, cu arie cultuală limitată. Uneori, ca zeu al focului, era numit cu patronimicul *Svarojič* (întrucât era fiul lui **Svarog*). E amintit în cronici de la 980, când cneazul Vladimir zidește la Kiev *altare pentru zeii slavi. (De la acest nume

slav s-a format probabil, prin contaminare, subst. românesc *dajdie*).

Dákṣa (*Cel Capabil*; sanscr. *dákṣa* – forță, rațiune, capacitate) Unul dintre numele zeului creator sau un zeu autonom, în **mitologia vedică*, adorat ca personificare a forței divine de creație; considerat și tatăl zeiței materne *Aditi. În întâia Mare Eră (Mahāyuga; → *yuga*), **D.** apare ca **Prājāpati*, fiind socotit în această ipostază unul din cei zece fii ai lui *Brahmā, născut din degetul mare de la piciorul drept al acestuia; în Mahāyuga a doua, e fiul unuia din înțelepți, Pracetas, deci tot dintre Prājāpati, având el însuși 7 fii: *Króadha* (mânia), *Támas* (întunericul), *Dama* (stăpânirea de sine), *Āçva* (calul), *Añgiras* (înțelepciunea), *Vikrita* (boala) și *Kardama* (murdăria). Dar în **Upanișad*, **D.** e *strămoșul primordial al tuturor ființelor lumii, identificat cu *cerul și în general cu spațiul aerian. E considerat și tatăl zeițelor materne *Aditi, *Diti, *Danu, Kālakā, Anayus, Sinhika, Muni, Prava, Vinata, Kapila ș.a. (după **Mahābhārata*, 13 fete). Prin epitetul *Prajàdhyakṣa* (Supraveghetorul ființelor), **D.** e identificat cu *Soarele.

Dali Zeiță kartvelă cinegetică (→ *mitologii caucaziene*), ocrotitoare îndeosebi a animalelor sălbatice. În regiunile montane ale Georgiei (de ex., în Swaneti), e identificată, tradițional, cu divinitatea Mzetunahavi (mai ales ca aspect). **D.** locuiește pe stânci inaccesibile și își poartă părul de aur, căzut în valuri, până la glezne. Dar e o *mutantă, putându-se arăta oamenilor ca animal terestru ori ca pasăre. E o zeiță iubeață, iar vânătorului intrat în grațiile ei îi dă sprijin, cu singura condiție ca el să păstreze riguros taina acestei iubiri; încălcarea consemnului îl duce la pieire. **D.** este mama eroului mitic popular **Amirani*.

Dalila (ebr. *delīlāh* – păr lung, plete; cf. arab. *dalla* – a seduce, a cocheta) Curtezană legendară din **Biblie*, filisteancă din Ghaza, care, măritându-se cu **Samson* când evreii erau sub jugul filistenilor și profitând de dragostea soțului spre a-l face să-și destăinuiască secretul forței fizice, îl trădează; (de aceea i-a și tăiat în somn părul, în care Samson își avea concentrată toată puterea). **D.** este și *simbolul mitologic al puterii farmecului feminin: „ea, hărțuindu-l cu vorbele ei în toate zilele și chinuindu-l, sufletul lui s-a amărît de moarte. Și-i deschise toată inima lui." (*V.T., Judecători*, XVI, 15–17)

Damá Zeu arhaic din **mitologia vedică*, fiul lui *Dákṣa, personificând stăpânirea de sine, echilibrul sufletesc.

Damballah-wèdo Cea mai populară divinitate a *religiei **vudu* din Haiti, un zeu închipuit în formă de șarpe (mai ales năpârcă) și îndeobște divinitate acvatică, locuind în fluvii, în lacuri și în mare, având culoarea albă drept *simbol și ocrotind arborii (căci șerpii se urcă în arbori), dar și banii (fiindcă argintul e alb), implicit cunoscând și toate tainele comorilor. **D.-w.** e nedespărțit de soția sa *Aida-wèdo*, are însă și o concubină: Ezili, înfățișată ca femeie de lume, vorbind afectat și mișcându-se provocator, care a avut relații amoroase aproape cu toți ceilalți zei haitieni, mai ales cu *Agoué-taroyo. Originea totemică (→ *totem*), ambalată în câteva aspecte de suprafață ale traiului coloniștilor periferici, este evidentă.

Damie (lat. *Damia*) Divinitate agrară din Epidaur, în **mitologia greacă*, al cărei *cult, ajungând din Hellada, prin Tarent, în Italia, s-a identificat cu cultul zeiței romane **Bona Dea*.

Damkina Element feminin al unei triade babiloniene târzii (→ *mitologii din Mesopotamia*), soția zeului *Ea și mama zeului *Marduk.

Damu Zeu sumerian și akkadian al sănătății (uneori confundat cu *Dumuzi), adorat ca Marele Preot Descântător, cu atributul divin de medic arhetipal (→ *mitologii din Mesopotamia*). Era socotit fiul zeiței *Ninkarrak (Nininsin).

Danae Fiica regelui Akrisios din Argos, în **mitologia greacă*; de teama profeției că va fi ucis de nepotul său, tatăl ei o închide pe **D.** într-un turn înalt, inaccesibil oricui afară de *Zeus, care de altfel și pătrunde la **D.** sub forma unei ploi de aur; din scurta lor iubire se naște *Perseus. După aceea, regele închide pe mamă și pe fiu într-un cufăr, abandonat pe valuri, dar amândoi sunt salvați de Zeus care determină acostarea cufărului pe o insulă a regelui Polydektes. Acest rege se îndrăgostește de **D.** și îl persecută pe fiul ei care, în cele din urmă, se întoarce cu mama sa în Argos și își ucide fără voie bunicul, împlinind *oracolul.

Danaide Cele 50 de fiice ale regelui Danaos din Argos, în **mitologia greacă*, măritate cu cei 50 de fii ai fratelui acestuia, Aigyptos. Întrucât un *oracol prevestise omorîrea lui Danaos de către un nepot, din voința regelui, fetele lui își ucid bărbații chiar în noaptea nunții, în afară de *Hypermnestra* – cea mai tânără dintre surori – care-l cruță pe soțul ei, Lynkaios, însă acesta, din răzbunare, își ucide socrul. Zeii le-au osândit pe **D.**, pentru această crimă, să umple veșnic, în regatul lui *Hades, un butoi fără fund: *Butoiul Danaidelor* (în variante: un butoi găurit; sau să umple un butoi normal, transportând apa în ulcioare găurite).

Dānava Clasă de *demoni uriași din **mitologia vedică* (asemănători cu *giganții din **mitologia greacă*), născuți de zeița *Danu, de la un **ríși* (înțeleptul primordial *Kaçyápa). Acești demoni (confundați sau adesea contopiți cu o clasă asemănătoare: **Daitya*) poartă război cu *zeii (**Deva*) și împiedică *ritualul *sacrificiilor. Șeful demonilor din ambele clase este *Bali, un demon-rege mitic, justițiar, care, cu însușirile sale întărite prin *asceză, a izbutit să pună stăpânire pe cele 3 lumi, biruindu-i pe zei; lumile au fost totuși salvate de *Vișnu.

Daniel (ebr. *Dānniyyel – Dumnezeul meu e judecător*; babil. *Bēltešassar*) Unul dintre *profeții biblici (→ *Biblia*), care în tinerețe a fost captiv în Babilon, devenind favorit al regelui Nabucodonosor și al succesorului acestuia, Evilmerodah. Invidiat de *magii chaldei, e aruncat la insistența lor în groapa cu lei, unde e găsit a doua zi totuși nevătămat. **D.** i-a tălmăcit lui Nabucodonosor diferite vise, printre altele dovedind nevinovăția văduvei Suzana, apoi explicând vestita inscripție fantomatică, apărută pe zidul palatului unde se consuma ospățul lui Balthazar: *Mane, Tekel, Phares* (corect: *menê menê teqēl ûfarsin* – socotit, cântărit, împărțit) (cf. *V.T., Daniel,* IV, 1–25; V, 25–28). După cucerirea Ierusalimului, Nabucodonosor e succedat de fiul său Balthazar (ebr. Bēlšassar), ultimul rege în Babilon; în noaptea cuceririi Babilonului de către perși, oferă un mare ospăț, unde oaspeții se serveau în vasele răpite din Templul de la Ierusalim (→ *templu*); cuvintele oraculare scrise de o mână magică pe zid și interpretate de **D.** anunță prăbușirea și divizarea Babilonului.

dans (rom. *joc* < lat. *jocum*; rom. *horă*, rus. *хоровод* < grec. χορεία – dans coral) Dansul originar este o formă de existență a societăților primitive, o formă de expresie poate prelingvistică a sufletului primitiv, care își etalează, prin mișcări ritmice ale corpului, picioarelor, brațelor și capului, sentimentele și senzațiile sau impulsurile esențiale. În forme rudimentare, **d.** există și în lumea animală (mai ales ca *dans nupțial* și ca *dans războinic*) așa cum a demonstrat etologul Konrad Lorenz. Actul ludic și actul artistic din structura **d.** sunt rezultatele laice târzii ale coregrafiei religioase originare, **d.** fiind la obârșia sa un act magic *(→ magie),* o formă rituală *(→ ritual)* de exprimare a *miturilor, a sentimentului religios, a actului ritual al muncii, a gestului omenesc defensiv față de agresiunea presupusă a *duhurilor malefice, a operațiilor militare de cucerire, de supunere a teritoriilor dușmane, a unirii între bărbat și femeie în scopul procreației, a cultivării agricole a pământului, a bucuriilor festive *(→ sărbători)* sau a durerii de doliu *(→ funeralii).* Persistența până în zilele noastre a **d.** în sensul său primar este explicabilă prin nedezvoltarea suficientă a civilizației în anumite zone geografice. ~ *Dansul ludic,* desprins din cel ritual, a apărut în antichitate, dar dezvoltarea și răspândirea lui – mai timpurii în sate, mai târzii în saloane – au fost legate de nevoia de eliminare a prisosului energetic, fie în formele de expresie ale veseliei – adesea dependente de ingurgitarea de băuturi amețitoare, de obicei alcoolice, fie în formele de mijlocire convențională a stabilirii de raporturi erotice viitoare. ~ *Dansul artistic* derivat selectiv din *dansurile rituale* tradiționale, debarasate de orice încărcătură magică sau religioasă, are forma gratuității stilistice, intrând în alt domeniu, întru totul profan, cu scopuri pur spectaculare (de ex., baletul). Arta coregrafică modernă, devenită preocupare profană, este o consecință a *dansului mitoreligios,* înainte de a fi devenit scop în sine; ea a rezultat (ca și cântecul sau versificația, ca sculptura și pictura – inițial rupestră, cu conținut magic, apoi iconografică, cu scop religios – sau ca țesătoria, cusăturile, arhitectura chiar) din tendința arhaică magico-religioasă de executare optimă a ritualului, pentru a atrage astfel atenția binevoitoare a divinității patronale sau, dimpotrivă, pentru a alunga *demonii și *spiritele malefice. Toate dansurile rituale se pot clasifica, după structuri, în: ~ *dansuri mitologice,* care sunt nu repovestiri, ci reconstituiri ale marilor acte arhetipale, în scopul menținerii continuității lumii și vieții; printre ele deosebim **d.** *cosmogonice,* care mimează creația universului *(→ cosmogonie)*; **d.** *erotice* (sau *de fecundație*), care reproduc, esențial, *teogonia, apoi *antropogonia în actele arhetipale ale acestora, însă **d.** erotic nu este un **d.** nupțial, pe care doar îl precede; **d.** *religioase* (liturgice, imnice, propițiatoare, de recunoștință, de convertire etc.), care exprimă mesajul credincioșilor, de obicei prin preoții lor, către divinitate; ~ *dansuri magice,* care programează ritual actele vitale ale omului în raport cu mediul, cu fenomenele însoțitoare, cu existența socială și cu lupta pentru această existență; printre acestea, deosebim: **d.** *cinegetice* (care sunt probabil dintre cele mai vechi), asigurând pe vânători de succesul binecuvântat al expediției lor; **d.** *agrare,* la obârșia lor, reproduceri ale actului arhetipal de fecundare a Gliei de către *Cer (prin ploaia care simbolizează sămânța spermatică), devin cu timpul mișcări coregrafice rituale, reduse la gesturile ritmice esențiale care se vor converti în **d.** *magic profesional,* cu scopul memorizării mișcărilor elementare, de ex. ale semănatului; **d.** **apotropaice,* urmărind alungarea *(→ exorcism)* demonilor dintr-o persoană, dintr-o casă, de pe un teritoriu etc. (de ex., **Călușarii,* expulzând din trupul omului bolnav *Ielele răufăcătoare); **d.** *războinice* (ca numeroasele variante din *dansul săbiilor* – în Thracia, Caucaz ș.a.), destinate prin mișcările violente să ridice moralul luptătorilor și să asigure victoria prin acest război mimat, cu caracter de repetiție generală; **d.** *nupțiale,* simbolizând unirea binecuvântată între bărbat și femeie prin nunta care reface *arhetipul divin al căsătoriei sacre (*hierogamiei) – forme, puțin diferite, păstrându-se aproape în toate *religiile lumii (de ex., în oficierea nunții creștine, există momentul „Isaia, dănțuiește...", în care preotul oficiant, ținându-se de mâini cu mirii, înconjoară, într-un gest sugerat de horă, pupitrul din naos de pe care se citește **Evanghelia*); **d.** *profesionale,* care provin din alte tipuri de coregrafie magico-rituală (de ex., din cea agrară), reținând

pentru fiecare meserie în parte (zidăria, ţesătoria etc.), gesturile de bază, fără care profesiunea respectivă nu poate fi exercitată; **d.** *fenomenologice* sunt totodată dansuri de recunoştinţă faţă de mărinimia divinităţii competente, dar şi de provocare a bunăvoinţei ei, în legătură cu marile fenomene naturale de care omul a început să beneficieze de timpuriu: ploaia, *soarele, *focul; **d.** de provocare a ploii sunt foarte numeroase (de ex. jocul interpretat, în satele româneşti, de către *Paparude*); **d.** solare, abundente în Egipt, mai rare în zonele temperate, absente în zonele nordice, au în genere scopul mistic de a echilibra acţiunea soarelui, ale cărei excese pot deveni catastrofale pentru oameni; **d.** *focului nou (→ focul)* este legat de reînnoirea anuală a vetrelor de bază cu „foc tânăr", adus dintr-un centru sacru (ca în Hellada) sau reconstituit, ca foc viu, pe *altarul corespunzător (ca în Iranul *zoroastrismului). Se prea poate ca, la originea dansurilor primitive, să fi fost tendinţa de imitare a unor mişcări ritmice din natură, mai puţin a celor conduse de hazardul vântului, mai mult a celor efectuate de animale în ritualul nupţial sau în ritualul de luptă. Două forme consolidate şi diversificate ale coregrafiei primitive stau la baza întregii dezvoltări istorice a **d.**: **d.** *cinegetic* – de fapt o repetiţie a *vânătorii, un model coregrafic al actului vânătoresc propriu-zis; **d.** *războinic* – un model coregrafic sacral al războiului concret între triburi. Firesc, nici una dintre aceste forme nu este gratuită, nu conţine nimic ludic: fiecare **d.** cuprinde întreaga succesiune a gesturilor necesare în practicarea concretă a vânătorii sau a războiului, scopul fiind pur iniţiatic. Structura elementară a **d.** *cinegetic* variabilă după gen (de ex. *dansul săgeţilor*), sau a **d.** *războinic* (de ex. *dansul săbiilor*) se va regăsi, aproape fără deosebiri importante, la fel în coregrafia caucaziană, în cea africană sau în cea greacă (după prototipurile descrise de *Homer, în **Odisseia*). O formă complexificată a aceloraşi structuri există în *dansurile magice* (şi ele având caracter cinegetic sau războinic, dar şi solar, meteorologic, medicinal, apotropaic, erotic etc.), în acestea intervenind **măştile* şi *pantomima*.

§ Louis Séchan, *La Danse grecque antique*, Paris, 1930; C. Sachs, *Eine Weltgeschichte des Tanzes*, Berlin, 1933; Romulus Vulcănescu, *Fenomenul horal*, Craiova, 1944; Ovidiu Bârlea, *Eseu despre dansul popular românesc*, Bucureşti, 1982

Danu Divinitate demonică din **mitologia vedică*, fiica lui *Dákşa, sora zeiţei **Diti*; ca soţie a unui **ŕişi* bigam, **Kāçyápa* (care avea, ca a doua soţie, pe Diti), **D.** devine mama clasei *demonilor giganţi **Dānava*, care au pornit un război împotriva *zeilor *(*Deva)*.

Danubius; *Danuvius* Zeu acvatic tutelar al Dunării, în **mitologia romană*, probabil târzie, reprezentat într-un relief de pe Columna lui Traian, din Roma. O informaţie antică sugerează că dacii îndeplineau un *ritual de împărtăşire cu apă din Dunăre. Nu există dovezi incontestabile că **D.** ar fi fost zeu dacic; (Dunărea străbătea mai multe ţări antice şi nu scălda decât în parte teritoriul Daciei). Prezenţa pe Columnă poate fi şi numai o acceptare, prin *interpretatio romana*, a unui zeu *(→ mitologie dacoromană)*, bunăvoinţa căruia era necesară armatei împăratului Traian; zeul figurează, ca efigie, şi pe un denar roman consular.

dao (chinez. *dao* – cale; *daojiao* – calea dogmei) Principiul absolut al universului (calea spre adevăr) în filosofia religioasă daoistă *(→ daoism)*, principiul care produce întreaga varietate a aspectelor lumii, principiul echilibrator al universului, prin ordinea indispensabilă naturii şi societăţii. Principiu dialectic al contradicţiei între **yin* şi **yang*, **d.** a fost folosit, ca noţiune de bază, de filosoful chinez **Lao Zi* care, după unii comentatori, ar fi înţeles prin **d.** aproximativ ceea ce înţelegea filosoful grec *Heraclit prin **logos*: „Dao este vid, dar atunci când acţionează pare inepuizabil" şi fiind un „adânc al adâncurilor", el „pare strămoşul tuturor lucrurilor"; existenţa acestui **d.** e controlabilă intelectual în orice condiţie: „Dacă îi vom reduce puterea de pătrundere, dacă îi vom ordona haosul, dacă îi vom micşora strălucirea, dacă îl vom asemui cu un fir de praf, el va apărea cu existenţă limpede. Eu nu ştiu cine i-a dat naştere. El este premergător strămoşului fenomenelor" (Lao Zi, *Daode jing*, IV). Considerat totuşi „lucru neclar şi nebulos" care „se răspândeşte peste tot", **d.** „e veşnic şi nu are nume. Deşi e o fiinţă mică, nimeni în lume nu şi-l poate subordona" (*ibid.*, XXXIV). Esenţa rezidă în faptul că **d.** „realizează neîncetat nonacţiunea şi prin aceasta nu este nimic care să nu fie făcut de el" (*ibid.*, XXXVII). Aşadar, se poate deduce că **d.** este un fel de înţelepciune cosmică, o entitate care „nu vorbeşte, dar ştie să răspundă" şi care „vine de la sine" (*ibid.*, LXXIII). Comentatorii marxişti ai doctrinei consideră tendenţios **d.** esenţa naturală a tuturor lucrurilor, manifestată prin atributele lui cuprinse în aşa-numitul *de*, în acest caz **d.** nemaipărând voinţa cerească supremă, cum aveau s-o intepreteze curentele religioase derivate din sistemul filosofic al lui Lao Zi, ci calea naturală a devenirii lucrurilor, aşadar o necesitate inexorabilă a lumii materiale, o existenţă eternă, imperceptibilă, nevăzută, în perpetuă mişcare, şi accesibilă numai gândirii logice. Totuşi, ajungerea la **d.** era înţeleasă, înăuntrul doctrinei lui Lao Zi, ca o stare de *contemplaţie mistică, de unde un *quietism extrem şi o supunere pasivă faţă de existenţă, tradusă în non-acţiune.

daoism (chinez. *daojia* – Şcoala daoistă) *Religie bazată pe sistemul filosofic al lui *Lao Zi şi constituită în China, sub dinastia Han (206 î.e.n. – 220 e.n.), deşi vechile *legende daoiste sincronizau activitatea lui Lao Zi cu domnia împăratului mitic *Huangdi. Doctrina despre

principiul universal *_dao_ a generat mai întâi (însă mult după epoca lui Lao Ţi) un sistem monahal *(→ monahism)* de structură monistă, pentru care principiul *dao* a devenit Calea Adevărului şi a însemnat *elementul primordial absolut în geneza universului. Treptat, daoiştii ajung la *contemplaţia mistică (în cadrul unei doctrine a nonacţiunii) şi la o supunere pasivă cu caracter quietist extrem faţă de fenomene şi evenimente; iar astfel, se retrag în sihăstrie, în mijlocul naturii. Formându-se la început ca doctrină mistică, **d.** devine religie când îşi precizează raportul cu lumea şi formulează cele 3 stadii ale misticii sale: 1) purificarea prin anihilarea egoismului şi a iubirii de sine; 2) contopirea cu *dao* prin pierderea sinelui; 3) obţinerea forţei prin contopirea individualului cu *dao* pentru a scăpa de limitele *timpului şi spaţiului. Dacă misticii timpurii practicaseră respiraţia specifică şi abţinerea de la hrană, râvnind longevitatea şi viaţa viitoare în *Paradisul daoist, după ce **d.** se precizează ca religie, credincioşii săi se îndeletnicesc cu prepararea unui elixir de viaţă şi cu călătoriile spirituale în Insulele Nemuritorilor; unele *secte, desprinse timpuriu din **d.**, practică *exorcismul şi *divinaţia. Încorporându-şi unele *mituri arhaice şi tradiţii populare, **d.** şi-a elaborat un *panteon (cu o ierarhie imitând-o pe cea a statului imperial chinez), cu o divinitate supremă – *_Yu Di_ (Împăratul de Jad) – Stăpânul Suprem, locuind în ultima dintre cele 9 sfere în care cosmologia daoistă divizase cerul. Organizarea eclesiastică a **d.** (atribuită lui Shang Dao-ling) se perfectează în jurul anului 34 e.n.; după aceea, **d.** exercită un mileniu controlul vieţii politice şi administrative a Chinei; succesorii lui Shang Dao-ling sunt recunoscuţi de stat ca o forţă infailibilă. Dar în primele 6 secole din e.n., daoiştii se lasă influenţaţi de *_budism._, ajungând să imite panteonul şi sistemul monastic al acestuia; în noua epocă, este zeificat însuşi Lao Zi, fiind asociat teologic cu creatorul primordial *_Pangu_ (din vechea *_mitologie chineză_) şi cu zeul suprem Yü Huang Shangdi, identificat ulterior cu *_cerul_. Se concepe astfel o triadă supremă, influenţată de mitologia budismului.

§ R. K. Douglas. *Confucianism and Taoism*, London, 1906; Max Kaltenmark, *Lao Tseu et le taoïsme*, Paris, 1965; J. J. L. Duyvendak, *Tao tö king, le Livre de la Voie et de sa Vertu*, Paris, 1953.

Daphne Fecioară din alaiul cinegetic al zeiţei *Artemis, în *_mitologia greacă_*; voind să scape de urmărirea lui *Apollon, îndrăgostit de ea, **D.** e prefăcută de tatăl ei, zeul fluviului Peneus, în laur, care a rămas astfel planta predilectă a zeului artelor.

Daramulun Zeul suprem al triburilor de pe coasta răsăriteană a Australiei *(→ mitologii din Oceania)* care, după ce a locuit un timp pe *pământ, comunicând oamenilor *ritualurile iniţiatice, s-a întors în *cer, de unde trimite ploaie, anunţând-o cu glasul tunetului. Numele zeului este ezoteric; afară de iniţiaţi, nimeni, îndeosebi femeile şi copiii, nu-l poate şti, aceştia numindu-l *papang* (părinte) sau *biambam* (stăpân, domn); nici chipul zeului, modelat în argilă, nu e arătat decât în ritualurile de iniţiere, ulterior imaginea fiind sfărâmată şi cioburile ascunse cu grijă. În cursul ritualurilor de iniţiere se produc sunete (între geamăt şi muget) cu un instrument muzical de *cult – un băţ lung de 15 cm, gros de 3 cm, prevăzut cu o sfoară cu ajutorul căreia, rotit în aer, produce un vâjâit înfricoşător, omologat cu „vocea zeului". Triburile sud-est australiene îl consideră pe **D.** fiul (sau un alter-ego) zeului *_Baiame_, fiind în această calitate subalternă însărcinat cu administrarea fulgerelor.

Daruma (sanscr. *Bodhidharma*) Întâiul călugăr budist adept al *religiei *_zen_, practicând numeroşi ani în şir tehnica *contemplaţiei, până când i s-au anchilozat definitiv picioarele. Venerat apoi ca divinitate în *budismul japonez (şi reprezentat figurativ, în statui, fără picioare) e socotit aducător de noroc şi împlinitor al dorinţelor. La *sărbătorile religioase, în Japonia se vând imagini ale unui **D.** fără ochi; credinciosul care cumpără imaginea, când îşi pune în gând o dorinţă, desenează un ochi, iar pe al doilea, numai după împlinirea dorinţei.

Da Tokpe Zeu din Dahomey *(→ mitologiile populaţiilor africane)* al tuturor apelor pământului, având-l ca auxiliar pe zeul apei potabile, *Da Singi.*

Dayan Degereki Zeu principal al *şamanilor, în *_mitologia mongolă_, coordonatorul divin al iniţierii şamanice. Considerat fie un *_spirit_ al munţilor, fie un *şaman* atotputernic, **D.D.** este adesea identificat cu un monolit natural de piatră, un stei de formă ciudată pe lângă lacul Hubsugul, din nordul Mongoliei; în folclor e imaginat uneori ca un călăreţ înarmat cu arc sau pur şi simplu ca un bătrân cu barbă albă. Integrat în *lamaismul mongol, zeul a devenit un personaj de *legendă, în diferite variante epice (de ex., răpitorul soţiei lui Ginghis-han sau, în urma unui duel, ajutorul acestuia).

Daykoku Zeul norocului în *_mitologia japoneză_, reprezentat cu un ciomag sau cu un mai în mână; celor loviţi de arma zeului li se împlineşte orice dorinţă.

Dea Dia Veche zeiţă agrară în *_mitologia romană_, sărbătorită în luna mai, în cadrul unui *ritual al ogoarelor, oficiat 3 zile de Fraţii Arvali *(*Arvales).*

Dea Syria; *Dasuria; Iasura* Zeiţă preluată de romani din Siria şi vehiculată de legiunile romane, reluând în noul *cult alura şi atributele zeiţei *_Atargatis_, dar sub un nume iniţiatic, păstrând secretul numelui originar, iar adesea cunoscută şi sub epitetul de reverenţă *Magna Coelestis.* **D.S.** era echivalată în Imperiul Roman, de la o

provincie la alta, cu diferite zeițe similare atributiv: *Astarté, *Hera, *Rhea, *Demeter, *Kybele, cultul ei fiind răspândit îndeosebi în Italia, Grecia (Delos), Thracia, Pannonia, Britannia, Dacia. Principalul *templu al zeiței se afla în Hierapolis.

Debora (ebr. *debórah* – *albină) *Profetesă biblică (probabil din sec. XIII î.e.n.), învestită cu funcția de *judecător* al poporului lui Israel, căreia i se atribuie textul arhaic (considerat printre cele mai vechi din **Biblie*) *Cântarea Deborei (V.T., Judecători, V)* celebrând victoria armatei israeliene a lui Barac asupra canaaniților lui Sisera, dar având o rezonanță mitologică mult mai veche. Acest război pare să fi fost prima tentativă de câștigare a unității religioase și naționale a Israelului, inițiată chiar de **D.**, care-l învestește pe Barac cu comanda celor 10 000 de soldați, însoțiți de ea și în campanie. Textul are și un substrat teologic: „Fiindcă își aleg zei străini, atunci și războiul e la porți" (*ibid,* V, 8).

Deceneu (grec. Δεκαίνεος; lat. *Decaeneus*) *Sacerdot dacoget zeificat, trăind probabil în vremea regelui Burebista (contemporanul lui Caius Iulius Caesar), păstrând însă deopotrivă, în cele mai multe surse istorice, structura mitică de *erou civilizator. O informație din Iordanes (*Getica,* XI, 67) indică venirea în Geția (Iordanes scrie *Goția*), din altă parte, a lui *Dicineus*, căruia Burebista, luându-și-l asociat la domnie, i-a acordat „o putere aproape regală". (Radu Vulpe se întreabă dacă **D.** nu era cumva dac.) Fără a fi flagrant contradictorii, sursele nu se pot armoniza. După Strabon: „Boirebistas [...] și-a luat ca ajutor pe Dekaineos, un bărbat vrăjitor, care umblase multă vreme prin Egipt, învățând acolo unele semne profetice, datorită cărora susținea că tălmăcește voința zeilor. Ba încă, de la un timp, era socotit și ca zeu, așa cum am arătat când am vorbit despre Zamolxis. Ca o dovadă de ascultarea ce i-o dădeau [geții?], este și faptul că ei s-au lăsat îndupleca ți să-și stârpească viile și să trăiască fără vin" *(Geografia,* VII, *3,* 11); în acest text strabonian: Δεκαίνεον ἄνδρα γόητα – γόης este într-adevăr „vrăjitor", „magician", uneori și „șarlatan"; dar în lb. greacă același cuvânt are și sensul, mai rar, de „om care fascinează". După Iordanes, **D.** era un om de o vastă erudiție, acumulată în Egipt; evident exagerată, relatarea istoricului got conține totuși date interesante asupra rolului religios și cultural îndeplinit de către **D.** în instruirea spirituală a stratului ierarhic superior de sacerdoți și nobili daci: „Observând înclinația lor de a-l asculta în toate și inteligența lor nativă, el i-a inițiat aproape în toată filosofia, căci era un maestru priceput în aceasta. El i-a învățat etica, dezvățându-i de obiceiurile lor barbare, i-a instruit în fizică, făcându-i să trăiască potrivit cu legile naturii, pe care Goții, transcriindu-le, le păstrează până azi [sec. VI] cu numele de *belagines;* i-a învățat logica, făcându-i superiori celorlalte popoare în ce privește mintea; arătându-le practica, i-a îndemnat să-și trăiască viața întru fapte bune; demonstrându-le teoria, i-a învățat să contemple cele douăsprezece semne ale zodiacului, iar prin ele mersul planetelor și toată astronomia, lămurindu-i cum crește și scade discul lunii și cu cât globul de foc al soarelui întrece măsura rotunjimii pământului și le-a expus sub ce nume și sub ce semne cele trei sute patruzeci și cinci stele trec de la răsărit spre apus, ca să se apropie ori să se depărteze de polul ceresc" (*Getica,* XI, 69–70). Se impune însă o comparație cu un text foarte asemănător din apocriful etiopian **Cartea lui Enoh,* în care „veghetorii" grupului ceresc, descins pe pământ sub conducerea lui *Semyaza, le divulgă oamenilor (nu unui singur trib sau popor) învățături întrucâtva similare. De aceea, datele lui Iordanes trebuie citite cu prudență, chiar dacă și Strabon și *Platon elogiază (însă ponderat) cunoștințele filosofice, astronomice și medicale ale lui **Zamolxis* și ale sacerdoților daci. Dar cea mai sigură informație din *Getica* lui Iordanes este cea după care **D.**, „pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinități și sanctuare, făcându-i preoți și le-a dat numele de pileați" (*ibid.,* XI, 71). Ca Mare Preot și ca vicerege, apoi probabil ca rege el însuși, **D.** se pare că a putut dispune de dubla autoritate morală (stârpind viticultura pentru a anihila consecințele înclinației spre beție a populației) și politică (organizând triburile, dar și casta sacerdotală – dintre nobilii *pilleati,* pentru șefii ierarhici, ca și din categoria privilegiată mai largă, *capillati* (sau *comati*), din aceasta făcând, pentru clerul de rând, o clasă probabil asimilabilă clasei cavalerilor romani – *equites*). Ce rol a avut **D.** față de *religia dacogetică este greu de stabilit pe baza unor documente sărace și contradictorii. Din unele interpretări, pare a rezulta că, după presupusa *reformă religioasă a lui **D.**, *cultul lui Zamolxis s-a transformat sau a dispărut. După Iordanes, ar rezulta că a fost o reformă restrictivă în ce privește *zeii și sanctuarele și mai mulți comentatori ai istoricului got deduc chiar înlocuirea cultului zamolxian cu un cult al zeului războiului *(Mars geticus).* Dar e posibilă și altă ipoteză, cea propusă de Hadrian Daicoviciu, după care sintagma lui Iordanes *numina quaedam* (anumite divinități) sugerează că „Deceneu a rânduit preoți pentru diferitele divinități ale panteonului dacogetic, iar acești preoți oficiau în sanctuarele închinate divinităților respective", deci prin distribuirea lor pe specializări sacerdotale (*Portrete dacice,* București, 1984, p. 96–97).

§ V. Lica, *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu* (în *Istros,* I, 1980, p. 177–182)

Dechtire Zeiță în **mitologia celtică,* mama eroului mitic **Cù Chulainn,* din eposul irlandez născându-și fiul fie de la zeul *Lug (care a pătruns în ea, într-o înghițitură de vin, sub forma unei insecte), fie de la fratele ei *Conchobar.*

Dedal (grec Δαίδαλος < δαιδάλλειν – a construi meșteșugit) Arhitect și sculptor mitic grec, prezent în numeroase *mituri ateniene și cretane și cunoscut mai ales drept constructor al *Labirintului din Creta, la cererea regelui *Minos, pentru închiderea *Minotaurului. **D.** ar fi fost de obârșie ateniană regală. La curtea lui Minos, i-a construit reginei *Pasiphae o vacă de lemn, cu funcții magice; fiicei regelui, *Ariadne, i-a clădit o sală de dans (poate cea descoperită de A.J. Evans la Knossos), iar statului cretan i-a făcut un om de bronz, pentru paza insulei, care i-a îndepărtat și pe *Argonauții dornici să acosteze acolo (**Talos,* deși în genere **mitologia greacă* atribuie construirea acestui gigant zeului *Hephaistos). Fiind, după tradiție, și un iscusit inginer, **D.** a confecționat unelte tehnice, inventate tot de el: securea cu două tăișuri *(labrys),* echerul, nivela cu bulă de aer, vela de corabie, burghiul, sula de cizmărie; îi erau atribuite și diverse sculpturi monumentale în lemn, care împodobeau orașele grecești, ca și niște statui care se mișcau singure. Dintre construcțiile sale, Labirintul i-a purtat nenoroc: după ce *Theseus pătrunsese acolo cu ajutorul Ariadnei, Minos l-a închis pe arhitect împreună cu fiul acestuia, *Icar, chiar în edificiu; confecționând două perechi de aripi artificiale, **D.** scapă cu fiul său, dar în timp ce Icar, lacom de înălțimi, se prăbușește murind, **D.** izbutește să zboare până în Sicilia, unde e găzduit de regele Kobalos în schimbul executării unor lucrări de arhitectură. După o tradiție, Minos l-ar fi urmărit chiar până acolo din răzbunare, dar sicilienii sau chiar Kobalos nu și-au extrădat oaspetele util ci, dimpotrivă, au provocat moartea regelui cretan. Chiar dacă *legenda despre statuile lui **D.**, care puteau să umble și chiar să vadă, nu se referă nici la vreun act demiurgic și poate nici măcar la construirea unor mecanisme autonome (anticipându-le pe ale lui Heron din Alexandria, de la Theatrum Machinarum), ea poate fi considerată un *simbol, căci arhitectul mitic era socotit și întâiul sculptor grec care a renunțat, în portrete, la „ochii orbi", sculptându-le pupila, adică făcându-i „să vadă", în plus, imprimând „mișcare" plastică mâinilor și picioarelor.

Dedî (polon. *Dziady*) *Spiritele *strămoșilor defuncți (cf. sanscr. *pitaraḥ* – părinții răposați), în **mitologia slavă* generală. Slavii răsăriteni aveau un *ritual de comemorare a strămoșilor, care se oficia primăvara (și care, în urma creștinării, a fost transferat în a 7-a zi după *Pași – adică de **Paștele Blajinilor*) sau în cadrul ritualului de primăvară *Kostromà (*Kostruboníka)* în teritoriile rusești, iar la unele grupuri slave răsăritene (polonezi, bieloruși), identificându-se cu *sărbătoarea de pomenire a morților familiali, Săptămâna Moșilor. Erau făcute *sacrificii de alimente, iar spiritele strămoșilor erau invocate cu invitația: *Jlegv, ugu go obegv!* (Moșule, vino la masa de prânz). Li se oferea ca *ofrandă prima lingură de mâncare și primul pahar de băutură, conținutul putând fi pus afară, pe pervazul ferestrei, sau vărsat sub masă. Uneori **D.** erau reprezentați figurativ de idoli antropomorfi rudimentari *(→ idolatrie).*

deism (lat. medieval *Deus* – *Dumnezeu) *Religie naturală pornind de la tendința (exprimată întâia oară în sec. XVII, de *Herbert of Cherbury)* de a considera pe Dumnezeu nu o persoană, ci un concept. Împotrivindu-se, din sec. XVIII, *creștinismului, **d.** a respins ideea oricărui mod de personificare a lui Dumnezeu și a amestecului acestuia în existența naturii și în viața societății, dar acceptând un Dumnezeu impersonal, ca principiu cauzal, creator al universului, care i-a comunicat lumii legile elaborate de el, iar după creația inițială a lăsat aceste legi să funcționeze autonom; în acest mod, acceptând numai *miracolul creației primordiale, **d.** refuză orice altă idee de miracol sau de prezență a lui Dumnezeu în mișcarea universului. Precizându-se după expunerea lui Herbert of Cherbury din tratatul său despre adevăr *(De veritate tractatus,* 1624) și atrăgând interesul (mai ales în sec. XVIII) unor filosofi și savanți (Leibniz, Kant, Locke, Newton și chiar Voltaire, B. Franklin, J.-J. Rousseau) sau fiind atacat de unii gânditori atei (d'Holbach, Diderot), **d.** s-a pretins o religie „în limitele numai ale rațiunii" (Imm. Kant) și a devenit de fapt o religie de compromis, situată între impulsul religios al omului și înclinația lui spre raționalism; numeroși deiști au considerat că armonia și finalitatea mecanismelor naturii („uimitoarea mașină a naturii") sunt dovezi ale existenței lui Dumnezeu. K. *Marx a crezut însă că, pentru gânditorii materialiști, **d.** nu este „nimic mai mult decât un mijloc comod și ușor de a se descotorosi de religie" și de a cerceta, la adăpostul ideii de Dumnezeu, legile naturii și ale societății în afara *predestinării divine. În epoca modernă, **d.** a ajuns o filosofie laică ce neagă valoarea religiilor mistice, respinge ideea de *revelație, ideea de *dogmă, formele rituale de *cult și profesează libertatea de conștiință și de gândire. Dar nu se poate afirma dispariția **d.**, căci în cadrul unuia din curentele sale contemporane sunt oameni de știință notorii, care fie consideră că materia inițială inertă a fost pusă în mișcare de un impuls primordial, fie văd în ordinea universului dovada existenței lui Dumnezeu. G. Van der *Leeuw găsește în **d.** modern puncte de asemănare cu religiile societăților primitive, structurate pe *animism.

§ J. Orr, *English Deism. Its Roots and Fruits*, Grad Rapids, Michigan, 1934; E. Long, *Religious Beliefs of American Scientist*, Philadelphia, 1952.

Dekla Zeița letonă a destinului *(→ mitologie baltică)*, având un rol efectiv în debutul vieții, întrucât înfășarea, somnul din leagăn și alegerea numelui nou-născuților cad în grija ei. Pentru restul vieții omenești, interesul zeiței nu se mai concentrează decât asupra fetelor de măritat, cărora ea le alege soți potriviți.

Delphoi (grec. Δελφοί); *Delfi* Oraș grec din ținutul Phokys, considerat în antichitate centrul lumii și rămas celebru prin marele său *templu, consacrat zeului **Apollon*, și prin *oracolul delfic (→ oracole)*, oficiat de **Pythia* în numele zeului patronal, cel mai important dintre oracolele Helladei. **D.** era numit *buricul lumii*, pe temeiul unui *mit după care *Zeus mânase simultan, din Orient și din Occident, doi vulturi ce se întâlniseră apoi deasupra orașului **D.**, acolo unde, potrivit tradiției ulterioare, se păstra și marcajul divin inițial: piatra sacră **Omphalos*. În sec. VII–VI î.e.n., **D.** devine un sanctuar panhellenic, iar după primul război sfânt grecesc, se instituie acolo *Jocurile Pythice*, o dată la 4 ani, prilejuind o efervescentă activitate comercială și turistică, folosită de preoții oracolului în obținerea informațiilor necesare compunerii prezicerilor. Rolul centrului delfic, îmbogățit și influent în viața Helladei, decade în epoca hellenistică; în 80 î.e.n., **D.** e prădat de traci, care distrug și templul (reclădit în sec. I); funcționarea oracolului e semnalată ultima oară în sec. III. Sanctuarul delfic avea înscrisă pe frontispiciu deviza Μηδέν ἄγαν – *Nimic prea mult (Ne quid nimis*, în traducerea comediografului latin Terentius), adică: nimic peste măsură, întrucât această „măsură" este supravegheată de zeița *Nemesis. Din cele cam 615 oracole rostite la **D.**, s-au păstrat cele mai multe, o sută fiind transmise de Herodot.

§ H. W. Parke and D. E. W. Wormell, *The Delphic Oracle*, Oxford, 1956 (prima culegere completă a oracolelor delphice conservate)

dema Termen aplicat de tribul marind-anim (Noua Guinee) ființelor primordiale care, după tradiția locală, au existat în timpurile mitice și s-au lăsat masacrate pentru ca din cadavrele lor să răsară, pentru oameni, legumele și pomii fructiferi. Termenul ca atare a fost pus în circulație în sec. XX, de etnograful Ad. E. Jensen; dar divinitățile de tip **d.** au fost frecvente la toți cultivatorii de plante cu tubercule comestibile din epoca preagrară; Jensen afirmă că, hrănindu-se sau îngropându-și morții, primitivul nu face decât să îndeplinească un *ritual de participare la existența divinităților **d.**

§ Ad. E. Jensen, *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*, Stuttgart, 1942

Demeter (grec. δᾶ: γῆ – glie, pământ + μήτηρ – mamă; nume inițiatice: Δηώ ἴουλος; *Deó* (Δηώ) Zeiță *htonică din **mitologia greacă*, patronând agricultura, legislația și viața civilizată. *Cultul ei se pare că e originar din Creta; în timpuri mai vechi, nu fusese decât o personificare a vegetației primăverii și a fertilității pământului. Dar apoi, într-un imn atribuit lui *Orpheus, este numită „Demeter, Glia Mamă a tuturor și cea care le dăruiește din belșug totul" (apud O. Kern, *Orphei Fragmenta*, fragm. 302, Leipzig, 1922); ulterior, importanța, uneori colosală, acordată de greci zeiței **D.** (ca în genere zeilor agrari, în toate marile *mitologii), reflectă probabil transformările radicale, impuse în psihologia și traiul individului și societății, de revoluția agrară, care a însemnat de fapt constituirea civilizației; inventând agricultura și așezându-se în formații locative stabile, satele, omul din ajunul neoliticului a suferit un șoc structural, compus pe de o parte din bucuria avantajului de a nu mai depinde de hrana incidentală și neîndestulătoare, pe de altă parte, din tristețea renunțării la deprinderile milenare de ins rătăcitor, lipsit de constrângere, în natură. După sursele lui Diodor din Sicilia, descoperirea agriculturii în Hellada a fost o redescoperire, deoarece Erechteus, aducând mult grâu din Egipt la Atena într-o lungă perioadă de secetă, după ce a devenit basileu, a introdus printre greci și *ritul inițiatic al *Misterelor Eleusine, când și **D.** „a venit" în Attica *(Biblioteca istorică, I, XXIX, 1–4)*. Deoarece revoluția agrară a adus după sine și o anume legislație (obligația muncilor succesive, fixarea proprietății, întâi comune, apoi individuale, a terenurilor, o anumită diviziune a muncii), grecii au supranumit-o pe **D.** și *Thesmophoros* (Întemeietoarea de legi). Ea purta numeroase epitete, legate mai ales de patronajul agrar: „Maica Grâului", „Demeter cea Neagră" (pământul rodnic) sau, în Sparta, cu același sens, *Htonia*, iar în Arcadia, *Melaina*, de asemenea, *Ioulo* (ἴουλος – snop de grâu) ca nume emblematic, iar ca zeiță a întregii ligi a aheilor, *Panahaia;* *Pindar o numește *Halkokrotos* (Cea ferecată în aramă); însemnele ei principale, afară de snopul de grâu, erau uneltele agricole, dar și stiletul, ca legislatoare. *Mitologia teologică oficială a Helladei o socotea pe **D.** una din cele 12 divinități olimpiene principale, fiica lui *Kronos și a soției acestuia *Rhea, sora lui *Zeus și mama *Persephonei. Era reprezentată plastic aproape totdeauna cu solemnitate matronală, dar cu mari plete aurii, uneori într-un car tras de *cai sau *dragoni, alteori șezând pe tron sau în picioare, alături de fiica sa Persephone. Opera agrară ce i se atribuie o răspândea prin discipoli, dintre care cel mai interesant era *Triptolemos, care colinda lumea într-un car cu cai înaripați, dăruit de zeiță, învățându-i pe oameni arta agriculturii și a îndeletnicirilor adiacente. Grecii avuseseră și alt zeu, secundar, al agriculturii (poate tot discipol al Demetrei), *Erechtheus, cu un *templu în Attica,

numit de romani *Erechteion.* **D.** era celebrată în cadrul serbărilor *Thesmophoria,* dar mai cu seamă în *Misterele Eleusine,* desfăşurate în oraşul Eleusis şi având un caracter iniţiatic (acolo era numită cu numele tainic *Deó,* uneori *Doso* sau *Dos*). La Eleusis, zeiţa era considerată cea care dăruise oamenilor toate binefacerile agriculturii, dar şi tot ceea ce implica statornicirea omului într-o viaţă civilizată (locuinţa stabilă, căsătoria, statutul juridic al societăţii, viaţa paşnică, o alimentaţie mai raţională, mai sănătoasă şi mai prevăzătoare, omul putându-şi face în sfârşit provizii ş.a.). Misterele Eleusine consemnau evenimentul mitic principal din cultul zeiţei: răpirea de către subpământeanul *Hades a fiicei ei Persephone, pe care **D.** o caută pretutindeni până când o găseşte, cu concursul lui Triptolemos, la Eleusis, ajutată şi de zeul solar *Helios, căruia i se plânsese; mulţi interpretează acest *mit ca un *simbol al invocaţiei soarelui de către agricultor (sau de către ogorul însămânţat), pentru dezmorţirea vegetaţiei după stagnarea hibernală când sămânţa (Persephone) era ascunsă în regatul subteran al lui Hades. Imnul homeric I *(Către Demeter)* relatează că zeiţa a străbătut pământul în 9 zile în căutarea Persephonei, mergând cu torţe aprinse, care se consumau succesiv, şi abia în a 10-a noapte, întâlnind-o pe *Hekate cea purtătoare de faclă (lumina lunii), care îi comunică a fi auzit un ţipăt divulgând răpirea, fără să fi văzut nimic, începe a se orienta până când numai Helios, ca zeu solar, îi poate da informaţia sigură că Persephone nu a fost răpită, ci oferită de Zeus lui Hades; căutarea continuă acum prin lumea umană, **D.** luând o înfăţişare discretă de femeie bătrână din popor şi angajându-se doică la palatul basileului Keleos din Eleusis, prezentându-se acolo cu numele femeiesc *Dos,* spre a-l alăpta pe vlăstarul regal Demophon. De altfel, această latură se regăseşte în mai vechea **mitologie egipteană,* unde *Isis intră ca doică în scop similar. **D.** vrea să-l facă pe Demophon nemuritor şi e descoperită de Metaneira, mama copilului, când îi făcea *botezul focului; renunţând la acest plan de imortalizare şi reluându-şi aspectul divin, cere să i se clădească un templu în Eleusis, printre stânci, unde va întemeia *Misterele Eleusine.* Zeiţa se stabileşte în templul terminat, se îmbracă în veşmânt de doliu şi trimite secetă pe pământ, refuzând să se întoarcă în *Olimp până nu-şi va regăsi fiica; şi numai astfel, *Hermes e trimis de Zeus s-o readucă pe fiică de la Hades. De fapt, în simbolistica gândirii mitologice greceşti, prin şantajul ei, **D.** nu urmărea seceta în sine, nici distrugerea omenirii prin inaniţie, ci pedepsirea celorlalţi zei care astfel ar fi rămas privaţi de adoraţie şi *sacrificii. Simbolul revoluţiei agrare (implicând şi creşterea animalelor) se reflectă şi în lista preferinţelor zeiţei; astfel, dintre plante, erau puse în relaţie cultuală cu **D.** grâul şi în genere cerealele, ca şi toate soiurile de fructe, cu menţiune specială macul şi rodia, precum şi coşul mistic cu flori, iar dintre animale, *vaca şi porcul; îi mai erau consacrate, ca plante sfinte, mirtul, asfodelul şi narcisa. Cu timpul, creşte importanţa serbărilor de cult *Thesmophoria,* organizate între 11–13, luna Pyanepsion (24–26 octombrie), la Atena, Abdera şi probabil în Sparta, iar vara la Theba; aceste serbări erau exclusiv femeieşti (cu 9 zile înainte, ca şi în cele 3 zile festive, femeile îşi încetau raporturile cu bărbaţii şi îşi puneau în paturi, în credinţa fortificării, crenguţe din plantele sfinte). După consolidarea societăţii agrare greceşti, **D.** o înlocuieşte aproape integral, în cultul htonic, pe **Gaia:* „Ea este Gaia; sub orice nume ar fi adorată, ea le dă [oamenilor] alimentele cu care se hrănesc" (Euripides, *Bacchantele,* v. 274). Persistenţa cultului pentru **D.** în Grecia nu a putut fi anulată cu desăvârşire nici de *creştinism; sanctuarul de la Eleusis a fost distrus de regele got Alaric, în anul 396, dar cultul zeiţei patronale nu a dispărut definitiv, ci a fost încorporat în hagiografia ortodoxă a sf. Dumitru (Demetrios) în toată Grecia modernă, în timp ce la Eleusis „se vorbea şi se mai vorbeşte încă de sfânta Demetra, sfântă necunoscută în alte părţi şi care nu a fost niciodată canonizată" (Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses,* II, Paris, 1978, p. 394). Sf. Dumitru a moştenit în schimb de la Demeter patronajul agriculturii. (cf. **Ceres*)

§ Carl Kerényi, *Eleusis: Archetypal Image of Mother and Daughter,* New York, 1967; R. Stiglitz, *Die grossen Göttinnen Arkadiens,* Wien, 1967; A. Dieterich, *Mutter Erde,* Leipzig-Berlin, 1913

demitologizare (germ. *Entmythologisierung*) Curent doctrinar în *teologia dialectică a protestantismului german contemporan, care, pornind de la consideraţia că vechiul **teism,* caracteristic **creştinismului,* este numai un sistem mitologic de semne, fără legătură obligatorie cu stratul profund al conţinutului său, a urmărit să evite *antropomorfismul din *N.T.* (→ *Biblia*), deci implicit al imaginii lui **Isus Christos,* şi să ajungă astfel la ideea de *Dumnezeu în afara confruntării posibile a acesteia cu ştiinţa. Curentul **d.** a fost iniţiat, către anul 1940, de teologul protestant german *Rudolf Bultmann:* dezvoltarea ulterioară s-a datorat constatării unei contradicţii acute între gândirea scientistă contemporană şi sistemul mitologic de semne din *N.T.* Influenţând parţial şi anumite straturi ale teologiei catolice, **d.** s-a întâlnit aici cu unele eforturi foarte noi de reorientare a catolicismului însuşi; teologul iezuit G. Ruiz consideră astfel o datorie recunoaşterea că *miturile „sunt comode şi servesc conservării" unor structuri sociale „înăuntrul cărora lumea mediteraneană s-a compromis" în Imperiul Roman, în timpul creştinismului medieval şi în „întreprinderile coloniale ale epocii contemporane". Dar dacă Paul *Tillich (în *Teologia*

sistematică) deosebește pe „Dumnezeul lui Abraham, al lui Isaac și al lui Iacob" de ceea ce a numit „Dumnezeul filosofilor", iar W. Kasper consideră că Isus cel istoric trebuie purificat de retușurile iconografiei creștine, pentru „a auzi din nou cuvintele lui autentice și a recunoaște trăsăturile omenești ale chipului său", un filosof catolic de prestigiu, ca Jacques *Maritain, a cerut totuși „să se termine cu demitologizarea dogmelor și cu secularizarea sau profanarea creștinismului" (*De l'Église du Christ,* Paris, 1970, p. 414).

§ R. Bultmann, *Theologie des Neuen Testaments,* München, 1953; id. *Jésus, mythologie et démythologisation,* Paris, 1969; Karl Jaspers, Rudolf Bultmann, *Die Frage der Entmythologisierung,* München, 1954; W. Kasper, J. Moltmann, *Jesus ja – Kirche nein?,* Zürich, 1973

demiurg (grec. δημιουργός – meseriaș, artizan) Termen mitologic și filosofic cu sens variabil, desemnând fie pe *zeii creatori ai lumii (mai cu seamă pe zeii greci, venerați ca meșteri ai construcției universului), fie pe eroii mitici, considerați oameni demiurgici de neobișnuită ingeniozitate și forță, adesea zeificați postum și socotiți zei secundari sau semizei; cu această semnificație, **d.** este orice constructor divin al lumii, dar uneori și zeul mesianic sau chiar *eroul civilizator ca, de ex., fierarul **Ilmarinen* din *Kalevala.* **D.** a căpătat, în filosofia greacă, și sensul de principiu creator sau de esență ideală, materializată în formele cosmosului vizibil; pentru *Platon, **d.** este, inteligența cosmică activă; stoicii (îndeosebi Zenon) i-au acordat înțelesul de forță creatoare; la *gnostici găsim un **d.** cu valoare de principiu creator inițial care produce materia împovărată de *păcat; în *teologia creștină medievală *(→ creștinism),* noțiunea de **d.** s-a suprapus ideii monoteiste de creație primordială a lumii.

demoni (grec. δαιμόνιον – forță divină; δαίμων – divinitate; lat. *daemon* – *spirit) Spirite binevoitoare sau nefaste, imaginate de omul primitiv în stadiul gândirii sale animiste *(→ animism);* mai târziu, **d.** sunt considerați, în *religiile primitive, *duhuri de obicei rele, provocatoare de nenorociri, accidente, boli, insuccese, vicii și chiar *moarte. În *demonologia rudimentară, **d.** sunt mai ales duhuri anonime, ocrotitoare sau vrăjmașe, rareori indiferente, iar uneori parțial asemănătoare cu zeii care au abandonat lumea creată sau diriguită de ei *(→ deus otiosus).* Variantele din aria *mitologiei generale sunt deseori sensibil diferențiate. ~ În *Mesopotamia* existau numeroși **d.**, căpătând importanță îndeosebi în *magia babiloniană: duhuri rele, unelte vii și mesageri cu ajutorul cărora zeul *Anu își efectua crimele sau răzbunările; acești **d.** erau în majoritate de obârșie cerească, unii însă trăiau și pe pământ, printre oameni, fiind responsabili de toate relele cerului și pământului; astfel, se credea că ei atacă luna producând eclipsele, că le priesc pustietățile, ruinele, vânturile, apele tulburi; aproape mereu erau invizibili, putând lua totuși forme diverse de apariție, de preferință monstruoase și zoomorfe (pe monumentele babiloniene figurau de obicei 7 **d.** zoomorfi: panteră, leu, *lup, berbec, *țap, pasăre de pradă, *șarpe, dar erau și alte variante, șarpele nelipsind din nici una). ~ *Tradițiile ebraice și *mitologia biblică* (ebr. *shed* – demon) nu cunoșteau decât **d.** răi: *Asmodeu, *Azazel, *Belzebuth, *Lilith, Satanael (*Satan), cărora *creștinismul le-a adăugat pe *Lucifer (mai frecvent, Satan sau **Diavolul*). ~ **Mitologia vedică* are clase abundente de **d.** buni și răi *(*Dānava, *Daitya)* de valoare secundară, dar și categoria marilor **d.** de pornire nefastă: **Asura,* care la originea miturilor vedice erau divinități colaborând cu *zeii (*Deva), diferențierea producându-se ulterior, când epitetul *Asura* indică generic forțele răului, distingând mari **d.** ca **Vritra,* adversar al zeului *Indra, sau **Rāvaṇa,* cu care se luptă *Rāma. ~ **Mitologia iraniană* concepea, înainte și după *zoroastrism, un univers populat de o armată bine organizată a **d.** nefești, conduși de principiul răului **Angra-Mainyu,* dintre care 6 principali, ca *Ako-Manah* (gândul vinovat) și numeroși alții, ca **Aeshma,* al mâniei, **Apaosha,* al secetei, sau *Asto-Vidotus,* al *morții; un capitol din **Avesta (Vendidad)* e hărăzit recomandărilor în lupta antidemonică. ~ Delimitarea între **d.** și zei nefești, în **mitologia scandinavă,* e neclară, **d.** principal fiind zeul *focului infernal **Loki,* iar dintre ceilalți, era populară **Hulda* care, după răspândirea creștinismului, a rămas în folclor ca o bătrână vrăjitoare rea. ~ În **mitologia greacă,* noțiunea era mult mai elastică, cuvântul *daimon* însemnând și zeu și *geniu (la *Socrate, *daimon* nu e noțiune mitologică): **Agathodaimon* era, de pildă, un geniu agrar bun, iar **Ate* personifica furia criminală. Frecvența **d.** era acceptată și de unii filosofi materialiști: „Empedokles [...] a spus multe lucruri despre natura demonilor *(δαίμονες),* cum că sunt prezenți peste tot, guvernând cele de pe pământ" (Hippolytos din Roma. *Refutatio omnium haeresium,* I, 3). • Imaginată în animism, expulzarea **d.** din cei posedați făcea obiectul *exorcismului până târziu: o mențiune evanghelică asupra actului exorcist, practicat de *Isus Christos, precede acțiunile maniacale ale evului mediu creștin, suferind de demonomanie și purificând pe demonizați sau pe cei care încheiau contracte cu Diavolul, în genere, prin arderile pe rug. **D.** (împărțiți adesea de mitologi în genii familiale, suflete ale defuncților și duhuri nefaste) sunt clasificabili în mai multe categorii distincte: a) duhurile ancestrale care ocrotesc familia, tribul, ginta unde au trăit odinioară corporal, abandonarea *cultului lor crezându-se că pricinuiește nenorociri; b) sufletele morților care își continuă existența, fie secretă, fie

în anumite împrejurări evidentă, păstrând anumite raporturi cu oamenii vii; c) paznicii personali ai omului, echivalenți cu *îngerii păzitori; d) demonii viselor și ai somnului; e) geniile caselor particulare și clădirilor publice (*spiriduși, la slavi *Domovoi, în *superstițiile românești – șarpele casei); f) demonii sau semizeii ocrotitori sau stăpâni ai izvoarelor, lacurilor, râurilor, copacilor sau ai plantelor cultivate (în unele mitologii chiar zei secundari, în altele duhuri binevoitoare, ca *zânele din credințele românești); g) *vampirii (duhuri nefaste hrănindu-se cu sânge viu sau cu sângele pruncilor); h) stafiile (din categoria *Poltergeist); i) demonii morții (ca **d.** vedic plural *Vetala,* intrând în cadavrele din cimitire), ai bolilor și molimelor, ai accidentelor și ai insucceselor umane; j) marii demoni satanici. Prezența atât de amănunțită și timpurie, dar persistentă, a **d.** în toate mitologiile a reflectat dintotdeauna conceptul dual despre lume, nevoia omului de a-și împărți existența între lumină și întuneric, de a se simți ocrotit și de a avea pe cine învinui, de a delimita strict teritoriile morale ale binelui și răului. *(→ zei)*

§ T. K. Oesterreich, *Possession,* New York, 1930

demonologie Disciplină teologică sau profană, care se ocupă în mod special de *mitul *demonilor și îi clasifică, descriindu-le structura și atributele; **d.** se ocupă în general de lumea ființelor fabuloase supraumane, neconsiderate *zei, care se crede însă că fie protejează, fie dușmănesc omenirea și activitatea ei. Termenul e folosit uneori și pentru formele religioase primitive *(→ animatism, animism).*

dendrolatrie *Cultul arborilor. În *religiile timpurii, anumite specii de copaci sau pomi erau preferențiale, cultul fiecărei specii în parte (în funcție de zonele geografice) având fie valoare pur simbolică fie, mai des, semnificații mitice. Originea **d.** se află în **animism;* adesea, anumiți arbori se considerau a fi sediile unor ființe divine ori semidivine sau chiar ipostazele vegetale ale acestora. J. G. *Frazer a subliniat rolul important al cultului arborilor „în istoria religioasă a popoarelor ariene din Europa" *(Creanga de aur,* compendiu, cap. IX); însă de fapt acest cult era mai larg; îl găsim chiar și în **Biblie* (stejarul de la Mamre, al lui *Abraham). Arborii sacri erau *simboluri generale, ca *stejarul* la celți (întrucât era purtătorul *viscului* sacru; → *creanga de aur*), ca *smochinul* pentru *budism *(→ Bodhi),* sub care s-a produs *revelația lui *Buddha, ca *bradul* în mitofolclorul românesc și apoi în *ritualul familial creștin general al *sărbătorii de *Crăciun. La popoarele germano-scandinave, erau venerate dumbrăvile sfinte, dar exista și cultul special al *bradului, arinului, frasinului;* frasinul devine un arbore al științei, dar și simbol cosmic *(*Yggdrasill);* dintr-un frasin și un arin au fost făcuți primii oameni *(*Askr, *Embla).* Copacii au jucat adesea roluri cosmogonice și antropogonice (America Centrală, Asia nordică). *Spiritele sau divinitățile locuind în arbori sau identificându-se cu ei (**Hamadryadele,* la greci) e posibil să fi fost consecința unei intuiții timpurii asupra unor măsuri ecologice, de cruțare a *pădurilor. Dar cea mai importantă formă de **d.** este identificarea arborelui preferat cu arborele axial al lumii: *axis mundi (→ Arborele Cosmic).* Similari cu acesta sau chiar identici sunt: *Arborele Științei (*Pomul Cunoștinței)* și **Pomul Vieții.*

Densușianu, Nicolae Istoric român (1846–1911) care, în monumentala sa lucrare *Dacia preistorică* (1913), întemeiată pe o vastă erudiție și pe cercetarea critică comparativă a *miturilor de raport și a monumentelor megalitice de pe teritoriul României, construiește o interesantă și cu totul originală panoramă arhaică a Daciei înainte de dacogeți. Lucrarea conține exagerări și aserțiuni fanteziste, pentru care a fost acuzată și luată în deriziune: „Nicolae Densușianu scria romanul său fantastic *Dacia preistorică,* plin de mitologie și de filologie absurdă care la apariția sa (postumă: 1913) deșteptă o admirație și un entuziasm nemărginit printre diletanții români în arheologie" (Vasile Pârvan, în *Prefață* la *Getica,* ed. II, București, 1982, p. 7). Totuși, exagerările în ipoteze istorice și în etimologii fanteziste, care aparțin fără îndoială unui diletant, însă totodată unui erudit, nu anulează și unele interpretări îndrăznețe, privite cu suspiciune de arheologi, întrucât erau interpretări necanonice. Fără a fi fost un mitolog, **D.** a izbutit să intuiască materia memorială din unele zone mitice, pe care a degajat-o de sub alegoriile și *simbolurile stratificate ulterior, confruntând-o în lumina diferitelor mitografii antice de referință și în comparație cu folclorul mitologic românesc; de aici, a dedus – adesea riscând și concluzii fragile – vechimea mult mai adâncă a succesiunii unor civilizații arhaice locale, pe care documentele istorice sau arheologice, atâtea câte sunt, nu o pot atesta. De asemenea, în confruntarea între *mituri și monumentele megalitice sau construcțiile ciclopice (care își au ecourile distincte în miturile folclorice românești), **D.** a încercat să deducă manifestările unor enigmatice forțe artistice sau artizanale, îndeosebi în finisarea aspectului anumitor piscuri și stânci montane (Omul, Caraimanul, binecunoscutul Sfinx din Bucegi etc.), pe care el nu le punea pe seama factorilor de eroziune geologică și atmosferică. În acest plan, **D.** a precedat cu peste o jumătate de secol ipoteza despre *cultura Masma* a cercetătorului peruan Daniel Ruzo. **D.** propune scenarii ipotetice asupra prezenței **Hyperboreilor* într-un *templu apollinic de pe insula pontică *Leuke, asupra ecourilor civilizației egiptene pe teritoriul protodacic, chiar asupra unui puternic regat pelasg, ca și asupra unor masive populații arhaice de *giganți (sau cel puțin constructori de

opere gigantice); un exclusivism (care s-a mai repetat la istorici) mai mult decât exacerbat l-a făcut pe **D.** să localizeze pe teritoriul protoistoric al Daciei aproape toate marile evenimente ale *mitologiei generale: *Titanomahia, războiul între *Osiris şi *Typhon (de fapt, *Seth), domnia locală a unor zei „egipteni" sau „pelasgi". Erorile lui **D.** se datorează fie nepregătirii lui ca etimologist (deşi cunoştea bine câteva limbi, clasice şi moderne, îşi forma etimologiile după simpla rezonanţă fonetică), fie unor idei fixe euhemeriste *(→ Euhemeros),* deseori folosite în deducţii hazardate, ca încercarea de a stabili obârşia tuturor civilizaţiilor cunoscute de el (greacă, romană, egipteană, indiană) pe teritoriul „pelasg" al Daciei, şi teoria fantezistă că limba română ar fi fost limba-mamă a tuturor limbilor antice. Dar, cu prudenţă, teza sa de bază poate fi considerată o ipoteză de lucru: „Aici la Dunărea de jos şi în special în ţerile Daciei – faptul este cert – s-a format şi închegat centrul cel mare şi puternic al populaţiunii neolitice în Europa; centrul unei rasse noui de oameni, de o statură înaltă şi viguroasă, cu o veche organizaţiune patriarhală, cu idei severe religioase şi cu o pasiune adusă probabil din Asia, de a sculpta în stâncă vie statuele enorme ale divinităţilor sale" (*op. cit.,* p. 25). Unul dintre meritele lui **D.** este de a fi sesizat valoarea unor mituri ca izvoare istorice.

§ Nicolae Densuşianu, *Dacia preistorică* (cu o prefaţă de Dr. C. I. Istrati), Bucureşti, 1913; ed. II (text stabilit de Victorela Neagoe, studiu introductiv şi note de Manole Neagoe), Bucureşti, 1987.

Dente Zeul suprem în mitologia triburilor ewe şi tshi *(→ mitologiile populaţiilor africane),* reprezentat ca o fiinţă schiloadă, cu o biografie mitică stranie; neglijat de credincioşi. **D.** se mută în peştera unui pisc montan, unde e depistat de un bărbat pe care l-au alarmat nişte copii; dar omul leşină auzind răcnete de intimidare; trezit de zeu, care îl scuipă ca să-i redea vigoarea, fuge în sat şi deduce împreună cu fraţii săi că văzuse un *tro* (*spirit) puternic; i se aduc zeului daruri, i se spun *rugăciuni, regele tribului îi oferă veşminte, iar primul om care l-a văzut îi devine preot; zeul declară că va ocroti tribul, instituie *tabù-uri şi stabileşte hrana ce i se va aduce; dar zeul fiind abuziv, oamenii îi suspectează sfinţenia şi îl alungă. Totuşi, *cultul lui **D.** nu a dispărut, datorită preoţilor-teologi care au elaborat forma de adorare a sa ca protector regal, statuată în peste 25 epitete ce alcătuiesc o adevărată legislaţie: „Eu sunt cel în faţa căruia îngenunchează marii regi"; „Eu sunt marele vânător care îi hrăneşte pe toţi cei ce mă imploră să fiu de partea lor"; „Eu aduc ploaia"; „Când nici un alt *tro* nu vă poate ajuta, eu, Dente, pot să vă ajut" etc. Transparent, *mitul divulgă modalitatea simplei *credinţe în preluarea mistică a puterii tribale de către un *strămoş (un vrăjitor sau un şef de trib), care astfel a devenit regele arhetipal al tribului.

§ J. Spieth, *Die Religion der Eweer in Sued-Togo,* Leipzig, 1911.

derviş (pers. *derwish* – cerşetor) Călugăr musulman *(→ monahism)* din *secta *sufiştilor. Dervişii se împart în două categorii: **d.** *peregrini* şi **d.** *sedentari,* locuind în mânăstiri conduse de câte un şeic. **D.** sunt grupaţi, de asemenea, în mai multe ordine (fraţii sau corporaţii) care, începând să apară în sec. XI, s-au organizat într-o ierarhie eclesiastică, având statute şi mânăstiri (dintre care unele admit a fi compuse din femei). Principalele ordine monastice: *kadiriya, nakshbandiya, yasawiya, mewlewiya, bekhtashiya, tidjaniya, senusiya.* **D.** pot deveni atât săracii, cât şi bogaţii *(→ hurufiţi).*

Derzelas; *Darzala; Derzo* Zeu cu atribute incerte, adorat iniţial – în **mitologia greacă* târzie – de coloniştii greci de pe ţărmul stâng al Pontului Euxin (după D. M. Pippidi) sau aparţinând fie **mitologiei dacogetice,* fie abia **mitologiei dacoromane,* ajuns în *credinţele din Dacia prin împrumut sau având un *cult de origine autohtonă; ca şi asupra originii zeului, nici asupra atributelor lui nu există o părere unanimă: e considerat a fi fost patronul sănătăţii şi energiei vitale umane (I. I. Russu) sau, dimpotrivă, o divinitate infernală – stăpânul lumii subpământene (Ion Horaţiu Crişan). Se pare că, totuşi, grecii pontici îl identificaseră cu Marele Zeu (Θεος Μέγας), fără dovada că ar fi fost o variantă locală a lui *Zeus; iar coloniştii romani din Dacia îl considerase identic cu *Hercules. **D.** avea un *templu în Histria pontică (zidit în sec. III î.e.n.).

descântece; *incantaţii* (lat. *incantatio, incantamentum* – descântec; *incantator* – persoana care practică descântecul; grec. μάγευμα – farmece, descântec; μαγευτής – vrajă, vrăjitorie; sanscr. **mantra* – rugăciune, vrăjitorie, farmece; *mantra-pada* – cuvânt magic, incantaţie; *mantra-pustikā* – carte de descântece; *kṛtyā* – *magie, farmece; slav. заклинати, заклѫти – a conjura; rus. *заговор, заклинание* – descântec, exorcism) Formule magice *(→ magie),* destinate să modifice o stare de lucruri sau starea unei fiinţe, cu ajutorul potenţialului supranatural al vrăjitorului descântător. Formulele oricărui **d.** trebuiau întotdeauna intonate pe un anume suport muzical, magic el însuşi. Orice formulă incantatorie se consumă în aria *mitului, bazându-se pe forţa atribuită mitului însuşi; de altfel, o incantaţie nici nu poate fi concepută în afara concepţiei mitologice despre lume. Există un raport de interacţiune între omul aflat între *cer şi *pământ, şi cele două lumi (sau medii) înconjurătoare: supranaturalul şi naturalul, toate trei fiind elementele inseparabile ale concepţiei mitice din aceeaşi ordine cosmică unitară, care funcţionează pe temeiul unei singure logici,

numite de Lucien *Lévy-Bruhl „logica participării". De obicei, **d.** sunt formulele operaționale ale *șamanului sau vrăjitorului, specializat în atari operații, întrucât este recunoscut ca având contact cu lumea supranaturală. În antichitate (Egipt, Mesopotamia, China, India, mai ales Hellada), unele documente arată indirect că incantația devenea funcțională și ducea la un oarecare efect asupra subiecților, pe două căi: 1) un efect psihoterapic, prin sugestie, datorită textelor de o anumită forță simbolică, acționând literar sau pur fonetic, dacă nu erau decât combinații ritmice de cuvinte sau pseudocuvinte fără legătură sintactică; 2) un efect benefic asupra reechilibrării sistemului nervos, prin meloterapie, datorită muzicalității **d.** (uneori chiar cântece propriu-zise, la greci ἐπωδή însemnând deopotrivă „incantație", „cuvinte magice" „refren", „epodă corală"), care astfel acționau prin armonia ritmică a sunetelor. Sub acest unghi, Petru Caraman compară *descântecele* cu **colindele,* precizând deosebirea că **d.** „țin de magia secretă": „În descântece, repetiția are rostul ei magic. Rolul ei constă în chemarea insistentă a unui anumit lucru sau fapt, prin concentrarea întregii atenții numai asupra lui. Este acesta unul din mijloacele cele mai puternice care îl ajută pe descântător să se rupă de lumea reală și să se identifice cu lumea magică" *(Colindatul la români, slavi și la alte popoare,* București, 1983, p. 459). **D.** sunt dedicate îndeosebi vindecării bolilor și deci se încadrează în magia medicală. O însemnată parte din funcțiile mecanismului **d.** se consacră *exorcismului. Atunci când magia incantatorie persistă și înăuntrul unei civilizații constituite, moderne, unde *religiile înlătură ele însele magia periferică și *superstițiile cu toată suita lor de practici auxiliare, explicația care se poate da este incultura (sau inconsistența conștiinței de persoană civilizată) a practicantului, ca și a beneficiarului. Cum o mare parte din magia incantatorie aparține magiei negre, răufăcătoare (și o parte mult mai mică magiei albe, medicale), practicanții se recrutează, la mai multe popoare, în majoritate dintre persoanele neasimilate de civilizație și cultură, ele însele făcând parte din grupurile alogene (de ex., țiganii, în România, Ungaria, Bulgaria ș.a., având ei înșiși o religie animistă, periferică; → *animism,* cu o dominantă demonică sub tutela divinității malefice **Beng*). Clasificând textele populare magice în descântece, vrăji, farmece și desfaceri, Simeon Florea Marian a evitat confundarea acestor genuri și a stabilit deosebirile dintre ele după scop, mijloace, timp (moment) și persoane (subiecți), **d.** având în vedere „întoarcerea, alinarea și vindecarea diferitelor boli corporale de care suferă nu numai oamenii, ci și animalele domestice", în timp ce vrăjile urmăresc constrângerea omului contra voinței lui, așadar în scopuri negative, farmecele – modificarea în bine a stării fizice sau morale a persoanei, iar desfacerile – anularea vrăjilor și farmecelor. Clasificarea are validitate doar în ce privește conținutul și scopul, deoarece întotdeauna **d.** (incantația) este o formulă în sine, folosită ca agent magic de către magician; din alt unghi, se pot delimita două categorii: 1) *încântecul* (cf. termenul la I. Heliade-Rădulescu, în *Balada Sburătorul:* „Încântec sau descântec pe lume s-a lăsat") sau făcătura; 2) *descântecul* sau desfacerea. Delimitând descântecul de vrajă și de farmec, Artur Gorovei observă că poporul nu face deosebire între ultimele două noțiuni. Cuvântul românesc uzual *descântec* este o extrapolare semantică, deoarece, probabil la origine, „descântec" însemna dezlegarea din condiția stabilită prin magie, iar efectuarea propriu-zisă a farmecelor numindu-se odinioară probabil „încântec"; Heliade-Rădulescu folosește ambii termeni în sensurile primare. La popoarele agrare sunt frecvente și formele meteorologice (legarea și dezlegarea ploii prin **d.**; de ex., textele din jocul *Paparudelor sunt **d.**). Adesea **d.** au un scop *apotropaic. Caracterul exorcist și apotropaic al **d.** la români este atestat și de termenul regional plural *bozgoane* (mai ales în Transilvania), cu etimon slav dublu (богъ– zeu, изгонжти – a alunga), devenit în româna veche o expresie autohtonă, pe baza propoziției originare: „a izgoni bozi" (*bozi* – zei păgâni, demoni), cu caracter vădit apotropaic. **D.** au o tradiție foarte veche pe teritoriul Daciei. Euripides amintește de „tăblițele trace", conținând incantații, iar *Platon (*Charmides,* 156 d.) afirmă, prin replica lui *Socrate: „la fel este acum și cu descântecul nostru. L-am învățat acolo, în armată, de la unul din medicii traci ai lui Zalmoxis". Privit global, orice *descântec,* prin caracterul său poruncitor, este opusul **rugăciunii,* al cărei caracter este implorator. Deci **d.** este străin oricărei forme religioase propriu-zise, exceptând formele demonologice ale credințelor prereligioase sau periferice.

§ Simeon Florea Marian, *Descântece poporane române,* Suceava, 1886; Artur Gorovei, *Descântecele românilor,* București, 1931; Al. Rosetti, *Limba descântecelor românești,* București, 1975

Deukalion Fiul lui *Prometheus și soțul *Pyrrhei, în **mitologia greacă,* salvat de *Zeus de la *potopul universal și destinat să repopuleze pământul; socotit tatăl lui Hellenus, *strămoș mitic al grecilor. O variantă alegorică a *mitului, precizând că oamenii s-ar fi înrăit în vârsta de bronz, când Zeus s-a hotărît să-i distrugă salvând singura pereche pură (Deukalion și Pyrrha), narează cum Prometheus îi învață pe cei doi să-și înjghebe o corabie cu care plutesc, după dezlănțuirea potopului, 9 zile și 9 nopți, acostând pe un munte thessaliot. Dorinței lui **D.** de a reface omenirea, Zeus i-a răspuns oracular, sfătuindu-l să arunce înapoi, peste umăr, „oasele maicii sale"

divine *Gaia; pricepând că oasele erau pietrele pământului, amândoi procedează ca atare, pietrele lui **D.** prefăcându-se în bărbați și ale Pyrrhei, în femei.

deus absconditus → *deus otiosus*

deus otiosus Tip de zeu creator care și-a abandonat opera, retrăgându-se în *cer și nemaipăstrând relații cu lumea creată *(→ zei). Deus otiosus* e traductibil prin: zeu care se odihnește, zeu neutral, zeu obosit, zeu care nu participă la treburile lumii. Unele *mituri explică acest abandon prin depărtarea forțată a cerului de *pământ, altele prin întreruperea comunicațiilor pământului cu cerul. *Dii otiosi* se întâlnesc mai ales în *mitologiile primitive. Zeul *Numbakulla (tribul australian arunta) dispare definitiv după creație. Zeul *Malengfung (tribul kai, Noua Guinee), după crearea universului, adoarme la marginea lui, însă vremelnic. La fel, dispar zeii africani *Olorun și *Nyamye. În Africa se întâlnesc și forme intermediare, clasificate de mitologi în: *deus obsconditus* (zeul ascuns), *deus remotus* (zeul îndepărtat), *deus incertus* (zeul incert, de fapt nevăzut). O definiție *in situ* găsim la tribul sudafrican aniamba, explicând și raporturile dintre oameni și zeii retrași: zeul principal al tribului e socotit un zeu egoist, care trândăvește, abandonând lumea pe care a creat-o. De aici, unii cercetători numesc orice **d.o.**, „zeu obosit". Cauzele cultuale sunt complexe; în acest sens, există o sugestie biblică *(V. T., Iezechiel,* IX, 9-10): „ei zic: «Yahweh a părăsit țara!» și «Yahweh nu vede!» Dar ochii mei vor fi necruțători, nici nu voi avea milă." În aceste cuvinte, atribuite chiar lui *Yahweh, e cu putință să fie o polemică doctrinară de emanație rabinică împotriva opiniei populare că Yahweh a devenit fie un **d.o.**, fie un *deus remotus*, care periclita însăși *dogma omniprezenței de fiece clipă, în viața integrală a evreilor, a lui Yahweh. Noțiunea *deus otiosus* trebuie înțeleasă complex, întrucât sugerează o anume diversitate de *credințe populare: un **d.o.** e un zeu trândav, nepăsător, neutru, care, retrăgându-se în cer și nemaipăstrând relațiile inițiale cu lumea creată de el, devine nefolositor și chiar vătămător propriei lui opere. Supraimpresiunile teologice din miturile despre **d.o.** explică pentru credincioși fenomenul (emanând chiar de la aceiași credincioși) diferit: fie abandonul e pricinuit de îndepărtarea cerului de pământ sau de întreruperea comunicațiilor cer-pământ, fie în zeul creator apare oboseala rezultată din efortul creației. Mircea *Eliade remarcă, drept caracteristică zeilor uranieni, condiția de zei retrași, întrucât omul primitiv îi uită lesne: „asprimile existenței îl constrâng să privească mai ales spre pământ, decât spre cer" (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 55). Formula religioasă *deus otiosus (absconditus, remotus* și mai ales *incertus)*, născută din îndoiala mistică a omului asaltat de mediul natural și social, poate fi interpretată nu ca o contestare directă a zeului în sine (el părând absent doar din aria imediată), ci, așa cum socotea și *Lucretius, ca o afirmare a dezinteresului zeilor față de destinul fenomenal al lumii. Fenomen de intelect, ideea de **d.o.** este un pas inițial spre un *ateism deductiv.

Deva (sanscr. *devá* – *zeu, divin, celest; *devī* – zeiță) Noțiune din **mitologia vedică*, însemnând zeu în general (sinonim: *Sura* – zeu, în opoziție cu **Asura* – *demon; astfel: *surasura* – zeii și demonii; un cvasi-sinonim: *amára* – nemuritor). **D.** e o clasă de ființe supraumane care și-au dobândit nemurirea bând **soma* și trăiesc din *ofrandele sacrificate anume de oameni; zeii vedici locuiesc în ținuturile cerești numite generic *Devaloka* (Locul Zeilor), deși *loka* desemnează și „lumea de dincolo", unde sunt acceptați în anumite condiții și muritorii care au acumulat destule merite religioase; în *credințe paralele, li se atribuiau, ca locuințe, munții înalți și sacri, ca Himalaya (de ex., muntele *Meru). În concepția religioasă a Indiei arhaice, zeii se recunosc după anumite semne specifice: veșmintele lor nu acumulează praf, capetele lor sunt împodobite cu cununi vegetale veșnic proaspete, trupul nu le asudă, ochii nu clipesc, iar când un zeu stă în picioare, tălpile lui nu ating pământul. O sinteză a acestor însușiri divine există în **Mahābhārata*, în capitolul numit curent *Povestea lui Nala:* „Ea îi văzu pe toți zeii, lipsiți de sudoare, cu ochi neclintiți, fără pulbere pe ei, purtând cununi proaspete și stând în picioare fără să atingă pământul" (III, *Vanaparva,* 52-79; *Nalopākhyānam,* 5, 25).

Devaki În **mitologia vedică*, soția foarte frumoasă a regelui *Vasu, din dinastia selenară, și mama lui **Krișņá*.

Deverra Zeița curățeniei și a măturatului, în **mitologia romană* auxiliară.

Devī; *Singarmati Devī; Devī Jagadamba* Tânără și ispititoare zeiță din **mitologia vedică* și **post-vedică* (de proastă reputație în *panteonul general al Indiei, considerată prostituată sacră), patronând și practicând erotismul excesiv. Îi aduceau *sacrificii crescătorii de viermi de mătase. Înfățișată în două ipostaze: fie tandră, miloasă și discretă, fie înspăimântătoare și crudă; în a 2-a ei ipostază, a cruzimii, devine obiectul de *cult mai ales în doctrinele tantrice *(→ tantra).* În unele variante hinduiste *(→ hinduism)* e venerată ca soție a lui **Çivá*.

Dhanvantari Medicul zeilor vedici, considerat în *Yajurveda (→ Veda)* învățătorul care comunică știința tămăduirii și totodată personajul prin care *zeii Indiei le-au transmis oamenilor arta medicinei. Tradiția îl venerează (ca și grecii pe *Asklepios) drept fondatorul medicinei specifice indiene; epitetul său curent: *Vaidyanātha* (Stăpânul Vindecătorilor).

Dhara; *Dharaní* Divinitate în **mitologia vedică* arhaică, personificând **pământul* ca fenomen al naturii. Face parte dintre cele 8 zeități Vasavaḥ *(→ Vasu)* împreună cu **Apa* (sau **Ahar*), **Dhruvá, *Anila, *Prabhāsa, *Pratyūṣa, *Anala, *Soma* (Apa sau, după **Mahābhārata,* Ziua, Steaua Polară, Vântul, Zorile, Lumina, Focul, Luna).

Dhárma 1 Zeu vedic patronal al legislației, legalității și justiției, soțul zeiței Siddhi; adesea **Dh.** era identificat ca zeul *morții, **Yamá.* 2 Un **ríși* arhaic (înțelept vedic primordial), făcând parte din grupul sapiențial **Prājāpati.*

dhárma (sanscr. *dhárma,* noțiune cu o polisemie foarte largă: învățătură morală; conștiință; dreptate; binefacere; esență; *credință religioasă; lege; datorie – acest sens fiind regent în termenul filosofic-religios; de asemenea compusele: *dharmakṛtya* – datină religioasă; *dharmacaryā* – îndeplinirea tuturor îndatoririlor religioase; *dharmajñāna* – cunoașterea datoriei). În *brahmanism, *Legea* sau *Datoria* (obiectivă, absolută, imuabilă); totodată, ansamblul *ritualurilor vedice, necesare dobândirii unei vieți prospere și echilibrate, iar după *moarte, a dreptului la **Nirvāṇa,* întrucât valorile morale rezultă din îndeplinirea riguroasă a tuturor ritualurilor impuse de tradiție. Filosofia religioasă indiană admite 3 factori fundamentali sau 3 valori universale (care, mai târziu, au sporit la 4), obligatorii pentru orice om: *Dhárma,* în aria căreia omul se poate consacra slujirii *religiei, științelor sau artelor; **Artha* (Utilitatea), ca factor pragmatic indicând acumularea de valori materiale; **Kāma* (Dragostea), rezidând în căutarea desfătărilor senzoriale (și nu numai a celor erotice); acestora li s-a adăugat **Mokṣa* (Mântuirea), care se concentrează asupra tehnicilor spirituale de salvare a sufletului. Cei 3 factori de bază (între care **dh.** este factorul prim) trebuie să se afle într-un anumit echilibru, într-o legătură indisolubilă; iar în această structură tripartită, **dh.** are rolul echilibrator activ.

Dhī Zeiță din **mitologia vedică,* personificând intuiția și clarviziunea.

Dhruvá Divinitate arhaică din **mitologia vedică,* întruchipând Steaua Polară. *(→ Vasu).*

Dhu Sharah (grec. *Dousares)* Zeu de prim rang, în **mitologia arabă* preislamică, venerat (mai ales de nabateenii de la Petra, Sinai) sub forma unei roci naturale dreptunghiulare. *Cultul lui **D. Sh.** provine din *litolatria arhaică arabă. Mai târziu, e adorat ca divinitate a fertilității și ca patron funerar, îndeosebi ca paznic al mormintelor (inscripțiile tombale fiindu-i consacrate des). Piatra zeului este un *betil,* noțiune frecventă la arabii preislamici (de pildă, în Palmyra), care credeau că pietrele sunt locuințele *zeilor. Era de obicei asociat cultual cu zeița solară **Alilat.*

Diana Zeiță italică arhaică, identificată de romani cu *Artemis și inclusă în *panteonul **mitologiei romane* ca zeiță a *Lunii, *simbol al luminii și ocrotitoare a *vânătorii. Adorată de timpuriu (după tradiție, i s-a clădit un *templu pe Aventin încă sub Servius Tullius), era invocată de femei, dar patrona și renașterea anuală a vegetației. Ca zeiță selenară, având epitetul *Diana Candelifera* (Purtătoarea de torță), era adesea numită *Diana Lucina.* La începutul erei noastre, se răspândește o variantă nouă a vechii zeițe cinegetice și selenare, sub numele *Diana Mellifica,* al cărei *cult se dezvoltă în Dacia Romană, dobândind un atribut nou: patronajul *albinelor. Faptul că la un moment dat acesta ajunge, în Dacia, atributul principal al **D.** este firesc într-o țară unde albinăritul era una din îndeletnicirile economice de bază, cu atât mai mult că atributul nu e reîntâlnit nicăieri în restul Imperiului Roman, deci și cultul respectiv era strict local.

Dian Cecht Medic divin în **mitologia celtică.* Pe un *spirit *(síd)* sau zeu marin, *Manannán mac Llyr, zeul **D.C.** l-a înviat din morți, cufundându-l într-un izvor magic.

Diavolul (ebr. שטן – adversar; grec. διάβολος– calomniator; lat. medieval *Diabolus*) *Spiritul suprem al răului, cel care ispitește stabilitatea religioasă și morală a omului și îl răzvrătește perfid contra lui *Dumnezeu și a ordinii divine a lumii. Termenul folosit în *mitologia creștină descrie adesea o figură influențată structural de iranianul *Angra-Mainyu, dar în *N.T.*, **D.** e singular și confundat uneori cu *Lucifer (îngerul căzut), alteori cu *Satan (care însă în tradiția ebraică din **mitologia biblică* e investit cu trăsături mai bogate decât în portretul simplist din varianta creștină); în *V.T.*, Satan nu e **D.**, ci este vremelnic unul dintre *îngeri, devenind treptat un incitator, până când influența dualismului persan face din el un agent definitiv al răului. Totuși, în *Geneză* (VI, 1–4) pare identificabil cu *Șarpele; de altfel, după tradiția ebraică și după *Targum,* *Cain s-a născut din adulterul *Evei cu Satan. În apocriful creștin **Cartea tainelor lui Enoh,* **D.** este în același timp Șarpele din Geneză și îngerul răsculat împotriva lui Dumnezeu. Abia în *N.T.* portretul **D.** e precizat (uneori, numit *Beliar*): „Ce însoțire are dreptatea cu fărădelegea? Sau ce împărtășire are lumina cu întunericul? Și ce potrivire este între Christos și Beliar?" (Pavel, *II Corinteni,* VI, 14–15); *N.T.* îi conferă numeroase epitete: acuzator („aruncat a fost pârâșul fraților noștri, cel ce îi pâra pe ei în fața Dumnezeului nostru ziua și noaptea" – *Apocalips,* XII, 10), vrăjmaș, viclean, ispititor, dar și stăpânitor (al „acestei lumi" – *Ioan,* XII, 31) al „puterilor văzduhului" și „spiritul care lucrează în fiii răzvrătirii" (Pavel, *Efeseni,* II, 2). **D.** e imaginat ulterior antropomorfic, uneori ca animal composit: *Apocalipsul* îl consideră „șarpe" și „balaur" *(*dragon),* iar *Augustin scrie: „este leu și balaur;

leu ca vioiciune, balaur ca viclenie". *Creştinismul a definit noţiunea destul de târziu. *Origenes îl înglobează între *demoni şi scrie: „Unii mai devreme, alţii mai târziu, după un şir de lungi şi riguroase suplicii, se vor întoarce apoi la rangurile de îngeri; după aceea ei se vor ridica la grade superioare şi vor ajunge în ţinuturile nevăzute şi veşnice, după ce vor fi îndeplinit, ca încercare, felurite dregătorii cereşti" (*Despre principii,* I, 6, 3). *Riturile creştine principale privesc diferit noţiunile de *Diavol* şi **demoni;* în cadrul Conciliului XII ecumenic (Conciliul IV din Latran, 1213, după marea schismă), sub pontificatul lui Inocenţiu III, se precizează învăţătura catolică despre demoni: creaţi buni, au devenit răi prin liberul arbitru. Dar în această definiţie era îndeosebi un răspuns polemic dat *sectei *catharilor, ca şi altor *erezii inspirate din *maniheism. În sec. XI, autorul bizantin Mihail Psellos clasifică 6 varietăţi ale **D.**, sub formă de demoni – *ignici, aerieni, terestri, acvatici, subterani, infernali.* Însă în majoritatea scrierilor patristice *(→ patristică)* prezenţa *Diavolului* (căruia i s-a dat prezentul) este pusă în raport cu **Isus Christos* (căruia i s-a dat viitorul); Christos vine pentru răscumpărarea omenirii – în formularea iniţială a lui Origenes: „Prin ispita sa izbutită, diavolul şi-a câştigat dreptul asupra oamenilor. Pentru aceasta, Dumnezeu le-a oferit oamenilor sufletul lui Christos. Dar diavolul s-a amăgit, când Christos l-a biruit şi pe el, aşa cum a biruit şi moartea." Prezent în toate *mitologiile, în diverse sensuri şi forme, **D.** este *simbolul răului universal, *primum movens* al ideii de distrugere, adversar al creaţiei şi creatorului şi un principiu al *haosului – ca monstrul babilonian **Tiamat* duşmănind ordinea universului, ca *balaurul egiptean **Apophis,* vrăjmaş al luminii solare, ca zeul vedic distrugător **Rudrá,* sau ca elementul negativ **Angra-Mainyu* în *zoroastrism; de aceea imaginea **D.** e foarte rar gândită ca abstracţie. În *miturile folclorice creştine (mai ales ortodoxe), noţiunea a devenit plurală (diavoli, *draci) şi reprezentarea de un antropozoomorfism grotesc, influenţat de *escatologia *mazdaismului şi de figura târzie a lui *Dionysos: faţă şi trup cvasiuman, de culoare neagră, coarne, coadă, copite, gheare etc. Aproape totdeauna *religiile îl condamnă, deşi folclorul trădează uneori o simpatie discretă pentru **D.**, considerându-l ingenios, inteligent şi ferm în învoieli, adică „negustor cinstit" (cf. *Mefistofeles). Sunt şi rare forme cultuale când credincioşii acordă întâietate oficială **D.** *(*Malik-Taus* la kurzi, **Beng* la ţigani, **Iblis* în secta musulmană saafită, **Lucifer* în secta luciferienilor – atestată de autorul bizantin Euthymios Zigabenos).

§ G. Roskoff, *Geschichte des Teufels,* I–II, Leipzig, 1869; J. Tondriau et R. Villeneuve, *Dictionnaire du Diable et de la demonologie,* Verviers, 1968

Dido Întemeietoarea mitică a Cartaginei, socotită prinţesă feniciană şi sora lui *Pygmalion (după Vergilius, soră şi cu *Anna Perenna). Măritată cu pontiful Siharbas (asasinat de Pygmalion), fuge cu fratele ei şi cu averea soţului, într-o flotilă improvizată, debarcând pe ţărmul african, unde localnicii îi oferă ca adăpost atâta pământ, cât poate cuprinde cu o piele de taur; **D.** taie pielea însă în fâşii înguste şi încercuieşte viitorul teren cartaginez, clădind şi cetatea. A murit arzându-se singură pe rug spre a nu fi infidelă memoriei soţului ucis, într-o variantă mitologică (sau, sinucigându-se, după ce a fost părăsită de *Aeneas, de care se îndrăgostise când eroul făcuse popas în Cartagina). „Romanul Didonei", povestit de Vergilius în *Eneida* (cartea VI), cuprinde toate amănuntele mitice principale.

Diespiter (lat. *dies* – zi, *pater* – tată) Zeu al luminii, în **mitologia romană,* la origine o divinitate arhaică italică, patronând probabil şi tranzacţiile comerciale. *Lactantius îl confundă cu **Dis Pater,* identificându-l astfel cu *Pluton. Dar în *religia romană târzie a fost identificat cu *Iupiter. Sub împăratul Claudius (41–54 e.n.), *cultul originar al lui **D.** a fost restabilit pentru scurtă vreme. Într-o epocă târzie, numele zeului, folosit mai ales în forma *Dies Pater,* începe să fie considerat doar titlu atributiv al lui Iupiter, ca patron al luminii.

Dike (grec. Δίκη) Zeiţa dreptăţii în **mitologia greacă,* una din cele 3 *Horai, divinitatea care reglementează raporturile între lucruri, în toate prefacerile şi devenirile. După *Hesiod (*Theogonia,* v. 901 şi urm.) – fiica lui *Zeus, însă unele *mituri colaterale o consideră soţia lui Zeus. Numită şi cu epitetul „Neînduplecata", **D.** ţine cheile porţilor prin care trec zilele şi nopţile şi totodată veghează circulaţia cosmică a sufletelor (cf. Platon, *Phaidros,* 249 b). După o informaţie din Euripides, **D.** urmăreşte cu sabia în mână pe orice criminal care se sustrage de la pedeapsă (*Bacchantele,* v. 993–996).

Dikkarin *(Elefantul Ţărilor Lumii)* Elefant fabulos din **mitologia vedică* târzie, care, în concepţia arhaică populară, susţine Pământul.

Diktynna (grec. Δίκτυννα) Zeiţă arhaică, în **mitologia greacă,* din epoca minoică, având un statut contradictoriu: şi celestă şi *htonică, în acelaşi timp şi fecioară şi mamă. **D.** era confundată uneori cu o *Nimfă cretană, amintită de Pausanias, numită *Brihomartis* (Fecioara Dulce) pe care, iubind-o, regele *Minos a urmărit-o stăruitor prin toată insula până când Nimfa s-a refugiat sărind în mare de pe o stâncă, dar a căzut în năvodul (δίκτυον) unor pescari; în acest sens, *Diktynna* (derivat din cuvântul „năvod") ar putea fi un simplu epitet. Unii comentatori interpretează

gestul aruncării în mare ca pe o *ordalie, săritura în apă fiind în acest caz un act ritual demonstrativ. Într-o epocă târzie, *Diktynna* devine epitetul cinegetic al zeiței **Artemis*.

Dilmun Insulă paradisiacă în miturile sumeriene *(→ mitologii din Mesopotamia)*, ridicată din apele Mării-de-Jos (probabil Golful Persic), întâi sub forma unor stânci golașe, apoi transformată de zeul *Enki în grădină înfloritoare; zeul *Utu a crăpat stâncile, eliberând izvoare de apă potabilă, cu ajutorul razelor solare, iar Enki a populat insula cu oameni și animale. **D.** era socotită paradisul păcii și al tinereții eterne: leii păsteau iarbă, iar femeile nu cunoșteau nici ciclurile menstruale, nici durerile nașterii. În poemul sumerian despre Enki și *Ninhursag (cf. S.N. Kramer, *From the Tablets of Sumer*, Colorado, 1956, cap. XVIII), **D.** e descrisă ca o țară a celor vii, sacră, pură, strălucitoare, unde „corbul nu croncăne / [pasărea] ittidu nu țipă ca [pasărea] ittidu,/ leul nu ucide,/ lupul nu fură miei,/ e necunoscut câinele sălbatic care mănâncă iezi" și unde nimeni nu suferă de durere, nici nu îmbătrânește, dar cresc cele opt plante esențiale. După S.N. Kramer, sumerienii situau acest ținut în sud-vestul Iranului. *(→ Paradis)*

Dione *Titanidă care, după versiunea homerică *(*Iliada)*, împreunându-se cu *Zeus, a născut-o pe *Aphrodite; după alte tradiții, **D.** nu ar fi decât numele dat în Epir zeiței *Hera.

Dionysos (etim. incertă: grec Διός – al lui Zeus; trac. νῦσος – fiu) Zeul fructelor, al vegetației și mai ales al viței de vie, vinului și beției, o divinitate din **mitologia greacă* (de origine miceniană sau chiar mai veche, din Phrigia), cu un statut paradoxal: inițial *Persephone născuse de la *Zeus pe *Zagreus care, ca să scape de *Titani, s-a metamorfozat în taur, fiind totuși devorat de ei în această formă; dar Zeus l-a făcut să renască sub numele *Zagreus-Dionysos;* (într-o variantă, se naște prematur, din împreunarea lui Zeus cu *Semele, iar Zeus îl mai poartă în propria sa coapsă până la termenul normal, pentru a doua naștere). **D.** e crescut de Athamas și *Ino, apoi de *Nimfele din Nysa; ajuns adult, cutreieră lumea (Egiptul, Thracia, India ș.a.) pedepsindu-și dușmanii; în fine, coboară în *Infern spre a-și recupera mama adoptivă înecată, o obține de la *Hades și o transferă în *Olimp, ia parte după aceea la *Gigantomahie și are o aventură galantă cu *Ariadne, aflată în pribegie. Abia mai târziu devine zeul vinului, al viței de vie și al petrecerilor vesele, în care era însoțit mereu de un cortegiu de bacchante, sileni, satiri; fiind implicit și zeu al fertilității, din alaiul său făcea parte și *Priapos, iar în serbările dionysiace rurale era purtat ostentativ și un falus *(→ culte falice)*. ~ *Misterele dionysiace* se celebrau orgiastic la culesul viilor, participanții inițiați purtând toiege (lat. *thyrsus*), uneori dure, terminate cu vârf de lance, împodobite cu corzi de viță sau iederă și cu panglici, care serveau și ca arme; iar în cadrul acestor *mistere, se desfășura și *ritualul omofagiei (ὠμοφάγος – mâncător de carne crudă), adică al consumării de carne crudă din trupul unor animale (ciopârțite de vii, de obicei *țapi, sau sacrificate obișnuit, mai ales tauri), în cursul delirului inițiatic. Acest ritual era legat de *mitul tăierii în bucăți și devorării lui Zagreus de Titani și al recompunerii lui corporale și reînvierii cu ajutorul fulgerului lui Zeus (care nu era numai armă ucigașă, ci și instrument de reanimare). **D.** era o divinitate a beției cu semnificație dublă: beția vulgară (produsă de vin) și beția mistică (sau inițiatică, ducând la starea de transă), în înțelesul extazului mistic. **D.** poseda harul profeției fiind deci adorat și ca zeu oracular; *oracolul său de la *Delphoi era la fel de important ca și al lui *Apollon. Romanii, numindu-l *Bacchus (nume reutilizat și de greci, din sec. V, în formele *Bákhos, Bakhios, Bakheus, Iobakhos, Bakhebakhos*, paralel cu numele tradițional) și serbându-l în *Bacchanalii,* reținuseră mai ales sensul popular. **D.,** celebru prin frumusețea neobișnuită a pletelor sale, era reprezentat de mai multe animale simbolice (taurul, pantera, leul, tigrul, măgarul, țapul și uneori chiar delfinul și *șarpele) considerate adesea chiar ipostazele sale; variante colaterale îl prezintă însă și ca ființă cu trup firav, efeminat. Însemnele atributive personale ale zeului erau: iedera, lăstarul (sau toiagul înfrunzit) de viță, laurul, pinul, cupa de vin (mai des, un corn de taur, agățat pe frunte), însă în primul rând *thyrsus,* la origine o trestie cu care zeul înlocuise măciuca tradițională, folosită de ciraci în încăierări. Unii scriitori antici îl credeau pe **D.** zeu de origine tracică, mai ales că *Homer îl amintește foarte rar. În vremuri mai vechi, i se aduceau și *sacrificii omenești de unde și un epitet specific: *Omestes* (Ὠμηστής – Carnivorul); *Plutarh afirmă că chiar și Themistokles, în ajunul bătăliei de la Salamina (480 î.e.n.) i-a sacrificat zeului 3 tineri perși: acest tip de sacrificiu poate fi pus în relație cu varianta mitică în care bucăți din trupul ciopârțit de Titani au fost adunate de Zeus și transmise lui Apollon, care le-a îngropat în solul muntelui *Parnas. ~ *Cultul dionysiac*, atestat încă din epoca miceniană, apoi răspândindu-se în Thracia și Phrigia, a devenit panhellenic; mult mai târziu a derivat într-o semnificație filosofică, pe care Fr. Nietzsche a definit-o drept stadiul la care omul dobândește conștiința de sine și este capabil de inteligență (în opoziție cu contemplativitatea instinctuală a *apollinicului*); așadar, *dionysiacul* ar simboliza înțelepciunea. Din serbările antice dionysiace s-a născut și teatrul tragic grec. **D.** a fost adorat cu amploare și în coloniile pontice grecești (la Callatis, în cadrul Misterelor Dionysiace), îndeosebi ca zeu dătător de roade *(deus dator)*: un *templu din Histria îi glorifică

anume această ipostază, numindu-l *Dionysos Karpophoros*. Biografia mitică a lui **D.** nu este nici uniformă, nici consecventă; diferitele variante indică o cultualizare treptată a unui zeu amintit de Homer ca divinitate măruntă. Cea mai răspândită variantă îl arată ca născut de Semele, crescut de Nimfe pe muntele Nysa (probabil în India), într-o peșteră căptușită cu viță și iederă, și având-l drept tutore, de la naștere, pe zeul *Hermes; descoperind de timpuriu gustul strugurilor, **D.** se îmbată împreună cu Nimfele și aleargă cu ele prin păduri, într-un delir vesel; alaiul străbate astfel țară după țară și răspândește cultura viței de vie, împreună cu întregul ritual sacru al vinificației. O variantă paralelă, mai pragmatică, afirmă descoperirea viței de vie și a vinificației abia când **D.** a ajuns adult și când a început să cutreiere lumea, învățându-i pe oameni arta viticulturii. Diodor din Sicilia, repovestind această variantă, precizează că, odată cu viticultura, **D.** a introdus și civilizația în zonele sale de contact. Tot după Diodor, zeul a mai născocit o băutură, *zythos* (ζυθος – decoct de orz, mai târziu – bere), înmiresmată, obținută din orz. Altă narațiune mitologică, de factură vădit euhemeristă *(→ euhemerism),* face din **D.** un erou de *legendă: comandant al unei armate proprii, întreținute cu scop justițiar și dezrobitor, **D.** obține independența Beoției, întreprinde o expediție în India (de unde aduce prăzi îmbelșugate, celebrându-și triumful) și e transportat înapoi, spre patrie, pe spinarea unui elefant. Un mit utilizat de Euripides (în ultima sa piesă, *Bacchantele*) îl prezintă pe zeu ca misionar al propriului său *cult: însoțit de un cortegiu de bacchante, el vine la Theba și își inițiază ascultătorii în structura unei *religii noi, întâmpinând însă rezistența tradiționalistă a fiicelor regelui întemeietor *Kadmos, fapt pentru care zeul le pedepsește infuzând în ele frenezia extazului, încât apoi tânărul basileu theban Penteus, condus de motive morale, pune sub severă interdicție noul cult original; numai Kadmos și *profetul Tiresias, oameni din vechea generație, apără noul cult, deși nu sunt ascultați de tânărul rege care îl și pune în lanțuri pe **D.** Bineînțeles, lanțurile se sfărâmă după ce zeul produce un cutremur, care năruie și zidul închisorii; iar după ce el iese în libertate, e adorat de bacchante și de femeile cetății, toate cuprinse de un delir mistic, până când îl ucid pe basileul Penteus, îmbolnăvit de nervi, și aduc capul său în oraș, în vârful unei lănci purtate chiar de mama regală, *Agave, stăpânită un moment și ea de nebunia generală. **D.** era reprezentat în 3 chipuri (de fapt 3 etape istorice de formare a cultului său): 1) cel mai vechi – un bărbat viril și păros, cu barbă deasă; 2) cel mijlociu, din epoca clasică – un efeb cu tinerețea neimpurificată; 3) cel târziu – un *androgin. Aceste etape diferențiate se reflectă exact și în numeroasele epitete ale zeului: *Omestes; Dimetor* (Cel născut de două ori; după Diodor din Sicilia, „prima naștere fiind clipa când planta e sădită în pământ și începe să crească, iar a doua naștere, când vița de vie își dă roadele ei, strugurii" – *Biblioteca istorică,* III, *LXII,* 5; dar Diodor amintește și o „a treia naștere, după care zeul născut din Zeus și Demeter a fost sfâșiat și fiert de fiii Gliei [Titanii], mădularele lui fiind apoi potrivite la loc de către Demeter și readuse astfel la viață"); *Thriambos* (Triumfătorul; θρίαμβος – triumf; epitetul este și numele imnului de procesiune cântat în Bacchanalii și la serbările dionysiace); *Lenaios* (Storcătorul la teasc: ληνός – teasc; prima stoarcere a strugurilor se consemna în serbările teascului, numite *Lenaia*); *Meilihios* (Dezmierdătorul); *Lysios* (Dezlegătorul de griji); *Bromos* (Zgomotosul; βρόμος – zgomot, freamăt, murmur); *Phloios* (Zeul Inflorescenței); **Iakhos* (numele mistic al lui Dionysos); *Evios* (nume folosit în aclamații). Deoarece tradiția greacă a atribuit mereu cultului dionysiac forța de inoculare a freneziei în întreaga natură, unii comentatori moderni au considerat acest cult drept o formă timpurie de **panteism.* Zeu în multe privințe enigmatic, **D.** se deosebește de ceilalți zei greci prin noutatea și numărul mare al *epifaniilor, ca și prin varietatea transformărilor sale (M. *Eliade). Prin actele sale și prin misterele inițiatice (deși contestate de unii cercetători ca mistere autentice) care îi erau consacrate până târziu, în epoca hellenistică și romană, **D.** pare mai aproape, structural, de oameni, decât de zei, totuși fără să fi încălcat vreodată statutul olimpian, cum a făcut Titanul *Prometheus.

§ Walter F. Otto, *Dionysos. Mythos und Kultus*, Franckfurt/M., 1933; H. Jeanmaire, *Dionysos. Histoire du culte de Bacchus*, Paris, 1951; Karl Kerényi, *Die Herkunft der Dionysosreligion nach dem heutigen Stand der Forschung*, Köln, 1956

Dioscuri (grec. Διόσκουροι – băieții lui Zeus) Frați, în **mitologia greacă* (**Kastor* și **Pollux*), simbolizând dragostea frățească ideală; născuți, de la *Zeus, din cele două ouă ale lebedei *Leda și având două surori – *Helene și Klytaimnestra, soția lui *Agamemnon. **D.** dispuneau alternativ (la câte două zile) de nemurire; de aceea au putut fi uciși de verii lor, gemenii Idas și Lynkeus. Această aparițiе alternativă era transferată în plan astral. **D.** ivindu-se pe rând în sfera zodiacală și reprezentând cele două emisfere: boreală și australă (→ *zodiac*). Adorați inițial în Sparta ca zei ai luminii, **D.** sunt invocați mai târziu de marinarii greci, pe vreme de furtună, ca protectori ai navigației; în această ipostază, sunt închipuiți zburând prin aer călări pe armăsari albi. Biografia lor mitică include 3 mari fapte eroice: învingerea *gigantului de bronz *Talos, paznicul Cretei; eliberarea Helenei răpite de *Theseus; participarea la expediția *Argonauților. În legătură cu această navigație, *mitul le conferă un atribut de valoare cosmică: în timpul unei furtuni care a asaltat nava

expediționară *Argo (furtună care nu s-a potolit decât prin *rugăciunile lui *Orpheus către *Cabirii din Samothrakes) pe capetele **D.** au căzut doi aștri, ca semn divin – de fapt, *focul sfântului Elm,* adică scânteile ce apar pe vreme de furtună deasupra catargelor, din cauza aglomerării de electricitate pe velatură, un fenomen cunoscut de corăbierii antici care îl atribuiau prezenței concrete a **D.** sau *teofaniei lor, manifestate în scânteile rătăcind peste catarge; în acest sens, Aetius (*Despre învățăturile filosofilor,* II, *18,* 1) citează pe *Xenophanes, care spunea că „felul acela de stele ce se văd deasupra corăbiilor și cărora unii le zic Dioscuri sunt nori care devin luminoși în urma unei anumite mișcări a lor". Adorați ulterior și de romani, aveau un *templu consacrat în For. În societatea intelectuală romană din vremea imperiului, dar mai ales sub Augustus, exista o predilecție pentru cultul **D.** (cf. **Hun-Ahpu, *Xbalanque*).*

§ F. Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une déesse,* Paris, 1935

Discordia Zeița neînțelegerilor și a vrajbei, în *mitologia romană. (cf. *Eris*)

Dis Pater Veche divinitate indigenă din Italia, preluată de *mitologia romană, ca zeu al lumii subpământene și, mai târziu, identificată cu Pluto (*Pluton*); Vergilius (*Eneida,* VI, v. 541) îl numește „puternicul Dis". Începând cu anul 249 î.e.n. s-au serbat, în onoarea lui **D.P.**, o dată pe secol, Jocurile Seculare *(Saeculares Ludi),* însoțite de *sacrificii nocturne de răscumpărare; cele mai spectaculoase jocuri din acest ciclu s-au desfășurat sub împăratul Augustus, în anul 17 î.e.n.

Diti Zeiță din *mitologia vedică, sora zeiței *Danu, dar și cumnata acesteia, ca a doua soție a aceluiași soț, *Kaçyápa; fiica zeului *Dákșa. **D.** a devenit mama clasei demonice de adversari ai *zeilor, *Daitya, un gen de *Titani: Prahlada, Sanhrada, Anuhrada ș.a., fiii și supușii lui *Hiraṇyakaçipu, care a devenit regele lor. Prin urmașul ei Prahlada, **D.** este străbuna lui *Bali, fiul unic al lui Virocana care era fiul lui Prahlada.

divinație (lat. *divinatio* – ghicirea viitorului; adaptare după grec. μαντική – *mantică, darul prezicerii) În *credințele societăților primitive, în *religiile antice și în *cultele magice, arta de a descifra necunoscutul și de a ghici viitorul *(→ astrologie, oracole),* prezentul și trecutul, prin mijlocirea *spiritelor celor morți, invocate în acest scop. **D.** era răspândită în toată lumea antică. *Platon (în *Phaidros*) distinge două forme divinatorii: forma sănătoasă, rațională, științifică și forma nesănătoasă, adică extatică, efectuată prin *profeți căzuți în delir (posedați de divinitate); acestora, unii cercetători le adaugă forma prin comuniunea cu lumea spiritelor (de obicei în plan oniric, pe calea viselor); complementar, Platon socotește delir divinatoriu și inspirația acordată poeților de *Muze. Un gen de **d.** se credea a fi *incubația* zeului în preot sau în *șaman. Tipurile principale de **d.** (după clasificarea greacă) erau: *oniromanția* (bazată pe interpretarea viselor), *meteoromanția* (interpretarea fenomenelor atmosferice), *dendromanția* (ghicirea viitorului după freamătul copacilor și după foșnetul frunzișului), *astromanția* (după aspectul și poziția astrelor), *geomanția* (după caracteristicile aspectuale ale solului terestru), *metoposcopia* (după liniile frunții), *onomanția* (după corespondențele astrologice ale literelor compunând numele de persoane), *fiziognomonia* (după forma și trăsăturile feței), *chirognomonia* (după forma mâinii), *empyromanția* (după intensitatea și caracteristicile *focului: flăcări, fum, zgomote), *hidromanția* (după mișcările și aspectele apei: cercuri, valuri, limpiditate, colorit etc.), *ornitomanția* (după specia, zborul și comportamentul păsărilor), *hieroscopia* (după aspectul mărunțaielor animalelor de *sacrificiu), *chiromanția* (citirea liniilor din palmă), *catoptromanția* (descifrarea semnelor și prevestirilor din imaginile apărute în *oglinzi). În statele vechilor civilizații, **d.** era o practică obligatorie și permanent necesară, cârmuitorii statului, comandanții militari, corăbierii, negustorii, călătorii neîntreprinzând nici o acțiune înainte de a consulta prevestirile la zi. Așa cum în Hellada erau consultate *oracolele (*Delphoi* ș.a.), iar la Roma funcționa colegiul augural *(→ augur),* și în Japonia medievală era organizat riguros, în cadrul curții imperiale, un cabinet al prezicerilor, care calcula zilele faste și nefaste, direcțiile de călătorie bune și rele etc. Totuși, în anumite perioade istorice, **d.** nu s-a bucurat de audiența oficială; de ex., împăratul roman Tiberius a interzis practicarea **d.**, condamnând la moarte pe ghicitorii străini, prezicători și cititori în stele (cf. Cassius Dio, *Istoria Romană,* LVII, 15). În epoca modernă, o formă de **d.** devine *spiritismul, cu diversele lui tehnici, având rădăcini în antichitate (când era un sistem oracular cu caracter religios), renovate treptat într-o formă necultuală, practicată în medii sociale involute. Urmașa științifică a **d.** este *futurologia,* limitată în calculele ei probabilistice totuși la un anumit caracter speculativ.

§ A. Bouché-Leclercq, *Histoire de la divination dans l'antiquité,* I–IV, Paris, 1860; A. Boissier, *Choix de textes relatifs à la divination assyro-babylonienne,* Genève, 1905–1906

Dizhan-wan Zeu budist în *mitologia chineză* târzie, stăpân peste *Infern (**Yudu*) sau numai o divinitate cu drept de decizie în lumea infernală, în care are însă misiunea de a salva sufletele recuperabile; astfel, **D.-w.** are datoria să viziteze periodic Infernul, iar din iubire și compătimire să transfere anumite suflete în *Cer *(Tian);* de asemenea, zeul are dreptul integral de control asupra celor zece prinți-judecători ai Infernului.

Mărturii asupra acestui *cult există încă din sec. IV; dar, după o scriere din sec. XV/ XVI, *Însemnări despre căutarea spiritelor din trei religii,* ar fi fost un om zeificat: călugărul budist *Fu Lobu,* venit cu un mileniu mai înainte în China; conform tradiției, după ce și-a dobândit numeroși discipoli, la vârsta de 99 ani s-a lungit în sicriu cu picioarele încrucișate și, murind, s-a transformat în zeul **D.-w.** În iconografie, e reprezentat în veșmânt monahal budist *(→ monahism),* cu capul ras și ținând în mână o cârjă metalică prevăzută cu 6 verigi de plumb sunând în mers; cu această cârjă, zeul deschide porțile Infernului; în mâna stângă are un mărgăritar care îi luminează calea în ținutul beznei subpământene. Zeul e sărbătorit anual în ziua a 30-a din luna a 7-a cu *fumigații aromatice și lumânări aprinse. **D.-w.** a slujit *budismului japonez la recompunerea figurii și numelui zeului *Jizô-Bosatsu.

Djahannam (în **Biblie: Gehinnôm* – *Gheena) *Infernul, în **mitologia arabă* islamică, aflat sub stăpânirea *îngerului diabolic Malik *(→ Malik-Taus, Iblis),* alungat din *Paradis pentru că a refuzat să i se închine lui *Adam. **Dj.** e închipuit ca un loc izolat și obscur, compus din închisori sumbre, în care păcătoșii sunt supuși unui regim de asprime ilimitată a chinurilor fizice și morale, în așteptarea Judecății de Apoi *(→ escatologie).*

Djin *Spirit în **mitologia arabă* islamică, noțiune moștenită din vechile mituri arabe preislamice, termenul coranic *(→ Coran)* fiind corupt din lat. *genius* (→ *genii).* Epoca arabă arhaică, numită de musulmani „vremea ignoranței" *(waqt el jahiliya),* de până la nașterea *profetului *Mahomed, se afla în stadiul unei *demonologii primitive, venerându-se vag o ființă supremă, anominală și impersonală, și un număr mare de **Dj.**; în Marea Moschee din Mecca s-au colectat 360 imagini de **Dj.,** câte unul de fiecare zi a anului. **Dj.** se credea că sunt spirite inferioare *îngerilor, create din *foc și, deși dispunând de puteri supranaturale, supuse totuși nevoilor corporale și, firește, *morții.

Dodola (sârbo-croat *Dudulejka, Dodolice, Dodilaš;* bulg. *Лудница, Лудница, Лудо тие;* polon. *Dzidzila,* cf. rom. **Paparuda*) Personaj feminin în **mitologia slavă* (la slavii sudici), invocat în *ritualurile magice pentru ploaie. **D.** e legată de *cultul zeului slav **Perun* și, deci, din aceeași familie mitologică cu**Peperuna* (sau *Perperuna*); dar în mitologia lituană zeul **Perkunas* (echivalentul lui Perun) avea porecla atributivă *Dundulis* (lituan *dundulis* – tunete). Interpretată de mitologii ruși, în plan mitic, ca fiind soția lui Perun, iar în planul ritualului magic, ca numele colectiv al preoteselor (*gogoлuцu*) zeiței. La unele grupuri de sârbi, *Dodolițele* sunt 6 fete între 12–16 ani, dintre care 4 cântă invocația, iar două o mimează pe zeița reprezentată. J.G. *Frazer o descrie astfel (*Creanga de aur,* compendiu, cap. V, § 2 – *Controlul magic al ploii*): „În perioadele de secetă, sârbii dezbracă până la piele o fată tânără și o îmbracă apoi din cap până în picioare cu iarbă, buruieni și flori, ascunzându-i chiar și fața cu un văl viu de verdeață. Deghizată astfel, ea primește numele Dodola și face ocolul satului împreună cu o ceată de tinere fete. Ele se opresc în fața fiecărei case; Dodola se învârtește dansând în mijlocul unui cerc alcătuit din celelalte fete, care cântă unul din cântecele Dodolei, iar stăpâna casei toarnă peste ea o găleată de apă."

dogme (grec. δόγμα – părere, decizie) În doctrinele religioase, hotărîri sau reguli absolute ale instanțelor teologice și clericale, obligatorii pentru toți credincioșii unei *religii. Cristalizate într-un proces de elaborare teoretică adesea foarte lung, implicând polemici și lupte teologice, **d.** sunt în fiecare religie postulatele ei esențiale pe care se sprijină sistemul de codificare a *miturilor, structura filosofică a *credinței, orientarea *teologiei și toate raporturile omului religios cu divinitatea pe care o adoră. Întrucât **d.** se adresează direct credinței, ele nici nu cer, nici nu îngăduie să fie demonstrate. Orice **d.** religioasă este, în genere, o formulă de *cult, obligatorie atât în conținutul ei, cât și în expresie. ~ Dacă pentru *gândirea antică,* îndeosebi greacă, **d.** însemna o noțiune generală, cuprinzând un adevăr incontestabil, religiile teiste *(→ teism)* o consideră un adevăr din sursă divină, obținut prin *revelație. ~ Pentru **mozaism,* **d.** principale (formulate ca atare, pe baza **Bibliei* și a **Talmudului,* în 13 puncte, de *Maimonides, în sec. XII) sunt eternitatea și ubicuitatea lui *Yahweh, venirea viitoare a lui *Mesia. ~ Printre **d.** de bază în **hinduism* se consideră caracterul sacru și revelat al scripturilor **Veda,* inegalitatea omenească, transmigrația sufletelor *(*saṃsāra).* ~ Pentru **budism,* **d.** esențiale sunt **avatara* (reîncarnarea) și **karma;* sistemul dogmatic al budismului a fost definit, pentru curentul **Hīnāyana,* în adunarea teologică de la Pataliputra, din 243 î.e.n., iar pentru curentul **Mahāyana,* în 78 î.e.n., la Kashmir. ~ **D.** fundamentale ale **creștinismului* se referă la creația lumii în 6 zile, la trinitatea lui *Dumnezeu ca divinitate unică *(→ monoteism)* și la existența, faptele, minunile, moartea, învierea și doctrina lui *Isus Christos; acestea au fost stabilite la dezbaterile primelor 7 concilii ecumenice (325–787, între Nikeia I și Nikeia II), dar li s-au adăugat două **d.** catolice: *Purgatoriul și Imaculata Concepțiune. Definind **d.** ca învățătură recunoscută drept adevăr de o autoritate ce nu admite contradicția și nu se supune criticii, teologia creștină afirmă totuși că formulele dogmatice nu pretind să epuizeze misterul, ci doar să-l situeze, prin expresii care nu-l falsifică, în cultura fiecărei epoci, așadar admițând un progres dogmatic (pe care teologii catolici îl consideră nu

modificare, ci dezvoltare). Prima dogmă formulată de creştinism (la Conciliul I din Nikeia, în 325, şi completată definitiv la Conciliul II de la Constantinopol, în 381) este *simbolul credinţei* (crezul), care constituie esenţa doctrinară în religia creştină. ~ Dogma coranică centrală pentru **islam* se referă la unicitatea absolută a lui *Allah şi la misiunea unică de *profet a lui *Mahomed, şi se adaugă ideea dogmatică de *predestinare; *mahomedanismul şi-a elaborat sistemul dogmatic în sec. IX–X. ~ Pentru unele teologii (budistă, creştină, islamică) arta este unul din mijloacele de expresie dogmatică.

§ H. Lüdemann, *Christliche Dogmatik*, Bern, 1924; Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, trad. rom. Pr. D. Fecioru, Bucureşti, 1945; M. Schmaus, L. R. Geiselmann, H. Rohner, *Handbuch der Dogmengeschichte*, I–IV, Freiburg, 1951–1956; H. Rondet, *Histoire du dogme*, Paris, 1970

Dolía (slav. Долѭ - parte, taină) Personificarea norocului, a şansei oferite oamenilor de *zei, în **mitologia slavă;* la slavii arhaici, se pare că noţiunea *dolia* avea sens identic cu noţiunea *bog* (zeu). În mitologia folclorică mai târzie, se disociază două sensuri în numele *Dolia:* unul pozitiv – *Dolia,* ca divinitate binevoitoare, altul negativ – *Nedolia,* ca divinitate malefică; iar cu timpul s-a ajuns la o dualitate netă de atribute, poate chiar la o pereche de zeiţe: *Dolia* şi *Nedolia* (cf. în **mitologia românească: Piaza bună* şi *Piaza rea;* → *piază*).

Dolichenus Zeu oriental, din Doliche (Siria), probabil **Baal* adorat în această cetate; asimilat apoi în Europa antică (unde însă era cunoscut sub numele sincretic *Iupiter Dolichenus)* marelui zeu roman *Iupiter, dar destul de vag şi neavând cu acesta prea multe tangenţe. A dobândit un *cult foarte răspândit – din Thracia, Moesia, Dalmaţia, Dacia şi Panonia, până în Numidia, Sardinia, Renania, Belgia marginală, Britannia, iar la un moment dat prezent chiar şi la Roma, cu un sanctuar pe Aventin. Pe teritoriul dacic, e atestat cultual mai ales în Dobrogea (Tropaeum Traiani, Tomis, Histria, Callatis, până în zona Tulcea); aici era reprezentat, în sculptură, ca *imperator* roman, stând însă în picioare pe un taur şi ţinând în mâna dreaptă o secure dublă; (dacă taurul este într-adevăr un *simbol al lui *Zeus/Iupiter, securea înlocuieşte atributul esenţial: mănunchiul de fulgere). Dacă unii cercetători care l-au identificat pe **D.** cu zeul Baal din Doliche au dreptate, acest zeu sincretizat vag cu Iupiter are deci origine siriacă, unde prototipul său era considerat patronul furtunii şi al marilor altitudini montane; în acest caz era, probabil, o divinitate din grupul *Baalim,* similară zeului hittit *Teshub. Cultul lui **D.** a fost adus de militarii legiunilor romane care, de ex., sub Traian, au participat la războiul contra parţilor, ca şi la cel de cucerire a Daciei, sau poate şi de negustorii care circulau între Asia Mică, Pontul Euxin şi Mediterana, pe rute ce treceau totdeauna prin Doliche. Apoi, prin *interpretatio romana,* a fost identificat cu Iupiter şi, devenind *Iupiter Dolichenus,* a împrumutat şi o parte din atributele lui *Aesculapius. În mod normal, cultul lui **D.** s-a răspândit larg şi în masa populaţiei de militari şi colonişti ai Daciei Romane. În această fază, **D.** este adorat ca tămăduitor al tuturor bolilor, dar şi ca mântuitor moral şi aducător de victorii, până când ajunge zeul patronal al armatelor (dintre *dii militares*), adică cel care asigură sănătatea soldatului şi triumful în războaie; de altfel, unele statui îl şi înfăţişează în vestimentaţie militară romană. În unele inscripţii din Dacia, **D.** este asociat şi extracţiei minereului de fier. Câteva epigrafe folosesc variantele teonime *Dolicenus* şi chiar *Dulcenus (→ mitologie dacoromană).*

§ Dumitru Tudor, *Jupiter Dolichenus în Dacia inferioară* (în *Apulum*, 4, Alba Iulia, 1961, p. 14–19); A. N. Kan, *Jupiter Dolichenus*, Leiden, 1943.

dolmen (breton *dol* – masă, *men* – piatră) Construcţie megalitică simplă, de aspect monumental, formată din mai multe pietre mari verticale în chip de stâlpi, pe care se sprijină o mare piatră plată, relativ netedă (Bretania) sau de o arhitectură completă, cu incinte închise şi o cavitate de acces (Caucaz). Aparţinând epocilor de *litolatrie, aceste sisteme programatice au avut un net rol cultual, de morminte colective şi de locaşuri de *cult; după o ipoteză, ar fi fost iniţial sanctuare, până să fi devenit incinte de sepultură *(→ mitologie megalitică).* **D.** sunt frecvenţi în zone de litoral, în Europa şi Asia, sporadic în Africa de Nord. Apariţia **d.** nu a fost sincronică: epoca bronzului (Europa, Africa), epoca fierului (India, Japonia), bronzul timpuriu (Caucaz). Pretutindeni, blocurile componente au greutatea de câteva zeci de tone fiecare. *(→ menhir).*

Dolus (lat. *dolus* – viclenie, înşelăciune, abilitate) Zeiţă simbolizând viclenia, în **mitologia română;* ocrotitoare îndeosebi a oamenilor abili.

Domovoi *Spirit domestic protector în **mitologia slavă;* e o divinitate plurală ocrotind, în felurite variante, toate formele gospodăriei rurale. În fiece ipostază, **D.** este un unchiaş blajin, binevoitor, care protejează fie locuinţa *(Domovoi),* fie grajdul *(Koniušnik),* curtea şi acareturile *(Dvorovoi),* hambarul *(Sarainik)* etc. Varianta principală *(Domovoi),* deşi închipuită rudimentar antropomorfic, este un bătrânel răspândind căldură asupra casei ocrotite şi având labe moi ca un cojoc. **D.** se credea că trăieşte mai ales lângă sobă (ori în spatele ei), rareori sub pragul casei; el apără toată casa, însă ocroteşte numai pe gospodarii harnici. I se aduceau modeste *sacrificii (pâine, sare). Ocroteşte şi *caii, însă preferenţial, putând ucide unul a cărui culoare nu-i place. Nu se cunoaşte forma veche slavă a numelui: *Domovoi*

are etimon mai nou, din rus. *дом* – casă (cf. lat. *domus*); după Karel Erben, originea sa ar fi în rădăcina slavă veche *krt* (къртъ), de unde rus; *чёрт* (drac), din care derivă celelalte variante slave: *Krodo* (slavii occidentali), *Kret* (cehi), *Skrzat* (polonezi). *(cf. *Lares, *Bynáty Hitzáu)*

Donar Zeu al tunetului, în **mitologia germanică:* fiul zeiței pământului fertil *Hertha, **D.** corespunde zeului analog **Thorr,* din **mitologia scandinavă.*

donatiști Curent eretic *(→ erezie)* desprins din *creștinism și răspândit în provinciile romane ale Africii de Nord (sec. IV–V), potrivnic *Bisericii oficiale. **D.** erau partizanii episcopului *Donatus,* care a organizat o mișcare, în sec. IV, pentru despărțirea de Biserica oficială și în vederea constituirii unei Biserici creștine africane autonome, care să nu depindă de Roma. Doctrina donatistă refuza statului dreptul de a se amesteca în problemele religioase și eclesiastice. Totodată, Donatus predica întoarcerea la modul de viață comunitar și democratic al primilor creștini, numind *secta sa *Biserica sărăcilor.* Mișcarea a izbucnit în 311, prin nerecunoașterea de către câteva comunități creștine din Africa romană a alegerii lui Caecilianus ca episcop al Cartaginei. Partizanii lui Donatus fiind în majoritate coloni, sclavi și orășeni săraci, donatismul propovăduia iubirea și împăcarea între oameni, ca și venerarea martirilor creștinismului timpuriu, iar în același timp acuza Biserica oficială că a trădat tradiția creștină. Aripa stângă a **d.**, **agonisticii,* era însă înclinată energic spre insurecție, astfel că **d.** o foloseau uneori în lupta violentă contra autorităților imperiale; însă când agonisticii atacau pe proprietarii imobiliari și pe zarafi, tot **d.** îi divulgau acelorași autorități romane. La începutul sec. V, statul roman a lichidat integral mișcarea donatistă.

§ W. H. C. Frend, *The Donatist Church, a Movement of Protest in Roman North Africa,* Oxford, 1952; J. P. Brisson, *Autonomisme et christianisme dans l'Afrique romaine de Septime Sévère à l'invasion vandale,* Paris, 1958

Doris *Oceanidă din **mitologia greacă,* născută de *Tethys, de la *Okeanos; măritată cu *Nereus, a născut pe cele 50 de *Nereide.

Dosojin Zeul patronal al drumurilor, în **mitologia japoneză,* al cărei *panteon are și o altă divinitate ocrotind drumurile, însă anonimă și fără autonomie, nefiind, de fapt, spre deosebire de **D.**, decât zeificarea în sine a unei *sărbători tradiționale, numite *Ziua Maimuței.*

drac (lat. *draco* – dragon) Formă folclorică din **mitologia românească* pentru **demonii* anonimi (considerați însă într-o vastă pluralitate ierarhică de *draci*) sau pentru **Diavol* (dar atunci personalizată distinct, în formă articulată: *Dracul*), obținută printr-un complicat proces de *sincretism din: a) **duhurile anonime nefaste* din *credințele primitive *(→ animism);* b) **geniile rele* (sub influența **mitologiei romane);* c) *Diavolul* din **mitologia biblică;* d) duhul necurat din categoria *krt (ciort),* adus de **mitologia slavă;* e) divinitatea malefică țigănească **Beng;* f) **dragonul* din **mitologia greacă,* însă reprivit sub formă de **balaur* folcloric; g) *superstițiile generice privind **țapul;* h) ecourile colaterale din *escatologia **mitologiei iraniene;* dar niciodată **d.** nu este descris nici ca balaur, nici ca *spirit; deși identificat adesea cu Diavolul biblic, **d.** rămâne o noțiune multiplă și impersonală, clasificabilă strict atributiv. Superstiția din formele mitologice populare, în special românești, îi dă numeroase porecle, uneori de circulație foarte restrânsă, alteori invadând însă întreaga arie lexicală; aceste epitete – atributive sau numai eufemistice – sunt destinate a ocoli rostirea numelui, parțial *tabù (Necuratul, Împielițatul, *Aghiuță, Cornilă, Nichipercea, Ducă-se-pe-pustii, Ucigă-l toaca, Naiba – din „n-aibă parte", ca și singura poreclă personalizată, de formație târzie: Scaraoțchi – căpetenia *Iadului). Reprezentat (în timpul clasic medieval, mai ales în aria creștină ortodoxă) în genere negru, cu păr roșu, o pereche de coarne și barbă de țap, cu coadă și urechi de măgar, cu mâini păroase având gheare de fiară, cu două picioare din care unul cabalin, cu copită, cu ochi fosforescenți și cu un trup foarte sprinten, dar cu o față – de obicei prelungă – modificându-și spontan fizionomia, așa cum i se modifică – dimensional și aspectual – corpul, **d.** este un *mutant. Locuiește în ape stătătoare tulburi (cf. proverbul rus: În iazul liniștit bântuie dracii), în case pustii, blestemate, în pivnițe vechi și în fântâni părăsite, pe comori, în *păduri sălbatice și, desigur, în Iad. Fiind mutant, se preface cu predilecție, instantaneu, în animal: *câine, *pisică, *țap, *cal, iepure, berbec, *capră, porc, scroafă neagră, mai rar în *șarpe, șoarece, insectă, dar și în om: călugăr, harap, babă, unchiaș bătrân cu barbă roșie, neamț cu căciulă roșie, boier cu țilindu, muiere, copil sau în forme vegetale și minerale: copac, căpiță de fân, bob de mei, piatră și chiar în fenomene naturale: abur, fum, pară de foc, umbră, bulgăre de lumină, vârtej de vânt, roată autonomă scoțând scântei *(→ roțile de foc),* ghem (cf. tătar **Attzis*). Aparițiile sale sunt mai ales nocturne, până la cântatul cocoșilor; dispare însă lesne alungat de semnul *crucii și de fumul de tămâie (cf. proverbul românesc: Se teme ca dracul de tămâie). Forma feminină a **d.** (în afara mutațiilor ad-hoc) este rar întâlnită, poate numai livrescă; valoare mitologică are, în mitologia românească, numai **Talpa Iadului,* considerată în folclor mama dracilor. Din personalitatea distinctă a Diavolului, **d.** – care nu este îngerul căzut, ci un instrument, un subaltern tolerat, controlat și folosit de *Dumnezeu – nu păstrează decât superficiale amprente de comportament, cu anecdotica respectivă, mai curând ca ecou din predicile

preoților semidocți rurali și din influențele colaterale bogomilice *(→ bogomili),* decât din textele liturgice sau din hagiografie, nu o dată absorbind prin contaminare rudimentară chiar și unele evenimente istorice locale. <> Despre originea **d.,** *miturile populare dau variante mult diferite, în funcție de influențe și surse. În folclorul românesc, **d.** a apărut din viermele care plutea pe spuma mării primordiale (cf. Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român,* I. Mihalcea-Cernăuți, 1903, p. 22) sau a fost născut de femeia primordială *(→ omul primordial),* care înghițise două bucăți de fier, iar această demonogonie în dublu exemplar: unul deștept și șchiop, altul nătâng și valid, e investită cu rol cosmogonic (*op. cit.,* p. 143). Sunt însă rare *miturile despre izgonirea din cer a *îngerului căzut, prefăcut în **d.,** unele purtând ecoul, corupt, al *Gigantomahiei grecești, dar și ecoul suprapus al dualismului zoroastric *(→ Ahura-Mazda, Angra-Mainyu),* probabil transportat prin *cultul mithraic *(→ Mithra),* din **zoroastrism:* **d.,** alungat de Dumnezeu, construiește munții, ca să ajungă iarăși în cer spre a uzurpa tronul divin; tot **d.** (ca *Angra-Mainyu*) a făcut toate lucrurile și ființele rele: lupul, șoarecele, insectele vătămătoare, eclipsele de soare și lună, grindina, rachiul și tutunul (ultimele două fiind influențe vădite ale predicilor bisericești). În toate mitologiile folclorice, **d.** e patronul ocrotitor al hoției și nelegiuirilor; el dispune de bani și comori (adesea de tipul mirajului), cu care plătește sufletele cumpărate, dar e totdeauna corect în tranzacții și își apără clientul care a iscălit zapisul cu sângele său. Unele mituri cosmogonice *(→ cosmogonie)* de proveniență fino-ugrică și mai ales uralo-altaică pun în circulație un tip de **d.** deținător de puteri cosmice și rivalizând cu Dumnezeu prin inteligență (Ucraina, România, Bulgaria etc.), însă în folclorul românesc poartă în acest caz alte nume *(*ariciul, *Cățelul Pamântului).* Folclorul european pune variantele **d.** în relație de colaborare cu vrăjitoarele: una din formele interesante de invocare magică din România (atestată, de ex., în Oltenia): vrăjitoarea se oprește goală, seara, pe malul unei gârle, călare pe o secure, cu o căldare și un clopot de gât, cu o nuia în mână și descântă bodogănind, intrată în apă până la buric; după ce **d.** o posedă, îi împlinește toate poruncile. *Exorcismul popular fie păstrează tradiția creștină, fie folosește tehnici păgâne periferice.

dragon (lat. *draco* – *șarpe, dragon, *balaur; grec. δράκων – dragon, șarpe < δέρκομαι – a privi cumplit, a vedea cu agerime) Făptură mitologică, complexă, adesea reptilă monstruoasă putând zbura cu aripi sau fără, înzestrată cu capacitatea debordării de flăcări și fum, de obicei sulfuros, prezentă în diverse aspecte zoomorfe aproape în toate *mitologiile. **D.** în sine este (mai ales în China) principiul oricărei schimbări esențiale. În ciuda marii lui dimensiuni, **d.** are o mare mobilitate, astfel încât se deplasează cu mare ușurință în toate mediile și dispune de puteri stranii, colosale, cu atât mai periclitante cu cât are însușirea de a ejecta văpăi și materie incandescentă. Cei mai mulți pot zbura: **d.** chinezi, **d.** înaripați care trăgeau, după *Ovidius (*Metamorfoze,* VII), carul aerian al *Medeii, **d.** vedici. Fie divini, fie demonici, ei dispun mereu de inteligență, forță supraterestră, viclenie. **D.** chinezi se tem în chip misterios de orice obiecte de *fier. Printre cei mai importanți **d.**: **Apophis* (Egipt), marele șarpe al lumii de beznă; *Huwawa* (Sumer) sau **Humbaba* (Babilon), monstrul iradiant doborît de *Ghilgamesh; **Tiamat* (Babilon), *haosul acvatic primordial, imaginat ca **d.** și folosit de zeul *Marduk ca materie primă cosmogonică *(→ cosmogonie); Bashmu,* **d.** sălbatic babilonian sau „șarpele mării", o hidră cu coarne, cu 6 guri și 7 limbi și cu un trup lung de 60 leghe; **d.** biblici: **Rahab* și **Leviatan;* **d.** greci: **Python* (o reptilă complexă), **Gorgonele, *Hydra din Lerna,* ucisă de *Herakles, **Himaira,* decapitată de **Perseus; *Yü,* interesant **d.** ocrotitor chinez, care a stăvilit *potopul universal; de asemenea, balaurii folclorici. În China antică, **d.** *(long)* era considerat întruchiparea împăratului, care avea în gâtlej *perla dragonului,* adică arta perfectă a cuvântului; sub dinastia Han (după sec. II î.e.n.), **d.** începe să fie considerat *simbolul emblematic al puterii imperiale. Fiind foarte numeroși în *mitologia chineză, **d.** au devenit clasificabili, iar unii autori din antichitate au creat în China și o *teorie a dragonului,* de ex. demonstrația lui Wang Chun *(Discuție despre echilibrul universal):* „Dragonul are o formă. Dacă are formă, se poate deci mișca. Dacă se mișcă, este obligat să mănânce. Dacă mănâncă, are o natură materială. O ființă ce are o natură materială nu poate să fie spirit." Aparițiile **d.** chinezi sunt fenomene extramundane: „A răsunat un zgomot cumplit, cerul s-a despicat, pământul a plesnit, palatele s-au clătinat și pretutindeni s-au năpustit valuri de fum și aburi. S-a ivit un dragon roșu, lung de peste o mie de *ji.* Din ochi îi scăpărau fulgere, limba îi era însângerată, solzii îi avea purpurii iar coama – de văpaie; [...] mii de fulgere și zece mii de tunete îl înconjurau împletindu-se și se izbeau de trupul lui. [...] Dragonul desfăcu cerul cu labele și trecu în zbor prin locul deschis" (Li Zhao-wei, *Istoria lui Liu Yi,* cap. *Dragonii* din codicele *Taipin Guangzi,* sec. VII). Un model de clasificare atributivă oferă autorul antic Wang Jia *(Însemnări despre întâmplări uitate),* pentru care un atelaj zburător e compus din 8 **d.**: „Juedi – Cel-ce-se-smulge-de-pe-pământ" și aleargă neatingând solul; „Fan-yu – Cel-care-fâlfâie" și întrece zborul păsărilor; „Benxiao – Cel-ce-galopează-sub-cer" și străbate într-o noapte „zece mii de li"; „Chao-ying – Cel

care-întrece-umbra"; „Yu-hui – Sclipitorul", „Chao-guang – Cel-care-întrece-iuțeala-luminii", parcurgând dintr-un salt o distanță de „zece umbre"; „Teng-wu – Ceața-învolburată"; „Jia-yi – Înaripatul". Simbol al vigilenței cosmice și terestre, **d.** chinez este paznicul comorilor zeilor, iar ca executant al voinței divine, el simbolizează spiritul universal de ordine și creație; de obicei, poartă pe frunte *perla puterii,* absența căreia îi anulează forța și care e de fapt însemnul figurativ al dualității **yin-*yang.* Clasificările atributive comune sunt mai simple: **d.** ceresc *Tian long* e paznicul casei zeilor, *Shen long* e un **d.** responsabil al mișcărilor atmosferice, *Di long* e **d.** pământului și al apelor curgătoare ș.a. Adesea, **d.** orientali sunt legați de anul ciclic; în cronologia chineză, bazată pe cicluri de 60 de ani, fiecare an e dedicat unui animal simbolic, ce reapare periodic la 12 ani; astfel, anul 1988 este „anul dragonului" *(→ calendare).* În general, mai ales în Extremul Orient, **d.** are o structură benefică și un rol echilibrator; el întruchipează forța, bunătatea și modificările esențiale din natură (→ *Tatsu,* **d.** japonez al cutremurelor); în acest sens, **d.** oriental se urcă în cer la echinocțiul de primăvară, iar la cel de toamnă se scufundă în mare, de aceea, sângele lui e negru și galben, adică simbolizează culorile primordiale ale cerului și pământului. Orice **d.** oriental e un *mutant, putându-și lua orice înfățișare, putându-se face nevăzut și putând chiar muri temporar. Există în unele *mituri și **d.** nevii, un gen de creaturi autonome, însă neînsuflețite (*Dragonul de Aur,* venit după împăratul chinez *Huangdi; într-un fel, **Talos* paznicul de aramă din **mitologia greacă).* Lupta eroului mitic contra **d.** a fost privită de unii mitologi (Georges *Dumézil, Mircea *Eliade) drept mitizarea unui *ritual inițiatic arhaic: *Ré contra lui *Apophis, ca și toate celelalte conflicte (Ghilgamesh-Humbaba, *Indra-*Vritrá, Marduk-*Tiamat, Yahweh-Rahab, *Herakles-Hydra din Lerna, sau *Sfântul Gheorghe-Balaurul). Totuși, mai mult decât atât și decât fantezia primitivului care hiperbolizează fenomenele spectaculoase, în mitul **d.** sau al balaurilor s-a inclus probabil o dublă amintire confuză: marile animale dispărute în paleozoic, însă pe alocuri supraviețuind ca fosile vii, contemporane cu primele grupuri hominide, și unele evenimente constatate de triburile primitive în contactul posibil cu o civilizație, azi absentă, fie terestră, fie cosmică. Teza că **d.** mitic este o copie memorială deformată a ultimilor saurieni giganți are numeroși adepți; cealaltă, mai greu acceptabilă, poate părea hazardată. **D.** au fost venerați de vechile popoare, imaginile lor mitice fiind folosite ca embleme imperiale și regale (În China, **d.** inclus în însemnele împărătești, în Grecia, scutul lui *Agamemnon împodobit cu capul Gorgonei, capetele de **d.** de pe scuturile vikingilor sau **d.** introdus de Traian, după cucerirea Daciei, ca emblemă militară figurând pe steagurile cohortelor așa cum legiunile romane aveau acvila). Emblema s-a perpetuat până târziu în heraldică.

§ G. F. Smith, *The Evolution of the Dragon,* Manchester, 1919; W. Bölsche *Drachen, Sage und Naturwissenschaft,* Stuttgart, 1929

Drăgaica Nume special dat în **mitologia românească* unei categorii de **Iele* care, potrivit *superstiției folclorice, se răzbună pe oameni opărindu-i cu apă clocotită. În ziua de *Drăgaică,* sărbătoare populară, consacrată coacerii grânelor, coincizând cu ziua sf. Ioan Botezătorul (24 iunie) se crede că se pot aduna cu succes buruienile de leac din păduri. Dimitrie Cantemir identifica personajul **D.** cu zeița agrară romană **Ceres*: „Drăgaica pare că arată numele [zeiței] Ceres. Într-adevăr, în anotimpul când grânele încep să se coacă, se adună toate fetele din satele vecine și aleg pe cea mai frumoasă și mai chipeșă dintre ele, dându-i numele de Drăgaică. Pe aceasta, încoronând-o cu o cunună de spice, împodobind-o cu mai multe marame brodate cu măiestrie și atârnându-i de mâini cheile hambarelor, o însoțesc cu mare alai pe ogoare. Împodobită astfel, întinzând mâinile și punând marame în bătaia vântului, încât pare că zboară, Drăgaica se întoarce de la câmp acasă, străbătând cu cântece și dansuri toate satele prin care trecuse cu alaiul, înconjurată de toate celelalte fete care o numesc deseori, în cântece deosebit de frumoase, sora și stăpâna lor. Fetele de la țară ale moldovenilor sunt foarte dornice de asemenea cinste, deși o tradiție neîntreruptă spune că aceea care a jucat rolul de Drăgaică nu se mărită trei ani" (*Descriptio Moldaviae,* III, 1, notă). Călătorul italian Antonio Maria del Chiaro scrie că, în Țara Românească, **D.** e o întruchipare a Irodiadei deoarece în ziua sf. Ioan Botezătorul ar fi dansat cu sabia în mână. Uneori Drăgaicele sunt confundate cu *Sânzienele.

Dreg Zeu demonic din **mitologia celtică* (poate *dragon), simbolizat de *șarpe și purtător al ideii de rău. E posibil să fi fost odinioară divinitatea celtică principală, întrucât șarpele e adesea prezent pe piatra *altarelor druidice, pe monumentele funerare, pe *dolmeni, iar aleile de *menhiri au uneori formă de șarpe. *Druizii creșteau de obicei șerpi în preajma locurilor de *cult. Poate că năpârlirea și regenerarea anuală a pielii șarpelui se asocia cu ideea de regenerare perpetuă sau de nemurire.

Dróna Erou din **Mahābhārata,* profesorul de artă militară al neamului celor o sută de frați **Kaurava* (coborâtori din regele *Kuru,* întemeietorul dinastiei selenare) și al celor 5 frați **Pandavaḥ,* printre care *Arjuna; după moartea lui *Bhīma, prin însăși funcția sa, **D.** devine generalisim. **D.** era *brahman cu învestitură militară, socotit fiul *Apsarei Ghritaci și al

înțeleptului Bharadvagi. Dar **D.** e, totodată, întruchiparea alegorică a principiului de echilibru în impactul forțelor contrare.

Droyn *(Duv)* Divinitate arhaică din **mitologia celtică,* probabil odinioară supremă, dar concepută ca o existență în sine, prezidând cele 3 zone ale universului și cele 3 stări existențiale: **Anun* (*haosul primordial adăpostind germenii vieții, adică starea de constrângere); **Abred* (un gen de *Infern, dar totodată și un *Purgatoriu, *focul purificator și schimbarea perpetuă sau starea de libertate); **Gwynfyd* (*Paradisul sau starea de fericire și dragoste). Cele 3 zone sau brâuri sunt înconjurate de al 4-lea brâu, nemărginit ca vastitate și profunzime, rezervat zeului **D.** sau întregului *panteon. Ideea se bizuie pe *credința druidică *(→ druizi)* în transmigrația sufletelor, de unde și lipsa de thanatofobie la celți. Se prea poate ca **D.** să fi fost identic cu zeul principal al celților din Irlanda: **Cromm Cruach* (sau *Cenn Cruaich*), reprezentat în Ulster printr-o mare statuie de aur și argint, înconjurată de alți 12 *idoli poleiți cu bronz.

druizi (lat. *druidae, druides*) Preoți celți (Irlanda, Britannia, Gallia), considerați mediatori între oameni și lumea supranaturală, profesând o doctrină ezoterică nescrisă și alcătuind o clasă sacerdotală *(→ sarcerdot)*, moștenitoare și păstrătoare a tuturor tradițiilor celtice, organizată ierarhic, însă nu ca o castă închisă. După Henri Hubert: „clasă de preoți însărcinată în mod special cu păstrarea tradițiilor". Același cercetător afirmă: „Este sigur că sacerdoțiul druidic, comportând [...] o doctrină juridică, o doctrină morală, o doctrină a nemuririi sufletului și având o autoritate recunoscută de toți, se întindea în cea mai mare parte a lumii celtice" – *Celții și civilizația celtică,* Paris, 1932; trad. rom., 1983, p. 395). Funcția sacerdotală druidică putea fi îndeplinită și de femei. Supus unei îndelungate inițieri (20 de ani), novicele devenea *druid* prin consacrare, rămânând mai departe părtaș la viața și îndeletnicirile obștei. Obștea druidică își alegea un șef pontifical *(Marele Druid).* Celibatul nu era obligatoriu și în general nu existau asprimi sau privațiuni peste puterile medii omenești, ceea ce asigura suficientă popularitate druidismului (admirat de altminteri și de Aristotel și de mulți scriitori romani) care, practicând uneori chiar și *sacrificiile umane, totuși nu jertfea decât pe criminali (dar aceste sacrificii, făcute cu scopul *divinației, ajung apoi simbolice, oamenii desemnați înlocuindu-se cu animale); așa se și explică de ce, când druidismul e interzis prin lege în Gallia romană, el cade aparent în desuetudine, devenind de fapt o religie secretă a săracilor și, chiar după ce dispare cu vremea de tot, își lasă urmele în *superstițiile populare. Nu se știe sigur dacă druidismul s-a născut în Britannia sau în Gallia; Caesar (*Commentarii de bello gallico,* V, 12) și Tacitus (*Agricola,* 11) considerau Gallia drept leagăn al druidismului. Izvoarele informative despre **d.** îi descriu pertinent: „Druizii iau parte activă la cult, se îngrijesc de sacrificiile publice și private, explică practicile religioase, [...] socotesc că religia nu permite consemnarea în scris a învățăturii lor", pentru că „nu doresc să li se divulge doctrina" și se tem „ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-și cultive mai puțin memoria. [...] Druizii vor să insufle convingerea că sufletul nu piere, ci trece după moarte dintr-un corp în altul" și „îi învață pe tineri multe lucruri despre aștri și mișcarea acestora, despre dimensiunile universului, despre originea lucrurilor, precum și despre puterea și atributele zeilor nemuritori" (Caesar, *Comentarii despre războiul gallic,* VI, 13–14); „Druizii, în plus față de studiul naturii, se mai îndeletnicesc și cu etica. Ei sunt socotiți cei mai drepți dintre oameni și ca urmare le sunt încredințate spre judecare atât pricinile particulare, cât și cele publice" (Strabon, *Geografia,* IV, *4,* 4). Deci **d.** erau *profeți (Cicero, care se referă cu admirație la un Mare Druid, *Divitiacus,* în *Despre divinație,* I, *41,* 90), *magi, medici (Plinius cel Bătrân, *Istoria naturală,* XVI, *44,* 249; XLIV, 251) și profesori (Strabon) care își inițiau discipolii în astronomie, matematici, științe naturale, medicină, etică, drept, *astrologie (studiind mișcarea astrelor, calculau *calendarul), tradiții mitice și istorice, literatură epică, filosofie cosmologică, *ritualuri, rețete magice de elixiruri, geografie și, firește, *teologie. Învățământul druidic oral includea în primul rând o doctrină, complet elaborată, asupra nemuririi sufletului, *moartea fiind considerată o simplă strămutare între două lumi, viața fiind continuă și lumea de dincolo – „un rezervor de suflete disponibile", sau „un capital constant și activ de suflete", iar lumea morților reglementând „soarta celor morți" ca să „restituie oamenii vii" (H. Hubert). Sufletele, cosmic vorbind, sunt deci în număr limitat, iar strămutările în sau din lumea noastră se efectuează riguros, spre a nu se deregla echilibrul numeric dintre vii și morți; acest rezervor cosmic de suflete cuprinde toate speciile vii, așa că *metempsihoza poate fi operată nu numai între oameni, ci între toate speciile animale și vegetale. Se credea că *toți zeii sunt druizi* și *că toți druizii sunt zei.* Erau scutiți de impozite, de participarea la război, aveau cuvânt hotărîtor în alegerea magistraților (ei înșiși fiind judecători), ca și în declararea războiului și în încheierea păcii. Spre deosebire de Gallia, **d.** insulari, după cum rezultă din ciclul eroic irlandez, erau prezenți nu ca o corporație (se vorbește de pildă de **d.** *Cathbu* numai în raport cu Conchobar, regele Ulsterului). Comunicată numai (întrucât era ezoterică) oral în lungi cântece sau în poeme de proză ritmată, doctrina druidică includea ideea metempsihozei și firește a imortalității, moartea nefiind decât prelungirea în eternitate a acestei vieți terestre și, remarcabil ca filosofie teologică, trecerea din viață în moarte nefiind dependentă de

nici un fel de răsplăți ori pedepse. Este dificil de stabilit data dispariției druidismului. După Suetonius *(Doisprezece cezari, Claudius,* 25*),* atât druidismul cât și sacrificiile umane au fost interzise de împăratul Claudius; după Plinius cel Bătrân (*Istoria naturală,* XXX, *1,* 13), druidismul a fost suprimat de Tiberius; după Pomponius Mela (*Despre configurația continentelor,* III, 19), **d.** au continuat să activeze pe ascuns mai multă vreme; iar cu prilejul unei răscoale din anul 70 î.e.n. le preziseră gallilor dominația lumii (Tacitus, *Istorii,* IV, 54). S-ar părea că ultimul refugiu druidic și totodată ultimul centru de rezistență a fost ins. Mona din Marea Irlandei, cucerită abia în anul 78 de Agricola; dar în Irlanda și în Scoția, druidismul a durat până la consolidarea *creștinismului (sec. V). De altfel, deși druidismul era un fenomen celtic general și solidar, totuși fiecare grup tribal (Irlanda, Britannia, Gallia etc.) își avea propriul corp de **d.**; dar toate aceste corpuri sau colegii sacerdotale păstrau relații reciproce și constituiau simbolul activ al unității spirituale panceltice, căci grupările teritoriale, cu scopuri secundare și lipsite de rivalități interne, participau efectiv la adunările periodice cu valoarea unor congrese care se țineau în Gallia, în zona locuită de tribul carnut. Nefiind admisă decât comunicarea orală, precizarea fără greș a numeroaselor atribuții pe care le aveau **d.** nu e ușoară. Guido A. Mansuelli (*Civilizațiile Europei vechi,* trad. rom. București, 1978, II, p. 229) clasifică în 4 categorii funcțiile druidice: 1) *religioase* (profețiile prin interpretarea semnelor oraculare *(→ oracole),* formularea interdicțiilor rituale de tip *tabù, supravegherea și oficierea sacrificiilor); 2) *juridice* (rolul de arbitri în justiția publică și privată); 3) *politice* (rezolvarea conflictelor între triburi și chiar un rol de conducere spirituală intertribală, câte un druid funcționând ca înalt consilier al fiecărui rege și totodată ca instanță infailibilă); 4) *culturale* și *educative* (organizarea și conducerea învățământului în școlile druidice, unde învățătura specială de inițiere în sacerdoțiu dura două decenii; această învățătură, multilaterală și complexă, a fost rezumată, destul de simplist, de Diogenes Laertios: „Să te temi de zei, să nu faci nimic care să nu fie nobil și să-ți dezvolți însușirile bărbătești"). Nu putem fi prea siguri nici asupra termenului denominativ, toate etimoanele propuse continuând a fi discutabile. Se pare totuși că numele de *druid* nu desemna cu precizie funcția sacerdotală; romanii spuneau *druida,* iar în vechea celtă *druveid* însemna „înțelept"; în bretonă era *druz,* iar irland. *drúi* se traducea la un moment dat prin lat. *magus* (mag), fiind comparabil cu engl. *true* (adevărat, loial) și germ. *treu* (credincios). Etimonul posibil ar fi celt. incert *dru* – stejar (galez *derw,* grec. δρῦς – stejar), dar această etimologie este parțial abandonată, deși *cultul stejarului la celți era esențial: **d.** tăia cu o seceră de aur, în noaptea Anului Nou, o crenguță de vâsc, parazitul acestui arbore *(→ creanga de aur).* S-a formulat un alt etimon de către R. Thurneysen, D'Arbois, mai târziu (1925) H. Hubert, A. Mc Bain ș.a.: celt. *dru* (puternic) + *uid* (rădăcina vb. „a ști"), acesta părând mai acceptabil. Clasa druidică a avut o importanță colosală nu numai pentru numerosul popor celt, dar și pentru popoarele de contact (romani, germani, daci, caucazieni); „constituirea sacerdoțiului druizilor [...] a făcut din grupul popoarelor celtice un popor coerent" (H. Hubert), druidismul fiind și principalul factor de rezistență împotriva expansiunii romane (Gallia, Britannia) și creștine (Irlanda). Persecutarea *religiei druidice de către romani nu a avut motive doctrinare, ci numai un mobil politic, întrucât tocmai acest tip de religie era în stare să asigure coeziunea politică a celților, chiar și după înfrângerea lor militară.

§ D'Arbois de Jubainville, *Les Druides et les dieux celtiques à forme d'animaux,* Paris, 1906; F. Le Roux, *Les Druides,* Paris, 1961; S. Piggott, *The Druids,* London, 1968

Dryade *Nimfe ale *pădurilor, în **mitologia greacă,* asemănătoare cu *Hamadryadele; răspândit poate mai ales în scopuri silvice, *mitul **D.** a avut și o vădită valoare practică pentru salvarea pădurilor; acest rol și l-a asumat *religia, care interzicea, la greci, tăierea arborilor, afară de cei „părăsiți de Dryade și Hamadryade".

Duamutef Zeu cu cap de câine, în **mitologia egipteană;* fiul lui **Horus.*

Duat *Infernul în **mitologia egipteană,* în a cărei concepție lumea e divizată în *Cer, *Pământ și Duat, acesta fiind „emisfera cerească de sub orizont". Uneori *Osiris, ca stăpân al regatului *morții, era numit *Rege în Duat.* **D.** era conceput de egipteni ca un tărâm subteran, „cu totul adânc, cu totul întunecat și fără margine", dar și ca *element constitutiv al universului (compus din: cer, pământ, duat, *apă, munți). Ieroglifa cu care se scrie cuvântul *Duat* este un cerc cu o stea în centru.

duhobori; *duhobóri* (rus. *духоборы, духоборцы* – luptători pentru *spirit, apărători ai spiritului) *Sectă creștină *(→ creștinism)* apărută în Rusia (sec. XVIII), originară din Ucraina, cu caracter specific ruso-ucrainean; constituită pe baza tezelor formulate de primii ei predicatori: *S. Kolesnikov* și *I. Pobirohin.* Doctrina **d.** – expusă mai târziu în scrierea *Животная Книга (Cartea Vieții)* – având orientare panteistă *(→ panteism)* afirmă că înțelepciunea, bunătatea și iubirea dumnezeiască sunt revărsate pretutindeni în lume, iar *Dumnezeu e prezent în sufletul și în inima fiecărui om, încât se cuvine venerată „icoana vie" omenească, deci „chipul dumnezeiesc din om"; astfel, „iubindu-se pe sine însuși, omul face din sine un Dumnezeu și își este sieși Dumnezeu", deoarece oamenii sunt înzestrați

cu „harul divin al libertății și, prin naștere, sunt egali între ei". De la această doctrină, **d.** au ajuns la comunitatea averii, la refuzul autorității eclesiastice și al autorității statului, ca și al legislației omenești; refuzând obligațiile cetățenești (de ex., serviciul militar), ei au refuzat totodată însă și protestul social activ contra autorităților. După unele presupuneri, Siluan Kolesnikov, fondatorul sectei, ar fi fost un străin provenit din **quakeri;* concomitent cu el, a început să activeze în gubernia Tambov și Ilarion Pobirohin, un bogat negustor de lână, a cărui activitate a fost continuată de fostul caporal *Savelii Kapustin,* acesta ajungând să fie venerat de prozeliți aproape ca un *zeu; fiul său, cu numele schimbat în Kalmîkov, continuă acțiunea tatălui, iar *familia Kalmîkov* devine căpetenia ereditară a sectei; primul dintre ei, L. Kalmîkov, și-a convins discipolii că în el sălășluiește „duhul lui Christos", transmisibil ereditar. **D.** se grupau în mici comunități, anulând proprietatea individuală (în comerț, agricultură etc.); conduse de „sfatul bătrânilor", au devenit mici forme teocratice *(→ teocrație).* Prigoniți și strămutați de autoritățile țariste într-o regiune periferică, prin 1880 se scindează în două subsecte (Partida Mică, susținută de țarism, și Partida Mare, cuprinzând masa intransigenților, conduși de *Piotr Verighin,* arestat, numit apoi „Magnificul", iar adepții încorporați în batalioane disciplinare și rămași fără adăpost, satele lor fiind distruse). Totuși, opinia publică rusească, incitată de Lev Tolstoi, protestează, așa că în 1889–1890, 8 000 **d.** pot emigra în Canada, datorită lui Lev Tolstoi, care le dăruiește 25 000 dolari (drepturile de autor pentru romanul *Învierea*), o parte stabilindu-se ulterior în Columbia Britanică. **D.** trăiesc într-o comunitate rurală semiprimitivă, refuzând confortul și instrumentele civilizației tehnice (deși, pentru distrugerea acumulărilor excedentare, folosesc explozibilele): când consideră că acumularea de bunuri a ajuns într-un punct primejdios pentru viața spirituală, își ard ori își aruncă în aer propriile locuințe; mormântul lui P. Verighin a fost distrus prin explozie de 11 ori, pentru ca bogăția funerară să nu tulbure odihna celui răposat. Din bigotism misionar, uneori procedează la fel cu posesiuni ce nu le aparțin, distrugând silozuri, depozite, magazine, case, uzine, trenuri, ca semne ale corupției; când sunt deferiți tribunalelor pentru atari acte, se dezbracă goi în fața instanței, cu replica: „Guvernul ne ia libertatea, să ne ia și hainele". (Totuși, guvernul canadian a acordat celor 18 000 **d.** din Canada o subvenție de 25 000 dolari pentru construirea unui muzeu în orașul Brilliant, centrul lor de emigrație.) Locașurile lor de *rugăciune sunt construcții simple din lemn, de tipul vechilor izbe rusești, ei refuzând orice aspect exterior bisericesc, întrucât afirmă că se închină lui Dumnezeu numai într-u spirit *(gyx)* și adevăr *(πραβδα)*; **d.** neagă *biserica vizibilă, ierarhia clericală, trinitatea, cele 7 taine, invocarea sfinților și venerarea *icoanelor și moaștelor. Viața socială și familială își are morala sa specifică în traiul comunitar și în mare parte libertin. **D.** cred că omul este o „lume mică", plasată în centrul lumii mari.

duhuri → *spirit*

Dulful; *Dolf; Duf; Dorf; Duh de Mare; Dop de Mare; Duhul Mării Negre* *Mutant fabulos în **mitologia românească,* părând a avea rădăcini mitice arhaice; o mitologizare a *delfinului* (cf. grec. δελφις, lat. *delphinus;* celelalte forme sunt corupții fonetice, datorate pronunției rurale; etimonul slav *dolŭfinŭ*, presupus de Octavian Buhociu, e inacceptabil, influența fiind cert inversă, întrucât termenul slavon tardiv e cărturăresc și infrecvent). Atestările folclorice sunt rare, dar există destule pentru a putea reconstitui măcar scheletul *mitului, chiar dacă despre „Dulful de Mare sau Dolful de Mare, poporul nu-și mai amintește nimic astăzi" (Tudor Pamfile, *Mitologie românească,* I *Dușmani și prieteni ai omului,* București, 1916, p. 306). **D.** este adesea un personaj benefic condiționat și nu devine periculos pentru oameni decât provocat sau nedreptățit. Deși prezent îndeosebi pe litoralul maritim (adică în zona sa firească), ecouri folclorice îl pomenesc chiar în regiuni mai îndepărtate de Marea Neagră (Muntenia, Transilvania), iar pretutindeni s-a conservat atributul său principal, de mâncător de mere (roșii, de aur sau obișnuite). Nestârnit, **D.** nu le este niciodată ostil pescarilor și navigatorilor; în trecut, pentru a-i obține favoarea unei îndrumări ori a unui sprijin, corăbierii îi aruncau, noaptea, în valuri, mere roșii; mâncându-le, **D.** lepăda cotoarele pe suprafața apei, indicând astfel direcția bună de navigație. E drept că **D.** figurează mai ales în *colinde, însă personajul nu are decât o legătură formală, prin simpla intruziune în colinde, și nu prin participare activă la sărbătoare; ipoteza lui Octavian Buhociu e riscată: „Acest mamifer acvatic, atât de iubit și de considerat în zilele noastre pe tot globul, pentru inteligența lui, a fost cunoscut și a trebuit să încânte din străvechi timpuri pe români și pe strămoșii daco-geți, încât să fi fost adoptat atât de plastic și de «frățește» în tradițiile ce privesc în primul rând nașterea Anului Nou și a noii familii", *(Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească,* București, 1979, p. 126). Deși animal marin, **D.** e pus rareori în relație cu pescarii și mai des cu vânătorii, chiar dacă pe litoralul românesc nu a existat nici tradiția, nici nevoia efectivă a vânării cu harponul; de altfel, **D.** iese adesea pe uscat: „Cum dă soarele-n de seară, / Dulf de mare sare-afară, / Sare-n vânt, / Sare-n pământ, / Sare-n vârf de merișor, / Prinde-și mere de-a mânca, / Rău crăngi de-a dărăpăna" (citat de Tudor Pamfile, *op. cit.,* p. 307). Mai multe izvoare informează despre o familie de *Dulfi:* 9 sau 12

frați (uneori 18 : 9 frați și 9 surori), care sunt atotputernici și nemuritori (cu excepția unei variante din Transilvania). Eroul uman, un vestit arcaș (de obicei Ion sau Niță), tipul lui *Făt-Frumos, fie că are misiunea de a apăra merele de incursiunea **D.**, fie că o face din proprie inițiativă, adesea renunță la victoria cinegetică pentru schimbul oferit: „Dulf cu milă roagă-și lui: / D-aleu, Ioane, frate-al nostru, / Strânge arcu-n mila ta, / Nu da de mă săgeta, / Că noi am fost nouă frați, / Nouă frați / Nouă surori. / Toți au murit împușcați / Împușcați / și săgetați, / Numai eu că am scăpat, / Numai eu ș-o sor'mai mică" *(ibid.)*. Într-o variantă transilvăneană, eroul e necruțător: „Pe dorf săgeta, / Dar în el afla / Doi rărunchi de leu, / Trei inimi de zmeu, / Una-i asudată, / Alta-i aspumată, / Treia-i sângerată", după ce s-a luptat cu **D.** utilizând săbii fără succes, întrucât „dorful [era] ca un balaur" (col. At. M. Marienescu, *Poezia poporală. Balade,* I, Pesta, 1859). Variantele dobrogene oglindesc însă linia principală, a tranzacției între erou și **D.**: „Duf de veste că prindea / Și din gură-așa grăia: / [Niță] nu mă săgeta, / Că degeaba te silești / Pe noi să ne prăpădești / Căci sîntem vreo nouă frați / Ce am fost toți săgetați, / Dar nici unul n-am murit, / Căci în mare ne-am dosit" (col. Th. Burada, *O călătorie în Dobrogea,* Iași, 1880). Sunt variante revelând atribute magice mai rare, de anvergură cosmică: „Stăi, nu mă lovi, / Că ți-oi trebui. / În brațe te-oi lua, / Și te-oi ridica / Sus la Garalim / Și ți-oi dărui / Cerul cu stelele, / Și te-oi coborî / Jos la Garalim / Și ți-oi dărui / Norodu cu pământu" (Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice,* II, București, 1901, p. 1472). Absența **D.** din basme și prezența mai ales în colinde atestă vechimea deosebită a acestui personaj; basmele s-au supus mai multor influențe urbane (cărturărești, pedagogice, politice) decât colindele, prigonite mult timp de *creștinism și în ciuda *sincretismului cu temele acestuia, rămase mai riguros conservatoare. Se prea poate ca în basmele foarte vechi (iremediabil pierdute) **D.** să fi fost un personaj epic central, dar asemenea speculații sunt imposibil de dovedit.

Dumézil, Georges istoric francez al *religiilor (1898–1986), mitolog comparatist, cercetător erudit al fenomenelor lingvistice, mitologice și religioase ale civilizațiilor indoeuropene, profesor la universitatea din Istanbul, la Ecole Pratique des Hautes Études din Paris, în fine, la Collège de France (deținând aici, între 1949–1968, catedra de Civilizație indoeuropeană). Membru al Academiei Franceze. **D.** a creat „o operă monumentală și solitară" (Claude *Lévi-Strauss, în răspunsul la discursul de recepție la Academia Franceză, din 1979). Cercetarea în profunzime a *mitologiei comparate indoeuropene i-a înlesnit de timpuriu lui **D.** observația că „miturile nu se lasă înțelese dacă sunt rupte de viața oamenilor care le povestesc" *(Mit și epopee,* 1968). Pornind de la acest program de investigație mitologică, cercetătorul istoriei comparate a religiilor și civilizațiilor a remarcat că popoarele indoeuropene și-au constituit, încă din epoca arhaică, *trei funcții sociale:* una sacerdotal-religioasă, alta militară, a treia economică, și că acest factor tripartit și-a lăsat urma adâncă în sistemul mitoreligios al tuturor indoeuropenilor, așa încât nici *zeii, nici eroii nu sunt produsul unei fantezii populare aleatorii. De pildă, triada romană *Iupiter – *Mars – *Quirinus (ca și triada vedică *Mitra – *Varuna – *Indra și cei doi *Açvin sau ca triada scandinavă *Odhinn – *Thorr – *Freyr și chiar ca triada zeițelor homerice *Hera – *Athena – *Aphrodite, provocate de „mărul discordiei" și judecate de *Paris) traduce simbolic suveranitatea-războiul-poporul; dar **D.** a descifrat cele 3 funcții și în legendele Europei medievale și chiar în epoca modernă, ca relict în statele totalitare de tipul Germaniei hitleriste (partidul nazist-armata de cucerire-frontul muncii). *Teoria trifuncționalității,* formulată de **D.**, este una din teoriile moderne de bază în cercetarea spiritualității, a culturii și civilizației popoarelor indoeuropene și, chiar dacă nu a fost acceptată unanim, ea a devenit un reper și un criteriu esențial, cu neputință de evitat. Spirit pragmatic, însă ostil dogmatismului, în aplicația asupra istoriei complexe și concrete a fenomenelor de limbă (fiind cunoscător al câtorva zeci de limbi și civilizații), **D.** e străin de speculațiile abstracte („Mi-e frică de filosofi" – declara cu umor într-un interviu din 1986), de aceea admirator al lui J. G. *Frazer și Salomon Reinach, dar circumspect față de Émile *Durkheim, pe care îl acuză de dogmatism, și tot de aceea considerând că „istoria omenirii nu are nimic providențial, ci mai degrabă e incoerentă". Mai presus însă de contribuția sa originală asupra trifuncționalității ideologiei indoeuropene, **D.** este un cunoscător și un interpret profund al mitologiilor și religiilor indoeuropene în integralitatea lor absolută și în conexiunile lor intime. S-au impus de asemenea studiile sale exhaustive, incluzând descoperiri și interpretări revelatoare, de la *Religia arhaică a Romei* până la *Legendele Narților* (eposul oseților din Caucaz; → *Narți*) sau de la spiritul religios al *zoroastrismului din Iran *(Nașterea Arhanghelilor, eseu asupra formării teologiei zoroastriene),* până la structurile intime ale miturilor scandinave (*Loki* și numeroase alte lucrări). Specialiștii au recunoscut că opera lui **D.** „a construit instrumente operatoare de investigare asupra altor parcele de săpături ale terenului indoeuropean" (Joël H. Grisward).

§ *Le festin d'immortalité, étude de mythologie comparée indo-européenne,* Paris, 1924; *Le crime des Lemniennes. Rites et légendes du monde égéen,* Paris, 1924; *Le problème des Centaures. Étude de mythologie comparée indo-européenne,* Paris, 1934; *Légendes sur les Nartes, suivies de cinq notes mythologiques,* Paris, 1930; *Ouranos-Varuna, étude de*

mythologie comparée indo-européenne, Paris, 1934; *Flamen-brahman*, Paris, 1935; *Mythes et dieux des Germains. Essai d'interprétation comparative*, Paris, 1939; *Les dieux des Germains. Essai sur la formation de la religion scandinave*, Paris, 1959; *Jupiter, Mars, Quirinus* (I). *Essai sur la conception indo-européenne de la société et sur les origines de Rome*, Paris, 1941; (Jupiter, Mars, Quirinus, II) *Naissance de Rome*, Paris, 1944; (Jupiter, Mars, Quirinus, III) *Naissance d'Archanges. Essai sur la formation de la théologie zoroastrienne*, Paris, 1943; *Loki*, Paris, 1948 (ed. nouă, 1986); *Les dieux des Indo-Européens*, Paris 1952; *Déesses latines et mythes védiques*, Bruxelles, 1956; *La religion romaine archaïque, avec un appendice sur la religion des Etrusques*, Paris, 1966 (et. nouă, 1981); *Mythe et épopée*, Paris, 1968; *L'idéologie de trois fonctions dans les epopées des peuples indo-européennes*, Paris, 1968 (ed. noi, 1974, 1979, 1981); *Mit și epopee* (trad. rom.), Edit. Științifică, București, 1993

Dumnezeu (lat. *Dominus Deus;* ebr. **'El*, pl. **Elōhim;* grec. Θεος) Noțiune mitologică și religioasă folosită în limbajul cultual creștin, spre a determina onomastic și noțional divinitatea unică a universului monoteist *(→ monoteism),* așa cum comentatorii talmudici medievali definiseră pe același **D.** unic în divinitatea complexă *Yahweh. Totuși, prin prezența biblică a *Diavolului și a rangurilor îngerești *(→ înger),* rămâne ideea unei organizări piramidale, cu urme de dualism dar și de *henoteism, **D.** fiind privit în acest caz (mai ales în teologiile folclorice) drept zeul suprem și autocrat, deși *teologia ebraică consideră numele succesive divine drept atribute yahwiste, iar teologia creștină încorporează pe Fiu și pe *Sfântul Duh, Tatălui, celelalte persoane divine (*Fecioara Maria, sfinții, îngerii ș.a.) fiind subalterne și neconsiderate divinități. **D.** (în ambele *Testamente*) este însă divinitatea creatoare a universului văzut și nevăzut, eternă, atotputernică, ubicuă, impalpabilă, înțeleaptă și atotștiutoare. **Biblia* de fapt nu-l prezintă și nu-l descrie pe **D.** (spre deosebire de alte scripturi și *mitologii), nici nu caută să-l demonstreze, el fiind considerat o existență transcedentă; incognoscibil „față către față", își manifestă prezența prin *revelație, prin opera sa, prin discursul său. Teologia creștină afirmă că, prin *credință, omul intră în contact cu **D.,** care i se dezvăluie și că, deci, a-l întâlni pe **D.** înseamnă a depăși însăși ideea de **D.**; totuși, ideea de **D.** există și este condiționată de cercetarea mistică, așa că în cadrul demersului filosofic această idee constituie o problemă care rezidă, în ultima analiză, în setea omului de absolut sau, dimpotrivă, în teama sa de acest absolut noțional. În acest sens, **D.** este o noțiune fără nume. A-l numi, pentru credincios ar echivala cu definirea ideii de **D.** printr-un cuvânt, un semn lingvistic, care s-o exprime. Pseudonumele adresate lui **D.** de credincioși sunt nume atributive care desemnează calități (sau ipostaze). Raportul între credincios și **D.** (mai ales în *religiile monoteiste moderne) nu a exclus totuși încercările teologice și filosofice de a demonstra logic existența sa. Istoria a înregistrat mai multe tipuri de argumentație, printre ele mai cunoscute fiind: argumentul *cosmologic* (existând lumea ca rezultat, trebuie să fie o cauză generatoare și o finalitate a tuturor lucrurilor, așa cum rezultă din *Biblie*), susținut îndeosebi de Leibniz și respins de Spinoza; argumentul *teleologic* (finalitatea naturii socotită mărturie a unui constructor rațional; *→ teleologie*), având rădăcini în filosofia lui *Platon și a stoicilor, și refuzat de Democrit, *Epicur, Empedokles, apoi de Bacon și Spinoza; argumentul *ontologic* (ideea de **D.** ca ființă perfectă include semnul existențial), apărat de *Augustin, *Anselm de Canterbury, Descartes, Leibniz, criticat de Voltaire. Imm. Kant *(Critica rațiunii pure,* 1781*)* a negat valoarea celor 3 argumente, ca fiind imposibile teoretic, ca oricare alte demonstrații ale existenței lui **D.** Argumentația ulterioară înclină mai mult spre aria psihologiei și eticii (argumentul *gnoseologic,* argumentele *psihologic* și *moral,* chiar un argument *matematic* etc.). Karl Jaspers (*Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung,* München, 1948) afirmă că existența lui **D.** nu are nevoie de argumente, deoarece *un Dumnezeu demonstrat nu este Dumnezeu.* Așadar, în *iudaism, *creștinism și chiar în *islam, **D.** este o formulă totală și indivizibilă (spre deosebire de concepțiile dualiste, de ex. în *zoroastrism, divizând starea cosmică în *bine* și *rău*), care cuprinde în sinele său absolut și infinit, deopotrivă, și binele și răul, întrucât e considerat cauza atemporală a mișcării temporale și conținutul integral al spiritului cosmic aspațial; comprehensiunea acestei noțiuni se explică prin ceea ce subliniază Mircea *Eliade în sintagma *coincidentia oppositorum,* aplicând-o ca pe „unul dintre modurile cele mai vechi prin care s-a exprimat paradoxul realității divine" *(Traité d'histoire des religions,* Paris, 1975, p. 351*)*. De-a lungul istoriei religiilor monoteiste, ca și în interiorul ramificat în *rituri, *erezii și *secte al fiecăreia (dar mai ales în creștinism și islam, Yahweh și *Allah fiind noțiuni mult mai puțin fluctuante), ideea de Dumnezeu a suferit și suferă neîncetate modificări de formă sau de structură, în mediile intelectuale, ca și în mediile populare. Niciodată nici un teolog sau filosof nu a dat o definiție exhaustivă sau măcar satisfăcătoare a *ideii de Dumnezeu.* Nici scripturile ebraice (**Thorah,* întreg *Vechiul Testament, *Talmudul),* nici scripturile creștine *(Noul Testament* cu **Evangheliile,* canonice și apocrife, *Faptele Apostolilor, Epistolele, *Apocalipsul),* nici cartea islamului *(*Coranul)* nu definesc pe **D.** în mod explicit, așa cum scripturile vedice *(→ Veda)* și comentariile upanișadice *(→ Upanișad)* evită și ele descrierea ideii de **Brahmān.* Deși prezent, direct sau indirect, în fiecare verset biblic, *Biblia* (în ambele *Testamente*) nu explică nicăieri *cine*

este Dumnezeu („Eu sunt cel care este", sau „Eu sunt" – *V. T., Exodul,* III, 14) şi nici nu-i demonstrează existenţa, căci Dumnezeul biblic este în afara cunoaşterii omeneşti. De fapt, *Biblia* nu vorbeşte despre Dumnezeu, ci Dumnezeu vorbeşte prin *Biblie.* Dumnezeu este incomprehensibil („Poţi tu să pătrunzi cu mintea atotştiinţa lui?" *V.T., Iov* XI, 7: „Căci gândurile mele nu sunt ca gândurile voastre şi căile mele ca ale voastre, zice Domnul" – *V.T., Isaia,* LV, 8; „Lumea, prin înţelepciunea ei, nu a cunoscut pe Dumnezeu" – *N.T.,* Pavel, *I Corinteni,* I, 21), incomparabil („Doamne, cine este asemenea cu tine între dumnezei?" – *V.T., Exodul,* XV, 11; „Nimeni [...] nu este asemenea lui Dumnezeu" – *V.T., Deuteronomul,* XXXIII, 26), invizibil („Apoi a zis Domnul: Tu nu poţi să vezi faţa mea, căci nu se poate om care să mă vadă şi să rămână viu" – *V.T., Exodul,* XXXIII, 20; „Pe Dumnezeu nimeni nu l-a privit vreodată" – *Epistola I-a sobornicească a ap. Ioan* IV, 12). *Simbolul credinţei (Crezul) asupra Sfintei Treimi (Tatăl, Fiul, Sfântul Duh) nu e formulat ca atare nicăieri în *N.T.,* decât aluziv, ca de ex. la ap. Pavel: „Domnul este Spiritul; şi unde este Spiritul Domnului, acolo este libertate" *(Epistola a II-a către Corinteni,* III, 17*).* Teologia (ebraică, creştină, musulmană) a încercat totuşi explicări definitorii şi demonstrări. Filon din Alexandria (sec. I e.n.), preocupat de lume numai în măsura în care ea este o umbră a lui Dumnezeu, a făcut efortul de a părăsi formula unui Yahweh antropomorf, spre a se apropia de o noţiune abstractă, coborîtoare din filosofia pitagoreică, platoniciană şi stoică, potrivit căreia *logosul personificat devine forţa prin care **D.** creează lumea (idee ce se va regăsi, reformulată, în creştinism, în venirea lui *Isus Christos, ca Fiu al lui Dumnezeu, deci ca logos întrupat). *Origenes (sec. III), respingând „orice încercare de reprezentare corporală a lui Dumnezeu", a ajuns la formula cea mai prudentă: „vom spune cu tot adevărul că, în sinea lui, Dumnezeu nu poate fi înţeles şi nici pătruns de mintea noastră omenească. Orice idee ne-am putea face despre el sau oricum ni l-am putea reprezenta, el este cu mult mai presus decât tot ce putem cugeta despre el" *(Despre principii,* I, 1, V*).* Reluând o formulă obscură din *profetul **Daniel* („Cel vechi de zile", VII, 9, repetată şi de *Apocalipsul lui Ioan Teologul*), Clement Alexandrinul (sec. II–III) îl consideră pe **D.** *timpul absolut: „Dumnezeu este un bătrân veşnic, mai bătrân decât toate câte sunt" *(Pedagogul,* III*).* Primele secole de creştinism fac mai puţin sforţarea de a căuta o definiţie filosofică a lui **D.** şi clocotesc în schimb de disputele asupra identităţii între Dumnezeu-Tatăl şi Dumnezeu-Fiul Isus Christos (teza oficială), asupra neidentităţii Tatălui şi Fiului *(→ Arius)* sau chiar asupra antagonismului între Dumnezeu şi *Satan în actul *cosmogoniei *(→ bogomili),* ca şi, mai târziu, asupra problemei dacă sursa de emanaţie a Sfântului Duh este numai Dumnezeu-Tatăl sau şi Fiul *(filioque* – formulă care, împreună cu altele, a scindat creştinismul în cele 2 rituri de bază: roman şi oriental). În epocă, un teolog de prestigiul lui Grigore din Nissa (sec. IV) a încercat o definiţie echilibrată în lumina doctrinei trinitare; pentru el, esenţa dumnezeiască exprimă unitatea autonomă a lui **D.** care e prezent egal în cele 3 ipostaze (sau feţe) ale Trinităţii, ipostazele, autonome ele însele, fiind în acelaşi timp unitare. Un secol mai târziu, Augustin (sec. V) respinge ideea neoplatonicilor despre **D.** ca despre o unitate impersonală şi o înlocuieşte cu ideea unui **D.** considerat ca persoană (desigur, supranaturală, independentă de natură şi de om) care a creat, din bunăvoinţă, lumea şi omul, deci un **D.** fără nici o legătură cu hazardul orb al *Fortunei antice (cf. *De civitate Dei,* IV, 33), dar totodată atotputernic absolut, care domină destinul devenit providenţă (*Confessiones,* I, 4). *Toma din Aquino (sec. XIII), prin cele 5 deducţii sau demonstraţii celebre, care sunt de fapt căile lumii spre **D.,** ajunge la conştiinţa existenţei lui **D.** ca ţintă finală *(Summa de veritate catholicae fidei contra gentiles* şi *Summa theologiae).* Astfel, **D.** „este o fiinţă raţională presupunând existenţa unui scop pentru tot ceea ce se petrece în natură" *(Summa theologiae,* I, q2, 3c*),* adică o finalitate transcendentă. Căutata definiţie a unei noţiuni indefinisabile conduce uneori pe teologi şi filosofi spre impas; soluţionarea sui-generis a unui astfel de impas aparţine faimosului Meister *Eckhart (sec. IV), care desparte Dumnezeirea *(Gottheit),* ca pe un absolut incognoscibil („această fântână fără fund a dumnezeiescului Nimic"), de rezultatul ei principal („prima separare a Dumnezeirii"): Dumnezeu *(Gott),* care poate fi conceput ca persoană, de ex. în relaţia cu *dogma Treimii. Eforturi asemănătoare a înregistrat şi medievalitatea musulmană. Astfel, al-Farabi (sec. IX–X) consideră că Dumnezeu (Allah) este „Întâia Esenţă" sau „Începutul înainte de care nu poate fi alt început, nimic mai timpuriu şi nimic mai vechi", din a cărui emanaţie rezultă „prima raţiune", care contemplă divinitatea şi totodată se cunoaşte pe sine, iar primul ei act este „a doua raţiune", cel de-al doilea act fiind naşterea sferei supreme, cu propria ei materie şi formă; emanaţia continuă neîncetat, iar „ultima raţiune" este „raţiunea activă" care produce pe de o parte sufletul universal şi sufletele omeneşti, pe de altă parte, cele patru regnuri terestre: oamenii, animalele, plantele şi mineralele. Mai puţin complicat, în sec. XVII, Jakob Böhme *(Aurora sau răsăritul care se întrezăreşte),* consideră că **D.** este esenţa naturii, imposibil de conceput altfel decât pe cale mistică, adică numai prin „scânteia dumnezeiască" inclusă de Dumnezeu în om. Totuşi, nici teologia modernă nu a ieşit din impas.

Încă în sec. XIX, cardinalul Newman, considerând că „Dumnezeu este *necesar, absolut,* nu poate să nu fie şi nu este determinat de nimic altceva", fiind totodată „infinit perfect", *„unic,* căci nu poate exista decât o singură fiinţă perfectă", de asemenea „spirit", pentru că dacă ar include şi materie, ar fi necesară, spre a-l combina, „intervenţia altei puteri", iar ca atare este concomitent existenţă şi esenţă, este imuabil, infinit, omniprezent, etern, având inteligenţă şi voinţă, şi e „o persoană vie" care este „totodată subiectul şi obiectul propriei sale activităţi", iar nefiindu-şi suficient sieşi, el creează, şi creaţia sa are un scop principal – exercitarea libertăţii lui absolute, şi unul secundar – dragostea. În sec. XX, definiţia lui **D.** devine cu atât mai puţin posibilă, cu cât este mai necesară. Pentru un teolog al iudaismului modern, ca Martin *Buber, care întâiul a vorbit despre „riscul de a crede", **D.** este un *mysterium tremendum* (o taină cumplită), însă „o taină a ceea ce e de la sine înţeles" şi mai ales, Dumnezeu este „eternul tu" din relaţia „eu-tu" dintre Dumnezeu şi om sau dintre om şi Dumnezeu, în care nu mai poate fi vorba de „el", deoarece „numai acolo unde s-a năruit orice mijlocire, se produce întâlnirea" între om şi Dumnezeu *(Ich und Du,* 1962*).* Iar pentru Pierre *Teilhard de Chardin, Dumnezeu creatorul este punctul Omega, „enigmaticul centru al centrilor noştri", centrul energetic al universului, însă (contrar dogmaticii creştine) nu un centru perfect şi neschimbat dintru început, ci unul care se dezvoltă treptat în ritmul evoluţiei universale, dar care la sfârşitul procesului cosmic de evoluţie se va separa de lume, devenind transcendent în raport cu ea şi o fiinţă atotputernică pur spirituală. Eforturi asemănătoare au făcut şi filosofii laici. Deseori, încercările au decăzut în simple speculaţii. Privind din afară problema, se poate observa că, asupra ideii de Dumnezeu, s-au ramificat de timpuriu 2 direcţii de înţelegere: una căutând definirea abstractă a noţiunii în sine, alta adaptând sferei umane senzoriale un **D.** magnific însă concret. Pentru prima direcţie printre cele mai caracteristice aserţiuni este aceea a lui Blaise Pascal: „un punct mişcându-se pretutindeni cu o viteză infinită; căci el este unul în toate locurile şi este întreg în fiecare loc", dar un Dumnezeu căruia nu-i putem cunoaşte nici existenţa, nici natura, „deoarece el nu are nici întindere, nici margini" *(Cugetări,* 233*);* linia acestui tip de definiţii recunoscând imposibilitatea definiţiei lui **D.** a urcat până la doctrina contemporană care propune *demitologizarea ideii de **D.** Cealaltă direcţie înclină spre caracterul popular, mitologic, al religiei, cu un **D.** conceput antropomorfic, ca un stăpân al unui univers primitiv; de pildă, în *Talmudul* babilonian (tratatul *Awodah Zarah),* e prezentat un **D.** (Yahweh) care zboară noaptea călare pe un *heruvim, supraveghind cele 18 000 de lumi, sau consumându-şi cele 12 ore ale zilei cu studiul cărţii sacre *Thorah,* cu judecarea universului, cu alimentaţia lumii şi cu relaxarea în jocul cu *Leviatanul; înclinaţi spre un *antropomorfism cât mai concret, unii talmudişti medievali au stabilit şi dimensiunile lui **D.**; de ex. lungimea bărbii: 10 500 parasangi (47 250 km). Probabil că această sursă a influenţat reprezentările folclorice ale lui **D.,** formate în mitologia popoarelor creştine moderne (mai ales de rit oriental), printr-un îndelungat proces sincretic *(→ sincretism)* la care au contribuit, concomitent cu introducerea creştinismului, cultele neamurilor migratoare şi cultele autohtone. De aici a rezultat imaginea unui moşneag divin cu barbă, de aspect rural şi cu raţionamente simpliste, care uneori coboară din cer pentru binefaceri, judecăţi şi teste de fidelitate. Dincolo de formele complex sincretice, prezente în folclorul mitologic al popoarelor creştine din Europa răsăriteană şi din Peninsula Balcanică, unde pentru constituirea figurii populare a lui **D.** au concurat: *Zeus, *Iupiter, *Perun, deopotrivă cu Yahweh şi cu adăugirile regionale ale unor *Dolichenus, *Gebeleizis, *Ghmerti ş.a., s-au stratificat cu intensităţi diferite numeroasele aluviuni religioase sau animiste ale populaţiilor migratoare, în special venite din Extremul Orient sau din pragul nord-estic al Asiei; acestora li s-a adăugat infiltrarea concepţiilor maniheiste *(→ maniheism)* şi bogomilice *(→ bogomilism).* Rezultatele sunt surprinzătoare: cel care e numit Dumnezeu nu are nici o legătură cu Dumnezeu din *Biblie,* şi al cărui act cosmogonic, cum observă şi Mircea Eliade, este sugerat sau sprijinit de Diavolul mai inteligent (cf. *De la Zalmoxis la Genghis-Han,* trad. rom., Bucureşti, 1980). Pe lângă aceste variante în care Dumnezeul creştin devine un oarecare **deus otiosus,* leneş şi nătâng, aproape subaltern al Diavolului, prezent la ruşi, ucraineni, români, bulgari, sârbi şi care provine din prototipuri de zei cosmogonici primitivi din zone eurasiatice (fino-ugri, uralo-altaici, mongoli, tătari, ţigani), mai putem distinge, în mitofolclorul românesc, două *teogonii de substrat arhaic, probabil din fondul comun indoeuropean, care nu au fost impurificate de numeroasele imigraţii, ci se referă direct la elementele arhetipale: 1) un *mit, citat în *Chestionarele lui B. P. Hasdeu* după care Dumnezeu „s-a iscat din duh şi foc, apoi a stins jumătate din foc şi a dat o ploaie din care au rămas mările deasupra focului"; ideea se regăseşte parţial în mitul vedic despre *focul de sub ape *Vadavāgni; 2) alt mit, incluzând participarea *apei ca mediu teogonic primordial şi a focului ca lumină: „Dumnezeu s-a făcut din spuma mării. Drept la mijlocul mării s-a făcut un vârtej de spumă şi de acolo s-a făcut Dumnezeu şi îndată chiar din aceeaşi spumă şi-a sucit Dumnezeu o lumânare, căci era întuneric peste tot" (Elena Niculiţă-Voronca, *Datinile şi credinţele poporului*

român, Mihalcea-Cernăuți, 1903, p. 881); spuma primordială ca substanță creatoare o regăsim în cosmogonia vedică în momentul când *zeii și *demonii bat, cu un munte transformat în făcăleț, apele oceanului primordial.

§ Wilhelm Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee,* I–XII, Münster, 1926–1955; Étienne Souriau, *L'ombre de Dieu,* Paris, 1955; Jean-Paul Sartre, *Le Diable et le Bon Dieu,* Paris, 1951; Karl Barth, *L'humanité de Dieu,* Genève, 1956; Claude Bruaire, *L'affirmation de Dieu. Essai sur la logique de l'existence,* Paris, 1964; Henri Bouillard, *Connaissance de Dieu,* Paris, 1967; Thomas F. Torrance, *God and Rationality,* Oxford, 1970; Gerard Bessières, *L'incognito de Dieu,* Paris, 1970

Dumuzi Divinitate adorată în Sumer și Babilon *(→ mitologii din Mesopotamia),* zeul păstor al turmelor și ocrotitorul fecundității animalelor, reprezentat ca un tânăr frumos. Numit în Babilon și *Duzu,* devine mai târziu, împreună cu **Gizzida,* paznicul porților cerești ale incintei zeului *Anu. Cel mai popular dintre zeii mesopotamici și venerat ca zeu patronal în *cultele agrare ale lumii semitice, este pus în relație mitologică cu zeița **Ishtar* (sumer. **Inanna*); filonul mitic principal narează dragostea acestei zeițe pentru **D.,** pe care tot ea îl trimite la moarte printr-un gest de cruzime, spre a se elibera de povara iubirii, iar apoi îl regretă și coboară în *Infern (**Kigallu*) pentru a-l recupera printr-o formulă de resurecție („Scaldă-l în ape curate, freacă-l cu ulei dulce [...], să răsune pentru el flautul albastru, [muierile] să-i atâțe simțurile"). Descoperind un text sumerian clarificator, din poemul despre *Coborîrea Inannei în Infern,* S.N. Kramer afirma în 1956 (în *From the Tablets of Sumer*), reparând o veche eroare: „cei mai mulți dintre savanți admiteau că zeul Dumuzi fusese aruncat în adâncurile Infernului – nu se știa pentru ce – *înainte* ca Inanna să fi coborît acolo. Ei presupuneau că dacă Inanna se dusese în țara morților, nu putea fi decât pentru a elibera pe soțul ei Dumuzi și pentru a-l readuce pe pământ. Textul din Yale a dovedit că aceste ipoteze erau greșite. Inanna nu a smuls câtuși de puțin pe soțul ei din Infern, ci dimpotrivă, ea fusese aceea care, mâniată de atitudinea disprețuitoare a lui Dumuzi, îl dăduse pe mâna demonilor să-l ducă în «Țara fără întoarcere»." **D.** este de fapt reținut în Infern ca zălog pentru eliberarea zeiței Ishtar. Deși păstor și nu agricultor, **D.** a fost socotit *simbolul mitic al dezvoltării și regresului naturii, deci zeul care moare și învie periodic; ciclurile de coborîre și urcare, *moarte și renaștere – tip de *feedback* frecvent în cultele agrare – personifică mișcările periodice ale vegetației și, în genere, ale pulsației *vieții în natură *(→ Țammuz, Attys, Osiris, Adonis).*

Dungu Zeul *vânătorii și *simbol al luptei pentru existență în *panteonul tribului baganda *(→ mitologiile populațiilor africane),* având simulacre de *altare în junglă (de fapt *capiști primitive), unde neapărat se afla un *fetiș confecționat din oase, bucăți de piele și colți de animale, ca și din ciocuri, gheare și pene de păsări, alături fiind puse arme miniaturale.

Durgā *(Inaccesibila, Inabordabila, Nebiruita); Devādevi (Zeița Zeilor)* Zeiță a violenței în **mitologia vedică,* predispusă la războaie și măceluri, însoțită de un alai de *demoni feminini și de vrăjitoare cu atribute de *vampiri, hrănindu-se cu sânge omenesc, al căror număr propus de mitografiile sanscrite este de 8 sau 64 (însoțitoarele **D.** se numesc *yogini*). Adesea, **D.** e identificată cu **Pārvati,* soția zeului *Çivá (sau o ipostază a violenței lui). **D.** personifică răzbunarea (numită atunci *Caṇḍavatī* – Furioasa), însă mai ales forțele contrare de echilibru (creație-distrugere), patronând astfel fertilitatea vegetală, ca și lumea *duhurilor *morții; de aici și paralelismul unei *sărbători de vară, *Pavitrārohaṇa;* comemorarea morților se oficiază în toiul secerișului, împletindu-se cu sărbătoarea recoltei; în cadrul ceremoniei, preotul înfășoară pe statuia zeiței un șnur sfințit. Divinitate contradictorie, părând adesea de o structură paradoxală, **D.** își reflectă complexa personalitate în numeroasele epitete: *Jagad-dhātri* (Susținătoarea Lumii), *Mahādevi* (Marea Zeiță), *Nāga-Nandinī* (Fiica Munților), *Sakamhari* (Purtătoarea Ierburilor), *Bhairavi* (Cumplita). *Cultul zeiței **D.** se pare că are o istorie dintre cele mai îndelungate: la început, o fecioară violentă, care ucide *balaurul demonic al spaimei, Maheșa; considerată sora lui *Krișṇá, iar când devine soția lui Çivá, de la violența virginală trece la o violență sângeroasă și orgiacă. Venerată probabil încă în India prearică, iar în epoca vedică timpurie, ocrotind vegetația și combătând pe demonul secetei, *Durgama,* e adorată și azi în Bengal, în cadrul unor serbări populare anuale, *Pūjā* sau *Durgāpūjā* (sanscr. *pūjā* – respect, închinare), când se sacrifică 2 000 de țapi pe zi și sunt îngăduite excese orgiastice erotice; un *altar principal contemporan este în *templul bengalez Kalighat. **D.** e reprezentată cu trup negru, cu zece brațe, așezată pe un leu și locuind în munții Vindhya.

Durkheim, Émile Sociolog francez (1858–1917). Considerând filosofia dincolo de cercetările științifice, întrucât aceasta are ca obiect natura transcendentă a faptelor vieții reale, și așadar despărțind-o categoric de științele pozitive, **D.** afirmă că sociologia e obligată să trateze obiectiv, ca pe niște lucruri, faptele sociale și să refuze orice teorie filosofică. Implicit, **D.** s-a ocupat de formele religioase primitive, *religia primitivă fiind pentru el un sistem de reprezentări, condiționat de caracterul solidarității sociale a unei colectivități. Dacă „ideea de suflet derivă din ideea de mana", **D.** postulează că „nu este popor la care ideea de suflet și ideea de *mana* să nu coexiste" (→ *mana*); „formele elementare ale vieții religioase" sunt privite în perspectivă, sociologul văzând „cauza

obiectivă, universală şi eternă a senzaţiilor sui-generis din care e făcută experienţa religioasă" anume în societate, dezvoltarea succesivă a ideilor religioase aflându-se în relaţie directă cu dezvoltarea societăţii. Ca atare, şi „gândirea ştiinţifică nu este decât o formă mai perfectă a gândirii religioase". În acest plan, **D.** afirma (dintr-un unghi particular): „Ceea ce ştiinţa îi contestă religiei nu este dreptul de a fi, ci dreptul de a dogmatiza asupra naturii lucrurilor" (*Les Formes élémentaires de la vie religieuse,* p. 613). Dar, în acelaşi timp, sociologul consideră, în plan istoric, că: „Există în religie ceva etern, care este destinat să supravieţuiască tuturor simbolurilor particulare în care gândirea religioasă s-a dezvoltat succesiv" (*op. cit.*, p. 610). Mai înainte de a-şi fi publicat amplul studiu asupra formelor religioase elementare, examinate pe temeiul cercetării sistemului totemic al triburilor din Australia (→ *totem*), **D.** văzuse în divinitate numai „societatea transfigurată şi gândită simbolic" (în *Bulletin de la Société française de Philosophie,* avril, 1906).

§ *Les Formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie,* Paris, 1912.

Dvāpara Zeul jocului de zaruri (→ *jocuri rituale*) şi în genere al hazardului, în **mitologia vedică,* după el numindu-se a 3-a vârstă a ciclului de ere **yuga: Dvāparayuga.* Originea zarurilor (sanscr. *durodara* – zaruri, joc de zaruri), pomenite încă în **Rigveda,* e străveche şi incertă; ele s-au găsit şi în unele sarcofage egiptene, dar sunt citate în Babilon, Iran, China, Japonia, Arabia, Grecia şi Roma imperială; grecii şi le-au asumat ca joc naţional, Sofokles atribuind născocirea lor unui comandant aheu din războiul troian, Palamedes; o amforă înfăţişează pe *Ahilleus şi *Aiax la jocul de zaruri, iar *Homer spune că peţitorii *Penelopei îşi treceau vremea lângă palatul din Itaka aruncând zi şi noapte zarurile. Termenul modern provine însă din arab *az-zahr* (joc de zaruri), care a dat şi cuvântul *hazard.*

Dyaus Pitar (sanscr. arhaic *dyaus* – cer senin) Poate cea mai veche dintre divinităţile Indiei arice (preluată, după o ipoteză, din *panteonul autohton prearic de tip Harappa şi Mohenjo-Daro). **D.P.** era, în **mitologia vedică,* zeul primordial al *cerului, pomenit astfel în textele vedice arhaice (→*Veda*), rămas apoi ca nume comun: *dyaus – cer.* Din numele şi din atributul său esenţial a derivat **Zeus* la greci şi **Iupiter* (Diu-Piter) la romani, sensul iniţial fiind „Cerul-Părinte" (*Rigveda,* I, 160) şi „Cerul Atotştiutor" (*Atharvaveda,* I, *32,* 4). Cu timpul, din divinitate pasivă devine nume comun ca şi sintagma sumeriană *an-ki* (**An-Ki*), deoarece chiar din epoca vedică timpurie poziţia divină în panteon este ocupată de zeul *Váruṇa (supus şi el apoi aceluiaşi tip de transfer).

Dzanat În mitologia alană şi veche osetă (→ *mitologii caucaziene*), echivalentul *Paradisului, care este situat în centrul Tărâmului Morţilor.

E

Éa Zeul babilonian al înțelepciunii și cunoașterii, creatorul primilor oameni, organizatorul și binefăcătorul omenirii, patronul abisului acvatic și al izvoarelor, protectorul tuturor îndeletnicirilor artizane și al *descântecelor; originar din Akkad, *cultul său a fost de fapt recompus după modelul zeului sumerian *Enki; dar uneori era confundat cu *Nudimmud sau chiar cu *Oannes (→ *mitologii din Mesopotamia*). Imaginat cu șuvițe de apă țâșnind din umeri, era adesea reprezentat antropomorfic. În Asiria devine un zeu pseudoihtiomorf, mai exact, semănând cu un pește despicat care îl înfășoară ca o manta cu glugă peste trupul de aspect omenesc. (Dar emblema sa mai frecventă este „capra-pește" – o capră cu coadă de pește). În *panteonul babilonian timpuriu, puterea supremă a triadei divine era împărțită între Éa (înțelepciunea maximă: *eautu*), *Anu (puterea legislativă: *anutu*) și *Enlil (autoritatea executivă: *ellilutu*). Înțelepciunea lui **É.** rezidă și în mintea înțelepților de dinainte de *potop, care sunt consultați ori de câte ori universul e în impas. În actele sale de creație artizanală, **É.** este ajutat de 3 maeștri divini (uneori părând numai ipostazele lui): *Ninildu* (Marele Dulgher), cel „care poartă cu sine securea cea curată", „cunoaște toate lucrurile", iar obiectelor făcute de el le „dă strălucirea luminii"; *Gushkinbanda* (Cel cu mâinile curate), creatorul „zeului și omului"; *Ninagal,* cel care „din adâncuri își aduce piatra sa" (bazaltul) și care „mănâncă arama tare, cum ar mânca piele". După reforma regelui babilonian Hammurabi, **É.** începe să fie considerat tatăl noului zeu suprem *Marduk. Conform unui *mit de origine sumeriană (variantă deocamdată singulară), în calitatea sa complexă de patron al apelor, înțelepciunii, meșteșugarilor și al omenirii întregi, era adorat ca organizator multilateral al vieții și oricărei activități terestre, dar mai mult decât ca un simplu *erou civilizator. *Numărul sacru a lui **É.** era 40.

ebioniți (ebr. *'ebjōnīm* – săraci) *Sectă iudeo-creștină, existând întâi în Palestina transiordaniană în sec. I e.n., a cărei doctrină a fost apoi continuată de alte secte mixte (iudeo-creștine). **E.** militau mai ales împotriva universalizării *creștinismului, împotriva acceptării influențelor exercitate de filosofia și de modelele mitice hellenistice și împotriva admiterii *Epistolelor ap. Pavel* (→ *Biblia*). Profesau o *teologie dualistă, în concepția căreia Christos este doar căpetenia *îngerilor, nu a doua ipostază a Treimii, nici *logosul creator (→ *Isus Christos*), iar *Satan este purtătorul răului și ca atare adversarul lui Christos; astfel, în fiecare generație, cei doi se manifestă prin câte un *profet personal; în prima generație, lupta se dă între *Isus* (profetul lui Christos) și *Paul* (*Apostolul Pavel – profetul Satanei). **E.** respectau cu strictețe interdicțiile *iudaismului, ca și ideea evreilor despre ei înșiși, ca popor ales (chiar și în cadrul creștinismului) al lui *Dumnezeu. Prin traiul ascetic (→ *ascetism*) și comunitar, **e.** se apropie doctrinar de *esenieni. Dar mulți comentatori ai acestui fenomen sectant au considerat că, întrucât **e.** militau pentru conservarea caracterului medio-oriental al *credinței evanghelice, ei ar fi precursorii *islamului.

§ G. Strecker, *Das Juden-Christentum in den Pseudoklementinen,* Berlin, 1958

Ebisu Zeul hranei cotidiene, în **mitologia japoneză,* ocrotitorul muncii cinstite, dar totodată și unul dintre zeii destinului (împărțind acest atribut generic cu **Fukurokuju, *Hotei, Jurojin, *Daykoku, Benten, *Bishamon* – numiți ca grup *Shichi Fukujin* – Cei șapte zei ai sorții). **E.** e reprezentat ca pescar ducând în mână un pește (*tai*).

Echidna (grec ἔχιδνα – viperă) Monstru dragonic, în **mitologia greacă,* reprezentat jumătate femeie, jumătate șarpe, născut de cuplul *Phorkys și *Keto. **E.**, împreunându-se cu *Typhon, a născut ea însăși alți monștri: *Hydra din Lerna, *Himaira, *Gorgonele, *Scylla, Leul din Nemeia, *Sfinxul (varianta feminină) ș.a. Deși monstru, **E.** are chip feminin foarte frumos, chiar încântător, dar frumusețea îi este anulată de trupul de șarpe și de comportamentul de reptilă; ea locuiește într-o peșteră subterană, departe de *zei și de oameni.

Echo (grec Ἠχώ) Zeița ecoului, în **mitologia greacă,* una dintre *Oreade, îndrăgostită de *Narcis, care a respins-o, silind-o fără voia lui să-și risipească vocea și oasele în lume, până când s-au prefăcut în stânci răsunătoare. După Longos, **E.** refuzase dragostea zeului *Pan care, de amărăciune, i-a înnebunit pe toți păstorii din ținut, făcându-i s-o sfâșie în bucăți și să-i împrăștie toate mădularele, care însă și-au păstrat harul cântecului. După altă variantă, a fost prefăcută de *Hera într-o ființă care nu putea vorbi, dar putea repeta ultimele cuvinte auzite, *metamorfoza fiind o consecință a faptului că **E.** o prevenea mereu pe Hera când Zeus putea fi surprins printre *Nimfe. **E.** este eterna

îndrăgostită, socotită – în epoca mitologiei greceşti târzii – una dintre Nimfele pădurilor şi izvoarelor, care nu e în stare să repete decât sfârşitul cuvintelor. Dar toate variantele, lipsite de un miez mitic autentic, nu sunt decât o personificare – printr-o *legendă adaptată tradiţiei mitice – a cunoscutului fenomen acustic.

Eckhart, Johann; *Meister Eckhart* Filosof german (cca 1260–1327), călugăr dominican, predicator, profesor la Universitatea din Paris, apoi la Strasbourg şi Köln. După 1325, predicile i-au fost acuzate de *erezie, învinuirea fiind confirmată de o bulă papală, conţinând 28 puncte, doi ani după moartea lui **E.** (1329). În doctrina sa despre Absolut, **E.** delimitează raportul Absolutului faţă de sine şi faţă de rest, în prima situaţie Absolutul fiind „esenţa divină ca atare", iar această noţiune, numită *Gottheit* (Divinitate sau Dumnezeire), corespunde „nimicului divin" teologic. Pentru **E.**, Absolutul nu are nici un fel de atribute, filosoful socotind că existenţa Absolutului se deosebeşte ontologic de existenţa esenţială; dar Absolutul este temeiul esenţei, fiind însă, în raport cu el însuşi, fără nici un temei, adică o genune (*Abgrunt*); considerat bază, „nimicul divin" este unitatea între protobază (*Urgrunt*) şi genune, acest „nimic divin" fiind un „deşert tăcitum". În a doua situaţie, adică în raportul Absolutului cu tot restul (deci cu orice altceva decât el însuşi), Absolutul este natura activă, considerată început sau principiu al creaţiei şi, în acest caz, numindu-se *Dumnezeu (*Gott*), cel căruia îi aparţine Trinitatea. În raportul dialectic între Dumnezeu (*Deus est esse* – „Dumnezeu este a fi", adică *existenţa*) şi Divinitate, **E.** vede însuşi principiul întregului proces al universului, dar pentru el Dumnezeu este inseparabil de lume, iar actul creaţiei lumii (→ *cosmogonie*) e văzut nu în timp finit, ci în eternitate. (**E.** spunea: înainte de Dumnezeu a fost Dumnezeu.) Ca antropolog, **E.** găseşte identitate între natura divină şi natura umană; astfel, Divinitatea uniesenţială („scânteia") e prezentă în natură ca principiu necreat, fiind prezentă în sufletul ce străbate drumul lepădării de sine şi care presupune eliberarea acestui suflet de orice forţe, imagini, definiţii, perfecţionarea (prin contopirea cu cel neîntemeiat) în virtutea impulsului său de a se scufunda în „nimicul divin". În gândirea lui **E.**, principiul raţiunii este de primă importanţă în actul cunoaşterii, aceasta fiind înfăţişarea gnoseologică a căii lepădării de sine şi a contopirii cu Absolutul; filosoful a ierarhizat cunoaşterea în 4 trepte: cunoaşterea senzorială, raţionamentul comun, non-viziunea divină, identitatea între subiect şi obiect. Prin etica sa, care afirmă că „fapta bună este doar o medie între viciu şi perfecţiune", **E.** a respins gândirea scolastică, devenind astfel un precursor al *Reformei în genere şi al doctrinei de „justificare prin credinţă" profesate de Martin *Luther. Dar *mântuirea omului, care nu poate porni decât odată cu retragerea sa din captivitatea timpului (căci **timpul*, împreună cu tot ce depinde de acesta, constituie piedica maximă a propierii omului de Dumnezeu), este realizabilă în măsura în care omul îşi descoperă propria fiinţă.

§ Paul Petit, *Oeuvres de Maître Eckhart, Sermons-Traités*, Paris, 1942; Vladimir Lossky, *Théologie négative et connaissance de Dieu chez Maître Eckhart*, Paris, 1960; Bernard Welte, *Meister Eckhart. Gedanken zu seinen Gedanken*, Freiburg, 1979.

ecumenism (grec οἰκουμενικός – care cuprinde tot pământul locuit). Tip de mişcare cu caracter de politică religioasă, militând pentru unirea *bisericilor de aceeaşi *religie sau de confesiuni apropiate. În *creştinism, **e.** a apărut la începutul sec. XX, în cercurile protestante, asumându-şi scopul de a contribui la unirea bisericilor creştine într-o singură Biserică universală. Mişcarea debutează în 1910, prin Conferinţa Misionară Mondială de la Edinburgh, prezidată de J. Mott, reprezentantul Bisericii Metodiste Americane (→ *metodişti*). Apoi, la conferinţa de la Amsterdam din 1948, unde au fost reprezentate 147 biserici din 44 ţări, a luat fiinţă un consiliu mondial (World Council of Churches), care devine coordonatorul întregii acţiuni ecumenice. În 1968, în acest consiliu sunt reprezentate 231 biserici din 80 ţări: evanghelici, lutherani, presbiterieni, mennoniţi, *baptişti, *quakeri, metodişti, congregaţionişti (→ *congregaţionism*), vechi catolici, precum şi câteva biserici ortodoxe, între care biserica ortodoxă rusă. Biserica catolică romană (deşi, după Conciliul Vatican II, a adoptat un *Decret asupra ecumenismului*) nu este membră a Consiliului Mondial al Bisericilor. În 1979, după Adunarea Generală de la Nairobi, numărul bisericilor membre ajunge la 290. În 1974, are loc Conferinţa Ecumenică de la Bucureşti. Între 18–25 ianuarie 1981, Vaticanul organizează Săptămâna rugăciunilor pentru unitatea creştinilor (cf. *L'Osservatore Romano*, sub semnătura lui E. Fortino, 27 ian. 1980), ceea ce nu înseamnă totuşi adeziunea oficială la **e.** Dar, după aceea, ideea ecumenistă îşi lărgeşte câmpul. Întâlnindu-se cu comunitatea evreiască din Meinz (R.F. Germania) la 17 noiembrie 1980, papa Ioan Paul II subliniază importanţa unui dialog între credincioşii evrei şi cei creştini (cf. *La Documentation catholique*, 21 dec. 1980, p. 1148–1149); iar Scrisoarea apostolică din 2 ian. 1981 a aceluiaşi *papă îi proclamă pe sf. Kiril şi Metodiu ocrotitori ai Europei, deşi până atunci protectorul creştin al Europei fusese numai sf. Benedict (acest rol atribuindu-i-se, în 1964, de către papa Paul VI). Consiliul Mondial al Bisericilor – care nu se consideră o suprabiserică – are un prezidiu din 6 membri aleşi o dată la 5 ani de Adunarea Generală, de asemenea un comitet central cu 90 membri şi un secretariat general cu sediul la Geneva, iar organele de conducere se întrunesc anual. După doctrina **e.**, toate bisericile creştine sunt părţi ale unei singure Biserici creştine

a lui *Isus Christos; dar, deocamdată, **e.** nu a reușit crearea unei *teologii unanime, deci a unei platforme teoretice pentru unirea reală a ramurilor creștinătății, altfel că, în mod concret, singurul fapt împlinit este o colaborare la un nivel politic suprapus, între diferite confesiuni, cu obligația de a nu se interveni în particularitățile doctrinare ale fiecăreia, deci în *credința propriu-zisă. De altfel, mișcarea ecumenică a admis fără obiecții aserțiunea tradițională că **Biblia* pune și rezolvă toate întrebările eterne ale omenirii. Totuși, unii ecumeniști consideră că a sosit sfârșitul despărțirii între credință și știință, că progresul tehnic este un proces prevestit de scripturi, că omul e responsabil de tot ceea ce a creat *Dumnezeu, deoarece și natura și tehnica sunt daruri divine, iar omul – deși dator să le folosească fără a încălca planul general al creației – devine prada noilor forțe demonice produse de el însuși și că, în fine, în secolul revoluției tehnologice și științifice, religia dobândește un rol compensator. Variantă mai nouă a universalismului, **e.** este de fapt o formă socială, nu una religioasă, o formă a bisericii, nu a religiei, așadar o formă hibridă, întrucât se opune tendinței intime a grupurilor de credincioși, orientării tradiționale de sisteme închise a comunităților religioase, căci se știe că fiecare confesiune (*rit, *sectă) s-a desprins din corpul religiei matriciale printr-o reformă mai mult sau mai puțin violentă, care nu permite recontopirea. Chiar dacă **e.** pare o tendință benefică din punct de vedere politic și social și poate coopera la mai buna înțelegere între oameni (deziderat al celor mai multe doctrine religioase), din punct de vedere strict religios el este o utopie, întrucât contrazice structural o lege naturală, verificată practic în istorie, guvernând dintotdeauna evoluția și involuția formelor religioase: entropia religioasă (cf. Victor Kernbach, *Biserica în involuție*, București, 1984, p. 275–297). • Există mișcări ecumenice asemănătoare în cadrul **budismului* (Frăția Mondială a Budiștilor) și al **islamului* (Congresul Islamic Mondial). Un curent nou militează pentru unirea într-o singură organizație religioasă a tuturor religiilor lumii, dar substratul său e politic.

§ N. Coodall, *The Ecumenical Movement*, London, 1963; R. Nelson, *The Unity of the Church and the Unity of Mankind. What unity implies*, Geneva, 1969; Wissert Hooft, *A History of the Ecumenical Movement*, I, London, 1967; *The Ecumenical Advance. A History of the Ecumenical Movement*, II, London, 1970.

Edda Două culegeri de *mituri și *legende eroice din Scandinavia, scrise în evul mediu nordic precreștin de scalzii din Islanda, din materia mitologică adusă de scandinavii imigrați. ~ E d d a V e c h e cuprinde mituri și legende arhaice, redactate în sec. X–XII, în versuri aliterate; a fost descoperită de episcopul islandez Brinjolf Svejson (1643), care i-a dat și numele sub care circulă azi; cel mai vechi din textele **E.** e un ms din sec. XIII, găsit în *Codex Regius. E.V.* se compune din peste 30 de texte, divizibile în două categorii: 1) cântece mitologice de tipul *saga*, cu conținut cosmogonic *(→ cosmogonie)* și escatologic *(→ escatologie)*, narând viața și activitatea *zeilor *panteonului scandinav *(→ mitologie scandinavă)*; 2) cântece eroice despre neamurile northmene vestite: Volsung, Gjükung ș.a. Saga inițială a culegerii, *Voluspa*, are caracter oracular *(→ oracole)* și conținut cosmogonic, dar și prevestirea escatologică a amurgului zeilor *(*Ragnarökr)*; altă saga, *Lokasensa* (sau *Lokalepsa)* e consacrată zeului infernal *Loki. ~ E d d a N o u ă e un tratat medieval de mitologie și poetică, atribuit lui Snorri Sturluson (1179–1241); are 4 părți, două mitologice în proză *(Orbirea lui Gjülfi* și *Cuvântările lui Bragi)* și două de poetică (*Povețe pentru scalzi* – tratat de poetică, și un tratat de prozodie). În prima parte, există o expunere generală a *mitologiei scandinave*, sub forma unor întrebări ale lui Gjülfi, la care răspunde, în diverse *teofanii mascate, chiar zeul suprem *Odhinn.

Edda Nouă → *Edda*

Edda Veche → *Edda*

Eden *Paradisul biblic *(→ mitologie biblică)*, înțeles inițial nu ca loc de răsplată postumă, ci ca reședință primordială a întâiului cuplu uman: *Adam și *Eva. *Eden* (formă ebraizată a babil. *edinu* – câmpie, deșert, față de toponimul sumer. *E-din* – Câmpia babiloniană) înseamnă în ebr. „plăceri", „delicii" de unde *gan-eden* – grădina plăcerilor; în **Septuaginta* se utilizează Παράδεισος – grădină, derivat în noțiunea modernă de paradis. **Vulgata* traduce uneori prin *Paradisum voluptatis*. După tradiții mai vechi, se crezuse că **E.** era conceput ca o grădină cerească, transferată apoi de textul biblic undeva pe Pământ, ca paradis terestru. *V.T. (Geneza*, II, 8) îl consideră sediul în care au fost colonizați, au locuit, au gustat roadele cunoașterii și de unde au fost alungați, pentru *păcatul originar, primii oameni de pe pământ, Adam și Eva. Datele biblice, confuze și contradictorii, fac imposibilă localizarea ținutului. Iranienii considerau leagăn al omenirii un fel de plai de lângă munții Mesopotamiei, încadrat de 4 fluvii dintre care unul izvorând din cer, ca Gangele (*Gáñgā) indic, și unde se afla și un pom al vieții *(→ Pomul Vieții)*. Sursa *mitului biblic e însă obscură, chiar dacă sunt unele coincidențe cu mitul avestic: „Și a sădit El Yahweh o grădină în Eden, spre răsărit, și a sălășluit acolo pe omul pe care îl alcătuise". Printre feluriții pomi fructiferi, „în mijlocul grădinii erau pomul vieții și pomul cunoștinței binelui și răului, și un fluviu ieșea din Eden ca să ude grădina, și de acolo se despărțea în patru brațe", numite: Pishon, care înconjura ținutul aurifer Hawilah, mai având bdeliu și onix; Gihôn, care mărginea ținutul Kush; Hiddéqel, la răsăritul Asiriei; Perat. „Și a luat El Yahweh pe om și l-a

pus în grădina Edenului, ca s-o lucreze și s-o păzească!" (*V.T., Geneza,* II, 8–15). Originalul ebraic a fost interpretat în moduri hazardate de unii comentatori, care cred că pot localiza teritoriul **E.**, identificând fluviile: *Pishon* cu Indul, *Gihôn* cu *Nilul, *Hiddéqel* cu Tigrul (asir. *Idiglat*, iran. *Tigrat*) și *Perat* cu Eufratul (sumer. *Puranam,* asir. *Purat*, iran. *Uphratu*), iar *Țara Hawilah* nu i-a decis în vreun fel pe comentatori, care o plasează fie în Asia, fie în Africa. Dar un ținut *Havila* e menționat de unele texte sanscrite, ca teritoriu abundent în aur, acestea precizând că amiezii din Havila îi corespunde în India miezul nopții: o atare referință deschide ipoteza unui teritoriu de antipod, eventual ecoul unui teritoriu pierdut (și putem compara descrierea geografică a **E.** cu descrierea sumară a *Atlantidei din textele lui *Platon), mitul **E.** biblic fiind în acest caz punctul final al unui lung proces sincretic; oricum, rezultă că termenii Asiria, Tigrul și Eufratul sunt fie adaptări ale copiștilor, fie interpolări, mai ales că în Mesopotamia nu a existat niciodată onix. Dar mai este și ipoteza enunțată de D. Drăghicescu, în *Reflexions sur l'origine et la destinée de l'homme* (1938), după care mitul izgonirii din **E.** sau dintr-o grădină paradisiacă similară nu ar fi decât amintirea plecării unui grup de coloniști de pe planeta natală pe Pământ, acest mit contopindu-se, după aceeași ipoteză, cu mitul căderii *îngerilor *(→ paleoastronautică).*

Edusa; *Edulica* zeiță având grija hrănirii copiilor, în **mitologia romană.*

Egeria Divinitate oraculară *(→ oracole)* în **mitologia romană*, una dintre **Camenae,* sau o *Nimfă cu care regele *Numa Pompilius mărturisea că se consultă, ca *pontifex maximus*, în elaborarea legislației sale religioase, dar și în treburile conducerii statului; în unele variante, **E.** era considerată chiar soția lui Numa. După alt *mit, plânsul Nimfei la moartea lui Numa a făcut-o pe *Diana s-o transforme, de milă, într-un izvor. **E.** avea un *altar la izvorul ce se varsă într-un lac din crângul italic de la Nemi, alături de sanctuarul Dianei Nemorensis. Acestui izvor, identificat în *credințele populare romane cu Nimfa însăși, i se atribuiau însușiri tămăduitoare. După *Ovidius (*Fasti*, III; *Metamorfoze*, XV), **E.** s-a însoțit cu regele Numa chiar în această dumbravă, unde apoi femeile îi aduceau *ofrande pentru ușurarea nașterilor; după alte surse antice, însoțirea s-a petrecut însă într-un crâng din Roma, de lângă Porta Capena.

Eggthir *(Slujitorul-cu-sabie)* Personaj din **mitologia scandinavă,* paznicul (sau soțul) unei femei din lumea *Uriașilor: *Bătrâna din Pădurea de Fier.*

Égigérö Fa Copacul universal, un gen de *arbor mundi (→ Arborele Cosmic)* din mitologia maghiară, un arbore care ajunge la cer, numit adesea și *Tetejetlen Fa* (Copacul fără vârf) sau *Sasbfa* (Copacul Vulturilor). **E.F.** are 7 crengi și leagă între ele cele 3 lumi, întrucât rădăcinile ajung în *Infern, tulpina se sprijină pe *Pământ, iar coroana reazemă *Cerul. La rădăcina copacului este un izvor vital (cf. izvorul lui **Mimir*, de la rădăcina frasinului scandinav mitic **Yggdrasill*), iar fructele, rășina și seva hrănesc tot ce este viu pe suprafața terestră. Pe creanga superioară se află Casa Soarelui; pe altă creangă, de mai jos, Casa Lunii. Mișcarea și freamătul crengilor produc vântul. Arborele e păzit de un vultur uriaș, iar drumul spre tulpina sa nu-l poate găsi decât *șamanul (magh. *táltos*). Roadele arborelui sunt daruri divine pe care însă le culeg, le transportă și le distribuie numai *zânele (magh. *Tündér*). În *credința populară, celor 7 crengi ale acestui arbore cosmic îi corespund 7 Maici ale Domnului. Cronicile pomenesc, în legătură cu **E.F.**, și 7 șefi legendari ai triburilor maghiare originare: *Hetumoger* (Șapte Muguri).

Ehecatl Zeu aztec al vântului *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, uneori epitet al lui *Quetzalcòatl, dar sub forma *Yohualli-Ehecatl* (Noapte-Vânt), ca divinitate transcendentală: *yohualli* – invizibil, *ehecatl* – nimpalpabil, deci nevăzut ca noaptea, de nepipăit ca vântul, adică în afara experienței. **E.** i-a adus omenirii dragostea, când s-a desfătat el însuși cu fecioara *Mayahuel, zeița fecundității; în iubirea lor, ei se identifică simbolic cu un arbore magic biramificat: vântul suflând peste flori și răsădindu-le sămânța în pământ. **E.** insuflă viață în scheletele pregătite de zeul *morții, *Mictlantecuhtli.

Eileithyia Zeița nașterilor, în **mitologia greacă*, deținând puterea de a ușura chinurile facerii sau de a le intensifica și prelungi; totodată moașa divină a zeițelor. Născută de cuplul *Zeus – *Hera, ca ultimul (al 4-lea) lor copil. Dar în *mituri mai timpurii *(*Iliada)* sunt amintite mai multe zeițe cu numele **E.**, ca *simboluri ale durerilor facerii și ale actului biologic al nașterii. Numită în **mitologia romană Ilithyia* (dar identificată cu *Iuno Lucina*), era însă adorată de romani doar ca ipostază obstetrică a marii zeițe **Iuno.* Grecii i-au acordat, în perioada clasică, o importanță principală, mult mai amplă. *Pindar o invocă (*Olimpice*, VI) în simbol mai larg, ca pe ocrotitoarea viitorului omenesc pe care îl zămislește. Era reprezentată în picioare, cu brațul stâng ridicat și cu palma deschisă, în mâna dreaptă ținând o faclă aprinsă (flacăra vieții).

Eir *(Cea care cruță)* Zeița medicinei, în **mitologia scandinavă* și **germanică*, făcând parte din alaiul zeiței *Freyia. **E.** alină durerile fizice ale oricui și vindecă bolile sau rănile zeilor.

Eirene (grec εἰρήνη – pace) Zeița păcii, în **mitologia greacă,* reprezentată ca o femeie frumoasă, ținând în brațe pe *Ploutos copil, iar într-o mână Cornul Abundenței. Fiică a cuplului

*Zeus – *Themis, era una din cele 3 *Horai. Romanii au numit-o **Pax*.

Ek Chuah Zeul maya al războiului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene).*

Ekibiogami Zeul molimilor, în **mitologia japoneză.*

El (semit. *el*, akkad. *ilu* –*zeu) Zeu răspândit la popoarele semite (→ *mitologie feniciană)*, în forma arhaică având semnificația generică de *zeu* (pl.*elonim*). În Canaan, era zeul prin excelență, locuind într-un ținut misterios și îndepărtat, la obârșia râurilor, în adâncul genunii, adorat ca ființa supremă și ubicuă. Originea *cultului său e în mitologia ugaritică unde, ca zeu suprem, prezidează Adunarea Tuturor Zeilor, fiind numit Părintele Zeilor și văzut ca un bătrân cu barbă albă, venerabil, binevoitor, simbolizând înțelepciunea și dreptatea; era considerat și Tatăl Oamenilor, iar ca divinitate a *timpului, Părintele Anilor (atribut reluat de **Biblie* în epitetul „Cel vechi de zile" – probabil pentru *Dumnezeu). Nici în Ugarit zeul nu era localizat pe pământ sau în cer, prezența sa extinzându-se pretutindeni, iar sediul predilect fiind la obârșia fluviilor; pe aceste domenii misterioase primește pe zei și pe zeițe care sunt „fiii și fiicele" lui întrucât **E.** cumulează vechimea, înțelepciunea supremă, cunoașterea tuturor lucrurilor și puterea deciziei în ultimă instanță. E personificat uneori ca taur simbolizând forța și fertilitatea; de obicei însă imaginile sunt antropomorfe (totdeauna de bătrân cu barbă), uneori, ca într-o stelă, cu coarnele rituale pe cap. În varianta ugaritică, **E.** are și o soție: *Athirat, iar multe mitografii îl socotesc un zeu pasiv care preferă odihna, somnul și uneori chiar beția (un text îl prezintă beat, împleticindu-se în căutarea odăii sale și neputându-și reține udul). Dar, deși tată al zeilor, **E.** este un zeu castrat. Cel mai frecvent epitet ugarit e „Milostivul cu inima largă"; în această calitate personifică Providența și astfel e sensibil la intervențiile lui *Baal în favoarea omenirii, iar când Baal dispare, **E.**, compătimește durerile omenești. Sunt și *mituri din Ugarit mai puțin pertinente; în poemul numit convențional *Nașterea zeilor,* există această scenă: pe țărmul mării **E.** se apropie de două femei ce par destinate dragostei rituale, dar zeul devine subit neputincios, apoi prinde în cer o pasăre, o frige pe cărbuni și, vindecat prin acest remediu straniu, săvârșește cu ambele femei căsătoria sacră, din care se nasc divinitățile astrale *Shahar* și *Shalim* (Luceafărul de dimineață și cel de seară); când repetă *ritualul *hierogamiei cu aceleași femei, ele nasc pe „copiii mării" sau „zeii grațioși" care, crescând, își vădesc marea lăcomie pentru roadele pământului și pentru toate celelalte produse comestibile (păsări, pești, vânat), foamea potolindu-li-se doar când un paznic le dă din magazia sa mâncare și băutură de proveniență agricolă (aici fiind evident, ca în multe *mitologii, ecoul descoperirii și integrării agriculturii în viața socială). Același zeu, preluat de evrei, figurează în diverse ipostaze în *Biblie*, fără a se abate prea mult de la valoarea originară ugaritică. „Eu sunt El și locuiesc în locașul zeilor în inima mării" (ad-litt. – *V.T., Iezechiel,* XXVIII, 2), față de traducerile canonice, de pildă versiunea ortodoxă: „Eu sunt Dumnezeu și stau pe tronul lui Dumnezeu în inima mărilor"); dar în textele biblice **E.** capătă treptat sensul de „domn" sau „stăpân" folosit ca subiect succedat de un atribut: *El Olam* (Domnul cel veșnic), *El Elyon* (Domnul preaînalt), *El Roi* (Stăpânul din vedenie), *El Shaddai* (Stăpânul Atotputernic) sau în compunerea unor teonime și nume sacre, ca particulă prepozitivă: Eloah, *Elohim, Eliyahu (Ilie), El'azar (Eliazar) și postpozitivă: Isra'el, Gabri'el, Mika'el, Yehezq'el (Iezechiel).

Elagabal (semit. *el* – zeu, zeul prin excelență, *gabal* – montan; arabo-siriac *el-Gabal* – împărat; grec. Ἡλιογαβαλος) Important zeu al munților în *miturile semiților occidentali, având un sanctuar somptuos, iar zeul însuși fiind adorat sub forma unui mare aerolit conic, de culoare neagră, despre care se credea că a căzut din *cer, fiind creat de *Soare. Întrucât, ca zeu al munților, era pus în relație cu soarele, romanii (care i-au acordat o importanță cultuală mult mai mare decât o avusese la semiți), preluându-l, l-au numit mai ales *Heliogabalus*. *Cultul originar semitic e datat în perioada aramaică, aproximativ între sec. X î.e.n. și sec. I e.n. Cultul roman pentru **E.** își atinge apogeul între 218–222, sub împăratul Varius Avitus, care și-a luat numele oficial de *Elagabalus*, asumându-și totodată funcția de mare preot al zeului **E.** și construindu-i un mare *templu pe Palatin, în tendința de a muta acolo și sanctuarele altor *zei și de a transforma cultele locale, concentrate sub egida unui corp de preoți, într-o *religie unică, cu statut ezoteric. Istoricii antichității romane târzii au privit cu ironie sau insatisfacție acest cult. Herodian și Cassius Dio considerau acest zeu o divinitate solară. Templul solar din Emessa (Syria), vizitat de numeroși pelerini din tot Orientul Apropiat, veniți să se închine conului negru meteoritic, era frecventat și de soldații romani din garnizoana locală, care au adus cu ei acest cult, nou pentru imperiu, însă nu au avut autoritatea de a-l și răspândi prea mult. După Cassius Dio, cultul lui **E.** a fost introdus la Roma de împăratul Avitus (Antoninus), supranumit Elegabal, construindu-se, succesiv, un templu pe Palatin și altul, la periferia orașului, pe Esquilin; apărătorii religiei romane clasice se simțeau jigniți de asemenea reformă, cum vedem în textul lui Cassius Dio: „Printre cele mai nelegiuite fapte pe care le-a săvârșit [Avitus] este și celebrarea cultului lui Elegabal. Introducerea la Roma a unei divinități străine nu ar fi fost de fapt un lucru atât de grav [...], gravă era însă supremația ce i-o acorda față de Iupiter și faptul că s-a proclamat mare preot al

acestei divinități" (*Istoria Romană,* LXXIX, 11). Existase chiar intenția ca **E.** (sau măcar *Helios) să-l înlocuiască pe *Iupiter în triada capitolină (Iupiter, *Venus, *Minerva); dar Avitus nu numai că a condus el însuși carul triumfal cu care era transportată la Roma statuia sacră a zeului, dar a propagat *circumcizia și abstinența de la carnea de porc, totodată afirmând că „trebuie transferate, în templul lui Elegabal de pe Palatin, religia iudeilor, cea a samaritenilor, precum și cultul creștin, așa încât în cultul lui Elegabal să se concentreze misterele tuturor religiilor" (*Istoria Augustă,* III). E posibil ca această acțiune să fi corespuns de fapt unei tendințe populare generalizate de a prefera *misterele mistice ale cultelor orientale. Totuși, la Roma, cultul lui **E.** nu a durat mai mult decât domnia împăratului care l-a introdus.

elchesaiți (ebr. *hel kesai* – forță ascunsă) *Sectă creștină *(→ creștinism)* timpurie (sec. II), după a cărei doctrină lumea provine din și este guvernată de două principii – unul masculin: **Isus Christos*, altul feminin: **Sfântul Duh.* Într-un detaliu teologic, acest „principiu masculin" e descris ca *înger de rang superior și de dimensiuni gigantice (înălțime: 96 mile, lățime: 24 mile – adică 141888 × 35472 m). **E.** credeau că atragerea lui Isus Christos de către simțurile credincioșilor creștini, spre lumea terestră, nu ar fi în consecință decât o îndepărtare a sa înspre *cer și totodată o abstractizare mentală.

El Dorado Ținut sau țară fabuloasă auriferă, bănuită de căutătorii de aur în America de Sud și pe care conchistadorii primei epoci o plasau între Amazon și Orinoco. *Legenda s-a născut probabil din amintirea tezaurului bogat în obiecte de aur găsit de cuceritorii spanioli aduși de Cortez în regatul aztec al lui Moctezuma. Dorința de a găsi aur a născut în istoria omenirii și alte legende similare, ca în **mitologia egipteană* – țara *Punt.

elementele Materiile prime fundamentale, stihiile primordiale, principiile cosmogonice care – potrivit cosmologiilor mitologice și filosofilor antici – au participat, în timpul primordial, la crearea lumii, la construcția (zidirea) universului, cu alte cuvinte, la punerea în ordine a *haosului inițial. În cele mai multe *mitologii sau sisteme filosofice antice, elementele sunt 4 sau 5, adică cele pe care omul le-a decelat în natură ca nefiind confundabile între ele: **focul, *apa, *pământul, *aerul,* iar uneori și **eterul*; în cazuri speciale *(*mitologia chineză)* apar, în locul altora, *lemnul* și *metalul*, sau (în **mitologia scandinavă*) unul cu rol de forță a interacțiunii: *frigul.* Toate **e.**, înainte de cosmogeneză, s-au aflat într-un amestec inert, într-o dezordine informă (haosul primordial), până când întîiul impuls al creației (un zeu creator, un grup de *zei, *Dumnezeu, *Allah, principiile primordiale *yin și * yang, urnirea *timpului cosmic sau altă forță intrinsecă ori extrinsecă) le-a separat, le-a purificat, le-a indus sau le-a trezit forța activă latentă și le-a solicitat participarea (când erau considerate ele însele divinități) sau le-a impus-o (când erau socotite stihii impersonale) în opera generală de creație a universului. ~ În *India*, concepția clasică (vedică) admitea, cu numele generic *bhūta* (dar sanscr. *dhātu* – element primordial), 5 **e.** în această ordine a importanței cosmogonice: *ākāçá* (eterul), **vāyú* (aerul sau vântul), *téjas* (arșița, adică focul și lumina), *prthivi* (pământul), *ap* (apa); în cadrul aceleiași concepții vedice, *viața se clasifică în 4 categorii de ființe, alcătuind la rândul lor elementele sui-generis ale vieții: *svedaja* (insectele și viermii, care provin din căldură, aburi și sudoare), *aṇḍaja* (păsările și reptilele, care provin din ouă), *udbhijja* (ierburile și arborii, care provin din sfășierea solului terestru), *jarāyuja* (oamenii și animalele, care se nasc din pântecele matern). ~ Gândirea veche (mitică și filosofică) din *China* a clasificat 5 elemente primordiale *(*wuxing)*, *xing* fiind element, dar și substanță: *shui* (apa), *huo* (focul), *mu* (lemnul), *jin* (metalul), *tu* (pământul). ~ Principalele școli filosofice din *Hellada* afirmau că stihiile (στοιχεῖα – elementele primordiale: τα τοῦ κόσμον στοιχεῖα – elementele din care e alcătuit cosmosul; termen folosit și de *Platon: στοιχειον – element) sunt la obârșia lumii, care s-a născut din materia originară – ὕλη; – filosofii școlii eleate numeau **e.** cu sintagma ρίζαι παντων. Elementul originar prim era, pentru Thales din Milet, *apa*; pentru Anaximenes, *aerul*; pentru Heraclit, *focul*; iar Empedokles considera că întregul cosmos provine din 4 **e.**: *focul, apa, aerul, pământul* – numite sintetic στοιχεῖα (stihiile). ~ Elementul cosmogonic primordial, în **mitologiile din Mesopotamia* (Sumer, Akkad, Babilon) este *apa*, dar scindată în două subelemente: **Apsu* – apele dulci, **Tiamat* – apele sărate. ~ Gândirea religioasă *ebraică* nu admite elemente primordiale și nici haos inițial, căci *Dumnezeu (*Elohim) a făcut *cerul și pământul din nimic, întâi informe și invizibile, apoi, după crearea luminii, coagulând apele în mări, despărțind apele inferioare de apele superioare prin tăria cerului și eliberând la vedere uscatul terestru. ~ **Cosmogonia scandinavă* este rezultatul interacțiunii *frigului*, ca forță elementară primordială, cu *apa* și *focul*. ~ **Teologia *creștinismului* timpuriu (în *N.T.*) folosește noțiunea plurală greacă *stoiheia* pentru a numi fie legile naturii impurificate de forța răului, fie principiile fundamentale ale învățăturii sacre (Pavel, *Evrei*, V, 12), fie chiar **e.** naturale: „stihiile, arzând, se vor desface" și „se vor topi" (Petru, *Epistola a II-a sobornicească*, III, 10, 12).

Elf (pl. *Elfen*) *Spirite în **mitologia scandinavă* și **germanică*, fie luminoase și prietene ale *zeilor, fie sumbre și vrăjmașe; uneori, *genii ale vântului. Forma feminină *Elfe* corespunde întrucâtva *zânelor sau *lelelor din **mitologia românească*.

Eliade, Mircea Exeget al *mitologiei universale, filosof și istoric comparatist al religiilor, printre cei mai prestigioși în sec. XX (1907–1986), profesor la Universitatea din Chicago, membru al Academiei Americane. Prin cercetarea erudită, aprofundată și originală a mitologiei comparate în aria culturii spirituale – considerată integral – a grupurilor umane primitive și observând complexitatea de aspecte, **E.** privește fenomenologia *mitului ca act, inseparabil de *religie, al spiritului omenesc, examinând mitul dinăuntru și constatând contopirea totală în gândirea omului primitiv sau arhaic a miticului cu realul. De la contactul analitic timpuriu cu alchimia și cosmologia babiloniană, cu doctrina *yoga, cu miturile populare ale *ritualurilor construcției sau *magiei, cu mitul *androginului și cu *simbolul mitic al *eternei întoarceri, **E.** a ajuns la construcția de mare densitate a sintezei sale fundamentale: un tratat de istorie a religiilor (*Traité d'histoire des religions*, 1949), unde clasificarea în funcție de personalitatea specifică a fiecărei religii și de tipologia tradițională a ritualurilor, deosebite de la o religie la alta, este efectuată pe temeiul ideii că „pentru *homo religiosus* esența precede existența", adevărata existență a acestuia începând în clipa când el comunică direct cu istoria mitică primordială și își asumă consecințele ce decurg din ea; căci omul, după **E.**, are o dimensiune istorică și una trans-istorică. Pentru omul oricărei societăți arhaice sau primitive orice act al său „se desfășoară într-o manieră rituală", adică este „un sacrificiu" și prin urmare orice act omenesc „e apt să devină un act religios"; religiile se constituie deci în jurul acelor evenimente esențiale, petrecute *in illo tempore*, în marele timp arhetipal, care însă diferă de la o arie la alta (de pildă, pentru religia ebraică și cea creștină esențialul fiind „drama Paradisului, care a întemeiat actuala condiție umană"). Și nefiind „nicăieri o religie simplă", studierea fenomenului religios „de la simplu la complex" ar fi așadar „arbitrară". Despre acest *Tratat* teologul catolic Jean Daniélou a scris la vremea sa că „marchează o dată în istoria religiilor". În altc cercetări, **E.** studiază funcția, concepțiile și tehnica extazului la *șamani (*Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase,* 1951, ediție amplificată, 1968 – o cercetare fundamentală, de sinteză, a întregii probleme), relația dintre elementul sacru și cel profan din gândirea umană în istorie (*Le sacré el le profane*, 1965), dar mai ales problemele *arhetipului și ale eternei întoarceri (*Le Mythe de l'Eternel Retour. Archétypes et répétition,* 1949), unde se afirmă că, pentru omul arhaic, întreaga sa existență nu e decât repetarea actelor, funcțiilor și gesturilor arhetipale relevate de *zei la începutul lumii, imitația modelelor divine fiind reactualizarea perpetuă a momentului mitic de obârșie, deci o veșnică întoarcere la esențe; iar miturile cuprind o întoarcere ciclică, întrucât după fiecare catastrofă de tipul *potopului, rămâne un cuplu ce reia omenirea. Într-o explorare sistematică a problemelor întrepătrunderii dintre mit, vis și mister ritual (*Mythes, rêves et mystères*, 1957) se precizează că, „fiind *real* și sacru, mitul devine exemplar" și slujește drept model, întrucât „mitul reprezintă un anumit mod de a fi în lume" al omului primitiv sau arhaic, pentru care *moartea este „un rit de trecere" sau „inițierea supremă". **E.** a scris și un compendiu foarte răspândit (*Aspects du Mythe*, 1963), un examen al structurii și funcției miturilor, de la prestigiul lor magic pentru primitivi, între *cosmogonie și *escatologie, până la decăderea mitului în *legendă prin demitizare și la supraviețuirea funcțională a noțiunii de mit în timpul modern. În fine, o cercetare de mitologie religioasă și folclorică din Dacia și Europa orientală (*De Zalmoxis a Gengis-Khan*, 1970) restabilește personalitatea mitico-morală a lui *Zalmoxis (*Zamolxis)*, cu preferință pentru această rostire, ca zeu și nu ca *erou civilizator; de asemenea, examinează continuitatea elementelor mitice pe teritoriul Daciei (de ex., de la *Diana la *zână); reconstituie mitul „vânătorii rituale" din legenda lui Dragoș Vodă, și mitul „construcției rituale" din legenda *Meșterului Manole. Nicăieri **E.** nu riscă o definiție lapidară și exhaustivă a mitului, întrucât „mitul este o realitate culturală extrem de complexă, care poate fi abordată și interpretată din perspective multiple și complementare"; totuși, se precizează că: „mitul povestește o istorie sacră", „relatează un eveniment ce a avut loc în timpul primordial", adică, „istorisește felul cum, datorită faptelor unor Ființe Supranaturale, o realitate a început să existe, fie realitatea totală, Cosmosul, fie numai un fragment – o insulă, o specie vegetală, un comportament omenesc, o instituție"; „mitul nu vorbește decât despre ceea ce s-a întâmplat *într-adevăr*" pentru gândirea primitivului, iar personajele mitice „sunt cunoscute mai ales prin ceea ce au săvârșit în vremile prestigioase ale începuturilor", de vreme ce „mitul e considerat o istorie sacră" și funcția lui principală este „de a revela modelele exemplare ale tuturor ritualurilor și ale tuturor activităților umane semnificative". Remarcând în concepția primitivilor convingerea că *timpul sacru primordial e recuperabil, deoarece omul arhaic nu acceptă ideea ireversibilității timpului, **E.** definește astfel și funcționalitatea mitologiei în cadrul oricărei religii. Ultima lucrare, de filosof și istoric, cea mai amplă din întreaga operă: *Histoire des croyances et des idées religieuses* (o istorie generală a credințelor și ideilor religioase), cuprinzând, în 4 largi etape, întregul fenomen, în ansamblul dar și în unitatea sa, cum a scris, la apariția primului tom, Georges *Dumézil. Lucrarea are 4 tomuri: I *De la*

epoca de piatră la misterele din Eleusis (1976); II *De la Gautama Buddha la triumful creştinismului* (1978); III *De la Mahomed la epoca Reformelor* (1983); IV *De la descoperirea „blajinului sălbatic" la teologiile ateiste contemporane* (postum). Opera lui **E.** a înregistrat un moment-cheie în istoria religiilor, tot atât de spectaculos ca şi apariţia operei lui J.G. *Frazer, iar definirea raportului între om şi fenomenul religios, făcută pe baza unei imense documentări digerate prin aprofundare hermeneutică şi dintr-o perspectivă originală, este un instrument fundamental al operaţiilor intelectuale contemporane, poate şi viitoare. Aproape unanim preţuit în lumea savantă şi în lumea cititoare, **E.** a fost totuşi atacat de Marshall McLuhan (*Galaxia Gutenberg*, Toronto, 1962), dintr-o stranie opacitate faţă de problema mitului în societatea omenească. Acuzând „zelul" filosofului de „resacralizare" a vieţii umane, McLuhan se arată în genere sceptic faţă de posibilitatea înţelegerii miturilor, crezând cu candoarea diletantului că miturile se pot produce numai în culturile orale şi că alfabetul fonetic ar fi desfiinţat mitogeneza; însă confirmarea vitalităţii teoretice a operei lui **E.** se află chiar în faptul că, fără să-şi dea seama, însuşi McLuhan (dincolo de ideea sa esenţial justă) produce un mit (mitul „galaxiei Gutenberg"). **E.** a afirmat cu tensiune vizionară că „înţelegerea mitului se va socoti într-o zi printre cele mai folositoare descoperiri ale secolului XX" *(Mythes, rêves et mystères*, p. 38). Dar probabil cel mai important aport filosofic al lui **E.** în evoluţia contemporană a ideilor este *descoperirea prezenţei sacrului în profan.*

§ *Alchimia asiatică*, Bucureşti, 1934; *Cosmologie şi alchimie babiloniană*, Bucureşti, 1937; *Mitul reintegrării*, Bucureşti, 1942; *Comentarii la legenda Meşterului Manole*, Bucureşti, 1943; *Insula lui Euthanasius*, Bucureşti, 1943; *Yoga. Essai sur les Origines de la Mystique Indienne*, Bucureşti–Paris, 1936; *Techniques du Yoga*, Paris, 1948; *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1949 (ultima ed., 1975); *Patterns in Comparative Religion*, London–New York, 1958; *Le Mythe de l'Eternel Retour*, Paris, 1949; *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris, 1951 (ultima ed., 1974); *Images et Symboles. Essais sur le Symbolisme Magico-Religieux*, Paris, 1952; *Le Yoga, Immortalité et Liberté*, Paris, 1954; *Forgerons et Alchimistes*, Paris, 1956; *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957; *Naissances Mystiques. Essais sur quelques types d'initiation*, Paris, 1959; *Méphistophélès et l'Androgyne*, Paris, 1962; *Patanjali et le Yoga*, Paris, 1962; *Aspects du Mythe*, Paris, 1963 (trad. rom., Bucureşti, 1979); *Myth and Reality*, New York, 1963; *Le Sacré et le Profane*, Paris, 1965, (trad. rom., Bucureşti, 1992); *Zalmoxis, the Vanishing God*, Chicago, 1972; *From Primitives to Zen. A Thematic Sourcebook on the History of Religions*, London–New York, 1967; *The Quest, History and Meaning in Religion*, Chicago, 1969; *Religions australiennes*, Paris, 1972; *La Nostalgie des Origines*, Paris, 1970; *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970 (trad. rom. cu un *Cuvânt înainte* al autorului, Bucureşti, 1980); *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions*, Chicago, 1976; *L'Epreuve du Labyrinthe*, Paris, 1978 (trad. rom. *Încercarea Labirintului*, de Doina Cornea, Cluj, 1990); *Histoire des croyances et des idées religieuses:* I *De l'âge de la pierre aux mystères d'Eleusis*, Paris, 1976; II *De Gautama Bouddha au triomphe du christianisme*, Paris, 1978; III *De Mahomet à l'âge des Réformes*, Paris, 1983; [IV *De la découverte du „bon sauvage" aux théologies athéistes contemporaines*, postum]; (trad. rom. *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, de Cezar Baltag, cu o *Prefaţă la traducerea românească*, de Mircea Eliade – Bucureşti, I, 1981; II, 1986; III, 1988); *Nostalgia originilor. Istorie şi semnificaţie în religie* (trad. Cezar Baltag), Bucureşti, 1994.

Elohim *(Cei Puternici*; sg. ebr. târziu *Eloah)* Divinitate plurală sau divinităţi biblice în epoca arhaică a mitologiei ebraice *(→ mitologie biblică)*, având o valoare culturală secundară, consacrate construcţiei şi reconstrucţiei lumii (→ *Biblia, V.T.*, textul *elohist*), la origine probabil *zei artizani distrugători şi constructori, asemănători cu categoria de divinităţi mesopotamice *Anunnaki. Precedând în textul *Genezei* canonice pe *Yahweh, ulterior **E.** se interpretează ca un plural intensiv, ajungând să denumească unul dintre atributele lui Yahweh, ca divinitate unică: „Judecătorul"; sg. *Eloah* apare târziu, mai mult ca termen alegoric. Actul cosmogonic fundamental *(→ cosmogonie)* e astfel consemnat în textul biblic elohist: „Când Elohim a făcut [au început să facă] cerurile şi pământul" (*V.T., Geneza*, I, 1) pentru care **Septuaginta*, **Vulgata* şi alte traduceri canonice ale *Bibliei* înlocuiesc sensul *Elohim* cu sensul *El* – în *Septuaginta*: „La început a făcut Dumnezeu (ὁ Θεός) cerul şi pământul". Dificultatea pentru *monoteism de a neutraliza evidenţa unui *cult arhaic bazat pe *politeism a făcut să se recurgă la sofismul lingvistic al pluralului intensiv cu valoare de singular, propunându-se comparaţia cu pluralul intensiv *haim* (viaţă) sau *zekunim* (bătrâneţe) unde subst. pl. e servit de un verb la sg.; totuşi, textul biblic, prin conţinut şi construcţie gramaticală, contrazice explicaţia teologică: „Iată Adam s-a făcut ca *unul dintre noi*" (*op. cit.*, III, 22). Proveniența numelui e incertă; dar o inscripţie din Tell el-Amarna dă putinţa deducţiei că termenul *elohim* s-ar fi folosit ca semn de umilinţă omagială colectivă la adresa faraonului. Cu timpul, prin *Elohim* e numit, atributiv, *Dumnezeu în general, iar astfel *Biblia* îl citează de 2000 ori; apoi, devine dominant ca teonim, fiind exprimat sub forma *'Ĕlōhēy hāĕlōhim* – Zeul Zeilor (*V.T., Deuteronomul*, X,17). Semnificaţia integrală a noţiunii o găsim însă abia în *Cartea întâia a Regilor (V.T.)*, în cuvintele *profetului Ilie: „Dacă Yahweh [Domnul] este Elohim [Dumnezeu], umblaţi după el, iar dacă este Baal, atunci umblaţi după dânsul" (*V.T., I Regi*, XVIII, 21).

Emain Ţinut fabulos din **mitologia celtică* (eposul irlandez), identificat de istorici, după urmele unor ziduri şi după unele referiri de cronică locală, cu o cetate întemeiată de regele Kimbaith (sec. IV–III î.e.n.). Valoarea mitică a ţării, situate pe o insulă paradisiacă a femeilor (*Tír na mban* – Ţara Fecioarelor), spre apus de Ulster în largul oceanului, unde e atras eroul **Brain*, e însă de o rezonanţă simbolică independentă de identificarea

făcută hazardat, deoarece are un raport mai cert cu *mitul *Amazoanelor şi obârşia arhaică e mai probabilă.

Embla Arinul sacru din care *zeii din *_mitologia scandinavă_* au creat întâia femeie (Embla), odată cu bărbatul *Askr, din frasinul sacru.

Emma-o *(Domnul Infernului; Judecătorul Morţilor)* Zeu din *panteonul *budismului japonez (probabil o reluare a zeului vedic *_Yama_*). Este venerat ca un judecător drept, care face o contabilitate riguroasă a faptelor bune şi rele, ca să poată măsura exact proporţia între cele două valori, în vederea unei sentinţe fără cusur; astfel, zeul poate uneori să ierte un mort şi să-l trimită din nou în existenţa pământească; aceasta e o variantă religioasă mai binevoitoare faţă de credincioşi, în raport cu *credinţa shintoistă *(→ shintoism)*, potrivit căreia cel ce a gustat din hrana *Infernului nu se mai poate întoarce niciodată pe pământ.

Empousa (grec. Ἔμπουσα) Monstru fabulos feminin din *_mitologia greacă_*, devorator de prunci. **E.** face parte din suita zeiţei *_Hekate_*. Deşi antropofagia i se limitează la copii, ademeneşte spre *moarte şi adulţi, îndeosebi pe bărbaţi, iar atunci îşi ia chipul unei preafrumoase fecioare; în celelalte situaţii, apare ca o nălucă a cărei faţă e îmbujorată ca de flăcări, însă tropăie mergând, unul din picioarele ei fiind de aramă.

Endymion (grec. Ἐνδυμίον) Frumos păstor din *_mitologia greacă_*; îngrozit de perspectiva îmbătrânirii, e adormit pe veci la rugămintea sa de *Zeus, ca să-şi conserve tinereţea; dar, îndrăgostită de el, l-a vizitat în fiecare noapte *_Selene_* (sau *Artemis, în ipostaza ei selenară), născând, din relaţiile erotice cu iubitul adormit, 50 de fiice. În altă variantă, admis în *Olimp însă fiind peste măsură de intrepid faţă de *Hera, **E.** a fost pedepsit de Zeus cu somnul veşnic.

Engels, Friedrich Filosof german (1820–1895), compunând (împreună cu K.*Marx) teoria aşa-numitului „comunism ştiinţific" şi sistemul filosofic al materialismului dialectic şi istoric. Ca teoretician al structurii societăţii divizate în clase şi ca gânditor ateu, s-a ocupat implicit de *mitologie şi de filosofia şi istoria religiilor, definiţiile şi comentariile sale asupra acestor probleme sunt răspândite în întreaga sa operă, fără a fi constituit obiectul unor cărţi speciale. Suprapunând cele două noţiuni (mitologie şi *religie), **E.** examinează geneza *miturilor şi *teogonia dintr-un unghi reducţionist etnosociologic: „Religia s-a născut în timpurile cele mai primitive din reprezentările confuze, primitive, ale oamenilor despre propria lor natură şi despre natura exterioară înconjurătoare. [...] Zeii creaţi [...] de fiecare popor erau zei naţionali, a căror putere se limita la teritoriul lor naţional pe care trebuiau să-l apere. Dincolo de hotarele acestuia exercitau alţi zei o domnie necontestată. Ei puteau să trăiască în închipuirea oamenilor numai atâta vreme cât exista naţiunea respectivă; ei se prăbuşeau odată cu pieirea naţiunii" *(Ludwig Feuerbach şi sfârşitul filosofiei clasice germane,* 1886). De asemenea, **E.** defineşte global religia (ca mitologie): „Dar orice religie nu este altceva decât oglindirea fantastică în minţile oamenilor a forţelor exterioare care domină viaţa lor de toate zilele, o oglindire în care forţele pământeşti au forma unor forţe suprapământeşti. La începuturile istoriei, forţele naturii au fost cele dintâi obiecte ale acestei oglindiri, trecând în cursul dezvoltării ulterioare la diferitele popoare prin personificări din ce în ce mai variate şi mai pestriţe. Acest prim proces a fost urmărit de mitologia comparată – cel puţin la popoarele indoeuropene – până la originea sa în Vedele indiene, iar apoi, în dezvoltarea sa ulterioară, a fost cercetat în amănunţime la indieni, perşi, greci, romani, germani şi, în măsura în care există material, chiar şi la celţi, lituanieni şi slavi. Dar alături de forţele naturii intră curând în acţiune şi forţele sociale care la început le sunt oamenilor tot atât de străine şi de inexplicabile şi îi domină în aparenţă cu aceeaşi necesitate naturală ca înseşi forţele naturii. Figurile fantastice în care se reflectau la început numai forţele misterioase ale naturii capătă astfel atribute sociale şi devin reprezentante ale unor forţe istorice. Într-o fază de dezvoltare şi mai înaintată, toate atributele naturale şi sociale ale numeroşilor zei sunt trecute asupra *unui singur* dumnezeu atotputernic, care, la rândul său, nu este altceva decât reflexul omului abstract. Astfel a luat naştere monoteismul care, din punct de vedere istoric, este produsul ultim al filosofiei vulgare elene mai noi şi care şi-a găsit întruchiparea în dumnezeul naţional exclusiv al evreilor, Jahve. În această formă comodă, maleabilă şi uşor adaptabilă oricărei situaţii, religia poate continua să existe ca o manifestare nemijlocită, cu alte cuvinte ca o formă emoţională a relaţiilor dintre oameni şi forţele străine, naturale şi sociale care îi stăpânesc" (*Anti-Dühring*, 1878). În acelaşi cadru, **E.** punea şi problema dispariţiei religiei văzute, simplificat, ca formă de conştiinţă socială: „Abia cunoaşterea reală a forţelor naturii alungă pe zei sau pe Dumnezeu rând pe rând din toate poziţiile", socotind că acest proces „din punct de vedere teoretic poate fi socotit încheiat" *(ibid.)*. Reluată de toţi marxiştii ulteriori, ipoteza nu are validitate, ea fiind infirmată nu numai de premisa greşită, dar şi de realitatea psihosocială a ultimelor decenii din sec. XX când, sub teroarea marii explozii ştiinţifice şi tehnologice, credinţele religioase nu numai că nu dispar, ci se reintensifică spectaculos.

§ *Herrn Eugen Dühring Umwälzung der Wissenschaft*, Stuttgart, 1878 (trad. rom., *Anti-Dühring*, în vol. Marx-Engels *Opere*, vol. 20, Bucureşti,1964); *Dialektik der Natur*, 1873–1886 (trad. rom., în *op. cit.*, vol. 20); *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der*

klassischen deutschen Philosophie, 1886 (trad. rom., *Ludwig Feuerbach şi sfârşitul filozofiei clasice germane*, în *op. cit.*, vol. 21, Bucureşti, 1965); *Zur Geschichte des Urchristentums*, 1894 (trad. rom., *Cu privire la istoria creştinismului primitiv*, în *op. cit.*, vol. 22, Bucureşti, 1966).

Enkelados Cel mai puternic dintre *Giganţii răzvrătiţi contra zeilor (în **mitologia greacă*) şi principalul asediator al *Olimpului (→ *Gigantomahie*); a fost fie lovit de trăsnetul lui *Zeus şi încarcerat sub muntele Etna, fie prăvălit din cer de zeiţa *Athena şi zdrobit de stâncile Siciliei.

Enki (*Stăpânul de Jos* [al pământului]) Zeu sumerian complex *(→ mitologii din Mesopotamia)* – *htonic, acvatic şi sapienţial, al treilea ca importanţă. Adorat mai întâi în Sumerul sudic (oraşul Eridu), ca stăpân al pământului, ocrotitor al apelor dulci şi patron al înţelepciunii şi cunoaşterii, se credea că locuieşte în abisul zeului Abzu *(*Apsu)*, în genunile apelor dulci pe care le ştie numai el şi din care se ridică periodic la suprafaţă spre a iriga ogoarele cu apa regeneratoare; de aici şi atributul său de zeu organizator al agriculturii, iar apoi şi al activităţii tehnice şi economice omeneşti. Mai târziu era venerat şi ca divinitate oceanică, dar şi ca marele creator şi protector al civilizaţiei, iar ca zeu sapienţial el era cel care înfăptuia cu inegalabilă agerime toate proiectele şi planurile zeului *Enlil. Fiu al zeiţei primordiale *Nammu, uneori considerat tatăl zeiţei *Inanna. În Babilon a fost identificat cu **Ea*.

Enkidù Personaj întruchipând forţa şi puritatea omenească primară, reluat, după sumerieni, în literatura mitografică babiloniană şi akkadiană *(→ mitologii din Mesopotamia)*; erou important din **Poemul lui Ghilgamesh*. Apariţia lui *Ghilgamesh îngrijorând pe zei şi pe oameni, i se cere zeiţei *Aruru să creeze un bărbat de forţă egală: „S-a spălat Aruru pe mâini, a luat o bucată de lut, l-a aruncat pe pământ şi l-a plămădit pe Enkidu, a făurit un viteaz. Odraslă a miezului nopţii, oşteanul lui Ninurta, tot trupul îi e acoperit cu blană [...]. Ierburi mănâncă laolaltă cu gazelele, cu fiarele alături la adăpat se înghesuie." Apoi e dus în Uruk de un vânător, e iniţiat în dragoste de curtezana Shamhat care-i îmblânzeşte moravurile sălbatice, e învăţat să mănânce şi să bea după obiceiul cetăţii şi în cele din urmă se descoperă pe sine şi descoperă plânsul. Împrietenindu-se cu Ghilgamesh, contra căruia fusese asmuţit de *zei, ia parte la expediţia acestuia împotriva monstrului *Humbaba. După victorie, zace de o boală ciudată 12 zile, tulburat de vise oraculare care îi prevestesc moartea; de groază cade în delir, apoi moare; Ghilgamesh îl plânge şi îi face *funeraliile, apoi (după o versiune interpolată a *mitului) îl vizitează în *Infern. Mitul lui **E.** pare a simboliza destinul omenirii, eroul fiind omul prin excelenţă, care, după concepţia antropogonică a întregii Mesopotamii, e plămădit din lut de zei, străbate treptele obligatorii ale evoluţiei de la viaţa inocentă printre fiare, trecând prin erotism, viaţă pastorală, prietenie umană, traiul civilizat de cetate, eroism, boală şi *moarte.

Enkimdu Zeul sumerian al agriculturii şi al plugăritului *(→ mitologii din Mesopotamia)*, diriguitorul şi protectorul canalelor şi şanţurilor de irigaţie, al plugului şi al jugului, al ogoarelor, brazdelor, semînţelor şi lanurilor de grâne.

enkratiaţi (grec. ἐγκρατης – înfrânat; lat. *encratitae*) *Sectă gnostică de abstinenţi, întemeiată de Tatianus în 172 *(→ gnostici)*.

Enlil (akkad. *Ellil – Stăpânul Aerului*) Zeul sumerian al atmosferei *(→ mitologii din Mesopotamia)*, apoi şi al *pământului, care, în actul cosmogonic, şi-a despărţit părinţii: *An – *cerul, de *Ki – glia *(→ An-Ki)*; întrucât An ia cerul cu sine, **E.** se împreunează incestuos cu mama sa Ki, dând naştere universului şi, implicit, vieţii vegetale, animale şi umane. În Sumerul arhaic era venerat ca *demiurg şi zeu antropogonic, în nuanţe diferenţiate de la o cetate la alta. Dar un curios *mit precede *antropogonia: **E.**, „Tânărul Bărbat", locuia în oraşul de nord Nippur cu soţia sa *Ninlil, „Tânăra Fată", şi cu zeiţa Nunbarshegunu, „Bătrâna Femeie", soacra lui; după unirea tinerilor *zei şi după naşterea fiului lor *Sin, care urma să devină Zeul-lună, familia divină e alungată din oraş pentru imoralitate, de către cei 7 (sau 50) zei atotputernici, şi coboară în *Infern *(*Kigallu)*.Ca demiurg, la Nippur se consideră că a creat artizanal omul, modelându-l din argilă cu mâinile sale. Însă antropogonia din Eridu e văzută mai complex *(→ Nammu)*. Mai târziu, Sumerul îl adoră ca zeu suprem binefăcător, inventator al plugului şi al cazmalei, zeu al *aerului, al zorilor, al creşterii plantelor şi partizanul ocrotitor şi milos al neamului omenesc, un imn definindu-l astfel: „El, în faţa căruia zeii pământului se pleacă îngroziţi, înaintea căruia se umilesc zeii cerului". **E.** (confundat în Babilon uneori cu *Bel), într-o fază ulterioară, deţine puterea executivă (babil. *ellitutu*), pe care o exercită prin mai multe însemne ale puterii, între care mai ales nimbul său iradiant şi *Tăbliţele Destinelor*, unde sunt înscrise toate sorţile amănunţite ale zeilor şi oamenilor; dar o dată **E.** a fost deposedat de putere: când se îmbăia, însemnele i-au fost furate cu intenţia uzurpării de mesagera sa, pasărea *Anzu, învinsă după aceea de zeul *Ninurta care a restabilit ordinea în univers. **E.** era considerat tatăl unui grup de zei, printre care *Sin* (patronul *Lunii), **Ninhursag* (protectoarea fertilităţii solului, socotită uneori şi soţia lui **E.**) ş.a.

Enmerkar Zeu sau rege mitic sumerian, fiul zeului solar *Utu şi fratele zeiţei *Inanna, considerat de **mitologiile din Mesopotamia* târziu unul dintre regii legendari din Uruk (din prima

dinastie), care ar fi domnit 420 de ani și, după o perioadă nenorocoasă de războaie, a fost salvat de sfaturile înțeleptului *Adapa.

Ennugi Zeul fântânar în miturile akkadiene și babiloniene *(→ mitologii din Mesopotamia)*, stăpânul divin al apelor subterane, de asemenea patronul grotelor și al canalelor de scurgere, ca și al irigațiilor. Dintr-o invocație cuprinsă în **Poemul lui Ghilgameș*, se poate deduce că i se acorda un rol important în operația diluviului *(→ potopul universal)*.

Enoh (ebr. *hanôk* – învățătură, consacrare) *Patriarh biblic antediluvian *(→ mitologie biblică)*, fiul lui Iared, cu o genealogie lineară din *omul primordial *Adam: *Set – Enosh – Chenan – Mahaleel – Iared – *Enoh* – *Matusalem. (Un alt **E.** e fiul lui *Cain). Personaj bizar și enigmatic, **E.** e o prezență ocazională și ambiguă în **Biblia* canonică, însă erou central complex în ciclul apocrif **Cartea lui Enoh* (etiopian) și **Cartea tainelor lui Enoh* (slavon). *Biblia*, în *V.T.*, îl descrie sumar: „Enoh a umblat în căile lui Yahweh, după ce i s-a născut Matusalem, trei sute de ani și a avut fii și fiice. Deci au fost toate zilele lui Enoh 365 de ani. Și fiindcă Enoh umbla în căile lui Yahweh, nu s-a mai văzut, căci El l-a luat la sine" (*Geneza*, V, 21–24). În *N.T.* e doar o reluare: „Prin credință, Enoh a fost luat de pe pământ ca să nu vadă moartea, și nu s-a mai aflat, pentru că Dumnezeu îl strămutase" (Pavel, *Evrei*, XI, 5). Apocrifele oferă însă elemente stranii, în legătură cu vedeniile și zborurile cerești ale lui **E.**, deplasând personajul într-o zonă enigmatică, întrucâtva din categoria aventurilor mitice ale *profetului *Iezechiel, atașându-se unui *mit particular *(→ paleoastronautică)*. Sursele apocrife sunt 3: *Cartea lui Enoh*, compilată probabil între anii 200–50 î.e.n. și păstrată de *Biserica creștină din Etiopia. Aici se relatează ascensiunea la cer. Narația are un ton de dare de seamă, cu aparente nuanțe oraculare, de fapt mai curând inițiatice: „Când mă aflam în ținutul Dan, un glas ceresc m-a strigat în vis și mi-a poruncit să vorbesc cu fiii cerului. Și ceea ce spun nu e pentru vârsta aceasta, ci pentru cea care vine de departe [...] Am fost unde nu a mai fost nici un om de pe pământ: peste vânturi (XVII, 1–2). Martor sau narator al căderii *îngerilor lui *Semyaza, **E.** profetizează o viziune apocaliptică mult deosebită de *escatologiile curente, stăruind asupra *carelor cerești și zborurilor paradoxale. *Cartea tainelor lui Enoh*, mai fragmentară, dar mai concretă, insistă asupra vedeniei și descrie ascensiunea, însă mitul acordă personalității lui **E.** mai multă umanitate: profetul declară că, în vis, l-au vizitat „doi bărbați, atât de înalți cum nu am mai văzut pe pământ vreodată. Și fețele lor străluceau ca soarele și ochii lor erau ca niște lămpi aprinse iar din buze izbucneau văpăi". Trezindu-se, vede „limpede oamenii ce stăteau dinaintea" sa și care-i anunță plecarea în cer. **E.** se desparte de fiii săi cu acest discurs: „Nu știu încotro mă duc, nici ce mă așteaptă!" iar apoi își descrie plecarea: „Ei m-au luat pe aripile lor și m-au pus pe un nor. Și iată minunea! norii au început să se miște. Și iarăși înălțându-mă mai sus am văzut văzduhul, iar mai sus am văzut eterul; și ei m-au adus în cerul cel dintâi." În cer, el vede comorile zăpezilor și ghețurilor, apoi „un întuneric mai întunecos decât cel de pe pământ" și după aceea, traversând grădina *Edenului, în al 4-lea cer îl miră strălucirea concomitentă a soarelui și lunii, iar mai departe ajunge la „cercurile pe care aștrii trec ca vântul mergând înainte cu neînchipuită iuțeală și neavând nici o zi de răgaz." În cerul al 7-lea contemplă pe *Dumnezeu. Îngerii îi deslușesc rostul stelelor, calculul căilor solare și al mișcărilor lunii, îi citesc „cărți cerești", îi explică „tainele firii" și ale omului, îl învață să citească și îl îndeamnă să scrie ce a văzut și auzit; după 60 de zile îl readuc acasă la fiii săi. Când ajunge în preajma pământului, **E.** vede că „întunericul s-a dat înapoi în fața pământului și s-a făcut lumină. Oamenii se uitau fără să priceapă cum fusese luat Enoh"; iar după întoarcere, a și scris tot ce văzuse, în 366 de cărți. *Cartea Jubileelor* relatează aceleași aventuri, prezentându-l drept „cel dintâi dintre fiii oamenilor, din cei ce s-au născut pe pământ, care a învățat scrisul, știința și înțelepciunea și care a scris despre semnele cerului, după rânduiala lumilor, într-o carte", după ce „a fost cu îngerii Domnului șase jubilee de ani și ei l-au ajutat să vadă tot ce este pe pământ și în ceruri"; iar la sfârșitul călătoriei, **E.** a adus mărturie împotriva „veghetorilor care păcătuiesc cu fiicele oamenilor (IV, 17, 21–22). În figura mitică a lui **E.** s-au aglomerat sincretic *(→ sincretism)* cel puțin 3 elemente: o structură de *erou civilizator, predica unui *profet apocaliptic și materia fragmentară a memoriei unui aspect din mitul paleoastronautic.

Enuma elish (*Când sus* – titlu format din primele două cuvinte ale textului, după sistemul tradițional din Mesopotamia). Poem cosmogonic babilonian, cu caracter liturgic, compus din 7 cânturi, consacrat zeului *Marduk și creației a 2-a a lumii *(→ cosmogonie)*. Evocând universul haotic primordial, nediferențiat *(→ haos)*, lipsit de *cer, *pământ și *zei, unde apele dulci ale lui *Apsu erau amestecate cu genunile apelor marine amare *(→ apa)* ale soției lui, *Tiamat, poemul continuă narațiunea apariției succesive a generațiilor de zei și a impactului între aceste generații, soldat întâi cu victoria efemeră a zeului *Ea, apoi cu efortul tânărului zeu Marduk de a pune ordine în univers, distrugând-o pe monstruoasa Tiamat, din cadavrul căreia crează noul univers, apoi purificând lumea prin *potop, repartizând tuturor zeilor misiuni definitive, stabilind crearea omului, statornicirea acestuia pe pământ și, în sfârșit, receptând *templul mistic *E-Saggila ce i se zidește; poemul

se încheie cu apoteoza noului zeu suprem Marduk, posesor atributiv a 50 de nume. Considerat sacru, poemul era recitat integral de marele preot al templului E-Saggila de fiecare an nou, care, începând la Babilon primăvara, se suprapunea simbolic actului de renaştere a universului. Poemul a avut şi o deosebită influenţă politică, întrucât asirienii, devenind dominanţi în Mesopotamia, şi l-au însuşit, înlocuind doar numele lui Marduk cu al zeului lor principal, *Assur.

§ S.B. Parker. *Enuma Elish*. Oxford. 1966; alte traduceri din *Enuma Elish* în: *Les Religions du Proche-orient asiatique. Textes babyloniens, ougaritiques, hittites, présentés et traduits par René Labat, André Caquot, M. Sznycer, M. Vieyra*. Paris, 1970; *Gândirea asiro-babiloniană în texte;* studiu introductiv: Constantin Daniel; traducere, notiţe introductive şi note: Athanase Negoiţă. Bucureşti. 1975

Enyalios Vechi zeu războinic secundar, în **mitologia greacă*, reprezentat difuz, neantropomorfic, mai târziu contopit cultual cu *Ares.

Enyo (grec. Ενυώ) Zeiţa luptei şi bătăliilor, fiica lui *Zeus şi a *Herei şi sora (sau soţia) zeului *Ares al războiului, pe care îl însoţeşte în garda lui personală de războinici (cf. Homer, *Iliada*, V, v. 592 şi urm. *(→ Bellona)*

eon (grec. ἀιων – secol, veşnicie) Noţiune greacă, personificând durata, formată în limbajul filosofic al antichităţii târzii din Hellada. sub influenţa atributului principal al zeului iranian **Zurvan*. Într-o altă ipoteză, influenţa iniţială după care s-a operat treptat *sincretismul, ar fi fost exercitată de noţiunea ebraică *'olām* (secol), pe care grecii au reluat-o însă în sens de „durată" (mai ales „durată foarte lungă"). Astfel, întreaga istorie a omenirii (cu nedreptăţile şi suferinţele acestei lumi) constituie un *eon*. În Roma imperială târzie, sub înrâurirea răspândirii în imperiu a *cultului zeului iranian **Mithra* (forma romană: *Mithras*), noţiunea se personifică sacral şi *Eon* începe să fie venerat ca zeu, având chiar şi iconografia corespunzătoare, care îl prezintă în genere ca pe un bătrân voinic cu cap leonin şi cu gură rânjită, trupul fiindu-i încolăcit de un şarpe (poate ecoul simplificat al *cobrei sacre din **mitologia vedică*, **Ananta* sau **Adhiçeşa*). *Gnosticii creştini din sec. II au înţeles noţiunea de **e.** ca pe o fiinţă pur spirituală, dar şi ca pe o ipostază a Absolutului divin; în acest plan, suma tuturor eonilor posibili constituie deplinătatea cosmică: **pleroma* (cf. numele omului primordial **Aion*, după *Sanchoniaton).

Eos (grec. Ἠώς) Zeiţa dimineţii, în **mitologia greacă*, cu epitetul homeric: Ῥοδοδάκτυλος Ἠώς – Eos cea cu degete trandafirii (*Odisseia*, II, 1), fiică a cuplului *Hyperion – *Theia, sora lui *Helios, a *Selenei şi soţia lui *Astraios, de la care a născut pe zeii celor 4 vânturi: *Boreas, *Notos, *Euros şi *Zephyros. Dar prinzând-o cu *Ares, *Aphrodite a blestemat-o din gelozie să fie o eternă îndrăgostită (→ *blestem*); astfel, **E.** are numeroase aventuri galante, răpind orice bărbat dorit şi născând copii aproape de la fiecare: de pildă de la Tithonus, pe Emation şi pe **Memnon*. (cf. **Aurora*)

Epicur (grec. Επίκουρος) Filosof grec (cca 341–270 î.e.n.), întemeietorul şcolii epicureice şi cel mai important reprezentant al ştiinţei greceşti, după Aristotel. Din cele 300 de opere pe care i le atribuie tradiţia, nu se cunosc decât 3 scrisori *(Epistola către Herodot, Epistola către Pythokles, Epistola către Menekeus)*, 40 *maxime* şi un număr mic de fragmente, grupate ulterior sub titlul *Sentinţe Vaticane*. Din cât mai putem şti azi, **E.** nu refuza *credinţa în *zei, dar îi considera fiinţe fericite şi eterne, cu figuri omeneşti, având o structură din atomi mult mai fini decât cei care compun trupurile oamenilor; această concepţie a lui **E.**, contrară tradiţionalului *antropomorfism grec, a precedat cu două milenii *deismul, chiar dacă filosoful nu vizase nişte divinităţi abstracte: zeii „nu sunt aşa cum şi-i închipuie gloata" *(Epistola către Menekeus,* 123), ci fiinţe nemuritoare care îşi duc existenţa netulburate, contemplându-şi propria fericire şi neintervenind în destin; în acest sens, **E.** se exprimă ironic: „Dacă zeul ar lua în seamă rugăciunile oamenilor, în curând ar pieri toţi oamenii, dorindu-şi mereu răul unii altora" (*Codicele parizian*, fragm. 388). Ca atare, zeii lui **E.** sunt ca şi absenţi din viaţa lumii, întrucât fiinţa „fericită şi nemuritoare nu are nici ea nelinişti, nici altora nu le pricinuieşte, aşa încât nu e stăpânită nici de mânie, nici de bunăvoinţă" *(Maxime principale*, I). Cel mai caracteristic fragment conţine un şir logic de raţionamente care par a sugera ideea caracterului pur convenţional al acestor divinităţi: „Zeul sau vrea să înlăture răul şi nu poate, sau poate dar nu vrea, sau nici nu vrea nici nu poate, sau vrea şi poate. Dacă vrea şi nu poate, e neputincios, dar un zeu nu poate fi astfel. Dacă poate, dar nu vrea, este gelos, ceea ce e tot atât de nepotrivit unei divinităţi. Dacă nici nu vrea nici nu poate, e neputincios şi gelos, prin urmare nu e zeu. Iar dacă şi vrea şi poate, ceea ce îi aparţine numai zeului, atunci de unde porneşte răul? Sau de ce zeul nu-l înlătură?" (*Epicurea*, ed. H Usener). Diogenes Laertios comunică, în *Viaţa lui Epicur*, un fragment din care ar rezulta că **E.** considera formarea imaginilor de zei fie din emanaţia atomilor subtili, fie „din afluxul necontenit de imagini similare care le asigură permanenţa unităţii de structură". **E.** nu accepta nici un fel de *mit, nici cu privire la activitatea zeilor, nici cu privire la destinul omenesc postum: pentru el, „moartea nu are nici o legătură cu noi, căci tot binele şi tot răul rezidă în senzaţie, iar moartea este privaţiunea de senzaţie" (*Epistola către Menekeus*, 124). Totuşi, filosoful a explicat, într-un mod care nu cere corecturi esenţiale, nevoia omului de

mituri religioase: „mitul îngăduie măcar speranța că îi poți îndupleca pe zei, venerându-i", spre deosebire de asprimea acceptării necesității ca destin implacabil. Doctrina lui **E.** a fost deformată de unii urmași; de aceea nu a rămas, în memoria populară a straturilor sociale mediocre, decât ca un îndemn la satisfacerea poftelor de plăcere. Dar filosoful s-a exprimat net, delimitând sensul superior al *plăcerii*: „Atunci când spunem că plăcerea este scopul vieții, nu înțelegem plăcerile viciosilor sau plăcerile constând din desfătările senzuale, cum socotesc unii sau din ignoranță și nepricepere sau din înțelegere greșită, ci prin plăcere înțelegem absența suferinței din corp și a tulburării din suflet" (Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, X, 131).

§ H. Usener, *Epicurea*, Leipzig, 1887; C.A. Vicol, *Epicur. Omul, gândirea, opere rămase*, București, 1947

epifanie (grec. ἐπιφάνεια – apariție, manifestare, aparență) Categorie de *sacrificii cultuale antice în memoria venirii pe pământ a unui *zeu. În *creștinism, întruparea *logosului divin în *Isus Christos, adică apariția sa în fața păgânilor, în primul rând în fața celor 3 *magi veniți din Orient, la Betleem, să-l adore.

Epimetheus (grec. Ἐπιμηθεύς) *Titan, în **mitologia greacă*, fratele lui **Prometheus*. Sedus de *Pandora, femeia modelată de *Hephaistos și refuzată de Prometheus, **E.** devine soțul ei și are nesăbuința să deschidă cutia primită de la zei ca dar de nuntă, răspândind astfel în toată lumea toate sentimentele și pornirile rele omenești. **E.** este tatăl *Pyrrhei. Numele lui, simbolic, înseamnă „cel care gândește după" ce a săvârșit ceva, în contrast cu al lui Prometheus – „cel care gândește înainte" de a săvârși: după ce olimpienii au făcut animalele și oamenii, *Zeus l-a însărcinat pe Prometheus să împartă, împreună cu **E.**, darurile cerești între noile ființe; dar, asumându-și întreaga sarcină, **E.** a irosit toate darurile pe animale, fără să lase nimic oamenilor, lipsiți astfel de apărare în lupta vieții; situația a fost salvată de Prometheus, care a furat pentru oameni *focul de la *Hephaistos și inteligența de la *Athena.

Epona (lat. *epo [equo]* – iapă) Zeiță din **mitologia romană*, de origine gallică *(→ mitologie celtică)*: **Rhiannon*, la celții din Țara Galilor (Walles), patronând lumea subpământeană, dar ocrotind și caii – *calul fiind în concepția celtică *simbolul trecerii morților în lumea cealaltă – de aceea reprezentată plastic fie călare pe mânz, fie în picioare, între doi cai; imaginea iconografică cea mai frecventă (călare sau alături de cal) s-a răspândit, din Gallia, la cei mai mulți dintre celții continentali. Preluând-o de la gali, romanii au venerat-o ca zeiță care protejează caii, măgarii și catârii și îi păstrau imaginea în firidele din pereții grajdurilor.

Eragal Zeul vântului, în **mitologiile din Mesopotamia*, mai des socotit însă o ipostază de violență atmosferică a zeului infernal *Nergal, același care, în dezlănțuirea *potopului universal, descris în **Poemul lui Ghilgamesh*, „sfărâmă catargele" corăbiilor și agită marea.

Erato (grec. Ερατώ – *Drăgălașa;* ἐρατός – drăguț, fermecător) *Muza poeziei erotice în **mitologia greacă*, uneori și a poeziei elegiace, rar patronând și poezia pastorală, care e atribuită mai târziu *Nimfei **Arethusa*; era reprezentată cu o liră în mână sau cu o țiteră (κιθαρα).

Erebos Zeu din a 2-a generație primordială, în **mitologia greacă*, născut de *Haos și patronând bezna infernală (personificare homerică); dar ca fenomen cosmogonic, în mitologiile ulterioare, considerat întunericul primordial sau primul element care se detașează din haos. Din unirea sa cu propria soră, *Nyx (Noaptea), se nasc *Aither (Eterul), *Hemere (Lumina astrală sau Lumina zilei), *Hypnos (Somnul) și *Thanatos (*Moartea).

Eredatfedhri; *Vispataurva* Fecioară mitică, necunoscătoare de bărbat, din **mitologia iraniană*. Scăldându-se (în viitorul indefinit) într-un lac fabulos pe valurile căruia va fi plutit câteva milenii și se va fi conservat neimpurificată sămânța profetului *Zarathustra, fecioara o va absorbi în matricea sa, va zămisli din ea și îl va naște pe mântuitorul lumii *Saoshyant.

Erehteus (grec. Ερεχθεύς; *Cel ce întredeschide pământul*) Zeu *htonic din **mitologia greacă*, considerat a se fi născut din pământ, adică din **Gaia*, dar crescut de zeița *Athena; i se atribuia un aspect mixt de om-șarpe și era venerat ca zeu agrar, apoi contopit cu *Poseidon, căruia i se adaugă numele vechiului zeu, ca epitet *(Poseidon Erehtheus)*. Alt ciclu mitologic îl socotea numai erou din epoca arhaică ateniană sau chiar rege legendar, tată a 7 copii între care *Kekrops deși, de fapt, după filonul principal, **E.** era venerat doar ca al 2-lea rege mitic, urmaș al întemeietorului Kekrops. Ca zeu, a avut două fiice, Merope, protectoarea intimă a cetății Atena, și Orithya, seduse de *Boreas. De obicei pendent de *cultul zeiței Athena, **E.** avea și un cult special al său, oficiat în *templul Erehteion, de pe acropola ateniană.

Ereshkigal Zeița sumeriană a *Infernului (*Kigallu), fiica zeului *Enlil, căsătorită cu fratele ei *Nergal *(→ mitologii din Mesopotamia)*. Considerată, ca stăpână a lumii infernale, o divinitate cumplită, nedreaptă și necruțătoare, necunoscând mila sau dragostea, era în concepția întregii Mesopotamii deopotrivă spaima oamenilor și a *zeilor. Un *mit arată că, fiind singura care, din ură și orgoliu, n-a participat la un ospăț al tuturor zeilor, e rugată cel puțin să contribuie cu o parte din alimentele necesare, dar îl trimite la ospăț

pe *demonul ciumei, *Namtar, o figură monstruoasă şi dezgustătoare. Deşi în miturile mesopotamice existau nişte raporturi riguros protocolare între zeii cereşti şi zeii infernali, întemeiate pe respectul reciproc şi pe o politeţe ceremonioasă, totuşi de astădată ceilalţi zei se înfurie şi trimit, ca represalii împotriva surorii lor **E.**, pe zeul războiului Nergal; rezultatul intervenţiei sale militare de o cruntă violenţă are efect contrariu: zeiţa se îndrăgosteşte de el şi îl cere în căsătorie, iar zeul, venit s-o ucidă, începe s-o iubească şi îi devine soţ. Babilonienii au preluat-o aidoma. Asirienii, hiperbolizând *simbolul *morţii din acest mit, o numeau „Doamna din Irkalla, regina popoarelor".

erezie (grec. αἵρεσις – părere, *sectă; **Septuaginta*: liberă alegere) Abatere doctrinară de la dogmatica *(→ dogme)* unei *religii sau de la un sistem canonic. ~ La *evrei,* *teologia *mozaismului considera sectanţi eretici pe farisei, saduchei şi *esenieni; ~ în *China* antică, *daoismul şi *confucianismul erau religii ortodoxe, deci „singurele adevărate", dar nu era socotit eretic *budismul, ci numai heterodox, ca atare fiind tolerat; ~ în *Hellada,* tribunalul îl condamnase la moarte pe *Socrate, pentru *credinţa în originalul său *daimon* care părea că neagă orice alte divinităţi; ~ în cadrul **islamului,* musulmanii ortodocşi socotesc eretici pe *sufişti, dar mai ales pe *mutaziliţii care afirmă despre **Coran* că ar fi operă creată, nu predestinată. ~ Cele mai numeroase **e.**, considerate ca atare de doctrina teologică oficială şi adesea supuse represaliilor, au existat în aria **creştinismului* (unde, secole în şir, era socotit eretic orice credincios care gândea autonom, încercând să-l caute pe *Dumnezeu în mod solitar, în afara tradiţiei revelate); împăratul bizantin Constantin cel Mare (cca 270–337) descria *Biserica occidentală drept „erezie catolică"; în fapt, cele două mari biserici creştine, cea catolică şi cea ortodoxă, s-au repudiat şi anatemizat reciproc, ca eretice, până la Conciliul Vatican II (1962–1965) care, prin sărutul de la Ierusalim între *papa Paul VI şi *patriarhul Athenagoras I, anulează vechile dispute. În *N.T., epistolele* atribuite *Apostolilor Pavel şi Ioan osândesc diferite **e.**; credinţele gnostice *(→ gnostici)* au fost socotite eretice şi precizate astfel în cadrul sinodului de la Nikeia (325) şi condamnate de părinţii bisericii *Tertullianus, Irenaeus, Clement Alexandrinul, *Origenes; însă Irenaeus şi Tertullianus, neavând aceeaşi optică doctrinară, au definit diferenţiat abaterile eretice şi schismatice din vremea lor. Principalele tipuri de **e.** din creştinism: *ebionitismul* (obligaţia perpetuă de a păstra întreaga lege mozaică: → *ebioniţi*); **gnosticismul* (un amestec de doctrină creştină cu noţiuni religioase din *mitologiile păgâne); **maniheismul* (având afinităţi cu doctrina gnosticilor, era o mixtură între *teozofia chaldeană, concepţia dualistă din *zoroastrism şi etica budistă); *monarhianismul* (socotind pe *Isus Christos un simplu om care, ca şi *profeţii biblici, era înzestrat cu înţelepciune şi putere divină); *patripasianismul* (identificând **logosul* creator cu Dumnezeu Tatăl); *sabellianismul* (predicând că Tatăl, Fiul şi *Sfântul Duh sunt roluri în care Dumnezeu se manifestă succesiv în lumea reală); *Arius predica ideea subordonării Fiului faţă de Tatăl; Athanasius susţinea consubstanţialitatea Tatălui şi Fiului; Nestorius *(→ nestorieni)* vorbea despre dubla natură din unitatea persoanei lui Isus; Apollinaris a substituit logosului divin, sufletul raţional al omului; Pelagius *(→ pelagieni)* afirma că graţia divină e destinată tuturor oamenilor, dar omul însuşi trebuie să facă efortul demnităţii şi virtuţii; au fost şi **e.** reformatoare, fie secte medievale între care *catharii şi *albigenzii (dezvoltate doctrinar din dualism şi *panteism), fie grupuri reformiste (*Wycliff, *Hus care a fost ars pe rug ş.a.); în epoca modernă, creştinismul ortodox consideră eretică doctrina catolică despre papalitate *(→ papi),* *dogmele catolice despre dubla procesiune a Sfântului Duh, despre Imaculata concepţiune a *Fecioarei Maria şi despre infailibilitatea papei. În ultimă analiză, când o abatere doctrinară are un număr prea mare de adepţi spre a fi considerată eretică, ea devine o *sectă, un *rit, un curent teologic sau chiar o biserică autonomă. Dar noţiunea însăşi de *erezie* este fluctuantă, în spaţiu ca şi în timp. Chiar dacă în antichitatea clasică din Hellada (însă şi din alte ţări) au existat abateri eretice în cadrul formelor religioase curente, ele nu se numeau ca atare; grecii le socoteau acte de *impietate* (ἀσεβεια); pentru asemenea culpe au fost condamnaţi filosofii greci *Anaxagoras, *Protagoras, *Socrate. În religiile universale, orice **e.** este „în primul rând o reinterpretare a dogmelor" (Gh. Vlăduţescu). Majoritatea **e.** (îndeosebi în creştinism şi în islam) se orientează spre restabilirea formei originare, a religiei primitive, ca mai apropiată de *revelaţia primordială. Formele de abatere nu mai sunt însă totdeauna numite cu vechiul termen, devenit insultător; aşa, după anul 1824, teologia catolică foloseşte un termen mai gingaş, deşi la fel de intransigent: *acatolicism.*

§ R. Manselli, *Studi sulle eresie del secolo XII,* Roma, 1953; E. Aegerter, *Les Hérésies du Moyen âge,* Paris, 1939; M. Erbstösser und E. Werner, *Ideologische Probleme des mittelalterlichen Plebejertums. Die freigeistige Häresie und ihre sozialen Wurzeln,* Berlin, 1960; Gh. Vlăduţescu, *Ereziile evului mediu creştin,* Bucureşti, 1974

Erinnys (pl. *Erinnyes;* grec. Ερινύες); *Eumenides*; (*Allekto, Megaira, Tisiphone*) Zeiţe ale răzbunării şi *blestemului *(→ Nemesis)*, în **mitologia greacă,* socotite mai timpuriu *genii

feminine pedepsitoare, iar mult mai târziu doar simple personificări ale sentimentului vinovăției, ale mustrărilor de conștiință. **E.** erau reprezentate cu aripi pe umeri, împletite din șerpi, și cu șerpi pe cap în loc de păr. Au fost născute de *Gaia, după ce s-au zămislit din sângele scurs din mădularul mutilat al lui *Uranos. Toate trei îi urmăreau mai ales pe ucigași, chinuindu-i sau înnebunindu-i cu neîncetate mustrări de conștiință, dar totodată pedepseau încălcarea – voită sau involuntară – a legilor nescrise ale tradiției, ca și a legislației scrise, răzbunând nesocotirea dreptului familial și vărsarea de sânge omenesc și nelăsând nepedepsită nici o nelegiuire. (cf.* *Furii)*

Eris Zeița vrajbei, în **mitologia greacă,* fiica zeiței nopții – *Nyx; împreunându-se cu *Zeus a născut-o pe zeița crimei *Ate; la nunta zeiței *Tethys, unde nu a fost invitată, **E.** a aruncat în mijlocul zeițelor prezente un măr *(mărul discordiei)* cu o inscripție care îl destina *celei mai frumoase,* stârnind astfel rivalitate între *Hera, *Athena și *Aphrodite *(→ Paris).* Mai târziu, Zeus a alungat-o din *cer din cauza tuturor acestor intrigi (cf.* *Discordia)*

Erlik: *Erlik-han* Personaj ciudat de triplă structură, în mitologia grupului tătar din Altai *(→ mitologie mongolă)*; *om primordial, *demon, și *simbol personificat al *morții. **Ülghen – zeul* și *Erlik – omul,* înainte de facerea *cerului și *pământului *(→ cosmogonie),* pluteau pe apele primordiale *(→ apa),* ca doi gâscani negri (sau unul alb, altul negru); omul, încercând să se ridice mai sus ca zeul, cade în apă (acum sub formă umană), implorând salvarea, pe care o obține când zeul îi scoate din ape o piatră pe care să se așeze. Acest tip mitologic, penetrat și în folclorul rus, românesc și balcanic, pare influențat de dualismul *zoroastrismului. Există și o formă mai frustă: Ülghen încearcă să facă lumea din ape și, neștiind cum să procedeze, e atât de orgoliosul **E.,** care se declară competent în cosmogonie: găsind pe fundul mării un munte, îi aduce lui Ülghen o bucată în dinți, din care zeul face pământul, iar el scuipă rămășițele dintre dinți făurind munții; după aceea, **E.** coboară, ca *diavol, printr-o gaură sub pământ, simbolizând astfel și prima moarte din lume; mai înainte, ceruse pentru sine atât pământ cât ar înțepa cu toiagul, uzând de fapt de viclenia care-i obține, sub aparența unei suprafețe derizorii, pătrunderea în lumea subterană, pe care o va domina integral. Atari variante uralo-altaice au ajuns în folclorul românesc (probabil după sec. XIII) fie direct prin tătari, fie prin sclavii lor potcovari – țiganii (cf. zeul demonic țigănesc **Beng*), întipărindu-și urma în cosmogoniile populare *(→ Cățelul Pământului).* Confruntarea demonului **E.** cu zeul e o manifestare a inteligenței imaginativ-artizanale (la nivelul conceptual al triburilor primitive, inteligența rezidând în viclenia mentală și în dibăcia manuală). În același plan, zeul creează pe omul primordial, dar demonul **E.** îl atinge cu veșmântul său pe omul cel nou și astfel îl impurifică. Personalitatea mitică a lui **E.** s-a definit apoi numai în aria fenomenelor nefaste; unele inscripții paleoturce se referă la **E.,** ca la zeul morții.

Eros (grec. Ἔρως) Divinitate primordială din **mitologia greacă,* personificând *dorința,* născută de *Haos, generalizându-se mai târziu ca zeu al dragostei carnale. După *Platon (*Symposion, Phaidros),* **E.** este un *daimon,* o ființă intermediară între *zeu și om, care oferă nebunia dragostei. Ca personificări primitive ale dorinței, există două pasiuni sau două euri în același **E.**: jocul de arșice (apoi cel de zaruri) și jocul cu mingea, ca *simbol al universului sferic și al destinului său aleator *(→ jocuri rituale)*; dintre amândouă, după un *mit transmis de Anakreon, arșicele erau pasiunea majoră a lui **E.** (cf. **Dvāpara,* deși **E.** simbolizează hazardul iubirii). Jucătorii de arșice (jucând cu oase autentice, ulterior netezite: 4 fețe netede, marcate, două curbate albe, 3×6 fiind „aruncarea Aphroditei", optimă) îl invocau pe **E.** În mitografiile poetice târzii, **E.** e multiplicat fără limită și devine o divinitate plurală aproape impersonală. (cf. **Amor, *Kāma*)

erou civilizator (engl. *culture hero* – erou cultural) Persoană mitică, de obicei nedivină, care în trecutul primordial a comunicat unor societăți umane primitive anumite invenții, practici și reguli de viață, muncă și comportament, constituind baza de la care a început să se dezvolte civilizația timpurie. **E.c.** tipici sunt: **Oannes, *Huangdi, *Prometheus, *Maui*; uneori sunt *zei: **Quetzalcòatl,* după unele opinii, și **Zamolxis.*

Erpit Zeiță secundară, în **mitologia egipteană,* numită curent „Stăpâna din Ku".

Erra Zeu nefast din *panteonul babilonian, care, cu învoirea zeului suprem *Marduk, pustiește pământul și distruge Babilonul *(→ mitologii din Mesopotamia).* Un *mit ciudat spune că **E.** a izbutit odată să-l convingă pe Marduk să-și părăsească un scurt răstimp *templul *E-Saggila, iar îndată ce statuia zeului suprem a fost retrasă din templu, Babilonul a îndurat furia dezlănțuită cu voluptate de zeul nefast. Acest act distrugător al lui **E.** în absența statuii simbolice a lui Marduk din cetate este o parabolă teologică babiloniană: uitarea zeului suprem, pierderea, chiar simbolică, a statuii sale lasă cetatea fără apărare și Babilonul poate fi reclădit din cenușă numai după ce statuia e regăsită și se reînsuflețește. Ulterior, **E.** personifica în genere ideea de distrugere, iar în dezlănțuirile sale sângeroase era secondat orbește de heptada divină *Igigi, locțiitorul său fiind *Ishum. Uneori **E.** se confundă cu *Nergal, zeul violenței infernale și al ciumei, sau e socotit numai o ipostază a acestuia.

Ës Zeul suprem al tribului ket din bazinul Ienisei, Siberia *(→ mitologiile triburilor polare),* divinitate ocrotitoare a activităţii umane, fără atribute precise. Soţia zeului, *Hosyadam,* dimpotrivă e un *duh rău, demonic; amândoi compun o rară şi stranie formă de dualitate divină familială.

E-Saggila *Templul ceresc al zeului babilonian *Marduk, modelul arhetipal al templului cu acelaşi nume din Babilon, consacrat acestui *zeu suprem (după cum exista *credinţa şi într-un Babilon mistic ceresc, prototip al Babilonului terestru). Iniţial, după tradiţia mitică, templul mistic **E-S.** a fost construit în oraşul Eridu, pe o insulă din lagună, chiar de către zeul Marduk (dar sub unul din cele 50 de nume ale sale: *Lugal-du-Kuga,* „Regele Măgurii Sfinte"), pentru zeul *Ea. Templul ar fi avut o formă de *ziggurat şi era numit în mitografii Palatul Cerului şi al Pământului. În templul terestru, marele preot al lui Marduk recita de Anul Nou poemul cosmogonic **Enuma elish* într-un cadru de fast ritual, **E-S.** din Babilon devenind centrul de *cult al lui Marduk, după reforma religioasă a regelui Hammurabi. *(→ Etemenanki, Eshara)*

Esar (lat. *Aesar*) Zeu din **mitologia etruscă,* probabil cu atribute acvatice.

escatologie (grec. ἔσχατων – cel din urmă) Concepţie existentă în orice *mitologie şi *religie, despre sfârşitul universului, despre distrugerea din impuls divin a lumii, ciclic sau o dată pentru totdeauna, şi despre destinul omului după *moarte; vremurile apocaliptice *(→ Apocalips),* care fac obiectul unor profeţii asupra Judecăţii de Apoi *(→ Biblia, Veda, Avesta, Coran, Edda)* sunt *mituri escatologice. Dacă **e.** *individului* se interesează de soarta fiecărui suflet în condiţiile lui postume, **e.** *generală* e preocupată de destinul cosmic, adică de ţinta universului, de etapa în care acesta îşi va fi epuizat sensul existenţei şi se va fi scurs şi întregul timp al istoriei, dar şi de evenimentele urmând să se petreacă după acel sfârşit. *Clasificare escatologică* • Distrugerea omului Există o **e.** *individuală* (moartea ca încheiere a vieţii terestre) şi o **e.** *colectivă* (a omenirii: prin catastrofă totală – *potop universal, îngheţ, incendiu cosmic, molimă, cutremur, uragan – sau prin renunţarea la o etapă a experimentului antropogonic), din care se salvează însă totdeauna cel puţin o pereche spre a regenera omenirea. ~ 1) *Destinul postum al omului* e văzut diferit în diverse mitologii, după filosofia teologică respectivă (*incinerarea* însemnând *eliberarea sufletului* din captivitatea corporală, iar *înmormântarea* însemnând o **eternă întoarcere* în punctul matricial, adică în Glia maternă, care echivalează cu o nouă zămislire; →*funeralii*): a) omul îşi continuă viaţa în altă ipostază, sub formă de suflet, material (pasăre, animal, obiect) sau imaterial (duh, de fapt suflu, de o cvasimaterialitate, comparabilă cu aerul); b) sufletul individual *(*Ātman)* se revarsă în sufletul universal *(*Brahmān);* c) sufletul piere total odată cu moartea trupului; d) sufletul, la moartea trupului, intră într-un repaos indefinit, până când va fi trezit de trâmbiţele Judecăţii de Apoi (de pildă, în concepţia *iudaismului); e) sufletul revine periodic în alte corpuri (de plante, animale, oameni) în ciclul *metempsihozei (**avatara* vedică, **saṃsāra* în *brahmanism şi *budism, transmigraţia sufletelor în *orfism şi în concepţia *druizilor) şi se reîncarnează de un număr limitat sau neprecizat de ori, până la desăvârşirea sa totală (în budism, intrarea în *Nirvāṇa, pacea eternă) ~ 2) *Judecata de Apoi* e văzută fie ca o rejudecare a întregii specii umane în toată cantitatea ei istorică, fie ca o purificare prin apariţia unui mântuitor *(→ zoroastrism, mozaism, creştinism);* în *Apocalipsul* creştin e socotită „ziua cea mare a mâniei" (VI, 17); evangheliştii o interpretează ca o zi de justiţie providenţială: „Iar voia celui ce m-a trimis aceasta este, ca din toţi pe care mi i-a dat să nu pierd pe nici unul, ci să-i înviez pe ei în ziua cea de apoi" (*N.T., Ioan,* VI, 39); sintagma esenţială se regăseşte în *V.T.* (*Isaia,* II, 2): „în vremile cele de apoi"; zoroastrismul *(Avesta)* prezintă o purificare justiţiară prin *foc, după care va apărea mântuitorul *Saoshyant, judecata finală încadrându-se, prin *apocatastază, în sfârşitul definitiv al răului, prin triumful inevitabil al binelui; mozaismul pune în relaţie directă finalul escatologic cu venirea lui *Mesia, anunţată de înăsprirea existenţei şi de dominaţia răului în lume, simbolizând „durerile naşterii", de unde şi paradoxul medieval din mediile rabinice: „cu cât e mai rău, cu atât e mai bine"; concepţia escatologică creştină a văzut un Mesia (*Isus Christos) cu două veniri: prima, ca rob şi învăţător care răscumpără *păcatul originar al omenirii, când însă timpul istoric continuă să existe, Christos refuzând să judece pe oameni acum, iar a doua – când, potrivit *simbolului *credinţei stabilit la sinodul I din Nikeia (325) – Christos va judeca întru glorie pe vii şi pe morţi. ~ 3) *Distrugerea speciei umane* e în genere concepută de mitologie ca o pedeapsă morală, dar şi ca o înlocuire a unei specii greşite în actul antropogonic divin fie în structură *(→ mitologii din Mesopotamia, Biblia, Avesta),* fie în formă *(*Popol Vuh);* în *V.T.,* *Yahweh anunţă: „Nimicivoi de pe faţa pământului pe omul pe care l-am zidit, şi pe om şi dobitoacele şi târâtoarele şi păsările cerului, căci îmi pare rău că le-am zidit", „fiindcă tot trupul îşi stricase rostul pe pământ" (*Geneza,* VI, 7, 12); în *Popol Vuh* omul experimental e refăcut de 4 ori până la forma cunoscută şi acceptată de zei, iar distrugerea formelor rebutate, culminând cu o combinare a focului şi apei, e pregătită de obiectele de uz casnic, făcute şi folosite de oameni dar răsculate

vindicativ contra acestora. • Distrugerea universului ~ 1) *Distrugerile ciclice* sunt prezente, în expresie directă sau voalată, în toate mitologiile, dar în cele mai multe se amintesc două distrugeri (şi, implicit, două *cosmogonii), după al 2-lea ciclu zeii renunţând la altă experienţă (miturile Mesopotamiei, mai ales în **mitologia babiloniană* lupta escatologică a lui *Marduk contra monstrului *Tiamat; potopul universal din **mitologia biblică*; unele forme escatologice din **mitologia chineză*; concepţia zoroastrismului; în anume formă, amurgul zeilor *(*Ragnarökr* din **mitologia scandinavă),* iar ciclicitatea e sugerată indirect, de pildă în **Apocalipsul lui Ioan Teologul*: „Şi am văzut un cer nou şi un pământ nou. Căci cerul cel dintâi şi pământul cel dintâi au trecut, iar marea nu mai este (XXI, 1). **Mitologia vedică* prezintă concepţia asupra unui univers pulsatoriu, în cicluri de distrugeri succesive *(→ pralaya)* iar la fiecare o mie atari cicluri, *Mahāpralaya* (Marea Distrugere), o pulsaţie durând o zi şi o noapte din existenţa lui *Brahmān, adică o eră cosmică *kalya* echivalentă cu 4 390 000 000 ani omeneşti; (această concepţie mitologică se cere comparată cu ipoteza astrofizică modernă a unui univers pulsând ciclic în implozii şi explozii, cu durata de 82 miliarde ani într-un ciclu). În **mitologiile civilizaţiilor precolumbiene* (mai ales în concepţia aztecă) figurează şirul de 5 ere *(*sori)* când universul se distruge prin apă, foc, uragan, cutremur, refăcându-se de fiecare dată. Unii filosofi antici (*Heraclit, Cicero) insistă asupra ideii că lumea umană se distruge periodic prin foc sau prin apă; în unele mituri distrugerea ciclică prin apă e interpretată ca o alternanţă între imersiune şi emergenţă a pământului *(→ Atlantida, Mu).* ~ 2) *Sfârşitul definitiv* e văzut numai ca o distrugere totală, fără urme, a lumii cunoscute, fără a exclude totuşi certitudinea sau speranţa mistică într-o salvare spre alt univers ori într-o posibilitate de regenerare din reziduuri. Sfârşitul acvatic nu e niciodată văzut ca încheiere definitivă, potopul universal fiind o etapă de purificare, cum e de fapt, deşi mai catastrofală, şi purificarea prin foc; focul **Samvartaka* arde tot universul în *Mahāpralaya*; după a 3-a eră aztecă (4-Ploaie) se produce un incendiu cosmic; în *Avesta,* în ajunul venirii lui Saoshyant, lumea arde în incendiul stârnit de căderea unei comete sau stele, mit care a influenţat şi e. creştinismului: „o stea căzând din ceruri" (*Apocalipsul,* IX, 1) sau: „cerurile luând foc, se vor nimici" (Pavel, *II Efeseni,* III, 12); distrugerea lumii prin foc a fost o concepţie dominantă la filosofii stoici, care numeau fenomenul ἐκπύρωσις; cutremurele, adiacente în scrierile apocaliptice, sunt cauza unică a distrugerii ultimei ere nahuatle (aztece) (4-Cutremur) aşa cum a 2-a eră (4-Vânt) se sfârşeşte prin mari uragane distrugătoare; o formă aparte e frigul: fie iarna catastrofală avestică din care *Ahura-Mazda îl salvează pe *Yima în oraşul *Var, fie iarna **Fimbulwethr* din *mitologia scandinavă*, care precede momentul final *Ragnarökr.* ~ 3) *Universul obosit* e o formă escatologică rară, întâlnită într-un mit al tribului guarani (Mato Grosso), unde pământul la un moment dat imploră: „Am devorat prea multe cadavre, sunt ghiftuit şi stins. Părinte, fă să se sfârşească totul!" – secondat de apele care cer şi ele pacea totală; mitul simbolizează oboseala cosmică, setea de moarte, adică de repaos; iar în această privinţă, se menţionează un eveniment straniu (dovadă trăirii mitului ca realitate, de către primitivi): ştiind că pământul va fi distrus prin foc şi prin apă, tribul guarani a pornit peste ocean, în pirogi, în sec. XIX, în căutarea unei paradisiace „ţări fără păcat", iar călătoria, inspirată şi condusă de *şamani, a durat până în 1912. • Mitul escatologic este dintre cele mai complexe, ca structură: dominat de veşnica întrebare despre semnificaţia morţii individuale, el a absorbit memoria ancestrală cețoasă a unor evenimente catastrofale (colosalele inundaţii, ultima glaciaţiune, vechi evenimente în legătură cu marile incendii silvestre şi cu focul cosmic), recompunându-se amplu sub presiunea dual a fricii de *viaţă şi a fricii de *moarte. Formele fruste ale acestei presiuni se găsesc în special în e. *folclorică* din aria de răspândire a creştinismului; mult desprinsă de mitologia tradiţională, ea e tributară, pe de o parte, *superstiţiilor locale, generate de o thanatofobie aconceptuală, iar pe de altă parte, doctrinei *sectelor extremiste şi, implicit, unei literaturi escatologice apocrife, tradiţionale şi adaptive. În **mitologia românească,* noţiunile escatologice ca **sfârşitul lumii* şi *vremea de apoi* sunt identice, prevăzute pe termen scurt, recalculat periodic (dar mai ales pentru anul 2000) şi într-o factură apocaliptică vulgară; consumarea evenimentului va fi prevestită prin întâmplări preliminare (curmarea înmulţirii demografice; degenerarea biologică a omenirii; dispariţia moralei sociale, „tâlharul şi curva" ajungând stăpâni; dominaţia *Diavolului; apariţia lui *Antichrist; producerea de catastrofe cosmice prin impact astral între constelaţii: „Sfredelul va cădea drept în Comoară"; secetă generală; cutremure; război total; condensarea *timpului: „ziua cât ceasul, ceasul cât minuta" şi inversiunea spaţiului: soarele va răsări la apus şi va asfinţi la răsărit; imersiunea totală a pământului în apele potopului final sau într-un potop de foc, în variante mai rare într-un potop de sânge, socotit şi sânge inflamabil, dacă este vorba de duelul dintre Antichrist şi sf. Ilie). Consecinţele purificării totale: Dumnezeu va întoarce pământul cu partea de dedesubt, aducând la suprafaţă pe *Blajini şi instaurând o lume fără păcate, ideală, neavând nevoie de nimic, nici de hrană, nici de băutură, nici de veşminte sau de bunuri materiale. • O e. cu caracter special

aparţine *astrologiei; aşa, de ex., în evul mediu Nostradamus, iar în sec. XX profesorul japonez Hideo Ytokawa, anunţă pentru anul 1999 (cifrele escatologice fiind totdeauna spectaculoase) variante catastrofale pentru omenire.

§ P. Maury, *L'Eschatologie,* Genève, 1960; P. Ghisoni, *Eschatologie infernale,* Paris, 1962; Rudolf Bultmann, *History and Eschatology,* Edinburgh, 1957

esenieni Grup religios ebraic autonom (considerat *sectă) în antichitate, a cărui doctrină, asociată cu o viaţă ascetică în comun *(→ ascetism),* precede întrucâtva *creştinismul; scrierile **e.,** descoperite în peşterile de la Qumran (lângă Marea Moartă) în 1947, se consideră apocrife biblice *(→ Biblia).* Comunităţile **e.** se caracterizau prin: renunţarea la proprietatea privată şi la comerţul particular; cultivarea muncii fizice, obligatorie pentru toţi membrii comunităţii; efectuarea în comun a lucrărilor necesare; condamnarea războaielor, a sclaviei şi a inegalităţii sociale; contrar majorităţii evreilor, **e.** credeau în nemurirea sufletului şi păstrau, în contradicţie flagrantă cu doctrina *mozaismului, urme arhaice de *cult solar, reflectate în *rugăciuni rostite dimineaţa, în întâmpinarea *soarelui răsărind; dar în unele privinţe, rigoarea respectării în comunitate a legii mozaice ajungea la excese: **e.** respectau sacralitatea sâmbetei în aşa măsură, încât se abţineau în această zi până şi de la satisfacerea nevoilor fiziologice. **E.** trăiau în condiţii de viaţă integral comunitară, pe litoralul nord-vestic al Mării Moarte. În cadrul comunităţii a apărut, ca mesager al lui *Dumnezeu, un personaj mesianic, *Învăţătorul dreptăţii,* sau *Învăţătorul credinţei* (trad. ebr. *mōre kashshedeq* e incertă), având unele coincidenţe biografice cu biografia scripturală a lui *Isus Christos. După *Documentul din Damasc,* *Dumnezeu trimite un învăţător pentru încheierea unui nou legământ; la „sfârşitul zilelor" acesta va muri, revenind ca *Mesia, ridicat din casa lui *Aaron. *Textele de la Qumran* (cele 40 000 fragmente găsite în 11 peşteri de depozitare compun parţial 600 cărţi) cuprind manuscrise biblice (textul massoretic al *V.T.* anterior celui canonic), apocrife *(Cartea Jubileelor, Rostirile lui Moise* ş.a.*),* scrieri ale comunităţii (statutul **e.,** *Cele două coloane* despre educaţia tineretului, textul escatologic *Regulamentul binecuvântărilor,* opera apocaliptică *Războiul fiilor luminii împotriva fiilor întunericului, Documentul din Damasc* ş.a.). *Războiul fiilor luminii* e cel mai interesant ca operă mitografică; scrierea are un caracter dualist: războiul între „fiii luminii" (identificaţi euhemerist de unii comentatori cu membrii comunităţii **e.**) şi „fiii întunericului" este predestinat, inevitabil, şi se va desfăşura în plan cosmic, implicând omenirea, pe *îngeri şi pe *Satan; deşi finalul războiului – victoria luminii – se ştie dinainte, sunt necesare pregătiri militare şi morale îndelungate; războiul va dura 40 de ani (cât şi traversarea deşertului spre Ţara Făgăduinţei); fiii luminii vor birui de 3 ori, şi tot de 3 ori ceilalţi, decisivă fiind bătălia a 7-a (atunci „în mâinile săracilor vei da tu pe vrăjmaşii ţărilor toate, în mâinile celor încovoiaţi în pulbere, ca să umilească cele mai puternice popoare... săvârşind dreapta judecată a adevărului tău asupra tuturor fiilor omului" – XI, 13–14). De **e.** s-au interesat unii autori antici (Filon din Alexandria, Plinius cel Bătrân, Iosephus Flavius, Hieronymus), ca şi unii teologi moderni (K.Fr. Barth, K.H. Venturini). Din confruntarea surselor antice pot rezulta preţioase elucidări asupra personalităţii şi ecoului sectei. Iată două poziţii nesimilare: Plinius cel Bătrân: „esenienii, un neam izolat şi cel mai uimitor dintre toate din lumea întreagă: ei nu au nici o femeie, refuzând dragostea trupească, nu cunosc banii şi trăiesc printre palmieri. De la o zi la alta numărul lor sporeşte datorită apariţiei gloatei de imigranţi istoviţi de viaţă, pe care valurile Fortunei îi îndeamnă către obiceiurile esenienilor. Astfel, deşi e greu de crezut, de-a lungul a mii de generaţii fiinţează un neam etern, în care nu se naşte nimeni, căci nemulţumirea traiului printre alţi oameni contribuie la sporul numărului lor" (*Istoria naturală,* V, 17, § 73); Iosephus Flavius: „După învăţătura esenienilor, totul este înfăţişat grijii lui Dumnezeu. Ei socotesc că sufletele sunt nemuritoare şi acordă mare însemnătate năzuinţei spre dreptate" (*Antichităţi iudaice,* XVIII, 1, § 18). Alţi cercetători (precedând sau chiar succedând descoperirile de la Qumran) au considerat că episodul despre **e.,** prezent deopotrivă în operele lui Filon şi ale lui Flavius (cf. Henri Del-Medico, *Le Mythe des esséniens, des origines à la fin du Moyen Age,* Paris, 1958), nu ar fi decât un *mit compus în sec. II şi interpolat în acele texte; dar ipoteza e infirmată. Un exeget savant, ca I.D. Amusin, al textelor qumraniene, a explicat prin două cauze marele interes stârnit de ele în lumea ştiinţifică: pe de o parte, în contrast cu utopiile sociale din epoca hellenistică, pentru că „esenienii au încercat să realizeze practic un plan de instaurare a egalităţii sociale, bazat pe proprietatea comună, pe munca în comun şi pe o existenţă colectivă", pe de altă parte, datorită ideii lor, „ajungând până la autorii bisericeşti, despre punctele de contact între esenism şi creştinismul timpuriu" (*Тексты Кумрана,* p. 14–15).

§ T.H. Gaster, *The Dead Sea Scriptures in English translation,* New York, 1956; A. Dupont-Sommer, *Les Ecrits esseniens découverts près de la Mer Morte,* Paris, 1959; ed. II: 1965; C. Roth, *The Dead Sea Scrolls. A New Historical Approach,* New York, 1965; I.D. Amusin (trad. rom.), *Manuscrisele de la Marea Moartă,* Bucureşti, 1963; *Тексты Кумрана. Перевод, введение и комментарии* И.Д. Амусина. I–II, Москва 1971–1983; H. Kosmala, *Hebräer – Essener – Christen,* Leiden, 1959; Constantin Daniel, *Scripta aramaica,* Bucureşti, 1980; Jean Daniélou, *Les manuscrits de la Mer Morte et les origines du christianisme,* Paris, 1956

Eshara *(Locașul Totalității)* *Templul ceresc primordial, edificat de zeul babilonian *Marduk, ca apoteoză a actului său cosmogonic *(→ cosmogonie).* Ulterior, **E.** devine în mitologia și în cultura religioasă babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia)* *simbol generic al *cerului în sine, deși termenul a continuat să se folosească uneori și ca nume propriu, îndeosebi pentru templul din orașul Uruk, consacrat zeului *Anu, așa cum în Asiria a fost simplu epitet al templului patronat de zeul *Assur. *(→ E-Saggila, Etemenanki)*

Eshmun Zeu al sănătății, venerat îndeosebi la Sidon (unde era zeu patronal, ocrotind sănătatea obștească, dar având un sanctuar construit în afara centurii orașului) în mileniul I î.e.n., totuși destul de răspândit, cu atribute uneori variabile, fie de zeu tămăduitor de boli, fie de divinitate de tip adonisiac, care moare și învie ciclic *(→ mitologie feniciană).* Menționat (împreună cu *Melqart) sub domnia lui Asarhaddon (sec. VII î.e.n.), e prezent și în **Biblie* (cu numele *Reshep*); în Canaan, sub numele de *Shulmen,* era considerat zeu al ciumei și al *morții. Cunoscându-i *cultul, grecii l-au asimilat cu *Asklepios.

Estsanatlehi *(Femeia care se întinerește pe sine)* Zeiță principală din **mitologiile triburilor amerindiene* (în special navaho, din Arizona și New Mexico, S.U.A.), simbolizând tinerețea perpetuă și dispunând de forța magică a întineririi; se crede despre ea că de fiecare dată după ce a îmbătrânit, redevine subit, din proprie voință, iarăși tânără.

Etana Rege mitic (în tradiția unor **mitologii din Mesopotamia*), a cărui ascensiune în ceruri, pe un vultur, o narează poemul babilonian *Zeii au zugrăvit orașul (Mitul lui Etana).* Textele tăbliței, foarte deteriorate, nu reușesc să reconstituie un poem cu o linie autonomă și clară a subiectului. **E.** apare abia în episodul III, însă numele lui se regăsește și în alte surse: ar fi fost al 4-lea rege din prima dinastie din Kish, adică al 13-lea domnitor după *potop; numit uneori „Păstorul", ar fi domnit fie 635, fie 1500 ani; din listele regale babiloniene păstrate rezultă că a avut în cele din urmă un fiu, Balih, care a domnit 410 ani. În *mitul din poem, **E.** acceptă să hrănească un vultur muribund, ajutându-l să iasă din scorbura sa, cu condiția să-l călăuzească în căutarea „buruienii zămislirii" (deci, o buruiană de leac, contra sterilității), necesare soției lui **E.**, care nu născuse nici un moștenitor. Așadar, vulturul îl poartă pe aripi, însă ajungând în *cerul de reședință al zeilor, se pare că regele renunță să urce mai sus, iar vulturul îl aduce înapoi pe pământ (sau **E.** cade, într-o prăbușire pe care totuși vulturul o amortizează). Pactul între vultur și **E.** a fost binecuvântat de zeul solar *Shamash. Dar partea mitologică cea mai interesantă e observarea ascensiunii treptate: „După ce l-a ridicat la o leghe dublă, Vulturul îi spune lui Etana: «Privește, prietene, cum arată pământul. Cuprinde cu ochii marea, caută-i cu privirea țărmurile! Pământul nu mai e decât un munte, marea a ajuns cât o apă de fluviu!»". De la o distanță la alta, imaginea aparentă a Pământului scade treptat: cât un munte, apoi cât un deal; iar după ce călătorii depășesc cerul lui *Anu și se îndreaptă spre cerul „Doamnei noastre Ishtar", de unde cei doi abia mai zăresc „[discul] pământului", și văd că „larga mare e ca inelul lunii", în cele din urmă, **E.** mărturisește uimit: „M-am uitat bine, pământul nu se mai zărește și marea largă ochii mei nu-i mai încântă. Prietene, nu mai vreau să mă urc în ceruri! Schimbă-ți calea ca să mă [întorc pe pământ.] După întâia leghe dublă căzu, și vulturul, lăsându-se grabnic în jos, îl prinse în spate" (*op. cit.,* III, 1–14; IV, 14–40).

Etemenanki; *Turnul E-temen-an-ki* Mare *templu babilonian consacrat zeului *Marduk și construit în formă de *ziggurat, cu baza pătrată: 90 × 90 m. *(cf. *E- Saggila, *Eshara)*

eter Noțiune mitologică și filosofică, desemnând, în **mitologia greacă,* ultimul strat aerian, cel mai subtil, în care locuiesc *zeii, iar în filosofia lui *Platon – al 5-lea *element constitutiv al universului; pentru *Lucretius, **e.** este un principiu, un *primum movens* al corpurilor cerești, compus din cei mai ușori și mai mobili atomi. De altfel, o linie de demarcație netă între noțiunea mitologică și cea filosofică nu se mai poate trasa; *mitul însuși, confundând într-o fază timpurie eterul (αἰθήρ) fie cu focul cosmic, fie cu lumina astrală, la un moment dat definește această stihie (sau element) ca partea supremă a *cerului, unde se află sursa *focului, iar această sursă (sau sediul ei) se personifică în divinitatea primordială **Aither.* O noțiune apropiată se găsește și în gândirea mitofilosofică din India *(→ mitologie vedică): ākāçá* (eterul), ca prim element între cele 5.

eterna întoarcere Năzuință a omului primitiv de a restabili, în invocații și *ritualuri, starea lumii primordiale, de a se întoarce la evenimentele arhetipale pe care el crede că le poate reînvia prin repetiția ritualului magic, întrucât pentru concepția primitivului despre univers, tot ce s-a petrecut ulterior în realitatea concretă nu este decât repetarea a tot ce s-a petrecut prima dată în *vârsta de aur,* organizată primordial de *strămoșii divini. Mircea *Eliade, care a cercetat în mod special noțiunea, scrie: „O trăsătură ne-a izbit îndeosebi, studiind aceste societăți tradiționale; este revolta lor împotriva timpului concret, istoric, nostalgia lor de întoarcere periodică în timpul mitic al originilor, în Marele Timp" *(Le Mythe de l'Eternel Retour,* Paris, 1949, *Avant-propos,* p. 11). De asemenea: „Putem observa că ceea ce domină toate aceste concepții cosmico-mitologice lunare este întoarcerea ciclică a ceea ce a fost mai

înainte, într-un cuvânt, eterna întoarcere" (*op. cit.*, p. 133). Probabil, această nostalgie a întoarcerii la matcă, întemeiată pe structura biologică a ființei umane de a-și redori începuturile și pe convingerea, prin optica memoriei individuale și sociale care filtrează, că generațiile se succed coborînd, a fost influențată sensibil de contemplarea repetiției fenomenelor din natura imediată: zile și nopți, mișcarea aparentă a soarelui, anotimpurile, reiterarea unor trăsături în copii și nepoți etc.

euhemerism Curent mitologic *(→ mitologie)* folosind o metodă de interpretare concretă, pretins raționalistă, a conținutului mitic, prin punerea în ecuații cu termeni ipotetici, a *miturilor față de istorie, după concepția filosofului antic **Euhemeros*. **E.** s-a bucurat de multă popularitate în Hellada și la Roma, fiind preluat apoi și de părinții *Bisericii creștine *(→ patristică)*, cărora metoda le dădea putința să nege divinitatea *zeilor păgâni în contrast cu doctrina *V.T.* și *N.T.* din **Biblie*. **E.** este bine definit într-un text din Malalas: „Despre zei, preaînțeleptul Diodor ne vorbește în scrierile sale, cam în acest fel: cum că, la nașterea lor, zeii au fost oameni. Iar oamenii i-au numit Nemuritori, socotindu-i astfel datorită binefacerilor săvârșite. Unii dintre ei însă și-au dobândit numele după numele țărilor pe care le-au cucerit." Totuși **e.** nu poate fi respins integral.

Euhemeros *din Messene* Filosof grec (sec. III î.e.n.) din școala cirenaică, presupusul autor al mitografiei romanești *Istoria sacră* (Ἱερὰ ἀναγραφή), clădită pe ipoteza că orice *mit conține sâmburele unui fapt istoric și că așadar toți *zeii nu sunt decât vechii monarhi defuncți și eroii, aureolați până la divinizare de povestea *(mythos)* în care sunt pomeniți. Despre viața lui **E.** nu se știe nimic sigur. Eusebius (în *Pregătirea întru Evanghelie)* transmite un fragment al lui Diodor din Sicilia, potrivit căruia, fiind prietenul diadohului macedonean Kassandros (care i-a succedat lui Alexandru cel Mare), cu ajutorul acestuia **E.** a făcut lungi călătorii în sudul oceanului unde, pe ins. Panchaia, populată de locuitori foarte evlavioși, ar fi găsit un mare *templu consacrat lui *Zeus Triphylios,* de pe când acesta, simplu muritor, domnise acolo ca „rege al întregii lumi", locuind „printre oameni", și întemeiase el însuși sanctuarul; pe o coloană de aur din templu ar fi fost gravate faptele lui *Uranos, *Kronos și *Zeus. Dar Panchaia nu a fost identificată; poate că nu era decât o insulă fabuloasă ori una reluată dintr-un mit arhaic pierdut (din categoria *Atlantidei). *Istoria sacră* azi e pierdută, neexistând din vechiul text decât câteva fragmente, cel mai amplu, tradus în lb. latină de Ennius. Dacă, potrivit tradiției, opera ar fi fost realizată pe baza inscripțiilor de pe coloana panchaică, există și prezumția că de fapt **E.** s-ar fi inspirat din descoperirile, pe care le-a extrapolat, efectuate de armata lui Alexandru cel Mare. Urmărindu-și teza că *mitologia e zeificarea *strămoșilor și apoteoza regilor defuncți, **E.** punea deci miturile în lumină istorică, pretinzând să reconstituie istoria omenirii din personalitatea și isprăvile tuturor divinităților din **mitologia greacă* și vrând să demonstreze că toți zeii adorați n-au fost decât regi, cuceritori sau binefăcători, adică oameni muritori pe care fie frica, fie admirația semenilor i-a divinizat. **E.** a creat numeroși adepți încă din antichitate, mai cu seamă printre gânditorii atei, dar a avut și numeroși adversari, printre care cel mai dur era *Plutarh: „Acest om în cele din urmă, scriind o mitologie de nesusținut și fără adevăr, a răspândit pe tot pământul locuit o totală impietate. Ștergând dintr-o trăsătură și în chip nedeslușit pe toți zeii recunoscuți, el le-a înlocuit numele cu ale generalilor, amiralilor și regilor despre care se auzise că ar fi fost odinioară și numele cărora ar fi înscrise cu litere de aur în insula Panchaia. Dar nu este nici un barbar, nici un grec, afară de Euhemeros, după cât se pare, care să-i fi putut întâlni și aborda pe acei pancheeni și pe acei triphylieni ce nu există și nu au existat vreodată în vreo parte a lumii" *(Despre Isis și Osiris,* 23). Dar între adversitatea teologică plutarhiană și acceptarea mecanică de către filosofii atei, cercetările critice ale miturilor au găsit zona de echilibru, reținând în orice caz ideea istoricității surselor unor anumite categorii de mituri; pe de altă parte, optica raționalistă timpurie (Democrit, *Epicur, *Lucretius) a evitat exagerarea lui **E.**, intuind o gamă mai complexă în geneza miturilor. Școala lui **E.** a dat naștere unui curent, numit **euhemerism,* care de fapt nu a dispărut nici azi. Asumându-și un sistem de interpretare a miturilor, în conformitate cu așa-zisa logică a bunului simț, teza lui **E.** s-a bucurat de o largă răspândire în lumea greco-romană, probabil datorită faptului că era un sistem confortabil, ce scutea intelectul de întrebări dificile. De aceea, **E.** a avut numeroși continuatori indirecți, până în epoca noastră. Diodor din Sicilia, deși un istoric obiectiv, înfățișând adesea și opinii contrare, pe care le comentează critic, în aria miturilor totuși spirit pragmatic, în propriile sale interpretări înclină spre soluțiile euhemeriste. Eusebius, citându-l pe Diodor, afirmă că el „susține aceeași învățătură despre zei, împrumutată de la Euhemeros din Messene". În epoca modernă, unii cercetători ai mitologiei, nesprijinindu-se pe studii comparate, au îmbrățișat total euhemerismul, cu aceeași ignorare a numeroaselor componente originare din orice mit.

§ R. Block, *Evhémère*, Bruxelles, 1877

Eumenides → *Erinnys*

Eunomia (grec. Εὐνομία – justiție, echitate, veghe pentru aplicarea legilor) Divinitate

personificând disciplina și ordinea universului, în **mitologia greacă,* una din cele 3 **Horai.*

Euphrosyne Divinitate, în **mitologia greacă,* personificând veselia; una din cele 3 **Harites.*

Europe *Nimfă, în **mitologia greacă,* pe care *Zeus a sedus-o, prefăcut în taur alb, pe spinarea căruia, răpită, ea a străbătut marea până în Creta. De la Zeus a născut pe *Minos, *Rhadamanthys și *Sarpedon. **E.** era fiica Telephassei și a lui Agenor (fiul lui *Poseidon și al Nimfei Libya). După ce a fost răpită de Zeus, a fost căutată de frații ei, *Kadmos, Kilix și Phoinix, trimiși de Agenor cu ordinul de a nu mai apare în fața lui până nu o vor fi găsit; frații nu s-au mai întors: Kilix a întemeiat Cilicia, Phoinix s-a stabilit în Africa, iar Kadmos a venit în Hellada, unde a introdus alfabetul, a întemeiat Theba și a răspândit *cultul zeilor fenicieni. După alte versiuni (Fulgentius), spre a o răpi pe **E.**, Zeus a echipat o corabie rapidă, a cărei proră era sculptată în chip de taur.

Euros (grec. Εὖρος; lat *Vulturnus*) Vântul de răsărit, în **mitologia greacă.* Contrar celorlalte vânturi (*Boreas, *Notos, *Zephyros), odrasle ale cuplului *Astraios – *Eos, **E.** are obârșie incertă; nici iconografia nu-l arată antropomorfic. Era considerat un vânt malefic stârnind marile furtuni și provocând navigatorilor naufragii catastrofale.

Eurydike Una dintre *Dryade, în **mitologia greacă,* și soția lui *Orpheus. Ca să scape de un viol, fugind, a murit după aceea, mușcată de un șarpe. O variantă afirmă că era o *Nimfă din Thracia, care l-a întâlnit pe Orpheus după întoarcerea lui din expediția argonautică *(→ Argonauți).* Soțul ei a coborît s-o caute în *Infern, obținând de la *zei întoarcerea condiționată pe pământ; această încuviințare Orpheus și-a cucerit-o prin cântecul lirei sale, dar și jurând că n-o va privi pe **E.** până la revenirea în lumea umană. Nerezistând totuși dorului și nerăbdării, a privit-o și, călcând astfel condiția divină, a pierdut-o definitiv.

Eurynome *Oceanidă din **mitologia greacă,* născută de *Tethys de la *Okeanos, și născând la rândul ei, de la *Zeus, pe cele 3 *Harites. După un *mit arhaic, a domnit împreună cu *Ophioneos în *Olimp, de unde au fost alungați amândoi de *Kronos și *Rhea și s-au retras pe fundul oceanului.

Euterpe (grec, Εὐτέρπη – *Desfătătoarea, Cea care delectează* < τέρπειν – a fermeca, a desfăta) *Muza poeziei lirice, în **mitologia greacă,* reprezentată de obicei cu flautul dublu dionysiac specific Helladei; mai târziu e socotită îndeosebi Muza muzicii (cf. Hesiod, *Theogonia,* v. 77). **E.** este mama regelui trac *Rhesos, pe care l-a născut de la zeul râului Strymon.

Eva (ebr. *Hawwah – Cea care dă viață, Femela*) În **mitologia biblică* (canonică), femeia primordială *(→ omul primordial),* făcută de *Yahweh dintr-o parte a lui *Adam, pentru Adam: „Și partea [**Septuaginta*: coasta] pe care o luase din om, El Yahweh a prefăcut-o în femeie și a adus-o către om. Atunci omul [*Adam*] a grăit: «Aceasta este acum os din oasele mele și carne din carnea mea; ea se va chema femeie [*ishshah*], căci din bărbat [*ish*] a fost luată»" (*V.T., Geneza,* II, 22–23). Ispitită de *Șarpe, **E.** îl inițiază pe Adam în călcarea interdicției de a gusta din roadele *Pomului Cunoștinței: „Astfel, când femeia a văzut că pomul era bun pentru hrană și ispititor la vedere și că pomul acela era de dorit ca unul care dă înțelepciune, a luat din rodul lui și a mâncat și i-a dat și bărbatului ei, și a mâncat și el. Atunci li s-au deschis amândorura ochii, și și-au dat seama că sunt goi, și au cusut laolaltă frunze de smochin și și-au făcut cingători" (*ibid.*, III, 6–7); această etapă a *mitului e interpretată diferit: fie ca descoperire a iubirii (în acest caz, Șarpele socotindu-se un *simbol falic), fie, mai întemeiat, ca prim fenomen social prevestitor al civilizației – descoperirea umană a propriei sălbăticii și deci întâia revelație a sinelui, de *homo sapiens,* la care, în ciuda tradiției, ebraice de subordonare a femeii, se referă, ca la o epocă matriarhală, acest simbol mitic, comparabil cu descoperirea calității de om, prin femeie, a lui *Enkidu. Șarpele fiind în multe *mitologii simbol al inteligenței, gestul **E.** are caracter sapiențial; interogată, **E.** se disculpă: „Șarpele m-a amăgit și eu am mâncat" (*ibid.*, III, 13); următoarea etapă a mitului definește femeia ca funcție naturală a procreației: „Voi înmulți foarte suferințele sarcinii tale! Întru dureri vei naște fii", incluzând însă și un principiu de drept patriarhal: „și dorul tău va fi după bărbatul tău și el te va stăpâni" (*ibid.*, III, 16). **E.** naște astfel pe *Cain și pe Abel, apoi (după fratricid) pe *Set. Cu valoare de nume propriu, *Eva* se folosește târziu. După alte surse (necanonice) ale mitologiei ebraice, nu **E.** a fost femeia primordială, ci **Lilith.*

Evanghelie (grec, εὐαγγέλιον, εὐαγγελία – veste bună; eccl. Bunăvestire) Scriere biblică de conținut mitologic creștin, componentă a *N.T. (→ Biblia).* Folosirea termenului *evanghelie* (necunoscut înainte de sec. II) are rolul, în *teologia creștină, de a afirma că acest gen de scriptură constituie *revelația sacră a lui *Dumnezeu-Tatăl prin Dumnezeu-Fiul sau *logosul întrupat (*Isus Christos); uneori însă, prin extindere lexicală mai ales populară, se numește **E.** și *N.T.* întreg. Datorită marii răspândiri a *creștinismului, textul *Evangheliilor* (fie separat, fie în cuprinsul întregului *N.T.*) era tradus și publicat, până în anul 1970, în 1326 limbi. ~ Evangheliile canonice, compuse în lb. greacă de autori anonimi (contrar opiniei eclesiastice uzuale, fiind totuși ulterioare *epistolelor*), sunt 4 scrieri fundamentale cu care începe *N.T.* (partea creștină a *Bibliei*), atribuite lui *Matei, Marcu, Luca* și *Ioan* (numai primele 3 fiind sinodice) și care narează, în moduri când asemănătoare, când deosebite,

naşterea, *viaţa, faptele, învăţăturile, suferinţele, *moartea, învierea şi înălţarea la cer a lui Isus Christos, aceste 4 scrieri constituind esenţa *credinţei, baza mitologică şi materia doctrinară esenţială a religiei creştine *(→ creştinism)*. Contrar însă tradiţiei, ca şi ordinii canonice din codicele *N.T.,* cea mai veche (şi cea mai scurtă) este *Evanghelia lui Marcu,* scrisă probabil pe la mijlocul sec. I, undeva în Orientul Apropiat. În 1972, în cadrul Institutului Biblic Pontifical din Roma, pe baza unei descoperiri a părintelui José O'Callaghan, întemeiate pe confruntarea cu un text de la Qumran, s-a putut stabili că *Evanghelia lui Marcu* a fost scrisă în jurul anului 50, şi nu în 70, cum se crezuse până atunci. *Evanghelia lui Matei,* ulterioară, e o revizuire amplificată a precedentei, scrisă temperat, cu scop propagandistic, urmărind să convingă pe cititorii iudei că Isus Christos este *Mesia cel anunţat în *V.T. Evanghelia lui Luca* e cea mai literară şi cea mai atenuat polemică. *Evanghelia lui Ioan,* mult diferită ca prezentare cronologică şi cadru geografic al activităţii lui Isus, faţă de celelalte, e cea mai unitară în compoziţia epică şi cea mai monotonă stilistic, divulgându-se mai pronunţat decât celelalte drept un tratat doctrinar. Cele 4 **E.** canonice nu sunt unicele; existenţa altora e certificată de Iustinus (sec. II), Irenaeus (sec. II–III) şi chiar de evanghelistul canonic Luca („mulţi au încercat să întocmească o istorisire despre faptele deplin adeverite de noi, aşa cum ni le-au lăsat cei ce le-au văzut de la început" – *Luca,* I, 1–2). ~ Evangheliile apocrife, numeroase (cca 30) şi cu texte fluctuante, de altfel ca şi cele canonice, au fost definite încă de *Celsus (filosof roman din sec. II) care, într-o observaţie de esenţă (*Discurs adevărat,* scris probabil în 170) criticase pe creştini că îşi modifică întruna scripturile sacre. Printre cele pomenite mai des: o **E.** ebraică, alta egipteană, citată de Clement Alexandrinul, *Evanghelia lui Petru,* amintită de Eusebius, a 2-a **E.** a lui Marcu, *Protovanghelul lui Iacob* (sec. II) povestind viaţa *Fecioarei Maria şi copilăria lui Isus, *Evanghelia lui Bartolomeu,* operă a *gnosticilor egipteni din sec. III, conţinând cuvintele atribuite lui Isus Christos după înviere, altele (**E.** *lui Filip, Barnaba, Andrei* etc.) sunt cărţi populare anonime, reluând fabulos biografiile mitice din textele canonice; de pildă, *Evanghelia lui Filip* (sec. II) conţine o *cosmogonie, influenţată de dualismul gnostic, în care apariţia lumii materiale e privită ca o eroare: „Căci acela care a făcut-o năzuia s-o facă astfel încât ea să fie nestricată şi veşnică. Dar el a greşit şi nu şi-a ajuns ţinta". Paradoxală e situaţia *Evangheliei lui Petru,* care ar fi fost de aşteptat, atribuindu-se persoanei considerate, în tradiţia creştină, de primă importanţă printre discipolii apostolici ai lui Isus Christos, să figureze în corpul canonic; ea circulase mai ales în provinciile răsăritene, fiind citată de *Origenes şi Iustinus şi criticată de episcopul Serapion din Antiohia (citat de Eusebius) cam în anul 200, ca fiind compusă nu de Petru, ci de un grup de eretici: dintr-un fragment (descoperit în Egipt, la Ahmim, în 1892) se deduce clar cauza, Isus Christos apărând în acel text mult mai puţin ca persoană divină; aici, Isus e judecat nu de Pontius Pilatus, ci de regele Irod, dar în timpul supliciilor „el tăcea, ca şi cum nu ar fi simţit nici un fel de suferinţă", iar în cele din urmă exclamă: „Puterea mea, puterea mea, de ce m-ai părăsit?" (faţă de versiunea canonică: *Eli, eli, lama sabakhtani?* „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?"). Cea mai interesantă în contextul mitologiei creştine e însă *Evanghelia lui Toma* (prima jumătate a sec. II). Descoperit în 1946 la Nag-Hamadi (Egiptul de Sus, aproape de Luxor), textul ei în facsimil a fost pus la dispoziţia cercetătorilor, în 1947, de UNESCO şi de Departamentul de Antichităţi din Cairo, apoi a fost tradus şi publicat de Philippe de Suarez (*L'Evangile selon Thomas,* éd. Métanoià, Marsanne, Drôme, 1975), care susţine că această **E.** ar fi cea mai veche şi singura autentică, în ce priveşte transcrierea cuvintelor lui Isus Christos, întrucât ap. Toma (Necredinciosul) ar fi fost cel mai lucid dintre *Apostoli; aceasta ar fi şi cauza, după Suarez, a excluderii textului ca eretic. Traducerea din 1959 şi un studiu al Şcolii Biblice din Ierusalim (1965) par să dea temei deducţiei lui Suarez că **E.** canonice ar fi tributare *Evangheliei lui Toma,* textul acesteia fiind de maximă simplitate şi nefolosind mai mult de 800 cuvinte, faţă de textele, prea elaborate şi prea didactice, ale celorlalte. De ex., parabola pescarilor care, în *Evanghelia lui Matei,* transferă alegoria în plan moral (pescarii au ales din năvod „ce era bun, iar ce era rău au aruncat", întocmai cum „va fi la sfârşitul veacului: ieşi-vor îngerii şi vor despărţi pe cei răi din mijlocul celor drepţi" – *Matei,* XIII, 48–49), în *Evanghelia lui Toma* se referă la *un* pescar care „a aruncat toţi peştii mici înapoi în adâncurile mării" şi „a ales cu uşurinţă peştele cel mare". După Suarez, „Christos din Evangheliile canonice cheamă la credinţă, iar Isus al lui Toma cheamă la cunoaştere". Totuşi, mai mulţi specialişti americani în studiile biblice resping ipoteza lui Suarez asupra priorităţii, ipoteză pe care prof. Robert Grant (Universitatea Chicago) o socoteşte indemonstrabilă. *Evanghelia lui Toma,* considerată, de alţi cercetători, de origine gnostică, e compusă din cca o sută de rostiri înţelepte (λόγια), regăsite parţial în **E.** canonice, în *Faptele Apostolilor* şi în unele *epistole;* textul cu 114 rostiri fiind o copie a unei traduceri copte, există presupunerea că scrierea ar fi anterioară (după specialiştii americani, nu mai veche decât textele canonice) sec. II. Câteva rostiri pot clarifica motivul învinuirii de *erezie: „Isus le-a spus ucenicilor săi: Asemuiţi-mă, spuneţi-mi cu cine

semăn. Simon Petru i-a grăit: Tu semeni cu un filosof înțelept. Toma i-a grăit: Doamne, gura mea nu va încuviința să rostească vreodată cu cine semeni. Zise Isus: Eu sunt Domnul tău, căci tu ai băut și te-ai îmbătat din izvorul în clocot pe care chiar eu l-am măsurat! Și l-a luat El cu sine; și El s-a retras și i-a grăit trei cuvinte. Iar Toma întorcându-se la tovarășii săi, aceștia l-au întrebat: Ce ți-a spus ție Isus? Toma le-a răspuns: De vă voi spune un singur cuvânt din cele ce mi le-a rostit, veți lua pietre și le veți arunca în mine; și atunci un foc va ieși din pietre și vă va arde pe voi" (13). „Eu vă voi da vouă ceea ce ochiul nu a văzut și ceea ce urechea nu a auzit, și ceea ce mâna nu a atins și ceea ce nu a ajuns la inima omului" (17). „A grăit Isus: Fiți trecători!" (42). „Isus a zis: Eu sunt lumina care este asupra tuturora. Eu sunt Totul. Totul a purces din mine și Totul la mine s-a întors. Despicați un copac: eu sunt acolo; ridicați piatra și acolo mă veți găsi!" (77). „Când faci din doi Unul, ajungi Fiul Omului și dacă rostești: depărtează-te, munte! el se va depărta" (106). *Evanghelia lui Toma* pare de fapt o grefă gnostică pe fragmentele unor mituri arhaice dintr-o arie mai largă (între India și Egipt), în care se pot distinge deopotrivă și rezonanțe mai vagi din textele hermeneutice *(→ hermeneutică)*; presupusa ei autenticitate creștină nu e decât autonomia față de corpul evanghelic (canonic și apocrif). În genere, datarea **E.** (ca a oricăror mitografii, păstrate în còpii) este adesea iluzorie. Chiar dacă *Evanghelia lui Marcu* a putut fi datată cu 20 ani mai devreme sau ar putea fi demonstrată prioritatea absolută a *Evangheliei lui Toma,* caracterul mitologic general al tuturor **E.** cunoscute până acum nu se modifică.

§ A. Loisy, *Les Évangiles synoptiques,* I–II, Paris, 1907–1908; A. Riesenfeld, *The Gospel Tradition and His Beginnings,* London, 1957: Morton Smith, *Clement of Alexandria and a Secret Gospel of Mark,* Cambridge, 1973; Jean Doresse, *L'Évangile selon Thomas ou les Paroles Secrètes de Jésus,* Paris, 1959; *Evanghelia după Toma,* traducere, comentarii, Viața Apostolului Toma, de Vasile Andru, Arca, București, 1993; J.-É. Ménard, *L'Évangile selon Philippe,* Paris, 1967

Evenor *Omul primordial atlant (după *mitul relatat de *Platon), localnic „născut din pământ" în perioada când *Poseidon a primit *Atlantida prin tragere la sorți. Căsătorit cu *Leukippe, e tatăl unei fete, Kleitho, pe care, după moartea părinților ei, Poseidon a luat-o de soție. *Homer (*Odisseia* II, 360; XXII, 355) îl consideră și tatăl lui Leiokritos.

exorcism (grec. ἐξορκισμός; ecclesiastic, izgonirea demonilor) Ceremonie rituală însoțită de *rugăciuni, pentru alungarea *demonilor (din trupul unui posedat, dintr-o casă, dintr-un animal etc.) sau pentru apărarea de invazia demonilor. Practica este foarte răspândită mai ales în *religiile primitive. În *teologia catolică, **e.** obișnuit e cuprins în *botez; **e.** extraordinar e săvârșit ocazional, pentru eliberarea oamenilor din posesiunea *Diavolului. Modalitățile tehnice auxiliare de exorcizare diferă de la o religie la alta și de la o zonă la alta. În actul de exorcizare executat de *șaman, vrăjitor sau chiar preot, de cele mai multe ori – în planul *magiei medicale – cu scopul vindecării (deoarece s-a crezut aproape pretutindeni că agenții patogeni ai bolilor sunt demonii), se include transferul răului personificat, dintr-un loc în alt loc (asupra altei persoane, asupra unor animale, asupra unor obiecte amorfe). ~ La unele triburi *africane*, boala se transferă asupra unei efigii a bolnavului pe care dacă o calcă un trecător, o și preia eliberând pe bolnav. ~ Femeile din *Hellada* ademeneau în casă rândunele, pe care le stropeau cu ulei alungându-le apoi afară. ~ La ciuccii din *Siberia,* șamanii izgonesc demonii din omul posedat, stropind pe bolnav cu urină umană. ~ În *Polinesia*, demonii se alungă prin cercul magic alcătuit din vrăjitorii tribului, împodobiți cu frunzare și rezemându-se în vâsle. ~ Vracii *japonezi (gengia)* alungau din bolnavi *duhurile rele numai cu ajutorul rugăciunilor și al *descântecelor. ~ Admițând existența Diavolului, firește că nici **creștinismul* nu a evitat **e.** *Botezul este primul act de exorcizare din viața oricărui creștin. Se practică însă și un tip de **e.** ocazional, în special în maladiile psihice. Astfel, după relatarea *Evangheliei lui Matei* (VIII, 28–34), *Isus Christos a transferat niște demoni, din doi oameni demonizați, într-o turmă de porci. În *superstiția populară, **e.** a fost întotdeauna și în multe zone este și acum bine cotat, îndeosebi datorită laturii lui spectaculare oferite de fumul de tămâie, căruia i se atribuie forță *apotropaică *(→ fumigații)*; acest fum din *biserici, în memoria populară, continuă tradiția arhaică a fumigațiilor rituale, răspândite universal. Mai ales în creștinismul ortodox, **e.** nu a fost vreodată respins de corpul preoțesc; de ex., în tradiția românească, o rugăciune de „scoatere a dracului" aparține popii Grigorie din Măhaci (sec. XVII). *(→ ritual)*

F

Fa Divinitate oraculară *(→ oracole)* venerată de unele triburi (fon, bariba, peuli ş.a) din Dahomey *(→ mitologiile populaţiilor africane),* patronând mai ales ghicitul, adesea considerată însă o zeitate androgină cu atribute complexe, care personifică atât destinul lumii, cât şi fiecare destin individual. Ca divinitate a destinului, **F.** posedă cheile uşilor viitorului, acest viitor aflându-se într-o casă cu 16 uşi, corespunzând numărului de ochi ai divinităţii. Totuşi, **F.** nu simbolizează un destin implacabil, întrucât *credinţele tribale admit intervenţia favorabilă accidentală în situaţii contrare sorţii prescrise, prin prezenţa activă a crainicului divin *Legba. (Un zeu similar, *Ifa,* se întâlneşte la populaţia yoruba, din bazinul fluviului Niger). Figura lui **F.** a suferit însă modificări, *cultului său suprapunându-i-se, adaptabil ca de obicei, *creştinismul pătruns în Africa.

facerea lumii → *cosmogonie*

Fàfnir *Dragon din **mitologia scandinavă,* paznicul aurului nibelung *(→ Nibelungi)* furat de el de la piticul Andwari. Fiu al lui *Hreidmar şi fratele lui Regin, care fusese educatorul eroului Sigurdhr (*Siegfried), **F.** îşi ucide tatăl după răpirea comorii, dar e ucis el însuşi de către erou.

falasha Trib ebraic de origine arhaică, locuind în Sudan şi mai ales în Etiopia, în zona nordică a lacului Tana (la sud-vest de Nil), în ţinutul numit în **Biblie* Kush („Şi fiii lui Ham au fost: *Kush,* Mitzraim, Put şi Canaan" – *V.T., Geneza,* X, 6), pe care textul biblic îl identifică cu Etiopia (Ţara Kush). Tribul **f.,** recunoscându-se etnic evreu, vorbeşte însă în limba *agaw* (din ramura lingvistică aborigenă kushitică, alcătuind substratul limbilor semitice imigrate ulterior din Arabia). Acest trib confesează **iudaismul,* dar un iudaism ciudat, evident premozaic (dintre *sărbătorile tradiţionale lipsind tocmai *Paştele), de unde se deduce că a fost o seminţie ebraică (fie a 13-a, fie numai un grup care a refuzat să participe la expediţia condusă de *Moise) ce nu a mai traversat deşertul împreună cu cele 12 seminţii clasice în căutarea Ţării Făgăduinţei. Tribul **f.** s-a stabilit în Etiopia probabil încă în timpul migraţiilor arhaice sau imediat după fuga din Egipt. În *cultul său de azi, **f.** păstrează toate *ritualurile premozaice, din iudaismul primitiv. În anul 1975, întreaga populaţie a tribului număra cca 30 000 locuitori; către 1985, toată ramura etiopiană (27 000 persoane) a fost dislocată din Ţara Kush în 3 etape (13 000, apoi 4 000 şi 10 000) pentru a fi transportată în Israel („în secret", după relatările presei), din cauza foametei din Etiopia. Dar informaţiile publice nu precizează nici dacă populaţia **f.** a dorit să fie strămutată şi nici dacă deosebirile dogmatice urmau să fie luate în seamă de autoritatea religioasă din Israel (autoritatea de stat a numit această acţiune de strămutare, semnificativ, *Operaţia Moise).*

Fama Divinitate a zvonului public şi a faimei, în **mitologia romană,* imaginată ca monstru zburător cu mulţi ochi, multe urechi şi mai ales multe guri, care locuieşte într-un palat de bronz cu câteva mii de porţi, pe unde intră şi ies întruna vorbele zvonurilor. La început, o simplă personificare alegorică a faimei, dobândeşte un *cult propriu-zis de zeiţă, de bunăvoinţa căreia depinde reputaţia socială a fiecărui om. (cf. **Ossa)*

Fames Zeiţa foametei, în **mitologia romană.*

farfurii zburătoare Termen uzual impropriu numind *mitul (ca şi fenomenul) apărut în a 2-a jumătate a sec. XX în legătură cu Obiectele Zburătoare Neidentificate (OZN, după engl. UFO – Unidentified Flying Objects). Alimentat de numeroase observaţii obiective şi subiective ale unor manifestări autentice, însă nedescifrate, de fenomene sau obiecte cu comportament mecanic ciudat, zburând deasupra mai multor regiuni terestre, cu o frecvenţă clasificabilă şi uneori părând artefacte, acest mit modern atribuie, printr-o psihoză colectivă pe care o generează şi de care e generat, o origine extraterestră **f.z.,** adesea le investeşte cu planuri raţionale de cercetare exobiologică, iar uneori chiar cu un scop mesianic. Variantele mitului **f.z.,** de obicei speculative, sunt numeroase: **f.z.** sunt populate de fiinţe extraterestre, care se crede că s-ar fi şi arătat unor grupuri de pământeni, printre care şi-ar fi ales chiar pasageri experimentali; **f.z.** sunt conduse de roboţi programaţi, întrucât vin cu scopuri secrete de pe o planetă vecină sau din altă galaxie; **f.z.** sunt obiecte extragalactice teleghidate; **f.z.** sunt „maşini ale timpului ", în care urmaşii noştri din viitorul îndepărtat vin să-şi contemple trecutul lor istoric etc. Mitul **f.z.** îşi are şi el mitografiile sale, de două feluri: 1) *cercetările ştiinţifice* sau *empirice* publicate, care construiesc ipoteze; dar din lipsa datelor esenţiale (elementele de referinţă decurgând din observaţii pur contemplative), aceste ipoteze, oricât de captivante şi până la un

punct logice, nu izbutesc să demitizeze nimic, adică să transfere mitul în sfera cercetării științifice experimentale; 2) *fabulațiile literare* ale scrierilor științifico-fantastice care, cu cât sunt mai izbutite literar, cu atât se îndepărtează de materia mitului **f.z.**, ca și de sfera cercetării obiective, devenind de fapt mitografii moderne. Fără a fi unul religios, mitul **f.z.**, se încorporează structural unei forme laice parareligioase; chiar raportul de interese (pe care partizanii le consideră științifice, întrucât ele pot avea, în situații speciale, un atare caracter) față de ceea ce se numește *paleoastronautică se clasifică deopotrivă în categoria mitologică a *cultului *revelației primordiale, pe care navigatorii extratereștri de odinioară, deci tot ființele arhetipale *(→ arhetip)* o vor repeta (ei sau urmașii lor sau cu totul alții, aceasta neprezentând interes în cadrul speculației), așa cum trebuie să se întoarcă *zeii mesianici: *Zarathustra (în ipostaza mântuitorului *Saoshyant), *Isus Christos, *Quetzalcóatl. Dar așa cum arheologia, de pildă, poate cerceta strict științific elementele de mit și de cult, fără să anuleze existența istorică a mitului sau dubla lui funcție, religioasă și culturală, tot așa *ufologia* (cercetarea obiectivă a fenomenului obiectelor zburătoare neidentificate) nu anulează existența paralelă a mitului **f.z.**, format în sec. XX. S-au făcut adesea delimitările necesare între ufolatrie ca formă aberantă și atitudinea care, „ar fi o dovadă de mărginire ca datorită acestor aberații să taxăm ca *misticism* cercetarea întregului fenomen OZN" (Dan D. Farcaș, *De ce tac civilizațiile extraterestre?,* București, 1983, p. 144). Se citează cazuri particulare de nivel statistic, constituind fapte de referință mitologică (de ex., R. Barry, un american din Pennsylvania, a pus aparițiile de **f.z.** în relație cu anumite conflicte politice sau militare din ultimele decenii, susținându-și convingerea că **f.z.** sunt trimise de „Dumnezeu și îngerii săi" și sunt pilotate de *îngeri). S-a remarcat adesea că mitul **f.z.** a derivat chiar într-un *cult ufologistic* cu doctrină eclectică parareligioasă (cf. *Experiența OZN,* unde profesorul Allen Hynek, astrofizician de la *Center for UFO-Studies,* Illinois, SUA, se referă la grupurile de „adevărați credincioși" ai ufologismului, oameni „lipsiți de simț critic și gata să accepte orice", care pretind a recepta mesaje preferențiale de la extratereștri și întemeiază în consecință „un cult al farfuriilor zburătoare"). În ultima analiză, creatorii mitului și fidelii cultului **f.z.** se recrutează din categoriile oamenilor supuși angoasei, alienării, stresului provocat de tehnocrație sau totalitarism și alimentat de o anumită dezvoltare a cosmologiei și astronauticii, ai căror termeni secundari se popularizează superficial în interpretări eronate. Cultul **f.z.** devine comparabil cu orice **cargocult* și cu alte forme de **milenarism;* totuși, spre deosebire de acestea, el invadează îndeosebi teritoriile civilizate, fructificându-se în păturile sociale intermediare; astfel, cu cât civilizația tehnocratică devine mai intensivă și omul este mai aglomerat de produsele ei, cu atât e mai intensă, în mediile fragile spiritual, așteptarea salvatoare a extratereștrilor. Dar în cazurile curente, pseudoviziunile de **f.z.** și de pasageri extratereștri sunt prezente în *superstiție și în inframitologia periferică populară. Etnograful V. Sanarov observa transferul aparițiilor Necuratului *(→ Diavolul, drac, demoni)* în aparițiile extratereștrilor, în aceiași parametri: în locuri pustii, de preferință seara sau noaptea, cu tendința evitării contactelor. Astrofizicianul Jacques Vallée, unul dintre cei mai competenți ufologi, explică astfel apariția noului mit: „Se prea poate să trăim în anii de început ai unei noi mișcări mitologice. [...] Deoarece multe observații asupra fenomenului OZN sunt constante și totodată ireconciliabile cu cunoștințele noastre științifice, s-a creat un vacum logic pe care imaginația umană încearcă să-l umple." *(Dimensions. A Casebook of Alien Contact* – trad. rom. *Alte dimensiuni,* Buc. 1994, p. 163).

§ Jacques Vallée, *Passport to Magonia,* Chicago, 1970; Ion Hobana, Julien Weverbergh, *OZN, o sfidare pentru rațiunea umană,* București, 1971; J. Allen Hynek, *The UFO Experience. A Scientific Inquiry,* Chicago, 1972 (trad. rom. *Experiența OZN,* Cluj, 1978); Florin Gheorghiță, *Enigme în Galaxie,* Iași, 1983.

Fatima Persoană probabil reală, mitologizată ulterior, în **mitologia arabă* islamică; fiica *profetului *Mahomed (născută la o dată incertă, moartă – conform tradiției – în anul 633. Firul mitic al hagiografiei o prezintă drept sfântă care a săvârșit mai multe minuni, nașterea însăși fiind considerată, în cazul ei, un *miracol; căsătoria **F.** cu Ali se consideră a nu fi decât consecința voinței directe a lui *Allah. Mai importantă în plan mitoreligios este tradiția care afirmă că din posteritatea sfintei **F.** se va alege viitorul mântuitor al lumii (un *Mesia islamic) – **Mahdi.* Atributul principal exercitat de **F.** este apărarea oamenilor de agresiunea forțelor malefice; în acest sens, există un *simbol emblematic: o mână cu degetele resfirate, despre care se crede că e mâna sf. **F.**

Fatum (lat. arhaic *fatum* – rostire profetică; *Fata Sibyllina* – Oracole Sibiline, profețiile scrise de *Sibyllae). Divinitate a destinului, în **mitologia romană.* Aulus Gellius *(Nopțile attice,* III, 6, 19) aduce mărturia pluralului *Fata,* denumind un grup de divinități feminine (similare **Moirelor* din **mitologia greacă*), venerate în popor, fără să fi avut însă un *cult oficial. Venerat îndeosebi ca zeu, **F.** era asociat cu *Parcele, dar era considerat de fapt purtătorul de cuvânt al **zeilor* (lat. *fari* – a vorbi), iar în acest caz un Genius *(→ genii).* Uneori, **F.** se divide într-o triadă: *Fata* – acest plural indicând grupul celor 3 *Parce.* Ambele forme sunt înlocuite, după sec. I e.n., de zeița **Fortuna.*

Faunus; *Fatuus (Ghicitorul); Fatuellus* (lat. *favere* – a ajuta; *futuor* – a fi posedat) Divinitate campestră din **mitologia romană,* vechi zeu italic

al ogoarelor şi vitelor, numele căruia era folosit şi ca termen mitologic comun, adesea în formă plurală (zeii *Fauni,* prielnici omului şi având grijă de câmpuri). După tradiţie, ar fi fost un rege mitic al aborigenilor italici, după moartea sa celebrat ca zeu al câmpurilor. Era onorat în cadrul *sărbătorilor *Faunalia,* de la nonele lunii decembrie. **F.** avea şi o soţie: **Vittelia.* Unii presupun că **F.** ar deriva din zeul arhaic *Inuus, dar că apoi a fost adorat sub noul nume de unele populaţii italice ca ocrotitor al crescătorilor de vite sau ca zeu al turmelor şi al cirezilor, fiind probabil totodată şi patronul câmpurilor agricole şi al vânătorii; preluat cu aceste atribute ale unui *deus agrestis* de romani, celebrat în sărbătoarea *Lupercalia* apoi identificat cu zeul grec *Pan.

Faust; *Doctor Faustus* (germ. *Faust* – pumn; lat. *faustus* – norocos) Personaj legendar sau semilegendar din lumea germanică medievală, personificând un *simbol al străvechii aspiraţii umane către tinereţea perpetuă. Spre a-şi atinge ţinta, decepţionat că nici una din ştiinţe nu-i dezvăluie secretul fundamental, **F.** încheie un contract cu **Mefistofeles (*Diavolul),* pe care-l iscăleşte cu sângele său omenesc, şi abia astfel obţine bogăţia şi tinereţea. Şi *legenda şi *mitul au alimentat o interesantă literatură consacrată lui **F.** (o dramă a lui Marlowe, o tragedie a lui Goethe ş.a). Câteva scrieri medievale, mai mult sau mai puţin obscure, relatează existenţa semifantomatică a unui doctor Faust, *mag şi savant, despre care se vorbea în evul mediu că ar fi avut relaţii cu lumea transcendentă şi în special cu Diavolul. Legendele medievale îl acuză pe **F.** de colaborare cu *duhurile rele, cu *Satan, ca şi de practicarea *magiei, de arta de a-şi procura bani prin mijloace oculte, de ştiinţa oraculară a profetizării relelor; se mai spunea că ar fi avut un câine şi un cal care ar fi fost de fapt *demoni, că la Veneţia ar fi încercat să facă *levitaţie ca *Simon Magul, că ar fi făcut numeroase *miracole, dar că în cele din urmă Necuratul l-ar fi sugrumat pe domeniul său Staufen. După o mărturie, Martin *Luther a negat public ştiinţa magică a lui **F.** Despre **F.** vorbesc multe texte; de la abatele Johannes Trithemius din mânăstirea Sponheim (1507) ii cunoaştem titulatura: Magistrul Georgius Sabellicus, Faust junior, fântâna necromanţiei, astrolog, mag neîntrecut, chiromant, aeromant, piromant şi neasemuit hidromant. Analele din Heidelberg au înregistrat în 1509 pe „bacalaureatul în teologie Johannes Faust ex Simern"; cronicarul J.J. Vogel (în *Leipzigisches Geschichtbuch oder Annales,* 1525) comunică: „Umblă vorba în popor (iar aceasta se confirmă într-o veche cronică din Leipzig) că odinioară, când pivnicerii pivniţelor de vinuri din Auerbach nu izbuteau să scoată un butoi cu vin neînceput, vestitul magician doctorul Faust a încălecat butoiul şi, prin puterea farmecelor sale, butoiul a ieşit singur săltând până în stradă"; Andreas Hondorff (în *De magicis Artibus,1568)* evocă pe „Johann Faust care a săvârşit multe fapte ticăloase cu magia lui neagră. El ţinea un câine. Acesta era diavolul [...] Când i-a venit sorocul, a poposit la un han dintr-un sat din Würtemberg. Dimineaţa l-au găsit mort în pat, iar gâtul îi era răsucit." Legende de mâna a doua spun că **F.** paraliza cu privirea oameni şi animale, dar şi că, la mânie, înghiţea, deschizând gura, oameni, cai şi trăsuri, că ştia tot ce se vorbeşte despre el în absenţă, că se transporta cu viteză în zbor şi că plătea la hanuri cu bani aparent normali, care după câteva zile se prefăceau în sfărâmături de coarne şi în gunoi. Autori mai târzii (Chr. Fr. Sattler, 1752), necontestând existenţa istorică a lui **F.,** îi refuză calitatea de mag pactizant cu Diavolul, considerându-l alchimist sau prestidigitator. Dar Just Christoph Motschmau (1735) se referă la un dr. Kling, citând o mărturisire atribuită chiar lui **F.**: „Jurământul meu m-a legat puternic [...]; nu e cinstit, nici de laudă, să încalc legământul pe care l-am iscălit chiar eu cu sângele meu: căci diavolul a respectat cinstit tot ce îmi făgăduise." O compilaţie romanţată a tuturor legendelor epocii este *Povestea doctorului Johann Faust, vestitul mag şi vrăjitor* (Frankfurt/M, 1587), vorbind despre viaţa, ştiinţa, contractul cu Mefistofeles, minunile şi convorbirile informative cu Diavolul ale dr. **F.** asupra căderii lui *Lucifer, *Infernului, puterii diavoleşti, *astrologiei, cosmologiei, ca şi despre cele 3 călătorii ale lui **F.** în *Iad, în stele şi pe pământ, încheindu-se cu faptele lui printre care venirea Elenei din Troia în locuinţa sa şi găsirea unor comori, apoi cu boala şi moartea lui.

§ Karl Kiesewetter, *Faust in der Geschichte und Tradition,* Leipzig, 1893 (ed. II, Berlin, 1921); Geneviève Blanquis, *Faust à travers quatre siècles,* Paris, 1935

Faustitas Zeiţă din **mitologia romană,* ocrotind fecunditatea, înmulţirea şi calitatea turmelor.

Făt-Frumos Erou cavaleresc (sau *Eroul*) din folclorul mitologic românesc *(→ mitologie românească),* întrunind condiţiile esenţiale de vitejie, puritate morală, spirit justiţiar, abnegaţie, virtute, forţă fizică şi spirituală, ingeniozitate, pasiune şi consecvenţă în iubire, un minimum de capacitate a *miracolului, precum şi fidelitate absolută faţă de *jurământul său şi faţă de împăratul în slujba căruia se află, acest împărat fiind aproape totdeauna mai mult un principiu de coeziune a unei societăţi date, decât un monarh. **F.-F.** e supus mereu unor încercări depăşind capacitatea omului normal (de tipul muncilor lui *Herakles) pe care însă totdeauna le rezolvă pozitiv şi demn. **F.-F.** e principalul adversar al monştrilor infernali sau numai nefaşti (*zmeu, *balaur, *Muma-Pădurii ş.a). El circulă, mai ales cu ajutorul dublu, de vehicul şi consilier, al inseparabilului său *Cal Năzdrăvan, pe ambele tărâmuri, având celebritate absolută în amândouă;

în **F.-F.** se includ două categorii epice: eroul mitic arhetipal de tip heraklean *(→ arhetip)* şi eroul fabulos de basm, foarte frecvent, dar secundar. După G. Călinescu, „Făt-Frumos reprezintă o vârstă şi o criză întocmai ca şi Ileana Cosânzeana" *(Estetica basmului,* Bucureşti, 1965, p. 241). Romulus Vulcănescu îl consideră însă pe **F.-F.** „ipostaza antropomorfă a Soarelui" *(Mitologie română,* Bucureşti, 1985, p 384). Dar de fapt eroul nu reprezintă nici criza de vârstă, nici solaritatea, fiind un personaj mitic mult mai complex. El e pus adesea în dificultate faţă de nevoia alegerii topografice a uneia dintre căile posibile în deplasările sale, decizia trebuind să opereze între două variante prezentate însă într-o premisă unică, deopotrivă absurdă; o bătrână (fie o anonimă, fie una dintre sfintele folclorice, îndeosebi *Sfânta Vineri), întrebată asupra drumului corect, răspunde enigmatic: „Dacă vei apuca la dreapta, te vei căi, dacă vei apuca la stânga, iarăşi te vei căi". Dar aici este o problemă existenţială a însăşi condiţiei umane şi, de fapt, o schemă ce se poate regăsi şi în alte culturi populare. Lazăr Şăineanu *(Basmele române,* Bucureşti, 1895) o semnalează în *Alexăndria,* unde alternativa stă în a scoate ceva dintr-o peşteră, mult sau puţin, dar în ambele cazuri cu consecinţe regretabile; la fel într-un basm albanez, *Lada minunată,* această ladă stârnind părerea de rău atât a celui care o cumpără, cât şi a celui care o refuză; de altfel, în *mitologiile antice europene, bifurcarea drumului şi criza decizională apar de mai multe ori, chiar şi la *Homer *(Odisseia,* XII), unde vrăjitoarea *Kirke îi spune lui *Odysseus: „Când vei ajunge mai departe, vei da de două drumuri, dar nu-ţi pot spune anume pe care să apuci, ci tu să ţi-l alegi". Deşi din sursă arhaică şi comună, totuşi varianta românească, faţă de cele două premise egal de misterioase, prezintă două tensiuni spirituale de substanţă superioară: una cosmică, alta naţională. Cea cosmică vizează condiţia umană. Cea naţională vizează fiinţa etnică; iar în acest sens, dificultatea deciziei lui **F.-F.** se face ecoul istoriei naţionale, ea devine destinul istoric intuit al poporului român care a trăit mereu pe un teritoriu traversat şi agresat fără pauză de câte o altă putere, astfel încât poporul real, cel băştinaş, cel statornic, era silit mereu să-şi dea seama care poate fi decizia optimă, între premisele deopotrivă absurde (sau măcar primejdioase: dacă te aliezi cu cotropitorii, te vei căi, dacă rişti să-i înfrunţi, iarăşi te vei căi ş.a.m.d). Aşadar, Sfânta Vineri, sau orice altă bătrână magică, în faţa derutei provocate de ea însăşi, îşi anulează atributul oracular, răspunzând în dodii îndoielii eroului, pentru că răspunsul ei e de fapt o nouă întrebare, infinit mai complexă decât a *Sfinxului grecesc, o întrebare ontică. Dar, de fiecare dată, dreptatea intrinsecă a lui **F.-F.** triumfează, căci el reuşeşte să corecteze erorile obiective ale implicaţiilor traseului şi să iasă învingător.

Febris Zeiţa frigurilor, în **mitologia romană,* al cărei *cult s-a dezvoltat mai ales la Roma, oraş situat într-o zonă nesănătoasă, unde bântuia des malaria, în special toamna, începând cu sfârşitul lunii august. Se pare că din vremuri arhaice au existat numeroase *altare şi sanctuare consacrate acestei zeiţe; sanctuarul principal se afla pe Palatin şi anume acolo se confirmau medicamentele prescrise de medici bolnavilor.

Februus Divinitate arhaică din Italia, patronând iniţial luna februarie, apoi devenind la romani o zeitate secundară din *Infern. Etruscii îl considerau zeu infernal echivalent cu *Pluton.

Fecioara Maria (ebr. *Miryam;* aram. *Maryam); Maica Domnului* (grec. Θεοτόκος – născătoare de *zeu/*Dumnezeu) Mama virgină a lui *Isus Christos, în tradiţia *creştinismului, considerată fecioara perpetuă şi **Eva cea nouă,* în care *Biserica creştină îşi găseşte imaginea desăvârşită. După **Evangheliile* canonice, fecioara *Miryam* (Maria), logodnica sau soţia virgină a dulgherului Iosif (Yôsef), a zămislit de la Sfântul Duh şi l-a născut într-o iesle din Betleem, ca fecioară necunoscătoare de bărbat, pe Isus Christos, adică pe Dumnezeu întrupat. **F.M.** a fost inclusă de *teologia creştină printre sfinţii de prim rang, epitetul ei timpuriu fiind Prea Sfânta (grec. Παναγία – Sfinţenia perfectă). Formula mitologică a naşterii virginale nu aparţine exclusiv creştinismului şi îl precede în numeroase mituri despre venirea pe lume a unor divinităţi mesianice în cadru miraculos; tipologic, mitul a fost studiat comparativ de Arnold Van Gennep *(Lucina sine concubitu).* Printre toate miturile anterioare creştinismului, mai important e cel din **Avesta,* despre reîncarnarea lui *Zarathustra în mântuitorul *Saoshyant, care urmează să se nască din fecioara adolescentă **Eredatfedhri.* Tradiţia naşterii din virginitate a fost atacată din primele secole creştine. Filosoful roman *Celsus, aşa cum e citat de *Origenes *(Contra Celsum,* I, 32), afirma că **F.M.**, o ţărancă torcătoare „alungată de soţul ei care era lemnar, pentru adulter, a rătăcit din aventură în aventură şi în fine a născut în taină pe Isus, care era fiul unui soldat, numit Panthera". Discuţiile în această privinţă nu-i erau utile Bisericii creştine, care a luat diferite măsuri, culminând cu o decizie sinodală; îndeosebi, măsurile s-au făcut necesare după controversele stârnite de episcopul Theodoros din Mopsueste şi de discipolul său Nestorius. Theodoros scria că „e un non-sens să zicem că Dumnezeu s-a născut dintr-o fecioară", deoarece „Nu este Dumnezeu, ci templul în care a locuit Dumnezeu, acela care s-a născut din Maria"; acest tip de critică a fost dezvoltat de Nestorius, discipolul episcopului şi întemeietorul *ereziei **nestorienilor;* iar preotul Anastasios a predicat că **F.M.** nu poate fi numită Maica lui Dumnezeu, întrucât Dumnezeu nu se poate naşte dintr-o creatură a sa. Doctrina

scripturală a renunțat la argumentația aferentă (de ex., la tradiția din apocriful *Protovanghelul lui Iacob,* citând pe moașa Salomeea ce constatase virginitatea **F.M.** după naștere), dar la Conciliul ecumenic din Efes (431) a osândit ca erezie orice negare a virginității **F.M.** Contrar teologiei ortodoxe, catolicismul îi atribuie (prin *dogmă instituită în 1854 în bula *Ineffabilis Deus)* și *Imaculata concepțiune,* adică neapartenența la *păcatul originar al Evei, idee respinsă anterior de *Toma din Aquino și chiar condamnată ca eretică de papa Sixtus IV (1483). Unii cercetători moderni au pus în raport mitologic figura **F.M.** cu tradiția antică a Marilor Mame divine de tipul *Magna Mater Deorum,* asemănând-o cu *Rhea, *Kybele ș.a.; dar acest mod de comparație este superficial. Așa cum, în Grecia modernă (la Eleusis), *cultul zeiței *Demeter nu a dispărut de fapt, ci a împrumutat expresia culturală populară a Fecioarei Maria, la fel în Europa occidentală, după o observație a istoricului român Eugen Cizek, „cultul modern al Madonei se constituie, de altfel, ca o prelungire a cultului lui Isis, zeiță universală a mântuirii" *(Secvență romană,* București, 1986, p. 323). **F.M.** reprezintă un cu totul alt gen de *simbol. Papa Paul VI (în conciliul Vatican II, 1962–1965) a numit-o *Maica Bisericii.*

Feng Bo (chinez. *feng* – vânt) Zeul vântului, în **mitologia chineză,* divinitate cerească și atmosferică, având și raporturi implicite cu marea. Rangul lui **F.B.** este imediat după puterea astrală supremă: forța *(qi)* stelelor, iar sediul său este în Constelația Vânătorului, deoarece atributul principal al vântului este forța, iar marile mișcări atmosferice dominante, din clasa uraganelor, iau naștere la mari altitudini. Vânturile se află într-un sac mare, de unde ies la porunca patronului lor, printr-o crăpătură, în direcția cerească necesară. De obicei zeu antropomorf, închipuit ca un bărbat bătrân cu barbă albă, scufie roșie-albastră și mantie galbenă; când umblă prin cer, pașii lui seacă fluviile și pârjolesc vegetația. Sub epitetul *Fei Lian,* e înfățișat ca un *dragon cu trup de pasăre și cap de cerb; în această ipostază **F.B.** a fost aliatul lui **Chiyou* în războiul acestuia cu împăratul *Huangdi. Dimpotrivă, în varianta unde zeul e numit *Feng Hou,* după ce dragonul Chiyou acoperă cerul cu ceață spre a împiedica vizibilitatea pe câmpul de luptă, împăratul Huangdi este cel care îi cere lui **F.B.** sprijin și zeul, cu ajutorul vânturilor sale, risipește ceața; mai mult, la solicitarea împăratului, **F.B.** confecționează o busolă (prima cunoscută) sub forma unui car rotant ce se orientează spre sud, busola fiind construită de zeu după modelul constelației *Carul Mare.*

Felicitas Zeiță a fericirii statornice și a întâmplărilor benefice, în **mitologia romană,* constant venerată la Roma și în provincii și având pretutindeni numeroase *temple. Certificată des în epigrafie și numismatică. I se consacra *sărbătoarea anuală de la 9 octombrie, când i se aduceau *ofrande.

fenghuang Pereche de phoenicși (de fapt, păsări fabuloase), în **mitologia chineză, feng* fiind masculul, *huang,* femela. Phoenixul chinez, deși pereche, este tratat de mituri ca o singură pasăre magică, având semnificație superioară și rang imperial (cf. **Garuḍa).* Amintit în scrieri mai ales în pereche, așa cum este reprezentat mereu în iconografie, **f.** este în primul rând un *simbol solar din categoria principiului masculin *(*yang),* purtător al semnificației regenerării, împrospătării vitale prin renaștere; dar, în același timp, este și simbolul perechii conjugale. Identificarea cu pasărea *Phoenix din *mitologia greacă aparține autorilor europeni moderni, probabil datorită ideii – comune la ambele păsări – de regenerare și renaștere; altfel, deosebirile atributive sunt mari. Numele *fenghuang* e amintit prima dată în inscripțiile oraculare chineze din sec. XV î.e.n.; după unii cercetători, *feng,* ajungând abia târziu la sensul de „pasăre miraculoasă", ar fi fost inițial numele (sau epitetul) unui zeu al vântului în *mitologia arhaică; asupra noțiunii secunde, *huang,* lingviștii nu au căzut de acord, unii considerând că înseamnă „creastă" pe capul unei păsări, cum de altfel și e reprezentată plastic pasărea femelă din cuplul **f.** cu semnificația grafică a *soarelui care răsare. Asemănarea cu pasărea mitică greacă *Phoinix* ar mai avea un temei și în apartenența păsării mitice chineze **f.** la unul dintre *elementele constitutive de bază ale universului, în cosmologia mitică: **focul.* O descriere a noțiunii **f.** (pe care tradiția mitografică o consideră pasăre cu pene multicolore care trăiește în Țara Răsăriteană a Oamenilor Perfecți) se află în enciclopedia chineză antică *Shou weng (Explicarea semnelor),* din sec. I e.n.: **f.** are cioc de cocoș, gușă de rândunică, gât de șarpe, pe trup desene ca de *dragon, coadă de pește; arată din față ca o lebădă, din spate ca un unicorn, iar spinarea pare de broască țestoasă. *Miturile afirmă că aparițiile păsării **f.** sunt rare și tocmai de aceea orice apariție a sa este semnul instaurării unei păci magnifice în lumea subcelestă. De asemenea, aceste apariții au fost însoțite întotdeauna de mari evenimente; de ex., la una din apariții zeul sapiențial *Fu Xi a compus o muzică specială.

§ Yoshiniko Izushi, *A Study of the Origin of the Ch'i-lin and the Feng-huang* (în *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko,* Tokio, 1937, nr. 9, p. 78–109); G. Schmitt, *Der Wind als Phönix* (în *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung,* 1963, Bd. 2, Hf. 2/3, p. 383–391)

Fènrir; *Fenrisulfr* *Lup monstruos în **mitologia scandinavă,* fiul zeului infernal *Loki și al *uriașei *Angurbodha. Forța, inteligența neobișnuită și agerimea lui **F.,** de la care se poate aștepta orice rău, obligă pe *zei să-l ferece într-un lanț magic, compus din sunetul pașilor de pisică,

barba unei femei, respirația peștelui, nervii ursului, saliva păsărilor, rădăcinile munților ș.a. Când lanțul e pus pe grumazul său, **F.** mușcă mâna zeului *Týr, care îi bagă totuși un căluș în gură, cu sabia, și îl leagă de o stâncă până la termenul amurgului zeilor (*Ragnarökr); atunci lupul își va sfărâma lanțul și se va năpusti asupra zeilor, va devora *Soarele și, în cadrul evenimentelor cosmice din Ragnarökr, va porni la luptă împotriva lui *Odhinn, zeul suprem, pe care îl va înghiți. *Wydarr, fiul lui Odhinn, își va răzbuna tatăl, străpungând inima lupului și sfărâmându-i fălcile. **F.** figurează ca personaj proeminent în poezia mitologică norvegiană și islandeză (sec. X–XI), iar unii poeți insistă asupra *mitului colateral despre eliberarea simbolică a lupului infernal în momentul prăbușirii zeilor.

Feralia *Sărbătoare religioasă romană de pomenire a morților, care se ținea în februarie: oamenii se îmbrăcau cu *Feralis vestis* (haină de doliu) și se oferea o cină funebră de pomenire (ca în parastasele creștine): *Feralis cena;* de asemenea, se împărțeau prinoase întru pomenirea mortului: *Feralia munera (*pomană).*

Feronia Zeiță simbolizând, în **mitologia romană,* vitalitatea primăverii și libertatea și protejând *pădurile și izvoarele, vegetația îmbelșugată de pe sol și subsolul (infernul – în sens foarte larg) ca loc al germinației (de unde și epitetul: *Dea agrum sive inferorum*). Mai târziu e socotită de asemenea ocrotitoarea libertților și în genere a libertății, dar și patroana plantelor medicinale. *Templul și dumbrava ei sacră *(Feroniae lucus)* erau lângă muntele Soracte (Etruria), unde se organiza anual un târg foarte frecventat. **F.** provine dintr-o străveche divinitate italică, plasată în lumea subterană sau reprezentând tinerețea și vigoarea primăverii. O adoraseră volscii, în *panteonul cărora a fost probabil paredra zeului **Anxur.* La un moment dat, romanii au identificat-o cu **Iuno.*

fetiș (portug. *fetiço* – *magie, vrajă) Obiect adorat ca divinitate căruia i se atribuie însușiri și forțe supranaturale; venerat în sine de societățile primitive, **f.,** deși stăpânitor prin acceptare, devine totodată și stăpânit de credincios, acesta purtându-se cu **f.** sau ca un proprietar, adică însărcinându-l cu anumite obligații, dar și amenințându-l că îl poate pedepsi ori schimba cu alt **f.** ce i se pare mai bun. În *credințele primitive, orice obiect poate dobândi forță magică prin transformarea lui într-un **f.,** potrivit ornamentului gravat pe el; sistemul se aplică îndeosebi armelor și uneltelor; astfel, câteva triburi nordice (amerindienii canadieni, eschimoșii) au obiceiul de a desena o pereche de ochi pe harponul de *vânătoare marină, iar un harpon înzestrat cu ochi devine un harpon viu, dispunând de o forță magică secretă, de propria sa rațiune, care vânează fără greș, din proprie inițiativă, trebuind doar să fie slujit de vânător. Dezvoltarea socială și renunțarea la **fetișism* ca atare în avantajul *religiei constituite a adus după sine despărțirea **spiritului,* ce se credea că locuiește în obiectul fetișizat, de **f.** propriu-zis, deci la spiritualizarea credinței; dar nici o religie n-a renunțat vreodată de tot la fetișuri, acestea transferându-se în zona *superstițiilor: relicve, *icoane, moaște, pietre sacre *(→ Kaaba),* alte obiecte sacralizate (mătăniile de la Muntele Athos la creștinii ortodocși, icoanele făcătoare de minuni, iconițele *Fecioarei Maria de la Lourdes etc.). Chiar și în grupurile nereligioase sau atee se conservă urme mascate de fetișism, contopite confuz cu urmele *cultului *strămoșilor tribali sau gentilici: obiecte ce au aparținut defuncților veneranți din familie (ochelarii, ceasul, stiloul, briceagul, bricheta, unele cărți ș.a.). **F.** sunt de o foarte mare diversitate; astfel, triburile africane bakongo (bazinul inferior al fluviului Congo) sculptează la prova bărcilor un **f.** antropomorf, ca protector al pescarilor pe vreme de furtună; în Insula Paștelui din Oceanul Pacific e răspândit un celebru **f.** reprezentând pe Omul-pasăre; orice măciucă de luptă din Insulele Marchize e în mod constant un **f.** cu capătul contondent sculptat: o figură virilă mustăcioasă, cu ochi vigilenți și amenințători; multe fetișuri ale popoarelor precolumbiene reprezentau figuri votive. În ultimă analiză, orice obiect funcțional sau simbolic poate deveni **f.**

fetișism Formă religioasă primitivă, întemeiată pe *credința în forța magică autonomă inclusă în diverse obiecte, amorfe sau lucrate de mâna omului *(→ fetiș, idolatrie)*

fideism (lat. *fides* – fidelitate, supunere, încredere, *credință) Concepție religioasă modernă, din cadrul *creștinismului catolic (posibilă însă în orice *religie întemeiată pe ideea de *revelație), care desparte net domeniul credinței de acela al rațiunii și în genere al cunoașterii științifice, dând prioritate credinței. Pentru **f.,** adevărul credinței e superior adevărului științific sau cel puțin îi este egal, într-o condiție de fapt de inegalitate, adevărul credinței considerându-se în acest caz *primus inter pares.* Un curent de esență fideistă s-a remarcat, în sânul *Bisericii catolice, spre sfârșitul sec. XIX, și a fost confirmat de enciclica *Providentissimus* (1893) a papei Leon XIII *(→ papi);* scopul său explicit era delimitarea strictă a celor două domenii, al religiei și al științei, și refuzul oricărei imixtiuni reciproce. Astfel, **f.** își exemplifică argumentația prin constatarea coexistenței, paralele sau contopite, a credinței religioase cu spiritul științific rațional, în conștiința unor savanți de primă mărime (Isaac Newton, Albert Einstein, Pierre *Teilhard de Chardin ș.a.). Printre filosofii teologici contemporani, integrați **f.,** figurează gânditori de talia lui M. J. Adler și mai ales a lui Étienne Gilson. Un curent fideist este **neotomismul.*

Fides Zeița bunei-credințe în **mitologia romană,* *simbolul personificat al lealității;*cultul

ei, după tradiție, a fost întemeiat de regele *Numa Pompilius și a fost totdeauna în strânsă legătură religioasă cu *Iupiter. *Templul din Roma al zeiței s-a construit (cca 254 î.e.n.) în preajma Capitoliului; *sacrificiile se efectuau cu mâinile acoperite simbolic, pentru păstrarea inviolabilității secretului. Emblema zeiței avea același simbol: două mâini care se strâng reciproc. Cultul pentru **F.** a apărut probabil în timpul regalității romane, când poporul roman își constituia preceptele de bază ale societății sale. Zeița patrona atunci fidelitatea față de înțelegerile și contractele încheiate. Preoții *(→ flamen)* îi aduceau sacrificii, având mâna dreaptă (simbolul înțelegerii și asociațiilor) înfășurată într-o bucată de stofă: de altfel și monedele, având pe avers efigia zeiței **F.**, purtau pe revers același simbol al mâinii drepte, ca garanție a contractelor.

Fidius; *Fidius Dius* Zeu din **mitologia romană* (identificat uneori cu **Semo Sancus*), ocrotind *jurământul, lealitatea, fidelitatea și buna-credință; considerat fiul lui *Iupiter. Jurând, romanii adăugau de obicei propoziția: *Medius Fidius (Me Dius Fidius iuvet* –[Așa] să-mi ajute zeul Fidius). Aceste expresii subliniau invocarea zeului ca patron al bunei-credințe și echivalau cu expresiile noastre „zău" sau „pe legea mea". Un colegiu de 20 preoți *(Fetiales),* consacrați zeului, veghea aplicarea tratatelor internaționale, declara război și încheia pace, sancționa tratatele încheiate de Roma cu alte popoare – fiecare act efectuându-se în cadrul unui *ritual special; la declararea războiului, șeful Colegiului Fețialilor *(Pater Patratus)* arunca o suliță pe teritoriul inamic.

fierul Deși minereurile de fier erau răspândite și relativ accesibile în natură, folosirea acestui metal a fost descoperită târziu, poate și fiindcă **f.** se topește la o temperatură cu 500° mai mare decât arama. Chiar când i se descoperă utilizarea, **f.** încă nu e topit, ci prelucrat prin forjare (din 1500 î.e.n., în Caucaz și Taurus, primii beneficiari fiind hittiții); după 1200 î.e.n., se răspândește în Orientul Mijlociu, apoi în bazinul Mediteranei, iar în Europa abia după 800 î.e.n. (Hallstatt – prima epocă a fierului), unde se dezvoltă după anul 500 î.e.n. (epoca La Tène) producția de arme și unelte agricole. Prima consecință este amplificarea defrișării *pădurilor, în ritm rapid, datorită toporului de fier, depășindu-se ritmul lent de defrișare din neolitic, cu topoare de silex. Din cauze insuficient de clare, în multe *credințe religioase primitive sau chiar antice, **f.** era socotit metal necurat, malefic. ~ În *Egipt*, **f.** era un metal spurcat, fiind numit „osul lui Suteh" (*Seth, zeul demonic, ucigaș al lui *Osiris), și exista deci interdicția de a fi apucat cu mâna, ca să n-o impurifice; puteau fi lovite cu arme de fier numai animalele spurcate (de ex., hipopotamul și crocodilul, consacrate lui Seth și ambele vânate de egipteni cu harponul de fier – act simbolizat și de imaginile sacre reprezentând pe *Horus care doboară hipopotamul lui Seth).~ În *Iran, Mesopotamia* și *Anatolia,* **f.** era cunoscut din mileniul III î.e.n., ca **f.** meteoritic (având un mare procent de nichel), greu de prelucrat, dar și ca minereu de fier, însă și forjarea, singura tehnică accesibilă atunci, era imperfectă; de aceea obiectele de **f.** erau foarte scumpe până prin sec. XIV–XIII î.e.n., până când se descopere, în *Siria,* prima rețetă de fabricare a oțelului. Dificultățile tehnologiei arhaice au produs diferite mituri, *legende magice și interdicții *(→ tabù)*; cu privire la **f.** J.G. *Frazer consideră că: „Superstiția care interzicea folosirea fierului datează poate de la începuturile istoriei societății, când fierul era încă o noutate privită de mulți, în consecință, cu suspiciune și fără plăcere" *(Creanga de aur,* compendiu, trad. rom. BPT, vol. 2, București, 1980, p. 189). ~ În *Hellada, vârsta de fier* – adică prezentul vieții decăzute fizic și moral, față de erele anterioare – e considerată de *Hesiod (în *Munci și zile)* drept perioada cea mai rea a omenirii, poetul definind munca în genere ca o pedeapsă trimisă de *zei. *Arhetipul (care probabil l-a influențat pe Hesiod pe căi ocolite) este în miturile din *India,* care periodizează timpul istoric tot în 4 ere *(→ yuga),* ultima, caracterizată prin silnicie și răutate, numită *Kaliyuga,* fiind echivalentă cu vârsta de fier hesiodică. Aversiunea față de **f.** nu a dispărut pretutindeni. Când s-au introdus, în Polonia, brăzdarele de plug confecționate din fier, coincidența unor recolte rele a stârnit protestul țăranilor, care au reintrodus vechile pluguri de lemn. Tribul baduwi din Jawa nu utilizează unelte agricole de fier nici în sec. XX.

Fimbulwethr *(Iarna cea lungă)* Fenomen escatologic din **mitologia scandinavă,* iarnă catastrofală cu implicații cosmice, care va preceda amurgul zeilor *(*Ragnarökr)* și, prin stabilitatea ei neîntreruptă, va pregăti distrugerea universului. **F.** este o iarnă grea și totală care acoperă lumea definitiv sub zăpezi ca într-o glaciațiune absolută; succedându-se în două cicluri, de câte 3 ierni, **F.** va înceta abia când lupul *Fènrir va înghiți *Soarele, iar *Heimdallr va suna alarma din cornul său fatal Gjallarhorn. Sursa acestui *mit poate fi în *mitologia arilor arhaici, întrucât un fenomen escatologic asemănător se găsește mult mai timpuriu, în **Avesta:* „Peste lumea de trupuri cădea-vor ierni ce vor aduce frigul ucigător" (*Vendidad,* II, 44). Dar acest ciclu de ierni escatologice se interpretează uneori ca memorie difuză a ultimei glaciațiuni care, după ipotezele unor geologi, s-ar fi produs rapid, aproape pe neașteptate, eventual ca urmare a unei catastrofe cosmice din sistemul solar, ce ar fi modificat brusc poziția axei terestre. (→ *escatologie*)

Firdaws Loc ceresc de răsplată postumă, conceput de **mitologia arabă (→ islam)* ca o grădină a voluptăților concrete absolute: hrană,

iubire, desfătare (râuri de lapte şi miere, munţi de pilaf, plăceri erotice, oferite de făpturile feminine celeste numite **hurii*). **F.** este o imitaţie hipertrofică a *Paradisului biblic (**Eden*). Ideea de grădină cerească răsplătitoare a privaţiunilor terestre a fost firească pentru locuitorii deşerturilor aride ale Arabiei: **F.** nu este decât o mare oază, completată cu ceea ce puteau să zărească oamenii caravanelor în nălucile unor *fata morgana*. Topografia *Raiului musulman e simplă: pe o înălţime creşte un *lotus gigantic, la umbra căruia se odihnesc cei drepţi. **F.** e conceput în caturi (sau ceruri), în al 9-lea fiind aşezat tronul lui *Allah;* acolo se conservă şi originalul **Coranului* şi Cartea sfântă a faptelor omeneşti integrale. Accesul e însă foarte dificil, în **F.** ajungându-se numai pe puntea Sirath, subţire ca firul de păr şi ascuţită ca tăişul săbiei *îngerului Azrail: păcătoşii nu reuşesc să se menţină în echilibru pe această punte, aruncată strategic peste *Infern (**Djahannam*).

Fjalar 1 Cocoş alegoric de culoare roşie, din **mitologia scandinavă,* care veghează *Yotunheim, lumea *uriaşilor, pândindu-l pe *Eggthir, paznicul marii săli din tărâmul infernal *Hell. Cântatul lui **F.** va anunţa declanşarea bătăliei finale dintre *giganţi şi *zei, înainte de *Ragnarökr. ~ 2 *Fjalar* şi *Hjalar,* numele unei perechi de gnomi (pitici), amintiţi în **Edda nouă,* care au preparat, din sângele lui **Kvasir,* amestecat cu mierea albinelor, miedul poeziei *(Scaldamjödhr)*

flamen Preot roman (în sens arhaic, un *sacerdot-mag), consacrat *cultului particular al câte unei divinităţi, numele căreia intra în sintagma reprezentând o funcţie sacerdotală specială. Se pare că **f.** era cea mai veche demnitate sacerdotală din istoria romană; după G. *Dumézil, originea funcţiei de *flamen* se află în sacerdoţiul arhaic al Indiei brahmanice (→ *brahman, brahmanism*). În epoca regalităţii, erau 15 flamini, care însă nu alcătuiau un colegiu, căci fiecare flamin era autonom în sacerdoţiul (*flaminium*) dedicat zeului său. Erau repartizaţi astfel: *flamines maiores,* aleşi dintre patricieni, erau consacraţi marii triade a *religiei romane: *Flamen Dialis* (preotul lui *Iupiter), *Flamen Martialis* (preotul lui *Mars), *Flamen Quirinalis* (preotul lui *Quirinus *Romulus); alţi 12 flamini, *flamines minores* aleşi dintre plebei erau consacraţi altor divinităţi (**Vulcanus, *Volturnus, *Carmenta, *Pomona, *Flora* ş.a.), aproape uitate sau cel puţin neglijate în epoca clasică. Dar când, în imperiu, începe să fie divinizat împăratul, apar flamini ai cultului imperial. Soţia unui **f.** *(flaminica)* era şi ea preoteasă. Demnitatea flaminului era o funcţie de stat, supusă unor aspre rigori religioase şi civile. Aulus Gellius ne-a transmis statutul unui *Flamen Dialis* care, fiind cel mai important, ca preot al lui Iupiter, era supus unui mare număr de interdicţii: de a merge călare, a privi armata echipată de război în afara zidurilor cetăţii, a depune *jurământ, a purta inel de aur compact (fiindu-i permis numai inelul gol pe dinăuntru), a purta noduri la bonetă, îmbrăcăminte, cingătoare, a fi tuns de sclavi (bărbierul său trebuia să fie om liber), a atinge sau a numi carnea crudă, capra, iedera, bobul, pâinea dospită, a tăia lăstari de viţă, a dormi într-un pat ale cărui picioare nu sunt spoite cu lut, a lipsi din patul său 3 nopţi în şir, a permite altcuiva să doarmă în patul său, a se arăta gol sau cu capul descoperit sub cerul liber, a atinge un mort, a divorţa; de asemenea, avea obligaţia să elibereze pe omul în lanţuri care i-ar fi pătruns în casă, lanţurile urmând să fie scoase pe acoperiş, iar de acolo aruncate în stradă *(Nopţile attice,* X, *XV,* 1–31).

§ Georges Dumézil, *Flamen-brahman,* Paris, 1935

Flora Zeiţa florilor dar şi a fenomenului înfloririi cerealelor, pomilor şi plantelor din grădini, în *mitologia romană;* divinitate, se pare, de origine sabină, al cărei *cult a fost introdus la Roma de Titus Tatius (sec. VIII î.e.n.), rege sabin, apoi asociat al lui *Romulus. Soţia vântului de apus Favonius (cf. *Zephyros). În cinstea ei, se organizau serbările de primăvară *Floralia* (în Dacia romană *Florilia,* devenită *sărbătoarea prepascală a Floriilor), între 27 aprilie şi 5 mai, constând în jocuri şi cortegii florale şi fiind celebrate noaptea, la lumina faclelor, de curtezane goale, în manifestări desfrânate. Întrucât varianta dacoromană *Florilia* era foarte preţuită şi devenită sărbătoare populară, se poate deduce că amintirea *dansurilor nocturne festive a rămas în memoria folclorică românească sub forma horelor pe care le dansează **Ielele,* tot goale, la lumina lunii, în poieni inundate de verdeaţă.

Florenski, Pavel Aleksandrovič (1882 – probabil 1937) Teolog şi filosof rus, preot ortodox, matematician, fizician, istoric al artei, autorul unei originale concepţii despre geneza culturii: „Credinţa determină cultul, iar cultul determină concepţia despre lume, din care ulterior rezultă cultura" – fenomenul fiind considerat o consecinţă pozitivă a ciocnirii între spiritualitate şi dezagregare (creşterea entropiei, ca lege fundamentală a universului, e privită de filosof ca legea creşterii haosului în toate sectoarele lumii, a acelui *Haos care se loveşte de împotrivirea *Logosului). Rădăcinile acestei concepţii sunt în ideile tezei de doctorat a lui **F.** în ştiinţe fizico-matematice *(Despre Adevărul religios,* 1908), dezvoltate în primul său studiu *(Stâlpul şi confirmarea Adevărului,* 1914) caracterizate de filosoful însuşi ca o încercare de sinteză între matematici şi filosofie, iluminând „experienţa religioasă vie, ca unic mijloc legitim de cunoaştere a dogmelor". Absolvent al Academiei de Teologie din Moscova, **F.** predă aici istoria filosofiei (1908–1919); unul dintre cursuri era consacrat *filosofiei cultului,* această filosofie stabilindu-şi drept criteriu, în afara limitelor culturii, unitatea între

transcendent și imanent, între rațional și senzorial. Concepția se va preciza în 1922, când **F.** deduce, din teoria generală a relativității, posibilitatea unui Univers finalist în care Pământul și omul devin ținta centrală a creației. Într-o scrisoare către V.I. Vernadski (1929), **F.** introduce un termen nou: *pneumatosfera* (din noțiunea greacă πνεῦμα – spirit): „existența în biosferă sau, poate, deasupra biosferei, a ceva ce s-ar putea numi pneumatosferă, adică existența unei părți deosebite a materiei, inclusă în circuitul spiritului." Consecvent sieși și refuzând orice tranzacție cu regimul bolșevic, teologul și filosoful nu și-a putut finaliza sistemul de gândire, întrucât în ultimul deceniu de viață a fost prizonierul chinuit al lagărelor represive, iar biblioteca i-a fost distrusă, împreună cu toate proiectele și manuscrisele. Nikolai *Berdeaev numea creștinismul lui **F.** cu epitetul ambiguu „ortodoxie magică".

Foca; *Sfântul Foca* În *calendarul creștin, martir din epoca împăratului roman Dioclețian, dar în **mitologia românească* – patron al incendiilor și în genere al *focului. **F.** îi ferește pe oameni de foc și de grindină, de trăsnet, ca și de orice primejdie de incendiu. O variantă mai puțin frecventă îl socotește vizitiu al lui **Sântilie.* Originea acestui *mit, în parte hagiografică, trebuie căutată mai ales în confuzia fonetică; totuși, miezul mitului e posibil să conțină o divinitate ignică locală precreștină, al cărei nume s-a pierdut; ipoteza se poate baza atât pe bunăvoința lui **F.** de a limita incendiile, cât și pe credința că, de ziua sf. Foca (23 iulie), apa râurilor fierbe de la arșița soarelui, iar pietrele ard în apă.

focul *Element principal în *mitologiile lumii, considerat cauză și motor al vieții, dar și distrugător sau purificator al ei; venerat adesea ca zeu important, reprezenta personificările *f. solar* și ale *f. atmosferic* (fulgerul), de asemenea ale *f. astral,* apoi ale *f. lăuntric* al organismelor, dar mai ales ale *f. viu,* văzut în dubla ipostază de prieten și dușman al omului. *Miturile arhaice ale arilor primitivi au venerat **f.** aproape ca zeu de prim rang; ecoul acestei venerații răzbate în **Veda* care începe cu o invocație către zeul ignic *Agni (*Agnim ide* – „Pe Agni îl cânt", *Rigveda,* I, 1) și în **Avesta,* unde **f.,** *Athar, e socotit fiul zeului creator *Ahura-Mazda. În aceleași zone mitologice există și primele clasificări ale **f.** În concepția vedică **f.** (*teja*), văzut deodată ca lumină esențială, forță și strălucire, e distribuit în **f.** *ceresc, pământesc, stomacal* și *mineral.* În concepția avestică (*Avesta,* Yasht, II, 17) se deosebesc 5 tipuri de *foc sacru:* **f.** *aprins* în *temple și orice **f.** *de lemne, cel din corpul omului și animalelor,* **f.** *ocult al pământului,* adică cel subteran, *fulgerul* și **f.** *paradisiac,* arzând pentru Ahura-Mazda și pentru toate făpturile cerești; cele 5 focuri devin 5 raze simbolice înconjurând nimbul regal al zeilor, sfinților și monarhilor. Deși personificat de toate mitologiile în toate ipostazele și socotit totdeauna divinitate (sau atribut al unei divinități), *f. mitic* e clasificabil în două categorii generale: ființă autonomă și element cosmic divin. • 1) F o c u l – f i i n ț ă. În Africa, boșimanii cred că **f.** e o ființă vie, deoarece se poate deplasa și poate mânca, devorând tot ce-i iese în cale. Zeul vedic Agni, dispunând de ubicuitate dar totodată de mobilitate, cuprindere și insațietate, nu era decât o însuflețire nominalizată a fenomenului. Chiar în Iranul prezoroastric, **f.** era socotit ființă în orice ipostază a sa și avea o clasă specială de preoți (*athravan*): până și **f.** *vetrei* era ființă vie divină, fiind interzisă suflarea sau scuiparea în flacără, chiar și arderea deșeurilor fiziologice, preferându-se pentru combustie lemnul pur și parfumat; într-un sens, era mai important și decât **f.** *solar:* astfel, **f.** vetrelor și al *altarelor era aprins în locuri ferite până și de lumina soarelui, spre a nu fi eclipsat. Mai multe populații consideră că **f.** originar e în stăpânirea unei mame sau bunici a **f.** (*Mahuike, în mitologia neozeelandeză maori, locuitoare a subpământului, și ale cărei unghii producătoare de **f.** sunt furate de nepotul ei *Maui; sau femeia cea mare, Nai, la tribul siberian al mansilor); iacuții își imaginează personificarea **f.** ca pe un moșneag cocoșat, în halat roșu. • 2) F o c u l – e l e m e n t ~ a) *Focul solar,* probabil, prima formă cunoscută de om în aspectul și în efectele ei, dar înțeleasă analogic abia mai târziu, când, de pildă în Egipt, *Ré (Soarele), apare și în ipostaza de „Motan în flăcări"; la multe popoare, *f.s.* este zeul de prim rang (zeița japoneză *Amaterasu, zeu nahuatl *Huitzilopochtli, *Shamash în Babilon) cu atribute multiple: creativitate, echilibru universal, legislație; alteori preferând **f.** concret, miturile acordă *f.s.* ranguri secundare: *Sūrya (India), *Mithra (Iran), *Hors (slavi), *Oruna (tribul yoruba, Africa); grecii au transferat cu timpul o mare parte din atributele solare ale lui *Helios asupra lui *Phoibos Apollon, simțind nevoia unui raport de frumusețe, de sens sublim al luminii soarelui. ~ b) *Focul ceresc* era adorat ca simbol vizual (fulgerul) și ca efect (trăsnetul), adesea într-o singură personificare (*Indra în India, *Zeus la greci, *Perun la slavi, *Thorr la scandinavi), trăsnetul determinând până și venerarea locului de descărcare electrică, astfel că, la romani, Pontifex Maximus aduna pământul lovit de trăsnet și îl îngropa cu un *ritual deosebit (moștenit de la etrusci), acoperindu-l cu iarbă; o formă obscură de *f.c.* este flacăra nemistuitoare divină din textul biblic yahwist, care înspăimântă fără să distrugă, fiind cadrul de coborîre din cer a zeului care vorbește „din mijlocul focului" („s-a uitat Moise și iată mărăcinii ardeau cu flacără și nu se mistuiau" – *V.T., Exodul,* III, 2). ~ c) *Focul viu,* adorat dinaintea descoperirii producerii celui artificial, ca tezaur impalpabil și esențial, fie în personificări

generale (zeul nahuatl arhaic *Huehueteotl, sub a cărui egidă se reaprindeau toate **f.** cu ajutorul torţelor umane vii, zeul slavilor *Dajbog, văzut ca dărnicie a naturii, sau violentul zeu chinez *Zhu Rong) fie ca *f. de vatră* (*Hestia la greci, *Vesta la romani), era conservarea **f.** genuin necesar existenţei umane, a cărui dispariţie putea fi socotită un moment tragic; grecii considerau **f.** domestic ocrotit de Hestia şi îl adorau ca fiind de obârşie divină, aducându-i *ofrande (vin, flori şi fructe, tămâie) şi adresându-i *rugăciuni ca unui zeu autonom care, arzând în vatra casnică, asigură prosperitatea familiei. La romani, pe lângă *f. vetrei* devenit cu vremea şi *simbol al belşugului şi stabilităţii casnice, se păstra în mijlocul satului, mereu întreţinut, şi un *focus publicus*. În India, în ritualul nunţii, mirele şi mireasa, ţinându-se de mână, înconjoară de 3 ori *f. sacru,* din care apoi îşi aprind vatra casnică, unde vor întreţine flacăra nestinsă toată viaţa. *F. viu* provine în genere fie din conservarea *f. natural,* fie din simpla frecare a două beţe uscate. În ambele cazuri *f.v.* e pus în seama unei *revelaţii divine. Descoperirea **f.** în Egipt, după un mit transmis de Diodor din Sicilia, s-ar fi produs astfel: „Unii preoţi spun că acela care a domnit primul în Egipt ar fi fost Hephaistos, descoperitorul focului. Datorită acestei binefaceri, el a ajuns la cârma ţării. Odată, în vreme de iarnă, când un arbore din munţi a fost lovit de trăsnet iar după aceea focul a cuprins pădurea vecină, Hephaistos s-a apropiat de foc şi s-a bucurat mult de căldura acestuia. Şi îndată ce focul tindea să se stingă, el îl întetea mereu; aducând întruna lemne şi menţinând flacăra, Hephaistos a chemat şi alţi oameni să se bucure şi ei de puterea focului" (*Biblioteca istorică,* I, *XIII,* 3). Dincolo de substituirea numelui prin identificare (cum procedase şi Herodot şi cum făceau romanii în curenta lor *interpretatio*), Diodor preia o *legendă inductivă (răspândită de altfel în mitologia periferică a întregii lumi) despre *eroul civilizator ignic, dezvoltat în cadru antropologic mai mult decât mitologic, aici nemaifiind vorba nici de „furtul" prometeic al **f.**, nici de „arta" arhetipală de a-l produce. Proveniența **f.** potențial din lemnul copacilor e pusă în diferite mituri pe seama fulgerelor; arborii loviți de trăsnet, consacrați de romani lui *Iupiter, au fost veneraţi şi în Hellada, şi mult mai târziu în Africa de Sud, în California, în Saxonia. În multe mituri, îndeosebi asiatice, **f.** e ascuns de un zeu, într-o formă latentă, în lemnul unor copaci, de unde omul îl poate elibera, ca flacără vie (arborele de foc *Shumu,* în China; **f.** inclus în copacii din păduri de o pasăre pe care a trimis-o zeul *Olofaet, în arhip. Carolinelor; Agni, după o variantă din India, zeu de foc născut din lemn). Frecarea lemnelor pentru obţinerea *f.v.* s-a păstrat până în vremea contemporană, ca simplu ritual festiv (ca în societatea pastorală a românilor, ritualul efectuându-se aici în ajunul zilei de *Sfântul Gheorghe). Scopul vital în ritualul *f.v.* de pretutindeni este purificarea. ~ d) *Focul infernal,* socotit totdeauna subteran, era înţeles fie ca depozit divin al pământului, ascuns de ochii omeneşti (păzit în concepţia babiloniană de *Kishar, iar la neozeelandezii maori de Mahuike, dar şi o ipostază a **f.** în sine devenit subacvaticul vedic *Vādavāgni), fie o posibilitate de flăcări debordate periodic de glie, ca **f.** vulcanic (hawaianul *Pele, într-o măsură şi romanul *Vulcanus), fie ca **f.** de pedeapsă (tărâmul subteran *Hades; întrucâtva asemănător cu acesta, *Gheena biblică – o formă impersonalizată a zeului arhaic palestinian *Hin – ambele sincretizându-se mai târziu în *Infernul mitologiei creştine; dar mai ales lumea subpământeană a zeului scandinav *Loki, simbolizând în genere forţa ignică distrugătoare). ~ e) *Focul cosmogonic* este sau *f. cosmic primordial* (*Aither în **mitologia greacă,* *Samvartaka în *mitologia vedică*) considerat în sine sau materia unui *haos de flăcări iniţiale din care a luat fiinţă universul (triburile sud-vest africane cred că lumea provine din *f. ceresc,* manifest mereu în fulgere, iar amerindienii din California afirmă că la început lumea nu a fost decât un glob de foc). ~ f) *Focul escatologic* nu e totalitar; unul din tipuri, **f.** distrugerii universului, este singurul cu consecinţe integrale, în primul rând **f.** conflagraţiei cosmice Samvartaka, nimicind totul în mod periodic, după un mit vedic, şi având similitudini cu **f.** distrugător, în parte personificat de zeul nahuatl *Tezcatlipoca; subsidiar, există o variantă vedică, unica în mitologia generală, a fiului de *rişi, Aurva, care, în ipostază de *f.e.,* a vrut să distrugă universul, însă *Brahmă, spre a-şi salva opera, a aşezat pe fundul oceanului acest **f.**, numindu-l Vādavāgni şi îngăduindu-i să devoreze apa dar să rămână veşnic **f.** submarin; *f.e.* e frecvent în mituri sub forma unor stele sau comete catastrofale, care cad în Ziua de Apoi (cometa Gurz-sehr, urmând să incendieze lumea în clipa bătăliei între *Ormuzd şi *Ahriman; de asemenea, „steaua adâncurilor" din momentul apocaliptic creştin); însă cea mai stranie formă a *f.e.* e în **mitologia scandinavă:* amurgul zeilor (**Ragnarökr)* care va începe în momentul când lupul *Fènrir, *f. htonic* (fiul lui *Loki), va înghiţi Soarele, adică se va produce *distrugerea focului de către foc;* ultima formă distrugătoare de *f.e.* o constituie armele războiului ceresc (trăsnetele lui *Zeus, săgeata lui *Indra, văpăile năstrapelor lui *Yahweh, sabia de foc a *îngerului ş.a.); dar **f.** purificator, deşi tot *f.e.,* are în concepţiile unor mitologii un rol pozitiv, fie de igienă terestră (flacăra incinerării), fie de igienă a sufletelor (purificarea oamenilor în pământul lichefiat şi incandescent după ce cometa din *Avesta* va arde lumea). ~ g) *Focul prometeic* este cel mai preţuit în mitologiile populare, deşi cel mai osândit de *teologiile clasice: furtul **f.** din depozitele divine

(săvârșit de *Prometheus la greci, de Maui la maori) este unul dintre marile acte de impuls ale primelor civilizații umane; răpirea **f.** este revoluționară pentru omenire, însemnând deopotrivă universalizarea **f.** ca unealtă umană și constituirea științei de a-l produce artificial, independent de capriciile naturii; sub acest unghi, interpretările clasice s-au mulțumit să considere descoperirea **f.** un rapt de la natura ambiantă, dar păreri mai îndrăznețe l-au presupus un import extraplanetar (cf. Dimitrie Drăghicescu, *Reflexions sur l'origine et la destinée de l'homme,* în *Revista de Filosofie* nr. 2, 1938 – care propune ipoteza speculativă că **f.** ar fi adus pe pământ, odată cu alte bunuri tehnice primordiale, renarate de mituri, de coloniștii extratereștri veniți odinioară să populeze planeta noastră). ~ h) *Focul artizan,* independent de *f. prometeic,* prezentat colateral în multe mitologii ca atribut suplimentar al zeilor ignici, în mitologia greacă are un patron autonom, *Hephaistos, și e simbolul absolut (probabil din epoca descoperirii metalurgiei) al singurului mijloc eficient de modelare a metalelor, ca în atelierele subterane ale zeului amintit, supranumit și „Făurarul". ~ i) *Focul tehnic* e fie divin (constând în ejecțiile unor instrumente de inspirație sau *revelație divină, ca *tabernacolul lui *Moise sau ca experiențele lui *Numa Pompilius în meșteșugul reproducerii fulgerelor lui Iupiter), fie uman (interpretat – adesea sub influența psihanalizei – în ce privește descoperirea producerii lui prin frecarea a două lemne din care unul prelung se rotește rapid în cavitatea celuilalt, plat, ca provenind dintr-un simbolism sexual; față de această ipoteză hazardată, mult mai plauzibilă pare concepția unui mit chinez: o pasăre ciugulește „copacul de foc Shumu" scoțând „din el un foc strălucitor", iar „un înțelept a luat o creangă din copac și, sfredelind copacul cu ea, a obținut focul"). Dacă, probabil, primul foc artificial a fost produs prin frecarea a două lemne uscate, antichitatea preistorică a inventat, pe de o parte, amnarul (care ar putea fi de origine neolitică), pe de altă parte, un instrument tehnic ingenios (grec. πυρεῖα; lat. *igniaria*), compus dintr-o pârghie verticală dură sprijinită în orificiul unui alt lemn, însă orizontal (un fel de scândurică), focul născându-se prin semirotirea alternativă foarte rapidă a pârghiei acționate cu palmele (ca și acum în multe sate africane sau australiene) sau cu o curea; perfecționat mai târziu, instrumentul a devenit un soi de burghiu. Forma antică superioară a fost însă *oglinda concavă a lui Arhimedes, existând paralel și alte sisteme: drugi de lemn rotunzi acționați de curea (la germani) sau de o roată (la slavi). ~ j) *Focul sacrificial* este *f. ritual* (→ *sacrificiu, funeralii),* fie al rugurilor de incinerare, fie al flăcării *altarelor; popoarele Americii precolumbiene efectuau ritualul dramatic al reaprinderii tuturor focurilor la sfârșitul fiecărui ciclu de 52 ani, în onoarea zeilor *Huehueteotl și *Xiuhtecuhtli, de la torțele vii întruchipate în tineri bărbați purtând văpaia într-o cavitate pectorală din dreptul inimii, practicată prin incizie, și bineînțeles murind în clipa încheierii misiunii, al cărei răstimp era calculat în raport cu rezistența organismului omenesc; în India, în **Upanișad,* se disting 5 tipuri de *f.s.* (lumea cealaltă sau cerul; furtuna *Parjanya; lumea aceasta adică pământul; bărbatul; femeia), fiecare având-și propriul combustibil (fumul, flacăra, cărbunii și scânteile); prin fiecare din aceste *f.s.* zeii săvârșeau sacrificii rituale din care rezulta apoi ființa corespunzătoare. Un *ritual asemănător exista în Hellada: pe ins. Lemnos (consacrată lui *Hephaistos care, aruncat de Zeus din *Olimp, căzuse aici) se stingeau o dată pe an toate focurile, fără să se reaprindă în timpul sacrificiilor; apoi o corabie aducea *focul nou* din ins. Pelos, spre a se reaprinde vetrele casnice și cuptoarele fierăriilor, în fiecare primăvară. Sărbători ale *f. nou* de primăvară s-au păstrat și în datinile românilor: **Hodăițele* (Munții Apuseni) și **Alămor* sau *Alimori* (Transilvania și Banat); primăvara, la serbările de Alimori, se rostogoleau de pe dealuri roți aprinse, poate ca *simbol solar (cf. **roțile de foc* din basme); de Mucenici (9 martie) sau de *Paști, se aprind focuri peste care sar flăcăii satului. ~ *Serbările focului* au vechi rădăcini pastoral-agrare: *Palilia,* la romani, marcând sfârșitul iernii (23 aprilie), și persistînd la români, în forme asemănătoare și în aceeași zi (după calendarul creștin – ajunul Sfântului Gheorghe); la unele popoare romanice din Europa, la 24 iunie, adică îndată după solstițiul de vară; dar cele mai frecvente *sărbători din Europa modernă, consacrate **f.**, sunt sau în noaptea de 1 mai, sau în ziua solstițiului de vară; francezii fac cu aceste ocazii și sacrificii de animale, arzând șerpi sau vevericțe vii. La unele etnii moderne (englezi, bulgari, sârbi, albanezi, huțuli), *buturuga de *Crăciun* este bifuncțională, simbolizând aprinderea *focului nou,* dar având și un caracter *apotropaic. • *Sacralizarea focului,* prezentă în toate religiile sub forma venerației absolute, are multe principii coincidente în aria mitologiei generale; astfel: nu se poate scuipa în **f.** (Iran, România), nu se aruncă în flăcări deșeuri fiziologice (Iran), nu se lasă udul peste **f.** (România, Rusia), nu se leapădă în fața unui **f.** aprins nimic murdar (Hellada); un vinovat nu poate să stea în **f.** (Hellada); **f.** nu poate fi insultat (Iran, India) sau blestemat (România); când se dărâmă o casă, cuptorul sau vatra nu trebuie atinse (România). În datinile multor popoare există un *tabù ignic complex, numele propriu al **f.** fiind adesea evitat în vorbirea curentă; în lb. romanice. termenul s-a format din *focus* (vatră), deoarece romanii îl preferau, din *superstiție, termenului propriu *ignis* (de ex., *focus publicus). *Avesta* evită des numele lui Athar, preferând formula „fiul lui Ahura-Mazda". În tradițiile românești, cuvântul

foc, uneori tabuat, se înlocuia curent fie cu *vatră,* fie cu *lumină,* întrucât cu vremea *foc* devine similar cu *incendiu* (cf. în zona Botoşani: „Foc la tătari, la noi lumină!").

§ James George Frazer, *Myths of the Origin of Fire. An Essay,* London, 1930; D. A. Vasiliu, *Focul viu în datinile poporului român în legătură cu alte popoare* Bucureşti, 1943; Gaston Bachelard, *Psychanalyse du Feu,* Paris, 1937; (trad. rom. *Psihanaliza focului,* Bucureşti, 1989).

Fons; *Fontus* Zeul izvoarelor, în **mitologia romană,* iniţial un simplu **numen* al apei, apoi – ca personificare nominalizată – dobândind o biografie populară, în care apare ca fiu al zeului naţional **Ianus* şi al **Nimfei din Latium, **Iuturna.* În cadrul **sărbătorii *Fontinalia* (13 octombrie), cununi împletite din flori erau aruncate în izvoare. **F.** avea un **altar, dincolo de limita urbană a Romei, pe malul drept al Tibrului.

Forculus Zeu, în **mitologia romană* având atributul de paznic şi ocrotitor al uşilor.

Fornax; *Fornacalis Dea* Zeiţă protectoare a cuptoarelor, în *mitologia romană;* în onoarea ei, se organizau **sărbătorile *Fornacalia* (Serbările cuptoarelor). **F.** patrona şi furnalele metalurgice.

Forseti *(Cel care stă dinainte)* Zeu cu biografie mitică nu prea clară, din **mitologia scandinavă,* numit în saga *Gylfaginning* (singura sursă nordică ce îl aminteşte ca atare), zeu al justiţiei; mai exact: patron al rostirii dreptăţii. Era considerat fiul zeului **Baldr şi al zeiţei **Nanna şi închipuit ca un îmbietor şi frumos tânăr locuind în palatul său *Gletnir* (sau *Glastheim*). În virtutea atributului său unic de judecător al **zeilor şi al oamenilor, remarcabil prin obiectivitatea sa juridică fără cusur, unii cercetători consideră că **F.** reprezintă zeificarea unei personalităţi protoistorice, a unui **erou civilizator sau chiar a unui cârmuitor tribal.

Fortuna; *Fors* Zeiţa sorţii, în **mitologia romană,* al cărei **cult, originar din Praeneste *(Fortuna Primigenia)* şi dezvoltat din adorarea unei divinităţi arhaice locale, a dus la identificarea ei cu zeiţa greacă similară **Tyhe.* **F.** era reprezentată cu ochii legaţi, spre a simboliza soarta oarbă, şi avea o mână pe cârma destinelor universului, ţinând în cealaltă Cornul Abundenţei; imaginea era gândită ca o alegorie complexă a capriciilor destinului, ale norocului arbitrar, ale şansei şi nesansei, căci zeiţa ajunsese să patroneze mult mai târziu, în cultul roman, pe de o parte hazardul, indiferenţa şi nesiguranţa sorţii, pe de alta, norocul prielnic şi manifestările bunăvoinţei divine; de aici şi deducţia că **F.** reprezintă de fapt un **sincretism,* produs în lungul unei epoci, din două divinităţi contrare: *Bona Fortuna* (Soarta bună) şi *Mala Fortuna* (Soarta rea) – pereche perpetuată apoi în perechea de divinităţi populare româneşti: *Piaza Bună* şi *Piaza Rea (→ piază).* **F.** era una dintre cele mai populare divinităţi printre romanii în genere fatalişti şi avea numeroase nume alegorice: *Fortuna Augusta, F. Barbata, F. Brevis, F. Bona, F, Caelestis, F.Dubia, F. Dux, F. Equestris, F. Redux, F.Publica, F. Privata*; un **templu din preajma Romei îi era consacrat în ipostaza ei de *Fortuna Muliebris* (Fericirea femeilor) unde serviciul religios (1 decembrie) era îndeplinit şi asistat numai de femei. De fapt, în cultul roman popular, **F.** era implicit şi zeiţa norocului dirijat, a şansei, a câştigurilor, dar şi o zeiţă oraculară *(→ oracole).* Pe această cale a pragmatismului **religiei romane târzii, **F.** pătrunde cu un cult nou pe teritoriul Daciei, cucerit de Traian, fiind numită *Fortuna Daciarum* (Fortuna Daciilor) şi obţinând numeroase **altare, la Sarmizegetusa şi în alte oraşe.

Fraţii Apostolici **Sectă creştină (→ *creştinism*), întemeiată la Parma, în 1260, de ţăranul italian *Gerardo Segarelli,* pentru a predica renunţarea la orice avere şi întoarcerea la modul de viaţă al **Apostolilor creştini. Elaborată treptat, doctrina sectei considera **Biserica catolică o organizaţiei laicizată şi cerea în consecinţă nesupunerea credincioşilor faţă de autorităţile eclesiastice şi civile. **F.A.** divizau istoria omenirii în 4 perioade: 1) până la **Isus Christos; 2) de la naşterea lui Christos până la papa Silvestru I *(→ papi),* când Biserica şi-a dobândit autoritatea lumească; 3) de la papa Silvestru I până la Segarelli, perioadă de uriaşă autoritate lumească, de acumulare a unor imense bogăţii şi de corupţie a Bisericii; 4) ultima perioadă, consacrată **mântuirii sufletelor omeneşti şi asigurată prin apariţia lui Segarelli. Fondatorul conducător al sectei, un om vanitos şi fanatic, purta o lungă mantie albă de apostol, trăind împreună cu prozeliţii în deplină sărăcie. Condamnat la moarte şi ars pe rug în 1286, Segarelli lasă locul unui discipol, *Dolcino,* care în 1304 iniţiază o răscoală, înăbuşită însă abia în 1307 când şi noul conducător e ucis. Secta a mai existat până la mijlocul sec. XIV, din Italia răspândindu-se şi în sudul Franţei, în Spania şi în Germania.

Fravashi (zend. *fravash* – mărturisire de credinţă) Divinităţi persane simbolice (→ *mitologie iraniană*), reprezentând fiinţa inteligentă ideală pe care zeul suprem **Ahura-Mazda, creind lumea, a avut-o în minte şi cu ajutorul plural al căreia, multiplicată într-un număr incert de **genii binefăcătoare, el poate ocroti întregul univers şi mai ales poate proteja pe zeiţa apelor, **Anahita, şi **pământul, făcând să crească toate plantele. Astfel, fiecare fiinţă inteligentă şi virtuoasă are un **F.** ca **înger păzitor şi ca geniu care o inspiră, sporindu-i potenţialul spiritual, o ocroteşte şi o apără; toate fiinţele divine, umane, animale şi vegetale au un **F.** individual, după cum au şi **zeii superiori şi chiar Ahura-Mazda; sunt privaţi de **F.** numai necredincioşii. Un grup special de **F.** are în grijă creşterea plantei din care se extrage băutura divină **haoma.*

Frazer, *sir* James George Etnolog şi folclorist englez (1854–1941), antropolog al religiei, istoric

și interpret reputat al *magiei, *mitologiei și *religiilor; întemeiat pe o foarte vastă erudiție în toate zonele mitologice ale lumii, **F.** a cercetat *miturile în cadrul sistemelor lor unitare, iar structurile formelor religioase le-a analizat eliberându-se de orice normative fie ale *credinței religioase, fie ale *ateismului. Studiind comparativ *cultul naturii la primitivi, originile totemismului (→ *totem*), cosmogoniile primare, atributele magiei, de asemenea miturile fundamentale ale omenirii, printre care *potopul universal (cercetează în acest domeniu peste 400 mituri de referință), **F.** a ajuns la concepția că religiile descind din magia primitivă: „Prin religie, înțelegem așadar împăcarea sau concilierea forțelor superioare cu omul care, cum se crede, călăuzește și regizează cursul naturii și al vieții umane. [...] În alți termeni, nici un om nu e religios, dacă nu-și guvernează, în oarecare măsură, conduita prin teama sau dragostea de Dumnezeu" (*The Golden Bough,* compendiu, London, 1924, cap. IV). Geneza religiei, ca fenomen de evoluție a gândirii umane între magie și cunoașterea științifică, e comparată „cu o pânză țesută în trei fire deosebite – firul negru al magiei, firul roșu al religiei, firul alb al științei, dacă prin termenul știință ne este îngăduit să înțelegem, tot astfel, totalitatea adevărurilor simple extrase din observarea naturii" (*op. cit.,* cap. LXIX). Cercetările lui **F.** s-au condensat în lucrarea sa principală: *Creanga de aur* (12 vol., 1911–1918), care este o originală oglindă a devenirii civilizației umane prin coridoarele memoriei și simbolismului miturilor (regele *pădurii; regii preoți; magia simpatică; magia și religia; stăpânirea magică a atmosferei; magicienii ca regi; *zei umani încarnați; regii *elementelor; cultul arborilor în Europa modernă; influența sexelor asupra vegetației; căsătoria sacră; regii Romei și ai Albei; succesiunea tronului în vechiul Latium; cultul stejarului; Dianus și *Diana; povara regalității; primejdiile sufletului; acțiuni, persoane, obiecte, cuvinte tabuate; mitul lui *Adonis, *Attys, *Osiris, *Isis, *Dionysos, *Demeter; maica grâului în diferite țări; spiritul grâului ca animal; uciderea animalului divin; transferul răului și *țapii ispășitori; între *cer și *pământ; *sărbătorile *focului; *Baldr și vâscul; sufletul exterior; *creanga de aur) – toate acestea fiind elementele de reper ale sintezei mitologice frazeriene, ferite de interpretări simbolistice abuzive și de exagerarea valorii în sine a religiei în fomarea culturii umane, chiar dacă nu totdeauna suficient raportate la cadrul de emancipare psihosocială a omului. Moment intelectual fundamental la sfârșitul sec. XIX, *Creanga de aur. Un studiu asupra magiei și religiei (The Golden Bough. A Study in Magic and Religion),* opera de căpetenie a lui **F.**, și-a cucerit o mare autoritate în antropologia religiilor și a exercitat o influență culturală ce a fost comparată adesea cu influența exercitată, în alt plan de cultură, de opera lui Charles Darwin, *Originea speciilor.* Pornind de la *simbolul „crengii de aur" – amintite de Vergilius în *Eneida* și de la comentariul făcut de Servius asupra *ritualului aferent, de asemenea descifrând implicațiile mitologice ale cultului arborilor (**dendrolatrie*) și ale *sacrificiilor omenești în cadru religios, **F.** urmărește de fapt evoluția conștiinței religioase a omenirii, așa cum o consideră el, de la magie (căreia îi acordă o foarte mare importanță în existența omului primitiv) la religie. Deși nu primul, **F.** a consacrat ca sistem *mitologia comparată* („metoda comparativă" a sa), folosită anterior de fapt și de *Tylor, ca și de alți etnologi și folcloriști; dar la el, metoda comparativă se autodefinește ca metodă științifică fertilă și, chiar dacă un timp criticată, ba chiar respinsă, ea este repusă în drepturile ei depline, mai târziu, de savanți de talia antropologului structuralist Claude *Lévi-Strauss. Clădită astfel pe o erudiție uriașă și pe surse de informație într-adevăr planetare, opera lui **F.** are o perenitate documentară greu egalabilă, recunoscută chiar de cei care nu-i recunoșteau și valoarea științifică: Goldenweiser socotea *Creanga de aur* „neglijabilă ca teorie, indispensabilă ca colecție de materiale asupra religiei primitive" (*Anthropology,* London, 1937). Sistemul frazerian nu a rămas infailibil, iar opiniile specialiștilor sunt mereu împărțite. Bronislaw *Malinowski recunoștea în *Creanga de aur* „o lucrare care a avut o influență uriașă asupra multor ramuri ale științei și care a creat noi linii de cercetare științifică". John Benett critica opinia lui **F.** despre magie ca despre o știință eronată: „Frazer nu a reușit să vadă că magia nu este numai o teorie greșită despre cauzația naturală, datorită faptului că se interesează mai mult de ceea ce cred oamenii despre lucruri, decât de ceea ce fac aceștia cu ele" (*Other Cultures,* London, 1964). Mircea *Eliade își amintea că, „pentru a citi operele complete ale lui Frazer, am început să învăț engleza" (*L'Épreuve du Labyrinthe,* Paris, 1979, p. 30), fără a evita să spună că „grație în primul rând imensei erudiții a lui Frazer și realului său talent literar, moda «demonilor vegetației» a reușit să domine studiile de etnografie și de istorie a religiilor până chiar în ajunul primului război mondial" (*Traité d'histoire des religions,* Paris, 1975, p. 304). Au existat însă și critici mai dure; pentru un G.E. Smith, opera lui **F.** e compusă din „prostii savante". Totuși, încă spre sfârșitul sec. XX, nici un specialist și nici un om de cultură generală nu poate ocoli și ignora opera frazeriană.

§ *Adonis, Attis, Osiris. Studies in the History of Oriental Religion,* 1906; *Totemism and Exogamy. A Treatise on certain early forms of Superstition and Society* I–IV, London, 1910; *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion,* ed. I, London, 1890; ed. integrală, I–XII, London, 1911–1918; ed. definitivă (ed. III) I–XII + XIII, *Bibliography and General Index,* London, 1935–1937; *The Golden Bough,* compendiu,

London–New York, 1922; *Le Rameau d'Or*, trad. franc. de Lady Frazer, Paris, 1924; *Creanga de aur*, I–V, trad. rom. și prefață de Octavian Nistor, București, 1980; *The Worship of Nature*, London, 1926; *The Devil's Advocate. A Plea for Superstition*, London, 1928; *Myths of the Origin of Fire. An Essay*, London 1930; *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies*, London, 1935; *The Fear of the Dead in Primitive Religion*, London, 1936; *Folk-Lore in the Old Testament. Studies in Comparative Religion, Legend and Law*, I–III, London, 1918; *Anthologia Anthropologica. A copious selection of passages for the study of social anthropology from the notebooks of Sir J. G. Frazer*, I–IV, London, 1938–1939.

Freud, Sigmund Medic psihiatru și filosof austriac (1856–1939), întemeietorul psihanalizei, cercetător din punctul său de vedere al *totemului, al sistemului *tabù din *religiile primitive și al *mitologiei, dar în mod adesea preconceput, îndeosebi spre a-și ilustra concepția despre dominanta refulărilor sexuale. Tratându-și propria nevroză și observând o metodă aptă de vindecare a isteriei prin explorarea în timpul somnului hipnotic a trecutului mental al pacientului, ajunge la construirea sistemului psihanalitic. În cadrul concepției despre rolul subconștientului și instinctului sexual în existența individului, ca sferă principală cenzurată de normele, legile și principiile stabilite de conștient, **F.** elaborează și o teorie mitologică după care toate *arhetipurile miturilor nu sunt decât un vis colectiv omenesc produs de nevroza generală a umanității supuse insatisfacției erotice; astfel, sentimentul religios ar fi un sentiment de vinovăție al învinșilor sexuali față de concurenții învingători. **F.** explică întreaga *mitologie greacă prin reflectarea irațională a anumitor complexe psihice; astfel *Gaia (pământul), ca substanță primă și ultimă, naște pe *Uranos (*cerul) cu care se unește născând pe *Titani, iar Uranos îi aruncă în *Tartaros, pentru lichidarea concurenței sexuale; dar Gaia, care vrea să fie soția tuturor bărbaților, îl ajută pe titanul *Kronos să-și înlăture concurentul, castrându-l; după ce scapă de Uranos, Kronos se căsătorește cu mama sa Gaia, numită acum *Rhea, și pune stăpânire pe univers, însă tot din concurență erotică își înghite copiii, afară de *Zeus, salvat de Rhea; *Titanomahia dezlănțuită de Zeus reflectă aceeași luptă sexuală: Zeus, învingătorul Titanilor, se căsătorește cu aceeași Gaia în ipostaza *Herei ș.a.m.d. Dar **F.** a recitit limitativ *miturile care îl interesau în planul teoriei psihanalizei, ajungând uneori la răstălmăcirea lor; chiar dacă erotismul e frecvent mai ales în mitologia greacă, concurența este pentru puterea unei politici divine, iar incestul e caracteristic endogamiei primitive; exagerându-și concluziile asupra materiei mitice primitive, **F.** a extrapolat dincolo de limitele firești o observație particulară, dovedind implicit și o cunoaștere incompletă sau o absorbire superficială atât a mitologiei, cât și a istoriei societății primitive. În *Totem și tabú*, **F.** pornește de la *complexul lui Oedip* (→ *Oedip*) – cel care, fără a ști, și-a ucis tatăl și s-a însurat cu mama sa; **F.** afirmă că „trebuie să vedem în *complexul lui Oedip* una din principalele surse ale acelui sentiment de remușcare care îi chinuie atât de des pe nevrotici" (*Introducere în psihanaliză*, 3, XXI) și că tot aici își are originea „conștiința culpabilității" omenirii *(Totem și tabù)* adică *păcatul originar. Întemeiat și pe numeroasele sale observații pe pacienții laboratoarelor de psihanaliză (riguroase din punct de vedere științific și deseori salutare), ca și pe observații literare sau filosofice mai vechi (Sofokles însuși, în tragedia *Oedip*, sau Diderot, în *Nepotul lui Rameau*, din care și citează: „Dacă micul sălbatic ar fi lăsat în voia lui să-și păstreze toată imbecilitatea și să adauge puținei rațiuni de copil din leagăn violența pasiunilor bărbatului de treizeci de ani, el și-ar sugruma tatăl și s-ar culca cu mama sa"), **F.** exploatează presupunerea că fetele ar fi împinse spre tații lor de o dorință incestuoasă obscură, după cum băieții ar tinde spre mame; de aici, **F.** deduce (pe baza teoriei lui Atkinson despre „hoarda paternă") că fiii, geloși erotic pe tatăl lor, devin paricizi; dar, neliberați de obsesie și ajungând rivali, în același timp roși de remușcare, spre a se împăca cu moartea tatălui lor, fac din el un obiect de adorație și se aliază într-un clan, stabilind legea exogamiei, adică a căsătoriilor în afara clanului, pe care o confirmă credința că măsura le-a fost dictată de tatăl defunct, devenit totem. Iar în ultimă analiză, **F.** consideră că mitologia și religia au aceeași origine ca și nevroza obsesivă. Opera lui **F.** a influențat o înclinare psihanalistă spre cercetarea istoriei religiilor (*Jung, *Eliade).

§ *Totem und Tabu*, Leipzig–Wien, 1913; *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Wien, 1910; *Das Ich und das Es*, Leipzig, 1923;*Opere*, I *(Totem și tabu; Moise și monoteismul, Angoasă în civilizație; Viitorul unei iluzii)*, București, 1991; II *(Interpretarea viselor)* 1993 – trad. dr. Leonard Gavriliu.

Freyja; *Horn; Ihrung; Mardal; Menglod; Skjalf; Syr* Zeița fertilității, în **mitologia scandinavă*, a dragostei pasionale și ocrotitoarea vegetației (cu epitetul *Vanadis*, deoarece aparținea clasei **Vana* de *spirite ale *apei) și a podoabelor femeiești *(Menglod)*, de asemenea, patroana *magiei. Fiică a lui *Njördhr și soră a lui *Freyr, **F.** e logodnica *uriașului *Odhr, căci la încheierea păcii între zeii din *Asgardhr și uriașii din *Yotunheim, condiția uriașilor a fost obținerea Soarelui și Lunii, împreună cu **F.**, ei obligându-se să reclădească fortăreața zeilor; dar zeul infernal *Loki, făcându-i prin viclenie să-și întârzie sfârșirea lucrării, **F.** nu s-a mai putut mărita niciodată cu logodnicul ei și, pierzându-l, îl plânge mereu. **F.** locuiește în palatul celest Sessrymner, unde își găsesc adăpost postum femeile și bărbații fideli în iubire până la moarte; zeița, călătorind într-o căruță trasă de două pisici (alteori călare pe mistrețul cu păr de aur, Hildeswin – „mistrețul de luptă") are un alai de 3 *zâne (sau *spirite virginale), care sunt mesagerele ei, mai ales în cazurile unde iubirile disperate îi solicită

concursul. Ca zeiță magiciană, i-a inițiat pe zei *(*Asa)* în arta *descântecelor, însușire specifică *duhurilor acvatice *Vanir*; în această calitate patronează fecunditatea oricăror femele (la oameni, animale, plante), salba ei Brisingamen fiind un instrument de *magie obstetrică. Are un veșmânt de pene cu care poate zbura, ca să trimită ploaia pe pământ (lacrimile ei fiind stropii de ploaie, prefăcuți în boabe de grâu).

Freyr; *Frey*; *Yngvi* Zeu provenit din *duhurile apei *(*Vana),* în **mitologia scandinavă,* apoi zeu solar, patronând pacea și fecunditatea naturii, ploaia, soarele strălucitor de vară și *vânătoarea; fiul zeului *Njördhr și fratele zeiței *Freyja; căsătorit, din dragoste pasională, cu *Gerdhr, fiica *gigantului *Hymir; locuiește cu ea în Alfheim. **F.** e posesorul unei corăbii miraculoase: *Skidbladnir,* care circulă în orice direcție, nedepinzând de vânt, mânată de voința magică a proprietarului care, acostând, o poate face ghem și lua cu sine; ca vehicul de uscat, **F.** utilizează mistrețul *Gullinbursti,* un *simbol al belșugului verii. Ziua lui **F.** era sărbătorită la solstițiul de vară; se numea *Jul,* fiind cea mai importantă din vechile *sărbători ale triburilor germanice. Dar, după *Ynglingasaga,* **F.** ar fi fost rege al Suediei, mort de boală și înmormântat într-un tumul, moartea lui ținându-se în taină. Saxo Grammaticus (în *Gesta Danorum,* V, 142) se referă la un fapt similar, socotindu-l însă rege al Danemarcei *(Frotho);* în Suedia ar fi ajuns ca copil, într-o luntre, și s-ar fi numit *Skeaf.*

Frigg; *Glinn* (germ. *Frija*; longobard *Frea*) Zeița iubirii conjugale, a căsniciei și maternității, în **mitologia scandinavă,* prima dintre zeițele apărute în univers, a 3-a și ultima (cea mai importantă) soție a zeului suprem *Odhinn; fiica lui Fjörgynn; mama zeilor scandinavi principali, printre care *Baldr. Conducând lumea alături de Odhinn, **F.** utilizează anumite viclenii față de el, spre a-i modifica unele decizii asupra destinului oamenilor. Locuind în palatul ceresc al lui Odhinn și patronând ospețele, totuși își petrece o parte din timp în propriul ei castel, *Fönsall* (Castelul de lângă mare), torcând un caier de aur cu fir infinit și dăruind fragmente din el torcătoarelor harnice, pe care le ocrotește și pe care le-a inițiat în arta torsului. **F.** e însoțită de un alai de 7 *zâne fecioare: *Fulla* (zâna belșugului), *Gnaa* (crainică divină), *Hlynn* (cea care înlătură obstacolele și primejdiile), *Syn* (paznica porții palatului divin), *Löfn* (împăciuitoarea perechilor de îndrăgostiți), *Sjöfn* (cea care aprinde iubirea), *Var* (pedepsitoarea călcării *jurămintelor de dragoste). În epoca de contact cu romanii, **F.** (mai târziu *Frigga*) a fost identificată cu *Venus.

Fudo zeul înțelepciunii, în **mitologia japoneză.*

Fukurokuju Zeul longevității, unul dintre Cei-Șapte-Zei-ai-Destinului *(Sichi Fukujin)* din **mitologia japoneză*: *Fukurokuju, *Ebisu, Benten, *Daykoku, *Bishamon, Jurojin, *Hotei.*

Fulgora Zeița fulgerelor (amintită de Seneca), în **mitologia romană.*

Fulla (norv. *full* – plin); *Folla*; *Volla* *Zână sau zeiță secundară din **mitologia scandinavă* (una dintre fecioarele prezente în alaiul zeiței **Frigg,* fiind soră sau numai o ipostază a acesteia), care simbolizează belșugul material, opulența; uneori, era considerată deținătoarea unor formule magice de restabilire a abundenței.

fumigații *Ritual religios străvechi, constând în afumarea locului de *cult (în special a *altarului) cu plante sau substanțe aromate, arse lent, ca o formă de **sacrificiu* pentru *zei sau *Dumnezeu; în acest scop, se foloseau diferite rășini (eucalipt, tămâie, smirnă, bdeliu, nard), plante (aloe, cânepă, tutun, santal, licheni, paciuli), uleiuri sau amestecuri de diverse ingrediente. Arderile pentru **f.** se făceau fie direct pe piatra sau masa altarului, fie în vase speciale, fixe sau mobile; cel mai răspândit recipient de **f.** era *cățuia* (transformată de cultul creștin în *cădelniță*). **F.** nu lipsesc din practicile cultuale ale nici unei populații. ~ În *Egiptul antic* se făceau **f.** în onoarea lui **Ré,* la răsăritul soarelui, folosindu-se combinația specială *kuphi* din 16 ingrediente (miere, vin, rășină, smirnă ș.a.), arsă în cupe emisferice de bronz; dar se utiliza, independent, și numai tămâia. ~ **F.** practicate de *vechii evrei* și atestate de **Biblie,* numindu-se *ketoreth,* foloseau preponderent tămâia *(lebōnah)* – foarte răspândită pentru acest scop în Orient și preluată apoi de *creștinism; „jertfa veșnică de tămâie înaintea lui Yahweh" *(V. T., Exodul,* XXX, 8) se ardea pe *jertfelnic*; în *N. T.* se vorbește de o tămâiere mobilă (*Luca,* I, 8–10) și, mai târziu, se citează cădelnița ca instrument al **f.** (*Apocalipsul,* VIII, 3–4). ~ În **zoroastrism* **f.** (numite *vohu gaono*) foloseau mai ales tămâie (cf. *Avesta,* XIX, 24). ~ **F.** din *India,* numite „lumină de rășină" *(ud-buti),* se obțineau din arderea unei combinații de tradiție locală, incluzând rășini, lemn de aloe, santal, licheni, paciuli, mastic ș.a. ~ O formă de **f.** *(incensum)* e amintită la *romani* în *Inscripțiile Fraților Arvali (*Arvales).* ~ *Sciții* practicau un tip de **f.** producătoare de stări extatice, arzând semințe de cânepă. ~ Mai multe *triburi amerindiene* (și probabil vechile populații *maya* și *nahuatle* din America Centrală precolumbiană) utilizau *tutunul, fumului căruia îi atribuiau și puteri hipnotice; un *mit al tribului nord-american winnebago se referă la valoarea absolută a *ofrandei de tutun fumat în pipă în cinstea Spiritului Suprem. ~ În *ritualurile musulmane* cu caracter special (*circumcizia, căsătoria etc.), sunt obligatorii **f.** aromatice; ~ iar la numeroase populații, **f.** sunt un element inseparabil de ritualurile funerare *(→ funeralii).* Există însă și o categorie de **f.** fără caracter religios, practicate în magia neagră sau în vrăji *(→ magie),* în cadrul

acestora arzându-se, de pildă, păr de lup, fire din părul adversarului etc. Se pare că sacrificiile religioase sub formă de **f.** au marcat o anumită evoluție sub influența dezvoltării civilizației, care urmărea înlocuirea simbolică, mai apropiată de o concepție religioasă abstractă, a sacrificiilor anterioare de animale (care, la rândul lor, înlocuiseră sacrificiile umane din societățile primitive).

funeralii *Ritualuri ceremoniale specifice, religioase sau laice, în legătură cu despărțirea de cei defuncți și cu operația înmormântării. Tipologia **f.** este variabilă geografic și istoric, în funcție de condițiile ambientale și de tradițiile religioase, și se poate clasifica în 6 modalități principale: *înhumarea, incinerarea, îmbălsămarea* (în cadrul unor forme de civilizație), *canibalismul, aruncarea în mare* și *abandonarea* (în cadrul unor triburi primitive). Tipurile de **f.** pot fi specifice zonal ori etnic sau pot coexista în cadrul aceleiași populații. ~ În *Egiptul antic,* toate variantele religioase considerând *moartea o simplă strămutare, s-a instituit îmbălsămarea morților și dotarea mormintelor (*piramide pentru faraoni, construcții zidite pentru ceilalți) cu tot ce e necesar vieții; datorită existenței *Nilului, se credea că morții au de traversat apa și de aceea sarcofagele se făceau în formă de navă; în sarcofage erau introduse cărți, menite să ghideze pe defunct în drumul său spre **Duat* și în lumea cealaltă. ~ Toate *religiile Indiei (→ brahmanism, budism, hinduism)* au practicat exclusiv incinerarea, oficiată – în cadrul ceremoniei numite *sat-karaṇa* – pe un rug de lemn (*citāgni* – rug de foc) aprins în cadru ritual de la 3 *focuri cardinale de *sacrificiu, după o riguroasă pregătire a cadavrului; după cum rugul se aprinde de la unul din focuri, se presupune că defunctul ajunge în *cer, rămâne în spațiul aerian sau se reîncarnează prin **avatara,* întorcându-se printre oameni într-o variantă nouă de viață; osemintele rămase după incinerare se depun într-o urnă *(kulya),* iar ritualul auxiliar *sapiṇḍī,* încheind întreaga ceremonie funerară, constă în *ofranda de bulgărași frământați din orez fiert, spre a-l uni pe defunct cu *strămoșii săi. ~ *Iranul antic* În epoca zoroastrică și poate și anterior, impuritatea cadavrelor și intuirea pericolului de infecții generale au dus la interdicții severe, statuate în **Avesta*; cel care ar fi atins un cadavru era periclitat să devină „neputincios la minte, mână și limbă"; întrucât și *pământul și focul erau operele sacre ale lui *Ahura-Mazda, *zoroastrismul interzicea atât înhumarea, cât și incinerarea, morții fiind depuși pe terase pavate, cu canale de scurgere și înzidite în *turnurile tăcerii,* după ce câinii și păsările de pradă sfâșiaseră cadavrele; se pare că erau totuși exceptate cadavrele *magilor, care erau întâi expuse; dar într-o epocă mai veche, cadavrele morților comuni erau acoperite cu ceară și zidite în pământ, socotindu-se că ceara este un tampon suficient spre a feri pământul de impurificare. ~ Ritualul înhumării din *China antică* era însoțit de *Cântecul calului alb* și de arderea pe mormânt a unui panegiric scris anume pentru defunct; iar întrucât se credea că *sufletul rațional* se ridică la cer, în timp ce *sufletul corporal* rămâne în cadavru, un ritual adiacent se consacra fie readucerii în trup a sufletului rațional, fie înscrierii lui în tabelele strămoșilor. În China arhaică s-a păstrat până prin sec. III. î.e.n. obiceiul de a înmormânta împreună cu împăratul sau cu principele și mai mulți oameni vii din suita sa, care mai târziu au fost înlocuiți treptat cu păpuși de paie și cu figuri de lemn. Arheologii chinezi au descoperit peste 150 morminte cu o vechime de 3000 de ani, în provincia nordică, Xinjiang, cu un mod straniu de înhumare: scheletele, înmormântate perechi, sunt îmbrățișate reciproc, fiecare cu brațele încolăcite după gâtul celuilalt. ~ **Lamaismul tibetan* prevede ca preoții să citească în fața efigiei defunctului, timp de 49 zile, cartea **Bardo Thödol* (conținând sfaturi de comportare postumă); după aceea, cadavrul este dus pe o colină și lăsat în seama păsărilor de pradă. ~ *Evreii* au considerat impure toate cadavrele, această impuritate putându-se transmite asupra oricărei alte persoane; în special un preot nu avea dreptul să meargă în casa în care era un mort, chiar dacă îi fusese tată sau mamă, căci „el trebuie să nu se spurce" (*V. T., Leviticul,* XXI, 11), și trebuia alungat din comunitate orice om care „s-a întinat prin atingere de mortăciune" (*V. T., Numerii,* V, 2). *Iudaismul nu permite (așa cum avea să nu permită nici *creștinismul) incinerarea, pentru ca morții să poată învia la Judecata de Apoi. ~ *Hellada* Mortul era strigat pe nume de 3 ori, apoi i se ura o viață fericită în *Hades și se adăuga „Să-i fie țărâna ușoară"; la poarta casei defunctului se puneau crengi de chiparos și un ulcior cu *apă lustrală, pentru purificarea celor care ar fi văzut cadavrul; semnul distinctiv al doliului consta nu numai în veșmintele negre, ci și în tăierea unei șuvițe din părul îndoliatului, apoi în depunerea ei pe mormânt; a treia zi, mortul era scos din casă cu patul pe care zăcuse și un cortegiu solemn îl însoțea fie la mormânt, fie la rug; (incinerările au intrat în uz după invazia în Peloponez a triburilor de dorieni, între 1200–800 î.e.n., care introduseseră acest tip de ritual funerar, de origine indoeuropeană); înhumarea se făcea în sicrie de lemn sau de lut, dar și numai pe un strat de frunziș, cadavrul fiind înfășurat în giulgiu; cenușa incinerării se păstra în urne; cadavrele erau îngropate noaptea, spre a nu impurifica lumina soarelui, iar mortului i se punea un ban în gură, ca taxă de trecere peste *Styx, datorată lui *Haron; era deopotrivă obligatorie trecerea celor din asistență prin apă (pusă într-un recipient la ușa casei îndoliate), astfel ca oamenii vii să nu

transporte impuritatea în mediul social. Religia din Mykene considera că sufletul își părăsește trupul numai în timpul incinerării; totuși Elpenor e găsit de *Ulysses abia în *Infern, fără să fi fost ars ori înhumat în prealabil (dacă nu cumva acest pasaj din *Odisseia,* X, nu e interpolat). ~ *Roma* Morții se considerau impuri și de către romani; de aceea erau îngropați în incinte zidite în pământ, mormintele fiind stropite cu apă lustrală, cu ajutorul unei ramuri de măslin sau de laur, care apoi era arsă. Preoții și magistrații nu aveau dreptul să întâlnească ori să privească un cadavru; dacă totuși asta se întâmpla, nu-și puteau relua funcțiile decât după un chinuitor ritual de purificare. Romanii practicau egal înhumarea și incinerarea. S-a conservat riguros obiceiul de a-i sorbi muribundului ultima suflare (Cicero, *In Verrem,* V) și ne putem întreba dacă nu era încercarea de salvare prin respirație artificială „gură la gură"; poate tot pentru excluderea riscului de a confunda moartea aparentă cu decesul, romanii respectau riguros, ca și grecii, obiceiul ca defunctul să fie chemat de 3 ori pe nume, înainte de a fi înhumat sau pus pe rugul funerar, care era aprins doar când se constata că defunctul nu s-a trezit; mortului i se deschideau ochii, după ce era așezat pe rug, probabil ca să poată vedea drumul spre Infern (Plinius cel Bătrân, *Naturalis historia,* XI, *55,* 3). Înmormântarea se făcea în lăcașuri tombale zidite în pământ, mormintele fiind stropite cu apă lustrală. **F.** cetățenilor romani de vază, oficiate pe socoteala satului, decurgeau astfel: procesiunea era deschisă de o fanfară de suflători, urmată de bocitoare angajate, apoi de „strămoși" (de obicei, actori purtând *măștile păstrate de familie), după care era dusă năsălia cu mortul și în urma ei veneau rudele și prietenii; alaiul se oprea în for, măștile fiind depuse pe scaunul curul, iar în fața cadavrului era rostit discursul funebru; în fața casei defunctului era pus un chiparos sau un pin sălbatic pentru prevenirea trecătorilor asupra situației nefaste a clădirii; locuința era măturată cu mături speciale; se înjunghiau două scroafe *(porca praesentanea* și *porca praecidanea),* iar cadavrul defunctului se expunea într-o *collocatio* de 7 zile, după care era transportat prin oraș, spre cimitir, pentru înhumare *(humatio),* unde pământul era stropit cu vin și același loc era destinat sacrificării unui berbec, în cinstea zeilor *Manes ai defunctului, toată ceremonia sfârșindu-se cu purificarea celor prezenți (cu apă, foc și *fumigații de laur), cu un sacrificiu și, în fine, cu un ospăț funebru în familie *(sacrificium novemdiale);* doliul dura 9 zile, timp în care se purta veșmântul îndoliat *(vestimentum funebre)* și erau folosite torțele funerare *(funereae faces);* în civilizația romană exista și meseria de specialist în pompele funebre *(funerarius),* întrucât înmormântarea *(funeratio)* era un eveniment deopotrivă religios și social. O formă de **f.** imperiale era *apoteoza* (decretată de Senat la propunerea împăratului succesor): cadavrul împăratului defunct era înmormântat după ritualul obișnuit, însă un mulaj al său, în mărime naturală, confecționat din ceară, era întins pe un pat de fildeș la poarta principală a palatului, unde senatorii îndoliați făceau gardă 7 zile, iar medicii consultau mulajul ca pe un bolnav, dând la sfârșitul acestui interval diagnosticul de deces; apoi, transportat pe Via Sacra, cu un popas în vechiul For, mulajul era întâmpinat de un cor de copii cântând *peanuri* și după aceea dus pe Câmpul lui Marte, urcat într-un edificiu de lemn, căruia după ultimele onoruri și spectacole (mai ales cavalcade), succesorul la tron îi dădea foc cu o torță; iar când edificiul era cuprins de flăcări, dintr-o încăpere a ultimului cat, se dădea drumul unui vultur care, țâșnind în zbor dintre vâlvătăi, simboliza sufletul împăratului, acum zeificat, ducându-se spre *panteonul ceresc (cf. descrierea detaliilor la Herodian, *Istoria după domnia lui Marcus Aurelius*, IV, 2); potrivit tradiției după care *Romulus, murind, s-a ridicat la cer, *cultul imperial afirma că împărații romani deveneau *zei prin moartea lor trupească și deci trebuiau să dispară din ochii asistenței, așa că în cadrul ritualului de sacralizare *(consecratio)* efigia în ceară a împăratului răposat era topită simbolic, întrucât ceremonia obliga depunerea unui jurământ de către un martor care l-a văzut pe împărat dispărând ca ceara care se topește. ~*Tracii* Multe ramuri, între ele dacii și geții, utilizau mai ales incinerarea, dar și înhumarea, iar cu prilejul înmormântării unui bărbat era sacrificată și una dintre soțiile lui; în ritualul funerar al multor traci figura formula neobișnuită a morții ca bucurie, **f.** fiind un spectacol de cântece și *dansuri – după mărturia lui Pomponius Mela –vesele. ~ *Românii,* în tradiția generală a cărora ritualul înhumării este creștin cu influențe romane de perpetuitate, au conservat totuși în cel puțin două zone –Vrancea din cotul Carpaților și Căpâlna din preajma vechii Sarmizegetusa – un priveghi vesel al mortului, derulat după un scenariu folcloric glumeț și însoțit uneori de dansuri cu măști, acest tip de **f.** fiind evident un relict al strămoșilor daci, care erau convinși că ajung nemuritori. ~ În *Africa,* acolo unde mai predomină *animismul, cum atestase încă David Livingstone, mormintele sunt lipsite de orice caracter memorial, iar în unele zone (de ex. în Angola), morții erau îngropați la răscruci de drumuri. În Camerun, înainte de moarte, omul trebuie să-și achite datoriile materiale către trib, altfel moartea lui se consideră definitivă, adică fără prezență în memoria urmașilor: principalele datorii sunt construirea unei colibe, posedarea unui ogor și întemeierea unei familii; mortul fără colibă e înmormântat cu fața în jos, ca să nu mai poată privi cerul în generațiile următoare; **f.** cameruneze sunt de fapt forme comemorative și pot avea loc chiar mulți ani după moarte, iar atunci asistenței i

se împarte hrana preferată a defunctului, o parte presărându-se pe mormântul lui, aflat în faţa colibei, şi tam-tam-ul funebru răsună toată noaptea. Atât pigmeii cât şi tribul maka din Camerunul de est folosesc, pentru înmormântare, uriaşele trunchiuri de baobab. Tribul bakou îşi îngroapă morţii chiar în colibă, la doi metri adâncime şi cu faţa spre soarele în asfinţit. Tribul bamileke îşi înmormântează morţii într-un cadru de reculegere, cu *bocete şi tam-tam, iar craniul fiecărui mort se păstrează în colibă, ca să fie venerat de urmaşi. ~ *Eschimoşii* (şi în genere triburile arctice) fie părăsesc mortul în coliba de gheaţă în care şi-a dat sfârşitul, şi căreia îi astupă uşa, lăsând, drept călăuză, un cap de câine, fie abandonează în deşertul îngheţat pe muribunzi. ~ Există un tip de relaţii străvechi, inseparabile, între *cultele agrare şi ritualurile funerare. Actul înhumării îndeosebi aminteşte de actul agricol al îngropării seminţelor; aceeaşi semnificaţie o au ospeţele funebre, ca şi pomenirile (parastasele) periodice, când hrana oferită pentru sufletul celui răposat este preparată exclusiv din produse agricole (cum este *coliva din boabe de grâu la creştinii ortodocşi). E simptomatic faptul că, la multe popoare, *sărbătorile agrare mai importante coincid cu ritualurile comemorative ale morţilor. Formele de înhumare par a fi legate de cultele agrare, îngroparea mortului fiind asociată cu îngroparea seminţelor. În schimb, incinerarea (generalizată în epoca arhaică a triburilor arice şi persistând cu consecvenţă în India până azi), ca şi mormintele zidite solid sau simbolurile aplicate pe ele (de pildă, *crucea la creştini) aveau între altele rolul de a feri cadavrul defunctului de asaltul *demonilor şi al *vampirilor. Numeroase ritualuri funerare prevăd practicarea unei aşa-zise „ferestre a sufletului", fie pentru ieşirea sufletului din sicriu sau din urnă, fie pentru nevoia de a comunica postum cu lumea vie; este un relict din neolitic, când fiecare urnă funerară avea neapărat un orificiu. O astfel de fereastră s-a perpetuat, în unele zone, până în timpurile noastre. Orificiul de eliberare se practică şi în România (Bucovina, Transilvania, Oltenia) şi anume în peretele sicriului, încât sufletul defunctului să poată auzi şi vedea întregul ritual funerar (bocetele, tripla strigare pentru eventuala trezire a defunctului, serviciul divin de înmormântare, conversaţia şi activitatea familiei din timpul *priveghiului).

Furii (lat. *Furiae*; *Dirae Deae*) Corespondent în **mitologia romană* pentru cele 3 **Erinnys* din **mitologia greacă*; numite de romani *Alecto, Megaera, Tisiphone,* **F.** sunt fiicele zeiţei *Nox (*Nyx)*; atributele cu care au fost investite de zei sunt: înfrângerea răului, potolirea certurilor şi urii între oameni. Totodată, **F.** patronează răzbunarea pentru sângele vărsat al părinţilor, iar după Vergilius (*Eneida,* III, v. 331), ele chinuie pe ucigaşi, provocându-le mustrări de conştiinţă.

Furina; *Furrina*; *Fura* (lat. *fura* – hoaţă; *furinus* – hoţesc) Zeiţa furtului în **mitologia romană*; avea o *sărbătoare consacrată, *Furinalia,* la 25 iulie.

Fu Xi; *Bao Xi* Zeu de origine totemică (→ *totem)* din **mitologia chineză.* Împreună cu sora şi apoi soţia sa **Nü Wa,* e raportat la *mitul *potopului, ca şi la miturile privind reparaţia postdiluviană a universului şi *antropogonia sau numai re-crearea oamenilor. Figura mitologică a lui **F.X.** e complexă; zeu artizan şi sapienţial, el e şi *erou civilizator, împărţindu-şi detaliile atributive cu Nü Wa. E reprezentat de obicei antropomorfic, dar cu coadă de şarpe în loc de picioare. Mitul afirmării divine (în varianta principală) a lui **F.X.** e sinuos: când au pornit marile ploi ale potopului, un personaj incert (om sau zeu) prinde prin viclenie pe zeul tunetului, *Lei Gong, într-o cuşcă, iar acesta înduplecă pe cei doi copii ai adversarului, să-l lase să bea apă, aşa că, fără voia lor, copiii îl eliberează şi zeul le dăruieşte ca răsplată un dinte care, sădit în pământ, devine plantă şi rodeşte un dovleac în care copiii se adăpostesc de diluviu şi capătă nume (băiatul devine *Fu Xi,* fata *Nü Wa*). Tatăl lor îşi înjgheabă din fier o barcă de salvare pentru sine, însă valurile potopului aruncă şi barca şi dovleacul în cer; apoi barca se sfărâmă în cădere, dovleacul nu, iar cei doi se salvează şi, când ajung adolescenţi, **F.X.** îi propune surorii căsătoria, în vederea repopulării pământului; până atunci, amândoi locuiseră solitari, **F.X.** în Dongshan (Munţii Răsăriteni), *Nü Wa* pe ţărmul Nanhai (Marea de Miazăzi), iar propunerea matrimonială, deşi o constrângere a raţiunii, li se pare amândorura impudică (deci mitul arhaic a consemnat ideea de incest); astfel, **F.X.** găseşte o soluţie (după ce Nü Wa se ascunsese de el sub un bambus care o trădase, ridicându-şi toate crengile ca să-i divulge prezenţa) în a merge amândoi în piscul muntelui Kunlun (Muntele Cosmic) şi a solicita *cerului un semn prin o coloană de fum ce ar ieşi din pământ în urma unui *descântec al lui **F.X.**, apoi, în cazul încuviinţării, ar rămâne verticală sau, dimpotrivă, s-ar risipi purtând fumul spre zări. Dar fumul se ridică drept (e posibil ca stâlpul de fum să fie primul simbol casnic chinez al vetrei familiale); căsătoria fratelui şi surorii se efectuează, pudoarea fetei exprimându-se în gestul ei de a-şi confecţiona un evantai sub care să-şi ascundă faţa în timpul însoţirii. După căsătorie, **F.X.,** devine stăpânul Orientului; împreună cu Nü Wa reconstruieşte universul post-diluvian, dă naştere unei noi omeniri, iar în opera sa cosmogonică e ajutat de spiritul misterios Goumang – un *geniu silvestru cu faţă umană, dar pătrată, cu trup de pasăre, în veşmânt alb, circulând simultan pe doi *dragoni şi nelipsindu-i niciodată din mână un compas; de

altfel, în vechea iconografie, **F.X.** are, ca semn emblematic al atributului principal, compasul, căci acest zeu este *simbolul mitologic al construcției și al cunoașterii tainelor universului. *Cartea schimbărilor (*Yi Jing)* din sec. IV î.e.n. îl definește în acest sens: „Bao Xi (Fu Xi) a schițat opt trigrame, cu ajutorul cărora a descifrat însușirile lumii și a împărțit realitatea [acestei lumi] în specii". Într-o variantă mitologică mai nouă, **F.X.** e considerat primul din cei 5 împărați mitici chinezi, care ar fi domnit între anii 2953–2838 î.e.n., fiind deci un erou civilizator; în acest cadru, i-a învățat pe oameni scrisul, pescuitul, *vânătoarea, aprinderea *focului și domesticirea animalelor; același misterios Goumang, imitându-i ingeniozitatea, a inventat capcanele de prins păsări. După unele variante, **F.X.** a avut o fiică, *Mi Sü* (*zâna **Mi Fei*) care s-a înecat în fluviul Lo-shui și a devenit zâna ocrotitoare a fluviului. Spre a feri omenirea de evenimente neprevăzute cu consecințe nefaste, **F.X.** concepe un sistem totodată astronomic, ontologic și divinatoriu *(→ divinație),* sintetizat în metoda de calcul numită *bagua*: sistemul celor 8 trigrame, care sunt reprezentări grafice ternare, în formații de linii drepte continue (simbolul masculin **yang*) și discontinue (simbolul feminin **yin*) și care se referă la forțele fundamentale ale naturii. După tradiție, trigramele i-au fost sugerate zeului de dungile de pe carapacea broaștei țestoase și de pe omoplații marilor mamifere; după un mit arhaic, însă, **F.X.** a copiat trigramele de pe spinarea unui dragon cu aspect cabalin, care ieșise din Huang-he (Fluviul Galben); aceste 8 trigrame reproduc mișcarea universului, iar în succesiunea combinațiilor de linii se află inclusă taina destinului acestui univers: cele 5 *elemente care compun lumea vizibilă se traduc în 5 forme existențiale omenești. Astfel, cele 5 elemente primordiale *(*wuxing)* de la baza lumii determină forța energetică *(*qi),* specifică ființării universului; forța e dual, ea izvorînd din combinarea principiului masculin *yang* și a celui feminin *yin*; deci mecanismul mișcării și al schimbărilor în univers se compune din îngemănarea celor două forțe contrare: *yangqi* și *yinqi*; combinațiile celor două principii duc așadar la variantele din cele 8 trigrame:

qian (cerul)	principiul creator masculin pur • simbol imperial	———	soarele *(ri)* raza de lumină *(guang)*
dui (lacul)	vârstele cosmice • călătoria cronospațială a spiritului	— — ——— ———	bruma *(shuang)* vestul *(xi)*
li (focul)	lumina • sufletul clar • vocația creației	——— — — ———	soarele *(ri)* sudul *(nan)*
zhen (tunetul)	tulburarea • incertitudinea • frica	— — — — ———	estul *(dong)*
xun (vântul)	mișcarea • nestatornicia • schimbările	——— ——— — —	
kan (apa)	angoasa • inconfortul • marile distanțe • abisul	——— — — ———	luna *(yue)* nordul *(bei)*
gen (muntele)	stabilitatea • durata • puntea între cer și pământ	——— — — — —	cascada *(pu)* torentul *(liu)*
kun (pământul)	împărăteasa *(hou)*	— — — — — —	umbra *(yin)*

Concepția trigramelor lui **F.X.** este de fapt o dialectică a transformărilor permanente din natură.

Fu Xing *(Steaua Norocului)* Zeu benefic, în *mitologia chineză,* patronând șansa optimă, norocul neașteptat; e asociat într-o triadă cu zeul longevității, *Shou Lao, și cu zeul veniturilor, *Lu Xing.

G

Gabie Zeiță lituană *(→ mitologie baltică)* a *focului ca fenomen al naturii, dar și ocrotitoarea focului vetrei casnice (lituan. *gabijà*) care, mai târziu, a fost personificat sub numele feminin *Sventa Gabija* (Sfânta vatră), pentru ca apoi să fie confundat cu însăși zeița patronală, de astădată cu numele *Matergabia.* Există și o variantă masculină: *Gabys.*

Gabjauja Divinitate lituană *(→ mitologie baltică)* a norocului și belșugului, ocrotind grânele și hambarele. (E amintită uneori și o variantă masculină cu aceleași atribute: *Gabjaujis.*) **G.** avea o *sărbătoare consacrată la sfârșitul treierișului, când agricultorii îi aduceau *ofrande constând în alimente rituale specifice (carne, pâine, bere) și aprindeau focuri, implorând binecuvântarea familiei și a gospodăriei.

Gabriel (ebr. *gabri'el* – puterea lui *Dumnezeu) În *angelologia *iudaismului și a *creștinismului – de unde a pătruns și în **mitologia arabă* islamică sub forma *Djabrail* – unul dintre *îngerii (sau arhanghelii) principali, cel care concentrează maximal atributul de *vestitor* – în speță vestitorul venirii lui **Mesia.* În **Biblie* (*V. T., Daniel,* VIII, 16–26; IX, 21–27), **G.** apare în vedeniile *profetului *Daniel, pentru a-l instrui; apoi, în *N. T.,* anunță viitoarea naștere a lui Ioan Botezătorul (*Luca,* I, 9–20) și este purtătorul *Buneivestiri,* anunțând-o pe **Fecioara Maria* că îl va naște pe **Isus Christos.* În apocriful etiopian **Cartea lui Enoh,* **G.** este supraveghetorul *Paradisului.

Gaia (grec. Γαῖα); *Geia*; *Gé* (Γῆ) Glia, în **mitologia greacă,* personificarea feminină a *Pământului, una dintre divinitățile primordiale care, apărută după *Haos, a dat naștere lui *Uranos (*cerul) și lui *Pontos (marea), apoi s-a împreunat cu Uranos de la care a născut pe *Kronos, pe *Titani și pe *Titanide, după aceea pe *Ciclopi. Fiindcă Uranos și-a ținut copiii sub pământ, neîngăduindu-le contactul cu lumina, **G.** l-a îndemnat pe fiul ei Kronos să-și mutileze prin castrare tatăl; dar picăturile de sânge scurse din rana soțului au fecundat-o pe **G.,** care a născut grupurile de *Erinnys, *Giganți și *Nimfe. Apoi, unindu-se cu Pontos, a născut mai multe divinități marine (*Keto, *Nereus). Constatând însă domnia la fel de tiranică a lui Kronos a ajutat-o pe fiica și nora sa *Rhea să salveze pe ultimul născut, *Zeus, iar când acesta devine stăpânul universului, tot **G.,** însoțindu-se cu *Tartaros, naște pe viitorii lui dușmani: *Typhon și *Echidna. Originea *cultului și a *mitului *htonic ar putea să fie un împrumut; în epoca arhaică, grecii o adorau sub numele de *Gé,* poate după egipt. **Geb*; se mai presupune și că ar fi fost zeiță de origine asiatică. La *Homer e însă o divinitate secundară; în varianta relatată de *Hesiod (*Theogonia,* v. 126–138), mitul îi atribuie zeiței *Gaia,* ca divinitate primordială, zămislirea din ea însăși nu numai a mării și munților, dar și a cerului înstelat. După consolidarea societății agrare, e înlocuită treptat de **Demeter.* Preluând cultul pentru **G.,** romanii au identificat-o cu **Tellus.*

Gaki Zeu demonic, în **mitologia japoneză,* patronând nenorocirile.

Galagon Zeu oset *(→ mitologii caucaziene)* al vânturilor și al fertilității, având un rol decisiv în vânturarea grânelor. I se sacrificau cocoși roșii sau berbeci *(→ sacrificiu)* într-un cadru de *ritual magic *(→ magie).*

Galateia *Nereidă, din **mitologia greacă,* născută de *Doris de la *Nereus, „mai albă decât laptele, mai moale decât un ied tinerel, mai fierbinte decât juninca, mai proaspătă decât un strugure tânăr" (Theokritos, *Idila XI – Ciclopul,* v. 20–21). A fost iubită de *Ciclopul *Polyphemos și de păstorul sicilian Akis (pe care acest Ciclop pastoral l-a ucis din gelozie).

Gamogamo Zeul apelor în mitologia tribului bagobo din ins. Mindanao (Filipine) *(→ mitologii din Oceania).*

Gandharva În epoca vedică timpurie, *duhuri ale *pădurii; apoi rămase în tradiția mitică a Indiei *(→ mitologie vedică)* în forma unei categorii de *genii ale *aerului și de muzicanți cerești, cântând la ospețele zeilor vedici; fiind făpturi semidivine, își au reședința în *cer (mai ales în cerul lui *Indra, unde populează propriul lor oraș Vismāpana) și cunosc toate tainele universului, pe care le pot revela prin muzică. Deplasându-se prin aer, **G.** dispun de o mare mobilitate. Preocuparea lor principală e de a prepara băutura divină **soma* (ai cărei paznici sunt), iar de aici capătă și atributul de medici: un **G.** i-a adus *soma* lui Indra, ca remediu. Treptat, atributele înăuntrul clasei **G.** se diferențiază: toți sau în parte sunt servitorii zeului *focului și luminii *Agni și ai judecătorului ceresc *Varuna; sunt custozii secretelor și actelor divine și mesageri între zei și oameni, ocrotesc dragostea și, cu toate că soțiile lor sunt frumoasele curtezane celeste *Apsaras, ei simt o imensă atracție pentru femeile cerești și terestre, pe care le cuceresc și le

domină cu desăvârşita lor artă muzicală; dintre **G.** s-a recrutat vizitiul *Aruna care mână caii solari.

Gaṇeça; *Ganapati; Gajanana* Zeu sapienţial, în **mitologia vedică,* patronând ştiinţele şi literatura, ocrotind inteligenţa creatoare şi prudenţa, dar în acelaşi timp finanţele şi negoţul. Atributele lui sunt contrare ideii de obstacol; de aceea iniţiind orice lucrare, spre a izbuti, credinciosul indian îl invocă numindu-l *Vighnavinayaka* sau *Vighnajit* (Cel care înlătură piedicile); şi tot pe el îl invocau adesea autorii literaturii sanscrite, la începutul operei, ca grecii *Muzele. Născut fie de cuplul divin *Çivá – *Pārvati, fie numai de Pārvati, **G.** e reprezentat de obicei cu cap de elefant (ca *simbol al agerimii), cu pântec proeminent (în această reprezentare, numit cu epitetul *Heramba,* „Bivolul", pentru a-i sugera masivitatea) şi cu 4 braţe, de multe ori alături de un şobolan; călare pe acesta, zeul îşi efectuează călătoriile, de altfel numeroase, pentru studierea lumii. **G.** are două soţii: Siddhi şi Buddhi. I se atribuie multe acte esenţiale în zona înţelepciunii aplicate (după o variantă, capul său elefantin aparţine de fapt elefantului personal al lui *Indra); potrivit tradiţiei, **G.** ar fi scris în întregime **Mahābhārata,* la dictarea lui *Vyāsa.

Gáñgā; *Gange* Fluviul sacru al Indiei, personificarea feminină, ca zeiţă, a acestuia. Fluviul **G.,** fiica lui *Himavān (zeul munţilor Himalaya), cursese iniţial prin cer până când regele Sāgara din *Ayodhyā, vrând să îndeplinească *ritualul **açvamedha,* i-a dat, după tradiţie, deplină libertate animalului ales: *calul era supravegheat numai de Anşuman, nepotul regelui, dar în ziua *sacrificiului, calul a fost răpit de zeul *Indra; regele trimite în căutarea calului pe cei 60 000 fii ai săi; negăsindu-l, ei vor să-l caute în *Infern, începând să sape pământul înaintând spre nord-est şi dau astfel de cal, care e însoţit de înţeleptul Kanila; învinuit pe nedrept de furt, acest **ríşi* îi preface pe toţi în scrum cu văpaia mâniei sale (Anşuman află de soarta fiilor regali de la pasărea *Garuda). Evenimentul a perturbat starea cosmică a fluviului, iar după mai mulţi ani, când *Bhāgīratha, nepotul lui Anşuman, a ajuns pe tron, lăsând regatul în seama miniştrilor săi, şi-a consacrat viaţa *ascezei, ca să aducă **G.** pe pământ; dar numai după o mie de ani *Brahmā s-a îndurat să accepte *rugăciunile şi să determine fluviul să cadă din cer înviind cu apele lui pe toţi fiii arşi ai regelui Sāgara, să dea naştere oceanului şi să fertilizeze subsolul ţării. Conform altui *mit arhaic, după ce la început cursese numai prin cer, când s-a pogorât pe pământ s-a apropiat prea mult de locul unde îşi îndeplinea sacrificiile marele *ríşi* *Jahnu; supărat de a fi fost tulburat în ritualul său, acest înţelept primordial a sorbit fluviul fără să-l elibereze din pântece până nu s-au acumulat suficiente rugăminţi rostite de Bhāgīratha; de aici, **G.** are şi epitetul „Fiica lui Jahnu". Pentru triplul său traiect mitic: celest, terestru şi subteran, fluviul mai e numit *Tripatha-ga* (Cea care curge pe trei căi); în memoria regelui care s-a străduit să-l aducă pe pământ, **G.** are epitetul *Bhāgīrathi* (Fiica lui Bhāgīratha). *Gañgāsāgara* (gurile fluviului, locul lui de vărsare în ocean) este, în India, unul din locurile sacre cele mai venerate, care atrage numeroşi pelerini, apa fluviului fiind deci miraculoasă şi purificatoare.

Ganymedes Tânăr şi foarte frumos păstor frigian din **mitologia greacă,* de care s-a îndrăgostit *Zeus şi pe care, metamorfozându-se în vultur, l-a răpit spre a-l aduce în *Olimp, unde l-a investit cu funcţia de paharnic divin, în locul zeiţei *Hebe; în această variantă, **G.** este socotit fiul regelui Tros din Dardania şi al soţiei acestuia, Kallirhoe; în schimbul fiului răpit, regele a primit de la Zeus în dar o pereche de *cai nemuritori. Cicero (*Tusculanae,* I, 26) socotea acest *mit o injurie la adresa măreţiei lui Zeus. Mai târziu, grecii au început să-l considere pe **G.** numai un *geniu al fântânilor şi al *Nilului, ca fluviu simbolic al fertilităţii, iar astronomii antici îl identificau cu Vărsătorul din *zodiac. Acest transfer de la cornul cu nectar la fântână e un fenomen de involuţie caracteristic mai ales în mitologia greacă (divinitatea care împărţea băutura divină la masa zeilor devine împărţitoare de apă pe pământ).

Gao-Yao (chinez. *gaoyao* – carcasa de lemn a tobei) Dregător al împăratului legendar **Yao,* în **mitologia chineză,* cu principala funcţie de judecător suprem (ajutat în taină de berbecul cu lână verde şi cu un corn de împuns pe culpabili, **Xiezhai*). Mitografiile îl înfăţişează ca pe un magistrat incoruptibil şi înţelept, care izbutea să rezolve într-o clipă (datorită berbecului său) şi fără greş, fără echivoc, cele mai încurcate probleme juridice. **G.-Y.** avea chip straniu: faţă albastră-verzuie („ca un dovleac jupuit de coajă"), gură prelungă, întinsă ca botul de cal (sau, într-o variantă, cioc de pasăre). Tradiţia îl consideră constructorul celei dintâi închisori din istoria legendară a Chinei.

Garabet Personaj divin în mitologia armeană *(→ mitologii caucaziene),* duşman al *demonilor pe care îi prinde oriunde şi îi încuie într-o temniţă inaccesibilă. Considerat de tradiţie apărătorul poporului armean, dar totodată ocrotitorul muzicanţilor, poeţilor, dansatorilor şi acrobaţilor, era reprezentat ca un bărbat cu plete lungi şi cu o coroană purpurie; se credea că străbate norii, provocând tunetele. După introducerea *creştinismului în Armenia, a fost identificat, în folclor, cu sf. Ioan Botezătorul.

Garuḍa (epitet: *Rājakhaga* – Pasărea Rege, Pasărea Regală; sanscr. *rāja* – rege, *khaga* – pasăre); *Vainateya* Pasăre miraculoasă în **mitologia vedică,* pomenită – mai ales în **Rāmāyaṇa* – şi cu epitetul *Khagapati* (Domnul Păsărilor). **G.**

întrece în zbor vântul şi îi serveşte drept vehicul aerian şi ceresc zeului *Viṣṇu. **G.**, fiul cuplului *Kāçyápa –Vinata, are dimensiuni gigantice, locuieşte în Rukmapura (Cetatea de Aur) şi e reprezentat cu trup omenesc auriu, cu cap mixt (faţă umană albă şi cioc vulturesc), aripi roşii de vultur şi picioare terminate cu gheare. (Fiul său, *Jatāyu,* are aspect de uliu.) Urăşte răul, devorând şerpii vătămători (de unde epitetul *Nagari* – Vrăjmaşul Şerpilor) şi făpturile păcătoase. Evoluţia biografică până la atributul său definitiv are această formă, într-o variantă principală: în cursul unei lungi călătorii în Lună, trecând pe lângă Steaua Polară, unde locuia tatăl său Kāçyápa şi cerându-i ceva de mâncare, acesta îi arată un lac în care se luptau o broască ţestoasă şi un elefant, broasca groasă de 80 de leghe, iar elefantul dublu. **G.** îi pune pe amândoi într-un copac înalt de 800 de leghe, gata să se frângă sub greutate peste nişte *brahmani; dându-şi seama de marele *păcat posibil prin uciderea unor brahmani, **G.** ia cele două animale şi le mută pe un munte, unde le şi mănâncă; ajunge apoi în Lună, şi vrea s-o ia cu sine, dar fiindcă zeii nu vor să piardă Luna şi nici nu pot să învingă pasărea, propun un compromis: **G.** restituie Luna şi obţine rangul regal de vehicul ceresc al lui Viṣṇu, şi imortalitatea.

Gaunab Divinitate hotentotă *(→ mitologiile populaţiilor africane),* opusă zeului suprem *Tsui-Goab şi locuind în cerul întunecat, ca personificare a nopţii, dar circulând şi în lume ca stafie aducătoare de nenorociri.

Gautamá 1 *Çaradvana Gautama* Înţelept (**rişi)* şi *profet din **mitologia vedică,* ducând viaţă de pustnic; pe soţia sa *Ahalyā a iubit-o zeul *Indra, fostul discipol al lui **G.**; surprinşi de **G.** care îi blestemă *(→ blestem),* ei îşi pierd starea firească, Indra devenind eunuc, iar Ahalyā prefăcându-se în piatră şi recăpătându-şi înfăţişarea de femeie abia după zece milenii, când piatra e atinsă de pulberea ridicată de pe tălpile lui *Rāmá. *Mitul conţine *simbolul explicativ elementar al forţei blestemelor rostite de un *rişi,* după *credinţele vedice. **2** Epitet al lui Kripa, fiul lui **G.** şi al *Apsarei Janapadi, primul instructor militar al triburilor *Kaurava şi *Pāṇḍava. **3** Supranume al lui **Buddha*: Siddhartha Çākyamuni *Gautama* Buddha.

Gāyatri (sanscr. *gāyatri* – cântec) Soţia marelui zeu **Brahmā,* în **mitologia vedică,* şi mama celor 4 Vede *(→ Veda),* ca şi a primelor 3 caste ale Indiei *(→ varṇa),* uneori reprezentată sub formă de pasăre. Dar **G.** este şi personificarea suflului vital (adică a respiraţiei), precum şi a unităţii prozodice din versificaţia poeziei vedice tradiţionale (scrisă în grupuri sau strofe de 3 versuri octosilabice).

Geb; *Keb* Zeu *htonic antropomorf din **mitologia egipteană,* personificând *Pământul. Fiu al zeiţei *Tefnut şi al zeului atmosferic *Shu; e despărţit violent de către tatăl său de soţia sa **Nut* (zeiţa *Cerului) cu care a avut 4 copii: *Osiris, *Isis, *Seth, *Nephthys. După un *mit heliopolitan, a fost primul rege pe pământ (din dinastia regilor-zei, la care se referă şi Manethon, ce au domnit înainte de regii-oameni); faraonii Egiptului se considerau succesorii lui **G.** După alt mit, a luat cu forţa tronul tatălui său, devenind al 3-lea rege divin; de la uzurparea tronului patern şi de la siluirea mamei sale au urmat 9 zile de furtuni şi de beznă, dominate de dezlănţuirea *elementelor, până când **G.** a fost recunoscut stăpân; totuşi, e pedepsit ca uzurpator: 75 de zile după luarea puterii, plecând să-şi viziteze regatul şi auzind, în Vest, că tatăl său întreprinde acte eroice, că se înarmează şi că poartă pe cap *cobra sacră ca emblemă regală, **G.** îşi doreşte acest şarpe, deschide lada în care acesta e păstrat, însă cobra îi împroaşcă pe toţi cu venin; slugile lui **G.** se prăbuşesc, el însuşi suferind arsuri şi îmbolnăvindu-se de friguri; dar acum vrea să domnească potrivit datinii divine stabilite şi îşi consultă sfetnicii asupra construcţiei de *temple, administraţiei nomelor, construirii oraşelor şi zidurilor de apărare, ca şi asupra sistemului de irigaţie folosit de tatăl său, iar când află toate amănuntele cerute, înţelege că are de îndreptat erori rămase din vremea tatălui său, ceea ce şi face, clădind şi multe temple noi, de atunci domnia sa caracterizându-se prin ordine şi prosperitate; după tradiţie, a domnit pe pământ 1773 ani, tronul faraonic numindu-se după aceea Tronul lui Geb. Un papirus din epoca dinastiei 21 (de la British Museum) îl arată pe **G.** încercând să se împreuneze cu sora şi soţia sa Nut, încovoiată deasupra lui, ca un *simbol al curburii aparente cereşti peste relieful terestru. În alte imagini, deasupra capului său figurează simbolic o gâscă sau trupul zeului e acoperit de pete verzi (vegetaţia).

Gebeleizis Zeu al *cerului înnourat şi pluvial, în **mitologia dacogetică,* diriguitor al furtunii şi al fulgerelor, în onoarea sau împotriva căruia dacii trăgeau cu arcurile (după unii interpreţi spre a purifica faţa zeului celest risipindu-i norii excesivi, aducători de grindină şi de trăsnete primejdioase pentru *păduri, gospodării, grâne şi pentru cultura prosperă a viţei de vie). *Gebeleizis* era considerat uneori şi zeu al luminii. Oricum, un zeu al violenţelor atmosferice era firesc şi important în *religia unei ţări ca Dacia; iar tradiţia atacării norilor de către arcaşi, prin salve concentrate de săgeţi, este explicabilă la cultivatorii daci şi geţi, de grâu, viţă de vie şi pomi fructiferi (de altfel, practica e înregistrată şi în alte zone geografice, în antichitate şi în evul mediu: tirul aglomerat de săgeţi şi strigătele masive de „înspăimântare" a norilor creeau curenţi de aer care uneori risipeau înnourarea). **G.** e amintit numai de Herodot (*Istorii,* VI, 94), care-l citează imediat după **Zamolxis,* într-un context confuz, din care ar reieşi că e vorba de două ipostaze ale aceluiaşi zeu: unii

dintre geți „numesc pe același daimon – Gebeleizis"; pe acest temei, P. Kretschmer a teoretizat un așa-zis *monoteism dacic, combătut însă de Mircea *Eliade, I. I. Russu și C. Daicoviciu; M. Eliade îi reproșează lui Herodot de a nu fi înțeles caracterul *ritualului (pe care îl descrie în *Istorii,* IV, 93) și precizează că săgețile nu amenință de obicei pe *zeii cerului, ci pe zeii furtunii în ritualurile mai multor popoare. Deosebirea e certificată de cele două etimologii propuse: fie după lituan. *giva* + *leizis* (dătător de liniște), fie – într-o ipotetică formă originală – *Zebeleizis,* după modelul zeului tracic *Zbelsurdos, patronul luminii de fulger. Lipsa de izvoare despre **G.** este explicată de M. Eliade printr-un fenomen curent (deși îndoielnic în acest caz): **G.** a devenit un **deus otiosus.* Totuși, nici această presupunere nu închide discuția. De menționat că nu toți cercetătorii au căzut de acord asupra lecturii numelui din textul lui Herodot; astfel, după unii (I. I. Russu), Gebeleizis ar trebui citit *Zebeleizis,* după alții, *Nebeleizis.* Deocamdată, asupra structurii divine a lui **G.**, se pot reține 3 opinii: zeu uranian și veche divinitate a dacilor și geților, patronul aristocrației militare, însă ulterior, în dezvoltarea religiei dacogetice, suportând un *sincretism cu Zamolxis, sub acțiunea teologică a preoților (M. Eliade); zeu uranian al fulgerului și divinitate supremă al cărei *cult ar fi fuzionat cu al lui Zamolxis, rezultând un singur zeu cu două aspecte și cu două nume (C. Daicoviciu); zeu ceresc, stăpân al orizontului, având ca atribut principal fulgerul (I. I. Russu). Față de penuria datelor istorice și de incoerența informației furnizate de Herodot, părerea lui I. I. Russu, prin pertinența ei logică, pare cea mai acceptabilă.

genii (lat. *genius* – spirit divin particular; lat. arhaic *genere* – a naște) *Spirite semidivine prezente în toate *mitologiile, având îndeosebi funcții ocrotitoare și sfătuitoare. *Mitologia iraniană conține un mare număr de *yazata,* **g.** protectoare ale normelor morale, dar și ale tuturor ființelor și chiar ale *zeilor (în aceste cazuri: **Fravashi,* ca paznici și apărători individuali). Întrucâtva similari sunt *îngerii păzitori ai creștinilor și mahomedanilor. La romani, *genius* (cel care naște) era tipul de spirit al bărbăției dezvoltate sau realizate, iar apoi o mică divinitate personală, ocrotind creșterea și dezvoltarea fiecărei ființe; dar, pe lângă persoane, familii și ginte, profesiuni, provincii imperiale și categorii sociale, fiecare popor și fiecare oraș avea câte un *genius publicus;* astfel, pentru romani mai existau: *Genius commercii* (Geniul negoțului), *Genius libertorum et servorum* (Geniul libertților și sclavilor), desigur și un *Genius Daciarum* (Geniul Daciilor) etc. (cf. **Elf, *Kobold, *spiriduș*)

Genita Mana Zeiță din **mitologia romană,* veghind asupra menstruației femeilor și femelelor.

Gerdhr (vechi germ. *Gardi* sau *Gart*) Soția zeului *Freyr din **mitologia scandinavă,* fiica *gigantului *Hymir. După **Edda Veche,* Freyr, privind din *cer, a zărit-o când, ea intrând în casă și închizând ușa, brațele ei s-au reflectat în lume făcând să strălucească aerul și apele; apoi a fost obținută cu greu din *Yotunheim, pentru Freyr, de slujitorul acestuia, Skirnir, care a convins-o prin vraja runelor să se întâlnească pentru logodna cu zeul pe insula dragostei, Bar. Nunta s-a oficiat în Dumbrava Înflorită. Concepută ca *simbol al frumuseții strălucitoare, **G.** are sâni vrăjiți și brațele de albeață ireală. **G.** naște un fiu, Fjölnir, mort tânăr, înecat într-un butoi cu hidromel.

Geryoneus Rege mitic, cu aspect monstruos, al Iberiei, din **mitologia greacă,* având 3 trupuri contopite și 3 capete, proprietar al unor cirezi nenumărate de boi, ucis de *Herakles din ordinul lui Eurystheus, cirezile sale fiind duse apoi în Hellada.

Gharmr *Câine monstruos din **mitologia scandinavă,* păzind poarta domeniului morții, *Hell, unde stă legat în lanț, în peștera Gnipahellir, și pândește orice traversare a râului infernal Gjöll. **G.** e un fel de *Cerber, reprezentat cu pieptul plin de pete de sânge și cu sânge prăspăt pe falca inferioară. În lupta finală escatologică din *Ragnarökr, atacându-l pe zeul *Týr, **G.** va fi ucis de acesta.

Gheena (ebr. *Gehinnôm*) Vale la sud de Ierusalim, unde în antichitate se aruncau cadavrele celor uciși cu pietre și gunoaiele orașului, ajunsă apoi *simbolul escatologic *(→ escatologie)* al locului de pedeapsă ignică de după Judecata de Apoi, deosebindu-se de **Sheol* care, în epoca biblică timpurie, nu era considerat decât un ținut subpământean al umbrelor. Ideea de **G.** apare abia în *N. T.* („Gheena, în focul cel nestins, unde viermele lor nu moare și focul nu se stinge" – *Marcu,* IX, 43–44); dar e posibil ca modelul să fie mai vechi, întrucât în **Cartea lui Enoh* (apocriful etiopian) e amintit un abis de foc de la mijlocul pământului; punctul de pornire trebuie să fi fost însă în *cultul arhaic al zeului palestinian preebraic **Hin,* al *focului subteran.

Gherman Divinitate inferioară sau numai personaj simbolic în **mitologia slavă* sudică (mai ales bulgară), personificând fertilitatea. E invocat, pentru provocarea ploilor, într-un *ritual popular bulgăresc, în cadrul căruia se folosește o păpușă de lut cu pronunțate trăsături și atribute virile. Ritualul include anumite *descântece, în care se spune că **G.** a murit din cauza (după împrejurări) fie a secetei, fie a excesului de ploaie; după rostirea descântecelor, femeile din sat înmormântează păpușa în pământ uscat, de preferință într-un mal nisipos de râu. Cercetătorii bulgari (Ț. Ghincev) și ruși (V. V. Ivanov, V. N. Toporov) deduc atât numele **Gherman,* cât și ritualul, dintr-o tradiție tracică, juxtapunând acest nume cu con-

sonanța, presupus apropiată, a unui antroponim trac: *Germeruda.* Dar în *calendarul creștin oriental (ortodox), la 12 mai, figurează sf. *Gherman Partriarhul*; iar în eresurile populare române, printre așa-numitele **sărbători bătrânești,* în aceeași zi de 12 mai, țărăncile țin sărbătoarea lui *Gherman* pentru a ocroti legumele de viermi și de omizi, ca și împotriva grindinei. Ritualul pentru provocarea ploii are similitudini atât cu ceremoniile populare în legătură cu divinitățile slave **Kupalo* și **Kostrubonika* (mai ales la ruși), cât și cu *Scaloianul (*Caloianul)* românilor dunăreni. Originea tracică pare incertă; numele însuși e consonant mai ales cu antroponimul german *Hermann.*

§ Ц. Гинчев. *От Бесарабия. Герман или Скало-Ян* (în: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина.* София, 1892, к 8; М. Арнаудов, *Очерци по Българския фолклор.* т. 2, София, 1969

Ghilgamesh Erou mitic și semizeu (mai exact: două treimi zeu și o treime om), comun principalelor **mitologii din Mesopotamia,* personajul central al unei capodopere de poezie mitografică, apărute în Sumer, reluate în Akkad, în Babilon, în Asiria ș.a., sub numele convențional modern *Poemul lui Ghilgamesh* (în versiunea akkadiană a *magului Sinlikiunninni are titlul *Despre cel care a văzut totul*; mai completă e însă versiunea asiriană, în 12 tăblițe sau cânturi, păstrată în Biblioteca lui Assurbanipal). După *mitul originar, **G.** a fost al 5-lea rege din prima dinastie postdiluviană și a domnit în orașul Uruk, 127 ani. (Cifra fabuloasă nu e un element singular de longevitate mitică: în **Biblie,* *patriarhii de până la *Noe trăiesc multisecular, dinastiilor arhaice chineze li se atribuie împărați cu domnii de peste un veac, iar în tradiția babiloniană, Emmenduranki, al 7-lea din cei zece regi de dinainte de *potop, a domnit, după o versiune, 2100 ani, după alta, 72 000 ani, istoricul *Berosos corectând la 64 000 ani). După unii istorici (René Labat), s-ar deduce din anumite inscripții (de fapt incerte) că **G.** ar fi fost un personaj real, domnind în Uruk prin sec. XXVIII î.e.n.; dar după varianta akkadiană, **G.** e o creație a zeiței *Aruru. Episoadele poemului nu au legătură literară unele cu altele (ca rapsodiile din **Iliada*), fiecare narând câte o ispravă de alură colosală, săvârșită de erou; principalele isprăvi: lupta contra regelui Akka din Kish; expediția, împreună cu prietenul său *Enkidu, de prindere și distrugere a monstrului *Humbaba; lupta contra taurului ceresc trimis de zeița *Inanna să-l ucidă pe erou, care-i refuzase dragostea; călătoria în imperiul subteran după floarea nemuririi; în fine, moartea eroului (deși nu rezultă clar din nici un text dacă e vorba și de moartea lui **G.** sau numai a lui Enkidu; în varianta akkadiană, **G.** călătorește în lumea cealaltă ca să afle secretul imortalității de la *strămoșul său *Utnapishti, care-i comunică și amănuntele desfășurării potopului; această versiune e de altfel cea mai unitară epic). Concepția despre societate și univers rezultă diferit din comportamentul eroului, de la o versiune la alta, în funcție de propria viziune a mitografului adaptator; dar mitul esențial nu suferă modificări sensibile, el fiind de fapt linia regentă la popoarele semite din Mesopotamia, care au împrumutat figura lui **G.** și principalele lui isprăvi fabuloase. Ceea ce este fundamental în mitul lui **G.** se poate numi drama existențială a omului, lupta lui cu forțele oculte și perspectiva înfrângerii lor, raportul cu femeia și raportul de prietenie între oameni, teama de *moarte și setea de nemurire; paralel, mitul rezumă alegoric istoria devenirii și destinul oamenilor ca societate: *vânătoarea, păstoritul, civilizația urbană, constituirea statului arhaic, catastrofele cosmice, marile întrebări ale gândirii. În substanța mitului lui **G.** există și *simbolurile unor practici rituale sau ale trecerii unor etape din istoria omului: călătoriile îndepărtate cu scop determinat, impactul între om și lumea necunoscută, adică pentru el supranaturală (*zei, monștri, vise premonitionale, *duhuri rele, nedumerirea față de durata limitată a vieții etc.), dar și orgoliul uman rezultat din confruntarea cu fauna și flora ambiantă.

§ R. Campbell Thompson. *The Epic of Gilgamish.* Oxford, 1928; dr G. Contenau, *L'Épopée de Gilgamesh.* Paris, 1939; *Эпос о Гильгамеше (О Все Видавшем), пер. с аккадского И.М. Дьяконова. Москва.*,1961; René Labat, *L'Epopée de Gilgamesh* (în *Les religions du Proche-Orient asiatique,* Paris, 1970)

Ghionoaia În **mitologia românească,* pasăre fabuloasă de proporții gigantice, odinioară femeie care a ajuns în noua ipostază după ce a fost blestemată de părinți *(→ blestem).* Unele variante o prezintă ca soră a **Scorpiei.* **G.** posedă moșii, se deplasează doborând copacii și „e atât de rea, încât nimeni nu calcă pe moșia ei, fără să fie omorît" *(Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte,* col. Petre Ispirescu). În folclorul albanez, figurează o variantă masculină: *Gion* (cf. Tancred Bănățeanu, *Legenda Ghionului,* București, 1946). **G.** este comparabilă cu pasărea fabuloasă **Paskundji* din mitologia kartvelă.

Ghmerti (kartvel *ghmerti* – zeu, zeul prin excelență; *Dumnezeu; *ghmertoba* – divinitate) Zeul suprem kartvel *(→ mitologii caucaziene),* stăpânul *cerului, părintele genitor al zeilor, proprietarul și creatorul universului, diriguitorul naturii și al vieții umane, animale, vegetale, zeul care instaurează ordinea în lume și veghează asupra menținerii ei; cu acest atribut al ordinii era invocat prin epitetul *Morige-Ghmerti* (kartvel *rigi* – ordine; *morige* – pe rând, cu rânduială). Divinitate cosmogonică, a făurit cerul ca un fierar (forjându-l din materie metalică), apoi a creat *pământul și *apa, iar după aceea a iluminat lumea cu lumina emanată de fecioara solară *Mzekali*

(kartvel *mzé* – soare, *kali* – fecioară), spre a avea condiția creării celorlalți *zei *(→ cosmogonie, teogonie).* **Gh.** locuiește în al 7-lea cer, șezând pe un scaun de aur, iar voința sa în legătură cu existența lumii și a oamenilor o comunică prin „zeii ceilalți"; însă tunetul și *focul ceresc distrugător (fulgerul) sunt dirijate fără mijlocitori. **Gh.** este judecătorul suprem care decide și determină destinele universale și pe cele individuale (de ex., longevitatea umană, fecunditatea, darurile recoltelor, paza contra necazurilor și dezastrelor). Prin numeroasele sale „părți" (sau ipostaze), **Gh.** este ubicuu, dar se poate și întruchipa în orice ființă dorită, în vederea *teofaniei; de asemenea, e atoateștiutor și atotpricepător. În acțiunea sa de conducere a omenirii, marele zeu dispune de sprijinul unor *câini (alteori lupi) credincioși, care au o funcție dublă: ajutorarea sau, dimpotrivă, pedepsirea oamenilor. Reprezentările iconografice tradiționale imaginau de obicei un zeu antropomorf, cu gură de aur și cu ochi de foc. Răspândirea *creștinismului în Georgia a operat un *sincretism popular între *Ghmerti* și *Dumnezeu* (Dumnezeu-Tatăl).

Gibil (akkad. *Girru*) Zeu babilonian al *focului *(→ mitologii din Mesopotamia),* amintit prima dată în textele mesopotamice din sec. XXVI î.e.n., ca fiu al zeului *Enki. În atributele lui **G.** este distinctă dualitatea focului: funcția benefică (lumina, căldura și forța purificatoare) și cea malefică (distrugerea); când ajunge zeu suprem, chiar și zeul *Marduk se duce la **G.** spre a-și purifica însemnele puterii.

Gigantomahie Războiul mitic al *zeilor cu *giganții, descris în unele *mitologii, mai ales în **mitologia greacă.*

giganți; *uriași* Stirpe mitică antediluviană de humanoizi cu dimensiuni gigantice, în genere blajină, dar neagreată de *zei, cu care intră și în conflicte războinice *(→ Gigantomahie),* uneori cu consecințe catastrofale. **G.** sunt adesea prezenți, în mai toate *mitologiile lumii, ca o specie preumană (unii cercetători încercând s-o identifice cu hominizii neanderthalieni, alții cu rasa Crô-Magnon). Forma mitologică a **g.** e puțin variabilă. ~ În **Biblie* sunt două categorii principale: a) *nephilim,* uriași considerați odrasle hibride din *îngeri și femei pământene („Iar în vremea aceea erau pe pământ uriașii, mai ales după ce fiii lui El intrară la fiicele oamenilor și ele le născură fii. Aceștia sunt vitejii cei vestiți din vechime" – *V. T., Geneza* VI, 4; după **Cartea lui Enoh,* apocriful etiopian, erau odraslele îngerilor din grupul lui *Semyaza și, devorând toate roadele muncii omenești, s-au devorat apoi între ei, ultimul care a pierit numindu-se Naphelim; o variantă biblică mai concisă e în *V. T., Baruh* III; 26–28: „Acolo s-au născut uriașii cei vestiți din vremi străvechi, înalți la statură și iscusiți la război. Dar El nu i-a ales pe ei și nici calea către înțelepciune nu le-a descoperit-o. Și s-au stins pentru că n-au avut pricepere, pierit-au din pricina nebuniei lor" – fiind o formă cu similitudini în *mitul corespunzător grec); b) *rephaim,* văzuți pe vremea lui *Moise în ținutul Hebron („Acolo am văzut uriași, pe feciorii lui Enac, din neamul uriașilor. Și noi eram în ochii noștri și în ochii lor ca niște lăcuste" – *V. T., Numerii,* XIII, 33). ~ În *China* se vorbește, mai ales în **Shan hai jing,* despre ginți de uriași locuind în piscuri sau pe podișuri înalte, unii făcând lucrări ciclopice: mutări de munți, săpări de albii de fluvii (ca uriașii din folclorul românesc). ~ În **mitologia greacă* sunt câteva categorii; frații *Gyges, *Briareos și *Kottos, „copiii gliei", l-au ajutat pe *Zeus în *Titanomahie; grupul monstruos de uriași cu forță imensă, care au fost destinați de *Gaia să răzbune uciderea *Titanilor și, răsculându-se împotriva zeilor olimpieni, au clădit munți peste munți ca să ajungă în *Olimp, dar au fost distruși de trăsnetul lui Zeus, ajutat de *Herakles și de zei. Războinicii principali în Gigantomahie au pierit la fel: *Polybotes,* ucis de *Poseidon care l-a strivit prăbușind asupra lui ins. Nisyros din Dodecanez; *Alkyoneus,* ucis de Herakles; *Porphyrion,* străpuns de săgeata lui *Apollon; *Eurytos,* ucis de *Dionysos; **Hippolytos,* ucis de *Hermes; *Mimas, Pallas, Klytius, *Enkelados, Thoas* și cei doi *Aloizi, *Otos*, și *Epialtas,* fiii lui Poseidon, fulgerați de Zeus; *Tityos,* insultând-o pe *Lato, a fost ucis de copiii ei, arcașii divini Apollon și *Artemis (după Vergilius, *Eneida,* VI, v. 596, unde poetul comunică și mărimea corpului victimei: *per tota novem cui iugera corpus* – „nouă iugăre romane", deci peste 22 km²). **G.** din mitologia greacă, deși stirpe semidivină, erau muritori, neputând fi uciși decât de un zeu și de un om simultan (de aceea și prezența utilă a lui Herakles în Gigantomahie). Unii mitografi (ca *Ovidius, în *Metamorfoze*) confundau Titanomahia cu Gigantomahia; dar **g.** greci erau socotiți briganzi și monștri telurici, fără să li se atribuie vreo obârșie precisă, spre deosebire de stirpea nobilă, preolimpiană, a Titanilor. Mai riguros relatează poetul latin Marcus Manilius (*Astronomicon,* I, 413 și urm.), evocând vremea când **g.** s-au ridicat contra *cerului și când „chiar și zeii au căutat alți zei superiori", fiindcă *Iupiter „a văzut pământul ridicându-se" și „munți îngrămădiți înălțându-se mereu peste alți munți, încât și stelele fugeau"; iar după victorie, Iupiter face un *altar de stele (dincolo de constelația Centaurului), la picioarele căruia „au căzut sacrificați Giganții". ~ La *scandinavi,* **g.** îi preced pe zei și le vor fi succesori; **Ymir,* cel mai bătrân dintre ei, a fost ucis de zeul suprem *Odhinn și de frații săi *Vile și *Ve, care au creat lumea din cadavrul uriașului; ceilalți (ca **Hrungnir*) s-au retras în grotele înghețate din nord, producând geruri și viscole, și vor fi distrugătorii zeilor, în *Ragnarökr. ~ În *America precolumbiană,* există un mit andin (Peru) despre

neamul de uriași *huaris,* care a făcut construcții ciclopice aproape în toată zona Anzilor: alt mit andin (tribul aymara) spune că în primele două mii de ani de la începutul lumii, uriașii s-au răspândit pe tot pământul, pierind apoi în marile catastrofe (diluvii, incendii cosmice). ~ *Populația dayaka* din Sumatra crede că odinioară pământul era locuit de uriași puternici și curajoși care la un moment dat au decis să-i distrugă pe zei și în acest scop s-au suit pe un munte foarte înalt, de unde au început să tragă cu arcul în cer: loviți de săgețile lor, zeii au căzut pe rând pe pământ, unde uriașii i-au omorît definitiv cu măciucile. ~ *Miturile românești* sunt abundente și variate, iar structural pornesc din surse arhaice, evident, așa cum se poate confrunta, neînrâurite de puținele repere biblice, și acelea rar citate în liturghiile și predicile ortodoxe: „Urieșii ceia, pe cari i-a fost făcut Dumnezeu, se făcuseră răi de tot, așa că nici de Dumnezeu nu voiau să știe, ziceau că ei sânt Dumnezeu. Ce să facă Dumnezeu și cum să-i prăpădească? A dat cumpene, potopuri – șapte potopuri au fost și tot nu le-a putut face nimic. Amu trăiseră două mii de ani" (Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român,* Mihalcea, 1903, p. 31). Tudor Pamfile citează aceeași cauză a dispariției: „Potopul a fost făcut ca să nimicească pe Urieși" (*Povestea lumii de demult,* București. 1913, p. 124). • Mitul **g.** e unul din cele mai concordante în lume; confruntat pe de o parte cu *legende antice transmise de istorici, ca de ex. bănuiala lui Herodot (*Istorii,* I, 68) despre *Orestes, pe de alta cu presupunerile antropologilor, fie și numai asupra staturii rasei dispărute Crô-Magnon, depășind (după schelete) cu o treime statura medie a omului antichității, mitul **g.** s-ar putea clasifica printre cele memoriale, iar dispariția bruscă (în raport cu alte ipoteze antropologice) prin potop poate fi legată de sfârșitul ultimei perioade glaciare; celelalte detalii mitice sunt absorbite prin *sincretism, iar cele privitoare la dimensiuni și forță sunt tributare înclinației folclorice spre fabulos și hipertrofie.

Giltine Zeița lituană a *morții, în **mitologia baltică,* totodată patroana ciumei; uneori, reprezentată cu o coasă în mâini.

Ginnunga Gap (vechi norv. *genune, hău*) Pustiul imperturbabil ce desparte, în **mitologia scandinavă,* tărâmul de ceață **Niflheim* de tărâmul de *foc **Muspellsheim,* și în cuprinsul căruia se produce prima etapă a *cosmogoniei. În altă interpretare, **G.G.** ar simboliza *apele abisale ale oceanului primordial când, în *haosul de la început, nu exista decât *gigantul *Ymir. Lipsit de dimensiuni, fără fund, nici margini, **G. G.** simbolizează golul inexistenței primordiale, ca stare precosmogonică. Potrivit *mitului, treptat, au început să se verse în **G.G.** 12 fluvii pornite din izvorul Hvergelmir (de sub rădăcina *Arborelui Cosmic *Yggdrasill) și tășnind până în tărâmul morților, Niflheim; în acel stadiu, apele adunate în **G.G.** îngheață, concentrându-se în stare solidă pe locul unde ulterior avea să se formeze *Pământul.

Gioacchino da Fiore *(Gioacchino de Celico)* Călugăr italian (1145–1202) a cărui filosofie teologico-istorică a împărțit istoria omenirii în 3 etape față de momentul-cheie al apariției *creștinismului: 1) *ante legem* – epoca păgână, a *facerii lumii de către Dumnezeu-Tatăl; 2) *sub lege* – epoca creștină, a apariției lui *Isus Christos, Fiul, ca mântuitor al lumii; 3) *post legem* – era *Sfântului Duh și a *Evangheliei eterne *(Evangelium aeternum),* care începe din anul 1260. Cele 3 stadii, etape sau ere, desfășurându-se progresiv între sclavia omului și eliberarea lui totală, simbolizează cele 3 fețe ale lui **Dumnezeu,* deci Sfânta Treime, ultima eră corespunzând întronării unei împărății a păcii universale și a adevărului. Doctrina gioacchinismului are o vădită structură panteistă *(→ panteism),* deoarece potrivit ei Dumnezeu sălășluiește în toate lucrurile lumii. Dar **G. da F.** și-a declanșat revolta dintr-o atitudine pur anticlericală și nu i-a construit un temei teologic decât pe parcurs. După 300 ani de la elaborarea acestui temei care, de fapt, nici nu alcătuia o doctrină teologică coerentă, și când gioacchinismul a fost cu totul uitat, el a atras pe neașteptate atenția celui ce avea să devină întemeietorul *sectei anabaptiste, *Thomas Müntzer (→ anabaptiști).*

Gizzida Zeu babilonian (de origine sumeriană) simbolizând natura care moare și renaște periodic *(→ mitologii din Mesopotamia);* apoi patronul general al vegetației; în *miturile târzii, **G.** alcătuiește, cu zeul **Dumuzi,* o pereche de paznici ai porților cerești.

Gladsheimr Ținutul ceresc de reședință și petrecere al zeului suprem *Odhinn, din **mitologia scandinavă.* *Walhalla (scand. *Valhöll* – un gen de *Paradis) e un teritoriu component în **G.**

Glaukos 1 Zeul vieții submarine în **mitologia greacă,* anterior pescar în Beoția; născut de o *Naiadă de la *Poseidon, și de aceea înzestrat cu har profetic. Într-o variantă, era membru al echipajului *Argonauților, zeificat postum ca patron al pescarilor și scufundătorilor, fiind reprezentat cu aspect ihtioantropomorf. **2** Erou în războiul troian. **3** Fiul regelui cretan *Minos, născut de *Pasiphae; murind în copilărie, a fost înviat cu ierburile aduse de un șarpe.

glossolalie *Miracol creștin *(→ creștinism)* săvârșit asupra *Apostolilor, în ziua Cincizecimii (a 50-a zi după *Paști), prin pogorîrea *Sfântului Duh sub forma unor limbi de flăcări, pentru a-i investi cu harul cunoașterii instantanee a limbilor lumii („vorbirea în limbi"), fără care nu se putea concepe predicarea învățăturii lui *Isus Christos: „În ziua Cincizecimii erau toți împreună în același loc. Deodată a venit din cer un sunet ca vâjâitul unui vânt puternic și a umplut toată casa unde

şedeau ei. Nişte limbi ca de foc au fost văzute împărţindu-se printre ei şi s-au aşezat câte una pe fiecare din ei. Şi toţi s-au umplut de Duhul Sfânt şi au început să vorbească în alte limbi, după cum le da Duhul să vorbească." *(Faptele Apostolilor,* II, 1–4); „parţi, mezi, elamiţi, locuitori din Mesopotamia, Iudeea, Cappadocia, Pont, Asia, Frigia, Pamfilia, Egipt, părţile Libiei dinspre Cirena, oaspeţi din Roma, iudei sau prozeliţi, cretani şi arabi, îi auzim vorbind în limbile noastre lucruri minunate ale lui Dumnezeu." (*ibid.* 9–11). Dintre *sectele creştine, *penticostalii cred că glossolalia nu a fost o dată pentru totdeauna ci o poate dobândi orice credincios, pe aceeaşi cale a miracolului.

Glykon (grec. Γλύκων; dar acest nume pare a fi un epitet: *Prietenosul, Binevoitorul*) Zeul-şarpe adorat în *religia greacă târzie, probabil ca ipostază a lui *Asklepios *(→ mitologie greacă).* Instituit de pseudoprofetul Alexandros din Abunoteihos (Paflagonia) în sec. II, *cultul lui **G.** s-a răspândit şi pe teritoriile din afara Asiei Mici şi s-a perpetuat în lumea romană şi în coloniile greceşti târzii. Fusese totuşi zeul tutelar al Paflagoniei, deşi considerat când numai şarpele emblematic coincizând cu *simbolul vindecării (şarpele-emblemă al zeului medicinei), când chiar un simplu *daimon* hellenistic ocrotitor al norocului. **G.** era reprezentat ca un şarpe încolăcit sinuos, cu cap semiovin, semiantropoid (de unde şi numele de „şarpe fantastic", dat superficial după descoperirea din 1962 a unei excelente statui, în Dobrogea, păstrându-se azi la muzeul din Constanţa).

Gnaa *(Sublima)* Zeiţă secundară din **mitologia scandinavă,* în alaiul zeiţei **Frigg* căreia îi este mesageră, având şi misiuni nu tocmai clare în raport cu *moartea, întrucât se deplasează „cu iuţeala gândului" călare pe *calul *Hofwarpnir* (Telegarul Morţii, Cel care zvârle din copite), ca să cutreiere lumea.

gnostici (grec. γνῶσις –cunoaştere; γνωστικός – capabil de a cunoaşte, cel care ştie) Fideli ai unei mişcări de ideologie religioasă care, apărută spre sfârşitul sec. I e.n., s-a dezvoltat, divizându-se în câteva tipuri de *secte (ebraice, creştine sau provenind din religiile asiatice), formate în sec. II–V; **g.** şi-au conceput o doctrină de filosofie religioasă întemeiată pe gnoza iniţierii secrete în înţelepciunea absolută şi pe refuzul oricăror forme de absolut, propuse de orice *religie; aşa, **g.** şi-au asumat realizarea unui presupus umanism absolut ce se poate elibera de toate formele instituţionale mediatoare (de pildă, *biserica), precum şi de orice contaminare istorică legată de asemenea instituţii. Doctrina **g.** s-a concentrat în genere asupra întrebărilor din jurul creaţiei lumii şi în raport cu noţiunea de rău universal şi a inclus în sistemul ei o ierarhie de fiinţe intermediare între *Dumnezeu şi *materia rea,* al cărei prizonier era considerat omul; în acest sens, a fost pus în circulaţie un *mit gnostic despre *omul primordial ceresc *(anthropos),* a cărui condiţie terestră ulterioară este efectul unei căderi, al unei izgoniri. Avându-şi izvoarele în **mitologia iraniană* şi în principalele religii din Iran *(→ zoroastrism, mazdaism),* doctrina **g.** – *gnosticismul* – a apărut în sec. II ca rezultat al unui *sincretism între învăţătura **creştinismului* asupra întrupării dumnezeieşti în scopul răscumpărării omenirii purtătoare a *păcatului originar şi *monoteismul **iudaismului,* precum şi unele forme religioase păgâne târzii, printre care îndeosebi **mitologia greacă* şi filosofia hellenistică. În concepţia gnostică se punea temei pe cunoaştere (γνῶσις) mai presus de *credinţă (πιστις), deşi această cunoaştere nu a fost vreodată cunoaşterea raţională, ci numai o stare mistică. Esenţa doctrinei **g.** propune cunoaşterea prin *revelaţie şi statuează calea *mântuirii omului, în raport cu o concepţie specifică despre materie şi *spirit, de o structură dualistă; astfel, miezul creaţiei primordiale este sacru şi incognoscibil, dar principiul iniţial se manifestă în *eoni, adică în emanaţii superioare cărora materia li se opune, întrucât sursa acesteia este un **demiurg,* adică un creator iniţial cu atribute speciale, însă lipsit de plenitudine şi desăvârşire divină; de aici, între materia supusă păcatului şi împovărată de rău şi manifestările dumnezeieşti, există o luptă neîncetată; iar scopul spiritului uman e răscumpărarea, deci obţinerea mântuirii, smulgerea omului din prizonieratul materiei împovărate de păcat, singura cale propusă în acest efort de emancipare constând în cunoaşterea filosofică şi în *asceză. Pentru **g.** există aşadar o ireconciliabilă opoziţie între Dumnezeu şi materie; Dumnezeu – izvorul esenţial de perfecţiune – fiind infinit, imaterial şi indeterminat, produce prin proprie emanaţie **pleroma* – adică totalitatea fiinţelor divine, una dintre ele numindu-se *Isus Christos. Dezvoltându-se în cadrul Bisericii creştine, grupurile **g.** au contaminat îndeosebi multe din evangheliile apocrife *(→ Evanghelie);* uneori, aceste grupuri prezentau variante sensibil deosebite de doctrina generală. Astfel, *valentinienii ţinteau spre *apocatastaza finală; ei venerau pe „Maica lumii" **Achamoth* şi numeau înţelepciunea *pronikos*; împărţind lumea în eonii unei ogdoade, considerau Biserica al 8-lea eon; ramura orientală a valentinienilor nu admitea „trupul psihic" al lui Isus Christos. Partizanii lui Marcion (85–160) au tins spre un evanghelism simplist, respingând, din **Biblie, V.T.* în întregime şi acceptând *N.T.* doar în parte. Mai originali au fost **g.** din secta ophită *(→ ophiţi)* sau *naasiană* (numită astfel după ebr. *nahas* – şarpe), care au atribuit rolul de eliberator al omenirii *Şarpelui biblic. Atacat în sec. II de *teologia creştină, gnosticismul a început să se dezagrege treptat, până când nu au mai rămas

decât aşchii ale doctrinei lui în unele secte fără importanţă istorică.

§ G. Quispel, *Gnosis als Weltreligion,* Zürich, 1951; J. Doresse, *Les Livres secrets des gnostiques d'Egypte,* Paris, 1958; Hans Jonas, *The Gnostic Religion. The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity,* ed. II, Boston, 1963; H.Ch. Puech, *En quête de la Gnose,* Paris, 1972

gnosticism → *gnostici*

Go-chi Nyorai În *budismul japonez, cei 5 **Buddha* ai *contemplaţiei: Yakushi, Taho, Dainichi, Ashuku, Shaka.

Gog şi Magog Dublă forţă ostilă în *mitologia *creştinismului,* manifestându-se în cadrul *escatologiei apocaliptice. În *V. T., Gog* pare să fie sau o localitate din Armenia (cf. *Iezechiel,* XXXVIII, 2) sau ţara de obârşie a lui *Magog,* care este unul din fiii lui *Iafet (cf. *Geneza,* X, 2); în *N.T.* (*Apocalipsul,* XX, 8), **G.** şi **M.** sunt două populaţii instigate la războiul escatologic final de către *Satan care, în ajunul domniei de o mie de ani a lui *Isus Christos *(→ milenarism),* se afirmă că „va ieşi să înşele neamurile care sunt în cele patru unghiuri ale pământului, pe Gog şi Magog, şi să le adune la război".

Gogă; *Gogoriţă* În *superstiţia populară românească, o făptură fabuloasă, fără identitate aspectuală, având unicul atribut de înspăimântare a copiilor.

Goibniu *(Făurarul)* Zeu al metalurgiei şi artizanatului, în **mitologia celtică.*

Golem *Mit medieval din folclorul religios al evreilor ghetoului din Praga, potrivit căruia rabinul Löw a plămădit din argilă un „chip înzestrat cu viaţă", sub forma unui antropoid uriaş, pe care l-a însufleţit înscriindu-i pe frunte o siglă misterioasă în caractere ebraice; acest **G.,** destinat apărării sau răzbunării, a început să umble autonom şi să dărâme totul în cale. Originea mitului e însă mai veche. În **Biblie* întâlnim numele ebr. comun *golem* – substanţă informă (*V. T., Psalmi,* CXXXIX, 16) care, prin extindere, denumea pe orice femeie nemăritată; tot aşa numeau *legendele medievale figurile de lemn primind viaţă de la sfinţi. După o tradiţie ebraică, mai mulţi rabini din sec. I e.n. au încercat să imite *antropogonia biblică, uzând însă de formule magice care să reconstituie *logosul divin. Încercările sunt reluate în evul mediu de practicile **Kabbalei* şi mai ales de *secta iudaică *hassidim* (sec. II), care alcătuieşte un sistem magic *(→ magie)* compus din 221 combinaţii ale alfabetului ebraic din convingerea că acestea vor fi în stare să însufleţească un **G.** de argilă, iar prin inversarea aceloraşi combinaţii, că îl vor distruge. În epoca Renaşterii, alte practici de magie kabbalistică urmăresc confecţionarea în serie a unui **G.** gigantic, cu atributul de slugă casnică; acestui tip de **G.** trebuia să i se graveze pe frunte cuvântul ebr. *emeth* (adevăr), dar ştergând prima literă, rezulta *meth* (moarte), adică ordinul de anihilare a artefactului. **G.** rabinului Löw are o anume similitudine cu *uriaşul de aramă cretan *Talos, din **mitologia greacă,* şi nu este exclus ca mitul **G.** să-şi fi format rădăcina în mediul evreilor din diaspora alexandrină, în epoca în care se puteau vedea reprezentaţiile cu păpuşile mecanice ale lui Heron, la *Theatrum Machinarum* din Alexandria (sec. I. e.n.).

Gomora → *Sodoma*

Gong Gong Zeu arhaic din **mitologia chineză* (uneori considerat demonic), simbolizând apele lumii (→ *apa*); adversar ireconciliabil al zeului *focului, **Zhu Rong.* **G.G.** era reprezentat cu faţă omenească şi trup de *şarpe (sau *balaur), capul fiindu-i acoperit de o chică de păr roşu. Ca *demon, se credea că are un discipol sau pupil, cu ajutorul căruia poate produce răul: *Xiang Liu,* o făptură cu 9 capete omeneşti şi un trup vânăt de şarpe. Acţiunea demonică a lui **G. G.** rezidă în furia monstruoasă a apelor dezlănţuite. Adversitatea dintre **G.G.** – zeu malefic şi Zhu Rong – zeu benefic, e stranie în planul *mitologiei generale, explicabilă însă prin specificul tehnologic al civilizaţiei arhaice din China. După o ceartă curentă între cei doi, **G.G.** năruie între oameni ordinea pe care zeiţa cosmogonică **Nü Wa* abia o stabilise în lume după *potopul universal. Dar, deşi **G.G.** duce lupta de pe o plută, din elementul său, e învins de Zhu Rong (concluzia simbolică a mitului luptei celor două *elemente ar fi că focul îi este superior apei). După alt *mit, când lumea fusese creată iar primul potop universal luase extindere, **G. G.** s-a străduit să reverse apele şi mai mult, până când a fost izgonit de dragonul *Yü, fiul sau reîncarnarea zeului prometeic *Gun. Vechile scrieri mitologice chineze care vorbesc despre domnia împăratului *Yao îl consideră pe **G.G.** numai un *spirit acvatic sau Duhul Apelor: scăldându-se în Huang-he (Fluviul Galben) şi agitând apele în valuri, **G.G.** produce mari viituri care se extind în proporţii diluviale; din porunca împăratului Yao, zeul prometeic *Gun, întâi singur, apoi împreună cu fiul său, *dragonul Yü, stăvileşte apele; iar Zhu Rong pune pe un zeu secundar să-l ucidă pe Gun, pentru că monarhul ceresc e nu numai indignat de furtul argilei fermecate cu care se zăgăzuieşte potopul, dar îl şi protejează pe **G. G.** ca spirit al unuia dintre elementele cosmogonice primordiale (apa); în recidiva diluviană, **G. G.** e izgonit de dragonul Yü.

Goniglis Dziewos Zeul prusic al *pădurilor, păşunilor şi păstorilor, în **mitologia baltică*; i se sacrificau *(→ sacrificiu)* testicule de armăsari, de tauri şi de *ţapi.

Gorgone (grec. Γοργώ; pl. Γοργόνες; γοργός – cu privire cumplită) 3 surori în **mitologia greacă (*Medusa, Sthenno, Euryale),* fiicele cuplului *Phorkys – *Keto, monştri de structură femeiască, un tip de *dragoni, locuind

lângă *Grădina Hesperidelor sau (după *Hesiod, Herodot și Pausanias) în Libya. Capetele lor pline de șerpi și privirile care împietreau orice ființă erau considerate arătări de groază, cu consecințe catastrofale. **G.** erau înzestrate cu brațe de bronz și aripi de aur, gheare de aramă și colți de mistreț; totuși, reprezentate adesea ca femei foarte tinere; dintre ele, Euryale și Sthenno erau nemuritoare, iar Medusa, vulnerabilă, a fost omorîtă de *Perseus. *Mitul arhaic se limita la un singur monstru: *Homer pomenește numai o **G.** *(Iliada* V, v. 741), care în *Odisseia* (XI, v. 633) e descrisă ca monstru infernal. Abia la Hesiod *(Theogonia*, v. 274) apar 3 **G.**: Sthenno (cea puternică), Euryale (cea care sare departe) și Medusa (regina). Totuși, deși dintre cele 3 surori tradiționale era muritoare numai Medusa, Diodor din Sicilia *(Biblioteca istorică*, III, *LIII*, 4) vorbește despre „neamul Gorgonelor" ca de un trib numeros, împotriva căruia luptase Perseus și care, retezând capul Medusei, i l-a oferit zeiței *Athena ca ornament activ pentru scutul ei; după Diodor, **G.** erau în adversitate cu atlanții *(→ Atlantida)*, însă „au fost învinse de Amazoane, care au ucis o mare parte din ele și au luat trei mii de prizoniere", celelalte refugiindu-se în păduri și, ulterior, izbutind să se reînmulțească; când a fost omorîtă de Perseus, Medusa era regina lor (*op. cit.*, III.*LV*. 3).

§ W. H. Roscher, *Die Gorgonen und Verwandtes*, Leipzig, 1879

Graal Cupă care, după un *mit germanic, a fost făcută dintr-o piatră căzută din *cer, și apoi a devenit *talisman. Etimologia (*Graal* sau *Greal* < engl. *Grail*; s-a propus și *cratella*, diminutiv din lat. *crater* – vas, cupă) e discutabilă. După o *legendă medievală, **G.** ar fi fost un vas de smarald, care i-a slujit lui *Isus Christos la Cina cea de taină, și în care Iosif din Arimatheia a adunat apoi sângele scurs din șoldul străpuns de un centurion, când Isus era răstignit. Ulterior, *Sfântul Graal* s-ar fi păstrat în loc ascuns, până l-a găsit eroul Perceval (Parzifal). Mitul ca atare a fost pus în circulație de literatura cavalerească din ciclul breton despre regele *Arthur și cavalerii Mesei Rotunde.

Graia (grec. γραῖα – baba) Zeitate preolimpiană, în **mitologia greacă*, păzind drumul spre Țara Gorgonelor *(→ Gorgone)*; de obicei figurau 3 *Graiai*: *Deino, *Enyo, Pephredo* (fiicele cuplului *Phorkys–*Keto), urâte, bătrâne, cu un singur ochi și un singur dinte, de care se foloseau, pe rând, toate trei.

Gratiae *(Grații)* Numele latin al celor 3 **Harites*. *În *mitologia romană*, 3 fecioare numite: *Charis* (Cea drăgălașă), *Mia* (Cea fără pereche) și *Pasithea* (Cea deplină).

Grădina Hesperidelor → *Hesperides*

Grifon (grec. γρῦψ) Monstru din **mitologia greacă*, imaginat cu trup leonin, cu cap și cu aripi de vultur, consacrat zeului *Apollon; se credea că locuiește în ținutul *hyperboreilor, păzind aurul nordic împotriva lăcomiei arimaspilor (o populație fabuloasă de făpturi cu un singur ochi). Într-o variantă, **G.** sunt considerați câinii de pază ai lui *Zeus.

Grigore din Nazianz (Γρηγόριος Ναζιανζηνός); *Grigore Teologul* Unul dintre părinții *Bisericii creștine răsăritene *(→ patristică)*, originar din Cappadocia (328–389); după strălucite studii de filosofie, a luat parte, în Constantinopol, la condamnarea *arianismului, iar un an mai târziu (380), ajutat de armată, i-a alungat din capitala bizantină pe clericii partizani ai *ereziei arianiste. Conciliul II ecumenic (Constantinopol, 381) il confirmă arhiepiscop de Constantinopol, dar, nefiind în stare a stabili unitatea Bisericii ortodoxe (răsăritene), după câteva luni de păstorie, demisionează. **G. din N.** a contribuit substanțial la formularea *dogmelor *creștinismului, aparținându-i integral formularea definitivă a dogmei Sfintei Treimi.

§ *Cele 5 cuvântări teologice ale celui între sfinți părintelui nostru Grigorie de Nazianz*, trad. Dumitru Stăniloaie, edit. Anastasia, București, 1993

Grimm, *Frații Jakob Ludwig Karl* (1785–1863) și *Wilhelm Karl* (1786–1859) Fondatori ai școlii mitologice în folcloristică, reputați folcloriști germani. Au publicat împreună studiul *Die deutsche Heldensage* (1829) asupra eposului eroic german, o culegere de tradiții populare germane, *Deutsche Sagen* (1816–1818), și mai ales o amplă culegere de povești populare, *Kinder- und Hausmärchen* (1812–1814). Textele folclorice au fost înregistrate de ei cu exactitate riguroasă, iar comentariile lor la culegerea de basme populare utilizează din belșug metoda comparativa. Explicând subiectele comune de basme în circulație la mai multe popoare prin existența unor protomituri originare (concepție romantică, având printre aderenți pe Max *Müller, ulterior contestată), ei au idealizat specificul național al materiei folclorice și au atribuit folclorului (în special poeziei populare) o „origine divină", considerând că eposul, basmul, *legenda nu sunt decât un rezultat al evoluției *miturilor. Studiind folclorul comparat, Jakob Grimm și-a extins metoda și asupra *mitologiei naționale germane; a publicat astfel studiul *Deutsche Mythologie* (1835), o excelentă contribuție inedită la mitologia comparată și îndeosebi la studiile despre **mitologia germanică*.

Gu Zeu în mitologia tribului yoruba *(→ mitologiile populațiilor africane)*, patronul *fierului și al războiului, meșterul mitic primordial al artei metalurgice.

Guandi; *Guan Zhong* Zeul războiului și al culturii în **mitologia chineză*, venerat uneori și ca ocrotitor al literaturii și al dreptății. Biografia sa mitică e ciudată: la început nu fusese decât un om simplu din Shanxi, nevoit să fugă în munți după ce

omorîse un funcționar din pricina unei constrângeri erotice; în drumeția lui, se împrietenește cu măcelarul Chang Fei și cu negustorul de sandale de paie Liu Pei; în livada de piersici a lui Chang Fei, cei 3 fac un legământ de prietenie. Apoi, în numeroase peripeții și lupte, iese la iveală deosebita virtute a lui Guan Zhong care în cele din urmă e prins și ucis de adversarul său Sun Zhuang. Dar cunoscându-i virtuțile, posteritatea obține un edict imperial prin care i se acordă titlul postum de principe, iar ceva mai târziu i se conferă chiar rangul de Prinț al războiului și răspânditor de cultură. De atunci, el începe să fie venerat ca *zeu ceresc, protector al bătăliilor, ocrotitor al justiției și al literaturii. *Cultul său de zeu războinic se răspândise la un moment dat în toată China, credincioșii lui **G.** fiind convinși că zeul e în stare să curme războaie, să asigure victorii, să inspire spiritul justițiar, să fie chezașul tuturor succeselor.

Guan Yin; *Guan Shi; Yin Pusa* Zeiță arhaică a milei și îndurării, în **mitologia chineză*, locuind în *pădurea sacră *Crângul de bambuși purpurii*; cu timpul, a fost inclusă de *budismul chinez în categoria *Bodhisattva, devenind analogă divinității *Avalokiteçvara.

Guayota În credințele mitologice ale guanchilor (Canare), *spirit al răului, *demon (temut mai ales de fosta populație localnică din Teneriffe) ce se considera că locuiește în *Infernul pe care îl patronează, numit *Echeyde* și situat în piscul Teyde.

Gudatrigakwitl Zeu complex, venerat mai ales de tribul wishosk (pornit în sec. XVII din Pennsylvania, iar după o lungă migrație, în sec. XX strămutat în Canada); *cultul lui **G.** divulgă numeroase trăsături de *strămoș totemic*(→ totem)* și de *erou civilizator, dar și de zeu creator al universului. Într-o pustietate de țărână, **G.** delibera cum să creeze lumea și, conștient de necesitatea vieții, cum s-o populeze. Printr-o gesticulație magică, face o luntre, apoi tot astfel apare *omul primordial, numit *Wat* (numele unei specii de pește oceanic); de remarcat că actul *cosmogoniei se efectuează prin exercitarea unui *ritual. Făcuți rău, oamenii primordiali mor, iar zeul confecționează a 2-a serie, pe care o dorește semieternă (cu zece vieți, reluate succesiv), dar rezultatul e mediocru, eternitatea nu se realizează; și atunci, pentru evitarea morții timpurii, **G.** asigură noua omenire cu vânat, pește și vegetație și îi dăruiește arta *dansului; *antropogonia este și ea magică; oamenii nu sunt lucrați din vreo materie primă, ci iau ființă instantaneu, din idee.

Gula Zeița babiloniană a medicinei *(→ mitologii din Mesopotamia)*, considerată fie soția unui zeu secundar *(Ninib)*, fie numai ipostaza feminină a acestuia, deși mult mai populară decât el. Având epitetul răspândit de „Marea Vrăciță", a dobândit și numele: **Ninkarrak, Gatumdug* și *Nindindug*, cu semnificația globală, precizată târziu, de „Doamna care redă viața". **G.** era uneori invocată în *blestemele adresate celor ce încălcau drepturile omenești elementare ori preparau băuturi otrăvitoare.

Gulbis; *Gulbidziewos* În miturile lituane *(→ mitologie baltică)*, *geniu păzitor al omului; (numele zeului e de fapt un epitet, poate de la lituan. *gelb* – a ajuta).

Gullinkambi *(Creastă de Aur)* Cocoș sacru oracular, de aur, din *Walhalla, în **mitologia scandinavă*, aparținând zeului *Odhinn. **G.**, care veghează pe o creangă a *Arborelui Cosmic *Yggdrasill (de unde și epitetul său *Vidofnir*, „Șarpele din arbore"), va trezi cu cântatul său oastea cerească a lui Odhinn în momentul declanșării războiului universal din *Ragnarökr.

Gullveig (norv. *gull* – aur, *veig* – vigoare) Frumoasă vrăjitoare nefastă în **mitologia scandinavă*, din tagma *duhurilor apei *(*Vana)*, simbolizând forța aurului. Înzestrată cu darul *divinației, nu făcea decât prevestiri rele, purtătoare ale ideii de rău în sine; vocația ei de intrigantă a determinat-o să stârnească războiul între divinitățile claselor **Asa* și *Vana*, încheiat totuși cu o pace durabilă; dar, ca pedeapsă, zeii au ars-o pe **G.** de 3 ori în flăcări, ea înviind de fiecare dată și reconstituindu-și trupul fără nici o pierdere; de aici a derivat credința că vrăjitoarea **G.** e arsă mereu, însă mereu se reface, răul fiind nepieritor.

Gulu Zeul războiului, în mitologia tribului baganda *(→ mitologiile populațiilor africane)*.

Gun Zeu prometeic din **mitologia chineză*. În ciclul mitografic legat mai ales de mitul *potopului universal și de domnia împăratului *Yao, cu subiecte de istorie legendară din China antică, îndeosebi în narațiunea din mileniul III î.e.n. *Gun și Yü stăvilesc apele (Gun Yü zhi shui)*, al cărei conținut mitic e retransmis de **Shan hai jing*, de *Călătoria regelui Mu (Mu Tian zi zhuan)* și de poemul epic *Enigmele cerului (Tian wen)* al poetului *Qu Yuan, există descrierea, întrucâtva confuză, fie a potopului universal, fie a unui al doilea potop sub forma unor uriașe inundații; fenomenul, petrecut sub împăratul Yao, ar fi durat 22 de ani; cum în unele variante există prezența activă a zeiței cosmogonice **Nü Wa*, s-ar putea să fie vorba tot de marele potop universal. După o variantă principală, zeul apelor *Gong Gong, scăldându-se în Fluviul Galben (Huang-he) și agitându-i apele, a produs o revărsare, iar, în fața dezastrului, Yao i-a ordonat lui **G.** să pună zăgazuri puhoaielor catastrofale. Broasca țestoasă magică Zhi Gui îi dă lui **G.** sfatul de a răpi din palatul ceresc al zeului *Shang Di un obiect numit *xirang* (de fapt, o bucată de lut vrăjit care, pe baza unui gen de entelehie, avea capacitatea intrinsecă de autodezvoltare și autoperfecționare, înmulțindu-se din sine); cu acest *xirang*, **G.** reușește să ridice în grabă diguri, stăvilind inundația. O variantă arată că oamenii (cei salvați temporar), ca și viitorilor, dar și [illegible] care și ele umblau

BIBLIOTECA PUBLICĂ „L. REBREANU" Str. Lucrețiu Pătrășcanu, 4 Bl. G1. — BUCUREȘTI —

îngrozite și flămânde, au ajuns să locuiască în copaci; datorită lui **G.** și miraculosului *xirang*, lutul s-a dezvoltat rapid formând treptat diguri, apoi dealuri și lanțuri de munți, dând oamenilor putința să coboare din arbori și să-și reorganizeze viața. Furtul e observat însă de Shang Di care îl însărcinează pe zeul *focului, *Zhu Rong, să-l ucidă pe **G.**; dar el execută porunca parțial și îl îngroapă pe **G.** de viu sub o stâncă din muntele Yulin, după care se constată că trupul lui **G.** nu e supus putrefacției, astfel că sufletul său nu părăsește corpul; după o stare de nemoarte de 3 ani și după ce Zhu Rong l-a spintecat cu cuțitul magic *wudao*, făcând să se nască, din măruntaiele lui **G.**, fiul său, *dragonul *Yü (care va deveni succesorul lui *Shun la tronul Chinei), represaliile marelui zeu Shang Di se reduc la sfărâmarea digurilor; dar noul potop e stăvilit acum de Yü, cu ajutorul tatălui său **G.**, în 13 ani. Împăratul Shun (protejatul lui Yao) îl trimite pe Yü să rectifice îndiguirile pe o distanță de 2 000 355 550 *li* (cca 1 152 204 796 km; un li = 576 m). O mitografie arată că **G.**, după ce i-a dat viață dragonului galben bicornut Yü, a devenit el însuși un dragon galben și a plonjat pentru totdeauna în abisul acvatic.

Gweleshapi (kartvel *gweleshapi* – *dragon, monstru; *gweli* – om rău, *șarpe) Vietate fabuloasă din miturile folclorice kartvele *(→ mitologii caucaziene)*, imaginată ca o reptilă humanoidă, alteori numai ca un șarpe uriaș cu trăsături spirituale omenești (o mixtură de *demon antropomorf și dragon); dacă **G.** nu ar avea un șold de lemn, lumea ar fi fost demult distrusă, căci el înghite uneori soarele, provocând eclipse, însă de fiecare dată soarele izbutește să se elibereze din pântecul monstrului, arzând lemnul șoldului vulnerabil.

Gwynfyd *Paradisul, în concepția **mitologiei celtice*, în care însă eroii și în genere bărbații vestiți vin de bunăvoie. **G.**, a 3-a dintre cele 3 zone succesive sau stări existențiale din univers, e văzut ca un stadiu postum al desăvârșirii prin iubire și fericire. Din **G.**, sufletele morților pot vedea tot ce se petrece în *Abred și pe *Pământ, unde pot coborî la dorință, spre a-și ajuta semenii vii.

Gwyon (probabil *Părintele oamenilor*) Zeu profetic și sapiențial din **mitologia celtică*; el și-a sorbit înțelepciunea, cunoașterea tainelor universului și arta *divinației odată cu cele 3 picături sărite din fiertura ierburilor cunoașterii, pe care o prepara zeița *Coridwen. **G.** este un *zeu sincretic *(→ sincretism)*, având rădăcini în *miturile arhaice ale celților, dar și anume similitudini cu Hermes Trismegistos *(→ Hermes)*, cu *Apollon și cu *Prometheus. **G.** conducea ființele din starea inițială germinativă *Anun, în starea ignică a purificării, *Abred. (O variantă gaelică a numelui lui **G.**, *Alwion*, ar fi dat numele de *Albion* Marii Britanii.)

Gyges 1 Monstru din **mitologia greacă*, având 50 de capete și 100 de brațe; unul dintre *giganții care au luat cu asalt *cerul, răzvrătiți contra lui *Zeus sau dimpotrivă, ajutându-l în *Titanomahie. Era născut de *Gaia, de la *Uranos. **2** Personaj dintr-un *mit relatat de *Platon: un **G.** (sumer. *Gugu*), păstor regal, a intrat într-o peșteră unde, găsind un mort, i-a luat inelul din deget, dar apoi punându-și-l, a observat că, dacă îl răsucea pe degetul său, devenea el însuși invizibil.

H

Haddad-Rimmon Zeu semitic *(→ mitologie feniciană)*, răspândit la mai multe popoare din Asia Mică, personificând în general manifestările atmosferice; astfel, asirienii îl venerau ca zeu al furtunii, iar în varianta aramaică, personifica ploaia și fertilitatea pământului. Unii l-au socotit divinitate de origine siriacă (*Benhadad*, cu atribute meteorologice incerte), apropiindu-l de zeii **Adad* și **Teshub (→ mitologii din Mesopotamia);* alții au dedus că *Haddad* nu ar fi decât alt nume pentru **Adonis*; în **Biblie*, pare un nume geografic (*V.T., Zaharia*, XII, 11 – unde se confundă cu localitatea Megiddo).

Hades (grec. Ἀιδης – *Cel Nevăzut*) Zeu din **mitologia greacă*, domnind în ținutul infernal al umbrelor, sub pământ; adesea identificat cu *Pluton. Fiul cuplului *Kronos–*Rhea, după victoria lui *Zeus asupra *Titanilor și după împărțirea universului în cele 3 lumi, **H.** a primit lumea subterană *(→ Infern)*; apoi a răpit-o pe tânăra *Persephone, căsătorindu-se cu ea, dar având-o cu sine numai o treime din an (cât germinează semințele în sol). Mai târziu, **H.** nu mai e o personificare, ci Infernul însuși (folosit ca atare de **Septuaginta*, de unde slav. адъ și rom. **iad*), întrucât grecii, evitând să-i rostească numele, au preferat să-l invoce pe Pluton; confuzia incidentală între cei doi zei trimite la sensul dublu al divinității subterane: și fast – ca depozitar al comorilor subpământene, și nefast – patronând *moartea. Dar după unii autori antici (*Platon, Lukian), **H.** ar fi un ideal, absorbind umbrele morților după purificarea de nebunia trupească a patimilor carnale. Iar după Platon, etimonul ar fi noțiunea ἀειδής – invizibil, presupunere reluată și de unii cercetători moderni (H. Frisk ș.a.). Unii antici (de ex., Euripides, în *Alkestis*) îl numeau *călău.(→ Tartaros, Sheol)*.

Haig *(Uriașul)* În tradiția mitologică (sau legendară) armeană *(→ mitologii caucaziene)*, întemeietorul țării *Haig* (numele vechi al Armeniei), *strămoșul arhetipal de origine divină al poporului armean. Era reprezentat, ca erou astral identificat cu constelația Orion, cu aspect de *uriaș divin, arcaș și vânător, cu chip de tânăr bărbat frumos; avea 12 copii (fii și fiice), omologați cu lunile anului din vechiul *calendar armenesc, deoarece **H.** poseda și atributul de coordonator al *timpului. În eposul popular, transmis de Movses Horenatzi (sec. V), **H.** pleacă de sub stăpânirea regelui babilonian Bel, împreună cu neamul său incluzând 300 bărbați, și se stabilește la sud-est de lacul Van, apoi migrează cu un grup mai mic spre nord, unde respinge atacul de represalii al regelui Bel, pe care îl ucide, iar pe câmpul de luptă întemeiază așezarea *Haig*, din care s-a dezvoltat Armenia.

Hainuwele *(Creangă de cocotier)* Divinitate feminină în *antropogonia tribului marind-anim din Noua Guinee *(→ mitologii din Oceania)*, născându-se dintr-o floare de cocotier fecundată de sângele scurs dintr-un deget înțepat al *omului primordial **Ameta*; în 3 zile, **H.** ajunge la maturitate și, așezată în centrul terenului de *dans ritual vreme de 9 nopți, la marea *sărbătoare Maro, le oferă daruri dansatorilor, iar în ultima zi, oamenii sapă în mijlocul terenului o groapă unde o aruncă pe **H.** acoperind-o cu pământ și continuându-și dansul deasupra ei. Ameta descoperă cadavrul fetei, îl taie în mai multe bucăți și, afară de brațele ei, înmormântează totul în locuri diferite, iar din aceste bucăți răsar numeroase plante, până atunci necunoscute, multe din ele cu tuberculi comestibili; din brațele fetei, zeul *Satene construiește o poartă de separare a lumii divine subterane, de lumea umană de pe sol. *Mitul, în parte simbolic (divinitatea care supraviețuiește în plantele hrănind populația zonei: nucile de cocos, tuberculii dulci), are și valoarea alegorică a sângelui fecundator al solului pentru creșterea vegetației, ca și pe aceea a similitudinii, într-o anumită concepție mitică, între om și plantă, dacă nu chiar a rudeniei. Tradiția locală consideră că nuca de cocos este carnea tinerei **H.**

§ A. E. Jensen, H. Niggemeyer, *Hainuwele*, Frankfurt/M., 1939

Hale *Duhuri rele din **mitologia românească*, provocând sau patronând marile furtuni uraganice.

Halmasuitta Zeu al tronului celest, în mitologia hittită (Anatolia) sau chiar divinizarea tronului însuși; e un zeu de pură valoare simbolică patronând *cerul și, fără a interveni în producerea lor, fulgerele. Dar într-o epocă mai târzie, devine zeul hittit principal, adorat de regele Anitta, care introduce treptat *cultul lui **H.** în locul vechiului cult al zeului *Siusummi.

Ham Personaj din **mitologia biblică*, fie al doilea fiu al lui *Noe (*V.T., Geneza*, V, 32; VI, 10; VII, 13; IX, 18; X, 5; *Cronici*, I, 4), fie cel mai tânăr (*V.T., Geneza*, IX, 24), deși în context al 3-lea fiu este Canaan (*ibid.*, IX, 20–26), **H.** părând

o interpolare mai târzie, poate derivând din onomastica egipteană (*hem* – cel negru), întrucât într-un verset e citat „Ham, tatăl lui Canaan" (*ibid.*, IX, 22). O întâmplare biblică bizară, încorporată *mitului, face din **H.** un vinovat fără vină: după salvarea de la *potop, el își vede tatăl cu trupul în neruşinată goliciune, consecință a beției cu primul vin recoltat, iar pentru asta Noe își blestemă fiul: „Blestemat să fie Canaan! Să fie robul robilor fraților săi!" (*ibid.*, IX, 25). E posibilă ipoteza unor cercetători care consideră că această extindere a mitului urmărise să justifice adversitatea politică dintre *Israel şi Canaan; dar deopotrivă contextul oferă şi un tabel genealogic: din **H.** ar descinde numeroase neamuri, printre care amoriții, canaaniții, etiopienii ş.a. (*ibid.*, X, 6–20), Egiptul fiind considerat, în **Biblie*, „țara lui Ham": „Cei întâi născuți din Egipt, pârga bărbăției, din corturile lui Ham" (*V.T., Psalmi*, LXXVII, 51).

Hamadryades (grec. ἅμα – împreună, δρῦς – stejar) *Nimfe ale arborilor, în **mitologia greacă;* soarta Hamadryadelor depindea de copacii împreună cu care se năşteau, trăiau şi mureau (mai ales de stejari, ca arbori sacri consacrați lui *Zeus); acest atribut particular le şi deosebea de *Dryade; totuşi, **H.** nu erau complet inseparabile de arborii lor, după *Homer ele putându-se deplasa împreună cu *Satyrii ca să aducă jertfe *Aphroditei; iar Seneca spune că își părăseau copacii, ca să-l poată asculta pe *Orpheus cântând. Această imobilitate, chiar relativă, a **H.** era la greci un *simbol religios de structură juridică, formulând indirect un **tabù* destinat să apere *pădurile şi arborii ornamentali sau pomii fructiferi. De altfel, această *credință e răspândită şi la alte populații, arborii fiind locuiți de *spirite în credințele din America de Nord (irokezi), Africa Occidentală (wanika), Europa (sârbii dalmații). **H.** îndeosebi se încadrează în *cultele totemice (→ *totem).*

Han Fei Filosof antic chinez (cca 280–234 î.e.n.), discipol al autorului cărții *Tian lun (Despre natură)*, Xun Kuang; pus în dificultate atât de bâlbâiala sa nativă, cât şi de opacitatea mediului vremii sale din Țara Han, cărmuită de împăratul Heng Hui din dinastia Han, **H.F.** nu şi-a putut răspândi noile idei decât temporar, când s-a alipit curții împăratului Shi Huang, din dinastia Qin, care l-a ocrotit, până când nişte intrigi de camarilă îl duc la închisoare, apoi la moarte. Sistemul filosofic al lui **H.F.** (care a compus 55 scrieri), izvorît din critica dialecticii daoiste (→ *daoism)* a filosofului *Lao Zi, ca şi a ideii de *predestinare din opera lui Xun Kuang, a dus la întemeierea unei şcoli proprii anticonfucianiste, numite *Fajia (→ confucianism)*, a cărei doctrină propulsa o concepție aproape ateistă (→ *ateism)* despre lume. **H.F.** pune la îndoială existența *zeilor, *demonilor şi *spiritelor, prin argumentul imposibilității unei demonstrații logice a unei atari *credințe (incompatibilitatea între *credință* şi *lege*). În plan social, **H.F.** opune legea *(fa)* ceremonialurilor rituale *(li)* din concepția confucianistă şi consideră tradiția ca o moştenire parțial perimată, găsind necesară înlocuirea normelor ei cu modalități noi, pe calea reformelor. Doctrina lui **H.F.** este expusă în principalele sale tratate: *Han Fei Zi (Cartea lui Han Fei), Jie Lao (Explicarea lui Lao Zi), Du Lao (Citind pe Lao Zi)* şi *Wu du (Cinci carii).* Concepția filosofului este istoristă, el găsind marile modele în guvernarea împăraților epocii mitice: *Yao, *Shun şi *Yü.

Hanumān; *Hanumat*; rar *Hanumant*; epitete: *Kapipati* (Domnul Maimuțelor), *Bajrangbali*, *Vātāmaja* Zeul-maimuță, prinț sau rege al maimuțelor în **mitologia vedică* şi personaj important din **Rāmāyaṇa*, ajutându-l pe *Rāmá în războiul contra *demonului *Rāvaṇa; în acest scop construieşte podul magic transmarin *Sethubandha*, destinat trecerii armatei spre ins. *Lanka. **H.** era considerat fiu al zeului vântului, *Vāyú, şi al reginei maimuțelor, Anjana, o *Apsara. Abia născut, **H.** își manifestă existența printr-o imensă foame, vede soarele şi, crezându-l fruct, sare să-l înşface, însă ajunge în *cerul lui *Indra, care-l fulgeră şi-i răneşte o labă. Căzând pe pământ, e îngrijit de mama sa, iar Vāyú protestează, astfel că Indra, drept scuză, îi dăruieşte lui **H.** nemurirea. Tradiția îl consideră magician, gramatic şi literat, atribuindu-i mutarea munților Himalaya, redactarea unei gramatici şi compunerea unei drame, *Mahānataka*, scrisă pe o stâncă şi precedând subiectul *Rāmāyaṇei*, (ceea ce îl sperie pe *Vālmiki*, autorul acesteia, aşa încât, spre a nu-l depăşi pe poetul terestru, **H.** aruncă în mare stânca purtătoare a operei sale). Zburând prin cer, **H.** lasă dâre de foc şi, apropiindu-se de pământ, stârneşte vuiet şi cutremur. Adorat ca zeu în *hinduismul primitiv, **H.** avea mici *temple consacrate în Himalaya. Dar şi mai târziu a persistat în hinduism *credința că adorarea lui **H.** inspiră oamenilor curaj moral, înlătură piedici de orice gen şi răsplăteşte pe credincioşi cu energie fizică şi cu iluminare intelectuală.

Haoma Zeu al drogării cu băutura sacră *haoma*, în **mitologia iraniană* (cf. **soma*, băutura zeilor vedici), care era socotită o licoare a *sacrificiilor, asigurând sănătatea prosperă, amânând sau chiar înlăturând *moartea şi, mai cu seamă, mențânându-le femeilor frumusețea şi tinerețea, iar bărbaților războinici forța şi vigoarea; planta (cu același nume) din care se prepara băutura sfântă creştea la mijlocul lacului mitic *Vourukasha* (descris în **Avesta*), dintr-un ținut misterios, fiind păzită şi îngrijită de un mare număr de *genii *Fravashi şi de peştele Khar-mahi, care alunga din jurul ei vietățile vătămătoare. În *religia populară din Iran, un anume *cult al zeului **H.** a supraviețuit până azi. Planta **h.** – sădită inițial de zeul suprem

*Ahura-Mazda în piscul muntelui Haraiti (cf. *Yasna*, X, 10) – are un prototip ceresc alb, numit *Hom* sau *Gaokerena* (spre deosebire de varietatea galbenă, terestră), care dă nemurire și care, la *sfârșitul lumii, va asigura regenerarea universului distrus și va institui imortalitatea (cf. *Bundahishn*, I, *1*, 5), în ciuda faptului că *Angra-Mainyu a dat viață unei șopârle menite să roadă rădăcina *haomei*.

haos (grec. χάος) În toate *miturile cosmogonice *(→ cosmogonie)*, **h.** e starea primordială a universului necreat, nedecantat, neorganizat, un amestec într-o mare dezordine al tuturor elementelor, de obicei personificat ca o divinitate inițială, imensă și informă, adesea androgină; în unele mituri, e un **h.** de ape fie oceanul primordial *(→ apa)* din **mitologia vedică*, fie monstrul acvatic *Tiamat din unele **mitologii din Mesopotamia* (îndeosebi, mitul cosmogonic babilonian), alteori unul de *foc sau o pustietate informă, impersonală (ca în **mitologia scandinavă*, cu lumile precosmogonice de foc și de ceață), slujind ca materie primă în creația lumii. ~ *Babilonienii* (după un prototip sumerian) își imaginau un **h.** acvatic bisexuat: **Apsu*, principiul masculin al apelor fluviale și dulci, și *Tiamat*, principiul feminin al apelor oceanice sărate, iar din unirea lor au rezultat primii *zei și universul inițial. ~ La *egipteni* (care considerau **h.** un mediu fluid, aproape vâscos) găsim magma primordială **Nun*, din care s-a născut zeul solar *Ré. ~ *India vedică* vedea **h.** în aspectul unui ocean primordial de lapte, coincident cu starea de absență a timpului *(→ timpul)*. ~ Concepția *ebraică* (din **mitologia biblică* timpurie) numea *tohuwabôhù* (nimic) deșertul haotic inițial, termenul căpătând precizări mai târzii: „dezordine" sau „haos, unde lumina e totuna cu noaptea" (*V.T., Iov*, X, 22). ~ *Chinezii* descriu două forme de **h.**: **Huen-Tuen*, materia primordială informă, dar conștientă de sine, și un **h.** ovoid, din conținutul căruia se naște mult mai târziu ființa *Pangu. ~ Pentru *greci*, divinitatea primordială numită *Haos* naște *Pământul (*Gaia), Dorința (*Eros), apoi Bezna (*Erebos), Noaptea (*Nyx), Lumina astrală (*Aither), Lumina terestră (*Hemere) și abia la sfârșitul ciclului *Cerul înstelat (*Uranos) și Marea (*Pontos); noțiunea greacă de **h.** este de obicei egală cu ideea de abis indefinit, deși *orficii o întruchipau în gura unui *dragon; dar în genere, întrucât evită abstracțiile, **mitologia greacă* nu are de fapt imaginea unui **h.** absolut, precosmogonic: *Hesiod nici nu-i descrie structura; iar întrucât termenul χαος are aceeași rădăcină ca vb. χαίνειν (a se deschide, a se căsca), se poate deduce că **h.** era imaginat ca o matrice difuză din care, prin această „deschizătură" paravulvară, se naște spontan Gaia. Aristofan înregistrează această idee mitică: „La început nu erau decât Haos, Nyx, negrul Erebos și adâncul Tartaros: pământul, aerul și cerul încă nu existau" (*Păsările*, v. 693); este și deducția transmisă de tradiții târzii că grecii ar fi împrumutat noțiunea de **h.** de la istoricul fenician *Sanchoniaton. ~ Miturile *scandinave* descriu deșertul primordial **Ginnunga Gap*, ținut tampon între ceața înghețată din *Niflheim și focul din *Muspellsheim. ~ Printre *amerindieni*, unele triburi californiene au *credința că **h.** inițial era un glob de foc. Rarele sugestii mitofilosofice asupra unei stări haotice considerate nu ca dezordine, ci mai degrabă ca ordine negativă, nu alterează însă definiția mitică generală; căci, în variantele sale modest diferențiate, mitul traduce ideea dual că o lume de ordine nu putea fi făcută decât dintr-o lume de dezordine, idee persistând în astrofizică până în sec. XIX și în unele ipoteze cosmogonice chiar până azi.

Hapantali Zeu hattit (prehittit) din Anatolia, întrucâtva enigmatic (adesea asociat cu *Kamrushepa, zeiță preluată mai târziu de hittiți), singurul care îndrăznește să-i vorbească Zeului-lună, când acela a căzut din *cer.

Hapi Divinitate personificând *Nilul, în **mitologia egipteană*, ca fluviu care fecundează solul Egiptului și astfel fiind protectoarea directă a existenței întregului popor. Imaginea androgină a acestei divinități (cap de bărbat cu barbă, sâni abundenți de femeie) îi definește atributele funcționale: ea este obârșia fluxului fluvial de care depinde nutriția zeilor, a casei faraonului și a populației, fiind de pildă zeul care udă pășunile păscute de vitele zeului *Ré; un imn liturgic îl definește global: „Hapi, părinte al zeilor, hrana, mâncarea, merindele Egiptului însufleținu-l pe Ka în fiecare făptură, belșugul se află în căile sale, hrana este în buricele degetelor lui. Tu ești Unicul, cel care însuți te-ai născut pe tine!" În același sens alegoric, **H.** a contribuit la învierea lui *Osiris, întrucât trupul zeului în răstimpul morții s-a odihnit pe pieptul divinității fluviale regeneratoare. În același raport de noțiuni mitice, apa lui **H.** e socotită sudoare care se scurge de pe mâinile lui Osiris. Se considera că **H.** locuiește în preajma primei cataracte a fluviului, într-o grotă păzită de zeul *Hnum. În multe reprezentări plastice, **H.** poartă pe cap un mănunchi de plante acvatice locale (papirus, *lotus).

Harhab Zeul ugarit al căldurii și belșugului verii *(→ mitologie feniciană)*.

Hariçcandra Rege *(raja)* legendar indian din dinastia solară *(→ mitologie vedică)*; pentru noblețea și mărinimia sa, a fost urcat la cer împreună cu tot orașul său *Udrañka (sau *Hariçcandrapura*) și cu locuitorii acestuia; cum ulterior în sufletul lui **H.** a apărut trufia, regele și orașul său au fost pedepsiți să plutească veșnic în aer, între pământ și cer.

Hariklo *Nimfă în **mitologia greacă*, din alaiul permanent al zeiței *Athena. Soție a

*Centaurului *Hiron și mama lui Tiresias, **H.** i-a crescut de mici pe *Iason și pe *Ahilleus.

Haris Zeiță a frumuseții grațioase, în **mitologia greacă*, uneori considerată soția lui *Hephaistos, adesea identificată cu *Aglaie.

Harites (grec. χάρις – frumusețe grațioasă) Grațiile *(*Gratiae)*, în **mitologia greacă*, cele 3 fiice ale lui *Zeus, născute de *Eurynome: **Aglaie* (Splendoarea), **Euphrosyne* (Veselia) și **Thalia* (Bucuria) personificând – ca grup – frumusețea, grația, farmecul și calineria feminină și făcând parte din alaiul fie al *Aphroditei, fie al lui *Apollon. La origine au fost doar divinități ocrotitoare ale vegetației. Unele *mituri le pun în relație cu *Muzele, întrucât cele 3 **H.** îi protejau deopotrivă și pe poeți.

Harmonia Zeița bunei înțelegeri, simbolizând adesea veghea armoniei cosmice și terestre, ca pe un echilibru al raporturilor în univers. Biografia mitică e fluctuantă: fie fiica lui *Ares și a *Aphroditei, fie (după relatarea lui Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, V, 48) a cuplului *Zeus–Elektra; considerată însă constant sora *dragonului ucis de *Kadmos; (dinții dragonului, semănați pe câmpuri, au produs, după un *mit, omenirea). În varianta thebană a mitului, **H.** devine soția lui *Kadmos, când acest fiu al regelui fenician Agenor s-a stabilit în Beoția fundând Theba; de la Kadmos, **H.** a născut doi fii – *Polydoros și *Illyrius*, și 4 fiice – **Semele, *Ino, *Autonoe* și **Agave*. Mitul principal insistă asupra împrejurărilor căsătoriei **H.** cu Kadmos: **H.** primește două viclene daruri de nuntă, de la *Hephaistos un colier, de la *Athena un veșmânt, ambele daruri fiind impregnate cu otravă, ca răzbunare față de împreunarea părinților ei (Ares și Aphrodite), considerată de zei nelegiuită. Totuși, la nuntă asistă toți zeii olimpieni, iar *Muzele cântă. Viața și căsnicia **H.** se realizează calm; dintre copiii ei însă Agave înnebunește, Ino se înecă, Semele e fulgerată de Zeus, iar darurile devin nefaste pentru urmașii din cealaltă generație întrucât, stârnind atracție, ajung pretextul expediției Celor 7 contra Thebei, din care scapă cu viață numai comandantul, Adrastes. Reținând doar atributul principal, căruia **mitologia greacă* îi acorda importanță mică, romanii au identificat-o pe **H.** cu **Concordia*.

Haron (grec. Χάρων); *Charon; Caron* Bătrân luntraș zdrențăros din **mitologia greacă*, în luntrea căruia umbrele morților traversează fluviul infernal *Aheron, spre *Hades, plata unei traversări fiind un obol (monedă măruntă), pus în gura mortului. **H.** era socotit fiu al cuplului *Erebos–*Nyx. Neînduplecat, **H.** nu transporta decât pe morții cărora li se făcuse *ritualul funerar *(→ funeralii)*; a făcut numai două excepții, fără voia sa, traversând peste fluviu, ca oameni vii, pe *Herakles, care l-a silit prin forță, și pe *Orpheus, care l-a vrăjit cu cântecul. În melodiile populare grecești, **H.** era considerat un *demon al *morții.

Harpalyke Fiică războinică de rege trac și regina *Amazoanelor, în **mitologia greacă*.

Harpii (grec. Ἅρπυιαι) Monștri feminini cu aripi și gheare *(Aello, Okypetes, Kelaino)*, care în *superstițiile și *legendele populare târzii din Hellada *(→ mitologie greacă)* răpeau pruncii din leagăn și sufletele morților; după interpretările euhemeriste *(→ euhemerism)*, **H.** ar simboliza mișcările naturale ale atmosferei, deoarece la *Homer (*Odisseia*, I, v. 241; XIV, v. 371; XX, v. 66, 77) ele par într-adevăr simple personificări atmosferice fără chip ale vârtejurilor și uraganelor. Uneori, se credea că sunt mai multe **H.** (deși *Hesiod nu pomenește decât două: Aello și Okypetes), citându-se de pildă **Podarge* care, din dragostea cu *Zephyros, i-a născut pe cei doi cai nemuritori, *Balios și *Xanthos, ai lui *Ahilleus. **H.** erau fiicele *Oceanidei Elektra (de la zeul marin Thaumas). Dar etim. numelui **H.**, deși derutantă (pl. arhaic Ἁρέπυιαι – tâlhari iuți; sau ἁρπαξ – răpitor, lacom), mai mult decât o simplă alegorie atributivă, divulgă probabil adevărata origine a acestui *mit.

Harpokrates Divinitate secundară în **mitologia greacă*, dar de origine egipteană *(→ Horpahrud)*, adoptată târziu, apoi preluată și de romani, spre a fi venerată ca un zeu al liniștii.

haruspicii (etim. incertă: lat. *haru* – măruntaie, *spex* < *species* – privire; sau *hirae* – mațe, *specio* – observ) *Ritual divinatoriu *(→ divinație, mantică)* îndeplinit în *religia romană de un oficiant *(haruspex)*, cu scopul de a interpreta voința zeilor după anumite semne (fulgere, trăsnete, cutremure) sau după aspectul măruntaielor de animale sacrificate *(→ sacrificiu)*, precum și de a deduce ceremoniile expiatorii care ar îndupleca pe *zeii nemulțumiți, făcându-i să-și retragă amenințările. Preot, fiecare *haruspex* era ghicitor în măruntaiele animalelor sacrificiale sau în semne cerești; când o jertfă era constatată ca o *harviga* (adică având măruntaiele nedeslipite, deci în stare perfectă), ea devenea o vestitoare de bine, preotul divinator putând-o interpreta; și tot el trebuia să descopere fenomenele extraordinare (cutremure, trăsnete) spre a descifra semnificațiile pentru viitor. Tehnica nu era prea deosebită de aceea a **augurilor* și se învăța pe cale inițiatică; poetul Catullus vorbește de niște *Haruspicini Libri (→ Tages)*. La etrusci, de la care le-au preluat romanii *(→ mitologie etruscă)*, **h.** erau practicate de o corporație specializată, dintre nobili; romanii au instituit un colegiu pentru *haruspices*, inferior instituției augurale. După simpla ghicire a viitorului în măruntaie de animale sau în semne cerești, *haruspices* dobândesc la romani o și mai mare însemnătate, fiind învestiți și cu misiunea abaterii semnelor rău prevestitoare; acești preoți cresc în importanță în epoca imperială, mai ales după ce

Claudius îi organizează într-un colegiu compus din 60 membri, conduși de un *Haruspex Maximus*. Probabil că înființarea instituției și dezvoltarea ei la Roma s-a datorat și acestei întâmplări, relatate de Aulus Gellius *(Nopțile attice*, IV, *V,* 1–4): niște *haruspices*, chemați din Etruria pentru sacrificii de purificare, după ce statuia lui Horatius Cocles, eroul care oprise invazia etruscă asupra Romei, fusese lovită de trăsnet, au făcut „aceste expiații contrar religiei" din ură față de romani și au fost uciși. Acuzate de șarlatanie, **h.** au fost interzise de împărații creștini; chiar romanii, în epoca târzie a imperiului, nu mai numeau *haruspex* sau *haruspica* decât pe vrăjitori.

Hathor Zeiță a *cerului în **mitologia egipteană*, adorată în tot Egiptul, de obicei în ipostază de *vacă, socotită mama zeului solar *Horus (când era identificată cu **Isis*) și maică universală. Investită cu numeroase atribute particulare, **H.** era considerată sufletul viu al arborilor (îndeosebi al sicomorului), întruparea vie a aurului, de asemenea, ocrotitoarea femeilor însărcinate și patroana artei moșitului; la Teba era protectoarea morților, iar în această calitate devenea o divinitate plurală, numită „Cele 7 Hathor", adică un grup de 7 *zâne ursitoare (→ *Ursitoare)* corespunzând unui ciclu de divinități ale destinului (ca și cele 3 **Moire*, la greci) care hotărau soarta nou-născuților; în această ipostază, cele 7 zâne erau femei tinere (epoca ptolemaică le confundă, mai târziu, cu *Pleiadele). Dar și ca zeiță singulară, **H.** apărea cu aspect de tânără femeie frumoasă, captivantă, surâzătoare, patronând bucuriile vieții, veselia, petrecerile, iubirea și voluptatea, băutura, muzica și dansul; în această ipostază i se atribuia introducerea meșteșugului toaletei feminine și era adorată deopotrivă de regine, ca și de femeile felahilor. Uneori numită și „Stăpâna țărilor străine", **H.** era adesea confundată și cu alte zeițe, în special cu *Tefnut. Aspectul ei de vacă (păstrat uneori numai ca emblemă) provine dintr-un vechi *fetiș local: un craniu de vacă. Într-o epocă timpurie, fusese socotită fiică a cuplului *Nut și *Ré (Nut însăși fiind reprezentată uneori ca vacă) și preferata zeului solar suprem, căruia îi devine și soție, născând astfel de la Ré pe zeul exclusiv al muzicii: **Ihi*, simbolizat ca taur divin. O ipostază cosmică, sugerată de mai multe reprezentări plastice, i se conferea prin stelele presărate pe tot trupul de vacă; dar imaginile sunt diferite: **H.** e fie femeie cu chip de vacă, fie numai femeie cu cap prelung închipuind instrumentul muzical *sistrum*, ornat cu urechi de vacă și purtând între coarne discul solar.

Haumea Zeiță din mitologia hawaiiană *(→ mitologii din Oceania)*, protectoare a femeilor lăuze care dirijează și apără nașterea naturală, fiind invocată ca moașă sacră, care alină durerile facerii. *Cultul ei e legat și de *dendrolatrie; mulțumindu-i pentru asistența la nașteri, femeile întrețin „Arborele cu frunze schimbătoare" sau „Arborele ale cărui roade hrănitoare nu se sfârșesc niciodată"; din acest al doilea copac provine un toiag, *Makalei*, cu multiple însușiri magice: el atrage și prinde peștele, dar mai ales redă tinerețea pierdută (din când în când, **H.** ia în mână toiagul Makalei și, din babă foarte bătrână, se preface instantaneu într-o tânără fată înfloritoare). Divinitate complexă, fluctuantă și capricioasă, **H.** își utilizează forța magică în direcții diferite: de pildă și-a pus soțul *(Wakea)* la o încercare de *sacrificiu dificil, iar între timp ea a fugit de lângă el, trecând prin trunchiul unui arbore de pâine, însă din fugă îi fluturau deasupra pământului, enorme, zdrențele fustei; alteori *magia ei distruge; așa a înlăturat din *pădure plantele sălbatice pe care se bizuiau oamenii după ce se sfârșeau fructele de pe câmp. Reședința ei principală este unul din numeroasele ceruri ale mitologiei hawaiiene: *Nu'umea*. Un cântec religios îi sintetizează aventurile, definind-o: „Multe trupuri avea femeia Haumea / minunată era Haumea cea mare / minunată la chip cât trăia / cu nepoții ei cât trăia / cu copiii ei cât dormea, / până când a fost prinsă și atunci / Haumea a fost recunoscută și s-a ofilit, / a îmbătrânit și n-a mai râvnit la nimic".

Haumia; *Haumia-tikitiki* Zeul ocrotitor al fructelor pădurețe și al rădăcinilor comestibile, venerat mai ales de maorii din Noua Zeelandă *(→ mitologii din Oceania)*; divinitate arhaică, probabil precinegetică, din epoca omului-culegător.

Hayagrīva *(Cel cu gât de cal)* *Demon din clasa *Daitya în **mitologia vedică,* cel care a furat din gura lui *Brahmă cele 4 Vede *(→ Veda)* în timp ce marele zeu era adormit la sfârșitul unei **kalpa)*; dar acest furt punea în pericol însăși creația lumii, astfel că *Vișnu s-a încarnat în *avatarul său de pește și l-a ucis pe hoțul demonic, restituindu-i lui Brahmă *Vedele* și repunând cosmosul în ordine. O variantă mai târzie îl prezintă însă pe Vișnu ca salvator al scripturilor vedice, chiar în avatarul *Hayagrīva*, ele fiind răpite de astădată de alți demoni din aceeași clasă *Daitya*: Madhu și Kaitabha. *Mitul lui **H.** are și un raport colateral cu vechiul *cult al *calului, răspândit în acest aspect în India, ca și în China și Japonia.

§ R. H. van Gulik, *Hayagrīva, the Mantrayānic aspect of the horse-cult in China and Japan*, Leiden, 1935

Hebe (grec. ἥβη – adolescență, tinerețe, vigoare) Zeița tinereții în **mitologia greacă,* simbolizând prospețimea trupească eternă. *Homer o numește cu epitetul „Cea cu glezne frumoase". Fiică a lui *Zeus și a *Herei, confundată uneori cu *Aphrodite, soră a zeiței moașe *Eileithyia, **H.** e în primul rând slujitoarea specială a mamei sale, căreia îi înhamă *caii la carul sacru *(Iliada*, V, v.

722); multă vreme a avut funcția de paharnic la ospețele olimpiene, până când (după un *mit de tradiție populară) a fost înlocuită de *Ganymedes. Când *Herakles a fost consacrat zeu, **H.** i-a fost dată de olimpieni ca soție, în urma apoteozei eroului *(Odisseia*, XI, 603). *(cf. *Iuventas)*

He Bo (chinez *he* – fluviu) rar *Ping-i* Zeul apelor în **mitologia chineză*, totodată *spiritul protector al fluviului principal *Huang-he* (Fluviul Galben), în care și locuiește. Conform unui *mit popular, zeul a binecuvântat sfințind acest fluviu din timpul vieții sale, când a aruncat în apă un bolovan cărat chiar de el în spinare; acest sacrificiu ritual i-a conferit puteri magice lui **H.B.** însuși, înzestrându-l și cu nemurirea. Soția lui ar fi fost fie zeița *Lunii, *Heng Wo, fie *zâna *Mi Fei; prin una din ele are un conflict și cu arcașul ceresc *Yi. **H.B.** a fost adorat mai târziu ca zeu principal al tuturor apelor curgătoare (întrucât multe din ele se vărsau în Huang-he, fluviul cel mai important al Chinei, iar valea sa fiind vatra inițială a civilizației chineze), *cultul său oficializându-se și fiind celebrat personal de împărat. Spre a-l îndupleca pe **H.B.** să nu provoace inundații (după atestările istorice și geologice, Fluviul Galben s-a revărsat de 1 700 ori și și-a modificat albia și cursul de 8 ori), populația riverană, până în sec. III î.e.n., îi sacrifica tinere mirese cu tot cu podoabele lor de pietre prețioase și de jad, fetele fiind aruncate de vii în valuri *(→ sacrificiu)*.

hecatombă (grec. ἑκατόμβη) La origine, în epoca homerică, tip de *sacrificii solemne din Hellada, plurale, compuse întâi din o sută de boi sau alte vite cornute, apoi dintr-un număr mare de orice fel de victime, sacrificate împreună. Sacrificiul era efectuat în onoarea unui anumit zeu sau a unui grup de zei. Mai târziu, noțiunea s-a extins, căpătând sensul de orice sacrificare abundentă de animale. În epoca modernă, despuiat de solemnitatea sacrală, termenul poate exprima orice sacrificare de animale numeroase (o „grămadă" de animale) sau, prin figură de stil, sacrificare de oameni (de ex., în război).

Hector Erou legendar troian (figurând în **Iliada*), fiul regelui Priam și al Hecubei, căsătorit cu *Andromahe. Calitatea de erou simbolic stă în vitejia supremă cu care luptă, deși știe, pe cale oraculară *(→ oracole)*, că va fi ucis de *Ahilleus și că Troia va fi distrusă. În cursul celor zece ani de război, luptă îngrozind armatele aheilor, incendiază flota greacă, iar la sfârșit, în afara zidurilor cetății, se înfruntă cu Ahilleus într-un duel individual; fugărit însă de trei ori în jurul cetății, e ucis și târît prin pulbere de carul învingătorului, până când îi e cules cadavrul de ai săi și ars pe rug.

Hedihati *(Dătătoarea de pânză)* Zeița țesătoriei în **mitologia egipteană*, patronând însă în special fabricarea pânzei albe pentru fețele cu care se înfășurau mumiile, astfel că rolul ei figurează mai ales în *cultul morților *(→ funeralii)*. Potrivit datelor scrise, s-ar părea că acest cult pentru **H.** a apărut abia în Regatul Mijlociu (2052–1778 î.e.n.), căci în epocile mai vechi fusese venerat un *zeu* al țesătoriei, cu același nume, până când teologii tebani i-au fixat un statut de *zeiță*.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich Filosof german (1770–1831), descoperitor al dialecticii categoriilor și deschizător al unei perspective de interpretare dialectică a realității, punând însă la baza acesteia *spiritul absolut* ca rațiune universală autonomă. Cunoașterea este, pentru **H.**, o neîncetată apropiere progresivă a gândirii omenești de adevărul absolut. În sistemul filosofic hegelian se cuprinde și un ciclu asupra *religiei *(Prelegeri de filosofie a religiei)*, pentru **H.** religia fiind a doua formă de autodescoperire a spiritului absolut, așadar o formă specifică a cunoașterii, filosoful neadmițând decât o deosebire formală între știință și *credință. Fără a fi un om religios, **H.** nu a fost totuși un ateu *(→ ateism)*, iar teologii creștini îl socoteau un gânditor panteist *(→ panteism)*. Dar dacă **H.** definește religia drept „regiunea în care sunt dezlegate toate enigmele lumii" sau „regiunea adevărului etern", care este totodată singura modalitate de „cunoaștere absolută", consideră totuși că religia a fost generată de frică („*Frica* este începutul; pentru a o înlătura, se recurge la magie; așa se dezvoltă treptat conștiința" – adică „din magie se dezvoltă religia magiei"); astfel se situează pe o rută bimilenară între *Lucretius și Bertrand Russel, în ce privește stabilirea dogmatică a genezei formelor religioase. **H.** clasifică religiile în: *naturale* (religia magiei, r. fanteziei, r. naturii – ca r. a binelui dar și a enigmei, apoi r. individualității spirituale – sublimul, frumusețea, intelectul) și *absolute* (r. manifestă, r. revelată, r. adevărului și a libertății). Iar dacă „lumea divină este o împărăție a imaginației" și forțele particulare ale naturii devin, într-un anumit stadiu, forțe fantastice, existând un stadiu al *simbolurilor, „miracolul este conceput ca manifestare accidentală a lui Dumnezeu". Într-adevăr, mai ales religiile și *mitologiile antichității sunt explicate de **H.** dintr-o perspectivă net panteistă: „în zei este acest ecou al elementelor naturii"; și chiar dacă „zeii sunt particularizarea spirituală a substanței care se fărâmițează pe sine în ei", filosoful nu e străin deloc de tradiția *euhemerismului: „O determinație principală în mitologie este aceea potrivit căreia zeii, Zeus, și-au cucerit stăpânirea printr-un război, prin violență; principiul spiritual a fost acela care i-a doborît pe giganți și pe titani de pe tron; pura putere a naturii a fost învinsă de spirit, s-a ridicat deasupra ei spiritualul și a domnit de acum el". Sondând însă, spre deosebire de euhemeriști, factorul spiritualității, **H.** îl singularizează aici și, în ultimă analiză, reduce întreaga mitogeneză la actul poetic uman: „Zeii sunt făcuți de fantezia omenească sau sunt divinități plastice, plăsmuite de mâini omenești; astfel, ei iau naștere

în chip finit, produşi de poet, de muze. Ei au această finitate fiindcă sunt finiţi în acelaşi timp şi în ce priveşte conţinutul lor; această finitate este dispersare, este particularitatea forţelor spirituale."

§ *G. W. F. Hegel's Vorlesungen über die Philosohie der Religion*, Berlin, I–II, 1832 (trad. rom. de D. D. Roşca, *Prelegeri de filozofie a religiei*, Bucureşti, 1969)

Heh; *Neheh* Zeu din **mitologia egipteană*, personificând – în ipostază masculină – infinitul şi eternitatea; era reprezentat fie ca un bărbat ghemuit, purtând pe cap o trestie arcuită, fie ca figură, tot antropomorfă, susţinând *cerul (de unde şi asimilarea sa mai târziu cu *Shu). Dar **H.** avea şi o ipostază (însă nu paredră, nici dublură) feminină: zeiţa *Hehet*, simbolizând oceanul primordial *(→ apa)*, apoi identificată cu divinitatea primordială *Nun. Târziu, *cultul ambelor forme decade şi **H.** e asimilat zeilor domestici de valoare secundară.

Heidhrun *Capră cerească din **mitologia scandinavă*. Aparţinând zeului suprem **Odhinn*, **H.** trăieşte în *Walhalla, pe acoperişul lumii, hrănindu-se cu mugurii *Arborelui Cosmic *Yggdrasill. În fiecare seară, din ugerul ei se umple un bazin cu hidromel *(met)*, pentru uzul *zeilor; datorită producerii băuturii, **H.** e neîncetat voioasă.

Heimdallr *(Strălucitorul peste lume)*: epitet: *Zeul Alb* Zeul luminii, în **mitologia scandinavă*, diriguitorul curcubeului *(*Bifröst)*, care este podul bidirecţional al *zeilor între *cer şi *pământ. **H.** e străjerul ceresc al *panteonului nordic; suflând în cornul sacru *Gjallarhorn*, el anunţă orice prezenţă străină în preajma podului divin şi cu acelaşi corn va da alarma pentru bătălia finală din **Ragnarökr*. **H.** a fost născut de 9 fecioare uriaşe, fecundate de zeul suprem **Odhinn*; aceste 9 „mame" ale zeului (simbolizând, după unii mitologi, valurile mării) se numesc: *Gjalp* (Urlătoarea), *Greip* (Cea care înşfacă în gheare), *Eistla* (Cea care se repede ca vijelia), *Eyrgjafa* (Răscolitoarea nisipului), *Ulfrun* (Cea aidoma lupilor), *Angeyja* (Asupritoarea), *Imd* (Cea umedă), *Atla* (Îngrozitoarea), *Iarnsaxa* (Femeia cu pumnal de gheaţă). **H.** locuieşte într-o fortăreaţă din Himinsbjörg; principalul său atribut este vigilenţa integrală, iar trăsăturile aspectuale ale lui **H.** sunt specifice misiunii lui, întrucât el are dinţi strălucitori de aur, vede la o sută de leghe în jur chiar şi pe întuneric, aude până şi zgomotul creşterii ierbii şi a lânii pe trupul oilor şi doarme mai uşor ca o pasăre; zeul posedă un *cal – *Galltoppr* (Coadă-de-aur) cu dinţi de aur ca şi ai călăreţului. Venerat ca un conservator al ordinii cosmice şi al datinilor omeneşti, **H.** va avea un rol antropogonic esenţial în constituirea noului univers, **Himli* (de după dezastrul din Ragnarökr), atât ca iniţiator al supravieţuitorilor *Lif* şi *Lifthrasir*, cât şi ca *strămoş al noii omeniri, prin popasurile sale succesive la 3 generaţii de fiinţe, de la care se va naşte această omenire nouă. Deşi va fi fost omorît de *Loki în cursul războiului final (pe care de altfel îl va fi ucis şi el), **H.** reapare împreună cu puţinii zei întorşi în univers, dar acum e numit *Rigr*. Străbate astfel lumea ca să poposească pe rând la 3 perechi de făpturi genitoare: *Ai* (Strămoşul) şi *Edda* (Strămoaşa), *Aetti* (Bunicul) şi *Amma* (Bunica), *Fadir* (Tatăl) şi *Modir* (Mama), de care este găzduit şi culcat, după datina ospitalităţii, câte 3 nopţi, între gazde; fiecare dintre cele 3 femei naşte, după câte 9 luni de la popasul zeului, câte un fiu, iar din aceşti fii se trag cele 3 categorii componente ale omenirii: *slugile* – din întâiul fiu, Thrael, care se însoţeşte cu Thyra; *ţăranii* din al 2-lea fiu, Karl, însoţit cu Snör; *nobilii* din fiul al 3-lea, Jarl, însoţit cu Erna.

Hekate (grec. Ἑκάτη) Zeiţă enigmatică din **mitologia greacă*, patronând *magia, vrăjile, otrăvurile şi simbolizând lucrările tainice ale beznei, ale nopţii şi ale lumii subpământene (de unde şi varianta că ar fi fost de fapt *Artemis în *Infern). Originea culturală e incertă: unii o consideră zeiţă tracică, similară cu *Bendis; alţii susţin provenienţa ei autohtonă, fireşte, din Hellada arhaică. În orice caz, într-o epocă timpurie, fusese venerată ca zeiţă împărţind oamenilor binefaceri, ajutându-i în judecăţi civile şi în războaie, alinând durerile naşterii, ocrotind copiii, vînătorii, pescarii, iar ca *simbol timpuriu al fertilităţii, patronând naşterea şi tinereţea animalelor sălbatice, odată cu naşterea şi căsătoria umană. În această formă, *cultul zeiţei s-a răspândit devreme mai ales în părţile mai sălbatice ale Greciei (Samothrake şi Tessalia), până pe coasta Asiei Mici. După *Hesiod (*Theogonia*, v. 409), era născută de Asteria, de la *Titanul Perses, dar se presupune că pasajul e o interpolare provenind de la orfici *(→ orfism)*. În epoca ei culturală culminantă, era venerată ca zeiţă cu 3 capete sau chiar 3 trupuri, adesea însă ca zeiţă cu 3 ipostaze diferite sau cu 3 înfăţişări simultane *(Tripla Hekate)*. Numele, interpretat de obicei drept „cea care lucrează de departe", s-ar fi referit în special la activitatea ei de magiciană; în această ipostază era asimilată *Lunii (*Selene) care ziua se adăposteşte într-o peşteră secretă, pentru a auzi totul, nevăzută şi fără a vedea nici ea însăşi sursele sonore ale lumii (de aici şi obiceiul de a practica magia în timpul nopţii, mai ales în nopţile cu lună plină); această **H.** fiind patroana vrăjitoarelor, îşi ajută subalternele anume în nopţile cu lună plină; din acelaşi motiv, animalul ei favorit este *câinele (şi i se aduceau *sacrificii de câini), de unde şi *superstiţia (care a supravieţuit) de a crede în urletul prevestitor al câinilor la lună (întrucât **H.** era socotită şi cârmuitoarea tărâmului subteran al morţii), când ei adulmecă *moartea adusă de **H.** O variantă explică astfel caracterul triplu al zeiţei: în cer e *Selene*, pe pământ e *Artemis*, iar în Infern e **Persephone*. Imaginile plastice de obicei o înfăţişează compusă din 3 trupuri lipite spate în

spate (după o interpretare: luna nouă, semiluna şi luna plină), care, în cele 6 mâini ale lor, ţin torţe, uneori şerpi, adesea o cheie (simbolizând calitatea zeiţei de păzitoare şi stăpână a lumii infernale), un bici sau un pumnal. Explicarea etimologică a Triplei Hekate e hazardată; ἑκατόν – o sută (sacrificiul curent cuprinzând o sută de victime simultane, dar din aceasta derivase *credinţa că **H.** reţine pe malurile Styxului o sută de ani sufletele ale căror trupuri au rămas neîngropate); ἑκάς – departe (întrucât Luna îşi trimite razele de departe); κατ – foc, lumină (în raport şi cu lumea infernală şi cu cerul selenar). Aceste 3 forme (τριοδῖτις – care umblă pe la răspântii) devenind în latină *trivia,* apoi *triformis*, sunt explicate de mitografii romani (*Ovidius ş.a.) într-un mod mult simplificat: epitetul *triformis* ar indica fie cele 3 capete ale zeiţei (după credinţele romanilor: de cal, câine şi leu), fie cele 3 imperii peste care domneşte: *Cerul (Luna), *Pământul (*Diana) şi Infernul (*Proserpina). Una dintre cele mai fluctuante divinităţi greceşti, de la divinitatea arhaică pur benefică, **H.** ajunge zeiţa lumii subterane, a magiei şi vrăjitoriei (în miturile literare, şi ocrotitoarea vrăjitoarei *Medeia), patronând fantomele şi spaimele nopţii, pentru ca în cele din urmă să fie aproape integral confundată cu Artemis.

Hel (gotic *Halja*) Zeiţa *morţii, în **mitologia scandinavă*, fiica lui *Loki, asemuită de comentatorii textelor vechi adesea cu *Proserpina. Născută de *giganta **Angurbodha*, a locuit în primul răstimp la rădăcina frasinului sfânt *Yggdrasill, apoi a devenit stăpâna celor 9 tărâmuri ale lumii subterane *Hell. *Mitul existenţei şi activităţii zeiţei e compus din alegorii: locuinţa ei se numeşte *Elvidnir* (norii negri), farfuria din care mănâncă – *Hungr* (foamea), cuţitul e *Sullt* (inaniţia), slugile care o servesc sunt *Ganglate* (mâncărurile sleite), patul de odihnă *Kör* (boala), baldachinul patului – *Blikjandabol* (desăvârşita mizerie). Arătând ca o femeie uriaşă, jumătate de culoare umană, jumătate neagră ca smoala, **H.** locuieşte pe malul râului infernal Gjöll, într-un castel cu acoperiş din şerpi împletiţi, care picură venin peste prizonierii defuncţi; castelul e păzit de gigantul înarmat *Eggthir, mereu veşel, de *câinele monstruos *Gharmr şi de cocoşul oracular *(→ oracole)* de culoare roşie, *Fjallar. Iniţial adăpostind inevitabil pe toţi morţii, mai târziu s-a crezut că nu are dreptul decât la cei răpuşi de boli.

Helene (grec. Ἑλένη); *Elena* Considerată, în memoria legendară a Helladei, regină din Sparta şi cea mai frumoasă muritoare, născută din ou *Ledei (pe Leda, metamorfozat în lebădă-mascul, o iubise *Zeus), **H.** e răpită de *Theseus, apoi readusă acasă de fraţii ei *Kastor şi *Pollux *(→ Dioscuri)*, măritată cu Menelaos şi din nou răpită, de astădată de *Paris, cu încuviinţarea zeiţei *Aphrodite, care i-o dăruise ca răsplată după arbitrajul favorabil în cazul *mărului discordiei*. Plecarea **H.** cu Paris la Troia dezlănţuie războiul troian *(→ Iliada)* în care moare şi Paris, iar **H.** se recăsătoreşte cu Deiphobos (fratele lui Paris), dar mai târziu se împacă cu Menelaos, redevenindu-i soţie. În altă variantă, **H.** s-a măritat cu *Ahilleus, învingătorul Troiei, şi s-ar fi retras pentru restul vieţii cu el pe o „insulă albă", *Leuke, de la marginea lumii, trăind în desfătare. Dar, după unele interpretări moderne, **H.** ar fi fost o formă, adaptată epic, a *cultului unei zeiţe prehellenice a vegetaţiei, devenind, la greci, *simbolul perfidiei femeieşti sau al femeii ca instrument al destinului.

Heliades Fiicele zeului solar *Helios, în **mitologia greacă*, surorile lui *Phaethon. Plângându-şi fratele prăbuşit cu carul de foc al tatălui, au fost metamorfozate în plopi, iar lacrimile lor au devenit boabe de chihlimbar.

Helike *Nimfă care l-a crescut pe *Zeus şi, spre a fi ferită de răzbunarea lui *Kronos, a fost prefăcută de Zeus în constelaţia Ursei Mari. Originea *mitului e posibil să fie într-un *totem arhaic al ursoaicei.

Helikon Munte din Beoţia (Grecia), consacrat, în **mitologia greacă*, zeului *Apollon şi celor 9 *Muze.

Helios Zeu solar din **mitologia greacă*, considerat dintre divinităţile preolimpiene, adică dintre *Titani (născut de *Theia, de la *Hyperion). Imaginat ca un bărbat tânăr de mare forţă şi frumuseţe (tatăl fecioarelor *Heliades şi al lui *Phaethon), **H.** străbate zilnic cerul, în carul său de foc tras de 4 cai nărăvaşi (Pyroeis, Eous, Ethon, Phlegon), iar noaptea se odihneşte în răcoarea oceanului. *Cultul *Soarelui era secundar în religia greacă, iar **H.**, ca Titan, face parte din categoria divinităţilor energetice; totuşi era un zeu panhellenic, adorat însă mai ales la Rhodos (numită *Insula Soarelui* şi adăpostind odinioară o celebră imagine statuară a lui **H.**, socotită una din cele 7 minuni ale lumii, aşa-numitul Colos din Rhodos). Mircea *Eliade a observat o particularitate originală a cultului solar la greci, anume în raportul dintre **H.** şi lumea tenebroasă a vrăjitoriei şi *Infernului; de altfel, relaţia lui **H.** (ca şi ulterior a succesorului său cultuai *Apollon) cu elementul *htonic (atât în sensul fertilităţii, cât şi în sens funerar) se vede şi din faptul că intrarea în ţinutul infernal al lui *Hades se numea *Poarta Soarelui*. Confundându-se treptat cu Apollon, de la o vreme **H.** e înlocuit cultual de acesta, sub numele *Phoibos Apollon*. (cf. *Sol).

Hell *Hellheim* Tărâm subteran al morţilor, în **mitologia scandinavă*, similar cu *Infernul. **H.** e legat de lumea omenească *Midgardhr printr-un drum ce străbate *Yotunheim, tărâmul *giganţilor, şi printr-un pod de aur *(Hjallar)* peste râul infernal Gjöll.

Helle Sora lui *Phrixos, salvată împreună cu el de furia zeiţei *Ino cu ajutorul unui berbec

zburător şi ducând cu el *lâna de aur*, dar murind înecată în marea pe care grecii au numit-o apoi Hellespontos (strâmtoarea Dardanele, între Marea Egee şi Marea Marmara).

Helpis (grec. ἐλπίς – speranţă) Zeiţa speranţei, în **mitologia greacă*, singura care le-a rămas oamenilor – simbolic – în cutia darurilor *Pandorei. (cf. **Spes*)

Hemere Personificare, în **mitologia greacă*, a zilei (ca lumină diurnă terestră); divinitate primordială, socotită fiica nopţii (*Nyx) şi a întunericului (*Erebos).

Heng Wo Zeiţa *Lunii în **mitologia chineză*, sora zeului fluvial *He Bo şi un răstimp amanta arcaşului *Yi. *Mitul spune că iniţial existaseră pe cer 12 Luni (corespunzând lunilor anului), dar cu timpul a rămas una singură Pe această Lună unică, în unele variante, trăieşte un iepure, în altele, o broască; în epoca dinastiei Han (sec. II î.e.n.–III e.n.) se credea că iepurele şi broasca locuiesc laolaltă pe Lună. Acest Iepure al Lunii a preparat la un moment dat Elixirul Nemuririi pe care trebuie să-l bea **H.W.** spre a deveni acea broască fără moarte refugiată în cer. Alt mit o identifică însă numai cu *zâna **Mi Fei*, dar se pare că broasca nu e decât emblema rămasă dintr-un mit totemic *(→ totem)*, Heng Wo şi Mi Fei fiind deseori înfăţişate plastic numai ca tinere femei foarte frumoase şi gingaşe.

henoteism Concepţie religioasă îngăduind, alături de adorarea unui zeu unic, recunoaşterea existenţei altor divinităţi. Termenul a fost pus în circulaţie de Max *Müller, în 1878, el socotind **h.** drept cea dintâi formă autentică de *religie postanimistă *(→ animism)*, incluzând o idee vagă despre o divinitate singulară şi deosebindu-se deci atât de *politeism, cât şi de *monoteism, faţă de care ar fi fost un stadiu religios intermediar. Criticii lui Max Müller consideră însă **h.** o formă târzie şi de excepţie. Dar, de pildă, încă din epoca biblică timpurie, porunca „să nu ai alţi dumnezei afară de mine", dată de *Yahweh lui *Moise, nu cuprinde negarea, ci numai refuzul celorlalţi zei posibili, pe care de altfel textele biblice mai târzii îi şi citează afirmând nu unicitatea, ci numai superioritatea exclusivă a lui Yahweh.

Hepat Zeiţă hurrită *(Anatolia)*, considerată soţia zeului furtunii, *Teshub; în mitologia hittită este o variantă a zeiţei babiloniene *Ishtar.

Hephaistos (grec. Ἥφαιστος) Fiul infirm, născut unilateral de *Hera şi locuind în muntele Etna, unde îşi are şi atelierele de făurar divin *(→ mitologie greacă)*. Grecii şi-au compus o imagine ciudată (până la un punct, chiar ireverenţioasă) faţă de acest zeu, prezentat ca o făptură urâtă, şchioapă, uneori chiar pitică; miturile explică infirmitatea zeului în două variante (ambele la fel de naive): fie, într-o ceartă dintre *Zeus şi Hera, **H.** intervenind în favoarea Herei este aruncat din *cer de către Zeus şi căderea pe pământ îl accidentează, fie Hera însăşi născându-l cu această malformaţie, ruşinată, îşi aruncă fiul în mare (unde timp de 9 ani e crescut de *Tethys într-o grotă submarină); această variantă explică urâţenia şi infirmitatea zeului prin naşterea lui unilaterală de către Hera (adică fără aportul masculin al lui Zeus), ca replică la naşterea unilaterală de către Zeus a zeiţei *Athena. (În acest amănunt intervine bizar, printr-o confuzie de timpuri, şi ajutorul de tehnician pe care **H.** i l-a dat lui Zeus la naşterea Athenei din craniu, prin trepanaţie.) Această variantă este şi mai răspândită, dar şi mai grijulie în detaliile motivaţiei: apucat de un picior şi aruncat de Zeus pentru sprijinul acordat Herei, **H.** pluteşte prin spaţiu din zori până în amurg, când cade pe ins. Lemnos; (influenţaţi de **euhemerism*, mulţi cercetători au crezut că pot vedea aici atributul simbolic al *focului subteran, deoarece Lemnos este o insulă de structură vulcanică). În această variantă, **H.** construise, la cererea lui Zeus, un jilţ pentru încătuşarea automată a Herei, dar tot el a prevăzut şi pus în funcţiune mecanismul de descătuşare; iar în aceste două acte, aceiaşi cercetători au găsit simbolizarea raportului între focul vulcanic şi focul ceresc (adică imobilizarea atmosferei şi apoi descătuşarea ei prin furtuni şi trăsnete); iar faptul că **H.** a putut fi adus în *Olimp spre a o descătuşa pe Hera din jilţ numai după ce a fost îmbătat de *Dionysos se pune în relaţie cu abundenţa viilor şi cu calitatea superioară a vinurilor de pe solurile vulcanice – explicaţia reducând un *mit stufos, cu numeroase implicaţii cosmologice, la o problemă de viticultură. În sens concret, o latură importantă a atributelor lui **H.** este personificarea mitologică maximă a artei metalurgiei. **H.** e un zeu inginer şi artizan dibaci, care fabrică în atelierele sale, cu ajutorul *Ciclopilor, obiecte de uz divin (tronuri, cupe, coliere ş.a.), vehicule spaţiale (*carele cereşti ale zeilor), arme miraculoase (trăsnetele lui Zeus), automate humanoide efectuând lucrări tehnice auxiliare (fetele de aur, mişcându-se singure şi lucrând în făurărie). În interpretare simbolică, **H.** e socotit o personificare a focului teluric, subpământean, vulcanic, presupunându-se că e vorba de o evoluţie a unui zeu arhaic al focului ca *element. De fapt, **H.** e o divinitate complexă, însumând câteva trăsături atributive printre care regentă e cea de făurar, adică metalurgist-arhetipal, de unde se poate deduce şi semnificaţia lui de zeu sau *erou civilizator (chiar dacă alt mit afirmă că *Prometheus a furat tocmai de la **H.** focul pentru oameni). Deopotrivă, **H.** este patronul metalelor şi al focului complex, în cel puţin 3 ipostaze: focul *htonic (vulcanii), focul tehnic (flacăra domesticită în prelucrarea metalelor), focul atmosferic (fulgerele confecţionate pentru Zeus). (cf. **Vulcanus)*

Hera (grec. Ἥρα) Zeiţa principală a *panteonului grec *(→ mitologie greacă)*, soţia lui

*Zeus, născută de cuplul *Kronos–*Rhea (deci în primul rând sora soţului ei divin), iar în timpul luptei pentru putere a lui Zeus, crescută de *Tethys şi *Okeanos. A născut doi zei (*Ares şi *Hephaistos) şi două zeiţe (*Hebe şi *Eileithyia), fidelă soţului ei, deci protectoarea intransigentă a căsătoriei, a femeilor măritate şi a căminului conjugal; dar divinitate feminină pătimaşă (îmbrăţişările ei cu Zeus sunt totdeauna producătoare de furtună în univers), orgolioasă şi irascibilă faţă de cei care o jignesc (prigonindu-l pe *Paris şi căutând să neutralizeze judecata lui estetică din cazul *mărului discordiei*), geloasă şi răzbunătoare pe amantele (zeiţe sau muritoare) cu care o înşeală Zeus (*Io, Kallysto, *Semele). Atributele zeiţei se clasifică în ramuri cultuale de două valori: a) soţia zeului suprem şi regina olimpiană a cerurilor; b) ocrotitoarea supremă a căsătoriei, prezidând toate fazele specifice din viaţa unei femei. Dar tocmai din acest unghi, **H.** e o divinitate contradictorie: alăturarea ei de Zeus face parte dintr-un *cult mai nou, fiind a doua lui soţie (întâia se considera *Metis); pe fiica sa, moaşa divină Eileithyia, o manevrează spre a obţine întârzieri de naşteri; a vrut să-l ucidă pe *Herakles, care a salvat indirect pe Hephaistos, acesta confecţionând nişte lanţuri invizibile ce o ţin imobilă pe tronul ei până când eroul devine adult. Deşi etimologia numelui *Hera* e neclară, este sigur că a fost o veche zeiţă autohtonă; identificarea cu *Astarte e superficială, **H.** având trăsături greceşti evidente, în ciuda părerilor diferite asupra originii cultului ei; stoicii şi *Platon îi derivă numele din ἀήρ (aer); alţi autori greci o consideră însă divinitate de obârşie *htonică, iar opinii mai noi îi atribuie protecţia *Lunii; după *Homer, care-i dă epitelul βοῶπις (chip de *vacă), s-ar deduce fie că acest epitet (cum se şi traduce curent) însemna „Ochioasă", „Cu ochi mari" ca de vacă, fie că indică iniţial o divinitate sau zoomorfă (poate la origine un **totem*), sau simbolizând (ca la egipteni) cirezile ocrotite. Alt epitet: *Hera Akraia* – arată că zeiţa îşi are reşedinţa în piscuri montane; astfel, într-un *templu din Corint, era adorată ca ocrotitoare a marilor altitudini. Reprezentările plastice din perioada clasică (influenţate de o celebră statuie de Polyklet) o imaginau ca pe o tânără matroană, impozantă, frumoasă şi gravă. În antichitatea târzie, **H.** nu mai e decât o personificare a atmosferei. (cf. **Iuno*)

Herakles (grec. Ἡρακλης – *Celebru prin Hera, Gloria Herei*: Ἡρα – *Hera, κλέος – glorie; lat. *Hercules*) Cel mai proeminent erou din **mitologia greacă*, socotit după *moarte *zeu. Biografia sa mitică, plină de fabulos, e foarte încărcată. **H.** dă dovezi timpurii de forţă şi violenţă: în copilărie îşi ucide cu o piatră profesorul de muzică (Linos); pedepsit de tatăl său vitreg să-i păzească vitele până la vârsta de 18 ani, la încheierea termenului omoară leul din Kithairon care atacase cirezile; imediat după aceea, doarme 50 de nopţi pe rând cu cele 50 de fiice ale gazdei sale, regele Thespios; în drumul de întoarcere spre casă ajută pe thebani în războiul lor şi e răsplătit de regele Kreon, cu a cărui fiică, Megara, se însoară; Eurystheus, stăpânul său temporar, gelos pe ascensiunea eroului, îi ordonă executarea celor 12 munci; în impas între teama de *Zeus şi disprețul faţă de Eurystheus, **H.** are o criză de nebunie (de fapt, inoculată perfid de Hera), iar în acest moment îşi ucide propriii copii; însănătoşit prin leacurile oferite de *Medeia (sosită după moartea lui *Iason) şi pricepând sensul nenorocirii sale, după o scurtă recluziune, îşi îndeplineşte cele 12 îndatoriri, spre a-şi ispăşi *păcatul, după ce, la sfatul *oracolului de la *Delphoi, intrase în slujba lui Eurystheus. Cele 12 isprăvi celebre *(muncile lui Herakles)*: 1) uciderea prin sugrumare a Leului din Nemeia, un invincibil animal uriaş, din a cărui blană eroul îşi face veşmântul distinctiv, instituind în această împrejurare *Jocurile Nemeice*; 2) uciderea *Hydrei din Lerna, fiară cu un singur trup şi cu 100 de capete de şerpi şi oferind primejdia potenţială ca în locul fiecărui cap retezat să crească alte două; dar eroul neutralizează pericolul, cerând nepotului său Iolaos să ardă cu o faclă fiecare grumaz tăiat, iar apoi, din prevedere, îşi moaie toate săgeţile în sângele ei ucigător; 3) vânarea şi aducerea de viu, pe umeri, a celebrului mistreţ arcadian, până atunci inatacabil, de pe muntele Erymanthos (regele Eurystheus ascunzându-se într-un butoi la vederea fiarei); 4) prinderea căprioarei cu picioare de aramă şi cu coarne de aur (a zeiţei *Artemis), adusă vie la Eurystheus, în Arcadia; 5) curăţirea grajdurilor regelui Augias, murdare de bălegarul celor 3 000 de vite, acumulat 30 de ani şi care trebuia înlăturat într-o singură zi: spre a nu se umili cărând bălegar în spinare, **H.** spală grajdurile abătând peste ele apa râului Alpheos; 6) alungarea păsărilor stricătoare de pe lacul Stymphalos cu ajutorul unei tocălii de aramă, apoi asanarea lacului; 7) prinderea taurului din Creta, animal furios care a fost trimis de *Poseidon să pustiască insula; 8) îmblânzirea iepelor antropofage ale regelui trac Diomedes, cărora le temperează lăcomia şi le domină furia cu carnea stăpânului lor; 9) răpirea cingătorii reginei *Amazoanelor, *Hippolyte, după o luptă cu Amazoanele; 10) aducerea cirezilor de boi ale lui *Geryoneus şi omorîrea acestui triplu monstru care locuia la marginea lumii, dincolo de Libya şi de Ocean; 11) furtul merelor de aur din *Grădina Hesperidelor, aflată în ţinutul hyperborean, deşi fructele aparţineau zeilor olimpieni; 12) aducerea din *Infern a câinelui tricefal *Cerber (cu ajutorul însă al zeilor *Hermes şi *Athena) la suprafaţa pământului şi reconducerea lui înapoi la *Hades. Pe lângă aceste munci, lui **H.** i se atribuie numeroase alte isprăvi (după ce, ca efeb, la vârsta

de 16–18 ani, își eliberează patria adoptivă, Theba, printr-un eroism fără egal): o expediție împotriva Troiei; participarea alături de zei la *Gigantomahie; un război contra lui Augias; participarea, în calitate de căpetenie aleasă, la expediția *Argonauților; întemeierea, după întoarcerea din expediție, a *Jocurilor Olimpice*, ca serbări religioase periodice (la 4 ani), în scopul unei înfrățiri panhellenice; un război cu regele Neleos din Pylos, când rănește doi zei: Hera și *Ares; participarea la războiul contra Spartei când, rănit la o mână, e vindecat de *Asklepios; bătălia împotriva driopilor; lupta cu *Centaurii în care, din greșală, îl omoară și pe centaurul *Hiron; readucerea Alkestei de pe tărâmul lui Hades; învingerea invincibilului libyan *Antaios (Anteu); lupta cu Kyknos, care e ucis în drumul spre Grădina Hesperidelor; eliberarea lui *Prometheus din Caucaz, prin uciderea vulturului; lupta contra lui *Lykaon, fiul zeului Ares; lupta cu *gigantul Alkyoneus; prinderea cercopilor; lupta cu zeul acvatic *Acheloos pentru obținerea Deianeirei, cu care **H.** se va căsători. Ultima aventură îi aduce pedeapsa exilului; în drum, centaurul *Nessos vrea s-o violeze pe Deianeira, **H.** îl ucide, iar Nessos, murind, îi dăruiește cu viclenie femeii un filtru magic cu care ea și-ar putea aduce înapoi soțul ori de câte ori i-ar fi infidel; folosit (îmbibând tunica sacrificială a eroului), filtrul se aprinde, eroul încearcă să-și smulgă de pe trup veșmântul arzând care e însă lipit și nu poate fi smuls decât odată cu pielea; oracolul delphic îi recomandă, spre a scăpa de chinuri, să se arunce de viu pe rug și să ardă; făcând aceasta, **H.** de fapt, fără să știe, își asigură apoteoza; în clipa finală, un nor îl ridică în *Olimp, printre zei, și astfel, devenind zeu el însuși, prin urmare nemuritor, e înfiat de Hera, care își uită vechea mânie, și este însurat cu zeița *Hebe. Numele personajului e ciudat; ar proveni etim. din *Hera* (numele zeiței) și *kléos* (faimă, glorie), acest nume sugerând așadar consecința persecutării eroului de către zeiță. Dar există elemente stranii în variantele biografice, ca și în structura sa de persoană mitică. Într-o variantă a morții, **H.** se urcă singur pe rug, după ce schimbase nemurirea cu care era înzestrat, pentru condiția de muritor a lui Prometheus. Tot așa, e puțin obișnuită în mitologie forma sa compozită (remarcată și de Herodot) de zeu și de erou, poate ca un simbol de interferență între cele două condiții contrare – cerul și pământul (neavând similitudine, în acest sens, decât cu *Ghilgamesh). Stratificarea mitică și fenomenul de *sincretism i-au compus o biografie de excepție, cu o genealogie de prim rang: tatăl și totodată străbunicul său este Zeus, deoarece *Alkmene, care îl născuse de la Zeus, era ea însăși (ca fiică a lui Elektryon, fiul lui *Perseus născut de *Danae de la zeul suprem) strănepoata lui Zeus. Chiar cadrul nașterii eroului este excepțional: „noaptea în care Zeus s-a iubit cu Alkmene a fost [...] de trei ori mai lungă" (Diodor), deși după alții (de ex., Seneca), doar dublă; unii autori antici se referă numai la dorința lui Zeus de a-și prelungi plăcerea, alții descoperă aici un simbol herakleian: lungimea neobișnuită a duratei necesare zămislirii unei făpturi de asemenea forță (Diodor) și se mai invoca argumentul că Zeus fusese atunci străin de voluptatea pură, dorindu-și numai un fiu de la Alkmene și tocmai de aceea asumându-și identitatea soțului ei. Zeus anunță, la termen, întregului Olimp că va întemeia dinastia coborîtorilor din Perseus, în Argos; dar Hera, ajutată de Eileithyia, întârzie din gelozie nașterea copilului, determinând totodată nașterea prematură a lui Eurystheus (viitorul stăpân al lui **H.**). După naștere, **H.** e abandonat pe câmp unde e întâlnit de Hera și de Athena (într-un moment paradoxal, Hera, care nu-l recunoaște, îl și alăptează), apoi e dat în grija Alkmenei ca a unei doici străine; dar descoperind adevărul, Hera trimite doi șerpi ucigași la leagănul pruncului pe care însă el îi sugrumă. După un mit complementar, copilul s-ar fi numit Alkaios, iar oamenii din Argos, informați, i-au dat un nume simbolic oracular: *Herakléos* – „Beneficiarul gloriei prin Hera". Numeroasele fapte excepționale ale eroului nu se reduc numai la aria vitejiei și a forței fizice, deși aceasta e dominantă. Lui **H.** i se mai atribuie acte de instituire a civilizației (introducerea agriculturii, viticulturii și pomiculturii în Libya) sau chiar de cultură (răspândirea, în Hellada, a teoriei astronomice a sfericității, pe care eroul o învățase de la *Atlas). De asemenea, după mitul comunicat de Herodot, un episod al peregrinărilor eroului îl reprezintă drept primogenitorul câtorva popoare din Europa; de pe domeniul de pe ins. Erythreia din fața Gadeirei (Gibraltar), deci în Africa de Nord, mânând vacile uriașului tricorporal Geryoneus, **H.** ajunge în împădurita Hylaia, viitorul ținut scitic, unde iernând într-o peșteră cu *Echidna (care îi furase herghelia de iepe), face cu această făptură trei copii, care devin strămoșii sciților, agatârșilor și tracilor (însă numai sciții, coborîtori din primul fiu, Skythes, ajung neîntrecuți arcași ca străbunicul lor). Actele lui **H.** sunt complexe, întrucât solicită egal forța musculară, agilitatea în mișcări, viteza reacțiilor, ca și inteligența, dibăcia, subtilitatea raționamentului, decizia spontană, răbdarea, găsirea soluției optime și un spirit justițiar fără cusur. De altfel, faptele lui au fost răsplătite de zei – în afara darurilor întâmplătoare (o pelerină de la Athena, o măciucă și o platoșă de la *Hephaistos, niște cai de la Poseidon, o sabie de la Hermes, un arc de la *Apollon și instituirea Micilor Mistere *(→ mistere)* în onoarea lui, din inițiativa zeiței *Demeter) – cu apoteoza zeificării și căsătoria cu zeița Hebe (până atunci, **H.** mai avusese câteva soții, legitime sau nu, însă muritoare: Megara, Omphale, Auge, Deianeira); în această împrejurare

se evidențiază latura cea mai puternică a caracterului său: lipsa de trufie; justițiar fără abatere, el culminează în această însușire când, propunându-i-se după apoteoză primirea între cei 12 zei mari olimpieni, **H.** refuză onoarea știind că astfel alt zeu ar trebui exclus spre a-i face loc. Și totuși portretul general al lui **H.** pare construit pe un paradox, coexistența spiritului justițiar de maximă fermitate cu gafele impulsivității și cu alte două trăsături divulgând nestăpânirea instinctelor: eroul e un suprapotent erotic, nu totdeauna selectiv (de ex. îmbrățișările cu Echidna) și, după o imagine a lui *Pindar, neobișnuit de lacom la mâncare și băutură; din suita portretelor lui mitologice rezultă că este un impulsiv violent, suferind adesea de stress; iată un fapt specific: *rugăciunea eroului către zei, ca greierii care îi împiedicau somnul să fie alungați, divulgă un personaj bolnav de nervi, căci țârâitul monoton și nestridentul greierilor, cu rezonanța lui cosmică misterioasă, este pentru orice om normal încântare producătoare de reverie. Totuși, ori de câte ori **H.** ucide câte un nevinovat, își regretă violența cu sinceritate. În sfera mai târzie a *cultului său, **H.** devine patronul gimnaziilor și al sportului, iar cum arborele său consacrat era plopul, tinerii învingători la întrecerile sportive erau încununați cu ramuri înfrunzite de plop; la romani, va deveni patronul gladiatorilor; de asemenea, protectorul apelor termale (Herculanum în Italia, Băile Herculane în Dacia Romană), dar și al carierelor de piatră. Cultul lui **H.** s-a răspândit mai întâi din Tirint (Peloponeș) și Theba (Beoția); dar unele atribute coincidente cu ale zeului fenician **Melqart* (adorat în Tyr) sugerează eventualitatea unui factor de influență din **mitologia feniciană*; de altfel, despărțind munții Kalpe și Abyla ca să unească Oceanul Atlantic cu Marea Mediterană, **H.** face **Coloanele lui Herakles* (Gibraltarul), pe care fenicienii le numeau în teritoriile lor *Stâlpii lui Melqart*. În mitul grec, **H.** a clădit Coloanele de la Gadeira (Gibraltar) după ce, prin îndiguiri, apropiase țărmul african și țărmul european, practicând o strâmtoare prin care monștrii oceanici nu mai puteau pătrunde în Mediterana; o variantă narează însă contrariul: lipite anterior, continentele se despart prin promontoriul făcut de **H.** pentru unirea Atlanticului cu Mediterana. (Tacitus amintește însă de alte coloane, mai nordice, identificate de cercetătorii moderni cu niște stânci din ins. Helgoland). Chiar dacă *simbolul acceptat de greci era obținerea nemuririi prin suferință, simbolismul structural al mitului e obscur. Romanii l-au numit *Hercules*; exista însă și un **Hercle* etrusc (păstrat de romani în ocara licențioasă *mehercle*). Analiza structurii mitologice a lui **H.** poate sugera observația generală că eroii mitici sunt mai vechi decât zeii în conștiința spirituală a omenirii, căci eroii reprezintă de obicei idealul primitiv al forței fizice pure, amorale, care nu se împiedică de la ucidere, fără a avea însă vocația crimei (cf. **Enkidu*). Dar portretul mitic heracleian, ca *arhetip, depășește acest stadiu, nu numai prin apoteoza divinizării. **H.** pare de fapt, tipologic și genealogic, un apartenent integral la rasa dorienilor peloponesiaci (stabiliți în sudul Helladei în jurul anului 1200 î.e.n.).

§ J. G. Winter, *The Myth of Hercules at Rome*, New York, 1910; B. Schweizer, *Herakles. Aufzeichnungen zur griechischen Religions- und Sagengeschichte*, Tübingen, 1922; Angelo Brelich, *Gli eroi greci. Un problema storico-religioso*, Roma, 1958

Hercle *Strămoșul arhetipal *(→ arhetip)* al etruscilor *(→ mitologie etruscă)*. Imagini vechi, apoi statuete de bronz din sec. VI î.e.n., monede etrusce de argint și de bronz de până în sec. IV î.e.n. cu efigia zeului-strămoș atestă vechimea acestui *cult. **H.** este prezent și pe oglinzile etrusce (aici însă identificabil uneori cu *Herakles); există oglinzi etrusce ciudate, în ornamentația cărora zeița etruscă **Uni* îl alăptează pe **H.**, dar un **H.** adult și bărbos, care suge inocent de la sânul zeiței. Mai rar, reprezentat în cuplu cu zeița **Menrva*, ca amant sau ca soț al ei. După unele interpretări, **H.** ar constitui un împrumut mitologic (*mitul elementar al lui Herakles, preluat de etrusci de la coloniștii greci din Cumae); dar există și opinia contrară. Din numele zeului etrusc a rămas în lb. latină populară interjecția *mehercle* (cf. Plautus, *Miles gloriosus*) folosită ca *jurământ vulgar (aprox. *zău!*) sau, mai ales, ca *înjurătură.

Hercules → *Herakles*

Herishef *(Cel din iazul său)*; *Harsaphes* Zeu în **mitologia egipteană*, al cărui *cult era originar din Herakleopolis; *simbol al fertilității, considerat în relație directă cu *apa fertilizantă, era numit însă și „Zeul Berbec", deși reprezentat de obicei antropomorfic, numai cu cap de berbec. În Regatul Mijlociu devine zeu panegiptean (sec. XVII–XVI î.e.n.), când credincioșii săi îi învinș, în Deltă, pe intrușii hicsoși (în timpul tânărului faraon Sekhnen-ré) și izbutesc să unifice Egiptul de Jos și Egiptul Mijlociu; cultul lui **H.** generalizându-se, zeul începe să fie socotit una din ipostazele lui *Horus. Dar unificarea politică nefiind absolută, puterea învingătorilor asupra Egiptului de Sus rămânând mai mult nominală, locuitorii Tebei impun în cele din urmă înlocuirea cultuală a lui **H.** cu zeul local *Monthu (din orașul vecin Hermonthis).

Herjan *(Suveranul, Domnitorul)* Căpetenia oștilor zeului suprem *Odhinn și diriguitorul *Walkyriilor, în **mitologia scandinavă*, uneori confundat cu ipostaza războinică a lui Odhinn. De fapt, **H.** trebuie să fi fost un zeu mai vechi al războiului, care mai târziu s-a contopit, prin *sincretism spontan sau teologic, cu Odhinn, și considerat apoi (mai ales în **Edda Veche*) drept ipostaza războinică a zeului suprem.

Hermaphroditos (grec. Ἑρμαφρόδιτος) Ființă fabuloasă, în **mitologia greacă*, socotită odraslă a zeilor *Hermes și *Aphrodite și reprezentând egal sexele părinților. *Nimfele l-au crescut pe muntele Ida. Dar în altă variantă, fiind un bărbat tânăr și scăldându-se în lacul Salmakis, **H.** a atras atenția Nimfei lacului, îndrăgostită subit de el; respinsă, ea l-a cuprins totuși în brațe și, rugându-i pe zei să le unească etern trupurile în îmbrățișarea iubirii, și-a obținut împlinirea dorinței; după aceea, noua făptură bisexuată a intrat în suita permanentă a lui *Dionysos. Cu privire la *simbolul *mitului hermafroditic, Strabon sugerează (*Geografia*, XIV, *II*, 16) drept sursă, străduința de a se găsi o scuză vieții depravate, de huzur și efeminare, la care decăzuse populația Helladei la un moment dat. Poate că aceeași idee a urmărit și sculptorul Polyklet, în celebra statuie a lui **H.** din Atena.

hermeneutică (lat. *ars hermeneutica* < grec. ἑρμηνεύω – interpretez) Știință sau artă inițial empirică, destinată interpretării mesajelor sapiențiale atribuite de tradiție zeului *Hermes (în ipostaza Hermes Trismegistus, identificabil cu egipt. *Thot), care ar fi comunicat, în scrieri inițiatice compuse criptic în preajma morții sau dispariției sale de pe pământ, esența cunoașterii universului (de ex., presupusul text egiptean ermetic numit *Tablele de Smarald*, avându-și obârșia probabil în *cultul solar și ocupându-se de „lucrarea Soarelui" ca de o forță cosmică primordială, a fost retransmis de alchimiștii medievali, apoi preluat de *teozofie și *ocultism). Prin extindere, **h.** devine o metodă de interpretare a oricăror texte cu înțeles ermetic, ascuns, obscur, în scopul clarificării integrale a textului și descoperirii tuturor sensurilor lui primordiale. În sec. XX se vorbește de o **h.** textologică, destinată în genere descifrării de texte. La sfârșitul sec. XIX, pentru Wilhelm Dilthey, **h.** a ajuns să fie un mijloc specific de pătrundere interpretativă, impus de nevoia de a înțelege integral formele de spiritualitate și cultură (filosofie, artă, istorie, *mituri, *religie). Psihanaliștii (S. *Freud, C. G. *Jung) au o **h.** a emoțiilor, iar filosofii existențialiști (M. Heidegger, K. Jaspers, J.-P. Sartre) utilizează **h.** spre a descifra însăși existența umană, considerată semn. În mod curent, **h.** e aplicabilă interpretării specifice a operei unor filosofi, poeți etc. Totodată există o **h.** religioasă, născută să descopere semnul scriptural originar, în ideea caracterului inepuizabil al *cuvântului divin exprimat în *revelația primordială. Unul dintre primele demersuri hermeneutice aparține *patristicii creștine: *Origenes (în *Despre principii*) afirma sacralitatea **Bibliei* și instituia reguli de citire și interpretare a textelor biblice; dar și anterior, atât comentatorii clasici ai scrierilor vedice și upanișadice (→ *Veda, Upanișad*): *Shankara* ș.a., în *brahmanism, cât și exegeții talmudiști ai *Bibliei* ebraice (→ *Thorah*) și **Talmudului* în *iudaism sau apoi kabbaliștii medievali (→ *Kabbala*) au practicat un tip de metodă hermeneutică. Așadar sunt două hermeneutici: **h.** *sacră (hermeneutica sacra)* – consacrată exclusiv ariei religioase și reconstituirii valorilor intacte ale revelației incluse în scripturi, ea urmărind concret descoperirea sensului unui text scriptural, cercetarea modelor servind acestui scop și studiului metodologic al transmiterii sensului descifrat; **h.** *profană* – care se dedică decodificării înțelesurilor simbolice ale operelor din aria culturii. Sensul general – modern – al **h.** ca metodă științifică este înțelegerea integrală a unui text, în toate sensurile posibile.

§ Wilhelm Dilthey, *Die Entstehung der Hermeneutik* (în *Philosophische Abhandlungen*, Tübingen, 1900); Frances A. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, Chicago, 1964; F. Schleiermacher, *Hermeneutik und Kritik mit besonderer Beziehung auf das Neue Testament*, Berlin, 1838; Adrian Marino, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj, 1980

Hermes (grec. Ἑρμῆς); lat. *Hermes Trismegistus* (grec. Ἑρμῆς Τρισμέγιστος) Zeu din **mitologia greacă*, având atribute variabile, cu o etimologie onomastică incertă și cel mai vechi centru cultual, de zeu al fertilității, în Arcadia. De fapt sunt însă în tradiția greacă doi zei **H.**, suprapuși dar necontopiți total, considerați de obicei ca două ipostaze ale aceluiași zeu și uneori chiar ca divinități deosebite: **H.** arcadianul, socotit fiu al lui *Zeus și al *Pleiadei *Maia, în primul rând mesager al zeilor din *Olimp, era un zeu de rang secundar, totuși investit cu numeroase atribute care îi compun o structură eclectică, aproape paradoxală. Divinitate sincretică (→ *sincretism*), rezultată din fuziunea mai multor zeități arhaice locale, *Hermes Arcadianul* (numit uneori și *Hermes Psyhopompos* – Călăuza sufletelor spre Hades) devine cu vremea zeu pastoral, ocrotind turmele și cirezile; apoi, venerat în cetăți, este zeul negustorilor greci, dar totodată și oratorul arhetipal (socotit de tradiție descoperitorul elocvenței), un zeu călător, atlet, patron al jocurilor și exercițiilor gimnastice, protector al memoriei didactice și al școlilor, paznicul sacru al drumurilor și porților de acces, inventatorul țiterei sau al lirei (pe care, potrivit imnului homeric *Către Hermes*, I – a confecționat-o dintr-o carapace de broască țestoasă, înfigând în ea 7 tulpini retezate de trestie pentru susținerea coardelor din mațe de oaie și înfășurând cutia de rezonanță în piele de bou, brațele lirei fiind lucrate tot din trestie sau dintr-un lemn curbat); acest **H.** a ajuns patron chiar și al hoților, dar și *simbol al forței profetice (întrucât el dirija spre oameni visele premonitorii emanate de Zeus); dar era și simbolul planetei Mercur (grec. Hermes). Exista însă, paralel, și *cultul unui **H.** falic, care, deși secundar, pare să divulge o origine culturală primitivă (ἕρμης – piatră falică: → *culte falice*);

astfel, el reprezenta la un moment dat idealul elen al efebului; ca pereche erotică a *Aphroditei, simbolizează împreună cu ea cele două principii, masculin şi feminin, ale succesiunii generaţiilor; în plus, ar fi fost şi zeu al vântului, de unde, după unii interpreţi, ar deriva funcţia sa principală, de mesager al Olimpului. Mitul său biografic spune că **H.** s-a născut într-o peşteră din Arcadia (muntele Kylene) şi îndată după naştere a fugit din scutece în Tessalia, furând cirezile fratelui său *Apollon. Nezărit decât de ciobanul Battos şi ascunzând vitele, s-a întors în grota natală unde, găsind o broască ţestoasă, a făcut din carapacea ei o liră. Apollon, deşi venise furios să-şi ia înapoi cirezile, s-a lăsat cucerit de sunetele necunoscute ale noului instrument muzical şi, în schimbul lirei, i-a lăsat lui **H.** toate vitele, iar altă dată i-a dăruit şi vestitul *caduceu, care ajunge simbolul nedespărţit al lui **H.**, completat cu alte două simboluri: pălăria cu boruri largi şi sandalele înaripate de aur. Tot Apollon l-a investit şi cu funcţia de crainic divin. De la ocrotirea păstorilor şi a drumeţilor, ajunge mai târziu, uneori, patron al muzicii, al invenţiilor, al meşteşugurilor, iar în calitatea sa de crainic, o călăuză a umbrelor celor morţi, spre *Infern. Lukian din Samosata îi face un portret complex şi ironic, în autocaracterizare („Sunt singurul dintre zei care nu apuc să dorm nici noaptea, căci sunt nevoit să conduc sufletele în lăcaşul lui Pluton" sau: „Ziua stau în palestre, servesc de crainic în adunări şi dau poveţe oratorilor; mai trebuie să fac ordine şi în treburile celor morţi" – *Dialogurile zeilor,* XXIV). Asociat cultual cu **Hestia*, ca zeiţă a căminului casnic, **H.** garantează securitatea locuinţei contra oricăror agresori. Statuile zeului erau aşezate la colţuri de străzi; (cf. varianta romană, mult mai săracă, **Mercurius*). ~ *Hermes Trismegistus* e un zeu sapienţial, în ipostaza sa de zeu triplu, recompus în miturile greceşti după modelul zeului egiptean *Thot, dar adesea fiind numai numele onorific grec al acestuia. **H.T.** e zeul cunoaşterii secretelor divine, autorul unor cărţi iniţiatice sacre, hermetice (preluate de la Thot), zeu cu atributul profeţiei, educator al preoţilor, legislator, astronom şi astrolog, ocrotitorul scrisului, al geografiei şi cosmografiei şi patronul medicinei, deopotrivă inventatorul vorbirii articulate, al *ritualului *sacrificiilor, al scrierii, al palestrelor, al lirei cu 3 coarde şi descoperitorul măslinului; dintre autorii antici, Diodor din Sicilia îl identifică total cu zeul egiptean Thot. De altfel, *sărbătorile consacrate lui **H.** *(Hermaia)* aveau o nuanţă intelectuală.

§ G. R. S., Mead, *Thrice Greatest Hermes. Introduction and translation*, Oxford, 1907; A. J. Festugière, *La Révélation d'Hermès Trismègiste*, I–IV, Paris, 1944–1954; Jean d'Espargnet, *L'Oeuvre secret de la philosophie d'Hermès*, Paris, 1977

Hermodhr; *Hermodur (Cutezătorul)* Zeu simbolizând, în **mitologia scandinavă*, fermitatea curajului, fiul şi mesagerul lui *Odhinn, fratele şi răzbunătorul lui *Baldr. După uciderea lui Baldr, **H.** porneşte spre domeniul funerar al zeiţei *Hel, ca să-şi răscumpere fratele; călătoreşte prin beznă 9 nopţi şi, traversând fluviul Gjöll pe podul păzit de fecioara Modhudr, poate zări locurile la lumina aurului local; la destinaţie, i-l cere pe Baldr zeiţei Hel, care pune condiţia ca tot ce este pe lume să-l plângă pe acesta, însă condiţia nu poate fi îndeplinită, întrucât refuză să plângă uriaşa Tokk – o metamorfoză a lui *Loki. **H.** era închipuit mereu cu coiful pe cap şi cu o platoşă investită cu puteri magice, ambele obiecte fiind dăruite de Odhinn.

Hertha (lat. *Nerthus*) Zeiţa fertilităţii, Maica Glie (pământul hrănitor), în **mitologia scandinavă* şi **germanică*. După Tacitus, triburile germanilor o celebrau în cadrul unor orgii şi *mistere rituale, în timpul nopţii. Locul ei principal de *cult ar fi fost o insulă neidentificată. Serviciul divin era oficiat de un singur preot, iar statuia zeiţei, acoperită de văluri, era transportată din loc în loc de *vaci sacre, care nu era îngăduit să fie atinse decât de mâini sacerdotale. În cele din urmă, la sfârşitul întregului *ritual, statuia zeiţei, veşmintele şi vehiculul de transport erau scăldate într-un lac, **H.** fiind un *duh al *apei. În varianta *scandinavă,* era dintre divinităţile acvatice ale clasei **Vana,* sora şi soţia lui **Njördhr,* de la care a născut pe **Freyr* şi pe **Freyja*.

Heruvimi (ebr. pl. *kerûbim,* sg. *kerûb*) Fiinţe incerte din tradiţia ebraică *(→ mitologie biblică),* închipuite fie ca făpturi zoomorfe înaripate, fie ca *duhuri simbolice imateriale care, înarmate cu săbii de flacără, păzesc *Paradisul terestru *(*Eden)*. *Yahweh, după izgonirea lui *Adam şi a *Evei „a pus heruvimi cu sabie de flacără, ca să păzească drumul spre pomul vieţii" (*V.T., Geneza,* III, 24). **H.** constituiau primul rang în ierarhia slujitorilor spirituali ai lui Yahweh, simbolizând în epoca arhaică, se pare, fulgerele şi norii; erau secundaţi de *serafimi,* nişte şerpi cu aripi, provenind din vechile divinităţi cu aspect de reptile ale canaaniţilor. Herder îi compară cu *dragonii care păzeau, în *mitul grec cores-punzător, merele de aur din *Grădina Hesperidelor, iar numele *kerûb* provine probabil din babilonianul *Kurubu,* care denumea taurul înaripat cu faţa omenească. Ca figuri cultuale artefacte, **H.** împodobeau *tabernacolul lui *Moise, iar mai târziu şi Templul lui Solomon din Ierusalim; aceasta era o formă de manifestare materială, prin **H.**, a puterii lui Yahweh care, ca orice zeu suprem, era socotit în primul rând stăpân şi diriguitor al fulgerelor; existând o ipoteză asupra naturii acestor **H.** de pe tabernacol: ornamente funcţionale, adică electrozi primitivi (poate după un model din *templele egiptene), dacă tabernacolul va fi fost un gen de pilă electrică rudimentară, şi această ipoteză părând confirmabilă de recomandările de prudenţă excesivă făcute lui Moise şi

lui *Aaron, mitul ar putea conține de fapt *simbolul concret al fulgerului artificial, nefiind exclus deci ca forța lui Yahweh degajată din **H.** să fi fost o descărcare electrică de mare voltaj, iar ei devenind în acest mod mesagerii fulgerului ceresc. Miturile fulgerului conțin și în alte zone elemente asemănătoare (cf. trăsnetele lui *Zeus, săgeata lui *Indra, fulgerele lui *Numa Pompilius); de altfel, reinterpretarea comparativă a unor informații antice a dus la formularea ipotezei că preoții egipteni ar fi cunoscut o tehnică rudimentară de producere a electricității. Inițial, **H.** ar fi simbolizat norii producând trăsnete.

hesihasm (grec. ἡσυχία – netulburare, liniște); *isichasm* Doctrină mistică apărută în sec. XIV la Bizanț, în cadrul *creștinismului oriental, care predica *ascetismul și extazul, ca instrumente prin care omul ar putea recepta *lumina de grație* (energia emanată de *Dumnezeu) și ar fi în stare să ajungă la perceperea ei senzorială; în acest scop, omul trebuie să atingă extazul integral prin tăcere, nemișcare și desprindere totală de mediu, spre a zări lumina grației dumnezeiești și, stabilind astfel un contact direct cu Dumnezeu, spre a obține *mântuirea. În viața curentă, **h.** a impus fidelilor săi pasivitatea existențială, umilința și supunerea. Inițiat de Grigore Sinaitul, **h.** a fost elaborat doctrinar de teologul mistic bizantin *Gregorios Palamas* (1296–1359), egumen de mânăstire pe muntele Athos, apoi mitropolit de Salonic, pe care *Biserica ortodoxă l-a canonizat sfânt în 1368; pentru Palamas, esența lui Dumnezeu e inaccesibilă simțurilor omenești și nu poate fi percepută decât ca emanație energetică; dar totodată, nedispreţuind trupul uman, pe care-l considera participant la viața spirituală, Palamas acorda importanță autocontrolului în asceză, pe baza concentrării taciturne și cu sprijinul unei disciplinări riguroase a respirației, cu scopul realizării așa-numitei *rugăciuni a inimii.* **H.** a fost (și se pare că mai este) practicat și în unele mânăstiri românești (Nicodim, la Tismana – sec. XIV, starețul Paisie, la Neamț – sec. XVIII).

§ J. Meyendorff, *St. Grégoire Palamas et la mystique ortodoxe,* Paris, 1959

Hesiod (grec. Ἡσίοδος) Al doilea poet grec după *Homer, dar primul confirmat de istorie (trăind mai ales în Beoția, în sec. VIII–VII î.e.n.), despre care *Pindar a afirmat alegoric că se născuse de două ori. **H.** a trăit mai ales ca agricultor, de unde și sursa competenței sale din poemul didactic *Munci și zile,* care conține tabloul enciclopedic al concepției arhaice a Helladei despre viața agrară și despre munca câmpului, văzute în cadru mitic. Opera principală a lui **H.,** **Thegonia,* o sursă de mare importanță pentru cunoașterea *miturilor fundamentale grecești, narează geneza *zeilor *(→ teogonie)* și *cosmogonia, succesiunea generațiilor divine, oferă așa-numitul „catalog al zeilor" și descrie faptele, iubirile, caracterele zeilor, războaiele purtate de ei și raporturile lor cu oamenii. În miturile comogonice și antropogonice, povestite de **H.,** există sâmburele primei încercări grecești de sistematizare a unei concepții filosofice religioase despre univers. I se mai atribuie și poemul scurt *Scutul.* Dar întreaga operă e interesantă îndeosebi pentru abundența materiei mitologice pe care o conține.

§ Hésiode, *Théogonie. Les Travaux et les Jours. Le Bouclier,* Texte établi et traduit par Paul Mazon, col. Les Belles Lettres, Paris, 1928

Hesperides (grec. Ἑσπερίδες) Fecioare sacre din **mitologia greacă (Aigle, Erytheia* și *Hesperis* sau *Hesperethusa),* păzind, în *Grădina Hesperidelor,* merele de aur primite ca dar de nuntă de Hippomenes, de la *Aphrodite; aceste mere creșteau într-un pom păzit de *dragonul Ladon. **H.,** ca și *Sirenele, aveau darul de a fermeca pe oricine cu cântecul lor. Originea ce li se atribuie în *mit e incertă: s-au născut fie din cuplul *Erebos – *Nyx (cf. Hesiod, *Theogonia,* v. 215), fie din *Atlas – *Hesperis, fie din *Phorkys – *Keto. Plinius cel Bătrân (*Istoria naturală,* V, 5) plasează Grădina Hesperidelor în Mauritania, iar *Hesiod *(op. cit.)* într-o insulă din Oceanul Occidental; după alte surse, insula ar fi fost pe țărmul apusean al oceanului; Mimnermos scrie însă că **H.** locuiau în nord, printre *hyperborei. Vossius credea că a descifrat în acest mit un tablou al fenomenelor cerești: **H.** ar fi orele serii, grădina lor ar simboliza firmamentul, merele de aur – stelele, dragonul e *zodiacul sau orizontul care taie oblic în unghiuri ecuatorul, furtul merelor de către *Herakles simbolizând poate dispariția matinală a tuturor astrelor de pe cer. De remarcat că în miturile germanice *(→ mitologie scandinavă* și *germanică)* și lituane *(→ mitologie baltică),* *soarele era imaginat ca un măr de aur. Dar mitul **H.,** mai complex și nereductibil la *simbolul citat, conține și ecoul arhaic al îmblânzirii *focului.

Hesperos (grec. Ἕσπερος); *Luceafărul de seară* Personificarea greacă a *Luceafărului în *mitul principal sau un frate al *Titanului *Atlas; după Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică,* III, 60; IV, 27), **H.** s-a urcat pe muntele Atlas spre a contempla mișcarea stelelor, dar o furtună stârnită pe neașteptate l-a răpit din pisc, urcându-l în cer, unde a fost transformat în steaua înserării și adorat ca zeu al stelei celei mai strălucitoare (cf. miturile ascensiunilor lui *Iezechiel, *Enoh, *Isaia). Uneori, în miturile de înregistrare mai târzie, **H.** e confundat cu Heosphoros (Phosphoros), ca fiu al cuplului *Astraios – *Eos; în această formă era numit de romani *Hesperus* sau *Vesperugo* (ca stea a zeiței *Venus) și identificat cu **Lucifer.*

Hestia (gre. Ἑστία; ἑστία – foc, locuință); rar *Histie*; doric *Essía, Osía* Zeița protectoare a

*focului (inițial a vetrei familiale, a casei), în *mitologia greacă*; în acest raport, era socotită fiica cea mai mare a zeului *timpului, *Kronos, deci sora lui *Zeus, și purta un epitet amintind puritatea focului: Fecioara Eternă (într-un mit anecdotic, **H.** a refuzat cererile în căsătorie ale zeilor *Apollon și *Poseidon, conservându-și virginitatea). În mitologia posthomerică, se consideră divinitate de prim rang (dintre cei 12 *zei olimpieni), singura care nu părăsește niciodată *Olimpul; dar întrucât protecția ei se extinde de la căminul domestic la orice vatră cu foc și chiar asupra pritaneului, iar focul fiind o noțiune sacră în antichitate, **H.** este invocată totdeauna înaintea celorlalți zei; astfel, de ex., toate *sacrificiile și toate *libațiile, indiferent pentru care zeu, începeau cu o invocație în onoarea **H.**, tradiția fiind consemnată și în proverbul grec „Să începem cu Hestia". **H.** este de altfel una dintre divinitățile arhaice indoeuropene, al cărei *cult a fost adus în Grecia probabil de primele triburi imigrante de arieni. Forma dorică Ὧσία are sensul sintetic de *Cea care dă impuls tuturor lucrurilor.* Tradiția attică se pare că păstra în numele zeiței sensul dublu de *statornicie* și *mișcare.* Pentru filosofia de substrat mitologic, **H.** devine *vatra universului* sau personificarea pământului ca centru cosmic. Euripides a identificat-o chiar cu **Gaia*: „tu, Maică Glie, muritorii înțelepți te numesc Hestia; tu locuiești în Aither!" (fragm. 938). Reprezentând, pentru pitagoreici, *esența lucrurilor* (ἑστία κόσμου) era însă bulgărele de foc din centrul universului și poate că tocmai acest atribut cosmic a înlesnit identificarea Hestiei fie cu Gaia, fie cu *Demeter sau chiar cu *Kybele. În faptul că **H.** și-a conservat virginitatea ideală, poate fi descifrat probabil factorul simbolizând puritatea absolută a focului față de celelalte *elemente, deși în filosofia stoică virginitatea zeiței este explicată drept improductivitatea imobilității, întrucât tronul cosmic al Hestiei – *Pământul – era socotit a fi imobil în concepția geocentristă. Prestigiul **H.** în Hellada este confirmat de faptul că *altarul ei din *Delphoi era socotit de greci vatra comună panhellenică. (cf. **Vesta*)

Hesus Zeu al vegetației silvestre, în **mitologia celtică,* unul dintre cei mai veneranți; după unii cercetători, ar fi fost zeul suprem al celților (Henri Hubert, 1923) sau un zeu principal; după alții (dintre partizanii *monoteismului celtic), ar fi fost chiar divinitatea unică; dar ipoteza e neîntemeiată, întrucât **H.** era pomenit ca element al triadei principale, alături de *Teutates și *Taranis, cu care nu are identități atributive. Galii îl considerau și zeu al războiului, căruia îi aduceau *sacrificii omenești sângeroase: „La fel și cei care s-au deprins să adape cu sânge omenesc / Groaznicul altar al lui Hesus" (Lucanus, *Pharsalia,* I, v. 444–445); o informație similară dă și *Lactantius. Dar există și ipoteza unor filologi că numele *Hesus* e traductibil prin *Zeul Bun.* **H.** e reprezentat ca bărbat viguros, tăind un arbore; un *altar al său a fost descoperit pe locul unde e azi catedrala Nôtre Dame din Paris.

hierofanți (grec. ἱεροφάντης) Preoți din Grecia antică, patronând și conducând *ritualul de inițiere în **Misterele Eleusine.* În acest cadru inițiatic, **h.** erau cei care explicau secretele *misterelor de sub egida sacră a zeiței *Demeter, ca niște magiștri unor discipoli riguros selectați. Funcția însăși a inițiaților eleusini: ἱεροφαντία (adică funcția de hierofant, de preot deținând tainele zeiței Demeter) era mai mult decât o simplă funcție sacerdotală.

hierogamie (grec. ἱερός γάμος – căsătorie sacră) Unirea matrimonială între un zeu și o zeiță, dar și contopirea a două principii omologate cu sexele opuse și socotite divine (de ex., principiile **yin* și **yang,* în **mitologia chineză*). Mircea *Eliade vede însă în **h.** simbolul unirii cosmice a *elementelor.

Hieronymus, Eusebius Sophronius Doctor al Bisericii (cca. 331–420), traducătorul **Bibliei* catolice oficiale (**Vulgata*). Născut în Dalmația și învățând la Roma, **H.** a trăit ca eremit, către anul 373, în apropiere de Antiohia, iar după răstimpul cât a fost secretarul papei Damasius (→ *papi*), din 384 s-a stabilit în Palestina. Cunoscător profund al lb. ebraică și greacă, traduce din original, în latină, *V.T.* și o mare parte din *N.T.* Convertirea sa la *creștinism și marea sa erudiție nu s-au produs spontan; după o bună educație domestică și o perfecționare a studiilor la Roma, antrenat într-o viață de plăceri, e atras de noua *religie, se botează, se supune unui *post sever și, în acest timp, studiază ebraica și chaldeana, biruindu-și pasiunile lumești. Dar de plăcerile filosofiei antice nu se poate desprinde ușor, în ciuda reproșurilor pe care și le tot face. Visându-se mort, la Judecata de Apoi și răspunzându-i magistratului divin că e creștin, e acuzat de acesta că, dimpotrivă, este un ciceronian; visul îl determină să se despartă de scrierile laice și să se consacre integral studiului biblic și, concomitent, să-și supună trupul unor exerciții de mortificare, iar spiritul, unor grele și ample activități intelectuale – ceea ce nu l-a împiedicat să trăiască 90 de ani. Comentariile biblice ale lui **H.** urmăresc totdeauna sensul literal al textelor. El devine un specialist de prim rang, fiind consultat adesea ca o autoritate (dovadă corespondența sa bogată) în problemele cele mai delicate de exegeză biblică. Evitând interpretările alegorice, **H.** preferă comentariul explicativ cu referiri istorice. Pentru viața sa exemplară, *Biserica catolică l-a canonizat sfânt. Dar, deși numește deseori filosofia un „izvor de erezii", opunându-i mereu „simplitatea creștină", **H.** este totuși vădit influențat de filosofia lui Cicero; în *Epistole* (22; 30), după visul Judecății de Apoi, își

ia obligația de a nu mai citi vreodată cărți laice, însă nu-și respectă promisiunea aproape niciodată. Corespondența sa e un interesant documentar asupra faptelor și moravurilor sec. IV european. **H.** a scris și o colecție de biografii: *De viris illustribus,* consacrate atât scriitorilor bisericești, cât și unor filosofi și istorici antici – Seneca, Filon din Alexandria, Iosephus Flavius ș.a.

§ G. von Grützmacher, *Hieronymus,* I–III, Leipzig–Berlin, 1916; F. Cavallera, *Saint Jérôme, sa vie et son oeuvre,* I–II, Louvain, 1922; H. Hagendahl, *Latin Fathers and the classics. A Study on the Apologists, Jerome and other christian writers,* Göteborg, 1958

Hikesios Vechi daimon *(→ demoni)* din **mitologia greacă,* ocrotind pe rugători și jălbari, mai târziu devenind însă un simplu epitet al lui *Zeus (îndeosebi la Delos).

Hila; *Sila* (rus. *сила* – forță) Zeiță eschimosă a *cerului, vag personificată (→ *mitologiile triburilor polare*); la multe triburi însă numai o formă de *animatism, denumind impersonal toate forțele misterioase din *cer și de pe *pământ care înfricoșează pe om. Dintr-o descriere, înregistrată de Knud Rasmussen de la un *șaman, rezultă că **H.** e spiritul creator și păstrător al lumii și al *vieții: „Eu cred într-o putere pe care noi o numim Sila și care nu poate fi lămurită în vorbe obișnuite; un spirit puternic, păstrător al lumii din vremea când a făcut-o, cu adevărat al întregii vieți de pe pământ, atât de puternic, încât cuvântul său către oameni nu poate fi ascultat în vorbe obișnuite, ci prin furtuni, ninsori, clocotul talazurilor de apă, prin toate forțele de care se teme omul"; totodată însă: „Nimeni nu a văzut pe Sila. Locuința sa este așa de tainică, încât se află în același timp lângă noi și nesfârșit de departe". Presupunând că etnograful a fost fidel în transcrierea declarației șamanului (de altfel, Rasmussen este el însuși de origine eschimosă), portretul divinității nu-și ascunde elementele de influență cultă; de asemenea, al doilea nume poate fi un relict confuz al operei misionarilor creștini ortodocși ruși, din epoca în care Alasca a fost colonie a imperiului țarist.

Hilaritas Zeiță secundară, din **mitologia romană,* reprezentând personificarea noțiunii abstracte a râsului și, prin extindere, a veseliei hilare.

Hillervo; *Fecioara Hillervo* Zeiță virginală, în **mitologia finlandeză,* protectoare a turmelor și cirezilor.

Himaira (grec. Χίμαιρα); *Himera* Monstru tricefal sau *dragon din **mitologia greacă,* având un cap de leu, unul de *capră și unul de *șarpe sau *balaur. După *Hesiod (*Theogonia,* V, 314–322), **H.** este un monstru feminin, care s-a născut din împreunarea lui *Typhon cu *Echidna.

Himavān (*Posesorul Zăpezilor, Cel înzăpezit*; sanscr. *himavant* – rece, glacial, înzăpezit; munte acoperit cu zăpezi); *Himālaya* Zeu din **mitologia vedică,* personificând munții Himalaia sau stăpânul lor (în geografia mitică indiană, masivul himalaian e considerat un singur munte). Fiind cel mai mare masiv muntos al lumii, Himalaia – munte sacru în totalitate – are și locuri sacre speciale sau sanctuare naturale: Agastyavața, Hiraṇyabindu (care este și cel mai important loc de pelerinaj) ș.a. **H.,** socotit tatăl zeiței *Pārvati, are epitetul *Naghādipa* (Domnitorul Munților).

Himli; *Himle* (island. *Acoperișul-de-nestemate*) Palat ceresc în **mitologia scandinavă,* zidit pe muntele omonim, pentru noua generație de *zei (**Baldr, *Hödhr, *Wydarr, *Vale*), reveniți în existență după dezastrul **Ragnarökr,* ca să organizeze și să conducă după alte criterii această lume regenerată, numită tot *Himli.*

Hin Zeu arhaic palestinian preebraic al *focului subpământean (amintit în cartea *Ras-Shamrah*); centrul său cultual se afla probabil în valea Hinnôm (numită ulterior Gehinnôm, de unde a derivat în *miturile *creștinismului (→ *mitologie biblică*) noțiunea de foc escatologic subteran, *Gheena), când această vale, devenind limitrofă cu Ierusalimul, era folosită ca loc de ardere a deșeurilor orașului.

Hina Zeița *Lunii în cosmologia mitică neozeelandeză maori (→ *mitologii din Oceania*) care, împreunându-se cu zeul principal cosmogonic *Tane, naște pe *eroul civilizator *Maui. Invocată ca „Hina cea din Lună" în *ritualurile *focurilor călătoare din Raiatea, dobândea semnificația sacră a fertilității pământului. Un *mit o consideră numai strămutată pe Lună, în urma unui conflict cu zeul *Tangaroa, numindu-se apoi „Hina care veghează" și fiind tovarășa de drum a călătorilor nocturni. După o variantă din Tahiti, într-o seară, când Luna era mare și rotundă, **H.** a plutit spre fratele ei Ru, dorind să-l viziteze; navigând într-o găoace, a fost atât de încântată de excursie și de priveliște, încât abandonându-și luntrea în voia valurilor sau a vântului, a rămas în goană veșnică prin cer. Alteori, e socotită însoțitoarea străbunei sale *Pele (zeița focului vulcanic) sau chiar o ipostază a acesteia, numindu-se atunci *Hina-ai-malama* (Hina care este Luna); epitetul polinesian curent este „Marea Doamnă aprinsă din cer", iar un cântec ritual hawaiian o înfățișează și ca o misterioasă doamnă a mării. E considerată și patroana dibăciei îndeletnicirilor femeiești și bunica zeiței *dansului, *Laka. *Cultul ei e legat în multe insule polinesiene și de o anume vegetație: în acest sens, e numită „Hina ierburilor aromate de leac", patronând și orice fel de ghirlande sau cununi împletite din frunze verzi și galbene. Un *mit spune că **H.** a rupt odată cu atâta putere o creangă dintr-un arbore, încât creanga i-a scăpat din mână căzând în preajma *templului sfânt Opoa din Raiatea, unde a prins rădăcini și a devenit primul

smochin din lume. Mai rar, e socotită şi zeiţă a *morţii: „Hina, marea zeiţă a întunericului" (*Hina-nui-te-Po*) şi atunci e temută, fiindcă a adus moartea în existenţa oamenilor care, până la apariţia ei, nu mureau.

Hinayana (*Vehiculul Mic*) *Sectă budistă dogmatică, apărută în marea schismă a **budismului* din preajma sec. I e.n., ca o tendinţă de a menţine riguros doctrina iniţială a lui *Buddha şi ca o replică faţă de curentul reformist **Mahāyana*. Identificată apoi cu secta *Theravada* (anterior, un curent budist autonom), se pare că **H.** a fost numită astfel, în primele decenii ale erei noastre, de adversarii ei, care au inclus în termenul **H.** toate şcolile budiste conservatoare, ca şi pe cele care respectau literal textele tradiţionale din **Tripitaka*. Adepţii sectei **H.** socotesc că Buddha – personaj istoric exemplar, învăţător şi nu zeu – reprezintă idealul suprem al fiinţelor, dar şi limita altitudinii spirituale la care poate aspira un om; ca atare, venerarea lui Buddha exclude formele magice şi fiecare om e un Buddha potenţial, de aici rezultând ideea liberului arbitru şi a responsabilităţii individuale, ca şi ideea imposibilităţii unei intervenţii exterioare la *mântuirea cuiva: omul se poate salva, elibera şi purifica singur, prin înţelepciunea, voinţa şi decizia sa, tinzând spre idealul stării supreme: **Nirvāṇa*, pe care o poate atinge numai renunţând la orice raport cu lumea fenomenală şi practicând meditaţia şi *asceza în scopul desăvârşirii morale.

§ A. Bareau, *Les sectes bouddhiques du petit Véhicule*, Saigon, 1955

hinduism Concepţie religioasă (fără a fi o *religie autonomă) care s-a format în primele secole ale erei noastre din **brahmanism*, printr-o absorbţie selectivă a **budismului*, ajungând să reprezinte în epoca actuală etapa modernă, socială şi spirituală, a Indiei. **H.** a devenit o formă religioasă amorfă, cu instabilitate cultuală şi cu un sistem fluctuant de *ritual, cu o doctrină necanonică, fără o organizare clericală şi având o *mitologie bizuită pe un *politeism larg. Mitologia hinduistă acceptă ideea de *spirit universal (**Brahmān*) şi de spirit individual (**Ātman*), urmărind ca ţintă finală a progresului omenesc – realizat prin transmigraţia sufletelor (**saṃsāra*) şi prin respectarea datoriei (**dhárma*) – eliberarea fiecărui Ātman din cuprinsul naturii şi contopirea lui cu Brahmān; din tradiţie, **h.** a inclus în *panteonul său şi triada supremă (→ *Trimurti*): **Brahmā, *Viṣṇu, *Çivá,* dar într-o concepţie amendată, potrivit căreia creatorul universului, Brahmă, s-a retras după ce şi-a desăvârşit opera şi nu mai poate fi venerat decât ca *strămoş divin (*Pitamāha* – Marele Strămoş); tot aşa, **h.** a preluat, din *credinţele populare, diferite divinităţi rurale (numite laolaltă *Grama-Devata,* cele mai multe feminine, provenind probabil din străvechile *culte prearice locale, dar a completat panteonul, sub presiunea populaţiei, şi cu zei vedici vechi (*Indra, *Kubera, *Soma) sau mai noi (*Kāma, *Kārttikeya). Panteonul hinduist fundamental se compune din 33 zei (sanscr. *tridaça* – treizeci şi trei), cum e fixat în **Mahābhārata,* deşi lista zeilor a fost mereu variabilă: „Zeii sunt treizeci şi trei. Îţi voi istorisi despre ei, potrivit cu pakṣa [clasa divină], kula [neamul] şi gaṇa [clasa semizeilor] lor. Rudras, Sadhyaḥ, Marutaḥ, Vasu, Bhargavaḥ şi Viçvedevaḥ sunt legaţi de pakṣa. Fiul lui Vinata, Garuḍa, puternicul Aruṇa şi marele Brihaspati ţin de Aditya. Află că Guhyakas împreună cu Açvinau, toate ierburile şi vitele mărunte, sunt gaṇa zeilor, ce ţie, o rege, ţi-a fost rânduit cântată" (*Mahābhārata,* I *Adiparva, 60,* 36–39); lista e clasificabilă astfel: 8 *Vasu (numiţi şi Vasavaḥ sau Vasudevaḥ), 11 *Rudra, 12 *Aditya, Vacatkara şi *Prājāpati, ultimii doi fiind uneori înlocuiţi nominal cu cei doi *Açvin. *Teologia **h.** neagă orice tendinţă pesimistă în doctrina reîncarnării, acordându-i, dimpotrivă, un înţeles simbolic de continuitate a universului (pe care unii gânditori moderni o echivalează cu principiul conservării energiei). De fapt, **h.** modern urmăreşte stabilitatea structurii sociale şi spirituale a Indiei şi validarea concepţiilor moralei tradiţionale. În esenţă, considerând substanţa spirituală supremă Brahmān drept bază existenţială, iar lumea concretă empirică o reflectare iluzorie a aceluiaşi Brahmān, doctrina **h.** afirmă că joncţiunea omului cu divinitatea se obţine pe 3 căi: **karma* (acţiunea, de pildă ritualurile), *bhakti* (devotamentul, iubirea faţă de divinitate), *jñana* (meditaţia şi cunoaşterea). În cadrul **h.** s-au format de-a lungul vremii diferite curente sectante; astfel, curentul *Vaiçnava* a practicat un cult cu caracter erotic, exprimat în noţiunea *sakti* (energia virilă) şi alegând ca obiect al adoraţiei pe **Kriṣṇa* ca reîncarnare a lui Viṣnu. Dar pentru **h.** timpuriu, prezenţa binelui şi răului, deci a fericirii şi a suferinţei, într-o viaţă curentă, a fost determinată de faptele săvârşite de om într-o existenţă anterioară; *mântuirea va depinde de renaşterile graduale, din ce în ce mai înalte ca rang social sau castă (→ *vārṇa*), excepţie făcând *brahmanii care, ducând o viaţă pioasă prin excelenţă, nu vor mai fi obligaţi la alte reîncarnări, putându-se revărsa, la capătul acestei vieţi, în sufletul universal Brahmān: „Cine a făcut binele, renaşte ca fiinţă bună, cine a săvârşit răul, ca fiinţă rea. El devine bun prin fapta bună şi rău prin fapta rea. De aceea se spune: Omul e alcătuit în lumea aceasta în întregime din dorinţă; iar după cum îi este dorinţa, aşa este şi hotărîrea lui; şi după cum îi este hotărîrea, aşa săvârşeşte el fapta; şi după cum îşi săvârşeşte fapta, aşa îi e şi destinul" (*Brihadāranyaka Upaniṣad,* IV, *4,* 4–5). Stabilindu-se că **h.** s-a format de fapt în sec. VI–IV î.e.n., de pe urma crizei religioase produse de adversitatea

dintre brahmanismul înlocuitor al religiei vedice clasice şi, pe atunci, încă tânărul budism, se poate observa că această religie, veche de 2 500 ani, cu o doctrină necanonică şi cu ritualuri instabile, lipsită de organizare eclesiastică şi de cler, cu o mitologie adesea de împrumut, este o religie amorfă, care totuşi a putut deveni religia naţională a Indiei moderne, alimentând deopotrivă doctrina spiritualistă *Vedānta in acţiune* a lui Ramakrishna, ca şi ideologia politică a *non-violenţei* lui Mahatma Gandhi. O mişcare complexă reformistă s-a produs în sec. XIX, în primul rând în cadrul unor societăţi ca *Brahmā Samaj, Arya Samaj* ş.a., reprezentate de mari personalităţi din India modernă *(Ramakrishna, S. Vivekananda, M. Gandhi),* al căror scop era purificarea **h.** de tradiţiile dogmatice şi de ritualurile primitive. Timp de un mileniu s-a dezvoltat *neohinduismul,* consolidat în sec. XIX de Ramakrishna, dar construit încă de filosoful Shankara (cca 778–820), pe temeiul unei **Vedānta* fără concepţie dualistă *(Advaita Vedānta),* într-o religie purificată de balast (eliminând ritualul arhaic **mīmaṅsa,* *sacrificiile, *tantrismul erotic). Ramakrishna, vechi practician al sistemului **yoga,* afirma că niciodată calea spre divinitate nu se descoperă prin *asceză şi recluziune, ci numai prin împlinirea de către orice om a datoriei lui terestre. Astfel, neohinduismul sec. XX a ajuns să confirme *monoteismul vedantin ca pe un monoteism absolut, susţinând totodată – prin filosofia sa religioasă – valoarea intuiţiei şi a trăirii mistice a fenomenelor, ca forme unice ale cunoaşterii.

§ W. J. Wilkins, *Modern Hinduism,* London, 1887; J. N. Farquhar, *Modern Religious Movements in India,* London, 1929; S. Dasgupta, *Indian Idealism,* Cambridge, 1933; S. Chatterjee, *The Fondamentals of Hinduism,* Calcutta, 1950; S. Lemaître, *Ramakrishna et la vitalité de l'indouisme,* Paris, 1959

Hine-Ahu Prima femeie a lumii *(→ omul primordial),* creată de zeul polinesian *Tane, în colaborare cu ceilalţi zei, făcând-o din argilă roşie încălzită de soare *(→ mitologii din Oceania).* Tane i-a dat viaţă suflându-i în nări, iar femeia şi-a deschis ochii şi a strănutat, începând astfel să trăiască. *Zeii au transportat-o în *cer, unde au scăldat-o în ape cereşti, apoi au readus-o pe *pământ şi abia aici zeul Tane şi-a luat-o un răstimp ca iubită; după aceea a dăruit-o primului bărbat *(*Tiki),* creat de zeul războiului *Tu, pentru a întemeia întâia familie omenească.

Hippolyte (grec. Ἱππολύτη) Regină a *Amazoanelor, soţia lui *Theseus, considerată fiică a zeului *Ares; în altă variantă mitologică a fost omorîtă de *Herakles, când acesta i-a răpit o preţioasă cingătoare magică.

Hippolytos (grec. Ἱππολυτος) Tânăr erou din **mitologia greacă,* fiul lui *Theseus şi al reginei *Amazoanelor *Antiope (sau, în altă variantă, al reginei *Hippolyte). Iniţiat de *Centaurul *Hiron în arta cinegetică, se dedică *vânătorii, dar şi adorării zeiţei *Artemis, cu care vâna împreună, rămânând însă cast şi misogin. Jignită de dispreţul lui faţă de femei, *Aphrodite se răzbună şi stârneşte în Phedra, mama vitregă a lui **H.,** o dragoste incestuoasă pentru el, transformată apoi în calomnie contra lui; de aici, rugat de Theseus, zeul *Poseidon trimite în întâmpinarea lui **H.** un taur marin monstruos care sperie caii carului mânat de tânărul vânător; aceştia răstoarnă carul şi îl zdrobesc pe **H.** sub copite. La cererea zeiţei Artemis, *Asklepios îl readuce la viaţă pe tânăr, dar îşi plăteşte actul medical cu strămutarea sa în *Infern, din ordinul lui *Zeus; iar reînviatul **H.** pleacă în Italia, devenind regele *pădurii din Aricia (unde mult mai târziu va apare *ritualul ruperii solemne a **crengii de aur*) sau, într-o variantă latină, fiind ascuns într-un nor de *Diana (Artemis) şi dat în grija *Nimfei *Egeria, în aceeaşi pădure din Aricia, unde îi clădeşte zeiţei sale ocrotitoare Diana un sanctuar (cf. Pausanias, *Călătorie în Grecia,* II, *27,* 4–5; Apollodorus, *Biblioteca,* III, *10,* 3). Sub acelaşi nume, însă în forma *sf. Hippolytos* (Ipolit), eroul reapare în hagiografia creştină, deşi de astădată e un personaj istoric (trăind între anii 165–235): teolog şi martir, autorul unui tratat celebru, *Respingerea tuturor ereziilor.* Ca martir, ar fi fost zdrobit de nişte cai – la 13 august, adică în ziua consacrată odinioară Dianei (calendarul catolic păstrând această dată, ca *sărbătoare comemorativă).

Hiranyagarbhā *Embrionul de aur* (sau *oul de aur*), în **mitologia vedică,* un ovoid care plutea pe apele cosmice primordiale, precosmogonice *(→ apa),* până când a dat naştere universului actual. Această variantă, probabil cea mai veche din ciclul *miturilor din *cosmogonia şi din filosofia religioasă a Indiei, a fost uneori inclusă în mitul solar *(→ Soarele),* deşi **Rigveda* (X, 121–129) identifică „embrionul de aur" cu ipostaza **Prājāpati* a zeului creator. Dar în ciclurile **Brāhmaṇas* şi **Upaniṣad,* ca şi în **Mahābhārata,* mitul este augmentat: din *haosul iniţial se aleg apele care produc **focul,* iar din el, după un an cosmic *(→ yuga),* apare **Brahmā* spărgând găoacea *oului de aur* (sau sfâşiind membrana embrionului) şi creînd din jumătăţile acestuia, cerul şi pământul *(→ oul primordial*; cf. naşterea lui **Pangu,* în **mitologia chineză).*

Hiranyakaçipu Tatăl şi regele mitic, în **mitologia vedică,* al clasei demonice **Daitya* (nepoţii zeiţei **Diti* şi ai unui *ṛiṣi* – înţeleptul primordial **Kāçyápa*), grup de adversari ai **zeilor vedici* (un gen de **Titani*), împotriva cărora poartă un îndelungat război. **H.** posedă un dar de la zeul **Brahmā*: harul amplificării puterii, astfel încât la un moment dat ajunge să dispună de o forţă atât de uriaşă, încât prin ea îi răpeşte zeului suprem **Indra* deopotrivă puterea divină şi stăpânirea celor 3 lumi, instaurând în ele o domnie

de aspră oprimare. **H.** a avut câțiva fii dintre care unul, Prahlada, a adus pe lume un unic moștenitor: celebrul **Bali* (principalul nepot al lui **H.*).

Hiron; *Heiron* (grec. Χείρων) Cel mai popular și mai înțelept dintre *Centaurii **mitologiei grecești,* simbolizând înțelepciunea și cunoașterea; considerat un îndemânatic și subtil taumaturg *(→ taumaturgie)*, **H.** locuia într-o grotă din muntele Pelion, în care îl născuse *Oceanida Philyra (de la zeul *Kronos); era tatăl profetesei Okyrhoe născute de o *Nimfă. Deși nemuritor, când a fost rănit din greșală de o săgeată rătăcită a lui *Herakles, ca să scape de o suferință fizică eternizabilă, **H.** face o tranzacție (atribuită într-o variantă și lui Herakles), dându-și nemurirea în schimbul mortalității lui *Prometheus. **H.** era considerat un prieten și binefăcător al oamenilor. Ca protector direct al basileului Peleus, l-a crescut și l-a educat pe fiul acestuia, *Ahilleus, eroul războiului troian; a fost învățătorul lui *Iason, căpetenia *Argonauților, și al lui *Asklepios, viitorul zeu al medicinei; un *mit colateral îl numără printre discipoli și pe zeul *Apollon; pe toți aceștia i-a învățat îndeosebi arta războiului și meșteșugul cinegetic, legile morale ale existenței, medicina, farmacopeea, muzica, totodată, cizelându-le caracterele. Tessaliotul Peleus a primit în dar de la **H.** o lance magică, pe care a preluat-o apoi Ahilleus; operă directă a lui **H.**, lancea putea să producă răni catastrofale, dar și să vindece răni existente. Dincolo de variantele biografiei mitice ideale, întrucât alura acestui Centaur este de *erou civilizator, s-ar putea formula ipoteza că ar fi fost un personaj protoistoric, dintre primii călăreți (îmblânzitori sau introducători ai *calului în uzul Helladei), socotiți (ca și în Egipt, în prima perioadă hicsosă) ființe integrale și veniți în lumea grecească sub formă de Centauri.

§ Georges Dumézil, *Le Problème de Centaures*, Paris, 1929

Hkanghkak Zeul curenților acvatici, al crocodililor și al tuturor vietăților din ape, în *mitologia tribului shan din grupul lingvistic thai (Birmania). La sfârșitul **potopului universal,* zeul coboară pe un nor și operează retragerea apelor.

Hlidskjalf Tronul zeului suprem *Odhinn în **mitologia scandinavă,* situat în centrul mai înalt din câmpiile cerești Idavallr, în ținutul zeilor, *Asgardhr.

Hnum (egipt. *hnum* – a crea); epitete: *Berbecul, Zeul olar* Zeu arhaic din **mitologia egipteană,* al cărui *cult s-a răspândit în toate nomele; inițial, era adorat în Elefantina ca ocrotitor al primei cataracte a *Nilului și ca divinitate care umple fluviul cu apă; în această calitate, **H.** a absorbit și alte atribute complementare, devenite principale mai târziu: întrucât apa este condiție esențială a vieții, e numit „Stăpânul apelor răcoritoare", dar și „Stăpânul vieții viitoare", fiind considerat generatorul vieții și creatorul tuturor viețuitoarelor, pe care le-a făcut pe roata olarului; unele reprezentări plastice îl văd anume în această ipostază: un olar modelând pe roată *oul primordial care va genera întreaga viață cosmică. De obicei e înfățișat antropomorfic, uneori însă cu cap de berbec, cu coarne duble. Valoarea sa cultuală de regenerator al Nilului s-a consolidat sub dinastia a 3-a, când inundațiile fluviale periodice încetând 7 ani (un ecou al fenomenului: parabola biblică a celor 7 vaci slabe), marele inginer *Imhotep (ulterior zeu) l-a sfătuit pe faraonul Djeser să sape canale pe 12 parcele riverane, pe ambele maluri, până la Elefantina, așa încât, deschizând stăvilarele divine, zeul **H.** să umple cu apă rețeaua de irigație.

Hodăițele *Sărbătoare românească rituală, consacrată *focului viu (→ focul)* de către moții din Munții Apuseni – o variantă a sărbătorii **Alămor.* **H.** se țin între duminica în care începe Săptămâna Albă din calendarul creștin ortodox *(→ calendare)* și prima zi a Postului Mare *(→ post)* prepascal *(→ Paști)*. Tinerii satului, care au împlinit 12 ani, ies pe dealuri sau pe coastele munților cu *hodăițele* – niște mănunchiuri de nuiele, împletite laolaltă cu foi de porumb și cu paie; aceste fascii sui-generis sunt aprinse, apoi mișcate după un anume program, cu oarecare rapiditate, astfel încât se obțin figuri mobile, simbolice, din linii de foc, bazate pe o iluzie optică și zărite clar din sat, pe orizontul nopții.

Hödhr; *Hödur* Zeul întunericului, în **mitologia scandinavă.* Fiind orb, e folosit de zeul infernal *Loki să-l ucidă cu o ramură de vâsc *(→ creanga de aur)*, fără a ști ce face, pe propriul său frate, tânărul zeu *Baldr. Deși nevinovat moral, întrucât fusese amăgit că participă la un joc, **H.** e hăituit de zei după accident; și chiar dacă se ascunde în întunericul său, în cele din urmă e străpuns cu sulița de zeul *Vale. Până la accident, **H.** locuia în castelul Walaskjalf (Casa Alegerii), fiind custodele *ritualului din *Walhalla de venerare a lui *Odhinn; i se atribuia pătrunderea esenței din ființe și lucruri, al căror aspect îi era inaccesibil.

holocaust (grec. ὅλός – întreg, καυστός – ars; grec.eccl. ὁλόκαυστος – ardere de tot) *Sacrificiu religios prin „ardere de tot" a victimei sau *ofrandei, *focul trebuind să mistuie integral prinosul (animalul sacrificial, pâinea ș.a.).

Homer (grec. Ὅμηρος; ὄμηρος – ostatic; poet) Primul și cel mai mare poet din Hellada arhaică, rapsod legendar, imaginat ca un cântăreț rătăcitor, bătrân și orb, cântându-și rapsodiile în toată lumea grecească, cu timpul aceste rapsodii devenind epopeile **Iliada* (povestea războiului Troiei) și **Odisseia* (povestea peregrinărilor lui *Odysseus). I se atribuie și câteva *imnuri,* dar și o mică epopee eroi-comică, *Batrakomiomahia (Războiul broaștelor cu șoarecii)*. În antichitate se considera că poetul ar fi trăit între sec. XII–VII î.e.n.; 7 cetăți (Smyrna, Hios, Kolophonos,

Salamina, Rhodos, Argos şi Athena) îşi disputau fantezist dreptul de a se numi patria lui **H.** Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, I, *XII,* 10) afirmă că „poetul [...] a călătorit în Egipt". Unii cercetători moderni consideră însă că **H.** este el însuşi un *mit (Fr. Aug. Wolf, în *Prolegomena ad Homerum,* 1795) sub egida alegorică a căruia o vastă operă arhaică orală s-a constituit în forme literare până când, odată cu inventarea scrierii greceşti, a fost înregistrată. Opera homerică este cea mai amplă şi mai amănunţită sursă de cercetare a miturilor Helladei, adesea încă în starea lor pură, iar faptele *zeilor şi eroilor, priviţi în acţiune, aşa cum le sunt atribuite de **H.**, confirmă întotdeauna cu exactitate portretele lor mitice şi locul lor în *panteonul clasic al Helladei, ca şi rolul lor religios din unghiul *teologiei arhaice greceşti.

Homoroka Divinitate marină din **mitologia feniciană,* după un text al lui *Berosos, identificabilă cu principiul feminin acvatic, deci cu babiloniana *Tiamat: la început „ar fi domnit o femeie cu numele de Homoroka, în limba chaldaică Thamté [babil. Tamtu], nume care tradus în greceşte înseamnă Thalassa, de aceeaşi valoare numerică cu Selene. Când însă *totul* a luat fiinţă, ar fi venit Bel [*Marduk] şi ar fi despicat în două femeia, dintr-o jumătate făcând pământul, iar din cealaltă cerul."

Hönir (*Domnul Talazurilor*) Zeul apelor primordiale (→ *apa*), în **mitologia scandinavă,* *simbolul mâlului conţinând germenii vieţii. Socotit de unele *mituri, frate al lui *Odhinn şi colaboratorul apropiat al acestuia la crearea primei perechi umane (în varianta antropogonică II – dacă nu cumva cei doi fraţi ai zeului suprem, *Vile şi *Ve, confirmaţi ca atare de **Edda,* din varianta I, sunt identificabili cu Hönir şi *Loki), **H.** este zeul care le-a dat suflare de viaţă primilor oameni, *Askr şi *Embla. Lăsat ostatic de zeii Aseni *(*Asa)* în războiul cu duhurile apei *(*Vana)* **H.** e ales de acestea cârmuitor, devenind implicit zeu al mării. **H.** e unul dintre puţinii *zei care se vor întoarce în lume după ce se va fi consumat epoca escatologică *Ragnarökr; ca mâl germinativ, el este mereu forţa regeneratoare a existenţei în expansiune. Reprezentat des ca bătrân vânjos, cu picioare foarte lungi de alergător neîntrecut; în acest raport, cocorul e pasărea sa emblematică.

Honor; *Honos* Divinitate personificând, în **mitologia romană,* onoarea în relaţiile sociale dintre indivizi. Uneori, invocată de Cicero.

Honsu Zeul *Lunii (Zeul-lună) în **mitologia egipteană,* fiul lui *Ammon şi al zeiţei *Mut. Ca zeu selenar, era imaginat în chip de alergător care scotoceşte cerul (cu epitetul *„Cel ce răzbate"*), dar era şi zeu al destinului şi divinitate oraculară („Domnul Adevărului"), iar mai târziu, începe să fie adorat ca zeu care desface vrăjile *duhurilor rele, dar şi ca patronul responsabil al fertilităţii şi creşterii. Considerat şi drept cel ce dăruieşte suflarea vieţii, era adorat ca zeu al suflului vital, însă în această calitate e confundat uneori cu zeul atmosferic *Shu. Înfăţişat de obicei ca mumie de bărbat tânăr, era reprezentat şi ca om cu cap de şoim, purtând pe creştet discul lunar, rareori ca un copil. *Templul său principal se afla în Teba (Karnak), întrucât **H.** era considerat sfetnicul divin al regatului teban, deşi în acest oraş era uneori identificat fie cu *Thot, fie cu Shu, ca un zeu cumulând calculul *timpului şi cerul aerian.

Hora Zeiţă arhaică din **mitologia romană,* probabil patronând tinereţea. Invocată uneori alături de **Quirinus* (cf. Aulus Gellius, *Nopţile attice,* XIII, *XXIII,* 2), ca soţie a acestui zeu. Zeiţa este amintită (fără a i se descrie atributele) şi de alţi scriitori: Ennius (*Anale,* 117) şi *Ovidius (*Metamorfoze,* XIV, v. 851)

Horai (grec. ὥρα – anotimp; lat. *Horae)* Zeiţe ale ritmului cosmic în **mitologia greacă,* supraveghind împreună ordinea în natură, echilibrul universal şi succesiunea anotimpurilor şi orelor: **Eunomia* (Disciplina), **Dike* (Dreptatea), **Eirene* (Pacea). **H.** păzesc porţile *Olimpului, pe care le deschid sau le închid rărind sau înteţind norii (*Iliada,* V. v. 749); totodată, urmăresc riguros ordinea anotimpurilor *(*Odisseia);* la *Pindar (*Olimpice,* XIII, 17; *Pithyce,* IX, 60; fragm. XXX, 7; fragm. LXXV, 14), purtând „diademe de aur", **H.** veghează *timpul universului, în succesiunea dintre atemporalitatea primordială şi timpul calculabil, uman, izbăvitorul tuturor. (Varianta romană *Horae* era personificarea orelor).

Horkos (grec. Ὅρκος; cf. ὅρκος – *jurământ; *Jurământul* personificat) Zeul jurămintelor în **mitologia greacă,* devenit mai târziu o divinitate populară a *morţii, suprapusă cultual lui **Hades.* Grecii timpurii, după cum atestă *Hesiod (*Munci şi zile,* v. 219; *Theogonia,* v. 331) îl veneraseră ca pe un zeu care plutea deasupra capetelor tuturor oamenilor, ca să asculte, să înregistreze şi să vegheze jurămintele omeneşti, spre a pedepsi pe sperjuri (ἐπίορκοι – cei peste care e Horkos, cei care jură strâmb). La romani. **H,** (numit *Orcus*) a devenit una dintre divinităţile secundare ale *Infernului iar apoi, prin extindere, doar *simbolul teritoriului infernal.

Horon Zeu războinic şi distrugător, dar şi vindecător, reparator, întâlnit frecvent în *miturile siriace şi palestiniene, în **mitologia egipteană* şi chiar în **mitologia greacă* (în Delos).

Horpahrud; *Harpehrot* Divinitate (sau ipostază divină) în **mitologia egipteană,* aşa-numitul *Horus-copil* (*Horus, ca fiu al zeiţei **Isis*), reprezentat în chip de prunc care îşi suge degetul. **H.** a fost preluat şi de greci, însă în altă formă de *cult *(→ Harpokrates).*

Hors (slav. Хърсъ; iran. *khor, khores* – soare) Zeu solar al slavilor timpurii *(→ mitologie slavă),*

care probabil personifica, în *cultele agrare, discul soarelui *(→ Soarele).*

Horus; *Hor* (egipt. *hor* – față, chip); *Haremahet* (grec. *Harmahis*) Zeul *cerului, în **mitologia egipteană,* simbolizat printr-un șoim; mai târziu zeu solar și apoi *Soarele însuși, ca fenomen cosmic (iar în această formă cultuală, Soarele și *Luna erau ochii zeului). În epocile timpurii, **H.** fusese însă adorat vreme îndelungată ca un zeu al libertății spațiilor aeriene; devenit târziu Zeul-soare *(*Ré-Harakhty),* începe să fie socotit domnitor peste cer și aștri; apoi ajunge protectorul personal al faraonului sau chiar se confundă cu faraonul însuși; iar astfel, reflectând poate un antagonism dinastic, e considerat unul dintre cele două elemente ale echilibrului în univers (tradus alegoric prin *mitul luptei între Horus și *Seth). În *teologia heliopolitană de mai târziu, **H.** e socotit fiul cuplului *Isis – *Osiris, deci nepotul lui Seth și moștenitorul legitim al regatului terestru, de care a fost privat prin crima unchiului său, ucigașul lui Osiris; petrecându-și copilăria în Delta Nilului, **H.** câștigă în cele din urmă procesul, judecat de conclavul zeilor, și e proclamat rege veșnic și universal al pământului. Într-o etapă teologică finală, după ipostaza sa de copil (*Horpahrud), se fixează imaginea mitică a lui **H.** de cuceritor al universului pentru *Ré, apoi de stăpân al spațiului celest și de învingător al lui Seth și al ciracilor acestuia. **H.** are 4 fii: Amset, *Duamutef, Hepi, Kebehsenuf, simbolizând cele 4 puncte cardinale, dar totodată și așa-numitele ulcioare canopice, în care se păstrau, spre a-și continua nestingherit funcțiunile postume, măruntaiele fiecărui defunct (ficatul, plămânii, stomacul și intestinele); existau ulcioare canopice cu capace închipuindu-i pe acești 4 fii: Amset – cu cap de om, Duamutef – cu cap de câine, Hepi – cu cap de babuin și Kebehsenuf – cu cap de șoim.

Hoso no Kami Zeul variolei, în **mitologia japoneză.*

Hotei Zeu alegoric, personificând satisfacția, în **mitologia japoneză,* unul din cei *Șapte-zei-ai-Sorții (Sichi Fukujin): Hotei, *Ebisu, Benten, *Daykoku, *Fukurokuju, *Bishamon, Jurojin).*

Hou Ji *Erou civilizator în **mitologia chineză,* considerat semizeu din naștere, apoi adorat ca un zeu al agriculturii și al *riturilor agrare. Potrivit mitului transmis de **Shi jing (Cartea cântecelor)* în poemul *Nașterea poporului,* **H.J.** i-a învățat pe oameni meșteșugul cultivării pământului și, în legătură directă cu asta, sistemul religios al *ritualurilor sacrificiale *(→ sacrificiu).* Născut de Jiang Yuan din sământă divină, crescut și îngrijit de o oaie, rătăcit apoi într-o pădure unde îl găsesc niște tăietori de lemne care îl așează pe un sloi de gheață, **H.J.** e ocrotit după aceea de o pasăre; în fine, ajuns la vârsta când se putea descurca singur, seamănă fasole, orez, grâu, cânepă, dovleci și mei, organizând o agricultură rațională: „În cultivarea solului, Hou Ji / S-a străduit să ajute plantele să crească, / Pământuri curățind de iarbă grasă / Și cereale galbene punând în loc" *(Cartea poemelor. Shi Jing,* București, 1985, p. 198–200). Ca zeu, **H.J.** a statornicit regula *ofrandelor rituale agrare, în semn de recunoștință și pentru asigurarea belșugului recoltelor: „De la Hou Ji am moștenit noi sacrificiul" *(loc. cit.).*

Hreidmar Vrăjitor din **mitologia scandinavă,* care, găzduind în așezarea sa rurală pe *Odhinn, *Hönir și *Loki, apoi șantajându-i cu uciderea de către Loki a vidrei Oddir, care ar fi fost odrasla vrăjitorului, obține de la *zei (ținând ostatici pe Odhinn și Hönir), atât aur cât să încapă pe pielea jupuită a vidrei, iar spre a completa cantitatea sub pretextul unui singur fir de păr rămas neacoperit, și inelul magic al lui Odhinn. Dar aurul, procurat de zei de la piticul Andvari, e blestemat de păgubaș, astfel că, deși își dobândește aurul râvnit, **H.** e ucis în somn de către fiul său *Fàfnir, care dorea să fugă, cu toată bogăția, de Regin, fratele său; acesta îl urmărește pe fugar împreună cu Sigurdhr (*Siegfried) și scapă de flacăra veninoasă a aurului asmuțită de Fàfnir (prefăcut în *balaur) pe care izbutește să-l ucidă; murind, Fàfnir aruncă însă „blestemul aurului" asupra lui Sigurdhr care, de frica urmăririi și concurenței, îl omoară pe Regin. *Simbolul acestui mit-parabolă (*blestemul tragic al aurului) e reluat, după **Edda Veche,* de *Cântecul Nibelungilor (→ Nibelungi).*

Hrungnir *Gigant din **mitologia scandinavă,* cu fruntea de duritatea aramei, personificare a „muntelui pustiu"; având un *cal miraculos, Gullfaxi, pe care călărește în competiție cu *Odhinn, bea bere cu zeul suprem și, îmbătându-se, amenință să dărâme întregul *Asgardhr și să-i ucidă pe *zei; provocat la duel de *Thorr, acceptă să se bată pe câmpul Grjottungardhr, departe de Asgardhr; deși are un scut de stâncă, o măciucă dintr-un stei de cremene și inima stâncoasă în 3 colțuri, totuși ciocanul *Mjölnir, aruncat de Thorr, trăsnește fulgerător capul uriașului.

htonic (grec. χθόνιος – pământesc) Termen referitor (în *mitologie) la specificul unor divinități, fie de obârșie telurică, fie cu sediu subteran și în orice caz legate de *cultul *pământului; astfel, *Gaia este o divinitate **h.** prin excelență, dar și zeii infernali din categoria lui *Hades sau zeii agrari, ca *Demeter, sunt de asemenea htonici.

Hu Zeu personificând *cuvântul divin creator, în **mitologia egipteană,* cu ajutorul căruia zeul suprem **Ré* dă naștere lumii cu tot ce este în ea *(→ cosmogonie).* **H.** e adesea asociat cu **Sia,* personificarea inteligenței active.

Huaca *Spirit sacru în miturile quechua *(→ mitologiile triburilor amerindiene),* o întruchipare

a unei forțe supranaturale care poate deveni o dublură a omului ca individ sau a unui grup social statornicit într-o localitate. Dar **H.** poate apare în întruchipări diverse: *idol, *altar, o piatră de formă neobișnuită sau chiar un vas ritual *(→ mutant)*. Când e dublura omului, **H.** este un atribut sacru personal al acelui om; dar ca *duh al unei așezări omenești, el este esența comunității respective. (cf. **Nahual*)

Huangdi *(Împăratul Galben)* Primul din cei 5 împărați legendari chinezi, monarh etern al universului, zeu mesianic *(→ zei)* și *erou civilizator, în **mitologia chineză*. Zămislit de pasărea sacră Diqian (chinez. *qian* – *cer), când ea privise un fulger apărut lângă Steaua Polară, **H.** s-a născut după o gestație de 24 luni. Capitala terestră a împăratului – potrivit descrierii din **Shan hai jing* – era plasată în condițiile unei geografii fabuloase, în munții Kunlun, și administrată de *spiritul Lu Wu, care seamănă cu un tigru cu gheare, are 9 cozi, însă chip omenesc; pasărea Chong avea grijă de veșmintele lui **H.** Altă scriere de epocă *(Însemnări despre căutarea duhurilor)* adaugă detalii exotice: „Munții Kunlun sunt vârful pământului și capitala de jos a împăratului ceresc, de aceea pe dinafară acești munți sunt împrejmuiți de prăpastia Joshui și înconjurați de niște munți de foc. Pe munții aceștia trăiesc, chiar în flăcări, păsări și dobitoace și cresc copaci și ierburi din care se face o țesătură ce se spală în foc." Mai multe *mituri narează un mare război decisiv, condus de **H.** Astfel, *dragonul *Chiyou a pornit război contra împăratului, la un moment dat făcând să se lase, pe șesul Zholu, o ceață deasă care nu se ridică 3 zile, încât soldații imperiali rătăcesc drumul; atunci **H.** ordonă lui Feng Hou să născocească, după modelul constelației Carul Mare, un instrument care să arate direcția spre țările lumii; Feng Hou construiește un car miniatural care arată sudul: în acest car, în față, un omuleț de fier stă în picioare cu brațul întins spre sud, rămânând mereu în această poziție, oricum s-ar întoarce carul; împăratul reușește să-și conducă armata și să-l prindă de viu pe Chiyou, pe care apoi îl ucide. Invenția din acest mit e, desigur, busola chinezâ (cunoscută și sub forma unei linguri magnetice, deoarece constelația Carul Mare era numită de chinezi și Căușul Ceresc), prevăzută cu un ornament direcțional. O variantă mitografică prezintă acest război ca pe o înfruntare cu tribul *chiyou*, compus din 81 monștri, împăratul **H.** acordând sprijin militar împăratului Dan Di cu o armată alcătuită din urși bruni și albi, lupi, pantere, tigri, zei, spirite; în timpul campaniei, *spiritele executau un *dans războinic, în sunetul tobei pe care *Kui, zeul muzicii, o făcuse din propria sa piele, în tobă bătându-se cu oasele zeului tunetului *Lei Shen. Lui **H.**, ca erou civilizator, i se atribuie o operă vastă, pe lângă crearea busolei: introducerea scrierii pictografice și a artei arhitecturii, invenția *roții și a căruței, adaptarea roții olarului, construirea arcului automat, a primei bărci, calcularea *calendarului, introducerea medicinei și a muzicii arhaice *qingiao*; sub domnia acestui împărat se instituie în China numele de familie ale tuturor cetățenilor și se pun bazele creșterii viermilor de mătase și ale țesătoriei mătăsurilor; (un mit complementar spune că prima țiitoare a împăratului, *zâna mătăsurilor **Lei Zu*, a fost cea dintâi care a crescut viermi de mătase). Binevoitor cu supușii săi și generos, i-a învățat să-și facă unelte și arme, care de transport și de luptă, haine de protecție împotriva intemperiilor; celor înzestrați intelectual le dădea sfaturi esențiale; de ex. o sculptură antică îl reprezintă pe **H.** discutând cu *Shen Nong cartea de medicină scrisă de acesta. Probabil pentru că locuia în piscul foarte înalților munți Kunlun, împăratul se îmbrăca în culoarea azurului, adică în veșmintele cusute de pasărea îngrijitoare Chong. Călătoriile împăratului se efectuau cu mare pompă și în cadru fabulos când se ducea la adunarea zeilor și spiritelor, pe muntele Taishan: el ședea într-un car tras de elefanți și flancat de 6 dragoni; vizitiul carului era Bifang; în față veghea dragonul uriaș Chiyou (cel care avea să pornească mai târziu marele război contra împăratului); zeul vântului mătura drumul, zeul ploii îl stropea răcorindu-l, în fața carului alergau tigri și lupi, iar *genii și *demoni urmau carul, în timp ce șerpi înaripați se așterneau la pământ, iar numeroși fenicși *(*fenghuang)* zburau prin aer. **H.** a lucrat el însuși foarte multă vreme la turnarea unui vas uriaș pe trepied, împodobit cu basoreliefuri; după aceea a așezat trepiedul la poalele muntelui Qinshan și a adunat la un ospăț pe toți zeii cerești și pe oamenii celor 8 ținuturi ale lumii. În toiul ospățului a apărut pe cer „un dragon fermecat, acoperit cu o strălucitoare platoșă de aur, și-a scos din nori trupul pe jumătate și și-a coborît o mustață în cupa trepiedului". **H.** și 70 dintre oaspeții săi, care abia atunci s-a constatat că erau zei, s-au cățărat pe mustață și s-au așezat pe dragon, dispărând în cer; oaspeții pământeni au vrut și ei să se urce, însă mustața dragonului s-a rupt și ei s-au prăbușit înapoi pe pământ. Variante ale aceluiași mit spun că împăratul, cât a stat pe pământ, a căutat elixirul vieții veșnice, plecând în cer numai după ce a reușit să prepare acest elixir. Tronul său, numit „al cerului central", l-a cedat temporar zeului *Zhuang Sui. Totuși, longeviv, **H.** a trăit 300 de ani, pentru că se hrănea cu pulbere de jad alb, extras din muntele Mi. Guvernarea sa înțeleaptă era ajutată de sfaturile unui animal fabulos cu grai omenesc, Bai Shu, de la care împăratul afla toate evenimentele petrecute pe pământ și în lumea subpământeană, ca și de poveștele bătrânului zeu Tian Lao, de la care afla evenimentele cerești și manifestările oraculare ale fenicșilor în zbor. După activitatea sa intensă, îi plăcea să se odihnească la umbra copacului

Kongsang, pe care tocmai de aceea l-a tăiat Chiyou. Tradiția populară a recunoscut în Împăratul Galben o personificare a păcii. Emblema sa imperială nu era dragonul (ca mult mai târziu) ci *diaoxiao* (pereche de bufnițe, mascul și femelă), care simbolizează înțelepciunea perenă și puterea de a învinge și a supune prin abilitate. Portretul mitic al lui **H.** – explicând că zeul-împărat se putea arăta în 4 înfățișări diferite – indică un *mutant. Dar tradiția istorică (cu rădăcini arhaice) vorbește ca despre un monarh real, care ar fi domnit în jurul anului 3500 î.e.n. Unele texte vechi sugerează că ascensiunea împăratului ar fi pornit întâi de la condiția tribală, deci că **H.** ar fi fost căpetenia unui trib riveran al Fluviului Galben (Huang-he), de unde și numele său imperial, și că domnia lui s-a desfășurat sub semnul *jin* (metalul, ca unul din *elementele lumii). Chiar dacă însă, la origine, ar fi existat un monarh chinez, atestat cronologic cu acest nume, biografia sa plină de fabulos (la compunerea căreia au contribuit deopotrivă lunga tradiție folclorică și o bogată literatură ulterioară), **H.** rămâne unul dintre cele mai complexe personaje mitice din *mitologia generală.

Hubal Zeu arab preislamic *(→ mitologie arabă)* al *cerului și al *Lunii, *strămoșul tribului din zona Mecca; era principala divinitate preislamică adorată în *templul *Kaaba. Închipuit antropomorf (o statuie a sa din piatră are una din mâini modelată în aur), totodată simbolizat însă și de piatra neagră sacră, zidită în peretele Kaabei.

Huehueteotl *(Zeul-vechi-vechi, Zeul străvechi;* nahuatl *hue* – vechi, *teotl* – *zeu); epitet: *Însoțitorul Nopții* Zeu arhaic toltec al *focului, al cărui *cult era foarte răspândit la populațiile precolumbiene din Valea Mexicului, începând cu civilizația enigmatică pretoltecă de la Teotihuacan *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*; se pare că e cea mai veche divinitate din aria centramericană. Ceremoniile, de mare importanță, în onoarea lui **H.** se desfășurau la sfârșitul fiecărui ciclu de 52 ani, când toate focurile erau stinse și se reaprindeau, ritual, altele noi, de la tradiționalele *torțe vii* (un dublu *sacrificiu uman, cu bărbați vii care, purtând tăciuni aprinși cu flacără într-o cavitate toracică obținută prin incizie, mureau în momentul aprinderii focului sacru, atunci când li se smulgea și inima). Adorarea lui **H.** (și a similarilor săi, ca zeul nahuatl *Xiuhtecuhtli) prilejuia aceleași sacrificii de o absolută originalitate barbară a cruzimii. Teologii nahuatli îl identificau pe **H.** uneori cu zeul suprem *Ometeotl, mai mult spre a explica vechimea infinită a acestei divinități (poate inițial a focului vulcanic).

Huen-Țuen (chinez *hu* – *foc, *tu* – *pământ) În mitofilosofia chineză, stare primordială amorfă, reprezentată fie de un animal (câine, pasăre), fie de un ou de găină; nu este *haosul, ci mai degrabă o etapă precosmogonică *(→ cosmogonie)*.

Huillca Zeu ceresc al incașilor *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, fiu al *Soarelui și al *Lunii (sau numai al Lunii); după o luptă lungă și dificilă, îl învinge pe enigmaticul ticălos *Con*, prefăcându-l în maimuță, iar după victorie începe să efectueze în lume acte justițiare. Uneori e considerat și zeu antropogonic *(→ antropogonie)*; într-o versiune aparte, **H.** creează, înainte de alte lucruri sau ființe, prima pereche de oameni, însă, făcându-l pe bărbat muritor, pe femeie o face eternă, apoi văzând-o așa, o ia de la bărbatul căruia i-o destinase și o dăruiește Soarelui, ca gest de curtoazie sau doar ca act consolator. E posibil ca aici să fie unul din rarele *simboluri mitologice ale eternului feminin, contopit totuși cu urmele unor *culte arhaice matriarhale.

Huitaca Zeița *dansului și a bucuriei în mitologia centramericană chibcha *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*.

Huitzilopochtli Divinitate solară aztecă, zeul Sudului și stăpânul lumii, *simbolul războiului, al *Soarelui, al *Cerului, diriguitorul naturii și ocrotitorul *vânătorii, dar mai ales patronul poporului aztec *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, uneori considerat Soarele însuși, ziua luminând lumea vie, noaptea, lumea morților. Dar în *cultul complex și răspândit în lumea nahuatlă al lui **H.** există și alte atribute: el reprezintă forța cerului în sine și a naturii; în Valea Mexicului era adorat ca zeu al războiului. Ca zeu solar, a patronat primul ciclu (din cele 5 ere numite *sori), fiind deci și divinitate cosmogonică *(→ cosmogonie)*; solaritatea sa e însă perpetuă: el se naște în fiecare dimineață din pântecul Gliei *(*Coatlicue)* și moare în fiecare seară, dușmănit de astri, care sunt frații săi, și de sora sa *Luna *(*Coyolxauhqui)*; el suferă de foame și de sete, dar nu se poate hrăni decât cu carnea dușmanilor săi și setea nu i-o potolește decât sângele lor; ca atare, i se aduceau *sacrificii umane (de obicei dintre prizonierii de război) spre a-l îmblânzi: unii cercetători explică anume astfel numeroasele războaie purtate de azteci: nevoia de neîncetată reaprovizionare a *templelor cu cantitatea necesară de prizonieri de sacrificiu; la consacrarea templului ce i-a fost clădit în 1486, au fost uciși în onoarea lui **H.** 70 000 de oameni; de aceea, istoricul catolic Bernardino de Sahagùn îl numea „zeu necromant"; aceste sacrificii umane nu erau însă totale: se jertfea numai inima vie *(yollotl)*, considerată în concepția nahuatlă organul omenesc cel mai dinamic și cauza esențială a mișcării, deci, implicit, a menținerii vieții; cruzimea *ritualului sacrificiilor s-a îmblânzit abia sub împăratul aztec Moctezuma I (sec. XVI), care a organizat niște turnire ceremoniale numite „războaie înflorite" *(xochiyaoyotl)* în care preoții jucau rolul teatral al învinșilor sacrificați, iar spectacolele rituale se organizau în epocile de pace prelungită. Principalul *mit al nașterii lui **H.** explică mai exact structura alegoriei mitologice și

rolul atributiv esențial din figura acestui zeu. *Coatlicue,* zeița pământului, măturând treptele propriului ei templu, găsește un ghem de fulgi și, plănuind să-l folosească drept *ofrandă, îl ascunde în sân, iar după aceea rămâne gravidă; la sfatul zeiței selenare *Coyolxauhqui,* fiicele zeiței pământului (adică „cele patru sute de stele") vor să-și ucidă mama – fie din pizmă, fie de rușine, dar din pântecul marii zeițe Coatlicue se aude glasul liniștitor al viitorului zeu **H.,** care tot atunci se și naște, înarmat, își învinge toate surorile, prelungindu-și de la început atât atributul solar, cât și funcția războinică. În cultul lui **H.** există și un strat arhaic de *cult agrar: la *sărbătorile ce îi erau consacrate bianual, se prepara o figură enormă a zeului, din aluat de porumb cu miere, frântă după încheierea ritualului și distribuită credincioșilor spre a fi mâncată, ca un gen de împărtășanie. În unele epoci, aztecii l-au considerat și *erou civilizator care, în ipostaza de pasăre colibri, i-a condus la un moment dat spre o nouă patrie; dar aici nu e vorba decât de *strămoșul totemic *(→ totem)*, adaptat mai târziu unui cult complex. Dominat însă de atributul său solar, **H.** era uneori identificat cu o ipostază fie a lui *Ometeotl, dualitatea nahuatlă supremă, fie a lui *Tezcatlipoca (varianta albastră); oricum, culoarea simbolică de recunoaștere a lui **H.** era cea albastră (principalii zei nahuatli reprezentând de obicei câte o culoare). Probabil pornind de la asemenea identificări, E.B. *Tylor îl socotea un zeu partenogenetic complex. Totuși, zeul nu se prezintă decât, ca atâția alții, într-o varietate de ipostaze atributive, în funcție de loc și de epocă.

Huixtocihuatl *(Zeița de Sare)* Zeiță aztecă a sării și a libertinajului vieții intime *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).*

Hulda; *Frau Holle*; *Hulle*; *Frau Holda* Zeița căsătoriei, în **mitologia germanică,* divinitate amabilă și binefăcătoare, ocrotind pruncii și veghind destinul fecioarelor. **H.** se supără numai când nu găsește ordine și curățenie în casele unde pătrunde. De obicei socotită perechea antagonică a zeiței *Berchta, dar uneori în basmele folclorice ambele se identifică reciproc, deși de obicei folclorul le prezintă ca pereche antagonică: *Frau Holda* – geniul bun, *Frau Berchta* – geniul rău; mai rar, tradiția le consideră pereche unitară: atunci ele amândouă trag un car pe pământ, protejează agricultura și navigația, iar plugul de aur este unealta lor simbolică sacră; de asemenea, ocrotesc torsul și țesătoria; în alaiul lor se află în număr mare sufletele copiilor morți din leagăn. Mai amplu, **H.** era venerată singură: e o zeiță blajină, pe care nu o irită decât dezordinea; în credințele rurale, i se atribuie producerea luciului zăpezii (sau chiar a zăpezii strălucitoare); locuind în peșteri montane, **H.** coboară pe pământ numai o dată pe an: primăvara.

Humbaba (sumer. *Huwawa*) Prezență fabuloasă în *miturile mesopotamice despre *Ghilgamesh descrisă ca un monstru complex, între *dragon și mecanism, dispunând de raze ucigașe și având misiunea mitică de a păzi *pădurea de cedri. (După unele indicii, **H.** era cunoscut și în Creta, sub numele *Kubebe.*) Zeul *Enlil l-a înzestrat cu „șapte spaime", părând nimburi strălucitoare, iradiante, de tipul celor purtate simbolic de *zei în **mitologiile din Mesopotamia,* precum și cu „șapte platoșe grele" care, îmbrăcate una peste alta, îl făceau pe **H.** invincibil. Mitul principal caracterizează monstrul prin gura lui *Enkidu: „Humbaba! uragan îi e glasul, gura îi e flacără, răsuflarea e moarte! [...] Pe Humbaba, Shamash l-a înzestrat cu putere, curaj i-a dăruit Addu, ca să păzească pădurea de cedru. Enlil i-a încredințat Spaimele oamenilor. Humbaba! uragan îi e glasul, el tulbură marea, clatină glia, ca vântul turbat atâță războiul, ca un potop cutremură țările lumii, oștean turbat a cărui mânie-i ca uraganu!: când deschide gura, se zguduie cerul, se cutremură munții, se clatină stâncile și tot ce e viu se retrage în peșteri. Gura îi e flacără, răsuflarea e moarte!" (*Poemul lui Ghilgamesh,* tabletele II, III, V). Ghilgamesh și Enkidù răpun monstrul din 3 lovituri grele, apoi pacea cuprinde pământul, iar după aceea ei distrug și pe „paznicii cedrilor, razele sfărâmate ale lui Humbaba". Stranietatea acestor raze dă de gândit, întrucât după bătălie, Enkidù zace de o boală misterioasă 12 zile, apoi moare fără putință de salvare (ca și cum ar fi fost iradiat). **H.,** deși mult mai complex și mai enigmatic, poate fi comparat (dacă nu cumva e modelul acestuia) cu biblicul *Leviatan.

Humpan (elamit, *hūpa* – a porunci) Zeul suprem în *panteonul din Elam (mijlocul mileniului II î.e.n., Mesopotamia), soțul zeiței **Kiririša* și stăpânul autocrat al *cerului *(→ mitologii din Mesopotamia).* **H.** a fost identificat mai târziu de babilonieni cu zeul lor suprem **Marduk.*

Hunab-ku (maya *hun* – unul, *ab* – ființă, *ku* – *zeu); epitete: *Marea Mână, Zeu peste zei* Zeul primordial în *panteonul maya *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* zeu creator și suprem, a cărui operă universală se compune din 3 straturi suprapuse: 13 ceruri *(Oxlahuntiku)* dintre care ultimul, cel inferior, e de fapt pământul oamenilor; apoi, dedesubt, sunt 9 tărâmuri subterane *(Bolontiku)* suprapuse și ele, ultimul, cel mai de jos, aflându-se în stăpânirea zeului *morții, *Ahpuch. De importanță esențială în mersul lumii create este fiul lui **H.,** zeul complex *Itzamna.

Hun-Ahpu Semizeu în mitologia quiché din Yucatan *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* fratele lui *Xbalanque* (cu care alcătuiește o pereche în genul *Dioscurilor). Cei doi gemeni au un rol categoric în lupta *zeilor contra *giganților. Hun-Ahpu și Xbalanque au fost născuți de fecioara Xquic într-o *pădure; deși puși imediat după naștere pe un furnicar, apoi în

mărăcini, iar după aceea ţinuţi flămânzi, gemenii nu mor, dimpotrivă, cresc inteligenţi şi înzestraţi, devenind muzicanţi, sculptori în piatră, pictori, ţintaşi, cunoscători ai *magiei, ai semănatului porumbului prin mijloace miraculoase, ştiu să taie bucăţi orice fiinţă şi s-o readucă întreagă la viaţă. Anterior, trufia gigantului *Vucub-Caquix şi a fiilor săi i-a supărat pe zei, provocând astfel pedeapsa *potopului universal, dar tocmai gigantul e singurul supravieţuitor nedivin al catastrofei. Gemenii coboară în regatul infernal *Chi-Xibalba, iniţial spre a-şi elibera rudele, însă îi îngrozesc pe zeii subpământeni, iar pe Vucub-Caquix îl ucid cu o ţeavă de suflat (arma specifică a Americii Centrale); această aventură în Chi-Xibalba capătă şi scopul creării condiţiilor necesare apariţiei vieţii omeneşti. Limitând forţa şi autoritatea divinităţilor infernale şi întâlnindu-şi sub pământ propriii strămoşi, gemenii întemeiază civilizaţia umană, transmiţându-şi ştiinţele şi artele de care dispuneau ei înşişi, după aceea intră în marele cuptor subpământean; iar de acolo „ei s-au înălţat în miezul luminii; într-o clipă au fost ridicaţi la cer. Unuia i s-a dat Soarele, altuia Luna. Atunci s-au luminat bolta cerească şi faţa pământului. Acum ei locuiesc în cer" *(Popol Vuh,* II, 14). ~ Tema a circulat probabil (sub formă folclorică) în ambele Americi; astfel, după un mit al tribului nord-american zuñi, la începutul timpurilor, Gemenii Războiului au coborît în lumea subpământeană printr-un lac şi au găsit acolo un neam de oameni alcătuiţi din aburi, cu formă instabilă, care se hrăneau numai cu aburii şi cu mirosul alimentelor gătite; acei oameni s-au îngrozit văzând că gemenii mănâncă hrană solidă. Gemenii trec prin diverse aventuri; în cele din urmă ei aduc la suprafaţa pământului câţiva oameni de aburi, din care a descins ulterior omenirea actuală.

Hun Dong (chinez *hundong* – *haos; *hun* – amestec, *dong* – noţiune mitofilosofică paradoxală: *început fericit* sau *început incert, stabilitate* sau *incertitudine în desfăşurarea unei acţiuni iniţiale*) Haosul primordial personificat, în **mitologia chineză.* După o tradiţie, **H.D.** a fost împăratul Lumii Centrale (Imperiul de Mijloc); foarte ospitalier, se deosebea însă de oamenii viitori prin lipsa celor 7 orificii, destinate văzului, auzului, respiraţiei şi nutriţiei. La un moment dat, porunceşte supuşilor săi Shu şi Hu să-i facă orificiile necesare, aşa că ei îi perforează zilnic câte o gaură în corp, dar în a şaptea zi **H.D.** moare şi în aceeaşi clipă se naşte universul. Un *ritual (de caracter cinegetic) păstrat mult timp în China consta în străpungerea cu săgeţi aprinse a unor sticle înfăşurate în piele de căprioară; ideea ar fi putut simboliza haosul (pielea) şi cele 7 perforări (săgeţile de flăcări). În concizia sa arhaică, *mitul era mai precis: **H.D.** este materia informă, dar vie, conştientă de sine, a haosului primordial, pe care prietenii ei, adică principiile misterioase vitale, o perforează, conferindu-i căile de intrare ale senzaţiilor necesare contactului concret cu mediul cosmic.

Hun gurăs (mongol *hun* – om, *gurăs* – sălbatic) Personaj fabulos din tradiţiile mitice mongole, identificabil cu **omul primordial,* dar în unele interpretări ipotetice mai noi, echivalat cu **Yeti.*

Huracan Zeul suprem în mitologiile maya şi quiché *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* reprezentând centrul universului (un epitet preferat: „Inima Cerurilor"); stăpânul şi diriguitorul furtunii, vânturilor şi fulgerelor, având ca atribut esenţial producerea vântului violent (numele zeului **H.** a dat în limbile europene cuvântul *uragan*; engl. *hurricane*). **H.** indică energia uriaşă, dezlănţuită, neînfrânată, a *elementelor. Adesea, **H.** e considerat o trinitate: **Caculha-Huracan, Chipi-Caculha* şi *Raxa-Caculha* (maya *caculha* – strălucire de fulger).

hurie (pers. *huri*) Curtezană divină din *Paradisul musulman **Firdaws* (→ *mitologie arabă).*

hurufiţi (arab.*hûruf* – literă) *Sectă musulmană (→ *islam)* de orientare şiită (→ *şiiţi),* apărută spre sfârşitul sec. XIV (întemeietorul: *Fazlallah Astrabi*, condamnat la moarte şi executat în 1394) şi răspândită mai ales în Iran. După moartea fondatorului, discipolul său *Ali al-Allah* s-a mutat împreună cu sectanţii fideli în Turcia. Doctrina hurufită se bazează pe *Cartea veşniciei*, scriere canonică în 6 părţi (prima, compusă de Fazlallah, iar celelalte de mai mulţi discipoli, în lb. persană); scrierile canonice ulterioare (în lb. turcă): *Mahramnameh*, *Mahabbatnameh* etc. Prigonită şi în Turcia (unde e aproape desfiinţată în 1824), secta nu mai există ca atare; puţinii fideli perpetuaţi, contopindu-se cu *dervişii, mai sunt prezenţi în grupuri mici în unele ţări arabe. Potrivit cosmologiei hurufite, lumea a fost creată de *Allah, dar se află într-o perpetuă mişcare de rotaţie, determinând astfel toate modificările vizibile ale realităţii. Allah se manifestă în două moduri: *în om*, pe care l-a creat după chipul şi asemănarea sa; *în cuvântul dumnezeiesc*, adică în **Coran*, şi în numele tuturor lucrurilor (sunet, grai, literă). În om, Allah se manifestă pe 3 căi: profeţia, ocrotirea divină, dumnezeirea; după profeţiile lui *Mahomed, urmează imamii şiiţi, văzuţi ca *profeţi, Fazlallah fiind considerat ultimul ocrotitor şi prima întrupare dumnezeiască. În cadrul concepţiei hurufite s-a dezvoltat o mistică a literelor. Sunetul graiului dumnezeiesc, fiind imaterial, e socotit superior înregistrării lui grafice; dar tocmai acest grai este unicul mijloc de creaţie a lumii de către Allah: numele lucrurilor preced lucrurile înseşi, iar deposedarea lucrurilor de numele lor înseamnă anularea existenţei acelor lucruri. Graiul sau cuvântul lui Allah fiind *Coranul,* el este aşadar cauza existenţei tuturor lucrurilor.

Hus, Jan Reformator religios ceh (1371–1415), profesor la universitatea din Praga (unde studiase), apoi decanul facultății de arte și, în 1402–1403, rectorul acestei universități. Din 1402, rostește predici (în lb. cehă) într-o capelă pragheză, atacând clerul catolic, averile bisericești, vânzarea indulgențelor; predicile lui **H.** cer o reformă a *Bisericii catolice, însă îi atrag condamnarea la arderea pe rug, acuzat de *erezie de către Conciliul din Constanza (1415); sentința e pusă în aplicare, dar stârnește în poporul ceh un val de nemulțumire, soldat cu o răscoală. Cu doi ani înainte de arderea pe rug. **H.** publicase lucrarea sa principală, *De ecclesia (Despre biserică,* 1413*)*, unele din ideile fundamentale ale acesteia fiind influențate de opera reformatorului englez John *Wycliffe (1320–1384). Doctrina lui **H.** afirmă, ca ideal al fiecărui om, ca normă absolută și ca măsură a dreptății sociale, cunoașterea rațională a „legii dumnezeiești"; societatea, a cărei împărțire în 3 categorii **H.** o acceptă, trebuie guvernată în acest spirit; dacă guvernarea nesocotește legislația lui *Dumnezeu, supușii sunt eliberați de obligația supunerii față de autorități. Din doctrina lui **H.** a luat naștere mișcarea husită care, sub lozinca normei „legislației divine", a avut totuși un caracter popular, de mișcare cu revendicări sociale, care a și dus la mai multe războaie husite (1419–1437).

§ Johannes Hus, *Tractatus de ecclesia,* Cambridge, 1956; R. Kalivoda, *Husitská ideologie,* Praha, 1961

Hybris (grec. Ὕβρις; ὕβρις – trufie, insolență, ultraj, exces, întrecerea măsurii, violență, crimă, nelegiuire, păcat suprem) Divinitate demonică din **mitologia greacă,* reprezentată ca femeie, inspirând oamenilor nelegiuiri făptuite din orgoliu sau din trufie. Fiul ei, după Herodot (*Istorii* VIII, 77) și *Pindar (*Olimpice,* XIII, 10), este și el o personificare mitologică – *Koros,* simbolizând lăcomia și excesul. Noțiunea *hybris* e variabilă ca sens; dacă pentru Pindar (*Pythice,* II) poate desemna, de ex., trufia fără limită a lui *Ixion care dorește să se împreuneze cu *Hera, alteori e traductibilă prin „păcat maxim", „culpă omenească supremă" (în acest sens apropiindu-se de valoarea semantică a noțiunii biblice de *păcat originar); în genere, *hybris* înseamnă orice încălcare de către om a măsurii impuse de *zei sau păcatul justițiabil prin intervenția pedepsitoare a justiției divine (zeița *Dike).Orice exagerare, de la ambiție la orgoliu, de la pofta nestăpânită la tendința de îmbogățire, chiar de la râvna excesivă pentru sănătate până la trufia frumuseții, se înregistrează ca *păcat* pedepsit de zeița *Nemesis, acelorași legi supunându-li-se chiar și zeii atunci când își depășesc menirea stabilită sau uzurpă prerogativele altor zei. Aici funcționează neînduplecat principiul μηδέν ἄγαν – *ne quid nimis:* „nimic prea mult", înscris pe frontispiciul sanctuarului din *Delphoi și reluat de Eshil: „nimic prea mult, chiar și în cele divine" *(Rugătoarele,* 1062).

Hydra din Lerna Monstru sau *dragon din **mitologia greacă,* locuind în lacul Lerna, (Peloponeș) pe care-l otrăvea cu emanațiile sale, și având o sută de capete ce se regenerau îndată ce erau retezate. **H.L.** ucidea și cu mirosul îngrozitor, emanat de respirația celor o sută de guri. Imaginată ca o creatură feminină, în cele mai multe variante mitice se credea că este odrasla cuplului *Typhon – *Echidna. **H.L.** a fost totuși ucisă de *Herakles, care a izbutit să taie și unicul cap nemuritor și să ardă cei 100 de grumaji imediat după retezare, spre a împiedica regenerarea. După interpretările clasice, Hydra ar personifica umezeala terenului mlăștinos din Lerna, cu numeroase izvoare (κεφαλαί – capete), răspândind miasme; iar isprava lui Herakles ar fi asanarea terenului, devenit apt pentru agricultură.

Hygieia Zeița sănătății, în **mitologia greacă.* După unii interpreți, ar fi fost la început numai o noțiune, o abstracție, personificată ulterior ca zeiță autonomă. Într-adevăr, *cultul ei ca divinitate a fost introdus destul de târziu în Epidaur, iar în Atena a pătruns asociat cu cultul lui *Asklepios, după suferințele pricinuite populației de epidemia de ciumă. Mai târziu, *mitul se precizează în *teologia atenian㠦 **H.** începând a fi socotită fiica lui Asklepios iar după aceea, chiar soția lui. (cf. **Valetudo*)

hylozoism (grec. ὕλη – materie, substanță, ζωή – viață) Doctrină materialistă în filosofia antică greacă (Thales, Anaximandros, Anaximenes, *Heraclit, Empedokles, într-o măsură Aristotel ș.a.) și în gândirea modernă (Giordano Bruno, Spinoza, Diderot, Haeckel), care, deși respinge ideea de supranatural, atribuie însă materiei capacitatea generală de a avea senzații, percepții și rațiune, în toate detaliile ei componente. Dacă pentru Spinoza gândirea era un atribut universal al materiei, pentru **h.** cel mai nou, atât sfera senzorialului, cât și conștiința sunt însușiri inseparabile ale materiei, care așadar contrazic orice ipoteză asupra unei substanțe spirituale, adică imateriale.

Hymenaios (grec. Ὑμέναιος); *Hymen* Zeul căsătoriei, în **mitologia greacă,* conducător al cortegiilor nupțiale și al cântecelor de nuntă. Era socotit fiul lui *Apollon și al unei *Muze (*Calliope sau *Clio) sau al cuplului *Dionysos – *Aphrodite (ocrotind însă în acest caz fertilitatea plantațiilor și belșugul roadelor). În varianta attică era imaginat ca un tânăr frumos care, iubind o fată, a urmat-o în procesiune până la Eleusis, deghizat în femeie; salvând în cale pe toți ceilalți de niște pirați, obține ca răsplată fata și se însoară cu ea. Dar *mitul principal vorbește de tânărul **H.** murind în noaptea nunții. Acest mit, lipsit de caracterul anecdotic de basm, provine pe de o parte din

datinile arhaice de omologare a *ritualurilor nupțiale și funerare *(→ funeralii)*, iar pe de alta, poate, dintr-un simbolism intuitiv care duce la asemănarea – prin pierderea de sine a insului – între actul iubirii și actul morții.

Hymir *(Cel Sumbru)* *Uriaș din *Yotunheim, personificare a mării de iarnă, în **mitologia scandinavă*; tatăl frumoasei *Gerdhr și socrul zeului *Freyr. **H.** moare accidentat, vrând să salveze *șarpele *Midgardhr de agresiunea zeului *Thorr, fiind însă lovit chiar el de ciocanul *Mjölnir. Împrejurarea *morții are un caracter special: trimiși la **H.** să ia un cazan de făcut bere, zeii Thorr și *Týr sunt invitați de el la pescuit; dar Thorr prinde cu undița șarpele lumii, care e salvat de **H.** spre a se evita o catastrofă cosmică; după ce a tăiat firul undiței și le-a înmânat *zeilor cazanul, se răzgândește și fuge pe urmele oaspeților împreună cu alaiul său de uriași, iar ciocanul magic îi ucide pe toți urmăritorii.

hyperborei (grec Ὑπερβόρειοι) Populație mitică, plasată de greci în nordul cețos al Europei și Asiei, în ținutul unde mitografii meridionali credeau că soarele nu apune niciodată: Hyperborea (cf. **Atlantida*). În *miturile religioase, această populație era legată de *cultul lui *Apollon. Relatările sunt sărace. Herodot, referindu-se la o scriere a lui *Hesiod, azi necunoscută, e sceptic asupra realității **h.**, despre care spune totuși că au trimis, cu tributul lor, pe fecioarele Hiperohe și Laodike, apoi pe Arge și Opis, ce ar fi ajuns în Delos fără să se mai întoarcă acasă. Același istoric pomenește și zborul ciudatului *Abaris cu săgeata dăruită de Apollon *(Istorii,* IV, 32–36). Dar la Herodot există și o frază stranie: „iar Arge și Opis veniseră chiar odată cu zeii" *(op. cit.,* IV, 35); în mod curent, s-a crezut că e vorba de introducerea cultului unor *zei (fie Apollon și *Artemis, fie *Lato și *Eileithyia); întrucât însă Herodot afirmă, în cazul Egiptului, că la început domniseră acolo zeii (faraonii predinastici), așa cum comunică și Manethon, s-ar putea să fie vorba de un alt gen de mit, fie al apariției unor *eroi civilizatori, fie al relatării unor fenomene ori evenimente de alură insolită, din categoria mitului paleoastronautic *(→ paleoastronautică),* mai ales că i se asociază și zborul lui Abaris cu săgeata apollinică de aur. *Pindar amintește despre „hecatombele de măgari" sacrificați lui Apollon *(→ sacrificiu)* de **h.** *(Pythice,* X, 33). Iar un dialog atribuit lui *Platon *(Axiochos,* II, 3) vorbește, prin gura lui *Socrate, despre niște table triunghiulare de aramă, aduse la Delos de fecioarele hyperboreene Opis și Hekaerge, cu conținut escatologic („După ce s-a despărțit de trup, sufletul se duce spre un ținut ascuns de orice vedere" în regatul lui *Hades, ca să fie judecat de *Minos și *Rhadamanthys). Informațiile cele mai interesante le comunică Diodor din Sicilia *(Biblioteca istorică,* II, 47*)*: „în fața ținutului celților, în părțile Oceanului, se află o insulă, nu mai mică decât Sicilia, situată în regiunea nordică și locuită de hyperborei, numiți așa deoarece sunt mai îndepărtați de vântul Boreas. Aici pământul e foarte bun și roditor, clima excelentă, temperată, și din această cauză fructele se produc de două ori pe an. Se povestește că Latona, mama lui Apollon, s-a născut aici, din care pricină Apollon e venerat aici mai mult ca alți zei. [...] Se mai află pe această insulă o pădure sacră măreață a lui Apollon de o întindere considerabilă și un vestit templu, a cărui înfățișare exterioară este de formă sferică [...] Se mai spune că Apollon vine pe această insulă o dată la 19 ani, când constelațiile de pe cer își împlinesc ciclul lor periodic." **H.** sunt amintiți de *Homer. Raportul între clima insulei și misterioasele mituri solare, ca și prezența figurii lui Abaris și cultul special al lui Apollon s-ar putea să sugereze un alt mit, fărâmițat încă în epoca arhaică, asupra unui ținut nordic antediluvian coincident cu ipostazele geologice, asupra unui nord abundent cândva în vegetație. Alchimistul islandez Arne Sakknussem (sec. XVI) considera Islanda un vestigiu al continentului mitic hyperborean, pretinzând chiar a cunoaște, pe temeiul unor tradiții locale, locul (craterul vulcanului Hekla) pe unde se poate pătrunde în niște galerii subterane ce ar mai conserva urme ale fostei Atlantide.

Hyperion (grec. ὑπερ-ιων – cel ce se mișcă deasupra; ὑπερι-ων – cel care este deasupra) Unul din cei 6 *Titani născuți de *Gaia de la *Uranos, socotit fie tatăl lui *Helios (*Soarele) și al zeițelor *Eos (Dimineața) și *Selene (*Luna), fie Soarele însuși; căsătorit cu *Theia, uneori era considerat tatăl tuturor aștrilor. Un *mit mai pragmatic, citat de Diodor din Sicilia, spune că **H.** „a descoperit mișcarea soarelui, a lunii și a celorlalte astre", împărtășind aceste cunoștințe de observație obiectivă și celorlalți oameni.

hypnagogie (grec. ὕπνος – somn, ἀγωγεύς – călăuză, sfătuitor); ***manipulare mentală*** Practică de o mare vechime istorică ce constă în a educa programatic, nu prin informație liberă, ci prin persuasiunea repetării unor noțiuni și precepte, asupra unui individ sau a unui grup, după ce fie a adormit, fie a fost supus unei spălări a creierului. Actul de inducție se adresează percipientului nu în timpul somnului propriu-zis (ritmul delta), ci în timpul somnului paradoxal (la început, în special în răstimpul adormirii, adică în perioada ritmului alpha). De **h.**, în ambele ei forme (însă de cele mai multe ori prin tehnici empirice), s-a uzat – probabil încă în adânca antichitate (Egipt, în *templele somnului*, de altfel destinate de *sacerdoți vindecării unor maladii psihice); apoi în cadrul unor *religii excesive; iar în epoca modernă, în cadrul unor *secte extremiste. Mecanismul esențial se sprijină pe repetiția unor texte de obicei eliptice,

cu ritm de sentință, precum și pe capacitatea adaptativă de absorbție a subiecților percipienți; în aceste cazuri, inductorul însuși nu este decât o porta-voce a doctrinei. Dar un factor auxiliar pentru **h.** – acesta nedepinzând de starea de somn, ci adresându-se subiecților în stare de veghe – este informația iconică (arta plastică în întreaga istorie, televiziunea azi). În a doua jumătate a sec. XX s-au încercat, cu intenții bune, sisteme școlare de învățământ hypnagogic, dar ele au fost aproape total părăsite, după ce li s-a constatat un înalt grad de periclitate pentru sănătatea morală: inducția hypnagogică poate da naștere, în conștiința multor subiecți, unor obsesii ce pot deveni cu timpul patologice.

Hypnos Zeul somnului în **mitologia greacă*, fratele zeului *morții, *Thanatos; născut din perechea de divinități primordiale: *Erebos (întunericul) și *Nyx (noaptea). **H.** are o mie de fii, între care zeul viselor, *Morpheus.

I

Iacob (ebr. *Yaaqôb;* etim. incertă *aqeb* – călcâi sau *aqab* – a amăgi, a împiedica) Personaj misterios care s-a luptat cu *Dumnezeu (*Yahweh) sau cu *îngerul acestuia *(→ mitologie biblică).* Fiu al perechii Isaac-Rebecca, **I.** a avut 12 fii şi, după o tradiţie, a locuit în ultima parte a vieţii în Egipt, la curtea faraonului; murind, a fost îmbălsămat după *ritualul egiptean *(→ funeralii).* În *mitul principal, despărţindu-se de fratele său Esau şi traversând râul Iordan prin vad, **I.** „a rămas singur. Atunci un om s-a luptat cu el până în zori. Şi văzând că nu-l poate învinge, acela l-a lovit peste încheietura şoldului şi s-a scrântit încheietura şoldului lui Iacob în lupta cu acel bărbat. Şi i-a zis acela: « Dă-mi drumul, căci se luminează de ziuă». Iacob a răspuns: « Nu-ţi voi da drumul până ce nu mă vei binecuvânta »" *(V.T., Geneza,* XXXII, 25–29); odată cu binecuvântarea, **I.** primeşte numele **Israel,* ca simbol al noii sale condiţii: „Numele tău nu va mai fi Iacob, ci Israel, pentru că te-ai luptat cu El şi cu oamenii şi ai biruit" *(ibid.,* 30). Mitul duelului lui **I.** ar fi putut să aibă ca model lupta lui *Adapa cu Vântul-de-sud consemnată în mai multe **mitologii din Mesopotamia*; dar în mitul biblic este o acumulare sincretică mult mai complexă: *arhetipul putea fi şi un duel inegal între două fiinţe, una dintr-o civilizaţie arhaică pastorală, alta reprezentând o civilizaţie urbană de nivel spiritual şi tehnic mult superior (poate dintr-o civilizaţie dispărută sau itinerantă). Pentru **I.**, conform textului biblic, adversarul este *un om, un bărbat,* şi devine Dumnezeu (*El) sau îngerul acestuia numai după o intervenţie neobişnuită (şi în cele din urmă neloială din punct de vedere cavaleresc şi moral) în lupta primitivă; tot astfel, îngrijorarea adversarului la apropierea dimineţii poate avea raport cu lipsa lui de interes să apară în plină lumină. După modificarea onomastică operată în locul numit atunci, în memoria luptei, Peniel, noul nume al lui **I.**, *Israel*, avea să fie purtat, ca semn etnic, de toţi descendenţii săi, întrucât devenea şi el un semn memorial: *isra+el* (*isra* < *sārāh* – a lupta, *El* – *Zeul, Dumnezeu), deci „cel ce se luptă cu zeul". Mult mai târziu, **I.** e considerat de *creştinism un membru al triadei de *patriarhi din Împărăţia Cerurilor (adică din *Paradis: *Abraham, Isaac, Iacob; cf. *N.T., Matei,* VIII, 11).

Iad → *Infern*

Iafet; *Yéfet* Al 3-lea fiu al lui *Noe, primind după *potopul universal, ca teritoriu de stăpânire, Europa şi Asia Mică, şi considerat *strămoş mitic al rasei albe (sau arice) pe baza unui inventar onomastic confuz din **Biblie (V.T., Geneza,* X, 2–5) cuprinzând, în plan mitologic, ramurile lui descendente: *Gomer, Magog, Madai, Yawan, Tubal, Mesheq, Tiras* şi fiii acestora, *Ashkenaz, Riphat, Togarmah, Elishah, Tarshish, Qittim, Dodanim.* Unii istorici moderni au încercat identificarea câtorva elemente din *mit, echivalând pe Madai cu mezii, pe Yawan cu grecii ionieni, pe Tarshish cu o colonie feniciană, Tartessos, plasată ipotetic în Spania, iar pe Qittim cu ciprioţii; lingvistul N.I. Marr a riscat chiar construirea unei teorii a grupului de limbi iafetice.

Iakhos (grec. sicilian ἴακχος – porc) Epitet mistic al lui **Dionysos,* în **mitologia greacă.* Uneori, zeu autonom secundar (fiu al zeiţei *htonice *Demeter şi al lui *Zeus), care conducea invizibil procesiunea din cadrul **Misterelor Eleusine,* ca divinitate agrară.

Iambadoules Zeu tracic cu atribute incerte.

Iana Sânziana (lat. *Sancta Diana*; cf. sard, *jana, dzana*) *Zână din **mitologia românească*, sora *Soarelui, iubită de el, de care ea fuge, de frica incestului. **I.S.** locuieşte „în prundul mării" (sau în „ostrovul mării"), la Mânăstirea Albă (identificabilă ipotetic cu un *templu apollinic din ins. pontică *Leuke), zidită pentru ea, ca dar de nuntă, de Sfântul Soare, care a căutat-o îndelung prin lună şi prin stele (cf. balada *Soarele şi Luna,* col. G. Dem. Teodorescu, şi basmul *Sora Soarelui*, col. D. Stăncescu). În altă variantă, într-o epocă arhaică, Soarele era un împărat terestru cu capul de aur, iar sora sa – o fată cu cap de argint; nunta plănuită e împiedicată de răpirea fetei (într-o variantă, de *Dumnezeu – dar cu alură de zeu păgân) şi metamorfozarea ei în Lună, apoi situarea într-o poziţie de unde Soarele n-o mai poate zări. Prin consonanţă onomastică, **I.S.** e uneori confundată cu *Ileana Cosânzeana, însă ambele zâne sunt structural diferite: Cosânzeana e o divinitate *htonică, o *Flora (etim. *consângeana*), iar Sânziana e zeiţă astrală, o *Selene (etim. *Sancta Diana*). Unii au identificat-o pe **I.S.** cu zeiţa traco-dacică *Bendis (ea însăşi identificabilă cu *Diana). Mircea *Eliade demonstrează interesant (*De la Zalmoxis la Genghis-han,* cap. II, *Zalmoxis, § Dacia capta*) că *Sancta Diana* de la Sarmizegetusa a devenit *Sânziana*, aşa cum *dianatici* (cei posedaţi de Diana) a dat în lb. română *zănatici.* Dar, fără a putea fi identificată ca atare cu vreuna

din zeițele antice (Diana sau Bendis), ea nereprezentând caracteristicile proprii unui *cult religios, **I.S.** este în mod cert un relict mitic, în memoria folclorică românească, al epocii religioase din Dacia Romană (→ *mitologie daco-romană*), când funcționa cultul Dianei romane, adaptat pe rădăcini autohtone.

Ianus; *Ianus Bifrons* Zeu autohton în **mitologia romană*, provenind dintr-o divinitate arhaică sau dintr-un *strămoș arhetipal, localizat de tradiție în Latium; în *cultul său inițial, era venerat drept creator al universului și ca personificare divină a oricărui început și sfârșit, a oricărei intrări și ieșiri; veghind ușa sau poarta *(ianua)* oricărei case particulare ori clădiri publice romane, **I.** era și ocrotitorul drumurilor; în acest sens, era în primul rând zeul porților *(ianuae)*, portarul vigilent al cetății, și era închipuit cu 2 fețe opuse, una privind înainte, alta înapoi, ca simbol al veghei totale; în mâini ținea, cu aceeași semnificație, o cheie și un toiag. Era zeul protector al Romei, fiindcă, după tradiție, a salvat-o de o invazie sabină, provocând țâșnirea unui șuvoi de apă clocotită peste sabinii care încercau să escaladeze zidurile Capitoliului. Ușile *templelor lui **I.** erau tot timpul deschise în vreme de război, dar se închideau în vreme de pace. Ca inițiator al tuturor fenomenelor și lucrurilor, **I.** precede cultul lui *Iupiter. Unii cercetători au presupus că numele *Ianus* ar deriva de la *haos*, întemeindu-se atât pe considerente fonetice, cât și pe faptul că acest zeu era socotit principiul inițial al tuturor lucrurilor, dar și că fața sa dublă ar fi conservat imaginea alegorică a confuziei *haosului primordial, precosmogonic. Apartenența lui integrală la tradiția mitologică romană, ca zeu fără model sau echivalență străină, a fost remarcată de *Ovidius („Grecia nu are nici un zeu care să-ți semene [...]; de ce ești singurul dintre cei cerești care vezi totodată și în fața ta și în spatele tău?" – *Fasti* I, v. 89–92). Foarte intens adorat de romani, **I.** avea numeroase epitete și supranume, care îi definesc cumulativ bogata personalitate divină: *Bifrons* (cu două frunți) sau *Biformis* (cu două chipuri, la Ovidius), *Clusius* (lat. *clusus* – închis, pentru perioada ușilor închise), *Patulcius* (lat. *patulus* – deschis), *Agonius* (lat. *agon* – luptă, întrecere, **I.** având consacrată *sărbătoarea *Agonalia*), *Iunonius* (începătorul fiecărei luni a anului, prima din ele, *ianuarie*, fiindu-i consacrată), *Consivius* (cel care a dat impuls înmulțirii neamului omenesc). Probabil *mitul avea numeroase variante, căci autorii antici îi explică întrucâtva diferit originea și chiar atributele principale, neconsiderate unitar. După Macrobius (*Saturnalia*, I, *9*, 1–16), imnurile arhaice ale preoților *salii* îl invocau ca pe zeul suprem, zeul părinte *(Ianus pater)*. După tradiție, ar fi fost un străvechi zeu italic, patronând drumul cerescal *Soarelui și veghind asupra curgerii anului, ca și asupra intrărilor și ieșirilor Romei; (una din cele 7 coline ale cetății, cea dinspre podul către Etruria, a și fost numită Ianiculum, iar templul zeului se afla în nordul Forului Roman). După o altă tradiție, fiu al lui *Apollon, stabilit în Italia într-o epocă arhaică imemorială, **I.** l-a găzduit pe *Saturnus, refugiat după alungarea lui din *Olimp de către Iupiter; pentru buna ospitalitate, Saturnus și-a răsplătit gazda cu darul dublu de cunoaștere concomitentă a trecutului și viitorului; poate de aceea era numit într-o vreme *Geminus*, deși Vergilius l-a numit *Bifrons* (*Ianique bifrontis imago – Eneida*, VII, v. 180), iar Ovidius (*op. cit.*) – *Biformis*. Bifacialitatea zeului este și ea explicată diferit. După *Plutarh, **I.** a fost un rege-păstor care a renunțat la existența rustică pentru cea urbană, acestea fiind, în interpretarea istoricului grec, cele 2 chipuri ale lui. Tradiția locală a transmis *legenda că **I.** a fost un rege străvechi din Latium, în epoca de aur saturniană, și că a fost divinizat postum, fiindcă sădise în supușii săi evlavia și puritatea morală. Mai târziu s-a format *credința că **I.** este și paznicul porților către cele 2 lumi exterioare: *Cerul și *Infernul. Mituri complementare i-au compus zeului și o familie: o soție, *Venilia* – după Ovidius, mama lui Turnus, și o fiică, *Ianigena*. În sec. V î.e.n. exista deja un sanctuar al lui **I.** (tradiția, după o informație transmisă de Titus Livius în *Ab Urbe condita*, I, *XXXII*, amintește că primul templu i l-a ridicat regele *Numa Pompilius, care îl adora pe zeu în ipostaza *Ianus *Quirinus*); dar epoca clasică pare a se dezinteresa de acest zeu, cel puțin cultul lui **I.** nu are are o răspândire populară. Sărbătoarea lui, *Agonalia*, se desfășura la 9 ianuarie în locuința regelui și era condusă de marele preot *(rex sacrorum)* al colegiului consacrat. Sub împăratul Domitianus (a doua jumătate a sec. I e.n.) se reconstruiește un templu al lui *Ianus Quadrifrons* (zeului atribuindu-i-se acum o perspectivă totală spre cele 4 puncte cardinale).

Iapetos *Titan din generația întâia, născut de *Gaia de la *Uranos; după *Hesiod (*Theogonia*, v. 507), era tatăl lui *Atlas, *Prometheus, *Epimetheus ș.a., iar după *Homer (*Iliada*, VIII, v. 479), fiind învins în *Titanomahie, a fost aruncat de *Zeus în *Tartaros, deși poetul Hyginus, după o variantă obscură, îi atribuie ca părinți pe Gaia și pe Tartaros. **I.** era considerat adesea primul *strămoș al neamului omenesc și bunicul lui *Deukalion, raportat deci la epoca *potopului universal; probabil de aici și ipoteza hazardată a unor mitologi care-l identifică pe acest Titan cu *Iafet.

iarba fiarelor În *superstițiile folclorice românești cu bază mitologică, iarbă misterioasă foarte subțire, veninoasă, crescând pe stânci, roșie ca focul sau argintie, scânteind noaptea ca o lumânare, dar ziua fiind invizibilă; **i.f.** plutește pe apă împotriva curentului; vitele care o pasc, mor. *Magia ei se exercită asupra *fierului, pe care îl moaie; de aceea poate descuia orice lacăt sau

broască, fiind impenetrabilă la fier (săgeată, cuțit, glonț); ținută sub limbă sau în mână, ferește pe om de sabie sau de gloanțe; se crede că hoții și-o implantează subcutanat în palma dreaptă; **i.f.** poate fi folosită numai în contextul unor *descântece și poate fi culeasă numai dimineața pe răcoare și rouă, când sclipește, însă nu căutată, ci descoperită întâmplător (lanțul cu care e împiedicat calul se desface, cad potcoavele, se rupe coasa cosașului ori sare toporul); o găsesc mai ales haiducii și hoții. *Ariciul e singurul animal care o cunoaște, el fiind și primul ei descoperitor și cel care a dezvăluit-o oamenilor, împreună cu secretul utilizării. După o *legendă de sursă obscură, **i.f.** a răsărit din stropul de sânge scurs pe pământ din ombilicul lui *Isus Christos, în clipa răstignirii.

§ I. A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, 1928

Iarilo Zeul verii și abundenței vegetale estivale, în **mitologia slavă*, se pare venerat întâi la Kostromà unde, la 29 sau 30 iunie, era celebrat cu fast și apoi îngropat simbolic. Efigiile îl înfățișau ca divinitate falică *(→ culte falice)*, simbolizând fecunditatea naturii. Unele triburi slave îl identificau însă cu discul solar.*(→ Soarele)*.

Iason (grec. Ἰάσων) Căpetenia legendară a expediției **Argonauților*, pe nava Argo, după *lâna de aur*, pe care, după un șir de aventuri eroice, izbutește s-o aducă, odată cu frumoasa vrăjitoare și fiică a regelui din *Colhida, *Medeia (care l-a ajutat în dobândirea lânii de aur), devenită soția sa. Fiu al regelui Aison din Iolkos, **I.** a fost trimis de tatăl său, în copilărie, pe muntele Pelion, unde a fost crescut și instruit de *Centaurul *Hiron. Între timp, tronul patern e uzurpat de Pelìas, iar după încheierea educației sale, ajuns matur, tânărul (purtând, ca semn distinctiv, după cum îl descrie *Pindar în *Pythice*, IV, o singură sandală) vine la uzurpator și cere tronul, restituirea căruia Pelias (de fapt, unchiul său) o condiționează cu readucerea lânii de aur din Colhida. Rostul urmărit de uzurpator era distrugerea lui **I.**, dar la întoarcerea din expediție, vrăjile Medeii determină pe fiicele lui Pelìas să-și ucidă tatăl; totuși **I.** și Medeia sunt alungați de fiul victimei și trăiesc un timp în Corint, până când **I.** își părăsește soția, atras de fiica regelui Kreon. Abia mai târziu, cu ajutorul *Dioscurilor, **I.** își obține tronul părintesc. Un *mit complementar spune că, dominând asupra unei părți din Arcadia, **I.** a dezvoltat acolo agricultura, iar în raport cu aceasta, tradiția se referă și la dragostea zeiței *Demeter pentru el. După moartea sa legendară, venerat ca erou suprauman, **I.** avea consacrate câteva sanctuare în Hellada.

Iazmă (pl. *Iezme*) Mitonim generic în **mitologia românească*, desemnând o categorie de **demoni* feminini thanatoferi (sau **zâne rele*), care patronează bolile și aduc în lume numeroase variante ale morții *(→ moartea)*. Aspectual, orice **I.** este o bătrână sinistră cu rânjet înspăimântător și respirație glacială. B.P.Hasdeu descrie o **I.** cu statut mitologic autonom: *Zâna Filma* (circulând numai în miturile și *superstițiile românești din provinciile apusene) – producătoarea delirului de boală. Hasdeu o derivă de la o divinitate germanică, adusă de gepizi.

Ibis (egipt. *hib* – bâtlan dintr-o specie locală, alb, cu capul și coada negre) Pasăre adorată în Egiptul antic, fie ca *simbol sacru (cu valoare emblematică), fie ca o întrupare a zeului *Thot, deci o pasăre sapiențială (ca bufnița la greci).

Iblis; *Eblis* Variantă a **Diavolului*, în *islam, concepută după modelul ebraic și creștin. Se pare că, deși figurează în **Coran* numai de 11 ori, spre deosebire de cele 87 mențiuni ale noțiunii *Shaitan* (**demon* în general, identic cu **dracul* din **mitologia românească*), **I.** indică totuși o relație mai directă cu imaginea de *înger damnat *(→ Lucifer)*. *Coranul* (VII, 13) spune că, răsculându-se împotriva lui *Allah, **I.** a fost izgonit din *Paradis, cu adaosul că pedeapsa divină a pornit de la refuzul îngerului de a venera pe *Adam. Inițial, **I.** a fost condamnat la moarte, dar după aceea Allah i-a amânat executarea sentinței până în ziua Judecății de Apoi *(→ escatologie)*.

Icar (grec. Ἴκαρος) *Mit pur simbolic *(→ mitologie greacă)*, imaginat în virtutea aspirației umane de zbor prin imitarea păsărilor.**I.**, fiul arhitectului legendar *Dedal, spre a scăpa împreună cu tatăl său din *Labirintul cretan, a încercat să zboare cu aripi confecționate din pene lipite cu ceară, care apoi s-a topit la căldura soarelui; din cauza lăcomiei sale de înălțimi tânărul aeronaut, cu aripile dezmembrate, s-a prăbușit pe pământ și a murit. Mitul e o parabolă exterioară, de construcție naivă și lipsită de orice temei intuitiv sau memorial.

icoane Imagini plastice, artistice sau artizanale, considerate sacre în exercitarea unor *culte religioase și având menirea de a reprezenta chipuri, forme și acțiuni ale unor divinități, îndeosebi antropomorfe; aceste imagini sunt expuse în locașurile de cult sau în locuințele credincioșilor, uneori și în alte edificii, eclesiastice sau laice, cu scopul de a evoca divinitatea sau divinitățile adorate, precum și zeitățile de rang secundar sau sfinții. Cultul **i.** derivă din formele primitive de **idolatrie*, chiar dacă **i.** nu sunt considerate **idoli*; totuși, în unele forme religioase populare, în special în mediile bigote, se poate remarca și o adorare în sine a anumitor **i.**, considerate de credincioși „făcătoare de minuni". Cultul **i.** a cunoscut o amploare deosebită în *creștinism (exceptând unele *rituri protestante și anumite *secte), în cadrul căruia ritul catolic roman admite și imaginile sculpturale, spre deosebire de ritul ortodox oriental, care nu acceptă decât formele de pictură iconografică. Dar, într-un sens aproape similar, **i.** constituie un obiect de cult și în *budismul reformat (*Mahāyana, *lamaism),

de pildă statuile lui *Buddha şi ale divinităţilor *Bodhisattva fiind adorate ca atare. În creştinism, s-a dezvoltat în evul mediu (începând cu sec. VIII) un curent împotriva **i.**, numit *iconoclasm* şi considerat de *Biserica creştină oficială o *erezie. Iconoclaştii s-au referit la absenţa **i.** în cultul primelor comunităţi creştine, precum şi la porunca biblică yahwistă „să nu-ţi faci chip cioplit" (valabilă de fapt în *iudaism şi referindu-se numai la interdicţia închinării la idoli). Primele acuzaţii de idolatrie adresate Bisericii creştine au fost respinse de Leontius, episcop de Neapolis, în sec. VI, prin motivarea că adoraţia nu are ca obiect **i.**, ci pe *Isus Christos („noi toţi creştinii, având şi salutând în trup chipul lui Christos sau al unui apostol sau al unui martir, cugetăm în sufletul nostru că îl avem pe Christos însuşi sau pe martirul său"). Totuşi, în sec. VIII, basileul bizantin Leon Isauriotul a dat un edict contra cultului imaginilor, respins de credincioşi; iar după câteva recrudescenţe, iconoclaştii sunt invalidaţi prin 3 discursuri ale lui *Ioan Damaschin (care declară incompetenţa împăratului în problemele religioase), prin decretul conciliar roman din 731 asupra legitimităţii cultului imaginilor şi prin deciziile Conciliului II ecumenic de la Nikeia (787) asupra restabilirii globale a cultului **i.** (sub împărăteasa Irina, care a şi semnat edictul conciliar). Reforma lutherană din sec. XVI respinge din nou cultul reprezentărilor imagistice, referindu-se tot la porunca biblică şi la creştinismul primitiv, deşi ulterior, în timpul pontificatului papei Pius IX *(→ papi)* şi cu încurajarea sa, De Rossi a făcut primele cercetări în catacombele romane *(Roma sotterranea)*, descoperind admirabile fresce în cimitirele sf. Calixt, sf. Sebastian, sf. Priscila ş.a., care astfel au pus în evidenţă interesul primilor creştini pentru imagine doar ca pentru un mijloc ornamental şi instructiv. Războiul **i.** din sec. VIII–IX a evoluat, de la violenţa polemicii la violenţele fizice, încheiate cu acte de vandalism; izvorul polemicii au fost două secte (pavlichienii şi *monofiziţii), adversare ale reprezentării figurative a dumnezeirii şi în primul rând adversare ale călugărilor de rit greco-oriental; dar criza iconoclastă, distrugând numeroase odoare bisericeşti şi opere de artă cu subiecte religioase, a divizat Imperiul Bizantin în 2 tabere vrăjmaşe: Imperiul se temea ca puterea economică a mânăstirilor să nu devină şi putere politică. Iconoclastia militantă din Bizanţ s-a încheiat la sfârşitul sec. IX, prin reprimarea sângeroasă a sectei pavlichienilor. Un curent iconoclast a apărut în Rusia (sec. XIV). În epoca modernă, unele culte reformate (ca *anabaptiştii) sau secte (ca *duhoborii) au recurs din nou la violenţele iconoclaste. Exceptând însă numai câteva religii (iudaismul, *islamul), care interzic evocarea figurativă a divinităţii, aproape nici o *religie consolidată din istorie nu s-a putut dispensa de ceea ce se poate numi predica iconică.

§ L.Bréhier, *La querelles des images*, Paris, 1905; André Grabar, *L'Iconoclasme byzantin*, Paris, 1957; (trad. rom., *Iconoclasmul bizantin*, Bucureşti, 1991); Edwin Bevan, *Holy Images: An Inquiry into Idolatry and Image-Worship in Ancient Paganism and Christianity*, London, 1940

Içvara Nume simbolic al lui *Brahmān* (în epoca vedică, epitet al lui *Rudrá*), folosit în *hinduism. Considerat divinitatea unică şi transcendentă, care depăşeşte orice altă idee de *zei *(*Devá)*, **I.** oglindeşte efortul hinduist de a constitui o *religie structurată pe un *monoteism absolut.

Iḍā Zeiţa *pământului divinizat în formă feminină (Glia), în **mitologia vedică*; uneori confundată cu *Dhara* (sanscr. *dharaní* – pământ, sol), alteori identificată cu **Prithivi*.

idol → *idolatrie*

idolatrie (grec. εἴδωλον – închipuire, nălucă) Adorarea religioasă a *idolilor*, a *chipurilor cioplite* (obiecte amorfe sau imagini sculptate, zugrăvite, înfăţişate pe orice cale de reprezentare plastică, închipuind divinităţi sau fiinţe supraumane); **i.** se regăseşte în *fetişism, dar şi în *cultele superioare în care se adoră obiecte făcute de mână omenească sau obiecte şi făpturi naturale, deşi forma obişnuită de adoraţie se referă la imagini. Idolul se deosebeşte de *fetiş, de *talisman şi de alte relicve miraculoase prin faptul că nu e adorat în sine, ci prin zeul sau principiul sacru pe care îl evocă; idolul nu e decât simulacrul divinităţii pe care o face vizibilă, deci accesibilă senzorial credincioşilor, dar, în toate formele lui (de la statueta primitivă până la *icoana creştină), el e un împuternicit al zeităţii reprezentate a cărei forţă o încorporează producând, în numele zeităţii şi cu puterea acesteia, acte magice (ca icoanele făcătoare de minuni din *superstiţia bigotă). Forme mascate de **i.** sunt în mai toate *religiile, însă în cele dezvoltate forma idolatră e ambiguă; nemaifiind chipul materializat al zeului, idolul adesea ajunge să fie adorat în sine (*Kaaba, moaştele sfinţilor, icoanele). În **i.** se disting câteva categorii: adorarea pietrelor genuine *(*litolatrie)*, a arborilor *(*dendrolatrie)*, a *focului *(pirolatrie)*, a animalelor *(zoolatrie)*, a cadavrelor sau moaştelor *(necrolatrie)* ş.a. Sub alt raport, imagistica religioasă transpune cu fidelitate *mituri (uneori dispărute din mitografii), ajutând pe mitolog la reconstituirea unor tradiţii pierdute (cum este ciclul ortodox de fresce bisericeşti cu subiectul *înălţării capsulare* a lui *Isus Christos: în biserica sârbă Veliky Dečany din Peć, în Biserica Domnească din Târgovişte). Unele religii (*iudaismul, *islamul) nu admit reprezentarea imagistică a divinităţii, care e acorporală.

Idunn; *Idhunn* Zeiţa primăverii, a verii şi tinereţii eterne, în **mitologia scandinavă*, născută spontan din iarbă şi flori când a fost trezită din inexistenţă de cântecul zeului **Bragi,* căruia îi devine soţie. **I.** posedă 12 mere de aur perpetue, regeneratoare ale vigorii şi tinereţii, destinate mai

ales *zeilor, care nu au acces însă decât la 11 din ele. La un moment dat, zeii rămân fără aceste mere; când, peregrini prin lume, *Odhinn, *Loki şi *Hönir poposesc pentru odihnă şi îşi frig un bou, *gigantul cârmuitor al furtunii (Thiassi), metamorfozat în vultur uriaş, le împiedică prânzul şi îi privează de hrană: aici e un *simbol al înfruntării *elementelor – Loki simbolizând *focul*, iar Thiassi – vântul. Vrând să-şi lovească adversarul cu o prăjină, Loki e ridicat în aer cu ea cu tot de vultur şi şantajat; pentru a se salva, el o răpeşte pe **I.** împreună cu merele ei şi o pune la dispoziţia Gigantului Furtunii; dar, lipsiţi de merele zeiţei, zeii încep să îmbătrânească, iar Loki, ameninţat de ciocanul *Mjölnir al lui *Thorr, o readuce pe **I.**, prefăcută de el în nucă, el însuşi metamorfozat în pasăre ca să poată purta nuca în gheare, iar zeii izbutesc între timp să-l ucidă pe Thiassi, astfel încât viaţa lumii reintră în normal. După tradiţia mitică, durata răpirii zeiţei **I.** se fixează între septembrie şi martie, deci în perioada amorţirii periodice a vegetaţiei; există similitudini cu *mitul grec al răpirii tinerei *Persephone de către *Hades, dar simbolul zeiţei **I.** nu indică un *cult agrar.

Iehovah; *Iehova* Nume convenţional al divinităţii ebraice supreme sau, după opinia unor autorităţi în ebraistică, lecţiunea eronată a tetragramei YHWH, transcriind numele **Yahweh*. După interpretarea lui G. H. Ewald, teolog şi orientalist, sub numele Yahweh, a cărui rostire era interzisă, se scriau vocalele cuvântului **Adonai*, rezultând o mixtură fonetică (I A H O V A), de unde a provenit *Iehovah*, care nu era nici nume propriu, nici alt cuvânt ebraic.

Iele Făpturi feminine supranaturale din **mitologia românească*, foarte răspândite în *superstiţii, cărora nu li se poate stabili însă un profil precis, din cauza marii diversităţi a variantelor folclorice; totuşi, forma mitologică mai stabilă prezintă **I.** ca pe nişte fecioare zănatice, cu mare forţă de seducţie şi cu puteri magice, cumulând atributele *Nimfelor, *Naiadelor, *Dryadelor, întrucâtva şi ale *Sirenelor. **I.** – locuind în văzduh, în *păduri sau peşteri, în munţi, pe stânci sau pe maluri de ape, în bălării sau la răspântii, scăldându-se adesea în izvoare pure – se crede că apar mai ales noaptea la lumina lunii, rotindu-se în horă, în locuri retrase (poieni silvestre, iazuri, maluri de râuri, răscruci, vetre părăsite sau chiar în văzduh), dansând goale sau numai cu sânii goi, cu părul despletit, mai rar cu veşmânt de zale sau înfăşurate în văluri transparente şi cu clopoţei la picioare; fostul lor ring de dans (*dansul lor specific este *hora*) rămâne ars ca de foc, iarba nemaiputând creşte pe locul bătătorit, iar crengile copacilor din jur fiind pârlite; şi când totuşi, mult mai târziu, iarba poate răsări din nou, ea e verde-întunecată, nu e păscută de vite, în schimb terenul devine prielnic înmulţirii ciupercilor din specia „lingura zânei". Uneori cu trup aparent, alteori sunt doar năluci imateriale, cu aspect iluzoriu de tinere femei vesele; de obicei, folclorul şi le reprezintă tinere şi frumoase, voluptoase şi seducătoare, nemuritoare, zburdalnice până la delir, vindicative şi rele, fără a fi totuşi structural malefice. Numărul **I.** e sau nelimitat sau redus la 7, uneori chiar la 3, în ultimul caz (Oltenia) *legenda considerându-le fiicele lui Alexandru Machedon şi numindu-le: Catrina, Zalina şi Marina. De obicei nu sunt socotite *genii rele: se răzbună doar când sunt stârnite, ofensate sau văzute în timpul dansului (în mod curent sunt invizibile, putând fi zărite rareori şi numai noaptea), iar atunci pedepsesc pe culpabil pocindu-l, după ce l-au adormit cu cântecul şi cu vârtejul horei jucate în jurul acestuia de 3 ori; de altfel, principalele lor însuşiri sunt coregrafia şi cântecul vocal cu care, ca şi Sirenele, îşi vrăjesc ascultătorii. Unele *descântece le portretizează aşa: „Voi, Ielelor / Măiestrelor / duşmane oamenilor / stăpânele vântului / doamnele pământului / ce prin văzduh zburaţi / pe iarbă lunecaţi / şi pe valuri călcaţi / vă duceţi în locuri depărtate / în baltă, trestie, pustietate / unde popă nu toacă / unde fată nu joacă. / Vă duceţi în gura vântului / să vă loviţi de toarta pământului" (col. V. Alecsandri). Adesea „Ielele beau noaptea apă de prin fântâni şi oricine va bea după dânsele, îl pocesc" (tradiţie din Prahova, citată de B.P.Hasdeu în *Magnum Etymologicum Romaniae*). **I.** nu duc o viaţă individuală: cetele lor se adună în aer (ele putând zbura, cu sau fără aripi, şi se pot deplasa cu viteze fabuloase, parcurgând „nouă mări şi nouă ţări" într-o noapte, uneori folosind trăsuri cu cai de foc); apoi apar pe stânci singuratice, în poieni silvestre sau în anumiţi copaci ca paltinul şi nucul (preferaţi şi pentru horele lor), rareori la răscruci de drumuri. După caracteristicile globale mai frecvente, **I.** sunt acorporale. Un factor important în sistemul de seducţie îl au veşmintele, mai des vaporoase, de mătase ori de in, de obicei translucide sau chiar străvezii (prin care li se zăresc sânii); întâlnirea cu oamenii în atare condiţie comportă mari riscuri pentru observator. Socotite uneori răzbunătoare (fiind învestite cu asemenea menire sau de *Dumnezeu sau de *Diavol), în această ipostază au similitudini cu fecioarele *Erinnys din **mitologia greacă*. Nu se poate stabili totuşi o tipologie fermă, ea fiind variabilă de la o zonă folclorică la alta; astfel, Dimitrie Cantemir le numea, cu unul dintre epitete, *Frumoasele,* simplificându-le funcţiile mitologice la domeniul erotic şi considerându-le deci nişte „Nimfe ale aerului, îndrăgostite cel mai des de tinerii mai frumoşi" *(Descriptio Moldaviae*, III, 1*)*. *Mitul **I.** e de origine incertă. Etimologiile speculate de mulţi folclorişti sunt fanteziste, întrucât *Iele* (sinonim în alte regiuni cu *Dânsele*) nu este un nume, ci pronumele personal feminin

ele în rostire populară; numele lor real, tainic şi inaccesibil, este înlocuit cu *simboluri atributive clasificate de obicei în 2 categorii: a) epitete *imparţiale* – Iele, Dânse, *Drăgaice, *Vâlve, Iezme *(→ Iazmă)*, Irodiţe, *Rusalii, Nagode, *Vântoase; b) epitete *flatante* (sau *propiţiatoare*) – Domniţe, Măiestre, Frumoase, Zânioare, Sfinte de noapte, Mândre, Împărătesele Văzduhului, Fetele Codrului (Câmpului), Şoimane, Muşate, Miluite, Albe. Evitând cunoaşterea numelui categorial, de tagmă, al **I.**, folclorul înregistrează totuşi unele nume individuale: Ana, Bugiana, Dumernica, Foiofia, Lacargia, Lemnica, Liodiana, Magdalina, Ogrişteana, Păscuţa, Roşia, Rudeana, Ruja, Ruxanda, Simioana, Săndălina, Tiranda, Todosia, Trandafira, rar şi Cosânzeana (probabil prin contaminare superficială cu *Ileana Cosânzeana); dar şi aceste nume false nu pot fi rostite fără temei, întrucât pot deveni invocaţii periculoase. Fiecare vrăjitoare cunoaşte 9 dintre aceste pseudonime, pe care le poate utiliza în vrăji. Există câteva *sărbători consacrate **I.** *(Rusaliile, Stratul, Sfredelul* sau *Bulciul Rusaliilor*, cele *9 joi de după *Paşti, Marina, sf. *Foca)*, trebuind respectate prin repaos, recluziune şi discreţie; încălcarea acestui *tabù este pedepsită de **I.** în diverse moduri: cei care lucrează de sărbătorile lor (bărbaţi sau femei) sunt ridicaţi în vârtejuri, apoi chinuiţi şi „smintiţi", cu aceleaşi efecte ca şi oamenii care au călcat locul bătătorit de *Hora Ielelor* (aici însă culpabilii sunt antrenaţi în dansul dementţial ce îi duce la nebunie); oameni şi vite mor misterios, apare grindină, se produc inundaţii catastrofale, se usucă pomi, se aprind case, iar alţi oameni sunt paralizaţi sau schilodiţi; sunt răpiţi şi dispar fără urmă toţi cei care au reuşit să înveţe şi să cânte cântecele **I.** Un tip special de răzbunare se operează asupra celor ce insultă **I.** sau dorm sub arborii lor, beau din izvoarele, din fântânile sau din iazurile pe care ele şi le socotesc proprietate intangibilă, de asemenea din vasele de gospodărie care au fost uitate afară peste noapte, descoperite; pedepselor celor mai grave le sunt supuşi cei care refuză invitaţia la horă sau care le imită gesturile în scop de ridiculizare; chiar cine, fără intenţie, le aude cântând întâmplător, rămâne mut. Există şi remedii contra acţiunilor nefaste ale **I.** – fie preventive, *apotropaice: pelinul şi usturoiul purtate la brâu, în sân, ori la pălărie, fie medical-exorciste *(→ magie, exorcism)*: jocul călusăresc dansat pe trupul unui bolnav „de Iele" *(→ Călușari)*; dar se utilizează, cu efect apotropaic colectiv şi permanent, şi înfigerea unui craniu de *cal în parul porţii. Cel mai consecvent atribut în mitul **I.** este cel coregrafic; horele nocturne se învârtesc frenetic, sub stăpânirea delirului demonic, în natura sălbatică. După zone şi condiţii, aceste hore par să moştenească dansurile baccantelor *(→ Bacchus)*; iar întrucât iniţierea în Misterele Dionysiace *(→ Dionysos)* era accesibilă mai ales femeilor, este posibilă perpetuarea tradiţiei antice prin filieră romană, până în conştiinţa poporului român, care va fi contopit acest relict din epoca Daciei Romane *(→ mitologie dacoromană)* cu propriile mituri şi superstiţii locale. Totodată, varianta **I.** poate să aibă la bază o *credinţă demonologică arhaică, deoarece o atare formă de superstiţie cu încărcătură mitică este atestată la multe alte popoare; de ex., Tacitus (*Anale*, I, 32) vorbeşte despre un grup de soldaţi romani care, „cuprinşi de delir, se năpustesc cu săbiile scoase asupra centurionilor", după ce au văzut o Nimfă a unui izvor, fireşte goală, care a inoculat în ei sminteala şi frenezia. Un gen de **I.** există şi în **mitologia germanică (→ Elf)*, cu origine daneză: locuiesc şi dansează în păduri şi arborele preferat este arinul (Erle), dar au şi un rege al lor *(Erlkönig)*.

Iezechiel (ebr. חזקאל *Yehezqel* – *El [*Dumnezeu] întăreşte; **Septuaginta:* Ἰεζεκιήλ) *Profet biblic din *V.T. (→ Biblia)*, după unele opinii, preot al lui *Yahweh în Templul din Ierusalim (anul V al captivităţii babiloniene: 593–592 î.e.n.). La vârsta de 30 de ani, a fost dus în Babilon de Nabucodonosor, cu alţi captivi, printre care regele Ioachim, curtea regală şi numeroşi artizani; cunoscut din *Cartea lui Iezechiel* ce i se atribuie, lucrare compozită, de gen apocaliptic, care, pe lângă părţile de predică şi profeţie escatologică, având un sens politic şi teologic evident, conţine şi o viziune, în nucleul ei, putând fi absorbirea unei tradiţii mitice foarte vechi; din acest punct de vedere, sunt deosebit de interesante capitolele I–III şi VIII–XI, cuprinzând viziuni interpretabile drept reluări corupte ale unei variante din mitul paleoastronautic *(→ paleoastronautică)*. Raritatea acestei variante mitologice se constată mai ales în descrierea detaliilor unui *car ceresc *(→ Merkaba)*, foarte abundente şi cu un anume caracter tehnic, în ce priveşte modalitatea de zbor şi senzaţiile pasagerului transportat; se pot stabili similitudini cu descrierea carului lui *Indra, cu vehiculul *Puşpaka Vimāna şi cu carul ceresc descris în **Sāmarangānasūtradharā*; *mitul lui **I.** pare să conţină senzaţia autentică a pasagerului supus efectului suprasolicitării pricinuite de acceleraţia din timpul decolării. **I.** („fiul lui Buzi, preotul, în ţara Caldeilor, la râul Qebar") îşi descrie viziunea („un vifor de vânt care năvălea dinspre miazănoapte şi un nor mare, cu strălucire de jur împrejurul lui şi cu foc izbucnind necontenit înainte, iar în mijlocul focului se arăta ceva cum e bronzul sclipitor. Şi din miezul acestora s-a ivit chipul a patru făpturi vii" care „aveau chip de oameni dar fiecare avea patru feţe şi fiecare avea patru aripi. Picioarele lor erau drepte, şi tălpile picioarelor lor erau întocmai ca şi copita piciorului de viţel; şi ele scânteiau ca bronzul lustruit"); relatarea are o luxuriantă a detaliilor şi o prudenţă a definiţiilor comparative

depășind structura fabulațiilor mitografice obișnuite; de ex., mișcarea ordonat distribuită a roților unui angrenaj complicat: „fiecare mergea drept înainte; ori încotro le-ar fi mânat spiritul, într-acolo se îndreptau și ele, fără a se întoarce cum s-au dus. Și în mijlocul făpturilor celor vii era ceva ce arăta ca niște cărbuni arzând cu flacără, ca niște torțe care se tot mișcau încolo și încoace printre făpturile cele vii; și focul strălucea, iar din foc țâșneau fulgere. Și făpturile se asmuțeau încolo și încoace aidoma scăpărării de fulger". **I.** vede „o roată peste pământ", apoi altele, „lângă făpturile cele vii", câte 4 de fiecare; roțile au „strălucirea unui crisolit" și „aceeași înfățișare, întocmirea lor fiind ca o roată îmbucată în altă roată". Mai stranie în acest mit este lipsa înclinației mitografului spre *antropomorfism ca și spre explicarea magic-abstractă a mecanismelor văzute („Când făpturile cele vii mergeau, roțile mergeau lângă ele; iar când făpturile cele vii se ridicau de pe pământ, se ridicau și roțile. Ori încotro le-ar fi mânat spiritul, într-acolo se îndreptau ele, și roțile se ridicau împreună cu ele, fiindcă spiritul făpturilor vii era în roți [...] Și când mergeau ele auzeam sunetul aripilor lor ca un vuet de ape mari"). Amănuntele principale (*op. cit.*, I, 3–28), care fascinează pe mulți cercetători după debutul investigațiilor spațiale, au provocat și o analiză științifică efectuată de un constructor savant de la NASA (J. F. Blumrich). **I.** relatează un dialog („Și el mi-a spus: – Fiul omului, scoală-te în picioare și eu voi vorbi cu tine!" – *op. cit.* II, 1) și primirea unei cărți (aparent, un sul de papirus sau de piele) pe care o mănâncă, alegoric sau real, spre a fi învestit cu misiunea profetică a unui program teologico-politic, fără nici un raport cu miraculosul viziunii (probabil o interpolare din timpul captivității). Viziunea se repetă după un an („mâna lui Yahweh căzu peste mine"), când profetul vede „un chip ca de om", de la șolduri în jos părând „că era de foc și de la șolduri în sus o puternică lumină ca electrul" și care „a întins ceva ca mâna și m-a apucat de șuvițele capului și spiritul m-a ridicat între cer și pământ" (*op. cit.*, VIII, 2–3); vehiculul e numit, la fel, „Gloria lui El Yahweh", deși acest Yahweh se deosebește esențial de divinitatea lui *Moise, alaiul său cu alură mai mult tehnică decât angelică fiind compus din bărbați „fiecare cu unealta sa nimicitoare în mână", unii cu sarcini precise („Și când i-a poruncit bărbatului celui cu veșmânt de in: – Ia foc dintre roțile care se învârtesc, dintre heruvimi! acela a intrat și s-a oprit lângă o roată. Și un heruvim și-a întins mâna înainte printre heruvimi spre focul care era între heruvimi și a luat din el și l-a pus în mâinile bărbatului celui cu veșmânt de in, care l-a luat și a ieșit afară" – *ibid.*, X, 6–7). Trebuie precizat că „făpturile vii" (în trad. *ritului ortodox: „fiare") sunt numite, în textul ebraic, *haiyoth* – semnificând niște misterioase făpturi antropozoomorfe, cvadrifaciale, iar „Gloria lui El Yahweh" e o metaforă pentru denumirea vehiculului zburător („Gloria lui El venea dinspre răsărit, și vuietul sosirii ei era ca vuietul unei ape mari, și pământul strălucea de slava sa" – *ibid.*, XLIII, 2). Grupul de viziuni culminează cu o ciudat de exactă senzație, în zbor, a suprasolicitării (comparabilă în detalii abia cu senzațiile descrise de astronauți, în a 2–a jumătate a sec. XX), ca și cu determinarea frecvenței zgomotului (ca al duzelor de rachetă) și a punctului de ejecție a „focului": „Atunci m-a ridicat Duhul și am auzit la spatele meu un huruit mare ca de cutremur când Gloria lui Yahweh s-a înălțat din locul ei: era zgomotul aripilor făpturilor celor vii, care se atingeau una de alta, și huruitul roților de alături, care vuiau ca un mare cutremur de pământ. Duhul m-a ridicat în sus și m-a purtat departe, iar eu mă chinuiam în zbuciumul duhului meu, în vreme ce mâna lui Yahweh apăsa din greu peste mine" (*ibid.*, III, 12–14). O descriere speculativă, mai mult de ordin metafizic, a carului ceresc al lui **I.** se găsește în comentariile suplimentare din **Zohar* (unde acest vehicul e numit *Merkaba*). În mitul lui **I.**, memoria ancestrală a uimirii primitivului la contactul cu un eveniment insolit și ininteligibil, perpetuată printr-un canal mitografic mai puțin deformant, e dintre acele rare cazuri de autodemonstrare a unei categorii de *teogonie și de mitogeneză din care lipsește fabulația, iar aparența de miraculos rezultă din materia neobișnuită din care s-a construit narațiunea.

§ Josef F. Blumrich, *The Spaceships of Ezekiel*, New York, 1974; J. Steinmann, *Ezéchiel*, Paris, 1961

iezuiți Ordin monahal *(→ monahism)* în *creștinismul catolic, numit *Societas Jesu (Societatea lui Isus)*, înființat la 15 august 1534, din inițiativa lui *Ignatius de Loyola* (1491–1556) – fostul căpitan spaniol Inigo, convertit la catolicism – și aprobat de papa Paul III *(→ papi)*, în 1540. Ordinul SJ acceptă o severă disciplină paramilitară, principiul său de bază fiind supunerea fără rezerve față de papă. Ordinul și-a asumat ca scop expansiunea misionară a catolicismului în lume, sub deviza *Ad majorem Dei gloriam*, pentru care sunt admise toate mijloacele („Întrucât e permis scopul, sunt permise și mijloacele" – G. Busenbaum, 1600–1688, moralist notoriu din SJ): chiar minciuna, calomnia, intriga, sperjurul, provocarea, complotul, crima. Condusă de congregația ordinului, SJ are o sudură perfectă, dar și mobilitate, întemeindu-se pe sistemul disciplinar incluzând spionarea obligatorie între membri, precum și alte reguli: **i.** pot purta și veșminte laice, pot acorda pedepse și pot absolvi de pedeapsă, își pot acorda lor înșile scutiri de canoane ori de interdicții religioase și se supun numai papei și generalului care conduce ordinul (Prea Cucernicul Părinte General, care de fapt acționează autonom), nu și episcopilor. **I.** au luptat contra *Reformei religioase și contra iluminismului, ca forță de șoc a

*Bisericii catolice. În acţiunile lor misionare, **i.** au cutreierat Europa, America, Asia, Africa, au pătruns temeinic în India, China, Japonia, Etiopia; pretutindeni, ei nu s-au sprijinit riguros pe *dogmele catolice, adesea adaptându-le datinilor, *miturilor şi moravurilor mediului social sau naţional în cuprinsul căruia acţionau. Orice membru al SJ – pe baza celor 4 legăminte obligatorii: sărăcia, castitatea, supunerea, misionarismul – se angajează să îndeplinească orice misiune încredinţată de papă, în orice loc, în orice împrejurare, spre binele Bisericii. Principalul instrument spiritual al ordinului: *systema accomodativa* – include 3 principii fundamentale de demonstraţie cazuistică: *probabilismul* (elaborat de Busenbaum şi Liguori), după care moralitatea unei fapte se consideră demonstrată dacă se bucură măcar de o oarecare justificare *(probabilis)*, acordată de una dintre autorităţile Bisericii catolice; *clauza mentală*, care acordă dreptul de sperjur, dacă iezuitul adaugă în gând negaţia *non*, anulând astfel declaraţia în plan moral; *condiţia intenţiei călăuzitoare*, care asigură moralitatea unei fapte imorale, dacă aceasta a fost dictată de un scop moral îndreptăţit. Deopotrivă, codul moral iezuit se sprijină şi pe alte derogări şi principii cazuistice (expuse în tratatele lui Suarez, Escobar ş.a.). În plan filosofic, **i.** sunt adepţii doctrinei lui *Toma din Aquino. Elasticitatea acomodării îşi are sursa în diferitele enunţuri ale lui Ignaţiu de Loyola, din *Exercitia spiritualia* (de ex.: „Eu trebuie să mă consider un cadavru care nu mai are nici inteligenţă, nici voinţă"). În cadrul Bisericii, în sec. XVIII s-a propus desfiinţarea sau modificarea statutară a ordinului, adică îndulcirea regulamentului de funcţionare; în acea situaţie, papa Clement XIII (1758–1769) a răspuns: *Sint ut sunt, aut non sint* (Să fie ce sunt sau să nu fie deloc); totuşi, sub presiunea regilor Franţei şi Spaniei, următorul papă, Clement XIV (1769–1774) desfiinţează ordinul, pe care îl va reînfiinţa abia papa Pius VII în 1814, când **i.** vor căpăta o importanţă majoră, fiind socotiţi „nervul Bisericii catolice". Deşi între 1773–1814 ordinul nu exista oficial, iar **i.** fuseseră alungaţi din mai toate ţările catolice, ei au prosperat în Rusia, până în 1820, până când au fost alungaţi şi de acolo, după ce convertiseră mulţi ortodocşi. În 1961, ordinul SJ avea 34 000 membri, dispunea de 30 universităţi, 500 colegii iezuite, 8 500 şcoli şi edita 1 320 periodice; dar după Conciliul Vatican II, încheiat în 1965, numărul **i.** a scăzut cu 9 000 (50% încălcând obligaţia celibatului, 35% din cauza rigorilor ordinului, 15% din cauza dezacordului cu linia oficială a Vaticanului).

§ A. Tondi, *La potenza segreta dei Gesuiti*, Roma, 1955; Gaston Fessard SJ, *La Dialectique des Exercices Spirituels de saint Ignace de Loyola*, Paris, I–II, 1956–1966

Igigi *(Şapte-Zei)* Nume colectiv pentru 7 divinităţi primitive adorate în Babilon *(→ mitologii din Mesopotamia)*, considerate zeităţi celeste primordiale, de prim rang, deşi semi-anonime; uneori, printre cei mai vechi **I.** se numărau zeii **Lahmu* şi **Lahamu*. Mai târziu, **I.** intră în terminologia astronomiei chaldeene: de obicei constelaţiile erau considerate în terminologia babiloniană drept imaginile vizibile ale zeilor, mai ales „chipurile gemene" *(lumashu)*, adică stelele duble, termenul aplicându-se nu oricăror stele sau divinităţi, ci îndeosebi celor 7 constelaţii principale din preajma Căii Lactee, deci semnele zodiacale *(→ zodiac)*, adesea identificate cu cei 7 *Igigi*.

Ihanaga Zeiţă ocrotitoare a stâncilor dure şi perene, în **mitologia japoneză*, fiica Spiritului Munţilor, **Oho Yama*, şi sora zeiţei **Sengen* (stăpâna muntelui Fuji).

Ihi Zeul muzicii în **mitologia egipteană*, născut de zeiţa **Hathor* (după varianta din imnurile memphite) de la tânărul zeu **Horus*. **I.** e reprezentat mai ales antropomorfic, având înfăţişarea unui copil cu un *sistrum* (instrument muzical egiptean alcătuit dintr-o lamă curbă de metal fixată într-un mâner şi traversată de câteva vergele mobile, sonorizante – când sistrul era agitat ca o dairea).

Iho (maori *i'o* – înalt, ceea ce e sus) Divinitate precosmogonică transcendentală, fie dezvoltându-se, dintr-o tradiţie mitică, în cadrul unui *cult special, fie elaborată teologic de casta sacerdotală *(→ sacerdot)* a populaţiei neozeelandeze maori *(→ mitologii din Oceania)*, venerată şi în Tahiti. În organizarea de castă a societăţii maorilor, **I.** a rămas un zeu necunoscut, inaccesibil păturilor inferioare; şi chiar în cadru cultual e denumit mai ales prin epitete abstracte, ermetice: „Nestrămutatul", „Chipul-veşnic-nevăzut", „Cel-fără-părinţi", „Cel-ce-nu-înapoiază-ce-a-luat", „Eternul". Aflându-se la obârşia tuturor lucrurilor şi fiinţelor, **I.** a conservat în el însuşi *spiritul, viaţa şi formele, puterea *morţii păstrându-se dincolo de el. Această divinitate greu perceptibilă pare produsul unei concepţii panteiste primitive (dacă se poate concepe ideea de *panteism într-o societate primitivă); mai mult decât ideea de **mana*, concepţia maorilor presupune existenţa în fiece fiinţă înzestrată cu sensibilitate a unui crâmpei *(taiora)* din substanţa divină a lui **I.**, amintind foarte vag raportul concepţiei brahmanice **Brāhmān* – **Ātman*. (cf. **Nahual*).

Ikṣvākú Întemeietorul dinastiei solare *(Sūryavamça)* în istoria mitică a Indiei; fiul lui Mánu Vaivasvata *(→ Mánu)*, născut din nările acestuia, şi strănepotul *Soarelui (*Sūrya). Dinastia solară se recruta din casta războinicilor *kçātrya (→ vārṇa)*; cu timpul, această dinastie s-a bifurcat: o ramură domnea în *Ayodhyā, alta în Mithila. **I.** a trăit la începutul erei Tretayuga *(→*

yuga). A avut un fiu: *Nimi* (sanscr. *nimi* – a construi, a instaura ceva pe pământ).

Ilă Zeiță venerată în **mitologia vedică*, de obicei alături de zeița sapiențială **Sarasvati* și de zeița telurică **Mahi*. Era considerată patroana evlaviei și a discursurilor apologetice. Comentatorii vedici din tradiția veche o identificau adesea cu *Arundhati* (soția unui **rișI*: *Vásiștha. Fiică a lui *Manu și soția regelui Budha, **I.** este mama regelui Pururavas (sau Aila) – fondatorul dinastiei selenare. Alte surse (vedice și mai ales hinduiste; → *hinduism)* o socotesc zeița *libațiilor sacrificiale *(→ sacrificiu)* și a *rugăciunilor.

Ilamatecuhtli *(Bătrâna Prințesă)* Zeiță arhaică aztecă înrudită cu pământul și cu porumbul, fără a le patrona direct *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*.

Ileana Cosânzeana (etim. incertă: *consângeana*); *Ileana Simziana* Personajul feminin principal din basmele mitologice românești, corespondentul feminin al lui *Făt-Frumos, de obicei idealul feminin al acestuia. Chiar dacă nu e numită totdeauna ca atare, **I.C.** este o *zână, o fecioară sapiențială și năzdrăvană, inițiată în *magia binefăcătoare; adesea are ca sfetnic, prieten și vehicul personal – un *Cal Năzdrăvan. E întotdeauna foarte frumoasă (cea mai frumoasă dintre zâne, „cu ochi de soare, cu trupul din mare și cu hainele de flori" – ținutul Neamț – Moldova, după *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*), dar și vitează, un tip amazonic, cu spiritul independent și virtuțile militare ale *Amazoanelor, fără disprețul lor pentru bărbați. În unele variante, **I.C.** se confundă cu zâna (sau împărăteasa) florilor (în Dobrogea nordică), socotită divinitate a primăverii (poate o reluare, prin influență cărturărească ori prin *sincretism istoric spontan a zeiței romane *Flora). **I.C.** are și ipostaze mitice superioare și complexe: *Ileana Cosânzeana din cosiță floarea-i cântă, nouă împărății ascultă,* care locuiește pe *Tărâmul Celălalt, unde se ajunge printr-un tunel de beznă din marginea lumii; *Inia-Dinia, din „mânăstirea Calu-Gastru într-un pai reazemă și într-un păr spânzură", o zână care poate zbura în chip magic, însoțită totdeauna de 12 fete. *Chira Chiralina (pseudovariantă a personajului baladesc) este parțial din aceeași categorie, însă *mitul e acoperit pe alocuri de un strat de folclor suburban. Confuzia cu **Iana Sânziana* este un efect de superficialitate, întrucât **I.C.** e o zână *htonică îndeosebi a vegetației florale, iar Iana Sânziana – o divinitate celestă, selenară. Rareori, **I.C.** se prezintă totuși ca amazoană propriu-zisă (cu numele regional *Abrunca* – „din țara femeiască" sau, curent, Ileana Cosânzeana – împărăteasa războinică din țara femeiască). Uneori e prezentată drept fiica monstrului Ciută-Nevăzută, iar după unele basme locuiește „într-un munte de sticlă, unde om pământean nu poate să calce". Există și o variantă vulgară, în care zâna – depersonalizată – este numită, prin adaptare locală, Ileana Constănțeana (cf. basmul cu acest titlu, în col. Frâncu și Candrea). După Romulus Vulcănescu, **I.C.** ar fi sora mezină a *Soarelui ce se aruncă în Marea Neagră ca să evite incestul și devine *Luna; însă mitul autentic al **I.C.** nu e din aria temei universale *soarele și luna*. Încercările de stabilire a unui etimon numelui curent folcloric al zânei sunt de obicei speculative: Aron Densușianu l-a derivat indirect din *Diana Consulens* (> Iliat Iana / Consentiana), iar Lazăr Șăineanu din slav. коса – tradus eronat de el prin „coamă" cuvântul semnificând de fapt „coadă de păr împletit", dar și „coasă" (ca unealtă agricolă). Materia de bază a acestui mit (în ce are esențial și peren) indică însă una dintre zânele benefice de prim rang, în folclorul mitologic universal.

Iliada Epopee homerică despre Ilion (Troia), monumentul literar și mitologic fundamental în literatura și în **mitologia greacă*. Compusă în hexametri (cca 15 700 versuri), a fost divizată mai târziu de gramaticii atenieni în 24 cânturi (sau rapsodii). Eroul principal e *Ahilleus; epopeea narează „mânia" lui Ahilleus, care, jignit de căpetenia aheilor *Agamemnon, refuză participarea la războiul troian, iar *Zeus promite mamei eroului că grecii vor suferi atâta timp înfrângeri militare, până când ofensa adusă de Agamemnon nu se va anula. Pânza narațiunii este războiul troian, de la stârnirea lui prin răpirea frumoasei *Helene de către *Paris, până la moartea lui *Hector pe câmpul de luptă. Întrucât la război participă *zeii olimpieni, epopeea devine prima sursă de cunoaștere a mitologiei Helladei (precedând opera lui *Hesiod). Victoria aheilor se asigură, după un lung asediu (zece ani), prin viclenia introducerii în cetatea troienilor a unui enorm cal de lemn (Calul troian) în care se ascunde echipa de șoc aheiană. **I.** are un plan epic riguros; acesta ne interesează nu numai din unghi estetic (criteriu care depășește sfera lexicografiei mitologice), căci miturile sunt vehiculate într-un mod organizat, conform *teologiei epocii hellenice timpurii și inventarului *panteonului fundamental. Războiul troian, în sine, nu este un *mit: el s-a desfășurat, istoric, în sec. XIII î.e.n.; arheologii, de la H. Schliemann până la cei mai recenți, au dezgropat 12 cetăți suprapuse (la Hissarlîk, în Turcia), dintre care Troia VII coincide parțial cu descrierea homerică a Ilionului.

§ Homerus, *Iliade*, I–IV, texte établi et traduit par P. Mazon, Paris, 1937–1938; Homer, *Iliada*, trad. rom. de George Murnu, București, 1924; idem, I–II, trad. rom. (în proză) de Sanda Diamandescu și Radu Hâncu, București, 1981

Illabrat Crainicul zeului **Anu*, în mitologia babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia)*.

Ilmarinen (finl. *ilma* – *aer) Divinitate artizană din **mitologia finlandeză*, fierarul magician din **Kalevala*, descoperitor al *fierului și al prelucrării metalelor, constructorul – în ținutul

*Pohjola – al morii *Sampo, instalație miraculoasă cerută de stăpâna ținutului, bătrâna *Louhi. Prieten și secundant al bardului și zeului sapiențial *Väinämöinen, în cele din urmă **I.** răpește, împreună cu acesta, moara Sampo, iar după o luptă cu baba Louhi eliberează, pentru oamenii pământului, aștrii încarcerați de ea: *soarele și *luna. **I.** este și pretendentul favorit al fecioarei Pohjola, fiica bătrânei Louhi; se și căsătorește cu ea, apoi o pierde, rămânând văduv și consacrându-se numai activității sale de inginer divin, intrând în *mit ca producătorul unor opere arhetipale: „capacul" cerului, descoperirea fierului și a metalurgiei, construirea mecanismului complex al morii Sampo, diverse ornamente de aur și argint, arme imbatabile (săbii și lănci) cu sigle astrale și zoomorfe, descoperirea practică a *focului, căzut din amnarul zeului *Ukko, care se obține însă cu sacrificii, **I.** arzându-și fața și mâinile. *Magia creației artizane a lui **I.** se produce în solitudine și explozie a inspirației.

Ilmatar (finl. *ilma* – *aer); *Luonnatar* Zeiță a atmosferei, în **mitologia finlandeză*, fiica aerului și mama lui *Väinämöinen, totodată divinitate cosmogonică *(→ cosmogonie)*. Inițial fecioară purtându-se castă prin văzduh, se lasă la un moment dat pe valurile mării, e fecundată de vânt și timp de 700 ani își poartă cu dificultate sarcina, înotând în marea rece, până când, după *rugăciunea ei, zeul *Ukko trimite o rață sălbatică ce se așează pe genunchiul ieșit din ape al fecioarei însărcinate și își clocește acolo ouăle, din care ia naștere universul. După alți 9 ani, **I.** modelează lumea născută din ouăle rației sălbatice. În cele din urmă, după încă 30 ani, iese din uterul primordial al zeiței, ajutându-se singur, bardul Väinämöinen, ca *simbol al *cuvântului dintru început.

Imhotep Venerat în *cultul memphit al *religiei egiptene ca fiu al zeului *Ptah și ca Zeu-medic, dar și artizan divin, a fost identificat de greci fie cu *Hephaistos, fie cu *Asklepios. **I.**, personaj istoric real (ministru al faraonului Djeser), este unicul caz din istoria Egiptului de zeificare postumă a unui om neaparținând familiei faraonului. A fost un strălucit arhitect (construind *piramida în trepte a lui Djeser, prima din Egipt) și un mare medic (scriind o carte sapiențială, pierdută), de asemenea, astronom, savant universal și *sacerdot; s-a evidențiat în știința administrației statului; a fost și întemeietorul marilor construcții folosind lemn și cărămidă și tot el a inițiat rețeaua canalelor de irigație din regiunile riverane ale *Nilului, preîntâmpinând consecințele nefaste ale anilor secetoși. La început fusese scrib; apoi a parcurs toate treptele ierarhiei posibile în viață, până la rangul de preot inițiat în doctrina heliopolitană, iar după moarte, consacrat zeu. E adorat ca divinitate începând din sec. I î.e.n. și socotit un zeu mântuitor și tămăduitorul tuturor bolilor; apoi înlocuiește de la o vreme pe *Nefertum în triada memphită (având astfel, la Memphis, și un mare *templu); iar în epoca ptolemaică, rămâne numai zeu al medicinei. Statuile sacre îl reprezintă de obicei ca preot, cu un papirus desfășurat pe genunchi.

§ J. B. Hurry, *Imhotep*, Oxford, 1926

Imix Che; *Păsările Imix Che* Păsări oraculare din mitologia maya *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*; amintite în **Cartea lui Chilam Balam*, ele apar în momentul distrugerii lumii, ca urmare a *războiului ceresc între grupurile de divinități *Oxlahun-ti-Ku* și *Bolon-ti-Ku (→ Ah Mucencab)*. Aceste păsări apar semnalând punctele cardinale și vestesc sfârșitul operației de dărâmare a lumii, în clipa când „s-a ridicat stâlpul ceresc": *Imix Che cea Roșie* la răsărit, *Imix Che cea Albă* la miazănoapte, *Imix Che cea Neagră* la apus, *Imix Che cea Galbenă* la miazăzi și *Imix Che cea Verde* la mijlocul pământului. Atunci, ele se înalță spre cer odată cu ridicarea stâlpului ceresc (noțiune obscură). Ultima dintre păsări (Imix Che cea Verde) se înalță „în amintirea dărâmării lumii".

Inanna (sumer, arhaic *Nin-anna*); *Innin* Zeiță principală în *panteonul sumerian *(→ mitologii din Mesopotamia)*, ocrotind dragostea și procreația; divinitate celestă (Doamna Cerurilor) – având ca *simbol ceresc patronal planeta Venus – dar care nu disprețuiește dragostea *zeilor sau a pământenilor, a fost identificată de babilonieni cu **Ishtar*. (În acest sens e o zeiță vindicativă, care asmute un taur ceresc asupra orașului Uruk, numai fiindcă regele acestuia, *Ghilgamesh, i-a respins oferta de iubire.) În epoca înfloririi cetăților timpurii din Mesopotamia, **I.** e socotită zeița patronală a orașului Uruk (biblicul Ereh), unde i se construiește *templul Eanna, care este sanctuarul ei central, existând însă câte un templu în fiecare oraș sumerian. Spre a asigura fertilitatea ogoarelor și fecunditatea femeilor și a femelelor animale, se celebra anual un *ritual: căsătoria sacră a regelui din Sumer cu câte una dintre preotesele zeiței **I.** Dar soțul zeiței era considerat Zeul-păstor **Dumuzi* (și numai în variante rare zeul **Anu*, a cărui fiică e însă în alte variante). „Divinitate capricioasă cu patimi nestăpânite" (S. N. Kramer), ambițioasă și râvnind puterea totală, **I.** coboară în *Infern, se pare nu atât pentru a-l recupera pe Dumuzi, cât pentru a deveni regină și peste lumea subterană *Kigallu, unde domnea sora ei mai mare *Ereshkigal; dar, coborînd în Infern, **I.** e prudentă, știind că ar putea fi ucisă de Ereshkigal, și de aceea sfetnicul ei fidel Ninshubur îi va pleda cauza, la nevoie, în fața marilor zei *Enlil, *Nannar și *Enki; adusă în genunchi în fața stăpânei Infernului și interogată, **I.** moare și e spânzurată într-un cârlig și numai Enki acceptă s-o salveze, trimițându-i 2 făpturi asexuate (Kurgarru și Kalaturru) care răspândesc asupra zeiței hrana și băutura vieții pentru a o învia. Ca să se întoarcă în lumea ei cerească din Țara fără Întoarcere, ea

trebuie să-şi găsească un înlocuitor divin în Infern, care în cele din urmă este Dumuzi şi (după cum deduce S. N. Kramer dintr-o tabletă deteriorată şi din compararea altor surse) tocmai el este sacrificat: există unele variante mitologice care îl prezintă pe Dumuzi ca zeu infernal. Aşadar – zeiţă capricioasă, crudă, nepăsătoare – **I.** nu a coborît la sora sa Ereshkigal pentru a-şi salva soţul, ci, dimpotrivă, l-a sacrificat, ca să scape ea însăşi din captivitatea *morţii subpământene. Variantele mesopotamice târzii, în care *Inanna* se numeşte *Ishtar,* diferă uneori sensibil de prototipul sumerian.

Inari Zeul agriculturii, al creşterii viermilor de mătase şi, în genere, al hranei, în **mitologia japoneză*. Ca divinitate a câmpurilor (sărbătorită fie primăvara, între februarie şi aprilie, fie toamna, în octombrie sau noiembrie, în coincidenţă cu serbările recoltei), cu vremea, *cultul său s-a contopit cu un cult totemic *(→ totem)* al vulpii de şes.

Inchiziţia (lat. *inquisitio* – cercetare, investigaţie, anchetă); *Sfântul Oficiu (Sanctum Officium)* Instituţie eclesiastică, în cadrul *creştinismului catolic, înfiinţată în 1184 de papa Lucius III *(→ papi)*, cu scopul organizării luptei contra *ereziilor prin descoperirea ereticilor şi readucerea lor la *credinţa catolică. Iniţial, procesele erau judecate de tribunalele laice, după recomandările făcute de episcopi (papa Lucius III declarând că „Biserica simte oroare faţă de sânge"). În 1209, papa Inocenţiu III a transferat conducerea **I.** unor legaţi pontificali, iar papa Grigore IX a luat (între 1231–1235) sub controlul său direct Sf. Oficiu, distribuind funcţiile de conducere locală unor călugări dominicani şi franciscani *(→ monahism)*. Tribunalele inchizitoriale (foarte active în Spania din sec. XVI), după ce confiscă averile celor declaraţi eretici, îi condamnă de obicei la moarte îndeosebi prin ardere pe rug, justificând acest tip de pedeapsă „purificatoare" prin *dogma catolică despre *Purgatoriu: noţiunea de „eretic" având pe atunci o accepţie largă, erau arşi pe rug, pentru *erezie*, de asemenea vrăjitoarele, prezicătorii, astrologii şi alchimiştii *(→ magie, astrologie)*. Papa Paul III a reorganizat Sf. Oficiu, punându-l din 1542 sub jurisdicţia directă a Sf. Scaun. Acest act pontifical (bula *Licet ab initio)* a fost dictat de „reacţia societăţii, care se apără" (Charles Pichon) şi de efectele *Reformei lui M. *Luther (după 1517). Excesele inchizitoriale din Spania şi Portugalia, influenţate de monarhii locali, fără să pună în lumină mai bună **I.** de sub jurisdicţia pontificală, au impus întărirea controlului exercitat de Vatican, care însă nu infirma nici cruzimea interogatoriilor, nici injustiţia proceselor, nici transformarea neascunsă a Sfântului Oficiu într-o poliţie de stat totalitar. Dar justificările actelor **I.** nu au lipsit nici mai târziu, în sec. XIX (Joseph de Maistre spune, în 1821, că „Inchiziţia, prin natura sa, este bună, blajină şi conservatoare"), nici măcar în sec. XX (Céléstin Douais: „Tribunalele Inchiziţiei au contribuit deopotrivă la păstrarea civilizaţiei epocii, deoarece ele au consolidat ordinea şi au împiedicat difuzarea răului acut..." – 1906; A. C. Shannon; „Instituirea sfintelor tribunale cu judecători numiţi anume, ducând permanent lupta contra ereziei, era nu numai o urmare necesară, ci şi indiscutabil logică a progresului în legislaţia eclesiastică" – 1949), iar situaţia nu s-a schimbat, de fapt, decât în 1965, sub presiunea epocii, care a dus la Conciliul Vatican II. Totodată, însă, **I.** nu a fost cruţată nici chiar de cercetătorii plecaţi din sânul ei (ca Juan Antonio Llorente, fost secretar inchizitorial în Spania, publicând nişte celebre *Anale* demascatoare, în 1812–1813), cu atât mai mult de investigatorii din afara sferei eclesiastice (ca Henry Charles Lea, în *Istoria Inchiziţiei medievale*, din 1888). După bula din 1542, **I.** nu a renunţat totuşi la duritatea care o defineşte în evul mediu; în 1555, e ales papă (sub numele Paul IV) marele inchizitor Caraffa, al cărui pontificat se remarcă prin înteţirea vânătorii de eretici, ea continuând sub alţi papi, până la Pius VII, care a interzis însă tortura în interogatorii (1816). Dar mai ales sub presiunea revoluţiilor între 1789 şi 1848, această instituţie caducă începe să-şi cedeze autoritatea, în faţa istoriei. Recrudescenţele nu mai sunt grave. Încă din sec. XVIII rolul **I.** se minimalizează, chiar dacă instituţia se menţine şi azi, desigur în formă mult mai temperată. Orice procedură judiciară a Sf. Oficiu era înconjurată de cel mai riguros secret, iar sentinţele, şi ele secrete, nu dădeau dreptul de apel; ele erau pronunţate duminica, în biserică sau într-un alt loc public. În urma procedurilor de cercetare inchizitorială, acuzaţii erau despărţiţi în 2 categorii: a) cei care au mărturisit şi au abjurat; b) cei care nu au mărturisit, stăruind în susţinerea ereziei; dar exista, neoficial, şi o a 3-a categorie, a celor care se confesaseră şi abjuraseră în prealabil. În anumite situaţii, ereticul putea fi judecat şi după moarte, iar atunci i se ardea cadavrul dezgropat. Primul Inchizitor General a fost *sf. Dominic* (1170–1221); iar primul Inchizitor General din Spania, *Torquemada* (1420–1498), în 18 ani, a ars 10 220 oameni de vii şi alţi 6 860 în absenţă (fie în chip de cadavre, fie „în efigie", adică punându-se pe rug imaginea condamnatului), confiscând averile a 97 000 suspectaţi. Printre personalităţile arse pe rug prin *autodafé* (span. *auto-da-fé* – act de credinţă): Cecco d'Ascoli (1327), medicul şi teologul Miguel Servet (1553, la instigarea lui J. *Calvin), filosoful antiscolastic Giordano Bruno (1600), preotul şi filosoful panteist L. Vanini (1619), Kazimir Łyszczyński (1689), autorul tratatului *De non existentia Dei*. **I.** condamna şi cărţile la autodafe: *Fizica* lui Aristotel (1210), **Talmudul* ş.a. **I.** spaniolă a pronunţat 300 000 condamnări, din care 30 000 arderi pe rug. ~ **I.** medievală a apărut ca un rezultat al unui lung

proces religios, care a debutat la începuturile creştinismului; dar pedepsele prin excomunicare preced creştinismul, căci în *Deuteronom*, XIII,6–9 şi XVII, 1–6 *(→ Biblia)* se stipulează ca acela care atrage pe evrei la credinţa în alte divinităţi să fie ucis prin lapidare („Să arunci în el cu pietre până îl vei omorî, căci a căutat să te îndepărteze de Domnul Dumnezeul tău"); în prima epocă creştină, urmăriţi pentru lepădarea de credinţă, după cum mărturiseşte ap. Pavel în *Epistolar (→ Apostoli)*: „Imeneu şi Alexandru, pe care i-am dat Satanei, ca să se înveţe să nu hulească" (*I Timotei*, I, 20); totuşi, în primele secole de creştinism, ideea de persecuţie este respinsă de *Origenes şi de *Lactantius; întâia legislaţie antieretică apare sub împăratul Valentinianus I (364–375), pedepsele administrate fiind exilul, descalificarea şi confiscarea averii; abia în sec. IV, împotriva *donatiştilor se întreprind măsuri violente. Între 1200–1292, sunt executaţi la Paris ereticii *amoricani. **I.** începe să se organizeze efectiv după ce dominicanul Alberic capătă (1232) titlul *Inquisitor haereticae pravitatis*; apar organizaţiile districtuale, iar comisiile inchizitoriale (alcătuite din *boni viri* – bărbaţi de ispravă) sunt finanţate îndeosebi de regii Franţei. Unul dintre primii teoreticieni ai **I.** a fost Bernardus Guidonis (Bernard Guy), iar unul dintre primii inchizitori, Petru Martirul, a fost asasinat în 1252, apoi canonizat sfânt. În acelaşi an, papa Inocenţiu IV – prin bula *Ad extirpanda* – aprobă tortura pentru descoperirea ereziei (act reconfirmat de papa Urban IV). Între 1320–1333 bântuie o epidemie de condamnări pentru extirparea vrăjitoriei şi a *magiei, căpătând amploare mai ales în Spania. Mai târziu, la propunerea regelui Filip II al Spaniei, Sf. Scaun creează o **I.** itinerantă – *Inchiziţia galerelor*, destinată în special coloniilor. În 1949, Sf. Oficiu a promulgat un decret împotriva oricărei colaborări cu partidele comuniste. La 7 decembrie 1965, un *Motu Proprio* al Vaticanului înlocuieşte Sf. Oficiu cu *Congregaţia pentru doctrina credinţei*, pe care cardinalul Ottaviani a definit-o într-o declaraţie publică: „Diferenţa între Sfântul Oficiu şi Congregaţia pentru doctrina credinţei este notabilă. Ea constă în abolirea caracterului inchizitorial şi represiv", în noua procedură, acuzatul având „înlesniri mai mari în a se apăra, a-şi expune punctul de vedere şi a discuta", deoarece s-a revenit la Constituţia papei Benedict XIV – *Sollicita ac provida,* de care, „de-a lungul secolelor, Sfântul Oficiu s-a îndepărtat" şi a înlocuit-o „cu o procedură autoritară". *(→ Index librorum prohibitorum)*

§ Ch. V. Langlois, *L'Inquisition d'après des travaux récents. Paris, 1901;* Bartolomé Bennassar, *L'Inquisition espagnole. XVe–XIXe siècle*, Paris, 1979 (trad. rom. *Inchiziţia spaniolă*, Bucureşti, 1983)

Incubus şi **Succubus** *Demoni erotici, în *mitologia şi în *legenda Europei medievale: masculini – *Incubus*, pl. *Incubi* (lat. *incubare* – a se culca peste); feminini – *Succubus*, pl. *Succubi* (lat. *succubare* – a se culca sub). Fiecare din aceste categorii caută relaţii de dragoste sexuală cu parteneri umani de sex opus. *Teologia creştină medievală consideră că ambele categorii demonice provin din tagma *îngerilor căzuţi. După *superstiţiile medievale, o femeie adormită, posedată de un **I.**, putea rămâne gravidă; cele mai frecvente partenere ale incubilor se credea că sunt vrăjitoarele sau victimele acestora. Uneori, incubii puteau apare în înfăţişări omeneşti, realizându-şi progenituri pentru posteritate, dar aceşti metişi erau monştri sau fiinţe zoomorfe. Evul mediu socotea că incubii preferă legăturile erotice cu călugăriţele, iar succubele – cu sihaştrii şi cu sfinţii. *(→ Zburător)*

Index librorum prohibitorum Listă oficială, editată periodic de Vatican, indicând cărţile a căror lectură le este interzisă creştinilor catolici (odinioară, sub ameninţarea excomunicării). Prima listă a *Indexului* s-a publicat în 1559, sub papa Paul IV *(→ papi)*, iar în 1571, papa Pius V a instituit *Congregaţia Indexului* – o cancelarie vaticană cu rol de cenzură, fiinţând până în 1917, când s-a contopit cu Sfântul Oficiu *(→ Inchiziţia)*. **I.** nu se limitează la domeniul cărţilor teologice; acţiunea lui se întinde asupra tuturor ariilor spiritualităţii umane, manifestate prin tipar. Prima listă de cărţi proscrise (redactată de papa Gelasius, în 494, apoi mereu amplificată) s-a numit *Notitia librorum apocryphorum qui non recipiuntur*; era doar o enumerare a unor scrieri biblice apocrife, precum *Faptele apostolilor Filip, Toma şi Petru, Evangheliile lui Tadeu, Matei, Petru* ş.a. (→ *Biblia*). Una dintre funcţiile Inchiziţiei era cenzurarea scrierilor în circulaţie; dar după invenţia tiparului, aria de supraveghere depăşeşte tipăriturile teologice şi eclesiastice, astfel că unii papi (Sixtus IV în 1479, Alexandru VI în 1501) dau directive speciale arhiepiscopilor din Köln, Mainz, Magdeburg etc. cu privire la *tipăriturile abuzive*, până când Conciliul V din Latran (1512–1517) formulează decretul *De Impresione Librorum* (1515), interzicând imprimarea cărţilor fără avizul autorităţii eclesiastice şi ameninţând pe tipografi cu excomunicarea persoanei şi confiscarea ediţiei. Conciliul din Trent interzice (1546) posedarea şi vânzarea cărţilor religioase anonime, neaprobate; tot atunci, la cererea lui Carol V, universitatea din Louvain redactează un *Index* al cărţilor primejdioase. Abia între 1557–1559 este redactat (din iniţiativa papei Paul IV, prin Inchiziţie) primul *Index* roman propriu-zis *(Index auctorum et librorum qui tanquam haeretici aut suspecti aut perversi ab Officio S. R. Inquisitionis reprobantur et in universa Christiana republica interdicuntur)*, conţinând 3 categorii: cărţi prohibite de autori cunoscuţi; cărţi periculoase de autori anonimi; toate cărţile condamnate de *Indexul din Trent* – dar lista acestora din urmă se amplificase la fiecare

sesiune. Acestui *Index* i s-au adăugat suplimente sub pontificatul papilor Clement VIII, Sixtus V, Alexandru VII, Benedict XIV (1753), iar o ediție cu materia reorganizată apare sub Leon XIII (sfârșitul sec. XIX). Din Congregația Indexului fac parte mai mulți cardinali (unul dintre ei fiind prefectul congregației), de asemenea numeroși consultanți și examinatori ai cărților. Un timp, a apărut periodic și un *Index librorum expurgandorum* (azi abandonat): un catalog de scrieri permise lecturii după eliminarea oficială a pasajelor cenzurate. La Conciliul Vatican I (1869–1870) câțiva episcopi au cerut revizuirea *Indexului*, însă reforma solicitată nu s-a realizat decât în 1897, când papa Leon XIII a publicat constituția *Officiorum*, în 49 articole: scrierile eretice rămân condamnate ca și până atunci (art. 1), dar sunt îngăduite cărțile care nu conțin nimic contrar doctrinei catolice (art. 2–3), sunt aprobate edițiile de lectură ale **Bibliei (*Vulgata)* și diferitele traduceri în limbile moderne („vulgare"), ca și cele pentru școlari (art. 5–8), se interzic cărțile obscene, iar clasicii sunt admiși în scop educativ (art. 9–10), sunt osândite cărțile ultragiind pe *Dumnezeu și lucrurile sfinte sau propagând *magia și *superstiția ori în alt sens periculoase pentru societate (art. 11–14), se condamnă ziarele imorale sau antireligioase (art. 21–22), se admite lectura unor cărți prohibite, în cazuri speciale încuviințate de un episcop (art. 23–27); dacă raportul cenzorilor e favorabil, episcopul acordă dreptul de imprimare: *imprimatur* (art. 38–40), iar excomunicarea nu se prevede decât pentru lectura cărților eretice sau scrise de autori apostați (art. 41–42). Prin enciclica *Pascendi* a papei Pius X (1907) s-a reinstituit obligativitatea cenzurii ecleziastice. Simplificarea *Indexului* nu a fost rapidă în sec. XX (ediția din 1948 conținea 5 000 autori interziși), dar după Conciliul Vatican II (1962–1965), conform definiției oficiale a Vaticanului, *Indexul*, în care nu va mai fi înscrisă nici o carte nouă, „rămâne un monument istoric, o operă ce va putea fi numai consultată".

§ T. Huxley, *Commentary on the Present Index Legislation*, Doublin, 1908

Indra (etim. incertă: sanscr. *indu* – picătură) Divinitate din triada supremă a **mitologiei vedice* arhaice, stăpânul sferei celeste, conducătorul *zeilor și diriguitorul divin al fulgerului violent; totuși, deși importanța sa de zeu celest era, în perioada timpurie, covârșitoare, **I.** era un *primus inter pares* în cadrul triadei, considerat însă fiul zeului primordial **Dyaus Pitar*, care simboliza *cerul în general. Zeu de prim rang, **I.** e venerat la început ca personificare a cerului senin; se presupune că ar fi fost chiar zeul suprem și călăuza spirituală a triburilor arice care au invadat India distrugând, în numele lui, orașe (sanscr. *pura*) indigene, de unde și epitetul *Purandara* (Distrugătorul de cetăți) al lui **I.** Probabil pe baza aceloraşi tradiții, încă din epoca vedică primară a fost socotit zeu al războiului și, în genere, al forțelor violente, așadar și zeul *elementelor dezlănțuite, iar – într-o mitologie simplificată – al focului ceresc *(→ focul)*, al fulgerelor, trăsnetelor, tunetelor. Prezent în marile războaie cerești, transportându-se cu vehiculul *Puşpaka, **I.** e purtătorul unei măciuci miraculoase și al altei arme, *kúliça* (săgeata trăsnetului), iradiind o lumină cât 10 000 de sori, sau *vajra* (săgeata de fulger), care se întoarce singură în tolbă, aruncătoare de jeturi de foc comparate (dar neidentificate) de vechile texte sanscrite cu fulgerele; zeul dispune de asemenea de arma *Indra-cāpa* (arcul lui Indra: curcubeul). În expedițiile sale, **I.** e purtat de un *car ceresc magic (descris în **Mahābhārata)* pe care-l conduce vizitiul *Mātali; dar are și un elefant de luptă: *Airavāta, unul dintre cei 8 elefanți primordiali. Fapta sa cosmică principală este uciderea *demonului *Vritrá, un monstru cosmic. Acest război demonic este *simbolul realizării operei prin *sacrificiul de sine; Vritrá și un monstru tricefal (de fapt, o noțiune mitică mai complexă: **Tripura* sau *Tripurasura* – Trei-cetăți-demonice) au zăgăzuit toate apele; spre a salva de la pieire zeii și lumea, prin repunerea în circulație a apelor dătătoare de viață, închise de cei doi demoni în tărâmul subteran, **I.** declară război; dar întrucât și Vritrá și monstrul tricefal sunt *brahmani, care nu pot fi uciși fără pedeapsă, zeul intră într-un cerc vicios; hulit pentru imensul său *păcat, **I.** se roagă pământului, copacilor și femeilor să ia măcar în parte păcatul asupra lor: de aici apar pe pământ pustietăți, crăpături ale scoarței terestre, coaja crăpată a arborilor lăsând să se prelingă rășina, și chiar menstrele femeiești, până atunci inexistente; păcatul îl vlăguiește pe zeu de puterea sa magică, astfel că, dintr-o divinitate a forței, **I.** se vede redus la dimensiunea unui atom nevolnic; ispășirea, similară *morții, durează un an, cât **I.** stă ghemuit într-o tulpină de *lotus. În lunga perioadă de adorație a sa, **I.** se precizează ca zeu al energiei biologice și cosmice; fără a fi un zeu creator, el împrăștie *viață în tot universul. Prăbușirile lui parțiale nu sunt definitive, el revenind mereu la grandoarea inițială. Diversitatea trăsăturilor care îi compun portretul mitic e reflectată complex de epitetele sale numeroase, după care e recognoscibil de fiece dată integral, ele sintetizându-i atributele din epoca de ascensiune cultuală: *Naka-nayaka* (Diriguitorul Cerului), *Tridaçendra* (Domnul Zeilor), *Amara-pati* (Domnul Nemuritorilor), *Ārkhandala* (Sfărâmătorul), *Vritrahan* (Distrugătorul lui Vritrá), *Purandara* (Distrugătorul-de-cetăți, de obicei al orașelor locuite de demoni, dar și al celor omenești), *Tridivapati* (Domnul celui de-al treilea cer – adică al cerului suprem), *Tridiveçvara* (Domnul Cerului), *Jayanta* (Biruitorul), *Deva-raj* (Regele Zeilor), *Su-traman* (Cel-ce-păzește-bine),

Kuliçadhara (Purtătorul trăsnetului), *Daça-çatākça* (Cel-cu-o-mie-de-ochi), *Çakra* (Preaputernicul), *Maghavan* (Darnicul), *Ulūka* (Bufnița), *Hari-açva* (Calul Șarg), *Soma-pati* (Domnul Somei). **I.** e de obicei reprezentat plastic cu 4 brațe, cu două mâini ținând o lance (sau celebra săgeată), cu alte două un fulger; alteori, are trupul acoperit de ochi (această însușire e alegoria explicativă a unui mit complementar: după un episod din *Mahābhārata*, a fost creată la porunca zeilor preafrumoasa fecioară cerească *Tilottamă, contemplată cu încântare de toți zeii, când a făcut anume ocolul întregii adunări divine; deși dorea grozav s-o privească, **I.** s-a abținut, iar din această refulare (ca un efect alergic) i-au apărut numai-decât o mie de ochi. De fapt, **I.** e o divinitate contradictorie, iar față de actul său principal de eliberare a apelor lumii, trăsăturile negative devin, în evoluția *cultului, preponderente și condamnate: patima lui de a bea **soma*, inițial considerată doar ca o absorbție de forță, începe să fie socotită o meteahnă; uciderea brahmanilor de la un timp nu mai poate fi justificată; numeroasele lui aventuri galante par la un moment dat imorale, cum e de pildă seducția frumoasei *Ahalyā, soția învățătorului său *Gautama care îi blestemă pe amândoi, zeul vădindu-și acum și neputința de a rezista *blestemului pronunțat de un **ṛiși*. Dar în epoci mai târzii, tocmai de aceea, importanța religioasă a lui **I.** scade întrucâtva, cultul său cedând locul unei noi triade supreme *(*Brahmā, *Viṣṇu, *Çivá)*, totuși fără a înceta să-l recunoască deocamdată domnitor peste toți ceilalți zei și unul din cei 8 paznici ai lumii (**I.**, al Orientului), el locuind (potrivit textelor din **Purāṇá*) în cerul său *Svarga*, în reședința **Nandana*, care e o grădină edenică, împreună cu soția sa *Indrani* (numită și cu epitetele: *Pulomajā* și *Çácī* – Bunăvoința), și având o cățea credincioasă: *Saramā. În epoca decăderii propriu-zise a cultului său, **I.** începe să fie imaginat uneori ca un învins în bătălii (mitografiile referindu-se îndeosebi la insuccesele lui în luptele cu demonii din clasele **Asura* și **Daitya*): în *Rāmāyaṇa* se relatează înfrângerea lui **I.** de către *Ravaṇa, după care fiul acestuia, Meghanada, îl aduce pe marele zeu în *Lanka și numai la cererea celorlalte divinități, care îi dăruiesc lui Ravaṇa imortalitatea, **I.** este eliberat și se poate întoarce în cerul său. Și mai târziu, prin împrumuturile între *religiile bazinului aric, în **Avesta* iraniană **I.** devine demon. Iar în *hinduismul modern, **I.** nu a mai rămas decât paznicul sfertului răsăritean al orizontului, și nici nu mai e obiectul vreunui cult. Decăderea culturală (posibila înlocuire a lui **I.**) pare prevăzută, în ciclul mitic respectiv, dintr-o epocă mult mai veche, anume în *ritualul **açvamedha* (sacrificiul calului), căci orice rege care ar fi efectuat în șir o sută asemenea ritualuri ar fi devenit capabil să dărâme tronul celest al lui **I.** și să ajungă astfel stăpânul zeilor și al întregului univers.

Infern; *Iad* Noțiune mitologică frecventă în istoria *religiilor, indicând un loc de pedeapsă postumă, fie subteran, fie izolat la marginea lumii, închipuit numai ca o arie de retragere a umbrelor (sufletelor) tuturor morților sau ca un teren de ispășire a *păcatelor din timpul *vieții, uneori și ca loc special de represalii unde *zeii își aruncă dușmanii învinși. Noțiunea e foarte variabilă, după zonele mitologice; dar de obicei **I.** se asociază cu bezna și cu *focul; prin adaosuri teologice ulterioare, *mitul încorporează și numeroase genuri de privațiuni și pedepse. ~ Pentru *egipteni* **I.** era egal cu regiunile inferioare pe unde trece, noaptea, barca solară a lui *Ré, acolo sufletele fiind sau pedepsite cu aneantizarea, deci cu a doua *moarte, de astădată definitivă, sau răsplătite cu viața eternă (→ *mitologie egipteană)*. ~ *Babilonienii* credeau în regatul **K i g a l l u*, plasat în măruntaiele pământului, peste care domnește crunta zeiță **Ereshkigal*, împreună cu soțul ei *Nergal, și unde morții sunt ținuți în beznă, se hrănesc cu pulbere și beau tină; sufletele morților *(edimmu)* erau închipuite ca *vampiri înaripați pe care le judecau zeii *htonici *Anunnaki; sufletele care nu obțineau iertarea, tulburau liniștea oamenilor vii *(→ mitologii din Mesopotamia)*. ~ Miturile escatologice *(→ escatologie)* ale **Bibliei* se referă, în perioada ebraică timpurie, la **S h e o l*, un ținut subpământean incert, adăpostind umbrele tuturor morților, fără criterii selective, care abia mult mai târziu e socotit și loc de pedeapsă postumă, dar mai ales în varianta numită **Gheena*, speculată îndeosebi de *creștinismul primitiv, ca loc diriguit de **Diavol*, în care păcătoșii sunt supuși focului și altor suplicii grele; creștinii, divizând lumea postumă în 3 (sau două) teritorii, concep **I.** ca loc etern de pedeapsă (pentru păcatele mai ușoare, înlocuit, în catolicism, de un stadiu intermediar pentru purificarea ignică numit **Purgatoriu*; în *ritul creștin oriental forma greacă **Hades* (Ἅιδης în **Septuaginta*) devine în tradiția românească *Iad* (slav адъ), un loc infernal cu instalații de ardere în flăcări sau fierbere în cazane cu smoală a păcătoșilor *(→ mitologie biblică)*. ~ India vedică se referea la un infern temporar, mai apropiat de noțiunea de purgatoriu: **N a r a k a*, divizat în mai multe sectoare, unul din ele: *M a h ā t a l a* – loc special pentru păcătoși; în *brahmanism, **I.** este un imperiu al morții, peste care domnește prințul funerar **Yamá*; abia în *budism se concepe un teritoriu, **P ā t a l a*, al focului torturant, al înghețului *(→ mitologie vedică)*. ~ În *China* antică erau mai multe variante, mai răspândită fiind noțiunea **Y u d u*, un soi de peșteră cu galerii pe versantul fabulos al unui munte neluminat vreodată de soare; dar se concepea și *C h a n d o n g* (Capitala Beznei), unde domnește *Hou-du*, care dispune, la administrarea pedepselor, între alți meșteri ai supliciului, și de prințul Tubo,

un monstru cu 9 coarne. Celelalte forme infernale nu se deosebesc noțional prea mult de acestea *(→ mitologie chineză)*. ~ În *Hellada*, *Paradisul *(*Câmpiile Elisee)* era tot unul din etajele lumii infernale a lui *H a d e s*, care – după numele zeului stăpân al său – era înțeles ca un mare regat al morții în genere nediferențiat, afară de stratul său inferior extrem, **T a r t a r o s*, rezervat celor mai ticăloși muritori, dar și inamicilor direcți ai lui *Zeus (*giganții învinși în *Gigantomahie), unde însă detențiunea nu privează umbrele de a-și păstra funcțiile și rangurile din timpul vieții, chiar în cursul celor mai crunte pedepse. ~ La *scandinavi*, **I.** *(*H e l l* sau *Hellheim)*, stăpânit de zeița **Hel*, este sumbru *(→ mitologie scandinavă)*. ~ *Miturile maya* și *quiché* concepeau un tărâm subteran al beznei, **C h i - X i b a l b a*, prevăzut și cu un mare cuptor de aramă cu funcții indefinite, și administrat de un grup de divinități infernale monstruoase, conduse de **Xibalbay (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*. ~ Pentru credincioșii din **islam*, **D j a h a n n a m* nu e decât o copie infidelă a **I.** creștin, dominat însă de memoria *animismului arab preislamic *(→ mitologie arabă)*. ~ Prea puțin diferențiat este și **I.** din **mitologia japoneză*: *J i g o k o u*, ca și forma lui shintoistă *(→ shintoism)* *Y o m o*. ~ Alte forme infernale *(*M i c t l a n* la azteci, un echivalent al formei maya) au ca atribut dominant întunericul și confuzia din bezna în care își petrec timpul umbrele defuncților. ~ Miturile primitive includ rareori locuri de recluziune a morților (morții continuând să coexiste cu cei vii), întrucât nu concep nici ideea unei Judecăți de Apoi, nici a unei justiții imanente. Când, rareori, miturile primitive consacră morților un loc, ca *A l h u e m a p u* în *credințele din Patagonia, el nu este decât un simplu tărâm incert de dincolo. Ideea de **I.** ca pedeapsă postumă se prea poate să fi provenit de la discriminarea practicată într-o epocă teocratică târzie între cei „necurați" și cei inițiați în doctrină (ca la *orfici). Ca loc diametral opus Paradisului, **I.** – în cele mai multe religii, este un rezultat al concepției morale despre o lume duală, o consecință a gândirii omenești binare, cele două direcții fiind *binele* și *răul*, afirmația și negația, în alt plan – viața și moartea; în zona de influență a dualismului propagat de *zoroastrismul iranian, ambele forme sunt mai acute. Totuși, fără a viza riguros zonele opuse *Infern – Paradis* (adică pedeapsă-răsplată), unele religii au conceput o ierarhie de distribuire zonală sau categorială a morților. În acest sens, este cu deosebire interesant locul postum din mitologia aztecă pentru morții de boală sau pentru defuncții săraci: este un ținut neospitalier, lipsit de lumină interioară sau exterioară, subteran și fără ferestre, unde se ajunge pe căi dificile și întortocheate, după trecerea unor probe foarte grele; plecat din cadavrul său, sufletul trebuie să treacă mai întâi printre doi munți ciocnindu-se mereu și amenințând să strivească pe cei fără experiență sau tărie; apoi e întâmpinat de un *șarpe gigantic cu o gură lacomă și hidoasă și de un aligator uriaș și înspăimântător; după aceea trebuie străbătute 8 pustietăți și 8 dealuri, dar fără o clipă de popas; iar după ce sufletul călător e lovit de un vânt puternic făcut din cuțite de obsidian, el ajunge în cele din urmă pe malul râului Nouă-Ape și trebuie să-l traverseze pe spinarea unui câine roșcat; ajuns pe celălalt mal, sufletul e obligat să ucidă câinele, înfigându-i o săgeată în gâtlej. Dar, ca loc de stabilire postumă a sufletelor celor morți, **I.** e o noțiune variabilă, nu totdeauna loc de pedeapsă (de ex., *Sheol*).

§ Y. Bautz, *Die Hölle*, Mainz, 1882; A. Michel, *L'Enfer*, Paris, 1950

Inia Dinia *Zână din **mitologia românească*, prezentă mai ales în folclorul moldovenesc și muntenesc, uneori identificată cu *Ileana Cosânzeana. O **I.D.** enigmatică figurează în col. Petre Ispirescu: „Inia Dinia [...] din mânăstirea Calu-Gastru, într-un pai reazemă și într-un păr spânzură"; ea poate zbura în chip magic, mereu însoțită de un alai de 12 zâne tinere subalterne. Eugen Agrigoroaiei a relevat (fără a putea demonstra ipoteza sa, dincolo de consonanța evidentă) „rezonanța etruscă a numelui Inia Dinia", apropiind acest nume dublu de perechea divină din *panteonul etrusc: **Uni* și **Tinia (Țara neuitatelor constelații. Folclor arhaic românesc*, Iași, 1981, p. 253). Examinând *mitul în contextul unui basm de bază, *Triști Copil și Inia Dinia* (col. Alex. Vasiliu, care însă transcrie „Iniia Diniia"), cercetătorul consideră acest mit un *simbol al inițierii în scriere.

Înki *Demonul incas al răzbunării *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, din categoria *spiritelor pumei *(acheichila)*, provocând oamenilor, între altele, răul de munte, amețeala marilor altitudini.

Inmar Zeu absolut al *cerului, în *mitologia triburilor udmurte din Ural.

Ino; *Leukothoe* Zeiță de importanță secundară, din **mitologia greacă*, purtătoare a unui *simbol tragic. A fost pedepsită, împreună cu soțul ei, regele theban Athamas, de zeița *Hera, pentru a-l fi crescut pe *Dionysos, copil, în palatul lor regal; amândoi, înnebunind, își ucid copiii, apoi **I.**, înțelegând într-o clipă de luciditate ce făcuse, se aruncă în mare dorind să se înece, însă e transformată, din mărinimie divină, în divinitatea marină *Leukothoe*. Născută de cuplul *Harmonia – *Kadmos, **I.** este sora divinităților *Agave, Autonoe, *Semele, Illyrius și Polydoros. Potrivit însă unei variante din ciclul argonautic *(→ Argonauți)*, după ce femeile din Orchomenos, la sfatul perfid dat de **I.**, prăjesc boabele pentru semănături, făcând astfel să nu mai răsară lanurile așteptate și să se instaleze foametea, **I.** mituiește pe solii aducători ai răspunsului dat de *oracolul

delphic *(→ Delphoi)* ca să spună că singura măsură de înlăturare a calamităţii este sacrificarea copiilor ei vitregi *Phrixos şi *Helle (născuţi de *Nephele, prima soţie a bărbatului ei Athamas). Dar berbecul cu lână de aur îi salvează miraculos pe copii, transportându-i în zbor peste mare, spre *Colhida (deşi Helle cade şi se îneacă, marea numindu-se apoi Hellespontos, azi strâmtoarea Dardanele).

Inshushinak (sumer. *Stăpânul Susei*) Zeul patronal din Susa, capitala regatului Elam (azi, provincia iraniană Khazistan). **I.** nu avea alte atribute divine.

Insulele Fericiţilor (grec. Αί τῶν μακάρων νῆσοι; lat. *Fortunatae Insulae*) *Mit straniu din **mitologia greacă*, după aparenţe identificabil mai curând cu mitul *Atlantidei, decât cu al *Câmpiilor Elisee. **I.F.** erau considerate un arhipelag de la capătul lumii, în zona nordică a Oceanului Occidental, şi ar fi fost locuite nu de umbrele morţilor, ci de oamenii muritori cărora *zeii le dăruiseră imortalitatea. Erau descrise ca o variantă de *Paradis terestru păzit de *Briareos, socotit în genere paznicul mărilor nordice, unde se trimiteau de către zei eroii căzuţi pe câmpul de luptă şi pe care judecata lui *Rhadamanthys îi găsea vrednici de atare răsplată. **I.F.** sunt un ţinut al verii veşnice şi al belşugului, nelipsindu-le nimic din toate bunurile imaginate de oameni. O variantă a mitului *Titanomahiei spune că, după înfrângerea sa de către *Zeus, *Kronos, domnind ca rege terestru în vârsta de aur, nu a fost aruncat în *Tartaros, ci a plecat, stabilindu-se în **I.F.**; iar aici raportul mitic între personificarea *timpului pasager şi transferarea lui în nişte insule (adică spaţii izolate) cu viaţă eternă, aşadar atemporală, poate avea mai mult decât o semnificaţie de *simbol al setei omeneşti de eternitate. *Hesiod scrie: „În sfârşit altora, Zeus, fiul lui Kronos şi părintele zeilor, le-a dat o viaţă şi un adăpost departe de oameni, aşezându-i la capătul pământului. Acolo, în Insulele Fericiţilor, la ţărmurile adâncilor sorburi ale Oceanului, trăiesc cu inima lipsită de griji eroii fericiţi pentru care glia roditoare dă de trei ori pe an câte o înfloritoare şi dulce recoltă" *(Munci şi zile*, v. 167–173*)*. Dar mai este un vers, figurând într-un ms singular: „departe de Nemuritori, şi Kronos le este rege". S-au găsit temeiuri de identificare a **I.F.** cu Insulele Pheacilor, descrise de *Homer *(Odisseia*, VIII*)*, ba chiar şi cu misteriosul ţinut **Aballon* sau cu ins. sf. Brendan, din **mitologia celtică*. În mod ciudat, **I.F.** seamănă mai mult cu Ţara Amenti din **mitologia egipteană* („Occidentul", un ţinut îndepărtat unde plecau morţii urmând calea soarelui care mergea să moară în asfinţit); la mijlocul acelei „ţări" erau Grădinile Ialu, un Egipt ceresc de o fertilitate inepuizabilă, în care sălăşluiau sufletele celor drepţi, la adăpost de orice nenorocire. Totuşi, unii s-au referit şi la posibilitatea identificării **I.F.** cu ins. Madeira din arhip. Canarelor (probabil fiindcă erau trecute în hărţile medievale cu numele *Fortunatae Insulae*). Cea mai incitantă la meditaţie este însă varianta din mitologia greacă, mai ales în descrierea lui *Pindar; poetul o numeşte *Insula Fericiţilor* şi o consideră „cetatea lui Kronos", spre care se poate ajunge numai pe calea zeilor, **I.F.** fiind scăldată de apele şi adierile Oceanului, pe un ţărm plin de arbori scânteind de florile de aur din care fericiţii îşi împletesc cununi şi ghirlande *(Olimpice*, IV*)*; când pe pământ e noapte, acolo străluceşte soarele, iar fericiţii trăiesc în desfătare, călărind, făcând exerciţii gimnastice, jucând zaruri sau cântând din liră, eliberaţi cu toţii de orice suferinţe *(fragm.* 129*)*. Pe lângă sugestia (nedemonstrabilă) că **I.F.** ar putea fi identificate (după varianta pindarică) cu continentul american sau cu ins. Caraibe, mult mai importantă este observaţia ce rezultă din acelaşi context că aceşti „fericiţi" (μακάρα), comparabili cu **Blajinii* din ***mitologia românească*, aflaţi într-o fericire paradisiacă naivă, ca în miturile primare, sunt de fapt nişte iniţiaţi în *misterele *morţii (temă probabil de origine orfică; → *orfism*).

Intercidona Zeiţă profilactică din ***mitologia romană*, având grija de a feri lehuzele de agresiunea lui **Silvanus*.

Inuus (lat. *inire* – a îngrămădi) Veche divinitate italică, mai târziu confundată cu zeul grec *Pan, fiindcă era o personificare a fertilităţii şi abundenţei ogoarelor.

Io Fiică a regelui din Argos, în ***mitologia greacă*, pe care, iubind-o şi temându-se de gelozia soţiei sale *Hera, *Zeus a prefăcut-o în vacă; totuşi, Hera i-a cerut vaca în dar şi, primind-o, a pus-o sub paza lui *Argos, ucis de *Hermes din ordinul lui Zeus; în cursul duelului divin, Hera o supune pe **I.** chinurilor produse de un tăun gigantic, determinând-o să cutreiere în fugă toată Hellada până când, în Egipt, naşte pe Epaphos, fiul conceput cu Zeus, şi abia atunci îşi redobândeşte vechea înfăţişare umană şi începe să domnească acolo, împreună cu fiul ei. Printre urmaşele sale se considerau *Danaidele.

Ioan Chrysostom (grec. Ἰωάννης Χρυσόστομος; *Ioan Gură-de-aur*) Unul dintre importanţii părinţi ai *Bisericii creştine răsăritene *(→ patristică)*, arhiepiscop de Constatinopol, apoi *patriarh (347–407); teolog apărător al *creştinismului ortodox, atacând păgânismul, *arianismul, *iudaismul şi *maniheismul, **I.Ch.** a fost unul dintre cei mai de seamă teoreticieni ai moralei creştine; tratatul *Despre sfinţenie* e consacrat raporturilor sociale, criticii luxului, monopolului Bisericii în educaţie, îndulcirii contradicţiilor sociale, însănătoşirii morale a societăţii. **I.Ch.** este şi creatorul retoricii creştine; cartea sa de *Predici* i-a asigurat o mare popularitate. Originar din Antiohia şi ajungând patriarh în capitala

Bizanțului, pentru spiritul său critic, fără concesii, ca și pentru autonomia sa, a fost persecutat de împărăteasa Eudoxia, apoi exilat. Canonizat sfânt după moarte, a fost socotit, postum, Doctor al Bisericii creștine.

§ C. Baur, *Der heilige Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, 1–II, München, 1929–1930; Sf Ioan Hrisostom, *Cuvântări la praznice împărătești*, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, București, 1942

Ioan Damaschin (grec. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός) Teolog bizantin (cca 675–750), ideolog al *cultului *icoanelor și adversar activ al iconoclastiei. **I.D.** a sistematizat doctrinar *credința creștină *(→ creștinism)*, mai ales în opera sa principală Πηγή γνώσεως *(Izvorul științei* sau *Izvorul cunoașterii)*, care se compune din 3 secțiuni: *I, Dialectica*, în care au fost incluse două tratate, unul de logică, altul de ontologie; obiectele, care există datorită înțelepciunii dumnezeiești *(→ Dumnezeu)*, trebuie cunoscute așa cum sunt ele, în această judecată simțindu-se influența lui Aristotel; aici, **I.D.** a făcut afirmația, devenită apoi (într-o formă puțin modificată la *Toma din Aquino) una dintre tezele principale ale catolicismului, că știința este serva *teologiei (în tomism–filosofia); *II, Despre erezii* – o istorie a *ereziilor, reluată de autor mai târziu în câteva tratate analitice; *III, Expunerea exactă a credinței ortodoxe* – parte numită curent și *Dogmatica* – explicând într-o sistematizare amănunțită toate *dogmele *Bisericii creștine. Dintre toate celelalte opere ale lui **I.D.**, *Despre patimi* se consacră problemelor voinței și libertății omenești, liberului arbitru; *Despre Sfânta Treime* e o expunere exegetică a dogmei trinitare; un mai mare număr de scrieri, de regulă polemice, sunt destinate atacării diferitelor erezii *(Contra ereziei nestoriene, Dialog contra maniheilor, Despre firea compusă contra acefalilor)* sau combaterii iconoclastiei *(Trei tratate contra celor care atacă sfintele icoane)*, precum și explicării polemice a unor *superstiții *(Despre balauri)* sau a unor probleme de morală creștină *(Despre cele opt duhuri ale răutății)*.

§ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, ed. II, trad. rom. de Pr. D. Fecioru, București, 1943; B. Studer, *Die theologische Arbeitweise des Johannes von Damaskus*, Ettal, 1956

Ion (grec. Ἴων; ἴον– viorea; ἴωνια – lan de viorele; Ἴων – ionian; Ἰωνία – Ionia) Zeu fluvial terapeutic, în **mitologia greacă* arhaică, venerat drept *strămoșul eponim al ionienilor (primul grup de triburi grecești care au invadat peninsula numită ulterior Hellada, cca 1950 î.e.n., după ce s-au desprins din masa indoeuropeană). Potrivit tradiției, **I.** s-a stabilit în Aigialos (Ahaia), de unde urmașii săi au fost alungați, după 7 secole, de către dorieni (alt mare grup grec indoeuropean). Lui **I.**, *miturile îi atribuie, ca prime calități, înflăcărarea în acțiuni și impetuozitatea. Pityreus, fiul lui **I.**, a fost basileu în Epidaur.

Ion Sântion; *Ion Sânt-Ion (Iuon)* Divinitate folclorică, rezultată dintr-un lung *sincretism, în **mitologia românească*, fără atribute prea clare. După tradiția din folclor, **I.S.** este fratele vitreg sau numai fratele de cruce al lui **Crăciun*. Într-un ciclu de *colinde cu multe elemente enigmatice (de fapt, relicte arhaice difuze), **I.S.** este prezentat adesea ca divinitate de primă importanță, alături de *Dumnezeu sau uneori chiar mai presus, ca factor activ teogonic *(→ teogonie)* și cosmogonic *(→ cosmogonie)*. Alteori, **I.S.** este judecător universal, eliberator chiar al divinității supreme din captivitate, de asemenea un mare inițiat și arcaș arhetipal. Rolul său cosmogonic se reduce la reparația universului, după erorile creației primordiale; pământul, neted și mai vast decât cerul, e măsurat de **I.S.** apoi „îmbulzit": „Că Dumnezeu ca prea-nalt / El pe mine m-o lăsat / Să măsur pământu, / Pământu cu umbletu / Și ceru cu stânjenu. [...] Aflai pământ / Că-i mai mult, / M-am păzit / L-am îmbulzit. / Făcui dealuri, Făcui văi, / făcui munții minunați / Cu zăpadă-ncunjurați" (colindă din Transilvania, citată de Nicolae Densușianu în *Dacia preistorică*. București, 1913, p. 8); în altă variantă (col. N. Densușianu), **I.S.** măsoară „Pământul cu umbletul / Și cerul cu fulgerul". Statutul său inițiatic, precum și rolul de eliberator al divinității, fără a fi explicite, se pot reconstitui suficient din datele folclorice; într-o colindă din Dobrogea *(loc. cit.)*, **I.S.** le reproșează sfinților, adunați „sus la cheia raiului" și citind texte oraculare despre un Dumnezeu (sau *zeu*) pe care nu-l cunosc: „Voi citiți, proorociți / Și-mi citiți de Dumnezeu / Și pe Dumnezeu nu-l știți, / Iar eu viu și bine-l știu / Jos la cheia raiului / în Stâlp-piatră mi-e-ncheiat"; astfel că sfinții „Săltară și zburară, / Sus mai sus se ridicară, / Cu norii s-amestecară", iar **I.S.** coboară jos, pe o coloană de piatră, cu cărțile oraculare în brațe, citind din ele și profetizând trei zile și trei nopți, în *ritualul unei incantații *(→ descântece)*, până când „Stâlp de piatră-n patru crapă / Iată Dumnezeu că scapă". În acest text se pot descifra, de sub straturile suprapuse, 2 elemente evenimențiale, mitizate în timp; a) lectura – posibil, misionară – despre Dumnezeu, efectuată de „sfinții" care nu ar fi exclus să fi fost răspânditorii *creștinismului în Dacia; b) salvarea lui Dumnezeu din (sau de sub) stâlpul de piatră, care ar putea fi salvarea tradiției religioase a lui *Zamolxis (dacă asociem tabloul din colindă cu informațiile antice despre peștera din piatră în care se retrăgea zeul dacic); ipoteza nu poate avea certitudine, dar ea poate fi o ipoteză de lucru. Faptul că **I.S.** apare și ca judecător divin, ar putea sugera că el ar fi fost Marele Preot dacoget – un urmaș sacerdotal *(→ sacerdot)* al lui *Deceneu: „Sub poalele cerului / Frumoasă masă e-ntinsă. / Dar la masă cine șede? / Șede Ion Sânt-Ion / Și cu bunul Dumnezeu / Și judecă

pe Adam" (Ioan G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, Bucureşti, 1970, p. 234); dar acest text pare mai târziu, cu influenţe cărturăreşti. Ipostaza de arcaş îndepărtează personajul de structura sa principală, iar arcul fiind aici atributul regent al său, **I.S.**, ca arcaş arhetipal, pare o confuzie cu *Făt-Frumos: „O, Ioane, arcaş mare / Trage arcul cam napoi / Că nu-s eu ce ţie-ţi pare" (col. Ion Pop-Reteganul, *Datinele Crăciunului* (ms BAR, p. 201, *apud* N. Densuşianu, *op. cit.*) Această variantă a lui **I.S.** reapare, în unele forme, în *mitul despre lupta unui voinic cu **Dulful*. În creştinismul popular românesc, lui **I.S.** i s-a substituit, mult mai târziu şi numai parţial, figura sf. Ioan Botezătorul, cu care nu are nimic comun. Hazardat, N. Densuşianu încearcă să identifice (în *op. cit.*, p. 619–621) pe *Iuon Sânt-Iuon* nu numai cu Ioan Botezătorul, dar şi cu zeul roman *Ianus (singura cale de acces fiindu-i identitatea datelor aniversare ale celor doi: 7 ianuarie – deşi sărbătoarea *Agonalia* avea loc în a 9-a zi a lunii lui Ianus).

Iosua (ebr. *Yehôšûa* – Yahweh este sprijinul) Important personaj în **mitologia biblică*, succesorul învestit al lui **Moise* şi conducătorul evreilor în etapa de desăvârşire a cuceririi Canaanului (cf. *V.T., Cartea lui Iosua*). În tinereţe, cel mai fidel slujitor al lui Moise (*V.T., Exodul*, XXIV, 13), **I.** devine discipolul marelui *profet şi ambasadorul misiunilor delicate (de ex., sondajul făcut în populaţia canaanită); până atunci fusese căpetenia uneia dintre seminţii şi se numise Osias, fiul lui Nun, iar în ajunul intrării în Ţara Făgăduinţei (pe care Moise nu o va mai călca), e ales locţiitorul şi succesorul profetului, din porunca lui *Yahweh: „Ia-ţi pe Iosua, fiul lui Nun, şi peste el pune mâna ta, adă-l înaintea marelui preot Eleazar şi înaintea obştii întregi şi pune-l căpetenie în văzul lor. Şi dă-i din slava ta, ca să-l asculte toată obştea fiilor lui Israel" (*V.T., Numerii*, XXVII, 18–20). După moartea lui Moise, **I.** ajunge în fruntea expediţionarilor, pe malul Iordanului, şi oficiază *ritualul *circumciziei copiilor născuţi în călătorie. Apoi, ocolind de 7 ori oraşul Ierihon, îl cucereşte printr-o tehnică militară originală (dărâmarea ziduriior prin excedent sonor): „Iar la al şaptelea ocol, pe când preoţii sunau în trâmbiţe, Iosua a poruncit poporului: «Strigaţi tare, căci Yahweh v-a dat în mână cetatea» [...] Atunci poporul a început să strige şi trâmbiţele să răsune. Şi când poporul a auzit răsunetul trâmbiţei, a pornit să strige zguduitor, iar zidurile s-au prăbuşit îndată şi gloatele au dat năvală în cetate" (*V.T., Iosua* VI, 16–20). Războiul a mai durat, succedându-se diverse cuceriri (sudul, apoi nordul Palestinei) şi împărţirea teritoriului pe seminţii. În marea bătălie cu amoriţii pentru cucerirea Ierusalimului se petrece *miracolul opririi soarelui şi lunii, o zi şi o noapte, după ce **I.** a spus: „Soare, stai în loc deasupra Ghibeonului şi tu, Lună, în calea Aialonului!" şi ambii aştri s-au oprit, „până când poporul s-a răzbunat pe duşmani" şi „nu a mai fost altă zi ca aceea, nici mai înainte, nici pe urmă, ca Yahweh să dea ascultare unui glas de om" (*V.T., Iosua*, X, 12–14). După reînnoirea legământului cu Yahweh şi a legislaţiei juridico-religioase, **I.** a murit la vârsta de 110 ani.

Iov (ebr. *Iyyôb*) Personaj din **mitologia biblică*, fermitatea *credinţei căruia e pusă la încercare de *Yahweh, într-un dificil test de fidelitate, descris în hagiografia ebraică (*V.T., Cartea lui Iov*); la propunerea lui *Satan, Yahweh îl îmbolnăveşte de lepră pe **I.**, silindu-l să se retragă pe gunoaiele din afara oraşului; în conversaţia cu 3 prieteni ai săi, **I.** se lamentează, demonstrându-şi inocenţa, răbdându-şi umilinţa şi mizeria, până când este iertat şi răsplătit de Yahweh. Scrisă între sec. V–III î.e.n. şi bănuită de origine arabă, pe lângă virtuţile de mitologie filosofică şi literară, *Cartea lui Iov* relevă clar concepţia *mitologiei ebraice asupra adversităţii dintre Yahweh şi Satanael, adică dintre bine şi rău, în ultimă analiză de o parte fiind omul, iar de cealaltă, divinitatea – în ambele ipostaze, de avers şi revers. Fabula acestui *mit hagiografic e aproape o excepţie în **Biblie*: fidelitatea omului faţă de *Dumnezeu e răsplătită încă din viaţă. Nedreptatea vădită a lui Yahweh din tot cursul experimentului său asupra lui **I.** a nedumerit mulţi comentatori biblici; remarcarea acestei nedreptăţi l-a determinat pe C. G. *Jung (în 1952) să considere că „tăcerea lui Iov îl şi anunţă pe Christ" şi că „Dumnezeu s-a făcut om" întrupându-se în *Isus Christos, „pentru a-şi răscumpăra injustiţia sa faţă de Iov". Dincolo de speculaţii, mitul lui **I.** e o parabolă teologică.

Iphigenia (grec. Ἰφιγένεια) Fiica lui *Agamemnon, în **mitologia greacă*, jertfită de tatăl ei pe *altarul zeiţei *Artemis, spre a obţine vântul favorabil necesar flotei aheene, în războiul troian. Dar zeiţei i se face milă de fată şi o duce în *templul său din Tauris, unde o consacră preoteasă. Euripides (în *Iphigenia în Taurida*) confirmă tradiţia după care **I.** a slujit la altarul zeiţei Artemis, în Hersonesul tauric. De fapt însă **I.** era o veche zeiţă cappadociană a fecundităţii, identificată mai târziu de greci chiar cu Artemis.

Iris Zeiţa curcubeului, în **mitologia greacă*, fiica lui Thaumas şi a *Oceanidei Elektra, dar totodată sora *Harpiilor; reprezentată ca tânără fecioară cu aripi de aur, este sluga personală a zeiţei *Hera şi curiera specială a acesteia şi a lui *Zeus din ordinul căruia cară apă din *Styx cu ulciorul, adormindu-i cu această apă pe sperjuri. Ca *simbol personificat al curcubeului, era considerată mesageră între *zei şi oameni: penetrând bolta cerească, **I.** dădea la o parte în fiecare seară perdeaua ce o acoperea, făcând să apară stelele. Totuşi, fidelitatea tinerei mesagere se curmă când ea e obligată să abată atenţia Herei de la momentul naşterii lui *Apollon de către *Leto.

Isaia (ebr. *Yeshayahû* – Yahweh e mântuirea) Primul din cei 4 mari *profeți biblici *(→ Biblia)*, locuind la Ierusalim între 740–701 î.e.n. și participând la viața politică în calitate de *sacerdot, prin împotrivirea de a admite intrarea regatului lui Iuda în alianța antiasiriană. Profețiile sale, care sunt materie mitologică, ar fi fost predicate oral și scrise abia de discipoli. *Cartea lui Isaia* conține părți apocaliptice obișnuite, dar și câteva viziuni escatologice aparte *(→ Apocalips, escatologie)*; „Pământul se sfărâmă, pământul plesnește și sare în bucăți, pământul se clatină!" (XXIV, 19); „Și luna va străluci ca soarele, iar soarele străluci-va de șapte ori mai mult decât lumina a șapte zile în ziua când Yahweh va lega rănile poporului său" (XXX, 26). Dar atari crâmpeie absorbite dintr-o tradiție escatologică arhaică, în redactarea cărții biblice sunt utilizate numai ca argument politic la obiect: „Asiria va tremura, în vreme ce Yahweh o va pedepsi cu toiagul". Textul canonic a fost purificat de elementele mai stranii, păstrate însă într-un apocrif slavon *(Vedenia lui Isaia)* vorbind de răpirea în cer a profetului (cf. *Iezechiel, *Enoh): într-o noapte, **I.** e vizitat de doi bărbați înalți, trimiși să-l ia în *cer spre a-i demonstra vădit organizarea cerească de care se sugerează că el s-ar fi îndoit. Într-o excursie documentară, îi sunt arătate tainele divine, profetul pierzând însă noțiunea timpului; (*îngerului care-l reinvită pe pământ, **I.** îi replică: „Pentru ce așa de curând? Căci la tine aici numai două ceasuri am stat!", iar îngerul răspunde: „Nu două ceasuri ai stat, ci treizeci și doi de ani"). Mitografia a încorporat un filon temporal, din așa-zisele intuiții relativiste, semnalate în *mitologie de etnograful V. Bogoraz, prezente și în folclorul mitologic sub forma alegoriei **Tinerețe fără bătrânețe*, și alcătuind laolaltă o ramură specială pe care o numim *mitul „călătorului paradoxal" *(→ timpul)*.

Ishkur Zeul sumerian al ploii și furtunii *(→ mitologii din Mesopotamia)*, invocat ca echilibrator al recoltelor, deci al belșugului alimentar; regele din înfloritorul oraș Aratta, aflat în impas economic, este ajutat de zeu – conform *mitului – cu o oarecare cantitate de grâu și fasole sălbatică; atât **I.** cât și episodul narat se întâlnesc o singură dată, anume într-un poem epic din mileniul III î.e.n., intitulat de S.N. Kramer: *Enmerkar și stăpânul din Aratta*.

Ishtar Zeiță de prim rang, adorată în Akkad și Babilon (după sumer. **Inanna*), comună însă mai multor **mitologii din Mesopotamia*, socotită stăpâna feminină a cerului, protectoarea dragostei și maternității. **I.** e o divinitate universală, întrucât *cultul ei, răspândit sub diverse nume aproape în tot bazinul dintre Tigru și Eufrat, a absorbit numeroase zeițe locale sau a fost identificat în divinitățile similare străine *(→ Astarte)*. Sensul numelui e incert: pl. babil. *ishtarati* – zeițe; sg. akkad. *Ishtar*, scris silabic prima dată după 2000 î.e.n., ar deriva din *Eshtar*. Numindu-se, după zonele geografice, fie *Innin*, fie *Irnini*, considerată fiica zeului selenar *Sin și sora zeului solar *Shamash și a zeiței infernale *Ereshkigal, la un moment dat, împreună cu Sin și Shamash, alcătuiește triada divină supremă. Atributele **I.** ca zeiță de primă importanță în toată Mesopotamia sunt complexe: a) zeiță virilă a *bătăliilor*, însetată de luptă și de sânge, ținând un leu în lesă și purtând la spate două tolbe cu săgeți și o sabie la șold; în Sumer, sub regele Gudea, și în Babilon, sub Hammurabi, era numită *Doamna Bătăliilor*, iar în Babilon și Asiria era reprezentată uneori șezând pe spinarea unui leu și în mână ținând o armă, iar adesea cu o platoșă ieșind din umeri; b) zeiță *sapiențială*, simbolizând atotputernicia înțelepciunii: în acest sens, stăpână peste oameni, regi și zei, le dă monarhilor sceptrul, tronul și însemnele regale; în Asiria era considerată protectoarea directă a tronului regal și divinitate oraculară; c) zeiță a *dragostei* sub toate aspectele: amantă, soție, soră, mamă a mai multor zei, născătoare universală, izvor de viață și de fecunditate, iubind cu patimă și răzbunându-se în cazul dragostei refuzate, ocrotind curtezanele; în același sens, e *simbolul suprem al frumuseții feminine, un imn babilonian descriind-o astfel: „Chipul ei este frumos, ochii ei strălucesc. Privind-o pe ea, dobândești bucurie, mărinimie, putere, o zeiță ocrotitoare și un duh păzitor!"; e și dintre primele zeițe din istoria *mitologiei, reprezentată figurativ complet goală, adesea susținându-și sânii cu palmele; era socotită amanta ideală, care se delecta și delecta erotic, neocolind nici pe muritori, pe care astfel îi înălța, nici pe zei (coborându-se însă, după Herodot, chiar până la desfrâu); uneori preoții ei din Babilon se îmbrăcau femeiește, executând pantomime cu caracter erotic fățiș; cerându-i lui *Ghilgamesh iubire, **I.** e refuzată de erou, care îi reproșează tot șirul aventurilor ei desfrânate; iubirea cea mai pătimașă o manifestă față de tânărul zeu pastoral *Dumuzi, în căutarea căruia ajunge să răscolească domeniul *morții, *Kigallu, de sub stăpânirea surorii sale Ereshkigal, Dumuzi fiind socotit de o mitografie *(Coborirea Ishtarei în Infern)* „iubitul tinereții sale", pe care de fapt (după S.N.Kramer) îl sacrifică *Infernului sau, în altă interpretare, îl reobține (dar aici este ecoul unui vechi *mit agrar, simbolizând amorțirea și resurecția naturii vegetale, ca în varianta *Kybele-*Attys ș.a., **I.** fiind înfățișată plastic deseori cu un mănunchi de spice în mână); pe lângă acest *mit erotic al coborîrii* (cu simbolul moral corespunzător), există un *mit marital al înălțării* spre iubirea mai castă, când **I.** străbate succesiv 3 zone cerești în direcție ascendentă, trecând prin cerul lui *Ea, prin cerul lui *Enlil, și rămânând în cerul lui *Anu, cel mai înalt, ca soție a zeului suprem; în cadrul acestui

simbol, multe statui și reliefuri o înfățișează înaripată; o tradiție simbolică babiloniană afirmă că, din momentul coborîrii **I.** în Infern, și până la găsirea lui Dumuzi, orice activitate erotică încetează pe pământ; d) zeiță *astrală*, fiind identificată, într-o epocă mai târzie, cu planeta Venus (Steaua Dimineții), întrucât este cea mai strălucitoare, dar și cu Luceafărul de seară; semnul ei astral este o stea cu 6, 8 sau 16 raze, înscrisă într-un cerc; seara este **I.** din Uruk, dimineața **I.** din Akkad. Imaginile din Asiria o reprezintă cu un nimb de raze. Printre epitetele generale preferate erau: *Leoaica* și *Vaca divină*.

Ishum Zeu infernal babilonian *(→ mitologii din Mesopotamia)*, sfetnicul zeului *Nergal și căpetenia oștirii acestuia (sau a zeului *Erra, în altă variantă) și locțiitorul lui (de unde și epitetul principal *Hendursauga* – Sceptrul August). Deși devotat patronului său, care e zeul distrugerii violente, **I.** nu e atât de înclinat spre măceluri și crime ca stăpânul său, ba chiar e capabil de milă, punându-se uneori chezaș între Erra (Nergal e citat în acest caz mai rar) și oameni, fie spre a-i cere în numele lor îndurare, izbutind să diminueze furia patronului, fie spre a salva dintre viitoarele victime cât mai multe ființe. În actul de distrugere violentă a Babilonului, efectuat de Erra, **I.** reușește totuși, potolindu-și stăpânul, să obțină pentru Babilon dreptul de renaștere din cenușă.

isihasm → *hesihasm*

Isis (egipt. *Eset, Usert*) Zeița căsătoriei, în **mitologia egipteană*, *simbolul armoniei matrimoniale și fidelității casnice a femeii față de soțul ei chiar și după *moartea lui; mai târziu și zeiță sapiențială, posedând arta *magiei, a tămăduirii și chiar pe a învierii din morți. **I.** e o zeiță arhaică predinastică, *cultul ei foarte vechi părând a proveni din nordul Deltei Nilului (Sebennytos); inclus apoi în sistemul teologic heliopolitan, acest cult se extinde și se consolidează sub Ptolemei, **I.** cumulând atributele mai multor zeițe locale (*Astarté, *Bastet, *Hathor, *Nut, *Sehmet, *Sothis, Thermutis ș.a.) și devenind zeiță universală, păstrată în acest înțeles religios (mai ales în Egiptul de Sus) până în sec. VI; grecii o cunoșteau, identificând-o însă cu *Demeter, iar romanii îi introduc cultul în imperiu (*Isis Myrionima* – Isis cea cu mii de nume), *templele ei devenind case de întâlnire și chiar localuri de desfrâu erotic, până când Sulla instituie la Roma (80 î.e.n.) un Colegiu Isiac; deși foarte popular, acest cult isiac libertin era întâmpinat cu ostilitate de pontifii romani, iar în urma unor semne din vremea lui Caesar, toate templele zeiței au fost dărâmate și cultul însuși a fost interzis în 52 î.e.n. Numită încă într-o epocă timpurie *Marea Vrăjitoare*, întrucât se considera că stăpânește forțe magice și cunoștințe secrete, cu sprijinul lui *Thot ea inițiază pe oameni în arta medicinei, pentru că știa să vindece toate bolile și le apărea oamenilor în vis comunicându-le remediul. După un *mit circulând în Regatul Nou (1580–1100 î.e.n.), **I.** a izbutit să afle, printr-un șiretlic, numele secret și atotputernic al zeului suprem *Ré, dobândind astfel puteri nemărginite asupra universului; alt mit din aceeași categorie (probabil unul adiacent) precizează că **I.**, o femeie subtilă și meșteră la cuvinte, obosind de lumea oamenilor și râvnind la lumea zeilor, a socotit că dacă află marele nume tainic al lui Ré (pe care nu-l cunoștea decât purtătorul) va deveni ea însăși zeiță; zeul suprem îmbătrânise, îi curgea saliva, iar **I.** a adunat-o și, amestecând-o cu tină, a plămădit un șarpe, l-a pus în drumul zeului pe care șarpele firește l-a mușcat și când Ré a vrut să-i strige pe ceilalți zei, neavând putere să rostească limpede ce are, se ivește **I.** care stăruie să-i afle numele secret; între timp, veninul șarpelui răspândindu-se prin trupul zeului și periclitându-i existența, Ré își dă seama de singura lui salvare și îi strecoară Isidei discret în sân numele său atotputernic. Acest mit avea însă, în Egipt, și o funcție pragmatică; îngrijiți de preoții-medici, bolnavii rămâneau, ca într-un spital, în unul din templele zeiței; prin aparițiile ei în visul pacienților, **I.** „îi ajuta să scape de dureri și ii vindeca în chip uimitor pe cei care îi dădeau ascultare" (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I, *XXV*, 4). Diodor îi mai atribuie Isidei și descoperirea modului de a asigura imortalitatea pentru unii oameni (*op. cit.*, I, *XXV*, 6); comentatorii moderni interpretează acest simbol drept inventarea îmbălsămării și se referă la *Textele Piramidelor*: „Tu ai plecat, tu te întorci, tu ai adormit [și te vei trezi], tu [ai murit], tu [în]viezi. Scoală-te! [...Isis, Nephthys] surorile tale [...] au adunat carnea ta, au întocmit mădularele tale și pe chipul tău au deschis cei doi ochi ai tăi" (fragm. 1976–1985) Pentru efectuarea acțiunilor ei magice, **I.** are în subordinea sa 7 scorpioni: *Mestetef, Tefen, Pé, Tsete* etc. Originea mitologică a acestei zeițe pare întrucâtva contradictorie; dar miturile regente o considerau fiica zeului htonic *Geb, sora și soția lui *Osiris și mama lui *Horus; în acest cadru genealogic, un mit foarte popular asupra morții și învierii lui Osiris narează cu detalii peripețiile și ingeniozitățile zeiței, modul în care Osiris a fost ucis de *Seth, felul cum **I.** i-a regăsit și reconstituit cadavrul, cum apoi, îndrumată de *Nephthys și de Thot, i-a redat, bătând din aripi, suflul vieții și cum l-a crescut pe Horus în Deltă; în timpul morții lui Osiris, **I.** călătorește la Byblos, unde se bagă doică la copilul reginei Astarté, căruia vrea să-i dăruiască nemurirea, spre a și-l însuși; dar din cauza intervenției unui vrăjitor local, stratagema nu reușește și **I.** își destăinuie natura divină; cauza suferințelor Isidei era faptul de a nu fi zămislit un copil de la soțul ei Osiris; descoperind între timp cadavrul zeului, Seth îl taie în 14 bucăți pe care le împrăștie în taină prin toată țara, dar **I.** le caută

răbdătoare pe toate și, găsindu-le, reconstituie trupul și îi redă viața; întrucât lipsea un singur element, falusul, pe care Seth îl înecase în Nil, **I.** confecționează unul nou, îl adaugă trupului, apoi unge tot corpul cu uleiuri scumpe, săvârșind astfel primul *ritual al îmbălsămării *(→ funeralii)* amintit în Egipt și îi redă lui Osiris viața veșnică; în această împrejurare, **I.** concepe de la Osiris un copil, apoi, cu ajutorul lui Thot, se ascunde de urmărirea lui Seth în mlaștinile din preajma orașului Buto, unde îl naște și îl crește pe Horus; acest episod i-a adăugat zeiței și atributul simbolic al devotamentului matern, iar episodul căutării lui Osiris s-a transferat într-un mit complementar, egiptenii crezând că inundațiile anuale ale Nilului sunt produse de lacrimile Isidei. Atingându-și cel mai mare prestigiu în Egiptul ptolemaic – iar de acolo, în și prin Imperiul Roman, în aproape toate provinciile imperiale – **I.** este, la un moment dat, o zeiță universală. Personalitatea culturală a Isidei, complexă și stranie, a fost interpretată de unii istorici drept manifestarea cosmică a forței luminii. De fapt, aerul enigmatic – explicabil și prin durata foarte lungă a cultului – a stăruit în întreaga antichitate; după relatarea lui Plutarh, în *misterele isiace era foarte prețuită o inscripție ermetică aflată în templul zeiței, din Sais: „Eu sunt Isis [Eset]. Eu sunt cea care a fost, cea care este, cea care va fi. Și nici un muritor nu mi-a ridicat vălul".

§ Plutarque, *Isis et Osiris*, trad. franc. Mario Meunier, Paris, 1924

islam (arab. *islam* – supunere) *Religia *musulmană* sau *mahomedană*, întemeiată în sec. VII în Arabia, după tradiție, de *Muhammad (*Mahomed)*, considerat *profetul unic al unui *Dumnezeu unic *(→ Allah)*, și devenită una din marile religii moderne (peste 400 000 000 credincioși în 1962) și răspândită ca religie principală (80–98%), în statele Peninsulei Arabice, în Egipt, Sudan, Somalia, Libia, Iordania, Maroc, Algeria, Tunisia, Mauritania, în Siria, Irak, Pakistan, Afganistan, Iran, Turcia și în Indonezia; ca religie cu difuzare medie (50%) în Liban și Albania; sau secundară (11–12%) în India, Bulgaria, Bosnia, Kazahstan, Bașkiria ș.a. **I.**, structurat pe un *monoteism riguros, și-a format doctrina religioasă pe temeiul cărții sfinte *Coran* (al cărei text se socotește că Mahomed l-a obținut prin *revelație directă de la Allah) și pe tradiția sacră *Sunnah* (compusă din narațiuni despre faptele și cuvintele lui Mahomed, a căror codificare s-a încheiat în sec X). *Teologia ortodoxă a **i.***(Kalam)* – care nu permite nici un fel de dispută, analogie sau judecată rațională și interzice credincioșilor să pună întrebări cu caracter religios sau să facă orice confruntări și comparații – a elaborat principalele *dogme (unicitatea lui Allah, *predestinarea lumii, caracterul necreat al *Coranului*), constituind o religie fatalistă și integral dogmatică. În concepția **i.**, Allah este unica forță energetică și decizională a universului, pentru care toate creaturile (*înger, om, animal, plantă, piatră) sunt unelte oarbe, fără autonomie și libertate, și pe care le cârmuiește după dorință și capriciu; ca atare, omul e lipsit de liberul arbitru, fiind călăuzit de Allah spre bine sau spre rău. Religia **i.** nu conține ideea de dragoste față de divinitate, ci numai ideea de frică („Vrednic în fața lui Allah este cel care se teme de el cel mai mult"), subliniată frecvent în *Coran*, care amintește că până și supunerea îngerilor față de Allah este dictată de frică. Pe lângă dogme, **i.** se bizuie pe mai multe reguli religioase obligatorii: războiul sfânt *(hawazath)*, cu un scop misionar, pentru răspândirea doctrinei mahomedane în lume, care se poate efectua și prin violență, căci toți oamenii de alte *credințe sunt dușmani, urîți de Allah, necredincioși care trebuie convertiți (uciderea unui „necredincios" nefiind definită drept crimă); *rugăciunea obștească, de 5 ori pe zi, ca fața spre Mecca, după ce credinciosul s-a spălat ori s-a frecat cu nisip (există peste 300 reguli privind efectuarea rugăciunii musulmane); pomana dată musulmanilor săraci, rudelor, orfanilor, călătorilor; cea mai mare sărbătoare islamică este *Kurban-Bairam* (Sărbătoarea sacrificiilor); postul din luna *Ramazan* (acest post având o formă rituală stranie: zilnic, timp de o lună, credinciosul va fi abstinent de la orice hrană, băutură și plăcere, din zori până în amurg, toate fiind îngăduite în fiecare noapte a postului, care se încheie cu sărbătoarea veselă *Bairam* durând 3 zile); pelerinajul în orașul sfânt al profetului Mahomed, Mecca, pentru închinare în moscheia *Kaaba*. Pe baza interpretării *Coranului* și a *Sunnei*, a fost elaborat și codificat dreptul islamic, într-un tipar juridic în care rațiunea e foarte limitată, iar *ritualurile sunt analizate până în cele mai banale detalii, cu prevederea celor mai surprinzătoare situații sociale sau particulare; în codul juridic general al **i.** *(Sharioth)*, dreptul penal, dreptul civil, codul familial, dreptul comercial etc. sunt elaborate cu strictețe după normele religiei. Duritatea dogmatică și scolasticismul ortodox al teologiei *Kalam* au dus, chiar din primul an al erei musulmane *(Hegira; → calendare)*, la o mare schismă; grupul majoritar s-a constituit din păstrătorii ortodocși ai tradiției – *sunniți*, iar minoritatea înclinată spre oarecari modernizări a format *secta de partizani ai lui *Ali* (al 4-lea calif, văr și ginere al profetului), devenit primul *imam* șiit *(→ șiiți)* în sec. VII; ulterior, s-au desprins într-o sectă antiscolastică *sufiștii*, urmați de numeroase alte secte care au luat ființă în sec. IX–XI; această opoziție a continuat și în epoca modernă, mai ales prin scrierile unor filosofi ca Muhammad Abdo (Egipt) și Muhammad Ikbal (Iran). Totuși, primii teologi musulmani au fost *mutaziliții*, care apoi s-au constituit în sectă adversară **i.** ortodox.

§ H. Lammens, *L'islam*, Beyrouth, 1941; T.W. Arnold, *The Preaching of Islam*, London, 1913; H.L. Kaster, *Islam ohne Schleier*, Gütersloh, 1963; *L'Élaboration de l'Islam, Colloque de Strassbourg, 12–14 juin 1959*, Paris, 1961; H.A.R. Gibb, *Mohamedanism. An Historical Survey*, Oxford, 1969; L. Gardet, *L'Islam, religion et communauté*, Paris, 1970.

Ismael (ebr. *Jišmā'ēl* – *Dumnezeu a auzit; arab. *Ismail*) Fiu al *patriarhului biblic **Abraham*, de la roaba egipteană *Agar*, născut de mama sa în pustiu, unde ea fugise izgonită de persecuțiile soției legitime a lui Abraham, Sarrāh. Întoarsă din drumul exilului de *îngerul lui *Yahweh (care îi prevestește o posteritate abundentă și îi ordonă să-și numească *Ismael* acest fiu, afirmând că el „va fi între oameni ca un măgar sălbatic" – *V.T., Geneza*, XVI, 12), ea revine în casa fostului stăpân, acum centenar; dar acum, în sfârșit, soția legitimă îl naște pe Isaak, iar după atitudinea ironică a lui **I.**, Sarrāh îl alungă iarăși, împreună cu mama lui, pentru a scăpa de un moștenitor cu dreptul primului născut. Crescut în deșertul Pharan, învățând mânuirea arcului, apoi căsătorit cu o egipteancă de la care va avea 12 fii (el însuși va muri la vârsta de 137 ani), **I.** devine, prin urmașul său *Adnan*, întemeietorul neamului *ismailit*, adică al arabilor nordici. Tradiția musulmană *(→ islam)* afirmă că mormântul lui **I.** se află în *templul **Kaaba* din Mecca.

ismailiți Membrii celei mai ample *secte, derivate din secta islamică șiită *(→ șiiți)* și reprezentând forma extremistă a șiismului. **I.** au apărut în Califatul arab, în a doua jumătate a sec.VIII, luându-și numele de la personajul arab Ismail (el însuși numindu-se după presupusul primogenitor, biblicul **Ismael*), care, fiu dezmoștenit al celui de-al 6-lea imam șiit, Djafar-as-Sadik, a fost declarat al 7-lea și ultimul imam; totuși, Ismail moare înainte de a fi fost confirmat imam, astfel că adepții sectei sunt nevoiți să-l recunoască drept al 7-lea imam confirmat pe fiul defunctului Muhammad ibn Ismail; considerându-se că nu pot fi mai mulți imami decât cei 7 *profeți recunoscuți, după acest Muhammad, credincioșii au început să aștepte întoarcerea pe pământ a celui de-al 7-lea imam, numit alegoric *Imamul Ascuns*, ca un *Mesia *(→ Mahdi)*; revenirea acestuia va preceda Ziua învierii morților și va anunța vremea Judecății de Apoi. Doctrina sectei ismailite este un sistem de filosofie religioasă influențată de neoplatonism și de *budism; astfel, *Allah este un *Dumnezeu fără atribute și inaccesibil minții omenești; totuși, el este creatorul rațiunii universale care a devenit la rândul ei creatoarea sufletului universal, însușirea acestuia fiind *viața în sensul ei de mișcare; pe această cale sufletul universal a creat lumea vizibilă (materia) obiectuală, accesibilă simțurilor; întruchipările terestre ale rațiunii universale sunt 7 profeți: *Adam, *Abraham, *Noe (Nuh), *Moise (Musa), *Isus Christos (Isa), *Mahomed (Muhammad), Ismail – care au anunțat adevărul divin, comunicând omenirii *revelația: pupilii sau discipolii acestora sunt cei 7 imami; fiecare profet reprezintă o epocă istorică, identică unui stadiu al revelației divine. Cu timpul, **i.** și-au elaborat două doctrine paralele; una exoterică *(zahir)*, accesibilă tuturor credincioșilor, alta ezoterică *(batin)*, destinată membrilor superiori ai sectei; dacă în *zahir* nu apar alte norme decât ale șiismului moderat, în *batin* sunt două ramificații: *tavil*, care nu e decât o interpretare alegorică a **Coranului*, și *hakaik*, un sistem teologico-filosofic general, de aspect eclectic (orientare neoplatonică, dar și cu elemente aristotelice, adesea cu împrumuturi din *iudaism și *creștinism): *Unul (Ahad)* este un Dumnezeu incognoscibil și indefinisabil, făcând imposibile relațiile lui cu oamenii și *rugăciunile lor către el; el a creat lumea indirect, prin rațiunea universală *(akl al-kullh)*, singura posedând atribute divine și producând o emanație secundă: sufletul universal *(naphs al-kullh)*, substanță perfectibilă care emană materia primară *(haiyulah)* de unde provin *pământul, planetele și ființele; dar ea e o materie pasivă, neincluzând principiul creator, deci nu creează decât forme și idei, după prototipurile din rațiunea universală; în universul senzorial, omul perfect sau profetul *(patik)* – „cel care vorbește" – este reflexul rațiunii universale, iar comentatorul doctrinei – „cel care tace" – este reflexul sufletului universal. În acest plan larg, cunoașterea desăvârșită se manifestă, alegoric, în *Paradis, iar ignoranța în alegoria *Infernului; *sfârșitul lumii va fi declanșat când aleșii omenirii vor ajunge la cunoașterea perfectă, iar lumea se va întoarce la izvorul ei primordial. În sec. X–XI, **i.** au cucerit autoritatea supremă în Egipt și Tunisia, iar în același sec. XI secta se scindează în două subsecte; una din ele ajunge să fie condusă, în epoca modernă, de „dumnezeul viu" Aga-Khan III, un prinț indian din Karachi (1877–1957). *(→ escatologie)*

§ B. Lewis, *The Origins of Ismailism. A Study of the Historic Background of the Fatimid Caliphate*, Cambridge, 1940.

Isora Spiritul divin ocrotitor al țărmului mării, în **mitologia japoneză*.

Israel (ebr. ישׂראל *Ji'šrā'el*) Numele obținut de **Iacob*, după lupta sa cu *îngerul sau cu *Dumnezeu (*El), potrivit relatării din **Biblie** (*V.T., Geneza*, XXXII,29): „Numele tău nu va fi Iacob, ci Israel pentru că te-ai luptat cu El [Dumnezeu] și cu oamenii și ai biruit"; confirmarea Iacob o obține după ce se întoarce din Mesopotamia: „Și El i s-a arătat lui Iacob, încă o dată, după venirea lui din Mesopotamia, și l-a binecuvântat; și i-a zis El: «Numele tău este Iacob; dar să nu te mai numești Iacob, ci numele tău de aici înainte să fie Israel.» Apoi El a spus către Iacob: «Eu sunt Dumnezeul Cel Atotputernic! Fii rodnic și te înmulțește. Un popor, ba chiar un șir de popoare va înflori din tine și chiar regi vor ieși

din coapsa ta. Iar țara pe care am dat-o lui Abraham și lui Isaak, ți-o voi da ție și o voi da și seminției tale de după tine!»" De atunci încolo, *Biblia* se referă des la „poporul fiilor lui Israel" (*V.T., Exodul*, I, 9; II, 23, 25) sau la „strigătul fiilor lui Israel" (*V.T., Exodul*, III, 9 etc). Pe acest temei mitic, s-a statornicit numele statului contemporan Israel.

Israfel (arab. *Isrāfīl* < ebr. *serāphīm* – arzători, cei ce emană flăcări) Unul dintre cei 4 *îngeri principali din mitologia islamică *(→ mitologie arabă)* care, de pe muntele din Ierusalim, va anunța prin sunet de trâmbiță învierea morților și începutul Judecății de Apoi. Fiind totodată și mesagerul de legătură între **Allah* și ceilalți îngeri, **I.** plânge pentru păcătoșii *(→ păcat)* din *Infern de 3 ori pe zi și o dată pe noapte. Este imaginat, în narațiuni, ca o făptură de dimensiuni gigantice, cu două perechi de aripi, dar și cu tot trupul acoperit de păr și de mai multe guri deschise, toate cu dinții evidenți.

Isten *Dumnezeu, în limbajul religios (creștin) din Ungaria, dar în mitologia maghiară era un zeu păgân, precreștin, probabil arhaic, însemnând într-o epocă timpurie *Părintele-cer*. Ca și alți *zei supremi, era adorat ca stăpân al fulgerului; un relict al acestui sens s-a conservat în numele popular din lb. maghiară al fulgerului: *Isten nyila* – săgeata lui Dumnezeu (Zeului).

Isus Christos (ebr. *Yehôšúa* – Yahweh este sprijinul; *Yešua* – *Dumnezeu [Domnul-Yahu / *Yahweh] salvează; grec. Ἰησοῦς Χριστός [< ebr. *mašiah* – *Mesia]; lat. eccl. *Jesus Christus* [Tacitus: *Christus*; Suetonius: *Chrestus*]; Исусъ Христосъ rom. eccl. *Iisus Hristos*); epitete curente: *Mesia*; *Mântuitorul* Întemeietorul tradițional, ca Dumnezeu întrupat, al **creștinismului* și strania figură-cheie a *religiei creștine, personaj mitologic sau istoric enigmatic și paradoxal, socotit și om și divinitate, presupusă personalitate istorică, necertificată însă direct de nici un document autentic, cu o biografie construită lacunar în 4 variante canonice (în cele 4 *evanghelii) din *N.T.* *(→ Biblia)* și în câteva evanghelii apocrife. După conceptul hagiografic esențial, **I.C.** s-a născut în localitatea palestiniană Nazaret, din *Fecioara Maria, necunoscătoare de bărbat, logodnica dulgherului Iosif, zămislind spiritual de la *Sfântul Duh, după ce fusese anunțată prin bunăvestire de *îngerul *Gabriel. Născut într-o iesle, întâmpinat de 3 *magi orientali, supus *ritualului tradițional al *circumciziei (iar îndeplinirea acestui ritual e considerată de *teologia creștină o dovadă exemplară a întrupării omenești autentice – în Dumnezeu-Fiul), își petrece o copilărie precoce între familie și *templu, dispare misterios până la vârsta de 30 ani când, reapărut, începe să-și predice învățătura, să facă *miracole (vindecări de boli, învieri din morți, *exorcisme, înmulțirea pâinilor și peștelui pentru masa mulțimii, schimbarea apei în vin la nunta din Cana Galileii), rostește mai multe parabole doctrinare, apoi e trădat de unul din cei 12 discipoli: Iuda *(→ Apostoli)*, arestat, judecat de procuratorul roman Pontius Pilatus, la instigația castei sacerdotale evreești din provincia romană Iudeea, e condamnat la moarte și răstignit pe o *cruce pe care și-o poartă singur pe muntele Golgota, unde moare, suferind omenește, dar învie după 3 zile, reapărându-le discipolilor schimbat la față și, după 40 de zile de la înviere, se înalță la *cer. Paralel cu demonstrațiile sentențioase ale teologiei creștine, sprijinite documentar numai pe mitografiile evangheliilor, pe un text incert din istoriografia romană și pe ecouri târzii din tradiție, au existat și încercări laice de istoricizare a lui **I.C.** Archibald Robertson presupune că **I.C.** ar fi putut fi un predicator din *secta nazireilor. După descoperirea textelor de la Qumran, s-au emis ipoteze asupra reluării portretului moral al „învățătorului" *(Învățătorul Dreptății)* sectei *esenienilor, după aproximativ un mileniu. Documentele istorice complementare invocate (Iosephus Flavius, *Antichități iudaice*; Tacitus, *Anale*; Plinius cel Tânăr, o *scrisoare către împăratul Traian*), chiar dacă nu toate par interpolări evidente, ca textul din Flavius, nu atestă nici unul în mod direct, descriptiv, persoana lui **I.C.**, ci numai *credința creștinilor în el, așadar confirmă un **mit*. Acest mit al lui **I.C.**, a cărui existență istorică nu poate fi riguros autentificată, dar nici contestată, este poate și rezultatul unui proces îndelungat de *sincretism complex, absorbind – peste datele memoriei colective – influențe din tradiția ebraică, din *zoroastrism și *budism, din *cultele speciale ale unor secte palestiniene (nazireii și esenienii etc.), cărora li s-au adăugat mai multe tradiții de mitologie folclorică, vehiculate de numeroasele interferențe etnice din Imperiul Roman, crâmpeie de mituri din Asia Mică, prin canale feniciene, frigiene și grecești, și poate câteva ecouri fragile și neînțelese de evangheliști (canonici sau apocrifi) dintr-o fenomenologie arhaică obscură, peste care s-au grefat filosofia *gnosticilor și filosofia stoică. Punctele esențiale ale hagiografiei evanghelice oferă posibilitatea stabilirii mai multor paralelisme cu unele surse care nu este exclus să fi alimentat parțial biografia lui **I.C.**, în aria *mitologiei comparate; ~ naștere a din fecioară: *Saoshyant, mântuitorul prevestit de **Avesta*, urma să se nască dintr-o fecioară (dar nașteri similare sunt și în miturile grecești, celte, maya); ~ împrejurarea nașterii: zeul solar iranian *Mithra, al cărui cult era foarte răspândit în Imperiul Roman, s-a născut (la 25 decembrie) într-o peșteră și a fost adorat de păstori, ca și **I.C.**, mai târziu; ~ mesianismul: modelul principal este *Mesia ebraic; dar același Saoshyant din Iran (de unde și magii

răsăriteni, prezenți la ieslea lui **I.C.**, știindu-se că preoții în zoroastrism erau considerați magi) urmează să apară în rol mesianic; mesianismul este însă o formă frecventă în mitologia generală (*Thot în Egipt, *Quetzalcòatl sau *Kukulkan în America precolumbiană, *Oannes în Sumer, Hermes Trismegistos (*Hermes) la greci, mesianicii textelor de la Qumran, *Zamolxis în Dacia ș.a.); ~ vindecările și resurecțiile miraculoase: numeroase mituri eurasiatice din aceeași categorie, circulând anterior sau paralel, nu este imposibil să fi influențat opera evangheliștilor în redactarea biografiei lui **I.C.**, mai ales prin modelul lui *Asklepios, dar poate și al zeiței egiptene *Isis, al cărei cult era foarte răspândit în Imperiul Roman în pragul milenilui I e.n.; ~ înmulțirea pâinii și vinului și transsubstanțierea (pâinea: trupul, vinul: sângele) sunt înrudite cu formele unui vechi *cult agrar dintr-o arie vastă, în primul rând din tradiția culturii viței de vie cu ecou în mitul lui *Noe, apoi din răspânditul cult al lui *Dionysos; ~ moartea și învierea corespund unuia din cele mai frecvente mituri personificând *moartea și renașterea periodică a naturii (*Dumuzi sau *Tammuz, *Attys, *Osiris, *Adonis ș.a.). **I.C.** e considerat de teologia creștină Dumnezeu întrupat, element egal al unei trinități hipostatice, explicate însă insuficient de clar (Tatăl, Fiul, Sfântul Duh), în tendința expresă de afirmare a caracterului inseparabil și totodată separat al celor 3 elemente (sau *fețe*) care compun aceeași dumnezeire unică și unitară. Tema cea mai controversată a fost aceea a participării egale, în ființa lui **I.C.**, a două structuri nesimilare; critica *dogmei s-a făcut de timpuriu, în cadrul câtorva *erezii creștine; spre sfârșitul sec. IV, episcopul Theodoros din Mopsouestes nu admitea decât o uniune exterioară, juxtapusă, a celor două obârșii: „Logosul sălășluiește în omul acesta, ca într-un templu"; (dar identificarea lui **I.C.** cu *logosul divin s-ar datora, după unii cercetători, influenței filosofului evreu Philon din Alexandria). Și abia Conciliul III ecumenic din Efes (431) definește dogmatic acest dublu caracter al persoanei lui **I.C.**, ca uniune hipostatică a celor două naturi în aceeași ființă, prin sintagma *logos întrupat*; în acest plan e definită teologic și învierea, ca fenomen divin, succedând morții, ca fenomen uman, iar cele două trepte constituie, în dogmele curente creștine, definirea lui **I.C.** ca *noul *Adam* care, prin autosacrificiu, obține răscumpărarea omenirii din captivitatea *păcatului originar adamit; în acest sens, una dintre cele mai concis elaborate definiții se găsește în mesajul pascal din 1964 al papei Paul VI *(→ papi)*: „El atinge întreg arborele genealogic al omenirii. Christos este noul Adam: el introduce în circulația vieții omenești naturale, firave și muritoare, un principiu de regenerare purificatoare, un germene de imortalitate, un raport de comunicare existențială cu Christos, până la participarea împreună cu el în fluxul Sfântului său Duh, la viața însăși a nesfârșitului Dumnezeu, pe care în virtutea lui Christos avem etern fericirea de a-l numi Tatăl nostru." Mitul lui **I.C.**, prin sinteza sa de elemente tradiționale eterogene, a generat interpretări contrare chiar în cuprinsul religiei creștine globale; așa de pildă *bogomilii (potrivit unei relatări din *Panoplia dogmatică* a lui Euthymios Zigabenos) afirmau că **I.C.** a fost al doilea fiu născut al lui Dumnezeu, primul fiind Satanael *(*Satan)*; pentru *elchesaiții din sec. II, **I.C.** era unul din cele două principii care au produs și guvernează lumea: principiul masculin, cel feminin fiind Sfântul Duh (un text apocrif atribuie lui **I.C.** propoziția: „Maica mea este Sfântul Duh"); dimpotrivă, în sec. XX, pentru Pierre *Teilhard de Chardin (cf. *Christologie și Evoluție*, 1933), **I.C.**, coextensiv la scara valorilor ce se întinde între piscurile spiritului și profunzimile materiei, este și centrul energetic al universului, față de centrul de confluență universală pe care teologul l-a numit *Punctul Omega* spre care tinde întreaga evoluție și căruia îi sunt caracteristice 4 atribute: autonomia, actualitatea, ireversibilitatea, transcendența. Privind din alt unghi și neidentificându-se cu normele teologice, Carl Gustav *Jung (într-o convorbire cu Mircea *Eliade, din 1952, în cadrul *Cercului Eranos*), face o afirmație temerară: „Tăcerea lui Iov îl și anunță pe Christ. Într-adevăr, Dumnezeu s-a făcut om, a devenit Christ, pentru a-și răscumpăra injustiția sa față de Iov" *(→ Iov)*. Examinând însă dogma trinitară în aria mitologiei comparate, unii comentatori au semnalat succesiunea, prin contaminare, a tradiției religioase generale, care înregistrează numeroase variante de triade supreme divine, considerate uneori (ca, în *brahmanism, triada *Brahmă – *Vișnu – *Çivá) ipostazele unei singure divinități universale. Cu toate acestea, cele 3 *fețe* dumnezeiești nu alcătuiesc, în doctrina creștină, o triadă (cu 3 elemente constitutive care se completează reciproc), ci o trinitate hipostatică a unei singularități. Sunt însă, pe de altă parte, situații evanghelice care au putut fi interpretate drept inadvertențe. Dorind să predice un *monoteism absolut, în tradiția ebraică a *V.T.*, teologia creștină afirmă că Fiul e trimis de Tatăl, printre oameni, căruia i se roagă în timpul supliciilor pe cruce și în alte împrejurări. Iar dacă elementele curente ale materiei hagiografice se pot regăsi, și în detaliile lor, în mitologiile vecine de raport (tipologia parabolelor și predicilor lui **I.C.**, relativ la abstragerea socială și la calea spre *mântuire, amintește de predicile budismului originar, așa cum austeritatea primelor comunități creștine rememorează asprimile de conduită ale esenienilor), alte 3 elemente fundamentale fac parte dintr-un mit arhaic, tot de structură mesianică, însă de formație prereligioasă (nașterea, vocația

mesianică și împrejurările din jurul înălțării la cer). Nașterea din scrierile canonice e prezentată în contradicții ce pot să pară flagrante, fără ca textele scripturale să se aventureze totuși în fabulația fastuoasă a altor mitologii (căci chiar fecioara care îl va naște pe Saoshyant e fecundată indirect, după un răstimp enorm, de *Zarathustra), dar nici în dogma principiului rigid al creației asexuate, din tradiția ebraică. Textele apocrife se referă, aparent mai logic, la o descindere, nu la o naștere: un apocrif slavon vorbește de coborîrea lui **I.C.**, ca adult din *Steaua Magilor; dar și *Evanghelia lui Marcu*, text canonic, debutează cu *botezul lui **I.C.** de către Ioan Botezătorul, fără referiri la nașterea Mântuitorului, ivirea sa în planul epic având alura unui *deus ex machina*; gnosticul Marcion (atacat de *Tertullianus în *Adversus Marcionem*, IV, 40), scriind o evanghelie pe la 150, afirmă: „În anul al cincisprezecelea al împăratului Tiberius, sub Pontius Pilatus, Isus a coborît din cer și a apărut la Capharnaum, oraș în Galileia, ținând o predică în sinagoga locală, apoi alta în Nazaret". De asemenea, alte texte, provenind din evangheliile mesianice ale iudeilor creștini, puneau în circulație forma unei întrupări directe, din *spirit, pe calea miracolului, refuzând ideea de naștere umană; iar noțiunea de spirit (Sfântul Duh), uneori cu valoare semantică de „suflu" (cf., în *V.T.*, *suflul* mișcării raportate la *Elohim; *duhul* care îl ridică de pe pământ pe *Iezechiel etc.), este o alegorie sugerând genul de propulsie celestă, comparabilă cu vântul. Dintre toate divinitățile mesianice, portretul lui **I.C.** seamănă în câteva amănunte cu al lui Quetzalcòatl (un pseudomit, pus în circulație de secta *mormonilor, a generat presupunerea neîntemeiată că acest zeu e o imitație a lui **I.C.**, însă miturile nahuatle erau constituite cu mult înaintea Conchistei). Tot așa, există puncte comune între caracterul misiunii atribuite lui **I.C.** și activitatea grupului de îngeri aduși din cer de *Semyaza. Considerând anumite repere asupra cărora miezul ermetic al mai multor mitografii se concentrează concordant, e cu putință construirea ipotezei că, la baza mitului despre **I.C.** ca personaj mesianic, ar sta și elemente dislocate într-o epocă arhaică dintr-un eveniment mai cuprinzător, care a generat atunci mitul *paleoastronautic; în acest caz, portretul concret a lui **I.C.** (ca și grupul lui Semyaza, dacă nu cumva un element din biografia lui **I.C.** nu s-a aflat chiar înăuntrul acestui grup descris de apocriful etiopian **Cartea lui Enoh*) ar putea include și detalii ale unui personaj mitic aparte, de importanță adiacentă din mitul amintit. Grupul lui Semyaza acționează contrar (deși pozitiv din punct de vedere uman) scopului superior (care rămâne indistinct), și toți, dar mai ales *Azazel, sunt supuși unor represalii din sursă divină. În ultimă analiză, dintr-un unghi de vedere izolat, situația lui **I.C.** ar fi cvasisimilară: el poate părea un personaj mesianic acționând de unul singur, dintr-un orgoliu care transpare, de pildă, din acceptarea venerării lui de către adepți, dar care, în cele din urmă, pare să fie victima propriei sale acțiuni autonome. Totuși un text canonic, răstălmăcit de comentariile teologice, indică deopotrivă și acest orgoliu, ca și obârșia mitului de bază: „Isus a răspuns: «Împărăția mea nu este din lumea aceasta. Dacă împărăția mea ar fi din lumea aceasta, slujitorii mei s-ar fi luptat ca să nu fiu dat prins iudeilor. Dar acum împărăția mea nu este de aici»" (*N.T.*, *Ioan*, XVIII, 36). Momentul *schimbării la față* are un văl ermetizant, dacă mitologul se ferește de similitudinile cu altă sferă decât cea mitologică: împreună cu trei dintre discipolii săi (Petru, Iacob și Ioan), **I.C.** pleacă „într-un munte înalt", în singurătate, apoi se schimbă la față, înaintea lor, „așa încât fața lui străluci ca soarele, iar veșmintele lui se făcură albe ca lumina" (*N.T.*, *Matei*, XVII, 1–2); în această împrejurare, **I.C.** pronunță un *oracol escatologic, referindu-se la a doua sa venire, idee pe care o reia altă dată, pe Muntele Măslinilor. De aici încolo, ca și după moarte și resurecție, atitudinea sa e net modificată, fiind mai rece, conținând chiar o anume înstrăinare (strecurată în mitografiile canonice din ecouri îndepărtate și în vădită contrazicere cu teza teologică fundamentală despre un Isus plin de imperturbabilă afecțiune). Pe cruce, **I.C.** îi spune Mariei, deci, după mitul oficial, mamei sale, arătându-i „pe ucenicul pe care îl iubea", deci pe Ioan: „Femeie, iată pe fiul tău!" (*N.T.*, *Ioan*, XIX, 26), atitudine ciudată după logica biografică. (Dar încă anterior, la nunta din Cana Galileei, când Fecioara Maria îi atrăgea atenția că s-a sfârșit vinul și deci îi cerea săvârșirea unei minuni, **I.C.** îi răspundea: „Femeie, ce am eu de-a face cu tine? Ceasul meu încă nu a sosit!" – *N.T.*, *Ioan*, II, 3–4). Tot pe cruce, deși textele canonice indică o cunoaștere dinainte a programului suferinței, sugerând forța de a o suporta, **I.C.** exclamă: „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?" („Eli, Eli, lama sabakhtani?"), cuvinte neconforme cu o prevedere a patimilor obligatorii; aceeași frază, în evanghelia apocrifă a ap. Petru e mai firească la un muribund, în această formă: „Puterea mea, puterea mea, de ce m-ai părăsit?" Înmormântat într-o criptă săpată în stâncă, acoperită cu o lespede, după 3 zile dispare (de fapt, *actul învierii* nu e descris de nici un text, canonic sau apocrif, însă tocmai această absență sporește misterul și evoluția spre sublim a lui **I.C.**) în împrejurări deosebite de la o variantă la altă: „Și iată s-a făcut cutremur mare, că îngerul Domnului pogorînd din cer a venit, a rostogolit piatra și a stat deasupra ei. Și înfățișarea lui era luminoasă ca fulgerul și îmbrăcămintea lui albă ca zăpada" (*N.T.*, *Matei*, XXVIII, 2–3); „Și intrând în gropniță văzură un tânăr șezând în partea dreaptă, îmbrăcat într-o haină lungă albă, și se spăimântară. El însă

le grăi: «Nu vă spăimântați. Căutați pe Isus Nazarineanul, cel răstignit: a înviat, nu este aici; iată locul unde l-au fost pus»" (*N.T., Marcu*, XVI, 5–6); „Și au aflat piatra răsturnată de la ușa mormântului. Și intrând înăuntru nu au găsit trupul Domnului Isus. Dar pe când ele [Marta și Maria] erau în mare nedumerire despre aceasta, iată că doi bărbați au stat în fața lor, în veșminte strălucitoare" (*N.T., Luca*, XXIV, 2–4); „Și a văzut doi îngeri în veșminte albe, șezând unul de către cap și altul de către picioare unde zăcuse trupul lui Isus" (*N.T., Ioan*, XX, 12). Iar după evanghelia apocrifă a ap. Petru, doi bărbați coboară din cer, intră în criptă, îl scot pe Isus, și „capul celui călăuzit de ei se înalță mai sus decât cerul" (IX, 40). Înălțarea e descrisă fără amănunte bogate: „Iar după ce a rostit aceasta, Isus s-a înălțat cu ei de față și un nor l-a luat din ochii lor. Și pe când se ducea el, iar ei priveau la cer cu ochii ațintiți, iată doi bărbați s-au oprit lângă ei, îmbrăcați în haine albe; și aceștia au vorbit: «Bărbați galileeni, de ce stați uitându-vă la cer? Acest Isus care s-a înălțat de la voi la cer, astfel va și veni, precum l-ați văzut ducându-se la cer»" (*N.T., Faptele apostolilor*, I, 9–11); dar acest element mitic pare să îndepărteze pe **I.C.** atât de natura sa divină, cât și de aceea umană; orice reconstrucție e hazardată, întrucât nucleul mitic originar e sfărâmat și reconstituirea lui e imposibilă din cioburi. Apocrifele mai târzii au colportat povești naive, după modele mitologice secundare, fie despre copilăria lui **I.C.** *(Povestirea lui Toma, filosof israelitean, despre copilăria lui Hristos)*, fie despre actul aceluiași, de înlănțuire a Satanei (evanghelia apocrifă a lui Nicodim, II – *Pogorârea lui Hristos în Iad*, scrisă în sec. III). • Dintre relicve (care periodic reapar în centrul unor discuții cu caracter senzațional), una care stârnește dispute este *giulgiul* în care a fost înfășurat corpul lui **I.C.**, după coborîrea de pe cruce *(→ funeralii)*, și care s-ar fi păstrat apoi până azi (deși numeroși cercetători laici și eclesiastici îi contestă autenticitatea); el ar fi apărut la Bizanț, în jurul anului 500, după căderea Imperiului Roman, iar peste 7 secole, ar fi fost transportat în Franța (1204), apoi în Italia (Torino, 1572), unde un giulgiu e într-adevăr păstrat în prezent. Există o Fundație internațională pentru Sfântul Giulgiu care a procedat la anumite analize ale lințoliului de la Torino, conchizând (1970) că sângele conservat în țesătura pânzei ar demonstra reanimarea lui **I.C.** după coborîrea de pe cruce, întrucât lancea soldatului nu-i atinsese inima. Fotografierea analitică a aceluiași giulgiu spre mijlocul sec. XX, cu relevarea amprentelor de ulei cu care era uns corpul pentru înmormântare, oferise atunci prezumția unui portret. În jurul anului 1980 s-a produs o ipoteză și mai îndrăzneață, pe baza unei analize fizice a aceluiași giulgiu: autodezagregarea trupească a lui **I.C.**, aducându-se ca mărturie de comparație un caz al soldatului japonez de la Hiroshima, a cărui amprentă integrală a rămas pe un zid, după explozia bombei atomice, și pretinzându-se că țesătura lințoliului conservă același tip de arsură iradiantă. Un teolog belgian, pr. Henri Verbist, afirmă însă că nu a rămas „nici o amintire materială de la Christ" *(Les grandes controverses de l'Eglise contemporaine*, Verviers, 1971, p. 114). Încercările de rescriere a „biografiei" lui **I.C.** sunt vane; oricărui creștin, cele 4 evanghelii canonice îi sunt suficiente. Istoricii pertinenți au folosit unele evanghelii necanonice *(Evanghelia lui Toma)*, ecouri christice indirecte în textele latine (Tacitus, Plinius cel Tânăr, Flavius Iosephus) și ebraice (**Talmudul*, comentariile învățaților farisei, textele de la Qumran) sau pasaje plauzibile din apocrifele timpurii. Totuși, *Isus Christos* nu poate fi considerat altfel decât în accepție teologică (mistică și istorică totodată), adică prin *credință. Celelalte demersuri, oricâtă acribie ar demonstra, rămân simple speculații. Privit în ansamblu, dincolo de aparența lui lineară, îndelung elaborată, care maschează și fisurile și aglomerările, mitul lui **I.C.** poate avea la origine un nucleu unic, pulverizat cu timpul de memoria omenirii în mai multe arii mitologice terestre, ale cărui componente au fost anexate de miturile *eroilor civilizatori primordiali; iar acel nucleu singular a pătruns în mitul creștin, revigorându-l în persoana dumnezeiască centrală, cu preponderență morală și cu o vastă perspectivă a includerii sublimului spiritual în omul credincios și în societatea semenilor de aceeași confesiune.

§ Ernest Renan, *Vie de Jésus*, Paris, 1863; Arthur Drews, *Die Christusmythe*, Berlin, 1909; Léonce De Grandmaison, *Jésus-Christ*, I–II, Paris, 1927–1928; G. Pfannmüler, *Jesus im Urteil der Jahrhunderte*, ed. II, Berlin, 1939; Maurice Goguel, *Jésus de Nazareth, mythe ou histoire*, Paris, 1925; Alfred Loisy, *Histoire et mythe à propos de Jésus-Christ*, Paris, 1938; J. Moreau, *Les plus anciens témoignages profanes sur Jésus*, Bruxelles, 1944; Jean Guitton, *Le Christ écartelé*, Paris, 1963; E. Fuchs, *Die Frage nachdem historischen Jesus*, Tübingen, 1959; Hugh Anderson, *Jesus and Christian Origins*, Oxford, 1964; R. Bultmann, *Jesus*, Berlin, 1926; ed. IV, München, 1964; id., *Jesus Christ and Mythology*, Leiden, 1960; T.E. Pollard, *Johannine Christology and the Early Church*, Cambridge, 1970; C. H. Dodd, *The Founder of Christianity*, London–New York, 1970; Thomas a Kempis, *Imitațiunea lui Christos*, trad. Andrei Brezianu, Arhiep. Romano-catolică, București 1992.

Itügän; *Ätügän* Zeița *pământului, în **mitologia mongolă*.

Itzamna Zeu maya (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* cu atribute multiple (fiul zeului creator *Hunab-ku, pe care-l ajută în opera cosmogonică, și soțul zeiței *Ixchel): stăpân al *cerului și personificare a zilei și a nopții, ca succesiune temporală de lumină și întuneric (de unde și asocierea sa parțială cu zeul solar *Kinich Ahau). Era considerat îndeosebi zeu sapiențial, mesianic și civilizator: le-a atras oamenilor atenția asupra unor resurse de hrană principale (porumb, cacao), le-a transmis arta scrisului odată cu

primele scrieri de înțelepciune sacră, le-a compus *calendarul și i-a învățat utilizarea cauciucului. Totodată, în cadrul ceremoniilor solemne de Anul Nou, era invocat cu scopul preîntâmpinării dezastrelor publice. Înfățișat de obicei cu mustață și barbă, este însă tânăr imberb în reprezentările plastice timpurii, când apare și ca zeu falic excesiv, probabil în raport alegoric cu fertilitatea vegetației cultivabile ocrotite.

Itzpapalotl *(Fluturele-de-obsidian)* Zeița aztecă a destinului *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, adorată însă în cadrul *cultelor vegetației și provenind din mitologia chichimecă, unde era zeița *vânătorii. În imaginile plastice apare ca fluture cu aripile deschise, ale căror margini se sfârșesc prin lame ascuțite de obsidian; în unele variante e însă înfățișată ca femeie cu gheare de jaguar la mâini și la picioare.

iudaism (ebr. *Yehûdâh* – întemeietorul seminției iudeilor; cf. în *V.T., Geneza*, XLIX, 8–12) Una dintre cele mai vechi *religii, care poate fi semnalată istoric din sec. XV î.e.n., când primele triburi nomade ebraice au apărut în Arabia. Dezvoltându-se din *credințele primitive (*animism, *totem, *tabu), **i.** a devenit o religie pragmatică, adorând un *Dumnezeu abstract unic (**El* *Yahweh* în **Thorah, *Shekhina* în **Talmud*), dar întemeiată pe o *mitologie antropomorfică *(→ antropomorfism)* și pe un amplu cod de conduită morală, socială și politică. Istoria **i.** a parcurs 4 etape: 1) *biblică* – în care credințele tribale: adorarea munților, plantelor *(*dendrolatrie)*, animalelor, a *Lunii, însoțite de *ritualuri: *circumcizia, *dansul sacru, *holocaustul sacrificial *(→ sacrificiu)*, tabuarea hranei impure, și ideea de suflet locuind în sânge, durează până la intrarea în Țara Făgăduinței de la mijlocul mileniului II î.e.n., după ce, în sec. XI î.e.n., semilegendarul *Moise, impunând *cultul lui Yahweh (la început, Yahu), a contopit cultele arhaice într-un *monoteism riguros; religia e consolidată prin reformele din 622 î.e.n. ale regelui Yōshiyāhû (Iosia), constând în organizarea sacerdotală, elaborarea unei dogmatici *(→ dogme)* și codificarea **Bibliei* ebraice; 2) *talmudică* – unde, între exilul babilonian (sec. VI î.e.n.) și cucerirea romană (sec. I e.n.), pe baza adaptării textului biblic și a tradiției, se elaborează (începând din sec. IV î.e.n.) *Talmudul*; 3) *rabinică* – în evul mediu, când în condițiile ghetoului și prigoanei, cercurile de rabini (preoți erudiți; *→ sacerdot*) compun o doctrină mistică *(*Kabbala)* care, devenind unicul reper religios și moral, explică ritualurile și tradiția și elaborează un cod cu 613 porunci juridice rigide, alese din *V.T.*, realizând o societate religioasă cu structură de castă a tuturor evreilor; 4) *reformistă* – în care, după mișcarea teologică din 1842 a evreilor din Germania împotriva constrângerii talmudice și a ideii mesianice, se constituie *neoiudaismul* – o doctrină de orientare rațională, autoconsiderându-se unica religie eternă și universal umană, care asigură apariția unui *Mesia. Difuzat mai ales în Europa occidentală, neoiudaismul – în etapa sa modernă – a încercat să armonizeze tradiția **i.** clasic cu concepțiile științifice moderne și să se sprijine pe ideile de progres și de umanitarism; asumându-și o misiune universalistă, cu un net exclusivism, a definit *creștinismul drept o formă ratată de **i.** În cadrul **i.**, pe lângă *secta ascetică a *esenienilor de la Qumran, s-au deosebit două curente teologice (din sec. II î.e.n. până în sec. I e.n.) de direcții aproape contrare: *saddukeii* – reprezentând o aristocrație agrară, înrâurită de hellenism și de filosofia greacă și năzuind spre un compromis între această filosofie și *Thorah*; și *fariseii* – apărători ai purității **i.**, dar care adaptau sensurile din *Thorah* noilor împrejurări spirituale și sociale, prin comentarii interpretative, adunate în anul 210 în *Mishna*, concomitent cu opera de redactare scripturală a *Talmudului*, încheiată abia în sec. V. În epocile de mijloc, **i.** își asumă ideea exclusivistă a împărțirii lumii în evrei și neevrei (primii, creați de Yahweh, ca Dumnezeu al lui *Israel, ceilalți, făcuți de cele 70 divinități subalterne). Pentru **i.**, un *simbol esențial a fost Templul din Ierusalim sau Templul lui Solomon *(→ templu)*, mărit după proiectul ce se atribuie preotului *profet *Iezechiel, devenit apoi Templul lui Serubbabel (Zorobabel) și, în fine, Templul lui Herodes (Irod) sub guvernarea romană; despre acesta, din Iudeea romană, Tacitus scrie că avea forma unei fortărețe, care cuprindea „un izvor nesecat de apă, peșteri sub munți, iazuri și bazine pentru păstrarea apei de ploaie" (*Istorii*, V, 12). Despre adepții **i.** antic, Cassius Dio (care afirmă că „secta lor a prins rădăcini și printre romani") scrie că ei „se deosebesc de ceilalți oameni prin toate manifestările felului lor de viață" și „mai ales prin faptul că nu onorează pe nici unul dintre zeii altor popoare", căci „nu recunosc decât o singură divinitate pe care o adoră cu patimă", având „credința că acest zeu nu comunică prin viu grai și că este invizibil" (*Istoria Romană*, XXXVII, 17). Timp de milenii, de la **i.** primei etape până la **i.** filosofilor din sec. XX (ca existențialistul Martin *Buber), această religie prin excelență națională nu a putut fi vreodată altfel decât o religie exclusivistă, fără să fi devenit intolerantă față de confesiunile altor popoare. S-a observat (între alții, și de către *Mircea *Eliade) capacitatea de reîmprospătare a **i.** prin „integrarea unor elemente de origine exotică, fără a-și pierde prin asta structurile fundamentale ale iudaismului rabinic".

§ H. Stern, *Judaism in the War of Ideas*, New York, 1937; S.W. Baron, *Social and Religious History of the Jews*, I–VIII, New York, 1952–1958; Jacob Neusner, *Judaism. The Evidence of the Mishnah*, Chicago, 1981

Iugatinus (lat. *iugare* – a lega, a uni) Zeu patronal, în **mitologia romană*, ocrotind instituția

căsătoriei, ca act de stare civilă; (amintit de *Augustin)

Iuno (lat. *iuvenca* – femeie tânără); *Iunona* Zeița principală, în **mitologia romană*, maica divină a lumii, protectoarea femeilor (mai ales măritate), soția lui **Iupiter*. **I.** e o divinitate sincretică *(→ sincretism)*, provenind din zeița etruscă **Uni* și zeița greacă **Hera*. În epoca arhaică latină, *iuno* era unul dintre numele **Lunii*, romanii invocând pe atunci, la debutul fiecărei luni calendaristice *(→ calendare)*, de astădată personificat, astrul fiind socotit divinitate, pe *Iuno Novella* (Luna nouă). După identificarea cu Hera, zeița capătă numeroase epitete (deși inițial nu fusese mai mult decât un *geniu feminin al matroanelor), indicând adesea ipostaze: **I.** *Regina* sau **I.** *Augusta* – ca stăpână a universului; **I.** *Iugalis* – patroana căsătoriilor; **I.** *Lucina* (lat. *lucina* – cea care dă lumina zilei) – patronând ziua luminoasă, ocrotind menstrele și ajutând femeile în timpul nașterii, iar mai târziu devenind zeița protectoare a sporului demografic; era invocată de femei în durerile facerii (cf. Plautus *Iuno Lucina, tuam fidem* – „Iuno Lucina, ajută-mă"); **I.** *Matronalia* – rememorând rolul casnic și pașnic al femeilor sabine, răpite de romani, care au împiedicat măcelul început și au înmulțit poporul roman; la fel, **I.** *Matrona*; **I.** *Moneta* – vestitoarea primejdiilor, în memoria salvării Romei de invazia gallică, prin gâștele ce îi erau consacrate zeiței; în această ipostază, **I.** anunță romanilor un cutremur iminent; pe de altă parte, fiindcă monetăria statului roman se instalase în *templul acestei ipostaze *(Iuno Moneta)*, banul ca noțiune generică s-a numit în lat. *moneta* (de unde a pătruns în numeroase limbi moderne); **I.** *Iuga* sau **I.***Pronuba* (lat. *iuga* – care unește) – veghind consecvența unirii maritale; **I.** *Sospita* – I. Mântuitoarea; de asemenea **I.** *Opigena* – I. Ajutătoarea (la naștere); **I.** *Fluonia*; **I.** *Curritis*; **I.** *Veridica* – I. Nedesmințita; **I.** *Caprotina*; **I.** *Sororia*. Păunul *(Iunonis volucris)* îi era consacrat ca pasăre emblematică.

Iupiter; *Iuppiter* (lat. arhaic *Iou-pater* > *Deus Pater, Diu-piter*; sanscr. **Dyaus Pitar*) Zeul suprem, în **mitologia romană*, deținând principalele atribute cerești, în genere derivate din ideea de lumină și fiind ocrotitorul direct al Romei. Probabil după o largă absorbție a multor divinități italice, recompus mitologic după modelul zeului grec **Zeus*, prin obișnuita *interpretatio romana*. Exista un *Iuppiter Indiges*, la origine un zeu roman primitiv, indigen, căruia i se ridicase un *templu în Lavinium (după Dionysios din Halicarnas, o inscripție frontală a templului îl indica pe zeu drept *Pater Indiges*); conform tradiției, sanctuarul a fost clădit de Ascanius, pe malul râului Numicus, în memoria tatălui său *Aeneas, dispărut pe aceste meleaguri, Cu timpul, **I.** capătă numeroase ipostaze, definite de epitete corespunzătoare: **I.** *Lucetius* – I. Strălucitorul; **I.** *Elicius* – producătorul ploii și cel care dăruiește semne miraculoase; **I.** *Vernus* – diriguitorul ploilor de primăvară; **I.** *Fulgur* sau *Fulgurator* – I. Fulgerătorul, stăpânul trăsnetului (arma lui principală); **I.** **Summanus* (încorporând *cultul unui vechi zeu sabin *Summanus) – sursa fulgerelor nocturne; **I.** *Tonans* – I. Tunătorul, autor al tunetelor; **I.** *Feretrius* – cel care ia prada sau care învinge, care lovește, dar și ocrotitorul direct al copacului de care erau atârnate prăzile de război, luate de la dușmani: exista și o ceremonie a ofertei prăzilor, ca *ofrandă către zei, pe o targă specială *(feretrum)*; numeroase epitete, cu vremea uitate sau părăsite, sunt fie numele altor zei *(*Fidius, *Terminus)*, încorporate de **I.** ca garant al *jurămintelor, tratatelor și hotarelor, consacrate în numele marelui zeu, fie atribute vegetale, urme dintr-o veche *dendrolatrie italică (*Frugifer* – Purtătorul de roade, *Fagutal*, de fapt numele unui sanctuar de pe Esquilin, clădit lângă un fag, *Viminius*, protectorul răchitei, în sanctuarul de pe Viminal ș.a. – ceea ce l-a făcut pe J.G. *Frazer să creadă că **I.** nu fusese, la origine, decât un simplu *spirit al arborilor); dar arborele consacrat lui **I.** era stejarul *(quercus Iovis)*, copacul pe care, în *credința romanilor, îl lovea cel mai des trăsnetul, ca semn simbolic al ordinelor comunicate de zeu pentru *auguri. Procesul treptat de foarte larg *sincretism realizează cele mai diferite epitete atributive: **I.** *Lapis* – simbolul cremenei (un relict din *litolatria neolitică); **I.** *Propugnator* – **I.** Apărătorul prin luptă; **I.** *Stator* – Paznicul, zeul care îi oprește pe fugari; **I.** *Depulsor* – zeul care îl respinge pe inamic; **I.** *Victor* – **I.** Învingătorul; **I.** *Supinalis* – Atotdoborîtorul; **I.** *Pistor* – Brutarul, pentru că i-a sfătuit pe romani, în timpul asediului gallic, să arunce din cetate ce aveau mai de preț, iar aruncarea pâinilor peste ziduri a fost interpretată de gali drept belșug și forță; **I.** *Acraeus* – ipostaza de mare divinitate a altitudinilor montane, unde avea sanctuare speciale; **I.** *Capitolinus* – patronul templului ce îi era consacrat pe Capitoliu; **I.** *Optimus Maximus* (epitetul principal) – Cel mai bun, Cel mai mare, adică elementul prim în timpuria triadă capitolină, împreună cu *Iuno Regina* (*Iuno) și cu **Minerva*. Cultul lui **I.** era slujit de preoții flamini *(flamines; → flamen)*, constituiți într-un colegiu și având obligații ciudate (de ex., nu aveau dreptul să poarte inele compacte și centuri, nu puteau privi o oaste înarmată etc.). Sincretismul operat în Imperiul Roman târziu, îndeosebi de către soldații armatei romane, a dus la diferite variante în care cultul iupiterian încorpora, sub numele marelui zeu, forme cultuale exotice, în special orientale și cu atribute străine, din aceleași surse; textele epigrafice din Dacia Romană includ mai multe atari variante: *Iuppiter *Dolichenus*, **I.** *Heliopolitanus*, **I.** *Eratopolitanus* (acesta având ca model pe **Haddad*), **I.** *Balmacordes* (un **Baal* fenician); cultul acestui tip de *Iupiter* era destul de

răspândit în Dacia Traiană (Dobrogea, Sarmizegetusa, Napoca, Apulum), unde avea *altare, chiar temple, uneori adorat în cadrul triadei capitoline. Dar se poate observa o anume tendință și în cultul societății selecte din Roma. În cadrul atât de largului *politeism roman, sub influența filosofiei grecești, intelectualii Romei augustane, reprezentați de Vergilius, tind către monoteizarea *religiei lor prin reconsiderarea lui *Iupiter* ca *Pater Omnipontes* (Tatăl Atotputernic), cel puțin abstractizând puterea marelui zeu; sunt semnificative două versuri din *Eneida*: *O pater, o hominum divumque aeterna potestas* (X,18), care vorbește net despre „puterea eternă" a zeului; *Tum pater omnipotens rerum cui prima potestas* (X, 100), care se referă la tatăl atotputernic, a cărui putere primă asupra lucrurilor lumii... dar, după comentatorii mai noi, *prima potestas* s-ar putea interpreta și ca „prima și ultima putere", un fel de „alfa și omega", ceea ce poate că, în concepția vergiliană, viza absolutul divin. De altfel și acolo unde **I.** își declară neutralitatea față de conflictele divine (Iuno–*Venus) sau omenești (Aeneas–Turnus), neconfundându-se pe sine totuși cu Destinul, pare a fi un ecou al aceleiași tendințe spre o regândire a religiei romane într-un spirit monoteist. Cultul lui *Iuppiter Latiaris*, atestat arheologic și databil cel mai târziu în sec. X î.e.n., pare a fi forma cea mai veche de cult a zeului suprem al religiei romane.

§ Georges Dumézil, *Jupiter, Mars, Quirinus*, Paris, 1941

Iustitia Zeiță personificând, în **mitologia romană*, justiția ca instituție publică și patronând împărțirea obiectivă a dreptății; această obiectivitate se reprezenta plastic în statuile **I.**: o femeie legată la ochi și ținând în mână o balanță.

Iuturna; *Diuturna* *Nimfă din Latium, în **mitologia romană*, sora lui Turnus, regele rutulilor și dușmanul direct al lui *Aeneas. Deși ajungând, în *miturile mai târzii, Nimfă, **I.** era de fapt o zeiță arhaică din Latium, protectoarea lacurilor și izvoarelor. Considerată fiica zeului *Volturnus. *Cultul **I.** se dezvoltă, mai târziu, la Roma, când i se construiește un *templu, i se consacră un bazin și se instituie, în onoarea ei, ciclul de serbări *Iuturnalia*. După o tradiție mitologică periferică, fecioara **I.** a fost dezvirginată de *Iupiter.

Iuventas Zeiță personificând tinerețea, în **mitologia romană*, după modelul grec al zeiței **Hebe*.

Ixchel Zeiță selenară maya *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, ocrotind totodată *Luna și *apa. Soție a zeului sapiențial *Itzamna, **I.** personifică funcția casnică a femeilor și ocrotește graviditatea, nașterea și maternitatea, patronând și meșteșugul țesătoriei; dar **I.** era și divinitate oraculară *(→ oracole)*, având în acest sens un sanctuar pe ins. Gozumel din Marea Caraibilor (*Ah Cuzamil Petén* – Insula Rândunicii), loc de pelerinaj anual pentru întreaga Vale a Mexicului precolumbian. **I.** prezicea acolo viitorul pentru orice pelerini, însă mai ales pentru viitoarele mame.

Ixcuina *(Patru Chipuri)* Zeiță *htonică aztecă *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, identificată adesea, ca maică a gliei, cu zeița *Tlazoltéotl.

Ixion Rege mitic grec al lapiților din Tessalia, socotit fiul zeului *Ares (alteori al lui Phlegyas). Omorîndu-și mișelește socrul, nu a putut găsi nici un mijloc de a se purifica de *păcat, până când *Zeus nu l-a admis ca oaspete în *Olimp; dar **I.** abuzează de iertare, încercând s-o seducă pe *Hera, zeița substituindu-și însă un nor, iar Zeus pedepsindu-l prin legarea de o *roată care se învârtea neîncetat arzând, fie în aer, fie (după altă versiune) sub pământ. O explicație plauzibilă, dar incertă, a acestui *mit se referă la o anume practică din Hellada de a mâna roți în flăcări peste câmpurile lipsite de căldura solară trebuitoare. În altă variantă, spre a para pasiunea lui **I.**, Zeus creează, dintr-un nor, năluca *Nephele* (de fapt „Norul", fără vreo legătură cu zeița norilor – **Nephele*), o copie identică a zeiței Hera; năluca, împreunată cu **I.** (care bănuia că partenera este marea zeiță), naște pe **Centauri*.

Ixtab Zeița spânzuraților, în mitologia maya *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, patroana șireangului de spânzurătoare, pe care îl poartă ca emblemă sacră. În concepția nahuatlă și maya, sinucigașii erau transferați, fără nici o pedeapsă, în *Paradisul ceresc, unde erau primiți și protejați de această zeiță.

Iytlilton Zeu aztec al sănătății și al medicinei, vindecător al oricăror boli *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*; era reprezentat ca o figură antropomorfă, mică și neagră.

Izanagi Primul zeu nominalizat din **mitologia japoneză* și figura centrală a miturilor cosmogonice *(→ cosmogonie)*: din *haosul primordial, comparabil cu o pată de ulei plutitor sau cu un ou, lipsit de formă dar conținând germenii vieții, a țâșnit *un lucru*, ca o tulpină de trestie, fiind de fapt întâia divinitate anonimă *(*Kami)*; s-au perpetuat 7 generații de atari divinități minore până când, în a 8-a, apare masculul *Izanagi* și femela (sora sa) **Izanami*, alcătuind primul cuplu. Inițial, *Izanagi* și *Izanami* nu erau diferențiați, constituind împreună un ou unic *(→ oul primordial)*, adică divinitatea androgină a haosului primordial; despărțindu-se pentru a se cupla, devin două principii cosmice (sub acest raport putând fi comparate cu principiile chineze **yin* și **yang*). Cei doi creează întâiul tărâm cosmic; apoi, stând împreună pe Podul Plutitor Ceresc, amestecă genunile mării cu o suliță celestă, până când lichidul se încheagă, iar după ce sulița e scoasă afară, stropii de apă sărată căzuți înapoi în ocean alcătuiesc Insula-închegată-de-la-sine (Onorogo), pe care coboară cele două zeități și înalță

acolo Stâlpul Central. Din unirea lor conjugală (*mituri complementare narează modul în care au descoperit iubirea) s-au născut numeroase insule şi divinităţi. Una dintre aceste odrasle, un copil diform, incapabil să se ţină pe picioare chiar la 3 ani şi poreclit „Copilul Lipitoare", din cauza imperfecţiunilor, este abandonată într-o barcă de trestie, în voia valurilor. Izanami continuă să nască zei şi insule; aşa apar cele 8 insule nipone, precum şi divinităţile pământului, mării, anotimpurilor, vântului, munţilor, arborilor, câmpiilor cu ierburi, până când se naşte *Kagutsuchi, zeul *focului; vomitând, zeiţa-mamă produce munţii, dintre fesele ei iese argilă, din urina ei se formează apele. La un moment dat însă Izanami moare, soţul ei **I.** o plânge cu deznădejde, iar din lacrimile lui iau naştere nenumărate noi divinităţi, după aceea, zeul îşi îngroapă soţia în muntele Hiba. Izanami, locuind acum în Ţara de Beznă, unde şi-a clădit un palat, e vizitată de **I.** care o imploră să se întoarcă în lumea de deasupra, deoarece opera lor cosmogonică nu e încă desăvârşită, dar zeiţa defunctă îi răspunde implacabil: „Am apucat să mănânc din hrana acestor locuri şi nu le mai pot părăsi!", apoi se retrage în palat. Totuşi, consortul divin aduce lumină şi începe s-o caute, în cele din urmă fixează o stâncă la hotarul dintre ţara întunericului şi ţara luminii, iar după aceea cei doi încep să se ameninţe reciproc; din cearta lor a rezultat însă primul echilibru între naşteri şi decese, între zile şi nopţi. Atunci, **I.** îi declară soţiei sale să se considere divorţată formal de el. Dar contactul cu lumea funerară a constituit şi pentru **I.** o purificare; după aceea, zeul continuă să nască divinităţi de unul singur, printr-un soi de partenogeneză; din ochiul stâng se naşte marea zeiţă a *Soarelui, **Amaterasu*, numită mai ales *Amaterasu Omikami* (Cerul Strălucitor); din ochiul drept se naşte zeul *Lunii **Tsukiyomi*, iar din nasul său ţâşneşte zeul furtunii **Susano-o* (Bărbatul Furios), al cărui imperiu devin întinderile marine; de aici încolo, activitatea noii perechii Amaterasu–Susano-o ocupă locul cosmic central. Uneori, comentatorii au asemuit mitul perechii *Izanagi–Izanami* cu mitul despre *Orpheus şi *Eurydike, alteori cu mitul *Persephonei, întrucât, ca şi zeiţa greacă, Izanami nu se mai poate întoarce din bezna subterană din a cărei hrană a gustat; similitudinile sunt însă numai formale, mitul japonez fiind, global, de originalitate absolută.

Izanami Sora şi soţia zeului japonez **Izanagi*; participând alături de soţul ei divin la prima etapă cosmogonică, teogonică şi antropogonică *(→ cosmogonie, teogonie, antropogonie)*, zeiţa **I.** moare, de fapt retrăgându-se pe totdeauna în Ţara de Beznă, devenind stăpâna unică a lumii funerare subpământene, de unde nu mai vrea şi nu mai poate să se întoarcă la suprafaţă, în lumină, unde o chema soţul văduv, deoarece ea apucase să mănânce din hrana tărâmului infernal şi, prin aceasta, s-a adaptat altui mod de existenţă cosmică, incompatibil cu cel anterior. Murind, **I.** dă naştere zeului ignic **Kagutsuchi* (adică **focului* – omologat de unii mitologi, în acest caz special, cu *soarele). Dincolo de alegoria de suprafaţă (pruncul de flacără îşi pârjoleşte mama în timpul naşterii), aici există simbolul, mult mai profund, al transferului cosmic dintr-un *element în altul şi al mutaţiei unei stări în alta *(→ viaţa, moartea)*. **I.** a fost considerată, cu vremea, zeiţa ocrotitoare a morţilor; fiind însă o divinitate *htonică, este totodată şi *simbolul fecundităţii telurice şi, implicit, cârmuitoarea rodniciei agricole.

Î

înger (ebr. מלאך *malakh* – sol, mesager; grec. ἄγγελος – crainic, curier; **Vulgata: angelus* – mesager ceresc) Ființă supranaturală de legătură între divinitate și oameni, cu circulație limitată în zonele mitologice ebraice, creștine și, prin imitație, musulmane, corespunzând de fapt fie *geniilor ocrotitoare, fie curierilor divini de importanță secundară, caracteristici mai ales mitologiei babiloniene, de unde probabil a și fost absorbită noțiunea biblică. Textele arhaice atribuite lui *Moise vorbesc doar de mesagerii lui *Yahweh, fie anonimi, fie numindu-se *Gabriel, *Mikael. Inițial, noțiunea nu depășea limitele *animismului primitiv și circula în mitologia ebraică populară, desemnând niște ființe pur spirituale, pe o treaptă intermediară între *Dumnezeu și om; *teologia *iudaismului preia această noțiune abia în epoca exilului babilonian, sub influența *magilor chaldei, compunând și o teorie angelologică *(→ angelologie),* după care **î.** sunt clasificabili în buni și răi; abia atunci apare și Satanael (*Satan), căpetenia **î.** *răzvrătiți,* întrucât, nefiind din clasa propriu-zis divină, **î.** nu sunt ființe perfecte: „Dacă chiar în slujitorii săi el [Yahweh] nu se încrede și îngerilor săi le găsește greșală!" (*V.T., Iov,* IV, 18). Textele biblice nu socotesc **î.** pe *Heruvimi și Serafimi; **î.** sunt inițial puțini (precizați în *V.T. – Profetul Daniel: Gabriel* și *Mikael; Tobit: *Rafael; Profetul Zaharia: Satanael*) și se multiplică mai târziu, sub influența concepției dualiste din *zoroastrism (unde e descrisă o categorie de *spirite, comparabile cu **î.** dar și cu *demonii, numite **Fravashi*), susținând astfel scopul teologic de a organiza „cete îngerești" luminoase și oștiri întunecate satanice (de fapt demoni), deci și interesul unei ierarhii, care se constituie doctrinar abia în *creștinism. Textele biblice vechi nici nu folosesc mereu noțiunea de **î.** (deși de obicei termenii alternează); astfel, „îngerul" care se luptă cu *Iacob e numit de fapt *om* și *Dumnezeu (El),* deoarece acolo este prezent *El Yahweh* însuși, dar în formă umană, spre a putea intra în zona de percepție senzorială a lui Iacob – viitorul **Israel;* vestitorii dezastrului de la *Sodoma sunt numiți și *cei doi bărbați,* ca și cei care eliberează din criptă pe *Isus Christos. Perioada ebraică veche nu sugerează nici o ierarhizare, ci numai, cu timpul, o delimitare a atribuțiilor (uneori însă confundate). *Gabriel* (ebr. „Dumnezeu [El] e războinic") este **î.** al *Edenului, asigurând paza militară (în **Cartea lui Enoh,* apocriful etiopian, e răspunzător de *Paradis, de *dragoni și heruvimi; apoi, reluat de **Coran: Djabrail* – devine unicul crainic al lui *Allah), dar uneori și transmiterea mesajelor divine (*profetului *Daniel îi interpretează o vedenie). *Mikael,* „voievodul îngerilor păzitori" (*V.T., Daniel,* X, 13), este în primul rând **î.** tuturor evreilor (numele său însemnând „Cine este ca Dumnezeu?"); și probabil înmulțirea la un moment dat nelimitată a acestei categorii de paznici s-a produs sub o dublă influență: iraniană (după modelul numeroșilor *Fravashi* secundari), dar și romană (unde geniile erau distribuite pe funcții, de la protecția individului până la a statului); în Babilon, rolul de custode îl aveau numeroși *zei secundari, cu deosebire că acolo omul căzut în *păcat era părăsit de divinitatea protectoare și lăsat în voia represaliilor mânioase ale marilor zei și la cheremul făpturilor malefice, care erau demonii; dar de aici s-a ajuns, în *mitologia populară creștină târzie, la *credința că fiecare ins are, de la naștere până la moarte, un **î.** *păzitor* personal, un fel de conștiință divină sau un alter-ego. *Rafael* (*V.T., Tobit,* III, 17) este însă un tămăduitor de oameni și cel care îl pune în lanțuri pe *Asmodeu, căpetenia diavolilor. Se pare că funcția de mesager sau nunțiu divin ajunge una dintre mai multele funcții ale unor **î.** cumularzi, păstrându-se anonimi; de ex., Manoah, anunțat de **î.** că i se va naște Samson, îi cere numele; „Atunci îngerul lui Yahweh i-a răspuns: «De ce întrebi tu de numele meu? Căci el este minunat»" [*magic*] (*V.T., Judecători,* XIII, 18). A existat în mitologia ebraică totuși un **î.** aparte: **Uriel,* patronul luminii, care e însă, în apocriful etiopian *Cartea lui Enoh,* și *Îngerul Infernului.* O categorie (amplificată de mitografi și teologi ebraici și creștini) este a **î.** *căzuți* (damnați), inițial făpturi angelice pozitive care s-au răzvrătit împotriva lui Dumnezeu, dorind să-i ia locul: **Lucifer,* ajungând personificarea răului, *Satanael* sau **Diavolul,* cumulând ispitele, partea cosmică rea, păcatul; această categorie negativă traduce de fapt pe *Ahriman din **mitologia iraniană,* având însă și un punct de plecare local, în complexul **Azazel* palestinian, un zeu arhaic al deșertului; iar răzvrătirea (ca și *războiul ceresc din *Apocalips) are ca model mai ales *Gigantomahia greacă; un sens aparte, mai mult de emancipare decât de răzvrătire, are grupul celor 200 de **î.** (de tipul *eroilor civilizatori)

conduși de *prințul ceresc *Semyaza,* *mit mult mai vechi, prezent în *Cartea lui Enoh.* Definiția din *Epistolarul paulin* e vagă: „îngerii oare nu sunt toți duhuri slujitoare, trimiși să slujească pentru cei ce vor fi moștenitorii mântuirii?" (Pavel, *Evrei,* I. 14). Teologia creștină a preferat definițiile riguroase și clasificările taxonomice exacte. *Ioan Damaschin scrie că „Îngerul este o ființă spirituală, veșnic mișcătoare, liberă, necorporală" și că, nemuritori „prin har [...], îngerii locuiesc în cer și au un singur lucru de făcut: să laude pe Dumnezeu" (*Izvorul științei,* III *Dogmatica,* II, 3). Pentru Ioan Damaschin *(loc. cit.),* **î.** este „a doua lumină", întrucât în natura sa spirituală se reflectă, mai mult ca în orice alte făpturi, lumina desăvârșirilor divine. Dionisie Areopagitul clasifică **î.** în 3 cete de câte 3 tipuri: a) serafimii, heruvimii și tronurile; b) domniile, puterile și stăpânirile; c) inițiatorii, îngerii și arhanghelii. Definirea **î.** e totdeauna speculativă, indiferent de nuanțele variabile de la scrierile patristice până la exegezele teologice din sec. XX; ca atare, speculațiile făcute timp de 17–18 secole duc în cele din urmă la câteva puncte: **î.** cunosc multe dar nu totul; sunt nemuritori, Dumnezeu e veșnic; se deplasează în spațiu cu imensă iuțeală, Dumnezeu e ubicuu; sunt sfinți prin îndelungata lor supunere față de Dumnezeu, care e sfânt prin esența sa; și cu toate că nu sunt apți să facă rău, prin natura lor nici nu sunt lipsiți de patimi; (bineînțeles, această ultimă trăsătură e o ambiguitate care tinde să împace definirea **î.** ca practicanți și mesageri ai iubirii universale cu mitul răzvrătirii luciferice). Unii teologi și exegeți moderni, ca Jacques Dournes (*Spiritus,* 1970), au încercat să despiritualizeze pe **î.**, remarcând doar „stranietatea" lor de mesageri biblici. După opinia, mai pragmatică, a lui Clement Alexandrinul (*Pedagogul,* I, *6,* 36; II, *10,* 10), în condiții speciale, anumiți oameni pot dobândi, parțial, atribute angelice (sau funcții omenești cvasiangelice) încă din timpul vieții pe pământ. Punctul de vedere cel mai original îl exprimă, din unghi evoluționist, Pierre *Teilhard de Chardin (într-o scrisoare din 1934, către Bruno de Solages): „«Îngerii» reprezintă o parte, o zonă superioară a Universului care *s-a și* înălțat întru Dumnezeu" și, „cuprinși de același complex evolutiv" ca și oamenii, au și ajuns la țintă, fiind mai spiritualizați decât oamenii, dar nu spirite pure, ci totuși ființe „legate intim de Universul material". Tema angelologică e mereu discutată de teologi în cadrul unei discipline cvasiautonome, *angelologia.* Dar, în ultimă analiză, toate formele angelice sunt adaptări mitologice ale primelor tradiții venite din animism, desigur, într-o formă filosofică, sprijinită în primul rând pe ideea de perfectibilitate cosmică și umană. Astfel, situați între Dumnezeu și oameni, **î.** sunt mediatorii lui vizibili, întrucât Dumnezeu însuși este transcendent. *(cf. *Ophannim)*

înjurătură Relict degradat al *descântecului, sub forma unei propoziții interjecționale, structurate pe fondul magic *(→ magie)* al *superstiției și având caracterul unui *blestem minor, de fapt fiind un blestem desacralizat prin trivializare. Modalitatea combinatorie a **î.** suportă ca termen variabil în cadrul ei sintagmatic orice noțiune existentă în limbă (unele popoare: turcii, rușii, ucrainenii, românii, ungurii – având predilecție pentru terminologia sexuală, altele: germanii – insistând asupra invocației *Diavolului, altele: evreii – limitându-se la un soi de blesteme de nuanță escatologică). Structura periferic religioasă a **î.** apare și în antichitate; pioși față de propriii lor *zei, romanii și-au derivat sudalma principală: *mehercle,* din numele unei divinități etrusce: *Hercle. Fenomenul s-a păstrat și în structura profundă a multor înjurături românești, iar originea lor cultuală nu este anormală, întrucât, acceptată ca fenomen sociolingvistic, constatăm că **î.** este, în plan secund, o reacție parareligioasă (și nu antireligioasă) a omului înciudat sau mânios, față de o persoană de altă *credință (sau de altă părere) ori față de un obiect sau o ființă cu atitudine potrivnică. Preferința **î.** pentru domeniul sacral se explică prin impulsul spre blasfemie pe care ea îl conține în subtext. În înjurăturile țiganilor, *demonologia și sexualitatea sunt prezente în intensitate egală. Independent de apartenența socială, morală sau etnică, fără a avea tensiunea emoțională a blestemului și fără a-l dubla, orice **î.** descinde din practicile magiei negre, deși psihologic ea nu pare decât o supapă simplist vulgară a stărilor de stress. Tipologia înjurăturilor românești a fost inventariată de mitropolitul Antim Ivireanul: „că ce neam înjură ca noi, de leage, de cruce, de cuminecătură, de morți, de comândare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici..." *(La Dumineca Vameșului,* în *Didahii;* cf. *Opere,* București, 1972, p.26). Formă lingvistică conservatoare, **î.** poate dezvălui detalii istorice obscure; de ex. în sintagma „Dumnezeii mă-tii" s-ar putea desluși disprețul monoteistului dacoroman proaspăt creștinat față de *politeismul romanilor sau al hoardelor năvălitoare din răsărit; după cum tipologia inventariată de Antim ar traduce, dimpotrivă, atitudinea autohtonului încă necreștinat.

J

Jahnu Unul dintre marii înțelepți primordiali *(*rișị)* în **mitologia vedică* (coborîtor din regele Purūravas), pe care tradiția îl pune în relație miraculoasă cu fluviul național al Indiei. Fiindcă fluviul **Gáñgā,* până atunci curgând prin *cer, a pogorît pe *pământ tocmai în locul unde **J.** își oficia *sacrificiile, înțeleptul i-a sorbit integral apele, ca represalii pentru întreruperea *ritualului; și nu i-a eliberat apele decât după îndelungata stăruință a altui rișị, *Bhāgīrata, care s-a supus unei aspre *asceze, izbutind numai astfel să readucă fluviul pe pământ. Din această cauză, Gáñgā are epitetul *Jāhnavā* (Fiica lui Jahnu).

jainism *Religie din India post-vedică, totodată un sistem filosofic autonom despre esența universală. Apărut în sec. VI î.e.n. **j.** a fost instituit, conform tradiției, de înțeleptul legendar *Mahāvīra Vārdhamana* (supranumit „Jina Biruitorul"), contemporan al lui *Buddha. Doctrina **j.** afirmă că, în universul fără început și sfârșit, formele perisabile văzute de om sunt produsele unei forțe externe; dar sufletele, fiind veșnice și neperisabile, își desăvârșesc neîncetat înălțarea spre divinitate. Apariția **j.** ca religie s-a datorat unei opoziții față de dominația exercitată de **brahmanism,* de aceea, unii cercetători consideră că **j.** nu ar fi fost inițial decât o *sectă budistă *(→ budism);* cu toate acestea, **j.** păstrează destule puncte comune cu *brahmanismul, în primul rând ideea reîncarnării *(*avatara)* și ideea forțelor karmice *(*karma).* Sub raport doctrinar, se consideră că starea normală a sufletului este neîntruparea, sufletul trebuind să fie acorporal, iar tehnica realizării unei perfecțiuni morale și, implicit, a eliberării de sub dominația legilor karmice este *asceza. **J.** neagă sacralitatea scripturilor vedice *(→ Veda),* sacerdoțiul *(→ sacerdoț),* *sacrificiile, caracterul sacru al castelor *(→ vārṇa),* intervenția *zeilor în destinul omenesc; admițând însă eternitatea sufletului (spre deosebire de budism), **j.** definește **Nirvāṇa* nu ca neființă, ci ca un stadiu în care sufletul își obține fericirea eternă. Când omul e în stare să ajungă la o anumită treaptă în eliberarea sa de sub acțiunea afluxului karmic, normele jainiste admit *sinuciderea rituală, ca o tehnică a perfecționării. **J.,** ca doctrină religioasă a **mântuirii,* se autodefinește prin *Cele Trei Nestemate:* *credința perfectă, cunoașterea perfectă, conduita perfectă. Dominată de practica ascezei, doctrina jainistă include obligația renunțării totale la orice bunuri materiale, averea fiind socotită o legătură nefastă a sufletului uman cu materia impură, deci o piedică spre idealul stării normale. O caracteristică decurgând de aici se vede în cele două secte, în care s-a scindat **j.:** *çvetāmbara* (înveșmântat în alb") și *digāmbara* („înveșmântat în aer"); călugării *(→ monahism)* din **j.** timpuriu, renunțând și la îmbrăcăminte, trăind din cerșetoria vagantă, se numeau *digāmbara,* cu semnificația literală „înfășurat în veșmântul țărilor lumii" sau „înveșmântat în aer", adică gol. Datoria oricărui jainist este îndeplinirea riguroasă a normei *ahiṃsā* (nefacere de rău, neprovocare de durere), iar întrucât doctrina afirmă că toate sufletele sunt egale potențial, *ahiṃsā* interzice orice producere de suferință vreunei ființe vii; (de altfel, ideea de *ahiṃsā* e prezentă în *Veda,* în **Upaniṣad,* în textele budiste, iar în epoca modernă, în doctrina lui Rāmakrishna, a lui Gandhi și în concepția vedantină din sec. XX: *→ Vedānta).* Doctrina jainistă este expusă în textele canonice *Siddhanta,* scrise de cei 11 discipoli ai lui Jina-întemeietorul, venerat în cadrul **j.** ca zeu. Filosofia jainistă (sprijinită pe codicele *Jainasūtra)* concepe un univers cuprins în 7 esențe sau adevăruri: *tattvas;* două au sens ontologic: *jiva* (sufletul, esența lui fiind conștiința) și *ajiva* (nesufletul, lumea nevie, compusă din 5 substanțe: *materia* – de la atomul mobil și ponderabil până la subtila materie penetrantă *karmică; *dharma imaterială; adharma-dravya* – pacea sufletească și obiectuală; *ākāśa-draya* – spațiul imaterial infinit; *kāla* – *timpul, relativ și absolut); celelalte: *bandha* (capacitatea renașterii – *avatara); samvara* (curmarea afluxului karmic); *nirjara* (înfrângerea mișcării karmice); *nirvāṇa* (înlăturarea totală a materiei karmice din suflet).

Jāmbavān Regele ursilor, în **mitologia vedică* târzie, un aliat de război al lui **Rāma. (→ ursul)*

jansenism Curent religios în cadrul *Bisericii catolice *(→ creștinism),* apărut și dezvoltat în Franța și în Țările-de-Jos, cu unele trăsături specifice mișcării protestante. Punctul de plecare al **j.** se află în opera postumă a teologului olandez *Cornelius Jansenius* (1585–1638), consacrată doctrinei augustiniene *(→ Augustin): Augustinus seu doctrina S. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina adversus Pelaginos et Massilienses* (1640). Jansenius dorise să restaureze riguroasa doctrină augustiniană asupra *păcatului originar și asupra *predestinării și astfel a refuzat optimismul catolic în problema liberului

arbitru; în consecință, el susținea că *Isus Christos nu a murit pentru toți oamenii. Concepția lui Jansenius a fost condamnată global de papa Urban VIII (1642), iar papa Inocențiu X a respins (1653) prin bulă specială 5 dintre propozițiile ei *(→ papi).* Totuși, mânăstirea Port-Royal a devenit o citadelă jansenistă, dar și un focar puternic al culturii franceze, atrăgând o elită intelectuală (de ex., Blaise Pascal, Antoine Arnauld, Jean Racine) și, prin școlile organizate și conduse, formând o intelectualitate superioară, cu înalt simț moral, dar și fanatică (impunând căința publică a păcătoșilor *(→ metanoia),* interdicția pentru aceștia de a se împărtăși fără o îndelungată *asceză și condamnând, ca viciată, orice iubire în afara iubirii supranaturale a lui *Dumnezeu).

§ L. Cognet, *Le Jansénisme,* Paris, 1961

Jar-ptița (rus. *Жар-птица* – Pasărea-de-Foc) Pasăre fabuloasă în **mitologia slavă* răsăriteană (mai ales în basmele fantastice rusești). **J.-p.** are culoarea aurului și fiecare pană a ei este atât de luminoasă, încât ar lumina cea mai sumbră peșteră ca o mulțime de făclii. Deși liberă și vine numai de pe tărâmul ei unde toate ființele și lucrurile sunt spoite cu aur, ea are uneori o colivie de aur, în care poposește. Adesea, folclorul epic o asociază cu Zmeul-de-foc. Este blajină și chiar benefică, totuși o răpește pe mama eroului (de ex., pe mama lui Ivan Țarevici), transportând-o în locuri necunoscute, peste „de trei ori câte nouă pământuri". (cf. **Pasărea Măiastră)*

Jaungoikoa; *Jaincoa* Divinitate primitivă (precreștină), în **mitologia bască,* greu clasificabilă, părând a fi fost un zeu suprem: *Stăpânul-de-Sus* sau, poate mai exact, *Domnul Lunii.* Romanii au încorporat propriului lor *panteon unele vechi zeități împrumutate de la cantabri (basci), însă transcripția lor latină rămâne derutantă (de pildă *Baicosrixo, Herauscorrtsehe* ș.a.). Azi, la bascii creștini: *Jainko* – *Dumnezeu, *Jaungoiko* – Cel Preaînalt.

Jidovi Nume restrâns (mai ales la teritoriul Olteniei) pentru *uriași, în **mitologia românească;* tradițiile folclorice pun pe **J.** în relație cu zidirea unor construcții ciclopice, cu mutările de albii ale unor râuri sau cu strămutările unor munți. *Mitul e foarte confuz și de origine incertă. După unii cercetători mai vechi (Lazăr Șăineanu), acest nume de uriași fabuloși ar proveni de la kazari, o populație migratoare mongolă de *rit mozaic; după alții (Ovidiu Bârlea), „sinonimia uriaș–jidov" s-ar datora „influenței biblice, întrucât și în *Biblie* sunt menționați u[riașii] ca populând pământul pe vremea potopului" (*Mică enciclopedie a poveștilor românești,* București, 1976, art. *Uriaș,* p. 419); după altă opinie, ar fi o simplă suprapunere onomastică, datorată grupului de militari din armata romană a împăratului Traian, recrutați din provincia Iudeea; de altfel, numele nu e prezent numai în folclorul mitologic, ci și în toponimie, câteva sate numindu-se Jidova, Jidovin, Jidovu (în Transilvania, unde sunt niște ziduri ruinate, atribuite **J.**), Jidoștița etc. După o *legendă oltenească din Dolj, „Jidovii încercaseră să taie un munte, ca să abată apa Oltului și s-o reverse peste români, ca să-i prăpădească". Alte legende din Mehedinți identifică o formațiune naturală de bolovani înfipți în pământ cu „mormintele Jidovilor". O variantă foarte rară (citată de Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică,* București, 1913, p. 159) confundă pe Novac *(→ Novaci)* cu „Împăratul Jidovilor – care a tras o brazdă mare". Identificările folclorice ale **J.** cu constructorii mitici sunt însă simple confuzii ale memoriei colective *(→ mitologie megalitică).*

Jimmu-Tenno Personaj legendar, în **mitologia japoneză,* considerat primul împărat *(mikado)* al Japoniei, coborîtor direct din zeița solară *Amaterasu. Unii istorici îl situează în cronologia reală a sec. VII î.e.n. Potrivit însă istoriei legendare, eroul *Iware* (strănepot al zeului *Ninigi), într-o bătălie disputată pe câmpia Yamato cu adversarul său Nagasune, când în cele din urmă e ajutat de zeița Amaterasu prin emisarul ei (un corb cu 8 labe), își învinge toți dușmanii, ultimii dintre ei fiind Tsuchi-gumo („Pământenii Pământului" – asimilați de cronici cu populația aborigenă ainu); apoi Iware obține titlul *Sumera* (Domnitor subcelest, împărat), își clădește palatul imperial, iar la 11 februarie 660 î.e.n. se urcă pe tron și primește de la șeful *cultului shintoist *(→ shintoism)* însemnele imperiale: perla, oglinda și sabia. După tradiția japoneză, Iware e venerat postum sub numele *Jimmu-Tenno.*

Jiva (polon. *Zywye*) Zeiță principală și divinitate feminină supremă în *panteonul slavilor occidentali *(→ mitologie slavă),* simbolizând forța vitală, deci principiul pozitiv care astfel o situează în poziția de adversitate diametrală față de toate divinitățile patronale ale *morții. **J.** este amintită de cronica lui Helmold (sec. XII), ca având un *cult special în ținuturile locuite de polabi. Cronicarul polonez J. Długosz (sec. XV) citează cultul zeiței paleopolone *Zywye,* simbolizând forța vitală și ocrotind orice manifestare a vieții; această zeiță e indentificabilă cu **J.**

Jizo-Bosatsu Zeu budist *(→ budism)* din **mitologia japoneză,* protectorul și apărătorul drumeților și al copiilor; în toată Japonia, statuile sale de piatră se instalează adesea la margine de drum ori la răspântii. Fiind unul dintre cei mai populari zei budiști japonezi, **J.-B.** e foarte frecvent în folclor, mai ales în basme. *Cultul lui a fost preluat după cultul mai vechi al zeului chinez **Dizhàn-wan,* aproape cu aceleași atribute.

Jlià; *Jélea* Personificare, în **mitologia slavă* răsăriteană, a actului jelirii, a nenorocirii în sine, ca efect psihosocial. **J.** era prezentă obligatoriu

(alături de **Karna*) în *ritualul precreştin al bocitoarelor slave *(→ bocet, funeralii).*

jocuri rituale Jocuri de structură religioasă, reproducând simbolic, în cadrul unor *ritualuri speciale, anumite acte mitice arhetipale. Cele mai importante **j.r.** sunt clasificabile în: a) existenţiale (simbolizând hazardul); b) cosmologice (simbolizând mişcarea astrală). • **J.r.** *existenţiale* sunt mai ales cele cu *arşicele* şi cu *zarurile.* ~ În *Hellada,* arşicele au evoluat prin adaptare, devenind zaruri (grec. κύβος; lat *alea*) şi fiind supuse patronajului zeului *Eros (care, în *mit, utiliza zaruri de aur); şansa maximă (3 × 6) era „aruncarea Aphroditei", şansa minimă (3 × 1) – „aruncarea câinelui". ~ În *India,* hazardul şi zarurile erau patronate de zeul *Dvāpara. Ca *simbol al hazardului existenţial, grecii practicau *cleromanţia,* un gen de *divinaţie prin tragere la sorţi cu aruncarea zarului. Aşa, cuvintele atribuite lui Caesar: *Alea iacta est* (Zarurile au fost aruncate) provin dintr-o formulă rituală. ~ Toate **j.r.** descind din **magie* şi îşi păstrează – chiar în formele lor cele mai târzii – caracterul magic; sub acest raport, multe din ele conţinând mişcări coregrafice elementare, sunt înrudite cu **dansul* ritual. În categoria **j.r.** existenţiale au intrat, ca subdiviziuni mai târzii, *jocurile funerare (→ funeralii), întrecerile sportive* şi *jocurile festive.* Jocurile funerare greceşti erau nişte întreceri sportive desfăşurate în onoarea unui defunct (cf. **Iliada,* XXIII). Jocurile panhellenice (olimpice, pythice, nemeice, isthmice), deşi caracterul lor ritual se diminuează simţitor, erau consacrate câte unui mare zeu şi de aceea se şi desfăşurau în câte una dintre localităţile celebre prin *temple sau *oracole: Olympia (lui *Zeus), *Delphoi (lui *Apollon), Nemeia (lui Zeus), Isthmos, lângă Corint (lui *Poseidon). Toate jocurile greceşti se deschideau prin *sacrificii aduse zeului patron al sanctuarului local. Fiind de fapt manifestări de artă (muzică, dans, poezie, teatru) şi de sport (toate formele sportive), jocurile panhellenice simbolizau caracterul de operă divină pe care o reprezenta omul, prin spirit şi trup. ~ Jocurile festive ale romanilor (ca şi spectacolele publice) erau consacrate, după specific, diferitor zei din *panteonul naţional şi aveau totdeauna un substrat religios (de ex., în timpul celui de-al doilea război punic s-au organizat jocuri în onoarea lui Apollo); chiar şi luptele de gladiatori, foarte preţuite la Roma, aveau o origine rituală, iniţial desfăşurându-se în cadrul înmormântărilor: lat. *munus* – obligaţie, funeralii, spectacol de gladiatori. • **J.r.** *cosmologice,* simbolizând forţa şi bunul plac divin al mişcărilor cosmice, utilizau *mingea,* ca sferă cerească. După un mit transmis de Apollonios din Rhodos (*Argonautice,* III), Zeus s-a jucat în copilărie cu o sferă perfectă, din cercuri de aur, în jurul căreia se rotea o pereche de inele, ele însele fiind înconjurate de o spirală albastră, deci un *simbol al universului. Cu aceeaşi minge se joacă şi *Eros. **J.r.** ulterioare cu mingea (de pildă, mingea pe care o loveşte Nausicaa) îşi pierd treptat caracterul ritual. ~ **J.r.** toltec **tlachtli* (cu mingi de cauciuc compacte) imita actul cosmic efectuat, ca dispută, între zeii *Tlaloc şi *Quetzalcòatl cu aştrii; în mitologia nahuatlă, dualitatea divină supremă *Ometeotl se joacă în palmă cu destinele lumii; aceleiaşi categorii cosmologice i se adaugă coregrafia *(→ dans)* şi întrecerile sportive, imitând gesturi arhetipale cosmogonice. ~ Într-o etapă mai târzie (în Hellada, chiar în cadrul Olimpiadelor), caracterul ritual tinde să devină secundar şi se manifestă din ce în ce mai intens, în jocuri, un caracter *ludic.* Jocurile sportive moderne, deposedate de orice substrat religios, păstrează însă urme de ritual, care s-au dizolvat în eticheta politeţii formale a echipelor.

Joimăriţa; *Joimărica;* rar (familiar) *Zoica* *Demon feminin din **mitologia românească,* patronând cârlanii de lână, torsul şi ţesutul lânii şi cânepii. Închipuită ca formă plurală, locuieşte în munţi, mai rar în turle de biserici, de unde apare, în număr variabil, sub aspectul unor roţi de fum sau flacără (→ *roţile de foc),* apoi cu înfăţişare antropomorfă (matahale, femei voinice şi slute cu gura cât groapa şi dinţii cât lopeţile, înalte cât copacul, groase cât o bute, îmbrăcate în zdrenţe negre), dar şi zoomorfă (câini, bivoli) şi chiar în forme meteorologice (ceaţă); ca femeie (deşi folclorul o numeşte „un fel de femeie"), **J.** îşi poartă cu ea numeroasele atribute: ciobul sau găleata cu jăratic, ciocanul de fier, cuţitul, troaca, strachina, căldarea, oala, sacul cu cenuşă, vătraiul, apa clocotită, uneori chiar şi un cuptor portativ, necesare aplicării de pedepse femeilor care nu şi-au încheiat torsul şi ţesutul până în Joia Mare (din *postul prepascal): pocire, tocarea mâinilor, pârlirea degetelor şi unghiilor sau zdrobirea lor cu ciocanul, băgarea forţată a fusului în anus, dar uneori (**J.** fiind antropofagă) şi omorîrea pruncilor. **J.** vine seara în sat, odată cu vacile de la pădure (deşi alteori se deplasează cu viteza gândului), iar când trece pe uliţi întârâtă câinii şi pleacă înainte de cântatul cocoşilor. După alte *credinţe, nu apare decât o dată pe an, între *Crăciun şi postul *Paştelui. În Joia Mare (noaptea de Joimari), echipe de colindători (numai băieţi) cu *măşti sau cu feţele mânjite de funingine, sunând mereu din tălăngi, cutreieră satul îndemnând femeile şi fetele la tors şi cerând ouă drept colindeţe (→ *colinde).* Există în datini un *ritual folcloric special, oficiat joi înainte de Paşti: o femeie harnică şi îndrăzneaţă (rareori un bărbat travestit) se deghizează în **J.** şi caută prin podurile caselor rurale cârlanii netorşi, lovind apoi fetele leneşe peste unghii. **J.** nu e confundabilă cu Sfânta Joi, divinitate semipersonalizată în ciclul antropomorfizării zilelor săptămânii. Unele tradiţii în declin tind s-o confunde cu *Muma-Pădurii, cu care **J.** nu are

decât câteva puncte comune în reprezentarea aspectuală. Mitul **J.**, așa cum circulă, este rezultatul unui *sincretism între o zeitate de categorie etică, probabil autohtonă, și tradiția bisericească ortodoxă, personificând în cele din urmă un principiu de muncă.

jōmon; *yômon* (jap. *jōmon* – blazon) Cultură arhaică de pe teritoriul ins. japoneze Honshu, produsă (începând din mileniul V î.e.n.) fie de japonezi, fie de populația aborigenă ainu; printre relicve sunt micile statuete ceramice de aspect umanoid, pe care unii cercetători le-au comparat cu tipurile omenești în scafandre spațiale, fără neglijarea detaliilor; vestimentația acestor statuete seamănă deopotrivă cu costumele rituale japoneze *dogu,* ele însele fără temei istoric clar; în ultima vreme, statuetele **j.** și costumele dogu au fost puse în relație cu un *mit ainu, susținând că *strămoșii acestei rase ar fi venit din *Lună, aterizând pe o platformă circulară arhaică, existentă și azi, căreia nu i s-a găsit o explicație arheologică definitivă. Ceramica **j.** a fost descoperită în stratul neolitic din mileniile V-I î.e,n,, alături de unelte șlefuite din silex (topoare, cuțite), din os (cârlige de pescuit și harpoane), vase de lut ornamentate, săbii de lemn cu mâner sculptat în elice cu 4 palete; vasele epocii au de obicei ornamente în spirală și linie frântă. Cultura **j.** (împărțită în 5 etape și peste o sută de subdiviziuni cronologico-geografice, culminând cu mijlocul mileniului I î.e.n.) se suprapune epocii legendare din istoria Japoniei când (în anul 660 î.e.n.) s-ar fi urcat pe tron întemeietorul dinastiei imperiale actuale, primul *mikado, *Jimmu-Tenno. (→ mitologie japoneză, mitologie ainu)*

§ T. Esaka, *Yômon culture,* Tokyo, 1957

Jörd Zeiță din **mitologia scandinavă,* reprezentând ținta primordială, glia amorfă, numită și cu epitetele: *Hlodynn* și *Fjorgynn.* Este întâia soție a zeului suprem *Odhinn și (în varianta principală) mama zeului războinic și meteorologic *Thorr.

Jumala Zeul *cerului, în **mitologia finlandeză,* personificând într-o formă arhaică cerul locuit; mult mai târziu a fost confundat cu noțiunea creștină de *Dumnezeu. Se pare că este echivalent cu *Jumo,* zeul suprem, stăpân al cerului și al intemperiilor atmosferice, din mitologia finougrilor și a ceremișilor de pe Volga.

Jung, Carl Gustav Psiholog și filosof elvețian (1875–1961), cercetător psihanalist al *miturilor și *religiilor, continuator neortodox al freudismului, în psihologia analitică și în teoria sa neomitologică. Pentru **J.**, mitul este o expresie a „inconștientului colectiv", propriu, după el, fiecărui om, fiecărui popor, fiecărei rase, ca și întregii omenirii; tocmai de aceea el consideră că sarcina esențială a psihanalizei este studiul tipurilor și *arhetipurilor acestui inconștient colectiv, arhetipurile fiind produsele „inconștientului colectiv impersonal". „O expresie binecunoscută a arhetipului o constituie mitul și basmul", în care, afirmă **J.**, arhetipul „se manifestă în formă specifică cristalizată"; de aici și concluzia sa că mitul, ca expresie deci a acestui inconștient colectiv al omenirii, ar preceda inconștientul individual, căruia i-ar impune simbolurile sale arhaice, mult mai profunde și mai încărcate de emoție. Lui **J.** îi aparține o interesantă teorie a **simbolului,* ocupându-se, în contextul corespunzător, de natura și funcțiile visului (visul, după teoria sa, revelând simbolic atât structura artei, cât și semnificația psihologică a experienței omenești din viața cotidiană): omul nu se poate împlini decât dacă consimte să-și cunoască viața inconștientă prin intermediul viselor sale și al simbolurilor acestora. **J.** a observat, printre primii, că fenomenul numit popular **farfurii zburătoare* este un mit născut sub ochii noștri și produs de spaima oamenilor sec. XX față de primejdia morții într-un război atomic. **J.** s-a ocupat de diverse domenii ale spiritualității umane enigmatice sau obscure; de la gândirea tibetană despre *moarte până la alchimie, de la *șamanism la practicile marilor mistici *(→ misticism),* de la *oracolele antichității și *astrologie până la parapsihologia modernă. Atitudinea lui **J.** față de fenomenul religios nu pare unitară, însă filosoful neagă pentru religie orice statut ontologic. Cercetat larg, însă nu în toată profunzimea structurilor, și mitul se atașează aceluiași concept. Dar, ceea ce evită sau scapă din vedere psihanalistul, mitul e un fenomen mult prea complex și elaborat în dimensiuni și durate mult prea ample spre a se putea reduce numai la simbolurile inițiale, la marile arhetipuri sau în genere numai la simboluri.

§ *Wandlungen und Symbole der Libido,* Leipzig, 1912; *Von den Wurzeln des Bewusstseins. Studien über den Archetypus,* Zürich, 1954; *Welt der Psyche,* Zürich, 1954; *Ein moderner Mythus. Von Dingen die am Himmel gesehen werden,* Zürich-Stuttgart, 1958; *Psychologie und Religion,* ed. II, Zürich, 1954; *Psychologie und Alchemie,* Zürich, 1944; C.G. Jung und K. Kerényi, *Einführung in das Wesen der Mythologie. Das göttliche Kind. Das göttliche Mädchen,* ed. IV, Zürich, 1951

jurământ (lat. *iuramentum, iuratio* – jurământ) Formulă – implicată religios și ca atare pronunțată solemn – de confirmare fermă a unui adevăr sau de angajare integrală în efectuarea unei făgăduieli. Existent la toate popoarele și triburile, confirmat și susținut de tradiția religioasă (apoi păstrat, în epoca modernă, și în societățile atee, ca un *ritual lingvistic solemn), **j.** își are originea în **magie;* probabil că, în primele stadii, el avea rolul de a invoca, în chip de garant, un *spirit, așa cum mai târziu a început să invoce – în confirmarea adevărului sau în garantarea unui angajament de a executa un act oarecare – un zeu ca martor; (în acest sens, orice **j.** este înrudit cu **descântecele*). Sacralitatea unui **j.** este subliniată de pedepsele pe

care le prevăd codurile religioase pentru jurământul fals (sperjurul) sau pentru călcarea **j.** dat, aceste pedepse complicându-se, de la *sacrificiile impuse vinovatului de către autoritatea religioasă, până la amenințarea cu pedepsele postume din *Infern. ~ În **Biblie* sunt numeroase exemple de **j.**, ca declarație solemnă de evocare a puterii divine: în lumea ebraică se jura solemn pe numele lui *Yahweh (*V.T., Deuteronomul,* VI, 13; X, 20), iar **j.** fals era egal cu pângărirea numelui lui *Dumnezeu (*V.T., Leviticul,* XIX, 12); Yahweh însuși jură în fața lui *Abraham, Isaak, *Iacob, *Moise, spre a-și întări legământul (contractul) cu poporul evreu (*V.T., Deuteronomul,* XXIX, 11–13); noțiunea de jurământ *(šebûa')* este legată de cifra 7 *(šéba')* – numărul sacru al lumii cerești *(→ numere sacre).* ~ În *Hellada*, cuvântul jurământ (ὅρκος) a derivat în numele zeului jurămintelor, *Horkos; invocarea în această situație a unui zeu dădea greutate declarației solemne, ceea ce grecii făceau frecvent; poate că de aceea *Socrate jura „pe câine", ca să nu abuzeze de numele zeilor*(→ câinele).* ~ În *India,* **j.** ritual *tānānaptra* invocă pe zeul *focului, *Agni, în timp ce *sacerdotul oficiant al *sacrificiilor și alți preoți ating cu mâna untul sacrificial. ~ La *Roma,* cel mai frecvent **j.** era *Medius Fidius: Me Dius Fidius iuvet (→ Fidius),* iar dintre celelalte divinități, mai des era invocat *Hercules; după mărturia lui Aulus Gellius *(Nopțile attice,* VI, *XVIII,* 1), „la romani jurământul a fost respectat cu sfințenie și călcarea lui era socotită un sacrilegiu".

K

Ka În concepția religioasă a Egiptului faraonic *(→ mitologie egipteană),* partea divină și eternă a omului, sufletul, manifestarea energiei vitale, sursa funcțiilor de conservare a vieții și de creație, la *zei și la oameni; un alter-ego al omului, într-un fel poate umbra lui, având existență autonomă după *moartea corporală, când acest **K.** începe să locuiască în statuia funerară a defunctului. Interpretat diferit de critica modernă (după G. Maspero: alter-ego sau dublul insului; după Steindorff: *spiritul ocrotitor, adică un fel de *înger păzitor; după Erman: forța vitală), în tradiția egipteană **K.** era socotit partea nemuritoare, născută odată cu trupul omului, însă o parte migrantă, întrucât mumia mortului era purificată cu apă rituală *(→ apa)* spre a se păstra curat sediul în care **K.** putea să se întoarcă în anumite împrejurări. Dar afară de **K.** după concepția egipteană, omul mai posedă și un **Ba,* sufletul nemuritor destinat să se strămute în regatul lui *Osiris, precum și un **Akh,* nucleul spiritual (sau înțelepciunea) ca parte integrantă a *spiritului divin *(→Ātman, Brahmān),* identificat de unii interpreți cu noțiunea greacă *daimon.* În *Textele Piramidelor* se afirmă: „Trupul este pentru pământ, sufletul pentru cer".

Kaaba (arab. *ka'ba* – cub) Vechi *templu arab din Mecca, de formă cubică, zidit după tradiția mitică *(→ mitologie arabă)* de *patriarhul biblic *Abraham sau de *Adam. Considerată centrul lumii *(→ Omphalos),* incinta *Kaabei* este locul unde triburile arabe preislamice își păstrau *idolii și îndeosebi o piatră neagră, care odinioară ar fi fost montată în cer și adusă apoi în templu de *îngerul Djabrail. **K.** marchează, pentru *islam, traiectul sacru dintre *cer și *pământ, iar prin aceasta, direcția osiei universului și totodată Poarta Cerului. *Cultul **K.** are o puternică tradiție în *litolatria generalizată a vechilor arabi preislamici. După o tradiție islamică, poziția **K.** este locul cel mai înalt (ca altitudine geografică) de pe pământ, Steaua Polară indicând că în dreptul lui se află centrul ceresc. Obținând victoria în războiul său religios, *Mahomed a instituit obligația ca orice musulman să facă, măcar o dată în viață, un pelerinaj la Mecca, spre a se închina în templul cubic inclus în interiorul Marii Moschei, socotit casa lui Allah: *al-Bait Allāh (→ Allah),* datorită pietrei paradisiace *(al-hajar al-aswad)* instalate într-o firidă a zidului exterior; de altfel, **K.** a fost singurul templu preislamic, cruțat de islam. Considerată de specialiști fie de origine meteoritică, fie o formațiune geologică de bazalt sau agat sau chiar un fragment de lavă (natura mineralogică nu i-a fost încă precizată), *piatra neagră* se compune de fapt din 8 bucăți de dimensiuni diferite, sudate laolaltă și ulterior încastrate într-un înveliș de argint, lăsând vizibilă o suprafață de 20 × 15 cm, foarte lustruită de atingerea nenumăraților credincioși, dar se presupune că inițial dimensiunile ei erau de 25 × 20 × 20 cm; piatra e de culoare neagră-castanie, cu mici pete galbene și albe la suprafață și, se pare, cenușie în interior; furată în anul 930 din **K.**, a fost regăsită în 951, datorită ciudatei sale proprietăți de a pluti la suprafața apei (ceea ce anulează ipoteza proveniență meteoritice). După opinia cercetătoarei daneze E. Tomsen (Universitatea din Copenhaga), piatra provine din craterele meteoritice situate în deșertul arabic Rub-al-Hali (1 100 km la est de Mecca, Arabia Saudită), unde s-au găsit formațiuni de sticlă naturală rezultând din topirea cuarțului sub presiunea de impact cu meteoriți din fier, unele asemănătoare ca structură și colorit cu piatra din **K.**; capacitatea de a pluti pe apă se datorează extraordinarei porozități, iar vârsta geologică a acestui tip de sticlă este de 6,4± 2,5 milenii, deci în timpul istoric.

Kabbala (ebr. קבלה *kabbalah* – tradiție, receptare < *kibbel* – a primi prin tradiție) Sistem filosofic religios, născut probabil în timpul captivității babiloniene a evreilor, consolidat însă mult mai târziu, în cadrul *iudaismului, ca formă gnostică a unei mistici speculative *(→ misticism),* sub influența școlilor ebraice alexandrine care, combinând doctrina pitagoreică și cea platoniciană cu diverse doctrine filosofice orientale, grefându-le pe propria tradiție mitică, obținuseră un sistem mitofilosofic mistic. **K.** se împarte de obicei în două: a) partea teoretică (despre *Dumnezeu și atributele lui) sau de speculație (*Iyyunith*); b) partea practică (despre modul în care, cu ajutorul diferitelor nume ale lui *Yahweh, pot fi produse fenomenele și obiectele dorite) sau știința secretă *(Maasith).* Kabbaliștii împart **K.** în: a) *Maaseh bereshith* (istoria creației sau explicarea primului capitol al *Genezei* din **Thorah* sau *Pentateuch; → Biblia);* b) *Maaseh merkaba* (istoria *carului ceresc sau explicarea vedeniilor lui *Iezechiel, *Daniel și altor *profeți). Dar sunt și alte diviziuni, aparținând exegeților moderni (de ex. ebraistul S. Munk): 1) K a b b a l a

simbolică, cea care caută în scripturi un sens ezoteric sau mistic, diferit de sensul literal, aceste operații de căutare fiind: a) *themura* (schimbare, strămutare), adică transpunerea arbitrară a literelor unui cuvânt sau înlocuirea cuvântului cu alte litere, spre a se găsi *celălalt* cuvânt, cel secret; b) *gematria,* care consideră literele alfabetului în valori cifrice și le înlocuiește între ele, spre a recompune aceeași sumă, de ex.: *Mashiah* (*Mesia) – *mem* (40), *shin* (300), *yod* (10), *heth* (8) = 358; *nahash* (șarpe) – *nun* (50), *heth* (8), *shin* (300) = 358, de unde raționamentul că Mesia va învinge pe *Satan și va nimici *păcatul și moartea spirituală; c) *notarikon,* adică formarea altui cuvânt din unirea inițialelor sau finalelor cuvântului dat. 2) Kabbala pozitivă (sau dogmatică), ocupându-se de *îngeri și *demoni, de clasificarea lor, de compartimentele *Paradisului și *Infernului, de transmigrația sufletelor. 3) Kabbala speculativă (sau metafizică), după care nici o substanță nu a ieșit din neant: totul se trage din izvorul de lumină eternă, adică din Yahweh, care nu poate fi cuprins cu mintea decât în manifestările lui, un Dumnezeu nemanifestat fiind o abstracție. În jurul **K.** s-a dezvoltat o vastă literatură *kabbalistică* (prima carte din serie, *Bahir,* este o compilație din sec. XII, după texte mai vechi), din care a căpătat o anume importanță *Cartea creației (Sepher yetzirah),* părând influențată de filosofia pitagoreică și afirmând că la temelia lumii se află voința lui Yahweh, exprimată în primele zece numere și în cele 22 litere din alfabetul ebraic. Această carte este atribuită rabinului Aqiba, care a trăit în Ierusalim în epoca împăratului Hadrianus (sec. II) și l-a sprijinit pe conducătorul răscoalei iudeilor, Simon Bar-Kohba (Fiul Stelei) împotriva romanilor. Una dintre culminațiile literaturii kabbalistice este cartea *Zohar* (sec. XIII), reprezentând o formă de *teozofie care tinde să dezvăluie laturile misterioase ale operei lui Dumnezeu. Speculațiile matematice ale kabbaliștilor și ale succesorilor acestora compun a neomitologie a calculelor religioase, imaginând de pildă un Dumnezeu ca un om colosal, cu o barbă lungă de 10 500 parasangi (47 250 km). În concepția **K.**, Dumnezeu e totdeauna înconjurat de cetele îngerești, condusc de îngerul *Metatron. Din cauza diferențelor în spațiu și *timp, **K.** se refuză unei definiții de sinteză. Const. Daniel *(Scripta aramaica,* I, București, 1980, p. 219) încearcă să găsească baza unei definiții în „afirmația insistentă că apropierea de divin nu se poate realiza nici prin speculații raționale, nici printr-o viață cucernică, ci numai prin cunoașterea și aprofundarea unei tradiții secrete care merge până la primul om", dar și în atenția **K.** față de „valoarea persoanei umane pentru mântuirea lumii întregi" *(→ mântuire).*

§ F. Warrain, *La Theodicée de la Kabbale,* Paris, 1955; Gershom Scholem, *Ursprung und Anfänge der Kabbala,* Berlin, 1962; Ernest Müller, *Histoire de la mystique juive,* Paris, 1976

Kabta Zeul sumerian al cărămizilor, devenit la babilonieni *Kulla (→ mitologii din Mesopotamia),* zeu al cărămizilor de construcție și al tăbliței de argilă pentru scris. Într-un imn babilonian citim: „Ea luă din Apsu o mână de lut și îl făcu pe Kulla pentru reclădirea [templelor]".

Kāçyápa *(Cel cu dinții negri)* Celebru înțelept vedic primordial *(*rișii),* în *mitologia vedică,* poet al cărui bunic era zeul **Brahmā.* Fiind tatăl *Soarelui (Vivasvan), **K.** este la rândul său bunicul lui **Manu,* care e *strămoșul arhetipal al omenirii *(→ arhetip).* Soția sa Vinată e mama regelui păsărilor *Garuda și e numită adesea cu epitetul *Kāṣṭhā* (Calea-norilor); fiul lui **K.**, Vibhāndaka, este și el un rișii. Epitetul lui **K.**: *Nidhruvi* (Fidelul).

Kadesh Zeiță târzie patronând raporturile sexuale și reprezentată ca o frumoasă adolescentă goală; în *panteonul egiptean *cultul ei se confirmă abia în Regatul Nou, fiind probabil un împrumut din Asia Mică, după o zeitate comună mai multor popoare semitice (ebr. *kodesh* – persoană sacră, pură; o bătălie între egipteni și hittiți s-a disputat în cetatea Kadesh din Siria). După ce autonomia ei culturală dispare, **K.** e asimilată cu *Hathor.

Kadmos Rege fenician legendar din **mitologia greacă,* pe care grecii îl considerau întemeietor al Thebei beoțiene și inventator al scrierii grecești pe baza alfabetului fenician, adus de el în Hellada (după istoricii moderni, până în sec. XVI î.e.n.) **K.**, fiu al regelui fenician Agenor, ar fi plecat în căutarea surorii sale *Europe, răpite de *Zeus. Sosind în Beoția, **K.** ucide un *dragon, devorator al camarazilor de expediție, dinții căruia îi seamănă, din porunca zeiței *Athena, pe câmp, astfel că din ei răsar niște oameni înarmați care se măcelăresc reciproc, exceptând 5 inși cu ajutorul cărora **K.** întemeiază Theba. După lupta cu dragonul și cu uriașii răsăriți din dinții acestuia (considerați adesea de comentatorii *mitului drept *simbolurile literelor grecești), **K.** este timp de 7 ani sclavul zeului *Ares. Apoi se căsătorește cu zeița *Harmonia cu care are mai mulți copii, urmăriți de nenoroc și *blestem (*Agave, Autonoe, *Ino, Illyrius, *Semele, Polydoros); în alt *mit, **K.** și Harmonia se retrag la bătrânețe în Illyria, unde sunt metamorfozați în șerpi.

Kagutsuchi Zeul *focului, în **mitologia japoneză,* pe care zeița primordială *Izanami l-a născut, murind ea însăși, arsă în timpul nașterii de flăcările produse de prunc. După *moartea soției sale, zeul *Izanagi își omoară fiul din răzbunare, însă din sângele scurs pe pământ al tânărului zeu muribund se nasc alți zei; aceștia au epitete corespunzătoare atributelor ignice naturale *(Cel ascuns în Munți, Despicătorul Munților),* din structura lor semantică unii mitologi deducând că grupul de divinități ignice succesorale reprezintă

*simbolurile fenomenelor vulcanice. Mircea *Eliade l-a asimilat pe **K.** unui simbol solar.

Kahukura Zeu comun mai multor mitologii din Polinesia *(→ mitologii din Oceania),* venerat îndeosebi ca divinitate a războiului. **K.** e considerat *strămoşul primordial al populaţiei neozeelandeze maori sau întâiul colonizator al grupului insular al acesteia. Un *mit spune: „Kahukura era căpetenia; el nu semăna cu cei din tribul lui, şi oamenii se tot întrebau, ce i se năzare dincolo de ocean?" Dar, pe când era tânăr, **K.** a făcut mai multe explorări de unul singur pe vechea insulă, până când a ajuns în nordul ei, în poiana morţilor, pe care sufletele defuncţilor o străbat spre arborele umbrind Poarta Morţii; acolo, pe ţărm, o muzică vrăjită l-a învăluit de departe din ocean. După aceea **K.** a plecat într-o canoe spre Aotearoa (Norul Alb Lung: Noua Zeelandă) unde, prin dibăcie, şiretlic şi eroism, a învăţat să împletească plase şi năvoade de pescuit, comunicând apoi acest meşteşug tribului său pe care l-a şi condus în expansiunea de cucerire a noii insule. *Simbolul lui **K.** este curcubeul. Zeul e reprezentat ca un bărbat cu pielea albă, cu părul arămiu strălucind la soare ca o văpaie, cu ochii aţintiţi în depărtări neştiute de oameni, şi cu o lungă cicatrice pe unul din obraji. Un zeu cu acelaşi nume, dar cu atribute neclare, e venerat şi în ins. Rarotonga.

Kailasa Munte din **mitologia vedică,* situat la nord de lacul Manasa din masivul Himalaia şi adăpostind *Paradisul zeului **Çivá,* precum şi locuinţa zeului bogăţiei *Kubera. În geografia reală, **K.** corespunde celui mai înalt pisc al lanţului muntos de la sudul Tibetului.

Kairós (grec. καιρός – ocazie, timp favorabil, oportunitate, măsură exactă) Divinitate alegorică, în **mitologia greacă,* simbolizând ocazia, de fapt, **timpul* mensurabil; la unii autori capătă sensul de *timp prezent,* timp imediat. În concepţia pitagoreicilor *(→ Pythagoras),* **K.** devine intervalul temporal ce se poate determina în raportul său cu valorile numerice *(→ numere sacre).* Totuşi **K.** nu a avut un *cult propriu-zis (sau cel puţin răspândit) în Hellada, exceptând grupul sacerdotal al *templului din sanctuarul de la Olympia consacrat lui *Zeus al cărui fiu mezin a şi fost considerat uneori. Zeu se pare că îl numea şi Menandru. Rolul său auxiliar este explicit într-un imn atenian către Demetrios (sec. III î.e.n.): „Căci Kairós i-a condus acolo împreună pe Demeter şi pe Demetrios." Dar mult mai târziu, un proces sincretic intern *(→ sincretism)* avea să ducă pe **K.** aproape de identificarea sa cu *Hronos* (nu *Kronos) – ca personificare a duratei; (cf. în **mitologia vedică* şi în doctrinele Indiei, divinitatea **Kālá).* Unii filosofi ai culturii au încercat să-l identifice pe **K.** cu „timpul critic" şi ca atare să-l asocieze cu destinul; aşa de ex., Al. Tănase observă că „prin Kairos [...] părăsim sau depăşim timpul circular, repetitiv, şi pătrundem într-o lume (şi un timp) al *măsurii* şi *formei,* al *diversităţii,* unde putinţa activă duce la *forme creatoare,* rezultând din prelucrarea şi modelarea materiei amorfe a vieţii", iar arta „este prin excelenţă *timpul critic al istoriei",* deci „un *timp al frumosului"* (cf. Al. Tănase, *Chronos şi Kairos în antichitatea greacă,* în *România literară,* 9, 1988, p. 19; *Timpul critic – Kairos în opera de artă, ibid.* 11, 1988, p.8).

Kāj; *Kaz* *Spirit benefic din mitologia avară *(→ mitologii caucaziene),* paznicul vetrei domestice şi veghetorul fericirii familiale. Aspectul său vizibil este un şarpe alb, care ocroteşte casa (cf. **Şarpele casei,* în folclorul românesc). Potrivit *superstiţiei, **K.** se ascunde într-un ulcior, lăsându-şi capul în gâtul ulciorului, sporind astfel cantitatea de lichid din vasul respectiv (lapte, vin) şi anihilând orice consecinţe posibile ale deochiului. De asemenea, plantele atinse în treacăt de **K.** încep să crească bogat, galopant.

Kālá Divinitate personificând *timpul, în **mitologia vedică.* **K.** este un zeu care dă celor ce i se supun numai suferinţă; *Kālá* (sanscr. negru, umbrit) include şi sensul simbolic al culorii negre, sumbre, pe care o are timpul, întrucât este iraţional şi neînduplecat, nemilos, crud. Câteva noţiuni din filosofia indiană a timpului au structuri mitologice: *kālacakrá* – roata timpului, *simbol al ciclicităţii mişcărilor timpului cosmic *(→ roata, cakrá, yuga); kāladharma* – legea timpului, de fapt *simbolul abstract al *morţii *(*dhárma),* iar în acest caz apare simbolul formei concrete a morţii: *kālapāça* – nodul, laţul timpului, de care trage ca de o funie, ca să-l înnoade, zeul morţii *Yama; *kālá* nu trebuie confundat cu *kalā;* primul înseamnă deopotrivă „timp", „oră"; al doilea este o unitate subdivizionară de timp, egală fie cu 60, fie cu 48, fie cu 8 secunde; de ex.: *kşaṇa* (clipă) = 4/5 din o secundă; *truti* (clipită) = ¼ din o kşaṇa. Confuzia între cei doi termeni nu este posibilă în sanscrită, ci numai în limbile moderne lipsite de vocale lungi şi vocale scurte: în *kālá* (timpul) primul *a* este lung, în *kalā* (diviziunea temporală), al doilea *a.*

Kalervo (răd. finl. *kal-*< vb. a fulgera); *Kaleva* *Gigant din **mitologia finlandeză,* tatăl a 12 eroi fabuloşi sau *zei, printre care *Väinämöinen, *Ilmaninen, *Kullervo; în vremurile arhaice era venerat probabil ca zeu al mişcărilor şi fenomenelor atmosferice, mai ales al luminii şi al fulgerului.

Kalevala Eposul popular finlandez *(→ mitologie finlandeză)* adunat, constituit şi publicat de Elias Lönnrot, în 1849, ca epopee autonomă (în 50 cânturi cu 22 795 versuri), în formă definitivă (o ediţie anterioară incompletă, în 1835). Runele folclorice originale diferă adesea de runele (cânturile) epopeii recompuse de E. Lönnrot, care, influenţat de romantism, fusese convins de existenţa arhaică a unui epos unitar; dar epopeea a încorporat destule interpolări de literatură târzie,

uneori chiar de înrâurire creștină. O recompunere publicată în 1949 a încercat să se apropie de presupusele rune de obârșie. Oricum, **K.** lui E. Lönnrot e fidelă ca mitografie față de subiectul comun vechilor rune: aventurile miraculoase ale eroilor principali – bătrânul zeu-poet *Väinämöinen, fierarul magician *Ilmarinen, istețul Lemminkäinen și păstorul *Kullervo; elementele cosmogonice ale *miturilor tradiționale; descrierea figurilor și atributelor tuturor divinităților din *panteonul Finlandei.

§ Elias Lönnrot, *Kalevala*, trad. rom. de Iulian Vesper, București, 1974

Kālī; *Devi-Kālī (Zeița Neagră)* Fiica lui *Himavān (zeul personificând Himalaya) și soția zeului *Çivà, în **mitologia vedică*. Divinitate dual㠄 totodată și blajină și mânioasă (într-o variantă născându-se însă din fața înnegrită de furie a zeiței *Durgā), **K.** a fost deseori adorată îndeosebi ca personificare a mâniei și groazei; unele *mituri o descriu ca pe o personificare a sorții rele și a erei Kāliyuga (era prezentă sau epoca de fier, a 4-a și ultima din ciclul erelor vedice: → *yuga*), fiind considerată epoca răului maximal, o eră aglomerată de suferințe și silnicii. **K.** simbolizează și ghinionul omenesc de fiecare zi. **K.** intervine în jocul de zaruri *(→ jocuri rituale)* deși îl patronează zeul *Dvāpara. Imaginată figurativ cu dinți de fiară și cu 3 ochi, cu 4 mâini, în fiecare ținând câte un atribut al cruzimii sale (un craniu, un *lotus, un cuțit, o sabie), cu o gură frumoasă din care atârnă o lungă limbă sângeroasă, **K.** este nu rareori obiectul unor adorații rituale câteodată obscene. Uneori identificată cu *Durgā*, în genere e socotită numai o rezultantă a acesteia. Unele variante mitice o numesc și *Distrugătoarea Timpului:* la sfârșitul erei Kāliyuga, a cărei patroană nefastă este, zeița **K.** se va înfășura împreună cu lumea (sau numai lumea se va scufunda în întuneric), într-un văl de beznă, creind astfel premisele absolute ale *sfârșitului lumii; în această ipostază va purta numele *Kālarātri* (Noaptea Timpului). **K.** e însoțită de un alai permanent compus din grupul de *demoni feminini antropofagi Dākinī; în cinstea ei se desfășoară *sărbătoarea de toamnă *Puja* (când, în toată India, se închid timp de zece zile toate școlile și instituțiile). Se pare că această stranie divinitate e o moștenire din mitologia Indiei prearice, întrucât *cultul ei este legat de memoria unor *sacrificii sângeroase care nu mai apar nici în religia vedică, nici în celelalte mari religii care au urmat (*brahmanism, *hinduism, *budism). Răspândit mai ales în Bengal (există un mare *templu în capitala bengaleză Kalighata/Calcutta, care îi este consacrat), acest cult a dobândit un loc principal în doctrinele tantrice*(→ tantra)*.

Kalkal Portarul sanctuarului ceresc al zeului babilonian *Enlil *(→ mitologii din Mesopotamia).*

Kalki A 10-a și ultima reîncarnare *(*avatara)* a zeului **Viṣṇu* din **mitologia vedică* în ipostaza sa de mântuitor al lumii viitoare *(→ mântuire).*

Kalm Crainică zoomorfă înaripată, în mitologia ugrilor din Urali, făcând legătura între *zei și oameni; a fost creată de zeul suprem local *Num-Torem.

kalpa Eră cosmică din **mitologia vedică,* egală cu o zi și o noapte din existența sufletului universal **Brahmān,* deci echivalând cu 2000 ere complexe Mahayuga *(→ yuga)* sau 8 640 000 000 ani tereștri umani: o jumătate dintr-o eră **k.** (1 000 Mahāyugas, divizate în 4 320 000 000 ani omenești) este *ziua lui Brahmā,* sfârșitul căreia aduce distrugerea lumii materiale și a lumii divine, printr-o **pralaya;* cealaltă jumătate este *noaptea lui Brahmā,* după care universul e creat din nou și începe o nouă **k.* Brahmā însuși trăiește 100 de ani cosmici; la sfârșitul unui asemenea ciclu se declanșează Mahāpralaya, când, odată cu pieirea întregului univers și a principalilor *zei, se instaurează o stare de *haos; haosul durează 100 de ani cosmici (atât cât a trăit Brahmā), apoi se autoorganizează treptat într-o ordine logică, pentru ca la sfârșitul ciclului să se nască un nou Brahmā, odată cu debutul unui nou ciclu de *kalpas.* Filosofia religioasă a *hinduismului consideră că, acum, Brahmā se află în al 51-lea an cosmic de existență *(→ escatologie).*

Kalpaka; *Kalpavrikça; Kalpataru (Arborele Dorințelor)* Arbore sacru și miraculos în **mitologia vedică,* situat în *cerul zeului *Indra și care a răsărit și a crescut din oceanul primordial de lapte *(→ apa);* după ce a devenit arbore ceresc *(→ Arborele Cosmic),* **K.** a fost înzestrat cu puterea de a îndeplini orice dorință a celui ce se așează la umbra crengilor lui și își rostește dorința în timpul **rugăciunii.*

Kalunga; *Karunga* *Strămoșul primordial și patronul divin al tunetului, în mitologia triburilor bantu: ambo, chokwe, kongo, luba, mbundu *(→ mitologiile populațiilor africane)* din jumătatea sudică a Africii. **K.** e considerat creatorul oamenilor, pe care i-a chemat la viață din arborele sfânt sau din stânca sacră (după alte *mituri, din pământ sau chiar dintr-un mușuroi de termite). Primii oameni – în varianta termitică – au fost Amangudu și femeia sa. **K.** este și custodele lumii morților; (circulă curent expresia eufemistică: „l-a luat Kalunga" – a murit). **K.** se servește de ajutorul unui personaj feminin indefinit: *Bătrâna-de-os,* care poate fi personificarea scheletului, ca *simbol al *morții.

Kāma (sanscr. *kāma* – dorință); *Kāmadeva* Zeul simbolic al dragostei, în **mitologia vedică,* personificarea dorinței și a desfătării; e considerat uneori o divinitate autocreată din apele cosmice primordiale *(→ apa),* prima sa emanație fiind dorința. Atributele fundamentale ale zeului sunt simbolizate prin cele două soții ale lui: *Prīti* sau

Māyāvatī (Iubirea, Prietenia) și **Ráti* (Voluptatea.) După un *mit din *Purāṇa, deoarece i-a inspirat zeului *Çivá porniri de dragoste pentru soția sa *Pārvatī, tocmai când marele zeu practica *asceza, **K.** a suferit neașteptate represalii, întrucât Çivá, mâniat de îndrăzneala zeului dorinței, l-a ars cu văpaia celui de-al treilea ochi al său, prefăcându-l în scrum; de atunci, **K.** a rămas acorporal *(Anañgá).* După un mit complementar, când Çivá îl preface pe **K.** în scrum, a doua lui soție, Ráti, o imploră pe Pārvatī să obțină anularea pedepsei; înduplecat, Çivá îl regenerează, așa încât **K.** se naște a doua oară, ca *Pradyumna* (Desfătătorul), din cuplul *Krișna – *Rukminī; luându-și aparența unei muritoare de rând, Ráti crește ea însăși copilul, iar la maturitatea lui îi divulgă adevărul, redevenindu-i soție. Totuși celelalte variante mitologice îl închipuie ca pe un foarte frumos adolescent, călărind pe un papagal și însoțit de alaiul fecioarelor cerești *Apsara* al căror șef este; o apsara poartă steagul zeului, ornat cu o *makara* (un fabulos monstru marin cu trup de pește, cap și picioare de antilopă) emblematică, de unde și epitetul zeului: *Makaradhvaj;* înarmat cu un arc cu coarda din albine vii **K.** are în tolbă 5 săgeți (*sandipana* – incendiatoarea, *sammohana* – tulburătoarea etc.) confecționate din 5 flori diferite; atunci **K.** are epitetul *Viṣamayudha* (Cel înarmat cu un număr nepereche de săgeți; Purtătorul de armă imbatabilă), iar atacul zeului nu poate fi evitat (explicându-se și prin epitetul *Madana* – Cel care îmbată, Cel care amețește). Epitetele lui **K.** au un registru larg: *Kāmacara* (Cel care acționează dorința); *Vismapana* (Uluitorul), *Mara* (Ucigătorul), *Manasi-ja* (Cel ce se naște în inimă), *Puṣpa-cāpa* (Purtătorul arcului de flori), *Jhaṣaketana* (Cel cu delfinul pe stindard). Miturile prezintă, fie în asociere cu zeul **K.**, fie independent de el, un car al dorinței: *Kāmayana,* vehicul fabulos cu autotracțiune, având proprietatea de a se deplasa pretutindeni după dorința pasagerului. Tradiția din India a conservat *sărbătoarea *Madanamāha* (Marea dragoste), consacrată lui **K.** Sub egida zeului au fost scrise, în antichitate, tratatele: *Kāmasūtra* (aparținând lui Vātsyayana) și *Kāmatantra* (Cartea iubirii), ocupându-se de arta sau știința dragostei (sanscr. *kāmaçāstra* – cunoașterea dragostei).

§ P. Thomas, *Kāma Kalpa of the Hindu Ritual of Love,* ed. IX, Bombay, 1958

Kamadhenu *Vaca divină cerească, din **mitologia vedică,* născută din oceanul primordial de lapte *(→ apa),* atunci când cele două grupuri de divinități inițiale, *Deva (*zeii) și *Asura (*demonii), au amestecat acel lapte oceanic, bătându-l, spre a obține nectarul sfânt. Din laptele muls de la ugerul vacii **K.** a fost creată lumea, dar mai târziu vaca a fost furată de regele legendar *Kārtavīryarjuna.

Kamadogami *(Zeii locuinței)* Grup de divinități din **mitologia japoneză,* ocrotitoare ale locuinței, ale vetrei familiale. După codicele **Kojiki,* grupul e restrâns la perechea *Okitsu-Hiko* și *Okitsu-Hime,* cei doi fii ai zeului O-Tosi. **K.** au un rol esențial în consolidarea tinerelor familii și în conservarea ulterioară a coeziunii familiale.

Kamari Fecioară cerească benefică, în folclorul mitologic kartvel *(→ mitologii caucaziene),* iubind cu fidelitate pe eroul **Amirani,* care o răpește dintr-un turn celest. **K.** este fiica stăpânului ceresc al norilor și al vremii meteorologice, dar și al *spiritelor malefice ale vrăjitorilor *kadji* (kadjeți). După unii interpreți, **K.** ar simboliza răpirea focului ceresc de către oameni, adică domesticirea focului natural, conservat și folosit ca *foc viu (→ focul)* provenit din incendiile provocate de trăsnet. În acest context, actul lui Amirani este un act prometeic *(→ Prometheus).*

Kami Denumire generică pentru divinitățile primordiale, anonime, impersonale, din **mitologia japoneză:* primul **K.** a apărut ca un lucru incert din *haosul inițial, ridicându-se ca o tulpină de trestie. Se pare că noțiunea a fost împrumutată de japonezi de la aborigenii *ainu,* din insulele Hokkaido și Sahalin *(→ mitologie ainu),* ale căror divinități specific animiste se numesc generic *Kamui* (*duhuri; ființe miraculoase, superioare, sacre), fiind vag diferențiate atributiv, dar fără nume sau epitete. *Spiritele *Kamui* ocrotesc pământul, apele, ploaia, vântul, orezul, munții, războiul, norocul și nenorocul, chiar cunoașterea; există *credința în câte un **K.** al fiecărui clan (sunt deci similare *geniilor); o piatră având întâmplător formă falică, găsită pe câmp, devine *kamui,* și se crede că asigură fertilitatea câmpului. Noțiunea japoneză *Kami* a încorporat tradițiile arhaice ainu, în care au fuzionat *animismul și *totemismul; astfel, un *mit asupra originii cerești a acestei populații din ins. Hokkaido afirmă că întâiul *strămoș ainu a coborît din *Lună pe un platou circular vitrificat, de aparență naturală (existent într-adevăr acolo și marcat de un monument enigmatic), din valea râului Saru. Mai târziu, printr-o restituție a influenței, după modelul zeilor japonezi, apare la populația ainu *cultul unei zeițe semianonime a soarelui: Chuf-kamui. În mitologia japoneză, numele comun *kami* devine cu timpul o particulă postpozitivă, cu sensul de divinitate (*Amaterasu Omikami).

Kammo Zeul pietrelor, în **mitologia finlandeză,* ocrotind stâncile, pietrele, prundișul. Fiul său, *Kivi Kimmo,* locuind în pietrele cascadelor, era considerat sfredelitorul stâncilor în vederea scurgerii mai lesnicioase a șuvoaielor de apă.

Kamrushepa Zeița magiciană hitttită și hattită, o divinitate arhaică din Anatolia, socotită drept singura din întregul *panteon în stare să domolească violența zeului *Telepinu, prin *des-

cântecele ei. Dar **K.** era şi o zeiţă auxiliară – organizatoarea acţiunilor întreprinse de marii *zei: astfel, ea organizează construcţia templelor cereşti ale zeului *Soarelui sau îl ajută pe acesta să dărăcească lâna oilor lui.

Kandáon Zeu tracic al războiului, după o ipoteză, asemănător cu zeul grec *Ares, formă în care ar fi fost venerat şi în Dacia *(→ mitologie dacogetică).*

Karačun (paleoslav. Крачоунъ; rus. *Карачун, Корочун*; bulgar *Кръчунец* – Ziua de Crăciun; slovac *Kračun* – *Crăciun) În **mitologia slavă* precreştină, denumirea solstiţiului de iarnă; apoi *sărbătoarea creştină a Crăciunului; după opinia cercetătorilor ruşi, etimonul este latin: *quartum ieiunium;* după alte ipoteze ar fi un împrumut slav din româna veche; cf. albanez *kërcum* – buturuga arsă în sobă în noaptea Crăciunului.

karamiyah Curent religios format în **islam,* în sec. X–XI, în Asia (îndeosebi în Iran), dar considerat ulterior eretic *(→ erezie).* Fondatorul – Muhammad ben Karamah (m. 868) – a fost temeinic influenţat de *maniheism şi de *creştinism; probabil pe această bază, prozeliţii doctrinei **k.** se îndoiau de erudiţia *profetului *Mahomed şi respingeau multe dintre *dogmele şi *ritualurile islamice esenţiale. Doctrina **k.** formulează 5 principii cosmologice: creatorul, *spiritul, spaţiul, *timpul, atmosfera; ca atare, în lume nu există decât ceea ce ocupă spaţiu şi timp. Creatorul lumii, *Allah, este substanţial, dar nu posedă înţelepciunea absolută.

Karavaĭ (rus. *Каравай, Короваи*; sârbo-croat. *Кравај*; *bulgar Кравай;* etim. incertă: rus. *корова* – *vacă, *simbol curent al fecundităţii în civilizaţiile agrare) Personificare sacralizată a *pâinii,* în **mitologia slavă,* dar şi pâinea rituală (o pâine mare, rotundă, bine coaptă, împodobită din aluat) făcută din lamura de făină a primului grâu secerat. Ca personaj divinizat, **K.** simbolizează fecunditatea recoltei, în *cultele agrare slave. Pâinea festivă (din lamura de grâu) se pregătea mai multe zile, în cadrul unui *ritual complex; grâul era măcinat în piuliţe arhaice sau cu pietre primitive de râşniţă. iar *sacerdoţii, prezenţi în cursul întregului ritual, invocau concursul *zeilor sau zeului (după creştinare, al lui Dumnezeu) în operaţia triplă de frământare, creştere şi coacere a pâinii. **K.** avea şi valoare de simbol solar, iar astfel, pe orice pâine de tip *karavai,* se modelau din aluat semnele *Soarelui şi *Lunii. *Cultul personificării **K.** este strâns legat de mitul despre *Arbor mundi (→ Arborele Cosmic);* adesea, printre figurinele ornamentale de pe aceste pâini se afla un taur sau mai ales o vacă (*корова*). Se pare că acest cult al pâinii avea un caracter panslav, iar relicte evidente din el se semnalează şi în sec. XX, în zonele slave cultivatoare de grâu şi secară.

Karčikaloi Zeul ocrotitor al păsărilor, în mitologia alano-osetă *(→ mitologii caucaziene),* fiind în bune relaţii cu zeul *Afsáti, cu care face schimb de daruri vânătoreşti.

Karma (sanscr. *karman* – activitate, acţiune, răzbunare, datină, *ritual) Forţă impersonală care, în *credinţa hinduşilor, face automat bilanţul tuturor faptelor bune şi rele ale omului şi ale altor fiinţe; doctrina brahmanică *(→ brahmanism)* consideră **K.** totodată şi forţa implacabilă care leagă sufletul de lanţul reîncarnărilor necesare *(→ avatara),* întrucât ea determină următoarea formă de existenţă a fiecărei făpturi, în raport cu rezultatele acestui bilanţ de fapte săvârşite în existenţa precedentă: în filosofia mitologică a Indiei se afirmă că fiecare om, murind, se reîncarnează într-o formă de viaţă superioară sau inferioară, până când sufletul i se perfecţionează total ajungând sau în *Paradisul zeilor sau la starea de divinitate (varianta budistă prevede *Nirvāṇa, starea de pace finală a inexistenţei). Astfel, **K.** este atât cauza cât şi răzbunarea directă a întregului lanţ de renaşteri ale sufletului, în raport cu acţiunile anterioare: îi sunt supuse **K.** toate fiinţele, de la cea mai umilă creatură vegetală şau animală, până la ipostaza de zeu. În acest plan, unul din cele 6 sisteme filosofice ortodoxe din India – **Mīmāṅsā* (cercetare, studiu) format în sec. IV-V – admite realitatea existenţială a lumii fizice pe temeiul capacităţii acesteia de a fi percepută, dar afirmând realitatea sufletului, neagă existenţa divinităţii; astfel, în concepţia *mīmāṅsā* lumea este guvernată de legile karmice. În **hinduism,* doctrina **K.** este unul din principiile fundamentale.

Karna (slav. карити – a boci). Personificare sau divinitate a *bocetului în **mitologia slavă* răsăriteană, simbolizând funcţia complexă a plânsului: bocirea răposaţilor, jelirea efectelor nenorocirii, plângerea consecinţelor rele ale sorţii etc. Adesea (ca în *Cântarea oştirii lui Igor),* **K.** era asociată în invocaţii cu divinitatea jelirii, **Jlià.*

Karpos (grec. καρπωμα – fruct) Zeul fructelor, în **mitologia greacă,* născut de *zîna florilor *Chloris, de la zeul vântului de apus, **Zephyros.*

Karshiptar (zend. *karshiptar* – iute la zbor) Pasăre sau divinitate înaripată (neclară aspectual) din **mitologia iraniană* (amintită în **Avesta),* care guvernează forţa dezlănţuită a apei; unii mitologi îi deduc originea din *miturile eurasiatice despre o pasăre demiurgică plutind, înainte de creaţia lumii *(→ cosmogonie),* pe apele primordiale *(→ apa).* Într-un *mit avestic, **K.** aduce *Legea* în oraşul **Var* (o construcţie escatologică salvatoare a perpetuităţii omenirii, faunei şi florei terestre: cf. *Avesta, Videvdat,* II, 42); în *Bundahishn* (XIV, 23; XIX, 16; XXIV, 11), *Pasărea Karshiptar,* având rang regal, domneşte peste păsările lumii pământene. Într-un mit complementar, de formaţiune probabil mai târzie, **K.** ştie să recite *Avesta* în

întregime, în limba păsărilor, deși stăpânește desăvârșit și graiul omenesc. Aceleași surse informează că pasărea **K.** i-a dat importante sfaturi lui **Zarathustra.* Relicve din sec. IV î.e.n. (un basorelief în ceramică și o cupă de argint conțin un mit – necunoscut mitografiilor – despre dezmembrarea unui protozeu cu chipul divinității **K.,** de către o întruchipare simbolică a *focului, ca prim *element participant la cosmogonie.

Kārtavīryarjuna Rege în **mitologia vedică,* fiul regelui Kritavirya; **K.** e amintit în **Mahābhārata* și în *Rāmāyaṇa,* unde este numit și *Sahasra-arjuna,* fiindcă avea 1 000 de mâini. Poseda un car magic (fie al său, fie însușit), care îl putea transporta, după dorință, în orice mediu și în orice direcție (car adesea asimilat cu vehiculul dorinței, Kāmayana; → *Kāma).* **K.** a izbutit să-l țină prizonier pe *demonul *Rāvaṇa în cetatea sa. Dar fiindcă a furat *vaca sacră *Kamadhenu împreună cu vițelul ei, în timp ce vâna într-o pădure, omorînd tot atunci și pe înțeleptul Jamadagni, unul din cei 7 mari **ṛiși,* în paza căruia fusese lăsată vaca de zei, **K.** a fost ucis represiv de fiul înțeleptului *brahman *Paraçurāma, care era de fapt o reîncarnare *(*avatara)* a marelui zeu *Viṣṇu.

Kārttikeya Zeul războiului în **mitologia vedică* (înlocuindu-l ori de câte ori e nevoie pe *Indra), de obicei considerat un zeu unilateral, neremarcându-se decât în acțiunile militare și neinteresat de nimic altceva decât de arta războiului. **K.** i-a scos pe *zei din numeroase dificultăți, fie omorîndu-l pe *demonul Taraka, socotit invulnerabil, fie scăpându-i de umilința totală atunci când toți demonii clasei **Asura,* profitând de faptul că marele zeu *Çivá se retrăsese temporar în sihăstrie și că Indra era peregrin prin păduri, au luat cu asalt cerul fiind gata să-i alunge pe zei *(*Deva)* definitiv. **K.** era socotit zeul isprăvilor categorice calculate în forță; astfel, într-o împrejurare a rupt în două muntele Kraunsa. Originea sa e neclară, *miturile îi atribuie ca părinți fie pe *Agni, fie pe Çivá și pe soția sa *Pārvati, fie numai pe Pārvati (care, într-o variantă, nu l-a născut, ci doar l-a adoptat); un mit de mai mare circulație afirmă însă că Çivá și-a aruncat sămânța în gura zeului *focului, Agni, care se prefăcuse în porumbel apropiindu-se de marele zeu tocmai când el o îmbrățișa pe Pārvati; nesimțindu-se însă în stare să poarte în el sămânța divină, a lepădat-o în fluviul *Gáṅgā, unde atunci se scăldau 6 frumoase *Apsara care întruchipau constelația *Krittikā (Pleiadele), iar tinerele curtezane cerești au rămas toate însărcinate, născând apoi 6 fii; cei 6 băieți s-au unit tainic, printr-un act de *magie, într-un singur trup cu 6 capete, 12 ochi și 12 brațe și din această fuziune a rezultat zeul hexafacial **K.** (ca și predecesorul său cultual **Skandá*) sau *Dvadaṣalocana:* cel cu 12 ochi. **K.** este reprezentat de obicei șezând pe păunul său Paravani, cu care își efectuează călătoriile, și având totdeauna asupra sa arcul și săgețile. Adesea e socotit un singuratic, un zeu misogin; dar, deși femeile îi sunt indiferente (de altfel, accesul femeilor în *templul său era interzis), unele variante mitologice îi atribuie totuși o soție: *Kaumari* (Devasena) fixând și împrejurarea căsătoriei târzii a zeului burlac (*Kumara*); când cerul fiind atacat de clasa Asura, zeul Indra, călătorind prin păduri adânci în meditație spre a găsi soluția redobândirii regatului său divin, a auzit dintr-o poiană silvestră strigăte care cereau ajutor; văzând că o fată frumoasă era asaltată de demonul Kesin, Indra a eliberat-o, mai târziu măritând-o cu **K.**; dar mitul acestei căsătorii e un semisimbol militar: fata era *Devasena* (Oastea Zeilor). Numele vechiului zeu *Skandá,* cu care **K.** a fuzionat într-un cult unic, nu mai rămâne decât un epitet.

Kaščei-cel-nemuritor (rus. *Кащей бессмертный*; turcic. *koşçy* – prizonier) Personaj fabulos din **mitologia slavă,* trăind veșnic, însă *viața fiindu-i închisă într-un ou (sau într-o piatră), la mare distanță de făptura sa; dacă e lovit acest ou, **K.** poate fi totuși ucis. **K.,** uneori putându-se metamorfoza în *balaur, locuiește în piscul unui munte inaccesibil, într-o casă vastă și se folosește de o sabie grea de 500 puduri (9 000 kg); când e urmărit el poate zbura, evitând primejdia. Variantele mitofolclorice curente sugerează de fapt posibilitatea *morții lui **K.,** deoarece, „Pe mare – pe ocean, în ostrovul Buian este un stejar verde, sub stejarul cel verde e îngropat un sipet verde, în sipetul acela este un iepure, în iepure e o rață, în rață un ou, în ou este moartea lui Kaščei" În basme, de regulă, Ivan Țareviči, fiul mezin al împăratului, îl găsește pe **K.** (care i-a răpit mama, făcându-și-o țiitoare) și după ce îi află ascunzătoarea „morții" cu ajutorul animalelor (o lupoaică, o cioară, o știucă), obține oul prețios și, sfărâmându-l în pumn, îl anihilează pe monstru. Formula morții e variabilă în narațiunile populare. În varianta cea mai răspândită, după câteva încercări de a o amăgi, **K.** îi dezvăluie soției (sau țiitoarei sale) locul unde se află oul în care îi este închisă moartea; în felul acesta, un prinț, devenit amantul soției lui **K.,** găsește oul, riscă să fie ucis de monstru, dar strânge cu putere oul în palmă, stârnindu-i lui **K.** o durere cumplită, iar la întâia încercare a adversarului său de a apuca sabia, prințul strivește oul. În altă variantă, **K.** moare după ce este lovit în frunte cu oul, transformat în proiectil. Dar există și variante periferice, unde în locul lui **K.** figurează un șarpe, care e omorît cu o pietricică extrasă din gălbenușul unui ou similar. *Mitul pare împrumutat, chiar etimonul numelui *Kaščei* (uneori *Koščei)* indicând o sursă turcică *(koşçy),* probabil din zona altaică.

kashpi *Spirite anonime (de tip **mana*), dintre forțele impersonale, care guvernează detaliile

lumii, în *credințele triburilor din Țara de Foc; uneori noțiunea **k.** denumește generic *duhurile morților.

Kastor Fratele lui *Pollux, unul dintre cei doi **Dioscuri,* în **mitologia greacă;* contrar fratelui său, **K.** era – în varianta curentă – muritor. În **Odisseia,* **K.** este numit „Îmblânzitorul de cai".

Kate Zeu birman cu atribute cosmice, adorat ca stăpânul suprem al tuturor planetelor, el însuși fiind considerat o planetă, însă una nevăzută. **K.** utilizează, ca vehicul ceresc, un animal fabulos însumând „cele cinci perfecțiuni", adică fiind o combinație de cerb, leu, elefant, taur și pește. Statuia (sau imaginea sa pictată) este expusă în Birmania, pentru adorație, în toate *ritualurile budiste *(→ budism),* imediat după statuia lui *Buddha.

Kaumpuli Zeu al ciumei din mitologia tribului baganda *(→ mitologiile populațiilor africane).* *Altarele lui **K.** sunt situate departe de așezările omenești, la marginea țării, adesea chiar la graniță, spre a fi cât mai aproape de triburile străine. Se crede că zeul locuiește într-o groapă adâncă de sub altarul principal, pe care credincioșii o astupă cu grijă, astfel încât zeul să nu iasă din ea și să împrăștie ciuma prin țară.

Kaurava; *Kuravaḥ; Kauravya* Neam legendar din India, coborîtor din regele **Kuru.*

Kebhut Zeița apei potabile – reci, proaspete, curate – în **mitologia egipteană;* fiica zeului **Anubis.* Prezentă în orice *funeralii, se considera că **K.** efectuează *libațiile rituale *(→ ritual)* pentru defuncți și îi ajută pe aceștia să se înalțe la cer.

Kekrops Primul rege mitic al Atenei, pe care, după tradiția transmisă de **mitologia greacă,* a și întemeiat-o, cetatea numindu-se inițial *Kekropia.* Sub domnia lui **K.** a avut loc o dispută teritorială între zeul *Poseidon și zeița *Athena, urmând ca noua cetate să intre sub stăpânirea divină a celui care îi va fi oferit darul cel mai de preț: Poseidon îi dăruiește *calul, iar Athena măslinul; întrucât ultimul dar este precumpănitor, zeița Athena devine patroana orașului, care începe să-i poarte numele. Thukydides transmite o tradiție legendară: „Pe vremea lui Kekrops și a celor dintâi regi până la Theseus, locuitorii [atenieni] erau așezați în târgușoare, fiecare cu pritaneul și magistrații săi, și dacă nu-i silea teama de ceva, nu se adunau lângă rege să se sfătuiască, ci fiecare orășel avea guvernul și sfatul său propriu" *(Războiul peloponeziac,* II, 15). Căsătorit cu fiica regală Aglauros, **K.** a avut 3 fiice (Aglauros, Herse, Pandrosos), care primiseră în păstrare de la zeița Athena un cufăr unde era închis *Erehtheion,* fiul zeiței, născut, după o variantă, de la *Hephaistos, crescut apoi de mama sa divină. Însurându-se cu *Nimfa *Praxitheia,* Erehtheion moștenește tronul atenian, după moartea lui **K.** Unele variante fabulatorii indică o obârșie misterioasă a lui **K.** prezentându-l jumătate om, jumătate șarpe. După *mitul principal, **K.** i-a mai învățat pe oameni să-și construiască orașe și să-și îngroape morții.

Kemoš Zeul suprem al moabiților (semiți palestinieni), deținând și atributul războiului. I se aduceau *sacrificii umane: o informație din **Biblie (V. T., II Regi,* III, 26–27) atestă chiar sacrificarea de către credincioșii moabiți a propriilor fii pe *altarul lui **K.**: „Și când regele Moabului [Meșa] și-a dat seama că izbânda războiului nu este de partea sa [...], a luat pe fiul său cel dintâi născut [...] și l-a adus jertfă pentru ardere-de-tot pe zid".

Ken-ro-ji-jin Zeul *pământului, în **mitologia japoneză.*

Keremet Zeu demonic, fratele zeului pozitiv **Yuma,* în miturile ceremișe (ramura fino-ugrică din Urali; → *mitologie finlandeză*), închipuit ornitomorf (de obicei rățoi). În varianta cosmogonică ceremîșă (puțin deosebită de variantele constante ale mitologiei fino-ugrice) **K.** plutește pe apele precosmogonice, până când zeul Yuma îi cere să caute sub ape materie primă pentru zidirea lumii *(→ cosmogonie);* Zeul-rățoi **K.** se cufundă și aduce în plisc puțin noroi, din care Yuma confecționează un Pământ neted și monoton, iar **K.** scuipând noroiul rămas în plisc, face, prin împroșcare, munții. (Această narație a genezei a pătruns și în mitofolclorul românesc, rus, bulgar, în variante apropiate). Dar în aria populațiilor din bazinul fluviului Volga, noțiunea religioasă *keremet* e mai rar personificată onomastic: de origine arabă, ea devine un plural denumind o categorie de *duhuri rele care cer *sacrificii de sânge; același nume se dădea deci și *altarelor primitive (sau *capiștilor), în care se săvârșeau asemenea sacrificii și care aveau de obicei aspect de dumbrăvi împrejmuite de garduri, din cuprinsul cărora nu se mai tăia nici un copac, toți devenind *tabù; la udmurți, aceste dumbrăvi sacre se numeau *lud.*

Kerdon Zeul patronal al câștigului, în **mitologia greacă,* adorat de spartani.

Keto *Nimfă marină din **mitologia greacă,* născută din cuplul *Pontos – *Gaia; căsătorită cu fratele ei *Phorkys, a devenit mama celor 3 *Gorgone, a celor 3 *Graia și a altor monștri.

Key Kawus Rege mitic din Iran, figurând ca personaj în poemul lui Firdowsi *Shakh-nameh.* **K.K.** era coborîtor din regele arhaic pers *Husheng (Haoshyanha Parazata* – în **Avesta),* care fusese primul luptător regal contra *demonilor și întâiul rege și legislator al Iranului mitic, *strămoșul primordial al arilor iranieni. **K.K.** (numit, în *Avesta, Kavi Usazan* și identificabil cu *Usanas Kavya* din **Veda*), socotit de tradiție constructorul celor 7 palate miraculoase din Elborz și stăpânul demonilor din Magenderan, fiind întărâtat de demonii care îi doreau pieirea, s-a

ridicat împotriva zeului Yezdan (nume generic dat de Firdowsi tuturor divinităților afară de *Ahura-Mazda), fiind apoi privat temporar de nimbul regal. În versiunea firdowsiană a *mitului (epopeea e scrisă în epoca Iranului mahomedan, când vechile divinități avestice sunt fie supuse unui *sincretism natural, fie identificate teologic cu cele din mitologia *islamului), **K.K.** e ispitit de demonul *Iblis, iar atunci își inițiază lupta anticelestă și se urcă în cerul lui Yezdan – un zeu sugerând în *Shakh-nameh* de fapt pe *Allah, chiar dacă se referă la o perioadă mult anterioară Hegirei *(→ calendare);* totuși complex, mitul indică nu numai intenția de cucerire, ci și impulsul, chiar curiozitatea regelui de a zbura în cer: consultându-se cu astrologii, șahul „a ales mijloace necurate și lipsite de cuviință"; poruncind să i se crească vulturi, „și-a construit un tron din lemn de aloe hmer", iar 4 vulturi înhămați îl ridică peste nori, deoarece șahul dorea „să tragă săgeți din arc asupra zeilor"; obosite însă, păsările se prăbușesc lângă o pădure (cf. *Shakh-nameh,* v. 13 873–13 916). Acest mit simbolic (înrudit cu mitul lui *Icar) este cel mai proeminent din descrierile faptelor aventuroase ale lui **K.K.,** care a domnit, după tradiție, 150 de ani. **K.K.** face parte din dinastia mitică iraniană *Kavi* (*kavi* – *șaman, preot, înțelept, poet); după *Avesta,* Kavianizii au fost 9: *Kavata* (în lb. zend; Kay Kawat – în mediopersană; *Kay Kobad* – la Firdowsi), *Apivahu* (Kay Apiurek), *Usadana* (Kay Kaws / *Key Kawus*), *Arshana* (Kay Arish), *Pishinana* (Kay Pishin / Peshin), *Biyarshana* (Kay Biarsh), *Siavarshana* (Kay Siawus / Siavush), *Hausravaha* (Kay Husraw / Key Khosrow), *Vishtaspa* (Kay Gushtasp / Goshtasp) – protectorul lui *Zarathustra. După unii comentatori ai acestei dinastii mitice, ar exista totuși un sâmbure de adevăr, măcar în faptul de a se fi conservat memoria vagă a unui șir de regi-preoți din Iranul oriental al mileniului I î.e.n.; potrivit tradiției *zoroastrismului, ultimul rege, Vishtaspa ar fi fost nu numai ocrotitorul *profetului întemeietor de religie, ci și monarhul care a introdus în Iran, ca *religie de stat, doctrina zoroastrică.

Khaldi *(Domnul Lumii)* Zeul principal urartian, protectorul regilor din statul Urartu (Armenia antică), stăpânul universului și patronul războaielor *(→ mitologii caucaziene).* Soția sa e zeița **Bagbarthu.* Amintit în cronici ca ocrotitor al regelui Sarduri și al tatălui său Argishti. Centrul cultual al lui **K.** era orașul Musasir, cu un mare *templu în vag stil grecesc. În genere, sanctuarele zeilor urartieni erau așa-numitele „porți" (Poarta Zeului), adică firide săpate în stâncă, întrucât se credea că zeii locuiesc în stânci (probabil o rămășiță de *litolatrie). *Ritualurile se desfășurau mai ales sub cerul liber, însoțite de mari *sacrificii de vite.

Khara *Demon din **mitologia post-vedică,* adversar al lui **Rāmá,* subordonat lui *Rāvaṇa – regele demonilor din *Lanka. Incitat în cursul războiului de sora sa Șurpanaka, **K.** îl atacă pe Rāmá, conducând împotriva eroului un grup puternic de 14 demoni *Rakṣása și uzând de arme insolite, în primul rând de măciuca sa magică, cea care rade din zbor tufe și copaci. Rāmá parează atacul cu săgeata lui *Agni, care, „părând toată de foc, a oprit uriașa măciucă din zbor la mijlocul văzduhului, făcând-o să se răsucească de mai multe ori în jurul ei". La sfârșit **K.** e ucis de Rāmá cu o mie de săgeți simultane.

Khorkhut *Șamanul primordial, în mitologia kazahă (Asia Centrală), ocrotitorul tuturor șamanilor, cântăreților și aezilor populari, considerat nemuritor (deși într-o variantă mai răspândită e numai longeviv, trăind 300 de ani). I se atribuie de către tradiție inventarea instrumentului muzical *kobîz (*cf. rom. *cobuz*, la Dosoftei, *Psaltirea în versuri),* un instrument primitiv de coarde, cu arcuș. Într-o variantă populară (poate mai recentă), **K.** visează repetat cum oamenii îi sapă mormântul și, spre a scăpa de obsesia onirică, își așterne o pătură peste apele fluviului Sîrdaria, unde se refugiază cântând din instrumentul de construcție proprie kobîz; atipind însă în cele din urmă, este surprins tocmai atunci de moarte care apare întrupată într-un șarpe veninos. O variantă mai pragmatică îl consideră pe **K.** un bătrân oracular *(→ oracole),* un dibaci exorcist *(→ exorcism)* și multă vreme sfetnicul superior al hanilor și al eroilor populari.

Khuankhao Sufletul orezului, în *mitologia populației din Siam, unde există *credința că au substanță spirituală numai *omul, bivolul* și *orezul.* Aceeași divinitate e venerată parțial și în Vietnam unde, după seceriș, se confecționează o păpușă din paie de orez umplută cu mărunțaiele unei găini sacrificate în acest scop; apoi, după încheierea *ritualului, păpușa e transportată într-un hambar, unde se crede că va dormi toată iarna, până o va trezi întâiul tunet al primăverii; pe alte teritorii din Vietnam se introduce în hambar o tigvă umplută cu orez, din credința că unirea tigvei (ca principiu masculin) cu orezul (ca principiu feminin) va asigura o recoltă abundentă.

Ki Zeiță sumeriană primordială *(→ mitologii din Mesopotamia),* personificând glia maternă și locuind pe discul plat al pământului care plutește pe oceanul mondial *(→ apa).* La început, fusese nedespărțită de fratele și soțul ei **An* (**cerul*), când se numeau împreună **An-Ki;* apoi cerul a fost desprins din îmbrățișarea ei de fiul celor doi, zeul cosmogonic *Enlil.

Kibuka Zeul războiului în mitologia tribului baganda *(→ mitologiile populațiilor africane),* uneori și zeu oracular *(→ oracole),* prevestind izbânzi și înfrângeri. Preoții lui **K.** însoțeau totdeauna armata în războaie, aflându-se mereu în preajma comandantului suprem. În *templul lui **K.** se păstra ascuns într-o încăpere închisă un obiect

sacru în formă conică, reprezentându-l pe zeu; nimeni nu avea dreptul să vadă obiectul, cu excepția constructorilor, în timpul zidirii unui templu nou. Abia când obiectul sacru a fost transportat la muzeul din Cambridge, s-a constatat că o scoarță de copac înfășura conic un scăunel scobit în formă de cupă, pe fundul căruia se afla un săculeț conținând un maxilar uman inferior și un falus mumificat *(→ culte falice),* așadar *fetișul tribului.

Kierkegaard, Sören Filosof și teolog danez (1813–1855), considerat precursor al existențialismului. Într-o viață consacrată aproape numai meditației și scrisului, încheiată – în ultimii ani ai săi – cu o intensă polemică împotriva reprezentanților *teologiei oficiale, **K.** fusese pregătit, din familie, pentru o existență de recluziune și de introspecție, care s-a manifestat prin vocația pentru starea mistică trăită în *asceză conștientă; (tatăl filosofului fusese obsedat de-a lungul vieții de ideea că e un blestemat, fiindcă în copilărie hulise pe *Dumnezeu). Astfel, **K.** a devenit un căutător al unei autonomii necondiționate și al unei libertăți absolute care, în concepția sa, sunt cu neputință de obținut altfel decât prin purificarea personalității de orice determinări obiective; prin asemenea autonomie față de legăturile naturale și de influențele și relațiile sociale, deci față de tot mediul extern, omul poate dobândi absolutul în opțiunea sa etică individuală, conservându-se ca personalitate răspunzătoare de sine și numai o atare personalitate e capabilă să realizeze o existență autentică. Importantă este „numai realitatea actului opțiunii", nu realitatea lucrului ales, iar în clipa opțiunii autentice, „sufletul rămâne cu sinele său, izolându-se de întreaga lume și contemplă în cerurile deschise însăși Forța Eternă" *(Delectare și datorie);* de aceea, omul poate intra în relație directă cu această Forță Eternă care îmbibă totul pretutindeni, regăsindu-se în absolutul ei, contopindu-se deci cu Dumnezeu. Pentru **K.** dialectica cantitativă a existenței (din concepția lui *Hegel) trebuie corectată printr-o dialectică calitativă, adică o adevărată dialectică a existenței, nedecurgând din premise obiective, numerabile, ci de la premise în principiu neobiectivabile, care așadar nu se pot nici determina, nici calcula, fiindcă sunt pur calitative; așa, de ex., trăirile intime, ca frica, aceasta fiind o trăsătură caracteristică primordială a existenței omenești în opoziție cu inexistența; căci frica exprimă existența personalității în fața morții și totodată o unică trăire intimă, cea mai intimă, pe care personalitatea insului nu o poate transmite nimănui (contrar trăirilor neautentice, transmisibile oricui). **K.** operează o clasificare a perceperii umane a propriei existențe; în calea sa spre Dumnezeu, omul străbate 3 stadii în care își cunoaște existența: estetică, etică, religioasă; *omul estetic* își trăiește clipa, *omul etic* trăiește îngrijorat de viitor, iar *omul religios* simte eternitatea; în stadiul etic apare disperarea autentică, disperarea absolută aducându-l pe om la conștiința semnificației religioase a propriei personalități, prin urmare îl ridică la treapta religioasă a existenței, întrucât spre Dumnezeu nu este altă cale. Dar pentru **K.** trăirea religioasă este în mod radical una paradoxală și ilogică; (în acest sens, filosoful a și ridiculizat atât raționalismul religios hegelian, cât și practica teologică a protestantismului liberal). *Creștinismul era interpretat de filosof pe linia paulină *(→ Biblia, N. T.* – cele 14 *Epistole ale ap. Pavel),* așa cum a fost îmbogățită ea de *Tertullianus, *Augustin și Pascal, căci **K.** considera această linie teologică – în contradicție cu teza lui *Luther – o realitate numai pentru cei aleși, singurii care după el pot atinge stadiul al treilea: al existenței religioase, și care intră astfel în conflict cu rutina socială. Sistemul filosofic al lui **K.** s-a condensat mai ales în cărțile *Sau-sau* (1843), *Conceptul de angoasă* (1844), *Studii pe calea existenței* (1845). *Maladia mortală – Tratat asupra disperării* (1849).

§ R. Jolivet. *Introduction à Kierkegaard,* Paris, 1946; R. Heiss, *Die grossen Dialektiker,* Köln-Berlin, 1963; Soeren Kierkegaard, *Le concept de l'angoisse,* trad. franc. Knud Ferlov, Jean-J. Gateau, Paris, 1969; Soeren Kierkegaard, *Traité du désespoir,* trad. franc. Knud Ferlov, Jean-J. Gateau, Paris, 1969.

Kigallu Domeniul subteran în mitologia babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia),* aparținând zeiței malefice **Ereshkigal,* identificabil cu *Infernul.

Kikimora (slav. моръ – molimă) *Duh rătăcitor feminin, în **mitologia slavă* și în *superstițiile folclorice rusești, pricinuind oamenilor diferite rele: de pildă, **K.** suge sângele pruncilor, de unde analogia ei cu *vampirul. Uneori e zeiță a *morții. *Cultul **K.** s-a păstrat în folclor și în superstiții la mai multe popoare slave: **K.,** dar și *Mora* (ruși, sârbi), *Mura* (cehi), *Zmora* (polonezi).

Kingu Zeu babilonian *(→ mitologii din Mesopotamia),* al doilea soț al zeiței primordiale acvatice *Tiamat, ales de ea dintre fostele ei slugi, devenit paznicul unui grup de 11 monștri, apoi proclamat de Tiamat zeu suprem și manifestându-se ca o ființă fioroasă, pe care nu îndrăznea s-o privească în față nici *zeii. În războiul pornit de Tiamat contra zeilor succesori, **K.** ajunge căpetenia armatei și poartă pe piept *Tăblița Destinelor* lumii. Când noul zeu suprem *Marduk reorganizează universul, îl ciopârțește pe **K.,** îi amestecă sângele cu argilă și modelează din acest aluat pe primii oameni. Uciderea și utilizarea lui **K.** în actul antropogonic (după **Enuma elish*) are o dublă semnificație religioasă: sângele lui **K.** este părticica divină din om; pe de altă parte, **K.** joacă rolul de **țap ispășitor,* care plătește cu viața crima de a-i fi stârnit pe zei la un război fratricid și totodată de a fi introdus în lume ideea de *moarte

şi moartea însăşi; prin distrugerea lui, ceilalţi zei sunt absolviţi de vină şi purificaţi de *păcat.

Kinich Ahau *(Domnul cu ochi solar)*; epitet: *Pasărea de Foc* Zeul maya al *Soarelui *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* de importanţă secundară, al cărui *cult era asociat uneori cu al zeului mesianic *Itzamna. Un relief de la *Palenque îl înfăţişează pe **K.A.** aparent gnomic, ascuns pe jumătate într-o încăpătoare cochilie de melc şi având pe cap un coif plat.

Kiririša Marea zeiţă în mitologia elamită *(→ mitologii din Mesopotamia)* al cărei *cult – pornind din sud-estul ţării în pragul mileniului II î.e.n. – se răspândeşte după câteva secole în întregul Elam; atunci, **K.** este adorată ca maică a tuturor *zeilor elamiţi, fiind o *Magna Mater Deorum.* În jurul anului 1500 î.e.n. e considerată soţia noului zeu suprem din *panteonul elamit, *Humpan.*

Kirke (grec. κίρκη – pasăre de pradă, pasăre zburând în rotocoale, şoim; lat. *Circe*) Tânără, frumoasă şi seducătoare magiciană *(→ magie)* din *mitologia greacă,* sora regelui colhilor Aietes *(→ Colhida)* şi a reginei cretane *Pasiphae; născută de *Oceanida *Perse* de la zeul solar *Helios. După *Homer, care o consideră consecvent *zeiţă (Odisseia,* X), **K.** locuieşte într-un ţinut misterios (sau o insulă), *Aiaié,* căutat de comentatorii homerici fie în aria geografică feniciană, fie în Caucaz, unde e plasată şi Colhida mitică; acolo au poposit *Argonauţii, la întoarcerea din expediţia de căutare a *lânii de aur.* Atrăgându-şi oaspeţii prin frumuseţea sa ispititoare, **K.** e în stare, utilizând droguri şi *descântece, să-i prefacă în lupi şi lei care apoi dau târcoale palatului ei rezidenţial; când a găzduit pe *Odysseus şi pe însoţitorii lui, i-a atins cu o baghetă magică, prefăcându-i în porci, şi numai concursul zeului *Hermes acordat lui Odysseus a izbutit să dezlege farmecele şi să le redea oaspeţilor vrăjitoarei condiţia lor umană. (Un *mit colateral adaugă că, fascinat de **K.**, Odysseus a rămas un an în Aiaié, iar **K.** a născut de la el un fiu, *Telegonos.*) În varianta comunicată de Diodor din Sicilia, **K.** este sora *Medeii şi fiica zeiţei *Hekate şi a regelui colh Aietes; învăţând prepararea otrăvurilor de la mama ei divină, dezvoltă acest meşteşug pe care, spre deosebire de Medeia, îl foloseşte numai în scopuri malefice. Există însă o variantă unde **K.** purifică pe *Iason şi pe Medeia (aici însă nepoata ei) de gravul *păcat al uciderii fratelui Medeii – Absyrtos. Transparenţa miturilor asupra forţei de seducţie manevrate de **K.**, mai ales prin alegoria metamorfozelor operate, sugerează *simboluri morale cu substrat erotic.

Kishar *(Tot-ce-e-jos)* Zeu babilonian *(→ mitologii din Mesopotamia),* patron al *focului, divinitate primitivă subpământeană şi astfel antipodul zeului ceresc *Anshar;* uneori, **K.** era venerat ca unul dintre cei 7 mari *zei primordiali *(*Igigi).*

Klotho Una din cele 3 *Moire, din *mitologia greacă,* ocrotind, în cadrul stabilirii destinului, naşterea umană sau, după *Platon, călăuzind prezentul.

Klu Grup de divinităţi din mitologia tibetană prebudistă *(→ budism)* a *religiei autohtone *bon* (cf. *lamaism*), numite generic „Cei care înoată în apă şi se târăsc pe pământ", ieşite din 6 ouă pe care le-a depus pe Pământ o broască ţestoasă cosmică de aur. Divinităţile **K.** sunt reprezentate cu trup de şarpe, dar capete de peşti, broaşte, şerpi, scorpioni ş.a.; locuiesc în izvoare, râuri, lacuri, la confluenţa fluviilor sau pe păşunile montane. **K.** dirijează mersul vremii (seceta, ploile, gerul), de asemenea răspândesc molimile printre oameni şi animale sau păzesc bogăţiile subpământene. În *panteonul *bon,* din Tibet, există şi o coordonatoare a universului: zeiţa *Lumo.*

Klymene *Oceanidă din *mitologia greacă,* una dintre fiicele perechii *Tethys – *Okeanos, devenind soţia *Titanului *Iapetos* şi mama lui *Atlas, *Epimetheus şi *Prometheus.

Kneph Zeu binefăcător din *mitologia egipteană,* patronul fertilităţii şi uneori *simbolul divin al fluviului *Hapi* (*Nilul); era reprezentat de obicei ca *şarpe cu diademă pe cap şi cu coada terminată în floare de *lotus (sau într-un mănunchi de spice).

Kobold *Spiriduş în *miturile şi *superstiţiile germanice *(→ mitologie germanică),* *duh ocrotitor al familiei, socotit adesea şi paznicul comorilor şi al metalelor preţioase din zăcămintele subterane.

Kodanda Arcul miraculos al eroului mitic *Rāmá, descris în poemul *Rāmāyaṇa *(→ mitologie vedică).*

Kogaionon (grec. Κωγαίονον) Munte sacru din *mitologia dacogetică,* în masivul căruia ar fi fost sediul şi sanctuarul lui *Zamolxis* sau locuinţa marelui preot dac. Totuşi după unii cercetători (I. I. Russu) numele muntelui şi al râului aferent nici nu ar fi de origine dacogetică. Semnalat de greci, muntele nu a fost identificat; încercările de a-l regăsi într-unul din masivele carpatice (Gugu din Retezat, Ceahlău, Dealul Grădiştii) sunt ipoteze romantice care, contrazise de *mituri, nu au nici un temei documentar; mai puţin hazardată ar fi identificarea cu Omul care, pe baza unor stranii şi destul de coerente tradiţii folclorice româneşti *(→ mitologie românească),* pare să corespundă mai mult decât alte masive din Carpaţi noţiunii mitice de *Munte Ascuns.* Localizarea Muntelui Sacru este plasată de istoricii români mai noi (I. I. Russu, C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, I. H. Crişan) în zona rezidenţială a regilor daci şi nu în Banat cum se presupunea anterior; o speculaţie riscată a lui N. Gostar localizează **K.** chiar în incinta sacră de la Grădiştea Muncelului. Strabon

scrie astfel despre peștera de retragere a lui *Zamolxis: „Tot așa și acest munte a fost recunoscut drept sacru și astfel îl numesc geții; numele lui, Kogaion, era la fel cu numele râului ce curgea alături" *(Geografia,* VII, *3,* 5). Locuința marelui preot dac ar fi fost într-o peșteră din **K.,** iar acolo, în clipe de cumpănă, venea să se sfătuiască sau să consulte voci oraculare *(→ oracole)* chiar regele dacilor (când nu cumula, ca *Deceneu, ambele funcții). Dacă se admite – pentru asceții daci **ktistai* – atributul alegoric „călători prin nori" (deși interpretarea mai nouă înclină spre „înghițitori de fum": *kapnobatai* – mai logică la abstinenții alimentari), s-ar putea deduce că cel puțin sanctuarul principal era pe un munte atingând norii. Peștera mitică a lui Zamolxis ar fi putut să aibă galerii ramificate, care ar explica tradiția dispariției subterane a zeului. Dintr-o informație prețioasă dată de *Lactantius *(De mortibus persecutorum,* XXIII, 5), aflăm că mama împăratului roman Galerius, născută în Dacia, adora pe zeii munților, iar atunci **K.** e justificat ca sanctuar natural.

Koios Unul dintre *Titani, fiul perechii *Uranos – *Gaia și soțul *Titanidei *Phoibe, de la care a avut două fiice: *Leto și Asteria (care o va naște pe zeița *Hekate): După *Hesiod *(Theogonia,* v. 134; 404–410; 717–735), **K.** a luat parte la *Titanomahie, fiind însă aruncat după aceea, împreună cu frații săi, în *Tartaros, de către*Zeus.

Kojiki *(Amintirea faptelor străvechi)* Culegere tradițională de *mituri japoneze, care ar fi fost alcătuită în anul 712 de cronicarul semilegendar Ono Yasumaro (paternitate totuși contestată de unii istorici japonezi moderni), din însărcinarea statului, spre a demonstra obârșia divină a împăraților niponi. Originalul acestui codex s-a pierdut, conservându-se doar copii târzii (cea mai veche: 1370 – făcută cca 650 ani după data oficială a redactării originalului). **K.** cuprinde, în 3 tomuri, evenimentele de la *era zeilor* până la mikadoul Suyko (593–628): 1) miturile zeilor, începând cu *cosmogonia și crearea insulelor nipone, continuând cu *teogonia operată de cuplul *Izanagi – *Izanami; 2) istoria timpurie, de la zeul-mikado *Jimmu-Tenno (cel dintâi); 3) istoria propriu-zisă (semilegendară). Socotită codice sacru, **K.** a constituit baza religioasă pentru **shintoism.*

§ *Kojiki or Records of Ancient Matters,* transl. by B. H. Chamberlain with notes by the late W. C. Aston, London, 1932.

Kojin Zeul bucătăriei și al artei culinare, în **mitologia japoneză;* i se oferă, ca *ofrande rituale, păpuși uzate.

Koleada (slav. Колжда; lat. *calendae*) Divinitate din **mitologia slavă,* al cărei nume originar s-a pierdut, poate autohtonă, specifică *cultelor agrare și *ritualurilor magice de sărbătorire a renașterii vegetației (anul începând primăvara); sub influența unor ceremonii religioase romane de la începutul lunii martie *(Calendae Martiae)* și apoi sub dominația *creștinismului, **K.** devine o simplă personificare pentru **colinde* (rus. *колядка*, pl. *колядки*); acestea se cântau de *Crăciun și de Anul Nou (după *calendarul creștin), fiind comparabile cu cântecele rituale ale altor popoare, fie slave (cehi: *koleda,* ucraineni: *коляда*), fie neolatine (români: *colindă,* francezi: *chalende)* sau altele (albanezi: *kolendre*). Caracterul personificării colindei, la ruși, este sacru, iar colindătorii au misiunea de a o căuta pretutindeni: „Am umblat și-am căutat / Sfânta Koleada / Prin toate ogrăzile, pe toate ulicioarele. / Am găsit-o pe Koleada / În curtea lui Petrov." În variantele răsăritene (mai ales în Rusia) apar și alte nume în loc de **K.,** invocate tot ca personificări calendaristice festive: **Avseni* (Ovseni, Useni). *Sincretismul a fost înlesnit de coincidența între calendele romane din 1 ianuarie și sărbătorile slave de iarnă, *sviatki.*

§ В.И. Чичеров, *Зимний период русского земледельческого календаря XVI–XIX вв* Москва, 1957.

Kolpia În *mitul antropogonic *(→ antropogonie)* atribuit lui *Sanchoniaton, *Vântul Kolpia* este forța primordială masculină care, unindu-se cu forța feminină **Baau* (Noaptea) a dat naștere primilor oameni, invocați într-un mit fenician, cu numele (în transcripția lui Sanchoniaton) *Aion și Protogone.

Kon-Tiki *(Omul-Soare)*; epitete: *Zeul-de-Foc, Omul Supranatural* Zeu solar sau erou preincas *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* **K.-T.** ar fi fost și numele simbolic purtat, după miturile quechua, de șeful politic și spiritual al unor triburi de oameni albi ce locuiseră în timpuri arhaice în preajma lacului Titicaca. Considerat uneori fiul zeului solar *Viracocha sau o ipostază a acestuia, **K.-T.** este evocat de *mituri ca rege și mare preot al populației misterioase din zona peruană, care, după o luptă de pe o insulă a lacului Titicaca împotriva armatei unui intrus, Cari, venit din Valea Coquimbo, a plecat, sub numele de **K.-T.,** împreună cu puținii săi oameni scăpați de măcel, spre Apus; grupul s-ar fi îmbarcat pe plute ușoare de lemn de balsa, emigrând departe în largul Oceanului Pacific, până în arhipelagul polinesian (călătorie refăcută experimental, în 1947, de antropologul norvegian Thor Heyerdahl); traversarea s-a desfășurat la sfârșitul mileniului I, navigatorii andini stabilindu-se în Insula Paștelui, în Hawaii ș.a.; se prea poate ca navigația inițială să se fi încheiat îndată după sec. V, prima migrație fiind completată timp de o jumătate de mileniu de alte colonizări, pornite din zonele triburilor amerindiene nordice.

Korka-Murt Divinitate fino-ugrică udmurtă din Uralii occidentali *(→ mitologie finlandeză),*

considerată un *spirit domestic binevoitor, ocrotind familia contra *duhurilor vrăjmașe și ajutându-i efectiv pe oameni în muncile curente. Totuși, când e mânios, trebuie îmblânzit cu *sacrificii. Funcționalitatea sa de duh prielnic locuinței e întregită de *Gid-Murt,* protectorul curții, al uneltelor, vitelor și orătăniilor.

Kostrubonika; *Kostromá* Divinitate confuză din **mitologia slavă,* prezentă în *cultele agrare de primăvară, părând să aparțină categoriei adonisiace, a zeului care moare și renaște ciclic. În limitele unei tradiții conservate precar, mai târziu s-a numit **K.** numai păpușa de *sacrificiu din *ritualurile de primăvară, confecționată îndeosebi din paie de cereale; această păpușă simbolică era fie arsă pe rug, fie înecată, fie sfâșiată (în acest caz, bucățile fiind apoi înmormântate); uneori păpușa era înlocuită cu un copăcel, de obicei un mesteacăn tânăr. Festivitatea coincidea cu ritualul de primăvară al lui **Kupalo.* În Ucraina, păpușa era înlocuită de o figurantă vie, o fată cu cunună pe cap, în jurul căreia se rotea o horă *(хоровод)* cu cântece; numită alegoric *tufă (куст)*, figuranta simboliza pe zeița ocrotitoare a vegetației. Ritualul a contaminat și unele jocuri de copii: o femeie numindu-se *Kostromà* se preface moartă, apoi sare brusc în picioare și sperie copiii adunați împrejurul ei.

Kothar; *Kothar-khasis (Îndemânaticul Viclean)* Zeu artizan venerat în Ugarit *(→ mitologie feniciană),* amintit de *Sanchoniathon cu numele *Khusor,* ca un *simbol general al utilității meșteșugurilor și civilizației tehnice, pe care populația ugaritică o admira mai ales la egipteni. Adorarea lui **K.** – patron divin al tuturor meșteșugarilor și constructorilor – i-a atribuit câteva funcții caracteristice (inginer naval, arhitect, miner, metalurgist, chiar bijutier) și câteva invenții considerate uneltele arhetipale (pluta cu navigație, undița cu cârligul ei, clădirile de cărămidă, prelucrarea lemnului, construcțiile metalice, principalele arme – arcul și măciuca), de asemenea unele practici magice *(→ magie)*: formulele incantatorii și *divinația. Unii istorici leagă aceste detalii de ecoul, răspândit până în Asia Mică, produs de înflorirea meșteșugurilor în Creta minoică (mileniul III î.e.n.). În plan mitic propriu-zis, **K.** confecționează două măciuci magice cu ajutorul cărora zeul *Baal izbutește să-l învingă pe zeul mării *Yam, un arc miraculos pe care îl râvnește zeița *Anat, și construiește palatul ceresc al lui Baal. În mitologia ugaritică exista și o pluralitate divină artizană: zeițele *Kotharot,* subalterne ale lui **K.** și având un rol precis în ocrotirea tinerilor căsătoriți în momentul nunții, apoi în moșitul pruncilor, poate chiar și în grija pentru formarea fătului în uter. Unii mitologi au văzut o relație, insuficient argumentată, între acest grup de zeițe ugaritice și Zeița-hipopotam *Thoeris, din **mitologia egipteană.*

Kottos *Gigant cu o sută de brațe, în **mitologia greacă*; fratele giganților *Briareos și *Gyges; colaboratorul lui *Zeus în *Titanomahie.

Kratos (grec. κράτος – putere) Zeu arhaic, din **mitologia greacă,* personificând forța, asociat simbolic cu noțiunile de *viață și victorie, întrucât era socotit fratele zeițelor *Bia și *Nike și al zeului *Zelos.

Krișna *(Cel Negru)* Cel mai popular și poate cel mai vechi dintre zeii **mitologiei vedice;* după unii mitologi, care se sprijină pe sensul onomastic sugerând un atribut aspectual, **K.** ar fi o divinitate arhaică prearică, împrumutată probabil din sudul teritoriului Indiei (aria culturilor Harappa și Mohenjo-Daro). Prezența sa e frecventă mai ales în **Mahābhārata,* unde apare fie ca erou și semizeu misterios, fie ca a 8-a reîncarnare *(*avatara)* a zeului **Viṣṇú.* S-a născut ca al 8-lea fiu al frumoasei *Devaki, soția regelui *Vasu, din dinastia selenară, dar a fost crescut de păstorul Nánda și de soția acestuia, Yasodas. **K.** a manifestat din copilărie o fire dual, când de duioșie familială și de porniri strengărești, când de violență sălbatică împotriva *demonilor, care îl atacaseră de 3 ori la vârsta de un an. Spre sfârșitul adolescenței, își dovedise o neașteptată superioritate față de *brahmani și chiar față de *zei, reușind de pildă să-l pună în încurcătură pe *Indra, dar nu evitase nici aventurile galante. *Legende (suspecte de hiperbolă poetică) târzii îi atribuie fie 8 soții (prima: Rukmini), fie 16 100 – îmbrățișate de el simultan. S-a însurat apoi cu *Subhadrā,* sora lui *Arjuna. A fost însă deopotrivă îndrăgostit de foarte frumoasa păstoriță **Rādhā;* (s-a păstrat, în India, tradiția unui *dans păstoresc numit *rāsa,* un fel de horă, în onoarea lui **K.**). I se atribuie lui **K.,* în miturile aferente, posedarea unei scoici: *pāñcajanya,* care îi servește drept goarnă. Ca zeu care își însușise chip omenesc, **K.** apare în calitate de vizitiu al carului de război *(→ car ceresc)* al lui Arjuna; dar ca zeu reîncarnat, păstrându-și aura divină, a venit în lume numai pentru a duce lupta cu demonii, principala țintă fiind uciderea demonului Kansa, uzurpatorul tronului lui Ugrasena din regatul nordic Mathura. Redându-i acestui rege tronul, **K.** rezolvă în același mod și problema succesorală a regatului Pragiyotișa, de unde îl alungă, omorîndu-l, pe demonul *Naraka. Într-un mit important, ca încarnare a lui Viṣṇú, metamorfozat în pitic, apoi în *gigant cosmic, recucerește universul de la regele-demon *Bali. Considerând mai târziu că și-a desăvârșit misiunea în lumea umană, **K.** a început să se gândească la părăsirea pământului; așezat în poziție de **yoga,* rezemându-și călcâiul drept de un smochin, a fost ucis de săgeata unui vânător care confundase piciorul zeului cu un animal. În timp ce murea, a trimis un sol la Dvārakā (Poarta), insula-cetate din mijlocul oceanului, unde se afla reședința sa, orașul Dvārāvatī, locuit de neamul Yadava, din

care se născuse el însuşi, cu ordinul ca ţinutul să fie părăsit; 7 zile după *moartea terestră a lui **K.** insula a fost acoperită de apele oceanului. Epitetele lui **K.** vizează preocupări sau atribute cu caracter unitar: *Go-pālá* (Păstorul, Regele-păstor), *Krisa-Keça* (Diriguitorul Simţurilor), *Keçava* (Pletosul), *Nirlipta* (Neprihănitul), *Gavām-pati* (Domnul Vacilor), *Dāmodara* (Cel încins cu funie). O *superstiţie din India contemporană a răspândit *credinţa că, atunci când sună *clopotele *templelor pe malul fluviului sfânt *Gáñgā, la ora 3 dimineaţa, deci cât oamenii mai dorm, **K.** coboară din *cer ca să facă daruri săracilor şi să-i apere pe cei neajutoraţi sau să-i aline pe cei loviţi de năpastă, *Rugăciunile copiilor din sec. XX sunt adresate mai ales lui **K.** El a rămas şi azi zeul principal din *panteonul **hinduismului,* deoarece este a 8-a (antepenultima) reîncarnare a marelui zeu Viṣṇú.

Krittika (sanscr. *Kṛttika*) Grup de 6 *Apsara (personificând constelaţia Pleiadelor, numită în astronomia indiană Kṛttika), din **mitologia vedică*; scăldându-se în fluviul sacru *Gáñga, au fost fecundate întâmplător de sămânţa zeului *Çivá, scuipată în valuri de zeul *focului, *Agni; apoi au născut 6 fii care ulterior, printr-un act de *magie, s-au contopit în unul singur, devenit zeul hexacefal al războiului – *Kārttikeya*. Cele 6 apsare nu au avut nici un contact cu tatăl zeului războinic, astfel că acesta este considerat fiul legitim al cuplului divin Çivá – **Pārvatī,* deşi nu a fost zămislit în pântecele zeiţei. Çivá, în timpul unei îmbrăţişări cu Pārvati, îşi aruncase sămânţa în gura zeului ignic Agni, aflat în preajmă; iar acesta, neputând suporta povara, a scuipat-o în fluviu.

Kródha (sanscr. *kródha* – mânie, furie) Zeul mâniei, în **mitologia vedică,* patronând (sau numai personificând) stările afective violente.**K.** e considerat fiul lui *Dákṣa, dar din a doua sa ipostază, în Mahāyuga a 2-a *(→ yuga),* când Dakṣa este socotit fiul celor zece Prácetas.

Kronos (grec. Κρόνος) Zeu primordial din **mitologia greacă,* întruchipând *timpul (χρόνος), cel mai tânăr dintre *Titani, născut de *Gaia de la *Uranos. Din iniţiativa şi cu sprijinul mamei sale îşi mutilează tatăl, uzurpându-i tronul şi punând stăpânire pe univers. Căsătorindu-se apoi cu sora sa *Rhea, devine tatăl mai multor copii (*Demeter, *Hades, *Hera, *Hestia, *Poseidon), pe care, din teama de a fi detronat de vreunul din ei, cum făcuse el însuşi, întrucât un *oracol îi şi prevestise evenimentul, **K.** îi înghite pe rând, îndată ce se nasc. Cu ultimul copil aşteptat, *Zeus, Rhea fuge însă în Creta, unde îl naşte în taină, dându-i lui **K.,** care ţinea socoteala odraslelor înghiţite, un bolovan în scutece şi izbutind să-l amăgească. Ajuns adult, cu ajutorul mamei sale Rhea şi al primei sale soţii *Metis, Zeus îl atacă pe **K.,** provocându-i şi voma necesară eliberării copiilor mâncaţi. **K.** se apără într-un război de zece ani *(*Titanomahia),* dar e învins de partida lui Zeus care îi pune pe Titani în lanţuri şi devine stăpânul universului, zeu suprem şi total. Într-un *mit paralel, se vorbeşte însă de un armistiţiu între **K.** şi Zeus, în răstimpul căruia **K.** a domnit ca rege terestru peste oameni, până la vârsta de fier, când răutatea omenească l-a făcut să se retragă în cer, devenind un **deus otiosus*; în altă variantă, **K.** se strămută în *Insulele Fericiţilor din nordul Oceanului Occidental, populate de muritori cărora zeii le dăruiseră imortalitatea şi administrate şi păzite de *Briareos. Există o interpolare în *Hesiod *(Munci şi zile,* probabil după v. 168) de 4 versuri mutilate (unica sursă fiind *Papirusul de la Geneva)* pe care elinistul Paul Mazon le restabileşte astfel: „Căci părintele zeilor şi al oamenilor şi-a desfăcut lanţurile şi eroilor aşezaţi la capătul lumii le-a acordat onoare şi glorie. Nici o altă rasă nu a dobândit un astfel de renume de la Zeus cel cu vederea largă, dintre toţi muritorii care s-au ivit vreodată pe hrănitorul pământ" (cf. *Hèsiode, Thèogonie – Les Travaux et les Jours – Le Bouclier,* Paris, 1928). Textul face aluzie la un mit colateral, în care Zeus l-a eliberat pe **K.** după Titanomahie şi i-a iertat pe Titani. Mitul kronian, probabil odinioară de un simbolism complex, a fost sărăcit de mitografii greci, înclinaţi spre anecdoticul spectaculos. Numele propriu – Κρόνος, ca divinitate a timpului, se poate să se fi născut din confuzia cu numele comun χρόνος – timp; de altfel, mitologia greacă avea şi o personificare a timpului ca *durată:* zeul *Hronos,* neconfundat de obicei cu *Kronos,* dar absorbit mai târziu de zeul alegoric **Kairós (ocazia);* există presupunerea că **K.** fusese zeul arhaic local al unui trib primitiv cucerit de greci, de unde unii cercetători deduc şi gestul sălbatic cu care a fost înzestrat în mit actul de mutilare a lui Uranos, ca şi brutalitatea cu care **K.** desparte cerul de pământ; dar această despărţire primordială este un mit cosmogonic general *(→ cosmogonie)*: aşa procedează *Enlil cu *An-Ki în mitologia sumeriană *(→ mitologii din Mesopotamia),* *Tane în mitologia maori *(→ mitologii din Oceania),* actul fiind repetat la fel în **mitologia chineză, *mitologia vedică,* în cea boşimană *(→ mitologiile populaţiilor africane)* şi chiar în cea eschimosă *(→ mitologiile triburilor polare)*. În alt sens, devorarea copiilor este un *simbol derizoriu pentru ideea tragică a forţei timpului care distruge totul; totuşi Sofokles *(Elektra,* v. 179) afirmă că „timpul este un zeu blând".

Ktesios Zeu arhaic al *focului şi al bogăţiei căminului casnic, în **mitologia greacă,* protector al incintei domestice, devenit mai târziu un „zeu al gardurilor" (numindu-se atunci *Herketos*). La plecarea de acasă, ca şi la întoarcere, orice grec se închina focului casnic, dar tot astfel şi după orice masă, **K.** fiind venerat ca zeul hrănitor al familiei; de aceea, o parte din mâncare era sacrificată pe vatră *(→ sacrificiu)*. Când, ulterior, *cultul lui

*Zeus absoarbe şi acest atribut, autoritatea divină a marelui zeu se extinde şi asupra cultului domestic, patronat de atunci încolo de *Zeus Ktesios (Zeus Conservatorul)*. Cultul originar aparţine filonului indoeuropean, de unde provine şi cultul vedic pentru zeul focului **Agni,* cu atribute similare.

ktistai (grec. κτισται); *„ctiştí"; kapnobatai* καπνοβάται *Sectă de anahoreţi daci – după Strabon *(Geografia,* VII, *3,* 3). Aceşti anahoreţi, după interpretarea unor izvoare istorice, ar fi fost un ordin sacerdotal paramonastic *(→ sacerdot, monahism)* de celibatari vegetarieni. Descrierea oferită de Strabon e destul de clară: „obiceiul pitagoreic de abstinenţă de la folosirea animalelor ca hrană, introdus de Zamolxis, s-a mai păstrat încă" (op. *cit.,* VII, *3,* 5); „după relatarea lui Poseidonius, misienii, din evlavie, se abţin să întrebuinţeze în hrană fiinţe vii, de aceea nu mănâncă nici animale domestice. Ei se hrănesc cu miere şi brânză, ducând o viaţă paşnică, fapt pentru care sunt numiţi «temători de zei» *(theosebeis)* şi «kapnobatai». Sunt şi traci care trăiesc separat de femei; aceştia sunt numiţi «ktistai» şi, în virtutea respectului ce li se acordă, sunt socotiţi sfinţi şi trăiesc eliberaţi de orice frică" *(op. cit.,* VII, *3,* 3). Interpretările moderne sunt variabile, nesigure, controversate, unele fiind idealizate, altele strict pragmatice. Pentru Vasile Pârvan, *ktistai* este o rădăcină greacă, referindu-se la „întemeietorii de oraşe"; I. I. Russu consideră cuvântul de origine dacogetică, însemnând „străfucitorii"; D. Dečev îl traduce prin „abstinenţi de la plăceri lumeşti", iar A. Bodor, prin „cei mari". Termenul *kapnobatai* a fost tradus de V. Pârvan printr-o formulă forţat poetică: „călători prin nori", deşi corect este „călători prin fum" (A. Bodor, G. A. Stratanovski), deoarece sintagma se referă, evident, la modul de alimentaţie al anahoreţilor. Unor comentatori, epitetul li s-a părut obscur şi aceştia au propus lecţiunea *kapnopatai* sau *kapnobotai* – „înghiţitori de fum"; această lecţiune a fost interpretată de G. A. Stratanovski (cf., Страбон, *География,* Москва, 1964, p. 815): „cei ce se hrănesc cu mâncare derizorie, uşoară ca fumul". A. Bodor (în *Crisia,* Oradea, 1972, p. 27–35) leagă acest epitet de *ritualul *fumigaţiilor, referindu-se la rolul oracular *(→ oracole)* al fumului sacrificial. Mircea *Eliade preferă această interpretare: „E probabil că expresia «umblători prin fum» se referă la un extaz provocat de fumul de cânepă, mijloc cunoscut de sciţi şi de traci [...]. În acest caz, *kapnobataii* ar fi fost dansatorii şi vrăjitorii (şamani) misieni şi geţi, care întrebuinţau fumul de cânepă pentru a provoca transele extatice" *(De la Zalmoxis la Genghis-han,* trad. rom., Bucureşti, 1980, p. 57). Dar Iosephus Flavius *(Antichităţi iudaice,* XVIII, 1, *5,* 22), folosind pentru desemnarea aceleiaşi tagme cuvântul **pleistoi,* îi compară pe anahoreţii dacogeţi cu secta *esenienilor; termenul *pleistoi* e considerat de unii istorici români „un generic referindu-se la întreg clerul geto-dac" (N. Gostar, V. Lica). Totuşi descrierea lui Strabon rămâne cea mai substanţială.

Kubaba Zeiţa-mamă în *panteonul hittit (Anatolia), iar în mitologia babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia)* regină legendară învestită cu sceptrul regal de zeul *Marduk şi întemeietoarea dinastiei a 3-a în cetatea Kiš din Mesopotamia. După un *mit anterior, **K.** fusese hangiţă pe lângă *templul *E-Saggila şi le dăduse pâine şi apă unor pescari obosiţi, care pescuiau pentru zeul Marduk; primind în schimb peşte, în loc să şi-l oprească, ea l-a trimis la templu, probabil ca *ofrandă zeului suprem, care „şi-a îndreptat asupra ei privirea sa binevoitoare".

Kubera; *Vaiçravana (Vestitul)* Zeul bogăţiei, în **mitologia vedică,* paznicul divin al tuturor comorilor şi al Nordului, locuind pe muntele himalaian Kailāsa în oraşul său Alakā (cel mai bogat din lume) sau în cerul paradisiac al lui *Çivá. În epoca arhaică, **K.** era considerat diriguitorul tuturor fenomenelor răului şi se credea că locuieşte într-o prăpastie de beznă. Miturile ulterioare spun că, în viaţa anterioară, **K.** a fost hoţ, dar că, după o mie de ani de mortificare în vederea purificării, a obţinut rangul de zeu. **K.** este posesorul celor 9 comori fundamentale (socotite uneori comorile lui *Indra): un tezaur de scoici (sau un ghioc miraculos inutilizabil de oricine altul în afara proprietarului, o comoară de bani de aur *(padmaniddhi)* ce poate apărea cu înfăţişarea unui călugăr care, lovit în cap cu ciomagul, se retransformă într-o grămadă de bani; un *lotus fermecat; o broască ţestoasă: aur, argint, giuvaeruri şi perle; *nanda* (satisfacţia) şi carul magic aerian autopurtat *Puşpaka. Semnificaţia tuturor acestor comori e obscură. Se pare că toate aceste 9 tezaure *(nava-niddhi)* sunt de fapt mijlocul magic de a dobândi orice bogăţie dorită, în orice cantitate. Numit şi *Dhaneçvara* (Stăpânul Bogăţiilor), **K.** îşi foloseşte uriaşul car magic, în structura căruia intră o cetate şi un palat; când călătoreşte deasupra pământului, ploua cu giuvaeruri. Suita lui **K.** e compusă din clasele de semizei binevoitori *Guhyaka* şi *Yakşá,* paznicii comorilor sale. Având o soţie *(Bhadra)* şi un fiu *(Nalakubera),* el însuşi fiind fiul lui Viçravas, a avut un singur prieten: Maṇimān, care a fost ucis de *Bhīma. **K.** e reprezentat ca un monstru antropomorf obez cu un singur ochi, 3 picioare şi 8 dinţi, purtând pe umăr un sac plin şi o casetă în mâna dreaptă. Uneori e numit şi *Dhanada* (Dăruitorul de bogăţii); alte epitete: *Kāmeçvará* (Suveranul Dorinţelor), *Nridharman* (Cel ce se poartă ca un om), *Dravineçvara* (Mai marele comorilor). În iconografie, e înfăţişat fără excepţie caricatural.

kuçà Plantă sacră, folosită în *ritualurile religioase din India antică şi considerată aducă-

toare de sănătate și de noroc; a fost identificată cu specia *Poa cynosuroides*, o buruiană din familia gramineelor, care crește în *păduri dese ori pe marginea cărărilor.

Kui Zeul muzicii, în **mitologia chineză*, care a ajuns la acest rang, pentru că a confecționat o tobă răsunătoare din propria piele. Reprezentat cu ochi strălucitori, locuiește pe muntele Liubo din Donghai (Marea Răsăriteană); i se atribuie o voce mai puternică decât tunetul.

Kukailimoku Divinitate principală din Hawaii *(→ mitologii din Oceania)*, în primul rând zeu al războiului, reprezentând o sinteză sincretică *(→ sincretism)* a doi zei polinesieni anteriori: Tairi (variantă hawaiiană – *Kaili)* și *Tu (în Hawaii – *Ku)*. *Cultul religios al lui **K.** a fost impus îndeosebi din sec. XIX, de primul rege al arhipelagului hawaiian unificat, Kamehameha I, fost preot al acestui zeu.

§ H. Plischke, *Kukailimoku, ein Kriegsgot von Hawaii*, Berlin, 1929

Kuker Divinitate din **mitologia slavă* sudică personificând fecunditatea; uneori, la bulgari și la sârbi, este o divinitate plurală numindu-se generic *кукувии* sau *кукови*. În Bulgaria, un spectacol ritual de primăvară (un fel de *carnaval) se desfășoară după un scenariu de teatru popular, în cadrul căruia rolul lui **K.** e interpretat de un bărbat în veșmânt bizar din blană de oaie sau de capră, având pe față o *mască cornută și fiind prevăzut cu un mare falus din lemn. În cursul *ritualului se intrepretează diverse acte fiziologice, printre care actul sexual, ca *simbol al căsătoriei sacre a zeului, iar soția simbolică, apărând în stare de graviditate, mimează durerile nașterii. Acest ritual inaugurează muncile câmpului (aratul, semănatul) și se execută cu o numeroasă participare de personaje alegorice, printre care Împăratul și alaiul său *(→ culte falice)*.

Kukulkan Zeul principal maya din Mexic *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, creatorul universului și divinitate mesianică simbolizând civilizația. **K.** este varianta maya a zeului aztec **Quetzalcòatl* și a zeului quiché **Nacxit*, întrucât *simbolul Șarpelui-cu-pene, caracteristic acestor 3 zei, a circulat intens în mai multe *mitologii precolumbiene mezoamericane. Călugărul spaniol Diego de Landa, prezent în America după Conchistă (din 1549), oferă o sursă amănunțită a cunoașterii *mitului, chiar dacă tratarea sa este limitată de un anumit *euhemerism: „După părerea indienilor, împreună cu [populația] itza care s-a stabilit la Chichen-Itza, a venit și marele senior Kukulkan [...] Se spune că a venit dinspre Apus, [...] că era binevoitor, nu avea nici soție, nici copii, iar după plecarea sa a fost socotit în Mexic unul dintre zeii lor" (*Raport asupra faptelor din Yucatan,* VI). Varianta aztecă e mult mai bogată în descrierea lui Quetzalcòatl.

Kuladeva (sanscr. *kúla* – familie, **deva* – zeu) Divinitate ocrotitoare a familiei, în **mitologia vedică*.

Kullervo Zeul urii și răzbunării, în **mitologia finlandeză*, prezent în **Kalevala* ca erou tragic.

Kumarbi Zeul hurrit suprem *(→ mitologii din Mesopotamia)*, asimilat filisteanului *Dagon și asemănător cu *Kronos. Era socotit fiul și pupilul lui **Anu*, căruia îi aducea zilnic tava cu hrană divină, până când și-a schimbat brusc firea, dobândind o privire mortificantă și s-a răsculat contra tatălui său, l-a alungat din cer și în zbor i s-a agățat de picioare mușcându-i și înghițindu-i însemnele virile ale forței divine creatoare. Dar, simțind în el după aceea o prea mare povară, în timp ce ca uzurpator guverna cerul de pe tronul tatălui său retras între timp în anonimat, **K.** a scuipat însemnele împovărătoare, care au ieșit sub formă de 3 *zei. Apoi, stabilindu-se la Nippur, **K.** își construiește singur noul tron și guvernează până când, amintindu-și de *blestemul lui Anu, se sperie de uzurpatorul potențial presimțit în cel mai crunt dintre fiii săi, zeul furtunii, *Teshub, și din prudență îl înghite; având însă îndată grave arsuri în stomac, îl vomită și în consecință e nevoit să abdice. Ajuns peregrin, se oprește pe țărmul mării unde îmbrățișează pătimaș o stâncă, din care se naște zeul mineral *Ullikummi, destinat să readucă guvernarea lui **K.** pe *pământ și în *cer; pierind și acesta, **K.** renunță definitiv la tronul ceresc, în favoarea lui Teshub, fiul și uzurpatorul său. Element dintr-un *mit de tip etiologic, **K.** e un zeu ciclic; uneori era numit de teologii hurriți *Părintele Zeilor*, nu fiindcă ar fi generat pe zei sau universul, **K.** neavând o structură demiurgică. Din punct de vedere teologic, **K.** e în mare măsură o reluare a vechiului zeu sumero-babilonian **Enlil*. Într-o epocă târzie, e considerat o divinitate secundară nefastă sau numai un *demon.

Kunmanggur *(Șarpele-curcubeu)* Zeu complex din nordul Australiei *(→ mitologii din Oceania)*, venerat ca părinte atotputernic, a cărui autoritate și predominanță virilă era la un moment dat amenințată de liliacul *Tjinimin*. Femeile supuse autorității lui **K.** sunt cele două fiice ale sale, *Femeile-Papagali-Verzi;* ducându-se odată cu încuviințarea tatălui lor să adune hrană, ele sunt urmărite sub un pretext inocent de fratele lor Tjinimin, care declară că merge să viziteze Vulpile-Zburătoare, rudele sale, dar se năpustește pe neașteptate asupra surorilor și abuzează de ele; ca să se răzbune, surorile, profită de traversarea unui râu, se preschimbă în bondari cântători, își regăsesc fratele, îl înțeapă amorțindu-l, apoi fac să țâșnească asupra lui un torent care îl prăbușește în prăpastie, strivindu-l sub o stâncă; deși cu membrele înțepenite, Tjinimin își încearcă forțele magice, întâi retezându-și nasul și făcându-și-l să crească îndată la loc, apoi se decide să-și omoare tatăl, căruia i se relatase purtarea fiului. Tjinimin își confecționează o lance, iar la o *sărbătoare,

cât timp dansează după cântecul tatălui său, aruncă lancea în cântăreț. Străpuns, totuși viu, **K.** se retrage, peregrinând până când rana i se vindecă; într-un loc de popas își lasă imprimat pe veci conturul trupului. Ajuns la țărmul mării, adună tot *focul din lume spre a priva pe ceilalți de această binefacere, dar și cu un scop ocult, întrucât își ascunde capul în focul adunat; fiindcă mai rămăsese foc, încearcă fără succes să smulgă ultimele bucăți de jăratic, astfel că oamenii nu rămân fără foc.

Kuntarra Lăcașul ceresc al zeilor hurriți *(→ mitologii din Mesopotamia),* totodată și un coridor între *cer și *pământ sau o poartă aeriană a *templului mistic celest, pe unde coboară zeii când vizitează pământul. Din *mitul lui *Ullikummi se deduce că a ocupa prin forță **K.** înseamnă a-i izgoni pe *zei.

Kupalo (slav. Купати – a scălda) Zeul fecundității agrare în **mitologia slavă,* sincretizat târziu, după consolidarea *creștinismului, cu sf. Ioan Botezătorul *(→ sincretism).* Se citează și o variantă onomastică (poate feminină): *Kupala,* probabil ca paredră sau numai ipostază a lui **K.** (numit, în cadru popular creștin, *Ivan Kupalo).* **K.** era celebrat în cadrul unor *ritualuri de primăvară cu caracter magic: scăldare, aruncări de cununi vegetale, festivitatea solemnă a reaprinderii focurilor noi, sărituri de emulație peste flăcări *(→ focul).* În noaptea de **K.** (coincizând cu echinocțiul de primăvară și cu ziua sf. Ioan Botezătorul), tineretul se ducea în *pădure să caute flori miraculoase și diverse plante, îndeosebi papură care, potrivit unui eres local, înflorește anume în acea noapte. Există și un alt ritual, de semnificație mitologică: băieți și fete, îmbrăcându-se de *sărbătoare, se dădeau în scrânciob, legănarea cu ridicările ei ritmice simbolizând actul magic al creșterii, al înălțării plantelor. Divinitatea **K.** este clar definită într-o cronică veche rusă din sec. XVII *(Пустынская летопись):* „Kupalo era dumnezeul belșugului, întocmai ca la elini Ceres", căruia i se aduceau prinoase de mulțumire „când se apropia secerișul"; descriind cu dispreț împletirea cununilor verzi și *dansul în jurul focului, cronicarul creștin amintește că „acestui demon Kupalo și până în ziua de azi în unele țări i se fac pomeniri nebunești, începute în iunie, a 23-a zi, în ajunul nașterii lui Ioan".

Kur (sumer. *kur* – munte) *Dragon demonic înaripat din mitologia sumeriană *(→ mitologii din Mesopotamia),* locuind pe tărâmul subteran, adică în *Infernul închipuit ca un spațiu vid despărțind scoarța pământului de oceanul primordial *(→ apa),* unde se adună umbrele morților; mai puțin divinitate autonomă și mai mult personificare a acestui loc infernal, **K.** are similitudini cu *Hades; ca și în concepția mitologică greacă, în Infernul sumerian se ajunge traversând „râul mistuitor de oameni", sub călăuzirea unui „om cu barcă" *(→ Styx, Haron).* Infernul **K.** e stăpânit de 7 *zei *(*Anunnaki),* unul din aceștia fiind scribul înregistrator al morților; se credea și într-un complet de judecată: *Ghilgamesh ajunge după moarte unul dintre judecătorii morților. Cu timpul cele două sensuri se decantează: *demonul **K.** (numit mai des *Asag)* nu mai este decât locatar al Infernului și patron al tuturor molimelor și bolilor lumii.

Kurdalagon *(Fierarul Alanilor),* Zeu alan și oset *(→ mitologii caucaziene),* venerat ca patron al făurarilor care confecționează arme și zale, ba chiar recondiționează craniile afectate în bătălii ale eroilor. **K.** locuiește fie în *cer, fie pe tărâmul morților. Era implorat în mod curent, la înmormântări, să facă potcoave pentru calul defunctului, încât acesta să se poată deplasa mai ușor în țara morții. Fierarii de odinioară îi aduceau *sacrificii de animale.

Kuru Rege legendar în India arhaică *(→ mitologie vedică),* din dinastia selenară, *strămoșul lui **Yudhiṣṭhira* și al lui **Pāṇḍú,* precum și întemeietorul numerosului neam al Kauravilor *(*Kaurava),* prezent adesea în **Mahābhārata.* Fiu al lui Samvarana, născut de Tapati (care era fiica zeului solar *Sūrya), **K.** stăpânea regatul localizat pe teritoriul unde e situat azi orașul Delhi.

Kutkhu *(Corbul)* Divinitate cosmică reprezentată prin *simbolul corbului primordial, în miturile itelmene din Kamciatka *(→ mitologiile triburilor polare),* recunoscută dar nevenerată, dimpotrivă, blestemată de credincioși, care îi consideră creația din unghi critic, aducându-i reproșuri *(→ profanare).* **K.** a adus *pământul din *cer și l-a consolidat în mijlocul mării, dar și-a efectuat actul cosmogonic fără ingeniozitate, umplând lumea de stânci prăvălatice, de munți greu de străbătut, de cascade furioase, și lăsând-o să fie măturată întruna de viscole cumplite; de aceea, itelmenii nu-și respectă zeul creator, socotindu-l cea mai nătângă ființă a universului, și afirmă că dacă **K.** ar fi fost înțelept, ar fi știut să facă pământul mai frumos și mai locuibil; astfel, în loc de invocații și *rugăciuni, zeului **K.** îi sunt consacrate *ritualuri de profanare. Și iacuții consideră drept zeu creator un corb primordial, deopotrivă de prost și supus ironiilor ca și **K.** În ambele zone polare, circulă *mituri anecdotice batjocoritoare, adesea licențioase, despre zeul-corb. Corbul creator e o divinitate comună în miturile mai multor triburi nordice din Asia: ciuccii din Ciukotka cred că un corb primordial a prefăcut un bulgăre de mâl în pământ, dându-i formă cu ciocul, iar cu aripile a modelat văile și munții, fluviile și lacurile rezultând din saliva lui; tot corbul i-a făcut și pe oameni și le-a dăruit *focul. Dar corbul creator are o zonă de răspândire nordică mai vastă: tribul amerindian thlinkit din Alaska venerează (fără ritualuri profanatoare) pe corbul *Yehl,* o divinitate semicosmogonică, mai mult cu alură de *erou civilizator. Profanarea

divinității creatoare se exercită însă în triburile amerindiene din unele zone ale Canadei; zeitatea este *coyotul* (lupul preeriilor), care, deși recunoscut drept creatorul lumii, e obiectul unui ritual profanator, constând din râsete de batjocură și calificative degradante, zeul fiind socotit nătărău, neîndemânatic și fricos.

Kvasir Personaj din **mitologia scandinavă*, creat de zei ca încarnare a înțelepciunii, întru consolidarea păcii stabilite de zeul suprem *Odhinn. După războiul inițial purtat între *zei *(*Asa)* și *duhurile apei *(*Vana)* pacea e confirmată de ambele tabere împăcate, care scuipă într-un vas comun, iar din saliva lor contopită se naște **K.** *(kvasir* – salivă, fruct) care personifică meșteșugul *cuvântului și e în stare să răspundă oricărei întrebări imaginabile. Odată născut, **K.** își asumă misiunea de a străbate lumea, răspândind înțelepciune. Existența lui părând îngrijorătoare, spre a-i împiedica ascensiunea nelimitată, **K.** este distrus de zei și prefăcut în noțiunea abstractă de poezie. În varianta mitologică principală, **K.** e ucis nu de zei, ci de doi gnomi (Hjalar și *Fjalar), la un ospăț; ucigașii îi adună apoi sângele scurs, îl amestecă în mod magic și obțin o băutură generatoare de inspirație poetică sau de înțelepciune vizionară *(skaldmjödhr),* dar gnomii tăinuiesc față de zei crima, afirmând că **K.** a murit sufocat de înțelepciunea sa prea îmbelșugată. Băutura magică ajunge în stăpânirea *gigantului Suttung din *Yotunheim, de la care Odhinn o obține printr-un șiretlic și o bea toată, fiind cuprins de extazul poetic și devenind skald. Împovărat de cantitatea prea mare băută, zeul vomită licoarea în niște vase cerești; un submit precizează că, înainte de a o fi vomitat, transportându-se în chip de vultur din Yotunheim spre *Asgardhr, Odhinn scapă pe pământ câțiva stropi din care se înfruptă numai poeții mediocri, incapabili să ajungă a sorbi din vasele cerești, unde s-a depozitat ulterior licoarea.

Kwannon Zeița milei, în **mitologia japoneză* (luată după modelul zeiței chineze **Guan Yin),* ajutându-i multilateral pe oameni și putându-și lua, pentru aparițiile concrete, 33 de înfățișări; *mutantă (în scopul misiunii sale), **K.** e văzută de bătrâni ca un bătrân, de femei ca o femeie, de călugări ca un călugăr fratern etc; potrivit unei tradiții folclorice, **K.** apare și în visele premonitorii ale credincioșilor care i se închină în *temple; le dăruiește acestora, la cerere, o fericire reală, plătită însă scump. **K.** e închipuită adesea ca femeie surâzătoare, uneori cu un prunc în brațe, cu fața rotundă și cu o mie de mâini (deși tradiția mai recentă îi atribuie numai 40 de brațe). Preluată de **budism* (prin *sincretism cu *Avalokiteçvara), **K.** capătă și *teofanii masculine; e reprezentată cu 6 brațe și 11 capete, dar uneori și cu un singur cap, însă de *cal. Ipostazele ei (variabile) sunt subliniate de numeroasele epitete tradiționale: *Sho-Kwannon* (Înțeleapta), *Juichimen* (Cea cu unsprezece fețe), *Senju-Kwannon* (Cea cu cap de iapă), *Nyo-i-rin Kwannon* (Atotputernica). **K.**, mai presus de orice, este *simbolul promptitudinii cu care divinitățile pot ajuta pe oameni.

Kybele (grec. Κυβήλη; lat. *Cybele*) Zeiță de obârșie frigiană, divinitate teogonică *(Marea Mamă a Zeilor),* cunoscută în **mitologia greacă* sub mai multe nume, fie după locul de *cult, fie după atributele complementare. Originar din Pessinunt (unde **K.** era adorată sub forma unei pietre probabil meteoritice, pe care, în sec. III î.e.n., romanii au adus-o, depunând-o în *templul din Roma al zeiței *Victoria), cultul **K.** era asociat în Phrygia cu zeul **Attys* (ca soț sau amant al ei), unii mitologi văzând în acest cuplu personificarea gliei materne și a vegetației. Suprapusă integral naturii, **K.** era socotită Marea Mamă atotcuprinzătoare și atotdătătoare, inclusiv a roadelor pământului. Numeroase *sărbători îi erau consacrate, de la cele ale florilor de primăvară, până la procesiunile falice simbolizând fecunditatea naturii. **K.** era adorată în cadrul unui *ritual orgiastic, condus de preoții **Coribanți;* spectacolul fundamental, desfășurat pe muntele frigian Ida (acolo era numită *Mater Idaia*), consta din mișcări coregrafice violente, cu acompaniament specific de flaute, Coribanții dansând în stare de transă, provocată de sunetele delirante ale muzicii. Un *mit frigian mai amplu povestește că divinitatea hermafrodită Agditis a fost îmbătată de zei, care i-au tăiat organele bărbătești aruncându-le pe pământ, iar din ele a răsărit un migdal; fiica unui zeu fluvial, Nana, mănâncă migdalele, rămâne gravidă și naște pe zeul vegetației Attys, care, crescând, ajunge păstor de *capre: așa îl întâlnește și se îndrăgostește de el **K.**, care era de fapt vechea divinitate Agditis din Pessinunt, devenită femeie după operația efectuată de zei. Înșelând-o pe **K.** cu o muritoare, silit de remușcări, Attys se autocastrează sub un pin și moare, dar ulterior învie, devenind zeu solar și se unește definitiv cu **K.** Diodor din Sicilia rezumă, întrucâtva modificând tradiția curentă, biografia mitică a zeiței *(Biblioteca istorică,* III, 58), prezentând-o pe **K.** drept fiica foarte frumoasă și cu mintea ageră a perechii regale frigiene Meon și Dindyme; dar abandonată pe muntele Kybelos, apoi găsită și crescută de păstori, care îi dau ca nume numele muntelui, ajungând la maturitate, inventează syrinxul (naiul), construindu-l din mai multe fragmente inegale de trestie, de asemenea timpanele și cimbalul, precum și arta vindecării vitelor și copiilor cu ajutorul medicamentelor naturale și a unor *sacrificii; devenită prietena lui *Marsyas, născocitorul flautului simplu, însă îndrăgostită de păstorul Attys, de la care rămâne însărcinată, e readusă în cele din urmă la palatul părintesc; după ce află că păstorii care o crescuseră au fost uciși, iar Attys a părăsit-o, înnebunește și se dedică unei vieți rătăcitoare, până când, îndrăgită de zeul

*Apollon, pleacă însoțită de el la *Hyperborei. Frigienii ar fi început s-o adore târziu, ca Marea Mamă a Zeilor, la sfatul lui Apollon însuși, ca să fie salvați de agresiunea unei molime. În această calitate era însoțită de un alai de Daktyli (o clasă de *demoni frigieni de pe muntele Ida) în număr variabil (5 până la 100). Foarte răspândit ca atare, cultul **K.** a cunoscut o mare amploare și în Grecia, și la Roma. Grecii însă o identificau fie cu *Rhea, fie cu *Gaia, uneori chiar cu *Demeter. Romanii au preluat cultul **K.** în 204 î.e.n., în timpul războiului al doilea punic, după o interpretare a *Cărților Sibiline* (→ *Sibyllae),* de unde s-a dedus că asemenea act ar asigura victoria romană; o ambasadă obține de la regele Pergamului piatra sfântă a **K.** Tradiția afirmă că, înainte de debarcarea pe pământ italic, zeița s-a manifestat printr-un *miracol. Herodian (care numește „statuie" piatra sacră) spune că, la gurile Tibrului, o „putere supranaturală a oprit corabia" împotmolind-o și ea „nu s-a clintit până când nu i-a fost adusă zeiței o slujitoare care mai înainte fusese vestală" care, cu cingătoarea și cu forța purității virginale, a tras ușor corabia pe mal (*Istoria după domnia lui Marcus Aurelius,* I, 11). Cultul zeiței se răspândește repede, în cadrul *simbolului fecundității; consacrându-i serbări de primăvară *(Ludi Megalenses),* agrementând ritualurile cu sacrificii de tauri, restabilind vechiul cult orgiastic, romanii cred într-o *Cybele* atotputernică și fără început și îi acordă un loc egal cu al lui *Iupiter; preoții romani *(galli)* ai zeiței erau obligatoriu castrați. Numind-o *Magna Deum Mater,* uneori romanii o identificau cu una din zeițele lor similare: *Maia, *Ops, *Tellus sau *Ceres, iar într-o epocă târzie, cu *Isis. Independent de influențe sau de circulația universală a miturilor, zeițe similare, cu atributul universal de mari mame divine, găsim în India vedică *(*Aditi),* la sumerieni *(*Nammu),* la finlandezi *(*Ilmatar)* și chiar la triburile polare (la evenci – *Bugady enintyn,* la selkupi – *Ylünda-koshtah, Bătrâna Strămoașă,* locuind într-o mlaștină cerească unde crește Arborele Stelelor). E posibil ca acest grup de mituri să se fi format în epoca matriarhatului.

§ H. Graillot, *Le culte de Cybèle, Mère des Dieux, à Rome et dans l'Empire Romain,* Paris, 1912

L

Labirint (grec. λαβύρινθος – loc întortocheat, plin de cotituri). Operă mitică de arhitectură, în **mitologia greacă,* pe care a construit-o **Dedal* pentru regele cretan *Minos, destinând-o încarcerării **Minotaurului;* în altă variantă mitologică, **L.** se numea chiar palatul lui Minos din Knossos. Ideea de *labirint* ar fi apărut în mitologia greacă (după unele opinii formulate de autori antici) de la scoica spirală cu drum întortocheat, numită de poetul grec Theodorides fie „labirintul mării" (θινάλια λαβύριντε), fie „scoica lui Dedal". Despre **L.** mitic au scris mulți autori; Diodor din Sicilia *(Biblioteca istorică,* IV, *LXXII,* 4) îl definește lapidar: „Se spune că, pentru a-l păzi pe monstru, Dedal ar fi construit Labirintul, care erau niște coridoare încurcate pentru ieșire, greu de găsit de către cei nepreveniți". *Simbolul acestui *mit ar fi în căile întortocheate care duc, ca niște chinuri infernale, spre ultimul loc de lumină al inițierii totale, ultime; dar același mit se poate interpreta și drept simbolul lumii sau *vieții considerate o carceră din care toate drumurile încurcate nu mai pot duce niciodată îndărăt, ci numai înainte, spre *moarte. În antichitate au existat și alte construcții labirintice (afară de cele naturale): cea din Hawara egipteană (Krokodilopolis) făcută pentru faraonul Amenhotep III; cea din Lemnos, citată de Plinius cel Bătrân; alta, în ins. Malta. S-a vorbit însă și de cavernele preistorice, fie „asimilate unui labirint", fie „transformate ritual" în labirinturi ca locuri de inițiere sau de înmormântare, orice **L.** fiind identificabil astfel cu trupul matern al pământului (cf. Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystéres,* Paris, 1972, p. 211). Conotațiile simbolice ale **L.** sunt numeroase. Labirintic este însuși **timpul* (atât timpul istoric, cât și timpul cosmic). De asemenea, orice **L.** – fizic sau spiritual – are o semnificație deopotrivă inițiatică și defensivă, cum afirmă Mircea Eliade: „Un labirint este uneori apărarea magică a unui centru, a unei bogății, a unui înțeles. Pătrunderea în el poate fi un ritual inițiatic, după cum se vede în mitul lui Tezeu. Acest simbolism este modelul oricărei existențe care, trecând prin numeroase încercări, înaintează spre propriul său centru, spre sine însuși..." (*Încercarea labirintului,* trad. Doina Cornea, Cluj, 1990, p. 157). S-a vorbit și de **L.** eredității, al sângelui, descifrându-se acest simbol labirintic în împletirea celor două fire, alb și roșu, în șnurul ce susține orice mărțișor (el însuși simbol al regenerării periodice începute cu debutul anului, primăvara, când în vechile civilizații agrare se sărbătorea noul an), adică în fiecare etapă a trecerii prin *labirintul vremii;* (cf. Mihaela Mâinea, *Alb și roșu,* în *Viața medicală,* nr. 9, 1991).

§ Paolo Santarcangeli, *Cartea labirinturilor,* I–II, trad. rom., București, 1974

Labos Zeu infernal, în **mitologia romană,* patronând sau supraveghind chinurile morților.

Lactantius, Lucius Caelius Firmianus Teolog creștin (250–325), unul dintre părinții Bisericii creștine *(→ patristică),* profesor de retorică în Nicomedia, supranumit „Cicero al creștinității" *(→ creștinism).* Inițial filosof stoic, după convertire – deși continuă să gândească în același spirit al stoicilor și să fie influențat de *euhemerism – **L.** scrie lucrări polemice, urmărind să răspundă acuzatorilor învățăturii creștine și să instituie bazele sistematice ale *teologiei noii *religii; mai ales în *Institutiones divinae* (tratat în 7 cărți), dar și în tratatele consacrate creației *(De opificio Dei)* și mâniei lui *Dumnezeu *(De ira Dei),* teologul creștin interpretează euhemerist *mitologia păgână, iar în atacurile împotriva filosofiei grecești și latine descrie contradicțiile dintre școlile filosofice, polemizând îndeosebi cu epicureicii. Altă scriere: *De mortibus persecutorum* (o condamnare a persecutorilor creștinismului și un elogiu al împăraților romani care au sprijinit răspândirea noii religii). Opera sa de bază, *Instituțiile divine,* este un sistem filosofic de apărare a creștinismului, prin descrierea structurii lui doctrinare, de religie monoteistă *(→ monoteism),* în opoziție cu sistemele filosofice și mitologice păgâne; criticând *politeismul în primele două cărți ale tratatului *(De falsa religione, De origine erroris)* și, în a 3-a *(De falsa sapientia),* ceea ce consideră el a fi naivitatea filosofiei păgâne, **L.** descrie esența doctrinei creștine (conceptul de Dumnezeu, personalitatea dublă, divină și umană, a lui *Isus Christos, *misterele – sau tainele – religiei și *miracolul întrupării lui Dumnezeu în Om) în cartea a 4-a *(De vera sapientia et religione),* consacrând ultimele 3 *(De iustitia, De vero cultu, De vita beata)* moralei creștine, fericirii întru virtute și *credință, pedepselor și răsplății postume. Raționamentul lui **L.** asupra **mitologiei grecești,* logic în sine, e de fapt tributar preceptelor biblice *(→Biblia)* și tradiției lui *Euhemeros: „deoarece aștrii nu pot părăsi orbitele lor prestabilite, rezultă că nu sunt zei; dacă ar fi zei, s-ar putea observa cum se mișcă ba încolo, ba

încoace, ca niște ființe vii pe pământ care merg încotro vor, căci actele lor de voință sunt libere" *(Institutiones divinae,* II, 5*)*. Dar considerând *spiritul o substanță subtilă, în opoziție cu materialitatea comună a corpului, **L.** are, totuși, despre Dumnezeu o concepție antropomorfistă *(→ antropomorfism)*.

§ R. Pichon, *Lactance. Étude sur le mouvement philosophique et religieux sous le régime de Constantin*, Paris, 1901; J. Siegert, *Die Theologie des Apologeten Lactantius in ihren Verhältnis zur Stoa*, Bonn, 1921

Lacturnus Zeu din **mitologia romană*, apărător al grâului crud („grâul de lapte").

Laertes Rege în Ithaca, tatăl lui **Odysseus (→ mitologie greacă)*. La întoarcerea din pribegie a fiului său, **L.** a fost întinerit de zeița *Athena și apoi a luptat împotriva rudelor pețitorilor uciși ai *Penelopei.

Laetitia Zeiță din **mitologia romană*, personificând, ca unic atribut, o abstracție: *bucuria*, de obicei exteriorizată.

Lahamu Divinitate primitivă babiloniană și akkadiană *(→ mitologii din Mesopotamia)*, aproape impersonală, născută din abisul apelor primordiale *(→ apa)*, **L.**, asociat de obicei cu **Lahmu*, era socotit unul dintre cei 7 **Igigi* (numiți generic și *Lahama*). Cei doi zei arhaici *Lahamu* și *Lahmu* erau imaginați ca niște *demoni cu înfățișare monstruoasă.

Lahar Zeu agrar din Sumer *(→ mitologii din Mesopotamia)*, ocrotind cornutele mici.

Lahesis Una din cele 3 *Moire din **mitologia greacă;* în triada destinului, **L.** este aceea care supraveghează zilele omului și scufundarea lor perpetuă în trecut.

Lahmu Divinitate babiloniană venerată și în Akkad *(→ mitologii din Mesopotamia)*, unul din cei 7 **Igigi (Lahama)*, născuți din abisul apelor inițiale *(→ apa)*. Fără personalitate distinctă, **L.** sugerează o vagă personificare a mâlului primordial, rezultat din impactul apei marine (*Tiamat) cu apa fluvială (*Apsu). Reprezentat ca monstru, într-o listă akkadiană târzie de *zei, **L.** e considerat jumătate om, jumătate pește, și însoțitor al zeului Eia (*Enlil) sau, într-o variantă, sluga acestui mare zeu și însoțitorul zeiței *Gula (atunci, cu aspect bizar: jumătate om, jumătate câine).

Laka Zeița hawaiiană a *dansului *(→ mitologii din Oceania)*, coborîtă din *Lună spre a se dărui regelui muritor Lono, căruia, în schimbul iubirii, îi cere să facă fapte de zeu. Dar în timpul îmbrățișării lor pe un pisc de munte, zeul războiului *Kukailimoku i-a pedepsit împietrindu-i. După alt *mit polinesian, **L.**, a cărei bunică este zeița selenară *Hina, e divinitatea ocrotitoare a *pădurilor tinere și sora zeului Lono (*Rongo).

Lakṣmana *(Cel cu aluniță, Norocosul)* Fratele și tovarășul de arme al eroului **Rāmá*, în **mitologia vedică* târzie.

Lakṣmī *(Sublima, Preafrumoasa)* Zeița frumuseții, norocului și fericirii în **mitologia vedică*, considerată soția zeului **Viṣṇú* și, în această calitate, identificată adesea cu zeița **Çrī*. Vechile *mituri socoteau că în avatarii ei timpurii *(→ avatara)* a mai fost soția lui *Varuṇa (sau, în altă variantă, a lui *Sūrya), iar atunci patrona jocul destinului între șansă și neșansă; în alți avatari a fost, în raport cu reîncarnările lui Viṣṇú, pe rând *(→ saṃsāra)*, *Dharani* sau glia pentru Paraçurāma, *Sita* pentru *Rāma, *Rādhā* pentru *Krișna. Miturile târzii o consideră însă, din primul ei avatar, fiica înțeleptului *(*rișí)* *Bhrigu, și o venerează numai ca zeiță a norocului și bogăției și ca protectoare a femeilor măritate. Cu vremea, **L.** a devenit în India un epitet pentru orice soție frumoasă și fidelă. Epitetele zeiței fixează cele trei atribute esențiale: *Strīratna* (Perlă între femei), *Çakti* (Forța, Energia), *Bhagavatī* (Stăpâna fericirii), *Sarvamaṅgalā* (Aducătoarea adevăratei fericiri), *Padmagrihā* (Cea care trăiește în lotus; *→ lotus*).

lamaism (tibet. *lama* – superior; în sens curent – preot) Ramură religioasă autonomă a **budismului* mahayanist, dominantă în Tibet și răspândită parțial în Mongolia, reprezentând un *sincretism teologic între *cultele arhaice tibetane și doctrina budistă *Mahāyana. Mahayanismul a pătruns în Tibet în sec. VII, sub primul împărat local, Srontszangambo, cucerind fideli mai ales prin doctrina non-violenței. Sub al 3-lea dalai-lama, s-au convertit la budismul lamaist mongolii, iar sub al 5-lea dalai-lama (sec. V) s-a construit în Lhassa marele palat sacru Potala, cu acoperișurile placate cu aur. În timpul celui de-al 14-lea dalai-lama, Tibetul a devenit provincia Xizang, în Republica Populară Chineză. Constituit ca *religie aparte, **l.** se divide de timpuriu în *secte adversare; una dintre cele mai importante, *Zok-chen-pa* (Secta roșie), practică un anumit tip de *magie și se distinge prin vestimentația roșie a tuturor călugărilor din sectă; altă ramură, *Kadampa*, a jucat un rol politic în hierocratizarea țării (sec. XIII), impunând hierocrația ca putere supremă în stat, sub Pakba-lama; dar această sectă reformatoare e înlăturată ulterior (sec. XIV) de *Gelugpa*, sectă întemeiată de Tzonkaba și acordând importanță esențială *ritualurilor, datinilor și *teologiei budiste a *mântuirii. Între sec. XV–XX (până în 1951, când Tibetul a devenit provincie chineză), în sistemul hierocratic al **l.**, statul tibetan a avut o organizare eminamente religioasă, fiind cârmuit de un *dalai-lama*, șeful spiritual suprem, desemnat la o vârstă fragedă în urma unei căutări după criterii dogmatice ce aveau drept țintă recunoașterea în el a unei încarnări divine, și de un *pancen-lama*, șeful eclesiastic și politic; fiecare credincios, năzuind spre desăvârșire, trebuia să fie îndrumat de un *lama*. În **l.** se disting două forme cultuale: una populară, simplificată doctrinar spre a fi accesibilă credincioșilor, alta, aparținând călugărilor *(→

monahism) din mânăstirile lamaiste (lamaserii), întemeiată pe ritualuri complexe şi pe o doctrină ezoterică de caracter mistic şi magic, acordând atenţie principală învăţăturilor tantrice *(→ tantra)* şi yoghinice *(→ yoga).* Sprijinindu-se pe cartea sacră *Kangyur* (care însumează peste o sută de scrieri) şi dirijând pe credincioşii din capitala fostului stat hierocratic, Lhassa *(→ lha)* **l.** a încorporat tradiţiile principale ale *cultelor prebudiste (în primul rând ale religiei de tip totemic *bon,* cu un *panteon primitiv), a asimilat vechile divinităţi diferiţilor *Buddha şi *Bodhisattva şi a stabilit drept scop suprem al existenţei *mântuirea pe calea desăvârşirii spirituale; această tendinţă spre desăvârşire îşi are calea trasată într-o sumă de precepte psihomorale (de ex., după Tilopa: „Nu gândi, nu-ţi imagina, nu analiza, nu aduna, nu alege, nu adăuga nimic peste ceea ce este"). **L.** tibetan posedă şi o „carte a morţilor", numită *Bardo Thödol,* care – conform tradiţiei – a fost dictată succesiv de către diferiţi lama, când se aflau în agonie, propriilor lor discipoli; maeştrii muribunzi descriau viziuni infernale din *Bardo* – care este o stare de pasaj între *moarte şi renaştere: timp de 49 zile, preoţii se succed prin faţa unei efigii a defunctului cărcia îi citesc din cartea ce conţine în mare parte (întrucâtva ca şi *Cartea Morţilor* din Egiptul antic) sfaturi de comportare postumă; după lectură, mortul e transportat în vârful unei coline şi lăsat acolo pradă păsărilor răpitoare; tipologia sfaturilor este aceasta: „O, nobile fiu, când o vei zări pe zeiţa cea galbenă cu cap de liliac, ţinând în mână un brici, să nu te înfricoşezi!"

§ R.A. Stein, *Recherches sur l'épopée et le barde au Tibet,* Paris, 1959; Lama Anagarika Covinda, *Foundations of Tibetan Mysticism,* New York, 1960; R.A. Stein, *La civilisations tibétaine,* Paris, 1962; Marcelle Lalou, *Les religions du Tibet,* Paris, 1957; G. Tucci und W. Heissig, *Die Religionen Tibets und der Mongolei,* Stuttgart, 1970; S.G. Karmay, *The Treasury of Good Sayings: a Tibetan History of Bon,* London, 1972; Giuseppe Tucci, *Il Libro Tibetano dei morti,* Milano, 1949; Sir Charles Bell, *The Religion of Tibet,* Oxford, 1968

Lameh (ebr. Lêmekh) *Patriarh biblic *(→ Biblia),* tatăl lui *Noe şi fiul lui *Matusalem. Conform relatării veterotestamentare (*V.T., Geneza,* V, 25–31), trăind cu totul 777 ani la vârsta de 182 ani devine tatăl lui Noe.

Lamia Nălucă monstruoasă din *superstiţiile mitice ale Helladei, îngrozind mamele, care o credeau răpitoare de prunci. Mai târziu, noţiunea devine plurală; în superstiţia folclorică, *lamiile* erau socotite *duhuri rele femeieşti care veneau noaptea să mănânce trupurile adolescenţilor ori măcar să le bea sângele. Tot *lamii* erau numite şi unele vrăjitoare, despre care se credea că se hrănesc cu anumite părţi din cadavrele omeneşti.

Lang, Andrew Etnograf, antropolog, folclorist şi mitolog scoţian (1844–1912), personalitate complexă, de mare erudiţie, ocupându-se de *mitologia generală, ca şi de *animism şi *totemism. **L.** considera că *miturile s-au născut din personificarea *elementelor cosmice. A construit, de asemenea, hazardata teorie a „monoteismului originar" *(→ monoteism);* deşi el însuşi partizan al originii animiste a mitologiei şi *religiei, a fost cel dintâi care a sistematizat şi publicat această teorie ipotetică, remarcând în religiile primitive aparenţa unor divinităţi unicale (care de fapt sunt numai divinităţi supreme rudimentar personificate, dislocându-se fie din animism, fie din *cultul *strămoşilor totemici); totuşi, **L.** afirma că aceste divinităţi ar avea origine independentă de *credinţele animiste, fără să fi încercat a preciza o atare presupusă origine. Teoria monoteismului originar (sau a *protomonoteismului)* s-ar baza, după **L.**, pe faptul că omul primitiv, făcându-şi o unealtă sau o armă şi conştient că el este cauza producerii acesteia, judecă analogic şi lumea înconjurătoare, socotind-o opera unui creator unic. Dar fragilitatea acestei teorii stă în faptul că zeul e considerat totdeauna nu numai creatorul lumii, ci şi legislatorul şi judecătorul ei, iar în aceste privinţe viaţa de clan şi de trib a primitivului include mai multe cauze şi responsabilităţi. Interesante sunt punctele sale de vedere despre totemism: „Trei condiţii, nimic mai mult decât trei, au contribuit la naşterea credinţelor şi practicilor totemice, incluzându-se aici exogamia, existenţa unui nume de animal de origine necunoscută slujind la desemnarea grupului, credinţa într-o legătură transcendentală între toţi purtătorii acestui nume, oameni sau animale, prejudecata sângelui" *(The Secret of the Totem,* London, 1905, p. 18).

§ *Custom and Myth,* London, 1884; *Myth, Ritual and Religion,* I–II, London–New York, 1887; *The Making of Religion,* London, 1898; *Magic and Religion,* London, 1902

Lānkā Insulă mitică din *mitologia vedică,* prezentată în *Rāmāyaṇa ca teatru de război în conflictul dintre eroul *Rāmá şi *demonul *Ravaṇa. **L.** se credea că este populată de grupul demonilor *Rākṣasa, al căror şef – rege *(raja)* al insulei – era demonul malefic Rāvaṇa. *Lānkā* (sau *Siṇhala)* a fost identificată de geografii moderni cu ins. Ceylon (azi, Sri Lanka).

Laocoon (grec. Λαοκόων) Preot mitic troian al zeului *Apollon *(→ mitologie greacă);* împotrivindu-se aducerii în cetate a calului de lemn *(calul troian)* lăsat de ahei în faţa Troiei, a fost pedepsit de *zeii lor protectori: în timp ce aducea jertfe pe *altarul lui *Poseidon, a fost atacat de doi şerpi sau *balauri ieşiţi din mare şi sugrumat de ei împreună cu cei doi fii ai săi.

Lao Zi Filosof chinez (n. cca 571 î.e.n.) care, după o tradiţie pusă în circulaţie de istoricul Sima Qian în sec. II î.e.n., ar fi trăit 160 sau chiar 200 de ani. **L.Z.** fusese un timp custodele arhivei imperiale; se cunosc prea puţine detalii despre viaţa sa, dar Sima Qian a conservat o mărturie despre

personalitatea filosofului, în legătură cu memorabila întâlnire dintre acesta şi *Confucius: „Despărţindu-se de Lao Zi, Kong Zi le-a spus discipolilor săi: «Eu ştiu că pasărea ştie să zboare, că peştele ştie să înoate, iar că fiara ştie să alerge. Cel care aleargă poate fi oprit cu capcane, cel care înoată – cu un năvod, cel care zboară – cu o plasă, însă în ce priveşte dragonul, nu ştiu cum se urcă el în cer, pe vânt şi pe nori. Întâlnindu-l astăzi pe Lao Zi, am văzut că seamănă cu un dragon»" *(Shi ji/Însemnări istorice).* Sistemul filosofic şi etic despre **dao (→ daoism)* a fost expus în cartea *Dao de jing (Cartea despre morală),* scrisă între sec. IV–III î.e.n. (deşi i se atribuie), nu de filosof, ci de discipoli. *Dao* este principiul fundamental al ordinii universale (în natura obiectivă, în societatea omenească şi în gândirea omului), fără care nu se poate concepe nimic din tot ce există. În elaborarea sistemului său, **L.Z.** a pornit de la contradicţia dintre cele două principii cosmice primordiale **yin* şi **yang*. **L.Z.** exclude ideea de divinitate în guvernarea naturii, căci după el principiul energetic, reglator şi echilibrator este *dao,* iar *tian* (cerul) este o forţă obiectivă, neutră, lumea însăşi fiind necreată şi eternă.

§ Ian Hin-Şun, *Filosoful antic chinez Lao-Ţzî şi învăţătura sa,* Bucureşti, 1953; Wing-tsit Chan, *The Way of Lao Tzu,* New York, 1962

Lara; *Larunda; Muta* *Nimfă a fluviului Tibru, mama zeilor romani **Lares,* pe care i-a născut după ce a fost violată de *Mercurius, în timp ce zeul o conducea spre *Infern. Pentru că îi divulgase zeiţei *Iuno adulterul lui *Iupiter cu *Iuturna, **L.** a fost pedepsită de el cu smulgerea limbii şi cu chinurile infernale eterne în *Tartaros.

Lares (sg. *Lar;* lat. arhaic *Lases;* etrusc, *lar, lars* – căpetenie militară); *Lari* Doi zei în **mitologia romană,* preluaţi din **mitologia etruscă;* fiii *Nimfei *Lara şi ai zeului *Mercurius, născuţi – după *mitul iniţial – dintr-un viol, **L.** erau veneraţi ca divinităţi protectoare ale Romei. În *credinţele mitologice populare mai târzii, **L.** se multiplică şi sunt socotiţi suflete ale *strămoşilor ocrotind – în directă relaţie cultuală cu **Penates,* alţi zei totemici *(→ totem),* toate familiile cărora le aparţinuseră, ca şi grupurile umane mai mari: **L.** *domestici* aveau grija gospodăriei şi a căminului familial; **L.** *praestites* patronau oraşul; **L.** *compitales* protejau cartierele şi răspântiile; **L.** *permarini* ocroteau pe navigatori; soldaţii venerau pe **L.** *militares,* ţăranii pe **L.** *rurales.* În fiecare casă romană, un *altar special din atrium, numit *laralia,* era împodobit cu imaginile Larilor casnici, cărora li se puneau ghirlande de flori la *sărbătorile familiale, ca unor apărători ai vetrei. Fiecărui grup îi era consacrată o sărbătoare specială (de ex. serbările *Compitalii,* pentru *Lares Compitales*). (cf. **Domovoi, *Bynáty Hitzau*).

Larva (lat. *larvare* – a vrăji; a face pe cineva să aibă vedenii, să vadă năluci) Stafie, fantomă, în *superstiţiile romanilor.

Lateranus Zeu ocrotitor al vetrei casnice, al căminului familial, în **mitologia romană.*

Lato; *Latona* Divinitate autohtonă din **mitologia romană,* uneori confundată cu zeiţa greacă **Leto,* căreia cu vremea i-a absorbit biografia, în varianta mitografilor latini.

Laverna Zeiţa hoţilor şi a câştigului lesnicios şi necinstit, în *mitologia romană.* **L.** avea un *altar la Roma, în preajma uneia dintre porţile oraşului *(Lavernalis Porta).*

Lde Nag-Khri Bean-po Primul rege mitic şi zeu arhaic tibetan, coborît după tradiţie din *cer, apoi, după împlinirea datoriei de divinitate mesianică sau de *erou civilizator, întors la condiţia sa celestă. O tradiţie tibetană obscură afirmă că zeul „a venit ca o ploaie care fecundează pământul şi ca întâiul părinte al ţării" şi că „acest fiu al zeilor a domnit peste ţările oamenilor; după aceea, s-a întors trupeşte în cer".

Lebe Zeul *Soarelui şi al *focului în mitologia tribului dogon, al doilea ca importanţă cultuală după zeul creator *Amma *(→ mitologiile populaţiilor africane).* **L.** avea *altare în fiecare sat al dogonilor, iar forţele magice (de tip **mana,* numite local *nyama*) ale altarelor erau atât de înspăimântătoare pentru credincioşi, încât ţineau la distanţă până şi pe *şamani, aceştia neîndrăznind să se apropie de incinta sacră decât în timpul desfăşurării *ritualului, când se recita mai ales acest tip de *rugăciune: „Lebe, a venit ziua secerişului, Lebe, primeşte darurile noastre! Lebe, dăruieşte-ne meiul, Lebe, trimite-ne ploaia! Lebe, ocroteşte-ne satele şi dă-ne copii! Lebe, imploră-l pe Amma să ne dăruiască apă, trimite ploaie pretutindeni!".

Leda Soţia regelui lacedemonian Tyndareos pe care a iubit-o *Zeus, prin metamorfozarea amândorura în lebede pentru a masca aventura; din cele două ouă produse de **L.** au ieşit două perechi de gemeni: doi copii de la Zeus: *Helene şi *Pollux, alţi doi de la soţul legitim: *Kastor şi Klytaimnestra.

Leeuw, Gerardus van der Fenomenolog olandez al *religiei, care afirmă că valoarea fenomenologiei în *teologie rezidă într-o tehnică de purificare a obiectului destinat cercetării şi totodată de orientare a cercetătorului către esenţă; astfel, pentru fenomenolog, fenomenologia nu este o metafizică speculativă, iar fenomenele sunt obiecte finale, dincolo de care nu mai este nimic; ca atare, scopul fenomenologiei religiei constă în cuprinderea esenţei fenomenelor, nu a existenţei lor vizibile: „Obiectivul principal al fenomenologiei religiei este iluminarea structurilor interne ale fenomenelor religioase". Experienţa structurală face posibile *tipurile ideale* (tipul nefiind aşadar nici realitatea exterioară, nici reflectarea ei):

„Asemeni structurii ei, el [tipul] este atemporal şi nu e obligatoriu să se producă în istorie. Dar el dispune de viaţă, are propria sa semnificaţie, propria sa lege". O astfel de structură, după **L.**, este de ex. *sufletul* a cărui existenţă ontologică nu se poate concepe, dar a cărui însemnătate pentru om este imensă. În planul teoriei sale, fenomenologul s-a interesat îndeaproape, deopotrivă, de *ritual şi de *mit. Convenind că repetarea rituală a *cosmogoniei se poate considera de fapt o reluare a acesteia, **L.** semnalează de ex. că un teren pe care vechii islandezi îl luau în stăpânire echivala pentru ei cu prefacerea ***haosului*** în *cosmos,* astfel încât orice ritual nu e decât „repetarea unui fragment din timpul originar"; iar acel *timp primordial, ca timp al tuturor obârşiilor, serveşte ca model tuturor vremurilor ulterioare. Anume în această relaţie de idei, **L.** acordă o importanţă categorică cunoaşterii miturilor omenirii, deoarece „este suficient să cunoaştem mitul pentru a înţelege viaţa" *(Omul primitiv şi religia);* în conştiinţa primitivului, locul sacru, legat de un fenomen mitic, de un eveniment primordial, nu este *ales,* ci doar *descoperit* de om *(Fenomenologia religiei).*

§ *La structure de la mentalité primitive,* Paris, 1962; *Phänomenologie der Religion,* Tübingen, 1933; ed. II, 1956 (trad. franc., Paris, 1948); *L'Homme primitif et la religion,* Paris, 1940; *Urzeit und Endzeit* (în *Eranos-Jahrbuch,* 1950, XVII, p. 11–51); *Sacred and prophane beauty, The Holy in Art.* Preface by Mircea Eliade, London, 1963

Legba (ewe *gbo* – divinitate) Zeu intrigant în mitologia triburilor ewe şi yoruba *(→ mitologiile populaţiilor africane),* personificând elementul accidental care intervine în destinul lumii şi al individului. Pe de o parte, **L.** este mesagerul practic şi purtătorul de cuvânt al tuturor *zeilor principali; pe de alta, apariţia lui e întotdeauna prielnică îndepărtării dizgraţiei divine din soarta omenească.

legendă (lat. *legenda* – care trebuie citit, de citit) Termen inventat în sec. XIII de hagiograful *Iacobus de Voragine.* Iniţial, *legendele* europene au avut un caracter preponderent hagiografic, întrucât se limitau la vieţile sfinţilor şi ale martirilor; apoi s-au extins şi asupra vieţii eroilor. Totuşi, noţiunea precede termenul, ea acoperind, în diferite culturi antice, o mixtură epică la confluenţa între *mit, istorie şi poezie epică. Mai aproape de valoarea semantică reală, **1.** e definită în lexicografia generală modernă: „Povestire cu caracter miraculos în care faptele istorice sunt deformate de imaginaţia populară sau prin invenţie poetică" (*Nouveau petit Larousse,* Paris, 1968); dar cele mai multe definiţii curente se mărginesc, eronat, la aria literaturii: "Povestire în proză sau în versuri care conţine elemente fantastice sau miraculoase, de obicei brodate pe fondul unui motiv istoric sau al unei închipuiri mitice" *(Dicţionarul explicativ al limbii române,* Bucureşti, 1975). Multă vreme, chiar numeroşi cercetători specializaţi au confundat *legenda* cu ***mitul:** „**mitul** este o formă a legendei; dar personajele umane au devenit divine; acţiunea este atunci supranaturală şi iraţională" (Jean-Pierre Bayard, *Histoire des légendes,* Paris, 1970); aceeaşi confuzie la Ovidiu Bârlea: „O subspecie a legendei se mai numeşte *mit" (Mică enciclopedie a poveştilor româneşti,* Bucureşti, 1976); şi [în folclor] „specia e denumită, pretutindeni la noi, *poveste" (ibid).* Dar, în acest sens specific etnofolcloric, este mai adecvată sintagma *tradiţie populară* (cf. Simeon Florea Marian, *Tradiţiuni poporale române,* Sibiu, 1878). C.W. von Sidow a găsit un termen mai propriu pentru o categorie de legende narând evenimente stranii, neobişnuite, greu de explicat, aflate la hotarul dintre imaginar şi real; aceste naraţiuni sunt considerate de folcloriştі *prelegende.* **L.** nu e deci identificabilă cu mitul; orice *legendă* este un *pseudomit,* care creează o falsă realitate explicativă, adică duce la construirea unei pseudorealităţi enigmatice, spre deosebire de *mit* care, dimpotrivă, porneşte de la o realitate enigmatică arhetipală *(→ arhetip).* **L.** e clasificabilă în două categorii largi: a) *eroică* (hipertrofierea unor personaje istorice semiobscure sau celebre, fără divinizarea acestora); b) *naturalistă* (originile speciilor, formelor, atributelor şi comportamentelor specifice ale animalelor şi plantelor, mai rar şi ale unor obiecte neînsufleţite, dar niciodată ale fenomenelor). Astfel, în timp ce *mitul* are o structură *fenomenală, legenda* se limitează la o structură *evenimenţială.*

§ Arnold van Gennep, *La formation des légendes,* Paris, 1910; *Legende populare româneşti* – ed. Octav Păun şi Silviu Angelescu, Bucureşti, 1983

Leibniz, Gottfried Wilhelm Filosof, matematician, savant enciclopedist german (1646–1716). Competent în numeroase ramuri nesimilare (perfecţionează maşina de calcul a lui Pascal, elaborează independent de Newton calculul diferenţial şi integral, avansează ipoteza unei istorii geologice a Pământului, aderă la conceptul evoluţionismului mecanicist, e precursorul istoriei formării pe familii a limbilor), **L.** şi-a construit o concepţie filosofică originală despre monade *(monadologia),* ca substanţe autonome şi indivizibile, întrucât substanţa este considerată principiul originar al esenţei; iar această concepţie l-a obligat să caute ultima cărămidă a universului. Pe baza legii, descoperite de filosof, a conservării „forţelor vii", **L.** afirmă că toate lucrurile au putere proprie, posedă capacitatea de acţiune neîncetată; aceste forţe sunt substanţele lucrurilor, numărul lor în univers fiind infinit, toate fiind *monade,* adică elemente primordiale sau unităţi ale existenţei. Monada (μονάς – unitate) – fără a fi nici punctul fizic divizibil, nici punctul geometric indivizibil, cu valoare spaţială – este de o simplitate absolută, autonomă, indivizibilă, deci este un punct

metafizic, spiritual, al existenței, reprezentând esența, principiul activ al tuturor lucrurilor. Diversitatea lumii e asigurată de o ierarhie a monadelor: monadele anorganice minerale și monadele vegetale (monade simple), monadele animale (sufletele), monadele oamenilor (monade spirituale) și Marea Monadă (*Dumnezeu). Lumea nu conține două monade identice. Monada e în același timp spirituală și corporală, este formă și materie (forță activă spirituală și forță pasivă materială). Negând caracterul absolut, newtonian, al spațiului și *timpului, **L.** este un precursor al teoriei einsteiniene a relativității. Fiind deci ființe ideale, monadele nu se pot influența reciproc în plan fizic, neavând nici „ferestre" spre lumea înconjurătoare, iar fiecare monadă este o microlume, un „univers concentrat". Unitatea și acordul între monade este rezultatul „armoniei prestabilite", incluse de Marea Monadă (Dumnezeu) în univers; în acest sens, filosoful vede un Dumnezeu care a operat ca un ceasornicar, după aceea, pornind ceasornicul, care merge sincronic, nu se mai amestecă în mersul acestuia. Dar Dumnezeu emană neîncetat radiații de noi monade, chiar dacă nu mai intervine în dezvoltarea substanțelor create. Tot ce se petrece în lumea unităților obiectuale este întâmplător, chiar dacă a fost prevăzut de Dumnezeu în mod ideal; existând o libertate absolută a voinței, sunt posibile, deopotrivă cu binele și răul, și păcatele, și orice fel de erori. Totuși Dumnezeu a prestabilit toate legile universale, ca și raportul între suflete și trupuri, între libertate și necesitate; el a admis răul, ca să poată exprima binele, și a creat lumea noastră, „cea mai bună dintre lumile posibile"; **L.** accepta pe cel mai bun Dumnezeu dintre dumnezeii posibili în cea mai bună dintre lumile posibile; dintre contemporani, Voltaire (în *Candide*) a ironizat această încercare a lui **L.** de a concilia fatalismul mecanicist cu ideea de libertate a voinței. De fapt, **L.** a urmărit concilierea armonioasă (el nu admitea ideea de *haos primordial) între dreptul la existență al ființei omenești și al celorlalte făpturi. Dar esențialul nu se află aici. Acest filosof – care, în teoria cunoașterii, îmbogățește vechea formulă a empirismului despre simțurile care preced intelectul *(nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu)* cu sintagma *nisi ipse intellectus* (afară de intelectul însuși) – este un precursor al logicii matematice (căci a pus bazele simbolicii raționale în logică și în euristică), izbutind să demonstreze convergența cunoașterii și afirmației. În această optică poate fi înțeles *teismul leibnizian, care admite acțiunea lui Dumnezeu asupra proceselor ce decurg în univers, însă neagă influența lui asupra modificării monadelor create; astfel, pentru **L.** nu poate exista un Dumnezeu personificat, nici unul antropomorf *(→ antropomorfism)*, întrucât Marea Monadă nu e comparabilă cu monada inferioară, nici creatorul universului nu se poate identifica cu universul creat. **L.** s-a consacrat un timp și unei activități social-religioase, examinând, împreună cu Bossuet, perspectivele unei fuziuni a *bisericilor catolică și reformată.

§ *Essais de théodicée sur la bonté de Dieu,* Amsterdam, 1710; *Monadologie,* [1714] (trad. germ. *Lehrsätze über die Monadologie,* Frankfurt–Leipzig, 1920; trad. rom. *Monadologia,* în *Opere,* I, București, 1972); *Nouveaux essais sur l'entendement humain* [1704], Amsterdam – Leipzig, 1765

Lei Gong; *Lei-shi (Lovitura-de-trăsnet;* chinez *lei* – tunet, *gong* – lovitură) Zeul descărcărilor atmosferice în **mitologia chineză,* mai ales al tunetului și al trăsnetului *(Prințul Trăsnetelor),* pe care îl produce călătorind prin cerul înnourat într-o roabă, dusă de feciara A Xiang.

Lei Shen (chinez *lei* – tunet) Zeu secundar din **mitologia chineză,* personificând tunetul.

Lei Zu *Zâna mătăsurilor, în * *mitologia chineză,* soție *(hou* – împărătească) sau numai țiitoare (soție secundară) a împăratului mitic *Huangdi; după tradiție, a fost cea dintâi care a crescut, în China, viermi de mătase și prima persoană care a țesut pânza specifică; după tradiția istorică (neatestată de documente), sub acest monarh s-au introdus în China veșmintele țesute.

Lelwani Zeu hittit (Anatolia), de rang superior, al lumii subpământene *(→ Infern),* succedând (în ordinea importanței personificărilor fenomenologice) zeului *Soarelui și zeului fulgerelor, dar precedându-l pe zeul fertilității, *Telepinu (**L.** avea atribute identice cu zeul hattit *Leluwani.*) În evoluția concepțiilor mitice hittite s-a petrecut un fenomen ciudat, de schimbare a sexului acestei divinități: multă vreme zeu, în epoca civilizației hittite târzii, **L.** devine zeiță; fără să-și fi modificat numele, acum *zeița Lelwani* este asociată, cultual și mitologic, cu zeița akkadiană *Alatum* cu care în cele din urmă e identificată, pierzându-și chiar și numele originar. În schimb, regii hattiți, mai conservatori, au adorat constant pe zeul *Leluwani,* zidindu-i *temple, înălțându-i statui și implorându-l prin *sacrificii, ori de câte ori treburile statului mergeau prost. De ex., în cadrul unor ceremonii consacrate, regina Puduhepa (sec. XIII î.e.n.) îi făgăduiește acestui zeu – dacă i se va însănătoși soțul, regele Hattusil III – să-i înalțe o statuie votivă în templu. Ceremonialul hattit pentru Leluwani se numea *purulli.*

Lemures Locuitorii țării fabuloase *Lemuria,* concepuți în **mitologia romană* timpurie ca forțe anonime, în formele difuze de umbre sau năluci răufăcătoare ale morților. Numiți mai târziu și *Larvae (→ Larva),* **L.** sunt identificați cu **strigoii* din *superstiția romană curentă, ca niște duhuri malefice ieșind noaptea din morminte să se răzbune pe oameni pentru neglijarea *sacrificiilor funerare; de aceea se și organizau *sărbătorile de invocare *Lemuralia,* pentru a preveni pedepsirea oamenilor infideli prin tulburarea minții,

lemuraliile fiind ceremonia anuală de alungare a strigoilor din case.

Ler 1 Presupus zeu al mării (irl. *ler* – mare), în **mitologia celtică* din Irlanda; totuşi, această divinitate nu este certificată decât ipotetic, prin zeul **Llyr* din Wales, ce pare un împrumut de la irlandezi. ~ **2.** În folclorul românesc *(→ mitologie românească),* mai ales în *colinde, *Ler* (sau *Leroi*) este o formă devenită adesea un simplu refren incantatoriu *(→ descântece),* lipsit de funcţie magică, de origine obscură (o ipoteză asupra unei influenţe celtice arhaice, deşi posibilă, e riscantă). Refrenul apare şi în forme mai complicate: *Leru-i Ler* (deşi prezenţa verbului, neatestată decât în plan epic, poate fi o interpretare a folcloriştilor culegători), *hoi lerui ler* etc. Etimologiştii au derivat aceste forme de cele mai multe ori în mod fantasmagoric: Dimitrie Cantemir (în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*), referindu-se la o tradiţie dintre Dunăre şi Olt despre „Curţile lui Ler împărat", derivă termenul din numele „Avrelie Avrelian" (împăratul roman Aurelianus); după două secole, etimonul se reia în alte variante: Al. T. Dumitrescu – din Galerius, Chr. Ionescu – din Valerius; spre sfârşitul sec. XIX, M. Gaster crede a găsi etimonul în slav. *lel* (presupus de el a fi echivalentul lui *Cupido); I. G. Sbiera îl derivă din sg. lat. al numelui divinităţii domestice *Lar (Lares);* Aron Densuşianu, din lat. *liber* (dar nu din numele zeului roman *Liber Pater); B. P. Hasdeu (în răspunsurile la *Chestionarele* căruia există zece variante), din lat. *Lar Dominus;* Al. Rosetti (reluând teza lui Dimitrie Dan şi urmat mecanic de unii discipoli) derivă sintagma *hailerui Doamne* din *halleluiah* [*Domine*] – etimologie imposibilă, deoarece colindele româneşti, în structura lor de bază, precedă cu mult (fapt demonstrat de cercetători) răspândirea *creştinismului în Dacia Romană, iar intruziunile creştine în colinde sunt târzii (de origine eclesiastic-cărturărească, din etapa slavonă) şi nu au suferit modificări fonetice (cf. Al. Rosetti, *Colindele religioase la români.* Bucureşti, 1920, p. 25–28); de altfel, această etimologie e criticată justificat de Ion Popescu-Sireteanu, (*Limbă şi cultură populară,* Bucureşti, 1983, p. 195 – unde se află şi un inventar abundent al etimologiilor propuse anterior), care însă, prin explicaţia sa (p. 207) cu caracter pastoral („refren dintr-un cântec despre oile pierdute": *oile lui* > *ói lelui* > *oi lerúi)* şi vădit tendenţioasă, nu rezolvă problema. Etimologiile fabulatorii au continuat; de ex. C. Cihodaru *(Amintirea cavalerului trac în folclorul românesc,* Analele Universităţii Iaşi, 1979) derivă *ler* din *Heros (*Cavalerul Trac); Oh! ille Heros et Domine.* Numai I. A. Candrea a evitat să stabilească aici vreun etimon, reţinând însă un sens secund, existent în limbă: *ler* – timp (în sintagma „i-a trecut leru"). Numeroasele variante fonetice (*Chestionarele* lui Nicolae Densuşianu cuprind câteva zeci), printre care: *Velerim şi Veler Doamne, Hoileronda, Olerinda, Reloi*), nu clarifică problema etimologică; dar multe dintre ele sugerează tradiţia după care *Ler* sau *Leru* a fost fie un împărat fabulos de la care au început colindele, fie însuşi *Dumnezeu. În acest plan, folclorul mitologic se referă de câteva ori la un *Ler* personificat, fie vag: *Icea, Doamne-n ceste curţi / Lerului, mărului"* (col. G. Dem. Teodorescu), fie cu detalii epice: Ler-împărat are o fiică nemuritoare şi veşnic tânără, cu care se însoară *Făt-Frumos (basmul *Făt-Frumos şi fata lui Ler-împărat,* col. N.D. Popescu); Leru-împărat este ursit să se prefacă în rouă, dacă se va întâlni cu *Soarele (basmul oltenesc *Domnul de Rouă,* cules şi versificat de Dim. Bolintineanu). *Ler* este de fapt un evident **mitologem,* iar identificarea cu Dumnezeu sau cu un împărat fabulos trimite la un *mit arhaic preroman; cunoscându-se formaţiunea statală celtică (de tip cultural la Tène), ce a coexistat cu populaţia dacică, de asemenea, relaţiile de schimburi materiale şi spirituale între cele două etnii, etimonul celtic *ler* nu pare total imposibil, ceea ce însă nu explică şi structura refrenului ritual şi a personajului mitologic din folclorul românesc.

Lestrigoni (grec. Λαιστρυγόνες) Populaţie antropofagă din **mitologia greacă,* locuind la poalele vulcanului Etna (Sicilia). **L.** au devorat mai mulţi dintre însoţitorii lui *Odysseus (cf. *Odisseia,* X, 80–132). *Homer îi descrie ca pe nişte uriaşi care adunau oameni şi îi înşirau, străpunşi, pe lănci enorme, ca să-i frigă în asemenea frigare, aşa cum se frig peştii.

Lethe (grec. λήθη – uitare) **1.** Fluviu infernal, în **mitologia greacă,* ale cărui ape *(apele uitării)* fac pe oricine le traversează spre *Hades, să-şi uite trecutul. Numele fluviului repetă numele zeiţei uitării. **L.** străbate **Câmpiile Elisee,* iar umbrele morţilor, ajunse acolo, sunt obligate să bea din apa fluviului spre a-şi anihila orice amintiri. La orfici *(→ orfism)* şi pitagoreici *(→ Pythagoras)* această uitare impusă se referea la încarnările anterioare (→ *metempsihoză).* Pausanias *(Călătorie în Grecia,* IX, *39,* 8*)* spune că pelerinii veniţi să consulte oracolul din Beoţia *(→ oracole)* beau apă, pe rând, din cele două izvoare vecine: cel consacrat zeiţei *Lethe,* ca să-şi uite grijile şi emoţiile, şi cel consacrat zeiţei **Mnemosyne,* ca să memoreze tot ce vor vedea şi auzi în peştera oraculară Trophonia. ~ **2** Zeiţa uitării în **mitologia greacă* (în opoziţie cu zeiţa memoriei *Mnemosyne*), fiica zeiţei discordiei *Eris (cf. Hesiod, *Theogonia,* v. 226 şi urm.; Vergilius, *Eneida,* VI, v. 705).

Leto (grec. Λητώ) *Titanidă din **mitologia greacă,* fiică a cuplului *Koios-*Phoibe; pentru relaţiile ei de dragoste cu *Zeus este prigonită, din gelozie, de zeiţa *Hera, soţia acestuia, din dorinţa căreia, prin *magia exercitată de moaşa divină

*Eileithyia, îi este întârziată naşterea (după ce marea zeiţă obligase pe *Gaia, divinitatea pământului, să-i promită că îi va refuza orice adăpost). Peregrinând prin lume, **L.** găseşte refugiu ospitalier abia pe inexistenta până atunci ins. Delos, pe care zeul mărilor *Poseidon a scos-o la suprafaţă, prin emergenţă, şi unde, chinuindu-se în durerile facerii 9 zile şi 9 nopţi, acum în prezenţa Eileithyiei – aduse în taină de *Iris, zeiţa curcubeului – naşte pe *Artemis şi pe *Apollon; naşterea lui Apollon s-a produs pe promontoriul atic Zoster (ζωστήρ – cingătoare) când **L.**, ca să nască fără dificultăţi, a fost nevoită să-şi desfacă cingătoarea. **L.** era o zeiţă locală arhaică, deoarece avea vechi consacrări: un oraş în Creta, numit *Leto,* un *templu în Asia Mică şi un crâng sacru în ins. Rhodos (cf. Strabon, *Geografia,* XIV, *4*, 6).

Leuké (grec. Λευκή – [Insula] Albă; lat. *Leuce;* Lucanus, *Pharsalia,* III, 202: *Peuce*) Insulă stâncoasă din Pontul Euxin unde, potrivit *miturilor apollinice, conservate fragmentar şi în folclorul – mai ales ritual – al popoarelor riverane, ar fi existat un *templu magic al zeului *Apollon, identificat (de ex., în unele *colinde româneşti) cu Mânăstirea Albă. Un mit, relatat de Proklos în *Chrestomaţia* sa (după *Etiopida* lui Arktinos din Milet), spune că *Ahilleus e răpit după moarte de mama sa, zeiţa *Thetis, chiar de pe rugul în flăcări al incinerării, şi transportat pe ins. **L.**; acum zeificat, îşi va petrece acolo noua viaţă, împreună cu *Helene din Troia (sau cu *Iphigenia) şi tot acolo i se construieşte un templu, unde încep să aducă *sacrificii corăbierii. Mai concis, acelaşi eveniment e relatat şi de *Pindar *(Nemeice,* IV, 49–50): „în Marea Ospitalieră [Pontul Euxin], pe strălucitoarea insulă, locuieşte Ahilleus". După o tradiţie, **L.** era unul dintre locurile de retragere postumă pentru defuncţi, o variantă pentru **Insulele Fericiţilor.* Grecii din coloniile pontice au păstrat până târziu un *cult deosebit pentru Ahilleus, afirmând că toţi corăbierii care navigau pe lângă insulă auzeau de pe ea, ziua, zăngănit de arme, iar noaptea cântece de ospăţ şi clinchet de cupe; un sanctuar ahillean, care s-ar fi aflat pe insulă, era îngrijit de păsările mării. Pausanias (primul care identifică ins. **L.** cu aceea pe care geografia modernă o va numi Insula Şerpilor din Marea Neagră) repetă acelaşi mit, cu mai multe detalii: „Există la gurile Istrului, în Pontul Euxin, o insulă închinată lui Ahilleus, numită Leuké. Ea are o circumferinţă de 20 de stadii, este plină de păduri stufoase şi de animale, unele sălbatice, altele domestice; în ea se află un templu al lui Ahilleus şi o statuie. Se spune că cel dintâi om care a venit în această insulă a fost Leonymos din Krotona [...]. Pythia l-a trimis în insula Leuké şi i-a spus că acolo i se va înfăţişa Aias, care îl va vindeca. Însănătoşindu-se, după un timp s-a întors din insula Leuké, unde zicea că văzuse pe Ahilleus, pe Aias, fiul lui Oileus, pe Aias, fiul lui Telamon, şi împreună cu ei pe Patrokles şi pe Antilohos" *(Călătorie în Grecia,* III, *19*, 11*)*. Unii filologi, reluând varianta lui Lucanus – Peuce – încearcă s-o identifice cu Delta Dunării. Din datele istorice ştim că **L.** era „un punct de escală al milesienilor", având „un sanctuar ridicat în cinstea lui Achile Pontarches" (Gh. I. Brătianu).

Levana Zeiţă din **mitologia romană,* ocrotitoare a pruncilor nou-născuţi; funcţia sa începe în momentul ceremoniei de recunoaştere paternă a copilului.

Leviatan Misterios monstru biblic *(→ Biblia),* *dragon sau amfibie unicală sălăşluind în apele mării, caracterizat printr-o constituţie complexă şi o forţă colosală; căptuşit cu zale, **L.** are spinarea din „scuturi, înţepenite ca prin peceţi de piatră": scoate flăcări din gură şi fum pe nări; e impenetrabil pentru orice fel de armă; mişcarea lui face marea să clocotească şi lasă în „mocirlă scrijilituri ca de grapă" *(V.T., Iov,* XL, 25–32; XLI, 1–26). **L.** pare un împrumut adaptat de mitografii biblici după o divinitate marină fabuloasă din mitologia ugarită *(→ mitologie feniciană): Lotan;* probabil au concurat şi alte surse, întrucât unele elemente („înaintea lui dănţuiesc spaimele") amintesc şi de monstrul *Humbaba (din **Poemul lui Ghilgamesh*), posesor şi el al unor „spaime", chiar dacă Humbaba e un monstru terestru, locuind în pădurea de cedri.

Lévi-Strauss, Claude Antropolog şi sociolog structuralist francez (n. 1908), totodată cercetător al *mitologiei primitivilor. **L.-S.** consideră *mitul un cod sui-generis, cu ajutorul căruia gândirea sălbatică îşi construieşte diverse modele de lumi; de asemenea, mitul este matricea reprezentărilor şi totodată aria în care se găsesc soluţii logice în gândirea primitivă. „Istoria mitică oferă aşadar paradoxul de a fi simultan ruptă şi legată de prezent. Ruptă, fiindcă primii strămoşi erau de o natură diferită decât oamenii contemporani: ei erau creatori, pe când aceştia sunt imitatori; legată, fiindcă de la apariţia strămoşilor nu s-au petrecut decât evenimente a căror recurenţă şterge periodic specificul lor." Gândirea sălbatică reuşeşte însă „nu numai să depăşească această dublă contradicţie. dar şi să scoată din ea materia unui sistem coerent". „Datorită ritualului, trecutul «rupt» de mit se articulează, de o parte, cu periodicitatea biologică şi sezonieră, de altă parte, cu trecutul «legat» care uneşte de-a lungul generaţiilor pe morţi şi pe vii" *(Gândirea sălbatică,* VIII, 1970). În context, **L.-S.** defineşte rolul *totemului: „În totemism, [...] funcţia are întâietate asupra structurii; problema pe care el nu a încetat s-o pună teoreticienilor este aceea a raportului dintre structură şi eveniment. Marea lecţie a totemismului e că forma structurii poate uneori supravieţui, chiar când structura însăşi sucombă din cauza evenimentului. [...] Ambiguitatea totemismului e reală" *(ibid.)* Astfel, **L.-S.** este obligat să examineze şi raportul dintre *religie şi *magie, în lumina

raportului dintre om și natură: „Antropomorfismul naturii (în care constă religia) și fiziomorfismul omului (prin care definim magia) constituie două componente totdeauna date și la care variază numai proporțiile. [...] Nu există religie fără magie, așa cum nu există magie care să nu conțină cel puțin un dram de religie. Noțiunea unei supranaturi nu există decât pentru o umanitate care își atribuie sieși puteri supranaturale și care împrumută în schimb naturii puterile supraumanității sale" *(ibid.).* Totuși, mitul și religia sunt definite programatic de **L.-S.** care acordă, ca și alții, un credit nelimitat imaginației și conștiinței de sine a omului primitiv. În opera sa de bază *(Antropologia structurală,* cap. XI–XII), **L.-S.** redefinește mitul ca „sistem temporal" referitor „întotdeauna la evenimente care au avut loc în trecut", dar care, „presupuse a se fi desfășurat la un moment al timpului, formează și o structură permanentă" care „se referă simultan la trecut, la prezent și la viitor"; subliniind calitatea de *limbaj* a mitului, antropologul conchide că: „Substanța mitului nu se află nici în stil, nici în modalitatea narațiunii, nici în sintaxă, ci în *istoria* povestită de el. Mitul este limbaj, dar un limbaj care lucrează la un nivel foarte ridicat și la care sensul reușește să *decoleze,* dacă se poate spune așa, de pe fundamentul lingvistic de pe care a pornit". Astfel, divizând structura mitului în „mari unități constitutive" sau „miteme" *(→ mitologem),* pentru a le recunoaște, a le izola – ținând cont de caracterul specific al „timpului mitic – dubla sa natură, reversibilă și ireversibilă, sincronică și diacronică" – **L.-S.** consideră mitemele nu niște *relații* izolate, ci *„pachete de relații"* și „numai sub formă de combinații a unor astfel de pachete dobândesc unitățile constitutive o funcție semnificativă". Și astfel antropologul formulează o nouă concepție, pe baza observației identității de exigență în logica gândirii mitice și a gândirii pozitive: „Poate că vom descoperi într-o zi că în gândirea mitică și în gândirea științifică funcționează aceeași logică și că omul a gândit întotdeauna la fel de bine", întrucât „deosebirea ține mai puțin de calitatea operațiilor intelectuale decât de natura lucrurilor cărora li se aplică aceste operații".

§ *Anthropologie structurale,* Paris, 1958 (trad. rom., București, 1978); *La Pensée sauvage,* Paris, 1962; *Le Totémisme aujourd'hui,* Paris, 1962 (ambele în trad. rom. *Gândirea sălbatică, Totemismul azi,* București, 1970); *Mythologiques,* I *Le cru et le cuit;* II *Du miel aux cendres,* Paris, 1964–1966

levitație Capacitatea de ridicare corporală în aer fără mijloace mecanice, atribuită unor ființe mai ales mitice – sfinți, *șamani, yogini *(→ yoga),* *brahmani, asceți (→ *ascetism),* mistici extatici – considerate excepționale printre oameni; atari performanțe se ating, potrivit unor doctrine religioase, îndeosebi prin consecvența *credinței și prin exercițiu ascetic. Tradiția sacră a mai multor *religii enumeră diferite cazuri nominalizate: brahmani ridicându-se doi coți de la sol, citați de Apolonius din Tyana; *Pythagoras, amintit de Porphyrios și Iamblikos; șamani amerindieni din Oregon, levitând la 3 picioare deasupra solului, descriși de un misionar catolic, Papetard; *Simon Magul, pomenit în *N.T. (→ Biblia);* o tradiție levitațională în China și în lumea *islamului; sf. Joseph de Copertino (1603–1663), care ar fi fost văzut levitând de papa Urban VIII, de prințul Johann Friedrich von Brunswick, de marele amiral de Castilia etc. Sunt amintite și cazuri de **l.** laică, mai ales în cadrul practicilor *yoga.* Neatestate de datele biologice, cazurile de **l.** sunt frecvente în *mituri și mai ales în tradițiile populare; știința nu acceptă posibilitatea ca un corp viu să se sustragă gravitației (deși fiziologistul Charles Richet a examinat problema din unghi pozitiv); cercetătorii spiritualității religioase au privit **l.** uneori ca pe o realitate verificată; astfel, Mircea *Eliade afirma (*Folklorul ca instrument de cunoaștere,* 1937; în *Insula lui Euthanasius,* București, 1943, p. 44) că „în anumite împrejurări corpul omenesc se poate sustrage legilor gravitației și condițiilor vieții organice."

§ Olivier Leroy. *La Lévitation,* Paris, 1928

Lévy-Bruhl, Lucien Sociolog francez (1857–1939), cercetător al culturii spirituale a societăților primitive și al *mitologiei, etnolog. Criticând școlile etnografice și antropologice de tip evoluționist (Spencer), animist (*Tylor, Wundt) și psihanalist (*Freud), **L.-B.** a susținut existența unei faze prelogice în gândirea primitivului, care ar disocia și asocia obiectele și fenomenele după alte criterii decât ale omului civilizat, adică în absența unei logici formale și în funcție de o lege a „participării", din unghiul căreia obiectele și fenomenele mediului ambiant ar avea însușirea de a fi ele însele și totodată altele sau de a exista simultan în locuri diverse; de aici, **L.-B.** a conchis că cel mai limpede exemplu al teoriei sale ar fi *totemul și că omul primitiv ar percepe deci lumea prin „reprezentări colective" (limba, *miturile, *ritualurile). Pentru **L.-B.,** gândirea primitivă se întemeiază numai pe memoria fenomenală și pe asociațiile de vecinătate (de pildă, pasărea, pana și fulgul de zăpadă zburând prin aer sunt deopotrivă păsări). Teoria prelogismului primitiv a fost atacată de mai mulți critici, îndeosebi de Olivier Leroy *(La raison primitive. Essai de réfutation de la théorie prélogique,* Paris, 1927). Dar, spre sfârșitul vieții, **L.-B.** a renunțat în mare parte la concepția sa.

§ *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures,* Paris, 1910; *La Mentalité primitive,* Paris, 1922; *Mentalité primitive et jeux de hasard,* Paris, 1923; *Le Spirituel et la Nature dans la mentalité primitive,.* Paris 1931; *La Mythologie primitive,* Paris, 1935; *L'Experience mystique et les Symboles chez les Primitifs,* Paris 1938

Leza Zeu suprem în mitologia unor populații (baila, leba) din zona Tanganica *(→ mitologiile*

populațiilor africane), personificare a *cerului, tunetului, fulgerului, ploii; locuiește în cer, fiind creatorul dintru început al lumii. Credincioșii nu-l invocă în *rugăciuni: mijlocitori între *zeu și oameni sunt *spiritele *strămoșilor. Oamenii se referă la el îndeosebi prin numeroase epitete: *Plămăditorul, Cel-ce-dăinuie-veșnic-și-este-pretutindeni; Cel-ce-taie-și-nimicește* (compuse de preoții-vrăjitori); unele sunt însă batjocoritoare: *Darnicul-care-dă-ce-nu-se-poate-mânca, Cel-care-persecută-pe-oricine-cu-veghe-statornică, Cel-care-cere-ce-nu-i-se-cuvine, Cel-ce-poate-să-astupe-orice-găuri-dar-nu-poate-astupa-urmele-lui-Oribi* – toate aceste epitete fiind autentice și cu adevărat vechi, fără însă a întreține un *cult profanator *(→ profanare).* Totuși, teama de *tabù a făcut ca numele lui **L.** să intre în componența unor propoziții eufemistice, de tipul: *Leza cade* (plouă). *Leza se înfurie* (tună), prin care credincioșii evită primejdia de a numi direct fenomenele naturale care, deranjate prin evocare, s-ar putea răzbuna; aici găsim un vădit relict al *animismului.

lha Noțiunea de *zeu, în lb. tibetană (de unde și numele capitalei tibetane Lhassa); dar termenul are mai ales semnificație plurală: grup de *zei, cerești sau montani, ocrotitori ai oamenilor din vremea începuturilor, când au apărut din găocea *oului primordial. Fiecare om e vegheat de un grup de 5 **l.**; prin intermediul acestor divinități, omul își poate efectua relațiile cu mediul înconjurător, fiind totodată apărat de agresiunile acestui mediu adesea ostil. În mitologia *religiei arhaice **bon,* care a precedat *lamaismul, toți **l.** sunt distribuiți stratificat, în toate cele 13 ceruri; un **l.** (al existenței) a apărut din cooperarea a două flori-principii: floarea galbenă masculină și floarea albastră feminină. Cele 13 sfere cerești echivalează cu 13 generații de **l.**; după acestea apar succesiv sferele 14 *(*apa)* și 15 *(*pământul),* în sfera 15 stabilindu-se *lha-strămoșii* de la care, după alte 7 generații, se naște primul monarh tibetan, *Nyatitsen-po.*

libație (lat. *libatio* – *ofrandă de vin sau alte băuturi) *Ritual de *sacrificiu religios, constând în vărsarea unui lichid (apă, vin, alte băuturi fermentate sau ulei, lapte, sânge al victimelor jertfite) pe un *altar, deasupra unui vas conținând plante, sau chiar direct pe pământ. **L.** se efectuează în onoarea unei divinități sau întru pomenirea unui defunct. Orice **l.**, având și semnificația purificării, e frecventă în *cultul morților *(→ funeralii).* Ritualul **l.** era cu deosebire important în *religiile din Mesopotamia (în special la babilonieni); acolo, până spre sfârșitul milenului III î.e.n., *sacerdotul oficia **l.** cu trupul complet gol, pentru a nu impurifica ritualul. În India, orice **l.** era însoțită de diferite exclamații rituale: *vașat și svāhā* (în **l.** pentru *zei), *svadhā* (în **l.** pentru umbrele *strămoșilor răposați). Foarte frecventă la romani, **l.** utiliza o cupă specială *(spondeum).* În *creștinism, a rămas până azi obiceiul turnării vinului pe mormânt, la înhumări și parastase. O formă de **l.** *magică* este apa vărsată asupra *Paparudelor în ritualul de invocație a ploii pe vreme de secetă.

Libentia Zeiță personificând bucuria, în **mitologia romană.*

Libentina; *Lubentina* Zeița plăcerii, în **mitologia romană,* sau numai un epitet al zeiței dragostei, **Venus.*

Liber Pater (lat. *libare* – a stropi, a jertfi, a gusta) Vechi zeu italic al sporului, al înmulțirii (de obicei asociat cu zeița *Libera,* ambele fiind divinități plebee). *Sărbătorile consacrate se numeau *Liberalia* și erau originare din Latium. Un sanctuar roman de pe Aventin (construit de arhitecți greci în 494 î.e.n.) era închinat unei triade rurale, adorate de plebei: *Ceres, Liber, Libera; triada avea scopul de a se opune triadei aristocratice *Iupiter, *Iuno, *Minerva. **L.P.** devine apoi patronul orașelor libere (cetăți autonome), probabil și datorită consonanței fonetice între *Liber și libertas* (libertate). Mult mai târziu, **L.P.** a fost identificat cu *Bacchus, iar Libera cu *Proserpina. Sărbătoarea *Liberalia* (17 martie) era un soi de *carnaval, cu *măști din scoarță de copac și din frunze; la răscruci, participanții legănau un enorm falus *(→ culte falice)* confecționat din flori și cântau cântece glumețe, chiar licențioase; în această datină se află una din sursele comediei latine (cf. Vergilius, *Georgice,* III, 380). Aceste serbări au fost criticate cu asprime de sf. *Augustin *(De civitate Dei,* VII, 21).

Libertas Zeiță simbolizând libertatea, în **mitologia romană;* reprezentată (adesea în numismatică) având un sceptru în mâna stângă.

Libitina (etim. incertă: lat. *ad libitum* – după plac, pentru că zeița îi răpește pe oamenii vii după capriciul ei). Zeița ceremoniilor funebre, în *mitologia romană;* mai târziu, prin extindere alegorică, *Moartea. La originea *cultului ei se pare că fusese o minoră divinitate agrară; apoi e venerată ca zeiță a dorului și iubirii, identificându-se cu *Venus. În epoca imperială, **L.** patronează numai *funeraliile, fiind confundată în această ipostază cu *Proserpina. *Templele ei păstrau cele necesare întregului *ritual funerar, iar din dumbrava ce îi era consacrată se cumpărau scânduri și lemne utilizate la înmormântări sau incinerări; în templul din Roma al **L.**, construit sub Servius Tullius (sec. VI î.e.n.), devenise tradițională depinderea de a depune câte un ban pentru fiecare înmormântare din oraș. De fapt, fiecare templu al **L.** era și un oficiu de pompe funebre, unde se închiriau sau se vindeau toate cele necesare unei înmormântări sau incinerări, tot acolo putând fi angajați oamenii specializați în organizarea și desfășurarea ceremoniilor funerare; acest comerț este raportat de unii istorici la dragostea cuvenită celor morți, patronată

de zeiță. În templele **L.** se păstrau și registrele de decese, cu numele tuturor defuncților. Patul pe care era culcat mortul și rugul de incinerare purtau denumirea alegorică de *libitina.*

Licentia Zeiță din **mitologia romană,* personificând desfrânarea; *templul ce îi era consacrat echivala cu o incintă a dezmățului.

Lidérc Spirit malefic în mitologia maghiară, ivindu-se ca un *foc rătăcitor *(lidércfény)* deasupra mlaștinilor sau, în apariții antropomorfe *(→ antropomorfism),* intrând în relații de dragoste cu oamenii (cf. **Incubus și Succubus, *Zburător).* Aparițiile sale nocturne aduc oamenilor vise urâte (de aici, *lidercnyomas* – coșmar. Totuși prezența lui **L.** ca foc erant e de bun augur, căci atunci el indică locul comorilor. Potrivit *superstiției rurale, **L.** se naște din oul clocit de om la subțioară 24 de zile, apărând ca un pui care își îmbogățește stăpânul („clocitor") pentru care face diverse munci, deși atare relație îl istovește pe om.

Liešii (rus. *Леший* ; slav лѣсъ – *pădure) *Demon sau *geniu silvestru în **mitologia slavă* (mai ales în credințele populare, provenite din *animismul primitiv). Trăind în păduri sau chiar ocrotindu-le, **L.** era considerat de obicei favorabil omului și închipuit parțial antropomorfic *(→ antropomorfism),* cu cap conic, cu coarne și față spână, urechi ascuțite (sau o singură ureche) și cu picioare de *țap, însă cu dimensiuni variabile: în pădure cât arborele, pe câmp cât firul ierbii; nici în pădure nu-și păstrează aceeași dimensiune căci el este fie înalt și gros ca un copac bătrân, fie pipernicit ca o tufă. În genere nevăzut, **L.** putea fi detectat după râsul său neomenesc și monstruos cu care sperie drumeții din codru sau după cântecul său monoton și răsunător, părând a imita ecoul.De cele mai multe ori, **L.** e închipuit stângaci, în toate sensurile, chiar ca o personificare a stângii (opinca stângă e încălțată pe piciorul drept, haina e încheiată de la stânga la dreapta). În mitofolclorul slavilor nordici și răsăriteni, **L.** este de fapt personificarea pădurii în genere și ca stăpân al codrului și al vietăților din el. Uneori răpește oameni, iar cel răpit, ca să se salveze, nu trebuie să mănânce nimic în timpul prizonieratului, afară de o bucată de coajă de tei, bine curățată. Unii cercetători explică *mitul despre **L.** prin „teama slavului agricultor de pădurea deasă, căreia trebuia să-i cucerească prin luptă pământul de arătură și în desișul căreia era amenințat de primejdia de a se rătăci, a pieri sfâșiat de fiare" (S.A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii,* trad. rom., ed. III, București, 1982, p. 194). **L.** se reîntâlnește, cu atribute similare, la bieloruși *(Лешук)* și la polonezi *(Duch lesny; Borowy).*

Lif și **Lifthrasir** Pereche de oameni din **mitologia scandinavă* (femeia *Lif* și bărbatul *Lifthrasir*), salvată – pentru perpetuarea speciei umane – din catastrofa pieirii lumii *(*Ragnarökr)* – fie din marele îngheț (după *Edda Veche), fie din incendiul cosmic (după **Edda Nouă*). Cei doi au trăit în crângul *Hoddmimir,* hrănindu-se cu rouă, până când **Himli,* noua lume regenerată, se va fi așezat pe temeiuri normale.

Liho Divinitate nefastă inferioară a slavilor orientali *(→ mitologie slavă),* personificare a năpastei, a oricărui tip de nenorocire. Este amintită de obicei fie alături de **Dolia,* fie în opoziție cu aceasta (cf. Piaza Rea; *→ piază).*

Liji *(Cartea Ritualurilor)* Scriere normativă chineză (sec V-IV î.e.n.) asupra *ritualurilor, atribuită lui *Confucius, dar redactată probabil de discipolii lui, din rememorarea învățăturii predate oral de învățător. **L.** este un tratat (sau un memorial) despre datinile și ritualurile practicate în China antică, sub dinastia Zhou. Cuprinde precepte morale și principii juridice, dar se referă în mare măsură la obligațiile comportamentale ale oamenilor în cadrul *religiei etice care este **confucianismul.* Originalul scrierii s-a pierdut, iar textul în circulație este o reconstituire din epoca dinastiei Han.

Lilatu Zeița nopții în mitologia sumero-babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia),* considerată divinitate sumbră și nemiloasă.

Lilith Prima soție a lui **Adam,* precedând-o pe **Eva,* dar nerecunoscută în această calitate de **Biblia* canonică *(→ mitologie biblică);* prezentă numai în tradițiile talmudice, după care **L.**, întâia soție a *omului primordial biblic, a fost izgonită de cea de-a doua (Eva) și a devenit un *demon feminin (după **Talmud,* mama unei rase de *giganți și demoni), dobândind între alte atribute și pe cel de a primejdui viața nou-născuților (din această cauză, pruncii trebuiau să poarte *talismane). După un *mit colateral, **L.** a fost creată odată cu Adam, cu unicul atribut preventiv de a omorî pe orice nou-născut. (În acest sens, unii comparatiști citează un demon răpitor de prunci din *superstițiile mitologice ale Helladei: *Gylló,* căruia i s-a stabilit relația onomastică și atributivă cu demonul nefast din Babilon *Gallu,* care, ca să fure copii mici, se preface în panteră.) Referindu-se sporadic totuși la **L.**, fără s-o numească, *Biblia* canonică o evocă numai cu epitetul *Năluca nopții:* „Fiarele din pustie se vor întâlni acolo [în Edom] cu câinii sălbatici, și țapii păroși se vor chema unii pe alții. Acolo își va avea locuința Năluca nopții, și își va găsi un loc de odihnă" (*V.T., Isaia,* XXXIV, 14). În tradiție unele versiuni o considerau vrăjitoare și *Vampir. E posibil ca mitul despre **L.** să fi încorporat mai târziu și modelul zeiței babiloniene a nopții, *Lilatu. O tradiție talmudică o consideră pe **L.** un demon feminin de tip *Succubus având relații erotice cu bărbați vii, ca să nască prunci de la ei; de aceea *Talmudul* (*Sabbat,* 151b) recomandă bărbaților evrei să nu doarmă niciodată singuri în casă. În unele scrieri kabbalistice *(→ Kabbala),* de ex. *Bereshit rabbah* (12) se afirmă că Lilith a fost

„întâia Evă" (prima femeie creată de *Dumnezeu), iar în *_Zohar_ (XI, 267b), **L.** e descrisă ca soție a lui Samael, născând de la acesta o numeroasă clasă de demoni. În epocile antichității târzii, dar mai ales în evul mediu, **L.** căpătase câteva epitete: _Batnah_ (ebr. pântece, sân, matrice), _Odem_ (ebr. roșeață), _Amorpho_ (grec. fără formă) – folosite pentru înscrierea pe *amulete, alături de numele ei propriu-zis. În Europa medievală, până la debutul Renașterii, **L.** era socotită o *mutantă.

§ W. Krebs, _Lilith – Adams erste Frau_ (în _Zeitschrift für Religions und Geistergeschichte,_ 1975, no. 27)

Lima Zeiță domestică din *_mitologia romană,_ păzind pragul casei, supraveghind pe cei care îl trec și ocrotind hotarul gospodăriei.

Limentinus (lat. _limen_ – prag) Zeu ocrotitor al pragurilor de la ușile caselor, în *_mitologia romană._

liñga (sanscr. _liñga_ – semn); _liñgam_ *Simbolul vedic al fecundității, ținând de un anumit tip de *cult falic din India (în acest caz: _liñga_ – falus). **L.,** în ipostaza de falus, nu reprezintă decât simbolul potențialului creator al zeului *Çivá neavând nici un fel de semnificație erotică; dovadă și reprezentările sculpturale sau iconografice, în forme abstractizate, marcând doar ideea de fertilitate în sine. Simbolul **l.** e făcut de obicei din piatră albă; după ceremonia de adorație _Pujā,_ poate fi distrus. Echivalentul simbolic feminin este *_yoni_ (simbolul vulvar matricial), reprezentat emblematic în India arhaică printr-o piatră găurită și venerat prin epitetul definitoriu _Loka-dvara_ (Poarta lumii). Cuplul _liñga–yoni_ (comparabil cu sensul din alte câteva *mitologii) devine în India o alegorie mitică pentru cuplul _plug–brazdă:_ „Femeia aceasta a venit ca un ogor viu; semănați într-însa, bărbați, sămânța voastră!" (_Atharvaveda,_ XIV, _2,_ 14). Forma aceasta mitică divulgă, după cum s-a observat în istoria *religiilor, un stadiu de gândire înaintată, după ce agricultura intrase în uz, iar procreația începuse a fi înțeleasă mai mult decât ca un act magic (așa cum fusese privită în *animism). Cum observă Mircea *Eliade, „aceste simetrii antropotelurice nu au fost posibile decât în civilizațiile care cunoșteau atât agricultura, cât și cauzele reale ale concepțiunii" (_Traité d'Histoire des religions,_ Paris, 1975, p. 223–224). În terminologia logicii indiene _(Sāṃkhya-kārikā)_ simbolul _liñga_ se explică astfel: „Percepția este determinarea privind obiectele simțurilor; se consideră că inferența [anumăna] este de trei feluri; ea e bazată pe semn [liñga] și pe obiectul semnificat".

Linlaun Zeul suprem în mitologia populației shan din grupul lingvistic thai (Birmania), totodată zeu al ploii și al descărcărilor electrice, trăsnetul fiind arma și unealta sa. Prin cumul de atribute esențiale, **L.** e adorat și ca ocrotitor al dragostei, și ca judecător suprem, în această ipostază el reprezentând și puterea executivă care aplică propriile sale sentințe. În trecutul îndepărtat, **L.** a provocat o secetă generală, urmată de *potopul universal, de la care s-a salvat un singur om: *_Litlong._

Linug Zeu al suprafeței terestre și al atmosferei, în mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine).

Li San-niang _(A treia fiică a lui Li)_ Zeiță ocrotitoare a morilor și morarilor, în *_mitologia chineză._ După tradiție, a fost soția împăratului Liu Zhi-yuan (din a 2-a dinastie Han; 947–950), iar în tinerețe, în absența soțului, a fost pusă de cumnata sa să învârtească – în locul măgarului – roata morii; de aceea, după moarte, poporul a zeificat-o.

Litlong Om arhetipal postdiluvian, în *mitologia populației shan din grupul lingvistic thai (Birmania). Respectând virtuțile și înțelepciunea lui **L.,** *zeii – din inițiativa zeului suprem *Linlaun – îl salvează din catastrofa *potopului universal, în vederea perpetuării omenirii. I s-a poruncit să-și construiască o plută, interzicându-i-se însă de a lua cu sine altceva decât o vacă. După încetarea potopului, când zeul *Hkanghkak operează retragerea apelor, singurul supraviețuitor este **L.**; dar tot atunci, pe pământul abia zvântat, izbucnește un mare incendiu, și **L.** se salvează a doua oară, despicând pântecele vacii și ascunzându-se acolo de furia flăcărilor; în stomacul vacii găsește niște semințe de dovleac, pe care le seamănă după potolirea calamității; din ele răsar mai mulți dovleci gigantici, care, îndată ce s-au copt, sunt spintecați de trăsnetul zeului Linlaun: din primul dovleac, ies toți oamenii tribului shan, din ceilalți – toate celelalte popoare ale lumii, toate animalele terestre, păsările și plantele utile.

litolatrie (grec. λίθος – piatră) Formă primitivă timpurie de *cult religios, constând în sacralizarea pietrelor, prezentă pe toate continentele. Modurile de adorație diferă după timp și zonă geografică, dar se pot clasifica fie după tipologia aspectuală, fie după semnificații. Aspectual, se disting 4 tipuri: 1) _forme simbolice naturale_ – când pietrelor sacre li se atribuie forță spirituală proprie, dar și forță biologică (de pildă, fecundarea femelelor), întrucât se crede că în ele sălășluiesc sufletele *strămoșilor; 2) _forme simbolice prelucrate:_ *menhirii, *dolmenii; aliniamentele megalitice _(→ mitologie megalitică):_ obeliscul, ca semn al forței fecundatoare (rază solară sau falus); 3) *_idoli,_ adică forme sculptate imagistic, cum sunt statuile *Moai din Insula Paștelui; 4) _petroglife,_ purtând inscripții sacre sau pseudoinscripții magice. După semnificația lor, pietrele sacre pot fi clasificate în: ~ *_fetișuri_ (de ex., armele de piatră ca fetișuri în sine); ~ *_totemuri_ (de obicei pietre purtătoare, cu forme incidental simbolice sau obținute prin prelucrare superficială, care conțin *spiritele sau forța strămoșilor, deci principiul esențial al *vieții;

~ *pietre de sepultură* (megaliții funerari și lespezile tombale: mormântul fiind casa sufletului, cele două forme garantează securitatea defunctului); ~ *pietre vii* (mai ales cele falice, de care se frecau femeile doritoare să nască, sau matriciale *(→ culte falice),* găsite în natură, cu rol fecundator); ~ *pietre divine* (ca forme de *teofanie: pietrele purtând amprente divine ca *Betel,* dar și pietre mitice, ca zeul de diorit *Ullikummi, uzurpatorul cosmic; mesajele zeilor, ca *Omphalos* și *Kaaba* și în genere pietrele sacre de origine celestă, care marchează osia lumii *(axis mundi)* și locul care nu a fost inundat de *potopul universal; de asemenea, stâncile fulgerate de *Iupiter sau de alți zei); ~ *idoli* amorfi (adică pietre naturale sugerând imagini), zoomorfi, antropomorfi (ca imagini vizibile ale zeilor, în care poposește chiar modelul divin) – manifestări persistente, în *idolatrie, ale raportului intim între credincios și zeul său; aceste statui conțin o parte din forța zeului reprezentat, cum se credea, de ex., despre statuile zeiței *Athena (numite de romani *palladium).* Piatra, implicată în **l.**, juca un rol esențial față de alte materiale (de ex. metalele): fiind cel mai dur și mai peren dintre obiectele naturale, fiind de asemenea exploatată în paleolitic și neolitic, adică în marile epoci de formare a *miturilor esențiale, ea a devenit de la început *simbolul optim al forței și al eternității; cum piatra de toate varietățile (de la calcar la marmură și granit) a rămas materialul preferat al sculpturii, marile imagini ale divinităților s-au asociat cu piatra mult mai frecvent decât cu bronzul, fildeșul, abanosul sau aurul.

Liu An Poet, filosof și important mitograf chinez antic (179–122 î.e.n.); fiul guvernatorului princiar din ținutul Huainan și nepot al împăratului Gao Zu, din dinastia Han. Adept fidel al *daoismului, **L.A.** susține teoria principiului echilibrator *dao,* care guvernează universul. Pe lângă poeziile și poemele inspirate de daoism (multe dintre ele pierdute), a scris o culegere cuprinzând relatări amănunțite ale *miturilor chineze arhaice, sub titlul *Huainan zi (Opera prințului din Huainan),* conservată în întregime.

Livor (lat. *livor* – răutate, invidie) Zeiță din *mitologia romană, personificând invidia. În timp ce inaugura un pod la Puteoli, împăratul Caligula a adus „și un sacrificiu în onoarea Invidiei [Livor], pentru ca nu cumva [...] această divinitate să-i fie potrivnică și să-l deoache" (Cassius Doi. *Istoria Romană,* LIX, 17).

Llyr (welsh *llyr* – mare); *Ler; Lir; Lair* Zeu al mării, din *mitologia celtică,* venerat în Irlanda și în Wales, tatăl zeului *Manannán, după o tradiție din Wales, strămoșul regelui *Arthur. S-a făcut o apropiere, insuficient întemeiată, între un rege *Leir* - personaj legendar amintit într-o cronică din sec. XII, utilizat de William Shakespeare în figura *regelui Lear* și zeul Llyr. Nu e sigură nici identificarea lui Llyr cu *Ler.

Löfn Zeița milei, iubirii de oameni și tandreței în *mitologia scandinavă,* socotită fie din alaiul permanent al zeiței *Frigg, fie o ipostază a acesteia; **L.** ascultă atentă *rugăciunile oamenilor, sensibilă la nevoile lor, și mai ales încurajează perechile de îndrăgostiți și înlesnește căsătoriile întâmpinate de mari obstacole.

logos (grec. λόγος – *cuvânt, noțiune, sens, categorie, raționament, gând, determinare, concluzie, relație, temei, cauză, principiu, argument, dovadă, teorie, metodă, rațiune, lege, știință, vorbire, expresie, grai, convorbire etc.) *Heraclit, inițiatorul filosofiei logosului, vedea în această noțiune poate numai o lege a existenței și nu forța divină a lumii (o idee ce i s-a atribuit mai degrabă fie de stoici: Marcus Aurelius, sau de interpreții săi creștini: Clement Alexandrinul, fie de doxografii creștini târzii). Apoi ideea de **l.** s-a diversificat, s-a nuanțat; astfel, ea ajunge să însemne, la *Platon – cauza cauzelor, axiomă; la Zenon – rațiunea divină; la Krisippos – providență; în *Septuaginta – cuvântul creator. Ca noțiune mitologică generală, cuvântul (verbul) primordial divin creator, expresia inteligibilă a voinței zeului care efectuează actul creației universului, apoi expresia care traduce orice poruncă divină adresată mai ales oamenilor sau care comunică orice *revelație prin *profeți *(→ Rigveda, Biblia, Avesta, Coranul).* Polisemnificația și, de fapt, intraductibilitatea **l.** a fost folosită în filosofia antică și în *teologia medievală pentru a indica, pe de o parte, identitatea absolută dintre gândire și limbă ca într-un act unic, sau pentru a se referi, pe de altă parte, la potențialul energetic al actului divin creator. Noțiunea de **l.** se regăsește, în același polisemantism puțin diferențiat, și în filosofia mitologică a altor arii istorice; referindu-se îndeosebi la *cosmogonie, limbile antice au utilizat această polisemnificație în scrierile sacre, fie personificând noțiunea de verb creator într-un zeu intermediar între divinitatea energetică și cosmos, fie considerând-o expresie impersonală a acelei divinități. Astfel, semnificații apropiate au: sanscr. *vāć,* ebr. *dabar* și aram. *memra (→ Elohim, Yahweh),* pars. *honover,* chiar în anume sens chinez. *dao* ș.a.; *Logosul creator* în *creștinism (cu sensul de *cuvânt: verbum,* în *Vulgata) este echivalat cu întruparea lui *Dumnezeu în persoana lui *Isus Christos. *Mitologia iraniană* (în *zoroastrism), concepea un **l.** primordial creator și transmițător al revelației: „Cuvântul [*honover*] cel curat, sfânt, repede, a fost înaintea cerului, înaintea apei, înaintea pământului, înaintea turmelor, înaintea focului, fiul lui Ahura-Mazda, înaintea întregii lumi care este" (*Avesta, Vendidad, I).* În *Biblie,* **l.** este porunca pe care *Elohim o dă *haosului primordial, adică *elementelor în dezordine, beznei și luminii potențiale, de a se organiza, de a apare concret: „Și a zis Elohim: «Să fie lumină!»

Şi s-a făcut lumină" (*V.T., Geneza,* I. 3); în *mozaism, acţiunea **l.** divin *(dabar)* prin care e creată lumea nu este o însufleţire a haosului, întrucât *dabar* reprezintă numai forţa energetică de creaţie a lumii din nimic, nu sufletul universal, iar în teologia rabinică, *memra* este verbul dumnezeiesc care operează asupra naturii, deci un **l.** din afara naturii (nu dinăuntrul ei, ca în gândirea greacă). De aici, dar şi sub influenţa filosofiei greceşti, s-a format ideea creştină de *Logos:* „La început era Cuvântul şi Cuvântul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvântul. [...] Toate printr-însul s-au făcut şi fără el nimic nu s-a făcut din tot ce s-a făcut" (*N.T., Ioan,* I, 1–3); astfel, **l.** creştin este *cuvântul viu,* adică fiul întrupat al lui Dumnezeu, Isus Christos, prin care s-a creat totul şi prin care se efectuează revelaţia; (o *erezie christologică: apollinarismul din sec. IV afirmase că, întrupându-se, Cuvântul a devenit trup, nu şi suflet omenesc). În India, *brahmanismul concepe creaţia declanşată prin **l.** rostit de **Prājāpati (*Brahmā):* „Cuvântul *bhan* a cărui forţă a creat pământul" *(Çatapatha brāhmaṇa,* IX, 171); totuşi, există 2 formule: un imperativ generic – *bhuh* (să fie) şi o noţiune esenţială *bhan* (sanscr. *bhāna* – lumină, cunoaştere); dar în *Rigveda, vāć* este verbul identificat cu sufletul universului *(*Brahmān).* Sunt similitudini în noţiunea chineză *dao* (mult mai cuprinzătoare chiar decât noţiunea greacă *logos*): *„Dao* realizează neîncetat nonacţiunea şi, prin aceasta, nu există nimic care să nu fie făcut de el" (Lao Zi, *Dao de jing,* 37). În toate variantele mitologice ale sacralizării noţionale a **l.** rezidă de fapt uimirea iniţială a oamenilor faţă de descoperirea acestui sistem de comunicare; astfel, în memoria mitică a popoarelor indoeuropene există tradiţia apariţiei limbii (sanscr.*namadheys* – întemeierea numelor; grec. ὀνοματοθετης – întemeietorul numelor); exegezele rabinice se referă la o protolimbă iniţială, apoi divizată prin „amestecarea limbilor" *(→ Babel).* Tratând noţiunea de *logos* (cuvânt) ca sistem de comunicare, ea poate fi tradusă prin „limbaj", „limbă", „nume". Încă în concepţia *magiei se credea că acela care deţine numele lucrurilor este implicit posesorul sau chiar stăpânul lucrurilor. *Biblia* (*V.T., Geneza,* II, 20) prezintă actul denumirii ca pe un eveniment echivalând cu luarea în primire a lumii obiectuale: „Şi a pus omul [Adam] nume tuturor dobitoacelor şi tuturor păsărilor văzduhului şi tuturor fiarelor câmpiei". Studiile de lingvistică timpurie (Pāṇini, în India, cu prima gramatică a lb. sanscrite) au avut ca scop descrierea exactă a expresiei textelor sacre, în vederea înţelegerii şi stabilirii sensului lor real şi a conservării acestora ca atare. Importanţa acordată de *religii cuvântului ca nume se vede clar dintr-o *credinţă a *hurufiţilor (*sectă din aria *islamului), potrivit căreia pierderea numelui echivalează cu anularea existenţială a fiinţei sau obiectului care l-a purtat.

§ С. Н. Трубецкой *Учение о логосе в его истории.* Москва: 1906; M. J. Dörfler, *Vom Mythos zum Logos,* Freistadt, 1914; W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos,* Stuttgart, 1959; J. Duchesne-Guillemin, *Le Logos en Iran et en Grèce* (în *Philosophia,* 1962, nov., supl.); M. Ruber, *Logos,* Heidelberg, 1962; Roman Jakobson, *Quest for Essence of Language,* Montreal, 1965; Umberto Eco, *Tratat de semiotică generală,* trad. rom. Bucureşti, 1982

Loisy, Alfred Teolog francez (1857–1940), critic al **Bibliei,* cleric erudit, profesor la Institutul Catolic din Paris. Reprezentând întâi curentul modernist din *teologia catolică, **L.** se apropie din ce în ce mai mult de interpretarea raţionalistă a *dogmelor şi textelor religioase, înclinând uneori chiar spre *ateism. În urma enciclicei *Providentissimus* a papei Leon XIII (1893) e silit să-şi părăsească definitiv catedra, iar după enciclica *Pascendi* a papei Pius X *(→ papi)* şi îndeosebi după decretul pontifical *Lamentabili sane exitu* dat de Sfântul Oficiu *(*Inchiziţia)* în 1907, care conţinea 65 propoziţii, specifice modernismului catolic, extrase din opera teologului acuzat, **L.** e supus excomunicării (1908). **L.** întemeiase în 1896 publicaţia *Revue d'histoire et de littérature religieuses,* consacrată dezbaterii problemelor biblice, exegezelor asupra filosofiei antice religioase, istoriei originilor *creştinismului şi studiilor patrologice *(→ patristică),* dar de la reflecţiile exegetice el s-a ridicat treptat la problemele biblice generale; elaborându-şi sistemul apologetic *(→ apologetică),* îl prezintă în sinteza teoretică *Evanghelia şi Biserica* (1902); cartea, întâmpinată ostil, este pusă la Index *(→ Index librorum prohibitorum),* deşi autorul însuşi nu o considera decât „o schiţă şi o explicare istorică a dezvoltării creştine" şi „o filosofie generală a religiei", o „încercare de interpretare a formulelor dogmatice, simbolurilor oficiale şi definiţiilor conciliare" în raport „cu datele istoriei şi cu mentalitatea" contemporană (cf. *Revue d'histoire et de littérature religieuses,* an. XI, 1906, p. 570). După **L.,** un exeget biblic trebuie să facă abstracţie de prejudecata că scripturile ar avea origine supranaturală („dogmele nu sunt adevăruri căzute din cer"), iar *Evangheliile nu ne oferă istoria lui *Isus Christos, ci ceea ce au crezut despre el primele generaţii de creştini, după cum izvorul dogmelor este nu *revelaţia divină, ci conştiinţa omenească perfectibilă. În câteva împrejurări **L.** a ajuns chiar să afirme că şi-a pierdut *credinţa în dumnezeirea lui Christos şi în existenţa unui *Dumnezeu personificat, speranţa sa mărturisită fiind să poată contribui la o reformă a *Bisericii dinăuntrul ei. În 1974, Jean Honoré îl învinuia de a se fi lăsat influenţat „de lucrări germane"; dar **L.** atrăsese atenţia că istoria comparată a *religiilor pune în evidenţă analogii izbitoare şi că protestantismul liberal procedează mult mai serios în critica biblică decât romanismul nerealist al catolicismului. (În prima carte, **L.** a folosit pseudonimul A. Firmin).

BIBLIOTECA PUBLICĂ „I. HELIADE RĂDULESCU" Str. Lucreţiu Pătrăşcanu, 4 Bl. G1. — BUCUREŞTI —

§ *L'Évangile et l'Église*, Paris, 1902; *Autour d'un petit livre*, Paris, 1903; *Mémoires*, I–III, Paris, 1930–1931; *Histoire et mythe à propos de Jésus-Christ*, Paris, 1938; A. Houtin et F. Sartiaux, *A. Loisy. Sa vie, son oeuvre*, Paris, 1960

lokāyata Curent filosofic din India antică, având o orientare parțial ateistă *(→ ateism)*, dar mai ales tendințe clare spre interpretarea nonmistică *(→ misticism)* a ideilor de existență și de univers; doctrina curentului **l.** se întemeiază în primul rând pe afirmarea materialității exclusive a lumii.

Loki (island. *lùka* – a pune capăt; arhaic *Lodurr*) Zeul *focului, distrugător și creator, în *mitologia scandinavă* (întrucât etimologic numele zeului include noțiunile de distrugere și desăvârșire). **L.** dispune de forța metamorfozelor nelimitate a trăsăturilor sale contrare; atrăgător la înfățișare și inventiv, totodată însă trufaș, pasional, fără stăpânire de sine, cultivând perfidia, *păcatul, răul universal, dar și căldura marilor pasiuni. Ca principiu al focului teluric, e necruțător și perfid: la o petrecere, jignește pe *zei, calomniindu-i sau denunțându-le secretele intime (lașitatea lui *Bragi, prostituția zeițelor *Idunn și *Frigg, incestul zeiței *Freyja). În portretul său mitic de zeu frumos, simpatic, dar și pătimaș, orgolios, violent, predomină alegoric un caracter de amoralitate absolută: minciuna, amăgirea, viclenia, ispita, hoția, omorul, ca și dibăcia sau imaginația aleatoare – ca atribute ale focului liber; aceste însușiri, folosite de **L.** fără măsură, sunt de fapt simple mijloace spre atingerea scopului, care nu se pot clasifica în calități și defecte. Metamorfozele lui **L.** sunt mijloacele unui *mutant; în una dintre metamorfozele mai spectaculoase, ca să împiedice efectuarea contractului între zei și uriașul anonim care construia zidul de împrejmuire din *Asgardhr, întrucât acest uriaș se bizuia în opera sa pe aportul armăsarului Svadilfari, **L.** se preface în iapă atrăgând armăsarul în pădure și sabotând lucrarea; (din această aventură, în ipostaza sa de iapă, **L.** naște un mânz octopod care va deveni calul năzdrăvan al lui *Odhinn). Deși nu e un **Æsa* autentic, e adoptat de zei (înfrățindu-se cu Odhinn prin sorbire reciprocă de sânge), cărora le devine util, în primul rând pentru că, secondându-l mereu pe zeul suprem Odhinn, realizează un echilibru al contrariilor, necesar stabilității universului; de asemenea, ia parte la actul antropogonic *(→ antropogonie)* primordial efectuat de Odhinn, inoculându-le primilor oameni, *Askr și *Embla, focul (flacăra pasională) și dându-le „chipul atrăgător și sângele". Pe de altă parte, devine părinte al forțelor nimicitoare, cu arie paternă vastă: de la soția sa *Sigyn are pe fiul Narvi, iar de la vrăjitoarea gigantică *Angurbodha (Născătoarea-de-tristețe) pe lupul *Fenrir, pe șarpele *Yormungandr și pe fiica *Hel (*Moartea). **L.** e tolerat de zei până când dirijează uciderea lui *Baldr cu ramura de vâsc *(→ creanga de aur)*. Prigonit și fugar (ascunzându-se într-un pisc montan inaccesibil sau în apă, metamorfozat în pește), în timpul exilului său, **L.** inventează năvodul pescăresc împletit în ochiuri și vatra. Prins de zei, e legat cu mațele fiului său Narvi (devenite, magic, lanțuri de fier) de 3 lespezi (dispuse pe muchii ca o vatră): când vrea să se smulgă, produce primele cutremure din istoria mitică a pământului. **L.** e focul vulcanic și lumina telurică naturală, dar poate produce și lumină artificială (focul tehnic), fiind o dualitate luciferică *(→ Lucifer)*. În războiul final *(→ Ragnarökr)* se va lupta cu *Heimdallr (lumina telurică cu lumina astrală), pierind amândoi. Georges *Dumézil îl consideră pe **L.** una dintre cele mai originale și mai contradictorii divinități scandinave (*Loki*, Paris, 1948); în epoca *mitologiei arhaice, încă fără o funcție clară în *panteon și fără un *cult special, în mărturia vechilor narațiuni, **L.** apare totuși mai important decât Odhinn și *Thorr, de asemenea, e prietenul și colaboratorul indispensabil al zeilor, dar și cel mai viguros adversar al lor. Mai mult decât alți zei scandinavi, **L.** a rămas chiar și azi în memoria folclorică milenară a țăranilor din Scandinavia și Islanda, fie în concepția populară despre fenomenologia naturii, fie în paremiologie. Diferiți cercetători l-au identificat pe **L.** cu focul, cu păianjenul arhetipal (A. B. Rooth deoarece într-un dialect suedez: *locke* – păianjen), cu vântul, chiar cu *apa; după școala lui W.*Mannhardt, acest zeu e totuși în primul rând un *spirit al vegetației; curentele istoriste în mitologie îl consideră însă numai un *erou civilizator, poate fiindcă în unele mituri e înfățișat și ca divinitate de rang minor (curier, supraveghetor, însoțitor al zeilor, ba chiar bufon), deși este singurul mutant dintre ei, fie putându-se transforma direct în muscă, iapă, foc sau ren, fie născând făpturi bizare ca lupul Fenrir, șarpele universal Yormungandr, zeița morții Hel, *calul cu opt picioare Sleipnir. G. Dumézil admite ca posibilă (deși incertă) proveniența cultului lui **L.** din mitologia primitivă inferioară, de unde acest zeu a ajuns prin evoluție mitică la dimensiuni uneori cosmice (uciderea lui Baldr, ca și propriile sale chinuri de pedeapsă sau reapariția sa la *sfârșitul lumii). G. Dumézil a sintetizat cel mai exact caracterul lui **L.**: viclean, inventiv, dar fără să vadă departe, stăpânit de impulsuri, pasiuni sau impresii momentane și totuși, mirat de consecințele faptelor sale, gata oricând de reparații; e însă lăudăros și încrezut, are o curiozitate nesățioasă, este profund amoral, necinstit, trișor, lipsit de scrupule și neținând seama de demnitatea altora sau de regulile bunei cuviințe, el bârfind, înjurând și mințind cu și fără scop. Privit în ansamblu, dincolo de analizele cunoscute, **L.** este unul dintre cei mai enigmatici și mai contradictorii zei din panteonul universal; el poate fi identificat, pe de o parte, cu *Diavolul

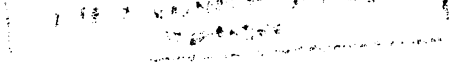

biblic, pe de alta, cu omul comun în ascensiunea sa de la condiția primitivă la condiția civilizată.

§ Jan de Vries, *The Problem of Loki*, Helsinki, 1933; F. Ström, *Loki. Ein mythologisches Problem*, Göteborg, 1956; A. B. Rooth, *Loki in Scandinavian Mythology*, Lund, 1961

Long Wang (chinez *long* – *dragon) Împăratul dragonilor, în **mitologia chineză;* stăpânul forței acvatice a lumii. Se distinge, față de ceilalți dragoni, mai ales prin dimensiunile lui excepționale, fiind lung de un *li* (0,5 km). A. Maspero este de părere că figura mitică definitivă a lui **L.W.** a fost recompusă sub influența *budismului, care a transportat în lb. chineză sensul vechiului termen vedic *Nagaraja* (Regele Șerpilor). Datorită *cultului foarte răspândit al lui **L.W.** în China antică, *templele consacrate sunt foarte numeroase, nelipsind din nici un oraș; dragonul fiind în China *simbol imperial, cu atât mai profund era prețuit simbolul acestei divinități de prim rang. Anumite categorii de credincioși (marinarii, pescarii, agricultorii care în cultura orezului au nevoie de multă apă, fântânarii, vânzătorii de apă cu doniță) îl venerau în chip deosebit; în vreme de secetă, statuia Zeului-dragon era expusă în plină arșiță, iar în vreme de inundații, era purtată prin apă, pentru ca zeului să-i fie trezit sentimentul rușinii față de catastrofele pe care nu le-a stăvilit; dacă ceremonia nu ducea la nici un rezultat, statuia era distrusă sau înecată. În același scop, împărații din China manevrau rangurile divine ale lui **L.W.**, când înălțându-l, când coborîndu-l, până la situația limită a exilării statuii sale. În tradiția religioasă populară, recunoscut ca dragon, **L.W.** era de fapt adorat mai ales ca divinitate patronală a ploii. În perioada mai târzie, când se instala seceta, țăranii purtau nu o statuie adevărată, ci o imagine a lui confecționată din lemn sau carton, în cadrul unui *ritual de invocare a ploii; iar dacă seceta continua, aceiași credincioși băgau la închisoare această imagine sau o blestemau și o rupeau în bucăți. Dar i se adresau zeului *rugăciuni și în timpul ploilor prea abundente. Textele istorice chineze citează cazuri când imaginea lui **L.W.** a fost expusă în soarele arzător, legată în lanțuri, chiar în curtea templului consacrat, recomandându-i-se cu glas solemn Zeului-dragon să „încerce pe pielea lui" chinul arșiței secetoase.

Losev, Alexei Feodorovici Mitolog rus (1893–1988), profesor, specialist în filologia clasică; după încercări de armonizare metodologică a neoplatonismului cu dialectica lui G. W. F. Hegel și cu fenomenologia lui Husserl, **L.** devine un filosof marxist ponderat al culturii antice, aria sa de interese înglobând *mitologia, filosofia, estetica și literatura. **L.** consideră că *mitul nu are nici un scop cognitiv, că nu tinde să explice lumea, dimpotrivă, că mitul este o coincidență obiectuală nemijlocită între ideea generală și imaginea senzorială. După această teorie a lui **L.**, idealitatea și obiectualitatea sunt inseparabile, de unde și elementul miraculos, care e specific oricărui mit. Un studiu de sinteză a surselor, în 5 volume, încheiat în 1941 *(Mitologia antică)*, nu a putut fi publicat, din cauza cenzurii sovietice, nici în atât de lunga viață a savantului. Preocupat, într-o fază mai târzie, de critica – în plan semiotic – aplicată teoriei semnului lingvistic și a *simbolului *(Semn. Simbol. Mit,* 1982), **L.** s-a consacrat studiului axiomaticii semnului lingvistic, teoriei despre valența infinită a sensului din semnul lingvistic și a cercetat fenomenul de transfer dinamic de la semnul lingvistic la simbol și la mit; dar simbolul, devenit mit, e un instrument exclusiv poetic („simbolica infinită ce apare [...] și mai bogată, când simbolul devine mit"), mitul deosebindu-se de metaforă și de simbol prin aceea că toate imaginile de care se folosesc metafora și simbolul sunt înțelese aici cu desăvârșire literal, adică perfect real, perfect substanțial, iar imagistica mitului e considerată de structură pur estetică. Această concepție continuă câteva aserțiuni anterioare (1979): „mitologia, fiind înțelegerea realității nevii ca realitate vie, este deopotrivă înțelegerea neînsuflețitului ca însuflețit, a impersonalului ca personal, și a nesocialului ca social", astfel încât „orice mit nu e nimic altceva decât analogul unei propoziții încorporate", la fel cum „totemismul și fetișismul sunt două rezultate deosebit de elocvente și maxim inteligibile ale gândirii încorporate" (*Знак. Символ. Миф.* 1982).

§ *Диалектика мифа*, Москва, 1930; *Античная мифология в её историческом развитии*, Москва, 1957

Lot Personaj biblic *(→ *mitologie biblică)*, nepotul lui *Abraham, peregrin prin Canaan și *Sodoma, apoi în cursul distrugerii acesteia, favorizat prin invitația de a pleca la timp din zona primejdioasă, **L.** găzduiește crainici misterioși (numiți când *îngeri, când bărbați), care anunțându-l asupra distrugerii programate a orașelor Sodoma și *Gomora, îl apără și de furia mulțimii doritoare să-l ucidă („Bărbații i-au spus lui Lot: Mai ai pe altcineva aici? [...] pe oricine ai în cetate, scoate-l din acest loc, căci noi suntem pe cale să nimicim locul acesta" – *V.T., Geneza,* XIX, 12–13). Retrăgându-se din Sodoma, soția lui încalcă o recomandare categorică: „femeia lui Lot s-a uitat îndărăt și s-a prefăcut în stâlp de sare" (*ibid.,* 26); „soarele răsărise deasupra pământului, când a intrat Lot în Tsoar" (*ibid.*, 23). După distrugerea orașelor și pieirea soției sale, **L.** a plecat „spre dealuri, căci se temea să mai locuiască în Tsoar" și „s-a așezat într-o peșteră cu cele două fiice ale sale" (*ibid.,* 30). Nemaiexistând în preajmă bărbați și de teamă să nu li se stingă neamul, fiicele recurg la un act de endogamie

extremă: îmbătîndu-şi tatăl, se culcă cu el fără ştirea lui şi rămân însărcinate, una născând pe *Moab* (părintele moabiţilor), alta pe *Ben-Ammi* (părintele amoniţilor), două ramuri de etnicitate incertă (*ibid.,* 31–38).

Lotofagi (grec. Λωτοφάγοι) *Mit homeric despre un trib de pe ţărmul Africii, mâncător de *lotus care era socotit plantă a uitării. Echipajul lui *Odysseus, la un popas din călătorie, mâncând flori de lotus ca băştinaşii, uită de dorinţa întoarcerii acasă (*Odisseia,*IX); se prea poate să se fi produs o confuzie de sensuri între λωτός (lotus) şi λήθη (uitare).

lotus În mai multe *mitologii, **l.** (în special floarea de lotus) a devenit un *simbol al forţei de creaţie, ca principiu feminin; de aici, şirul de sensuri simbolice subalterne: germenii vitali, fertilitatea, longevitatea, posteritatea, sănătatea, gloria, nemurirea, puritatea, dar şi liniştea sufletească, pacea, concordia şi chiar uitarea. Sensurile sacrale sunt însă variabile după ariile mitologice. ~ *Egipt (nephertem, nephertum* – lotus parfumat). Crescând pe malurile *Nilului, **l.** era pus în relaţie cu fluviul vital al egiptenilor. Floarea de lotus este, pe rând, tronul regal al unor zei ca *Horus, *Isis, *Nephtys, *Osiris; apoi devine simbol regal propriu-zis: regina Nefertiti (soţia lui Amenophis IV) e adesea împodobită cu o astfel de floare. Dar **l.** avea şi o divinitate patronală: tânărul zeu **Nefertum,* având ca emblemă lotusul albastru, patrona florile de lotus şi parfumurile. ~ *China* (*lian* – lotus; *lianhua/hehua* – floare de lotus; *lianye* – frunză de lotus; *lianzi* – sămânţă de lotus). În tradiţia mitică chineză, **l.** ca plantă (ca şi sămânţa sau frunza plantei) este un simbol solar, din categoria principiului luminos masculin **yang.* Dar *lianhua* (floarea de lotus) e asociată *Lunii, deci simbolului întunecat, ţinând de principiul feminin **yin.* În China, **l.** (în ipostaza *yang*) simbolizează desăvârşirea şi biruinţa luminii asupra întunericului (deci asupra ipostazei *yin*) pe baza ideii că orice **l.** răzbate din profunzimea sumbră a apei lacurilor spre puritatea luminii. În *budismul *chinez se conservă simbolul originar al naşterii lui **Buddha (Fo)* dintr-o floare de lotus. Sub raportul distribuţiei şi orientării spaţiale, **l.** e omologat cu Occidentul. **L.** a fost în China dintotdeauna o plantă sacră. ~ *India* (*padma* – lotus). Simbol al organului feminin **yoni,* **l.** are un rol simbolic principal în mitologia religioasă a Indiei: el semnifică *revelaţia, creaţia, forţa spirituală; în practicile **yoga* există *poziţia lotus* – ca poziţie specifică a corpului în timpul meditaţiei. Dar valoarea generică a **l.** întâlneşte frecvent în *panteonul vedic *(→ mitologie vedică):* zeul *Vişnú are epitetul *Padmanabha* (Cel cu lotus în loc de buric), zeiţa **Lakşmi – Padmagṛhā* (Cea care trăieşte în lotus); zeiţa **Çrī* s-a născut, ca şi *Buddha,* dintr-un lotus; în *rugăciunea budistă *Om! mani padme! Hum!* **l.** este un element referenţial („nestemată din lotus"); de altfel, în budism, **l.** a devenit simbolul *pământului, dar deopotrivă al purităţii şi frumuseţii. În tradiţia Indiei s-a perpetuat convingerea că odraslele regale sau îndeobşte de neam mare trebuie să se nască negreşit pe trup cu semnul *padma* (lotus), cu semnul **cakrá* (disc) etc. ~ *Hellada* (λωτός – lotus). Grecii antici credeau că **l.** este o plantă a uitării; astfel, *Lotofagii* de pe coasta Africii, văzuţi de echipajul lui *Odysseus, se hrăneau cu plantele amnezice care erau lotuşii, iar Odysseus însuşi, mâncând câteva flori de lotus, uită de dorinţa întoarcerii acasă. **L.** era floarea consacrată zeiţei *Hera. Urmărită de zeul falic *Priapos, *Nimfa *Lotys* se preface într-un lotus, ca să scape de agresiunea erotică a zeului. *Homer vorbeşte frecvent de **l.** (*Iliada,* XIV, v. 348, II, v. 766; *Odisseia,* IV, v. 603; IX, v. 80; XXIII, v. 311 etc.).

Loucuo *Strămoşul arhetipal al caraibilor, coborît din *cer şi stabilit temporar pe *pământ, pentru a crea viaţa: primii oameni ies din buricul său, următorii, dintr-o crestătură pe care şi-a făcut-o el însuşi în coapsă; din bucăţelele rădăcinilor de manioca pe care, împreună cu diverse gunoaie, le aruncă în mare, apar peştii. După efectuarea operei, **L.** moare, peste 3 zile învie şi se întoarce în cer, lăsând oamenilor moştenire o plantaţie de manioca. După înălţarea sa, apar animalele insulare. Într-o variantă, **L.** continuă desăvârşirea pământului, pe care îl făcuse anterior un alt strămoş, lăsându-l moale şi neted, nefinisat, şi pe care abia arşiţa soarelui izbuteşte să-l întărească, apoi se supără pe primii „caraibi" (cu înţeles larg de oameni abia creaţi: *Racumon,* prefăcut în şarpe cu cap de om, locuind într-un copac, în fine, transformat în stea; *Savacou,* devenit pasărea uraganelor şi tunetului, apoi prefăcut în stea; *Axinaon,* cârmuind ploile; *Curdomon,* stăpânul valurilor oceanice) şi pe urmaşii lor; ca răzbunare declanşează *potopul, de la care se salvează numai câţiva, cătărati în piscuri montane; acel potop a despărţit insulele caraibilor de continent, iar după retragerea apelor, au apărut munţii, dealurile şi prăpăstiile.

Louhi Divinitate feminină nefastă, în **mitologia finlandeză,* imaginată ca o babă rea, stăpână a ţinutului nordic ceţos *Pohjola, duşmănind ţinutul sudic **Kalevala.* Fierarului *Ilmarinen, care îi construieşte moara magică *Sampo, **L.** îi dă de soţie fiica; moara îi este însă furată, iar **L.**, prefăcută în vulturiţă, umple *Kalevala* de molimi şi ascunde *soarele şi *luna.

Lou-zu Zeul ocrotitor al cerşetorilor şi frizerilor în **mitologia chineză* folclorică, pe care tradiţia îl considerase discipol al lui **Lao Zi;* întors în lumea obişnuită, **L.-z.** şi-a câştigat viaţa lucrând ca bărbier ambulant. I se atribuie compunerea unei cărţi despre arta bărbieritului; uneori, iconografia din *temple îl înfăţişează cu această scriere în mână.

Lua; *Lua Mater* (lat. *luere* – a purifica, a ispăși; *luela* – ispășire, pedeapsă) Zeița ispășirii greșelilor, în **mitologia romană.* De origine obscură, în mod cert însă din Italia arhaică, **L.** era socotită de romani o zeiță neprielnică, nefastă, care trebuia adulată și împăcată; de aceea i se aduceau *ofrande din prăzile și trofeele de război, în vederea ispășirii delictelor și crimelor făptuite în campanie; considerată paralel în anume opoziție față de *Saturnus, care era și un zeu agrar, era așadar o divinitate care prigonea ogoarele și semănăturile. Aulus Gellius (*Nopțile attice,* XIII, *XXIII,* 2), care citează *rugăciunile publice pentru **L.**, presupune că zeița ar fi soția sau paredra lui Saturnus. Actul de ispășire *(expiatio)* se încadra într-o ceremonie de *sacrificii expiatoare *(piacularia),* oficiată de un preot specializat *(piator).*

Lu Ban Zeu patronal al tâmplarilor, dulgherilor și constructorilor, în **mitologia chineză* (mai ales folclorică); potrivit tradiției, s-a născut în Țara Lu, în ziua a 7-a a lunii a 5-a din anul 606 î.e.n. Unele tratate antice îl consideră pe **L.B.** inventatorul scărilor militare de asediu, iar în memoria populară s-au perpetuat diferite unelte atribuite inventivității sale: fierăstrăul, rindeaua, sfredelul, ușile pe canaturi; uneori, tradiția îi pune în seamă și construcții utilitare mari: un pod în provincia Hebei, niște turnuri angulare ale palatului imperial din Beijing, dar și roțile de fântâni; tradiția împodobirii palatelor cu *dragoni se atribuie răpirii de către **L.B.** a palatului unui dragon și montării acestuia pe pământ chinez cu ajutorul unor lănci; tot el a construit o pasăre de lemn zburătoare (într-o variantă un uliu), apoi chiar un om de lemn care arăta cu mâna întinsă spre sud-est, această lucrare reprezentând represaliile zeului împotriva oamenilor care îl omorîseră pe bătrânul său tată, sosit în regiune prin aer, deoarece utilizase ca vehicul zburător uliul construit de fiul său. După vârsta de 40 de ani **L.B.** s-a retras în recluziune în munții provinciei Shan-dong, pentru a studia *magia: în acea perioadă, a clădit un palat pentru zeița **Xi Wang-mu.* Cele două soții ale zeului – una în veșmânt alb, alta în roșu – erau ocrotitoarele vestitelor lacuri chinezești cu care se lăcuiește excelent lemnul. *Cultul lui **L.B.** s-a intensificat în China după anul 1403.

Luceafărul Personaj demoniac din **mitologia românească,* realizat în folclor prin confundarea noțiunii biblice **Lucifer* cu astrul de etim. latină Lucifer (planeta Venus) și numit popular *Luceafăr.* Un basm cules de Richard Kunisch: *Fata din grădina de aur* (utilizat de M. Eminescu) vorbește de fiica unui împărat, închisă într-un castel și îndrăgostită de un *Zmeu născut din mare, apoi, în zborul său ceresc, prefăcut în stea; respins de fată, zboară în *cer, din nou astralizat, ca să coboare iar la fereastra ei, ca tânăr frumos, și din nou e respins, fata în sfârșit condiționându-și dragostea prin actul lui de renunțare la nemurire; iubirea îl duce pe tânărul astral la nesăbuința de a-i cere divinității supreme humanizarea sa și mortalitatea, însușiri ce îi sunt refuzate. Tudor Pamfile citează un text românesc arhaic, aparent de inspirație biblică (ms BAR nr. 86, p. 19): „A patra ză, când fiace Dumnezău luminele cele mari și stealele, într-aciastă ză au căzut den cer Luceafărul carele [era] mai mare pre o ciată de îngeri den ciatele îngerești. Carele s-au mărit dentru săne și s-au mândritu în cugetul său și au zis că-ș va pune scaunul său înpotriva scaunului lui Dumnezău [ca să să] ivască și el tocma cu Dumnezău; deci numai [au gândit] acesta gând întru sine, atăta s-au și desfăcut [den cer și au căzut] cu toată ciata lui. Și trecură unii în adâncul pământului, alții în fundul mării, alții pre pământ, alții în văzduh, alții într-apă. Și toț aceia căț au căzut de în cer [cu] acel voevod, făcutu-s-au diavol întunecat.“ Dar originea mai îndepărtată a acestor variante trebuie căutată probabil în *mitul apocrif al *îngerilor lui *Semyaza și în relatările lapidare din textul **Bibliei* canonice despre *Enoh asupra fiilor lui *Yahweh care au văzut și au dorit pe fiicele frumoase și îmbietoare ale oamenilor. Peste acest mit arhaic s-a depus un strat de fabulație folclorică, generat de fascinația pe care o exercită astrul numit *Luceafăr* prin strălucirea sa deosebită. De aici s-au format unele *superstiții magice, de pildă credința că, spre a opri ploile, strigoaicele fură **L.** de pe cer, fie ca personificare astrală, fie ca simplu luminător ceresc.

Lucifer (*Purtător de raze;* lat. *lux* – lumină, *ferre* – a purta) La origine, numele latin al zeului **Hesperos* (personificarea astrului vesperal, Luceafărul de seară: planeta Venus, la elongația maximă de 48°); ulterior, nume dat șefului *îngerilor răzvrătiți. În primele secole ale creștinismului, **L.** era un epitet alegoric al lui *Isus Christos, ca purtător de lumină sau astru strălucitor; din evul mediu, s-a suprapus însă numele lui *Satan, în raport cu un text din *profetul *Isaia asupra căderii în *Infern a regelui Babilonului, ca prinț al *demonilor, pe care **Vulgata* îl traducea astfel: „*Quomodo cecidisti de caelo Lucifer qui mane oriebaris?*“ („Cum ai căzut tu din ceruri, stea strălucitoare, fiu al revărsatului zorilor?“ – *V.T., Isaia,* XIV, 12); însă acest verset este evident mai vechi decât polemica cu Babilonul; din *mitologia babiloniană e posibilă doar imitarea unor uzurpări cerești *(→ Anzu).* *Mitul e contaminat de apocrifele biblice *(→ Semyaza)* și de mitologia zoroastrică (→ *Angra-Mainyu),* repuse în circulație fals de scrierile bogomilice *(→ bogomili).* În textele biblice canonice nu s-a făcut însă în mod real nici o confuzie între *sensul luciferic* și *sensul satanic.* Sensul mitic de înger demonizat sau inițiator al revoltei și de conducător al îngerilor damnați deși ajunge să se confunde uneori (mai ales în mitografiile târzii, de structură populară) cu *Diavolul, nu trebuie însă căutat într-o identificare între cele

două sensuri, luciferic şi satanic, ci mai curând în optica unor apocrife cu teme similare (deşi, în raportarea de ex. la **Cartea lui Enoh*, apocriful etiopian, identificarea lui **L.** cu Semyaza este mai riscată decât aceea cu *Azazel). Nu este exclus ca proveniența primă a confuziei să fie un verset din *Evanghelia lui Matei:* „Duceţi-vă de la mine, blestemaţilor, în focul cel veşnic care este gătit Diavolului şi îngerilor lui" (XXV, 41), deşi din verset rezultă alăturarea, nu identitatea cu Diavolul şi subalternii lui. Compusă probabil la Bizanţ, *legenda suprapusă mitului originar s-a răspândit prin cronografele bizantine şi prin traducerile după ele în limbile popoarelor creştine ortodoxe (cf. N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească,* II, Bucureşti, 1974, p. 47 şi urm.): „A patra zi, când au făcut Dumnăzău luminile celi mari şi stelile, întru acea zi au căzut Luciafărul din cer, carile era mai mare peaste o ciată de îngeri, pentru că s-au mândrit întru sine şi au zis că-şi va pune scaunul său împotriva scaunului lui Dumnăzău; ce cum au cugetat, îndată s-au desfăcut ceriul şi au căzut împreună cu toată ciata lui. [...] S-au cutremurat toate cetele îngereşti şi s-au ales Mihail arhanghelul şi au zis cu glas mare: să stăm bine, să stăm cu frica lui Dumnăzău; şi cum au zis acel cuvânt, au stătut care unde s-au aflat; şi câţi au rămas, iar sânt îngeri, iar cei căzuţi sânt tot draci". Există şi alte legende populare de alură bogomilică târzie (probabil de origine bulgară, ca şi ms comentat de N. Cartojan), de ex.: „Povestea lui Satanailu cumu s-au trufitu împotriva ziditoriului Dumnezeu cu gândul şi cumu au căzutu dinu ceriu de s-au făcutu din înger luminatu, de s-au făcutu dracu" – unde **L.**, numit *Satanailu,* este înfruntat şi învins, nu prin război autentic, ci prin vicleşug şi sperjur, de arhanghelul Mihail, din îndemnul (nu din porunca) şi cu contribuţia tehnică (scoaterea soarelui de 7 ori mai arzător, înghețarea mării) a lui *Dumnezeu – fapte contrazicând normele etice ale **Bibliei.* Mitul, recondiţionat în legenda bogomilică, e în cele din urmă recondimentat în stilul politicii bizantine (cf., de ex., memoriile Anei Comnena, *Alexiada*). Tema uzurpării tronului divin e frecventă în vechile mitologii (pasărea Anzu răpindu-i zeului suprem *Enlil atributele puterii universale până la restabilirea ordinii în univers de către zeul *Ninurta – în miturile din Mesopotamia), ca şi tema auxiliară a bătăliei finale (războiul între *Ahura-Mazda şi Angra-Mainyu – în miturile din *zoroastrismul Iranului). Nu sunt excluse şi influenţele din aceste surse.

Lucoris Zeu lykomorf (cu înfăţişare de *lup), în **mitologia română,* patron al azilului *(asylum),* înfiinţat, după tradiţie, de regele *Romulus spre a găzdui pe refugiaţi, surghiuniţi şi proscrişi (supranumiţi, la multe popoare europene, „lupi"). **L.** este identificabil cu modelul său grec: zeul delphic *Lykoreus. (→ lykantropie)*

Lucretius (Titus Lucretius Carus) Poet latin (cca 95–55 î.e.n.), autorul poemului filosofic publicat postum sub titlul *De rerum natura (Despre natura lucrurilor);* discipol al lui *Epicur şi filosof ateu în sensul că, recunoscând *zeii ca existenţe plasate undeva în spaţiul dintre lumi, le nega doar amestecul în fiinţa şi ordinea lumilor *(→ ateism)*; **L.** nu considera pe zei nici măcar nişte *dii otiosi (→ deus otiosus)* şi nu le acorda nici un fel de atribute sau raporturi cu lumea reală: *Nullam rem e nilo gigni divinitus unquam* („Nici un lucru nu se naşte din nimic prin voia divină", *op, cit.,* I, 150). După **L.,** *religia (prin care el înţelege *superstiţiile şi prejudecăţile) este produsul ignoranţei şi al fricii; ca atare, concepţia mitologică a lui **L.** consideră pe zei existenţi în sine, eterni şi neschimbători, rareori vizibili oamenilor şi numai în vechime; iar omul, speriat de fenomenele naturii, supus simţurilor şi viselor lui, atribuie zeilor tot ce nu înţelege, tot ce îl depăşeşte – naşterea şi spectacolul universului, aştrii, fulgerul, cutremurele, vântul, moartea. Aşadar, ca efect al *credinţei lor, oamenii au umplut pământul de *altare şi *temple, unde se roagă cerând îndurare zeilor care însă nu au nimic comun cu toate acestea.

Lucro (lat. *lucrum* – câştig) Zeu al câştigului, al profiturilor şi al poftei de îmbogăţire, în **mitologia română.*

Lug Zeu cu atribute neclare, în **mitologia celtică,* poate protejând artele, ştiinţele, călătoriile, după unele surse, un zeu solar al luminii şi al meşteşugurilor gingaşe, patronul *spiritelor telurice **Tuatha Dé Danann.* După unele opinii moderne, ar fi fost zeul celtic principal (sau chiar suprem) şi, faţă de atributele lui, un zeu universal, aşa cum e cunoscut din unele izvoare irlandeze care spun că el însuşi se prezenta în acelaşi timp ca tâmplar, fierar, ostaş, harpist, poet, medic şi *mag. În eposul irlandez e numit cu epitetul *Samildanach* (Dibaci în multe meşteşuguri); numele *Lleu,* din Wales, înseamnă „Mână dibace"; în Irlanda avea şi epitetul *Lamhfada* (Mână-lungă, adică „bun mânuitor de lance"), iar o *sărbătoare tradiţională păgână din vechea Irlandă (1 august) se numea *Lugnasad* (Nunta lui Lug). Caesar *(Commentarii de bello gallico)* îl identificase cu *Mercurius socotindu-l. la gali, inventator al artelor, ocrotitorul drumurilor, călătoriilor, comerţului şi afacerilor; (sensul galic al numelui *Lug* pare a fi fost „Strălucitorul"). Numit în unele inscripţii *Lugus,* se pare că era invocat şi cu epitetele (în transcripţie latină): *Adsmerius, Dumias, Arvernus, Visucius;* de la **L.** provine numele oraşului Lugdunum (Cetatea lui Lug, azi Lyon). **L.** era considerat şi învingătorul decisiv în bătălia legendară de la Mag Tured.

§ J. Loth, *Le dieu Lug, la terre mère et les Lugoves* (în *Revue archéologique,* 1914, I, 24); A. Even. *Notes sur le Mercure celtique – Le dieu celtique Lugus* (în *Ogam,* 1956, vol. 8)

Lugalbanda Rege semilegendar din prima dinastie sumeriană de la Uruk (sec. XXVIII–XXVII î.e.n.), socotit tatăl lui *Ghilgamesh şi predecesorul acestuia la tron. *Legendele aferente *(→ mitologii din Mesopotamia)* îl citează ca pe un mare strateg militar; dar în textele din sec. XXVI î.e.n. e pomenit ca *zeu, printre divinităţile lumii subpământene.

Luminuut Divinitate principală în *mitologia populaţiei din zona nordică a insulelor indoneziene Celebes; adorată ca personificare a *pământului, ea reprezintă maternitatea absolută şi *elementul cosmogonic esenţial *(→ cosmogonie)* în cuplul Pământ-*Cer, totodată şi zeiţa-mamă universală, genitoare a tuturor *zeilor şi a omenirii. Conform *mitului principal, însoţindu-se cu zeul vântului în prima etapă teogonică, **L.** îl naşte pe zeul *Toar;* dar reîntâlnindu-se cu el mai târziu şi nerecunoscându-se reciproc, mama şi fiul formează un cuplu din care se nasc treptat ceilalţi zei şi oameni. Omenirea moşteneşte de la zeiţă pământul, care este de la început divizat în 4 sectoare (împărţire limitativă), corespunzând celor 4 triburi locale: toumbulu, tonsea, tontemboan şi tontumarata. (Mituri similare, deosebindu-se doar în unele nuanţe nesemnificative, se regăsesc în ins. Kalimantan, Flores, Mindanao.)

Luna Divinitate astrală şi astru propriu-zis în *mitologia generală. Datele unor tradiţii arhaice permit deducţia că *miturile selenare au apărut încă din paleolitic. De cele mai multe ori (de ex., în funcţie de răspândirea unei teme predilecte din basmele lumii), miturile selenare sunt în relaţie directă (şi dependentă) cu miturile solare, ambele teme încadrându-se în mitologia astrelor *(→ mituri astrale)* – una dintre cele mai vechi forme mitologice. Prin mărimea, strălucirea şi periodicitatea ritmică a aparţiilor şi dispariţiilor ei de o perfectă regularitate matematică, de care depind anume fenomene terestre, observate încă de omul primitiv, **L.,** inspirând şi alcătuirea unor *calendare, a fost divinizată în personificări feminine sau masculine, acumulând mituri variate, clasificabile în 3 categorii. • 1) *Era aselenară* Mituri de pe continente diferite se referă la o epocă sălbatică în care cerul nu era încă luminat de **L.** *Ovidius scria: „Se spune că arcadienii au stăpânit pământul mai înainte de naşterea lui Iupiter şi că acel neam a fost mai înainte decât Luna" (*Fasti,* II, 289–290). Un mit al tribului centramerican chibcha (Columbia) narează: „În vremurile străvechi, mai înainte ca Luna să fi început să însoţească Pământul, oamenii care locuiau pe podişul Bogotà trăiau ca nişte sălbatici" *(Legenda cascadei Tequendama).* Ambele mituri, în ciuda neconcordanţei geografice, prezintă aproape identic o viaţă preumană din epoca aselenară, lipsită de foc, unelte, agricultură şi ştiinţa construcţiei locuinţelor şi a confecţionării veşmintelor. Mituri similare din epoca arhaică fără **L.** au şi triburile boşimane din Africa. Toate acestea situează epoca preselenară înainte de *potopul universal. Există propuneri de explicări ale mitului, în confruntare cu o ipoteză astrofizică asupra captării **L.** de către Pământ, ca urmare a marilor opoziţii ale planetei Marte, care i-ar fi modificat la un moment dat orbita (G. Bellamy). • 2) *Luna catastrofală* Foarte răspândit este, în diverse variante, mitul dispariţiei temporare sau furtului **L.,** asociat de obicei cu nişte consecinţe catastrofale, produse chiar de acest astru. ~ Un mit hattit (Anatolia) spune: „Zeul Lună a căzut din cer. El s-a prăbuşit peste Ki-lam. Nimeni nu l-a văzut. Zeul Furtunii a trimis asupră-i ploaia şi uraganele, în aşa chip, încât l-au cuprins teama şi groaza. Zeul Hapantali plecă şi sosi în preajma lui, să stea de vorbă cu el. Zeiţa Kamrushepa văzu pe cel care căzuse din cer, şi rosti: – „Zeul Lună a căzut din cer". ~ Un erou din miturile neozeelandeze maori, căutând apă, din lipsă de lumină blestemă **L.** care coboară din cer năpustindu-se asupra Pământului, îl înşfacă pe căutătorul de apă Rona şi apoi îl târăşte în cer; el rămâne o vreme pe **L.** până constată că şi acolo lipseşte apa. ~ Mitul citat al tribului chibcha vorbeşte despre zeul *Bochica, venit pe platoul Bogotà ca *erou civilizator şi având o soţie frumoasă şi rea, *Chia,* care, fiindcă provoacă revărsări de fluvii şi mari inundaţii catastrofale, e alungată de zeu şi pleacă în cer, devenind **L.** *(Legenda cascadei Tequendama).* ~ În **mitologia finlandeză* (*Kalevala,* XLIX), **L.** e ascunsă la un moment dat în caverna unei stânci pestriţe de fier pur (împreună cu *Soarele), ambii aştri fiind ţinuţi prizonieri de bătrâna vrăjitoare *Louhi şi eliberaţi numai după ameninţarea făcută de magul *Väinämöinen. • 3) *Divinitatea selenară* Venerată în personificări divine de aproape toate *religiile primitive şi antice, **L.** ca zeu sau ca zeiţă are importanţă variabilă, după zonele geografice. ~ În *Mesopotamia* i se acordau mari onoruri zeului babilonian **Sin* sau variantei lui akkadiene **Nannar,* ca şi ~ în *Egipt,* unde existau două divinităţi, una masculină: **Honsu* şi una feminină, de prim rang: zeiţa-pisică **Bastet.* ~ *Miturile asiatice* îi acordă mai puţină însemnătate: ~ În *India* era venerat zeul *Candrá ca stăpân al **L.,** dar textele vedice *(→ Veda)* uneori funcţionalizează astrul: „Anul este carul, este lada trăsurii, Viraj e cârma, Agni e fruntea carului, Indra e luptătorul, iar vizitiul său este Luna" (*Atharvaveda, 8,* 8). ~ Zeiţa *chineză* **Heng Wo* este sau personificare selenară sau locatară divină şi magică a **L.,** dar fără rang superior; ~ iar în *Japonia,* unde, *cultul solar e pe prim plan, zeul selenar **Tsukiyomi* este de însemnătate aproape derizorie ~ În **mitologia greacă,* pe lângă zeiţa specială **Selene,* mai patrona astrul şi **Artemis* (în anume ipostază şi **Hekate*); ~ *romanii* au preluat *cultul primelor două zeiţe, sub numele *Luna* şi **Diana,* ~ Pentru *cartaginezi,* **Tanith,* personificare directă a

astrului, era „revelația lui Baal", zeul suprem. ~ *Mitologia maori* (Noua Zeelandă), acordându-i, zeiței selenare **Hina* atributul fertilității lumii, o consideră mama unui important zeu mesianic, *Maui, și de rang egal cu zeii cosmogonici.

§ Carl Hentze, *Mythes et Symboles lunaires, Chine ancienne, civilisations anciennes de l'Asie, peuples limitrophes du Pacifique*, Anvers, 1932; Mircea Eliade, *Despre o „filosofie" a lunii* (în *Insula lui Euthanasius*, București, 1943)

Luo Zakho Zeul suprem al populației indoneziene din ins. Nias (la sud-vest de Sumatra). **L.Z.** a apărut dintr-un ou *(→ oul primordial)*, iar după aceea a creat universul, din ochiul său drept născându-se *Soarele, din stângul *Luna.

Luperca Zeiță arhaică din **mitologia romană*, cu atribute incerte: poate protectoarea peșterii Lupercal, de la poalele Palatinului (Roma), unde lupoaica mitică a alăptat pe *Romulus și pe *Remus; sau poate o divinitate din alaiul lui **Lupercus*, zeul turmelor.

Lupercus Vechi zeu ocrotind turmele, în **mitologia romană;* mai târziu, sub influență greacă, începe să fie confundat cu zeul **Pan*. *Sărbătoarea *Lupercalia* (care îi era consacrată la 15 februarie și ulterior transformată în *cultul lui Pan) se declanșa prin sacrificarea a doi *țapi *(→ sacrificiu)*, după care preoții *luperci* alergau prin oraș ca să lovească simbolic pe trecători cu niște curele speciale, confecționate din pieile țapilor jertfiți, gesturile lor fiind consacrate, în *superstiția romană, drept aducătoare de belșug în recolte, în nașteri și în fătări.

lupul Fără să fi avut un *cult de prim rang, **l.** era legat, mai ales ca *totem sau ca *simbol emblematic, de organizarea cetelor de războinici, sau de originea totemică a unor triburi (Europa, Asia Occidentală, America de Nord, mai rar în Extremul Orient); unele triburi venerau **l.** ca zeu al războiului. În cadru religios erau considerați *lupi* – alături de animalele respective – și oamenii *mutanți care se puteau preface în lupi, mai ales în scopuri militare *(→ lykantropie)*. ~În *India* există o tradiție, relatată de **Mahābhārata*, potrivit căreia **Bhīma*, unul dintre eroii principali ai eposului (al cărui nume înseamnă „Înfricoșătorul"), este o ființă umană cu trupul de lup. ~ După tradiția din *Iran*, marele rege Cyrus a fost alăptat de o lupoaică. ~ Tipul acesta de adopțiune a fost aprofundat de miturile *romane: Lupa* (Lupoaica) era considerată mama adoptivă a gemenilor *Romulus și *Remus; romanii venerau însă și două divinități – **Lupercus* și **Luperca* – păstrând doar în rădăcina onomastică relația cu **l.** ~ În *Hellada*, mitul **l.** era foarte restrâns: transformarea în **l.** a lui Lykaon nu e privită decât ca o pedeapsă pentru crimă. ~ Mitul e mult mai bogat reprezentat la *scandinavi* și *germani: **Fenrir* și *Sköll* sunt **l.** infernali, cu importante roluri în *escatologie; de asemenea, zeul suprem *Odhinn era însoțit de „câinii" săi de pază Geri și Freki, de fapt amândoi lupi; la germani era răspândit *ritualul militar al soldaților în piei de lup *(ulfhedhnar)* ~ În *Caucazul de Nord*, populat de alani, apoi de oseți, eposul **Narților* descrie personajul *Woerhoeg* – *străvechiul totemic nart – simplă personificare a **l.** ca atare (uneori însă numit doar „cel cu cap de lup"). ~ Stindardul de război al *dacilor* era de fapt un soi de instrument de producere a urletului cu ajutorul vântului, fiind modelarea unui cap de lup (cu trupul redus la minimum); acest lup-dragon era și emblematic la poporul războinic, căruia i se atribuia și practicarea lykantropiei. ~ O cronică chineză din sec. VII spune că strămoșii *turcilor asiatici* au fost nimiciți într-un război greu, afară de un băiat care fusese alăptat de o lupoaică, devenită apoi soția lui și născând de la el zece fii. ~ **L.** este venerat în diferite moduri de *amerindienii nordici*: tribul tlinkit povestește că strămoșul tribal, împrietenindu-se cu un lup care îi purtase noroc, lasă în urmă tradiția potrivit căreia **l.** e totemul tribului; algonkinii pun **l.** în relație cu lumea subterană a morților *(→ Nanabozho)*. ~ Destul de răspândit, deși mai ales în formă lykantropică, era cultul **l.** la *slavi:* pe lângă personajul fabulos *Balaurul lup-de-foc*, oamenii mutanți de tipul **Volkodlak*, prefăcându-se în lupi la dorință, sau lupul mutant *Višĉun* din *credințele ucrainenilor, există un *ritual de toamnă târzie sau de iarnă, constând fie în travestirea unor grupuri de oameni în piei de lup, fie în purtarea solemnă a unui lup împăiat (ori numai a unei păpuși simbolizând vag animalul); cehii numeau luna decembrie *vlčí měsíc* (luna lupului), obicei ce se regăsește aproape identic în *Letonia (Vilka mēnesis)*. ~ Dar sunt și variante pur pastorale în mitul **l.**: zeul păstorilor oseți (Caucazul de Nord) **Tutyr* – singurul care putea să permită **l.** să fure oi, și-a transferat, prin contaminare (prin alani) acest atribut asupra unei divinități pastoral-agrare din **mitologia românească* – **Sânpetru* (care este însă o divinitate mult mai complexă).

§ V. Garfield and L. Forrest, *The Wolf and the Raven*, Seattle, 1961; Mircea Eliade, *Les Daces et les loups* (în Numen, 1959, t. 6, fasc. 1); C. Clouson, *Turks and wolves*, Helsinki, 1964; Georges Dumézil, *Heur et malheur du guerrier*, Paris, 1969

lustrație (lat. *lustratio* – personificare prin *sacrificii) Formele vechi – în *mit și în *ritual – de purificare se mărgineau la **foc* și la **apă* (îndeosebi la apa *lustrală*); sub acest unghi, o formă de răspândire a purificării e **botezul* (practicat mai ales în *creștinism), dar și spălarea pe mâini a *sacerdotului înainte de oficierea serviciului divin. Foarte larg folosită de romani, **l.**, în toată ceremonia purificării *(lustrationis sacrum)* – care era de fapt un ritual expiator – domina o procesiune, când cortegiul înconjura, în mers lent, locul sau obiectul supus **l.**, purtând animalul de sacrificiu, torțe aprinse și apă lustrală, sfințită. La

romani se purifica orice: ogorul, colonia, armata, oamenii, orașul. Roma era purificată prin **l.** la fiecare termen de 5 ani, în acest caz sacrificiile de purificare fiind efectuate de censorii ieșiți din funcție, printr-o ceremonie numită *sacra suovetarilia,* deoarece erau jertfite 3 animale – un porc *(sus),* o oaie *(ovis)* și un taur *(taurus);* uneori romanii însoțeau ritualul **l.** și cu *fumigații de pucioasă.

Luther, Martin Teolog german (1483–1546), traducător integral al **Bibliei* în lb. germană, inițiator al *Reformei religioase anticatolice. Călugăr augustinian, doctor în *teologie (1512), devenit profesor de teologie la universitatea din Wittenberg, **L.** și-a început acțiunea reformatoare cu cele 95 de teze contra indulgențelor pontificale, pe care le-a afișat la 31 octombrie 1517 pe ușa bisericii din Wittenberg; el a proclamat că nici *Biserica, nici clerul nu sunt mijlocitori între om și *Dumnezeu, deoarece omul își obține justificarea și *mântuirea numai prin *credință, deci prin relațiile sale directe cu divinitatea; negând totodată valoarea tradiției sacre și autoritatea papală *(→ papi)* și restabilind autoritatea Sfintei Scripturi, reformatorul declară că omul trebuie să-și recunoască nimicnicia totală în fața grației dumnezeiești. Chemat la Roma spre a da socoteală de atitudinea și actele sale **L.** a refuzat să se prezinte la judecata vaticană, recunoscând că în multe privințe urmează linia reformatoare a lui Jan *Hus; în 1520, el a ars public bula papală de excomunicare a sa, publicând și un tratat adresat nobilimii creștine germane *(An den christlichen Adel deutscher Nation),* în care susține caracterul sacru al vieții creștine laice. Doctrina lutherană se bazează îndeosebi pe teza asupra **păcatului originar* (acest păcat a corupt integral natura umană, lăsând-o în *stăpânirea *Diavolului, roadele fiind faptele rele condamnate în Decalog; prin ereditatea păcatului originar „omul e orb prin firea sa și nu poate înțelege Cuvântul lui Dumnezeu"; de aici, concluzia că omul e lipsit de liberul arbitru care „nu e decât o ficțiune", voința omenească fiind sclava păcatului și a lui *Satan); consecința a fost disprețul lui **L.** față de rațiunea umană, care era pentru el cea mai mare prostituată diavolească („die höchste Hure, die der Teufel hat"). După J. A. Möhler, concepția lui **L.** despre păcatul originar e tipic gnostică *(→ gnostici);* ea a fost condamnată de Conciliul din Trent. După **L.,** libertatea creștină trebuie înțeleasă ca libertate spirituală (cf. *Tractatus de libertate christiana,* 1520). În tratatul polemic contra lui Erasmus (*De servo arbitrio,* 1525), **L.** și-a formulat teoria asupra *predestinării absolute, susținând nulitatea ideii de liber arbitru.

§ Bengt Hägglund, *Theologie und Philosophie bei Luther und in der occamistischen Tradition,* Lund, 1955; H. A Oberman, *Luther and the Dawn of the Modern Era,* Leiden, 1974

lutherani → *Martin Luther*

lutheranism → *Martin Luther*

Lu Xing Zeul veniturilor și salariilor, ocrotitorul funcționarilor, în **mitologia chineză,* protejând în genere munca salariată și posturile administrative. Era asociat de obicei cu zeul longevității **Shou Lao* și cu zeul șansei **Fu Xing.*

Lyada Personaj feminin divinizat – poate zeiță a frumuseții și feminității, în **mitologia slavă.* **L.** e citată de cronicarul polon Długosz, pe lista zeilor populari din Polonia precreștină, care o echivalează atributiv cu zeul roman *Mars; dar **L.** este identică cu *Lada* cehă, pe care cercetătorii moderni o echivalează cu zeița *Venus. De la *ritualurile pentru **L.** ar fi pătruns în folclorul ritual românesc, după unii cercetători, refrenul „Lado, lado".

lykantropie (grec. λύκος – *lup, ἄνθρωπος – om) Tradiție totemică *(→ totem)* la unele populații primitive, intrată în deprinderi și *ritualuri simbolice din antichitate, de autodefinire sau de raportare obiectivă, în cadrul unor *superstiții, a anumitor ființe umane la posibilitatea metamorfozei omului în lup. În antichitate (iar în unele zone chiar în vremea modernă) existau și asociații secrete de oameni-lupi, adesea recurgând numai la forme de asociere simbolică sau emblematică cu animalul patronal. Astfel, o populație (neurii) care ar fi trăit pe teritoriul dintre Galiția și Smolensk, se îmbrăca în piei de lup; Herodot *(Istorii,* IV, 105*)* scrie:„Neurii au aceleași obiceiuri ca sciții. Oamenii aceștia lasă bănuiala că ar fi vrăjitori. Sciții și hellenii așezați în Sciția spun că, o dată pe an, fiecare neur se preschimbă în lup pe câteva zile și apoi se face iar cum a fost"; dar aici e vorba de **l. rituală* (numită de M. *Eliade și *lykantropie extatică*): în astfel de societăți secrete ale bărbaților din comunitățile primitive războinice (Hellada, Iran, Africa, Australia, America de Nord) animalul poate fi altul decât lupul (leopardul în Africa, pisica sălbatică în Australia); uneori, această formă de **l.** practică antropofagia *(→ canibalism).* Ecouri obscure răzbat și în alte *mituri: *Romulus și *Remus au fost crescuți și alăptați de o lupoaică (aceasta fiind un totem din Latium); steagul de luptă al dacilor era lup totemic; războinicii vechilor germani, numiți *ulfhednar,* purtau piei de lup. Exista o **l. rituală,* ținând de exercițiile militare, iar ritualul scutea pe luptător să mai conserve în război legile și obiceiurile umane; amerindienii kwakiutli și koriacii asiatici, înainte de a porni la război, execută *dansul lupului.* Mai târziu, mitofolclorul și superstițiile se referă la metamorfoze lykantropice: francii aveau noțiunea *werwulf,* devenită la francezi *loup-garou* (om-lup) și desemnând un anumit tip de vrăjitor care rătăcește nopțile cu înfățișare de lup, speriind copiii. În Dacia se pare că au existat practici constante de **l.**; întrucât Strabon *(Geografia,* VII, *3,* 12) numea pe daci

Δάοι, iar după o tradiție transmisă de Hesychius, *daos* ar fi numele frigian al lupului; Mircea Eliade *(De la Zalmoxis la Genghis-han,* trad. rom., București, 1980, cap. I, *Dacii și Lupii, passim)* consideră numele dacilor, alături de legenda lupoaicei care i-a crescut pe Romulus și Remus, printre puținele „relicve mutilate" ale ritualurilor arhaice de **l.** *inițiatică.* Tradiția a persistat pe teritoriul Daciei, absorbind și alte forme; așa, în mitofolclorul românesc, **Sânpetru* este și patronul lupilor, probabil sub influența alanilor caucazieni (prezenți în sec. IV în Dacia), popor pastoral având un zeu, **Tutyr,* adorat ca „păstor al lupilor"; iar mai târziu, prin slavi, s-a răspândit în onomastica locală un nume destul de frecvent în zona danubiană: *Vâlcu* (slav вълкъ rus *волк* – lup), ca de altfel și *Wolf* la popoarele germanice. În superstiția folclorică românească întâlnim și forma **Pricolici,* denumind pe omul prefăcut în câine care se amestecă în haitele de lupi. După tradițiile românești ale moților din Munții Apuseni, oamenii-lupi sunt sortiți din naștere să devină periodic lupi autentici, ipostază în care pot fi însă îmblânziți cu o bucată de pâine sau mămăligă; există și varianta în care omul-lup își poate părăsi condiția de lup, prin desfacerea farmecelor, atunci când cineva îi dă o coajă de mălai. În multe zone a existat și o **l.** *magică,* întemeiată pe credința posibilității de transformare reală a anumitor oameni în lupi. E cu putință cel puțin aceasta să nu fi fost străină de prezența unei forme patologice, adică de maladia descrisă în psihiatrie sub același nume și cunoscută din vechime, în al cărei delir bolnavul se crede metamorfozat în lup și încearcă să se comporte ca atare. *(→ Lucoris)*

§ R. Eisler, *Man into Wolf,* London, 1951

Lykaon Personaj fabulistic din **mitologia greacă:* găzduind pe *Zeus și hrănindu-l cu carne de om, a fost prefăcut ca pedeapsă în *lup *(lykos);* acest *mit moral e povestit, în variante apropiate, de Eratosthenes, Clement Alexandrinul, mai ales *Ovidius *(Metamorfoze,* I, 4). **L.** se lăuda că Zeus îl vizitează uneori ca simplu drumeț, iar o dată, anunțând că marele zeu ii va fi oaspete, spre a fi sigur că acel drumeț nu va fi altul, îi pune perspicacitatea divină la încercare amestecând între cărnurile de *sacrificiu și ospăț, și carnea unui copil ucis anume; chiar atunci s-a stârnit însă o furtună și participanții la omorîrea copilului au pierit loviți de trăsnet, care era *simbolul lui Zeus. Alți autori antici (Apollodorus, Scholiastul lui Euripides) atribuiseră crimelor lui **L.** chiar și *potopul lui *Deukalion; dar mitul lui **L.** a avut în primul rând un scop moral categoric: împiedicarea, în *ritualurile religioase timpurii grecești, a sacrificiilor umane, practicarea cărora s-ar părea că se extinsese abuziv, imitată după fenicieni.

Lymphae *Nimfe dintr-o categorie aparte, în **mitologia romană,* patronând apele limpezi și izvoarele.

Lyssa (grec. λύσσα – turbare, furie bolnăvicioasă, frenezie) Zeița nebuniei, în **mitologia greacă,* născută de **Nyx* (Noaptea) din sângele lui *Uranos; geloasă pe *Alkmene (mama lui *Herakles, pe care îl născuse din dragostea cu *Zeus) și urînd-o pe rivală, zeița *Hera o trimite pe **L.** la erou, ca să-i ia mințile; într-un impuls de iraționalitate maladivă, Herakles își ucide soția (Megara) și copiii; abia actul vindecător al zeiței înțelepciunii, *Athena, care aruncă asupra eroului o piatră uriașă, amețindu-l și cufundându-l într-un somn de redresare, izbutește să-i curme nebunia (cf. Euripides, *Herakles,* v. 815–974).

M

Ma Zeiță din Cappadocia, probabil de origine cultuală hattită (Asia Mică), prezidând *ritualuri orgiastice. Adorată ca zeiță-mamă, era slujită la Comana, în Pont, de un mare număr de curtezane sacre, în cadrul serbărilor bianuale care i se consacrau.

Maamutu Pământului *Spirit al vetrei casnice, în **mitologia românească*, de origine obscură (deși nu e imposibilă o influență străveche alană, întrucât o divinitate a vetrei este citată în tradiția oseților caucazieni, coborîtori din alani: **Safa*). După Petru Caraman, acest „spirit al cărui sediu este vatra" se invocă în ritualul cununiei *(Studii de folclor,* II, București, 1988, p. 137). Prima atestare despre **M.P.** se află în secolul XIX, într-o lucrare a folcloristului Christache Ioanide *(Misterele vrăjitoriilor magice prin care femeele cu sciință face a se grăbi măritișulu fetelor de la țeră,* Craiova, 1873, p. 6–7), ea confirmând rolul acestui duh în ceremonia nupțială: „Ieși, Maamutu Pământului, din vatra focului cu 99 smei, cu 99 de paralei, toți cu gurile căscate și vă sorocesc cu soroc de foc să vă duceți cum mai tare în fuga mare până la scrisu meu, să-l plesniți, să-l isbiți, și la mine să-l porniți, cum mai tare-n fuga mare." Privit în profunzime, obiceiul ține însă de o categorie mitologică mult mai veche: sacralitatea vetrei, vatra fiind *simbolul stabilității casei și, ca atare, a familiei.

Maan Emö *(Maica Pământului); Maan Emäntä (Doamna Gliei)* Zeiță *htonică de prim rang, în **mitologia finlandeză*, considerată simbolul *Pământului matern; soția zeului creator **Ukko*.

Maat Zeița adevărului și a dreptății, în **mitologia egipteană*, divinitate justițiară al cărei *simbol, pana de struț (aleasă ca obiectul cel mai ușor din câte există), este greutatea etalon cu care, în instanța celestă a *psihostasiei finale, se cântăresc inimile defuncților, spre a se constata dacă sunt potrivite cerințelor *maaty*, impuse de zeiță. Inițial, *maat* era ideea abstractă de adevăr și dreptate; când cele două noțiuni ajung atributele principale ale unei personificări mitologice, începe să se considere că sunt două zeițe gemene **M.** *(Cele două Maat): Adevărul* și *Dreptatea*. Cu timpul, socotită soția lui *Thot și apoi fiica zeului suprem *Ré, **M.** e venerată mai ales ca o singură zeiță și devine, paralel, simbolul interacțiunii forțelor care mențin ordinea cosmică, succesiunea zilelor și nopților, anotimpurilor și în genere echilibrul universului creat: fără **M.**, întreaga operă cosmică și-ar pierde stabilitatea și lucrarea zeilor ar pieri; de aceea, faraonul era răspunzător de păstrarea principiilor simbolizate de zeiță, iar preotul ei principal era șeful suprem al tuturor tribunalelor din Egipt; implicit, **M.** veghea cucernicia religioasă a oamenilor și respectarea de către societatea umană a poruncilor divine. Într-o epocă târzie, în momentul psihostasiei nu mai figura pana de struț, ci pe unul din talgerele balanței ședea chiar **M.**, de obicei pe talgerul drept, iar pe stângul, inima mortului. Zeița era reprezentată sub aspectul unei grațioase femei tinere șezând cu tălpile strânse și genunchii aduși; capul îi era împodobit cu o pană de struț; uneori, era înfățișată șezând în barca solară a lui Ré, alteori pe un tron din sala de judecată a lui *Osiris.

Maboya *Demon din miturile folclorice ale caraibilor *(→ mitologiile triburilor amerindiene)*, o personificare sumbră a nopții, imaginat ca un semimonstru care stârnește furtunile și îi bate pe oameni în somn.

Machim (grec μάχιμος – războinic) Oraș mitic de războinici, vecin cu pașnicul oraș *Eusebes*, ambele descrise după o tradiție obscură de Ailianos *(Istorii variate,* III, 18) și plasate de el, destul de confuz, undeva în ocean, spre est față de Europa; aceasta și alte coordonate seamănă întrucâtva cu cele relatate de Platon despre *Atlantida. Cele două orașe se aflau pe același continent oceanic, „dincolo de limitele lumii locuite"; locuitorii din Eusebes trăiau în pace și belșug, fiind oameni sănătoși, plini de voioșie, normali biologic și muritori, adesea vizitați de *zei; locuitorii din **M.** par mai ciudați: sunt războinici care „vin pe lume în armură", populându-și orașul până la o densitate de „două sute de miriade", murind aproape numai în războaie și numai când sunt loviți cu pietroaie sau măciuci, întrucât „fierul nu le poate pricinui nici un rău".

Macuilxochitl *(Cinci Flori)* Zeu aztec simbolizând sudul, iar uneori confundat cu **Xochipilli (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*: venerat ca zeu al florilor, al serbărilor, petrecerilor și *jocurilor și socotit patronul jocului aztec de societate *patolli* (un fel de joc de dame, disputat între două grupuri, fiecare dispunând de câte 6 pietricele de manevră).

Mada Erou din **Mahābhārata*, *simbol al beției omenești; apare spre a-i obliga pe zeii beligeranți să încheie pace, dar este distrus de ei și

reconstituit în cele 4 patimi omenești capitale: Beția, Preacurvia, Jocul de noroc, Vânătoarea.

Maelduin Erou mitic celt din Irlanda *(→ mitologie celtică),* personajul central al unei expediții maritime fabuloase povestite în saga irlandeză *Imram curaig Maelduin (Călătoria pe mare a lui Maelduin),* atribuită unui bard din Ulster, Aid cel Bălai (sec. X), dar cunoscută în transcrieri mai târzii, cu interpolări din surse creștine și cu elemente conservate dintr-o materie mitică arhaică. (O scriere cu subiect paralel a apărut cu un secol mai târziu: *Navigatio S. Brendani,* despre călătoria pe mare a altui erou. **Brain,* poate alimentată din același filon oral pierdut, însă fără existența unor puncte epice comune între Brain și Maelduin. Unii cercetători consideră asemenea elemente epice drept ecouri ale unor lungi navigații arhaice spre apus, până pe coastele americane, de tipul expediției istorice a vikingului Leif Erikson. Chiar dacă un asemenea strat există în poemele barzilor, *mitul autentic este în miezul fabulos, care e dominant; de pildă, în saga lui **M.**, echipajul acestuia găsește pe ocean un imens stâlp vorbitor de argint: „Stâlpul avea patru fețe și fiecare față a lui era atât de lată, cât ai pluti lovind de două ori din lopeți; spre a-l înconjura, trebuia să vâslești de opt ori. Lângă el nu era nici un petec de pământ, numai oceanul nesfârșit. Nu se zărea nici temelia stâlpului, nici vârful, așa era de înalt". Iar oamenii din echipaj „auziră din vârful acelui stâlp o voce puternică, răsunătoare, melodioasă, dar nu putură pricepe nici cine vorbea, nici în ce limbă" *(op. cit.,* VIII).

Mafdet Zeiță felină din **mitologia egipteană,* reprezentată fie ca *pisică, fie, mai rar, ca ghepard. Atributele ei erau bastonul și cuțitul, iar menirea se reducea la lupta împotriva șerpilor: „Se ridică Ré și cobra sa pe creștetul său împotriva acestui șarpe care a ieșit din pământ. [...] El retează capul tău cu acest cuțit care a fost ținut în mână de Mafdet" *(Textele Piramidelor).* **M.** este și o sprijinitoare a bolnavilor, dar are deopotrivă și grija cotidiană a morților din lumea de dincolo. După unele surse, **M.** pare a fi fost considerată sora geamănă a zeiței scrisului, *Seshat.

mag → *magie, sacerdot*

magie (akkad. *imga* – preot > asir. *maga* – *sacerdot > grec. μαγεία – vrăjitorie, farmece > lat. *magus* – preot persan) Sistem de ceremonii și acțiuni determinate de *credința în puterea magului de a acționa asupra realității obiective cu ajutorul forțelor supranaturale și prin alte mijloace oculte sau paranormale. **M.** se bizuie pe credința în existența unor forțe în sine în natură (care la mai multe populații primitive se numesc fie **mana* – termen preluat de istoria *religiilor ca definiție sintetică, fie **kami* etc.), pe care invocația magică le poate obliga să acționeze în favoarea omului sau împotriva lui. **M.** primitivă are din cele mai vechi timpuri un raport direct în primul rând cu anumite activități practice: tămăduirea bolilor (medicina populară), relațiile de dragoste (dirijarea atracției erotice), atragerea vânatului și peștelui (procurarea hranei), acțiunile militare (repetiția bătăliei, pregătirea armelor), practici agresive (omorîrea dușmanului prin străpungerea imaginii lui plastice sau prin arderea unui obiect ce îi aparține): de asemenea, practicarea purificării (un gen de *katharsis*), în al cărei *ritual se include obligatoriu noțiunea de **tabù,* prin care se interzice atingerea unor anume obiecte, locuri sau ființe considerându-se fie sacre, fie necurate. Sunt legate aproape de orice practică magică în primul rând *descântecele (incantațiile) și vrăjile. • C l a s i f i c a r e a m a g i e i De obicei, încă din antichitate, se disting două tipuri: a) *magia albă,* adică obișnuită, ademonică, ale cărei procedee principale rezidă în: forța sonoră a rostirii (nume, incantații, cuvinte magice fără sens, ca *abracadabra (→ Abrakax),* *blesteme ș.a.) și în forța creatoare a imaginii, realitatea fiind manevrată prin *simbolurile reprezentărilor ei plastice *(→ exorcism, apotropaion)*; b) *magia neagră,* adică procedeul invocării *demonilor în sprijinul săvârșirii actelor magice (unul din procedeele curente ale **m.** negre: numele unui om era înscris pe frunze uscate de laur, care apoi se ardeau, ca să abată o nenorocire asupra purtătorului acelui nume). J.G. *Frazer desparte **m.** în: t e o r e t i c ă (pretinzându-se știință) și p r a c t i c ă (pretinzându-se artă), cea de-a doua subdivizată în: p o z i t i v ă (vrăjitoria) și n e g a t i v ă (tabuarea). Definind-o global ca „sistem fals de legi naturale" și ca „ghid înșelător al comportării", dar mai ales ca „o falsă știință tot așa precum și o artă avortonă", Frazer reia într-un fel opinia lui *Hegel, care a redus **m.** la simple „superstiții" și „aberații ale sufletelor slabe". În dezacord cu atari interpretări, Claude *Lévi-Strauss găsește că „deosebirea esențială între magie și știință" constă nu numai în faptul că „una postulează un determinism global și integral, pe când cealaltă operează prin diferențierea nivelurilor, dintre care numai unele admit forme de determinism", dar și în faptul că „gândirea magică și practicile rituale" pot fi „expresia unei percepri inconștiente a *adevărului determinismului* privit ca mod de existență a fenomenelor științifice, așa încât determinismul să fie în totalitatea lui *bănuit* și *închipuit,* înainte de a fi *cunoscut* și *respectat*", *riturile și credințele magice devenind expresiile unui „act de credință într-o știință pe cale de a se naște" care ajung „duble anticipații" ale științei însăși și asupra metodelor sau rezultatelor „pe care știința le va asimila într-un stadiu înaintat"; ca atare, în loc „de a opune magia și știința, este preferabil a le considera paralel, ca două moduri de cunoaștere, inegale în ce privește rezultatele teoretice și practice [...], dar nu prin genul de operații mentale", deosebite „mai puțin prin natura

lor, cât prin funcția tipurilor de fenomene cărora li se aplică" *(Gândirea sălbatică,* 1962, trad. rom., București, 1970, p. 151, 153). • Bazele parapsihologice ale magiei Dacă unii cercetători (Storch) puneau mentalitatea primitivă mitico-magică în raport cu schizofrenia, alții (de la A. *Lang la J.W. Hauer) au presupus că **m.** se bizuie pe unele însușiri paranormale ale unor subiecți primitivi. Se poate totuși presupune azi că, independent de încadrarea în ritualurile spectaculoase și inutile uzând de o recuzită complicată și exterioară, **m.** pornește uneori tocmai de la atari însușiri native (unele încă discutabile): hipnoză, sugestie, telepatie, telekinezie, clarviziune, premoniție. Fiziologistul Charles Richet scria că „în anumite condiții, se pot obține mișcări ale diferitelor obiecte mai ușoare sau mai grele, fără nici un contact și fără intervenția vreunei forțe mecanice cunoscute" (*Traité de métapsychique,* Paris, 1923). Wilhelm H. C. Tenhaeff, profesor de parapsihologie la Universitatea din Utrecht, afirmă că unii oameni moștenesc dintr-un filon preistoric însușiri paranormale, atrofiate de civilizație, pe care profesorul Joseph Banks Rhine (Universitatea Duke, S.U.A.) le numește „percepții extrasenzoriale". E posibil deci ca, înzestrat cu una sau mai multe însușiri paranormale pe care le extrapolează și le include în spectacolul său de **m.** *albă,* *șamanul sau magul să se mire el însuși de unele efecte ale practicii sale, iar de aici să deducă ilimitarea forțelor sale. • Variațiile geografice ale magiei ~ *Magia chaldeană* În Babilon, **m.** era o instituție de stat, regii întreținând magi la curte care erau socotiți solii zeilor *Ea și *Marduk; preocupările principale erau: lupta defensivă împotriva răului, medicina, apărarea de mânia *zeilor și de atacurile demonilor, ca și de practicile vrăjitorilor vulgari (*Codul lui Hammurabi* interzicea vrăjitoria); iar exorcismul aparent al magilor chaldei tatona de fapt căile științei; în latura spectaculoasă a **m.** chaldeene intrau incantațiile, traseul virtual cu bagheta magică („Cercul magic al lui Ea se află în mâna mea", spunea magul) și adesea, în ritualurile substituirii, *țapul ispășitor. ~ *Egipt* Se practica mai ales **m.** defensivă, protejând pe oameni eventual de furia zeilor (prin incantații, *talismane, *amulete), și foarte rar cea agresivă; **m.** egipteană apăra pe faraon și țara de dușmani și își aroga forța de a opri *soarele și *luna din mers, de a stârni trăsnetul, de a produce sau opri catastrofe; preoții practicau medicina magică, transferând boala într-un animal pus în preajma bolnavului, sau își vindecau pacienții în stare de hipnoză, în „templele somnului". ~ *Iran* Tradiția atribuia preoților perși, numiți magi, puterea de a manevra *focul pantomorf și lumina astrală: în *templele lor ar fi putut apărea subit întunericul ziua, lămpile s-ar fi aprins de la sine, fulgerul s-ar fi descărcat la dorința lor; „focul divin" (poate electricitatea atmosferică sau cea produsă artificial), numit „leul ceresc", le-ar fi stat la îndemână și ar fi știut să dirijeze curenții magnetici naturali, numiți „șerpi", ca pe niște săgeți. ~ *India* Forțele magice erau atribuite mai ales înțelepților mitici *(*rișii),* care dispuneau de o forță nelimitată a blestemelor având efect și asupra zeilor; de pildă, înțeleptul vedic *Asita* este maestrul întunericului și al **m.**; esențiale erau cele 8 mari puteri magice *(aṣṭamahāsiddhaya)* și cel care dispunea de ele era capabil să stăpânească lumea: știința de a te face infinit de mic, mare, ușor și greu, puterea de a obține orice dorești și de a face cum și ceea ce dorești, de a supune orice dominației tale și de a dispune de o voință nelimitată de nimic. ~ *China* **M.** s-a împletit din antichitate cu originala medicină homeopatică, cu folosirea tamariscului, a rădăcinii *renshen* (rădăcina vieții veșnice) și a procedeelor acupuncturii; paralel, în forme mai stranii, practicau o **m.** subtilă unele persoane mitice: *Gao-Yao, utilizând un berbec oracular *(→ oracole),* *Huangdi căutând în munți un metal rar, purificat într-un cazan special. ~ *Hellada* Se credea că unii magi din Tessalia pot, prin incantații, să atragă Luna pe *Pământ, apoi s-o retrimită pe locul ei, producând un imens vacarm cu o mulțime de instrumente de aramă. ~ *America precolumbiană* **M.** de bază (deși exista și una medicală) era fie de caracter oracular, prin ghicitul în boabe de porumb, fie de caracter premonițional, în stare de extaz provocat de consumarea unor ciuperci halucinogene, patronate de Zeul-ciupercă *Teonanacatl. ~ *Evul mediu european* devine un câmp de întreținere ale celor mai haotice tradiții de **m.**, vrăjitorie, *astrologie, figuri istorice ca Paracelsus ori Nostradamus și semilegendare ca *Faust fiind în permanentă concurență cu vrăjitorii vulgari sau cu șarlatanii de bâlciuri. Practicile magice nu au încetat niciodată: constituind o bază religioasă la toate populațiile semiprimitive, ele se mențin și înăuntrul civilizației consolidate, fie în forma medicinei populare agrementate cu descântece, fie în tradițiile folclorice care păstrează uneori și exorcismele și chiar urme de **m.** neagră (care se combină cu materia civilizației tehnice exterioare: de ex., vrăjile asupra unor subiecți prin înțeparea cu acul a fotografiilor acestora). Persistența **m.** se explică atât prin dorința nerăbdătoare a omului de a rezolva necunoscutele mediului agresiv, cât și prin înclinația lui de a stăpâni forțe necomune. De ex., Apuleius a fost acuzat de practicarea **m.** (acuzație plină de primejdie în vremea sa, putând să atragă chiar pedeapsa cu moartea); dar în apărarea sa, subtilul orator și scriitor latin a oferit cu perfidie un autentic tratat de magie; opera lui, *Apologia sau pledoarie pentru sine însuși contra acuzației de magie,* descrie de fapt practicile magice esențiale de care s-ar părea că nu era străin; deși achitat în

proces, rezultă discret din context că se îndeletnicise într-adevăr cu practicile magice, iar urmașii l-au memorat mai ales ca mag, opinie confirmată și de sf. *Augustin. În evul mediu, kabbaliștii *(→ Kabala)* agreau îndeosebi **m.** semnelor grafice (litere și cifre); și nici mai târziu **m.** nu a fost evitată în special de unii teozofi *(→ teozofie)*. Privită în structură, **m.** este unul dintre temeiurile arhaice ale gândirii religioase și nu poate fi considerată numai pragmatic. Frazer a clasificat **m.** dintr-un unghi mai rigid și deosebind două principii ale gândirii magice: *legea similitudinii* (similarul produce similar, deci efectul se aseamănă cu cauza sa) și *legea contactului* (lucrurile care au fost odată în contact unele cu altele continuă să acționeze unele asupra celorlalte, la distanță, și după ce contactul fizic a încetat); în acest mod, se ajungea la o **m.** *homeopatică* (bazată pe similitudine, când magicianul crede că poate provoca orice efect prin imitarea lui) și la o **m.** *contagioasă* (bazată pe contact, când magicianul crede că, acționând asupra unui obiect, acționează și asupra persoanei căreia i-a aparținut obiectul); dar dacă Frazer, considerând **m.** o pseudoștiință și un instrument primitiv de investigare a forțelor naturii, nu a coborît în profunzimea fenomenului, alți cercetători, reproșându-i de a nu fi observat decât ce cred oamenii despre lucruri și nu ce fac ei cu ele, au atras atenția asupra unor elemente simbolice esențiale din structura **m.** (John Benett). Unii antropologi și etnografi au presupus că formele timpurii de **m.** preventivă ar fi aproape un act deliberat, silit de frica sau de neliniștea generatoare de obsesii, și că așadar ritualul magic, contracarând obsesia, îl încredințează pe primitiv că primejdia e înlăturată; dar acestea sunt în genere interpretări făcute de psihiatri, care își aleg date convenabile din anchetele etnografice, pe care le extrapolează (Kn. Rasmussen colectează mărturisirea unui șaman eschimos: „noi nu avem credință, nouă ne este frică"). Mircea *Eliade a remarcat utilizarea în multe comunități, fie primitive, fie civilizate, a recitării solemne de *mituri cosmogonice, în scopuri de **m.** terapeutică *(→ descântece)*, valoarea fiind simbolică: bolnavul devine „contemporanul creației; el retrăiește deci starea de plenitudine inițială", întrucât „nu se repară organismul uzat", ci „se reface", bolnavul trebuind să se nască din nou, reproiectat „acolo unde acest eveniment e pe cale să se petreacă" *(Mythes, rêves et mystères,* Paris, 1957, p. 50–51). *(→ teurgie)*

§ Ernesto de Martino. *Il mondo magico. Prolegomeni a una storia del magismo*, Torino, 1948; Hutton Webster, *Magic. A Sociological Study*, Stanford, 1948; Simeon Florea Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1893; H. E. Wedeck, *Dictionary of Magic*, New York [1956]; Ulric Molitor, *Despre vrăjitoare și prezicătoare* (textul original: incunabulul apărut la Colonia, 1489), trad. Tiberiu Dăioni și Delia Dună, studiu introductiv de Tiberiu Turculeț, Tornada, București, 1991

Magni Zeu din **mitologia scandinavă*, simbolizând *forța* (sensul literal al numelui său), secundat de un frate: *Modi* (*simbol al *cutezanței*), amândoi fiind fiii zeului *Thorr (**M.** al *gigantei *Jarnsaxa*). Voinic din naștere, când împlinea 3 zile, iar tatăl său Thorr fusese imobilizat de cadavrul *uriașului *Hrungnir, pe care tocmai îl doborîse, **M.** l-a eliberat ușor de sub uriaș, aruncând cadavrul în lături, cu regretul că nu venise de la începutul duelului; *(Modi,* născut de *Sif, soția legitimă a lui Thorr, e o figură ștearsă, dublându-și impersonal fratele); *Magni* și *Modi* supraviețuiesc dezastrului *Ragnarökr, moștenind amândoi ciocanul *Mjölnir, ca simbol al continuității importanței meteorologice a fulgerului; amândoi sunt dintre puținii zei care recompun noul *panteon în **Himli* – lumea restabilită.

Magog → *Gog* și *Magog*

Magutis Zeu din Moesia, cu personalitate deocamdată indistinctă. §

Mahābhārata Epopee sanscrită, considerată adesea **Veda* a 5-a, ale cărei prime texte sunt databile în mileniul II î.e.n. Atribuită (ca alcătuitor sau autor) unui **rișî*, înțeleptul mitic *Vyāsa, **M.** a fost compusă de fapt în cursul unui lung proces istoric de elaborare și cizelare, pornindu-se probabil de la nararea unui război local, apoi descriindu-se isprăvile și războiul de cucerire a Indiei, purtat de dinastia selenară a neamului **Bharată*, într-un cadru mitic general; războiul descris de **M.** e purtat între triburile **Pāṇḍava* și **Kaurava*. Întreaga concepție a **M.** e dominată de una dintre cele mai timpurii doctrine filosofice din India, – școala **Sāṃkhya* (sanscr. – calcul, raționament, adevăr autentic), întemeiată conform tradiției de înțeleptul Kapila –, dar și de doctrina **Yoga*. În concepția Sāṃkhya, substanța de bază a existenței este materia *(→ Prakriti)*, a cărei consecință este lumea obiectuală și în cursul transformărilor căreia întâia etapă e sinele, eul; deși *Prakriti* este cauza cauzelor, alături de materie ca principiu fundamental, școala Sāṃkhya admite, ca principiu autonom, **spiritul (→ Puruṣa)*. Dintre ramurile existente ale doctrinei, în **M.** predomină așa-numita *Sāṃkhya epică*. Textul inițial al **M.** avea 25 000 de versuri, apoi s-a amplificat periodic (mai ales în sec. IV î.e.n. și V–VII e.n., ajungând la peste 100 000 distihuri sau strofe *(śloka)* în 18 cărți *(parva)*, adică 215 000 versuri. Ediția critică modernă a epopeii conține 225 capitole. Totuși, după unii sanscritologi (G. Büler), textul cunoscut azi ar fi fost scris integral de un singur poet și ar fi fost încheiat în sec. IV. Primul text păstrat al **M.**, caligrafiat în lb. sanscrită pe foi de palmier, e însă din sec. VI î.e.n. Subiectul general al cărților **M.** e acesta: 1) *Adiparva* Interferență cu narațiunea de bază despre creșterea și învățătura celor 5 fii ai lui *Pāṇḍu, în prima carte apare o descriere a *cosmogoniei, o enunțare a celor 4 **yuga*, o trecere în revistă a principalilor

*zei vedici *(→ mitologie vedică)* şi genealogiile celor două familii rivale, Kaurava şi Paṇḍava. 2) *Sabhāparva (Cartea adunării)* *Nārada, cel care i-a văzut pe zei, îi adună pe paznicii păcii, iar o ceartă iscată dintr-un joc de zaruri *(→ jocuri rituale)* duce la exilarea celor 5 Paṇḍavaḥ într-un palat smolit. 3) *Araṇyakaparva,* consacrată „evenimentelor din pădure", printre care un concurs de arcaşi, unde apare *Arjuna; apoi însurătoarea celor 5 Paṇḍavaḥ cu aceeaşi femeie (Draupadi); în fine, încercarea Marelui Zeu (*Mahādevá) *Çivá de a detecta însuşirile de luptător ale lui Arjuna. 4) *Virāṭaparva* Cei 5 fraţi ajung în capitala lui Virāṭa. 5) *Udyogaparva (Cartea strădaniei)* Arjuna stabileşte relaţii cu *Vasu, care devine comandantul fraţilor Paṇḍavaḥ. 6) *Bhīṣmaparva* narează crearea continentelor şi descrie o bătălie cumplită de 9 zile, dar include în context şi tratatul filosofic *Bhagavadgītā.* 7) *Dróṇaparva* În cursul unui război cu multe victime, *Dróṇa se foloseşte de miraculoasa armă *nārāyana.* 8) *Karṇaparva,* consacrată lui Karṇa, ucis în luptă, şi căderii triplei cetăţi magice *Tripura. 9) *Çalyaparva* – o istorie a originii luptelor cu carele, o descriere a pieirii celor mai mulţi dintre membrii grupului Kaurava şi o prezentare a *ritualului de purificare în locurile sacre ale fluviului zeiţei *Sarasvati. 10) *Sauptikaparva* Descrierea groaznicului măcel al unor oameni adormiţi. 11) *Strīparva (Cartea nevestelor)* Despre *bocetele soţiilor eroilor căzuţi. 12) *Çāntiparva (Cartea pacificării)* Despre tristeţea şi regretele lui **Yudhiṣṭhira,* cel mai mare dintre fraţii Paṇḍavaḥ: de fapt cartea a 12-a e un tratat filosofic despre ştiinţa conducerii statului şi despre obligaţiile dictate de împrejurări catastrofale, dar şi despre căile *mântuirii omeneşti. 13) *Anuçāsanaparva (Cartea preceptelor)* Despre liniştirea sufletului lui Yudhiṣṭhira, despre datoriile morale ale oamenilor şi despre mijloacele prin care omul poate deveni util şi capabil să atingă treptele superioare spre a merge pe căile adevărului. 14) *Açvamedhikaparva (Cartea sacrificării calului)* Despre vestitul *sacrificiu **açvamedha,* îndeplinit de regi, despre bătăliile lui Arjuna şi despre ihneumonul apărut în timpul jertfei *calului. 15) *Āçramavāsikaparva* Descrierea structurii locuinţei şi a practicilor ascetice *(→ ascetism).* 16) *Mausalaparva* Cartea cruntelor bătălii ale lui *Rāmá, cu suliţe ucigaşe devenite trăsnete şi provenind din firele ierbii *eraka,* după ce a cules-o *Krişna; Arjuna îndeplineşte ritualul arderii cadavrelor lui Vasudeva şi Rāmá, după care el însuşi capătă învoirea să se consacre treptei *saṅnyāsa* (despărţirea totală de lume), ultima din viaţa unui *brahman. 17) *Mahāprasthanikaparva* Povestirea marelui exod al Pandavilor care-şi părăsesc regatul împreună cu regina Draupadi şi aleg calea renunţării şi a *mântuirii supreme. 18) *Svargārohanaparva (Cartea înălţării la cer)* Consacrată evenimentelor supraumane care îi ajută pe eroi să se întoarcă în *Paradis *(*Svargā).* Există şi două cărţi suplimentare: 19) *Harivansa,* consacrată genealogiei lui Hari; şi 20) *Bhaviṣyaparva (Cartea profeţilor),* un text oracular. ~ **M.** este şi cel mai amplu codice de izvoare asupra miturilor din *mitologia vedică* şi vechilor *religii ale Indiei. Potrivit tradiţiei hinduse, **M.** a fost comunicată, întâia oară, prin viu grai, în pădurea Naimişā *(Naimiṣāraṇya),* în naraţia lui **Vaiçaṁpāyana* (unul dintre naratorii principali, cunoscuţi şi din context). Asupra surselor istorice ale subiectului există o ipoteză mai nouă (1982): după îndelungate săpături arheologice, prof. Lal (India) a ajuns la concluzia că esenţialul întâmplărilor din **M.** poate fi raportat la un şir de evenimente istorice reale, care s-au desfăşurat aproximativ între sec. VIII–VII î.e.n. *(→ smriti).*

§ *A Prose English translation of the Mahabharata,* edited and published by Manmatha Nath Dutt, M. A. Calcutta, 1895–1905; B. Roy, *The Mahābhārata,* Calcutta, 1958; H. Oldenberg, *Das Mahābhārata,* Göttingen, 1922.

Mahādevá *(Marele Zeu)* În **mitologia vedică,* considerat sămânţa iniţială; nume dat în **Veda* şi în **Mahābhārata* fie lui *Rudra, fie mai târziu lui *Çivá.

Mahāyana *(Marele Vehicul)* Curent religios reformist, apărut ca *sectă după principala schismă din **budismul* clasic (sec. I e.n.) şi opunându-se sectei tradiţionaliste **Hināyana,* cu scopul de a împrospăta vechea doctrină, prea riguroasă pentru mediile simple de credincioşi şi prea străină de viaţa laică. Întemeiată de *brahmanul şi teologul budist *Nagarjuna,* doctrina **M.** predică ideea că omul este prea slab ca să se poată dispensa de *zei în efortul său de a obţine *mântuirea în **Nirvāṇa*; de aici, a apărut în **M.** practica divinizării lui **Buddha,* întemeietorul legendar al budismului. **M.** face largi concesii **brahmanismului,* cu care mai târziu se va şi contopi; în acelaşi spirit, inspiră construirea unor mari *temple şi statui gigantice şi stabileşte *dogma că *Buddha întemeietorul* nu este decât *unul* dintre numeroşii zei Buddha, stăpâni ai universului (cifra ajungând în cele din urmă la 995); concomitent, mahayanismul venerează şi categoria sacră plurală **Bodhisattva,* care reprezintă o formă potenţială a lui Buddha. Când budismul clasic refuzase *panteonul vedic tradiţional, de fapt nu negase zeii vedici *(→ mitologie vedică),* socotind numai că actul veneraţiei unor zei ca *Brahmā, creatorul unei lumi imperfecte, este incompatibil cu realitatea acestei lumi a suferinţei; iar astfel, Buddha devine mântuitorul capabil să distrugă suferinţa prin călăuzirea oamenilor spre încetarea ciclului de reîncarnări *(*saṃsāra)* şi prin dobândirea „stingerii" finale în Nirvāṇa. **M.** stipulează dreptul universal al oamenilor (şi nu numai al călugărilor budişti) de a obţine Nirvāṇa; dar, deopotrivă, include noţiunile, inexistente anterior, de răsplată şi pedeapsă postumă, sub forma unui *Paradis

*(*Sukhāvati)*, dirijat de Buddha-Amitaba, şi a unui *Infern. Reforma mahayanistă a fost necesară în primul rând datorită unui paradox intern al budismului iniţial; câştigarea unei rapide popularităţi de către budism, prin recunoaşterea existenţei suferinţei în lume şi prin oferta unei căi a mântuirii, era contracarată – prin ideea reîncarnărilor imprevizibile, deschise schimbărilor apartenenţei de castă *(*vārṇa)*, prinţul de azi putând renaşte în viaţa următoare ca *parya* sau chiar ca animal, sclavul de azi putând renaşte ca rege – de o dogmă impopulară. Decăzut în India, patria lui de obârşie, budismul cunoaşte o nouă înflorire, în forma sa mahayanistă, sub regele Kaniṣka (78–123), considerat un al doilea *Açoka. Kaniṣka a convocat un conciliu panbudist la Kashmir (sec. II), în cadrul căruia s-au elaborat şi formulat dogmele de bază ale doctrinei **M.**, socotită „calea largă" a mântuirii budiste. Contrar doctrinei Hinăyana, care profesa desprinderea de toate legăturile terestre, mahayanismul îşi asumă misiunea atragerii cât mai multor fideli şi a influenţării vieţii laice, iar consolidarea unui sistem monahal puternic *(→ monahism)* are ca scop mijlocirea raporturilor între divinităţi şi oameni. *Ritualurile mahayaniste devin spectaculoase, *cultul preia forme rafinate de artă plastică şi muzică şi încep să se organizeze periodic mari procesiuni cultuale. Răspândindu-se mai uşor decât budismul originar, **M.** obţine numeroşi adepţi mai ales în Tibet (unde capătă o formă locală, numită **lamaism*) şi în China (unde se divide în mai multe curente, dintre care doctrina **zen*, constituită în sec. VI, pătrunde larg şi în Japonia).

§ *Buddhist Mahāyāna Texts*, translated from the Sanskrit by E. B. Cowell, F. M. Müller, J. Takakusu, I–II, Oxford, 1894; Dutt Nalinaksha, *Aspects of Mahayana Buddhism and its Relations to Hinayāna*, London, 1930

Mahdi (arab *al-Mahdī*) Personaj mesianic *(→ Mesia)* în *credinţele musulmane *(→ mitologie arabă; islam)*, considerat mesagerul viitor al lui *Allah şi care urmează să apară, ca om, pentru împrospătarea credinţei, în preajma Judecăţii de Apoi. Conform tradiţiei islamice, venirea lui **M.** va coincide cu răspândirea necredinţei şi a răului pe tot pământul. Numit şi *Imamul Ascuns*, **M.** este o formulă teologico-politică a *sectei şiite *(→ şiiţi)*; fiind socotit coborîtor direct din *profetul **Mahomed*, el va fi al 7-lea profet, care va continua în linie dreaptă descendenţa, de fapt, de la Muhammad ibn Ismail, pupilul celui de-al 7-lea profet din istoria islamului (Ismail – ultimul din seria: *Adam, *Abraham, Nuh [*Noe], Musa [*Moise], Isa [*Isus Christos], Muhammad [Mahomed]). Până în clipa decisivă, **M.** stă ascuns într-o recluziune inaccesibilă, urmând să vină în împrejurări de structură escatologică pentru a instaura domnia egalităţii şi dreptăţii pe pământ. „Sursele clericale ale şiismului autentifică această venire, raportând-o la împrejurarea aşa-numitei revoluţii religioase iraniene, al cărei lider spiritual şi politic (ayatolahul Homeyini) e identificat cu aşteptatul Imam Ascuns" (Victor Kernbach, *Biserica în involuţie*, Bucureşti, 1984, p. 317). Primul act terestru a lui **M.**, imediat după pogorîrea sa, va fi uciderea lui al-Dadjdjäl (un fel de *Antichrist), iar odată cu el trebuie să revină pe pământ Isa, care va şi muri în aceeaşi perioadă; următorul act al lui **M.** va fi instaurarea dreptăţii şi belşugului egalitar; iar la sfârşitul domniei sale când, prin forţa sa justiţiară, îi va întoarce pe oameni la credinţa lui Allah, instituind comunitatea universală, pentru care legislaţia religioasă islamică va fi devenit obligatorie, vor învia morţii şi va începe Judecata de Apoi. Domnia lui **M.** urmează să dureze minimum 3 ani sau maximum 9 ani. În istoria periferică a islamului, s-au mai considerat Imami Ascunşi câţiva reformatori; printre ei, liderul unei mişcări din Sudan (Africa), de la sfârşitul sec. XIX, declanşate contra dominaţiei turco-egiptene şi britanice.

Mahi *(Cea Mare)* Zeiţă arhaică din **mitologia vedică*, personificând *Pământul*; era invocată în cadrul unei triade, împreună cu zeiţele **Sarasvatī* şi **Ilā*. Uneori însă **M.** (care ar putea fi numai un epitet) este înlocuită, în această triadă, cu alt nume: *Bharati*. Prezentă doar în textele vedice, amintită rar şi acolo, **M.** devine, într-o epocă mai târzie, simplu nume comun: *mahi* – sol agricol, ţară, temei.

Mahomed (arab. *Muhammad)* Fondatorul tradiţional al *religiei mahomedane *(→ islam)*, propagator al textelor coranice (autor parţial al acestora, necodificate încă pe vremea sa în culegerea unitară **Coran*), venerat de credincioşii musulmani drept *profetul unic şi împuternicit al divinităţii unice *Allah. Probabil, personaj istoric (cca 570–632), născut la Mecca (Arabia), după meditaţii solitare într-o recluziune de un deceniu şi jumătate, **M.** începe să predice ideile unei reforme politico-religioase a arabilor; urmat de numeroşi prozeliţi, atacat de adversari, se refugiază la Medina (622), iar acest moment capătă numele *Hegira* şi marchează începutul erei islamice *(→ calendare)*. În aceste împrejurări, **M.** provoacă un război civil, al cărui rezultat este răspândirea ordinii politice şi religioase mahomedane asupra întregii Arabii. Potrivit tradiţiei, *Coranul* i-a fost revelat lui **M.** de *îngerul Djabrail (*Gabriel) – echivalent în mitologia islamică cu *Sfântul Duh (sau, în altă variantă, chiar de Allah); **M.** ar fi scris (deşi istoria nu confirmă că ar fi ştiut carte) întregul *Coran* la dictarea lui Allah sau l-ar fi primit, gata scris pentru el de îngerul Djabrail (care capătă astfel rolul de **logos*), originalul cărţii sacre păstrându-se în *cer, întrucât textul e oricând modificabil după dorinţa lui Allah. Tradiţia mitologică precizează că **M.** a fost transportat în

cer de animalul fabulos *Burak* (o iapă cu cap de femeie şi coadă de păun), sub călăuzirea aceluiaşi Djabrail şi cu ajutorul pietrei, sacre **Kaaba*; aceeaşi tradiţie îi atribuie profetului săvârşirea câtorva mari minuni (învierea din morţi a tatălui său, frângerea în două a *Lunii şi reîntregirea ei, obligarea unui lup de a vorbi în grai omenesc, răsărirea unor trandafiri din sudoarea sa, alimentarea întregii sale armate cu apa scursă din degetele lui, potolirea poftei erotice a 5 000 de soldaţi cu propriul său trup ş.a.). Doctrina instituită de **M.** se bizuie pe *dogma esenţială: *Nu este dumnezeu în afară de Dumnezeu* [Allah] şi *Muhammad este solul* [profetul] *dumnezeiesc (Lā ilahā illāh Allāhu wa Muhammādun rasulu 'llāhi)*, precum şi pe un sistem amănunţit juridico-religios, care include, între altele, 5 *rugăciuni zilnice obligatorii, rostite cu faţa orientată spre Mecca, postul lunii Ramadan, milostenia sub forma depunerii celei de-a 40-a părţi din venit, hagialâcul (pelerinajul) efectuat cel puţin o dată în viaţă la Mecca pentru închinarea în moscheia consacrată Kaabei, interdicţia consumării alcoolului şi a hranei necurate (în special a cărnii de porc) etc.

§ Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, text original latin ms; trad. rusă, Sanktpiterburh, 1922; trad. rom. Virgil Cândea, Bucureşti, 1977; R. Blachère, *Le Problème de Mahomet, essai de biographie critique*, Paris, 1952; M. Hammidulah, *Le Prophète de l'Islam, sa vie, son œuvre*, I-II, Paris, 1959

mahomedanism → *islam*

Mahrem Zeu al războiului în mitologia etiopiană precreştină *(→ mitologiile populaţiilor africane)*. **M.** nu pare să fi avut o tradiţie cultuală prea veche; era venerat probabil ca *strămoş arhetipal dinastic *(→ arhetip)* şi, desigur, protector direct al casei imperiale din Etiopia.

Mahucutah Al 3-lea din cei 4 oameni primordiali, creaţi de *zei, în mitul antropogonic *(→ antropogonie)* al populaţiei quiché din Yucatan (o ramură a popoarelor maya), căsătorit cu *Tzununiha *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)* şi alcătuind, împreună cu *Balam-Quitze, *Balam-Acab şi *Yqui-Balam, primul grup mitic uman.

Mahuike *Zâna subpământeană a *focului în mitologia neozeelandeză maori *(→ mitologii din Oceania)*, proprietara originară a flăcărilor, pe care le produce mai ales din unghiile sale explozive. **M.** e deposedată de atributul ei esenţial, prin vicleşug, de către propriul ei nepot: zeul (sau *eroul civilizator) **Maui*.

Maia 1 (grec. μαῖα [diminutiv de la μήτηρ – mamă] – bunică, măicuţă, moaşă) Zeiţă din **mitologia greacă*, simbolizând *credinţa, fidelitatea; reprezentată – contrar înţelesului onomastic – ca o tânără femeie foarte atrăgătoare. Fiică a *Titanului **Atlas*, era considerată cea mai frumoasă dintre *Pleiade. Din dragostea ei cu *Zeus s-a născut zeul *Hermes. ~ **2** *Maia*; *Maiesta* Zeiţă italică, ocrotitoare a recoltelor de fructe: ca zeiţă arhaică romană, cu atribute *htonice, **M.** era *simbolul procesului de creştere în natură şi patrona fecunditatea pământului, iar în această calitate i se sacrificau scroafe *(→ sacrificiu)*; era sărbătorită la 1 mai (după filologii romani, numele ei fiind etimonul numelui lunii mai: *maius*). Potrivit unei informaţii transmise de Aulus Gellius (*Nopţile attice*, XIII, *XXIII*, 2) **M.** ar fi fost venerată şi ca soţie a zeului **Vulcanus*. Mai târziu însă, peste acest *cult destul de consolidat în *religia romană, se suprapune figura mitologică de împrumut a **M.** hellenice.

Maimonides *(Moshe ben Maimun)* Filosof, medic şi teolog evreu (1135–1204; după era ebr. 4895–4964), născut la Cordoba (Spania), mort la Cairo (Egipt), unde fusese medicul sultanului; a scris, în arabă, lucrări de medicină, comentarii teologice *(→ teologie)* şi filosofice şi, în ebraică, tratatul *Dalalath al-hayrin* (redactat în 1190 în arabă, ca *Sfătuitor al oscilanţilor*, apoi tradus în ebraică sub titlul *More nebukhim / Învăţătorul rătăciţilor* şi în latină: *Doctor perplexorum*), influenţat de doctrina aristotelică, studiată de **M.** prin intermediu arab. *Mishneh Thorah*, scris în ebraică, este un compendiu al Legii *(*Thorah)*, numit şi *Yad hahazaqah* (*14* – după numărul părţilor componente). Tot astfel, în comentariile sale la cap. X *(Helek)* din tratatul *Sanhedrin*, teologul a sintetizat în 13 puncte crezul **iudaismului:* „1) Dumnezeu a creat universul, stăpâneşte şi conduce tot ce există; 2) Dumnezeu a fost, este şi va fi Unul şi Unicul; 3) Dumnezeu, care este Spirit, nu poate fi înfăţişat în nici o formă corporală, nici văzut; 4) Dumnezeu nu a avut început şi nu va avea sfârşit, el fiind cel dintâi şi cel din urmă; 5) Numai lui Dumnezeu trebuie să i se adreseze rugăciunile credincioşilor; 6) Toate cuvintele profeţilor sunt adevărate; 7) Moise este cel mai demn dintre toţi profeţii care au fost şi care vor fi; 8) Legea [Thorah] care i-a fost revelată de Dumnezeu lui Moise este aceeaşi şi azi; 9) Legea nu va fi nici schimbată, nici înlocuită; 10) Dumnezeu cunoaşte toate faptele şi toate gândurile oamenilor; 11) Dumnezeu răsplăteşte pe cei care îndeplinesc poruncile lui şi pedepseşte pe cei care le calcă; 12) Dumnezeu îl va trimite pe Mesia [Unsul său] cel anunţat de profeţi şi, cu toate că zăboveşte, el e aşteptat zilnic de credincioşi; 13) Când Dumnezeu creatorul va socoti necesar, se va produce învierea morţilor." Această sinteză e utilizată şi acum în cadrul *religiei mozaice. **M.** a încercat să realizeze, în opera sa, o împăcare între *credinţă şi raţiune şi, ca teolog, a căutat să elaboreze un iudaism raţionalist. Modernizând, în spirit filosofic neoaristotelic, rigiditatea gândirii biblice *(→ Biblia)* şi talmudice *(→ Talmud)*, **M.** consideră *V.T.* (în afara primelor 5 cărţi alcătuind *Thorah*) o alegorie şi o metaforă a principiilor raţionale enunţate de primii *profeţi biblici.

Negând radical ideea de *antropomorfism divin, ca și ideea de eternitate a lumii sau ideea de nemurire a sufletului, **M.** consideră că lumea a fost creată de *Yahweh din nimic. El a văzut o deosebire categorică între acțiunea materială, supusă influențelor exercitate de materie, și rațiunea dobândită, nedepinzând de trup și având drept sursă emanația rațiunii universale. Filosofia teologică a lui **M.** a avut numeroși adversari; sprijinit de *Inchiziție, iudaismul ortodox a determinat arderea pe rug a cărților lui **M.**, în 1234, anatemizând pe autor.

§ L.-G. Levy, *Maimonide*, Paris, 1932

maimuța Cu toată înfățișarea antropoidă a unor specii, **m.** constituie destul de rar modelul unor personaje mitologice, iar în *religiile primitive *cultul **m.** e prea puțin răspândit față de alte tipuri zoomorfe. ~ *Africa Neagră* Unele triburi cred că maimuțele sunt de fapt oameni și că nu vorbesc numai din viclenie, spre a nu fi puse la muncă de semenii umani. Un mit cosmogonic *(→ cosmogonie)* al tribului baule consideră **m.**, fără a o venera, un fel de semidivinitate sapiențială: *Borebore și Adomankana, pe care zeul *Nyamye i-a delegat să creeze pământul, înainte de efectuarea operei, sunt inspirați de Maimuța Neagră care îi găzduiește oferindu-le și o noapte de desfătări. Tribul mandingo se teme de divinitatea monstruoasă Losso (identificabilă cu gorila gigantică de litoral), numită de tribul yoruba direct Maimuța. Un anumit cult al **m.** există și în Togo. ~ *Egipt* Babuinul *(Papio hamadryas)* a fost venerat ca *zeu în toată istoria egipteană, iar *Cercopithecus aethiops*, mai ales în Regatul Nou; totuși, cultul **m.** se pare că a fost importat din sud. Fiindcă babuinul (sau maimuța cinocefală), pe lângă agresivitatea ei, are obiceiul să scoată țipete stridente la ivirea zorilor, egiptenii credeau că e vorba de o *rugăciune solară matinală, și astfel zeul suprem *Ré se considera că e însoțit de un cor de babuini în fiecare dimineață, când iese din ape. Ca martor al călătoriei fecunde a *Soarelui pe cer, babuinul sacru era reprezentat uneori și ca *simbol *falic (→ culte falice)* personificat. ~ *India* Zeul-maimuță sau Prințul Maimuțelor *Hanuman este cea mai interesantă figură mitologică sub care e venerată această specie: apare în *Rāmāyaṇa ca un zeu binevoitor și inteligent, aliat al lui *Rāmá în războiul acestuia. Dar în Assam (la granița Pakistanului) s-a conservat un *ritual străvechi de sacrificare anuală a unei **m.** din specia *Entellus (→ sacrificiu)*, pentru ocrotirea *pădurii de primejdii și calamități, iar a oamenilor, de boli și de *duhuri rele *(→ apotropaion)*. ~ *China* Cultul **m.** e destul de răspândit, bucurându-se de popularitate prin *mituri și *superstiții. Cea mai populară figură mitologică de **m.** e Șun hou-zu, simbolizând pornirea firii umane de a săvârși răul, întrucât chinezii socoteau că **m.** suferă de aceleași porniri și ispite ca și oamenii. Altă figură mitologică este Bătrâna Maimuță care își organizează specia, frecventând *cerul, păcălind pe zei și izbutind să se inițieze în marile taine ale universului (de pildă, arta de a nu îmbătrâni călătorind în cer, ceea ce echivalează cu translația în timp relativist; → *timpul*); *mitul a fost reluat în romanțarea *Călătorie spre Soare-apune* a lui Wu Cheng en, unde Bătrâna Maimuță (sau Regele maimuțelor: Sun Wukong) devine însoțitoarea călugărului Xuan Jiang care aduce în China scripturile budiste **Tripitaka (fojing)*. ~ *Australia* În ins. Melville, specia *Kakadu* e un *totem.

Mainades (grec Μαίναδες; lat. *Maenades*) *Menade* Grup de *Nimfe din **mitologia greacă*, considerate a-l fi crescut pe *Dionysos și ulterior făcând parte din alaiul perpetuu al acestui zeu. În anumite împrejurări, **M.** erau posedate de furii mistice (μαίνεσθαι – a fi furios); dar, divinități câmpenești, ele erau reprezentate mai ales alergând după Dionysos, cu părul despletit, pe jumătate goale, agitând în mână un *thyrsus* (toiag împodobit cu iederă sau viță de vie) și urlând; alteori, se credea că rătăcesc, în stare de extaz, pe câmpii și prin păduri, celebrându-și zeul. **M.** se numeau și preotesele lui Dionysos (bacchante), care luau stupefiante vegetale spre a-și provoca starea de transă necesară căderii în extazul sacru; după aceea se lăsau pradă zeului venerat în întruchiparea pe care i-o atribuia scenariul ritual.

Maitreya (pali *Metteyya – Cel legat întru prietenie)* Dublă divinitate din *miturile budiste *(→ budism)*, totodată un **Bodhisattva* și un **Buddha*, care vor fi prezenți, unificați în rolul maxim, în ordinea lumii viitoare. **M.** este singurul Bodhisattva recunoscut egal de toate curentele budiste importante. Canonul **Tripitaka* îl amintește pe **M.** o singură dată: acolo unde Çākyamuni prevestește venirea viitoare a sa; dar numeroase comentarii în pali, ca și scrierile mahayaniste *(→ Mahāyana)*, chiar cele timpurii, îl evocă frecvent. În *Maitreyavyakarana* există însă cea mai amplă descriere a lui, ca Bodhisattva de al 9-lea nivel. Acum, **M.** locuiește în cerul divin *Tuṣita*, unde viața zeilor durează 4 000 de ani celești, într-o cronologie din care o zi este egală cu 400 ani terestri și unde orice Bodhisattva își petrece penultima existență înainte de a coborî pe pământ ca un Buddha: când Çākyamuni a venit pe pământ, el și-a așezat coroana pe creștetul altui Buddha *(Buddha Maitreya)* care încă mai predică învățătura despre **dhárma* celorlalți zei și așteaptă să vină vremea sa. Dar **M.** nu se va naște pe pământ decât atunci când oamenii vor trăi 84 000 ani, iar lumea va fi guvernată de un conducător budist al dreptății integrale. *Cultul lui **M.** s-a difuzat cel mai larg în Asia Centrală și pe platoul himalaian.

§ L. Lattourrette, *Maitreya, le Bouddha futur*, Paris, 1926

Maitreyi În **mitologia vedică,* mai ales în ciclul **Upanișad,* **M.** este soția a doua și ucenica înțeleptului *Yājñavalkya* (autorul tradițional al codului juridic *Yājñavalkyasmriti*); ea a devenit *simbolul categoriei femeilor înțelepte și totodată al concepției tradiționale indiene despre rolul femeii în existență și în efortul de cunoaștere a universului. Pregătit de treapta brahmanică a retragerii în *pădure și având două soții: *Katyayani* (înzestrată numai cu „știința firească a femeilor" – *striprajna*) și *Maitreyi* (capabilă să discute despre *Brahmān – *brahmāvadini*), Yājñavalkya o cheamă pe **M.** să-i transmită în cadru inițiatic cunoștințele lui explicându-i soției-discipol știința despre *Ātman și despre valoarea nepieritoare a sa *(Brihadāranyaka Upanișad,* IV, 15*).* **M.** este în primul rând, ca alegorie mitofilosofică, tipul femeii însetate de cunoașterea adevărului cosmic.

Mákara (sanscr. *mákara* – delfin, crocodil, monstru marin) Clasă de monștri marini fabuloși, în **mitologia vedică,* având dimensiuni gigantice și un aspect hibrid – între crocodil, delfin și rechin, însă adesea cu cap de elefant ținându-și trompa ridicată, iar alteori cu cap de pește ținându-și căscată gura monstruoasă. Există și numeroase variații figurative polizoomorfe, pornite de la aceeași temă de bază. **M.** se numără printre cele 9 comori ale zeului bogăției *Kubera.

Makarom Pereche de divinități centrale, în mitologia populației din ins. Keiser (Indonezia), reprezentând cele două principii esențiale ale universului: zeul *Makarom Manuwe,* principiul masculin fecundator, locuind în cer, uneori chiar în soare, și zeița maternă, fecundă în progeniturи, *Makarom Mawakhu,* principiul feminin fecundat, care – ca *simbol al fertilității *htonice – locuiește în pământ.

Makasa Zeul principal al tribului baganda *(→ mitologiile populațiilor africane),* inițial simplă personificare a lacului Victoria, apoi venerat ca divinitate propriu-zisă, cu atribute multiple, de la asigurarea șanselor în pescuitul din lac, până la protecția agriculturii. De **M.** se credea că depinde navigația pe lacul Victoria, el fiind și zeu al apei și al furtunii; apoi a început să fie socotit și ocrotitorul ceresc al monarhilor tribali. Pe o insulă a lacului **M.** avea un *templu împodobit cu *simbolul său: o vâslă.

Makemake Zeul principal din mitologia Insulei Paștelui *(Matakiterani),* dar deținând în primul rând atributul de zeu al războiului; zeu indigen sau de origine obscură, **M.** absoarbe din mitologia Polinesiei *(→ mitologii din Oceania)* și alte atribute: astfel se crede că a luat asupră-și opera zeului *Tane de creare a omului *(→ antropogonie)* și ocrotire a păsărilor, totodată fiind și patronul tuturor *sărbătorilor rituale insulare. Uneori, *miturile îi atribuie manifestarea publică sub formă de craniu. Stânci pictate și figuri de piatră cu ochi mari îl reprezintă îndeosebi în satul sfânt Orongo. **M.** este mai ales zeul obârșiilor și simbolul sacru al forței vitale pe care, în actul antropogonic de plămădire a primilor oameni (bărbatul *He-repa* și femeia *Uka*), a transmis-o suflând asupra plămadei de țărână. Un cântec ritual descrie actul în toate detaliile: „Makemake strânse laolaltă țărână și o plămădi rotundă, / puse mâna în mijlocul ei și îi făcu o scobitură / apoi suflă în scobitură și din ea ieși un bărbat tânăr, He-repa. / Makemake spuse: – Nu e bine! / Îl adormi pe He-repa. / Makemake luă o mlădiță de bananier. / Deschise pieptul lui He-repa în stânga, / sângele curse peste mlădița de bananier. / Atunci Makemake suflă în mlădița însângerată a bananierului / și se născu Uka, tânăra femeie." Întrucât **M.** a adus păsările gonindu-le din largul oceanului pe insulă și devenind astfel și zeul vietuitoarelor din aer, de numele său e legat și *cultul local al Omului-pasăre *Tangata-Manu*: în cadru ritual e pândit, primăvara, primul ou depus de păsări, apoi scufundat în mare și înmânat noului rege, ales anual, în timp ce Tangata-Manu trăiește retras și abstinent în sihăstrie, păzind **mana.* Unii cercetători pun acest mit în relație cu vechile statui **Moai* care, simbolizând aparent tăcerea și așteptarea, sunt dispuse radial pe insulă, ca să supravegheze – după *credința actualilor pascuani – toate sectoarele lumii.

§ Francis Mazière, *Fantastique Ile de Pâques,* Paris, 1965 (trad. rom. București, 1975)

Maku *(Fecioara de cânepă)* *Zână din **mitologia chineză,* a cărei deosebită longevitate i-a dat putința să vadă marea prefăcându-se de 3 ori în livadă de duzi. Există și varianta în care **M.** e nemuritoare datorită forțelor magice pe care le deține; așa, de ex., marea se retrage de la țărm din porunca zânei, cu scopul de a elibera, pentru oameni, o zonă transformată apoi tot de ea, pe noul țărm, în livadă de duzi. În genere, **M.** era venerată ca magiciană binevoitoare. Un *mit colateral o prezintă, în altă încarnare terestră, după o ceartă cu tatăl ei, fiind nevoită să se salveze refugiindu-se în munți, unde și-a sfârșit viața după o îndelungată sihăstrie. Dar într-o variantă istoricizantă, **M.** a trăit în sec. IV î.e.n.; deși, după unii comentatori, nu ar fi fost decât o nouă reîncarnare a zânei, iar în această ipostază ea locuiește pe un munte și prepară, pe de o parte, o anumită hrană a imortalității, iar pe de alta, un vin miraculos care redă orbilor vederea. În iconografia populară, **M.** e reprezentată adesea fie cu *simbolul chinez al norocului (un liliac în zbor), fie cu simbolul longevității (*tao* – piersicul).

Makuragami Zeul patronal al pernelor (deci al somnului cu vise liniștite) în **mitologia japoneză;* în timpul nopții, când omul doarme adânc, **M.** îi

şopteşte la ureche diferite *revelaţii, îi dă sfaturi sau îi comunică *simboluri oraculare.

Malah (sumer, *malah* – luntraş) **1** În mitologia babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia),* unul din cele 50 de nume ale zeului **Marduk: Corăbierul* – protectorul navigaţiei. ~ **2** În **mitologia biblică,* mesager al lui **Yahweh* sau sol regal (ebr. *malakh*); mai târziu – *înger al *morţii *(→ Abaddon).*

Malaki t'Olu k'Waig Omul arhetipal de esenţă divină *(→ omul primordial),* din *mitologia tribului agrar bagobo (ins. Mindanao, Filipine); deşi considerat semizeu, are o importanţă, în unele privinţe, superioară *cultului *zeilor; cauza e probabil morală: menţinut prin tradiţie dintr-un strat arhaic al *miturilor folclorice, pentru indigeni el reprezintă cel mai înalt ideal de bunătate şi puritate; locuieşte într-un loc misterios din muntele numit Izvorul Apelor, la confluenţa a două râuri, cu apa cărora vindecă pe oricine îi e trimis, pe cale magică. O cercetătoare directă a miturilor bagobo, Laura Benedict, afirmă că, potrivit tradiţiei locale, **M.** „este un mare tămăduitor": „Acolo, la izvorul magic, Malaki nimiceşte toate bolile care îi sunt trimise. El prinde o panglică sau un fir vegetal în jurul gâtului fiecărei boli, capătul celălalt îl leagă de un stâlp sau de un copac şi strangulează boala. Malaki t'Olu k'Waig umblă să cunoască lumea întreagă; el nu doarme niciodată şi răspunde rugăciunilor ori de câte ori îi sunt adresate". Etnografii (Paul Radin ş.a.) îl consideră *erou civilizator, reajustat mitologic şi adorat ca divinitate.

§ Laura Benedict, *A Study of Bagobo Ceremoniale, Magic and Myth* (în *Annals of the New York Academy of Sciences,* vol. XXV, 1916, p. 20–21)

Malengfung Zeu creator în *mitologia tribului kai (Noua Guinee), care, după ce a făcut universul şi oamenii, s-a retras la orizontul lumii şi a adormit, ca orice **deus otiosus.* De fiecare dată când se întoarce în somn, el face pământul să se cutremure. Dar într-o zi se va scula din culcuşul său şi va distruge cerul, care atunci se va nărui peste pământ şi va pune capăt oricărei vieţi.

Malik-Taus *(Regele-păun)* *Diavolul, în *mitologia kurdă; *spiritul generator şi purtător al răului, socotit însă forţa cosmică supremă şi zeul maxim în *cultul *sectei kurzilor yezidiţi (numindu-se ei înşişi *Dasni*). Cultul yezidit este eclectic şi confuz: deşi divinitatea din vârful piramidei concepute de această *religie sui-generis, **M.-T.** e socotit totodată şi agentul creator al fiinţei sau zeităţii supreme a universului, aparent detronate de el care este *îngerul căzut, repus însă în drepturile de guvernare cosmică şi deci producând şi răspândind răul în univers. De obicei, yezidiţii evită să-i rostească numele, spre a nu-şi atrage mânia lui şi alte consecinţe tragice; de aceea îl reprezintă printr-un păun simbolic, adesea şi în cartea lor sacră *Al-Yalvah.* **Coranul* pomeneşte de *Malik (Surah aurului,* XLIII, 77*)* ca stăpân al *Infernului *(*Djahannam)* şi ca înger damnat.

Malinowski, Bronislaw Antropolog, etnograf şi mitolog englez de origine poloneză (1884–1942), profesor de antropologie la Londra, apoi la Yale. I-a studiat 4 ani pe indigenii ins. Trobriand (Noua Guinee), observând cultura primitivă, practicarea *magiei şi formarea conceptelor religioase la sălbatici, ca şi viaţa erotică a acestora. Este întemeietorul *şcolii funcţionale* în antropologie şi etnografie, societatea fiind pentru el „suma indivizilor", **M.** considera *mitul în legătură indisolubilă cu *ritualul şi magia, dar îi remarca imensa forţă culturală (pe care o punea pe primul plan) de constituire a unităţii omului cu trecutul omenirii, într-o armonie, desăvârşită cu factorii existenţiali ai magiei, muncii, societăţii ş.a. din organizarea socială primitivă. Astfel eposul şi tragedia, după **M.** provin din semnificaţiile culturale ale mitului. „În civilizaţiile primitive, mitul îndeplineşte o funcţie indispensabilă; el exprimă, înalţă şi codifică credinţele; el apără şi impune principiile morale; el garantează eficacitatea ceremoniilor rituale şi oferă reguli practice pentru uzul omului. Mitul este aşadar un element esenţial al civilizaţiei umane; departe de a fi o afabulaţie zadarnică, el este dimpotrivă o realitate vie, la care se recurge neîncetat; căutaţi pe puţin o teorie abstractă sau o desfăşurare de imagini, ci o adevărată codificare a religiei primitive şi a înţelepciunii practice" *(Myth in Primitive Psychology,* London, 1926, în: *Magic, Science and Religion,* New York, 1955, p. 101–102*).*

§ *Argonauts of the Western Pacific,* London, 1922; *Methods of Study of Culture Contact in Africa,* London, 1938; *Magie, ştiinţă şi religie,* trad. rom., Iaşi, 1993

Mamberi Zeul *lupilor în mitologia kartvelă – din Georgia Occidentală, mai ales regiunea Swaneti *(→ mitologii caucaziene);* când e mulţumit de oameni, leagă boturile lupilor, când e nemulţumit, îi asmute pe lupi asupra turmelor şi cirezilor.

Mamers Zeu al războiului, adorat de osci (veche populaţie autohtonă din Italia meridională); a fost identificat de romani cu zeul lor **Mars.*

Màmet; *Máma*; *Mammétum* Zeiţă mesopotamică ocrotitoare a naşterilor, venerată mai ales în Akkad *(→ mitologii din Mesopotamia)* şi având numeroase epitete: *Stăpâna Zeilor, Născătoarea, Moaşa, Doamna Zămislirii.* În *mitul lui *Athrahasis (narat de poemul akkadian *Când zeii erau încă oameni*), care dezvoltă mituri sumeriene mai vechi din oraşul Eridu, zeiţa e adesea prezentă, numindu-se mai cu seamă *Belet-ili* (Născătoarea), dar şi *Mami* sau *Nintu.* Versiunea akkadiană a **Poemului lui Ghilgamesh* o consideră şi *ursitoare (de tipul *Moirelor: „Zeii cei mari

Anunnaki se adună; Mammétum, alcătuitoarea ursitei, hotărăşte soarta împreună cu ei" (*op. cit.*, X, 6).

mamutul Prezenţa **m.** în arta rituală figurativă (mai ales în cea rupestră) a epocilor prealfabetice este şi o confirmare a vechimii pe care o au, în istorie, sistemele mitologice din gândirea omului primitiv *(→ mit, mitologie, mitologie megalitică).* Cele mai vechi imagini de **m.** sunt cele din grota La Madeleine (Dordogne, Franţa) şi în genere din cultura magdaleniană (nordul Spaniei, Elveţia, sudul Germaniei) care coincide cu ultimul stadiu al glaciaţiei Würm şi se încheie între anii 15 000–1 500 î.e.n.; de asemenea, în China şi în Siberia. (Dovezi arheologice, constând însă numai în unelte, asupra existenţei magdalenianului, s-au descoperit în zona nordică a României, îndeosebi în regiunile nemţene, de ex., muntele Ceahlău.) Paralel cu reprezentările figurative, **m.** apare în numeroase mituri primitive ale triburilor arctice, deşi în reprezentări epice refabulate care tind spre descrierea unui animal monstruos subteran; acest detaliu şi-ar putea găsi explicaţia în faptul că, în Siberia, au fost dezgropaţi mamuţi congelaţi natural, în deplină integritate anatomică. Acest gen de forme corupte circulă numai în basme. Triburile polare identifică **m.** cu un ren uriaş (de mai multe ori superior în volum renului); evencii de la nord de Baikal şi eschimoşii consideră că **m.** mai trăieşte şi acum, printre gheţuri, mai ales sub pământ sau în apă, dar bătătorindu-şi cărări şi pe pământ; ciuccii nord-siberieni au însă o memorie mitică mai exactă asupra acestui animal, în legătură cu care au conservat şi un anume *ritual: nişte oameni găsesc, ieşiţi din pământ, colţi de mamut, în jurul cărora dansează în ritmul tobei *şamanului şi îngână *descântece, cu *credinţa că prin această *magie se va reface carnea animalului, ce le va servi drept hrană; (se citează dealtfel cazuri când mamuţi tineri, degajaţi din gheaţă în Siberia, sub supravegherea unor oameni de ştiinţă, s-au dovedit a mai fi comestibili). La populaţiile mai îndepărtate geografic de zonele arhaice cu mamuţi, mitul a transformat acest animal într-un monstru gigantic marin, de obicei răufăcător.

mana În *credinţele melanesiene *(→ mitologii din Oceania),* **m.** e o forţă supranaturală, impersonală şi nediferenţiată, constituind punctul de plecare al primelor stadii religioase ale omenirii primitive: **animatismul* şi **animismul.* Termenul a fost pus în circulaţie de misionarul şi etnograful englez R. Codrington care, într-o scrisoare către Max *Müller, semnala prima dată această noţiune: „Religia melanesienilor, în înţeles de credinţe, constă în convingerea că pretutindeni acţionează o forţă supranaturală ţinând de domeniul invizibilului; practic, ea se traduce prin utilizarea unor mijloace de atragere a acestei forţe de partea solicitanţilor. Este credinţa într-o forţă cu totul deosebită de puterea fizică, ce acţionează în cele mai diferite chipuri, şi binefăcător şi nefast, avantajul maxim constând în a o poseda şi controla". Elaborându-şi ulterior opera, R. Codrington îşi precizează definiţia astfel: „Spiritul melanesian e cu desăvârşire pătruns de credinţa într-o putere sau influenţă supranaturală căreia aproape pretutindeni i se dă numele de *mana.* [...] Deşi în sine *impersonală,* această putere are totdeauna un anumit raport cu persoana care o dirijează; toate spiritele neîncarnate o au şi, de asemenea, unii oameni. [...] *Mana* nu este deloc fixată într-un anume obiect şi ea poate fi atrasă asupra oricărui lucru; dar numai spiritele, fie sufletele separate de trup, fie fiinţele supranaturale sunt cele care o posedă şi o pot da. [...] Dacă se observă că o piatră are o putere supranaturală, înseamnă că i s-a asociat un spirit; osul unui om mort poate să ascundă în el *mana,* pentru că spiritul este în os" (*The Melanesians,* Oxford, 1891, p. 118). Mai târziu, R. R. Marett, vorbind despre „noţiunea mana" (1908) presupune că *religia s-a dezvoltat din credinţa preanimistă *(→ animatism)* în **m.** ca într-o putere supranaturală, impersonală şi unică. Aceeaşi noţiune s-a păstrat şi în mitologiile evoluate care-şi compuseseră un *panteon de personificări diferenţiate şi intraseră în sistemul unor *religii organizate. La sumerieni, *Me* era un nume global pentru toate legile divine şi forţele impersonale care guvernează lumea; urme de **m.** se regăsesc şi în noţiunea egipteană **Ka,* dar nu există (cum s-a dedus eronat) în noţiunea vedică **Brahmān,* care este *spiritul cosmic; într-o măsură, noţiunii de **m.** îi corespunde **Moira* homerică (înainte de pluralizarea personificată de mai târziu). Există şi un corespondent grec (de relativă identitate): μένος cu sensul de forţă autonomă existentă în lucruri; această credinţă hellenică, de origine primitivă, nu este uitată nici într-o epocă tardivă, de ascensiune intelectuală, ca epoca lui Perikles; după uciderea accidentală a cuiva cu sulita, la un pentatlon, Perikles însuşi discută o zi întreagă cu filosoful *Protagoras, dacă răspunderea o poartă sulitaşul sau sulita (cf. Plutarh, *Viaţa lui Perikles,* 36). Identică noţiunii melanesiene, **m.** se regăseşte însă la multe triburi primitive sau la popoarele care au înglobat în miturile ulterioare vechea terminologie animistă: *kramat* (malaezi), *kamui* (ainu), **Hila* (eschimoşi), **Manitu* (algonkini), *orenda* (irokezi), *wakan* – dar de fapt *sicun,* o emanaţie a zeului *Wakan Tanka (dakota), *wakanda* (siucşi), *coen* (athabascani), *pokunt* (shoshoni), *Elima* (bazinul Congo), *Megbe* (pigmei), **Andriamanitra,* personificat şi ca zeu (malgaşi) dar şi: **dao* (chinezi), deşi are un înţeles cosmic superior, *Tinh* (vietnamezi), *Tana* (indonezieni), *taiora* (maori), **Shekhina* (semiţi, mai ales evrei), **kami* (japonezi, devenind însă şi „zeu", „divinitate"), **Huaca* (incaşi), **numen,* având şi un plural:

numina (romani), într-o măsură **Fravashi* (iranieni), *Moira* homerică şi *ménos* (Hellada), **nahual* – care e şi un alter-ego (azteci) şi uneori chiar **ritá* – dar, în anume sens, şi **Ātman* (India).

§ R. R. Marett, *Preanimistic Religion* (în *Folk-Lore*, London, 9, 1900, p. 162–182); Fr. R. Lehman, *Mana. Eine Begriffsgeschichtliche Untersuchung auf ethnologischer Grundlage*, Leipzig, 1915; J. Abbot, *The Keys of Power. A Study of Indian Ritual and Belief*, London, 1932; R. W. Williamson, *Essays in Polynesian Ethnology*, Cambridge, 1939

Mana Zeiţă din **mitologia etruscă*, preluată apoi la Roma, unde a fost învestită cu îngrijirea bolilor femeieşti specifice. În *cultul ei roman, **M.** prezida deopotrivă naşterea copiilor; în acest cadru, i se sacrificau câini tineri *(→ sacrificiu)*.

Manahan; *Tsagan Manhan-Tängri* Zeul *vânătorii în **mitologia mongolă*, reprezentat cu trup de argint (de unde epitetul său de zeu „alb") sau de argint aurit, însă antropomorfic (un om cu statură uriaşă). Divinitate protectoare a munţilor, *pământului, *pădurilor şi animalelor sălbatice (care sunt vitele lui), **M.** e numit uneori şi *Zeul Pământului şi al Spaţiilor*. Vânătorii îi adresau *rugăciuni imploratoare pentru un vânat abundent.

Manannan; *Mannawyddan* Zeu sau *spirit *(sid)* celt, în epoca arhaică a tradiţiei irlandeze *(→ mitologie celtică)*, divinitate marină, apoi considerat numai fiul zeului mării Lair *(*Llyr)*. Mai târziu, socotit unul dintre regii legendari *(Manannan MacLair)* irlandezi din Ulster, posedând darul magic de a-şi schimba înfăţişarea la dorinţă, în variante infinite.

Manasă Zeiţă din **mitologia vedică*, ocrotitoare a şerpilor, dar şi vindecătoarea binevoitoare a muşcăturilor de şarpe; un epitet o numeşte *Cea care înlătură veninul*. După o tradiţie, probabil suprapusă *mitului originar, **M.** este fiica lui *Çivá, născută însă de gândul zeului; (sanscr. *mānasá*, cu altă ortoepie decât numele zeiţei – *spirit, gând). În Himalaya a fost identificat lacul mitic Manasă, care a devenit un loc de pelerinaj.

Manath (arab. *al-Manath* – *Soarta*) Zeiţa destinului şi norocului, în **mitologia arabă* preislamică. Locul ei de închinare era o stâncă din Qodaid (între Mecca şi Medina). Era adorată îndeosebi la Mecca, într-o triadă împreună cu **Allilat* şi **Uzzah*, sub patronajul suprem al lui *Allah, socotit mai presus de soartă.

Manco Kapak (inca *qhapaq* – puternic) Zeu mesianic sau *erou civilizator incas *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*, considerat de asemenea fondatorul şi primul suveran legendar al imperiului incaşilor (sec. XI), **M.K.** ar fi venit dinspre lacul Titicaca şi ar fi introdus în existenţa populaţiei ţării Cuzco *cultul *soarelui şi principalele meşteşuguri, în special agricultura. Un *mit afirmă că **M.K.** era fiul sau un urmaş mai îndepărtat al zeului solar *Viracocha şi că ieşise de sub pământ, dintr-o peşteră, împreună cu 3 fraţi şi 4 surori; într-o variantă, cei 8 se născuseră în peştera Pacaritambo, iar 3 perechi dintre copiii lui Viracocha, încălcându-i poruncile, au fost prefăcuţi în stânci; numai mezinul Ayar Manco şi sora (sau fiica) sa Mama Oello au fost cruţaţi: stabilindu-se pe teritoriul Cuzco, cei doi au întemeiat ţara incaşilor, bărbatul luându-şi numele de **M.K.**, iar sora şi soţia lui dând naştere unui popor numeros; dar aici sunt şi urme de mit antropogonic propriu-zis, întrucât Mama Oello înseamnă mama-ou *(→ antropogonie)*.

mándala (sanscr. *mándala* – disc, cerc, verigă, orbită astrală) *Simbol sacru esenţial în mitologia budistă *(→ budism)*, totodată obiect *ritual şi imagine simbolică (de ex., pătrat divizat în triunghiuri şi înscris într-un cerc) în formă geometrică circulară cu compoziţie figurativă, utilizându-se şi ca ornament sacral. Noţiunea apare încă în **Rigveda*, fiece parte a cărei e o **m.** Sensul târziu, după unii cercetători (S. Hummel), aparţine budismului din Tibet *(→ lamaism)*. **M.** îşi bifurcă semnificaţia într-un sens cosmologic (sfera terestră, incluzând *focul şi *apa) şi unul ritual (sfera *sacrificiilor rituale). Dar interpretarea **m.** e variabilă, cea curentă acordându-i sensul de hartă a cosmosului sau model al universului. Fiind însă „nu numai o cosmogramă, ci şi o psihocosmogramă, schema dezintegrării de la Unu la Multiplu şi a reintegrării de la Multiplu la Unu" (G. Tucci), **m.** este şi „acea diagramă care serveşte drept suport exterior în timpul exerciţiilor de concentrare mentală sau în ritualul tantric" (Sergiu Al-George). Adesea, banda circulară exterioară a diagramei indică limitele spaţiale ale universului şi structura lui temporală şi cuprinde de obicei 12 elemente simbolice ale celor 12 cauze interdependente (sub forma verigilor unui lanţ) care asigură continuitatea fluxului vital; cercul exterior este şi „roata timpului": *kālacakrá (→ cakrá)*, dar şi ciclul reîncarnărilor (**saṃsāra*); lumea locuită fiind reprezentată de pătratul înscris în cerc, zona de centru este un cerc mic, simbolizând matricea feminină genitoare, iar centrul geometric real, marcat printr-un *lotus, este locul unde coboară divinitatea invocată, spre a fecunda, a fertiliza lumea. Astfel, **m.** devine o *axis mundi* *(→ Arborele Cosmic)*.

§ G. Tucci, *The Theory and Practice of the Mandala*, London, 1961; Carl Gustav Jung, *Mandala Symbolism*, Princeton, 1972

Mandarangan Zeul războiului în *mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine).

Manes; *Dii Manes (Mani)* Sufletele morţilor în **mitologia romană*; *duhuri bune, binevoitoare, considerate *genii protectoare, invocate în acest sens. **M.** ocroteau şi mormintele. *Cultul zeilor **M.** a fost de mare amploare şi persistenţă în istoria *religiei romane; le erau consacrate fastuoasele *sărbători *Feralia*. În legătură cu **M.** există totuşi o expresie de violenţă lexicală: *ad Manes* – la

sufletele răposaților, adică în *Infern. Etimologia numelui, incertă, se compară uneori cu numele divinității frigiene **Men*. Dar cultul **M.** e probabil de origine indoeuropeană (cf. în India vedică un cult similar al strămoșilor: *pitaraḥ* – părinții răposați).

Mani *(Zeii Mani)* → *Manes*

maniheism Doctrină religioasă schismatică de orientare pesimistă, întemeiată de *profetul semilegendar *Mani* (în rostire greacă *Manihaios* și latinizantă *Manes*), probabil un nobil persan, născut în Iran în 216, mort în 276. **M.** e bazat pe ideea conflictului perpetuu între bine *(lumină)* și rău *(întuneric)*. Analizat în structură **m.** se divulgă ca o sinteză de *mituri, provenite din tradițiile babiloniene, ca și din *mazdaism, *zoroastrism și *creștinism. Doctrina inițială – influențată de *gnostici – a fost expusă de întemeietorul Mani într-un lung șir de predici rostite în Iran, Asia Mică, India și China, apoi în 7 scrieri *(Cartea giganților, Shapurakana* ș.a.*)*, cu caracter religios și moral. Pe cât de respins de *religiile din care descinde doctrina sa, pe atât de dăinuitor și de contaminant prin unele teze ale sale, atacat cu violență în polemicile sale cu teologii creștini, Mani a fost condamnat deopotrivă de mazdaism și de *budism, prin stăruința liderilor acestor două religii, și în cele din urmă a fost supus unei pedepse cumplite: jupuirea de viu și decapitarea. Esența pesimismului maniheist se referă la răul originar și la neputința omenească de a-l înfrânge. Religie dualistă, **m.** rezidă în primul rând în definirea omului ca ființă dual, compusă din lumină și întuneric (binele divin și răul satanic), iar *mântuirea omului este adusă de *Isus Christos, pentru că acest salvator are o natură dumnezeiască, dar, în clipa apariției lui pe pământ, capătă o aparență corporală umană. În polemica sa cu creștinii, Mani afirma că răul are aceeași autonomie și e la fel de etern ca și binele; el raporta însă răul la materie, care se confunda cu întunericul, iar binele la spirit, adică la lumină; așadar, cele două lumi sau imperii – întunericul și lumina – deveneau pentru el elemente egale și adverse, toată istoria omenirii nepărându-i altceva decât o bătălie neîncetată între întuneric (rău) și lumină (bine), deci între *Diavol și *Dumnezeu. Socotind pe om ființă dual: lumină cotropită de întuneric, operă a Diavolului, **m.** considerase totuși pe Isus Christos (cel din **Evanghelie)* un pseudo-Christos, intercalat în acțiunea autenticului Christos, neîntrupat vreodată și necumulând atribute umane și divine; și iată de ce ulterior a fost trimis în lume Mani, supranumit *Alinătorul* (după grec. παράκλητος – apărător, mijlocitor), ca emisarul principal al imperiului luminii. Aparenta apropiere de doctrina creștină iscă prigonirea **m.** ca *sectă eretică chiar de către creștinism (mai ales după sec. V) și de către *islam (sec. VIII–IX). Totuși, doctrina **m.** se răspândește într-o arie vastă, între Roma și China; pe de o parte în Europa e absorbită de diferite *erezii și secte creștine extremiste, adesea cu un acut caracter social (*bogomili, *cathari, *albigenzi, pavlichieni, *molocani), pe de altă parte în Orient, de secta islamică mazdakită. **M.** a fost comparat de H. D. Lacordaire *(în Vie du Saint Dominique)* cu „un monstru care străbate căi necunoscute pe fundul oceanului și, din când în când, își înalță capul secular peste valuri".

§ O. G. Wesendonk, *Die Lehre des Mani*, Leipzig, 1922; G. Widengren, *The great Vohu Manah and the Apostle of God. Studies in Iranian and Manichaean Religion*, Uppsala, [1945]

Mania Zeiță din **mitologia romană*, adorată mai ales ca mamă a *Zeilor Lari (*Lares)*.

Manitu Zeul suprem în mai multe mitologii ale triburilor băștinașe nord-americane *(→ mitologiile triburilor amerindiene)*, considerat Marele Spirit *(Kitchi Manitu)* creator al lumii (mai ales la irokezi). **M.** a creat lumea dintr-un grăunte de nisip, adus de un șoarece de pe fundul oceanului primordial *(→ apa)*, iar din acel grăunte au fost făcute și animalele și plantele, omul fiind creat din tulpini de copaci. **M.** e de obicei invizibil, însă uneori se preface în pasăre, iar această pasăre magică produce tunete când bate din aripi printre nori. Adesea, *Marele Manitu* e un zeu solar (sau numai locuind în soare) și atunci (îndeosebi la triburile sudice ale Americii de Nord) reprezentantul său terestru e *focul, căruia i se aduc *sacrificii, fiindcă el transportă prin flăcări și mai cu seamă prin fumul său *rugăciunile omenești în cer. *Marele Manitu* este și protectorul războaielor. Alte triburi (algonkinii canadieni) consideră noțiunea *manitu* (similară cu **mana* melanesiană) o ființă supranaturală multiplicată în nenumărate *spirite, ocrotind fie ginta sau familia, fie pe oricare ins în parte; din numerosul grup, uneori se diferențiază o supraființă cerească, numită impersonal tot Marele Spirit.

Mannhardt, Wilhelm Etnolog și mitolog german (1831–1880), înclinat spre o definire a *mitului ca explicare animistă a fenomenologiei naturii. De la studiul său despre *Miturile germane* (1852) și publicarea (între 1853–1859) a unei reviste consacrate mitologiei germane *(Zeitschrift für Deutsche Mythologie und Sittenkunde)*, **M.** ajunge la cercetarea materiei mitologice a germanilor, urmărind să restabilească mai ales *cultul originar al *pământului și cultul diferitelor plante (*păduri și specii de arbori, câmpuri și grâne); de asemenea, el reconstruiește într-un sistem logic universul zeilor germano-scandinavi *(→ mitologie scandinavă* și **germanică)*. Potrivnic, direct sau indirect, teoriei lingvistice în *mitologia comparată pe care o ilustrase Max *Müller, **M.** se interesează – printre primii – de „mitologia inferioară" și interpretează miturile ca pe un reflex al fenomenelor cotidiene de viață; aici

există riscul de reducție a mitologiei la reflectarea formelor elementare ale unei conștiințe omenești strict pragmatice; (așa, de ex., **M.** consideră că numele zeiței hellenice *Demeter provine din ipoteticul cuvânt cretan *deai* – orz, importanța acestei zeițe reducându-se numai la atributul de „maică a orzului sau a grâului"). Desigur, **M.** nu s-a oprit aici, iar cercetarea „mitologiei inferioare" are avantajul absorbirii de către mitolog a întregului patrimoniu folcloric, spre deosebire de școlile mitologice anterioare, care se mulțumeau să cerceteze numai marile mituri.

§ *Germanische Mythen*, Berlin, 1852; *Die Götterwelt der deutschen und nordischen Völker*, 1860; *Weihnachts blütten in Sitte und Sage*, Berlin, 1864; *Die Korndämonen*, 1868; *Wald und Feldkulte*, Berlin, I, 1873, II, 1877; *Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme*, Berlin 1875; *Mythologische Forschungen*, Berlin, 1881; *Antike Wald und Feldkulte*, Berlin, 1887

mantică (grec. μάντικη<μάντις – *profet, ghicitor, extaziat); **divinație* Arta prezicerii viitorului, a ghicitului, în *credințele religioase ale populațiilor primitive. Chiar și mai târziu, în *religiile unor popoare antice cu o civilizație constituită, ghicitorii care se îndeletniceau cu **m.** preziceau viitorul adesea după zborul păsărilor și măruntaiele animalelor de *sacrificiu (*haruspiciile romane, de origine etruscă), după comportarea *cailor sacri sau după niște bastonașe destinate anume (la germani și scandinavi: rune); la greci, textele de răspunsuri date de *oracole se adunau în codexuri speciale, fiind deseori reconsultate; de același tip erau la romani *Cărțile Sibiline (→ Sibyllae)*; între numeroasele forme mantice, mai importante sunt: *hidromanția* (ghicitul în băsicile de la suprafața apei); *oniromanția* (tălmăcirea viselor); *geomanția* (interpretarea viitorului după fenomenele telurice); *catoptromanția* (ghicitul în oglinzi): cf. Apuleius, *Apologia,* dar și tradiția unor popoare creștine, la care fetele își ghicesc soțul ursit într-o oglindă, între două lumânări aprinse, fie în noaptea de *Crăciun, fie în cea de Bobotează.

mantra (sanscr. *mantra* – vrăjitorie, rugăciune, descântec) Vers sacru din imnurile vedice *(→ Veda)* în cultura mitoreligioasă a Indiei *(→ brahmanism, budism, hinduism)*; versurile de tip **m.** alcătuiesc categoria de scrieri *saṁhitā*; de asemenea, *mantra-pustikā* se numește orice carte de *descântece. Dar, din punct de vedere teologic, **m.** este de fapt o formulă de **rugăciune* brahmanică obligându-l pe zeul invocat să îndeplinească cererea *brahmanului care se roagă.

Manturna Zeiță din **mitologia romană,* veghind asupra trăiniciei căsătoriilor; e amintită de sf. *Augustin.

Mánu (sanscr. *mánu* – înțelept, *om primordial; *mánuṣa* – om; *Omul, Strămoșul Omenirii*) Nume purtat în **mitologia vedică* de cei 14 *strămoși ai omenirii, dintre care primul, *Mánu Svāyaṁ-Bhuva*, este autorul tradițional al vestitului codice de legi **Manusaṁhitā*. Se consideră că acest prim **M.** este fiul lui *Brahmă, născut nemijlocit de zeul însuși, iar astfel e venerat ca întâiul genitor al întregii omeniri, ca strămoșul ei arhetipal *(→ arhetip)*. Cei 14 strămoși (*Mánu Svāyaṁ-Bhuva* și succesorii săi) au guvernat Pământul în perioada lui primordială, organizând și călăuzind omenirea *(mánus)* începuturilor. **M.** este considerat tatăl zeiței elocvenței, **Ilā*.

manuk-manuk Sculpturi rituale zoomorfe *(→ zoomorfism)*, lucrate în lemn de populația tagbanua (ins. Palawan, arhip. Filipinelor) și utilizate în cadru religios în sezonul de seceriș al orezului, cu scopul de a obține bunăvoința divină a *spiritelor ocrotitoare. Acest *ritual are un caracter animist *(→ animism)*; figurinele sunt prezentate de oameni mai ales la *sărbătoarea recoltei de orez; printre ele, predomină păsările; celelalte figurine: șerpi, broaște țestoase, salamandre, prepelițe, crabi, veverițe, creveți, pești – sunt destinate numai să exprime recunoștința credincioșilor pentru recoltă sau să solicite suplimentar protecția spiritelor; ca atare, sunt așezate în jurul *altarelor.

Manusaṁhitā; *Mānavadharmaçāstra (Cartea legilor lui Mánu); Manusmṛti (Legile lui Mánu)* Codice tradițional sanscrit (India), cvasimitografic, atribuit lui *Mánu Svāyaṁ-Bhuva (→ Mánu)* – *strămoșul arhetipal al omenirii *(→ arhetip)*. Codicele cuprinde o legislație juridică, un cod moral, descrieri de datini și *credințe sacralizate, a căror respectare strictă era impusă de *religie. *(→ smriti)*

Mara; *Mora; Maruhua; Maryana* *Duh rău, în **mitologia slavă* timpurie, considerat o întruchipare a *morții. Cu timpul, rămâne doar o divinitate populară malefică, neucigașă: astfel, la un moment dat nu se mai numește **M.**, în *ritualurile folclorice, decât păpușa ce se arde în noaptea de Ivan Kupalo/Ioan Botezătorul *(→ Kupalo)*. Varianta *Marena (Marana* etc.) era legată de ritualurile figurând moartea și învierea vegetației, ca și de cele de invocare a ploii. Zonal, **M.** era reprezentată și de o păpușă întruchipând moartea naturii sau – cu aceeași semnificație – venirea iernii; ca atare, era arsă sau sfâșiată pentru divinitatea **Kostruboṅka* (sau Kostromà). În mitologia slavilor occidentali era cunoscută mai ales sub numele *Marjana* (la polonezi: *Marzyanna*), pe care cronicarul polon J. Długosz a identificat-o cu zeița agrară romană *Ceres. Ritualul slav pentru *cultul **M.** amintește, după unii cercetători, ritualurile romane legate de zeul *Mars, numit în invocațiile Fraților Arvali *(*Arvales)*: *Marmar* și *Marmor* – în stadiul alungării vechiului Mars în persoana lui Mamurius Veturius, din ziua de 14 martie; dar temeiul comparației nu poate fi demonstrat satisfăcător.

March Zeu breton *(→ mitologie celtică),* reprezentat antropomorfic în iconografia sculpturală, dar cu urechi de cal.

Marduk Zeu babilonian *(→ mitologii din Mesopotamia),* cu o ascensiune cultuală rapidă şi spectaculoasă, cunoscut în **Biblie* sub numele *Bel-Merodakh.* Începând cu epoca regelui Hammurabi (sec. XVIII î.e.n.), **M.** devine zeul prin excelenţă, divinitatea supremă a *panteonului din Babilon, zeul total căruia i se acordă 50 de nume (de fapt epitete alegorice atributive, cumulate de la întregul panteon), cu toate prerogativele divine înscrise în *simbolurile onomastice. După întâia creaţie a lumii (din unirea lui *Apsu – apele dulci fluviale şi lacustre, cu soţia sa *Tiamat – apele sărate ale mării), universul e ameninţat de un nou *haos, din cauza conflictului celor două tabere de *zei, constituite după ce zeul *Éa îl ucide pe Apsu (simbolizând de atunci *moartea), spre a-i uzurpa locul, rangul şi coroana; Tiamat vrând să răzbune moartea soţului ei, cearta devine ireconciliabilă, *războiul ceresc dezlănţuit de Éa, ca sistem de represalii, ameninţă să distrugă întregul univers, iar atunci tânărul zeu **M.**, fiul lui Éa şi al zeiţei *Damkina, oferă soluţia salvării, cu condiţia să-i fie transmise toate prerogativele divine şi să fie recunoscut rege autocrat al tuturor zeilor. Printre măsurile stării de urgenţă ale lui **M.** este un *potop universal, purificator; apoi zeul ucide pe Tiamat într-o luptă corp la corp (ea fiind adesea închipuită ca un *dragon monstruos), o „despică în două ca pe un peşte uscat" creind din cadavrul ei a doua oară lumea (din jumătate *cerul, din cealaltă jumătate *pământul). După ce devine astfel stăpânul absolut şi protectorul tuturor celorlalţi zei, aceştia îi jură credinţă şi respect. Teologii din Babilon şi regele Hammurabi au întreprins această reformă religioasă în primul rând ca pe una din măsurile politice de consacrare regală şi de consolidare a statului după model divin (printre alte măsuri fiind şi celebrul cod juridic). Astfel, **M.** (fără să fi tradus o intenţie expresă a regelui şi *sacerdoţilor de a instaura un *monoteism teologic) era venerat în Babilon, concomitent ca zeu reorganizator al universului şi ca pedepsitor implacabil al răzvrătirii, ca izvor al *focului solar şi al luminii, ca salvator al zeilor prin potop şi ca unicul iniţiator al creaţiei omului. Atributele sale cumulau aproape toate specialităţile imaginabile în lumea babiloniană, **M.** devenind unul dintre cei mai cumularzi zei din toate *mitologiile lumii. Zeul avea şi o soţie, rar citată: *Sarpanitum.* În cinstea lui, de fiecare An Nou, marele preot recita integral poemul cosmogonic **Enuma elish,* în *templul *E-Saggila din Babilon. ~ *Cele 50 de nume ale lui Marduk: Addu* (Stăpânul norilor – reluat dintr-o variantă a zeului autonom *Adad), *Aga-ku* (Domnul descântecului care învie morţii), *Agil-ma* (Creatorul pământului şi organizatorul cerului), *Ara-nunna* (Sfetnicul zeului acvatic Éa), *Asar-alim-nunna* (Povăţuitorul lumii şi binecuvântata ei lumină), *Asari* (Învăţătorul oamenilor şi fecundatorul naturii), *Asariludu* (Lumina şi căpetenia zeilor), *Asharu* (Organizatorul destinelor şi cel care şi-a asumat povara existenţei întregii omeniri), *Dumudu-ku* (Zeu al cărui locaş sfânt se reînnoieşte singur), *En-bi-lulu* (Dătătorul Belşugului), *En-kur-kur* (Făuritorul cerului şi al lumii subpământene), *Epadun* (Ocrotitorul Agriculturii), *É-siskur* (Cel ce şade semeţ în casa rugăciunii, Creatorul frumosului), *Gibil* (Zeul războiului şi al armelor), *Gil* (Cel ce însămânţează pământul), *Gil-ma* (Făuritorul tuturor lucrurilor bune şi durabile), *Gish-numun-ab* (Zămislitorul Popoarelor, Făuritorul celor 4 ţinuturi ale lumii, Distrugătorul partizanilor zeiţei Tiamat, Creatorul Oamenilor), *Gugal* (Zăgăzuitorul apelor), *Hegal* (Zeul ploii şi al vegetaţiei), *Irkingu* (Cel care l-a făcut prizonier pe Kingu), *Ir-ugga* (Zeul Înţelepciunii, cel ce cumulează ştiinţele), *Kin-ma* (Căpetenia Zeilor). *Lugal-ab-dubur* (Domnitorul Veşnic), *Lugal-dimmer-ankia* (Domnul zeilor cerului şi pământului), *Lugal-durmah* (Marea legătură a zeilor), *Lugal-la-anna* (Cel mai puternic dintre zei), **Malah* (Corăbierul), *Marduk* (Copilul-soare, Fiul Soarelui), *Marukka* (Zeul creator, poruncind zeilor Anunnaki şi potolind pe zeii Igigi), *Marutukku* (Călăuza ţării, cetăţii şi poporului), *Mer-sha-kush-u* (Zeul mâniei şi iertării), *Mummu* (Călăuza paşilor), *Nadé-lugal-dimmer-ankia* (Cel ce are grijă de zei şi temple), *Namru* (Zeul preacurat care limpezeşte calea), *Namtilla* (Vindecătorul, Meşterul descântecelor), *Nebiru* (Paznicul locurilor de trecere în Cer şi Pământ, Protectorul stelei Nebiru [Steaua Polară] şi Păstorul turmei omogene a tuturor zeilor), *Pa-gal-guenna* (Cel mai măreţ dintre zei), *Sha-zu* (Cel care desparte minciuna de adevăr), *Sirsir* (Cel care a îngrămădit munţii peste Tiamat), *Suh-gu-rim* (Cel ce le-a adus zeilor împlinirea), *Suh-rim* (Stârpitorul vrăjmaşilor), *Tu-ku* (Cel ce a stârpit răutatea), *Tutu* (Innoitorul Zeilor), *Zah-gu-rim* (Cel adorat pretutindeni), *Zah-rim* (Cel slăvit de generaţiile viitoare), *Zi-ku* (Veghetorul Purificării), *Zi-si* (Cel care supune pe asediatori), *Zi-ukinna* (Viaţa oştirii sale), *Zulum* (Cel ce are grijă de ofrandele zeilor şi de sanctuare), *Zulummu* (Atotputernicul Inegalabil). Anterior, acelaşi număr 50 era numărul simbolic al zeului *Enlil, ca „Domn al tuturor ţărilor". *Enuma elish* cuprinde mai multe variante onomastice ale lui **M.**, iar alte fragmente cuneiforme oferă nume în plus care, se suprapun altor zei (*Ninurta, *Nergal, chiar Enlil şi *Shamash). Intenţia reformei lui Hammurabi se prea poate să fi urmărit impunerea unui singur zeu cu 50 de ipostaze, eventual în vederea elaborării unui monoteism totalitar; dar în aria mitologică mesopotamică, atât de

fluctuantă, acest act teologic radical s-a vădit imposibil.

Marica *Nimfă în *mitologia romană,* soția zeului *Faunus și mama eroului Latinus. În Latium, la hotarul cu Campania, la gura râului Liris din preajma orașului Minturnae, i-au fost consacrate un crâng de stejari și un lac.

Maris Zeu agrar din *mitologia etruscă,* identificat în epoca arhaică a *mitologiei romane* cu *Mars,* care nu avea încă atribute războinice.

Maritain, Jacques Filosof catolic (1882–1973) aparținând *neotomismului (→ tomism);* fost protestant, convertit la catolicism în 1906, devine profesor la Institutul catolic din Paris (1914), apoi ambasador al Franței la Vatican (1945–1948), iar din 1948, profesor la universitatea Princeton. **M.**, considerând că „sfântul Toma din Aquino este apostolul vremii noi" și un „profet al rațiunii" – și-a întemeiat doctrina pe ideea concilierii între *credință și rațiune, între *teologie și filosofie, așa cum procedase ilustrul său predecesor, *Toma din Aquino. După ce a fost combătut de doi *papi: Pius XI și Pius XII, ca și de alți teologi care îl socoteau contaminat de un periculos modernism, a fost recunoscut de papa Paul VI drept maestru al său și a ajuns să conteze drept o mare autoritate filosofică în cuprinsul Bisericii catolice. Numindu-și „realism critic" propria filosofie, pe care a opus-o raționalismului cartezian, și respingând filosofia bergsoniană *(De Bergson à Thomas d'Aquin,* Paris, 1947), **M.** arată că obiectul științei este lumea fizică reală, naturală, deasupra căreia există o lume supranaturală a *spiritului, inaccesibilă cunoașterii raționale. Gândirea sa își are sursa în *tomism* („l-au trebuit lumii șase secole să priceapă că, creindu-l pe sfântul Toma și dând oamenilor această lumină, Dumnezeu și-a binecuvântat Biserica, poate cu cea mai minunată – din vremurile apostolice – charismă. Să-i fim fideli sfântului Toma, ca unei grații dumnezeiești"), astfel încât rațiunea nu are nici la **M.** vreo autonomie („Se cuvine ca rațiunea, dacă nu vrem să pierim, să se supună lui Dumnezeu care este Spirit și întregii ordini spirituale instituite de el" – *Primauté du Spirituel,* Paris, 1927, p. 9); ea rămâne, ca și la Toma, o simplă „servă a teologiei". Preluând din *tomism* propoziția despre caracterul extramental al naturii, potrivit căreia natura există în afara conștiinței omenești și independent de ea, **M.** caută să demonstreze că, rămânând extramentală, natura nu este și nesubstanțială, că autonomia fenomenelor și obiectelor față de reprezentările omenești e mărturia faptului că *Dumnezeu a creat lumea ca pe o realitate supranaturală, așadar că „e suficientă existența lucrurilor, ca Dumnezeu să fie necesar"; de aici (recunoscându-i savantului matematician, fizician, chimist etc. dreptul de a opera cu orice noțiuni și de a construi orice teorii în domeniul său, fără imixtiunea *teologiei, chiar dacă socotește să teologii sunt obligați să fie la curent cu ceea ce se petrece în „științele particulare"), gândirea neotomistă a lui **M.** ajunge la axioma: „Fizicianul vrea să pătrundă în secretele materiei; dar însuși tipul de cunoștințe de care e legat nu-i permite să ajungă până la natura materiei în sine". Susținând valoarea socială a „democrației creștine", **M.** discerne baza societății în tendințele sufletului nemuritor călăuzită de inspirația *Evangheliei;* în consecință, și așa-numitul „umanism integral" al civilizației *creștinismului pledează împotriva spiritului medieval și pentru modernizarea gândirii religioase. Credința însăși, după **M.**, are două etaje: primul le este comun tuturor oamenilor religioși, așa cum e întemeiat pe revelația divină, fixată în scripturi și conservată de Biserică; al doilea, ca formă superioară a credinței, este însă accesibil numai câtorva aleși, constând deci în contemplarea directă a lui Dumnezeu de către sfinții aflați în starea de extaz mistic.

§ *St. Thomas apôtre des temps modernes,* Paris, 1923; *Primauté du Spirituel,* Paris, 1927; *Religion et culture,* Paris, 1930; *Humanisme intégral,* Paris, 1936; *Christianisme et democratie,* New York, 1943; *De Bergson à Thomas d'Aquin. Essais de métaphysique et de morale,* New York, 1944; *La signification de l'athéisme contemporain,* Paris, [1949]; *Approches de Dieu,* Paris, 1953; *La Philosophie dans la Cité,* Paris, 1960. ~ J. Meinvielle, *De Lamennais à Maritain,* Buenos Aires, 1943; Emilio Rossi, *Il pensiero politico di Jacques Maritain,* Milano, 1956; H. Bars, *Maritain en notre temps,* Paris, 1959

Mārkaṇḍeya Ascet din tradiția *hinduismului,* obținând prin *asceză nemurirea; vizitându-i pe frații *Pāṇḍava în exilul lor, îi alina cu istorisirea vechilor *legende.

Máron Zeu dinoysiac secundar din *mitologia greacă,* părând adesea mai mult o simplă personificare alegorică a vinului. Alteori, considerat fiu al lui Evanthes sau mai ales al lui *Dionysos și preot al zeului *Apollon. *Homer îl consideră personaj real, pe care îl întâlnește *Odysseus pe litoralul tracic și de la care capătă în dar un burduf de vin tare.

Mars; *Marte* Zeul războiului, în *mitologia romană,* provenit dintr-o fuziune a mai multor divinități arhaice – agrare și războinice – din Italia: zeul agrar și războinic *Mavors,* dintr-un vechi *cult umbric, zeul osc *Mamers,* zeul etrusc *Maris,* dar și din influența cultului pentru zeul grec al războaielor violente, *Ares.* Până la cristalizarea acestui fenomen de *sincretism, caracteristic mitologiei romane, *Mavors* era invocat ca protector al muncilor câmpului și chiar mai târziu, când se consolidează cultul lui **M.**, noua divinitate e venerată mai ales tot ca ocrotitoare a activităților agricole. Baza originară pare a fi fost un cult totemic *(→ totem):* chiar după ce este nominalizat, prin atributele sale complexe, ca important zeu roman patronal cu personalitate clar definită, lui **M.** continuă să-i fie consacrate, ca și la origini, aceleași animale: *lupul, taurul,

ciocănitoarea; lupii *(Martialis lupi)* se considera că îi aparţineau. Personificând totodată renaşterea periodică a naturii, problemele de delimitare a terenurilor agrare şi de apărare a gospodăriilor şi recoltelor contra incursiunilor de prădăciune îl învestesc pe acelaşi zeu cu atributul nou al patronării războiului, însă iniţial aceste atribute se înrudeau strâns: preoţii zeiţei agrare *Ceres, Fraţii Arvali *(*Arvales)*, îl invocau pentru ocrotirea ogoarelor şi pe **M.**, numindu-l *Marmar, Marmor, Berber*. Iar Cato lansase îndemnul de a se aduce *sacrificii speciale lui **M.** ca să aibă grijă de cirezile de boi. Printre vechile epitete ale zeului erau mai caracteristice: *Rusticus, Gravidus* şi **Silvanus*. Când **M.** devine, în epoca imperială clasică, un zeu mai complex şi în primul rând *simbolul forţei militare romane, începe să fie considerat fiul cuplului *Iupiter – *Iuno; numit *Mars Ultor* (Pedepsitorul) şi *Marspiter* (Mars Pater), e inclus în triada protectoare a Romei cu Iupiter şi *Quirinus; după o informaţie dată de *Ovidius, Roma era oraşul lui **M.** De altfel, tradiţia îl considera şi tatăl natural al gemenilor *Romulus şi *Remus, iar astfel şi părintele poporului roman. În vechiul calendar roman, de până la reforma lui Caesar *(→ calendare)*, anul începea cu luna martie *(Martius mensis)*. Orice soldat era socotit un adorator al lui **M.** *(marticola)*, după cum fiecare preot al zeului *(Martialis flamen)* avea, în cadru ritual, alură de soldat: constituiţi într-un colegiu special, preoţii lui **M.** *(salii)*, când, la festivităţile consacrate, îşi slujeau zeul, ei executau un *dans *(salire* – a dansa) războinic, agitând în mâini, ritmic, scuturile *(ancilia)* sacre; după relatarea lui Titus Livius (*Ab Urbe condita*, I, 20), colegiul saliilor a fost înfiinţat de regele *Numa Pompilius, după căderea din cer a unui enorm scut *(*ancile)*. Lui **M.** îi erau consacrate numeroase *sărbători: *Agonium, Armilustrium, Equirria, Equus October, Tubilustrium.*

§ Georges Dumézil, *Jupiter, Mars, Quirinus*, Paris, 1941; E. Thevenot, *Sur les traces des Mars celtiques*, Brugge, 1955

Marte → *Mars*

Marsyas Silen sau satir frigian din **mitologia greacă* sau, în altă variantă, păstor care cântă admirabil dintr-un fluier, fie născocit de el, fie pierdut ori aruncat de zeiţa *Athena şi găsit de **M.** Devenise prietenul zeiţei *Kybele, pe care o însoţea tot timpul în drumurile rătăcitoare prin ţară, consolând-o după *moartea lui *Attys. Un *mit frigian din Kelene afirmă că **M.** a compus *Cântecul Mamei* pentru fluier, dedicându-l Kybelei. Varianta greacă narează că, nesăbuit şi trufaş, **M.** l-a provocat la întrecere pe zeul artelor, *Apollon, el urmând să cânte din fluier, iar zeul din liră; dacă un răstimp victoria păruse nesigură, în cele din urmă **M.** a fost învins, iar zeul, direct sau printr-un sclav scit, l-a legat de un pin jupuindu-i pielea sau emasculându-l. Într-o vreme, locuitorii din Kelene arătau tuturor o piele atârnată într-o grotă, pretinzând că aparţinuse lui **M.** Mituri complementare greceşti au îndulcit finalul: din remuşcare, Apollon şi-a metamorfozat victima într-un râu; se povestea că râul Marsyas din Phrygia, trecând impetuos prin acea grotă, avea într-adevăr o melodicitate suficientă pentru a hrăni mitul despre rivalul muzical al lui Apollon. Diodor din Sicilia comunică altă versiune, după care **M.** era inventatorul flautului simplu, iar ca prieten al zeiţei Kybele se păstrase virgin; în emulaţia cu zeul Apollon, după represaliile constând din scalparea tânărului, regretându-şi violenţa ireparabilă, zeul îşi aruncă propriile instrumente muzicale în peştera lui *Dionysos.

Martorii lui Iehova; *Societatea martorilor lui Iehova; Asociaţia Turnului de pază din Sion; Cercetători ai Bibliei* *Sectă religioasă, desprinsă din **creştinism*, având o doctrină predominant escatologică *(→escatologie)* şi urmărind instalarea în lume a unei *teocraţii proprii. După formarea unui grup de studiu al **Bibliei*, iniţiat de Charles Taze Russel (ca fracţiune autonomă a *adventiştilor de ziua a 7-a*), *Joseph Frederik Rutherford* (m. 1942) întemeiază Societatea Martorilor lui Iehova de cercetători biblici; separată de adventism *(→ adventişti)*, organizaţia **M. I.** devine autonomă în 1878 şi, destul de repede, îşi amplifică proporţiile (în 1960 avea organizaţii naţionale în peste o sută de ţări şi un total mondial de 700 000 membri). Societatea internaţională are un sediu central în SUA, New York, Brooklyn, cu numele Watch Tower Bible and Tract Society, şi cu un preşedinte general (în 1960, Natan Homer Knorre). Doctrina **M. I.** predică sfârşitul apropiat al lumii şi a doua venire a lui *Isus Christos, dar în parametri puternic diferiţi de linia teologică creştină. Escatologia sectei rezidă în bătălia finală, **Armageddon*, dintre *Dumnezeu şi *Satan, după care toţi membrii Societăţii Martorilor lui Iehova vor dobândi *mântuirea eternă, iar toţi oamenii de altă *credinţă vor pieri; dar ideea de eternitate a salvării rămâne confuză, deoarece iehoviştii neagă eternitatea sufletului, respingând deopotrivă ideea de *Paradis şi de *Infern. Nu e cu mult mai clară teologic nici ideea celei de-a doua veniri a lui Christos: refuzând trinitatea creştină, **M. I.** l-au deposedat pe Isus Christos de chipul antropomorfic tradiţional: el urmează să reapară invizibil, nu în trup, această apariţie fiind doar sugerată de semne speciale trimise de *Iehova;* (însuşi numele **Iehovah* este o reluare a unei lecturi eronate a numelui **Yahweh*). Doctrina iehovistă conţine şi alte contradicţii: *Adam şi *Eva au fost la început perfecţi şi au decăzut prin *păcatul originar, astfel încât întreaga rasă umană postadamită s-a născut degenerată, iar efortul omenirii de a face ordine pe Pământ e zadarnic; ştiinţa şi progresul sunt inspirate de Satan, în vederea distrugerii omenirii. Totuşi, **M. I.** tind să facă ordine pe Pământ,

urmărind instaurarea statului teocratic, și practică un gen de cercetare științifică, aceasta constând pe de o parte în cercetarea studioasă a textului biblic, iar pe de altă parte în urmărirea consecințelor cultului sângelui în diverse domenii de laborator sau industrie. Studiul biblic anterior s-ar fi făcut numai ca examinare a unui codice de adevăruri dogmatice moarte, iar teologii iehoviști consideră Biblia drept „dinamica revelației divine" bazată pe contradicții și conflicte, ideea fundamentală a *Bibliei* ei găsind-o într-o *teodicee străină creștinismului: justificarea lui Dumnezeu ca creator suprem. Cultul sângelui pornește de la premisa că sângele trebuie lăsat că curgă liber pe pământ și de la axioma că „este o profanare a sângelui folosirea acestui suc de viață prin transfuzie, sub pretextul de a salva viața", consecința fiind interdicția participării la utilizarea sau producția substanțelor cu hemoglobină naturală sau chiar sintetică (cleiuri, capsule de baterii, instrumente muzicale, cauciuc polimerizat, insecticide, purificarea apei potabile, separarea uraniului, amalgamarea asfalturilor, îngrășămintele chimice, operația de tăbăcărie, fabricarea plăcilor fotografice etc.).

Marțolea: *Mărțoaia; Marți-Seara* Divinitate nefastă, de importanță secundară, din **mitologia românească*, imaginată ca o babă slută, care pedepsește pe femeile ce lucrează în ziua de marți (de obicei omorîndu-le copiii). Izvorînd din tradiția unor *sărbători bășești de origine arhaică, peste care s-au grefat obiceiurile religioase noi, concepția folclorică a amplificat *superstiția tabuării zilei de marți ca zi neprielnică și cu interdicția pornirii la drum în asemenea zi, adăugând și *credința că marți sunt „trei ceasuri rele", care, fiind fluctuante, rămân imprevizibile. **M.** are puterea plurimetamorfozării, strecurându-se astfel discret în casele fetelor și dându-le pedepse variabile (izbiri de garduri, paralizii ale degetelor). Superstiția admite o singură cale de luptă contra acestei divinități: să ai o mâță năzdrăvană. Uneori se crede că **M.** are un sac din care împrăștie grindina. Sub același nume figurează și în folclorul din Țara Moților (Munții Apuseni) însă ca **Vâlvă* rea. Pornirile ei malefice au ca sursă invidia că *Sfânta Duminică e sărbătorită în ziua ei. **M.** apare fie ca o bătrână harnică, urmărind să se introducă astfel în casa vizată, fie ca huidumă cu un braț de cruci de pe morminte; are 2 fii (sau mai mulți), recognoscibili după picioarele lor cu copite de *cal.

Marutaḥ (sanscr, *marút, maruta* – vânt, suflu) *Zei impersonali, simpli executanți dirijând furtunile și trăsnetele, în **mitologia vedică*, în număr de 180 (în **Rigveda* erau numai 27), considerați fiii zeului distrugător *Rudrá, născuți de Prîçni, dar constituind armata lui **Indra* (supranumit în acest caz *Marupati* – Domnul Maruților), pe care îl însoțesc pretutindeni și având roluri importante în acțiunile militare cerești ale acestui zeu (ca în războiul împotriva *demonului *Vritrá); uneori, Indra însuși era socotit tatăl lor, însă în mod curent, doar fratele lor mai mare; textele vedice (→ *Veda)* le acordă o importanță destul de mare și îi descriu ca pe niște bărbați tineri, energici și curajoși, purtând coifuri și pieptare de aur, înarmați cu arcuri, săgeți fulgerătoare și securi de *foc, transportându-se de obicei într-un car cu roți de aur; sarcina lor curentă: conducerea vânturilor și reglarea intensității furtunii. Unele *mituri arhaice, mai confuze, îi prezintă drept copiii *cerului, mai rar ai oceanului sau chiar ai *pământului.

Marx, Karl Filosof și economist german, fondator al teoriei „comunismului științific" (1818–1883). S-a ocupat implicit de *miturile societăților primitive („comuna primitivă") și de fenomenul religios, urmărit în linii generale din antichitatea clasică până în sec. XIX, ambiționând să observe întreaga fenomenologie, chiar fără a-i fi consacrat un studiu aparte. Lui **M.** îi aparține definiția materialistă lapidară a *religiei, ca factor acționând în societățile alcătuite din clase antagonice: religia este un *opiu al poporului* – definiție falsă, sprijinită inabil în special pe speculațiile lui Sextus Empiricus, ca și pe prejudecata sociologică a „luptei de clasă". **M.** examinează stadiile timpurii ale *credințelor religioase, oprindu-se de pildă asupra noțiunii de *fetiș: „Fetișismul, departe de a-l ridica pe om *deasupra* poftelor sale, este, dimpotrivă, *religia poftelor senzuale.* Fantezia incitată de poftă creează în mintea fetișistului iluzia că un «lucru neinsuflețit» își poate schimba proprietățile sale naturale pentru a satisface poftele lui. De aceea pofta brutală a fetișistului își *sfârâmă* fetișul de îndată ce acesta încetează a mai fi sluga lui supusă" (*Articolul de fond* din nr. 79 al ziarului *Kölnische Zeitung,* 1842). **M.** vede în geneza miturilor numai rodul imaginației: „popoarele antice și-au trăit preistoria în imaginație, în mitologie" (*Contribuții la critica filosofiei hegeliene a dreptului. Introducere,* 1844), iar dispariția miturilor ar fi condiționată de emanciparea omului față de natură: „Orice mitologie biruie, domină și modelează forțele naturii în imaginație și cu ajutorul imaginației; ea dispare deci odată cu începerea dominației reale a omului asupra naturii" (*Introducere* [*Din manuscrisele economice,* 1857–1858]). Din acest unghi este examinată și religia, ca fenomen social, printr-o pripită extrapolare la general a particularului, până la ultima ei consecință: dispariția. „Faptul că odată cu pieirea statelor din antichitate dispar și religiile acestor state nu necesită nici un fel de explicație specială, căci «adevărata religie» a anticilor era cultul «națiunii» lor, al «statului» lor."*(Articolul de fond).* **M.** nu a vrut sau nu a știut să observe că dispariția

popoarelor antichității nu s-a asociat cu dispariția *totală* a religiilor lor, acestea scurgându-se pe calea *sincretismului în noile religii ale etapei istorice următoare. Orice religie este deci privită ca refugiul înstrăinării: „Religia este conștiința de sine și simțământul de sine al omului care sau nu s-a găsit încă pe sine sau s-a pierdut din nou [...] Ea este *realizarea fantastică* a esenței omenești, pentru că *esența omenească* nu posedă o realitate adevărată. Lupta împotriva religiei este, prin urmare, lupta indirectă împotriva *acelei lumi* a cărei *aromă* spirituală este religia. Mizeria *religioasă* este *expresia* mizeriei reale și totodată *protestul* împotriva mizeriei reale. Religia este suspinul creaturii chinuite, sensibilitatea unei lumi lipsite de inimă, după cum este și spiritul unor orânduiri lipsite de spirit. Ea este *opiu* al poporului. Suprimarea religiei, a acestei fericiri *iluzorii* a poporului, este cerința *adevăratei* lui fericiri" *(Contribuții).* Această ipoteză confuză a fost transferată însă din „ideal" în real de statele comuniste din sec. XX, prin violente manifestări administrative, care au distrus cadrul cultual, dar nu și sentimentul religios, repetând într-un fel prigoana autorităților imperiale romane împotriva *creștinismului, cu aceleași rezultate contrare.

§ *Zur Kritik der Hegelschen Rechsphilosophie. Einleitung,* Paris, 1844; *Ökonomisch-philosophische Manuskripte,* 1884; Marx, Engels, Lenin, *Despre religie* (culegere de Petru Berar) București, 1974

Mātali Vizitiu alegoric, conducătorul *carului ceresc al zeului *Indra, în **mitologia vedică,* totodată crainicul și însoțitorul perpetuu al acestuia în lupte. Dispunând de ,*magia și știința subtilă a manevrării carului zburător, el nu poate fi înlocuit în acest atribut complex de nimeni, nici chiar de Indra. **Mahābhārata* îl descrie în chip straniu, învestindu-l cu atribute și modalități comportamentale care depășesc izbitor imaginea mitică obișnuită despre vizitiii carelor zburătoare divine: „Nici regii cei mai vestiți, făcând sacrificiile de datină și împărțind daruri bogate, nici zeii, nici cei de viță aleasă, nici duhurile rele nu sunt în stare să se ridice în acest car minunat, fără a săvârși o greșală" *(Mahābhārata.* III *Aranyakaparva,* XLII, v. 1714–1747). Importanța acestui „vizitiu" de competență unică rezultă și dintr-un neobișnuit epitet al lui Indra: *Mātalisārathi* (Cel al cărui vizitiu e Mātali).

Matānga (sanscr. *matānga* – elefant); *Triçañku* (sanscr. *tri* – trei, *çañku* – țăruș, spin, săgeată). Rege mitic și înțelept *(*rișI)* din dinastia solară a lui *Ikșvāku *(→ mitologie vedică).* Înfumurat din cauza puterii, autorității și a bogățiilor sale, **M.** s-a decis să facă o călătorie în cer încă din timpul vieții; când preotul său de casă, înțeleptul **Vāsiștha,* l-a prevenit despre imposibilitatea întreprinderii, regele s-a adresat rivalului acestuia, **Viçvāmitra* care, prin puterea actelor sale magice *(→ magie),* l-a transportat pe **M.** în cer, îndeplinind pentru el și *sacrificiile cuvenite. Dar întrucât regele nu acumulase merite personale care să-i fi dat dreptul intrării în cer, zeii l-au îmbrâncit de sus; și numai datorită aceleiași forțe magice de care dispunea Viçvāmitra, **M.** nu a căzut pe pământ, ci s-a prefăcut într-o stea *(Tri-çañku)* din constelația Crucea Sudului.

Mātariçvan (sanscr. *mātarIçvan* – vânt; *Cel care crește în mama sa)* Semizeu din **mitologia vedică,* întrucâtva asemănător cu *Prometheus, care, după *miturile mai târzii din **Veda,* l-a adus pe pământ pe zeul *focului **Agni.* În **Rigveda* e înfățișat însă ca zeu autonom aducându-le în dar urmașilor lui *Bhrigu *focul ascuns.* Mai târziu (începând cu **Mahābhārata),* **M.** nu este decât unul din epitetele zeului vântului **Vāyú,* ca atâtător și răspânditor al flăcărilor.

Matura (lat. *maturare* – a coace) Zeiță din **mitologia romană,* având grija de a face să se coacă fructele.

Matusalem Personaj din **mitologia biblică,* al cărui nume a ajuns mai târziu *simbolul longevității; fiul lui *Enoh (descendent din *Set) și tatăl lui Lameh, iar într-o variantă, strănepotul lui Enoh. În *V.T.* figurează sub două nume cronologic deosebite: *Methushael,* tatăl lui Lameh *(V.T., Geneza,* IV, 18), și *Metushelah,* fiul lui Enoh și tatăl lui Lameh („Și Metushelah era în vârstă de o sută optzeci și șapte de ani și i s-a născut Lameh. Și a mai trăit Metushelah, după ce i s-a născut Lameh, șapte sute optzeci și doi de ani și a avut fii și fiice. Deci toate zilele lui Metushelah au fost nouă sute șaizeci și nouă de ani. Apoi a murit". (*ibid.,* V, 21; 25–27). Această longevitate se regăsește în forme hiperbolice și în alte *mitologii: regi mitici din Sumer au uneori domnii milenare; la fel regii epocii legendare persane (după *Shakhnameh*), ca și unii împărați mitici chinezi *(→ Huangdi).* S-a propus adesea, din nevoia de a găsi explicații exacte, ipoteza funcționării altor *calendare, însă vechile calendare din zorii civilizației umane sunt în genere studiate. Mai curând, acest *mit trebuie încadrat în mitul **Tinerețe-fără-bătrânețe,* ca o alegorie (sau nu numai atât) asupra intuirii raportului invers proporțional între **timpul* subiectiv și cel obiectiv. Uneori duratele sunt aproape identice, deși zonele mitologice nu au fost nici interferate, nici vecine. Poetul chinez Qu Yuan (340–278 î.e.n.) scrie în *Enigmele cerului:* „Pen-qu a trăit opt sute de ani și totuși îi părea rău că a trăit puțin"; când avea 767 de ani, mărturisea că a înmormântat 49 neveste și a pierdut 54 de fii."

Matuta; *Mater Matuta* Zeiță a luminii și a dimineții, foarte răspândită în *religiile populațiilor din Italia arhaică *(→ mitologie romană);* se pare, o divinitate importată din Orient sau adusă odată cu primele imigrații arice; G. *Dumézil consideră *cultul pentru *Mater Matuta*

un ecou al unui cult similar indoeuropean. Romanii au preluat-o ca atare, numind-o *Mater Matuta* şi adăugându-i atributul de ocrotitoare a naşterilor. Îi era consacrată, la 11 iunie, sărbătoarea *Matralia,* când femeile romane se rugau pentru copiii surorilor lor. După relatarea lui *Ovidius, accesul în *templele **M.** le era interzis sclavelor, şi numai la 11 iunie o singură sclavă era introdusă în templu, pentru a fi aproape imediat alungată şi bătută (*Fasti,* VI, v. 475 şi urm.). Rareori, **M.** era identificată cu *Ino, cu care avea însă prea puţine similitudini, sau mai des cu zeiţa romană după model grecesc *Aurora: „La fel, în timpul hotărît apare Matuta, inundând cu lumina trandafirie aurora peste tot în eter" (Lucretius, *Despre natura lucrurilor,* v. 656–657). De altfel, ajungând – într-o epocă târzie – să simbolizeze numai zorile, este identificată integral cu Aurora. I se atribuia un fiu: zeul **Portumnus,* ocrotitorul porturilor maritime.

Maui; *Maui-tiki-tiki-a-Taranga* Zeu mesianic şi *erou civilizator din Polinesia, prieten şi binefăcător al oamenilor, cărora le-a adus în dar focul subteran (→ *mitologii din Oceania).* În mitologia maori e socotit zeul primordial al *focului, fiul zeilor cosmogonici *Tane şi *Hina şi nepotul bătrânei *zâne subpământene cu unghii de foc, *Mahuike. Procurarea focului e un lanţ de dificultăţi: **M.**, necunoscând decât *focul viu,* păstrat în activitate perpetuă, îl stinge vrând să-i afle obârşia şi astfel află de existenţa focului subteran din Ţara de Beznă, unde e păzit de străbuna Mahuike. Cu o manta din pene de păsări kiwi pe umeri, **M.** ajunge „în ţara umbrelor, unde locuia zâna focului", Mahuike, în palatul ei; vorbindu-i cu glas bătrânesc răguşit care suna „cum pârâie vreascurile în flăcări", după ce îl identifică, „Mahuike îşi smulse unghia unui deget şi din această unghie izbucni văpaia"; dar **M.** pleacă aruncând focul primit şi îl stinge călcându-l în picioare apoi se întoarce repetând gestul de mai multe ori, până o deposedează pe bătrână de toate unghiile ei explozive. „Mahuike îşi pierdu răbdarea; focul subpământean îi zgudui casa, iar Maui năvăli spre uşă prin bezna încinsă de flăcări. Ochii Mahuikei scăpărau ca fulgerele. Ea îşi smulse ultima unghie şi o zvârli în Maui. Când unghia atinse pământul, răsună o bubuitură ca de tunet şi un vifor de flacără alergă după el ca un *tanifa* mugind. Maui se prefăcu în uliu şi fâlfâind cu putere din aripi zbură înainte, dar văpăile îl ajungeau din urmă şi-i pârleau penele". În faţă îi apare un lac, în care **M.** intră şi apa începe să clocotească; îşi ia zborul din nou, urmărit de incendiul care vuia arzând pădurile şi pământul, până când **M.** apelează la *zei care, văzând că „pământul e în primejdie de moarte", trimit o ploaie grea ce răzbate prin „zidurile de foc". „Atunci, din miezul incendiului, Mahuike răcni răguşit, cuprinsă de groază"; după potolirea incendiului, „rămăşiţele de flăcări Mahuike le aruncă asupra copacilor, dar ei le ascunseră în inima lor şi păstrară astfel totdeauna focul pentru copiii oamenilor"; copacii se numeau *kaikomako, mahoe* şi *totara* iar „oamenii învăţară să frece bucăţile de lemn una de alta şi în orice clipă să cheme la ei pe copiii de foc ai Mahuikei"(A.W. Reed, *Myths and legends of Maoriland,* Wellington, 1961). În plan general, **M.** e mai complex: el este şi un erou cosmic, punând ordine în univers: maorii cred că, întrucât odinioară soarele alerga prea repede şi zilele erau prea scurte, insuficiente pentru muncă şi navigaţie, **M.** a prins astrul şi l-a obligat să străbată cerul mai lin, mai egal (după o variantă, soarele e prins în năvodul de pescuit). Acelaşi caracter ordonator al naturii îl au şi alte acţiuni: **M.** statornicește mişcarea stelelor, supraveghează vânturile fixându-le ritmul şi intensitatea. Pe lângă aducerea focului, opera lui de bază este pescuirea de pe fundul oceanului a insulelor Polinesiei; spre a izbuti, **M.** unge cârligul undiţei cu propriul său sânge, apoi trage afară bucata de pământ a fundului mării unde era casa zeului adâncurilor (cârligul agăţându-se de uşa casei) şi împarte insula (sau insulele) cu fraţii săi; între timp însă pământul capătă relief (munţi şi văi, albii de râuri) fiindcă insula era de fapt un peşte enorm care, scos la aer, s-a încreţit. Insularii polinesieni din sud cred că ţările lor sunt legate cu funii vegetale de un peşte trăind în imersiune. Dependent de această operă, **M.** le-a dăruit oamenilor peştii şi i-a învăţat să-i pescuiască şi să-i mănânce. Înzestrându-i cu arhipelagul pescuit, i-a învăţat să-şi construiască locuinţe şi pirogi pentru navigaţie. Fiind în întreaga Polinesie figura mitologică cea mai măreaţă şi mai plină de autoritate (numit adesea „Maui cel înţelept" sau „Maui cel cu o mie de şiretlicuri", iar în Tahiti crezându-se că are 8 capete), socotit fie zeu, fie semizeu sau supraom, **M.** e venerat şi pentru că un *mit spune că i-a sfidat pe zei: în ins. Rarotonga e considerat fiul zeului *Tangaroa şi se crede că s-a răzbunat crunt pe tatăl său divin numai fiindcă acela, luând chipul zeului care râde, şi-a făcut de râs fiul şi l-a îmbrâncit în mare. Uneori naraţiunile mitologice regretă că **M.** şi-a irosit forţa şi înţelepciunea şi pe fapte mărunte: fie (la maori) la bătrâneţe prefăcându-şi fiii în 2 stele, fie transformându-şi din resentiment cumnatul în *câine. Miturile îi conferă şi o singură încercare nereuşită: lupta contra morţii. Ştiind că **M.** va trebui într-o zi să moară, tatăl său îl sfătuieşte s-o provoace pe zeiţa nopţii Hina, (de obicei mama, dar în unele variante, soţia lui **M.**), totodată şi zeiţa morţii *(Hina-nui-te-Po);* el o cheamă la luptă, secundat de toate păsările lumii; zeiţa fiind adormită, **M.** intră în gura ei cu gândul de a o ucide dinăuntru şi a obţine astfel nemurirea pentru oameni şi păsări; îi rămân însă afară picioarele tatuate, atârnând

caraghios printre dinții zeiței, și o pasăre, amuzată de spectacol, calcă consemnul și râde iar ciripitul ei pițigăiat o trezește pe zeiță care fulgeră din ochi și strânge din dinți, retezându-l în două și omorîndu-l pe **M.**, astfel că șansa obținerii imortalității piere pe totdeauna; așa a fost inventată *moartea, oamenii fiind până atunci nemuritori.

§ Katharine Luomala, *Maui-of-a-thousand-Tricks. His Oceanic and European Biographers*, Honolulu, 1949; J.F. Stimson, *The Legends of Maui and Tahaki*, Honolulu, 1937.

Mausolos Rege domnind în Caria anatoliană (sec. IV î.e.n.), cu capitala în Halicarnas, al cărui somptuos mormânt legendar, *Mausoleion*, și-a păstrat numele în multe limbi moderne.

Mavki; *Navki* Numele plural al unei categorii de *spirite malefice, în **mitologia slavă* (la slavii răsăriteni: ruși, ucraineni); sunt de obicei aducătoare de moarte; (de altfel, sunt legate onomastic de divinitatea slavă care personifică *moartea: **Navi*. **M.** sunt reprezentate cu trup omenesc numai în față; din spate însă, neavând spinare, li se văd măruntaiele. În varianta ucraineană (peste care și-a lăsat amprenta *creștinismul), se prefac în **M.** toți copiii care au murit nebotezați.

Mavors Zeu umbric (italic) al agriculturii și războiului.

Ma-wang *(Prințul Cailor)* Zeul ocrotitor al *cailor, în **mitologia chineză* folclorică; această divinitate, odinioară cu mare popularitate, provine dintr-un *cult din China de Nord, de origine străveche. Ca personaj mitologic, **M.-w.** este rezultatul unui *sincretism între mai mulți *zei cabalini arhaici, care se sărbătoreau – în cadrul unor *ritualuri cu *sacrificii – în funcție de anotimpuri, astfel: primăvara – *Ma-zu* (strămoșul cailor sau calul arhetipal); vara – *Xiang-mu* (primul păstor de cai), toamna – *Ma-she* (primul călăreț); iarna – *Ma-bu* (spiritul bolilor cabaline). Dar într-o epocă mai târzie apar în *temple imagini trifaciale, ca ale unei trinități divine inseparabile, compuse din: *Ma-zu* (de astădată confundat cu *Ma-wang*), *Xiang-mu* (acum o divinitate feminină: strămoașa cailor) și *Ma-she*. În evul mediu chinez, se organizau în temple *sărbători, sacrificii și spectacole de teatru în onoarea lui **M.-w.**, în ziua a 23-a din luna a 6-a, considerată ziua de naștere a zeului.

Mawu Zeul suprem al tribului ewe din Sudanul Occidental și Dahomey *(→ mitologiile populațiilor africane)*; îndeosebi, zeu al *cerului (în unele privințe aproape un **deus otiosus*), care a creat lumea și oamenii. **M.** trimite ploaia și domină un numeros *panteon de divinități și *spirite, numite *trowo* (112 indigene și 26 acceptate de la alte triburi). Portretul mitobiografic al zeului e variabil; în concepția tribului ewe, cerul e adesea considerat o pluralitate verticală de cercuri sau discuri, înșirate unul peste altul pe o osie de fier. Actul cosmogonic *(→ cosmogonie)* al lui **M.** nu este integral și e pe jumătate un soi de comerț; împărțind aripi păsărilor, nu le-a dat cozi, declarând că trebuie să și le cumpere singure; cum cozile urmau să se vândă o singură dată, cu 5 kauri, pe care prepelița nu le avea, coada ei a fost vândută de zeu turturelei. Oamenii sunt creați nemuritori: la încheierea actului de *antropogonie, **M.** le-a spus: „Nu veți muri niciodată și veți trăi mereu pe pământ!"; dar murind accidental un șoarece și fiind înmormântat cu fast de tribul care nu mai văzuse cadavre, **M.** le transmite *moartea, fiindcă s-au bucurat de pieirea altuia. Cerul, inițial prea aproape de pământ, a fost luat sus de zeu, după ce o femeie l-a jignit aruncându-i terci fierbinte în față. Iar gestul arhetipal al trimiterii ploii l-a făcut într-o epocă de secetă, păcălit de o antilopă. Sub raport cultual, **M.** și spiritele *trowo* se încadrează în reguli riguroase: preotul zeului e numit de *sacerdotul principal al *duhurilor, dintre cei mai bătrâni și mai bogați membri ai comunității, după o lungă inițiere, urmată de instituirea unor *tabùuri (interdicția de a mânca arici, șoareci, șerpi, pisici sălbatice, maimuțe, cărnuri putrede sau de a purta alt veșmânt decât cel ritual alb-albastru, exceptând cazurile de *funeralii); acest preot al lui **M.** execută dimineața și seara *ritualul spălării cu *apă din sanctuarul zeului în timp ce îi rostește epitetele atributive, după ce și-a clătit de 3 ori gura cu aceeași apă lustrală; de asemenea, practică *magia medicală și se roagă zeului pentru femeile sterpe. El nu are dreptul că vorbească decât cu alți preoți sau cu familia sa.

§ J.Spieth, *Die Ewe-Stämme*, Berlin, 1906

Māyā *(Marea Iluzie)* **1** Zeiță supradivină, în **mitologia vedică*, personificând aparența iluzorie a lumii obiectuale, simbolizând *iluzia cosmică*, manifestată în forme diverse, una dintre ele fiind însăși apariția zeului creator **Brahmā*. În tradiția vedică, **M.** are, în înțeles de *iluzie divină*, și valoarea de forță creatoare absolută, care poate construi orice fel de lumi, dar care este mai presus de experiența omenească, întrucât e o forță supratemporală, iar experiența umană se încadrează în realitatea temporală, depinde de **timp*. Supusă acestei **M.**, lumea cunoscută, realitatea umană, are așadar o existență ireală, de nălucă; în concepția mitofilosofică indiană, **M.** creează o lume aparentă, care de fapt nu există. Lumea nu este decât proiecția cosmologică a lui **Brahmān* (adică a Absolutului universal aflat mai presus de Timp) și numai ignoranța omenească transformă Marea Iluzie într-o realitate logică; a înlătura *vălul Māyei* (iluzia) înseamnă deci a regăsi Ființa Absolută. „Pentru gândirea indiană, Māyā este o creație divină, un joc cosmic care are drept țintă deopotrivă experiența umană ca și eliberarea de această experiență" (Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972, p. 72). În acest sens

profund, dacă realitatea aparentă a lumii imediate e caducă, întrucât se supune acțiunii distrugătoare a timpului, înlăturarea vălurilor iluziei înseamnă pentru om depășirea realității iluzorii și deci prezența lui în fața ultimei realități – aceea a lui Brahmăn, spiritul universal absolut. ~ **2** *Demon magician (sanscr. *māyāyoga* – *magie) și arhitect inegalabil al clasei sale demonice **Asura*; deoarece, în incendiul pădurii Khandava (cf. *Mahābhārata,* I) zeii **Krișṇá* și *Arjuna i-au cruțat viața, **M.** a clădit drept recunoștință un splendid palat pentru adunările divine.

Mayahuel Zeița aztecă a fecundității (simbolizată de planta *maguey*) și a băuturii *pulque,* o băutură veche din Valea Mexicului, obținută din fermentarea portocalelor cu unele specii de agave *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene);* astfel, după mai multe *mituri, **M.** s-a născut într-o floare de agave (în care de atunci și locuiește), anume o agavă care înflorește în două feluri; în această locuință florală, zeița a descoperit și băutura pe care o patronează. Dar **M.** a devenit oblăduitoarea tuturor băuturilor amețitoare și ciupercilor halucinogene, fiind stăpâna zeilor secundari ai acestora (de pildă *Teonanacatl). **M.** a fost iubită, ca fecioară, de zeul vântului *Ehecatl care, pornind în căutarea ei, a găsit-o adormită, printre multe alte fete, sub paza bătrânei Tzitzimitl; zeul o trezește (în această ipostază, **M.** simbolizează forța adormită a dragostei) și atunci ea e gata să plece cu el pe Pământ, iar după ce perechea se desfătează, ajung amândoi la un frumos pom cu două crengi groase de mare preț: pomul florilor și salcia păsării quetzal; trezindu-se și constatând absența tinerei păzite, bătrâna pornește mânioasă după **M.**, însoțită de o armată de zei tineri, până dă de copacul biramificat, unde o găsește pe **M.** în ramura înflorită; ea rupe creanga și o scutură peste zeii însoțitori și numai creanga lui Ehecatl rămâne nevătămată; zeul coboară, adună bucățelele celeilalte ramuri, adică osemintele fecioarei **M.**, și le îngroapă în câmp; de aici crește o plantă din care oamenii storc vinul alb. Se considera că **M.** are 400 de fii care patronează împreună cu ea băuturile și beția (aztecii clasificând beția în 400 de aspecte, iar fiii zeiței numindu-se *iepuri:* o beție totală era numită alegoric „patru sute de iepuri"; „cincisprezece iepuri" înseamnă o petrecere modestă). **M.** este soția zeului buruienilor de leac, *Patécatl.

Mayirahpak Femeie gigantică fabuloasă, în miturile eschimose *(→ mitologiile triburilor polare).*

mazdaism *Religie din Iranul antic, reprezentând o formă evoluată a vechiului **zoroastrism,* organizată doctrinar în jurul *cultului zeului suprem *Mazda* (reluare a zeului binelui, **Ahura-Mazda,* din **Avesta*). Apărut în primele secole din mileniul I î.e.n., **m.** s-a răspândit pe întregul teritoriu al Iranului, de asemenea în Afganistan, Azerbaigean și, parțial, în Asia Mică; în a doua jumătate a sec. XX mai are fideli în grupul etnic pars din India și în câteva mici comunități din Iran. Forma canonică a doctrinei **m.** respectă textul avestic, fiindu-i caracteristic structural *dualismul,* *credința în conflictul ireconciliabil dintre cele două principii arhetipale: *Binele,* reprezentat de zeul avestic Ahura-Mazda, ca șef universal suprem și *simbol al luminii, și *Răul,* reprezentat de zeul demonic *Angra-Mainyu, simbolul întunericului. Dar în **m.** târziu, cele două principii anterior personificate se abstractizează și devin noțiuni eterne și simbolice. Dezvoltarea și, implicit, apropierea **m.** de credințele populare a impus reconstituirea unui *panteon cu vechi divinități, cu o mitologie escatologică *(→ escatologie),* precum și preluarea unor *ritualuri tradiționale (de pildă *libația cu băutura fermentată din planta **haoma*). În acest cadru se formează și concepția asupra duratei limitate a luptei între Bine și Rău (4 perioade de câte 3 milenii), culminând cu duelul decisiv și cu apariția mântuitorului **Saoshyant.* Sub raport moral, **m.** consideră că omul dispune de liberul arbitru de a se situa în una din cele două zone; totuși, prin efort comun, credincioșii care au ales zona Binelui pot determina triumful mai grabnic al principiului luminos. Structura pronunțat morală a **m.** determină și convingerea religioasă că atât triumful universal al Binelui prin efort omenesc comun, cât și *mântuirea individuală, se pot dobândi mai puțin prin ritualuri, *sacrificii, exerciții de *asceză sau *rugăciuni („Căci mulțumită hranei trăiește toată lumea trupească, iar prin înfometare își pierde viața" – *Avesta, Vendidad,* III, 33) și mai ales prin viața trăită întru dreptate; astfel, instrumentele credinciosului devin Gândul bun, Cuvântul bun, Fapta bună, acestea traducându-se în existența cotidiană prin datoria de a spori bunurile materiale create inițial de Ahura-Mazda (conduită centrată în **m.** avestic timpuriu pe agricultură și creșterea vitelor); de altfel, *Avesta* (*Vendidad,* III, 30–32) precizează că o recoltă de grâne vatămă pe Angra-Mainyu cu aceeași forță ca recitarea a 10 000 de rugăciuni din *Yasna.* În mod firesc, **m.** a respins *ascetismul și mai ales sacrificiile sângeroase; în centrul ritualurilor sacrificiale a fost pus cultul focului, *focul fiind considerat expresia spiritului justițiar divin. Mai târziu, când în Iran pătrund *creștinismul și *islamul, parșii transformă religia mazdaică într-un gen de *monoteism, unde răul nu mai e decât o tendință lăuntrică omenească, iar singura divinitate recunoscută rămâne Ahura-Mazda.

măști Acoperăminte faciale – în strânsă relație cu *miturile, datinile și *ritualurile religioase primitive – având funcții simbolice active, fie rituale, fie magice, purtate în cadru ceremonial de *șamani, preoți, vrăjitori, războinici și dansatori

rituali; **m.** au apărut probabil în perioada *animismului, funcția și stilul lor simbolic fiind influențate de *credințele totemiste *(→ totem)* și fetișiste *(→ fetiș);* s-au conservat de asemenea în *religiile antichității, în măsura în care acele religii mai păstrau stratul magic în mod efectiv. ~ *Egipt* Preoții egipteni reprezentau, în timpul ceremoniilor religioase, figurile zeilor, fiecare preot purtând masca rituală (care simboliza animalul consacrat) a zeului său: berbecul pentru *Ammon, ibisul pentru *Thot, *câinele pentru *Anubis, *vaca pentru *Hathor ș.a. ~ *Fenicia* Arheologia a descoperit mai ales multe **m.** din teracotă (cele masculine, cu expresii predominant grotești), făcând parte din inventarul funerar și nefiind destinate să fie purtate pe față (cf. Sabatino Moscati, *Lumea fenicienilor,* trad. rom., București, 1968); cele mai vechi datează din sec. VII–VI î.e.n. Întrucât majoritatea reprezintă *demoni, se deduce că aveau mai ales funcție de *apotropaion. ~ *Hellada* Nefrecvente, **m.** grecești erau fie de invocație a zeilor, ca atare imitând figurile divine și fiind păstrate în sanctuare, fie războinice (ca de ex. presupusa **m.** a lui *Agamemnon, confecționată din aur și cu expresie de aspră gravitate). ~ *Roma* Fiecare familie romană de vază lua *masca mortuară* a oricărui defunct din ai săi, păstrând **m.** acestor rude apropiate ca pe niște chipuri ale *strămoșilor, în perimetrul casei, în dulapuri speciale; unite prin linii grafice, toate **m.** constituiau un soi de arbore genealogic. Oameni angajați de familie (de obicei actori profesioniști) însoțeau, cu aceste **m.** pe față, orice cortegiu funerar, mortul fiind însoțit simbolic, pe ultimul drum, de strămoșii săi *(→ funeralii).* ~ *America precolumbiană* Popoarele maya și nahuatle foloseau abundent **m.** funerare, în genere, pentru a acoperi fețele mumiilor; în Peru aceste **m.** aveau expresii programatice ca, de ex., masca cu lacrimi pictate, de pe chipul mumiei unui tânăr (cf. Simone și Roger Waisbard, *Mumiile din Peru,* trad. rom., București, 1965); la *Palenque predomină **m.** mozaicale cu aceeași funcție funerară; dar această tradiție, mai veche, e moștenită de la strămoșii din Teotihuacan ai popoarelor nahuatle (înrudiți cu toltecii), care excelau în **m.** funerare mozaicale sau din onix. De la azteci au rămas numeroase **m.** de asemenea funerare, confecționate însă din lemn pictat, reprezentând chipuri cu alură fioroasă, probabil cu funcție exorcistă *(→ exorcism).* ~ *Africa* **M.** triburilor autohtone sunt aproape totdeauna făcute spre a fi purtate în împrejurări speciale de către vrăjitori (în actele de *magie), viitorii șamani (în ritualul de inițiere), preoți sau șefi de trib (în ceremoniile de cult al strămoșilor) sau de către războinici. Multe dintre aceste tipuri de **m.** africane sunt din lemn sculptat (ca de ex. **m.**, neobișnuite la alte populații, pe care le confecționează tribul ibo din Nigeria: ele sunt sculptate în lemn și au fețe prelungi, terminate cu coifuri; uneori lemnul e înlocuit cu piele întinsă). Mai multe triburi (de ex., bambara, Mali) poartă **m.** războinice combinate în coif cu obrăzar. O alură enigmatică în solemnitatea lor au **m.** metalice din Benin, cărora nu li s-au precizat definitiv atributele. ~ *Populațiile primitive* cunosc, ca în Africa sau în Australia, toată tipologia magică elementară a **m.**; dar predomină fie funcția totemică (de ex., la mai multe triburi *amerindiene,* ca tribul Nootka Sound, **m.** au forma capetelor de *lup, fiind purtate de membrii unor societăți secrete), fie cea *apotropaică (așa ca la vrăjitorii *singalezi* din Celebes, purtate în *dansul executat în jurul bolnavului demonizat cu scopul de a izgoni din trup *demonii purtători de boli). ~ La *români,* **m.** sunt rituale, cu caracter spectacular, utilizate predominant fie în anumite ceremonii coregrafice (de ex., dansul funebru Chiperiul, din Vrancea, în care toată echipa poartă **m.** funerare), fie în anumite manifestări festive la sărbătorile de iarnă, în relație cu unele *colinde (de ex., *Capra). ~ *Europa medievală* și *modernă* Răspândirea *creștinismului (deși această religie, în tradiția modelului ebraic, nu agrea în primele secole sistemul de mascare cu scopuri rituale sau magice) nu a putut stăvili tradițiile păgâne originare ale celor mai multe popoare europene; **m.** au fost reluate în forme mai laicizate îndeosebi în *carnaval. În sec. II, *Tertullianus în *Contra spectacolelor,* considerând că orice spectacol aparține *idolatriei, preciza: „Legea lui Dumnezeu a rostit blestem împotriva măștilor". Pe lângă carnaval, care a menținut un substrat religios minim, popoarele europene (în zonele lor rurale) utilizau **m.** în ziua de *Rusalii; dar aceste **m.** erau fie un fel de glugi florale cu două orificii pentru ochi, ca de ex. în Bavaria, fie capete false, ca în Boemia. • Materiile prime folosite în confecționarea **m.** sunt foarte diverse: argilă, lemn sau scoarță de copac, oase îmbinate, pietre prețioase, onix, piele, sticlă (sau pastă de sticlă), teracotă, țesături, combinații vegetale, hârtie, împletituri, metale (ordinare sau prețioase), combinații eterogene (sârmă, frunze, fructe uscate, păr, câlți, mătase de porumb, strujeni) și, în cele din urmă, tatuaje directe pe față sau chiar numai sulemenirea feței. • Întreaga tipologie a **m.** poate fi clasificată în 2 ramuri generale: măști r i t u a l e (*totemice;* de *invocație* – reprezentând zei și spirite; *funerare* – care, în epoca modernă, s-au transferat într-o practică laică, unde **m.** se mulează în ghips după chipul defunctului, mai ales dacă acesta a fost o personalitate celebră; *festive* – de sărbătorire a primăverii, simbolizând regenerarea naturii sau marcând schimbarea anului calendaristic; *războinice; spectaculare* – purtate de bufoni, ca o mască de lemn a bufonului regal din Uganda; de actori, ca perechea de **m.** din teatrul grec: una tragică, alta comică; sau ca, mult mai târziu, **m.** de

carnaval, care sunt și măști de deghizare); măști magice (de *inițiere,* ca în *șamanism; de *metamorfozare* în animale totemice, de ex., în lupi, în *riturile *lykantropiei; *apotropaice* – cu scopul îndepărtării *spiritelor malefice, **m.** folosite de coregrafia profilactică; *exorciste* – purtate de orice vrăjitor sau șaman care dansează în jurul demonizatului, spre a-l elibera din posesiunea demonilor; *medicale* – urmărind transferul unei maladii dintr-un bolnav, prin dans, gestică și mască, asupra unei victime alese – om sau animal. – În toate practicile corespunzătoare, toate **m.** de esență religioasă – evidentă sau discretă –au avut întotdeauna, fără excepție, și o funcție iconică activă.

§ M. Griaule, *Masques Dogons,* Paris, 1938; Romulus Vulcănescu, *Măștile populare,* București, 1970.

mătrăguna (grec. μανδραγόρας; lat. *mandragora;* bot. *Atropa Belladonna;* rom. pop. *doamna-codrului, doamnă-mare, iarbă-bună, împărăteasa, cireașa-lupului, nădrăgulă*) Plantă solanacee veninoasă, cu flori brun-violete, care conține atropină și hyoscyamină (de aceea utilizată în medicină), prezentă frecvent în *superstițiile, practicile de *magie și *miturile multor popoare, îndeosebi europene și asiatice, dar amintită și în textele religioase dintre cele mai vechi. În *Biblie (*V.T., Geneza,* XXX, 14–23), „merișoarele de mandragoră" sunt considerate utile în procreație, datorită lor, Lea rămânând gravidă de la *Iacob. De asemenea, **m.** era socotită o plantă afrodisiacă, astfel pătrunzând frecvent în *descântecele de dragoste. Intrarea **m.** în mituri și în magie se datorează îndeosebi unor proprietăți somnifere și totodată excitante, ca și asemănării vagi a rădăcinilor ei cu partea inferioară a corpului omenesc; din această cauză, Columella o numea „iarbă-jumătate-om". Vechile ierbare o reprezintă în ipostazele ambelor sexe (când femeie, când bărbat), cu o cunună de frunze pe cap și uneori cu un *câine muribund legat cu lanțul de picioarele „femeii" sau ale „bărbatului". În evul mediu circulau multe superstiții despre originea **m.**, crezându-se, de ex., că ea a apărut fie pe locul unde a fost creat *Adam, fie că răsare periodic din poluția scursă în pământ a bărbaților spânzurați. După o superstiție foarte răspândită, omul care aude geamătul acestei plante, când o dezgroapă, e condamnat să moară, **m.** fiind considerată setoasă de sânge; de aceea, exista obiceiul ca, la dezgroparea unei **m.**, să fie legat alături un câine, despre care se credea că va muri într-o lungă agonie. Multă vreme, începând din antichitatea greacă, s-a acordat credit virtuții de excitant erotic al plantei: în Hellada, inițierea folosirii **m.** era atribuită zeiței *Aphrodite și vrăjitoarei mitice *Kirke; în Arabia, **m.** era pusă în relație cu *Djinnii (*demonii) și se credea că, noaptea, ea e luminescentă; arabii medievali au numit-o „floarea vrăjitoarei". În numeroasele zone folclorice ale lumii se crede că **m.** îl poate face pe om invulnerabil, că îi poate descoperi comorile ascunse, de asemenea, că posedă proprietăți oraculare *(→ oracole).* Plantă prin excelență magică, **m.** are, închise în ea, „forțe extraordinare, care pot multiplica viața sau pot ucide", fiind așadar „iarba vieții și a morții" (Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-han,* trad. rom., București, 1980, p. 222).

§ Mircea Eliade, *La Mandragore et les mythes de la naissance miraculeuse* (în *Zalmoxis,* III, 1940–1942, p. 3–48)

mântuire; *salvare* (lat. *salus* – sănătate, scăpare; grec. σωτηρία – eliberare de rău) Speranța salvării omului religios din captivitatea răului, reprezentat fie de primejdia *păcatului (căruia i se adaugă, în *iudaism și în *creștinism, povara păcatului originar), fie de suferința perpetuă a existenței (în *budism), fie în genere de constrângerile *vieții sau de *moarte. Raportul dintre *păcat* și *mântuire* determină specificul structural al unor *religii teiste *(→ teism),* ca iudaismul, mai ales creștinismul și întrucâtva *islamul; dar contribuie deopotrivă și la constituirea profilului unor religii orientale *(→ mazdaism, budism, maniheism)* sau la mecanismul doctrinei religioase a *gnosticilor; de aceea aceste religii se numesc și *religiile salvării* (după termenul german *Erlösungsreligionen*), ele deosebindu-se astfel de așa-numitele *religii păgâne,* unde noțiunea de **m.** e cu totul secundară și se referă doar la situații particulare (de ex., la greci și la romani, un *zeu putea fi considerat salvatorul patriei, al unei cetăți, al unei expediții militare); pentru egipteni, **m.** însemna asigurarea eternității postume. Forma absolută apare abia în iudaism: *Yahweh își salvează poporul ales dintr-un șir de împrejurări catastrofale, iar fiecare credincios se lamentează în *rugăciuni (cf. în *Biblie – Psalmii,* cărțile profeților: → *profeți*) ca un ins supus stării tragice a înstrăinării sociale și cosmice; din acest motiv, în iudaism **m.** e cerută ca formă integrală și deci nu mai este doar un act divin, ci se confundă cu noțiunea de divinitate. Mântuirea creștină e concepută spiritualizat, chiar dacă include și ideea de resurecție trupească la Judecata de Apoi; în genere salvarea, în *credința creștină, echivalează cu eliberarea omului de povara păcatului originar al lui *Adam, prin *sacrificiul de sine al lui *Isus Christos (numit de aceea *Mântuitorul*), căci acest sacrificiu e socotit actul de răscumpărare a omenirii. Anterior, profesase o doctrină riguroasă a salvării *zoroastrismul,* anume prin *focul escatologic final, când urmează să apară și mântuitorul *Saoshyant. În *secta islamică șiită *(→ șiiți)* se prevede o salvare, precipitată de apariția Imamului

Ascuns *(*Mahdi),* cu implicații însă imediat politice. Dimpotrivă, în budism, forma absolută de mântuire *(→mokṣa)* are caracter abstract, însemnând eliberarea din ciclul reîncarnărilor *(*saṃsāra)* și asigurarea stingerii finale în **Nirvāṇa;* implicând numai sufletul, nu și trupul considerat piedică, doctrina soteriologică budistă găsește în *contemplație mijlocul omenesc deliberat de salvare prin forțe proprii; numai doctrina **Mahāyana* admite ajutorul dat omului de divinitățile din clasa *Bodhisattva. Pentru *gnostici nu exista decât **m.** prin mântuitorul mântuit el însuși în exercițitul său ascetic *(→ ascetism);* această metodă a dus apoi la forma de autosalvare predicată de *teozofie. Sub influența ideii religioase de **m.** s-a format însă și o idee de **m.** laică, fie aceea descrisă idealist în utopii, care solicită efortul colectiv conjugat al omenirii, fie cea profesată demagogic de diverse categorii politice (comunism, fascism, nazism), care promit diverse forme sociale de salvări terestre locale, pentru generația curentă sau pentru generațiile viitoare. *(→ soteriologie)*

§ W. Staerk, *Die Erlösererwartung in den östlichen Religionen,* Stuttgart, 1938; L. Löwit, *Weltgeschichte und Heilsgeschehen,* Zürich, 1957

Medeia Vrăjitoare caucaziană din **mitologia greacă,* fiica regelui colhilor Aietes (sau Kolhos), devenită soția căpeteniei *Argonauților, **Iason,* care a adus-o din *Colhida în Hellada. După un *mit transmis de *Ovidius, **M.** era preoteasa zeiței *Hekate și nepoata vrăjitoarei *Kirke. Prin arta *magiei sale l-a ajutat pe Iason să învingă piedicile puse de tatăl ei și să obțină *lâna de aur.* Spre a scăpa tronul părintesc al lui Iason de uzurpatorul Pelias (care-l trimisese pe succesorul legitim după lâna de aur), **M.** le învață pe fiicele acestuia să-și taie tatăl și să-i fiarbă într-un cazan bucățile trupului amestecate cu buruieni, sub pretextul întineririi, desigur fără rezultat. După ce fiul lui Pelias îi alungă pe amândoi din țară, **M.** își petrece cu Iason zece ani în Corint: când însă Iason o repudiază, ca să se însoare cu Kreusa, fiica regelui Kreon din Corint, **M.** îi dăruiește cu viclenie tinerei fete un veșmânt care, îmbrăcat, ia foc; din răzbunare, își ucide și copiii făcuți cu Iason, după care acesta, de durere, se sinucide; plecând, **M.** incendiază și palatul regal al lui Kreon, care piere în flăcări, apoi pleacă zburând în carul ei aerian tras de *dragoni; ajunsă la Atena, se mărită cu regele Aigeos; uneltind însă împotriva fiului ei vitreg *Theseus, e alungată din nou și se întoarce în Colhida, unde își ajută tatăl să-și recapete tronul uzurpat. **M.** a rămas și un *simbol mitologic al magiei perfide. Kreusa este omorîtă indirect, prin mantia și coroana trimise în dar, ambele îmbibate cu un soi de bitum inflamabil, care o fac pe rivală să ardă de vie. Hesiod îi acordă **M.** epitetul „Cea cu glezne frumoase" *(Theogonia,* v. 961*),* fără să insiste asupra detaliilor de caracter; dar Diodor din Sicilia o descrie ca pe o blândă fecioară rătăcitoare pe țărmul colhic al Pontului Euxin care divulgă Argonauților cruzimea tatălui ei Aietes, regele colh, și (în această versiune) a surorii ei Kirke, obișnuiți amândoi să ucidă pe orice străin care ar debarca în Colhida. Aici, **M.** ajută efectiv întreprinderea argonautică, intrând în sanctuarul lui *Ares (de fapt al zeului local al războiului), unde era păstrată lâna de aur; apoi, prin viclesug, obține uciderea uzurpatorului Pelias la întoarcerea în Hellada, ca soție a lui Iason. Totuși, în altă variantă mitologică, plecând cu Argonauții din Colhida, pentru a tempera viteza flotei urmăritoare comandate de tatăl ei, **M.** își taie în bucăți propriul frate (Absyrtos), aruncând de la pupa navei, pe rând, în mare, fiecare bucată din trupul acestuia. Tot după Diodor, alungată, învinuită de otrăviri și rătăcitoare prin lume, **M.** naște un fiu –Medos (de la un rege asiatic sau de la un basileu grec) – (într-o variantă, de la Aigeos), iar acest fiu devine întemeietorul unui popor: al mezilor (însă alți mezi decât cei atestați istoric, din ramura iraniană). Cunoscută de greci în reprezentări de obicei cu aspect exotic, **M.** definește în *mitologie tipul de vrăjitoare inteligentă și perfidă, neîntrecută în arta dozării otrăvurilor și unguentelor magice: aceste unguente fabuloase modifică irecognoscibil vârste și chipuri omenești. Toată activitatea **M.** era inspirată și ocrotită de Hekate.

Meder Zeiță *htonică din Etiopia precreștină, simbolizând glia maternă *(Terra Mater);* deși numele are o rezonanță indoeuropeană, **M.** are o structură culturală autohtonă, acest nume sub care o cunoaștem nefiind probabil decât rezultatul unei contaminări, după contactul cultural al Etiopiei cu lumea hellenistică.

Meditația Transcendentală *Sectă apropiată structural de *Biserica Scientologică, dar de inspirație hinduistă *(→ hinduism)* colaterală, urmărind iluminarea, supunându-și adepții unor procedee de îndoctrinare mai ales psihosomatice (a fixa cu privirea, fără clipire, timp de 10 minute, flacăra unei lumânări, a desena neîntrerupt, cu două mâini deodată, dar în sens invers, semnul matematic al infinitului ∞, a recita fără pauză câte 20 de minute dimineața și seara o **mantra* cu text ininteligibil sau un nume bisilabic de zeu etc.); de asemenea, fidelii sectei sunt supuși privării de somn în scopul sperat al obținerii stării de *levitație, practicării unor pretinse tehnici *yoga (care însă nu au nici condiția, nici cadrul, nici structura adevăratei yoga hinduse) și dobândirii unei *mantra* (în stadiul de ucenicie – gratuit, după aceea contra cost, de ex., în Franța, în 1982, o mantra costa 200 de franci). **M. T.** era condusă, în prima ei perioadă, de Maharishi Mahesh. După criticii doctrinei **M. T.**, acțiunile ei de infiltrare în conștiința adepților, cu rezultate adesea tragice, sunt considerate violuri morale.

§ Ltcol. Morin, *Le viol psychique*, Paris, f.a.

Meditrina Zeiță din **mitologia romană,* patronând actul însănătoșirii bolnavilor, procesul fiziologic al vindecării de boală. *Meditrinalia* îi era consacrată ca *sărbătoare specifică.

Medusa (grec. Μέδουσα) cea mai hidoasă din grupul *Gorgonelor și cea mai cunoscută. Fiica perechii *Phorkys–*Keto, **M.** își omora victimele privindu-le drept în ochi (după altă variantă, văzând-o din față în rază perpendiculară, privitorul murea subit sau era pietrificat). A fost ucisă de *Perseus care, ca să-i poată reteza capul, i l-a privit indirect într-un scut pe care zeița *Athena i l-a ținut în loc de *oglindă; apoi zeița a început să poarte chipul imprimat al **M.** pe scutul ei.

Mefistofeles; *Mefistophilus* În *legendele medievale germane, numele unui *demon subaltern care, încheind un legământ cu Doctorul Faustus *(*Faust),* căruia avea să-i dea tinerețe și bogăție în schimbul sufletului, s-a pus în slujba aceluia. Era socotit un *duh rău, încorporabil fie în formă umană (călugăr), fie mai ales în formă de *câine (de obicei negru). Adesea era identificat cu *Diavolul.

§ Mircea Eliade, *Mephistophélès et l'Androgyne*, Paris, 1962

Meletes (grec. μελέτη – exercițiu, studiu, îndeletnicire) Una dintre cele 4 *Muze primitive din **mitologia greacă,* probabil patronând preocupările artizane.

Melhisedek (ebr. *Malkizedeq – Regele meu este sfințenia*; grec. Μελχισεδέκ) Personaj enigmatic din **mitologia biblică,* după tradițiile *iudaismului și ale *creștinismului primitiv, un contemporan al lui *Abraham și rege în Shalem, cetate care va deveni ulterior Yerushalaim (Ierusalim). **M.** era și *sacerdot în *cultul premonoteist al zeului *El Elion (→ El, Yahweh).* Referirile din **Biblie* sunt sau confuze sau misterioase: „Atunci regele Sodomei a venit întru întâmpinarea lui Abram, după întoarcerea sa de la înfrângerea lui Kedarlaomer și a regilor uniți cu el, în valea Shaveh [valea regelui]. Și Melhisedek, regele din Shalem, i-a ieșit înainte cu pâine și vin; iar el era preot al lui El Elion. Și l-a binecuvântat și a zis: «Binecuvântat fie Abram de El Elion, făcătorul cerului și al pământului!»" *V.T., Geneza,* XIV, 17–20). Dar în *Psalmi* (CX, 4) apare o stranie sacralizare, alta decât aceea, curentă, cu caracter de castă a succesorilor lui *Aaron: „Juratu-s-a Yahweh și nu-i va părea rău: «Tu ești preot în veac, după rânduiala lui Melhisedek!»" – căci aici **M.** e descris aproape ca sacerdot arhetipal. Tratatul talmudic *Nedarim* (32 b) îl identifică pe **M.** însă cu *Sem, fiul lui Noe. În textul de la Qumran *Midrash Malkizedeq,* al *esenienilor, aleșii lui Yahweh sunt numiți „oamenii sorților lui Melhisedek", iar timpul răscumpărării mesianice este „anul binecuvântării lui Melhisedek", **M.** însuși fiind prezent aici ca un locuitor ceresc sau ca o căpetenie a „îngerilor veșnici"; totodată, el apare și ca un răzbunător de tip escatologic *(→ escatologie)*; din atari aluzii poate să rezulte chiar un prototip al lui *Mesia, în sens ebraic. Continuând tradiția mozaică *(→ mozaism)* și poate și pe cea esenianâ, *Epistolarul paulin* adaugă o altă trăsătură ciudată: „Fără tată, fără mamă, fără spiță de neam, neavând nici început al zilelor, nici sfârșit al vieții, și fiind făcut asemenea Fiului lui Dumnezeu, el rămânea preot pururea" (Pavel, *Evrei,* VII, 3). Dar o altă linie tradițională din iudaism (relatată de autorul creștin Epiphanius din Cypru) îl consideră pe **M.** numai fiul unei femei de moravuri ușoare și al unui tată necunoscut.

Melissa (grec. μέλισσα– albină; μέλε, lat. *mel* – miere) *Nimfă din **mitologia greacă* (preluată și de **mitologia romană*), căreia i se atribuie descoperirea creșterii *albinelor și, implicit, patronajul albinăritului; se credea că există și un grup de Nimfe *(Phryxonides)* care au crescut primele albine domesticite și care, totodată, l-au hrănit pe *Zeus, când era copil.

Mellona; *Mellonia* (lat. *mel* – miere; *mellarius* – apicultor) Zeiță din **mitologia romană,* venerată ca ocrotitoare a *albinelor.

Melpomene (grec. Μελπομένη – *Cântăreața;* μελπω, cânt, celebrez prin cântece; după Diodor din Sicilia, din μέλος – melodie, cadență, muzică) *Muza tragediei în **mitologia greacă* (una dintre cele 9 Muze clasice), reprezentată cu o *mască tragică și, pe frunte, cu o cunună de iederă sau de viță de vie. Inițial, patronase numai cântecul festiv; mai târziu, când față de noul atribut al poeziei tragice e înfățișată și cu un pumnal simbolic, *cultul ei se asociază cu al zeului *Dionysos.

Melqart; *Melkaart* Zeu cumulând atribute cerești și marine, în **mitologia feniciană,* adorat mai ales ca zeu al navigației și comerțului, în Tyr, centrul său cultual, unde numele său însemna *Regele Cetății.* **M.** era de obicei reprezentat cu aspect de războinic victorios și de mare corăbier. Dar, deși similar sidonianului *Baal, **M.** era un zeu mai complex, patronând și modificările periodice ale vegetației, căci anual, câte 5 zile consecutive, se oficiau *sărbătorile de primăvară *Trezirea lui Melqart,* cu scopul de a determina reînvierea zeului prin virtutea *focului. Din sec. X î.e.n. devine zeul suprem în *panteonul fenician din Tyr, adorat însă și în alte orașe (cartaginezii trimiteau anual o solie la Tyr cu un tribut pentru **M.**). Zeul avea numeroase *temple în lumea Feniciei (unul magnific, construit de regele Hiram), dar mai ales în coloniile tyreniene: Gadir (Cadix), Lixos, de ambele părți ale Gibraltarului (Stâlpii lui Melqart). **M.** a fost preluat și de alte popoare: regina de origine sidoniană Iezabel, soția lui Ahab, introduce *cultul lui **M.** la evrei, ridicându-i și un *altar în

Samaria (*V.T., Regi,* XVI, 31–32); grecii îl asimilează cu *Herakles, iar Plinius cel Bătrân îl semnalează numindu-l *Midakrit* (*Istoria naturală,* VII, 56).

Mélusine *Zână *(fée)* din folclorul mitologic francez, având capacitatea de a se metamorfoza parțial în șarpe sau înfățișându-se alteori ca *Sirenă cu șolduri ispititoare însă unite în coadă de reptilă. Fiică de zână, **M.** moștenește de la mama ei acest dar al *metamorfozei, putându-și preface partea inferioară a corpului în coadă de șarpe; una din versiuni transferă *mitul în cadru tematic de basm: surprinsă într-o sâmbătă de soțul ei în momentul metamorfozării, **M.**, sare pe fereastra castelului. Prezentă în *legendele din Poitou și în romanele cavalerești medievale, povestea **M.** a fost transcrisă întâia oară în prelucrarea romanescă a lui Jean d'Arras (1387), iar apoi s-a răspândit și în Germania.

Memnon Rege mitic al Etiopiei, după un mit grec *(→ mitologie greacă),* fiu al troianului Tithonus și al zeiței *Eos; omorînd în războiul troian (în care venise în calitate de comandant al unui corp de 10 000 perși și 10 000 etiopieni) pe Antilochos (fiul lui Nestor și prietenul lui *Ahilleus), e provocat de Ahilleus la duel și ucis; dar mama sa, Eos, îi răpește cadavrul și îl înduplecă pe *Zeus să-i dăruiască fiului ei nemurirea. Luptându-se cu **M.** la rugămintea lui Nestor, Ahilleus câștigă totuși o victorie relativă, numai asupra trupului pământesc. Grecii afirmau că din rugul de incinerare a lui **M.** au ieșit în zbor niște păsări (numite apoi Memnonides); ele se formaseră din cenușa cadavrului și îi vizitau anual mormântul de la Hellespont (cf. Ovidius, *Metamorfoze,* XIII, v. 600–621). O statuie gigantică, ridicată în cinstea lui **M.** în Teba (Egipt), ar fi cântat zilnic la ivirea zorilor, al căror *simbol era zeița Eos.

Men (frig. *men* – strălucitor, puternic) Zeu frigian al *Lunii, *cultul căruia este atestat și în Dacia Romană *(→ mitologie dacoromană)*; după o ipoteză neconfirmată ar fi la originea cultului zeilor *Mani. Reprezentat cu *simbolul cornului selenar, plasat între omoplați. I se atribuia protejarea morților, dar deopotrivă însușiri oraculare *(→ oracole)* și vindecătoare de boli. **M.** a fost absorbit, în epoca imperială, de **mitologia romană.*

Menakā O foarte frumoasă *Apsara din **mitologia vedică,* trimisă de zeul *Indra la un mare **rișI,* înțeleptul ascet *Viçvāmitra, spre a-l seduce și a-l abate astfel de la exercițiile sale de *asceză. Faptul s-a petrecut, iar **M.** a născut de la marele ascet pe frumoasa *Çakuntalā.

Mencius *(Meng Zi, Meng Ke)* Cel mai important discipol al lui **Confucius* și filosof el însuși, trăind (372–289 î.e.n.) în epoca dinastiei Zhou. Una dintre tezele sale filosofice fundamentale, cu implicații religioase în *confucianism, este *shan* (bunătatea), ca însușire nativă a omului, orice modificări de caracter omenesc datorându-se influențelor sociale. Scrierea de bază, în opera lui **M.**, este tratatul *Meng zi (Cartea lui Meng Zi).*

menhir (breton. *men* – piatră, *hir* – lung; celt. *cromlech* – cerc de piatră) Megalit prelucrat în anumite forme: de obicei, piatră mare, până la 20 m înălțime. *Menhirii* abundă mai ales în Bretania, Anglia, Scandinavia, Caucaz și sunt grupați în aliniamente sau dispuși circular, concentric; azi li se cunoaște întrucâtva funcția cultuală, dar în rest sunt încă enigmatici. Se pare totuși că **m.** aveau și atributul de paznici ai mormintelor împotriva fiarelor și hoților, totodată și împotriva *morții totale (deci și contra morții sufletului, care astfel era împiedicat de greutatea pietrei megalitice să se risipească, să se difuzeze în spațiu). În mitofolclorul populațiilor târzii de după *creștinism, printr-un raport de confluență între *mituri și *superstiții, se crede că **m.** (ca și *dolmenii) nu sunt decât urme ale *zânelor sau ale *uriașilor din vechime. *(→ mitologie megalitică)*

§ F. Niel, *Dolmens et Menhirs,* Paris, 1961

Menket Zeiță din **mitologia egipteană,* ocrotitoarea fabricării berii și patroana berarilor; i se atribuiau *libații îmbelșugate cu bere. Dar *cultul zeiței avea o strânsă relație și cu *ritualurile funerare *(→ funeralii).*

Menrva Zeiță sapiențială din triada etruscă supremă, împreună cu **Tinia* și **Uni (→ mitologie etruscă)*; preluată de romani, devine **Minerva.*

Mephitis (lat. *mephitis* – putoare, duhoare) Zeiță din **mitologia romană,* patroana mirosurilor respingătoare, pestilențiale. La origine, o veche zeiță italică, personificând emanațiile din natură de mirosuri pestilențiale (mefitice) și patronând lacul vulcanic Ampsanctus, din centrul Italiei, exalator de aburi sulfuroși. Animalele sacrificate zeiței **M.** nu erau înjunghiate, ca în toate celelalte *sacrificii, ci sufocate cu ajutorul acestor aburi toxici. În jurul lacului sunt diverse peșteri, pe care credincioșii antici italioți le considerau intrări în *Infern. Totodată însă **M.** era venerată și ca ocrotitoare profilactică a oamenilor de agresiunea bolilor epidemice pricinuite de orice contact cu emanațiile sulfuroase din zonele cu mlaștini.

Merani *Cal fabulos benefic din basmele mitologice kartvele *(→ mitologii caucaziene),* caracterizat prin galopul său neobișnuit și prin puternicele sale aripi, cu ajutorul cărora își poate transporta aproape instantaneu călărețul spre lumină și fericire. **M.** este antinomia simbolică a Calului Negru al destinului care își transportă călărești în *moarte.

Mercurius (lat. *merx* – marfă) Zeul comerțului, în **mitologia romană,* crainicul permanent al lui *Iupiter și zeu psihopomp (călăuza umbrelor morților spre *Infern), de asemenea, patron al

negustorilor, dar şi al hoţilor. *Cultul său s-a format, prin cumul sincretic *(→ sincretism)* din măruntele divinităţi italice anonime, grupate de romani sub denumirea *dii lucrii* (lat. *lucrum* – câştig), care ocroteau negoţul şi în genere afacerile, dar şi sub influenţă greacă *(→ Hermes).* **M.** prezida şi întrecerile sportive. Era reprezentat de romani ca un tânăr frumos şi agil.

Meriem Zeiţă cerkeză, în mitologia populaţiei circaziene din Caucaz *(→ mitologii caucaziene),* adorată ca ocrotitoare a albinăritului şi *albinelor; nu se cunoaşte numele originar al zeiţei, cel înregistrat fiind rezultatul unei contaminări de ecou din *creştinism (**Fecioara Maria,* aram. *Maryam).*

Merkābā **Carul ceresc,* descris în vedenia profetului biblic *Iezechiel *(→ mitologie biblică),* din textul canonic scriptural (**Biblia, V.T., Iezechiel,* I, 4–28), comentat şi interpretat ca *mister divin, din diferite unghiuri, în mai multe scrieri kabbalistice *(→ Kabbala),* mai ales în cartea **Zohar* (cap. XV; XX), ca şi în unele texte prekabbalistice: **Cartea lui Enoh* (apocriful etiopian) ş.a. Totuşi, la Iezechiel, nu e folosit termenul *merkābā;* carul ceresc este numit fie *Măreaţa Glorie,* fie *Gloria lui El Yahweh* (angrenajul fiind compus din *serafimi, *heruvimi,* 4 fiinţe cvadrifaciale înaripate, cu denumirea *hayoth,* roţi angrenate, numeroşi „ochi" etc.). După toate probabilităţile, termenul *merkābā* s-a format de la rădăcina vb. ebr. „a călări".

Mert Zeiţa muzicii instrumentale şi a cântului vocal, în **mitologia egipteană.* **M.** patrona în special executarea imnurilor pentru zei; se credea că ea participă efectiv la jubileele de 3 decenii ale faraonilor, într-o *teofanie de tânără femeie care bate tactul cu palmele. *Templul zeiţei se numea *Casa de Aur.*

Meru; epitet: *Kāñcāna-giri (Muntele de Aur)* Munte mitic de aur, în **mitologia vedică;* de după piscul acestui munte se consideră că răsar *Soarele şi *Luna. **M.** are forma unei flori de *lotus, iar în centrul piscului este situat oraşul zeului creator **Brahmā,* în jurul căruia se desfăşoară circular oraşul zeului **Indra*; întregul munte e înconjurat de cele 7 continente *(jambudvīpa),* din geografia mitică indiană. Singura indicaţie mai concretă se referă la situarea muntelui **M.** în masivul himalaian (sanscr. *Himalaya*).

Meshkhenet Zeiţă din **mitologia egipteană,* ocrotitoare a naşterilor, dar adesea nume colectiv purtat de 4 divinităţi cu atribute distincte: una prezidând camera de naşteri, alta supraveghind scaunul pe care era aşezată femeia în durerile facerii, iar alte două îngrijind de cărămizile folosite la moşit (femeia egipteană se ghemuia pe o cărămidă spre a-şi înlesni facerea). Emblema era o cărămidă cu cap de femeie. Alteori se ataşau acestui *cult încă două zeiţe, fie cu nume deosebite, fie contopindu-se, ca ipostaze în plus, cu unele dintre cele 4 **M.**: **Renenet* – Zeiţa-doică, femeia cu cap de şarpe, supraveghind pruncul îndată după naştere, dar având şi rol de *ursitoare, deci prevestindu-i firea, norocul şi averea; *Skhai* (Zeiţa care decide), glas al destinului decisiv şi un fel de *înger păzitor pe care îl dobândea fiecare om la naştere; în Regatul Mijlociu, Skhai era socotit însă bărbat, soţul zeiţei **M.,* el hotărînd durata vieţii omului şi prezicându-i felul *morţii.

Mesia (ebr. *Mashiah – Unsul lui Yahweh*) Titlu dat în **Biblie* şi unor regi (Saul, David), dar mai ales unui *mântuitor,* mesager divin esenţial, aşteptat într-un viitor indefinit, apariţia căruia pe pământ ar marca triumful poporului ales al lui *Yahweh asupra inamicilor şi începutul unei ere paşnice de prosperitate, când „va veni Împăciuitorul", iar „ochii săi vor fi roşii ca vinul şi dinţii săi albi ca laptele"; „împăciuitorul" e de fapt „cel care va aduce liniştea" (*V. T., Geneza,* XLXIX, 10–12; cf. ebr. *shiloh < shalah* – a trăi în linişte). **M.** reapare şi în cărţile *profeţilor: „fecioara va zămisli şi va naşte fiu şi îi va pune numele Emanuel" şi „mare va fi stăpânirea lui şi pacea lui va fi fără sfârşit" (*V.T., Isaia,* VII, IX). Cu semnificaţia de pantocrator şi de suveran al Zilei de Apoi, venirea lui **M.** înseamnă pentru profeţii biblici aşezarea totală a imperiului lui Yahweh (sau *Sabaoth) constând dintr-un nou legământ, ba chiar o nouă facere a lumii (comparabilă cu a doua *cosmogonie operată de zeul babilonian *Marduk), după cum **M.** are evidente similitudini fie cu mântuitorul **Saoshyant,* aşteptat de **Avesta,* fie cu zeii mesianici de tipul lui *Quetzalcòatl, *Toth, *Huangdi. Dar, în sens curent, în doctrina acelor *religii care se întemeiază pe făgăduinţa *mântuirii generale a omenirii, prin venirea – într-un viitor anunţat de obicei criptic – a unui salvator, fie de esenţă divină, fie purtând un mesaj divin, **M.** este operatorul salvării obşteşti; sosirea lui este legată şi de bilanţul universal al faptelor umane. Uneori e numit în *V. T.* „fiul omului": „Iată că pe norii cerului venea cineva ca Fiul Omului" (*V. T., Iezechiel,* VII, 13). În *creştinism, **M.** devine **Isus Christos* (negat de *teologia *iudaismului în cursul unor nesfârşite polemici doctrinare). Un **M.** e aşteptat şi de unele grupuri de credincioşi din *islam *(→ Mahdi).* Ideea generală de *mesianism* e prezentă în toate marile *mitologii şi religii ale lumii, care includ în aria mesianică *zei binevoitori faţă de oameni, subalterni faţă de divinitatea supremă şi având adesea atribute de *eroi civilizatori: în contactele lor directe cu grupurile umane, aceştia „mântuiesc" omenirea, salvând-o de la starea sălbatică şi transmiţându-i cunoştinţele elementare fără care nu se poate constitui o civilizaţie (agricultura, metalurgia, astronomia, medicina, morala, arta, scrisul, meşteşugurile, navigaţia ş.a.). În tipul de mesianism biblic (iudaic şi creştin), teologia a

operat o reducție asupra substanței tehnice și a insistat asupra codului moral, asupra spiritualității umane, asupra *escatologiei finale din raportul bine-rău și chiar asupra unor practici de *magie.

Messia (lat. *messis* – seceriș, recoltă) Zeiță din **mitologia romană,* patronând recoltele.

Meșterul Manole *Legendă de circulație cvasiuniversală, convertită în *mit de tradiția folclorică românească (→ *mitologie românească)*; mitul autohtonizat în România circulă în balade, *colinde și după unele presupuneri, chiar în *bocete arhaice. O echipă de 9 zidari, condusă de marele meșter Manole (sau Manea), alege pe malul râului Argeș un loc de mânăstire, unde semnul sacru trebuie să se afle în niște ruine anterioare; dar în puterea unui *blestem anonim, tot ce se zidește ziua se năruie noaptea, până când o tragere la sorți alege victima de *sacrificiu: Ana (sau Caplea), soția meșterului; implorată și sedusă de durerea meșterului, divinitatea sau natura își dezlănțuie forțele spre a împiedica ajungerea victimei la țintă, ea însă depășește obstacolele și voințele asociate ale omului și divinității și, fără să știe ce face, se lasă zidită de vie, asigurând cu viața ei consolidarea zidurilor. Izvorît din tema comună, în varianta românească mitul ia naștere din detaliile zbuciumului spiritual omenesc și din sinteza rece a legilor destinului. Alegerea locului sacru, care trebuie descoperit, el existând în sine (ceea ce traduce o lege generală a societății totemice, ca și a celor profund tradiționaliste, ca societatea din India) și fiind destinat dintru început să adăpostească un sanctuar, este aluzia la actul arhetipal premergător construcției sacrificiale; această alegere, cum se știe, ține de caracterul magic al *ritualului de construcție din vechile asociații de zidari; suprastructura istoricizată (biserica zidită pentru Negru Vodă/Neagoe Basarab) nu depășește tema legendei cu circulație mai ales balcanică (Grecia, Macedonia, Serbia, Albania, Bulgaria, România); sacrificarea ca atare (un om, un animal, o parte din trup – ca în legenda caucaziană a arhitectului Arsakidze, constructorul mânăstirii Svetitzhoveli, căruia după realizarea operei i s-a retezat mâna dreaptă) nu e în sine un simbol mitic; tema generală a fost descrisă, în sec. XIX, de Jakob *Grimm, Edward *Tylor, Lazăr Șăineanu ș.a. G. Dem. Teodorescu semnala (în nota la balada *Meșterul Manole,* din culegerea sa *Poezii populare române,* București, 1885; în ed. BPT, București, 1985; vol. II, p. 155): „Credința care constituie fondul poemei, zidirea unei ființe vii pentru întărirea edificiilor, se păstrează până astăzi în popor. Se zice că uneori se ia unui om măsură pe la spate, fără să știe, că măsura se pune pe zid și că, după 40 de zile, acel om moare, prefăcându-se în stafie". Nu dispunem nici de *arhetipul românesc al mitului despre **M.M.,** nici de un nucleu invariantiv; dar întrucât scenariile folcloriștilor și literaților nu au alterat esența, nucleul poate fi restabilit în structură. Originalitatea transferului legendei în mit („Numai poporul românesc a crezut că jertfa ține cumpănă unei fapte cerești": Lucian Blaga, *Spațiul mioritic,* cap. *Perspectiva sofianică,* în *Trilogia culturii,* București, 1944, p. 236) a fost explicată de Petru Caraman ca o ridicare „deasupra preocupărilor de breaslă ale zidarilor". Tema din mitul românesc al **M.M.** a devenit bivalentă: „moartea creatoare" (Mircea *Eliade) prin sacrificarea femeii și „opera neterminată" prin prăbușirea bărbatului evadat, ca suprasimbol al blestemului sorții; (acest suprasimbol pare să descindă din mitul plecării lui *Zamolxis, iar atunci el este și un *simbol al eternizării). Astfel, mai presus de teza sacrificării de sine a creatorului (și fără legătură cu motivul profesionalității zidarilor), mitul – în care numele Manole e o siglă fără importanță – ridică lupta dintre om și destin la un potențial cosmic. Acest mit nu are totuși o rezonanță religioasă autentică: nu „biserica" (traducând în termen creștin un relict arhaic: „templul", „altarul") stabilește structura acestui mit (considerat de unii cercetători un mit eminamente cultural), ci actul ritual al construcției sacre inevitabile. Mecanismul intim al mitului conține un factor esențial: soția sacrificată este existența terestră a constructorului, opera fiind existența lui cosmică; femeia vine peste obstacole, mai presus de oameni și zei, ca o *Moiră, pentru împlinirea operei sacrale; ea e tot atât de supusă grijii pentru bărbat cum este supus trupul bărbatului grijii pentru operă. În lupta dintre om (prin glasurile care se roagă în sens contrar: meșterul pentru ploaia torențială care s-o oprească pe femeie, femeia împotriva ploii torențiale care nu are dreptul s-o oprească din drum) și destin (care dictează construcția, nepăsător față de viața sacrificată sau gelos pe cei doi oameni concurând pe *demiurgi), destinul nu izbutește să distrugă decât factorul terestru (trupul), nereușind să împiedice realizarea scopului sacru spiritual (opera); iar astfel, mitul **M. M.** ar fi simbolul luării în posesie a lumii de către *homo faber,* dar nu numai atât.

§ *Meșterul Manole.* Studiu, antologie și note de Maria Cordoneanu, București, 1980 (cuprinde 38 autori, la obiect fiind mai ales textele semnate de: Ov. Bârlea, Lucian Blaga, D. Caracostea, Petru Caraman, Alex. Ciorănescu, Mircea Eliade. Adrian Fochi, M. Gaster, B. P. Hasdeu, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Lazăr Șăineanu, Ion Taloș); Mircea Eliade, *Comentarii la legenda Meșterului Manole,* București, 1943; Giuseppe Cocchiara, *Il ponte di Arta. I sacrifici nella le letteratura popolare e nella storia del pensiero magico religioso,* Roma, 1956

metamorfoză (grec. μεταμόρφωσις; lat. *metamorphosis* – transformare) Însușirea de care dispun *zeii și alte persoane mitice sau ființele fabuloase din folclor, de a-și transforma aspectul ori structura sau de a deveni alte ființe ori obiecte (oameni, animale, plante, pietre), alteori fenomene (ploaie, fulger, vânt, ceață), cu ajutorul *magiei.

Poetul latin *Ovidius şi-a intitulat *Metamorfoze* poemul fundamental.

metanoia (grec. μετάνοια – penitenţă; lat. *paenitentia)* Actul creştin *(→ creştinism)* al căinţei pentru *păcatele săvârşite; în semnificaţia originară, schimbarea părerii (despre sine), schimbarea morală a atitudinii faţă de propriile fapte. De asemenea, taina creştină oficiată de *preotul confesor asupra celui care se spovedeşte, pentru absolvirea acestuia de păcatele mărturisite; în acest cadru, confesorul îi poate porunci credinciosului anumite canoane de penitenţă, constând în *rugăciuni speciale, mătănii (genuflexiuni), *post sau/şi fapte ce ar dovedi pocăinţa.

Metatron (grec. μετα θρονον – lângă/după tron; etim. incertă: ebr. *natar* – a veghea; lat. *metator* – cel care măsoară; aram. *matronita* – în terminologia kabbalistică, sinonim pentru *Shekhina* – fiinţă dumnezeiască; *Ioan Damaschin, *Dogmatica*: *meta thrónon* – alături de tron, ca rang îngeresc [*apud* Const. Daniel, *Scripta aramaica,* I, Bucureşti, 1980, p. 243]) În **Cartea lui Enoh* (apocrif etiopian), **M.** este căpetenia supremă a *îngerilor şi totodată scribul lui *Dumnezeu, ţinând statistica *păcatelor omenirii, dar şi a erorilor comise de îngeri (de ex., de grupul „veghetorilor" coborîţi pe pământ sub conducerea prinţului ceresc *Semyaza, adică de acei îngeri care au fraternizat cu femeile oamenilor). Uneori, **M.** apare şi în postura de avocat ceresc. În această ipostază complexă, a fost asemuit de unii comentatori cu zeul egiptean *Thot; alţii îl compară însă cu *logosul, ca verb divin, mai ales în sensul ebr. *memra.* După o versiune din alte texte apocrife, referitoare la ascensiunea lui *Enoh, anume acesta a fost învestit de Dumnezeu cu astfel de atribute celeste, devenind *Metatron.* În *mitul despre *Agarttha al *teozofiei moderne, **M.** oficiază ca pontif suprem.

metempsihoză (grec. μετεμψύχωσις – strămutarea sufletului dintr-un corp în altul); *metemsomatoză* *Credinţă, prezentă în multe *mitologii şi *religii, despre transmigrarea sufletelor, după *moartea corpului purtător, în alt corp (de om, animal sau plantă), cu scopul purificării, al desăvârşirii, iar în unele religii, de ex., cele din India *(→ avatara),* cu acela al contopirii finale, după parcurgerea tuturor treptelor necesare atingerii stării pure de perfecţiune, cu sufletul universal (în *brahmanism, revărsarea fiecărui **Ātman* în **Brahmān*). Treptele sunt în număr variabil. Credinţa se întâlneşte mai ales în India *(→ mitologie vedică, budism, hinduism),* la celţi *(→ druizi, mitologie celtică),* chiar în Hellada, la pitagoreici *(→ Pythagoras)* şi orfici *(→ orfism),* dar în forme moderate; de asemenea în Egipt *(→ mitologie egipteană)* şi la unele triburi amerindiene şi australiene. Credinţele în **m.** au apărut la popoarele mai înclinate decât altele spre meditaţia aprofundată asupra *vieţii şi morţii şi spre o mistică speculativă, care nu admite soluţii escatologice definitive *(→ escatologie),* nici condamnări fără drept de apel. Numărul şi rigoarea statistică a reîncarnărilor s-au modificat de la o religie la alta. Dacă, în religia vedică şi în brahmanism, reîncarnarea urma să se producă în condiţiile vieţii precedente, budismul a democratizat ideea ciclului **samsāra,* astfel că fostul rege putea să revină la viaţă chiar ca animal sau plantă şi invers, treapta reîncarnării calculându-se în funcţie de meritele personale. În doctrinele greceşti (mai ales orfică şi pitagoreică), se considera că sufletele aşteaptă în *Câmpiile Elisee dobândirea unui nou trup şi, bând din râul Lethe, îşi uită încarnările precedente. Influenţat de orfici şi pitagoreici, poetul *Pindar era un partizan al ideii de transmigraţie a sufletelor, în anumite condiţii: „Celor cărora le-a acceptat ispăşirea unei suferinţe străvechi, Persephone le trimite sufletele în al nouălea cer, spre soarele de sus" *(fragm.* 133) – din acestea născându-se eroii sacri; sau: „Cei care au rezistat statornic în cele două lumi, păstrându-şi sufletul neimpurificat de nedreptate, se duc pe drumul lui Zeus până la cetatea lui Kronos. Scăldată de adierile Oceanului, acolo e Insula Fericiţilor" *(Olimpice,* II, 75–79). Empedokles, considerând viaţa terestră un exil, admitea **m.** ca peregrinare a sufletului prin plante şi animale înainte de purificarea totală care îi va permite recontopirea cu divinitatea din care s-a desprins *(fragm.* B 115). E interesantă atitudinea unor autori antici faţă de doctrina reîncarnării; de ex., Vergilius îşi include propria nedumerire în întrebarea pusă de *Aeneas tatălui său Anchises, în momentul coborîrii în *Infern: eroul nu poate să creadă uşor că sufletele vor pleca de acolo ca să se îmbrace din nou în trupurile greoaie şi se miră de lăcomia sau dorul de lumina vieţii *(Quae lucis miseris tam dira cupido?* – VI, v. 719–721); poetul pare şi neîncrezător în posibilitatea poftei nebuneşti de reluare a vieţii; se impune compararea atitudinii vergiliene cu veşnica teamă de reîncarnări a budiştilor.

Metis (grec. μῆτις – înţelepciune, meditaţie, abilitate, prudenţă) Zeiţă din **mitologia greacă,* personificând gândirea, raţiunea cosmică. Era considerată întâia soţie a lui *Zeus (precedând-o pe *Hera), cu ajutorul căreia acesta l-a obligat pe tatăl său *Kronos să-şi verse copiii înghiţiţi. Dar întrucât un *oracol l-a anunţat că tronul îi poate fi uzurpat de copilul său născut de **M.,** Zeus îşi înghite soţia când era însărcinată şi astfel *Athena se naşte din craniul său. Părinţii zeiţei **M.** erau *Okeanos şi *Tethys, deci iniţial ea fusese o divinitate marină. *Simbolul *mitului înghiţirii de către Zeus a soţiei sale, adică a *gândirii,* este înarmarea sa cu înţelepciunea absolută înainte de organizarea definitivă a universului al cărui stăpân devenise prin uzurpare.

metodiști *Sectă protestantă, desprinsă din *creștinism, dar derivând direct din *Biserica anglicană. *Cultul metodist provine din *Clubul sfânt,* cerc de studii religioase înființat la Oxford de frații *John* și *Charles Wesley,* în sec. XVIII. Membrii clubului duceau o viață ascetică *(→ ascetism)* cu *post și *ritualuri, iar în orele libere, privându-se de distracții, studiau *metodic* textele scripturale (**Biblia*). După încercarea neizbutită de a reforma Biserica anglicană, susținuți de un grup german (din inițiativa contelui Zinzindorf), se constituie într-o organizație cultuală autonomă (1722), începând abia de atunci să-și elaboreze o doctrină proprie, secta metodistă amplificându-se (în 1791, la moartea lui John Wesley, erau 76 848 de credincioși și 310 predicatori), după ce în deceniile anterioare pătrunsese în coloniile engleze din America. În 1813, ia ființă Societatea Britanică de misionarism metodist și imediat după aceea o societate similară americană; ulterior, apar misiuni în Africa, India, Ceylon, Noua Zeelandă, Australia (engleze) și în America de Sud, Europa, Asia Orientală (americane); în prima jumătate a sec. XIX, diverse grupuri disidente înființează subsecte, iar în 1881 sunt instituite *conferințele metodiste mondiale,* convocate la fiecare zece ani. **M.** au o riguroasă organizare centralistă: un nucleu inferior cu 12 membri *(clasa),* circumscripții conduse de superintendenți (echivalenți episcopilor), iar la adunările de clasă fiecare credincios (având de altfel carte de membru și obligația de a avea scrisori de recomandare la mutările dintr-o localitate în alta) e obligat să-și mărturisească săptămânal starea de spirit. Una din țintele activității religioase este misionarismul, **m.** predicând o formă de socialism creștin. Considerând *Biblia* unica sursă a cunoașterii lui *Dumnezeu și a *mântuirii și neacceptând tradiția, **m.** admit, dintre *dogme, Sfânta Treime (însă în prim plan *Sfântul Duh), *moartea, învierea și a doua venire a lui *Isus Christos, Judecata de Apoi, *Infernul și *Paradisul (nu și *Purgatoriul) și neagă rolul preotului de mediator între Dumnezeu și oameni. Dintre cele 7 taine creștine acceptă numai *botezul și împărtășania, ca ritualuri simbolice, însă și lipsite de caracter supranatural. Negând dogma *predestinării totale pe baza încrederii lor în perfectibilitatea umană, **m.** constituie Biserica cea mai tolerantă față de problemele teologice litigioase, credincioșii având libertatea de a-și căuta singuri soluțiile. Serviciul divin se reduce la o liturghie simplificată (psalmi, *rugăciuni și predică accesibilă tuturor), importantă fiind *credința, al cărei rol este activ în transformarea omului, iar *religia fiind „viața lui Dumnezeu în sufletele omenești". În privința *păcatului originar – contrar intransigenței lui Martin *Luther și a lui Jean *Calvin, **m.** spun că, pierzându-și inocența după căderea în păcat, omul nu și-a pierdut însă chipul dumnezeiesc, nici rațiunea, nici liberul arbitru, astfel că a rămas capabil să dobândească, combătându-și tendința spre păcat, o stare purificată inculpabilă. Azi, **m.** au 87 organizații naționale cu totalul de 20 milioane membri.

§ F. C. Gill, *The Romantic Movement and Methodism,* London, 1937

Mgar-ba-nag-po *(Fierarul Negru)* În mitologia tibetană a *religiei prebudiste **bon,* zeul fierarilor și – fie direct, fie prin *teofania sa manifestată în primul om care, în stare de transă, a devenit fierar – fierarul arhetipal *(→ arhetip).* (Uneori e identificat în alt zeu-fierar: *Dbal-gyi-mgar-ba,* dacă acesta nu e doar un epitet.) Zeul locuiește într-o grotă din muntele himalaian Bal. Mitologia lamaistă *(→ lamaism)* l-a clasat pe **M.-b.-n.-p.** în grupul unor divinități secundare însărcinate cu misiunea de paznici ai religiei. Fierarul arhetipal, după incubația zeului în el, făurește o sabie capabilă să doboare armate numeroase și să-și apere stăpânul de orice pericol de moarte: conform tradiției, această sabie arhetipală ar fi păstrată și azi într-o lamaserie din sudul Tibetului.

Mictlan *(Locul Morților)* Lăcașul subpământean al *zeilor *morții și al oamenilor morți, în mitologia aztecă și în general nahuatlă, identică noțiunii maya *Mitnal (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* Cu diferențe particulare, **M.** este echivalentul *Infernului. **M.**, stăpânit și condus de zeul infernal principal **Mictlantecuhtli* și de soția sa *Mictlancihuatl,* era închipuit ca o lume a durerii și neliniștii veșnice, a suferinței și a lipsei totale de bucurii; se credea că e situat sub pământ, undeva în Nord, dispus în 9 nivele suprapuse; de fapt, **M.** este o noțiune mai complexă, însemnând pe de o parte cele 9 straturi unde se duceau toți cei murind în condițiile obișnuite, iar pe de altă parte *Tărâmul Celălalt, o lume paralelă, coexistentă cu aceasta, însă neasemănătoare; acestei duble semnificații i se acorda o mare importanță și printre teologii și filosofii nahuatli (îndeosebi azteci): exista chiar o specialitate, numită *mictlanmatini,* desemnând pe învățatul care se consacra studierii totale a lumii de dincolo.

Mictlantecuhtli Zeul nahuatl al *morții *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* stăpânul absolut al tărâmului infernal *Mictlan,* unde domnește alături de soția sa Mictlancihuatl; corespunzând zeului maya *Ahpuch, **M.** simbolizează totodată nordul lumii.

Midas Rege frigian dintr-un *mit simbolic grec *(→ mitologie greacă);* răsplătit de *Silenus cu împlinirea unei dorințe, a preferat să capete puterea de a transforma în aur tot ce ar fi atins: lăcomia l-a adus până și la chinurile foamei, întrucât și alimentele atinse se prefăceau în aur, astfel că a fost nevoit să-l implore pe zeul

*Dionysos să-l elibereze de povara unui atare har; la sfatul zeului, s-a scăldat în râul Paktolos aurindu-i apele, dar scăpând de darul său nefericit. În alt mit, chemat să arbitreze o emulație muzicală între zeii *Pan și *Apollon, preferând pe Pan, a fost pedepsit de Apollon care a făcut să-i crească regelui urechi de măgar; regele a început să și le mascheze sub o scufie, până când i le-a văzut bărbierul său; amenințat cu moartea dacă va divulga secretul, totuși neputând purta povara unei asemenea taine, bărbierul a făcut o gaură în pământ în care a strigat: „Regele Midas are urechi de măgar", iar din locul de contact sonor a crescut o trestie care, legănată de vânt, a foșnit răspândind în lume secretul. Mitul a pătruns apoi în folclor, regăsindu-se în forme apropiate și în alte zone; (un basm kartvel din Caucaz povestește pățania similară a unui împărat cu coarne).

Mider Zeu din **mitologia celtică,* făcând parte din grupul **Tuatha Dé Danann* și avându-și reședința în mormântul megalitic din Bri Leith. Soția sa, Etain, a fost răpită de regele irlandez Eochaid Airein; zeul a încercat s-o recupereze, însă fără succes. (E straniu amestecul de personaje mitice cu personaje istorice, deoarece acest rege din Irlanda este un personaj istoric atestat, contemporan cu Caesar).

Midgardhr; *Mannheim* Lumea de mijloc a oamenilor, în **mitologia scandinavă,* paznicul acestei lumi fiind zeul fenomenelor atmosferice **Thorr.* Concepută de *zei ca o zonă despărțitoare între ținuturile cerești și tărâmurile subterane, adică între lumină și întuneric, lumea **M.** le-a fost dăruită ca locuință perpetuă *oamenilor primordiali *Askr și *Embla. Zeii au împrejmuit **M.** cu un dig, integritatea căruia ar fi amenințată de *uriașii frigului, de nu ar fi vegheată de Thorr. Când s-a născut șarpele **Yormungandr* (fiul zeului malefic *Loki), *Odhinn l-a aruncat în mare, însă șarpele a crescut și a înconjurat întregul **M.**, mușcându-și coada ca să închidă cercul; încercarea neizbutită a lui Thorr de a-l pescui și a-l ucide a făcut ca șarpele (numit alegoric *Brâul Pământului)* să rămână de atunci o permanentă amenințare circulară a omenirii, întrucât el stârnește valurile oceanice, izbindu-le de digul lumii.

Mi Fei Zână din **mitologia chineză,* fiica zeului **Fu Xi,* numită întâi *Mi Sü* și înecată în fluviul Loshui, apoi devenind *zâna patronală a acestui fluviu (deși unii mitografi, de ex. poetul *Qu Yuan, în *Enigmele cerului,* o consideră zeiță); e reprezentată ca o tânără femeie de o mare frumusețe grațioasă, ale cărei proporții trupești constituie un model de armonie.

Mikael (ebr. *Miqael* – Cine este ca Dumnezeu?); *Mihail* Îngerul principal din **mitologia biblică,* arhanghel în *angelologia **creștinismului,* înger preluat și de **islam (Miqal),* important mesager între Dumnezeu și oameni. În *V.T.,* **M.** este „prințul", scribul justițiar al lui **Yahweh,* dar și apărătorul poporului lui *Israel („Mikael, marele voevod care ocrotește pe feciorii poporului tău" – *V.T., Profetul Daniel,* XII, 1); el este „arhistrategul" care conduce oștirile cerești contra forțelor demonice ale răului („Și s-a făcut război în cer: Mikael și îngerii lui au pornit război cu balaurul" – *N.T., Apocalipsul lui Ioan Teologul,* XII, 7); tot **M.** distruge *Sodoma și Gomora și îl scoate pe *Lot din cetatea amenințată (*V.T. Geneza,* XIX, 12–26). După unele tradiții, **M.** a fost învățătorul lui *Adam (în agricultură), al lui *Abraham (în *teologie) și al lui *Moise (în transmiterea Tablelor Legii pe muntele Sinai). Apocriful etiopian *Apocalipsa lui Baruh* îi atribuie și rolul de psihopomp (călăuză în lumea cealaltă a sufletelor celor morți).

Milda Zeița lituană a dragostei *(→ mitologie baltică)*; avea un sanctuar în Vilnjus.

milenarism (lat. *milenium* – o mie de ani); *chiliasm* (grec. χιλιασμός < χιλιάς – o mie) *Mit apocaliptic *(→ Apocalips),* figurând mai ales în *teologia *creștinismului, referitor la imperiul de o mie de ani al lui *Dumnezeu, după a doua venire pe pământ a lui *Isus Christos. Influențat vădit de *zoroastrism, care împarte în durate milenare fixe schimbările raportului de forțe între *bine* (*Ahura-Mazda) și *rău* (*Angra-Mainyu), **m.** se întemeiază pe un pasaj din **Apocalipsul lui Ioan Teologul*: „Și am văzut jețuri și pe cei ce s-au așezat în ele, cei cărora li s-a dat puterea să țină judecată. Și am văzut sufletele celor decapitați pentru mărturia lui Isus și pentru cuvântul lui Dumnezeu, ca unii care nu s-au închinat fiarei [...] Și ei au înviat și au împărățit cu Christos o mie de ani, iar ceilalți morți nu vor învia până când nu se vor sfârși cei o mie de ani. Aceasta este învierea cea dintâi [...] Și când se vor sfârși cei o mie de ani, Satana va fi dezlegat din închisoarea lui. Și va ieși să înșele neamurile care sunt în cele patru unghiuri ale pământului (*op. cit.,* XX, 4–8). Bazele doctrinei **m.** au fost elaborate în sec. II de *Papias* și de *gnosticul *Kerinthos.* Având un caracter protestatar în genere pasiv și alimentat de speranța unei epoci justițiare, **m.** se manifestă încă din sec. II–V (la sectanții *montaniști, care afirmau că *revelația divină nu s-a încheiat, apoi *donatiști), dar e atacat de sf. *Augustin *(De civitate Dei,* 426*)*; o formă de **m.** reapare în concepția stadială asupra istoriei, profesată de călugărul medieval *Gioacchino da Fiore (sec. XII), după care ultimul stadiu va fi întronarea unei păci divine; această doctrină e reluată în sec. XVI de Thomas Müntzer, fondatorul sectei creștine anabaptiste *(→ anabaptiști).* Există un raport direct între **m.** creștin și mesianismul rabinic (rezultând îndeosebi din apocriful *Baruh,* XXIX, 5 și urm.), care anunță venirea compensatoare a lui *Mesia în cadru istoric, nu celest, când toți cei care au suferit vor învia și vor fi răsplătiți de o mie de ori mai mult. Forme similare de **m.** s-au manifestat însă și în

*islam (în doctrina sectei *şiiţilor care aşteaptă venirea mesianică a Imamului Ascuns, ce se va numi *Mahdi). **M.** nu este o formă strict religioasă (afară de unele secte în care **m.** este esenţial, ca la *adventişti), într-un sens, având totdeauna un substrat politic; de aceea, în epoca modernă se pot întâlni şi forme milenariste cu caracter laic (mitul *farfuriilor zburătoare) sau semireligios (formele de *cargocult). Ca structură generală, înrâurit de vechile doctrine orientale, orice **m.** include, făţiş sau discret, o nostalgie a *teocraţiei. Dar, în esenţă, **m.** este o doctrină a consolării.

§ L. Gry, *Henoch X, 19 et les belles promesses de Papias* (în *Revue biblique,* 1946, vol. 53, p. 207)

Mīmāṁsā; *Mīmāṃsā* Doctrină de structură filosofic-religioasă din India, întemeiată de filosoful *Jaimini* (un **rişi* semilegendar din sec. IV–V) şi contând ca unul dintre cele 6 sisteme ortodoxe de filosofie religioasă ale gândirii clasice indiene. În concepţia **M.** (care admite existenţa lumii fizice, pe baze senzoriale, şi afirmă existenţa reală a *spiritului, deşi neagă existenţa divinităţii), lumea este guvernată de legile karmice *(→ karma).* Doctrina e ramificată, deşi esenţa ei nu este propriu-zis variabilă de la o şcoală la alta. Forma cea mai veche: *Pūrva mīmāṁsā* (Întâia mīmāṁsā), al cărei sistem a fost explicat de Jaimini, este consacrată clarificării textelor vedice sacre *(→ Veda),* având în special scopul justificării ritualismului vedic; o altă ramură importantă: *Karma-mīmāṁsā,* consacrată *acţiunii*, explică legile karmice în existenţa lumii; ramura superioară, *Uttarā-mīmāṁsā* (de fapt, mīmāṁsā *mântuirii) este **Vedānta*; în acest plan, *Brahmā-mīmāṁsā,* din cadrul filosofiei vedantine, cercetează natura lui **Brahmān,* ca spirit universal. Apropiată întrucâtva de şcolile filosofice **Vaiçeşika* şi *Nyāyā* prin refuzul concepţiilor subiectiviste, doctrina **M.** afirmă realitatea obiectivă a lumii, negând imixtiunea vreunei divinităţi în creaţia şi în guvernarea acestei lumi; a fost astfel firesc refuzul unor concepte, ca de ex. starea iluzorie a universului *(→ Māyā)* sau ciclicitatea distrugerilor şi refacerilor lui *(→Pralaya).* Pentru filosofia **M.**, universul este etern şi neschimbat, fără început şi fără sfârşit, chiar dacă în el anumite lucruri sunt supuse modificării, între apariţie şi pieire, întrucât nici o distrugere nu e absolută: în toate aceste modificări echilibrul se menţine datorită substanţei – ca bază a oricăror însuşiri; **M.** clasifică 9 tipuri de substanţă, dintre care numai 5 sunt materiale: *pământul, *apa, *aerul, *focul, *eterul *(→ elementele),* celelalte 4 fiind: sufletul (*Ātman), mintea, *timpul şi spaţiul.

§ Iha Ganganath, *Purva-mimansa,* Benares, 1942; A. B. Keith, *The Karma mimansa,* Calcutta, 1921

Mimir Divinitate acvatică, în **mitologia scandinavă,* zeu primordial, custode al izvorului înţelepciunii cosmice, aflat sub arborele sapienţial *Yggdrasill *(→ Arborele Cosmic).* În schimbul dreptului de a sorbi din această înţelepciune, zeul suprem *Odhinn i-a dat lui **M.** un ochi al său. În armistiţiul de după războiul între grupurile divine **Asa* şi **Vana,* adversarii au făcut schimb de ostatici, însă Vanii l-au ucis pe **M.** tăindu-i capul, pe care l-au trimis zeilor Aseni; cu ajutorul *magiei sale, Odhinn a reuşit să-i conserve acestui cap însuşirea de a gândi şi a vorbi păstrându-l pentru sine ca un preţios instrument oracular *(→ oracole).* (De altfel, după un *mit complementar, **M.** era unchiul matern al lui Odhinn). Dar sub rădăcinile arborelui Yggdrasill nu era un singur izvor: al doilea, conţinând cunoaşterea integrală şi înţelepciunea absolută, se afla în stăpânirea şi sub controlul exclusiv a lui **M.** În sens mitologic curent, **M.** simbolizează şi *memoria strămoşească.*

Min; *Hakahagaher* Zeu falic din **mitologia egipteană,* identificat de greci cu *Pan, adorat mai ales la Koptos, unde era considerat zeul forţei virile, al fecundităţi bărbăteşti *(→ culte falice).* În epoca arhaică, provenit dintr-un *fetiş al cărui *simbol era un fulger, **M.** devine ocrotitorul cerealelor, zeu al recoltei şi al fertilităţii ogoarelor; procesiunile festive în onoarea lui **M.** în prima perioadă a verii, în anotimpul *shmu,* când începea secerişul, păstrau această semnificaţie, reluată şi de unele reprezentări plastice: zeul ţine în mâna dreaptă ridicată fie un bici, fie un fulger, ca simbol al forţei. Ulterior, devin curente imaginile arătând un bărbat zvelt, viguros, pe jumătate gol, cu un imens falus erect; alteori, cu figură tot antropomorfă, are faţa neagră; era numit adesea *Părintele oamenilor negri,* fiindcă se pare că iniţial fusese adorat de triburile negre din preajma Egiptului; în sanctuarul său exista totdeauna şi o colibă de tip somalez, încheiată în vârf cu o pereche de coarne. Un al doilea simbol de putere fecundatoare: procesiunile rituale se făceau adesea în prezenţa unui taur (de obicei alb).

Minerva (arh. *Menerva*) Zeiţa înţelepciunii, a artelor şi a strategiei militare, în **mitologia romană.* Recompusă sincretic *(→sincretism)* după **Menrva* etruscă şi **Athena* greacă, ocrotind toate meşteşugurile şi prelucrarea lânii, patronând deopotrivă mobilitatea minţii, **M.** era pentru romani şi inventatoarea construcţiilor navale. În onoarea zeiţei se ţineau două cicluri de *sărbători vesele: *Quinquatrus maiores* (19–23 martie), cu participarea meşterilor *(artifices)* din diverse meserii şi arte: medici, poeţi, pictori, sculptori, învăţători, elevi, ţesătoare etc., şi *Quinquatrus minores* (13 iunie) pentru flautişti.

Minos Rege mitic al Cretei *(→ mitologie greacă),* născut din cuplul *Zeus – *Europe, fratele lui *Rhadamanthys şi al lui *Sarpedon (sau – în unele variante – *Aiakos) şi ajungând după *moarte, împreună cu ei, judecător în *Infern (*Hades). Vrând să fie unicul rege cretan şi cerând

sprijinul zeului *Poseidon, care îi trimite, din mare, un taur destinat să confirme în fața poporului sprijinul divin, **M.** nu-și respectă învoiala cu zeul și nu-i sacrifică taurul, iar atunci zeul reprogramează destinația animalului făcându-l, ca represalii, să pustiască întreaga Cretă. Mai mult, *Pasiphae, soția regală a lui **M.**, se îndrăgostește de taur și dintr-o aventură a ei cu animalul se naște *Minotaurul, pentru izolarea căruia arhitectul *Dedal construiește *Labirintul și pentru uciderea căruia *Theseus organizează o expediție, reușind doar când e ajutat de *Ariadne, fiica lui **M.** Un alt *mit explică, indirect, ciudata infidelitate a reginei: „Prokris (soția lui Kephalos, rege în Thorikos) s-a refugiat pe lângă Minos, regele Cretei. Ea l-a găsit în puterea unei vrăji: nu putea să aibă copii. I-a făgăduit să-l vindece și l-a învățat cum să aibă copii. Întrucât Minos ejacula șerpi, scorpioni și scolopendre, iar femeile cu care se împreuna el mureau, Prokris a inventat următorul procedeu, spre a-i permite lui Minos să procreeze: ea și-a introdus în vagin o bășică de capră, în care Minos își evacua reptilele, trecând apoi la Pasiphae și împreunându-se cu ea" (Antoninus Liberalis, *Metamorfoze,* 41). În Infern – prin voința lui Zeus – **M.** ajunge judecătorul suprem: judecata se desfășura pe o pajiște de asfodel, la răscrucea (imaginată ca litera Y) unde drumurile se bifurcau spre *Tartaros și spre *Insulele Fericiților. Sufletele veneau în instanță dezbrăcate de fostele lor trupuri, iar **M.** judeca numai cazurile nerezolvate de ceilalți doi. *Platon pune în gura lui *Socrate explicația motivată de Zeus: culpabilii „trebuie judecați goi cu toții, deci să fie judecați după ce au murit. Și judecătorul trebuie să fie gol, deci mort, ca să privească, cu sufletul său, sufletul fiecăruia, îndată după ce a murit, departe de toate rudele sale, după ce și-a lăsat pe pământ toate podoabele, încât judecata să fie dreaptă. Cunoscând acestea, am pus înaintea voastră ca judecători pe fiii mei, doi născuți din Asia, Minos și Rhadamanthys, unul din Europe, Aiakos. Ei, după moarte, vor ține judecata pe pajiștea de la răscrucea pe unde pleacă un drum către Insulele Fericiților și alt drum către Tartaros. Pe cei din Asia îi va judeca Rhadamanthys și pe cei din Europa – Aiakos. Lui Minos îi voi da împuternicirea de a decide asupra cazurilor nedezlegate de ceilalți doi, pentru ca judecata asupra strămutării oamenilor să fie cât mai dreaptă" (*Gorgias,* 523 e– 524 a).

Minotaurul (grec. Μινώταυρος) Monstru enigmatic din **mitologia greacă,* jumătate om, jumătate taur, fiul adulterin al soției regelui cretan *Minos, *Pasiphae, născut din amorul ei cu taurul trimis în Creta de zeul *Poseidon. Închis în *Labirintul construit anume de arhitectul *Dedal, **M.** se hrănise cu tributul viu, primit anual, de 7 băieți și 7 fete, până când *Theseus izbutește să-l ucidă, pătrunzând în Labirint cu ajutorul fiicei regelui, *Ariadne. *Mitul e o acumulare de *simboluri și alegorii mai noi, stratificate peste un nucleu arhaic, poate de structură totemică *(→ totem).*

Miorița → *Oaia Năzdrăvană*

miracol (lat. *miraculum*; grec θαῦμα– minune) Eveniment reprezentând o abatere de la legile statistice, iar ca fenomen – o contrazicere a legilor naturii; în sens religios, este un triumf al voinței divinității asupra firescului, iar în *religiile structurate pe *teism, o derogare efectuată de divinitate de la legile stabilite de ea însăși; (Spinoza a redus la absurd această definiție: operând contra legilor naturale, *Dumnezeu operează contra propriei naturi). În religiile primitive, miracolul se subsumează **magiei,* producerea lui fiind atribuită oamenilor special înzestrați (*șamani, *sacerdoți, vrăjitori). În religiile teiste, orice **m.** este o breșă pe care supranaturalul o deschide în natural, iar autor nu se consideră decât Dumnezeu, direct sau prin intermediarii săi. Spre deosebire de *magul primitiv, care se bizuie pe propriile lui științe și puteri, sfântul, *profetul sau taumaturgul *(→ taumaturgie),* care produce un **m.** acționează numai în numele lui Dumnezeu, prin investitură divină, actul său având un caracter charismatic, datorită harului dumnezeiesc cu care a fost înzestrat temporar sau definitiv; ca atare, **m.** în concepție teistă (de pildă în religii ca *iudaismul și *creștinismul) este un semn dumnezeiesc *(signum);* în acest mod, **m.** devine un criteriu al *revelației, tot așa cum revelația este un criteriu al **m.** Dar întrucât religiile teiste admit că și *Diavolul, ca și pseudoprofeții săi (de ex., *Antichrist) pot să producă evenimente miraculoase care forțează firescul, spre a nu rezulta de aici o contradicție flagrantă (de vreme ce personajelor malefice nu li se acordă harul divin), *teologia consideră acest tip de **m.** drept o falsă imitație a minunilor divine, așadar un act necharismatic, neinclus în actul revelației. De remarcat că tipologia **m.** relatat în scrierile sacre ale religiilor teiste *(*Biblia, *Talmudul, *Coranul)* are totdeauna un caracter particular, referindu-se la cazuri speciale și nu la vreo generalitate universală; de pildă se vorbește despre vindecarea orbului din naștere, ca eveniment individualizat, nu de vreun **m.** care să se refere la vindecarea integrală a fenomenului orbirii din naștere; această particularizare este un gest teologic de prudență față de confruntarea cu realitatea curentă, întrucât **m.** are în primul rând valoare religioasă de *simbol asupra puterii și grației divine.

§ A. Wiesinger, *Okkulte Phänomene im Lichte der Theologie,* Graz-Wien, 1953

Miroku Divinitate patronală a viitorului, în **mitologia japoneză.*

mistere (lat. *mysterium* – ceremonie religioasă secretă; grec. μυστήριον – ceremonie miste-

rioasă, inițiere secretă < μύω – inițiez; noțiune cu substrat semantic complex: μύστης – inițiat; μυστηριοφύλαξ – paznicul misterelor sacre; μυσταγωγός –custodele tezaurului din *templu, preot însărcinat cu inițierea) Categorie de principii religioase și de practici rituale de *cult, destinate exclusiv unor grupuri de fideli admiși a se inița în secretele cultuale, totodată obligați prin *jurământ să nu trădeze taina celor petrecute în sanctuar. **M.** sunt specifice oricărei *religii, ele incluzând două tipuri de *ritualuri particulare: *magice* și *purificatoare*. **M.** erau frecvente în Egipt (solare, funerare), Iran (ale *focului), India, mai ales Hellada, de asemeni în America precolumbiană și la multe triburi din Africa. Printre cele mai semnificative din lumea greacă (autohtone sau împrumutate), erau **m.** cabire *(→ Cabiri),* eleusine, dionysiace *(→ Dionysos),* orfice *(→ Orpheus),* pythagoreice *(→ Pythagoras),* **m.** lui *Zeus, dar și **m.** isiace *(→ Isis),* adonisiace *(→ Adonis),* mithraice *(→ Mithra),* ca și cele consacrate zeiței frigiene *Kybele. **Misterele Eleusine* aveau substrat agrar; cele adonisiace se consacrau ciclurilor anuale de *moarte și învierе a naturii. Orientarea cosmologică a **Misterelor Orfice* viza originea universului în *oul primordial, ca și legea existenței ciclice (sufletul omenesc, produs titanic, e constrâns să se mute dintr-un corp în altul fără încetare, excepții fiind numai cei ce au aflat calea *mântuirii, adică inițiații *Misterelor Orfice).* Dar și *creștinismul practică unele tipuri de **m.**: Sf. Treime, întruparea lui *Isus Christos, *transsubstanțierea vinului și pâinii în sângele și în trupul dumnezeiesc. *Teologia creștină, și îndeosebi cea catolică, afirmă că **m.** (sau *sfintele taine*) sunt adevăruri inaccesibile rațiunii, întrucât ele constituie *revelații, iar în ultimă instanță nu este admis decât *un singur mister*: al lui *Dumnezeu și al relațiilor lui cu lumea; ca atare, *cuvântul divin nu e o explicație prin care Dumnezeu ar intra în cadrul logic al gândirii umane, ci este o **epifanie,* adică manifestarea prezenței lui ascunse, chemarea adresată credincioșilor de a pătrunde în misterul său. Sub raportul conținutului, toate **m.** sunt clasificabile în: a) *simbolice* (cu caracter solar, ignic, agrar, metalurgic); b) *mistice* (cosmogonice, funerare, ale transsubstanțierii ș.a.); ambele categorii se sprijină pe inițierea fidelilor în neverosimilul izbitor pentru ei prin noutate (a) sau prin iraționalitate (b).

Misterele Eleusine Importantă *sărbătoare religioasă cu caracter agrar inițiatic, consacrată anual de greci zeiței **Demeter* și desfășurându-se la Eleusis (Attica); întemeierea acestui oraș era atribuită unui fiu mitic al zeului *Hermes iar întemeietorul era și tatăl (sau bunicul) lui *Triptolemos. *Mitul relatează că acolo a poposit Demeter în timp ce își căuta fiica, *Persephone, răpită de *Hades, și a cerut să i se clădească un *templu. Orficii *(→ orfism)* credeau că la Eleusis se află poarta secretă care se deschide spre *Hades. Poetul trac legendar Musaios, din anturajul lui *Orpheus, ar fi fost primul preot al **M. E.** Scenariul tradițional al **M. E.,** clădit pe *simbolul unirii lui *Zeus cu Demeter și pe căutarea și regăsirea răpitei Persephone, avea un caracter inițiatic; în cursul ceremoniei, participanții vizitau o sală de inițiere care, topografic, pretindea să reproducă regatul infernal al lui Hades; următorul act de inițiere, după un an, îl repeta pe primul insistând asupra amănuntelor. Serbările durau zece zile (13–23, luna *boidromion*: septembrie-octombrie), în fiecare zi desfășurându-se alt *ritual. **Hierofanții* (ἱεροφάντης) – preoții care explicau *misterele în fața celor veniți să se inițieze, oficiau ritualul principal, numit „ceea ce se spune" (τα λέγωμενα); celelalte două părți: ceremonia (τα δρόμενα) și obiectul *cultului (τα ὅρμενα) constituiau anexele de sprijin. **M. E.** au origine arhaică, poate prehellenică; evoluția lor îndelungată a pornit probabil de la simbolul spicului de grâu pe care Demeter l-a dăruit lui Triptolemos, ajungând la simbolul răpirii Persephonei pentru a culmina, în faza de rafinament final al întregii ceremonii sacre, cu inițierea adepților în secretele vieții postume; de aceea, cu timpul, **M. E.** s-au complexificat. Viitorii inițiați se purificau – înainte de participarea la ceremonial – cu o băutură *(kykeon)* pe care o ceruse Demeter în casa lui Keleos, când se angajase doică pe parcursul periplului ei de căutare a Persephonei; băutura se prepara din făină de grâu, apă și busuioc fraged. Regulile fundamentale pentru inițiați erau discreția și cumpătarea. *Teleté* era prima treaptă a inițierii (τελετή – ritual, ceremonie de inițiere în mistere); tratată ca fază secretă a sărbătorii misterelor, această treaptă era compusă din 3 momente: *drómena* (τα δρόμενα), care simboliza răpirea Persephonei și periplul efectuat de către Demeter în căutarea ei; *deiknymena* (τα δείκνυμενα), constând în reprezentarea regiunilor subpământene din Hades; după scurgerea acestui moment ritual, *mystii* puteau să contemple, în „lăcașurile fericiților", obiectele sacre din cadrul cultului celor două zeițe; *légomena* (τα λέγωμενα), adică instrucțiunile primite de inițiați pentru orientarea spre locuințele subpământene; (de fapt, aceste instrucțiuni nu erau decât niște formule urmărind înlăturarea fricii de moarte). În această privință, *Pindar – care acordă o foarte mare semnificație **M. E.** – scrie: „Fericit cel care a văzut acestea, înainte de a merge în Hades; el cunoaște sfârșitul vieții, cunoaște începutul dat de Zeus" (*fragm.* 137). După parcurgerea tuturor treptelor riguros succedate, mystii obțineau stadiul *epopteia* (ἐποπτεία), gradul maxim de introducere în marile secrete, adică inițierea supremă. Privite retrospectiv, în dinamica istoriei, **M. E.** își divulgă structura: celebrând „întoarcerea la lumină a tinerei fiice a grâului" (A. Bonnard), ele repetau

inițierea primordială în agricultură a societății primitive, efectuată de către *eroii civilizatori mitici, din momentul revoluției agrare; iar revoluția agrară a determinat o cotitură structurală în existența omenirii, atât în plan psihosocial, cât și în geneza conceptelor religioase și, implicit, în profilul miturilor aferente. Nașterea și moartea în natură, înmormântarea semințelor și regenerarea lor în altă generație de spice vivace și hrănitoare nu mai rămâneau, tocmai de aceea, simple *ritualuri agrare, după ce oferiseră termenii esențiali de comparație cu succedarea alternativă a vieții și morții umane. **M. E.** au ajuns în cele din urmă mecanismul intelectual și etic de integrare a omului în univers, deși pe una dintre căile cele mai pragmatice. După unele tradiții și conform unor dovezi arheologice locale, la Eleusis se practicau incinerări rituale. **M. E.** erau printre cele mai respectate sărbători grecești; se pare însă că, totuși, sacralitatea lor ocrotită de lege nu era luată în serios de toți grecii, căci de pildă Alcibiades a avut îndrăzneala să parodieze ceremonialul de inițiere secretă; el a scăpat de pedeapsa cu moartea, inerentă, autoexilându-se.

§ Georges Méautis, *Les Dieux de la Grèce et les Mystères d'Éleusis,* Paris, 1959; Sterling Dow and Robert F. Healey, *A Sacred Calendar of Eleusis,* Cambridge, 1965

Misterele Orfice *Ritualuri de inițiere secretă, practicate în Hellada *(→ Delphoi)* de către orfici *(→ orfism),* în numele poetului mitic *Orpheus și în cadrul *teologiei ce i se atribuia: obârșia universului total în *oul primordial cosmogonic, Noaptea *(*Nyx)* născând *Cerul *(*Uranos)* și *Pământul *(*Gaia),* din împreunarea cărora se naște (altfel decât după tradiția mitică) Dionysos-Zagreus *(→ Dionysos),* divinitatea reîncarnată; inițierea urmărea îndeosebi legea existenței ciclice: sufletul omenesc, de origine titanică *(→ Titani),* este constrâns să se mute dintr-un corp în altul, fără sfârșit, exceptându-se sufletele celor care au aflat calea *mântuirii, adică ale inițiaților în **M. O.** Spre a-și asigura mântuirea, adică reducerea termenului de eliberare definitivă din ciclul *metempsihozei, orficii refuzau întreținerea vieții lor prin distrugerea altor vieți, ceea ce se traducea în hrana riguros vegetariană și în evitarea a tot ce poate consolida „închisoarea corporală" a sufletului, trupul socotindu-se principala impuritate omenească și deci trebuind să fie strunit și chiar mortificat *(→ ascetism).* La sfârșitul căii de purificare, sufletul urmează să fie primit în lumea divină a veșnicei fericiri, iar atingerea acelei ținte trebuia să se obțină printr-o instrucție amănunțită (de pildă, asupra cuvintelor de trecere, gravate pe *talismanele care îi însoțeau pe inițiații orfici decedați). Cuvintele de trecere erau diverse, toate referindu-se însă la cercul inițiatic purificat din care pleca defunctul („Eu vin din obștea sufletelor curate" sau „Am ieșit din șirul pedepselor grele și al durerilor"), iar salutului de primire rostit de zeița *Infernului *Persephone („O, norocosule, preafericitule, din omul care fuseseși ai ajuns zeu!"), defunctul era obligat să-i răspundă printr-o formulă magică, de sens obscur, strict inițiatic: „Ied fiind, în lapte am căzut".

§ L. Moulinier, *Orphée et l'orphisme à l'époque classique,* Paris, 1955

misticism (grec. μυστικός – misterios, tainic). Noțiune curentă desemnând orice *credință în supranatural, specifică atât *religiilor, cât și *superstițiilor, și aflându-se în opoziție față de cercetarea raționalistă a legilor fizice care guvernează universul. În sensul restrâns, de concepție filosofică sau religioasă, noțiunea de *mistică* – deosebită de aceea de *misticism* – include orice atitudine psihologică orientând gândirea sau existența către o experiență în plan mistic și definește orice concepție care admite posibilitatea legăturii directe, suprasenzoriale (prin intuiție, *ascetism, extaz sau *revelație) dintre sufletul omului și divinitate, mergând până la contopirea virtuală a celor două entități. Stările mistice caracterizează atât unele religii (*orfismul, *budismul, *creștinismul – îndeosebi medieval, *secta *sufiștilor din *islam), cât și unele forme parareligioase (ca *teozofia). Mistica budistă are ca țintă dizolvarea omului, prin propriile lui puteri, în Absolutul cosmic, ceea ce echivalează cu ajungerea (sau stingerea) în *Nirvāṇa. *Teologia mistică a creștinismului își asumă ca domeniu specific așa-numita cunoaștere experimentală a lui *Dumnezeu și a *misterului său, întrucât se bizuie pe revelația divină și pe inspirația directă din sursă dumnezeiască. Orientări mistice, uneori foarte puternice, a înregistrat *iudaismul medieval al kabbaliștilor *(→ Kabbala),* de ex., în mistica literelor. Un important curent mistic, format în sfera creștinismului oriental (în cercurile monastice bizantine), pe baza doctrinei formulate de teologul Gregorios Palamas (1296–1359), a fost *hesichasmul; acest curent considera că esența dumnezeiască, inaccesibilă senzorial, devine perceptibilă numai prin energia emanată de Dumnezeu, așadar calea de acces spre contactarea spirituală a acestei energii și, implicit, spre cunoașterea esenței divine e constituită de *rugăciune și extaz. În extazul mistic, scopul principal este contopirea sufletului uman cu divinitatea. Această stare, psihologul William James o explică prin demersul individual deliberat: „Trecerea de la conștiința normală la conștiința mistică se face de la mic la imens, de la agitație la liniște. Se intră în armonie, în unitatea senină unde infinitul absoarbe limitele." *(The Varieties of Religious Experience,* New York –London, 1902). De fapt însă atât formele religioase și filosofice de *mistică* a meditației, cât și formele vulgarizate în **m.** constituie, în trepte diferite, căi de refugiu din

cunoașterea rațională, instrumente de cunoaștere prin intuiție sau prin *credință, dar uneori (în stările de bigotism) chiar și de fugă a omului de sine însuși. Dar au existat și definiții din afara ariei religioase; astfel, Alexis Carrel (în *L'Homme, cet inconnu,* Paris, 1935) pune mistica în vecinătatea esteticii, după el, sensul frumosului conducând la activitatea mistică, pe care acest autor o clasifică printre „activitățile omenești fundamentale". În planul practicii religioase istoria a înregistrat numeroase *crize mistice* (în special la filosofii teologici), ca forme particulare; dar în mediile ignorante și alienate apar periodic *crize de misticism,* care adesea sunt numai variante ale bigotismului (acestea s-au înregistrat, în masă, îndeosebi în evul mediu, dar și în vremurile noastre, în unele secte extremiste) și caracteristice zonelor periferice ale creștinismului și islamului, mai rar la marginea altor religii.

§ R. Steiner, *Das Christentum als mystische Tatsache und die Mysterien des Altertums,* Leipzig, 1910; Gershom Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism,* New York, 1946; V. Lossky, *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient,* Paris, 1960; T. Andrae, *Islamische Mystiker,* Stuttgart, 1960; H. Thurston, *The Physical Phenomena of Mysticism,* Chicago, 1952

mit (grec. μῦθος – poveste) Narațiune tradițională complexă, născută în unghiul de incidență între planul cosmic și planul uman, al cărei conținut specific, emanând în forme sacralizate de la o societate primitivă (uneori de la o societate numai întârziată cultural sau regresată prin alienare), modelează explicarea concretă a fenomenelor și evenimentelor enigmatice de caracter spațial sau temporal, petrecute în existența psihofizică a omului, în natura ambiantă și în univers, în legătură cu destinul condiției cosmice și umane, și care le atribuie tuturor acestora origini supranaturale din vremea creației primordiale și le consideră sacre și revelate de ființe supraumane. Atât în dezvoltarea istorică verticală a noțiunii de *mit,* cât și în circulația orizontală a sa prin limbajul curent, termenul a fost investit cu semnificație multiplă, elaborată sau spontană, variind între diverse puncte de vedere și zone de aplicație. De la sensul de ficțiune, născocire, se reajunge uneori la înțelesul inițial de memorie populară sau istorie adevărată, apoi din nou la valoarea de fabulă alegorică, de poezie simbolică, de *simbol moral sau la operația mentală prin care omul primitiv, omul involut sau omul agresat de mediu își explică lumea, iar alteori la retroconstrucția *arhetipurilor, la memoria sacră a modelelor exemplare din *revelația inițială sau, dimpotrivă, la ideea unor personificări hipertrofice din cursul primelor investigații și descoperiri omenești în lumea ambientală; adesea prin **m.** se înțelege fals în limbajul cotidian – pseudorealitatea și realitatea iluzorie, așa cum se vorbește și de mituri moderne (care sunt de fapt mai ales pseudomituri); iar în limbajul curent (îndeosebi în cel jurnalistic din sec. XX) „mit" ajunge să însemne și ceea ce este contrar realității comune (a „bunului simț"). Cercetări din diverse unghiuri, vechi de cel puțin 25 secole, au produs peste 500 definiții ale **m.,** dar nici una nu a izbutit să înglobeze toată materia plurisemnificantă a noțiunii atât de complexe, deși cele mai multe din ele au asigurat o evoluție teoretică tot mai substanțială a problemei; în tot acest răstimp a crescut un copac cu peste 500 de ramuri, unele groase, altele subțiri și fragile; nici una din ele nu reprezintă copacul întreg, dar nici una nu poate lipsi din el. Aceste definiții, fie că se referă la geneza și structura **m.,** fie că privesc *mitologia în ansamblu, ca fenomen de manifestare timpurie a unui sistem de gândire umană, sunt mai puțin o evoluție practică spre formularea unui postulat și mai mult o acumulare teoretică de puncte de vedere. Critica **m.** s-a manifestat în Grecia antică (urmată de reluările romane) unde mitologii erau induși în eroare de mitografi și considerau **m.** o ficțiune poetică deliberată. **Xenophanes din Kolophon* (sec. VI î.e.n.) critică printre cei dintâi expresiile și simbolurile mitologice din opera lui *Homer și a lui *Hesiod, respingând afirmația homerică asupra deplasării spațiale a *zeilor, viziunea antropomorfică asupra lor și refuzând să accepte ideea că zeii ar fi imorali, așa cum rezultă din opera lui Homer și Hesiod, care le descriu adulterele, furturile, înșelăciunile. **Prodikos din Keos* (sec. V î.e.n.) afirmă că oamenii zeifică îndeosebi fenomenele naturale utile. **Euhemeros* (sec. III î.e.n.) e întâiul care a încercat o definire concretă a mitogenezei, considerând, captivant dar simplist, că mitologia este zeificarea *strămoșilor muritori și apoteozarea regilor defuncți: oferind o cheie aparent universală, *euhemerismul a recoltat numeroși adepți până în sec. XX, pe care îi scutea de efortul investigațiilor mitologiei comparate și al judecății complexe interdisciplinare. Tot astfel, cu mult mai înainte, și pentru **Theagenes din Rhegion* (sec. VI î.e.n.) numele zeilor homerici erau fie întruchiparea alegorică a însușirilor omenești, fie alegoria *elementelor naturii. **Platon* (sec. V–IV î.e.n.), condamnând drept imorale în educarea tineretului poveștile mitologice ale poeților, afirmă că „acestea sunt povestiri cărora nu trebuie să li se îngăduie accesul în Cetate, nici dacă un înțeles simbolic susține născocirea, nici dacă această născocire e despuiată de orice semnificație simbolică" (*Republica,* II, 378 d). În concepția lui *Aristotel* (sec. IV î.e.n.), „iubitorul de mituri e oarecum un filosof, căci mitul a fost născocit pe baza unor întâmplări minunate, pentru explicarea lor" (*Metafizica,* I, 2); aceasta e și singura definiție antică mai aproape de conceptul modern. Din aceeași arie e și opinia poetului latin **Lucretius* (sec. I î.e.n.): „Oamenii vedeau în vise că zeii săvârșesc / multe lucruri minunate fără nici un efort. / Pe lângă asta, vedeau

cum se petrec într-o ordine sigură / rotirea cerului şi schimbarea anotimpurilor deosebite, / dar nu puteau să cunoască pricinile celor petrecute. / Îşi găseau deci scăparea, punând toate cele minunate / pe seama zeilor, socotind că toate se petrec din voinţa lor" *(De rerum natura,* v. 1181–1187). Istoricul *Diodor din Sicilia* (sec. I î.e.n.), deşi discipol – în interpretarea miturilor – al lui Euhemeros, este totuşi mai temperat, mai larg în soluţii: „atunci când avem a face cu povestiri mitologice, nu trebuie să căutăm cu tot dinadinsul adevărul, în înţelesul cel mai deplin al cuvântului" *(Biblioteca istorică,* I, *VIII,* 4*)*. În epoca Renaşterii, preocupările reapar, *Giovanni Boccaccio* (1313–1375) reia însă o concepţie antică simplificată şi, investigând genealogiile zeilor păgâni, consideră miturile o alegorie a cerului înstelat *(De genealogiis deorum gentilium).* Abia *Giambattista Vico* (1668–1744) aprofundează problema, stabilind 4 etape istorice în evoluţia **m.:** 1) umanizarea şi divinizarea naturii; 2) simbolizarea cuceririi şi transformării naturii; 3) înzestrarea zeilor cu semnificaţii sociale şi politice; 4) umanizarea zeilor până la despuierea lor de orice înţeles alegoric; totuşi opinia sa nu se depărtează mult de euhemerism: „Atunci când e vorba de oameni care, într-o împrejurare sau alta, au ajuns vestiţi, într-o direcţie sau alta, poporul închipuie despre ei poveşti potrivite celor ce el ar fi vrut să se întâmple. Poveştile, aşadar miturile, sunt prin urmare adevăruri ideale care corespund meritelor acelor personaje în jurul cărora poporul le-a creat; şi ele sunt uneori false în sensul că acestor personaje li s-a atribuit capacitatea de a săvârşi ceea ce ele în fapt nu sunt vrednice să săvârşească." *(Principi di una scienza nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni,* 1725*)*. În 1757, *David Hume* reia optica lui Lucretius, considerând *(în Hume's dialogues concerning natural religion)* *politeismul o *religie naturală şi explicând apariţia religiei (implicit, a mitologiei) ca o consecinţă a trăirilor omeneşti (mai ales frica şi speranţa), pe care omul le transferă asupra universului înconjurător. Epoca romantismului german *(Schlegel, C. Brentano, Fraţii *Grimm)* începe să privească, în sec. XIX, **m.** ca expresie a substanţei spirituale a popoarelor; ideea era generată anterior de *Herder,* pentru care **m.,** exprimând înţelepciunea populară, este esenţa concepţiei acesteia despre natură şi societate, Fraţii *J.* şi *W. Grimm* introduc întâia oară studiul mitologiei comparate. Apoi *Fr. W. Schelling* – urmărind ideea unei unificări între „filosofia mitologiei" şi „filosofia revelaţiei", adică între ştiinţă şi *credinţă – afirmă (prima dată, într-o prelegere universitară din 1841), că dacă o cauză formală (aspectul obiectului) e înţeleasă literal ca o cauză materială, ideea devine fiinţă şi se preface în *miracol sau basm, iar dacă această idee miraculoasă e înţeleasă şi ca o cauză activă (având finalitate), apare fiinţa miraculoasă acţionând de la sine, în propriile ei scopuri, şi nefiind altceva decât un mit. Mai târziu, *Fr. Nietzsche,* ocupându-se de „naşterea tragediei" *(Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik,* 1872*)* şi, implicit, de **mitologia greacă,* îi stabileşte acesteia două izvoare primordiale: apollinicul (ceea ce e paşnic, măreţ, echilibrat, artistic) şi dionisiacul (ceea ce e orgiastic şi exaltat). Apoi, dintre filosofii germani, *K. *Marx* şi *Fr. *Engels* riscă încercarea de a discerne structura complexă a formării **m.** ca fenomen psihosocial, afirmând însă nu numai că **m.** e opera imaginaţiei omului înfricoşat de forţele naturii, dar şi că „realitatea trecută îşi găseşte reflectarea în imaginile fantastice ale mitologiei" (Marx). Cercetarea stadiilor arhaice *(*animatism, *animism, *totemism)* a oferit mitologilor un câmp de investigaţie mai larg, deşi uneori tocmai zonele noi au limitat aria concluziilor. *Max *Müller,* care considera că filosofia primitivă din mitologie este încercarea omului de a cuprinde spiritual infinitul şi, studiind comparativ numele zeilor, lansa o concepţie semantică despre **m.** *(nomina-numina:* numele care devin divinităţi), socotindu-l o maladie a limbii, ajunge să găsească obârşia întregii mitologii în **m.** *solare,* afirmând că arienii arhaici îşi constituiseră tot *panteonul în jurul *soarelui, *cerului şi *pământului (teorie discreditată încă din timpul vieţii autorului). *Edward *Tylor* teoretizează originea animistă a mitologiei, socotind că toate miturile s-au format din acel „minimum de religie", cum numise el animismul. Partizan al originii animiste era şi *Andrew *Lang* (care demontase cu succes angrenajul teoriei lui Max Müller): miturile se nasc din personificarea *elementelor cosmice, geneza miturilor (care la popoarele civilizate conţin deopotrivă elemente raţionale şi iraţionale) fiind un proces caracteristic stadiului animist al gândirii umane. Lang lansează, de aici, şi teoria sa despre „monoteismul originar", îmbrăţişată ulterior de mulţi teologi catolici. Toate aceste aparente înnoiri ale cercetării de fapt redescopereau într-un fel sau altul optica antică, de la Euhemeros la Lucretius, uneori însă şi sub înrâurirea *teologiei creştine. Alte unghiuri de vedere (de ex., semantismul) exploatează nelimitat zonele limitate alese. *G. Usener,* consacrându-şi o cercetare „numelor de zei" *(Götternamen. Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung,* 1895*)*, construieşte istoria reprezentărilor mitologice, de la micile zeităţi ocazionale până la marii zei, întemeindu-se pe analiza limbii. *Herbert Spencer* (1820–1903), filosof şi sociolog pozitivist, interesat de problema animismului şi a „prereligiei", consideră (dar dintr-o perspectivă derivată din euhemerism) că divinităţile sunt personificări, însufleţiri ale fenomenelor, **m.** fiind deci o consecinţă a degenerării şi a falselor concepţii şi interpretări ale naturii, iar mitologia în

ansamblu nu e decât un rezultat al *cultului *strămoşilor. Sociologii, antropologii, etnografii îşi extrapolează observaţiile de strictă specialitate, interpretând prin ele întreaga fenomenologie a **m.** *Leo Frobenius* face chiar o repartiţie geoclimatică a tipurilor de gândire mitică, socotind de pildă că tribul yoruba ar fi „un epigon al Atlantidei lui Platon" *(Kulturgeschichte Afrikas,* 1933*)*. Pentru sociologul *Emile *Durkheim* (1858–1917), mitologia şi religia sunt acelaşi fenomen social: „Nu văd în divinitate decât societatea transfigurată şi gândită simbolic". Ecouri ale concepţiei animiste şi totemiste se aud şi mai târziu, în sec. XX. *Wilhelm Wundt,* preocupat de psihologia popoarelor, construieşte (în vasta sa lucrare *Völkerpsychologie,* I–X, 1900–1920) un sistem logic de interpretare idealistă a fetişismului *(→ fetiş),* animismului, totemismului şi mitologiei, care nu ar avea, toate la un loc, altă sursă decât stările iraţionale (afectele, voinţa) ale omului primitiv; iar *H. M.* şi *N. K. Chadwick* afirmă că „mitul este ultimul, nu primul stadiu în dezvoltarea eroului". Totuşi, încă la sfârşitul sec. XIX, *James George *Frazer* izbutea (după 1890), manipulând o materie mitologică imensă din întreaga lume, să vadă mult mai aproape de complexitatea lăuntrică a **m.** ca fenomen, atât punctele lui de pornire, cât şi evoluţia stadială; Frazer priveşte mitologia (mai ales în ampla sa cercetare comparativă *The Golden Bough,* consacrată implicaţiilor mitului despre *creanga de aur)* în lumină cultural-istorică, **m.** născându-se, după el, de la începutul şi pe parcursul dezvoltării spirituale a omenirii, care străbate 3 etape: *magia, religia, ştiinţa (chiar dacă aceasta stadializare s-a dovedit eronată). O investigaţie atentă şi originală oferea, în 1926 *(Myth in primitive psychology), Bronislaw *Malinowski,* pentru care **m.** este „un element esenţial al civilizaţiei umane", „o realitate vie la care se recurge mereu", „o adevărată codificare a religiei primitive şi a înţelepciunii practice", şi „nu e o poveste gratuită, ci dimpotrivă, o forţă de mare intensitate activă; nu e o explicare intelectuală sau o imaginare artistică, ci o cartă pragmatică a înţelepciunii primitive". Sec. XX aduce câteva curente noi în interpretarea **m.** (psihanaliză, structuralism, existenţialism, pe de altă parte un anumit istorism, dar şi puncte de vedere, fie cu totul speciale, fie îmbrăţişând, în afara curentelor, fenomenul global). De la *Sigmund *Freud,* pentru care toate *arhetipurile mitologice sunt un vis colectiv al omenirii, produs de nevroza având ca sursă neputinţa satisfacţiei sexuale *(Totem und Tabu,* 1913*)*, psihanaliza se amplifică în sforţările imens documentate, însă canalizându-se prin aceeaşi albie limitativă, ale lui *Carl Gustav *Jung,* care consideră mitologia o expresie a „inconştientului colectiv", arhetipurile sale putând fi găsite, psihanalitic, în opera mitologică a tuturor popoarelor şi raselor, iar autorul urmărind astfel toate transformările şi simbolurile din fenomenul numit de el *libido (Wandlungen und Symbole der Libido,* 1912*)*; aşadar, zeii cosmici, simboluri ale luminii, exprimă conştinţa omului, iar *demonii, simboluri ale întunericului şi *haosului, inconştientul său. Considerarea **m.** numai în plan simbolic avea destui adepţi încă în antichitate, iar reluarea mai complicată a concepţiei în sec. XX nu înseamnă şi o îmbogăţire a cercetărilor ştiinţifice ale **m.** Şi *Ernst *Cassirer* se consacră „filosofiei formelor simbolice" *(Philosophie der symbolischen Formen,* I–II, 1923–1929), înţelegând mitologia ca formă simbolică de gândire, fără diferenţierea elementelor interne de cele externe, opoziţia cărora se formează încet, **m.** având astfel o forţă atotcuprinzătoare faţă de care celelalte categorii ale conştiinţei şi cunoaşterii umane sunt secundare şi abstracte; gândirea mitică, după Cassirer, e generată de includerea în spiritul uman a ideii de forţă magică. Structuraliştii au privit mai profund relaţia om-natură în procesul primitiv de naştere a **m.,** limitând şi ei aria cauzală şi investind primitivul cu gândire abstractă capabilă a construi o logică, aşa cum vechile concepţii îl investeau cu forţa de a imagina inimaginabilul, adică a face comparaţii fără termen de comparaţie, sau cum psihanaliştii au făcut din acel vânător, pescar, păstor de turme sau agricultor primitiv un psihopat cu întreaga sa gândire dependentă exclusiv de erotism şi de raporturile sexuale. *Claude *Lévi-Strauss,* abordând **m.** prin metoda structuralistă, în contextul antropologiei generale şi în condiţiile „gândirii sălbatice" *(La pensée sauvage,* 1962; *Anthropologie structurale,* 1958*)*, îl defineşte drept matricea reprezentărilor şi aria soluţionării unor probleme ale logicii primitive, iar mitologia, un cod sui-generis cu ajutorul căruia gândirea sălbatică îşi construieşte diferite modele de lumi, obârşia **m.** aflându-se aşadar în nevoia primitivului de a-şi explica fenomenele din jur, de pildă antiteza viaţă-moarte. Apoi, cu demersul unor cercetători care aprofundează folclorul, cercetarea se reapropie – fie şi pe o cale căutat sociologizantă – de realitatea de teren: aşa cum crede *V. Ia. Propp,* cercetător al fenomenelor basmului fantastic şi al rădăcinilor lui istorice *(Исторические корни волшебной сказки,* 1946), **m.** este o povestire despre divinităţi sau esenţe divine, în realitatea cărora oamenii cred cu adevărat. „Mitul şi basmul se deosebesc nu după forma lor, ci după funcţia lor socială", căci „din punct de vedere formal mitul nu poate fi deosebit de basm", deoarece „basmul şi mitul (mai cu seamă miturile popoarelor din perioada premergătoare împărţirii societăţii în clase) pot coincide între ele uneori atât de mult, încât în etnografie şi folcloristică asemenea mituri sunt deseori numite basme." Propp clasifică deci întregul corpus de mituri în „miturile formaţiunilor anterioare împărţirii pe clase, mituri ce pot fi

considerate izvoare nemijlocite" şi „miturile care ne-au fost transmise de clasele dominante ale statelor antice" – mărturia acestora fiind desigur indirectă. Clasificând mitologiile după specificul lor etnic („Fiinţele mitice ale eschimoşilor sunt eschimoşi, cele ale australienilor, australieni" – observaţie valabilă însă pentru societăţile primitive închise), *Franz Boas* respinge conceptul de factor aleator în mitogeneză al imaginaţiei şi admite integrarea **m.** în cultură: „Fiinţele mitice preexistă ordinii actuale a lumii"; „Nu ar fi corect să presupunem că miturile care relatează evenimente în legătură cu originea lumii [...] sunt numai rezultatele unui joc întâmplător de imaginaţie": „Importanţa subiectului şi seriozitatea cu care e tratat sugerează că ele sunt rezultatul unor reflecţii despre originea lumii şi ale uimirii respectuoase în faţa unor achiziţii culturale şi faţă de înţelesul riturilor sacre" (*Mythology and Folklore,* în: F. Boas, D. C. Heath and Co., *General Anthropology,* New York, 1965). Statistician taxonomic al temelor folclorice, *Stith Thompson* (în *Motif-Index of Folk Literature,* 1956–1958) vede în **m.** o „proză narativă" privită, în societatea unde circulă, drept o „relatare veridică despre ceea ce s-a petrecut într-un timp îndepărtat" şi face inventarul general (de fapt, un indice tematic foarte util) al motivelor mitologice: *zei, semizei, *eroi civilizatori, *cosmogonie, catastrofe, instaurarea ordinii în natură, *antropogonie, originea animalelor şi a plantelor etc. Cercetările mitologice iau cu totul alt curs în îndelungatul travaliu comparatist al lui *Georges *Dumézil,* care – pe baza unei imense informaţii de la izvoare – reuşeşte să redefinească **m.** în substanţă. Urmărind dezvăluirea aprofundată a **m.** în structură ca într-un sistem coerent (de unde a şi dedus descoperirea sa – fundamentală în mitologia comparată – a funcţiilor tripartite din mitologiile indoeuropene: suveranitatea magică a regalităţii şi sacerdoţiului, forţa fizică militară, fecunditatea asigurată de agricultură, care sunt convertite în triadele de zei de prim rang), Dumézil tinde să descopere, prin **m.,** structura societăţilor arhaice (*L'Idéologie tripartite des indo-européens,* Paris, 1953; *L'Idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens,* 1968; *id.* 3e ed. avec des «notes additionnelles», Paris, 1980; ş.a.). După mult timp de compartimentare şi exclusivism, cercetarea de amplitudine, profunzime şi discernământ, ilustrată la un moment dat de J. G. Frazer, e consolidată de *Mircea *Eliade,* primul care afirmă că „mitul este o realitate culturală extrem de complexă" şi că „funcţia principală a mitului este de a revela modelele exemplare ale tuturor riturilor şi ale tuturor activităţilor omeneşti semnificative". Privind **m.** dinăuntru, Eliade îi conferă într-un amplu demers ştiinţific una din cele mai complexe definiţii de până acum. **M.,** ca experienţă a societăţilor arhaice, 1) „constituie istoria faptelor fiinţelor supranaturale"; 2) „această povestire e socotită absolut adevărată (deoarece are raport cu realităţile) şi sacră (deoarece este opera fiinţelor supranaturale)"; 3) „mitul se referă totdeauna la o «creaţie», el povesteşte cum ia fiinţă ceva sau cum un model de comportare, o instituţie, o deprindere de muncă au fost stabilite: iată de ce miturile constituie paradigmele pentru toate actele omeneşti semnificative"; 4) „prin cunoaşterea mitului se cunoaşte originea lucrurilor şi de aici se poate controla şi manipula totul după dorinţă; aceasta nu e o cunoaştere exterioară abstractă, ci o cunoaştere pentru care experienţele rituale fie relatând mitul, într-un ceremonial, fie îndeplinind un ritual, sunt însăşi justificarea"; 5) „pe o cale sau alta mitul este trăit, în sensul că e înţeles ca o forţă sacră, înălţătoare, a evenimentelor rememorate sau repetate". Sintetizând (în compendiul *Aspects du Mythe,* Paris, 1963), M. Eliade precizează că **m.** descrie diferite irupţii ale supranaturalului în lume ce au constituit temeiurile acestei lumi aşa cum este ea şi datorită cărora omul consideră că a ajuns aşa cum e el azi – fiinţă muritoare, sexuată şi culturală. Alţii mitologi aduc în definiţiile lor nuanţe marxiste personale, ca *Alexei F. *Losev,* pentru care „mitul e reflectarea generalizată a realităţii în forma unor reprezentări senzoriale, mai precis, în forma fantastică a unora sau altora dintre fiinţele însufleţite", dar „nu este simbol religios, deoarece religia e credinţa într-o lume supra-senzorială", iar „mitul nu conţine nimic supra-senzorial, nu cere nici un fel de credinţă", căci primitivului care „n-a ajuns la delimitarea credinţei şi cunoaşterii, fiecare obiect mitic i se pare atât de veridic şi evident" încât e vorba într-adevăr de „confundarea omului cu întregul mediu ambiant" Cercetător al „religiei în istoria popoarelor lumii", *S. A. *Tokarev* operează o reducţie maximală în câmpul de forţă al **m.,** privindu-l ca mitologie – şi aceasta nefiind pentru el nimic altceva decât „totalitatea producţiilor fanteziei populare, născute de dorinţa de cunoaştere pe care o posedă raţiunea umană în stadiile timpurii ale dezvoltării sale şi care conţin, în forme naive, explicarea lumii". Sunt însă şi diverse cercetări speciale, fixate în concepte mai categorice: *Yuan Ke* socoteşte (în *Miturile Chinei antice,* Beijing, 1965) că „fiecare mit îşi are obârşia într-un fapt istoric". Un cercetător colateral, *Immanuel Velikovsky,* preocupat de fenomenele astrofizice interpretate ca „lumi în coliziune" (*Worlds in Collision,* New York, 1950) deduce că mitogeneza (mai ales în cadrul *escatologiei, în particular, a **m.** despre *potopul universal) a fost determinată de o catastrofă de proporţii cosmice, produsă de explozia unei hipercomete în sistemul nostru solar. Iar un punct de vedere cu totul original în epocă (1923) este al etnografului rus *V. G. Bogoraz-Tan* (în *Эйнштейн и религия*, Москва, 1923), afirmând că omul din

epoca formării miturilor avea altă concepție despre *timp decât cea newtoniană: metamorfozele miraculoase din mitologie, existența concomitentă a aceluiași obiect în locuri diferite sau apariția și dispariția lui subită arată că omul primitiv înțelegea timpul în capacitatea lui de contracție și dilatare. *Romulus *Vulcănescu,* în aplicația sa asupra mitologiei naționale, încearcă să deceleze specificul **m.** ca gândire: „Pentru noi *mitul* este un *elaborat al logicității* gândirii mitice permanent active în cultură, indiferent de nivelul stadial-istoric al acestei gândiri", iar „Gândirea mitică nu este o formă simplă de gândire care se opune unei forme complexe de gândire, mai precis gândirii științifice, ci o *componentă permanentă a gândirii globale"(Mitologie română,* București, 1985). Semiotica introduce altă optică (tratând însă mitul mai ales ca literatură). Pentru *Roland Barthes,* **m.** este „un sistem semiologic secund" față de limbă, fiindcă „ceea ce în primul sistem este semn (adică totalitatea asociativă dintre un concept și o imagine) devine, în cel de-al doilea, simplu semnificant", iar ca atare „mitul propriu-zis este un metalimbaj", supus însă unei triple metode de receptare și descifrare, conform „reglajului" operat de receptor: fie *simbolul* oferit „cinic" de producătorul de mit asupra unui „semnificant vid"; fie operația demistificatoare de *descifrare* oferită de mitolog asupra unui „semnificant plin", fie obținerea unei semnificații ambigue, relevând *prezența,* atunci când „reglajul ține semnificantul mitului în totalitatea sa indestructibilă de sens și formă"; iar astfel, dacă primele două reglaje, statice și analitice, distrug **m.** prin afișarea sau demascarea intenției, al treilea e „dinamic" și „consumă mitul respectându-i întru totul structura", iar „cititorul trăiește mitul ca pe o poveste adevărată și în același timp ireală". De aici și „principiul mitului" este, după R. Barthes, „transformarea istoriei în natură" (*Mythologies,* Paris, 1957; cf. *Romanul scriiturii,* trad. rom. București, 1987, p. 94–109). Eforturile de a defini exhaustiv **m.** se vor izbi totdeauna de o cauzalitate imposibil de reconstituit în parametrii originari: nu mai putem dispune decât în foarte mică proporție de *mituri absolute,* adică *pure*; miturile sunt impurificate mai ales de 3 fenomene: *sincretismul,* consecință a transmiterii orale de la o epocă la alta, dintr-o zonă geografică în alta, a lacunelor memoriei, a ignoranței generând confuzii, a înclinării structurale, specifice ființei umane, spre comparații; *eclectismul teologic,* provenit din urmărirea unor teze doctrinare speciale care impun modificări canonice, eliminări, interpolații și rescrieri; *literaturizarea* sau faptul că miturile ajung adesea în stare de mitografii care, înainte de orice, au devenit monumente literare sprijinite pe nucleele mitice ca pe o materie primă hrănind alegorii, simboluri, hiperbole și chiar pastișe. Abia *mitologia comparată* a descoperit unul din primele instrumente cu care se pot forța mozaicurile sub care gâlgâie apa freatică a *mitului originar.* De asemenea, adesea se confundă *mitul* cu ceea ce trebuie numit *pseudomit*: răstălmăcirea hiperbolică, din lipsa informațiilor suficiente, a unui eveniment contemporan care, înzestrat cu însușiri captivante, circulă în societate într-o cadență obsesivă; pseudomitul (având o durată limitată, până la înlocuirea lui cu alt pseudomit din aceeași sferă), se bizuie pe credulitatea abuzivă a ignoranței, pe criza timpului de informare, pe angoasele și nevrozele societății într-un moment istoric dat; un pseudomit e cultul modern al automobilului; altul: cultul obsesiv al turismului (crezându-se că lumea poate fi cunoscută mai bine prin deplasare fizică decât prin deplasare intelectuală). Din categoria pseudomiturilor este și **legenda* (greșit confundată cu **m.**) care creează o pseudorealitate enigmatică, în timp ce mitul, dimpotrivă, pornește de la o realitate enigmatică. Considerând *mit* de pildă ciclul de narațiuni legate de pasărea Phoenix (necitată de ornitologi), socotim însă *legendă* narațiunea folclorică despre culoarea corbului (de ce e corbul negru? corbul era alb, dar...); există totuși forme de *sincretism între **m.** și legendă (mai ales prin operație artistică, așa cum a procedat Homer). • M i t o g e n e z a Un **m.** ia naștere din spectacolul insolit, enigmatic, produs de fapte, fenomene sau evenimente reale depășind puterea de înțelegere a spectatorului (victimă, beneficiar sau privitor neimplicat fizic, dar implicat emoțional); aceasta, întrucât fantezia omenească nu e în stare să inventeze ceva din nimic, fără un sprijin în cunoașterea concretă. De obicei spectatorii mai inteligenți și mai cutezători, care și-au depășit frica și alte emoții, au construit primele explicații epice, iar generațiile următoare au sporit materia primordială a **m.** după sistemul avalanșei, în jurul miezului perceput senzorial, sau au extrapolat observațiile de ordin evenimențial asupra unei virtualități fenomenale. În acest sens, miturile esențiale ale omenirii nu sunt deducții, ca miturile particulare, ci inducții. Transferul miturilor moștenite într-un sistem mitologic încifrat a fost hărăzit apoi inițierii în cercuri restrânse, încorporate cu vremea de religiile organizate ca forme de codificare a mitologiei. În stadii târzii apare simbolul, ca efect al uitării. Dar inițiații târzii în mituri arhaice cred ei înșiși reală forma exterioară, cristalizată, a **m.**, nedispunând de cifrul decodării, pierdut pe parcursul formării avalanșei și pe care nu-l avuseseră decât potențial, însă inutilizabil și neutilizat, generațiile inițiale în vremea cărora au luat ființă marile mituri ale timpului primordial, în formele lor de narațiuni arhetipale. Se poate remarca, dacă unghiul retrospectivei este corect, că mari mituri apar nu numai în timpul primordial: **m.** budiste, **m.** creștine, **m.** kabbaliste au apărut în timp istoric, dar momentul mitogenezei era considerat tot

dinăuntru, ca orice timp primordial; tot astfel, **m.** escatologice ale Europei din preajma anului 1000, cum apar în vremea noastră, în mediile sociale corespunzătoare, **m.** asupra anului 2000, cu același atribut escatologic, montat în alt scenariu și utilizând altă recuzită virtuală (→ *milenarism*). Fiecare mare cotitură istorică a fost însoțită de trena ei de **m. M.** milenariste nu au apărut în timp primordial. **M.** *farfuriilor zburătoare are, în parte, un caracter milenarist, cu un net atribut escatologic. Există, în fiecare epocă, de asemenea **m.** politice cum a fost, în Imperiul Roman, mitul cezarilor. Toate acestea demonstrează că mitogeneza este un fenomen spiritual permanent. De aici e posibilă deducția existenței unei **mitosfere* în care omul trăiește, de când și-a descoperit conștiința de sine, până în prezent, și probabil îi va mai fi tributar un timp oarecare. Acest fenomen obiectiv pune în dificultate, pentru cercetător, efortul clasificării **m.** Din cauza riscurilor pe care le-ar implica inevitabil orice încercare de periodizare a mitogenezei, astfel de cercetări au fost de obicei evitate; ele sunt posibile în mod ideal, dacă periodizarea nu se va pretinde absolută; se poate propune de ex. următoarea succesiune – în care însă factorii se pot repeta: **m.** *memoriale,* ca formele cele mai vechi; apoi formele intermediare, care cuprind **m.** *fenomenologice* (rezultând din contopirea concepțiilor animiste și totemice, cu materia epică a **m.** memorial); după aceea **m.** *clasificării universului*; și, în fine, forma cea mai nouă: **m.** *filosofic,* constituindu-se din stadiile alegorice și simbolice. • C l a s i f i c a r e a m i t u r i l o r. Dintre vechile clasificări asemănătoare, se poate menționa mai ales cea a lui Andrew Lang: **m.** despre originea lumii (cosmogonice), despre originea omului (antropogonice), **m.** ale artei de a trăi (despre *culture heroes* – *eroi civilizatori), **m.** astrale, ale *Soarelui și *Lunii, ale *morții, ale răpirii *focului, **m.** eroice și romantice (*Perseus, *Odysseus, *Siegfried, *Väinämöinen). Printre clasificările moderne, mai comprehensivă este aceea a lui Mircea Eliade: **m.** ale începutului și sfârșitului (**m.** originilor și cele cosmogomice; repetiția periodică a **m.** cosmogonic; sfârșitul lumii, în trecut și viitor; **m.** milenariste; *cargoculte); **m.** ale ființelor superioare și ale zeilor cerești; **m.** antropogonice; **m.** ale transformării (schimbările cosmice; originea morții); **m.** corpurilor cerești și ale vieții naturii, Soarelui și Lunii; **m.** despre eroi. Clasificările eclectice curente se reduc de obicei la: **m.** teogonice (originea și istoria zeilor); **m.** cosmogonice (creația lumii); **m.** etiologice (originea ființelor și lucrurilor); **m.** escatologice (sfârșitul lumii); **m.** morale (lupta între bine și rău, între *zei și *demoni). Dar toate acestea sunt clasificări mai ales tematice. Miturile trebuie clasificate însă mai folositor pentru cercetare, după caracterul structurilor și după vârsta probabilă a formării; putem deosebi astfel 4 categorii: **m.** memorial, **m.** fenomenologic, **m.** cosmografic și **m.** transcendental. ~ 1) *Mitul memorial* conservă amintirea faptelor ancestrale, transmisă prin succesiune orală; rezultând din impactul între fenomen sau eveniment și inteligența umană, insuficient exersată față de obiect, a grupului spectator, el creează o psihoză colectivă de mari proporții, cu atât mai intensă și mai durabilă, cu cât unda de șoc e mai depărtată de epicentru (de ex., **m.** *paleoastronautic al *carelor cerești din epoca arhaică sau **m.** cvasisimilar al farfuriilor zburătoare din a doua jumătate a sec. XX; de asemenea **m.** agrare); psihozele creind ambianța de evoluție a unui **m.** nu depind de realitatea sau irealitatea evenimentului generator; **m.** memorial provine de la carența de informație din conștiința grupului de martori cu privire la fenomen sau eveniment, ca și din aparența de superforță a acestuia în opinia privitorului primitiv, de unde și clasificările empirice în supranatural; atunci când obștea își explică, fie și pseudoștiințific, caracterul controlabil în principiu al unui fenomen (sau eveniment de mari proporții), acesta încetează a mai fi *mit* (fulgerul) sau nici nu devine (explozia nucleară); cum grupurile umane au totdeauna revendicări, secrete sau fățișe, față de natură și de propria lor trecere temporală spre viitor (adică față de destin) care, neîmplinite total sau parțial, nasc angoase, unele mituri sunt investite cu valoarea promisiunii și devin mesianice, de la ele așteptându-se orbește salvarea; după cum, invers, alte stări de angoasă determină insul sau grupul uman, care se simte în taină vinovat, să mitizeze nenorocirea sau catastrofa de caracter amplu, conferindu-i rol pedepsitor. Pe de altă parte, a căuta cauza (de ex., pentru **m.** întunericului și haosului primordial) în „memoria inertă" e un risc pe care un cercetător al mitologiei nu și-l poate asuma. În **m.** memorial sunt clasificabile fenomenele și evenimentele condiției umane: a) i n t e r f e r e n ț a e r e l o r (vârsta de aur, traiul în sălbăticia arcadică, popoarele de maimuțe, cadrul animal fabulos – întrucât migrațiile arhaice umane au pus față în față societăți omenești de nivel diferit); b) * o m u l p r i m o r d i a l (omul arhetipal care s-a socotit pe sine superior animalelor și grupurilor de hominizi cu care se confrunta – exceptând totemurile, dar inferior față de aspectul fenomenal al mediului cosmic și de aceea izgonit din *Paradis sau părăsind libertatea vânătorească pentru noua condiție agrară; c) *r e v e l a ț i a i n i ț i a l ă: descoperirea iubirii (perechea arhetipală *Adam și *Eva care se constituie în familie inseparabilă sau mitul platonician al *androginului despicat, ale cărui jumătăți se recaută etern); descoperirea cunoașterii (**m.** din categoria *Pomului Cunoștinței: omul se descoperă pe sine, în primul stadiu de *homo sapiens,* învățând să spună despre sine

„eu"; e remarcabilă formarea **m.** cunoașterii prin revelație, nu divină, ci demonică, prin intermediul unor divinități fie mesianice secundare, delegate sau tolerate de divinitatea regentă, fie răzvrătite, luciferice, ca *Șarpele biblic sau ca grupul prințului *Semyaza); damnațiunea (înțeleasă deopotrivă ca pedeapsă și ca povară a cunoașterii revelate, aplicându-se atât omului primordial de tip adamit, cât și *îngerului sau zeului luciferic); în cadrul **m.** memoriale, care au fost cele mai supuse fluctuației și modificărilor, **m.** revelației este cel mai criptic; nucleul lui e tangibil în anume cazuri de *sincretism târziu, când peste miezul păgân bine conservat s-a suprapus un strat creștin de proveniență misionară, ca într-un mit din Haiti, recoltat la Port-au-Prince și citat de antropologul Alfred Métraux (*Vudu in Haiti,* 1959): după crearea lumii, *Dumnezeu trimite pe pământ 12 *Apostoli care se poartă cu prea puțină rigoare, abuzând de puterea lor și, din trufie, se revoltă contra creatorului; spre a-i pedepsi, Dumnezeu îi strămută în Africa, unde ei se înmulțesc și, sub înfățișarea de *loa* (sfinți), își alină adepții; apostolul care a refuzat să se ducă în Guineea se face strigoi, numindu-se *Lucifer; mai târziu, Dumnezeu trimite alți 12, care de astădată sunt fideli voinței divine și predică *Evanghelia zeloși; d) evenimentele insolite (viziunea lui *Iezechiel, prăbușirea lui *Phaethon; e) înnoirea uneltelor (uneltele arhetipale: *Mjölnir – ciocanul lui *Thorr; corăbiile salvatoare – nava lui *Ziusudra, *Arca lui Noe; armele de tip vedic – *antardhāna, arcul *kodanda; instrumente, aparate și mașini magice – *carele cerești de tip *Puṣpaka, *tabernacolul lui *Moise, berbecul *Xiezhai al lui *Gao-Yao; f) modificările brusce ale condiției umane: revoluția agrară reflectată în *cultele agrare (*Demeter și *Misterele Eleusine); numeroase mitologii (toate cele arice și în primul rând miturile *zoroastrismului din **Avesta,* de asemenea cele chineze, mayase, grecești, chiar cele africane) sunt dominate de cultura plantelor agricole și de consecințele binefăcătoare ale noului mod de alimentație, ca și de creșterea animalelor (*capra, *oaia, *vaca, taurul, mai târziu *calul, pe de altă parte *câinele și mai târziu *pisica) – toate jucând rol de divinități esențiale; junca primordială din *Avesta*; vaca vedică – în rol de element cosmogonic – *Kamadhenu; vaca *Audhumbla din **Edda*; *Zeus în ipostază taurină, capra divină *Amaltheia, doica lui Zeus; *Oaia Năzdrăvană (Miorița) dintr-un mit românesc; taurii egipteni *Apis și *Mnevis; taurii înaripați din Mesopotamia; calul ca simbol al morții la chinezi și la celți; câinele ca paznic infernal: *Cerber, *Anubis, *Gharmr, sau ca totem: *Cu Chulainnn; pisica: *Bastet și *Mafdet la egipteni, pisica sacrală a lui *Mahomed în *islam); descoperirea agriculturii după domesticirea *focului, deprinderea creșterii vitelor, inventarea satului, apoi a cetății cu transformarea radicală a cadrului psihosocial în noile condiții ale statornicirii grupurilor umane; după aceea revoluția neolitică și, mai târziu, revoluția metalurgică (arama, bronzul, metalele nobile și fierul) domină în diverse forme aproape toate mitologiile lumii, întrucât miturile esențiale s-au alcătuit în acele milenii de modificări ale structurii existenței omenești; g) *războaiele cerești: marile **m.** ale conflictelor celeste (de obicei între *zei și *Titani: *Titanomahia, între zei și *giganți: *Gigantomahia, răspândită însă în arie mai vastă – India, China, Scandinavia, sau între zei și *demoni sau *dragoni: între *Indra și *Vritrá, între *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, între *Ré și Apophis, între *Huangdi și Yü sau războiul apocaliptic împotriva *Satanei) care, uzând de un cadru prea spectaculos, cu elemente mult prea complicate pentru mintea și experiența primitivă ca atare, rămân încă de origine obscură; în orice caz, sursele au fost multiple (impactul cu forțele dezlănțuite ale naturii, poate și în forma unor dereglări astrofizice, poate însă și de tip paleoastronautic, contopite sincretic într-o categorie mitologică dintre cele mai stufoase; h) potopul universal și reconstrucția universului: **m.** diluvian răspândit în toată lumea (ca invazie acvatică: Mesopotamia. China, Grecia, Palestina, America precolumbiană, Africa; sau ca invazie de zăpezi: Iran, Scandinavia), adesea e contopit cu **m.** reconstrucției universului distrus sau dereglat (de ex., **m.** zeiței chineze *Nü Wa, **m.** operei lui *Marduk după uciderea monstrului acvatic *Tiamat, lucrarea de restabilire a lumii operată de divinitatea colectivă *Elohim); dar modul lui J. G. Frazer (care a adunat peste 200 de mituri în temă) de a explica potopul suferă de un anume euhemerism, perpetuat apoi și la alți mitologi. ~ 2) *Mitul fenomenologic*: a) actul cosmogonic, efectuat de divinitatea creatoare de obicei printr-o decantare a pământului din ape, prin despărțirea cerului de pământ (*An și *Ki în Sumer, *Geb și *Nut în Egipt, *Rangi și *Papa în Polinesia) printr-o operație chirurgicală sau mecanică făcută adesea de zeul apelor, de zeul atmosferei (fiul perechii Cer–Pământ) sau prin construirea unui cer între ape, actul inițial fiind urmat de fixarea astrelor luminoase și de umplerea lumii cu faună și floră; b) antropogonia: omul e creat (fie o pereche – Adam și Eva, fie mai multe, ca în mitologia maya) sau ca să devină beneficiarul lumii îmbelșugate (aici fiind un submit al orgoliului uman, după descoperirea conștiinței de sine) sau să constituie o categorie de slugi ale zeilor (având ca izvor tristețea condiției umane supuse efortului de procurare a hranei și stării de ființă muritoare); c) escatologia: mortalitatea umană, animală și vegetală, imperenitatea obiectelor, catastrofele (de pildă cele

vulcanice), dar şi impactul între spiritul paşnic şi spiritul agresiv, între inteligenţă şi prostie, între spiritul moral şi cel amoral, producând deznădejde sau scepticism, au condiţionat formarea **m.** despre destinul postum al omului şi despre soarta universului; aceste întrebări de perspectivă întrevăd fie o escatologie unicală (moartea definitivă a omului după Judecata de Apoi şi trecerea lui eternă în locul de pedeapsă ori în cel de răsplată, ca şi distrugerea definitivă, la un moment dat, a întregii lumi, uneori chiar cu pieirea zeilor – ca la scandinavi), fie una ciclică (avatarii desăvârşirii omului – în India şi la celţi, ca şi lanţul de distrugeri şi refaceri ale universului, în erele vedice **yuga* sau în **sorii* nahuatli); d) repetiţia manifestărilor naturii, adică mitizarea alternanţei zi-noapte, ori a succesiunii anotimpurilor (aceasta văzută ca o periodică *moarte şi renaştere a vegetaţiei: *Attys, *Osiris, *Adonis, *Tammuz, *Persephone); e) regnurile fabuloase: animalele (împărţite în două categorii: diferite fiare inamice ale omului sau, dimpotrivă, numeroase animale folositoare fie în starea lor de libertate, fie în stare domestică) devin des obiectul *zoolatriei (întâi ca * totemuri, apoi ca divinităţi), evoluând de la *şarpe la *balaur sau *dragon, de la câine la *Cerberul tricefal, de la pasăre la *Phoenix sau de la simpla noţiune de animal la vietatea compozită, adesea monstruoasă: *Gorgonele, *Vasiliscul, iar alteori rămânând ca atare: taurii egipteni, *Calul Năzdrăvan, e drept, înaripat, regele maimuţelor *Hanuman, deşi având totuşi însuşiri supranaturale; plantele generând fie *dendrolatrie directă sau prin divinităţi ale arborilor ca *Hamadryadele, fie personificări ale însuşirilor ascunse ca zeul ciupercii halucinogene *Teonanacatl; pietrele (în *litolatrie fiind preferate sau stâncile enigmatice, ca *Scylla şi *Charybda, sau presupuşii meteoriţi ca piatra sacră arabă *Kaaba); metalele (rar divinizate ca atare, de obicei purtătoare de *blestem: aurul lui *Midas şi al lui *Siegfried, sau de binefacere: arama lui *Hephaistos, fierul lui *Ilmarinen, metalul insolit al lui Huangdi, argintul viu al carului ceresc din *Sāmarangānasutradharā); f) cadrul astral: astrele sunt cadru divin şi uman, dar sub raport mitologic nu fac parte din cosmos, întrucât sunt dependente de Pământ şi de locuitorii lui, ca instrumente accesorii de producţie divină, necesare existenţei umane: clasificarea lor cosmografică făcută de mulţi mitologi e o eroare, căci creatorul de mituri avea cu totul altă optică despre cosmos şi astre decât mitologul (sau chiar filosoful grec, care îşi cunoştea bine astronomia de epocă); de altfel, stratul arhaic din **miturile astrale* se referă la astre ca la simple felinare („luminători cereşti"), iar stratul cosmologic târziu (călătoriile cereşti ale lui *Enoh sau ale lui *Etana ş.a.) vorbeşte de un cosmos compus din „ceruri" suprapuse; g) elementele: **apa,* prezentă în mai toate mitologiile, este elementul primordial, adesea văzut ca un monstru (Tiamat, *Rahab) cadavrul căruia constituie materia primă a creaţiei (sau refacerii) lumii; succesiunea cronologică a elementelor mitice e variabilă, dar adesea (ca în **mitologia vedică*) apa este începutul: „Apa s-a condensat şi acest lucru a devenit pământ. Din el a ieşit focul" *(Brihadāraṇyaka Upaniṣad)*; în funcţie de creşterea nevoii de apă după zonele geografice (Mesopotamia, Egipt, Iran), acest element e dintre divinităţile cele mai vechi (*Apam-napat, *Hapi, *Gáñgā, *Okeanos şi *Pontos sau zei ai marilor fluvii, ca *He Bo patronând apele în general şi fluviul Huang-he), apa fiind totodată şi materia catastrofală a diluviului; **focul* este prima descoperire a omului primitiv, şi poziţia sa mitologică e aparte; principalele ipostaze curente despre **m.** revelaţiei focului sunt fragile, atât cea care atribuie iniţierile în producerea focului tehnic *altarelor de cult, cât şi cea pozitivistă considerând că oamenii au acceptat pur şi simplu focul tehnic remarcându-i utilitatea; (ipoteza de alură psihanalistă: ideea că producerea focului prin frecare a imitat actul sexual e naivă, întrucât mizează pe o imposibilă forţă de extrapolare abstractă în minţile primitive); omul primitiv se temea de foc, chiar după primele domesticiri; ca în toate reformele civilizaţiilor primitive, vrăjitorii tribali, *şamanii, mai târziu preoţii, recrutându-se spontan dintre oamenii mai înzestraţi intelectual şi mai siguri de propriul eu, au căutat să alunge frica de foc prin anexarea lui la exerciţiul cultului; înfăţişat drept un dar divin, un furt de la divinitate *(→ Prometheus)* sau divinitatea însăşi *(*Agni, *Athar* – focul avestic, fiul lui *Ahura-Mazda, **Huehueteotl* ş.a.), el trebuia adorat, iar adoraţia înfrângea teama, astfel că primitivul începea să înveţe a produce şi a folosi focul cu încredere religioasă; nu importă cine a descoperit focul sau l-a domesticit, nici unde a fost folosit prima dată; probabil că **m.** focului a început să se formeze încă din paleoliticul inferior; e caracteristică învăţătura zoroastrică despre foc (în Iran, una din divinităţile primordiale şi cele mai venerate): flacăra pură emană de la Ahura-Mazda (principiul binelui), iar fumul şi cenuşa de la Angra-Mainyu (principiul răului); **aerul* e întâi atmosfera despărţitoare şi străvezie dintre cer şi pământ (zeul egiptean *Shu), iar ca hrană a vieţii prin respiraţie, este omologat cu sufletul sau suflul vital, ultima expiraţie însemnând *moartea; de asemenea, mişcarea mecanică a aerului a fost intuită şi personificată în zeii vântului (*Vāyu, *Huracan), iar mai târziu, apărând **m.** zborului, aerul e intuit ca element al sustentaţiei păsărilor, carelor cereşti; **pământul* cosmogonic e fie apă metamorfozată, fie nisip (tină) decantat, fie mâl care se încheagă, iar alteori un munte care se supune emergenţei prin retragerea apelor (ca în cosmogoniile uralo-altaice

sau în cea finlandeză) sau o insulă pescuită de un zeu (în Polinesia: *Maui) de pe fundul mării; pământul cosmologic este un munte conic sau o tavă plutind pe oceanul universal; mitologia nu cunoaşte un pământ rotund sau migrând liber în spaţiu, ea nevăzându-l niciodată ca astru; geocentrismul astronomiei mitice e consecvent, pământul (fie masculin: *Geb, fie feminin: *Gaia) fiind un centru înconjurat de ape. ~ 3) *Mitul cosmografic* a) *teogonia este un fenomen mitic ciudat, întrucât s-a simţit nevoia ca *zeii înşişi, cu mult înainte de abstracţiile teologice, să aibă genealogie şi origine, să fi fost creaţi; gândind lucrurile cauzal, producătorii miturilor teogonice au compus ideea fie despre zeul suprem autocreat (*Brahmă), fie despre zeii născuţi dintr-o mare maică divină (Magna Deum Mater): *Kybele, *Gaia ş.a.; apoi multiplicarea zeilor din acelaşi *panteon se supune în primul rând endogamiei tribale; b) panteonul universal, variabil numeric de la o mitologie la alta (ajungând, după unele surse, la romani până la 30 000 de divinităţi), e dominat de zeii supremi, de obicei şi creatori ai universului şi ai lumii umane, rămânând conducători invocaţi şi răsplătitori sau pedepsitori (dar cele mai multe **m.** vorbesc de crearea universului din haosul primordial, care nu e un „nimic", ci un amestec al elementelor: în aceste mituri zeul creator e văzut de fapt ca un organizator al haosului, cum considerau ulterior şi *Platon şi apoi *Hegel); în opoziţie cu aceştia, aproape de aceeaşi valoare mitologică, sunt zeii luciferici (fie răzvrătiţi şi concurenţi ai divinităţii supreme, fie infernali, adică înrăiţi şi resemnaţi faţă de marea divinitate, însă autonomi în aria lor), care, împreună cu cei dintâi, asigură ideea de echilibru universal (binele-răul); sunt numeroşi zeii forţelor obiective, fie abstracte (*timpul, forţa vitală, destinul, moartea), fie concrete (lumina, întunericul, cerul, pământul, aerul, apa, focul viu şi focul solar); iar şi mai numeroşi sunt zeii ocrotitori ai tuturor detaliilor lumii naturale şi lumii umane; o categorie aparte, deţinând cheile înţelepciunii absolute, alcătuiesc zeii sapienţiali, uneori suprapuşi zeilor supremi, alteori confundaţi cu aceştia sau cu zeii mesianici (sau eroi civilizatori, fie divini, fie luciferici, fie mântuitori ai omenirii, totdeauna ingenioşi, cu inteligenţă practică şi binevoitori până la abnegaţie faţă de oameni); categorii secundare sunt zeii artizani (*Anunnaki) sau zeii exploratori (crainici divini); c) lumile coexistente: multe **m.** se referă la comunicaţia permanentă primordială între cer şi pământ, întreruptă brusc spre a se păstra apoi numai în sensul unic de la zei la oameni: un mit chinez explică aşa: *Zhuang Sui a distrus scara de legătură şi şi-a pus ajutoarele să depărteze şi mai mult cerul de pământ (dar aici este şi alt nucleu: despărţirea, sau depărtarea cerului de pământ, apariţia Lunii, perturbările hărţii cereşti, dintr-un **m.** general foarte confuz, care ar memora o catastrofă sau o dereglare astrofizică arhaică); de obicei, mitologia consideră universul împărţit în 3 straturi sau lumi: cerul divin, pământul uman, subpământul sau *Infernul demonic, cerul şi subpământul având în unele mitologii mai multe nivele, după ranguri şi dificultăţi; dar totodată există şi **m.** ale unor tărâmuri parahumane, fără legătură cu cele 3 lumi, ele fiind de fapt alte universuri. ~ 4) *Mitul transcendental* Primitivul căruia i se datorează mitogeneza arhaică nu poate admite contradicţiile existenţiale aparente (viaţa curmată prin moarte, insuccesul cu care se încheie o perioadă de muncă, o expediţie, o dragoste) şi atunci el caută explicarea cauzală a fenomenelor: ceva s-a petrecut altfel decât se cuvenea, iar moartea a venit ca pedeapsă (pentru *păcatul său ori păcatul originar) sau ca răsplată (dacă nu ca strămutare în vederea desăvârşirii ori salvării): a) eroul arhetipal este mai mult decât strămoşul totemic: e o transcendenţă, primul model de la care emană şirul, dar un model niciodată egalabil, oricât s-ar perfecţiona ascensiunea şirului declanşat; b) suprastructura demonologică, având rădăcini în *animism, reprezintă în etapele mitologiei o lume suprapusă lumii umane, subalternă lumii divine sau chiar autonomă faţă de ea, anonimă şi vag diferenţiată (sau diferenţiată ocult), având de fapt rolul practic al guvernării universului (tipul forţei anonime **mana*); c) destinul e considerat un datum nemaidepinzând nici de zei, nici de oameni (de pildă *Moirele la greci, implacabile şi faţă de zei) şi neputând fi (excepţiile sunt rare) nici corectat, nici influenţat; d) universul dual delimitează contradicţia observată de timpuriu între lumină şi întuneric, zi şi noapte, căldură şi frig, mişcare şi repaos, succes şi ghinion, bine şi rău, viaţă şi moarte; de aceea antagonismul se personifică mitologic în cele două categorii diametral opuse: forţele divine şi forţele demonice (personificate sintetic în *Avesta* prin lupta între bine şi rău: *Ormuzd şi *Ahriman); e) simbolurile condiţiei umane: simbolul mitic fiind în acelaşi timp un efect al uitării trecutului ancestral, înregistrat de **m.** memoriale, dar şi o premisă a năzuinţei de a modifica sau ameliora condiţiile umane, el include în miturile de formaţie târzie de fapt alegoriile aspiraţiilor umane, izvorîte din comparaţiile dezavantajoase pentru om cu mediul ambiant (de ex., aşa-zisul mit al lui *Icar, evocând invidia omului faţă de pasăre); f) *viaţa şi *moartea constituie antiteza cea mai acută în miturile transcendentale, dar şi cea mai fluctuantă: în genere viaţa e privită fie ca împlinirea unui scop divin, adesea experimental, fie ca un accident cosmic; iar moartea (toate categoriile umane din toate timpurile au suferit de thanatofobie) e privită fie ca încetare a existenţei (prin epuizarea resurselor

vitale sau a scopului inițial sau ca pedeapsă), vremelnică (atunci când intervine *credința în *metempsihoză) sau definitivă (prin transferul în altă existență, de „dincolo", ori prin aneantizare), fie ca modificare a existenței (strămutare în altă existență sau pasaj în ciclul alternativ al desăvârșirii); g) a r i a t i m p u l u i – *timpul mitic este considerat fie timp mensurabil, adică uman, cu zile și clipe, ani și vârste, epoci ale universului amplificându-se până la răstimpul imens dintr-o Mahāyuga *(→ yuga),* fie timp numenal, în două înțelesuri: *cobra *Ananta, adică absența timpului, atâta cât zeul *Vișnu zace adormit pe ea; sau timpul inert, personificat de zeul *Zurvan; astfel, pornirea timpului din nimic, ca atunci când Brahmā, zeul primordial autocreat, efectuează prima învârtire a *roții vremii *(kālacakrá),* este intrarea în acțiune a timpului potențial. Privite în aria mitologiei generale, adesea cele 4 mari clase de **m.** pot fi interferente, în măsura în care un **m.** se supune regulilor curente ale unei acțiuni epice. • Dacă vom privi global fenomenul de mitogeneză, anume din perspectiva momentului nostru, o bună parte din problemele **m.** ca fenomen istoric se va clarifica. Etapele din societatea primitivă, de la animatism la producerea marilor mituri inițiale, uimesc de obicei pe acei cercetători care se lasă captați de prejudecata că primitivul este fie un imbecil abia descins din animal (iar aici se vădește influența nefastă a unui evoluționism rău înțeles și chiar dogmatizat), fie în cazul cel mai bun un copil, un adult imatur, fie, cu totul dimpotrivă, un geniu neimpurificat de civilizație și de cultura scrisă; dar aceste etape demonstrează ușor, cum s-a observat abia în ultimele decenii, viața sufletească într-adevăr surprinzător de bogată a primitivului. Primitivul este de o puritate adamică în raport cu mediul, pe care îl descoperă *prima dată* în istoria sa personală (adică în istoria tribului, ceea ce echivalează cu istoria speciei); acest primitiv este *Adam care dă nume ființelor și lucrurilor, iar întâia senzație – neremodelată încă de istoria culturii pe care a absorbit-o cu sau fără voia sa omul civilizat, formându-și prejudecăți și tocindu-și funcțiile senzoriale autentice (probabil și pe cele suprasenzoriale) – este totdeauna majoră și include negreșit actul fanteziei. Așadar primitivul, care contemplă lumea înconjurătoare, creează din nou această lume pentru sine și crede în realitatea creației sale, iar aceasta este mitologia inițială. Ea s-a constituit timpuriu într-un sistem. De aici nu rezultă însă că mitogeneza ar fi un fenomen istoric încheiat odată cu apariția și consolidarea civilizației. Nemaiîncadrându-se în sisteme, **m.** izolate se nasc permanent. Aflate între cele două medii ambiante în neîncetată expansiune – natura și civilizația, anumite grupuri umane se regăsesc periodic în alte arii fenomenale cu cauzalitate obscură, susceptibile de a se transfera în neomituri (de ex., *farfuriile zburătoare). Astfel, **m.** însoțesc fără întrerupere întreaga istorie a omenirii. În epocile prealfabetice, mitul a constituit pentru om un mod de viață esențial; în epocile de ofensivă a civilizației ca mediu ambiant artificial, **m.** a devenit un regulator al mecanismului psihosocial. Există totuși opinii intransigente, potrivit cărora mitul și-a făcut datoria și poate să iasă din scenă; astfel, criticul de artă René Berger pune lucrurile la punct cu candoare: „Mitologia și-a trăit traiul" pentru că, între altele, odată „cu Neil Armstrong, toți am pus piciorul pe Lună" sau pentru că tehnica a izbutit „să-i smulgă pământului o masă de 43863 tone" din captivitatea gravitației, că „500–600 milioane de telespectatori" au urmărit operațiunea de pe Lună („dintre care o parte se desfășoară în dosul Lunii") etc. (*La Mutation des signes,* Paris, 1972); din alt unghi, dar cu același rezultat, acordând un coeficient exagerat decalajului între cultura orală și cultura alfabetică, Marshall McLuhan sugerează inactualitatea **m.** în epoca textelor scrise; acest autor divide spiritul uman în două valori incompatibile, ceea ce e fals, căci așa cum omul culturilor alfabetice nu s-a dezvățat de oralitate, nici omul culturilor orale sau „prealfabetice" nu era străin cu totul de semnul simbolic: graffiti, răbojul, pictura și sculptura rituală rupestră, arhitectura megalitică și chiar *fetișurile; iar un exemplu categoric este opera lui Homer exercitându-și cu forță egală – pe lângă funcția artistică – și funcția sa mitologică sacrală, atât înainte cât și după folosirea scrierii; repetând, în premise, o eroare curentă: aceea de a găsi factorul desacralizator al culturii în funcția tiparului, McLuhan își absolutizează însă descoperirea (altminteri interesantă în limitele implicate) până la resacralizarea ei; de aceea i se va părea că „în culturile nealfabetice nu există însă nimic subconștient" și tot de aceea va crede că „Motivul pentru care ne este greu să sesizăm semnificația miturilor este tocmai faptul că ele nu exclud nici un aspect al experienței, cum fac culturile alfabetice" (*The Gutenberg Galaxy,* Toronto, 1962). Dar întrucât nevoia de mit a omului nu dispare, ca și nevoia de sacralizare (printre numeroasele cauze ale fenomenului fiind în primul rând neomogenitatea spirituală a omenirii, odată cu faptul că înseși produsele civilizației tehnologice acute sunt sacralizate – inconștient și nereligios – de omul pendent de mass media – de ex., televizorul), omul se va reîntoarce la miturile sale ori de câte ori se va simți descumpănit în sens ontic; fenomenul se poate urmări documentar pe o perioadă de 2,5 milenii. Epicur a explicat nevoia de mituri într-un mod căruia timpul nu i-a adus multe amendamente: „mai bine să crezi în miturile filosofiei naturii despre zei, decât să fii sclavul necesității fizicienilor, deoarece mitul îngăduie măcar speranța că îi poți îndupleca pe zei, venerându-i,

pe când necesitatea destinului se caracterizează printr-o implacabilă inevitabilitate. Să vegetezi etern în jurul necesității oarbe este nenorocirea cea mai mare. Dar nu există necesitatea de a trăi în necesitate" (*Scrisoare către Menekeu,* III). Mircea Eliade a precizat fenomenul într-o formulare din 1957 (*Mythes, rêves et mystères,* Paris), pe care realitatea cotidiană ulterioară o confirmă în conținutul ei: „înțelegerea mitului se va număra într-o zi printre cele mai utile descoperiri ale secolului XX". Periodic, nevoia de mit se reîmprospătează ca o modalitate de adaptare a omului în situațiile-limită pe care el însuși le creează; de atâtea ori în istoria sa, ființa umană s-ar fi putut distruge în impactul cu împrejurările insolite, dacă mintea omenească nu ar dispune de capacitatea producerii miturilor.

§ A. Lang, *Myth, Ritual and Religion,* I–II, London, 1913; Sir James George Frazer, *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion,* I–XII, London, 1890 – 1915; id., *The Golden Bough* compendiu, London 1922 (trad. ale compendiului: franc. – *Le Rameau d'Or,* Paris, 1924; rom. – *Creanga de aur,* I–V. București, 1980) Salomon Reinach, *Cultes, mythes et religions,* Paris, 1923; E. Cassirer, *Das mythische Denken,* Berlin, 1925; A. van Gennep, *La formation des légendes,* Paris 1910; Carl Gustav Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido,* Leipzig, 1912; Roger Caillois, *Le Mythe et l'Homme,* Paris, 1938; H. S. Bellamy, *Moons, Myths and Man,* London, 1949; J. de Vries, *Betrachtungen zum Märchen, besonders in seinem Verhältnis zu Heldensage und Mythos,* Helsinki, 1954: id. *Forschungsgeschichte der Mythologie,* München – Freiburg, 1961; Georges Gusdorf, *Mythe et Métaphysique,* Paris, 1953; А. Ф Лосев, *Диалектика мифа.* Москва, 1930; id., *Античная мифология в её историческом развитии.* Москва,1957; Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques,* I–IV. Paris, 1964–1971; Roland Barthes, *Mythologies,* Paris, 1958; Mircea Eliade, *Myth and Reality,* London, 1963; G. S. Kirk, *Myth. Its Meaning and Functions in Ancient and other Cultures,* Berkley – Los Angeles, 1970; *Мифы народов мира. Энциклопедия.* гл. ред. С.А. Токарев, I–II, Москва, 1980–1982; Victor Kernbach, *Miturile esențiale* București, 1987

Mithra (zend *mithra* –fidelitate) Zeu arhaic din **mitologia iraniană,* probabil solar (preluat din *panteonul vedic; → *Mitra*); *cultul lui **M.** a fost introdus de Artaxerxes II (405–362 î.e.n.), dar ulterior *zoroastrismul l-a transformat într-o divinitate mai complexă, incluzând și *simbolul moral al fidelității. Se considera că s-a născut într-o peșteră, dintr-o lespede de piatră (în ziua omologabilă cu 25 decembrie), când păstorii din ținut au venit să i se închine. Apoi, după un oarecare răstimp petrecut printre oameni, stând odată la masă cu însoțitorii săi tereștri s-a înălțat la *cer; (acest dublu episod se prea poate să fi constituit mai târziu unul din modelele *mitului creștin al lui *Isus Christos). După una dintre variante, **M.** are un duel cu *Soarele, pe care îl învinge, obligându-l să poarte o cunună de raze; totuși, după victorie, Soarele își răpește învingătorul, acum mort, și îl transportă în carul solar, dincolo de Ocean. În **Avesta,* **M.** este însă asociat direct cultului central al lui *Ahura-Mazda. **M.** fiind zeul razelor solare care leagă cerul de *pământ, deci un zeu mediator; considerat în același sens și întâiul preot al zeului suprem Ahura-Mazda, ca și arbitrul juridic din litigiile aplicării dreptului divin, întrucât era și zeul justiției, ocrotind încrederea reciprocă și pedepsind trădarea și *jurămintele false. Mai târziu e confundat cu Soarele însuși, care se ridică în zori din muntele mitic Hara-berezaiti, locuința sa de la marginea pământului, unde nu e niciodată întuneric și nu bate nici un fel de vânt. Străbătând ziua cerul, **M.** vede și aude totul în cer sau pe pământ, întrucât el are 10 000 de ochi și 1 000 de urechi. E înarmat cu o măciucă de lemn ferecat cu care alungă *demonii (alegorie pentru nori) ce năvălesc spre el. În Iranul arhaic, **M.** fusese o divinitate de prim rang. Îi erau consacrate, ca *simbol și emblemă, crizantemele trandafirii. Pe atunci, reprezentând soarele și bolta cerească, el era – pentru vechile triburi arice – ocrotitorul oștilor și chezașul unirii acestor triburi; de aceea, credincioșii lui continuă să-l adore ca zeu suprem și după constituirea și instaurarea zoroastrismului, care a impus cultul suprem al lui Ahura-Mazda. Când Vishtaspa îl primește la sine pe *Zarathustra și îi acceptă doctrina dualistă, el nu renunță însă a se închina în continuare lui **M.** Un gest de curtoazie diplomatică face și Zarathustra, înglobându-l pe vechiul zeu în panteonul avestic. Dar probabil o anumită ostilitate a populației conservatoare i-a impus lui Zarathustra, după un timp, soluția pribegiei. După ce, sub Pompeius (sec. I î.e.n.), legiunile romane au adus cultul lui **M.** în Europa, acest cult influențează, iar în primele două secole din e.n. chiar concurează *creștinismul în Imperiul Roman. Numit de romani *Mithras,* zeul e adorat în aproape întregul imperiu târziu, când i se și consacră serbări uneori fastuoase și *ritualuri inițiatice de introducere în *misterele zeului *(misterele mithraice).* Sanctuarele lui romane (tipul *mithraeum*) erau grote naturale sau artificiale, în memoria peșterii mitice, originare. Noul cult a pătruns și în Dacia cucerită, zeul căpătând un loc important în panteonul **mitologiei dacoromane.* Noua formă cultuală îl reprezenta pe **M.** ca distrugător al unui taur fabulos și ca pe un mântuitor al omenirii.

mitogramă Gen de inscripție arhaică, din preistorie, conținând grafisme (graffiti) rupestre sau în piatră, între desenul propriu-zis și scrierea simbolică, și referindu-se, după deducțiile moderne, la diverse elemente de *mit primordial. Unii cercetători (ca antropologul A. Leroi-Gourhan) demonstrează că cele mai multe desene preistorice sunt în realitate grafisme la jumătate de drum între desenul figurativ și scrierea abstractă și că adesea notează **m.**, care preced limbajul articulat.

mitologem Elementul mitologic prim, forma mitică elementară şi pură, considerată cea mai mică unitate, indivizibilă, din structura unui *mit, a unei naraţiuni mitologice. Termenul a fost creat de mitologul *Karl Kerényi,* pentru exprimarea sensurilor primare autonome, obiectivate, care nu mai au nevoie de interpretări şi explicaţii, întrucât se exprimă singure, fiind unităţile de bază ale oricărei *mitologii şi, inerent, indispensabile oricărei *religii în actul ei de comunicare; un **m.** este, de ex., cel despre *copilul divin* (*Horus după naşterea sa, pruncul *Isus Christos din ieslea de la Betleem etc.); printre tipurile de **m.** principale sunt: **eterna întoarcere, *potopul universal,* întrucât toate se referă ca elemente primordiale la originea cosmică; aşadar, orice **m.** are valoare de nucleu străvechi (ἀρχή). K. Kerényi motivează astfel nevoia de acest termen nou: „Cuvântul «mythos» e mult prea încărcat de sensuri şi totodată tocit, cu conturele şterse: el ne este mai puţin util decât expresiile care leagă cuvântul μῦθος de cel care înseamnă «a pune laolaltă, a spune», λέγειν [...] Există o materie deosebită ce determină aria mitologiei: o masă de materie arhaică, transmisă prin tradiţie, pe care o conţin povestirile cunoscute, ce nu exclud totuşi o prefacere ulterioară, referitoare la zei şi la fiinţe divine, la luptele eroilor şi la călătoriile în lumea subpământeană; pentru ele, cuvântul grec cel mai potrivit este «mitologem». Mitologia reprezintă mişcarea acestei materii: ceva solid şi totodată fluid, material şi totuşi nu static, ci susceptibil de a se transforma." Cu toate acestea, K. Kerényi deosebeşte o gradaţie în tipologia **m.:** „Acele mitologeme care se apropie cel mai mult de nişte pure întâlniri cu zeii sunt considerate de noi drept mitologemele primordiale. Din punct de vedere istoric, nu există decât variaţii ale acestor mitologeme primordiale, nu în conţinutul lor, care nu e supus timpului" (*Despre origine şi întemeiere în mitologie,* 5, în: Carl Gustav Jung, Karl Kerényi, *Einführung in das Wesen der Mythologie,* Zürich, 1941).

mitologie (grec. μυθολογία) **1** Totalitatea *miturilor unei arii etnice sau sociale, constituită într-un sistem epic mai mult sau mai puţin unitar, în cadrul căruia se manifestă concepţia grupului etnic sau social respectiv despre lumea văzută şi nevăzută, despre *viaţă şi *moarte, despre destin, din perspectiva raportului între natural şi supranatural, între oameni şi divinităţi. **M.** ca sistem general este elaborată începând din stadiul culturii primitive, până în momentul apariţiei civilizaţiei tehnice timpurii şi a formelor ei de gândire teoretică, adică până atunci când **m.** ca sistem integral e absorbită şi codificată – total sau în parte – de *religie. Definită dinăuntrul ei, subiectiv, **m.** este o încercare globală de cunoaştere absolută a universului, deci o filosofie incluzând demersul mistic şi o ştiinţă inductivă generală excluzând experimentul, şi care se constituie în orice cultură primitivă, operând cu mijloace magice şi manifestându-se prin adaptarea concretă epică a abstracţiilor şi fenomenelor superioare la situaţia psihosocială dată, ca şi prin explicarea simbolică a acestora. **M.** înglobează în sistemul ei în primul rând miturile despre naşterea şi distrugerea unicală sau ciclică a universului *(→ cosmogonie; escatologie),* cele despre apariţia şi dispariţia, ca specie şi ca individ, a omului *(→ antropogonie; omul primordial),* a animalelor, plantelor, obiectelor din natura nevie, ca şi a tuturor fenomenelor cadrului natural, apoi miturile despre zei şi eroi arhetipali *(→ zei; strămoşi; arhetip)* şi cele despre condiţia umană, privite cauzal, funcţional, şi finalist. Adesea, cercetătorii au despărţit istoria **m.** în două etape: una, aparţinând culturii primitive, când prin caracterul ei integral, echivalent cu ştiinţa, **m.** ar fi născut să cerceteze şi să explice lumea în totalitate; alta, aparţinând civilizaţiei tehnice, când din corpul **m.** s-au desprins forme autonome de gândire şi conştiinţă de sine a societăţii (religia, politica, arta, literatura, ştiinţa) care nu ar face decât să reia, în transfigurări proprii, vechile modele mitice. Marile **m.** se formează – pentru fiecare grup uman în parte – între mezolitic şi sfârşitul neoliticului, adică atunci când oamenii îşi înlesnesc existenţa printr-un mod de viaţă nou, de oarecare confort asigurat, faţă de riscurile traiului precedent, peregrin şi aleator, din civilizaţia cinegetică şi pescărească; experienţa acumulată în creşterea vitelor şi mai ales în agricultură (aceasta din urmă curmând şi nomadismul transhumant) ca şi folosirea unor invenţii tehnice care duc la producţia de mică industrie de atelier meşteşugăresc specializat, chiar dacă produsele sunt din lemn şi silex (iar anume în epoca neolitică s-a inventat oraşul, cu o anumită distribuţie a muncii şi răspunderilor): cuţitul perfecţionat de cremene şlefuită, plugul rudimentar, jugul,arcul, roata, îl ajută pe omul neolitic intrepid să aibă ideea domesticirii *calului, pentru tracţiune şi călărie, ceea ce schimbă spectaculos raporturile omului cu spaţiul. Având prima dată un răgaz ritmic, în condiţiile unei civilizaţii mai puţin fragile, mai apărate de grija zilei de mâine, cel care îşi descoperă vocaţia pe care azi o numim artistică, începe, din iniţiativa sa ori a *şamanului, să picteze *totemuri şi *fetişuri zoomorfe pe pereţii peşterilor rituale. Primele asemenea operaţii s-au efectuat în paleoliticul superior, poate mai devreme. Peştera putea să fi fost o *ecclesia,* ca loc de adunare liturgică sau magică, întrucât peşterile nu au fost locuite nici în paleoliticul inferior (aceasta fiind o *legendă naivă a istoricilor epocii romantice, care s-a perpetuat până în zilele noastre); peştera era loc de *cult, prima formă de *templu, tocmai pentru că nu era confecţionată, adică zidită de om; *credinţele epocii (greu de atestat) se pare că puneau zidirea *templu-

lui-peşteră în seama *spiritelor sau divinităţilor montane, iar muntele a fost totdeauna sacralizat şi atribuit ca locuinţă terestră tuturor *zeilor importanţi, mai ales celor supremi; iar în aceste peşteri, amenajate de primii pictori şi sculptori, probabil se cântau şi se recitau compunerile liturgice făcute de primii muzicanţi şi poeţi. În acest cadru începeau să se compună epic şi primele mituri coerente, a căror datare este imposibil de făcut („dar important e să nu confundăm «vârsta» unei concepţii religioase cu data primului document care o atestă" – Mircea Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase,* I, *Cuvânt înainte,* 1976). Mitologia, ca sistem natural şi unitar de mituri, generează conştiinţa religioasă a unei comunităţi umane, iar această conştiinţă religioasă duce la constituirea religiei, ca sistem de *credinţă exprimată, religia devenind, la rândul ei, regeneratoarea, sistematizatoarea definitivă şi codificatoarea **m.** Ca sistem de gîndire ontologică, **m.** a fost uneori comparată cu ştiinţa (şi, mai rar, confundată chiar cu *teologia). Această comparaţie nu ar fi valabilă decât în sensul vag şi larg al efortului de cunoaştere; dar ştiinţa face acest efort prin raţionament şi intuiţie, în timp ce mitologia se sprijină numai pe *revelaţia primordială; ştiinţa *cercetează pentru a afla,* iar mitologia *află.* (Desigur, o analiză a structurilor ne va lămuri că, „neoficial", în substanţa miturilor şi în viziunea de ansamblu a mitologiilor naţionale, au intrat observaţii empirice ale vrăjitorilor, şamanilor şi preoţilor asupra mediului intim psihologic şi asupra marelui mediu cosmic, dar nimeni nu accepta – fără îndoială, cu bună credinţă – această cale cognitivă; chiar Pāṇini, scriindu-şi vestita gramatică aplicată la sanscrita textelor vedice, afirma că i-a fost revelată de divinitate.) Oricât de adânc am explora termenii comparaţiei, vom constata că ştiinţa îşi propune să realizeze un progres, iar mitologia conservă cu stăruinţă un statu-quo al cunoaşterii primordiale; unii cercetători au şi sugerat că, cele două demersuri deosebindu-se prin metodă şi rezultate, demersul ştiinţei ar marca o evoluţie, în vreme ce demersul mitologiei ar fi caracterizabil ca involuţie; este drept că miturile restabilesc mereu situaţia iniţială, din momentul revelaţiei primordiale, că fac apel la arhetipuri, însă aceasta înseamnă efort de conservare, nu un act involut. Dacă cele două activităţi ale intelectului omenesc trebuie neapărat comparate, vom spune mai degrabă că ştiinţa priveşte lumea ca fenomen diacronic, pe când, pentru mitologie, aceeaşi lume – cu mecanismul ei temporal – este o entitate sincronică. S-a exagerat des şi importanţa literară a **m.**, susţinându-se uneori chiar că mitologia e o literatură, ca şi cum **m.** şi-ar fi străbătut lungul ei drum spre a deveni literatură. Mitologiile naţionale îşi au fiecare personalitatea lor, reflectând concepţia despre zonele necunoscute din om şi din univers a poporului, tribului sau grupului uman respectiv. Dar în majoritate aceste **m.** arhaice sau antice, deşi toate pornesc din izvoarele societăţii primitive a cărei concepţie o reflectaseră în epoca de formare a miturilor, au ajuns la noi în transcripţii fie literare (epopeile lui *Homer, **Theogonia* lui *Hesiod, **Mahābhārata*), fie teologice (**Biblia, **Avesta),* fie istorice (**Popol Vuh, **Kojiki, Huainan zi* a lui *Liu An), fie folcloristice (**Edda Veche, **Kalevala),* fie filosofice (**Veda,* ciclul **Upaniṣad),* fie, în fine, etnografice; astfel, fiecare **m.** s-a reorganizat treptat, constrânsă de copişti, traducători, poeţi, istorici, filosofi, etnografi şi folclorişti şi mai ales de teologi, şi supusă unor operaţii complicate de triere, interpolare, repliere filosofică, resistematizare istorică, restilizare poetică (cu filtrarea naraţiunii mitice prin alegorie); iar cea mai gravă constrângere a suferit-o prin repunerea ei în cadrele canoanelor doctrinare gândite de teologi; în toate aceste cazuri (şi chiar în cele mai fidele tradiţiei) s-au obţinut **m.** naţionale supuse concepţiei altei civilizaţii şi altei culturi, depăşind pe cea care a creat miturile. În cazul etnografilor şi folcloriştilor, unde operaţia de înregistrare e ştiinţifică (şi uneori fără cusur), operaţia de deshumare are adesea un caracter jurnalistic: chestionarul, interviul (fie şi condus de întrebări competente), care se izbeşte de neîncrederea informatorului, mitul fiind pentru el sacru, materie a religiei lui, aşadar imposibil de destăinuit unui străin suspect (presupunând că informatorul e bine informat, deoarece adevăratul informat, informatorul ideal – preotul, vrăjitorul, şamanul – nu-şi destăinuie secretele sacre, adică apanajul său principal); transmiterea mitului este, în societăţile primitive totale sau parţiale, un act iniţiatic, şi adesea deţinătorul mitului, dacă nu tace, răspunde anume derutant la întrebările etnografului anchetator, a cărui naivitate pune uneori în circulaţie „mituri despre mituri"; de notat că la multe triburi (de ex., în Africa) miturile nu se rostesc nici măcar în faţa femeilor şi copiilor tribului. Astfel numai rarele cazuri de etnografi, antropologi, mitologi sau folclorişti (ca Bronislaw *Malinowski sau Claude *Lévi-Strauss) care au trăit în mediul populaţiei cercetate mai mulţi ani, până la familiarizarea intimă cu acel mediu şi până la recoltarea miturilor şi credinţelor dinăuntrul acelei societăţi (cum a procedat şi R. Codrington, studiind noţiunea melanesiană **mana*), ne oferă şansa unui contact aproape autentic cu **m.** populaţiilor fie încă primitive, fie într-un stadiu de cultură neconsolidată care nu a corupt încă tradiţia orală. Iar întrucât nu dispunem decât de o *istorie* înregistrată 5–6 milenii, şi numai în forme subiective, cu informaţii lacunare şi contradictorii, de multe ori, dorit sau nedorit, falsificate, şi chiar şi acelea în cantitate derizorie, ţinând seama şi de nenumăratele pierderi şi ocultări voluntare sau involuntare, şi întrucât întinderea mai adâncă a

timpului controlabil prin arheologie nu oferă totuşi decât nişte repere plutind ca o mână de orez într-un cazan de fierturâ confuză (chiar şi aceste repere fiind uneori echivoce) colecţia de mituri a omenirii devine o sursă suplimentară, mai ales pentru trecutul foarte îndepărtat, când chiar şi glasul arheologiei încetând, nu avem la îndemână decât ipoteze paleontologice şi antropologice care nu pot explica esenţialul din protoistorie; astfel, *mitologia* (şi îndeosebi ramura ei memorială) *devine o paraistorie* (unii au numit-o *ultraistorie*) care ne ajută să construim modele probabiliste ale trecutului îndepărtat, tot aşa cum construim modelele probabiliste ale viitorului îndepărtat. ~ **2** Ştiinţă – născută în triunghiul de incidenţă al filosofiei, istoriei culturii şi antropologiei – având ca obiect de cercetare mitologiile şi miturile, geneza şi explicarea lor, clasificarea tipologică, analiza structurilor *(mitologie structurală),* compararea mitologiilor naţionale şi tribale în cadrul mitologiei generale *(mitologie comparată),* studierea raporturilor între mit şi religie *(istoria religiilor),* între mit şi societate (antropologie, etnografie, folclor) etc., precum şi stabilirea raportului psihosocial între condiţia istorică a unei populaţii şi sistemul ei mitologic. Curentul mitologic privind mitul numai ca **simbol* al omului primitiv care încearcă să-şi explice lumea fenomenală sau să-şi traducă în simboluri mitice pornirile instinctuale (psihanaliştii din şcoala lui S. *Freud şi în special C. G. *Jung) greşeşte în atribuirea creaţiei spontane a unui sistem de simboluri tocmai fanteziei primitive: dar universul gândirii primitive, sărac în abstracţii şi aproape lipsit de nuanţe semantice, nu este capabil să pună în valoare o mişcare cerebrală creatoare de noţiuni abstracte în mecanismul unei gândiri elementare de vânător, pescar sau culegător de rădăcini comestibile. Există şi un curent de poziţie sceptică, mulţumindu-se cu clasificarea miturilor şi cu descrierea mitologiei generale, fără vreo încredere în rezultatul încercărilor de descifrare a *sistemului mitologiei*: astfel a procedat de pildă A. Krappe (în *La genèse des mythes,* Paris, 1938), afirmând că porţile ce duc spre cunoaşterea modului în care au apărut miturile creaţiei lumii s-au închis demult şi nu mai sunt chei care să le descuie. Ştim într-adevăr că majoritatea miturilor sunt impurificate. Dar drumul către nucleele originare ale miturilor şi spre epoca de constituire a **m.** ca sistem este, pe cât de greu, pe atât de posibil. Mircea *Eliade socoteşte că „înţelegerea mitului se va număra într-o zi printre cele mai utile descoperiri ale secolului XX", datorită acelui „rest mitic" din comportamentul modern „consubstanţial cu condiţia umană, în măsura în care el exprimă angoasa faţă de Timp" (*Mythes, rêves et mystères,* Paris, 1972). Din unghiul metodologiei mitologului, una dintre observaţiile cele mai raţionale a fost notată de Georges *Dumézil: „miturile nu se lasă înţelese dacă sunt despărţite de viaţa oamenilor care le povestesc" (*Mythe et épopée,* I, Paris, 1968). Mergând mai departe, după Mircea Eliade, care a precizat atitudinea obligatorie a cercetătorului faţă de mit, deci a definit pe deplin satisfăcător instrumentul mitologiei ca ştiinţă („Mitul este o realitate culturală extrem de complexă care poate fi abordată şi interpretată în perspective multiple şi complementare" – *Aspects du Mythe,* Paris, 1963), mulţi dintre cercetătorii noi acceptă obligaţia înţelegerii mitului ca fenomen multilateral care, implicit, defineşte şi profesiunea mitologului. Cercetarea atât de complexei materii a **m.** nu poate fi uniformizată: „Mitul vorbeşte altfel istoricului religiilor şi altfel istoricului filosofiei; antropologul desluşeşte sensuri cu mare încărcătură de informaţie acolo unde cel dintâi nu vede nimic, folcloristul are şi el limbajul său şi luminează faţete lăsate de alţii în umbră. [...] Mitul nu se poate cerceta altfel decât interdisciplinar, ceea ce presupune integrarea rezultatelor după investigaţiile particulare" (Gheorghe Vlăduţescu, *Filosofia legendelor cosmogonice româneşti,* Bucureşti, 1982). Mai presus însă de orice analiză compartimentală, ca ştiinţă a miturilor, **m.** poate şi trebuie să opereze, inevitabil, în sens euristic global.

§ H. S. Robinson and K. Wilson, *The Encyclopaedia of Myths and Legends of all Nations,* London, 1962; Lewis Spence, *Introduction to Mythology,* London, 1931; *The Mythology of all races,* edited by J. A. Mac Culloch I–XIII, Boston, 1916–1932; Max Müller, *Essay on Comparative Mythology,* London, 1856; id., *Contributions to the Science of Mythology,* London, 1897; Andrew Lang, *Modern Mythology,* London, 1897; Karl Otfried Müller, *Prolegomena zu einer Wissenschaftlichen Mythologie,* Göttingen, 1825; Carl Gustav Jung und Karl Kerényi, *Einführung in das Wesen der Mythologie,* Zürich, 1951; S. N. Kramer, *Mythologies of Ancient World,* Chicago, 1961; J. Cazeneuve, *Les mythologies à travers du monde,* Paris, 1966; Jan de Vries, *Forschungsgeschichte der Mythologie,* Freiburg – München, 1961; Andrei Oişteanu, *Grădina de dincolo. Zoosofia,* Cluj-Napoca, 1980; Gheorghe Vlăduţescu, *Introducere în istoria filosofiei Orientului antic,* Bucureşti, 1980

mitologie ainu Populaţia aborigenă (sau cel puţin prejaponeză) ainu, din ins. Hokkaido (ocupând un teritoriu şi din ins. Sahalin), deşi arhaică, de aspect europoid şi cu memoria tradiţională a unei civilizaţii precursoare de mare anvergură, are azi o *religie animistă (→ *animism)*; iar *mitologia, deşi cu un *panteon diferenţiat şi destul de numeros şi cu *ritualuri complexe, nu are *zei distincţi, ci doar *spirite diferenţiate, numite *kamui* (care au influenţat epoca formativă a **mitologiei japoneze*: **kami*), ceva mai mult decât nişte *duhuri anonime, simple zeităţi fără biografii mitice, denumite alegoric după atributele lor. Unii cercetători pun în relaţie directă pe *strămoşii ainilor cu interesanta cultură prejaponeză a ceramicii **jomon,* din mil. II î.e.n., iar alţii îi socotesc o ramură a rasei indoeuropene, coborâtă din Pamir în mil. VIII î.e.n. Limba ainu

de azi, inclasificabilă, pare înrudită cu unele limbi amerindiene, cu eschimosa şi chiar cu basca; însuşi etnonimul *ainu* are de fapt sensul de „om". Raportul paradoxal între varietatea atributivă a panteonului şi concepţia religioasă animistă, aparent inexplicabil, totuşi poate fi pus în legătură cu tradiţia ainilor afirmând că ei sunt descendenţii unui popor puternic şi numeros, la care se referă eposul lor naţional şi amintirea mitică despre **Aeoina,* întemeietorul poporului şi primul său constructor antropogonic şi învăţător. Aeoina a utilizat, în *antropogonie, lemnul de salcie ca schelet, pământul drept carne, ierburile pentru păr; dar această creaţie, întreruptă şi neterminată, printr-o lungă absenţă de pe pământ a lui Aeoina, e reluată la a doua sa venire numai printr-o completare de nivel spiritual, el învăţându-şi creaturile principalele meşteşuguri (*vânătoarea, pescuitul, construirea caselor, agricultura elementară, confecţia de veşminte) şi îndeletniciri spirituale (religia, petrecerile). Zeităţile *kamui* apar pe pământ cu înfăţişări de animale, dar nu se pot elibera singure din prizonieratul trupului decât cu ajutorul vânătorilor aini care, omorînd un *urs sau alt animal, îi dau zeităţii putinţa să revină la statutul său de spirit *(kamui),* oamenii rămânând cu trupul folosit, pe care îl mănâncă, şi cu sângele, pe care îl beau festiv. Tot aşa, sufletul omenesc *(ramat)* – care în timpul vieţii îşi are sediul în fiere – este eliberat prin *moarte. Zeităţile ainu sunt supermutante *(→ mutant),* fiecare **teofanie* alegând aspecte zoomorfe (urs, peşte, vulpe), dendromorfe (salcie, stejar), amorfe (stâlp, lingură, săgeată) sau fenomenale (fulger, vânt, boală). Aceste zeităţi compun două categorii esenţiale de *kamui*: spirite cereşti *(Pase Kamui)* – *Kim Un Kamui* (sau *Koro*), ursul, zeitatea ocrotitoare a înălţimilor montane, căreia i se consacră *sărbătoarea anuală Yomante, „sărbătoarea ursului"; *Shiramba,* spiritul vegetaţiei; *Wakkaush,* spiritul apelor; *Kara Kamui,* constructorul pământului; *Chisei-Koro,* spiritul domestic; ~ spirite telurice: *Fuchi Kamui,* spirit feminin al *focului; *Hash-Inau-Uk,* spiritul feminin patronând vânătoarea; *Sarak Kamui,* spiritul accidentelor; *Ru-Koro,* spiritul latrinei pentru bărbaţi; *Apasam Kamui,* spiritul protector al intrării omului în colibă. Când, spre sfârşitul sec. XIX, unii aini s-au creştinat *(→ creştinism),* această mitologie tradiţională încorporează pe *Isus Christos, cu numele de *Charisto*. Religia ainilor, prea puţin totemică (nici *Aeoina,* întemeietorul, făcând parte din panteon, nici ursul *Kim Un* nu sunt de fapt *totemuri), s-a sprijinit însă în oarecare măsură pe practicile şamanice, iar **şamanismul* i-a fost un important auxiliar până în sec. XIX.

§ Geoges Montandon, *La civilisation ainou et les cultures arctiques,* Paris, 1937; Liviu Petrina, *Ainii, aborigenii Japoniei,* Bucureşti, 1970

mitologie arabă – preislamică şi islamică ~ *Mitologia arabă arhaică,* insuficient cunoscută (din două surse principale, care oferă relaţii parţiale şi incerte: autorii greci, mai ales Herodot, sau voit denaturate: scriitorii islamici arabi), pare să fi fost prea puţin desprinsă din *animism şi *fetişism, *cultul nefiind unitar la nişte triburi nomade şi larg dispersate. Existau două forme mai importante de *religie, întemeiate pe o *mitologie aridă, a cărei materie epică, atâta câtă va fi fost, s-a cenzurat în epoca alcătuirii **Coranului*: a) **litolatria* (adorându-se pietre şi stânci naturale: piatra dreptunghiulară personificată în zeul **Dhu Sharah* sau pietre enigmatice, ca presupusul meteorit **Kaaba,* al cărui cult a fost preluat de **islam*), de unde a derivat şi o formă idolatră de chipuri rudimentar cioplite (→ *idolatrie)*: o divinitate întruchipând una din pietrele sacre, **Manath,* zeiţa sorţii; b) *cultul astral* (astrele adorate fiind altele de la un trib la altul: *Soarele la tribul khiuszar, *Luna la kenanah, Aldebaran la thasm) având şi un rudiment de *panteon: zeiţa **Alilat,* întruchipare a Soarelui şi *simbol al frumuseţii, zeiţa **Uzzah,* personificând Steaua Dimineţii (planeta Venus) şi mai ales zeul suprem panarab (creator, însă un **deus otiosus*) *Al Ilah* (reluat, cu numele **Allah,* de *Mahomed (Muhammad) şi devenind puntea de legătură religioasă între preislamism şi islam); în vechiul cult astral erau curente *sacrificiile de oameni (adulţi şi copii). ~ *Mitologia islamică* (mahomedană sau musulmană) a *Coranului* se constituie dogmatic pe un eclectism restrâns, preluând unele tradiţii ale arabilor arhaici, ca şi unele elemente biblice (ebraice şi creştine), nu direct din **Biblie,* ci mai curând din circulaţia orală. În cazul unui *Dumnezeu unic (Allah) se grupează cete de *îngeri, dirijaţi de Djabrail (*Gabriel, inspiratorul lui Mahomed) în luptă cu **Iblis,* căpetenia *Djinilor demonici. Deşi acceptă câteva personaje biblice, pe care le consideră *profeţi (*Adam, *Noe, *Abraham, *Moise, David, *Isus Christos ş.a.), islamul stabileşte drept unic profet esenţial al lui Allah pe Mahomed, a cărui doctrină se bazează pe o dublă *dogmă esenţială: *Nu este alt zeu afară de Allah şi Mahomed este mesagerul lui Allah* („Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu şi Muhammad este profetul lui Dumnezeu"). Profetul musulman nu pretindea să fi inventat o religie nouă, susţinând că n-a făcut decât să restabilească religia primordială a lui Abraham; *miturile proprii sunt puţine şi incerte, poate reconstruite după tradiţii obscure din mitologii mai vechi, de ex., cele 3 lumi postume: **Firdaws* (*Paradisul), **Djahannam* (*Infernul) şi tărâmul tampon dintre ele, **Araf* (un fel de *Purgatoriu); sub raport cosmologic, lumea sălăşluia, pentru musulmanii timpurii, pe coarnele unui taur gigantic stând pe spatele unui peşte uriaş. Mitul cel mai specific al islamului este *revelaţia *Coranului,* dictat lui

Mahomed de îngerul Djabrail (sau chiar de Allah), profetul aflându-se de fiecare dată în extaz (stările acestea par a fi fost, după informații bizantine și după examenul detaliilor comunicate de tradiția islamică, aure epileptice). Mitologia islamică se mai referă la un mare număr de profeți secundari (224 000), *nabi,* fără *păcate și făcători de minuni, care vor fi sprijinul credincioșilor la Judecata de Apoi. *Teologia islamului descrie pe Allah ca divinitate unică și universală, dispunând de 7 atribute totale, care ar contrazice sau ar anihila orice alt atribut: viața, cunoașterea, forța, voința, auzul, văzul și cuvântul, fiecare – un element energetic absolut.

§ H. A. R. Gibb, *Mohammedanism,* Oxford, 1969; H. L. Kaster, *Islam ohne Schleier,* Gütersloh, 1963

mitologie baltică Arie mitologică indoeuropeană, având caracteristici fundamentale comune, din zona Mării Baltice, cuprinzând triburi riverane atât occidentale (în special prusice), cât și orientale (lituane). Cele mai vechi informații despre *miturile și *religia populației baltice din antichitate le oferă Tacitus *(Germania,* XLV) cu privire la estii de la gurile Vistulei, identificați cu strămoșii prusilor: estii „au obiceiurile și înfățișarea suebilor, dar limba lor este mai apropiată de cea britanică. Ei se închină Maicii Zeilor, iar ca semn distinctiv al cultului lor poartă imagini de mistreț; această emblemă îl păzește mai bine decât armele sau orice altă defensivă, chiar în timpul luptelor, pe credinciosul zeiței." Zeița (*Magna Mater Deorum,* identificată de romani cu *Kybele), după unii istorici moderni, ar fi fost **Nerthus.* Triburile baltice din antichitate erau idolatre *(→ idolatrie).* Chiar în sec. XI–XII (conform geografului arab Idrisi și unei bule papale din 1199, ele se închinau *focului, arborilor *(→ dendrolatrie),* izvoarelor, unor animale *(→ zoomorfism).* Popoarele baltice sunt creștinate spre sfârșitul sec. XVI, dar *creștinismul nu a reușit să elimine vechile *credințe, încă înrădăcinate în populația rurală și mai târziu. Structura **m.b.,** net indoeuropeană, avea, sub diverse nume, cam aceeași zei: unul desigur principal – **Perkunas,* personificând fulgerul sau *focul ceresc (într-o variantă arhaică baltă – *Dievas,* zeul *cerului, corespunzând zeului vedic *Dyaus Pitar) era numit de prusi **Okopirms* („Cel dintâi"); însă forma arhaică *Dievas* reprezintă aproape un **deus otiosus.* Miturile balților alcătuiesc o mitologie pragmatică, cu o cosmologie săracă (*cerul – *pământul), o natură ambientală abundentă (păduri, pășuni, turme) și cu o familie riguros constituită, cu numeroasele ei funcții gospodărești. Dintre puținele noțiuni existențiale, se pare că mai bogat reprezentată era *moartea (cu accesoriile ei). Principalele *mitologeme arhaice: gemenii divini (de tipul *Dioscuri sau *Açvin), nunta cerească (între *Soare și *Lună). Distribuția atributelor personificate se menține între limitele concretului cultual: pământul – matern (letona **Zemes mate,* lituana **Zemina*), dar și patern (**Zjameluks,* fără temei, apropiat de către unii cercetători de zeul dacogetic *Zamolxis); natura: prusicul **Pergrubrius* (patronul vegetației) și, tot prusicul, **Goniglis Dziewos* (un zeu pastoral al turmelor, păsunilor, păstorilor), asociați cu letonul **Pilnitis* (reprezentând belșugul), cu tânărul zeu prusic **Potrimps* (al apelor curgătoare), cu **Bardoayts* (ocrotitorul corăbiilor și navigației), cu **Bangputtis* (vântul) sau **Bubilas* (zeul *albinelor); dintre fenomenele mitice existențiale *moartea e simbolizată de zeița lituană **Giltinė,* dar întunericul *Infernului și tărâmul morților ai ca patroni pe zeul prusic **Pekols* și pe vechiul zeu balt *Wels.* Dintre divinitățile familiale se impune ciudata zeitate *Pizius* (de fapt numai personificarea *simbolului vulvar, reluat după simbolul vedic **yoni*), cu atributul nupțial de conducere a miresei la mire.

§ A. V. Ström, H. Biegais, *Germanische und baltische Religion,* Stuttgart, 1975

mitologie bască Deși există foarte puține date despre *miturile bascilor din Pirinei (populație locală preindoeuropeană, considerată fie de origine hamită, provenind din civilizația protoistorică a Saharei, fie de origine sau doar cu înrudire caucaziană, căci într-adevăr lb. bască are înrudiri evidente, de gramatică și lexic, cu lb. kartvelă a georgienilor din Caucaz), totuși se poate deduce că baza lor este totemică; *credințele în *totemuri au rămas destul de persistente multe secole în ținuturile basce. J. G. *Frazer citează cazul unui vânător basc mărturisind că, după ce a fost omorît de un *urs, sufletul animalului a trecut în el, astfel că a devenit urs el însuși (cf. *Creanga de aur,* compendiu, LXVII, 4). Dintre puținele divinități arhaice pe care le-a conservat tradiția în formă autentică, cea mai importantă pare să fi fost **Jaungoikoa,* probabil zeul suprem. Bascii urmași ai vasconilor (un trib iberic din antichitate, atestat din mileniul I î.e.n., locuind pe ambele versante ale Pirineilor), nu au fost nici romanizați, nici înrâuriți, mai târziu, de arabii medievali așezați în Spania. Vasconii erau vecini cu cantabrii (locuitori ai zonei Biscaya, cu care erau înrudiți iar uneori și confundați) și probabil au fost o populație dură, căci Cassius Dio, numind ambele triburi cantabri, scrie că sub Augustus, după un război greu cu romanii, mulți dintre ei „s-au aruncat, nesiliți de nimeni, în flăcări", iar vânduți ca sclavi își omorau stăpânii și se întorceau acasă, stârnind răscoale *(Istoria Romană,* LIV, 5). Câteva nume de divinități vascone au fost conservate în epigrafia romană din Aquitania; pe acestea, romanii le-au asimilat prin *interpretatio romana*; nu le cunoaștem atributele, iar transliterația latină a

deformat și numele lor: *Baicorrizo, Heraus-corrtsehe* etc. După convertirea bascilor la *creștinismul catolic, numele zeului suprem a fost folosit spre a desemna pe *Dumnezeu: *Jainko,* numit adesea și *Jaungoiko* – Dumnezeu cel preaînalt (mai exact: *Stăpânul-de-sus* sau chiar *Domnul Lunii*). Terminologia teologică creștină a înlocuit vechii termeni religioși tradiționali; nu s-a păstrat nici termenul autohton pentru **altar,* bascii de azi numindu-l (după lb. spaniolă) *aldare.* Noțiunea de **cer* – basc. *zeru* – a devenit „paradis"; totuși, câteva cuvinte esențiale de *cult nu au suferit modificări semantice: *othoitz* – *rugăciune, *ehorzte* – înmormântare, *hil-harriak* – cimitir ș.a.

§ E. de Gandia, *Origines prearios del pueblo vasco,* Buenos Aires, 1943

mitologie biblică ~ e b r a i c ă Din vechi *culte totemice tribale *(→ totem)*, din puternice influențe ale **mitologiilor din Mesopotamia* și dintr-o dificilă experiență a unirii celor 12 seminții tradiționale și a stabilirii lor în bazinul Iordanului, s-a constituit treptat, ca doctrină teologică, un *monoteism cu *mituri aferente, care a proclamat pe **Yahweh* – *Dumnezeu unic și total. *V.T.* biblic – **Biblia* ebraică, dar mai ales primele 5 cărți, atribuite lui *Moise, numite **Thorah,* împreună cu **Talmudul* și comentariile talmudice, au construit un sistem mitologic coerent, deși nu fără contradicții și lacune, însă rotund, corespunzător rigorilor doctrinei. Dar există urme de *totemism chiar în *Biblie,* în numele: Shimôn (hienă), Kaleb (câine), Hamor (măgar), Rahel (oaie). Beduinii își avuseseră *zeii lor tribali, confirmați chiar de textul canonic, întrucât Rahel, una din surorile lui Laban, a furat idolii casnici („Rahel furase terafimii", „luase idolii și-i vârîse în șeaua unei cămile" – *V.T., Geneza,* XXXI, 32, 34). Existaseră zei arhaici importanți, ca **Azazel,* veche divinitate nefastă a deșertului, pe care *mozaismul nu-i refuză; lui Azazel îi confirmă și reședința și valoarea cultuală, prin *sacrificiul celor doi *țapi, unul pentru Yahweh, altul pentru acest zeu căruia animalul îi e trimis ca *țap ispășitor, cu povara *păcatelor poporului. Porunca a 3-a din *Decalog* („Să nu ai alți dumnezei afară de mine") și pedeapsa pentru alte *credințe („Cel ce jertfește altor dumnezei afară de Yahweh, să fie ucis" – *V.T., Exodul,* XXII, 19) divulgă măsuri prohibitive contra perpetuării *politeismului premozaic; astfel, exista și o pereche divină premozaică, protejând norocul: zeul *Gad* și zeița **Ashera,* și chiar însuși **Shaddai* (devenind apoi unul din numele atributive ale lui Yahweh sau o ipostază) își are originea în *Shedi* (Demonul meu). Vechiul zeu semitic **El,* intrând în componența numelor lui Yahweh, ca prepozitiv *(El-Shaddai, El-Olam),* și în Canaan însemnând „zeul prin excelență", era în Mesopotamia *zeu* în general; iar Yahweh, probabil zeu al furtunii și fulgerului, sub numele *Yahu*, apoi al războiului, care fusese venerat întâi de tribul leviților (de unde și afirmația că Dumnezeu agreză îndeosebi pe leviți, dintre care, de la *Moise (Moshe) încolo, se vor recruta preoții), e introdus ca zeu unic al tuturor semințiilor. Prima divinitate biblică, **Elohim,* indică un plural (interpretat ca pl. intensiv) care oricum denotă același efort teologic de a cuprinde politeismul tradițional într-un monoteism de doctrină. Introdus, după tradiție, de Moise și stabilit ca zeu unic și total, Yahweh absoarbe alți zei ale căror nume devin atribute sau ipostaze: *Yahweh* – mărinimia, *El* – împăratul cerului, *Elohim* – creatorul inițial, **Adonai* – dumnezeul războiului și autoritatea supremă, *Shaddai* – îndurarea. Reprezentarea lui Yahweh devine cvasiabstractă, deși în dese cazuri se fac referiri la autorevelarea materială (nu neapărat corporală), când, deși uneori se afirmă că Moise îl vede, alteori se precizează că nici un muritor (nici Moise) nu-l poate privi „față către față" fără să moară. Nici Elohim (chiar și ca plural al majestății) nu e *spirit: „duhul lui Dumnezeu se purta deasupra apelor" este o interpretare greșită a textului ebraic, fiind vorba de *suflul elohimilor* care agita apele primordiale *(→ apa),* înainte de *cosmogonie. Dar în *Geneză* sunt două cosmogonii și două *antropogonii: a) prima variantă (*V.T., Geneza,* I, 1–31; II, 1–3) prezintă pe Elohim făcând *cerul și *pământul din *haosul acvatic, apoi producând lumina (lumina în sine sau lumina astrală, ca un gen de *Hemere, din **mitologia greacă)*, „tăria" cerului despărțitor al apelor inferioare de cele superioare, scoțând uscatul din ape și grupând apele în mări, creind vegetația, astrele, animalele acvatice și păsările, apoi animalele de uscat și în fine omul; aici, antropogonia se consumă într-o singură etapă („Și a făcut Elohim pe om, după chipul său [...], bărbat și femeie i-a făcut", dând perechii direct în stăpânire pământul cu vegetația și animalele, iar omul devenind finalitatea acestora); opera divină integrală durează 6 zile, a 7-a simbolizează instituirea odihnei; b) în a doua variantă (*V.T., Geneza,* II, 4–25; III, 1–24; IV, 1–2) antropogonia e intercalată în cosmogonie: „Nici un copăcel nu era pe pământ și nici o buruiană nu răsărise; [...] numai aburi se ridicau de pe pământ", când El Yahweh face omul din „țărâna pământului", producând ulterior grădina *Edenului, vegetația lumii, „viețuitoarele câmpului" și „păsările cerului" (invenția limbajului, când *Adam le dă nume tuturor acestora, este de fapt ieșirea din sălbăticie); femeia, în textul canonic, apare târziu, făcută dintr-o „parte" a corpului adamit (nu „coastă", cum s-a tradus eronat în **Septuaginta*), iar o tradiție talmudică, vorbind de *Lilith, prima soție a lui Adam înainte de *Eva, explică acest decalaj al antropogoniei canonice; după săvârșirea **păcatului originar* (înfruptarea,

la îndemnul *Șarpelui, din *Pomul Cunoștinței, și coaserea primelor veșminte, adică invenția civilizației), perechea e izgonită din Eden, divinitatea temându-se de o agresiune a perechii umane asupra *Pomului Vieții, care ar asigura nemurirea. Din prima variantă lipsește actul împreunării pentru perpetuarea speței, prezent în a doua. **M.b.** *ebraică* e bogată în texte escatologice (de ex. *potopul universal) pe care le consideră anunțări de represalii sau pedepse exemplare, ca sentința dată după fratricidul lui *Cain; așadar ele fac parte din politica doctrinară dură a menținerii *monoteismului yahwist. Și totuși sunt interesante raporturile *sacerdoților cu divinitatea: Moise îi cere lui Yahweh numele și niște minuni, ca să fie crezut de popor; *Iosua discută ca într-un consiliu de război, în perspectiva înfrângerii: „Și atunci ce vei face tu cu marele tău nume?" (*V.T., Iosua,* VII, 9). Când Yahweh e acceptat ca zeu unic al tuturor semințiilor, poporul își ia libertatea de a nu se descoperi în fața lui. Ideea venirii lui **Mesia,* ca mântuitor făgăduit pentru un viitor indeterminat, e punctul de tangență între *mozaism și *creștinism și sursa unor lungi polemici teologice: mozaismul neagă afirmația creștină că Mesia a venit. Dar – ca și *religia evreilor: *iudaismul – **m.b.** *ebraică,* întemeiată nu numai pe *Thorah,* ci rafinându-se timp de aproape 25 secole, dar fără a opera modificări substanțiale în doctrină sau în mituri, a străbătut 4 mari etape de consolidare; ținta a fost în special fructificarea vocației de abstractizare a ideii de divinitate. Etapele: 1) *epoca biblică,* între începuturi și exilul babilonian: cca sec. XV–VI î.e.n., odată cu statornicirea cultului lui Yahweh către sec. XI î.e.n. și așezarea celor 12 triburi în Țara Făgăduinței; 2) *epoca talmudică,* dintre exilul babilonian și transformarea regatului iudeu în provincie romană: sec. VI î.e.n. – I e.n., odată cu precizarea Legii *(Thorah)* sub regele Iosia, cu codificarea *Bibliei* ebraice și cu elaborarea *Talmudului;* 3) *epoca rabinică* a **Kabbalei,* suprapunându-se evului mediu în care se formează, într-o legislație religioasă rigidă, conștiința de castă a unei societăți închise, și durând până la mijlocul sec. XIX; 4) *epoca reformistă* a neoiudaismului, cu tendințe religioase de universalizare. În aceste epoci, cu excepția unor momente de remitologizare a vechilor credințe de către kabbaliști, ideea specifică a unui Dumnezeu unic, exterior lumii pe care a creat-o și altceva decât opera sa, se consolidează atât teologic, cât și mitologic: *El Yahweh* produce universul din ideea ivită în inteligența sa și prin intermediul acțiunii energetice a *cuvântului, materializate în concretitudinea lumii. Astfel, niciodată în miturile ebraice nu a funcționat astrolatria sau vreuna din formele *idolatriei imaginilor; personajele biblice sunt oameni: *sacerdoți, *profeți, regi, cu care divinitatea este incomparabilă. Caracterul abstract al religiei, răsfrânt deplin și asupra mitologiei fără zei, îl observase încă Tacitus: „iudeii cunosc o singură putere divină și numai cu mintea: ei socotesc păngăritori pe oamenii care plăsmuiesc chipuri de zei din materia perisabilă, aidoma oamenilor; făptura cea preaînaltă este veșnică, inimitabilă și nepieritoare" (*Istorii,* V, 5). Dar în această mitologie sui-generis, prezența lui Yahweh, ubicuă și neîncetată, lasă impresia unei dictaturi absolute: „Prima datorie a poporului evreu era deci de a-și păstra intactă identitatea până la sfârșitul istoriei; altfel spus, de a rămâne întotdeauna la dispoziția lui Dumnezeu" (Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase,* II, cap. XXV, §204, București, 1986). ~ c r e ș t i n ă Creștinismul preia *V.T.* în versiunea *Septuagintei* (diferențele canonice înăuntrul religiei, asupra unui mit sau altuia, apar mai târziu) căreia îi adaugă *N.T.,* cu o mitologie proprie, dedusă din tradiția ebraică, dar recompusă pe deoparte sub influența cultului lui *Mithra adus de soldații romani din Asia Mică, printr-un *sincretism rapid între mithraism, tradiția mesianică din cărțile profeților biblici și doctrina sectantă a *esenienilor de la Qumran, iar pe de altă parte din sursele scrierilor evangheliștilor și ale tradiției apostolice, după un efort doctrinar fluctuant și lung al primilor teologi creștini. Acceptând *cosmogonia și *antropogonia biblică tradițională, însă compunându-și și o *escatologie proprie *(*Apocalipsul),* creștinismul reformulează definiția divinității: un Dumnezeu unic privit în trinitate atributivă de ipostaze: *Tatăl* (creatorul și stăpânul universului, organizatorul lumii și judecătorul suprem); *Fiul* (funcția mesianică dumnezeiască, încorporată în *Isus Christos) și *Sfântul Duh* (energia cosmică); această trinitate – nu numai perfect coerentă, dar și unitară – a fost asemănată, fără temei teologic, cu triada vedică și cu cea brahmanică (India), iar *moartea și învierea lui *Isus Christos* s-a presupus că ar relua mitul adonisiac foarte răspândit în lumea antică (*Attys, *Osiris, *Tammuz, *Adonis). Totuși, Fiul, centrul mitic și religios al creștinismului, e starea corporală a divinității unice, semănând prea puțin cu încarnarea lui *Brahmă în *Krișna sau a lui *Zarathustra în *Saoshyant. Dar având nevoie de un pseudopanteon în scopuri populare (cum de altfel a procedat și *budismul mahayanist), creștinismul divinizează alte forme (mai ales **Fecioara Maria* sau Maica Domnului, un fel de *Magna Deum Mater*)sau sanctifică numeroase alte personaje (martiri, misionari ș.a.). Ideea păcatului originar, a umilinței umane implicite și a Judecății drepte de Apoi a asigurat popularitatea acestei religii cu mituri simple, de alură folclorică, printre oamenii săraci, umili și disperați, foarte numeroși în Imperiul roman. În persoana sincretică a lui Isus Christos s-au încorporat – peste substratul originar – numeroase adstraturi mitice, mai ales din mitul zeului care moare și învie, din mitul mesianic și

din submitul, mai straniu, al *Stelei Magilor. În epocile mai târzii, îndeosebi *sectele, folclorul, înclinația spre *politeism a bigoților și alți factori au amplificat și complicat scenariul mitologic originar cu inframituri (la popoarele catolice și ortodoxe sau în unele grupuri sectante), ca rezultate ale remitologizării hagiografiei și divinizării în sine a exemplarelor iconice (*simboluri, *icoane și iconițe, relicve, moaște, izvoare, fântâni etc.).

§ S. Madelaine - J. Lane Miller, *Encyclopedia of Bible Life*, New York, 1944; P. Humbert, *Études sur le récit du Paradis et de la chute dans la Genèse*, Paris, 1940; W. Bousset, *Die Religion des Yudentums in spathellenistischen Zeitalter*, Tübingen, 1966; F. L. Cross, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford, 1957; O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*, Göttingen, 1964; Theodore Gaster, *Myth, Legend and Customs in the Old Testament*, New York, 1969; R.M. Grant, *The Formation of the New Testament*, London, 1965; C.F.D: Moule, *The Origin of Christology*, New York, 1977; H. Delahaye, *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles, 1955

mitologie celtică Cunoscută insuficient și nu din izvoare celte antice, întrucât tradiția religioasă perpetuată de casta *sacerdoților *druizi transmitea *miturile și doctrina numai oral, **m.c.** e divulgată de monumentele arheologice (*menhiri, *dolmeni, tumuli, statui în Marea Britanie – nordul Scoției, Cornwall, Irlanda, și în Franța – galii fiind ramură celtică – mai ales în Bretania), de epigrafie (se cunosc numele a peste 400 divinități, deși inscripțiile nu comunică decât rareori și atributele lor), de scriitori greci și romani (Lukian din Samosata, Caesar, Plinius, Tacitus, Poseidonios) și de poemele barzilor irlandezi. Multe din cultele divinităților celte nu par desprinse cu totul de *fetișism și *totemism. *Cultele agrare se întrepătrund sau se contopesc cu cele sapiențiale. Mitologia celților era compusă din multe mituri eroice, zeii fiind considerați în genere și *strămoși arhetipali. Zeii celți, destul de numeroși, sunt de obicei complecși, cu atribute subtile (reprezentați plastic în narațiunile barzilor adesea cu ciudate rafinamente alegorice). Un zeu suprem nu se poate stabili cu certitudine, deși unii înclină să-l considere ca atare pe *Droyn, care era mai curând însă un *primus inter pares* și, se pare, identificabil cu zeul irlandez *Cromm Cruach, sau nu era decât personificarea celor 3 stări stadiale ale universului (sau cercuri), în care s-a condensat și concepția celtică despre cosmos: **Anun* (abisul haotic unde se nasc germenii vieții și se întorc mereu sufletele transmigrante înainte de a se desăvârși), **Abred* (zona purificării prin *foc) și **Gwynfyd* (starea fericirii supreme și a perfecțiunii); această concepție metempsihotică reflecta și ideea celților despre *moarte ca despre o stare tranzitorie repetată până la câștigarea meritului de a ajunge definitiv în zona paradisiacă Gwynfyd. Autorii antici comunică egal aceste concepții: „Celții cred că sufletele oamenilor sunt nemuritoare și că, după împlinirea termenului vieții actuale, ele trec în alte corpuri și revin iarăși la viață" (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, V, *XXVIII*, 6), iar „la înmormântări unii aruncă pe ruguri scrisori pentru rudele răposate, ca și cum morții le-ar citi" *(loc. cit.)*; „Druizii vor să insufle convingerea că sufletul nu piere, ci după moarte trece dintr-un corp în altul; după ei, această credință [...] înlătură teama de moarte" (Caesar, *Despre războiul gallic*, VI, 14); Pomponius Mela (în *Cronografia*, III, 2) afirmă că celții (sau numai galii) ar fi crezut nu în transmigrație, ci în viața eternă de după moarte și atât de ferm, încât împrumutau bani cu scadența în lumea cealaltă. Iar de la Strabon aflăm concepția generală a **m.c.** despre univers și suflet: „Nu numai druizii, ci și alții susțin că sufletele și universul sunt nepieritoare, dar că în cele din urmă focul și apa le vor birui" *(Geografia*, IV, *4*, 4). *Panteonul pare să fi fost zonal. Totuși, era foarte răspândit cultul zeului plurisapiențial *Ogmios;* alte divinități se grupau în triade și perechi. Probabil că triada principală era compusă din **Dagda* (soarele, forța fertilă, binefacerea), soția sa **Morrigan* (războiul, stafiile) și fiica lor **Brigit* (poezia); altă triadă: **Hesus* (vegetația), **Taranis* (tunetul), **Teutates* (sacrificiul războinic). Venerată și temută era perechea **Gwyon* (zeu oracular) și zeița magiciană **Coridwen* (a științelor și cunoașterii secrete); iar altă pereche, cu o fabulație a cadrului mai complicată: zeul luminii, drumurilor și călătoriilor **Lug* și zeița **Dechtire*, mama semizeului sau eroului fabulos **Cù Chulainn;* zeul Lug avea în subordine numeroasele *spirite telurice (al căror reprezentant celebru era **Manannan mac Llyr*) numite colectiv **Tuatha Dé Danann*. Celelalte divinități erau adorate individual (adesea antropozoomorfe sau numai zoomorfe: zeul fecundității, cu coarne de cerb, **Cernunnos*, zeița cailor **Rhiannon* (în *interpretatio romana: *Epona*), zeița ursoaică **Artio*, zeul demonic al răului **Dreg*. Ciclul epic irlandez narează lupte, expediții și isprăvi ale zeilor sau ale unor eroi mitici, călători în ținuturi maritime insolite *(*Maelduin*, **Brain* ș.a.). Dar deși mulți zei celtici sunt fie zoomorfi *(*Rudiobos*, **Segomo)*, fie antropomorfi cu elemente zoomorfe *(Cernunnos*, **March)*, fie doar însoțiți de animale *(Epona, Artio*, **Arduinna)*, unii cercetători consideră că *totemismul a avut, în religia primitivă a celților, un caracter moderat, deoarece „în loc de totemul clanului, găsim pe eroul clanului, al tribului, al națiunii" (Henri Hubert), elementul totemic având adesea rol emblematic. Celții credeau că divinitățile lor locuiesc în morminte; „s-ar putea spune că panteonul este un cimitir" și că acești zei sunt „persoane supraomenești, nu supranaturale", pentru că pot chiar să moară, ca zeița irlandeză *Macha* (H. Hubert). Probabil tocmai de aceea, divinitățile celtice – împreună cu

miturile aferente – erau reactualizate periodic şi supuse, ca şi miturile, unui proces de „întinerire", uneori prin ideea de reîncarnare. *Cultul eroilor era deosebit de important în lumea celtică (zeii înşişi fiind adesea consideraţi în primul rând eroi); în acest sens, mai ales în Irlanda, se stabiliseră prin tradiţie 4 *sărbători cu caracter eroic-calendaristic, împărţind anul în anotimpuri: *Samhain* – sărbătoarea sfârşitului verii şi, se pare, şi a noului an (1 noiembrie); *Lugnasad* – aniversarea nunţii zeului Lug (1 august); *Beltene* – sărbătoarea începutului verii şi a focului tânăr, patronat de zeul **Bile* (1 mai) când se aniversa şi debarcarea fiilor lui Partholon, cei dintâi invadatori ai Irlandei; *Imbolg* (1 februarie) – devenită, în epoca creştină, sărbătoarea sf. Brigitte, ea însăşi continuând tradiţia zeiţei păgâne Brigit (Brigantia). În prim plan religios erau la celţi *sacrificiile (unele sângeroase, altele nu), deşi sacrificiile umane erau rare, cu atât mai mult cu cât se îngăduia substituirea victimei umane cu un animal. La celţii insulari şi la bretoni a crescut treptat rolul *magiei, vrăjitorii (ca faimosul breton Merlin) dobândind o poziţie centrală în cultul religios târziu. Paul-Marie Duval sintetizează astfel specificul panteonului celtic: „Politeismul celtic este el însuşi original. El cuprinde zei naturişti: forţe cosmice, fluvii, munţi, animale, monştri ca zeii cu trei feţe, şarpele cu cap de berbec, zeul cu coarne ramificate de cerb, mici genii sau demoni cărora eşti tentat să le zici strigoi sau korrigani, zeiţe colective, adesea anonime: «Mamele» care anunţă pe zâne" (*Viaţa cotidiană în Gallia,* 1952).

§ A. Mac Bain, *Celtic Mythology and Religion*, Stirling, 1917; T. O'Rahilly, *Early Irish History and Mithology*, Dublin, 1964; J. de Vries, *La religion des Celtes*, Paris, 1975; F. Benoit, *Art et Dieux de la Gaule*, Paris, 1971; Henri Hubert, *Celţii şi civilizaţia celtică* (trad. rom., Bucureşti, 1983)

mitologie chineză Ca şi religiile mai târzii (*daoismul, *confucianismul), **m.c.** *arhaică* este mai mult un fenomen cultural şi etic decât unul de *religie sau filosofie mistică; de imensă varietate, mitologia arhaică e prea puţin cunoscută în structurile ei originare: vechile mituri au fost adesea uitate fie din cauza raţionalismului daoist ulterior, fie şi datorită dificultăţilor de lectură a scrierii arhaice. În epoca cea mai veche se pare că ar fi existat aproape un *monoteism, reflectat în *cultul unei fiinţe supreme conducând universul: zeul **Shang Di,* care nu era privit ca divinitate creatoare, ci ca o forţă cosmică centrală, incompatibilă cu noţiunile de rău, alterare, neadevăr, dar care distribuie răsplăţile şi pedepsele cu un echilibru justiţiar fără greş. Dacă în epoca dinastiei Shang (mileniul II î.e.n.), cultul înnoit îl apropiase de treburile imperiului (acum era zeu al războiului, recoltelor, ploii şi destinelor omeneşti), în confucianism (deşi *Confucius îl numise „gigant") importanţa sa scade, până când zeul e redus la o simplă personificare a *cerului *(tian)*, pentru ca în epoca modernă *shangdi* să însemne *zeu* (ca nume comun). Sursele **m.c.** *clasice* sunt multe, dar contradictorii şi disparate, baza rămânând totuşi străvechea enciclopedie **Shan hai jing.* Această veche *mitologie, ca fenomen cultural de foarte lungă continuitate, e poate cea mai comprehensivă în ce priveşte mitizarea lumii fenomenale: *miturile chineze desfăşoară un evantai de elemente de la cele mai abstracte noţiuni până la fabulosul cel mai plastic. Dar, deşi o lume atât de specifică şi cu o veche civilizaţie continuă şi originală, China a produs mituri fundamentale de circuit universal (de ex., mitul *potopului). Există două *cosmogonii succesive, cu un mare diluviu intercalat: a) *haosul primordial, **Hun Dong,* personificat ca împărat lipsit de cele 7 orificii ale vieţii, cere perforarea necesară, dar la ultima moare, producând din sine însuşi universul; însă de fapt universul organizat îl compune abia **Pangu*, *omul (cosmic) primordial care, după un somn de 18 milenii într-un ou, sparge găoacea eliberând materia primă din care se constituie *cerul şi *pământul în formele cunoscute *(→ oul primordial)*; b) potopul dezlănţuit ameninţă să nu se mai curme, până la intervenţia *dragonului **Yü*, care obţine din cer o hartă a pământului şi izbuteşte să ghideze puhoaiele (în altă variantă, până la intervenţia zeiţei **Nü Wa* care, împreună cu soţul şi fratele ei **Fu Xi*, repară universul distrus de potop şi naşte un număr mare de bucăţi de carne informă, iar apoi scăpându-le din cer pe pământ, produce omenirea). Miturile arhaice spun că la început existaseră legături permanente între cer şi pământ, circulaţia fiindu-le accesibilă în ambele direcţii şi oamenilor şi zeilor, până când împăratul-zeu **Zhuang Sui* le-a întrerupt, relaţiile reluându-se ulterior în sens unic (de la cer la pământ) şi rar. *Panteonul clasic se înmulţeşte în primele milenii foarte mult, încât un edict imperial limitează la 600 lista zeilor oficiali. În acest mod, numeroase divinităţi au fost uitate cu timpul de popor; totuşi *panteonul folcloric şi mitografic a rămas abundent şi mai ales de o foarte largă diversitate atributivă; *zeii *(wushen)* din acest panteon vădesc o constantă concepţie mitologică pragmatică, în genere fără tendinţe de abstractizare (abstracţia fiind chiar evitată făţiş), cu atât mai mult fără vocaţie mistică. Cercetătorul miturilor chineze are însă un corpus de scrieri mitografice conservate din epocile de cultură antică: **Shi jing*; *Shan hai jing*; **Yi jing*; *Zhu Shu (Cărţile de bambus)*; **Mu Tianzi Zhuan*; *Daode jing (Cartea despre morală)* atribuită lui *Lao Zi, dar redactată de unul dintre adepţii învăţăturii maestrului, filosoful Huan Yuan, în sec. IV î.e.n.; *Huainan zi*, scrisă de *Liu An; *Tian wen (Enigmele cerului)*, cartea poetului mitograf *Qu Yuan; *Xi You ji (Călătorie spre soare-apune)*, romanul mitografic, consacrat introducerii *budismului în China, scris în sec. XVI de Wu Cheng-en. Fantezia chineză

clasificase divinităţile după toate evenimentele primitive memorate de tradiţie, după toate fenomenele cosmice, pentru întregul mediu ambiant natural, ca şi pentru toate îndeletnicirile omeneşti posibile în epocă. După potop apare zeul solar *Yangdi* concomitent cu strănepotul său *Zhu Rong,* zeul *focului, dar există tot atunci zei ai apelor *(Yu Qiang, He Bo* ş.a.*)*, vântului *(Feng Bo)*, tunetului *(Lei Gong)*, desigur, un zeu al *morţii *(Yan Luo)*, unul al longevităţii *(Shou Lao)*, unul al fericirii *(Dai Feng)*, ca şi mulţi zei cu arii atributive strict delimitate (de la zeul funcţionarilor, *Lu Xing*, până la zeul literaturii, *Wen Chang Dadi*, sau de la zeul bucătăriei şi artei culinare, *Zhao Chong*, până la zeiţa latrinelor, *Qi-gu*); dar existau alţi zei cu atribute duble din arii aparent contrare (fenomen posibil în istoria Chinei antice): *Guandi*, zeu al războiului şi culturii, sau *Shen Nong*, zeul agriculturii şi al medicinei. În opoziţie cu aceşti zei se aflau divinităţile nefaste; mama imperială *Xi Wang-mu*, dragonul *Chiyou* (al căror caracter nu e însă comparabil cu *demonii nefaşti ai altor religii, pentru că de fapt sunt divinităţi duale – temute, pedepsitoare, neînduplecate pe de o parte, însă având intervenţii nu rareori constructive în organizarea lumii, pe de altă parte); acestora li se adaugă dragonii buni şi răi, *zânele (*Mi Fei*, de o fascinantă frumuseţe, *Maku*, trăind 3 ere), împăraţi cu rol de *eroi civilizatori (*Yao*, *Huangdi)*, dar şi eroi legendari (arcaşul *Yi*, mandarinul zburător în Lună, *Wang Hou*). *Daoismul*, introdus de filosoful Lao Zi, a formulat o doctrină religioasă de structură filosofică şi morală, încorporându-şi o mitologie proprie, cu un panteon redus la minimum şi cu o epică simplificată: *dao* este întrucâtva similar cu ideea de *logos* (la Heraclit), considerat forţa cosmică primordială, atotputernică şi ubicuă, adică absolutul. Dintr-un mit mai vechi, daoismul reia ideea celor două principii primordiale, văzute ca primii zei născuţi din haosul iniţial: *yin* (principiul feminin) şi *yang* (principiul masculin), datorită cărora s-a operat despărţirea cerului de pământ, haosul originar fiind *apa. Mitologia daoistă divizează cerul în 4 imperii, conduse de zeul suprem *Yu Di* (Împăratul de Jad); alte câteva divinităţi din panteonul clasic (ca zeiţa *Xi Wang-mu*) reapar cu biografii modificate. *Confucianismul*, predicat de Confucius (*Kong Fuzi*, 550–478 î.e.n.), dar statuat ca religie oficială abia sub dinastia Han (sec. II î.e.n. – sec. III e.n.), a devenit mai mult un sistem politic (considerat mereu, cu rare excepţii, baza spiritualităţii chineze), care totuşi nu s-a dispensat de o mitologie elementară, pornită de la reluarea aceloraşi principii iniţiale *yin* şi *yang*, socotite principii cosmice de energie primordială, unul negativ, altul pozitiv, dar apoi încorporând parţial cultul naturii şi al *strămoşilor; guvernarea statului urma să-şi caute modelul în ordinea cosmică. Iar împăratul, ca *sacerdot suprem, aduce *sacrificii cerului la solstiţiul de iarnă şi pământului la cel de vară. *Budismul* chinez debuta cu un mit ad-hoc: împăratului Mingdi (58–76 e.n.) i-a apărut în vis un om de aur, considerat apoi *Buddha Çakyamuni* (*Buddha, numit de chinezi *Fo*). Totuşi, prezenţa budismului în China se citează abia din 217, iar sistemul adoptat *(Mahāyana)* are ca divinitate principală pe *Bodhisattva *Guan Yin* (un *sincretism între zeiţa clasică a îndurării *Guan Yin* şi divinitatea plurală budistă *Bodhisattva*).

§ C.W. Krieg, *Chinesische Mythen und Legenden,* Zürich, 1946; C. Birch, *Chinese Myths and Fantasies,* London, 1962; Anthony Christie, *Chinese Mythology,* London, 1968; E.T.C. Werner, *A Dictionary of Chinese Mythology*, Shanghai, 1932; M. Granet, *La Religion des Chinois,* Paris, 1951; Yuan Ke, *Miturile Chinei antice* (ed. chineză), Beijing, 1960: (trad. rusă, după ed. Beijing, 1960, Moscova, 1965; trad. rom. Toni Radian, după ed. Shanghai, 1957 – Bucureşti, 1987); W. Münke, *Die klassische chinesische Mythologie,* Stuttgart, 1976; Ileana Hogea-Velişcu, *Dicţionar al literaturii chineze clasice şi moderne,* Bucureşti, 1983

mitologie dacogetică Numărul prea mic de izvoare (Herodot, Strabon, *Platon, Pomponius Mela, Iosephus Flavius, Diodor din Sicilia, Iamblichos, Iulian Apostatul, Iordanes, Hellanikos ş.a.), chiar şi ele în parte contradictorii, în parte superficiale, pierderea stranie a presupusei cărţi a împăratului Traian despre războaiele dacice şi a cărţii lui Criton, medicul acestuia, ca şi absenţa unor studii de *mitologie comparată deductivă nu dau putinţa unei definiţii sigure şi cuprinzătoare asupra concepţiilor religioase,. orizontului mitologic şi *panteonului naţional din Dacia. Nu se poate răspunde serios la întrebarea dacă *Gebeleizis,* zeul *cerului înnorat, al fulgerelor şi probabil al furtunii, nu era un zeu mai vechi, precedând revoluţia agrară şi cea neolitică, apoi continuând să fie venerat o vreme alături de zeul mai nou, iniţial poate într-adevăr *htonic, *Zamolxis*, şi în fine contopindu-se cu acesta prin *sincretism lent, până când cele două nume vor fi ajuns ipostaze ale noului zeu. Opiniile majoritare despre Zamolxis ca zeu htonic (pe baza unei *legende – şi nu a unui *mit – despre peştera sa de retragere sau locuinţa subterană construită, ca şi a unei ipoteze riscante asupra etimologiei numelui) nu sunt argumentate infailibil: trimiterea la Zamolxis a solului anual, aruncat spre cer ca să cadă în suliţi, şi mai ales preferinţa dacilor (şi într-o măsură a geţilor) pentru incinerare (când *cultul unui zeu suprem htonic ar fi impus înhumarea, ca *funeraliile obligatorii), precum şi sediul din piscul înalt al muntelui *Kogaionon, sugerează o divinitate complexă, totală, dar în primul rând cerească. Tipologia mitologiei şi *religiei dacogeţilor nu a cunoscut încă o clasificare definitivă; s-au ramificat 3 orientări principale şi o a 4-a colaterală, în cercetările de

până acum: **monoteismul* (E. Rohde, Vasile Pârvan, Jean Coman) e o ipoteză abandonată; V. Pârvan susținea că Zamolxis și Gebeleizis nu ar fi decât atributele aceleiași divinități însă într-o formă de *henoteism (*Getica*, București, 1982, p. 155–156); *dualismul* de tip zoroastric (G. Bessel, în *De rebus Geticis*; A.D. Xenopol, în *Istoria Românilor*, I, București, 1985); după Xenopol, Zamolxis ar fi reprezentat binele, iar *Mars (Geticus) răul, căci, politeistă la început, religia dacogetică ar fi devenit dualistă în urma acțiunii lui Zamolxis, sub influența *zoroastrismului; **politeismul*, susținut de majoritatea specialiștilor (Lucian *Blaga, I.I. Russu, D. Dečev, Mircea *Eliade, Const. Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, I.H. Crișan, Paul Mac Kendrick, J. Wiesner, Alex. Popescu ș.a.); dar, din cauza confuziei izvoarelor, după unele opinii moderne (K. Meuli, E.R. Dodds), Zamolxis nu ar fi fost decât un *șaman sau chiar șamanul arhetipal, ceea ce strămută involuntar *credințele religioase dacogetice în categoria unui *animism șamanic sau într-o *demonologie primitivă; (e drept că Herodot îl consideră pe Zamolxis nu numai discipol uman sau sclav al lui *Pythagoras, ci și, paradoxal, un *daimon*); în acest sens, o afirmație a lui V. Pârvan nu se îndepărtează nici ea de ipoteza șamanică: „În afară de jertfa umană o dată la patru ani, cultul getic pare a fi constat, ca și la ceilalți barbari nordici, din practici, ceremonii și incantații vrăjitorești", preotul fiind un medic-vrăjitor, iar Marele Preot cunoscând „semnele cerului" pe temeiul cărora putea „face preziceri și da oracole" (*Getica,* București, 1982, p. 94). Ceea ce se știe mai sigur despre mitologia și religia dacogetică se referă mai mult la Zamolxis (deși nu se poate preciza ce a fost el: zeu, *erou civilizator, teolog în înțelesul antic, semizeu, daimon, divinitate htonică sau uraniană, medic, filosof, reformator religios, atributul lui Gebeleizis, sclavul lui Pythagoras, rege sau mare preot); din aceste referințe, se pare că sursa cea mai coerentă este dialogul *Charmides* al lui Platon („Zamolxis, care este regele nostru" și „ca zeu ce este" – cum transmite *Socrate mărturisirea unui get, care îi relata amănunte despre știința psihoterapiei pe care o stăpânea, ca medic, marele get). Confruntând izvoarele și acceptând, ca mai veridic, statutul de zeu (sau de *sacerdot zeificat) al lui Zamolxis, vom admite și calitatea lui de zeu ceresc, nu htonic; interpretând textele antice, Pârvan a ajuns la această concluzie logică, deducând în continuare caracterul spiritualist, de tip arhaic indoeuropean, fără influențe htoniste mediteraneene, al religiei dacogeților („geții, dincolo de Haemus, trăiau încă în concepțiile primitive indo-europene ale idealismului naiv și ireductibil uranian", de unde și conservarea tipului specific de *rit funerar nordic, cu arderea cadavrului și aruncarea cenușii în vânt, „deoarece viața viitoare era în altă lume, iar nu în aceasta, a trupului" – *op. cit.*, p. 94). Rămâne neclar dacă dacii se considerau nemuritori în *spirit sau în trup, căci sursele antichității indică certitudinea dacilor că ei se strămută *vii* la Zamolxis, nu prin reîncarnare, nici într-o existență purificată de suflet acorporal. Totuși, istoricii și mai ales arheologii admit ca „incontestabil că religia geto-dacilor ajunsese la un nivel de spiritualizare mai înalt decât toate celelalte religii înrudite ale popoarelor învecinate", deoarece „încă din sec. 6 î.e.n., incinerația – ritul purificator de esență spiritualistă – se generalizează pe teritoriul geto-dac" (Radu Florescu, în comentariile de editor al *Geticii*, p. 539); totodată, Radu Florescu observă *(ibid.)* că în sec. IV î.e.n. apar forme dezvăluind „o componentă naturistă, «dionisiacă», a religiei geto-dacice", constând în imaginea lui *Dionysos sau în *simboluri cu șerpi, țapi, cerbi, lei și grifoni. M. Eliade considera sistemul religios dacogetic o religie de tipul *misterelor (deși majoritatea religiilor, indiferent de atitudinea față de spiritualitate, se întemeiază pe mistere). Acestea însă nu rezolvă problema spinoasă a politeismului dacogetic, al cărui panteon este deocamdată imposibil de reconstituit într-un sistem satisfăcător, cu liste concrete de divinități. În ce privește neidentitatea între Gebeleizis și Zamolxis, Mircea Eliade a făcut demonstrări inatacabile; Gebeleizis (deși amintit numai de Herodot, dar și de acesta în afirmație confuză) e deosebit de Zamolxis prin structură, ca și prin cult; dispariția definitivă din prim-plan a lui Gebeleizis este pusă în seama unui proces specific vechilor religii, când „un zeu celest devine *deus otiosus* și în cele din urmă dispare din cult, dacă nu este «reactualizat» transformându-se în zeu al furtunii, ceea ce se pare că s-a petrecut cu Gebeleizis" (*De la Zalmoxis la Genghis-han*, București, 1980, p. 67). Reconstituirea panteonului dacogetic a continuat prin interpretarea izvoarelor. Pe baza afirmației lui Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică,* I, *XCIV*, 2: „Zamolxis pretindea că și lui îi dăduse legile Hestia, zeitatea lor" – deci, dincolo de *interpretatio graeca*, o zeiță a focului vetrei casnice; → *focul*), unii istorici deduc o asemenea zeiță ignică și la daci, ceea ce nu estre nici exclus, nici demonstrabil. După Const. Daicoviciu, dacii ar fi adorat și o divinitate solară; în 1935, ipoteza unui cult solar antropomorfic la geți era lansată de D.V. Rosetti, după examinarea unei ștampile de amforă din timpul lui Burebista, incluzând un corp uman cu capul înconjurat de raze în loc de păr și cu o *roată suprapusă; ștampila seamănă cu efigiile solare grecești, dar nimic nu dovedește că efigia este dacică sau că reprezintă un zeu solar; interpretările arheologice sunt derutante (pentru Al. Vulpe, în efigie este zeul celt *Cernunnos, pentru Const. Daicoviciu – zeița selenară *Bendis, pentru I.H. Crișan, deși efigia nu demonstrează nimic, un cult „putea să existe la dacogeți" fiindcă el există „la

aproape toate popoarele indo-europene"). Pare mai probabil un cult pentru un zeu al războiului la daci, de vreme ce nici izvoarele, nici analizele tipologice nu pot confirma că războiul ar fi fost un atribut zamolxian; un *Mars Geticus* e descris în *Geticile* lui Iordanes ca având un „cult sălbatic" ce consta în uciderea prizonierilor de război; o referire a lui Vergilius (*Eneida*, III, v. 34–36) arată că „neobositul părinte care stăpânește câmpiile geților", dar afirmația este în contextul unei confuzii vergiliene: geți în loc de traci, iar zeul e Marspiter, cu funcții agrare, nu Mars războinicul; adorația geților față de zeul războiului e confirmată, indirect, de *Ovidius (*Ex Ponto,* IV, *14*, 14): „Marticolis [...] Getes", însă numele e fictiv, obținut prin *interpretatio romana*, sau nu e decât o metaforă a stilistului Ovidius, comunicând firea războinică a geților. Dincolo de speculații și false deducții, mitologia dacogetică nu este exclus să fi avut un panteon, însă componența lui nu poate fi stabilită câtă vreme, cum raționează Paul Mac Kendrick, „dacii nu și-au conceput antropomorf zeitățile" (*Pietrele dacilor vorbesc*, trad. rom., București, 1978, p. 152). Nu știm cât a durat religia zamolxiană ca atare, nici ce s-a conservat din ea în formele ulterioare (de ex., după reforma lui **Deceneu*); acțiunea lui Deceneu, e descrisă amănunțit de Iordanes care, pe lângă relatări ce par fanteziste, dă și informații verosimile, între care cea mai importantă arătând că Deceneu a ales pe bărbații cei mai de vază și mai înțelepți și „i-a învățat teologia", apoi „i-a sfătuit să onoreze anumite divinități și sanctuare" *(Getica*, 71*)*, fără ca istoricul got să fi precizat numele sau atributele vreuneia dintre ele. Judecând după normele de *asceză a castei sacerdotale dacogetice (**pleistoi* sau *polistai)* și după sistemul periodic de ocultații folosit de Zamolxis, poate fi admisă ipoteza celor două religii din Dacia: una ezoterică, întemeiată pe practica misterelor, fiind forma religioasă exclusivă a preoților, alta exoterică, a poporului, ambele dizolvându-se odată cu pătrunderea și statornicirea *creștinismului. Nici una, nici cealaltă nu au fost reconstituite. Zamolxis nu poate fi reconstituit nici prin tradiția *Moșilor, nici prin *ritualul popular al *Căloianului, după cum nici prin posibila divinitate a *Soarelui în Sfântul-Soare sau chiar în construcțiile cu rol astrologic-calendaristic din munții Orăștiei. Dacii au avut o formă de *cult solar, fapt explicabil atât prin ușurința cu care, după cucerirea romană, s-a răspândit cultul lui *Mithra, adus de soldații imperiului, ca și prin diferite relicte folclorice românești în legătură cu Soarele. Dar structura specifică a acestui cult dacic nu mai poate fi cunoscută, chiar dacă știm că, popor de agricultori și viticultori, dacogeții nu puteau ignora un cult al soarelui de care depindeau pâinea și vinul. În presupusul panteon, este adesea amintită o zeiță tracică (nu se știe sigur dacă era adorată și de populația Daciei): **Bendis*, ocrotitoarea femeilor și personificând *Luna, poate și dragostea, patronând existența zilnică femeiască, de asemeni *pădurile și *magia; dacă Bendis va fi fost identificată în timpul romanizării cu *Diana *(Sancta Diana)*, ipoteza continuității cultului ei în divinitatea populară românească *Sânziana* (cunoscută și în formă colectivă: *Sânziene), capătă validitate. Fără îndoială (judecând după numărul mare de *amulete, ca și după indicațiile lui Herodot), dacii și geții, nedesprinși cu totul de animism, credeau în spirite, iar liniștea (chiar bucuria, se pare) cu care mureau (ca și celții), ar confirma credința lor în eternitatea sufletului; iar atunci, această linie mitoreligioasă dacică probabil a fost reiterată în relictele unor funeralii precreștine, cum este *priveghiul vesel al mortului în Vrancea și la Săpânța din Munții Apuseni. Și tot astfel, fie că a existat un panteon mai bogat, fie că nu (dar în nici un caz o religie monoteistă, cum crezuse V. Pârvan), relicvele medicale și farmaceutice pot sugera și o divinitate a medicinei (după Platon, ar fi fost chiar Zamolxis). Prezența *Iykantropiei la daci (probabil și anume consecvențe totemice) e indicată mai ales de *lupul care intra în compoziția steagului de luptă, deci cu valoarea emblematică principală, de *totem mult mai mult decât ca un simbol al curajului. Dacii iubeau în genere simbolurile (există dovezi în corespondența regilor daci cu împărații romani). Simbolismul sanctuarului circular de la Sarmizegetusa, ca și unele tradiții sau informații scrise din antichitatea greacă, trimit la ideea că preoții daci vor fi fost și buni astrologi care întocmeau *calendarul, se îndeletniceau cu *divinația (domeniu în care, după mărturia lui Iordanes, ar fi excelat Deceneu). Deceneu, marele preot dac sub regele Burebista (sec. I î.e.n.), devenind el însuși rege într-un stat ajuns astfel aproape hierocratic, fusese venerat mai mult decât ca un sacerdot: mai curând ca un semizeu și un erou civilizator. Miturile dace și gete propriu-zise însă, din păcate, deocamdată nu pot fi reconstituite în structura lor epică; continuitatea lor în mitologia folclorică românească este foarte greu depistabilă, atât datorită intruziunii, timp de cel puțin 1500 de ani, a numeroaselor influențe aduse și operate de invazii (întâi de cele ale căror purtători au fost soldații armatei romane, ei înșiși proveniți din zone etnice foarte diferite, apoi de ciclul populațiilor migratoare, dintre care unele s-au sedentarizat, de la slavi până la tătari, de la huni până la turci). Mitologia dacogetică trebuie căutată în relictele celor mai vechi genuri folclorice românești (*colinda și cântecul bătrânesc) și în ritualurile populare sau în unele *superstiții cu urme mitologice. Tendința optimistă a unor cercetători riscă să rămână fără obiect; după Octavian Buhociu: „Din documentele etno-folclorice de care dispunem, romanizarea daco-ge-

ţilor, în afară de deprinderea noii limbi, nu pare să fi adus schimbări remarcabile de comportament şi în cultura magico-religioasă a populaţiei" (*Folclorul de iarnă, ziorile şi poezia păstorească*, Bucureşti, 1979, p. 7). Afirmaţia este falsă. Condiţia mitologiei şi religiei dacilor este, în acest sens, comparabilă cu a bascilor; bascii (mai exact strămoşii lor, vasconii) au rezistat până la capăt romanizării, nu însă şi creştinării; pe de altă parte, folclorul lor nu a fost agresat de influenţele câtorva secole de năvăliri barbare asiatice; totuşi, **mitologia bască* este foarte greu de reconstituit. Pe lângă aceste mari dificultăţi, folclorul românesc se culege de mai puţin de un veac şi jumătate, iar pentru genul liric şi baladesc informatorii folcloriştilor au fost deseori lăutari ţigani, negaţi de tradiţia culturii populare autohtone şi nemaifiind ca atare informatori autentici.

§ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926; ed. II, Bucureşti, 1982; id., *Dacia*, Bucureşti, 1957; I.I. Russu, *Religia Geto-dacilor. Zei, credinţe, practici religioase* (în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, V, Cluj, 1947, p. 61–139); Jean Coman, *Zalmoxis. Un grand problème gète* (în *Zalmoxis. Revue des études religieuses*, II, Bucureşti, 1939, p.79–110); Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1974; id., *Portrete dacice*, Bucureşti, 1984; Ion Horaţiu Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1977; id., *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, Bucureşti, 1986; Alexandru Popescu, *Cultura geto-dacă*, Bucureşti, 1982; Stelian Stoica, *Viaţa morală a daco-geţilor*, Bucureşti, 1984; Alexandru Busuioceanu, *Zamolxis sau Mitul dacic în istoria şi legendele spaniole*, Bucureşti, 1985; Nicolae Gostar, Vasile Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iaşi, 1984

mitologie dacoromană Transformarea Daciei în provincie romană, instalarea în Dacia a garnizoanelor şi administraţiei imperiale, staţionarea trupelor de ocupaţie, împroprietărirea agrară a multor veterani şi circulaţia pe acest teritoriu a negustorilor din Roma au avut consecinţe şi asupra *credinţelor religioase. Nu există certitudinea introducerii, printre daci şi geţi, a divinităţilor romane, fie autentice, fie împrumutate prin *interpretatio romana*; populaţia autohtonă, cu rare excepţii, se pare că a rămas multă vreme neinfluenţată mitologic şi cultual; iar *cultele, *ritualurile, divinităţile atestate de documentele epigrafice şi arheologice sunt de obicei sau identificări oficiale cu formele autohtone sau practici ale militarilor şi funcţionarilor romani. Astfel, după un examen statistic al frecvenţei lor cultuale din textele monumentelor epigrafice, principalele divinităţi adorate în Dacia Romană (dintre cele peste 100 fiind aleşi, într-un grup de *dii selecti*, după formula lui Marcus Terentius *Varro, mai ales *zeii corespunzători obligaţiilor oficiale, intereselor intime ale oamenilor sau chiar modei) ar fi fost (conform calculelor făcute de Mihai Bărbulescu) următoarele: *Iupiter Optimus Maximus (*Iupiter), *Mithras, *Liber Pater şi *Libera, *Hercules, *Venus, *Silvanus, *Diana, *Aesculapius, Hygia (*Hygieia)*, de asemenea, *Attis, *Fortuna, Cavalerii Danubieni, *Minerva, *Nemesis, Iupiter Dolichenus (→ Dolichenus), *Cavalerul Trac, *Iuno, *Apollon, *Mercurius, *Mars, Terra Mater* şi, în fine, *Glykon, *Serapis, *Isis, Diana Mellifica* (o variantă locală: Diana – producătoare de miere) – adică nişte divinităţi fie romane, fie împrumutate de romani din Egipt şi Asia Mică, fie orientale, neîncorporate religiei romane. Dar desigur, acest *panteon servea religia coloniştilor Romei, indiferent dacă aceştia erau romani autentici sau de origini etnice diverse; uneori erau printre ei şi daci sau geţi, care pactizaseră cu stăpânirea imperială. Şi totuşi, condiţiile ce s-au impus în *Dacia victa*, când o mare parte a populaţiei autohtone îşi găsise refugiu în munţi în perioada celor două războaie ale împăratului Traian (101–102, 105–106), iar altă parte (emigranţii) s-a întors din pribegie, după cum atestă scena LXXVI de pe Columna Traiană potrivit interpretărilor moderne, practicarea religiei părinteşti de către daci şi geţi nu putea să înceteze, însă putea să se ascundă, în modul cel mai simplu, sub masca identificărilor convenţionale cu zeii cultului oficial. Uneori, procesul evolua până la inventarea unei zeităţi inexistente în cultul roman originar, ca *Diana Mellifica*, probabil pentru a numi o zeiţă autohtonă ocrotind albinăritul (îndeletnicire importantă în Dacia). Un fenomen social caracteristic multor teritorii ocupate de învingători este, după o perioadă de relaţii reci, alianţa prin căsătorii, ceea ce s-a întâmplat şi în *Dacia capta* (una din cauzele esenţiale care a dus la naşterea poporului român); în atari împrejurări noi, treptat, în mai multe generaţii, s-a putut produce şi fuziunea religioasă, după ce au încetat să mai existe pe teritoriu învingători şi învinşi. Probabil nedispărând, vechea religie a dacilor, cu veşminte modificate, a devenit în sfârşit religia dacoromană, pentru durata relativ scurtă de până la introducerea *creştinismului. Există însă o zonă unde nici influenţele, nici concesiile nu au acţionat prea mult: „Pe tărâm spiritual-religios, în sistemele şi riturile funerare, dacii supuşi de romani, ca şi alte populaţii din restul Imperiului, şi-au putut păstra mai nestingherit datinile proprii, manifestând uneori chiar un pronunţat conservatorism" (D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, p. 85); autorul demonstrează convingător pe baza deosebirii specifice a *funeraliilor, între colonişti şi autohtoni, funcţionalitatea acestui factor. În Dacia Romană, populaţia devenise un mozaic etnic, în consecinţă, şi mitologia religioasă oficială era firesc să capete un aspect mozaical. Divinităţile evocate în epigrafie provin din panteonul greco-roman (*Amor, *Apollon / Apollo, *Ceres, *Concordia, *Kybele / Cybele, Diana, *Flora, Fortuna, *Glykon, *Hekate, *Herakles / Hercules, *Ianus, Iuno, *Iustitia, *Lato, Lares militares (*Lares), *Leda, *Liber, Libera, Mars,*

Melpomene, *Mercurius*, *Minerva*, **Penates*, **Pomona*, **Proserpina*, **Salus*, **Saturnus*, **Spes*, **Sol*, **Venus*, **Vesta*, **Victoria*, **Virtus*, **Vulcanus*, **Thanatos*, şi variantele lui **Zeus/Iupiter)*; dintre zeii tracilor *(*Zbelsurdos / Zbelthiurdos)*, ai fenicienilor *(Balmarcodes*, **Tanit)*, arabilor *(*Aziz / Azizos)*, celţilor *(*Epona)*, precum şi nu puţine divinităţi din Palmyra *(*Belus*, *Malagbel*, *Fenebal*, *Bel Hammon (*Bel)*, *Iarhibolus*, *Manavat)* şi din Siria *(*Dolichenus*, **Dea Syria*, *Turmasgades)*, iar un zeu este de origine siro-iudaică *(Theos Hypsistos)*. Dar această religie era o suprastructură, căci dacii ţărani şi păstori nu au lăsat documente epigrafice despre religia lor tradiţională; ceea ce M. Bărbulescu numeşte „religiozitatea «medie» a Daciei" nu priveşte de fapt decât societatea de colonişti romani de compoziţie etnică eterogenă. Iar convieţuirea între aceştia şi populaţia autohtonă nu a rămas fără influenţe reciproce. Abundenţa de zei orientali absorbiţi a răspuns, fără îndoială, unei nevoi de religie a *misterelor, ceea ce sistemul religios roman nu putea oferi; religia zamolxiană (care, după definiţia lui Mircea *Eliade, era „de tip misteric şi escatologic") oferise această ispită, aşa cum intelectualii din Roma imperială se interesau îndeaproape de cultul zeiţei hellenice *Demeter şi, implicit, de *Misterele Eleusine. Mai mult decât atât, după judicioasa remarcă a lui Silviu Sanie, „cultele orientale au netezit drumul creştinismului, au facilitat înţelegerea dogmelor sale" (*Cultele orientale în Dacia Romană*, Bucureşti, 1981, I, p. 21). Probabil din acest motiv creştinismul a izbutit să pătrundă în profunzimea rurală a Daciei, după ce religia romană încercase zadarnic un efort similar.

§ D.M. Pippidi şi colectiv, *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I *Dacia Romană*, Bucureşti, 1980; I. Berciu, C.C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie Méridionale*, Leiden, 1976; Mihai Bărbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984; Ion Horaţiu Crişan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, Bucureşti, 1986; D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed. III, Bucureşti, 1968

mitologie egipteană *Miturile Egiptului faraonic au o puternică bază totemică *(→ totem)* peste care s-a clădit un *cult riguros al sufletelor *strămoşilor şi rudelor defuncte, ducând apoi la ideea de suflet etern *(*Ka)*. Egiptul era un stat aproape hierocratic, fenomen posibil la un popor, după cum afirmă Herodot, foarte religios; iar faptul că faraonul era socotit zeu (de altfel, nici nu i se rostea numele în popor) a făcut ca legislaţia religioasă să se contopească cu cea juridică, persoanele pământeşti în viaţă (faraonul, casa regală, preoţii) devenind pe jumătate mitice. Miturile egiptene erau susţinute de arhitectură, arte plastice, mitografii, spectacole de *mistere, *magie sacerdotală (uneori ascunzând reale cunoştinţe de ştiinţă empirică şi tehnică practică, cu rezultate spectaculoase care impresionau pe credincios) şi *ritualuri riguroase, de la zeificarea morţilor cărora li se pregăteau antum mormintele (culminând cu marile *piramide), iar după moarte li se conservau trupurile prin mumificare, până la sacralizarea marilor fenomene naturale din mediul imediat (în primul rând *Nilul, sursa esenţială a existenţei şi înfloririi civilizaţiei Egiptului). Numărul destul de mare al cunoştinţelor exacte, însă ezoterice, deţinute de preoţi (astronomie, matematici, mai ales geometrie, arhitectură, o medicină destul de complexă, arta îmbălsămării durabile, noţiuni de electricitate produsă artificial sau „arta fulgerelor", ştiinţa administraţiei, precum şi manevrarea unor însuşiri paranormale, native sau dobândite prin exerciţiu: hipnoza, sugestia ş.a., prezentate drept arte magice de inspiraţie divină), formau instrumentele tehnice de impunere a unei mitologii profund religioase, cu un *panteon bine clasificat, putând hrăni substanţa hierocraţiei; acestei condiţii i se adăugau altele două principale: spectaculosul tulburător al frumuseţii masive şi durabile a sanctuarelor şi *templelor punând în umbră cartierele de locuinţe, devenite astfel derizorii şi imperene, şi *credinţa în judecata postumă (printr-o implacabilă *psihostasie) a celor 42 de păcate, de către **Osiris*. Spre deosebire de mai toate celelalte *mitologii, în cea egipteană zeificarea era un fenomen rarisim (eroii nu erau, ca la greci, obiect de cult); pentru zeificarea (de altfel unică) a arhitectului **Imhotep* (constructorul primei piramide din istoria egipteană, dar care era şi un experimentat medic) au fost necesare două milenii. Zeii egipteni (câteva sute) n-au constituit niciodată un *panteon unitar, fiecare centru teologic (Memphis, Teba, Sais) impunându-şi panteonul propriu cu miturile corespunzătoare – ceea ce a dus nu o dată la conflicte religioase şi politice, depăşind simpla polemică teologică; „se ştie că egiptenii sunt poporul cel mai superstiţios de pe pământ şi că la ei izbucnesc deseori războaie religioase, fiindcă nu au toţi acelaşi cult şi adoră la culme divinităţi rivale între ele" (Cassius Dio, *Istoria Romană*, XLII, 34). Unii zei de mai mare importanţă atributivă şi-au extins zona de cult prin împrumuturi deliberate sau prin *sincretism spontan; de obicei erau grupaţi în eneade, tipologia structurilor mitologice variind după tradiţiile tribale locale şi după condiţiile geoclimatice; dar chiar din epoca arhaică, *politeismul egiptean s-a afirmat net. Dominant în **m.e.** a fost mereu cultul *Soarelui (**Ré* în diferite variante, apoi **Ammon* devenind Ammon-Ré, în fine **Aton*); centrul religios al lui Ré era la Heliopolis (On), apoi cultul său şi al familiei lui a invadat Egiptul, alcătuindu-se marea eneadă (egipt. *pesedjet*): *Ré* (sau **Atum*), creatorul solitar, **Tefnut*, umiditatea, **Geb*, *pământul masculin, **Nut*, *cerul feminin – despărţiţi din îmbrăţişarea erotică de tatăl lor **Shu*, *aerul; pe treapta următoare, **Isis*, maternitatea, şi

Osiris, *moartea (dar şi zeu ciclic al morţii şi renaşterii naturii, apoi şi judecătorul suprem), în a cărui renaştere are rol important sora sa *Nephthys şi, în sfârşit, *Seth*, violenţa. Fiecare din ei îşi poartă menirea eternă şi în raport cu alţi zei din afara eneadei: *Ré-Harakhty* (identificarea lui Ré cu soarele), *Horus* (de obicei altă ipostază a lui Ré, dar şi cuceritorul universului pentru Ré, în această împrejurare luptând contra demonicului *Seth*). Cuplul *Isis-Osiris* simbolizează în primul rând destinele existenţei (maternitate-naştere, moarte-înviere) de care sunt legaţi şi alţi zei subalterni: *Anubis*, zeu funerar şi îmbălsămător, *Nehbet*, ocrotitoarea naşterilor, *Min*, zeu falic fecundator. Un cuplu câştigând treptat importanţă: *Thot*, zeul sapienţial prin excelenţă, şi *Maat*, zeiţa justiţiei. În altă categorie sunt zeii menţinerii existenţei cosmice: *Hathor*, mama universală, *Hnum*, creatorul de viaţă şi dătătorul apelor din Nil, *Neith*, zeiţă solară şi războinică, *Ptah*, „inima şi limba" lui Ré, adică ideea şi verbul. Rangurile panteonului coboară la zei secundari ca *Bes*, patronul familiei şi al veseliei, *Bastet*, *pisica sfântă protejând graviditatea femeiască. Devenit important mai târziu, *Aton* fusese o veche divinitate personificând discul solar: apoi, contopindu-se cultual cu Ré, ajunge obiectul *reformei religioase efectuate în sec. XIV î.e.n. de Akhnaton (Amenophis IV, soţul celebrei regine Nefertiti) în încercarea sa de realizare a unui *monoteism, dezmembrat însă după moartea faraonului reformator. Miturile *cosmogoniei şi *antropogoniei sunt alegorii fenomenologice. Din *Nun* (*haosul acvatic primordial) se naşte Ré (Soarele) care, autofecundându-se, naşte zeii iniţiali din marea eneadă, oamenii născându-se din lacrimile lui; constituirea universului este opera lui *Shu* care îşi desparte copiii îmbrăţişaţi (ca şi *Tane din mitologia neozeelandeză maori); dar o variantă are similitudine cu *teogonia vedică: din haosul acvatic Nun se trezeşte zeul primordial şi, din conştiinţa de sine, se autocrează pe sine însuşi, din sine, fără concurs exterior. Lumea materială, sub forma de început a Soarelui, se naşte fie dintr-o floare de *lotus, fie dintr-un *ou primordial. La Heliopolis însă cosmogonia era considerată într-un plan mai abstract: *Atum* se naşte din nimic (adică din el însuşi) şi fecundând prin masturbaţie cosmosul inform creează spaţiul aerian *(Shu)* şi umezeala *(Tefnut)*, această pereche născând apoi perechea *Geb* (pământul) şi *Nut* (cerul). Mitologia memphită avea totuşi cea mai interesantă cosmogonie: *Ptah* (posesorul tuturor forţelor creatoare latente) fructifică *ideea* inimii sale (sediu, în credinţele egiptene, al raţiunii) prin *cuvântul* limbii sale *(→ logos)* producând universul, *zeii, toate fiinţele, lucrurile, oraşele etc. Iar în miturile sudice, *Hnum* modelează pe oameni din lut, servindu-se de *roata olarului. În **m.e.** nu apare însă un mit al *potopului universal, ca inundaţie pluvială gigantică, şi nu sunt nici mituri escatologice propriu-zise asupra pieirii universului *(→ escatologie)*. După o variantă târzie, Ré era rege în Egipt (epoca zeilor regali de care vorbea istoricul egiptean *Manethon*), când oamenii devenind nelegiuiţi şi regele neputându-i domoli, trimite împotriva lor pe *Sehmet* (ca ochi solar al său); distrugerea prin *foc solar a omenirii ameninţă să devină totală şi fiindcă furia zeiţei Sehmet nu poate fi stăvilită, se recurge la şiretlicul stropirii câmpurilor cu bere înroşită, pe care zeiţa o crede sânge, o bea şi se îmbată, puţinii oameni care supravieţuiseră scăpând aşadar şi repopulând pământul; atunci Ré, lăsând succesor pe *Geb*, se înalţă la cer. Se poate spune că **m.e.**, întrucât aparţinea unui popor care nu cunoştea formele catastrofale ale *apei, a adaptat tradiţia potopului la calamitatea posibilă local: arşiţa soarelui. În această ascensiune la cer a regelui-zeu rezidă explicarea mitologică a zeificării faraonilor. Cu toate acestea, deşi considerat zeu şi guvernând în numele lui Ré, în ciuda autorităţii temporale absolute, faraonul era supus el însuşi unor obligaţii religioase fixe, adesea dure, constând în anumite *tabùuri a căror încălcare echivala cu riscul anulării forţei magice regale. El era răspunzător de sănătatea poporului său şi de calitatea recoltei, iar o epidemie sau o secetă îi puneau în pericol juridic chiar existenţa. Exista şi obiceiul ca faraonii îmbătrâniţi sau longevivi să fie ucişi şi înlocuiţi cu succesori mai tineri. Când civilizaţia Egiptului s-a consolidat, în locul faraonului era omorît un om de rând sau un animal consacrat; şi nici moartea omului înlocuitor nu mai era reală, ci doar mimată simbolic.

§ J.H. Breasted, *Development of Religion and Thought in ancient Egypt*, New York, 1912; J. Vandier, *La Religion égyptienne*, Paris, 1944; S. Morenz, *La Religion égyptienne*, Paris, 1962; N. Frankfort, *Ancient Egyptian Religion*, New York, 1948; H. Brunner, *Die Geburt des Gottkönigs*, Wiesbaden, 1964; R. T. R. Clark, *Myth and Symbol in Ancient Egypt*, London, 1959; Al. Piankoff, *Mythological Papyri*, New York, 1957; S. Donadoni, *La religione dell'Egitto antico*, Milano, 1955; H. Bonnet, *Reallexicon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin, 1952; G. Jéquier, *Considérations sur les religions égyptiennes*, Neuchâtel, 1946; Georges Posener, Serge Sauneron et Jean Yoyotte, *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Paris, 1959 (trad. rom., Bucureşti, 1975); Max Guilmot, *Le Message spirituel de l'Egypte ancienne*, Paris, 1970; André Pochan, *L'Énigme de la Grande Pyramide*, Paris, 1971; Constantin Daniel, *Gândirea egipteană antică în texte*, Bucureşti, 1974; id., *Civilizaţia Egiptului antic*, Bucureşti, 1970; Claire Lalouette, *L'Empire des Ramses*, Paris, 1985 (trad. rom. *Civilizaţia Egiptului antic*, I–II, Bucureşti, 1987)

mitologie etruscă Deşi insuficient cunoscută şi absorbită de eclectismul religios roman, se poate totuşi şti că **m.e.** avea o structură unicală (probabil provenită din concepţia acestui popor orgolios şi izolat ca viaţă spirituală). Era predominantă venerarea fulgerului: o eneadă supremă avea menirea divină a lansării fulgerelor: din aceasta, se distingea triada (probabil supremă) compusă din

Tinia (zeul maxim), *Uni* (soția sa și ocrotitoarea familiilor) și *Menrva* (zeiță sapiențială). Se pare totuși că în epoca agrară timpurie triada fusese precedată de cuplul *Tinia* și *Turan* (identificați de romani, superficial, cu *Iupiter și *Venus), care n-ar fi reprezentat decât ideea cuplului mascul-femelă, ca fertilizator al lumii. Existau însă și un zeu războinic: *Maris*, ca și un zeu infernal: *Tuchulca*. Într-un stadiu de cristalizare a doctrinei religioase se dă importanță unui zeu misterios: *Tages*, plasat la începuturile primitive ale istoriei etrusce, socotindu-se că a apărut brusc dintr-o brazdă de ogor comunicând, prin *revelație, *Cărțile haruspicine* despre știința *divinației (mai ales în ficatul animalelor de jertfă), dar recomandând și construirea primului oraș etrusc, Tarquinia. *Tages*, de fapt *erou civilizator, încheie *teogonia *mitologiei etrusce. *Panteonul etruscilor era ierarhizat astfel: zeul suprem, *Tinia*, era înconjurat de „senatorii divini" *Maris*, *Nethuns, *Turan*, *Voltumna ș.a., urmați de 12 zei zodiacali și de 7 zei patronali ai planetelor, după ei urmând alte 16 divinități ale sectoarelor cerești corespunzătoare. (Pe un model etrusc de ficat din bronz destinat divinației, descoperit la Piacenza, sunt înscrise 40 de nume de divinități.) *Cosmogonia, *antropogonia și *escatologia etruscă (atât cât se cunosc) au o strictă originalitate: durata integrală a universului este de 12 milenii, fiecare mileniu corespunzând unui semn zodiacal; creația lumii a necesitat jumătate din această durată, cealaltă jumătate reprezentând folosirea de către oameni a lumii create, după care totul se va distruge. Creația lumii s-a desfășurat astfel: întâiul mileniu – cerul și pământul, al doilea – firmamentul, al 3-lea – marea și apele curgătoare, al 4-lea – soarele și luna, al 5-lea – animalele, al 6-lea omul. O bază (poate baza absolută) a *religiei etrusce constituite era ceea ce romanii numeau *disciplina etrusca* (o culegere exhaustivă de reguli rituale a căror origine era atribuită fie zeului *Tages*, fie nimfei *Begoe,* și care prevedea norme, se pare, pentru toate detaliile comportamentale, în sens antic, ale vieții omului); din ea, cu concursul *magiei, al divinației și al prețuirii și cunoașterii unor fenomene paranormale (toate acestea în cadru riguros inițiatic), făceau parte: *haruspiciile, știința fulgerelor, preceptele conduitei și raporturile oamenilor între ei și față de *zei, tot astfel *Cărțile acherontice,* indicând obligațiile de comportare ale oamenilor după *moarte, adică regulile de conduită pe care trebuie să le respecte morții în clipa despărțirii de viață și sufletele lor pe parcursul trecerii în lumea cealaltă. Aplicarea și supravegherea acestui sistem complet de *ritualuri se afla în grija unui colegiu sacerdotal format din *haruspices,* preoți care se ocupau cu divinația, semnele viitorului fiind interpretate după măruntaiele animalelor sacrificate; se folosea un tip de ficat de bronz, divizat în compartimente specializate după atributele și poziția cerească a diferiților zei (căci, în concepția etruscilor, macrocosmului celest îi corespunde microcosmul din ficatul victimei sacrificiale), precum și după tipologia fulgerelor sau după diverse evenimente considerate miraculoase. După unii istorici (Raymond Bloch), această *disciplina etrusca* ar fi avut la origine practicile divinatorii babiloniene. Pentru omul etrusc lumea era plină de *spirite; deopotrivă cu această amplă *demonologie, etruscii acordau o foarte mare importanță *funeraliilor, cu toate ritualurile aferente; își incinerau sau își îngropau morții numai în camere subterane boltite, somptuos decorate și prevăzute cu toate obiectele necesare existenței postume; aceste camere erau zidite din mari blocuri de piatră și acoperite cu lespezi. Lumea morților este supravegheată neîncetat de numeroase *genii înaripate, pe care etruscii și le reprezentau cu niște chipuri severe. *Disciplina etrusca*, și în primul rând divinația, aveau marea lor pondere în viața cotidiană, deoarece zeii etrusci erau înconjurați de mister și foarte temuți, credinciosul fiind mereu obligat să le sondeze voința după semnele prevestitoare, și numai pe temeiul acestor semne se puteau iniția toate actele omenești viitoare. Din acest motiv, „preocuparea principală a etruscilor pe plan religios pare să fi fost de a cunoaște anticipat voința și intențiile zeilor.[...] Preocuparea aproape obsesivă a etruscilor de a nu întreprinde nimic înainte de a-și lua măsuri de precauție față de un viitor nesigur arată că religia lor se înrudea cu magia și, pe de altă parte, că ea nu-i concepea pe oameni ca responsabili de acțiunile lor, ci supuși unui determinism care suprima orice formă de libertate. Divinitatea este cea care le indică oamenilor, prin semne, ceea ce au de făcut" (Guido A. Mansuelli, *Civilizațiile Europei vechi,* I, trad. rom., București, 1978, p. 172–173). Religia etruscilor este o religie mistică, revelată prin cărți sacre – fie prin dăruirea directă a acestora de care zeul Tages ieșit dintr-o brazdă de ogor, fie prin dictarea normelor rituale de către nimfa Begoe. Tot religia a menținut mult timp echilibrul grupurilor confederate ale Etruriei; un centru sacru al confederației etrusce, consacrat zeiței *Voltumna,* găzduia anual o adunare a delegaților celor 12 cetăți federale, cu ocazia unei mari *sărbători cu caracter de congres – după denumirea latină: *Fanum Voltumnae.* Romanii au preluat panteonul etrusc și multe din ritualuri, iar funcțiile haruspicilor au intrat în sarcina *augurilor.

§ George Dennis, *The Cities and Cemeteries of Etruria.* London, 1948 (trad. rom., *Lumea etruscilor,* I–II, București, 1982); P. Ducati, *Etruria antica,* I–II, Torino, 1927; R. Herbig, *Götter und Dämonen der Etrusker*, Heidelberg, 1948; F. Altheim, *Der Ursprung der Etrusker*, Baden-Baden, 1950; Attilio Gaudio, *Les Etrusques*, Verviers, 1969; Raymond Bloch, Jean Cousin, *Roma*

și destinul ei (trad. rom., I, București, 1985, cap. *Poporul și civilizația etruscă*, p. 30–52)

mitologie feniciană Formă a spiritualității ramurii semitice, cu un specific aparte, de pe mai multe teritorii mediteraneene de litoral. O **m.f.** perfect unitară nu a existat niciodată, ea fiind compusă din mai multe *mitologii locale ale câtorva principate (sau state-cetăți) autonome și ale coloniilor acestora (Tyr, Sidon, Beryt / Beyruth, Gebal / Byblos, de asemenea colonia africană Cartagina, coloniile din Cipru, Malta, Sicilia, Sardinia, Spania), fiind totodată o componentă inseparabilă a întregii lumi semite de canaaniți, amoriți, fenicieni, ugaritici, evrei, moabiți, edomiți, amoniți și, pe de altă parte, ramuri arabe. Chiar dacă elementele esențiale ale *panteonului sunt, la origine, comune, formele religioase s-au diferențiat până la neidentitate sau chiar până la opoziția categorică (de ex., *sacrificiile umane, fundamentale la cartaginezi pentru zeul **Moloh*, sunt condamnate și interzise la evrei); dar în același timp există zeul **El* (zeul prin excelență), prezent în toată lumea semită, chiar în zonele arabe, devenind fie zeul unic (*El / Yahweh la evrei, al-Ilah la arabii preislamici, apoi *Allah în *islam), fie la celelalte popoare un zeu suprem. **M.f.** poartă amprenta pragmatismului unui popor care a inventat alfabetul și care a fost dintre cei mai activi corăbieri și negustori ai antichității, exportând grâne și bijuterii, dar în mod paradoxal practicând și o adorație aproape bigotă față de *zeii cărora li se sacrificau prunci *(Moloh, *Tanit)*. Zei asemănători sau identici erau adorați cu nume variabile în orașele feniciene, înrudite etnic, autonome politic și economic: *El, *Baalat, *Adon, Baal Shamim* (la Byblos), **Baal, *Eshmun, *Melqart, *Astarté* (în Tyr), *Baal Hammon* (identificat în **mitologia romană* cu *Saturnus), *Tanit* (sau *Tinnit* – considerată de romani *Iuno), *Melqart* (în Sidon), *Melqart, Tanit, Astarté* și desigur *Moloh* (la Cartagina), *Melqart* (care preia parțial funcțiile lui *Herakles, sau invers, în Spania – unde Gibraltarul, numit de greci **Coloanele lui Herakles*, pentru fenicieni se numește *Stâlpii lui Melqart*), *Tanit, Eshmun;* fără a se modifica în structura cultuală, unii zei își modifică fonetica numelui; astfel *Baal* devine **Bel* în Syria și Palmyra. Panteonul fenician este proiectat într-o ierarhie simplă, riguroasă, iarăși ca rezultat al pragmatismului: *Baal* este Stăpânul, *Tanit* e Stăpâna, *Melqart* e Domnul sau Regele Cetății. Primul strat cunoscut din **m.f.** ne-a parvenit prin rezumate și citate succesive de la Philon din Byblos, prin intermediul episcopului Eusebius din Cesareea; totuși în lumea anatoliano-mediteraneană, pornind încă de la hittiți sau chiar din bazinul Mesopotamiei *(→ mitologii din Mesopotamia)*, circulă îndelung cam același panteon: fenicianul *Elyun* care, prin intermediul religiei canaanite din Ugarit, va deveni *El Elion* la evrei – ca unul dintre numele lui Yahweh *(→ mitologie biblică, mozaism, iudaism)*, iar la grecii pontici *(→ mitologie greacă, mitologie dacoromană)* se va numi *Zeus Hypsistos* – pare a descinde din zeul hittit *Alalu. În aceeași lume feniciană, raportul de forțe între cetăți se schimba de cel puțin două ori pe mileniu: după anul 2000 î.e.n. s-a ridicat o jumătate de mileniu Byblos peste întreaga Fenicie, iar după o lungă perioadă ugaritică începe dominația orașului Tyr, urmat în epoca romană de colonia acestui oraș, Cartagina. În ciuda uscăciunii conceptelor despre zei, fenicienii au propus o interesantă variantă proprie a *cosmogoniei (așa cum rezultă ea din a treia relatare: *Sanchoniaton, reluat de Philon din Byblos, care este citat de Eusebius din Cesareea: ca o consecință a unui incendiu cosmic, din perechea *Kolpia – *Baau, se nasc *Aion și Protogone (Kolpia fiind vântul cosmic, Aion – eternitatea); iar *Mot, mâlul primordial genitor din această versiune feniciană cosmogonică, în Ugarit era zeul *morții.

§ C. Clemen, *Die phönikische Religion nach Philo von Byblos*, Leipzig, 1939; R. Dussaud, *La religion des Hittites et des Hourrites, des Phéniciens et des Syriens*, Paris, 1949; Sabatino Moscati, *The World of the Phoenicians*, London, 1968 (trad. rom., *Lumea fenicienilor*, București, 1975); *Gândirea feniciană în texte*, studiu introductiv: Constantin Daniel; traducere, notițe introductive și note: Athanase Negoiță, București, 1979

mitologie finlandeză De formație târzie, **m.f.** se organizează în jurul *cultului *fierului, chiar dacă pornește de la o *cosmogonie acvatică, legată însă direct de cultul *focului. Fecioara aerului **Ilmatar*, coborînd între valurile mării, fecundată de vânt, concepe pe **Väinämöinen*, viitorul mag și „eternul rapsod", care zăbovește în pântecul zămislitor până când o rață sălbatică se așează pe un genunchi al fecioarei să-și clocească *oul primordial, de unde se naște universul (din gălbenuș *Soarele, din albuș *Luna, din partea inferioară a găoacei *Pământul, din rest stelele) pe care fecioara îl modelează și abia atunci Väinämöinen iese singur la lumină, rostind *cuvântul dintru început; în altă variantă **Kalervo*, zeul fulgerului și al luminii, unul dintre *uriașii primordiali, devine tatăl a 12 eroi, printre care Väinämöinen (magia cuvântului), **Ilmarinen* (metalurgia și focul), **Kullervo* (răul și ura). *Väinämöinen*, inspiratorul geniului omenesc și personificarea memoriei lumii, e în conflict cu bătrâna **Louhi* (negurile nordice), iar cu ajutorul lui Ilmarinen (fierarul arhetipal), vrea să-i răpească tripla moară **Sampo* (meșteșugul omenesc integral), eliberează Soarele și Luna, ascunse de Louhi, și coboară în **Tuonela*, fiind singurul muritor care s-a întors de acolo. *Panteonul finlandez, destul de numeros, e rezultatul unei *teologii specifice geografiei sale de obârșie: există un zeu al apelor *(*Ahto)*, un zeu al cerului

cosmic *(*Ukko)*, altul al cerului locuit *(*Jumala)*, o divinitate a frigului nordic *(Louhi)*, dar şi un zeu al gerului *(Puhuri)* ca şi o zeiţă a ceţii *(*Utu)*, câteva divinităţi ale vegetaţiei *(*Tapio*, zeul *pădurilor, şi câte o zeiţă a ienuperilor, scoruşilor, cireşilor sălbatici). **M.f.,** aşa cum se cunoaşte din tradiţia poetizată a folclorului transcris în **Kalevala*, reflectă în *simboluri fabuloase îndeosebi lupta de statornicire a unei populaţii cu vechi probleme politice şi cu veneraţia efortului dificil de asigurare a existenţei. Poate tocmai de aceea miturile escatologice par să lipsească, fiind suplinite de dispariţia temporară a lunii şi soarelui, împrejurare când ambiţia fierarului Ilmarinen de a le înlocui cu artefactele sale e un eşec tragic (imposibilitatea altei cosmogonii), cei doi aştri eliberându-se numai prin lupta lui Väinämöinen cu Louhi; (răpirea lor ar putea simboliza noaptea polară). ~ Acest grup mitologic (manifestat în *Kalevala* şi în genere în folclorul Finlandei) face însă parte dintr-un sistem mai amplu, numit curent *mitologia fino-ugrică*, cu o vechime de minimum 4 milenii şi provenind dintr-o zonă răsăriteană situată între Volga şi munţii Urali. Din această populaţie originară s-au despărţit mai multe ramuri, din care o parte au migrat în Europa nordică şi centrală (finezi, saami, estoni, maghiari), altele au coborît în zona de păduri a Europei orientale (mordovi, marii, udmurţi, ugri ş.a.). Toate aceste ramuri au elemente mitologice de bază comune, (mai ales miturile cosmogonice: un demon-pasăre pluteşte pe marea primordială şi e obligat să adune mâl de pe fundul apei pentru alcătuirea pământului. Raţei care clocheşte, pe genunchiul zeiţei Ilmatar, oul universal (finlandezi) îi corespunde rătoiul **Keremet* (ugri şi maghiari), după cum zeului suprem finlandez **Ukko* îi corespund udmurtul **Inmar* şi ugricul **Numi-Torem.*

§ A. Sauvageot, Les Anciens Finnois, Paris, 1969; I. Paulson, A. Hultkrantz, K. Jettmar, *Die Religionen Nordeurasiens und der amerikanischen Arktis*, Stuttgart, 1962

mitologie germanică → *mitologie scandinavă*

mitologie greacă Una dintre mitologiile cele mai temeinic prelucrate poetic, astfel că nu dispunem decât aproape numai de izvoare literare şi filosofice (*Homer, *Hesiod, *Pindar, *Platon, *Lukian), speculaţii anecdotice (Ailianos), antimitografii (*Euhemeros, *Xenophanes), eseuri teologice (*Plutarh) şi rareori de informaţii ale istoricilor, captate direct din tradiţie (Herodot, Pausanias, Thukydides); – deşi chiar şi acestea din urmă au pus în circulaţie informaţii intermediare, prelucrate de alţii anterior; **m.g.** este o mitologie pragmatică, adesea anecdotică, reflectând fie cruzimile sălbăticiei precivilizaţiei arcadice, fie conflictele între ionieni şi dorieni, fie chiar lipsa de scrupul în lupta de organizare a vieţii primelor grupuri sociale statornice şi a spaţiului comercial maritim. **M.g.** şi-a elaborat un *panteon aproape exclusiv antropomorfic, amoral, sacralizând defecte umane capitale (viclenia, adulterul, incestul, paricidul şi fratricidul şi în genere crima, vanitatea, trufia, lăcomia, nedreptatea); oratorul Isokrates (436–338 î.e.n.) scrie că poeţii „au istorisit asemenea poveşti despre zei, cum nu ar cuteza nimeni să rostească nici despre duşmani; căci ei le-au reproşat zeilor nu numai răpiri, adultere şi acceptare de plocoane de la oameni, ci şi că s-ar fi înfruptat din carnea propriilor copii, că şi-ar fi emasculat taţii, că şi-ar fi pus în lanţuri mamele precum şi multe alte fărădelegi născocite pe seama lor" *(Asupra schimbului de bunuri*, XI, 38*)*. *Zeii greci nu sunt numai prin excelenţă antropomorfi, nu au numai firi omeneşti, dar de fapt nu dispun de atribute divine în sens major (departe de absolutul conceput mai târziu de filosofia greacă); în *miturile timpurii, aceşti zei au chiar puteri limitate (mai ales în epopeile homerice); de ex. când **Zeus* îşi concediază fiica *(*Thetis)*, îi cere: „Du-te fără ca Hera să te poată zări" (*Iliada*, I, 522–523), ca în organizarea unui umil spionaj tribal; zeii greci au nevoie de informatori şi crainici, ca să afle despre mersul lumii; sunt supuşi surprizelor şi manevraţi de certuri, ambiţii, orgoliu, capricii, fiind impulsivi şi răzbunători (deşi unii „teologi" antici, ca Hesiod, au încercat să justifice aceste trăsături; de ex. Zeus nu ar fi fost amăgit de **Prometheus*, ci doar s-ar fi prefăcut a se lăsa amăgit). Tot panteonul olimpian – lipsit de măreţie – duce o viaţă de clan certăreţ lipsit de norme morale, incestuos, excesiv în actele erotice; deşi hrana şi băutura lor sunt, teoretic, *ambrozia şi nectarul, zeii Helladei mănâncă şi beau din belşug vin şi cărnuri, atunci când vizitează pe oameni, dorm, suferă de boli (căci au şi medic) şi, ca orice societate primitivă, ascultă muzica lui **Apollon* şi a **Muzelor* numai la ospeţe; deşi lacomi de *sacrificii, pe care le doresc adesea în *hecatombă, în mod paradoxal, ei nu suportă să vadă cadavre. Spirit lucid, Euripides pune în gura unui personaj din tragedia *Hyppolitos* o afirmaţie dură: „Zeii ar trebui să fie mai înţelepţi decât muritorii". Privită din acest unghi neconvenţional, **m.g.** este una dintre mitologiile cele mai libertine, de unde şi *religia greacă, foarte vag desprinsă de *mitologie şi de fapt neorganizată teologic, deci neavând nici *dogme doctrinare, afară de obligaţia de a cinsti pe zei (contrariul constituind de pildă unul din punctele de acuzaţie în procesul lui *Socrate); astfel, religia greacă s-a dezinteresat de amănuntele comportamentului uman, ea fiind antipodul religiilor cu dogme severe şi exclusiviste (ca *mozaismul). Eroarea lui *Hegel, când a numit-o „religia frumuseţii", a fost generată de confuzia între poezie şi mitografie – autorii fiind de multe ori nişte artişti-mitografi, ca poeţii (Homer,

Hesiod, Pindar, chiar Anakreon), ca tragicii (Sofokles, Euripides, Eshil), ca sculptorii (Phidias, Praxiteles, Miron), ca arhitecții (fie și numai cei ce au conceput Parthenonul); aceștia sunt producătorii unui summum de sublim în emoția estetică. Dar miturile apar în societățile primitive când nu au nici un scop artistic în sine, fiind absorbite de cultură, ca o materie primă a ei, în etapele istorice ulterioare, de consolidare a civilizației. Ramura indoeuropeană, venind în sudul Europei, și-a adus propriile mituri arice (în primul rând *cultul lui *Dyaus Pitar, devenit *Zeus*) și a absorbit mitologiile locale (egeeană, pelasgă), ca și miturile dispersate ale unor populații mărunte, despre care nu mai știm decât ce oferă tot miturile grecești, de ex., frecvența pomenirii traiului troglodit al arcadienilor. Probabil de acolo și persistența până într-o anumită epocă a *sacrificiilor umane, ca și a *fetișismului (zeii înșiși au *fetișuri); de asemenea, supraviețuirea *animismului, în nenumăratele **Nimfe*, **Dryade*, **Hamadryade*, **Naiade*, **Oceanide* ș.a. Erau stăruitoare și tradițiile totemice *(→ totem)*, aduse din fondul aric comun sau împrumutate de la populațiile locale: **Hera* era uneori simbolizată de o *vacă (Homer o numea „cea cu ochi de vacă"), alegorie a fecundității răspândită în multe din mitologiile lumii *(*Kamadhenu* în India, **Hathor* în Egipt, **Audhumbla* la scandinavi); *Zeus* era uneori taur, doica sa **Amaltheia* era *capră, **Athena* era bufniță, iar *Apollon* (adesea Apollon Lykius), *lup; tribul mirmidonilor avea ca *strămoș totemic furnica *(myrmex)*, iar imaginile cultuale cretane trădează și ele o amplă zoolatrie, provenită din totemuri. Dar epoca revoluției agrare impune un cult nou și decisiv: zeița **Demeter*, „maica grâului", cu adiacențele ei: **Persephone* și **Triptolemos*. Judecând după însemnătatea inițiatică a acestui cult *(→ Misterele Eleusine)* la un moment dat *Demeter* trebuie să fi fost o divinitate regentă; iar paralel, aproape cu aceeași valoare, se impune cultul lui **Dionysos*, din familia zeilor naturii periodic regenerabile, reprezentând însă celălalt aspect față de „maica grâului": „părintele vițel de vie". Miturile cosmogonice (în succesiune fenomenală), deși ecou al mitologiei arice (indoeuropene) originare mult mai subtile, au suferit caracteristica reducție greacă, aducând totul la simplitatea de noțiuni: *cosmogonia lui Hesiod (cea mai veche dintre toate cosmogoniile grecești) se structurează pe triada primordială *Haos-Gaia-Eros*, adică pe principiile de *spațiu* infinit și confuz, *materie* concretă și *forță* cosmică, energetică și echilibratoare; din această triadă rezultă apoi cele două etape teogonice: etapa **Kronos* și etapa *Zeus*. Considerată global, aceeași cosmogonie greacă este un șir de regrupări noționale: din **Haos* (starea primordială) apar **Gaia* (glia) și **Eros* (dorința), urmând **Erebos* (bezna), **Nyx* (noaptea), **Aither* (*eterul), **Hemere* (ziua sau lumina cosmică), în sfârșit **Uranos* (*cerul de fier sau cerul înstelat) și **Pontos* (marea); din căsătoria lui *Uranos* cu *Gaia* se naște *Kronos* (*timpul), la început un prizonier, dar care pornește în mișcare prin actul mutilării tatălui său spre a putea ieși din măruntaiele mamei sale (eliberarea timpului); aceștia sunt **Titanii*. Kronos este cel mai tânăr, cel care cu ajutorul mamei sale își mutilează prin castrare tatăl, devenind el stăpânul universului ce se formează. Din căsătoria lui *Kronos* cu **Rhea* se nasc: *Demeter* (agricultura), **Hades* (focul subpământean), *Hera* (maternitatea), **Hestia* (focul vetrei familiale), **Poseidon* (apele lumii) și *Zeus* (fulgerul și guvernarea universului); dar Kronos își devorează copiii (timpul care distruge totul), pe măsură ce se nasc, și e salvat numai Zeus, care, după ce își determină tatăl să-și exgurgiteze copiii înghițiți, ajuns adult, în 10 ani de război *(→ Titanomahia)* învinge și se proclamă stăpânul unic al universului, pe care îl împarte în 3 (*Zeus*: cerul, *Poseidon*: oceanul, *Hades*: subpământul); apoi, căsătorit cu sora sa Hera și cuplându-se cu alte zeițe și cu femei muritoare, devine tatăl altor 30 divinități: **Ares* (violența războinică), *Apollon* (arta, *oracolele, mai târziu și lumina solară), **Artemis* (luna și *vânătoarea), **Persephone* (încolțirea semințelor), **Athena* (inteligența înțeleaptă și strategia militară), **Aphrodite* (frumusețea și feminitatea), **Hermes* (comerțul, inteligența calculului și relația între cele 2 existențe: antumă și postumă), cele 9 *Muze* (artele), cele 3 **Moire* (destinul) ș.a. Uzând de viclenie și de arma sa principală (trăsnetul), după un război cu **Giganții* insurgenți și cu monstrul **Typhon*, Zeus își consolidează domnia universală, fără a deveni vreodată stăpânul absolut care nu mai depinde de nimeni și de nimic: sunt momente când îi e frică de Titani și de Giganți, pe care îi învinge pentru că are una sau câteva șanse în plus, dar el însuși e obligat să se supună deciziei Moirelor, căci el nu este o divinitate din afara lumii (pe care nici nu a creat-o el), ca *Yahweh, ci este doar elementul prim înăuntrul universului. Cheia **m.g.** stă în trinitatea *Moirelor*, hotărînd soarta divină și umană, în caracterul pluriatributiv al lui *Zeus*, în înțelepciunea *Athenei*, în harul oracular al lui *Apollon*, în forța războinării zeiței **Nemesis* și în ideea de victorie *(*Nike)*. Cei 12 zei principali locuiesc în *Olimp, care nu se știe bine dacă e munte terestru sau ceresc, însă domină universul, îmbogățit periodic cu produsele artizanului divin **Hephaistos*, cu fertilizarea pământului efectuată de *Demeter*, cu artele *Muzelor* și cu veselia vinului dionisiac (transferat în nectarul divin), cărora li se adaugă oamenii confecționați într-o *antropogonie nespectaculoasă de Titanul **Prometheus*, care fură pentru ei focul și rațiunea, iar lumea lui Zeus nu mai este amenințată de nici o primejdie: ea e eternă. Firea

vechilor greci, solară, mercantilă, epicureică, totuşi coexistând cu vocaţia gândirii filosofice şi refuzând *asceza, ca şi mistica aprofundată sau metafizica ce depăşeşte pragmatismul logicii imediate, este normal să înlăture din potenţialul gândirii mitologice aproape tot ce ar primejdui solaritatea, echilibrul şi orgoliul conştiinţei de sine; ideea libertăţii în **m.g.** e limitată la ideea libertăţii faptelor umane: zeii nu au putere absolută, putând fi amăgiţi de alţi zei sau chiar de oameni, cu care sunt de fapt în concurenţă, mai ales în aria dezlănţuirii pasiunilor de orgoliu sau carnale. Între lumea zeilor şi lumea oamenilor există un sistem de relaţii permanente, în ambele direcţii, lumea zeilor rămânând deasupra lumii umane numai prin diferenţa de putere şi prin imortalitate; dar sunt zei excluşi din Olimp, cum sunt eroi umani aduşi în Olimp. Până şi momentele tragice, adesea consecinţe ale răzbunărilor nedrepte ale zeilor contra oamenilor, se sfârşesc (afară de rare cazuri: **Sisyphos*, butoiul **Danaidelor*) fericit: victimele sunt prefăcute postum în flori, fântâni, izvoare, constelaţii, şi chiar *Prometheus* încetează a mai îndura atacul zilnic al vulturului. Suferind de thanatofobie (**Thanatos* era un zeu odios şi evitat, însă rămânea inevitabilă ideea de *moarte în contextul artei sau al filosofiei ca *simbol al destinului ori ca un datum inacceptabil chiar dacă de neocolit), Hellada şi-a recompus o mitologie în care tragicul şi comicul (reluate cu forţă de filosofi, de poeţii tragici şi de comediografi) sunt menite a deruta de fapt ideea condiţiei umane, repropunând, prin anecdotizarea maximă a miturilor despre zei şi eroi, modele de satisfacţii zilnice, de concentrare a atenţiei vitale asupra *acestei* lumi şi *acestui* moment.

§ W. H. Röscher, *Ausfürliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, I–VI, Leipzig, 1884–1937; W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos*, Stuttgart, 1940; M. P. Nilsson, *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, Berkeley–California, 1932; Heinrich Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, trad. rom., Ion Roman; introducere şi comentarii Radu Florescu, I–II, Bucureşti, 1979 (cuprinde: *Ithaka, der Peloponnes und Troja*, Leipzig, 1869; *Mykenae*, 1878; *Ilios, Stadt und Land der Trojaner*, 1881); F. G. Jünger, *Griechische Mythen*, Frankfurt, 1957; John Pinsent, *Greek Mythology*, London, 1969; U. Wilamowitz-Moellendorff, *Der Glaube der Hellenen*, I–III, Berlin, 1959; A. J. Carnoy, *Dictionnaire étimologique de la mythologie greco-romaine*, Paris, 1957; Karl Kerényi, *Apollon. Studien über antike Religion und Humanität*, Düsseldorf, 1953; E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational*, University of California, 1951 (trad. rom., *Dialectica spiritului grec*, Bucureşti, 1983); Gheorghe Vlăduţescu, *Filosofia în Grecia veche*, Bucureşti, 1984

mitologie iraniană Mitologia arhaică parsă conservă concepţia miturilor obârşiei arice (reîntâlnite parţial în primele texte vedice, şi ca terminologie divină: *ahura* – asura, *daeva* – deva) şi în oarecare proporţie structura *panteonului esenţial (*Indra, *Mithra/*Mitra, *Haoma/*Soma erau divinităţi comune ambelor ramuri, de ari iranieni şi ari migranţi spre sud). Amândouă ramurile aveau comun şi *cultul *focului (*Agni la inzi, *Athar, fiul universului, la perşi), care în Iran capătă o importanţă esenţială şi mai târziu, sub **zoroastrism*, când are şi un colegiu special de *magi (preoţi) numiţi *athravan*. *Reforma religioasă a *profetului semilegendar **Zarathustra* încorporează sau cel puţin evocă în cartea sacră **Avesta* o parte din *zeii locali străvechi care acum devin *spirite angelice sau demonice, fără însuşiri absolute. Vechiul zeu solar *Mithra* devine *simbolul moral avestic, iar cele 2 divinităţi primordiale ale *apei: zeiţa **Anahita*, patronând fertilitatea, şi zeul **Apam-napat*, paznicul apelor, se consideră creatorii omenirii (Apam-napat al bărbaţilor, Anahita a femeilor), dar şi ocrotitorii forţei biologice de perpetuare a oamenilor ca specie. După cum relatează istoricul grec Hekataios din Milet (citat de Diogenes Laertios: *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*, I, 6), magii perşi afirmau că „şi zeii se nasc". Înregistrată sub Ahemenizi (Zarathustra ar fi fost mag la curtea lui Hystaspes, tată lui Darius), apariţia zoroastrismului e socotită de unii istorici un *mit, mai ales că însăşi *Avesta* nu e unitară ca timp şi stil. Dar zoroastrismul se consolidează în imperiul parţilor, din sec. II î.e.n., şi îşi elaborează o dogmatică religioasă sub dinastia sasanidă (sec. III e.n.), devenind *religia unică a Iranului, care introduce structura logică şi autonomă a mitologiei avestice; iar această situaţie va dura până în sec. X, când zoroastrismul va fi înlocuit de *islam. Lumea, în *cosmogonia zoroastrică, ia naştere din dedublarea *timpului primordial: **Zurvan*, adică timpul infinit, care produce din sine însuşi dualitatea bine-rău, personificată de zeii **Ahura-Mazda* şi **Angra-Mainyu*, amândoi intrând în conflict perpetuu; lupta lor, în care raportul aparent de forţe se modifică periodic, se serveşte de *duhuri, *genii şi *demoni din ambele tabere (**Tistrya*, spirit astral al stelei Sirius, **Verethraghna*, geniu binefăcător simbolizând victoria, *Haoma*, patronul băuturii vitale *haoma*, spiritele ocrotitoare **Fravashi*, demoni ca **Apaosha* – al secetei, **Aeshma* – al mâniei. În cursul existenţei lumii se va produce un diluviu sui-generis, de fapt o iarnă absolută (cf. iarna **Fimbulwethr*, din **mitologia scandinavă*); în vederea dezastrului, *Ahura-Mazda* îi transmite *omului primordial **Yima* (care la renaşterea lumii va deveni continuatorul omenirii şi primul ei agricultor) un plan amănunţit de construcţie subterană a marelui oraş salvator **Var* (cu lumină şi căldură artificială). Timpul luptei dintre cele două principii durează 4 epoci de câte 3 milenii: 1-a, cosmogonică numai ca impuls al mişcării şi ca organizare principală a *haosului temporal; a 2-a, *cosmogonia propriu-zisă, ca organizare a materiei cosmice, incluzând şi

*antropogonia, opera efectuându-se prin forța luminii transferate în energie; în a 3-a apar marile pedepse și întâia distrugere a lumii prin frig, când odată cu Yima apare și Zarathustra, ca profet al noii lumi și ca legislator; a 4-a e marcată de apariția mântuitorului absolut *_Saoshyant_, ca reîncarnare a lui Zarathustra, în clipa când o cometă va incendia lumea purificând-o prin foc, cei drepți fiind salvați, iar purtătorul răului, Angra-Mainyu, fiind aruncat în abis pentru eternitate.

§ H. S. Nyberg. _Die Religionen des alten Iran_, Leipzig, 1938; A. Christensen. _Essai sur la Démonologie iranienne_. Köbenhavn, 1941; Georges Dumézil. _Naissances d'Archanges_, Paris, 1945; P. Thième. _Mitra and Aryaman_, New Haven, 1957; Marjan Molé. _Culte, mythe et cosmologie dans l'Iran ancien_, Paris, 1963; Geo Widengren. _Die Religionen Irans_. Stuttgart, 1965

mitologie japoneză Originalitatea **m.j.** își conservă caracterul straniu, chiar dacă a absorbit câteva elemente secundare din *animismul aborigenilor ainu și unele vagi ecouri din *miturile polinesiene și chineze. Când clanul yanato a contribuit la unificarea insulelor nipone, s-a impus ca divinitate generală zeița solară *_Amaterasu_. Fără să fi fost vreodată hierocratic, statul japonez a venerat mereu pe împărat _(mikado)_ ca pe zeul fundamental, în unele împrejurări preferat întregului *panteon (zeiței Amaterasu nu-i era îngăduit să-l vadă pe împărat, care din acest motiv era ferit de razele directe ale soarelui); această tradiție pornea de la *_Jimmu-Tenno_, strănepotul mitic al zeiței Amaterasu și primul mikado.*Religia japoneză principală: *_shintoismul_ (_kami-no-michi_ – calea zeilor), de structură panteistă, s-a constituit pe baza acestei mitologii tradiționale, al cărei panteon cuprinde 4 generații de *zei, împăratul fiind _zeul vizibil (Akitsukami)_. *Cosmogonia se produce când din *haosul inițial, semănând fie cu o pată de ulei protector, fie cu un ou conținând germenii vieții, țâșnește ca o săgeată de trestie primul *spirit anonim _(*kami)_, din care se nasc succesiv 7 generații de zeități nediferențiate și în a 8-a apare perechea esențială: *_Izanagi_ – bărbatul care îmbie, și *_Izanami_ – femeia îmbietoare, sora lui; șezând pe Podul Plutitor Ceresc, cei doi agită marea primordială cu o suliță cerească, până când *apa se încheagă dând naștere ins. Onorogo, unde descind amândoi înălțând Stâlpul Central, învățând arta dragostei și dând naștere unui mare număr de insule și zei ai *elementelor și fenomenelor naturii; _Izanami_ suferă numai când naște pe zeul *focului _(*Kagutsuchi)_, care-i produce arsuri, hemoragii și vomă; în timpul bolii postnatale, din vărsăturile zeiței apar munții, din fecale – argila, iar din urină – apele curgătoare; după boală, zeița moare; văduv, _Izanagi_ produce din durere alte divinități formându-se din lacrimile sale, apoi el își înmormântează soția în muntele Hiba, îl ucide pe zeul focului și după un răstimp își vizitează soția în Țara de Beznă, unde ea își zidise un palat, implorând-o să se întoarcă sus spre a încheia împreună creația lumii; ea îl refuză cu replica „Am apucat să mănânc din hrana acestor locuri"; dar, după ce o caută în Palatul Beznei și nu-i regăsește decât corpul putrefact care adăpostește cele 8 spirite ale fulgerului, zeul pleacă trântind poarta beznei și despărțind pentru totdeauna cu o stâncă zona întunericului de zona luminii; după aceea divorțează solemn de zeiță și stabilește alternanța regulată între zile și nopți, *viață și *moarte. După o baie de purificare, _Izanagi_ produce singur numeroase divinități, apoi din ochiul său stâng iese zeița soarelui _Amaterasu Omikami_ (Cerul Strălucitor), din ochiul drept, zeul lunii *_Tsukiyomi_, iar din nas zeul furtunii *_Susano-o_ (Bărbatul Furios). Acum domină universul noul cuplu _Amaterasu – Susano-o_ (soarele și vântul). Deoarece _Susano-o_ vrea la un moment dat s-o viziteze pe _Izanami_ în Țara de Beznă, _Amaterasu_ se închide supărată într-o grotă, blocând intrarea și oprind succesiunea zilelor și nopților; e un moment escatologic, când lumina solară părăsește lumea un răstimp mai lung; 8 milioane de divinități nominale și anonime se căznesc s-o scoată pe zeița soarelui, neizbutind, până când divinitatea _Amo-no-uzume_ dansează un soi de strip-tease și stârnește râsul celor 8 milioane de divinități, incitând curiozitatea zeiței care iese afară; zeii îi pun în față o *oglindă (prima pe care o vede ea) și, uimită de propriul ei chip, _Amaterasu_ pleacă mai departe, uitând să reintre în grotă; atunci o funie e întinsă în spatele ei spre a-i tăia retragerea. Mai târziu, _Susano-o_ coboară în Țara Izumo din vestul Japoniei, terorizată de un *dragon, pe care-l ucide; din măruntaiele acestuia, zeul scoate iarba _kusanagi_ care frânge săbii (cf. *_iarba fiarelor_); apoi ia de soție o fecioară salvată de urmărirea dragonului. Dintre urmașii noului cuplu, mai important e zeul *_Okuninushi_, stăpânul Marii Țării (Izumo), care, printre primele sale isprăvi, îi taie în somn tatălui său _Susano-o_ părul, răpindu-i sabia, arcul, săgețile și lăuta, apoi, cu concursul divinității gnomice *_Sukune Bikona_, desăvârșește construcția abandonată a universului, dăruind lumii arta medicinei și învățându-i pe oameni să se păzească de fiarele sălbatice. După aceea _Amaterasu_ își trimite un nepot (sau fiu): zeul *_Ninigi_ să-l detroneze pe _Okuninushi_ (care rămâne marele ei preot) și să guverneze Țara dintre Trestii (Japonia). Miturile japoneze nu au fost prelucrate în literatura sau filosofia din cultura timpurie a Japoniei, astfel că cele două codexuri, *_Kojiki_ și *_Nihongi_ (sec. VIII), nu par să le fi alterat substanța și unitatea inițială. O fuziune integratoare a compus **m.j.** din fondul propriu, adus de strămoșii probabil polinesieni, din *credințele animist-totemice aborigene și din doctrina de import misionar a *_budismului mahayanist_, ulterior cu adaosul important al

doctrinei *zen. Nu puțini comentatori au remarcat însă prezența – în miturile japoneze preponderent epice – a unor structuri de basm folcloric, uneori aproape nedislocate din formulele folclorice originare.

§ Nobuhiro Matsumoto, *Essai sur la mythologie japonaise*, Paris, 1928; W. Gundert, *Japanische Religionsgeschichte*, Tokyo, 1935; A. Vannovsky, *Volcanoes and the Sun. A new concept of the mythology of the Kojiki*, Tokyo, 1960; Octavian Simu, *Civilizația japoneză tradițională*, București, 1984

mitologie megalitică Deși aparent construcțiile megalitice nu pot atesta existența unor *mituri coerente ale populațiilor care le-au clădit, nu mai există îndoieli asupra caracterului magic, ritual, religios al tuturor tipurilor de megaliți (solitari sau în ansambluri). Megaliții apar între ultima perioadă neolitică (eneolitic) și debutul epocii bronzului (cca 3000–1500 î.e.n.); în Europa, traseul pornește din Iberia și se încheie în Scandinavia, dar fenomenul are un caracter aproape universal (deși universalitatea e contestată de unii istorici). Cercetări arheologice mai recente au arătat că megaliții cei mai vechi au apărut în Palestina și Transiordania (mijlocul mileniului IV î.e.n.), dar s-au întins apoi în India (la unele populații dravidiene), în Japonia, în numeroase teritorii ale Europei (Spania, Franța, Irlanda, Scoția, Scandinavia, Italia, România, Crimeea, Caucaz), în fine, în Africa de Nord (mileniul I î.e.n.). După Guido A. Mansuelli, „megalitismul apare ca un fenomen complex, a cărui origine și semnificație rămân încă prea puțin elucidate" (*Civilizațiile Europei vechi*, 1967, trad. rom., București, 1978, II, p. 285). Guy Rachet acordă mai multă atenție răspândirii megaliților în Europa: „Se pare că trebuie să admitem că megalitismul este un fenomen local care s-a reprodus în epoci diferite, în diverse zone", admițând că megalitismul a reprezentat, în epocă, un „curent cu caracter religios", iar că primele monumente megalitice europene au fost „sub formă de morminte colective sub tumul, numite «morminte de trecere» (dolmeni cu culoar)" (*Universul arheologiei*, 1970; trad. rom., București, 1977, I, p. 172–173). Conform unor ipoteze mai noi, monumentele megalitice ar marca traseele misionarismului unei noi *religii, introduse pe teritoriile respective de grupuri de misionari imigranți. Monumentele megalitice sunt clasificate de obicei în două tipuri: *menhiri* și *dolmeni*, iar ansamblurile menhirice sunt și ele fie *aliniamente*, fie *cromlechuri*. *Menhirii* sunt megaliți prelucrați în forme simbolice (uneori antropomorfe), reprezentând de obicei idoli *(→ idolatrie)*; un astfel de idol este așa-numitul *Crom Cruach* din Irlanda, probabil preceltic (deși unii arheologi l-au identificat ipotetic cu zeul *Droyn). Rolul menhirilor, după Guido Mansuelli, „rămâne problematic", deși Mircea *Eliade (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 189) deduce că ei ar fi jucat rolul de paznici ai mormintelor („Piatra proteja împotriva animalelor, hoților, dar mai ales împotriva «morții»; căci, la fel ca incoruptibilitatea pietrei, sufletul trebuia să dureze indefinit, fără a se dispersa"), dar totodată „megalitul funerar protejează pe cei vii de eventualele acțiuni nocive ale mortului" (*op. cit.*, p. 190). Uneori, menhirii se găsesc în *aliniamente*: șiruri paralele, formând un gen de alei; alteori în construcții circulare sau *cromlechuri* (breton. *cromlech* – cerc de piatră sau cerc de pietre), care ating adesea diametre mari, până la 113 metri în cercul exterior; sunt construcții concentrice, având în centru o platformă, câteodată purtând un dolmen sau un menhir, mai des însă în preajma aliniamentelor mari (până la 2000 pietre) de menhiri; în interiorul celor mai multe cromlechuri sunt morminte. Destinația cromlechurilor e încă neclară: unele ipoteze le definesc drept incinte ale unui *cult solar (probabil *temple ale Soarelui); după părerea majorității specialiștilor erau numai incinte pentru *ritualuri funerare *(→ funeralii)*, dar și pentru ceremonii religioase; e cu putință ca oficianții acelui *cult religios să fi utilizat marile cromlechuri și ca observatoare astronomice primitive. Printre cele mai interesante cromlechuri: ansamblul **Stonehenge* (Anglia, în Wiltshire), cu diametrul de 90 metri, compus din câteva inele circulare, iar în mijloc, o formațiune tip potcoavă, adăpostind în centrul ei o piatră de mărimea 4,8 × 1 × 0,5 m. Unii cercetători au confirmat dubla destinație a acestui complex: templu și observator. La distanța de 85 m față de centru e așezat un menhir (6 metri înălțime, 37 tone); s-a observat că, la solstițiul de vară, soarele răsare exact deasupra acestui menhir, iar în următoarele 6 luni descrie deasupra orizontului un arc de 78°; (o verificare recentă pe calculatorul electronic a dat în vileag faptul că toate direcțiile sugerate de ordinea pietrelor din cele câteva inele concentrice indică principalele stele și constelații în momentul când răsar și când apun; o altă verificare a arătat că, ajutându-se de cromlechul Stonehenge, constructorii lui de acum 4 milenii puteau să prevadă eclipsele de soare și de lună). Tradiția folclorică locală pune construirea acestui ansamblu în seama cavalerilor Mesei Rotunde și a regelui *Arthur, sau a vestitului vrăjitor legendar Merlin. Oamenii care au instalat megaliții erau mobili, poate chiar peregrini pe mari teritorii geografice; e posibil ca Stonehenge sau și alte mari cromlechuri să fi marcat centrul lumii, pe unde trece osia universului *(axis mundi)*. Evul mediu a răspândit *superstiția că megaliții sunt vizitați periodic de *zâne. Nu este exclus ca unele ansambluri să se fi destinat într-adevăr ca „sedii de popas" unor *zei. Altă formă megalitică sunt *dolmenii*, cărora unii le atribuie numai un caracter funerar; dar „dolmen" înseamnă ad-litteram „masă de piatră", deci ei puteau îndeplini funcția de „mese" (*altare) de

*sacrificiu în relație apropiată simbolic de divinitate, întrucât sunt gigantice (unele pietre de zeci de mii de kilograme); s-au găsit sub unii dolmeni morminte, în care morții erau înhumați șezând; dar uneori erau un fel de mausolee seculare, înmormântările făcându-se succesiv, timp de mai multe veacuri; după unele ipoteze, dolmenii ar fi fost inițial sanctuare ale cultului *strămoșilor. Între eneolitic și dezvoltarea bronzului apare ritualul incinerării morților; de aici poate rezulta faptul că se consolidaseră *credințele primitive despre suflet; în aceeași perioadă în care au fost produse monumentele megalitice, *totemismul era destul de larg răspândit și se consolidase și cultul strămoșilor. În legătură cu aceasta, fără a avea raport direct cu megalitismul, există în Anglia (Berkshire Downs) un desen gigantic al unui cal în galop, realizat în schiță simbolică (110 metri de la coadă la nări), într-un strat de cretă, în epoca bronzului; arheologii i-au atribuit o semnificație cultuală; se știe, de altfel, că la multe popoare – în epoci arhaice (de la celți până la chinezi) – *calul era un simbol al *morții. S-au avansat nu o dată obiecții (de fapt, neîntemeiate) asupra capacității de abstractizare la oamenii primitivi; însă civilizația megalitică, judecând numai după moștenirea lăsată de ea, nu era câtuși de puțin primitivă în înțelesul trogloditismului arcadic. De altminteri, cu o bună armătură de informație documentară de teren, care îi susține argumentele, Claude *Lévi-Strauss refuză prejudecata multor etnologi de a-i considera pe primitivi incapabili de gândire abstractă; odată cu aceasta, antropologul structuralist afirmă și existența curiozității științifice în sine la primitivi, pentru plăcerea cunoașterii *(Gândirea sălbatică*, 1962, *passim)*. Acest lucru susține ideea că Stonehenge și alte cromlechuri puteau fi observatoare astronomice la nivelul epocii, dar și ipoteza că în mintea constructorilor de megaliți s-a putut forma o *mitologie megalitică*. Același autor mai scrie: „Departe de a fi, cum s-a susținut adesea, opera unei «funcțiuni fabulatorii» care întoarce spatele realității, miturile și riturile oferă, ca valoare principală a lor, faptul de a fi păstrat până în epoca noastră, sub o formă reziduală, moduri de observație și de reflecție care, la timpul lor, au fost [...] adaptate exact unor descoperiri de un anumit tip și anume acelea pe care le permitea natura, pornind de la organizarea și de la exploatarea speculativă a lumii sensibile, în termenii sensibilului" (*op. cit.*, trad. rom., 1970, p. 156–157). Acest tip de „adaptare" a generat practici religioase fundamentate pe credințe și mituri specifice civilizației megalitice. Aceste mituri vor circula în mitologiile antice (clasice), însă sursa lor megalitică devine evidentă în confruntare cu structura civilizației respective. Astfel, printre miturile megalitice se pot clasifica în primul rând toate marile construcții insurgente, destinate să ajungă la cerul zeilor, de tipul turnului *Babel*, ca și opera *Gigantomahiei, adică îngrămădirile suprapuse de munți, efectuate de *giganții* răsculați împotriva lui *Zeus; tema însăși a *uriașilor poate proveni din același mediu. (Uneori, megalitismului îi sunt alăturate construcțiile ciclopice, care ar fi rezultatul amenajării reliefului terestru – munți, stânci – în aspecte plastice determinate, o temă pe care au speculat-o fie Nicolae *Densușianu, în *Dacia preistorică*, fie cercetătorul peruan Daniel Ruzo, în *Cultura Masma*; dar aici interpretarea nu oferă suficientă certitudine, iar interpreții înșiși situează opera ciclopică înainte de *potopul universal.) O temă părând de origine megalitică, dar convertită în basm, e inclusă în motivul folcloric al călătoriei peste 9 mări și 9 țări (sau de 3 ori câte 9 pământuri), analizată de V. Ia. Propp *(Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*, 1946, trad. rom. 1973, p. 355–379): eroul găsește adesea un palat cu un singur stâlp sau cocoțat pe un munte sau în interiorul unei stânci impenetrabile sau între doi munți care se depărtează puțin unul de altul numai câteva clipe, în zori (amintind de menhirii din Stonehenge, marcați de lumina soarelui solstițial); acest motiv e posibil să se fi format în timpul migrațiilor „misionare" ale grupurilor constructoare de megaliți. Mitul care descrie sufletul ce își părăsește, ca un abur sau ca un fum, trupul muribund, aparține fără îndoială gândirii din epoca civilizației megalitice, în împrejurările căreia a fost descoperit sistemul incinerării.

§ G. A. Nordman, *The Megalitic Culture of Northern Europe*, Helsinki, 1935; L. Pericot Garcia, *Los sepulcros megaliticos catalanes y la cultura pirenaica*, Barcelona, 1950; G. Bailloud, *Mégalithes et Civilisation mégalithique* (în *l'Anthropologie*, 58, 1954); G. und V. Leisner, *Die Megalithgräber der iberischen Halbinsel*, Berlin, 1963

mitologie mongolă Populația mongolă de bază (din Mongolia) și triburile înrudite direct, din jurul teritoriului aborigen sau locuind pe malurile fluviului Volga, posedă o *mitologie unitară, destul de simplă, abia desprinsă din *animism și *totemism, formată în perioada veche – cinegetică și pastorală – și conservată fără modificări importante în tradiția folclorică, odată cu păstrarea aceleași îndeletniciri vitale: *vânătoarea și păstoritul. Dominanta în *credințele mitoreligioase o constituie autoritatea și concepțiile *șamanului, iar modelul mitic de univers se dezvoltă din optica nomadului de stepă și taiga. *Cultul *strămoșilor este legătura de coeziune imperios necesară unor populații nesedentarizate; la mongoli, strămoșii provin de obicei din căsătoria sacră a unor oameni din trecutul mitic cu fecioare cerești sau, dimpotrivă, de la fecundarea imaculată a unor fecioare terestre de către un fulger (temă transmisă de *miturile chineze arhaice: nașterea împăratului *Huangdi). Din genealogia mongolă fac parte și cultele totemice, principalele *totemuri fiind:

*calul (în special calul alb), taurul, cerbul. Zeii mongoli sunt mai ales personificări fenomenologice sau cosmologice, nominalizate sau nu. *Tängri* este *cerul personificat, *Itügän* – *pământul; dar deseori cele două *elemente nu au nume propriu și apelativele rămân impersonale: Cerul-tată și Maica-glie; totuși, Tängri sau Cerul-tată e considerat creatorul universal etern, iar mai târziu va fi înlocuit de un *demiurg anonim. Dintre strămoșii totemici, se venera îndeosebi *lupul *Borte-Čino*. Despre *omul primordial mongol se știe puțin: numai folclorul calmîcilor a conservat mitul despre primul om, *Jangar*, un orfan singuratic. În modelul mongol al lumii, văzut simplist, cerul este un ceaun răsturnat, iar pământul un disc, alteori o platformă pătrată, la mijlocul căreia se află un munte cosmic de forma unui stâlp sau a unei *piramide în trepte. A fost normal ca un popor pastoral să instituie, printre *sărbătorile de bază, niște festivități de primăvară, marcând renașterea naturii, deci reapariția pășunilor. Toate aceste tradiții vor reapare în forme modificate chiar și după influența intensă a unui conglomerat de ecouri mitologice și religioase, venite din India, Iran, Tibet. Modificările ar fi făcut să dispară multe din temele mitice primare, dacă unele scrieri mongole (cronica *Povestirea sacră*, sec. XIII) și însemnările unor călători străini (istoricul persan Rashidaddin din sec. XIV, italienii Plano Carpini și Marco Polo, armeanul Kirakos Gandzaketzi, precum și cronicile chineze) nu ar furniza destule date dinainte de pătrunderea dualismului zoroastric și mai ales a *budismului; aceste date se mai pot confrunta și cu mitologiile locale ale unor triburi mongolice. Dualismul persan declanșează în mitologia mongolă apariția unui personaj demonic: *Erlik*, care devine și domnul lumii infernale. Influența budistă a dus la convertirea unei mari părți din populație la varianta tibetană: *lamaismul*. Ulterior, miturile cosmogonice se reorganizează într-o nouă *cosmogonie, cu caracter demiurgic (de proveniență din India postvedică): un *demiurg răstoarnă pe spate o broască gigantică, plutitoare până atunci pe apele oceanului universal, și așează pe burta ei pământul anume confecționat. Dacă unele triburi venerau o formă plurală de divinități cerești, aproape nediferențiate: grupul de 33 sau 99 *tängri*, un mit antropogonic nou consideră că din acest grup se alege perechea primordială strămoșească a omenirii.

§ W. Heissig, *Mongolische volksreligiose und folkloristische Texte*, Wiesbaden, 1966; B. Rintchen, *Les matériaux pour l'étude du chamanisme mongol*, I–III, Wiesbaden, 1975

mitologie post-vedică → *mitologie vedică*

mitologie romană Dependentă în mare măsură de **mitologia greacă*, **m.r.** este poate cea mai eclectică dintre toate, generând o *religie cu desăvârșire practică. Sistemul mitologic roman s-a dezvoltat din 4 surse primitive: fondul comun indoeuropean, tradițiile locale prearice și latine din Italia, aportul etrusc și influența greacă – la care s-au adăugat, periodic, elemente de absorbție de la popoarele de contact militar, sincretizate prin *interpretatio romana*. Pragmatismul roman a istoricizat miturile generale din fondul arhaic, adaptându-le tradițiilor despre întemeierea Romei și consolidarea statului roman. Noțiunea de **numen*, ca forță transcendentă anonimă, este de fapt multiplul unei *demonologii pragmatice primare dezvoltate într-un imens sistem coerent de *numina*, înglobând toate fenomenele curente ale naturii și toate formele comportamentale omenești. Chiar în *panteonul târziu, când grupuri de *numina* se vor fi coagulat în câte o divinitate: *deus* – zeu, sau *dea* – zeiță, ca *numen* generalizat (de ex., **Fons*, ca zeu patronal al *Nimfelor fântânilor), se vor menține în mare cinstire noțiuni ca **genii*, **Lares*, **Penates*, iar numeroasele atribute ale marilor zei (**Iupiter*, **Iuno* ș.a., cu toate atributele lor) provin tot din vechile *numina*. Faza arhaică divulgă venerarea umbrelor morților, ca protectoarele familiei și ginții (**Manes* sau *Dis Manibus*, un dativ adesea înscris cu inițiale: DM pe lespezile funerare), cărora li se adăugau zeii proviziilor casnice *(Penates)* și *spiritele de protecție generală a vieții, distribuită pe specialități *(Lares – familiares, permarini, militares* ș.a.*)*. Vechii zei ai romanilor erau legați mai ales de *miturile agrare: **Mars* (agricultura și vegetația, apoi și războiul), **Faunus* (turmele și cirezile), **Saturnus* (recolta), **Ceres* (cerealele); foarte importanți erau: **Terminus* (zeul hotarelor) și mai ales **Ianus* (din cei mai vechi, inițial zeu suprem și creator, cedând – deși, se pare că singurul autentic latin – locul lui *Iupiter). **M.r.** nu este o *mitologie fixă; prin deschiderea permanentă spre împrumuturi de divinități și spre *sincretism, divinitățile Romei sunt fluctuante, în veșnică schimbare atributivă, în perpetuă complexificare. Apoi, se disting curente religioase preferențiale, fie intelectuale – în mediile patriciene (de ex., doctrina pitagoreică sau cultul **Dioscurilor*), fie populare – în mediile plebei *(*Ceres*, **Bacchus*, **Liber Pater)*. Această mitologie, pragmatizată excesiv prin *ritualurile religioase, tinde să se dezagrege în sec. I î.e.n. (probabil și din cauza divinizării abuzive a unor conducători – de la Sulla și mai ales de la Caesar încolo). Dacă zeii grecilor (conform informațiilor din epopeile homerice, **Iliada* și **Odisseia*) puteau sfărâma oricând destinele instituite de ei înșiși, în religia romanilor, oricât de capricioși și vindicativi (ca, de ex., *Iuno* față de **Aeneas*), zeii nu mai pot clinti deciziile sorții, ci se mulțumesc doar să pună piedici, să opereze amânări în îndeplinirea destinului implacabil. Iar doctrina poetului filosof *Lucretius (din *De rerum natura*), tributară lui *Epicur însă

nu ateistă, este o expresie a unei stări generale de scepticism politic, social şi, implicit, religios; pentru Lucretius, *zeii există* (cum existaseră şi pentru Epicur), dar sunt fericiţi şi imperturbabili în zona lor neutră intermundană, neimplicată în frământările lumii şi neinteresată de ele. În epoca imperiului târziu, marile deplasări ale legiunilor şi mişcarea corpului de funcţionari imperiali impun, prin contaminări, diferite forme sincretice dealtfel firești: *Iupiter* e asimilat cu **Baal, Mithras (*Mithra)* cu **Serapis*, **Venus* cu **Astarté* şi cu **Tanit*. (Formula *interpretatio romana* a fost folosită prima dată de Tacitus, în *Germania*, 43, cu sensul identificării zeilor germanici cu zeii romani, pentru înlesnirea înţelegerii structurii lor de către cititorii de lb. latină.) Religia romană – deşi panteonul, după calculul lui Marcus Terentius *Varro, ajunge la 30 000 de divinităţi – conferă totuşi adoraţia fundamentală unui grup de zei principali, aleşi, preferaţi, pe care Varro, îl consideră compus din 20 *dii selecti* (zei aleşi). *Augustin (*De civitate Dei*, VII, 2) îi enumără: *Ianus*, *Iupiter*, *Saturnus*, **Genius*, **Mercurius*, **Apollo*, *Mars*, **Vulcanus*, **Neptunus*, **Sol*, **Orcus*, *Liber Pater*, **Tellus*, *Ceres*, *Iuno*, **Luna*, **Diana*, **Minerva*, *Venus*, **Vesta*. Panteonul roman a devenit atât de cuprinzător prin numeroasele împrumuturi şi moşteniri de la populaţiile italice predecesoare (mai ales de la etrusci şi sabini), apoi masiv de la greci, dar şi de la toate celelalte popoare de contact, întrucât romanii se interesau amănunţit de zeii popoarelor inamice, spre a-i atrage de partea lor; în cadrul unui ritual specific: *evocatio*, romanii preluau zei din oraşele asediate sau cucerite, incluzându-i în panteonul propriu. *Ovidius recunoaşte (*Fasti*, I, 90) acest caracter de împrumut, vorbind de Ianus: *Nam tibi per nullum Graecia numen habet* („Căci Grecia nu are un zeu aidoma ţie"). Totodată, romanii nu au renunţat la venerarea vechii forţe impersonale *numen* (echivalentă cu **mana*), mai ales . pluralizată în *numina*. Funcţionalitatea atributivă a zeilor s-a dezvoltat pe două căi paralele: prin sincretismul succesiv, determinat de identificările cu zeii asemănători ai popoarelor de contact, şi prin amplificarea activităţii sociale a poporului roman: de ex., *Mars*, recompus din zeul agrar etrusc **Maris* şi zeul umbric al vegetaţiei câmpurilor **Mavors*, sub influenţa micilor războaie locale de invazie pe ogoarele vecine sau de apărare a propriilor ogoare, e socotit şi patronul armelor, iar când romanii cunosc panteonul grec, el devine, sub influenţa lui **Ares*, zeul războiului violent. După ce panteonul roman ajunge să însumeze peste 30 000 de divinităţi, mitologia îşi clasifică zeii în 7 categorii: 1) Zeii consiliului divin (*dei censentes* sau *consulentes*), numiţi şi zeii marilor neamuri *(dei maiorum gentium)*, fiindcă erau recunoscuţi de egipteni, sirieni, fenicieni, greci şi romani, se limitau la 12: *Vesta*, *Iuno*, *Minerva*, *Ceres*, *Diana*, *Venus*, *Mars*, *Mercurius*, *Iupiter*, *Neptunus*, *Vulcanus*, *Apollo*; 2) numeroşi zei subalterni *(dii minorum gentium)*; 3) opt zei aleşi *(dii selecti)*: *Ianus*, *Saturnus*, **Ops*, *Genius*, **Sol*, *Luna*, **Pluto*, *Bacchus*, preferaţi de romani, fără a fi de prim rang; 4) semizeii *(semidei)*, născuţi dintr-o divinitate şi o fiinţă muritoare, de obicei eroi, ca **Hercules;* 5) zeii topici, adoraţi doar în anumite locuri; 6) zeii locali, indigeni *(dei indigetes)*; 7) zeii comuni, favorabili tuturor. După structura lor, aceiaşi zei erau împărţiţi în 3 clase: a) divinităţi teologice (marii zei şi zeii aleşi); b) divinităţi naturale (sau fizice), ca *Uranus*, **Terra*, *Oceanus*, *Chimera*, **Tritonii*, monştrii şi în genere zeii zoomorfi; c) divinităţi alegorice sau morale, întruchipând pasiuni, virtuţi. În sfârşit, după obârşie, se clasau în două categorii: *di patrii indigetes* – zeii primitivi ai romanilor *(Ianus*, *Iupiter*, *Mars*, **Quirinus*, *Vesta)*, chiar dacă supuşi sincretismului ulterior (de altfel, triada maximă cea mai timpurie era compusă din *Iupiter*, *Mars* şi *Quirinus)* şi *di novensides*, adică zeii împrumutaţi de la alte popoare. Prima organizare a religiei şi ritualurilor romane i s-a atribuit regelui *Numa Pompilius. Concepţia religioasă a romanilor, conservatoare a tradiţiilor şi pragmatică până la exces, totodată străină vocaţiei mistice chiar dacă izvora dintr-un *misticism demonologic primitiv ţesut cu *superstiţii, era în acelaşi timp, aproape paradoxal, şi liberală faţă de imixtiunile cultelor pentru zei străini; fără să refuze actul *divinaţiei, religia romană simplifică până la elementar dialogul cu zeii al credinciosului, interesat îndeosebi de prezentul său (*carpe diem* al lui Horatius traduce o mentalitate obştească), precum şi de asigurarea nevoilor omeneşti imediate printr-un târg cu zeii (numit *pax deorum*) ce se fructifică în numeroase ritualuri, sacrificiale şi festive, nescutite de intruziunea superstiţiei; de aici şi mecanismul intim al acelei ospitaliere *interpretatio romana* prin care s-au absorbit aproape toţi zeii popoarelor cucerite, în vederea asigurării unei stabile *pax romana*, care, desigur, n-a exclus niciodată războaiele. Dar altminteri religia romană a fost una dintre cele mai tolerante din istorie faţă de celelalte *credinţe; prigoanele vremelnice împotriva unor religii exclusiviste (ca *iudaismul şi *creştinismul) au avut mai ales substrat politic: de ex., nerecunoaşterea divinităţii împăraţilor romani era interpretată ca nerecunoaştere a stăpânirii romane. Totuşi, câţiva împăraţi, începând cu Traian, devin mai îngăduitori; Traian nu ia măsuri grave şi, chiar când nu abrogă unele rescripte sau legi asupra creştinilor, nici nu le aplică. Hadrian (după mărturia lui Eusebius: *Istoria eclesiastică*, IV, *30*, 8–10), adresase epistole oficiale coloniilor, cerându-le să tolereze credinţele care nu jignesc religia romană şi cultul împăratului. Cel mai tolerant împărat se pare că a fost Antoninus Pius.

După unele informații, unii împărați s-au arătat chiar apărătorii religiilor altădată prigonite; astfel, Hadrian (cf. Xiphilinus, *Epitome la Istoria Romană a lui Cassius Dio*, LXX, 3) „amenința cu asprime pe cei care ar fi făcut vreun rău creștinilor sau i-ar fi dus în fața justiției", împăratul întărindu-și decizia prin actul de *jurământ (a jurat pe Hercules); despre Antoninus Pius (Xiphilinus, *loc. cit.*) se scrie că „le-a acordat creștinilor cel mai mare respect și s-a întrecut cu Hadrianus în măsurile de prețuire prin care i-a onorat." Caracalla, sub domnia căruia acordarea cetățeniei romane depinde de acceptarea religiei oficiale a Romei, deși apărător al religiei strămoșilor, era tolerant ca împărat față de răspândirea cultelor orientale, ba chiar și-a amenajat un *altar subteran în termele sale, consacrându-l unei divinități supreme hibride, recompuse (printr-un sincretism elaborat) din *Helios, *Serapis și Mithras. Pe de altă parte, religia romană s-a arătat întotdeauna intolerantă cu religiile sau riturile străine practicante de *sacrificii umane; de ex. preoții zeului fenician **Moloh*, sacrificatori rituali de prunci, au fost pedepsiți cu crucificarea, sub Tiberius; în schimb interdicțiile aplicate **druizilor* au tradus de fapt o măsură exclusiv politică, deoarece paralel cu ea panteonul roman a preluat numeroși zei celtici. O trăsătură specifică a religiei romane se află într-o anumită tendință tranzacțională, de contract bilateral între credincios și zeul său, acest fenomen putând fi urmărit de la legendara tranzacție a lui Numa Pompilius cu Iupiter, până la definiția lui Cicero: „Despre rigoarea îndeplinirii legămintelor se spune suficient în lege, iar legământul este angajamentul solemn [sponsum] prin care ne obligăm față de zeu" (Cicero, *Despre legi*, II, *XVI*, 41). Istoricul Theodor Mommsen vorbește de „ideea spiritualizării lucrurilor terestre, pe care se întemeia religia romană" (*Römische Geschichte*, I, Berlin, 1865; trad. rom., *Istoria Romană*, I, București, 1987, p. 254). Caracterul practic și prevăzător al religiei romane e vădit și din structura *rugăciunilor, foarte amănunțite, prevăzând toate situațiile posibile, spre a-i împiedica pe zei să pretindă mai mult decât li se oferea (fenomen vizibil și în lipsa de ambiguitate juridică a legislației romane); o rugăciune se încheie așa: „Primește în dar vinul acesta pe care ți-l ofer", încât zeul să nu creadă că are dreptul la toată cantitatea de vin din pivnița credinciosului; în împrejurări speciale, credinciosul se și putea tocmi cu zeul, spre a obține un sacrificiu mai ieftin sau mai convenabil moral: „Mânios, Iupiter i-a poruncit lui Numa să facă purificarea cu căpățâni, iar Numa l-a întrebat: De ceapă? – De oameni! a răspuns Iupiter. Cu părul capetelor? a întrebat Numa din nou, spre a scăpa de înfiorătoarea poruncă. Cu ceva viu! a răspuns Iupiter. Numa a adăugat: Mainisi! [pești marini] Se spune că Egeria l-a învățat să zică așa. Iupiter s-a întors, potolindu-și mânia." (Plutarh, *Viața lui Numa*, XV). Romanii aveau zei de toate rangurile, pentru toate amănuntele existenței omenești, se interesau mult de *divinație și aproape deloc de *magie, însă nu aveau o clasă sacerdotală autonomă; sacerdoțiul era la Roma o funcție administrativă, *sacerdotul roman *(*augur*, **flamen* sau *pontifex maximus)* nefiind decât un funcționar al statului; împăratul, dictatorul sau alt demnitar suprem era Pontifex Maximus. De la 104 î.e.n., preoții începuseră a fi aleși prin vot cetățenesc. Divinația era atribuția augurilor; colegiul *Vestalelor întreținea *focul sacru; serviciul divin în onoarea marilor zei (*flamen dialis* fiind preotul special al lui Iupiter) era oficiat de flaminii specializați sau chiar de șeful statului, în calitate de Pontifex Maximus; cultul împăratului – cu statui în *temple – se generalizase după Caesar, căruia i s-a organizat apoteoza, deși încă *Romulus fusese proclamat zeu sub numele de *Quirinus*; între religie și stat exista o legătură curentă și adesea senatul își ținea ședințele în temple. Și totuși forța acestei religii organizate ca un simplu corp administrativ al statului era mare, îndeosebi auguratul, căci augurii puteau înlesni oricând demiterea indiscutabilă a oricărui magistrat roman. Religia juca un rol cu totul deosebit în viața cotidiană a fiecărui cetățean. Cicero, Sallustius, Horatius ș.a. i-au considerat pe romani drept oamenii cei mai religioși din lume; Roma însăși era sfințită de existența acelui tradițional *pomoerium*, cum era numită incinta ei sacră.

§ A. v. Domaszewski, *Abhandlungen zur römischen Religion*, Leipzig/Berlin, 1909; G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, ed. II-a, 1912; A. Grenier, *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art*, Paris, 1925; Nicola Turchi, *La religione di Roma antica*, Bologna, 1939; F. Altheim, *Römische Religionsgeschichte*, 1–2, Berlin, 1956; K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960; G. Radke, *Die Götter Altitaliens*, Münster, 1965; Stewart Perowne, *Roman Mythology*, London, 1969; Georges Dumézil, *Les Mythes romains*, Paris, 1942, id., *La Religion romaine archaïque*, Paris, 1966; id., *Jupiter Mars Quirinus, essai sur la conception indo-européenne de la société et sur les origines de Rome*, Paris, 1941; id., *Fêtes romaines d'été et d'automne*, suivi de *Dix questions romaines*, Paris, 1975; G. Picalunga, *Aspetti e problemi della religione romana*, Firenze, 1975; Raymond Bloch, Jean Cousin, *Rome et son destin*, Paris, 1960 (trad. rom. I–II, *Roma și destinul ei*, București, 1985); *Enciclopedia civilizației romane*, coordonator științific prof. univ. dr. doc. Dumitru Tudor, București, 1982

mitologie românească Creștinarea în epoca formării poporului a împiedicat constituirea timpurie a unei *mitologii unitare, de puternică structură religioasă arhaică, iar începutul sincretizării *miturilor locale, sub influența *credințelor aduse de migratorii asiatici și sub constrângerea *dogmelor și miturilor introduse de *creștinismul timpuriu, a devenit un factor care a fărâmițat și, pe alocuri, a pulverizat o mitologie

probabil autonomă, dacă judecăm după unele relicte detectabile în scenariile câtorva ceremonialuri populare enigmatice (unele dintre ele numite *sărbători băbești*), în folclorul epic (balade, basme) fantastic și eroic, într-o anumită categorie de *superstiții, în *descântece, în *ritualul magic semiprofanator din *priveghiul mortului (Vrancea, Țara Moților), în memoria oieritului transhumant *(*Miorița)*. Miturile biblice *(→ Biblia)*, auzite la biserică într-o limbă latină încă dificilă și pentru predicator ca și pentru convertit, apoi înțelese parțial și eronat, se sincretizează spontan prin injectarea nervurii mitice locale (*Adam și *Eva, morți la vârsta de 700 ani, au poruncit să fie înmormântați în muntele Alelei). Dar există variante cosmogonice stranii *(→ cosmogonie)*, cu foarte vechi rădăcini (de ex., cele din folclorul bucovinean): la început nu era nimic pe lume, decât un munte mare purtat de vânturi; din vârful lui ieșea *foc iar din foc s-a născut o femeie neînsuflețită, al cărei trup a fost purtat multă vreme de vânturi până a ajuns la Vârful-cel-mai-de-sus, care i-a dat viață; de acolo femeia coboară pe munte, unde, găsind două bucăți de fier, le înghite, rămâne însărcinată și naște doi copii: unul șchiop și deștept, altul teafăr și prost; muntele neposedând decât fier și frații având nevoie de argilă ce se poate plămădi, cel prost aduce lut din adâncul mărilor, iar cel deștept confecționează un cal fără viață, și intră amândoi pe rând în cal ca să-l miște, făcând ulterior și o căruță; deoarece numai fratele prost izbutise să pună calul în mișcare, rămâne să tragă el toată viața; acest mit folcloric (având rădăcini difuze de origine fino-ugrică sau uralo-altaică, din *cultele profanatoare) precizează că în vremea aceea „Dumnezeu era necunoscut". Nucleul mitului este în parte migrant, dar în parte poate fi și local, chiar dacă fenomene vulcanice recente nu au existat pe teritoriul României; iar *fierul, ca germen fecundator, este dintr-un strat mitic mai târziu. **M.r.** nu se suprapune unei geografii mitice delimitate etnic sau totemic *(→ totem)*; acest spațiu al mitogenezei românești nu a fost nici *spațiul mioritic* (Lucian *Blaga), nici cu atât mai puțin *fenomenul horal* (Romulus *Vulcănescu) – ambele delimitări având numai sens metaforic, prima corespunzând unei tradiții poetice pastorale, a doua fiind însă o eroare etnologică. Spațiul sacru al **m.r.** este numai teritoriul de mișcare cotidiană normală, adică *acest tărâm*, despărțit printr-o graniță magică de **tărâmul celălalt;* mai exact, **m.r.** este o mitologie coerentă și unitară prin suprapunerea ei peste un spațiu sacru specific și propriu, care este limba română (adică toate teritoriile românofone). În funcție de acest criteriu natural s-a format și *panteonul specific. Nu este un panteon autentic de mitologie religioasă riguros constituită în sistem; mai curând este un ansamblu de relicte din vechi filoane pierdute. Un panteon mitic propriu-zis este cadrul cultual al unei religii; panteonul folcloric al mitologiei românești nu poate servi un cult religios, care nu mai există decât în forme relictuale dispersate. Dar, oricâte riscuri ar comporta clasificarea lui, el poate fi clasificat într-un registru foarte larg. Vom deosebi: *divinități sincretice* (*Dumnezeu, Hristos, Sfântul Soare, *Sânpetru, *Ursitoarele, Maica Domnului, *Sfânta Vineri, *Sânicoară, *Ion Sântion, *Sfânta Duminică, *Sfânta Miercuri, *Sfântul Andrei, *Sfântul Antipa); *semizei* (*Zburătorul, *Crăciun, *Crăciuneasa, *Luceafărul, *Trif Nebunul, *Foca); **strămoși arhetipali* (*Moșii, *Uriașii, *Novacii, Moș *Adam, Moașa Iova / *Eva, *Tinerețe-fără-bătrânețe); *personificări calendaristico-meteorologice* (*Sântilie, *Paparuda, *Baba Dochia, *Sânvăsii, Vântul Turbat, Moș Crivăț, *Zorilă); **zâne bune* (*Iana Sânziana / Sora Soarelui, *Sânzienele, *Ileana Cosânzeana, *Inia-Dinia, *Piaza Bună); *zâne rele* (*Iele, *Rusalii, *Brehne, *Piaza Rea); *eroi arhetipali* (*Făt-Frumos, *Agheran Viteazul, *Aleodor împărat, *Ler împărat); *personaje magice binevoitoare* (*Ageru-ochilor / Ochilă, *Ageru-pământului); **demoni* (*Cățelul pământului, *Muma-Pădurii, *Moșul-Codrului, *Vâjbaba, *Baba Cloanța, *Baba Hârca, *Drăgaica, *Vâlva, *Joimărița, *Marțolea, *Goga, *Oaca, *Pâca, *Stima apei, Stafiile, *Pricoliciul, *Strigoii / Moroii, *Spiridușul, *Dracul – și variantele: Scaraoțchi, Nifârtache, *Aghiuță, Michiduță, de asemenea, *Sfânta Sâmbătă); *inițiați* (*Meșterul Manole, *solomonarii); *suflete sacralizate* (*Blajini / Rohmani); *monștri* (*Balauri, *Zmeul, *Dulful, *Ghionoaia, *Scorpia, *Căpcăuni, *Strâmbă-lemne, *Sfarmă-piatră, Ciută-nevăzută, *Statu-palmă-barba-cot); *animale sapiențial-oraculare* (*Oaia Năzdrăvană / *Miorița, *Pasărea Măiastră, *Calul Năzdrăvan, *Ariciul, *Albina). Alături de acest panteon sunt clasificabile: **elementele* (*apa vie, *apa moartă, *focul nou); diferite *obiecte, plante și unelte magice* (*roțile de foc, *Bușteanul Ielelor, carul de foc, căruța cu cai de foc, Ceasornicul casei, *căciula fermecată, *mătrăguna, *iarba fiarelor); *coregrafia magică* (*Călușarii, Jocul fetelor de la Căpâlna); **sărbători, **ritualuri, ceremonii cultuale* (*Alămor-Alimori, *Hodăițele, *Arminden, *Caloianul, *colindele, Ziorile, *Brezaia, *Paștele Blajinilor); precum și o *geografie mitică* (Tărâmul Celălalt, *Apa Sâmbetei, Gârliciu-pământului, Valea Plângerii, Muntele Alelei, Mânăstirea Albă, Valea Zânelor, Mânăstirea Calu-Gastru). Panteonul mitofolcloric românesc nu poate fi reconstruit pe axul artificial al unei perechi de divinități cosmogonice și supreme, neatestate decât periferic și accidental, așa cum procedează Romulus Vulcănescu plasând în centrul scenariului său mitologic dualitatea fraternă *Fărtatul – Nefărtatul* (cf. *Mitologie*

română, Bucureşti, 1985, *passim*); cele două personaje sunt simpli demoni, citaţi de Elena Niculiţă-Voronca numai într-o variantă bucovineană, cu rol cosmogonic nespecific tradiţiei mitice indoeuropene, şi nerecunoscuţi de mitologia românească în ansamblul ei. Acest mit uralo-altaic, cu variante în mitologia fino-ugrică, adus de tătari sau de însoţitorii lor, ţiganii (sec. XIII), nu a putut fi sincretizat în tradiţia mitologiei româneşti, care l-a minimalizat printr-un efect organic de respingere. Mitologia românească, aşa cum există ea în înregistrările folcloriştilor, nu are divinităţi absolute; panteonul popular l-a inclus pe Dumnezeu, văzut ca moşneag benefic, doar printre divinităţile principale, fără rol central. În formele cognoscibile azi, **m.r.** nu cuprinde un panteon ierarhizat de zei, nici nu şi-a elaborat un model propriu de univers coerent; divinităţile sunt sau *duhuri de categorie inferioară, provenite din *animism, sau zeităţi secundare de origine totemică, monştri polimorfi sau zoomorfi, demoni, *genii, chiar *eroi civilizatori, numeroase *zâne etc. Toate acestea au suferit îndelungate mutaţii şi restratificări, de la **mitologia dacogetică* de bază, timp de 20–25 secole, în lungul ciclu de invazii, până la venirea turcilor în sec. XVI. Înregistrările au început foarte târziu şi s-au făcut rareori calificat, iar un corpus folcloric nu este în măsură egală şi un corpus mitologic. Din materia existentă se pot defini totuşi mai multe *trăsături specifice ale mitologiei româneşti*: a) lumea e populată de duhuri rele şi viclene, care pot fi însă păcălite de inteligenţa (recte: şiretenia) omenească, deşi omul nu se angajează în lumea duhurilor decât sau din însărcinare împărătească, sau din vocaţie eroică, sau provocat de ele; b) destinul e implacabil (sensul oracular al Mioriţei, unde *oracolul nu e prevenire, ci anunţarea obiectivă a unui eveniment inevitabil care, inclus în mecanismul destinului, devine un fenomen cosmic ce nu mai poate fi oprit sau modificat; tot aşa când, rătăcit la răscruce, Făt-Frumos întreabă o bătrână, de obicei pe Sfânta Vineri, încotro să meargă, i se răspunde invariabil: „De vei apuca la dreapta, te vei căi, de vei apuca la stânga, iarăşi te vei căi"); c) credinţa într-un tărâm secund, paralel (Tărâmul Celălalt) unde există o viaţă parahumană păgână, liberă, încântătoare şi eternă; de obicei acest al doilea tărâm e locuit sau numai păzit de Zmei; rareori are caracter infernal şi niciodată unul paradisiac în sens biblic (influenţele bisericeşti nu au pătruns în acest mit); d) convingerea că există undeva (de obicei pe Tărâmul Celălalt) un domeniu magic al unei zâne numite Tinereţe - fără - bătrâneţe - şi - viaţă - fără - de - moarte, unde **timpul* poate fi anulat şi unde unii eroi ajung, dar de unde invariabil pleacă, absorbiţi de dorul de casă şi, când se întorc, constată că *acolo* timpul se scurgea mult mai încet, iar *aici* ei îmbătrânesc şi mor imediat, pierzând efectul misterios care îi menţinuse tineri; deşi tema e universală, varianta românească a mitului e tratată în categoria ideală: tragicul fără lacrimă, neputinţa opţiunii; e) actele esenţiale săvârşite miraculos de eroii mitici (obţinerea apei vii şi apei moarte, omorîrea balaurilor, răpirea Ilenei Cosânzene, războaiele cu făpturi fabuloase sau magice), de obicei condensaţi în eroul arhetipal Făt-Frumos, sunt tot ideale, nefiind urmărite în interes personal, căci Făt-Frumos nu e cavaler supus până la evlavie suveranului său, el nu are stăpân, e suveran el însuşi, posesor liber al inteligenţei, dreptăţii şi forţei, care şi ele sunt ideale; singurul care îl ajută consecvent este Calul Năzdrăvan, însă totdeauna un paradox îl sileşte să se supună altui destin decât al său (finalurile fericite fiind interpolări folclorice sau cărturăreşti târzii), întrucât Făt-Frumos este de fapt un semizeu luciferic. O trăsătură esenţială a **m.r.** este lipsa de pragmatism (de unde şi rezonanţa ei cosmică, ceea ce o determină, artistic, să se transfere în sublim; fiecare *sacrificiu neagă scopul imediat, urmărind numai confundarea cu destinul universal al omului; omul nu se poate identifica însă cu timpul absolut şi atunci el reintră obligat în timpul său mensurabil (ca după periplul spre Tinereţe-fără-bătrâneţe) şi nu se poate sustrage morţii, indiferent de modalitatea de a muri, astfel încât se abandonează discret intrării în moarte (Miorita); el nu poate construi fără a se sacrifica, şi atunci sacrificiul său dublu – adică jertfirea esenţelor – se transferă cu aceeaşi discreţie în operă, iar opera nu este nici cetate inexpugnabilă, nici labirint, nici zid defensiv, nici palat de hălăduire, ci o incintă sacră: biserica mitică, adică un *templu pentru glorificarea abstracţiei cosmice (Mânăstirea Argeşului); când posedă un depozit intelectual de cunoaştere, acesta nu este o carte, ci Cartea, care nemaiavând simple scopuri practic informaţionale, se rezumă la efectul magic al paralizării duhurilor malefice numai prin simpla lectură discretă care devine un înalt act de purificare, prin *exorcism, a incintei sacre a bisericii, dar de fapt al unui templu celest (Voinicul cel cu cartea în mână născut). Specificul mitologiei româneşti, indiferent de scenariile mitice absorbite în ierarhia etapelor, are o structură definitivă de tip pastoral, cu o cosmologie păstorească şi cu un panteon prin excelenţă păstoresc: Dumnezeu e un cioban bătrân sau un baci, Sânpetru e patronul *lupilor, Miorita este oaia oraculară autoselectată din turmă, Ielele apar în poieni de codru, Zmeii sunt nişte războinici chiaburi proprietari de turme şi cirezi, Baba Dochia, pietrificată, îşi păzeşte oile, Moş Adam e înmormântat în muntele Alelei, Făt-Frumos străbate munţii singuratici; în miezul acestei pastoralităţi globale, în aproape toate aceste personaje, se aud ecouri din condiţia precedentă cinegetică: Făt-Frumos, ca şi adversarii săi Zmeii, vânează ca să se întreţină. Dar nu există divinităţi sau personaje mitice fundamentale în **m.r.** care să

fie ocrotitoare ale ogorului, plugului, hambarelor ori ale satului, după cum nici o zeitate populară autohtonă nu patronează cetatea sau pe meşteşugarii ei. Mitogeneza română s-a oprit la societatea pastorală arhaică; divinităţile complementare târzii (ca Drăgaica şi Paparuda), ca şi puţinele ritualuri agrare (Caloianul), provin din contaminări tardive şi nespecifice; în schimb ritualurile arhaice specifice (Alămor, Hodăiţele, Căluşarii), personificările meteorologice (Sântilie, Baba Dochia), zânele (Sânzienele) au un statut pastoral consolidat.

§ Elena Niculiţă-Voronca, *Datinile şi credinţele poporului român adunate şi aşezate în ordine mitologică*, I–II, Mihalcea-Cernăuţi, 1903; Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I *Duşmani şi prieteni ai omului*; II *Comorile*, Bucureşti, 1916–1918; *Povestea lumii de demult*, Bucureşti, 1913; id., *Cerul şi podoabele lui*, Bucureşti, 1915; id., *Văzduhul*, Bucureşti, 1916; Artur Gorovei, *Credinţi şi superstiţii ale poporului român*, Bucureşti, 1915; Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, Bucureşti, 1944; Ion Muşlea-Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, Bucureşti, 1970; Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie a poveştilor româneşti*, Bucureşti, 1976; Lazăr Şăineanu, *Basmele române*, Bucureşti, 1978; G. Călinescu, *Estetica basmului*, Bucureşti, 1965; Mircea Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970 (trad. rom., *De la Zalmoxis la Genghis-han*, Bucureşti, 1980); Andrei Oişteanu, *Grădina de dincolo*, Cluj-Napoca, 1980; id., *Legenda românească a potopului* (în *Viaţa Românească*, nr. 6, 1984, p. 40–54; nr. 12, 1984, p. 18–24); Maria Ioniţă, *Cartea Vâlvelor*, Cluj-Napoca, 1982; id., *Drumul urieşilor*, Cluj-Napoca, 1986; Gh. Vlăduţescu, *Filosofia legendelor cosmogonice româneşti*, Bucureşti, 1982; Alexandru Popescu, *Elemente de continuitate geto-dace în cultura populară românească* (în *Revista de etnografie şi folclor* nr. 2, tom. 25, Bucureşti, 1980, p. 151–165); Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Bucureşti, 1985; Mihai Coman, *Sora Soarelui. Schiţe pentru o frescă mitologică*, Bucureşti, 1983; id., *Mitologie populară românească*, I *Vieţuitoarele pământului şi ale apei*, II *Vieţuitoarele văzduhului*, Bucureşti, 1986–1988; Victor Kernbach, *Universul mitic al românilor*, Bucureşti, 1994

mitologie scandinavă şi germanică Cu distincte repere în fondul mitologic indoeuropean (vechi norv. **Asa* < sanscr. *Asura*, numind global clasa de **zei*; identitatea între divinităţile elementelor; *vaca primordială cosmică **Audhumbla* < vedic. **Kamadhenu*; războaiele cereşti între zei şi *demoni; similitudini escatologice, ca între iarna **Fimbulwethr* şi iarna diluviană legată de refugiul **Var*, dintr-un mit iranian, descrisă în **Avesta*), dar şi cu numeroase trăsături originale, ţinând în primul rând de zona nordică a formării acestei *mitologii, printre care concepţia, aproape unică, despre un amurg al zeilor (**Ragnarökr*) sau pacea definitivă şi fuzionarea de după un război dificil între clasele *Asa* (elementul solid) – adică zeii Aseni *(Aesir)* şi **Vana* (elementul lichid) – adică divinităţile acvatice Vana *(Vanir)* din a căror primă colaborare rezultă **Kvasir*, încarnarea înţelepciunii şi a poeziei, **m.s.** pare a fi, între creaţia lumii şi amurgul zeilor, ca între două glaciaţii. *Cosmogonia, relatată în **Edda*, porneşte de la o stare primordială, care nu este însă un **haos*, ci o arie cu două teritorii strict delimitate: **Niflheim* (lumea de ceaţă) şi **Muspellsheim* (lumea de *foc), despărţite de o zonă neutră pustie: **Ginnunga Gap* şi ambele populate de *uriaşi. După multe milenii, deasupra zonei pustii, flăcările se întâlnesc cu ceaţa îngheţată şi stropii condensaţi se adună într-o formă vie: **Ymir*, gigantul frigului, pe care-l alăptează vaca *Audhumbla*; totodată ea linge ţurţurii de gheaţă sărată şi modelează o fiinţă preumană incertă, din care se naşte **Borr*, întâia fiinţă divină; din iubirea lui cu Bestla, o fiică de uriaş, se nasc primii 3 zei: **Odhinn* (viitorul zeu suprem), **Vile* şi **Ve*, care îl ucid pe Ymir şi din cadavrul lui construiesc universul. Sângele lui Ymir produce un *potop universal care-i îneacă pe uriaşii din Niflheim, salvându-se numai **Bergelmir* cu soţia lui, pe o corabie. Cadavrul e pus întâi în pustiul Ginnunga Gap; cei 3 zei fac din carnea lui Ymir pământul, umplând albiile despicate cu sângele lui şi ele devin fluvii, iar mormanele de oase devin munţi, părul lui sunt *pădurile, Odhinn făcând din craniul uriaşului *cerul şi împrăştiindu-i creierul sub formă de nori; prinosul de sânge a alcătuit oceanul care înconjoară lumea, despărţind-o de noul tărâm, unde s-au mutat uriaşii: scânteile căzute în Ginnunga Gap din Muspellsheim, fiind aruncate pe cer, devin aştri, iar doi copii de uriaşi ajung vizitii celor doi aştri principali: *Soarele şi *Luna; între cer şi pământ se face o punte de legătură: **Bifröst* (curcubeul). *Odhinn* împarte universul în 9 lumi situate vertical (de sus în jos): *Muspellsheim* (focul); **Asgardhgr* (cerul zeilor, cu un câmp de adunări Yddavalr, unde, în piscul Hlidskjalf, se află marele palat al lui Odhinn: *Valhöll* / **Walhalla*, în care e aşezat tronul marelui zeu şi unde sunt adăpostiţi, postum, eroii; dar Valhöll este un *Paradis tragic, pentru că e supus nu eternităţii, ci duratei: zeii şi chiar zeul suprem, împreună cu eroii recuperaţi, trăiesc îngrijoraţi deopotrivă de inevitabila lor pieire, cu tot cu universul, în *Ragnarökr*); *Ljosalfheim* (tărâmul spiritelor luminii); *Vanaheim* (lumea *spiritelor apei); **Midgardhr* / *Mannheim* (lumea umană: un disc înconjurat de ocean); **Yotunheim* (lumea uriaşilor, dincolo de oceanul de centură); *Svartalfheim* (prima zonă subterană, adăpostind *duhurile nopţii); *Hell* / *Hellheim* (lumea morţilor sau *Infernul, de sub stăpânirea zeiţei **Hel*); *Niflheim* (lumea inferioară extremă, a gerului şi ceţurilor, păzită de *dragonul **Nidhöggr*). Partea arhaică din **Edda Veche* vorbeşte de 12 zei: *Odhinn* (la germani, **Wotan*), zeul suprem; **Thorr*, zeul trăsnetului şi al războiului, posesorul ciocanului magic *Mjölnir; **Loki*, zeul nefast al focului subteran şi al *morţii; **Baldr*, simbolizând dreptatea şi natura care renaşte, dar mai ales suveranitatea noii lumi postcatastrofice **Himli*,

când el va deveni zeul stăpân în locul dispărutului său tată Odhinn; **Týr*, patronul bătăliilor; **Bragi*, personificarea înțelepciunii, elocvenței și poeziei; crainicul divin **Heimdallr*; **Hönir*, rațiunea; **Ullr*, viteza ș.a., precum și de 26 zeițe, în primul rând, **Frigg*; pe lângă zeii *Aesir*, sunt divinitățile binevoitoare *Vanir*: **Njördhr*, ocrotitorul mării, *Freyr*, patronul belșugului terestru ș.a. Universul mai e populat de uriași, spirite nefaste și binevoitoare, monștri, gnomi, fecioare cerești. Interesanta *antropogonie scandinavă are origine probabil totemică și e legată de o străveche *dendrolatrie nordică: cei 3 zei principali din prima etapă a formării religiei nordice: Odhinn, Hönir și Loki, confecționează prima pereche umană din doi copaci de pe țărmul mării: frasinul **Askr* (bărbatul) și ulmul **Embla* (femeia), cărora Odhinn le-a dat suflet, Loki sânge și Hönir rațiune. Universul, cu toate tainele lui, e simbolizat de arborele **Yggdrasill*, la rădăcina căruia Odhinn a zăcut în timpul primordial 9 nopți, sorbind înțelepciunea cosmică și plătind-o cu pierderea unui ochi. Forma de *escatologie rezidă în amurgul zeilor de după marele *război ceresc *Ragnarökr*, precedat de iarna triplă *Fimbulwethr* (când va îngheța totul sub zăpezi) și va începe cu momentul dezlănțuirii lupului **Fènrir*, care va înghiți soarele, iar arborele înțelepciunii *Yggdrasill* se va clătina și războiul între zei și giganții frigului va fi anunțat de cornul Hjalar al lui *Heimdallr*, zeul care îl va ucide pe *Loki*, dar va fi ucis concomitent cu victima sa. Lupul Fènrir îl va înghiți apoi pe Odhinn, iar Yggdrasill se va aprinde și va carboniza lumea. După aceea – când Soarele se va întuneca, vor cădea toate stelele și apele vor înghiți pământul – universul va ajunge o stare de haos. Renașterea îndepărtată a universului va căpăta alte forme, fără Odhinn și Thorr, însă cu zeii simbolici **Hönir* (rațiunea), **Magni* (forța), **Modi* (îndrăzneala) și *Baldr* (tinerețea), omenirea regenerându-se din două principii vitale, conservate într-o *pădure unde în toată perioada dezastrului au fost hrănite cu rouă, și va trăi fericită în noua lume *Himli*, când pământul se va acoperi din nou de pulsația vieții, iar grâul va crește nesemănat. Cercetătorii nu au ajuns la concluzii identice asupra acestui straniu secret genealogic al dezastrului și reconstituirii lumii și zeilor, în alt univers și în altă generație divină: momentul catastrofal Ragnarökr a fost pus în succesiune cu escatologia *zoroastrismului iranian din *Avesta*; iar tragedia lui Baldr: (uciderea lui cu ramura de vâsc: → **creanga de aur*), după instigația lui Loki, urmată de întoarcerea în fruntea universului regenerat, a fost omologată (*Mannhardt) cu mitul zeului care moare și învie (cum procedase și J. G. *Frazer) – de tip adonisiac *(→ Adonis)*. Un studiu comparatist asupra detaliilor din *Edda* și **Mahābhārata* l-a condus pe Georges *Dumézil la o interesantă ipoteză care exclude influența sau împrumutul: „Amploarea și caracterul regulat al acestei armonii între Mahābhārata și Edda rezolvă, cred, problemele zeilor Baldr, Hödhr, Loki, precum și problema Ragnarökr, care din eroare au fost separate", problema fiind „rezolvată într-un mod neașteptat, lăsând la o parte [...] soluțiile bazate pe teoria împrumutului iranian, caucazian sau creștin, punând în lumină un mit vast asupra istoriei și destinului lumii, asupra raporturilor dintre Rău și Bine, care trebuie să presupunem că se și constituise înainte de dispersare, cel puțin la o parte dintre indo-europeni" *(Zeii vechilor germani, 1958)*. Varianta *germanică* a **m.s.** prezintă diferențe neînsemnate, mai ales onomastice; ea a reluat însă mai amplu și miturile eroilor *(*Siegfried)* și *mitul *blestemului aurului* (comoara furată a **Nibelungilor*) (→ *blesteme*).

§ Jakob Grimm, *Deutsche Mythologie*, Göttingen, 1835; H. R. Ellis, *The Road to Hell*, Cambridge, 1943; Ake Ohlmarks, *Heimdall und das Horn*, Uppsala, 1937; J. de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, I–II, Berlin, 1956–1957; A. B. Rooth, *Loki in Scandinavian Mythology*, Lund, 1961; Jean I. Young, *The Prose Edda of Snorri Sturlusson*, Berkeley, 1966; E. Mogk, *Germanische Religionsgeschichte und Mythologie*, Berlin–Leipzig, 1970; Georges Dumézil, *Mythes et Dieux des Germains*, Paris, 1959; id., *Loki*, Paris, 1986

mitologie slavă O mitologie unitară nu s-a format la slavi niciodată, căci în perioada expansiunii răsăritene a *creștinismului, triburile de slavi erau încă risipite și necomunicante. *Zeii (slav *бъгъ* > rus *бог* – zeu < sanscr. *bhaga*), puțini și imperfect cunoscuți, specifici ariilor geografice tribale, nu au constituit un *panteon coerent. Totuși câțiva, cu atribute fundamentale în viața pastoral-agrară, devin la un moment dat comuni aproape tuturor slavilor. Cel mai important, zeul principal panslav, fără a fi însă și divinitate supremă, era zeul tunetului **Perun*. Cum viața de păstorit și agricultură depindea în primul rând de condițiile atmosferice, un grup de zei cu un *cult mai răspândit coagula mai ales atributele modificărilor din atmosferă, Perun fiind primul dintre egalii săi: **Svarog* (*cerul senin), **Dajbog* (*soarele), dar și alți zei solari – **Hors* și tricefalul **Triglav*, creatorul cerului, *pământului și *apei. Răspândit aproape ca și Perun pe care, cultual vorbind, îl secondează, era **Sviatovit*, zeul războiului și al semănăturilor. Acestora li se adăugau divinitățile gospodărești: **Veles* (ocrotitorul turmelor), zeița **Mokoši* (protectoarea căminului casnic și a îndeletnicirilor femeiești). Dar, într-o *religie încă prea puțin dislocată din cultul *strămoșilor totemici *(→ totem)* și din *credințele animiste *(→ animism)*, o mitologie subalternă popula mediul ambiant cu *duhuri, fie binevoitoare: **Domovoi* (comparabil cu grupul roman *Lares domestici*; → *Lares*), fie mai ales rele: *Krt* (sau *Ciort*, un duh satanic, identic cu *dracul), **Rusalka* (fecioară a apelor, cu coadă de

peşte), **Liešii* (duh silvestru), **Kikimora* (un soi de vampir feminin), **Baba Iaga* (echivalentă cu *Muma-Pădurii), **Kaščei-cel-nemuritor* ş.a. Mitografii propriu-zise nu sunt (afară de ecourile vagi din *Cântarea oştirii lui Igor*), ele fiind suplinite în modestă parte de basme şi de bîline (un fel de rapsodii eroice anonime). Unii zei mai importanţi aveau statui, de obicei de lemn, constituind centre de *capişti. Probabil din cauza dispersării zonelor mitologice slave şi în absenţa unui bogat folclor cuprinzând relatări consistente de mituri, în momentul creştinării slavilor (sec. X), mai multe divinităţi păgâne au fost absorbite de noua religie, devenind nişte zei hibrizi: **Kupalo*, iniţial probabil un zeu al fertilităţii pământului şi al ploii şi izvoarelor, a fost suprapus sf. Ioan Botezătorul (купати – a scălda); **Koleada*, zeitatea *sărbătorilor de sfârşit de an, devenind *simbolul comun al *colindelor de *Crăciun şi de Anul Nou; *Perun* însuşi s-a confundat cu profetul Ilie, care în credinţele populare din lumea ortodoxă răsăriteană nu e nici el sfântul creştin Ilie, ci o semidivinitate a tunetului, care-şi hurducă roţile căruţei pe drumurile norilor *(Ilìià)*. Unii mitologi din Rusia (V.V. Ivanov, V.N. Toporov) afirmă că protoslavii au avut o mitologie unitară, atât timp cât au constituit un popor unitar, adică până spre sfârşitul mileniului I e.n., şi că mitologia lor s-ar fi diferenţiat pe măsură ce diferite ramuri slave, părăsind teritoriul protoslav dintre Vistula, Carpaţi şi Nipru (unde ar fi rămas un nucleu originar), s-au răspândit în Europa centrală şi răsăriteană, de la Elba la Nipru şi de pe litoralul sudic al Mării Baltice până în nordul Balcanilor; astfel s-ar fi produs diferenţieri şi ar fi apărut variante locale, care au mai păstrat mult timp trăsăturile esenţiale ale mitologiei panslave. Dar ipoteza nu e demonstrabilă. Abia kneazul Vladimir al Kievului încearcă să instituie un cult slav unitar: „în anul 980, el a adunat pe una dintre colinele din Kiev un foarte mare număr de idoli ai diferiţilor zei (Perun, Veles, Dajdbog, Hors, Stribog, Mokoši) dând poruncă să li se facă rugăciuni şi să li se aducă sacrificii" (S. A. Tokarev, *Религия в истории народов мира*. Москва, 1965, p. 232). Dar acelaşi Vladimir, interesat de problemele religioase în vederea unei unificări politice, în 988 creştinează poporul prin edict. Documentul atestând această încercare este *Cronica de început*; textul acesteia insistă asupra statuii lui Perun, acordându-i probabil rangul suprem: „Perun de lemn, iar capul de argint şi mustaţa de aur". Texte mitografice vechi slave nu s-au păstrat; ele au fost distruse în perioada introducerii forţate a creştinismului. V.V. Ivanov şi V.N. Toporov consideră posibilă reconstituirea elementelor mitologice fundamentale cu ajutorul unor texte secundare sau pe baza materialului folcloric şi arheologic, indicând, drept surse principale, însă cronicile medievale latine şi germane (pentru slavii baltici), scrierile unor cronicari slavi (pentru triburile cehe şi polone), lucrările polemice antipăgâne (pentru slavii răsăriteni) şi diferitele informaţii din operele scriitorilor bizantini (începând din sec. VI, de la Procopius din Cesareea) şi ale geografilor arabi şi europeni din evul mediu. Dar la perioada mitologică paleoslavă nu se referă decât aproape numai modestele rezultate ale săpăturilor arheologice, care au scos la iveală câteva sanctuare (Arkona baltică, Novgorod etc.), dând posibilitatea reconstituirii schematice a unor *ritualuri; mai există unele rezultate din cercetările de mitologie comparată. După Ivanov şi Toporov, mitologia sclavilor antici se prezenta stratificată; în nivelul superior intrau zei cu atribute generalizate (rituale, juridice, militare, economice ş.a.): *Perun, Veles* şi o zeiţă cu nume necunoscut, însă cei doi zei erau în conflict perpetuu, primul hotărînd descărcările atmosferice, celălalt răpindu-i primului vitele, oamenii şi poate chiar soţia; Perun locuieşte fie în cer, fie pe creste de munţi, iar Veles pe pământ, de obicei în formă de şarpe (deşi e un *mutant, ivindu-se şi ca om, *cal sau *vacă); victoria e convertită într-o ploaie fertilă; în acest prim nivel ar mai fi funcţionat *Svarog*, *Svarojič*, *Dajdbog*, poate **Iarilo* şi *Iarovit*; în următorul nivel figurau divinităţile ciclurilor naturii, cum sunt anotimpurile, de asemenea zeii grupurilor de rudenie *(*Rod)*, poate şi unele divinităţi feminine, ca *Mokoši*; nivelul mediu includea personificări atributive întrucâtva mai abstracte: **Dolìa*, **Liho*, *Pravda*, *Krivda*, *Smertì*, *Sud*, iar *bog* (zeu) intrând adesea în componenţa teonimelor acestui nivel *(Dajdbog, *Cernobog)*; nivelul eroic ar fi cuprins pe *eroii civilizatori, *strămoşi ai triburilor sau întemeietori de state *(Kiì, Čeh, Liah, Krak* ş.a.), ca şi monştrii **Rarog*, *Vuk* – şarpele de foc) sau personaje de basm *(Baba Iaga, Kaščei-cel-nemuritor)*; în nivelul inferior erau clase de duhuri neindividualizate *(Domovoi, Liešii, Rusalka, *Vila, Kikimora)* sau de animale (*ursul, lupul) sacralizate (cf. art *Славянская мифология* în enciclopedia *Мифы народов мира*, II, p. 450–456). Privită dintr-un unghi comparatistic, pe lângă fondul ei indoeuropean, **m.s.** a încorporat divinităţi şi ritualuri străine: printre acestea, figurează şi câteva din vechea **mitologie românească: Koleada* (→ *colinde*), *Koročun* (→ *Crăciun*), *Rusalka* (*Rosalia* latină – sărbătoarea de primăvară a trandafirilor, probabil din latina târzie a Daciei postromane).

§ L. Leger, *La Mythologie slave*, Paris, 1901; Акад. Ф. Е. Корш, *Владимировы боги*, Харьков, 1904; A. Brückner, *Mitologia slava*, Bologna, 1923; Е. В. Аничков, *Языческо и древняя Русь*, Петербург, 1914; L. Niederle, *Život starých slovanů*, Praha, 1924; Е. Катаров, *Религия Древних славян*, Москва, 1915; V. Mansikka, *Die Religions der Ostslaven Quellen*, Helsinki, 1922; Anca Irina Ionescu, *Lingvistică şi mitologie. Contribuţii la studierea terminologiei*

credințelor populare ale slavilor, București, 1978; А. Рыбаков, *Язычество древних славян*, Москва, 1981; В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования области славянских древностей*, Москва, 1974

mitologie vedică ~ *Mitologia Indiei prearice* Vestigiile arheologice de la Mohenjo-Daro și Harappa, din Valea Indului, după presupunerea lui E. Mackay, ar conține mărturii despre *cultul câtorva divinități, identificate apoi de triburile arice de invazie cu propriii lor zei: **Çivá-Paçupati*, reprezentat la Harappa de statuete trifaciale, poate și **Pārvati*; totuși tipologia unor statuete aduce mai mult cu zeii și semizeii sumerieni (de pildă chiar cu *Ghilgamesh). Arheologia a descoperit urme de *culte falice. Aceste popoare arhaice, care au creat o puternică civilizație și o cultură originală în India nord-vestică din mileniul III î.e.n. (cultura protoindiană) au fost și strămoșii popoarelor dravidiene (andhra, tamili – locuind în sudul Indiei și parțial în ins. Ceylon, mitica *Lanka, malayalami ș.a.); acestea, creatoare și ele ale unei culturi ramificate, de tip preindoeuropean, au influențat formarea *miturilor și *credințelor religioase ale triburilor de inzi, care, cucerind India, și-au constituit propria lor cultură din epoca vedică. În mitologia dravidiană pare să fi fost dominant cultul zeiței-mame (și implicit al energiei sexuale feminine, ca energie cosmică), uneori personificată în cumplita zeiță a *morții și războiului, *Kottravey*, care se va contopi mai târziu ca zeița vedică **Durgā*. Dravidienii au conservat un șir de crâmpeie din mitul *potopului universal, care le-a alungat *strămoșii dintr-o stranie patrie originară scufundată, identificabilă ipotetic, după vagi indicii geologice, cu continentul arhaic numit convențional Gondwana. ~ *Mitologia vedică*, de fapt cea fundamentală a Indiei, e descrisă și comentată filosofic în cele 4 **Veda*, în **Mahābhārata*, în ciclul **Upanișad* și în alte scrieri vedice, din ea derivând și concepțiile mitoreligioase ulterioare, postvedice. **Dyaus Pitar*, personificarea *cerului, este probabil divinitatea arică tribală cea mai veche, dintr-o epocă a unui *panteon de campanie, încă aproape nediferențiat. Inițial, divinitățile formau 2 clase egale în putere și drepturi: **Deva*, devenind ulterior **zei*, și **Asura* (sanscr. *asura* – pars. *ahura*), devenind mai târziu **demoni*. Religia vedică adora un număr mare de divinități organizate într-un *politeism mobil, de tip henoteist *(→ henoteism)*. Astfel, triada vedică supremă din epoca cea mai timpurie se compunea din **Agni* (focul), **Indra* (fulgerul) și **Sūrya* (soarele). Dar, treptat înmulțit, panteonul Indiei e unul din cele mai fluctuante: era venerată o divinitate sintetică, **Viçvedevāḥ* (Toți Zeii) cu 10, 12 sau 13 elemente, iar zeii fundamentali (nu totdeauna aceiași) erau 33; însă inventarul total al divinităților vedice ajunge la cifra de 3399. Max *Müller a emis, asupra acestei fluctuații, teoria *henoteismului vedic*; în prim plan era de obicei zeul căruia i se închinau credincioșii la un moment dat, ceilalți venerându-se ca divinități familiale sau zei tribali (Indra, zeu al fulgerului, în epoca de cucerire a teritoriului Indiei, e învestit cu prerogativele războiului, apoi importanța lui cultuală decade). De altfel, nici mitul cosmogonic nu discriminează net clasele divine: în perioada creației lumii materiale, laptele primordial compunând oceanul unic e amestecat laolaltă de grupurile Asura și Deva, și pe măsura închegării lui apar: nectarul sacru *(soma)*, *vaca cosmică sacră **Kamadhenu*, alte divinități și obiecte; totuși marele act cosmogonic începe cu trezirea lui **Viṣṇu*, care dormea pe *cobra **Ananta* – semnificând absența *timpului (într-o variantă mai târzie, cu primul impuls de rotire imprimat de autocreatul **Brahmā* *roții timpului, până atunci inertă); *simbolul actului de autocreare sau autotrezire înseamnă *sacrificiul de sine al zeului creator, în ipostaza sa primordială: **Prājāpati*. O clasificare după structuri, practicată curent, ar despărți zeii vedici în 3 categorii: cerești – **Varuṇa* (regele cerului și al ordinii universale), **Mitra* (zeul razelor solare legând pe oameni de zei), **Savitar* (furnizorul apei cerești și creatorul vieții), *Sūrya* (discul solar), *Viṣṇu* (creatorul universal), gemenii *Açvinau (*Açvin)*, divinitățile **Aditya*; atmosferici – **Indra* (descărcările atmosferice), **Rudra* (zeul distrugător, mai târziu ipostaza negativă a lui *Çivá*), **Vāyú* (Vântul), *Parjanya* (norii și ploaia); *htonici – **Agni* (focul, primitorul jertfelor), **Brihāspati* (ocrotitorul sacrificiilor), **Soma* (zeul băuturii divine). Zeul morții, **Yama*, apare abia în scrierile vedice târzii, când se vorbește distinct și de reîncarnările desăvârșirii *(→ avatara)*. În general, personalitatea zeilor vedici e instabilă, atributele lor migrează de la unul la altul, numeroși zei par să devină simple ipostaze atributive ale altor zei; astfel, în epoca inițială, zeul suprem se numește fie *Varuṇa*, fie *Mitra* (Suveranul), dar de asemeni **Viçvakarman* (arhitectul universal) **Parameṣthin* (Stăpânul Universului), **Dhatar* (Instauratorul), **Aryaman* (Ospitalierul). Existența mitică a zeilor vedici are o anume solaritate intimă: cele mai multe divinități fiind antropomorfe, duc o viață aproape imorală (totuși fără ostentația celor din **mitologia greacă* și nescutiți de consecințele culpabilității, ca de exemplu *Indra*, blestemat odată de un **riși*, pentru adulter; → *blesteme*), cu lupte fratricide, erotism neîngăduit (cu incest, adulter și patimi carnale pure, crime pasionale ș.a.), confirmând poate teza dependenței nelimitate a **m.v.** de adorarea forțelor cumplite ale naturii. Pe de altă parte, **m.v.** e construită pe intuițiile profunde, capabile de abstractizare, care au izvorît din examenul principalelor mari întrebări cosmice: ideea de timp în sine (*Ananta* – absența timpului; trezirea lui *Viṣṇu* – începutul mișcării universale), finalitatea

destinului cosmic (cele 4 **yuga* ducând la *Mahāpralaya* – marea distrugere a universului) văzut ca un ciclu de pulsații universale prin distrugeri și renașteri succesive (ceea ce ar corespunde întrucâtva termenilor de astrofizică modernă implozie-explozie din modelul cosmologic al unui univers pulsatoriu). În concepția mitologică a Indiei, zeii trebuiau să aibă trăsături distinctive specifice: veșmintele lor nu sunt atinse de praf; ei poartă pe cap cununi mereu proaspete, neatinse de veștejire; nu asudă; nu clipesc din ochi; stând în picioare, nu ating pământul cu tălpile; în acest sens, e semnificativă o caracterizare din narațiunea despre Nala și Damayanti: „Ea îi văzu pe toți zeii, lipsiți de sudoare, cu ochii nemișcați, fără pulbere pe ei, având cununi proaspete și stând în picioare, fără să se atingă de pământ" (*Nalopākhyāna*, V, 25). Corpul scriptural al religiei vedice îl alcătuiesc *Vedele*, compuse în vechea sanscrită vedică și transmise oral, cărora li s-a atribuit un caracter revelat și sacru; continuatoarea limbii vedice sacre, sanscrita propriu-zisă, este o limbă savantă, considerată sacră și ea, care s-a menținut însă vie până azi, ca limbă a straturilor intelectuale din India; unul dintre marii gramatici ai antichității, *Pāṇini*, a fixat normele lb. sanscrite în 3976 reguli (sec. IV î.e.n., în opera sa *Aṣṭādhyāyī*), într-un tratat de gramatică „cu referințe încrucișate, formalizată aproape matematic, recurgând la metalimbaj și axiomatizare" (Sergiu Al-George), dar despre care savantul antic se confesa că i-a fost revelată de divinitate. Învățătura vedică și cea upanișadică aveau un caracter secret, strict inițiatic, comunicându-se oral de la învățător *(guru)* la discipol, nici o astfel de învățătură neputând fi divulgată neinițiaților: „Această învățătură despre Brahmă s-o comunice un tată fiului său celui mai vârstnic sau numai unui elev îndrăgit, dar nu altcuiva, oricine ar fi acela, chiar dacă i-ar da tot pământul înconjurat de apă și umplut cu comori" *(Chāndogya Upaniṣad)*. Accesul la învățătura textelor vedice se îngăduia în mod gradual fiecărei caste, în raport cu rangul social: cunoașterea cărților sacre era permisă în profunzimi diferite, acces integral având numai brahmanii. ~ **Brahmanismul* post-vedic este un stadiu mitologic de un rafinament superior, convertit într-o formă religioasă aristocratică, dominată de marele simbol al zeiței **Māyā*, iluzia divină, creatoare de lumi și forme aparente, una dintre care e chiar zeul creator al universului, *Brahmā*; panteonul brahmanismului venerează, în triada supremă, pe *Brahmā*, *Çivá* și *Viṣṇu*, „cei trei" *(→ Trimurti)* simbolizând creația lumii *(Brahmā)*, conservarea *(Viṣṇu)* și distrugerea ei *(Çivá)*. Bazele doctrinare se află în cărțile brahmanice *(→ Brāmaṇas)*, care sunt comentarii explicative ale ceremoniilor de *sacrificiu, ale *ritualurilor sacre, ale imnurilor și în genere ale textelor vedice, de asemenea, în *Upaniṣad*; călăuza doctrinară principală este **Manusaṁhitā* ~ *Reforma budistă* Instituit ca religie oficială și răspândit în India de regele *Açoka (sec. III î.e.n.), **budismul* nu a negat zeii tradiționali brahmanici, le-a negat doar puterea de intervenție, predicând ideea că omul poate curma șirul reîncarnărilor *(*saṃsāra)* ca să intre în **Nirvāṇa* numai prin propriul său efort și prin sacrificiile sale. Dezvoltându-se, față de budismul inițial, în cuprinsul concepției **Mahāyana*, doctrina nouă stabilește drept scop suprem ajungerea după *moarte în suprema liniște nirvanică pe care oricine o poate obține devenind sfânt *(arhat)*; panteonul budismului mahayanist nu rămâne, cu timpul, decât o multiplicare atributivă a lui **Buddha* (care ajunge o divinitate colectivă: o mie de Buddha) și a unor divinități adiacente din categoria **Bodhisattva*. ~ **Hinduismul* a fost o replică la răspândirea budismului, de fapt un brahmanism revizuit, o religie foarte tolerantă și având o doctrină mai populară, cu zei mai apropiați prin atributele lor de viața cotidiană a oamenilor, chiar cu absorbirea unor divinități străine identificate cu zeii vechi ai Indiei; printre divinitățile principale hinduiste se impun: **Krișṇá*, ca mântuitor, și **Rāmá*, ca erou popular, amândoi considerați reîncarnări ale marelui zeu Vișnu (al 7-lea: Rāma, și al 8-lea avatar: Krișṇá).

§ E. Mackay, *Early Indus Civilizations*, London, 1948; M. Wheeler, *Civilizations of the Indus Valley and beyond*, London, 1966; Nilakanta Sastri, *The Development of Religion in South India*, Bombay, 1963; J. Dowson, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature*, London, 1961; E. W. Hopkins, *The Religions of India*, Boston, 1895; A. Hillebrandt, *Vedische Mythologie*, I–II, Breslau, 1927–1929; Louis Renou, *Vocabulaire du rituel védique*, Paris, 1954; V. Papesso, *Vedismo e brahmanismo*, Bologna, 1931; E. J. Thomas, *The History of Buddhist Thought*, London–New York, 1933; Max Weber, *The Religions of India*, London, 1958; Veronica Ions, *Indische Mythologie*, Wiesbaden, 1967; Georges Dumézil, *Les Dieux des Indo-Européens*, *Paris, 1952*

mitologii caucaziene Aglomerarea de etnii în Caucaz nu reprezintă o unitate culturală, nici religioasă, cu atât mai puțin lingvistică și mitologică; există numai un grad moderat de contaminare reciprocă a temelor mitologice principale. În Caucaz locuiesc câteva zeci de popoare, adesea radical deosebite între ele în ciuda vecinătății și unor condiții naturale identice. În genere cu demografie scăzută, cele mai multe popoare caucaziene au origini foarte vechi și foarte diferite, cu genealogii uneori indemonstrabile și cu înrudiri foarte rare. Unele popoare sunt unicate etnice: *armenii, kartvelii* (numiți și georgieni sau gruzini) – înrudiți numai cu bascii din Pirinei, *oseții* din Caucazul de Nord – urmași ai *alanilor*, *abhazii* de pe litoralul Mării Negre, apoi micile populații împrăștiate mai ales în Daghestan: *adîgheii, kabardinii, cerkezii, cecenii, ingușii,*

rutulii ş.a. Una dintre principalele teme mitologice comune sunt **Narţii*, epos produs de oseţi (sau chiar de strămoşii lor alani); alte influenţe au operat spontan asupra **m.c.*, lăsând ecouri din *miturile romane, bizantine, persane, apoi creştine şi islamice. • *Mitologie armeană* Originile miturilor armene provin din tradiţia statului antic Urartu, din miturile hurriţilor şi ale unor triburi de la marginea Asiriei, ca şi dintr-o oarecare influenţă persană; (divinităţi ca **Aramazd, Anahit, Vahagn* derivă din modelele *zoroastrismului: **Ahura-Mazda*, **Anahita* etc.); vechiul *panteon al armenilor a suportat însă şi o influenţă mitologică semită (de ex. *Barsham / Barshamin,* derivând din **Baal Shamim,* sau **Astkhik*); pătrunderea timpurie a *creştinismului (301) a dus la identificarea unor divinităţi locale cu personajele hagiografiei creştine: **Garabet* se confundă cu Ioan Botezătorul, *Vahagn,* zeul fulgerului, devine *Egia* (*profetul biblic Ilie). Zeii antici armeni – *Vahagn,* **Haig,* **Aram* – cu alura unor eroi întemeietori, sunt veneraţi ca *strămoşi arhetipali; în variantele principale, *arhetipul poporului armean este *Haig,* iar opera sa a fost consolidată de urmaşii săi: *Aram* şi regele *Artavaz.* În mitologia primară se regăsesc urme de *dendrolatrie şi mai ales *zoolatrie (cultul *şarpelui şi miturile unor păsări oraculare: cioara, cocoşul, barza), de asemenea un bogat fond de **mituri astrale* (firesc într-o ţară în care a existat în antichitate, dar cu rădăcini încă în neolitic, o dezvoltată astronomie empirică) şi de mituri despre *uriaşi; motivul astral de bază este din fondul universal, cu nuanţe locale: fraternitatea între *Soare *(*Arew)* şi *Lună *(Lusin),* iar cosmologia reduce aspectul *cerului la al unei cetăţi magnifice cu porţi de aramă; uriaşii au fost, la obârşia lor, nişte mari munţi însufleţiţi ulterior; în acelaşi plan mitic, pământul era susţinut de un taur, între coarne. Influenţa religioasă de provenienţă iraniană a fost exagerată de autorii antici (de ex., „armenii respectă toate riturile sacre ale perşilor" – Strabon, *Geografia,* XII, *14,* 16). După unele opinii (S. B. Arutiunian), panteonul este un rezultat al etnogenezei armenilor, *Aram* şi *Haig* ar fi fost divinităţile a două triburi sau uniuni tribale arhaice, iar *Aramazd* ar fi fost adorat ca părinte al tuturor zeilor în epoca formării primului stat armean (Hayastan). Unul dintre eroii naţionali legendari, *David din Sasun,* este eroul epic principal; potrivit unui *simbol de mare semnificaţie mitologică, atunci când e captiv, David aruncă un os prin oblonul de stâncă al ferestrei şi face astfel o gaură prin care răzbate în celulă o rază de soare; iar primul efort miraculos al eroului este încercarea de a îndoi raza de lumină şi a o domestici: aici se observă însă un relict din mitul arhaic solar despre zeul soarelui, *Arew.* • *Mitologie kartvelă* (din ţara Sakartvelo) În mod constant, zeul suprem care a instituit şi care veghează ordinea universului a fost **Ghmerti,* dar epoca creştină l-a identificat cu **Dumnezeu* (fenomen petrecut şi la basci; → *mitologie bască*); probabil marele zeu provine din categoria *spiritelor anonime din stadiul *animismului, căci în kartvelă există numele comune *ghmerti* – zeu, şi *ghmerta* – zeiţă (poate de tipul **numen*). Deosebit de interesantă este cosmologia mitică a kartvelilor. Universul era conceput în două planuri perpendiculare, vertical şi orizontal (kartv. *skneli* – lumea terestră, între *zeskneli* – lumea celestă / ad-litt. „mai presus de cer", şi *qweskneli* – lumea subpământeană / „infernul"); lumile diferă şi după culori: cerul este alb şi adăposteşte pe zei, împreună cu păsările şi cu fiinţele fabuloase; lumea medie este roşie şi e populată de oameni, animale şi plante; lumea inferioară, neagră, aparţine apelor subterane, *demonilor şi *balaurilor; în plan orizontal, lumea umană are şi ea 2 teritorii; una este lumea din faţă, *cea de aici,* luminoasă şi fecundă; cealaltă, lumea din spate, *cea de acolo,* este misterioasă, malefică, plină de primejdii, din care pricină un **tabu* arhaic îi interzicea omului să-şi întoarcă privirea înapoi, în spate. Aceste lumi perpendiculare, în totalitatea lor, sunt înconjurate de o lume exterioară neutră, din beznă condensată şi din veşnicie imperturbabilă, în care nu este nimic. Tot sistemul de lumi este echilibrat de un stâlp *(axis mundi)* sau de un copac *(arbor mundi:* → *Arborele Cosmic).* Trecerea dintr-o lume în alta le e accesibilă numai zeilor şi eroilor, dar periodic îi e permisă transgresarea şi omului de rând, cu condiţia „schimbării la faţă" (kartv. *gardatzwaleba*), adică prin *moarte, deşi uneori omul viu poate ajunge acolo cu ajutorul cailor fabuloşi (de ex. dus pe *calul **Merani,* care este însă calul morţii), al vulturilor, al unui berbec alb ori al unuia negru şi, desigur, cu sprijinul demonilor şi al vrăjitorilor. Panteonul kartvel a suferit modificări, dar câteva trăsături de bază au rămas multă vreme neschimbate; ca la mai toate popoarele caucaziene, sunt nelipsite divinităţile cinegetice şi zeul fierarilor; **Dali,* zeiţa vânătorilor, ocroteşte şi animalele sălbatice ale *pădurii, iar *Pirkushi* este patronul atelierelor de fierărie. Toţi zeii sunt copiii lui *Ghmerti;* totuşi zeii *htonici, cu toţii fiind şi zei patronali, se află sub controlul şi poruncile directe ale zeului *Kwiria,* o veche divinitate falică *(→ culte falice),* ocrotitoare a fecundităţii vitale a pământului şi locuitorilor lui. • *Mitologie oseto-alană* Structura miturilor produse de vechii alani, porniţi din Caucazul de Nord şi ajunşi odinioară şi pe teritoriul Daciei, are prea puţine atestări documentare antice, dar poate fi reconstituită prin mitologia descendenţilor oseţi, locuitorii de azi ai patriei originare; alanii (cu etnonimul propriu *yas*) se răspândiseră la începutul erei noastre între Caucaz, Caspica, Urali, Volga, Don, o ramură stabilindu-se în sec. XIII în Moldova şi mai ales în

Panonia (numele oraşului Iaşi provine de la etnonimul plural al acestui popor); erau de origine sarmatică. Baza mitologiei oseto-alane se regăseşte în *cultele primitive de formă animistă şi totemică; de ex. lanţul de atârnat ceaunul pe vatră era socotit sacru, era chiar personificat, numindu-se *Safa, iar o interesantă şi persistentă datină osetă este *jurământul pe vatra casnică. Cel mai cuprinzător mit, cel despre *Narţi (grup de zei, eroi şi strămoşi totemici), prezent în diferite variante la cele mai multe popoare caucaziene, este însă de origine autohtonă; după expresia lui Georges *Dumézil, care a descifrat întregul mecanism al acestei mitologii, „eposul nart este osetin în esenţa sa" (*Mit şi epopee,* I, Paris, 1968). Narţii sunt „eroi legendari, luptători, care au trăit în adânca antichitate" (cf. *op. cit.*) şi se divid în 3 neamuri sau ramuri genealogice: *Alagata, Ahsartagkata* şi *Borata,* fiecare neam avându-şi atributul specific: înţelepciunea, vitejia, averea – ceea ce corespunde celor 3 caste sau celor 3 funcţiuni indoeuropene, decelate de G. Dumézil în panteonul tuturor religiilor arice şi în organizarea socială a popoarelor respective (suveranitatea, forţa, fecunditatea); cei din neamul *Alagata,* păstrătorul unei cupe magice, deţin funcţia regal-sacerdotală, ca şefi politici şi magi; în *Ahsartagkata* sunt războinicii, succedaţi în două generaţii: **Uryzmaeg* şi *Hamytz,* **Soslan* şi **Batraz,* ultimul locuind de obicei în cer; *Borata* sunt bogaţii, printre care mai ilustru este *Boraefaernug.* Dintre toţi aceştia, cel mai glorios e *Batraz* care, spre a deveni invulnerabil, s-a lăsat călit în atelierul faurului ceresc **Kurdalagon.* Zeii au un pronunţat caracter cinegetic, pastoral şi agrar; se pare că zeul principal a fost *Uatsilla,* adorat ca producător al fulgerului şi ploii (de aceea sincretizat, sub influenţa *creştinismului, cu sf. Ilie), dar apoi ajungând protectorul agriculturii şi creşterii vitelor; animalele îşi aveau patronii lor: *Falvar* pentru turmele de oi; **Avsati,* un vechi zeu vânătoresc, ocrotea animalele sălbatice „nobile" (zimbrii, cerbii, căprioarele) şi era reprezentat ca un foarte bătrân cioban cu barbă albă; **Anigal* era patronul albinăritului; **Tutyr* era numit păstor al *lupilor (şi de acolo provine funcţia similară a Sfântului Petru / *Sânpetru din **mitologia românească*). Fireşte, există şi *credinţa într-un zeu dur, **Barastyr,* stăpân al lumii morţilor. • *Mitologie abhază* Abhazii (cu etnonim propriu: *apsua*), pomeniţi prima dată în izvoarele istorice asiriene din sec. XI î.e.n. sub numele *abeshla,* iar în cele romane din sec. I–II, ca *abazgi* – popor de câteva zeci de mii de oameni – şi-au compus o mitologie originală, sub îndelungata influenţă a condiţiilor naturale, originale şi ele: munţii abrupţi şi foarte înalţi ai Caucazului, coborînd direct în apele Mării Negre. Zeul abhaz principal, **Aytar,* era bineînţeles patronul creşterii vitelor şi avea numeroşi zei subalterni pastorali, printre care *Mkamgaria,* ocrotitorul bivolilor. Totuşi, zeul cel mai vechi este zeul solar *Hayt,* patronând propriu-zis cele două ipostaze solare: răsăritul şi asfinţitul, iar prin aceasta făcând legătura între lumea celor vii şi lumea morţilor, dar el însuşi locuind în mare, unde, printr-un gigantic orificiu acvatic, se scurg la el toate râurile din munţi. Într-o etapă mai târzie, apar două personificări: *Amra* – soarele, ca femeie de o frumuseţe incomparabilă; şi *Amza* – luna, soţul zeiţei solare. Nu lipseşte un zeu al trăsnetului, *Afa,* şi nici, desigur, frecventul zeu caucazian al fierarilor: *Shashwa.* Însă oamenii au un zeu (de un tip rar întâlnit în mitologia generală), **Aerg,* care îi ocroteşte în toate împrejurările primejdioase ale vieţii: la război, la *vânătoare şi în călătorie. • *Mitologie cerkeză* Cerkezii (un mic popor de păstori, răspândit până în Turcia şi în Irak, înrudit cu adîgheii şi, lingvistic, cu abhazii) şi-au umplut panteonul cu divinităţi specifice: *Emish,* patronul turmelor de oi, *Ahin* – al cirezilor de vite, *Mezith,* un zeu silvestru protejând pe vânători, *Sozeresh* – zeul mai comprehensiv al agriculturii şi fertilităţii câmpiilor, precum şi nelipsitul zeu al fierarilor, la cerkezi însă fierăria constituind, în vechile timpuri, totodată şi incinta magică a medicinei populare. Existase un zeu suprem, *Thashkhuo,* fără o prea distinctă personalitate atributivă; mai important în anume sens pare să fi fost **Shible,* zeul descărcărilor atmosferice, dacă s-a menţinut atât de multă vreme datina ca omul ucis de trăsnet să fie onorat ca un privilegiat al cerului, iar mormântul victimei să fie considerat loc sacru. Numeroasele mici popoare (fiecare populând uneori numai câteva sate: *avari, darghini, lezghini, laxi, ceceni, ingueşi, kumîci, tatii*), conservându-şi specificul tradiţional, au totuşi elemente comune în mituri, ca o consecinţă a îndelungatei convieţuiri; astfel, eposul *Narţilor* osetini nu e străin unora dintre aceste populaţii, deşi în prelucrări proprii; tot astfel – divinităţile cinegetice, ca zeul **Abdal* sau Awdal, prezent la avari, darghini şi laxi, şi patronând vânatul şi pe vânători (dintre animale, preferând însă zimbrii şi caprele sălbatice).

H. Gelzer, *Zur armenischen Götterlehre,* Leipzig 1896; M. Abeghian, *Der armenische Volksglaube,* Leipzig 1899; *Vitejii din Sasun. Epopee populară armeană,* trad. rom., Bucureşti 1971; М. Я. Чиковани, *Приключенный Амирани.* Тбилиси, 1968; Georges Charachidzé, *Le système religieux de la Géorgie païenne,* Paris, 1968; А. М. Дирр, *Божества охоты и охотничий язык у кавказцев,* Тифлис, 1905; Л. Х. Акаба, *Из мифологии абхазов,* Сухуми, 1976; Georges Dumézil, *Le livre des héros. Légendes sur les Nartes,* Paris, 1965.

mitologii din Mesopotamia Între Tigru şi Eufrat, civilizaţiile dezvoltate succesiv, dar adesea în întrepătrundere, şi-au împrumutat unele altora principalele *mituri, chiar şi pe cele reconstruite în mitografii literare sau teologice, astfel încât se poate vorbi de o mitologie a Mesopotamiei,

comună în esența ei tuturor popoarelor antice care s-au succedat între Tigru și Eufrat, și aproape unitară. Rădăcinile acestor mituri se află în tradițiile timpurii ale culturii *sumeriene.* În concepția sumerienilor, din marea primordială **Nammu,* se naște perechea unită **An* (cerul) și **Ki* (glia) păstrându-se în îmbrățișare până când **Enlil,* fiul acestei perechi, își desparte părinții (dar cosmosul vizibil rămâne totuși **An-Ki* *cer-*pământ). *Enlil* (comparabil cu egipteanul *Shu) simbolizează *aerul și devine zeul suprem care separă și totodată unește pământul cu cerul și dă viață lumii, fecundându-și întâi mama *(Ki).* În prima etapă a lumii, *zeii sunt singurele ființe rationale populând pământul. Enlil ia de soție pe **Ninlil,* care naște pe **Sin,* Zeul-lună. Curând zeii se înmulțesc într-un *panteon riguros; mai întâi cei 4 zei fundamentali: *An, Enlil, *Enki* (zeu sapiențial, creatorul omenirii și civilizației) și **Ninhursag* sau *Ninlil* (zeița dragostei și ocrotitoarea fertilității terestre), ca diriguitori și supraveghetori ai cosmosului, cu cele 4 *elemente ale lui: cerul, pământul, aerul și *apa; apoi cele 7 (mai târziu constituind grupul **Igigi)* divinități confuze, care decid destinele universului, totuși cârmuit executiv de cei 50 („zeii cei mari"), iar alte câteva sute de zei subalterni au atribute compartimentate, de la zeul *soarelui, la zeul cărămizilor. În epoca primitivă, un mit rememorează apariția unui *erou civilizator: **Oannes,* ieșind din mare zilnic, având un aspect dublu antropoihtiomorf și comunicându-le oamenilor cunoștințele esențiale, de la agricultură la astronomie. După opinia lui S. N. Kramer, „sumerienilor li se părea normal să admită că zeii care compuneau panteonul nu aveau cu toții aceeași importanță și același rang. Zeul «însărcinat» cu hârletul sau cu tiparul de cărămizi cu greu se putea compara cu zeul «însărcinat» cu Soarele; zeul însărcinat cu digurile și cu șanțurile nu putea nici el să fie pus pe același plan cu zeul care guverna tot Pământul." Așadar organizat ierarhic, după modul omenesc, într-o adunare condusă de un monarh divin, panteonul sumerian avea în primul rând o aristocrație, în care erau incluși 4 zei creatori, 7 zei supremi și 50 zei mari; cum a observat și S. N. Kramer, filosofii Sumerului au fost nevoiți să explice activitatea acestui numeros panteon printr-o teorie (putem zice chiar o *teodicee), care se difuzează ulterior în tot Orientul Apropiat al antichității: teoria forței creatoare a verbului divin *(*logos);* un plan, un cuvânt sau un nume rostit de zeul creator dădea existență lucrului plănuit, iar Kramer crede că această rezolvare lesnicioasă a „problemelor cosmologice după care ideea și verbul fac totul singure" își are originea „în vechiul vis al omenirii de realizare «automată» a dorințelor, vis frecvent mai ales în vremuri de încercări și restriște" și că aceiași gânditori din Sumer, ca să explice prin ce se mențin „entitățile cosmice și fenomenele istoriei civilizației, odată create, într-o stare de mișcare continuă și armonioasă, fără ciocnire sau dezordine", au mai exprimat o idee, prin cuvântul sumerian *me* (cu sens încă incert), părând să indice „un ansamblu de reguli și directive" atribuite fiecăruia de zeii creatori (cf. S. N. Kramer, *From the Tablets of Sumer,* Colorado, 1956; trad. rom. *Istoria începe la Sumer,* București, 1962, p. 144 și urm.). Subliniind „caracterul nu numai antropomorfic ci și *uman* al zeilor sumerieni" și observând că „sumerienii considerau universul un domeniu rezervat în primul rând zeilor", Kramer descrie panteonul religiei din Sumer (cum avea el să se mențină, cu mici diferențe, în Akkad, Babilon și Asiria), ca pe o structură piramidală: 7 zei care hotărăsc soarta, 50 zei mari care guvernează universul, apoi zeii mărunți cu atribute specializate strict în funcție de fenomene și profesiuni. Stabilirea oamenilor pe câmpurile agricole și în cetăți (simbolizată în **Poemul lui Ghilgamesh,* comun întregii Mesopotamii) păstrează pretutindeni același panteon (Akkad, Babilon, Asiria etc.), operând modificări de rang și mutații atributive neesențiale. Zeul solar, fiu al Zeului-lună, odată cu revoluția agrară și cu încetarea nomadismului vânătoresc, capătă tot mai multă importanță mai ales în *Babilon,* unde se numește **Shamash,* personifică discul solar, dar este și legislatorul divin suprem (așa cum fusese zeul identic din Sumer, însă de mult mai redusă importanță, **Utu*). Însemnătatea lui *Enki* (numit în Babilon **Ea*), în toate variantele zeu al apelor, poate fi legată de dezvoltarea sistemului de irigații, iar prerogativele cosmice se împart în: înțelepciune *(Ea),* legislație *(*Anu)* și putere executivă *(Enlil).* Fiica aventuroasă a lui Enki, zeița sumeriană **Inanna,* devine în Babilon zeița de prim rang **Ishtar* (venerată egal în Akkad), iar acum e considerată fiica zeului selenar Sin și sora zeului solar Shamash, atributele ei principale fiind patronajul patimii iubirii, ocrotirea fertilității, dar și războiul; la un moment dat, Ishtar (împreună cu Sin și Shamash) compune triada supremă, care simbolizează cele 3 mari forțe ale naturii: forța vitală a Pământului, *Luna și Soarele. Zeul vegetației, **Dumuzi,* frumosul păstor divin, iubit și căutat în *Infern *(*Kigallu)* de Ishtar, devine *simbolul calendaristic al regenerării naturii. Apoi o reformă teologică structurală, efectuată în Babilon de regele Hammurabi, ridică la rangul de zeu suprem pe **Marduk,* care distruge universul primitiv printr-un *război ceresc de tipul *Titanomahiei, declanșează *potopul universal, creează a doua oară lumea din corpul monstrului **Tiamat* (marea) pe care-l despică longitudinal, făcând cerul și pământul, și se proclamă zeul suprem universal, stăpânul absolut al cerului și pământului, asumându-și cele 50 de nume ale celor 50 de zei mari de odinioară. Această a doua

*cosmogonie e narată în poemul mitologic babilonian *Enuma elish,* de conținut cosmogonic și teologic, recitat în cadru liturgic la sărbătorirea fiecărui An Nou, de marele preot al Babilonului, în *templul *E-Saggila. În epoca *Asiriei,* vechiul panteon babilonian e preluat aproape integral, cu mituri și atribute divine, dar micul zeu tribal **Assur* devine zeul războiului și divinitatea supremă, ocrotitoare a statului asirian; atributele originare ale lui Assur erau completate de atributele zeului furtunii **Haddad-Rimmon.* În genere, atât prin autoritatea preoților babilonieni, cât și fiindcă asirienii erau un popor mai ales războinic, mai puțin înclinat spre filosofie, *religie și subtilități mitologice, în cele din urmă întregul corp de mituri și tot panteonul babilonian se preiau ca atare. Odată cu resurecția Babilonului, de fapt începând aproape îndată după Hammurabi, mitologia moștenită de la sumerieni și reformulată de preoții Babilonului în mai multe etape trece printr-o fază de astralizare. *Sin,* vechiul zeu al Lunii, și *Shamash,* zeul Soarelui, sunt identificați pur și simplu cu discul selenar și cu cel solar, iar operația este continuată cu identificarea celorlalți zei de prim rang cu planetele principale: *Marduk* (planeta Jupiter), *Ishtar* (Venus), **Nergal* (Marte), **Nebo* (Mercur), *Ninib* (Saturn) – poate și sub influența unor *credințe astrale vechi din **mitologia greacă,* retransmise de cultura hellenistică. Mitologii disting de obicei 4 etape în istoria formării mitologiei și doctrinelor religioase din bazinul Mesopotamiei; 1) între cca 3500 î.e.n. și reforma lui Hammurabi din cca 2250 î.e.n.; 2) epoca babiloniană de după Hammurabi, până la începutul supremației Asiriei; 3) epoca regatului asirian dintre 2000 î.e.n. și distrugerea orașului Ninive (606 î.e.n.); 4) epoca neobabiloniană, de la domnia lui Nabopolassar (625 î.e.n.), până la cucerirea Babilonului de către Cyrus (539 î.e.n.) sau, mai exact, până la apariția hellenismului (după victoria lui Alexandru cel Mare asupra perșilor, în 331 î.e.n.), pe valea Eufratului. Desfășurată pe una dintre cele mai mari durate istorice (de la mijlocul mileniului VI î.e.n., în imagini pictografice și sculpturale, iar de la debutul mileniului III î.e.n. în inscripții și texte până aproape de pragul erei noastre), chiar dacă de la o etapă etnică la alta a devenit mai subtilă, mai poetică, mitologia mesopotamică a rămas unitară prin registrul constant al miturilor esențiale, iar religia – de la sumerieni la asirieni – a fost fidelă unui pragmatism dur, destinat în primul rând să justifice divinitatea regalității absolute și ideea despre o omenire creată de zei ca o pepinieră de slugi pentru uz divin.

§ Charles Jean, *La Religion sumérienne,* Paris, 1931; S. N. Kramer, *Sumerian Mythology,* Philadelphia, 1944; M. Jastrow, *Die Religion Babyloniens und Assyriens,* Giessen, 1905–1912; Edouard Dhorme, *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie,* Paris, 1945; R. Labat, André Caquot, M. Sznycer, M. Vieyra, *Les Religions du Proche-Orient asiatique. Textes babyloniens, ougaritiques, hittites,* Paris, 1970; *Gândirea asiro-babiloniană în texte.* Studiu introductiv: Const. Daniel. Traducere, notițe introductive și note: Athanase Negoiță, București, 1975

mitologii din Oceania Formate uimitor de complex în unele zone și nedislocate în altele încă din *animism și *totemism, mitologiile din Pacific au numeroase puncte comune, *zei care circulă cu aceleași nume ori cu altele de la un arhipelag la altul și în același timp conțin neașteptate ecouri din *miturile unor populații americane precolumbiene. • *Polinesia* Poate cea mai interesantă este mitologia populației maori (Noua Zeelandă), cu un mit cosmogonic de subtilă originalitate, totodată cu similitudini în câteva *cosmogonii arhaice ale lumii. Lumea s-a născut din nimic, *haosul primordial nu era de fapt preexistent, ci a luat ființă din *Pu* (rădăcina), devenită *Kore* (pustietatea), din care s-a născut perechea *Po* (noaptea, apoi lumea subterană) și *Ao* (lumina); din această pereche numenală se naște perechea reală **Rangi* (*cerul) și **Papa* (*pământul), strâns îmbrățișată în iubire și născând 7 zei ai principiilor inițiale: **Rongo* (hrana), **Tawhiri* (vântul), **Hina* (*luna), **Tane* (*soarele, fertilitatea, viața în mișcare), **Tangaroa* (marea și peștii), **Haumia* (fructele și rădăcinile). **Tu* – la maori *Tu Matauenga* (războiul și creația omului). *Tane* își desparte părinții din îmbrățișare (ca *Shu pe copiii săi, în **mitologia egipteană*), iar lacrimile de despărțire ale lui *Rangi* sunt ploaia. Împerecheat cu sora sa *Hina* (soarele cu luna), *Tane* devine tatăl semizeului **Maui,* *erou civilizator și aducătorul *focului printre oameni. Zeul *Tu* creează pe bărbat (ca războinic), *Tane* creind femeia (deci simbolizând originea solară a frumuseții și fecundității feminine): **Tiki* și **Hine-Ahu.* Cu mici diferențe, acest mit cosmogonic se reîntâlnește în toate insulele polinesiene, zeul suprem fiind pretutindeni *Tane* (în Hawaii: „Bărbatul", în Mangaia: „Meșterul"). În Hawaii există și o zeiță protejând nașterile: **Haumea,* iar tot acolo, zeul principal este **Kukailimoku,* zeul războiului (o variantă a lui *Tu*), acești zei, războinici și artizani, fiind foarte răspândiți în arhipelag, cu rădăcinile onomastice *Tu* sau *Ku.* • *Insula Paștelui (Matakiterani; Te Pito No te Henua* – Buricul Lumii; *Rapa Nui)* Zeul principal e războinic, dar și antropogonic: **Makemake,* totodată ocrotitorul naturii vii (semănând cu Tane și cu Tu-Matauenga *(→ Tu)* din mitologia maori). De acest zeu e legat și *cultul „Omului-pasăre" *Tangata-Manu.* O divinitate importantă este **Kon-tiki,* zeul solar preincas din America centrală, după ipoteza lui Thor Heyerdahl, expediționarul mitic în Polinesia, care, colonizând Insula Paștelui, a devenit aici *strămoș totemic, zeu protector și *erou civilizator. Insula e plină de stranii statui cu gurile

încleștate (ca un *simbol al tăcerii) și cu ochii atinți în depărtări, numite *Moai,* reprezentând zei sau strămoși totemici. • *Melanesia* e în general dominată de *credința animistă în forța supranaturală **mana* (noțiunea fiind descoperită întâi aici, de R. Codrington), impersonală și nediferențiată. Există totuși și un zeu mai complex, **Qat,* creatorul lumii și al oamenilor, ajutat în opera sa de păianjenul *Maraiwa* (*duh silvestru) și luptând întruna împotriva ființei nefaste *Qasavara. Qat* e o ființă preumană, iar printre atributele sale de zeu, cel mai important e ocrotirea mării. Urmele evidente ale unei vechi *dendrolatrii se remarcă în mitul antropogonic: primii oameni au fost făcuți din lemn viu: femeia, dintr-o ramură de salcie (cf. *antropogonia perechii umane *Askr și *Embla din **mitologia scandinavă*). • *Australia* Indiferent de nivelul spiritualității, se venerează tradiția mitică inițială (o formă totemică) a vremii visului, **alcheringa* (cu varianta *tjukurita* – vremea legendelor), când primii strămoși au apărut pe pământ și au produs toate cele văzute. O divinitate feminină plurală (plasată mai ales în alcheringa) este **Muramura* (Fecioarele Pribege). Multe triburi (de exemplu arunta) nu au depășit animismul și totemismul, care aici coexistă. Totuși în Australia este și un zeu mai complex: **Kunmanggur* (Șarpele-curcubeu), zeul fecundator al lumii, cu atribute predominant sexuale, în etern conflict de concurență cu fiul său, Zeul-liliac *Tjinimin.* Dar de o răspândire mai mare sunt miturile australiene despre strămoși (fără însă prea multe detalii epice), fie pe linie matriarhală, deși mai rare, fie îndeosebi pe linie patriarhală, de tipul „părintelui obștesc" (*arhetipul întemeietorului de clan sau de trib, considerat zeu, ca **Baiame,* **Daramulun* și **Bundjil*).

§ Roslyn Poignant, *Oceanic Mythology,* London, 1967; R. H. Codrington, *The Melanesians,* Oxford, 1891; Sir George Grey, *Polynesian Mythology,* London, 1965; Peter Worsley, *The Trumpet Shall Sound. A Study of „Cargo" Cults in Melanesia,* London, 1957; A. P. Elkin, *Studies in Australian Totemism,* Sydney, 1950; W. E. Stanner, *On aboriginal Religion,* Sydney, 1964; C. P. Mountford, *The Dreamtime,* London, 1965; T. G. H. Strehlow, *Aranda Traditions,* Melbourne, 1947; A. W. Reed, *Myths and Legends of Maoriland,* Wellington, 1961; M. W. Beckwith, *Hawaiian Mythology,* New Haven, 1970; R. Mitchell, *Micronesian Folktales,* Nagoya, 1973; Thor Heyerdahl, *Aku-Aku. The Secret of Easter Island,* London, 1959 (trad. rom., *Aku-Aku,* București, 1961); S. Englert, *Island at the Center of the World. New light on Easter Island,* New York, 1970; Mircea Eliade, *Religions australiennes,* Paris, 1972

mitologiile civilizațiilor precolumbiene Pe teritoriul Americii de Sud, între Oceanul Pacific și Oceanul Atlantic, cu precădere pe platoul peruan și în Valea Mexicului, s-au succedat mai multe civilizații, realizatoare de puternice și originale culturi (excelând în arhitectură, poezie, gândire filosofică, astronomie, marcate însă de particularități, paradoxale pentru concepția europeană sau asiatică, de ex., necunoașterea *roții de către niște excelenți constructori de străzi și șosele), cu ascensiuni și decăderi prin războaie sau producând o bogată *mitologie și subtile forme religioase paralel cu menținerea unor *sacrificii umane de mare cruzime ce nu scuteau până și latura ludică a vieții. Ipoteza originii asiatice sau australiene (ca și speculația asupra obârșiei din *Atlantida) este explicată și prin numeroasele *mituri locale despre venirea de departe sau din nori a *strămoșilor (Miloslav Stingl citează un asemenea mit al tribului venezuelian warrau); iar științific azi se presupune marea migrație din Asia nord-orientală, prin Alasca și pe uriașa crustă de gheață a ultimei glaciațiuni Wisconsin-Würm (adică în perioada dintre anii 30 000–10 000 î.e.n.). Civilizațiile mezoamericane au avut, după interpretările posibile azi, aceeași cosmologie, reflectată în *calendarele lor (solare, lunare sau venusiene) cu scopuri în primul rând rituale și cu structuri probabil ezoterice, aproape același *panteon – foarte numeros și nuanțat – și sisteme rituale (liturgice, sacrificiale, ludice etc.) foarte asemănătoare; calendarele se pare că serveau, în toată lumea precolumbiană civilizată, în bună parte pentru *divinație. • *Olmecii* Cea mai veche civilizație precolumbiană din America Centrală este autoarea unor litomonumente de caracter mitologic enigmatic, dar mai ales a capetelor monolitice colosale (multe de câte 20 t) și *altarelor cu nișă adăpostind pe jumătate personaje părând divinități, dispuse într-un sistem riguros în zonele La Venta și San Lorenzo (Mexic); aceste 30 de capete monolitice, reprezentând într-o abundentă varietate tipologică și de expresie aceeași rasă de figuri puternice și dominatoare, au privire severă și o umbră de surâs ironic și sceptic; părând împrăștiate pe sol, capetele au înălțimea de cca 20 m și poartă ciudate căști pneumatice; interpretate eronat drept capetele unor jucători de **tlachtli,* ele par mai degrabă portrete de șefi militari divinizați sau de zei, iar întrucât figurile, vag negroide, nu sunt din aria tipologică locală, s-a formulat chiar și ipoteza că ele ar reprezenta niște mesageri, veniți de departe (din Atlantida sau din spațiul extraterestru), care, după ce și-au difuzat civilizația originară, au fost adorați ca zei. O ipoteză satisfăcătoare asupra acestor capete încă nu a putut fi elaborată; s-a observat însă (Marion Popenoe Hatch, 1971) că dispunerea capetelor urmărește o anumită poziție astronomică a unor aștri, văzută de astronomii olmeci în anul 2000 î.e.n. Specialiștii au remarcat de asemenea marea religiozitate a olmecilor (similară religiozității tuturor popoarelor precolumbiene), reflectată în toate documentele arheologice cunoscute, în construcții de clădiri și altare, în amenajările pentru *ritualuri de ceremonii. Jacques Soustelle justifică astfel „incredibilul efort uman investit în căutarea și transportul pietrelor, în amenajarea așezărilor, în sculptură și cizelură, în

practicarea ofrandelor masive, în realizarea basoreliefurilor și picturilor pe faleze sau în peșteri", deoarece „acest popor și-a trăit miturile, iar imaginea lor a transpus-o în piatră" (*Les Olmèques,* Paris, 1979; trad. rom., București, 1982, p. 195). Nu cunoaștem numele zeilor olmeci, dar pare dominant Zeul-jaguar, fie patronul ploii (P.D. Joralemon, M. Coe), fie o divinitate telurică (J. Soustelle). • *Teotihuacan* Civilizația pretoltecă din Teotihuacan (un mare oraș, exclusiv religios, dominat de Piramida Soarelui și Piramida Lunii), opera unei populații necunoscute, poate înrudite cu olmecii, se deduce că ar fi avut o bogată mitologie cu un panteon riguros, din care cel puțin unii zei au fost reluați în miturile nahuatle; se pare că la Teotihuacan domina un zeu al ploii (poate modelul lui **Tlaloc*), iar un zeu al *focului, probabil cel mai vechi din Valea Mexicului și de *cultul căruia erau legate anumite sacrificii umane, e posibil să fi fost cel numit de tolteci **Huehueteotl.* O cale simbolică a morților, trecând între Piramida Soarelui și Templul Agriculturii, se sfârșea în fața Piramidei Lunii. • Popoarele *nahuatle* din Valea Mexicului (tolteci, chichimeci, tepaneci, azteci) veneraseră, încă din capitala toltecă Tula, pe zeul misionar **Quetzalcòatl* (figura lui dominând o *piramidă). *Teogonia nahuatlă și zeii de prim rang manifestă un efort mitologic de abstractizare comparabilă cu epoca vedică inițială din India. Punctul suprem al mitologiei nahuatle era zeul dual **Ometeotl* (cu atributul *Moyocoyani* – zeul care se creează pe sine însuși), creatorul principalilor 4 zei: *Tlatlauque Tezcatlipoca, Yayauqui Tezcatlipoca, Quetzalcòatl* și **Omiteotl;* creatorul lumii era **Tloque Nahuaque* („vecinătatea" cosmică apropiată); iar cultul solar, puternic la toate populațiile precolumbiene, avea două ipostaze nahuatle: **Huitzilopochtli* (Soarele-lumină) – ziua ocrotitorul lumii celor vii, noaptea al lumii morților, și **Tezcatlipoca* (Oglinda Fumegândă) – ca forță solară distrugătoare. Cultul pământului era reprezentat de zeița **Tlazolteotl* (Mâncătoarea de spurcăciuni), simbolizând dublul aspect al gliei materne: atât fertilitatea și hrana, cât și absorbirea cadavrelor de ființe ce și-au încheiat existența și a păcatelor lumii. Quetzalcòatl era creatorul oamenilor în două sensuri: cel care a săvârșit actul antropogonic inițial și cel care i-a învățat pe oameni esența civilizației. Viața agrară, legată îndeosebi de cultura porumbului, avea câțiva zei stadiali ai acestei plante (mai ales cuplul **Cinteotl* – **Xilonen*) și venera ca zeu de prim rang pe *Tlaloc,* stăpânul ploii. O bogată *escatologie imagina distrugerea și regenerarea universului într-un ciclu de **sori* (ere cosmice, corespunzând întrucâtva ciclurilor vedice **yuga*): 1) era *4-Jaguar,* dominată de soarele *Tezcatlipoca,* sfârșită prin nimicirea *uriașilor; 2) era *4-Vânt,* sub soarele *Quetzalcòatl,* sfârșită prin distrugerea lumii de către uragane și prefacerea oamenilor în maimuțe; 3) era *4-Ploaie,* sub soarele *Tlaloc,* cu un incendiu cosmic final; 4) era *4-Apă,* dominată de zeița apei, **Chalchiuhtlicue,* sfârșindu-se cu un *potop care înecă lumea și preface oamenii în pești; 5) actuala eră, *4-Mișcare,* care se va sfârși prin cutremure pustiitoare. • Aria *maya* din Guatemala, cuprinzând și populația *quiché* din Yucatan, răspândită între Pacificul guatemalez, partea sudică mexicană până la golful Honduras împreună cu teritoriul *yucatanez* (manifestându-și civilizația – prin marile orașe Chichén Itza, Mayapan Uxmal și fastuoase piramide *(→ Palenque)* și cultura – prin excelenți matematicieni, astronomi, istorici și poeți) lasă o mitologie întrucâtva asemănătoare cu cea nahuatlă, cunoscându-se numai după puține scrieri nedispărute *(*Cartea lui Chilam-Balam, *Popol Vuh).* Timpul e împărțit, în filosofia teologică maya, într-un ciclu de 4 ere încheiate prin catastrofe (din unghi antropogonic: 1-a eră – a piticilor, a 2-a a ființelor *dzoloob,* a 3-a – a poporului maya, a 4-a – a unei armonii de conviețuire a tuturor popoarelor, cu înflorirea preferențială a mayașilor). Cosmologia: universul se compune din 13 ceruri suprapuse *(Oxlahuntiku),* pământul fiind ultimul cer inferior, sub care se stratifică 9 tărâmuri infernale *(Bolontiku)*_ultimul de jos locuit de zeul *morții, **Ahpuch.* Lumea a fost creată de **Hunab-ku,* al cărui fiu **Itzamna* era un zeu sapiențial, dar și falic (dăruind calendarul și scrierea și simbolizând fecunditatea). Guverna universul însă zeul furtunii **Huracan* (Inima Cerurilor), secundat de **Kinich Ahau* (soarele), **Chaak* (ploaia) și **Kukulkan* (creatorul și ocrotitorul omenirii, similarul lui Quetzalcòatl), numit însă **Nacxit* de ramura yucataneză quiché, în mitologia căreia creația lumii era atribuită cuplului **Cucumatz* și **Tepeu.* Cum, în cadrul *magiei, divinația avea rol esențial, iar persoanele oraculare se drogau cu ciuperci halucinogene spre a cădea în transă, *oracolele erau patronate de zeul-ciupercă **Teonanacatl.* Dar erau numeroase divinități specifice, de ex. zeița **Xcacau,* ocrotind arborele de cacao. • *Triburile andine* preincase (mochica, aymara, chimu, chibcha) din Peru și Columbia adorau un zeu complex (solar, antropogonic, sapiențial și civilizator), **Bochica,* venit pe pământ, după tradiție, înainte de ivirea primordială a Lunii pe cer, și fiind în perpetuă rivalitate cu zeul negustorilor și drumeților **Chibchachum,* provocatorul potopului. Din epoca *chimu* datează Poarta Soarelui (cu petroglifele ei obscure) și Tiahuanaco (din zona câmpiei Nazca) cu ciudatele „drumuri incase" anterioare incașilor, figurând zoomorfic un fel de terenuri vizibile numai din aer, de la mari altitudini, în desenul lor simbolic intenționat. La Tiahuanaco era socotit creator al universului zeul **Pachacamac,* iar oamenii, după

rangurile lor, proveneau din 4 stele. • *Incașii* au trăit în zona andină (Peru), excelând în organizarea politică a statului și în amploarea arhitecturii (Cuzco, Machu-Pichu), dar nu în artă și mitologie; credeau într-o forță anonimă de tip **mana* (numită *huaca*), nedesprinși decât vag de *animism și *totemism, și puținii lor zei erau împrumutați ori imitați: zeul central **Viracocha,* încarnare demiurgică a soarelui, era o ipostază a lui Pachacamac; iar primul Inca (rege și strămoș) era **Manco Kapak.* Oamenii erau opera zeului ceresc **Huillca*: un bărbat muritor și o femeie eternă, dăruită Soarelui.

§ Irene Nicholson, *Mexican and Central American Mythology,* London, 1967; Cecilio A. Robelo, *Diccionario de Mitologia nahuatl,* Mexico, 1911; Miguel Leon-Portilla, *La filosofia nahuatl, estudiada en sus fuentes,* Mexico, 1959; Ferdinand Anders, *Das Pantheon der Maya,* Graz, 1963; H. L. Loayza Guerra, *La Religion Indigena del Peru,* Arequipa, 1944; Laurette Séjourné, *El Universo de Quetzalcòatl,* Mexico, 1962; G. Vaillant, *La civilizacion azteca,* Mexico, 1956 (trad. rom., *Civilizația aztecă,* București, 1964); Jacques Soustelle, *La Pensée Cosmologique des anciens Mexicains,* Paris. 1940; Miloslav Stingl, *Indiáni bez tomahavku,* Praha, 1963 (trad. rom., *Indienii precolumbieni,* București, 1979)

mitologiile populațiilor africane În miturile cosmogonice și antropogonice autohtone din întreaga Africă predomină rădăcinile puternice ale *totemismului (lumea și oamenii provenind din insecte, păsări, fiare sălbatice), iar lumea reală e populată de forțe secrete de tipul **mana.* Deși prezent intens, *animismul nu a împiedicat în Africa formarea unor *mituri mai complexe, uneori a unor sisteme mitologice, chiar dacă, privind în ansamblu, *zeii dominanți sunt de structuri simple, cu atribute directe: hrana, *vânătoarea, războiul, bolile, iar universul este dual. După penetrarea *creștinismului și *islamului, s-au produs fenomene sincretice aparte, zeii locali absorbind atribute ale personajelor din **Biblie* și din **Coran;* dar un *sincretism similar s-a produs între zeii locali și noțiunile civilizației tehnice moderne: un zeu din Benin, patronând între altele sângele și seva, își extinde ocrotirea și asupra benzinei, care astfel e considerată un „suc" propulsor vital pentru autovehicule, în cadrul aceluiași efect animist. Zonele mitologice africane se interferează, totuși sunt distincte una de alta, unele deosebit de originale, încât nu se poate vorbi de o singură mitologie a Africii. • *Iconografia mitologică parietală din Tassili* Sutele de fresce din peșterile de la Tassili și Hoggar (Sahara), cuprinzând numeroase *mitograme stranii sau chiar scene pictate, cu conținut mitic și dominate vădit de „Marele Zeu marțian" (numit așa, alegoric și impropriu, de Henri Lhote) sau de „Capetele rotunde" și de femei negre cu trăsături de mare finețe, care execută în mod cert *dansuri rituale solemne, par adesea divinizări plastice mai mult sau mai puțin naive, făcute de o populație arhaică saharianâ, după modelele vii ale unor exploratori sau peregrini dintr-o civilizație superioară și străină geografic sau mai curând niște prezențe locale, transmise de memoria colectivă a urmașilor unei societăți precedente și neînțelese de continuatori; (căci azi e demonstrată existența arhaică a unei Sahare cu vegetație abundentă, pe care fenomenul de deșertizare a distrus-o treptat). • *Dogonii* din Sudan au o ciudată *cosmogonie cinetică: zeul **Amma* pune în mișcare *haosul static: rotirea, sporindu-și accelerația, preface acest haos într-un ou uriaș din care, după ce e tăiat în două de zeu, dintr-o jumătate iese Yurugu, vrând să domine universul, dar sortit să-și urmărească etern partenerul din cealaltă jumătate, și astfel se menține echilibrul de forțe în univers. Un zeu principal, apărut mai târziu, e al *soarelui și al *focului: **Lebe.* • *Boșimanii* din Kalahari (cu etnonim propriu: *san*) au un zeu central (și *strămoș totemic) **Cagn (Ikaggen),* închipuit ca insecta *Mantis religiosa* (*călugărița); din sandalele aruncate în gol ale acestuia a luat ființă lumea, iar oamenii s-au născut din șerpi. • Triburile *akan* (Ghana, Coasta de Fildeș) și *baule* (bazinul Congo) venerează un zeu comun, **Nyamye,* socotit creatorul lumii, dar retras de la treburile acestei lumi *(→ deus otiosus),* lăsând guvernarea în seama soției sale **Asase Yaa,* iar *antropogonia, în sarcina fratelui săi **Anangama,* care după ce i-a făcut pe oameni în cer, i-a coborît cu o frânghie pe *pământ. • Grupul lingvistic *bantu* de la sudul ecuatorului are un zeu suprem (cu numeroase variante onomastice): **Mulungu,* personificând sintetic forțele naturii; triburile bantu cred de obicei că fulgerul e fața lui, iar tunetul, vocea, alte triburi *(herero)* își reduc întreaga mitologie religioasă la *cultul strămoșilor care continuă, morți, să trăiască sub pământ; tribul *baganda* (Uganda) are însă o zeiță a foametei; **Nagabonyi,* și un zeu al cutremurelor: **Musisi.* • *Hotentoții* (autodenumindu-se *koi-koin*) din Republica Africa de Sud cred că universul e divizat într-un Cer Roșu, stăpânit de zeul suprem **Tsui-Goab* (strămoș tribal binefăcător, la obârșie fie vrăjitor, fie insectă) și un Cer Întunecat, stăpânit de zeul răufăcător **Gaunab.* • În *Dahomey* (mai ales la tribul *ewe*), o făptură fantastică, *Agazu,* născută de soția primului rege de la un leopard, este și strămoș totemic și zeu; însă divinitatea supremă, totodată teogonică și antropogonică, e zeul **Nana-Buluku,* ajutat în activitatea sa îndeosebi de **Gu,* zeu al *fierului și războiului, dar împiedicat adesea de zeul intrigant **Legba,* singurul în stare să strice destinele stabilite. • Triburile *yoruba* (Nigeria) au, fără a-l venera, un *deus otiosus* văzut ca un „proprietar al cerului": **Olorun,* care după primul gest cosmogonic a lăsat continuarea operei de organizare a lumii în seama zeului androgin

**Obatala,* iar îngrijirea pământului, crearea altor zei și a oamenilor, în sarcina lui **Odudua;* yoruba mai venerează un zeu al ghicitului: *Ifa,* și o zeiță a trocului, comerțului și belșugului: **Aye Shaluga.* • *Zulușii* (Republica Africa de Sud) consideră creator al lumii pe zeul tunetului: **Unkulunkulu,* care este și strămoșul arhetipal al tribului, dar locuiește în cer, unde e secundat de „prințesa cerească" **Nomkubulwana,* cea care le-a dăruit zulușilor grânele și i-a învățat să facă berea, iar uneori apare printre ei, pe câmp, în scop oracular; pretutindeni *magia culturală e foarte dezvoltată, vrăjitorii tribali specializându-se mai ales în *divinație și în confecționarea *talismanelor. • Micul popor *bini* din Benin venerează un zeu complex: **Ogivu,* al fulgerelor și al *morții, în același timp al sângelui uman și animal și al sevei arborilor, ca element vital, devenind în epoca modernă și zeul benzinei care mișcă automobilele. • *Malgașii* (Madagascar) nu aparțin ariei mitologice a Africii și în genere miturile lor sunt reduse numai la formele epice legate de cultul strămoșilor totemici; au totuși un zeu regent; **Andriamanitra,* imaginat ca un bărbat care locuiește undeva departe și poate face oricând și binele și răul. • Acolo unde s-au menținut formele religioase primitive, totodată sub influența șocantă a dificultăților existenței (clima, lipsa apei, raritatea hranei), oamenii și-au format și menținut credințele înconjurați de evidența agresivă a naturii; de aici și abundența *zeilor ochioși.* Unde a pătruns misionarismul de diferite nuanțe (creștinismul cu principalele *rituri și *secte, islamul cu ramificațiile lui), timpul a operat fuziuni consolidate, cu excrescențe uneori hibride. În Africa de Nord, creștinismul a pătruns din sec. I e.n. – de acolo provin atât sf. *Augustin, cât și *erezia *donatiștilor. • *Etiopia* este creștină de rit monofizit • Creștinismul înglobă, spre anul 1975, peste 38 milioane și islamul peste 90 milioane de credincioși, în toată Africa.

§ Henri Lhote, *A la decouverte des fresques du Tassili,* Paris, 1958 (trad. rom., *Frescele din Tassili,* București, 1966); E. E. Evans-Pritchard, *Nuer Religion,* London, 1956; Leo Frobenius, *Und Afrika sprach,* Berlin, 1912; id., *Kulturgeschichte Afrikas,* Zürich, 1933 (trad. rom., *Cultura Africii,* I–II, București, 1982); H. Deschamps, *Les religions de l'Afrique Noire,* Paris, 1954; L. V. Thomas, R. Luneau, J. L. Doneux, *Les religions d'Afrique Noire. Textes et traditions sacrés,* Paris, 1969; C. I. Gulian, *Despre cultura spirituală a popoarelor africane,* București, 1964; Basil Davidsohn, *Old Africa Rediscovered,* London, 1961 (trad. rom., *Redescoperirea Africii vechi,* București, 1964); E. G. Parrinder, *African Mythology,* London, 1967; A. Werner, *Myths and Legends of the Bantu,* London, 1968; A. T. Bryant, *The Zulu People as they were before the white Man came,* Pietermaritzburg, 1949; Ben Burt, *The Yoruba and their Gods,* London, 1977; E. Guerrier, *La Cosmogonie des Dogons. L'Arche du Nommo,* Paris, 1975

mitologiile triburilor amerindiene Nu există o *mitologie unitară a numeroaselor triburi aborigene din America de Nord, după cum nu se poate vorbi de mitologii propriu-zise nici la fiecare trib în parte. Printre cauzele principale e citată adesea migrarea multor triburi în căutare de teritorii mai ospitaliere. În genere, e venerat *Marele Spirit* dominând lumea, care e guvernată (în pură concepție animistă) de *spirite anonime de tipul **mana* (numite variabil: *orenda* la irokezi, *manitu* la algonkini, *pokunt* la shoshoni, *coen* la athabascani, *wakanda* la siuxi). *Credințele, nedesprinse de *fetișism, sunt situate între un *animism totuși evoluat și un anume *panteism popular, uneori cu oarecari diferențieri nominalizate, alcătuind rudimente de *panteon. Adesea se crede în forțe antagonice: Mâna Caldă și Mâna Rece, la algonkini, sau Mâna Dreaptă și Mâna Stângă la zuñi. Algonkinii venerează, pe lângă nenumăratii **manitu* anonimi, un *Kitchi Manitu* (Marele Spirit) care, cum povestesc bătrânașii din regiunea Marilor Lacuri, a creat lumea dintr-un grăunte de nisip procurat de un șoarece de pe fundul mării primordiale (sau, alteori, din carapacea unei broaște țestoase), iar mai târziu au fost făcuți și oamenii (din arbori), prima pereche trăind mult timp imobilă până când un șarpe a ros rădăcinile foștilor copaci și a permis prima mișcare umană; *algonkinii* au și un al doilea zeu creator, mai curând *erou civilizator: **Nanabozho,* al cărui rol a început după *potopul universal, când a refăcut lumea inundată și a creat alți oameni din pietre. Mai distinct e constituită mitologia populației *zuñi* (*pueblos,* din New Mexico, S.U.A.) având un zeu complex, totodată și suprem și creator: **Awonawilona,* care se regăsește în forme similare simplificate și la alți amerindieni: **Gudatrigakwitl* (California), *Tehoron Hiawakhon* la *irokezi;* aceștia au de altfel o formă mai stranie de *mituri, poate influențată nu atât de prezența religioasă a europenilor, cât de cea administrativă: zeii irokezi personifică lumina zilei, cutremurele, medicina, vântul, florile, *viața, dar „zeu" este de fapt pentru ei o noțiune intermediară între „cel care poruncește" și „cel care controlează"; astfel, **Atotarho* este personificarea forțelor dezlănțuite ale naturii. Foarte răspândită e peste tot zoolatria, socotindu-se că unele mamifere sau păsări (coyotul, corbul, de ex., corbul *Yel* la tlinkiți) pot efectua modificări esențiale în existența lumii și a oamenilor. În miturile multor triburi sudamericane apare stăruitor tema inventării *morții, de obicei din neglijența sau ticăloșia unui personaj de importanță secundară. E frecventă și prezența eroului civilizator sau a zeului mântuitor (de ex., **Pariakaka*). Mai rar se manifestă *cultul solar: *natchezii* (Mississippi) au și un *dans ritual al soarelui, executat în cadrul unei festivități religioase de vară.

§ L. Spence, *Myths of the North American Indians,* Washington, 1927; Paul Radin, *The Story of the American Indian,* New York,

1934; B. Péret, *Anthologie des mythes, légendes et contes populaires d'Amérique,* Paris 1960; C. Burland, *North American Indian Mythology,* New York, 1964; H. Osborn, *South American Mythology,* Feltham, 1968; A. Hultkrantz, *Les religions des Indiens primitifs de l'Amérique,* Stockholm, 1963; *Cântecul bizonului. Din literatura pieilor roșii,* antologie de Dan Grigorescu, București, 1978

mitologiile triburilor polare *Șamanismul, de origine nord-siberiană, e dominant la toate populațiile arctice, adesea *șamanul tribal fiind considerat și zeu sau cel puțin un vrăjitor în legătură cu *duhurile și care cunoaște viitorul și alte taine ale mediului ambiant. • *Eschimoșii* (Alasca, Labrador, Groenlanda), pe lângă formele inferioare de *animatism și de venerarea șamanului *(*Angekok),* a cărui forță e colosală, el dirijând toate *spiritele, benefice sau malefice, dau importanță decisivă *magiei; scopurile ei sunt medicale, dar și exorciste, iar *amuletele și *descântecele utile la *vânătoare și pescuit se moștenesc sau se vând scump, ca și duhurile (un spirit protector poate fi cumpărat cu minimum 200 dolari); totuși eschimoșii au și câteva divinități diferențiate: **Hila,* stăpâna *cerului, și mai ales zeița mării, **Sedna* (în Labrador, în ipostază masculină: *Torngarsoak*), de care depinde apa mării cu vietățile ei, deci și în ultima instanță, pentru triburile de vânători și pescari, traiul esențial. • *Laponii* au o divinitate importantă ocrotind renii: *Luot-Hozik,* imaginată cu față și picioare omenești, însă cu trupul în blană de ren; dar *cultul principal e al Zeului-pește **Akkruva* (cap și trunchi uman terminat în coadă de pește); celelalte divinități, secundare, par însă împrumutate de la finlandezi (*Peive;* *soarele, *Aieke;* viscolul). Cultul lapon al *strămoșilor e decisiv în asigurarea vânatului și în speranța dirijării fenomenelor meteorologice. • *Tungușii* (Siberia) practică un șamanism aproape total, ei fiind și autorii noțiunii de *șaman* (în lb. tungusă: om în stare de surescitare sau cu manifestări de frenezie, în ultimă analiză – iluminat). • Un mit cosmogonic aparte au *samoezii* (Siberia, pen. Taimîr): **Num* creează pământul neted, dar *mamutul, trecând apoi peste el, îl răscolește producând relieful care îngreunează deplasările oamenilor. • La *iakuți,* alături de șamanism (pot fi șamani și femeile, socotite mai înzestrate în manevrarea puterilor supranaturale), există un puternic cult al *fierului, legat direct de cultul *focului. Crezând într-un duh al fierului, iakuții venerează pe fierari pentru știința modelării metalului în foc: iar focul, ocrotit și el de un spirit (reprezentat de obicei în forma idolatră a amnarului de lemn, sculptat antropomorfic), în distribuția lui casnică are câte un patron al vetrei, care e tatăl familiei. Există și un simulacru de *panteon, patronat onorific, dar distinct, de **Ayu-Toyon,* lumea fiind însă mai mult sub controlul grupului de divinități infernale, conduse de *Arsan-Duolai* (Moșneagul Subpământean). În mitul cosmogonic iakut (întrudit cu *cosmogonia triburilor uralo-altaice și fino-ugrice), la început nu erau decât *apa și două păsări: una albă, în zbor, alta neagră plutind; prima i-a cerut celeilalte un strop de mâl, care i-a fost adus din mare și, descântat de pasărea albă, a crescut până a devenit pământ; pasărea neagră ascunsese în gușă pentru sine o parte din mâl, care se dezvoltă deopotrivă sub vraja *descântecului; ca să nu se sufoce, pasărea neagră îl scuipă, făcând astfel munții și stâncile; ambele păsări certându-se în acel moment, cea albă face tot ce e bun, cea neagră – tot ce e rău.

§ Knud Rasmussen, *The Intellectual Culture of the Iglulik Eskimos,* Copenhagen, 1929; N. Gubser, *The Nunamiut Eskimos,* New Haven, 1965; H. A. Алексеев, *Традиционные религиозные верования якутов в XIX нач. XX вв.,* Новосибирск, 1975

mitosferă Sferă spirituală care, produsă de intelectul uman în ipostazele sale de gândire mitică, înconjoară prin acumulare istorică și răspândire geografică, în mod permanent, omenirea planetară și este expresia vocației de cunoaștere prin *mituri și a propensiunii religioase a lui *homo sapiens,* pe tot parcursul existenței acestuia. Întrucât miturile nu aparțin numai unei epoci preistorice sau istorice arhaice, ci se nasc neîncetat, generate în fiecare epocă de alte condiții ambientale, stări psihice ale grupurilor sociale și cauze intime insuficient înțelese, precum și pentru că nevoia omului de a-și reflecta conștiința în mituri rezidă în însăși nevoia lui de a-și explica lumea integral, însă mereu în întârziere față de apariția noilor probleme sau în raport cu complexificarea problemelor vechi, se poate vorbi de o *mitogeneză neîntreruptă.* Admițând că, prin miturile ei, omenirea participă la existența cosmică sau cel puțin că, prin ele, ea se integrează într-un sistem de referință identificabil cu întregul ei univers spiritual și că *mitul* este expresia concretă a actului psihic prin care omul oricărei epoci își asumă propria sa responsabilitate pentru existența universului, se ajunge la concluzia că orice mit devine totdeauna un răspuns al unui grup uman la o realitate, perceptibilă sau dedusă, din lumea fenomenală, dar care îi depășește posibilitățile intelectuale și documentare din momentul dat. În această perspectivă, miturile milenariste *(→ milenarism),* formate sub influența **Apocalipsului lui Ioan Teologul,* au creat un cadru specific mitului ufologist *(→ farfurii zburătoare)* din sec. XX, având și el un caracter milenarist, chiar dacă nu și-a fixat un termen calendaristic precis pentru împlinirea așteptărilor. Dacă sunt examinate etapele acumulative din evoluția cunoașterii omenești, se poate observa că miturile sunt niște organisme vii care însoțesc pas cu pas istoria omenirii până în prezent și probabil nu o vor părăsi încă multă vreme. Pe temeiul acestor

argumente a putut să fie formulată *teoria mitosferei* (cf. Victor Kernbach, *Biserica în involuție,* București, 1984, p. 36–37, unde se ajunge la următoarea concluzie: „Iată prin urmare de ce am putea vorbi de o *mitosferă* ca sistem de expresie absolut al uneia dintre cele mai profunde și insondabile nișe spirituale ale speciei *homo.* Această mitosferă este un sistem stabil, chiar dacă detaliile i se modifică de la o epocă la alta: și nu este sigur că modificările din mitosferă sunt determinate de modificările parametrilor istorici ai psihosferei, întrucât e posibil ca tocmai mitosfera, modificându-se, să dicteze modificările generale ale structurii psihice esențiale a speciei. Așa, de exemplu, de la distanță s-ar putea crede că expansiunea științelor tehnice și mai ales a rezultatelor strict aplicative ale acestora, pătrunzând în cotidian, ar fi un fenomen *determinant* pentru întreaga psihosferă din sec. XX, ca o consecință din ce în ce mai vădită a tehnocrației ce se stabilizează în lumea de azi [...]. Dar de fapt expansiunea tehnologică e un fenomen *determinat* de etapa cea mai recentă a mitosferei. Fenomenul ca atare e vechi și a început odată cu societatea cinegetică; acum el este însă în preajma punctului critic. Mitosfera, cea mai compactă dintre sferele spirituale care înconjoară planeta noastră și cea mai stabilă istoric între toate sistemele spirituale, este totodată cea mai fluctuantă în vibrația ei orientativă, deoarece omul îi umple neîncetat golurile informaționale cu mituri."). Au mai existat unele observații, laterale însă realiste, asupra mitogenezei din sec. XX, dar nu toate au înțeles mitul dincolo de aspectul lui simbolic. Astfel, un cercetător al efectului publicității asupra populației din a doua jumătate a sec. XX, remarcând că „imaginile mărcii sunt reprezentări colective încărcate de aspirații, de idealuri, de sentimente" și că „se înrudesc prin aceasta cu miturile", conchide că „mesajul publicitar tinde [...] spre nașterea unui fel de mitologie, din obiectul cotidian" (David Victoroff, *Psychosociologie de la publicité,* Paris, 1970, p. 134). Miturile sunt unul dintre instrumentele principale de adaptare a conștiinței umane la realitatea naturii; când sunt ritualizate, ele devin nu numai canalul senzorial de legătură între conștiință și realitate, dar și cordonul ombilical între omul biologic și natura cognoscibilă, întrucât cunoașterea naturii nu este un act limitat al conștiinței istorice și nici adaptarea biologică a omului nu are un termen final, din cauza dublă atât a interesului spiritual niciodată saturat, cât și a neîncetatei expansiuni fizice a omului în spațiu și în timp, în condiții mereu nesimilare și cu rezultate mereu noi. Cum experiența umană este deseori tulburată de noile impacte, vom găsi aici explicația permanenței mitosferei, ca fenomen spontan și inevitabil.

Mitrá Zeu arhaic, în **mitologia vedică,* unul din grupul **Aditya,* suveranul divin al solarității spiritului și al luminii; venerat alături de **Váruṇa* în epoca vedică, era considerat atunci stăpânul zilei, față de *Váruṇa,* care patrona noaptea; acești doi zei se completau și prin alt dublu atribut: guvernarea în echilibru a *cerului și *pământului, totodată amândoi asigurând veghea divină asupra tuturor ființelor și paza cotidiană a lumii. Împreună cu Váruṇa, **M.** era și ocrotitorul sentimentului religios, de asemenea pedepsitorul *păcatului. Deși înrudit onomastic cu zeul iranian **Mithra,* este totuși omologul zeului iranian suprem, *Ahura-Mazda. În *simbol curent, Mitrá personifică *ziua,* așa cum Váruṇa personifică *noaptea.* Un episod din *Satapatha brāhmaṇa* (reluat de Kālidāsa în drama *Vikramorvași*) povestește cum cei doi zei, îndrăgostiți de *Apsara **Urvaçī,* își rezolvă rivalitatea blestemând-o pe fecioara cerească să-și strămute viața pe pământ *(→ blesteme);* astfel că ea devine soția regelui *Purūravas,* întemeietorul dinastiei selenare în India legendară. În epoca post-vestică, **M.** (ca și toți ceilalți 11 Aditya) nu mai personifică decât una dintre formele de manifestare și de situare cerească a soarelui, în cadrul cercului complet de personificări zodiacale ale grupului Aditya, devenite divinitățile lunilor anului.

mituri astrale Categorie de *mituri legate de corpurile cerești (stele, constelații, planete, soare, lună), care sunt considerate aproape totdeauna o *lume de dincolo* și despre care se crede așadar că sunt populate de ființe supranaturale (*spirite, *zei); acolo se transportă uneori, mai ales postum, foarte rar antum, și unii oameni muritori. În *mitologia primitivă, lumea astrală este o dublură a lumii umane: în *religiile mitologice evoluate, lumea astrală constituie modelul divin, *arhetipul lumii umane. Din epocile timpurii totemice *(→ totem)* s-au conservat identificări mitice ale constelațiilor cu diferite imagini de animale sau de oameni executând acte arhetipale (de aici și originea nomenclaturii astronomice moderne). La multe popoare antice politeiste (sumerieni, babilonieni, asirieni, în parte și chinezi, de regulă la azteci, mayași și alți precolumbieni, iar uneori chiar la greci și romani), fiecare zeu poseda un astru, fie ca scăun, fie ca emblemă, fie ca imagine vizibilă prin *teofanie. Desigur, religiile monoteiste *(→ monoteism),* în primul rând *iudaismul și *creștinismul, resping orice identificare a spiritului divin cu lumea astrală, socotind aceasta chiar sacrilegiu, deoarece divinitatea este din afara lumii create de ea. Zoomorfizarea și antropomorfizarea constelațiilor traduce adesea mituri particulare ale luptei între personajele mitice (de pildă, la greci *Dioscurii / constelația Gemenilor sau la azteci conflictul între zeii *Tlaloc și *Quetzalcòatl). Cel mai răspândit mit popular, nelipsit aproape din nici o mitologie a lumii, este cel din tema *Soarele și Luna* (ca frați sau amanți despărțiți, care își alternează prezența pe cer, spre a nu se mai întâlni

niciodată). În **mitologia greacă,* mai ales în cea hellenistică literaturizată, a existat o categorie de mituri despre strămutarea oamenilor în stele (καταστερισμῶν) – o temă predilectă în poezia alexandrină. *Origenes, născut și trăind în Alexandria și supus influențelor școlii platonice și ale celei stoice, atribuia astrelor o viață proprie și chiar o rațiune autonomă (în ciuda apartenenței sale ferme la creștinism). *Mitologia astrală* a avut un important rol în dezvoltarea observațiilor astronomice primitive și în consolidarea astronomiei empirice. Din **m.a.** s-a născut și **astrologia;* deopotrivă, **m.a.** au condus la împărțirea zodiacală a cerului (ζῶον – ființă, animal, de unde, apoi, noțiunea **zodiac*); cerul fusese divizat, probabil, începând din Mesopotamia și China, în zone sau semne zodiacale, sistemul difuzându-se apoi la numeroase alte popoare. În sec. XX, într-un mod particular, sub influența indirectă a cercetărilor exobiologice și directă a neomitului *farfuriilor zburătoare, miturile astrale au început a fi reconsiderate, dar îndeosebi ca pseudomituri.

§ F. Boll, K. Bezold, *Sternglaube und Sterndeutung, Die Geschichte und das Wesen der Astrologie,* Leipzig–Berlin, 1926; G. Jobes, J. Jobes, *Outer space, Myths, Name meanings, Calendars,* New York-London, 1964

Mixcoatl Zeu toltec al norilor, adorat ulterior și de azteci *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* care, investindu-l cu același atribut, îi acordau epitetul curent *Șarpele-de-nor.* După unele interpretări, **M.** ar fi putut să fie zeificarea fondatorului mitic al primei dinastii toltece, asasinat – după o tradiție – de un uzurpator. Probabil printr-o suprapunere de *mituri s-a ajuns la varianta în care memoria lui **M.** este restabilită de fiul său *Ce Acatl Topiltzin;* recucerind tronul patern, acesta se dă drept încarnarea zeului **Quetzalcòatl* și își instalează capitala în orașul Tollan (Tula), devenit cetatea sacră a acestui zeu. Potrivit unui mit paralel, în anul corespunzând anului 999 din era noastră, Quetzalcòatl (fie zeul însuși, fie presupusa lui încarnare) ar fi plecat pentru totdeauna spre Țara Maya sau în *cer.

Mjölnir Ciocanul miraculos al zeului *Thorr din **mitologia scandinavă,* lovind cu iuteală fulgerătoare (interpretabil și ca alegorie a trăsnetului), fiind irezistibil și, după ce era aruncat într-o țintă, întorcându-se în mâna zeului ca un soi de bumerang. **M.** izbește sfărâmând; confecționat din *fier (de piticul metalurgist *Sindri) e un *simbol al raportului dintre *elemente. Lansat de zeu, ciocanul se autodirijează spre țintă, lovind-o fără greș, indiferent de calitatea de țintaș a aruncătorului; are și alte virtuți: e inalterabil, iar la dorința lui Thorr se poate miniaturiza, încât zeul și-l ascunde discret în palmă; de asemenea, ciocanul e plurifuncțional: pe lângă fulgerul pe care-l degajează, cu el este aprins rugul sacru al lui *Baldr și tot cu el Thorr își regenerează cei doi *țapi de ham, după ce fuseseră mâncați; un detaliu ciudat: Thorr nu apucă niciodată ciocanul fără să-și bage mâna într-o mănușă izolatoare. După pieirea (în **Ragnarökr*) a lui Thorr, **M.** e moștenit de fiii zeului, *Magni și *Modi.

Mnemosyne *Titanidă care personifică, în **mitologia greacă,* memoria (amintirea individuală și memoria colectivă a lumii). Iubindu-se în taină cu *Zeus, în Pieria, 9 nopți, naște pe cele 9 *Muze. *Hesiod o numește „regina măgurilor Eleutheriei" (din Beoția). Prin cele 9 Muze, **M.** era considerată producătoarea activităților spiritului, iar pentru Hesiod (*Theogonia,* prologul), acest act determină acțiunea de educație a oamenilor în sens moral și justițiar; așadar, rolul zeiței este esențial în fenomenul de răspândire a culturii. Diodor din Sicilia, insistând asupra genealogiei zeiței născute din cuplul *Uranos-Gé *(*Gaia),* sugerează un *simbol mai profund, anume al uniunii sacre între *cer și *pământ, întrucât memoria personificată a lumii este un produs cosmic. Pausanias *(Călătorie în Grecia,* IX, *39,* 8*)* atrage atenția asupra unei perechi de izvoare din preajma unei peșteri beoțiene: unul al *memoriei* (patronat de Mnemosyne), altul al *uitării* (patronat de *Lethe).

Mnevis (egipt. *Merwer*) Divinitate din **mitologia egipteană,* având aspectul unui taur negru (adorat îndeosebi la Heliopolis), cu discul solar între coarne, deoarece era socotit o *teofanie accesibilă a zeului soarelui **Ré.*

Moai Numele generic autohton al statuilor gigantice din Insula Paștelui (ins. *Matakiterani*), legate probabil de un străvechi *cult enigmatic local al *strămoșilor. Aproape identice, reprezentând fețe prelungi, acoperite de un fel de tichii pe creștet, înfipte aproape direct într-un torace fără relief, neavând similitudini în sculptura religioasă a lumii, statuile masive **M.** sunt dispuse radial, potrivit *credinței actualilor pascuani, ca să supravegheze toate sectoarele lumii. Chipurile lor sobre, cu gurile strânse, cu ochii fixați în zări, simbolizează aparent o așteptare încordată și o tăcere aproape arhetipală. Numărul statuilor inventariate: cca 700 amplasate pe pantele vulcanului stins Rano Raraku, neridicate – 150 și alte cca 150 statui părăsite în cariera de tuf din craterul acestui vulcan. Statuile coborîte pe platoul insular erau montate în numeroasele sanctuare *(ahu);* unul din ele se numește *Ahu Tepeu* (cf. divinitatea mexicană **Tepeu,* descrisă în **Popol Vuh*). Aceste incinte, păzite de câte un **M.,** sunt totodată și morminte. Statuile **M.** variază ca înălțime între 5 și 21 m. Problema transportării lor în vale a rămas în stadiul controverselor, față de tradiția derutantă, comunicată invariabil de pascuani exploratorilor (de la căpitanul Cook la Alfred Métraux, preotul Sebastian Englert, Arne Skjölsvold, Thor Heyerdahl sau Miloslav Stingl), că „Moai mergeau singuri în timpul nopții, ziua

BIBLIOTECA PUBLICĂ „L. REBREANU" Str. Lucrețiu Pătrășcanu, 4 Bl. G1. — BUCUREȘTI —

puși în mișcare de preoții *ivi atua,* iar noaptea făceau popas. Experiența de transport și ridicare a uneia dintre cele mai mici statui, întreprinsă de Heyerdahl, nu este concludentă.

§ Alfred Métraux, *L'île de Pâques,* Paris, 1941; Francis Mazière, *Fantastique île de Pâques,* Paris, 1965 (trad. rom., *Fantastica Insulă a Paștelui,* București, 1975); Miloslav Stingl, *Posledni Ráj,* Praha, 1974 (trad. rom., *Ultimul Paradis,* București, 1981)

moartea Finalul ireversibil al existenței vii, considerat de numeroase *religii și prezentat în cele mai multe *mitologii ca o etapă existențială, o formă diferită a *vieții, sau ca punte de trecere spre altă ipostază. Conștient că e supus **m.** și neștiind ce este de fapt **m.,** altceva decât momentul care marchează încetarea vieții, adică a mobilității corpului și conștiinței sale de sine, omul și-a construit întreaga gândire mitofilosofică și dogmatica religioasă, întemeiată pe raportul între cele două noțiuni esențiale în care se reflectă existența sa controlată. Astfel, religiile își stabilesc structural orientarea doctrinară în primul rând în funcție de atitudinea lor față de **m.,** adică după cum consideră că **m.** este: un scop al vieții *(→ mitologie egipteană),* o etapă în desăvârșirea existenței *(→ brahmanism, budism mahayanist),* anihilarea existenței *(budism clasic),* strămutare în alt tip existențial *(→ animism, totemism* și alte forme religioase primitive*),* tribunal al vieții *(→ mazdaism, creștinism),* încetarea existenței corporale *(→ iudaism),* reintrarea în substanța naturii (toate formele religioase și laice de **panteism*), transferul ca atare în condiția celestă (doctrina lui *Zamolxis, în **mitologia dacogetică*), o etapă a *mântuirii *(budism, creștinism).* Indiferent dacă o religie consideră **m.** ca o încetare sau ca o modificare a existenței, predica fiecăreia explică sau contracarează *thanatofobia* – teama omenească de **m.** – care este generală și organică, ținând direct de instinctul de conservare, inclus prin afecte în conștiință unde, sub aparența unui exercițiu al rațiunii, se înrădăcinează ca simplu reflex condiționat. ~ Simbolurile thanatofobiei În concepția *mozaismului timpuriu, **m.** era considerată nu numai pedeapsă, dar și *blestem, a cărui purtătoare este întreaga omenire, devenită muritoare prin *păcatul inițial al lui *Adam: „Viață și moarte ți-am pus dinainte, binecuvântare și blestem" (*V.T., Deuteronomul,* XXX, 19). Teama de **m.** ca de o pedeapsă este prezentă în **mitologiile din Mesopotamia* și în *escatologia Americii precolumbiene; un *simbol absolut se găsește în teama de moarte a lui *Enkidu, ca și în plângerea lui *Ghilgamesh – care a întreprins și o dificilă expediție după planta nemuririi; iar pentru *azteci,* teritoriul subpământean postum *(*Mictlan)* echivala cu un „loc de groază". Doctrinele religioase și cele filosofice care au înfățișat omul ca pe o ființă muritoare cu suflet nemuritor au fost totdeauna expresii ale thanatofobiei generale, căreia îi este necesară speranța că **m.** nu va curma totuși total existența (socraticii și platonicienii, *orfismul, pitogoreicii, creștinismul, budismul mahayanist, islamul); în mozaismul timpuriu, deși considerată un blestem, **m.** e totuși deposedată de tragism ~ Tribunalul vieții Se disting două forme principale: una *solară:* *psihostasia din *miturile funerare ale Egiptului, în cadrul căreia *Maat cântărește inima mortului în fața consiliului de judecată prezidat de *Osiris; alta *sumbră,* a Judecății de Apoi, încadrată în viziuni escatologice și apocaliptice înspăimântătoare, asociate cu distrugerea lumii: războiul final dintre *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, în **Avesta,* *războiul ceresc între *Isus Christos și *Satan, în **Apocalipsul lui Ioan Teologul.* ~ Ținta existenței Toate etapele religiei egiptene au considerat viața o simplă pregătire pentru stadiul superior – *viața în moarte,* ceea ce explică grija deosebită pentru morminte *(→ piramide);* creștinismul a moștenit indirect o nuanță a concepției egiptene, infiltrată în ideea de mântuire prin răscumpărare sacrificială („cu moartea pre moarte călcând"); sub alt raport, fără o concepție precisă a finalității, dar cu o înțelegere a caracterului inevitabil al fenomenului, *eschimoșii* consideră **m.** un eveniment absolut necesar, instituit spre a se împiedica suprapopularea nelimitată a pământului. ~ Desăvârșirea vieții și eliberarea de viață În religiile Indiei, ciclul de reîncarnări *(*samsāra)* asigură desăvârșirea și, prin aceasta, revărsarea sufletului individual *(*Ātman)* în sufletul universal *(*Brahmān)* și deci dispensarea de conștiință prin contopirea cu izvorul absolut, când raportul între subiect și obiect nemaiexistând, dispare și orice simulacru de dualitate, adică de imperfecțiune: într-un sens apropiat, **m.** era privită ca un merit al desăvârșirii și de alte popoare *(celți, daci).* Budismul a precizat actul **m.** absolute ca o formă de eliberare din existență, adică din suferință, meritul desăvârșirii fiind aici răsplătit cu stingerea în *Nirvāna; concepția nu e unică: *secta din Qumran a *esenienilor privea **m.** ca pe o răsplată, membrii sectei murind fericiți chiar și în tortură, întrucât erau convinși că sufletele lor, eliberate „din cătușele trupești, pornesc în sus, bucuroase, ca și cum s-ar fi eliberat dintr-o lungă sclavie" (Iosephus Flavius, *Războiul iudeilor,* II, 154); aceeași formă de bucurie a eliberării se citează la daci care socoteau că ajung corporal, prin *sacrificiul morții, către *Zamolxis, sau la unii filosofi greci (pentru *Platon, **m.** este eliberarea sufletului nemuritor din închisoarea trupească muritoare): ~ Strămutare și continuitate *Credință răspândită la populațiile primitive, pentru care **m.** nu înseamnă decât continuarea altui gen de viață, după cum remarcă L. *Lévy-Bruhl: „Omul, la moartea sa, încetează să mai facă parte

din grupul celor vii, însă nu să existe. El a trecut numai din această lume în alta" (*L'Âme primitive,* Paris, 1927). Marile religii ale civilizațiilor antice au dezvoltat această credință, considerând **m.** numai o schimbare de condiție existențială și de cadru, de unde și complicatele preparative funerare *(→ funeralii)* implicând obiecte, alimente, soții și sclavi (la *sciți,* defunctul era îngropat călare) și chiar o locuință confortabilă (de la gorgane și tumuli, la mausolee și piramide); la *japonezi (→ shintoism),* **m.** e o cale de transfer în urmași, omul trăind atâta timp cât are posteritate, dar murind de fapt când îi moare ultimul descendent. În acest concept, **m.** „este un sfârșit care e urmat îndată de un început nou", cum precizează Mircea *Eliade (*Mythes, rêves et mystères,* Paris, 1957), care vede în această categorie religioasă considerarea **m.** ca un „rit de trecere", de aceeași valoare cu nașterea și inițierea. ~ Anihilarea existenței Mai rară, această concepție nu pare a viza o formă absolută; sunt citate unele credințe primitive (*papuașii* considerând **m.** dispariție totală, sufletul însuși pierind curând după trup; *hotentoții,* care cred că oamenii mor de tot, ca animalele), fără o certificare mitologică precisă; în *budism* însă aneantizarea în Nirvāṇa nu e o dispariție decât a sinelui, a insului; iar în concepțiile antispiritualiste, ținând de raționalismul ateu *(→ ateism),* anihilarea e compensată fie de concesia panteistă a revărsării în natură, fie de idealul continuității în operă și în urmași. ~ Pedeapsă universală În unele credințe *africane, amerindiene* și *polinesiene* se consideră că **m.** ar fi putut să nu existe dacă nu ar fi survenit un accident arhetipal, o eroare din epoca *antropogoniei primordiale, lipsită însă de implicație morală; aceeași formă se regăsește în *mozaismul timpuriu:* eroarea este păcatul originar al lui Adam, dar vechii evrei au privit această eroare din unghi moral, astfel că pedeapsa mortalității devine o pedeapsă penală; la început fără cadrul unei escatologii spectaculoase, **m.** nu este decât un somn adânc în care sufletul, despărțit de trup, trăiește în pământ, mai târziu sub pământ (în **Sheol*), singuratic, fără conștiință de sine și fără memorie (așa cum, ulterior, umbrele morților coborau, pentru greci, în **Hades,* unde exista un „jilț al uitării"), și numai sufletele merituoase pot trăi în preajma lui *Yahweh; **m.** în conceptul biblic *(→ Biblie)* nici nu e definitivă: la venirea lui *Mesia, sufletele vor reintra în trupurile lor, spre a fi gata pentru Judecata de Apoi. *Creștinismul* reia conceptul punițional, care este definit în *N.T.:* „Simbria păcatului este moartea" (Pavel, *Romani,* IV, 23); nici *iudaismul,* nici *creștinismul* nu evită să privească **m.** ca un act absurd, pe care însă îl explică și îl consideră posibil și justificat în funcție de voința și rațiunea lui Yahweh (*Dumnezeu). ~ Mântuirea prin moarte S-a considerat greșit că disputa *creștinismului* cu intelectualismul concepției filosofice grecești asupra ideii de moarte ar fi generată de o thanatofobie creștină; împrumutând din iudaism ideea de pedeapsă pentru păcatul originar și ideea de absurditate cuprinsă în actul decesului, creștinismul a considerat totuși **m.** o poartă spre adevăratul scop omenesc – salvarea sufletului, adică speranța întoarcerii în teritoriul primordial: *Edenul; vocația martirajului creștin din epoca timpurie este de altfel o replică practică adresată oricărei thanatofobii. ~ Reintrarea în obârșia universului e văzută ca întoarcere în țărână a trupului (**m.** în concepția biblică) sau ca recontopirea sufletului individual cu universul (**m.** în *brahmanism*); aceste două direcții determină, de fapt, orientarea actelor tehnice de *ritual funerar: *înhumarea* (practicată de religiile pendente de o antropogonie *htonică); *îmbălsămarea* (în credințele referitoare la revizitarea postumă a trupului de către suflet); *incinerarea* (derivând fie din divinizarea *focului – sufletul fiind atunci omologat cu fumul care urcă de pe rugul funerar spre cer, fie din sacralizarea absolută a *cerului ca loc de întoarcere a vieții în stare de *element pur); *abandonarea* cadavrelor – ca inutile sau primejdioase de contaminare sau de sacrilegiul impurității față de puritatea *pământului și a focului – pe platforme speciale, la îndemâna păsărilor de pradă și a câinilor vagabonzi (în *Iranul *zoroastrismului*). Totuși, nici o religie nu a abordat direct *definiția morții* (de altfel, până în prezent, nu există o definiție satisfăcătoare nici în biologie sau în medicină). Explicația faptului, dată încă de *Epicur, rămâne deocamdată validă: omul nu se întâlnește de fapt cu moartea sa, deci ea nu există pentru el. În toate mitologiile, „moartea este o ruptură de nivel ontologic și totodată un rit de trecere" (Mircea *Eliade). Născută din thanotofobie și alimentată de speranța prelungirii vieții, ideea de *imortalitate* nu s-a generalizat totuși în mitologiile lumii; acolo unde această idee este prezentă sau chiar activă, interpretările diferă. Principalele concepte-cheie se află în 3 formule: *doctrina upanișadică* – pentru care, atunci „când toate dorințele care sunt în inima sa încetează, muritorul devine nemuritor și îl dobândește pe Brahmă aici", pe pământ *(Katha Upanișad,* II, *6,* 14*); mitul druidic (→ druizi),* conform căruia există un rezervor limitat de suflete pentru univers, iar astfel ele transmigrează între diferite specii, moartea nefiind decât un simplu tunel sau pasaj în continuitatea vieții, între lumea aceasta și lumea de dincolo; *credința creștină* a cărei concluzie, în acest înțeles, a sintetizat-o papa Ioan Paul II (1980), afirmând că frica legitimă de moarte a oamenilor și-a găsit soluția în creștinism, care oferă pilda bucuriei învierii lui Isus Christos. Ideile lăturalnice (fie cea religioasă – a nemuririi prin urmași, fie cea ateistă – a nemuririi prin operă) sunt deopotrivă naive și totodată ipocrite.

§ Dr. E. A. W. Budge, *Egyptian Ideas of the Future Life*, London, 1899; id., *The Book of the Dead*, New York, 1951; Hans Abrahamsson, *The Origin of Death. Studies in African Mythology*, Uppsala, 1951; G. Pfannmüller, *Tod, Jenseits und Unsterblichkeit in der Religion, Literatur und Philosophie der Griechen und Römer*, München–Basel, 1952; Edgar Morin, *L'Homme et la Mort dans l'histoire*, Paris, 1952; K. Th. Preuss, *Tod und Unsterblichkeit im Glauben der Naturvölker*, Tübingen, 1930; K. Rahner, *Zur Theologie des Todes*, Freiburg, 1958; J. Zandee, *Death as an Enemy*, Leyden, 1960; J. Standinger *L'Homme moderne devant le problème de l'au delà*, Paris, 1950; V. Jankélévitch, *La Mort*, Paris, 1966; P. Badham, *Christian Beliefs about Life after Death*, London, 1976; Septimiu Chelcea, *Aspirația spre demnitate în fața morții* (în vol. *Rațiune și credință*, București, 1983, p. 114–142)

Moire (grec. Μοῖραι; μοῖρα – parte; durata de viață hărăzită fiecăruia; soartă) Zeițele destinului, în **mitologia greacă*, depinzând, se pare, de forțele selenare; născute de **Themis* (Legea) de la *Zeus. *Homer vorbește de o singură *Moira* (*Iliada*, V, v. 613), dar *Hesiod enumără 3 (*Theogonia*, v. 218–219), ca fiice ale Nopții (**Nyx*). *Mitul triadei e ulterior: el prezintă pe cele 3 surori ca pe o asociație care – în exprimare metaforică – toarce firul vieții din caierul energetic al veșniciei: **Klotho* (nașterea) îl toarce, **Lahesis* (zilele vieții) îl deapănă, **Atropos* (moartea, „cea care nu se întoarce") îl taie. Altă viziune asupra **M.** comunică *Platon (*Republica*, V, 2, 616c–617d): fusul se rotește pe genunchii zeiței **Ananke* (Necesitatea), considerată aici mama celor 3 Moire, care sunt așezate în cerc, la distanță egală una de alta, fiecare pe un tron, îmbrăcate în alb, cu fruntea strânsă în panglici și cântând toate trei; Klotho, cu mâna dreaptă ridicată, călăuzește rotirea cercului exterior descris de fus și, ritmând intervalele de timp, cântă prezentul; Atropos, călăuzind cu mâna stângă cercurile interioare ale fusului, cântă viitorul; Lahesis, care șade între cele două surori, călăuzește alternativ cu amândouă mâinile când cercurile interioare, când cele exterioare, și cântă trecutul care a fost un viitor predestinat, după ce viitorul a devenit prezent. Fusul platonician e însă un angrenaj complicat din 8 cercuri concentrice: cel exterior și mai mare este *zodiacul, celelalte sunt orbitele pe care se rotesc Saturn, Jupiter, Marte, Mercur, Venus, Soarele și Luna, Pământul fiind desigur punctul fix din centrul acestui angrenaj cosmic. „Fusul se învârtea, rotindu-se cu totul, cu o viteză constantă; iar în întregul care se rotea, cele șapte cercuri interioare executau fără grabă o rotație contrară față de întreg" și cu viteza crescând de la un cerc la altul, spre interior. Pe fiecare cerc „ședea câte o Sirenă care se rotea împreună cu acesta și lăsa să răsune un glas și un ton", toate adunându-se într-o „armonie" (interpretată drept *muzica sferelor*). Se bănuiește că în epoca arhaică *Moira* (sau *Moirele*) patrona numai nașterile, devenind în epoca homerică personificarea destinului. Deja, ea (ca soartă obiectivă, din afara lumii) era considerată mai presus chiar de zei: zeița *Athena mărturisește că „nici chiar zeii nu pot scuti de soarta firească pe cel care le e drag, când Moira l-a înșfăcat ca să-l prăbușească în somnul adânc al morții" (Homer, *Odisseia*, III, v. 236–238). După Roger Caillois, „ideea de *moira*" era pentru greci „noțiunea unei legi impersonale, oarbe, împărțiale de partaj" unde se poate recunoaște „elementul pasiv al sacrului, de care se ciocnește elementul activ reprezentat de voința eroilor sau a zeilor" ce pot corecta soarta, însă nu îndrăznesc să-și asume o asemenea răspundere, căci încălcând legalitatea cosmică ar crea „un precedent funest", ar da un exemplu de „dezordine și rebeliune" (*L'homme et le sacré*, Paris, 1963, p. 168). (cf. **Parce*)

§ E. Steinbach, *Der Faden der Schicksalsgottheiten*, Leipzig, 1931; W. G. Greene, *Moira: Fate, God and Evil in Greek Thought*, Cambridge, 1944

Moise (*Moshe;* ebr. משה *mosheh* – scos din apă; egipt. *mose* – a naște fiu; de asemenea, numele coincide cu al unei divinități egiptene secundare) *Profet biblic (→ *Biblia*) de primă importanță, poate mitizarea unui organizator politic și religios al celor 12 seminții ebraice din epoca pastorală primitivă (judecând după cuțitul de cremene șlefuită al tăierii împrejur, specific civilizației neolitice), pe care le-a scos din Egiptul impilator și le-a călăuzit în exod spre Țara Făgăduinței (Palestina); după unele interpretări istorice, acest exod s-ar fi declanșat în jurul anului 1230 î.e.n., iar un personaj semilegendar cu acest nume ar fi fost educat la curtea faraonului Ramses II (1290–1226 î.e.n.). Potrivit *mitului biblic principal, urmând să fie ucis din ordin regal, **M.** este salvat de fiica faraonului, iar mai târziu e inițiat în *misterele *templelor egiptene; întrucât ar fi omorît un supraveghetor egiptean care persecutase un evreu, **M.** se refugiază în deșertul Midian, la preotul Iethro, a cărui fiică *Sefora (Sipporah) îl ia de bărbat, născând de la el un fiu, Ghershom. Spectaculoasa întâlnire pe câmp cu *Yahweh, pe care o relatează *Exodul*, are loc ulterior, **M.** numind *Yahweh* pe zeul de tradiție locală **Shaddai* (după alte opinii – pe zeul tribal *Yahu*). Mitul biblic asociază *teofania cu o flacără rece: păscând oile socrului său, **M.** vede niște mărăcini arzând, se miră „de ce nu se mistuiește mărăcinele" și e prevenit de o voce din desiș: „Nu te apropia până aici! Descalță-te de sandalele tale, fiindcă locul pe care stai tu în fața mea este pământ sfânt" (*V.T., Exodul*, III, 1–5). Producând *miracole demonstrative în palatul faraonului, în numele lui Yahweh, **M.** întâmpină apoi apariția spectaculoasă a divinității, în fața poporului, la traversarea deșertului spre pământul făgăduinței; teofania dezlănțuie elementele, făcând poporul să tremure de spaimă: „Iar muntele Sinai fumega tot, căci Yahweh se pogorîse în foc pe munte și fum se

ridica de pe el, ca fumul dintr-un cuptor, şi tot muntele se cutremura grozav. Şi sunetul cornului răzbătea şi clocotea puternic! Moshe vorbea, iar El îi răspundea cu glas de tunet" (*ibid,* XIX, 18–19). Primind de la *El (Yahweh) *Decalogul,* **M.** încheie tradiţionalul legământ („Şi Moshe a rămas acolo 40 de zile şi 40 de nopţi; şi pâine n-a mâncat şi apă n-a băut. Şi a scris pe table de piatră cuvintele legământului: cele 10 porunci"), apoi coboară din munte cu faţa strălucindu-i înspăimântător (*ibid.,* XXXIV, 28–30). După confecţionarea chivotului legământului (*tabernacolul) şi a unui templu mobil (Cortul Descoperirii) în care uneori (după cum s-a interpretat descrierea scripturală) provoacă spectaculoase descărcări electrice (de natura celor produse în scopuri similare de preoţii egipteni), biografia lui **M.** se simplifică; până atunci, un amalgam de *mituri cu structuri varii, din diverse izvoare arhaice (coborînd în adâncimea istoriei, de la faima templelor Egiptului şi a *magiei chaldeene, până în mitul ceţos din categoria *paleoastronauticii), biografia lui **M.** relatează mai ales o activitate de conducător popular, legislator, preot şi educator de tipul *eroilor civilizatori, întrucât în compunerea figurii sale mitice au intrat numeroase modele arhaice şi alegorii ad-hoc. Mărturiile antice (şi ele indirecte) sunt puţine şi contradictorii în privinţa acestui mare profet. Deosebindu-se mult de informaţia biblică, informaţia pe care o furnizează Tacitus (*Istorii,* V, 3–5) nu anulează totuşi esenţa mitului; potrivit istoricului roman, din cauza unei epidemii, regele egiptean legendar Bochoris, sfătuit de un *oracol al lui *Iupiter, alungă din Egipt pe iudei care sunt apoi abandonaţi în pustiu; „pe când toţi se istoveau plângând, Moses, unul dintre izgoniţi, i-a sfătuit să nu mai aştepte nici un ajutor de la zei sau de la oameni, ei fiind părăsiţi şi de unii şi de alţii, ci să se încreadă în el ca într-un povăţuitor ceresc"; evreii acceptă propunerea şi pornesc fără cunoaşterea ţintei şi chinuiţi de sete: „zăceau ca şi morţi pe câmp, când o turmă de măgari sălbatici se îndrepta de la păşune spre o stâncă adumbrită de o pădure"; urmând turma, „Moses a dat peste nişte vine abundente de apă" cu care şi-au refăcut puterile toţi iudeii ca să poată străbate, „un drum neîntrerupt de şase zile"; în „a şaptea au pus stăpânire pe nişte pământuri, după ce au izgonit pe locuitorii lor, şi au înălţat un templu". „Pentru a avea şi în viitor mulţimea sub puterea sa, Moses a statornicit rituri noi" în care „sunt profane toate câte sunt sacre la noi şi, dimpotrivă, îngăduite cele ce sunt la noi interzise".Sfinţind „într-un sanctuar chipul animalului" (măgarul sălbatic) ce îi salvase de chinurile setei, expediţionarii au profanat animalele consacrate în Egipt, „tăind berbecul în semn de batjocură pentru Hammo" (Iupiter) şi sacrificând „boul, deoarece egiptenii îl onorează pe Apis". Tacitus explică tradiţia interdicţiei cărnii de porc şi regula consumului festiv de azimi, ca şi statornicirea zilei a 7-a de odihnă totală şi anul sabbatic (al 7-lea); istoricul observă esenţialul din *teologia *mozaismului: „iudeii cunosc o singură putere divină, şi numai cu mintea: ei consideră profanatori pe cei care plăsmuiesc chipuri de zei din materie pieritoare şi întocmai ca oamenii", căci în concepţia iudaică „acea fiinţă preaînaltă este eternă, inimitabilă şi nepieritoare". În timp ce îşi conducea mai departe poporul spre ţara promisă, moare fratele şi locţiitorul său **Aaron;* rămas singur în împrejurări dificile, **M.* rezolvă, cu diplomaţie sau violenţă, situaţii sociale şi religioase acute, unele generate de crizele morale sau economice ale migranţilor, instituie coduri etice, agrare, sanitare, juridice, eclesiastice, iar într-un acces de mânie, sparge tablele legii, obţinând un nou exemplar de la Yahweh, şi, în fine, desemnează ca urmaş pe **Iosua;* în pragul Ţării Făgăduinţei, **M.* se urcă pe muntele Nebo, de unde vede panorama Palestinei, în care însă nu i se îngăduie să intre; murind, e înmormântat în Moab. Trăise 120 de ani: „Şi nu s-a mai sculat în Israel profet ca Moshe, pe care să-l fi cunoscut Yahweh faţă către faţă" (*V.T., Deuteronomul,* XXXIV; 10).

§ H. Cazelles, *Moïse, l'homme de l'Alliance,* Paris, 1955; W. Beyerlin, *Origins and History of the Oldest Sinaitic Traditions,* Oxford, 1966

Mokoši (slav. Мокошь) Zeiţă ocrotitoare a lucrărilor femeieşti (torsul, ţesutul), singura divinitate feminină din **mitologia slavă* a cărei amintire s-a păstrat şi nominal, în tradiţia orală. **M.** era adorată mai ales de slavii răsăriteni. În nordul Rusiei, a persistat până în sec. XX *superstiţia potrivit căreia, dacă o femeie toarce în *postul mare prepascal este întreruptă din lucru sau chiar pedepsită de *zâna **M.**

mokṣa În mitologia Indiei antice *(→ mitologie vedică),* salvarea, eliberarea din suferinţa ciclului de reîncarnări *(*saṃsāra)* şi ţinta superioară a experienţei şi cunoaşterii religioase. Pentru concepţia clasică, acest tip de **mântuire* avea înţelesul treptei supreme din şirul celor 4 scopuri esenţiale ale activităţii omeneşti: *kāma* – plăcerea, *artha* – utilitatea, *dharma* – datoria şi *mokṣa* – salvarea. *(→ Kāma, Artha, Dhárma)* Potrivit şcolii filosofice religioase Advaita-Vedanta *(→ Vedanta),* **m.** este dizolvarea conştiinţei individului *(jiva)* în conştiinţa universului *(*Brahmān),* îndată după ce conştiinţa individuală a perceput irealitatea lumii fenomenale. Pentru concepţiile **Sāṃkhya* şi **Yoga,* **m.** este însă desprinderea conştiinţei individuale *(puruṣa)* de materie *(prakriti),* iar în concepţiile **Nyāya,* **Vaiçeṣika,* **Mīmāṇsā* – **m.** ca eliberare se produce prin despărţirea eului etern de însuşirile lui temporale. Gândirea indiană din epoca modernă şi contemporană insistă asupra semnificaţiei, în **m.**, a idealului de eliberare

colectivă, nu individuală, printre susținătorii acestei laturi fiind Vivekananda, Rabindranath Tagore, S. Radhakrishnan.

§ M. Hiriyanna, *The Quest after Perfection*, Mysore, 1952

molocani *Sectă creștină *(→ creștinism)* din Rusia, apărută întâi în satele de lângă râul Moločnaia și întemeiată de un croitor, *Semion Uklein* (ginerele unuia dintre fondatorii sectei *duhoborilor, negustorul Pobirohin). Ca și duhoborii, **m.** negau organizarea bisericească oficială în numele libertății interpretate după *Evanghelie, nerecunoscând totodată autoritatea statului și legislația civilă, întrucât admiteau, drept autoritate unică și obligatorie, numai Scriptura creștină odată cu întregul sistem juridic, social și moral veterotestamentar *(→ Biblia)*, între care și tabuarea *(→ tabù)* anumitor animale, interzise ca hrană. Cu privire la Sfânta Treime creștină, **m.** au reluat *dogmele unor *erezii apărute în creștinismul timpuriu (*arianism, *monofiziți ș.a.). După arestarea de către poliția țaristă și detenția lui Uklein, **m.** au devenit mai prudenți și mai discreți, iar ulterior secta a început să se destrame.

Moloh (fenic. *Molk;* etim. incertă: *molk* – *sacrificiu de prunci, jertfă în posesia divinității; ebr. *Molek, Molok*; cf. ebr. *melek* – rege) Zeul războiului în **mitologia feniciană*, adorat mai ales în Cartagina, căruia i se sacrificau copii mici, de obicei din familiile de vază (rudelor fiindu-le interzis să plângă la ceremonie, spre a nu-l indispune pe zeu prin regretarea sacrificiului); acest fel de sacrificii se efectua îndeosebi în vreme de război, când devenea urgentă câștigarea bunăvoinței divine, pentru asigurarea victoriei. Diodor din Sicilia citează cazul din timpul războiului cartaginezilor cu Agathokles (310 î.e.n.) când, față de 200 copii ceruți de preoți, nobilii au oferit spre sacrificare 300. Înfrânți în acest război, cartaginezii au instituit obligația sacrificării a cel puțin 200 prunci. Diodor din Sicilia văzuse un astfel de idol-cuptor al zeului cartaginez: „Cartaginezii aveau o statuie de aramă a lui Kronos, care întindea mâinile spre pământ, arătându-și palmele, astfel că pruncii puși în brațele ei alunecau căzând într-o gaură deschisă, plină de foc" *(Biblioteca istorică* XX, *XIV*, 6). Istoricul l-a identificat, potrivit sistemului tradițional de *interpretatio graeca*, cu *Kronos, cu care însă zeul semitic nu avea nici o legătură. **M.** avea sanctuare (fenic. *tofet* – *altar de sacrificare a pruncilor) în nordul Africii (Tunis), în Sicilia, Sardinia și peste tot unde era venerat ca patron al războiului. Cartaginezii au menținut acest tip de sacrificiu până la sfârșitul cetății lor; substituirile de animale, practicate în alte părți, aici erau rare, întrucât se credea că pruncii arși de vii sunt divinizați, iar zeul se poate menține mereu tânăr și viguros numai prin sângele proaspăt al copiilor. **M.** a fost venerat și în Palestina, unde *cultul său a pătruns probabil prin influență canaanită; dar *mozaismul a respins și a prigonit acest cult (*Yahweh îi cere lui Moise: „Și din odraslele tale să nu dai ca să treacă pe jertfelnicul lui Molok" – *V.T., Leviticul*, XVIII, 21); regele Iosia „a spurcat locurile de jertfă din valea Ben-Hinom, ca să nu mai ardă nimeni în foc pe fiul său sau pe fiica sa în cinstea lui Molok" (*V.T., II Regi*, XXIII, 10) iar jertfitorul către **M.**, indiferent dacă era localnic sau străin, trebuia ucis. Forma de care se uza în *ritualul sacrificial (după cum confirmă Diodor) era depunerea victimelor în mâinile statuii de bronz a zeului, de unde ele cădeau prin glisare în pântecele-cuptor al acesteia. Unele surse par a indica însă, drept destinatar al jertfelor, nu pe **M.**, ci pe **Baal* sau chiar pe zeița **Tanit*. Săpături arheologice făcute la Cartagina au descoperit în zidul consacrat zeiței Tanit din zona portuară occidentală mii de urne cu cenușă umană. Oricum, acest cult s-a menținut vreme îndelungată în societatea feniciană, scopul dublu constant al sacrificiului fiind purificarea armatei în vederea succesului militar, precum și întinerirea zeului prin inocularea de vieți proaspete.

Momos (grec. μῶμος – dispreț, glumă, batjocură) Zeul ironiei, zeflemelei și bârfei, în **mitologia greacă*. „Momos nu are prea mult de pierdut dacă rămâne neglorificat, fiindcă nu a fost din cei cărora li s-au adus onoruri, nici chiar în vremurile bune" (Lukian din Samosata, *Din pătimirile lui Zeus*, 22). **M.** l-a luat în râs pe zeul mărilor, *Poseidon, reproșându-i că nu făcuse taurul pustiilor (trimis în Creta pentru pedepsirea regelui *Minos) cu coarnele pe piept, ca să vadă bine unde împunge; iar pe *Apollon l-a acuzat că își compune *oracolele cu prea multe înțelesuri, beneficiarii având nevoie de alt zeu pythic să le tălmăcească. După sfatul lui ar fi provocat *Zeus însuși Războiul Troiei ca să distrugă omenirea, ușurând povara zeiței *pământului, *Gaia. Era considerat un zeu mizantrop care reproșa lui Zeus, *Athenei, lui *Prometheus că îi ajută pe oameni. Astfel, în cele din urmă, Zeus îl alungă din *Olimp. Unii autori îl numesc *Arțăgosul* și *Prințul criticilor* sau *Cusurgiul*. *Platon l-a invocat ca pe ultima instanță a criticismului: „Nici Momos personal nu ar mai avea ce să zică" (*Republica*, III, *3*, 487a). O variantă (probabil populară) a *mitului spune că, beneficiind de imortalitate, **M.** totuși a murit, plesnind de ciudă că nu i-a putut găsi nici un cusur *Aphroditei. Se prea poate ca în acest mit al lui **M.** să se fi strecurat primele accente de *ateism popular sau măcar de îndoială; însăși contradicția între calitatea de zeu (nemuritor) și *moartea, fie și alegorică, a lui **M.**, e dusă până la limita unui *simbol tragic sub masca autopersiflării, de care spiritul grec nu era străin.

monahism (lat. medieval *monachus* – călugăr < grec. μοναχός – simplu, singuratic; mai târziu: călugăr) Sistem (monahal, monastic, călugăresc)

de recluziune în grup a unor credincioşi în mânăstiri, într-o viaţă religioasă severă, izolată de lumea laică şi supusă unor aspre reguli disciplinare, specific numai anumitor *religii *(*budism, *creştinism, *islam)* sau ramuri religioase *(*esenieni)*. Retragerile în grupuri monahale, în recluziuni mânăstireşti, au avut ca impuls iniţial dorinţa de a refuza constrângerea socială, averea, interesul pentru bunurile materiale caduce, şi de a se dedica *rugăciunilor şi meditaţiei religioase, atât în budismul timpuriu, cât şi în creştinism. Printre formele premonastice sunt citabile în primul rând grupurile antice, de tipul orficilor *(→ orfism)*, însă mai ales comunitatea esenienilor de la Qumran – celibatară, asumându-şi un maximum de disciplină şi religiozitate; în aceeaşi categorie pot fi clasificaţi şi anahoreţii daci, numiţi de greci **ktistai*. Adevăratul **m.** se formează mai târziu. În *riturile creştine tradiţionale (catolici şi ortodocşi) s-a format treptat o elită de oameni care renunţaseră la viaţa socială curentă pentru convieţuirea întru iubire creştină (ἀγάπη), în cadrul acelorași rigori. Dreptul canonic catolic defineşte starea monahală ca „mod de viaţă într-o comunitate ai cărei membri, mai presus de preceptele impuse tuturor oamenilor, se obligă să respecte sfaturile evanghelice prin legăminte de supunere, castitate şi sărăcie". **M.** creştin s-a dezvoltat în 4 etape: 1) anahoreţi şi cenobiţi în Egipt şi Siria, comunităţi ca cea din jurul sf. *Augustin, apoi primele mânăstiri statuate în sec. IV, sub împăratul Iustinian; 2) mânăstiri benedictine în Italia din sec. VI, comunităţi în Britannia şi Gallia – sub Carol cel Mare, apoi ordine monastice militare; 3) călugări predicatori itineranţi în sec. XIII, trăind o viaţă apostolică; 4) diversificarea ordinelor călugăreşti după Reformă (care a respins sistemul monahal). Cele mai multe ordine sunt în catolicism, ele distribuindu-se în două categorii: *canonici* şi *călugări*; de asemenea corpul monahal catolic e clasificabil în: *ordine cerşetoreşti, ordine clericale, congregaţii religioase*. Principalele ordine monastice: *benedictinii* (ordin înfiinţat în 530), obligaţi la prezenţa permanentă în mânăstire, împărţiţi în 25 congregaţii (silvestrini, cistercieni, ermiţi paulini, trapişti); preocupaţi de cercetarea teologică şi istorică, benedictinii au avut un rol important în dezvoltarea *teologiei şi istoriei eclesiastice catolice; *dominicanii* ajungând, după ce li se subsumează *Inchiziţia în 1232, o jandarmerie papală, dar aplecaţi şi spre studiu (*Toma din Aquino şi Albert cel Mare au fost dominicani) şi misionarism (numiţi de aceea şi *Fratres Praedicatores*,, calitate ilustrată de mânăstiri şi misiuni înfiinţate în 50 de ţări); **iezuiţii* (Societas Jesu), cultivând erudiţia, practicând un misionarism universal şi asumându-şi, de la fondatorul ordinului, Ignatius de Loyola (1534) apărarea intereselor papalităţii (printre iezuiţii iluştri: P. *Teilhard de Chardin); *augustinienii* (înfiinţat de Vatican, nu de sf. *Augustin, în sec. XIII), cu o vastă activitate misionară (din ordin a făcut parte şi Martin *Luther, marele reformator); *franciscanii*, constituiţi în ordin cerşetoresc de sf. Francisc din Assisi (1209) cu 3 ramuri: franciscani, capucini şi minoriţi; *carmeliţii*, înfiinţându-şi ordinul misionar pe muntele Carmel din Palestina (sec. XII), apoi stabiliţi în Europa ca ordin cerşetoresc. Numeroasele congregaţii religioase clericale compun un bogat mozaic de atribute şi apartenenţe: *Clerici ai Imaculatei Concepţiuni, Redemptoriști, Societatea Inimilor Sfinte, Preoţii Sfântului Spirit, Fiii Neprihănitei Marii, Preoţii Sfintelor Stigmate, Societatea sf. Petru, Misionarii Sfintei Familii, Congregaţia Crucii, Fraţii Caritătii, Părinţii Paulini, Misionarii de la Lourdes, oratorieni, lazariști, sulpicieni, xaverieni, scalabrini* ş.a. Ortodoxia nu-şi împarte **m.** în ordine sau comunităţi cu specific diferenţiat; printre cele mai vechi, se consideră comunitatea de la Muntele Athos. Ar fi putut deveni un ordin monastic original gruparea hesichaştilor lui Gregorios Palamas din Bizanţ *(→ hesichasm)*. ~ **M.** *budist*, organizat în funcţie de rigori comunitare aspre, s-a consolidat în cadrul doctrinei *Mahāyana, dar ajungând să difere ca structură naţională; formele de comunităţi monastice mai riguroase sunt în *lamaism. ~ O formă de **m.** specific există şi în *islam* (în *secta *sufiştilor), călugării numiţi *derviși (pers. *derwish* – cerşetor) despărţindu-se în peregrini şi stabili, aceştia din urmă locuind în mânăstiri conduse de un şeic; dervişii musulmani sunt grupaţi în corporaţii (începând din sec. XI), în genere concurente; principalele ordine sunt: *kadiriyah, nakshbandiyah, yasawiyah, mewlewiyah, bektashiyah, tidjaniyah, senusiyah*. Multe forme monastice din toate religiile care admit sistemul au fost învinuite, în cursul istoriei, de mediul laic sau chiar de autorităţile eclesiastice, de a nu-şi fi păstrat cu fidelitate idealurile iniţiale şi de a fi decăzut, făcând concesii vieţii lumeşti şi chiar amestecându-se în treburile ei fără legătură cu ţelurile religioase.

§ G. Galbraith, *The Constitution of the Dominican Order, 1216 to 1360*, Manchester, 1925; John Moorman, *The History of the Franciscan Order*, Oxford, 1968; J. Canu, *Les Ordres religieux masculins*, Paris, 1970; E. Préclin, *Les Jansénistes du XVIIIe siècle et la Constitution civile du clergé*. Paris, 1929; H. D. Sankalia, *The University of Nālandā*, Madras, 1934

Moneiba Zeiţă din *mitologia guanchilor (vechi locuitori ai ins. Canare). Socotită paredra zeului suprem **Acoran*, **M.** era adorată mai ales în ins. Hierro din acelaşi arhipelag, ca protectoare a vieţii şi intereselor femeieşti; dar aici era soţia altui zeu, *Eraoranhan*.

Moneta Zeiţă din **mitologia romană*, considerată mama *Muzelor, iar într-o perioadă

târzie, identificată cu *Mnemosyne. Numele zeiței derivă probabil din polisemia vb. *monere* – a atrage atenția, a aminti, a recomanda, a sfătui, a îndemna, a învăța, a prezice, a inspira. Noțiunea de „prezicere" a intrat în conținutul unui epitet al zeiței *Iuno (Iunona), care, prevestind un cutremur de pământ, i-a avertizat astfel pe romani; apoi, prin confuzie fonetică, epitetul a început să circule în sintagma teonimicului *Iuno Moneta*, deoarece monetăria (lat. *moneta*) statului roman se afla în *templul principal al Iunonei. Este posibil ca numele originar latin al mamei Muzelor să fi avut altă compoziție fonetică.

monofiziți (grec. μόνος φύσις – natură unică) Doctrină creștină *(→ creștinism)* predicată de călugărul bizantin *Eutyhes* (sec. V) și numită *monofizită*, deoarece susținea că **Isus Christos* a avut numai natură divină (deci *una* singură), trupul său nefiind o încarnare reală, ci numai aparentă, nălucitoare. Deși combătută în Conciliul ecumenic din Calcedonia (451), această doctrină a cucerit câteva grupuri etnice destul de mari, constituite în 5 *Biserici orientale, și a rămas până azi un *rit de anume importanță, înglobând: Biserica apostolică armeană, Biserica etiopiană, Biserica coptă din Egipt, Biserica iacobită siriacă și Biserica indiană din Malabar. Dar grupul de biserici orientale monofizite diferă de celelalte biserici creștine nu numai prin *dogma unicității naturii lui Christos, ci și prin alte detalii dogmatice și rituale. ~ *Biserica armeană,* condusă de un episcop primat numit *catolicós,* a eliminat din imnul consacrat Sfintei Treimi primul și al treilea element, referindu-se numai la a doua față a trinității, cu adaosul sintagmei „răstignit pentru noi"; în împărtășanie folosește numai azimă și vin neamestecat cu apă, în ungerea cu mir utilizează uleiul de sesam (susan), iar *sărbătoarea nașterii lui Christos (*Crăciunul) se ține la 6 ianuarie, odată cu acceea a *botezului (Boboteaza); în 554, pe baza doctrinei monofizite, a luat ființă biserica gregoriană a armenilor. ~ *Biserica etiopiană* (care s-a întemeiat după răspândirea *Evangheliei, în sec. IV) păstrează interdicțiile ebraice din *V.T.* asupra alimentelor, sărbătorește sâmbăta ca și duminica, și practică în timpul liturghiei *dansul sacru. ~ *Biserica coptă* e numită așa pentru că folosește lb. coptă ca limbă liturgică a creștinilor din Egipt și este condusă de un *patriarh cu sediul la Cairo; în incinta bisericilor copte se construiesc bazine, pentru imersiunea sacră și pentru *botez în ziua de Bobotează, iar cu ocazia botezului adesea se practică și *circumcizia, dar fără obligație categorică; hirotonisirea noilor preoți nu se face prin punerea mâinilor pe creștetul candidatului: ierarhul care îl sfințește suflă asupra lui, simbolic, *Sfântul Duh. ~ *Biserica iacobită* (înființată în 543 de episcopul din Edessa, *Yakub Bar Addai*) e răspândită în Siria și e condusă de un patriarh din Antiohia, care poartă invariabil numele de *Ignatios*; *ritualul e aproape similar cu al bisericii ortodoxe. ~ *Biserica din Malabar* are o doctrină mixtă, parțial monofizită, căci provine dintr-o ramură de *nestorieni; primii creștini au apărut în India, pe țărmul Malabarului, în sec. XVI, sub denumirea de *creștini ai sfântului Toma*; creștinii din Malabar, iconoclaști și transmițând rangurile clericale ereditar, din tată în fiu, au conservat unele ritualuri din *iudaism: purificarea după atingerea cadavrelor și sărbătorirea duminicii după regulile mozaice ale sâmbetei. • Doctrina monofizită s-a născut parțial în cadrul unei polemici între *Eutyhes* și *Nestorius*. Eutyhes, care ajunsese, în fapt, șeful religios al Bizanțului, a susținut că Christos nu este consubstanțial cu omenirea, și că natura divină și natura umană se identifică în el într-o singură natură. Doctrina monofizită și autorul ei înșiși au suportat acuzațiile venite deopotrivă de la Theodoretos, episcopul din Kyr, și de la papa Leon I *(→ papi).*

§ W. H. C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972

monoteism Formă de *religie în a cărei *teologie se afirmă adorarea unei singure divinități (*Yahweh, *Dumnezeu, *Allah), *mitologia respectivă fiind epurată de *zeii tradiționali, transferați în registrul atributiv al zeului unic, de fapt operând un *sincretism artificial, prin contopirea tuturor zeilor într-unul singur, investit cu prerogativele și atributele celorlalți, care nu mai figurează decât ca ipostaze ale acestuia. Părând o ficțiune doctrinară convențională și nedispensându-se de aparatul adiacent al unor *genii protectoare sau *îngeri și sfinți, ca personaje benefice, și *demoni sau *duhuri rele patronate de un summum malefic (*Diavolul), întrucât zeul unic nu poate însuma el însuși binele și răul, orice religie monoteistă e mai mult un *henoteism static și constrâns. Se poate spune chiar că **m.** nici nu este o formă de religie, ci o formă de teologie filosofică, menită să dirijeze într-o anume direcție masa de credincioși. Numai la anumite niveluri de spiritualitate cultivată, intelectuală, este posibil un **m.** metafizic, ce se dispensează de mitologia complementară. ~ *Istoria monoteismului* Andrew *Lang a lansat teoria **protomonoteismului* primitiv (confundat de fapt fie cu absența religiei ca atare, fie cu formele rudimentare de monolatrie); reluată de teologul catolic austriac Wilhelm Schmidt, teoria a fost criticată de E. *Tylor, J. G. *Frazer, W. Wundt, A. Van Gennep, iar R. Pettazzoni a numit-o un „mit științific al secolului XX". Dincolo de această încercare teoretică, persistă în unele cercuri științifice opinia că religia *Egiptului* ar fi fost un „monoteism cu fațete", pentru că textele citează Zeul, fiecare zeu în parte părând numai o ipostază precisă a zeului numenal; *Ré ar fi astfel zeul prin excelență, iar restul numai părți ale corpului său ori atributele lui

divizionare; susținătorii teoriei se referă la *credința primitivă în **mana* ca formă impersonală; dar zeii egipteni au portrete precise; neinvocarea nominală avea altă cauză: evitarea abuzului de rostire a numelor sacre, aplicată și la numele faraonului. O încercare de **m.** artificial a făcut, în Egipt, Amenophis IV (Akhnaton), impunând *cultul unic al zeului solar *Aton, dar fără succes. O încercare similară divulgă, în *Babilon*, reforma lui Hammurabi, *Marduk absorbind în cele 50 de nume toate atributele *panteonului, însă vechii zei îi erau doar subsumați. Abia religia *ebraică* își construiește **m.** cu exclusivism și duritate: „Să nu ai alți dumnezei afară de mine" (Yahweh). Dar acest zeu unic e divizat în ipostaze (*Shaddai, *Adonai, *Sabaoth ș.a.), iar într-o perioadă timpurie, *Azazel primește *sacrificii egale cu Yahweh; mai târziu, puterea se împarte, fie și inegal, cu *Satan. ~ Chiar în *religiile antice*, prin excelență politeiste, s-au manifestat tendințe clare către un *monoteism filosofic*. Filosoful eleat **Xenophanes* (sec. IV î.e.n.) propune o divinitate unică absolută, care însă nu este creatoarea lumii din afara ei (cum e considerat Yahweh), ci doar cauza lăuntrică, imanentă, a universului. La romani, se pare că în epoca lui Augustus, o bună parte din intelectuali, sub influența filosofiei grecești, tinde să-l conceapă pe *Iupiter ca unică substanță divină; după unii comentatori (J. Carcopino), Vergilius ar fi conceput, în *Eneida*, o substanță divină unică, divizibilă în numeroase *teofanii de încarnare simbolică, doar ca aspecte diferite ale aceleiași substanțe; influențat probabil și de *orfism, poetul sugerează un *spirit infuzat în mădularele universului care pune în mișcare toată materia și se amestecă total cu acel mare corp (*op. cit.* VI, 726–727).**Creștinismul* a simțit nevoia unei trinități, insuficient de clare: Tatăl, Fiul, *Sfântul Duh, (poate după modelul vechilor triade din India), admițând și rivalitatea Diavolului, ca și divinizarea *Fecioarei Maria. Chiar **islamul*, religia cea mai apropiată de noțiunea monoteistă, nu s-a putut dispensa de un *profet divin, ca mesager al lui Allah, de cei 4 îngeri cu atribute ministeriale divine, și de o căpetenie insurgentă a demonilor: *Iblis. ~ Nevoia unei doctrine monoteiste a pornit din tendința descoperirii unui singur motor cosmic ca forță unică dominând universul sau fiind universul însuși (indirect folosind ca exemplu monarhiile absolute pământești). Cum însă această forță trebuie să cuprindă inevitabil binele și răul, **m.** contrazice orice noțiune de *Dumnezeu total* care, neputând fi decât bun, nu poate fi în același timp rău, iar cum nici o religie nu poate renunța la confruntarea dintre cele două principii arhetipale, orice **m.** devine cel puțin un dualism mascat. Unii cercetători au descifrat în **m.** o formă de strategie politică. Friedrich Paulsen afirmă: „Religiile monoteiste au toate impulsul spre propaganda internațională, care le lipsește celor politeiste. E adevărat că grecii și romanii își luau cu ei zeii în țări străine, dar nu le-a venit niciodată în minte să supună sufletele popoarelor străine. Prozelitismul, manifestându-se în multe feluri, prin misiuni și cruciade, este propriu religiilor monoteiste" (*Einleitung in die Philosophie*, I, *II*, 10, Leipzig, 1892). Totuși, înclinația spre monoteism traduce setea de Absolut a gândirii religioase; tendința monoteizării credinței a funcționat totdeauna în mediile intelectuale superioare, ca răspuns la nevoia rațională de simplificare (uneori prin *demitologizare) a religiei politeiste, pronunțat mitologice, așadar și de orientare a credinței spre divinizarea unei forțe unice și abstracte, guvernând universul; această tendință, care are ca sursă un anumit scepticism, se poate remarca, mai explicită sau mai discretă, la greci – de la *Pythagoras și sofiști până la *Socrate, *Platon și chiar Aristotel, la chinezi – în *daoism și *confucianism, la romani – îndeosebi la Cicero și la Plinius cel Bătrân.

montaniști *Sectă desprinsă din *creștinismul timpuriu, organizată în 170 de frigianul *Montanus* (care înainte de convertire fusese preot al zeiței *Kybele). **M.** glorificau *Sfântul Duh (Parakletos), socotind că acesta intervine perpetuu în existența lumii. Pentru **m.**, acțiunea *profeților este o stare de extaz inconștient, cu substrat aproape diavolesc, la care natura umană nu participă.

Monthu; *Month* Zeu, în **mitologia egipteană*, din orașul Hermonthis de lângă Teba, reprezentat antropomorfic și adorat local ca divinitate a războiului. În epoca extinderii *cultului solar heliopolitan, e socotit ipostază a lui **Ré-Harakhty* (Sufletul viu al lui Ré). Apoi, înfățișat cu cap taurin, e numit „Taurul de pe muntele Soarelui în urcuș și al Soarelui coborîtor", începând să personifice și forța solară distrugătoare („Taurul cu braț puternic"). Devenind apărătorul faraonului, poartă o sabie încovoiată *(kepesh)*, arc, săgeți, măciucă și pumnal, și astfel simbolizează războiul absolut. Târziu, revenind numai la vechile atribute militare, își recapătă și aspectul antropomorfic.

Montinus Zeu din **mitologia romană*, patronând munții.

Mopsos *Profet din Tessalia, în **mitologia greacă*, participând la expediția *Argonauților, socotit fiul lui *Apollon; a murit în Libya mușcat de șarpe, la întoarcerea din expediție.

mormoni *Sectă creștină *(→ creștinism)* din Statele Unite ale Americii, numită și *Biserica lui Isus Christos a sfinților zilelor din urmă*; întemeiată în 1827 de *Joseph Smith* (căruia i-a urmat ca lider Bringham Young, acesta autorizând poligamia în 1852, interzisă în 1887), secta **m.** devine una dintre cele mai fanatice grupări desprinse din creștinism. Pe temeiul afirmației lui J. Smith că ar fi avut multe *revelații profetice și

că ar fi găsit comunicările *îngerului Mormon gravate pe tablete de aur, ce au devenit traductibile prin intermediul unor *peep-stones* (pietre transparente), s-a format doctrina mormonă, concretizată într-o carte *(Cartea Mormonilor)*, tipărită în 1830, care ar fi fost adusă de îngeri. Astfel, **m.** cred în restabilirea *Bisericii inițiale a lui *Isus Christos și în revelațiile periodice. De asemenea, ei afirmă că fondatorii civilizațiilor americane precolumbiene au fost câteva triburi semite (kharediți, nephiți, lamaniți etc.) și că motivul *crucii maya (→ cruce)* ar fi mărturia pătrunderii creștinismului pe continentul american înainte de Columb, iar că civilizația maya a reluat *mitul *potopului universal *(→ Popol Vuh)* după **Biblie*, zeul *Quetzalcóatl (de fapt, la mayași, *Kukulkan) fiind identificabil cu Isus Christos. (Această versiune are, ca sursă unică, o scrisoare în care preotul Dionisio José Chonay rezumă, fără a mai putea fi controlat, paginile inițiale din manuscrisul quiché *Título de los Señores de Totonicapán,* evitate de el în traducerea sa din 1834, și în care s-ar spune că triburile quiché „sunt urmașele celor zece seminții din regatul Israel" captive și fugind din Asiria în America. Dar originalul este pierdut). Pseudomitologia fantasmagorică a **m.** nu are o logică internă și nu motivează nici măcar formele sociale instituite de sectă: poligamia, *teocrația guvernării locale în statul Utah (unde **m.** s-au stabilit în 1846 și unde au înființat centrul universitar Bringham Young). Guvernată de un președinte și un grup de „apostoli" (considerați canale vii în transmiterea voinței lui *Dumnezeu către oameni), secta se împarte teritorial într-un gen de dioceze, numite *stakes* (stâlpi de marcaj).

Moróz Personaj fabulos din **mitologia slavă* răsăriteană, considerat stăpânul gerului care ferecă apele. În mica mitologie familială de mai târziu, apare personajul *Ded Moróz* (Bunicul Ger – tradus forțat în perioada comunistă din România prin „Moș Gerilă") – omologul rusesc al lui *Moș Crăciun* (sau franc. *Père Noël*), adică cel care aduce copiilor daruri la „sărbătorile de iarnă".

Morpheus (grec. Μορφεύς); *Morfeu* Zeul înaripat și *mutant al visului, în **mitologia greacă*, apărând în timpul somnului ca inspirator sau numai transmițător al viselor trimise oamenilor de *zei, dispunând de capacitatea de a-și schimba forma (μορφή), de obicei imitând structurile umane, animale și fenomenale. Este unul din cei 1 000 de fii ai zeului somnului, **Hypnos*.

Morrigan; *Dana; Cailleach; Bodb* Zeiță principală, în **mitologia celtică* (purtătoare a 30 de nume), soția sau numai partenera zeului **Dagda* și mama zeiței poeților, *Brigit. Divinitate poliatributivă, **M.** era adorată mai ales ca zeiță a războiului, *demonilor și stafiilor.

Moși (*moș* – etim. tracodacică: I. I. Russu, Vasile Suciu; sau derivat din *moașă*: DEX, pentru care acest dicționar nu indică nici un etimon; cf. albanez *moshë* – vârstă) *Sărbătoare populară românească precreștină, în special sudică, numită și *Târgul Moșilor,* având caracter de festival, căreia însă i-a dispărut cadrul cultual; probabil de origine primitivă arhaică, provenind din **totemism*, întrucât chiar din relictul ei din vremea noastră rezultă în chip vădit că este consacrată **strămoșilor totemici (→ totem)*. Termenul *moș/moși* (cf. polon. *dziady*; rus. *гегы* – strămoși; rus. *geg* – moșneag) circulă în lb. română veche și independent de evocarea festivă; în textele vechi, *moș* are sens de „strămoșul cel mai îndepărtat" (întemeietorul neamului), deci de *arhetip familial sau tribal. În polisemia acestui cuvânt, se distinge noțiunea plurală de ascendenți îndepărtați, din generațiile arhaice, având totuși și o etapă străveche intermediară în termenul *strămoș*, întărit adesea prin sintagma *din moși-strămoși*. (cf. Vasile Suciu, *Termeni de înrudire din limba română*, București, 1966, p. 14–15). De fapt, în limbajul mitologic popular, ambii termeni apar adesea ca sinonime, iar *moș*, ca și fem. *moașă* (în varianta cu același sens), indică pe strămoșii arhetipali; de ex., *Moș Adam* ↷(*Adam), *Moașa Iova* (*Eva) – nemaifiind *oamenii primordiali biblici, numai primii oameni ai lumii locale, dar contaminați de infralegendele periferice bisericești: Moș Adam, un unchiaș bonom, împreună cu Moașa Iova, soția sa, care a moșit-o cândva pe Maica Domnului (*Fecioara Maria), transportă soarele în *Iad. Ca sărbătoare populară, principalii **M.** sunt cei din sâmbăta care precede *Rusaliile; dar, după o statistică a lui Simeon Mangiuca, românii au 18 sărbători ale **M.** pe an (*Călindariu iulian, gregorian și poporal român,* Oravița-Brașov, 1881). După *Moșii de vară* mai au importanță doar *Moșii de Crăciun*, care, cum informează Tudor Pamfile, (*Crăciunul,* București, 1914), reprezintă „pomana din mână, adică acele daruri pe care le duce gospodina la alte case, spre a le da de pomană pentru sufletul morților din casa ei", iar în precizarea lui Petru Caraman (*Colindatul la români, slavi și la alte popoare,* București, 1983, p. 346): „la români, poporul în adevăr are la Crăciun sărbătoarea morților, pe care o numesc cu același nume pe care-l dau aceleiași sărbători fixate la alte date: *Moși*". O sărbătoare întrucâtva echivalentă există și la catolici, toamna: *Festum animarum omnium*.

Moșul-Codrului Corespondentul masculin, în **mitologia românească*, al **Mumei-Pădurii*, căreia nu-i este totuși nici soț, nici frate, nici partener. Derivat mai curând din vechiul *Silvanus roman (al cărui *cult era foarte răspândit în Dacia Romană), are însă și similitudini cu zeul slav *Liešii; dar **M.-C.** e o divinitate răufăcătoare și antropofagă.

Mot Zeu ugarit *(→ mitologie feniciană)* al *morții, al secetei, al anotimpului arid și infertil

(fiind dușmănit și învins anual de *Baal, zeul fecundității naturii); în *mitul *Baal și Moartea*, **M.** reușește să-l înghită pe Baal cu gura sa mereu căscată și nesătulă, apoi e însă masacrat la rândul său de zeița *Anat, care îl caută îndelung pe Baal în măruntaiele pământului – adică în *Mot*, care simbolizează *Infernul. După o mitografie, **M.** se pretinde rege peste *zei și oameni, ca zeu al morții (sau Moartea însăși), fiindcă și zeii și oamenii se hrănesc cu lucruri moarte. **M.** era adorat ca zeu al morții și de fenicieni (și de ramura lor cartagineză), iar de acolo identificat de greci cu *Thanatos. Totuși, *Sanchoniaton îl considerase o divinitate exclusiv feniciană, personificând mâlul primordial din care s-a format universul.

Motz Zeița-lună în miturile avarilor din Caucazul de Nord, corespunzând zeului **Barz*, cu aceleași atribute, la oseți și laxi, sau zeului *Varz* la lezghini (**mitologii caucaziene)*. **M.** este sora zeului solar *Barg*, de care a fost despărțită pentru dragostea lor incestuoasă.

mozaism *Religia ebraică inițială, eminamente etnică, întemeiată de legendarul *Moshe (→ Moise)*, unificatorul celor 12 seminții, care a impus, ca *zeu unic și absolut, un vechi zeu tribal; *Yahu*, numit ulterior **Yahweh*. În epoca premozaică, triburile de evrei (*habirī:* cf. inscripțiile de la Tell-el-Amarna), pe lângă *cultul zeilor locali sau vecini (*Kemosh* – la moabiți, *Milk* – în Milkom, *Kos* – la edomiți), adorau pe zeul norocului, *Gad*, pe zeița **Ashera*, poate și un *demon, *Shedi*, din care a derivat **Shaddai* (după unele opinii, identificabil de timpuriu cu Yahweh), de asemenea grupul divin **Elohim* sau pe zeii împrumutați **Kemoš, *Dagon, Ashtoreth, *Baal Zebub* și pe *El Elyon* sau **El*, zeul prin excelență), paralel cu un înrădăcinat *cult totemic *(→ totemism)*. O religie premozaică pare a fi atestată, în prezent, ca relict anterior strămutării celor 12 triburi conduse de Moise, la tribul african **falasha*. Vechile culte totemice sunt detectabile în onomastica biblică (Shimon – hienă, *lup; Kaleb – *câine; Hamor – măgar, Rahel – oaie; Lea – *vacă sălbatică). Cultul lui *Yahu* pare cel mai vechi și cel mai original ebraic; de aceea a și constituit baza noii religii mozaice, devenind, dintr-un zeu atmosferic tribal, divinitatea absolută panebraică. Totodată, se utilizează vechi obiecte naționale de cult, ca jertfelnicul *(mashshèbah)* – o piatră dreaptă, ca *simbol material al divinității în care sălășluiește *spiritul divin, ce se folosea ca masă de *sacrificii, până când a fost înlocuită, la Ierusalim, cu un *altar de piatră sau de bronz. Doctrina mozaică s-a întemeiat pe **Thorah* (Legea), rezidând în primele 5 cărți *(Pentateuch)* din **Biblia* ebraică, atribuite lui Moise, și pe tradiția sacră orală, cuprinsă în **Talmud*. Existase și un cult al *strămoșilor; după unii cercetători, pl. *Elohim* ar reprezenta de fapt *spiritele plecate ale strămoșilor; alt tip de strămoși erau terafimii (ebr. pl. *teraphim*) – ținuți în corturile domestice, sub formă de statuete antropomorfe, ca un fel de *Lari protectori. Perioada teologică formativă nu a fost scurtă. *Biblia* ebraică însăși precizează: „Apoi a rostit către Moshe și a zis: «Eu sunt Yahweh [Domnul]. Dar eu m-am arătat lui Abraham, Isaac și Iacob, ca El Shaddai, iar cu numele meu Yahweh nu m-am făcut cunoscut lor»" (*V.T., Exodul,* VI, 2–3). Există câteva etape în formarea religiei mozaice, reflectate în variantele onomastice succesive (ca și în adaosurile de nume atributive) ale lui *Dumnezeu, care a parcurs drumul de la calitatea de zeu atmosferic tribal la aceea de ființă cosmică absolută, exterioară lumii. Potrivit concepției filosofice religioase a **m.**, care s-a cristalizat până în sec. VII î.e.n., lumea nu conține nimic divin, după cum nimic din ceea ce se află în lume nu e înzestrat cu autonomie dumnezeiască (nici aștrii, nici fenomenele naturale, nici monarhii, așadar nici regii evreilor), după cum nicăieri nu se atestă *credința într-un suflet universal. Dintre vechile religii, **m.** este singura purificată de orice urmă de *animism. Dumnezeu, ca unicitate absolută (El Yahweh), este *altceva* decât lumea creată de el, cu care nu poate avea raport de asemănare; fiind opera lui Yahweh, lumea totuși nu a purces din substanța divină și ca atare nu e consubstanțială cu el; ea a izvorît din ideea divină, fiind creată de inteligența dumnezeiască prin intermediul *cuvântului activ *(dabar)* al lui El Yahweh; fiind așadar numai o plămădire prin intervenția exterioară a gândirii divine creatoare, lumea nu e considerată de **m.** drept un organism dumnezeiesc. Dumnezeu însuși este adorat ca Ființa Absolută, care nu are obârșie, nu s-a născut, nu se supune devenirii și nici nu piere, de unde și numele cu care i se recomandă lui Moise în prima *revelație: *Eu sunt*, adică „eu sunt cel care este". Influențele canaanite de convietuire, ca și înrâurirea miturilor babiloniene *(→ mitologii din Mesopotamia)* din timpul exilului din Babilon, nu au fost esențiale, însă au contribuit la consolidarea scripturală a **m.** ca religie autonomă și originală; în această epocă se codifică scripturile epocii patriarhale și se canonizează *Thorah*, ca text al revelației originare, stabilindu-se și conceptul transcendenței lui Yahweh. Astfel, *Thorah* subînțelege, în componența sa, pe de o parte Legea scrisă *(Thorah Shebiktab)* – *Pentateuchul*, cele 5 cărți atribuite lui Moise, iar pe de altă parte Legea orală *(Thorah Shebeal Pe)* – adică tradiția sacră, de fapt *Talmudul* (*Mishna* sau explicarea sumară a Legii scrise și *Ghemara* sau Legea completă). Concomitent cu evoluția și clarificarea doctrinei teologice, s-a produs și precizarea tehnicilor materiale ale cultului, ca și schimbarea de atitudine, de ex., față de *profeți; așa, în sanctuar era prezent un pom sacru, indiferent de specie, dar mai ales terebintul, alteori palmierul, tamariscul, rodia; până la exilul babilonian, profeții fuseseră

tolerați uneori, ca simpli prezicători *(qōsem)*, deși autoritatea eclesiastică refuza practicile de *magie, pe care le asocia cu *idolatria; ulterior însă profeții câștigă prestigiu, ca oameni pe care Dumnezeu îi inspiră direct, iar astfel încep să se impună cărțile profetice; profetul *Isaia pune în circulație ideea mesianică a salvatorului care va veni: *Māshiah* (*Mesia), purtând și numele-talisman *Emanuel* (Dumnezeu este cu noi), iar acest nou capitol doctrinar transformă **m.** într-o religie profetică, dezvoltată pe baze etice și etnice. Religia mozaică originară își fructifică apoi evoluția în forma consolidată a **iudaismului.*

§ W. F. Albright, *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore–London, 1953; M. Reisel, *The Mysterious Name of Y.H.W.H.*, Assen 1957; E. L. Ehrlich, *Geschichte Israels von des Anfängen bis zur Zerstörung des Tempels*, Berlin, 1958; I. Lewy, *The Growth of the Pentateuch*, New York, 1955

Mrityu (sancr. *mṛtyú* – moarte) *Demon sau zeu din **mitologia vedică*, personificând *moartea; mai târziu, zeul morții sau Moartea însăși, distrugând fără alegere tot ce e viu. **M.** e fratele altor doi zei: **Bhaia* (Frica) și *Mahābhaia* (Groaza), toți 3 fiind fiii zeului **Adharma* (Fărădelegea) și ai zeiței **Nirriti* (Nenorocirea). **M.** era numit și *Mrityu-Dūta* (Vestitorul Morții) ca mesager trimis de zeul regent al morții, **Yama*, și care sosește totdeauna „în ceasul morții" *(mṛtyu-kāla)*.

Mu Continent fabulos, care, după un pseudomit neatestat în *mitologia cunoscută (pus în circulație de colonelul englez J. Churchward, spre sfârșitul sec. XIX), ar fi fost situat în mijlocul unui ocean (după unii interpreți, în Pacific) și s-ar fi scufundat catastrofal, ca și *Atlantida, vestigiile lui socotindu-se insulele Mariane, Carolinele și Insula Paștelui.

Müller, Max Orientalist și mitolog englez (1823–1900), care a folosit *mitologia comparată pentru a interpreta *miturile din punct de vedere semantic, pe baza propriei metode de linguopaleontologie. **M.** compară asemănările dintre numele principalelor divinități indoeuropene, conchizând că ele reprezintă în primul rând divinizarea aștrilor și a fenomenelor naturale; în acest sens, **M.** e autorul unei *teorii solare*, potrivit căreia omul a adorat la început forțele naturii și în primul rând *soarele. După **M.**, mitologia este o consecință a „îmbolnăvirii limbii", cuvintele înseși transformându-se în personaje mitologice. Cercetând numai zona indoeuropeană, **M.** explică ceea ce „e stupid, sălbatic și fără sens" în mitologie, iar despre greci afirmă că „poeții lor au avut o aversiune instinctivă față de tot ce este excesiv sau monstruos", și totuși au relatat despre zeii lor „narațiuni dintre cele mai sălbatice" (canibalismul unor divinități ca *Demeter și *Kronos, mutilarea lui *Uranos). Sistemul mitologic al lui **M.** se sprijină pe descoperirea raporturilor dintre limbile arice folosite de celți, germani, vorbitori de sanscrită și zend, greci, romani ș.a. (de ex. *Athena < sanscr. *ahana* – zori, dimineață); aceste nume ar desemna, la origine, fenomenele naturii, iar elementele stupide și sălbatice nu ar avea decât semnificații naturale, fiind de fapt descrieri ale *cerului, luminii, *apei, *focului, *pământului. Într-un fel, concepția lui **M.** nu se deosebește mult de a lui *Theagenes din Rhegion, după care „Hephaistos e focul, Hera e aerul, Poseidon e apa", doar că **M.** a pornit de la o filologie științifică, nu conjecturală. Iar *religia este pentru el „o facultate a spiritului care, în mod independent, mai mult, aș zice, în ciuda sensului și rațiunii, îl face pe om în stare să priceapă infinitul sub nume diferite și în deghizări schimbătoare. Fără această facultate nu ar fi posibilă nici o religie, nici măcar cel mai degradat cult de idoli și fetișuri și, oricât de puțin ne-am apleca urechea, am putea auzi în orice religie un geamăt al spiritului, freamătul sforțării de a înțelege ininteligibilul, de a exprima inexprimabilul, o năzuință spre infinit, o iubire de Dumnezeu". (*An Introduction to the Science of the Comparative Mythology*, London, 1881–1883). **M.** distinge 4 etape în procesul formativ din care rezultă limbile și miturile: etapa *tematică* (formarea rădăcinilor și formelor gramaticale), etapa *dialectică* (formarea familiilor lingvistice), etapa *mitologică* (apariția miturilor), etapa *națională* (formarea limbilor naționale). În ultima analiză, **M.** socotea că „mitologia este, în sensul cel mai înalt, forța exercitată de limbă asupra gândirii în oricare sferă posibilă a activității mintale" *(Despre filosofia mitologiei)*.

§ *Comparative Mythology. An essay*, Oxford, 1856 (ed. revăzută, London–New York, 1909); *Contributions to the Science of Mythology*, I–II, London–New York, 1897; *Natural Religion*, London, 1889; *Anthropological Religion*, London–New York, 1892

Mulungu; *Molungo; Morungu; Mungu; Leza; N'gai* Zeu suprem, venerat de unele triburi bantu tropicale *(→ mitologiile populațiilor africane)*. După unii etnografi, **M.** ar fi un împrumut de la zuluși (zeul *Unkulunkulu) și ar personifica sintetic principalele forțe ale naturii (cerul, soarele, luna, stelele, ploaia, tunetul, fulgerul). Tribul wabena îl consideră patronul *spiritelor *strămoșilor; etnografii A.T. și G. W. Culwick transmit această definiție locală a zeului: „Mulungu nu are nici față, nici mâini, nici picioare și nici trup. Mulungu nu vorbește, nu aude și nu vede. El e pretutindeni și nu este nicăieri". Alte triburi cred că **M.** este fulgerul, tunetul fiind vocea sa. Cafrii din Rhodesia (supranumindu-l *kulu* – mare, bătrân) au însă despre **M.** o imagine confuză, nu ca despre o divinitate propriu-zisă, și nici nu i se închină.

Muma-Pădurii; *Ciuda Lumii* Un **geniu* rău al *pădurilor, o divinitate malefică, nefastă, din

mitologia românească*, înfățișată ca femeie foarte bătrână și slută, cu părul lung până la pământ, bocind neîncetat prin păduri; se poate autometamorfoza la dorință, fie în călugăriță cu părul despletit, fie într-o făptură ambigenă sau într-o combinație de două regnuri (jumătate babă, jumătate lemn) ori într-un copac rămuros. Deși de obicei scundă și încovoiată, o mogâldeață sprijinindu-se în toiag, unele variante o prezintă și ca o babă monstruos de înaltă, putând dormi încolăcită în jurul unui foc din pădure; în acest caz, slutenia ei este accentuată de „ochii cât strachina și dinții cât secerea", iar baba însăși, fioroasă, rea și vicleană, este antropofagă. Apare îmbrăcată când în zdrențe, când în mușchi verde. Sunt variante regionale în care diferența de statură îi e atribuită firesc, **M.-P. fiind considerată o nepotolită *mutantă – fie babă gigantică, fie o bătrână pitică încăpând într-o scorbură de copac, fie un animal (bivoliță, iepure, *cal, gâscă, *vacă, uneori *câine) sau chiar o specie teratologică, hibridă, antropodendromorfă. În posesia ei se află două butoaie magice, unul cu *apă, altul cu putere. Se folosește adesea, pentru transport rapid, de un cal cu 9 inimi. Totdeauna când se plimbă stârnește vuietul codrului, iar adesea râde ea însăși în hohote sinistre sau plânge hohotitor, alteori doar chiuie sau croncăne. Umblă la marginea pădurilor, momind pe drumeții rătăciți, ca să le smulgă inimile sau ca să-i prefacă, prin vrăjile ei, în cai sau în șerpi; văicăreala ei din codri urmărește să deruteze ori să atragă pe cei care străbat pădurea în vreme de noapte; dar oricine poate scăpa de **M.-P.** destul de simplu: oferindu-i un codru de pâine sau orice altă mâncare modestă. Există un portret sintetic (ca un portret-robot) al **M.-P.**, pe care l-a comunicat B. P. Hasdeu (în *Magnum Etymologicum Romaniae*, art. *Ariciu*, după o informație din zona Galați): „avea un ochi cât un talger, capul ca o căpiță, cozile ca măturoaiele, părul ca aricele, dinții ca secerele, degetele ca țepoaiele, unghiile ca coasele, picioarele ca rășchitoarele". În Țara Moților (Munții Apuseni), numită *Vâlva Pădurii*, e imaginată ca o femeie înaltă cât un brad, cu părul lung până la călcâie și cu pielea părroasă; își păzește pădurea și plânge jalnic atunci când oamenii taie copaci, iar celui care are nesăbuința să i se adreseze ori să-i răspundă la chemări, „îi leagă graiul"; alteori cântă foarte frumos, însă nu-i place să fie văzută de oameni; uneori face copii cu bărbații cărora le e dragă pădurea, iar aceste odrasle devin *spiriduși. **M.-P.** locuiește într-un bordei sau într-o scorbură. Are mulți copii, pe care-i domolește adormindu-i cu somnul furat de la oameni; adesea se crede că arborii pădurii sunt copiii ei, pe care îi alăptează de mici. În *superstiția rurală se afirmă că ea răspândește boli ciudate, că ucide copiii din leagăn și că adesea își mănâncă victimele, după ce le frige. Are patima de a poci fetele și flăcăii, fiindu-i pentru asta de ajuns să-și strige victima, care e pierdută dacă acceptă să iasă afară, întrucât **M.-P.** știe să ademenească în 99 de feluri. Rare reprezentări o închipuie tânără și foarte frumoasă, dar cu gheare de lup. După unele *credințe mai rare, a fost fie ibovnica, fie soția monstrului Ciută-nevăzută. Motivul *Muma-Pădurii* nu este unic: există corespondențe la slavii răsăriteni *(*Baba Iagà)*, dar și la germani *(Buschgrossmutter* sau *Buschweibchen)*.

Muramura Divinitate colectivă din Australia *(→ mitologii din Oceania)*: *Fecioarele Muramura*, considerate de obicei tinere fete numeroase, *fecioare pribege*, cu existențe diverse divizate atributiv: unele supraveghind *ritualurile inițiatice, altele patronând *vânătoarea, altele cântând *descântece pentru ploaie. În vremea arhaică a viselor *(*alcheringa)*, fecioarele **M.** pribegeau prin Australia ori erau trase prin **cer* cu o lungă funie de păr, până s-au prefăcut în stele (Pleiadele și constelația Orion). Variantele din Australia de Vest vorbesc de niște fecioare **M.** prefăcute în pietre, devenite animale sau scufundate în pământ.

Murcia; *Murtia* Zeiță arhaică din **mitologia romană*, considerată în epoca clasică o divinitate a trândăviei. **M.** avea un *templu consacrat într-o vale din Roma, între Palatin și Aventin.

Musisi Zeu al cutremurelor, venerat de tribul baganda din Uganda *(→ mitologiile populațiilor africane)*, numai în împrejurările când își manifestă unicul său atribut și când e implorat să cruțe viața oamenilor.

Muspellsheim Ținut primordial de *foc în **mitologia scandinavă*, situat în sudul și deasupra pustiului *Ginnunga Gap și înconjurat de bordura cerească Himlr; stăpânit de *Surtr, singurul locuitor suportând dogoarea unei flăcări perpetue și dominante; abia după crearea universului de către *Odhinn, **M.** devine tărâmul cel mai de sus dintre cele 9 lumi stratificate, făcute de zeul suprem. **M.**, această lume a focului, a avut un rol important în *cosmogonia din viziunea mitică scandinavă, deoarece scânteile care săreau neîncetat de acolo peste deșertul Ginnunga Gap au topit de la o vreme ghețurile compacte de pe câmpia Elivagar, dezmorțind astfel apele primordiale *(→ apa)*.

Musubi no Kami Zeul ocrotitor al căsătoriei, în **mitologia japoneză*.

Mut Zeiță din **mitologia egipteană*, adorată la Teba ca atotputernică mamă divină; în epoca predinastică (mileniul IV î.e.n.), numele ei însemna „vultur" (de unde și *simbolul acvilin ulterior). Preluându-i *cultul, teologii tebani au contopit-o cu **Nehbet*. Sub dinastia a XVIII-a, prima dinastie din Regatul Nou, dominată de *cultul lui **Ammon*, a fost socotită soția acestui zeu, mai târziu identificându-se cu o zeiță secundară, *Amaunet*. Cultul zeiței **M.**, ca mamă divină și soție a lui Ammon, ia extindere mai ales după sec. XVI î.e.n. în Regatul Nou, când în

cadrul marilor procesiuni pe *Nil se transporta statuia lui Ammon de la *templul din Karnak în templul din Luxor, care era sanctuarul zeiței **M.** (ea fiind așadar vizitată de soțul divin). Deși soția marelui zeu, uneori era socotită și o ființă bisexuată, ca mamă absolută a tuturor forțelor vitale cosmice, iar în ierarhia *panteonului egiptean egalase la un moment dat alte mari zeițe, având și atributele lor („Marea Magiciană", „Doamna cerurilor", „Ochiul lui Ré") fiind venerată și ca regină a tuturor zeilor. Reprezentată plastic de obicei ca femeie, avea uneori cap de vultur, în unele situații purtând și simbolul faraonic al șarpelui Uraeus *(→ cobra sacră)* împreună cu dubla coroană a celor două țări egiptene.

mutant Pe lângă sensul biologic, de individ sau prezentând modificări de unități genetice sau purtător *obiectiv* al capacității de salt în masa ereditară putând duce chiar la o mutație spectaculoasă, aceeași noțiune conține și un sens mitologic: sunt descriși *zei, eroi mitici, animale fabuloase, vrăjitori, *șamani capabili *subiectiv* de a realiza în aspectul sau în structura persoanei lor modificări parțiale sau integrale, ajungând până la *metamorfoze totale dintr-o specie în alta, dintr-un regn în altul, dintr-o stare de agregare în alta; astfel, *Zeus poate fi când lebădă, când taur, când om comun; *Loki devine pește, muscă, iapă, focă, vânt sau văpaie; *Muma-Pădurii se preface în călugăriță, în copac rămuros sau în jumătate babă-jumătate lemn. În *mitologiile popoarelor creștine, cel mai diversificat **m.** este *Diavolul. În cazuri rare (de obicei în mitologiile inferioare tribale), un **m.** – supranatural dar nu de esență divină – nu mai poate reveni la starea precedentă.

mutaziliți (arab. *mu'tazilah* – cei ce se despart) Membrii unei *secte desprinse din **islam* în sec. VIII, care împărtășeau *credința în unicitatea lui *Allah și în dreptate. Pentru **m.**, Allah este Dumnezeu fără atribute, interpretarea lui antropomorfistă fiind imposibilă, întrucât el nu poate fi văzut cu ochii; așadar, conform naturii sale, Allah nici nu poate să condamne omul la chinuri eterne, dimpotrivă, este obligat să le dea oamenilor dania postumă. Recunoașterea existenței liberului arbitru în acțiunile umane a condus și la elaborarea ideii de Dumnezeu justițiar și binevoitor; tot astfel, **m.** au luptat împotriva *dogmei mahomedane a *predestinării. Contrar doctrinei islamice ortodoxe, **m.** consideră cartea sacră, **Coranul*, o operă *creată* de Allah. În cadrul *religiei islamice, **m.** au fost primii teologi care au elaborat, într-o formă speculativă, prima *teologie musulmană, influențată însă de filosofia antică, îndeosebi greacă. Fără a prefera credinței rațiunea, totuși **m.** și-au explicat dogmele cu ajutorul raționamentelor.

§ A. N. Nader, *Le système philosophique des mutazila*, Beyrut, 1956

Mu tianzi zhuan *(Călătoria împăratului Mu)* Narațiune chineză (probabil din anul 281) despre călătoria fantastică a monarhului *Mu Wang* (1000–947 î.e.n.). Vizitat de un drumeț de departe, nemulțumit de primirea totuși excelentă ce i se oferise, monarhul e invitat într-o excursie în patria drumețului; acceptând călătoria, Mu Wang ajunge la muntele Kunlun, în grădina zeiței **Xi Wang-mu*, dar pus în dificultate de stranietatea locului, orbit de abundența luminii, tulburat de muzica ciudată și de priveliștea țării de sub nori, cu mări cât stropii de apă și fluvii ca niște ațe șerpuitoare, înțelege că drumețul e de fapt un mag, și îi cere să fie readus acasă, în palatul său terestru. Magul îl împinge, monarhul se prăbușește în gol, amețit, iar când își vine în fire și își recunoaște oamenii și palatul, are senzația unui timp paradoxal *(→ timpul)*, inclus între plecare și întoarcere, și începe să fie chinuit de nostalgia ținutului pe care l-a vizitat (cf. **Tinerețe fără bătrânețe)*.

Muze (grec. Μοῦσαι; lat. *Musae*) Cele 9 fiice ale zeiței memoriei *Mnemosyne și ale lui *Zeus, Dar, după poetul Alkman (sec. VII î.e.n.), citat de Diodor din Sicilia, **M.** sunt fiicele cuplului **Uranos–Gé (*Gaia)*, adică ale *cerului și *pământului. Numai Euripides (în *Medeia*) le atribuie, fără temei, ca mamă, pe zeița **Harmonia*. La origine se pare că erau *Nimfe ale izvoarelor, devenind apoi zeițe ale cântecului și inspiratoare ale poeților, purtătoare de liră. La *Homer, care nu le precizează numărul și numele, sunt zeițe ale cântecului și locuiesc în *Olimp lângă *zei, cărora, conduse de *Apollon, le cântă la ospețe. După Pausanias (*Călătorie în Grecia,* IX, 29), *cultul **M.** a fost introdus de cei doi *Aloizi, pe muntele Helikon. Răspândindu-se în Hellada (din Beoția), cultul se pare că inițial cunoscuse 3 **M.** (primitive sau arhaice): *Mneme, *Meletes, *Aoide* sau 4: *Aoide, *Arhe, Meletes, *Thelxiope.* Se poate să fi fost inițial 3 (ca 3 *Moire, 3 *Harites), apoi să fi alcătuit 3 grupuri de câte 3, pentru corurile sacre. *Hesiod amintește nominal 9 Muze: „Muzele, locuitoarele Olimpului, cele nouă surori născute din marele Zeus – Kleio, Euterpe, Thaleia, Melpomene, Terpsihore, Erato, Polymnia, Ouranie și în sfârșit Kalliope, cea dintâi dintre toate" (*Theogonia*, v. 75–79), dar nu le acordă atribute diferențiate. Grecii credeau că, adunate în jurul *altarului lui Zeus, **M.** cântă obârșia lumii, pe zei și oameni, faptele glorioase ale lui Zeus sau evenimentele din existența marilor eroi (căsătoria lui *Kadmos, moartea lui *Ahilleus). O delimitare foarte certă a atributelor fiecărei **M.** nu a existat niciodată, precizări încercându-se abia în epoca romană. S-a acceptat ca **M.** să fie recunoscute după următoarele atribute: *Clio* (Kleio) – istoria, epopeea; *Euterpe* – poezia lirică; *Thalia* (Thaleia) – comedia; *Melpomene* – tragedia; *Therpsichore* – cântecul coral, dansul; *Erato* –

poezia erotică, elegiacă, pastorală; **Polyhymnia* (Polymnia) – imnurile sacre, poezia religioasă; **Urania* (Ouranie) – astronomia; **Calliope* – poezia epică, elocvența, filosofia. Într-o epocă mult mai târzie, celor 9 **M.** clasice le-a fost adăugată și *Nimfa **Arethusa*, ca ocrotitoare a poeziei pastorale. Fiind în primul rând zeițe ale cântecului, **M.** protejează pe toți cei ce le recunosc superioritatea, pedepsindu-i pe aroganții infatuați (cazul bardului trac Thamyris, căruia, fiindcă se lăudase că le este egal, **M.** i-au luat văzul și darul cântecului). Vechii poeți începeau întotdeauna cu invocarea Muzei: Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληιάδεω Ἀχιλλῆος (*Cântă, zeiță, mânia ce-aprinse pe-Ahil Peleianul* – Homer, *Iliada*, I, v. 1). Fiind în preajma lui Apollon, se mai credea că **M.** au și harul profeției. Detalii aspectuale nu oferă decât artele plastice: dintre poeții mitografi, numai *Pindar le atribuie „bucle violete". Toți poeții vechi (Homer, Hesiod, Pindar) afirmă că **M.** sunt și atotștiutoare, prin *simbolul mamei lor Mnemosyne, ca întruchipare a memoriei. De fapt, **M.** simbolizează cele 9 căi inițiatice ale cunoașterii. (cf. **Camenae*)

§ P. Decharme, *Les Muses*, Paris, 1869; F. Rödiger, *Die Musen*, Leipzig, 1875, P. Boyancé. *Le culte des Muses chez les philosophes grecs*, Paris, 1937; E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, 1948 (trad. rom., *Literatura europeană și evul mediu latin*, București, 1970, cap. XIII, *Muzele*, p. 265–285)

Myo-o Zeul dragostei, în **mitologia japoneză*; divinitate temută, **M.-o.** e cunoscut din reprezentări plastice medievale (mici statuete din sec. XIII), antropomorfe, însă cu alură dragonică: părul ridicat în șuvițe ca niște coarne, din tâmple, privire penetrantă, gura întredeschisă, cu dentiție puternică și colți enormi în falca inferioară. **M.-o.** simbolizează mai mult violența și suferința erotică, decât suavitatea iubirii.

N

Naastrand Tărmul morților păcătoși sau apele veninoase în **mitologia scandinavă*, unde sunt condamnați să rătăcească veșnic sperjurii, criminalii, adulterinii, incestuoșii, corupătorii. Tot acolo este și *Palatul Naastrand*, construit din piei de șarpe cusute omogen, departe de soare, cu porțile spre nord; din capetele șerpilor cusuți se scurge întruna veninul care alimentează teritoriul și apele de pedeapsă. Palatul este reședința zeiței **Hel*, stăpâna *Infernului *(*Hell)*

Nabu (*Vestitorul*; babil. *nabu* – vestire) Zeu sapiențial din Babilon *(→ mitologii din Mesopotamia)*, fiul lui *Marduk; identificat adesea cu zeul asirian **Nebo*, era adorat ca patron al științei și al scribilor, el însuși scrib divin în *templul ceresc *E-Saggila, ținând evidența faptelor celeste și pământești și statornicind domnia regilor mesopotamici. Cu timpul *cultul lui **N.** amplificându-se, i se adaugă zeului și alte atribute: devine zeul *revelației divine, fără care consiliul zeilor din *panteonul babilonian nu ia nici o decizie; împreună cu soția sa *Tashmit* (care nu a avut vreodată un cult autonom), **N.** ocrotește arta scrisului (se credea că el a introdus scrierea în Babilon), orice fel de știință și, firește, școlile. Dar e totodată zeul *magiei și al *manticii, iar ca ocrotitor al înțelepciunii (întrucât înțelpciune era mai ales cunoașterea și descifrarea mișcării astrelor), patrona *astrologia, preoții săi fiind de obicei și astrologi. În epoca ascensiunii Babilonului, i se mai atribuie și deținerea tăblițelor în care erau înscrise numele tuturor oamenilor cu destinele lor. La Babilon, de fiecare An Nou, **N.** îi făcea o vizită simbolică tatălui său Marduk, statuia sa fiind transportată de-a curmezișul cetății până în templul zeului suprem, a cărui statuie îl însoțea la întoarcere o parte din drum, spre Borsippa, sediul lui **N.** și locul unde i s-a instituit cultul prima dată; de fapt **N.** era o divinitate mai veche decât Marduk, dar inversarea de situații ținea de politica teologică a regelui Hammurabi. Cultul lui **N.** capătă cea mai mare popularitate în Asiria (în varianta *Nebo*), sub Assurbanipal. Atunci, sau mai devreme, **N.** devine și patronul planetei Mercur. Emblema curentă a lui **N.** în Babilon și Asiria era același *stilus* metalic cu care se imprimau cuneiformele în argila moale.

Nacxit *Strămoș arhetipal *(→ arhetip)* zeificat, în mitologia maya, ramura yucatăneză quiché *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, identificat cu **Quetzalcòatl* și cu **Topiltzin*; de fapt, **Popol Vuh* îl descrie ca pe „cârmuitorul bărbaților Orientului" (IV, 6) la care vin traversând marea fiii celor 4 *oameni primordiali quiché, ca la stăpânul și judecătorul lor suprem. Principalii comentatori (L. Schultze-Jena, R.V. Kinjalov) îl identifică însă nu cu zeul Quetzalcòatl, ci cu legendarul conducător toltec *Topiltzin Acxitl Quetzalcòatl* (numit în **Cartea lui Chilam-Balam – Nacxit-Xuchit)*, care a condus invazia toltecilor spre zona litoralului mexican, până în pen. Yucatan (sec. X). În *Genealogia cârmuitorilor din Totonicapan* (cap. V), aceiași fii ai oamenilor primordiali (*Balam-Quitze, *Balam-Acab, *Yqui-Balam și *Mahucutah) îl onorează pe **N.** cu titlul de reverență „părintele nostru" și îi aduc *sacrificiu de *fumigații, ca unui zeu.

Nagabonyi Zeiță a foametei la tribul baganda *(→ mitologiile populațiilor africane)*, căreia i se sacrifică fructe veștede *(→ sacrificiu)*, spre a i se demonstra că oamenii nu au ce să mănânce, *ritualul efectuându-se numai în vreme de secetă.

Nagatai (mongol *naga* – cer, *tai* – zeu) Zeu ceresc și creator universal, acceptat în **mitologia mongolă* ca divinitate supremă, venerat însă fără vreun *cult special.

Naglfar Corabie gigantică, în **mitologia scandinavă* (înjghebată din unghiile morților care au fost lipsiți de *ritualul funerar), cu care vor naviga *giganții glaciali și toți locuitorii *Infernului *(*Hell)* împotriva zeilor cerești *(*Asa)*, la sfârșitul lumii, în războiul final *(*Ragnarökr)*. Cârmaci va fi *Loki, divinitatea malefică a *focului subteran.

nahual Un alter-ego, un dublu al fiecărui om, în concepția filosofiei mitologice aztece *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, *spiritul care îl dublează pe individ, ocrotindu-l din stadiul de nou-născut; aztecii credeau că și fiecare zeu are un *nahual* al său. De cele mai multe ori, un **n.** era imaginat în înfățișare de animal; astfel, dintre zei, **Tezcatlipoca* avea ca **n.** personal jaguarul, **Tonatiuh* – condorul etc. Spre a se constata prezența unui **n.** și pentru identificarea lui, la nașterea unui copil se presăra în jurul casei nisip: îl indicau primele urme matinale.

Nahușa Rege mitic din India, care a izbutit prin *asceză *(*tāpa)*, prin *sacrificii și studiu îndelungat, ca și prin stăpânire de sine și eroism, să domine cele 3 lumi, ocupând un timp chiar tronul lui *Indra. A fost însă pedepsit pentru lipsa de modestie. În **Purāṇá* se spune că, vrând să obțină

dragostea soției zeului Indra, regele s-a urcat în lectica ei purtată de 7 **rișI* și dorind să ajungă mai repede i-a zorit pe purtătorii divini, lovindu-l pe *Agastya cu piciorul; dar acesta îl blestemă și regele se prăbușește din lectica cerească, prefăcându-se în șarpe în clipa când se izbește de pământ *(→ blesteme)*.

Naiade (grec. sg. Ναϊάς; νάειν – a curge) *Nimfe ale izvoarelor, lacurilor și apelor curgătoare în **mitologia greacă*, înzestrate cu har profetic și purtătoare ale tinereții eterne; erau socotite fiice fie ale lui *Zeus, fie ale lui *Okeanos.

Nainema Zeu suprem și creator al lumii *ex nihilo*, în *cosmogonia tribului columbian uitoto *(→ mitologiile triburilor amerindiene)*; zeul însuși e privit ca o iluzie care produce universul dintr-un *haos de năluci: actul de creație săvârșit de zeu (el însuși pe jumătate virtual, numit cu epitete adecvate: „Cel-ce-nu-e-decât-nălucire" sau „Cel-ce-se-năzare") nu este o *cosmogonie propriu-zisă, ci transferul nălucii din vis în spațiul obiectiv. După o transcriere a lui K.T.Preuss (*Die höchste Gottheit bei den kulturarmen Völkern*, Berlin, 1922), *mitul fixează începutul într-un *nimic* cosmic: „Nu era nimic la început, decât năluciri, nimic nu se afla cu adevărat. Numai o singură nălucă, o năzărire pe care a atins-o părintele nostru". Zeul are senzația misterului, strânge năluca la piept, însă nu o poate rezema de nimic, smulsă din haosul fantomatic, unde „nu era măcar un copac de care să sprijine năluca", astfel încât o susține numai cu suflul respirației lui, crede că reușește s-o lege de ceva, dar zice: „Am legat *asta* de ceva ce nu este", iar atunci „părintele nostru a legat golul de firul visului"; zeul cade pe gânduri și leagă năluca de vis; apoi, impregnând-o cu o substanță cleioasă, o frământă cu picioarele până îi dă formă și corp, încât năluca devine lume.

Namma; rar: *Raego* *Duh răufăcător al nopții, unica divinitate nominalizată în *animismul tasmanienilor; acest *spirit înfricoșător de care se teme orice drumeț de noapte din Tasmania, se crede că poate pricinui oamenilor toate nenorocirile imaginabile.

Nammu *Apa primordială, simbolizând substanța maternă universală în miturile sumeriene *(→ mitologii din Mesopotamia)*, mama născătoare fără bărbat, care i-a născut pe zeii inițiali **An* (*cerul) și **Ki* (*pământul) – adică elementul masculin și cel feminin. După un timp indefinit, în pântecul acvatic al zeiței **N.** s-a zămislit un munte uriaș emisferic, cu baza de argilă moale și cu piscul de plumb strălucitor; pe un disc plat (baza emisferei) a apărut glia *Ki* plutind în oceanul inițial, iar în pisc s-a desfășurat cerul *An*. (În mitologia babiloniană, marea primordială, **Tiamat*, devine monstruoasă). În orașul Eridu (Sumerul de Sud) **N.** era socotită mama zeului **Enki* și creatoarea oamenilor: văzând că *zeii s-au înmulțit și nu are cine să-i slujească, **N.** îi cere lui Enki să născocească ceva spre a-i elibera pe zei de poverile muncii, iar zeul plămădește din lut amestecat cu sângele său 7 zeițe-mame și ele încep să frământe apoi argila pe care **N.** însăși o modelează dându-i forme omenești.

Namtar Zeu asiro-babilonian *(→ mitologii din Mesopotamia)*, patron al ciumei, mai târziu în genere al *morții și al destinului uman (preluat din tradiția Sumerului, după zeul *Irra*; sumer. *irra* – soartă). **N.** era socotit și mesagerul zeiței infernale *Ereshkigal; un text asirian îl numește „Namtar, crainicul infernului, izvoditorul de reguli". Se credea că e înconjurat de *duhuri nefaste sau *demoni (fiind el însuși demon): *Mutu* (Moartea), reprezentată cu cap de *dragon, mâini omenești, picioare de pasăre; *Alluhappu* (Lanțul-de-vânătoare): cap de leu, 4 mâini și picioare de om; *Mukil-resh lemutti* (Complicele-răului): cap de pasăre, aripi desfășurate, putând zbura cu ele în orice direcție, dar mâini și picioare omenești; *Mamit* (Pedeapsa-jurământului-călcat): cap de capră, mâini și picioare omenești; *Etemmu* (Stafia): cap de bou, 4 mâini și picioare omenești; *Mimma-lemnu* (Toate-relele): două capete din care unul omenesc și unul de leu.

Nanabozho Zeu principal și *erou civilizator sau *strămoș totemic în *panteonul tribului algonkin din Canada *(→ mitologiile triburilor amerindiene)*, al cărui *cult e legat mai ales de semnificațiile pământului, zeul ocrotind păsunile și fiind cel care a purificat prin luptă pământul de monștri; el locuiește acolo de unde răsare soarele, lupta lui cu monștrii începând de la distrugerea celui care răpise astrul. În zona Marilor Lacuri e considerat fondatorul tuturor instituțiilor tribale de bază și al ceremoniilor tradiționale; aici e pus în raport cu *mitul *potopului universal. Mergând la vânătoare **N.** a căzut într-un lac revărsând apele care au inundat lumea, iar el făcându-și o plută a navigat până a obținut un pumn de nisip, pe care l-a prefăcut într-un pământ nou; din fratele său geamăn, pe care l-a sfășiat, a ales oasele și măruntaiele, făcând din ele plantele și animalele; într-o variantă, s-a salvat de potop urcându-se la timp într-un copac foarte înalt. Aproape toți algonkinii îl consideră dublu strămoș: cel care a creat și omenirea inițială, antediluviană și pe cea de-a doua, de după potop. Simbolul totemic *(→ totem)* al lui **N.** este Iepurele Uriaș. (Irokezii au un zeu similar: *Tehoronhiawakhon*.)

Nana-Buluku Zeu ceresc suprem al tribului ewe de pe litoralul Golfului Guineei *(→ mitologiile populațiilor africane)*, indistinct, dar important, fiind tatăl zeiței *Mawa* și al zeului *Liza*, care au dat naștere zeilor mai tineri ai *pământului, *apei, dreptății, în câteva generații, ultima reprezentată de zeul tunetului, *Xewiozo*.

Nanahuatzin Zeu nahuatl care, în mitologia aztecă *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*

este divinitatea de *sacrificiu ce se aruncă de bunăvoie, la invitația zeilor, în rugul aprins de ei, iar după ce arde trosnind și se distruge, răsare ca un soare roșu, legănându-se pe orizont; întrucât, după ce a luat ființă prin jertfa de sine, încă nu se mișca pe cer, i-au adus și zeii propriul lor sacrificiu de reciprocitate: sângele lor, și numai astfel s-a putut urni noul soare. **N.** este al 5-lea și ultimul din ciclul nahuatl de **sori* (sau ere) – Soarele 4-Mișcare, era prezentă. În mitologia chichimecă (Mexic), **N.** era zeul sifilisului.

Nanaya Zeiță akkadiană *(→ mitologii din Mesopotamia)*, patronând atât războiul, cât și dragostea carnală; unii mitologi o consideră numai o dublură, alții numai un epitet al zeiței **Ishtar*; totuși, **N.** pare mai degrabă aparținând doar categoriei atributive din care fac parte Ishtar și *Inanna. Numele și funcția ei divină sunt atestate în texte din timpul dinastiei a 3-a din Ur. Un imn babilonian amintește că tatăl zeiței, marele zeu **Anu*, din anumite motive a înălțat-o la rangul celorlalte zeițe. În epoca hellenistică însă, *cultul ei se extinde și în alte zone (Siria, chiar Iran – unde se menține până la dinastia sasanidă).

Nandin Portarul și prietenul zeului **Çivá*, din **mitologia vedică*, reprezentat de obicei ca ființă antropomorfă cu cap taurin, mai rar complet zoomorf *(→ antropomorfism; zoomorfism)*, ca taur alb. **N.** este și vehiculul viu al zeului . În *dansul cosmic *tāndavā*, pe care îl dansează *Çivá* (în atât de răspândita sa iconografie statuară), **N.** este interpretul muzicii de acompaniament.

Nang Kauhilung (*Doamna de cristal a Marii Vulve)* zeiță a naturii fecunde – printre cele mai venerate din *mitologia siamezilor din Thailanda. **N.K.** locuiește pe o măgură de pe care, potrivit tradiției, se scurgea o dată pe lună un torent roșu; de aici identificarea cu ciclul menstrual femeiesc. După ce zeița a îmbătrânit, torentul a rămas invariabil cristalin. Perechile dornice de copii îi aduc acestei zeițe *sacrificii pe măsura ei sacră. (cf. **yoni*)

Nanna Zeiță din **mitologia scandinavă*, soția zeului *Baldr și mama zeului justiției, *Forseti, venerată ca *simbol al gingășiei feminine și al fidelității în dragoste. Când Baldr, murind, e așezat pe rugul ritual al corăbiei sale Hringhorni, **N.** îl îmbrățișează și moare alături de el, arzând pe același rug.

Nannar *(Luminătorul; Zeul-lună)* Zeul akkadian al *Lunii *(→ mitologii din Mesopotamia)*; divinitate provenită din orașul Ur și identificată în mitologia oficială din Babilon cu zeul *Sin, pe temeiul modelului originar al zeului selenar sumerian *Nanna*. În Ur, **N.** era considerat și ca primul monarh întemeietor al cetății, care fusese învestit cu prerogativele regale de zeul suprem *Enlil.

Nanshe Zeiță sumeriană din Lagash (centrul ei cultual), patronând oniromanția *(→ mantică)* și *oracolele *(→ mitologii din Mesopotamia)*. În *descântecele – sumeriene și akkadiene – din ciclul *Demonii răufăcători Utukku (→ demoni)*, **N.** este invocată, alături de zeița primordială **Nammu*, ca apărătoare a lumii împotriva acestor divinități malefice. **N.** este soția corăbierului **Urshanabi*, cel care transportă morții spre *Infern.

Nārada Înțelept arhaic divin din **mitologia vedică*, un mare **rișI,* fiu al zeului creator **Brahmā*. Considerat mijlocitorul divin între zei și oameni, **N.** coboară din *cer pe *pământ, pentru a le comunica oamenilor ce se petrece în ceruri, apoi se întoarce sus spre a le relata zeilor despre evenimentele terestre.

Náraka *Infernul, în **mitologia vedică*, un infern complex, compus din mai multe nivele. În *Atharvaveda* (II, 14; V, 19) **N.** este „Casa de sub pământ" în care cei ce au păcătuit în viață *(→ păcat)* sunt sfâșiați de *demoni. Într-o epocă mai târzie (după *Manusaṁhitā*, IV, 88–90), **N.** e divizată în 21 nivele, dar alte surse ulterioare indică 7 nivele sau cercuri, 28 și chiar 50, dispuse orizontal, în suprapunere riguroasă, totuși dedesubtul lumii subpământene **Pātala,* la suprafața căreia e situată capitala zeului *morții, **Yama*. În diviziunea cu 7 cercuri suprapuse (varianta cea mai frecventă), distribuția lor e graduală: 1) *Pīt* (cercul superior) adăpostește pe cei care nu au avut copii; 2) *Avici* (al doilea de sus) conține sufletele celor care își așteaptă reîncarnarea *(*avatara)*; în 3) *Saṁhata* și 4) *Tāmisra* stau cei pedepsiți pentru păcate secundare; în 5) *Rijișa*, sufletele sunt atacate necontenit de șerpi, insecte veninoase, fiare și păsări sălbatice – toate acestea simbolizând mustrările de conștiință; 6) *Kuḍmala* este o zonă pe unde curge fluviul subteran **Vāytarani*, în apele căruia – pline de sânge și murdării – se sufocă păcătoșii; 7) *Kākola* (cercul inferior) sau *Náraka* propriu-zisă se prezintă ca un loc de beznă compactă în care există o singură sursă de lumină: o groapă în flăcări, unde ard criminalii, fără să fie mistuiți cu totul de *foc, iar demonii care îi înconjoară le dislocă din corp bucăți cu câte un clește încins în văpaie sau îi prăjesc în ulei clocotit; spre deosebire de toți ceilalți penitenți, care își așteaptă în durate diferite termenul de reîncarnare, cei din *Kākola* vor îndura numai acolo chinurile prescrise, până când se va sfârși **kalpa* curentă. În **budism* (a cărui *mitologie denumește aceeași noțiune și *Niraya*), **N.** nu este un infern propriu-zis, ci doar locul cel mai incomod pentru reîncarnare, dintre toate cele 6 sfere ale existenței din procesul ontic **saṃsāra*.

Nara-Nārāyāṇa Doi înțelepți primordiali *(*rișI)* din **mitologia vedică*, inițial existenți amândoi într-o singură persoană, ca întruchipare a zeului *Vișnu sau unul dintre *avatarii săi: *Nārāyaṇa Jalaçayana* (Nārāyaṇa cel culcat pe ape – adică pe

apele de lapte ale oceanului cosmic primordial; → *apa*) și, implicit, unul dintre epitetele marelui zeu, în ipostaza antropomorfă de divinitate precosmogonică. În iconografie, uneori *Vișnu e reprezentat în avatarul Nārāyaṇa, cu formă integral omenească, dormitând pe șarpele primordial Çeșa *(*Adhiçeșa)* adică pe *simbolul *timpului infinit (sau neînceput), care plutește pe toate apele *haosului anterior creației lumii *(→ cosmogonie)*. Dar în **Māhabhārata, Nara* și *Nārāyaṇa* sunt considerați separat, ca întruchipări ale lui **Rāmá* (Nara) și **Krișṇá* (Nārāyaṇa).

Narcis (grec. νάρκισσος – narcisă) Tânăr frumos din **mitologia greacă*, iubit de numeroase fete muritoare dar și de *Nimfe (mai ales de **Echo*), pe care însă, înfumurat, le disprețuia. Pedepsit de zeița răzbunării, *Nemesis, să-și vadă chipul în apa unei fântâni și să se îndrăgostească de sine, a murit de durerea de a nu fi putut ajunge la tânărul zărit în apă. Un pseudomit alegoric, probabil de origine literară, afirmă că din locul morții lui **N.** au răsărit îndată narcisele.

Narți (oset *Nart*; cecen *Njart*; etim. incertă: oset *art* – foc; armean *mard*, cecen *màr* – om); *Ciclul epic al Narților* Ciclu epic eroic (de tip epos), cu structură mitologică, al oseților (Caucazul de Nord), privind originea arhetipală a acestui popor, răspândit însă prin veche contaminare folclorică și la alte popoare din Caucaz *(→ mitologii caucaziene)*: ceceni, kabardini, abhazi, cerkezi ș.a. Mai mulți cercetători atribuie *mitului **N.** o origine străină de aria Caucazului: fie greacă, fie persană, fie romană. În *credințele oseților și ale altor popoare caucaziene (de ex., ale abhazilor), la început lumea a fost populată de o stirpe de *uriași, canibali sălbatici, incapabili de a-și clădi case; după apariția în lume a **N.** care erau mai puțin puternici, însă mai inteligenți (biruindu-și dușmanii fie prin arta oratorică, fie prin abaterea atenției, fie atacându-i prin surprindere), domnia uriașilor s-a încheiat pentru totdeauna. Ocupațiile de bază ale **N.** erau *vânătoarea și războiul. Stirpea unitară a **N.** era divizată în 3 neamuri (sau caste), după cum locuiau, ca grupuri mitice, pe povârnișul unui munte: cei de sus – *Aehsaertaegkatae* (Ahsartagkata), cei mai viteji, alcătuind o castă militară; la mijloc – *Alaegatae* (Alagata), înțelepții; jos – *Boratae* (Borata), posesorii de turme, păstorii. Eroul principal și șeful stirpei nartice (în versiunea fundamentală, cea osetină, nord-caucaziană) este **Uryzmaeg*, totuși eroul cel mai popular e **Soslan*, dintre ceilalți eroi impunându-se mai ales **Batraz* – un personaj tragic, revoltat împotriva divinității supreme, și *Satana* – un fel de amazoană, sora și soția lui Uryzmaeg. Deși mai scunzi decât uriașii primordiali, **N.** aveau și ei statură gigantică și o structură de supraoameni, cunoscând graiul păsărilor și având arme vrăjite; unii dintre ei erau parțial *mutanți, astfel încât se puteau preface temporar, de ex., în cadavre intrate în putrefacție, fără nici o consecință pentru sănătatea și vigoarea lor ulterioară, după cum aveau și capacitatea de a se ridica la cer sau de a coborî sub pământ, în *Infern. Chiar **N.** defuncți (căci nu erau considerați nemuritori) se pot întoarce uneori pe pământ, pentru a-și efectua isprăvile postume. Dar, după ce au dispărut definitiv cu toții din lumea vizibilă, **N.** s-au stabilit într-un *Paradis ceresc al lor, socotit *Țara Narților*. La ceceni, dispariția **N.** e narată într-o variantă sui-generis: când din imprudență aramă topită, au zburat cu toții în cer (iar din această cauză, tradiția folclorică i-a identificat cu constelația Pleiadelor). Confruntând relatarea sintetică a lui Ammianus Marcelinus (*Istoria Romană*, XXXI, 2) despre alani, cu eposul nartic, putem ajunge de fapt la identificarea **N.** cu alanii din sec III–IV, deci cu strămoșii reali ai oseților de azi; căci și **N.** mitici, ca și alanii istorici, nu cunosc teama de *moarte, prețuiesc caii mai presus de orice altă avere și consideră o rușine mersul pedestru.

§ Georges Dumézil, *Le Livre des héros. Légendes sur les Nartes*, traduit de l'ossète avec une introduction et des notes, Paris, 1965; А. А. Петросян, *Сказания о Нартах – эпос народов Кавказа*, Москва, 1969

nāstikya (sanscr. *nāstikya* – necredință) În *religiile Indiei *(*mitologie vedică, *brahmanism* ș.a.), termen indicând starea de îndoială, scepticism, indiferență sau necredință parțială față de tradițiile, afirmațiile sau *dogmele religioase; o formă lingvistică mai nouă: *nāstikatā* – e traductibilă prin noțiunea de **ateism* propriu-zis. În tradiția clasică, *nāstika* (negator) se aplica numai acelor doctrine sau idei care resping autoritatea supremă a *Vedelor (→ Veda)* și se referea în special la **budism* și **jainism*, care în acest context erau considerate doctrine diametral opuse celor 6 școli ortodoxe: **Vedanta*, **Mīmāṇsā*, **Sāṃkhya*, **Yoga*, **Nyāyá* și **Vaiçeșika*; această interpretare a adj. *nāstika* este precizată îndeosebi în **Manusaṃhitā* (II, 11; III, 150; VIII, 22). De la negarea calității de *revelație sacră a *Vedelor*, ideea s-a dezvoltat până la atitudinea de negare a *zeilor și a imortalității sufletului.

Nasu (zend. *nasu* – cadavru) În **mitologia iraniană* a *zoroastrismului, o muscă de cadavre, întruchipând pe Demonul Morții *(→ demoni)*. Această muscă mortuară, venind din Nord imediat după *moartea unui om, avea misiunea mitică de a-i lua sufletul și a-i profana trupul (cf. *Avesta, Videvdath*, VII, 2; VIII,71). *Ritualul curent din epoca zoroastrică obliga rudele mortului să cânte cântece sacre, rostind numele *Amesha Spenta* („Sfinții Nemuritori" – în tradiția avestică), spre a împiedica acțiunea profanatoare a mușteI **N.**; același efect se obținea privind un câine galben cu 4 ochi (cu pete sub ochi).

Navĭ (slav. навь) Personificarea *morții, în **mitologia slavă* sau, după opinia unor cercetători, numai numele imaginii dintr-o epocă timpurie a luntrei funerare (cf. lat. *navis* – navă); de aici, ideea de „os al naviei" (rus. *навья косточка*; ceh arhaic *kost návná),* ca o cauză intrinsecă a morții („osul" – conservat în trupul care putrezește). Mai târziu, ideea evoluează mitologic, astfel că **N.** devine sau divinitatea polonă *Nya* (atestată de cronicarul Długosz și identificată de el cu *Pluton), sau un grup de *spirite malefice, întruchipate de 12 vrăjitoare-vampiri, care sug sângele lehuzelor (la ucraineni: *мавки* cf. **Mavki*) sau *навки*; la bulgari: *нави*).

Ndengei Zeu vag personificat în rudimentele mitologice, nedesprinse din *animism, ale populației din ins. Fidji, Melanesia *(→ mitologii din Oceania).* **N.** e considerat creatorul lumii și un zeu atoatește|tor și justițiar, care descoperă și pedepsește *păcatele cele mai ascunse. Furiile lui îl pun în mișcare și atunci se produc cutremurele. **N.** e reprezentat ca un șarpe gigantic, trăind în ascunzătoarea secretă a unei peșteri uriașe; adesea nici nu e închipuit ca șarpe întreg, ci doar ca un cap de reptilă, continuat într-o șerpuire de piatră.

Nebo Zeu asirian al înțelepciunii și cunoașterii, venerat întâi la Borsippa, printr-o reluare a unui *cult solar arhaic și totodată acvatic. În bazinul mesopotamic *(→ mitologii din Mesopotamia)* era cunoscut mai ales cu numele de **Nabu.* Grecii socoteau posibilă identificarea lui **N.** cu **Hermes. Nebo* este – în **Biblie* – o triplă denumire geografică, dar în primul rând numele muntelui din Moab, pe care a murit *Moise.

Nebwen Zeu de origine străină, cu atribute neclare, în **mitologia egipteană*; se manifestă mai ales printr-un *profet, numit *Nesatum.*

necromanție (grec. νεκρομαντεία – arta invocării morților pentru *divinație) *Ritual divinatoriu de invocare a morților, pentru a afla de la ei viitorul sau ascunzișul unui lucru; subalternă *magiei (ca și toate celelalte ramuri din divinație), **n.** derivă din ritualurile funerare arhaice, întemeiate pe *credința în prezența ocultă a morților sub formă de umbre printre cei vii; invocarea necromantică a morților se făcea fie prin farmece și incantații, fie prin manevrarea magică a osemintelor. Admisă în Hellada și la Roma, **n.** era interzisă de *mozaism, prin jurisdicția lui *Moise, apoi și de *creștinism. Un gen de **n.** magică în epocile mai noi este **spiritismul.*

Nedeie *Sărbătoare populară în tradiția pastorească și rurală din România, cu caracter câmpenesc, dar mai ales montan. La obârșie, *Nedeile* erau adunări rituale ale unor grupuri de ciobani care urcau într-o anumită zi pe un plai de munte, pentru a schimba informații și sfaturi și a serba solemn împreună un eveniment din *calendarul naturii. După unele ipoteze, *nedeile* ar simboliza „urcări pe munte pentru contact direct cu cerul și rugăciuni" (Romulus Vulcănescu) – presupunere neatestată de tradiție, ca și aceea a originii romane a **N.** (Ion Conea: „zile solemne de bucurie ale vechilor romani în onoarea zeilor patroni") sau ilirice (V. Șotropa). Totuși, vechea formă de **N.** poate fi identificată cu un anume substrat religios precreștin, de ex., în misterioasa Sărbătoare a Muntelui, de pe Ceahlău, când în fiecare an la 6 august (moment de cumpănă în meteorologia locală, a doua zi începând aproape invariabil ploile de toamnă montană), ciobanii din împrejurimi urcă pe platoul Dochia, unde stau de vorbă, cântă, beau, fac schimburi de vești, apoi, la apusul soarelui, coboară spre stânile și locuințele lor; de aici se poate deduce într-adevăr o structură de *ritual și alura de ceremonie solemnă originară (al cărei obiect s-a pierdut). Există și elementul de basm *Nedeia Cetate* (un oraș mitic la care se poate ajunge numai pe cale maritimă), vestită în meșteri constructori de palate și lipsită de sare (cf. basmul *Fiul vânătorului*, col. Petre Ispirescu). După ce sensul mitic al **N.** s-a irosit, sărbătoarea a început să se țină de Sântilie și de Sântămărie, apoi chiar și duminicile, rămânând numai un pretext de întâlniri rurale (din ce în ce mai rar păstorești) pentru petrecere și tranzacții comerciale, un soi de *week-end* demitizat. Modificarea s-a produs odată cu schimbarea numelui sărbătorii care, în stadiul ei arhaic, avea fără îndoială un alt nume; etimonul slav недѣлж (pentru *Nedeia*) – „săptămână" în lb. slave orientale, „duminică" în paleobulgară, nu e concludent.

Nefârtatul; *Nifârtache* Factorul negativ, malefic, al dualității cosmogonice *Fârtatul – Nefârtatul*, prezente într-un mit periferic și nespecific al **mitologiei românești*, de origine uralo-altaică, venit prin intermediu tătaro-țigănesc; (cf. perechile **Ülghen – *Erlik* și **Beng – Devla*). Lupta și colaborarea între cei doi, adică între *zeu* și *antizeu* (regăsită și în conflictul între un **Dumnezeu* folcloric și **Cățelul Pământului*) este un *mitologem neesențial pentru aria mitică românească.

Nefertum (egipt. *nefertum, nefertem* – lotus parfumat) Tânăr zeu antropomorf, compunând (în **mitologia egipteană*) alături de zeul **Ptah* și de zeița **Sehmet*, părinții săi, o triadă în religia memphită. **N.** era zeul patronal al *lotusului și parfumurilor, având ca *simbol specia de lotus albastru, cu cea mai delicată, suavă și persistentă mireasmă; reprezentat ca bărbat cu cap leonin, împodobit cu o floare de lotus, cu două pene și două simboluri *(menat)* ale fecundității; în organizarea *panteonului, avea și atributul de „Paznic al nărilor lui Ré"; unele imagini îl arată apropiind de nasul zeului suprem **Ré* o floare de lotus.

Nehbet Zeiță din **mitologia egipteană*, înfățișată ca vulturiță, stăpână a ținuturilor deșertului (în acest sens, și zeiță a groazei),

inclusă de teologii egipteni printre zeităţile solare şi stăpână a Egiptului de Sus; uneori socotită şi zeiţă a naşterilor (identificată de greci cu *Eíleithyia), iar în cadrul *cultului osiriac fiind soţia lui *Hapi, zeul care personifica fluviul *Nil. **N.** avea o antitează: **Uto*, Zeiţa-cobră a Deltei (Egiptul de Jos), cu care se confundă mai târziu, ajungând, ca purtătoare a coroanei albe şi protectoare a faraonului, să simbolizeze unitatea Egiptului (alteori simbolizată de o pereche de cobre: Nehbet şi Uto).

Neith Zeiţă arhaică de origine saită, în **mitologia egipteană*, venerată întâi ca divinitate cinegetică. Răspândită apoi în întregul Egipt, capătă numeroase atribute, fiind considerată uneori *apa primordială şi născătoare asexuată a *Soarelui, alteori confundată cu *Nut, ca boltă cerească. De la vechiul atribut vânătoresc era socotită purtătoare de arc, săgeţile ei respingând *duhurile rele, iar de aici devine şi zeiţă a războiului (avea ca emblemă un scut şi două săgeţi încrucişate.) Dar e adorată şi ca ocrotitoarea somnului, în acest sens fiind prima din cele 4 zeiţe care vegheau sarcofagele. **N.** mai era şi patroana uleiurilor cosmetice şi chiar creatoare de ţesături şi inventatoare a războiului de ţesut (de aici, grecii o reidentifică cu *Athena.) Socotită la un moment dat mama zeului **Sobek* (deşi apoi e o divinitate bisexuată), se bucură la Sais, oraşul ei patronal, de o imensă popularitate reînnoită, încât faraonul Nekhtanebo I din dinastia a XXX-a o va considera mama sa (la Elefantina era socotită soţia zeului **Hnum*). După invazia asirienilor, faţă de tendinţele de arhaizare a *religiei şi artei Egiptului, faraonii dinastiei a XXVI-a, veniţi din Sais, îi reconsolidează *cultul şi fac din **N.** zeiţă oficială, clădindu-i la Sais un mare *templu nou, admirat mai târziu de Herodot.

Nemesis (grec. Νέμεσις) Zeiţa răzbunării în **mitologia greacă*, pedepsind crimele, conservând şi supraveghind ordinea şi echilibrul în univers sub raport moral, prin cântărirea riguroasă a fericirii şi nenorocirii umane. Socotită fiică a cuplului *Zeus – *Ananke, deşi *Hesiod în **Theogonia* (v. 223, dar într-un pasaj socotit interpolare) spune că **N.** e fiica Nopţii *(*Nyx)*. La **Homer*, numele comun νέμεσις are sens de *justiţie divină:* la origine, νέμειν însemna „a împărţi (echitabil)", sensul fiind legat de distribuirea egală a şansei şi neşansei, deoarece dereglarea proporţiei între noroc şi ghinion nu rămânea nepedepsită. Tragicii o prezintă pe **N.** în primul rând ca răzbunătoare a crimelor şi pedepsitoare a aroganţei, înrudită deci cu grupul **Erinnys*. Ca supraveghetoare a echilibrului dintre bine şi rău şi zeiţă vindicativă, avea nişte instrumente folosite în exercitarea atributelor: o vergea de măsurat, un frâu, o sabie şi un bici; de fapt, **N.** veghează destinul particular al fiinţelor şi al lucrurilor, adică menţinerea locului destinat fiecăruia şi păstrarea măsurii în toate; iar pe de altă parte, pedepseşte orgoliul sau încercările omului de a-şi depăşi condiţia cosmică, implicit întreprinderile omeneşti de modificare a ordinii naturale; (astfel, distruge flota persană care vrea să forţeze istmul muntelui Athos, modalitatea zeiţei fiind dezlănţuirea unui uragan) De asemenea, **N.** veghează aplicarea principiului delfic *Nimic prea mult* (Μηδέν ἄγαν) – deviză înscrisă pe frontonul sanctuarului din cetatea *Delphoi; forma latină, la Terentius: *Ne quid nimis* (*Andria*, 61). **N.** se deplasează rapid într-un car tras de *grifoni. Avea un sanctuar la Ramnos şi era uneori numită şi *Adrasteia* (cu epitetul de fapt al zeiţei *Kybele). Romanii au preluat *cultul grec pentru **N.**, transferând asupra ei atributele zeiţei locale *Fortuna, devenită patroana generalilor imperiali şi a gladiatorilor. Dacă pentru Hesiod *(Munci şi zile)* **N.** era doar personificarea divină a conştiinţei, mai târziu conţinutul atributiv al zeiţei se amplifică şi mai ales se aprofundează: ea pedepseşte îndeosebi *păcatul săvârşit de omul care tinde să-şi depăşească statutul comun de muritor sau păcatul lipsei de măsură în actele existenţiale, incitat de lăcomie, trufie, opulenţă, nerușinare; în genere, în tradiţia mitică a Helladei, păcatul *(*hybris)* de depăşire a condiţiei umane, fie el negativ, fie chiar pozitiv, ameninţă în ambele cazuri cu dezechilibrarea universului.

Nencatacoa Divinitate bizară a tribului chibcha din Columbia *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*, zeu al beţivilor, al pictorilor şi al ţesătorilor, reprezentat cu aspect de *urs înveşmântat într-o pelerină. (De astfel, principalul său epitet este „Ursul câmpiilor şi stâlpilor".) **N.** patronează beţiile rituale cu băutura locală *chichi*; totodată, îi ajută pe constructori să transporte, din munţii apropiaţi, trunchiurile de copaci, pentru clădirea caselor. După opinia multor cercetători ai spaţiului mitic centramerican, *cultul acestui zeu datează dintr-o epocă arhaică, de pe când munca, *dansul, cântecul şi *libaţiile constituiau un fenomen social unitar.

neoconfucianism → *confucianism*
neohinduism → *hinduism*
neoiudaism → *iudaism*
neotomism → *tomism*

Nephthys (egipt. *Nebthet*; *Nebhet – Doamna Caselor*) Zeiţă din **mitologia egipteană*, fiica cea mai mică a cuplului *Geb – *Nut şi deci sora zeiţei *Isis, participând la *ritualul magic al readucerii la viaţă a lui **Osiris*. Deşi soţie a zeului demonic **Seth*, în lupta lui fratricidă e mereu de partea victimei (Osiris), iar în această împrejurare, neavând copii de la soţ, îşi arată nestăpânita dorinţă de a avea un copil de la Osiris; de aceea, fie că îl îmbată, fie că se deghizează ca Isis, izbuteşte să-şi împlinească dorinţa şi îl naşte pe **Anubis* pe care însă, de frica răzbunării lui Seth, îl părăseşte îndată după naştere, pruncul fiind adoptat de Isis. Adorată mai ales în perioada

heliopolitană, în rest **N.** rămâne o prezență mitologică enigmatică.

Nepri; *Neperi* (egipt. *neper* – boabe, grâne) Zeul grânelor, în **mitologia egipteană*, fiu al zeiței **Renenutet*, reprezentat ca un om gros și gras, pielea întregului corp fiindu-i tatuată cu imagini de spice. Era sărbătorit în prima zi a secerișului, iar *descântecele de epocă îl invocă și ca pe un patron divin care ocrotește berea și procesul ei de fabricare; referindu-se probabil la germinația boabelor, în *Textele Sarcofagelor* este definit simbolic: „Neperi trăiește și după ce a murit". În Regatul Nou se vorbește și de o paredră a lui **N.** – zeița *Nepit*. Dar în textele timpurii era numit *Apa Tânără*, de unde rezultă că nu ar fi fost la început decât un zeu secundar care personifica debutul inundațiilor *Nilului, deoarece acest moment important în agricultura Egiptului marca începerea perioadei anuale de fertilitate.

Nephele (grec. νεφέλη – nor) **1** Zeița norilor, în **mitologia greacă*; din dragostea ei cu Athamas, regele minienilor din Beoția, se nasc **Phrixos* și **Helle*, pe care soția ulterioară a regelui, *Ino, îi persecută și pune la cale uciderea lor. **2** Nor creat de *Zeus, sub forma unei năluci, semănând cu zeița **Hera*, de care se îndrăgostește regele lapit **Ixion*; dar, împreunându-se cu pământeanul, năluca concepe și naște pe **Centauri*.

Neptunus Zeul total al mării, unul dintre zeii cei mai vechi din **mitologia romană*; se pare că, de la începutul *cultului său, a fost venerat ca patron al tuturor apelor lumii; de aceea a putut fi identificat ușor, prin *interpretatio romana*, cu *Poseidon. Uneori însă romanii venerau doi *Neptuni*: unul al mărilor, altul al apelor dulci (cf. Catullus, *Carmina*, XXXI, 2–3: *in liquentibus stagnis, / marique vasto fert uterque Neptunus* – „[insulele] pe care și unul și celălalt Neptun le susține în limpezile lacuri și în marea cea vastă"). Soția lui **N.** e zeiță marină **Salacia. Neptunaliile*, *sărbătorile consacrate lui **N.**, se oficiau vara (23 iulie), cu menirea de a înlătura seceta, iar atunci se înjghebau simbolic, pretutindeni, colibe din frunzare.

Nereide Cele 50 de fiice ale zeului marin **Nereus* și ale zeiței cu plete frumoase *Doris, în **mitologia greacă*, reprezentate ca fecioare de mare frumusețe, care locuiesc pe fundul apelor și simbolizează, cu grația tinereții lor, marea calmă și surâzătoare; dintre **N.** este și **Tethys*, soția zeului oceanic **Okeanos*. *Hesiod dă *Catalogul Nereidelor* (*Theogonia,* v. 240–264): Ploto, Eukrante, Sao, Pontoporeia, Eudore, Tethys, Galene, Glauke, Kymothoe, Speio, Thoe, Halie („drăgălașa"), Pasithee, Erato, Eunike („cea cu brațe trandafirii"), Melite („grațioasa"), Eulimene, *Agave, Doto, Proto, Pherousa, Dynamene, Nesaie, Aktaie, Protomedeia, Eione, Panopeia, *Galateia („drăguța"), Hippothoe („simpatica"), Hipponoe („cea cu mâini trandafirii"), Kymodoke („cea care potolește ușor furia valurilor și suflarea vânturilor turbate pe marea înspumată"), Kymatolege, *Amphitrite („cea cu glezne frumoase"), Kymo, Halimede („cu fruntea încununată"), Glaukonome („căreia îi place să zâmbească"), Leagore, Euagore, Laomedeia, Poulynoe, Autonoe, Lysianassa, Euarne („cea mare și fermecătoare, cu chip fără cusur"), Psamathe („cu trup grațios"), Neso, Menippe („divina"), Eupompe, Themisto, Pronoe, Nemertes („loiala" – „al cărei suflet e chiar sufletul nemuritorului ei tată"). **N.** erau de obicei înfățișate plutind călare pe tritoni și pe delfini.

Nereus Zeu marin preolimpian din **mitologia greacă*, primul fiu al cuplului *Pontos – *Gaia și tatăl *Nereidelor; reprezentat ca un bătrân venerabil și bonom locuitor al mării, înțelept și profetic (*Hesiod îl numește „sincer și fățiș"), totodată cu sceptru și trident; având ca locuință predilectă o grotă de pe fundul Mării Egee, este protectorul corăbierilor.

Nergal Zeu infernal sumero-babilonian (corespunzând akkadianului *Irkalla*), inițial personificând planeta Marte și războiul, dar la origine se pare că fusese unul din zeii solari, patronul amiezii și al solstițiului de vară, deci distrugător prin arșiță; poate de aceea transferul cultual a fost ușor pentru teologii diferitelor popoare mesopotamice *(→ mitologii din Mesopotamia)*, de la *focul solar la focul infernal. Închipuit ca un tânăr bărbat voinic și frumos, cu aer straniu, **N.** se însoară cu sora sa **Ereshkigal*, Doamna Infernului *(*Kigallu)*, începând să domnească alături de ea sub pământ, amândoi necruțători, neînduplecați, nedrepți; la căsătorie a ajuns întâmplător, fiind trimis s-o distrugă pe Ereshkigal, care jignise pe zei neonorând cu prezența și contribuția sa un ospăț al lor. **N.** are misiunea să de zeu al războiului și coboară în *Infern cu cei 14 ciraci ai săi, desfășurându-și atacul în două etape: la prima poartă pune „fulgerul sclipitor"; la a doua, „febra istovitoare"; la a treia, „flacăra distrugătoare"; la a patra, „pândarul" etc., fără să-i opună nimeni rezistență, nici *demonul ciumei, *Namtar, care-i era cel mai fidel zeiței sale; însă chiar acesta îi descuie lui **N.** zăvoarele, astfel că zeul războinic, pătrunzând la Ereshkigal, o apucă de păr trăgând-o de pe tron, iar când e gata să-i taie capul, ea îl roagă să întârzie până îi comunică o propunere esențială; uimit de umilința neașteptată a zeiței, **N.** acceptă s-o asculte și e cerut în căsătorie, oferindu-i-se ca zestre tot Infernul. Plăcându-i locul și îndrăgostindu-se subit de zeiță, **N.** o sărută și se așează lângă ea pe tron, devenind coproprietar și rege al lumii subterane și singurul zeu care, coborînd în Infern, a reușit să rămână viu.

Nerio; *Neria*; *Nerienes*; rar *Neaera* (*nerio*, după Suetonius, Aulus Gellius ș.a., ar fi însemnat, în

latina arhaică sau în sabină, „vitejie", „bărbăție") Veche zeiță din *_mitologia romană_, probabil de origine sabină, personificând sau patronând vitejia războinică; tradiția recentă o considera paredra sau amanta zeului *_Mars_ (la Ennius – soția lui *_Mavors_). Într-un fragment din _Analele_ lui Cn. Gellius, există o *rugăciune din timpul legendarei „răpiri a sabinelor", al cărei text este atribuit soției lui *Romulus (sau mamei lui Tullus Hostilius) – Hersilia: „Neria a lui Mars, rogu-te, dă-ne pacea, încât căsătoriile să ne fie sigure și prospere, căci din voința soțului tău a fost să fie răpite fecioarele, spre a li se da copii acestora și urmași patriei".

Nerthus Numele latin, comunicat de Tacitus (_Germania_, 40), al zeiței germanice – de structură *htonică – *_Hertha_ (soția zeului *Njördhr), care patrona fertilitatea, dar mai ales întruchipa glia maternă (pământul), ca genitoare a lumii vii _(→ mitologie scandinavă_ și *_germanică)_.

Nessos *Centaur din *_mitologia greacă_, fiul lui *Ixion, luptând contra lui *Herakles, iar mai târziu ucis de erou, căruia a vrut să-i violeze soția (Deianeira); dar murind, **N.** îi lasă acesteia un filtru magic cu care l-ar fi rechemat pe Herakles la ea ori de câte ori l-ar fi ispitit pe el altă femeie; darul era perfid: îmbibată cu filtrul, cămașa pe care o primește Herakles de la soție într-un moment critic ia foc pe trupul său de care se lipise, eroul murind în chinuri.

Nestis Zeiță agrară din *_mitologia greacă_, adorată în Sicilia, ca *simbol al umezelii care determină plantele să crească. Empedokles, numind-o „izvor de lacrimi muritor", o echivala alegoric cu semințele și cu *apa.

nestorieni *Erezie creștină apărută la Bizanț (sec. V), în cadrul *_creștinismului_ oriental, predicată de episcopul _Nestorius_ din Antiohia, care a negat natura divină a lui *Isus Christos, afirmând că *Fecioara Maria l-a născut pe omul Isus, care urma să constituie ulterior *templul viu în cuprinsul trupesc al căruia va sălășlui *_logosul_ dumnezeiesc. Conciliul ecumenic din Efes (431) a condamnat ca eretică învățătura nestoriană, exilându-l pe Nestorius într-o oază izolată din Egipt; credincioșii **n.** au fugit din Bizanț, stabilindu-se în Asia Mică, în Iran și chiar în China, unde au întemeiat o *sectă.

§ F. Loofs, *Nestorius and His Place in the History of Christian Doctrine*, Cambridge, 1914

Nethuns Zeu al mării, în *_mitologia etruscă_, identificat de romani cu *Neptunus.

Newman, John Henry Teolog englez (1801–1890) și rector al Institutului Catolic din Dublin (Irlanda), inițial pastor anglican la Oxford, apoi convertit și, din 1879, cardinal. În concepția lui **N.**, gândirea religioasă se sprijină pe primatul *revelației, ca izvor absolut al adevărului, dar un adevăr stabil și etern, dat oamenilor de către *Dumnezeu o dată pentru totdeauna; criteriul suprem al acestui adevăr este convingerea intimă, asociată cu încrederea intuitivă morală și cu actul personal de *credință al fiecărui credincios care trebuie să se sprijine pe vocea conștiinței sale; în complexul acestui criteriu doctrinar, punctul central este tocmai convingerea morală intuitivă _(assent)_. Elementul esențial în filosofia teologică a lui **N.** rezidă în teza asupra menirii de bază a oricărei filosofii, care ar fi explicarea fundamentelor credinței. Unii comentatori ai doctrinei cardinalului **N.** văd în sistemul său o anumită formă de *_fideism_.

§ J.H.Newman, *An Essay in aid of a Grammar of Assent*, London, 1870; M. Nédoncelle, *La philosophie réligieuse de Newman*, Strasbourg, 1946

Nibelungi; germ. *Nibelungen*; island. *Niflungar* (etim. incertă: germ. *Nebel*, island. *nifl* – ceață) Pitici din *_mitologia scandinavă_ (în _Völsunga-saga_) și veche *_germanică_ (în _Nibelungenlied_), posesori ai unei comori furate de zeul infernal *Loki; comoara de aur, răpită de Loki spre răscumpărarea sa și a zeilor *Odhinn și *Hönir, și inelul piticilor, capabil să producă aur prin *magie, sunt blestemate de regele gnom (Nibelung) Andvari, de unde un șir de nenorociri produse de crimele succesive pentru obținerea comorii, ultima victimă fiind Sigurdhr _(*Siegfried). Blestemul aurului (→ blestem)_ e un *simbol al *păcatelor omenești generate de goana după aur. Originea *mitului e neclară. Totuși Herodot spune: „Spre nordul Europei, aurul pare să se găsească mai din belșug; nici cum ajung să-l dobândească nu aș putea să spun fără greș; se zice totuși că e răpit de la niște grifoni de către arimaspi, niște oameni cu un singur ochi. Nu sunt însă deloc încredințat că se nasc oameni cu un singur ochi, care în toate celelalte privințe să fie la fel cu toți oamenii. Oricum ar fi, se vede că marginile lumii, care închid celelalte ținuturi și le strâng ca într-un inel, cuprind tot ce nouă ni se pare a fi mai bun și mai rar" (_Istorii_, III, 116). Lăsând la o parte scepticismul lui Herodot față de populația arimaspică pe care comentatorii moderni o identifică cu sciții (bineînțeles, fără nici o relație cu fantasmagoria monoocularității) sau o plasează într-o zonă auriferă din Altai, în povestea istoricului grec sunt ecouri din furtul aurului nibelung, ținând cont și de *simbolul unui Odhinn rămas cu un singur ochi după *sacrificiul său sapiențial de la izvorul lui *Mimir. Dar de fapt _blestemul aurului_ (rostit de Andvari sau, în *_Edda Veche_, de *_Fàfnir_) este o temă de circulație largă și în antichitatea mai adâncă; astfel, „aurul tolosian" – prădat de celți de la *Delphoi și depus de ei la Tolosa – se credea că aduce pieirea celor care s-ar atinge de el: „toți cei care s-au atins de aurul [tolosian] provenit din acel jaf au pierit în chinuri îngrozitoare" (Aulus Gellius, _Nopțile attice_, III, _IX_, 7). În acest plan, se cuvine reținut că tratatul din 418 confirmase

regatul vizigot de la Tolosa, o statornicire a lucrurilor care însă nu a curmat mobilitatea acestor triburi germanice.

§ B. Nagel, *Das Nibelungenlied. Stoff, Form, Ethos*, Frankfurt/Main, 1970

Niçăcara *Demon rătăcitor nocturn, în **mitologia vedică*.

Nidhöggr *Balaur sau *şarpe din **mitologia scandinavă*, paznic al ţinuturilor ceţurilor *Niflheim şi cel care sfâşie cadavrele criminalilor după *moartea lor; uneori a fost interpretat ca *haosul primordial, în formă de *dragon, sau ca invidia arhetipală (**N.** roade neîncetat o rădăcină a *Arborelui Cosmic, *Yggdrasill, spre a surpa universul, iar opera sa nefastă se împlineşte în *Ragnarökr).

Niflheim (vechi island. *Niflheimr – Lumea Ceţurilor*; *nifl* – ceaţă) Ţinutul de ceaţă, la Nord şi dedesubtul pustiului *Ginnunga Gap, în **mitologia scandinavă*; o lume neguroasă populată de Karli şi străbătută de cele 12 râuri Elivagar care porneau din izvorul Hvergelmir; după crearea universului, devine ultimul din cele 3 tărâmuri infernale suprapuse: lumea brumei şi a morţii, ferecată în gheţuri veşnice şi înfăşurată de întuneric.

Nihongi (*Analele Japoniei*; jap. *Nihon* – Japonia) Culegere de *mituri şi de cronici japoneze, redactată în sec. VIII (cca 720), urmărind stabilirea succesiunii între *zei şi împăraţii niponi.

Nike (grec. νίκη) – victorie) Zeiţa victoriei, în **mitologia greacă* (divinitate din generaţia preolimpiană), considerată mai târziu prietena şi însoţitoarea zeiţei războinice şi sapienţiale *Athena. La *Homer apare însă ca noţiune impersonală. După *Hesiod (*Theogonia*, v. 384), **N.** este fiica dragostei dintre *Styx şi *gigantul Pallas. Confundată uneori cu Pallas Athena (ca ipostază a ei), alteori e considerată (în reprezentările plastice are în mână o ramură de palmier) o mediatoare a succeselor din relaţiile între zei şi oameni. Preluând-o timpuriu, romanii au numit-o **Victoria*. În cele din urmă, numele acestei zeiţe devine numai un epitet al Atenei *(Athene Nike* – aceasta având un sanctuar pe Acropole).

§ A. Baudrillart, *Les Divinités de la Victoire en Grèce et en Italie*. Paris, 1894

Nikkal-Ibbu Zeiţă ugaritică *(→ mitologie feniciană)* a *Lunii, corespunzând zeiţei selenare sumeriene *Ningal (→ mitologii din Mesopotamia)*, *cultul căreia a fost adus în Ugarit de hurriţi. A devenit zeiţă selenară prin căsătoria cu Zeul-lună *Yarikh* (identificabil cu zeul babilonian **Sin*). Supranumele (ugarit. *ibbu* – fruct) este o contaminare: în Mesopotamia Zeul-lună se numea uneori aşa, cu semnificaţia de „fruct care se naşte din el însuşi". După căsătorie, **N.-I.** începe să fie ajutată de zeiţele moaşe Kotharot, rangul ei crescând, întrucât Yarikh a preferat-o fiicei zeului *Baal, Pidriya, cu care un enigmatic Hirhib îl sfătuise să se însoare.

Nil (grec. Νείλος; egipt. **Hapi*) Fluviul sacru şi sursa vitală a civilizaţiei antice egiptene, revărsările periodice ale căruia asigură, din vremuri arhaice, recoltele şi existenţa populaţiei locale de unde şi cauza mitizării lui, **N.** e dintre cele mai lungi fluvii ale lumii (6 500 km); izvorăşte din zona ecuatorială africană a marilor lacuri şi se varsă printr-o deltă în Marea Mediterană; e navigabil, are apă potabilă, însă e populat de crocodili. Egiptenii îl personificau adesea prin zeul *Kneph. *Homer – care numea Aigyptos acest fluviu – credea că **N.** izvorăşte din cer. Numele modern vine de la grec. *Neilos* (cu etim. obscură); arabii l-au numit *En-Nil* (inundaţie) sau *Nil-Misr* (Nilul Egiptului); pentru vechii egipteni, **N.** era (în rostire incertă) *Hapi* sau *Hap*; în **Biblie* e numit impersonal *Yeor* (după egipt.*yor* – râu, fluviu). În antichitate, o insulă stâncoasă nilotică, Abatos, era accesibilă numai preoţilor. Fiind nu numai *simbolul, ci factorul vital prim al fertilităţii Egiptului, **N.** era integrat în întreaga existenţă egipteană; un *ritual anual, stabilind legătura nupţială a poporului cu fluviul său divin, consta în aruncarea unei fecioare în apele lui, care, firesc, era devorată de crocodili; se pare că mult mai târziu, fata vie a fost înlocuită cu o statuie simbolică.

Nimfe (grec. Νύμφαι– *Fecioare*) Fecioare ale naturii, în **mitologia greacă*, simbolizând: apele *(*Oceanide, *Naiade, *Nereide)*, munţii *(*Oreade)*, *pădurile *(*Dryade)* şi arborii *(*Hamadryade)*, vâlcelele *(Napeie)* şi dumbrăvile *(Alseide)*, lacurile şi mlaştinile *(Limnade)*. **N.** sunt divinităţi ale formelor şi forţelor vitale ale naturii. Romanii (sărăcind noţiunea greacă originară) au identificat cu **N.** vechile divinităţi italice ale izvoarelor, ca şi propriile lor *zâne ale apelor, numite anterior *Lymphae* sau *Lumpae*. În epoca imperială, poate şi mai devreme, circula în poporul roman ciudata *superstiţie că, zărind în genere o nimfă *(nympha)* sau o limfă *(lympha)* patronală a vreunui izvor, orice om poate cădea pradă unui delir frenetic; referindu-se la o împrejurare militară, Tacitus semnalează un asemenea incident petrecut într-o legiune în campanie, când soldaţii romani, „cuprinşi brusc de delir, se năpustesc cu săbiile scoase asupra centurionilor" (*Anale*, I, 32). După Pausanias, **N.** îngrijesc bolnavi, le atenuează suferinţele sau patronează izvoare, ca unul din Herakleia, unde cei ce se scaldă „se vindecă de oboseală şi de orice fel de durere" (*Călătorie în Grecia*, VI, *22*, 4), şi fac profeţii (*op. cit.*, IX, *3*, 5). Sanctuarele **N.** se amenajau de obicei în peşteri şi în grote.

Ninàzu (sumer. *Domnul-medic*) Zeu *htonic sumero-akkadian, patronând medicina şi fiind socotit el însuşi vindecătorul divin al tuturor

bolilor *(*mitologiile din Mesopotamia* totalizau numărul maladiilor posibile la 60). Considerat fiul cuplului *Enlil – *Ninlil, uneori era confundat cu zeul *Ninib* (sau *Ningirsu*), identificat adesea şi acesta cu zeul **Ninurta*.

Ninhursag Zeiţă sumeriană *(→ mitologii din Mesopotamia)*, ocrotitoare a solului terestru, a pământului cultivabil, a fertilităţii şi a dragostei, iar într-o epocă timpurie, confundată cu zeiţa primordială **Ki* (glia). Venerată mai ales în Sumerul de Nord, iar mai târziu cunoscută şi cu numele *Nintu* (Doamna care zămisleşte) sau, ca fiică a lui *Enlil, cu epitetul *Doamna Muntelui*, **N.** era considerată mama tuturor fiinţelor.

Ninigi; *Ninigi no Mikoto (Prinţul spicului bogat de orez copt)* Zeu important în **mitologia japoneză*, nepot divin (marea zeiţă solară *Amaterasu îi este bunică), investit cu conducerea primordială a Japoniei; după obţinerea acestei misiuni, **N.** coboară din *cer, perforând norii, în tovărăşia zeiţei *dansului *Uzume şi a unui mare alai de zei şi zeiţe (artizani, ghicitori ai viitorului, cunoscători ai *ritualurilor); pe parcurs, e întâmpinat de *Saruta Hiko, zeul potecilor (un monstru care mai întâi sperie alaiul ceresc, dar apoi devine călăuza zeului **N.** pe pământ). Însurându-se cu zeiţa **Sengen* (fiica *spiritului munţilor *Oho Yama) şi refuzând-o pe sora ei *Ihanaga – divinitatea stâncilor perene, **N.** anulează astfel imortalitatea florilor în schimbul duratei lor limitate (soţia sa Sengen are epitetul „Prinţesa care face să înflorească pomii şi florile"). Dar, din gelozie, Sengen se claustrează într-o colibă şi îşi dă foc, născând din flăcări 3 fii, dintre care *Hoori* (Focul ce se stinge), căsătorit cu **Toyotama* şi domnind în palatul său 580 ani, va deveni bunicul primului împărat *(mikado)* – **Jimmu-Tenno*.

Ninkarrak (sumer. *Nininsin*) Zeiţă babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia)* a sănătăţii, apărătoarea oamenilor de molimi.

Ninkilim Zeiţă sumeriană a şoarecilor şi a tuturor paraziţilor de câmp *(→ mitologii din Mesopotamia)*.

Ninlil *(Stăpâna Văzduhului)* Zeiţă sumeriană a atmosferei; fiica zeului celest **An (→ mitologii din Mesopotamia)*. Sedusă pe pământ de *Enlil, unde iniţial se aflaseră amândoi, e alungată împreună cu viitorul ei soţ de comunitatea terestră, pentru moravuri imorale.

Ninmah *(Măreaţa Doamnă)* Zeiţă sumeriană a tărâmului subpământean, confundată în unele epoci cu **Ninhursag (→ mitologii din Mesopotamia)*.

Ninsun Zeiţă adorată în Akkad şi Babilon *(→ mitologii din Mesopotamia)*, mama lui *Ghilgamesh, numită adesea cu epitetul „Bivoliţa din ţarc" (ţarcul presupunându-se a fi fost zidul defensiv din Uruk.)

Ninurta *(Stăpânul-pământului; Zeul-plugar)* Zeu agrar din Sumer, fiul lui *Enlil *(→ mitologii din Mesopotamia)*; adorat în Lagash cu numele *Ningirsu* sau *Ninil* al uneia din ipostazele sale; e preluat de babilonieni, apoi de asirieni, ca zeu al violenţei şi al războiului. Sanctuarul principal al lui **N.** era la Nippur.

Ninya Populaţie mitică de tip totemic *(→ totem)*, în miturile triburilor de la poalele muntelui Conner din Australia Centrală *(→ mitologii din Oceania)*, venerată pasiv ca grup de *strămoşi primordiali. **N.**, oameni de gheaţă acoperiţi de brumă, cu sânge alb îngheţat, cu firele bărbilor prefăcute în ţurţuri care se ciocneau sunând, în vremea *legendelor (*tjukurita*; cf. **alcheringa)* locuiseră în muntele Conner, dar se crede că nu au dispărut, ci că duc o viaţă discretă, paralelă cu a urmaşilor, pe fundul celor două lacuri sărate din nordul muntelui, accesul spre ei fiind înlesnit de o insulă cu iarbă, de pe care se ajunge la nişte peşteri subterane, pline de gheaţă şi de vânturi permanente (un fel de **Niflheim* al **mitologiei scandinave)*; pot fi văzuţi de vrăjitori, rar de ceilalţi şi numai în mirajele din unele nopţi reci şi senine. E ciudat că *mitul nu se referă şi la „femei de gheaţă"; neexistând precizări, s-ar putea să fie consideraţi făpturi asexuate. În verile aride, femeile din trib execută *dansuri rituale în jurul ochiului de apă Anneri, cu speranţa că vor determina ieşirea la suprafaţă a vreunui **N.** care va răcori apa şi va tempera arşiţa verii.

§ Charles P. Mountford, *Brown Men and red Sand*, London, 1953 (trad. rom., *Oameni negri şi nisipuri roşii* Bucureşti, 1962)

Niobe Fiica *Titanidei *Dione şi a lui *Tantalos, în **mitologia greacă*, soţia lui *Amphion, având cu el 6 fiice şi 6 fii de care era atât de mândră, încât a sfidat-o pe zeiţa *Leto, fiind pedepsită de copiii acesteia cu moartea celor 12 odrasle (numărul e variabil: 12 la *Homer şi *Hesiod, 14 la Hyginus, 5 la Herodot); **N.** a plâns atâta, până s-a prefăcut în stâncă. Pausanias sugerează structura simbolică a *mitului: „Am fost la muntele Sipylos şi am văzut-o pe Niobe. E o stâncă povârnită; de aproape, nu seamănă deloc cu o femeie şi nimic nu arată chipul durerii; dar depărtându-te puţin, se pare că vezi o femeie care varsă lacrimi şi ţine capul plecat" (*Călătorie în Grecia*, I, 21). Mai târziu, **N.** era socotită fie zeiţa zăpezilor şi a iernii, ai cărei copii (gheaţa şi zăpada) sunt topiţi de soarele primăverii, fie zeiţă *htonică, ai cărei copii (vegetaţia şi roadele pământului) sunt arşi de soarele verii – în ambele cazuri, de *Apollon, în ipostaza sa de zeu solar *(→ Phoibos)*.

Nirriti (sanscr. *nirṛti* – dezagragare, nelegiuire) Zeiţa nenorocirii şi calamităţilor, în **mitologia vedică*, personificare a dezastrelor şi distrugerii, ca şi a nenorocirilor rezultate din *păcat şi în genere *simbol al dezagregării prin *moarte. Era socotită soţia zeului *Adharma.

Nirvāṇa (pali. *nibbāna*, sanscr. *nirvāṇa* – stingere; alegoric: evadare din durere; dar poli-

semia cuvântului include și sensurile: dispariție, sfârșit, curmarea existenței, fericire, pace eternă, salvare de la reîncarnări) Ultimul stadiu, starea supremă – în *budism și *jainism – care încheie șirul reîncarnărilor *(*saṃsāra)*, punând capăt oricărui fel de suferință; în acest sens, **N.** este nu numai curmarea definitivă a durerii și dobândirea liniștii absolute: accepția curentă, de fericire eternă, abate noțiunea mai degrabă spre un conținut mitologic, decât spre unul metafizic; iar în atare plan mitic, **N.** a ajuns să fie identificată uneori cu *Paradisul, fără să fi existat vreodată totuși identitate între ambele noțiuni. După scrierile clasice, **N.** este de fapt eternitatea, pacea veșnică, inexistența, adică antipodul lumii imediate a lucrurilor schimbătoare și instabile, al lumii pline de agitație, emoție și suferință; așadar, în acest înțeles, trecerea în **N.** echivalează cu **mântuirea*. Noțiune precedând budismul, a cărei teorie inițială poate fi regăsită în *brahmanism, **N.** este o țintă abordabilă printr-un exercițiu dificil și complex: „Numai cel care are fericirea lăuntrică, bucuria lăuntrică, precum și lumina lăuntrică, acel yogin devenit una cu Brahmān ajunge la stingerea în Brahmān" [*brahmanirvāṇa*] (*Bhagavadgitā*, V, 24). În concepția budistă, orice om poate ajunge în **N.** după ce a devenit sfânt *(arhat)*, exersându-și îndelung cele 5 virtuți: credința, bărbăția, atenția, concentrarea și înțelepciunea, și după ce a străbătut cele 3 „porți ale eliberării": *śūnyata* (golul, vacuitatea), *animitta* (absența semnelor), *apranihita* (absența dorințelor); când aceste 3 porți au devenit inteligibile, dispar orice dificultăți din sensul superior al doctrinei și totul ajunge evident, de la sine înțeles. Totuși, accepția sensului celor 3 porți este diferită: în timp ce în **Hinayāna* se caută, de pildă, un înțeles rațional al noțiunii de „gol", în **Mahāyāna*, golul, absența semnelor exterioare și absența dorințelor nu constituie obiect de discuție, ci sunt 3 obiective ale concentrării (*samādhi* – starea care permite *revelația sinelui), altfel neputând deveni porți ale eliberării. De aici rezultă că **N.** e transcendentă și nu poate fi percepută de gândirea logică. De altfel, în întregul Orient budist, **N.** e considerată în afara oricărei posibilități de reprezentare mentală, comentariile verbale pe această temă fiind interzise. În scrierile canonice budiste, **N.** e definită astfel: „Există un loc unde nu este nici pământ, nici apă, nici foc, nici aer, nici loc în spațiu, nici simțire, nici nesimțire, nici această lume, nici cealaltă lume, nici amândouă laolaltă, nici soare, nici lună. Acolo nu este nici mișcare, nici nemișcare, nici apariție, nici distrugere. El [locul acela] nu se mișcă și nu stă, el nu se sprijină pe nimic. El este, cu adevărat, capătul suferinței" (*Buddhist Scriptures*, trans. by Edward Conze, Harmondsworth, 1959).

§ L. de la Vallée Poussin, *Nirvâna*, Paris, 1925; Th. Stcherbatsky, *The Conception of Buddhist Nirvāna*, Leningrad, 1927; Guy Richard Welbon, *The Buddhist Nirvāna and its western Interpreters*, Chicago–London, 1968; Rune E. A. Johansson, *The Psychology of Nirvāna*, London, 1969

Nisaba Zeiță sumeriană a recoltei *(→ mitologii din Mesopotamia)*, în miturile timpurii; dar mai târziu, adorată ca divinitate protectoare a artei scrisului, a cifrelor, astronomiei și arhitecturii și în genere a tuturor științelor, **N.** e numită în texte, frecvent, „Cea care le deschide oamenilor urechile", deci le trezește rațiunea, înțelegerea lucrurilor; epitetul e caracteristic epocii, căci, deși scrierea se practica larg în Sumer, textele se destinau, ca pretutindeni în antichitate, în primul rând să fie ascultate în lectura cu voce tare. Emblema zeiței (cu care e adesea reprezentată în iconografie): un stil cu vârf plat, ținut în mâna dreaptă – instrument specific ariei mesopotamice, unde scrisul însemna imprimare în tableta de argilă încă moale. Zeiței i se atribuia și un soț: *Haya*, zeu cu atribute neclare, dar probabil identice cu ale soției lui, de vreme ce scribii sumerieni îi invocau împreună, ca pereche sapiențială nedespărțită.

Nixen Fecioare tandre și gingașe din **mitologia germanică*, venerate ca *zâne simbolizând ispita apei: ele ademenesc oamenii, îi atrag în adâncul apelor ca să-i înece. După o legendă germană mai târzie, printre fecioarele **N.** una se numea *Lorelei*. (cf. **Ondine*).

Nixi (lat. *nitor* – a se opinti) Triplă divinitate a nașterii, în **mitologia romană*; un grup statuar cu 3 zeițe îngenuncheate împodobea Capitoliul din Roma, în dreptul *templului *Minervei.

Njördhr Zeul apelor, în **mitologia scandinavă*, stăpân peste mări și vânturi, patron al navigatorilor și pescarilor. Inițial unul dintre *spiritele acvatice *Vanir (*Vana)*, soț al zeiței **Hertha* (spiritul feminin al *pământului) și tatăl tinerilor zei *Freyr și *Freyja; după războiul dintre divinitățile claselor **Asa* și *Vana* (simbolic, între *cer și *apă), e dat ostatic Asenilor și acceptat de zeii cerești în *Asgardhr; i se acordă rangul deplin de zeu al mării, dar potrivit moralei cerești i se impută căsnicia incestuoasă cu sora sa Hertha, zeii însurându-l din nou, cu fecioara **Skadi* (fiica *gigantului Thiassi, vulturul furtunii). Totuși, **N.** continuă să locuiască în palatul său maritim *Noatun* (Schela de corăbii), unde se delectează ascultând vuietul valurilor și cântecul lebedelor; iar căsnicia cu Skadi nu durează, el neputând părăsi marea, ea nerenunțând la munții cu zăpezi. Diviziunea stăpânirii acvatice între **N.** și celălalt zeu al mării, **Aegir*, e riguroasă: stârnind furtuni, Aegir mișcă marea, iar **N.** o poate opri cu un gest, trimițând corăbiilor vânt prielnic. Lebedele lui sacre, al căror cântec anunță *moartea, îl fac pe **N.**, în sens limitat, și un zeu al morții (prin naufragiu). Antropomorf, ca toți zeii scandinavi, **N.** e reprezentat în veșmânt verde, cu pălărie împodobită cu scoici, dar desculț.

Nō Zeu grotesc, în **mitologia japoneză*, paznic împotriva *duhurilor rele; statuile lui, cu aspect

respingător, se pun de obicei la porţile *templelor budiste.

Nocturnus Zeu al nopţii, în **mitologia romană*, amintit de Plaut.

Nodutis; *Nodutus*; *Nodotus* Zeu din **mitologia romană*, având în grija sa formarea nodurilor în tulpinile de cereale; romanii agricultori credeau că, fără concursul acestui zeu, plantele cultivate de ei nu se pot dezvolta.

Noe (ebr. *Noah*; *nôăh* – odihnă, refacere; grec. Νῶε) Personaj din **mitologia biblică*, destinat să regenereze fauna şi neamul omenesc după *potopul universal, este singurul care se bucură de graţia lui *Yahweh în ajunul catastrofei. **N.** este nepotul lui *Matusalem, fiul lui Lameh, tatăl (la vârsta de 500 ani) a 3 fii: *Sem, *Ham, *Iafet (*V.T., Geneza*, VI, 10). Decis să distrugă lumea prin potop, Yahweh îi comunică lui **N.** planul unei corăbii salvatoare: **Arca lui Noe* şi, aflând „har în ochii lui Yahweh", la vârsta de 600 ani, alesul intră în arcă cu câte 6 perechi din toate speciile de „dobitoace curate" şi păsări şi câte o pereche din „cele necurate", împreună cu „feciorii săi şi femeia sa şi nurorile sale", acostând la retragerea apelor pe muntele *Ararat (*ibid.*, VIII, 4) după 7 luni de navigaţie, iar după 61 zile de aşteptare ieşind pe pământ. Apoi, Yahweh încheie cu **N.** un legământ (dându-i pământul purificat în stăpânire) de a nu mai pedepsi omenirea vreodată prin potop (*ibid.*, IX, 7–13). După aceea, **N.** descoperă viticultura: „Şi a început Noe să muncească pământul şi a sădit vie. Şi a băut vin şi s-a îmbătat şi s-a dezvelit în cortul său" (*ibid.*, IX, 20–21); iar pe Ham, care fără vina sa îl văzuse gol, îl blestemă *(→ blestem)*. După cronologia specifică a *Genezei* biblice, **N.** a trăit 950 ani.

§ A. Parrot, *Déluge et Arche de Noé*, Paris, 1952; L. Roth, *Noah der Weinbauer* (în *Alt-Festschrift*, 1953)

Nomi no Sukune Zeu din **mitologia japoneză*, venerat ca patron al atleţilor şi al tuturor luptătorilor sportivi.

Nomkubulwana *(Prinţesa Cerească)* Zeiţă zulusă agrară *(→ mitologiile populaţiilor africane)* – un fel de *Demeter – care le-a dat oamenilor grânele şi i-a învăţat să le cultive şi să facă bere din mei. E descrisă într-o incantaţie: „Ea se mişcă într-o ceaţă uşoară / dintr-o parte e făptură omenească / din alta, ea e un copac / o parte a ei este fluviu / cealaltă e năpădită de iarbă". Când oamenii uită să-i adreseze *rugăciuni, ea se supără şi împrăştie dăunători în semănături spre a le distruge. Alteori, înveşmântată în alb, se arată mai ales femeilor care muncesc pe câmp, fie spre a comunica un ordin, fie pentru a prevesti viitorul. Etnograful şi misionarul englez A.T. Bryant deduce numele zeiţei dintr-o alterare lingvistică a cuvântului zulus *nompukulwana* (fetiţă bosumflată): „În ce priveşte numele Prinţesei Cereşti zuluse «Nomkubulwana», nu putem decât să presupunem că nu este altceva decât denumirea întrucâtva modificată a ceremoniilor înseşi, consacrate acestei zeiţe", din care „primul act" consta în „sosirea fetelor în *kraal*" (sat african) şi, „cerând boabe de grâne pentru prinţesă, ele stăteau cu «buzele umflate» (*uku púkula*, în zulusă: «a umfla buzele»). Dacă numele întregului ritual a provenit de la acest cuvânt, atunci el putea să capete forma *nompukulwana* (*Nompukulwana* – Fetiţa bosumflată). Timpul a deformat şi mai mult acest cuvânt şi el s-a transformat în «*Nomkubulwana*»" (*The Zulu People as they were before the white man came,* Pietermaritzburg, 1949, cap. XV).

Norne (vechi norv. *Nornir*) Grup de zeiţe ale destinului, în **mitologia scandinavă*, compus din 3 fecioare, reprezentând cele 3 stadii temporale (*Urdhr* – trecutul, *Verdhandi* – prezentul, *Skuld* – viitorul) şi hotărînd destinele zeilor, omenirii, universului. Fiice ale divinităţii oraculare **Völva* din lumea *giganţilor, au venit de pe tărâmul nordic Thursenheim abia când zeii au început să păcătuiască. Locuiesc lângă izvorul Urdallr, sub rădăcina *Arborelui Cosmic, *Yggdrasill, dinspre *Asgardhr, şi sunt de faţă la consiliile divine, când zeii judecă iar ele rostesc deciziile destinului: Urdhr şi Verdhandi ţin întinsă, între răsărit sau naştere şi apus sau *moarte, pânza fiecărei vieţi, pe care Skuld o taie acolo unde viaţa trebuie curmată, deciziile lor fiind ireversibile. În timpul dezastrului cosmic *Ragnarökr, **N.** vor sta sumbre sub Yggdrasill, întrucât ele sunt eterne şi singurele care ştiu totul; dezastrul nu le va afecta, iar ele vor continua să-şi exercite menirea şi în lumea resurectă *Himli. După o variantă, iniţial era numai Urdhr, celelalte două plutind, lebede, într-un pârâu; alt *mit consideră **N.** primordiale doar divinităţi meteorologice. Mult mai târziu, sunt socotite un fel de *Ursitoare, hotărînd destinele individuale de la naştere, care sunt controlate şi restrânse de cruzimea intervenţiilor celei mai tinere şi mai perfide – Skuld. (Această triadă scandinavă provine, ca şi cele 3 **Moire* din **mitologia greacă*, din fondul comun indoeuropean.)

Nortia Zeiţă a destinului, în **mitologia etruscă*, de origine obscură, având puterea de a decide amănuntele sorţii omeneşti, mai ales norocul şi ghinionul. Numele acestei divinităţi ne este cunoscut în transcripţia lui Titus Livius. În *templul din Volsinia, consacrat zeiţei, după tradiţie, se oficia o dată pe an *ritualul baterii unui cui, act ce simboliza caracterul ireversibil al destinului.

Notos Vântul de miazăzi, personificat în **mitologia greacă* (lat. *Auster*)

Novaci Clasă de fiinţe humanoide, gigantice, adesea antropofage, care – conform tradiţiei şi unei categorii de basme eroice din **mitologia românească* – puteau ucide spontan o armată întreagă sau erau implicaţi în lucrări ciclopice (de ex.,

Brazda lui Novac). Un strat mai nou, de confuzie cu unele personaje legendare, se referă la *Baba Novac*, eroul central al unui ciclu de balade eroice și haiducești ale folclorului românesc (cu variante folclorice sârbești și bulgare), care, formal, derivă din același plural mitic; în *cântecele bătrânești* cu substrat arhaic, **N.** sunt identificați cu *uriașii fiind în acest sens anonimi (viteji, foarte puternici, de obicei binevoitori față de oameni) și făcând parte dintr-o specie parahumană; acestei clase mitice i se atribuie uneori implicații în *miturile esențiale: *Dumnezeu a trimis asupra lumii *potopul universal, ca să-i înece pe **N.**; (însă aici s-a operat un *sincretism popular cu scopul declarat al potopului biblic, așa cum l-au cunoscut oamenii din predicile și liturghiile bisericești ortodoxe); un Novac, rezemat cu un picior în Carpați și cu altul în Balcani, se apleacă să bea din șuvoaiele potopului, dar cade în apă înecându-se; după o *legendă toponimică, muntele Retezat se numește așa de când Novac și-a încercat tăișul cuțitului pe vechiul pisc. O tradiție – mitică sau numai legendară – afirmă că *Novac*, împreună cu fiii săi, i-a învățat pe localnici meșteșugul agriculturii; servindu-se de etimonul slav новакъ – [om] *nou* (ceh *novaček* – începător, novice), ca și de faptul istoric potrivit căruia slavii din sec. VI–VII au introdus agricultura extensivă, unii cercetători au crezut că pot vedea în *Novaci* un mit de origine slavă; dar contaminarea fonetică a numelui nu atinge fondul mitului, numele însuși având etimon originar latin: *novus* (de unde și numele slav *Nóvak*); tot astfel, românii arhaici (protoromânii) moșteniseră agricultura de la dacogeți și romani (se prea poate să fi fost influențați și de tradiția agrară, puternică și specializată, a celților), căci la venirea slavilor termenii de bază existau *(a ara, aratru, ogor, câmp, grâne, grâu, orz, mei, făină, a semăna, seceră, moară* etc), preluați din lb. latină. Conținutul mitic al **N.** este însă anterior numelui.

Nuada Necht; *Nechtan*; *Nuadu* Zeu al mării din **mitologia celtică* (adorat în Irlanda), pe care mulți cercetători îl apropie de zeul roman **Neptunus*, atât prin specificul atributiv, cât și prin consonanța teonimelor (Neptunus – Nechtan). Tradiția mitică îl clasează în grupul **Tuatha Dé Danann*. După o *legendă irlandeză mai nouă, era bunicul eroului Finn.

Nudimmud Zeu babilonian sapiențial *(→ mitologii din Mesopotamia)*, uneori confundat cu zeul **Ea* sau dublându-l, dar în genere considerat zeu al abisului, cunoașterii și înțelepciunii.

Num (samoed. *num* – *cer) Zeu suprem al samoezilor din nordul Uralului *(→ mitologiile triburilor polare)*, simbolizând cerul fizic, marea și *pământul, adică un *cer abstract, care echivalează cu universul. Actul său cosmogonic este experimental, **N.** nefiind sigur de operă, operând variante, ascultând sfaturi obscure și recunoscându-și greșelile; pământul se face din mâlul extras de pe fundul mării primordiale *(→ apa)*; dar **N.** e concurat de personajul demonic *Ngaa*, strămutat apoi sub pământ, și dând echilibru lumii cu o piatră (masivul muntos al Uralilor) instalată sub lume. (Ngaa e însă *Moartea, personificat alteori de un *mamut răufăcător.) Detaliile cosmogonice, deși au contingență cu tema de bază a *cosmogoniei uralo-altaice și parțial cu a celei fino-ugrice *(→ mitologie finlandeză)*, prezintă un interes special: opera zeului creator este o experiență mereu reluată, niciodată absolută; zeul **N.** trimite lebede și găște pe fundul apei, păsările ies la suprafață fără rezultat, și abia cufundarul arctic găsește mâlul necesar, după 6 zile de căutare, dar nu-l poate ridica nici el și numai enigmatica pasăre *ejuru* aduce în cioc puțin mâl, în ziua a 7-a, când zeul plămădește Pământul; dar atunci apare un bătrân misterios, cerând dreptul de popas care îi e refuzat; pentru că oaspetele nu-și face rost de pământ cu mijloace proprii, **N.** se înduplecă și îi oferă ospitalitate, iar peste noapte bătrânul abuzează de încrederea gazdei și distruge jumătate din operă, fiind surprins dimineața când face efortul de a distruge și restul, umblând în jurul țărmului insular; alungat de zeul creator, bătrânul își condiționează dispariția cerând atât pământ cât cuprinde sub vârful toiagului său; obținând încuviințarea, sfredelește o gaură în insula primordială și coboară dedesubt, declarând că va locui acolo, spre uluirea zeului amăgit, care crezuse că bătrânul își căuta locuință *pe*, nu *sub* pământ. Bătrânul este un personaj demonic, o divinitate infernală malefică. Într-o variantă, formula dualistă e mai clară: bătrânul se numește Ngaa (Distrugătorul), iar lumea e creată în colaborare: deși Ngaa nu reușește să facă un pământ și el, ca **N.**, are ideea stabilizării operei zeului, băgând dedesubt întâi o balenă (neconvenabilă, căci mișcările ei produc cutremure și dezechilibru), apoi lanțul munților Urali. **N.** îi creează pământului un stăpân din tină frământată *(omul)* și un paznic prietenos *(*câinele)*, iar când Ngaa sabotează acest act, învățând câinele să-l mănânce pe om, **N.** face *o pereche de oameni* (bărbat și femeie) și un câine, destinat să nu mănânce decât resturile lăsate de ei. Când, în altă variantă, **N.** construiește un Pământ neted, *demonul în formă de mamut îl răscolește făcând munți și văi, dar și lacuri limpezi în urmele lăsate de picioarele lui. O variantă consideră această operă nu o cosmogonie primordială, ci o reconstrucție după *potopul universal.

Numa Pompilius Al doilea rege legendar al Romei (dar de origine sabină), în a cărui viață se includ mai multe *mituri *(→ mitologie română)*. Chemat la 40 de ani să domnească, apoi exercitându-și prerogativele cu modestie și cumpătare, devine în primul rând un *simbol etic arhetipal. După *Plutarh *(Viața lui Numa* XIII*)*, el „vestea poporului unele semne înfricoșătoare din partea zeilor și arătări nemaivăzute de daimoni și glasuri

rostind cuvinte rău prevestitoare"; întâlnindu-se pe ascuns „cu o zeiță sau o nimfă frumoasă" și cu *Muzele, „cele mai multe din prezicerile sale le-a pus pe seama Muzelor, și i-a învățat pe romani să cinstească deosebit și altfel decât pe ceilalți zei o muză pe care a numit-o Tacita"; **N.P.** „a pus temeliile templului rotund al zeiței Vesta, ca o strajă în jurul focului nestins, voind să imite, nu forma pământului, ca fiind Vesta însăși, ci forma întregului univers"; în timpul ciumei „un scut căzând din cer a nimerit în mâinile lui Numa", iar regele, mărturisind că știa aceasta de la *Egeria, care era sfătuitoarea și poate soția sa, „a spus că scutul a venit spre mântuirea cetății" *(→ ancile)*; regele a pus meșteri să-i mai facă 11 scuturi identice, pentru ca scutul real să nu fie recunoscut și furat. Titus Livius evocă o dumbravă, unde **N.P.** se ducea „neînsoțit de nimeni, ca la o tainică întâlnire cu o zeiță" și „a închinat această dumbravă muzelor Camenae, pentru ca acolo să se ducă și să se sfătuiască cu soția sa, nimfa Egeria." (*Ab Urbe condita*, I, 21). Pe Aventin, **N.P.** a prins doi zei magicieni, *Picus și *Faunus, care „i-au arătat și purificarea trăsnetelor". Lui **N.P.** i se atribuiau și primele rânduieli religioase ale *ritualurilor și *divinației, ca și organizarea sacerdotală *(→ sacerdot)*, acest rege fiind și primul *pontifex* roman. **N.P.** ar fi scris 12 cărți rituale (pe care avea să le folosească mai târziu Tullus Hostilius, vrând să afle rețeta producerii trăsnetelor), îngropate la moartea sa într-un sicriu pereche cu al său; după o vreme sicriul lui **N.P.** e găsit gol, iar pretorul Petilius arde cărțile redescoperite. Plutarh mai afirmă că „Numa a oprit pe romani să-și închipuie că zeul are chip de om sau de animal (*op. cit.*, VIII).

Numbakulla Zeul creator suprem al tribului arunta și îndeosebi al clanului achilpa din Australia Centrală *(→ mitologii din Oceania)*, adorat ca unul dintre „cei veșnici, nefăcuți de nimeni" și ieșiți la începutul vremurilor din apele primordiale *(→ apa)* după ce acestea s-au retras eliberând pământul. **N.** este și un *strămoș totemic *(→ totem)*. Se consideră că **N.** a apărut pe teritoriul de azi abia după populareа acestuia cu oamenii ce se stabiliseră pe malul apei sărate. Venind aici, **N.** a muncit îndelung și, după numeroase peregrinări, a creat munții, fluviile, râurile, văile, animalele, plantele; după ce a întemeiat *ritualurile religioase și a instituit normele juridice *(→ tabù)*, a dispărut pentru totdeauna într-o ascensiune rituală. Clanul achilpa conservă amintirea sacră a ascensiunii: zeul a cioplit un stâlp sacru din trunchiul unui salcâm rășinos, l-a uns cu sângele său și apoi s-a cățărat pe el până la *cer; oamenii achilpa poartă cu ei mereu (fiind nomazi) un asemenea stâlp, confecționat după indicațiile tradiției mitice, și îl consideră *osia lumii* (cf. *Omphalos); după înclinarea stâlpului sacru clanul își stabilește ruta următoare, apoi fixează stâlpul într-un punct socotit centrul iradierii divine, astfel încât, oriunde și oricât s-ar deplasa geografic, clanul rămâne în centrul lumii și în contact nevăzut cu zeul.

numen (pl. *numina*) Cuvânt latin polisemantic, de importanță fundamentală în *religia și **mitologia romană*, folosit îndeosebi în 3 sensuri curente principale: 1) divinitate, persoană divină, zeu; 2) putere divină; 3) voință divină. Această noțiune religioasă romană provine din *demonologia primară și are la origine o semnificație, specifică *animismului, comparabilă cu noțiunea **mana*; apoi, ea ajunge să însemne în concepția romanilor o forță transcendentă patronală, dezvoltată într-o rețea de ocrotitori anonimi ai tuturor fenomenelor naturale și actelor existențiale, de care depinde viața omenească. Ulterior, chiar după ce intră în *panteonul religiei romane organizate, fiecare *numen* nu are de fapt nume, ci doar câte un epitet denominativ, indicând atributul sau particularitatea zeității și servind astfel la recunoașterea ei cultuală.

numere sacre În **magie*, **mitologie*, **religie* și **superstiție*, diferite numere sunt sacralizate și capătă conținut mitic și funcție magică, astfel încât ele reprezintă un tip de limbaj sacru, sunt un important cod magic pentru descrierea ezoterică a universului și a omului din punct de vedere cosmologic și ontologic; **n.s.** constituie, în ultimă instanță, un cifru, o cheie inițiatică în actul cunoașterii mitice sau al înțelegerii mistice a secretelor divine din mecanismele lumii. Cu ajutorul unui **n.s.**, un act cosmic poate fi declanșat sau oprit. Mizând pe valoarea în sine a acestor numere, le-au folosit într-un anume sens de asemenea *alchimia* și mai ales **astrologia*. După ocultiști și astrologi, fiecare individ are un număr fast al său și unul nefast. Utilizarea calculelor și numerelor sacre are desigur o vechime incalculabilă, probabil egală cu a numerației aritmetice elementare din societățile primitive; extinderea acestei utilizări este atestată încă din cele mai vechi civilizații: Sumerul, Egiptul, China, Israelul, India. Privită în perspectiva mitologiei generale, funcția **n.s.** acoperă toate detaliile fenomenale și evenimențiale ale dublei realități mitice – vizibile și invizibile; în registrul aritmetic al numerelor de fapt nu există goluri pentru mitologia sau magia **n.s.**; în mod ideal, fiecare cifră, de la unu în sus, spre infinit, trebuie să fie sau să devină funcțională și chiar să aibă mai multe înțelesuri. Numerele pare sunt nefaste, cele impare sunt faste (*numero deus impare gaudet* – zeul se bucură de numărul impar). Desigur, sacralitatea numerelor este variabilă de la un sistem de gândire religioasă la altul. Chaldeenii considerau **n.s.** – 3, 6, 7, 12 și 60, iar fiecare zeu din *panteonul comun al Mesopotamiei (începând din Sumer, însă îndeosebi la Babilon), își avea numărul său, de la 1 la 60; dealtfel sumerienii, care își făceau calculele în sistem hexagesimal, au fost primii care au divizat ora (ca fragment de timp

sacru) în 60 de minute, iar minutul în 60 de secunde. Un număr important era în Mesopotamia, 653, el reprezentând *simbolul eternității care, împărțit în două componente (292+361), iar fiecare din ele înmulțită cu 5, dădea ca rezultat numărul 3265 – adică perioada cerească a constelației Phoenix, care este egală cu suma perioadelor stelei Sirius (1460) și a Lunii (1805). Evul mediu a excelat în mistica numerelor (speculată de musulmanii arabi ca și de kabbaliștii evrei sau de astrologi). *1* este totuși o cifră care, aparținând speculațiilor unor gândiri mai elevate, intră în uzul religios ceva mai târziu (dacă pentru *Pythagoras unitatea nici nu era considerată număr, pentru *Xenophanes ea este *Unul*, semnificând pe zeul unic sau pe zeul cel mai mare); dar el este numărul numerelor, simbolizând unitatea, absolutul; este întregul (monada lui **Leibniz*); pe acest număr-cheie se va clădi mai târziu orice religie a unei singure divinități *(*monoteismul). 2* divulgă vocația, conștientă sau nu, a gândirii umane binare; din acest număr se nasc marile dualități: **yin* și **yang*, ca principii fundamentale (China), dualitatea divină **Ometeotl* (azteci), **Ahura-Mazda* și **Angra-Mainyu* în *dualismul* *zoroastrismului persan, **Dumnezeu* și **Diavolul* în mitologiile populare ale popoarelor creștinate, ca și perechile construite cu instrumentul identității contrariilor (binele și răul, sufletul și trupul, cerul și pământul, lumina și întunericul). *3* este numărul cel mai frecvent în istoria religiilor, el desemnând atât triadele divine (*Trimurti), cât și trinitatea creștină a celor 3 fețe ale unicului *Dumnezeu (Tatăl, Fiul și *Sfântul Duh), dar de asemenea alte simboluri: cele 3 lumi (*cerul, *pământul, subpământul), cele 3 arii de viață postumă (*Infernul, *Purgatoriul, *Paradisul), trifuncționalitatea religiilor indoeuropene (după G. *Dumézil): suveranitatea regal-sacerdotală, forța războinică, fecunditatea artizană a poporului, cele 3 zile de la moartea până la învierea lui *Isus Christos; dar și tricefalitatea monstrului infernal *Cerber, trifacialitatea mai multor zei (*Çivá – în anumite situații arhaice, *Typhon, tripla *Hekate, *Hermes Trismegistul) sau compartimentele arhitectonice ale bisericilor creștine (pronaosul, naosul, altarul). *4:* orizontul circular are 4 puncte cardinale, anul are 4 anotimpuri, sunt 4 vârste ale vieții, *Vedele* sacre ale Indiei sunt 4 *(→ Veda)* și tot 4 sunt *Evangheliile canonice; *timpul cosmic, în concepția mitologică indiană, se împarte în 4 ere *(*yuga)*, după cum se disting 4 elemente geometrice în simbolurile sacre **mandală*, **crucea*, iar în **Apocalipsul lui Ioan Teologul* există cele 4 chipuri înaripate simbolizând cele 4 elemente fundamentale ale filosofiei antice: leul *(*focul)*, vulturul *(*aerul)*, îngerul *(*apa)*, boul *(*pământul)*. *5* este *simbolul omului înscris într-o stea în 5 colțuri (capul, brațele, picioarele) ca în vestitul canon al lui Leonardo da Vinci; și tot 5 sunt, în cele mai multe mitologii, **elementele* (apa, focul, pământul, aerul, *eterul), iar cartea sacră a *iudaismului, **Thorah*, cuprinde 5 cărți, atribuite lui *Moise. *6:* cele 6 colțuri ale stelei lui David, ca semn emblematic sacru (liniile pozitive ale unui bătrân și reflexul lor negativ în apă; sau două triunghiuri echilaterale opuse, unul al luminii, altul al umbrei); zeul vedic al războiului, *Karttikeya, este hexafacial. *7* a jucat un rol de bază în *cosmogonie, cosmologie, astrologie și în mistica religioasă: popoarele mesopotamice adorau 7 zei cerești principali și se temeau de 7 divinități infernale totodată recunoscând 7 planete ca sedii sau ca personificări ale marilor zei; creația lumii se desfășoară, în **Biblie*, în 7 zile; în **mitologia greacă*, cele 7 *Pleiade au devenit constelație; recluziunea ascetică în pădure a lui *Buddha durează 7 ani, și tot 7 sunt ultimii pași ai lui Buddha spre *Nirvăna; *Isus Christos, răstignit pe *cruce, a rostit 7 cuvinte; *creștinismul își întemeiază *cultul pe 7 taine (sau *mistere). *8* indică unele ogdoade sacre (ca grupul zeilor superiori din **mitologia egipteană*); dar și *calul simbolic Sleipnir al zeului suprem *Odhinn, din **mitologia scandinavă*, are raport cu acest număr, dispunând de 8 picioare. *9* e prezent din abundență mai ales în folclorul mitologic și cel magic; în labirinturile din *Agarttha se află cei Nouă Înțelepți, care călăuzesc destinele spirituale ale omenirii; *Baba Dochia are 9 cojoace, pe care le aruncă zilnic în perioada începutului de primăvară, numită „zilele babei"; voinicii din basme (tip *Făt-Frumos), călătoresc în misiuni speciale „peste 9 mări și 9 țări"; un *descântec românesc invocă „nouă cărbuni, nouă gărgăuni"; regele suedez Aun își sacrifică 9 fii, câte unul la 9 ani, consacrându-i lui *Odhinn, pentru prelungirea propriei vieți; o boală îi e provocată *profetului *Mahomed de un evreu, care aruncă în fântână o funie cu 9 noduri; dar în multe *credințe, sunt 9 ceruri suprapuse (de unde expresia, definind fericirea maximă, „în al nouălea cer"). *10* era numărul pe care puneau bază pitagoreicii, întrucât el reprezintă suma numerelor fundamentale (1+2+3+4=10), așa-numitul *tetraktis*, de unde și sacralitatea lui; iar după Philon din Alexandria, 10 este numărul ccl mai desăvârșit întrucât cuprinde toate genurile de numere; sunt 10 porunci (*Decalogul* în legislația divină de bază a *Bibliei)*, după cum sunt 10 categorii în sistemul filosofic al lui Aristotel; în *Kabbala, 10 era simbolul cunoașterii integrale. *11* e, pentru sf. *Augustin, numărul răului. *12*, duzina, de valoare esențială în sistemul hexagesimal, se regăsește în cele 12 semne ale *zodiacului clasificate și denumite întâia oară de *magii chaldeeni, ale căror calcule de măsurare a timpului, geometrice și astrologice, depind de criteriul duodecimal (ziua are 12 ore duble după cum ora simplă are 60 de minute iar cercul 360 grade); **mitologia romană* adora în prim rang 12 zei principali, iar răs-

pândirea învățăturii creștine s-a făcut prin cei 12 *Apostoli, foștii discipoli ai lui Isus Christos. *13* este numărul cerurilor în mitologia aztecă; iar dacă pentru superstiția multor popoare europene 13 este un număr nefast („duzina Diavolului"), tribul amerindian osaga îl consideră fast și atribuie soarelui matinal, al răsăritului, 13 raze. *40* apare numai în împrejurări sacre de tip penitențial, ca număr al zilelor de retragere în pustiu, pentru *post și meditație, a lui Isus Christos, înainte de înălțarea sa la cer; de asemenea, prin pură coincidență, ca număr de zile ale recluziunii lui *Quetzalcòatl înainte de a-și fi părăsit poporul spre a se întoarce la divinitatea sa dublă *Ometeotl; tot 40 de zile a durat *potopul universal și 40 de zile a însumat retragerea lui Moise pe muntele Sinai pentru primirea *Tablelor Legii* de la *Yahweh, iar 40 de ani au traversat deșertul cele 12 seminții ebraice spre Țara Făgăduinței; în concepția biblică veterotestamentară, durata de 40 de zile se identifică deci cu perioada necesară pregătirii sufletești pentru *mântuire. *52* de ani însumează „secolul" sacru aztec. *70* are importanță sacrală ca multiplu al lui 7 și e folosit simbolic pentru desemnarea celor 70 (în realitate 72) traducători alexandrini ai *Bibliei* în lb. greacă (textul numindu-se de aceea **Septuaginta*). *99* – în *descântecele medicale din folclorul unor popoare (români, prusieni, slavi etc.) – este numărul de boli posibile. *100* este cantitatea de ani a secolului. *653* reprezenta, în Mesopotamia, simbolul eternității în concepția *magilor chaldei. *666* este „numărul fiarei" (identificat, incert, cu împăratul Nero) în **Apocalipsul lui Ioan Teologul* (XIII, 18). Cifrele rotunde milenare – *1000* și *2000*, exploatate ca sens presupus ezoteric îndeosebi de curentele numite global **milenarism*, simbolizează momentul fatal al *sfârșitului lumii. Cu numere mai mari mitologia sau religiile nu au operat niciodată, cu excepția zoroastrismului, pentru care durata totală a existenței lumii se limitează la 4 perioade trimilenare, totalizând *12 000* ani.

§ E. Bischoff, *Mystik und Magie der Zahlen*, Berlin, 1920; J. Gonda, *Reflections on the numerals „One" and „Two" in ancient Indo-European languages*, Utrecht, 1953; K. Menninger, *Number words and number symbols*, Cambridge 1970

Numeria; *Numeraria* Zeița cifrelor și numerelor sau numai personificarea divinizată (ca **numen*) a artei calculului aritmetic, în **mitologia romană*; sunt variante în care **N.** este sau o ipostază sau o zeiță omonimă, ocrotind nașterile ușoare sau contabilizând – în sens de statistică demografică – toate nașterile.

Numi-Torem; *Númi-Tórum (Zeul cel Mare)* Zeu suprem al ugrilor (Urali, bazinul fluviului Obi), prezent în incantații și în *miturile cosmogonice și evocat cu epitetele „Bărbatul care veghează lumea" sau „Domnul cerului, creatorul oamenilor și al tuturor vietăților". După ce pământul era gata, fiind nevoie de locuitori, **N.-T.** creează omul, dar în etape experimentale: prima formă, „pădurenii", e ratată; a doua oară face „oamenii păroși", care pier, pierzându-și părul; abia forma a treia e viabilă: zeul alcătuiește schelete din ramuri de copaci, le îmbracă cu lut, le așează în fața lui și, suflând peste ele, dă viață acestor forme. Ca să asigure stabilitatea lumii, **N.-T.** i-a făcut pământului o cingătoare de aur, care s-a transformat în lanțul munților Urali. Zeul locuiește în *cer, structura căruia e identică cu a pământului, dar el este stăpânul lumilor subalterne, chiar dacă pământul e dirijat direct de zeul *Koshar-Torem*, iar lumea infernală a morților, de *Kul-Ogr*. Totuși, pământul a fost invadat de *potopul universal care pare să fi apărut mai presus de intențiile zeului suprem; dar **N.-T.**, scăldându-se în apele diluviene, a întinerit și a adus pe lume 7 fii, apoi a reparat și a restabilit pământul, înlăturând urmele distrugătoare ale catastrofei. **N.-T.** este un *demiurg și un legislator arhetipal: a creat animalele și pe om, dar și bolile și *moartea; pe oameni însă i-a învățat să pescuiască, să vâneze și să-și confecționeze veșminte; a interzis incestul, cruzimile și uciderea oamenilor în masă (genocidul); de asemeni, a reglementat raporturile între oameni și urși.

Numma Moyok *(Apa-mamă)* În miturile triburilor nomade nord-australiene *(→ mitologii din Oceania)*, femeie gigantică întruchipând apa și trăind etern. Ea a creat stâncile și izvoarele potabile, unde sălășluiește *șarpele *Ambidj*, ieșit odinioară din marea primordială *(→ apa)* odată cu **N.M.** Zeița a avut doi copii: *Piele-de-Soare* și *Piele-de-Apă*.

Nun; *Nu* Oceanul primordial, în **mitologia egipteană*, văzut ca un *haos inițial sau ca o magmă informă, din care s-a născut zeul solar **Ré*. Numit „Tatăl Zeilor", **N.** e străjuit de 4 zeități bisexuate, cu capete de broască și de șarpe. La Hermopolis avea 4 nume: *Infinit, Nimic, Nicăieri, Întuneric*. În reprezentările plastice, **N.** apare adesea ca bărbat bărbos, alteori cu cap fie de șarpe sau broască, fie de cărăbuș, trupul fiindu-i până la brâu în apă; cu brațele ridicate, proptește barca *Soarelui, în care discul solar e susținut de un *scarabeu. Dar din textele egiptene rezultă că **N.** nu are formă și suprafață, întrucât el umple cu ideea de sine întregul univers.

Nundina Zeiță în **mitologia romană*, având grijă de purificarea pruncilor, a 9-a zi după naștere.

Nusku Mesager ceresc în miturile Babilonului *(→ mitologii din Mesopotamia)*; la sumerieni, apoi la akkadieni, era un zeu pedepsitor, care ardea pe rug vrăjitorii și vrăjitoarele.

Nut Zeița bolții cerești, în **mitologia egipteană*; după un *mit de origine obscură, deși sterilă dintr-un *blestem patern, **N.** a născut clandestin 5 copii de la zeul *Thot, după ce câștigase la joc (cum transmite *Plutarh) cele 5 zile de sărbători finale (cu care egiptenii își completau anul de 360 zile). Copiii sunt: *Osiris, *Horus, *Seth, *Isis, *Nephthys. La Heliopolis, era soco-

tită fiica perechii *Shu – *Tefnut şi soţia lui *Geb (*pământul); tatăl ei Shu, zeul *aerului, cu un efort neobişnuit a ridicat-o sus de tot, ca s-o despartă de soţul ei Geb şi să poată crea lumea: personificând *cerul, zeiţa e reprezentată adesea ca femeie tânără, cu picioarele pe zarea răsăriteană şi cu braţele atârnate peste zarea de apus, trupul curbându-i-se deasupra pământului. Alt mit o reprezintă ca pe o vacă uriaşă boltită peste pământ, în lungul trupului ei plutind aştrii; în această ipostază e mama lui *Ré: în fiecare seară ea înghite discul solar, spre a-l naşte din nou dimineaţa (într-o variantă, e şi mama lunii şi a stelelor, pe care, devorându-le în zori, le vomită seara); alteori, se socotea că *Soarele şi *Luna sunt ochii ei. Un alt mit o consideră şi stăpâna morţilor; în acest caz, e reprezentată plastic cu trupul în chip de firmament, pictat în interiorul capacului de sicriu, spre care se îndreaptă sufletele morţilor prefăcute în stele. Hieroglifa numelui ei, înscrisă pe cap când e reprezentată ca femeie, include un ulcior, simbolizând uterul.

Nü Wa; *Nü Hua* Zeiţă principală, în **mitologia chineză,* având rol esenţial în *cosmogonie şi *antropogonie, venerată însă şi ca împărăteasă legendară (2953–2838 î.e.n.); în *mit, e considerată sora, apoi soţia zeului **Fu Xi.* În cele mai multe variante mitice, **N.W.** a potolit invazia apelor *potopului universal, a reparat universul distrus şi a dat naştere omenirii. În iconografia veche şi arhaică (mai ales în basoreliefuri, de ex., cel din *templul lui Wu Liang – epoca dinastiei Han de Răsărit, 25–220), **N.W.** e reprezentată cu cap uman (feminin) şi cu trup de şarpe, de obicei nedespărţită de Fu Xi (reprezentat în acest caz cu cap bărbătesc şi trup de şarpe), corpurile lor fiind încolăcite spiral; şi *simbolul cosmogonico-antropogonic e frecvent în iconografia aferentă: *Fu Xi* ţine în mâini *Soarele, iar **N.W.** – *Luna *(ri + yue)*; pe discul solar este o pasăre de aur, pe discul selenar, broasca **Ao* (ale cărei picioare le-a folosit **N.W.** pentru proptirea post-diluviană a *cerului); între cei doi zei este şi un copil: *simbolul omenirii produse de cuplul divin *Nü Wa – Fu Xi.* Mitul cosmogonic relatat de poetul *Liu An (179–122 î.e.n.) în cartea *Huainan zi (Enigmele cerului)* o descrie pe **N.W.** ca zeiţă artizană autonomă, care reface lumea de după potop, reintrată în *haos: „În vremuri demult apuse, cele patru hotare au ajuns în paragină, cele nouă ţinuturi s-au desprins unul de altul, cerul acoperea nu tot ce era, pământul purta pe suprafaţa lui nu tot ce trăia. Flacăra ardea fără să se stingă şi talazurile se ridicau neîncetat; fiare cumplite îi devorau pe oameni, păsări de pradă răpeau bătrâni şi slăbănogi. Atunci Nü Wa topi nişte pietre multicolore, cu care drese bolta cerească, tăie picioarele unei broaşte ţestoase [Ao], ca să întărească cu ele cele patru hotare, ucise dragonul negru ca să-i ajute pe locuitorii ţării Qizhou, adună cenuşă de trestie şi zăgăzui cu ea furia apelor potopului." Mitul are multe variante; în una din ele, după ce, învins de zeul meşteşugurilor **Zhuan Xu,* zeul · apelor **Gong Gong* izbeşte furios cu capul muntele Buzhou pe care se rezema cerul, lumea se dărâmă catastrofal, iscându-se imense prăpăstii în care năvălesc apele şi stârnindu-se un incendiu universal, care pune pe fugă fiarele din păduri; **N.W.** taie un singur picior al broaştei ţestoase *Ao,* ca să înlocuiască muntele surpat, iar din pietre de 5 culori, pisate şi plămădite, face o pastă cu care astupă spărtura cerească, din cenuşă de stuf face diguri retrimiţând apele în albiile lor; apoi, pe pământul redevenit normal, după ce îşi vede chipul în oglinda unei ape, zeiţa face un aluat de lut, din el modelând o figurină care să-i semene: este *arhetipul uman postdiluvian (→ omul primordial);* ea modelează în continuare oameni şi, după ce oboseşte, moaie în noroi o crenguţă pe care o scuturâ împroşcând stropi ce, pe măsură ce ating pământul, se prefac şi aceştia în oameni; altă variantă are un caracter biografic mai amplu: **N.W.** era sora lui Fu Xi, cu care se salvează de la potop într-un dovleac; după ce cresc amândoi şi potopul a fost demult uitat, ea se măritâ cu Fu Xi; acest ciclu mitologic circula mai ales în scrierile din epoca dinastiei Tang (618–907) pentru care **N.W.** nu era decât o divinitate secundară, o paredră a zeului Fu Xi; dar o subvariantă precizează: după acelaşi potop (în care **N.W.** nu are rol cosmogonic), când ea şi fratele ei ajung la maturitate, simt că misiunea lor este de a reperpetua omenirea dispărută; nedând importanţă rudeniei, Fu Xi simte că împrejurarea îl obligă la incest, însă **N.W.** se ruşinează şi fuge de fratele ei, ascunzându-se sub un bambus care, supus mecanismului legilor naturii, îşi înalţă crengile astfel încât fata să poată fi zărită şi sedusă de băiat; Fu Xi o conduce în piscul muntelui cosmic Kunlun şi, solicitând Cerului *(tian)* o dezlegare, propune formula ignică: după o incantaţie a sa, din munte va ţâşni o coloană de fum, iar dacă fumul nu se va risipi, ci va rămâne vertical ca un stâlp, va considera stâlpul de fum o aprobare a căsătoriei incestuoase; cum fumul rămâne vertical, totuşi sfioasă, **N.W.** îşi face un evantai din iarbă ca să-şi acopere faţa în timpul îmbrăţişării; după această *hierogamie, în care fumul, ca rezultat al *focului subteran, are rolul de a simboliza probabil vatra căminului casnic, **N.W.** naşte un ghem de carne informă; miraţi de acest produs, tinerii soţi taie carnea bucăţi, o leagă într-o boccea şi urcă amândoi pe scara cerească spre palatul ce le era destinat în cer, vrând să se odihnească şi să se desfăteze; dar la jumătatea urcuşului, o pală de vânt le smulge bocceaua, bucăţile de carne se împrăştie pe suprafaţa pământului şi fiecare bucată, atingând glia, se preface în *om.* Acestui mit i s-a suprapus altul, relatând originea mitică a onomasticii chineze: oamenii produşi în acest mod de **N.W.** îşi iau numele după specificul locului în

care căzuseră din cer: cel căzut în frunziș s-a numit *Ye* (frunză), cel căzut într-un copac s-a numit *Mu* (lemn) etc. Mitul antropogonic are și o variantă autonomă: când pământul s-a despărțit de cer, avea munți, fluvii, ierburi, copaci, păsări, fiare, insecte și pești, dar era pustiu și tăcut, fără oameni; marele *spirit feminin (aparținând principiului **yin*) rătăcea pe acel pământ și suferea de singurătate; simțind nevoia (și vocația) de a crea ceva, fără să știe ce anume, ia un pumn de lut galben muiat în apă și modelează după propriul chip o fetiță care, pusă pe pământ, începe să trăiască și să se miște, devenind zglobie și guralivă; zeița o numește *Ren* (Om), după aceea modelează numeroase alte figurine similare care capătă viață: oameni de ambe sexe, cu care zeița, după o muncă stăruitoare, umple pământul, apoi le dă o legislație, în primul rând normele matrimoniale. Rezultă din acest mit că **N.W.** a fost venerată în toată China ca zeiță antropogonică și ca protectoare a căsătoriei și căminului conjugal. În sensul acestor atribute este citată des în vechile scrieri; ca divinitate panchineză, în enciclopedia lui Sui Shen (30–124 e.n.) *Tălmăcirea semnelor (Shou wen),* e caracterizată așa: „Wa, fecioara sacră și înțeleaptă din vechime, creatoarea tuturor lucrurilor"; ca divinitate supermutantă, în **Shan hai jing:* „Nü Wa, fecioară magică și zeiță a vremurilor străvechi, având chip omenesc și trup de șarpe, care putea să-și schimbe înfățișarea de șaptezeci de ori pe zi". O variantă din această temă consideră că zeița are corp de femeie și cap de șarpe și că își folosește zilnic cele 70 de ipostaze potențiale; într-una din aceste ipostaze, **N.W.**, numită și *Nü Hua* – (*hua*-floare) l-a învins pe Regele Nordului, care avea chip de taur, astfel că zeița i-a rupt coarnele; dar din cauza acestei bătălii, cerul dinspre nord-vest s-a crăpat și s-a năruit pe pământ, apoi **N.W.** „a ridicat și a sprijinit cerul cu un zid de pietre clădite una peste alta". Portretul zeiței e descris cu mai multă siguranță a detaliilor tot în *Huainan zi:* „[Nü Wa] șade în carul tunetului, la care e înhămat un dragon înaripat în mijloc, iar în laturi sunt dragoni fără coarne. Nori galbeni împodobesc carul ei, un dragon alb zboară înainte, iar un șarpe o urmează. Așa se transportă ea în înălțimi, printre demoni și spirite, ridicându-se până în cerul al nouălea, unde se întâlnește cu Marele Zeu la poarta Linmen, apoi se cufundă în liniște și odihnă la picioarele marelui ei strămoș. Dar niciodată ea nu-și dă în vileag meritele, nu-și ridică glasul, tăinuiește în sinea ei calea oamenilor desăvârșiți și se supune legii firești a cerului și pământului." Uneori, în iconografia antică, atunci când e reprezentată în cuplu cu Fu Xi – care are în mână un compas emblematic, **N.W.** ține în mână o busolă chineză veche („lingura magnetică").

§ E.H. Schafer, *The Divine woman, dragon ladies and rain maidens in T'ang literature,* Berkeley–Los Angeles–London, 1973

Nyambe Zeu solar venerat de triburile bantu *(→ mitologiile populațiilor africane),* creator al *pădurii, fluviilor, animalelor și oamenilor, trăind la început pe pământ; când însă primul om a învățat să prelucreze *fierul și a fabricat întâia suliță, zeul a fost alungat în cer. Numele și forma actului cosmogonic *(→ cosmogonie)* sunt variabile, deosebirile nedepășind însă nuanțele secundare; dar cele mai multe variante indică un **deus otiosus,* retras de la cârmuirea lumii, deși un zeu atotputernic, binevoitor și drept; de aceea, neavând nici reprezentări iconografice, adesea nu e adorat în cadrul vreunui *cult activ. Uneori simbolizează numai un principiu: tribul bawili (Gabon) venerează în *Nzambi* elementul prim masculin, identificat cu *cerul, din cuplul alcătuit cu paredra zeului, *Mpungu,* *pământul matern. Pentru tribul herero (Africa de Sud-vest), *Ndyambi* s-a retras în cerul cel mai de sus, lăsând omenirea la bunul plac al unor zei inferiori. Iar tribul alunda îl consideră pe **N.** inaccesibil oamenilor, pentru că locuiește prea departe, astfel că teama și adorația religioasă a acestor oameni s-a transferat asupra *spiritelor *strămoșilor.

Nyamye *(Strălucitorul); Onyame; Nyankopon; Kwame* Zeu principal al triburilor baule și akan *(→ mitologiile populațiilor africane),* al cărui *cult e legat în primul rând de miturile cosmogonice *(→ cosmogonie)* sau numai de fenomenele atmosferice și astrale; atunci **N.** nu este decât bolta cerească vag personificată, slujită de soare, lună și stele și producătoare de ploaie, tunete și fulgere; a creat lumea în următoarea succesiune: femeia, bărbatul, animalele, plantele, pietrele; sau, după un *mit de formație mai nouă, **N.** a făcut 3 perechi de oameni negri și 3 perechi de oameni albi, punându-le tuturor în față o tigvă și o hârtie cu sigiliu: negrii au ales tigva, găsind în ea aur, fier și alte metale, iar albii hârtia, din care au învățat tot ce este pe lume. Mitul principal (col. G. Himmelheber) e mai complex: la început nu era decât mama zeilor, despre care nu se știe decât că locuia în cer unde a născut doi fii: *Nyamye* și **Anangama*; ivindu-se pe lume, **N.** și-a făcut o soție: **Asase Yaa,* și o femeie pentru fratele său, apoi a creat oamenii, fiarele și *spiritele. Locuind mult timp în cer cu toții și înmulțindu-se până când cerul a devenit neîncăpător, **N.** a creat pământul, modelând un disc din pulbere muiată în apă și punându-l pe mlaștina Nemye, care se afla deasupra cerului și care înconjoară și azi pământul din toate părțile; la început mocirlos, pământul s-a zvântat și atunci **N.** și-a trimis soția să-l guverneze, ea aducând cu sine și plantând pe pământ diferiți arbori; iar Anangama, făcând un lanț gros, a coborît cu ajutorul lui oamenii și fiarele; din acești oameni se trage și regina legendară **Aura Poku*; mai târziu, **N.** trimite pe pământ și spiritele, însă acestea nu fac decât răutăți, afară de *duhul *Mbla* care ajută omenirea; oamenii încep să facă însă războaie; în

asemenea împrejurare, îngrijorat de soția sa, **N.** o recheamă în cer, însă zeița învățase de la oameni numeroase deprinderi rele; de pildă, când **N.** călătorea pe pământ, ea își lepăda excrementele în hrana lui; atunci zeul o retrimite pe pământ, lăsându-i toată grija guvernării lumii, iar el se retrage scârbit în adâncul cerului (devenind deci un **deus otiosus*); singurul lucru pe care-l mai face totuși, însă mai mult pentru sine, e că trimite alternativ la drum soarele și luna, iar în fiecare seară are grijă să agațe stelele pe cer și să le aprindă. Într-o variantă, **N.** creează pământul prin doi delegați: **Borebore* și *Adomankana*; aceștia, după o noapte inspirată petrecută în casa Maimuței Negre, se despart, primul făcând Țara Oamenilor Negri (Africa), celălalt, Țara Oamenilor Albi (Europa).

Nyāyá Unul dintre cele 6 sisteme ortodoxe ale filosofiei indiene, elaborat în sec. II-III. Sistemul **N.** se întemeiază pe gândirea logică (sanscr. *nyāyá* – regulă de judecată, silogism, metodă corectă de cunoaștere); după sec. XII, apare o etapă nouă – *Navīya-Nyāyá*. Principiul de bază al sistemului, din punct de vedere gnoseologic, conduce la ideea că totdeauna cunoașterea are raport cu realitatea obiectivă care își păstrează însă autonomia față de subiectul care efectuează actul cognitiv. **N.** admite 4 surse de cunoaștere veridică: percepția senzorială sau directă; deducția logică; analogia sau comparația; mărturia verbală a unei autorități: textele sacre vedice *(→ Veda)* sau un învățător recunoscut. O regulă normativă importantă în **N.** – verificarea experimentală a cunoștințelor – a pus acest sistem în opoziție față de **Vedanta*, dar l-a apropiat de sistemul **Vaiçeşika*. Dacă etapele timpurii ale acestei doctrine, fără a profesa un *ateism oarecare, nu vorbesc de divinitate și afirmă că *spiritul și materia sunt eterne și necreate, după sec. X, doctrina înclină spre *teism.

§ S.C. Chatterjee, *Nyāya theory of knowledge*, New York, 1939

Nyongmo Zeul *cerului la tribul ashanti din Ghana (Coasta de Aur), dătătorul luminii solare și al ploii *(→ mitologiile populațiilor africane)*.

Nyx (lat. *Nox*) Zeiță, în **mitologia greacă*, din generația a doua a divinităților primordiale. Fiică a lui*Haos, sora și soția lui **Erebos*, ea personifică *noaptea*; copiii ei: *Aither, *Hemere, *Nemesis, *Eris, *Thanatos personifică: aerul, ziua, răzbunarea, vrajba, *moartea.

O

Oaca În *superstiția rurală românească, *spirit demonic *(→ demoni)*, pândind și speriind copiii care se află în afara casei părintești.

oaia Se pare că este cel mai vechi animal domesticit (către anul 9000 î.e.n. – în zona deluroasă nordică din Irak); într-o atât de lungă perioadă, **o.** a intrat mai rar în *mituri, însă mai des în simbolica socială, iar unele trăsături comportamentale au penetrat, ca simple comparații sau ca *simboluri comune, în limbajul religios. Pentru simbolul „firii supuse" pe care o posedă **o.**, ca individ animal și ca turmă, ea devine termen de comparație în unele *religii cu masele („turma") de credincioși, de ex. în *creștinism; *Isus Christos îi încredințează ap. Petru *(→ Apostoli)* comunitatea credincioșilor noii religii: „Isus i-a zis: «Paște oile mele»" (*N.T., Ioan*, XXI, 17). Uneori **o.** este animal totemic *(→ totem)*, intrând în componența onomastică a unor popoare (Rahel – ebr. oaie) Ca animal fantastic apare rar, în *mitologia basmelor; tipul de **o.** oraculară *(→ oracole)* este *Oaia Năzdrăvană *(Miorița)*, din **mitologia românească*. Oile năzdrăvane din basmele cu animale (prezente în folclorul mitologic al multor popoare cu un puternic trecut pastoral, în special în **mitologiile caucaziene*) nu sunt însă animale oraculare, ci numai capabile de a face mici *miracole de interes ciobănesc: înmulțirea turmei, îmbogățirea ciobanului proprietar, uneori nașterea de fii cu aspect omenesc și învierea acestora după ce au fost omorîți.

Oaia Năzdrăvană; *Miorița* Animal oracular *(→ oracole)* din **mitologia românească*. **O.N.** denunță unui cioban complotul urzit contra lui de alți doi (alteori, trei); fără să existe un raport de fidelitate sau prietenie între *oaie și ciobanul ei, comunicarea oraculară se produce ca act în sine, care trebuie săvârșit; dar, față de alte animale mitice oraculare, **O.N.** devine și executor testamentar, cel puțin în intenția ciobanului și în tăcerea oii care pare să aprobe, numai fiindcă nu neagă, dorința rostită de stăpânul ei cu limbă de moarte. Exprimarea oracolului e inevitabilă, ca orice element al destinului: „Dar cea mioriță / Cu lână plăviță, / De trei zile-ncoace / Gura nu-i mai tace, / Iarba nu-i mai place" (col. Vasile Alecsandri). Comunicarea (în col. Alecsandri, interpolată) este rece, oracolele nefiind supuse afectelor: „Ciobănaș cu lance / Dă-ți oile-ncoace / La verde zăvoi / Că-i iarba de noi / Și umbra de voi.../ Că mi s-o vorbit, / Mi s-o dămolit / Cei trei ciobănei / Verișorii tăi / Ca pe la chindie / Ei să te răpuie, / Și l-apus de soare / Ei să te doboare, / Să mi te omoare, / Și la miez de noapte, / Dorm apele toate, / Să mi te îngroape / La valea adâncă, / La poteca strâmtă" (col. Mihai Costăchescu). Calitatea de animal oracular e definită net: „Oiță, oiță, / Oiță plăviță, / Oiță bălană / Cu lână bârsană, / De ești năzdrăvană / Și dac-ai văzut / Semn că-ți s-a făcut" (col. G. Dem. Teodorescu), restul fiind evidentă agrementare târzie; sau concordant cu glacialitatea ciobanului, lipsită de thanatofobie: „Mioară, mioară, / De trei miei în vară, / De-mi ești sorioară, / De-mi ești năzdrăvană, / De-s gata de moarte, / Spune-le tu toate: / Ca să mă îngroape / În strunga de oi, / În jocul de miei, / În dosul stânii, / Să mă urle câinii" (col. Mihai Costăchescu). Miezul mitic al baladei este păgân, ca și finalul de apoteoză funerară al nunții mistice a ciobanului (fără legătură cu oracolul în sine); se poate confrunta traiectul de la paradisul pierdut („Pe-un picior de plai, / Pe-o gură de rai"), la moartea în natura primitivă a munților („Preoți, munții mari, / Pasări, lăutari"), cu oricare variantă a *mitului izgonirii din *Paradis, fără a suspecta în balada românească vreo influență biblică, întrucât toate miturile aceleiași clase s-au alimentat dintr-o rădăcină arhaică comună, anterioară mezoliticului și domesticirii animalelor. Deoarece în mitul **O.N** fatalitatea, comunicată de oracol, se împlinește pe o cale neașteptată, a tâlhăriei (deci un stadiu mai târziu, al începutului lăcomiei de acumulare), pierderea paradisului înseamnă, în nucleul mitic al baladei, un strat mai nou: contactul păstoritului cu satul agrar sau cu ecoul mentalității incipiente a acestuia. Lucian *Blaga găsește o definiție comprehensivă a mitizării plaiului unde oracolul **O.N.** și-a exercitat fatalitatea: „Să numim acest spațiu-matrice, înalt și indefinit ondulat, și înzestrat cu specificele accente ale unui anume sentiment al destinului: spațiu mioritic *(Spațiul mioritic,* 1936, în *Trilogia culturii*, București, 1944, p. 167). Mitul **O.N.** a avut mulți comentatori, cu orientări uneori contrare. H.H. Stahl – criticând, dintr-un unghi sociologic, viziunea lui L. Blaga, vede aici doar un ceremonial specific al feciorilor în clipa morții (*Filosofarea despre filosofia poporului român,* în *Sociologie românească,* III, nr. 3–4, București, 1938). Atari reducții sunt specifice exceselor practicate de etnografi și folcloriști, care nu explorează substratul mitic adânc. Constantin Brăiloiu reține două teme disociabile: „moartea

asimilată unei cununii" cu rădăcini arhaice și „substituirea unui oarecare element sau obiect fortuit accesoriilor normale ale ceremoniilor țărănești". Dar *Miorița* nu este un produs țărănesc; C. Brăiloiu reexaminează fenomenul mioritic din unghi etnofolcloristic, studiind evenimentele ciclice din viața rurală (nu păstorească), creștină (nu păgână), în raport direct cu ritualurile funerare românești din satul agrar (nu din cătunul pastoral), transferând ideea într-un mediu străin de ea (*Sur une ballade roumaine: La Mioritza,* Genève, 1946, p. 2–12). Dan Botta credea că poate atrage atenția asupra specificității trace a dorului de moarte, considerând situația din baladă o ipostază a „morții nupțiale" (*Unduire și moarte,* în *Limite,* București, 1936). Atitudinea ciobanului a fost interpretată și ca resemnare în fața destinului, ca acceptare a morții în forma unei căi spre odihna în sânul naturii (Liviu Russu), așa cum pentru L. Blaga aceeași resemnare este un „fatalism anistoric". Dar încă D. Caracostea semnalase (*Poezia tradițională română,* București, 1969), în materia baladei, experiența omenească primitivă și, ca atare, negase dependența mitului de evenimentele istorice ale transhumanțelor (de care îl lega însă Ovid Densusianu: „Balada *Miorița* și-a luat naștere dintr-un episod al vieții păstorești de la noi și anume dintr-o întâmplare petrecută în timpul transhumanței" – *Viața păstorească în poezia noastră populară,* II, 1923); iar Ion Diaconu consideră balada o rămășiță de poezie păgână simbolizând contopirea sufletului păstoresc cu imensitatea cosmică (*Aspecte etnografice putnene,* Focșani, 1936, p. 28). Faptul că aici e „un ceremonial cosmic" vizând un mister, îl revelează Mircea *Eliade, după care acceptarea morții nu înseamnă pasivitatea sau resemnarea păstorului, ci „o decizie existențială", care duce la gestul de a-i impune destinului „o nouă semnificație", întrucât nu te poți apăra de soartă ca de un dușman; considerând, astfel, că aici e vorba de o „solidaritate mistică între om și natură", M. Eliade, în acest plan, vede în comunicarea făcută de **O.N.** nu o informare, ci o *revelație oracular, după care, fără lamentație ori deznădejde, păstorul își preface nenorocul într-un mister sacramental feeric, ce „îi permite să triumfe asupra propriului destin" (*Mioara năzdrăvană,* în *De la Zalmoxis la Genghis-han,* trad. rom., București, 1980, p. 223–250). Remarcabilă și specifică în contextul mitologiei românești e dorința ciobanului (rezultând din variantele principale de balade și *colinde) să fie îngropat: 1) în preajma stânii; 2) împreună cu obiectele care i-au aparținut, uman și profesional (instrumentul muzical, unealta, arma) – fenomen caracteristic *funeraliilor din societățile primitive, mărturisind înțelegerea morții ca prag între două condiții existențiale. Iar în acest sens, materia originară a mitului precede într-un fel și *creștinismul (M. Eliade încadrează structura mitului **O.N.** în ceea ce el a numit „creștinism cosmic"), și religia dacogetică (de altfel, oile miraculoase din basme sunt inconfundabile cu oaia oraculară, numită convențional *Miorița*); faptul că nici una din cele două religii nu a atins fondul mitic al baladei ar putea demonstra fie că mitul fusese constituit dinainte, fie că izolarea vieții păstorești a întârziat îndelung pătrunderea altor influențe. Interpretările oferă priveliștea dintr-un caleidoscop. *Miorița* (cu cele peste 1000 variante înregistrate) este substanța unui epos, care nu are caracter evenimențial, ci, prin lucrarea timpului, unul pur fenomenal. Această substanță nu diferă de la variantă la variantă, nervura de referință a ei fiind **O.N.**, care nu este o alegorie, ci un simbol mitic. Totuși, opiniile diferite ocolesc adesea tocmai substanța mitului. Puțin după apariția col. Vasile Alecsandri, Jules Michelet, care a tradus balada în lb. franceză, îi reproșează seninătatea, resemnarea acceptării morții (*Légendes démocratiques du Nord,* Paris, 1854, p. 342). Alexandru Odobescu (*Răsunete ale Pindului în Carpați,* în *Revista Română,* 1861) a crezut că „mândrul voinicel / tras printr-un inel" ar corespunde ciclului adonisiac (→ *Adonis*). M. Gaster se oprea mai mult la subtema căutării ciobanului de către „măicuța bătrână" (*Literatura populară română,* 1883). H. Sanielevici (1931) credea că ciobanul amenințat să fie ucis l-ar întruchipa pe *Zamolxis, în cadrul unei „uciderii rituale" anuale. Octavian Buhociu (1976) întrevedea posibilitatea comparației morții ciobanului cu moartea lui *Orpheus. I. Filipciuc, presupunând că mitul s-a format „în perioada romanizării Daciei", consideră că „ciobanul din *Miorița* nu este o victimă, ci un ales, un sol, un reprezentant al comunității" și că, influențată de misterele mithraice (→ *Mithra*), *Miorița* este „integrată în sistemul celor 12 creații folclorice românești închinate crugului zodiacal" (*XXIV contrapropoziții despre Miorița,* în *Cronica* nr. 34, p. 5, Iași, 1983). O înclinație stăruitoare, prezentă în special la folcloriști, se orientează spre definirea nu a *Oii Năzdrăvane,* ca mit, ci a *Mioriței,* ca o capodoperă baladescă; dar adevărul este în ambele demersuri. Astfel, Adrian Fochi (pentru care „oaia" simbolizează trupul, iar „ciobanul" – sufletul omenesc) reduce întregul mit („cântecul mioarei") la semnificația sa estetică, „mesajul tulburător al *Mioriței*" rezidând în „soluția poetică și expresia poetică" (*Prefață* la *Miorița,* București, 1980, p. 20). Discuția asupra mitului mioritic (al **O.N.** și al rolului ei complex) nu a ieșit vreodată din impas, chiar dacă multe observații au aprofundat într-adevăr mitul propriu-zis și au decelat fenomenalitatea lui originală. **O.N.** este glasul destinului supradivin, mitul fiind unul al existenței ca atare. Iar acest mit ontic, perfect cristalizat, reprezintă conversiunea spațiului concret, profan, în timpul abstract, cosmic; în

desfășurarea epică a mitului asistăm la absorbția spațiul de către timp.

§ Adrian Fochi, *Miorița, Tipologie, circulație, geneză, texte,* București, 1964; Th. D. Speranția, *Miorița și Călușarii, urme de la daci,* București, 1915; H. Sanielevici, *Miorița sau patimile unui Zalmoxis?* (în *Adevărul literar și artistic,* București, 1931, nr. 552–553); Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei,* I–II, București, 1969

Oannes (babil. *U-anna*; numele sumer. necunoscut, probabil apropiat de varianta akkad. *Ummanu* – Meșterul) Zeu sau ființă supraumană mesianică dintr-un *mit sumerian *(→mitologii din Mesopotamia),* cu aspect de acvanaut sau de amfibie antropoihtiomorfă cu care, după relatarea istoricului *Berosos în *Babyloniaka,* ar fi început șirul marilor înțelepți mitici din Mesopotamia dinainte de *potopul universal. Berosos (citat, după Alexandros Polyhistor, de Eusebius din Cesareea în *Pregătirea întru Evanghelie*) ar fi comunicat că, în zorii unei epoci arhaice, „un animal înzestrat cu rațiune, numindu-se Oannes, s-a ivit venind din Golful Persic. Trupul animalului semăna cu al unui pește. Sub capul său de pește, avea al doilea cap. Mai avea și picioare omenești, dar [trupul] se sfârșea cu o coadă de pește. Vocea și graiul îi erau articulate. Făptura aceasta stătea de vorbă în timpul zilei cu oamenii, însă nu mânca deloc. Ea îi învață scrierea, științele și felurite arte. Le arătă cum să-și zidească locuințe, să întemeieze temple, să se folosească de legi și să se poată sluji de cele mai de seamă principii ale cunoașterii geometriei. Le mai arătă cum să deosebească grânele pământului și cum să culeagă fructele". Această „făptură amfibie" i-a învățat pe oameni tot ce putea „să-i umanizeze", căci „învățătura sa era într-atât de universală, încât nu a mai cunoscut vreo îmbunătățire". Iar la „asfințitul soarelui, făptura aceea se cufunda iarăși în mare, petrecându-și noaptea în adâncuri". Berosos mai spune că **O.** a apărut în timpul celui de-al doilea rege antediluvian: Amménon (En-men-lu-anna), sub al 6-lea Evédurahos (En-men-dur-anna?) a început să iasă periodic din mare, instruind pe oameni, iar regelui Evédurahos i-a revelat știința sacră a *divinației. Înțelepții care s-au succedat în Mesopotamia (după tradiția mitografică, până la potopul universal) au fost 7: primii 4, născuți în râuri sau în genere în ape – *peștii puradu* (ca **O.**); ceilalți erau de obârșie umană; după alte versiuni, primul înțelept a fost *Adapa. Unii comentatori au încercat să-l identifice pe **O.** cu zeul *Éa* deși *Éa* are alte atribute, iar tradiția babiloniană, care transmite, prin Berosos, mitul despre **O.** nu-i atribuie acestuia trăsături supranaturale, cu atât mai puțin divine, ci numai calitățile aproape tipice ale oricărui *erou civilizator mitic (mai curând din categoria lui *Quetzalcòatl). Dacă unele urme în imnurile și incantațiile babiloniene ar îngădui riscul identificării cu *Éa,* poate fi vorba cel mult de *sincretism în planul confuziilor specifice memoriei mitice. Retragerea nocturnă a lui **O.** în mare și aspectul său ihtioform parțial, sugerând mai degrabă o costumație acvanautică, se pot explica și prin apartenența lui la o civilizație superioară, care probabil făcea într-o vreme – înregistrată de *mitologia generală – anume operă de misionarism.

Obatala *(Domnul în veșmânt alb)* Zeul *cerului în *panteonul grupului de triburi nigeriene yoruba *(→ mitologiile populațiilor africane),* creator în continuare al lumii, după **Olorun,* care i-a lăsat menirea desăvârșirii și guvernării universului. De obicei **O.** e închipuit ca o divinitate androgină, de formă ovoidală.

Oceanide *Nimfe ale apelor marine, fiicele cuplului *Okeanos – *Tethys; printre ele: *Doris (mama *Nereidelor), *Klymene (mama lui *Prometheus), Philyra (mama *Centaurului *Hiron).

Očiokoči Zeu silvestru kartvel *(→ mitologii caucaziene).* Deși lipsit de darul vorbirii, vocea lui vibrantă înspăimântă pe drumeții care străbat *pădurile și stârnește printre ei groază și panică. **O.**are un trup acoperit cu păr de culoarea ruginei, are gheare lungi și ascuțite și pe piept o excrescență ca un tăiș de secure cu care, năpustindu-se asupra omului, îl despică iremediabil. Dar cel învins și omorît astfel învie totdeauna după a doua săgeată trasă din arc (mai târziu, după a doua împușcătură).

ocultism (lat. *occultus* – tainic, sacru) Doctrină considerând că în lume există forțe oculte (supranaturale, tainice) cu care, în anumite condiții și cu ajutorul *magiei, omul poate intra în relație directă. Pentru **o.**, omul este rezultatul coroborării între diferite planuri ale existenței. Uzând de o metodologie specifică (antrenament psihic, influențarea pe cale magică a forțelor oculte), ocultiștii afirmă că omul poate realiza ridicarea sa în planurile superioare ale existenței, obținând totodată știința secretă, adică acea cunoaștere care depășește cunoașterea umană obișnuită. Deși forme preocultiste au existat în toate societățile dominate de magie (în triburile primitive, de asemenea în civilizațiile antice mai ales din Mesopotamia, Egipt, China etc.), e socotită drept prima operă ocultistă scrierea hermetică *Tablele de smarald,* atribuită lui *Hermes Trismégistos* (**Hermes*; de aici, „științele oculte" fiind numite și *hermetice*; → *hermeneutică).* Metoda de bază a **o.** este analogia (aplicată de ex. în *Tablele de smarald*). În sec. III, sub influența școlii alexandrine, științele oculte încep să fie împărțite în 3 categorii: *alchimie*; **astrologie*; **Kabbala.* **O.** a prosperat în evul mediu, când diferiți savanți și filosofi, mulți aparținând îndeosebi Bisericii creștine *(→ creștinism),* punând bazele formative ale unor științe moderne, explorează deopotrivă ariile „adevărurilor oculte". Unii dintre ei au rămas celebri în istoria gândirii științifice din care s-a dezvoltat știința modernă. *Lullus* (Raimundo

Llull, 1235–1315), filosof spaniol, teolog creştin, misionar din ordinul catolic al franciscanilor predicând în Armenia şi Africa de Nord, partizan al contopirii depline între filosofie şi *teologie, precursor al logisticii (ca inventator al unei maşini logice pentru modelarea mecanică a operaţiilor logice), pornind de la calculele kabbaliştilor, a construit un straniu sistem teologico-ontologic combinatoriu, destinat să explice toate secretele universului. Opera sa a fost continuată de *Agrippa din Nöttesheim* (1486–1535), un protestant care a câştigat în faţa tribunalului procesul unei femei acuzate de *Inchiziţie pentru vrăjitorie, dar a scris opere trecute în listele interdicţiei catolice (→ *Index librorum prohibitorum*): *De occulta philosophia, De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium* ş.a.; apoi şi de *Athanasius Kircher* (1602–1680). Călugărul dominican şi savantul *Albertus Magnus* (Albert von Bollstädt, 1193–1280), teolog, filosof şi naturalist, cercetător în fizică şi logician, profesorul lui *Toma din Aquino, nu a fost străin de tendinţele ocultiste mai ales în lucrările consacrate mineralelor, plantelor şi animalelor. **O.** penetrează, sub diverse forme, şi în gândirea lui *Roger Bacon* (1214–1292), călugăr franciscan şi savant, intuind divizibilitatea atomilor şi existenţa *elementelor în natură din combinaţiile cărora rezultă obiectele concrete, totodată opunând tehnicilor magiei experimentul ştiinţific, dar folosindu-se de o simbolistică ocultă şi diferite cifruri enigmatice; în scrierile şi în activitatea de practician a lui *Paracelsus* (Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493–1541), alchimist şi medic, părintele medicinei hermetice şi al iatrochimiei, care vedea o relaţie indestructibilă între macrocosm (natura) şi microcosm (omul), considera natura populată de *spirite şi, condamnând vrăjitoria vulgară, credea în efectele magiei „naturale"; în opera lui *J.B. van Helmont* (1577–1644), filosof (de care era interesat Dimitrie Cantemir), care considera că *apa, ca element, se poate transforma, cu ajutorul *aerului, în abur şi în gaz (termen introdus în limbaj de van Helmont), ca stare de agregare a materiei, şi că din apă pot rezulta cele 3 substanţe fundamentale: sarea, sulful, mercurul – ele însele retransformabile în apă; de asemenea, că toate însuşirile materiei sunt explicabile prin diferitele combinări ale elementelor. În epoca modernă, **o.** a fost susţinut – de la *C. du Prel* (1839–1899), care face efortul de a construi o armonizare cu darwinismul şi consideră magia o ştiinţă a naturii – până la unii psihologi, reluând aceeaşi teză: *T.K. Oesterreich, R. Tischner* ş.a. Din ocultismul clasic au derivat, în ultimele două secole, **spiritismul* şi **teozofia*. Partizanii de azi ai **o.** numără peste 30 aşa-numite ştiinţe oculte (printre ele chiar şi o medicină ocultă), ei referindu-se la intuiţia mistică şi la *revelaţia personală, ca la sursele autentice ale cunoaşterii omeneşti.

§ Papus, *Traité élémentaire de science occulte*, ed. X, Paris, 1926; R. Amadou, *De l'occultisme*, Paris, 1950; G. Zwerenz, *Magie, Sternenglaube, Spiritismus*, Leipzig, 1956; Mircea Eliade, *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions*, Chicago, 1976, Alexandrian, *Istoria filozofiei oculte* (trad. rom., Bucureşti, 1944)

Odhinn (etim. incertă: vechi norv. *odhr* – furios, teribil; frenezie creatoare) Zeul suprem în **mitologia scandinavă* (cf. la germani **Wotan*; angli *Woden*); primul dintre Aseni (**Asa*), născut odată cu fraţii săi *Vile şi *Ve din cuplul *Borr şi Bestla; a stat 9 nopţi agăţat de rădăcinile arborelui *Yggdrasill, sorbind înţelepciunea primordială şi plătind acest drept pazniculuI *Mimir cu unul din ochii săi; învăţând *runele* („semnele tainei", literele), le-a amestecat apoi cu hidromel şi a stropit cu ele universul. **O.** construieşte, împreună cu fraţii săi, universul din cadavrul uriaşului primordial *Ymir (ucis de ei); acest univers e conceput vertical, din 9 tărâmuri suprapuse: **Muspellsheim* (tărâmul iniţial al focului, aflându-se deasupra tuturor lumilor şi înconjurat de bordura cerească Himlr); **Asgardhr* (*Asaheim*, reşedinţa zeilor unde **O.** prezidează de pe tronul său *Hlidskjalf consiliul zeilor, în centrul câmpiilor Yddavallr); *Ljosalfheim* (tărâmul spiritelor luminii); *Vanaheim* (lumea *duhurilor **Vana*, ale apei); **Midgardhr* (*Mannheim*, lumea oamenilor, mijlocul despărţitor între tărâmurile de sus, ale luminii, şi cele de jos, ale întunericului infernal; imaginat ca un disc înconjurat de apă, acest tărâm a fost dăruit ca locuinţă primei perechi umane: *Askr şi *Embla); **Yotunheim* (lumea giganţilor, de dincolo de oceanul mondial, despărţită de Asgardhr prin fluviul Ilfing, care nu îngheaţă niciodată); *Svartalfheim* primul tărâm subteran, al *spiritelor nopţii); **Hell* (*Hellheim*, lumea morţilor, legată de lumea umană printr-un drum traversând Yotunheim şi fluviul Gjöl, peste podul de aur Hjallar); **Niflheim* (ultima lume, a ceţurilor şi brumei veşnice şi a frigului). Având 3 soţii: **Jörd* (tina primordială), **Rind* (pământul înzăpezit) şi **Frigg* (dragostea fecundă, maternă), împreună cu cea din urmă, care e preferată şi cea mai importantă, **O.** conduce universul; de la aceste soţii are 5 fii: **Thorr* (născut de Jord), **Vale* (născut de Rind), **Baldr*, **Hermodhr* şi **Hödhr* (născuţi de Frigg); alţi doi fii au fost născuţi de cele două ibovnice ale zeului: **Wydarr* (de giganta Gridhr) şi **Bragi* (de Gunnlöd, păzitoarea elixirului poeziei); aceşti fii pot fi interpretaţi ca *simbolurile puterii zeului suprem: Baldr (frumuseţea şi regenerarea naturii), Thorr (fulgerul), Bragi (poezia), Wydarr (forţa pădurilor), Hödhr (întunericul şi lumea resurectă). **O.** era numit în genere indirect: *Fimbul-tyr* (Marele Zeu) sau *Fimbul-thulr* (Marele Mag). Exercitându-şi prerogativele prin numeroase divinităţi subalterne, **O.** e recunoscut şi prin 12 epitete principale indicând atributele sale universale (deşi **Edda Veche* îi

conferă 40- nume, iar cântecele skalzilor, peste 200): *Alfadir* (Părintele a tot ce există), *Svidur* (Înțeleptul), *Fjölnir* (*Hnikar,* Cel cu multe chipuri), *Hrimnir* (Cel învăluit), *Bolverk* (Cel care face fapte cumplite, Răufăcătorul – epitet rememorând furtul elixirului poeziei), *Valfadir* (Părintele Măcelurilor, Cel care alege), *Jalk* (Distrugătorul giganților), *Hernan* (Domnul Walkyriilor), *Herjafödr* (Tatăl Eroilor), *Rafnagudhr* (Stăpânul corbilor), *Göndlir* (Zeul Mag, Părintele vrăjilor și descântecelor), *Hroptr* (*Hroptatyr,* Zeul Zeilor); epitete secundare: *Hörfadir* (Tatăl Oștirii), *Sigfadir* (Părintele Victoriei), *Hjalmberi* (Purtătorul de coif), *Thekk* (Cel Binevenit), *Sad* (Cel Adevărat), *Harr* (Preaslăvitul), *Hörblindi* (Orbitorul Armatei), *Hnikar* (Cel care dă lovitura decisivă), *Sanngetal* (Ghicitorul Adevărului), *Baleyg* (Cel cu ochi arzători), *Bileyg* (Cel cu ochi blânzi), *Fjolsvid* (Atotîndemânaticul), *Sidskegg* (Cel cu barbă lungă), *Harbard* (Barbă-cărunță), *Gondlir* (Cel cu toiag fermecat), *Ojki* (Domnul Dorinței), *Sidhott* (Cel cu pălărie largă), *Vidur* (Biruitorul), *Ygg* (Înspăimântătorul), *Vakr* (Cel care veghează), *Gaut* (Creatorul). Esențialul atributiv al autorității lui **O.** se condensează în creație, înțelepciune, război. Pe tronul său, poartă pe umeri doi corbi: *Hugin* (rațiunea) și *Munin* (memoria). Dintre armele sale, cea mai eficientă este lancea *Gungnir,* caracteristică prin viteza de zbor și prin forța izbiturii complexe. Vehiculul zeului e *calul octopod *Sleipnir,* având rune gravate pe dinți. **O.** locuiește mai ales în palatul său strălucitor *Gladsheimr* (acoperit cu scuturi sclipitoare, mobilat cu 12 jilțuri de aur, din care unul e tronul, și cu arme, și având 540 porți). Spre deosebire de alți zei, nu mănâncă niciodată, nici nu bea *met* (hidromelul divin), sorbind numai vin. Socotit *mag, se folosește de *magie în organizarea și cârmuirea universului, ca și în învingerea dușmanilor; de asemeni, e ubicuu, metamorfozabil la dorință și își paralizează adversarii, magic, cu „privirea arzătoare" (*Baleyg)* care îngrozește. Fiind părintele oștirii *(Hörfadir)* își recrutează selectiv cei mai buni eroi de pe câmpul de luptă care, culeși de *Walkyrii, sunt aduși în Valhöll *(*Walhalla),* poate ca un simbol al ideii că mor, abuziv, mai timpuriu îndeosebi cei buni. Într-o *pădure sacră de lângă Uppsala se sacrificau odinioară, prin spânzurare sau prin străpungere cu lancea, oameni și animale, în onoarea lui **O.** *(→ sacrificiu);* de la acest *ritual, marele zeu era numit „Stăpânul Spânzurătorilor" și „Zeul Spânzuraților". *Edda Veche* descrie și autosacrificiul zeului prin spânzurare, însă e vorba de fapt de cele 9 nopți cât a stat **O.** atârnat de *Arborele Cosmic Yggdrasill, absorbind înțelepciunea. **O.** nu e o figură mitică biografic unitară; pare compus eclectic din *mituri și submituri adiacente, produse în regiuni și epoci diferite; astfel, deși creator al universului, zeul suprem este alungat din el; deși stăpân absolut, poate fi surghiunit (ca atunci când, după ce o răpise pe Rind, a doua soție, a fost exilat de ceilalți Aseni din cer, în locul său domnind un deceniu zeul-schior *Ullr. În războiul final *(*Ragnarökr),* **O.** va fi înghițit de lupul *Fènrir, pierind fără să se mai întoarcă vreodată în univers. Născut printr-o *teogonie accidentală din confruntarea altor forțe mai mari, tocmai de aceea **O.** este un zeu creator și suprem care poate totuși să dispară definitiv (nu retrăgându-se, ca un **deus otiosus*); în acest sens, mitul poate simboliza însăși imperenitatea cosmică. Totuși, după o tradiție folclorică păstrată în sudul Suediei, **O.** se întoarce tainic în fiecare noapte de *Crăciun, însă numai spre a-și vizita comorile terestre. Dar după mitul principal, în lumea nouă *Himli,* postcatastrofală, e înlocuit definitiv de Baldr.

§ A.G. van Hamel, *Odhinn hanging on the tree* (în *Acta Philologica Scandinavica,* 7/3, 1932 p. 260–288); K. Helm, *Wodan,* Giessen, 1946

Odhr (ipotetic: *Furiosul, Frenezia*) Zeul vântului și al furtunii în **mitologia scandinavă,* logodnicul zeiței *Freyja (peregrinând mereu prin lume, în timp ce e sau așteptat sau căutat pretutindeni de zeiță). Unii comentatori interpretează acest *mit neclar ca pe un *simbol de fapt al ipostazei de peregrin a zeului suprem *(*Odhinn),* dacă într-adevăr rădăcina numelui acestuia este *odhr.*

Odisseia Epopee greacă arhaică, atribuită lui *Homer, povestind în hexametri (diviziunea în 24 de rapsodii e târzie) peripețiile lui *Odysseus. **O.** este una din sursele principale de informație asupra *credințelor religioase și *mitologiei din Hellada timpurie.

Odudua Divinitate androgină a *pământului, în *panteonul grupului de triburi yoruba din Nigeria, considerată totuși perechea zeului *cerului, **Obatala (→ mitologiile populațiilor africane).* **O.** este părintele altor 15 divinități speciale: *Orunguna* (zeul *aerului), **Oke* (al munților), *Olokun* (al mării și lacurilor), **Oruna* (al soarelui), **Omu* (zeița *lunii), **Shango* (zeul furtunii și al trăsnetului), 9 divinități ale fluviilor, râurilor ș.a.

Odysseus (lat. *Ulysses, Ulixes*); *Ulise* Erou mitic grec, personajul central al epopeii homerice **Odisseia,* participant la războiul troian; rege în Ithaka (fiul lui Laertes sau al lui *Sisyphos), căsătorit cu *Penelope și tatăl lui *Telemahos. Remarcabil prin inteligență, dar și viclenie (la întoarcerea eroului în Ithaka, zeița *Athena îi spune: „Nu este zeu care să te întrecă în viclenie" – *Odisseia,* XIII); pentru *Homer, **O.** este „cel pe care mintea îl ridică până la Zeus" (*Iliada,* II, 169). Eroul rezolvă solii dificile (o cere pe *Helene de la troieni, face spionaj în Troia), născocind printre altele și stratagema *calului troian;* Homer îl

numește *polytropos* (cel cu multe înfățișări), adică adaptabil oricărei situații. Pornind spre Ithaka după război, **O.** intră într-un complicat șir de aventuri: abătut de o furtună pe țărmul tracic, poposind în țările *Lotofagilor și *Ciclopilor (de unde scapă orbindu-l pe *Polyphemos), primește în dar de la *Aiolos *burduful vânturilor* pe care din greșală îl dezleagă, stârnind un uragan, scapă cu greu de *Lestrigonii canibali, face apoi un popas la vrăjitoarea *Kirke cu care are un fiu (Telegonos); după un an, pleacă mai departe, izbutind să scape de ademenirile *Sirenelor, trece cu dificultate prin strâmtoarea dintre *Scylla și *Charybda și ajunge cu corabia sa, sfărâmată de alt uragan, la *Calypso cu care, iubit de *Nimfă, petrece 7 (sau 10) ani și, naufragiind la feaci, e găsit de Nausicaa care îl aduce la palatul părintesc al regelui Alkinous și, în fine, cu o corabie dată de acesta, izbutește să ajungă în Ithaka, unde în primul rând are de alungat mulțimea de pețitori care dădeau târcoale castei Penelope. Dar în altă variantă a *mitului se întoarce la Kirke, cu care își petrece tot restul vieții. Dincolo de numeroasele interpolări (unele pline de inadvertențe flagrante), în textul homeric primar au circulat (în funcție de copiști) adaosuri, câteva ajungând lă grotesc și, se pare, cele mai multe din ele având ca sursă *Telegonia* lui Eugamonos din Kyrene, un poem pierdut, în care autorul se ambiționase să continue *Odisseia,* prezentându-l pe **O.** căsătorit cu regina tesprotă Kalidike, dar ucis, după întoarcerea sa în Ithaka, de fiul său Telegonos, născut de Kirke, pentru ca în cele din urmă cei doi fii să se însoare, printr-o stupidă rocadă, fiecare cu mama celuilalt (Telemahos cu Kirke, Telegonos cu Penelope).

Oedip (grec. Οἰδίπος) Personaj din **mitologia greacă,* purtător al unui simbol tragic. Născut (după Diodor din Sicilia) dintr-o pereche regală (Laios, basileul din Theba, și Iokasta, fiica lui Kreon), deși *Pythia îl sfătuise pe rege să nu aibă copil (care, dacă se va naște, își va ucide tatăl și va aduce casei nenorociri), **Oe.** e abandonat după naștere, apoi e salvat de niște sclavi și crescut la curtea regelui Polybos; când însă, adult, se întâlnește față în față cu Laios, care îi cere loc de trecere, **Oe.** îl omoară din impulsivitate, fără a ști că a comis un paricid. Variantele anterioare celei narate de Diodor nu se deosebesc mult: alungat de mic, apoi crescut de păstori și de același Polybos, se întoarce la vârsta bărbăției spre patrie, după ce consultase *oracolul din *Delphoi, iar pe drum - omoară într-un conflict doi călători anonimi, din care unul era tatăl său, Laios. Pus la încercare de Kreon, succesorul tatălui, reușește să obțină tronul theban și căsătoria cu Iokasta, despre care nu știa că îi este mamă, făcând cu ea 4 copii (Eteokles, Polynikes, Antigone și Ismene). O epidemie din Theba nu poate fi curmată, după oracol, decât prin răzbunarea morții lui Laios cu care se însărcinează chiar **Oe.**, dar când în fine află că el însuși era vinovatul (și Iokasta – mama și acum soția sa – se spânzură de durere), el își scoate ochii și pornește în pribegie, condus de Antigone și murind bătrân. Un episod care l-a dus la căsătoria incestuoasă este întâlnirea cu *Sfinxul; acest sfinx feminin de variantă greacă devorează zilnic câte un tânăr theban; văduvă recentă, Iokasta își oferă mâna și regatul celui care va scăpa poporul de asemenea calamitate, răspunzând la dificila și invariabila întrebare a sfinxului; oferindu-se, **Oe.** dezleagă enigma: Cine este cel care, deși cu două picioare, are totuși și trei și patru? – răspunzând că este omul, în patru labe ca prunc, în două picioare ca adult, în trei, adică rezemat în toiag, ca bătrân; sfinxul e nevoit să se sinucidă de ciudă, aruncându-se de pe stânca sa și zdrobindu-se în prăpastie; de aceea, Iokasta îi oferă lui **Oe.** căsătoria și tronul. Mult mai târziu, mitul uciderii tatălui și al căsătoriei cu mama începe să fie numit *complexul lui Oedip,* punct de pornire în freudism, care consideră conștiente crimele și incesturile, dintr-un impuls de concurență în cadrul endogamiei tribale primitive. Mai mult, Sigmund *Freud a crezut că poate găsi aici și originea explicării mitice a *păcatului originar: „tocmai *complexul lui Oedip* a sugerat omenirii în întregime, în punctul de pornire al istoriei ei, conștiința culpabilității, această ultimă sursă a religiei și moralei" (*Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse,* Wien, 1910, 3, XXI).

§ C. Astier, *Le mythe d'Oedipe,* Paris, 1974

ofrandă → *sacrificiu*

Ogivu Zeu complex al funcțiilor vitale, adorat în Benin *(→ mitologiile populațiilor africane),* stăpânul fulgerului și al *morții, patronul ocrotitor al sângelui uman și animal și al sevei vegetale, ca principii esențiale ale vieții; în epoca modernă de penetrație a civilizației tehnice, patronajul lui **O.** s-a extins și asupra benzinei, ca principiu esențial în mișcarea automobilelor.

oglinda Inițial, suprafața netedă a unei ape reflectând imagini (așadar și chipul omenesc), **o.** devine obiect fabricat (din piatră șlefuită, din metal, mai ales argint, în fine, din sticlă argintată), dar totodată și *simbol mitic, prin *miracolul de a-i oferi omului propriul lui chip; de acolo pornesc și *miturile având la bază fie *superstiții thanatofobe, fie simbolistica inexplicabilei reflectări de imagini, care vehiculează ideea de *magie conținută de **o.** ~ *Oglinda oraculară* în **mitologiile civilizațiilor precolumbiene* (mai ales aztecă și incasă): **o.** de piatră lustruită *(tezcatl),* în care preoții pretindeau că văd imagini în mișcare din viitor; o *legendă reluând ideea mitului spune că o atare **o.** le-a prevestit imagistic incașilor, în imagine vie, pe vremea lui Moctezuma, invazia unei armate străine, care s-a dovedit a fi mai târziu conchista lui Cortez. În superstițiile mai multor popoare, fetele își ghicesc ursitul în noaptea

Anului Nou (în aria *creştinismului ortodox, în noaptea de Bobotează), pretinzând a-i vedea chipul într-o **o.** încadrată de lumânări aprinse ~ *Oglinda fumegândă* Un disc opac pe revers, lustruit pe avers, făcut din granit şi servind în *ritualurile populaţiilor nahuatle din America Centrală ca simbol al zeului solar *Tezcatlipoca (Oglinda Fumegândă), dar transferat de unii comentatori ai temei, parţial, şi în *paleoastronautică. Exista credinţa că **o.**, folosită cum trebuie, reflectă întregul spectacol al naturii, coagulând totul pe o singură suprafaţă reflectantă. ~ *Oglinda magică* În f o l c l o r : *o. fermecată* are însuşirea telescopiei, imaginea penetrând obstacolele de orice gen dintre obiect şi **o.**; există o categorie aparte a **o.** cereşti din folclorul oset (Caucazul de Nord): o fată având asemenea **o.** descoperă pe oricine, în orice ascunzătoare, la orice distanţă, afară de cazul când cel căutat s-a ascuns în spatele **o.**; în folclorul românesc sunt **o.** fermecate, cum are Frumoasa-Lumii (în basmul *Zâna Stelina,* col. T. Pamfile) care fac selecţie estetică printre fetele din lume. În *a s t r o l o g i e : *o. magică,* în care astrologii susţineau că pot vedea fie imagini din viitor, fie imaginea mai multor evenimente sincronice, petrecute la mari distanţe spaţiale. ~ *Oglinda funerară* În s u p e r s t i ţ i e : *credinţa din India şi Hellada că e oprit să-ţi vezi chipul reflectat (iniţial în *apă), întrucât *spiritele apei îi pot fura sufletul celui care se oglindeşte şi, rămas fără suflet, omul moare. În *m i t o l o g i e : J.G. *Frazer considera că mitul lui *Narcis, care moare pedepsit fiindcă îşi contemplase chipul în **o.** apei, a pornit de la această superstiţie a interzicerii oglindirii; tot el explica prin aceeaşi superstiţie obiceiul acoperirii **o.** în casa unui defunct: sufletul acestuia, proiectat ca reflex al **o.**, ar putea fi răpit de umbra destinată să rătăcească până la înmormântare. ~ *Oglinda sacră* Zeiţa solară *Amaterasu, din **mitologia japoneză,* îşi părăseşte grota de recluziune, redând lumii căldura şi lumina sa, numai după ce e pusă să privească în **o.**, şi pe baza acestei tradiţii mitice, **o.** a devenit obiect de *cult, nelipsit din *templele *shintoismului.

Ogmios; *Ogma*; *Ogmé* Zeu sapienţial, în **mitologia celtică* (de largă circulaţie în Gallia şi Britannia), patronând artele, poezia şi elocvenţa. Deşi iniţial, se pare, o divinitate a lanurilor de grâne, probabil şi fiindcă era reprezentat plastic ca bărbat viguros, romanii l-au identificat cu *Herakles; una din imaginile cultuale e descrisă de Lukian din Samosata: „Galii socotesc că e Herakles şi felul cum îl zugrăvesc e cel mai ciudat din toate în care a fost înfăţişat vreodată un zeu. Anume, ei fac din el un bătrân istovit, pleşuv, cu păr alb la ceafă, cu pielea aspră, oacheşă, arsă de soare". El poartă „pielea leului pe umăr, măciuca în mâna dreaptă, tolba cu săgeţi la spate şi arcul încordat în mâna stângă; acest bătrân Herakles târăşte după el o mulţime nenumărată de oameni legaţi de urechi. Lanţurile lor uşoare ca firul de păr sunt lucrate din aur şi chihlimbar, putându-se asemui cu nişte splendide salbe" (toate fiind ancorate în limba zeului). „Acest bătrân Herakles, care este însăşi elocvenţa, târăşte ţintuită de limba sa toată mulţimea legată de urechi, căci cunoaşteţi legătura ce este între ureche şi limbă". De aici, ideea cuceririi lumii prin forţa cuvântului, pe care o întruchipa probabil **O.**, zeu complex al înţelepciunii, care i-a învăţat pe oameni şi retorica şi scrisul; după eposul irlandez (unde e numit *Ogma*) el a inventat vechea scriere, precreştină, din Ulster: runele, numite după numele zeului – *ogama* – un sistem alfabetic, semnificaţia literelor fiind determinată de direcţia crestăturilor şi de numărul lor pe un răboj.

Ogun Zeul patronal al *fierului şi al războiului, în miturile triburilor yoruba *(→ mitologiile populaţiilor africane)*, ocrotitor al războinicilor, vânătorilor şi fierarilor. Îi sunt consacrate fierul şi totodată *pământul (ca sursă a minereurilor de fier). *Simbolul emblematic al zeului: *cuţitul* (de aceea, în toată aria etnică yoruba, la judecăţi, oamenii jură pe cuţit). Odinioară, la declararea războiului, i se aduceau *sacrificii omeneşti; dar altfel, în cazurile cultuale curente, i se jertfeşte câte un *câine.

Ogyges Personaj neclar din **mitologia greacă,* după unele izvoare, căpetenie împotriva lui *Zeus în *Titanomahie. Acelaşi nume (sau *Ogýgos*) l-ar fi purtat şi întemeietorul mitic al Thebei beoţiene, în vremea căruia (după Nonnus şi Iulius Africanus) s-ar fi declanşat primul dintre cele 3 diluvii narate de izvoarele mitice greceşti; după alte surse, **O.** (la *Ovidius: *Ogygius*) ar fi fost şi unul din numele zeului **Dionysos.*

Ohomoquo Bărbatul primordial în tradiţia mitică arhaică mexicană *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*, adorat de tolteci ca zeu întemeietor al neamului omenesc *(→ omul primordial)*; dar în zona centrală a Văii Mexicului tradiţia îl consideră numai primul om făcut şi destinat de *zei să devină agricultor, soţia sa fiind *Cipactonal. După alt *mit, transmis de cultura maya, **O.** a inventat *astrologia şi *calendarul.

Oho Yama Spiritul munţilor, în **mitologia japoneză,* tatăl a două zeiţe cu atribute delimitate: **Sengen* – patroana muntelui sfânt Fuji, şi **Ihanaga* – ocrotitoarea stâncilor perene.

Oinone; *Egina* *Nimfă frigiană din **mitologia greacă,* pe care *Paris a părăsit-o pentru *Helene, întorcându-se însă apoi la ea, chiar după sfatul ei, când Philoktet l-a rănit la asediul Troiei. Fiică a zeului râului Kebrenos, **O.** are harul *divinaţiei, iar când Paris o părăseşte, ea îl avertizează asupra nenorocirilor ce vor rezulta din călătoria lui în Grecia: răpirea Helenei şi declanşarea războiului troian. La întoarcerea lui, neputându-i ierta trădarea, Nimfa refuză să-l vindece, dar după ce îl vede mort se sinucide din deznădejde, lângă

cadavrul lui. Mult înainte de această aventură, dintr-o iubire cu *Zeus, **O.** îl născuse pe *Aiakos.

Oisin Zeu-faun, în *mitologia celtică din zona Irlandei; născut de o femeie care a fost metamorfozată în căprioară, **O.** era venerat (mai ales de celții nordici) adesea mai mult ca semizeu sau numai ca erou cu învestitură divină.

Oke Zeu *htonic în *panteonul grupului de triburi nigeriene yoruba *(→ mitologiile populațiilor africane)*, simbolizând o sinteză a tuturor *spiritelor patronale de munți, dealuri și de orice alte proeminențe ale reliefului.

Okeanos Zeul „fluviului Ocean", în *mitologia greacă*; despre el se credea în antichitatea timpurie că înconjoară pământul discoidal, ca un brâu. Născut de *Gaia de la *Uranos, cel mai în vârstă dintre *Titani, căsătorindu-se cu sora sa *Tethys, **O.** devine tatăl *Oceanidelor. Într-o epocă mai târzie, **O.** nu mai este considerat decât *simbolul patern al apelor curgătoare și zeul Oceanului Atlantic.

Oknos Personaj din *mitologia greacă*, obligat să împletească mereu o frânghie pe care, treptat, o înghite o măgăriță; într-o variantă e însă prezentat mai realist: „un om care merge în fruntea unei procesiuni împletește capătul unei lungi funii de papură, în timp ce alții, urmându-l, o dezleagă (cf. Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, I, *XCVII*, 3).

Okolnir Muntele *uriașilor, în *mitologia scandinavă*, însemnând „Cel care nu e rece", de unde ipoteza că ar fi fost mitizat în trecutul arhaic un vulcan activ, poate din Islanda.

Okopirms (prusic *uka* + *pirms* – primul dintre toți) Zeul suprem în mitologia prusică *(→ mitologie baltică)*, șeful triadei de guvernare a universului, împreună cu zeul luminii, *Zwaygstiks*, și cu zeul mării, *Autrimps* (după izvoarele istorice latine și germane dintre 1530–1615). **O.** avea două atribute sincretice, probabil din tradiții diferite, de zeu atottiitor al *cerului și al *pământului și de zeu al cerului înstelat. Întrucât lipsesc datele mitologice de factură epică, unii cercetători presupun că **O.** ar fi fost un zeu abstract, deși unul dintre izvoare îl compară cu zeul roman *Saturnus.

Okuninushi: *Onamuji* Fiul principal al zeului *Susano-o, din *mitologia japoneză*, venerat cu epitetul *Stăpânul Marii Țări* (Țara Izumo). După biografia sa mitică, **O.** e inițial o divinitate modestă; când frații săi vor s-o pețească pe prințesa Yakami, îl iau pe **O.** să le ducă bagajele și întâlnind pe drum un iepure pe care-l jupoaie îl sfătuiesc în batjocură să se vindece scăldându-se în apă sărată și lăsându-se zvântat de vânt; iepurele îi ascultă, apoi începe să se zvârcolească de durere, până sosește **O.**, căruia îi spune cum a adunat crocodilii din mare și i-a provocat la o competiție numerică și cum ei, așezându-se în monom spre a fi numărați, și-au lepădat pieile și s-au arătat ca niște zei batjocoritori; **O.** îl învață să se scalde în apă dulce și să-și presare trupul cu polen de flori de rogoz spre a se vindeca, iar atunci **O.** constată că iepurele era zeul *Inaba*, care-i promite pe Yakami ca soție. Frații conspiră, vrând să-l ucidă, însă **O.** pleacă în țara lui Susano-o, se însoară cu Yakami, apoi are mai multe conflicte chiar cu zeul Susano-o pe care îl urmărește, traversând amândoi imperiul luminii și al întunericului; luptele și urmărirea au repercusiuni cosmice și se sfârșesc numai când **O.** e învingător și devine stăpânul Marii Țări, începând să reconstruiască lumea cu ajutorul zeului pitic, *Sukune Bikona.

Olimp (grec. Ολυμπος) Lanț muntos între Macedonia și Tessalia, unde grecii antici credeau că locuiesc marii *zei.

Olofaet Zeul *focului, adorat de populația ins. Namoluk (arhip. Carolinelor, din Micronesia, Oceanul Pacific); patron al flăcărilor, **O.** la un moment dat încredințează focul păsării *mwi*, care îl va transporta în cioc, din *cer pe *pământ; dar pasărea ascunde focul, în forma lui latentă, în arborii pădurii, de unde mai târziu oamenii vor învăța să-l elibereze frecând două lemne unul de altul.

Olorun *(Proprietarul cerului)* Zeul suprem al triburilor yoruba din Nigeria *(→ mitologiile populațiilor africane)*. După ce a început să creeze lumea, o abandonează, transmițând misiunea desăvârșirii și guvernării ei, zeului subaltern *Obatala. Fiind considerat adesea și zeul oceanului, dar mai ales patronul inactiv al universului, are mai multe epitete onorifice: *Olodumare* (Atotputernicul), *Eleda* (Creatorul), *Alaye* (Stăpânul Vieții), *Oluva* (Domnul). Retras însă de la treburile pământești, deci un *deus otiosus*, **O.** nu are *temple, *capiști sau statui și e invocat (după cum comunică J.G. *Frazer), numai rareori, în mari dezastre.

oṁ Particulă lexicală sacră, în lb. sanscrită, reprezentând o interjecție solemnă, rostită în serviciul divin și în *rugăciuni, ca invocare a divinității sau ca binecuvântare; *oṁ* este o particulă inițială, cu care încep obligatoriu nu numai rugăciunile și ceremoniile religioase, ci adesea și cărțile; orice text sacru sanscrit din India antică (după cum, mai târziu, chiar orice narațiune sau evocare a zeilor), începe și se încheie cu acest monosilab. Deopotrivă este important *simbolul grafic și fonetic: în fonetica lb. sanscrite, particula se compune de fapt din 3 foneme: *a*, *u* și *m*, transcrise *oṁ*, care simbolizează primele 3 (din cele 4) Vede *(→ Veda)*. Monosilabul *oṁ* – inseparabil de orice *mantra – are, în tehnicile spirituale mantrice, valoarea de simbol fonetic al Unității cosmice, reprezentând totodată și sursa esențială a vibrației originare. Una dintre cele mai frecvente rugăciuni budiste *(→ budism)*: *Oṁ! mani padme! Hum!* Din cea mai adâncă antichitate a culturii spirituale și religioase indiene, *oṁ* a fost socotit printre cuvintele cele mai sacre.

Ometeotl Dualitatea divină supremă în *panteonul aztec şi, în genere, nahuatl *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*, zeul total venerat ca formă fundamentală şi inseparabilă acţionând asupra întregului univers şi fiind în primul rând creatorul celor 4 zei sau 4 forţe cosmice de echilibru general, de fapt al forţelor esenţiale de la care emană istoria lumii: *Tlatlauque *Tezcatlipoca* (zeul *roşu*), *Yayauqui Tezcatlipoca* (zeul *negru*), **Quetzalcòatl* (zeul *alb*), **Omiteotl* (zeul *albastru*). **O.** e definit astfel de un *mit din *Codicele Florentin* (VI, 71): „Muma zeilor, tatăl zeilor, zeul bătrân întins pe buricul pământului, zăvorît în temniţă de peruzea". Abstracţie şi simbol-sinteză, **O.** e uneori precizat şi teologic: „Quetzalcòatl, în invocaţii, numea drept zeu al său ceva din adâncimea cerului. Pe aceea care are fustă de stele, pe acela care face să fie lucrurile mai luminoase. Doamna trupului nostru, Domnul trupului nostru, cea care e înveşmântată în negru, cel care e înveşmântat în roşu" (*Analele de la Cuauhtitlan,* fila IV, 1–7). Situarea cosmică precisă a acestui zeu (numită *Omeyocan* – locul dualităţii) peste cele 13 ceruri suprapuse din modelul nahuatl de univers, nu-l împiedică să fie ubicuu; epitetul său principal *Moyocoyani* (Cel care se creează pe sine însuşi) explică originea metafizică a acestei dualităţi: **O.** nu e un zeu *androgin, nici corporal, ci principiul dublu care se gândeşte pe sine şi se autocreează (întrucâtva comparabil cu *Brahmă); dar există şi o formă de reprezentare mai concretă: *Ometecuhtli* (Domnul care fecundează) şi *Omecihuatl* (Doamna care zămisleşte), aici amintind de principiile chineze **yin* şi *yang*. Alte epitete: **Huehueteotl* (de fapt, zeul arhaic al *focului) – Zeul vechi-vechi, adică de vârstă infinită; *Monenequi* – Cel care face cum vrea (un text din *Codicele Florentin* explică acest epitet spunând că **O.** „ne ţine aşezaţi în centrul palmei sale" şi „ne mişcă după dorinţa sa", oamenii nefiind pentru el decât obiect de distracţie); *Tlallmanac* – Cel care susţine pământul (ca principiu activ primordial); cel mai frecvent dintre epitete este *Ipalnemohuani* – Cel prin care există toţi. Totuşi, în *Istoria mexicanilor prin desenele lor* se spune că „obârşia lui nu a fost niciodată ştiută".

Omiteotl; *Maquitzcoatl* Zeu nahuatl (uneori confundat cu **Huitzilopochtli*), fiu sau principiu cosmic creat de *Ometeotl *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*. Alteori **O.** e imaginat şi ca zeu corporal, mic de statură şi stângaci, cu *simbolul cromatic albastru.

Omphalos (grec. ὀμφαλός – buric; prin extindere, buricul pământului) Piatră divină de marcaj al centrului lumii, în **mitologia greacă*. La mijlocul văii delfice din Hellada, într-o epocă primitivă de *litolatrie, era venerată o piatră ovală, semănând întrucâtva cu un foetus; unele variante mitologice ulterioare au considerat-o piatra pe care, înfăşând-o în scutece, *Gaia i-o dăduse (în *mitul formelor primordiale) lui *Kronos s-o înghită în nesaţul lui de a-şi mânca odraslele (Gaia salvându-l astfel pe *Zeus). Venind mai multe secole în pelerinaj lângă *Delphoi, credincioşii au ajuns să considere piatra drept centrul (buricul) lumii, adică locul pe unde trece osia universului *(axis mundi)* de la cer, prin pământ, sub pământ. Un mit de formaţie mai târzie considera că Zeus a trimis doi vulturi, dinspre cele două puncte cardinale opuse (Orientul şi Occidentul) pentru a stabili, în locul lor de întâlnire, situarea centrului lumii; după unele surse istorice, în *templul delfic al lui *Apollon, se păstra o piatră conică albă, rememorând locul de întâlnire a vulturilor.

Omu Zeiţa *Lunii, în *panteonul triburilor nigeriene yoruba *(→ mitologiile populaţiilor africane)*, fiica zeului *androgin *Odudua.

omul primordial Toate formele antropogonice din *miturile lumii se caracterizează în special prin două criterii: a) caracterul artizanal al *antropogoniei; b) tendinţa oricărei făpturi umane de a se emancipa de sub controlul creatorului. Dar din substratul codificărilor teologice răzbat două *simboluri esenţiale: libertatea potenţială a omului şi perfectibilitatea lui. ~ *Simbolismul scopului antropogonic* În majoritatea mitologiilor, actul antropogonic al divinităţii are un scop precis, care, în stratul codificat de teologi al miturilor creaţioniste, se manifestă în 5 simboluri principale: 1) glorificarea divinităţii creatoare de către omul creat (aceasta fiind socotită, mai ales în *Geneza* biblică *(→ Biblia)*, o divinitate orgolioasă, oricând simţindu-se ofensată de insuficienţa umilinţei umane); 2) utilizarea roadelor pământului de omul beneficiar (omul, considerat punct de echilibru al pământului, iar în unele mituri omul fiind destinat să industrializeze bunurile terestre spre a-i hrăni pe zei, de obicei prin *ofrande (îndeosebi în **mitologiile din Mesopotamia)*; 3) înclinaţia structurală spre *păcat prin nerezistenţa la ispita răului (punct principal în religiile dualiste, ca *zoroastrismul, dar şi în *mozaism, *creştinism, *islam, adică acolo unde omul reprezintă terenul de încercare în competiţia între bine şi rău, între *Ahura-Mazda şi *Angra-Mainyu, între *Dumnezeu şi *Diavol); 4) perfectibilitatea umană prin adorarea divinităţii (sau calea *mântuirii postume, formele doctrinare fiind diferite, de la ciclul reîncarnărilor de tipul **saṃsāra* pe calea perfecţionării, la extazul mistic implicând topirea fiinţei, sau de la asigurarea prin umilinţă şi respectarea preceptelor religioase, a redobândirii stării edenice primordiale, la cumpărarea răsplăţii postume cu *sacrificii şi ofrande); 5) fie omul e o părticică divină *(*Ātman)* din sufletul universal (**Brahmān*), fie zeul include în el sângele său (*Enlil amestecă cu sângele său lutul antropogonic: astfel omul nu va fi uitat niciodată şi, chiar după ce trupul său se va întoarce în pulberea originară, va rămâne *etemmu* – fantoma sa, fie, în multe mituri,

zeul antropogonic îi insuflă viața din propria lui suflare: miturile ebraice, maori ș.a.). ~ *Evoluția mitică a naturii umane* 1) starea beatitudinii primordiale sau stadiul arcadic, al inconștienței preumane: „Adam și femeia lui erau amândoi goi și nu se ruşinau" – *V.T., Geneza,* II, 25; 2) descoperirea de sine, adică ieșirea bruscă din starea inconștienței inițiale: „Am auzit pașii tăi în grădină și m-am temut fiindcă eram gol, și m-am ascuns" (*ibid,* III, 13), dar mai ales, în majoritatea mitologiilor, consecința avantajoasă a operei *eroilor civilizatori; 3) impulsul descifrării mediului: numirea ființelor și lucrurilor, adică descoperirea limbajului articulat și recunoașterea – prin definiție și clasificare – a mediului ambiant și a semenilor; 4) emanciparea inclusă în simbolul înfruptării din *Pomul Cunoștinței, adică descoperirea valorilor ambientale și formularea primelor abstracții, apoi înțelegerea tragismului luptei pentru existență, de unde și primele credințe în riscul competiției între om și zeu: „Iată, Adam s-a făcut ca unul dintre noi, cunoscând binele și răul" (*ibid.,* IV, 22); 5) sacrificiul cunoașterii: izgonirea din *Paradis, după unii comentatori echivalent cu epoca renunțării la traiul liber de culegător de fructe sălbatice pentru noile condiții ale ritmului de constrângere din societatea agrară (de nu va fi fost un exil invers): „Deci l-a scos El Yahweh din grădina Edenului, ca să lucreze pământul din care fusese luat" (*ibid.,* III, 22), consolidate de primele mari descoperiri: *focul, *roata, barca, domesticirea animalelor, agricultura și uneltele agricole, arcul, astronomia, leacurile; 6) revolta contra destinului: Turnul Babel *(*Babel)* – idee frecventă în *mitologia generală, de la turnurile ajungând – în concepția arhaică – aproape de sediul zeilor și de la scările cerești, până la *Gigantomahie. ~ *Formele antropogonice* 1) o m u l r e b u t a t (oamenii de gheață asexuați *Ninya, dintr-un mit australian, înlăturați ca neizbutiți, fără să dispară însă, așa cum dispar primele forme protohumane în antropogonia quiché (din **Popol Vuh*); dar și alte mituri ale lumii vorbesc de omul rebutat pentru păcatele lui fizice și morale, de obicei prin *potop universal sau incendiu cosmic, ceea ce poate simboliza purificarea atelierului antropogonic; 2) *a n d r o g i n u l – ființă inițial bisexuată, considerându-se suficient de puternică spre a se răzvrăti, de unde simbolul lui *Platon *(Banchetul)* despre diferențierea sexelor care slăbește energetic ființele preumane, obligând perechile despărțite să se recaute toată viața: 3) o m u l e x p e r i m e n t a l: toate mitologiile care cuprind o formă escatologică globală *(→ escatologie):* potop, îngheț, incendiu, se referă la repetări de experiență antropogonică, iar ramura supraviețuitorului (*Utnapishti, *Noe, *Yima) înseamnă refacerea omenirii după alte criterii; există însă mituri ale unei antropogonii experimentate artizan; zeul ugrilor din Urali, *Numi-Torem, încearcă 3 antropogonii: pădurenii, oamenii părosi, oamenii din lut și crengi, o formulă antropogonică similară fiind prezentată mai clar în mitologia yucateneză quiché: a) perechea divină *Tepeu și *Cucumatz umple pământul cu animale care decepționează pe creatori, prin absența darului vorbirii; b) apare omul de pulbere, autodistrus prin inconsistența structurii lui; c) e făcută făptura de lemn cu chip uman care, înmulțindu-se în forme nefaste, trebuie anulată; d) abia după potop e confecționată forma umană cunoscută; Tepeu și Cucumatz studiază compoziția posibilă a cărnii umane, stabilind ca materie primă porumbul, alb și galben (aluatul de făină), apoi sunt plămădite primele 4 perechi de oameni: întâi bărbații *Balam-Quitze, *Balam-Acab, *Mahucutah, *Yqui-Balam, apoi soțiile lor *Caha-Paluna, *Chomiha, *Tzununiha, *Caquixaha, care apar în timp ce bărbații dorm; dar acești oameni sunt inițial atotvăzători și prea înțelepți: „Când își roteau privirile împrejur, zăreau numai-decât orice și priveau totul de sus până jos, din bolta cerească până în măruntaiele pământului [...] fără a se urni din loc"; temându-se că operele lor vor deveni zei, creatorii le întunecă parțial mintea cu un nor de ceață, le încețoșează ochii reducându-le orizontul și apoi, adormindu-i, le creează cele 4 femei, hotărînd definitiv destinul omenirii, condiția umană așa cum o știm; 4) o m u l d e u z d i v i n – în antropogonia mesopotamică se vădește de fapt acest scop: zeilor le trebuie slugi; în America Centrală, mitologiile aztecă, maya, quiché afirmă că zeii i-au făcut pe oameni ca să fie hrăniți de aceștia cu sânge; scopul e însă mai distinct în mitologia neozeelandeză maori: zeii plămădesc o femeie din argilă roșie, pe care zeul *Tane o însuflețește, devenind și primul ei soț după ce e spălată în cer cu apele divine; dar, deși o făcuse pentru sine, după o perioadă o dăruiește primului bărbat creat între timp de zeul războiului *Tu, abia atunci definindu-se perechea de oameni primordiali: *Tiki (bărbatul) și *Hine-Ahu (femeia); în Noua Guinee, zeul *Ameta, crestându-și degetul, stropește cu sânge un cocotier din floarea căruia se naște tânăra *Hainuwele. Mitul babilonian al lui *Athrahasis formulează net scopul divin, zeii adresându-se moașei cerești Belet-ili: „Făurește ființa omenească, pentru ca ea să poarte jugul din porunca lui Enlil, pentru ca omul să ia asupră-și povara aspră a trudei zeului": 5) o m u l t i t a n i c – deși *Titanii greci sunt anteriori zeilor cronizi *(→ zei),* ca și *uriașii din **mitologia scandinavă,* *arhetipul uriașului mitic este răspândit cu nume diverse în multe mitologii ca *gigant, adică ființă intermediară între zeu și om, de fapt om titanic sau ființă preumană de mare forță fizică și cu spirit insurgent antidivin: „Acolo s-au născut uriașii cei vestiți din vremi străvechi, înalți la statură și iscusiți la război" (*V.T., Baruh,* III, 25); „Pământul a dat naștere unui neam

sălbatic, Giganții, niște monștri enormi care au avut cutezanța să pornească la atac împotriva casei lui Iupiter" (Ovidius, *Fasti,* V, 34–35); 6) *d e m i u r g u l – deși uneori demiurgii sunt considerați zei primordiali, creatori de univers, alteori supraoameni de imensă forță artizanală, există o formă mitologică a demiurgului preuman, mai rară: îndeosebi *Väinämöinen și *Ilmarinen din **mitologia finlandeză,* mai mult oameni decât zei, zeificarea lor ulterioară fiind o ridicare de rang pentru glorificarea operei lor mitice; 7) p e r e c h e a u n a n i m ă – simbol principal al înmulțirii și perpetuării speței; iar în multe mituri perechea nu apare concomitent, ci femeia e făcută după bărbat, când zeii constată că el e prea singur sau că e prea perspicace și îndrăznet – perechea unanimă însemnând familia, adică elementul component celular al societății umane organizate; perechile primordiale: *Adam și *Eva, *Evenor și *Leukippe, *Askr și *Embla, *Ohomoquo și *Cipactonal, precum și cele 4 perechi concomitente – Balam-Quitze și Caha-Paluna, Balam-Acab și Chomiha, Mahucutah și Tzununiha, Yqui-Balam și Caquixaha; dar o variantă nahuatlă aparte indică solaritatea primei perechi: soarele trimite o săgeată care nimerește „în casa oglinzilor, și din groapa ce s-a deschis în piatră s-au născut bărbatul și femeia [...] neîntregi, cu trupuri numai de la brâu în sus, și se mișcau pe câmp ca vrăbiile; unindu-se însă printr-o sărutare apăsată, ei au zămislit un fiu care a ajuns temeiul neamului omenesc". ~ *Materia antropogonică* 1) l u t u l – omul *htonic e cel mai frecvent: zeul sumero-akkadian Enlil frământă lut amestecat cu sângele său creînd 7 zeițe-mame care modelează din altă argilă ființele umane ce-și capătă forma definitivă de la zeița acvatică *Nammu; în *Biblie,* „a zidit El pe om din țărâna pământului" (*V.T., Geneza,* II, 7); omul din antropogonia ugrilor e făcut din lut lipit peste scheletul din ramuri de copac; unele triburi amerindiene cred că oamenii au apărut de sub pământ, gata făcuți; shoshonii din Nevada spun că oamenii au ieșit dintr-o gaură din glie, venind dintr-o lume subterană, bărbatul aducând focul, iar femeia boabe de grâne; californienii spun că inițial oamenii locuiscră într-un mare sat subpământean; rădăcinile viței de vie ajungând până la ei, i-au silit pe cei mai îndrăzneți să se urce pe viță până au zărit suprafața pământului plină de pomi cu fructe și de bizoni așa că s-au strămutat toți, iar ultima femeie a rupt din greșală vița care, căzând, a astupat definitiv crăpătura de ieșire a cărei urmă s-a pierdut; 2) o u l: în **mitologia vedică,* după *Sathapatha Brāhmaṇa,* din apele primordiale *(→ apa)* ia ființă un ou de aur din care, peste un an, iese prima ființă, omul cosmic *Prājapati; în **mitologia chineză* după 18 milenii de încarcerare în oul inițial *(→ oul primordial)*, spărgându-i găoacea, iese la lumină omul divin primordial *Pangu; același rol îl au ouăle aduse de zeul solar incas *Viracocha: 3) p l a n t e l e: dacă același mit ugric, în antropogonia zeului *Numi-Torem, a folosit crengile de copaci numai pentru scheletele umane, în antropogonia scandinavă primii oameni sunt făcuți din frasinul Askr și arinul Embla; primii 4 bărbați quiché sunt făcuți din două soiuri de porumb; *Hainuwele din mitologia Noii Guinee se naște din floarea unui cocotier; 4) f o r m e l e i n f e r i o a r e: într-o variantă greacă oamenii se nasc din pietrele aruncate de *Deukalion și *Pyrrha, după potop; dar alte antropogonii stabilesc obârșia omului în apele primordiale, oamenii trăgându-se adesea din pești: australienii arunta spun că la început apele mișunau, acoperind tot pământul, de ființe care, când apele s-au retras, au ieșit pe uscat dând naștere oamenilor sau, în altă variantă, oamenii și-au părăsit forma primordială de pești și au întemeiat omenirea după ce s-au cățărat pe malurile zvântate; un basorelief mitoglif asirian din templul zeului *Assur reprezintă preoți sau magi în jurul unui zeu sau om – interpretat uneori, fără certitudine, drept *Ea – cu mască din capete de pește și o mantie de solzi; o semidivinitate polinesiană, Fatea, e înfățișată jumătate om, jumătate pește, cu un ochi de pește și altul de om. În antichitate ca, apoi, în folclorul multor popoare, primordialitatea omului era stabilită de obicei după criteriul subiectivității tribale sau etnice (primii oameni ai lumii erau deci fie evrei, fie japonezi, fie egipteni după cum erau – în miturile folclorice – mongoli, finlandezi, quiché, arabi, zuluși sau români). Totuși, unii istorici antici izbutesc să-și asume un criteriu obiectiv; deși nu e de acord cu ideea întâietății cronologice a altor popoare față de greci, Diodor din Sicilia transmite corect această informație: „Egiptenii povestesc că la ei, unde ar fi începutul lumii, se vor fi născut primii oameni, atât datorită climei favorabile, cât și datorită fluviului Nil" *(Biblioteca istorică,* I, *X,* 1), istoricul reluând o teză a lui Herodot *(Istorii,* II, 2*);* această tradiție, confruntată cu miturile antropogonice din Africa Centrală și Orientală, poate fi pusă în relație cu cele mai recente teorii antropologice despre apariția omului în Africa (Kenya). Antropogonia prin efort divin este aproape generală; totuși, provenind din doctrina răspândită de *bogomili în unele mitologii populare (de ex., **mitologia românească*) intrate sub incidența influențelor bogomilice, apare tema omului plămădit corporal de *Diavol; o variantă de aceeași proveniență referindu-se la adulterul Evei cu Diavolul (*Șarpele biblic), preluată și ea de folclor, arată pe Eva născând, de la *Satana, pe *Cain și pe o soră (neatestată în *Biblie*) a acestuia – Calomena (cf. Euthymios Zygabenos, *Panoplia dogmatică,* XXVII). Mitologiile care descriu antropogonii succesive își explică poziția prin șirul de experimente operate de divinitățile creatoare sau prin

nevoia de pedeapsă; după *Hesiod, fiecare generație piere din cauza unui *păcat global *(hybris).*

§ W. Koppers, *Der Urmensch und sein Weltbild,* Wien, 1949; L. Röhrich, *Adam und Eva,* Stuttgart, 1968; P. Hübner, *Vom ersten Menschen wird erzählt in Mythen, Wissenschaft und Kunst,* Düsseldorf, 1969

Ondine *Nimfe acvatice din **mitologia scandinavă* târzie, trăind în adâncul mărilor și al altor ape; seducătoare, ele îmbie pescarii sau călăreții frumoși care trec pe țărmuri, răpindu-i și ducându-i la fund, în palatele lor de cristal. (cf. **Nixen*)

Oniros (grec. Ὀνείρως) Zeu din **mitologia greacă,* personificând somnul cu vise sau visele din timpul somnului. Grecii credeau în funcția oraculară a viselor (de aici și *oniromanția* – arta interpretării viselor; → *manticā*), pe care le împărțeau în 3 genuri: 1) *chrematismatice* (κρηματίσμος – prin *relevație) – când *zeii sau *geniile apar fățiș în visele oamenilor, anunțând direct viitorul; 2) *theoremātice* (θεώρηματικός – prin contemplare) – când înșeși evenimentele viitoare se petrec în vis; 3) *aluzive* asupra viitorului, înfățișate în forme simbolice. *Homer în **Odisseia* (XIX, v. 733–756) și Vergilius în *Eneida* (VI, v. 893–896) vorbesc în acest sens, spunând mai ales că visele trec prin două porți: una de corn, alta de fildeș, primele fiind oraculare, celelalte însă amăgitoare.

Onuris (egipt. *Anhuret*) Zeu din **mitologia egipteană,* patron mai ales al *vânătorii și războiului; numele Anhuret *(Cel care a adus-o înapoi pe cea de departe)* e legat de zeița *Sehmet (în ipostaza ei de *ochi solar*) care, supărându-se, fuge în Nubia, prefăcută în leoaică, și numai **O.**, priceput în strategie și violență militară, izbutește s-o găsească, s-o calmeze și s-o aducă îndărăt; la întoarcerea lor, **O.** se însoară cu Zeița-leoaică, numind-o de atunci *Mehit.* În Regatul Nou (după sec. XV î.e.n.), **O.** devine un zeu foarte popular și e adorat ca mântuitor al populației modeste, dar și ca apărător al oamenilor de dușmani, *duhuri rele și animale vătămătoare.

Ophannim (ebr. *ophannim* – *roți) Rang în ierarhia *îngerilor, din **iudaismul* târziu (postbiblic), și, de asemenea, clasă de îngeri în apocriful etiopian **Cartea lui Enoh.* În **Biblie* (*V.T., Iezechiel,* I, 15–20; X, 12–13), *ophannim* sunt roțile care se mișcă singure, angrenate una în alta, în mod și cu aspect enigmatic, pline de ochi și cu direcție unică de rotație *(roțile lui Iezechiel),* care, după interpretările tradiționale, nu ar fi decât *simbolul puterii atotvăzătoare a lui *Dumnezeu (*Yahweh), ceea ce însă nu este mai mult decât o vulgarizare simplistă a unei noțiuni arhaice, încărcate de sensuri ermetice. Pentru *teologia rabinică tradițională, căpetenia **Oph.** este îngerul *Ophaniel,* care are și funcția de supraveghetor al rotației *Lunii.

Ophioneos Unul dintre cei mai vechi *Titani din **mitologia greacă,* trăind înainte de *Kronos și domnind în *cer cu soția sa **Eurynome,* învins însă apoi de Kronos și aruncat în *Tartaros. Apollonius din Rhodos (*Argonautica,* I, 503) îi atribuie lui *Orpheus un imn religios în care **O.**, regele-șarpe, e aruncat de Kronos în ocean după ce, împreună cu *Oceanida Eurynome, dăduse naștere neamului *zeilor, uzurpând tronul universal.

ophiți (grec. ὄφις – șarpe) Una dintre cele mai timpurii *secte, desprinse din **creștinism,* o grupare gnostică *(→ gnostici)* din sec. II. **O.** se închinau *Șarpelui biblic *(*mitologie biblică),* socotit mesagerul divin primordial care le-a adus oamenilor *mântuirea prin cunoaștere; astfel, pentru **o.**, Șarpele din *Geneza* veterotestamentară era mai presus decât *Isus Christos, pe *Dumnezeu (*Yahweh) din *V. T.* acești ciudați sectanți urîndu-l ca pe un adversar. Izvorîtă dintr-un amestec haotic de *mituri și idei religioase *(*Biblia,* *teologia dualistă a **zoroastrismului, *Kabbala* iudaică, **mitologia greacă,* *angelologia creștină), doctrina ophită a dus adesea la corelații neașteptate, de ex., între faptele *îngerilor și isprăvile lui *Herakles; astfel, *Adam Kadmon* este *arhetipul divin al omului *(→ Adam)* care urmează să fie restaurat de Isus Christos; de asemenea, **o.** venerau personajul numit *Behemot,* ca arheu, iar arhontele suprem era socotit a fi *Onoel Taphabaot.* Scrierile părinților *Bisericii creștine *(→ patristică)* au atacat nu o dată această doctrină, iar Irenaeus a făcut o descriere polemică a sectei.

Ops (lat. *ops* – putere, abundență; *opes* – mijloace materiale, bogăție) Zeița fertilității pământului și a belșugului (uneori identificată cu *Rhea) și soția lui *Saturnus din **mitologia romană*; dar, de fapt, era o veche zeiță italică preluată la Roma și care ar fi putut avea un model și mai vechi în zeița frigiană **Kybele,* cu care de altfel romanii o și confundă cu timpul, conferindu-i și sensul de „providență divină". *Sărbătorile în onoarea zeiței se numea *Opalia.* Uneori, în ceremoniile de legitimare a paternității, **O.** era confundată cu zeița **Levana.*

oracole (lat. *oraculum* < *orare* – a se ruga; grec. μαντεῖον – prezicere, κρηστήριον – *templu oracular) Sanctuare unde, în antichitate, se credea că divinitatea e dispusă a da răspunsuri la întrebările unui preot inspirat, privitoare mai ales la viitor; **o.** erau consultate când erau necesare decizii categorice în interesul statului sau al unui grup social, în chestiuni religioase, militare, politice, sociale, dar și în interes particular, privind acțiuni plănuite sau începute. **O.** sunt caracteristice aproape tuturor practicilor religioase primitive sau din civilizațiile antichității, fiind adesea organizate ca instituții sacerdotale, consacrate mai ales *divinației și puse sub patronajul unui zeu ora-

cular. Cea mai complexă și mai interesantă instituție a **o.** au creat-o grecii: de ex., *Oracolul lui Apollon* din Delphoi, unde pythonissele (preotese cu numele generic **Pythia*), în stare de delir, retransmiteau prevestiri sau sfaturi din partea zeului. **O.** erau foarte respectate în Hellada; grecii socoteau că le instituise zeița *Themis. **O.** grecești principale: *Dodona* (unde preoții intrepretau freamătul stejarilor sacri și umblau desculți spre a recepționa orice emanație telurică); **Delphoi* (unde profetiza Pythia, șezând pe trepiedul sacru lângă piatra *Omphalos: acolo pământul exala *pneuma*, ce stârnea în pythonissă starea de delir numită *enthusiasmos*); **o.** apollinice la *Klaros, Xanthos* și *Kolophon*; **o.** tămăduitor al lui *Asklepios, în *Epidaur*. Pretutindeni, orice preot oracular sau *șaman, supus extazului divinatoriu, se crede posedat de zeu sau *demon, în urma invocației, fiind numai un retransmițător ales și nu un *profet având *revelații. Printre tipurile de persoane oraculare sunt mai ales: *șamani, pythonisse, *auguri, *Sibyllae;* se credea și în animale oraculare: **Oaia Năzdrăvană* în *(*mitologia românească),* berbecul **Xiezhai* (în **mitologia chineză*), pasărea **Oyal* (în tradițiile maya) etc. Dar scepticismul față de instituția oraculară a început să se impună încă în antichitatea clasică. Euripides, care nu era ateu însă nici fidel tradițiilor religioase grecești, pune în gura crainicului din tragedia *Helene* următoarele: „Mi-am dat seama cât de șubrede și pline de minciuni sunt oracolele! Nu este nimic întemeiat în semnele flăcării care arde pe altar, nici în rostirile neamului înaripat. Într-adevăr, ar însemna să ai o fire prea naivă ca să crezi că păsările pot fi de vreun folos muritorilor [...]. Atunci de ce iscodim oracolele? Aducând zeilor jertfe, s-ar cuveni să le cerem binefaceri și să-i părăsim pe ghicitori [...]. Inteligența este ghicitorul cel mai însemnat, ea și bunul simț" (v. 744-757).

§ H. W. Parke, *A History of the Delphic Oracle*, Oxford, 1939; Marie Delcourt, *Les grands sanctuaires de la Grèce*, Paris, 1947.

Orbona (lat. *orbus* – orfan) Zeiță din **mitologia romană*, ocrotitoare a orfanilor, dar și patroana sterilității; era invocată, în *rugăciuni, de părinți, spre a o îndupleca să nu îngăduie *moartea copiilor sau să nu lase pe copii fără părinții lor; dar i se rugau și părinții care, pierzându-și copiii, își doreau alții.

ordalie Probă judiciară medievală din Europa, efectuată (mai ales de *Inchiziție) în numele lui *Dumnezeu și practicată cu apă – umplând stomacul până la refuz cu ajutorul unei pâlnii, cu fierul roșu pe pielea trupului etc. Sensul european derivă dintr-un cuvânt vechi francez de origine francă: *ordâl* – judecată. Dar existau forme similare și în alte zone, mai cu seamă în antichitate. În India vedică – noțiunea *divya* (subst. – divinitate, *jurământ; adj. – ceresc, miraculos, desăvârșit) indica o practică întrucâtva asemănătoare. În Umbria, era curentă **o.** *armelor,* folosită în rezolvarea conflictelor individuale. La tribul vest-african uwei era frecventă **o.** prin otravă și, într-o împrejurare conflictuală, citată de J. G. *Frazer, populația unui sat întreg s-a otrăvit, ca să-și dovedească nevinovăția.

Ördög (turc. *ördek* – rață; magh. *ördög* – *drac) Noțiune din mitologia folclorică maghiară, definind un zeu malefic, probabil al 3-lea element al triadei supreme – completată de zeul suprem *Isten și de divinitatea feminină a belșugului, **Boldogasszony*. (cf. **Erlik*)

Oreade (grec. ὄρος – munte) *Nimfele munților și ale peșterilor, în **mitologia greacă,* una din cele mai proeminente fiind *Echo, divinitatea ecoului.

Orestes Figură mitică ciudată, după *Homer, fiul lui *Agamemnon și al Klytaimnestrei, lipsind din Mykenai când tatăl său, întors din războiul troian, a fost ucis de Aigisthus. **O.** fusese ascuns (după Homer) de sora sa Elektra sau (după *Pindar) salvat de la moarte de doica sa care l-a trimis departe de țară când mama lui urmărise să-l omoare; după 8 ani, întorcându-se, **O.** răzbună moartea tatălui, omorîndu-și mama și pe amantul ei; dar apoi e urmărit de cele 3 *Erinnys care-l fac să înnebunească; totuși, mânat de remușcare, se duce la *Delphoi unde îl purifică însuși *Apollon, așa cum după aceea îl achită și un tribunal atenian; vindecat de nebunie, întâlnește pe *Iphigenia (altă soră), ajunsă preoteasă a zeiței *Artemis; cu ea și cu Pylades, prietenul său, aduce din Tauris statuia zeiței; apoi se însoară cu Hermione. Se pare că *mitul conține câteva straturi. După un text din Herodot *(Istorii,* I, 68) **O.** era *gigant: spartanul Lychas, însărcinat să găsească osemintele lui **O.** spre a le readuce în Sparta, le descoperă în curtea unui fierar din Tegeia, într-un „sicriu lung de șapte coți". Povestirea se referă la începutul epocii fierului, înlesnind întrucâtva datarea apariției mitului. Comentatorii moderni au interpretat însă tragedia oresteiană (orientați mai mult de opera tragicilor: Eshil, *Oresteia;* Sofocles, *Elektra;* Euripides, *Orestes*), mai ales ca un *simbol. T. Zielinski consideră că **O.** este de fapt fiul lui *Zeus, născut de *Gaia, Aigisthus (Egist) fiind un *dragon, iar **O.** însuși nefiind decât o ipostază a zeului *Apollon care, în mod obișnuit, ar fi Pylades. Alții au văzut în purificarea administrată de Apollon lui **O.** o victorie a lui Apollon asupra răzbunătoarelor Erinnys, ceea ce ar simboliza, în societatea primitivă, triumful dreptului patriarhal asupra matriarhatului.

§ T. Zielinski, *Die Orestessage und die Rechtfertigungsidee*, Berlin, 1899

orfism Doctrină teologică (devenită *religie particulară) din Hellada, aparținând, după tradiție, poetului mitic **Orpheus* și discipolilor săi *Musaios, Linos, Olympos,* și constând dintr-un cod

moral riguros, o viziune spiritualistă asupra existenței considerate ciclu metempsihotic *(→ metempsihoză),* și o succesiune mitologică inversată a etapelor cosmogonice. Ca formă religioasă, **o.** s-a constituit la Atena, sub Pisistrates (sec. VI î.e.n.), în grupul de continuatori, numiți *orfici* (ὀρφικοι) care, animați de poetul *Onomatokritos,* puneau în prim plan *cultul zeiței **Demeter* și al zeului **Dionysos* și doctrina despre raportul între suflet și trup ca între particula divină și închisoarea ei carnală, ca și despre purificarea inevitabilă a sufletului printr-un șir de reîncarnări. După orfici, la început a fost *Kronos (*timpul*), unicul principiu necreat (în *teogonia hesiodică, Kronos e fiul lui *Uranos, adică al *cerului) și obârșia tuturor lucrurilor, din gestul său luând naștere Haos (*haosul primordial) și *Aither (*eterul cosmic); învestit cu forță creatoare kroniană, Aither organizează materia haotică într-un ou universal *(→ oul primordial)* cu găoace întunecată (*Nyx – noaptea), din ou născându-se *Phanes (sau Protogonos), identificabil cu *Eros, ca principiu al luminii și creator al pământului, cerului, soarelui, lunii; în varianta orfică a *mitului, abia în această etapă Uranos ia puterea din stăpânirea anterioară a divinității nopții, Nyx, iar Phanes își cedează prerogativele de zeu universal lui *Zeus; *cosmogonia orfică e comparabilă cu embrionul de aur al lui *Brahmă (India). Orficii credeau în metempsihoză ca într-un act purificator stadial și limitat, afară de neinițiați, pentru care ciclul reîncarnărilor e infinit (cf. **saṃsāra).* Dintre orfici, după Orpheus, cel mai cunoscut e Musaios, poet hieratic legendar și preot eleusin al zeiței Demeter *(→ Misterele Eleusine),* autor presupus al unei *Theogonia* și al mai multor poeme oraculare. Poetului epic Onomatokritos (sec. VI î.e.n.) i se atribuia adunarea într-un corpus a tuturor poemelor orfice. Așa cum îl putem cunoaște din surse indirecte, **o.** are structura unei *teologii mitologice aparte, cu toate elementele indispensabile: o *teogonie* (de la oul primordial, din care au ieșit generațiile de zei, până la Dionysos, cel născut din *hierogamia cuplului Zeus-*Persephone, iar apoi, după ce e ucis și mâncat de *Titani, renăscut în *Zagreus, cu inima lui Dionysos, recuperată de Zeus, Dionysos fiind un zeu trac, iar Zagreus un zeu cretan; în alte variante, succesiunea e inversă: inima fiind socotită sediul rațiunii și al sufletului, transportul ei devine *simbolul transmigrației metempsihotice); promisiunea *mântuirii (prin *ascetismul ponderat, constând în refuzul de a folosi tot ce e de origine animală, adică a evita distrugerea de *viață – hrană animală, haine de lână etc. și prin purificare); cadrul *inițiatic* (inițierea fiind mai ales învățarea regulilor de comportare pe drumul postum spre sediul zeilor, adică refacerea rutei parcurse de Orpheus și cunoașterea cuvintelor ce vor trebui rostite dincolo). Teogonia și cosmogonia orficilor ne-a fost transmisă în câteva variante indirecte; astfel, într-una din acestea, Kronos e prezentat ca un *dragon cu două capete: de taur și de leu, dar cu față de zeu și cu aripi pe umeri, și e socotit al treilea principiu cosmogonic, după *apă și *pământ, și un rezultat al combinării acestora. Se pare însă că asupra esențialului exista o concepție unitară; după Apollonius din Rhodos, „Orpheus cânta și povestea că odinioară cerul, pământul și marea erau contopite într-un tot, dar apoi s-au certat și s-au despărțit" *(Argonautica,* I, v. 494–498); iar după Diogenes Laertios, Musaios ar fi spus că „totul se naște din unul și tot în el se destramă" *(Despre viețile și doctrinele filosofilor,* I, 3). Cosmogonia orfică a fost rezumată de Damascius, după Hieronymos și Hellanikos: „La început [...] era apă și materie din care s-a alcătuit pământul, stabilindu-se aceste două principii, adică apa și pământul. [...] Al treilea principiu a luat naștere după aceste două, adică din apă și din pământ, sub forma unui dragon căruia îi crescuseră un cap de taur și unul de leu, la mijloc avea față de zeu, pe umeri avea aripi și se numea Kronos, cel fără bătrânețe, și totodată Herakles. [...el] era însoțit de Ananke, ea având aceeași natură ca și acorporala Adrasteia, cea care se extinde asupra Universului în lung și în lat, atingându-i marginile. [...] Acest dragon, numit Kronos, dă naștere unei triple descendențe: Eterului umed (Aither) [...] Haosului infinit și [...] lui Erebos, întunecatul de neguri. În aceste împrejurări, Kronos a zămislit un ou și apoi a născut [...] un zeu fără trup, cu aripi de aur pe umeri, cu capete de taur crescute pe laturi, iar pe cap un monstruos dragon închipuind diferite forme de fiare. Această teologie îl slăvește drept Protogonos și îl numește Zeus, cârmuitorul tuturor lucrurilor și al întregului Univers. De aceea se mai numește și Pan" *(Despre principii,* 123 bis, I, 317, 15 R). După informația dată de *Platon, orficii considerau sufletul un principiu al binelui, o particulă divină, iar trupul – o închisoare a sufletului, și credeau că după moarte sufletul își continuă existența și este obligat să suporte mai multe modificări și metamorfoze, spre a se purifica de infestarea pricinuită de trup: „Unii spun că trupul [σῶμα] este mormântul [σῆμα] sufletului, ca și cum acesta ar fi îngropat în trupul prezent; și deoarece trupului i se transmit semnificațiile dorite de suflet, și din acest motiv a fost numit pe bună dreptate *sema* (semn); părerea mea este că îndeosebi adepții lui Orpheus i-au dat această denumire, ca și cum sufletul și-ar primi pedeapsa pentru faptele pe care este silit să le ispășească, având trupul ca înveliș spre a se afla la adăpost, întocmai ca într-o carceră" *(Kratylos,* 400 B–C). E. R. Dodds (în *The Greeks and the Irrational,* London, 1951; trad. rom. *Dialectica spiritului grec,* București, 1983, p. 173 și urm.), afirmând că „Orfeu nu este însă totuna cu orfismul", pune sub semnul neautenticității tradițiile despre **o.** (comu-

nitatea orficilor, teogonia parodiată de Aristofan în *Păsările,* poemul apocaliptic atribuit lui Orfeu, aşa-numita doctrină orfică rezidând în sintagma σῶμα-σῆμα: „trupul-mormânt") pe care le consideră „proiecţia inconştientă pe ecranul antichităţii a unor dorinţe religioase nesatisfăcute, caracteristice sfârşitului de veac XIX şi începutului veacului XX", şi găseşte identităţi între orfism şi pitagorism, dar mai ales asemănări esenţiale (*păcatul originar, *asceza vegetariană purificatoare, transmigraţia sufletelor, trupul ca închisoare a sufletului) cu ideile arhaice de origine şamanică *(→ şaman).* Relaţia cu *şamanismul este o exagerare; surse ale **o.** se pot regăsi însă în Orient, în practicile gymnosofiştilor din India (cum i-au numit grecii, pe asceţii-filosofi ai *brahmanismului şi în special pe practicanţii sistemului complex **yoga*). Reîncarnarea în concepţia **o.** (aşa cum aflăm din izvoare târzii ca epiniciile lui *Pindar, dialogurile lui Platon etc.) este o metempsihoză în forma unei triple încercări a sufletului în viaţa corporală. Examinând elementele doctrinei, unii cercetători moderni afirmă că în **o.** s-ar afla embrionar prima formă a unei concepţii religioase panteiste *(→ panteism);* dar confruntarea de amănunt nu dă temei ipotezei.

§ A. Boulanger, *Orphée. Rapports de l'orphisme et du christianisme,* Paris, 1925; L. Moulinier, *Orphée et l'orphisme à l'époque classique,* Paris, 1955.

oricalc (grec. ὀρείχαλκον < ὄρος – munte, χαλκός – aramă) Metal mitic, „substanţă numită oreihalkon, ce se scotea din pământ în multe locuri din insulă *[*Atlantida]* şi care, după aur, avea cel mai mare preţ în acea vreme printre oameni" (Platon, *Kritias,* 114), utilizându-se în placarea exterioară şi interioară a palatelor şi *templelor atlante. Termenul se reîntâlneşte în imnul homeric *Către Aphrodite* (II, 9), la Hesiod *(Scutul,* v. 122: ὀρειχαλκοις φαεινοῦ – cnemidele de oricalc), la Plinius cel Bătrân *(Istoria Naturală,* XXIV, 21), Vergilius *(Eneida,* XII, v. 87: *Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco* „platoşa acoperită cu aur şi cu oricalc alb") ş.a. Până în sec. V î.e.n., grecii înţelegeau prin *oreihalkon* un metal preţios, dur şi strălucitor, a cărui compoziţie sau origine era necunoscută, iar pe vremea lui *Platon şi a lui Aristotel cuvântul devenise o noţiune legendară; după sec. III î.e.n., el desemnează mai multe tipuri de aliaje de cupru şi zinc, deşi poeţii (ca Vergilius) îl folosesc tot în sensul mitic. Filologii eliniştі moderni afirmă curent: „Nu ştim ce reprezenta exact acest cuvânt pentru poeţii epici, iar grecii epocii clasice nu ştiau nici ei, ca şi noi" (Paul Mazon). După interpretarea unor istorici moderni ai metalurgiei, **o.** ar fi fost un aliaj obţinut prin topirea, cu cărbune vegetal, a aramei şi a minereului de *kádmia* (poate zinc), adesea în adaos cu aur, de unde deducţia, incertă, că ar fi fost un gen de alamă; ipoteza însă nu se susţine prin datele *mitului.

Origenes Unul dintre cei mai importanţi şi mai fecunzi scriitori din **patristică,* apologet şi teolog al *creştinismului timpuriu (Alexandria, 183/5–252/3). Discipol al lui Clement Alexandrinul, urmându-l pe profesorul său la conducerea şcolii alexandrine Didaskaleia (până în 230, apoi hirotonisit preot la Cesareea), din 250, persecutat sub împăratul Decius, torturat pentru credinţa creştină, ulterior retrăgându-se în Tyr, unde şi moare. **O.** a dus o viaţă de *ascetism riguros (în spiritul predicii de pe munte a lui *Isus Christos şi a învăţăturii stoicilor), trăind din cei 4 oboli cotidieni câştigaţi din copierea manuscriselor. Erudit de prim rang, autor al unei opere foarte vaste (după unii, 6000 lucrări) care, „privită de aproape, este în întregime un comentariu al *Bibliei"* (Jean Daniélou), **O.** este fondatorul *teologiei creştine, creatorul dogmaticii *(→ dogmă),* al criticii textologice biblice, un mare pedagog creştin, un precursor al antropologiei religioase şi gânditorul care a pus bazele reale ale filosofiei creştinismului, fiind primul care a militat pentru concilierea între ştiinţă şi credinţa creştină. El vedea în creştinism o metodă de cunoaştere religioasă şi practică sau un principiu cognitiv, manifestat într-un ciclu de fapte istorice revelate şi organizate de *Biserică în norme ale *credinţei, suficiente pentru *mântuirea omului; ca atare, **o.** era convins că o cunoaştere certă şi integrală nu se poate sprijini decât pe *revelaţie. *Dumnezeu, în concepţia origeneană, este unitatea absolută care depăşeşte orice efort de cunoaştere şi de analiză, cu toate că teologul nu evită ierarhizarea Trinităţii (Dumnezeu-Tatăl îi e superior Fiului, care îi este superior *Sfântului Duh), idee care contrazice doctrina creştină oficială. O serie de teze ale lui **O.** au fost respinse de Biserică, iar fanaticii l-au considerat eretic, deşi el a fost nu numai un mistic creştin ataşat structural de Biserica sa, deşi a contribuit foarte mult la consolidarea acestei *religii pe atunci atacate şi prigonite, deşi a dobândit un uriaş prestigiu intelectual şi religios în epoca sa, prin credinţa fermă şi viaţa exemplară, rare ca dimensiune chiar printre părinţii Bisericii. *Ereziile origeneene: teoria despre *apocatastază, prevăzând restabilirea finală a ordinii dintru început, chiar şi cu recuperarea *Diavolului, cu toate că acel *aión (saeculum)* origenean e o unitate incertă a duratei, şi nu **eonul* definit de *gnostici ca o personificare plurală populând **pleroma*; afirmarea preexistenţei *spiritelor, ca şi a preexistenţei sufletului uman în fiinţa lui Isus Christos; atribuirea de *viaţă şi raţiune autonomă aştrilor, ca şi credinţa în eternitatea materiei şi în pluralitatea lumilor create; ideea revenirii repetate a aceluiaşi suflet în viaţa terestră (sursa acestei idei fiind învăţătura gnosticismului oriental); înclinaţia exegetului de a interpreta excesiv, în sens alegoric, textul scriptural. Dar una dintre tezele fundamentale ale lui **O.** s-a convertit în strădania de a

demonstra că „Dumnezeul Legii Vechi şi Dumnezeul Evangheliilor este unul singur şi acelaşi" *(Despre principii,* II, 4, *11).* Cea mai răspândită scriere a lui **O.** – tratatul *Peri arhon (Despre principii)* a fost foarte controversată, însă este prima operă de dogmatică în teologia creştină şi cea dintâi încercare de sinteză a doctrinei, consacrându-se tezei fundamentale despre mântuire; lucrarea e cunoscută îndeosebi din traducerea lui Rufinus din Aquilea şi doar în parte din originalul grecesc. Principala operă apologetică este *Katà Kélsou* (circulând şi cu titlul latin: *Contra Celsum – Împotriva lui Celsus),* scriere polemică apărută – din pură coincidenţă sau intenţionat – în 248, sub Filip Arabul, în timpul serbărilor aniversare ale unui mileniu de la fundarea Romei; Eusebius din Cesareea (în *Adversus Hieroclem,* I) a afirmat printre primii că această amplă lucrare (în 8 cărţi) este cea mai completă operă creştină care a reuşit să dezarmeze integral cugetarea păgână. *Exortaţie la martiriu* este o profesiune de credinţă şi, deopotrivă, o exaltare a ei, o apărare a demnităţii confesionale, carte scrisă şi apărută în timpul persecuţiei şefilor eclesiastici creştini pe care a iniţiat-o împăratul roman Maximin Tracul. *Philokalia* e consacrată tezei după care lumea vizibilă a fost creată de Dumnezeu numai după căderea *îngerilor răzvrătiţi.**O.** a fost şi un editor filologic al **Bibliei.*

§ Jean Daniélou, *Origène,* Paris, 1948; M. Harl, *Origène et la fonction révélatrice du verbe incarné,* Paris, 1958; Origen, *Scrieri alese,* I–IV, studii introductive şi note de Pr. prof. Teodor Bodogae; trad. Pr. prof. T. Bodogae, Pr. prof. C. Galeriu ş.a., Bucureşti, 1978–1984.

Orion Vânător gigant din **mitologia greacă,* orbit de Oinopion pe a cărui fiică voise s-o violeze; sfătuit de *Hephaistos, la care se refugiase, îşi ia călăuză un copil şi mergând spre Răsărit se vindecă; dar îndrăgostit apoi de zeiţa *Artemis, e ucis de ea (sau de *Apollon) şi transformat în constelaţie.

Orisha Oko Divinitate a cutremurelor şi agriculturii în *panteonul tribal yoruba *(→ mitologiile populaţiilor africane),* uneori confundată cu zeul *htonic **Odudua.*

Ormuzd; *Ormazdes* Forma greacă a numelui zeului suprem al binelui, *Ahura-Mazda, din **mitologia iraniană.* *Platon şi Apuleius îl credeau însă pe **O.** tatăl lui Zoroastres *(*Zarathustra).*

Orpheus (grec. Ὀρφεύς) Poet hieratic prehomeric din **mitologia greacă,* fiul *Muzei *Calliope şi al regelui trac Oiagros; iniţiat de Muze şi protejat de zeul *Apollon care îi dăruise propria sa liră, cântând, **O.** izbutea să mişte pietrele şi să îmblânzească fiarele; participând la expediţia *Argonauţilor, salvează echipajul, potolind cu cântecul furia valurilor sau depăşind arta *Sirenelor, la melodiile ispititoare ale cărora navigatorii nu mai erau atenţi. *Mitul lui **O.** este cu câteva generaţii mai vechi decât generaţia homerică, iar tradiţia îl considera o realitate istorică, un mare poet prehomeric şi / sau *profetul *cultului absolut al lui *Dionysos şi, ca atare, întemeietorul unei *religii care s-a numit apoi **orfism.* Tot tradiţia antică îi atribuise lui **O.** diferite opere teologice şi filosofice, dar şi aşa-numitele *Tăbliţe Sacre* care ar fi fost un tratat în versuri, consacrat descrierii şi vindecării bolilor trupului şi ale sufletului; mai mult, poetul Alkaios (sec. VI î.e.n.) scria: „Plin de sfidare, Orpheus călca voinţa Destinului, îndemnându-i pe oamenii născuţi pe pământ să fugă de moarte". Opera atribuită lui **O.** ar fi cuprins: *Legendele Sacre* în 24 de cânturi, o *teogonie diferită de cea tradiţională (*Homer, *Hesiod), *Gigantomahia,* o epopee despre războiul între zeii olimpieni şi *giganţi, poemul *Argonautica, Imnuri* şi nişte tratate de *astrologie. Episodul biografic principal: dragostea absolută pentru soţia sa **Eurydike* (o *Nimfă întâlnită în Tracia, la întoarcerea poetului din expediţia argonautică), după a cărei moarte, **O.** a coborît în *Infern spre a o readuce pe pământ, fermecându-i pe zeii infernali cu cântecul său şi înduplecându-i; dar restituirea soţiei e condiţionată, **O.** neavând dreptul s-o privească până nu vor fi ajuns dincolo de tărâmul morţii; din bănuiala de a fi fost amăgit, el o priveşte totuşi, iar ea se destramă ca o umbră, întorcându-se definitiv la *Hades. Pentru că respinge ofertele de dragoste ale *Mainadelor sau ale femeilor trace, e sfâşiat de ele, capul şi lira fiindu-i aruncate în fluviul Hebrus şi plutind până în ins. Lesbos, care devine astfel *simbolul poeziei lirice; retezat, capul pluteşte însă cântând şi devine un cap oracular autonom; iar lira au salvat-o Muzele, transformând-o în constelaţie. Herodot şi Diodor din Sicilia considerau că **O.** s-a iniţiat în Egipt de unde a importat în Hellada **Misterele Orfice* şi concepţia despre Infern (*Tartaros, ca pedeapsă postumă pentru cei răi. *Câmpiile Elisee, ca răsplată pentru cei buni). Doctrina dezvoltată de presupuşii urmaşi ai lui **O.** propunea o *mitologie modificată faţă de cea oficială *(orfism).* Cu timpul, opiniile grecilor despre **O.** s-au împărţit, unii socotindu-l teolog, legiuitor, poet, muzician, călător şi ostaş, deci o personalitate istorică, alţii un personaj născocit; astfel, Aristotel se pare că nu credea în existenţa istorică a personajului. Cicero a confirmat acest lucru: „Aristotel arată că nu a existat niciodată Orpheus şi nici aşa-zisul poem orfic; martorii tradiţiei spun că ar fi opera unui anume Kerkops, pythagoreul" *(De natura deorum,* I, *38,* 107); acest Kerkops ar fi trăit pe la începutul sec. V î.e.n. Analiza textologică a poemelor atribuite lui **O.** nu permite, în ciuda mitului, o datare mai timpurie decât sec. VI î.e.n. Unii, derivându-i numele din rădăcina *orph (*ὄρφνη – beznă), deşi această etimologie e hazardată, consideră că la origine **O.** ar fi fost o divinitate a întunericului sau, dim-

potrivă, un eliberator de sub stăpânirea întunericului (sau a ignoranței) prin puterea cântecului său, susținătorii ipotezei referindu-se și la celebrarea în timpul nopții a Misterelor Orfice. Alții afirmă că **O.** ar fi fost o zeitate *htonică sau că mitul orfic nu ar fi decât o imitație târzie a mitului *Osiris – *Attys – *Adonis; majoritatea mitologilor acceptă însă o origine tracică a mitului și cultului orfic. O părere specială aparține câtorva cercetători (între care J. E. Harrison), potrivit cărora **O.** ar fi fost un reformator religios cretan care a introdus doctrina extazului, fără intoxicarea cu stupefiante practicată de traci. Privit de cercetătorii pragmatici (uneori cu instrumentele *euhemerismului) ca *erou civilizator, care i-a învățat pe oameni secretele agriculturii, ale vieții sedentare, pașnice și civilizate, ale medicinei, muzicii și poeziei, restructurându-le sufletul, iar de unii filosofi moderni ai culturii, ca precursor al filosofiei și mai ales ca simbol al forței civilizației și culturii umane (care calmează fenomenele naturii, îmblânzește fiarele etc.), **O.** nu-și pierde aura sublimă conferită de mit: interpretat în același plan cu *Prometheus, ca prieten al omenirii, **O.** se complexifică simbolic, mitul său – reconsolidat – divulgându-și substanța perenă. Fiind unul dintre cele mai bogate mituri grecești, mitul lui **O.** tocmai de aceea a dat putința celor mai diferite „recitiri": opusă interpretărilor romantice este opinia lui E. R. Dodds: „În ceea ce îl privește pe Orfeu, pot face unele presupuneri, cu riscul de a fi considerat pansamanist. Patria lui este Tracia, unde el e adoratorul sau colaboratorul unui zeu pe care grecii l-au identificat cu Apollo. El reunește profesiunile de poet, magician, învățător religios și profet. Întocmai ca în cazul unor șamani legendari din Siberia, la auzul muzicii lui vin să-l asculte păsările și fiarele. Ca și șamanii de pretutindeni, el face o călătorie în infern și motivul său este unul foarte curent printre șamani, anume să recâștige un suflet răpit. În fine, eul său magic supraviețuiește în forma unui cap cântător și continuă să facă profeții mulți ani după moarte [...] În concluzie, putem spune că Orfeu este un personaj trac foarte asemănător cu Zalmoxis – un șaman mitic sau un prototip al șamanilor" *(The Greeks and the Irrational,* California Press, 1951; trad. rom. *Dialectica spiritului grec,* București, 1983, p. 173).

§ F. W. Maass, *Orpheus,* 1895; W. K. C. Guthrie, *Orpheus and the Greek Religion,* London, 1935; I. M. Linforth, *The Arts of Orpheus,* Berkeley-Los Angeles, 1941; G. Quandt, *Orphei Hymni,* Berlin, 1941; R. Böhme, *Orpheus, der Sänger und seine Zeit,* München, 1970

Oruna Zeu al *soarelui în *miturile astrale ale triburilor nigeriene yoruba *(→ mitologiile populațiilor africane).*

Osiris (egipt. *User*; *user* – puternic, tare; *Wennofer*) Zeul cel mai popular din **mitologia egipteană*, simbolizând *moartea și învierea periodică a naturii vegetale, ideea de renaștere permanentă, încolțirea grânelor, dar mai ales moartea ca trecere în altă lume, al cărei rege e **O.** (de aici și principalul său epitet: *Domnul Tăcerii*), Țara Morții fiind situată sub orizontul occidental și numindu-se **Duat.* Inițial, se pare, un zeu secundar al vegetației, având ca obârșie o veche divinitate pastorală siriacă *(Anedjti),* preluată de locuitorii din Delta Nilului în epoca predinastică; în Siria, acest *cult provenea dintr-un *fetiș al orașului Djedu (un arbore, poate cedru). Într-o epocă mai târzie, cultul lui **O.** se dezvoltă în orașul egiptean *Per-Usire* (grec. Busiris), unde zeul e numit *Usiré* (Țăria Ochilor, deși cuvântul are și sens de „scaun" sau „tron"), apoi se consolidează rapid atributul său de zeu al fertilității, pentru ca sub dinastia a V-a (2563–2423 î.e.n., mai ales sub faraonul Ne-user-ré) să fie socotit zeul morții (îndeosebi în Abydos). Popularitatea lui **O.** s-a datorat imaginii umane ce i se atribuia, mult mai apropiată de înțelegerea omenească decât a celorlalți zei egipteni cu capete și chiar trupuri de păsări și animale, cu aerul distant de exotism și existență secretă; după cele mai multe *mituri, aflat pe pământ, **O.** a fost trădat și ucis ca orice om, apoi readus la viață de fidelitatea și răbdarea surorii și soției sale **Isis,* a cărei iubire conjugală a învins moartea. Unele texte egiptene îi acordau epitetul rar *Unennefer* (Ființa cea veșnic bună). Grecii, informați adesea din surse nesigure și târzii, îl interpretau uneori ca *simbol divin al *soarelui (deși simbolul astral al lui **O.** era constelația Orion și uneori *Luna), alteori ca străvechi rege terestru zeificat. După opinia lui *Plutarh (care a compilat mai multe *legende populare egiptene, organizându-le coerent în eseul său teologic *Despre Isis și Osiris),* devenind rege terestru, **O.** civilizează pe oameni, ridicându-i din starea semianimalică anterioară, învățându-i să folosească roadele pământului, instituind legi și instruindu-i să respecte pe zei, apoi străbătând întreg pământul în aceleași scopuri de *erou civilizator. Diodor din Sicilia scrie de asemenea: „Osiris ar fi fost primul care i-a făcut pe oameni să se lepede de obiceiul de a se mânca între ei, după ce Isis le-a descoperit folosința grâului și a orzului, care mai înainte creșteau în Egipt pretutindeni fără a fi cultivate, amestecându-se printre celelalte plante. Osiris a născocit cultura fructelor și, ca urmare a acestei binefaceri, deprinderea unei hrane noi și plăcute i-a făcut pe oameni să-și părăsească moravurile sălbatice de a se ucide între ei. [...] Osiris a mai descoperit și vița de vie", ca și vinificația, străbătând apoi lumea spre a-și răspândi descoperirea" *(Biblioteca istorică,* I, *XIV,* 1; *XV,* 8). Cultul lui **O.** este originar din Abydos. Cercetătorii mai noi (ca J. Gwyn Griffiths), consideră că **O.** este identificabil cu primul faraon din istoria egipteană care, murind, a fost îmbălsămat; dar această interpretare a mitului reconstituirii de către Isis a trupului tăiat în bucăți al lui **O.** are, la J. Gwyn

Griffiths, un caracter vădit euhemerist *(→ euhemerism),* probabil sub influența istoricilor greci clasici (recunoscuți pentru acest mod de analiză a divinităților). Anunțând că a folosit surse sacerdotale egiptene, Diodor din Sicilia îi atribuia lui **O.** numeroase acte arhetipale: abolirea antropofagiei, cultivarea grâului, orzului și viței de vie împreună cu modificarea hranei omenești, întemeierea orașului cu o sută de porți Teba, inițierea producerii armelor de *vânătoare și uneltelor agricole. Dar Diodor din Sicilia, mai mult decât alți autori antici, include în mit *legende de proveniență fie greacă, fie obscură, într-o mixtură care scapă de sub control (rudenia lui **O.** cu *Herakles, cei doi fii ai săi, *Anubis și... Makedon, prezența lui *Triptolemos printre consilierii osiriaci, angajarea pentru petreceri a celor 9 *Muze și, mai ales, expedițiile lui militare, urmate de întemeieri de orașe în India, Tracia, Macedonia), aceasta datorită exceselor mitografice de *sincretism artificial, specific epocii hellenistice. Diodor explică el însuși: „Există îndeosebi o mare neînțelegere în privința acestor zeități. Această zeiță e numită de unii Isis, de alții Demeter, de alții Thesmophoros, de alții Selene, de alții Hera. [...] Lui Osiris unii îi spun Sarapis, alții Dionysos, alții Pluton, alții Ammon. I se mai spune și Zeus. Mulți consideră că ar fi chiar zeul Pan" *(Biblioteca istorică,* I, *XXV,* 1–2); după informațiile aceluiași istoric, **O.** ar fi guvernat Egiptul fie cu 10 000, fie cu 23 000 ani înainte de Alexandru Macedon. Miturile din acest tip de euhemerism se completează între ele: în opera sa civilizatoare, după unele variante, **O.** era ajutat de scribul său *Thot, venerat de egipteni ca important zeu sapiențial, care le-a comunicat oamenilor artele și științele, dând totodată nume tuturor lucrurilor și ființelor. Domnia lui **O.** a decurs sub semnul puterii de convingere și nu al forței de opresiune; pe lângă agricultură, viticultură și pomicultură, **O.** i-a învățat pe oameni să-și construiască orașe spațioase și să extindă sistemul canalelor de irigație pe solurile riverane ale Nilului. În timp ce face o călătorie misionară în Etiopia, regatul e administrat de Isis cu ajutorul lui Thot, dar concomitent, *Seth, cu sprijinul reginei etiopiene Aso și al unui grup de 72 conspiratori, se decide să înlăture de pe tron pe **O.** în al 28-lea an de domnie. Plutarh spune că fratele lui **O.**, *Typhon* (Seth), invidios pe popularitatea aceluia, se asociază cu 72 complici și, măsurând în taină cu precizie lungimea trupului lui **O.** confecționează un cufăr cu dimensiunile necesare, frumos ornamentat, iar la un ospăț, unde mesenii sunt captivați de aspectul cufărului, Seth îl promite în dar celui ce va încăpea în el; din toți care-l încearcă izbutește să intre numai **O.** venind ultimul, și deci fiind închis, plumbuit și aruncat în fluviu. Alte surse adaugă că e pescuit din *Nil, scos din cufăr și readus la viață de Isis, care e ajutată de Thot, *Nephthys, *Anubis și *Horus. Mitul egiptean principal spune că Isis și Nephthys au găsit cadavrul lui **O.** la Byblos și l-au ascuns în Egipt, iar Seth, decoperindu-l, l-a dezmembrat în 14 bucăți, împrăștiind mădularele în toată țara; acestea sunt însă readunate de Isis (care între timp naște de la soțul defunct pe Horus, ascunzând copilul în Deltă), reconstituite, iar **O.** e înviat. Horus, ajuns adult, urmărește pe Seth, răzbunându-și tatăl. Dar între timp, **O.** devine stăpânul regatului morții, lăsând lui Horus celălalt regat. În această formă, cultul osiriac se extinde în tot Egiptul, **O.** devenind zeu național, ca domn divin al morții. În religia heliopolitană, **O.** era zeul vegetației (fiul lui *Geb, căruia îi urmase la tron); teologii din Heliopolis l-au inclus în marea eneadă a zeilor supremi din grupul lui *Aton. În cinstea renașterii zeului se organizau mari serbări populare și *mistere reprezentate în *temple, în anotimpul în care apele inundației anuale a Nilului începeau să se retragă. Se pare că mitul osiriac este o aglomerare de modele arhetipale, simbolurile care-l simplifică până la sărăcire constituind straturi târzii. Fragmente complementare există încă, neînecate de narația generală; astfel, după un asemenea mit secundar, interpretat de Gaston Maspero, rezultă că **O.**, ca figură total antropomorfă, fusese înalt de peste 5 metri. *(→ Attys, Adonis, Dumuzi, Tammuz)*

§ Plutarque, *Isis et Osiris* (trad. franc. Mario Meunier), Paris, 1924; Th. Hopfner, *Plutarch über Isis und Osiris,* I–II, Praga, 1940–1941; J. Gwyn Griffiths, *The Origins of Osiris,* Berlin, 1966

Ossa (grec. Ὄσσα); *Phama* Zeiță din **mitologia greacă,* personificând faima (gura lumii, opinia publică), dar fiind și crainică a lui *Zeus, și distingându-se prin rapiditatea transmiterii mesajelor; (de ex., anunțarea lui *Telemahos despre tatăl său *Odysseus; impulsul dat aheilor, sub zidurile Troiei, de a face un consiliu militar; difuzarea în Ithaka a veștii despre pieirea peților *Penelopei). *(cf. *Fama)*

Ostara (lat. *Austra*) Zeița dimineții, în **mitologia scandinavă* și **germanică,* patronând zorile și strălucirea luminii matinale, reprezentată ca tânără fecioară de culoare purpurie, din alaiul zeiței *Frigg. *Sărbătoarea de primăvară a **O.** s-a suprapus, în epoca creștină, primei dimineți pascale.

oul primordial *Mit cosmogonic *(→ cosmogonie),* foarte răspândit în mai multe variante, clasificabile în două categorii: 1) oul originar *(ab initio)* ~ *India* Toate variantele se referă la nașterea universului dintr-un ou embrionar sau embrionul de aur **Hiranyagarbhā*: „Embrionul de aur a crescut dintru început; născându-se, el a fost singurul stăpân al lucrurilor" *(Rigveda,* X, 121); acest ou e considerat mai ales ca produs al lui *Brahmă: „a apărut dintru începutul [acelei] *yuga,* ca întâia cauză, un ou uriaș, sămânța veșnică a tuturor ființelor, care se numește

Mahādivya" *(Mahābhārata,* I *Adiparva,* I, 28–30); forma cea mai conturată a mitului vedic: Brahmă, „luând hotărîrea în cugetul său de a face să purceadă făpturi felurite din propria-i substanţă, el a făcut întâi apele în care a lăsat un germen. Germenul a devenit un ou ca aurul strălucitor, la fel de strălucitor ca astrul cu mii de raze, iar din oul acesta s-a născut el însuşi, Brahmă, strămoşul tuturor fiinţelor" *(Manusaṃhitā,* I, 8–9). *Brahmanismul identifică **o. p.** cu *logosul: din gura lui **Puruṣa* apare un ou, din ou *cuvântul şi din cuvânt *focul. ~ *Iran.* După relatarea din **Āvesta,* *Ahura-Mazda a făcut lumea ca pe un ou de pasăre, albuşul echivalând cu *cerul, iar gălbenuşul cu *pământul (de unde şi datina din Iranul antic de a se ciocni primăvara, simbolic, ouă roşii – obicei reluat de creştini – şi de a păstra în *temple ouă simbolice de metal). ~ *Tibet* După un mit citat de A. Macdonald, din esenţa celor 5 *elemente primordiale a rezultat un ou gigantic, din gălbenuşul căruia au ieşit alte 18 ouă; cel din mijlocul lor, un ou de scoică, s-a despărţit de celelalte şi i-au crescut mădulare, apoi i s-au dezvoltat cele 5 simţuri, până când fostul ou a devenit un flăcău de o frumuseţe atât de neobişnuită, încât părea că împlineşte un legământ *(yid la smon);* a dobândit numele Ye-smon şi după aceea a devenit rege, iar soţia sa, regina Tchulchag, l-a născut pe Dbang Idan, un fiu în stare să se transforme în orice, prin *magie. ~ *China* *Omul (cosmic) primordial, *Pangu, dormind 18 milenii într-un ou, sparge cu un ciocan găoacea, iese afară şi provoacă astfel naşterea spontană a universului. ~ *Fenicia* După *Sanchoniaton, din unirea *aerului cu *haosul se naşte *Mot – o formă ovoidală care produce toate seminţele necesare creaţiei lumii ~ *Grecia* În cosmogonia orfică, zeul hermafrodit *Phanes se naşte din oul cosmic iniţial, creînd apoi reperele universului. ~ *Finlanda* După **Kalevala,* zeiţa acvatică *Ilmatar adăposteşte pe genunchiul său ieşit din marea primordială *(→ apa)* o raţă sălbatică, depunând 6 ouă de aur şi unul de fier, care se rostogolesc în abisul mării; din ouăle raţei iau apoi naştere cerul, glia, soarele, luna, stelele şi norii; după o variantă mai veche din *Kalevala,* un vultur, găsindu-şi ouăle sparte în cuib, creează din ele universul. ~ *Australia* La început era beznă pe pământ, până când cocostârcul Broata, găsind undeva un ou de kasuari, l-a aruncat în cerul confuz; spărgându-se, oul a lăsat să iasă din el soarele. ~ *Hawaii* Pământul s-a format dintr-un ou de pasăre marină. ~ *Indonezia* După un mit destul de răspândit, în apele primordiale înotau 2 spirite cu aspect de păsări: Ara şi Iraq, care au pescuit din apă 2 ouă, Ara făcând dintr-un ou cerul, iar Iraq, din celălalt, pământul. ~ Un mit cu ecouri din cosmogonia japoneză, probabil însă mai vechi, al populaţiei niaseze (ins. Nias, arhip. indonezian) narează cum zeul primordial *Luo Zakho, născut dintr-un ou, devine purtătorul soarelui (ochiul drept) şi al lunii (ochiul stâng); din restul oului se formează de la sine universul. ~ *Africa* Triburile din nord-vest cred că lumea a luat fiinţă dintr-o stea ca un ou, în care dormea un şarpe, ucis apoi de un zeu *demiurg 2) Ou confecţionat *(ad-hoc)* ~ *Egipt* Într-o variantă colaterală a cosmogoniei egiptene, zeul olar *Hnum scuipă un ou universal, din care apoi iese zeul *Ptah, creînd cerul şi pământul; în prealabil, oul fusese modelat pe roata olarului, până când a rezultat din el universul încă nediferenţiat. ~ *Africa* Dogonii sudanezi consideră că zeul *Amma imprimă iniţial *haosului (adică apei primordiale încremenite) o mişcare de rotaţie accelerată din care se formează un ou; scindat, oul naşte din ambele jumătăţi două fiinţe universale care se urmăresc neîncetat, constituind universul viu şi asigurându-i un echilibru prin mişcarea lor perpetuă. ~ *America precolumbiană* Variantele unor mituri andine, păstrate mai ales la tribul chibcha (Peru), se referă la o *antropogonie prin **o. p.,** zeul *Viracocha depunând 5 ouă din care apar primele fiinţe umane (sau *strămoşii divini). ~ *Mituri folclorice europene* În *credinţele populare ale slavilor orientali şi sudici, de asemenea, în **mitologia românească,* există o variantă cosmogonică, în care pământul e confecţionat de *Dumnezeu, în colaborare cu *Diavolul, din „sămânţă de pământ", extrasă de pe fundul mării primordiale, după care acesta începe să crească cu o viteză deosebit de accelerată. Multe din miturile cosmogonice legate de **o.p.** au dus la concepţia cosmogonică a alchimiştilor medievali, pentru care *oul filosofal* era *simbolul universului.

Ovidius (Publius Ovidius Naso) Poet latin (43 î.e.n. – 17/18 î.e.n.), unul dintre cei mai interesanţi şi mai bine informaţi mitografi ai epocii romane, din a cărui operă mitologul reţine îndeosebi *Metamorfozele* şi *Fastele.*

Oyal Pasăre oraculară *(→ oracole)* din miturile escatologice maya *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene).* Conform unui *mit din **Cartea lui Chilam Balam,* „pasărea vestitoare Oyal" se aşează la orizontul occidental al pământului, distrus de cataclismul cosmic, în clipa fatală când se ridică stâlpul ceresc şi îşi ia zborul ultima din cele 5 păsări simbolice **Imix Che (cea verde).*

P

Pachacamac *(Susținătorul Lumii)* Zeul creator al universului în *panteonul populației preincase chimu (Peru), în epoca incasă identificat cu *Viracocha *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* După relatările lui Garcilaso de la Vega, **P.** avea un magnific *templu în Peru și era venerat ca Zeul-soare; de *sărbători, i se aduceau *sacrificii omenești. În alte surse, figurează ca zeu al *pământului (se pare nu *htonic, ci numai ocrotitor celest). Incașii, raportându-l la spațiile cerești, îl invocau astfel în *rugăciuni (așa cum informează Fray Geronimo Oré): „Unde ești? În cerurile cele mai de sus, în nori, în ceturi groase sau în abis?"

Paçupati *(Domnul Animalelor, Regele Fiarelor, Stăpânul Vitelor)* Epitet acordat, în **mitologia vedică* și **post-vedică,* mai multor zei de prim rang, dar mai ales lui **Çivá.*

Paian; *Paiéon* Divinitate arhaică în **mitologia greacă,* personificând vindecarea; la *Homer *(Iliada,* V, v. 401, 899*),* este și medicul *zeilor olimpieni; ulterior, devine epitet al zeilor *Apollon și *Asklepios, care au învățat arta tămăduirii bolilor de la **P.** Era considerat și patronul plantelor medicinale; un text, atribuit lui *Hesiod, îl numește „cunoscătorul tuturor leacurilor". După identificarea lui **P.** cu Apollon (în ipostaza acestuia de *Apollo medicus*), vechile imnuri rituale (numele vechiului zeu devenind un subst. comun), numite *paiane,* sunt consacrate lui Apollon. Dar de fapt numele zeului și al imnului (παιάν) poate fi tradus alegoric ca „vindecător prin atingere magică", deci *taumaturg (→ taumaturgie).* Cu timpul însă înțelesul de tămăduitor e înlocuit definitiv cu acela de imn (la *Pindar se întâlnește refrenul *invocator* Ἰὴ, ἰὴ Παιάν), de fapt mult mai vechi ca invocație ceremonială; interjecția *iè* din sintagma sacră poate fi comparată cu particula sanscrită **oṁ. Paianele* erau cântece magice invocând pe Apollon ca zeu vindecător sau nimicitor. Uneori, **P.** este amintit ca personificare a stihiei războiului; dar mai des era venerat ca zeu salvator.

Palaimon Muritorul Melikertes, născut de *Ino, ajuns, după moartea sa foarte timpurie, un zeu marin, în **mitologia greacă,* purtând noul nume; mama sa, Ino, îl ucide într-o clipă de demență provocată din răzbunare de zeița *Hera, dar revenindu-și se aruncă în mare cu cadavrul copilului în brațe.

Palatua Zeiță din **mitologia romană,* venerată ca protectoare a Palatinului, colina principală din Roma, pe care se afla palatul imperial *(Palatina domus),* dar și un *templu al lui *Apollon Palatinus, precum și o mare bibliotecă fundată de împăratul Augustus.

Palenque Localitate din America Centrală (sud-estul pen. Yucatan), important centru de odinioară al civilizației maya, adăpostind, dincolo de zona periferică, un *templu piramidal în trepte, clădit în sec. VI. Elementul mitologic principal al *piramidei: într-o cameră mortuară, pe un mormânt unde o variantă a unei *legende locale sugerează că ar fi fost înmormântat zeul **Kukulkan* (sau **Quetzalcòatl*), este o lespede funerară cu schema, în secțiune longitudinală, a unui obiect pe care unii l-au interpretat a fi un *car zburător,* considerat de mai mulți cercetători, care au abandonat vechea interpretare impresionistă a *simbolului *crucii de porumb (→ cruce),* drept o *mitogramă memorială a unui vehicul aerian sau spațial autopropulsat. Ipoteza e discutabilă. Lespedea a fost descoperită în 1953 de arheologul mexican Alberto Ruz Lhuillier; arheologul Pierre Honoré a socotit primul că ea ar acoperi mormântul lui Kukulkan. Cercetătorul japonez Yesuko Matsimura, după numeroase confruntări ale basoreliefului tombal cu alte vestigii iconografice de epocă și cu structura navelor spațiale de azi, a emis ipoteza că desenul de la **P.** ar reprezenta schema simplificată (însă fără evitarea nici unui detaliu obligatoriu) a unui aparat de zbor cu reacție: în mijlocul presupusului aparat, într-un fel de compartiment etanșat, șade, cu trupul încordat și cu atenția absorbită de un soi de instrumente de bord, un tipic bărbat maya, ținându-și mâinile pe niște vergele similare cu manșele; în fața carului zburător de formă vag conică este reprezentat ceva părând o antenă, iar în alte compartimente, câteva orificii și un semicerc dințat, părând să corespundă, după poziție și aspect, unui turbocompresor; peretele din fața bărbatului e plin de schemele unor cadrane, străine ca și toate celelalte elemente pictografice epocii: în spatele său, simboluri ce ar putea sugera țevi și aparate în distribuție logică; în coada carului, un sistem de imagini părând duze, continuat de forme grafice suficient de ambigue ca să pară foi de porumb sau fascicole de văpăi. (De altfel, *crucea de porumb,* frecventă în iconografia maya, era considerată un *simbol sacru al *vieții, al energiei vitale.) După unii specialiști în **mitologiile civilizațiilor precolumbiene,* omul din imaginea *crucii de porumb* sau a *carului zburător* ar fi **Yum Kaax,* zeul maya al

porumbului recoltat, dar asemănarea e discutabilă, întrucât figura de pe piatra tombală e stereotipă, nu arhetipală, Yum Kaax reprezentând de fapt idealul frumuseții virile în estetica maya. Raportând imaginea palenqueană la *mitul pregătirilor de plecare și al părăsirii pământului de către Quetzalcòatl, am putea găsi sugestii de interpretare parțială a originii acestui dublu mit petroglif de la Palenque. *(→ car ceresc)*

paleoastronautică Titulatură convențională a unei ramuri noi, încă neacceptate unanim în *mitologie, care se ocupă cu cercetarea unei categorii speciale de *mituri, mitografii, tradiții folclorice și monumente arhaice stranii, în vederea resistematizării întregului material mitologic vorbind despre circulația *zeilor și oamenilor între planete (ruta mitică cer-pământ) cu vehicule considerate magice, însă de aspect paramecanic *(→ zborul spațial),* mai exact, ocupându-se de restabilirea adevărului protoistoric asupra unor contacte ipotetice între unele civilizații, fie de presupusă origine cosmică (cerească), fie apărute instantaneu în împrejurări insolite din medii vecine, și populațiile primitive care au înregistrat acest tip de evenimente în memoria colectivă și l-au inclus apoi în numeroase mituri și tradiții (sub raport semantic, există o confuzie între disciplină și obiect); **p.** a dobândit, de la mijlocul sec. XX, numeroși adepți, operând însă cu mijloace adesea empirice asupra unor izvoare necontrolate; dar **p.** nu exclude și cercetări riguroase ca metodă și ca selecție a izvoarelor; asemenea cercetări, în primă instanță de mitologie comparată, se fac totuși în mai multe țări. Deși raporturile cer-pământ nu lipsesc din nici o zonă mitologică, nu se pot încadra decât anumite mituri fragmentare în noțiunea de **p.**, întrucât zborurile icarice *(→ Icar)* sunt simple simbolizări ale aspirației umane de a imita păsările, și numai circulația spațială în tipul mitic de **car ceresc* îngăduie o cercetare din acest punct de vedere. Mitul paleoastronautic cuprinde în sfera sa: a) vizitele zeilor sau ale altor persoane astrale ori cerești (atmosferice) pe pământ (fie zei supremi: *Ré, *Yahweh, *Ahura-Mazda, sau principali: *Huangdi, *Ishtar, *Quetzalcòatl, fie *îngeri: grupul expeditionar al prințului ceresc *Semyaza, cei doi crainici care anunță pieirea *Sodomei, curierii divini din categoria zeului *Hermes, fie *eroi civilizatori: *Prometheus, *Viracocha, în anume ipostază, *Osiris, unii venind din mare, ca și cum ar fi amerizat: *Oannes; b) călătoriile în cer ale unor pământeni, deveniți pasageri ai zeilor (fie *profeți: *Etana, *Iezechiel, *Enoh, *Isaia, fie eroii basmelor de structură mitologică, fie magicieni: *Medeia, fie semidivinități enigmatice: *Rāmá, *Phaethon); c) profesioniștii conducători de care cerești (vizitiul *Mātali, *Abaris, ș.a.). Prin extinderea noțiunii, mitul paleoastronautic a ajuns să înglobeze toate fenomenele și evenimentele narate de mitologia memorială, în primul rând pe acelea legate de vizitele zeilor pe pământ, de activitatea lor pe această planetă, de misiunile descifrabile sau obscure, ca și de rolul lor de eroi civilizatori sau de zei mesianici în civilizarea unor populații primitive (deși nu toți aceștia vin din cer: *Tages apare de sub pământ, iar Oannes iese din mare, *Demeter nu se deosebește de ceilalți olimpieni, *Yao pare localnic). Unii cercetători încearcă, pe baza miturilor susceptibile de această interpretare, să stabilească și frecvența apariției acestor vizite paleoastronautice, însă întreprinderea e hazardată din punct de vedere mitologic, întrucât s-ar putea, acceptând ipoteza, ca *arhetipul să fi fost unul singur (sau un singur grup arhetipal), multiplicat în diverse aspecte, nume și ipostaze atributive după varietatea de specific a zonelor mitologice și după intensitatea ori slăbirea ecoului față de epicentrul mitului (sau miturilor) de formație inițială. Filosoful român *Dimitrie Drăghicescu* este întâiul care a emis, încă din primele decenii ale sec. XX, o ipoteză de acest gen; confruntând mai ales mitul izgonirii din *Eden cu ideea pluralității lumilor locuite în univers și cu datele antropologice evoluționiste, el deduce perfecționarea omului pe altă planetă și descinderea sa pe pământ în momentul apariției craniului de la Piltdown (dovedit însă ulterior a fi un fals arheologic); părerea și-o sprijină pe răspândirea în toate *religiile a *credinței că „oamenii descind din zei". Povestirea biblică a *Genezei* nu ar face „decât să istorisească ce li s-a întâmplat oamenilor pe aceste meleaguri. Adam, alungat din Paradis de Iehovah, viața lui în Paradis și viața pe pământ după izgonire ne dau rezumatul exact în imagini a ceea ce a fost experiența oamenilor obligați să-și părăsească planeta de origine și să eșueze pe pământul nostru. Dogma căderii exprimă foarte exact căderea oamenilor pe pământ. Cuvântul spune aceasta cu exactitate." În orice zonă temporal-teritorială a unei societăți primitive s-ar produce evenimentul generator al mitului paleoastronautic, consecința întâlnirii cu grupul străin, sosit de pe un teritoriu ignorat (regiunile necunoscute ale pământului sau ale oceanului, eventual chiar spațiul astral), este una singură pentru martor: el acceptă drept unică sursă a evenimentului cerul (excepțiile vizând subpământul ori marea sunt rare) și, convins că asistă la o *teofanie, intră într-o stare religioasă (în acest sens, tipologia atitudinii martorului este exprimată definitoriu la Iezechiel, Enoh ș.a. prin mărturisirea „și am căzut cu fața la pământ"). Starea e similară celei produse în conștiința presupușilor martori – și implicit producători ai mitului **farfuriilor zburătoare*: indiferent de epocă și cultură, întâlnirea (sau aparența întâlnirii) produce tulburări psihice pentru că năruie toate reperele cu care generațiile precedente s-au deprins. Observația unui om de știință, J. Allen Hynek *(The UFO*

Experience. A Scientific Inquiry, Chicago, 1972), referitoare la „martorii" evenimentului O.Z.N., e aplicabilă şi în examinarea atitudinii psihice a „martorilor" evenimentului paleoastronautic; Hynek declară a fi avut mereu sentimentul că vorbeşte cu inşi care descriu „o întâmplare absolut reală", care a fost „o experienţă deosebită, intensă şi deloc asemănătoare unui vis, o întâmplare pentru care observatorul era de obicei total nepregătit – ceva repede recunoscut ca fiind mai presus de înţelegerea lui". Dar această stare parareligioasă a omului mediu modern se regăseşte aidoma în cele mai multe descrieri mitografice, puse în seama unor martori ai străvechilor teofanii (în plan mult mai larg decât ceea ce numim, limitativ, *mit paleoastronautic*).

§ D. Draghicesco, *Reflexions sur l'origine et la destinée de l'homme – une nouvelle hypothèse sur l'origine de l'humanité vue dans la lumière de notre science et de notre technique* (în *Revista de Filosofie,* nr. 2, Bucureşti, 1938, p. 124–147); Louis Pauwels et Jacques Bergier, *Le Matin des Magiciens,* Paris, 1960; Mateste Agrest, *Les cosmonautes de l'antiquité* (în *Les enigmes se dissipent,* I, *Moscou,* [1965]); Serge Hutin, *Les civilisations inconnues. Mythes ou réalités,* Paris, 1962; Victor Kernbach, *Enigmele miturilor astrale,* Bucureşti, 1970; ed. II, 1973; Александр Горбовский, *Загадки древнейшей истории,* Москва, 1971; Alexandru Mironov, *Enigmatic pământul,* Craiova, 1977

Pales Zeiţă pastorală, în **mitologia romană,* ocrotitoarea turmelor şi ciobanilor (are şi o variantă, rar pomenită, masculină, cu acelaşi nume, incertitudinea sexului provenind probabil din confuzia ce se făcea între *zeul Pales* şi *zeul *Pan*). **P.** fusese venerată în Latium cu mult înainte de întemeierea Romei, ca protectoare mai ales a păşunilor şi stânilor. Mai târziu, *cultul ei e asociat cu al zeiţelor *Vesta şi *Anna Perenna. Festivităţile în onoarea ei se celebrau primăvara, la sfârşitul lui aprilie: *Parilia* sau *Palilia* (de unde provine zeitatea *Ilie-Pălie,* variantă pentru *Sântilie din **mitologia românească*); atunci, în cadrul unor serbări câmpeneşti, animalele erau trecute printr-un foc de paie, ca *simbol al purificării, şi peste acelaşi foc săreau ciobanii tineri *(→ focul).* De la o vreme sărbătorită la 21 aprilie, *Parilia* coincidea cu ziua aniversară a fundării Romei. Focul purificator se numea *flamma Palilis.* Exista (probabil datorită coincidenţei celor două *sărbători, ca şi datorită tradiţiei care atribuia lui *Romulus instituirea Pariliilor) şi obiceiul organizării unei cavalcade a tinerilor romani din ordinul cavalerilor; această cavalcadă era numită *Ludus Troiae* (Jocurile Troiene), amintind simbolic originea troiană a întemeietorului Romei: *Aeneas.

Pan (grec. Πάν; πᾶν – tot, deplin) Zeu pastoral, în **mitologia greacă,* rezident în Arcadia (de unde se pare că îi provine şi *cultul), protejând turmele şi ciobanii. Născut de Dryope de la zeul *Hermes, **P.** era înfăţişat ca un monstru jovial şi simpatic, chiar dacă straniu: cap comic omenesc, cu nasul cârn, cu expresie libidinoasă, cu coarne şi barbă de *ţap, trup uman acoperit cu păr des, coadă şi picioare de ţap, cu copite. Mai târziu, ocrotirea sa se extinde şi asupra vânătorilor şi crescătorilor de *albine. Făcând parte din cortegiul obişnuit al zeului *Dionysos, era socotit un zeu afemeiat, locuind cu predilecţie în *păduri, unde putea să pândească *Nimfele. După unele variante, era inventatorul naiului *(syrinx).* Mai ales ca zeu al pădurilor, se credea că **P.** inoculează uneori, în oameni şi animale, o frică molipsitoare şi nedesluşită, întrucâtva patologică, pe care azi o numim *panică.* *Orficii îl consideră *sufletul universal.* Unii cercetători l-au apropiat pe **P.** de zeul vedic al turmelor, **Pūşan.* Romanii l-au asimilat, numindu-l **Faunus.* (cf. **Lupercus, *Inuus)*

§ R. Herbig, *Pan, der griechische Bocksgott,* Frankfurt, 1949

Panakeia Zeiţă din **mitologia greacă,* patronând însănătoşirea după boală; fiica zeului medicinei *Asklepios şi sora zeiţei *Hygieia; de la numele ei a derivat termenul modern *panaceu.*

Panda Cela (lat. *pando* – deschid, *celo* – ascund) Zeiţă arhaică din **mitologia romană,* cu atribute incerte (după unele presupuneri, ocrotitoarea oamenilor fără căpătâi), citată de Marcus Terentius *Varro. Se ştie sigur numai că i se consacrase un *templu la Roma, lângă aşa-numita *Porta Pandana*; acest locaş, deschis fără întrerupere, slujea drept azil.

Pandava Cinci fraţi, eroi principali în **Mahābhārata*: **Yudhiṣṭhira, *Bhīma *Arjuna, Nakula, Sahadeva,* născuţi de cele două soţii ale regelui *Pāṇḍú, *Kuntī* şi *Mādrī,* nu însă de la soţul lor, ci de la zei diferiţi, primii 3 de la **Dhárma, *Vāyu* şi **Indra,* ultimii doi, de la fraţii *Açvinau (→ Açvin)*; nu a fost totuşi vorba de uniri adulterine, deoarece ambele soţii îşi iubeau şi respectau soţul care, în virtutea unui *blestem matern, nu putea să aibă copii, trebuind să moară la prima îmbrăţişare erotică, ceea ce s-a şi întâmplat. Călăuziţi în toate actele vieţii de fratele cel mai mare (Yudhiṣṭhira), care este şi rege, ei sunt urmăriţi însă de diverse neşanse şi duşmănii, deşi duc o existenţă familială echilibrată (au o singură soţie, comună: *Draupadī*); astfel când Yudhiṣṭhira îşi pierde la zaruri regatul, pe fraţii săi, pe soţia lor, iar ea este jignită de Duḥçāsana (un coborîtor din neamul *Kaurava), nesăbuitul e ucis de Bhīma, dar toţi fraţii pleacă, din prudenţă, în exil. Când Duryodhana, vrăjmaşul lor, pune la cale incendierea casei în care locuiau fraţii **P.**, la îndemnul lui Yudhiṣṭhira, ei sapă din timp un tunel în pământ, de unde se strecoară nevătămaţi. După războiul lor cu neamul Kaurava, pe care nu-l putuseră evita, după ce Yudhiṣṭhira, ca rege în Hastināpura, săvârşeşte *ritualul de cucerire *açvamedha,* devenind stăpânul „întregului

pământ", renunță la viața lumească și pleacă, împreună cu frații și cu Draupadi, în Himalaya; pe drum, toți ceilalți mor, iar Yudhiṣṭhira nimerește în împărăția lui Indra, printre rudele sale defuncte.

Pandora (*Atotdătătoarea*; etim. incertă: grec. πάντων δῶρον – darul tuturor) Femeia primordială a lumii *(→ omul primordial)* creată, din porunca lui *Zeus, de *Hephaistos și *Athena, Zeus vrând să-l ironizeze pe *Prometheus, după furtul *focului, dându-i-o de nevastă; deși femeie fermecătoare, e respinsă de implacabilul *Titan și izbutește să-l seducă pe fratele acestuia, *Epimetheus, care se însoară cu ea. **P.** capătă de la zei, ca dar de nuntă, vestita *cutie a Pandorei,* în care erau închise (darul fiind o zeflemea divină) toate relele firii omenești. Deschizând nerăbdător misterioasa cutie, Epimetheus umple lumea cu toate cusururile. În altă variantă, cutia conținea toate sentimentele și deprinderile bune care, eliberate, s-au întors în *Olimp, rămânând pe fundul cutiei, pentru oameni, numai speranța. Versiunea lui *Hesiod e întrucâtva diferită: nu rezultă că **P.** a fost prima femeie din lume, ci un simbol al eternului feminin și în același timp alegoria războinării lui Zeus pentru răpirea focului; aici, cutia e deschisă chiar de **P.**, conform unei fatalități, și ea eliberează relele împrăștiate printre oameni ca represalii ale lui Zeus împotriva beneficiarilor operei lui Prometheus; iar acesta o respinge pe fermecătoarea femeie numai din mândria de a nu primi nimic de la Zeus, care, „în locul focului, a zămislit un rău destinat oamenilor; din voința Kronidului, vestitul Faur a frământat din țărână o ființă aidoma unei fecioare preacurate" (*Theogonia,* v. 570–573), iar alți zei o perfecționează: Hephaistos îi dă glas omenesc, *Aphrodite frumusețe, patimă, putere de seducție, Athena o îmbracă în alb dăruindu-i cingătoarea sa și punându-i pe frunte o diademă lucrată tot de Hephaistos, iar *Hermes o inițiază în arta lingușirii, după care Zeus îi înmânează perfida cutie (πυθος). *Cutia Pandorei* este o formă hesiodică a *mitului, deschiderea cutiei fiind egală cu punerea în libertate, adică *activarea* relelor care anterior nu fuseseră decât valori negative *potențiale*; la *Homer (*Iliada,* XXIV, v. 527–533) figurează două vase înfipte lângă pragul palatului olimpian al lui Zeus – în unul fiind durerile (răul), în altul norocul (binele) – din care orice om își primește porția, uneori în amestec; prin *pythos,* Hesiod simbolizează de fapt (într-o atitudine tratată de criticii moderni ca misoginism) nerăbdarea femeii artificiale **P.** de a deschide cutia ispitelor nefaste sau de a difuza în lume relele ispititoare, în timp ce speranța rămâne reținută în captivitate (*Munci și zile,* v. 42 și urm., în special 94–99). Tot Hesiod consideră că **P.** este etalonul ispitelor artificiale femeiești: „Și în sânul ei, Crainicul, omorîtorul lui Argos, zămislește minciuni, vorbe amăgitoare și o inimă vicleană" (*op. cit.,* v. 77–78). Dar după alte interpretări (P. Gardner ș.a.), **P.** nu ar fi decât o altă formă a zeiței *pământului, **Gaia*, care oferă omului daruri contradictorii și ispititoare, sub forma produselor obținute cu trudă și mai ales cu perpetuă speranță. De fapt însă **P.** – ca produs al zeilor – nu este om, ci homuncul; nucleul originar al mitului, greu de regăsit, trebuie să fi avut ca sursă *credințele arhaice în puterile vrăjitorești; dar vechiul *simbol de *magie, aparent neagră, s-a transformat mai târziu într-o alegorie a seducției magice feminine; și chiar această alegorie a absorbit influența unor concepții misogine.

Pāṇḍú (sanscr. *paṇḍú* – palid) Rege mitic domnind în India *(→ mitologie vedică)*, fiu al ascetului *Vyāsa, născut de Ambalika, și tatăl celor 5 eroi principali din **Mahābhārata:* *Yudhiṣṭhira, *Bhīma, *Arjuna, Nakula, Sahadeva *(→ Paṇḍava)* care, din cauza cruzimii și fățărniciei vărului lor Duryodhana, au rămas fără regat, siliți să rătăcească 12 ani prin *păduri. Numele său *(Palidul)* e datorat faptului că Ambalika s-a făcut palidă atunci când a zărit chipul hidos al lui Vyāsa, care se apropia de patul ei.

Paneyangan Zeu, în *credințele tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine), adorat ca protector al meseriei alămarilor, dar și ca stăpân ocrotitor al roiurilor de *albine care-și adună polenul din pomii înfloriți.

Pangu *Omul primordial cosmic în **mitologia chineză,* născut din *haosul dintru început, un haos reprezentat ca un ou gigantic. Cele mai multe mituri îl descriu ca *dragon cu trup de șarpe, care, dormind 18 milenii în *oul primordial al haosului precosmogonic, s-a trezit brusc și a izbit cu un ciocan uriaș întunericul din fața lui, a spart găoacea, astfel încât tot ce era ușor și pur s-a ridicat constituind *cerul, iar tot ce era greu și impur a coborît, devenind *pământ. Aici se regăsește și raportul dintre cele două principii inițiale: principiul feminin impur, **yin,* și principiul masculin pur, **yang.* Actul cosmogonic spontan e povestit mai comprehensiv într-un fragment dintr-o scriere, în mare parte pierdută, din sec. III: „Monarhul Pangu are cap de dragon și trup de șarpe; când inspiră aer, stârnește vânt și ploaie, când expiră, aţâță tunete și fulgere. Când deschide ochii se face ziuă, când îi închide se face noapte. [...]. Cerul și pământul se aflau într-o stare de haos, ca în conținutul oului de găină, iar atunci s-a născut Pangu. După 18 000 de ani a început să ia ființă universul; principiul pur *yang* a zămislit cerul, principiul tulbure *yin* a zămislit pământul. Pangu era la mijloc și își schimba înfățișarea de 9 ori pe zi. În cer, el a ajuns spirit, iar pe pământ s-a făcut sfânt. De fiecare dată cerul se înalța cu un zhan tot mai sus, așa încât și Pangu însuși creștea în fiecare zi cu câte un zhan. Astfel a durat totul 18 000 de ani, până când cerul s-a înălțat foarte sus, până când pământul s-a lăsat foarte jos, iar Pangu s-a întins ajungând la dimensiuni colosale.

De aceea, pământul este depărtat de cer cu 90 000 li." „Mitul conține și o variantă antropogonică: „Insectele care trăiau pe trupul lui Pangu s-au prefăcut, sub acțiunea vântului, în oameni (Sui Zhen, *Wu yun li' niang zi*). În multe reprezentări iconografice vechi **P.** ține în mâini discul bicolor simbolizând, îngemănate, principiile *yin* și *yang*. *Daoismul din etapele sale târzii l-a venerat pe **P.** ca zeitate făcând parte dintr-o triadă care includea pe *Huangdi și pe *Lao Zi.

Panicke; *Ponyke*; *Paniks* Divinitatea (sau numai personificarea) *focului, în mitologia prusică *(→ mitologie baltică)*; mai cert pare să fi fost o divinitate patronală a focului vetrei casnice și a focului tânăr (sau nou), obținut în cadrul unui *ritual specific; acest foc se numea *focul sfânt*, de aceea funcționau anumite *tabùuri în legătură cu el, care au o rezonanță arhaică indoeuropeană, de tipul *cultului ignic din Iran. Dar **P.** avea două ipostaze: masculină și feminină. După mărturia cronicarului polon Jan Długosz (1415–1480), exista la Vilnius (Wilno) un *sacerdot cu atribuții ignice precise, Zincz (sau Znicz), care veghea să nu se stingă focul sacru și în același timp ghicea viitorul *(→ divinație)* după mișcarea flăcărilor oraculare *(→ oracole)*.

panteism Concepție filosofică (sistematizată în 1705 de *J. Toland*, dar de esență mult mai veche, cu manifestări rudimentare chiar în *miturile și *credințele religioase timpurii) care identifică *zeii sau pe *Dumnezeu cu natura. Anumite forme de **p.** antic se deslușesc în concepțiile unor *religii asiatice, mai ales în *brahmanism, *hinduism, *daoism și în doctrina *Vedanta, dar într-o destul de mare măsură și în gândirea unor filosofi greci (Thales din Milet, Anaximandros, Anaximenes); totuși, în aceste forme antice, întrucât nu exista noțiunea de Dumnezeu în sensul unui spirit universal unic, tipul panteistic era de fapt un *animism integral, mai subtil decât cel primitiv; și abia la *Xenophanes se poate întâlni un **p.** mai apropiat de noțiunea modernă, sau mai ales la neoplatonici, după ce *iudaismul și *creștinismul au propulsat ideea unicității lui Dumnezeu. **P.** se manifestă și în Renaștere; unul dintre primii panteiști ai epocii, Nicolaus Cusanus, considera că Dumnezeu nu este altceva decât un „maximum infinit", după cum pentru Giordano Bruno natura nu era „nimic altceva decât Dumnezeu în lucruri". De la primele sale manifestări până la constituirea doctrinară, **p.** este o replică la concepțiile teologice teiste *(→ teism)* care suprapun pe zei sau pe Dumnezeu naturii, ca pe niște forțe exterioare ei, dar producând-o și dirijându-i fenomenele. Astfel, fără voia sa, **p.** devine o anume formă de întoarcere la animism.

§ J. Toland, *Pantheisticon*, London, 1729; J. A. Picton, *The Religion of the Universe*, London, 1904.

panteon (grec πάνθεόν < πάνθειόν – *templu consacrat tuturor *zeilor) Termen desemnând de obicei catalogul tuturor *zeilor dintr-o *mitologie sau dintr-o *religie: **p.** grec (toți zeii din **mitologia greacă*), dar și **p.** universal (toți zeii din mitologiile tuturor popoarelor lumii).

Panu Zeu al *focului, fiul *Soarelui, în **mitologia finlandeză*.

Papa Zeiță primordială maori *(→ mitologii din Oceania)*, personificarea *pământului, soția *cerului *(*Rangi)*.

Paparuda; *Păpăluga*; *Păpăruga*; *Papalugăra*; *Peperuia*; *Pipiruda*; *Băbăluda*; *Mătăhula* Veche divinitate locală, în **mitologia românească*, probabil preromână, a ploii fertilizante, redusă cu timpul la o schemă de *ritual. Sensul mitic al **P.** e conservat de folclor; într-o variantă caracteristică, invocația magică e adresată direct **P.** ca unei zeițe: „Paparudă, rudă, / vino de te udă / ca să cadă ploile / cu gălețile, / paparudele / să dea porumburile / cât gardurile / și să crească spicele / cât vrăbiile" (G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, 1885, p. 210). Ritualul, având o dată tradițională fixă: marți, în a 3-a săptămână postpascală, dar și ori de câte ori e secetă prelungită, în iunie și iulie, este magic, aparținând tipologiei *cultelor agrare și cu totul deosebit de vrăjile practicate de cărămidari și *solomonari pentru legarea sau dezlegarea ploii: în timp de secetă, tinere fete (adesea țigănci) execută *Jocul Paparudelor*, ca figurante ale unui *dans rudimentar, în fuste simbolice de frunzare; concomitent, femeile din sat le stropesc cu găleți de apă. Nuditatea **P.** e menită să evoce puritatea genuină a naturii însuflețite, gata de a fi fecundată (*Glia* de către *Cer*, prin mijlocirea spermei cerești – ploaia). Uneori e o singură **P.** – o figurantă sub vârsta de zece ani (cf. Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*). Ritualul are similitudini în numeroase alte zone etnografice din lume; deși răspândit în România, el nu e specific numai ariei românești: „În multe locuri, femeile aleargă goale pe câmpuri în vreme de secetă, ca să trezească virilitatea cerului și să provoace ploaia" (Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 301). **P.** e comparabilă cu **Dodola*, (în Crișana și Banat, **P.** e numită *Dodoloaia* și *Dodolița*), din **mitologia slavă*, care dansând este stropită cu o găleată de apă. Ritualul e descris și de J. G. *Frazer (*The Golden Bough*, par. I, *The Magic Art and the Evolution of the Kings*, I, London, 1955, p. 273–274). Variante cu diferențe sensibile (dar numai cu caracter spectacular) se înregistrează și în România: în Țara Moților (Munții Apuseni), **P.** e numită *Muma Ploii*, iar ritualul e lipsit de acuitatea din zonele de câmpie; uneori (ca în zona Teleorman) e considerată una dintre *Rusalii; și ziua proprie ritualului e variabilă: după *Chestionarele lui B. P. Hasdeu*, ea cade în una dintre cele 9 joi postpascale, mai frecvent însă în joia a 3-a după Rusalii. Identic e totuși, pretutindeni, dansul în sine (nu pașii de dans) și obligatorie este

recitarea însoțitoare, vag melodică, a unor versuri incantatorii *(→ descântece)* specifice. Această structură definește *Jocul Paparudelor* ca *act de magie.* Ovidiu Bârlea distinge două tipuri ale ritualului **P.** pe teritoriul românesc: unul, de cea mai mare răspândire, „are ca nucleu ființa mascată sumar sub verdeață care este udată din abundență" și altul, cu o „răspândire sporadică și o structură mult simplificată", care „se distinge prin lipsa ființei mascate în paparudă". Ritualul e atestat mai ales în Peninsula Balcanică: Grecia *(Pirpiruna),* Bulgaria *(Peperuga),* Serbia *(Dodole).*

§ Lia Stoica Vasilescu, *Paparuda* (în *Revista de etnografie și folclor,* București, 1970, nr. 5, p. 375–394); Ovidiu Bârlea, *Paparuda* în vol. *Folclorul românesc,* I, București, 1981, p. 395–399

papi (sg. *papă*; lat. *papa* < grec. fam. πάπας – tată) Pontifii (șefii) *Bisericii catolice *(→ creștinism).* Catolicismul are o conducere pontificală unitară ecumenică (teritoriile naționale fiind conduse de *cardinali*), iar pontiful suprem (papa) are sediul la Roma, în Vatican sau Cetatea Vaticanului, care se mai numește și Sfântul Scaun. Titlul de *papă* a fost adoptat abia după anul 872, de papa Ioan VIII. Din 1274, **p.** sunt aleși de un *conclav* („în recluziune, într-un local închis") instituit de papa Grigore X; buletinele de vot, anonime, conținând cuvântul *eligo* (aleg), îndată după alegere sunt arse, iar fumul lor se ridică printr-un horn special din Capela Sixtină, ca semnal pentru mulțimea în așteptare că alegerile s-au încheiat pozitiv. Din 1870, papa a devenit infailibil în tot ce spune sau face în ce privește *dogmele Bisericii. Între anii 33 și 1978 s-au succedat pe Sfântul Scaun 265 papi; dar Ștefan, murind înaintea consacrării care trebuia să marcheze începutul real al pontificatului și nefiind înregistrat pe lista oficială, Ioan Paul II este, oficial, al 264-lea (nu al 265-lea) papă. În perioada scindării Bisericii catolice (227–1425), au funcționat paralel (la Avignon) 34 antipapi; de asemenea, o tradiție legendară vorbește de o femeie, travestită în bărbat: papesa Ioana. După naționalitate: 216 italieni (din care 112 romani), 15 greci, 15 francezi (în total, cu antipapii de la Avignon), 6 germani, 6 sirieni, 2 evrei (împreună cu sf. Petru), un olandez, un englez, 3 africani, 5 spanioli, un portughez și un polonez. Fiecare nou papă adoptă un nume pontifical; niciunul nu și-a luat numele ap. Petru, iar o *legendă târzie afirmă că acel papă care se va numi Petru va fi ultimul, marcând venirea lui *Antichrist ca locotenent al acestuia și anunțând astfel *sfârșitul lumii. După 1800, **p.** emit scrisori către episcopi, către tot clerul sau către întreaga lume catolică, având caracter doctrinar, eclesiastic sau administrativ, numite *enciclice* (grec. ἔγκυκλος – circular); emit, de asemenea, alte documente pontificale, cu caracter decretual sau eclesiastic (printre care bulele). Catolicii consideră ca prim papă pe ap. Petru *(→ Apostoli).* Astfel, lista oficială a **p.** adoptată la Vatican în 1947 este următoarea: 1. *Sf. Petru* (33–64); 2. *Sf. Linus* (67–79); 3. *Sf. Anacletus* (79–92, m. 97); 4. *Sf. Clement* (92–101); 5. *Sf. Evaristus* (99–107 sau 97–105), probabil martir sub împăratul Traian; 6. *Alexandru I* (107–116 sau 105–115); 7. *Sf. Sixtus* (116–125); 8. *Sf. Telesphorus* (125–138); 9. *Sf. Hyginus* (138–142 sau 136–140); 10. *Sf. Pius I* (142–155); 11. *Sf. Anicetus* (155–156), martir sub împăratul Marcus Aurelius; 12. *Sf. Soter* (166–174); 13. *Sf. Eleutherius* (174–189); 14. *Sf. Victor* (189–199); 15. *Sf. Zephyrinus* (199–217); 16. *Sf. Calixtus I* (217–222); 17. *Sf. Urban I* (222–230); [*Sf. Hippolytus* (227–235) – antipapă]; 18. *Sf. Pontianus* (230–235); 19. *Sf. Antherus* (235–?); 20. *Sf. Fabian* (236–250); 21. *Sf. Cornelius* (251–253); [*Novatianus* (251) – antipapă]; 22. *Sf. Lucius I* (253–254); 23. *Sf. Ștefan* (254–257); 24. *Sf. Sixtus II* (257–258); 25. *Sf. Dionysius* (?259–268); 26. *Sf. Felix I* (269–274); 27. *Sf. Eutychianus* (275–283); 28. *Sf. Caius* (283–296); 29. *Sf. Marcellinus* (296–304); 30. *Sf. Marcellus I* (308–309); 31. *Sf. Eusebius* (309–310); 32. *Sf. Melchiades / Miltiades* (311–314); 33. *Sf. Silvestru I* (314–335) – adversar al *ereziei lui *Arius; 34. *Sf. Marcus* (336; 10 luni); 35. *Iulius I* (337–352); 36. *Sf. Liberius* (352–366); [*Felix II* (355–365) – antipapă]; 37. *Sf Damascus* (366–384); [*Ursinus* (?366–367) – antipapă]; 38. *Sf. Siricius* (384–399); 39. *Sf. Anastasius I* (399–401); 40.*Sf. Inocențiu I* (401–417) – a condamnat erezia lui Pelagius *(→ pelagieni)*; 41. *Sf. Zosimus* (417–418); 42. *Sf. Bonifaciu I* (418–422); [*Eulalius* (?418–419) – antipapă]; 43. *Sf. Celestinus I* (422–432); 44. *Sf. Sixtus III* (432–440); 45. *Sf. Leon I cel Mare* (440–461) – l-a convins pe Attila, ajuns sub zidurile Romei, să se retragă; a organizat Conciliul din Calcedonia (451); opera sa oratorică i-a adus postum (1754) titlul de Doctor al Bisericii; 46. *Sf. Hilarius* (461–468); 47. *Sf. Simplicius* (468–483); 48. *Sf. Felix III* (483–492); 49. *Sf. Gelasius I* (492–496); 50. *Sf. Anastasius II* (496–498); 51. *Sf. Symmachus* (498–514); [*Laurentius* (498–505) – antipapă]; 52. *Sf. Hormisdas* (514–523); 53. *Sf. Ioan I* (523–526); 54. *Sf. Felix IV* (526–530) – neales, desemnat de regele Teodoric cel Mare; 55. *Bonifaciu II* (530–532); [*Dioscorios* – antipapă]; 56. *Ioan II* (533–535); 57. *Sf. Agapetus I* (535–536); 58. *Sf. Silverius* (536–537) – fiul papei Hormisdas; 59. *Vigilius* (537–555); 60. *Pelagius I* (556–561); 61. *Ioan III Catelinus* (561–574); 62. *Benedict I,* zis *Bonose* (575–579); 63. *Pelagius II* (579–590); 64. *Sf. Grigore I cel Mare* (n. 540/590–604) – autointitulat *Servitorul servitorilor lui Dumnezeu;* a afirmat primatul Romei față de Bizanț; a efectuat „reforma gregoriană" a clerului și modificarea liturghiei: „ritul gregorian", și i se atribuie reorganizarea muzicii bisericești:

„cântarea gregoriană"; 65. *Sabinianus* (604–606); 66. *Bonifaciu III* (607; 9 luni); 67. *Sf. Bonifaciu IV* (608–615); 68. *Deusdedit/Adeodatus* (615–618); 69. *Bonifaciu V* (619–625); 70. *Honorius I* (625–638); 71. *Severinus* (640: 4 luni); 72. *Ioan IV* (640–642); 73. *Theodor I* (642–649); 74. *Sf. Martin I* (649–655); 75. *Sf. Eugeniu I* (654–657); 76. *Sf. Vitalian* (657–672); 77. *Adeodatus II/Deusdedit* (672–676); 78. *Donus I* (676–678); 79. *Sf. Agathonus* (678–681); 80. *Sf. Leon II* (682–683); 81. *Sf. Benedict II* (684–685); 82. *Ioan V* (685–686); 83. *Conon* (686–687); 84. *Sf. Sergiu I* (687–701); [*Theodor* / ulterior *Pascal* (687–692) – antipapă]; 85. *Ioan VI* (701–705); 86. *Ioan VII* (705–707); 87. *Sisinnius* (708: 2 luni); 88. *Constantin* (708–715); 89. *Sf. Grigore II* (715–731); 90. *Sf. Grigore III* (731–741); 91. *Sf. Zaharia* (741–752); 92. *Ștefan I* (752) – neconsacrat papă; 93. *Ștefan II* (752–757) – a primit de la Pepin cel Scurt exarhatul de Ravenna, originea puterii temporale a papalității; 94. *Sf. Paul I* (757–767); 95. *Ștefan III* (768–772); [*Constantin* (767–769) – antipapă]; [*Filip* (768) – antipapă]; [*Ștefan III* (768–772) – antipapă]; 96. *Adrian I* (772–795); 97. *Sf. Leon III* (n. 750/795–816) – l-a proclamat pe Carol cel Mare Împărat al Occidentului (800); 98. *Ștefan IV* (816–817); 99. *Sf. Pascal* (817–824); 100. *Eugeniu II* (824–827); 101. *Valentin* (827: 2 luni); 102. *Grigore IV* (827–844); 103. *Sergiu II* (844–847); [*Ioan* (844) – antipapă]; 104. *Sf. Leon IV* (847–855); 105. *Benedict III* (855–858); [*Anastasius* (855–880) – antipapă]; [*papesa Ioana* (855) – personaj legendar]; 106. *Sf. Nicolae I cel Mare* (n. 800/858–867) – a înlăturat tutela imperială asupra Bisericii; 107. *Adrian II* (867–872); 108. *Ioan VIII* (872–882); 109. *Marinus I* sau *Martin II* (882–884); 110. *Sf. Adrian III* (884–885); 111. *Ștefan V* (885–891) – a combătut erezia lui Photius; 112. *Formosus* (891–896); 113. *Bonifaciu VI* (896: 1 lună); 114. *Ștefan VI* (896–897; sugrumat); 115. *Romanus* (897: 4 luni); 116. *Theodor II* (897: o lună); 117. *Ioan IX* (898–900); 118. *Benedict IV* (900–903) 119. *Leon V* (903: 3 luni); [*Christophor* (903–904) – destituit: antipapă]; 120. *Sergiu III* (904–911) – tatăl papei Ioan XI; 121. *Anastasius III* (911–913); 122. *Landon* (913–914); 123. *Ioan X* [Giovanni di Tossignano] (914–928); 124. *Leon VI* (928: 8 luni); 125. *Ștefan VII* (928–931); 126. *Ioan XI* (931–935); 127. *Leon VII* (936–939); 128. *Ștefan VIII* (939–942); 129. *Marinus II/Martin III* (942–946); 130. *Agapetus II* (946–955); 131. *Ioan XII Octavianus* (955–964) – l-a încoronat pe împăratul Otton I (962); 132. *Leon VIII* (963–965) – laic ales papă; legitimitatea alegerii a rămas dubioasă; 133. *Benedict V,* zis *Grammaticus* (964: 2 luni); 134. *Ioan XIII* (965–972); 135. *Benedict VI* (973–974, sugrumat); 136. *Benedict VII* (974–983); [*Bonifaciu VII* – (?–974)]; 137. *Ioan XIV* [Pietro Canepanova] (983–984); 138. *Ioan XV* (985–996); 139. *Grigore V* [Bruno von Carinthia] (996–999); [*Joan XVI Filagato* (997–1013) – antipapă]; 140. *Silvestru II* [Gerbert D'Aurillac] (999–1003), erudit, poliglot, inventator, după legendă chiar *mag; a temperat abuzurile eclesiastice și a inițiat *cruciadele; 141. *Ioan XVII* [Giovanni Siccone) (1003: 7 luni); 142. *Ioan XVIII* [Fasano] (1003–1009); 143. *Sergius IV* [Pietro Buccaporci] (1009–1012); 144. *Benedict VIII* [Theophylactus] (1012–1024); [*Grigore VI* (1012) antipapă]; 145. *Ioan XIX Romanus* (1023–1032); 146. *Benedict IX Theophylactus* (1032–1044); 147. *Silvestru III Ioan* (1045: 2 luni); 148. *Benedict IX* (1045: 2 luni), ales a 2-a oară, destituit: 149. *Grigore VI* [Ioan Gratian] (1045–1046, abdicat); 150. *Clement II* [Suidger, conte von Morsleben und Hornburg] (1046–1047); 151. *Benedict IX* (ales a 3-a oară, 1047–1048); 152. *Damascus II,* conte de Poppone (1048: 2 luni); 153. *Sf. Leon IX* [contele Bruno von Egioheim-Dagsburg] (1048–1054) – sub al cărui pontificat s-a produs scindarea definitivă a celor două biserici: romană și orientală; 154. *Victor II* [Gebhardt, conte de Dollenstein Hirschberg] (1055–1057); 155. *Ștefan IX* [Frédéric de Lorraine] (1057–1058); [*Benedict X* / Giovanni Mincius (1058) – antipapă]; 156. *Nicolae II* [Gérard de Bourgogne] (1058–1061) – a combătut simonia; 157. *Alexandru II* [Anselmo da Bessio] (1061–1073); [*Honorius II* (1061–1072) – antipapă]; 158. *Sf. Grigore VII* [Hildebrand di Soana] (n. 1020/1073–1085) – l-a umilit pe împăratul Henric IV la Canossa; în Conflictul Investiturilor, a statuat celibatul preoților și a organizat disciplina eclesiastică; [*Clement III* / Guilberto da Ravenna (1080–1100) – antipapă]: 159. *Victor III Desiderius* [D. de Montecassino] (1086–1087); 160. *Urban II Preafericitul* [Odon de Lagny] (1088–1099) – promotorul Cruciadei I, în cadrul Conciliului de la Clermont (1095); 161. *Pascal II* [Rainerius da Bieda] (1099–1118); [*Theodoric* (1100) – antipapă]; [*Albert* (1102) – antipapă]; [*Silvestru IV* / Maginulle (1015–1111) – antipapă]; 162. *Gelasius II* [Giovanni di Gaeta] (1118–1119); [*Grigore VIII* / Maurice Bourdin (1118–1121) – antipapă]; 163. *Calixt II* [Guy de Bourgogne] (1119–1124); 164. *Honorius II* [Lamberto Scannabecchi] (1124–1130); [*Celestinus II* / Tebaldo Buccapeco (1124) – antipapă]; 165. *Inocențiu II* [Gregorio Papareschi] (1130–1143); [*Anacletus II* / Pietro Pierleone (1130–1138) – antipapă]; [*Victor III* (1138) – antipapă]; 166. *Celestinus II* [Guido di Castello] (1143–1144]; 167. *Lucius II* [Girardo Caccianemici] (1144–1145); 168. *Eugeniu III* [Bernardo Paganelli di Montemagno] (1145–1153) – sprijinit de sf. Bernard, a continuat opera reformatoare a lui Grigore VII; 169. *Anastasius IV* [Conrad de Suburra] (1153–1154); 170. *Adrian IV* [Nicholas Breakspeare] (1154–1159]; 171. *Alexandru III* [Rolando Bandinelli] (1159–1181) – adversar al

lui Frederic Barbarossa; [*Victor IV* (1159–1164) – antipapă]; [*Pascal III* / Guido da Crema (1164–1168) – antipapă]; [*Calixt III* / Ioan din Struma (1168–1178) – antipapă]; [*Inocențiu III* / Lando de Sezza (1179–1180) – antipapă]; 172. *Lucius III* [Ubaldi Allucingoli] (1181–1185); 173. *Urban III* [Uberto Crivelli] (1185–1187); 174. *Grigore VIII* [Alberto de Morra] (1187: 2 luni); 175. *Clement III* [Paolo Scolari] (1187–1191); 176. *Celestinus III* [Giacinto Bobo] (1191–1198); 177. *Inocențiu III* [Lothar conte de Segni] (1198–1216) – a inițiat Cruciada a 4-a și a organizat o expediție contra *albigenzilor, iar Conciliul IV din Latran (1215) marchează piscul pontificatului său; 178. *Honorius III* [Cencio Savelli] (1216–1227); 179. *Grigore IX* [Ugo conte de Segni] (1227–1241); 180. *Celestinus IV* [Goffredo Castiglioni] (1241: 2 luni); 181. *Inocențiu IV* [Sinibaldo Fieschi] (1243–1254); 182. *Alexandru IV* [Rinaldo di Segni] (1254–1261); 183. *Urban IV* [Jacques de Pantaléon] (1261–1264); 184. *Clement IV* [Guy Foulques] (1265–1268); 185. *Grigore X* [Tedaldo Visconti] (n. 1210/1271–1276) – a prezidat Conciliul II din Lyon (1274); 186. *Inocențiu V* [Pierre de Tarentaise] (1276: 5 luni); 187. *Adrian V* (Ottobono Fieschi] (1276: 2 luni); 188. *Ioan XXI* [Pedro Rebuli-Giuliani: savantul portughez Petrus Hispanus] (1276–1277); 189. *Nicolae III* [Giovanni Gaetano Orsini] (1277–1280); 190. *Martin IV* (Simon de Brion] (1281–1285); 191. *Honorius IV* [Giacomo Savelli] (1285–1287); 192. *Nicolae IV* [Girolamo Masci] (1288–1292); 193. *Sf. Celestinus V* [Pietro da Morrone] (1294: 5 luni, abdicat); 194. *Bonifaciu VIII* [Benedetto Gaetani] (1294–1303); 195. *Benedict XI* [Niccolo Boccasini] (1303–1304); 196. *Clement V* [Bertrand de Got] (1305–1314) – fost arhiepiscop de Bordeaux, devenind papă, a mutat sediul Sf. Scaun de la Vatican, la Avignon; spre a-i fi pe plac protectorului său, Filip cel Frumos, a abolit Ordinul *Templierilor; 197. *Ioan XXII* [Jacques Duèse] (n. 1245/1316–1334) – menține reședința pontificală la Avignon; [*Nicolae V.* / Pietro Rainalducci (1328–1330) – antipapă]; 198. *Benedict XII* [Jacques Fournier] (1334–1342) – rezident la Avignon; 199. *Clement VI* [Pierre Roger de Beaufort] (1342–1352) – rezident la Avignon; 200. *Inocențiu VI* [Étienne Aubert] (1352–1362) – rezident la Avignon; 201. *Urban V* [Guillaume de Grimoard] (1362–1370); 202. *Grigore XI* [Pierre Roger de Beaufort II, ultimul papă francez] (n. 1331/1370–1378); 203. *Urban VI* [Bartolomeo Prignano] (1378–1389) – alegerea sa marchează începutul Marii Schisme; [*Clement VII* / Robert de Genève (1342–1394) – antipapă, la Avignon; a declanșat Marea Schismă]; 204. *Bonifaciu IX* [Pietro Tomaselli] (1389–1404); [*Benedict XIII* / Pedro Martin de Luna (n. 1324/1394–1423) – antipapă]; 205. *Inocențiu VII* [Cosimo de Migliorati] (1404–1406); 206. *Grigore XII* [Angelo Correr] (1406–1415); [*Alexandru V* / Petros Philergos (1340–1410) – antipapă]; [*Ioan XXIII* / Baltasare Cossa (1370–1419) – antipapă]; 207 *Martin V* [Oddone Colonna] (1417–1431); [*Clement VIII* / Gil Sanchez Muñoz (n. 1380/1323–1329/m. 1447) – antipapă]; [*Benedict XIV* / Bernard Garnier (1425–1430) – antipapă, ales de un singur cardinal]; 208. *Eugeniu IV* [Gabriele Gondulmaro] (1431–1447) – realizează o uniune efemeră între Biserica Romană și Biserica Orientală; [*Felix V* / ducele Amedée VIII de Savoia (n. 1383/1439–1449/m. 1451) – antipapă]; 209. *Nicolae V* [Tommaso Parentucelli] (1447–1455) – a pus capăt schismei lui Felix V, a întemeiat Biblioteca Vaticană; 210. *Calixt III* [Alfonso Borgia] (n. 1378/1455–1458); 211. *Pius II* [Enea Silvio Piccolomini] (n. 1405/1458–1464) – poet și istoric; 212. *Paul II* [Pietro Barbo] (n. 1417/1464–1471); 213. *Sixtus IV* [Francesco della Rovere] (n. 1414/1471–1484) – a organizat construirea Capelei Sixtine din Vatican; 214. *Inocențiu VIII* [Giovanni Battista Cibo] (n. 1432/1484–1492); 215. *Alexandru VI* [Rodrigo Borgia] (n. 1431/1492–1503) – considerat de contemporani mai mult prinț al Renașterii decât pontif, datorită vieții sale particulare anormale, nepotismului și duplicității; 216. *Pius III* [Francesco Todeschini Piccolomini] (n. 1439/1503: 2 luni); 217. *Iuliu II* [Giuliano della Rovere] (n. 1443/1503–1513) – a restaurat puterea politică a papalității în Italia, a protejat artele și pe artiști (Rafael, Michelangelo, Bramante), a organizat Conciliul al V-lea ecumenic din Latran (1512); 218. *Leon X* [Giovanni de Medicis] (n. 1475/1513–1521) – admirator al artei antice, protector al artelor, literelor și științelor din vremea sa; în timpul pontificatului său a avut loc *Reforma lui Martin *Luther, pe care papa l-a condamnat prin bula *Exsurge Domine* (1520); a semnat, cu Francisc I, Concordatul din 1516; 219. *Adrian VI* [Adrian Florensz Dedal/Adrian Floriszoon] (n. 1459/1522–1523); 220. *Clement VII* [Giulio de Medicis] (n. 1478/1523–1534) – a refuzat să autorizeze divorțul regelui englez Henric VIII, provocând astfel schisma anglicană; 221. *Paul III* [Alessandro Farnese] (n. 1468/1534–1549) – promotor al Conciliului din Trent (1545–1563), la care s-a decis acțiunea catolică a Contrareformei, față de Reforma lutherană; 222. *Iuliu III* [Giovanni Maria Ciocchi del Monte] (n. 1487/1550–1555); 223. *Marcellus II* [Marcello Cervini] (n. 1501/1555: 21 zile); 224. *Paul IV* [Gian Pietro Carafa] (n. 1476/1555–1559) – a întemeiat Ordinul Theatinilor; 225. *Pius IV* [Giovanni Angelo de Medicis] (n. 1499/1559–1565) – a avut un rol important în elaborarea profesiunii de credință a Conciliului din Trent; 226. *Sf. Pius V* [Antonio Michele Ghislieri](n. 1504/1566–1572) – a determinat apariția *Catehismului* Conciliului din Trent; 227. *Grigore*

XIII [Ugo Buoncompagni] (n. 1502/1572–1585), reformatorul *calendarului: din ordinul său, ziua de joi 4 octombrie 1582 a fost urmată de vineri 15 octombrie; 228. *Sixtus V* [Felice Peretti] (n. 1520/1585–1590) – a împărțit corpul administrativ al Bisericii Romane în 15 congregații; 229. *Urban VII* [Giovanni Battista Castagna] (n. 1521/1590: o lună); 230. *Grigore XIV* [Niccolo Sfondrati] (n. 1535/1590–1591); 231. *Inocențiu IX* [Giovanni Antonio Facchinetti] (n. 1519/1591: 2 luni); 232. *Clement VIII* [Ippolito Aldobrandini] (n. 1538/1592–1605); 233. *Leon XI* [Alessandro de Medicis] (n. 1535/1605: o lună); 234. *Paul V* [Camillo Borghese] (n. 1552/1605–1621); 235. *Grigore XV* [Alessandro Ludovisi] (n. 1554/1621–1623) – a întemeiat congregația *De Propaganda Fide*; 236. *Urban VIII* [Maffeo Barberini] (n. 1568/1623–1644) – a condamnat *jansenismul; 237. *Inocențiu X* [Giovanni Battista Pamphili] (n. 1574/1644–1655) – a condamnat propozițiile lui Jansenius; 238. *Alexandru VII* [Fabio Chigi] (n. 1599/1655–1667) – a fost nevoit să se umilească în fața regelui Franței Ludovic XIV; 239. *Clement IX* [Giulio Rospigliosi] (n. 1600/1667–1669); 240. *Clement X* [Emilio Altieri] (n. 1590/1670–1676); 241. *Inocențiu XI* [Benedetto Odescalchi] (n. 1611/1676–1689; 242. *Alexandru VIII* [Pietro Vito Ottoboni] (n. 1610/1689–1691); 243. *Inocențiu XII* [Antonio Pignatelli] (n. 1615/1691–1700); 244. *Clement XI* [Giovanni Francesco Albani] (n. 1649/1700–1721) – a publicat bula *Unigenitus* contra jansenismului; 245. *Inocențiu XIII* [Michelangelo de Conti] (n.1655/1721–1724); 246. *Benedict XIII* [Pietro Francesco Orsini] (n. 1649/1724–1730); 247. *Clement XII* [Lorenzo Corsini] (n. 1652/1730–1740); 248. *Benedict XIV* [Prospero Lambertini] (n. 1675/1740–1758); 249. *Clement XIII* [Carlo Rezzonico] (n. 1693/1758–1769); 250. *Clement XIV* [Giovanni Vincenzo Antonio Ganganelli] (n. 1705/1769–1774) – a suprimat Ordinul *Iezuiților; 251. *Pius VI* [Giovanni Angelo Braschi] (n. 1717/1775–1799) – a condamnat Constituția civilă a clerului, iar sub directoratul Revoluției Franceze a fost arestat de generalul Berthier și a murit într-o închisoare franceză din Valence; 252. *Pius VII* [Barnaba Chiaramonti] (n. 1742/1800–1823) – a semnat un Concordat cu Franța (1801) și a venit la Paris pentru a-l încorona pe Napoleon Bonaparte ca împărat (1804); împăratul a anexat teritoriile pontificale, iar papa a fost reținut ca prizonier la Fontainebleau, fiind lăsat să se întoarcă la Roma abia în 1814; în 1800, enciclica *Diu Satis,* pentru menținerea unității amenințate a Bisericii; 253. *Leon XII* [Annibale Sermattei Della Genga] (n. 1760/1823–1829); 254. *Pius VIII* [Francesco Saverio Castiglioni] (n. 1761/1829–1830); 255. *Grigore XVI* [Bartolomeo Alberto Cappellari] (n. 1765/1831–1846) – ostil liberalismului; enciclica *Mirari Vos* (1832), contra indiferentismului; 256. *Pius IX* [Giovanni Maria Mastai Ferretti] (n. 1792/1846–1878) – ostil spiritului modern al societății, a refuzat în 1848 să fie în fruntea mișcării de unificare a Italiei; a proclamat dogma Imaculatei Concepțiuni a *Fecioarei Maria (1854), a emis un dur *Syllabus errorum* (1864) asupra așa-ziselor erori ale modernismului în *teologia creștină, a întemeiat ziarul *Osservatore Romano* – oficiosul Vaticanului, a convocat Conciliul Vatican I (1869) la care a proclamat (1870) dogma infailibilității pontificale, iar în 1890 s-a constituit prizonier în Vatican; enciclice: *Qui pluribus* – contra liberalismului (1846), *In suprema Petri* – pentru reînnoirea dialogului cu ortodoxia (1848), *Nostris et Nobiscum* – contra socialismului și comunismului (1849), *Iam Dudum Cernimus* – contra doctrinelor politice moderne (1861), *Quanto Conficiamur* – despre puterea temporală (1863), *Quanta Cura* – contra teoriilor moderniste (1864), *Quod Nunquam* – contra acțiunii germane Kulturkampf (1871); 257. *Leon XIII* [Gioacchino Pecci] (n. 1810/1878–1903) – un umanist interesat de societatea modernă și încurajând catolicismul social și pătrunderea *religiei în mediul muncitorilor, de asemenea dând impuls studiilor de exegeză și istorie a religiei; enciclice: *Inscrutabili Dei consilio* – despre colaborarea între Biserică și Stat (1878), *Quod apostolici numeris* – despre misionarism (1878), *Aeterni Patris* – contra criticii științifice raționaliste a textelor scripturale (1879), *Diuturnum illud* – contra mișcărilor nihiliste (1881); *Humanum genus* – contra francmasoneriei (1884), *Immortale Dei* – despre democrație și autoritatea Bisericii în lume (1885), *Libertas praestantissimus* – despre legitimitatea libertății persoanei (1888), *Rerum Novarum* – despre condiția muncitorilor (1891), *Au milieu des sollicitudes* – chemare către catolicismul francez (1892), *Providentissimus* – asupra învățământului biblic și apropierii între Biserici (1893), *Satis Cognitum* – despre necesitatea apropierii între Biserici (1896), *Graves de Communi* – despre democrația creștină (1901); 258. *Sf. Pius X* [Giuseppe Melchiore Sarto] (n. 1835/1903–1914) – canonizat în 1954, a condamnat modernismul și mișcarea Le Sillon și a restabilit cântările sacre; enciclice: *Gravissimo Officii* – împotriva separării dintre Biserică și Stat în Franța (1906), *Vehementer nos* – contra ideii de separare a Bisericii de Stat (1906), *Pascendi Dominici Gregis* – contra modernistilor (1907); 259. *Benedict XV* [Giacomo Della Chiesa] (n. 1854/1914–1922) – în timpul primului război mondial a făcut eforturi pentru restrângerea ostilităților; enciclice: *Ad Beatissimi* – asupra necesității păcii (1914), *Pacem Dei munus* – despre noile amenințări de război (1920), *Spiritus Paraclitus* – despre *Biblie* (1920); 260. *Pius XI* [Achille Ratti] (n. 1857/1922–1939) – a semnat cu guvernul fascist al lui Mussolini acordul de la Latran (1929), care

garanta Sf. Scaun independența teritorială; a condamnat fascismul, a dezvoltat misionarismul, apoi s-a declarat adversar fățiș al nazismului și al comunismului; a înființat mișcarea Acțiunea Catolică (1922); enciclice: *Ubi Arcano* – asupra pericolului excluderii sociale a lui Dumnezeu și despre necesitatea unui nou Conciliu Vatican (1922), *Rerum Omnium* – despre nevoia pătrunderii în presă a concepțiilor catolice (1923), *Maximum Gravissimumque* – despre structura și importanța diocezelor în diviziunea teritorială a catolicismului (1924), *Rerum Ecclesiae* – asupra promovării clerului catolic indigen (1926), *Mortalium animos* – despre ecumenism (1928), *Divini Illius Magistri* – despre educația creștină (1929), *Casti Connubii* – despre căsătoria creștină (1930), *Quadragessimo Anno* – cu ocazia aniversării enciclicei *Rerum Novarum,* se reprivește doctrina Bisericii (1931), *Non abbiamo bisogno* – contra fascismului (1931), *Vigilanti cura* – pentru moralizarea cinematografiei (1936), *Mit brennender Sorge* – contra nazismului (1937), *Divini Redemptoris* – contra comunismului (1937); 261. *Pius XII* [Eugenio Pacelli] (n. 1876/1939–1958) – a proclamat dogma răpirii miraculoase la cer a ~ Fecioarei Maria (Adormirea Maicii Domnului); enciclice: *Summi Pontificatus* – contra totalitarismului (1939), *Summi Maeroris* – contra războiului (1939), *Sertum laetitiae* – 150 ani de la instituirea ierarhiei catolice americane (1939), *Divino afflante spiritu* – asupra studiilor scripturale (1943), *Mediator Dei* – despre liturghie (1947), *Humani Generis* – contra îndepărtării de dogmă (1950), *Evangelii Praecones* – despre misionarismul creștin (1951), *Sempiternus Rex* – comemorarea Conciliului din Calcedonia (1954), *Ingurentium Malorum* – pentru recitarea Rosariului (1951), *Fulgens Corona* – anunțarea anului marial (1954), *Musicae sacrae* (1955); 262. *Ioan XXIII* [Angelo Giuseppe Roncalli] (n. 1881/1958–1963) – a organizat Conciliul Vatican II și a condus prima etapă a acestuia (1962–1963); enciclice: *Ad Petri Cathedram* – inaugurarea pontificatului (1959), *Sancerdotii Nostri Primordia* – despre parohul din Ars, *Princeps Pastorum* – despre misionarism (1959), *Aeterna Dei Sapientia* – despre papa Leon cel Mare (1961), *Mater et Magistra* – despre autoritatea Bisericii și problemele sociale acute (1961), *Poenitentiam Facere* – despre pregătirea Conciliului Vatican II (1961), *Pacem in Terris* – despre necesitatea păcii universale (1963); 263. *Paul VI* [Giovanni Battista Montini] (n. 1897/1963–1978) – a făcut un pelerinaj la Locurile Sfinte (Ierusalim) unde, întâlnindu-se cu *patriarhul de Constantinopol, Athenagoras I (1964), a dat și a primit sărutarea împăcării între cele două Biserici – Romană și Orientală; a continuat și a încheiat lucrările Conciliului Vatican II (1965); enciclice: *Ecclesiam Suam* – despre Biserica creștină (1964), *Mysterium Fidei* – despre eucharistie (1965), *Populorum Progressio* – despre nevoia de progres a omenirii (1967), *Sacerdotalis Celibatus* – despre necesitatea celibatului preoților catolici (1967), *Humanae Vitae* – despre reglementarea nașterilor (1968); 264. *Ioan Paul I* [Albino Luciani] (n. 1912/1978); 265. *Ioan Paul II* [Karol Wojtyła] (n. 1920/1978 ~); enciclice; *Redemptor Hominis* – rolul religiei în lumea contemporană și *Isus Christos, în centrul istoriei, ca mântuitor al oamenilor (1979), *Dives in Misericordia* (1980), *Laborem exersens* – despre rolul religios și social al muncii (1981); din inițiativa sa, a fost revizuit Concordatul de la Latran în 1984, catolicismul nemaifiind religie de stat în Italia, dar statul italian garantând autonomia statului pontifical Vatican, ca nucleu al tuturor catolicilor din lume. • Papalitatea, după tradiția catolică, a fost întemeiată de ap. Petru, primul episcop roman (ipoteză negată de Biserica ortodoxă), urmat de 3 episcopi succesivi: Linus, Anacletus și Clement (după afirmația lui Irenaeus, episcop de Lyon, în sec. II), primii doi instalați de ap. Pavel, al treilea, de ap. Petru. În linia acestei tradiții, papa este episcopul primat (după cum Petru fusese *primus inter pares* printre Apostoli), dar în același timp vicarul lui Isus Christos pe pământ, autoritatea pontificală garantând unitatea bisericii catolice; de asemenea, papa este patriarhul Bisericii occidentale, șeful Bisericii catolice universale și suveranul statului Vatican.

§ Wladimir d'Ormesson, *La Papauté,* Paris, 1965

Paraçurāma A 6-a încarnare *(*avatara)* a zeului vedic *Viṣṇu *(→ mitologie vedică)* în figura eroică a unui luptător: *Paraçurāma* – „Rāma-cu-securea" (nu însă *Rāmā, eroul din **Rāmāyaṇa*); fiu al *brahmanului Jamadagni, **P.** s-a născut ca să-l ucidă pe regele *Kārtavīryarjuna, care furase *vaca divină *Kamadhenu.

Paradis (etim. incertă: pers. *pairidaêza* – îngrăditură, fortăreață < zend. *pairi* – împrejur, *daêza* – a zidi; **Septuaginta*: παράδεισος – grădină; ebr. גן *gan* – grădină, deși *V.T.* ebraic folosește și noțiunea **Eden* sau *Gan-Eden* – Grădina Edenului; lat. *paradisus* – parc; **Vulgata*: *Paradisus*); *Rai* (zend. *ray* – fericire, bogăție; slav. рай – rai, paradis) Loc de supremă fericire umană, fie pentru *omul primordial, în **mitologia biblică*, înainte de izgonirea perechii *Adam și *Eva *(Paradisul terestru),* fie pentru orice om care urmează a fi răsplătit astfel după *moarte, când judecata supremă divină constată absența *păcatelor, *credința, faptele bune. Deși noțiunea e prezentă în numeroase *mituri din aria universală, concepțiile mitoreligioase despre **P.** sunt diferite. **Cartea lui Enoh* (apocriful etiopian) face distincție între **P.** (în sensul biblic *Eden*) ca loc de obârșie al primilor oameni, care e tetestru, și **P.** ca loc de retragere pasageră postumă, unde răposații

fără păcat așteaptă ziua învierii și Judecata de Apoi, acesta fiind un loc paradisiac ceresc (numit de *Biblie prin sintagma alegorică „sânul lui Abraham"). Celelalte zone mitologice nu definesc prea riguros locurile paradisiace postume. ~ În *Egipt, Iaru* se considera un loc postum limitativ și abia în *cultul osiriac orizontul **Duat* este incinta cerească unde se intră după actul de *psihostasie și de judecată supremă. ~ În *Sumer,* sufletele se retrăgeau în insula paradisiacă **Dilmun,* cu situare terestră și regim de pace absolută. ~ În *India vedică,* echivalentul **P.** era *Nandana* (splendoare), grădina celestă a zeului *Indra; ulterior, *budismul acreditează *Nirvāṇa (noțiune de fapt mai veche), dar care nu este un loc anumit, ci o stare finală de liniște eternă și totală; iar în *Mahāyāna apare și un loc paradisiac al lui *Buddha: *Sukhāvāti. ~ La *celți, *Gwynfyd* era starea paradisiacă supremă a unei evoluții postume triple concepute stadial. ~ Pentru *greci* și *romani* (în afară de **Insulele Fericiților,* loc paradisiac locuit de oameni vii învestiți cu nemurire), **P.** consta în **Câmpiile Elisee* (inconfundabile cu Insulele Fericiților, totuși confundate cu acestea de *Hesiod), făcând parte din polistratificatul *Hades subteran, în opoziție cu *Tartaros. ~ *În lumea germano-scandinavă, *Walhalla (Valhöll)* avea un caracter special, fiind destinat, ca loc postum, numai eroilor morți în război și meritând să se afle în *cer, în preajma zeului *Odhinn. ~ **Islamul arab* a inclus în concepția coranică un loc postum de răsplată concretă, **Firdaws,* reluând înțelesul biblic al Edenului pe care l-a deplasat de la originea cauzală spre finalitate, **P.** postum devenind astfel o grădină a plăcerilor; în credința islamică populară, plăcerile paradisiace, strict concrete, se limitează la munții de pilaf și la numeroasele hurii tinere și binevoitoare. Nici una din noțiuni nu a păstrat o structură constantă a **P.** În mai multe apocrife biblice, **P.** a devenit un ținut inaccesibil păzit de șerpi și *heruvimi *(Cartea lui Enoh),* ale cărui porți se vor deschide în era următoare, când preotul-rege mesianic va înlătura sabia de foc despre care vorbește și *Geneza* din textul canonic (cf. apocriful *Testamentele celor 12 Patriarhi*); totuși, căile spre **P.** nu le știe nimeni (apocriful *IV Ezdra,* IV, 7), întrucât existența lui vizibilă a încetat. *Creștinismul timpuriu, așa cum se reflectă în *patristică, vede în starea paradisiacă o contopire a omului cu *Dumnezeu (cf. în *brahmanism, revărsarea postumă a sufletului individual *Ātman, în sufletul universal, *Brahmān) și, în genere, în concepția creștină, istoria omenirii este *nostalgia Paradisului pierdut* și strădania de recuperare a stării primordiale. Asupra noțiunii de *Paradis* s-au formulat și opinii mai puțin obișnuite care, neînstrăinându-se de ideea generală primară din miturile esențiale, au suportat influențele unor concepții științifice moderne; aici se pot delimita două direcții principale: una *mistică,* reprezentată de Pierre *Teilhard de Chardin, alta *pragmatică,* ilustrată de Dimitrie Drăghicescu; ambele aparțin unor mecanisme filosofice inductive. Pentru Teilhard de Chardin, „Paradisul terestru nu este comprehensibil decât ca un *mod de a fi diferit* al Universului (ceea ce e conform în sens tradițional cu dogma care vede în Eden o «altă lume»). Dar, oricât de departe am privi în trecut, nu vedem nimic asemănător cu această stare minunată. [...] Prin păcatul lor, primii noștri părinți au căzut într-o sferă inferioară (a noastră actuală), adică au fost în-materializați (scufundați în materie), încarnați în sens propriu în seria animală în care ne naștem azi: ei au fost *re-născuți* mai prejos de prima lor stare" (*Note sur quelques représentations historiques possibles du Péché originel,* în *Oeuvres,* X, Paris, 1970). Pentru D. Drăghicescu, „viața edenică reprezintă foarte probabil și în imaginile naive, viața oamenilor pe planeta lor de origine, înainte ca răcirea aceleia, sub forma unui Jehovah patern însă mânios, să-i fi silit s-o părăsească. Fără îndoială, progresele tehnice pe care ei le realizaseră i-au făcut să se adapteze perfect condițiilor normale ale acestei planete și aceasta pentru că ei trăiau acolo o viață cu adevărat edenică. Nu a mai fost tot așa când au eșuat pe pământ, unde au găsit condiții de viață întrucâtva analoage, totuși destul de deosebite: o natură sălbatică și ostilă cu care ei au trebuit să lupte pentru a-și câștiga viața prin trudă cu sudoarea frunții [...] Câte dintre gesturile, atitudinile, speranțele și credințele noastre nu ar deveni inteligibile dacă le-am raporta la originea supraterestră a strămoșilor noștri. În deznădejde noi ne înălțăm ochii și brațele spre cer, ca și cum am vrea să ne aruncăm într-acolo spre a ne salva de pe acest pământ infernal, din această viață mediocră și meschină sau mai curând trivială, mârșavă sau ucigașă în comparație cu ceea ce se înfăptuise dincolo. De acolo descind toate visele noastre despre o *vârstă de aur din viitor,* care nu sunt decât reminiscențe proiectate în viitor a vârstei de aur trecute" (*Reflexions sur l'origine et la destinée de l'homme,* în *Revista de Filosofie,* București, 1938, nr. 2). Dar ambele ipoteze țin de o neomitologie.

§ Jean Daniélou, *Terre et Paradis chez les Péres de l'Église* (în *Eranos-Jahrbuch,* Bd. 22, Zürich, 1954)

Parameșthin *(Cel care stă deasupra, Stăpânul universal)* Unul dintre numele divinității supreme brahmanice, *Viṣṇu-Nārāyaṇa.

Parce (lat. pl. *Parcae;* sg. *Parca – Cea care cruță*) Zeițele destinului, în **mitologia romană,* al căror unic atribut, până la identificarea cu *Moirele grecești, pare să fi fost veghea nașterilor; erau 3: *Nona* (cf. **Klotho*), probabil de la *nonae* – ziua a 5-a (sau a 7-a) a lunilor, căzând cu 9 zile înaintea *idelor*; *Decuma* (cf. **Lahesis),* din *decima* – a 10-a parte, deci o dijmă oferită *zeilor; *Morta*

(cf. **Atropos*), un participiu arhaic de la *mori* – a muri. Treptat, **P.** au devenit niște **Ursitoare.*

Parendi (zend *parendi* – plinătate, belșug) Zeiță din **mitologia iraniană,* ocrotitoare a femeilor; deopotrivă, ea dăruiește belșugul și conservă comorile; într-o variantă populară, este una dintre cele 9 soții ale zeului suprem, **Ahura-Mazda.* **P.** circulă cu o trăsură rapidă, în care uneori însoțește fie pe zeul **Mithra* (*Soarele), fie pe zeul antidemonic **Tistrya* (Sirius).

Pariakaka Zeu atmosferic, patron al tunetului, în *panteonul yahuyo din Peru *(→ mitologiile triburilor amerindiene),* zeul care împarte belșugul pe pământ și totodată prigonitorul mereu învingător al monștrilor. **P.** are și o soră: *Chahupinyamqua,* care dirijează, împreună cu el, abundența. **P.** s-a născut dintr-un ou ceresc. La porunca lui, toate animalele care îi sunt subalterne construiesc un canal de irigație.

Paris Fiul mezin al regelui troian Priam și al Hekubei, abandonat după naștere pe muntele Ida, din cauza unei profeții anunțând pieirea Troiei de pe urma lui *(→ mitologie greacă).* Deși urma să fie ucis, mama sa îi cruțase viața și astfel, crescut de păstori, se întoarce adult în cetate; când, la nunta lui Peleus cu zeița *Tethys, zeița vrajbei *Eris aruncă *mărul discordiei* între *Hera, *Athena și *Aphrodite, cu dedicația „pentru cea mai frumoasă", **P.** e ales arbitru *(judecata lui Paris)* și îi oferă Aphroditei mărul, primind ca răsplată de la zeiță pe frumoasa *Helene; trebuind totuși să-și ia singur darul și s-o răpească pe Helene, care era soția basileului grec Menelaos, **P.** provoacă războiul troian. În campanie, e lovit de o săgeată otrăvită; murind, imploră ajutorul fostei sale soții, *Nimfa *Oinone, părăsită de el pentru Helene; Oinone refuză să-l ajute pe **P.**, apoi se sinucide.

Parjánya (sanscr. *parjánya* – nor de furtună) Zeul furtunii și al ploii în **mitologia vedică.* Uneori însă e identificat cu **Indra,* ca zeu atmosferic, sau nu este decât un epitet al acestuia; *parjánya* e și numele unei arme magice de care se folosește Indra în războaiele sale. Într-o epocă mai târzie, **P.** e considerat unul dintre cei 12 *Aditya. În *mitul clasic, **P.** apare mugind ca un taur și debordează torente de ploaie, care se scurg din carul său; tunetele lui sunt dirijate împotriva *demonilor, a oamenilor ticăloși, dar și asupra copacilor; în contrast cu manifestările sale de groază, zeul are și o latură benefică, pentru că el le asigură oamenilor laptele și mierea prin acțiunea sa de înviorare a pământului.

Parnassos Munte din Hellada, considerându-se în **mitologia greacă* preferat de **Muze,* ca locuință sau loc de adunare.

Partula Zeiță din **mitologia romană,* ocrotind, în genere, nașterile.

Pārvati *(Cea-din-munte)* Zeiță principală, în **mitologia vedică,* soția zeului **Çivá* și, în această calitate, purtătoarea energiei cosmice feminine. **P.** este fiica zeiței Mena și a zeului muntelui Himalaya, *Himāvan. Era de obicei considerată divinitate *htonică, simbolizând fertilitatea maternă a *pământului, dar avea și o ipostază demonică, personificând violența și războaiele *(*Durgā).* Deși invocată cu numeroase nume sau epitete, când acestea nu erau simple sinonime ale aceleiași structuri, ci ipostaze, aproape fiecare din ele avea un *cult propriu de divinitate autonomă; numele cele mai frecvente: *Uma* (Luminoasa – ca personificare a luminii și frumuseții), *Mahādevi* (Marea-zeiță), *Durgā* (Inaccesibila), *Candika* (Nepotolita), *Jagadambika* sau *Jagad-ambā* (Maica-lumii), *Trijanani* (Mama celor trei lumi), *Himālayasuta* (Fiica muntelui Himalaya), *Ambika* sau *Ambā* (Maica), *Bhavani* ș.a. Căsătoria ei cu *Çivá* s-a petrecut într-o împrejurare aparte: zeul practica *asceza rituală, interzicându-și toate dorințele trupești, dar zeul dragostei **Kāma* i-a trimis-o pe **P.** ca ispită căreia Çivá nu i-a putut rezista, renunțând la *ritual, însă arzându-l pe zeul iubirii cu al treilea ochi al său.

Pasărea Măiastră În **mitologia românească* (dar cu corespondențe, neidentificabile cu exactitate, și în alte zone mitologice), una dintre numeroasele păsări simbolice sau alegorice; **P.M** e o pasăre indefinită, având vagi tangențe fie cu **Phoenix,* fie cu **Garuḍa.* Este de fapt o pasăre alegorică, putând fi stăpânită limitat de om (deși, pusă în condiții neconvenabile, nu mai cântă) și e totodată o pasăre justițiară. Reprezentată ca o pasăre multicoloră și strălucitoare, cu forțe magice inepuizabile, **P.M.** are rang regal și e slujită la nevoie de toate celelalte păsări, care o apără și îi fructifică poruncile; intervențiile ei sunt mai ales pasive, iar relațiile cu omul sunt totdeauna echitabile; totuși, înclinația ei spre izolare confirmă în parte caracterul alegoric al *mitului (poate că incluzând și pornirea icarică a omului). Ceea ce scria G. Călinescu în *Estetica basmului* (București, 1965, p. 140) se potrivește îndeosebi **P.M.**: „Păsările simbolizează inaccesibilul aerian și, prin lărgire a metaforei, imposibilul și himericul". O anume similitudine parțială: **Jar-Ptița* (*Жар-Птица* – Pasărea-de-foc) din **mitologia slavă* răsăriteană. Diferite variante și subvariante românești întregesc portretul **P.M.**, fără a-l preciza; o narațiune indică, drept sediu al ei, Muntele de Sticlă (basmul *Fratele și sora,* col. N. D. Popescu); cântecul ei întinerește pe orice ascultător (după o sursă citată de Lazăr Șăineanu, în *Basmele române*); există și o variantă (col. N. D. Popescu) în care pasărea poartă un nume dubios: *Andilandi* și, pe lângă cântecul ei incomparabil, posedă și atribute oraculare *(→ oracole),* fiind de fapt o fată de împărat transformată în pasăre, ca urmare a unui *blestem.

Pase-kamui Zeul suprem, în **mitologia ainu* (ins. Hokkaido din arhip. japonez, ins. Sahalin, în zona de sud, pen. Kamciatka și ins. Kurile); de

fapt, în credințele animiste *(→ animism)* ale ainilor, **P.-k** nu este un zeu propriu-zis, ci *spiritul superior care a creat *cerul și domină lumea ca stăpân; există și o variantă a sa (fără certitudinea că ar fi o ipostază: *Kotan-kara-kamui* – Spiritul creator al lumilor și pământurilor). **P.-k.** are însă și un atribut teogonic *(→ teogonie)*, întrucât e socotit și creatorul tuturor celorlalte spirite cu atribute divine, numite de aini generic: *Yaiyankamui* – zeități de aproape și de departe *(→ Kami)*.

Pasiphae (grec. Πασιφάη; πασιφαής – vizibil pentru toată lumea) Fiica lui *Helios și a *Oceanidei Perse, soția regelui cretan *Minos și mama *Minotaurului,* pe care l-a născut iubindu-se cu taurul monstruos marin trimis de zeul *Poseidon să devasteze Creta *(→ mitologie greacă)*. De la soțul legitim, **P.** a născut 3 copii: Androgeos, Phaidra și *Ariadne (într-o variantă, și pe *Glaukos, Aiglé ș.a.). Soră cu *Kirke, **P.** era considerată ea însăși vrăjitoare și profetesă, dându-i-se epitetul „Prealuminata". Dar, după *Plutarh *(Agis,* 91*)* în Laconia era adorată ca zeiță selenară. Nu este exclus ca figura mitică mai târzie a reginei cretane să fie sărăcită de repovestirile grecești, iar **P.** să fi fost de fapt, la origine, o mare divinitate locală a fecundității și partenerul ei, Minos, conform unor interpretări moderne (G. Glotz ș.a.), să fi apărut în ipostaze diferite: zoomorfă (taurul alb, pustiitor al Cretei), antropomorfă (regele consort Minos) sau teomorfă (Minotaurul).

Paskundji (apud David Ciubinov, *Kartul-rusuli leksiconi*, S. Petersburg, 1887: rus. гриф – grifon) În mitologia kartvelă *(→ mitologii caucaziene)*, pasăre fabuloasă, reprezentată de fapt ca *dragon avimorf, dispunând de imensă forță și insațiabilă lăcomie. **P.** are niște aripi care produc efecte magice: o rană atinsă cu o pană de la această pasăre se vindecă spontan; dacă dă foc unei pene dăruite, beneficiarul poate chema pasărea **P.**, care vine de oriunde în ajutorul lui. **P.** trăiește în lumea inferioară, submundană, care echivalează întrucâtva cu noțiunea *Tărâmul Celălalt.* Ca recunoștință pentru că i-a salvat puii de agresiunea balaurului *Gweleshapi, **P.** îl transportă pe salvator sus, în lumea lui firească. Se pot delimita anumite trăsături comune între *Paskundji* și *Ghionoaia din *mitologia românească*; dar se pare că sursa mitică a dragonului **P.** trebuie căutată în *mitul iranian al păsării oraculare *Simurg*.

Paștele Blajinilor *Superstiție populară românească, derivată din *mitul despre *Blajini,* și convertită într-o *sărbătoare necanonică *(sărbătoare băbească),* de obicei coincidentă calendaristic cu întâia sâmbătă de după *Paștele creștin, mai rar în a doua zi de luni postpascală; se dau de *pomană, atunci, ouă roșii, felii de cozonac, vin etc., care au rămas de la zilele pascale propriu-zise.

Paști; *Paște* (ebr. פסח *pésaḥ*; grec Πάσχα; lat. *Pascha*) *Sărbătoare religioasă, mozaică și creștină, care se ține primăvara, la date apropiate sau coincidente, atât în *iudaism cât și în *creștinism.* ~ Pentru evrei, **P.** este sărbătoarea memorială a eliberării lor din robia egipteană, serbată în condiții riguroase, cu mielul pascal sacrificat și cu consumarea de azimi, pâinea dospită fiind exclusă: mielul (mascul și fără cusururi) este înjunghiat în a 14-a zi din luna întâia, cu sângele se ung ramele ușii, iar mielul e mâncat noaptea, în familie, „nici crud, nici fiert în apă, ci fript pe foc", resturile neconsumate fiind arse ca să nu rămână pe a doua zi; carnea mielului e mâncată cu „azimi și ierburi amare"; în aceeași lună întâia, între zilele 14 și 21 se mănâncă azimi: „șapte zile să nu se afle aluat în casele voastre" (*V.T., Exodul,* XII, 2–27). „În luna întâia [Nisan], în ziua a paisprezecea a acestei luni, spre seară, sunt Paștile Domnului" (*V.T., Leviticul,* XXIII, 5 și urm.). ~ Pentru creștini, **P.** este sărbătoarea învierii lui *Isus Christos, dar de fapt comemorează și *sacrificiul christic, al *morții care duce la resurecție: „Înlăturați aluatul cel vechi, ca să fiți plămădeală nouă, cum și sunteți, fără de aluat; căci Christos, Paștele nostru, a fost jertfit" (Pavel, *I Corinteni,* V, 7). În *Cina cea de taină* – trapeza de despărțire a lui Isus cu discipolii săi – mai mulți comentatori văd o masă pascală și preludiul **P.** creștin („Vremea mea este aproape, voi face Paștele cu ucenicii mei"), iar pâinea frântă și vinul turnat simbolizează sacrificiul christic al trupului și sângelui, ca preț al răscumpărării omenirii (cf. *Evanghelia lui Matei,* XXVI, 26–29). Stabilirea zilelor pascale creștine se face diferit, *Biserica ortodoxă evitând coincidența cu **P.** evreilor, Biserica catolică ținând seamă de acest criteriu. Indiferent de deosebirile esențiale (de tradiție și doctrină teologică), între argumentul iudaic și cel creștin, ambele sărbători conțin ecouri îndepărtate din *cultul arhaic al primăverii.

Pātala Tărâmul subteran în **mitologia postvedică,* amintit în **Rāmāyaṇa* și aflat sub stăpânirea șarpelui universal cu 1 000 de capete, *Adiçeșa. **P.** e asimilabil cu *Infernul *(*Náraka)*. Un sector special din **P.**, *Put,* este un loc destinat morților fără urmași, Mai frecvent însă **P.** se consideră un imperiu subteran populat de *balauri *(nága)*.

Patécatl *(El-este-din-țara-leacurilor; Zeul-din-pământ)* Zeu aztec al tuturor leacurilor curente și al farmacopeii magice *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, soțul zeiței *Mayahuel. În iconografie, **P.** e reprezentat cu secure de luptă și scut sau cu un băț-plantator pentru găurit pământul în vederea însămânțării și cu o floare (sau frunză) de agave.

Patols; *Patollo*; *Patulas* Zeul *morții și al *Infernului, în mitologia prusică, venerat și de lituani *(→ mitologie baltică),* *cultul căruia este atestat în scrierea *Callatio episcopi Warmiensis*

(1418), în pereche antitetică cu zeul belșugului, *Potrimps. Se pare că **P.** era a 3-a divinitate din triada prusică supremă (conform *Cronicii lui Grunau,* sec. XVI), această triadă fiind reprezentată pe steagurile prusilor: 1 *Perkunas – ca bărbat cu barbă neagră; 2. *Potrimps* – ca adolescent imberb; 3 *Patols* – ca bătrân de paloare cadaverică și cu o lungă barbă albă. Era adesea asociat și cu zeul infernal al beznei, *Pekols. **P.** era de asemenea patronul stafiilor, al morților, al *ritualurilor funerare *(→ funeralii)* și era considerat șeful divin al unei clase speciale de preoți.

patriarhi (grec. πατριάρχης – începător de neam < πατριά – familie, neam, trib, descendență; ἀρχή – început, conducere, lat. *patriarcha* – patriarh) **1** Nume generic dat, în *V.T.(→ Biblia),* primilor întemeietori de seminții sau familii numeroase, caracterizați și printr-o longevitate fabuloasă; **p.** biblic prin excelență e *Abraham; de asemenea, sunt în mod curent considerați **p.** cei 12 fii ai lui *Iacob* (numele căruia a fost schimbat în *Israel*), fondatorii celor 12 seminții originare ale evreilor: *Ruben, Simeon, Levi, Iuda, Issakar, Zebulon, Yosef, Beniamin, Gad, Asher, Dan* și *Nephtali.* Dar criteriile au fost mereu variabile, astfel că **p.** biblici sunt mult mai numeroși. ~ **2** Rang superior în organizarea eclesiastică a unor ramuri din *creștinism; în anumite cazuri, unii episcopi ai *Bisericii catolice sunt numiți și **p.**; papa însuși este patriarhul Bisericii catolice occidentale *(→ papi).* Bisericile naționale din *ritul oriental (Biserica ortodoxă), fiind autocefale, sunt conduse fiecare de câte un **p.** care nu depinde, eclesiastic sau administrativ, de vreun alt for bisericesc. Patriarhul de Constantinopol e numit și *patriarh ecumenic,* însă acest rang, pur onorific, nu mai este demult și funcțional, el nefăcând decât să conserve memoria autorității ecumenice de odinioară a ortodoxiei bizantine; astfel, nici enciclica din 1920 a Sinodului ortodox de la Contantinopol (Istanbul) *Către toate Bisericile Universului* nu a avut decât un rol ideal. Bisericile greco-orientale (de rit ortodox) și-au obținut autocefalia (alegându-și întâi un mitropolit-primat, apoi un patriarh național) la date diferite; Biserica Ortodoxă Română a devenit autocefală în 1885. Patriarhul Moscovei și al întregii Rusii a fost arestat de autoritățile sovietice în 1922, iar în 1923 aceeași patriarhie a recunoscut regimul sovietic.

patristică Opera integrală și doctrinele primilor teologi ai *creștinismului, numiți uzual *Părinții Bisericii creștine* sau *Doctori ai Bisericii* care au militat și și-au scris cărțile între sec. II–IX. Sunt de obicei distribuiți în 3 categorii: *apologeții* (Minucius Felix, *Tertullianus, Arnobius, *Lactantius, Iustinus, Athenagoras, Clement Alexandrinul, *Origenes, Dionysios, Irenaeus); *dogmaticii* (Vasile cel Mare, *Grigore Teologul, Grigore din Nissa, *Augustin); *precursorii scolasticismului* (Leontios, Boetius, *Ioan Damaschin, Johannes Scotus Eriugena). Primul obiectiv polemic al **p.** era precizarea atitudinii creștine față de filosofia și cultura păgână (de influența cărora nu a scăpat totuși cu adevărat nici unul dintre părinții Bisericii, datorită formației intelectuale a fiecăruia); de altminteri, acest obiectiv, ca și opțiunea respectivă, se preconizează încă din *Epistolele apostolului Pavel (→ Biblia).* Dar în ciuda deosebirilor și chiar a contradicțiilor între concepțiile generale ale părinților Bisericii creștine (de la intelectualismul rafinat al lui Origenes până la simplitatea generată de bunul simț a lui Tertullianus) pe toți îi unește, în cadrul **p.**, recunoașterea autorității absolute a *revelației dumnezeiești, ca și *credința* (dominantă) în nemurirea sufletului. În plan cronologic, **p.** a cunoscut 3 epoci de dezvoltare: *p. apostolică* (sec. I – II), ilustrată de Ignatius din Antiohia, Quadratus și Iustinus; *p. alexandrină* (sec. III), cei mai importanți scriitori ai epocii fiind Tertullianus și Clement Alexandrinul; *p. perfecționării doctrinare* (sec. IV–V), sprijinită pe două mari personalități – una occidentală (romană): Augustin, alta orientală (greacă): *Ioan Chrysostom. Dar acestor 3 etape clasice li s-a adăugat o etapă suplimentară, nouă, care continuă de fapt opera patristică prin scrierile filosofico-teologice ale Doctorilor Bisericii, din sec. V–XIII, care au constituit *filosofia scolastică*: Martianus Capella, Boetius, Cassiodorus, Ioan Damaschin, John Scotus Eriugena și *Toma din Aquino.

§ J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina,* 1–221, Parisiis, 1844–1855; J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Graeca,* 1–166, Parisiis, 1857–1866; H. A. Wolfson, *The Philosophy of the Church Fathers,* I–II, Cambridge; M. Spanneut, *Le stoïcisme des Pères de l'Église,* Paris, 1956; J. Quasten, *Patrology,* I–III, Utrecht-Bruxelles, 1950–1960; I.G. Coman, *Patrologie,* București, 1956

Pausus (lat. *pausare* – a se opri, a înceta) Zeul simbolic al repaosului, ocrotitorul odihnei de orice gen, în *mitologia romană.

Paventia (lat. *pavere* – a se speria, a tremura de frică, a se înspăimânta) Zeiță din *mitologia romană,* personificând *spaima*; totuși, atributul ei principal părea a fi numai acela de a speria copiii. **P.** era o divinitate paralelă cu zeul *Pavor,* cu aceleași funcții ca și ea, poate paredra lui, poate o ipostază principală. Preoții zeiței se numeau *Pavorii* (numele colegiului derivând însă, evident, de la *Pavor*).

Pavor Zeu din *mitologia romană,* personificând *frica* în sine, fără obiect precis; era slujit, ca și paredra sau varianta sa *Paventia,* de preoții *Pavorii.* Plinius utilizează numele la plural, ca nume comun, în sintagma *pavores nocturni* (spaime de noapte), ceea ce ar sugera că **P.** nu era decât un simplu *numen, specific *animismului arhaic roman.

Pax *(Pacea)* Zeiță din *mitologia romană,* adorată ca personificare a păcii. *Templul Păcii,* consacrat la Roma, în For, zeiței **P.**, un *templu deosebit de fastuos, a fost construit de împăratul

Vespasianus (75 e.n.), dar sub Commodus a fost mistuit de un incendiu (191 e.n.)

păcat Concepție morală teologică, prezentă în cele mai multe *religii, asupra încălcării cu fapta, cuvântul sau gândul a voinței divine, adică a normelor exprimate de scripturi, *dogme, tradiții și *ritualuri de *cult. Ideea de **p.** e definită canonic abia când o religie include în doctrina sa concepția escatologică a pedepsei, a *Judecății de Apoi,* a *psihostasiei postume, ca și *miturile sfârșitului și regenerării lumii *(→ escatologie, moarte).* Pentru concepțiile religioase primitive, **p.** se reduce la încălcarea unui **tabù.* În majoritatea religiilor, **p.** este un act de responsabilitate individuală. În *brahmanism și mai ales în *budism există o concepție a păcatelor cumulative, datorită *metempsihozei, când omul se împovărează sau, dimpotrivă, se eliberează în urma tarelor din viețile precedente *(→ saṃsāra).* Gândirea antică a simțit nevoia să inventarieze și să clasifice păcatele (la greci, **hybris* având și sensul de *păcat*); astfel de liste găsim la *Pindar *(Olimpice,* II), la *Platon *(Gorgias,* 523 b), iar Vergilius (*Eneida,* VI, v. 605–623) a compus chiar un *catalog al viciilor*; pentru evul mediu, este vasta clasificare făcută de Dante în *Infernul.* *Iudaismul și după el *creștinismul au formulat teologic ideea *păcatului originar,* care împovărează omenirea ca o consecință a întâiului act autonom săvârșit de perechea primordială *Adam și *Eva prin încălcarea poruncii lui *Dumnezeu de a nu gusta din *Pomul Cunoștinței, ceea ce a dus la izgonirea primilor oameni din *Eden și la osândirea lor de a fi muritori, de a munci pentru hrană și de a se reproduce ca animalele. Creștinismul introduce o formă originală a ideii de **mântuire,* prin răscumpărarea **p.** *originar* de către *Isus Christos, a cărui moarte voluntară izbăvește omenirea de această povară ereditară. **P.** în sens curent rămâne însă o posibilitate individuală a oricărui ins, supus prin natura sa imperfectă ispitei de a păcătui, dar având și perspectiva iertării individuale prin *rugăciuni, *posturi, *sacrificii, *ofrande și atitudini active de glorificare a lui *Dumnezeu și de apărare a *Bisericii; în creștinism, *absolvirea de păcatele mărturisite* se obține prin spovedanie și căință *(*metanoia)* a credinciosului în fața *preotului confesor. În dogma creștină a **p.** *originar* se include ideea de solidaritate a omenirii față de strămoșul ei Adam, care a marcat un anume curs al istoriei prin **p.** său; dar ap. Pavel *(→ Apostoli)* vorbește despre *misterul celor doi Adami*: noul Adam – Isus Christos – a venit să răscumpere prin propriul sacrificiu **p.** vechiului Adam, de aici rezultând salvarea omenirii prin eliberarea ei din starea de păcat, inclusă în natura fiecărui om. Mai mulți teologi au definit **p.** drept refuzul omului de a-și păstra relația cu Dumnezeu. *Erezia creștină pelagianistă *(→ pelagieni)* din sec. IV–V a susținut (probabil sub influența indirectă a budismului) capacitatea omului de a se mântui de păcatele sale singur, prin fapte bune, fără concursul grației divine. Dimpotrivă, Martin *Luther, promotorul *Reformei, afirmă că omul nu se poate emancipa prin liber arbitru din sclavia *păcatului originar* și a lui *Satan. Dar cele mai multe religii și concepții teologice acceptă ideea că **p.** poate fi deopotrivă și voluntar și involuntar. Luther considera că „păcatul originar, departe de a fi o corupție superficială, este o corupție atât de profundă a naturii umane, încât nu dăinuie nimic sănătos, nimic care să nu fie corupt în trupul și în sufletul omului, în forțele sale interne și externe" *(Formula de înțelegere),* așa încât natura umană „nu poate fi vindecată decât regenerându-se și înnoindu-se întru Sfântul Duh" *(Solida declarație).* Epoca modernă a vehiculat opinii dintre cele mai puțin obișnuite asupra aceleiași teme. Salomon Reinach credea că doctrina **p.** *originar* este de origine orfică și că anume *orfismul ar explica această noțiune prin caracterul particular al *antropogoniei: oamenii au apărut din scrumul în care fuseseră prefăcuți *Titanii de către *Zeus ca pedeapsă pentru devorarea fiului său *Zagreus, de unde și natura umană a însumat două naturi contradictorii: binele din carnea tânărului zeu devorat, răul din ereditatea titanică; așadar, omul este impur, pentru că s-a născut din crimă (cf. *Cultes, Mythes et Religions,* II, Paris, 1919, p. 75–76). Pierre *Teilhard de Chardin (într-o însemnare din 1921) afirmă: „Ideea fundamentală a păcatului originar: Cosmosul actual este *născut dintr-o greșală",* iar *„sensul Bibliei* e manifest: păcatul este izvorul *oricărui* rău; potopul a nimicit *orice viață,* afară de cea cuprinsă în arcă"; mai târziu, ajunge la presupunerea că „păcatul originar nu numai că l-a prefăcut cu totul pe Om, dar a prefăcut total *Lumea întreagă,* în așa chip încât ne este absolut imposibil azi să găsim, istoric sau științific, cea mai mică urmă a Edenului" *(Scrisoare către Louis Richard,* 1924*).* Sintagma *păcat originar* a fost pusă în circulație de *Augustin (sec. IV), pentru a defini starea de **p.** a neamului omenesc.

pădurea Unul dintre primele medii de impact ale omului timpuriu, care a generat în gândirea primitivă primele mari *superstiții și a furnizat materia primelor rudimente de zeități și de *mituri. Intrarea omului în pădure (care era pentru el un mediu deopotrivă ispititor prin belșugul util conținut și ostil prin viclenia misterioasă a plantelor și animalelor sale alcătuind un haos de aparență precosmogonică) s-a efectuat probabil întâi în calitate de vânător și culegător, apoi în calitate de tehnician rudimentar al procurării focului viu, ceva mai târziu de producător al focului artificial *(→ focul).* Exceptând unele triburi adaptate vieții de junglă, pentru care **p.** constituia locuința eternă (de ex., pigmeii din Africa), omul și-a compus primele fabulații

premitologice clădindu-le pe structura neîncrederii lui înfricoşate în atracţia silvestră, exercitându-se cu frumuseţe şi cu violenţă asupra sa şi a semenilor săi. *Mitologiile formate ale civilizaţiilor antice au încorporat tema **p.** între categoriile principale ale gândirii mitice; de la crângul sacru până la jungla demonică, formele **p.** s-au instalat la unele popoare în tradiţiile esenţiale ale vieţii şi spiritualităţii. ~ Astfel, în tradiţia *Indiei* (implicit în **mitologia vedică*), **p.** are o mare importanţă, atât în memoria colectivă a urmaşilor arilor cuceritori ai teritoriilor indiene, cât şi în tradiţia *ascetismului, fiind un loc preferat pentru exerciţiul ascezei (*aranyaukas* – schimnic retras în pădure); formele silvestre dobândesc în lb. sanscrită numeroase nuanţe semantice, de la *aranya* şi *aţavī,* desemnând pădurea obişnuită, până la *kāntāra* – pădure mare, codru, junglă, şi la *dharmāraṇya* – pădure sacră; desigur, apare de timpuriu şi zeul vedic al pădurii: **Araṇyāni.* Contactele iniţiale au păstrat amintirea cuceririi şi civilizării junglei. ~ Unul din marile acte săvârşite de eroul din *Mesopotamia,* *Ghilgamesh, împreună cu *Enkidù (într-un scenariu aproape invariabil la sumerieni, akkadieni, babilonieni, asirieni) constă în tăierea unor copaci seculari din pădurea de cedri, în cursul vânătorii organizate pentru uciderea sau dezactivarea primejdiosului monstru *Humbaba (Huwawa). ~ Un act similar în esenţa sa vom regăsi într-un mit *maya,* narat în **Popol Vuh (→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*, unde jungla înspăimântătoare în care domneşte monstrul primordial *Vucub-Caquix este străbătută raţional şi eroic, pe un traseu arhetipal, de gemenii divini *Hun-Ahpu şi *Xbalanqué. ~ *Hellada,* lipsită de miturile **p.** haotice, pune în circulaţie un mit pragmatic, cu un fel de substrat ecologic, urmărind cruţarea **p.**, convertit în *zânele silvestre numite *Hamadryades care, locuind în arbori, în tulpinile lor, mureau după tăierea acestora. ~ Potrivit credinţelor *romane,* **p.** este ocrotită de zeul **Silvanus*; pădurea *(silva)* şi crângul *(nemus)* se consacrau unor divinităţi dintre cele mai pure (ca *templum nemorale Dianae* – un crâng sfânt din Aricia, închinat zeiţei cinegetice şi selenare *Diana); romanii aveau şi *sărbători ale pădurilor sacre: *Lucaria.* ~ Aproape toate popoarele Europei îşi au *spiritele personificate, ocrotitoare sau numai locatare ale **p.**, cele mai multe fiind malefice: **Liešii* (la *slavi*) sau (în **mitologia românească*) **Muma-Pădurii* şi **Moşul-Codrului.* Basmele unui anumit nivel de folclor mitologic utilizează frecvent personajul **p.** personificate, drept cadru viu decisiv pentru acţiunile eroului, acesta fiind adesea un eliberator sau un *erou civilizator; în basme şi mai ales în hagiografia creştină, orice pădure e locuită de numeroşi *balauri.

pământul Aproape în toate mitologiile, Pământul (Glia) – ca zeitate şi sursă de existenţă pentru omenire – este un element fundamental *(→ elemente)* feminin (Glia-mamă) şi numai rareori masculin; prin *hierogamie cu celălalt element *(*Cerul),* **p.** naşte întreaga viaţă din univers (*zei, plante, animale, oameni). Roadele hrănitoare telurice întreţin şi dezvoltă această *viaţă. *Antropogonia are ca materie primă îndeosebi pământul arabil (solul, lutul, ţărâna), iar întoarcerea în ţărână, după *moarte, a tot ce e viu, adică revenirea la obârşie, prin restituirea materiei împrumutate, este încheierea firească, în orice *mitologie, a ciclului vital. ~ Funcţii 1) *Glia-matrice* Principiul feminin, în **mitologia chineză,* este **yin,* fecundat de principiul masculin **yang,* prin sămânţa fecundatoare a acestuia, *xüan-yu* (ploaia). În *teogonia sumeriană *(→ mitologii din Mesopotamia),* glia **Ki* (soţia cerului **An*) naşte un munte, apoi pe zeul vântului şi atmosferei *Enlil; dar ea nu este o zeiţă primordială, căci doar pluteşte pe marea primordială **Nammu (→ apa)* care a născut-o, nefecundată de bărbat. În **mitologia greacă,* **Gaia* apare după **Haos*, născând întâi de la sine Cerul (*Uranos) şi Marea (*Pontos), apoi îl ia de bărbat pe Uranos, de la care naşte, prin incest, pe *Titani şi pe *Ciclopi; *Hesiod o numeşte „Gaia cu pântecul larg" *(Theogonia,* v. 117); totuşi, în anumite etape mitologice, Gaia este dublată (iar mai târziu chiar înlocuită în diverse forme de *cult) de zeiţa **Demeter,* cum de altfel în miturile greceşti şi apoi în **mitologia romană* suprapunerile de atribute duc şi la identificări de divinităţi; *Rhea e confundată cu Gaia, dar şi cu *Kybele (provenită din Phrygia), ulterior cu zeiţele romane *Tellus şi *Ops, întrucât marile zeiţe *htonice sunt considerate uneori şi mari mame divine. Ca şi la chinezi şi, în genere, în miturile agrare, ploaia era pentru greci sămânţa spermatică divină care fertilizează **p.**; astfel, în **Misterele Eleusine,* participanţii implorau cerul: „Revarsă ploaia!" şi de asemenea glia: „Fii gravidă!". *Plutarh explică: „Cerul era tatăl, fiindcă prin mijlocirea ploilor proiecta sămânţa în măruntaiele gliei, iar glia, primind această sămânţă, devenea roditoare şi totodată mamă." De obicei însă Demeter nu era socotită glia însăşi, ci numai sânul ei fertil; o idee similară găsim într-un mit htonic al triburilor nord-americane pueblo *(→ mitologiile triburilor amerindiene),* care numeşte pământul roditor „glia cea cu mulţi sâni". Fertilitatea htonică este văzută multiplu: numele zeiţei aztece **Ixcuina (→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* maica-glie, înseamnă *Patru-chipuri;* de aceea glia e o matrice nu numai a vieţii umane (naşterea, subsistenţa), ci şi a teogoniei: ca mamă a zeilor, de ex., **Papa* din miturile neozeelandeze maori *(→ mitologii din Oceania)* naşte de la soţul ei ceresc *Rangi pe primii 7 zei esenţiali. În **mitologia egipteană,* **p.** *(*Geb)* este însă elementul masculin fecundator,

zăcând pe spate și îmbrățișat de elementul generator feminin – cerul *(*Nut).* 2) *Glia devoratoare* **P.** naște și omoară totul (de unde și situarea subterană, în toate mitologiile, a *Infernului și în genere a tărâmurilor morții); ideea despre **moarte* ca întoarcere în țărână, manifestă în **mitologia biblică,* deși nu generalizată în toate zonele mitologice, întrucât incinerarea *(→ funeralii)* simbolizează retrimiterea, prin flacără și fum, la cer, este frecventă în acele mitologii care acceptă antropogonia htonică și implicit obligația restituirii către glie, la expirarea termenului fixat de destin, a trupului folosit; în atari zone erau frecvente formele de *sacrificiu ritual către **p.**; de ex., un trib bengalez (India) credea că planta locală curcuma rămâne veștedă, dacă nu se colorează cu sângele unui prunc sacrificat **p.** Zeița aztecă **Tlazolteotl* e o divinitate htonică dintre cele mai complexe: omnigeneratoare, ea ocrotește nașterile și, în înțeles larg, viața, fiind mama zeului patronal al porumbului *Cinteotl, adică simbolizând protejarea hranei de bază a populației centramericane precolumbiene; tot ea însă mai are și epitetul *Mâncătoarea de spurcăciuni,* care include alegoria resorbirii tuturor murdăriilor și deșeurilor vieții, ca și a oricărui păcat omenesc, pe care **p.** îl ia asupra sa. 3) *Glia funerară:* a) mormintele – la popoarele cu religii preponderent htonice morții sunt de obicei înhumați (în *iudaism, *creștinism și *islam incinerarea fiind chiar un delict) și li se construiește o „casă a morții" (de la simplul sicriu, la mausoleu și *piramidă), iar numeroase tradiții ale înhumării sunt asociate cu prepararea cadavrului (spălare, purificare, împodobire, chiar îmbălsămare), din respect față de **p.** matern sau patern, în actul de restituție a trupului primit pentru uz limitat; b) bezna – simbolizând locurile subterane postume, neinfernale, adică lipsite de ideea pedepsei, cum este, de ex., *Țara de Beznă* (tărâmul morții) în **mitologia japoneză,* unde s-a retras zeița **Izanami,* instituind însuși spațiul morții, sau cum era considerat în miturile biblice timpurii subpământeanul **Sheol*; c) lumile infernale – de obicei lumi de pedeapsă postumă: la greci, **Hades* (în care tărâmul de represalii este la nivelul inferior: **Tartaros*); la evrei, într-o epocă mai târzie a iudaismului, același Sheol (din care derivă **Iadul* creștin, ca și tărâmul infernal **Djahannam* în *mahomedanism); la populația centramericană quiché din Yucatan, locul de groază subteran **Chi-Xibalba* (locuința divinității infernale colective *Xibalbay); la chinezi (a căror mitologie are mai multe infernuri), **Yudu,* incintă principală, dar nu subterană, ci aflată pe versantul nordic, neluminat vreodată de soare, al muntelui mitic Yunshan. ~ Forme Forma sferică a **p.** (ca planetă) apare foarte târziu și nu aparține mitogenezei, ci unor mitografi și filosofi greci (în rare variante, Atlas susține pe umeri de fapt nu sfera cerească, ci sfera terestră); tot astfel pare și ideea plutirii în gol sau a suspendării deasupra abisului (în **Biblie* Iov spune: „El a atârnat pământul deasupra golului" – *Cartea lui Iov,* XXVI, 7); în general, cosmologia mitologică a considerat **p.** mai ales un disc, fie plutind pe oceanul universal, fie rezemat pe stâlpi, balene sau pești și înconjurat de ocean; alteori, e un munte conic ieșind din marea înconjurătoare (la sumerieni); în miturile cosmologice chineze, plutitor pe oceanul primordial, **p.** este însă pătrat. În mitologiile indoeuropene, **p.** reprezintă lumea intermediară (ca în **mitologia vedică,* în care *madhyamā-loka* – lumea de mijloc – indică poziția zonei terestre între celelalte 2 lumi: cerească și subpământeană. ~ Însușiri particulare În multe religii, **p.** e venerat ca divinitate bifuncțională: născătoare și funerară, în mod inseparabil; formele de venerație ajung și la coordonate neobișnuite; așa, unele triburi amerindiene (siuxii și îndeosebi umatilla) socotesc un păcat foarte grav agricultura și refuză să înfigă cuțitul plugului în sânul mamei obștești, deoarece un atare matricid ar face ca glia să nu-l mai primească pe culpabil după moarte; deopotrivă, e tabuat *(→ tabù)* mineritul, ca să nu se spintece carnea zeiței (țărâna), să nu i se sfărâme oasele (pietrele, minereurile), după cum este sub interdicție sacrală tăierea părului matern al gliei (*pădurile). Totuși, funcționalitatea funerară duce inevitabil la binecuvântarea agriculturii în cele mai multe mituri htonice: înhumarea cadavrelor este însămânțare, iar Maica Glie va regenera ființa defunctă într-o nouă ființă ce se va naște, întrucât **p.** produce tot ce e viu; de aici și credința multor popoare antice că nașterea copilului este numai o legitimare a fătului pătruns în femeie, însă cu adevărat orice prunc e născut de glie (de unde și frecventul obicei din societățile primitive ca femeile să nască șezând direct pe pământ); și chiar când pruncul este adus de ape (*Moise, *Romulus și *Remus, *Väinämöinen, adesea variante ale lui *Făt-Frumos), acel prunc este socotit a fi fost recuperat de glia maternă; credința se menține și în cazul aducerii copiilor pe căi aeriene, de o pasăre (de ex., pseudomitul berzei, păstrat convențional și în lumea modernă). Popoarele antice executau două gesturi rituale de umanizare a pruncului: așezarea imediată pe sol, în țărâna propriu-zisă, adică la sânul maicii reale, Glia fiind obligată astfel să-l recunoască și să-i insufle forța și ocrotirea ei; apoi ridicarea în brațe de către tatăl său (din punct de vedere religios, doar tată adoptiv) spre a-l smulge mamei htonice și a-l recunoaște ca al său. Concepții mitice particulare există și asupra cosmogoniei: tradiția folclorică din **mitologia românească* despre ivirea și creșterea **p.** – ca element integral – din „sămânța de pământ" are similitudini în miturile din Europa Răsăriteană și din Asia Centrală; iar unele mituri cosmogonice chineze vorbesc despre „pământurile vii" care „cresc de la sine".

§ A. Dieterich, *Mutter Erde. Ein Versuch über Volksreligion*, Leipzig, 1905; ed. III, Berlin, 1925; F. Altheim, *Terra Mater*, Giessen, 1931; Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1957 (cap. *La Terre-Mère et les hiérogamies cosmiques*, p. 206–253); Tudor Pamfile, *Pământul. După credințele poporului român*, București, 1924

Pâca; *Pafa* Divinitate secundară nefastă a *tutunului și fumatului, în **mitologia românească*, închipuită ca o babă-bătrână cât lumea, neagră și slută, cu nas coroiat, cu ochii umflați, cu coarne, colți de mistreț și gheare, având și o coadă lungă de vită. A născut-o *Iadul. Șade pufăind neîncetat din lulea (numele e onomatopeic, de la „pâc", pâcâitul pipei fumate). Implicit, tutunul *(iarba* sau *tămâia dracului)* a fost semănat de *draci, care sunt fiii **P.**; de aici, și pipa e numită alegoric *cădelnița dracului*.

Pecunia (lat. *pecunia* – avere, sumă de bani < *pecus* – turmă, cireadă) Zeiță din **mitologia romană*, personificând banii.

Pegasos (grec. Πήγασος) *Cal înaripat din **mitologia greacă*, născut din sângele *Gorgonei **Medusa*, care l-a slujit un timp pe *Bellerophontes, devenind apoi calul **Muzelor*, pentru ca după moartea sa să fie transformat în constelație. După varianta principală a *mitului, **P.** se născuse sărind cu șuvoiul de sânge țâșnit din trupul Medusei, îndată după ce capul ei fusese retezat de *Perseus. După *Pindar *(Olimpice*, XIII, 63*)*, Bellerophontes îl prinsese ori îl primise, îmblânzit și cu frâul pus, din mâinile *zeiței *Athena (sau, în altă versiune, l-a îmblânzit el însuși, adăpându-l la izvorul Peirene din Akrokorint). Călare pe **P.**, Bellerophontes ucide monstrul *Himaira și apoi traversează țara *Amazoanelor; când însă încearcă să zboare în cer, calul îl azvârle din șea și își continuă singur cursa celestă (Apollodoros, *Despre zei*, II, 3) și, sosind la *Zeus, rămâne în serviciul acestuia, oferindu-se să-i transporte fulgerele și tunetele (Hesiod, *Theogonia,* v. 281). Într-o epocă târzie, tradiția populară a început să considere că **P.** aparține zeiței zorilor, *Eos. După Pausanias, aflându-se pe muntele Muzelor Helikón, **P.** lovește cu copita într-o stâncă, dezvelind un izvor (πηγή – izvor) care s-a numit Hippoukrene (Izvorul Calului) apa căruia, sorbită de poeți, le infuzează inspirația *(Călătorie în Grecia*, IX, *31*, 3*)*. O versiune incertă, acreditată în tradiția literară modernă, atribuie acest cal Muzelor: zburând pe lângă muntele Helikón și fermecat de cântecele celor 9 Muze, **P.** s-a oprit acolo definitiv; (acest episod, necunoscut miturilor clasice, e suspect de a fi fost inventat abia în sec. XV, ca simbol poetic, de Matteo Boiardo, în *Orlando innamorato*).

Peitho Zeiță arhaică din **mitologia greacă*, a seducției, a ademenirii și a puterii de convingere prin ispită, înfățișată mai ales alături de *Aphrodite. Oratorul Isokrates relatează că zeiței **P.** i se aduceau *ofrande anuale și că preotesele acesteia aveau locuri rezervate în Teatrul lui Dionysos. Câteva atribute comune cu *Calliope nu au determinat vreo confuzie între cele două zeități, deși cultual **P.** a fost înlocuită de Muză. Venerată probabil cu mult înainte de *Muze, după unele izvoare, **P.** patronase odinioară și arta convingerii prin elocvență.

Pekols; *Pikuljus*; *Pykullas* Zeul prusic al tărâmului subpământean și al întunericului, patronul clasei *duhurilor rele și inspiratorul actelor malefice. Se pare că numele zeului (având ca etimon subst. prusic arhaic *pikuls* – drac) e înrudit lingvistic cu o familie de noțiuni din întreaga **mitologie baltică* (lituan. *piktas* – rău; slav. пѣкло – *iad, foc infernal).

pelagieni *Sectă creștină întemeiată de *Pelagius* (britanicul *Morganus*, cca 360–418) împreună cu *Celestius*, și condamnată ca eretică *(→ erezie)* de *Biserica oficială. **P.** considerau că omul se naște fără povara *păcatului originar (care l-a afectat pe *Adam), acest păcat adamit nefiind așadar ereditar, cum afirmă Biserica; pruncii nou-născuți sunt la fel de puri cum a fost Adam înainte de a săvârși păcatul, prin urmare omul poate trăi în curăție și inocență fără ajutorul grației dumnezeiești și poate ajunge în ceruri, după *moarte, fără ajutorul lui *Dumnezeu: harul divin nu asigură, ci doar înlesnește *mântuirea pentru omul trăind întru înțelepciune și virtute. *Doctrina pelagianismului* s-a format sub influența moralei stoice; doctrina ca atare nu mai poate fi cunoscută din scrierile lui Pelagius, din care s-au conservat fragmente nesemnificative; ea se poate reconstitui numai din lucrările atacatorilor lui. Pelagianismul a fost atacat îndeosebi de *Augustin și de episcopii din Africa de Nord. Papa Zosimus a aderat la poziția augustiniană abia după o lungă ezitare și a condamnat doctrina în 418 (curând după prima condamnare, pronunțată de papa Inocențiu I; *→ papi*), decizia sa fiind confirmată în 431 de Conciliul ecumenic din Efes. Polemicile au mai continuat totuși un secol (în Gallia meridională funcționa un curent propelagianist, până când Conciliul din Oronte, din 529, a declarat doctrina augustiniană singura adevărată); discuții în jurul problemei s-au mai repetat, în diferite forme și locuri, încă aproape un mileniu, până în 1344, când Thomas Bradwardine publică o scriere împotriva lui Pelagius. În timpul *Reformei, vechile polemici sunt reluate în forme noi.

§ J. Ferguson, *Pelagius*, Cambridge, 1956

Pelasgos Strămoșul mitic al populației pelasge, după **mitologia greacă*, născut fie din cuplul *Zeus – *Niobe, fie direct din *pământul negru, într-un pisc de munte, și dând apoi naștere neamului omenesc. Din versiunea lui Pausanias *(Călătorie în Grecia*, VIII, 1*)* rezultă că era considerat însă nu *om primordial, ci *erou civilizator: un bărbat frumos, înalt și puternic,

învățându-i pe oameni să se adăpostească de intemperii în colibe, să-și facă îmbrăcăminte din piei de oaie și oprindu-i să se mai hrănească cu ierburi și rădăcini (afară de ghindă), deci instruindu-i în meșteșugul cultivării grânelor.

Pele Zeiță hawaiiană a *focului vulcanic și totodată personificarea spiritului distructiv feminesc. Ca majoritatea divinităților polinesiene *(→ mitologii din Oceania)*, **P.** e o mare navigatoare; există *credința că a venit din Tahiti (Kahiki) fie acostând, fie aruncată pe țărm de un val uriaș; un cântec ritual îi stabilește originea: „Din Kahiki a venit Pele / din țara Pola Pola / din norul roșu Kanes / din cerurile cu nori de flăcări / din norul arzător de la Kahiki" (care este o erupție vulcanică). Sosită așadar din vulcanii în erupție ai insulelor nordice și din fulgerele cerești **P.** a călătorit de la o insulă la alta, căutându-și o reședință prielnică, până când s-a strecurat în marele vulcan Kilauea din Hawaii, unde a și rămas; într-o noapte, sufletul ei și-a părăsit trupul și, urmărind sunetele unui flaut nazal (specific zonei), a nimerit la o *sărbătoare cu *dansuri a tribului hula, de pe o insulă vecină; luându-și atunci chipul unei femei fermecătoare, cochetează cu Lohiau, căpetenia tribală, după 3 zile îl părăsește cu făgăduiala de a-i trimite un mesager de încredere; apoi o expediază pe sora sa fidelă Hi'iaka, la Lohiau, care însă murise între timp de dorul celeilalte femei, astfel că Hi'iaka iese din trupul ei, spre a-l însoți pe defunct, iar **P.** îi incinerează pe amândoi în propriile ei flăcări. Prin forța *magiei sale, Hi'iaka totuși scapă, găsește sufletul lui Lohiau, îl restituie trupului și pleacă cu el în țara lui. **P.** reușește greu să plece din Hawaii, iar în Rarotonga își încheie călătoria, întovărășindu-se cu o zeiță locală a *focului de sub pământ. Într-o variantă, de atunci **P.** nu mai este decât divinitatea care arde, usucă, pârjolește vegetația. Statuetele hawaiiene o înfățișează cu o creastă imensă, care îi umbrește capul.

Pellervoinen; *Samsa* Zeul câmpiilor, al arborilor, al vegetației naturale și cultivate, în **mitologia finlandeză*, de obicei adormit și trezindu-se numai vara. **P.** ocrotește vegetația în genere, dar poate tocmai din cauza sărăciei vegetale a Finlandei, *panteonul avea și zeități secundare, protejând fiecare specie mai importantă: **Tapio* – zeul *pădurilor, *Remunen* (Zgomotosul) – zeul hameiului, din care se face berea, *Hongatar* – zeița pinilor, *Katajatar* – zeița ienuperilor, *Pihlajatar* – zeița scorușilor, **Tuometar* (fiica lui Tapio) – patroana cireșului sălbatic.

Pellonia Zeiță din **mitologia romană*, aparținând grupului de divinități militare; atributul ei unic: alungarea dușmanilor, determinarea retragerii lor de pe câmpul de luptă.

Pelops Personaj din **mitologia greacă*, fiu al lui *Tantalos, tăiat în adolescență de tatăl său în bucăți și oferit zeilor la un ospăț, ca test de perspicacitate divină, dar reconstituit de ei prin lipirea bucăților, după constatarea capcanei; totuși *Demeter, care apucase să mănânce un umăr, fără să știe ce i se pusese pe masă, i-a dăruit lui **P.** un umăr de fildeș. Stabilindu-se la Pisa, victima regenerată se căsătorește cu Hippodame, în urma unei întreceri de care, apoi devine tatăl mai multor copii, printre care *Atreus și *Thyestes. Căsătoria lui **P.** constituie însă un *mit aparte: Hippodame trebuia să se mărite cu bărbatul ce l-ar fi învins la concursul de care pe tatăl ei Oinomaus, basileul din Elida, ai cărui *cai erau odraslele vântului; toți concurenții învinși erau uciși de basileu și numai **P.**, căpătând de la zeul *Poseidon niște cai înaripați, reușește să îndeplinească esențialul condiției de a deveni ginerele lui Oinomaus. Probabil în această linie mitică, unele tradiții grecești îl venerau ca întemeietor al *Jocurilor Olimpice (→ jocuri rituale)*.

Penates; *Penați* Divinități de rang secundar în **mitologia romană*, ocrotind căminul familial pe vatra căruia era întreținută, în onoarea lor, o flacără perpetuă. Statul însuși venera Penații, al căror *cult a fost instituit, după tradiție, de **Aeneas*, el aducând statuile primilor **P.** de la Troia. **P.** aveau grijă de pâinea și. în genere, de hrana cotidiană a familiilor, veghind totodată interiorul locuinței și viața tuturor membrilor familiei. În fiecare casă romană se aflau două statui de Penați domestici, fie în poziție de *dans ritual, fie cu *Cornul abundenței* în mână. Roma avea și ea niște **P.** *publici* ai săi, ale căror statui stăteau în *Atrium Vestae*.

Penați → *Penates*

Penelope Soția lui *Odysseus și mama lui *Telemahos, în **mitologia greacă*, important personaj feminin din epopeea homerică **Odisseia*, *simbol esențial al castității și fidelității conjugale, fiindcă în îndelungata absență a soțului, asaltată de pețitori, ea țese o pânză la terminarea căreia ar fi urmat să se mărite cu unul dintre aceștia, dar tot ea destramă noaptea ce țesuse ziua; când pețitorii descifrează, vindicativi, viclenia **P.**, sosește în Ithaka și Odysseus, care omoară sau gonește pe asaltatorii ce așteptaseră până atunci în jurul palatului său, răbdători, jucând de urît zaruri. Viața conjugală își reia cursul fericit. (După altă versiune, Odysseus nu s-a mai întors niciodată la soție, deoarece s-a retras până la sfârșitul vieții sale împreună cu frumoasa magiciană *Kirke, iar **P.** s-a măritat în cele din urmă cu fiul ei vitreg, născut de Kirke).

Penia Zeiță din **mitologia greacă*, personificând sărăcia. După o unică sursă (Platon, *Symposion*), în urma unui ospăț al *zeilor olimpieni, **P.** se împreunează cu Poros, fiul zeiței *Metis, și îl naște pe zeul dragostei **Eros*; Aristofan (în *Plutos*) o asociază însă pe **P.** cu zeița **Ananke*.

penticostali *Sectă creștină *(→ creștinism)*, a cărei doctrină s-a constituit în jurul tradiției

sărbătorii numite *Cincizecimea* (πεντεκοστή – a cincizecea). Sărbătoare a celor 7 săptămâni de la începerea secerişului (*V. T., Deuteronom*, XVI, 9–10), când se aduc *ofrande lui *Dumnezeu (*V. T. Numerii*, XXVIII, 26), în datinile *mozaismului, preluată apoi de creştinism cu un sens simbolic nou: ziua pogorîrii *Sfântului Duh asupra *Apostolilor (miracolul glossolaliei), Cincizecimea devine a 50–a zi post-pascală, de la învierea lui *Isus Christos (sărbătoarea creştină a *Rusaliilor); reluând *simbolul glossolaliei şi ideea milenaristă (din **Apocalipsul lui Ioan Teologul*), *doctrina penticostală* a ajuns la teoria teologică a Cincizecimii individuale: orice credincios, prin strădanie proprie, poate dobândi acest dar al Sfântului Duh, manifestat în „vorbirea în limbi" *(→ glossolalie)* şi în puterea de a vindeca bolnavii prin punerea mâinilor peste ei *(→ taumaturgie)*. Textul scriptural utilizat ca punct principal de pornire este în *N.T., Faptele Apostolilor* (II, 1–4): „Când a sosit ziua Cincizecimii, ei [Apostolii] erau toţi adunaţi laolaltă. Şi din cer fără veste a venit un vuiet ca de vijelie care trece şi a umplut toată casa unde şedeau ei. Şi li s-au arătat împărţite nişte limbi ca de foc şi deasupra fiecăruia dintre ei s-a oprit câte una. Şi s-au umplut toţi de Duhul Sfânt şi au început să vorbească în [alte] limbi, aşa precum Spiritul îi făcea să vorbească." În celelalte detalii doctrinare, **p.** se aseamănă cu **baptiştii* (prin ideea înclinaţiei spre *păcat a omului şi prin ideea *mântuirii exclusive pe calea jertfei de răscumpărare a lui Isus Christos), dar şi cu **adventiştii* (prin ideea celei de-a doua veniri apropiate a lui Christos, când ar urma să se instaureze pe pământ domnia Mântuitorului pentru o mie de ani *(→ milenarism)*. **P.** au apărut, ca sectă, la începutul sec. XX, concomitent, în Anglia (Wales) şi Statele Unite ale Americii (Los Angeles), doctrina lor răspândindu-se apoi în ţările Scandinaviei, în Ungaria, Polonia, Germania, România, ulterior în Rusia, Finlanda şi America Latină. Predicile penticostale au găsit ecou eficient mai ales printre *lutherani, *metodişti şi baptişti. În viaţa curentă de cetăţeni, **p.** refuză satisfacerea serviciului militar. Întreaga sectă are o organizare centralizată.

Peperuna; *Perperuna*; *Paparuna*; *Peperuda* *Ritual slav pentru invocarea ploii; după unii slavişti (V. T. Ivanov, V. N. Toporov), acest ritual ar fi derivat din **mitologia slavă*, de la numele zeului panslav **Perun* (bulgar arhaic: *Pirin*), iar din *credinţele populare ale unor popoare slave de vecinătate s-ar fi infiltrat apoi în ritualul românesc al **Paparudei*; dar mai răspândită la slavi, cu aceeaşi funcţionalitate meteorologică, este zeitatea **Dodola*. Derivarea din numele zeului tunetului şi focului ceresc (→ *focul*) este discutabilă, ca şi ipoteza influenţei asupra ritualului românesc similar, circuitul putând să fi fost şi invers. Structura tuturor variantelor indică mai curând o rădăcină primitivă comună mult mai veche.

Perceval; *Parzival*; *Parsifal* Erou legendar al epocii arthuriene *(→ Arthur)*, în **mitologia celtică* târzie, ale cărui fapte sunt legate, în legendele medievale, de găsirea Sfântului **Graal*; o naraţiune literară, folosind *legenda, este *Perceval ou le Conte du Graal*, romanul neterminat al poetului Chrétien de Troyes (cca 1182).

Pereplut Zeu insuficient cunoscut al slavilor răsăriteni *(→ mitologie slavă)*, poate legat de navigaţia maritimă sau, după V. Pîsani, o echivalenţă slavă a zeului *Bacchus; sufixul numelui său include cuvântul *plută* (slav плотъ) sau mai curând cuvintele ruseşti *плут* (potlogar, şiret) şi *перепелица* (a traversa înot).

Perfica (lat. *perficere* – a efectua, a termina) Zeiţă din **mitologia romană*, patronând împreunarea sexuală totală.

Pergrubrius; *Grubrius* Zeul prusic al vegetaţiei şi al primăverii *(→ mitologie baltică)*, de el depinzând creşterea frunzelor şi a ierbii. *Calendarul prusic începe cu o *sărbătoare consacrată lui **P.** în prima zi convenţională a primăverii, echivalentă cu Anul Nou şi marcată de tragerea celei dintâi brazde de plug a anului: acest zeu era considerat cel care alungă iarna. Sărbătoarea consta din cântări de imnuri, oficieri de *sacrificii animale (viţel, oaie, berbec sau cocoş), precum şi din *libaţii cu bere.

Perkunas (lituan. *perkūnas* – tunet) Zeu atmosferic lituan din triada supremă, împreună cu **Patols* şi **Potrimps* *(→ mitologie baltică)*, producător de fulger, patron al tunetelor şi al focului ceresc *(→ focul)*, dar venerat şi ca dătător de ploaie. În onoarea zeului, ardeau necontenit focuri sacre din lemn de stejar (arborele ce îi era consacrat); dacă vreun rug se stingea, era reaprins ritual numai cu foc viu, obţinut prin frecarea unor lemne de stejar. Seceta se combătea prin *rugăciuni către zeu, însoţite de câte 3 *libaţii consecutive de bere peste focul sacru şi de un triplu *sacrificiu animal (negru): ţap, viţel, cocoş. Tăierea stejarilor sacri de către misionarii creştini era întâmpinată de credincioşii lituani ca o tragedie, cu *bocete, dar şi cu proteste vehemente. Totuşi, cruţarea stejarilor în cadrul *cultului lui **P.** nu a rămas foarte riguroasă, preoţii săi îngăduind populaţiei să utilizeze lemnele provenite din arborii aleşi. Zeului i se atribuia o soţie: *Perkunija* (simbolizând furtuna) şi în timpul ploilor cu trăsnete se credea că umblă în mânioase cavalcade prin nori, călare pe un armăsar de foc. (cf. **Perun*)

Persephone (grec. Περσεφόνη) epitet: *Kore* (Δηοῦς κορή – *Fetiţa Demetrei*) Zeiţă *htonică în **mitologia greacă*, fiica zeiţei **Demeter* şi a lui **Zeus*. Răpită în adolescenţă de **Hades*, când culegea flori pe o pajişte, dispare de pe pământ, după ce zeul *Infernului îi dă să mănânce seminţe de rodie (act de *magie a dragostei, care o va determina să nu se mai poată despărţi niciodată de răpitor). Grecii o venerau ca zeiţă a germinaţiei şi

totodată a *morții. Dacă *mitul se interpretează strict simbolic, cele două atribute nu sunt antagonice: după o judecată olimpiană, provocată de căutările întreprinse de zeița Demeter (care își găsește fiica, primăvara, la Eleusis, în timpul încolțirii grâului: ieșirea tinerei Kore de sub pământ), **P.** nu mai stă cu Hades decât iarna, celelalte anotimpuri petrecându-și-le la suprafața pământului. Dar ca soție a lui Hades (comparabilă în acest sens cu zeița scandinavă **Hel*), ea conduce umbrele morților venite sub pământ și, pe lângă acest atribut psihopomp, dirijează în genere *spiritele și aduce la îndeplinire *blestemele omenești. Autorii antici se contrazic îndeosebi în stabilirea locului mitic pe unde **P.** a pătruns în Infern, mulți scriitori (Claudianus, Hyginus ș.a.) socotindu-l a fi fost o peșteră din muntele Etna, numită de aceștia (după numele roman al zeiței: **Proserpina*) *Caverna Proserpinae*. Uneori însă **P.** era identificată de greci cu *Hekate. Acest mit, în aparență anecdotic, este o suită de *simboluri care converg în aria ideii de vitalitate, de tinerețe perpetuă a naturii, de forță regenerativă a *viețiI: putând fi captată de Hades numai după ce mușcă din rodia oferită de el (sau dintr-un sâmbure de rodie), **P.** își împlinește astfel simbolul, deoarece, în credințele antice mai ales grecești, rodia reprezenta nemurirea și era folosită în magie ca elixir de dragoste; în *cultul ulterior al **P.** rodia a devenit un fruct *tabù (cf. Pausanias, *Călătorie în Grecia*, VIII, 37); chiar, ca soție a lui Hades, domnind asupra morților, **P.** nu este un simbol al morții, dimpotrivă: ea nu-i judecă pe morți în Infern, deci postum, ci îi pedepsește încă din viața lor terestră, prin grupul Erinniilor *(*Erinnys)*.

§ R. Foerster, *Der Raub und die Rückkehr der Persephone*, Leipzig, 1874

Perseus Erou mitic din **mitologia greacă*, născut de *Danae după ce *Zeus a pătruns în turnul ei de izolare, sub forma unei ploi de aur. Imediat după naștere, **P.** împreună cu mama sa Danae sunt puși într-o ladă din ordinul regelui Akrisios, deoarece un *oracol prezisese că acest rege va fi ucis de nepotul său; lăsată în mare, lada plutește până e aruncată de valuri pe ins. Seriphos; scoși din ladă, cei doi naufragiați nimeresc la palatul regelui Polydektes. Când **P.** ajunge adult, regele se îndrăgostește de Danae și, ca să scape de ostilitatea fiului ei, îl trimite să-i aducă neapărat capul *Medusei, una dintre *Gorgone. Gorgonele și surorile lor *Graiai locuind pe țărmul Oceanului Occidental, **P.** întreprinde o lungă călătorie, călăuzit de *Hermes și de *Athena. Ajuns la destinație, smulge unicul ochi și unicul dinte al celor trei Graiai, șantajându-le astfel pentru obținerea unei călăuze până la *Nimfele care îi vor da sandalele înaripate, tolba și coiful lui *Hades (o **căciulă fermecată*, făcând invizibil pe purtător); echipat astfel și înarmat de Hermes cu o sabie ascuțită, **P.** ajunge când Gorgonele dorm și retează capul Medusei, privindu-l (spre a evita uitătura ei ucigașă) indirect, prin scutul reflectant al zeiței Athena, ținut de ea ca *oglindă în fața eroului; după aceea, cu capul Medusei în tolba magică, urmărit de cele două Gorgone rămase, pleacă în Etiopia, unde o eliberează pe *Andromede din paza unui monstru destinat s-o devoreze și se însoară cu ea; capul Medusei, purtat în această călătorie, îl debarasează de mai mulți inamici (monstrul paznic, după aceea tatăl Andromedei: regele Kepheus și în fine Polydektes, tiranul ins. Seriphos, pe care-l împietrește cu tot cu insula); apoi acest cap monstruos îi este dăruit ca omagiu zeiței Athena, care și-l fixează ca emblemă pe scut. În timpul unor întreceri sportive, aruncând discul, **P.** îl nimerește fără să știe pe regele Akrisios, aflat printre spectatori, și îi provoacă moartea subită. Împlinind astfel prezicerea oracolului, el renunță la tronul bunicului său și face un schimb de domnie cu vărul său, ca să părăsească Argosul și să se stabilească în Tirynth.

§ E. S. Hartland, *The Legend of Perseus*, London, 1894–1896; E. Langlotz; *Perseus*, Heidelberg, 1951

Perșembe-kari *(Joi-nevasta)* *Spirit feminin în mitologia populară turcă. **P.-k.** vizitează casele oamenilor, în ajunul *sărbătorilor musulmane, veghind ca nici o femeie să nu toarcă în astfel de zile, vinovatele fiind pedepsite în mai multe moduri de tortură (de ex., prin aruncarea femeii culpabile într-un cazan în clocot); există și o variantă: *Çarșamba-karIsI* (Miercuri-baba); probabil sursa parțială a personajului **Joimărița* din **mitologia românească*, modelul fiind însă adaptat la Joia Mare din *calendarul creștin.

Perun (slav. Пѣрѹнъ – *Cel care lovește*; rus arhaic перунъ – fulger, trăsnet; probabil un epitet înlocuind numele originar, întâi evitat, apoi pierdut) Zeul panslav *(→ mitologie slavă)* al fulgerelor și al tunetului sau în genere al furtunii cu trăsnete, adorat de mai multe ramuri slave (*Perun* [Перунъ] la ruși, la care devine în sec. XI–XII protectorul oficial al knejilor, *Pîrin* sau *Perunovet* la bulgari). *Cultul lui **P.** s-a impus mai ales începând din sec. VI, în aria răsăriteană, iar de la domnia primilor kneji ruși, devenind zeu principal și divinitatea protectoare a războiului, ocrotitorul semănăturilor și unicul stăpân al lumii (invocat ca atare în *Cântarea oștirii lui Igor*). **P.** avea și o soție: *Perkuna* (cf. lituan **Perkunas*), cu atribute neclare. Arborele consacrat zeului era stejarul și i se clădeau *capiști sau chiar *temple în pădurile de stejar. Era reprezentat adesea în statui antropomorfe de lemn, însă cu 4 capete; de obicei, zeul ține în mâna dreaptă un corn de băut, iar în stânga un arc. La Novgorod ar fi existat o mare statuie de lemn, zeul purtând în mână un meteorit; în fața statuii ardea un foc viu *(→ focul)*, întreținut fără întrerupere cu lemne de stejar (după o tradiție, neglijența paznicilor focului era pedepsită cu

moartea). De la introducerea *creştinismului, principalele atribute meteorologice ale zeului trec asupra sf. Ilie (căruia popular i se spune simplu: *Ilià* – cf. **Sântilie*) şi în primul rând barba zeului, în care era inclusă forţa lui de mânuitor fără greş al trăsnetelor. Dar arma esenţială a lui **P.** era considerată orice piatră meteoritică (polon. *kamien piorunowy*). În Rusia kievianã, **P.** era adorat ca zeu suprem. Totuşi, în unele scrieri din Rusia precreştină se credea că sunt „mai mulţi Peruni", ceea ce duce la presupunerea că zeul avea ipostaze variabile, îndeosebi în raport cu anotimpurile.

§ A. Gieysztor, *Sprawca Piorunów w mitologii slowiańskie* (în *Ars historica*, Poznan, 1976)

peştera Ca şi *labirintul, **p.** face parte, mitologic şi cultual, din lumea subpământeană (lumea a treia), iar labirintul natural nu este altceva decât un şir de grote speologice comunicante. Refugii temporare pentru oameni şi animale, peşterile au devenit, din preistoria timpurie, locaşuri de *cult magic şi sanctuare iconografice *(→ sanctuare rupestre)* sau chiar cripte funerare naturale. Una din cele mai vechi este grota cultuală din Lourdes (Franţa), respectată şi azi, chiar dacă demersul religios e acum altul; numeroase grote sau formaţiuni labirintice de grote au servit drept sedii de reprezentări totemice şi chiar *altare liturgice: Altamira în Spania, Lascaux în Franţa, Tassili în Sahara. În aproximativ aceeaşi categorie se poate clasifica şi celebrul *andreon* al lui *Zamolxis, probabil un sistem de peşteri adaptate şi dispunând de două ieşiri. **P.** figurează în mai multe vechi *religii ca loc sacru: în *shintoism, marea zeiţă solară japoneză *Amaterasu e închisă temporar într-o grotă cerească; tot într-o grotă, însă terestră, se naşte zeul *Mithra, adorat de *zoroastrism. Folclorul mitologic consideră **p.** fie un sediu al forţelor malefice (zeităţi infernale, *draci, *dragoni, *balauri), fie un loc de adăpostire a comorilor magice, fie o intrare în *Infern, fie un loc strategic frecventat de eroi (de ex. *Făt-Frumos). În legătură cu cele mai multe peşteri din lume, circulă în folclor numeroase *legende şi *superstiţii. Aşa-numitul „mit al peşterii", povestit de *Platon (*Republica*, VII), este însă numai o alegorie filosofică asupra limitelor existenţei umane: un grup de prizonieri înlănţuiţi într-o peşteră, cu faţa la perete, luminaţi de un foc depărtat din spate, iau drept realităţi umbrele fiinţelor şi obiectelor venind dinspre gura peşterii.

Peta (lat. *petere* – a cere, a ruga) Zeiţă din **mitologia romană,* care asigură împlinirea rugăminţilor şi a oricăror *rugăciuni şi îi sprijină pe cei ce îşi declară cu stăruinţă dorinţele.

Phaethon (grec Φαέθων; φαέθω – strălucesc, luminez) Fiul zeului solar *Helios, din **mitologia greacă,* şi nesăbuitul conducător accidentat al carului de foc, împrumutat de la tatăl său. *Mit cu totul aparte, relatat fără mari diferenţe de *Hesiod (*Theogonia,* v. 984–986), Hyginus (*Astronomicon,* II, 42), Nonnus (*Dionysiaca,* XXXVIII) şi mai ales *Ovidius (*Metamorfoze,* I, v. 750 şi urm.; II, v. 366 şi urm.). Vizitându-şi tatăl, **Ph.** îi cere să conducă o zi carul solar; Helios refuză îngrozit: „Voia ta nu e fără primejdie. Prea mare povară îţi ceri, Phaethon. Ea nu se potriveşte nici puterilor, nici tinereţii tale!" – şi arătându-i că nimeni dintre zei nu s-ar încumeta să şi-o asume şi niciunul, afară de el, „nu are dreptul să se aşeze în carul purtător de văpăi", îi explică dificultăţile: „La început, calea suie pieptiş; dar dimineaţa, învioraţi de odihnă, caii mei abia o pot urca: la mijlocul cerului, drumul e de înălţime uriaşă; văzute de acolo, marea şi pământul îmi stârnesc frica şi de tulburătoare spaimă îmi tremură pieptul. Iar ultima cale e prăvălatică şi cere un conducător încercat". Dar după altă stăruinţă, **Ph.** obţine carul, îl conduce cu nepricepere şi ajunge la sfârşitul fatal: „Phaethon se rostogoleşte într-un torent de flăcări, care îi devorează părul strălucitor, când de-a curmezişul câmpiilor cereşti o lungă brazdă de lumină îi arată căderea; tot aşa uneori, din cerul fără nor, cade sau pare să cadă câte o stea. Departe de patria lui, în cealaltă emisferă a lumii, largul Eridanus îl primeşte şi îi spală în ape faţa fumegândă" (Ovidius, *Metamorfoze,* II, 1, v. 320–325). Zborul inabil al lui **Ph.** putea să provoace un incendiu universal şi, spre a evita dezastrul cosmic, Zeus îl doboară cu un trăsnet. Chiar dacă unii autori latini târzii au confundat Eridanus (care, potrivit mitului, curge în Infern) cu fluviul italic Po, şi chiar dacă aproape toţi comentatorii moderni extrapolează stratul mitologic târziu, identificând mitul phaethonian cu o fabulă solară, există repere care trimit la straturi mitice mai vechi: anumite caracteristici sunt similare cu ale oricărui **car ceresc,* răspunsul justificativ al zeului Helios seamănă izbitor cu caracterizarea „profesională" făcută de vizitiul *Mătali din **Mahābhārata,* iar doborîrea carului cu un trăsnet (deşi de obicei miturile nu acordă superioritate de forţă fulgerului faţă de soare) are o stranie similitudine cu tehnica de azi a teledistrugerii unor obiecte spaţiale scăpate de sub control. Mitul lui **Ph.** nu este un mit solar. Sunt posibile şi alte ipoteze, pe lângă aceea a unui car ceresc: o catastrofă cosmică naturală, înregistrată de memoria arhaică, apariţia unei nove sau spectacolul unei comete; s-a riscat chiar şi includerea acestui mit în categoria numită *paleoastronautică. O identificare superficială s-a făcut în antichitate şi cu Luceafărul de dimineaţă (Phosphorus).

Phallos Zeu al fecundităţii masculine, în **mitologia greacă,* şi adesea personificarea organului viril (φαλλος). **Cultele falice,* numite de antropologi şi *phallicism* (termenul fiind aplicabil formelor de adoraţie rituală a falusului, ca *simbol generator), sunt răspândite aproape la toate populaţiile primitive (mai ales orientale), dar figurează şi în religiile civilizaţiilor clasice, fiind notabile

îndeosebi la greci şi la fenicieni, unde erau legate şi de ceremoniile orgiastice. ~ În *Hellada* – unde tema falică era reprezentată de mai multe forme de *cult, de la **Dionysos* la **Priapos* – *ritualurile esenţiale se desfăşurau în cadrul cultului dionisiac; serbările falice greceşti din acest cadru stau probabil la originea comediei; de asemenea, cultul falic era prezent în **Misterele Orfice* ale intelectualilor Helladei *(→ orfism)*, în ritualurile dionisiace emblema falică era purtată în fruntea procesiunii şi urmată imediat de aşa-numitul *ithyphalli*: un trup de bărbat îmbrăcat femeieşte. ~ Culte similare regăsim în *Egipt* (unde zeul falic prin excelenţă era **Min*, semnificaţia lui vizând în primul rând fertilitatea agrară), în *India* (unde simbolul organului masculin, **liñga*, reprezenta de fapt forţa generatoare a zeului *Çivá) etc.

Phanes (grec. Φάνης – *Cel ce se arată*; Πρωτόγονος; lat. *Primigenius – Primul născut*) Zeul luminii, în **mitologia greacă*. În varianta orfică *(→ orfism)* a *cosmogoniei greceşti este zeul primordial, identificabil cu **Soarele*, uneori cu *Iubirea (*Eros)*. Născându-se din oul cosmic dintru început *(→ oul primordial)*, **Ph.** este o divinitate hermafrodită sau un zeu asexuat (*Imnuri orfice*, VI, 1); *miturile greceşti îl consideră principiu al luminii şi al creaţiei: creatorul *cerului (*Uranos), al *pământului (*Gaia), al soarelui (*Helios) şi al *lunii (*Artemis), iar printre epitetele sale figurează: *Eros* (dragostea), *Erikepaios* (primăvara, renaşterea). Era reprezentat de obicei ca gigantică *albină cerească zburând cu aripi de aur şi făcând să vibreze cerul cu zumzetul ei puternic. Dar deopotrivă **Ph.** era socotit *Şarpele primordial – un şarpe cu cap taurin şi cu aripi de aur, conţinând în corpul său germenii tuturor zeilor şi lucrurilor; în această ipostază a sa, **Ph.** are de obicei de fapt 4 capete care corespund anotimpurilor zodiacale *(→ zodiac)*: Berbecul (*Zeus) – primăvara, Leul (Helios) – vara, Dragonul (*Hades) – toamna, Taurul (*Dionysos) – iarna.

Phaon Luntraş bătrân din Lesbos, în **mitologia greacă*, prefăcut cu ajutorul unei licori magice *(→ magie)* în bărbat tânăr, de către zeiţa *Aphrodite, ca răsplată pentru că o trecuse peste mare fără s-o întrebe cine este şi fără să-i ceară plata transportului. După un *mit complementar (probabil din surse literare), în această a doua ipostază a sa, **Ph.** a stârnit dragostea poetei Sappho (care era însă personaj istoric); respinsă de el, poeta s-a sinucis.

Phlegethon *(Arzătorul)*; *Pyriphlegethon* (grec. Πυριφλεγέθων – *Cel arzând ca focul*) Râu de foc lichid *(→ focul)*, în **mitologia greacă*, ce curge prin *Infern, fiind afluent al fluviului infernal **Aheron*.

Phobos Zeu arhaic al fugii înspăimântate, al panicii produse de frică, în **mitologia greacă*; în Sparta, i se aduceau lui **Ph.** *sacrificii.

Phoenix; *Phoinix* (grec. φοῖνιξ – curmal; purpuriu; fenician) Pasăre alegorică din **mitologia greacă*, având însuşirea de a se autoincendia periodic şi a se regenera apoi din propria cenuşă (în unele variante, doar calitatea unei deosebite longevităţi), socotită totodată şi pasăre oraculară *(→ oracole)*. După descrierea lui Herodot (*Istorii*, II, 73), **Ph.** are pene aurii şi roşii şi apare în Egipt o dată la 500 de ani, când îi moare tatăl: „pornind din Arabia, îşi transportă tatăl, învelit în smirnă, până la Templul Soarelui, unde îl înmormântează. Şi îl cară astfel: întâi face din smirnă un ou atât de mare cât îl poate duce; apoi încearcă dacă e în stare să-l poarte. După această probă, îşi bagă tatăl înăuntru după ce mai înainte a scobit oul, după aceea astupă tot cu smirnă gaura prin care şi-a introdus tatăl în ou. Chiar şi cu pasărea-tată înăuntru, greutatea oului nu se schimbă" După 5 secole, Tacitus (*Anale*, VI, 28), afirmând că un **Ph.** ar fi apărut în Egipt sub consulatul lui P. Fabius şi L. Vitellius, iar alţi phoenicşi sub Sesostris, Amasis şi Ptolemeu III, subliniază consacrarea solară a acestei păsări. Claudius Claudianus (*Idile*, I, *Phoenix)* descrie **Ph.** într-un portret aspectual: „Ochii săi scânteiază de o lumină tainică, în jurul gâtului penele îi strălucesc ca flacăra, deasupra capului are o creastă roşie al cărei vârf luceşte ca o stea şi revarsă în întunericul nopţii o lumină senină, picioarele îi sunt roşii ca purpura de Tyr, un cerc de azur îi învăluie aripile, iar partea superioară îi e împodobită cu pene aurii". Variante cu similitudine vagă există şi în alte mitologii, unele nefiind probabil însă decât nişte coincidenţe aleatoare. Varianta din **Biblie* pare a nu prezenta certitudine în identificarea cu **Ph.** sau este numai efectul înrâuririi de vecinătate târzie a unor zone mitologice: „Mă voi sfârşi la cuibul meu şi ca [pasărea] khōl voi înmulţi zilele mele" *(V. T., Iov*, XXIX, 18). **Septuaginta* traduce *khōl* prin *Phoinix*, dar după unii ebraişti *khōl* (חול) – nisip; alţi cercetători au presupus o similitudine cu pasărea **Garuḍa* din **mitologia vedică*; dar mult mai aproape pare a fi tipul de fenicşi-pereche din **mitologia chineză* – **fenghuang*: „În munţii cereşti este o pasăre fermecată, arătând ca un sac galben, însă roşie ca focul, cu şase picioare şi patru aripi; nu i se poate zări nici chipul, nu i se văd nici ochii, dar ea ştie să cânte şi să danseze" *(*Shan hai jing)*. Ca aspect esenţial, toate aceste tipuri de **Ph.** sunt un fel de „păsări măiestre" *(→ Pasărea Măiastră)*; totuşi, *mitul grec, mai complex şi mai enigmatic, este mai mult decât o alegorie. Deşi mitului despre **Ph.** nu i se poate stabili o sursă de impuls în realitatea istorică autentificată documentar sau în mediul natural, unii cercetători, dintr-un excesiv pragmatism euhemerist *(→ euhemerism)*, au mers până la absurd (ca Émile Jacob), identificând misterioasa pasăre cu o specie de stârc.

Phoibe *Titanidă din **mitologia greacă*, una dintre cele 6 fiice ale cuplului *Gaia – *Uranos, soţia *Titanului *Koios şi mama zeiţei *Leto. În epocile târzii, rămâne un simplu epitet al zeiţei **Artemis*.

Phoibos (grec. φοῖβος – limpede, strălucitor, străveziu; lat. *Phoebus*). Supranume al zeului *Apollon, din **mitologia greacă*, atunci când era adorat ca divinitate solară: *Phoibos Apollon*.

Phorkys (lat. *Phorcus*) Zeu marin al generației preolimpiene, în **mitologia greacă*, fiul cuplului *Pontos – *Gaia și tatăl *Gorgonelor.

Phrixos Fiul basileului beoțian Athamas și al norului *Nephele în **mitologia greacă*; persecutat, împreună cu sora sa *Helle, de mama lor vitregă *Ino, care le plănuise moartea, au fugit de acasă amândoi călare pe un berbec înaripat, luând și *lâna de aur* dăruită de mama lor adevărată, Nephele; din cauza vitezei de zbor, Helle amețește și cade de pe berbec în mare, înecându-se în locul numit apoi Hellespontos (strâmtoarea Dardanele). **Ph.** ajunge în *Colhida, sacrifică berbecul, iar lâna (de fapt, blana animalului) o dăruiește regelui colh; de aici încolo, blana va fi păzită de un *dragon pururi neadormit. *Mitul berbecului cu lână de aur, după Diodor din Sicilia, s-ar fi născut din faptul că unele corăbii aveau la proră un cap de berbec, sculptat în lemn, iar *moartea prin prăbușire a surorii Helle s-ar explica prin faptul că fata, suferind de rău de mare, a căzut în apă când s-a aplecat peste bord. Explicațiile sunt însă naive. *(→ Argonauți)*

Piază În *superstiția folclorică românească, de obicei o dualitate nefastă și fastă: *Piaza rea* și *Piaza bună*; e atestată și forma plurală, deși mai rară: *pieze* („fata cu pieze rele"). ~ *Piaza rea* „Duhul rău al nenorocului" (Tudor Pamfile), întrupat într-o ființă sau într-un obiect (om, animal, piatră etc.); poate distruge într-o zi tot ce a adus norocul timp îndelungat. „Prin deasa repetire a pagubelor se cunoaște că la casa unui om s-a încuibat Piaza rea" (T. Pamfile, *Mitologie românească*, I *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 94). Atributele *P.r.* sunt descrise unitar în folclor, dar sunt variabile aparițiile ei materializate, în funcție de specificul zonelor etnografice: întrupându-se de obicei dintr-un ou care a fost utilizat drept cuibar, ea devine șarpe, câine negru, pisică neagră, găină cu cobe sau cântând cocoșește, om, pasăre, casă, haină. *P.r.* universală este cucuveaua, în acest caz având și atribut oracular nefast. Fabulația basmelor, mecanismul de formare al superstițiilor și anumite influențe cu subiect apocaliptic, fie auzite la *biserică, fie difuzate de *sectele cu doctrine escatologice, au jucat un rol formativ în compunerea unor pseudomituri generalizate asupra unei clase aparte de pieze rele: păsările numite „eghipturoaice", urmărind nimicirea pământului; păsările cu cioc de fier care vor năpădi lumea la sfârșitul veacului. Ca regulă generală, *P.r.* se stabilește acolo unde oamenii sau casele lor sunt sub dominația sărăciei; pot exista și pieze rele „teritoriale", stăpânind, de ex., un sat întreg, chiar o zonă mai vastă. Singurul antidot împotriva acțiunii *P.r.* este purtarea neîntreruptă a unei bucăți dintr-o frânghie de spânzurat. ~ *Piaza bună* este un *geniu bun al omului și apare adesea încorporată în *Șarpele casei, dar și în câinele pripășit, în pasărea de pripas, în banul găsit, chiar în omul străin pripășit pe lângă casa cuiva.

Picus Vechi zeu italic cu atribute campestre, dar și profetice, asemănător cu **Faunus*, cu care la un moment dat **mitologia romană* îl și identifică. După *Ovidius (*Metamorfoze*, XIV, v. 372), respingând dragostea propusă de vrăjitoarea **Kirke*, **P.** a fost prefăcut de ea în ciocănitoare (lat. *picus* – ciocănitoare, pasăre pe care romanii o considerau oraculară; → *oracole*). O variantă afirmă că fiul lui **P.** a fost legendarul rege Latinus. Zeul **P.** era reprezentat mai frecvent purtând tunica scurtă *(trabea)*, un veșmânt regal și augural, apoi și consular.

Pietas Zeiță personificând respectul evlavios, cucernicia față de zei, în **mitologia romană*; totodată, **P.** garanta exercitarea corectă a obligațiilor fiecărui credincios în ce privește *ritualurile religioase. **P.** era și *simbolul virtuții morale a împăraților romani.

pietism (lat. *pietas* – virtute, evlavie, justiție divină) Curent ascetic *(→ ascetism)* apărut în cadrul **creștinismului*, existent încă la calviniști (→ *Jean Calvin)*, dar dezvoltat sub acest nume în apecial în lutheranism *(→ Martin Luther)*, iar apoi extins și asupra unor grupuri de credincioși laici. Tipul de asceză al **p.** a predicat refuzul plăcerilor vieții, respingând chiar teatrul și muzica, credincioșii consacrați **p.** ducând un trai supus unei discipline și modestii riguroase și exagerate în ce privește hrana, vestimentația, confortul. Printre fondatorii **p.** de coloratură lutherană, mai important a fost *Ph. J. Spăner* (în lucrarea *Pia desideria*, 1675). La început, **p.** nu avea un caracter teologic evident, căci urmărea îndeosebi practica religioasă, mai ales în următoarele 3 sensuri: 1) primatul trăirii emoționale, al legăturii personale între credincios și *Dumnezeu (ca o replică la raționalismul *teologiei oficiale), de aici derivând și un *cult al simțurilor; 2) respectarea practică a moralei creștine; 3) întoarcerea la principiul inițial al lui Luther: „sfințenia universală". Mai târziu, **p.** devine dogmatic, acordând credit numai teologiei celor „renăscuți" (întrucât, pe lângă *botez, era obligatorie și „renașterea personală"). În doctrina **p.** se poate remarca o înclinație discretă spre *milenarism. Sub raport cultural, cu ecouri la Herder și la Goethe, **p.** a deschis calea romantismului german (de ex. Novalis). Una dintre virtuțile morale de bază pe care pietiștii le respectă fără concesii este grija omului de a fi păstrător al lucrurilor și econom (economia fiind acceptată chiar și în forma zgârceniei).

§ K. S. Pinson, *Pietism as a Factor in the Rise of German Nationalism*, New York, 1934

Pilnitis Zeu al belșugului, în mitologia vechilor letoni *(→ mitologie baltică)*, adorat odinioară și în Prusia.

Pilumnus şi **Picumnus** Vechi zei italici, preluaţi de **mitologia romană*; erau socotiţi fraţi şi ocroteau, împreună, pe femeile însărcinate, iar după naştere pe pruncii acestora, însă mai ales câmpurile şi agricultura. *Picumnus* avea şi epitetul *Stercutus*, întrucât era considerat inventatorul îngrăşămintelor cu bălegar pentru ogoare (lat. *stercus* – bălegar). Lui *Pilumnus* (care era venerat îndeosebi ca protector al caselor şi al pruncilor) i se atribuia inventarea maiului *(pilum)* de pisat boabele de grâu; era considerat străinul regelui rutul Turnus (adversarul lui *Aeneas); potrivit unei variante romane, Pilumnus era însurat cu **Danae*, fiica regelui Akrisios care o aruncase în mare, închisă într-o ladă, valurile aducând-o pe un ţărm din Latium, unde a descoperit-o zeul; (în varianta originară, din **mitologia greacă*, lada acostează pe ins. Seriphos, guvernată de basileul Polydektes).

Pindar Poet liric grec (518–438 î.e.n.) şi, în sens antic, un teolog *(→ teologie)*, din a cărui operă, în mare parte pierdută, au rămas *Epiniciile* (ode triumfale), aproape integral. Excelent cunoscător al **mitologiei*, **P.** utilizează adesea variante sau chiar *mituri neregăsite în sursele homerice sau hesiodice *(→ Homer, Hesiod, mitologie greacă)*; astfel, *Oda IV Pythică*, povestind mitul argonautic *(→ Argonauţi)* şi întoarcerea lui *Iason, comunică numeroase date suplimentare faţă de tradiţia mitică generală. Deşi poet profund religios şi autor al unei opere pline de repovestiri de mituri, de aluzii şi comparaţii mitologice, **P.** refuză mitul ca document, considerându-l poveste născocită: „Multe sunt de mirare în lume. / Şi graiul de om întrece adevărul. / Mituri plăsmuite din multe minciuni / ne înşeală" *(Olimpice*, I, 28). În genul liricii corale, în care a excelat, **P.** întreţese o teologie a sa, prin care narează mituri, dar totodată face ordine în propria lui gândire asupra *zeilor şi asupra raportului om-divinitate; această gândire teologică a poetului, influenţată parţial şi de teologia orfico-pitagoreică *(→ orfism, Pythagoras)*, se întemeiază îndeosebi pe conceptul apollinic moral al măsurii: Μηδέν ἄγαν – Nimic peste măsură (*Ne quid nimis*, în traducerea latină a comediografului Terentius), expresie atribuită fie lui Kilon din Lacedemona, fie pitagoreicilor, sau pe principiul ultimei limite (*Nec plus ultra* – nedepăşirea simbolică a hotarului extrem, de ex. *Coloanele lui Herakles). Deşi – pentru **P.** – lumea umană este integral dependentă de lumea zeilor, ea este delimitată strict de lumea zeilor astfel încât o intruziune a omului în aria divină este un *păcat *(hybris)* greu şi firesc, justiţiabil, în atari situaţii intervenind neînduplecata **Dike*. În *Nemeica VI* (v. 1–7) această delimitare riguroasă a celor două arii este sintetizată perfect, ca într-un canon teologic: „Stirpe de oameni, stirpe de zei, aceeaşi maică [Gaia] ne-a dat şi unora şi altora suflare; dar o putere deosebită în toate ne desparte, încât aceasta [stirpea omenească] este nimicnicie, în timp ce pururi neclintit sălaş stă cerul de aramă. Noi ne apropiem de nemuritori prin spiritul înalt şi prin făptură, chiar dacă nu zărim deslușit nici ziua, nici noaptea calea pe care ne-a hărăzit-o Soarta". Aşadar, suprema răsplată umană (de ex., cununa de învingător la întrecerile sportive) este şi ultima limită „spre care poate năzui un muritor" *(Pythica X)*, poetul teolog sfătuindu-şi eroul întrecerilor: „Nu tinde să ajungi asemeni lui Zeus" *(Isthmica V)*; iar din acest precept decurg şi limitele posibile ale *rugăciunii pindarice: „Cuvine-se să cerem de la zei doar cele meritate de fiinţe muritoare" – şi mai ales: „O suflete, să nu râvneşti la viaţa în nemurire, dar străduie-te să împlineşti până la sfârşit tot ce a împlini e cu putinţă" *(Pythica III*, v. 59–62). **P.** era un teolog călăuzit de o profundă evlavie: „Se cuvine ca omul să vorbească frumos despre zei" *(Olimpica I*, v. 35). După unii exegeţi, teologia pindarică are o structură arhaică, potrivit căreia condiţia umană este supusă total voinţei divine: „De la zei purced toate darurile care generează virtuţile muritorilor". Mai mult, se întrevede tendinţa de unificare a divinului într-un summum cosmic: „Ce e divinitatea? – Ea este Totul!" *(fragm.* 23*)*.

§ Pindarus, *Pars prior: Epinicia*, Lipsiae, in aedibus B. C. Teubneri, 1959; *Pars altera: Fragmenta*, Lipsiae (ibid.), 1964; edidit Bruno Snell; Pindar, *Ode I*, Bucureşti, 1974; *Ode II, Pythianice*, Bucureşti, 1975; *Ode III. Nemeene, Isthmianice* şi *Fragmente*, Bucureşti, 1977 (trad. rom. Ioan Alexandru)

Pinga Zeiţă eschimoasă a *pământului *(→ mitologiile triburilor polare)*, care supraveghează totodată iniţierea viitorilor *şamani *(→ Angekok)*, trimiţând fiecăruia un *spirit în forma unei femei frumoase, albe, care le apare tinerilor discipoli fie în vis, fie în halucinaţia, provocată de frig şi foame, în cursul iniţierii; după terminarea ciclului iniţiatic, tot **P.** îl învesteşte pe novice cu puterile magice *(→ magie)* care vor face din el un *angekok*.

piramide Construcţii antice de piatră (reproducând, în suprafeţe netede sau în trepte, corpul geometric respectiv), folosite în primul rând ca adăposturi funerare, ca mausolee *(→ funeralii)*, în Egiptul faraonic, pe teritoriul unor civilizaţii americane precolumbiene (mai ales maya), în enigmatica civilizaţie a guanchilor din ins. Canare şi, într-o măsură, în Mesopotamia (acolo, sub forma modificată de **ziggurat*, utilizată îndeosebi în construcţia *templelor). • P i r a m i d e l e c a i n c i n t e s e p u l c r a l e ~ *Egipt* Piramida egipteană *(mer)* îşi are originea în movilele de nisip ce acopereau mormintele din epoca predinastică. Prima **p.** funerară, clădită de **Imhotep* pentru faraonul Djeser (2800 î.e.n.), fondatorul dinastiei III, la Saqqarah, este în trepte, ca şi următoarele, mai mici (ca a faraonului Sekhemkhet, cu sarcofagul gol). Printre cele mai importante: grupul de 3 **p.** de la Giseh, ale

faraonilor Hufu (Keops), din dinastia IV – 2650 î.e.n. (înălțimea 146,60 m, latura 230,90 m), Haefré (Kephren) – 2620 î.e.n. (143 × 215 m), Menkauré (Mykerinos) – 2600 î.e.n. (66,40 × 108 m). Forma piramidală, pe lângă avantajul stabilității în durate lungi (blocurile se susțin prin greutate proprie și prin șlefuire maximă, fără mortar), conține și un simbolism al sepulturii. **P.** în trepte simbolizau scara pe care faraonul defunct urma să ajungă până la zeul solar **Ré*; cele de formă geometrică pură se presupune că simbolizau razele solare căzând printr-o spărtură de nori. Toate **p.** egiptene erau prevăzute cu tot ce se credea necesar vieții postume (în ipostază de **Ka*) a defunctului regal, de la podoabe și arme la alimente și sclavi, deși sarcofagele găsite goale (ca și al lui Hufu) nu par să fi adăpostit într-o anume epocă vreun cadavru mumificat. Construcția, cu galerii, săli subterane, depozite, scări, era derutantă pentru intruși, cea mai dificil de găsit fiind intrarea în camera funerară, blocată și tencuită. ~ *Mexic, Peru* Piramidele precolumbiene sunt în trepte, adesea trunchiuri de piramidă, susținând pe platforme vaste de obicei temple; această tradiție, inițiată de tolteci, a fost dezvoltată în ariile maya și nahuatlă (în special aztecă). Principalele construcții: **p.** lui Kukulkan din Chichen-Itza (înălțimea 24 m, 9 trepte), **p.** din Uxmal (30 m), marea **p.** toltecă de la Cholula, cu baza dublă față de **p.** lui Hufu (înălțimea 77 m, latura bazei 440 m), **p.** protonahuatlă a Soarelui, din Teotihuacan (înălțimea 67 m, baza 250 × 240 m), **p.** Lunii din același oraș (înălțimea 42 m). Singura găsită cu sarcofagul gol: **p.** de la *Palenque. • Piramidele ca depozite inițiatice Problema e foarte controversată. O așa-numită disciplină a piramidologiei, inițiată în 1850 de matematicianul John Taylor și dezvoltată de astronomul G. Piazzi Smith și de arheologul W. M. Flinders Petrie, contestată de o parte dintre egiptologi, a fost reluată cu mai mult discernământ și cu prudență de prof. André Pochan și aplicată marii **p.** a lui Keops (numită de egipteni, simbolic, *Orizontul luminos al lui Hufu*). Despre cunoștințele matematice egiptene în raport cu piramidele există referințe la Herodot, Diodor din Sicilia, Plinius cel Bătrân și la autorii arabi Maqrizi, Mashudi, medicul Ali ben Radwan el-Kodai ș.a. Piramida lui Keops fusese complet placată, plină de inscripții exterioare ulterior dispărute; aproape singurele surse scrise originale – *Textele Piramidelor, Textele Sarcofagelor, *Cartea Morților* – dau putința de a se deduce conținutul amplu, îndeosebi mitologic, al acelor numeroase inscripții; după Mashudi (957 î.e.n.), Hufu ceruse preoților egipteni „să depună înăuntru suma înțelepciunii lor". Dacă atari ipoteze au acoperire, colaborarea între tradițiile mitice și observațiile științifice din cadrul religiei egiptene, deductibilă și din alte surse, s-ar putea la un moment dat verifica și confirma. Din recalcularea dimensiunilor **p.** lui Hufu s-ar fi dedus numărul π cu aproximație mai aproape de valoarea modernă decât la Thales din Milet, „triunghiul de aur" al lui *Pythagoras, anumite valori geodezice (cotul piramidal, care ar fi a zecea milioana parte din raza polară a Pământului, orientarea fețelor exact spre cele 4 puncte cardinale, amplasarea construcției la intersecția paralelei 30°N cu meridianul 31°7'E care ar fi meridianul 0° ideal, împărțind egal uscatul terestru), valori astronomice (cunoscând, se pare, mișcarea de precesie, constructorii au orientat axa coridorului descendent spre steaua Alpha Draconis – în 2170 î.e.n., stea polară, iar suma diagonalelor bazei ar da durata precesiei echinocțiilor, după cum înălțimea **p.**, înmulțită cu un miliard, ar egala distanța Pământ – Soare). Cert e că **p.** lui Hufu era un cadran solar perfect cu dublă funcție: ceasornic și *calendar. Dar A. Pochan respinge ipoteza orientării spre Alpha Draconis, susținând că această **p.** a fost construită în 4800 î.e.n., steaua polară de atunci fiind mai curând Canopus. Același autor presupune: „Dacă există real camera lui Herodot la 58 metri sub soclul piramidei, e cazul să credem că este încă neviolată, fiind ocrotită de apele Nilului conduse prin canalul său subteran" și că în acea sală sepulcrală s-ar afla testamentul autentic al cunoștințelor egiptene. E cert că, așa cum scria Ammianus Marcellinus, „piramida își soarbe umbra" la amiaza echinocțiului, simbolizând relația directă între omul egiptean și zeul solar *Ré. **P.** aveau un triplu rol: 1) ezoteric (alături de mumia faraonului defunct Hufu, dormea drogat în alt sarcofag viitorul rege Haefré cât timp Ka trecea din trupul mort în cel viu, în a treia naștere – inițiatică); 2) de calcul real (deducând poate dimensiunea globului terestru, rotunjimea și meridianul fixau echinocțiile și solstițiile, deci amiaza solară reală); 3) de măsurare a *timpului (calendarul egiptean fiind bazat pe raportul de simultaneitate între prima rază solară și răsăritul stelei Sothis (Sirius) a zeiței *Isis).

§ L. V. Grinsell, *Egyptian pyramide*, Gloucester, 1947; André Pochan, *L'Énigme de la Grande Pyramide*, Paris, 1971

Pishaisha Munte fabulos, consacrat în *miturile hittite unei activități feminine (probabil *Ishtar); deși mitografiile îl asociază adesea Libanului, e nelocalizabil geografic.

pisica Domesticită se pare prima dată în Egipt (mil. III–II î.e.n.), iar în Europa abia în sec. I e.n., pisica *(felis domestica)*, din cauza privirii sale fosforescente și a vieții erotice nocturne, a fost adesea asociată cu *magia, cu *Luna, îndeobște cu tainele nopții. ~ În *Egipt*, afară de sacralizarea anonimă a acestui animal și de zeița secundară **Mafdet* (Doamna Palatului Vieții), era venerată Zeița-pisică de prim rang **Bastet* (Ubasti), numită de greci Bubastis (Cu-cap-felin); consacrată zeiței

Lunii și adorată ca specie, orice **p.** era mumificată după *moarte și îngropată în cimitire speciale, construite în marginea de apus a orașelor și alcătuite din numeroase încăperi largi de cărămidă; iar uciderea, chiar accidentală, a unei **p.** era pedepsită cu moartea. Zeul solar suprem *Ré, fratele zeiței Bastet, când îl ucide pe șarpele *Apophis, e reprezentat în ipostaza de „Motan în flăcări". Herodot relatează: „Când se întâmplă vreun incendiu, cu pisicile se petrec lucruri nefirești: egiptenii, așezându-se din loc în loc, păzesc pisicile, fără să le pese că arde ce s-a aprins. Dar pisicile, strecurându-li-se printre picioare sau sărind peste oameni, se aruncă în foc. Asemenea întâmplare aduce mare jale printre egipteni. [...] Pisicile moarte sunt duse în orașul Bubastis, în locașuri sfinte, unde sunt îngropate după ce au fost îmbălsămate." (*Istorii*, II, 66–67). Un desen din **Cartea Morților* (XVII), reprezentând pe Ré „Motanul în flăcări" (roșu intens) care taie cu un cuțit capul *dragonului Apophis (verde), e însoțit de textul: „eu sunt acest mare Motan care s-a luptat în noaptea bătăliei, în ziua distrugerii dușmanilor Atotțiitorului". Grija pentru sănătatea sacră a **p.** s-a reflectat în numeroase *descântece și *rugăciuni; un ciclu în 7 invocații e consacrat **p.** înțepate de scorpion, iar termenii sunt de pură adorație și de magie medicală: „O, Ré, vino aici la fiica ta! Scorpionul a înțepat-o pe un drum singuratic. Plânsul ei pe care l-ai auzit călătorind pătrunde până în cer. Otrava a intrat în trupul ei și i-a străbătut carnea. Împotriva [otrăvii] ea s-a slujit de gura sa, dar iată, otrava i-a rămas în trup. Vino aici, cu însușirile tale, cu puterea ta grozavă, cu dogoarea sângelui tău! Ia seama, otrava se căznește să se ascundă din fața ta! [...] O, pisică al cărei cap este al lui Ré, stăpânul celor două țări [...] O, pisică, ai cărei ochi sunt ochiul stăpânului ochiului divin, al aceluia care luminează cu ochiul său cele două țări și face să-i sclipească fața pe drumul din beznă! O, pisică, al cărei nas este [nasul] lui Thot [...], ale cărei urechi sunt urechile stăpânului universului care aude vocea oricui [...], a cărei gură este gura lui Atum [...], a cărei inimă este inima lui Fthà [Ptah]! El va descotorosi inima ta de nenorocita otravă, oricare ți-ar fi mădularul în care se află ea" etc., iar în final: „Otravă ticăloasă care ești într-un mădular al acestei pisici înțepate, ieși afară spre pământ!" (*Stela lui Metternich*, text 8, sec. IV î.e.n.,; apud François Lexa, *La Magie dans l'Egypte Antique*, II, Paris, 1925, p. 68–69). ~ În **mitologia scandinavă*, zeița *Frigg (soția lui *Odhinn) călătorește într-o căruță trasă de 2 pisici albe. ~ Motanul e prezent în unele episoade din **mitologia celtică*, mai ales în ciclul arthurian (cf. regele *Arthur), dar probabil prin ecou, întrucât animalul e închipuit ca o cumplită fiară vrăjitorească, de vreme ce una dintre cele mai glorioase fapte de arme ale regelui este lupta corp la corp cu un motan monstruos. ~ Uneori, **p.** este animal totemic: tribul arunta *(Australia)* are un zeu principal provenit dintr-un *totem felin – *Numbakulla, iar unul din clanuri se numește *Pisica Sălbatică*. ~ **P.** e venerată ca totem și de batacii din *Sumatra*, însă alte triburi de pe aceeași insulă, pentru a chema ploaia, aruncă în fluviu o **p.** neagră, pe care apoi o împroașcă cu apă, ca s-o silească să se salveze pe mal. ~ **P.** e venerată în oarecare măsură și în **islam*, deoarece un verset din **Coran* îi acordă un loc în *Paradis, potrivit unei tradiții după care *Mahomed respecta acest animal până la împrejurarea de a-și fi tăiat bucata de manta pe care adormise **p.** sa, spre a nu-i tulbura somnul, iar ulterior i-a dăruit însușirea de a cădea mereu în picioare. ~ *Europa medievală* considera însă pisicile – exponente ale *Diavolului și le asocia vrăjitoriei și magiei negre, de unde probabil și *superstiția persistentă asupra caracterului nefast al exemplarelor de culoare neagră. *Franța* a cunoscut în acest cadru obiceiuri dintre cele mai inumane: în Ardeni, socotite diavoli, pisicile erau spânzurate deasupra focului și fripte de vii; în *credința că sunt vrăjitoare mascate sau travestiri ale Diavolului, la Paris, în Place de la Grève, un sac cu pisici vii era legăt de un par înfipt în mijlocul flăcărilor. În diferite țări catolice (Franța, Spania), sub *Inchiziție, se intentau procese publice pisicilor, ca unor vrăjitoare metamorfozate, astfel că zeci de mii de animale erau condamnate solemn de tribunalele eclesiastice, apoi arse de ruguri; la Metz, în Vosgi, în Alsacia, chinurile pisicilor încântau vulgul. La Ypres (Olanda), miercuri (în a doua săptămână a *postului dinainte de *Paști) funcționa *ritualul numit *Miercurea pisicilor*, când anual numeroase animale erau aruncate din turnuri (acest obicei durând până în 1860). ~ În *România*, deși un *mit fragmentar consideră pisica o făptură făcută de *Dumnezeu ca să combată șoarecele care găurește corabia lui *Noe, *superstițiile rurale acuză **p.** de demonism și de calitatea sa de unealtă vie a Diavolului: *dracul stă în pisică și îi iese în chip de scântei din blană; conștiința folclorică definește **p.** prin viclenie, care ar fi atributul ei esențial; în superstiții (uneori mitizate), se comunică diverse tehnici de a folosi **p.** fără consecințe nefaste; astfel, în Țara Moților, există metoda de a te face invizibil; în acest scop, pe un foc din 9 feluri de lemne, se fierbe un pisoi (mâț) negru într-o oală nouă de aramă, până nu-i rămân decât oasele goale; privindu-te în oglindă, bagi în gură câte un os până când nu te mai vezi pe tine însuți, iar atunci ai devenit nevăzut pentru toți ceilalți (cf. Maria Ioniță, *Cartea Vălvelor*, Cluj, 1982, p. 115). ~ Răspândită treptat în Asia, **p.** nu capătă sens mitic sau religios, după epoca egipteană, decât în *Siam*, unde rasa siameză (selecționată local) este sacralizată și dobândește, după informațiile tradiționale, investitura de paznic efectiv al comorilor din *temple. Iar în *China* (se pare, a doua țară din

istorie, după Egipt, unde e atestată domesticirea arhaică a **p.**), animalul e respectat din vechime, atribuindu-i-se funcţia de **apotropaion*, în lupta generală contra *duhurilor rele.

§ Erich Tylinek, *Katzen*, Praga, 1964; Fernand Méry, *Le guide des chats*, Paris, 1973

Pizom-Gagal Sintagmă simbolică din *antropogonia quiché povestită în **Popol Vuh (→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)* traductibilă prin „forţa înfăşurată" sau „măreţia înfăşurată"; există prezumţia că ar fi denumirea sacrală a mumiilor *strămoşilor primordiali: multe popoare din America precolumbiană credeau că mumiile strămoşilor conducători dispun de forţă magică *(→ magie)*; astfel, acestea erau scoase în ajun de bătălii, pentru anihilarea puterii duşmanului. Plecând după împlinirea totală a misiunii sale pe pământ, *Balam-Quitze, în numele celor 4 bărbaţi primordiali *(→ omul primordial)* lasă fiilor acest *simbol magic; întrucât însă Balam-Quitze înmânează acest **P.-G.** el însuşi, ipoteza că ar fi fost mumia lui e infirmabilă, mai ales să *Popol Vuh* numeşte cu aceeaşi sintagmă şi pe zeul furtunii, **Huracan*.

Platon Unul dintre cei mai importanţi filosofi greci (427–347 î.e.n.), discipol al lui *Socrate şi întemeietor al şcolii filosofice numite *Academia*. Opera sa (compusă din *Dialoguri*) nu oferă putinţa stabilirii după criterii riguroase a unei concepţii mitologice, deşi filosoful citează, repovesteşte şi comentează numeroase *mituri, sugerând chiar definiri parţiale. Narând mitul homeric al împărţirii universului între *Zeus, *Poseidon şi *Hades, Socrate din versiunea platoniciană afirmă: „Ascultă atunci, cum se spune, o prea frumoasă poveste [*mythos*], pe care cred că o vei socoti ficţiune, în timp ce pentru mine este o istorisire reală" (*Gorgias*, 523 a). Aici **P.** consideră mitul un act de *credinţă, nu de cunoaştere; alteori îi şi precizează caracterul de *simbol sau de alegorie (apare chiar expresia: „ingenios plăsmuitor de mituri"), iar astfel, miturile par utilizate doar ca mijloace poetice: „Aceste închipuiri sunt probabil cam bizare, însă arată limpede ceea ce vreau să-ţi demonstrez". În *Republica*, excluzând din cetatea ideală de fapt nu pe poeţi, ci poezia care nu e capabilă „a vorbi cu raţiune în favoarea plăcerii" (X, 607 c), aparent exclude şi miturile (chiar „dacă un înţeles simbolic susţine născocirea"), căci le socoteşte, ca şi *Xenophanes, imorale şi vătămătoare educaţiei tineretului (referindu-se, desigur, aproape numai la miturile greceşti). Din aceeaşi cauză, chiar când – pe lângă numeroasele mituri citate amplu în dialoguri *(Apologia, Gorgias, Charmides, Phaidros)*, ca mitul *androginului, **P.** scrie celebrele şi mult discutatele dialoguri despre *Atlantida *(Kritias, Timaios)*, comentatorii moderni susţin că acest autor ar fi singurul care a pus în circulaţie mitul atlant; ignorând alte referinţe şi aluzii interpretabile (Ailianos, în *Istorii variate*, mitul nahuatl al insulei oceanice Atztlan, tradiţiile mitice din Asia despre imersiunea şi emergenţa periodică a unor continente ş.a.), confirmă teza convenţională, propusă de **P.** însuşi, şi astfel compun portretul unui filosof născocitor de mituri alegorice; această prezumţie nu poate fi însă demonstrată. Filosoful a utilizat miturile ca pe un instrument şi ca pe o materie primă, definiţia sa fiind formală. De altfel, mai târziu (în *Legile*, X), opinia lui **P.** asupra *mitologiei ca fabulaţie devine mai moderată, fără refuzul categoric al tradiţiei incluse în mituri. Sub raport religios, **P.** nu a negat *zeii religiei tradiţionale, însă a cerut ca această *religie să fie purificată filosofic de ceea ce el considera a fi în ea fabulos grosolan şi imoralitate. Dar, în acelaşi timp, **P.** a atacat *ateismul sau pe cei care, acceptând existenţa zeilor, nu admiteau ideea că zeii conduc universul. Pentru **P.**, întrucât orice fenomen trebuie să aibă o cauză, deci un suflet, nici universul nu poate fi considerat în afara unei cauzalităţi proprii (*Legile*, X, 888 e – 889 d); iar oamenii politici îndeosebi se cuvine să fie religioşi în mod conştient (*op. cit.*, XII, 966 d). Dar religia lui **P.** e filosofică, zeii săi fiind ideile însufleţite maximal: mintea este divinitatea supremă (*Phileb*, 30 c), ca sinteză a tuturor celorlalţi zei sau idei însufleţite. *Zeus este spiritul universal, adică mintea lumii, care rânduieşte tot ce există (*Phaidros*, 246 e) în calitate de *demiurg (*Timaios*, 28 c; 29 e; 34 a; 37 c; 41 a; 92 b), precum şi de suflet al lumii (*Politica*, 269 e; *Sofistul*, 265 c), iar daimonii se află, ca treaptă intermediară, între zeul etern şi omul muritor. **P.** admitea ideea de destin, ca formă de guvernare divină (*Phaidros*, 248 b-c; *Legile*, X, 904 c; *Gorgias*, 512 e; *Apologia*, 33 c; *Timaios*, 89 c), fără să respingă ideea de liber arbitru omenesc (*Legile*, X, 904 b). Din această formă religioasă germinativă platoniciană, neoplatonicii îşi vor fi dezvoltat propria lor religie care, indirect, avea să influenţeze, formativ, *creştinismul.

§ Platon, *Oeuvres complètes*, I–II, traduction nouvelle et notes par Léon Robin et M. J. Moreau, La Pléiade, Paris, 1963 [I], 1960 [II]; Platon *Opere*, ediţie îngrijită de Constantin Noica şi Petru Creţia, I–VII, Bucureşti, 1974–1993

Pleiade Cele 7 fiice ale zeului **Apollon* sau ale *Titanului **Atlas* şi ale *Nimfei **Pleione*, în **mitologia greacă: Alkyone, Merope, *Maia, Asterope, Taygete, Elektra, Kelaino*. Deoarece au fost urmărite stăruitor prin păduri de vânătorul îndrăgostit *Orion, *Zeus le-a strămutat în *cer, împreună cu urmăritorul lor şi cu câinii lui, prefăcându-i pe toţi în 3 constelaţii: *Pleiadele, Orion, Câinii*.

pleistoi (grec. πλεῖστοι – cei mai mulţi); *polistai* (πολισται – întemeietori de oraşe) Termen grec, indicând un ordin preoţesc din Dacia sau o *sectă monastică *(→ monahism)* ai cărei membri duceau o viaţă riguros ascetică *(→*

ascetism), după unele izvoare, comparabilă cu viața comunității ebraice a *esenienilor de la Qumran; (cf. Iosephus Flavius, *Antichități iudaice*, XVIII, 22). După unii istorici români, *pleiștii* (πλεῖστοι) ar fi fost un „generic referindu-se la întreg clerul geto-dac" (N. Gostar – V. Lica, *Societatea geto-dacă*, Iași, 1984, p. 76–77), după alții (Ovidiu Drimba) erau anahoreți daci, numiți și **ktistai*.

Pleistoros Zeu tracic – poate adorat și de daci *(→ mitologie dacogetică)* – dar, după Herodot (*Istorii*, IX, 119), o divinitate a apsintienilor, după Iosephus Flavius (*Antichități iudaice* XVIII, 22), zeul *sectei dace **pleistoi*; diferite izvoare îl consideră zeu al războiului; i se aduceau *sacrificii umane, după Herodot (*op. cit.*, IX, 119) – numai dintre dușmani.

pleroma (grec.πλήρωμα – plenitudine) În înțeles religios, plenitudinea incognoscibilă care constituie ultimul temei al existenței; termenul e frecvent îndeosebi la *gnostici, dar l-au folosit și alți scriitori teologici, atât la începuturile *creștinismului, cât și în epoca modernă. O **p.** (după Valentinus, egiptean creștinat și stabilit la Roma, sec. II) produce 30 de **eoni,* care sunt forțele creatoare ale lumii, eonul superior dintre ele fiind *Isus Christos, martorul participant la opera genezei, ulterior custodele omenirii și mântuitorul ei *(→ mântuire);* eonul inferior este *demiurgul, creator al lumii obiectuale. P.*Teilhard de Chardin consideră **p.** o „misterioasă sinteză" între ceea ce e increat și ceea ce e creat, adică o îngemănare sau o integrare, cantitativă și calitativă, a universului în *Dumnezeu *(La Parole attendue,* Paris, 1940); totodată, el adaugă celor 3 mistere creștine fundamentale (creația, întruparea, mântuirea) un al 4-lea mister: *pleromizarea* – celelalte fiind 3 fețe ale acestuia (*Christianisme et Évolution,* Paris, 1945). Dar inițial termenul e folosit de ap. Pavel *(→ Apostoli):* „Dumnezeu a binevoit să ne dezvăluie taina voinței sale după planul pe care îl hotărîse în sine însuși, spre întocmirea împlinirii vremurilor, ca să le adune iarăși în Christos, toate cele din ceruri și cele de pe pământ, în el într-unul" *(N.T., Efeseni,* I, 9–10).

Ploutos (grec. πλοῦτος – avere) Zeul bogăției și al belșugului, în **mitologia greacă,* fiul cuplului *Demeter – Iasion (zeița agriculturii și *geniul fertilității ogoarelor), după *Hesiod (*Theogonia,* v. 969). Este un zeu orb, orbit de *Zeus, fie (după Aristofan) pentru că distribuise bogățiile fără să aibă în vedere meritele beneficiarilor, fie anume ca să le distribuie nepreferențial; (această variantă e o fabulă filosofică, vrând să explice hazardul averii). Iconografia antică îl reprezintă aproape invariabil orb și cu o pungă de bani în mână.

Plutarh *(Plutarhos din Haironeia)* Scriitor grec (46–127), celebru mai ales ca biograf *(Vieți paralele),* care și-a consacrat o parte din operă *religiei și, s-ar putea spune, *mitologiei comparate, fiind aici un precursor. *Viețile paralele* conțin numeroase relatări și comentarii de *mituri *(Numa; Romulus; Theseus* ș.a.), iar teoretic, **P.** s-a exprimat în *Despre decăderea oracolelor, Despre superstiție* (demonstrând că *superstițiile sunt mai dăunătoare decât *ateismul) ș.a., adesea cu atitudine inconciliantă de teolog. O operă importantă e *Despre Isis și Osiris,* reprezentând, pe baza mânuirii unei foarte bogate informații din câteva zone mitologice și religii, o analiză pertinentă a celor doi zei egipteni, în confruntare cu **mitologia greacă* și sub semnul apărării doctrinare a *cultului apollinic *(→ Apollon).* Vorbind despre mit ca atare, **P.** scrie: „Trebuie să ne slujim așadar de mituri, nu ca de niște judecăți doveditoare în chip absolut, ci spre a lua din fiecare trăsăturile de asemănare ce se împacă cu gândirea noastră" *(Despre Isis și Osiris,* 58*).* Ca teolog, **P.** polemizează cu stoicii și cu tendințele spre *panteism. Ca filosof, el consideră materia un principiu cosmic al imperfecțiunii, în contrast cu o divinitate transcendentă; iar între divinitate și lume, sunt mijlocitori *daimonii* (sau *geniile). Cu ajutorul *demonologiei sale, **P.,** care era un filosof eclectic, totodată cultivând ideile platoniciene *(→ Platon),* realizează o conciliere între tendința sa spre *monoteismul filosofic și religia tradiției din Hellada, construită pe eșafodajul unei mitologii politeiste *(→ politeism)* cu un *panteon prin excelență antropomorfic. Pe de altă parte, **P.** a fost unul dintre inițiații *Misterelor Dionysiace (→ Dionysos),* ca de altfel și soția sa. Importantă, în concepția religioasă a lui **P.**, este viziunea unei religii universale, cu un *panteon în care variația geografică se manifestă numai onomastic: „Noi nu credem că zeii ar fi diferiți la popoare diferite, că ar fi zei barbari și zei greci, zei de la miazăzi și zei de la miazănoapte. Nu. Tot așa cum soarele și luna, cerul, pământul, marea le sunt comune tuturor, chiar dacă sunt numite diferit de diferite popoare, de asemenea, pentru rațiunea unică ce rânduiește universul, pentru providența unică ce îl guvernează, pentru forțele subalterne aplicate tuturor lucrurilor, sunt onoruri și nume felurite la diferitele popoare, potrivit obiceiurilor înrădăcinate." *(Despre Isis și Osiris,* 67)

§ D. Bassi, *Il pensiero morale, pedagogico, religioso di Plutarco,* Firenze, 1927, Plutarque, *Isis et Osiris,* traduction nouvelle avec avant-propos, prolégomènes et notes par Mario Meunier, Paris, 1924; Plutarh, *Vieți paralele,* studiu introductiv, traducere, notițe introductive și note de prof. univ. dr. docent N. I. Barbu, București, I–V, 1960–1971

Pluton (grec. Πλούτων; πλοῦτος– avere) Zeu din **mitologia greacă,* patron al comorilor subterane, apoi – prin confundare cu **Hades* (deoarece grecii, din *superstiție, se fereau a rosti numele stăpânului infernal: *Hades, Haides* sau *Aidoneus* – Cel Nevăzut) – devine sinonimul zeului dominând peste *Infern, implicit peste bogățiile subpământene. **P.**, considerat fiu al cuplului *Kronos – *Rhea, este deci fratele lui *Zeus.

Podarge (grec. Ποδάργη) Una dintre *Harpii, în *mitologia greacă;* amintită de *Homer (*Iliada,* XVI, v. 150), era reprezentată ca o iapă care poate să alerge cu viteza furtunii şi care, la popas, paşte de obicei într-o luncă, unde e fecundată de *Zephyros (vântul primăverii); din această împreunare, s-au născut cei doi cai nemuritori, *Balios şi *Xanthos,* ajunşi ulterior în posesia lui *Ahilleus. De altfel, atestate istoric, vestitele herghelii din Lusitania antică aveau cai iuţi şi foarte uşori, crescătorii lor răspândind credinţa, jumătate alegorică, jumătate superstiţioasă, că iepele lusitane sunt fecundate, nu de armăsari, ci de vânt.

Poemul lui Ghilgamesh → *Ghilgamesh*

Pohjola; *Pohja; Untamola* Ţinut pe jumătate mitic din *mitologia finlandeză,* imaginat ca tărâm nordic al ceţurilor Finlandei şi dominat de bătrâna *Louhi (după descrierea din *Kalevala);* dar, totodată, **P.** este şi numele fecioarei simbolice (deci al unei Finlande mitice) pe care o iubeşte fierarul magician *Ilmarinen.

politeism Formă de *religie constituită pe baza unui *panteon mitologic plural. Deşi se consideră că politeiste au fost mai ales religiile antice (egipteană, sumeriană, babiloniană, chineză, vedică, greacă, romană, maya, aztecă, celtică, japoneză, slavă) sau religiile triburilor primitive (în Africa, Asia, America, Oceania), totuşi **p.** reprezintă – făţiş sau discret – structura esenţial consecventă a tuturor religiilor, chiar a celor ce se autoconsideră monoteiste *(→ monoteism),* dar nu sunt decât forme teologice elaborate, religii intelectuale, care în popor nu se mai conservă aşa. Fiecare religie, încorporându-şi o mitologie, admite pe lângă zeul suprem (selectat ca divinitate unică şi globală în monoteism şi regentă în politeism), un număr variabil de divinităţi complementare, subalterne, care – indiferent de rang – prin însăşi recunoaşterea lor ca fiinţe supraumane şi supranaturale, corup parţial noţiunea de monoteism. **P.** a început să se constituie prin personificarea forţelor anonime de tipul *mana,* într-o fază superioară a *animismului.

Pollux; *Polydeukes* Unul dintre *Dioscuri, fratele lui *Kastor, prin mama sa *Leda, însă fiu al lui *Zeus. În tradiţia homerică, **P.** fusese un pugilist imbatabil.

Poltergeist (germ. – stafie: *Geist* – *spirit). În mitologia populară germană şi în *superstiţie – ca noţiune generică – *strigoi. **P.** este însă un termen circulând cu sens multiplu în folclorul ariei germanice şi înglobând fenomene şi pseudofenomene de sursă nelămurită, de la aşa-zisele apariţii de *duhuri luminescente sau de spectre, până la mişcările oculte ale obiectelor. În stadiile primitive, când omul însufleţeşte toate manifestările naturii inclusiv propriile sale vise şi halucinaţii *(→ animism),* această categorie de manifestări aparente capătă explicaţii magice. În epoca ştiinţifică modernă ele se despart în: fenomene fizice, care au căpătat explicaţii riguroase; fenomene psihopatologice; fenomene paranormale (hipnoză, telekinezie ş.a.) pe cale de a obţine explicarea logică pe baze statistice (J.B. Rhine) sau experimentale (W.H.C. Tenhaëff, L.L. Vasiliev), în parapsihologie.

§ Dr. Cuénot, *Certitudes irrationnelles.* Paris, 1967

Polyhymnia (grec. πολυύμνος – bogat în imnuri); *Polymnia* *Muza imnurilor sacre şi în genere a poeziei religioase, în *mitologia greacă;* reprezentată cu faţa ascunsă într-un văl, în atitudine de reculegere şi meditaţie, cu un sul manuscris în mână. I se atribuie inventarea lirei.

Polyphemos *Ciclop pastoral antropofag, orbit de *Odysseus. Fiu al lui *Poseidon şi locuind într-o peşteră siciliană din preajma muntelui Etna, trăia în deplină sălbăticie, hrănindu-se de pe urma numeroaselor sale turme, dar străinii care poposeau pe insulă constituiau hrana sa aleasă. Astfel *Homer *(Odisseia,* IX*)* îi face un portret complex: deşi canibal, el bea cu plăcere lapte şi vin; este o namilă, o „dihanie" cumplită care „nu semăna cu ceilalţi oameni ce se hrănesc cu pâine şi l-ai fi crezut un vârf de munte pietros"; de asemeni, infatuat, **P.** declară: „Străine, eşti nebun ori vii din ţări îndepărtate, tu care mă îndemni să mă tem de zei şi să mă feresc de mânia lor? Nouă nu ne pasă de Zeus, nici de ceilalţi zei, căci suntem mult mai tari decât dânşii!" Prinzând pe Odysseus şi pe alţi 12 corăbieri ai săi şi mâncând câte doi prizonieri zilnic, îl lasă pe Odysseus ultimul ca răsplată pentru un burduf cu vin dăruit de erou; acesta, împreună cu supravieţuitorii, profită de somnul Ciclopului şi îi arde unicul ochi cu un par aprins, după aceea fug toţi, ascunşi sub burta câte unui berbec din turma Ciclopului, căruia bolovanii aruncaţi orbeşte după fugari nu-i mai sunt de folos.

pomană *Ofrandă de tip sacrificial *(→ sacrificiu),* oferită la multe popoare îndeosebi în cadru ritual, religios, pentru pomenirea morţilor şi constând mai ales în alimente, băuturi, veşminte, chiar obiecte care au aparţinut defunctului ori au fost îndrăgite de el; *ritualul pomenilor e preponderent în împrejurări speciale, legate de *moarte: *funeralii, servicii religioase de comemorare (parastase) şi are, deopotrivă, o vechime foarte adâncă, până în paleolitic, şi o răspândire geografică foarte largă. ~ În *India vedică* funcţiona deja ritualul *tyāgá* – o împărţire de daruri în cursul efectuării unui sacrificiu; ca şi *çrāddha* – un sacrificiu indian memorial de pomenire cuviosă a sufletelor „părinţilor răposaţi" *(pitarah; → strămoşi)* şi ritualul religios *tyāgá* e însoţit de împărţirea unor cantităţi de turte sau de orez fiert. ~ În *Hellada,* se împărţeau asistenţei turtiţe cu miere. ~ *Romanii* organizau chiar ospeţe funebre de familie, după ce erau înjunghiate, în cadrul

ritualului funerar, două scroafe. ~ În multe zone din *Africa* (de ex., în Camerun), celor veniți să comemoreze mortul li se împarte hrana pe care o preferase el, iar o parte din ofrandă se presară pe mormânt. ~ La multe popoare creștine de *rit ortodox (greci, români, bulgari, ucraineni, ruși) baza alimentară a pomenii constă în oferta de **colivă*, însoțită de vin, alte alimente, veșminte; iar în ziua înmormântării se împart la săraci ultimele haine și încălțări purtate de defunct. Obligativitatea **p.** are un substrat arhaic, în credința că morții mănâncă, beau, se îmbracă și în cealaltă lume; această *credință s-a filtrat în lungul vremii, astfel încât **p.** a devenit tot mai mult un simplu *simbol de respect sau numai un act de rutină.

Pomona (lat. *pomum* – fruct; pl. *poma* – poame, fructe) Zeița fructelor și livezilor, în **mitologia romană*, provenind dintr-o veche divinitate italică: soția zeului *Vertumnus sau a zeului *Picus (cf. Ovidius, *Metamorfoze,* XIV, v. 623). I se închinase un crîng sacru, îngrijit de un preot *(*flamen).* Era onorată în cadrul *sărbătorii coacerii fructelor – *Pomonalia;* (e posibil ca numele acestei zeițe să fie etimonul subst. românesc **pomană*).

Pomul Cunoștinței *binelui și răului; Arborele Științei* Pom simbolic amintit de **Biblie,* plantat – ca și **Pomul Vieții* – la mijlocul grădinii **Edenului:* „Și a poruncit El Yahweh lui Adam, zicând: «Din toți pomii grădinii vei mânca, dar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânci, fiindcă în ziua când vei mânca din el, vei muri»" *(V.T., Geneza,* II, 16–17). „Atunci șarpele zise către femeie: «Nu veți muri deloc! Dar El știe că în ziua când veți mânca din el, se vor deschide ochii voștri și veți fi ca El, cunoscând binele și răul!»" După aceea are loc „înfruptarea" perechii de *oameni primordiali, adică inițierea lor *(ibid.,* III, 4–5). Multă vreme acest *mit – în care **Talmudul* identifică **P.C.** cu un butuc de viță *(Mishna, Sanhedrin,* 70 a), întrucât vița de vie este, în plan mitic, o plantă sapiențială – a fost interpretat cu superficialitate drept descoperirea dragostei, *Șarpele considerându-se un simbol falic *(→ culte falice).* **P.C.** este însă un *mit complex, cuprinzând și o alegorie a creșterii ramificate a cunoașterii omenești; primul contact al perechii primordiale cu acest arbore sapiențial are drept consecință descoperirea conștiinței de sine, adică depășirea stării sălbatice de hominid arcadic. Cunoscând binele și răul, confecționându-și primele veșminte (șorțurile de frunze) după descoperirea rușinii goliciunii, perechea face întâiul pas de umanizare și civilizație, prin exercițiul inteligenței artizanale. Descoperirea inteligenței ca instrument universal dezlănțuie represaliile: *blestemul și izgonirea din *Paradis. Acest al 2-lea *simbol vizează sacrificiul cunoașterii; arborele mitic **Yggdrasill* (din **mitologia scandinavă*) este și el un pom sapiențial din seva căruia (izvorul lui *Mimir) absorbind înțelepciune, *Odhinn o plătește cu un ochi al său. Dar există în arborele biblic și al 3-lea simbol (probabil dintr-un strat mitic mai târziu): impactul între natură și inteligență, refuzul orbesc al naturii de a deveni accesibilă investigației rațiunii umane, întrucât legile ei își serializează produsele, iar *rațiunea,* devenită *păcat originar (→ păcat),* pare un eveniment aleator care dereglează linearitatea ritmului cosmic. În fine, consecințele suportate de perechea înfruptată la izvorul cunoașterii sunt nu numai izgonirea și blestemul, dar și declarația îngrijorată a unei divinități plurale (*Elohim): „Iată omul s-a făcut ca unul dintre noi, cunoscând binele și răul" *(V.T., Geneza,* III, 22), având ca urmare al 4-lea simbol: după izgonire, porțile Edenului sunt puse sub pază (măsură bizară față de logica unei divinități atotputernice) cu sabie de foc rotitoare, încât oamenii (care deocamdată nu-și făcuseră decât șorțuri de frunze) să nu îndrăznească a reintra în Paradisul de obârșie; aici poate exista sensul dublu, al obstacolelor în calea cunoașterii și al imposibilității întoarcerii de la civilizație la sălbăticie (sau dimpotrivă, din exilul terestru la matca originară). Privit în genere, mitul **P.C.** face parte dintr-un ciclu mai amplu; chiar dacă miturile au scenarii diferite, discursul esențial rămâne același: fiind un *arbor mundi,* o *scară la cer,* fiecare copac sacru este un canal al *revelației divine, ca și, de ex., smochinul sacru **Bodhi,* pentru *budism, adică pomul sub care *Buddha a avut marea sa *revelație.

Pomul Vieții Arbore biblic, plantat în centrul *Paradisului *(*Eden),* jalonând centrul lumii umane, aproape sau alături de **Pomul Cunoștinței.* După săvârșirea *păcatului originar* al înfruptării *(→ păcat)* din Pomul Cunoștinței, divinitatea *(*Yahweh,* deși pluralul replicii are ecou elohist) este vădit îngrijorată de un asalt posibil asupra **P.V.**, deducându-se a fi mai primejdios pentru echilibrul stabilit al universului decât celălalt pom: „Iar acum să nu întindă mâna Adam și să ia și din pomul vieții și să mănânce și să trăiască în veci" *(V.T., Geneza,* III, 22); întrucât, chiar izgonit, *Adam continuă a fi un pericol potențial: „Și l-a izgonit pe om; iar la răsăritul grădinii Edenului a pus heruvimi și o sabie de flacără care să se rotească spre toate zările, pentru a păzi pomul vieții" *(ibid.,* III, 24). De remarcat că Yahweh nu-i prezintă inițial lui Adam decât Pomul Cunoștinței; după o ipoteză a mai multor specialiști (Paul Humbert, Mircea *Eliade), **P.V.** *ar fi fost ascuns,* deci inaccesibil și descoperit de Adam numai după înfruptarea sa din înțelepciunea Pomului Cunoștinței. Arbori ai vieții sunt și în alte mitologii. *Huapa* (din **mitologia iraniană*) crește în lacul mitic Vourukasha (marea primordială) și conține germenii vitali ai vegetației lumii (*Avesta, Vendidad,* V, 60). **Mitologia vedică* are arborele **Kalpaka,* răsărit din oceanul primordial și crescând în cerul lui *Indra; acest copac împlinește

dorințele celor așezați sub el. Un pom al vieții, cu un jaguar agățat de crengi ca simbol al vigorii, există în iconografia maya. În Egipt și în India, plantă a vieții era socotit *lotusul.

§ Uno Holmberg, *Der Baum des Lebens*, Helsinki, 1923; Georges Dumézil, *Le festin d'immortalité. Étude de mythologie comparée indo-européenne*, Paris, 1924; R. Cook, *The Tree of Life. Image of the Cosmos*, New York, 1974

Pontos Zeu primordial din **mitologia greacă*, simbolizând marea; născut de *Gaia (zeița *pământului), devine apoi al doilea ei soț și tatăl câtorva divinități marine (*Keto, *Nereus, Thaumas, *Phorkys).

Popol Vuh (*Cartea Obștească*; maya *popo* – casa obștei, *vuh* – carte) Epos al poporului precolumbian quiché (ramura centramericană maya din Yucatan), cunoscut din transcrieri târzii după un original ieroglific (sau pictografic) pierdut în operațiile de distrugere a culturii maya, efectuate de Conchista spaniolă în sec. XVI. Redactat probabil după texte sau tradiții vechi de un autor anonim dintr-o epocă apropiată sau coincidentă cu penetrația spaniolă pe teritoriul sudamerican, **P.V.** cuprinde: *mitologia (*cosmogonie, *teogonie, *antropogonie, *escatologie) maya în varianta quiché; istoria semilegendară a poporului quiché de lb. maya (trăind pe teritoriul Guatemalei de azi), de la cele 4 perechi de *oameni primordiali până la începutul Conchistei; după Conchistă, alt localnic, poate un *sacerdot, transcrie în dialectul quiché, cu alfabet latin, întregul text; descoperit în sec. XIX (într-o redactare din 1555), originalul e publicat împreună cu traducerea, în 1861, de Ch. E. Brasseur de Bourbourg. Principalele *mituri din **P.V.**: creația universului de către perechea zeilor primordiali *Tepeu și *Cucumatz; treptele antropogoniei experimentale până la fixarea arhetipală a celor 4 perechi de oameni primordiali; descrierea *potopului universal; succesiunea generațiilor quiché, până la venirea spaniolilor. Mitofilosofia din **P.V.** e cu totul aparte: în concepția cosmogonică quiché, universul ia naștere într-un anumit moment și se dezvoltă după anumite legi, instituite de zei și urmate riguros de natură și de omenire; (e remarcabil că – minus decizia divină – concepția quiché precede cu cel puțin un mileniu concepția lui Giambattista Vico); oamenii sunt încercați în câteva structuri experimentale, care poate că simbolizează etapele de adaptare a omului la viață.

§ Charles Étienne Brasseur de Bourbourg, *Popol Vuh. Le Livre Sacré et les Mythes de l'Antiquité Américaine, avec les livres héroïques et historiques des Quichés*. Texte quiché et traduction française, Paris, 1861; L. Schultze-Jena, *Popol Vuh. Das heiliges Buch der Quiché Indianer von Guatemala*, Berlin, 1944; *Popol Vuh. The Sacred Book of the Ancient Quiché Maya*. English version by Delia Goetz and S.G. Morley, Oklahoma, 1950; *Пополь Вух. Родословная владык Тономикапана*, перевод с языка киче Р.В. Кинжалова, Москва, 1959.

Populonia Zeiță războinică din **mitologia romană*, protectoare a devastării teritoriilor cucerite de romani. **P.** este de fapt un **numen*, o personificare simbolică și justificativă a ideii de prădăciune militară. Uneori, nu era decât un epitet al zeiței **Iuno*.

Portumnus; *Portunus* Zeu din **mitologia romană*, ocrotitor al porturilor maritime și fluviale; i se consacrau serbări anuale *(Portumnalia)*, oficiate de un colegiu special de preoți: *flamines Portunales*.

Poseidon (grec. Ποσειδῶν; Ποσειδάων) Zeul mărilor și al oceanului, în **mitologia greacă*, născut din *Kronos și *Rhea, unul din zeii marii triade (cu frații săi *Zeus și *Hades) care și-a împărțit universul; căsătorit cu regina mării, *Amphitrite; tatăl lui *Triton și patronul *Nimfelor din izvoare și fântâni. **P.** locuiește într-un palat de aur de pe fundul oceanului; semnul său simbolic e *tridentul*, cu care înfurie marea, sfărâmă stâncile și atrage spre sine caii și curenții acvatici; uneori e reprezentat ca un taur negru (de ex., taurul trimis ca pedeapsă în Creta regelui *Minos), alegorie a mării furtunoase. Întrucât orice activitate legată de mare este sub protecția sa, el e și ocrotitorul navigației. De obicei, *templele sale erau construite pe istmuri și promontorii; principalul sanctuar era la Mykale, dar existau numeroase locașuri de *cult în Thessalia, Beoția și Pelopones; la Tainaros, în Laconia, un vestit templu-peșteră adăpostea și un azil. **P.** ajunge la un moment dat zeul național al Ioniei, însă *cultul său își modifică specificul de la o regiune la alta: astfel, în ins. Tenos era adorat ca medic divin, poate datorită proprietăților curative ale aerului marin; în Corint, îi erau consacrate *Jocurile Istmice*. Există însă și alt aspect: *mitul relatat de *Platon (*Kritias*, 108d–121c) îl arată pe **P.** ca moștenitor, rege și organizator al **Atlantidei* și bineînțeles fondator al civilizației atlante. Dar după unii mitologi (L.R. Farnell), care se întemeiază pe conflictul tradițional între Poseidon și *Athena, **P.** nu ar fi fost la origine decât zeul local *Erechtheus, alungat de zeița Athena și apoi considerat un simplu erou mitic agrar. Cultul lui **P.** (datând din mileniul II î.e.n.) a suferit și alte modificări. Grecii îl puneau uneori într-o relație anecdotică cu Troia, ale cărei ziduri le-a clădit, împreună cu *Apollon, iar apoi, supărat de a nu fi fost răsplătit de Laomedon, tatăl lui Priam, a pustiit cetatea și împrejurimile cu ajutorul unui monstru și l-a pus pe *Herakles să-l ucidă pe regele troian spre a-i oferi lui Priam tronul; iar pe *Odysseus, care omorîse pe *Ciclopul *Polyphemos, un fiu al lui **P.**, zeul l-a urmărit vindicativ pe mare pedepsindu-l cu furtuni și naufragii. Mitul principal îl socotea însă *Genethlios* (Zămislitorul), ca stăpân al apei pri-

mordiale atotgeneratoare *(→ apa),* și *Asphaleios* (Neclintitul), ca temei al lumii pământene, și adora în el un zeu violent, irascibil, producător de catastrofe și naufragii, furtuni, ploi torențiale și chiar cutremure. (cf. **Neptunus*)

§ F. Schachermeyr, *Poseidon und die Entstehung des griechischen Götterglaubens,* Bern, 1950

post Formă rituală de *asceză fiziologică și mai ales alimentară, asociată adesea cu exercițiile de purificare spirituală, având ca scop principal intrarea credinciosului în comuniune cu divinitatea; în orice **p.** se include de asemenea un scop secundar de igienă corporală. Ca *ritual de purificare, **p.** era practicat în multe *religii și *mistere inițiatice, cu mult înainte de statuarea lui în cadrul marilor religii (*brahmanism, *budism, *iudaism, *creștinism, *islam). Una dintre cele mai timpurii forme e *postul inițiatic,* fie cel din timpul pregătirii sau noviciatului în *șamanism, fie cel prevăzut pentru inițierea în mistere. Numeroase tipuri de **p.** au semnificație comemorativă, altele sunt exerciții de penitență și purificare în vederea întâmpinării unor mari *sărbători. La un anumit nivel, istoria religiilor înregistrează tradițiile posturilor de purificare a divinității însăși, în vederea transferului ei din condiția umană în condiția divină *(→ Isus Christos)* sau din lumea umană în lumea divină *(→ Quetzalcòatl).* În unele religii și în condiții speciale se practică forma maximă: *postul negru* (fără alimente și fără apă), care de obicei are un caracter expiator. Posturile sunt periodice, legate de anumite date sacre ale *cultului respectiv; există de asemenea **p.** ocazional; dar anumiți călugări și sihaștri postesc toată viața de după consacrare: de ex., hrana de o extremă frugalitate perpetuă a ermiților din peșterile sau mânăstirile himalaiene (India, Tibet). Abstinența alimentară poate implica, prin *dogmă, *tabù sau interdicție specială, eliminarea pentru totdeauna a unui aliment (carnea în genere la indieni, carnea de porc la evrei și la musulmani) sau a unei băuturi (alcoolul la musulmani). În Hellada, posturi riguroase practicau *orficii și discipolii lui *Pythagoras (care nu mâncau nimic viu și nu foloseau lână în îmbrăcăminte), precum și inițiații *Misterelor Eleusine. *Posturile negre* sunt prezente în brahmanism, iudaism, islam (cu durate variabile, dar scurte); în India, cel ce ține *post negru* e numit *vāyub-hakṣa* – cel care se hrănește cu vânt.

Postverta; *Postvorta (Cea orientată înapoi)* Zeiță auxiliară din **mitologia romană,* asistând femeile în durerile facerii, când nașterea e dificilă (de ex., când pruncul vine cu picioarele înainte: lat. *vertere* – a întoarce). Totodată, atribuindu-i-se harul profeției, era considerată un fel de *Ursitoare pentru noul născut (cf. Ovidius, *Fasti,* I, 633). Marcus Terentius *Varro afirma (potrivit relatării lui Aulus Gellius, *Nopțile attice,* XVI, *16,* 4) că era o zeiță (o **Carmenta: Postverta,* în pereche cu alta: **Prorsa*) căreia i se înălțau *rugăciuni, când o femeie naștea un copil orientat cu picioarele înainte; după alți autori latini, **P.** simboliza însă cunoașterea trecutului.

Potica; *Potina* Zeiță, în **mitologia romană,* a băuturii, patronând orice fel de băutură amețitoare, întăritoare, vindecătoare sau magică.

Potnia Marea zeiță a fecundității, Zeița-mamă în *mitologia Cretei minoice, unde se pare că era adorată ca divinitate primordială, preteogonică. Există de altfel ipoteza că începutul *cultului ei ar data din neolitic. În reprezentările iconografice curente, **P.** este însoțită adesea de animale, fie reale (feline), fie fabuloase (*grifoni).

potop → *potopul universal*

potopul universal *Mit escatologic dintre cele mai răspândite în **mitologia* generală referitor la inundarea totală a pământului cu *apă, din dorința *zeilor de a purifica lumea prin distrugerea speței umane primordiale *(→ omul primordial)* culpabile și de a reconstrui aceeași lume cu o rasă omenească nouă, reînmulțită din perechea (familia, clanul) de supraviețuitori, salvați de obicei într-o corabie *(→ Arca lui Noe).* Sunt variante unde represaliile divine se manifestă prin alte catastrofe (geruri fatale, incendii cosmice, uneori forme mixte: apă și foc). Potopul e definit de mituri ca un mijloc prin care zeii, decepționați de involuția spre *păcat și răutate a omenirii, vor să repete experiența cosmogonică, pentru o nouă *antropogonie pe care ei o speră mai reușită. În **Biblie,* *Yahweh motivează astfel: „Nimici-voi de pe fața pământului pe omul pe care l-am zidit, și pe om și dobitoacele și târâtoarele și păsările cerului, căci îmi pare rău că le-am zidit" *V.T., Geneza,* VI, 7). Divinitatea care decide își alege de obicei o pereche umană sau un grup, considerându-le în stare de puritate absolută și de capacitate a regenerării speciei, apoi comunică celor aleși sentința, instruindu-i în construcția corăbiei salvatoare și învățându-i să ia perechi de animale și semințe de plante, pentru reconstruirea faunei și florei terestre. **P.u.** se produce de obicei printr-o abundență pluvială excesivă, apele acoperind tot pământul afară de un pisc foarte înalt: mitul biblic conține varianta unei ploi neîntrerupte de 40 de zile și 40 de nopți. După o tradiție rabinică (reluată de **Coran*), apele diluviene erau fierbinți; în miturile centramericane precolumbiene, ploaia era amestecată cu smoală topită; iar în mitul **p.u.** maori (Noua Zeelandă) diluviul acvatic este salvarea necesară de incendiul universal stârnit de răpirea focului subteran *(→ focul).* De altfel, în **Popol Vuh* se spune că potopul, provocat de zeul furtunii *Huracan, nu e numai pedeapsă, ci și măsura de distrugere a produsului unei antropogonii ratate (omul de lemn). Semnul de încetare a catastrofei diluviene este adus de o pasăre mesageră: o crenguță vegetală proaspătă (uneori de măslin). • Variante – *Egipt.* Într-o zonă cu precipitații

atmosferice derizorii, unde inundaţiile Nilului erau unica sursă a vieţii, un potop acvatic era de neconceput; totuşi un mit al **p.u.** există: omenirea e distrusă de torentele focului solar. Zeiţa *Sehmet (sau zeiţa *Hathor) aţâţă „Ochiul lui Ré" asupra omenirii, cu scop punitiv, iar torentele de arşiţă sunt aşa de îngrozitoare, încât ceilalţi zei, îngrijoraţi pentru consecinţele previzibile, amestecă un mineral roşu în berea de orz, inundând cu acest lichid pământul ars, iar zeiţa, crezându-l sângele omenirii, îl soarbe, se îmbată şi îşi încheie acţiunea nefastă, fără a observa oamenii salvaţi. Acest mit, relatat în *Cartea Vacii,* ar fi, după unele interpretări, o reluare a unei versiuni arhaice tradiţionale. Mult mai târziu, Diodor din Sicilia scrie: „băştinaşii povestesc că potopul de pe vremea lui Deukalion – care a nimicit cele mai multe vietăţi – era foarte firesc să fi cruţat vieţuitoarele din sudul Egiptului deoarece acest ţinut este foarte secetos, iar ploaia cade acolo rareori" *(Biblioteca istorică,* I, *X,* 4). ~ *Mesopotamia* Variantele mesopotamice prezintă destul de confuz cauza **p.u.**, fie că a fost escamotată, fie că mitul însuşi nu a fost proiectat cauzal; totuşi, versiunea sumeriană din Nippur spune că zeii, afară de *Inanna şi *Enki, au decis **p.u.**, spre „a nimici sămânţa neamului omenesc". După mitul lui *Athrahasis, *Enlil, deranjat din somn de „larma omenirii", după câteva represalii imediate (ciumă, secetă), hotărăşte diluviul, despre care e anunţat indirect, în vis, numai Athrahasis, de zeul Enki care vorbeşte lângă peretele de trestie al casei beneficiarului, încât, bătute de vânt, trestiile să repete *oracolul; Athrahasis îşi face o corabie după planul desenat de zeu pe nisip şi îşi îmbarcă familia: „Potopul se dezlănţui. Furia lui, ca o bătălie, se rostogoli peste oameni: nu se mai putu zări om cu om; în prăpădul acesta nimeni nu se mai putea recunoaşte. Potopul mugea ca un taur, şi cârâia ca un vultur vântul răcnind, bezna era groasă, iar Soarele nu mai era nicăieri" (*Când zeii erau încă oameni,* III). În versiunea akkadian-babiloniană, *Utnapishti construieşte o corabie cubică, acoperită cu şase punţi interioare şi 9 încăperi în cală, îşi ia familia şi pe toţi meşterii oraşului, perechi de animale domestice şi sălbatice, dar şi turmele sale, averea în aur şi argint şi un şef de echipaj: corăbierul *Puzur-Amurri; e ciudat că zeii, văzând consecinţele, sunt cuprinşi subit de remuşcări. „De potop îngrozitu-s-au zeii; s-au sculat şi s-au dus în cerul lui Anu, s-au zgribulit ca dulăii, s-au întins pe-afară. Ţipă Ishtar ca în durerile naşterii, doamna zeilor, a cărei voce e plină de farmec:– Să se fi prefăcut în lut ziua aceea, de voi fi hotărît eu, în sfatul zeilor, răul. În sfatul zeilor cum de am hotărît eu răul şi întru pieirea oamenilor mei vestit-am războiul? Oare pentru asta nasc însămi oameni ca ei să umple, ca poporul peştilor, marea? Zeii Anunnaki plâng cu dânsa" (*Poemul lui Ghilgamesh,* XI). Deschizând fereastra, Utnapishti constată că „toată omenirea se făcuse lut"; apoi corabia se opreşte pe muntele Nitzir, iar după 7 zile, navigatorul dă drumul unui porumbel întors fără mesaj, apoi unei rândunele, în fine unui corb care nu se mai întoarce, deci navigatorii pot debarca, reîntemeind societatea umană. După aceea, zeul Éa îi reproşează totul zeului Enlil. O variantă similară era citată şi de *Berosos în *Babyloniaka.* ~ *Palestina Biblia (Geneza)* reia versiunea din Babilon, augmentată cu elemente tradiţionale proprii (mai ales ideea pedepsei ca o consecinţă morală); dar textul biblic cunoscut provine din două mitografii: una din sec. VIII î.e.n., unde Yahweh s-a decis să nimicească neamul omenesc, alta din sec. VI î.e.n., unde hotărîrea divină vizează distrugerea generaţiei perverse a lui *Noe, exceptându-l pe el: „În anul şase sute al vieţii lui Noah, în luna a doua, în ziua a şaptesprezecea a lunii, în ziua aceea au ţâşnit toate izvoarele marelui adânc şi ferestrele cerului s-au deschis. Şi a durat ploaia pe pământ patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi" (*V.T., Geneza,* VII, 11–12). Diluviul ţine 150 de zile până când apele se retrag şi „în luna a şaptea, în ziua a şaptesprezecea a lunii, corabia s-a oprit pe muntele Ararat" (*ibid.,* VIII, 3–4). Apoi toată apa diluviană se zvântă şi pământul e în fine uscat. Totuşi, un text de tradiţie rabinică spune: „Pământul lui Israel nu a fost înecat de potop". ~ *India* După un mit al tribului munda (Saora), raportabil la epoca prearică, lumea întreagă fusese distrusă şi scufundată în ape, nesalvându-se decât o pereche de fiinţe, într-o tigvă (cf. naraţiunea despre salvarea de la potop a perechii *Fu Xi şi *Nü Wa, din **mitologia chineză*); pentru a le asigura un loc de trai, zeul creator Kittung trimite un şoarece să aducă pământ de pe fundul oceanului, apoi pământul e împrăştiat peste talazuri, se solidifică şi devine uscatul terestru. Pentru epoca Indiei cucerite de indoeuropeni, textele vedice *(*Veda)* nu menţionează nici un diluviu. Dar un episod din **Mahābhārata* (III *Araṇyaparva*) spune că *Manu s-a îmbarcat cu 7 **ṛiṣi* spre a evita o inundaţie universală: ecouri diluviene sunt în *Bhāgavata Purāṇa,* însă mai ales în *Satapatha Brāhmaṇa* (sec. VI î.e.n.), care povesteşte cum acelaşi înţelept primordial Manu e anunţat de un peşte mic asupra începerii potopului şi sfătuit să-şi construiască o corabie: Manu creşte peştele până când acesta ajunge adult, iar când de dezlănţuie diluviul, peştele, acum gigantic, îi trage corabia până la un munte, salvându-l de la *moarte; după retragerea apelor, Manu iese din navă şi face *sacrificii de unt şi lapte provenind de la o femeie care devine mama descendenţilor lui Manu, deci a omenirii postdiluviene. ~ *China.* Sunt multe variante, cauzele diferă, ca şi finalul, însă desfăşurarea e relatată cu diferenţe vagi; începând marile ploi, un om prinde în cuşcă pe zeul fulgerului *Lei Gong, dar copiii omului, amăgiţi de zeu, îi dau apă de

băut şi prin aceasta îl eliberează; el îi răsplăteşte cu un dinte care, semănat, devine dovleac şi în el se ascund copiii la declanşarea diluviului, după care amândoi crescând, dau naştere celei de-a doua omeniri; în variantele principale, **p.u.** e dominat de zeiţa Nü Wa; nu se ştie exact de ce s-a produs un **p.u.**, însă la un moment dat devenind catastrofal, e stăvilit (în unele variante adiacente, fie de zeii favorabili, fie chiar de oameni), într-o versiune esenţială, de Nü Wa, împreună cu fratele ei Fu Xi, prin mutări de munţi, sfredeliri de stânci şi alte lucrări ciclopice, urmate de repararea cerului; în altă versiune principală, diluviul e potolit de *dragonul *Yü, ajutat de un zeu. ~ *Hellada* Poetul Nonnus (în *Dionysiaca*) vorbeşte de 3 diluvii: al lui *Ogyges, al lui *Deukalion şi al lui Dardanos. După un mit transmis de Iulius Africanus, primul **p.u.** ar fi avut loc în timpul regelui beoţian, fondator al Thebei, Ogyges. Al doilea, de mai largă circulaţie mitologică, e potopul lui Deukalion, descris luxuriant de *Ovidius: ploaia curge abundent, fluviile se revarsă până când „nu mai e deosebire între pământ şi ocean; peste tot este marea, iar marea nu are ţărmuri"; şi „după ce totul a pierit sub valuri, pe muntele [Parnas] se opreşte luntrea plăpândă în care Deukalion a fost adus cu soţia sa" [*Pyrrha] *(Metamorfoze* I, *IV)*. În lucrarea *De dea Syria,* atribuită lui Lukian din Samosata, se spune că după acest diluviu apele s-au scurs într-o crăpătură a pământului de la Hierapolis (lângă Eufrat), unde apoi Deukalion a clădit un sanctuar consacrat zeiţei *Hera. Potopul lui Dardanos, al treilea, s-ar fi produs sub acest rege al Arcadiei şi *strămoş al troienilor (cum comunică Dionysios din Halikarnas). ~ Tradiţia *scandinavă* cunoaşte două forme: la crearea universului, sângele uriaşului *Ymir, ucis de *Odhinn, inundă lumea giganţilor din ţinutul ceţos *Niflheim, iar de acest diluviu cu repercusiuni universale scapă într-o corabie numai *gigantul *Bergelmir şi soţia lui; cealaltă formă, escatologică, e plasată în Amurgul Zeilor (**Ragnarökr),* deci la *sfârşitul lumii, fiind un potop de zăpezi şi geruri *(*Fimbulwethr)* şi precedând lupta finală dintre zei şi forţele focului infernal. ~ În mitul corespunzător din *Iran* (după **Avesta*), o iarnă nimicitoare, escatologică (probabil modelul indoeuropean pentru *Fimbulwethr*), sub forma unui potop de zăpezi, acopere totul, omul de două ori primordial *Yima salvându-se în oraşul subteran *Var. ~ *Siberia* Samoezii din extremul nord (peninsula Taimîr) posedă un mit al potopului total, când apele, acoperind lumea, sunt gata să ajungă la cer, în timp ce 7 supravieţuitori plutesc în derivă într-o barcă, până când zeul *Num creează pământul a doua oară (din tină, nisip şi iarbă, aduse de o prigorie după 7 zile de zbor). ~ *Australia* Cele mai multe mituri pun diluviul pe seama *Lunii (de pildă într-o zi Luna cere unui om piei de animale, ca să se apere noaptea de frig; refuzată, trimite o ploaie torenţială îndelungată, care inundă catastrofal toate teritoriile). În legătură tot cu Luna, o variantă a tribului kurnai narează cum, odată, toate apele lumii sunt sorbite de o broască gigantică, numită Daq; însetate, toate vietăţile urmăresc o strategie dorind să stârnească râsul acesteia, iar când stratagema reuşeşte prin mişcările comice ale ţiparului (sau şarpelui), râzând, broasca debordează apa înghiţită, dar provoacă şi puhoaiele potopului; credinţele aborigenilor australieni consideră broasca un animal selenar, vizibil în petele de pe discul lunii. ~*America Centrală* Principala cauză a mitului diluvian maya este decizia zeilor de a rebuta un experiment antropogonic neizbutit, iar desfăşurarea spectacolului e mai complexă decât în miturile restului lumii: „O smoală deasă se scurse din cer [...] faţa pământului s-a întunecat şi a început să cadă o ploaie neagră; puhoi de ploaie ziua şi puhoi de ploaie noaptea" – astfel că întregul mediu (animale, arbori, stânci, obiecte casnice) se răzvrăteşte împotriva oamenilor, le izbeşte feţele şi îi hăituieşte. „Cuprinşi de deznădejde [oamenii] fugiră din răsputeri; vrură să se cţţere pe acoperişul caselor, dar casele se prăbuşeau şi îi aruncau la pământ; vrură să se cţţere în vârful copacilor, dar copacii se scuturau azvârlindu-i departe; vrură să se ascundă în peşteri, dar peşterile şi-au astupat feţele lor. Astfel s-a săvârşit a doua pieire a oamenilor plăsmuiţi" *(Popol Vuh,* I, 3). Cauza acestui potop e văzută în voinţa lui *Huracan, considerat centrul energetic al universului: „Potopul a fost stârnit de Inima Cerurilor [Huracan], rânduit a fost potopul cel mare care s-a prăbuşit asupra capetelor făpturilor de lemn" *(ibid.)*. **Cartea lui Chilam Balam* completează mitul cu alte detalii: „Oamenii au fost acoperiţi de nisipurile ţărmurilor şi de apele mării. Iar apele s-au izbit unele de altele şi s-au năpustit pe pământ. Când a fost răpit Marele Şarpe, s-a prăbuşit cerul şi uscatul a fost cotropit de ape." După **p.u.** (cf. *Popol Vuh,* I, 4), singurul supravieţuitor e *Vucub-Caquix, personaj orgolios, cu penaj roşu-verde-albastru, ucis de gemenii *Hun-Aphu şi *Xbalanque (*eroi civilizatori postdiluvieni). ~ Mitul **p.u.** e frecvent şi la populaţiile băştinaşe din *America de Nord*: la algonkini, *Nanabozho se salvează de ape în vârful unui arbore, apoi se dă jos şi creează a doua omenire; triburile de pe ţărmul fluviului Missouri conservă tradiţia că de la potop s-a salvat numai o fecioară, agăţându-se de piciorul unui vultur, care o duce pe o stâncă şi o fecundează, ea născând un băiat şi o fată: strămoşii celei de-a doua omeniri. ~ *Africa* Mitul diluvian, deşi mai puţin frecvent, există în formele încadrate în specificul local; principala variantă: personajul misterios *Borebore, din mitologia tribului baule, coborând din cer cu oamenii creaţi, atârnaţi de un lanţ, sapă o imensă groapă de adăpost, însă potopul inundă

pământul, apoi apele se retrag tocmai în acea groapă care devine marea despărţitoare a oamenilor negri de oamenii albi.~ *Oceania* Crâmpeie de mituri diluviene circulă şi în Australia, în Melanesia, în ins. Sumatra, Borneo, Celebes, dar mitul cel mai distinct se leagă de zeul sau eroul civilizator polinesian *Maui, răpitorul focului subteran, actorul principal între două diluvii: unul tragic (potopul de flăcări vindicative expulzate de stăpâna focului, *Mahuike), altul salvator (o ploaie universală care stinge incendiul lumii); iar după diluviu Maui pescuieşte din mare insulele Polinesiei. ~ *Variante de ecou* există fie în miturile de formaţie târzie, fie în folclor. Astfel, în **mitologia românească,* o tradiţie folclorică spune că *Dumnezeu a trimis potopul, ca să înece pe *uriaşi. *Coranul* (*surah lui Hud,* XI, 43–45) reia mitul biblic: „Aşa a fost până când a venit porunca noastră şi s-a înfierbântat cuptorul. Noi am grăit: «Du în ea [în corabie] din toate câte o pereche, şi gloata ta, afară de cel asupra căruia a fost cuvântul, cum şi pe cei credincioşi!»" • Universalitatea mitului diluvian şi amplitudinea structurii lui exclud explicarea puerilă a potopului (răspândită într-o vreme) prin inundaţiile locale din Mesopotamia (unde, de altfel, sistemele de irigaţie practicau inundaţii agricole deliberate şi binefăcătoare); J.G. *Frazer a adunat peste 200 de mituri despre **p.u.** fără a face totuşi o colecţie exhaustivă. Coborînd dintr-o obârşie greu de stabilit, mitul **p.u.** poate fi considerat ecoul uneia din catastrofele pământene care nu este exclus să fi făcut parte din acelaşi unic ciclu, din care apoi s-au desprins şi miturile scufundărilor de continente (*Atlantida, *Mu), ale catastrofelor cereşti de structură astrofizică sau de alt caracter (pe care le numim *războaie cereşti), poate şi mitul lui *Phaethon, dar şi o mare parte din miturile escatologice care au fost transferate de teologii mitografi asupra viitorului, în epica retorică a profeţiilor apocaliptice. Geologii moderni au explicat tradiţia potopului prin consecinţele post-glaciare (după ultima sau penultima glaciaţiune). Interpretările teologice asupra *potopului biblic* şi a cauzelor lui tind să se sprijine pe un criteriu moral. *Origenes afirmase (sec. III): „Noi însă nu atribuim ciclurilor şi perioadelor astrale cauza potopului şi a conflagraţiei lumii, ci afirmăm drept cauză a acestora răul revărsat peste măsură şi curăţat prin potop sau prin conflagraţia universală" (*Contra Celsum,* IV, 12). Teologii catolici moderni subliniază două valori în mitul diluvian: una de naraţiune simbolică, reprezentând o lecţie de atitudine a lui Dumnezeu faţă de păcatul omenesc general, alta de anunţare simbolică a tainei *botezului. ~ În cosmogonia multor societăţi primitive, creaţia lumii din apa primordială (fie prin pescuirea insulelor ca în mai multe mitologii polinesiene, fie prin aducerea de tină de pe fundul mării, ca în miturile fino-ugrice) este un act aproape coincident cu reparaţia lumii după catastrofa diluviană. După cum a observat Mircea *Eliade: „Există evident o similitudine de structură între miturile diluviene şi cosmogoniile acvatice; potopul restaurează Haosul de dinainte de creaţie; cuplul de supravieţuitori care, după mai multe peripeţii, regăseşte pământul este omologabil Primului Cuplu" (*De la Zalmoxis la Genghis-han,* trad. rom., Bucureşti, 1980, p. 120, nota 98).

§ H. Usener, *Die Sintfluthsagen,* Bonn, 1899; James George Frazer, *Folklore in the Old Testament,* I, London, 1918; A Parrot, *Déluge et Arche de Noé,* Paris, 1953

Potrimps; *Potrympus* Zeu prusic *(→ mitologie baltică)* al izvoarelor şi râurilor; reprezentat ca adolescent imberb, era considerat aducătorul norocului în desfăşurarea războaielor.

Prabhāsa Divinitate sau semidivinitate arhaică din **mitologia vedică,* personificând zorile ca fenomen natural; unul dintre zeii **Vasu* – grupul de protectori simbolici ai fenomenelor fundamentale ale naturii.

Praestana Zeiţă din **mitologia romană,* care acordă oamenilor preferaţi distincţie şi superioritate faţă de alţi semeni, nealeşi.

Prājāpati *(Domnul Făpturilor)* Zeul suprem, creator al universului prin marele *sacrificiu de sine; dar adesea este folosit, în **mitologia vedică* timpurie ca epitet cu această semnificaţie acordat periodic fie lui *Indra, *Savitár, *Soma, *Viṣnu, fie lui *Brahmā sau chiar lui *Mrityu. Dacă în epoca vedică, prin **P.** se subînţelegea diriguitorul universal al creaţiei, în epoca postvedică el devine epitetul principal al lui Brahmā în ipostaza sa de creator care produce universul prin sacrificarea propriei sale fiinţe, acest sacrificiu iniţial punând în mişcare roata timpului *(kālacakrá; → roata, cakrá).* Există un *mit explicativ al acestui proces de creaţie (citat în *Brihadāraṇyaka Upaniṣad*): **P.**, creatorul identificat de astădată cu Mrityu (*moartea) sau cu Açanáyā (foametea), vrea să se încarneze devenind *ātmanvin,* adică să producă lucrurile însufleţite şi neînsufleţite; atunci creează din el însuşi raţiunea, apoi universul pentru a-l devora imediat, deci spre a-şi aduce sieşi un sacrificiu şi în fine se transformă într-un *cal de jertfă *(→ açvamedha),* identificat de mulţi exegeţi cu „embrionul de aur" al lui Brahmā *(→ oul primordial),* deci cu manifestarea autoesenţei fiinţei supreme absolute **Brahmān,* având acest epitet **P.**, ca părinte al tuturor creaţiilor sau creator şi conservator a tot ce există ca fiinţă în univers. Mai târziu, prin extindere de sens ca plural comun, s-au numit *prājāpati* *strămoşii neamului omenesc, fiii spirituali ai lui Brahmā, înţelepţii primordiali *(*riṣi)* care, într-o versiune mitologică erau 10: *Marīci, Atri, *Angiras, *Pulastya, Pulaha, Kratu, *Vásiṣṭha, Pracetas* (sau**Dákṣa*), **Bhrigu* şi **Nārada;* după *Mahābhārata* au fost însă numai 7 *riṣi (saptariṣayah)* Marīci, Atri,

Angiras, Pulastya, Pulaha, Kratu şi Vásiştha, omologaţi cu constelaţia Ursei Mari; în altă parte a *Mahābhāratei* sunt citaţi însă 21 *rişi,* incluzându-se şi *****Dhárma.* Filosofia mitologică a Indiei considera că lumea zeilor şi lumea oamenilor sunt o umbră sau un reflex al lui **P.** Într-o variantă cosmogonică post-vedică (*Taittīriya Brāhmaṇa,* I, 1, *3,* 5 şi urm.), la început **P.** se deplasa ca vântul deasupra valurilor mării primordiale (cf. „Duhul lui Dumnezeu [*****Elohim] se purta deasupra apelor" (*V.T., Geneza,* I, 2); văzând pământul, **P.** se preface într-un mistreţ, coboară pe fundul marin şi aduce pământul la suprafaţă. Strămoşii *prājāpati* sunt *****simboluri fundamentale: *Marīci* – raza de lumină sau mirajul, *Dhárma* – datoria, *Pracetas* – legislatorul, *Angiras şi Vásiştha* – autorii celor mai multe imnuri din *****Rigveda* ş.a.

Prakriti În mitofilosofia antică a Indiei *(→ mitologie vedică),* materia, natura primordială. Potrivit sistemului filosofic *****Sāṁkhya* (al *****Mahābhāratei),* întregul univers se explică prin evoluţia raţională a două principii fundamentale, componentele lui: *****Prakriti* (natura) şi *****Puruşa* sau *****Átman* (spiritul sau substanţa divină); în această concepţie, lumea se compune din 5 *****elemente: *****pământul *(pṛthivī),* *****apa *(ap)* căldura *(téjas),* *****aerul *(vāyú),* *****eterul *(ākāçá).* **P.** este şi cauza primă *(causa causarum)* a lumii obiectuale.

Pralaya (sanscr, *pralaya* – dispariţie, scufundare) Doctrină vedică despre distrugerea periodică a universului (cf. *Atharvaveda,* X, *8,* 39–40), adică despre sfârşitul unui ciclu universal întreg. În concepţia vedică, la fiecare 1 000 de cicluri se produce *Mahāpralaya* (Marea Distrugere), când (după *****Mahābhārata* şi *****Puráṇá*) orizontul arde în flăcări, apar pe cer 7 sau 12 sori care ard *****pământul şi seacă mările; în aceste finaluri, focul incendiului cosmic *(*Samvartaka)* distruge întregul univers; un potop de ploaie cade neîntrerupt 12 ani, înecând pământul (*Viṣṇu Purāṇá,* 24, 25) şi nimicind tot ce e viu (inclusiv omenirea), totul reluându-se apoi în alte forme. Principalele atribute ale fenomenului Marii Distrugeri: *pralaya-ghana* (norul ce apare la *****sfârşitul lumii); *pralaya-dahana* (focul mistuitor a lumii); *pralayanta-ga* ([soarele] care dispare odată cu sfârşitul lumii). În intervalul dintre distrugere şi refacere, *****Viṣṇu* doarme un somn yoginic, culcat pe şarpele universal *****Ananta* (adică absenţa *****timpului) care pluteşte pe oceanul cosmic inert. Apoi totul reîncepe, ritmul ciclurilor continuând infinit. Această concepţie de tipul *corsi e ricorsi* (Giambattista Vico) poate fi comparată, în aspect, cu ipoteza cosmologică din sec. XX asupra ciclurilor de explozii-implozii care ar guverna existenţa universului nostru.

prāṇá (sanscr, *prāṇá* – aer, respiraţie, forţă energie) În filosofia indiană *(→ mitologie vedică* şi *****postvedică)* – unul dintre cele 5 sufluri vitale, identificat de timpuriu cu o divinitate având acest atribut: *Prāṇá.* Iar suflul central, *mukhyaprāṇa,* identic cu sinele absolut *****Ātman,* reprezintă centrul oricărei fiinţe, localizat în regiunea inimii. După doctrina upanişadică *(→ Upanişad)* **p.** este principiul însufleţitor iniţial şi există, în concepţia fiziologică respectivă, 5 tipuri: *prāṇá* – respiraţia propriu-zisă (actul de inspirare-expirare), cu participarea plămânilor; *apāna* – respiraţia circulând în jos; *vyāna* – respiraţia revărsată în tot corpul şi susţinând viaţa în răstimpul dintre inspiraţie şi expiraţie; *udāna* – respiraţia circulând în sus, localizată în gâtlej; *samāna* – respiraţia mijlocie sau generală (suflul concentrat), localizată la mijlocul trupului (în ombilic) şi participând la digestie. Adesea, prin pl. *prānāḥ* se mai înţeleg şi organele simţurilor, constituind laolaltă forţele vitale; numărul lor e variabil de la un text la altul, dar se amintesc de obicei: respiraţia incluzând mirosul, în al doilea rând simţurile de contact – ochii, urechile, mintea, pielea, raţiunea, cunoaşterea; apoi, lichidul seminal. Reţinerea respiraţiei poate fi un exerciţiu *(prāṇanigraha),* dar şi un act de încetare totală a suflului vital *(prāṇatyāga* – sinucidere); *prāṇāyama* este însă una dintre cele 8 tehnici *****yoga,* de dirijare conştientă a respiraţiei. Textele postvedice au stabilit un raport filosofic între 5 **p.** care au ţesut *****viaţa omenească şi cele 5 vânturi (adică stările în care se poate afla *****aerul) care au ţesut universul.

Pratyūşa Zeitate arhaică din *****mitologia vedică,* personificând – ca pe un fenomen al naturii – lumina. **P.** aparţine grupului de semidivinităţi fenomenologice *****Vasu.*

predestinare (grec. προορισμός, lat. *praedestinatio, preadeterminatio*) Concepţie religioasă potrivit căreia, din voinţa divinităţii, întreaga conduită morală a omului (sau chiar întreaga lui existenţă) e predeterminată pentru eternitate, de aici decurgând atât *****mântuirea, cât şi pedeapsa pentru *****păcat. Dacă în vechile *****religii ideea de **p.** era generală şi vagă, aplicându-se oamenilor ca şi zeilor dar fără a viza altceva decât destinele esenţiale (câte o divinitate din religiile Mesopotamiei deţinea *Tăbliţele Destinelor*; la greci cele 3 zeiţe *****Moire urmăreau destinele globale, fără a se opri la detalii), ea devine fundamentală şi specifică în *****monoteism. Aulus Gellius citează *(Nopţile attice,* VII, *II,* 2) definiţia formulată de stoicul Chrysippos: „Destinul este înlănţuirea naturală a tuturor lucrurilor care derivă unele din altele şi care se succed într-o ordine invariabilă de-a lungul timpului". Religiile care au succedat antichităţii au căutat definiţii mai elastice. Astfel, în *****creştinism, **p.** e armonizată teologic cu ideea de liber arbitru omenesc, deşi cele două noţiuni sunt de fapt contradictorii; dintre *****riturile creştine reformate, *****lutheranismul se abate de la *****dogma generală şi, negând existenţa liberului arbitru, pune pe primul plan tocmai ideea de **p.** absolută. Unii reformatori religioşi au privit liberul arbitru

ca pe un soi de comerț între credincios și divinitate; în schimb, criticii **p.** absolute au văzut inclusă în această noțiune de fapt autentificarea dreptului pe care l-ar avea omul la iresponsabilitate față de faptele sale. *Origenes a afirmat că *Dumnezeu dorește să salveze pe toți (formulă acceptată ca dogmă de *Biserica creștină ortodoxă), dar că în mărinimia sa, Dumnezeu va salva chiar și pe *Diavol (ceea ce *teologia creștină fundamentală nu a mai putut admite). Coexistența ideii de *predestinare* cu ideea de *liber arbitru* a stârnit polemici teologice stăruitoare (multe dintre ele încheiate o dată cu Reforma), printre care celebră a fost cea purtată de ereticul Pelagius *(→ pelagieni)* și *Augustin, primul susținând capacitatea omului de a ajunge la Dumnezeu prin efort autonom și răspunzând astfel sentinței augustiniene: „Dă ce poruncești și poruncește ce dorești *(Da quod iubes et iube quod vis) (Confesiuni,* X, 31). Dogma **p.** s-a sprijinit pe definiția riguroasă din *Epistolarul paulin,* care afirmă că Dumnezeu „ne-a mântuit și ne-a chemat cu chemare sfântă, nu după faptele noastre, ci după cum a socotit el însuși și după darul ce ne-a fost dat în Christos Isus, mai înainte de începutul veacurilor" *N.T.,* Pavel, *II Timotei,* I, 9). Dar din cauza ambiguității remarcate a ideii de **p.** totală, care ar implica o *iresponsabilitate morală* a omului, încă în *patristică găsim primele forme de evitare a raportului fățiș între ambele noțiuni (sau, ca la scolastici, măcar a raportului între predestinare și pedeapsă), iar *Toma din Aquino postulează putința colaborării libere între voința umană și bunătatea divină, întrucât pune pe prim plan dragostea lui Dumnezeu ca pe adevăratul izvor al binelui. Pentru *Bonaventura, totul nu izvorăște decât din „dragostea inițială" *(praedilectio)* a lui Dumnezeu. *Reforma însă (Martin *Luther, Jean *Calvin) a respins, odată cu teza liberului arbitru, și ideea implicită de răsplată pentru merite (existentă de altfel în *brahmanism și în *budism), ca pe o tranzacție comercială. Luther scria: „Este limita credinței [...] să crezi că este drept acela care, din voința sa arbitrară, ne face vrednici de condamnare. [...] Dacă s-ar putea înțelege cât de cât, în ce mod este mărinimos și drept un Dumnezeu care manifestă o astfel de irascibilitate și nedreptate, nu ar mai fi necesară credința" (*De servo arbitrio,* 18). Dacă teologia catolică evitase un timp (de la Contrareformă până în sec. XVII) și termenul *predestinare,* unii autori încercând să-l înlocuiască prin diferite nuanțe ale *prestiinței* (ca Molinas, care a pus în circulație sintagma *scientia condicionata,* după care Dumnezeu cunoaște dinainte meritele drepților și astfel le predestinează numai răsplata), teologii catolici din sec. XX susținând teza liberului arbitru, au reconsiderat dogma **p.** într-o optică optimistă. Ortodoxia a fost totuși mai maleabilă față de rigiditatea inițială a dogmei **p.** păstrând această atitudine – de afirmare a tezei că Dumnezeu dorește mântuirea tuturor – aproape neschimbat, până azi, Dar încă sf.*Ioan Chrysostom înlocuiește termenul *predestinare* cu noțiunea de *prestiință* (πρόγνωσις) divină, iar *Ioan Damaschin precizează: „Dumnezeu prevede totul, dar nu predestinează totul" *(Dogmatica,* II, 30). În schimb, în teologia *islamului, ideea **p.** absolute și refuzul celei mai palide forme de liber arbitru omenesc au dus la constituirea și consolidarea unei forme excesive de fatalism religios.

§ R. Garrigou-Lagrange, *La prédéstination des saints et la grâce,* Paris, 1936; G. Hygren, *Das Prädestinationsproblem in der Theologie Augustins,* Göttingen, 1956

preot → *sacerdot*

Preta (sanscr. *preta* – răposat, mort, cadavru, sufletul defunctului) Imaginația mitologică din India *(→ mitologie vedică)* și-a format portretul fizic al *strămoșilor defuncți în aspectul unor schelete care se hrănesc cu resturi de mâncare obținute de la oamenii vii și care locuiesc în noroi, în băltoace de urină și în grămezi de excremente. Ipostaza *preta,* pentru majoritatea sufletelor, se consideră o stare temporară ce se încheie cu o nouă renaștere *(*avatara),* cu excepția celor care au săvârșit *păcate capitale și numai aceștia rămân *scheletele preta* pentru eternitate, în mizeria generală a lumii lor periferice.

Priapos Zeu falic, în **mitologia greacă,* rămas dintr-un *cult arhaic: el simbolizează fecunditatea grădinilor și livezilor și ocrotește viile și pomii fructiferi; făcând parte din alaiul lui *Dionysos, unde își are locul printre *Satyri, mai târziu ajunge să reprezinte două simboluri esențiale: fertilitatea naturii și senzualitatea iubirii, principala sa emblemă fiind un phallus (probabil de aceea și e considerat fiu al *Aphroditei, de obicei de la Dionysos alteori de la *Hermes sau *Adonis); în acest sens era considerat și patronul desfrâului erotic *(→ culte falice).* Necitat de *Homer și *Hesiod, **P.** era adorat la început, se pare, mai ales pe țărmurile Hellespontului, de unde cultul său s-a extins în Lydia iar de acolo, prin ins. Lesbos, în toată Hellada; însă unele orașe maritime ale Asiei Mici îl venerau și ca zeu al navigației. Reprezentările plastice erau diverse: uneori îl înfățișau bătrân cu barbă lungă, într-un bogat halat oriental, ținând struguri în poală, în așa fel ca să i se vadă atributele virile; alteori, deși aproape totdeauna antropomorfic, avea coarne de *țap. Se credea că umblă mereu cu o coasă ca să sperie păsările și că își poate folosi la nevoie phallusul și ca armă împotriva hoților din vii și livezi; ca atare, statui rudimentare ale lui **P.**, adesea de lemn, erau puse în vii, pentru paza recoltelor de struguri. Se pare că *priapos* era un eufemism elegant pentru a denumi în societate organul sexual masculin. Diodor din Sicilia – care îl numește pe **P.** și *Ithyphallos (→*

Phallos) – explică astfel veneraţia pentru acest zeu: „Sunt şi oameni care susţin să mădularul bărbătesc, care este obârşia şi cauza naşterii oamenilor şi a duratei neîntrerupte a neamului omenesc, s-a putut bucura de veşnică cinstire" *(Biblioteca istorică,* IV, *VI,* 2). Cultul lui **P.** era răspândit la un moment dat în tot bazinul mediteranean. Romanii l-au preluat, numind pe zeu *Priapus* (sau cu epitetul *Mentulatus* – Cel cu membrul mare) şi venerându-l mai ales ca ocrotitor al forţei virile.

§ H. Herter, *De Priapo,* Giessen, 1932

Pricolici; *Tricolici* *Duh rău, cu acţiuni nefaste, în *mitologia românească. De structură demonică, este închipuit ca un om cu coadă, născut dintr-o împreunare incestuoasă, de aceea pipernicit, umblând însă fără astâmpăr, deplasându-se rapid şi manifestându-se mai ales în apariţii nocturne. În relaţia cu *Diavolul (sau la dispoziţia lui), dându-se de 3 ori peste cap, se poate metamorfoza în *lup *(→ lykantropie)* sau în *câine, dar cel mai des în lup alb. **P.** se hrăneşte cu vite sau cu copii şi e un agent patogen al bolilor şi molimelor. Tot astfel, poate străbate orice obstacol şi se aşează pe pieptul oamenilor adormiţi. Totuşi, în ciuda puterii sale, **P.** este făptură muritoare şi asexuată. O definiţie de un anume caracter a formulat Dimitrie Cantemir: *„Tricolici* este acelaşi lucru ca la francezi *loup-garou;* ei cred că oamenii se pot schimba în lupi şi în alte fiare de pradă şi că îşi însuşesc într-atâta firea acestora, încât se reped şi sfâşie atât oamenii, cât şi dobitoacele" *(Descriptio Moldaviae,* I, 3). Există de altfel şi un eres, după care orice om poate deveni **P.**, fie dacă-şi bea propriul ud sau, fără să ştie, „ud de lup", fie în virtutea unui *blestem (iar atunci doar pe durate determinate, uneori cu reveniri ciclice).

Prithivī (sanscr. *pṛthivī* – *pământ; *pṛthvi* – Pământul, Lumea) Zeiţa pământului, în **mitologia vedică,* furnizoarea hranei şi divinitate teogonică; glia maternă *(Maica Glie)* care, împreunându-se cu *cerul patern *(*Dyaus Pitar),* naşte de la el mai mulţi zei din *panteonul arhaic. După alte variante, căsătorită cu Prithu (un **riși,* socotit uneori o ipostază a zeului *Agni), apoi fugărită de el pentru regimul de foamete pe care îl instituise şi scăpând de primejdia uciderii prin adăpostirea la *Brahmă, care însă i-o retrimite soţului; acesta o primeşte din nou, neputându-se împotrivi marelui zeu, dar îi răneşte trupul cu un plug (aici fiind o aluzie la inventarea plugului şi aratului); prin acest act de violenţă repetată, **P.** devine şi *simbolul *htonic al răbdării (*Idā).

priveghi Veghea rituală a mortului de obicei în ultima noapte înainte de înmormântare. *Ritualul **p.** nu este generalizat, deoarece nu orice modalitate de *funeralii acordă importanţă religioasă trupului părăsit de viaţă. Se poate bănui că datina **p.** se întemeiază pe doi factori: 1) grija pentru destinul postum al sufletului defunctului; 2) observaţia timpurie, pe baze de medicină magică, a diferenţei între moartea reală şi moartea aparentă (astfel, evitându-se riscul de a înmormânta pe cineva de viu). Dacă în Mesopotamia, în Iran sau în Israel nu sunt atestate forme de **p.**, iar în China există doar rudimente incerte din cursul funeraliilor, un simulacru de **p.** s-a practicat în India, deşi păstrarea mortului nu depăşea ziua de deces; răstimpul corespunzător se consuma cu *bocetele, ritualurile sacrificiale, *rugăciunile, cortegiul funerar, pregătirea rugului de incinerare; motivarea se găseşte atât în teama de impurificare a celor vii, cât şi în tradiţia scripturilor vedice şi brahmanice, de ex. „Cei învăţaţi nu-i plâng nici pe morţi, nici pe vii" (*Bhagavadgītā,* II, 11); Grecii reţineau cadavrul în casă 3 zile, pe patul de moarte, nefiind lăsat de obicei singur, iar înainte de înhumare sau incinerare, mortul era strigat de 3 ori pe nume. La traci (sau cel puţin la trausi şi la geţi) forma de priveghere era colectivă şi veselă, cei rămaşi şi chiar rudele exprimându-şi bucuria că mortul lor „de aici încolo se află în deplină fericire, scăpat de atâtea necazuri" (Herodot, *Istorii,* V, 4). Tradiţia romană a conservat **p.** *(pervigilia)* într-o structură optimistă, constând în serbări religioase nocturne, cu petreceri, şi desfăşurându-se în cadrul Bacchanaliilor orgiastice *(→ Bacchus).* **P.** propriu-zis, de îngrijire a sufletului mortului (deşi *Isus Christos nu a fost privegheat în nici una din nopţile următoare coborîrii de pe *cruce) l-a introdus *creştinismul: în ultima noapte dinaintea înhumării, o persoană – de obicei din mediul monahal *(→ monahism)* – citeşte la căpătâiul mortului rugăciunile specifice împrejurării funebre. La români, pe lângă **p.** ritual ortodox, mai există reminiscenţe ale unei priveghери de origine păgână, precreştină, care coboară dintr-un *cult optimist, de tipul dacic, dar şi dintr-un filon de cult profanator *(→ profanare),* infiltrat probabil în epoca marilor migraţii; acest tip de ritual este atestat în Vrancea (Moldova de Sud) şi la Căpâlna (Transilvania Centrală); **p.** vrâncean se desfăşoară după un scenariu tradiţional riguros, ştiut pe de rost în text şi în gestică (de ex., mortul e apucat de nas sau de orice altă parte a corpului, gestul fiind însoţit de glume legate de biografia intimă a defunctului), în variante tipologice la care, în esenţă, nu se adaugă decât numele propriu; jucat cu autenticitate, acest **p.** dă impresia spontaneităţii şi improvizaţiei pentru spectatorii neiniţiaţi în caracterul mitic al ritualului. Istoricii văd originea ambelor tipuri în tradiţia dacică a „morţii vesele". C. C. Giurescu (în *Istoria Românilor,* I, Bucureşti, 1946, p. 115) pune întrebări: „Să fie «priveghiul» nostru în forma arhaică în care apare el încă, în unele colţuri retrase ale ţării, ca în Vrancea, formă care arată mai degrabă bucurie decât întristare, cu măşti, cu jocuri, cu glume, o moştenire a acelei vremi?"

Despre **p.** similar din Căpâlna informează căpâlneanca Violeta Avram (cf. Bazil Gruia, *Blaga inedit*, I, Cluj-Napoca, 1981, p. 167): „Consătenii celui dispărut, în loc să se tânguie şi să verse lacrimi, se distrau, glumeau şi practicau nişte jocuri (un fel de jocuri de societate) specifice pentru această ocazie". De notat că în aceeaşi zonă, la Săpânţa, se află şi vestitul Cimitir Vesel.

Prodikos *din Keos* Filosof grec (sec. V î.e.n.), sofist (unul dintre cei 4 sofişti clasici, împreună cu *Protagoras Gorgias, Hippias), contemporan cu Democrit. A fost ironizat de *Platon deşi, după cercetătorii moderni (É. Dupréel ş.a.), mai multe texte din *Dialogurile* platoniciene pun în circulaţie teze ale lui Prodikos *(Alcibiade* I, II, *Menon, Protagoras* etc.), fără indicarea sursei. Dar **P.** se poate spune că e un precursor al semanticii (specialist în observarea sinonimiilor şi discernerea nuanţelor subtile dintre cuvintele asemănătoare); deopotrivă, este primul filosof grec care încearcă să explice raţional obârşia şi calea de alcătuire a *miturilor. Nu ni s-a păstrat nici un text şi nu-i putem cunoaşte opera decât acordând credit câtorva rezumate întocmite de Xenophon în amintirile sale despre *Socrate, căruia îi devenise discipol după ce frecventase prelegerile lui **P.**, sau unor relatări din câteva dialoguri platoniciene (*Protagoras, Menon,* apocrifele *Eryxias* şi *Axiochos,* dar în aceste două din urmă, după unele opinii, numele **P.** e utilizat şi ca nume fictiv pentru rezumarea unor idei generale socratice sau chiar ca pseudonim pentru *Epicur; totuşi, alte pasaje sunt neîndoios recompuneri după scrierile lui **P.**). Contemporan cu Socrate care, ca personaj în *Dialogurile* lui Platon, este pus să se exprime despre **P.** cam ambiguu şi cu oarecare condescendenţă: „Eram foarte curios să-l aud pe Prodikos; mi se părea că e nemaipomenit de priceput la toate şi că are în el ceva divin. Dar fiindcă vocea sa era foarte gravă, se producea în cameră un vuiet în care nu se mai distingea ce spune" *(Protagoras,* 315 e – 316 a*)*. Urmărind să stabilească importanţa analizei limbii pentru logică şi filosofie, **P.** a studiat, pe lângă sinonime şi nuanţări sinonimice, se pare, şi omonimiile, ca şi etimologiile comune ale familiilor de cuvinte; iar incursiunea etimologică se poate să fi fost un instrument auxiliar pentru metoda sa de cercetare a formării miturilor. Lui **P.** i se atribuie stabilirea unei succesiuni diacronice în relaţiile om-natură: omul mai întâi divinizează forţele şi lucrurile care îl pot ajuta şi hrăni; apoi descoperă sursele de hrană şi adăposturile; în fine, inventează meseriile. Zeii nefiind pentru el nici entităţi reale, nici forme de gândire, **P.** afirmă că cei vechi au socotit divinităţi toate lucrurile folositoare existenţei noastre, tocmai fiindcă sunt utile: „Prodikos spune că ceea ce foloseşte vieţii a fost acceptat ca divinitate, ca de pildă soarele şi luna şi râurile şi lacurile şi pajiştile!" (Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos,* IX, 52). Filosoful se referă îndeosebi la regretul omenesc după starea paradisiacă pierdută („vârsta de aur"), adică după epoca inocenţei care nu putea deosebi răul de bine, după avântul de atunci al impulsurilor spre libertatea lipsită de constrângerile societăţii şi deci acea epocă regretată omul a divinizat-o. Acţiunile bune ale omului sunt opera lui proprie, opera virtuţii şi ele nu se pot obţine prin *rugăciuni către divinitate: „Prodikos, zic, a răspuns că acţiunile cele bune sunt opera omului. Dar virtutea, spuse iarăşi băiatul, este după părerea ta un lucru care se învaţă sau e unul înnăscut? După părerea mea, zise el, e un lucru care se învaţă. Aşadar nu cumva crezi că ar însemna să fii fără judecată ca să-ţi închipui că, adresând rugăciuni zeilor, cineva poate deveni gramatic sau muzicant, pe scurt, poate dobândi altă asemenea ştiinţă ce se obţine numai învăţând-o de la altul sau descoperind-o de la sine. El aprobă şi acest punct" (Pseudo-Platon, *Eryxias,* 398 c). Xenophon *(Memorabilia,* II, 1) îi atribuie lui **P.** o alegorie în care 2 femei divine, Viciul şi Virtutea, pledează în faţa lui *Herakles ca să-l atragă; pledoaria Virtuţii se bizuie pe nevoia de morală în existenţa umană autonomă: „Fără muncă şi statornicie, zeii nu le hărăzesc oamenilor nimic frumos şi cinstit". **P.** vedea cauza apariţiei religiei sau a divinizării în particularităţile muncii omeneşti şi în nevoia oamenilor de a-şi satisface anumite porniri spirituale: după o transcriere a lui Philodemos *(Despre pietate,* IX, 7, 75). **P.** considera că „obiectele care îl hrănesc [pe om] şi îi aduc folos au fost înaintea tuturor recunoscute drept zei şi declarate sfinte, iar după ele au fost divinizaţi şi [oamenii] care au născocit ori feluri noi de hrană, ori noi mijloace de apărare sau celelalte arte, cum au fost de pildă Demeter, Dionysos şi alţii"; de asemenea: „Prodikos spune că au fost trecuţi printre zei cei care, prin roadele noi descoperite în drumurile lor, au adus foloase oamenilor" (Minucius Felix, *Octavius,* XXI, 2). Epiphanius rezumă aceeaşi teză, mai confuz: „Prodikos numeşte zei cele patru elemente, apoi Soarele şi Luna. Căci de la acestea spunea el că au toate forţa vitală" *(Adversus haereses,* III, 21). Filosoful acesta, ca de altfel toţi sofiştii, în ciuda marilor merite în cercetare şi în gândire, a fost ironizat de la Platon şi platonicieni mai departe. Aristofan a utilizat pasaje din scrierile lui **P.** fie ca atare, fie mai ales parodic *(Păsările, Norii).* Contrariat, dar cu eleganţă, Cicero se întreba: „Iar Prodicos din Ceos, care a spus că au fost trecute în rândul zeilor cele ce sunt de folos vieţii oamenilor, ce a mai lăsat până la urmă din religie?" (*De natura deorum,* I, *42,* 118). După Aulus Gellius *(Nopţile attice,* XV, *XX,* 4), printre discipolii la care învăţătura sofistului s-a dovedit fertilă a fost Euripides. Opera lui **P.** este pierdută, dar i se atribuie scrierile: *Despre natură, Despre natura omului, Lauda prostiei,*

Anotimpurile (în care filosoful relata alegoric întâlnirea lui Herakles cu Virtutea [Ὧραι] și Corupția [Κακία] sau Răutatea corupătoare) și *Synonimika.*

§ H. Mayer, *Prodikos von Keos,* Paderborn, 1913; G. B. Kerferd, *The «Relativism» of Prodicus* (în *Bulletin of the Rylands Library,* 1954, v. 37, no. 1, Sept., p. 249–256); Ioana Popescu-Dinischiotu, *Prodicos* (în *Filosofia greacă până la Platon,* II, București, 1984, par. 2, p. 332–358)

profanare (lat. *profanatio* – sacrilegiu; *profanare* – a pângări, a desacraliza; *profanum* – impietate; *profanus* – nesacru, profan, nelegiuit, spurcat). În sens restrâns, orice act de pângărire, de batjocorire a sacrului (pângărirea sanctuarelor, *altarelor, mormintelor, *icoanelor, numelor divine sau sfinte, a tradiției sacre etc.). Formele de **p.** sunt variabile, după cum este variabilă noțiunea de *sacru*, de la o *religie la alta; în ultimă analiză, ceea ce este sacru pentru o religie, poate fi profan pentru altele. Pentru vechii evrei, întrucât *mozaismul este o religie intolerantă, *cultul lui *Moloh, zeu căruia i se sacrificau prunci *(→ sacrificiu)* nu putea fi admis pe teritoriul lui Israel, în timp ce același cult era sacru pentru fenicieni și cartaginezi; regele Iosia (sec. VII î. e. n.) „a pângărit culmile pe care aduceau tămâieri" preoții idolilor, „a dărâmat templul zeităților cu chip de țap"; „apoi a mai spurcat locurile de jertfă din valea Ben-Hinom, ca să nu mai ardă nimeni în foc pe fiul său sau pe fiica sa în cinstea lui Moloh" *(V.T., II Regi,* XXIII, 8–10) Acte de **p.** au făcut unele populații migratoare, în timpul invaziilor din Orient spre Europa. Tot astfel au profanat biserici creștine diferite armate ale popoarelor islamice, intrând pe teritorile cucerite, dar mai ales comuniștii transformând bisericile în cârciumi și cluburi roșii. Un act grav de **p.** se consideră în *brahmanism introducerea în sanctuare sau mânăstiri de alimente cu carne. *Secta *Martorii lui Iehova consideră (pe baza unei concepții coborînd dintr-un cult arhaic al sângelui) o **p.** utilizarea, medicală sau industrială, a sângelui viu sau sintetic și a derivatelor lui. În anumite epoci și zone geografice, istoria a înregistrat chiar stranii *culte* și **rituri de profanare;* cultele africane consacrate zeului leneș, retras din lume după ce a creat-o *(→ deus otiosus)* sunt precursoarele acestor rituri. Fenomenul există și în antichitate, căci Diodor din Sicilia citează un caz: „Totuși un mic număr dintre etiopieni nu crede nicidecum că ar exista zei. Ei proferează contra Soarelui, când răsare, cele mai cumplite injurii, ca și când el ar fi dușmanul lor cel mai rău, iar apoi se furișează printre mlaștini" (*Biblioteca istorică,* III, *IX,* 2). Unele triburi nordice (itelmenii din Kamciatka, thlinkiții din Alasca) au un *ritual autonom în care membrii tribului, în cadrul ceremoniei comune, blestemă și batjocoresc pe zeul creator al lumii: corbul *Kutkhu sau corbul Yehl, acuzându-l de prostie și iraționalitate în *cosmogonia efectuată în *timpul primordial. Urme de culte profanatoare se disting și în **mitologia românească* sau în unele datini aferente: *mitul cosmogonic despre *Cățelul Pământului sau varianta aceluiași mit despre *arici, în ambele *Dumnezeu creatorul fiind pus în inferioritate de unul dintre cele două personaje demonice; în aceste cazuri, Dumnezeu e prezentat cu o minte mărginită, intrând în impas, și numai diplomația *albinei izbutește să obțină soluția finală salvatoare de la Cățelul Pământului sau de la arici; dar există și o formă profanatoare în ritualul de *priveghi (Vrancea, Căpâlna), când mortul este luat în râs. Toate aceste situații nu divulgă, cum se crede uneori superficial, un *ateism fie și rudimentar: nici o formă culturală de profanare nu neagă divinitatea (sau *credința) profanată, ci numai îi aduce reproșuri sau se războiește cu ea.

profet (grec. προφήτης) În unele *religii, persoană socotindu-se înzestrată cu însușirea de a prezice viitorul, fie prin contact cu divinitatea de la care obține *revelația, fie prin interpretarea vedeniilor și *oracolelor. Termenul a fost folosit de *Platon în referirea la „clasa profeților, care sunt judecătorii superiori ai oracolelor inspirate", nefiind decât interpreții „cuvintelor și vedeniilor enigmatice" (*Timaios,* 72 a-b). Evreii hellenistici din diaspora, adoptând termenul, îl traduc prin cuvântul *nābi'* comparabil cu asir. *nabu* (nume, vestire) de unde și zeul asiro-babilonian *Nabu sau *Nebo. În **Biblie (V.T.),* sunt numiți *profeți* fie marii conducători religioși (*Moise, *Iezechiel, Ilie, *Isaia, Ieremia, *Daniel), fie scriitorii profetici (cei 12 profeți minori: Osea [Ozeia], Ioil, Amos, Obadia, Iona, Mikhea [Miheia], Naum, Habbakuk [Avacum], Sofonia, Aggea [Agheu], Zaharia, Malakia [Maleahi]); cărțile atribuite acestora conțin mai ales interpretări de viziuni escatologice, descrieri apocaliptice oraculare, dar parțial și evenimente istorice ori legendare. *Islamul acceptă titlul de **p.** pentru marile figuri biblice (Moise, *Isus Christos), nerecunoscând însă ca **p.** absolut (în sensul de interpret direct și mijlocitor între *Allah și oameni) decât pe *Mahomed. Spre deosebire de alte concepții, imnurile vedice erau însă atribuite pentru caracterul lor profetic unor înțelepți primordiali supraumani *(*rișii).* Apoi, prin extrapolare alegorică, în limbaj modern s-a numit **p.** orice vizionar ale cărui presupuneri sunt susceptibile de a se împlini ori s-au și împlinit. În sens religios, **p.** nu e un simplu prezicător (ca la *Homer), nici un *șaman în extaz care practică *divinația, ci mijlocitorul direct între adevărul divin și cunoașterea umană (deși uneori erau numite profetese preotesele oracolului dephic *(→ Delphoi),* purtând numele generic *Pythia).

Prokrustes; *Damastes* Brigand attic din **mitologia greacă,* dispunând de neverosimilă forță fizică și chinuindu-și victimele (prinse și

prădate pe drumul între Atena şi Megara), înainte de a le ucide pe unul din celebrele sale paturi: pe oamenii scunzi îi culca pe un pat lung întinzându-i ca să-l ocupe pe tot, pe cei înalţi îi scurta pe un pat mic (de obicei tăindu-le din picioare prisosul de lungime). A fost omorît de *Theseus. (Circulă uneori numele greşit *Procust*).

Prometheus (grec. προμήθεια – previziune, prudenţă pentru viitor; προμηθέομαι – a fi prevăzător, a purta de grijă cuiva); *Prometeu* *Titan răzvrătit împotriva lui *Zeus, dar prieten al oamenilor cărora le-a dăruit *focul şi raţiunea şi i-a învăţat meşteşugurile esenţiale; pedepsit de Zeus pentru activitatea sa de *erou civilizator, e legat de o stâncă a muntelui Caucasus, unde un vultur îi mănâncă zilnic ficatul care i se regenerează în fiecare noapte; apoi **P.** este eliberat întâmplător de *Herakles, care ucide vulturul. Socotit fiu al *Titanului *Iapetos şi al *Nimfei *Klymene, **P.** e însă o divinitate complexă, în unele variante, un *demiurg participând împreună cu fratele său *Epimetheus, din sarcina zeilor, la *antropogonie (oamenilor, făcuţi din resturi de materie rămase de la crearea animalelor, le echilibrează fiinţa cu focul furat de la *Hephaistos şi raţiunea furată de la *Athena), apoi singur la instruirea omenirii, pe care o învaţă navigaţia şi agricultura, ca şi numeroase alte arte şi meşteşuguri; apoi, o salvează ca specie de la *potop, ajutând şi instruind perechea supravieţuitoare *Deukalion şi *Pyrrha; de asemenea, după o versiune, în cele din urmă iertat şi primit în *Olimp, după ce, rănit şi vrând să scape de suferinţă, *Centaurul *Hiron îşi schimbă nemurirea pe mortalitatea lui **P.** Mitografiile vechi îi reduceau activitatea numai la răpirea focului: „Viteazul fiu al lui Iapetos a ştiut să-l amăgească [pe Zeus] şi a furat, într-o nuia găunoasă, lumina strălucitoare a neostenitului foc" (Hesiod, *Theogonia,* v. 561–569). Aceasta îi şi deruta pe unii comentatori, adesea improvizaţi, care au încercat să descifreze originea mitizării focului: „Primejdia pe care o reprezenta pentru aristocraţia preoţească încercarea de a pune stăpânire pe forţele naturii constituie sensul fundamental al mitului lui Prometeu. Focul a aparţinut de la început cerului; omul nu avea nici un drept să şi-l însuşească" (John D. Bernal). Raportul cronologic e însă invers: descoperirea focului precede constituirea *religiei; cum se vede mai clar în *cultul focului la iranieni, focul a fost sacralizat tocmai spre a nu fi uitată sau respinsă de oameni producerea lui artificială. Focul furat a fost adus de **P.** într-o tulpină de trestie mediteraneană, din specia *nartex (ferula communis)* care are într-adevăr o măduvă lent combustibilă, arzând mocnit fără a incendia lemnul tulpinii. În acest sens, **P.** are mai mulţi similari în *mitologia generală: **Mātariçvan* (India), **Väinämöinen* (Finlanda), **Cagn* (Africa), **Maui* (Polinesia). Filologii indianişti au sugerat, pentru numele *Prometheus,* un etimon sanscrit: *pramatha* (producător de foc prin frecare), care însă nu se acordă cu ideea mitică a focului furat din cer şi ascuns într-o ferulă, o idee ce pare mai legată de obţinerea îndrăzneaţă a focului dintr-o pădure incendiată de trăznet. La origine, în *simbolul prometeic este continuată vechea dualitate arică a focului, care reiese mult mai clar din **mitologia vedică* (cei doi **Agni*: focul benefic şi focul malefic). Tradiţia greacă a redus însă, prin sinteză, atributele prometeice la cele pozitive, recompunând personajul în ipostază de erou civilizator complex, întrucâtva un *Adam, creator de seminţii omeneşti, însă numai după *potopul universal. Dar catalogul atributelor prometeice este mult mai bogat: „Numai eu – spune **P.** – am stat stavilă pentru ca, doborîte de trăznet, făpturile omeneşti să nu ajungă să populeze ţinutul lui Hades". Smulgându-i pe oameni „din prostia în care zăceau", **P.** i-a făcut „iscoditori şi meşteşugari". „Neştiind să folosească nici cărămizile, nici cheresteaua pentru a-şi clădi case luminoase, [oamenii] trăiau ca lacoma furnică, în bordeie întunecoase săpate sub pământ"; după arhitectură, **P.** le-a oferit astronomia, făcându-i să observe „răsăritul şi, ceea ce e şi mai greu de recunoscut, asfinţitul astrelor". De la starea arcadică primordială el i-a ridicat la cunoaştere şi civilizaţie (aşa cum sugerează chiar cele două etimologii propuse pentru numele *Prometheus: promethéomai* – a purta de grijă şi *prometheia* – previziune); tradiţia transcrisă de Eshil indică un zeu poliatributiv: „Pentru ei am găsit cea mai frumoasă dintre ştiinţe: aceea a numerelor; am alcătuit îmbinarea literelor şi am întemeiat memoria, muma Muzelor, sufletul vieţii. Eu am fost cel dintâi care am pus vitele la jug. [...]. Prin mine, telegarii învăţaţi la ham au ajuns să tragă carele, întru desfătarea belşugului. Nimeni altul decât mine n-a inventat aceste trăsuri înaripate în care navigatorii pot rătăci pe mări [...] Prin amestecurile salvatoare pe care i-am învăţat să şi le facă, toate bolile se vindecă. Eu am întemeiat, în toate ramurile, arta de a ghici viitorul. [...] Bunurile folositoare îngropate în pământ: arama, fierul, argintul şi aurul, cine s-ar putea lăuda că le-a descoperit înainte de mine?" Urmând descrierea atributivă a lui Eshil, tindem să vedem în **P.** simbolul omului ridicat peste condiţia arcadică a sălbăticiei, un *homo inventor,* mai mult decât un simplu *homo habilis* (Eshil, *Prometeu înlănţuit,* I, 2, 3; III, 1).

§ Karl Kerényi, *Prometheus. Das griechischen Mytologem von der menschlichen Existenz,* Zürich, 1946; L. Séchan, *Le Mythe de Prométhé,* Paris, 1951

Pronoea; *Providentia* Noţiune latină abstractă: Pronia, Providenţa divină sau, impersonal, Divinitatea; prezent mai rar în **mitologia romană,* acest nume era utilizat mai ales în limbajul filosofic (Cicero, Quintilianus).

Prorsa *(Cea orientată înainte, Cea care merge înainte;* lat. *prorsus* – drept înainte, direct); *Porrima; Antevorta* Zeiță din **mitologia romană,* patronând nașterile normale. După Aulus Gellius (citând pe M.T. *Varro), **P.** e o *Carmenta, căreia i se adresează *rugăciuni în timpul nașterilor normale. Unii autori latini o considerau *simbolul viitorului.

Proserpina (lat. *proserpere* – a ieși încet) Zeiță a germinației și a primăverii agrare, în **mitologia romană,* dar și a lumii subpământene. Identificată cu zeița greacă **Persephone,* era socotită fiica zeiței *Ceres și soția lui *Vulcanus, care o răpise de pe pământ și alături de care cârmuia *Infernul, însă pe care îl părăsește periodic primăvara, din momentul germinației semințelor; venerată mai ales ca ocrotitoare a renașterii grâului în pământ (după moartea hibernală a semințelor), în această perioadă era totdeauna o divinitate *htonică puternică, personificând forța naturii, iar în acest stadiu agricol numele ei nu mai putea fi rostit. Apoi, primăvara, în Sicilia, dar și în Italia (Hipponium) i se închinau mari serbări florale; în Henna siciliană avea un mare centru cultual, socotindu-se că acolo o răpise Vulcanus, iar lacul Avernus, considerat poartă de intrare în Infern, îi era consacrat.

Protagoras *din Abdera* Filosof grec (cca 480–416 î.e.n.), întemeietor al școlii sofiste, care și-a propagat doctrina călătorind prin Hellada; prieten un timp cu Euripides și cu Perikles, în anul 411 î.e.n. este acuzat de *ateism pentru cartea sa *Despre zei* (Περί θεόν) care ar fi fost arsă public la Atena (deși această informație antică nu e confirmată). Apoi, nevoit să se refugieze în Sicilia, moare înecat înainte de a fi ajuns la țărm.**P.** fusese fiul unui bogătaș din Abdera; a învățat primele elemente de filosofie de la *magii persi, în timpul campaniei lui Xerxes (potrivit unei relatări a lui Philostrates); dar, după Diogenes Laertios, ar fi fost un om sărac și a devenit discipolul lui Democrit. A fost criticat și chiar ironizat de mulți autori antici, greci și romani, deoarece ar fi fost primul profesor care lua plată de la discipoli pentru prelegerile sale. Curentul antisofist, susținut de autoritatea lui *Platon, și-a prelungit mult ecoul, ajungând la astfel de sentințe: „Totuși, acest Protagoras nu a fost un filosof adevărat, ci doar cel mai abil dintre sofiști" (Aulus Gellius, *Noptile attice,* V, *III,* 7). Nu cunoaștem gândirea lui **P.** decât din fragmente și din relatări indirecte, căci întreaga sa operă (tratatele: *Adevărul, Antilogii (Argumente contrare), Despre existență, Marele discurs, Despre zei, Discursuri distrugătoare*) s-a pierdut; după unele izvoare, tratatul *Despre zei* ar fi făcut parte din lucrarea mai vastă, în 4 secțiuni, *Antilogii.* Construindu-și sistemul filosofic pe două teme esențiale: a) în orice problemă sunt două puncte de vedere opuse; b) argumentul slab poate deveni argument tare –cât și pe limitarea cunoașterii prin caracterul ei uman deci subiectiv (idee exprimată în maxima pe care o citează Diogenes Laertios în *Despre viețile și doctrinele filosofilor* IX, 51/B1: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, ale celor care sunt, anume că ele sunt, ale celor care nu sunt, anume că nu sunt"). **P.** s-a exprimat cu neîncredere asupra *religiei și *zeilor, fără a fi un ateu propriu-zis *(→ ateism).* Se pare că totuși a acceptat existența unor divinități împreună cu natura, cu lumea, și nu a negat decât putința cunoașterii obiective a lumii și a zeilor; cunoaștem aceeași idee, în acest sens, în două variante: „Despre zei nu pot ști nici că sunt, nici că nu sunt; căci multe mă împiedică să știu: și obscuritatea problemei și scurtimea vieții omenești" (*fragm. B4;* text transmis de Diogenes Laertios, *op. cit.,* IX, 51/A 1) și: „Despre zei nu știu nici că sunt, nici că nu sunt, nici ce fel sunt ca manifestare exterioară" (citat de Eusebius din Cesareea, *Praeparatio evangelica,* XIV, *3,* 7); probabil că cei doi autori au avut la dispoziție texte diferite din cauza copiștilor sau poate unul dintre ei a citat din memorie. De aici nu rezultă ateismul, ci numai seriozitatea filosofului în fața unei probleme indemonstrabile. Esențială la **P.** este recunoașterea incapacității umane de a defini divinitatea. În același sens, **P.** explică necesitatea ordinii legale – naturale și sociale, afirmând că legile sunt necesare – chiar dacă nu cunoaștem adevărul – pentru că zeii au inclus în noi dintru început dreptatea și rușinea, așa încât putem ști nu ce este adevărat, ci numai ce este util. Teologia lui **P.**nu pare străină de tendințele concepției religioase persane, măcar în sensul respingerii antropomorfismului, dominant în **mitologia greacă* tradițională.

§ D. Loenen, *Protagoras and the Greek community,* Amsterdam, 1941

Proteus Zeu marin de origine egipteană, în **mitologia greacă,* uneori confundat cu *Phorkys; sau, după Herodot (*Istorii,* II, 112, 118), un rege mitic din Egipt; era venerat însă și ca zeu oracular *(→ oracole),* fiind socotit și o divinitate mutantă, care-și putea schimba înfățișarea; urmărit de Menelaos, devine leu, dragon, panteră, mistreț, râu, arbore, foc, apă; *(→ mutant),* ca să evite divulgarea viitorului unor solicitanți. Totuși Menelaos este singurul care îl îmblânzește și îl convinge să-i răspundă la întrebarea despre destinul său viitor; aici intervine stăruința urmăritorului, deoarece **P.** era obligat să-i facă preziceri omului care l-ar fi prins, ca preț al răscumpărării. Mai târziu e protectorul ins. Pharos, pe care se afla vestitul far alexandrin. **P.** făcea parte din suita lui *Poseidon, ca paznic al turmelor de vietăți marine ale acestuia. În cele din urmă, **P.** devine zeul patronal al prefacerii neîncetate a materiei.

protomonoteism Teorie artificială asupra unui presupus **monoteism* universal în societatea arhaică primitivă. Inspirată, evident, de **Biblie*

(V.T.) și sprijinindu-se pe raporturile între prima pereche umană, *Adam și *Eva, și *Dumnezeu (**Elohim* sau **El* **Yahweh*), această teorie l-a avut ca precursor pe filosoful rus *Vladimir *Soloviov*, care încearcă să demonstreze presupunerea că monoteismul originar a fost pulverizat în zorii civilizației de mitologia indoeuropeană (1873). Apoi, etnograful englez *Andrew *Lang* s-a raportat (1898) la observația că mai multe populații sălbatice cred într-o divinitate cerească supremă ceea ce, după presupunerea sa, ar indica o rădăcină comună pentru toate religiile primare. Această teorie a fost reluată de etnograful catolic vienez *Wilhelm Schmidt* (în vasta operă despre *originea ideii de Dumnezeu,* culegere excelentă de texte autentice, comentate însă părtinitor) care a susținut că **p.** a fost conservat de triburile presupuse de autor mai vechi (papuași, pigmei ș.a.), dar s-a pierdut sub stratificarea miturilor solare și selenare amestecându-se cu credințele animiste *(→ animism)* și totemice *(→ totem)*, ca și cu *magia.

§ Andrew Lang, *The making of Religion*, ed. II, London, 1900; Wilhelm Schmidt, *Die Offenbarung als Anfang der Offenbarungen Gottes*, München, 1921; id., *Der Ursprung der Gottesidee*, I-XII, Münster, 1926-1955

psihostasie (grec. ψυχοστασία cântărirea sufletelor) Noțiune escatologică, prezentă în unele *religii antice, însemnând cântărirea sufletelor celor morți, în cadrul instanței divine supreme. În Egipt se imagina acest tablou: în fața tribunalului ceresc prezidat de *Ré, judecătorul suprem, asistat de *Osiris, *Isis și *Nephtys și de cei 42 magistrați, *Anubis, zeul funerar, introduce mortul în sală, în timp ce inima (considerată sediul sufletului) defunctului era pe un talger al balanței, pe celălalt fiind pana de struț a zeiței *Maat (sau zeița însăși); *Thot supraveghează cântărirea, înscriind cifra pe o tăbliță, în timp ce defunctul își rostește spovedania: „Nu am făcut nedreptăți nici unui om, nu m-am purtat rău cu animalele, n-am cârtit împotriva zeilor", iar apoi își pronunță pledoaria în 42 de puncte, adresându-se fiecărui judecător în parte. Dacă sentința e favorabilă, mortul e admis în *cer, dacă nu, ființa monstruoasă care șade anume lângă cântar (numită „Devoratoarea") îl va înghiți. La greci, fenomenul mitic e întâmplător: după Eshil, zeițele *Tethys și *Eos au cântărit viețile lui *Ahilleus și *Memnon.

Psyche (grec. Ψυχή) Fată deosebit de frumoasă, din **mitologia greacă,* pe care părinții, împlinind un *oracol perfid care emana din gelozia *Aphroditei, o abandonează într-un pisc montan, spre a fi luată de soție de un monstru; dar **P.** e ridicată de vânt, transportată într-un palat secret și iubită nopțile de un necunoscut invizibil, presupus a fi monstrul hărăzit; ea calcă o dată *jurământul discreției și, la un opaiț aprins, îl vede pe zeul dragostei *Eros, care tot atunci o și părăsește, iar **P.**, peregrinând în căutarea lui, nimerește la palatul Aphroditei care o chinuie cu încercări și munci insuportabile până când Eros, înduplecat, o ia în *cer și îi obține, de la *Zeus, imortalitatea. Acest *mit e de fapt un basm (cf. Apuleius, *Metamorfoze* [*Măgarul de aur*], IV-V).

Ptah (egipt. *Ftha*) Zeu arhaic, în **mitologia egipteană*, de origine memphită, adorat mai târziu ca zeu național și considerat „inima și limba" lui **Atum (ideea* și **cuvântul)*. La Memphis, în perioada arhaică, făcând parte din triada supremă (cu soția sa *Sehmet și fiul lor *Nefertum), **P.** era socotit creatorul lumii și marele artizan universal, realizându-și opera cu ajutorul cunoașterii și inteligenței (inima) și al cuvântului (limba), iar tradiția îi atribuia inventarea meșteșugurilor tehnice, de unde și patronajul său asupra meșteșugarilor (marele său preot se numea „decanul meșterilor artizani"); totodată, **P.** era marele inginer divin, cel mai iscusit tehnician și metalurgist, dar și patronul artelor (fiecare artist considerându-se un preot al său). Într-un text dintr-o dramă religioasă memphită (publicat de K. Sethe în 1928) se spune că ideea născută în inima lui **P.** se realizează prin cuvântul născut pe limba lui, întâi în cele 9 divinități primordiale care sunt dinții și buzele lui: „El i-a zămislit pe zei, a înălțat orașele, a alcătuit nomele, i-a rânduit pe zei în sanctuarele lor, le-a statornicit sacrificiile, le-a zidit templele și le-a plămădit trupurile după dorința inimii lor. Iar zeii au pătruns în trupurile lor făcute din orice copac, din orice piatră, din orice argilă, din orice soi de lucruri ce creșteau pe el și din care ei își luaseră chipul. Și toți zeii și fiecare Ka al lor s-au strâns în jurul lui" Ftha. Așadar, creația lui **P.** este cuvântul său materializat. Teologii din Memphis (unde **P.** era socotit și diriguitorul serbărilor jubiliare, alături de zeița *Maat) au construit imagini speculative despre acest zeu și despre opera sa universală (uneori identificându-l cu alți zei sau acordându-i atribute abstracte, fie în cadrul *cultului lui *Ré, fie apoi al lui *Osiris); dar pentru populația simplă, **P.** era „cel mai mare meșteșugar", lucru firesc la un zeu al unui mare centru meșteșugăresc și comercial, vestit în epocă prin prelucrarea metalelor și prin construcțiile navale. (De aceea, grecii l-au identificat cu *Hephaistos.) **P.** era închipuit ca bărbat mumificat, cu barba și părul tunse scurt și purtând atârnat de gât *simbolul viril, *menat:* alteori era însă înfățișat ca bărbat viu, cu coarne susținând discul solar. Uneori pare să aibă epitetul *Heke*, poate mai curând numele altui zeu similar, absorbit de cultul lui **P.** și apoi uitat.

Pudicitia; *Pudor* Zeița modestiei, sfielii, castității și cinstei femeiești, în **mitologia romană;* la început, probabil o personificare a pudorii și onoarei feminine. **P.** avea două sanctuare la Roma; în ambele nu puteau intra decât femeile care fuseseră căsătorite o singură dată *(univirae).*

Pukimna Zeiță eschimosă de rang secundar, în **mitologiile triburilor polare,* doamna animalelor de pe pământ, subalternă față de doamna mării, *Sedna.

Pulastya Înțelept primordial *(*rișI)* din **mitologia vedică,* fiu spiritual al lui **Brahmă,* de asemenea unul dintre **Prājāpati* și tatăl legitim al zeului bogăției **Kubera,* dar și al *demonilor din grupul *Rākṣása.

Puluga; *Pulugu; Biliku* Zeu suprem al populației malaieze negritos din ins. Andaman (la nord de Sumatra), uneori considerat *androgin, alteori divinitate masculină (*Biliku* fiind atunci sau soția sau ipostaza lui feminină) în reprezentare antropomorfă. E considerat mai ales un zeu irascibil al furtunii, al vânturilor distrugătoare (după unele opinii, îndeosebi ale etnografilor, nu ar fi decât personificarea musonului) și al ploilor torențiale; dar în același timp **P.** este cauza tuturor lucrurilor, creatorul întregului univers și al *omului primordial, *Tomo,* care a devenit apoi mesagerul său și un *erou civilizator învățându-i pe oameni, în numele zeului, toate meșteșugurile. Toate cunoștințele și, în primul rând, arta aprinderii *focului, *Tomo* și soția sa *Mitu* le-au învățat de la zeu. Deși nu e venerat într-o formă cultuală distinctă și nici nu se îngăduie să fie implorat, e socotit un zeu mânios și pedepsitor, care penalizează mai ales încălcarea *tabùurilor, unele ciudate: de pildă aprinderea focului cu ceară, omorîrea greierilor. Paul Schebesta scrie: „Andamanienii nu cunosc nici un cult al vreunui zeu, nici o rugăciune, nici un sacrificiu, nici o cerere stăruitoare, nici o rugă de recunoștință. Numai teama de Puluga îi silește să se supună poruncilor lui, dintre care unele sunt aspre, ca aceea de a evita anumite fructe în anotimpul ploilor" (*Les Pygmées,* trad. franc. Paris, 1940, p. 163). O tradiție locală povestește cum zeul a trimis asupra populației negritos un dezastru musonic, după ce niște oameni au întrerupt cântecul unui greier.

Punt Ținut fabulos din **mitologia egipteană,* localizat de *mit undeva departe la sud-est de Egipt, pe țărmul maritim dintre actualele Eritrea și Somalia. Sub Regatul Nou și chiar sub Regatul Mijlociu, dar mai ales în timpul reginei Hatshepsut, s-au organizat chiar expediții după aur, firește fără rezultat. Textele scribilor i-au imprimat o pronunțată tentă misterioasă.

Purāṇá (sanscr. *purāṇá* – vechi, bătrân; datină) Grup de ample poeme epice sanscrite din sec. XII–IV î.e.n. făcând parte din condexul **Vedāṅga* (→ *smríti),* însoțite de comentarii, narând *mituri despre puterea și activitatea *zeilor vedici, de asemenea diverse tradiții și datini. Sunt atribuite de tradiție înțeleptului **Vyāsa.* **P.** erau clasificate imediat după **Veda,* spre deosebire de care, puteau fi citite și de castele inferioare. Sunt 18 **P.** principale (*Bhāgavata-purāṇá* – consacrată glorificării zeului *Vișnu; *Agni-purāṇa* – consacrată preamăririi lui *Çivá, ca și descrierii *ritualurilor, îndatoririlor pe care le au regii, artei militare, dar conținând capitole dedicate dreptului, medicinei, retoricii, prozodiei și gramaticii; *Aditya-purāṇa* – despre grupul divinităților Indiei arhaice etc.) și 18 *Upapurāṇá* (de categorie secundară).

Purgatoriu (lat. *purgare* – a curăța) În *creștinismul catolic, loc în care unele suflete, după *moarte, fiind lipsite de *păcate prea grave ca să fie condamnate la pedepsele din **Infern,* se crede că poposesc un răstimp variabil, necesar purificării, înainte de a fi transferate în **Paradis;* doctrina catolică își bizuie această *dogmă (nerecunoscută de alte *rituri și *culte creștine) pe *credința tradițională din *iudaism în eficacitatea *rugăciunilor pentru salvarea sufletelor celor morți; găsind la soldații morți *talismane de *idoli, Iuda face *sacrificii de ispășire a păcatului, „ca să-i mântuiască de păcate" (*V.T., II Macabei,* XII, 40–46). **P.** e stabilit de catolici spațial, fără alt indiciu decât că e între Infern și Paradis (descrierile lui Dante din *Divina Commedia* nu se bazează pe tradiții mitice cunoscute), iar precizarea dogmatică emană de la Conciliul ecumenic din Trent (1545–1563), după ce Conciliul din Ferrara (1438–1439) pusese în discuție condiția sufletelor celor răposați înainte de Judecata de Apoi, când creștinii orientali au și respins ideea de **P.** Ideea *focului purificator era prezentă în patristică, susținută de Irenaeus și *Origenes (primul socotind eretică părerea că sufletele morților ar fi primite imediat întru slava lui *Dumnezeu, iar al doilea afirmând că drepții trebuie să treacă prin foc spre a ajunge în lumea cealaltă) sau sugerată de *Augustin („nu este de necrezut" că sufletele imperfecte vor fi „salvate de vreun foc curățitor" – *De dulcitii quaestionibus,* VIII). Fără a se referi la un loc intermediar de purgare care ar preceda starea postumă paradisiacă, scrierile unor Părinți ai Bisericii *(→ patristică)* fac totuși aluzii la rolul pe care îl are, în acest sens, rugăciunea (*Tertullianus, Cyprian, Clement Alexandrinul, Kyril din Ierusalim, *Grigore din Nazianz, Ambrosius, *Ioan Chrysostom, Hieronymus); după părerea lui *Toma din Aquino și a lui *Bonaventura (sec. XIII), sufletele din **P.** sunt chinuite de un foc material. Ideea **P.** a fost formulată direct, prima dată de papa Grigore cel Mare (590–604; → *papi*). în *Dialoguri* (IV, 39), care spunea că e de crezut ca pentru unele păcate ușoare să existe un purgatoriu de foc înaintea Judecății; dar întâia definiție dogmatică aparține papei Inocențiu IV (1245): „Întrucât [grecii] spun că acest loc de

purificare nu este indicat de doctorii lor printr-un cuvânt propriu şi precis, noi vrem ca, potrivit tradiţiei şi autorităţii sfinţilor părinţi, de aici înainte acesta să fie numit *purgatorium*, deoarece în acest foc temporar se purifică nu păcatele capitale de moarte care trebuie plătite cu pocăinţa, ci păcatele mai mici, scuzabile, care dacă nu sunt iertate din viaţă chinuiesc oamenii după moarte". Credinţa în unul sau mai multe stadii intermediare de purificare postumă a sufletelor există şi în alte *religii; această formă uneori se reduce la rugul de incinerare, dar mai adesea e asociată cu ideea unui foc suprauman sau cu un sistem purificator neignic. Astfel, orice *metempsihoză e o purificare, şi mai ales lanţul de reîncarnări succesive *(*saṃsāra)* din religia vedică, *brahmanism şi *budism. *Zoroastrismul prevedea două etape de purificare cosmică prin foc. Mai aproape de noţiunea de **P.** era locul ignic purificator **Ahred*, din **mitologia celtică*. În *islam, interstiţiul **Araf* dintre Infern şi Paradis nu este decât un teritoriu pustiu.

§ Jacques Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Paris, 1982

Púruṣa (sanscr. *puruṣa* – bărbat, om, neamul omenesc) Zeu născut de *Brahmă, personificând, în **mitologia vedică* şi **postvedică*, pe bărbatul primordial, *arhetipul uman, principiul masculin al lumii. În filosofia indiană este spiritul lumii. În *mit, **P.** e reprezentat ca *gigant cosmic, al cărui trup a furnizat (ca materie primă cosmogonică) *elementele constitutive ale universului; apare întâia oară ca noţiune filosofică în imnul *Púruṣasukta* din **Rigveda* (X, 90), desemnând ideea că întregul univers se manifestă dintru început prin forţa sa virilă. Când zeii divizează corpul lui **P.** spre a compune universul, ei săvârşesc un *sacrificiu: „Când l-au împărţit pe Puruşa, în câte părţi l-au dezmembrat? Ce a ajuns gura lui, ce anume mâinile şi ce coapsele, picioarele? Gura lui s-a făcut *brāhmaṇa*, mâinile – *kṣatriya*, coapsele – *vaiçya*, din picioare a ieşit *çūdra* (→ *varṇa*). Luna s-a născut din gândurile lui, din ochi a răsărit soarele. Din gură – Indra şi Agni, din răsuflare a ieşit Vāyu (vântul). Din buric a ieşit spaţiul aerian, din cap s-a născut cerul, din picioare pământul, ţările lumii – din auzul lui" (*op. cit.*, IX, 73). După *Atharvaveda* (VII, 5), naşterea sacrificiului a fost necesară, sub forma acestui om cosmic, spre a permite crearea universului. O formă mai târzie de mit îl concepe ca prima zeitate născută de Brahmă din jumătatea sa femeiască, după ce s-a divizat el însuşi în două principii: masculin şi feminin. În sistemul filosofic **Sāṃkhya* (al eposului **Mahābhārata*) *púruṣa* este echivalent cu *ātma* (substanţa divină), întrucât **P.** nu mai e creatorul şi este în afara naturii, putând fi perceput numai prin experienţa lăuntrică a fiecăruia. Iar *Muṇḍaka Upaniṣad* (II, 1) oferă o sinteză: „Din el purced eterul, vântul şi focul, apa şi pământul. [...] Capul său este foc, ochii săi – lună şi soare. Ţările lumii îi sunt urechi. Vocea lui este revelaţia Vedelor. Răsuflarea lui e vântul. Inima lui este lumea, din picioarele lui [e făcut] pământul [...] Din el sunt marea şi munţii. *Púruṣa* e universul."

Pūṣán Epitete: *Cel care hrăneşte, Spornicul, Apărătorul* Zeu arhaic al prosperităţii, unul dintre cei 12 **Aditya*, în **mitologia vedică*. Legat iniţial de *cultul solar, era confundat uneori cu *Soma. Apoi a fost venerat ca supraveghetor al tuturor călătoriilor şi al călătoriei în lumea *morţii, dar era socotit şi cel ce hrăneşte cirezile, precum şi în genere furnizorul de bunăstare, ca zeu solar. I se aduceau *ofrande de turte frământate din făină şi lapte acru sau brânză de vaci (turtele se numeau, în sanscr. vedică – *karambhá*).

puşpaka *Car ceresc autopurtat, din **mitologia post-vedică*, aparţinând fie zeului *Indra, fie zeului *Kubera*. În **Mahābhārata (Aranyaparva)* e descris fără a fi numit, ca un vehicul spaţial tras de „zece mii de cai vineţi", având guri care scuipă „foc arzător", producând în zbor un „zgomot aidoma tunetului unei uriaşe furtuni" şi neputând fi dirijat decât de vizitiul *Mātali. În **Rāmāyaṇa (Uttara-kanda)*, numit *puşpaka vimāna* (de altfel, *Rāmāyaṇa*, prin extrapolare, numeşte **vimanaḥ* toate celelalte care aeriene), are „două caturi cu multe încăperi şi ferestre" şi „se înalţă în aer cu mare zgomot" mişcându-se „prin sine" când transportă spre *Āyodhyā pe eroii *Rāma şi *Sita. „Rāma şi Sita, iarăşi împreună, s-au urcat în puşpaka vimāna care i-a dus cu iuţeală în văzduh, pe ei ca şi pe prietenii lor, războinicii vanara, şi pe Vibhiçana, până în Āyodhyā" *(loc. cit.)*. Varianta care îi aparţine zeului Kubera e un car magic zburând fără atelaj şi vizitiu şi cuprinde în structura sa un palat şi o cetate. Confundat de mulţi mitologi cu o alegorie a fulgerului, **p.** este un vehicul mitic mult mai complex, comparabil cu vehiculul „Gloria lui Yahweh" din vedenia lui *Iezechiel.

Puta (lat. *putare* – a curăţa; *putatio* – curăţirea pomilor de crengile uscate) Zeiţă din **mitologia romană*, patronând curăţirea copacilor de prisosul de crengi uscate.

Puzur-Amurri Corăbier care devine, în *mitul babilonian al *potopului universal, pilotul şi şeful de echipaj al corăbiei salvatoare a lui **Utnapishti (→ mitologii din Mesopotamia)*. Tot el a condus şi construcţia navală necesară.

Pygmalion Sculptor cipriot din **mitologia greacă*, îndrăgostit de o statuie feminină creată de el şi obţinând de la *Aphrodite transformarea operei sale în femeie vie, cu care s-a însurat. Statuia fusese de fildeş. Din căsătorie, s-a născut un fiu cu nume simbolic: *Pathos* (πάθος – suferinţă).

Pyrrha Fiica lui *Epimetheus şi a *Pandorei, soţia lui *Deukalion şi născătoarea noii omeniri

după al doilea *potop universal din **mitologia greacă:* în altă variantă, pietrele aruncate peste umăr de **P.** pe pământul postdiluvian devin femeile care au născut omenirea. Un fiu al **P.,** Hellenus, era socotit *strămoşul grecilor (hellenilor), iar altul, Amphiktyon, un rege mitic al Atenei.

Pythagoras (grec. Πυθαγόρας); *Pitagora* Personaj grec fascinant, mitic sau real, considerat de tradiţie filosof, matematician, teolog şi *mag, născut în Samos (580–500 î.e.n.), stabilit la Krotona, unde a întemeiat o şcoală iniţiatică (numită *pitagoreică*) bazată pe mistica numerelor *(→ numere sacre)* – universul fiind văzut ca o armonie a numerelor (de unde şi numărul sacru 4, precum şi *triunghiul de aur* sau *teorema lui Pitagora, tabla înmulţirii* şi mai ales *pentagrama sacră* din care rezultă *secţiunea de aur*), ca şi pe *credinţa în sufletul nemuritor şi transmigrant, de asemenea pe tăcere ca pe o virtute esenţială. Deşi clădită pe respectarea *zeilor şi pe o concepţie existenţială mistică, gândirea lui **P.** este o sursă a constituirii ideii de legi obiective în natură şi a deprinderii filosofiei de a opera cu abstracţii. Dar, ca persoană istorică, **P.** nu este confirmat de documente, putând fi o personalitate legendară sincretică sau chiar un *mit; (Aristotel vorbeşte numai de pitagoreici). După izvoare greceşti incerte, s-ar fi iniţiat în Babilon, Fenicia şi Egipt (unde a obţinut cingătoarea de mare *sacerdot), iar prelegerile le-ar fi ţinut într-un *templu al *Muzelor, din Krotona, într-o incintă înconjurată de statuile celor 9 Muze, având la mijloc statuia zeiţei focului sacru, *Hestia, cu mâna arătând *cerul. Cele 4 trepte de iniţiere pitagoreică sunt la hotarul între mit şi filosofia destinului cosmic al omului: 1) *pregătirea* (παρασκευά), un noviciat supus exerciţiului tăcerii; 2) *purificarea* (καθαρσις) prin iniţierea ezoterică în ştiinţa numerelor sacre, numărul desăvârşit fiind 10, care cuprinde toate principiile divine într-o unitate (exemplul erau cele 9 Muze prezidate de Hestia, iar recomandarea: exerciţiul perpetuu al inteligenţei); 3) *desăvârşirea* (τελειοτής) prin învăţarea structurii cosmologiei pitagoreice, bazate pe ideea *focului central, a lumilor astrale, a componenţei universului din 5 *elemente: *pământul – agregarea solidă, *apa – agregarea lichidă, *aerul – cea gazoasă, focul – cea imponderabilă (azi: plasma), eterul sau sufletul universal (azi comparabil cu particulele fără masă); 4) *vederea de sus* (έπιφανεια – ideea contemplării de sus (în obiectivare absolută) a universului. Pentru **P.** numărul era modelul primordial al lucrurilor (ἀρχή). Numărul are la pitagoreici un caracter divin; astfel, pentru Hippasos, dintre discipolii direcţi ai lui **P.** (aşa-numiţii *pythagórikoi),* el este „organul judecăţii creatorului lumii" şi „cel mai înţelept dintre toate"; generaţia următoare de discipoli, indirecţi, considera numărul (după o informaţie a lui Iamblichos) – „întâia paradigmă a Universului". În genere e dificil de stabilit ce aparţine gândirii lui **P.** şi ce anume discipolilor săi. Pentagrama sacră, atribuită lui **P.** (dar de fapt a pitagoreicilor), era un *simbol al sănătăţii şi al *vieţii: Pentagonul ABCDE cu latura l are diagonalele egale cu τ. Diagonalele EC şi BD, care se întretaie în punctul F, se împart „în raport mediu şi extrem" (adică formează *secţiunea de aur*): EF/FC = EB/DC = τ = F = EC/AB = EC/EF.

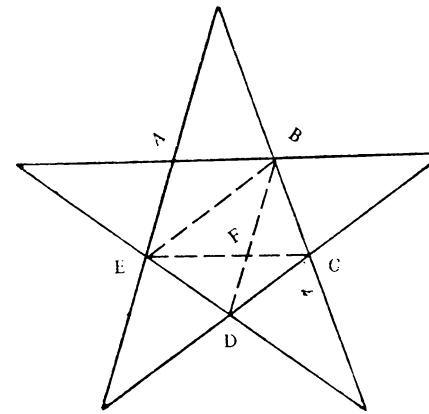

În jurul personalităţii lui **P.** s-au format numeroase mituri adiacente; astfel, el ar fi mărturisit discipolilor că îşi amintea de unele vieţi anterioare: *Plutarh scrie: „Se spune că Pythagoras, rostind unele cuvinte, a îmblânzit un vultur şi l-a adus din zborul lui de sus pe pământ, [...] că a lăsat să i se vadă coapsa de aur când trecea la Olympia prin adunare" (*Viaţa lui Numa,* VIII); iar Ailianos citează: „Aristoteles spune că locuitorii Krotonei îl numesc pe Pythagoras un Apollon al hyperboreilor. În aceeaşi zi şi la acelaşi ceas, după cum adaugă filosoful, mulţi l-au văzut totodată la Metapontica şi la Krotona. Ridicându-se de pe locul său în timpul întrecerilor, Pythagoras le-a arătat acolo şoldul său de aur. După cuvintele aceluiaşi Aristoteles, a stat de vorbă cu Pythagoras şi râul Kos, peste care tocmai trecea, fapt pe care de altfel mulţi l-au auzit cu urechile lor" (*Istorii variate,* II, 26). După Hieronymos din Rhodos, **P.** a coborît în Hades, unde a văzut sufletele lui *Homer şi *Hesiod, care îşi ispăşeau *păcatul de a-i fi vorbit uneori de rău pe zei. Despre moartea lui **P.** circulau câteva versiuni: a rătăcit prin oraş, apoi s-a închis în Templul Muzelor, impunându-şi moartea prin foame (după Dikearhos); părăsindu-şi discipolii, a intrat într-un câmp de mazăre (care era *tabù în concepţia pitagoreică) şi le-a spus că se va întoarce mult mai târziu, când va fi recunoscut după şoldul

său de aur; împreună cu 38 discipoli, a fost ars de viu în casa unde era găzduit, focul fiind pus de Kilon, un fost discipol alungat (după Diogenes Laertios). Deşi cu o biografie constituită şi chiar localizată şi poate chiar personaj istoric, **P.** pare în parte un *erou civilizator dar şi un magician. Autorii greci aveau adesea tendinţa de a-l mitiza, iar din multe referinţe antice, oricât de fragmentare, se degajă în primul rând portretul hiperbolic al unui personaj arhetipal. În această privinţă, numeroase izvoare antice nu privesc nici moartea lui **P.** cu deplină certitudine. Cum doctrina magistrului şi a discipolilor, descriind circulaţia materiei, includea aici şi transmigraţia sufletelor *(→ metempsihoză)* şi considera că ele se pot strămuta, după *moarte, în oricare fiinţă sau în orice obiect, câţiva scriitori antici transmit părerea că **P.** avea un suflet transmigrant prin metempsihoză, în cicluri de câte 216 ani, ajungând după fiecare din ele la palingenezie. **P.** le-ar fi mărturisit discipolilor săi că el era un favorizat care îşi aducea aminte de unele dintre vieţile sale anterioare. Diogenes Laertios, informat din izvoare mai vechi, scrie cum **P.** ar fi povestit despre sine că era socotit fiul zeului *Hermes, căruia îi ceruse ca „atât în timpul vieţii, cât şi după moarte să-şi poată păstra memoria celor petrecute". (Dar aici poate fi vorba de o alegorie, înţeleasă fals de Diogenes Laertios, despre *hermeneutica doctrinei pitagoreice). Ideea au reluat-o şi alţi autori, păstrând din ea crusta exoterică. Astfel, unii antici credeau că Hermotimos din Klazomenai a fost o reîncarnare a lui **P.**, după cum o tradiţie pitagoreică afirma că Aithalides, crainicul expediţiei *Argonauţilor şi fiul lui Hermes (care l-a înzestrat cu memorie totală şi imortalitate), s-ar fi reîntrupat de mai multe ori, ultima dată în persoana lui **P.** Porphirios spune (*Viaţa lui Pythagoras*, 16–17) că **P.** s-a iniţiat în Creta în *misterele lui *Zeus şi a stat în *asceză şi solitudine 27 de zile în peştera Ida (sau, după alte surse, în tovărăşia unei călăuze supranaturale). Dintre moderni, E. R Dodds îl consideră pe **P.** „cel mai mare şaman grec". Interpretarea speculativă a lui Dodds nu poate fi demonstrată, dar nici respinsă total. Pare mai aproape de adevăr structura magică, ezoterică, a comportamentului doctrinei (dacă nu al magistrului neidentificat documentar), ca şi întregul ei scenariu. Ca şi *orficii, pitagoreicii practicau asceza; dar acest ascetism viza menţinerea sănătăţii sufletului, a minţii, prin întărirea sănătăţii trupeşti, necesare meditaţiei şi concentrării, în această tehnică un rol important avându-l muzica; iar muzica, filosofia şi medicina în ultimă instanţă se contopeau. Secta pitagoreică (sectă în sens antic) îşi recompusese un cod de precepte, multe dintre ele exprimând concis *superstiţii tradiţionale (după Iamblichos: să nu te închini desculţ, să nu aţâţi focul cu sabia, să nu calci peste jug, să nu-ţi tai unghiile în timpul unui *sacrificiu), dar şi norme religioase (să-i urmezi pe zei şi să-ţi stăpâneşti înainte de toate limba, să nu priveşti înapoi când pleci de acasă ca să nu se ia după tine *Erinnyile, să nu te arăţi neîncrezător faţă de o minune a zeilor sau faţă de hotărîrile divine, să nu gravezi portretul vreunui zeu pe inel) sau de morală a civilizaţiei (abţine-te să mănânci carnea făpturilor vii). Doctrina pitagoreică, întrucât îmbina *religia cu ştiinţa şi cu morala, şi-a găsit adversari printre filosofii greci, în primul rând *Heraclit. Iar Aristotel privise cu suspiciune *legenda despre **P.** şi nu acordase credit paternităţii ideilor atribuite acestuia. Opera lui **P.** nu poate fi stabilită. Celebrul poem, numit în mod curent *Versurile de aur* (de fapt: Χρύσα ἔπη sau *Carmen aureum*), atribuit lui **P.**, cunoscut dintr-o compilaţie târzie (sec. III–IV), pare o reluare a poemului *Discurs sacru* (Ἱερός λόγος) care cuprindea poate într-adevăr ghidul moral din prelegerile rostite în Templul Muzelor.

§ I. Lévy, *Recherches sur les sources de la légende de Pythagore*, Paris, 1926; Karl Kerényi, *Pythagoras und Orpheus*, ed. III, Zürich, 1950

Pythia Nume generic al preoteselor *(pythonisselor)* Oracolului lui *Apollon, din **Delphoi*, care se credea că îşi rostesc *oracolele, umplute fiind de harul zeului (primele pythonisse şi le-ar fi rostit în versuri). În timpul inspiraţiei, adică al posesiunii divine, **P.** manifesta accese paraepileptice (maladive, provocate prin drogare sau simulate); dar după unele mărturii, cauzele delirului sacru erau şi altele: în epocile timpurii, **P.** mesteca frunze de laur şi bea apă din izvorul subteran Kassotis, iar mai târziu, după unele surse incerte, se lăsa turmentată de aburii ţâşniţi dintr-o crăpătură în pământ, deasupra căreia ea şedea pe un trepied. În astfel de stare, **P.** scotea murmure ininteligibile (ca un zumzet, de unde şi porecla acestor preotese: *Albinele delphice*), pe care un *profet al oracolului le tălmăcea în rostiri ritmice. (Cercetările geologice noi par a dovedi că terenul delfic nu a fost vreodată capabil să exale aburi sau gaze, deci **P.** putea fi turmentată cu aburi preparaţi artificial în grotă sau mestecând plante cu efecte halucinogene.) Dealtfel, în sanctuarul delfic nu lipseau niciodată laurul şi dafinul: în timpul intrării în transă, pythonissa agita o crenguţă de laur, iar trepiedul îi era împodobit cu ramuri de dafin. Prima pythonissă legendară se numea *Phemonoe* – fiica lui Apollon şi inventatoarea hexametrului (dar instituirea oracolelor din Hellada se atribuia zeiţei *Themis). La început, pythonissele trebuiau să fie virgine; mai târziu [illegible] numai cele care trăiseră în feciorie până la vârsta de 50 de ani; în sanctuar deveneau

BIBLIOTECA PUBLICĂ „I. C. BRĂTIANU" Str. Lucreţiu Pătrăşcanu, 4 Bl. G1. — BUCUREŞTI —

soția mistică a zeului *Apollon. Pentru continuitatea oracolului, se asigurau 3 preotese concomitent: două șezând pe trepiedul sacru, a treia păstrată ca locțiitoare pentru cazurile neprevăzute.

Python *Șarpe sau *dragon gigantic din *_mitologia greacă,_ născut de *Gaia după *potopul lui *Deukalion, și care se stabilise într-o peșteră de lângă muntele *Parnassos, fiind considerat o făptură oraculară. Dar 4 zile după naștere, încă prunc, zeul *Apollon l-a sugrumat răzbunând chinurile pe care șarpele sau dragonul **P.** le-a produs zeiței *Leto, mamei sale divine. În memoria acestei isprăvi apollinice, au fost instituite _Jocurile Pythice_, care se disputau la *Delphoi.

Q

Qārūn Adversar al lui Musa (numele arab al lui **Moise*), în **mitologia arabă* islamică; inițiator al unei provocări împotriva divinității și posesorul unui depozit de mari comori, **Q.** e pedepsit de *Allah, la a cărui poruncă pământul înghite această avuție laolaltă cu proprietarul ei. Modelul personajului este Kore, din **Biblie,* nimicit de focul ieșit din pământ la ordinul lui *Yahweh (*V.T:, Numerii,* XVI; 1–35; XXVI, 9–10); dar *mitul musulman este modificat: „Noi îi dădurăm comori, încât numai cheile sale ar fi împovărat o ceată de bărbați puternici. [...] Și noi îl scufundarăm pe el și casa lui sub pământ și el nu găsi o ceată care să-l ajute în fața lui Allah, și el nu era dintre cei mântuiți" (*Coran,* XXVIII, *surah istoriei,* 76; 81). Pe temeiul unei propoziții: „Mie mi s-a dat numai pentru știința mea" (surah XXVIII, v. 78), tradiția islamică l-a considerat pe **Q.** patronul arhetipal arab al alchimiei.

Qat Divinitate supremă a unor triburi melanesiene din ins. Bank, Trobriand ș.a. *(→ mitologii din Oceania)* sau ființă atotputernică dintr-o rasă preumană, cu o biografie mitică bogată, deși de structură inițial totemică *(→ totem):* născut pe ins. Vanua Levu, ca fiu al unei pietre sau al unei femei transformate după naștere în piatră, **Q.** a avut 11 frați, numiți *Tangaro,* din care mezinul, cel mai nebun, a ajuns un *geniu al răului; cu ei, **Q.** creează lumea *(→ cosmogonie);* conform altui *mit, a făcut lumea într-o noapte) după ce frații săi obosiseră de neîntrerupta lumină a zilei și el îi învățase să doarmă): întâi păsările, ca să aibă cine anunța zorile (pe care le-a creat tot el spre a le da de lucru păsărilor: dimineața a făcut-o tăind întunericul primordial cu un cuțit de obsidian roșu); în activitatea sa cosmogonică. **Q.** e mereu secondat de un *duh al *pădurii, puternicul păianjen supranatural *Marawa,* care i-a tăiat lemnul necesar construirii unei canoe; varianta din ins. Trobriand spune că, înjghebând o luntre uriașă, **Q.** a umplut-o cu toate lucrurile bune, a plutit cu ea printr-un canal anume săpat de el depunând transportul pe insulă, apoi plecând pentru totdeauna în luntrea sa; miturile melanesiene atribuie această dispariție *potopului universal. Cel mai rău dușman al lui **Q.,** mai ales în opera cosmogonică, era *Qasavara,* ființă incertă pe care în cele din urmă zeul o aruncă în sus izbind-o de tăria *cerului, de unde ființa nefastă recade, prefăcându-se în piatră. *Antropogonia are probabil la origine o veche *dendrolatrie: **Q.** face femeia dintr-o creangă de salcie (sau de liliac), iar din alt lemn, bărbatul, apoi dansând și bătând toba în jurul lor îi aduce la viață; după ce consideră că figurile create s-au mișcat destul, face o groapă și bagă perechea umană adânc în glie; primii oameni, scoși după 7 zile din pământ, cu trupurile crispate și putrezite, simbolizează instituirea *morții. Deși dispărut, **Q.** nu e propriu-zis un **deus otiosus;* de obicei se crede că locuiește undeva pe mare; de aceea navigatorii se roagă, adresând deopotrivă *rugăciuni și lui Marawa, pentru succesul navigației. Alți insulari cred însă că zeul **Q.** nu are frați și în acțiunea sa de creație a lumii și a omului nu are decât un partener de joc, numit *Suquematua.* Unii mitologi l-au identificat pe **Q.,** fără prea mult temei, cu *Maui.

qi (chinez. *qi* – forță) În filosofia **mitologiei chineze* – însușire specifică a particulelor care alcătuiesc grupul de 5 *elemente primordiale *(*wuxing)* din *cosmogonia tradițională și care susțin structura fundamentală a lumii vizibile. **Q.** – puterea cosmică – aparține categorial fie principiului feminin **yin (yinqi),* fie principiului masculin **yang (yangqi).* În ultimă analiză, acestea sunt două tipuri de particule contrare, aflate în neîncetată ciocnire, aici rezidând atât motorul mecanismului lumii în veșnică mișcare, cât și sursa schimbărilor cosmice. Este remarcabilă asemănarea posibilă cu principiile fizicii moderne, în ce privește impactul între particule și antiparticule la nivel nuclear.

Qianfotong *(Grota celor o mie de Buddha;* chinez *qian* – o mie, *Fo* – *Buddha, *tong* – peșteră) Grup de peșteri de la Mogao, din deșertul Gobi, în Xiangshashan (Muntele Cântător), reprezentând cel mai mare depozit din lume de străvechi relicve budiste *(→ budism).* Muntele care adăpostește aceste peșteri este format de fapt din nisipuri mișcătoare, de aceea din o mie de grote azi nu se cunosc decât 492; prima din ele ar fi fost săpată în anul 366 de călugărul budist *Yue Zun,* pentru că văzuse acolo Focul lui Buddha *(Fohuo).* Peșterile cunoscute în prezent cuprind (ori au cuprins) statui, fresce, obiecte de *cult, manuscrise, broderii care, la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, se inventariaseră integral (60 000 piese).

Qi-gu În **mitologia chineză* folclorică târzie, zeița latrinelor. O *legendă aferentă povestește că **Q.-g.** ar fi fost soția unui dregător provincial, care, urînd-o pe amanta soțului, a ucis-o și i-a înecat

cadavrul într-o latrină, chiar în ziua Sărbătorii Lampioanelor. Făcându-i-se milă de ucigașa geloasă, zeul suprem al *cerului a transformat-o în mică divinitate patronală peste toate latrinele lumii. Se pare că latrinele publice din China de odinioară aveau la intrare imaginea zeiței, ca *icoană, întrucât ea era probabil venerată ca ocrotitoare a igienei locului și a celor care îl frecventau. Mai târziu, în mitologia daoistă *(→ daiosm)*, apare o triadă de fecioare, uzând de *magie malefică, pe care zeul suprem le transformă, ca pedeapsă, în spirite păzitoare de latrine.

quakeri (engl. *to quake* – a tremura) *Sectă creștină *(→ creștinism)* întemeiată în Anglia, la mijlocul sec. XVII, de *George Fox* (1624–1691). Inițial (din 1647), grupul s-a numit *Societatea Prietenilor:* ulterior membrii „societății" au fost numiți *quakers* (tremurători). Apariția sectei este o consecință a luptei între catolici și reformați; contemplând polemicile și anatemele lor, G. Fox deduce că ambele ramificații creștine nu se apropie de adevăr, iar adevărul trebuie căutat deci de credincios în propria lui inimă, prin *revelația dăruită direct de *Sfântul Duh: „Și când orice speranță omenească m-a părăsit, am auzit un glas care mi-a spus: «Unul singur, Isus Christos, poate vorbi sufletului tău». Inima mea a săltat de bucurie. Domnul m-a făcut să înțeleg de ce nimeni pe pământ nu putea să vorbească sufletului meu. Nu aveam nimic comun cu ceilalți creștini" (George Fox, *Diary*, Philadelphia, 1800, p. 59). **Q.,** fugind de persecuțiile din Anglia, s-au stabilit în America de Nord (Pennsylvania și New Jersey). Fox îndemnase la reapropierea de normele creștinismului primitiv, urmărind în ele o contrapondere față de ceea ce socotea că este ipocrizia vremii lui. Un alt quaker, *William Penn* (1644–1718), stabilit în America din 1682, organizează colonii cărora le insuflă ideile de libertate a conștiinței și de toleranță religioasă. În cadrul unei politici religioase democratice, **q.** resping rangurile sociale și se manifestă activ pentru abolirea sclaviei, totodată predicând non-violența, pacifismul, respingerea războaielor și refuzul meseriei militare. Pentru **q.** „lumina lăuntrică" este singura normă a vieții și, tinzând să dobândească o astfel de iluminare a spiritului, ei practică un *cult tăcut, ca să-l poată auzi pe *Dumnezeu; (de altfel, în acest plan, G. Fox – care pretindea a fi avut revelația directă a *logosului divin – a fost descris de filosoful William James ca o structură nevropată). **Q.** nu recunosc altă autoritate religioasă decât **Biblia,* refuzând orice alte scrieri teologice sau cărți liturgice, ca și toate *ritualurile creștine; adunându-se duminica în săli simple, șezând pe bănci cu capetele acoperite spre a nu părea că acordă respect sălii și citind aprofundat *Biblia,* în clipa când vreunul crede că asupra lui a pogorît harul dumnezeiesc, el se ridică și rostește o predică; iar când unul din ei se roagă în genunchi, ceilalți se ridică și bărbații își scot pălăriile. Mijlocul agreat de ei pentru comunicarea experienței religioase este confesiunea publică.

Quawteaht Zeu creator, totodată *strămoș totemic *(→ totem)* și *erou civilizator în *miturile tribului aht din ins. Vancouver (în Pacific, lângă coasta occidentală nordamericană). **Q.** a trăit întâi pe pământ, unde însurându-se cu o pasăre preexistentă, *Tootah* (pasărea fulgerului), a dat naștere acestui trib de origine melanesiano-polinesiană. Deși inferior ca rang divin *Soarelui și *Lunii, **Q.** are *cultul cel mai răspândit, fiind adorat ca erou arhetipal, ca zeu care le-a procurat oamenilor *focul și a creat pentru ei toate lucrurile din jur, și în genere constituind în concepția tribului idealul uman suprem. În timpul activității lui **Q.** sau după aceea, lumea a fost acoperită de apa unui *potop universal și numai strămoșul *Wishpohahp,* cu soția sa, cu cei doi fii și cu nurorile, s-au salvat într-o canoe, regenerând neamul omenesc.

Quetzalcòatl *(Șarpele-cu-pene;* nahuatl *quetzal* – pasăre simbolică a regenerării) Zeu aztec de primă importanță cultuală, de origine toltecă, dar foarte răspândit în lumea nahuatlă din Valea Mexicului (cf. maya **Kukulkan,* quiché **Nacxit*), adorat ca zeu mesianic, benefic, mântuitor, adesea și antropogonic, sapiențial și artizan, de asemenea ca divinitate a luminii *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* **Q.** este un zeu comprehensiv, cu atribute polistratificate, după unii cercetători realizat într-o modalitate mitică de simbolizare a ierarhiei materiei în interiorul unui univers scarificat, cu omul în centru, cu straturile ce îi sunt subalterne (lumea animală, lumea apelor, lumea minerală) și cu lumile exterioare suprapuse (aștrii, soarele), iar sus de tot zeul atotcreator. Uneori considerat fiu al zeiței *Coatlicue sau având ca obârșie și loc de întoarcere (casa cerească) *Steaua Dimineții* (planeta Venus, Luceafărul), în acest sens era zeul răsăritului, *simbol al vieții, al gemenilor, al strălucirii; alteori era numit și *Yohualli-Ehecatl* (Noapte-Vânt), dintre exegeți, Miguel Leon Portilla văzând aici un difrazism care definește transcendentalitatea lui **Q.** – invizibil ca noaptea, impalpabil ca vântul. Un *mit alegoric despre re-crearea omenirii actuale *(→ antropogonie)* e legat de **Q.** În miturile nahuatle (preaztece și aztece), omul a fost distrus de 4 ori, iar pentru a-l crea din nou, zeul călătorește în lumea infernală **Mictlan* obținând de la zeul *Mictlantecuhtli, prin *sacrificii, prețioasele oseminte păstrate de acesta; dar făcând o legătură ordonată din perechea de grămezi (bărbat și femeie), cade în groapa săpată anume de slugile zeului infernal, se lovește mortal, împrăștie legătura de oase, apoi învie din morți, readună oasele și se ridică pe pământ cu ele, unde zeița **Cihuacoatl* le pisează într-un lighean peste care **Q.** își picură sângele falic, în timp ce zeii *Apan-*

*tecuhtli, Huictlolinqui, Tepanquitzqui, *Tlayyamanac, Ttzontemoc* şi **Q.** însuşi săvârşesc *ritualul căinţei, după care se naşte perechea de oameni numită *macehual* (vrednici de căinţă). Mitul lui **Q.** a circulat în două variante principale: 1) Zeul-om care – căzut în dizgraţie pentru incestul cu sora sa *Quetzalpetatl,* îmbătată şi pângărită – se autopedepseşte dându-şi foc pe un rug şi înălţându-se ca flacără definitiv în *cer ca să devină Steaua Dimineţii; 2) după Bernardino de Sahagún, **Q.** ar fi fost un personaj istoric, adică un rege nevoit să se refugieze din ţară din faţa duşmanului; dar un filon tradiţional sugerează aici simbolul luptei cosmice a lui **Q.** cu zeul **Tezcatlipoca* (Oglinda Fumegândă), care îi deformează chipul, sau jocul cu aştrii între **Q.** şi zeul **Tlaloc* (lumina şi ploaia); călugărul spaniol Sahagún e posibil să-l fi confundat pe **Q.** cu zeul incas **Viracocha.* În ipostaza sa umană, **Q.** e marele legislator şi aducător de cultură şi civilizaţie, un rege sensibil neîndurând să vadă suferinţa fiinţelor şi un mântuitor; în acelaşi timp, i se atribuia inventarea *calendarului (Cărţile Sorţii) şi compunerea unei scrieri pictografice cu caracter enciclopedic, azi necunoscută, *Teoamoxtli,* conţinând istoria toltecilor, un tratat de astronomie, un sistem original de calendar etc. Interesant e mitul plecării lui **Q.**: văzându-i pe oameni înrăiţi, renunţă să-şi continue opera civilizatoare, stă 40 de zile în recluziune şi *asceză în casa lui din Tollan, apoi pleacă – fie spre cerul suprem al lui **Ometeotl,* fie în Steaua Dimineţii, fie în largul răsăritean al oceanului; ultima variantă o povesteşte Bernardino de Sahagún, după datele culese de el începând din 1547 (*Historia general de las cosas de Nueva España,* México, 1946, cartea III): „Închis în sine şi mâhnit de tot ce se petrecea, Quetzalcòatl se gândi să plece, fiindcă oraşul său Tollan fusese dat demonilor. Se pregăti sufleteşte. Şi-a ars din temelie palatul său roşu-auriu. Lucrurile deosebit de frumoase şi de mare preţ le-a îngropat şi le-a ascuns în locuri tainice din munţi. Apoi s-a dus la locul numit Quatitlan unde era un arbore înalt şi gros. S-a aşezat sub el şi s-a privit în oglindă. Şi a rostit: «Sunt bătrân» [...] Plecând, îl însoţea cântecul flautelor. S-a aşezat pe o piatră, s-a rezemat cu mâinile de ea şi urmele palmelor lui au rămas întipărite în piatra aceea. Apoi a privit spre Tollan şi a plâns, striga şi plângea şi lacrimile îi cădeau ca grindina şi îi curgeau pe obraji. Şi, unde cădeau, sfredeleau piatra." Pe drum, îl opresc *duhurile rele, dar el merge mai departe spre Tlapallan să-şi cunoască destinul: „Sunt aşteptat în locul acela, Soarele m-a chemat acolo". E bătut de ninsori, furtuni, trăsnete, grindină. „Iar când a ajuns la ţărmul mării, şi-a înjghebat o plută din şerpi. Sfârşind-o, s-a aşezat pe ea, ca într-o corabie. Şi a ieşit în larg şi a plutit pe ape şi nimeni nu a ştiut cum a ajuns la Tlapallan." Un mit adiacent se referă la promisiunea întoarcerii, de unde şi confuzia monarhului Moctezuma, care a crezut că-l identifică pe **Q.** în conchistadorul Hernan Cortés, primindu-i paşnic pe spanioli. Dar în varianta cea mai plină de mister mitic, inclusă în *Analele de la Cuauhtitlan,* după ce plânge privind spre Tula părăsită în ultimul său popas pe ţărmul mării, **Q.** îşi pune mantia din pene de *quetzal* şi *masca de turcoaze, apoi îşi dă foc şi se urcă la cer în formă de flacără, prefăcându-se sus de tot în Steaua Dimineţii. Materia mitică asupra lui **Q.** e dispersată, fără a fi totuşi contradictorie. O sursă din sec. XVI îl numeşte însă într-un mod ciudat: „Domnul care se gândeşte pe sine făcând totul prin forţa şi din voia sa". Cercetători târzii l-au socotit pe **Q.** fie ap. Toma *(→ Apostoli)* (Sigüenza y Gòngora, sec. XVII) fie omologul lui *Isus Christos sau chiar Isus (o fabulaţie artificială, născocită sau preluată şi pusă în circulaţie de *mormoni), fie urmaşul lui *Poseidon sau un sol din *Atlantida (în acest sens, întrucât *cultul său e legat mitic şi de începutul culturii porumbului a cărui datare radiocarbonică îi acordă vechimea de 9 000 ani, **Q.** ar avea o ipostază în zeul porumbului, **Cinteotl*). Scrierea mexicană anonimă *Istoria Colhuacanului şi a Mexicului* spune că **Q.** a murit în anul 895 şi i-au urmat 4 regi, apoi înţeleptul Huemac (în 994, sub numele Atecpanecatl) când s-au făcut *sacrificii rituale umane cu prilejul foametei. Dar **Q.** simbolizează virtutea sublimă, ca şi forţa oarbă, şi reprezentând *timpul, concepţia nahuatlă îl consideră mai presus de timp. Mitofilosofia nahuatlă îi atribuia mai ales descoperirea existenţei zeului dual Ometeotl dincolo de ceruri („Se povesteşte şi se spune că Quetzalcoatl, în invocaţii, numea zeu al său ceva din adâncul cerului. Pe aceea care are fustă de stele, pe acela care face luminoase lucrurile. [...] Şi într-acolo îşi îndrepta chemările, cum se ştie, spre locul doimii, către locul celor nouă straturi din care e alcătuit cerul" (*Codicele Chimalpopoca, Analele de la Cuauhtitlan,* IV, 1–7); de asemenea, patronajul marelui centru de cultură şi învăţământ Calmecac (o şcoală filosofică şi teologică). La Teotihuacan (capitala unei civilizaţii necunoscute, din Valea Mexicului), printre monumentele dominante, Piramida Soarelui, sub care se desfăşoară oraşul, are o scară ce duce spre platforma (60 m înălţime) unde a fost un *templu numit azi *Templul lui Quetzalcòatl,* întrucât dintre statui au fost identificate două: a lui **Q.** (reprezentat în piatră ca şarpe cu pene) şi a zeului ploii, Tlaloc. Iar în marea *piramidă de la *Palenque, lespedea funerară cu enigmatica schemă de *car ceresc se presupune că ar fi acoperit mormântul acestui zeu (sau a variantei maya, Kukulkan). Numeroasele reprezentări plastice antropomorfe comunică toate detaliile fizice esenţiale: un bărbat mare, puternic, cu faţă şi ochi largi, cu barbă blondă, purtând pe cap uneori un coif conic, pe gât un colier de scoici marine, adesea pe creştet o pasăre quetzal, iar

corpul înveşmântat în tunică de bumbac. Dr. Angel M[a] Garibay îi interpretează numele ca triplu simbol: Şarpe + (cu) Pene + (de pasăre) Quetzal; deci: a) zeu ceresc, b) personaj istoric, c) rang pontifical la Tenochtitlan.

§ John H. Cornyn, *The Song of Quetzalcoatl*, Ohio, 1930

Quies Zeiţă din **mitologia romană*, ocrotind odihna şi viaţa liniştită.

quietism (lat. *quietus* – calm, paşnic) Doctrină mistică de contemplaţie pasivă (în cadrul **creştinismului*), urmărind pacea sufletească şi supunerea integrală în faţa voinţei dumnezeieşti. Apărut în sec. XVII în aria catolică, fiind de la început o reacţie contra *iezuiţilor şi, aluziv, împotriva exageratei autorităţi pontificale *(→ papi)*. **q.** este formulat doctrinar întâi de teologul spaniol *Miguel Molinos* (1628–1696) ca o formă de spiritualism şi indiferentism moral, în cartea *Guida spirituale* (Roma, 1675); după Molinos, eliberat de griji şi trepidaţii, sufletul abandonează lumea materiei, împăcându-se cu suferinţele şi încetând chiar a se mai manifesta când a reuşit să se cufunde în iubirea dumnezeiască până la nivelul contopirii lui cu *Dumnezeu; ţinta poate fi atinsă numai dacă sufletul poate ajunge nepăsător faţă de bine şi de rău şi chiar faţă de propria lui salvare. Doctrina quietistă a fost propagată în Franţa de *Madame Guyon* (Jeanne Bouvier de la Motte, 1648–1717), apărată de Fénélon şi osândită de Bossuet (1699), deşi varianta ei transfera în planul mistic de fapt dragostea pură. În urma unei atitudini tranşante din mediul iezuit, se obţine încarcerarea lui Molinos (1685) şi condamnarea doctrinei ca *erezie. Mai târziu, Bossuet o trimite la Bastilia şi pe Mme Guyon, pentru „imoralitate". Totuşi, ideile quietiste s-au repercutat, în secolul următor, asupra mediilor reformate, fructificându-se, în cadrul *lutheranismului, într-un curent de orientare asemănătoare: **pietismul*.

§ H. Heppe, *Geschichte der quietistischen Mystik in der katolischen Kirche*, Berlin, 1875; J.-R. Armogathe, *Le quiétisme*, Paris, 1968

Quinuamama Zeiţă incasă *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)* a arborelui de chinină, ocrotitoare totodată a semănăturilor; se credea că poate fi îmblânzită cu *fumigaţii la asfinţitul soarelui.

Quirinus Zeu războinic, preluat de **mitologia romană* dintr-un *mit sabin şi identificat ulterior fie cu *Mars (a cărui dublură a fost iniţial), fie cu *Ianus; iar după moartea şi apoteoza lui *Romulus, rămâne numai un supranume acordat acestui rege legendar. Mai târziu, **Q.** e inclus în marea triadă supremă romană (alături de *Iupiter şi Mars). La origine, *quirinus* ar fi însemnat „mânuitor de lance", deşi romanii arhaici îl adoraseră ca *geniu al vegetaţiei de primăvară. După ce e suprapus cultual lui Romulus, i se consacră *sărbătorile anuale *Quirinalia* (17 februarie). Dionysios din Halikarnas l-a descris pe **Q.** ca zeu arhaic sabin al războiului şi corespunzător zeului grec *Enyalios, care precedase *cultul lui *Ares (cf. *Antichităţi romane*, II, 48).

Qu Yuan Poet antic chinez (cca 340–278 î.e.n.), trăind sub dinastia Zhou. Pe lângă opera sa poetică de inspiraţie folclorică, abundând în *mituri şi *legende populare, **Q. Y.** a scris un amplu poem mitografic: *Tian wen (Enigmele cerului)*, în perechi de strofe, sub forma unui lung şir de întrebări către cer, asupra marilor enigme: *cosmogonia, originea stelelor, tainele istoriei. Probabil cele mai importante mituri chineze arhaice au fost repovestite de poet, astfel că *Tian wen* este una din principalele surse de informaţie pentru reconstituirea straturilor iniţiale ale **mitologiei chineze*.

R

Rādhā (sanscr. *rādhā* – fulger) Păstoriță din **mitologia vedică*, iubita vremelnică a zeului *Vișnu (când, în *avatarul *Krișna, el trăise un răstimp printre ciobani).

Radogost Zeu tribal cu atribute incerte, din **mitologia slavă*, în orice caz un zeu agrar și poate și al ospitalității. Cu timpul, printr-un *sincretism lent, s-a contopit cu zeul *Sviatovit.

Rafael (ebr. *rephael* – Dumnezeule, vindecă!) *Înger de prim rang în **mitologia biblică* (uneori reprezentat ca *dragon), mai târziu unul din cei 7 mari arhangheli (în **Cartea lui Enoh*, îndată după **Mikael;* aici, pedepsitor, împreună cu **Gabriel*, al îngerilor răsculați), dar și cel ce îl învață pe *Noe folosirea buruienilor de leac. După **Biblie*, îl vindecă de orbire pe Tobit *(V.T., Cartea lui Tobit,* XI-XII) și se autoreprezintă: „Eu sunt Rafael, unul din cei șapte sfinți îngeri care duc rugăciunile celor sfinți și intră în fața Celui Sfânt." *(Tobit,* XII, 15). În **Kabbala* e șeful grupului de îngeri **ophannim.*

Raghú Rege mitic din India (aparținând dinastiei solare), strămoșul eroului **Rāmá.* **R.** este însă și un *avatar cosmogonic al lui *Vișnu (uneori reprezentat ca mistreț); înainte de creația lumii *(→ cosmogonie),* marele zeu coboară, în acest avatar, pe fundul *apei primordiale, de unde pescuiește și aduce la suprafață *Pământul (cf. *Vișnu-purāṇa* I, 4; *Bhāgavata-purāṇa,* I, *3,* 7).

Ragnarökr (*Destinul final al zeilor;* norv. *ragny* – *zeu, *rökr* – beznă, germ. *Götterdämmerung* – Amurgul zeilor) *Mit escatologic din **mitologia scandinavă* și **germanică,* de caracter apocaliptic *(→ escatologie),* descris în **Edda Veche.* Într-un viitor indefinit, din cauza imperfecțiunilor ei, lumea va trebui regenerată. Mai întâi se va succeda, de 3 ori, Iarna cea lungă *(*Fimbulwethr),* când zăpezi gigantice vor acoperi totul, gerul maximal aducând o glaciație absolută (într-un ciclu lipsit de intermediile călduri); apoi, după alte 3 ierni și mai grave, va izbucni un măcel de proporțiile unui dezastru cosmic. *Lupul **Fènrir* înghite soarele, după ce se îngrășase în timpul iernii mâncând măduva sperjurilor și infidelilor (într-o variantă, lupul **Sköll*), iar lupul *Hati* (sau Sköll) va înghiți luna. Atunci, zeul infernal **Loki* se eliberează din lanțuri. Șarpele oceanic **Yormungandhr,* înconjurând tărâmul omenesc **Midgardhr,* iese la suprafață; cântă cei doi cocoși oraculari (**Gullinkambi* – în *Asgardhr, **Fjalar* – în *Hell); cad stelele în timp ce Yormungandhr se zvârcolește, o beznă compactă se instaurează pretutindeni, se produc mari cutremure care sfărâmă munții, după aceea se dezlănțuie un *potop universal peste care plutește marea corabie construită din unghii de morți, *Naglfar, aducând oștirea nefastă a morților și *giganților, sub comanda lui Loki. Eliberându-se, lupul Fènrir aruncă flăcări din gură. Giganții, conduși de *Surtr, pătrund prin crăpăturile cerului în lumea zeilor, Asgardhr. Podul-curcubeu **Bifröst* se frânge, iar **Heimdallr* sună din cornul său Gjallarhorn semnalul de luptă al zeilor Aseni *(*Asa)* și al *spiritelor *apei *(*Vana),* împotriva forțelor nefaste. Zeul suprem **Odhinn* se duce să se sfătuiască cu capul oracular al lui **Mimir* despre soarta războiului. *Arborele Cosmic **Yggdrasill,* sub care fecioarele **Norne* stau sumbre, începe a se veșteji, apoi se clatină din rădăcini, ros de balaurul *Nidhöggr. În primul moment al bătăliei, Fènrir sare asupra lui Odhinn și, după o luptă lungă, îl înghite pe zeu, dar e ucis imediat de fiul răzbunător al victimei, **Wydarr,* care cu brațele și cu piciorul dezmembrează maxilarele lupului. Apoi *Heimdallr* (lumina astrală) și *Loki* (focul subteran) se distrug simultan, reciproc. Zeul fulgerului **Thorr,* după insuccesul precedent, izbutește să-l ucidă pe șarpele Yormungandhr, totuși, retrăgându-se numai 9 pași, e ars și sufocat de flăcările și suflul tășnind din gura cadavrului. Pierzându-și sabia magică, **Freyr* e omorît de Surtr, iar zeul războiului **Týr* e ucis de câinele infernal **Gharmr.* După încheierea bătăliei, Surtr inundă câmpul de luptă Wigridfelde cu focul eliberat al tărâmului **Muspellsheim,* flăcările cuprind universul, copacul Yggdrasill se zguduie cu zgomot și se prăbușește (în altă variantă, se menține parțial, ca reper al fostului univers), iar pământul, carbonizat, se năruie în mare. Mitul, în ambele lui ipostaze (iarna și incendiul), amintește de forma escatologică din **Avesta.* *Sfârșitul lumii prin **R.** este revenirea materiei cosmice și a ordinii universale la *haosul primordial. După un răstimp incert, va începe regenerarea universului distrus, care se va desăvârși cândva, odată cu reluarea timpului, în noua lume **Himli (Gimle).* Unii zei se vor întoarce în universul nou, din locuri obscure, fie așa cum au fost, fie cu alte nume și alte înfățișări. Primul revenit va fi **Baldr,* zeul solar al primăverii, apoi fratele și ucigașul său orb **Hödhr,* după el zeul pădurilor *Wydarr* și **Vale,* arcașul răzbunător al

fratelui său Baldr. *Heimdallr* se va regenera sub numele de *Rigr* şi îi va iniţia pe cei doi supravieţuitori ai dezastrului cosmic: tânărul *Lif* (Viaţa) şi tânăra *Lifthrasir* (Forţa vitală), care stătuseră ascunşi în perioada **R.** sub rădăcinile arborelui Yggdrasill, adormiţi cataleptic şi protejaţi de *pădurea ocrotitorului *Mimir* (Hoddmimir). *Rigr* va deveni tatăl adulterin al celor 3 întemeietori de categorii sociale: *Thrael* (slujitorul), *Karl* (ţăranul agricultor), *Jarl* (nobilul războinic). Cele 3 Norne vor continua, în eternitatea lor, cârmuirea destinelor. Odhinn şi Thorr nu se vor întoarce niciodată, în nici un fel, deşi, după o *legendă germană târzie, Odhinn revine discret în lume, dar fără atributele lui. Lumea se va reaşeza în alte tipare, păstrând numai câteva din vechile structuri. Zeii reapăruţi se vor aduna să rememoreze trecutul; apoi, reprezentând ideea de forţă cosmică constantă, vor relua cârmuirea universului şi se vor sfătui asupra organizării lui. Pe muntele Himli din cer, în palatul nou cu acelaşi nume (ad-litt. – *Acoperişul-de-nestemate*) vor locui noii zei principali: *Baldr, Hödhr, Wydarr* şi *Vale*. Mitul **R.** – privit integral, cu antecedentele, desfăşurarea şi urmările sale – este în linii mari o sinteză de alegorii şi simboluri de filosofie mitologică, dezvoltate din materia fondului indoeuropean comun şi, poate, din memoria tulburе a unor glaciaţii ce s-au succedat în paleolitic. Încercările de identificare istorică (ce s-au făcut uneori) a morţii şi regenerării lumii prin **R.** sunt naive, întrucât operează cu pseudosimboluri apriorice şi ignorează caracterul pur escatologic al acestui mit. Potrivit oricărui demers profetic din miturile apocaliptice, **R.** este profetizat în funcţie de momentul critic al unor stări morale dintr-o societate dată, iar acestea sunt imponderabile şi asincrone, deci şi profeţia devine o proiecţie *sine die*.

§ A. Olrik, *Ragnarök. Die Sagen vom Weltuntergang*, Berlin, 1922; R. Reitzenstein, *Weltuntergangsvorstellungen*, Uppsala, 1924; Georges Dumézil, *Les dieux des Germains. Essai sur la formation de la religion scandinave*, Paris, 1959; J. S. Martin, *Ragnarok*, Assen, 1972

Rahab 1 Monstru biblic *(→ mitologie biblică)*; interpretat ca *dragon marin al *apei primordiale, al abisului oceanic, personificând o forţă ostilă lui *Yahweh şi biruită de el, după o scurtă indicaţie din *Biblie*: „Prin puterea lui el a domolit marea şi cu înţelepciunea lui a zdrobit pe Rahab" (*V.T., Iov.*, XXVI, 12). Există prezumţia că **R.** e o copie după monstrul marin dintr-un *mit cosmogonic babilonian – *Tiamat, învins de *Marduk *(→ mitologii din Mesopotamia)*; de altfel, acţiunea lui Yahweh, personificând forţele luminii şi biruind *haosul tenebros al mării are similitudini cu actul elohist al *cosmogoniei, din *Geneză* („Duhul lui Elohim se mişca deasupra apelor"). **2** Femeia desfrânată din Ierihon, care a ascuns iscoadele trimise în oraş de **Iosua*, deci o gazdă de spioni care, prin meseria ei de prostituată, nu dădea de bănuit privitor la bărbaţii care se perindau prin casa ei (cu gospodărie întemeiată, căci avea snopi de in pe acoperiş); ca răsplată pentru servicii, Iosua îi cruţă viaţa şi gospodăria după ce distruge Ierihonul (*V.T., Iosua*, II, 1–21; VI, 16, 21–24).

Rāhu *Demonul eclipselor de soare şi de lună, pe care le provoacă şi le efectuează (după *mitul păstrat de populaţia singaleză din ins. Ceylon). Acelaşi sau alt **R.**, în **mitologia vedică* (fiul lui Vikpracitta, regele *demonilor din clasa **Daitya*), i-a cerut zeului *Viṣṇu să planteze o sămânţă de *lotus pe talazurile mării; după ce planta a crescut, **R.** coboară pe tulpina noului lotus, însă apele sunt atât de adânci, încât are nevoie de 4 zile spre a se întoarce la suprafaţă. Mitul pare sau o adiacenţă sau numai o aşchie dintr-un mit cosmologic mai amplu. Uneori **R.** era numit cu epitetul *Suradviṣ* (Vrăjmaşul Zeilor). Un alt portret: când, la începutul lumii, *zeii *(*Deva)* şi demonii *(*Asura)* preparau, din spuma mării bătute, băutura divină **amrita*, **R.** a reuşit prin şiretlic să bea câteva înghiţituri, care încă nu-i coborîseră pe gâtlej; dar *Soarele şi *Luna l-au observat ascuns în mulţimea zeilor, semnalându-i prezenţa, iar pentru ca demonul să nu beneficieze de efectele amritei, Viṣṇu i-a retezat cu discul său capul, devenit din cauza amritei nemuritor, aşa că s-a înălţat la *cer fără trup: locuind de atunci acolo, *capul lui Rāhu* înghite când Soarele, când Luna, producând eclipse *(Mahābhārata*, I, 17, 4–9).

Rai → *Paradis*

Raiden Zeu al tunetelor, în **mitologia japoneză*, care are un fiu, *Raitaro*, cu atribute similare.

Rākṣás; *Rakṣasa* Grup demonic, subaltern al lui *Rāvaṇa, de fapt, o clasă de *duhuri rele sau *demoni nefaşti, din **mitologia vedică*, divizată în 3 categorii vag diferenţiate, cea mai primejdioasă considerându-se cea diriguită direct de Rāvaṇa. Toţi **R.** se socotea că locuiesc în cimitire şi în *păduri, devorând în mod curent cadavrele, dar în anumite condiţii şi oamenii vii. S-a emis ipoteza că **R.** ar constitui un ecou din India prearică, memorând difuz portretul mitic al populaţiilor aborigene, de dinaintea cuceririi teritoriului de către clanul lui **Bhārata*. Dar ipoteza e simplistă, suferind de *euhemerism excesiv.

Rāmá *(Cel Negru, Cel Întunecat)* Erou mitic indian din **mitologia vedică*, prinţ în *Āyodhyā, simbolizând prin nume instaurarea păcii, ideea de odihnă; eroul principal al epopeii sanscrite **Rāmāyaṇa* şi al unui episod din **Mahābhārata* (cartea *Mausalaparva*). Născut de Kausalyā, prima din cele 4 soţii ale regelui Daçartha din Āyodhyā, care poseda 10 care de luptă, **R.** (cu epitetul *Rāmācandrá*) e de fapt a 6-a încarnare *(*avatara)* a zeului *Viṣṇu, despre care nu va afla decât după încheierea misiunii de distrugere a grupului

*demonilor *Rākṣás* din ins. *Lānkā*, unde domnește decacefalul *Rāvaṇa. Însurat cu prințesa *Sita, dar exilat și trăind 14 ani în *pădure cu ea și cu fratele său *Lakṣmaṇá, **R.** e căutat de alt frate al său, *Bhārata, și tulburat în retragerea silvestră de zeița Șurpanaka (pe care Lakṣmaṇá o desfigurează), apoi de fratele ei, demonul *Khara cu cei 14 subalterni ai săi, distruși însă în război, până când marele demon Rāvaṇa, incitat de Șurpanaka, o răpește pe Sita cu intenția seducției. Un crunt război, purtat cu ajutorul prințului *Hanuman, zeul maimuțelor, nimicește pe Rāvaṇa, eliberând-o pe Sita rămasă neprihănită și spulberând stirpea demonică din Lānkā. Totuși **R.** își suspectează soția; dar cerându-i dovezi de fidelitate, o jignește și o pierde (ea întorcându-se în sânul Gliei-mame). Atunci, zeul *focului, *Agni, îi dezvăluie lui **R.** secretul misiunii îndeplinite: „Ascultă adevărul, tu, a cărui putere n-a fost dezmințită vreodată. Maiestatea ta ești Nārāyaṇa, mărețul și fericitul zeu. Tu ești adăpostul dreptății; tu ai fost văzut la începutul și la sfârșitul lumii, dar în tine nu se vede nici început nici sfârșit. Tu ai intrat aici [în lumea de] jos într-un corp omenesc pentru moartea lui Rāvaṇa. Așadar pentru noi ai făcut această ispravă, o tu cel mai puternic dintre stâlpii ce reazemă datoria."

§ W. Stutterheim, Rāma-Legenden und Rāma-Reliefs in Indonesien, München, 1925

Rāmāyaṇa Epopee eroică sanscrită, componentă a codicelui **Vedāṅga* (→ *smṛiti*), narând isprăvile lui **Rāmá*, atribuită ascetului Vālmīki: textul, compus din 7 cărți, cuprinde 24 000 *ślokas* (versuri duble, cu câte două emistihuri de 16 silabe, de fapt versuri grupate în distihuri). Caligrafiată, în lb. sanscrită, pe foi de palmier, în sec. VI î.e.n., ar fi fost compusă până în sec. X î.e.n., din 7 *kanda* (secțiuni sau capitole): 1) *Adikanda* (Capitolul de început) sau *Balakanda* (Capitolul copilăriei), despre copilăria și adolescența lui Rāmá; 2) *Ayodhyākanda* (Capitolul orașului Ayodhyā), despre evenimentele ce au dus la exilarea lui Rāmá; 3) *Araṇyakanda* (Capitolul pădurii), despre viața silvestră a lui Rāmá cu soția sa *Sita și cu fratele său *Lakṣmaṇá, și despre răpirea Sitei de către regele din ins. *Lānkā, *demonul *Rāvaṇa; 4) *Kiṣkindyakanda*, despre alianța dintre Rāmá și regele *Sugriva din Kiṣkindya; 5) *Sundarakanda* (Capitolul cel frumos), despre războiul lui Rāmá contra demonului *Khara, încheiat prin biruință, cu ajutorul maimuțelor zeului *Hanuman care construiesc un pod transmarin între India și Lānkā; 6) *Yuddhakanda* (Capitolul războiului), despre bătălia și victoria lui Rāmá contra lui Rāvaṇa, sfârșită cu eliberarea Sitei și întoarcerea în *Āyodhyā, unde Rāmá e încoronat; 7) *Uttarakanda* (Capitolul cel din urmă) despre surghiunul Sitei și remușcările lui Rāmá care, făcând *sacrificiul *calului (**açvamedha*), ascultă **R.** recitată de Vālmīki și apoi îi cere Sitei dovada castității; când în timpul unor serbări Rāmá își recunoaște fiii, Sita e înghițită de pământul matern. • Această epopee construiește o societate ideală a Indiei, întemeiată pe principiul **dhārma* (datoria morală), conservator al echilibrului universal.

§ Valmiki, *Ramayana* (trad. rom. după repovestirea engleză a lui C. Rajagopalachari, Bombay, 1965, de Sergiu Demetrian, I–II, București, 1968)

Ran Soția zeului mărilor **Aegir*, în **mitologia scandinavă*, provenind, ca și soțul ei, din semințiа *uriașilor. **R.** e stăpâna domeniului submarin al morții prin înec, ea atrăgând corăbierii și pescarii, spre a-i supune dorurilor sale erotice, după ce i-a înfășurat într-un năvod. (Jacob *Grimm și alți mitologi au explicat prin acest conținut semantic numele divinității: *Ran* sau *Raub* – răpire, furt; cf. lat. *rapina*, cu sens similar.) *Simbolul iubirilor săvârșite de **R.** cu înecații care mor în brațele ei drăgăstoase a transformat-o ulterior într-o anexă, din cadrul *mitologiei *morții, a stăpânei *Infernului, zeița *Hel*. **R.** a născut de la Aegir 9 fiice (în acest caz, numite după mama lor: *Ranars daetr*), care sunt cele 9 valuri simbolice sau în genere talazurile mării și apele componente ale oceanului: *Bylgja, Blodughadda, Duva, Hefring, Himingloefa, Kolga* ș.a.

Rangi Zeul polinesian al *cerului patern, având un *cult aparte în aria neozeelandeză maori (→ *mitologii din Oceania*), născut din *haosul primordial împreună cu soția sa **Papa* (glia maternă). *Mitul spune că în vremea dintru început, înainte de apariția zilei și a nopții, a soarelui și a lunii, a nisipului și a ierbii, *Rangi* și *Papa* (cerul și *pământul) stătuseră culcați în îmbrățișare nedezlipită, cei 7 copii ai lor rătăcind în beznă până când s-au adunat toți și, sfătuindu-se, *Tane* cu ajutorul celorlalți și-a despărțit părinții, creind spațiul necesar vieții (cf. despărțirea pământului *Geb de cerul *Nut în **mitologia egipteană*). **R.** este punctul de cumpănă între universul haotic și cel creat, genealogia teogonică integrală fiind aceasta: *Pu* (rădăcina sau începutul) din care se ivește *Kore* (haosul, pustietatea), generând perechea *Po* (noaptea sau lumea subterană) și **Ao* (lumina), care apoi naște pe *Rangi* (cerul) și *Papa* (glia); aceștia nasc pe cei 7 *zei* fundamentali: *Tane* (fertilitatea, creația, *soarele, *viața, libertatea), **Rongo* (hrana lumii), **Tawhiri* (vântul), **Hina* (*luna), **Tangaroa* (marea și peștii), **Haumia* (rădăcinile și fructele *pădurii), **Tu* (războiul și crearea bărbatului); din cuplul Tane și Hina, se naște semizeul prometeic și *eroul civilizator **Maui*, *simbolul *focului.

Rarog (slav Paporъ; ceh *Rarašek*, *raroh* – șoim; ucrainean *Papur*) *Spirit ignic din

**mitologia slavă*, care apare în lume după ce un om cloceşte pe cuptor 9 zile ouăle unei păsări de pradă (de ex., ouă de şoim) sau ale unui *balaur serpentimorf.

Rata *(Rata-cel-puternic, Rata-singurul-înţelept)* Semizeu sapienţial al mai multor populaţii din Polinesia *(→ mitologii din Oceania)*; personaj irascibil, dar iscusit artizan, socotit navigatorul arhetipal şi inventatorul luntrii. Întrucât poseda o secure uriaşă. **R.** şi-a procurat lemn din pădure având de luptat cu *spiritele arborilor (după altă variantă, dimpotrivă, fiind ajutat de *duhurile *pădurii care alcătuiau o populaţie gnomică), apoi, în ciuda nesăbuinţelor sale, a fost ajutat de zei să construiască o luntre, cu care a întreprins o călătorie în Ţara-de-la-hotarul-luminii-de-lună; în această călătorie şi în altele, când a fost nevoit să-şi croiască drum prin lagune ori să-şi elibereze mama, **R.** nu s-ar fi descurcat fără securea sa magică, pe care o folosise şi la construcţia navei; pentru populaţiile Polinesiei (mai ales din arhip. Tuamotu), compuse din navigatori îndrăzneţi şi dibaci, **R.** şi luntrea sa au devenit simbolul străbaterii mării.

Ráti *(Volúptatea)* Zeiţa plăcerii, în **mitologia vedică*, una dintre soţiile zeului dragostei **Kāma* (alături de *Prīti* – Iubirea), ea simbolizând latura voluptoasă a dragostei. Când marele zeu *Çivá l-a prefăcut pe Kāma în scrum, totuşi şi-a regenerat victima la stăruinţa zeiţei *Pārvati pe lângă care intervenise cu succes **R.**.

Raugupatis Zeu lituan *(→ mitologie baltică)* patronal al fermentaţiei băuturilor şi alimentelor preparate (berea, aluatul dospit ş.a.); i se sacrificau tinere găini pestriţe *(→ sacrificiu)*.

Raurava Lume transcendentă, echivalând cu *Infernul, în credinţele Indiei *(→ mitologie vedică* şi **post-vedică)*, incluzând însă 21 arii concomitente (comparabile cu bolgiile dantești); în altă clasificare mitică, se imaginau două structuri: *Tamisra* şi *Andhatami* (Locurile întunericului), apoi *Raurava* – de astădată ca parte a întregului – şi *Mahāraurava* (Locuinţa lacrimilor).

Rāvaṇa *(Cel care te face să plângi)* Epitet: *Daçanana* (Cel cu zece feţe) *Demon de prim rang din marile mituri indiene ale epocii epice *(→ mitologie vedică* şi **post-vedică)*, primejdioasă căpetenie a clasei **Rākṣas*, rege al ţării demonice din ins. **Lānkā*. Reprezentat ca fiinţă decacefală, **R.** este fratele vitreg al zeului bogăţiei *Kubera, de la care a obţinut în stăpânire *carul ceresc *puşpaka. Încercarea lui **R.** de a o seduce, după ce o răpise, pe *Sita, soţia lui *Rāmá, produce un război de rezonanţă cosmică *(→ războiul ceresc)*. Deşi **R.** îşi dobândise forţa prin *asceză *(*tāpā)*, folosind-o contra moralei divine, e distrus în acest război, după o bătălie grea, de Rāmá (de fapt, de o *avatara a zeului *Viṣṇu), cu săgeata magică a lui *Indra. Soţia lui **R.**, Mandodarī, este fiica zeiţei iluziei, *Māyā.

războiul ceresc Ciclu de *mituri descriind stările conflictuale violente între divinităţile binelui şi ale răului (*Titanomahia, *Armageddon, *Ragnarökr, războiul lui *Rāmá, bătălia finală între *Ahura-Mazda şi *Angra-Mainyu), din care de obicei ies biruitori *zeii împotriva divinităţilor luciferice, bătăliile având însă consecinţe cosmice catastrofale. • F o r m e Aproape în toate zonele mitologice găsim variante ale **r.c.**, unele sumare, limitate la o fabulaţie simbolică, altele în structuri sincretice luxuriante.~ În Egipt, *războiul lui *Ré contra lui *Apophis* (*Motanul în flăcări* retezând capul *Balaurului nopţii*) e reductibil la *simbolul impactului între lumină şi întuneric; mult mai complex e *războiul dintre *Horus şi *Seth*, deşi sub straturi alegorice fără transparenţă; într-o etapă, Seth îi smulge un ochi îngropându-l „în munte, ca să lumineze pământul", iar Horus, cu ochiul regenerat de laptele zeiţei *Hathor, îşi castrează adversarul; în altă etapă, Horus distruge 651 duşmani ai lui *Ré-Harakhty: „Şi a zburat Horus din Behdet spre cer sub înfăţişarea marelui Soare înaripat. Când i-a zărit pe duşmani, s-a apropiat de ei cu înfăţişarea marelui Soare înaripat, s-a zbuciumat deasupra lor, şi ochii lor n-au putut să-l vadă, şi urechile lor n-au putut să-l audă, şi s-au ucis între ei şi nu a mai rămas viu nici un cap" (din drama mistică *Înălţarea cerului*, gravată pe zidul apusean al *templului lui Horus din Edfu). ~ La evrei, *Războiul lui *Yahweh* e o personificare a elementelor atmosferice dezlănţuite, construită probabil pe rădăcina unui *mit comun arhaic al unui eveniment geofizic catastrofal când „pământul s-a mişcat din loc şi s-a zguduit, iar temeliile munţilor s-au cutremurat" ca manifestare a mâniei lui Yahweh: „din nările sale se ridica fum şi foc mistuitor ieşea din gura sa [...] El aplecă cerurile şi scoborî, în vreme ce nouri întunecoşi stăteau sub picioarele sale. Şi purcese pe un cherub şi-şi luă vânt şi pluti pe aripile vântului. Şi se înfăşură în întuneric, de jur împrejur, ca într-un cort, în întunericul de ape şi de nouri deşi. Din strălucirea feţei lui răzbăteau grindină şi cărbuni aprinşi." Iar când Yahweh porni să tune, în acest cadru de elemente dezlănţuite, „el slobozi fulgerele sale şi risipi pe duşmani şi prăvăli trăsnetele sale şi-i învălmăşi. Atunci se dezgoliră zăcătoarele mării şi tălpile pământului se dădură pe faţă din pricina dojanei tale Doamne, din pricina viforului răsuflării nărilor tale!" (*V.T., II Samuel*, XXII, 8–16). ~ Conflictul *Tistrya–*Apaosha* din **mitologia iraniană* este tot de aparenţă atmosferică, între zeul ploilor, dar şi simbolul stelei Sirius, Tistrya, şi *demonul secetei şi al efectului arşiţei solare, Apaosha, victoria finală a celui dintâi obţinându-se cu dificultate: „Tistrya se ridică, strălucitor şi măreţ, din lacul Vourukasha..." (*Avesta*, *Yasht*, VIII, 20–30). ~ *Războiul lui Rāmá* e rezolvarea conflictului între zeii vedici şi principalii demoni (*Rāvaṇa, *Khara), Rāmá fiind

încarnarea ad-hoc a zeului *Viṣṇu; mitul se pare că reflectă exterior una din etapele cuceririi Indiei de către indoeuropeni, dar miezul memorial este ecoul mitului arhaic al unei catastrofe cosmice frecvent reprezentate într-un anumit strat al *mitologiei generale. Atacat de *carul ceresc zburător al lui Rāvaṇā, Rāmá este luat în carul, condus de *Mātali, al lui *Indra. Impactul ceresc antrenează elementele naturii, iar carul lui Indra le domină: „Marea, toată în flăcări, învăluită de fum, cu talazurile zbuciumate, se ridica în aer mânioasă și aproape că atingea Soarele, ale cărui raze lăncede dobândiseră culoarea aramei și astrul părea respingător, lipit de fundul cerului și cu discul palid" *(Rāmāyaṇa, 6 Yuddhakanda).* ~ *Insurecția lui *Ullikummi* este un mit hurrit mai ciudat: monstrul mineral Ullikummi, destinat de autorul său, zeul **Kumarbi*, să rivalizeze cu zeii, crește din mare spre cer și, deși atacat de zeul furtunii *Teshub și de alți 70 de zei, îi bravează („În ceruri eu mă voi face rege. Și voi distruge Kummiya. Voi lua în stăpânire Kuntarra. Voi izgoni pe zei din cer!") și răspunde atacului cutremurând cerul și pământul și crescând ca un turn până la reședința zeilor **Kuntarra*. Adunarea zeilor decide lupta: zeul *Ea cere să fie adus cuțitul cu care a fost despărțit cerul de pământ și „să se reteze picioarele lui Ullikummi": după o luptă dificilă, monstrul e totuși înfrânt *(Cântecul lui Ullikummi)* ~ *Titanomahia* din **mitologia greacă* este lupta condusă de *Zeus contra *Titanilor pentru cucerirea definitivă a universului: „Deodată pământul mugi cu glas cumplit, iar largul cer îi răspunse gemând. Înaltul Olympos se clătina din temelii de iureșul Nemuritorilor. [...] Zeus însuși [...] venea din cer și de pe Olympos aruncând fără preget fulgerul, iar din mâna sa vânjoasă trăsnetele zburau însoțite de tunete și fulgere, făcând să se rotească văpaia divină atunci când își repezea loviturile. Iar de jur împrejur pământul, izvor de viață, pâlpâia de văpaie [...]. Un suflu arzător îi înfășura pe Titani, pe feciorii țărânii, în vreme ce văpaia se urca uriașă spre norul divin; dar în ciuda puterii lor ei își simțeau ochii orbiți când scăpăra lumina de trăsnet și de fulger. O dogoare năprasnică străbătea genunea." Titanomahia se încheie cu victoria zeilor care îi înlănțuie pe *Titani într-o cetate cu ziduri de aramă din *Tartaros (Hesiod, *Theogonia*, v. 666–673). ~ **Gigantomahia*, asemănătoare ca structură cu Titanomahia, e descrisă, după surse grecești de **mitologia romană*, semnalându-se o stare nouă la zei: frica. „Glia înfuriată i-a ridicat împotriva Cerului, cu armele lor, pe giganții enormi, iscați din crăpăturile stâncilor, aceste neamuri felurite la chip și cu trupurile de alcătuiri felurite. Atunci chiar și zeii au căutat alți zei care să le fie mai presus. Era cuprins de îndoială până și Iupiter și se temea că nu va mai fi în stare să facă ceea ce știa că poate face. El a văzut pământul ridicându-se și i s-a părut că întreaga natură se răsturnase cu fundul în sus, căci munții se înălțau grămădiți peste munți, încât până și stelele fugeau de aceste uriașe mormane apropiindu-se de ele. Asemenea asalturi vrăjmașe Iupiter nu mai văzuse, și nu știa nici el dacă existau forțe divine mai mari decât ale lui." (Marcus Manilius, *Astronomicon* I, 414 și urm.). ~ *Prinderea zeilor Oxlahun-ti-Ku (→ Ah Mucencab)* e un mit maya obscur, de structură vădit alegorică: „În al unsprezecelea deceniu dublu al Stăpânului, Ah Mucencab a ieșit să lege ochii lui Oxlahun-ti-Ku. Dar numele său nu-l cunoștea nimeni afară de sora lui mai mare și de fiii săi [...] Atunci se și încheiase facerea lumii, dar ei nu știau ce anume se petrece. Tot atunci, [zeii] Oxlahun-ti-Ku au fost prinși de [zeii] Bolon-ti-Ku. S-a lăsat atunci în jos o văpaie, atunci s-a pogorît o funie și au fost coborîte pietre și toiege. Atunci a început bătaia cu pietre și toiege. Atunci au fost prinși [zeii] Oxlahun-ti-Ku" (*Cartea lui Chilam Balam*, mitul I). ~ Din aceeași familie, fac parte și alte mituri: războiul împăratului chinez **Huangdi* contra *dragonului *Chiyou; bătălia arcașului ceresc **Yi* împotriva celor 10 sori (mit chinez); războiul între zeii clasei *Asa, conduși de **Odhinn* și *spiritele acvatice ale clasei *Vana (în **mitologia scandinavă*). ~ O categorie aparent diferită constituie războaiele apocaliptice (duelul final între *Ahura-Mazda* și *Angra-Mainyu* – în **Avesta, Armageddon* în **Biblie, Ragnarökr* în **Edda Veche*) prevestind un viitor incert care nu poate fi decât proiecția teologică a unor mituri îndeosebi memoriale. • A r m e Arma principală a **r.c.** este fulgerul, în diferite ipostaze (la greci, fulgerele erau făurite de *Hephaistos, armele zeilor mesopotamici aveau de obicei același model meteorologic); în **mitologia vedică* există însă arme magice de caracter insolit, adesea surprinzătoare prin neasemănarea structurală cu cele obișnuite în alte mituri: săgeata lui *Indra *(vajrá)* e un fel de bumerang exploziv de forța a 10 000 de sori („Văzându-și lucrarea împlinită, săgeata se întoarse singură în tolba ei"), similară (sau aceeași) cu cea împrumutată lui Rāmá: „Rāmá luă atunci o săgeată pe care Brahmā o făurise odinioară pentru Indra. În ampenajul ei, săgeata aceea avea închis vântul; în vârful ei se aflau focul și soarele; în nodurile ei Brahmā așezase pe zeii purtători de groază. Ea avea chipul morții" *(Rāmāyaṇa, 6 Yuddhakanda)*; de aceeași factură, fără aceeași putere, pare măciuca lui Khara, „împodobită cu brățări de aur, uriașă, arzând în văpăi". Alte arme au caracter pur magic. • C o n s e c i n ț e **R.c.** are totdeauna repercusiuni cosmice, fiind adesea legat de fenomene (mai ales astronomice) neobișnuite. În *Biblie,* la cererea lui *Iosua, aștrii se opresc „aproape o zi întreagă": „Soarele a stat în loc, în mijlocul cerului, și nu s-a zorit să apună" (*V.T., Iosua*, X, 12–13). Același fenomen compune un mit chinez, transcris în **Shi jing*: în vremea

împăratului *Yao „zece zile soarele nu s-a culcat, pădurile au ars și gângănii scârboase s-au răspândit peste tot", iar împăratul „porunci lui He și lui Ho, în acord respectuos cu cerurile, să calculeze și să stabilească mișcările și aparițiile soarelui, lunii, stelelor și spațiilor zodiacului și să aducă la cunoștința poporului anotimpurile". Alt ecou este în conflictul dintre *Atreus și *Thyestes: „care a stârnit intervertirea, pentru soare și pentru celelalte astre, a asfințitului și răsăritului lor; asta înseamnă, după cum se zice, că din punctul cerului unde le vedem noi acum răsărind, ele asfințeau, iar răsăritul lor se mutase în punctul opus, producând prin această intervertire configurația actuală a cerului" (Platon, *Omul politic sau Despre regalitate*, I, 4). Se citează și ecouri filtrate de folclorul târziu, ca mitul românesc al *Blajinilor: „Înaintea oamenilor care alcătuiesc lumea noastră de astăzi, această față a pământului a fost locuită de Blajini, dar Dumnezeu, din mai multe pricini, a întors pământul astfel că lumea Blajinilor a ajuns dedesubt, iar fața de dedesubt a pământului s-a ridicat deasupra și pe aceasta trăim noi" (T. Pamfile, *Mitologie românească*, III, *Pământul*, București, 1924, p. 14).

Ré: *Ra*; Simbol hieroglific ⊙ Zeu de prim rang, în **mitologia egipteană*, personificând *soarele ca izvor de forță vitală, dar și ca astru, și implicit lumina, ca realitate și ca *simbol; e totodată judecătorul suprem al universului. Deși adorat în întregul Egipt ca zeu creator și suprem, **R.** avea centrul religios în Heliopolis, unde era numit și **Atum* și prezida *marea eneadă* (egipt. *pesedjet*) compusă din: Atum (Ré) – creatorul solitar, *Shu (*aerul), *Tefnut (umezeala), *Geb (*pământul), *Nut (*cerul), *Osiris (*moartea), *Isis (maternitatea), *Seth (violența), *Nephthys (renașterea). Aici se credea mai târziu că **R.** a fost creat de *Atum* sau că s-a desprins prin forța propriei voințe din *haosul primordial **Nun* sau că, închis între petalele unei flori de *lotus ridicate pe apele primordiale *(→ apa)*, a ieșit din corolă sub forma păsării *benu* (*phoenix) și apoi s-a lăsat în zbor pe vârful piramidal al unui obelisc de piatră; de aceea, obeliscul aurit era obiectul cel mai sacru din *templul heliopolitan al lui **R.**, care patrona și *piramidele, considerate construcții solare simbolizând cele 3 vârste (obeliscul fiind raza fecundatoare a lui **R.**, de unde și interpretarea hazardată de simbol falic): copil la trezire – *Heprer*, adult la amiază – *Ré*, bătrân seara – *Atum*. Drumul său celest: în zori iese din apele răsăritene, salutat de corul vesel al celor 7 paviani (maimuțele sacre ale lui *Thot) care, treziți de prima lumină, execută un *dans ritual al bucuriei; apoi **R.** se urcă în barca zilei și plutește de-a curmezișul cerului până seara, când se mută în barca nopții, navigând prin tunelul trupului unui imens șarpe al lumii de jos; altă formă de mit al victoriei zilnice este ipostaza sa de *Motan în flăcări*, care-l ucide pe *balaurul nopții (sau *dragonul), **Apophis*. Miturile isiace narează cum Isis, aflând numele secret al lui **R.**, i-a împiedicat intenția de a distruge lumea și cum apoi, cuprins de remușcări, zeul a curmat arșița ucigașă sau măcelul pe care îl pregătea zeița **Hathor* (sau zeița **Sehmet*), și a plecat în cer pe spinarea acestei *vaci divine, fiica sau soția lui (în varianta Sehmet); în această împrejurare din lacrimile lui **R.** s-au născut *albinele spre a-i transforma plânsul în miere și ceară (într-o variantă, din lacrimile zeului și din sudoarea lui s-au născut oamenii). Există și mitul unui **R.** corporal, cu o soție divină: Rat, Iusas sau Urt-Hekau (Mare-în-magie), uneori chiar Hathor, și cu 3 fii, care ar fi fost primii faraoni din a V-a dinastie. Alte mituri (probabil mai târzii) considerau că la început **R.** a domnit pe pământ, ca faraon divin, stăpânind întreaga lume pe care o crease; egiptenii considerau *vârsta de aur* acea perioadă când zeii și oamenii trăiseră laolaltă. **R.** a ținut ferm frânele domniei cât a fost tânăr, apoi puterea a început să i se stingă; în acele împrejurări, arșița secetoasă ar fi produs răscoale umane și tot atunci ar fi izbucnit și războiul cu Apophis, văzut ca un conflict concret. *Cultul de zeu solar și divinitate maximă se răspândește în tot Egiptul sub dinastia a V-a, iar de la Kephren, faraonii devin, formal, fiii lui **R.**, marele zeu fiind respectat ca atare până la sfârșitul civilizației egiptene, fără a se eclipsa nici în perioadele de supremație politico-teologică a altor zei cu care se contopește: *Ammon (Ammon-Ré), **Hnum* (Hnum-Ré) când acest cult, mai ales în Regatul Nou (1580–1085 î.e.n.) e supus unui compromis teologic între tradiție și noua adorare a lui Osiris, în înțelesul că cei doi zei nu sunt decât cele două fețe (diurnă și nocturnă) ale aceluiași suflet unic al universului; temeiul era într-o *credință mai veche asupra celor două regate ale lui **R.** sau două lumi: pământul, cu 12 provincii (12 ore ale zilei) și ținutul subteran al umbrelor, cu alte 12 provincii (12 ore de noapte, când zeul dă lumină morților din *Infern). În epoca sa de ascensiune cultuală supremă, **R.** era adorat ca rege al *zeilor sau chiar ca tată al zeilor și ca părinte a tot ce e viu, așadar în primul rând al oamenilor.

§ Alexander Piankoff, *The Litany of Re*, New York, 1964

Rediculus Zeu obscur din **mitologia romană*, căruia i se citează un singur atribut concret: silirea lui Hanibal să se retragă (*redire* – a se întoarce), în timpul războaielor punice, din fața porților Romei.

Reforma → *reformă religioasă*

reformă religioasă Spre deosebire de actul disident al unei *secte care se desprinde din *religia matricială, ca și spre deosebire de *erezie, care introduce corecturi parțiale în *teologia unor *dogme sau principii doctrinare tradiționale, **r.r.** este o mișcare complexă, tinzând să reformeze religia dată, nu în scopul de a construi o altă

religie: se obține o ramură nouă (**rit* autonom). În Biserica creștină catolică *(→ creștinism)* s-au produs mai multe acte reformatoare, pe lângă marea Reformă a lui Martin *Luther (căreia Biserica catolică i-a replicat printr-o Contrareformă); au apărut și alte forme, cu unele trăsături comune, conduse de: John *Wycliffe, Jean *Calvin, Jan *Hus ș.a., adică diferite între ele ca nuanțe, dar asemănătoare ca mișcare generală. Alte **r.r.** – în antichitate: încercarea de *monoteism efectuată de faraonul Amenophis IV (Egipt) prin centralizarea religiei în jurul zeului *Aton; actul teologic impunând *cultul zeului *Marduk (Babilon), din inițiativa regelui Hammurabi; reforma operată în **budismul* clasic de partizanii noii orientări mahayaniste *(→ Hinayana; Mahāyana)*. Astfel, *penticostalii în creștinism sau *șiiții în *islam sunt secte, iar *arianismul este o erezie. Desigur, definiții și clasificări ideale nu există în procesul entropic de fărâmițare a unor mari religii, terminologia curentă fiind convențională.

Ré-Harakhty *Horus, în perioada când *teologia din Egipt *(→ mitologie egipteană)* îl asimilează lui *Ré, atribuindu-i supremația cerească. În această formă sincretică *(→ sincretism)* era adorat mai ales la Heliopolis și considerat zeul orizontului și al luminii (*Harakhty* – „Horus de la orizont", alteori „Horus al celor două zări"). Reprezentat cu cap de șoim sau în întregime ca șoim, cu triplă coroană împodobită cu discul solar și cu *cobra sacră, **R.-H.** devine stăpânul simbolic al statului egiptean.

Reitia Zeiță principală venetă (populație indoeuropeană de pe țărmul nordic al Adriaticii, vorbind un dialect care avea analogii cu lb. latină), cu un sanctuar folosit încă în vremea imperială romană.

religie (lat. *religio* – teamă, scrupul, lealitate; mai târziu, scrupul religios dar și *superstiție; pietate dar și teamă de zei; de asemenea – *credință religioasă, *cult, ceremonie, sacralitate, *jurământ, loc sacru, obiect de cult, dar și impietate, *profanare, sacrilegiu; apoi religie în sens aproape modern: *Iustitia erga deos religio dicitur* „Îndeplinirea datoriei față de zei se numește religie" referitor la obligația *ritualurilor – Cicero, *De natura deorum*) Formă de experiență spirituală, cunoaștere mistică a divinității, dar și cale de refugiu în supranatural, printr-un sistem de credințe constituit în doctrină transcendentală ce operează codificarea teologică a *mitologiei prin selecția și canonizarea tradițiilor mitice de raport abstract al oamenilor față de necunoscutul natural inexplicabil; de asemenea, încercarea omului de a cunoaște în afara rațiunii imediate forțele cosmice de care se simte dominat și de a li se supune apoi în mod conștient și devoțional; (definiții sunt multe, dar nici una nu poate fi satisfăcătoare). Apărută prin absorbție succesivă, din *animatism, *animism, *totemism, *fetișism, *demonologie și mitologie, prin care omul stadiilor naive a încercat să înduplece și totodată să-și explice forțele ambientale cunoscute din efectele lor curente și să răspundă categoric întrebărilor esențiale despre *viață și *moarte, despre fenomenele dintre *cer și *pământ, între care și fenomenul propriei lui existențe, ca și despre destinul individual și cosmic (precedată de *magie, apoi întrepătrunsă organic cu aceasta), **r.** a devenit calea de raport, prin *ritualuri și experiență spirituală intimă, între om și univers; iar prin organizarea eclesiastică a sacerdoțiului într-o formă socială de cult *(*biserică)*, uzând de dogmatizarea selectivă a *miturilor și de un cod moral care prevede răsplăți și pedepse postume, dar și perspectiva **mântuirii*, **r.** devine un instrument de modelare spirituală a conștiinței sociale. În ultimă analiză, orice **r.** este un sistem coerent de postulate care admite în planul cunoașterii mistice, prin *credință* necondiționată, existența și forța autonomă și totală a unei lumi supranaturale divine, creatoare și diriguitoare a lumii vizibile și invizibile reale al cărei destin îl conduce prin legi stabilite sau după bunul plac, întrucât are asupra acesteia drept de viață și de moarte, ca asupra operei create. Dar încercările de a defini *religia ca atare* au fost împiedicate, cel puțin două milenii, de o neclaritate semantică. Antichitatea și chiar epoca cea mai recentă au confundat uneori *religia* cu *mitologia*, cu *filosofia*, cu *superstiția*, chiar cu *arta*, însă mai ales cu *magia;* toate acestea au putut constitui, în condiții variabile, fie cadrul, fie numai un instrument auxiliar al constituirii unei **r.** fără ca ea să se confunde cu ele. *Aulus Gellius*, citând pe gramaticul Nigidius Figulus, scrie (în *Nopțile attice*, IV, *IX*, 2–5) că *religiosus* înseamnă „superstițios", unul „căruia îi place religia, adică cel care s-a dedicat unei religii superstițioase", spre deosebire de *religens* – „religios" sau, în alt sens, *religiosi dies*: „zilele pentru care s-au făcut preziceri scrise, când nu e bine să se aducă sacrificii ori să se înceapă ceva", adică zilele numite „impropriu, zile nefaste". S-a observat de timpuriu că o **r.** nu se sprijină pe superstiții (pe care multe religii le și combat), și Cicero a definit perfect fenomenul, afirmând că prin înlăturarea superstiției nu se suprimă religia *(nec vero superstitione tollenda religio tollitur)*. Persistența diferitelor confuzii a pus în dificultate și retrospectiva asupra fenomenului religios, ca și înțelegerea **r.** ca fenomen diacronic. J. G. *Frazer a stabilit o schemă de succesiune în evoluția gândirii umane: magie → religie → știință, după el, **r.** fiind condiționată de o dezvoltare superioară a inteligenței; alți cercetători refuză modelul frazerian, iar pentru Max Gluckmann, în societățile primitive tribale coexistă atât practicile magice și actele religioase, cât și unele elemente de știință empirică aplicată, și chiar în societățile moderne

civilizate se mențin unele acțiuni putându-se asemăna cu practica elementară a magiei (*Politics, Law and Ritual in Tribal Society*, London, 1965). Pentru Frazer, frica de moarte „a fost probabil forța preponderentă în procesul de constituire a religiei primitive" (*Prefață* la *Creanga de aur*, compendiu, 1922); de aici și definiția sa atacabilă: „Așadar, înțeleg prin religie o împlânzire sau o împăcare a puterilor superioare omului, despre care se crede că conduc și controlează cursul naturii și al vieții omenești. Astfel definită, religia constă din două elemente, unul teoretic și altul practic, și anume o credință în puteri superioare omului și o încercare de a le împlânzi sau a le satisface" (*op. cit.*, trad. rom., I, cap. IV, București, 1980, p. 109). Explicarea fenomenului de apariție a **r.** s-a ramificat, încă în filosofia greacă, în 3 teorii: *teoria naturalistă* – Theagenes din Rhegion (*zeii sunt alegorii ale fenomenelor exterioare ale naturii); *teoria antropologică* – *Euhemeros (zeii sunt regii și eroii străvechi divinizați de urmași); *teoria politică* – *Platon (act de amăgirea poporului, cf. *Legile*, X, de ex., pentru tiranul atenian Kritias, **r.** nefiind altceva decât un *instrumentum regni);* Sextus Empiricus (**r.** este un contract încheiat de guvernanți și *sacerdoți cu poporul). Aceste 3 teorii se mențin până azi, fără modificări substanțiale, dar și fără a rezolva problema reală a definirii religiei și a răspândirii ei universale și persistente. Se observă că religiile, în perioada apariției, sunt sau *spontane* (când doctrina li se formează treptat, în cadru popular, în funcție de condițiile geofizice, în genere fenomenologice și evenimențiale), sau *elaborate* (când ele aparțin, ca punct de pornire, unor inițiatori sau unor reformatori, beneficiari ai unor împrejurări sociale și politice favorabile); dar și unele și altele pornesc de la niște baze (magie, mituri, superstiții etc.), fără a li se substitui și fără a li se suprapune, ci doar încorporând o oarecare materie primă din aceste baze. Politica are un rol minor sau nu are nici un rol în formarea unei **r.**: rolul politicii devine sensibil abia în organizarea formelor eclesiastice. Chiar dacă o **r.** nu se poate constitui fără o bază mitologică și nu se poate menține fără o *teologie, ea nu este totuși nici mitologie, nici teologie. Sub raportul concepției despre univers, sunt religii cu teologii populare spontane, uzând de cunoașterea transcendentă, și religii al căror sistem doctrinar elaborat în cadrul unui simbolism dogmatic se referă la cunoașterea divinității fie prin **revelație*, fie prin *extaz*. Dintre numeroasele clasificări teologice, una e mai frecventă, divizând religiile în *naturale* și *revelate*; dar clasificarea e vicioasă, întrucât nici o **r.** nu recunoaște că nu purcede din revelația divină și, dimpotrivă, fiecare **r.** se pretinde a fi singura adevărată, toate celelalte fiind, din unghiul ei, naturale. Aceste criterii duc la concluzii eronate atât pe cercetătorii care privesc fenomenul formării *dinăuntru*, cât și pe cei care îl examinează *dinafară*. Marc-François Lacan, autor catolic, definește **r.** ca pe „o relație concretă între om și o realitate a cărei experiență o are omul și pe care o recunoaște, acordându-i un cult", această realitate transcendentă fiind „desemnată de cuvântul lui Dumnezeu" (*Petite encyclopédie religieuse*, Paris, 1973). Cealaltă optică, a exteriorității, gravitează de obicei în jurul unei singure cauze, conservate două milenii după **Lucretius*: „frica de necunoscut"; geneza **r.** s-ar regăsi în „interesul pasionat pe care îl capătă individul față de destinul său personal" (William James, 1902), în „acest instinct de conservare grație căruia omul, pentru a triumfa asupra forțelor vrăjmașe care îl încătușează, apelează stăruitor la puterile superioare" (W. Bender, 1888), în „mediul fizic variabil și esențialmente ostil", astfel că „omul s-a născut cu frica în el" (Paul Radin, 1940). Iar dacă din această perspectivă fenomenul religios rămâne inclasificabil, este însă posibilă o clasificare tehnică: unii (A. *Lang) au susținut existența primitivă a unui **protomonoteism*, confundând faza (sau aria) de interferență între animism (un „minimum de religie") și apariția formelor religioase propriuzise; forma cea mai frecventă este **politeismul*, constând în recunoașterea mai multor divinități, dintre care una supremă; *dualismul* e clădit pe ideea de luptă între două principii divine contrare; în **henoteism* adorația se consacră unui singur zeu, alături de care sunt recunoscuți și alții, zeul principal putând fi totuși, în fiecare epocă, altul; **monoteismul* este însă o elaborare teologică intelectuală care, pretinzând recunoașterea unei singure divinități absolute și cumulative, acceptă însă un număr variabil de semidivinități auxiliare. Ideile despre **r.** (dinafara ei) și-au început evoluția filosofică din antichitate. *Democrit* (citat de Clement Alexandrinul în *Stromateis*, V, 103) afirmase: „Unii oameni învățați, ridicându-și brațele într-acolo unde se află, cum spunem noi hellenii acum, aerul, exclamă: «Toate le hotărăște Zeus însuși, și el știe totul, și toate le dă și le ia înapoi și el e rege peste toate»" La *Thomas Hobbes*, **r.** antică are conținut fantomatic: „Din această neputință de a se deosebi între visele și iluziile puternice pe de o parte și viziuni și senzații pe de altă parte s-a născut în bună măsură religia vechilor păgâni, care adorau satirii, faunii, nimfele și alte fantome de acest gen" (*Leviathan sau materia, forma și puterea unui stat eclesiastic și civil*, I, 2). În diverse modalități, aceste atitudini reapar în **deism* (J. Toland) și în **panteism* (Giordano Bruno, B. Spinoza). După *Spinoza*: „Cuvântul etern al lui Dumnezeu, legământul său și adevărata religie sunt înscrise divin în inima omului, adică în gândirea omenească" (*Tratatul teologico-politic*, XII). În definiția lui *Immanuel Kant* – „Legea morală duce la religie, adică la recunoașterea tuturor datoriilor ca porunci divine,

nu ca sancțiuni, adică măsuri arbitrare, în ele însele întâmplătoare, ale unei voințe străine, ci ca legi esențiale ale oricărei voințe libere în sine însăși, care trebuie totuși privite ca porunci ale Ființei supreme" (*Critica rațiunii practice*, II, 5). Pentru *Hegel „religia este știința spiritului despre sine ca spirit; ca știință pură aceasta nu se știe pe sine ca spirit și deci nu este cunoașterea substanțială, ci e cunoaștere subiectivă" (*Prelegeri de filosofie a religiei*, III). Păștränd din *euhemerismul lui Lucretius, totuși încercând un sondaj psihologic mai îndrăzneț, dar menținându-se în aceeași linie pragmatic-reducționistă, o definiție speculativă și programatică a oferit *Karl *Marx*: „Religia este conștiința de sine și simțământul de sine al omului care sau nu s-a găsit încă pe sine, sau s-a pierdut din nou" (*Contribuții la critica filosofiei hegeliene a dreptului. Introducere*). Nu e greu de observat însă că această definiție se potrivește mai exact sectelor extremist-bigote (pe care le putem numi *infrareligii*), decât religiilor autentice. După aceea, și mai ales în sec. XX, definirile exterioare vor aborda căi noi (puține dintre ele ieșind însă cu totul de sub tutela vreuneia din cele 3 teorii ale filosofilor Helladei). O idee nouă, spectaculos eșafodată în cadrul psihanalizei, dar lipsită total de consistență, aparține lui *Sigmund *Freud*: „religia este o nevroză universală a obsesiei, nevroza însăși nefiind altceva decât religia personală a individului" (*Die Zukunft einer Illusion*, Wien, 1927). Altă direcție nouă este structuralismul, *antropologia structurală* a lui *C. *Lévi-Strauss*, pentru care **r.** este o umanizare a legilor naturale, o antropomorfizare a naturii, așa cum, în ultimă analiză, gândirea simbolică, privită ca structură inconștientă a spiritului, este baza vieții sociale; iar pe de altă parte, religia și magia au o relație de permanentă reciprocitate. În fine, *Mircea *Eliade*, evitând definițiile directe, a remarcat că fenomenul religios nu înseamnă opoziția între *sacru* și *profan*, ci dimpotrivă, „ritul constând totdeauna în repetarea unui gest arhetipal săvârșit *in illo tempore*", iar sacrul regăsindu-se în orice obiect, „anumite experiențe religioase superioare identifică sacrul cu întregul Univers" (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 40). Un curent dedicându-se descifrării semnificațiilor pe care le comportă toate datele legate de **r.**, început de R. Pettazzoni, dar ilustrat în special de *G. Van der *Leeuw* (scopul principal fiind pentru acesta clarificarea structurilor interne din fenomenele religioase în mod integral) este *fenomenologia religiei*. Mai recent, *Walter Kaufmann* încearcă să examineze **r.** „în patru dimensiuni" (existențială, estetică, istorică și comparativă), fără a reuși să imprime însă coerență acestui mecanism cvadrimotor, vădit influențat de *existențialism* (*Religions in Four Dimensions; Existential and Aesthetic, Historical and Comparative*, New York, 1976). La aceste explorări diferite au contribuit oameni de formație intelectuală diferită (lingviști, etnologi, antropologi, psihologi, economiști, psihiatri, sociologi, folcloriști și, foarte rar, istorici ai religiilor sau ai culturii. Uneori, sigiliul profesional a dus la îngustimea definiției. De ex., Traian Herseni (urmând pe etnograful V. K. Nikolski, și refuzând să admită că „omul, la începuturile lui, a influențat și a idealizat natura", chiar străbătând momentul în perioada revoluției agrare), crede că „arheologia și etnografia au stabilit în chip cert că exact în perioada aceasta a formării *gintei matriarhale* a apărut și *religia*" și identifică pe „femeia-mamă" cu natura (*Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj-Napoca, 1977, p. 290–293). Dar Glia Maternă, considerată în unele mitologii Magna Mater (*Gaia, *Rhea, *Kybele), este în alte mitologii importante Pământul Patern (*Geb), iar în *mitologia vedică* este o divinitate secundară aproape fără importanță; de asemenea, formele religioase sunt preagrare, multe dintre miturile esențiale ale lumii, anume legate de natură, sunt de caracter cinegetic, iar miturile cosmologice aparțin epocii pastorale, în timp ce conștiința matriarhală, atâta câtă a fost, a generat mai ales mituri sporadice de tipul *Amazoanelor, neconvertite într-un cult religios propriu-zis. Chiar în antichitatea evoluată, în mediile lucide și indiferente față de *altarele și ceremoniile religioase, a fost observată necesitatea **r.** ca formă socială, atunci când ea nu operează cu instrumente de constrângere. Plinius cel Bătrân (*Istoria naturală*, II, *V*, 17, 26) se referă la eroarea de a crede în *legendele despre zei, dar semnalează utilitatea socială a credinței că zeii se interesează de treburile omenești. Pe lângă aceasta, apariția formelor religioase a înlesnit apariția primelor manifestări ale conștiinței de sine în gândirea omenească, iar apoi conștiința religioasă a contribuit, în societățile primitive și în civilizațiile arhaice, la constituirea filosofiei, literaturii, artelor, moralei și parțial chiar a unor forme timpurii de cercetare (cunoașterea și clasificarea naturii, astronomia, matematicile) și practică științifică (medicina, agricultura, zootehnia, metalurgia, arhitectura); ulterior însă, **r.** a fost depășită în plan cultural de acestea, iar în impactul inevitabil, care nu a dispărut, se disting două etape: represaliile unor aparate eclesiastice din epocile de închistare supradogmatică, operând împotriva emancipării cunoașterii raționale; apoi efortul teologiei de a adapta mecanismele complementare la evoluția gândirii științifice generale (în limbaj catolic: *aggiornamento*). Fenomenul raporturilor între *religie* și *cunoaștere* a avut totdeauna un caracter bidirecțional: creindu-și în fiecare etapă istorică străbătută câte o civilizație ca mediu ambiant artificial (fie cea pastoral-agrară, fie cea nucleară), omul trece printr-o criză de adaptare, când se simte constrâns de propria civilizație de care riscă să fie

dominat, și conștiința sa este deschisă, prin angoasă ori sentiment al înstrăinării, spre o stare religioasă; iar mitul izgonirii din *Eden pentru atentatul la *Pomul Cunoștinței este una din primele forme ale acestei crize. După depășirea stării acute, **r.** își extinde controlul, discret sau indiscret, asupra formelor culturale din civilizația consolidată. Indiferent de epocă, în orice **r.** coexistă două structuri contrare, contradictorii, incompatibile, ireconciliabile, și numai remitizarea lor în *dogma teologică unanimă le instituie ca forțe reciproc complementare: a) invarianța caracterologică a divinității; b) caracterul comportamental variabil al divinității; prima este intuirea legilor naturale, cu structura lor obiectivă, neînduplecată, abstractă, din afara moralei sociale, confundându-se deci cu noțiunea de destin; a doua este speranța morală, din afara legislației obiective naturale, că aceste legi sunt o voință subiectivă ce poate fi înduplecată, adică adaptată conceptului uman și, odată ce se acceptă tratativele, putându-și modifica decizia prin *sacrificii, comerț cu divinitatea, ritualuri magice sau convenționale și *rugăciuni. *Religia* nu a putut fi niciodată un fenomen unitar, ecumenic, pentru că ea se divide neîncetat, în lungul istoriei, în *religii*, adică într-un șir de forme de conștiință, cu diferențe metodologice și similitudini structurale ce se deosebesc între ele ca concepție mitofilosofică integrată în exercițiul social al culturii. După aceste criterii, putem clasifica 4 tipuri de religii: a) *metafizice* – construite dintr-un impuls poetic de modelare a condiției cosmice umane, sub semnul zădărniciei; *brahmanismul – definind iluzia divină *Māyā, doctrina *zen, **r.** *aztecă*, acceptând jocul magic al zeilor cu lumea, **r.** *scandinavă*, cu cea mai dramatică *escatologie a pieirii oamenilor și zeilor prin *Ragnarökr; b) *psihologice* – în care omul se autoexplorează acceptând demnitatea dogmatizării unor raporturi condiționate cu divinitatea: *mozaismul – cu amendamentele lui *Abraham în fața pieirii *Sodomei, cu lupta între *Iacob și *înger sau cu spargerea mânioasă a tablelor Legii de către *Moise; *budismul – cu individualizarea eului până la anihilarea lui în conceptul universal; c) *sociale* – **r.** *romană*, în antichitate; apoi, în epoca modernă *creștinismul catolic, absorbind toate metodele posibile și adaptându-se necontenit istoriei din râvna întemeierii unui imperiu spiritual global, ecumenic; d) *etice* – cu statut dogmatic, intransigent și tendințe de universalizare urmărite violent – ca *islamul sau ca unele culte sectante (*Martorii lui Iehova). ~ Privită din unghi social-istoric, orice **r.** este supusă legilor sociale specifice și, ca atare, există ca fenomen social implicat, se dezvoltă și decade. Expresia teoretică a **r.**, cuprinsă în mitologia, filosofia, predica doctrinară, teologia și dogmatica ei, a fost studiată ca formă de conștiință colectivă de sociologia religioasă (disciplină întemeiată la sfârșitul sec. XIX îndeosebi prin contribuția lui Ernst *Troeltsch și consolidată prin opera lui J. Wach, E. *Durkheim și G. Le Bras), și, deci, deopotrivă ca exercițiu cultual practic, manifest în consolidarea și în dezmembrarea comunităților religioase (biserici, *rituri, curente, *secte și subsecte). Perspectiva istorică asupra oricărei **r.** ne ajută să observăm traiectoria balistică a fiecăreia. Depinzând categorial de fluctuația civilizațiilor, multe religii cunosc în evoluția socială un răstimp de ascensiune și extindere geografică, prin desființarea sau absorbirea altora mai mici (de pildă, în epoca de consolidare a Imperiului Roman), până când lumea începe să fie divizată în mari religii dominante (sau universale): creștinismul, islamul, budismul (care înlocuiesc treptat, prin *sincretism sau desființare, ori cel puțin constrâng cultele locale). Dar înainte de a-și atinge ținta absolută a universalității, marile religii se supun unui proces invers, involut, de fărâmițare internă, prevestindu-și astfel autodizolvarea într-un viitor oarecare; de aici putem deduce un fenomen de *entropie religioasă*, rezidând, după o durată a dilatării prestigiului spiritual, în desprinderea centrifugală a riturilor și sectelor (acestea fiind supuse la rândul lor aceleiași legi), în urma surplusului energetic creat de crizele interne ce duc la schisme. Iar întrucât această mișcare nu încetează vreodată, se poate presupune dispariția la un moment dat a **r.**, în înțelesul pe care i-l acordăm astăzi, de fapt, *regenerarea chiar a noțiunii de religie*. Fără a constitui condiția apariției, ca fenomen, a unor convingeri de *ateism de masă (acestea putând fi doar evenimente individuale), degradarea unei **r.** îmbătrânite, înainte de a deschide drum alteia, succesoare sau înlocuitoare, superficializează datinile și ritualurile și modifică credința însăși; avem o mărturie din sec. II, într-un text patristic: „Uneori chiar din zeul Saturn faceți o oală de fiert, alteori din Minerva un vas de gunoaie, pe măsură ce fiecare din ei s-a deteriorat ori s-a sfărâmat de prea multe închinăciuni" (Tertullianus, *Apologeticum*, XIII, 4). • *Răspândirea religiilor* Mai presus de nomenclatura calitativă a tipurilor de forme religioase (religii propriu-zise, rituri provenite din *reforme scizioniste, erezii adunând prozeliți în curente autonome, secte și subsecte), datorită dispersiunilor entropice care se manifestă periodic în toată întinderea istoriei umane, există un număr incalculabil de grupări religioase. De aceea, registrul cantitativ al formelor religioase este incert. Înmulțirea lor este operată de legi autonome, printr-un fenomen de partenogeneză. Statistica religioasă are câteva piedici insurmontabile: fluctuația internă, ca un fel de mișcare browniană, nesinceritatea sau nepăsarea subiecților anchetați, absența unor cifre riguros împrospătate în unele zone geografice, dificultatea pentru anchetatori de a explora regiuni de jungle sau deșerturi etc. Acestei situații i se adaugă creșterea

generală (și inegală) a populației planetare. Astfel, la un interval de 5 ani: 1971–1976, statisticile oficiale au indicat numărul total de creștini de toate confesiunile scăzând de la 1 003 000 000 la 951 000 000 *(→ creștinism)*, iar de musulmani *(→ islam)*, de la 666 000 000 la 538 000 000, pe când **budismul* a crescut de la 176 920 000 la 245 000 000. În aceleași liste statistice, *ateii* și *animiștii* sunt înscriși în rubrici comune. Religiile misionare nu oferă nici ele cifre stabile; dar știm anii de penetrație în diferite țări (sau de convertire a majorității populației): *creștinismul* – Austria (finele sec. III), Belgia (finele sec. VII), Bulgaria (sec. IX), Cehia (sec. XI), Danemarca (sec. VIII), Finlanda (sec. XII), Franța (începutul sec. I), Germania (sec. IV), Grecia (sec. I–III), Irlanda (sec. V), Islanda (sec. XI), Italia (sec. I), Marea Britanie (sec. III), Norvegia (sec. IX), Olanda (sec. VII), Polonia (sec. X), Portugalia (sec. IV), România (sec. III–IV), Rusia (sec. X), Serbia (sec. IX), Spania (sec. I–II), Suedia (sec. IX), Ungaria (sec. XI), Armenia (sec. IV), Cipru (sec. I), China (sec. VI), Filipine (sec. XVI), India (sec. I), Japonia (sec. XVI), Liban (sec. I–II), Africa (sec. II), America de Sud (sec. XVI), America de Nord (sec. XVII); *islamul* – Afganistan (sec. VII–VIII), Arabia (sec. VII), India (sec. XI), Indonezia (sec. XIV–XVI), Iran (sec. VII), Pakistan (sec. VII–VIII), Turcia (sec. XI), Africa (sec. VII–XIV); *budismul* – Birmania (sec. IV), China (sec. I), Coreea (sec. IV), India (sec. V–III î.e.n.), Indonezia (sec. V), Japonia (sec. VI), Mongolia (sec. XVI), Siberia (sec. XVII– XVIII), Sri Lanka [Ceylon] (sec. III î.e.n.), Tibet (sec. VII–XI). ~ Istoricul comparatist ca și fenomenologul **r.** se află totdeauna în dificultatea de a putea privi analitic întreaga materie de studiu. Cercetări nesistematice au fost încercate încă în antichitatea romană: Marcus Terentius *Varro a întocmit lista integrală a zeilor romani (după calculul său – 30 000) și a făcut alte investigații în **r.** *romană*; Herodot și Tacitus au descris culte și divinități ale popoarelor de contact, din nefericire rareori comunicându-le numele adevărate, din cauza obiceiului identificării cu zeii proprii; *Plutarh poate fi considerat chiar precursorul mitologiei și religiei comparate (în tratatul *Despre Isis și Osiris*). Eforturi s-au făcut și mai târziu. Enciclopediștii și Voltaire *(Dictionnaire philosophique)*, folcloriștii germani, mai ales Jakob *Grimm (*Deutsche Mythologie*, 1835), nu au izbutit să depășească stadiul entuziasmului. Cercetarea științifică a **r.** nu a început decât cu lucrarea lui Max *Müller, *Essays on comparative mythology* (1856), care – cu toate erorile ei – stabilește debutul unei epoci. Cercetările au fost continuate (Edward *Tylor, *Primitive culture*, 1871; James George *Frazer, *The Golden Bough*, 1890–1915; *Totemism and Exogamy*, 1910; Andrew *Lang, *The Making of Religion*, 1898; Wilhelm Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, 1912–1953; Sigmund *Freud, *Totem und Tabù*, 1913; Emile *Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912; Carl Gustav *Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, 1912; G. Van der Leeuw, *Phänomenologie der Religion*, 1933; Claude Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, 1949; *La pensée sauvage*, 1962; Georges *Dumézil, *Mitra-Varuna, essai sur deux représentations indo-européennes de la souveraineté*, 1940; *Dieux Souverains des Indo-Européens*, 1977; Joachim Wach, *Sociology of Religion*, 1961; Mircea *Eliade, *Traité d'histoire des religions*, 1949; *Histoire des croyances et des idées religieuses*, 1–3, 1976–1983; S. A. Tokarev, *Религия в истории народов мира*, 1964; Walter Kaufmann, *Religions in Four Dimensions. Existential and Aesthetic, Historical and Comparative*, 1976. ~ Ca în toate domeniile cercetării științifice din ultimul sfert al sec. XX, și în cercetarea complexă a fenomenului religios (disciplină numită de unii *religiologie*) se pune acut problema interdisciplinarității. Mircea Eliade semnala – într-un eseu din 1983 consacrat problemei – faptul că „mulți cercetători au simțit nevoia de a depăși alternativa «fenomenologie a religiei» sau «istorie a religiilor», pentru a ajunge la o perspectivă mai largă, în care aceste două abordări intelectuale să poată fi conciliate" și că „o concepție integrală a științei religiilor apare acum ca obiectivul către care tind savanții", astfel încât „rezultatele acestor două abordări" vor înlesni „cunoașterea și înțelegerea lui *homo religiosus*". M. Eliade reconsideră eforturile ultimelor două secole, ca să poată enunța acest postulat: „Astăzi însă eruditii sunt în majoritate de acord să considere că: a) este imposibil de urcat până la «originea» sau până la primele stadii ale religiei; b) pentru a sesiza sensul unei forme religioase și dezvoltarea ei istorică, cercetătorul trebuie să utilizeze căile și rezultatele a numeroase discipline (istorie, sociologie, psihologie și fenomenologie)" (*Religiile*, în *Interdisciplinaritè et sciences humaines*, I, UNESCO, 1983).

§ Ludwig Feuerbach, *Das Wesen der Religion*, Leipzig, 1845; M. Jastrow, *The Study of Religion*, London, 1901; D. O. Pfleiderer, *Religion und Religionen*, Berlin, 1906; J. Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edimburgh, 1915; Bertrand Russel, *Religion and Science*, Oxford, 1935; J. H. Leuba, *Psychology of religious mysticism*, London, 1925; Roger Caillois, *L'homme et le sacré*, Paris, 1939; Raffaele Pettazzoni, *Svolgimento e Carattere della Storia delle Religioni*, Bari, 1924; M. Gorce et R. Mortier, *Histoire générale des Religions*, I–IV, Paris, 1944–1949; Gustav Mensching, *Soziologie der Religion*, Bonn, 1947; Charles Hainchelin, *Les origines de la religion*, Paris, 1950; Arnold J. Toynbee, *An Historian's Approach to Religion*, Oxford, 1956; J. Wach, *Sociology of Religion*, Chicago, 1958; J. Hasenfuss, *Religionssoziologie*, 1–2, Zürich, 1964; Paul Chauchard, *La science détruit-elle la religion?* Paris, 1958; Alain Richardson, *Le procès de la religion*, Paris, 1967; Jean Daniélou, *L'avenir de la religion*,

Paris, 1968; E. E. Evans-Pritchard *Theories of Primitive Religion*, Oxford, 1965; M. Eliade, *Patterns in comparative religions*, London–New York, 1958; id., *Religiile* (în *Interdisciplinaritatea și științele umane*, București, 1986, p. 374–394); Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu – cu colaborarea lui H. S. Wiesner, *Dicționar al religiilor*, trad. Cezar Baltag, Humanitas, București, 1993

Remulus Rege mitic din Alba Longa (Italia) care, după tradiția romană, a fost fulgerat în cursul unor experiențe de *magie prin care urmărise să imite fulgerele lui *Iupiter.

Remus → *Romulus*

Renenet (grec. Θερμουθις) Zeiță-doică, în **mitologia egipteană*, având ca atribut principal supravegherea pruncilor îndată după naștere și, deopotrivă, atributul de *Ursitoare, stabilindu-le firea, norocul și averea care le-au fost destinate pentru toată viața. Reprezentată antropomorfic feminin, **R.** are însă cap de șarpe *(→ cobra sacră)*. De multe ori, **R.** nu este decât epitetul zeiței **Meskhenet*, deci una dintre cele 4 ipostaze ale acesteia; alteori, era considerată doar o zeiță auxiliară din alaiul aceleiași divinități. La un moment dat, se contopește cultual cu zeița *Ernutet*, care devine ipostaza ei agrară, căci atunci **R.**, după *credințele populare din Egiptul faraonic, apărea pe câmp, în vremea secerișului, ca protectoare a recoltelor bogate; în acest caz, avea și un fiu: *Nepri*, zeul grânelor. La sfârșitul secerișului, faraonul îi aducea un *sacrificiu de mulțumire, în cadrul unei *sărbători anume consacrate. În această etapă de *cult complexificat, iconografia o reprezintă în cele două ipostaze: ca șarpe între spice, snopi și vase cu produse agricole, sau ca femeie cu cap de cobră, hrănind la sân pe faraonul-prunc.

Renenutet *Cobra cea bună – în **mitologia egipteană* – stăpâna hambarelor de grâne și ocrotitoarea felahilor.

Rephaim *Giganți, în **mitologia biblică*, descriși ca *uriași arhaici care au locuit pe pământ (mai ales în Canaanul preebraic), până când au fost alungați sau nimiciți (cf. *V.T.*, *Deuteronom*, II, 10–21); în epoci mai târzii, sunt amintiți ca prezențe izolate: *Og* („numai Og, regele din Basan, mai rămăsese dintre Rephaimi; patul lui, un pat de fier, este și acum în Rabat, în ținutul amoniților: lung de nouă coți și lat de patru coți" – *ibid.*, III, 11) sau *Goliath*, cel învins de David („a ieșit din rândul filistenilor un luptător al cărui nume era Goliath, din Gath, și care era înalt de șase coți și o palmă. Și în cap avea un coif de aramă și era îmbrăcat într-o platoșă de solzi, iar greutatea platoșei era de cinci mii de sicli de aramă" – *V.T.*, *I Samuel*, XVII, 4–5). Mult mai târziu, **R.** sunt identificați cu populația subterană din **Sheol* („pământul va naște din nou pe Rephaimi" – *V.T.*, *Isaia*, XXVI, 19). În diferite apocrife, giganții **R.** sunt identificați cu odraslele născute de femeile pământene de la *îngerii damnați ai grupului condus de *Semyaza (*Cartea lui Enoh*, apocriful etiopian, VII, 2–3) sau apar ca niște monștri gigantici de 18 coți, cu 16 rânduri de dinți, pentru că sunt și antropofagi; dar prin cunoștințele moștenite de la îngerii căzuți, au devenit stăpânii naturii, în stare să declanșeze ploile scuturând cerul cu mâinile (*Bereshit rabba*, XXVI, 17). *Potopul universal a încheiat definitiv existența **R.**, Og fiind un supraviețuitor de excepție.

Rerek *Dragon din **mitologia egipteană*, dușman al zeului solar **Ré*.

Reshef (fenic. *resheph* – foc, ciumă) Zeu din Canaan, răspândit și la alte popoare semitice *(→ mitologie feniciană)*. Socotit patron al ciumei și în genere al dezagregării prin boli, uneori era totuși adorat ca zeu al vindecării. Unele *mituri colaterale îl considerau și paznicul porților zeiței solare *Shapash. În Akkad, era identificat cu **Nergal*. Surse egiptene descriu astfel înfățișarea zeului: tunică scurtă, strânsă în multe cingători, pălărie conică înaltă, în mâini un scut, o suliță și o secure de luptă.

revelație (lat. *revelare* – a dezgoli, a descoperi; sanscr. **çruti* – ascultare, auz; grec. ἀποκάλυψις – lămurire, mărturisire; → *Apocalips*) Sursa directă de comunicare de la divinitatea transcendentă către oameni a voinței divine, a informației sacre, a normelor de conduită și îndeosebi a scripturilor sfinte care stau la baza unei **religii*. În accepția tradițională din cele mai multe *credințe religioase, **r.** este actul mitic arhetipal prin care **zeii* (sau **Dumnezeu*) se dezvăluie în fața unor oameni arătându-li-se în clipa de grație sau destăinuie unor aleși secretele divine pe care omul obișnuit nu le poate cunoaște altfel, așadar nici prin intuiție, nici prin rațiunea sa. Noțiunea de **r.** apare timpuriu în concepția religiilor politeiste *(→ politeism)*, de pildă *șamanii considerându-se beneficiari ai contactului direct cu zeii, deci singurii în stare să recepteze comunicările acestora. Ulterior, în politeism ca și în *monoteism, *profeții și *sacerdoții aleși dețin în exclusivitate canalul de informație emanând de la divinitate. Noțiunea propriu-zisă de **r.** *divină* apare abia în religiile constituite, adică având o *teologie, o tradiție, un codice scriptural. Forma supremă a **r.** este, pentru fiecare religie, transmiterea textelor ei sacre (**Biblia*, **Veda*, **Coranul* ș.a.), forma imediat inferioară fiind în unele religii tradiția sacră (**Talmudul*, *patristica, **Upanișad*, **Brăhmaṇa*, *Sunnah* etc.). Unele curente religioase reformate și sectante socotesc însă că **r.** divină este un canal deschis, prin care orice credincios poate obține noi adevăruri revelate, menite să completeze **r.** inițială. În *iudaism, pentru concepția din tratatul talmudic *Sanhedrin* (X, 1) scripturile biblice au fost revelate de *Yahweh poporului evreu ales, iar conținutul **r.** e mereu același, deși poate accepta variantele individuale, receptate și incluse de profeți. Pentru

*creştinism, suma **r.** dumnezeiesti rezidă în *Isus Christos („Eu sunt calea, adevărul şi viaţa" – *N.T., Ioan,* XVI, 6), adevărul absolut al căruia se consideră a fi fost înregistrat de *Evanghelie şi de celelalte scrieri din *N.T.*; astfel, în concepţia creştină, **r.** este transmiterea *logosului divin printr-un dialog, ea fiind cuvântul lui Dumnezeu ce exprimă un *mister şi răspunde dorinţei omului căutător de absolut şi de semne ale prezenţei sale în creaţia dumnezeiască; revelarea planului divin cu privire la om se produce în istorie, în mod progresiv, iar culminaţia **r.** – revelaţia Dumnezeului viu – este venirea lui Isus Christos pe pământ. Religia vedică şi *brahmanismul consideră întregul corp *Veda* drept **r.** supremă *(çruti)* care, emanând de la spiritul universal *Brahmăn, a fost receptată de înţelepţii primordiali *(*rişi)*. După tradiţia islamică, *Mahomed a înregistrat textul *Coranului*, dictat fie de *Allah, fie de *îngerul Djabrail (*Gabriel); dar întrucât originalul scripturii se află în cer, Allah poate schimba oricând detaliile revelate. În toate religiile, tradiţia afirmă că scripturile sacre au fost revelate credincioşilor la începutul istoriei încheierii legământului primordial dintre oameni şi divinitatea lor supremă. Totuşi, în cursul dezvoltării unor religii, mulţi credincioşi şi chiar unii teologi îşi pun întrebarea dacă, prin *existenţa* **r.**, căutările filosofiei, chiar ale celei religioase, nu devin zadarnice; iar aici se deschide uneori o cale spre *ateism, la hotarul cetos între *revelaţia divină* şi *cunoaşterea ştiinţifică*. Unii teologi (îndeosebi creştini) s-au străduit să împace ambele noţiuni; astfel, *Origenes (spre deosebire de *Tertullianus) a văzut în **r.** o sumă de axiome ce deschid calea cunoaşterii, iar pentru *Toma din Aquino, **r.** şi raţiunea se completează reciproc. În epoca modernă, termenul de **r.** s-a extins şi asupra cunoaşterii profane, fiind pus în legătură cu starea de graţie a artistului ori a savantului, manifestată la capătul unui proces lăuntric de conlucrare subconştientă a intuiţiei, talentului, acumulărilor informaţionale şi inteligenţei creatoare.

§ E. Brunner, *Offenbarung und Vernunft*, Zürich, 1941; H. R. Niebuhr, *The Meaning of Revelation*, New York, 1959; Émile Rideau, *La Révélation*, Paris, 1958

Reverentia Zeiţă din **mitologia romană,* amintită de *Ovidius, şi patronând respectul omului faţă de semenii săi.

Rhadamanthys Erou mitic din Creta, fiu al lui *Zeus şi al *Nimfei *Europe, frate al regelui cretan *Minos; pentru înţelepciunea şi fermitatea spiritului său justiţiar, devine după *moarte (alături de Minos şi de *Aiakos) judecător al sufletelor care ajung în *Hades. Tradiţia greacă afirma că **R.** a inventat formula de *jurământ „mă jur pe câine" (utilizată de Socrate în *Apologia* platoniciană), anume pentru a evita luarea în deşert a numelor de *zei; de fapt, acest jurământ era o prescurtare a unor formule mai lungi (de ex., „mă jur pe câine, zeul egiptenilor" ş.a.): invocând animalele consacrate unor divinităţi sau chiar divinităţi în ipostază zoomorfă (în acest caz, *Anubis), jurământul îşi păstra gravitatea în contextul respectului grecilor faţă de *religia egipteană.

Rhea *Titanidă din **mitologia greacă* (născută de *Gaia de la *Uranos), soţia fratelui ei *Kronos de la care naşte pe zeii *Hades, *Poseidon, *Zeus şi zeiţele *Demeter, *Hera, *Hestia; întrucât Kronos îşi înghiţea copiii după ce se năşteau, **R.** l-a înlocuit pe Zeus cu un bolovan în scutece, ceea ce a decis *Titanomahia şi victoria lui Zeus asupra universului. Confundată adesea cu **Kybele*. Romanii au identificat-o cu zeiţa lor **Ops*.

Rhea Silvia *Vestală consacrată zeului *Mars, fiica lui Numitor şi mama gemenilor *Romulus şi *Remus, pe care i-a născut din împreunarea ei cu Mars, dar pe care, după ce au fost abandonaţi, i-a crescut o lupoaică.

Rhesos (grec. Ῥησος) Rege mitic trac, după *mitologia greacă*, născut de *Muza **Euterpe*, de la zeul râului Strymon (la *Homer: Erioneus, în denumire arhaică) din Troada, în nord-vestul Asiei Mici. **Rh.** participase la războiul troian, în armata Ilionului, şi avea cei mai frumoşi cai din lume – „mai albi ca zăpada, mai sprinteni decât suflarea vântului" şi venise la război în veşminte de aur, cu arme neobişnuite, „pe măsura zeilor nemuritori" (*Iliada*, X, v. 435–441); a fost ucis în somn de Diomedes, iar *Odysseus i-a răpit caii (*ibid.*, v. 469–514). Acest rege trac e prezent şi în tragedia *Rhesos*, a unui autor anonim (atribuită de unii filologi lui Euripides); aici însă regele e înfăţişat ca un soi de fanfaron; cadavrul lui este dus de pe câmpul de luptă de mama sa (în textul tragediei: *Terpsihore), în carul ei zburător, dar apoi, după ce îi blestemă pe ucigaşi şi îi prezice lui Odysseus o moarte timpurie, Muza mărturiseşte cum l-a născut pe **Rh.** în taină, fiindcă virginitatea Muzelor e obligatorie, şi cum i-a lăsat creşterea în grija *Nimfelor, făcând în fine elogiul tracilor şi al Thraciei, ca ţară prin excelenţă a poeţilor (*Orpheus, Musaios, Thamyris). Muza refuză *funeraliile oferite de *Hector, decisă a-şi face fiul un semizeu şi un preot dionysiac.

Rhiannon Zeiţă din **mitologia celtică*, numită astfel mai ales în Ţara Galilor (Wales) şi având dubla calitate atributivă de ocrotitoare a cailor şi de divinitate a lumii subpământene; cele două atribute nu sunt incompatibile, întrucât *calul era, la celţi, şi un *simbol funerar, al trecerii în lumea cealaltă. Cele mai frecvente imagini celtice o reprezintă fie călare pe un mânz, fie în picioare, între doi cai; alte imagini, pur cabaline, par de obicei numai ornamente stilizate, deşi, faţă de originea totemică *(→ totem)* vădită a *cultului ei, zeiţa putea fi înfăţişată şi zoomorfic. Există o imagine stranie (mai ales prin dimensiuni) care ar

putea fi pusă în relație cultuală cu **R.**: un cal galopând, tăiat în linii aproape abstracte într-un deal de cretă (Uffington, Anglia), operă celtică din sec. I î.e.n. Imaginea, lungă de aproape 110 m, e vizibilă clar de la distanța de peste 30 km.

Ribhukṣan Făurar în slujba zeilor, din **mitologia vedică*, răsplătit cu imortalitatea datorită meșteșugului său excepțional. Este unul dintre cei 3 făurari *(rbhú)* de priceperea cărora se foloseau *zeii vedici.

Rigveda → *Veda*

Rind A doua soție a zeului suprem **Odhinn*, din **mitologia scandinavă*; ea simbolizează *pământul amorțit de zăpezi și ghețuri, iar totodată și refuzul iubirii oferite de zeu. Era reprezentată ca o fecioară asentimentală. Știind că e singura zeiță menită să-i nască un răzbunător al uciderii viitoare a lui *Baldr (zeul primăverii), Odhinn încearcă s-o seducă, fie ca drumeț exotic, fie ca aurar dăruindu-i podoabe, fie ca războinic viteaz; refuzat de 3 ori, zeul suprem recurge la *magie și o atinge pe **R.** cu o baghetă (având gravată o rună magică); atunci **R.** se îmbolnăvește de melancolie, și Odhinn vine la tatăl ei (acum a 4-a sa ipostază, de medic), condiționând vindecarea prin obținerea căsătoriei. În zona simbolică a *mitului, după ce **R.** e cucerită de iubirea cerească a lui Odhinn, și deci se dezgheață, în natură apare vara. Cuplul aduce pe lume un singur fiu: *Vale, răzbunătorul fratelui său vitreg, *Baldr.

rișі (sanscr. *ṛ́ṣi* – înțelept) Tagmă de înțelepți primordiali din **mitologia vedică*, dispunând de mare forță morală, ajunși la acest stadiu prin îndelungată *asceză *(*tápa)*. Numărul și numele acestor **r.** e variabil; după o tradiție mai frecventă, erau 7: *Saptarṣimaṇḍala* (Constelația celor 7 – de altfel asociați constelației Ursa Mare), socotiți fiii lui *Brahmā, sfinți și poeți ai imnurilor vedice *(*Veda)*. *Satapatha Brāhmaṇa* numește pe **Gautama, Bharadvaja, *Viçvāmitra, Jamadagni, Atri, *Vásiṣta, *Kāçyápa*, locuind în *cer și văzuți în aria de lumină a stelelor Ursei Mari. În multe variante, printre **r.** este și **Nārada*, considerat mijlocitor principal între zei și oameni și peregrinând mereu prin lumile din univers. În epoca postvedică este numit *ṛ́ṣi* orice asceț înțelept și sanctificat ca atare. Una din marile forțe ale unui **r.** arhaic era *blestemul, acționând chiar și asupra zeilor; *Agastya* îl prăbușește din cer pe regele *Nahuṣa și îl preface în șarpe, blestemându-l; după ce **Bhrigu* l-a blestemat pe zeul *focului, *Agni, focul a început să mistuie tot ce e pe lume; *Gautama*, prin blestem, își preface soția, *Ahalyā, în piatră și pe zeul *Indra în eunuc. În tradiția hindusă, oricare înțelept mitic din categoria **r.** este numit de obicei și *trikāladarçin* (atotștiutor), dar e deopotrivă socotit și autor (sau cântăreț) de imnuri sacre (mai ales de imnuri vedice); printre toți aceștia, figurează și o clasă specială de înțelepți asceți: *avimūḍha* (incorruptibilii, cei ce nu pot fi seduși). Din întregul grup, primii 4 sunt venerați ca înțelepți supremi, fiind fiii spirituali ai lui Brahmā, iar primul și cel mai mare dintre ei, recunoscut cu epitetul *Sanatkumāra* (Veșnic Tânărul), e venerat ca un zeu. Alți **r.** amintiți de textele post-vedice: **Jahnu, *Dhárma, *Triçānku, *Pulastya, Pulaha, Vālmīki, *Vaiçampāyana*. Din aceeași familie de noțiuni, termenul mai nou *guru*, fiind în *hinduism o divinitate încarnată, în *brahmanism are sensul de învățător, diriguitor spiritual, întemeietor de tradiție.

rit Expresia concretă a unei atitudini religioase, în al cărei cadru mitologic omul credincios își definește concepția despre *zei sau *Dumnezeu și despre lumea supranaturală, ca și năzuințele de a se integra într-o anume ordine spirituală pe care o definesc *miturile acceptate sau concepute de el. În accepție mai largă, un **r.** este un ansamblu de *ritualuri caracteristice unei *religii, prin care aceasta își celebrează *cultul fixat de tradiție și de *dogme. Mai propriu uzului, sensul de *rit* indică o ramură cultuală, o confesiune autonomă din cadrul aceleiași religii; astfel, **creștinismul* se împarte în mari ramuri de variante teologice sau rituri despărțite în urma unor schisme sau reforme: **r.** *catolic* (roman), **r.** *ortodox* (oriental), **r.** *reformat* sau *protestant* – numeroase subramuri: *luteranism, *calvinism, evanghelici, *baptiști etc. și, în fine, o ramură de grupări disidente, incluzând *secte și subsecte: *adventiști, *penticostali, *Martorii lui Iehova, *metodiști, *mormoni, *quakeri ș.a.; **islamul* – în ramurile principale de *sunniți* și **șiiți*; **budismul* – în ramurile **Hinayana* și **Mahāyana*. Dar noțiunile curente de *rit* și *sectă* uneori sunt confundate și, din unghi de vedere general, toate pot fi considerate deopotrivă *religii* (sau forme religioase). De asemenea, sub influența unor autori de expresie franceză, noțiunea de *rit* este confundată adesea cu noțiunea de *ritual*, fără ca totuși ambele noțiuni să fie confundabile.

ritá (sanscr. *ṛtá* – ordinea cosmică); *pratīkṣana* În concepția filosofiei religioase și mitologice a Indiei, armonia cosmică și socială, asigurată de practicarea constantă a *ritualurilor. De fapt, **r.** este legea cosmică prin care starea de dezordine se poate restabili într-o stare de ordine, act care conduce la conservarea și la apărarea temeiurilor existenței universului, omului, moralei, mecanismelor constante ale mișcării universale a naturii (soarele, ploaia, plantele, animalele, oamenii). Antiteza noțiunii *ritá* este *anrita* (dezordinea). Ca atare, **r.** reprezintă legea care guvernează atât universul, cât și marile ritualuri cosmice și omenești, zeii înșiși fiindu-i supuși fără excepție. După tradiție, **r.** a fost statornicită de grupul celor 12 zei **Aditya*, care sunt și custozii ei, responsabilitățile maxime avându-le **Váruṇa* și **Mitrá*: primul controlează menținerea raporturilor corecte

între *ritá* și *faptele cotidiene* ale oamenilor. În **Rigveda* (V, *62*, 1), **r.** este definită ca un mecanism cosmic nevăzut de oameni (adică de muritori): „legea este ascunsă de lege".

ritual (lat. *ritus* – obicei, datină, ceremonie; adj. *ritualis* – ritual) Procedeu magic, desfășurat după un scenariu riguros, caracteristic oricărui tip de *religie, menit să atragă sau să respingă forțele oculte care se crede că ar putea interveni în existența umană. Un **r.** din cele mai vechi este *dansul magic, încadrat într-o suită de manifestări conduse de *șamani (ulterior de preoți). Dansul ritual este în primul rând o imitare a *cosmogoniei sau a *antropogoniei, a unirii *elementelor primordiale, în *credința că astfel se preia puterea divinității prin actul magic. Dar și muncile câmpului se petrec după o formulă elementară de dans ritual (tribul sudanez dogon păstrează un gest caracteristic în activitatea agricolă: la fiecare pas, oamenii își saltă mâna pe coada sapei, imitând mitul nașterii lumii din *oul primordial, printr-o vibrație în zig-zag). În China, dansul ritual *yangge* al sădirii orezului (*yang* – răsad, *ge* – cântec; *yangge* – cântecul plantării) era executat în antichitate (mai ales în Nord), munca de plantare a orezului urmând un ciclu de mișcări constante: doi pași scurți înainte, unul înapoi, o aplecare, o mișcare de înfigere a răsadului în pământ, revenirea la poziția verticală a corpului, apoi repetarea mișcărilor precedente; mișcarea plantatorului era condusă de un ritm executat de supraveghetor, acesta lovind consecutiv în talgere *(lo)* și în tobă *(gu)*, iar această melodie simplă destinată dirijării mișcărilor necesare plantatorilor de orez *(youjiezoude dongzuo)* – considerată un **r.** sacru, după ce s-a răspândit în numeroase orezării chineze, și-a pierdut treptat sacralitatea, evoluând spre o coregrafie spectaculară. Dar ruta oricărui **r.** este inevitabil aceeași: de la sacralizarea actului practic, la desacralizarea lui, ca act ludic. Latura magică a multor activități arhaice utilitare (*vânătoarea, pescuitul, agricultura, vinificația, metalurgia, construcția caselor, medicina preventivă sau curativă – ambele întotdeauna dublate de *exorcism) era de fapt un efort de programare calculată, de tip precibernetic, deoarece lipsa de rețete explicite, odată cu imposibilitatea de a le comunica ocolind autoritatea șamanului sau preotului, ca și absența mijloacelor de calcul al timpului, de distribuire ritmică a gesturilor tehnologice prezentau nenumărate riscuri de a greși; iar ritualizarea sacralizată a procedeelor îndepărta acest risc. De altfel, chiar mult după desacralizarea ei, medicina terapeutică sau chirurgicală, chiar unele tehnologii industriale clasice, debarasate de *magie, nu au depășit cu totul **r.**, de ex. în gestică. În credințele arhaice, „ordinea lumii depinde de ordinea ritualurilor care sunt respectate" (Ernest Renan, *Le Prêtre de Némi*, Paris, 1885). Tocmai de aceea, cum precizează Mircea *Eliade, „orice ritual are un model divin, un arhetip" (*Le Mythe de l'Eternel Retour*, Paris, 1969, p. 44). În religiile popoarelor civilizate, **r.** se păstrează ca un sistem tradițional de manifestare religioasă, în serviciile divine sau în evenimentele capitale din viața omului; nașterea, căsătoria, înmormântarea, *sărbătorile publice sau cele de familie sunt prilejuri de manifestare rituală, de legătură cu tradiția, care poate avea și aspect aparent laic, dar trădându-și obârșia în *totemism. „Un individ îndeplinește un ritual magic, deoarece crede în el și nu pentru că e împins de curiozitate față de ceea ce se va putea petrece după aceea. [...] Marea parte a ritualurilor religioase se bazează pe ideea unor divinități care trebuie constrânse sau înduplecate pe căi magice" (V. Gordon Childe, *Man Makes Himself*, London, 1965; trad. rom. *Făurirea civilizației*, București, 1966, p. 250). În Egiptul antic, în Africa neagră, în China, preoții săvârșeau în *temple acte sexuale rituale, imitând fie fecundarea *pământului de către *cer, fie mai ales, actul arhetipal al creației omului *(→ antropogonie)*. Orice **r.** practicat în momentele esențiale de existență individuală și socială (nașterea, intrarea în pubertate, căsătoria, *moartea, declarația de război, victoria, aniversările, recolta, seceta, catastrofele) din societățile primitive contribuie la regăsirea echilibrului psihic după marile schimbări brusce din viață, **r.** fiind un canal de adaptare. Antropologul R. L. Sharp, studiind îndeosebi totemismul australian, a clasificat **r.** în 3 categorii: 1) de *control*, urmărind sporirea sau restrângerea cantității de substanță spirituală în centrele totemice strămoșești; 2) *istorice* sau *comemorative*, reconstituind cadrul mitic (de tipul *alcheringa); 3) de *doliu*, reconvertind în *strămoși pe oamenii defuncți. O categorie de medici neuropatologi încearcă să explice proveniența **r.** de tip magic prin nevoia omului de a se elibera de anumite obsesii, generate de frica de necunoscut sau de anumite fobii. Bineînțeles că nici religia, nici componentele ei – printre care **r.** are un rol esențial – nu sunt generate de stări patologice; teama primitivului în fața lumii fenomenale este o teamă existențială, compusă din candoare și îngrijorare gândită, care exclude frica psihopatică; și anume acest tip de teamă nemaladivă îl face pe omul constrâns de mediul înconjurător, de care depinde hrana și existența sa, că caute modalități de tranzacție avantajoasă; printre ele, una din cele mai vechi și mai dăinuitoare este tocmai **r.** Sursa vădită a formelor rituale religioase este deci în bună parte grija omului pentru ziua de mâine: îngrijorarea umană, așa cum observă Mircea Eliade, „de a vedea secătuindu-se forțele utile care îl înconjoară", „teama ca soarele să nu se stingă definitiv către solstițiul de iarnă" ș.a. îl duce pe om la practicarea **r.**, care „îl reconciliază" cu toate forțele anonime din jur (*Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 293). Încă la începutul studiilor aprofundate din acest domeniu, etno-

graful Andrew *Lang observase că „ritualul este păstrat pentru că el păstrează succesul" (*Myth, Ritual and Religion*, London, 1887). Astfel, destule forme rituale, reduse la minimum și purificate de conținutul mitic și de aspectul religios (totuși, desfășurându-se după reperele unor scenarii destul de riguroase, absorbite prin educație, unde modificările permise sunt neesențiale) mai supraviețuiesc și azi: sărbătorile familiale, petrecerile de Anul Nou, nunțile civile, *jurământul militar sau judiciar, recepțiile diplomatice sau prezentarea scrisorilor de acreditare etc.; dar **r.** laic nu este decât aspectul festiv al unei legături abstracte, inexplicabile, cu tradiția. *Sacre* sau *profane*, cele mai multe **r.** sunt de rutină. Cele sacre au scopul de a asigura continuitatea *cultului religios și de a menține un anumit echilibru psihofizic al credincioșilor, iar în societățile primitive și în civilizațiile timpurii ele devin o școală colectivă de educație socială, de deprindere a oamenilor cu normele conviețuirii; de aceea, toate religiile au mizat pe eficiența concretă a **r.**, văzând în el un mijloc de a crea deprinderi religioase prin repetiție stereotipă. Includerea unor elemente magice în **r.** are rolul de sugestie colectivă (în acest caz scenariile folosind formule dramatice spre a crea senzația de retrăire efectivă a actului mitic primordial); dar forța **r.** se degajă și din solemnitatea lui. Înțelegând prin termenul „rit" de fapt ritualul, Octavian Buhociu remarca această relație de esență: „ritul este aspectul practic al mitului" (*Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, 1979, p. 10). Orice **r.**, religios sau laic, este o formă conservatoare, de o stabilitate riguroasă, însă fără o structură rigidă; modificările survin mai ales datorită oralității, migrațiilor tribale, modificărilor cadrului ambiental, schimbărilor de concepție în timp; formele excesive apar numai în societățile teocratice sau totalitare (*Inchiziția, comunismul, nazismul). **R.** laic din societățile normale este însă numai **r.** de rutină. De altfel, acesta poate fi asemănat cu formele de ritualizare studiate de Konrad Lorenz la animale (pești, insecte, unele specii de păsări, mamifere).

§ E. S. Hartland, *Ritual and Belief. Studies in the History of Religion*, London, 1914; A. L. Kroeber, *The Nature of Culture*, Chicago, 1952; Konrad Lorenz, *Das Sogennante Böse, zur Naturgeschichte der Agression*, Wien, 1963

roata *Simbolul roții absent în mai multe *mitologii arhaice – apare târziu; inventată probabil în India, apare întâi ca simbol al ciclicității temporale; apoi, în Egipt, *miturile o prezintă ca roată a olarului cu atribut antropogonic (iar ca obiect tehnic, abia în 1600 î.e.n.). În India vedică, **r.** capătă un triplu simbol mitic. Deși amerindienii precolumbieni nu au cunoscut-o deloc, unele petroglife maya conțin totuși roți cu aparență funcțională, precedând cu mult introducerea efectivă a roții portante de vehicul. Mai des **r.** este amintită în *Biblie. ~ *Roata. timpului* (sanscr. *kālācakrá*) reprezintă alegoric în **mitologia vedică* și **post-vedică* – mișcarea neîncetată a vremii și are 12 spițe (probabil lunile anului) care se succed neîntrerupt *(→ cakrá)*. *Brahmă, în ipostaza *Prājāpati, prin *sacrificiul propriei sale ființe, pune în mișcare prima dată **timpul*: „Brahmăn Atotpătrunzătorul e fixat pentru veșnicie în sacrificiu. Astfel a fost pusă în mișcare roata; cel ce n-o face să se rotească [mereu] aici [pe pământ] trăiește zadarnic, un nemernic supus simțurilor" (*Bhagavadgītā*, III, 15–16). ~ *Roata solară* Dacă discul solar egiptean nu e decât simulacru al **r.**, în mitologia vedică sunt vechi imagini plastice sugerând **r.** *solară* care se rostogolește: fie cercul împrejmuit de văpăi excrescente, în aria verticală a căruia *Çivá execută dansul cosmic *tāndavā*, fie simbolul *crucii solare *(*svastika)*. ~ *Roata antropogonică* e de obicei un simbol feminin matricial, al nașterii; dar în Egipt este și **r.** alegorică a olarului, pe care zeul *Hnum confecționează omul și toate viețuitoarele terestre. ~ *Roțile cerești* Roți fie alegorice ale *carelor cerești zburătoare (închipuite ca niște care antice de război), fie simbolizând o tehnicitate insolită, supraumană, ale aparatului ceresc din vedenia lui *Iezechiel: „Înfățișarea lor era întocmai ca strălucirea unui crisolit; și tuspatru aveau aceeași înfățișare, întocmirea lor fiind ca o roată îmbucată în altă roată. Când mergeau, ele se îndreptau în mers înspre cele patru părți ale lor, fără a se întoarce cum s-au dus. Cele patru roți aveau obezi, iar ele aveau spițe; și obezile lor erau pline de ochi jur-împrejur". Propulsia se efectua poate pneumatic, poate magic („ori încotro le-ar fi mânat spiritul, într-acolo se îndreptau ele"), *mitul fiind în genere destul de criptic („fiindcă spiritul făpturilor vii era în roți"). ~ **Roțile de foc*, prezente mai ales în datinile folclorice ale mai multor popoare, au fie forma unor oameni cerești părând roți incandescente în zbor, apoi prezentându-se ca ființe umane (mit citat de Lucian *Blaga), fie natura unor *duhuri demonice, care se prefac în *roți de foc* (izbindu-se una de alta în luptă sau ivindu-se pe dealuri ca *Joimărițele). ~ *Roata trăsnetului* este un mit specific indoeuropean: zeii patronali ai fulgerului și tunetului – **Indra (*mitologia vedică), *Thorr (*mitologia scandinavă), *Perun (*mitologia slavă), *Perkunas (*mitologia baltică), *Sântilie (*mitologia românească)* se deplasează în care rulând pe zgomotoase roți de foc, după unele ipoteze, această tipologie provenind din miturile solare; un derivat al acestei categorii este, în eposul caucazian despre *Narți, **Roata lui Balsag*.

Roata lui Balsag *Roată de foc cerească, figurând în *mitul epic despre **Narți* din versiunea de bază osetă *(→ mitologii caucaziene)* – fie trimisă de zeul *Balsag* (sau Barsag), fie numai

ipostaza distrugătoare a acestuia. Mitul o descrie ca pe o roată în flăcări, care vine din *cer pe pământ rotindu-se cu mare viteză, iar apoi, în drumul ei terestru, arzând totul în cale, indiferent de speța obstacolelor (în special însă *pădurile, marii arbori izolați, lanurile de grâne etc.), traversând dealuri și văi, până când ajunge în Marea Neagră, unde se prăbușește în ape, stingându-se. Există o variantă în care fiica lui Balsag (socotit de astădată zeu solar), ofensată de eroul *Soslan, îi cere tatălui ei s-o răzbune, astfel încât Balsag trimite împotriva ofensatorului această roată în flăcări care îl lovește; deoarece Soslan e invulnerabil, roata face efortul de a scăpa de represalii, în timp ce eroul imploră copacii să-i pună stavilă roții, dar arborii nu au puterea necesară, și se arată în stare s-o oprească, dintre toate plantele, numai hameiul care își agață cârceii de ea, până când Soslan îi smulge cu săgețile lui două spițe și Zeul-roată e nevoit să-i ceară îndurare. Lăsat să se întoarcă în cer, cu condiția renunțării la alte lupte, Balsag află unicul mijloc de a-și birui adversarul și, din nou în ipostaza de roată de foc, profită de odihna eroului ca să treacă peste genunchii lui, sfărâmându-i. Dintr-un *cult solar păgân, tema roții de foc s-a transferat, la unii oseți, în cuprinsul *credințelor creștine, unde Roata lui Balsag a devenit *Roata sf. Ioan Botezătorul*.

Robigo (lat. *robigo* – rugină) Zeiță arhaică din **mitologia romană* invocată fie pentru a proteja lanurile de grâu, fie spre a-și înlătura acțiunea nefastă asupra cerealelor pe care le îmbolnăvește de mălură (ca nume comun în terminologia agricolă, *robigo* e chiar această maladie a gramineelor, numită și „rugina grâului"). Exista și o variantă masculină: *Robigus*, cu aceleași atribute sau cu altele, incerte. Pentru protejarea grâului, se celebra *sărbătoarea *Robigalia* (25 aprilie), cu procesiuni și *sacrificii vegetale (sărbătoarea a fost preluată de *creștinism, catolicii făcând procesiuni consacrate sf. Marc). Cu puțin înainte de începerea Robigaliilor, i se sacrifica divinității **R.** un *câine roșcat, în cadrul unui *ritual numit *augurium canaris*; ritualul a fost descris de *Ovidius (*Fasti*, IV, v. 905 și urm.). De obicei, conduse de un flamin *(*flamen)*, aceste sacrificii se efectuau în crângul consacrat zeiței **R.** (cf. Aulus Gellius, *Nopțile attice*, IV, 6; V, 12).

Rod (slav родъ – neam, gintă; рожати – a naște) Zeu din **mitologia slavă* (poate de origine totemică; → *totem*), protector al neamului, al descendenților dintr-un *strămoș comun, dar probabil și patron al fecundității, de vreme ce era secondat de un grup indefinit de zeițe ale nașterii sau moașe divine, numite *Rojaniți* (Рожаницы – Născătoare) sau simple *duhuri feminine, ocrotitoare ale mamelor și pruncilor; prezente la ruși *(роженицы)* și la sloveni *(rojenice)*, uneori erau socotite un fel de *Ursitoare. **R.** avea și puterea simbolică, în tradițiile slave, prin personificarea ideii de neam, de a exprima și ideea de unitate a posterității aceluiași strămoș; deși, după unele opinii, nu ar fi fost decât o divinitate tribală. I se aduceau *sacrificii constând în *ofrande de hrană (coleașă, pâine, brânzeturi) și băutură din miere fermentată, un fel de hidromel. (медъ).

Rohini Zeiță din **mitologia vedică*, patronând steaua Aldebaran, adorată și ca soție favorită a zeului **Candrá*.

Romulus Rege mitic al Romei, pe care a întemeiat-o; fratele geaman al lui Remus, născut de *vestala *Rhea Silvia de la zeul *Mars, și strănepot al lui *Aeneas. Crescut (cu fratele său, după ce au fost abandonați amândoi) de o lupoaică (și alăptat de ea sub smochinul Ruminal), îngrijit apoi de păstorul Faustulus, **R.** întemeiază Roma, alegându-i teritoriul după zborul a 12 acvile (de unde *simbolul municipal al lupoaicei și cel militar al acvilei) și omorîndu-și fratele rival; după 30 de ani de domnie, dispare într-o furtună, răpit de un nor, în timp ce vorbea poporului; apoi divinizat de romani și supranumit, ca zeu, *Quirinus. *Mitul dispariției e relatat de *Plutarh: „Romulus a dispărut dintr-odată și nu s-a văzut nici o parte din corpul său și nici un rest din veșmintele sale [...] Romulus prezida adunarea poporului afară din oraș, lângă așa-zisa Mlaștina Caprei și deodată s-au ivit în aer lucruri minunate și de neînțeles, precum și schimbări de necrezut, după cum urmează: lumina soarelui a dispărut și s-a așezat noaptea, nu blândă și liniștită, ci plină de fulgere înfricoșătoare, de vânturi vijelioase care aduceau furtuna din toate părțile; în acest timp mulțimea s-a împrăștiat fugind, iar cei puternici s-au strâns la un loc; după ce a încetat tulburarea și a strălucit din nou lumina și mulțimea s-a adunat iarăși, oamenii au început să-l caute și să-l dorească pe rege, dar senatorii n-au lăsat poporul să continue cercetarea, nici să mai întreprindă ceva, ci au poruncit tuturor să-l cinstească și să-l adore pe Romulus, deoarece a fost răpit și dus la zei și le va fi un zeu binevoitor, așa cum le-a fost un rege bun." Apoi un personaj neidentificat de istorici, Iulius Proculus, prieten al lui **R.**, „s-a dus în For și, rostind cel mai sacru jurământ, a spus în fața mulțimii că pe drum i-a apărut Romulus în întâmpinare, frumos și mare la chip cum nu fusese niciodată mai înainte, împodobit cu arme strălucitoare ca fulgerul", declarându-i: „Zeii au hotărît, Procule, ca eu să zăbovesc numai atâta timp printre oameni și, după ce voi întemeia o cetate care va avea foarte mare putere și glorie, să locuiesc iarăși în cer, de unde sunt [...] Eu voi fi pentru voi un zeu protector, Quirinus" (*Viața lui Romulus*, XXVII–XXVIII). Mitul conține cel puțin 3 elemente: o rădăcină totemică, lupoaica *(→ totem, lupul)*, uciderea unui rege identificat cu **R.** și transferul morții în *legenda elaborată de un eventual uzurpator, și împrumutul din tradiția

arhaică a dispariţiilor neobişnuite ale zeilor (mit frecvent în *mitologia generală: plecarea lui *Quetzalcòatl în chip de flacără, decolarea cu un *dragon de aur a împăratului *Huangdi, înălţarea la cer a lui *Isus Christos); astfel, **R.** poate fi o figură sincretică, având un strat mitic, unul legendar şi altul istoric.

Rongo; *Ro'o Lono* Zeu polinesian *(→ mitologii din Oceania)*, născut fie dintr-un nor, fie din cuplul *Rangi–*Papa (*cer-*pământ); în mitologia maori (Noua Zeelandă) e fratele zeului *Tane şi zeul alimentaţiei, al subsistenţei *(Părintele Hranei)*, ocrotitorul agriculturii şi al ploii (invocat în sezonul semănatului), totodată şi *simbolul secundar, masculin, al *Lunii. Imaginea sa plastică e pusă în raport cu arborele de pâine. În ins. Mangareva el este numai zeul ploii. Dar *rongo* însemnând şi sunet, în ins. Mangaia e numit *Sunetul-care-se-întoarce* (ecoul) şi e imaginat ca un uriaş cornet acustic din scoică. În Hawaii, unde e numit *Lono*, este venerat ca protector al produselor agricole şi pescăreşti şi ca patron al serbărilor recoltei, fiind invocat în cântece rituale: „Lono, răstoarnă-ţi năvodul/plin de hrană/năvodul plin de ploaie". (Căpitanul Cook a fost confundat cu Lono, insularii crezând că li s-a întors zeul.) Numit în ins. Marchize *Ono*, dar considerat acolo numai patronul cântecelor.

roţile de foc Forme mitice (divinităţi sau *spirite *mutante, prefăcându-se în *roţi înflăcărate şi mobile, cu impuls ostil) sau forme rituale populare (roţi obişnuite, adesea înfăşurate în paie, aprinse şi apoi rostogolite de oameni anume aleşi), din cadrul *sărbătorilor focului nou *(→ focul)*. **R.f.** au la origine, probabil, un *simbol solar. • Roţi de foc mitice ~ **Metamorfoze divine* Zeul oset *(→ mitologii caucaziene)* Balsag, urmărindu-şi adversarul întruchipat de eroul nart *Soslan, se transformă în **Roata lui Balsag* şi se rostogoleşte rapid, arzând obstacolele din cale, până când se prăbuşeşte în mare, stingându-şi flăcările. ~ *Spirite malefice mutante* care se prefac în **r.f.** izbindu-se între ele în lupte de concurenţă sau îşi urmăresc adversarii umani; sunt în genere *demoni, *balauri, *zmei, vrăjitoare; printre acestea, **Joimăriţele* din **mitologia românească*, – într-una din ipostazele lor multiple – rostogolindu-se la vale, din munţii lor de baştină, sub formă de roţi de fum sau de văpaie. ~ *Mesageri cereşti*, ivindu-se noaptea din *cer, sub formă de roată încandescentă cu fascinantă viteză de rotaţie, care îi şi propulsează, retransformându-se la atingerea pământului în fiinţe umane de aparenţă normală (mitul e citat de Lucian *Blaga în *Hronicul şi cântecul vârstelor*; cf. *Opere*, VI, Bucureşti, 1979, p. 66), deşi se sugerează că a fost un eveniment real). • Roţi de foc rituale Sunt roţi reale (de obicei câte o roată de căruţă, adesea înfăşurată în paie, spre a deveni mai lesne combustibilă), rostogolite de flăcăi, de pe dealuri, la sărbătoarea folclorică a *focului nou*; există presupunerea că această datină, oricum moştenitoare a mitului **r.f.**, îşi are originea mai îndepărtată în *cultul mithraic *(→ Mithra)*, adus pe teritoriul Europei de soldaţii romani proveniţi din Asia; după un duel decisiv, Mithra obligă *Soarele să poarte – ca zeu biruit – o cunună de raze, care ar constitui primul simbol al **r.f.**. ~ În *Caucazul de Nord*, poporul oset, după creştinare, a adaptat mitul Roţii lui Balsag la noua *religie, sub forma Roţii sf. Ioan Botezătorul (oset. *fyd Iuane*). ~ În *Lotharingia* – după informaţia dată de francezul Tessier (*Sur la fête annuelle de la roue flamboyante de la Saint-Jean à Basse-Kontz, arrond. de Thionville*, Paris, 1823), de sărbătoarea creştină a sf. Ioan, coincizând cu solstiţiul de vară, se rostogoleau roţi aprinse de pe o măgură de lângă Mosela; roata, înfăşurată în paie, era aprinsă chiar de primar şi călăuzită spre vale de doi bărbaţi tineri care urmăreau înecarea ei finală în râul amintit. ~ „Roţile care, în regiunile din nordul Germaniei, sunt aprinse cu această ocazie [Anul Nou] şi rostogolite la vale, rularea sau rotirea discului ce se practică în sudul Germaniei sunt semne simbolice care se referă la Soare" (Karl Weinhold, *Weihnachtspiele und Lieder aus Süddeutschland und Schlesien*, Wien, 1875). ~ *Ritualul **r.f.** practică tradiţional gonirea pe câmp a unei roţi aprinse de către flăcăi în cadrul celor două sărbători specifice zonei româneşti intracarpatice: **Alămor* (Transilvania şi Banat) sau **Hodăiţele* (Munţii Apuseni) – legate de vechile *rituri agrare. Privite în general, toate variantele ritualului **r.f.** se sprijină, unitar şi consecvent, pe simbolul arhaic al purificării prin flacără, atât a oamenilor cât şi, îndeosebi, a câmpurilor.

Rübezahl *Spirit al munţilor, în mitologia populară germană, întruchiparea vremii rele de la munte; patronul avalanşelor. Putând fi văzut numai cu înfăţişarea de călugăr în sutană cenuşie, **R.** ajută oamenii buni, iar pe cei răi îi ademeneşte spre prăpăstii sau cel puţin îi abate din drum, rătăcindu-i.

Rudiobos Zeu totemic *(→ totem)*, în **mitologia celtică* din Gallia, reprezentat (într-o statuie descoperită la Neuvy-en-Sullias) în chip de *cal.

Rudrá (*Cel care urlă, Cel care plânge în hohote;* sanscr. *rudrá* – urlător, care rage) Epitet: *Drapi* (Cel care te pune pe fugă) Zeul distrugerii universului, iniţial figură nepereche, în **mitologia vedică*, apoi opusul lui **Çivá*, iar mai târziu o ipostază a acestuia. În textele timpurii e tatăl vânturilor *(*Marutaḥ)*. Forma plurală *Rudrāḥ*: grup de 11 zei ai furtunii, conduşi de Çivá, dar născuţi din **R.** (alteori doar epitete ale lui **R.**): *Ajaikapad, Ahirbudhnya, Hara, Nirriti* (dublând pe zeiţa nenorocirilor *Nirriti), **Içvara* (în *hinduism devenind numele complementar al lui *Brahmān), *Bhuvana*, **Angaraka* (planeta Marte), *Ardhaketu*, **Mrityú* (devenit zeul *morţii), *Sarpa*,

Kapalia. **R.** a reprezentat însă din timpuri arhaice în primul rând personificarea forţelor distructive ale naturii, iar în varianta plurală, cei 11 **R.** compuneau iniţial, ca nişte pesonaje indistincte, alaiul de „urlători" ai lui Çivá şi întruchipau furtuna; nici originea acestui grup nu e precizată de *mituri: cei 11 sunt când fiii lui *Brahmă, când ai lui *Kāçyápa.

Ruevit (lat. *Ruquievithus*) Zeul războiului în miturile comune balto-slave *(→ mitologie baltică)*, reprezentat cu 7 săbii la cingătoare, iar cu a 8-a, în mâna dreaptă. **R.** avea un centru cultual în sudul ins. Rügen.

rugăciune Act cultual, existent în aproape toate *religiile, prin care credinciosul cere bunăvoinţă în genere sau îndeplinirea anumitor dorinţe concrete din partea divinităţii. Se crede că forţa **r.** rezidă în rostirea ei exactă, iar în acest sens, **r.** şi-a păstrat mereu pretutindeni caracterul magic originar, deoarece ea provine probabil din incantaţia magică *(→ magie)*. În concepţia *brahmanismului, **mantra* (rugăciunea, deşi rugăciune propriu-zisă: sanscr. *diviṣṭi* sau *didhiti*), pronunţată cu exactitate şi fără cusur, dobândeşte forţa de influenţă directă asupra divinităţii, obligându-l pe zeu să satisfacă cererea credinciosului care i se roagă. Există la hinduşi şi o formă sacrificială: *brahmasavá* – purificarea prin rugăciune. Spre deosebire de caracterul *suplicant* al **r.** din alte religii, în brahmanism formulele de tip *mantra* au scopul de a *sili* pe zeu să îndeplinească dezideratul *brahmanului care se roagă, adică rosteşte mantrele necesare. În *mozaism, **r.** este dialogul credinciosului cu *Yahweh, care i-a vorbit cel dintâi poporului ales, **r.** principală fiind *Shema Israel* (Ascultă Israel). Pentru *creştinism, păstrându-şi sensul de dialog cu *Dumnezeu, **r.** devine elementul fundamental şi izvorul de *viaţă prin care creştinul intră în relaţie cu cele 3 feţe dumnezeieşti (astfel, *Tatăl nostru* exprimă pentru orice creştin atitudinile în care *Sfântul Duh îi va acorda putinţa comunicării cu Fiul – *Isus Christos), deşi *Ioan Damaschin definise **r.** mai simplu, ca fiind „cererea celor ce se cuvin de la Dumnezeu" (*Dogmatica,* III, 24). *Tertullianus era mai aproape de realitatea experienţei religioase, afirmând că „rugăciunea este fortăreaţa credinţei" (*De oratione*, XXIX). Deosebirea de structură este că, în **r.** creştină, omul îi vorbeşte lui Dumnezeu, iar în **r.** mozaică Dumnezeu îi vorbeşte omului (poporului său). Mult mai târziu, privind problema din exterior, William James a considerat **r.** un element esenţial în „religia practică". Fiecare definiţie a **r.** este însă variabilă în raport cu poziţia cercetătorului. Mulţi cercetători din afara religiei neglijează caracterul mistic al **r.** care nu este nici suplicaţie, nici tranzacţie sau imn. După Alexis Carrel (medic invetigator al fiinţei umane): „Trebuie să înţelegem prin rugăciune nu simpla recitare maşinală a unor formule, ci o elevaţie mistică în care conştiinţa se absoarbe în contemplarea principiului imanent şi transcendent al lumii. Această stare psihologică nu este intelectuală" (*L'Homme, cet inconnu,* Paris, 1935, p. 174). Carrel, ca şi alţii, a observat caracterul dezinteresat al **r.** mistice, structura ei contemplativă. Tocmai în acest sens, **r.** este un element religios principal şi în *budism, iar pentru *islam reprezintă unul din cei 4 stâlpi ai *credinţei (cu toate că tocmai în această religie a *predestinării absolute prezenţa **r.** poate naşte cele mai multe nedumeriri). Oricum s-ar clasifica tipologic, orice **r.** în înţeles curent se sprijină formal pe 3 elemente contopite: 1) *apelul la înduplecare* – divinitatea, uzând de decizii legiferate imuabil în plan universal etern, îşi poate schimba hotărîrea în secvenţe temporale; 2) *actul propiţiator* – divinitatea obiectivă, supraumană, perfectă este suspectată de slăbiciune la linguşire, şi deci ar trebui să sufere de imperfecţiunea subiectivă a vanităţii omeneşti; 3) *declaraţia de umilinţă*, care cuprinde o comparaţie, imposibilă logic, între parte şi întreg, o confruntare imposibilă teologic între creatură şi creator, şi care are scopul de a trezi mila într-o divinitate concepută ca un *primum movens* al legislaţiei universale. În acest sens, Auguste Sabatier accepta ideea că „religia este un comerţ" şi afirma că „acest comerţ cu Dumnezeu se înfăptuieşte prin rugăciune" (*Esquisse d'une Philosophie de la Religion*, ed. IV, Paris, 1897). S-a afirmat deseori că viciul structural al **r.** se află în faptul că ea contrazice chiar *dogma predestinării divine a fenomenelor şi evenimentelor lumii, întrucât orice tip de **r.** presupune recunoaşterea pasivă cel puţin a două categorii posibile: a) legile divine, despre care se spune că susţin imuabil armonia generală, pot fi modificate din cauze particulare disarmonice; b) divinitatea universală obiectivă se poate transforma oricând în una subiectivă, contrazicându-se pe sine însăşi sub influenţa unei intervenţii particulare. Totuşi, nici un *cult nu exclude **r.** din *ritualul curent, întrucât rostirea ei facilitează speranţa umană şi reorganizează starea psihică a credinciosului, operând în el un transfer din sfera de nelinişte în starea de pace, din suferinţa deznădejdii în fericirea speranţei, iar pentru o categorie deosebită de credincioşi, **r.** introduce în eul moral starea de beatitudine a *contemplaţiei, care în cele din urmă devine o emoţie estetică. Rugăciunile pot fi atât de diferite câţi credincioşi sunt, iar un text canonic respectat în literă poate deveni variabil în intonaţia mistică. În atare plan, este semnificativă *Rugăciunea pentru ceasul din urmă*, compusă de Pierre *Teilhard de Chardin, în care savantul şi teologul găseşte o modalitate originală, la frontiera paradoxului, de a concilia spiritul independent al cercetătorului ştiinţific cu starea mistică a suplicantului religios, pentru „ultima clipă" a vieţii: „când voi simţi că mă pierd de mine însumi, cu totul pasiv în mâinile marilor

forțe necunoscute care m-au format, în toate aceste ceasuri mohorâte, dă-mi putința, Dumnezeul meu, să înțeleg că ești tu acela [...] care dai la o parte atât de dureros fibrele ființei mele ca să pătrunzi până în miezul din substanța mea, spre a mă lua întru Tine" (*Le Milieu divin*, Paris, 1957, p. 95). Dar cu peste două milenii mai înainte, sofistul *Prodikos demonstra *paradoxul rugăciunii*: „tu, Prodikos, când te rogi zeilor să fii fericit și să ai parte de bunuri, tu nu ceri în rugăciunile tale nimic altceva decât să devii un om desăvârșit. [...] Dacă așadar virtutea se poate învăța, e vădit atunci că, adresând rugăciuni zeilor, nu vei face altceva decât să înveți astfel ceea ce încă nu cunoști" (Pseudo-Platon, *Eryxias*, 398 d), căci Prodikos susținea într-adevăr că virtutea poate fi învățată.

§ J. Daujat. *Prier*, Paris, 1961; Henri Bremond, *Prière et poésie*, Paris, 1926

Rukminī *(Cea de Aur, Cea împodobită cu aur)* Prima soție a zeului **Krișņá* în **mitologia vedică* și **post-vedică*; fiică a lui Bhișma și logodnică a lui Çiçupāla, **R.** e răpită în ziua nunții ei cu acest logodnic, omorît ulterior de zeu. Dintre cei 10 fii născuți de **R.** de la Krișņá unul era Pradyumna (de fapt **Kāma*, zeul dragostei, regenerat de *Çivá, după ce fusese ars de marele zeu). **R.** era cea mai îndrăgită dintre soțiile lui Krișņá; după *moartea terestră a soțului ei divin, ea se aruncă – împreună cu celelalte 7 soții – potrivit unei datini mereu actuale din India, pe rugul în flăcări al soțului (toate soțiile murind arse de vii). Mai târziu, unele *secte au început să considere că **R.** este numai o **avatara* a soției marelui zeu *Vișņu: zeița **Lakșmī*.

Rumia; *Rumina* (lat. *rumen* – uger) Zeiță a lactației și alăptării, în **mitologia romană*.

Runcina (lat. *runcare* – a plivi; *runco* – săpăligă de plivit) Zeiță din **mitologia romană*, patronând plivitul plantațiilor agricole și legumicole.

Rusalii (lat. *Rosalia* – sărbătoarea trandafirilor, constând în depunerea de trandafiri – *rosae* – pe morminte; < grec. ῥουσάλια; cf. slav **Rusalka* și numele biblic *Ierusalim*) Femei fabuloase din categoria **Ielelor*, în **mitologia românească*, fiicele lui *Rusalim împărat*; după *credința populară, **R.** le iau oamenilor mințile. Acest *mit polisincretic s-a concretizat într-o *sărbătoare păgână, suprapusă ulterior peste sărbătoarea creștină postpascală (*Pascha rosata* sau *Domenica rosarum*) a Cincizecimii și devenită *Duminica Rusaliilor* când – sărbătoarea fiind legată de abundența vegetală a verii – casele sunt împodobite cu ramuri verzi. *Dansul frenetic cu prăbușiri în somn hipnotic, *Căderea Rusaliilor*, practicat în Duminica Rusaliilor de femeile populației românești din Timoc, pare un caz izolat de datină locală; (există totuși atestarea slavă a unor *cântece de Rusalii* – rus. *русальные песни*). Dar în Dobrogea romanizată se statornicise (după atestări istorice) sărbătoarea trandafirilor *Rosalia* de la sfârșitul primăverii, fiind ținută de credincioși în relație directă cu pomenirile din *cultul morților. Se poate presupune că această datină păstrată de români s-a dezvoltat pe teritoriul Daciei Romane, evoluând și fixându-se în obiceiurile străromânilor, de la care au împrumutat-o parțial slavii, deoarece nici în zona baltică, nici în zonele Kiev-Novgorod, nu au existat obiceiuri similare, anterioare formării popoarelor slave, de la epoca Rusiei kieviene încolo; (totuși, numele sărbătorii ca atare e mai probabil să-l fi luat slavii, nu prin filieră română, ci direct de la grecii bizantini).

Rusalka (rus. *Русалка*; pl. *русалки*; etim. incertă: rus. arhaic русый – blond, luminos, sau русло – albie de râu; lat. *Rosalia* – sărbătoare funerară a trandafirilor; mai probabil grec. ῥουσάλια) Divinitate feminină secundară, răspândită la toți slavii și de obicei simbolizând – în **mitologia slavă* – apele curgătoare, de unde și înzestrarea ei cu darul cântecului melodios. Considerată adesea o fecioară înecată, e închipuită ca o foarte frumoasă fată blondă, cu păr bogat unduitor și, în loc de picioare, cu coadă de pește *(→ Sirene)*. Bielorușii și ucrainenii socot că orice **R.** provine mai ales din fetele înecate și din copiii născuți morți sau murind nebotezați (A. N. Veselovski, 1889, apud Ю. М. Соколов *Русский фольклор*, Москва, 1938, p. 137). **R.**, divinitate plurală, e atestată de timpuriu, ca ființă acvatică, atât de *Cronica de la Kiev* (1008), cât și de Prokopios din Cesareea (*Războiul cu goții*, sec. VI). Mai probabil este că acest *cult popular al **R.** s-a format prin sincretismul celor 3 noțiuni, dintre care ultima reprezintă suprapunerea *sărbătorii romane *Rosalia* peste o sărbătoare arhaică slavă de comemorare a *strămoșilor. De cele mai multe ori, **R.** sunt considerate malefice, iar atunci (în special la rușii nordici) sunt închipuite ca foarte păroase sau numai cu părul lung și dezordonat, având fețe monstruoase și respingătoare. În *Săptămâna Rusaliilor* (русальная неделя) aleargă pe câmp, ieșind din ape, se leagănă pe crengile copacilor și se amuză în stil rural, prinzând drumeți și gâdilându-i până când îi fac să leșine sau chiar să moară, apoi îi târăsc în apă. Ziua consacrată a **R.** e joia (cf. **Joimărița*), când devin foarte primejdioase, din această pricină oamenilor recomandându-li-se să nu se scalde în zile de joi. Antidotul universal împotriva unei **R.** este pelinul. Această *credință de mitologie populară s-a transferat mai târziu în anumite obiceiuri specifice; în *Duminica Rusaliilor*, fetele cântă în cor *cântecele Rusalcelor* atârnând în prealabil ștergare în pomi sau chiar sculuri de lână ori cânepă, ață, cununițe vegetale; se citează un *ritual îndeplinit la sfârșitul acelei săptămâni, consacrat *însoțirii Rusalcelor* (care de fapt marchează despărțirea de primăvară): o fată

împodobită corespunzător (sau o păpușă rudimentară) joacă rolul Rusalkăi care pleacă; păpușa e de obicei sfâșiată la sfârșit (cu atât mai ușor cu cât este confecționată mai ales dintr-un snop de secară); în unele zone, e înecată în râu. După unii cercetători (V. V. Ivanov) acest ritual ar fi fost influențat de ceremoniile populare rusești în legătură cu **Kostrubonika*.

§ А. Н. Веселовский, *Генварские русалки и готские игры в Византии*, Санкт-Петербург, 1889; В. К. Соколов, *Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов*, Москва, 1979

Rusor Zeu din **mitologia romană* (amintit de *Augustin), ocrotind întoarcerea periodică a lucrurilor.

S

Sabaoth (**Septuaginta:* Σαβαώθ; ebr. *shebaoth – oşti, armate* > *Shebaôth* – Domnul Oştirilor; rom. liturgic: *Savaot)* Nume biblic târziu al lui *Dumnezeu, ipostază sau atribut al lui *Yahweh, ca divinitate războinică *(Yahweh Shebaôth* – Domnul Stăpân al armatelor) dar şi o titulatură atributivă (deşi *Septuaginta* îl foloseşte ca nume propriu), exprimând suveranitatea lui Yahweh asupra universului, iar implicit calitatea sa de căpetenie divină a oştilor din Israel, cărora le garantează victoria: „Însă David răspunse filisteanului: «Tu vii împotriva mea cu sabie, cu suliţă şi cu ostie, dar eu vin împotriva ta în numele lui Yahweh Shebaôth, Dumnezeul oştirilor lui Israel, pe care tu le-ai defăimat»." (*V.T., I Samuel,* XVII, 45). Probabil, la origine, **S.** a fost un zeu local al războiului, încorporat de *cultul lui Yahweh prin *sincretism spontan sau teologic; ulterior se pare că a absorbit şi atributele unor zeităţi ale stelelor (socotite în acel caz fiinţe), ale alternării zilelor şi nopţilor şi ale *elementelor naturii (cf. *V.T., Iov,* XXXVIII). Astfel, **S.** e adorat în cele din urmă ca stăpân al oştirilor îngereşti, al aştrilor şi al tuturor forţelor cosmice. În literatura rabinică (*Berahoth,* 116 şi urm.) şi în **Cartea lui Enoh,* apocriful etiopian, oştile cereşti sunt divizate în 4 corpuri de armată, comandate de *îngerii de prim rang (arhangheli): *Mikael, *Gabriel, *Uriel, *Rafael.

Sabazius; *Sabazos; Sabadios* (grec. Σαβαδιος, Σαβαζιος) Zeu frigian sau tracic, identificat de greci cu **Dionysos,* uneori chiar cu **Zeus,* dar de obicei legat de *cultul Marii Mame a Zeilor *(*Kybele).* E un zeu *htonic, reprezentat mai ales ca şarpe şi socotit *simbol al reînnoirii anuale a vegetaţiei şi al forţei fertile a naturii (iar atunci suprapus *cultului solar). După unii autori, **S.** s-ar identifica şi cu ebr. **Sabaoth* (*Plutarh scrie că, de *sabbat,* evreii îl sărbătoreau de fapt pe **S.**); alţii l-au confundat, fără temei, cu zeul marin Sozon, din Asia Mică. Alteori, i s-a căutat etimonul în cuvântul iliric *sabaya,* deducându-se că **S.** ar fi fost un zeu al berii (s-a presupus în el şi un ocrotitor al sănătăţii). La Roma, *ritualurile şi *misterele consacrate lui **S.** se celebrau sub numele *Sacra Savadia,* iar mai târziu (sec. II) apăruse şi cultul special (rezultat dintr-un *sincretism obişnuit la Roma) al lui **Iupiter Sabazius.* Zeul e prezent în efigii pe numeroase *talismane cu semnificaţii obscure. Adorat în cadrul unor ceremonii orgiastice, **S.** era socotit patronul unor *dansuri rituale din Thracia şi Frigia; Aulus Gellius aminteşte *(Nopţile attice,* XX, *III,* 1–3) de un astfel de dans frigian: *sicinnium* – dans al satirilor, utilizat în Hellada în cadrul coregrafiei teatrului satiric. Diodor din Sicilia îl consideră însă pe **S.** „un alt Dionysos, care ar fi trăit cu multă vreme înaintea" celuilalt (*Biblioteca istorică,* IV, *IV,* 1) şi ai cărui părinţi ar fi fost *Zeus şi *Persephone. În onoarea zeului erau celebrate *Misterele lui Sabazios,* care se desfăşurau numai noaptea, în taină desăvârşită. Tradiţia îi atribuia fapte de *erou civilizator: el ar fi înjugat întâia oară boii la plug şi de aceea, în iconografie, este adesea împodobit cu coarne.

§ M. Macrea, *Le culte de Sabazius en Dacie* (în *Dacia* NS, 3, 1959, p. 325–339)

Sabdag (tibet. *sa-bdag* – stăpânitorul pământului) Divinităţi antropomorfe, antropozoomorfe sau fără chip distinct, provenite din *religia autohtonă totemică prebudistă **bon* a Tibetului arhaic *(→ lamaism);* de fapt, **S.** constituie o clasă complexă de *genii, specializate atributiv în mod restrâns dar având aproape fără excepţii scopuri constant malefice. Aceste zeităţi, atunci când au un chip descriptibil, arată ca nişte babe care se deplasează călare pe câte un berbec sau pedestru, cu un toiag în mână şi un sac pe umăr; alteori sunt închipuite ca nişte oameni cu capete de şobolani, de porci sau de mistreţi. Toată tagma are o căpetenie: *Mama tuturor Sabdagilor* (cu epitetele : *Bătrâna Maică mânioasă, Păzitoarea Uşii Pământului),* o babă cu 80 de riduri pe obraz, învesmântată în galben şi călărind un berbec. Acest grup demonic locuieşte în peşteri, mai ales în nordul şi nord-estul Tibetului, dar alteori şi în case, de asemenea pe stânci şi în arbori; subclasa **lha* este o categorie de *spirite montane. Unele zeităţi **S.** sunt prezente la construcţia şi reconstrucţia clădirilor, altele îi însoţesc pe călători, altele răspândesc molimele (îndeosebi ciuma) şi epizootiile. Nu se poate scăpa de prezenţa sau înrâurirea lor nefastă decât prin anumite *ritualuri.

sacerdot (lat. *sacerdos* – preot; *sacerdotium* – preoţie, sacerdoţiu augural) Reprezentant investit al unei comunităţi religioase având relaţii de aparenţă directă cu divinitatea adorată şi cu lumea supranaturală care alcătuieşte obiectul de adoraţie în *religia respectivă şi totodată dispunând de investitura, ştiinţa mistică şi anumite însuşiri şi mijloace concrete necesare oficierii ceremoniilor

liturgice şi în genere de *cult, în specificul formei religioase respective, în numele credincioşilor. În societăţile primitive, **s.** este omul de prim rang al comunităţii (de obicei şeful de trib, cumulând funcţia sacerdotală). **S.** este şi orice preot, consacrat prin iniţiere şi investitură sacră să exercite cultul religios. Formele sacerdotale diferă în raport cu specificul cultual din fiecare religie. ~ În *Egipt,* fiecare zeu local al nomei avea un mare preot, iar sacerdoţiul era exercitat de o clasă *(kher keb)* de recitatori ai formulelor sacre, socotit de popor ca dispunând de puteri magice; marele **s.** al tuturor *zeilor era faraonul. În Regatul Vechi, până în jurul anului 2000 î.e.n., preoţii fuseseră un fel de funcţionari, fiecare nomarh având şi funcţie sacerdotală; sub Regatul Mijlociu, preoţii încep să se profesionalizeze şi abia după 1580 î.e.n., sub Regatul Nou, ei se constituie într-o clasă profesională, autonomă şi influentă, având autoritate chiar şi asupra faraonului, atunci când nu este el însuşi mare preot; începând cu dinastia XVIII, preoţii profesionişti din Regatul Nou ating puterea culminantă, dispunând de averile *templelor şi având funcţii importante în administraţia şi magistratura statului. De aici încolo, conflictele între faraoni şi preoţi se succed cu acuitate, până când unii faraoni, ca Amenophis IV Reformatorul *(Akhnaton),* iau măsuri drastice; acesta a închis templele, confiscându-le averile şi introducând o religie nouă, elaborată, reprezentând o încercare de *monoteism în adorarea zeului global *Aton. Vorbind despre sacerdoţii egipteni, Diodor din Sicilia semnalase caracterul iniţiatic al tagmei, deşi afirmaţiile istoricului sunt extrapolabile şi la alte categorii sacerdotale (rabinatul, druidismul; → *druizi):* „preoţilor nu le era îngăduit să împărtăşească ceea ce cunoşteau numai ei, taina pe care nu aveau dreptul s-o divulge mulţimii, pentru că mari primejdii l-ar fi ameninţat pe cel care dezvăluie altora faptele zeilor" (*Biblioteca istorică,* I, *XXVII,* 6). ~ În *Babilon,* preotul: *barû* (văzător) < *barû* (a vedea) – era şi prezicător, având deci relaţii directe cu marele zeu *Shamash, ca divinitate solară care patrona şi *oracolele; în această calitate, orice *barû* trebuia să aibă inevitabil iluminări divinatorii. În ierarhia sacerdotală, treapta următoare, *ashipu* (preoţi-magi) îşi asuma incantaţiile *(→ descântece)* şi *magia; mai presus de aceştia, erau consideraţi marele preot-prezicător *(rab-barû)* şi marele *mag *(rab-mashmashu).* ~ În *Iran,* în epoca *zoroastrismului consolidat, funcţia de **s.** o îndeplineau *magii* (organizaţi într-un trib din cuprinsul confederaţiei medice) care oficiau *ritualuri străvechi, conservate prin datină de la indoeuropeni, iar ulterior codificate de **Avesta;* aceşti magi erau organizaţi ierarhic în *moghan* – oficianţi inferiori, *hyrbedh* – preoţi ai *focului, *mobedh* – magi-şefi, printre care **s.** însărcinat să rostească *rugăciunile, numit *zot;* în Iranul timpuriu, corpul sacerdotal principal *(athravan)* slujea zeului ignic *Athar. ~ În *India, *brahmanii,* reprezentanţi ai zeilor pe pământ, au format totdeauna o castă ereditară închisă (**Atharvan* fiind preotul arhetipal), întâia castă de sus în ierarhia societăţii hinduse *(→ varna).* Prima condiţie a unui brahman este cunoaşterea temeinică a scripturilor vedice *(→ Veda);* deţinători ai forţei sacre, singurii în măsură să oficieze serviciul religios şi să îndeplinească diferite ritualuri şi *sacrificii, intelectuali şi sfinţi, nesupuşi vreunor norme de celibat, brahmanii au constituit mereu elita Indiei; ca atare, persoana lor a fost fără excepţie inviolabilă şi înconjurată de respect, jignirea lor fiind o crimă, iar uciderea, un *păcat capital. ~ În *Israel,* în urma aşa-numitului legământ între *Yahweh şi poporul ales, investitura sacerdotală o deţinea seminţia *leviţilor,* întregul trib considerându-se mijlocitorul autorizat între *Dumnezeu şi poporul lui *Israel, mai ales în epoca patriarhală; *Moise şi *Aaron (primul sacerdot mozaic) erau dintre leviţi („Ei învaţă pe Iacob rânduielile tale şi pe Israel legea ta" – *V.T., Deuteronomul,* XXXIII, 10). Mai târziu, rabinul *(rabbi)* este, în *iudaism, păstrătorul tradiţiei sacre şi oficiantul cultului, precum şi **s.** învestit cu misiunea de transmitere a învăţăturii scripturale în sinagogă *(templu).* Preoţii s-au numit, în tradiţia iudaică, *kōhānīm* (sg. *hōhēn*) şi *kemārīm.* ~ În *Hellada,* preoţii şi preotesele erau funcţionari autonomi ai statului, aleşi sau ereditari, remuneraţi din veniturile templului pe care îl serveau. Dar basileii (regii) erau totodată şi mari preoţi (la Atena: ἄρχων βασιλεύς). ~ La *Roma,* sacerdoţiul nu era o vocaţie religioasă personală, ci adesea o funcţie politică (Cicero a fost **augur,* apoi *pontifex*); orice **s.** era numit de stat ca un funcţionar, şeful statului (de pildă, împăratul), fiind *pontifex maximus* (preotul suprem); existau şi colegii speciale: *auguri* (pentru *divinaţie), **Arvales Fratres* (specializaţi în ceremoniile agrare), *XV viri sacrorum* (interpreţi ai *Cărţilor Sibylline;* → *Sibyllae*). Preoţii slujind cultul zeilor originari ai Romei erau *flamines (→ flamen);* flaminii principali (*Flamines maiores*) erau 3, consacraţi triadei clasice: *Iupiter (slujit de un *flamen Dialis*), *Mars şi Quirinus; lor li se adăugau, în număr nelimitat, *Flamines minores;* cel mai important – *flamen Dialis,* era constrâns de anumite interdicţii de tip tabual *(→ tabù):* să nu meargă călare, să nu vadă în afara zidurilor oraşului armata echipată, să nu depună *jurământ, să nu atingă şi să nu numească iedera, bobul, capra, carnea crudă, să nu taie lăstari de viţă, să nu lipsească din patul său 3 nopţi consecutive, să nu stea sub cerul liber fără bonetă albă sacerdotală, să nu atingă pâine dospită, să nu iasă gol sub cerul liber. Funcţia religioasă supremă era, la romani, cea de *pontifex maximus;* instituită în epoca arhaică a regilor şi asumată de şeful statului,

devine un timp electivă, apoi, sub imperiu, e rezervată împăratului; pontificele suprem era şeful tuturor colegiilor pontificale (fiecare colegiu avea câte 15 pontifi), iar sediul său se numea *Regia;* un subaltern al lui era *Rex sacrificulus,* care îndeplinea sau conducea ritualurile sacre de tradiţie arhaică; în perioadele mai vechi, existase un colegiu compus din 9 pontifi care aveau misiunea de a veghea păstrarea purităţii religiei romane şi desfăşurarea corectă a ritualurilor publice şi private; de la epoca lui Augustus, *pontifex maximus* devine şeful absolut al religiei romane. ~ La *celţi,* sacerdoţiul era în exclusivitate asumat de *druizi,* care erau în acelaşi timp unicii mediatori între zei şi oameni, deţineau toate cunoştinţele ştiinţei de epocă, exercitau funcţiile de *profeţi, magi, medici, judecători, astrologi, învăţători şi teologi; învăţătura, predată oral în şcolile druidice, avea caracter ezoteric, iar iniţierea era de lungă durată. Anual, druizii se întruneau într-un gen de congres „ecumenic", se pare, într-o *pădure sacră din Gallia şi probabil în acest cadru îşi alegeau un şef pontifical. Grupurile druidice (mai ales din Gallia, Irlanda), alcătuind un fel de corporaţii locale, au influenţat totdeauna politica monarhilor autohtoni. De altfel, orice druid era socotit zeu. ~ Specificul corpului sacerdotal din *Thracia* şi *Dacia* nu este suficient de clar ca să se poată defini şi clasifica; termenul strabonian *kapnobátai* pare a indica un atribut („călători prin nori" sau „umblători prim fum") mai curând decât un rang preoţesc şi sugerează ideea prezenţei unor *şamani în ceremoniile religioase, cel puţin dacogetice; un corp monastic sacerdotal totuşi a existat, compus din *ktistai şi / sau *pleistoi,* comparaţi – fără destul temei – fie cu *esenienii de la Qumran, fie cu druizii celţi; erau se pare asceţi (după Iordanes, organizaţi într-o corporaţie), care efectuau sacrificiile şi poate deţineau cunoştinţele ştiinţelor ezoterice ale vremii. Exista, desigur abia în epoca organizării statale, şi funcţia de preot suprem care era şi prim consilier regal (după Strabon, chiar *Zamolxis; mai sigur – *Deceneu, în Dacia burebistană) sau uneori cumulând şi rangul de rege (Zamolxis – după *Platon, mai târziu şi mai sigur – Deceneu, Comosicus ş.a.). ~ *Slavii* numeau *volhvi* (sg. *volhv;* arh. *vlhvŭ:* влъхвъ sau вълхвъ – cu etim. obscură, ipotetic de la fem. vechi germ. *voelva* – profetesă, sau finl. *velho* – vrăjitor, dar poate şi sub influenţă celtică, după modelul druizilor) probabil pe oficianţii cultului arhaic precreştin, însă nu este sigur dacă aceşti oficianţi erau chiar preoţi sau şamani sau chiar numai simpli vrăjitori; după mărturiile lingvistice ale lb, ruse şi parţial ale altor limbi slave moderne (întrucât cuvintele susceptibile de interpretări se referă în special la aria magiei), *volhvii* erau un fel de magi, constituiţi totuşi într-o tagmă exclusivă de oficianţi ai cultului şi ritualurilor aferente; între alte atribuţii, o aveau şi pe aceea de prezicători. ~ Dacă, în majoritatea populaţiilor primitive din Africa, Oceania şi America de Nord, dominante sînt *şamanismul şi vrăjitoria, există popoare cu o tradiţie mitologică şi religioasă mai profundă, mai consolidată, la care şi sacerdoţiul a atins o anume treaptă de diversificare şi rafinament; astfel este populaţia *maori* din Noua Zeelandă; aici, viitorul preot se iniţiază îndelung, însuşindu-şi integral cele trei „coşuri ale cunoaşterii" şi înţelepciunii omeneşti (cf. cele „trei coşuri" budiste, **Tripitaka*): 1) pacea, bunătatea, iubirea; 2) rugăciunile, descântecele, ritualurile; 3) războiul, agricultura, tâmplăria, zidăria şi tot ce e legat de pământ, precum şi divinaţia, *exorcismul, vizionarismul şi potolirea *duhurilor; preoţii maori au o ierarhie riguroasă: *Ahurewa* (Marele preot), *taua* (preot superior), *pukenga* (instructor în ştiinţele oculte), *tuanopaki* (paracliser), *puri* (vrăjitor), *tauira* (preot tânăr), *matakite* (clarvizionar), *makutu* (mag), *kehua* (şaman inferior), *kokatangi* (expert astronom). ~ În **creştinism* rolul de mediator între Dumnezeu şi omenire (aşa cum e acceptat de *teologie) îi aparţine în exclusivitate lui **Isus Christos,* care însă nu este considerat **s.**, chiar dacă i se atribuie exercitarea celui mai înalt sacerdoţiu. *Biserica creştină se consideră a fi „noul popor sacerdotal", iar preotul creştin nu este decât servitorul lui Dumnezeu şi al oamenilor (acelaşi rol modest păstrându-se chiar şi în cultele reformate şi sectante: presbiter, oficiant, predicator, proclamator etc.). Funcţia sacerdotală a oricărui preot creştin fiind incompatibilă cu funcţiile sociale, misiunea sa este de a coopera, în cadrul Bisericii, la misiunea moştenită de la *Apostoli; această misiune (sacerdoţiul) se dobândeşte prin *ungere* (sfinţire, hirotonisire), în numele capului Bisericii Creştine, Isus Christos, socotit preotul unic al jertfei desăvârşite. În creştinismul primitiv, preotul era de fapt un stareţ al comunităţii: πρεσβύτερος (presbiter). În ramurile schismatice, criteriile de ierarhizare sacerdotală s-au diversificat mult: catolicismul este o Biserică unitară, întrucât preoţii, episcopii (care administrează pe credincioşii din dioceze), cardinalii (în genere conducători religioşi ai ţărilor sau marilor teritorii catolice şi electorii papei) se supun autorităţii pontificale supreme: papa *(→ papi);* ortodoxia are – peste cinurile obişnuite (preot, protopop) – episcopi, mitropoliţi, iar fiecare ţară este păstorită de un patriarh, ca şef al unei Bicerici autocefale; protestantismul lutheran *(→ lutheranism)* este exercitat cultual prin pastori, lipsiţi de ierarhizare clericală; unele culte reformate (*baptişti, *Martorii lui Iehova ş.a) se reunesc sub conducerea morală a unui preşedinte al Bisericii. ~ În *islam* – religie de altfel foarte riguroasă – nu există de fapt un cler propriu-zis: *ulemà* (pl. *ulemale* < arab, *'ulamā)* este teologul savant; în moschee *(*templu),* rugăciunea

colectivă e condusă de un *imam,* care însă nu are rang sacerdotal; *muezin* este cel care anunță, vocal, din balconul minaretului moscheii, cele 5 rugăciuni zilnice obligatorii; *muftiul,* ca interpret autorizat al legii coranice *(→ Coran),* este considerat șef religios teritorial (Marele Muftiu este șeful cultului islamic dintr-o țară). ~ În unele *religii* sau **rituri divizionare,* corpul sacerdotal se recrutează numai din călugări *(→ monahism),* de ex, în **lamaism.*

§ D. Coppens, *Le sacerdoce chrétinen* (în *Nouvelle Revue Théologique,* mars, 1970)

sacrificiu (lat. *sacrificium* – jertfă, sacrificare) Manifestare religioasă executată după un *ritual de către preoți în numele credincioșilor, având scopul exprimării adorației față de divinitate sau speranța de a atrage ori a îmblânzi pe *zeii nefavorabili. Sacrificarea se putea face cu *ofrande de vieți omenești sau de animale și păsări, a căror ucidere se efectua conform unui ritual sacru, dar și de bunuri agonisite de om din munca lui și oferite sub formă de ofrande (alimente, obiecte artizanale, uleiuri, metale prețioase și orice alte valori). A existat totdeauna, în forme mai acute sau mai temperate, *credința că divinitatea utilizează concret rezultatele **s.** (de pildă, zeii homerici se delectau cu mireasma cărnurilor jertfite pe ruguri; la fel și divinitatea biblică timpurie); forme involute de **s.** s-au păstrat și în practica de azi a *religiilor. Actul sacrificial era însă instituție fundamentală în religiile antice. Erau jertfe de venerație, recunoștință, înduplecare, iertare, reparație; **s.** se făcea cu și fără sânge viu; de asemenea existau ceremonii sacrificiale, efectuate ocazional sau permanent, prin înjunghiere sau prin flacără, cu ardere de tot *(→ holocaust),* dar și prin oferta lamurii neatinse a produselor. În religiile moderne, **s.** capătă forme pașnice, reducându-se mai ales la donații (bani, produse alimentare, *icoane, *simboluri, obiecte utilitare), către *templu sau *biserică. În sens larg **s.** este actul de consacrare a unei ofrande oferite de credincioși divinității adorate, iar sancționarea ofrandei se efectuează prin actul sacru oficiat de preot ca delegat al comunității. De aceea, în mod firesc, cele mai multe se asociază cu ritualurile de purificare. Caracterul simbolic al **s.** implică deopotrivă jertfirea victimei vii, ca și simpla sugerare a actului, deposedat de gestul violent. ~ Astfel, ritualul sacrificial *intichiuma* din *Australia Centrală* – caracteristic societăților totemice *(→ totemism)* – impune credincioșilor să mănânce, la ospățul comun din cadrul unei ceremonii, *totemul tribal. ~ În schimb, **creștinismul* a practicat mereu **s.** *ex voto,* în cadrul căruia diferite imagini votive ale unor părți din trup sunt atârnate sub icoane, ca expresie a recunoștinței pentru minunile săvârșite de *Dumnezeu, *Isus Christos, *Fecioara Maria etc. Indiferent dacă sunt individuale sau obștești, ceremoniile sacrificiale au o frecvență periodică. ~ În *China antică* exista *Luna Sacrificiilor* (a 12-a din *calendarul lunar), când se aduceau jertfe tuturor spiritelor (timp de numai 3 săptămâni), într-un cadru festiv; una din forme implica îngroparea victimei în pământ. ~ În *Hellada,* victimele animale (presărate cu făină de orz în epoca homerică, ridicate cu boturile spre *cer) erau înjunghiate și puse pe ruguri, împărțite apoi participanților sau arse de tot, iar mărunțaiele nearse erau înecate în mare. Empedokles considera că uciderea animalelor e crima cea mai dezgustătoare. ~ În *religia vedică a Indiei,* **s.** este esența creației (pornind de la *sacrificiul de sine,* către sine, al lui *Brahmă, necesar creației lumii); un **s.** de origine arhaică este cel ignic, făcut cu ajutorul flăcărilor și al zeului *focului, *Agni (focul și zeul numindu-se în acest caz cu același epitet: *Hutāçana*); exista și un tip de *libație sacrificială, *homa,* constând în turnarea de unt topit peste focul sacru. Începutul oricărui **s.** indian era însoțit, în epoca vedică, de strigătul ritual *vāṭ.* **S.** erau oficiate de un grup sacerdotal specalizat, preotul oficiant conducând ceremonia *(ṛtvij)* și alți 4: invocatorul *(hotṛ),* cântărețul *(udgātṛ),* oficiantul propriu-zis *(adhvaryu),* custodele *(brahman);* orice **s.** se efectua riguros, după anumite norme: *yājñikya* era disciplina normativă a regulilor sacrificiale. Un **s.** de competență regală, cu scopul cuceririi de teritorii, era **açvamedha* (sacrificiul calului). ~ La *romani,* ca și la greci, **s.** carnale, finalizate în ospețe, au fost răspândite; mărunțaiele vitelor nu se ardeau toate, cele consacrate lui *Hercules erau fripte *(exta)* pe *altarul principal *(ara maxima)* și se ofereau participanților ca **s.** expiator, așa că erau numite *exta lustralia.* Totuși, la Roma, spre deosebire de Hellada, *sacrificiile umane* apar până târziu, deși rar (sub Caesar), dar numai ca simbol exemplar sau numai vindicativ: dintre soldații revoltați împotriva cheltuielilor lui Caesar, doi au fost sacrificați de pontifi *(→ sacerdot)* și de flaminul lui Mars *(→ flamen)* pe Câmpul lui Marte, capetele lor fiind expuse în preajma templului zeului războinic (cf. Cassius Doi, *Istoria Romană,* XLIII, 24); acest ritual era de tradiție veche, dar pe altarul lui Mars se sacrifica de obicei un *cal, în luna octombrie *(equus october).* ~ *Religia precolumbiană maya* practica forme barbare de **s.** umane, având un zeu cu atributul special al patronării jertfelor: *Chalmecatecutli. • O structură aparte au ritualurile sacrificiale din *cultele agrare, unde întreaga ceremonie are semnificația refacerii periodice a actului primordial al *cosmogoniei. După Claude *Lévi-Strauss, „sacrificiul e o operație *absolută* sau *extremă,* care se aplică asupra unui obiect intermediar [...]; scopul lui este să obțină ca o divinitate ce se află departe *să satisfacă din plin* dorințele omenești" (*La*

Pensée sauvage, Paris, 1962, VIII, §2). • Categoriile de sacrificii: 1) *obștești* (hrana, din care o parte e destinată zeului, devine sfințită, adică stabilește o comuniune a credinciosului cu zeul); 2) de *venerație* sau *zeificare* (fie spre a aduce zeul pe teritoriul dorit: casă, oraș, țară; fie sacrificând periodic pe vechiul zeu sau încarnarea lui temporară, spre a-l face să reapară într-o formă regenerată – aici practicându-se jertfele umane; fie, în stadiile timpurii, în împrejurarea creării *fetișurilor; 3) *onorifice* (daruri oferite zeilor pentru influențarea actelor divine, darurile constând mai ales din hrană și mizând pe credința în lăcomia divină, sau din alte forme; aceste **s.** au un caracter propițiator, ele utilizând jertfa de lingușire sub formă de mită, înșelăciune sau chiar șantaj); 4) *funerare* (în ritualul înhumării sau incinerării: → *funeralii;* apoi în momentele comemorative, pentru iertarea, *păcatelor sau pentru investirea morților ca mesageri pe lângă zei); 5) de *evlavie* sau *ispășire* (piaculare), săvârșite în cazuri de catastrofe, molimi, foamete, războaie; 6) *umane:* egiptenii au fost aproape unicul popor din antichitate care nu a practicat niciodată **s.** umane, în schimb fenicienii jertfeau prunci arși de vii zeului războiului *Moloh, pentru asigurarea victoriei; forme incidentale în Grecia arhaică, India *(→ ordalie).* Polinesia; iar cele mai dure la azteci, care sacrificau 20 000 oameni anual, fie la sărbătorirea reaprinderii focurilor vii *(→ focul),* fie în cultele agrare, de ex., decapitarea unei fete consacrate zeiței porumbului tânăr, *Xilonen; *sacrificiile umane,* specifice cultelor agrare, erau practicate, în India, pentru fertilizarea pământului, la azteci pentru întărirea vieții zeilor de care depindea traiul omenesc, în Tahiti pentru alungarea secetei; de asemenea, se făceau pentru menținerea legăturii cu *strămoșii, pentru asigurarea continuității vieții prin repetarea unui act arhetipal, ca în *mitul tinerei *Hainuwele, sau chiar pentru însuflețirea unei construcții, ca în *legenda *Meșterului Manole; un original **s.** uman se practica la triburile dravidiene konda, din India Centrală – așa-numitul *meriah:* o victimă voluntară, cumpărată de comunitatea rurală; (omul, lăsat câțiva ani în viață, putându-se însura și face copii, cu câteva zile înainte de sacrificare era identificat cu divinitatea căreia îi fusese hărăzit, când, în ceremonia care includea și o orgie, mulțimea îl venera dansând în jurul lui; apoi el era drogat, strangulat și tăiat în bucăți care erau distribuite satelor spre a fi îngropate pe ogoare, iar restul cadavrului se ardea și cenușa se împrăștia pe arătură); 7) *solemne,* cum era, în India antică, sacrificiul calului *(açvamedha):* un cal pus în libertate și urmat de rege și armată, după supunerea teritoriilor traversate, era sacrificat ca apoteoză; de asemenea, aruncarea în suliți a solului trimis de daci la *Zamolxis (deși un tânăr era sacrificat, actul nu avea caracter de **s.** uman, ci de solemnitate, solul, în credința din Dacia, urmând să se prezinte viu la zeu). ~ Dar multe categorii sacrificiale nu implicau decât ofrande simbolice sau victime animale, amploarea ceremoniei fiind determinată de fastul ritual *(→ tăpa).*

§ A. Loisy, *Essai historique sur le sacrifice,* Paris, 1920; R. K. Yerkes, *Sacrifice in Greek and Roman Religions and early Judaism,* New York, 1952

Sădhyá Categorie de semizei cerești binefăcători, de rang inferior, în *credințele mitice ale Indiei *(→ mitologie vedică).* **S.** sunt de fapt personificări ale *ritualurilor religioase și ale *rugăciunilor.

Safa Zeu oset, poate de origine alană *(→ mitologii caucaziene),* ocrotitor al căminului familial sau numai un *spirit domestic, patron în primul rând al lanțului vetrei casnice. După tradiția folclorică, **S.** le-a dăruit oamenilor primul model al acestui lanț, destinat să îngrădească vatra. Până spre mijlocul sec. XIX, orice părinți din Osetia (Caucazul de Nord), culcându-și seara copiii, îi lăsau în grija zeului **S.** pentru noapte, ceremonia constând în punerea unei mâini pe capul pruncului și a celeilalte pe lanțul vetrei. Și *jurămintele solemne se rosteau în timp ce același lanț era apucat cu mâna.

Saga Epitet: *Soarele strălucind în ape* Zeiță din **mitologia scandinavă* și **germanică,* personificând memoria istoriei legendare; vechii germani o venerau îndeosebi ca o transmițătoare printre oameni a artei poetice descoperite de tatăl ei, *Wotan. În **Edda Veche, S.* e o zeiță din suita marii zeițe *Frigg (sau după unele interpretări, numai o ipostază a acesteia); ea locuiește în cascada Sökqvabekkr și bea din aceeași cupă de aur cu *Odhinn, zeul suprem, în ipostaza de inventator al poeziei, lângă cascada ei de reședință, formată pe parcursul izvorului înțelepciunii vegheat de *Mimir. În acest timp, **S.** îi povestește zeului istoria *vârstei de aur.* În mod curent, considerată zeița istoriei.

Salacia Zeița mării înfuriate, în **mitologia romană,* dar în tradiția arhaică din Latium era protectoarea apelor marine sau numai a izvoarelor; uneori confundată cu *Tethys, a fost identificată în cele din urmă cu **Amphitrite.* În unele variante, *cultul **S.** era pus în relație directă cu zeul mărilor, **Neptunus,* astfel încât e posibil să fi fost venerată, într-o formă arhaică, doar ca paredră a acestuia.

Salus Zeița sănătății și prosperității, în **mitologia romană,* al cărei sanctuar de pe Quirinal (Roma) era numit Templul Salvării. O datină foarte veche, *Augurium Salutis,* repusă în valoare de împăratul Augustus, se manifesta printr-o ceremonie, oficiată la începutul anului și coincidentă cu întreruperea oricăror ostilități de război; în această împrejurare, zeii erau consultați

asupra *sacrificiilor necesare pentru asigurarea prosperității statului, dar li se punea și întrebarea dacă li se poate solicita succesul pentru Roma. Deși zeiță cu atributul vindecării bolilor, **S.** dobândește, în epoca imperială, și patronajul loialității politice.

Sāmarangāṇasūtradharā Poem cosmologic indo-tibetan, compus din 7423 strofe, împărțite în 83 cânturi; titlul compozit a fost tradus, cu probabilitate, de unii sanscritologi, prin *Arhitectul Universului* (sanscr. *sāma-gāna* – cântare de imnuri vedice: *sāman* – imn, cântare de laudă, armonie, îndemn, convingere; dar *samarāngaṇa* – câmp de bătălie; *gaṇá* – adunare, gloată, detașament, *sūtra* – fir, tratat filosofic; *dharā* – pământ). 230 strofe din **S.** descriu structura și utilizarea unui *car ceresc, cu unele elemente amintind de vehiculul ceresc *puṣpaka,* din *Rāmāyaṇa.*

Sāṃkhya Unul dintre cele 6 sisteme religioase-filosofice ale Indiei (specific mai ales concepției din **Mahābhārata*), creat de *Kapila* în sec. VII î. e. n. **S.** explică structura universului prin interacțiunea îndeosebi a două realități primordiale: *prakṛti* – natura *(→ prakriti)* și *puruṣa* – spiritul, conștiința *(*Púruṣa).* Prin *púruṣa,* filosofia **S.** înțelege substanța divină *(ātmā), Púruṣa* nemaifiind Creatorul, ci un element distinct de natură, putând fi perceput numai prin experiența lăuntrică; *támas* (întuneric, negură, rătăcire) este al 3-lea element al substanței primordiale *prakṛti,* cel care temperează și reține acțiunile, conducând la starea de indiferență totală. Prin doctrina sa asupra suferinței, **S.** prevestește **budismul* și precede doctrina **Yoga,* la baza căreia se și află.

Sampo Moară miraculoasă din **mitologia finlandeză,* construită de fierarul *Ilmarinen pentru fecioara *Pohjola, după ideile *magului demiurg *Väinämöinen, la cererea bătrânei *Louhi. De fapt, termenul „moară" e impropriu, **S.** fiind un mecanism complex, alcătuit din 3 instalații care, manevrate prin *magie, produceau concomitent făină, sare și bani. Instalată pe teritoriul ținutului nordic Pohja, **S.** îi aduce o înflorire neașteptată, de unde și expediția constructorilor ei în vederea răpirii întregului mecanism care însă, la o bătălie navală, se scufundă în mare.

saṃsāra (sanscr. *saṅsarana* – peregrinare, rătăcire, viață mundană, naștere și renaștere) În concepția *religiilor Indiei *(*Veda, *Vedanta *brahmanism, *budism, *hinduism),* circuitul existenței în lumea concretă, văzut ca un proces cosmic manifestat printr-o necontenită revenire la viața temporală – în expresie curentă: ciclul reîncarnărilor. Concept bazat pe *credința în *metempsihoză, **s.** este un ciclu etern (sau limitat) de reîncarnări *(*avatara),* după formula naștere – moarte – renaștere, repetată infinit sau numerabil: „calea morții și a renașterii" (*Bhagavadgītā,* IX, 3). Sprijinită pe viziunea unui fluviu neîncetat al suferinței pricinuite de nenumăratele renașteri, credința în veșnica existență ciclică temporală a sădit în șirul generațiilor din India o teamă generală, atestată de diverse izvoare, printre acestea **Bhagavadgītā,* care se și referă la „marea frică" *(mahābhaya)* de *saṃsāra.* Budismul a propus soluția de *mântuire prin întreruperea deliberată (datorită *ascezei, *rugăciunilor, *ritualurilor) a ciclului de renașteri, încheiat cu scufundarea definitivă în *Nirvāṇa, prin dispariția dorinței, adică a unicei cauze a șirului de reîncarnări.

Samson (ebr. *Shimshôn,* diminutiv probabil din *shemesh* – *soare) Personaj biblic veterotestamentar *(→ mitologie biblică),* pe care unii cercetători îl consideră un relict local al unui *cult arhaic solar; dar în *V.T.* el este *simbolul forței fizice supranaturale rezidând în părul său. Născut de soția stearpă a lui Manoe (ecou și acesta al unui cult solar preebraic) prin intervenția oraculară a unui *înger, **S.** e consacrat de la naștere nazireu: „briciul nu se va atinge de capul lui" (nazireilor fiindu-le interzise băuturile alcoolice și tăierea părului) și ursit a deveni un mântuitor național, inițiind acțiunea de dezrobire a poporului lui Israel de sub jugul filistenilor *(V.T., Judecători,* XIII, 5). Debutează omorînd un pui de leu, apoi arde holdele filistenilor și le ucide 1000 de bărbați; prins și legat, își rupe funiile; la 20 de ani devine judecător (șef de trib). Dar, îndrăgostit de **Dalila* care, filisteancă, stăruie să afle secretul puterii lui, **S.** se destăinuie, părul îi va fi ras în somn, iar forța îi dispare, astfel că filistenii îl înlănțuie și îl orbesc. La o *sărbătoare a zeului *Dagon puterea îi revine pentru scurt timp și **S.** se răzbună smulgând pilaștrii *templului pe acoperișul căruia stăteau 3000 de filisteni, care pier, odată cu preoții din incintă și cu el însuși, strivit sub dărâmături.

Samvartaka *Focul conflagrației cosmice care, după **mitologia vedică,* în momentul-cheie *Mahāpralaya (→ pralaya),* va distruge întregul univers (cf. *Viṣṇu-purāṇá,* 24, 25)

Sanatsujāta *Brahman arhaic și înțelept primordial *(*ríși)* din **mitologia vedică,* cel care – în fața regelui orb din naștere Dhṛtarāṣṭra, fiu al lui **Vyāsa* și tată el însuși al celor o sută *Kaurava – a expus știința despre spiritul suprem **Brahmā,* cu ajutorul căreia (dacă e coroborată cu **Yoga*) poate fi învins orice obstacol, chiar și *moartea.

Sanchoniaton; *Sakkun-Yathon* (babil. [Zeul] *Sakkun a dat*) Istoric fenician semilegendar și înțelept arhaic (după izvoare istorice grecești, a trăit în timpul Semiramidei, iar după unele tradiții arhaice – înainte de războiul troian), din opera căruia istoricul grec Philon din Biblos pretinde că ar fi tradus textele pe care le citează în propria sa

scriere *(Interpretarea alegorică a legilor sacre);* după Philon, **S.** şi-ar fi acumulat învăţătura sacră din insripţii mistice gravate pe „stâlpii soarelui" (ebr. *hammanim;* grec. Αμμουνεῖς), nişte pilaştri din *templele Feniciei.

sanctuare rupestre Incinte speologice, pe care omul primitiv le-a adaptat unor ceremonii magice şi religioase rudimentare, decorând pereţii *peşterilor alese, după un sistem ritual riguros, cu reliefuri sculpturale, picturi parietale monocrome sau policrome, gravuri şi simboluri de tip *graffiti.* Fiecare peşteră astfel decorată îşi divulgă propriul plan compoziţional, chiar dacă pentru cercetătorii de azi interpretarea sensurilor este încă dificilă. Această iconografie parietală cuprinde o bogată plastică animalieră, conţinând *fetişuri cinegetice, dar poate că şi o gândire totemică timpurie *(→ totem);* abundă scenele de *vânătoare, pescuit şi navigaţie, dar există – în acele **s.r.** care trădează, prin maturitatea artistică, un stadiu religios mai avansat – scene de *dansuri rituale şi siluete umane schiţate, uneori figuri teratologice antropomorfe, ca „Marele zeu marţian" (numit astfel de Henri Lhote) de la Tassili (Sahara). Aceste opere parietale preistorice, care (indiferent de autentica forţă estetică implicită a unora dintre ele) aveau la bază o concepţie pragmatică, fiind destinate să asigure prin *magie în primul rând hrana grupurilor umane primitive şi să îmbuneze *spiritele cu care omul umplea întregul mediu ambiant nevăzut. După abatele H. Breuil, picturile rupestre aveau scopul principal de a sprijini vânătoarea magică. Toate aceste lucrări parietale aparţin omului mobil, nesedentarizat, care – vânător şi pescar – era deci drumeţ şi navigator. André Leroi-Gourhan consideră că o peşteră cu picturi rupestre, pe lângă destinaţia ei de sanctuar pentru ceremoniile religioase, era mai ales reperul magic al unei comunităţi omeneşti lipsite de hrană: „Nomadul vânător-culegător sesizează suprafaţa teritoriului său datorită traiectelor străbătute; agricultorul sedentar îşi construieşte lumea în cercuri concentrice în jurul casei sale" (*Le geste et la parole, II La mémoire et les rythmes,* Paris, 1966, p. 157). Judecate după iconografia lor parietală, peşterile amenajate ca **s.r.** sunt datate de obicei între mezolitic şi epoca bronzului. Primele descoperite (şi cele mai celebre) sunt cele de la *Altamira* (Spania) şi *Lascaux* (Franţa); dar zonele de întindere cuprind mai multe continente: Europa (Spania, Franţa, Italia, Scandinavia, Finlanda, România etc.), Asia (Siberia, Mongolia), Africa (Sahara). *Altamira* este o succesiune în zigzag unic de circa 280 m., deschizându-se cu o sală având tavanul pictat policrom (160 m^2) unde predomină bizonii, înconjuraţi de mistreţi, cai, căprioare, dar şi de *simboluri grafice. Databilă în magdalenianul mijlociu (15 000–10 000 î.e.n.), dar mai veche în galeriile interioare (solutrean:18 000–15 000 î.e.n.), Altamira, după opinia majorităţii specialiştilor, are o riguroasă unitate stilistică, ceea ce poate da certitudinea unei stabilizări a concepţiei magico-religioase locale. Datând şi ea din magdalenian, peştera din *Lascaux* e un coridor de cca 100 m., sanctuarul fiind distribuit în câteva „săli" naturale, iar în rotonda de la intrare există o friză de proporţii monumentale, cu figuri de peste 5 m lungime; compus în genere din săli cu gravuri parietale, ansamblul are însă şi un puţ care conduce la o galerie inferioară, plină de picturi datate între mijlocul solutreanului şi magdalenianul mijlociu. Printre cele mai vaste, mai spectaculoase şi mai complexe **s.r.** din lume, judecând după picturile lor, sunt şirurile de peşteri din Sahara (în special *Tassili* şi *Hoggar*). Pictura magico-religioasă parietală de la *Tassili* (după cercetătorul ei principal, Henri Lhote – „cel mai bogat centru de artă preistorică din lume") ocupă o suprafaţă de peste 1500 m^2. Admiţând „că arta preistorică s-a inspirat din practicile magiei" şi „că s-a născut din religie", iar că „grotele profunde şi obscure" din Franţa şi Spania seamănă „cu nişte adevărate sanctuare", totuşi Lhote înclină să creadă că „anumite subiecte pictate nu au nimic mistic şi par într-adevăr un produs al imaginaţiei pure", ceea ce de fapt nu poate fi susţinut, întrucât pictorii de acum 10–18 milenii nu erau apţi de a lucra, pretextual, ca pictorii Renaşterii din Italia: nici un sanctuar rupestru nu-şi părăsea funcţia magică şi rolul religios, ca să devină şi o discretă pinacotecă ilicită, ca bisericile renascentiste. Explorând peşterile sahariene, H. Lhote oferă însă câteva date care pot confirma continuitatea spiritului străvechilor sanctuare: „tuaregii care trăiesc pe lângă noi mai cred încă în duhurile grotelor" (cf. trad. rom., *Frescele din Tassili,* Bucureşti, 1966, p. 94); de asemenea, figurile de bărbaţi cornuţi din sanctuarul *Auanrhet* poartă *măşti identificate cu măştile purtate şi azi pe Coasta de Fildeş la ceremoniile de iniţiere. Aici, în acest **s.r.** se află gravura gigantică denumită de Lhote, convenţional, *Marele zeu marţian.* Sanctuarul din *Jabbaren* conţine 5000 figuri magice sau totemice pe suprafaţa unui patrulater de 36 m^2. Sanctuarul din *Sefar* oferă însă, după aparenţă, un stadiu mai complexificat de *religie, cu structură mitologică propriu-zisă: scena denumită *Marele zeu şi femei orante* reprezintă o scenă de adoraţie, în care 5 femei în procesiune, „cu spaimă şi respect" imploră personajul central „monstruos şi inuman" (puternic, cornut, aproape afacial, cu braţele ridicate ca în binecuvântare), probabil un zeu al fecundităţii, deoarece lângă el e simbolizată o femeie gata să nască. Aceste peşteri prezintă uneori şi *dansuri magice de tip şamanic; dar un *şaman autentic este dansatorul dintr-o pictură rupestră din peştera *Les Trois Frères* (Franţa): un bărbat cu coarne de cerb, barbă de ţap, coadă de cal şi pe umeri blana unui animal. Pictura parietală

mai ales din epoca bronzului evidențiază adesea *culte solare, ca la *Bohuslän* (Suedia), unde există un disc solar așezat pe roți. Unele mici sanctuare au avut destinații magice limitate: o peșteră-sanctuar din *Australia Occidentală* este consacrată fertilității pământului și, implicit, invocării ploii (zeci de chipuri antropomorfe cu ochi mari, fiecare reprezentând simbolic conturul picăturii de ploaie, și cu un nimb în jurul capului, reprezentând curcubeul). În peșterile din *Siberia* (zona lacului Baikal) și mai ales din *Mongolia* (deșertul *Gobi*), predomină caracterul cinegetic al picturii parietale. Picturi parietale cu caracter magic, sacru, s-au descoperit și pe teritoriul *Daciei*; una dintre incintele lipsite de ambiguitate este peștera *Gaura Chindiei* (Caraș-Severin) care, după arheologul Vasile Boroneanț, fusese consacrată unui cult solar și amenajată probabil în mezolitic; printre alte imagini din acest mic sanctuar, se impune un soare pictat în ocru roșu, cu 12 raze în jurul unui nucleu. Se poate observa, indiferent de epocă și de zonă geografică, o anumită unitate în concepția universală de bază a tuturor **s.r.** din lume: ele au destinația de a influența în mod favorabil pentru oameni dispoziția forțelor magice ambientale și sunt totodată menite să îmbuneze prin acte de recunoștință *duhurile sau divinitățile patronale; se asemenea, cele mai multe asemenea sanctuare conțin imagini de totemuri, iar însăși amplasarea lor probabil ține cont de stabilirea magico-religioasă a centrului totemic al populației implicate; în sfârșit, numeroase **s.r.** (dacă nu toate) erau incinte sacre unde se desfășurau ceremonii liturgice (incluzând în primul rând coregrafia religioasă) și *ritualuri de inițiere.

§ André Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Paris, 1965; H. Breuil, *Quatre cents siècles d'art pariétal*, Montignac, 1952; id., *Les roches peintes du Tassilin-Ajjer*, Paris, 1954; Henri Lhote, *A la découverte des fresques du Tassili*, Paris, 1958; Vasile Boroneanț, *Arta rupestră din peștera Gaura Chindiei, comuna Pescaru* (în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, seria „Monumentele istorice și de artă", 1, 1977, p. 23–34)

Saning Sari; *Indoea padi (Maica Orezului)* *Spirit feminin în credințele populației din Sumatra, care ocrotește culturile de orez, îndeosebi dacă unele tulpini, bine alese și îngrijite riguros, sunt apoi transplantate în mijlocul câmpului cultivat, considerându-se că ar conține forța de creștere, conservată în *duhul *Indoea padi.* Ceremonii similare au fost încadrate în formele de *rit agrar. *Cultul divinității **S.S.** a cuprins și alte ținuturi (Jawa, Bali etc.). Peste tot, în cadrul aceluiași *ritual de însămânțare, se alege lamura boabelor; aceasta e plantată – ca întruchipare a zeiței – la mijlocul răsadniței, de o femeie cu părul despletit, care după operație face o baie simbolică. Apoi, în cursul răsădirii în ogor a orezului încolțit, se rostesc incantații cu structură de *rugăciuni către **S.S.**

Sañjñá (sanscr. *sañjñá* – încuviințare, conștiință) Zeiță din **mitologia vedică,* fiica lui, *Viçvakarman, mama zeului *morții, **Yamá,* și sora sau umbra soției zeului solar. **Sūrya,* (dar considerată uneori ea însăși soția acestui zeu), numită și **Chāyā.*

Saoshyant; *Astvatereta* Personaj mesianic din **mitologia iraniană,* mântuitor universal prevestit de **Avesta,* fie fiul postum al lui *Zarathustra, fie reîncarnarea lui directă. După prima variantă, el va fi născut de fecioara **Eredatfedhri* (Vispataurva) care, scăldându-se într-un lac mitic din Extremul Orient apa căruia va fi conservat sămânța pură a lui Zarathustra, va rămâne însărcinată. **S.** apare abia în textele avestice târzii *(Bundahishn),* care îl prevestesc drept mântuitorul omenirii, venind în momentul când – după mitul escatologic *(→ escatologie)* din *mazdaism – victoria definitivă a principiului binelui (*Ahura-Mazda) va marca *sfârșitul lumii și începutul Judecății de Apoi; la acea bătălie apocaliptică între Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu, **S.** va veni din Orient ca salvator și reparator al lumii. încoronat cu 12 stele și însoțit de armata eroilor antici, înviați anume din mormintele lor. Opera de resurecție va cere o durată de 57 ani. În clipa ivirii lui **S.,** din cer va cădea cometa *Gurz-sehr* incendiind lumea, topind metalele și stâncile, iar prin această materie lichefiată și incandescentă oamenii vor trebui să treacă înot, din mormintele lor, spre a doua viață; pentru cei drepți, vor curge prin acest fluviu curenți de lapte răcoritori care, spălându-i, îi vor apăra de marea arsură; abia după aceea, pierind și șarpele Dahaka, ars de focul cometei, se va disputa duelul final între cele două principii, după aceea Angra-Mainyu va fi aruncat pentru veșnicie în abis.

Saramă Câțeaua *(→ câinele)* zeului **Indra,* descrisă în **Rigveda (→ mitologie vedică),* mamă a unei perechi de câini *(Sārameya)* cu câte 4 ochi, care sunt dulăii de pază ai zeului *morții, *Yamá. **S.,** una dintre fiicele lui *Dákșa, după cum indică *Bhagavata purāṇa,* este mama tuturor animalelor sălbatice.

Sarasvant epitete: *Bharat, Vāgdevāta)* Zeul patronal al havuzurilor cerești, în **mitologia vedică.*

Sarasvatī; *Çāradā* Zeiță a râurilor, în **mitologia vedică* timpurie, apoi zeița înțelepciunii, cunoașterii, elocvenței și artelor, maica divină și revelatoarea scripturilor sacre vedice *(→ Veda),* inventatoarea scrierii *devanagari,* creatoarea limbii sanscrite sacre, ocrotitoarea științei, literaturii și artei. Ca și **Ganeça,* adesea **S.** era invocată (ca *Muzele de către autorii greci) la începutul operelor literare sanscrite, singură sau împreună cu zeițele: **Ilā,* cu atribute adiacente (patroana retoricii apologetice), și **Mahi* (personificarea

*Pământului), **S.** era considerată în opoziție diametrală cu zeița frumuseții fizice *Çrī* (sau **Lakṣmī*), probabil în virtutea străvechiului contrast din concepția populară între sapiențial și estetic. Reprezentată într-o variantă colaterală, ca antilopă, **S.** devine soția lui **Brahmā,* tatăl ei, și începe să se numească *Brahmī* (după ce zeul s-a metamorfozat în antilopă-mascul spre a se putea împreuna cu ea).

Sarpedon Personaj din **mitologia greacă,* fratele regelui cretan *Minos, al cărui tron a vrut să-l obțină, iar după înfrângere, exilat, întemeind în Asia Mică cetatea Milet; după *moarte, în unele versiuni, a ajuns unul dintre judecătorii *Infernului.

Saruta Hiko Zeu ocrotind potecile câmpiilor, în **mitologia japoneză.* După coborîrea zeului **Ninigi* pe *pământ, i-a devenit călăuză pe cărările întortochiate. Iconografia îl reprezintă pe **S.H.** ca pe un gigantic monstru blajin, cu ochi mari și strălucitori.

Satan (ebr.שטן *šat'an* – adversar); *Satanael (*Biblia ebraică:* Adversarul-lui-Dumnezeu); *Satana (*Vulgata)* În *miturile mai noi din *Biblie* și în *credințele *creștinismului, *spirit al răului, identificat cu *Diavolul; în vechile mituri, figură mai complexă, *simbol voalat al inteligenței ferme, profunde și iscoditoare, având în acest sens similitudini cu un număr mare de divinități din alte *mitologii, fără raport cultual între ele; dar asemănările fonetice sunt izbitoare: **Seth* (Suteh) în Egipt, *Satanael* în *Biblie, *Semyaza* în **Cartea lui Enoh, *Saturnus* la romani, *Pashutan* în Iran, *Sootan* în miturile maya, *Sheitan* în *islam. În textele biblice timpurii, **S.** nu este încă Diavolul, ci mai mult un ajutor sau un fel de ministru public al lui *Yahweh, cu funcția de acuzator al persoanelor suspecte („Și mi-a arătat apoi pe Iosua arhiereul stând înaintea îngerului lui Yahweh, pe când Satan stătea în dreapta lui, ca să-l învinuiască" – *V.T., Zaharia,* III, 1) sau de agent provocator din însărcinare divină (ca în împrejurarea ispitirii lui *Iov, când Yahweh îi reproșează: „[Iov] stă dârz întru nevinovăția lui, măcar că tu m-ai atățat împotriva lui să-l distrug fără temei" – *V.T., Iov,* II, 4). Mai târziu e socotit instigator pe cont propriu („a atățat pe David să facă numărătoarea lui Israel" – *V.T., I Cronici,* XXI, 1 – recensământ neagreat de Yahweh). Constituirea definitivă a mitului satanic s-a efectuat probabil în epoca persano-macedonică, sub influența *zoroastrismului dualist. În *N.T.* nu se face vreo deosebire netă între *Diavol* și *Satan:* „Și a fost aruncat balaurul cel mare, șarpele cel de demult care se cheamă Diavol și Satana, cel ce înșeală toată lumea, aruncat a fost pe pământ și îngerii lui aruncați au fost cu el" (*Apocalipsul lui Ioan,* XII, 9). Venirea lui *Mesia înseamnă distrugerea lui **S.** (cf. venirea lui *Saoshyant și duelul final între *Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu); iar în ultima sa fază, **S.** cheamă în slujba lui pe **Antichrist.* În general, **S.** (în *V.T.* ca și în *N.T.*) simbolizează forțele întunericului și lupta de separare a omului de *Dumnezeu. În *sectele creștine sunt mai evidente resturile de mituri anterioare: *bogomilii, de pildă, considerau să *Savaot (*Sabaoth)* este creatorul lumii spirituale invizibile, iar *Satanail* – al întregii naturi vizibile. Crearea lui **S.** este descrisă într-un mit al apocrifului slavon *Istoria sf. Andrei și a lui Epifanie în întrebări și răspunsuri:* o pasăre plutind pe apele primordiale (→ *apa)* și socotindu-se ea însăși un dumnezeu dintre „cei de jos", din porunca lui „Dumnezeu cel dumnezeiesc", „de sus", aduce mâl și spumă a mării din care Dumnezeu face pământul; „și a luat Dumnezeu pasărea și i-a pus ei numele de Satanail", spunându-i că „va fi voievodul puterilor cerești"; (dar acest mit inferior are ca sursă certă un ciclu cosmogonic întâlnit frecvent în mitologiile fino-ugrice *(→ mitologie finlandeză)* și uralo-altaice (cf. și **mitologie românească*), pătruns în zonele sud-est europene în epoca marilor migrații).

sat-cid-ānanda Cele 3 atribute ale substanței divine, după concepția tradițională din India a *brahmanismului; *sat* (existența), *cid* (conștiința) și *ānanda* (bunătatea) sunt factorii esențiali inseparabili ai sufletului universal **Brahmān.*

Satene Zeu constructor în mitologia tribului marind-anim (Noua Guinee). Supărat pe oamenii care au ucis-o pe *Hainuwele, femeia primordială, **S.** dispare sub pământ, construind între el și oameni o poartă: cei ce izbutesc s-o treacă, rămân ființe umane, ceilalți fiind transformați în animale (porci, păsări, pești) sau în *duhuri. Oamenii nu-l mai pot întâlni pe **S.** decât după ce mor.

Satet; *Satis* Zeița patronală a apei răcoritoare -în **mitologia egipteană;* considerată fiică a marelui zeu solar **Ré,* soție a lui **Hnum* și mamă (sau soră) a zeiței ocrotitoare a *apei în general, *Anuket.* Atributul ei principal: purificarea morților. Era reprezentată ca o femeie cu coarne de antilopă. *Cultul acestei zeițe era consolidat îndeosebi pe ins. Elefantina (în preajma primului prag al Nilului), dar se răspândise parțial și în Nubia.

Saturnus (lat. *satus* – semănătură, sădire; *satur* – îmbelșugat, fertil; *sator* – semănător) Zeu italic agrar, de proveniență arhaică, probabil o divinitate gentilică a etruscilor (→ *mitologie etruscă),* adorată îndeosebi ca protectoare a semănăturilor. Preluat de **mitologia romană* ca zeu al adâncimilor terestre ascunse, de unde trimite ploile necesare semănăturilor, și totodată al tainelor pământului. Se credea că în vârsta de aur a omenirii, sub domnia păcii și fericirii obștești, **S.** a trăit la suprafața *pământului, sub care s-a retras mai târziu, ieșind periodic numai spre a le aduce oamenilor darurile și roadele acelei epoci, dar că

fusese cel dintâi care i-a hrănit pe *strămoşii poporului roman. Când romanii îl identifică însă cu *Titanul grec *Kronos, **S.** devine zeul *timpului, având ca soţie pe zeiţa *Ops. *Saturnalia* – evocând epoca mitică de echilibru universal, când peste lume domnise *Saturnus Rex* sau *Pater Deorum* – devine nu numai cea mai mare *sărbătoare romană, dar şi un *simbol al libertăţii şi păcii, când erau interzise spectacolele sângeroase şi declaraţiile de război, când se suspendau toate activităţile publice şi private şi când toţi oamenii deveneau temporar egali, nemaifăcându-se deosebire între stăpâni şi sclavi, iar unii sclavi devenind definitiv liberţi. Saturnaliile se stabiliseră ca sărbătoare naţională romană, de o zi (17 decembrie), în 217 î.e.n.; Caesar a stabilit-o la două zile, Caligula la 4, Claudius la 5, iar Domitianus a lungit-o la o săptămână (17–23 decembrie); sărbătoarea debuta printr-un *sacrificiu specific *(lectisternium),* săvârşit în *templul zeului, şi o masă oferită plebei, apoi continua cu mari serbări în tot oraşul; cetăţenii îşi făceau daruri, în primul rând lumânări *(caerei)* şi păpuşi *(sigillaria).* Amplificarea sărbătorii s-a datorat probabil şi reinterpretării periodice a *mitului originar, în toate variantele sale. În versiunea reluată după mitul grec, atunci când e detronat de *Iupiter (*Zeus), bătrânul **S.** (Kronos), e adăpostit de *Ianus în Latium (teritoriu al cărui nume unii istorici antici îl derivă din λαθεῖν – a se ascunde); deci era un *deus absconditus* sau chiar un **deus otiosus:* „Iată de ce ţin italioţii chiar şi azi mai întâi sărbătoarea Saturnaliilor, în onoarea zeului care se ascundea" (Herodian, *Istoria după domnia lui Marcus,* I, 16). De fapt, localizarea în Latium a fost pusă în circulaţie de poetul Vergilius, ulterior *legenda răspândindu-se la mulţi autori: pe teritoriul primitiv al viitorului Latium, cu populaţie încă troglodită, coboară din *cer **S.** instituind vârsta de aur *(aurea aetas),* dându-le oamenilor legi şi organizând prima civilizaţie (Lucretius. *De rerum natura,* V, v. 925 şi urm.).

Satyri *Genii silvestre şi câmpeneşti din **mitologia greacă.* **S.** erau reprezentaţi teriomorf, ca oameni cornuţi, cu copite şi coadă de ţap sau de cal, păroşi pe trup, cu bărbi ascuţite şi capete pletoase cu păr încâlcit, uneori cu urechi ascuţite de cal; de asemenea, atributul falic de mărime neobişnuită le marca excepţionala fecunditate virilă (toţi fiind şi de o imensă insaţietate erotică). În epoca clasică, **S.** sunt imaginaţi (sub influenţa rafinamentului literaturii şi artelor plastice) mult mai antropomorfic decât fuseseră în *mitul tradiţional. Dar invariabil au fost mereu consideraţi aroganţi, certăreţi, bătăuşi şi beţivi. Erau totdeauna nelipsiţi din alaiul lui *Dionysos. Printre **S.** celebri: **Marsyas,* cel care a adunat fluierele aruncate de zeiţa *Athena, aşa cum rezultă dintr-o scenă sculptată de Myron în sec. VI î.e.n. (cf. **Faunus)*

Saubha Oraş aerian fabulos, aparţinând grupului demonic **Daitya* din **mitologia vedică,* descris ca o cetate plutind în văzduh deasupra ţărmului oceanic occidental. În **S.** domnise regele Çālva, guvernându-şi supuşii din acestă capitală semicelestă. Zeul **Krişņá* distruge oraşul, cu ajutorul discului său magic, catastrofa omorîndu-l şi pe rege.

Savitár *(Înfăptuitorul, Reproducătorul)* Zeu al *soarelui mai ales în tradiţia Indiei post-vedice *(→ *mitologia vedică* şi **post-vedică),* considerat unul din cei 12 *Aditya (în această reprezentare personificând forţa divină solară a creaţiei) Deşi adesea identificat cu **Sūrya* (Soarele), într-o variantă secundară **S.** este tatăl acestuia. De obicei se consideră că **S.** (al cărui *număr sacru e 3) pune în mişcare cele 3 ceruri, cele 3 pământuri, iar pe oameni îi cuprinde în cele 3 îmbrăţişări ale sale; el susţine *cerul în genere, iar când îşi desface larg braţele, dăruieşte lumină lumii şi le arată apelor curgătoare direcţia cursului (deşi în **Mahābhārata* şi în ciclul *Purāņá* are o singură mână). **S.** apără buna desfăşurare a oricărui *sacrificiu şi îi ocroteşte pe oameni împotriva bolilor şi efectelor vrăjilor, fiind socotit marele vindecător, iar de sfaturile lui ţin seamă şi *zeii.

Sāvitrī Zeiţă protectoare a elocvenţei, fiica zeului solar **Savitár,* în **mitologia vedică.* În versiunea din **Mahābhārata* (III, 273 – 283), aflând de la înţeleptul *Nārada data la care va muri soţul ei Satyavana, ea pleacă în *pădure şi izbuteşte să surprindă momentul, astfel încât soţul moare pe genunchii soţiei; acest fapt duce la un alt eveniment, deoarece, zărind pe zeul *morţii *Yama cum extrage sufletul din corpul lui Satyavana, **S.** îl urmăreşte pe zeu atât de stăruitor, până îl înduplecă să-i reînvie bărbatul, ba chiar să-i redea socrului ei orb vederea şi ei înşăşi să-i făgăduiască naşterea, de la soţul inviat, a o sută de fii.

Savonarola, Girolamo Călugăr catolic italian din Florenţa (1452–1498), din ordinul dominicanilor *(→ monahism),* predicator fanatic al *creştinismului, ars pe rug ca eretic. Ducând o viaţă austeră, dar plină de nepotolită ardoare creştină, înclinat spre democraţie, dar ros de pesimism şi de o mare ură împotriva tuturor produselor spiritului uman (ştiinţă, artă), **S.** îşi consolidează nelimitata încredere în misiunea sa religioasă pe pământ, pe care şi-o crede unică şi imensă, astfel că doreşte să reformeze Biserica creştină. Socotindu-se *profet, anunţă câteva evenimente apropiate, care într-un fel sau în altul (pe baza unor intuiţii politice ale predicatorului, însă şi prin coincidenţă) se împlinesc, ceea ce îi asigură faima şi îngrijorează autorităţile eclesiastice. Opunându-se tiraniei, susţinând formele democratice de guvernământ, în adversitate cu familia Medicis, devine o eminenţă cenuşie şi un dictator politic şi spiritual temut; astfel, impune reforme juridice, fiscale şi de moravuri, reuşind

să modifice costumele, să suprime jocurile şi serbările profane şi să interzică formele de cultură normale, creind o psihoză publică în cadrul căreia multe femei renunţă la bijuterii, unii pictori îşi ard tablourile şi mai mulţi autori îşi ard manuscrisele. Forţa de convingere i-a fost susţinută probabil de talentul oratoric şi – dacă portretul făcut de Rafael e fidel – de privirea sa fascinantă. În dezlănţuirea sa maniacală, **S.** organizează pe copii, învăţându-i să-şi spioneze şi să-şi denunţe familiile, urmărind insaţiabil toate manifestările eretice; iar după câteva manifestaţii de revoltă, cere din amvon torturarea suspecţilor, pedeapsa cu moartea pentru abuz şi *erezie, organizează arderi publice de cărţi, prevesteşte nenorociri apocaliptice şi atacă însăşi *Biserica. Deoarece predicatorul era ocrotit de regele Franţei, Vaticanul a rămas rezervat până în 1495, când papa Alexandru VI *(→ papi)* l-a chemat la Roma, interzicându-i să mai predice şi în 1497 excomunicându-l. **S.** publică o *Epistolă către toţi creştinii,* atacând direct pe papă, e atacat însă de franciscani, încearcă să se apere susţinând că misiunea sa are caracter supranatural şi cerând demonstraţia prin proba focului *(*ordalie),* convins fiind că este ignifug; atunci e arestat, spânzurat şi abia apoi ars (autorităţile eclesiastice nefiind sigure totuşi dacă nu cumva corpul său nu e supus combustiei) şi cenuşa sa risipită în fluviul Arno. Scrierile lui **S.,** dincolo de o mare exaltare stilistică, nu conţin decât un moderat *tomism. *Compendium totius philosophiae, moralis, logicae* cuprinde 4 tratate filosofice consacrate clasificării şi „meritelor tuturor ştiinţelor"; iar tratatul scris în închisoare, în ajunul execuţiei, *Espositione supra il psalmo XXX – In te Domine speravi,* e consacrat confruntării între deducţiile unui credincios şi argumentele unui ateu care se îndoieşte de nemurirea sufletului; altele se ocupă de organizarea politică a statului sau de forţa creştinismului *(Il trionfo della Croce).* Ducând o viaţă personală fără reproş din punct de vedere moral, **S.** n-a atacat decât organizarea eclesiastică şi ceea ce considera el a fi imoralitate, dar niciodată nu s-a atins de *dogmele fundamentale creştine.

§ R.Ridolfi, *Le véritable Savonarole,* Paris, 1957; G. Mounin, *Savonarole,* Paris, 1960; R. Klein, *Le Procès de Savonarole,* Paris, 1957; id., *La dernière méditation de Savonarole,* Genève, 1961

sărbători Zile de comemorare, de aniversări, de glorificare a unor divinităţi, sfinţi şi evenimente sacre, care sunt respectate în cadrul comunităţilor religioase; **s.** pot fi *periodice (duminicile* în *creştinism ' sau *sâmbetele* în *iudaism, în amintirea zilei mitice a 7-a când *Dumnezeu / *Yahweh s-a odihnit după efortul celor 6 zile de creaţie a lumii şi omului; → *cosmogonie, antropogonie*) şi *anuale.* Toate **s.** au un caracter solemn. Originea **s.** *anuale* festive se află în epocile timpurii şi se raportează îndeosebi la regularitatea modificărilor din natură (succesiunea anotimpurilor), dar şi la evocarea anuală a unor apariţii de fenomene benefice, puse în legătură cu *zeii şi *eroii civilizatori, sau de evenimente care au determinat schimbări de structură în viaţa religioasă a comunităţii. **S.** *anuale* nu au putut apare însă înainte de invenţia *calendarului. Toate **s.** constau în festivităţi specifice cu o puternică bază religioasă (cu un anumit substrat magic), peste care se adaugă practici în parte profane (mesele comune de petrecere); după ce viaţa publică s-a despărţit de viaţa religioasă a unor popoare civilizate, au apărut şi **s.** *profane* (naţionale, sociale, familiale, culturale), care împrumută însă parţial mecanismul celor religioase. O stare intermediară între **s.** religioase şi cele profane e constituită de două categorii folclorice: **s.** *magice* profesionale (în special pastorale şi agrare, de ex., în mediile ciobăneşti intracarpatice din România, *Sâmbra oilor*) şi **s.** *superstiţioase* (numite, în mediile rurale din România, *sărbători băbeşti*). O sărbătoare generală, nelipsind din nici o comunitate religioasă de după descoperirea agriculturii (mil. VII–IV î.e.n.) este *Anul Nou,* până la primele modificări ale calendarelor după criterii astronomice, serbat la începutul primăverii. La origine **s.** *agrare;* aceste festivităţi religioase de primăvară exprimau recunoştinţa oamenilor faţă de zeii solari şi atmosferici pentru că s-au întors ca să refertilizeze pământul şi să reasigure pe oameni cu hrană; *Paştele creştin este, aparent, tot o **s.** a resurecţiei, de tip adonisiac *(→ Adonis, Osiris);* însă extrapolarea creştină este mult mai complexă şi mai profundă. Alteori, **s.** au o bază istoric-legendară (în iudaism: Paştele [*Pesah*], *Sărbătoarea Azimelor;* mai târziu *Purim,* care are însă caracter de *carnaval) sau numai mitică (*Saturnaliile* la romani, consacrate lui *Saturnus). Numeroase tipuri de **s.** includ orgii (serbări dionysiace şi bacchice, în onoarea unor zei ca *Dionysos şi *Bacchus), jocuri publice cu caracter cinegetic sau sportiv; inseparabile de orice **s.** sunt **sacrificiul* şi **dansul.* Construită pe un scenariu-mit, fiecare sărbătoare e sacră în primul rând pentru că ea este efortul de reconstituire, de resurecţie a unui moment şi a unui personaj arhetipal, de retrăire a epocii şi împrejurărilor timpului primordial, sau chiar, după definiţia dată de Roger Caillois, o actualizare: „Sărbătoarea se prezintă într-adevăr ca o actualizare a întâielor timpuri ale universului, ale acelui *Urzeit,* ale erei originare eminamente creatoare care a văzut toate lucrurile, toate fiinţele, toate aşezămintele fixându-se în forma lor tradiţională şi definitivă" (*L'homme et le sacré,* ed. III, Paris, 1963, p. 130–131). Dar, din retrospectiva unor epoci ulterioare, calendarele sau listele descriptive ale **s.** unei *religii sunt, în ultimă analiză, cronici riguroase ale *timpului mitic din istoria tribului sau

poporului apartenent acelei religii (de ex. ciclul „fastelor": *Fasti,* descrise de *Ovidius). Toate **s.** au, pentru credincios, un caracter pragmatic și eficient, căci, după remarca lui V.N. Toporov, *sărbătoarea primordială* (adică **arhetipul* sărbătorii) „este cel mai puternic instrument al omului în relațiile lui reciproce cu natura".

§ M.Granet, *Fêtes et chansons anciennes de la Chine,* Paris, 1929; Mircea Eliade, *Le Mythe de l'Eternel Retour,* Paris, 1969; D. Denis-Boulet, *Le Calendrier chrétien,* Paris, 1963

Sâmedru; *Sfântul Dumitru* Sfânt creștin *(→ creștinism)*, devenit prin folclor divinitate agrară în **mitologia românească*. De *sărbătoarea sa (26 octombrie), mai ales în Oltenia și în Muntenia din bazinul Oltului, în satele românești se aprind focuri rituale *(→ focul; ritual)*, când femeile distribuie daruri copiilor (covrigi, mere, nuci, fructe uscate), iar seara bărbații scot tăciuni din vatră aruncându-i prin livezi, spre a spori recolta de fructe.

Sânicoară Divinitate folclorică din **mitologia românească*, ocrotindu-i pe călători și mai ales pe corăbieri (recompusă după modelul hagiografic al Sfântului Nicolae, sărbătorit în *calendarul creștin la 6 decembrie).

Sânpetru *Sâmpietru*; *Sfântu Petru* Divinitate populară sincretică *(→ sincretism)*, în **mitologia românească*, venerată mai ales ca chelar al *Raiului și ca patron al *lupilor (sărbătorindu-se la 16 ianuarie, „când se împărtesc lupii în hotare"). Pe o structură de zeu păgân pastoral, s-au stratificat câteva influențe, ultima părând a fi cea creștină (dar neesențială), care a și oferit acestui zeu folcloric numele ap. Petru (un ecou vădit al frecventării slujbelor bisericești și al predicilor despre *Apostoli), conjugată cu câteva *legende creștine apocrife (inspecțiile efectuate de sf. Petru ca însoțitor, pe pământ, al lui *Dumnezeu sau al lui *Isus Christos). În *antropomorfismul rural al mitofolclorului românesc, **S.** e socotit adesea „cumătrul lui Dumnezeu" și primul său sfetnic. Legendele aferente ale *mitului de bază sunt fluctuante. ~ Ca *chelar al raiului*, **S.** era la obârșie om muritor, dar luat de Dumnezeu în *cer, pentru că e harnic și credincios; funcția de portar în *Paradis i-a fost dată pentru aceste calități, astfel încât este responsabil absolut de securitatea porții sacre, intrarea în Rai depinzând în ultima instanță de decizia sa. Această interpretare simplificată de mentalitatea țărănească a unui text simbolic are ca sursă un pasaj din *Evanghelia lui Matei*: „Tu ești Petru [ebr. *Kepha*, grec. *Petros*] și pe această piatră [*kepha / petra*] voi zidi biserica mea și puterile iadului nu o vor birui. Și îți voi da ție cheile împărăției cerurilor, și orice vei lega pe pământ va fi legat și în ceruri, și orice vei dezlega pe pământ va fi dezlegat și în ceruri" (XVI, 18–19). De la *simbolul abstract *(potestas clavium*-puterea cheilor), remitizarea folclorică a coborît la ideea concretă de pază a curții boierești, frecventă și în alte mitologii populare din Europa, îndeosebi la slavi. ~ Ca *patron al lupilor*, s-ar putea să provină din practicarea unor forme de *lykantropie la daci, dar și din importuri ulterioare; această funcție, bizară în contextul **Evangheliilor*, are o sursă mult mai certă (neobservată de cercetători): zeul pastoral alano-oset **Tutyr*, din Caucazul de Nord, venerat de ciobani ca păstor al haitelor de lupi (căci se știe că alanii, strămoși ai oseților de azi, circulând la începutul erei noastre între Caucaz și Lusitania, s-au statornicit temporar și pe teritoriul Daciei, mai târziu, orașul român Iași purtând ca nume etnonimul unuia din triburile alane: yas). Credința în **S.** ca șef și stăpân al lupilor e atestată pe tot teritoriul folcloric al României (Moldova, Transilvania, Oltenia, Muntenia), lupii fiind socotiți câinii săi (Buzău, Ialomița, Olt, Bârlad), în virtutea tradiției locale după care **S.** a fost mai întâi cioban (contrar *Evangheliei*, unde era pescar). **S.** dispune de hrana lupilor, când ei se adună la urlătoare, pe o movilă, iar întrucât urletul lor echivalează cu o *rugăciune, printre ciobanii din unele zone (Făgăraș, Sibiu) a existat un *tabù: să nu tulburi lupii când se roagă în cor lui **S.**, fiindcă, în atari împrejurări (de obicei o dată pe an), **S.** coboară din cer în veșmânt alb, lupii gudurându-se pe lângă el. Fără îngăduirea lui **S.**, lupii rabdă de foame, dar nu vânează (în ținutul Bârladului era atestat *postul ținut de ciobani de ziua lui **S.**, spre a-și asigura turmele împotriva lupilor). În Țara Moților, mitul păstorului-de-lupi circulă însă într-o variantă nesacrală, personajul fiind descris ca un om păros, după care merg lupii în turmă, ascultându-i poruncile: uneori, poartă o traistă cu pâinișoare, hrănind pe lupi cărora le astâmpără foamea pentru 9 zile; în Răcătău, acest păstor de lupi e identificat cu Trifon *(*Trif Nebunul)*. Submituri inferioare vorbesc de *minunile exemplare* ale lui **S.**: prefacerea în *cal a unui popă necuviincios (Ialomița); fluierul, frânt în două, al unui cioban, ca să facă din fiece jumătate (un soi de creație arhetipală) un *câine și o cățea, întru paza de lupi a turmei.

Sântilie; *Sfantu Ilie* Divinitate atmosferică, în **mitologia românească*, patronând îndeosebi tunetul și trăsnetul, ca manifestări sensibile ale forței sale; dar în genere și diriguitor al furtunilor pluviale. Ca stăpân al norilor, **S.** e remarcat în mediile rurale „când își hurducă roțile căruței prin nori". Pare divinitate larg sincretică (după Mircea *Eliade, continuând probabil *cultul lui *Gebeleizis, peste care s-a suprapus sf. Ilie – *profetul biblic – odată cu introducerea *creștinismului; dar *sincretismul se prea poate să se fi produs abia după venirea slavilor, care au adus cultul lui *Perun, devenit el însuși „prorocul Ilia"); *mitul românesc este însă amplificat cu numeroase alte elemente: întâi soldat (sau vânător, sau cioban),

ispășește omorul de părinți și de soție (efectuat din gelozie, la ispita *Diavolului) și se retrage pentru penitență în pustie, îndeplinind condiția dată de *Dumnezeu să care de-a bușilea apă în gură până când un putregai va da lăstari; după ce își ispășește canonul, Dumnezeu îl iartă și-l pune stăpân peste *draci. O variantă are caracter cosmogonic; colaborând cu Diavolul la *facerea lumii și pripindu-se, Dumnezeu îi dă prin zapis Diavolului *moartea omenească, iar când toți morții se duc în *Iad, regretând, Dumnezeu îl trimite pe Ilie slugă 9 ani la Diavol, ca să-i fure contractul; (acest adaos provine evident din cultele profanatoare ale unor triburi uralo-altaice și fino-ugrice, care au traversat teritoriul Daciei Romane în epoca marilor migrații). Ascensiunea lui Ilie la *cer e augmentată după *_Biblie_: el se înalță în cer cu căruța cu care umbla pe pământ, aceasta devenind principalul său instrument pentru exercitarea atributelor atmosferice. Căruța e trasă de 2 sau 4 cai de foc mânați, în diverse variante, chiar de el însuși, dar și de un vizitiu al său: fie _Pălie_, fie sf. *_Foca_, patronul folcloric al *focului natural; bineînțeles, fulgerele și trăsnetele sunt produse de biciul de foc, dar și de săgețile de foc trimise din arc împotriva dracilor, mult mai rar de potcoavele cailor; de aici și irascibilitatea ce îi este atribuită (la nivelul judecății simpliste – capriciile și furia distrugătoare caracterizând orice _deus tonans_). Obținând de la Dumnezeu „puterea peste nori", inițial **S.** era o divinitate abuzivă, deoarece trăsnetele provocate de biciul său crăpau munții, zguduind chiar scaunul divin, până când Dumnezeu l-a lăsat ciung (sau șchiop), spre a-i diminua puterea. Vizitiul _Pălie_ nu este alteori decât un epitet al lui **S.** – care atunci rămâne nu zeul descărcărilor electrice naturale, ci o divinitate a arșiței care _pălește_ vegetația (deci o divinitate pseudosolară, un ecou din cultul zeului slav *_Svarog_), dar și a incendiilor sau în genere a focului (iar acest atribut este perpetuarea în Dacia Romană a *sărbătorii _Palilia_ – festivitate religioasă de primăvară închinată _focului viu_, peste care săreau ciobanii romani, înainte de a-și scoate turmele la pășune). La români, _Ilie-Pălie_ este serbat la 21 iulie. **S.** este însă pus adesea și în relație escatologică: la *sfârșitul lumii, el va apare ca divinitate sapiențială sfătuindu-i pe oameni să-l respingă pe *Antichrist; datorită lui **S.**, în final, o ploaie torențială de sânge va inunda pământul, apoi îl va incendia; (acest mit suplimentar este un ecou confuz din *_mitologia iraniană_: incendiul universului, după apariția în lume a mântuitorului *Saoshyant).

Sânvăsii; _Sfântu Vasile_ Divinitate folclorică complexă, exorcistă și bacchică (serbată de *calendarul creștin la 1 ianuarie), în *_mitologia românească_. Având putere de exorcizare _(→ exorcism)_, **S.** e venerat ca păzitor al oamenilor împotriva *duhurilor rele; iar în noaptea Anului Nou, care îi este consacrată, sub ocrotirea sa toate animalele vorbesc cu grai uman. Dar totodată, **S.** este și patronul viticulturii și al vinului, fiind el însuși bețiv și afemeiat, însă cumsecade și bonom (idealul rural al beției); de aceea, conform unei *superstiții, în noaptea Anului Nou se deschide cerul și toate apele se prefac în vin; sursa, semiuitată, este *simbolul christic al *transsubstanțierii vinului sacrificial în sângele lui *Isus Christos; dar adstratul este de fapt o *legendă periferică țărănească, menită să justifice plăcerile primitive ale beției.

Sânziene *Zâne rele, în *_mitologia românească_, din clasa *Ielelor, uneori sinonime cu *Drăgaicele, manifestându-se, potrivit *superstiției, în ziua Sf. Ioan Botezătorul (24 iunie – „înjumătățirea anului", când „nu mai cântă cucul și soarele strălucește mai frumos"); în această _zi de Sânziene_, care este o sărbătoare populară magică, oamenii se încing cu cingători de cicoare sau de pelin. Întrucât **S.** au și manifestări oraculare _(→ oracole)_, în aceeași zi, flori de scaieți, tunse de puf, sunt atârnate peste noapte de streașină și, după cât crește puful până dimineața, se stabilește cantitatea de noroc a subiecților. **S.** sunt o pluralitate anonimă, dar există și o zână bună: *_Iana Sânziana_. După Mircea *Eliade, **S.** provin dintr-un *cult roman, raportat la zeița *_Diana_, frecvent adorată în Dacia Romană: „Numele unui grup special de _zâne, Sânzienele_, derivă probabil din latinul _Sanctae Dianae. Sânzienele_, zâne [fées] mai curând binevoitoare, și-au dat numele importantei sărbători a Sfântului Ioan Botezătorul" (_Histoire des croyances et des idées religieuses,_ III, Paris, 1984, p. 245, nota 38). În nomenclatura botanicii populare românești, florile numite _sânziene (Gallium verum)_ au fost consacrate sf. Ioan Botezătorul; la 24 iunie, mănunchiuri proaspete împodobesc ferestrele, porțile, streșinile caselor, deoarece potrivit superstiției aferente, aceste flori apără pe oameni de agresiunea *duhurilor rele _(→ apotropaion)_ și totodată aduc noroc în case (cf. Zach. C. Panțu, _Plantele cunoscute de poporul român_, București, 1929, p. 90; 264)

scapeți (rus. *скопцы*) *Sectă rusească vag creștină _(→ creștinism)_, înființată spre sfârșitul sec. XVIII de țăranul _Kodrat Selivanov_, ca replică la libertinajul practicat de unele secte extremiste. Prima asociație, din satul Sosnovka (gubernia Orlov), s-a numit „corabie", întemeietorul asumându-și rolul de mântuitor pe baza unui joc involuntar de cuvinte rezultat din rostirea incultă a două neologisme vag consonante: оскопитель (castrator) în loc de искупитель (mântuitor) și anunțând că el a venit în lume să salveze omenirea de desfrâul plăcerilor pătimașe prin instituirea „botezului de foc" (adică a castrării). Condamnat pentru prozelitismul său nefast, deportat în Siberia, readus apoi în Rusia Centrală și internat într-un

azil de nebuni, reușește să se stabilească la Petrograd și să predice din nou, prozeliții înmulțindu-se și adorându-l ca pe un *Dumnezeu. Retrimis în surghiun la mânăstirea Suzdal, moare în 1832. Totuși secta sa mai funcționa și după un secol, adepții socotindu-l viu și așteptându-i venirea. Sporadic, secta s-a perpetuat chiar și mai târziu, având prozeliți printre lipovenii din Delta Dunării.

scarabeul (egipt. *kheperi;* grec. κάραβος – gândac) Coleopteră neagră lucioasă, venerată în Egiptul antic sub numele de *Heprer;* explicația teologică dată de *Plutarh pare cea mai autentică: „În ce privește gândacul, se pretinde că specia lui nu are deloc gândaci-femele, că toți sunt masculi și că își depun sămânța într-un soi de materie pe care o modelează în formă de sferă și apoi o rostogolesc împingând-o cu labele dindărăt și imită astfel drumul soarelui care, plutind spre occident, pare să urmeze o direcție contrară celei ce o străbate prin cer" *(Despre Isis și Osiris).*

§ P.E. Newberry, *Scarabs,* London, 1906

Scorpia Monstru feminin zburător din *mitologia românească. **S.** se deplasează zburând cu iuțeala vântului, scuipă flăcări cu care pârjolește vegetația, iar pentru a-și prinde victimele, soarbe aerul cu ele cu tot. Având un sânge miraculos, scăldarea în sângele cald al **S.** ucise dă oricărui om invulnerabilitatea; ungerea ochilor cu acest sânge vindecă orbirea; de asemenea regenerează brațele și picioarele retezate, dacă este turnat peste cioturile acestor membre.

Scylla și **Charybda** (grec. Σκύλλη; Χαρυβδις) Monștri alegorici din *mitologia greacă, personificări homerice ale stâncilor strâmtorii Messina (între Italia și Sicilia) pe unde au trecut *Odysseus și *Argonauții. **S.**, născută din *Typhon și *Echidna (sau din *Phorkys și *Keto), la început cu aspect de femeie, dar alcătuită de la brâu în jos din mai mulți câini, iubită de *Glaukos, este prefăcută din gelozie de vrăjitoarea *Kirke într-un monstru marin înghițitor de corăbii, iar mai târziu e ucisă de *Herakles. Dar, după alte surse antice, **S.** era o tânără fată cu 6 gâturi lungi și 6 capete, fiecare din ele având câte o gură cu 3 șiruri de dinți. ~ **Ch.,** (celălalt monstru lacom, devorator de oameni și neputând fi domolit nici chiar de Poseidon), născută din *Poseidon și *Gaia, a fost omorîtă de trăsnetul lui *Zeus.

Sebandal și **Salangaid** Pereche de zei cerești, în *mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine), personificând de fapt *cerul în cele două ipostaze ale lui,. Și acești doi zei (ca și întregul *panteon bagobo) nu sunt considerați decât niște ființe supranaturale, în cadrul unui *animism puțin mai evoluat, cu nominalizări foarte vagi. **S.** și **S.** s-au retras în ceruri după creația lumii, neinteresându-se de treburile omenești, și nici credincioșii nu mai așteaptă nimic de la ei, nici bun nici rău: ambii zei reprezintă un concept intermediar între *deus otiosus* și *deus absconditus.*

sectă (lat. *secare* – a tăia; *secare viam* – a porni la drum; *sectam sequi* – pe urmele cuiva; *Vulgata: secta, *Septuaginta:* αἵρεσις – *erezie) Mică grupare religioasă de disidenți, desprinsă din cadrul unui *cult, al unei *religii, care de obicei îi impută comunității părăsite falsificarea adevărului primordial sau pierderea contactului cu tradiția, cu adevărata *credință, cu *dogmele fundamentale. Dar, deși aparent demersul sectant ar fi generat de o tendință de ameliorare doctrinară, în realitate el este un demers regresiv ducând la rezultate superficiale, simpliste; o **s.** se dislocă din matca unei religii în urma unei reacții de împotrivire la evoluția religiei respective, la organizarea eclesiastică și la exercițiul cultual, căci dorește întoarcerea la litera scripturală și refuză spiritul activ al doctrinei. Adesea, o teză sectantă e manevrată de orgoliul soteriologic și de carențele cultural-teologice ale unui întemeietor. Grupări sectante există în toate religiile consolidate, iar în multe cazuri (ca în *creștinism) noțiunea de **s.** capătă sens peiorativ, fiind echivalentă cu *erezia.* Datorită instabilității eclesiastice și teologice, multe religii se fărâmițează în secte și subsecte; unele dintre acestea ajung prin emancipare și maleabilitate doctrinară *rituri schismatice, apoi culte autonome, iar altele se închistează în dogmatism bigot pretinzând o revenire la *revelația* tradițională, pe temeiul recitirii în altă optică a scripturilor. Unele **s.** devin după un timp religii de sine stătătoare (de ex., *zen*) sau cel puțin culte autonome (de ex., *baptiștii*), altele își dobândesc autonomia nepărăsind cadrul religiei-matcă (situația *șiiților* în *islam). Dar pentru religia din care s-a desprins, orice **s.** este o erezie osândită, chiar dacă, în ultima analiză, nu se poate preciza exact deosebirea noțională între o religie și derivatele ei. Grupările care rămân sectante prin negarea doctrinei religiei părăsite și prin apărarea bigotă a ceea ce consideră a fi revelația autentică au, ca mobil, mult mai puțin credința, cât obsesia, care uneori poate căpăta în manifestările publice forme violente, izvorîte nu o dată din mobiluri patologice. În înțelesul cel mai frecvent, aproape orice **s.** cuprinde oameni nemulțumiți din păturile sociale mijlocii sau din grupurile declasate, depășiți de cadrul ambiental și de epocă, suferind de stress și negăsind un canal de eliberare satisfăcătoare în ei înșiși; acești oameni sunt, de regulă, mediocri în gândirea culturală, speriați de existență, satisfăcuți de mistica poncifelor, însă inapetenți sau inapți de cel mai elementar exercițiu filosofic. O vanitate maladivă îndemnându-i să-și caute cu orice preț o întrebuințare socială îi face maniacali, apoi fanatici, când au fost convertiți la o doctrină simplistă și rigidă (de **s.** religioasă sau

de grup parareligios politic), care le conferă definiția unui scop misionar (conștiința propriei meniri, credința într-o idee fixă, condiția unui delir colectiv – calm sau violent, convingerea că participă la *mântuirea întregii omeniri). În acest sens, un drum similar există și în fluctuația formelor politice (de ex. socialismul nu este decât o formă simplistă și involută a democrației). Dar fiecare **s.** este expusă dogmatizării prin rutină, și atunci se divide ea însăși în subsecte, care se desprind la rândul lor cu ostilitate de nucleul matricial. Referindu-se la o anumită tendință din mulțime spre formele religioase neinstituționalizate, filosoful spaniol J.Aranguren observă că „apar grupuri întregi care nu doresc să se adapteze contemporaneității", iar „aceste forme de religie cer un mod de viață bazat pe ruptura cu societatea «dezvoltată»" (*La crisis del catolicismo,* Madrid, 1970, p. 106). În ultimă analiză, sensul originar al noțiunii de *sectă,* din perspectivă mai largă, nu s-a modificat; în lb. latină, o *secta* – în înțelesul acordat de intelectualii romani ai epocii imperiale – era nu numai un cult disident (sau orice mică religie nouă – cum a fost considerat și creștinismul), ci și o grupare de școală filosofică; astfel, M. Cornelius Fronto vorbea despre discipolii săi ca despre o *secta.* De fapt, noțiunea *sectă* – adesea eronat generalizată în uzul curent – include două noțiuni deosebite: una – cea folosită de *teologie, alta (mai potrivită realității), pusă în circulație de sociologia religiei; dar, în ambele situații, diviziunea sectantă (un soi de partenogeneză) se face prin extrapolarea câte unui pasaj, uneori obscur, adesea judecat în afara contextului său, din corpul scriptural canonic, iar alteori din aprocrife, care în teologia **s.** devine text fundamental și este tratat drept revelația autentică. Oricum, din punct de vedere sociologic, așa cum remarcă Marcel Mauss, „secta este un fenomen de extremă generalitate" (*Systèmes religieux des groupes secondaires, Les Sectes,* în *Oeuvres,* I, Paris 1968, p.97).

§ Joachim Wach, *Sociology of Religion,* Chicago, 1958; M. Colinon, *Le Phénomène des sectes au XXe siècle,* Paris, 1971

Sedna; *Avilayoq* Zeiță principală a vieții marine, în *mitologiile triburilor polare,* mai ales în *credințele eschimoșilor, considerată *Doamna animalelor mării* și rezidentă în lumea inferioară, de pe fundul oceanului, un gen de *Infern, numit *Adlivun.* **S.** e reprezentată fie ca o femeie cu un singur ochi (în această variantă fiind și zeița *Lunii), fie ca o morsă bătrână, locuind într-o colibă de pe fundul oceanic, de unde dirijează întreaga viață a apelor; dar, după alte *mituri, **S.** fusese fecioară pământeană; acuzată pe nedrept de tatăl ei și aruncată în mare, când a vrut să se agațe de barcă, tatăl i-a tăiat degetele care s-au prefăcut îndată în balene, foci, morse, pești; devenind apoi zeiță, ea s-a stabilit pe fundul mării. Eschimoșii din Labrador venerează aceeași divinitate, cu aceleași atribute și cam aceeași biografie mitică, dar în formă masculină: *Torngarsoak.* Eschimoșii cred că **S.**, când e jignită, ține la distanță de ei toate animalele marine, iar în atare situație grea pentru o populație ce se hrănește mai ales din pescuit, *șamanul trebuie să-i facă zeiței o vizită, firește după ce s-a curățat de toate impuritățile din păr (socotit depozitul tuturor *păcatelor omenești și mai ales al avorturilor tăinuite ale femeilor). Importanța *cultului zeiței e pentru eschimoși esențială, de bunăvoința sau ostilitatea ei depinzând pescuitul și vânatul, adică aria vitală a populației polare. În relațiile ei cu oamenii și animalele, **S.** e aspră, capabilă chiar de cruzime, însă nu cu șamanul *(→ Angekok)* care, odată inițiat, dobândește puterea de a domina divinitățile și *spiritele. **S.** apare printre oameni mai ales la prevestirea lungii ierni polare, când șamanii se asociază ca s-o alunge prin *descântece și lovituri de suliță și de harpon. Eschimoșii obișnuiți poartă – împotriva ei și a spiritelor dirijate de ea – *amulete *apotropaice, prinse în vârful glugii și confecționate din primul veșmânt purtat după naștere. Deși etimonul numelui *Sedna* nu e stabilit, nici nu pot fi demonstrate informațiile grecești despre zona cercului polar de nord, cu atât mai puțin informațiile inverse, este stranie consonanța fonetică între *Sedna* și epitetul zeiței *Thetis: *Halosydne;* mai mult, există și o similitudine semantică, Thetis, ea însăși zeiță marină (la *Homer însă *Amphitrite, considerată protectoare a focilor – *Odisseia,* IV), purtând acest epitet cu semnificația *Născuta din mare* (Ἁλοσύδνη). Zonele arheologice din Groenlanda au pus în evidență o interesantă cultură eschimoasă, dezvoltată între 800 î.e.n. – 600 e.n.: cultura Dorset, înlocuită ulterior de cultura Thule (cf. Hans-Georg Bandi, *Urgeschichte des Eskimogebietes,* Stuttgart, 1965, *passim*); întrucât statuetele și amuletele din insula boreală pot fi confruntate cu memoria ținutului insular nordic Thule din **mitologia greacă,* o influență a credințelor grecești nu mai pare azi exclusă; după cum rezultă din fragmentele *Însemnărilor* învățatului grec Pytheas din Massalía, acesta, călător intrepid spre nordul Oceanului Atlantic, ar fi ajuns la începutul sec. IV î.e.n. până în Thule (Islanda).

Segesta; *Segetia* (lat. *seges* – recoltă, seceriș) Zeiță ocrotitoare, în *mitologia romană,* a secerișului și a grânelor coapte.

Segomo Zeu probabil totemic *(→ totem)* din Gallia *(→ mitologie celtică),* reprezentat în chip de șarpe cu cap de berbec; imaginea acestei divinități cu atribute neclare figurează pe mormintele descoperite de arheologi la Paris, Reims și Mavilly.

Sehmet *(Cea Puternică); Mehit* Zeiță distrugătoare din **mitologia egipteană,* cu atribute

sângeroase, patroana solilor *morții, stăpâna războaielor și a molimelor *(Doamna Ciumei).* Era considerată forma feroce de manifestare a furiei Ochiului Solar al lui **Ré,* deci cea care nimicește pe dușmanii *soarelui și își asumă apărarea violentă a ordinii divine. În *mitul distrugerii omenirii prin potopul de arșiță *(→ potopul universal)* i-a împrumutat zeiței **Hathor* înfățișarea sa: într-o beție de sânge, omenirea era gata să fie anihilată, dacă Ré, îngrozit și ros de remușcări, dorind să salveze oamenii, n-ar fi îmbătat-o pe zeiță; în memoria evenimentului salvator, în Egipt s-au instituit serbări cu beții orgiace. Dar de obicei egiptenii evitau să rostească numele zeiței, spre a nu chema asupra lor relele pe care ea era în stare să le stârnească. Știind să ucidă, **S.** știa să și vindece; preoții ei alcătuiau și tagma medicilor (umani și veterinari). Socotită de *teologia memphită fiică a lui Ré, soție a lui *Ptah și mamă a lui *Nefertum, era închipuită ca leoaică (fiind și antiteza Zeiței-pisică *Bastet).

Seia Zeița semănăturilor, în **mitologia romană.*

Selene Zeița *Lunii, în **mitologia greacă* (identificată ulterior cu **Artemis),* reprezentată ca o tânără femeie foarte frumoasă, cu diademă de aur pe creștet, fie transportată printre nori într-un car de argint, tras de cai sau tauri, fie călărind ea însăși (după fazele lunii) pe cal, taur, catâr sau berbec. Născută de cuplul *Hyperion – *Theia, era considerată sora zeului solar *Helios și a zeiței zorilor, *Eos. Îndrăgostită de păstorul adormit. *Endymion, la care venea în fiecare noapte, **S.** a născut de la el 50 de fiice. Grecii o numeau uneori și *Mene* (în raport cu modificările periodice ale aspectului lunii), probabil sub înrâurirea *cultului arhaic al unui zeu selenar din Asia Mică: **Men,* importat de timpuriu în Attica. Romanii au asimilat-o cu zeița lor *Luna,* confundând-o apoi cu *Diana.

Selket; *Selkis* Zeiță binevoitoare din **mitologia egipteană,* întrupată într-un scorpion (alteori antropomorfă, scorpionul fiind purtat pe cap, ca emblemă) sau într-un corp de scorpion cu cap de femeie. Adorată încă din epoca predinastică (din timpul faraonului Selket: Regele-scorpion), *cultul ei se pare că era reluarea unui vechi *totem. Pluriatributivă, **S.** era o zeiță a fecundității *htonice și ocrotea cele 4 izvoare ale *Nilului, patrona farmecele și vrăjitoriile utile, fiind și protectoarea tagmei vrăjitorilor-tămăduitori; dar, străjuind una din cele 4 porți subpământene, ocrotea și pe morți (deși, după unele variante, îi lega în lanțuri). Ca soție a Zeului-șarpe cu chip uman *Nehebhau,* zeița **S.** avea de păzit pe *dragonul *Apophis de când monstrul, învins de apărătorii lui Ré și încătușat, a fost azvârlit în regatul beznei subterane. În mormintele regale, măruntaiele faraonului, puse în canope și așezate într-o luntre, erau păzite de 4 zeițe, printre care **S.**

Sem (ebr. *shem* – nume, semn) Primul fiu al lui *Noe și *strămoșul mitic (după **Biblie)* al popoarelor semite: „Fiii lui Sem au fost Elam, Asur, Arpakshad, Lud și Aram" *(V.T. Geneza,* X, 22). Totuși, populația regatului Elam (cu capitala Susa), supusă mai târziu de Asiria, nu era semitică; din Aram s-ar trage triburile aramaice; iar Eber, nepotul lui Arpakshad, ar fi strămoșul legendar al evreilor.

Semele Zeiță *htonică, în **mitologia greacă,* de origine tracică (cf. **Zemelo*), totuși socotită în Hellada fiică a cuplului *Kadmos – *Harmonia și soră cu *Agave și *Ino, dar și mama lui *Dionysos. După varianta curentă, sfătuită cu viclenia geloziei de *Hera să-i ceară lui *Zeus (de la care-l născuse pe Dionysos) să i se arate în maxima lui splendoare divină, a pierit fulgerată fără voia marelui zeu, focul măreției lui integrale depășind suportabilitatea omenească; după acel accident, Zeus a extras din trupul ei pe pruncul nenăscut, purtându-l până la termen la propria sa coapsă. Altă variantă, relatată de Diodor din Sicilia, precizează că **S.** a murit de groază, născând prematur, și abia după aceea a fost mistuită de flăcările atributului divin. Copilul (Dionysos) a fost dat în grija zeului *Hermes și crescut de *Nimfe pe muntele Nysa. Inițial muritoare, mult mai târziu, după *moarte, a fost adusă de Dionysos din *Hades în *Olimp unde zeii i-au acordat imortalitatea, schimbându-i numele în *Thyone.* După tradiția mitică, mormântul **S.** de la Theba, acoperit în întregime cu viță de vie, devenise un sanctuar protejat de Dionysos și, astfel, inaccesibil muritorilor.

Semonia Zeiță a semințelor și a boabelor de grâne, în **mitologia romană.*

Semo Sancus Zeu roman de origine sabină *(→ mitologie romană),* patronând și garantând *jurămintele militare și tratatele diplomatice între state. Sabinii îl adoraseră ca zeu al *focului, iar umbrii ca zeu agrar; romanii i-au păstrat atributul în parte, socotindu-l ocrotitor al luminii, dar apoi mai ales girant al legămintelor în general (caracterul sacru al căsătoriei, regulile ospitalității, tratatele și alianțele internaționale); în acest sens, numele are o etimologie complexă: *Semo* (lat. *serere* – a lega, a înlănțui; *se-homo* – ființă supra-umană; *semis* – jumătate [semizeu]); *Sancus* (lat. *sancire* – a porunci; *sancire legem* – a ratifica o lege). **S.S.** avea un sanctuar *(sacellum)* la Roma, pe Quirinal, în fața *templului lui *Quirinus; uneori era identificat cu *Fidius (mai rar cu *Iupiter și chiar cu *Herakles). Îi era consacrat vulturul de mare *(sanqualis).*

§ E. Jannettaz, *Étude sur Semo Sancus Fidius,* Paris, 1885

Semyaza Personaj mitic straniu și complex, descris în **Cartea lui Enoh* (apocriful etiopian) și considerat în context șeful grupului expeditionar de *îngeri (apoi damnați), coborînd din *cer pe

muntele Hermon din Antiliban şi realizând contacte multilaterale cu oamenii, unele binefăcătoare, altele nefaste. Textele acestui apocrif sunt unica sursă directă (mai ales cap. VI–X): „Iar când fiii oamenilor s-au înmulţit, li s-au născut în acele zile fiice frumoase şi îmbietoare, şi îngerii, fiii cerurilor, le-au văzut şi le-au dorit; şi s-au vorbit între ei: «Haideţi să ne alegem femei dintre fiicele oamenilor şi să zămislim prunci!» Atunci Semyaza, căpetenia lor, le-a spus: «Mă tem că voi poate nu veţi vrea [cu adevărat] să împliniţi fapta aceasta şi numai eu singur voi fi răspunzător de un mare păcat!» Dar ei i-au răspuns cu toţii: «Să facem legământ şi să ne făgăduim unii altora cu blestem să nu schimbăm planul acesta, ci cu adevărat să-l împlinim!» Apoi ei au jurat toţi împreună şi acolo s-au legat cu blestem unii în faţa celorlalţi. Iar ei erau două sute cu toţii, şi s-au pogorît pe Ardis, piscul muntelui Hermon.“ Din unirea expediţionarilor cu femeile pământene se nasc uriaşi care înghit „toate roadele trudei oamenilor“, apoi se îndreaptă „asupra oamenilor ca să-i mănânce“ şi, în fine, se devorează între ei. Se sugerează că grupul lui **S.** era împărţit pe specialităţi, în virtutea cărora căpeteniile subdivizionare comunică omenirii diverse cunoştinţe, încălcând o interdicţie iniţiatică: „Azazel i-a învăţat pe oameni să făurească săbii şi spade, scut şi platoşă, şi le-a arătat metalele şi meşteşugul lucrării lor, şi brăţările, şi podoabele, şi măiestria de a sulemeni ochii de jur împrejur cu antimoniu şi de a înfrumuseţa pleoapele, şi pietrele cele mai frumoase şi mai de preţ, şi toate culorile vopselelor, şi prefacerea lumii. [...] Amiziras i-a învăţat pe vraci şi pe tăietorii de rădăcini. Armaros a arătat desfacerea farmecelor. Baraqiel i-a învăţat pe astrologi. Kokabiel a [dezvăluit] semnele. Tamiel [înţelesul] înfăţişării stelelor, iar Asdariel a desluşit mersul Lunii.“ Dar cei 4 îngeri „veghetori“ (paznicii legislaţiei divine) cer lui *Dumnezeu pedepsirea grupului: „Tu ai văzut ce a făcut Azazel, cum a răspândit pe pământ toată nelegiuirea şi a dezvăluit tainele veşnice care se săvârşesc în ceruri; în ce chip Semyaza, căruia tu i-ai dat puterea să fie stăpân peste tovarăşii lui, i-a învăţat pe oameni! Şi ei au intrat la fiicele oamenilor pe pământ şi s-au împreunat cu ele şi s-au întinat cu aceste femei şi le-au dezvăluit lor tot păcatul.“ Astfel, Dumnezeu decide *potopul universal alegând pe *Noe supravieţuitor; lui *Rafael îi ordonă încatenarea lui *Azazel, care aici se confundă cu opera sa nefastă, şi înlăturarea dintre oameni a odraslelor suferind de gigantism *(→ giganţi)*, iar grupul e încredinţat lui *Mikael: „Mergi şi pune în lanţuri pe Semyaza şi pe tovarăşii săi care s-au împreunat cu femei spre a se întina cu ele în toată necurăţia lor [...]; pune-i în lanţuri pentru şaptezeci de vârste, în măruntaiele pământului, până în ziua judecăţii lor şi până la sfârşitul lor, până când se va săvârşi Judecata de Apoi. În aceste zile, fi-vor aduşi în genunea de foc, întru chinuri, şi zăvorîţi vor fi în temniţă pe veci.“ Sintetizat, grupul se înfăţişează astfel: *Semyaza,* prinţul celor 200 de îngeri; *Yekon,* iniţiatorul coborîrii pe pământ şi al seducţiei; *Asbeel*, povăţuitorul erotic; *Gadriel,* similar cu *Şarpele seducător al *Evei, cel care le face oamenilor teoria thanatologiei; *Penemu,* transmiţătorul înţelepciunii angelice şi al scrierii; *Kasdeya,* cel care explică plăgile sufletului şi graviditatea femeiască; *Azazel*, dascălul de frumuseţe şi podoabe, dar şi cel ce explică metalurgia, utilizarea armelor şi „prefacerea lumii“; *Armaros*, *magul desfacerii vrăjilor; *Amiziras* răspânditorul *magiei şi medicinei; *Baraqiel*, astrologul; *Kokabiel,* teoreticianul „semnelor lumii“; *Asdariel*, al fazelor lunii; *Tamiel*, astronomul explicând înfăţişarea şi înţelesul stelelor etc. Acest *mit complex, în care au pătruns sincretic mituri arhaice despre *eroi civilizatori, mitul izgonirii din *Eden, al fraternizării îngerilor cu femeile terestre (prezent în **Biblia* canonică), dar şi ecouri din *paleoastronautică, e repetat succint în *Cartea Jubileelor* (IV, 15): „În acele zile [ale lui Yared], îngerii lui Yahweh au coborît pe pământ, cei care se numesc veghetori, ca să-i înveţe pe fiii oamenilor să dea fiinţă dreptăţii şi omeniei pe pământ“. O relaţie izbitoare se impune între locul de coborîre a grupului lui **S.** şi Terasa din *Baalbek, întrucât muntele Hermon (numit azi Djebel-el-sheikh) face parte din lanţul Antilibanului siriac, fiind în zona imediată a Terasei; iar piscul Ardis ar putea fi coincident cu însăşi Terasa, localitate pe teritoriul căreia se află Baalbek (Poarta Zeului) conservând poate mitul coborîrii din cer în chiar numele ei tradiţional.

§ F. Martin, *Le Livre d'Hénoch,* Paris, 1906

Sengen; *Asama* (jap. *Ko-no-hana saku ya Hime* – Prinţesa care face să înflorească pomii şi florile) Fiica *spiritului munţilor, *Oho Yama, şi zeiţa patronală a muntelui vulcanic *Fuji,* muntele sfânt al poporului Japoniei *(→ mitologie japoneză).* Numit şi *Fuji-Yama* sau *Fuji-San* (ainu *Fuskhi* – zeiţa *focului; jap. *san* – munte), unul dintre cei mai frumoşi vulcani din lume (altitudine 3776 m, formă regulat tronconică, crater foarte adânc; piscul e acoperit cu zăpadă zece luni pe an, iar erupţiile principale – cca 18 până azi – sunt spectaculoase: prima memorată, anul 800, ultima, 1707–1708, de atunci vulcanul rămânând inactiv), vulcanul sacru şi patroana lui divină **S.** sunt veneraţi în Japonia permanent; dar veneraţia se manifestă maximal în *sărbătoarea anuală a pelerinajelor (1 iunie-31 august); muntele are *temple, în care *bonzi* (preoţi) consacraţi sunt paznicii lui religioşi. A fost pictat de toţi marii pictori japonezi, în primul rând de Hokusai.

Sentia Zeiţă din **mitologia romană,* insuflând oamenilor intenţiile şi gândurile bune.

Septuaginta → *Biblia*

Serapis; *Usur-Hape; Osor-Apis* Zeu hellenistic hibrid, elaborat prin *sincretism artificial de teologii alexandrini și introdus în Egipt sub Ptolemeu I, din nevoia politică a unei divinități comune greco-egiptene. I s-au atribuit unele trăsături ale lui *Osiris, dar esențialul era împrumutat de la *Zeus, *Dionysos și *Asklepios, cu dublu etimon onomastic *(Osiris* și **Apis)* și numit întâi *Sarapis* de greci, apoi *Serapis* de romani. A fost impus ca zeu de căpetenie, patronând lumea morților, fecunditatea și medicina, iar din sec. III devenind și divinitate solară; exercitarea *cultului avea și aspecte orgiastice, iar mai târziu, când acest cult s-a răspândit pe teritoriul Imperiului Roman, romanii, tradiționaliști, l-au respins ca imoral. Era patronul noului *Serapeum* alexandrin (continuând pe cel din Memphis) – una din cele 7 minuni ale lumii, construcție vastă posedând și un sanatoriu unde bolnavii erau vindecați uneori miraculos. Statuia lui **S.** ridicată în *Serapeum* de Ptolemeu I *(Ptolemaios Soter)*, ca tipologie înfățișa un grec pur, fără trăsături egiptene, cu sceptrul în mână, la picioare cu un *Cerber și un *șarpe; identitatea statuii e confirmată și de istoricul egiptean Manethon. Din Egiptul alexandrin, cultul lui **S.** s-a răspândit larg în tot Imperiul Roman unde, se pare, a constituit la un moment dat chiar o modă, mai ales în cercurile aristocratice ale Romei, pătrunzând de acolo, prin înalții funcționari imperiali, și în provincii (de ex., în Dacia); dar acolo, circulând sub numele *Sarapis* și adesea confundat cu Osiris (atribuindu-i-se astfel ca soție, zeița *Isis), absorbind integral și variantele locale ale cultului lui *Asklepios, este adorat ca patron al renașterii periodice din natură și lume, apoi ca zeu stăpânind *viața și *moartea; în această ipostază este numărat printre zeii mântuitori *(di salutares)*. **S.** este unica divinitate – din toate *religiile istorice – care a fost elaborată (sec. III î.e.n.) de o comisie oficială: comisia teologică patronată de faraonul hellenistic Ptolemeu I și compusă din: preotul și istoricul egiptean Manethon, filosoful grec Demetrios din Phalerum și Timotheos, hierofant din Eleusis.

Seshat (egipt. *sesh* – scrib; fcm. *seshat)* Zeiță ocrotitoare a artei scrisului (caligrafie) și a multiplicării textelor (editare), numită și cu epitetul *Stăpâna Cărților;* era venerată, în **mitologia egipteană,* și ca patroană a aritmeticii, arhitecturii și documentelor, atribute pe care uneori le împarte cu fratele (sau soțul) ei *Thot; sora zeiței *Mafdet. **S.** înscrie numele fiecărui faraon în *Cartea Vieții.* În iconografie adesea e înfășurată într-o piele de leopard și poartă trestia de scris și măsuța cu vopsele; în Egiptul târziu e identificată cu *Isis, iar în societatea Egiptului hellenistic e considerată una dintre *Muze.

Set Al 3-lea fiu al lui *Adam și al *Evei, născut după ce *Abel a fost ucis de *Cain. „Și Adam era în vârstă de 130 de ani și i s-a născut un fiu, după asemănarea și chipul său, și i-a pus numele Set" *(V. T., Geneza,* V. 3). „Și Set era în vârstă de 105 ani și i s-a născut Enosh. Și a mai trăit Set, după ce i s-a născut Enosh, 807 ani și a avut fii și fiice. Deci toate zilele lui Set au fost 912 ani" *(op. cit.,* V, 6–8). Personalitatea mitică e neclară și etim. numelui incertă (ebr. *set* – alunecare, strecurare; *sheth* – demnitate, mândrie; babil. *sutu* – beduin; sau chiar derivând de la zeul egiptean **Seth*). După Iosephus Flavius *(Antichități iudaice),* **S.** a inventat astronomia, înscriindu-și descoperirile pe doi stâlpi, din care unul ar mai fi existat pe vremea istoricului. Apocrifele biblice *Înălțarea lui Isaia* și *Viața lui Adam și a Evei (→ Biblia)* spun că **S.** l-a întrecut pe Adam în frumusețe și statură. *Cartea Jubileelor* dă și numele soției lui: *Azura.* Apocriful armean *Cuvântarea lui Adam către Set* spune că, auzind de la Adam despre *păcatul lui Cain, **S.** a ținut *post 40 de zile, apoi un *înger i-a adus „ramura bucuriei" în care Adam a recunoscut o crenguță din **Pomul Cunoștinței.*

Seth; *Suteh* Zeu malefic din **mitologia egipteană,* în variantele arhaice constructor de cetăți, apoi zeul viguros al violenței, răului și dezordinii, iar la un moment dat și zeu al războiului (grecii îl identificau cu **Typhon).* Reprezentările plastice îl vedeau fie antropomorfic, cu pielea albă, dar cu ochi roșii și păr roșu (această culoare fiind legată la egipteni de principiul răului), fie zoomorfic: porc, măgar, hipopotam, uneori chiar girafă sau mai adesea prin combinarea eterogenă a mai multor animale, formând o figură bizară, însă elegantă, suspectă, misterioasă. *Cultul lui **S.** a fost adus probabil din Libya și la început egiptenii îl veneraseră ca ocrotitor al oazelor. Mai târziu, faraonii războinici (Thutmos, Ramses II, Seti I) și l-au ales protector, astfel că, socotit și zeu al războiului, **S.** devine una din divinitățile importante ce însoțesc barca solară a lui *Ré, apărându-l pe zeul suprem de inamicul său, monstrul *Apophis (ulterior locul lui **S.** fiind luat de *Thot); poate de aceea, regii hicsoși l-au identificat fie cu *Baal, fie cu propriul lor zeu Suteh. Dar se pare că anterior (mai ales sub dinastia I-a), Egiptul se diviza pașnic, ca modalitate cultuală, între Seth și *Horus; faraonii dinastiei a II-a au început să-i adore pe amândoi împreună sub numele *Nubui* (Ambii-stăpâni), adesea reprezentările plastice închipuind un singur bărbat cu două capete (Horus – de șoim, Seth – o figură zoomorfă variabilă). În biografia sa mitică de bază **S.** este cunoscut însă îndeosebi prin două acte: uciderea fratelui său *Osiris și războiul cu nepotul său Horus. Omorîndu-l pe Osiris și tăindu-l în 14 bucăți împrăștiate prin țară ca să nu fie găsite de *Isis, care totuși le regăsește și își reconstituie soțul (în alte versiuni, **S.** aruncă în *Nil cadavrul, apele îl duc în mlaștinile Deltei, unde Isis îl regăsește întreg, fie ajutată de *Nephthys, fie călăuzită de

*Uto): **S.** își ispășește crima, obligat să-l poarte pe Osiris pe umăr sau să aibă grijă de briza care împinge luntrea acestuia. O variantă spune însă că **S.** e surghiunit în cer, unde i se dă drept compensație, în locul tronului pierdut, un loc în Ursa Mare și atributul de zeu al vânturilor, el putând astfel să facă orice zgomot dorește. După unii interpreți, ca ucigaș al lui Osiris (vegetația), **S.** ar personifica vântul arzător și pustiitor al deșertului arid, adică vântul care pârjolește și distruge vegetația. Lungul duel al său cu Horus se încheie cu o judecată supremă, după ce îi spărsese lui Horus un ochi, fiind castrat de el ca răzbunare (deși există și o variantă cauzală: încercarea lui **S.** de a avea relații homosexuale cu Horus, de altfel, singurul caz în tradiția mitică egipteană și rar citabil chiar în societatea Egiptului – afară de fidelii lui **S.** – unde statul pedepsea cu moartea practicarea acestui viciu). *Miturile târzii (pe care le-a propulsat *Plutarh) îi atribuie lui **S.** patronajul deșertului saharian muntos, infinit și roșcat (al „zeului roșu"); Plutarh îl consideră numai un principiu al răului și un *simbol al beznei. În cele din urmă, tradiția populară egipteană l-a redus pe **S.** la un simplu *demon monstruos, iar imaginile sale, pictate sau sculptate, au fost distruse cu furie.

§ H. de Velde. *Seth, god of confusion*. London, 1967

Sfarmă-piatră *Uriaș care sfărâmă stâncile din calea sa și tulbură apele râurilor; personaj din **mitologia românească*, prezent sporadic în unele basme, fără o structură malefică: este un simplu *simbol al forței fizice monstruoase, declanșându-se și uzându-se spontan și fără scop, până când această forță poate fi pusă de un erou să acționeze dirijată și cu folos (cf. basmele: I. C. Fundescu, *Cei trei frați de cruce*; Ion Creangă, *Harap Alb*; Frâncu și Candrea, *Agheran Viteazul*). Similitudini folclorice cu **S.-p.** se găsesc la portughezi *(Arrasamontanhas)* și la slavi *(*Asilki)*.

Sfânta Duminică Divinitate binevoitoare, ascetică și virginală din **mitologia românească*, imaginată ca o bătrână simpatică, locuind în *cer sau dincolo de **Apa Sâmbetei*. Reședința ei (fie o casă modestă, fie un palat somptuos) e păzită de un *câine mare și butucănos, numit alegoric *Ușor-ca-vântul-greu-ca-pământul*. **S.D.** dispune de instrumente magice (practic inepuizabile, sugerându-se că ar exista fiecare în mai multe exemplare), pe care ea le dăruiește, la nevoie, unor eroi; printre acestea, un brâu cu care cel ce se încinge poate traversa orice apă pedestru, ca pe uscat. Într-o variantă meteorologică, **S.D.** e considerată *Muma Vânturilor* (dar atunci numită mai des Domnica); o reprezintă cei 12 copii ai ei, de vârste diferite, după lunile anului, peste care sunt stăpâni. Probabil sub influența unor scrieri bisericești (de obicei apocrife), cu scopul propagandistic pentru respectarea repausului duminical, poporul a personificat sub același nume propriu ziua de duminică (cf. *Epistolia Domnului nostru Iisus Hristos* – în N. Cartojan. *Cărțile populare* București, 1974, I, p. 133–135).

Sfânta Miercuri Divinitate folclorică, de obicei silvestră, cu înfățișare monahală, în **mitologia românească*; (deși, în mai multe variante, nu e totdeauna călugăriță, ci numai maică bătrână, locuind uneori în chilii, alteori în palate). Sediul cel mai frecvent este în *Împărăția Frigului*; poate de aceea *credințele și-o reprezintă ca bătrână slabă, îmbrăcată călugărește, dar numai în alb. **S.M.** are puteri miraculoase; îngrijește, hrănind cu rigoare și dominând cu blândețe, animalele sălbatice și totodată ajută cu bunăvoință pe călători sau pe drumeții rătăciți. Posedă o cutie magică neobișnuită care, după ce e deschisă, comunică vești de pretutindeni. Ca și *Sfânta Duminică, are și **S.M.** un tezaur de obiecte miraculoase pe care și ea le dăruiește în împrejurări speciale (o furcă de aur care toarce singură, cămăși țesute din pânză de păianjen, frâu de aramă, mere de aur, perii care, aruncate îndărăt, se prefac în păduri, de asemenea o pâine de fier care, azvârlită în aer, împlinește orice dorință.

Sfânta Sâmbătă Semidivinitate malefică, în **mitologia românească*, prezentă în unele basme, dar mai ales în *superstițiile rurale. Ea trăiește în recluziune silvestră (în unele variante, lângă **Apa Sâmbetei*) și umblă prin sate numai la miezul nopții, singurul ei scop fiind să facă rău drumeților nocturni.

Sfânta Vineri Divinitate dual din **mitologia românească*. (un personaj sau confuz, sau având două ipostaze, sau reprezentând de fapt două personaje diametral opuse – unul benefic, altul malefic; confundate între ele în tradiția folclorică; totodată, se observă un transfer de trăsături și atribute asupra **S.V.** de la *Sfânta Miercuri. **S.V.** provine din *cultul zeiței romane **Venus* (după acuz. *Sanctam Venerem)*, răspândit în Dacia Romană; totuși, acest cult s-a păstrat foarte vag, un adstrat de *superstiție populară și de *creștinism folcloric, modificat și acesta de influențe slave din est și din sud, ducând la personajul dual cunoscut din folclorul mitologic românesc. ~ Ca *divinitate nefastă*, **S. V.** e imaginată în chip de văduvă foarte bătrână, uscătivă, rea și aducătoare de năpastă, asemănătoare cu *Joimărița și cu *Marțolea; se crede că pedepsește mai ales pe femeile care torc, pun oalele pe foc sau cântă vinerea, iar pe femeile leneșe le preface în nevăstuici; totuși, prezența ei poate fi evitată prin întoarcerea oalelor cu gura în jos, întrucât ea ar avea putere magică numai asupra veselei țărănești în poziție normală. Pedepsite pentru încălcarea interdicției de a nu lucra vinerea, femeile sunt fierte în cazane, în mod paradoxal,

împreună cu pruncii lor. Această latură își are sursa în stabilirea ca zi de recolegere a vinerii (ziua *morții pe *cruce a lui *Isus Christos) din cultul stăptămânii prepascale a patimilor *(→ Paști);* dar confuzia principală a provenit dintr-un apocrif odinioară în circulație, *Legenda sf. Vineri*, în care sfânta însăși fusese supusă probei focului (→ *ordalie)*; această *legendă (figurând în *Codex Sturdzanus*), copiată de popa Grigore din Măhaciu, provenind însă din *Mineiele* grecești ortodoxe, are la origine alt model: sf. Paraschiva – fecioară frumoasă rezistând seducției împăratului Antioh (sau Antonius) și supusă martiriului, dar făcând prozeliți până atunci prin minuni și *botez; din ordin imperial a fost fiartă 7 zile și 7 nopți în plumb topit și smoală și, nevătămată de supliciu, „făcând cruce peste zmeu" și practicând *exorcismul, e în fine decapitată. Totuși **S.V.** rămâne o divinitate justițiară, deși demonică, și în ipostaza ei nefastă. În acest plan ea clasifică (mai ales în basme) stabilitatea de caracter și însușirile morale ale fetelor (testul clasic al lăzii urâte și mici cu giuvaeruri și al lăzii frumoase cu șerpi). Dar lada cu șerpi din test provine din *mitul antic grec al lui Admetos (zeița *Artemis a umplut cu șerpi camera lui nupțială, ca pedeapsă pentru că el uitase să-i aducă *sacrificiile cuvenite în ziua nunții). ~ Ca *divinitate fastă*, **S.V.** este cea mai intransigentă dintre sfinte și cea mai importantă dintre personificările zilelor săptămânii. Ea e tot uscătivă și bătrână, chiar cea mai bătrână; ca divinitate pozitivă, îmbrăcată în alb, e protectoare a femeilor și a călătorilor, a animalelor și a păsărilor, și este chiar și personaj oniric ce apare în visele femeilor pentru a le comunica rețete de medicină populară (leacuri băbești). Și în ipostaza de divinitate fastă este evident rezultatul aceluiași *sincretism sinuos, în jurul unei linii descendente, firește corupte, din amintirea confuză a cultului Venerei; mitul a absorbit, prin inducție, elemente de hagiografie creștină mai ales pentru varianta pozitivă. În acest caz, **S.V.** este patroana ocrotitoare a animalelor sălbatice (reale și fabuloase), cărora le dă diferite însărcinări justițiare și posedă ea însăși, la curțile ei, o cățea de pază cu trup de fier și dinți de oțel (numită uneori Leica-Boldeica); variantele principale nu precizează poziția în spațiu a reședinței (dar uneori se spune că împărăția **S.V.** este o uriașă pustietate). Circulația folclorică mai nouă prezintă totuși un singur mit, contopit din ambele variante și legat mai ales de tabuarea zilei de vineri. Din cauza acestei contopiri târzii, unii cercetători au operat o reducție a personajului la un simplu portret epic; astfel G. Călinescu vorbește de un „complex al Sfintei Vineri" prezentând „notele maniacale ale bătrânei: evlavia, curățenia excesivă și pasiunea pentru lighioni" *(Estetica basmului,* București, 1965, p. 97), deși nu acesta este esențialul portretului ei mitic. Există corespondențe parțiale între **S. V.** și unele personaje din **mitologia slavă: Параскева-Пятница* (Paraschiva-Vinerea), care continuă, în perioada creștină, vechile atribute ale zeiței **Mokoši* din *panteonul slavilor răsăriteni, ca și *Petka* paleobulgară, de unde a pătruns și în folclorul românesc periferic *Sfânta Petca.*

Sfântul Andrei Unul dintre *Apostolii creștini care, după tradiție, ar fi fost misionarul *creștinismului pe teritoriile Thraciei și Sciției (implicit, în Dacia); în Rusia au fost puse în circulație *legende privitoare la vizitarea și binecuvântarea de către ap. Andrei a locurilor unde aveau să se întemeieze Kievul și Novgorodul (dar acestea sunt legende elaborate politic după consolidarea creștinismului ortodox în Rusia ca *religie de stat imperială). În **mitologia românească*, s-au format *mituri populare, grefate ca de obicei pe rădăcini de *culte păgâne, constituindu-se un portret original al **S.A.** (sau *Sânt-Andrei*); apostolul a devenit astfel patronul fiarelor sălbatice, ca și patronul *strigoilor: după credințele rurale românești, în *Noaptea Sfântului Andrei* (spre ziua sa consacrată: 30 noiembrie), bântuie strigoii, iar singurul antidot pe care îl poate folosi populația este ungerea cu usturoi a ușilor, zăvoarelor, broaștelor. E însă simptomatică, în cadrul tradiției populare, conservarea numelui **S.A.** *(Andreas)* în numele popular al lunii decembrie – *Îndrea* sau *Undrea.*

Sfântul Antipa Martir creștin, sărbătorit la 11 aprilie, dar intrat în **mitologia românească* numai ca tămăduitor al durerilor de dinți.

Sfântul Duh; *Sfântul Spirit* (cf. ebr. *ruah 'elohim* – suflul celor puternici; *Spiritul lui Dumnezeu; ruah haqqôdesh* – duhul sfințeniei; grec. πνέο ῦμα ἅγιον– spiritul / sufletul sfânt) În *teologia *creștinismului, al 3-lea element al Sfintei Treimi divine, a 3-a față a lui *Dumnezeu, esența energetică a dumnezeirii. **Biblia* ebraică nu-i acordă însă această valoare: în *V.T.*, **S.D.** nu are decât sensul atributului energetic – acțiunea, forța lui *Yahweh care mișcă lumea, oamenii, vietățile, lucrurile; și chiar în *N.T.* uneori noțiunea nu desemnează esența divină, ci numai potențialul dumnezeiesc (*Isus Christos zice: „Dumnezeu este Duh" – *N.T., Ioan,* IV, 24). În doctrina creștină, **S.D.** e considerat poliatributiv: a) personificat, el e spiritul divin creator („Duhul este cel care dă viață" – *N.T., Ioan,* VI, 63); b) prezența sa activă e inseparabilă de Dumnezeu-Tatăl; c) ca „duh al cuvântului", el face posibilă perceperea de către oameni a **revelației*, iar această funcție e ilustrată prin evenimentul din ziua Cincizecimii (*Rusalii, a 50-a zi după învierea lui Isus Christos), când **S.D.** intră în cei 12 *Apostoli, creind în ei *glossolalia*, „vorbirea în alte limbi", adică darul de a fi poligloți („Și li s-au arătat împărțite niște limbi ca de foc și deasupra fiecăruia din ei s-a oprit câte una. Și s-au umplut toți de Duhul Sfânt și au

început să vorbească în alte limbi" – *N.T., Faptele Apostolilor,* II, 1–4); d) odată cu învierea lui Isus Christos, **S.D.** pătrunde în lume ca forță vitală („Duhul vine slăbiciunii noastre în ajutor" – *N.T.,* Pavel, *Romani,* VIII, 26); în acest sens este considerat și semnul de început al noului fenomen de **mântuire*; e) el este și un mediator, dar și mijlocul divin prin care se efectuează învierea, atât a lui Isus Christos („omorît fiind cu trupul, dar viu făcut cu duhul" – *N.T.,* Petru, *Epistola întâia,* III, 18), cât și a trupurilor omenești în ziua Judecății de Apoi („vii va face și trupurile voastre muritoare, din pricina Duhului său care sălășluiește întru voi" – *N. T.,* Pavel, *Romani,* VIII, 11); f) în fine, **S.D.** e socotit forța energetică a *Bisericii creștine, având caracter charismatic (χάρισμα – bunăvoință, grație), deci incluzând manifestarea grației divine și, prin ea, mântuirea. *Teologia creștină clasifică însușirile **S.D.** în: *permanente* (trezirea vigilenței împotriva *păcatului, călăuzirea spre căință, împăcarea cu Dumnezeu, regenerarea omului, întărirea și vindecarea lui spirituală, învățarea practicării *rugăciunii, deschiderea perspectivei de participare la viața eternă) și *extraordinare* (darul glossolaliei, al minunilor și al profeției – necesare mai ales în epoca timpurie de răspândire a creștinismului). Dacă pentru filosofia greacă antică această noțiune era identificabilă cu *nous* (*Anaxagoras; chiar *Platon și Aristotel) sau cu **logos* (*Heraclit) și, la stoici, cu *pneuma,* în ultimă analiză ca *primum movens* care pune ordine în *haos sau ca rațiune care se gândește pe sine, ca forță cosmică însă dinăuntrul cosmosului, pentru teologia creștină medievală, *Sfântul Spirit* este anterior lumii și supramundan, mai presus de cosmosul creat și, ca personificare a Absolutului, el creează totul din nimic. În tradiția creștină, *teofania **S. D.** se efectuează sub forma unei porumbițe.

Sfântul Gheorghe; *Sângeorz*; epitete: *Gheorghe Purtătorul-de-trofeu* (Γεώργιος Τροπαιοφόρος); *Omorîtorul Balaurului* Oștean martir din hagiografia *creștinismului, penetrat în folclorul mitologic al popoarelor creștine moderne, într-un *mit ce reia tema, frecventă în antichitate, a salvatorului populației dintr-o anumită regiune de prezența pustiitoare a unui *dragon (un *mitologem de fapt universal, întâlnit în India, China, Egipt, Hellada, Scandinavia ș.a.). De origine păgână, acest mit este citat în texte prima dată în Sumer *(→ mitologii din Mesopotamia)*, în legătură cu *Ghilgamesh, însă rădăcinile coboară în epoca timpurie a constituirii societăților de crescători de animale (oi, capre, vaci), nevoiți să se apere împotriva agresiunii fiarelor din *păduri. Conform portretului său hagiografic, **S.Gh.** s-a născut în Cappadocia, într-o familie nobilă și, fiind soldat roman, a fost decapitat pentru apartenența la creștinism, sub Dioclețian (sec. IV; sărbătorit ca sfânt la 23 aprilie). Iconografia curentă îl reprezintă călare pe *cal, omorînd cu lancea (sau cu sabia) un dragon; datarea martirajului (anul 304) e incertă, iar isprăvile apocrife pot fi *simboluri. Dar **S.Gh.** a devenit unul dintre cei mai populari sfinți creștini: în Bizanț, mai ales în sec. IX–X, ajunsese patronul protector al armatei, iar mai târziu a devenit patronul Angliei. **S.Gh.** a intrat apoi în datinile mai multor popoare creștine ca o divinitate ocrotind vitejia militară, dar și – din cauza datei *sărbătorii sale – primenirea primăvăratică a naturii, în constituirea acestor *credințe fiind incluse și unele *culte asiatice, aduse de soldații romani (îndeosebi cultul lui *Mithra și cultul lui *Tammuz), iar în arealul tracic (Dacia, Balcani) cultul, foarte larg difuzat în momentul expansiunii creștine, al *Cavalerului Trac. În mitologia populară kartvelă (Georgia, Caucaz), o veche divinitate precreștină, căreia i s-a uitat numele, e identificată cu **S.Gh.** (numindu-se direct *Ghiorghi*), care astfel devine zeul patron al agriculturii, diriguitor al *focului ceresc, vânător sacru care nimicește fiarele răufăcătoare, dar și zeul care moare și învie în fiecare an. În credințele osetine (Caucazul de Nord), **S.Gh.** a devenit zeul folcloric *Uastyrjy* – patron al bărbaților și al călătorilor, invocat frecvent de *jurămintele judiciare *(→ mitologii caucaziene)*. Sprijinitor al soldaților care luptă în războaie, **S.Gh.** a ajuns, în **mitologia românească,* patronul sacru al trezirii fertilității pământului și al impulsionării fecundității vitelor; sărbătorirea sa ca sfânt pastoral este frecventă printre ciobanii și crescătorii de vite din România, care îi aduc *sacrificii sub formă de daruri către *biserică (animale, îndeosebi miei); astfel, ciobanii din Moldova duc la biserică, de 23 aprilie, miei și caș pentru sfințire, mielul de sacrificiu fiind tăiat după aceea la stână, iar preotului aducându-i-se numai blana; în unele regiuni e considerat „stăpânitorul rodirilor, semănăturilor, manei câmpiilor, vitelor mulgătoare și păsărilor" (cf. *Răspunsuri la Chestionarele lui B. P. Hasdeu*). Cu atribute similare, cultul **S.Gh.** circulă și la slavii răsăriteni (ruși, ucraineni, bieloruși), țăranii din Rusia numindu-l curent *Egorii cel Viteaz* și socotindu-l uneori „dumnezeul vitelor", căci s-a produs odinioară un *sincretism spontan între sfântul creștin și zeul slav **Iarilo*.

§ K. Krumbacher, *Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung,* München, 1911

sfârșitul lumii → *escatologie*

Sfinx Acest nume cuprinde 2 noțiuni mitologice diferite: **1** În *Egipt (shespankh* – statuie vie), o fiară de alură leonină cu cap de faraon și în genere un *simbol masculin (numit de Herodot *androsfinx*, în antiteză cu **S.** feminin grecesc) al forței, al surâsului etern, al tăcerii enigmatice; cea mai

vestită reprezentare plastică este imensul **S.** de la Giseh (și dintre cei mai vechi), montat acolo probabil ca un paznic al galeriilor apusene pe unde se credea că pleacă sufletele morților și soarele la asfințit; acest **S.**, sculptat sub Kephren (Regatul Nou) era uneori identificat cu **Horus-al-Orizontului*, iar o colonie de prizonieri canaaniți l-a confundat cu propriul zeu **Horon*. Sfincși în formă de lei androcefali erau răspândiți în Egipt (Karnak ș.a.). alcătuind uneori alei spre *temple. **2** În *Grecia* (Σφίγξ) a ajuns prin intermediul sculptorilor cretani, care preiau tema către anul 2000 î.e.n., când imaginea sa apare pe sigiliile din Phaestos; forma greacă de **S.** simboliza taina, sub aspectul unei leoaice cu cap de femeie și cu aripi (față și sâni de tânără fecioară) care, stând la răspântii, propunea fiecărui trecător o enigmă sau o ghicitoare, înghițindu-i pe incapabilii de a răspunde. *Oedip a fost singurul care a dezlegat enigma propusă, iar **S.** s-a aruncat de ciudă în mare, zdrobindu-se de stânci. Cel mai vestit **S.** grec era cel din Theba (Beoția) menționat de *Hesiod *(Theogonia,* v. 326) ca fiică a cuplului Orthos – *Himaira (după Apollonios din Rhodos, a perechii *Typhon–*Echidna). Statui de sfincși feminini se regăsesc mai târziu în Asiria și în Persia. Cam tot atunci, pătrunde și în Siria unde, înfățișat cu aripi, este doar o variantă de **Grifon*.

§ A. Dessenne, *Le Sphinx. Étude iconographique,* Paris, 1957

Shaddai (ebr. שרי) Nume atributiv al zeului ebraic **Yahweh,* din **mitologia biblică,* utilizat în **Biblie, *Thorah, *Talmud* și în textele liturgice, fie împreună cu acest nume, fie mai ales cu prepozitivul *El: *El Shaddai* – Dumnezeu cel Atotputernic (cf.*V.T., Geneza,* XVII, 1). **Sh.** provine de la o divinitate arhaică tribală (după Nöldeke, din *shedi* – *demonul meu), poate de la un *geniu ocrotitor al căminului familial sau al tribului. Potrivit scrierii talmudice *Shema rabah*, era atributul yahwist al îndurării și al iertării.

Shai al-Qaum Zeu nabatean preislamic *(→ mitologie arabă),* adorat mai ales la Petra (peninsula Sinai), pentru dărnicia și sobrietatea sa (într-o inscripție este numit „Zeul cel bun și darnic care nu bea vin"). Atributul său original explică tradiția veche arabă de dezgust față de băuturile alcoolice, devenită *dogmă în *teologia **islamului.*

Shakkan Zeu pastoral din Babilon *(→ mitologii din Mesopotamia),* ocrotitor al turmelor și cirezilor de animale domestice, dar și al tuturor animalelor sălbatice, probabil deci, în anumită măsură, un zeu anticinegetic.

Shamash (babil. *shamash* – servitor) Zeu babilonian complex, al fertilității solare, al legislației și justiției, al *divinației patronând *oracolele, *profeții și prezicătorii *(→ mitologii din Mesopotamia).* În epoca de ascensiune a *cultului său, legată de statornicirea economiei agrare în Mesopotamia, **Sh.** este adorat ca divinitate a *soarelui binefăcător, implicit a luminii și căldurii utile solare (în opoziție cu ipostaza solară toridă și deci nefastă). Condiția populației stabilizate în satul agricol (înlocuind precedenta condiție a transhumanților pastorale) a impus o justiție întemeiată pe o legislație riguroasă; cum soarele este acum factorul central al noului mod de existență, zeul său **Sh.** e investit și cu atributul de legislator divin: astfel, el capătă epitetul *Bel-dini* (Domnul Judecății), iar *templul său se numește *Casa Judecătorului Țării.* Multă vreme, cultul originar al lui **Sh.** fusese, în Mesopotamia cinegetică și apoi pastorală, un cult de importanță secundară, Zeul-soare fiind o divinitate subalternă a Zeului-lună (*Nannar sau *Sin), acest rol mărunt fiind certificat chiar de sensul etimologic, rămas neschimbat, al numelui *Shamash.* Până și în inscripțiile asiro-babiloniene târzii, atunci când **Sh.** este adorat ca zeu de prim rang și chiar ca zeul central, mai este numit adesea cu epitetul *Urmașul lui Nannar*; tot astfel, în enumerarea *panteonului babilonian și în genere al *mitologiilor din Mesopotamia*, zeul selenar Nannar (alteori, Sin) îl precede mereu. Importanța lui **Sh.** crește cu dezvoltarea agriculturii, nomadismul anterior fiind legat mai mult de lună: orientarea, popasurile, *calendarul; când sanctuarul lui **Sh.** din orașul babilonian Sippar e numit *E-Barra* (Casa Strălucitoare), momentul marchează ascensiunea sa cultuală; i se clădesc mari temple în Babilon, Ur, Nippur, Ninive, iar teologii îl investesc cu atribute plurale: el este Zeul-soare, secundat de zei subalterni speciali *(Ninib*, zeul solar al dimineții și al primăverii; **Nergal*, al amiezii, solstițiului de vară și arșiței); e și zeu al divinației, zeu oracular *(→ oracole),* zeu al fulgerului, dar mai ales devine zeul justiției (înlăturând întunericul, dând lumină, iluminează adevărul și face dreptate) și al echității; vestitul cod juridic al lui Hammurabi se declară inspirat sau revelat direct de **Sh.** și, chiar câteva secole mai târziu (2600 î.e.n., dinastia din Ur), regele Ur-Engur dă decizii „în lumina legilor drepte ale lui Shamash"; ca zeu justițiar, e secundat de *Kettu* (Judecata Dreaptă) și *Mesharu* (Dreptatea adevărului); de asemenea, e zeul viitorului. În acea epocă culminantă a cultului său, el face parte din noua triadă supremă: *Sin, Shamash, *Ishtar* (înlocuind triada *Anu, *Bel, *Ea), care simbolizează forțele fundamentale ale naturii, în concepția babiloniană: luna, soarele, forța vitală a *pământului. **Sh.** era reprezentat de obicei antropomorfic (adesea șezând pe tron și înmânându-i sulul legislativ regelui Hammurabi, care stă în picioare); emblema sa era un disc solar ridicându-se dintre doi munți. Preluat de mitologia ugaritică *(→ mitologie feniciană),* zeul **Sh.** devine

zeița solară *Shapash, care însă nu are decât un rol de mesageră a zeilor, de purtătoare de cuvânt a zeului *El.

Shambhala Misterios ținut înfloritor și plin de vegetație, situat (după o tradiție tibetană) undeva între munții înzăpeziți ai lanțului himalaian, pe teritoriul Tibetului nordic, la care nu pot ajunge decât unii yoghini, pe căi supranaturale, prin desăvârșirea tehnicii *yoga*, întrucât țara e inaccesibilă geografic. „Călăuzele" scrise de mai mulți *lama* tibetani descriu mari obstacole – de la munți inaccesibili și lacuri intraversabile, până la pustietăți derutante și monștri agresivi; piedicile care feresc această țară de privirile profane nu sunt de fapt naturale, ci create de diferența mistică între spațiul sacru și spațiul profan. În **Sh.** *timpul încetează, locuitorii ei nu au vârstă; *rugăciunile gândite și rostite de ei prin concentrarea comună a forțelor spirituale devin o forță cosmic superconcentrată care respinge periodic puterile malefice și amână finalul catastrofal pentru lume al erei prezente *Kaliyuga (→ yuga)*. Sursele tantrice tibetane *(→ Tantra)* descriu topografic **Sh.** ca pe o vale înconjurată (și apărată) de 8 munți foarte înalți, cu piscuri înzăpezite, care par petalele unei flori de **lotus*; pe fundul acestei corole neobișnuite se găsește capitala izolatei țări, în centrul căreia se impune *Kalapa*, palatul regal; de la întâiul rege-sacerdot, *Sucandra* (care a introdus studiul sistemului *Kālācakrá* și a construit în parcul palatului o imensă **mãṇḍalá*) au urmat în funcția sacerdotală alți 6 monarhi și se vor mai perinda încă 25 (numindu-se cu titlul generic **Kalki*); fiecare rămânând în **Sh.** câte un secol. În **Sh.** s-ar conserva scrierile unei doctrine tantrice *(→ tantrism)* cu titlu sanscrit: *Kālācakrá* (Roata [*cakrá*] Timpului [*kālā*]); acest codice (despre care tradiția tibetană afirmă că a fost elaborat în **Sh.**, unde se și păstrează, inaccesibil neinițiaților) „introduce, între alte inovații, o interpretare astrologică a ciclurilor temporale" (Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*. III, Paris, 1984, p. 349); el a influențat și stabilirea cronologiei tibetane, *calendarul începând, în raport cu ea, de la anul 1 (identic anului 1026) și marcând astfel preluarea generalizată de către lamaiști a sistemului *Kālācakrá*. Accesul în **Sh.** este posibil numai prin transgresarea din spațiul profan în spațiul mistic (sau supranormal), cu ajutorul meditației de un tip special sprijinite pe inițierea completă și pe tehnicile yoga sau, după unii comentatori tibetani, pe cale onirică sau în stare de extaz. Dacă am admite o existență a **Sh.** dincoace de zona *mitului, s-ar putea specula presupunerea că acest ținut de aparență fabuloasă este un spațiu echivalent cu ceea ce numește azi fizica ipotetică *hiperspațiu* sau un spațiu-timp cvadridimensional în care, prin funcția integrată a timpului, s-ar realiza o dispariție a ființelor și obiectelor din universul vizibil tridimensional. Noțiunea în sine *(Shambhala)* nu este un unicat; ea poate fi asemuită cu noțiunea, mult mai simplist tratată în mitofolclorul mai multor popoare, a Tărâmului Celuilalt – însă **Tărâmul Celălalt* în semnificația lui pură, nu aceea de *Infern sau de lume subterană (cum e tratată în inframitologia unor basme), ci de lume paralelă – ca, de ex. domeniul zânei **Tinerețe-fără-bătrânețe* sau ca ins. **Emain*, vizitată de eroul celt *Brain.

§ Edwin Bernbaum, *The Way to Shambala. A Search for the Mythical Kingdom beyond the Himalayas*, New York, 1980; A. Grünwedel, *Der Weg nach Sambhala*, München, 1915

Shang Di; *Da Di* Stăpânul suprem ceresc al universului, în **mitologia chineză*, zeul principal în China epocii Shang (1450–1050 î.e.n.), patronând războiul, recoltele, ploaia și destinele omenești; în afară de război, atributul său exclusiv, celelalte le împarte cu alți *zei, față de care este *primus inter pares*. Ca zeu suprem al destinului *(tian-ming)* cosmic, e un zeu transcendent și absolut (deși, cu aproape un mileniu înainte, **Shan hai jing* îi făcea un portret antropomorfic: „Când Shang Di se culca, el ocupa nouă *mu*. Când i-a fost tăiat capul, sprâncenele îi atârnau din căruță"). Totuși, în epoca *confucianismului (**Confucius* îl numea ambiguu „gigant"), structura divină a zeului e pusă treptat sub semnul întrebării, până când începe să fie numit doar *Tian* (*Cerul); totuși, semnificația mitică i se conservă și atunci, considerându-se că „Cerul vede și aude totul". În concepția cosmologică a **daoismului* (ca și, mai târziu, la **budismul* chinez), cerul se compune din 9 sfere concentrice. în al 9-lea cer se află palatul lui **Sh.D.**, zeul suprem inabordabil care domnește peste toate *spiritele naturii (după un model similar, China arhaică era divizată în 9 țări sau ținuturi). În lb. chineză modernă, *shangdi* are sensul comun de *zeu*.

Shango Zeu cumulativ al tunetului și fulgerului, ca și al *vânătorii, prădăciunilor războinice și tâlhăriilor, în mitologia triburilor yoruba din Africa Occidentală, în special Nigeria, Dahomey și Togo *(→ mitologiile populațiilor africane)*. Zeul locuiește într-un castel de aramă sclipitoare, situat în nori, unde este înconjurat de un mare alai de curteni și slugi, ca și de imense herghelii de cai sălbatici, are 3 soții care patronează sau personifică cele 3 mari fluvii ale regiunii: *Oya* (zeița fluviului Niger), *Oshun* (zeița fluviului Oshun) și *Oba* (zeița fluviului Oba); cei doi servitori principali ai zeului: *Afefe* (vântul) și *Oshumare* (curcubeul – care îi aduce apă în cer). Adesea, **Sh.** își manifestă mânia, aruncând pietre fierbinți (meteoriți) în cel care l-au jignit. Forma de *cult pentru acest zeu complex a inclus cu timpul niște drepturi bizare pentru *preoții lui: casa lovită de trăsnet poate fi devastată de ei, proprietarul fiind amendat pentru că l-a supărat pe zeu.

Shan hai jing *(Cartea munților și mărilor)* Operă anonimă din China antică (cca 2190 î.e.n.), redactată în 80 de capitole, la origine un fel de enciclopedie ilustrată (însă imaginile s-au pierdut, odată cu dispariția originalului). Este una dintre principalele surse de cunoaștere a **mitologiei chineze.* În **Sh.h.j.** sunt clasificate și descrise 450 divinități arhaice: *zei, *spirite benefice și malefice, *zâne, *dragoni, monștri, animale reale (fiare, pești, păsări, insecte) și fabuloase, arbori reali, dar mai ales fabuloși. Scrierea conține de asemenea numeroase *descântece și vrăji. Stilul este laconic, redactarea textului amintind de multe ori de stilul lexicografiei moderne. Printre cele mai interesante capitole (sub raport mitologic) sunt: *Cartea celor cinci munți ascunși (Wu chang shan jing), Misterele dinăuntrul și dinafara mărilor (Hai nei wai jing), Cartea pustiurilor (Huang jing)*

Shapash Zeița ugarită *(→ mitologie feniciană)* a discului solar, *Lampa divină Shapash,* cu atributul suplimentar de mesageră a *zeilor. *Cultul secundar, totodată numele – sunt ecouri din cultul zeului *Shamash în Babilon *(→ mitologii din Mesopotamia).*

Shawuska Zeița dragostei și fecundității, în *mitologia hurrită, identificată în Babilon cu **Ishtar (→ mitologii din Mesopotamia).* Descrisă ca o zeiță capricioasă, de buna sau reaua dispoziție a căreia depindea fericirea și prosperitatea casnică a oricărei familii, iar în condiții speciale fiind predispusă a-i priva pe bărbați de potența lor virilă. Zeiță cu chip fermecător și cu maximă feminitate (l-a sedus pe *dragonul Hedammu), dar înzestrată și cu mari puteri magice, de origine *htonică. În *panteonul-hurrit, era considerată sora zeului *Teshub, pe care l-a ajutat în dificila lui bătălie împotriva monstrului mineral *Ullikummi; așadar, **Sh.** avea și o ipostază războinică.

Shekhina În concepția teologică a **iudaismului*, unul dintre numele lui *Dumnezeu *(*Yahweh)*, denumind ipostaza prezenței sale în lume. Prima sugerare a acestui nume este în *V.T. (→ Biblia)*, unde se vorbește despre „locul pe care îl va alege El Yahweh din toate semințiile, unde să-și așeze numele său ca să sălășluiască întrânsul" (*Deuteronomul*, XII, 5). Evoluția *teofaniei yahwiste parcurge calea complexificată de la stâlpul de foc, călăuzind expediția lui *Moise prin pustiu („Iar Yahweh mergea înaintea lor, ziua în chip de stâlp de nor, ca să le arate calea, iar noaptea în chip de stâlp de foc, ca să le lumineze" – *V.T., Exodul*, XIII, 21), până la noțiunea *Gloria lui El Yahweh* din vedenia *profetului *Iezechiel (*V.T., Iezechiel*, X, 4), mai distinct în viziunea *templului ceresc (*ibid.*, XLIII, 2 și urm.) și mai ales în marea viziune inițială (*ibid.*, I, 28). După dărâmarea Templului din Ierusalim, se formează concepția despre un Dumnezeu transcendent, a cărui teofanie este chiar **Sh.**; noțiunea se precizează filosofic îndeosebi însă în sec. I e.n.; atunci, în traducerile *Bibliei* în aramaica populară, termenul *Shekhina* e utilizat sistematic. O altă tradiție tinde a-l considera pe Dumnezeu un **deus otiosus*; de la marele *păcat al lui *Adam, **Sh.** se tot îndepărtează de pământ, ajungând la al 7-lea cer, și numai cei 7 „drepți" autentici, de la *Abraham la Moise, reușesc să-i întârzie retragerea, prin faptele lor bune, și chiar să-l readucă în lumea umană. În evul mediu, **Kabbala* a tins să facă însă din **Sh.** o esență autonomă, considerând-o mediatoare între Dumnezeu și oameni. De remarcat intruziunea (sau numai similitudinea) acestei concepții cu noțiunea christologică a *Sfântului Duh.

Shen Nong; *Xian Di* ; epitet: *Țăranul Divin cu Cap de Bou* Zeu și *erou civilizator, în **mitologia chineză*, care i-a învățat pe oameni agricultura și folosirea plantelor medicinale; socotit deopotrivă diriguitorul vânturilor calde și domnul ploilor. *Miturile îi atribuie o carte arhetipală de medicină (de fapt, de herboristică medicinală), pe care i-a dat-o (sau i-a inspirat-o) împăratul mitic *Huang Di; (o veche sculptură îi reprezintă pe amândoi, Huang Di cu o mână protectoare pe umărul lui **Sh.N.** și cu altă mână arătând cartea, atitudinea împăratului fiind superior didactică). Potrivit tradiției, cartea conținea și o rețetă a pilulelor nemuririi, aflată de **Sh.N.** de la un personaj misterios, *Dai Yi*. Dar un alt filon (mai mult legendar decât mitic) îl venerează pe **Sh.N.** ca pe unul dintre primii împărați ai Chinei (cca 2900–2698, după cronologia semilegendară), considerat fiu al lui *Tian-long* (Dragonul Ceresc) și al neobișnuit de frumoasei zeițe *An Deng*; deoarece domnia lui a avut ca *simbol *focul*, era numit și *Yan Di* (Împăratul de foc); pe când a început să guverneze, oamenii erau giganți (cu o statură de câteva zeci de *zhang*: un zhang – 3,2 m) și exclusiv carnivori. Ca împărat, **Sh.N.** a descoperit secretele plantelor și meșteșugul agriculturii, învățându-și supușii să cultive pământul și să folosească plantele atât ca hrană, cât și ca medicamente. Cartea ce i se atribuie, *Peng cao (Ierbarul)*, conținând descrierea tuturor plantelor cunoscute în China arhaică, ar fi fost redactată de fapt în sec. V–III î.e.n.

Sheol (ebr. שאול *šeōl* – ceea ce nu se cercetează; mormânt) Tărâm tenebros subteran în **mitologia biblică: locul morților*; mai târziu, un loc subpământean asimilabil *Infernului, vizând mai puțin pedeapsa după *moarte, cât mai ales retragerea în tăcerea absolută postumă a sufletelor morților, până la Judecata de Apoi: „trebuie să mă pogor la porțile împărăției celor morți" (*V.T., Isaia*, XXXVIII, 10). *Psalmii* îl numesc „locașul tăcerii" (XCIV, 17) și „împărăția morții" (CXV, 17). **Sh.** e considerat uneori un fel de cetate cu porți și paznici („portarii întunericului"), unde locuiesc „umbrele strămoșilor". Dar mai des era imaginat ca un abis, uneori personificat ca monstru

nesătul, înghiţind morţii, alteori descris ca fortăreaţă sumbră subacvatică („ţinutul întunericului şi al umbrelor morţii, ţinut de beznă şi de întuneric şi haos, unde lumina e totuna cu noaptea" – *V.T., Iov,* X, 21–22; „în adâncurile sale, se zbuciumă din pricina ta, ca să-ţi iasă în întâmpinare" – *V.T., Isaia*, XIV, 9). Lipsit de prezenţa lui *Yahweh, **Sh.** este totuşi mereu sub controlul acestuia („Adâncul Sheolului este deschis în faţa lui Yahweh" – *V.T., Proverbele lui Solomon*, XV, 11): Fiind posibilă o identificare cu *mitul grec corespunzător, **Septuaginta* traduce cuvântul prin Ἅιδης *(*Hades)*; noţiunea *Sheol* nu a rămas stabilă: dacă în etapa timpurie thoraică *(→ Thorah)* şi veterotestamentară *(→ Biblia)* nu însemna decât locul unde se strămutau morţii, fără implicaţia pedepsei (*V.T., Geneza*, XXXVIII, 35; XL, 31), nu mult mai târziu, în acelaşi loc subteran se pot prăbuşi de vii nelegiuiţii din categoria lui Core (*V.T., Numerii*, XVI, 30–33); în altă etapă, credinţele epocii *profeţilor au ajuns să considere **Sh.** ca pe un domeniu al *haosului şi al celui mai dur inconfort, unde, de ex., monarhii criminali şi tiranii sunt mâncaţi de vii de către viermi (*V.T., Isaia*, XIV, 5–20; *Iezechiel,* XXXII, 21–27). În acelaşi **Sh.** au fost aruncaţi *uriaşii arhaici, **Rephaim,* şi *îngerii răzvrătiţi.

§ J. Frey, *Tod, Seelenglaube und Seelenkult im alten Israel*, Leipzig, 1898

Shible Zeu principal (poate chiar zeul suprem) în mitologia precreştină a cerkezilor (adîghei) din Caucazul de Nord *(→ mitologii caucaziene)*, stăpânul şi producătorul fulgerului. *Cultul lui **Sh.** fusese riguros, întrucât vechii cerkezi considerau moartea prin fulgerare o deosebită onoare: victima trăsnetului era interzis să fie bocită, iar mormântul acesteia devenea sacru.

Shi jing *(Cartea cântecelor)* Prima culegere de poezie chineză, alcătuită în antichitate (sec. XI–VI î.e.n.). Cele 305 cântece sunt divizate în 3 categorii clasice: 1) *Guo feng (Obiceiurile împărăţiilor)*; 2) *Song (Imnuri)*; 3) *Ya (Ode)*; ceva mai târziu, acestora li s-a adăugat un al 4-lea ciclu: *Er nan (Cântece de la miazăzi)*. Datând de pe vremea existenţei străvechilor partituri muzicale (ulterior pierdute), clasificarea, aşa cum se cunoaşte ea azi, a urmat criteriile muzicii, nu pe ale textului poetic. Imnurile (reprezentând textele cele mai vechi din **Sh.j.**) au avut iniţial scopuri specifice de *ritual religios (printre acestea – desfătarea *zeilor). Datorită acestui fapt, ca şi unor date privind *panteonul chinez sau anumite datini, textele culegerii sunt în bună parte şi o preţioasă sursă pentru cunoaşterea *miturilor din China arhaică.

§ Bernhard Karlgren, *The Book of Odes*, New York, 1950

shintoism (jap. *shinto* – calea *zeilor) *Religie etnică japoneză constituită din *cultul divinităţilor indigene (numite generic **kami*) şi considerată în plan teologic *Calea Divină*; totodată, **sh.** este pentru japonezi un mod de viaţă. Născut se pare ca o reacţie împotriva introducerii **budismului* (anul 552), **sh.** e menţionat prima dată în *Cartea împăratului Yomei* din codexul **Nihongi.* **Sh.** primitiv – dependent de *animism şi lipsit de o morală religioasă – diviniza *soarele, *luna, ploaia, fulgerul, *pământul, *focul, vântul, marea, vulcanii, cutremurele, animalele, plantele, sub formă de *spirite anonime *(kami)*; iar împăratul *(mikado)* în cadrul unei antropolatrii specifice, este Divinitatea Vizibilă *(Akitsu-kami)*, secundată de eroii legendari şi de divinităţile fenomenelor principale, care devin cu vremea antropomorfe şi nominalizate; deopotrivă, se includ diferite culte totemice *(→ totem)*: tatăl primului împărat legendar *Jimmu-Tenno era socotit fie crocodil, fie urmaşul direct al zeiţei mării, *Toyotama-Hime. În *panteonul **sh.** primitiv încep să figureze, în ultima sa etapă, un şir de divinităţi, pornind de la perechea creatoare **Izanagi* şi **Izanami* şi culminând cu zeiţa solară **Amaterasu*, a cărei adoraţie ajunge la apogeu în preajma epocii noi a **sh.** În această epocă **sh.** ţapătă o structură mai mult culturală decât cultuală, cu o filosofie religioasă de orientare etică şi spiritualist intelectuală, se pare, tributară unei anume influenţe exercitate de *budism* şi de **confucianism*. De fapt, una din trăsăturile specifice ale **sh.** – adorarea frumuseţii naturii (muntele vulcanic Fuji-Yama ş.a.) – s-a infiltrat chiar în budismul japonez, acordându-i o formă aparte. Dar influenţele sunt reciproce, deoarece filosofia **sh.** modern s-a format pe baza filosofiei budiste. Se consideră adesea că în sec. VIII–IX nu se poate vorbi decât de un **sh.** budist sincretic; şi apoi, în sec. XVII, o încercare a sa de se contopi cu **neoconfucianismul* este explicată ca un efort de emancipare de sub înrâurirea budistă. **Sh.** modern, adorând divinităţi care cer virtute şi sinceritate, e o religie etică ce se concentrează asupra cultului imperial şi adorării zeiţei solare Amaterasu; împăratul e socotit divinitate încarnată şi şeful religios suprem (deci monarh de drept divin, într-un stat totodată hierocratic şi constituţional). Unii filosofi teologici au pretins că **sh.** este un *monoteism; pentru Izawa-Nagahide (sec. XVIII), „cele opt mii de miriade de divinităţi nu sunt decât manifestarea diferită a aceleiaşi zeităţi unice Kunitokotachi-no-Kami, Marea Unitate a tuturor lucrurilor din Univers". Alţii (Senge Takazumi, sec. XIX) l-au socotit un gen de *panteism.

§ Kato Genchi, *A Study of Shinto, the Religion of the Japanese Nation*, Tokyo, 1926

Shiotsuchi Zeul curenţilor marini şi al căilor maritime, în **mitologia japoneză*; după naraţiunile tradiţionale din codicele **Nihongi*, **Sh.** l-a ajutat pe împăratul primordial *Jimmu-Tenno în cam-

pania orientală a acestuia, asigurându-i navigația; l-a ajutat, de asemenea, pe zeul Hoori, al potolirii *focului, să ajungă la împăratul mărilor. **Sh.** este venerat și ca zeu oracular *(→ oracole)*, care le indică oamenilor insulele și teritoriile ospitaliere și care veghează asupra tuturor rutelor de navigație către acele insule și teritorii.

Shivini Zeul *soarelui, în *mitologia din Urartu (Armenia antică), având ca model principal pe zeul **Çivá*, din **mitologia vedică*.

Shou Lao Zeul longevității, în **mitologia chineză,* venerat anterior ca divinitate astrală, de influența pașnică a căreia oamenii se bucurau neîncetat. Ca zeu astral, administra unul din cele 75 ținuturi de sub jurisdicția Marelui Împărat al Orientului. Avea sarcina de a stabili data *morții fiecărui om, zeul notând în prealabil pe tabelele sale data exactă a nașterii; dar, ocazional, prelungea viața unor bătrâni, de unde și noul său atribut. Împreună cu zeul șansei, *Fu Xing, și cu zeul veniturilor, *Lu Xing, alcătuia o triadă binefăcătoare, care locuia într-o pagodă magnifică de pe Insula Fericită din mijlocul mării. Alte *mituri spun însă că locuia singur în steaua Canopus. În reprezentările plastice, care îl arată totdeauna râzând, e caracteristică pleșuvia capului său mare, precum și piersica ținută în mâini, ca *simbol al longevității.

Shu (egipt. *shu* – a ridica, a fi gol) Zeul atmosferei, în **mitologia egipteană*, cel care și-a despărțit copiii (fiica sa **Nut* – *cerul, de fiul său**Geb* – *pământul) din îmbrățișare și, ridicând sus de tot cerul (ajutat în acest efort de doi berbeci divini), pe care îl susține de atunci mereu cu mâinile sale, a putut să creeze lumea, însuflețind apoi cu respirația sa luminoasă toate făpturile terestre. Fiu al lui *Atum și căsătorit cu sora sa *Tefnut, **Sh.** e considerat de alte *mituri doar reprezentantul nemijlocit al creației întreprinse de Atum și întruchiparea actului suprem al acestuia, deci numai zeul care a pregătit creația, prin despărțirea cerului de pământ, realizând spațiul cosmogonic necesar. În miturile târzii, apare ca zeu al cunoașterii, alteori al luminii și uneori e identificat cu *Ré-Harakhty. De obicei, reprezentat antropomorfic.

Shukallituda Grădinar mitic din Sumer *(→ mitologii din Mesopotamia)*, care abuzează erotic de zeița **Inanna*, în timp ce ea adormise în grădină. Incidentul s-a petrecut astfel: după mulți ani de strădanii sterile, contemplând cerul înstelat și învățând să descifreze semnele zeilor, **Sh.** își reface grădina și obține mari recolte de legume și zarzavaturi. Văzând-o într-o noapte pe Inanna, care adormise printre straturile lui, **Sh.** o pândește și îi iubește trupul adormit, dar după aceea e pedepsit de zeiță indirect, ea asmuțind asupra țării 3 flageluri: umple fântânile cu sânge, dezlănțuie vânturile pustiitoare, trimite o molimă, însă pe profanator nu-l descoperă fiindcă, el, sfătuit de tatăl său, s-a ascuns în preajma orașelor sumeriene, printre „capetele negre" de agricultori (finalul *mitului e necunoscut, textul tăbliților de argilă fiind alterat).

Shun; *Shun Di; Chong Hua* Împărat legendar chinez (ar fi domnit între 2317–2208 î.e.n.), pupilul împăratului **Yao*, a cărui operă a continuat-o, desăvârșind organizarea administrativă a imperiului. **Sh.** este – în tradiția chineză – *simbolul mitic ideal al înțeleptului ajuns cârmuitor *(shen-ren)*. A avut două soții concomitent, ambele bune prietene *(Nu Ying* și *A Hong)*, reflectând – prin conviețuirea lor fără cusur – firea ideală a soțului imperial. Cele două femei erau surori, fiicele împăratului Yao, care le dăruise lui **Sh.**, marcând astfel dreptul bărbatului din China arhaică de a fi poligam, pentru a-și asigura succesiunea prin mulți copii. Sub guvernarea lui, s-a statornicit o armonie perfectă între oameni. **Sh.** și-a consolidat statul, acordând funcții importante lui **Gao Yao* și lui *Yü*; cu ajutorul tăbliților de jad tradiționale *(gong, hou, bai, zi, nan)* a distribuit echilibrat toate rangurile și funcțiile necesare guvernării provinciilor imperiale. A fost înmormântat pe malul râului Xiang. Tradiția îi mai atribuie lui **Sh.** compunerea unui stil muzical de cea mai rară frumusețe (se și numește „muzica lui Shun"), constând din 6 tonuri **yang* (masculine) și 6 tonuri **yin* (feminine), în perechi; pe baza acestui sistem muzical se cânta imnul imperiului chinez, *Da he (Marea armonie)*.

Shuwaliyatta Zeu insurgent din mitologia hurrită *(→ mitologii din Mesopotamia)*, fratele zeului furtunii **Teshub* pentru întronarea căruia luptă. **Sh.** este identificabil cu zeul hittit (anatolian) **Tashmishu*.

Sia Zeiță sapiențială din **mitologia egipteană*, ocrotind înțelepciunea și cunoașterea; ea personifică, de fapt, efortul mental, inteligența activă; asociată cu zeul *cuvântului creator, **Hu*, **S.** e reprezentată deseori șezând la dreapta zeului **Thot*.

Sibyllae (probabil din forma dorică Σιο βολλα a sintagmei θεοῦ βουλή – voința zeului) Profetese romane și preotese apollinice înzestrate cu darul *divinației. Numărul lor e incert: *Platon vorbește de una singură, considerând-o ca prototip, sau referindu-se numai la cea din Cumae; după *Lactantius erau zece: *Albunea* (locuind într-o dumbravă de lângă Tibru), *Delphica*, *Demophile*, *Libyca*, *Samia*, *Persica* ș.a. Cea mai vestită, *Delphica* sau *Cumana* din orașul italic Cumae (uneori numită și *Deipholea*), pe care ar fi consultat-o *Aeneas; aceasta, deosebit de longevivă, dar împuținându-și trupul pe măsura îmbătrânirii, i-ar fi oferit lui Tarquinius Superbus *Cărțile Sibylline* (cf. Vergilius, *Eneida*, VI, 10); romanii o considerau inspirată direct de **Apollon*, de aceea Tarquinius ar fi plătit o sumă imensă pentru 3 din 9 cărți, nefiind în stare să le cumpere pe toate și

tocmindu-se la preț cu Sibylla din Cumae. Dar, după o altă *legendă relatată fără mari deosebiri de Plinius cel Bătrân, Titus Livius, Dionysios din Halicarnas, Aulus Gellius ș.a., aceste cărți i-au fost oferite lui Tarquinius Superbus de o bătrână anonimă; când regele nu a vrut (sau nu a putut) să accepte prețul cerut, bătrâna a ars pe vatră 3 din cele 9 cărți, apoi încă 3, fără a-și modifica prețul, și abia ultimele 3 au fost cumpărate de rege, fără tocmeală. După tradiție, colecția primitivă a celor 3 cărți cumpărate de Tarquinius a ars în marele incendiu al Capitoliului, din anul 83 î.e.n.; ulterior, o comisie numită de Sulla a încercat să reconstituie textul integral, pe baza *oracolelor aflate în circulație; noua colecție, conținând cam 1000 de versuri și depusă solemn în Capitoliu (76 î.e.n.), este mutată de Augustus (12 î.e.n.) pe Palatin. *Cărțile Sibylline (Libri Sibyllini)* ar fi conținut toate oracolele apollinice și o anumită legislație religioasă, respectată mult timp de romani. De fapt, textele tradiționale nu au rămas nemodificate, probabil adesea și din motive conjuncturale. După ce codicele reconstituit a fost mutat în *templul lui Apollo de pe Palatin, împăratul a numit un colegiu special de zece *sacerdoți *(quindecemviri sacris faciundes)*, care să aibă grija supremă a pazei; de atunci, textele sibylline nu mai puteau fi consultate decât pe baza deciziei senatului și chiar atunci numai în împrejurări (naturale, politice, militare) excepționale. Se pare că de la început, accesul nu fusese general, căci încă sub Tarquinius Superbus cele 3 cărți legendare s-ar fi păstrat în paza a zece custozi (5 patricieni și 5 plebei) constituiți în comisie din anul 367 î.e.n.; incinta de păstrare era templul lui *Iupiter Capitolinul (de pe Capitoliul din Roma), iar cele 3 texte puteau fi consultate de preoți în împrejurări grele, când se cerceta destinul viitor al poporului roman. *Cărțile Sibylline* sunt însă atestate de istoricii romani abia în primii ani ai republicii, ca un codice eclectic de oracole grecești, vag adaptate. Apoi, mereu amplificate, sub împăratul Augustus, textele au fost supuse unei revizii critice fundamentale, înainte de a fi fost mutate în templul apollinic. Dar în sec. IV, din porunca lui Stilico, aceste scrieri sunt arse, neputându-se salva decât citatele anterioare ale altor autori (cam 70 versuri); iar ceea ce a început să circule ulterior sub titlul de „cărți sibiline" nu reprezenta decât o contrafacere. După unele izvoare antice, textele sibylline ar data din vremea lui Solon (sec. VII–VI î.e.n.) și ar aparține numai Sibyllei din Hellespont.

§ C. Schultess, *Die sibyllinischen Bücher in Rom*, Leipzig, 1895

Sid (pl. *Side*) Ființă divină, greu individualizabilă pentru că e multiplicată în număr indistinct, din **mitologia celtică*, mai ales în ramura irlandeză. Ființele din categoria *Side* se credea că locuiesc, sub pământ, în dealuri, în peșteri, în crăpăturile stâncilor, alteori însă pe minunate insule oceanice. Organizați după tipologia societății omenești, Sizii sunt adesea în rivalitate cu oamenii; unii oameni (mai ales eroii) reușesc să pătrundă în lumea acestora, mergând la ei fie să le pețească fetele, fie pentru a-și procura obiectele miraculoase de care dispun aceste misterioase divinități.

Siddha Clasă de semizei din **mitologia vedică* și **post-vedică*, înzestrați cu forță magică supranaturală și locuind între Pământ și Soare; sunt semidivinități prin excelență benefice. Zona lor de locuire se numește adesea *Siddhakṣetra* (Țara Fericiților) sau *Siddhabhūmi* (Țara Fermecată).

Siduri Vrăjitoare mitică babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia)*, locuind pe țărmul oceanului care înconjoară pământul. Zeiță a vinului, patroană a cramelor, **S.** avea epitetul curent în acest înțeles: *Hangița Zeilor*; amintită în **Poemul lui Ghilgamesh*.

Siegfried Eroul mitic principal din *Nibelungenlied (→ Nibelungi)* reluat după *Sigurdhr* din **mitologia scandinavă (→ Edda Veche, Völsungasaga)*, printre ale cărui fapte fabuloase este uciderea *balaurului *Fàfnir, păstrătorul aurului nibelung; dar, murind, Fàfnir aruncă asupra comorilor (de care e deposedat) *blestemul aurului (→ blestem)*, devenit ispită perpetuă și consecință nefastă pentru oricine ar pătrunde în raza sa de acțiune; acest submit alegoric descrie acțiunea blestemului chiar asupra lui **S.**, a cărui biografie mitică e spectaculoasă: gustând din inima friptă a lui Fàfnir, începe să priceapă graiul păsărilor de la care află despre *Walkyria **Brunhilde*; logodindu-se cu ea și îndrăgit de ea, e silit – printr-o manevră magică de spălare a memoriei – să se însoare totuși cu Gudrun, fiica Kriemhildei și sora regelui burgund Gunnar, pentru care de fapt cucerise inima Walkyriei; iar după o ceartă dintre cele două femei, **S.** e ucis (dintr-o uneltire a Brunhildei) de cumnatul său Haven (Guttorm). Sub stratul de *legende cavalerești, mitul *morții e umbrit de alegoria *blestemului aurului*.

Sif (norv. *sif* – neam, stirpe) Zeiță *htonică din **mitologia scandinavă*, ocrotind fertilitatea lumii, munții împăduriți și iarba. Zeul infernal *Loki i-a dăruit părul de aur care a făcut-o strălucitoare; iubită de zeul stâncilor sterpe *Hrungnir, nu-i acceptă dragostea și se mărită cu *Thorr, zeul fulgerului, de la care naște pe *Modi, dar devine astfel și mama vitregă a zeului-schior *Ullr; mai naște și o fiică: Thrud, care simbolizează forța imbatabilă a tatălui ei. Darul oferit de Loki este însă silit: zeul *focului subpământean îi furase părul autentic, făcând-o să chelească, întrucât **S.** era printre cele mai frumoase femei divine; dar amenințat, Loki obține de la piticii aurari *(→ Sindri)* un nou păr de aur, pe care i-l implantează. Unele interpretări deduc din *mit că **S.** nu ar fi decât personificarea câmpiei și a lanurilor, pe care

zeul atmosferic Thorr o fecundează prin furtunile pluviale.

Sigyn Soția zeului infernal *Loki, din **mitologia scandinavă*. Când zeii Aseni *(*Asa)* îl leagă pe acest zeu turbulent, într-o peșteră, cu mațele fiului său Narvi (născut de **S.**) și îl pun sub gura, picurând neîncetat venin, a unei vipere, **S.** se așează de bunăvoie alături și adună periodic veninul într-un vas pe care îl varsă afară, ca să ușureze chinul soțului ei.

Silenus (grec. Σειληνός) Satir din **mitologia greacă*, având înfățișare grotescă, dar profundă înțelepciune și totodată harul profeției. Vechea tradiție mitică din Hellada afirma că **S.** a fost înțeleptul care a contribuit, împreună cu discipolul său **Dionysos*, la civilizarea lumii; în *Bucolicele* lui Vergilius (egloga VI), **S.** dezvoltă ideile cosmogonice ale lui *Epicur; iar în *Istorii variate*, de Ailianos, poartă o discuție filosofică în care, la cererea regelui *Midas, prezintă o lume necunoscută, care ar coincide, în unele repere, cu *mitul *Atlantidei. Miturile mai târzii, socotindu-l fiu al lui *Pan sau al lui *Hermes, îl înfățișau ca preceptor al lui *Dionysos* și apoi făcând parte din suita acestui zeu (în varianta romană, din alaiul lui **Bacchus*, al cărui educator fusese); atunci **S.** era reprezentat ca un bătrân caraghios, mereu beat, adesea călare pe un măgar (romanii și-l imaginau beți, cârn, chel, slut). O tradiție antică îi atribuia și invenția flautului. În **mitologia romană* există și pluralul *Sileni* – divinități secundare ale tufișurilor și boschetelor. La origine, se pare că **S.** fusese un daimon *(→ demoni)* sau un *geniu al vegetației.

Silvanus Zeu arhaic din **mitologia romană*; confundat mai târziu cu *Faunus, era invocat ca protector al vegetației sălbatice, mai ales al dumbrăvilor și *pădurilor; *cultul său provine probabil dintr-o formă de *dendrolatrie legată de un *tabù primitiv. Într-o epocă veche, *Silvanus* era și un epitet al zeului **Mars*. De la un timp, devine un zeu popular, mai ales țărănesc și pastoral, întrucât i se atribuie și ocrotirea turmelor; de atunci li se îngăduia și femeilor să asiste la serviciile divine ce îi erau consacrate. Ori de câte ori se considera că se supără, era îmbunat cu *ofrande simple de lapte proaspăt. **S.** avea și formă plurală: *Silvani*.

simbol (grec. σύμβολον – semn; lat. *symbolus* – pecete) În *mitologie și *religie, o reprezentare convențională concretă a unei noțiuni abstracte, urmărind fixarea accesibilă a unor *miturile incomprehensibile în forma lor originală; astfel, pasărea fiind **s.** zborului, mitul lui *Icar, care folosește în aeropurtare aripi batante, devine **s.** aspirației omenești de a zbura; în schimb, zborurile *profetului biblic *Iezechiel, în condiții incomparabile cu mediul ambiant natural, nu sunt traductibile în **s.** Prezența **s.** ca element mitic traductor e mai răspândită în unele arii (de ex., **mitologia greacă*) decât în altele, după cum este mai prielnică unor categorii de mituri din mitologia generală (marea – *Poseidon; *haosul acvatic primordial – *Tiamat; *soarele – *Ré, *Helios, *Shamash; *focul subteran – *Hades, *Loki; focul ca *element – *Agni; frumusețea feminină –*Aphrodite; agricultura – *Demeter; moartea – *Osiris ș.a.), însă chiar și aici interpretarea simbolică simplifică și minimalizează nucleul mitic originar. Mai mulți mitologi au operat o reducție a întregii mitologii la un sistem de gândire simbolică, adesea confundând miturile cu literatura (în special romanticii germani, apoi, în felul lor aparte, psihanaliștii, ca S. *Freud și C.G. *Jung, în fine existențialiștii, ca M. Heidegger). **S.** nu poate fi nici exclus din interpretarea mitologiei, însă nici generalizat ca o cauză esențială și unică a mitogenezei.

§ Carl Gustav Jung, *Wandlungen und Symbole der Libido*, Leipzig–Wien, 1912; id., *L'homme et ses symboles*, Paris, 1970; Mircea Eliade, *Images et Symboles*, Paris, 1952

Simon Magul Personaj misterios din sec. I e.n., descris parțial în *N.T. (→ Biblia)* și sporadic în *patristică și în unele scrieri gnostice – în moduri diferite, de oarecare ambiguitate. Izvoarele creștine îl prezintă ca pe un doritor să cumpere cu bani forța spirituală a *Apostolilor (de unde și termenul *simonie*, denumind traficul sacralității și al funcțiilor ierarhice bisericești). **S.M.** a fost botezat de ap. Filip, care predica învățătura lui *Isus Christos în Samaria, se pare ținutul originar al personajului „care era vrăjitor și amăgea poporul Samariei", oamenii înșiși afirmând că „el e puterea lui Dumnezeu, numită cea mare" și ascultând de el, „fiindcă de multă vreme, cu vrăjile lui, le luase mințile": predica lui Filip reușește să îndrepte atenția mulțimii spre învățătura creștină și atunci s-a convertit chiar **S.M.**, probabil deoarece „uitându-se la semnele și la marile minuni ce se făceau era peste măsură de mirat" (*N.T., Faptele Apostolilor*, VIII, 9–13). Se deduce că îl impresionase cel mai mult *taumaturgia, căci „dacă a văzut că Duhul Sfânt se dă prin punerea mâinilor apostolilor, le-a adus bani și le-a zis: «Dați-mi și mie puterea aceasta, ca pe oricine voi pune mâinile să primească Duhul Sfânt!»"; același gest era deci interpretat diferit (**S.M.** nu considera *spiritul divin decât o putere șamanică, bună în orice practici de *magie), fiindcă ap. Petru îi răspunde: „Banii tăi, cu tine odată, să fie de prăpăd! Căci ai socotit că darul lui Dumnezeu se câștigă cu bani!" și îl îndeamnă să se pocăiască, iar **S.M.** pare convins și speriat: „Simon a răspuns și a zis: «Rugați-vă voi la Domnul pentru mine, ca să nu vie asupra mea nimic din cele ce ați zis »" (*ibid.*, 18–24). *Origenes nu face decât să reia textul neotestamentar (*ibid.*, VIII, 10): „Simon, magul din Samaria, [...] zicea că el este puterea lui Dumnezeu numită «cea mare»" (*Contra Celsum*, VI, 11). Nu ne informează mai mult nici *Ter-

tullianus. Iustin Martirul (în *Apologia*, cca 138) vorbește despre un samaritean, Simon, din satul Gitta, care a devenit celebru prin minunile săvârșite la Roma, sub Claudius, ajungând să fie socotit zeu și consacrându-i-se chiar o statuie cu dedicația *Simoni Deo Sancto*; dar o inscripție autentică, găsită în 1574 *(Semoni Sango Deo Sacrum Sex Pompeius)*, indică o confuzie făcută de Iustin cu zeul roman **Semo Sancus*. Hippolytos citează o scriere, atribuită lui **S.M.** *(Marea Revelație)*, în care se predică prezența *Forței infinite*, ca principiu a tot ce există, un principiu identificabil cu *focul increat (ca *element), însă creator, cu rol esențial în *cosmogonie. Într-o scriere aparent gnostică *(→ gnostici)* – *Recognitiones* – e prezentat un Simon Magul care susținea că, mai presus de toți zeii existenți, este *Zeul Bun*, incognoscibil și neputând fi măcar conceput, în timp ce zeul din *N.T.* este un zeu imperfect, al răutății, astfel că și lumea, opera lui, este imperfectă și ea; așadar, *mântuirea oamenilor nu ar avea altă cale decât soluția unică a descoperirii și cunoașterii Zeului Bun *(Bonus Deus)*. Textul din *Faptele Apostolilor* sugerează, fără a spune explicit, un *simbol: opoziția între *Simon Magul*, vrăjitorul, și *Simon Petru*, întâiul Apostol, unul subînțelegându-se că este slujbașul *Diavolului, celălalt – slujitorul lui Isus Christos. Diverse apocrife au încercat să ilustreze această opoziție; astfel, aflându-se la Roma, **S.M.** vrea să-și consolideze popularitatea printr-un act de magie și se pregătește să imite înălțarea lui Christos; fie pe Câmpul lui Marte, fie chiar în For, sare în aer de pe o schelă specială, *demonii îl susțin (într-o variantă se ridică el însuși de la sol, în pură levitație), iar ap. Petru le poruncește să se retragă, încât **S.M.** se prăbușește zdrobindu-se de pietre (pietrele simbolizând numele lui Petru: πέτρα, πέτρος [Petros] – piatră, stâncă). Surse mai târzii informează că **S.M.** ar fi studiat la Alexandria, devenind apoi filosof itinerant, magician, mutant, înzestrat cu însușiri paranormale (sugestie hipnotică, levitație, telekinezie) și predicând ideea că rădăcina tuturor lucrurilor este focul supracelest ascuns.

§ K. Pieper, *Die Simon-Magus-Perikope*, Münster, 1911

Sin Zeul-lună în mai multe **mitologii din Mesopotamia* (la sumerieni: *Suen*); inițial zeu principal, care își cedează apoi importanța cultuală, în Akkad și Babilon, odată cu dezvoltarea agriculturii, ascensiunii *cultului zeului solar **Shamash*, rămânând totuși până în târzia epocă asiriană un zeu venerabil și important (babilonienii îl considerau tatăl lui Shamash și al zeiței *Ishtar); identificat mai târziu cu **Nannar*, **S.** este fructul divin care renaște neîncetat. Într-un imn sumerian, reluat și extins apoi în toată Mesopotamia, **S.** e numit: „Întâiul dintre toți, cel puternic, căruia nici un zeu nu-i scrutează inima necuprinsă, iute alergător cu genunchi neobosiți, care le deschide zeilor, fraților săi, drumul!" Aici se include și o concepție astrologică arhaică, socotind *Luna *(Sin)* astrul major și de valoare oraculară superioară față de *Soare *(Shamash)* și de planeta Venus (Ishtar); imnul sugerează că Luna călăuzește pe cer constelațiile, care sunt imaginile vizibile ale zeilor. Printre epitetele principale ale lui **S.** figura mai ales supranumele *Naramsit* (Zeul ieșind strălucitor, Lumina ce se înalță). Era reprezentat de obicei pe tron, cu o barbă bogată până la brâu, în mâini cu însemnele regale (sceptrul și toiagul), pe cap cu o tiară cu 4 perechi de coarne sub care era secera lunii – „barca cea curată a cerului". Cifra 30, *simbolul său numeric, indica numărul zilelor convenționale ale unei luni calendaristice. Marile sanctuare ale zeului se aflau în orașele Ur și Harran.

sincretism (grec. συγκρητισμός - din: σὺν + κρητίζειν; *Plutarh: a combina laolaltă un dușman comun din bărbații cetăților Cretei) Termen aplicat mai ales în circulația formelor culturale, cu precădere în *mitologie și folclor, ca noțiune, desemnând fenomenul spontan, de suprapunere sau contopire a unor *mituri și / sau teme folclorice sau a unor divinități din diverse zone geografice; chiar dacă sunt diferențiate prin anume particularități secundare, având însă o esență atributivă mai mult sau mai puțin asemănătoare, acestea se pot contopi într-o singură structură comună mai multor popoare (de ex., *Isis –*Ishtar – *Astarté; *Dyaus – *Zeus –*Iupiter – *Odhinn; *Kukulkan – *Quetzalcòatl – Nacxit). Există forme de **s.** între *mituri aparent antagonice: *Isus Christos e comparabil cu *Mithra, *Attys, *Adonis, *Osiris; *Fecioara Maria – cu Isis, dar și cu *Eredatfedhri (fecioara care îl va naște pe *Saoshyant). *Serapis însă nu e o divinitate sincretică, ci un produs eclectic artificial, de elaborare teologică. Forme noi de **s.** se întâlnesc în arhipelagurile Pacificului *(→ cargocult)*, ca și în Africa, fiind urmări fie ale activității misionarilor creștini sau ale expansiunii islamice, fie ale absorbirii nedigerate a civilizației europene: astfel, boșimanii adoră un zeu, Erob, cu atribute confuze, împrumutat de la hotentoți (Elob, corupție fonetică de la *Elohim); iar vechiul zeu nigerian *Ogivu, ocrotitor al sângelui și sevei, a devenit și zeul benzinei. În condițiile influențelor și contaminărilor interculturale, **s.** este o tendință de simplificare a *panteonului în genere și a structurii anumitor divinități care se aglomerează în conștiința omului religios politeist *(→ politeism)*. După P. Lévêque, există un **s.** (henoteist), înclinat să identifice între ele divinitățile de același sex din *religii diferite, spre conceperea divinului ca o esență unică (cf. *Essai de typologie des syncrétismes* – în culegerea *Les syncrétismes dans les religions greque et romaine / Colloque de Strasbourg*, Paris, 1973).

Sindri Unul din cei mai iscusiți gnomi din **mitologia scandinavă* și **germanică*; acest pitic este un artizan rafinat – aurar, fierar, în genere specialist în metalurgia magică; împreună cu fratele său *Brokk*, care se îngrijea de foale (amândoi, fii ai preaputernicului pitic *Ivaldi*), a confecționat lancea *Gungnir*, care nu-și greșea ținta și nu putea fi oprită din zbor (pentru *Odhinn); *părul de aur* (pentru zeița *Sif); corabia *Skidbladnir*, omnidirecțională și încăpătoare – putând transporta toți *zeii din *Asgardhr – și care putea fi strânsă până la dimensiunea unui obiect de buzunar (pentru *Freyr); mistrețul cu păr de aur *Gullinbursti*, care se regenerează pe măsură ce e mâncat (pentru toți zeii clasei **Asa*); inelul *Draupnir*, din care picurau, la fiecare a 9-a noapte, alte 8 inele de aur (pentru Odhinn); ciocanul fulgerător **Mjölnir* (pentru *Thorr). Lui **S.** i se acordau epitetele: *Omul-de-zgură* și *Faurul*, iar fratele său Brokk se numea și *Viezurele*.

Singbonga *Spiritul suprem, în *mitologia populației aborigene (prearice) *bihor*, din Chota Nagpur (India). La început, **S.** se aflase în lumea inferioară, subacvatică, a oceanului primordial; apoi s-a ridicat la suprafață prin tulpina scobită a *lotusului și i-a poruncit broaștei țestoase să-i aducă de pe fundul apei puțin mâl; acceptând ordinul, broasca țestoasă subțiază fără voie mâlul, ridicându-l prin apă; trimis după aceea, crabul pățește la fel; abia lipitoarea reușește să aducă puțin mâl intact, depunându-l în palma lui **S.**, iar acesta poate face din mâl Pământul *(→ cosmogonie)*. Structural, acest *mit cosmogonic are corespondențe în miturile similare din alte arii asiatice: fino-ugrică *(→ mitologie finlandeză)* și uralo-altaică *(→ mitologie mongolă)*.

§ Rai Bahadur Sarat Chandra Roy, *The Bihors, a little known jungle-tribe of Chota Nagpur*, Ranchi, 1925

sinucidere rituală Cele mai multe *religii, ca și majoritatea sistemelor juridice civile, au condamnat actul sinuciderii, indiferent de motivația psihologică a sinucigașilor (în concepțiile laice, exceptându-se și chiar încurajându-se acele acte sinucigașe în care erau interesate demnitatea patriei sau siguranța vitală a statului). Cele mai intransigente religii în acest sens sunt *iudaismul, *creștinismul și *islamul, din ideea că o creatură nu are dreptul de a distruge opera creatorului. Chiar dacă în numeroase alte forme religioase sinuciderea e acceptată în mod tacit, excepțiile de încuviințare fățișă sunt rare și chiar această încuviințare are în vedere o rațiune bine motivată: în **shintoism* – unde tradiția a menținut predilecția pentru formele *seppuku (harakiri)* și *kamikaze*, în religia *aztecă*, precum și în unele comunități filosofice *(pitagoreicii, platonicii*; de asemenea *stoicii* – care o și recomandau). Îndeobște, sinuciderea a fost privită fie ca un act de libertate și curaj, fie ca unul de lașitate, fie ca o consecință a dezaxării mintale. La începutul sec. XIX, opinia generală se lasă influențată de medicii S.E. Esquirol (*Sur la monomanie du suicide*, Baillière, 1838) și Moreau de Tour, pentru care toți sinucigașii sunt fără excepție niște alienați mintali; dar, spre sfârșitul aceluiași secol, sociologul Émile Durkheim (*Le suicide*, Paris, 1897) afirmă că un om cu mintea sănătoasă nu poate atenta la propria viață decât din rațiuni particulare motivate. Aceste „rațiuni particulare" au fost însă întotdeauna diferite; statistica a decelat următoarele categorii cauzale: fanatism religios sau politic, deznădejde, orgoliu, vanitate, sațietate de viață, spirit de imitație, decepție în dragoste, crah financiar, onoare, devotament, demnitate, nerăbdarea de strămutare în viața de apoi. Contrar opiniei acreditate (oficial sau popular), în categoria nevroticilor, sinuciderile sunt ceva mai frecvente la schizofrenici, mult mai rare însă la isterici și în nevrozele comune, dar destul de numeroase la epileptici; sunt în schimb foarte rare în cazurile de demență și complet inexistente la debilii și arieratii mintali; există însă, prin excepție, forme de inframisticism maniacal, în sectele manipulate (de ex. *secta sinucigașă Templul Poporului de la Jonestown). Rata sinuciderilor este variabilă probabil și etnic, dar mai ales (ceea ce interesează istoria) în funcție de religia practicată și de stadiul respectiv al civilizației, ~ *Primitivii* din fazele primare ale societății omenești (așa-zișii troglodiți) se poate afirma că nu cunoșteau fenomenul sinuciderii, dacă observăm că în Țara de Foc (unde locuiau grupuri umane, ca tribul *ona*, descris de Charles Darwin mai curând ca o turmă) sau în Australia Centrală, actul sinuciderii de orice gen este cu desăvârșire absent. ~ În *Egipt*, justiția faraonică, în cazuri penale grave, recomanda sinuciderea atunci când condamnatul era un demnitar; o anumită **s.r.** se întâlnea uneori printre faraoni: după Herodot, Ramses II s-a sinucis în ziua când a împlinit vârsta de o sută de ani; mult mai târziu, ca să nu fie umilită, Cleopatra s-a lăsat mușcată de un șarpe veninos. ~ În *China* antică nu au existat restricții; dimpotrivă, exista chiar un *zeu sau un *geniu patronal al sinucigașilor; dar, datorită răspândirii *budismului (și, implicit, doctrinei **saṃsāra* a ciclului de reîncarnări), sinuciderea devine un fenomen social ritualizat, care se efectuează în cadrul unor ceremonii publice, anunțate prin afișe, astfel că intensa frecvență a cazurilor duce, în sec. XIX, la măsuri de stăvilire a fenomenului prin edicte religioase. ~ În *India*, **s.r.** nu a constituit niciodată o practică frecventă, dar nici nu a fost evitată; tradiția scripturală vedică *(→ Veda)* și *budistă* nu precizează altceva decât avantajul eliberării spiritului *(*Ātman)* din trup; în **jainism*, **s.r.** este admisă ca o cale a desăvârșirii. Regele Candragupta (322–298 î.e.n.) s-a sinucis prin inaniție. Văduvele erau (și mai sunt adesea)

obligate de tradiția morală să moară spre a-și urma soții; astfel numeroase soții se aruncă de vii în flăcările rugului de incinerare a soților, considerându-se acesta un act de onoare, o sinucidere simbolică, numită *sati*, după zeița Sati, fiica marelui zeu *Çivá, sinucisă potrivit tradiției mitice. ~ În unele zone din peninsula *Indochina* (îndeosebi la populația budistă), uneori sunt practicate sinucideri protestatare prin autoincinerarea rituală (cazul bonzului Tchich Uang de 73 ani, din Saigon, care și-a dat foc după ce s-a stropit cu benzină, sau al novicelui de 17 ani din Hue, a cărui sinucidere a urmat un *ritual budist riguros, ca replică la măsurile președintelui Diem care, catolic fiind, nu acorda egalitate religioasă credincioșilor budiști). ~ *Japonia* posedă forme de **s.r.** dintre cele mai complexe, care multă vreme au depins de *cultul specific al *strămoșilor și de veneratia pentru împărat, fiind pe de o parte încadrate în *credința caracteristică asupra însușirilor purificatoare pe care le are *moartea, pe de alta – în totala absență a thanatofobiei din mentalitatea japoneză; tradiția **s.r.** a fost tot timpul alimentată abundent de cele două religii de bază: *shintoismul* și *budismul*. Forma tradițională militară *kamikaze* (vântul divin) este o expresie de abnegație și devotament patriotic; stabilită de Inoguchi, în memoria unui uragan sacru care, distrugând flota mongolă a lui Kubilai-han la 14 august 1281, a salvat arhipelagul nipon de invazie, în epoca modernă, această tradiție militară a dus la transformarea benevolă a bărbaților în arme vii: apare omul-torpilă, omul-avion, omul-bombă, omul-rachetă (în ultimul război, aviația și-a format un corp special: *tokubutsu*, de piloți fără alternativă). Europenii au considerat misiunile *kamikaze* fie robotizare, fie fanatism patologic; dar nu se înregistrează nici un caz de rebeliune, refuz, ezitare, dimpotrivă, cererea de misiuni depășea cu mult oferta, iar mobilul, în cadru perfect lucid, era o incomparabilă forță morală religioasă (poate totuși comparabilă numai cu a primilor creștini), specifică Japoniei, din tradiția samurailor; (primii *kamikaze* din 1944–1945 au fost zeificați, acordându-li-se familiilor onoruri și pensii mari); un *kamikaze* venea să-și ia în primire misiunea în cadru religios ceremonial, în tradiționalul veșmânt alb sau negru, ras în cap, după ce își făcuse testamentul și lăsase o buclă de păr și unghiile tăiate, iar văduvele au constituit ulterior un club, făcând de două ori pe an pelerinaje la sanctuarul Yasukuni din cadrul cultului proiectilelor umane voluntare *(nikudan)*. Celălalt ritual: *harakiri* (pântece-deschis), numit însă de japonezi cu un cuvânt mai puțin vulgar: *seppuku* – este o tradiție specific shintoistă, constând, până în sec. XII, din tăierea beregatei, apoi din despicarea fulgerătoare a abdomenului cu extragerea intestinelor, numai după o pregătire de câteva ore, rezidând într-o maximă concentrare spirituală. Femeile japoneze au dreptul la sinuciderea *gigaki*, prin tăierea beregatei. ~ În *lumea ebraică*, sinuciderile au fost rare, întrucât legislația religioasă a *iudaismului* a condamnat actul, socotit infamie contrară planurilor lui *Yahweh; totuși, **Biblia* citează câteva cazuri de excepție, fiecare cu justificarea sa particulară: Saul se aruncă în sabie, după dezastrul războiului cu filistenii; un macabeu, căruia Antiochus îi ucide 6 frați, se aruncă în foc; Ptolemeu Makron se otrăvește, acuzat fiind de trădare; Zambi se lasă ars din remușcare; Eliazaz se omoară ca să-și eternizeze numele; Rhazis alege moartea ca să nu-și renege credința; Abimeleh, lovit mortal de o femeie, ordonă unui slujitor să-l omoare de tot, ca să nu se spună că l-a răpus o mână femeiască; Iuda se spânzură (*N.T.*, *Matei*, XXVII, 5) sau își despică pântecul (*N.T.*, *Faptele Apostolilor*, I, 18) din remușcarea de a-l fi trădat pe *Isus Christos. ~ În *Hellada* arhaică, sinuciderea de orice fel era repudiată, iar sinucigașii, îngropați în afara orașelor, în locuri ascunse și sălbatice, cu interdicția oricăror semne funerare; în Cipru, acestui gen de mort i se ardeau mâinile. După *Platon, omul fiind proprietatea zeilor, nu poate dispune de moartea sa; iar Aristotel condamnă sinuciderile, deoarece acest act „slăbește cetatea" și, lipsind-o de un cetățean, „atrage asupra ei mânia zeilor". Mai târziu, în epoca de consolidare a cetăților grecești, statul avea dreptul, prin magistrații săi, să autorizeze sinuciderea și să procure doza necesară de zeamă de cucută; în cazuri speciale, sinuciderea era de fapt comutarea pedepsei cu moartea prin execuție sau alternativa ostracizării; așa s-a întâmplat cu *Socrate, care a luat cu mâna sa otrava, apărându-și demnitatea și dreptul moral de a nu prefera exilul. Sinuciderea capătă acordul scepticilor, cinicilor, epicureicilor (care o considerau un act firesc de eliberare) și stoicilor (care o justificau pentru omul care nu mai era în stare să ducă o viață omenească normală). ~ La *Roma*, influențată de filosofia stoică, dar și de conștiința datoriei față de patrie, sinuciderea era practicată – după informațiile date de Seneca, Lucretius, Cato – pentru a salva onoarea, pentru a nu supraviețui dezastrului patriei sau din disperare. Seneca o definește astfel: „Sinuciderea este triumful voinței omenești asupra lucrurilor". ~ La *celți*, credința în imortalitate și în transmigrația sufletelor a acreditat o existență postumă fericită chiar și pentru sinucigași. Gallii se sinucideau ca să-și urmeze șeful mort; dar se practica și un tip de derogare particulară: când un candidat la moartea prin sinucidere mai avea de rezolvat treburi terestre, își cumpăra un înlocuitor care, împărțind plata încasată celor apropiați ai săi, se sinucidea în locul candidatului. ~ *Popoarele precolumbiene* din America Centrală respectau și practicau sinuciderea; *sacrificiile aztece pentru zeul *focului, *Huehueteotl, erau conștiente: alergătorul, purtând flacăra vie în pieptul despicat, nu avea conștiința

unei condamnări, ci a unei misiuni sacrificiale. Popoarele din grupurile nahuatl şi maya au avut sinucigaşi, în majoritate prin spânzurare, pe care îi aştepta ospitalieră în *Paradis zeiţa spânzuraţilor, *Ixtab. ~ În *Africa Neagră*, în genere, ideea sinuciderii produce groază, din credinţa că actul deliberat de a-ţi curma singur viaţa este inspirat de *demonii malefici – ca în Uganda sau la tribul ashanti din Coasta de Fildeş; iar tribul pagaforek (Guineea) profanează (→ *profanare)* şi lapidează cadavrele sinucigaşilor; în tribul diola (Senegal) se produc sinucideri frecvente, din răzbunare contra celor prea ataşaţi de viaţă; iar dogonii (Mali) obişnuiesc să se retragă în păduri şi să moară de foame, pentru a-şi regăsi strămoşii. ~ În *Polinesia*, tribul canac respectă şi practică sinuciderea, crezând că pe această cale omul poate ajunge *zeu, de fapt, din năzuinţa de a obţine condiţii mai bune de existenţă. ~ *Eschimoşii*, admiţând *metempsihoza, în ideea că omul bun renaşte în alt om, iar cel rău într-un animal, şi considerând moartea o tranziţie scurtă între două vieţi, nu dispreţuiesc sinuciderea; din acelaşi motiv (implicat însă în marea dificultate de a hrăni un om neproductiv), bătrânii sunt lăsaţi singuri, în deşertul de zăpezi, ei înşişi aşteptându-şi moartea fără revoltă, conştienţi de raţiunea specifică a tradiţiei polare. ~ În *lumea creştină* modernă, sinuciderea este interzisă; dar martirajul comunităţilor timpurii din creştinismul primitiv era totuşi un gen de sinucidere colectivă, lentă sau instantanee: acei creştini cântau psalmi în groapa cu lei sau îşi mortificau trupul în recluziune; sinucigaşii martiri (sf. Francisc, sf. Martinian, sf. Dominic) au fost canonizaţi de *Biserică. Primii mari teologi şi părinţi ai Bisericii (*Origenes, *Tertullianus, *Toma din Aquino) considerară îndreptăţită sinuciderea prin martiraj, iar Tertullianus definea drept sinucidere moartea deliberată a lui Isus Christos; mai târziu, Toma din Aquino şi-a pus întrebarea cum ar fi putut muri Isus fără să o fi vrut el însuşi. Părinţii Bisericii glorificaseră martirajul, stârnind în grupurile creştine o amplă frenezie a morţii în care era întrezărit mijlocul de a se debarasa de povara existenţei pământeşti şi calea de a intra în Paradis. Totuşi, îngrijorat de consecinţe, Origenes a combătut de la o vreme martirajul cu orice preţ. Sf. *Augustin admitea sinuciderea ca mijloc de a scăpa de *păcat, dar s-a ridicat împotriva caracterului ei epidemic; negăsind în scripturi (nici în *V.T.*, nici în *N.T.*) vreun text de interdicţie a sinuciderii, el s-a sprijinit pe ideea platoniciană din *Phaidon* (sinucigaşul provoacă mânia zeilor), ca şi pe porunca a 7-a din *Decalog* („Să nu ucizi"), conchizând că viaţa este un dar de la *Dumnezeu, iar a ţi-o lua singur înseamnă a-l dispreţui şi a-l ofensa. În cele din urmă, Biserica creştină a condamnat sinuciderea ca pe o crimă; iar în 553, Conciliul din Orléans refuză ritualul funerar sinucigaşilor religioşi şi apoi, în 562, Conciliul din Praga îl refuză oricărui fel de sinucigaşi. ~ *Islamul* interzice sinuciderea fără excepţie; sinucigaşului nu i se cuvine ultima *rugăciune de înmormântare, iar înhumarea se face discret. *Coranul* afirmă net: „Omul nu moare decât din voinţa lui Allah. Nu vă ucideţi voi înşivă, căci Allah este iertător faţă de voi, iar dacă cineva se omoară din răutate sau ticăloşie, va fi fript în focul Iadului."

§ S.E. Esquirol, *Sur la monomanie du suicide*, Baillière, 1838; A. Legoyt, *Suicides anciens et modernes*, Paris, 1881; J. Gernet, *Le suicide par le feu chez les bouddhistes chinois du Ve au Xe siècle*, Paris, 1962; Romi, *Suicides bizarres*, Paris, 1964; A. Alvarez, *Le dieu sauvage. Essai sur le suicide*, Paris, 1972; P. Moron, *Le suicide*, Presses universitaires de France, Paris, 1973; Jean Baeschler, *Les suicides*, Paris, 1976

Sippia Zeiţa prieteniei, în **mitologia scandinavă* şi **germanică*; ocrotitoarea legăturilor de rudenie.

Sirene (grec. Σειρῆνες) *Nimfe marine locuind, după **mitologia greacă*, pe o insulă din Mediterana, vestite prin melodicitatea vocii cu care vrăjeau pe navigatori, provocând naufragiul corăbiilor; de cântecul lor magic au scăpat numai *Argonauţii care, avându-l pe *Orpheus, n-au auzit decât cântecul lui, mai puternic decât al **S.**, şi echipajul lui *Odysseus, fiindcă mateloţii şi-au astupat urechile cu ceară. *Homer le prezintă ca fecioare înaripate; în vechile *mituri erau 3 surori, cu care *Persephone se jucase în copilărie, iar după răpirea ei, *Demeter le-a prefăcut în păsări destinate să cânte nostalgic, îmbiind pe corăbieri, şi să trăiască numai pentru împlinirea misiunii; după trecerea nevătămată a corăbiei lui Odysseus, au fost metamorfozate în stânci marine. Mai târziu, erau socotite frumoase fecioare cu coadă de peşte în loc de picioare. Se mai credea că sirena Parthenope era înmormântată la Neapolis. **S.** homerice se numeau: *Parthenope, Leukosia, Lygia.* Un mit le socoteşte fiicele lui *Aheloos şi ale *Muzei *Calliope (de unde şi frumuseţea lor graţioasă, dublată de înclinaţia către muzică). Mitul poate avea o explicaţie concretă. Plinius cel Bătrân, naturalist riguros în observaţii, scrie în *Istoria naturală*: „În ce priveşte sirenele, zvonurile despre ele nu sunt poveşti născocite, ci adevărul curat. Ele există într-adevăr. Iată cum le înfăţişează pictorii: tot trupul le e zbârlit şi solzos, chiar şi în partea de sus, amintind de un corp de femeie. Sirenele locuiesc în mare, în preajma ţărmurilor. Vocile lor liniştite, tânguitoare pot fi auzite şi ziua. O sirenă a fost găsită moartă pe malul mării". Făpturi marine similare au descris şi unii exploratori, ulterior: Henry Hudson, preotul german Valentin (care se referea numai la ţărmurile ins. Borneo). E posibil ca modelul pentru mit să-l fi constituit mamiferul marin *dugong*, înalt de 3 m când stă în coadă, cu o faţă aproape umană şi cu mişcări ale înotătoarelor superioare ca nişte gesturi ale braţelor omeneşti şi părând o femeie în

veşmânt lung. *Platon clasifica **S.** în: 1) *celeste* – câte una pe fiece orbită planetară, cântecul lor coral fiind însăşi muzica sferelor; 2) *htonice-genetice*; 3) *purificatoare*. Considerate şi divinităţi funerare (întrucât erau legate de cultul Persephonei), imagini ale **S.** se puneau în antichitate pe morminte.

Sirona: *Dirona* Zeiţă din **mitologia celtică*, cunoscută din unele inscripţii de pe teritoriul Galliei, dar fără un statut cultual precizat.

Sisyphos; *Sisif* (etim. incertă; grec σοφός – înţelept, iscusit, priceput; sau σίσυς – burduf de capră) Personaj simbolic în **mitologia greacă*, personificând şiretenia inventivă şi lipsa de scrupul, zgârcenia şi invidia, pedepsite cu zădărnicia unei trude eterne: divulgând răpirea Aiginei de către *Zeus, e supus în *Hades caznei de a împinge mereu o stâncă până pe coama unui deal, rostogolită de fiece dată înapoi şi trebuind reîmpinsă, în sus, prin repetarea veşnică a efortului. Era socotit fiul lui *Aiolos şi al *Pleiadei Merope (fiica lui *Atlas), şi tatăl lui Halmos şi Thersandros (uneori şi al lui *Odysseus). După alt *mit (transmis de Pherekydes), fiind rege în Corint, **S.** avea faima pizmei, zgârceniei şi a vicleniilor, iar când l-a legat pe zeul *morţii, *Thanatos, în lanţuri la palatul său, a fost pedepsit de *zei cu cazna sa infernală. Există o surprinzătoare similitudine între acest mit grec şi unul chinez: „În vechime se spunea că pe Lună creşte un arbore de scorţişoară şi că acolo trăieşte o broască ţestoasă. [...] Arborele *gui* din Lună e înalt de 50 de zhang. Sub el locuieşte un om. Acesta taie întruna copacul care creşte mereu din nou. Omul se numeşte Wu Hang. El a râvnit să ajungă nemuritor, dar pentru nesăbuinţa sa a fost trimis să taie mereu acel copac" (*Duan Chengshi*, sec. XII). Celc mai multe surse mitice consideră inteligenţa, inventivitatea şi ingeniozitatea lui **S.** o primejdie cosmică, un astfel de ins părând capabil să restructureze chiar şi legislaţia divină a universului. Totuşi, naraţiuni adiacente i-au atribuit lui **S.** şi o activitate de *erou civilizator: dezvoltarea comerţului şi a navigaţiei (ramuri interdependente în Hellada) şi chiar unele invenţii practice. Dar, după alte surse mai noi, **S.** nu ar fi decât *simbolul discului solar care se ridică şi coboară zilnic sau chiar numai o personificare a mareelor.

Sītā (sanscr. *sītā* – brazdă). Zeiţă *htonică relativ târzie în **mitologia post-vedică*, ocrotitoare a agriculturii şi a roadelor pământului, dar în primul rând divinitatea simbolică a arăturii. Soţie a lui **Rāmá*, pe care-l urmează în război şi în pribegie, **S.** e răpită de *demonul *Rāvaṇa din ins. *Lanka; totuşi, deşi fidelă soţului ei, e suspectată de el şi, astfel jignită, reintră printr-o crăpătură a pământului în Glia maternă: **S.** se născuse dintr-o brazdă pe care a răsturnat-o cu plugul regele *Janaká*, din cetatea Mithilă, el însuşi un *simbol (sanscr. *janakā* – zămislitor); găsind fata în brazda răsturnată, îi dă numele corespunzător (Brazda). O variantă o consideră însă fiica zeiţei *pământului, **Prithivi*, şi a regelui Janaká; în variantele tibetane şi malaezo-campuchiene, **S.** este fiica demonului Rāvaṇa, doar înfiată de Janaká. Amintită încă de **Rigveda* (IV, *57*, 6–7), **S.** este eroina principală în **Rāmayaṇa*.

Siusummi Zeu hittit de origine indoeuropeană, adorat în regatul lui Anitta (Anatolia, Asia Mică), divinitate enigmatică, pomenită într-o cronică a lui Anitta în legătură cu foametea din Hattussa, cetate pe care, în această împrejurare grea, după relatarea unei cronici, „zeul Siusummi a dat-o zeului Halmasuitta"; mai târziu, **S.** dispare din *panteonul hittit, în avantajul *cultului acestui zeu concurent, *Halmasuitta.

Skadi Soţia zeului *Njördhr (al mării şi navigaţiei) din **mitologia scandinavă*, frumoasa fiică a vulturului furtunii, *gigantul Thiassi; venită în *Asgardhr să-şi răzbune tatăl, după ce fusese ucis de *zei, ale căror propuneri de pace le respinge, e calmată de un *dans hazliu al zeului *Loki şi al unui *ţap, încât acceptă să-şi aleagă un soţ dintre zeii Aseni *(*Asa)*; neîngăduindu-i-se să-i vadă mai sus de picioare, îl alege pe Njördhr, confundându-l cu *Baldr, se consolează însă şi se mărită cu cel ales. Transportată în castelul maritim Noatun şi tânjind după înaltele piscuri natale de munţi cu zăpezi, unde era deprinsă să lunece pe schiuri prin păduri, acceptă să locuiască amândoi alternativ, câte 9 zile, când în munţi, când pe litoral (într-o variantă, 3 luni pe ţărm, 9 luni în munţi); când cei doi se plictisesc reciproc de mediul celuilalt, zeul de urletul lupilor, zeiţa de urletul valurilor, **S.** se desparte definitiv de Njördhr şi se mărită cu zeul schior al vitezei, *Üllr, cu care îşi găseşte în fine fericirea. În marea alternanţă (3–9 luni) unii comentatori interpretează *simbolul sezonului de navigaţie neprimejdioasă (3 luni) din mările nordice. *Mitul are însă raport mai curând cu incompatibilitatea mediilor geografice contrare. Astfel, **S.** devine şi zeiţă cinegetică, deplasându-se pe schiuri după vânat. E posibil să fi fost, la origine, o divinitate totemică *(→ totem)*.

Skandá Zeul arhaic al războiului (fiul perechii *Çivá-*Pārvati), în **mitologia vedică*, identificat mai târziu cu **Kārttikeya* (ca fiu accidental al grupului de 6 *Apsara – **Krittika*); în epoca post-vedică, numele său nu mai e decât epitetul principal al lui Kārttikeya.

Sköll *Lup fabulos din **mitologia scandinavă*, odraslă a lupului **Fènrir* şi destinat să ajungă cândva călăul lumii. Doi lupi: *Sköll* şi fratele său *Hati* pândesc *Soarele şi *Luna, iar în cursul dezastrului cosmic *Ragnarökr, **S.** va devora Soarele, şi fratele său – Luna.

smríti (sanscr. *smṛ'ti* – memorie, tradiţie) Tradiţia, în concepţia religioasă a Indiei, constituind

de fapt un complex codice hinduist (filosofic, religios, juridic) şi care cuprinde întreaga legislaţie tradiţională în materie de doctrină religioasă, filosofie, etică, drept – *tot ceea ce se cunoaşte din memorie*. Toate aceste texte reunite se pot grupa în două ramuri: 1) *Sutrele (sūtra)*, formând codexul **Vedāṅga*, cu cele 6 capitole ale sale, care este un eseu mistic cu conţinut ontologic, putând fi considerat o doctrină autonomă; 2) *Şastrele (çāstrá)*, incluzând diferite opere mitografice, poetice, filosofice, morale, juridice, între care marile epopei post-vedice, **Mahābhārata* şi **Rāmāyaṇa*, ciclul **Purāṇa*, tratatul *Dharmāçāstrá*, **Manusamhitā*.

Snotr (norv. *snotr* – ştiutor) Zeiţa bunului simţ, bunei-cuviinţe şi inteligenţei, în **mitologia scandinavă*; ocrotitoarea tuturor oamenilor înţelepţi şi bine educaţi, cu spirit sclipitor, numele ei folosindu-se şi ca epitet distinctiv pentru astfel de oameni.

Soarele *Miturile solare şi *cultul **S.** sunt printre cele mai timpurii forme mitologice de explicare a vieţii, fiind legate structural de solaritatea evidentă a fiinţei umane; în *mitologia primitivă, **S.** e asociat adesea cu *Luna, în epocile preagrare chiar dominat de ea cultual (în Mesopotamia, modificarea raportului de importanţă între *Sin, Zeul-lună, şi *Shamash, Zeul-soare); în mitologiile mai complexe ale civilizaţiilor clasice, *zeii solari devin sau zei supremi, adesea creatori ai universului, sau măcar divinităţi de prim rang. De obicei, personificările solare sunt masculine, cu excepţii rare (zeiţa japoneză *Amaterasu). Eclipsele solare echivalează în multe mitologii cu stingerea definitivă a astrului, neconfundată cu odihna lui nocturnă: de aceea există adesea un *ritual al implorării, urmărind reaprinderea **S.** Arşiţele distrugătoare de recolte sau, dimpotrivă, ploile prelungite, determinând absenţa **S.**, sunt descântate de *şamani sau *sacerdoţi în cultele unor populaţii chiar prin discuri de piatră manevrate în aşa fel ca să imite mişcarea discului solar şi ca să-i amintească **S.** activitatea lui tradiţională. Urme de **cult solar*, pierzându-şi conţinutul mitic şi valoarea religioasă, s-au păstrat până în timpurile moderne, mai ales în culturile mai fragile în care se manifestă impulsul glorificării mistice a **S.** (mai ales în genurile poetice de frontieră), cel puţin ca personificare alegorică a principalei surse vitale. ~ În *Egipt* cultul solar a fost mereu dominant (*Ré, *Horus, *Ré-Harakhty, apoi *Ammon şi Ammon-Ré), Zeul-soare fiind aici mai proeminent decât în toate mitologiile lumii şi cumulând marile atribute de creator universal, stăpân absolut şi judecător suprem; iar faraonul, ca reprezentant al **S.**, era dator să facă ocolul zilnic al *templului lui Ré, pentru ca ochiul zeului să nu se stingă în cursul zilei printr-o eclipsă; târziu, *Osiris însuşi devine un zeu solar. ~ Zeii solari din *Mesopotamia (Shamash, *Shapash)*, chiar în perioadele de ascensiune, rămân dependenţi moral faţă de Zeul-lună, dar devin stăpâni ai universului şi legislatori supremi (*Codul lui Hammurabi* se credea că a fost înmânat de Shamash direct regelui). ~ În *Palestina* biblică, deşi – doctrinar – **S.** nu e decât un luminător ceresc fixat pe boltă de *Yahweh, urme de cult solar s-au menţinut voalat şi în mitul lui *Samson, şi în unele interdicţii: „Ca nu cumva să ridici ochii spre cer şi să vezi soarele, luna, stelele [...], să te laşi ispitit şi să te închini şi să slujeşti acestor făpturi" (*V.T., Deuteronomul*, IV, 19) sau când regele Iosia „a dat deoparte caii pe care îi puseseră regii lui Iuda în cinstea soarelui la uşa templului lui Yahweh [...] iar carul soarelui l-a ars în foc" (*V.T., II Regi*, XXIII, 11). ~ *China* nu a cunoscut un cult solar propriu-zis, deşi zei cu atribute solare erau în *panteon; dar e mai caracteristic războiul arcaşului *Yi cu cei zece sori şi stratagema împăratului *Yao de a salva unul, necesar existenţei umane. ~ În *Iran*, *Mithra era zeul razelor solare, iar naşterea lui se sărbătorea după solstiţiul de iarnă, când ziua începea să crească. ~ În *India*, *Sūrya face parte din cea mai veche triadă vedică supremă, formele ulterioare (de pildă *Savitar) păstrându-se în esenţa mitică a cultului fenomenelor cosmice capitale. ~ *Greçii* veneraseră pe *Helios care îşi conducea zilnic cvadriga de la răsărit la apus, apoi pe *Apollon (în ipostaza *Phoibos), asociind simptomatic în mitofilosofia lor cultul solar cu un zeu sapienţial al artelor. Existau şi interdicţii asigurând respectul faţă de astrul divinizat; astfel, Iamblichos transmite nişte reguli de comportare ale pitagoreicilor (de ex.: „Nu urina cu faţa spre Soare") ~ La *scandinavi*, tânărul zeu *Baldr era nu o personificare a soarelui, ci divinitatea luminii solare şi a luminii în general. ~ Printre numeroasele forme culturale solare ale *popoarelor precolumbiene*, zeul *toltec* *Tezcatlipoca (Oglinda Fumegândă) reprezenta mai ales forţa solară distrugătoare (de aici şi *sacrificiile umane ce îi erau consacrate); dar la *azteci*, *Tonatiuh era însuşi **S.**, cerul său fiind *Paradisul; mai mult, aztecii împărţeau *timpul istoric al lumii în 5 cicluri de distrugeri şi refaceri ale universului, numite **sori*, fiecare epocă fiind dominată de alt *soare* (→ *cosmogonie, escatologie*): *incaşii* şi alte populaţii andine (*chibcha)*, adorând pe *Viracocha, se socoteau fii solari. ~ În *Japonia*, religia solară, dominată de zeiţa Amaterasu, consideră că, deşi de prim rang, această zeiţă nu e vrednică să-l privească direct pe împărat (existând totdeauna umbrare sau alte obstacole în drumul razelor ei spre *mikado*). ~ *Slavii* au avut mai mulţi zei solari (*Hors, *Dajbog, *Triglav, *Svarog), niciodată însă de prim rang. ~ De un cult solar în miturile folclorice ale *românilor* nu se poate vorbi, însă urme discrete există. Uneori, e considerat *Făt-Frumos, devenit **S.** din *blestemul lui *Dumnezeu care l-a împiedicat să se mai

întâlnească cu *zâna Lună, fie pentru a se preveni un incest, fie din alte pricini, (un mit socotind Soarele şi Luna ochii lui Dumnezeu – interpretare mitică frecventă din Egiptul antic până în Japonia). **S.** e socotit aproape totdeauna bărbat frumos şi persoană sacră (Sfântul Soare), cu simţ justiţiar (cf. babil. Shamash) fiidcă luminează şi încălzeşte pământul la fel, nepreferenţial; într-un strat folcloric mai vechi, **S.** e văzut ca un cavaler ceresc care a zidit Mânăstirea Albă din prundul mării pentru *Iana Sânziana (dacă nu cumva este un ecou al vechiului cult apollinic din zona Pontului Euxin, unele *colinde referindu-se la o insulă identificabilă cu ins. *Leuke). Totuşi se poate cita o suită de dovezi ale persistenţei, fie şi fragmentare, ale cultului solar arhaic în datinile româneşti de comportament rural cotidian: e atestată închinarea la **S.**, când răsare sau apune, însoţită de invocaţia „Sfinte Soare, ajută-ne!"; la sfârşitul sec. XIX, bătrânii mai aveau obiceiul să-şi întrerupă minca la asfinţit, spunând: „Să se odihnim nitel, până o cina Sfântul Soare, că toată ziulica umblă pe cer, de ne luminează şi ne încălzeşte" (cf. *Chestionarele lui B.P. Hasdeu*, în ed. Ion Muşlea, Ov. Bârlea, *Tipologia folclorului*, Bucureşti, 1970). Exista şi obiceiul de a jura pe **S.**, de a-l lua ca martor, cum şi interdicţia de a-l înjura sau de a arunca gunoaie în direcţia lui.

§ P. Ehrenreich, *Die Sonne im Mythos* (in *Mythologische Bibliothek*, VIII), Leipzig, 1915–1916

Sobek; *Suhos (Cel care produce, Fecundatorul)* Zeul-crocodil din **mitologia egipteană*; în bazinul nilotic, probabil *cultul crocodilului s-a născut din ideea de echilibru cosmic, frecventată de gândirea egipteană: crocodilul distrugea peştii care, ferindu-se de lumină în adâncul apei, erau deci vrăjmaşii *Soarelui, de unde rezulta o alianţă între crocodil şi Soare. La început, **S.** era zeul oficial al oraşului Shedit (numit Krokodilopolis de Herodot) din Fayum, ca divinitate a *apei, dar în acel stadiu încă un zeu modest: executorul ordinelor lui *Ré. Sub dinastia XVIII-a, zeu oficial al faraonilor, deşi centrul cultual rămâne la Fayum (unde a fost ţinut mereu câte un crocodil sacru, de care vorbea şi Herodot). Dar în Regatul Mijlociu începe să fie considerat zeu nefast, încât ulterior se identifică adesea cu **Seth*.

Socrate (Σωκράτης) Filosof grec din Atena (470/489–399 î.e.n.), fiul unui sculptor. Nu au rămas scrieri de la el, tradiţia afirmând că filosoful nu a scris nimic, exprimându-şi doctrina numai oral, pe străzi şi în pieţele publice. Prelegerile lui **S.**, deseori discuţiile din cadrul unor dialoguri cu participare multiplă, ar fi urmărit combaterea doctrinei sofiştilor şi educarea tineretului. **S.** este unul dintre întemeietorii dialecticii, căutător al adevărului prin metoda „moşirii" *(maieutica)*, descoperirea filosofului constând într-un sistem riguros, aproape matematic, de întrebări puse interlocutorului în vederea ridicării la suprafaţă a adevărului latent. Sub raport religios (şi, implicit, mitologic), se pare că **S.** admitea divinitatea sub forma unei raţiuni universale sau a unor *zei concepuţi ca minţi autonome; dar nu obişnuia să numească zeii cu numele lor mitologice, ceea ce nu înseamnă că „zeul" socratic se poate interpreta ca o formă de *monoteism: „mă tem că înţelept e numai Zeul şi, prin vorbele oracolului, el spune că înţelepciunea omenească valorează puţin sau chiar nimic" (Platon, *Apologia*, 23 a). Doctrina socratică nu mai are nimic comun cu *religia populară greacă din vremea sa, chiar dacă din relatarea lui Xenophon, unul dintre discipolii săi direcţi, pare a reieşi contrariul: „Poporul crede că zeii ştiu anumite lucruri, pe când de altele nu au cunoştinţă. Socrate era convins că zeii cunosc toate cuvintele, toate faptele noastre, toate gândurile noastre cele mai ascunse, că sunt de faţă pretutindeni şi că anunţă omul prin semne despre toate cele omeneşti" (*Memorabilia*, I, *1*, 19). Din amintirile lui Xenophon aflăm că, chiar dacă nu nega vechea religie, **S.** nu dădea importanţă ghicitului, *manticii, *oracolelor, importantă pentru el fiind contemplarea neîncetată a naturii şi vieţii, ca să poată descoperi legile care le guvernează. Noţiunea *daimónion* nu înseamnă un „zeu nou" (cum a fost interpretată de acuzatorii care l-au adus pe filosof în faţa tribunalului şi au obţinut condamnarea lui la moarte), ci este conştiinţa, raţiunea individuală sau chiar simţul comun („bunul simţ"); poate că mai curând acel δαιμόνιον trebuie considerat divinitatea socratică interioară, manifestată ca glas lăuntric oprind faptele rele. Doctrina spiritual-religioasă socratică este în realitate o *teleologie. Considerat sofist (în derâdere) de comediograful Aristophanes (cu 24 de ani înainte de moartea filosofului care în opera lui *Platon e pus să atace pe sofişti), prezentat ca un gânditor mediocru în textele pe care i le-a atribuit (de altfel cu onestitate) Xenophon, definit de Aristotel (care însă nu a mai apucat să-l cunoască) drept un teoretician inductiv al moralei, înfăţişat în cu totul alt chip de *legendă (am putea chiar spune: de mitul socratic), **S.** apare astfel în 5 ipostaze contradictorii. El are o biografie: fiu de sculptor şi de moaşă (de unde şi convenţionala explicaţie a invenţiei moşitului maieutic al adevărului), el însuşi întâi sculptor, apoi soldat, în fine filosof itinerant prealfabetic; dar biografia pare suspectă: sculptura – ca reconstituire a omului exterior, maieutica pentru reconstituirea omului interior şi condamnarea la moarte prin autoexecuţie – ca explicare a reconstituirii omului ideal, adică a unui *arhetip sprijinit pe cele 3 simboluri fundamentale. Până şi urâţenia sa fizică neobişnuită, ca şi înfrângerea patimilor urâte (am zice azi „refularea") par factori indispensabili unui mit cu arhitectură echilibrată. Dar nu există o dovadă netăgăduită că **S.** nu a scris într-adevăr nimic, aşa cum nu i se

poate stabili cu precizie nici orizontul cunoașterii, nici sistemul filosofic. Cercetătorii moderni, care au reușit să se emancipeze de sub tutela tradiției, au subliniat inconsistența legendei socratice: „Cu ce științe s-a ocupat, ce teorii a cunoscut, la ce doctrine a aderat, e foarte greu să aflăm vreodată toate acestea" (Eugène Dupréel, *La légende socratique et les sources de Platon*, Bruxelles, 1922, p. 412); „nici una din mărturiile existente nu are un caracter istoric veritabil" (V. de Magalhães-Vilhena, *Le Probléme de Socrate*, Paris, 1952, p. 453). Condamnarea la moarte a avut ca mobil nu atât pervertirea religiei tradiționale prin introducerea *daimonului*, nici pretinsa corupere a tineretului, cât un anumit tip de *ateism; după relatarea lui Diogenes Laertios, **S.** a fost acuzat că „nu onorează zeii pe care îi onorează cetatea și încearcă să convingă tineretul despre existența unor noi divinități" *(Despre viețile și doctrinele filosofilor*, IX, 51–53). O acreditare a vieții și operei lui **S.** ca „mit socratic" este și faptul că ambele ni s-au transmis în cel puțin 5–6 variante neomologabile reciproc și din care nici una nu-l prezintă ca pe un om viu, ci ca pe un model exemplar, un principiu, deci ca pe un arhetip (Xenophon, Platon, Aristotel – pozitiv, Aristophanes – negativ), adică așa cum l-a văzut (sau a dorit să-l vadă) fiecare din acești autori. „Nu-l cunoaștem decât indirect, din scrierile unui discipol prea nerod și ale unui discipol prea genial. Dacă nu există nici o trăsătură comună, în afara admirației, între mărturiile lui Xenofon și ale lui Platon, cum să te miri că modernii ne-au prezentat niște personaje, numite Socrate, atât de profund diferite?" (Pierre Lévêque, *L'aventure grecque*, Paris, 1964; cf. trad. rom. București, 1987, I, p. 450–451). *Daimonul* socratic – cheia de boltă a filosofiei care i se atribuie lui **S.** și totodată motivul procesului („Socrate introduce zei noi") a fost interpretat în mai multe moduri opuse: pentru tribunalul atenian – un zeu netradițional, deci o *erezie; pentru *patristica arhaică (*Tertullianus și *Lactantius) – o făptură satanică; pentru sf. *Augustin – o ființă angelică; pentru un grup de exegeți moderni, îndeosebi psihanaliști – un sindrom de aură epileptică (sau, în orice caz, un sindrom neuropsihic); pentru alți comentatori – conștiința omenească. Poate cea mai interesantă interpretare a „daimonului" este aceea a lui *Plutarh, care arată că „ceea ce îl impresiona [pe Socrate] era, se pare, nu o voce, ci cuvântul unui daimon, care fără voie, atingea prin revelațiile pe care i le făcea – facultatea sa intelectivă" (*Daimonul lui Socrates*, 587 c, cap. XX). Dealtfel, preceptul de bază socratic – „cunoaște-te pe tine însuți" (reluat după oracolul de la *Delphoi) este invitația de pătrundere în misterul ființei omenești.

§ M. Meunier, *La Légende de Socrate*, Paris, 1965; Xenophon, *Apologia lui Socrate*, trad., St. Bezdechi, București, 1925; G. Bastide, *Le moment historique de Socrate*, Paris, 1939; Théocharis Kessidis, *Socrate*, Moscou, 1982; B. Turlington, *Socrates. The Father of Western Philosophy*, New York, 1969; G. Nebel, *Socrates*, Stuttgart, 1969; Xenofon, *Amintiri despre Socrates. Convorbiri memorabile. Despre economie. Banchetul. Apologia*, trad. Grigore Tănăsescu, București, 1987

Sodoma Oraș mitic din Palestina (în Valea Sidim) amintit în **Biblie* (de obicei asociat cu *Gomora*), distrus din voință divină ca represalii morale; dar *mitul, compus din două straturi principale vădite, e interesant și straniu în elementele stratului arhaic inferior. Familia lui *Lot, găzduind doi mesageri ai lui *Yahweh, e destinată salvării; și Lot și *Abraham poartă discuții cu *îngerii sau chiar cu *Dumnezeu, tocmindu-se asupra cruțării cetății. Distrugerea e însă inevitabilă, și ea se produce rapid, în urma unor torente cerești de substanțe aprinse care par explozive; evenimentul are repercusiuni grave, umane și geofizice, ținutul modificându-se total: „Și Lot și-a ridicat ochii și a privit toată câmpia Iordanului care, până să fi prăpădit El Sodoma și Gomora, era toată adăpată, până la Tsoar, ca grădina lui El ori ca țara Egiptului" (*V.T.*, *Geneza*, XIII, 10). Scoțându-l din **S.**, cei doi *bărbați* (cum sunt numiți frecvent mesagerii) îi spun: „Fugi ca să scapi cu viață; să nu te uiți îndărăt sau să te oprești undeva în vale; fugi înspre dealuri ca nu cumva să pieri!" (*ibid.*, XIX, 17). Dealurile sunt departe și Lot cere cruțarea orașului Tsoar, obținând-o de la mesagerul devenit irascibil: „Iată că-ți fac și hatârul acesta, să nu prăpădesc cetatea de care mi-ai vorbit. Dă zor, fugi într-acolo, fiindcă nu pot face nimic până când nu ajungi tu acolo" (*ibid.*, XIX, 21–22). „Soarele răsărise deasupra pământului, când a intrat Lot în Tsoar. Atunci Yahweh a turnat peste Sodoma și Gomora ploaie de pucioasă și de foc, de la Yahweh din cer; și a nimicit cu desăvârșire cetățile acelea și toată valea, și pe toți locuitorii cetăților, și ceea ce creștea pe pământ. Dar femeia lui Lot a privit înapoi și s-a prefăcut în stâlp de sare. Și Abraham s-a dus dis-de-dimineață la locul unde stătuse dinaintea lui Yahweh; și s-a uitat în jos spre Sodoma și Gomora și spre tot ținutul din vale și a băgat de seamă că, iată, fumul gros din ținut se ridica la fel ca fumul dintr-un cuptor" (*ibid.*, XIX, 23–28). Orașele distruse: Sodoma, Segor, Gomora, Adama, Sheboim. Mitul a fost interpretat în moduri deosebite (tratarea lui ca *simbol moral e nulă); apa Mării Moarte, nepriincică azi oricărei vieți acvatice, are o proporție neobișnuită de sodă, var și sulfat de magneziu; Manfredus de Monte Imperiali (ms. *De herbis*) se referă la niște ruine de pe fundul Lacului Asfaltit (Marea Moartă), confirmate la mijlocul sec. XX de arheologi; fizicianul M. Agrest acceptă riscul de a interpreta evenimentul din valea Sidim ca o explozie paranucleară. Mitul pare memorial și s-ar putea să fie o

aşchie din corpul mai amplu al unui mit pierdut sau să facă parte din ciclul escatologic al scufundării continentelor mitice (*Atlantida, *Mu).

Sokaris; *Soker* Iniţial un *fetiş memphit patronând oraşul morţilor, **S.** devine, în **mitologia egipteană*, zeul întunericului şi descompunerii din pământ, sol al *morţii şi paznic al căilor infernale, dar regatul lui cuprinde şi deşertul de nisip (poate Sahara) de unde se intra în lumea subterană; sanctuarul său se numea *Ro-Setau* (Poarta Drumurilor), zeul stând la intrarea în regatul său anume spre a se hrăni cu inimile morţilor, intraţi în oraşul lor (cimitirul din Memphis); aici, în Regatul Vechi, constituia cu *Osiris şi *Ptah o triadă, dar şi o singură divinitate contopită într-un pigmeu cu membre scurte şi groase, cu capul mare pleşuv împodobit cu pene şi coarne (era însă reprezentat şi ca uliu sau ca mumie umană cu cap de uliu, şi chiar ca foetus uman).

Sol Veche divinitate solară din **mitologia romană* (autohtonă), adorată ca disc vizibil al Zeului-soare. Plinius cel Bătrân, care tăgăduia pe *zeii tradiţionali, îl considera pe **S.** zeu central al universului. Zeu de rang secundar în mitologia clasică, el înregistrează o ascensiune cultuală în imperiul târziu, în special sub împăraţii Elagabalus şi Aurelianus. Sub influenţa *cultului mithraic iranian, introdus de militarii romani (încorporaţi în Syria sau străbătându-i teritoriul), a fost identificat – după modelul lui *Mithra – cu *Sol Invictus* şi absorbit de *religia romană târzie. Ziua de naştere a lui **S.** (de fapt, a lui Mithra) se sărbătorea la 25 decembrie. Zeul era reprezentat iconografic (basoreliefuri, monede etc) adesea mânându-şi cvadriga solară; busturile sculpturale sugerau un cap înconjurat de raze.

solomonari; *şolomonari*; *zgrimînţeşi* (în Ţara Moţilor) Vrăjitori populari în tradiţia rurală românească (nu chiar *şamani), practicând *magia, socotindu-se a fi investiţi cu puteri supranaturale şi a avea raport cu *duhurile; după credinţa populară (→ *mitologie românească*), **s.** sunt capabili să încalece pe *balauri, să facă ascensiuni cereşti deasupra norilor şi să înlăture ori să aducă grindina. Potrivit tradiţiei, sunt succesorii înţelepciunii regelui biblic Solomon, considerat în folclorul mai multor popoare europene el însuşi un mare vrăjitor. Aspectul unui **s.** trebuie să fie de bărbat sălbatic şi uriaş, cu ochii bulbucaţi, cu păr roşu, zbârlit şi ţepos ca părul de porc; veşmântul îi este de obicei o ţundră albă, zdrenţăroasă, atârnând peste 7 pieptare. Fiecare **s.** poartă o traistă cu instrumentele magiei meteorologice (secure de fier cu care se sparge gheaţa cerească fabricându-se grindina; frâu, din coajă de mesteacăn, cu care este mânat balaurul zburător călărit de **s.** şi provocat să ejecteze fulgere pe nări; în fine, *Cartea Solomonăriei*, atârnată de umăr, iar pe piept o toacă de lemn cu ajutorul căreia **s.** dezlănţuie furtunile, chemând duhurile vântului (*Vântoasele). În cele mai multe cazuri, arta solomonărească e pusă în relaţie cu *Diavolul (deşi nici o informaţie tradiţională nu se referă la practicarea magiei negre). Dar nu este o artă universală, ea fiind bazată pe vocaţie şi pe învăţătură de tip iniţiatic (aici apropiindu-se sensibil de *şamanism). După Lazăr Şăineanu, sub pământ, unde locuieşte Necuratul, „se află şi şcoala diabolică, numită *Şolomanţă* sau *Solomonărie*, după prototipul atotştiutorului Solomon, şi unde se învaţă toate limbile fiinţelor vii, toate tainele naturei şi toate formulele magice, farmece şi vrăji (solomonii). Acolo nu se primesc decât zece ucenici şi dascăl e diavolul însuşi care, după 7 ani de învăţătură, îşi opreşte câte un ucenic şi acela devine apoi *şolomonar*: călare pe un balaur el se suie în nori, de unde poartă ploi, furtuni şi grindini" (*Basmele române*, Bucureşti, 1978, p. 565). O promoţie a acestei şcoli iniţiatice, după cele mai multe surse, nu depăşeşte 7 sau maximum 9 absolvenţi. Artur Gorovei, folosind diferite izvoare (Elena Niculiţă-Voronca, Ion Pop-Reteganul ş.a.), rezumă informaţiile despre rezultatele învăţământului subteran: „Despre solomonari se spune că-şi învaţă meşteşugul sub pământ, timp de şapte ani, şi când ies de sub pământ, spun nişte descântece şi îndată le iese înainte un balaur. De cum încalecă solomonarul pe balaur, îngheaţă bălţile şi gheaţa se porneşte după solomonar, bătând toate semănăturile pe unde are el ciudă. Poporul nostru mai crede că solomonarii au o anumită carte, în care se cuprinde ştiinţa şi puterea lor. Cartea aceasta o învaţă solomonarii în şcoala din cetatea Babariului, şi nu fiecare iese solomonar, ci numai din şapte unul" (*Descântecele Românilor*, 1930 – citat după ed. *Literatură populară*, II, Bucureşti, 1985, p. 53). O sinteză face Ovidiu Bârlea (în *Mică enciclopedie a poveştilor româneşti*, Bucureşti, 1976, p. 24–25, 28), rezumând diferite surse folclorice; astfel, **s.** „este un om cu puteri extraordinare care umblă de obicei în chip de cerşetor adesea şchiop" (*Chestionarele lui B.P. Hasdeu*) sau, dimpotrivă, „un om zdravăn şi voinic" care doarme „numai prin peşteri, păduri sau colibe", **s.** fiind „consideraţi drept oameni sfinţi sau, dimpotrivă, vânduţi diavolului" (Traian German, *Meteorologie populară*, Blaj, 1928, p. 142–143); în şcoala subterană, **s.** învaţă „toate cărţile din lumea asta", apoi se duc într-o peşteră depărtată din Orient, unde stau la o masă de piatră, până scriu „toată învăţătura din lume într-o carte" (*op. cit.*, p. 144). Sursele nu propriu-zis contradictorii, se completează reciproc, totuşi lasă loc ambiguităţilor (cele mai multe datorate vanităţii informatorilor, altele datorate dogmatismului unor folclorişti, refuzând informaţia necanonică sau răstălmăcind-o); dar se detaşează pronunţat imaginea ţărănească despre cultură, solomonarul – acest mare iniţiat – fiind în ultimă analiză un homo

unius libri (întrucât în memoria clasică a ţăranului s-a fixat mereu ideea unei singure cărţi: sau **Biblia*, sau *Pravila lui Caragea*, sau *Regulamentul Organic* sau altceva). Deci **s.** poate deveni numai omul predestinat, semnele vocaţiei fiind naşterea cu căiţă pe cap şi cu o coadă dorsală; răpiţi la vârstă fragedă de **s.** profesionişti, copiii aleşi sunt integraţi în şcoala de sub pământ sau de pe *Tărâmul Celălalt, unde discipolul rămâne până la vârsta de 20 de ani; condiţiile învăţământului sunt foarte dificile: teste de suportabilitate la chinuri, teste de curaj în condiţii extreme, ascultarea lecţiilor la lumina unui opaiţ, toţi ucenicii şezând pe o piatră de moară atârnată în chip magic cu un fir subţire de tavanul văgăunii ce adăposteşte şcoala şi rotindu-se cu mare viteză; şcoala pare a avea un corp didactic distribuit după specialităţi, Diavolul fiind un soi de rector; astfel, lecţiile de magie meteorologică sunt predate de „arhidemonul Uniilă". Magia meteorologică a **s.** este atestată la aproape toate triburile din lume, unde cota de precipitaţii este normală, J.G. *Frazer vorbind despre „controlul magic al ploii" afirmă că în societăţile primitive „de multe ori există o clasă specială de magicieni, având rolul de a asigura trimiterea regulată de către cer a apei necesare", metodele uzuale bazându-se de obicei „pe principiul magiei homeopatice sau imitative" (*Creanga de aur*, compendiu, V, 2; cf. trad. rom. BPT, Bucureşti, 1980, I., p. 135). Dar **s.** cu greu se pot încadra în această categorie, ei având un specific aparte; de notat că identificarea zeului sau *spiritului ploii cu un balaur sau cu un *dragon e frecventă în *mitologia generală, de ex., dragonul **Long Wang*, din **mitologia chineză*. Unii cercetători au forţat informaţiile existente; Traian Herseni crede că tagma **s.** ar proveni din „ordinul" monastic al dacilor – **ktistai*, deoarece locuiau „în locuri solitare, în pădurile sau aproape de lacurile montane" (*Le dragon dace*, în *Ethnologica*, nr. 1, 1979, p. 13–22).; iar Eugen Agrigoroaiei, comparându-l cu *Kadmos, şi definindu-l ca moştenire dacică, socoteşte că solomonarul din tradiţia folclorică este rezultatul unui „proces de zeificare a sacerdotului", pentru acest cercetător solomonarii fiind „preoţi iniţiaţi" (*Ţara neuitatelor constelaţii*, Iaşi, 1981). Desigur în acest amplu proces sincretic ducând la constituirea figurii solomonarului, au concurat numeroase influenţe directe şi ecouri colaterale; constituentul dacic este acceptabil, dar şcoala solomonărească aduce ecouri deformate şi din şcolile *druizilor celţi (celţii au staţionat mult în Transilvania şi la gurile Dunării), şi din miturile agrare nord-caucaziene, vehiculate de alani, chiar şi din tipologia iniţierii numeroaselor şcoli ale Indiei clasice, în care **s.** nu pot fi totuşi identificaţi.

§ I. Taloş, *Solomonarul – în credinţele şi legendele populare româneşti* (în *Anuarul Institutului de lingvistică şi folclor*, Iaşi, 1976)

Soloviov, Vladimir Filosof rus al *religiei, influenţat de *tomism (1853–1900). După studiile de fizică şi matematici, docent la catedra de filosofie de la universitatea din Moscova, apoi doctoratul şi funcţia de privat-docent la Petersburg, de aici încolo consacrându-se cercetării filosofice, în special în antropologia religioasă şi în gnoseologie, paralel traducând opera lui *Platon . Ca antropolog al religiei, **S.** consideră că omul are un destin iminent dramatic: scufundat în torentul existenţei pământeşti îmbibate de rău, omul e chinuit nu numai de ruptura dintre cele două lumi şi de ireversibilitatea *timpului, dar şi de toate contradicţiile formelor existenţiale care se succed. Filosoful vede *mântuirea omului şi omenirii într-o biserică ecumenică creştină *(→ ecumenism)*, ca organism în devenire al trupului mistic dumnezeiesc; de aceea, pentru **S.**, care era un evlavios creştin practicant, creştinismul este unicul cadru posibil al progresului. După tragica ruptură între Biserică şi cultura seculară contemporană, acest om al filosofului nu poate depăşi consecinţele decât întorcându-se, dialectic, la ideea Bisericii, nerenunţând însă la toate acumulările pozitive ale progresului secular. Astfel, una din problemele de bază solovioviene era aceea de a contopi *teleologia creştină cu ştiinţele naturii şi cu evoluţionismul filosofic (acest lucru anticipând gândirea lui P. *Teilhard de Chardin). Pentru autenticul adversar al obscurantismului care era **S.**, evoluţionismul devenea un instrument al *teodiceii sale proprii, întrucât filosoful privea universul, în sensul lui de operă divină, nu ca pe o lucrare perfectă, ci ca pe una perfectibilă. Ca atare, omului îi e destinat un rol mesianic în natură, de mântuitor al ei: rolul de **teurg*; aceasta se poate împlini prin regenerarea şi modificarea naturii extradivine, până la completa ei integrare, adică până la spiritualizarea ei („A te supune lui Dumnezeu şi a-ţi supune natura, pentru a o salva – iată în două cuvinte legea mesianică"). *Păcatul originar (care e considerat tendinţa de a lua în stăpânire întregul lumii cu forţe proprii) a amânat vocaţia regală a omului, dar nu a anulat-o. Ca gnoseolog, **S.** a urmărit „cunoaşterea integrală" – adică atingerea Absolutului. **S.** nu şi-a sistematizat decât în parte opera filosofică: un tratat de etică asupra ideii de „justificare a binelui" *(Оправдание добра)*, tratatul despre sufletul universal, *Sophie* (1876, nepublicat de autor), câteva eseuri de estetică şi articole destinate a fi o introducere la tratatul proiectat de gnoseologie.

§ Владимир Соловьёв, *Собрание сочинений*, 2 изд., I–X, С. Петербург 1911–1913; F. Muekermann, *Soloviov*, Paris, 1954; А.Ф. Лосев, *В.С. Соловьёв*, Москва, 1983

Soma; *Somadeva* **1** Zeu selenar, în **mitologia vedică*, identificat uneori cu astrul însuşi, dar în genere, divinitatea care guvernează fazele *Lunii; totodată patron şi *simbol al băuturii divine *soma*;

în această calitate zeul era numit *Somapati* (Domnul somei) și i se aduceau *sacrificii prelungite, numite *dirgasattrá*; o ipostază sau numai un epitet atributiv: *Mathin*, personificând sucul somei, fusese probabil, în epoca vedică timpurie, o divinitate subalternă a lui **S.**. De astfel, originea *cultului se află în epoca cea mai veche în care **S.** era unul din cei 8 **Vasu*. În cultul lui **S.** era inclusă o *sărbătoare anuală de 12 zile: *Dvādaçāhá*. ~ **2** *soma* Elixir ameţitor, dar fortifiant (identificat uneori cu băutura nemuririi: **amrita*), stors din planta soma *(vánin)* care creşte în munţi (o plantă agăţătoare, semănând cu hameiul) şi le-a fost adusă oamenilor de un vultur sau de un *Gandharva; se consideră că *elixirul soma* (care i-a fost oferit ca remediu şi zeului *Indra) fecundează gândurile ce ţâşnesc din oceanul spiritual al inimii. Asocierea băuturii cu zeul selenar are o rădăcină arhaică: se credea că pe măsură ce creşte, luna se umple cu *soma* (sau cu *amrita*) şi descreşte după ce băutura e sorbită de zei. Mitologia vedică descrie **s.** ca băutură a zeilor, dar şi ca băutură rituală; în primul caz, este elixir de imortalitate, în al doilea, e utilizată în cadrul multor sacrificii pentru *libaţii; (ofranda de *soma: soman*; sacrificiul ritual din timpul stoarcerii plantei: *sávana*). Veneraţia pentru **s.** rezultă din tipologia sacrificiilor (în total 7); celor citate li se adaugă 4 sacrificii speciale: *somasaṅsthā* – sacrificiu în cursul căruia libaţia are un caracter ignic, deoarece *soma* se toarnă peste focul aprins; *vajapeya* – sacrificiu săvârşit numai de regi şi *brahmani, în vederea obţinerii unor situaţii sau ranguri superioare; *rajasuya* – sacrificiu regal; *brihaspatisava* –sacrificiu sacerdotal. (cf. **haoma*)

Sopd Zeul Orientului, în **mitologia egipteană*, şi patronul divin al stelei *Sopdet* (Sirius), considerată steaua ocrotitoare a morţilor.

Sopor (lat *sopor* – somn profund) Divinitate a somnului, în **mitologia romană*, zeu pe care Vergilius îl numeşte „Sopor consângeanul Morţii" (*consanguineus Leti Sopor* – cf. *Encida*, VI, v, 278).

Soranus; *Soranus Pater* Zeu italic primitiv, adorat pe muntele Soracte din preajma Romei, probabil încă din epoca preromană, patron al *focului sau al luminii. Slujit de o tagmă de preoţi, cu numele sabin *hirpi* (lupi), era onorat în timpul unor serbări cu *ofrande, când închinătorii treceau desculţi peste tăciuni aprinşi (cf. săriturile flăcăilor români peste groapa cu foc, în *ritualul **Alămor*), îndeplinind astfel un ritual de purificare. După Marcus Terentius *Varro (aşa cum îl citează Servius, comentatorul antic al lui Vergilius), ritualul era fizic posibil, deoarece tălpile oamenilor erau unse cu un extract vegetal ce avea probabil efecte ignifuge şi antitermice. Preluat întâi ca atare de **mitologia romană*, este identificat mai târziu cu zeul solar a luminii, *Apollon.

Sorbul Pământului Prăpastie de apă, din **mitologia românească*, despărţind cele două lumi: lumea umană şi lumea subpământeană. Numit astfel pentru că „soarbe" sufletele morţilor şi, aflându-se în incinta *Iadului, poate fi traversat numai cu Bradul Zânelor sau cu ajutorul altui arbore magic; (de altfel, în folclor, Bradul Zânelor se mai numeşte şi Trecătoarea Apelor). După o informaţie comunicată de B.P. Hasdeu (*Cuvente den bătrâni*, II), acest brad al *zânelor creşte pe fundul hăului numit **S.P.** Deşi ţinut acvatic în stare naturală, unele tradiţii folclorice îl personifică, fiindcă acest hău, când e păcălit de oameni, strigă.

sori (nahuatl *tonatiuh* – *soare) Numele general al celor 5 ere, în cosmologia mitologică aztecă *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)* fiecare eră fiind sub dominaţia unui *soare* şi sfârşindu-se printr-o catastrofă de proporţii universale (cf. zeul solar **Tonatiuh*). Începând (după *Codicele Chimalpopoca*) din anul 955 î.e.n., **s.** se succed astfel: 4-Jaguar / *Tezcatlipoca; 4-Vânt / *Quetzalcòatl; 4-Ploaie / *Tlaloc; 4-Apă / *Coatlicue; 4-Mişcare / *Nanahuatzin (*Tonatiuh). (cf. **yuga*)

Soslan Erou solar din eposul osetin despre **Narţi*, răspândit însă la toate popoarele din Caucazul de Nord *(→ mitologii caucaziene)*, sub diverse nume: *Soslan, Sozyryqo, Sozruko* (la oseţi) *Sesravaj* (la abhazi), *Soska* (la ingueşi), *Sosruqo* (la kabardini). Dar, conform unei tradiţii, *Soslan* este de fapt dublul lui *Sozyryqo* (şi chiar mai vechi decât el, fiind atestat în *superstiţii). **S.** este ginerele *soarelui personificat: după ce a cucerit-o pe Fiica Soarelui, eliberând-o din turnul de fier unde o închisese ca prizonieră prinţul care o răpise, **S.** reuşeşte, cu ajutorul zeului **Batraz*, să-l pedepsească pe răpitor. **S.** nu poate să lupte decât la lumina soarelui; el a fost născut de o stâncă, fecundată de un cioban (motiv mitologic frecvent în *miturile Orientului Mijlociu: **Mithra* se naşte dintr-o iespede, *Ullikummi – dintr-o stâncă de diorit.) Într-o variantă kabardină, *Sosruqo* fură *focul păzit de un uriaş care dormea rezemându-şi capul de propriile tălpi şi făcându-şi astfel trupul verigă, aşa încât focul să se afle în acest cerc magic. Unii cercetători (M. Gaidoz) au apropiat simbolul kabardin de zeul solar din **mitologia celtică*, numit curent „Zeul cu roata" (probabil *Taranis) – *roata fiind interpretată ca *simbol solar (deşi de fapt zeul celt al soarelui era **Dagda*).

soteriologie (grec. σωτηρία – salvare) Concepţie filosofico-teologică, specifică unor *religii (*iudaism, *zoroastrism, *budism, *creştinism, *maniheism, parţial *islam), asupra căilor spirituale de salvare morală definitivă a omenirii *(→ mântuire)*. Concepţia soteriologică este prezentă într-o vastă categorie din *mitologia generală (*mituri soteriologice* sau ale *mântuirii*), în diferite doctrine religioase de structură teistă *(→

teism) și în *sectele asumându-și acest rol salvator (*esenieni, *șiiți, *adventiști, *penticostali etc), precum și în tendințele parareligioase ale unor doctrine politice exclusiviste (național-socialism, fascism, comunism.).

Sovij Însoțitor al sufletelor morților spre lumea de dincolo și întemeietorul arhetipal al incinerării cadavrelor umane *(→ funeralii)*, în tradiția mitoreligioasă lituană *(→ mitologie baltică)*. În mil. I și la începutul mil. II e.n., incinerarea era răspândită la mai multe popoare din zona Mării Baltice (conform unei copii rusești după *Cronica lui Ioan Malala*, 1261), pe baza *credinței că, prin ardere, sufletul poate fi recuperat mai ușor și se poate încadra în noua sa viață postumă (o credință foarte răspândită în epocă la pruși, jatwigi, lituani și poate chiar la slavii baltici). Copistul rus al cronicii – într-o interpolare – narează un mit explicativ: prinzând un mistreț cu 9 spline, un om le dă copiilor săi să le frigă, dar aflând că ei le-au mâncat, se decide să coboare în *Infern, unde însă nu are acces decât prin poarta a 9-a; unul din fii, pornind apoi pe urmele tatălui său, îl găsește și îl îngroapă; dimineața, tatăl i se plânge fiului că l-au mâncat viermii, așa că fiul îl urcă într-un copac, iar mortul se plânge că acolo l-au înțepat albinele și țânțarii, și nu e mulțumit până când nu e ars, după aceea mărturisind că a dormit „ca pruncul în leagăn". Acest prim incinerat este **S.** *Mitul pare a se încadra în *cultele solare, deoarece mistrețul este un *simbol solar ca și *focul; iar cele 9 spline reprezintă cele 9 zodii dintre echinoxul de primăvară și solstițiul de iarnă (nașterea „soarelui nou"), ca și cele 9 porți de intrare în lumea postumă.

Spes (lat. *spes* – speranță) Zeița speranței, în **mitologia romană*; prețuită și respectată în *religia romană, avea consacrate la Roma câteva *temple. *(→ Helpis)*

Spiriduș (probabil din lat. *spiritus* – spirit) *Duh domestic în genere binevoitor, prezent în *miturile inferioare și în *superstițiile mai multor popoare europene: *elfii* și *kobolzii* germanici *(→ Elf, Kobold)*, micul *demon familial francez *lutin*, omulețul scoțian *Brownie*, duhul domestic slav **Domovoi* – sunt din aceeași clasă cu spiritul protector al romanilor *genius (→ genii)*. În **mitologia românească*, rareori nefast, **S.** e îndeosebi favorabil: „un drăcușor în carne și oase sau întruchiparea acestuia într-o vietate văzută sau nevăzută care, la casa unde șade, aduce toate norocirile de pe lume, atât cât trăiește omul" (Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 81); el se naște dintr-un ou părăsit, care e clocit la subțioară un timp determinat (7 ani), și are adesea aspectul unui pui de găină, uneori de șarpe miniatural; după credințele din Țara Moților, **S.** se nasc din dragostea Vâlvelor *(→ Vâlva)* cu oamenii pământeni și pot fi băieți – atunci având pielea roșie și fiind născuți de Vâlva Pietrelor, sau fete – născute de Vâlva Apei sau de Vâlva Pădurii (Maria Ioniță, *Cartea Vâlvelor*, Cluj-Napoca, 1982). Cu pricepere, orice **S.** poate fi manevrat să satisfacă cererile de bani sau obiecte, formulate de cel care l-a clocit sau de orice posesor (căci **S.** poate fi vândut și cumpărat); darurile lui sunt fermecate (banii lui, plătiți, se întorc de oriunde la posesor); orice **S.** se păstrează bine într-o sticlă și nu poate fi îndepărtat decât legându-se într-o basma expusă furtului lesnicios. **S.** *casei* efectuează și diverse lucrări casnice. Poate deveni uneori și nefast, însă ca să fie prielnic, trebuie să i se dea mereu de lucru.

spirit (lat. *spiritus* – suflu vital, spirit) Noțiune cu sensuri diferite, deși apropiate, modificându-se în raport cu epoca, dar în genere desemnând o forță invizibilă, individuală sau universală. În *animatism și *animism, **s.** este o forță anonimă și nevăzută care însuflețește toate detaliile lumii obiectuale. În concepțiile religioase și filosofice ale antichității, **s.** este însă forma pură, complet imaterială și de natură divină (cf. în gândirea Indiei post-vedice, **s.** individual **Ātman*, particulă din substanța universală **Brahmān*); în acest sens, **s.** este o concentrare a forței de creație *(→ logos)* și starea ideală a existenței. Dacă pentru unii filosofi greci termenul era demitologizat (*daimon* este caracterul omenesc la *Heraclit, iar *daimónion* – conștiința omului la *Socrate, așa cum pentru *Anaxagoras *nous* este inteligența), în genere în gândirea Helladei **s.** este o forță cosmică, un *primum movens* al universului, cu funcție de lege absolută și de principiu creator. Sufletul a fost închipuit fie sub formă de pasăre, fie sub formă de omuleț; sufletul-pasăre este o formă de *credință foarte veche, de structură totemică, răspândită la multe triburi primitive (mai ales din Africa, Australia, Asia Mică); în credințele din **mitologia românească*, se citează un concept similar: timp de 40 de zile, sufletul defunctului rămâne în preajma casei, sub forma unei păsări, de obicei sub streașină, de unde poate asculta *bocetele familiei (cf. *Chestionarele lui N. Densușianu*). În concepția ebraică antică, sufletul își are sediul în sânge; dar și la greci, se pare că Empedokles, însă în mod sigur și Hippokrates (*Despre boli*, I, 30) considerau că sufletul este identic cu sângele. Pentru Aristotel, sediul sufletului este inima, sufletul (sau spiritul vital: *pneuma*) fiind „cauza și principiul corpului viu": sufletul „este deci cu necesitate o substanță în sensul de specie a unui corp natural care are viață ca potență" (*Despre suflet*, II, 412 a). Filosofiile religioase din India antică definesc 3 forme de suflet: *Ātman* (sufletul individual), **Puruṣa* (sufletul cosmic), *Brahmān* (sufletul universal). În gândirea antichității europene târzii (neoplatonici, *gnostici), sufletul este o emanație a lumii: sufletul universal (*Dumnezeu sau inteligența lumii) și sufletul individual (produs al

materiei). Definițiile ulterioare nu se deosebesc flagrant între ele: dacă pentru Plotin sufletul cunoaște divinitatea prin contopirea sa cu ea, dar numai în starea de extaz mistic, pentru gândirea teologico-filosofică a scolasticilor, sufletul individual este chipul lui Dumnezeu în om. Gândirea religioasă medievală personifică **s.** (astfel, în *teologia *creștinismului, *Sfântul Duh*, este funcția energetică a absolutului dumnezeiesc). În măsura în care *spiritul* este confundat cu *sufletul* (ψυχή), el e înțeles – în plan religios – ca principiu vital și cognitiv, independent față de trupul în care sălășluiește temporar, fiind considerat de fapt un *alter-ego* al individului; gnosticii considerau că sufletul individual este un produs al materiei, spre deosebire de sufletul universal sau inteligența cosmică, identificată cu Dumnezeu. Toate concepțiile mitoreligioase sau filosofice consideră *spiritul* (sau *sufletul*) o entitate nemuritoare.

§ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, trad. rom. Virgil Bogdan, București, 1965; Aristotel, *Despre suflet*, trad. rom. N.I. Ștefănescu, București, 1967; C.G. Jung, *Seelenprobleme der Gegenwart*, Zürich, 1931

spiritism Curent laic din cadrul **ocultismului*, bazat pe credința în existența autonomă a sufletelor după *moarte și în posibilitatea concretă de comunicare între oamenii vii și orice *spirit al unui defunct, prin intermediul unui *medium* aflat în transă. Deși relațiile cu sufletele defuncților sunt o practică arhaică, în **animism* și în **magie* fiind o îndeletnicire religioasă curentă (prin *șamani, vrăjitori, *magi, *sacerdoți), în societățile primitive ca și în *religiile antice din Egipt, Mesopotamia, India, China, America precolumbiană, sistemele religioase ulterioare au interzis adesea invocarea sufletelor răposaților (chiar dacă nu au negat posibilitatea ca atare). Chiar *mozaismul timpuriu, acceptând existența obiectivă a unor „chemători de duhuri" (*V.T., Leviticul*, XX, 6) sau „cei care întreabă morții" (*V.T., Deuteronomul*, XVIII, 11), interzice această practică (*V.T., Leviticul*, XIX, 31) sub amenințarea pedepsei cu moartea prin lapidare (*ibid.*, XX, 27); recunoașterea existenței acestei practici interzise de *iudaism figurează și mai târziu, în epoca *profeților („căci într-adevăr orice popor întreabă duhurile strămoșilor, întreabă pe cei răposați pentru cei vii" – *V.T., Isaia*, VIII, 19). *Creștinismul va avea aceeași atitudine, adăugând – în cadru doctrinar – că sufletele morților nu pot reveni pe pământ până nu „vor învia întâi" (*N.T.*, Pavel, *I Tesaloniceni*, IV, 13–18). Dacă în antichitate invocarea sufletelor făcea parte din **misterele* religioase, practicile spiritiste moderne nu au caracter ezoteric. În antichitatea clasică, mai ales în cadrul unui popor superstițios ca romanii, invocarea sufletelor celor defuncți capătă frecvență și extindere, oamenii nemaifiind satisfăcuți de *oracolele oficiale; în epoca imperială apar chiar niște întruniri de tip apropiat ședințelor spiritiste din sec. XIX–XX; astfel, după o informație dată de Cassius Dio *(Istoria Romană*, LXXVII, 15), împăratul Caracalla „ținea ședințe de spiritism, pentru a găsi o oarecare alinare, chemând, printre alte suflete, și pe al tatălui său și al lui Commodus". *Spiritismul* (în sensul care i se acordă azi) a apărut în sec. XIX, în Statele Unite ale Americii, după ce, în 1848, fiica fermierului Fox a auzit în casa părintească diverse zgomote în care a crezut că distinge un cod și un mesaj al unui om ucis cândva în acea casă; această fiică de fermier a fost socotită primul *medium*. **S.** s-a răspândit rapid în America și în Europa, introducând noțiunile de *mediumnitate* (calitatea de medium), *ectoplasmă* (emanația vizibilă a sufletului) și *cod* (tehnica transmiterii mesajului). În sec. XX, unele asociații spiritiste s-au organizat într-un gen de „biserici" cu anume înclinație religioasă cu caracter de *sectă, – cum de altfel au și fost clasificate de criticii teologi din cadrul Bisericii („sectă" speculând „sentimentele duioase ale omului care îl leagă de cei decedați" – Gh. Dem. Ciocan, *Lumini ce trebuiesc aprinse*, București, 1934, p. 8). Situații particulare, de obicei mari drame existențiale (cum a fost cazul lui B.P. Hasdeu), pot conduce spre **s.**, pe căi riguros individuale, chiar oameni de solidă pregătire culturală. Hasdeu s-a apropiat de **s.** imediat după moartea prematură a fiicei sale, publicând (1891–1892) 5 studii spiritiste *(Știința sufletului*; *Somnul și sufletul*; *Telegrafia iubirii*; *Ipnotismul și spiritismul*; *Materialismul în spiritism)*, reunite în volumul *Sic cogito* (1892), din care rezultă că savantul român acumulase o abundentă experiență de practicant ce rămâne desigur incontrolabilă. **S.** a fost studiat de fiziologul Charles Richet, de fizicieni și parapsihologi; majoritatea opiniilor științifice i-a anulat voga. Ch. Richet spune despre activitatea fizică a unui *medium* că este rezultatul unor mișcări inconștiente, numite de savant acte ideomotorii producându-se independent de voința acelui *medium*. Examinat analitic, **s.** modern își are însă originea (inconștientă sau nedeclarată) în **teurgia* antichității greco-romane târzii.

§ Charles Richet, *Traité de métapsychique*, Paris, 1922; P. Badham, *Christian Beliefs about Life after Death*, London, 1976; B.P. Hasdeu, *Sic cogito*, ed. de Tudor Nedelcea, Craiova, 1991

Sporîš Zeu asigurând sporul recoltelor și patronând fertilitatea agrară, în credințele slavilor răsăriteni (→ *mitologie slavă*), închipuit ca un bărbat foarte blond, cu plete cârlionțate, care umblă pe câmpuri. Un *ritual din regiunea Pskov (Rusia) include împletirea unei păpuși (numai din spice duble) căreia i se spune *Sporinya*.

Śraddhā Zeiță din **mitologia vedică*, personificând *credința (cf. *Rigveda*, X, 151). Fiind

fiica *Soarelui *(*Sūrya)*, ea ajută pe oameni în îndeplinirea *sacrificiilor, aprinzând focul ritual *(→ focul)*.

Sraosha (zend *Sraosha Asya*; mediopersană *Srosh*); epitet în **Avesta*: *Înțelepciunea întrupată* Zeul supunerii, al ascultării față de zeul suprem *Ahura-Mazda și de legile divine, în **mitologia iraniană*; purtătorul *cuvântului divin și al unor arme simbolice (*rugăciunile), el luptă contra *demonilor, ocrotește și hrănește pe săraci, are în custodia sa lumea și îl însoțește în spațiul ceresc pe zeul solar *Mithra. Reprezentat ca un tânăr gingaș, în fiecare zi la ivirea zorilor **S.** trezește cocoșul care, cu cântatul său, alungă de pe pleoapele celor adormiți pe demonul somnului, *Busyasta. Deopotrivă, el veghează asupra rânduielilor religioase și patronează evlavia.

Statu-palmă-barba-cot Pitic malefic din **mitologia românească*, având o forță fizică supranaturală, dar suferind de o crasă îmbecilitate; are o barbă foarte lungă (de altfel, atribut al mai tuturor gnomilor mitici), pe care la un moment dat *Făt-Frumos i-o prinde în crăpătura unui trunchi de copac, imobilizându-l, ceea ce nu-l împiedică să smulgă însă trunchiul din rădăcini și să se ridice astfel în aer. Adesea e reprezentat călărind un iepure șchiop (motiv frecvent și în basmele avarilor, aborigeni din Caucazul de nord-est). Deși pitic, **S.-p.-b.-c.**, datorită forței lui anormale, e capabil să ridice orice poveri și să zboare cu ele (ca în cazul trunchiului în care i s-a prins barba); de obicei, el zboară spre *Tărâmul Celălalt, în transgresări prin imense prăpăstii. **S.-p.-b.-c.** e comparabil cu piticul fabulos din folclorul rus: *Țărănuș-cât-unghia-barba-cât-cotul (Мужичок с ноготок борода с локоток)* și, parțial, cu piticii bărboși *Barstucke* și **Barzdukkai*, din *miturile balto-prusice, nu însă cu gnomii artizani din **mitologia scandinavă* și **germanică*.

Steaua Magilor Noțiune mitologică foarte controversată, pusă în legătură cu tradiția nașterii lui *Isus Christos, deși probabil o conjugare de ecouri ale unor *mituri mai vechi, printre care fenomenul aparției cerești descrise în **Biblie* sub numele „Gloria lui El Yahweh" *(→ Iezechiel)*, apoi venirea cometei escatologice prevestite de **Avesta* la sosirea mântuitorului *Saoshyant, ca și ecoul mitic al unui fenomen astronomic mult mai vechi, poate explozia unei nove, reluat unilateral de unele apocrife biblice slavone. Unicul text canonic referitor la **S.M.** este în *Evanghelia lui Matei*: „Iar ei [magii], ascultând pe împăratul, au plecat și iată, steaua pe care o văzuseră în răsărit mergea înaintea lor, până ce a venit și a stat deasupra, unde era pruncul" (II, 9). Se consideră că *magii erau preoți persi (în Iran, funcția de mag era sacerdotală), de unde și nominalizarea lor mai târzie (probabil o *legendă literară): Melhior, Balthazar, Gaspar; dar *Evanghelia lui Matei* le conferă și funcția de astrologi: „Atunci Irod a chemat în ascuns pe magi și a aflat de la ei lămurit în ce vreme s-a arătat steaua"; fenomenul rămâne neinterpretat în context: „căci am văzut la răsărit steaua lui și am venit să ne închinăm lui" (*op. cit.*, II, 2). În schimb, mai multe apocrife biblice slavone și o bogată iconografie ortodoxă consacrată înălțării lui Isus (răspândindu-se vast la iconarii din Rusia, Ucraina, România, Serbia, Albania, care s-au inspirat evident și din apocrife între timp pierdute) detaliază **S.M.** în mai multe variante, punând-o în dublu raport: cu *sosirea* (nu nașterea) și cu *înălțarea* (nu *moartea și învierea) lui Isus Christos. Apocriful slavon *Повесть о трёх царех кораблех-волхвах (Istoria celor trei magi regești)* din sec. XV, citat de Veaceslav Zaițev, vorbește despre o „stea mergătoare": „Steaua nu arăta ca acelea ce se zugrăvesc, în țările noastre, prin biserici, aripi însă avea ca de vultur și multe raze foarte lungi, care învârteau steaua în cerc când ea căta să se așeze pe pământ": „steaua mergătoare [...] s-a pogorît pe un munte și dintr-însa a ieșit Hristos". Apocriful mai spune că, în timpul deplasării ei pe cer, steaua a fost ținută sub observație de „astronomi" din turnuri special zidite pe culmi de dealuri. După alt apocrif slavon, *Cartea tainelor lui Enoh (→ Enoh)*, oprindu-se din zbor, steaua s-a proptit în propriile ei raze: „Iar când cei trei crai au purces din locul Ierusalimului, steaua s-a ascuns din fața lor, pentru că vorbiseră cu Irod. Atunci foarte s-au tulburat cei trei crai și au început să plângă amarnic, strigând: Vai de noi, fraților! [...] Iar apoi steaua li s-a arătat încă o dată și a pornit înaintea lor, iar ei au slăvit pe Domnul Dumnezeu și s-au dus iarăși după steaua aceea și au ajuns la Betleem. Și când steaua a ajuns acolo, s-a oprit deasupra unei peșteri și și-a slobozit razele și s-a proptit cu toată lumina sa în peșteră". Textul a intrat la baza unui cântec de stea din folclorul românesc: „Trei crai de la răsărit / Spre stea au călătorit / Și-au mers după cum cetim / Până la Ierusalim. / Acolo, cum au ajuns, / Steaua-n nori li s-a ascuns. / Și le-a fost a se plimba, / Prin oraș a întreba: / Unde s-a născut, zicând, / Un crai mare de curând? / Iară Irod împărat / Auzind, s-a tulburat" (col. Anton Pann, *Versuri sau Cântece de stea*, București, 1852). Iconografia înfățișează o pereche de capsule de aspect profan și fără aripi, cu câte un personaj misterios comparat de unii cu un om care pilotează un vehicul zburător (fresca de boltă a bisericii sârbești Veliky Dečany, zugrăvită în 1350), fie capsule ovoidale, unele gata de ascensiune, altele coborînd din cer, toate cu Isus înăuntru (câteva *icoane pe pânză și pe sticlă din România, un grup mare de fresce din Biserica Domnească de la Târgoviște – unde, pe lângă capsulele „înălțării", există și o stea dintr-un dublu disc, o icoană din sec. XVII de la Zagorsk, lângă Moscova, câteva

icoane albaneze), unele sugerând prin manşe interioare sau orificii dorsale un *car ceresc, care are similitudini şi cu obiectul de pe piatra funerară de la *Palenque. **S.M.** apare în alte ipostaze şi în miturile primitive: în ins. Hawaii circulă mitul unei stele temerare care se opreşte în cer să privească traiul insularilor, dar cade apoi fumegând spre mare şi poposind pe o stâncă; într-un mit al tribului brazilian kayapo (citat de Claude *Lévi-Strauss), steaua corespunzând planetei Jupiter coboară din cer să se mărite cu un tânăr pământean, iar când e văzută de fraţii lui, le apare ca un animal cu ochi de foc, apoi îşi transportă bărbatul terestru în cer, lui părându-i-se cerul un câmp pustiu. Dar coborîrea **S.M.** poate fi comparată şi cu venirea în piscul Ardis din Antiliban a grupului de *îngeri ai lui *Semyaza. În scrierea anonimă *Opus imperfectum in Matthaeum* (după un model probabil anterior sec. VI), se relatează că magii regali se urcau anual pe Muntele Biruinţelor, la o peşteră cu pomi şi izvoare, ca să aştepte Steaua; aceasta apare după mai mulţi ani, având chip de copil, şi îi trimite pe magi în Iudeea. O variantă, *Cronica de la Zuknîn*, vorbeşte de 12 Regi-Înţelepţi, care urcă în fiecare an pe munte, pătrunzând în Peştera Comorilor, până când apare un stâlp de lumină nefirească ţâşnind dintr-o stea strălucitoare cât un grup de sori, care intră în grotă; un glas se aude, magii îngenunchează orbiţi de lumina tot mai concentrată din care se degajează apoi un om mărunt şi umil, mărturisind că a fost trimis de Tatăl Ceresc să-i conducă în Galileia.

Steiner, Rudolf Mistic german (1861–1925), catolic prin naştere şi educaţie familială, însă întemeietor al **antropozofiei*. Gândirea sa filosofică iniţial influenţată de Goethe (**S.** a fost editorul şi comentatorul ediţiei de opere complete ale acestuia) şi de Nietzsche (despre care a scris două cărţi) se modifică după contactul cu **teozofia* din 1902 (ulterior, e conducătorul secţiei germane a Societăţii Teozofice); scrie un tratat *(Theosophie)*, un manual asupra căilor de parvenire la „cunoaşterea lumilor superioare"; în timpul primului război mondial înfiinţează în Elveţia primul *templu antropozofic (mistuit de incendiu în noaptea Anului Nou 1923); în 1919, **S.** propune un tip de stat cu societatea divizată în 3 sfere: juridică (bazată pe egalitate), economică (pe frăţia producătorilor grupaţi în confrerii), spirituală (condusă de un areopag al înţelepţilor şi bazată pe libertate); printre instituţiile înfiinţate de **S.**, care i-au supravieţuit: o clinică de psihiatrie antropozofică (la Arlesheim). Doctrina lui **S.** se întemeiază îndeosebi pe scopul trezirii în om a forţelor spirituale latente, fapt realizabil – după el – printr-un sistem de exerciţii în care sunt prezentate meditaţia şi inspiraţia şi care conduc la formarea, în corpul fizic, a unor organe spirituale analoage celor fizice: **roţile de foc*, *florile de* **lotus* etc. Antropozoful consideră omul un microcosm compus din corpul fizic, corpul eteric şi corpul astral (aceste 3 sfere fiind reflexele celor 3 stări sau trepte pe care le-a parcurs Spiritul Universal în procesul devenirii sale); descoperirea antropozofiei este a 4-a sferă, în care omul îşi formează *eul* spiritual. **S.** şi-a expus doctrina mai ales în cărţile: *Die Geheimwissenschaft (Ştiinţa secretă)*, 1910; *Antroposofische Leitsätze (Teze antropozofice)*, 1925. **S.** a devenit un adversar al *Bisericii catolice, pe care a considerat-o un fals *creştinism.

§ Rudolf Steiner, *Treptele iniţierii*, trad. Cezar Petrilă, Princeps, Iaşi, 1992; Rudolf Steiner, *Creştinismul ca fapt mistic şi misteriile antichităţii*, trad. rom., Humanitas, Bucureşti, 1993; Fr. Hiebel, *R. Steiner im Geistesgang des Abendlandes*, Bern–München, 1965.

Sterculus Zeul bălegarului, în **mitologia romană* (citat de *Tertullianus, în *Apologeticum*, XXV, 3).

Steropes *Ciclop uranian, în **mitologia greacă*; fiul cuplului **Uranos* – **Gaia* şi fratele lui *Brontes şi *Arges.

Stimula Zeiţă din **mitologie romană*, având rolul de a-i ataţa pe oameni spre plăcerile vieţii; de fapt, este o personificare simbolică a voluptăţii nelimitate.

Stonehenge Construcţie megalitică circulară *(cromlech)* din Anglia, gen de *templu arhaic consacrat *ritualurilor religioase sau numai *cultului solar *(→ menhir, mitologie megalitică)*.

strămoşi; *cultul strămoşilor* Formă religioasă de origine totemică *(→ totem)* constând în venerarea întemeietorilor unui trib sau clan, ai unei ginţi sau ai unui popor. Întemeietorii sunt *strămoşii primordiali (→ arhetip)*, iar tradiţia îi pune totdeauna în relaţie directă cu facerea lumii *(→ cosmogonie)* şi cu crearea omului *(→ antropogonie)*. În acest sens, **s.** primordial poate fi om, animal, plantă, semizeu sau chiar zeu. *Cultul **s.** nu e specific numai societăţilor primitive şi nu e o practică exclusiv religioasă, ci este una dintre cele mai persistente manifestări ale sudurii morale umane între trecut şi prezent. Dacă la *primitivi* acest cult se referă la o continuitate concretă între întemeietorii mitici şi urmaşi (astfel, tribul australian arunta crede că orice om e reîncarnarea unui **spirit* lăsat de un *strămoş totemic*), cultul **s.** în civilizaţiile antichităţii se referă la o continuitate potenţială. Există presupunerea că, între anii 5000–2000 î.e.n., în cadrul unui generalizat cult al morţilor, se credea că spiritele strămoşeşti se transferă în pietre, unde continuă să locuiască postum *(→ mitologie megalitică)*. Elemente de cult al **s.**, mai bogate sau mai sărace, se înregistrează aproape la toate triburile şi popoarele (posesiunea de către spirit, transmiterea ereditară a spiritului, năzuinţa spiritelor de a deveni anumite rude răposate). ~ În *India* erau veneraţi *părinţii*

răposați (pitarăḥ). ~ Acest tip de cult s-a transmis la *Roma* în venerarea spiritelor **s.** *(*Manes)* ca a unor zeități *(numina)* protectoare ale căminului casnic *(Di manes)*, cărora li se consacrau comemorări speciale *(Dies parentales)*, când familiile vizitau mormintele, lăsând pe ele *ofrande. ~ În *China*, *Confucius făcea *sacrificii pentru morți și spirite ca și cum ele ar fi fost de față, iar numele morților erau înscrise în *Tăblițele Spiritelor* din *temple. ~ *Japonia* are poate cel mai puternic cult al **s.**, cu *altare domestice; una din explicațiile curajului militar japonez stă în *credința soldaților că spiritele **s.** luptă alături de ei *(→ kami)*. ~ Singura excepție, cu totul stranie, este în **iudaismul* timpuriu (poate din cauza *monoteismului riguros neadmițând nici măcar semidivinități în aria lui *Yahweh); pentru *evrei*, coborîrea morților în *Sheol era o încheiere totală, care abia târziu a dobândit perspectivele învierii pentru Judecata de Apoi. ~ Desacralizat, cultul **s.** s-a păstrat în civilizațiile moderne, într-un plan cultual profan. ~ Astfel este datina comemorativă pentru **Moși* în *România*, incluzând *sărbătoarea laică populară, cu adaos comercial, Târgul Moșilor.

Strâmbă-lemne *Uriaș din **mitologia românească*, personaj prezent mai ales în basme, care strâmbă copacii, apoi se văicărește că nu mai sunt lemne drepte în codru; (există și un corespondent rus, aproape identic: *Vertodub* – Sucește-stejari; cf. **Asilki*, în **mitologia slavă*).

Strenia Zeiță sabină a sănătății, preluată de **mitologia romană*, identificată însă mai târziu cu **Salus*. De la numele sabin, ieșit cu timpul din uz, s-a păstrat tradiția trimiterii la rude și prieteni a crengilor verzi de palmier sau de laur, numite *strenae*, de care se atârnau fructe și dulciuri, în calitate de daruri.

Stribog (slav Стрибогъ) Zeul vânturilor și al furtunii, în **mitologia slavă* (la vechile triburi polone: *Samovil*). Adorat în Rusia arhaică, avea un sanctuar și un *idol impunător la Kiev, către anul 980. *Cântarea oștirii lui Igor* numește vânturile „nepoții lui Stribog": ele vântură văzduhul cu enorme săgeți pornite de pe mare.

Striga 1 *Vampir feminin avimorf, în **mitologia romană*; la Petronius: *striga* – *strigoi. **2** Divinitate malefică inferioară, în *mitologia românească* (de origine latină), asimilată cu strigoaica *(→ strigoi)* sau cu vrăjitoarea. În reprezentările folclorice, e slută, uscățivă, cu paloare de mort; are nas coroiat de sticlă, gheare de aramă, un picior de fier și coadă de câine. Este stăpâna deochiului. Pocește pruncii nebotezați și le fereca sufletele în tufe de ienupăr; de asemenea, seacă laptele vacilor.

strigoi (lat. *strigosus* – descărnat; *strix* – pasăre fabuloasă în *superstițiile romane, semănând cu bufnița, care suge noaptea sângele pruncilor din leagăn; grec στριγξ – cucuvea) Mort dematerializat (sinonim: *fantomă*), pedepsit să rătăcească noaptea prin lume. Babilonienii numeau *etemmu* orice fantomă, cu sens de spectru al mortului, adică ceea ce credeau că supraviețuiește trupului material, dar în alt sens și părticica divină inclusă în om *(→ spirit)*; datorită acestui *etemmu* omul nu va fi uitat nici când trupul i se va întoarce în pulberea de obârșie. Superstițiile ulterioare de pretutindeni consideră **s.** morții blestemați să-și părăsească noaptea mormintele spre a peregrina prin lume. În mitosuperstițiile folclorice românești, **s.** (datorită originii romane) a fost asimilat adesea *vampirului, astfel socotindu-se că nopțile sale preferate sunt cele cu lună nouă. În **mitologia românească*, **s.** e numit și *Moroi* și se crede că fie se naște ca atare, fie devine după moarte, pedepsit pentru faptele sale, un *duh rău rătăcitor (asimilat adesea stafiilor); superstiția folclorică afirmă că orice **s.** poate fi îndepărtat de case prin ungerea cu usturoi a clanțelor și zăvoarelor de la uși (mai ales în noaptea sf. Andrei). Unii cercetători au făcut apropieri între **s.** și oamenii-lupi (germ. *Werwolf*, franc. *loup-garou*), incluzând *credința în **s.** printre formele de *lykantropie; dar în mitosuperstițiile românești există forma de **s.** numită **Pricolici*: om metamorfozat în *câine, care se amestecă în haita *lupilor.

stūpa În India vedică și imediat post-vedică, **s.** era un mormânt de forma unei mici movile (un fel de *tumulus*), cu un stâlp sau o coloană, marcând rămășițele pământești ale unui sfânt defunct. Stupele se răspândesc însă mai mult în epoca *budismului, iar atunci devin construcții cultuale, de formă conică, având în general o asemănare geometrică cu mormintele de pământ, dar devenind structuri masive, adesea cu o arhitectură mai complicată, și fiind așezate pe temelii rotunde sau pătrate, peste care se înalță o cupolă sferică acoperită de o piramidă răsturnată, în trepte. Budiștii au construit stupe și cu caracter memorial (monumente comemorative), dar și ca semne rememoratoare ale unor evenimente celebre. După unii indianiști de autoritate mondială (Mircea *Eliade, Paul Mus), **s.** este corpul arhitectonic al lui *Buddha, trupul său simbolic; nu are niciodată numai rol de monument funerar, căci este mult mai mult: o *imago mundi*, așadar un *simbol cosmologic. Iar ca monument funerar, orice **s.** conservă o relicvă a lui Buddha, menită să însuflețească arhitectonica *templului budist (sau a *altarului); ca templu simbolic însă, arhitectura unei **s.** reprezintă obligatoriu universul. După definiția lui Paul Mus, *„stūpa este dhārma* cosmică devenită vizibilă" *(→ dhārma)*.

Styx (grec. Στύξ – *Odiosul*; στυγειν – a urî, a detesta, a avea oroare) Fluviu infernal din **Hades*, în **mitologia greacă*, unit prin *Kokytos* (care izvorăște din el) cu fluviul **Aheron*. În **Iliada*, **S.** e singurul fluviu infernal; abia în

Odisseia, unindu-se cu Kokytos şi Pyriphlegethon, se varsă în Aheron; iar *Hesiod îl consideră *fiică* a lui *Okeanos (dar Herodot identificase un **S.** geografic în Arcadia). Grecii credeau că apa otrăvită a **S.** e în stare să dizolve orice navă din orice material, afară de cele construite din copite de cai şi de catâri. Zeii greci jură pe **S.**, iar divinitatea care-şi calcă *jurământul e privată un an de dreptul la viaţă, iar alţi 9 ani de orice relaţie cu ceilalţi zei; după Hesiod, acest jurământ s-a instituit când, în împrejurările *Titanomahiei, **S.** a venit primul în sprijinul lui *Zeus. Mitologia babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia)* are şi ea un fluviu infernal, *Hubur*, uneori confundat cu *Infernul *(*Kigallu)* însuşi.

Suada (lat. *suadere* – a îndemna, a sfătui) Zeiţa puterii de înduplecare, în **mitologia romană*, amintită de poeţii Ennius şi Horatius.

Subigus Zeul ocrotitor al mirilor, în *mitologia romană*, protejându-i chiar prin prezenţa sa simbolică, alături de ei, în noaptea nunţii.

Succubus → *Incubus* şi *Succubus*

Sucellus Numele, în rostire latină, al unui zeu gallic *(→ mitologie celtică)*, greu identificabil; sensul onomastic ar fi fost „cel care loveşte bine" şi, într-adevăr, zeul e reprezentat ca purtător al unui ciocan sacru – considerat ca atare patronul dogarilor – (ca şi scand. *Thorr), ţinut ca armă de distrugere. Iconografia îl prezintă cu glugă şi tunică scurtă. Romanii (îndeosebi Caesar) îl identificau însă fie cu *Iupiter, fie cu *Pluto. Cercetătorii moderni uneori tind să-l confunde (fără temei) cu zeul celt **Taranis*, ca divinitate atmosferică.

Sud (sârb. *Usud*; slav. судъ – judecată; rus. *суд́ба* – soartă) Fiinţă divină aproape impersonală din **mitologia slavă*, dirijând destinul. Locuieşte într-un palat unde, în zilele când aruncă aur prin încăperile acestuia, se nasc cei bogaţi; dar are şi o colibă, în care deseori împrăştie cioburi de oale, ca să determine, naşterea abundentă a săracilor. În *bocetele ruseşti, **S.** e invocat cu numele diminutival *Sudinuška*. Există însă şi personificări net feminine ale sorţii: rus. *Судéница (Sudenica)*, sârbo-croat. *Соjеница (Soienica)*, ceh *Sudice*.

sufişti; *sufiţi* (arab. *tashawwuf* < *shūfî* – ascet < *shuf* – lână [ref. la hainele de lână]; sinonim persan *pashmīnapush* – îmbrăcat cu haine de lână; *shafa* – puritate [cf. grec. σοφός – înţelept]) *Sectă mistică în *islam, opunându-se doctrinei oficiale şi punând în centrul vieţii religioase dragostea reciprocă între *Allah şi oameni, aşadar respingând *dogma inaccesibilităţii lui Allah. **S.** se sprijină pe unele pasaje din **Coran* ce se referă la omniprezenţa şi la raportul intim al lui Allah cu creaturile sale (spre deosebire de multe alte pasaje, contradictorii, care indică bunul plac, deciziile arbitrare şi poziţia net inaccesibilă a aceluiaşi Allah): „Oriunde vă întoarceţi, acolo este faţa lui Allah" (surah II, 109); „Noi [Allah] suntem mai aproape de el [de om] decât gâtlejul lui" (surah I, 15). Lipsindu-i iniţial, ca *religie strict practică, orice înclinaţie spre o concepţie speculativă, *sufismul* s-a dezvoltat treptat, rupându-se de *mahomedanismul clasic. Abu Hashim din Kufa a întemeiat, înainte de anul 800, o mânăstire sufistă la Ramleh (Palestina), deşi cei mai mulţi asceţi *(→ ascetism)* sufişti preferau să rămână peregrini, trăind din munca lor, în singurătate sau în grupuri mici. Sufismul devine un gen de **quietism*, cu practici religioase specifice: *dhikr* (glorificarea lui Allah prin recitări din *Coran* şi prin repetarea numelor divine, aceasta considerându-se cea mai înaltă dintre cele 5 *rugăciuni canonice); *tawakkul* (credinţa în Allah, constând în renunţarea la iniţiativă şi voinţă, *viaţa fiind lăsată în grija divinităţii – de unde şi un fanatism ducând la refuzul oricărei activităţi profane, fie şi procurarea mijloacelor de trai sau apelul la medici, astfel încât aşteptarea *mântuirii încetează a mai fi obiectivul principal). Doctrina sufistă s-a dezvoltat ulterior (cu contribuţia lui Abu Sulaiman al-Darani din Siria şi Dhu'l-Nun din Egipt) într-o concepţie gnostică *(→ gnostici)*, urmărind iluminarea şi extazul; iar caracterul panteist *(→ panteism)*, manifestat anterior, acum se precizează, după ce persanul sufist Abu Yazid introduce doctrina anihilării (cca 874), adică ideea transgresării de la starea de conştiinţă individuală în cuprinsul voinţei divine; (dar aici se străvede ideea de **Nirvāṇa*, deci nu este exclusă influenţa *budismului). Alt persan, Maruf din Bagdad (din părinţi creştini), definea în acea epocă sufismul drept o **teozofie*. Cu timpul a fost totuşi precizată şi ascensiunea stadială a credincioşilor **s.**, celor 7 stadii: *maqāmāt* (pocăinţa, abstinenţa, renunţarea, sărăcia, răbdarea, credinţa în Allah, supunerea faţă de voinţa divină), urmându-le alte stări sau simţuri spirituale *(ahwāl)*: teama, speranţa, iubirea – care duc spre *contemplaţie *(mushāhadat)* şi intuiţie *(yaqīn)*. Consideraţi din interiorul islamului o sectă, **s.** nu au o dogmatică precisă, ca alte secte, doctrina lor fiind construită pe o concepţie mistică influenţată de budism şi de teozofii iranieni, în care intră o viziune panteistă a divinităţii. În sufism se conjugă această concepţie metafizică cu un sistem de exerciţii psihofizice întemeiate pe ascetism, prozelitului cerându-i-se o încordare unitară, sudată, a tuturor forţelor lui trupeşti şi spirituale; învăţătura ştiinţei sacre şi apropierea treptată de Allah se obţine prin cunoaşterea mistică, iubire şi asceză. De aici s-a ajuns la înclinaţia spre cunoaşterea intuitivă şi la practicarea extazului, la interesul pentru unele activităţi extrasenzoriale (hipnoză, telepatie), la respingerea cunoaşterii raţionale, precum şi la o aspră disciplină în cadrul comunităţii din care nu lipsesc exerciţiile de anihilare a voinţei şi de

mortificare a trupului. Fiecare comunitate are un stareț, totodată învățător și ghid pe calea spre mistică. Sufismul s-a răspândit de timpuriu pe un vast teritoriu geografic: Africa, India, Iran, Pakistan, Indonezia.

§ A. J. Arberry, *An Introduction to the History of Sufism*, London, 1942; Marijan Molé, *Les mystiques musulmans*, Paris, 1965

Sugrīva Rege al maimuțelor, în **mitologia vedică*, fratele divinității demonice *Balí.

Sui-ren Inventatorul producerii artificiale a *focului, în **mitologia chineză* arhaică, primul om *(ren)* care a obținut foc frecând niște lemne. Vechile texte mitografice atribuie descoperirea focului fie zeului **Fu Xi*, fie împăratului legendar **Huangdi*; dar tratatul *Han Fei zi* (sec. III î.e.n.) afirmă că, după ce în antichitate oamenii se îmbolnăveau mereu mâncând carne crudă, a apărut un înțelept sau un sfânt care, prin frecarea *(sui)* a două lemne unul de altul, a obținut foc și i-a învățat apoi pe oameni să-și frigă hrana. În *Însemnări despre întâmplări uitate* de Wang Qiao (sec. IV î.e.n.), se vorbește despre o țară fabuloasă, *Suiming*, unde crește arborele de foc, iar o pasăre (bufniță sau mai curând ciocănitoare) scobește lemnul trunchiului, până ies din el flăcări.

Sukhavatī (sanscr. *sukhavatī* – țară fericită) Țara sau, mai exact, „câmpul" lui *Buddha Amitabha (→ Buddha)*, în mitologia **budismului*. Situată foarte departe de lumea noastră (între ele intercalându-se miriade de alte lumi). **S.** este specifică prin faptul că ciclul **saṃsāra* (al reîncarnărilor succesive) se manifestă numai în două stări: umană și divină, între oameni și zei, dincolo nemaifiind deosebiri esențiale, întrucât din **S.** lipsesc alte ființe cunoscute în lumea noastră: *demoni, animale, plante. Toți locuitorii din **S.** sunt **Bodhisattva* de treaptă maximă, căci de acolo se trece direct în **Nirvāṇa*. Solul și apa în **S.** sunt pure, clădirile sunt construite din aur, argint, pietre prețioase și corali.

Sukuné Bikona Zeul medicinei, în *mitologia japoneză*, reprezentat sub forma unui pitic sapiențial, fiind totodată colaborator al zeului **Ōkuninushi*, reconstructorul postcatastrofic al universului; îndată după reclădirea lumii, **S.B.** a elaborat toate artele medicale și toate mijloacele de protecție contra animalelor sălbatice; apoi s-a cățărat pe o tulpină de mei care, ca un resort, l-a proiectat în Țara Veșniciei. Tradiția și vechile cronici precizează uneori că **S.B.** a fost trimis în *cer ca să-l ajute pe Okuninushi în opera lui de pacificare a imperiului arhaic nipon.

Summanus (lat. arh. *submanus* – [zeul] din preajma dimineții) Vechi zeu sabin al întunericului nopții și al fulgerelor nocturne. Preluat de **mitologia romană*, devine unul din atributele lui *Iupiter. Avea *templu în Roma aproape de Circus Maximus și era sărbătorit anual la 20 iunie, sacrificându-i-se prăjituri *(→ ofrande)* numite *summanalia*, coapte în formă de roți, ca *simbol al carului tunetelor.

Sumugan; *Sumukan (Regele Muntelui)* Zeu sumerian *(→ mitologii din Mesopotamia)* al câmpiei cu vegetația și animalele ei. În Akkad și Babilon, era adorat ca divinitate cinegetică și pastorală, ocrotind deopotrivă cirezile și turmele de animale domestice, ca și animalele sălbatice de stepă.

Sunja Zeița adevărului, în *mitologia scandinavă* și **germanică*. Nu se cunoaște cu exactitate originea acestei zeițe; dar numele ei coincide cu noțiunea sanscrită *śūnya*, care a circulat în două valori: una – aparținând vechii matematici (poate și lingvisticii lui Pāṇini) – cu sensul de „zero" sau „nimic"; alta, mult mai apropiată însă de numele zeiței *Sunja* – aparținând filosofiei budiste, ca o valoare semantică de indeterminare, unde „califică *nirvāṇa*, realitatea ultimă" (Sergiu Al-George); așadar adevărul, patronat sau personificat de **S.** fiind „realitatea ultimă", este posibilă această ipoteză a originii numelui zeiței.

Sun Ping Zeul cizmarilor și curelarilor, în **mitologia chineză*, de fapt zeificarea unui personaj istoric (sau semilegendar), care avusese funcția de strateg (în sec. IV î.e.n.), urmașul întemeietorului teoriei chineze a războiului – *Sun Zi*. Conform tradiției, în urma unei acuzații eronate de crimă, i-au fost retezate picioarele de la genunchi (sau numai de la glezne), iar datorită ambasadorului țării Qi, a ajuns în exil, unde, repus în meseria lui militară, a fost înălțat la rangul cuvenit. **S.P.**, în noua situație, și-a confecționat singur niște cizme-proteze cu care putea să umble, iar pentru că profesiunea de strateg îi cerea și deplasări pe câmpul de luptă, după o perioadă de folosire a carului de război, a inventat șeaua, ca să poată încăleca singur. Poporul l-a divinizat, atribuindu-i patronatul celor două meserii cu ajutorul cărora inventivul strateg a izbutit să-și corecteze infirmitatea.

Suparṇá Păsări fabuloase de înfățișare gigantică, în tradiția populară a Indiei; *legenda pare însă a proveni din epoca vedică arhaică *(→ mitologie vedică)*.

superstiție (lat. *superstitio* – *cult religios, *jurământ, superstiție, venerație); *eres* (slav. ерѣсь – *erezie) Falsă *credință despre necunoscut, reprezentând sindromul complexului de inferioritate în fața ambientalității imediate aparent misterioase. Pusă în raport cu *magia, indicată ca o consecință a fricii și ignoranței, **s.** nu poate fi definită în acest cadru; deși nici teama, nici ignoranța nu sunt străine de geneza **s.**, ele nu constituie factorii ei decisivi, căci și în conștiința omului cultivat sau specializat într-un domeniu științific, anumite evenimente cu caracter repeti-

ţional coincident din afara ariei cu care e familiarizat pot să se transfere, în anumite condiţii de stress, în **s.** Deoarece **s.** extrapolează particularul, deoarece ea este fenomenalizarea spontană a evenimentului particular, principala ei operaţie devine răstălmăcirea realităţii obiective. Fără a face parte din magie şi fără a şi-o subsuma, **s.** în multe cazuri uzează de practici magice elementare, ca antidot împotriva unui eveniment nefast ce stă să se producă. Ordonate într-un sistem, care constituie şi el (ca şi *mitul sau *ritualul) un canal de evacuare a încărcăturii tensionale a omului în relaţiile lui cu mediul evenimenţial, superstiţiile constituie o *infrareligie* de uz individual. În cadrul foarte larg al multor *religii antice, **s.** şi-a păstrat locul activ, în umbra practicilor magico-religioase (Egipt, Mesopotamia, China); romanii erau un popor foarte *superstitios* şi însuşi cuvântul *superstitio*, cu bogata lui polisemie, confirmă afirmaţia; totuşi o reacţie antisuperstiţioasă a existat, iar Cicero ironiza global fenomenul prin sintagma *superstitiones aniles* – eresuri băbeşti. Gândirea greacă a persiflat mereu **s.**, ca pe un fenomen lăturalnic; de la Teophrástos aflăm că superstiţiosul e un obsedat să nu greşească ceva ce l-ar pune în dificultate faţă de *zei şi îşi ia mereu contramăsuri: *sacrificii de purificare pentru fleacuri, rostiri de formule magice, scuiparea în sân etc. (*Caracterele*, XVI). Om evlavios şi teolog neconcesiv, *Plutarh face o paralelă între **ateism* şi *superştiţie* (tratatul *Despre superstiţie*, 2) pe care o defineşte concis: „Superstiţia, cum o arată chiar numele, este o imagine denaturată sădind în om frica umilitoare şi obsesivă. [...] Aşadar, necredinţa în zei nu e decât o rătăcire, în schimb superstiţia este o boală produsă de rătăcire." *Teologia religiilor clasice (*iudaismul, *budismul, religia grecilor) şi moderne (*creştinismul, *islamul) refuză **s.**, totuşi aproape nici o religie nu a scăpat de infiltrarea, în zonele ei periferice, a anumitor superstiţii. J. G. *Frazer considera că, în anumite comunităţi umane şi în anumite epoci, superstiţiile au jucat un rol pozitiv, consolidând disciplina convieţuirii şi respectul omului de rând faţă de ordinea socială şi de guvernarea acesteia, de pildă în ce priveşte stabilitatea şi securitatea proprietăţii private sau echilibrul moral în raporturile sexuale.

§ James George Frazer, *The Devil's Advocate. A Plea for Superstition*, London, 1928; G. F. Ceauşanu, *Superstiţiile poporului român*, Socec, Bucureşti, 1914; Artur Gorovei, *Credinţi şi superstiţii ale poporului român*, Socec, Bucureşti, 1915.

Suppai Zeul *morţii, în mitologia incasă *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*, o divinitate din categoria „spiritelor pumei"; formele sale demonice se numesc *acheichila*.

Sura Zeiţa vinului, venerată în India epocii post-vedice *(→ mitologie vedică* şi **post-vedică)*; ea a apărut din spuma oceanului primordial de lapte *(→ apa)*, îndată după zeiţa frumuseţii *Çrí.

Suraguru Divinitate arhaică din **mitologia vedică*, venerată ca preceptor şi învăţător al *zeilor; mai târziu, doar un epitet al zeului *Brihāspati.

Sūrmi *Idol feminin (de obicei metalic) din India, utilizat ca instrument de penitenţă religioasă: după ce era încins în foc până la înroşire, trebuia să fie îmbrăţişat de cel care păcătuise adulterin cu soţia învăţătorului său *(guru)*.

Surtr; *Sutur (Cel rău)* Una din numeroasele personificări ale **focului* (ca *element cosmic de forţă mistuitoare), în **mitologia scandinavă*. Păzind cu o sabie de văpaie lumea primordială nelocuită a focului, *Muspellsheim, **S.**, singurul care îi poate îndura dogoarea, are rol cosmogonic (când scânteile tărâmului său topesc gheaţa, vaporizând-o ca pe nişte germeni vitali) şi escatologic (în fruntea flăcărilor, el însuşi va năvăli asupra zeilor Aseni *(*Asa)*, în *Ragnarökr, ca să incendieze universul); debutează în bătălia finală, păşind pe podul ceresc *Bifröst (curcubeul), care se năruie sub greutatea sa.

Sūrya (sanscr. *sūr* – *soare) Zeu arhaic solar (unul dintre **Aditya*), în **mitologia vedică*, fiu al lui *Dyaus Pitar (*Cerul), considerat, ca disc al soarelui *(sūryabimba)*, ochiul universului (sau născut din ochiul *gigantului cosmic primordial *Púruṣa), de unde *credinţa că, după moarte, ochii omului se întorc în soare. Văzând departe şi peste tot, **S.** era considerat ca ochi deschis, spionul lumii, privirea sa fiind raza solară *(sūryaraçmi)*. Dar în diferite epoci a fost socotit şi ochiul lui *Mitra sau chiar al lui *Varuṇa. I s-a atribuit, alegoric, şi o soţie: **Chāyā* (*chāyā* – umbră), umbra sau sora zeiţei *Saṅjñá. Carul solar în care călătoreşte **S.**, traversând cerul, este tras de *calul Etaşa (într-o variantă – de un atelaj cu 7 cai). A existat, în altă perioadă istorică, şi *cultul independent al altui zeu solar: **Savitar* (Reproducătorul), mai târziu însă identificat cu *Sūrya*. Într-o anumită ipostază, *Sūrya-Savitar* este divinitatea care acordă oamenilor şi zeilor nemurirea şi călăuzeşte sufletele defuncţilor fără pată spre sediul lor ceresc postum. În această variantă dublă, zeul e considerat sursa energetică totală a universului. Dacă în textele vedice timpurii (imnurile din **Rigveda*), **S.** nu era decât o divinitate secundară, în prima epocă de ascensiune a religiei vedice, adorat ca zeu de prim rang (cu epitetele; *Vivaṣvant* – Strălucitorul de raze; *Hiraṇyapani* – Cel cu braţe [sau ramuri] de aur; *Mārtanda* – Născutul din ou mort), devine un element al celei mai vechi triade supreme, împreună cu **Indra'* şi **Agni*. *Cultul solar din vechea Indie era asumat de un *sacerdot, a cărui funcţie era numită „veneratorul soarelui" (sanscr.

maga; cf. noţiunea de **mag* – preot iranian în *zoroastrism).

§ D. P. Pandey, *Surya*, Leiden, 1939

Susano-o *(Bărbatul Furios)*; *Susano-o no Mikoto* Zeul furtunii, în **mitologia japoneză*, fratele, apoi soţul zeiţei solare **Amaterasu*. Divinitate de rang cultual important, **S.** s-a născut din nările zeului primordial **Izanagi*. Patronând marile mişcări atmosferice, **S.** e un zeu irascibil şi sumbru, dominând astfel oceanul şi navigaţia. *Budismul japonez l-a identificat pe **S.** cu divinitatea autohtonă obscură *Kompira*. Dar unele interpretări moderne ale ecourilor din cronicile chineze de sub dinastia Han consideră că de fapt, la origine, **S.** ar fi fost un explorator japonez (sec. I î.e.n.), plecat să caute aur şi argint în Coreea de sud-est (statul Silla), iar între timp a plantat acolo copaci, ca să aibă apoi lemn pentru construirea corăbiilor necesare întoarcerii.

Svargā Un gen de **Paradis* în concepţia religioasă tradiţională din India *(→ mitologie vedică* şi **post-vedică*); de fapt, numele uneia dintre cele 7 lumi în care se strămută sufletele drepţilor defuncţi. După **Mahābhārata*, este reşedinţa lui *Indra *(Indraloka)*, unde marele zeu e slujit de grupul *Marutaḥ, de înţelepţii primordiali *(*ṛiṣi)* şi chiar de zei, desfătându-se cu muzica executată de marile grupuri *Apsara şi *Gandharva. În această viziune cvasimilitară care se va regăsi mai târziu în paradisul scandinavo-germanic *Walhalla (Valhöll), nu sunt admişi în **S.** decât eroii şi războinicii căzuţi pe câmpul de luptă.

Svarog (slav. Сварогъ) Zeul *cerului, în **mitologia slavă*, tatăl lui *Dajbog; în alte variante zeu solar, personificând lumina cerească, şi tatăl zeului *focului (sau al focului ca *element), *Svarojič*. În miturile slavilor baltici *(→ mitologie baltică)*, îndeosebi în *cultele agrare, era identificat cu **Radogost*. (Numele acestui zeu, în ipostaza solară a sa, a rămas în limba română, din epoca de convieţuire cu slavii precreştini, ca subst. reg. *sfarog* – obiect scorojit de soare sau de căldură).

svastika (sanscr. *svastika* – crucea frântă; încrucişarea mâinilor pe piept) *Simbol religios complex, frecvent în India antică, dar răspândit într-o arie geografică largă, aproape universală, în aceeaşi formă de **cruce* frântă, părând să reprezinte schematic **roata* *timpului *kālācakra (→ cakrá)* şi deopotrivă fie crucea solară, fie orizontul circular cu cele 4 puncte cardinale. Ca simbol hinduist *(→ hinduism)*, **s.** înseamnă binefacere şi bunăstare; în India antică era purtat adesea ca *amuletă. Era de asemenea un simbol arhaic solar (sau biosolar), sugerând (ca şi *roata* indiană cu 12 spiţe) diviziunile *zodiacului. Acelaşi simbol, reluat de *budism, sugerează „roata legii" sau **dhárma*. În India, **s.** apare prima dată în sec. III î.e.n. pe un monument budist de la Amaravati. Totuşi, simbolul **s.** este mai vechi, probabil originar din Sumer (3500 î.e.n.), dar este atestat şi în Elam (3000 î.e.n.), apoi în Egipt şi în genere în bazinul mediteranean; în Europa se pare că răspândirea a pornit din Creta (cca 2000 î.e.n.), iar în Hellada a fost folosită ca semn ornamental în jurul sec. VIII î.e.n. pe diverse produse de ceramică; mult mai târziu, semnul se regăseşte în runele scandinave (pe săbii norvegiene) şi germanice (pe vârfuri de lănci gotice). În China, către sec. VII, **s.** (o cruce frântă, înscrisă într-un cerc) e socotită oficial un simbol solar. Sporadic, simbolul apare, în primul mileniu al erei noastre, şi în America precolumbiană. Compararea diferitelor variante (întreprinsă de T. Wilson, R. Berthelot ş.a.) duce la concluzia că semnificaţia de bază a **s.** a fost pretutindeni, la origine, simbolistica astrologică, şi chiar în budism (deşi budismul refuză *astrologia) „crucea frântă pe care indienii au numit-o *svastika* [...] se pare că a simbolizat, cel puţin la o parte dintre popoarele unde a fost găsită, cursa circulară a soarelui în jurul încrucişării celor 4 puncte cardinale, deci că ea pare legată de una din cele mai vechi forme ale ideii ciclului astronomic" (R. Berthelot, *L'Astrobiologie et la pensée de l'Asie*, V, în *Revue de Métaphysique et de Morale*, Paris, an. 41, nr. 4, oct. 1934, p. 513). Reluarea acestui semn grafic, prin rapt iresponsabil, de hitlerism nu are însă nimic comun cu toată suita de variante a simbolului clasic.

Sveatogor (rus. arh. свѧтъ – sfânt; гора – munte) *Uriaş fabulos, în **mitologia slavă* răsăriteană (figurând în special ca erou în *bîline* – poemele folclorice care constituie eposul rus). Reprezentat ca o fiinţă înzestrată cu o forţă incomparabilă, el nu poate circula pe câmpie, care nu rezistă sub greutatea lui (de fapt, nu-i îndură povara chiar Maica Glie, deşi totodată nici el nu poate învinge atracţia pământului, pe care o poartă închisă în desaga sa, iar când încearcă să ridice deasupra capului această desagă, se afundă cu picioarele în pământ). Tradiţia folclorică îl descrie ca pe stăpânul gigantic şi unicul locuitor al Munţilor Sfinţi (de la care îi vine şi numele). În aceşti parametri, V. Ia. Propp l-a considerat întruchiparea forţei primordiale. Momentul exemplar specific tipologiei uriaşilor folclorului mitologic este acela când **S.** îl bagă pe viteazul legendar *Ilya Muromeţ*, cu cal cu tot, în buzunar. În tovărăşia acestui viteaz, de dimensiuni umane normale, cu care s-a înfrăţit, el găseşte un sicriu de piatră, îl încearcă amândoi, dar sicriul i se potriveşte numai uriaşului, care însă nici nu se mai poate ridica din acesta, şi nici ajutorul lui Ilya

Muromeț nu-i poate fi de folos. Constatând astfel că i-a sosit sfârșitul, **S.** vrea să-i transmită viteazului marea sa putere, dar omul refuză („Îmi ajunge câtă putere am, altminteri n-o să mă îndure pământul") și este lăudat de uriaș („Aș fi suflat asupra ta suflarea morții"). Totuși, în ultimele clipe, îi insuflă lui Ilya numai o parte din puterea lui, atâta de câtă are nevoie un om. Moartea în sicriul de piatră indică așadar un personaj *htonic.

Sviatovit; *Sventovit*; *Svantavit*; *Zwantevith* Zeu agrar, în **mitologia slavă* occidentală, adorat inițial de triburile pomerane, apoi de aproape toți slavii, ca divinitate a războiului și semănăturilor; pe ins. Rügen era zeu suprem *(Zeul Zeilor)*. Când *cultul său s-a extins, **S.** a ajuns zeu principal, alături de *Perun, dar ca *secundus inter pares*. Era înfățișat (de obicei în sculpturi monumentale de lemn) ca bărbat cu 4 capete, cu un corn de băut în mâna dreaptă, cu un arc în stânga și cu sabie în șold, iar la spate cu șeaua și harnașamentul de călărie; *templul lui **S.** întreținea 300 sclavi și 300 cai – un *cal alb, îngrijit special ca un cal sfânt, era destinat personal zeului care se credea că-l călărește noaptea; tradiția afirmă că, în fiecare dimineață, acest cal era plin de noroi, de unde și *credința că zeul pleacă în fiecare noapte să se lupte cu adversarii săi; același cal avea și rolul de *oracol; dus de frâu până la un gard din 3 șiruri de suliți, dacă se împiedica cu piciorul stâng, era semn rău, piciorul drept anunțând semnele bune; în genere, mersul și nechezatul acestui cal era informația oraculară din care preoții descifrau viitorul. Un alt templu, rezemat pe 4 coloane, al lui **S.** din Arkona (ins. Rügen) a fost dărâmat de danezi în 1168. Culoarea simbolică a zeului era culoarea roșie, astfel că templele și sanctuarele sale aveau acoperișuri roșii, iar *altarele – perdele purpurii. Despre cultul lui **S.** vorbesc Helmhold (în cronica sa latină) și Saxo Grammaticus.

Swayxtix; *Schwaytestix* (balt. *Zwaigzoũkas*) Zeul luminii (solare sau stelare), în mitologia prusică *(→ mitologie baltică)*.

Swedenborg, Emanuel Savant și filosof mistic suedez (1688–1772), fiul unui profesor de *teologie și el însuși un original teolog. După călătorii în Anglia, Franța, Olanda, Germania și temeinice studii filosofice, se consacră, la Uppsala, științelor naturii și unor lucrări tehnice; numit consilier al minelor și înnobilat de regele Carol XII, refuză oferta unei catedre de matematici, dar publică lucrări importante *(Prodromus principiorum rerum naturalium*, 1721; *Opera philosophica et mineralia*, 1734), anticipând cu un secol unele concepții științifice și devenind precursor în paleontologie, fizică și astrofizică; ipoteza sa asupra formării sistemului solar dintr-o nebuloasă precede teoria Kant-Laplace, iar teoriile sale asupra luminii, atomilor cosmici, fosforescenței, cristalografiei, magnetismului molecular, relațiilor funcționale ale creierului (pentru **S.**, cortexul fiind zona de activitate a sufletului) vor fi ulterior confirmate. În *Prodromus philosophiae ratiocinantis de infinito et causa finali creationis* (1734) se ocupă de relația finit-infinit, trup-suflet, urmărind să descopere sufletul prin mijloace anatomice și să demonstreze existența și supremația spiritualului și divinului. Când capătă sentimentul că *Dumnezeu l-a pregătit pentru clipa „deschiderii cerului" și că este introdus în lumea spirituală, deci iluminat pe cale onirică și prin clarviziune (au fost descrise clarviziunile sale, precum „vederea" incendiului din Stockholm relatată de Imm. Kant), **S.** se simte plin de har și destinat să predice doctrina despre *Noua Biserică*; în consecință, învață ebraica și se consacră interpretării **Bibliei*. Ducând o viață simplă, aproape ascetică, comunicând numeroasele sale percepții extrasenzoriale (numite de Kant „visurile unui vizionar") acceptate sau nu de contemporani, și neurmărind, ca teolog, să întemeieze vreo *sectă, **S.** înclină în cele din urmă spre **teozofie* și își expune propriul sistem axat pe iubirea și înțelepciunea divină": ființa lui Dumnezeu, acel *esse* al său, e iubirea infinită; manifestările, forma, trupul îi sunt înțelepciunea infinită, iar viața universului se autoîntreține prin iubirea divină, de la Dumnezeu emanând sfera divină ce apare în lumea spirituală ca soarele în lumea obișnuită. Omul îl poate primi pe Dumnezeu prin două receptacole: dorința de iubire divină și înțelegerea înțelepciunii divine; dar acceptând asocierea cu spiritele răului, prin *păcatul său omul periclitează existența neamului omenesc, așa încât Dumnezeu trebuie să descindă încorporat spre a restabili conexiunea între el și om. Dar **S.** a respins doctrina creștină a *mântuirii prin răscumpărare, ca și *dogma trinității, opunându-i acesteia propriul său concept trinitar al încarnării *logosului divin: natural, spiritual, ceresc; iar a doua venire și Judecata de Apoi sunt pentru **S.** evenimente contemporane.

§ Immanuel Kant, *Träume eines Geistersehers*, Königsberg, 1766; C.O. Sigstedt, *The Swedenborg epic. The life and works of E. Swedenborg*, New York, 1952

Syn Zeiță din **mitologia scandinavă*, ocrotind pe arierații mintali și instituindu-se apărătoare din oficiu a tuturor celor acuzați pe nedrept, care nu-și pot pleda sau dovedi dreptatea. Totodată, **S.** este păzitoarea celor 540 porți din marea sală a zeului suprem *Odhinn (în *Walhalla), pe care le închide în fața celor neautorizați să intre.

Syrdon Personaj mitic osetin *(→ mitologii caucaziene)*, din ciclul epic nart *(→ Narți)*, de fapt o personificare a vicleniei. Slugă a Narților, **S.** este adversarul eroului solar **Soslan*. Considerat

adesea un *geniu al răului (Georges *Dumézil l-a comparat cu zeul malefic scandinav *Loki), **S.** – ca maestru totodată al farsei şi zeflemelei – este, în ultimă analiză – un *trickster. Dar este şi singurul dintre Narţi, dibaci în mânuirea cifrelor de calcul şi înzestrat cu darul previziunii.

Syrinx (grec. σύριγξ – nai) *Nimfă arcadiană din **mitologia greacă*, prefăcută în trestie muzicală sau, într-o variantă, o *Hamadryadă care era adesea urmărită de *Satyri, când se ivea la vânători silvestre cu înfăţişarea zeiţei *Artemis (dar cu arc de corn, nu de aur); iubită de *Pan, ferindu-se de el prin multiple *metamorfoze, sare în râul Ladon, zeul nemaiîmbrăţişând decât un mănunchi de trestii prin care aerul trecea ca o plângere; de aici, alăturând câteva trestii, Pan inventează naiul, care poartă numele fecioarei înecate.

Ş

şaman (tungus *saman, shaman* – om excitat, om în delir) Preot-vrăjitor tribal, oficiant de *cult în tipul de *religie primitivă numită **şamanism*, prezentă la toate populaţiile din stadiile inferioare ale civilizaţiei. Iniţial, s-a numit **ş.** oficiantul cultual al populaţiilor primitive uralo-altaice (cu variantele respective: iacut – *oyuun,* buriat – *bö*, nenet – *tadibey*, ket – *senín*, türk – *kam* etc.); ulterior, prin intermediul etnografilor, termenul a devenit universal, fiind aplicabil pe toate continentele, întrucât diferenţele geografice în şamanism sunt neesenţiale. Astfel, în tradiţia slavă se vorbeşte de **volhvi*; aceşti şamani slavi erau persoane oraculare, ocupându-se cu *divinaţia, vrăjitori, cunoscând diferite tehnici magice, şi vraci, practicând medicina empirică, adesea inseparabilă de *dansul cu rotire ameţitoare până la prăbuşirea în extaz. S-a vorbit uneori şi de existenţa şamanismului la daci şi apoi la români; presupunerea lui E. R. Dodds că *Zamolxis a fost **ş.** este fără temei; nici **solomonarii* români nu sunt identificabili cu **ş.**, iar *„incantatores"* din Moldova sec. XVII, descrişi de arhiepiscopul Marcus Bandinus, după cum confirmă Mircea *Eliade, erau străini de Moldova. Nedespărţit de *toba* sa (tungus: *tungur*) ca instrument principal în ceremoniile rituale utilizând fie autohipnoza ori chiar anumite însuşiri native paranormale, dar folosindu-şi deopotrivă şi înclinaţia nervoasă spre surexcitare, fie drogându-se cu plante halucinogene şi, în consecinţă, căzând în transă, ca să obţină starea de extaz, **ş.** comunică – pentru credincioşii săi şi în numele lor – cu *duhurile şi cu divinităţile. Un element inseparabil de activitatea **ş.** este dansul extatic ce duce la forme de stress psihic, întâlnit de altfel şi în alte forme religioase mai ales din antichitate *(→ Coribanţi)*. În ipostaza sa de comunicare cu lumea supranaturală, **ş.** devine o persoană oraculară *(→ oracole)*: atingând starea limită a extazului, el începe să vorbească criptic (sau numai incoerent); unii cercetători ai fenomenului au crezut că, în această împrejurare, **ş.** îşi creează stări premoniţionale, prin devansarea prezentului, adică prin plonjarea scurtă în viitor, şi în acest chip discursul său ar căpăta valoare de **divinaţie*; numeroşi şamani afirmă că au depăşit condiţia umană curentă, deoarece sunt de fapt *duhuri, iar astfel „devin invizibili, zboară prin aer, se urcă la cer, coboară în Infern" şi „se bucură de incombustibilitate" (M. Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, Paris, 1972, p. 91). Toate acestea fac din **ş.** omul cel mai respectat de trib, ca fiind înzestrat cu puteri supranaturale şi având relaţii fireşti cu forţele anonime, cu *spiritele şi cu *zeii. **Ş.** este pentru tribul său preot, teolog, magician, medic şi consilier al căpeteniei războinice. Întrucât **ş.** se prezintă ca un canal viu de comunicare cu forţele misterioase ambientale, s-a vorbit despre condiţia de *mysterium* în care el există şi la care ajunge pe 3 căi: a halucinaţiei, purificării şi extazului mistic *(via hallucinatoria – via purgativa – via mistica)*. Probabil din această cauză, unii **ş.** se cred sacri şi veniţi din lumea cerească a duhurilor printr-o a doua naştere sau întrupare *(↬ Angekok)*. Atât cercetătorii europeni, cât şi indigenii se împart în două categorii de opinie asupra şamanismului: una îi consideră pe **ş.** şarlatani şi impostori, alta – inşi sinceri, amăgiţi de propria lor închipuire; dar mulţi din cei ce au studiat analitic fenomenul ajung la concluzia că ambele categorii au parţial dreptate, întrucât de fapt **ş.** se recrutează dintre oamenii care suferă de afecţiuni nervoase ducând la stările de transă. Studiind şamanismul la ciuccii siberieni, V. G. Bogoraz observă: „Cel mai des devin şamani oamenii nervoşi, uşor iritabili", mulţi dintre cei pe care i-a cunoscut fiind „aproape isterici, iar unii literalmente pe jumătate nebuni". K. Rasmussen subliniază însă că: „Singurătatea şi suferinţa deschid spiritul uman şi anume acolo trebuie să-şi caute un şaman înţelepciunea". M. Eliade aprofundează fenomenul: „Considerate din unghiul ce le este propriu, purtările stranii ale şamanului dezvăluie cea mai înaltă spiritualitate: ele sunt într-adevăr dependente de o ideologie coerentă şi de o mare noblete". Cineva poate deveni **ş.** (în clasificarea lui M. Eliade) prin vocaţie spontană, prin transmisiunea ereditară a acestei profesiuni, prin decizie personală sau, mai rar, din voinţa clanului; iar scopul e atins cu preţul unei duble instruiri: una de ordin extatic (vise, vedenii, transe), alta de ordin tradiţional (tehnici şamanice, nume şi funcţii ale spiritelor, *mitologia şi genealogia clanului, limbajul secret). În *ritualurile şamanice par să coexiste două tendinţe, aparent incompatibile: ciclul de *exerciţii de abilitate* elaborată (prestidigitaţie, ştiinţa dansului, mişcarea ritmică a corpului, uneori vorbirea ventrilocă) şi *extazul mistic* (în transă fie autohipnotică, fie provocată prin mijloace tehnice:

plante halucinogene, ca *mătrăguna sau unele ciuperci *(→ Teonanacatl)*, stoarse prin masticație, *fumigații cu sămânță de cânepă, ritmuri sonore obsesiv histerizante ce se obțin din tobă, dairea, rareori alte instrumente) care este adesea o stare parahisterică provocată și însoțită de delir. În practicile șamanice medicale, din recuzită nu lipsesc *măștile specifice, în calitate de instrumente de exorcizare. Funcțiile ș. sunt multiple (el fiind specialistul în spirite) și exercitate profesionist: *exorcismul, vindecarea bolilor prin **magie* albă, relația cu sufletele defuncților, tratativele cu spiritele mediului ambiant, ghicirea viitorului, orientarea activității tribale.

§ Mircea Eliade, *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris, 1974; A. Ohlmarks, *Studien zum Problem des Schamanismus*, Lund, 1939; Т.В. Ксенофонтов, *Легенды и рассказы о шаманах у якутов. бурят и тунгусов*, Москва, 1930; H. Findeisen, *Schamanentum*, Stuttgart, 1975

șamanism Formă religioasă inferioară, răspândită la triburile primitive de pe toate continentele *(→ șaman)*.

Șarpele *Cultul Ș., foarte răspândit în numeroase *religii, circulă îndeosebi ca *mit simbolic: dar, deși aceste *simboluri cuprind o varietate mare, mergând uneori până la alăturarea de noțiuni antagonice, originea comună a mitului ca atare rămâne totuși obscură. ~ În miturile simbolice, Ș. reprezintă: 1) *inteligența nefastă*, ispititoare pentru om însă ducându-l la pieire, de aceea uneori omologată cu viclenia (Ș. biblic ispitind pe *Eva cu fructul oprit al *Pomului Cunoștinței), este socotită de esență satanică, antidivină; dar această categorie este mai curând traducerea alegorică a impactului natural dintre inteligență și prostie; 2) *înțelepciunea creatoare*, construită din inteligență și cunoaștere, personificând fie *antropogonia și civilizarea omului *(→ Quetzalcòatl* – Șarpele-cu-pene), fie știința (șerpii lui *Aesculapius), fie puterea (*cobra emblematică sacră a faraonilor); 3) **timpul*, ca durată, elasticitate, surpriză – între somnolare inerțială și mișcare impetuoasă (cobra precosmogonică *Ananta: absența timpului – pe care zace culcat *Vișnu înainte de începutul lumii): 4) *lumina meteorologică*: mobilă (fulgerul) sau statică (curcubeul); 5) întruchiparea complexă a *forței naturale*: fie binevoitoare (Ș. egiptean divin *Kneph și numeroșii *dragoni chinezi, de tipul lui *Yü), fie ostilă (dragonii monstruoși – *Tiamat, *Rahab, *Echidna, și *balaurii folclorici pluricefali; 6) semnul *falic (→ culte falice)*, de fapt o interpretare superficială maladivă, de obsesie erotică, prevestind psihanaliza *(→ S. Freud)*. ~ Dar în dragoni și balauri, simbolul s-a suprapus unor mituri memoriale, fie consemnând amintirea tulbure a reptilei gigantice din preistorie, fie interpretând simplificat spectacolul paleoastronautic al unor obiecte necunoscute, naturale sau nu, în zbor prin atmosferă ca paravehicule (Ș. zburător, Ș. înflăcărat). Sunt și mituri ale Ș. de origine *totemică*: *Șarpele casei* – mit răspândit și în Africa (șerpii caselor sunt, la zuluși, încarnări ale *spiritelor *strămoșilor), și în *islam, (unde o categorie de *Djini-reptile sunt paznicii și ocrotitorii locuințelor), și în **mitologia românească*: paza locuinței atribuindu-se unei reptile neveninoase, trăind lângă pereții locuințelor rurale („Dacă șarpele fuge de la casa cuiva, atunci acea casă are să rămâie pustie sau are să moară mai mulți din casă" – T. Pamfile); acest mit e însă eclectic, incluzând și o formă folclorică rară de simbol falic („Ascultă-mă, Evo, zise Dracul cu care Eva se avea bine, Adam a simțit că noi ne iubim și vrea cu orice chip să ne despartă. Corabia o va face ca să vă mutați pe totdeauna de-aici. Fără tine eu nu pot. Când veți porni voi, eu am să mă fac șarpe. Tu să nu te sui în corabie până nu mă vei lua și pe mine, despre care vei zice că sunt șarpele de casă" – T. Pamfile); în amalgamul sincretic, figurează ecouri ale izgonirii din *Eden, ale *potopului universal și ale primei soții adamice, *Lilith.

§ A. Avalon, *The Serpent Power*, ed. II, Madras, 1929; B. Renz, *Der orientalische Schlangendrache. Ein Beitrag zum Verständnis der Schlange im biblischen Paradeis*, Augsburg, 1930

Șestov, Lev Filosof rus (1866–1938) de o structură prin excelență religioasă și de orientare existențialistă. După studii juridice și câteva eseuri, urmărind problema cunoașterii și filosofia tragicului (Shakespeare, Kierkegaard, Tolstoi, Nietzsche, Dostoevski), după o scurtă carieră universitară ca profesor de istoria filosofiei antice, după peregrinări europene (mai ales Elveția), stabilit din 1920 la Paris, se consacră exclusiv vocației filosofice. Multe din cărțile sale au un caracter aforistic; filosoful nu a închegat un sistem. *Апофеоз безпочвенности (Apoteoza dezrădăcinării*, 1911*)*, o critică a cunoașterii umane, evocă o epocă în care „credința de odinioară, inconștientă, ce se oferea tuturor ca un dar, în finalitatea și semnificația vieții omenești, s-a năruit". De altfel, Ș. va spune curând că viața este un miracol supranatural și va face mereu apologia *credinței (într-o măsură, sub înrâurirea lui Martin *Luther), manifestul său în acest sens fiind cartea *Sola fide* (*Numai prin credință*, scrisă în 1911–1914). Cunoașterea este privită din unghiul sacralității obiectivelor din atenția omenească: în eseul consacrat „laudei prostiei", pentru filosof problema rezidă în a ști ce este cu adevărat sacru dintre lucrurile pe care oamenii le socotesc sacre; așadar este vorba de acel sacru de dincolo de Bine și Rău, de dincolo de adevăr și eroare, adică de ceea ce rămâne sacru din perspectiva lui *Dumnezeu. După ce a afirmat discontinuitatea ființei umane și opozițiile ei ireductibile, odată cu ideea că contradicția este inerentă adevărului, unii critici l-au considerat nihilist, alții sceptic: răspunzând că

dacă „adevărul nu a putut fi descoperit până acum, nu rezultă că nu va putea fi descoperit niciodată și cu atât mai puțin că adevărul nu există", **Ș.** rămâne de fapt un negator al ideilor generale („Toate ororile vieții nu sunt nimic dacă ele se compară cu ideile generale imaginate de conștiință și de rațiune"), așa cum respinge morala umană, iar științei îi refuză omnipotența. **Ș.** combate scientizarea vieții, fără a fi un agnostic; pentru el cunoașterea e posibilă („Cel ce afirmă imposibilitatea cunoașterii se contrazice el însuși, căci el știe că nu știe"). Dar aici, pentru filosof se deschide calea credinței, fără a căuta scutul unei anumite religii (dimpotrivă, pentru el istoria *creștinismului este o istorie a hellenizării *Vechiului* și *Noului Testament*); salvarea din robia rațiunii s-ar afla în credință, și tocmai năzuința spre cunoaștere constituie *păcatul omenesc, pentru că omul a preferat să guste din *Pomul Cunoștinței decât să-și păstreze viața și libertatea. Simbolul găsit de **Ș.** este sintagma „puterea cheilor" (cf. *N.T., Matei*, XVI, 19: „Și îți voi da ție cheile împărăției cerurilor"); în eseul aforistic *Potestas clavium (Puterea cheilor*, 1923*)* apare această definiție: „Scotociți în europeanul modern: fie că e pozitivist, fie că e materialist, veți descoperi în el curând pe catolicul evului mediu, convins de dreptul exclusiv ce îl are de a deschide porțile cerului. [...] Dacă Dumnezeu ar veni să ne spună el însuși că *potestas clavium* îi aparține numai lui, și cei mai duioși s-ar revolta."

§ *Власть ключей (Potestas clavium)*, Berlin, 1923; *Умозрение и откровение*, Paris, 1964; *Sola fide - только верою*, Paris, 1966; *Les Révélations de la mort. Dostoïevsky – Tolstoï* (Préface et trad. de Boris de Schloezer), Paris, 1923; J. C. S. Wernham, *Two Russian Thinkers. An Essay in Berdyaew and Shestov*, Toronto, 1968

șiiți (arab. *shi'ah* – grup, partid) Grupare religioasă, inițial cu caracter preponderent politic, apărută în **islam* în a doua jumătate a sec. VII, ca o reacție, reprezentând interesele triburilor arabe împotriva democrației. Partizani ai familiei lui *Ali* (ginerele lui **Mahomed*), **ș.** l-au considerat pe acesta întemeietorul unei dinastii de 12 imami, iar de aici a derivat un gen de mesianism religios și politic, ultimul numit *Imamul Ascuns* – admițându-se că ar locui într-o recluziune inaccesibilă, însă urmând să vină la credincioșii săi, într-un viitor indeterminat, ca un *Mesia, și să întroneze atunci pe pământ un imperiu al egalității și dreptății; acest Imam Ascuns mesianic, **Mahdi* (Mesia), va deveni mântuitorul omenirii. Din așteptarea momentului salvării s-a elaborat o doctrină a non-acțiunii, specifică fatalismului mahomedan, care a impus credincioșilor deplina pasivitate. În *teologia șiită, **Coranul* este *cuvântul lui *Allah, dar textul coranic e supus interpretării necanonice, acuzate de adversari drept răstălmăcire; în locul sistemului *Sunnah* (al tradiției sacre), **ș.** și-au compus o tradiție proprie, în care au inclus și un amplu *cult al martirilor, manifestat prin *ritualuri speciale și *sărbători comemorative. După moartea lui Ali, **ș.** au proclamat că locțiitorul *profetului nu poate fi ales prin vot omenesc (contrar concepției sunnite), ci numai indicat de Allah prin Mahomed; astfel, califii Abu Bekhr, Omar și Osman au fost declarați uzurpatori, legea divină a imamatului neadmițând, după dogmatica șiită, decât imami din „casa profetului", deci urmașii din Ali și Fatimă, singurii care aduc credincioșilor ocrotire *(walayath)* și le asigură drumul spre *Paradis *(*Firdaws)*. Dar din cuprinsul șiismului s-a desprins o *sectă autoritară: *ismailismul* (→ *ismailiți)* – azi *religia oficială din Iran (80% din populație). Ulterior, **ș.** înșiși, încorporându-și doctrina ismailită, s-au identificat cu *dogma fundamentală a sectei autodenumite și *isna'ashariyah* – partizanii celor 12 imami; această dogmă e fundată pe dispariția lui Muhammad, al 12-lea imam, considerat viu și ascuns, conducând din umbră comunitatea până în ziua Judecății de Apoi și protejând-o până când va ieși în vileag, în împrejurări apocaliptice, din ascunzătoarea sa; până atunci, conducerea se exercită prin „raționamentul critic" *(idjtihad)*, derivat din doctrina mistică de bază. Acest sistem acordă autoritatea absolută clerului șiit, care rămâne independent față de autoritățile laice și nu acceptă discuții și opinii din partea comunității. Filosofia religioasă șiită este spiritualistă și mistică prin excelență; a fost sistematizată de timpuriu de tratatele lui *Khazi Nu'man* (sec. X) și ale teologului, matematicianului și astronomului Nasir al-Dinah Tusih (sec. XIII).

§ H. Corbin, *Trilogie ismaélienne*, Paris, 1961; Henri Laoust, *Les schismes dans l'Islam*, Paris, 1965

Știința Creștină *Sectă creștină *(→ creștinism)* întemeiată în 1866 de Mary Baker. Adepții se autodenumesc și *scientiști*, iar doctrina lor se sprijină pe așa-numita „metodă de salvare a lui Christos" care pornește de la ideea că în lume nu există decât spirit, iar lumea obiectuală nu este decât o nălucire (ceea ce pare a fi un ecou vag din **mitologia vedică*; cf. **Maya*). Calea salvării din nenorocire, a eliberării de *păcat și de *moarte rezidă astfel în eliminarea din minte a oricărui gând despre nenorocire, păcat și moarte, întrucât răul în întregime nu este altceva decât rodul imaginației omenești. *Ritualul practicat de **Ș.C.** e simplu: se reduce la lectura unor pasaje din **Biblie* și din *Cartea textelor*, compusă de M. Baker. Biserica Scientistă are azi în lume 1600 comunități, conduse de „biserica maternă" din Boston care are în frunte un președinte și un consiliu.

Știma Apei Divinitate primitivă a apelor dulci, în **mitologia românească*, de bunăvoința ei depinzând stabilitatea acvatică: ieșirea **Ș.A.** din albia râului provoacă inundații, puhoaiele

însoțind-o, în credința populară, de-a lungul întregului ei drum pe sol. Tot ei i s-ar datora și seceta. Spre a echilibra circuitul apei, **Ș.A.** ar cere – la secetă și la inundații – sacrificarea câte unui cap de om în fiecare noapte (poate un ecou al temerarilor care pier luptând cu calamitatea); când își cere capul de om, face să geamă apa. Numită uneori și *Femeia Gârlei*, e imaginată fie ca o femeie înaltă, voinică, cu pielea foarte albă și cu părul neverosimil de lung, fie jumătate femeie, jumătate pește. Chemările ei din râuri și iazuri sunt primejdioase, întrucât ea îmbie vicleană pe oameni în ochiuri și dulbine făcând-i să se înece. În Munții Apuseni, *Vâlva Apei* „cere om", periodic, iar omul, fascinat de năluciri și chiar împotriva voinței sale, ajunge la apă (râu sau lac) unde, intrând să se scalde, se îneacă. E închipuită și în ipostaza când umblă în nopțile cu lună pe ulițele satului, însă atunci puterea ei nefastă scade, **Ș.A.** nemaiaflându-se în elementul ei; totuși cine se leagă de ea, chiar în această împrejurare, e sluțit.

T

Taaroa Zeu polinesian creator al universului sau numai patron ceresc, atunci când corespunde zeului **Rangi* din mitologia maori *(→ mitologii din Oceania)*; la rangul de stăpân al *cerului a fost ridicat de *Tane, care i-a dat întâietate asupra tuturor celorlalți *zei, oferindu-i ca locuință al 10-lea cer (cerul suprem) și păstrând pentru sine rolul de conducător divin efectiv. În concepția din Tahiti, *cultul lui **T.** corespunde unui *panteism primitiv, cum rezultă dintr-un cântec liturgic: „El a fost totdeauna și numele lui e Taaroa. El sălășluia în nemărginire, când nu erau oameni pe pământ și în cer. Acolo sus Taaroa era singurul. El s-a făcut lume. Acesta e începutul tuturor începuturilor. Taaroa sunt stâncile, Taaroa este nisipul, acesta este numele lui. Taaroa este lumina, Taaroa e înăuntru, Taaroa e pretutindeni, Taaroa e tăria. Taaroa e înțelepciunea, el a creat Hawaiiki."

tabernacol (lat. *tabernaculum* – cort; ebr. *mishkan* – sălaș < *shakan* – a locui în cort; *ohel môed* – cortul întâlnirii; *ohel haedût* – cortul mărturisirii) *Templu portabil în *mozaismul primitiv: *Cortul Descoperirii* (cortul în care *Yahweh se dezvăluie evreilor prin *sacerdotul lor). În epoca migrației evreilor, conduși de *Moise spre Țara Făgăduinței, **t.** a fost sanctuarul lor mobil, necesar în popasurile din deșertul străbătut; era de fapt mai mult decât un cort: o construcție demontabilă, cu pereți și acoperiș de țesătură (15 × 5 × 5 m), divizată în două printr-o perdea, altă perdea oprind accesul în sanctuarul propriu-zis, unde se afla o instalație misterioasă: *chivotul legământului (mishkan)*, în care se păstrau *Tablele Legii* și toiagul lui Moise. (Când Moise pornea spre „cort, tot poporul se scula în picioare", iar când „intra în cort, stâlpul de nor se pogora și stătea la ușa cortului; iar în vremea aceasta, Yahweh vorbea cu Moise [...] față către față" – *V.T., Exodul*, XXXIII, 7–9, 11); deci **t.** era și sediul unui oracol: „Și să-mi faci locaș sfânt ca să locuiesc în mijlocul lor" (*ibid.*, XXV, 8). Mai târziu, în epoca de constituire a statului, **t.** e înlocuit cu Templul din Ierusalim. Chivotul este acum din lemn de salcâm, de formă paralelipipedică și, placat cu aur, e transportabil pe două pârghii de salcâm introduse în 4 verigi de aur; pe capac, doi heruvimi, instalația fiind întregită de un jertfelnic, unde era oprită introducerea de *foc străin*, întrucât focul izbucnea de la sine: „Și flacără de foc a țâșnit din fața lui Yahweh și a mistuit jertfa arderii de tot" (*V.T., Leviticul*, IX, 24). De aici unii comentatori au dedus că acest chivot putea fi un generator electric primitiv (adus din Egipt), poate asemănător cu elementul Bunsen, care, manevrat de Moise și *Aaron, producea trăsnete artificiale, de vreme ce *V.T.* citează uciderii vindicative (fiii lui Aaron, tinerii Nadab și Abiu, apoi Core) și electrocutări din imprudență (inocentul *Uza, la transportul **t.**); textul biblic conține un memorator recomandând atenție la manevrare celor doi sacerdoți inițiați (Moise și Aaron), la transport și reinstalări (un fizician modern a calculat cu probabilitate că forța de degajare electrică a chivotului putea să ajungă la 700 volți); iar întrucât preoții egipteni cunoșteau producerea fulgerelor artificiale, *mitul chivotului pare explicabil prin această origine (cf. „fulgerul lui Iupiter", produs de regele roman *Numa Pompilius).

Tabiti Zeiță scitică principală, patroana *focului, dar și a regilor, în același timp și supraveghetoare a legalității, chezașă a legămintelor și tratatelor, ocrotitoare a turmelor; adesea era asociată și cu lumea astrală. **T.** a fost adorată, se pare, în epoca precreștină, pe teritoriul Rusiei sudice de azi. Zeița ar putea fi aceeași cu *Diana Scitica (→ Diana)*, amintită de Lucanus (*Pharsalia*, III, 86) și descrisă de Pomponius Mela (*Chronographia*, II, 3), care îi situează sanctuarul în Peștera Nimfelor din orașul Partenion, fundat după tradiție de ea, pe țărmul Pontului Euxin, lângă Chersones, în Crimeea.

tabù (polin. *ta* – sacru; *bu* – foarte mult). Termen religios originar din Melanesia și Polinesia (introdus în Europa de exploratorul James Cook), însemnând *interdicție absolută* cu caracter sacral, referitoare la comportamentul, limbajul, activitățile și relațiile oamenilor, impusă în societățile totemice *(→ totemism)* de căpeteniile tribale (*șamani sau șefi militari). La începutul sec. XX s-au deosebit două direcții în definirea noțiunii **t.** Pentru sociologul Émile *Durkheim, **t.** este „un ansamblu de interdicții rituale care au scopul de a preveni efectele primejdioase ale unei contagiuni magice, împiedicând orice contact între un lucru sau o categorie de lucruri unde se presupune că se află un principiu supranatural și altele care nu au același caracter sau nu-l au în același grad" *(Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, 1912*)*. Pentru părintele psihanalizei, Sigmund *Freud, **t.** este expresia exterioară a poziției ambivalente în raporturile oamenilor cu liderii

unui grup, în care se ciocnește „ura inconștientă față de șef" cu „interdicția conștientă", de aici rezultând o situație de compromis, analoagă nevrozei, și astfel raportul ambivalent transferându-se asupra substitutului șefului, adică asupra animalului totemic *(→ totem)*. De fapt, orice **t.** e mai complex în realitatea vie a societăților totemice și nu poate fi atribuit ca atare societăților civilizate. Interdicțiile prin sacralizare din cadrul unor *religii evoluate nu sunt forme propriu-zise de **t.**, ci numai elemente de *cult cu structură juridică mai densă. În termenul *tabù* se cuprind de fapt două noțiuni: *sacru* și *impur*. Numită *tabù* în Polinesia, *tambu* în Melanesia, *pantang*, *bobosso* și *pamalli* în Malaesia, *fadi* în Madagascar, *wakan* în America de Nord (tribul dakota), noțiunea era cunoscută și în religiile antice: *herem* la evrei, *sacer* (sacru) la romani, care aveau anumite perioade de interdicție religioasă *(feriae)*. În linii mari, tabuarea urmărește în toate religiile sau formele sociale sacralizate (deși uneori complet laice) mai ales 4 scopuri: 1) asigurarea secretului sacerdotal de inițiere și finalitate; 2) apărarea, prin certificarea inviolabilității persoanei, a preoților, căpeteniilor, monarhilor, de surprizele oricărui conflict cu supușii; 3) apărarea unor obiecte și tradiții atribuite *revelației primordiale; 4) apărarea populației de pericole reale (boli, accidente, otrăviri prin imprudență, excese), salvarea de stârpire a unor specii utile de animale și plante, veghea bunei desfășurări a unor fenomene naturale (procreația, de unde tabuarea impurificării periodice a femeii), echilibrul moral al societății. Unele forme de **t.** sunt enigmatice: în Egipt se stabilise interdicția atingerii vreunui obiect de *fier. Instituirea unui **t.** diferă puțin de la o zonă la alta: se face de obicei în cadrul unui *ritual magic (în Polinesia, prin proclamare); la multe populații primitive, un **t.** e transmisibil, dar poate fi și abrogat. În unele zone, sacralitatea șefului de trib poate institui tabuarea, prin contactul trupului său cu ființele sau lucrurile din jur: în Tahiti, căpetenia insulei se lăsa purtată de hamali speciali, căci atingând pământul, l-ar fi tabuat, oprind accesul supușilor pe orice teren pe care trecea. Încălcarea unui **t.** atrage sancțiuni: directe, adică firești, sau indirecte, adică sociale; primele pot apărea spontan, divinitatea pedepsind ocult nerespectarea interdicției, ca printr-o lege acționând de la sine; celelalte depind de intervenția zeului, a unui *spirit sau chiar a șamanului ori preotului; întrucât o încălcare de **t.** deschide cale primejdiilor, culpabilul devenind chiar el sursă de pericole, e tabuat el însuși. La multe populații, violarea unui **t.**, chiar involuntară, e pedepsită uneori și cu moartea. Antropologii (A.R. Radcliffe-Brown, Bronislaw *Malinowski ș.a.) consideră **t.** o parte din sistemul general al controlului social, de unde rezultă că orice **t.**, chiar unul irațional sau absurd, e investit cu funcția reglementării vieții colective. Practicarea **t.** este într-adevăr un sistem prejuridic; astfel ciuccii nord-siberieni aveau câteva **t.** deosebit de interesante: a nu se face iarna *focul cu lemn de arbore, a nu trăi mai mult de 5 ani pe alte meleaguri, a nu face foc în barcă, a nu se folosi foc străin. Există și **t.** mai greu explicabile pentru omul civilizat: populația din ins. Celebes își interzice să lucreze în casă pe vreme de ploaie. Dar societățile primitive sunt foarte receptive la oricare **t.** nou; când misionarii creștini le-au comunicat eschimoșilor că nu se poate lucra duminica, eschimoșii au mărturisit cu părere de rău că nu știuseră de acest **t.** și că deci numai așa își explică o serie de insuccese la *vânătoare și pescuit, iar în consecință au respectat ziua de repaus duminical mai riguros decât misionarii înșiși. Cauza esențială a respectării oricărui **t.** a definit-o R.R. Marret (în 1914), afirmând că, „negativ, supranaturalul e tabù, nu poate fi abordat lesne, pentru că, pozitiv, el conține *mana*, adică o putere mai presus de cea normală". Contrariul noțiunii de **t.** este *noa* (polin. *noa* – liber).

§ A. van Gennep, *Tabou et Totémisme à Madagascar*, Paris, 1904; Sigmund Freud, *Totem und Tabù*, Leipzig, 1913; Д.К. Зеленин *Табу слов у народов Восточной и Северной Азии*. Москва, 1929; A. R. Radcliffe-Brown, *Tabu*, Cambridge, 1940; Franz Steiner, *Taboo*, New York, 1956

Tacita; *Muta* Zeița tăcerii, în **mitologia romană*, patronând discreția și secretele.

Ta-ere Zeu sapiențial, adorat în Tahiti *(→ mitologii din Oceania)*, ca patron și izvor al tuturor cunoștințelor posibile.

Tagamaling Divinitate duală în *mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine), spirit personificat, reprezentând alternativ principiile bune și rele ale naturii, ca atare considerat un zeu imprevizibil, capricios, când binefăcător, când vătămător; divinitate primordială, precosmogonică, **T.** fusese socotit într-o epocă mai veche un bătrân *spirit al munților, din categoria spiritelor malefice *buso* (asociate fenomenelor naturale și morților); figura sa cultuală s-a fixat ulterior într-o structură contradictorie: o lună (sau câteva), **T.** se hrănește cu carne de om, în nopțile fără lună, apoi devine binevoitor cu oamenii, alternându-și riguros *canibalismul și binefacerea. **T.** își întocmește locuința în copaci cu tulpină puternică și crengi joase; casa lui *(Palimbing)*, deși ar părea de aur, e făcută așa încât n-o poate zări nimeni. Fiind în anume sens opus omului divin **Malaki t'Olu k'Waig*, **T.** are în subordinea sa *duhurile inferioare monstruoase *tigbanua*, rele structural, cu un singur ochi și bărbia ca un căuș, cu trup negru păros, ce dau târcoale mormintelor proaspete, bând sânge și mâncând carne de cadavre.

Tages; *Tarchies* Zeu *htonic primordial sau *geniu sapiențial din **mitologia etruscă*, având și atribute mesianice; reprezentat cu aspect de copil, dar cu înțelepciune de bătrân. *Mitul spune că un țăran etrusc, arându-și ogorul, a asistat la apariția

lui **T.** de sub brazdă; strigând speriat și adunând o mare mulțime de oameni din Etruria, a devenit, împreună cu compatrioții săi, beneficiarul revelației. **T.** dictându-le știința *haruspiciilor (**divinația* după ficatul animalelor sacrificate și după semnele meteorologice și telurice) și învățându-i să-și clădească orașe; știința comunicată de **T.** a fost înscrisă în cărțile numite de romani *Libri Haruspicini*; apoi zeul a dispărut sub pământ. Pe ogorul țăranului, numit Tarchon, s-a construit primul oraș etrusc: Tarquinia. În mormintele orașului, arheologii au găsit lespezi pe care sunt gravate elementele mitului: un cap infantil ieșit din pământ și înconjurat de preoți cu tăblițe scrise în mâini iar în fața capului un grup de țărani gata să primească tăblițele. *Cărțile Haruspicine*, dictate de **T.** sau dăruite de el (deși o variantă a aceluiași mit le atribuie Nimfei **Begoe*), au constituit baza religiei etrusce și a *ritualurilor ei, cuprinse în ceea ce romanii numeau *disciplina etrusca*.

Tajin Zeul suprem totonac (zona Golfului Mexic, nordul Guatemalei), totodată patron al ploii (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene*); era probabil o variantă locală a zeului aztec *Tlaloc.

Tak Bo Thing Zeu creator în *mitologia arhaică tibetană, din cadrul religiei autohtone prelamaiste **bon*; acest zeu, spre a-și efectua în întregime opera cosmogonică, a coborît pe *pământ.

talisman (arab *tilsaman*; grec τέλεσμα – plată, cheltuială) Obiect simbolic, cu caracter *apotropaic, purtat sau păstrat de unii oameni în *credința că posedă o anume putere magică de a-și înzestra posesorul cu forță sau cu noroc, de a-l ocroti împotriva neșansei, ghinionului, nenorocirilor, vrăjmașilor sau de a-l feri de *duhurile rele. Aproape sinonim cu **amuleta*, **t.** are o mare însemnătate în *religiile primitive. O formă răspândită de **t.** (mai ales în evul mediu): discul de piatră prețioasă sau semiprețioasă ori de metal, de obicei în forme miniaturale, cu încrustații de *simboluri astrologice sau de formule magice (de ex. *abracadabra*). În sens larg, **t.** poate fi orice obiect purtat pe piept, în scop magic: dintele animalului vânat, *crucea creștină sau chiar obiectele de podoabă simbolice (potcoava, trifoiul cu patru foi, mărțișoarele etc.).

Talmud (ebr. תלמוד *thalmûdh* – învățătură, doctrină, inițiere) Codice complex ebraic, devenit carte sacră pentru *iudaism, elaborat oral între sec. IV î.e.n. – IV e.n. și transcris după tradiții între sec. III–IV. Sunt două versiuni: *Talmudul din Ierusalim* (sec. II–IV) și *Talmudul din Babilon*, mai complet (sec. V), compus inițial din 63 tratate și conținând analize despre toate aspectele vieții, de la *sărbători până la legislația agrară, de asemenea exegeze omiletice asupra **Bibliei*, *rugăciuni, parabole, narațiuni, fabule, proverbe. **T.** canonic are două părți: *Mishnah* (repetiție, învățătură orală) și *Gemara* (hotărîre). *Mishnah* are 6 *porunci (sedarim)*, divizate în 63 tratate *(masshot)*, alcătuirea ei fiind atribuită rabinului Jehuda Hanasi (150–220). Poruncile sunt reglementări ale vieții cotidiene: I *Seder Zeraim (Porunca Semințelor)* – legislație agrară; II *Seder Moed (Porunca Sărbătorilor)* – Anul Nou, daniile către *temple, *posturi și citirea Torei *(*Thorah)*; III *Seder Nashim (Porunca Femeilor)* – raporturile sociale ale femeii, divorțuri, logodne, fidelitate ș.a.; IV *Seder Nezikin (Porunca Păcatelor)* – comerț, drept penal, norme sociale, pedepse, *jurăminte, *religii păgâne, aforisme; V *Seder Kodashim (Porunca celor sfinte)* – jurisdicție cultuală, *sacrificii, crime, temple; VI *Seder Teharot (Porunca Purificărilor)* – curățirea casei și a bolnavilor, purificarea hranei rituale. *Gemara* conține comentarii la 39 din tratatele primei părți.

• Concepțiile Talmudului **Dumnezeu* (*Yahweh) – adică *zeii arhaici antropomorfi din *V.T.*, contopiți de *monoteismul mozaic într-o divinitate unică – se consideră după ipostazele *revelației aceluiași *El Yahweh*, numit „după faptele" sale „când Shaddai, când Shebaoth, când Yahweh, când Eloah" (*Schema rabah*, III, 14). Dar după tratatul *Abot rabbi „Nathanah* – un comentariu la *Gemara* – Dumnezeu are 10 nume: **El* (Împăratul), **Adonai* (Atotstăpânitorul), **Elohim* (Judecătorul), **Yahweh* (Milostivul), *Ereh apaim* (Îndelung Răbdătorul), **Shaddai* (Cel ce sporește mereu lumea), *Shebaóth* (**Sabaoth* – Domnul Oștirilor), *El Olam* (Veșnicul), *El Roi* (Cel ce se arată în vedenii), *El Elion* (Stăpânul Stelelor). Este pomenită și ipostaza **Shekhina* – cu sensul de „Dumnezeu care deplânge risipirea fiilor săi prin lume" sau „Esența care se odihnește". *Omul* e o ființă dual, terenul duelului între bine și rău *(yezar tow* și *yezar harah)*: creind pe om, Yahweh i-a urmărit existența 12 ore; plămădirea trupului din țărână, chipul, golemul (trupul), membrele, orificiile, dăruirea sufletului, punerea pe picioare, dăruirea *Evei, aducerea în *Eden, poruncile, *păcatul originar, izgonirea din *Paradis. Totuși, conceptual, omul e comparat cu un vierme. **Mesia* (Mashiah) este mântuitorul care va veni la Judecata de Apoi, când *timpul va înceta și vor învia morții, păcătoșii fiind pedepsiți, iar drepții dobândind nemurirea.

Talos (grec Τάλως) Gigant de aramă în **mitologia greacă*; o făptură monstruoasă, fie dăruită de *Zeus *Europei, fie devenită paznicul (sau ocrotitorul) Cretei. **T.** are un *mit destul de straniu: el este o creatură metalică vie, având puterea de a se încălzi de la sine și apoi de a-și arde orice adversar din preajmă prin extraordinara sa emanație calorică; conform liniei mitice principale, făptura a fost confecționată de *Hephaistos și dăruită regelui *Minos, spre paza Cretei: monstrul înconjura insula de 3 ori pe zi. A fost ucis, prin *magie, de *Medeia. Într-o variantă, era un om gigantic artificial, făcut din bronz,

care-şi strângea victimele la piept şi sărea cu ele în foc (în această ipostază, unii cercetători, obsedaţi de simbolismul miturilor, îl consideră ecou mitic al zeului fenician *Moloh). În mitul hesiodic al vârstelor antropogonice (*Munci şi zile*, v. 143 şi urm.), există o rasă a oamenilor de bronz. Apollonios din Rhodos completează acelaşi mit: „El [Talos] era dintre bărbaţii semizei, singurul care mai dăinuia din neamul oamenilor de aramă ce se trăgeau din frasini, dăruit Europei de către Cronid" (*Argonauticele*, IV). În vizitele sale cotidiene sau anuale prin oraşele cretane, **T.** purta nişte tăbliţe de bronz conţinând un cod juridic. Singurul loc vulnerabil al gigantului (ca şi la *Ahilleus) era călcâiul, unde capătul unei vine de sânge era astupat cu un cep; tocmai de aceea a izbutit să-l ucidă Medeia, eliberându-i tot sângele, fără care **T.** nu mai avea putere. Această zonă de mit se interpretează adesea ca *simbol al artei turnării bronzului (dacă un orificiu inferior din matriţa de ceară e deschis, se pierde mult bronz topit), totuşi, mitul e mai complex şi poate fi pus în relaţie cu mecanismele autonome din categoria „statuilor vorbitoare" atribuite lui **Dedal* sau din aceea a păpuşilor imitând graiul şi mişcarea oamenilor pe care le construia inginerul alexandrin Heron, pentru *Theatrum Machinarum* (sec. II î.e.n.). *(→ Golem)*

Talpa Iadului Personaj feminin malefic, dar neclar, din **mitologia românească* (mai ales din basmele cu *demonii): un fel de mamă a *dracilor (poate un ecou ricoşat din *Lilith), cumulând atributele cele mai nefaste ale *Infernului (răutatea, perfidia, duhul răzbunării, dar şi laşitatea) pe care se bizuie funcţionalitatea sumbră a întregului *Iad; de fapt numele alegoric este şi atributul ei principal: un soi de matrice infernală.

Támas Zeu arhaic, în **mitologia vedică*, unul dintre cei 7 fii ai lui **Dákşa*; s-a născut în a doua mare eră cosmică *Mahāyuga (→ yuga)*. **T.** a rămas în tradiţie ca simplă personificare divină a întunericului, producător de inactivitate.

Tammuz Numele ebraic al zeului păstor sumero-babilonian *Dumuzi, a cărui moarte periodică rituală era jelită de femei: „dinaintea uşii templului lui Yahweh ce dă spre miazănoapte [...], erau femei care stăteau şi boceau pe Tammuz" (*V.T.*, *Iezechiel*, VIII, 14). În Canaan, **T.** era (ca şi modelul său mesopotamic) zeul vegetaţiei *(→ mitologii din Mesopotamia)*. Plânsul bocitoarelor se întemeia pe *credinţa că **T.** a fost ucis de stăpânul său, care i-a măcinat oasele şi a aruncat pulberea în vânt. În timpul ceremoniilor comemorative se mâncau legume şi fructe. *Origenes l-a identificat pe **T.** cu *Adonis. *(→ Attys, Osiris)*

Tanabata; *Shokujo (Fecioara Ţesătoare)* Zeiţă ocrotitoare a artei ţesătoriei, a ţesătoarelor şi tuturor genurilor de ţesături, în **mitologia japoneză*. **T.** formează un cuplu erotic cu zeul-păstor *Kengyu*.

Tane Zeu creator important, adorat în toată Polinesia *(→ mitologii din Oceania)*, iar în mitologia maori (Noua Zeelandă) ca divinitate de prim rang, ca stăpân al *soarelui, al naturii vii, al vegetaţiei şi păsărilor, organizator al universului şi creator al omului (sau numai al femeii). După *mitul maori (cel mai complex), **T.** e născut (împreună cu 6 fraţi şi surori: *Rongo, *Tawhiri, *Tangaroa şi *Tu, *Hina şi *Haumia) de cuplul **Rangi* (*cerul) – **Papa* (*pământul); despărţindu-şi părinţii din îmbrăţişare (întocmai ca zeul atmosferic *Shu, în **mitologia egipteană*), acest tânăr zeu realizează spaţiul necesar creaţiei lumii; dar, despărţiţi, Rangi şi Papa plâng întruna menţinând o umezeală excesivă plină de aburi fierbinţi, până când **T.** o întoarce pe Papa cu faţa în jos. Deşi a recurs la brutalitatea despărţirii părinţilor săi, **T.** a continuat să-i iubească: şi-a împodobit mama cu păduri şi verdeaţă, iar tatăl cu soarele şi luna, i-a aruncat acestuia pe trup o mantie strălucitoare de purpură, a adus lumină într-un coş, de la marginea lumii, a împrăştiat în neorânduială stelele pe mantie şi n-a fixat sistematic decât 4 stele mari în cele 4 colţuri ale mantiei, iar o cruce de stele (Crucea Sudului) i-a prins-o tatălui său pe piept. Apoi a făcut păsările, cu care a umplut văzduhul ceresc, şi insectele, cu care a umplut *pădurea. *Antropogonia maori e divizată: **T.** nu face decât femeia (*Hine-Ahu), iar fratele său *Tu*, zeul războiului, pe bărbat (*Tiki); iniţial, această femeie a fost soţia creatorului ei, apoi i-a fost dăruită primului om. Adorat în toată Polinesia ca zeu solar, ocrotitor al vegetaţiei şi *simbol al fertilităţii, **T.** e privit în ins. Marchize numai ca un *strămoş civilizator. În Mangaia e numit „Tane-Meşterul". Hawaiienii, numindu-l fie „Bărbatul", fie „Omul", au acelaşi mit cosmogonic ca şi maorii, dar în plus îl consideră pe **T.** domnul absolut al pădurii şi al tuturor făpturilor ei, de asemenea zeu agricultor, primul constructor de bărci şi cel care le-a adus oamenilor lemnul de construcţie; cântecele rituale îl numesc adesea „Tane zeul frumuseţii". În Tahiti, adorat ca zeu de prim rang, **T.** are o biografie sacră deosebită: descendent al zeului *Taaroa, a fost născut de Atea, de la „frumosul Paputu-oi", ca prunc inform: *Tane matamorari* (Tane-cel-cu-faţă-fără-chip), iar după ce meşteri dibaci îi fasonează trupul, Atea, ca mamă divină, îi include conştiinţa, apoi operează asupra capului cu o scoică ascuţită, opera desăvârşindu-se sub cârmuirea spiritului lui Taaroa; când devine el însuşi, **T.** debutează în viaţă plângând şi exclamând: „Vai, Atea, sufăr!", iar când ajunge adult, se autodefineşte: „Eu sunt Tane, zeul lucrurilor frumoase". De aceea e venerat ca patron al meşteşugarilor, dar şi al războinicilor, fiind numit simbolic „Tane cel care stârneşte neliniştea în suflet". Numeroasele sale epitete tahitiene („Prietenul Oştilor", „Stârpitorul", „Răsunătorul", „Tane a cărui atingere supune

orice", „Tane din al zecelea cer". „Tane care este afară", „Tane care este înăuntru", „Cel cu ochi pentru măsurarea cerului") indică gradul de adorație. Marele preot din Tahiti recită festiv, în onoarea lui **T.**, un imn liturgic, care nu este implorare, ci descriere teogonică *(→ teogonie)* și un act glorificator al biografiei sacre și al puterii universale a zeului („Când și-a dezlănțuit furia asupra mării, a urmat și moartea. Când și-a dezlănțuit furia asupra pământului, a urmat și moartea. Când furia lui Tane s-a revărsat în casă, umbrele s-au risipit și s-au îmbolnăvit oamenii. [...] Tane golește marea. Tane stârnește neliniștea în suflet" **T.** este și un echilibrator al universului și dispune de două suliți identificate cu dârele din Vai-xora (Calea Lactee), cu ajutorul cărora stăpânește și guvernează lumea.

Tanfana Zeiță arhaică, în **mitologia germanică*, având un sanctuar într-o *pădure sacră („altarul cel mai celebru la acele neamuri, care purta numele Tanfanei" – Tacitus, *Anale*, I, 51). Atributele ei nu sunt identificate.

Tangaroa Zeul mării, în mitologia polinesiană *(→ mitologii din Oceania)*, înrudit cultual cu uliul totemic *(→ totem) Tagero* din Melanesia Nordică. În Polinesia Centrală, în Tahiti și Samoa, **T.** e zeul suprem și creatorul lumii, al *zeilor și al omenirii. În Polinesia de Vest e zeul obârșiilor și al întregii creații, locuind în cel mai înalt dintre ceruri și ocrotind casele și pe locatarii lor. În Noua Zeelandă, în Tuamotu și în ins. Marchize, e venerat ca zeu al mării, stăpân al peștilor și reptilelor și protector al navigatorilor și pescarilor. Un *mit din ins. Mangaia spune însă că **T.** a fost alungat de zeul *Rongo. Mitul maori e mai analitic: fiu al cuplului *Rangi-*Papa, **T.** intră în conflict cu fratele său – zeul naturii *Tane, fiindcă reptilele, părăsind marea, au invadat pământul înfrumusețat, astfel că **T.** se înfurie periodic pe Tane și aruncă valurile oceanului pe pământ, de ciudă că a fost abandonat de reptilele sale; Tane se răzbună plutind pe mare cu luntrele, pescuind peștii (care sunt copiii și nepoții lui **T.**) și mâncându-i împreună cu oamenii.

Tängri (mongol. *tängrì* – *cer) Ființă divină supremă, în **mitologia mongolă* primitivă (variantă tătară – **Tengheré-Hairahan*), adorată ca personificare a cerului. Considerat zeul creator al cerului și al *pământului, **T.** este autorul a două *antropogonii: a) prima pereche de oameni, nemulțumită de pacea absolută ce i s-a destinat, încearcă să se ridice deasupra zeului creator, dar se prăbușește în abis; mărinimos, zeul ridică pământul din genune mai aproape de cer, fiindcă acum oamenii nu mai pot zbura, ca la început; totuși, din nou nesupuși, sunt transformați ca pedeapsă într-un *duh rău: *Erlik; b) oamenii din a doua serie, ispitiți și atâțați de Erlik, devin și ei nesupuși, așa că zeul creator îi abandonează, lăsându-i în grija unui învățător semidivin: *Mäi Tärä*, iar pe Erlik îl ferecă sub pământ, făcându-l căpetenia *spiritelor nefaste; după aceea, **T.** creează pentru sine 17 ceruri suprapuse, retrăgându-se – ca un **deus otiosus* – la adăpostul lor. Într-o fază istorică, mongolii ajung să considere noțiunea *Tängri* o divinitate plurală sau o clasă; acest grup divin de *tängri* locuiește în 33 hanate ce se repartizează în cele 17 ceruri; atunci, peste numeroasele zeități cerești impersonale, domnește o altă divinitate, de structură șamanică *(→ șaman)*, de ex. **Ülghen*. La unele triburi mongole, *tängri* e numele comun al *spiritelor faste și nefaste; de pildă la buriați ele compun un *panteon rudimentar, fără o desprindere completă de *animism: sunt 55 spirite divine luminoase ale Occidentului, și 44 sumbre ale Orientului, aflate în perpetuă bătălie. Zeul **T.** e comun, în diverse forme, mai multor ramuri mongole, chiar dacă e venerat sub nume deosebite (*Tengeri* la buriați, *Tingir* la beltini, *Däér* la tuvini, *Tänger* la kalmîci, *Tangara* la iacuți, *Tura* la ciuvași). Uneori e semiabstract, cu atribute legate de *cultul solar: alteori antropomorfic, ca la tătarii teleuți care, sub dubla influență a *creștinismului ortodox și a *islamului, își imaginau propriul zeu tradițional ca pe un bătrân cu imensă barbă albă, îmbrăcat în uniformă de ofițer rus de dragoni.

Ș J. P. Roux. *Tängri. Essai sur le ciel-dieu des peuples altaïques* (în *Revue de l'Histoire des Religions*, t. 149, nr. 1-2, p. 211 și urm., t. 150, nr. 1-2, p. 47 și urm. Paris, 1956)

Tanith Zeița cartagineză a *Lunii, de obicei asociată cu *Baal și uneori numită *Tanith Pene Baal* (Fața lui Baal – adică autorevelarea lui Baal), dar devenind cu timpul divinitate mai complexă, venerată și ca mamă a lunii, și ca zeiță a fertilității (multe reprezentări plastice o arată ridicându-și sânii cu mâinile; câteva *simboluri frecvente: rodia, palmierul, porumbelul sau peștele, au același sens). *Cultul zeiței **T.** e posibil să fi fost importat din Orient, judecând după similitudinile numeroase între ea și *Astarte. Grecii au identificat-o cu *Demeter sau cu *Artemis, uneori chiar cu *Hera.

Tantalos (etim. incertă: grec. ταλάντατος – cel ce îndură cele mai multe) Rege mitic al cetății Sipylos (din Lydia sau Phrygia), fiu al lui *Zeus și al *Nimfei Pluto, soț al *Pleiadei **Dione* și tată a doi copii; *Pelops și *Niobe. Ajungând prietenul intim al lui Zeus și al altor divinități, e pedepsit fiindcă a abuzat de această prietenie. După *Homer (*Odisseia*, XI, v. 582), fiind agreat de zei și admis la ospețele lor, **T.** a săvârșit *păcatul de a-i bârfi cu oamenii și de a fura din *ambrozia cerească spre a le da și oamenilor putința s-o guste (Pindar, *Olimpice*, I, v. 60); zeii l-au condamnat să se chinuiască de foame și de sete în *Infern; scufundat până la gât în apă, nu putea să bea, și stând sub crengi pline de fructe coapte, nu putea să ajungă la ele. *Mituri complementare narează

faptele lui **T.**, care a destăinuit numeroase secrete auzite în *Olimp (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, IV, *LXXIV*), şi-a ucis fiul tăindu-l bucăţi şi oferindu-l zeilor la ospăţ spre a le încerca perspicacitatea (Ovidius, *Metamorfoze*, VI, 401); de asemenea, Pandareus, furând câinele de aur care păzea *templul lui Zeus din Creta şi dându-i-l lui **T.** în custodie, nu l-a mai obţinut înapoi, custodele nerecunoscând actul şi păstrându-şi câinele. Alt *mit (Euripides, *Orestes*, 5) spune că pedeapsa era o stâncă atârnată deasupra capului lui **T.**, mereu gata să cadă şi să-l sfărâme. Dar **T.** fusese venerat încă din sec. IV î.e.n. ca divinitate simbolică a chinului infernal etern.

§ J. Hylén, *De Tantalo*, Uppsala, 1896

Tantra (sanscr. *tantra* – text sacru, *magie, învăţătură, călăuză, codice) Grup de texte tradiţionale din India, numite simbolic şi *Calea spre divinitate*, care au dat temei, prin conţinutul lor magic şi mistic, constituirii unei *religii autonome: **tantrismul*; aceste texte fundamentează o doctrină în lumina căreia calea spre divinitate se parcurge în două moduri: prin **ascezã*, „calea mâinii drepte", şi prin *erotism* – „calea mâinii stângi" *(→ culte falice)*. În concepţia tantrică, universul există numai atât timp cât există activitatea psihică, a cărei încetare determină o re-evoluţie a lumii şi o întoarcere la nimicul sau golul iniţial *(śūñya,)* adică acolo unde dispare orice diferenţă şi orice contradicţie, nemaiexistând nici spaţiu, nici timp, nici cauză, nici efect. Omul este un microcosm a cărui structură integrală (anatomia, funcţiile fiziologice, comportamentul) repetă în mic structura marelui cosmos. **T.** a justificat punerea pe primul plan, în tantrism, a extazului mistic şi a practicilor magice.

tantrism *Religie sincretică din India, întemeiată pe grupul de texte sacre **Tantra*, şi existând sub forma mai multor curente şi *secte în cadrul *hinduismului. Bizuindu-se pe **ascezã* şi *erotism*, ca şi pe tehnicile psihosomatice **yoga*, **t.** este incompatibil cu ritualurile şi normele morale ale *brahmanismului, propriile sale ritualuri având un raport direct cu *magia şi cu extazul mistic. Datinile, *miturile, doctrina şi organizarea în **t.** au un riguros caracter ezoteric. Pe de altă parte, contrar tradiţiilor brahmanice, în *sectele tantrice predomină castele inferioare *(→ varṇa)* şi au acces la iniţiere şi la exercitarea *cultului chiar şi reprezentanţii popoarelor nearice. În cele mai multe ramuri ale **t.**, se admite ca formă mitologică un principiu energetic feminin al universului. Printre cele mai importante secte din **t.** este *liṅgayata (→ liṅga)* – apărută în sec. XII – care pune în prim plan doctrinar dragostea şi voinţa zeului **Çivá*, iar în acest cadru neglijează două mari idei tradiţionale – **saṃsāra* şi **karma*, neacordând vreo importanţă nici noţiunilor de puritate şi impuritate rituală. Secta *pancaratra* (cinci-nopţi) este de origine vişnuistă, adorând pe zeiţa **Lakṣmī* (soţia lui *Vişnu) pe care o identifică însă cu forţa vitală a naturii. Alte secte din **t.** au adorat pe zeiţa *Çakti* (ipostază a soţiei lui Çivá), ca *simbol al forţei energetice şi ca principiu al energiei sexuale feminine; adoratorii zeiţei Çakti erau mai ales credincioşi cultivând un ezoterism excesiv care ducea la nerecunoaşterea diferenţelor între castele tradiţionale şi chiar la un anumit tip de nihilism social.

§ Ch. Chakravarti, *Tantras, Studies on their Religion and Literature*, Calcutta, 1963; Agehananda Bharati, *The Tantric Tradition*, New York, 1970

tāpa (sanscr. *tāpa* – autoflagelare, suferinţă, *ascezã, căinţă; *tapana* – pedeapsă, chin; *tāpana* – umilinţă, iluminare) *Ritual din tradiţiile Indiei, consacrat „căinţei între cele cinci focuri" *(pañcatapas)* şi constând în 4 ruguri sacrificiale destinate să ardă spre cele 4 puncte cardinale („patru ţări ale lumii"), al 5-lea rug fiind soarele la zenit.

Tapio Zeul *pădurilor, în *mitologia finlandezã*, soţ al unei zeiţe de frumuseţe unică; fiarele codrilor erau considerate turmele lui.

Tārā (sanscr. arh. *tāra* – stea) Zeiţă din **mitologia vedicã*, soţia învăţătorului divin **Brihāspati*, răpită de la soţul ei de zeul selenar **Soma* şi provocând astfel un război între *zei *(*Deva)* şi *demoni *(*Asura)*. De la Soma, **T.** l-a născut pe zeul **Budha*.

Tārā (sanscr. *tārā* – salvatoare) Zeiţă budistă *(→ budism)* din categoria **Bodhisattva*, una dintre cele mai populare divinităţi feminine, deoarece întruchipează compasiunea nelimitată. Neamintită de **Hinayana*, iar în **Mahāyana* fiind considerată o divinitate secundară, **T.** a fost adorată însă frecvent în zonele de răspândire a curentului *Vajrayana* (îndeosebi în Tibet, Nepal şi Mongolia), unde această zeiţă a fost multiplicată, iar o listă teologică a *panteonului doctrinei *Vajrayana* recunoaşte 21 zeiţe având aceeaşi structură atributivă ca **T.**, deşi toate au nume diferite. Mai veche din punct de vedere cultual în India, **T.** apare în Tibet abia în sec. XI; *cultul ei cunoaşte aici maxima dezvoltare în sec. XVI, când începe să se afirme că **T.** s-a născut din lacrima divinităţii budiste **Avalokiteçvara*, în timp ce aceasta plângea pentru soarta lumii; (există şi alte *mituri paralele, mai puţin subtile).

§ St. Beyer, *The Cult of Tārā*, Berkeley, 1973

Tarabume Zeu agrar al tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine); prin grija lui ocrotitoare creşte, înmulţindu-se îndestulător, întreaga vegetaţie utilă, îndeosebi orezul şi cânepa.

Taranis; *Taranus*; *Taranucus* (celt. *taran* – tunet) Zeu patronal al trăsnetelor şi al tunetului, în **mitologia celticã*, având ca emblemă o *roată cu spiţe sau un ciocan; component al triadei etrusce principale, împreună cu *Teutates şi *Hesus*. Ade-

văratul nume al zeului nu se cunoaște, **T.** părând a fi epitet (poate ca purtător de ciocan) dat de poetul Lucanus (*Pharsallia*, I, 445). E posibil să fi fost un zeu principal, al *cerului și al *soarelui; arheologii care i-au descoperit statuetele l-au numit, prudenți, „Zeul cu roata", dar există și ipoteza că zeul purtător de ciocan și roată s-ar fi numit (în transcripție latină) **Sucellus*, adorat ca divinitate a *vieții și a *morții, și ar fi avut soție sau parteneră pe *Nantosuelta*. Romanii (mai ales Caesar) – socotindu-l pe **T.** zeu gallic al cerului însorit și al soarelui, ca și al cerului noros producător de tunete – l-au identificat cu *Iupiter și chiar cu *Mercurius. În iconografia sculpturală, **T.** poartă adesea un ciocan de lemn; poate tocmai de aceea, după mai multe confuzii fluctuante, prin *interpretatio romana* acest zeu celt ajunge patron al dogarilor.

Tartacot (nume probabil de influență cărturărească, din *Tartor* – *Diavol, după grec. **Tartaros*). Pitic malefic din **mitologia românească*; numit Tarta-Cot-Barba-de-un-Cot (P. Ispirescu, D. Stăncescu) și *Piticot* (Banat), e de fapt o variantă sudică parțială, mai palidă, a personajului **Statu-palmă-barba-cot*.

Tartaros Ultimul nivel infernal din **Hades*, în **mitologia greacă*, dar și unul din cele 4 *elemente primordiale personificate ale universului: *Tartaros, *Haos, *Eros, *Gaia*. (Împreunându-se cu Gaia, a produs pe monștrii *Typhon și *Echidna). În **T.** zeii aruncau pe inamicii personali (*Ciclopii, *Titanii). După *Hesiod, **T.** era un fel de ulcior cu gât deschis (δειρή) din care ieșeau „rădăcinile lumii". Pentru cei mai mulți dintre filosofii greci, **T.** este un spațiu aflat la ultimul nivel de adâncime inferioară a cosmosului, mai jos de **Hades*. Pentru mitografiile poetice din Hellada clasică, **T.** e înconjurat de un zid de aramă, iar **Nyx* (noaptea), care își are acolo sediul, îi inoculează un triplu surplus de întuneric.

Tashmishu Zeu hittit *(→ mitologii din Mesopotamia)* din suita zeului furtunii *Teshub, fiu al zeului *Kumarbi; la un moment dat, luptă contra părintelui său divin, spre a-i uzurpa tronul în favoarea lui Teshub.

Tatsu *Dragon producător al cutremurelor, din **mitologia japoneză*; când se scutură (în cavernele subterane unde locuiește), zguduite pământul. **T.** (reprezentat ca monstru compozit: cap de leu, gheare de vultur, coadă de șarpe) e venerat ca un *geniu bun al pământului și apelor, care păndește mereu clipa prielnică de a uni cele două elemente, spre a produce ploaia sau vremea bună, stârnind venirea primăverii, germinația, și ocrotind vitalitatea naturii; cutremurele nu sunt decât un accesoriu atributiv sau o consecință inevitabilă a mobilității lui, reprezentând mișcările telurice (e simptomatic pentru o arie geografică unde cutremurele sunt curente și nu rareori catastrofale, ca ele să fie patronate de o divinitate binefăcătoare, prielnică oamenilor).

taumaturgie Ramură a *magiei, consacrată artei magice de a produce *miracole, reducându-se uneori la minunea învierii morților. O formă de **t.** medicală se consacră vindecării prin atingere, de obicei cu mâinile („prin punerea mâinilor"); *miturile specifice o atribuie medicilor-preoți egipteni, lui *Asklepios și, mai târziu, lui *Isus Christos, în împrejurări speciale, și unora dintre *Apostolii creștini.

Tawhaki Zeu atmosferic și erou legendar din Polinesia *(→ mitologii din Oceania)*. În mitologia maori (Noua Zeelandă), venerat ca zeu al tunetului și fulgerului, e imaginat cu pielea roșie străfulgerătoare, ca semn al rangului divin (acest aspect, după credința insularilor din Tuamotu, atâtând dragostea femeilor). **T.** și-a vădit măreția și celebritatea din copilărie: tahitienii spun că verii săi nu-l puteau suferi fiindcă barca lui ajungea totdeauna cea dintâi în întrecerile lor, astfel că o dată l-au omorît în bătaie, aruncându-l pe țărm; dar **T.** s-a sculat de jos, i-a urmărit până acasă unde i s-a plâns mamei sale, iar cu primul prilej și-a prefăcut verii în delfini; și în ins. Mangareva se crede că **T.** își transformă rivalii în pești: ghicindu-i astfel intențiile, bunica lui s-a ascuns în apă și s-a putut salva numai strângându-și pielea într-un coș și ieșind din propriul ei trup la suprafață. Se mai povestește că **T.** a vizitat de multe ori *cerul și a făcut numeroase alte călătorii supranaturale.

Tawhiri Zeul maori al vântului *(→ mitologii din Oceania)*, fiu al cuplului **Rangi* (*cerul) și **Papa* (*pământul), fratele zeului *Tane; e cel care stârnește furtunile cu trăsnete, smulgând arborii din rădăcini, iar când e foarte mânios, distruge pădurile și înfurie oceanul, și numai zeul războiului *Tu, fratele său, îl poate domoli.

Tărâmul Celălalt Noțiune folclorică, indicând – în concepția despre lumile duble (universurile paralele) – universul transuman sau parauman, mai rar lumea infernală. În sens larg, **T.C.** (totdeauna o noțiune *htonică), nu e niciodată *cerul, cu locuința zeilor solari atmosferici; dimpotrivă, adesea subpământul, uneori un teritoriu nu negreșit subteran, dar nici de suprafață; numai în acest sens *Infernul *(→ Sheol, Hades, Yudu, Chi-Xibalba)* poate fi uneori celălalt tărâm. În sens special (întâlnit mai ales în mitologia folclorică a basmelor fantastice, și din abundență în folclorul epic românesc, poate din izvor dacic), **T.C.** ar putea să fie și interiorul muntelui ascuns în care se retrăgea *Zamolxis. Există și situația unui tărâm paralel cronospațial. În *mitologia generală sunt *mituri ale tărâmurilor ascunse, fie subterane, fie din lumi paraterestre, în primele ajungându-se pe căi inițiatice, în celelalte prin *magie sau prin mijloace miraculoase. Din prima categorie face parte *Agarttha, lume mitică subterană îndrăgită mai ales de teozofi *(→ teozofie)*; din cealaltă fac parte tărâmurile fabuloase, în primul rând cele

accesibile prin translația în timp relativist – de pildă locul unde se găsește *Tinerețe-fără-bătrânețe *(→ timpul)*. De regulă, în **T.C.**, nu se trece simplu, evident, ca de pe un teritoriu geografic pe altul, nici prin ascensiune mistică ori mecanică, așa ca de pe pământ în cer, ci aproape totdeauna prin transgresare magică, subiectivă sau obiectivă. În **mitologia românească* există locuri anonime (determinate convențional drept **T.C.**) unde stăpânesc animale și păsări fabuloase, uneori un *zmeu, alteori *Pasărea Măiastră, sau sunt locuri paraterestre și paraumane cu atribute aparte: Ionică Făt-Frumos, după ce a ajuns într-un pisc de munte unde doar la amiază mai soseau puține raze de soare, fiind „capătul lumii acesteia", pătrunde în „gura unui vârtej de vale neguros" și după un mers îndelungat, zărind „adânc sub dânsul o mică țintă de lumină", se apropie de sursa luminii: „o moară cu o singură roată ce se învârtea grozav" (basmul *Ileana Cosânzeana, din cosiță floarea-i cântă, nouă împărății ascultă*, col. Miron Pompiliu, 1872); alte tărâmuri sunt fie suspendate cvasiaerian („mânăstirea Calu-Gastru, într-un pai reazemă și într-un păr spânzură" – în *Triști copil și Inia-Dinia*), fie terestre, dar strict inițiatice (Mânăstirea Albă, din „al mării negre prund", construită de Sfântul Soare, cu aceste repere: „Nici de largă nu-i prea largă / Făr-cuprinde lumea-ntreagă. / Nici de naltă nu-i prea naltă, / Făr-cu turnul sus la nori"). **T.C.** e prezent și în alte mitologii: o prăpastie dintr-un mit chinez, situată la răsărit de Bohai, la distanță de milioane de *li* de lumea evidentă, se numește Gui-xiu și e înconjurată de 5 munți, fiecare înalt de 3 000 li, cu intervaluri intermontane de 70 000 li, cu câte un podiș în fiecare pisc, unde, în palate de aur, locuiesc nemuritorii îmbrăcați în alb și zburând între piscuri cu ajutorul unor aripi mici, și întrucât munții plutesc întruna, zburătorii nu-și mai regăsesc ținta (mitul e reluat și plastic, pe un tip de stelă în numeroase variante, din epoca Han). În neomitologia literaturii științifico-fantastice (fie în linia lui Jules Verne a călătoriei spre centrul pământului, inspirate de legenda alchimistului islandez medieval Arne Sakknussem, care afirma a cunoaște un drum spre *Atlantida prin craterul vulcanului Hekla din Islanda, fie în linia lui H. G. Wells, a transgresării în lumi sau timpuri paralele), mitul **T.C.** a fost reluat din belșug. Dar – trăsătură generală caracterizând numeroase arii mitologice – pe **T.C.** locuiește tot ce nu e omenesc: *zânele, *zmeii, *balaurii, *spiritele, făpturile teratologice animale sau vegetale.

Tecpatl *(Cuțitul-de-cremene)* Zeu aztec *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, simbolizând *sacrificiul necesar efectuării *teogoniei și *antropogoniei; fiu produs de unirea *elementelor (din zeul ceresc Citlatonac și zeița *htonică *Coatlicue), **T.** devine victima unui fratricid: e aruncat în abisul Șapte-peșteri, unde se sfărâmă în 1 600 de așchii, fiecare producând un zeu sau o zeiță; doi dintre noii zei creează, prin sacrificiul de sine, *Soarele și *Luna, arzându-se ei înșiși în flăcări spre a asigura mișcarea diurnă solară, cu concursul unui săgetător care împlântă în Soare 4 săgeți. După modelul arhetipal, dintr-un os adus din *Infern și sfărâmat în același număr de așchii, apar oamenii, ca slugi divine.

Tefnut Zeița umidității, a elementului lichid, în **mitologia egipteană*, sora și soția zeului atmosferic *Shu, având un singur suflet împreună cu el. **T.** produce roua și umezeala de care depinde viața: lacrimile ei, care cad pe pământ când se sprijină de Shu, ea le transformă în plantele ale căror boabe rășinoase (în formă de lacrimi) servesc de tămâie în *fumigațiile rituale. Deși socotită uneori fiica lui *Ré (sau a lui *Atum), *mitul principal consideră că ea împreună cu Shu zămislește în fiecare dimineață nou-născutul disc solar înălțându-se de pe muntele răsăritului. *Cosmogonia memphită o identificase cu limba lui *Ptah, ca *simbol al creației prin *cuvânt; în această ipostază, zeița întruchipează, în egală măsură cu Shu, actul divin suprem. Dar uneori era identificată cu *Hathor sau cu ochiul stâng al lui *Horus, reprezentările plastice ale acestei versiuni arătând-o ca leoaică sau linx din deșertul Nubiei. Într-o variantă, după ce s-a întors din Nubia, s-a căsătorit cu *Thot, când Ré ședea pe fruntea ei ca șarpe înspăimântător.

Tehnites (grec. τεχνη – artă, meșteșug) Zeu artizan secundar, în **mitologia greacă*.

Teilhard de Chardin, Pierre Filosof francez (1881–1955), savant antropolog evoluționist și paleontolog, teolog, călugăr iezuit *(→ iezuiți)*, care a aplicat evoluționismul în cercetările sale de *teologie christologică. După aprofundatele studii de filosofie, fizică, științe ale naturii și teologie și după o carieră didactică intermitentă (profesor de fizică la Cairo – în timpul exilului, de geologie și paleontologie la Paris), după o îndelungată activitate de cercetare științifică în China (1923–1946), când ia parte la descoperirea osemintelor de sinantrop, pe care îl identifică lângă Beijing, după călătorii de studii în numeroase țări și cercetări antropologice în Africa de Sud, recunoscut ca savant de autoritate internațională, dar cenzurat și suspectat de Biserica catolică și acuzat că ar nega *dogma păcatului originar *(→ păcat)*, în fine, acceptat parțial și indirect prin enciclica *Humani Generis* (1950) a papei Pius XII, însă totodată condamnat în opera sa prin același act pontifical și părăsind Franța din ordinul generalului iezuiților, se stabilește în Statele Unite ale Americii, unde și moare într-o zi de Paști. Abia în 1961 este ridicată interdicția asupra memoriei și operei lui **T. de Ch.** Linia de conduită teologică a lui **T. de Ch.** s-a evidențiat o dată pentru totdeauna în următorul dialog: superiorii ordinului său S.J. cerându-i: „Lucrați pentru Isus Christos, dar nu vorbiți despre

el", el a răspuns: „Dacă m-am făcut iezuit sau mai curând dacă Dumnezeu mi-a făcut favoarea nemeritată de a servi ca iezuit în Biserica militantă, aceasta e în mod precis pentru a vorbi despre Isus Christos" (cf. René d'Ouince, *Un prophète en procès: Teilhard de Chardin*, Paris, 1971, I, p. 125). Ca filosof al naturii, înzestrat cu un rar spirit de sinteză, **T. de Ch.** a produs în gândirea contemporană (după opinia critică curentă) o revoluție echivalentă cu revoluția gândirii kantiene. Iar dacă modernismul catolic a adus un conflict între dogmele tradiționale și gândirea științifică liberă, **T. de Ch.** s-a străduit să reconcilieze cele două stări de spirit – *credința și știința – în sensul că le-a sugerat amândorura că fiecare își poate atinge dimensiunea reală prin înțelegere reciprocă. **T. de Ch.** consideră că *viața nu este rezultatul hazardului, ci al necesității; cosmogeneza este pentru el un fenomen orientat, universul incluzând în el însuși de la origine biogeneza viitoare, de fapt o ontogeneză evoluând de la simplu la complex, în „curba corpuscularizării Universului"; așadar, evoluția este o geneză continuă, rezultând din agregările succesive și din repetițiile geometrice și înălțându-se neîncetat spre spiritualitate, adică spre *Dumnezeu, aceasta fiind o evoluție care nu se oprește la *om*, deși omul (omenirea) – rațiunea umană constituie *noosfera*, ca adaos la întreaga biosferă. Un punct esențial în evoluție este „materia hominizată" al cărei specific este conștiința; iar progresul conștiinței se ciocnește de extrema diversitate a „centrilor personali" ai omenirii care, negăsind în ea însăși mijloacele de a-și exprima unitatea, postulează existența *Punctului Omega* (ca un centru suprem transcendent) care cuprinde toate atributele unui Dumnezeu al metafizicii clasice. **T. de Ch.** subliniază că „punctul Omega" este *Isus Christos sau *logosul întrupat, adică „alpha și omega" evoluției cosmice, văzută ca un „curent axial" ducând lumea spre termenul ei. Despre om, **T. de Ch.** vorbește nu numai ca despre o specie nouă de *animal*, ci mai ales ca despre o nouă specie de *viață*. În gândirea totodată științifică și teologică a acestui filosof nu încape ideea exhaustivă a *predestinării, a omului ca ființă iresponsabilă și înfricoșată: „Hominizarea este în primul rând saltul individual, instantaneu, de la instinct la gândire", iar în consecință „Evoluția devine liberă de a dispune de ea însăși [...] Suntem, pentru o parte elementară, responsabili pentru trecutul ei în fața viitorului ei" *(Le Phénomène humain*, Paris, 1955, p. 199, 251); tot astfel: „Omul nu va continua să lucreze și să cerceteze decât dacă își păstrează plăcerea pasionată de a o face. Dar această plăcere este atârnată în întregime de convingerea, riguros nedemonstrabilă pentru știință, că Universul are un sens și că el poate sau chiar trebuie să ajungă, dacă suntem credincioși, la o oarecare perfecțiune ireversibilă" (*op. cit.*, p. 316). În această linie, teologul interpretează și *sfârșitul lumii ca pe atingerea finalității ideale: „Sfârșitul lumii: răsturnare a echilibrului, desprinzând Spiritul, în fine desăvârșit, din matricea lui materială, pentru a-l face să se sprijine de aici încolo cu toată greutatea sa pe Dumnezeul-Omega" (*op. cit.*, p. 320). Păcatul originar era considerat de **T. de Ch.** o criză de creștere sau rezultatul negativ al luptei inițiale a inteligenței tinere împotriva animalității, în cursul căreia spiritul, prizonier al materiei, supus evoluției, a făcut încercări brutale de a se degaja. Dar omul este în cele din urmă factor conștient în evoluție; *noosfera* (termen creat de geologul Suess în 1909 și intens utilizat de Teilhard) se comportă ca un corp iradiant, a cărui radiație e formată dintr-o energie liberă reprezentând suma activității fizice și psihice umane (*La place de l'homme dans la nature. Le groupe zoologique humain,* Paris, 1969, p. 147); dar noosfera tinde să se transforme sub ochii noștri într-un supercreier mondial, a cărui forță de propulsie va deveni aproape irezistibilă (*Super-humanité, Super-Christ*, 1943). Dacă **T. de Ch.** a privit Pământul ca „un teren de încercare unde Dumnezeu poate să judece dacă sunteți vrednici de a fi transportați în Cer în prezența lui" (și nu ca pe o planetă de exil, cum o privise Empedokles), a fost firesc să-și construiască sistemul nu pe tradiționalul antropocentrism, ci pe christocentrism (cf. *Le milieu divin*, Paris, 1957, *passim*). De la universalizarea terestră a doctrinei creștine, **T. de Ch.** a ajuns să nu accepte vreodată ideea că influența universală a lui Isus Christos s-ar putea exercita numai asupra unei oarecari fracțiuni cosmice, cum este Pământul. De acest sens se leagă ceea ce s-a numit „al patrulea mister creștin" pe care **T. de Ch.** l-a adăugat celor 3 canonice (Creația, Întruparea, Mântuirea) care sunt cele 3 fețe ale misterului „pleromizării" (idee reluată după noțiunea **pleroma* a ap. Pavel din *Epistola către Efeseni*, I, 23) – ca „mister al uniunii creatoare a Lumii în Dumnezeu" *(Christianisme et Evolution*, 1945). René d'Ouince (*op. cit.*, p. 177) a decelat în chistologia teilhardiană 3 teze fundamentale (asupra „unor adevăruri tradiționale reînnoite de concepția evoluționistă despre lume"); 1) Christosul cosmic sau diafanizarea christică a cosmosului; 2) Christogeneza sau termenul divin al acțiunii omenești; 3) Christocentrismul sau *creștinismul – religia de mâine.

§ *Oeuvres de Pierre Teilhard de Chardin*, I–X, Paris, 1955–1970; *La lutte contre la multitude; interprétation possible de la figure du Monde*, Paris, 1917; *Le Phénomène humain*, Paris, 1955; *Le Groupe zoologique humain*, Paris, 1956; *Le Milieu divin. Essai de vie intérieure*, Paris, 1957; *Le Christique*, New York, 1955; *Accomplir l'homme; lettres inédites*, Paris, 1968; *Lettres intimes à Auguste Valensin, Bruno de Solages, Henri de Lubac (1919–1955)*, Paris, 1972. ~ René d'Ouince, *Un prophète en procès – Teilhard de Chardin*, I *Dans l'Église de son temps*; II *Et l'avenir de la pensée chrétienne*, Paris, 1971; Henri de

Lubac S. J., *La pensée religieuse du Père Pierre Teilhard de Chardin*, Paris 1962; Paul Chauchard, *L'Être humain selon Teilhard de Chardin*, Paris, 1959; Peter Schellenbaum, *Le Christ dans l'énergetique teilhardienne*, Paris, 1971; *Le message spirituel de Teilhard de Chardin. Colloque de Milan, 1965*. Texte établi par Claude Cuénot, Paris, 1969

Teiresias (grec. Τειρεσιας); *Tiresias* *Profet theban din **mitologia greacă*, orbit de zeița *Athena (în altă versiune de zeița *Hera), fiindcă o văzuse goală, deși fără voia lui. Dar după *moarte, ajuns în domeniul lui *Hades, zeița *Persephone l-a exceptat de la legea *Infernului (în versiunea homerică din **Odiseeia*, X), lăsându-l cu mintea întreagă și redăruindu-i „și după moarte darul profeției, când ceilalți coboară doar ca niște umbre" (cf. Sofokles, *Oedip rege, Antigona*; Euripides, *Fenicienele*). După *Hesiod (fragm. 275, 276), *Zeus i-a dat și o viață de 7 ori mai lungă decât viețile obișnuite. În Infern, **T.** poartă un toiag de aur și își face profețiile numai după ce bea din sângele animalelor sacrificate (aici însă pare a fi un adstrat din sursa *superstițiilor populare despre *vampiri și *strigoi). Celebritatea *profetului nu scade așadar nici postum, deoarece *Odysseus coboară, viu, în Hades, la **T.** pentru a-l consulta asupra viitorului său. Dar există și o versiune aparte, povestită de *Ovidius (*Metamorfoze*, VII, v. 326–327); zărind doi șerpi care se împreunau și lovindu-i cu toiagul, **T.** e transformat ca pedeapsă în femeie și nu redevine bărbat decât după 7 ani când, pândind altă pereche de șerpi ce se împreunau și lovindu-i iarăși cu toiagul, e chemat arbitru în disputa dintre Zeus și Hera asupra voluptății sexuale; fiind întrebat cine din parteneri simte mai multă plăcere – ca un om care făcuse parte din ambele sexe – **T.** răspunde că femeia este mai voluptoasă, simțind de 9 ori mai multă plăcere decât bărbatul; în consecință, Hera îl pedepsește cu orbirea, iar Zeus îi dă ca răsplată harul profeției.

Teisheba Zeul războiului și furtunii, în *mitologia din Urartu (Armenia antică), reprezentat cu coif cornut și cu buzdugan discoidal. Preluat în Urartu de la hurriți *(*Teshub)* și adorat la început numai ca zeu al ploii, al tunetelor și, mai ales, al furtunilor cu trăsnete, ajunge ocrotitor al armatei mai târziu, când e pomenit uneori (de regele Rusa ș.a.) alături de zeul central *Khaldi. Centrul său cultual era în orașul urartian Kumeni.

teism Concepție de filosofie religioasă care consideră Absolutul ca fiind personificat într-o divinitate infinită și transcendentă; creând liber universul, divinitatea îl manevrează cu aceeași libertate nelimitată. **T.** se deosebește de **panteism* prin faptul că îl socotește pe *Dumnezeu transcendent, iar de **deism*, pentru că îi atribuie lui Dumnezeu, ca providență, o acțiune perpetuă. Ca atare, pentru **t.**, Dumnezeu este și transcendent, ca Ființă Absolută în raport cu universul, dar și imanent, întrucât – ca Providență Activă – operează neîncetat asupra universului. Considerând că totul e în Dumnezeu și Dumnezeu e în totul, că Dumnezeu este esență invizibilă, incomparabilă, de neconceput în părți componente, **t.** nu admite nici un alt principiu pretemporal și etern alături de Dumnezeu și egal acestuia, care să fi participat la actul creator *(→ cosmogonie, antropogonie)*, fie acest principiu o materie primordială, fie o divinitate a răului. Cele mai riguroase forme teiste aparțin religiilor dogmatice *(→ dogme)* ca **iudaismul, *creștinismul* și **islamul*. Din concepția teistă asupra lui Dumnezeu rezultă și o concepție personalistă despre om, care e divizat în ființă obiectuală („eul" uman inclus în partea de creatură) și ființă neobiectuală (spiritul dumnezeiesc insuflat în om, deci „chipul și asemănarea" Absolutului – din limbajul biblic al *Genezei* sau ceea ce numise Meister *Eckhart *scintilla* – scânteioara divină). Definit inițial în sec. XVII (termenul **t.** a fost folosit prima dată de filosoful englez Ralph Cudworth, 1617–1688, care, considerând pe Dumnezeu cauza primordială a lumii, iar materia o substanță pasivă pusă în mișcare de spiritul divin, a teoretizat cunoașterea suprasenzorială a divinității), **t.** modern, fără a-și părăsi sensul ontologic, împrumută noțiuni din fizică spre a înfățișa un Dumnezeu aplicat la masa universului, ca forță eternă în spațiu infinit și ca determinantă a spațiului și *timpului absolut. **T.** contemporan s-a bifurcat; o tendință afirmă că universul, neidentic cu Dumnezeu, se află în Dumnezeu; alta respinge reprezentările învechite, care provin din aristotelism, asupra lui Dumnezeu; prima caracterizează de pildă *neotomismul catolic, a doua se regăsește în cadrul protestantismului *(→ demitologizare)*.

§ Ralph Cudworth, *The True intellectual System of the Universe*, I–II, London, 1743; G. Scholem, *Schöpfung aus Nichts und Selbstbeschrankung Gottes (Eranos Jahrbuch*, Bd. 25, Zürich, 1957)

Telemahos (grec. Τελέμαχος ~ τηλέμαχος – care luptă de departe) Personaj din **mitologia greacă*, fiul lui **Odysseus* și al **Penelopei*. Crescut în Ithaka în absența tatălui său, când acesta se întoarce din pribegie, îl ajută să alunge pe numeroșii pețitori ai mamei. Într-o variantă, se însoară cu frumoasa vrăjitoare *Kirke pe care o iubise și tatăl său.

teleologie (grec. τελος,-εος – țintă, încheiere, rezultat; λόγος – cuvânt, învățătură; termen pus în circulație de Chr. Wolf: *Philosophia Rationalis sive Logica*, Halle, 1740) Doctrină ontologică afirmând existența, în natură și în societate, a unor scopuri obiective extraumane; **t.** ontologică are două direcții: una din orientări *(teleologia finalității externe)* consideră că scopul se află în afara lumii, operând în cadrul unei interutilități a lucrurilor; alta *(autoteleologia)* vede

principiul finalității inclus în lucruri (nu departe de noțiunea aristotelică *entelehie* – principiul intrinsec și dinamic din lucruri asigurându-le realizarea formei și năzuința spre scop). Aspectul religios al **t.** a condus la o concepție prin excelență providențialistă. În cadrul **t.** poate fi considerată concepția lui P. *Teilhard de Chardin asupra evoluției orientate a universului. (Există și **t.** ca disciplină filosofică; ea cercetează conduita scopurilor conștiente, structura și formele lor de mișcare și elaborează teoria generală a scopurilor și relațiilor dintre ele.).

Telepinu Zeu al fecundității și vegetației, în *mitologia hittită (Anatolia); când își părăsește *templul, provoacă secetă, însă de fiecare dată e regăsit dormind de către o *albină care îl trezește înțepându-l. *Mitul s-a format în perioada descoperirii agriculturii (versiunea principală are chiar ton propagandistic în favoarea economiei agrare, pe care culegătorii și vânătorii peregrini o acceptau cu dificultate); în timpul unui ospăț oferit de Zeul-soare, după ce dintr-o mânie *Teshub, zeul furtunii, pustiise câmpurile agricole, iar oaspeții mâncau într-una fără să se satură, Teshub e neliniștit de dispariția fiului său **T.**; atunci *zeii abandonează ospățul și îl caută zadarnic pe tânăr, până când marea zeiță-mamă Hannahanna trimite o albină să-l caute; după lungi zboruri pe malurile râurilor, albina îl găsește adormit pe câmp în preajma orașului Lihzina, îl înțeapă cum o sfătuise zeița, dar îl înfurie, astfel că de pe urma mâniei lui pier oameni și vite; și numai după ce zeii, îngroziți, cer sprijinul zeiței magiciene *Kamrushepa, singura în stare să-l domolească, lucrurile revin la normal. Fără a fi un **deus otiosus*, în cele din urmă **T.** se supără pe fidelii săi și, plin de mânie (mitul, cunoscut fragmentar, nu divulgă motivul), „s-a încălțat cu sandala stângă pe piciorul drept, cu sandala dreaptă pe piciorul stâng, și a părăsit țara hittită".

Tellumo Divinitate simbolică din **mitologia romană*, întruchipând forța fertilizatoare intrinsecă a pământului.

Tellurus Zeu patronal al pământului roditor, în **mitologia romană*.

Tellus; *Terra* Zeița arhaică a gliei, în **mitologia romană* (identificată ulterior cu *Gaia), personificând *pământul și fertilitatea lui, ideea de glie hrănitoare. În invocații, **T.** era de obicei asociată cu *Ceres, iar primăvara i se sacrifica o vacă gonită *(→ sacrificiu)*. În 270 î.e.n. a fost inaugurat un somptuos *templu al zeiței, la Roma, pe Esquilin. Cu timpul, **T.** a ajuns să fie considerată zeița fertilității terestre integrale.

Temaukel Zeul creator, instanța juridică supremă și diriguitorul destinului universal în *mitologia triburilor din Țara de Foc. Singurul nominalizat dintre *spiritele **kashpi* ale acestei mitologii rudimentare de structură animistă *(→ animism)*, **T.** este atotștiutor, acorporal, etern și atotputernic, totuși un **deus absconditus* care s-a instalat „în spatele stelelor" după ce a abandonat *cosmogonia începută și lăsată spre desăvârșire *strămoșilor omenirii, în primul rând *omului primordial *Kenosh*, mesagerul său *(→ deus otiosus)*. Spre a nu-l supăra, credincioșii îi adresează *rugăciuni numai în cazurile de boală. În timpul intemperiilor atmosferice i se oferă *ofrande. Mai ales la tribul selknan (cercetat de M. Gusinde) persistă o teamă sacră care le interzice oamenilor să rostească numele acestei divinități, evocarea slujindu-se numai de epitete: *So'onh-haskan* (Locuitorul cerului), *So'onk kas-pémer* (Cel care e în cer); de asemenea, este *tabù reprezentarea chipului lui **T.** în lucrările artizanale sau chiar pe obiectele de *cult. Interogând un bătrân băștinaș fuegian, Tenenesk, în 1920, M. Gusinde a aflat că „Temaukel a fost cel dintâi dintre toți cei numiți *kowenh*" (adică ființe preumane), dar și „dintre toți *tschon*" (oameni), fără a fi însă om, întrucât este spirit.

§ . M. Gusinde, *Die Feuerland Indianer*. I–II, Wien, 1931

templieri; *Frații Templieri*; *Cavalerii Templului* Ordin religios de structură militară, întemeiat în 1119, în Palestina, după cruciada-I *(→ cruciade)*, cu scopul declarat de apărare a pelerinilor veniți la Sfântul Mormânt al lui *Isus Christos; fiind un ordin în cadrul *creștinismului catolic, **t.** își asumă așadar apărarea *templului sacru din Ierusalim (de fapt, un templu simbolic, reprezentând ideea de leagăn al *Bisericii creștine). Se distingeau, purtând mantii albe ornate cu mari cruci roșii *(→ cruce)*. În scurt timp, **t.** adună averi considerabile și devin astfel principalii bancheri ai papei *(→ papi)*. Dar regele Franței, Filip cel Frumos, temându-se de puterea ascendentă a **t.** și râvnindu-le bogăția, printr-o manevră, calificată de contemporani și istorici drept rușinoasă, arestează pe Jacques de Molay, marele maestru al ordinului, odată cu el și pe toți **t.** din Franța, iar în urma unui lung proces (1310–1314), sub acuzația falsă de imoralitate și *erezie, îi condamnă la moarte; doi ani mai târziu, sub presiunea acestui rege, papa Clement V desființează definitiv întregul ordin. **T.** li s-a atribuit un *cult (în ritualurile lor secrete) pentru un *simbol sau un idol *(→ idolatrie)*, numit *Baphomet* (după unii comentatori, forma coruptă din *Mahomed), simbolul însemnând un *botez al *focului. După J. von Hammer-Pargstall (în *Mysterium Baphometis relevatum*) imaginea simbolică a acestui Baphomet ar fi existat în decorațiunile bisericilor clădite și întreținute de Ordinul Templierilor; același autor (ca și alți comentatori) descompusese numele simbolic în *Bapho* + *metis*, sugerând prezența zeiței antice **Metis* în cultul templier, ceea ce însă transferă în mod bizar pe templieri în **mitologia greacă*.

§ René Le Forestier, *La Franc-Maçonnerie Templière et occultiste*, Paris, 1970

templu (lat. *templum* – loc auspicial, sănctuar; – grec. τέμενος – incintă sacră) Incintă sau clădire în care se oficiază serviciul religios și toate ceremoniile rituale ale unui *cult. De obicei, un **t.** e compus dintr-un spațiu rezervat credincioșilor și altul preoților (adesea, un **altar* de *sacrificii, numit de unele *religii Sfânta Sfintelor – unde este de fapt sanctuarul propriu-zis). Ca structură arhitecturală și amenajare interioară, **t.** sunt variabile după specificul etnografic și religios. Înainte de existența **t.**, religiile primitive aveau *altare* sau **capiști* în aer liber, pentru sacrificii și ceremonii. Religiile antice considerau că **t.** este spațiul construit unde locuiește, mereu sau ocazional, zeul însuși. ~ La *romani, templum* era inițial spațiul din care *augurii observau zborul păsărilor pentru luarea auspiciilor (adică acel sector de cer desemnat de augur, virtual, cu toiagul), iar *sacerdoții își efectuau ceremoniile; ulterior s-a numit *templum* orice loc *sacru.* ~ În *Hellada,* înconjurat de un *peristyl,* **t.** era compus dintr-un *naos* central, cu un *pronaos* în față și un *opisthodomus,* în spate. ~ Originea **t.** *mozaic* e *tabernacolul (Cortul Descoperirii), un simplu cort mobil, servind ca **t.** itinerant în epoca transferării poporului din Egipt în Canaan; forma arhaică *beth Elohim* (Casa lui Dumnezeu, mai exact: Casa Celor puternici) a fost înlocuită mai târziu cu termenul *kẽkal* (palat), neologism preluat din lumea Mesopotamiei; apoi formele evoluează până la *sinagoga* iudaică și, prin împrumut adaptat, la *basilica* (*biserica) creștină. ~ În *Babilon,* orice **t.** (*e-kallu* – marea casă) reproducea – în formă specifică de *ziggurat – virtualul sanctuar arhetipal ceresc. ~ În *India vedică, dhakka* era un locaș de cult, o clădire destinată unui scop religios, iar **t.** propriu-zis se numea *niketana*; *budismul a utilizat, în valori variabile, **stūpa.* ~ Islamul are *moscheia,* cu turnul ei caracteristic cu balcon circular, de unde muezinul cheamă credincioșii la *rugăciune.~ Cele mai vaste și mai impunătoare **t.** antice par să fi fost cele din *Egiptul faraonic,* incluzând numeroase încăperi adiacente în care se efectua și știința magică sacerdotală; urmărind efecte psihologice puternice printr-o arhitectură de rafinată măreție, templele egiptene erau susținute de pilaștri și uneori legate de monumente sepulcrale. ~ Fiecare **t.** al *civilizațiilor precolumbiene* din America (tolteci, maya, quiché, azteci, incași) erau de obicei situat pe platforma superioară a marilor piramide în trepte. ~ Dintre templele celebre ale lumii, istoria reține îndeosebi: *Templul din Karnak* și *Templul din Luxor* (Egipt); **E-Saggila,* consacrat zeului *Marduk (Babilon); *Templul lui Solomon din Ierusalim* – prevăzut după tradiție – cu 40 de paratrăsnete; *Templul lui Zorobabel* (Palestina) *Templul lui Zeus din Olympia* și *Templul Artemidei din Efes* – una din cele 7 minuni ale lumii –incendiat de Herostrat; *Templul Acropolei* și *Templul lui Apollon din Delphoi* (Hellada); *Templul budist Barabudur* (Jawa); *Templul Liñgaraja din Bhubaneswar* (India), *Basilica Sfânta Sofia din Constantinopol* (Bizanț), *Basilica sf. Petru de la Vatican* (Roma); *Catedrala Notre-Dame din Paris*; *Marea Moschee din Mecca,* unde se conservă *Kaaba. Nici un **t.** nu se construia la întâmplare, în orice loc; locul destinat construcției nu era *ales,* ci *descoperit* de oameni (G. Van der *Leeuw) și fără excepție (Robertson Smith), consacrat de o **teofanie* întrucât – în orice religie – *templul este un centru al universului.* Deopotrivă cu aceasta, orice **t.** terestru pretinde să reproducă un *arhetip ceresc, astfel că situarea, dimensiunile, forma se consideră a fi dictate de divinitate prin revelație (M. *Eliade). Aproape pretutindeni, întreaga procedură de alegere a locului sacru și de edificare a **t.** constituie, în antichitate ca și mai târziu, o amplă ceremonie festivă; (în India, un *ritual complex se execută chiar la construcția unei simple case de locuit) Poate una dintre cele mai fastuoase ceremonii în acest sens o practicau romanii; mai ales în Roma imperială, în vederea consacrării unui **t.**, decizia unui magistrat asupra construcției urma să fie confirmată sau infirmată de colegiul pontifical, care supraveghea respectarea normelor religioase tradiționale; după confirmare, era ales locul și marcat printr-o piatră fundamentală; iar când clădirea era gata, magistratul consacrator se apropia de incintă, însoțit de colegiul pontifical și de spectatori, iar *pontifex maximus,* cu capul acoperit, rostea distinct rugăciunea de consacrare, pe care apoi o repeta magistratul ținându-se cu amândouă mâinile de tocul ușii, în care timp asistența păstra o tăcere pioasă; ceremonia se încheia cu sacrificarea unui animal și cu un ospăț public, însoțit de *jocuri și de alte spectacole.

Tengheré (tătar *Tengeré-Hairahan*) Zeul cosmogonic central în mitologia tătară, o variantă a zeului mongol **Tängri (→ mitologie mongolă).* Opera zeului (într-o *antropogonie dublă) se efectuează în etape: 1) **T.** îl transformă pe omul creat într-un *duh rău – în *spiritul demonic **Erlik*; 2) ferecat sub pământ, Erlik tinde către propria sa emancipare; însă această temă din *mitul general pare a nu fi decât o formă coruptă a versiunii mitice mongole, în legătură cu acțiunea primordială a lui Tängri.

Tenjin Zeul caligrafiei, în **mitologia japoneză.*

teocrație (grec. θεοκρατία – guvernare divină; termen folosit prima dată de Iosephus Flavius: *Antichități iudaice,* în legătură cu sistemul de guvernare din Iudeea antică) Sistem de guvernământ al unui stat care admite ideea că zeul (sau *Dumnezeu) este monarhul ce-și asumă guvernarea integrală și directă a unui popor. **T.** se consideră a fi efectuată de divinitate prin împuterniciții ei (*profeți, *sacerdoți, forțe divine întrupate, sau o instituție – de ex. *Biserica). Un stat prin excelență teocratic al fost Egiptul, unde

faraonul, reprezentantul autorizat al lui *Ré pe pământ, era considerat el însuşi zeu. În China dinastiei legendare, împăraţii (ca *Huangdi), fiind socotiţi *zei, guvernau imperiul în această calitate, după o presupusă legislaţie cerească. Japonia este condusă de *mikado* (împărat) ca fiu al zeiţei solare *Amaterasu şi ca divinitate încarnată, care guvernează teocratic un stat, în mod paradoxal, de tip democratic parlamentar. **T.** statului arhaic al lui Israel era înfăptuită prin profeţii lui *Yahweh (*Moise, *Aaron), iar când guvernarea e preluată de regi (David, Solomon ş.a.), nici aceştia nu guvernează decât în numele şi din împuternicirea lui Yahweh. Uneori, guvernarea aparţinea profetului, socotit personaj charismatic – deci asupra căruia s-a coborît graţia divină; alteori, ambele funcţii sunt cumulate în regii-profeţi (David, în Israel) sau regii-sacerdoţi (*Deceneu, în Dacia). O încercare eşuată de **t.** s-a făcut în Imperiul Roman, în forma cultului cezarilor, consideraţi zei. O formă modernă net teocratică s-a statornicit în Iran (devenit republică islamică după 1978), care este guvernat de clerul islamic şiit *(→ şiiţi),* sub egida ayatolahului „mântuitor" ca *Imam Ascuns,* în numele direct al lui *Allah.

§ I. Engnell, *Studies in Divine Kingship in the Ancient Near East,* Uppsala, 1943

teodicee (grec Θεός- *zeu *Dumnezeu, δικη – justiţie, echitate, îndreptăţire) Termen pus în circulaţie de Leibniz (1646–1716), cu sensul literal de *justificarea lui Dumnezeu.* **T.** este un sistem doctrinar în cadrul unor *teologii, având scopul de a justifica actele socotite divine, adică de a găsi un acord între ideea de Dumnezeu înţelept şi bun care cârmuieşte lumea şi ideea de rău şi nedreptate, prezentă concret în aceeaşi lume. Tipologic, **t.** e variabilă în istorie în raport cu viziunile mitologice asupra universului şi mai ales cu gradul de determinare teologică a responsabilităţii divine faţă de existenţa lumii. Această responsabilitate este minimă în *politeism, întrucât universul nu e creat *ex nihilo,* ci se elaborează îndelung şi dependent de acţiunile divine care au uneori altă ţintă, dar şi pentru că există zei mulţi care-şi împart atributele şi răspunderea, iar zeul suprem are un rol patriarhal şi, existând conflicte cu divinităţile subalterne, el poate multe însă nu poate orice; zeii politeismului sunt înăuntrul universului, adesea depind ei înşişi de destin (ca *Zeus de *Moire) ceea ce le limitează libertatea (care poate fi nelimitată numai pentru un ascet uman, ca în concepţiile Indiei), iar cauza stă în faptul că ei au patimi şi prin urmare dispun de dreptul puterii de a încălca justiţia şi morala, astfel că un credincios îi tratează ca pe nişte monarhi ori satrapi orientali sau doar căpetenii tribale, făcând efortul numai de a-i îndupleca să fie binevoitori şi drepţi; pentru mentalitatea primitivă şi antică (prezentă însă şi în timpurile moderne în unele straturi populare cu structură primitivă) mai importantă decât justiţia este de fapt răzbunarea. Teologia antică are o **t.** a cărei dialectică se acordă tocmai cu această modalitate; astfel, *Plutarh, teolog notoriu (cf. tratatul său *Despre răzbunarea târzie a divinităţii*), spune că tergiversarea justiţiei divine se explică prin faptul că zeii oferă putinţa îndreptării celui care a greşit, prin amânare, completând de fapt pedeapsa şi aşteptând clipa când această pedeapsă va dobândi eficienţă maximă. Forme de **t.** mai aproape de sensul modern au teologiile sprijinite pe *escatologie: *metempsihoza (în *orfism, *brahmanism, *budism) şi pedeapsa postumă (în religia egipteană, în religiile Mesopotamiei, într-o măsură în religia Helladei, în doctrina budistă *Mahāyana şi în *hinduism, în *iudaismul târziu, în *creştinism şi *islam); într-o anume perspectivă, **t.** amână justiţia divină dincolo de limita vieţii individuale, explicând că această justiţie nu e raportată la individul imediat, ci la neamul omenesc, răsplata ori pedeapsa putând fi transferate asupra posterităţii. Dar în *monoteism, **t.** justifică pe Dumnezeu, acordându-i omului liberul arbitru (negat însă de Martin *Luther) şi susţinând astfel că şi *Lucifer – cel mai desăvârşit dintre *îngeri, şi *Adam – *omul primordial perfect, dispunând de liberul arbitru, au căzut în *păcat. Iar în formele religioase unde ideea de **predestinare* este absolută (ca în islam sau în lutheranism), nu mai e posibilă o **t.** propriu-zisă, sprijinită pe exerciţiul argumentării.

teofanie (grec. Θεός – *zeu, *Dumnezeu; φαινειν – a apare) Formă de apariţie, *revelaţie, întrupare sau manifestare senzorială a unei divinităţi în faţa oamenilor. Nici o *religie antică sau modernă nu abuzează de prezentarea acestui fenomen miraculos, menţinând o pondere prin definirea **t.** ca manifestare rarisimă, mai ales indirectă, şi având un caracter îndeosebi ezoteric, deci preferenţial, ~ La *evrei,* deşi prezent în fiecare clipă din viaţa credincioşilor, *Yahweh nu-i apare nici lui *Moise „faţă către faţă", iar în genere prezenţa sa are caracterul de eveniment şi totodată de fenomen (stâlpul de fum însoţind călăuzitor poporul până la Cannan, focul spontan aprinzând între *heruvimii jertfelnicului din Cortul Descoperirii, mana cerească etc.) ~ În *India, ançàvataraṇa* este o încarnare parţială, deci o semiteofanie, prin care *zeii se încarnează numai cu o parte a fiinţei lor pe pământ, în întruchipări de eroi (**Rāmá,* reîncarnarea temporară a lui **Viṣṇu,* regi sau alte persoane, care astfel se învestesc cu ţelul de a combate sau a anihila răul din lume ~ În *Hellada* s-a crezut ferm că „muritorii îi descoperă anevoie pe zei" (*Îmnuri homerice, Către Demeter,* I, v. 111). După *Homer, „fără voia lui, un zeu nu poate fi văzut şi urmărit de nimeni" (*Odisseia,* X) şi „zeii nu se arată decât cui vor", fiind simţiţi şi recunoscuţi numai de câini (*op. cit.,* XVI). Sunt însă şi destule excepţii (*Zeus se arată, la cerere,

muritoarei *Semele în toată splendoarea lui divină, omorînd însă fără voie pe solicitantă); uneori zeii greci se arată o clipă în înfăţişarea lor autentică, chiar şi din neatenţie, ca *Demeter la curtea regelui Keleos când, o singură secundă, atinge tavanul cu capul şi umple uşa de strălucirea luminii divine. ~ Pentru *creştinism, întruparea lui Dumnezeu în *Isus Christos este un gen aparte de **t.**

teogonie Naşterea *zeilor. *(→ Theogonia)*

teologie (grec. Θεός – *zeu, *Dumnezeu; λόγος – *cuvânt, teorie) Disciplină teoretică de structură şi tendinţă religioasă, consacrată îndeosebi studiului sistematic al fenomenelor de cunoaştere a zeilor sau a lui Dumnezeu, al *revelaţiei divine şi în genere al doctrinei *religiei respective. În sens larg **t.** e un sistem speculativ constrâns într-o formă logică şi bazat pe textele sacre canonice, definite ca revelaţie divină primordială, deci ca mărturie a zeului (a lui Dumnezeu), despre el însuşi. În sens restrâns, mai riguros, **t.** nu se poate aplica decât religiilor strict teiste *(→ teism)* – ca *iudaismul, *creştinismul, *islamul şi numai parţial *hinduismul şi *budismul (nu însă celor de tipul *daoismului, *confucianismului şi religiei *zen). În antichitatea greacă, teologi (θεολογοι) se numeau cei care se ocupau, ca *Hesiod, de *mituri, sau ca *Platon, de cercetarea lor critică, dar mai ales poeţii, care, ca *Pindar, propulsau ori creau mituri; acest înţeles a persistat până în *patristica timpurie. În cultura latină, termenul are altă accepţie, Cicero, de pildă numind *theologi* mai ales pe discipolii liber-cugetători ai lui *Euhemeros. Dintre antici, abia Aristotel îi acordă **t.** o semnificaţie mai complexă de ştiinţă supremă „ştiinţă primă" care cercetează divinitatea – „primul şi cel mai de seamă principiu" *(Metafizica)*. Poate tocmai de aceea, dintre părinţii Bisericii creştine şi *Tertullianus şi sf. *Augustin consideră **t.** o pseudoînvăţătură păgână despre zei. *Grigore din Nazianz îi acordă ulterior valoarea de filosofie teologică (în disertaţia Περι θεολογίας), iar *Toma din Aquino, deşi oscilant şi preferând sintagma „doctrină sacră", îi dă sens aproape modern (în opera sa *Summa Theologiae*). Termenul intră în circulaţie în sec. XIII, cu sensul de azi, când la Paris se înfiinţează prima facultate de teologie. Ulterior, diferite *rituri şi curente au privit întrucâtva diferit aceeaşi noţiune; astfel, pentru Martin *Luther, **t.** are ca obiect relaţiile personale dintre omul care are nevoie de Dumnezeu şi Dumnezeu care îl cheamă pe om. Conceptul modern structurează **t.** bipolar: ea se întemeiază pe o revelaţie divină extramentală, suprarațională, pe care îşi asumă sarcina s-o explice coerent şi logic, în urma unei analize raţionaliste. În cadrul iudaismului, **t.** rabinică a păstrat conceptul riguros de comentariu explicativ al revelaţiei lui *Yahweh, în spiritul tradiţiei, redogmatizate de fiecare dată când intervenea câte o tendinţă raţionalistă în viziunea teologică; aşa de ex., *Maimonides (sec. XII), căutând să împace, într-o sinteză teologică, religia cu filosofia şi să respingă tradiţia unei divinităţi antropomorfe, în numele unei concepţii teologice care solicită exerciţiul gândirii, e anatemizat de teologii iudaismului ortodox; în sec. XX, fenomenul se repetă în cazul teologului Martin *Buber, teoreticianul „riscului de a crede" (socotit de unii teolog existenţialist) şi al contradicţiei între religie şi *viaţă, combătut nu numai de **t.** iudaismului ortodox, ci şi de unii teologi care l-au citit cu bunăvoinţă, ca rabinul Jacob Agus. Mai puţin deschisă pentru demersul raţionalist. **t.** islamului se consolidează în opera şcolii *mutaziliţilor (sec. VIII), fructificată într-o dogmatică speculativă *(Kalam)*. În perioda interbelică din sec. XX – în cadrul creştinismului protestant – apare, ca o consecinţă a crizei teologice, aşa-numita *teologie dialectică* (cartea lui Karl Barth, *Der Römerbrief,* München, 1922, fiind socotită manifestul acestui curent), care îi opune religiei *credinţa, considerând religia o iluzie prin care omul capătă, drept Dumnezeu, propriul său chip mistificat: „Numai prin credinţă eu sunt ceea ce nu sunt". Legată direct de acest curent este **demitologizarea N. T.,* teorie elaborată de teologul Rudolf Bultmann. Iar teologul protestant Paul *Tillich descompune de altfel chiar cuvântul *teologie,* analizându-i etimologia în scopul unei definiţii intrinsece: „primul element [...] este theos, Dumnezeu, care comunică ceva despre sine, forţa revelaţiei, al doilea element este logos, cuvântul înţelept despre ceea ce comunică Dumnezeu în comunicarea sa" (*Eranos-Jahrbuch,* 1954, Bd. 23, Zürich, 1955, p. 258).

§ S. Laeuchli, *The Language of Faith. An Introduction to the Semantic Dilemma of the Early Church,* New York, 1962; K. Barth, *Der Römerbrief,* München, 1922; F. Gogarten, *Das Wort Gottes und Schriften,* Berlin, 1936; M.-D. Chenu, *La Théologie est-elle une science?* Paris, 1957

Teonanacatl Zeul-ciupercă, patronând ciupercile halucinogene *(Psilocybe mexicana, Psilocybe zapotecorum* ş.a.), în **mitologiile civilizaţiilor precolumbiene* din Valea Mexicului şi din America Centrală (mai ales pe teritoriul Guatemalei de azi); întrucât aceste ciuperci secretă substanţe toxice de anume efect, sucul ciupercilor este ingurgitat de *şamani, preoţi şi vrăjitori în cadrul unor *ritualuri divinatorii *(→ divinaţie)*, îngăduindu-le halucinaţiile şi aparenta stare de transă, necesare spectacolului sacru al profeţiei: într-o încăpere slab luminată, preotul divinator mesteca ciuperca sacră sau îi sorbea zeama stoarsă, apoi cădea în extaz maladiv şi răspundea criptic întrebărilor puse de credincioşi (ritualul fiind răspândit mai ales la mazateci); s-a pretins că, în aceste condiţii, *spiritul preotului drogat se transportă în viitor, de unde se întoarce cu informaţii. Un *mit nahuatl povesteşte descoperirea proprietăţilor ciupercii: zeiţa **Mayahuel,* patroana tuturor băuturilor *(pulque)* şi plantelor ameţitoare

sau halucinogene (căreia îi era subaltern şi zeul **T.**), vrând să ucidă un şoarece de câmp, l-a zărit alergând şi dansând curajos în jurul ei, chiar bătându-şi joc de zeiţă; uimită, zeiţa observase totuşi că şoarecele muşcase dintr-o ciupercă; gustând şi ea şi soţul ei, *Xochipilli, descoperirea a intrat sub oblăduirea ei divină. Bernardino de Sahagùn povesteşte că a văzut localnici drogaţi, cântând şi dansând; dar în 1616, *Inchiziţia a interzis folosirea ciupercilor, numind perversiune eretică viziunile halucinante obţinute prin drogare. (De altfel, analizele acestor ciuperci, în sec. XX, au pus în evidenţă prezenţa acidului lisergic: LSD.)

teozofie (grec. Θεος – *zeu, *Dumnezeu; σοφία – înţelepciune) Pseudoştiinţă urmărind cunoaşterea directă a esenţei divine prin iluminare şi intuiţie mistică, dar şi pătrunderea prin *revelaţie supranaturală în miezul secretelor naturii. Doctrina teozofică stabileşte că Dumnezeu este *terminus ad quem,* deci nu se poate pretinde cunoaşterea lui directă, ci numai deducerea ipotetică din actele emanate de esenţa divină. **T.** include diferite tradiţii speculative din jurul scripturilor sacre *(*Biblia, *Veda, *Talmud),* dar rădăcinile ei sunt la neoplatonici şi *gnostici, în comentariile *Kabbalei,* în sistemele mistice şi ezoterice (misticul Meister *Eckhart, referindu-se la Dumnezeu ca la esenţa sau conţinutul potenţial al tuturor lucrurilor, într-o măsură Paracelsus, ori teozofulprin excelenţă Jacob Böhme, considerând pe Dumnezeu abisul sau nimicul etern, liniştea esenţială – întrucât în Dumnezeu rezidă „natura eternă" sau „marele mister": *mysterium magnum*). **T.** modernă, organizându-se într-o *Societate Teozofică* (fundată de Helena P. Blavatsky şi colonelul H. S. Olcott în S.U.A. la 1875 şi consolidată după 1906), urmărea 3 scopuri principale: 1) stabilirea nucleului unei frăţii umane universale; 2) promovarea studiului comparat al religiilor şi doctrinelor filosofice; 3) investigarea sistematică a potenţialului mistic al vieţii şi materiei, ceea ce s-a numit curent *ocultism.* Teozofii pretind de obicei că sunt (sau pot fi) înzestraţi cu însuşiri paranormale (clarviziune, premoniţie). H. P. Blavatsky afirma că ar fi citit la distanţă (din S.U.A., fără deplasare) un manuscris tibetan secret din Biblioteca Vaticană, pe care l-a şi publicat, ca poem cosmogomic, sub titlul *Cartea lui Dzyan* (scriere haotică, necunoscută orientaliştilor), în cuprinsul vastei sale cărţi *Doctrina Secretă* (1888), unde, manevrând o materie de amplă, dar incoerentă erudiţie, năzuie să indice locul real al omului în univers prin descifrarea tradiţiilor de sursă arhaică ce ar sta la obârşia lumii. De fapt, „doctrina" Helenei P. Blavatsky a fost influenţată de filosofia indiană, îndeosebi de doctrina karmică *(→ karma),* de concepţia ciclicităţii reîncarnărilor *(→ saṃsāra),* de ideea evoluţiei cosmice a sufletului ca manifestare a spiritului *absolut şi de doctrinele ezoterice orientale. Orientarea teozofică modernă a respins formele religioase istorice şi, urmărind o sinteză a mai multor religii, a încercat să descopere în structura lor sensul sacru comun al *simbolurilor fundamentale, scopul fiind elaborarea unei *religii universale în afara vreunei dogmatici propriu-zise. Printre precursorii **t.** e citat filosoful mistic suedez Emanuel *Swedenborg (1688–1772) care, după cum relatează Imm. Kant, ar fi avut de la distanţă viziunea sincronică a unui incendiu din Stockholm. Sistemul lui Swedenborg se bizuie pe ideea sa că sensul de a fi al lui Dumnezeu este infinita lui iubire, adică viaţa autoîntreţinută a universului. Swedenborg nu e totuşi identificabil cu teozofii de după el. Şi chiar epoca H. P. Blavatsky a dus la modificări structurale şi crize de gândire. Printre temele favorite ale **t.** moderne este mitul *Atlantidei, pe care teozofii pretind a-l confirma prin mijloace ezoterice şi oculte. Dar principalul în **t.** stă în teoriile ei stranii cosmologice şi antropologice. Sprijinindu-se pe mistica numerică *(→ numere sacre)* şi alegând drept cheie numărul 7, **t.** construieşte o teorie a evoluţiei cosmosului (în care include cele 2 etape tradiţionale: *cosmogonia şi *antropogonia), bazată pe viziunea unui univers de 7 nivele ce a evoluat în 7 perioade (sau cercuri) ascensionale; complementar, gravitează în jurul acestei teorii şi alte idei (de ex. cele 7 rase care se succed în fiecare din cele 7 perioade). În cadrul acestei cosmologii parareligioase, **t.** a admis chiar şi un gen de *Infern *(Avichi),* reprezentat de conştiinţa vie a eşecului, chinuită – într-o lungă stare de vis şi de absenţă a voinţei, puterii şi iniţiativei – de regretele zadarnice, de ambiţii şi speranţe deşarte, până când visul se sfârşeşte în uitarea totală a anihilării. Sub raport antropologic, **t.** a divizat omul în 3 corpuri: fizic, astral şi mental; iar teozofii experimentaţi pretind să aibă capacitatea de a dispune de corpul lor integral până la a-l expedia instantaneu în orice punct spaţial sau temporal; totuşi, scopul de bază al oricărui teozof este să pună în evidenţă corpul său mental (deci sufletul – ca treaptă maximă existenţială), ca astfel să obţină *supraconştiinţa.* Cu vremea, s-a acreditat postulatul că experienţa teozofică (adică obţinerea ştiinţei supreme, secrete, deci şi a unor însuşiri supranormale sau supranaturale) nu poate depăşi un număr restrâns de maeştri iniţiaţi, care inspiră şi ghidează evoluţia spirituală a omenirii. Înfiinţată la New York în 1875, Societatea Teozofică şi-a amplificat rapid influenţa şi expansiunea asupra Europei, pentru ca în 1879 să-şi mute centrul spiritual în India (într-o suburbie din Madras); în 1912, Krishnamurti e proclamat „noul mântuitor al omenirii", însă ulterior îi părăseşte pe teozofi, şi în aceeaşi perioadă se produce întâia schismă, în urma căreia se formează paralel un curent antropozofic *(→ antropozofie),* condus de Rudolf *Steiner.

§ Helena P. Blavatsky, *The Secret Doctrine*, New York – London, 1888; René Guénon, *Le Théosophisme, Histoire d'une pseudoreligion*, Paris, 1921; G. Bichlmair, *Christentum, Theosophie und Antroposophie*, Wien, 1950; Jakob Böhme, *Aurora sau răsăritul care se întrezăreşte*, trad. rom., Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1993

Tepegöz *(Ochi în creştet)* Clasă de *demoni în *mitologia tradiţională a găgăuzilor – populaţie cumană de lb. altaicoturcică, dispersată în sudul Basarabiei (Bugeac), în România (Dobrogea). Rusia (bazinul sudic al Bugului), Kazahstan, Bulgaria şi Asia Mică. Grupul demonic **T.** e reprezentat ca o categorie de uriaşi cu un singur ochi în creştetul capului, un soi de demoni malefici, însă corporali, duşmani ai oamenilor; îi hăituiesc şi îi blochează pe oameni în peşteri, spre a-i mânca, însă oamenii izbutesc să scape aproape fără excepţie, înfigându-le câte o ţeapă în unicul ochi şi apoi salvându-se din peştera-bârlog cu o blană de oaie pe umeri.

Tepeu (maya *tepeuh* – cuceritor, biruitor, stăpân) Zeiţa primordială quiché – ramura maya din Yucatan *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* Marea Mamă, perechea Marelui Tată *Cucumatz,* personalitate divină destul de cetoasă, atributele ei principale rezultând mai ales din numeroasele epitete, printre care *Tzacol* (Creatoarea) şi *Alom* (Născătoarea); sensul esenţial al numelui este *Atotputernica*). După **Popol Vuh,* **T.** are rol determinativ în *cosmogonie şi în *antropogonia serială.

Tepeyollotli *(Inima Munţilor)* Zeu zapotec al munţilor, adorat şi de azteci *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* care îl credeau locuitor al peşterilor montane; reprezentat ca jaguar, este o divinitate *htonică producând cutremure atunci când umblă printre rocile de lavă; aztecii l-au investit cu atribute suplimentare, în primul rând de zeu nefast al lumii subpământene (şi unul dintre zeii beznei subterane, simbolizând totodată şi noaptea), dar şi ca întrupare a răului general, părând să patroneze toate nenorocirile materiale directe (în afara celor corupte, viclene, patronate de obicei de divinităţi feminine); în unele reprezentări plastice se arată cum semănătorile agricole se luptă din răsputeri cu ariditatea pământului uscat pe care-l întruchipează **T.**

Terah Zeul hurrit al *lunii *(→ mitologii din Mesopotamia),* având un *cult foarte asemănător cu Zeul-lună ugarit *Yarikh,* şi mai ales cu Zeul-lună hattit despre care un *mit spune că a produs derută printre toţi ceilalţi zei, căzând din *cer. În **Biblie** (V.T., Geneza,* XI, 26) un personaj *Terah* e tatăl lui *Abraham, Nahor şi Haran; ebraiştii derivă numele propriu *Terah* din numele lunii ca astru: ebr. *yarēah* (de unde probabil şi ugariticul Yarikh, răspândit la semiţii occidentali).

Terma (grec. τερμα – bornă de hotar, graniţă) Zeul pietrelor de hotar, în **mitologia romană.* Iniţial, *terma* era numită piatra de hotar înfiptă la limitele teritoriului casnic, în care erau cuprinse şi mormintele *strămoşilor familiei, acel spaţiu fiind sacru. Ceremonia specifică (descrisă de Siculus Flaccus, în *Despre condiţia ogoarelor*), incluzând *sacrificii animale şi fixarea jalonului *(termen)* într-o groapă specială cu cărbuni aprinşi de la *focul vetrei domestice cu boabe de grâu, fructe, turte, vin, miere, pare a fi fost ceremonie menită „să facă din Terma un fel de reprezentant sacru al cultului domestic. [...] Terma pusă în pământ era, deci, într-un anume chip, religia casnică implantată în sol, marcând prin asta că acest sol era pentru totdeauna proprietatea familiei. Mai târziu, datorită şi poeţilor, Terma a fost considerată un zeu distinct şi personal" (Fustel de Coulanges, *Cetatea antică,* trad, rom., Bucureşti 1984, I, p. 97–99).

Terminus Zeul hotarelor, în **mitologia romană,* ocrotitorul proprietăţilor particulare şi al teritoriului public al Romei, totodată personificarea oricărui sfârşit; era simbolizat fie de o piatră de marcaj *(→ Terma),* fie de un stâlp plantat în cadrul unei ceremonii (săparea unui şanţ terminal, purificat de un *foc de *sacrificiu, peste care se scurgea sângele unei victime sacrificate, aruncându-se apoi şi cadavrul, împreună cu fructe şi faguri de miere stropiţi cu vin; iar după ce focul mistuia jertfele, se fixa piatra de hotar sau stâlpul, împodobit cu ghirlande); semnul nu mai putea fi scos ori mutat, intervenţia fiind sacrilegiu pedepsit. La sfârşitul vechiului an roman (23 februarie), se desfăşurau serbările *Terminalia,* încheiate cu *ofrande de grâu, miere, prăjituri şi vin (mai târziu iezi şi purcei de lapte), ca şi cântece pentru zeu. Prima *sărbătoare ar fi fost instituită de *Numa Pompilius, iar principele sabin Titus Tatius i-a consacrat o piatră pe Capitoliu. Sub Tarquinius Superbus, „când a fost vorba de înălţarea altarului zeului Terminus, auspiciile au fost neprielnice. Această prevestire de rău augur a fost însă tălmăcită în felul următor: aşezământul zeului Terminus, zeul hotarelor şi sfârşitului, nu s-a clintit din locul său. Faptul că dintre toţi zeii el a fost singurul care n-a îngăduit să fie îndepărtat din locul închinat lui e o prevestire ce dă în vileag trăinicia şi tăria întregii sale puteri" (Titus Livius, *Ab Urbe condita,* I, 55). Epitetele zeului sugerau acelaşi act: *Placidus, Quadratus.* Mai târziu, atributul lui **T.** e absorbit de cultul lui *Iupiter, căruia i se adaugă epitetul *Terminus* sau Terminalis (după grec. Ζεύς ὅριος – Zeus Hotarnicul).

Terpsichore (grec. Τερψιχόρη) *Muza *dansului şi a cântecului coral, în **mitologia greacă,* reprezentată cu o liră în mâini.

Tertullianus, Quintus Septimius Florens Teolog creştin, roman din Africa (155–220), apologet al *creştinismului, unul dintre părinţii Bisericii *(→ patristică),* deşi, pentru că la un moment dat aderase la *montanişti, a fost privit cu suspiciune de *teologia oficială (fiind abia după

multe secole integrat patristicii, iar în epoca modernă admirat de Bossuet şi Chateaubriand). Fiu de centurion, după studii juridice şi retorice, **T.** ajunge un reputat orator juridic, poate chiar juristul de mare autoritate amintit în *Pandecte.* Creştinat în 195, de la lucrarea *Ad Martyres* (197) destinată încurajării *credinţei martirilor şi a rezistenţei lor întru creştinism, **T.** scrie o amplă operă (34 cărţi, din care 7 pierdute) în bună parte polemică şi *apologetică, reprezentând mai ales pledoaria doctrinară pentru creştinism, condamnarea ereticilor *(→ erezie),* afirmarea moralei creştine şi fundamentarea disciplinei sacramentale. În 207, a pledat violent pentru respectarea principiilor *ascetismului şi împotriva instituţionalizării *Bisericii; apărând credinţa pură de amestecul ei cu raţionalismul filosofiei păgâne, a afirmat: „Ce poate fi comun între Atena şi Ierusalim? între Academie şi Biserică?" (*De praescriptione haereticorum,* VII). Formula credinţei lui **T.** se dispensează de demonstraţie, întemeindu-se exclusiv pe acceptarea *revelaţiei ca atare: „Fiul lui Dumnezeu a fost răstignit. Nouă nu ne este ruşine, deşi s-ar cuveni să ne ruşinăm. Şi fiul lui Dumnezeu a murit: aceasta este pe deplin verosimil, pentru că nu se potriveşte cu nimic. Şi după înmormântare a înviat; aceasta este incontestabil, pentru că este imposibil" (*De carne Christi,* V). Apropiat de stoici şi chiar de cinici, respectând filosofia lui Seneca şi interesat de argumentaţia întoarcerii la natură şi de revenirea la sufletul omenesc iniţial, de explorarea acestui strat elementar, **T.** subliniază la un moment dat nevoia încrederii în manifestările spontane ale omului (strigăte, formule colocviale stereotipe), devenind astfel un precursor al psihologiei subconştientului, de unde şi interesul psihanaliştilor (mai ales al lui Carl Gustav *Jung) pentru opera apologetului: „Mărturiile sufletului, cu cât sunt mai adevărate, cu atât sunt mai simple; cu cât sunt mai simple, cu atât sunt mai comune; cu cât sunt mai comune, cu atât sunt mai generale; cu cât sunt mai generale, cu atât sunt mai naturale; cu cât sunt mai naturale, cu atât sunt mai dumnezeieşti *(De testimonio animae,* I, 8–9; V, 32). După **T.,** sufletul este un corp, chiar dacă de structură deosebită, dar totodată *spirit, ca al lui *Isus Christos, cum se arată el în viziuni: un corp diafan şi luminescent. De la graba martirilor din primele comunităţi creştine asuprite spre apoteoza finală a împrumutat şi **T.** o anumită nostalgie escatologică: „Dorinţele noastre tind spre sfârşitul vremii acesteia, spre sfârşitul lumii şi spre venirea marii zile a Domnului, a zilei mâniei şi răzbunării" *(De resurrectione carnis,* XXII), Opera principală a lui **T.** este *Apologeticum* (o pledoarie pentru creştinii lipsiţi de dreptul de a-şi apăra cauza public şi un rechizitoriu împotriva nedreptăţii condamnării lor de către magistratura romană în necunoştinţă de cauză); una din afirmaţii era importantă în acea vreme (dar un principiu de care Biserica mai târzie nu a mai ţinut seamă): „Nouă nu ne este nimic mai străin, decât treburile statului. Noi recunoaştem un singur stat pentru toţi, lumea" (*op. cit.,* XXXVIII, 3). Un pasaj din aceeaşi operă, mai puţin luat în seamă, este un argument de strategie nu atât religioasă, cât totuşi politică: „Ideile noastre le socotiţi prejudecăţi, dar pe ale filosofilor şi poeţilor le luaţi drept cunoştinţe perfecte şi cugetări dintre cele mai profunde. Ei sunt înţelepţi, iar noi batjocoriţi, ba chiar pedepsiţi. Fi-vor false ideile pe care le apărăm noi, fi-vor ele prejudecăţi, dar sunt necesare; fi-vor prostii curate, dar sunt folositoare, de vreme ce sunt constrânşi cei care cred în ele să devină mai buni, de teama chinului veşnic şi în speranţa fericirii eterne" (XLIX, 1–2) **T.** a mai scris despre „mărturia sufletului" *(De testimonio animae),* despre prescripţia contra ereticilor *(De praescriptione haereticorum)* – lucrare considerată capodopera apologetului, despre *rugăciune *(De oratione),* despre *botez *(De baptismo),* despre pocăinţă *(De poenitentia),* despre taina creştină a trupului christic *(De carne Christi),* o acuzare a *idolatriei *(De idololatria)* şi scrieri morale *(De spectaculis, De corona)* sau despre virtuţi *(De monogamia)* ş.a. Deşi numele i-a fost mult timp evitat de teologii creştini ai evului mediu pentru ceea ce părea excentric în opera sa, ecourile acestei opere au fost puternice, iar argumentaţia sa desăvârşit juridică trebuie să-i fi impresionat şi pe adversari, dacă într-o lungă carieră de polemist, într-o epocă de prigoană şi martiraj, **T.** nu a fost inculpat niciodată în justiţia romană. Deopotrivă, **T.** este creatorul real al limbajului teologic al creştinismului (J. Tixeront), termeni fundamentali (ca *Trinitas* – Trinitatea, Treimea) aparţinându-i.

§ L. Bayard, *Tertullien et saint Cyprien,* Paris, 1930; C. de L. Shortt, *Influence of Philosophy on the Mind of Tertullian,* London, 1933; I. Coman, *Tertullian, sabia lui Christos,* Bucureşti, 1939; B. Nisters, *Tertullian. Seine Persönlichkeit und sein Schicksal,* Münster, 1950; R. Braun, *„Deus christianorum". Recherches sur le vocabulaire doctrinal de Tertullien,* Paris, 1962; Tertullian, *Apologeticul* (în *Apologeţi de limbă latină,* Edit. Inst. Biblic, Bucureşti, 1981)

Teshub Zeul hurrit al furtunii şi trăsnetului, divinitate de prim rang, soţul zeiţei fecundităţii *Hepat *(→ mitologii din Mesopotamia).* **T.** era temut şi adulat, uneori în stil de diplomaţie comercială, ca în această invocaţie rostită de un rege: „Teshub, stăpâne al meu, fă să cadă ploi îmbelşugate pe Pământul Negru, încât ofrandele de pâine ce îţi sunt hărăzite să fie din belşug". Ploile sunt armele zeului: când Zeul-lună (dintr-o variantă hattită) cade din *cer, **T.** asmute asupra lui ploi şi furtuni. Altă dată se luptă cu un *dragon; învins temporar **T.** e ajutat de zeiţa Inara, care şi ea cere sprijinul unui muritor, Hupasiya (dar acesta condiţionează sprijinul, cerând dragostea ocazională a zeiţei, ceea ce ea acceptă); Hupasiya invită dragonul la ospăţ, îl îmbuibă şi îl

îmbată, pînă îl face să nu mai fie în stare a se întoarce în bârlogul său, iar atunci îl leagă cu o funie şi îl ţine până apare **T.**, care îl omoară; un *mit complementar (însă cu caracter folcloric, de basm): Zeul Furtunii se însoară cu fiica unui om sărman şi are cu ea un fiu care se însoară cu fiica dragonului. În activitatea sa, **T.** e ajutat de doi tauri subalterni: *Sheri* (Ziua) şi *Hurri* (Noaptea). *Mitologia din Urartu a împrumutat acest zeu, numindu-l **Teisheba* şi învestindu-l cu dublul atribut al războiului şi al furtunii.

Tethys (grec. Τηθύς) Zeiţă arhaică a mării, în **mitologia greacă,* una dintre *Nereide, sora şi soţia lui *Okeanos, de fapt, dintre *Titanidele primei generaţii, mama *Oceanidelor (care erau *simbolurile apelor terestre, după *Hesiod, în număr de 3 000); dar **T.** simboliza marea calmă. În timpul *Titanomahiei, a primit-o de la *Rhea şi pe *Hera, viitoarea soţie a lui *Zeus, pe atunci copilă, pe care a crescut-o, asigurându-se de recunoştinţa eternă a pupilei sale.

teurg → *teurgie*

teurgie (grec. θεουργία – act al puterii divine) Tip de *magie, în al cărei mecanism sunt incluse raporturile active cu *spiritele cereşti. Un *teurg* (θεουργος) este deci un om care face fapte sau întreprinde acţiuni cu caracter divin, demne de un zeu. **T.** s-a născut în antichitatea târzie, inventarea ei atribuindu-se lui Iulianus (pesonaj contemporan cu împăratul Marcus Aurelius – sec. II e.n.), despre care Suidas informează că era fiul unui filosof chaldeu şi că a scris un amplu tratat despre *daimoni,* un tratat de teurgie (Θεουργικά), un altul consacrat *misterelor şi o culegere de *oracole (Λόγια δι' επῶν) în hexametri, cunoscută apoi sub titlul *Oracula Chaldaica*; acestea din urmă descriau, între altele, tehnica invocaţiei magice a *zeilor. Teurgii (precursori, într-un fel, ai **spiritismului* modern) pretindeau că, prin magia lor, pot determina apariţia zeului, precum şi ieşirea din şi intrarea în trupul omenesc a unui suflet. Mai târziu, **t.** atrage atenţia binevoitoare a împăratului Iulian Apostatul (care o numea şi θεοσοφια, anticipând astfel, în parte, ramura pe care o numim azi **teozofie*); după sec. V, **t.** începe să intereseze grupul neoplatonic din Atena, iar Psellos se referă ulterior la practicarea ei ca invocare a zeilor (θεαγωγια). E. R. Dodds (în *The Greeks and the Irrational,* Berkeley, 1951), consideră că teurgia „poate fi descrisă drept magie aplicată unui scop religios şi care se bazează pe o presupusă revelaţie cu caracter religios"; dar dacă „magia vulgară foloseşte nume şi forme de origine religioasă în scopuri profane, teurgia foloseşte procedeele magiei vulgare pentru scopuri religioase", într-o ceremonie de ascensiune spre „focul inteligibil", îngăduindu-le adepţilor să evite destinul, teurgii nefiind supuşi, după părerea lor, *predestinării (cf. *op cit.,* trad, rom. *Dialectica spiritului grec.* Bucureşti, 1983, p. 327– 328). Teurgii utilizau fie *simbolurile şi semnele, fie un *medium* în transă (cum vor face mult mai târziu adepţii spiritismului) şi afirmau că toţi cei invocaţi pot apărea în chip de *fantome luminoase* (ceea ce corespunde *ectoplasmei* din terminologia spiritistă). Parţial, **t.** renaşte în evul mediu, apoi în spiritism (ca formă practică) şi la unii filosofi (ca formă teoretică, de ex., la Vladimir *Soloviov).

Teutates Zeu al războiului, în **mitologia celtică,* adorat mai ales în Gallia unde, fiind patron militar, i se aduceau *sacrificii omeneşti şi i se ofereau prăzile de război. Era socotit şi zeu al *morţii şi în general al violenţei (Caesar îl identifică cu *Mars, iar Lucanus îl numeşte „sălbatic la mânie"). Uneori era confundat cu *Gwyon. I se atribuiau numeroase epitete: *Cocosus* (Regele Luptelor), **Segomo* (Biruitorul), *Caturix, Lehrenn, Mogenius, Camulus, Albiorix, Tutatis.* După unele presupuneri (Henri Hubert ş.a.), ar fi fost în primul rând patronul tutelar divin al tuturor triburilor celte.

Tezcatlipoca (*Oglinda Fumegândă*; nahuatl *tezcatl* – oglindă de piatră lustruită) Zeu principal nahuatl, foarte venerat de azteci (→ *mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* *simbol al nordului, al *cerului şi al providenţei, inventatorul *focului şi personificarea divină a luminii (deşi culoarea lui simbolică principală era cea neagră). Patron al Ordinului cavaleresc al Jaguarului (întrucât avea, ca **nahual,* jaguarul), **T.** era considerat stăpânul zonelor lumii reale, prietenul celor puternici, dar şi al sclavilor; cei născuţi sub semnul său nu sunt conduşi de soartă; în pieptul lui **T.** sunt două uşi alăturate: binele poate să le deschidă şi să intre în inima zeului, iar răul va găsi numai uşa care-l duce la *moarte. **T.** e şi zeu distrugător, dar nu un simbol de forţă satanică, ci – întrucât e legat în parte de *cultul solar – reprezintă numai o ipostază a forţei solare de distrugere. Totuşi, în acest zeu coexistă forţe contradictorii: într-o variantă, îl duce în ispită pe adversarul său *Quetzalcòatl, împingându-l spre păcat; mitul a fost interpretat ca o simbolizare a luptei între **spirit* (Quetzalcòatl) şi *materie* (Tezcatlipoca); pe de altă parte, **T.** e îndrăgostit de zeiţa florilor *Xochiquetzal, pe care i-o răpeşte zeului ploii, *Tlaloc. Totuşi, *cultul lui **T.** includea crude *sacrificii umane; cel mai frumos prizonier tânăr de război, cu trup perfect, era întreţinut un an în lux şi fireşte păzit; cu 20 de zile înainte de încheierea anului, i se dădeau 4 soţii tinere şi frumoase, fiindcă tot anul fusese considerat întruparea zeului; iar în ultima zi din an, culcat pe *altarul de pe terasa *templului de consacrare, acestui tânăr i se despica pieptul şi un preot îi scotea inima vie (nahuatl. *yollotl* – inimă) sacrificând-o *Oglinzii Fumegânde.* Sacrificiul seamănă cu cel adus zeului *Huitzilopochtli. Există un *mit aferent straniu despre **oglindă* (nahuatl. *tezcatlipoca-tezcatlanextia* – oglinda care fumegă, oglinda care face să apară lucru-

rile); oglinda sacră a lui **T.** era un disc de piatră şlefuită la maximum, dar cu revers opac; bine folosită, ea trebuia să arate atât întreaga frumuseţe a naturii, cât şi viitorul, căci **T.** era uneori, prin mesagerii săi, şi zeu oracular *(→ oracole);* în anumite împrejurări, se credea că el trimite un sol (de obicei o pasăre) cu o asemenea oglindă, în care apăreau succesiv imagini din viitor; o *legendă afirmă că regelui aztec Moctezuma i-a fost adusă, cu oarecare timp înainte de venirea lui Hernán Cortés (1518), o pasăre prinsă de vânători care avea pe cap o oglindă; uitându-se în ea, regele a văzut cerul şi o armată de oameni străini, cu totul neobişnuiţi, care ulterior au fost identificaţi din memorie cu membrii Conchistei.

Thalia (grec. Θάλεια *Thaleia* (θάλεια – înfloritoare, înveselitoare) **1** Muza comediei, în **mitologia greacă,* reprezentată cu o mască comică şi, pe frunte, cu o cunună de iederă (cf. *Hesiod, *Theogonia,* v. 77); dar era venerată şi ca protectoare a poeziei uşoare. I-a născut, de la zeul *Apollon, pe *Coribanţi. **2** Una dintre cele trei *Harites, simbolizând bucuria şi petrecerea.

Thamumasadas Zeu al mării în *mitologia sciţilor regali, identificat de greci cu *Poseidon.

Thanatos (grec. θάνατος – *moarte, pedeapsă cu moartea) Zeul morţii, în **mitologia greacă* (echivalent cu divinitatea feminină romană Mors). **Th.** este fiul zeiţei primordiale *Nyx (Noaptea) şi fratele zeului somnului, *Hypnos. *Mitologia greacă* evită de obicei detaliile sumbre, iar **Th.,** deşi zeu important, era pomenit în cazuri extreme, şi pe cât cu putinţă, ocolit şi, din *superstiţie, foarte rar invocat. *Hesiod (*Theogonia,* v. 211 şi urm.) îl numeşte „odiosul Thanatos", „zeu teribil" care are „inimă de fier, suflet de aramă nepăsător în pieptul său" şi care „e în duşmănie chiar şi cu zeii nemuritori". *Sisyphos a fost singurul care, printr-o viclenie, a reuşit să-l pună pe **Th.** în lanţuri şi să-l ţină câţiva ani captiv, aşa încât în acea durată nu a mai murit nimeni pe pământ. Reprezentat în iconografia din Hellada ca bărbat voinic şi bărbos, înaripat şi cu fire violentă, deşi considerat zeu în textele clasice, se pare că tradiţia l-a transmis mai degrabă ca *geniu infernal, care îşi răpeşte victimele cu forţa.

Theagenes din Rhegion Gramatic şi filosof grec (sec. VI î.e.n.); se pare că ar fi scris o exegeză critică *Despre Homer,* fiind primul comentator care a interpretat miturile homerice ca alegorii. După *Scholia la Homer, Iliada* (XX, 67), **Th.** scria că „ştiinţa despre zei se referă, în general, la lucruri inutile, ca şi la lucruri necuviincioase", sau: „Theagenes susţine că miturile despre zei nu sunt decente. Această învinuire unii o explică pornind de la vorbire, considerând că, prin intermediul unei alegorii, se poate spune orice despre natura elementelor, de pildă despre opoziţiile dintre zei. Ca exemplificare, se spune că uscăciunea se luptă cu umezeala, căldura cu frigul, ceea ce este uşor cu ceea ce este greu; apa are proprietatea de a stinge focul, iar focul usucă apa. Tot astfel, există contradicţii între toate elementele din care e compus întregul; şi chiar dacă vreodată se produce o degradare parţială, întregul rămâne etern". Scoliastul se referă la antagonismele examinate, în **mitologia greacă,* de **Th.,** atunci când el numeşte *focul fie *Apollon, fie *Helios, fie *Hephaistos, sau *apa o consideră când *Poseidon, când Skamandros ori când identifică *luna cu *Artemis, *aerul cu *Hera sau când, pe de altă parte, „stabileşte pentru diferite stări nume de zei: Athena pentru înţelepciune, Ares pentru nebunie, Aphrodite pentru pasiune, Hermes pentru raţiune calculată".

Theia *Titanidă din **mitologia greacă,* mama zeului solar *Helios, fiică a perechii *Uranos – *Gaia. **Th.** e un simbol al surselor de lumină întrucât din dragostea ei cu *Hyperion s-au născut: Helios (lumina solară), *Eos (lumina zorilor) *Selene (lumina lunii).

Thelxiope (grec. θελξις – alinare, vrajă) Una din cele 4 *Muze primitive; dar la *Homer e o noţiune fără personificare divină: vraja pe care o dă contactul cu poezia.

Themis Zeiţa justiţiei divine şi păstrătoarea legilor şi a ordinii naturale, în **mitologia greacă,* divinitate de prim rang, locuind în *Olimp; deşi *Titanidă, singura însă din stirpea *Titanilor acceptată printre marii zei olimpieni, era considerată una dintre sfătuitoarele lui *Zeus căruia (după *Pindar) i-a fost şi a doua soţie, precedând-o pe *Hera. Întrucât îl secunda pe Zeus, funcţia ei principală în Olimp era după *Homer (*Odisseia,* II, v. 68) de a convoca adunările zeilor şi ale oamenilor. Dar Homer foloseşte cuvântul Θέμις când ca nume propriu al Zeiţei, când ca nume comun indicând echilibrul universal realizat de justiţie. Fiică a cuplului *Uranos – *Gaia, mamă a celor 3 *Moire şi a celor 3 *Horai, **Th.** posedă şi harul profeţiei (în iconografie, era reprezentată fie cu spadă şi balanţă, fie şezând pe trepiedul delphic); după tradiţie, *oracolul din *Delphoi, iniţial stăpânit de *Gaia şi transmis apoi fiicei sale **Th.,** a trecut ulterior sub oblăduirea lui *Apollon, zeu iniţiat în arta oraculară de **Th.** *Orficii afirmau însă că **Th.** este fiica lui *Helios, identificată cu ochiul lui atoatevăzător care dezvăluie orice taine. În lexiconul lui Festus, **Th.** e definită ca zeiţă simbolizând dreptul divin, cu care se şi identifică. Hellenismul a transformat-o însă într-o simplă alegorie a legislaţiei divine şi a dreptei justiţii umane.

Theogonia (grec. θεογονία – naşterea/genealogia zeilor) Termen grec, devenit curent în *mitologie datorită lui *Hesiod (a cărui operă principală se numeşte aşa) şi însemnând *naşterea zeilor* ca act precedând **cosmogonia*; în aproape toate mitologiile lumii există, în diverse forme,

câte o *teogonie* povestind sistematic fie naşterea, fie apariţia şi originea, fie primele manifestări ale divinităţilor *panteonului local. *Theogonia* hesiodică (în datare ipotetică, scrisă înainte de sec. VII î.e.n.) conţine 1022 versuri şi se poate împărţi, după conţinut, în 3 grupe de *mituri: a) cosmogonia (creaţia lumii); b) mitul apariţiei seriale a generaţiilor de zei, adică teogonia propriu-zisă, referindu-se la divinităţile primordiale, apoi la dinastiile uranizilor (descendenţi din *Uranos) şi cronizilor (descendenţi din *Kronos) culminând cu *Titanomahia şi cucerirea universului de către *Zeus; c) o heroigonie restrânsă asupra principalilor eroi mitici. Poemul conţine, implicit, şi celebrul *catalog al zeilor greci.* Ca şi la Homer, personalitatea, atributele şi faptele capătă în **Th.** forme de poezie alegorică, fără să excludă însă prezenţa unor părţi sacre care aduc, din trecutul arhaic, miturile pure păstrate în *temple locale sau comunicate iniţiaţilor în desfăşurarea unor **mistere*; de altfel, există ecouri din miturile greceşti originare sau din miturile locale prehelenice, la mitografi (Apolodoros), la istorici (Herodot, Pausanias, *Plutarh) sau chiar la poeţii lirici (*Pindar) şi tragici (Eshil, Euripide).

Theseus Erou din **mitologia greacă,* născut din Aithra de la regele atenian Aigeus (sau chiar de la zeul *Poseidon) şi autor al câtorva mari isprăvi: uciderea tâlharului gigant *Prokrustes, prinderea taurului din Marathon (sacrificat lui *Apollon), uciderea *Minotaurului din *Labirintul cretan, participarea la expediţia *Argonauţilor, războiul cu *Amazoanele, coborîrea în *Infern. Biografic, mitul e construit riguros, cu *simboluri eroice de basm, cu elemente de memorie ancestrală şi alegorii morale, toate încadrate în marele impuls vital al Helladei. Născut în cetatea peloponeziacă Troizene, părăsit de tatăl său (real ori adoptiv), găseşte, la 16 ani, sub o stâncă, o sabie şi o pereche de sandale, lăsate de Aigeus până când **Th.** va putea urni stânca, apoi porneşte în căutarea tatălui, pe care-l găseşte la Atena însoţit cu Medeia; dar păstrându-se anonim, e trimis de ea să ucidă taurul marathonic şi abia la întoarcere îşi divulgă identitatea arătând sabia şi sandalele; totuşi e trimis (după o versiune – la cererea sa, fiindcă din adolescenţă râvnise să imite isprăvile lui *Herakles) în lotul de tineri datorat anual regelui *Minos pentru hrana Minotaurului, ucide însă monstrul, ieşind din Labirint datorită firului *Ariadnei; (un *oracol comunicase atenienilor că toată Attica va fi supusă secetei şi războiului pustiitor declanşat de Creta, dacă nu i se vor da regelui cretan, la fiecare 9 ani, câte 7 perechi de tineri, băieţi şi fete, pentru hrana Minotaurului, până la moartea monstrului; fiica regelui, Ariadna, îndrăgostită subit de tânărul atenian şi ajutându-l să realizeze planul, îl reconduce apoi afară din Labirint). După una din variantele transmise de Diodor din Sicilia, deşi o răpise pe Ariadna pentru sine, **Th.** rămâne fără ea, căci i-a fost luată de zeul *Dionysos, astfel că, de amărăciune, eroul uită la sosirea în patrie consemnul de a arbora pânzele albe ale navei ca semn că Minotaurul a fost ucis şi arborează pânzele negre, ca şi când ar fi pierit el însuşi; iar Aigeus, îndurerat de pierderea presupusă a fiului, se aruncă în prăpastie din vârful Acropolei. Întors deci, după această versiune, acasă şi găsind tronul vacant, **Th.** devine un rege reformator, asigurând prosperitatea şi ridicând prestigiul cetăţii sale prin crearea uniunii tuturor micilor cetăţi din Attica şi insuflându-le atenienilor tendinţa de a se socoti cârmuitorii Helladei; apoi eroul coboară cu prietenul său Peirithous în Infern, unde *Hades îi încarcerează pe amândoi, dar **Th.** e salvat de Herakles, însoţitorul său rămânând însă veşnic în Jilţul Uitării. Găsindu-şi la întoarcere tronul uzurpat (fiind ostracizat de compatrioţii săi supuşi noului monarh), se retrage la regele Lykomedes din Skyros, unde moare de bătrâneţe sau ucis de amfitrionul său. Un filon biografic important e constituit din iubirile lui **Th.** (condamnate de Plutarh, biograful său): Anaxo, o fată răpită din Troizene; Ariadne, care după ce-l ajută să iasă din Labirint, e momită cu o promisiune maritală, dar părăsită pe ins. Naxos; amazoana Antiope, răpită şi ea (şi născându-l pe *Hippolytos), iar în războiul antiamazonic lăsată să lupte lângă el şi deci ucisă; Phaidra, a doua fiică a lui Minos, cu care însurându-se are 2 copii (Akamas şi Demophon) însă care, după ce fusese respinsă de fiul ei vitreg (trimis de ea din răzbunare la moarte), se spânzură; dansatoarea sacră din *templul zeiţei *Artemis, Helene din Sparta (**Th.** având 50 de ani), răpită pentru căsătorie, dar furată de *Dioscuri când **Th.** vizita Infernul (unde de fapt voise s-o răpească pe *Persephone); i se mai pun în seamă şi alte aventuri: siluirea fiicelor lui Sinis şi Kerkyon, ucişi de el; căsătoria cu Periboia, mama lui *Aiax; amorul cu Aigle, pentru care o părăsise pe Ariadne. După războaiele medice, tradiţia spune că atenienii (cuprinşi de o remuşcare târzie) au descoperit, la sfatul oracular al *Pythiei, osemintele lui **Th.** indicate de un vultur („S-a găsit mormântul unui trup mare, iar lângă trup s-a găsit o suliţă de bronz şi o spadă" – Plutarh, *Viaţa lui Theseus*), le-au adus la Atena şi le-au înmormântat lângă Gymnasion, cu *funeralii somptuoase, care devine sanctuar *(Theseion)* şi un loc de refugiu al sclavilor şi al tuturor celor umiliţi. Dar, după unii comentatori, *mitul lui **Th.** ar fi o compoziţie eclectică deliberată, absorbind tradiţia politică şi diferite mituri etiologice, cu scopul de a explica diverse acte rituale şi spre a repeta în altă formă ciclul muncilor lui Herakles; aşa se şi poate explica amplificarea şi aprofundarea tot mai mare a datelor din legenda la istoria herakleiana. Sunt de presupus mai multe intervenţii în structura mitului originar, opera unei conştiinţe sau a unei culturi atenian, de

BIBLIOTECA PUBLICĂ „L. REBREANU" Str. Lucreţiu Pătrăscanu, 4 Bl. G1. — BUCUREŞTI —

tip *ionic,* dorindu-şi un erou propriu, de aceleaşi dimensiuni ca şi modelul *doric* al lui Herakles.

§ F. H. Wolgensinger. *Theseus,* Zürich, 1935

Thetis (grec. Θέτις) Zeiţă în **mitologia greacă,* cea „cu picioare de argint" (*Iliada,* I, v. 538), divinitate *mutantă, nepoata zeiţei *Tethys; îndrăgită de regele Peleus, aflat în campanie de represalii în ţinutul Iolkos, şi spre a scăpa de el, **Th.** se ascunde mereu prin *metamorfoze, luându-şi înfăţişare de fenomene (foc, furtună, apă), animale sălbatice (tigru, leu, şarpe); dar apoi, cucerită, naşte din această dragoste pe eroul *Ahilleus.

Thoeris (egipt. *Taueret, Opet, Ipet*) Zeiţă din **mitologia egipteană,* reprezentată în amestec figurativ de femeie gravidă cu cap şi membre de hipopotam (la origine însă o divinitate predinastică pur zoomorfă: Zeiţa-hipopotam); în *religia oficială din Egipt, **Th.** e socotită zeiţă secundară, însă populaţia o venera ca ocrotitoare casnică a femeilor însărcinate, uşurându-le sarcina şi lehuzia. *Cultul zeiţei s-a dezvoltat sub dinastia a 18-a, când s-a considerat că **Th.** este partenera domestică a zeului *Bes; s-a făcut apel ritual la ajutorul ei cu prilejul naşterii viitoarei regine Hatshepsut (sec. XV î.e.n.). **Th.** e numită apoi „Cea Mare" şi „Cea Albă", are *templul principal la Teba şi, în imaginile curente, e înfăţişată în picioare, sprijinită pe labe de leoaică, cu trup şi cap de hipopotam, bust şi sâni de femeie şi coadă de crocodil.

Thorah (ebr. תורה; *thôrāh* – lege, învăţătură, ştiinţă, doctrină religioasă); *Tora* Cele 5 cărţi (primite de **Moise* pe muntele Sinai) din *V.T.* ebraic *(→ Biblia),* codice numit şi *Pentateuch* (în lb. greacă a dăsporei evreilor alexandrini, pentru care a fost tradusă **Septuaginta*). Sensul originar: *Legea* (indicând acest codex de bază, iniţial, al cărţii sacre) s-a extins apoi asupra întregului corp scriptural pe care se sprijină **iudaismul,* atunci când se referă la *învăţătura totală* a *religia mozaice *(→ mozaism),* în sens de studiu, numindu-se şi *Mikrah (Lectura)*; în mod curent, valoarea semantică a noţiunii este mai cuprinzătoare: 1) *Thorah Shebiktab* – Tora fundamentală (cele 5 cărţi ale lui Moise: *Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii, Deuteronomul* – ebr.: *Bereshith, Shemoth, Vaikrah, Bamidbar, Devarim,* cuprinzând facerea lumii, ieşirea evreilor din Egipt, *sacrificiile, viaţa în timpul traversării deşertului Sinai, cuvântul lui Moise către poporul lui Israel) – este *legea scrisă*; 2) *Thorah Shebeal Pe* este *legea tradiţiei orale,* divizată în două ramuri (ambele la un loc formând **Talmudul*): a) *Mishnah* explicând sumar *Legea* scrisă; b) *Gemara* (Legea integrală) – explicând şi completând *Mishnah.* Adorată şi în sine, nu numai ca text scriptural, scrisă îngrijit pe un lung pergament şi înfăşurată pe cilindri de lemn alcătuind două suluri, păstrate în *chivot (→tabernacol)* şi scoasă cu solemnitate numai pentru lecturile rituale, **Th.** este obiectul cel mai preţios din instrumentele de *cult ale religiei mozaice, conservându-se în Sfânta Sfintelor din *templu. Definirea **Th.**, în propriul ei context, este concisă: „Aceasta este învăţătura pe care a pus-o Moise înaintea fiilor lui Israel, după porunca lui Yahweh, prin Moise" (*V.T., Deuteronomul,* IV, 44). Importanţa ei religioasă o explică *Talmudul*: „studiul Legii precumpăneşte totul" *(Mishnah-Peah,* I, 1) Evreii numesc **Th.** şi cu epitetul *Thorath Haim* (Cartea Vieţii).

Thorr; *Wingthorr* Zeul războiului, al tunetelor şi fulgerelor, al izbucnirii primăverii şi protectorul *jurămintelor şi tratatelor, în **mitologia scandinavă.* Este un zeu vinovat, întrucât a ucis, la mânie, pe unul dintre constructorii veniţi din *Yotunheim, călcând un legământ al zeilor faţă de cei chemaţi să le clădească palatul principal şi astfel devenind un dublu culpabil. Era considerat distrugătorul *uriaşilor. Locuieşte în castelul *Trudheim,* fără acoperiş, dar cu 500 de camere, 40 de mansarde şi o sală imensă: *Bilskirnir* (Nezdruncinata); era reprezentat ca un bărbat foarte voinic, cu o imensă barbă arămie (trăsnetele), cu ochi de văpăi şi cu o coroană de stele; călătoreşte într-un car din care ţâşnesc flăcări (în acest caz, zeul numindu-se cu epitetul Akkathorr – Vizitiul carului de foc), tras de două capre: *Tanngnjostr* (Cea cu dinţii scrâşnind) şi *Tanngrisnir* (Cea cu dinţii scânteind). **Th.** are şi o armă imbatabilă: ciocanul **Mjölnir* simbolizând trăsnetul concentrat care nu-şi greşeşte ţinta, dar pe care chiar zeul îl manevrează numai cu mâna într-o mănuşă de fier. În ciuda forţei sale, **Th.** va pieri în *Ragnarökr: omorînd atunci şarpele lumii *(Yörmungandhr),* va fi ars şi sufocat de suflul cu văpăi şi venin al reptilei muribunde. Cei doi fii ai lui **Th.** simbolizează atributele părinteşti esenţiale: **Magni* (născut de Jarnsaxa – Pustietatea Stearpă) – *Cutezanţa* sau *Cutezanţa forţei* şi *Modi* (născut de *Sif) – *Îndrăzneala,* precum şi o fiică, *Thrud,* *simbolul puterii paterne. Într-o variantă, este fiul cel mai mare al zeului suprem *Odhinn (deşi într-o epocă, concurent cultual al acestuia), născut de zeiţa *Jörd (tina primordială). Având în subordine un slujitor – *Thialfi,* şi o slujitoare – *Röskva,* după uciderea *gigantului *Hrungnir, **Th.** dobândeşte calul magic al acestuia, cu coama de aur: *Gullfaxi.* Soţia legitimă a lui **Th.** e zeiţa Sif. Ca diriguitor al mobilităţii, adesea violente, atmosferice, dar şi ca odraslă htonică, **Th.** era venerat şi ca ocrotitor al pământului fertil, în chip deosebit, al plugarilor, şi în sens mai larg, apărător al oamenilor împotriva forţelor nefaste ale naturii. În lumea scandinavo-germanică a fost la un moment dat zeul cel mai popular. Istoricul şi geograful medieval german Adam din Bremen (sec. XI) îl defineşte ca divinitate complexă: „Thorr domneşte în aer; este stăpânul tunetului şi fulgerului, al vântului şi ploii,

al timpului frumos şi al recoltelor" *(Descriptio insularum Aquilonis).* Adorat de vechii germani sub numele de **Donar* (amintit de Tacitus, deşi romanii îl identificaseră cu *Iupiter), un *cult al său exista şi la angli, care îl numeau *Thunor.* De altfel, o lungă rivalitate între cultul lui Thorr şi al lui Odhinn duce, în aria germanică, la o atât de mare popularitate a sa, încât adorarea lui **Th.** întârzie sensibil răspândirea *creştinismului.

Thot; *Dhoute*; *Theuth* (Platon); *Thouth* (Clement Alexandrinul) Important zeu sapienţial, de origine obscură, în **mitologia egipteană,* devenind cu timpul de o mare complexitate atributivă, ca zeu misionar şi civilizator şi ca patron, protector şi inventator al tuturor activităţilor intelectuale (invenţia scrierii, separarea limbilor, istoria, legile, calculul matematic, diviziunea timpului şi *calendarul, balanţa, *magia ş.a.). În *mitologia heliopolitană şi memphită era considerat „Inima lui Ré" (întrucât egiptenii credeau că inima e sediul raţiunii, al inteligenţei, al voinţei şi sentimentelor), personificând deci cunoaşterea divină şi esenţa gândirii creatoare care transmite cuvântului forţa adevărului, puterea de a crea realitatea. La Memphis era în acest sens socotit şi „Limba lui Ptah" adică expresia verbală (→ *logos*) prin care *Ptah înfăptuieşte existenţial universul; însăşi naşterea lui **Th.** are acest *simbol (deşi la Hermopolis se credea că apăruse la începutul timpurilor, dintr-o floare de *lotus): creat prin forţa *cuvântului devenit activ, la rândul său el inventează, pentru oameni, vorbirea articulată. **Th.** era socotit la Hermopolis şi *demiurg, dar în primul rând egiptenii îl considerau secretarul şi contabilul zeilor, scribul divin al lui *Ré şi deci patronul scribilor şi bibliotecilor, el însuşi autorul unor scrieri hermetice (de care ulterior se va ocupa *hermeneutica), o tradiţie mitică afirmând că zeul ar fi scris cu mâna lui *Cartea Magiei* în 42 tomuri conţinând toată ştiinţa lumii (istorie, magie, explicarea naturii, matematici, astronomie, drept, diverse discipline tehnice, medicină); vestita bibliotecă din Hermopolis, care îi era consacrată, ar fi păstrat în criptele ei secrete sulurile sacrosancte de papirus scrise de mâna lui **Th.** (o naraţiune antică, *Povestea lui Satni-Khemuas*, istoriseşte nişte peripeţii produse tocmai de căutarea înfrigurată, pe pământ şi sub pământ, a acelor scrieri); judecata din tribunalele dinastiei a 18-a se mai referea, în instanţe, la *Cărţile lui Thot.* De altfel, teologii *cultului osiriac îl socoteau pe **Th.** păzitorul justiţiei şi un mijlocitor prin excelenţă (chiar avocatul familiei lui *Osiris); ca membru al tribunalului prezidat de Osiris care judeca faptele morţilor, **Th.** cântărea (ori supraveghea cântărirea de către *Maat) inima fiecărui defunct. Ca *mag, iniţiind-o în magie şi pe zeiţa *Isis, **Th.** cunoştea formulele secrete ale vindecării tuturor bolilor; ca astronom, era şi „Socotitorul Vremii" (descriind şi explicând mişcarea aştrilor şi compunând calendarul de care s-au servit egiptenii) şi patronul primei luni a anului egiptean, considerându-se că el, ca paznic al cerurilor, deschide porţile timpului şi ale anilor. Era însă şi zeu selenar (adesea reprezentat cu discul *Lunii plutind deasupra capului său), numit „Discul Alb", deoarece se credea că Ré i-a creat Luna, dăruindu-i-o ca răsplată. Cu această naraţie alegorică se asociază tradiţia conform căreia **Th.** a fost calculator al cerului şi al aştrilor, al pământului cu tot ce se află pe el, dar şi măsurător dimensional al pământului (aşa cum atestă **Cartea Morţilor*). Se presupune că **Th.** a fost adorat în epoca arhaică întâi în Delta Nilului; *Plutarh a cules însă mituri târzii şi contradictorii, dintr-unul reieşind că **Th.** ar fi fost un personaj istoric, sfetnicul lui Osiris, el însuşi faraon în Egiptul predinastic. De altminteri, grecii îl confundau cu *Hermes, cu care nu are însă nici un fel de similitudini (Hermes fiind un zeu al comerţului, al drumeţilor, al hoţilor), numindu-l în această corespondenţă Hermes Trismégistos. Dar **Th.,** ca mare zeu egiptean, concentra în el două principii divine maxime: **Hu,* personificarea cuvântului, a forţei divine creatoare şi simbolul hranei absolute; **Sia,* personificarea cunoaşterii cosmice. Adesea, **Th.** e reprezentat plastic fie cu cap de pasăre ibis, fie în forma parţială sau totală de babuin cinocefal; aceste reprezentări au, pentru cultul lui **Th.**, sens emblematic. Atribuirea inventării scrisului egiptean are o importanţă cu totul aparte, întrucât acest sistem grafic complex (ideografico-fonetic) este cel mai original şi, poate, cel mai vechi. Despre zeu şi sistemul său grafic, vorbea încă *Platon; într-un text al filosofului, *Socrate spune: „Am auzit că în împrejurimile oraşului Naukratis din Egipt, a existat unul dintre zeii străvechi, căruia îi este consacrată o pasăre sfântă, numită ibis. Numele daimonului însuşi este Theuth. El a inventat numerele şi abacul, geometria şi astronomia, jocul de dame, jocul de zaruri şi de asemenea scrierea" (*Phaidros,* 274 c-d). Un alt dialog platonician, vorbind despre acelaşi personaj, însă numindu-l de astădată „un oarecare Theuth", îi atribuie nu numai clasificarea literelor (mai exact, fonemelor) scrierii egiptene, ci mult mai mult: „Theuth a înţeles că între litere este o relaţie unitară, care conduce totul la o anume unitate. Această relaţie Theuth a numit-o gramatică" (*Philebos,* 18 a-d).

§ C. J. Bleeker, *Hathor and Thoth. Two Key Figures, of the Ancient Egyptian Religion,* Leiden, 1973

Thrym Regele *uriaşilor, în **mitologia scandinavă,* cel care a furat ciocanul *Mjölnir al zeului *Thorr, spunând că-l restituie numai dacă îi va fi dată de soţie zeiţa *Freyja; dejucând şantajul, zeul apare travestit la pregătirile de nuntă şi, dându-se drept Freyja, îşi ia ciocanul magic şi se răzbună pe uriaşi. Posesor al unor herghelii imense, **Th.** obişnuia să-şi petreacă timpul confecţionând

lanțuri de aur pentru câinii săi de pază. *Gigant de gheață, **Th.** era o personificare mitică a iernii; în acest sens, s-a interpretat și furtul ciocanului Mjölnir, ca o amorțire a activității atmosferice (fulgerele și tunetele) în vreme de iarnă.

Thyestes Fratele și adversarul regelui mitic *Atreus din **mitologia greacă,* pe a cărui soție a sedus-o iar apoi a fost ospătat vindicativ de acesta cu carnea copiilor săi. După ce află, **Th.** fuge îngrozit și fără să-și dea seama împlinește un *oracol, devenind incestuos cu fiica sa Pelopia, care îi naște pe Aigisthos, iar în cele din urmă ajunge rege, omorîndu-și fratele adversar. Dar un strat mai vechi al acestui *mit, agrementat literar cu seducții, incesturi și crime, vorbește de impactul cu repercusiuni cosmice între cei doi frați (fii ai lui *Pelops), una din consecințe fiind chiar intervertirea răsăritului cu asfințitul (așadar, modificarea poziției orbitale a planetei).

Tiamat; *Thamthe* Zeița *haosului acvatic primordial în mitologia babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia),* numită *(în *Enuma elish)* „Maica Hubur cea care naște totul" și personificată mai târziu într-un *dragon monstruos din al cărui trup omorît, zeul *Marduk efectuează a doua *cosmogonie, creind universul postdiluvian. Noțiunea de *monstru* simbolizează de fapt ideea de existență neterminată, neînfăptuită deplin, adică de *foetus*, de la care Marduk poate continua opera cosmogonică începută anterior. Ideea de *foetus* figurează ca atare în *Enuma elish,* sugerând deci o făptură neterminată, ce rezultă dintr-o zămislire anormală, totuși o făptură, plină de virtualități irealizabile, de un potențial contradictoriu, rămasă în stadiul monstruos de forță demonică vătămătoare. Conflictul inițial s-a produs între *Tiamat* (apele sărate ale mării) și soțul ei *Apsu* (apele dulci ale fluviilor); de fapt însă, *teologia comună a *religiilor din Mesopotamia stabilește 3 stadii de simbolizare a zeiței; a) haosul inițial; b) marea sărată și amară, ca sursă a tuturor formelor de viață; c) monstrul care se întrupează ca dragon înaripat, ca *balaur sau în genere ca reptilă gigantică. *Mitul războiului între Marduk și Tiamat simbolizează (în unele interpretări) impactul celor două elemente, *focul și *apa (Marduk e mânuitorul focului ceresc, iar **T.** este marea cu valurile ei). Cosmogonia acvatică e o concepție frecventă în *mitologia generală: „Potolit, Domnul [Marduk] privește leșul Tiamatei; el vrea să împartă monstrul, să făurească lucruri frumoase. Îl despică în două ca pe un pește uscat, defăcând o jumătate cu care căptușește cerul; trage hotarul, așează străjile și le dă poruncă să împiedice ieșirea apelor. [...] În măruntaiele Tiamatei el rândui înălțimile cerului. [Adună] balele Tiamatei și făcu zăpada și gheața. [...] Capul i-l puse, grămădi [deasupra un munte], izvoare au fost desferecate, apa vie țâșni; din ochii ei făcu să izvorască Tigrul și Eufratul. [...] Pe pântecul ei îngrămădi munții îndepărtați [...] Îi îndoi coada și înnodă Marele Lanț spre a susține puzderia [apelor] lui Apsu sub picioarele sale" (*Enuma elish,* IV). *Marele Lanț* din coada monstrului era, în concepția filosofică a mitului, punctul de echilibru al întregului univers.

Tian Shen Zeul primordial al *cerului, în **mitologia chineză,* iar mai târziu, simplă personificare alegorică cerească, deși într-un sens mai larg, *tian* desemnând și noțiunea de *cer,* dar și pe cea de *univers*; așadar *Tian Shen* este și Universul (ca entitate absolută), și Spiritul universal. În epoca imperiului târziu, o variantă a termenului numea și pe împărat, ca Fiu al Cerului: *Tian-zi.*

Tigyama Zeu familial în *mitologia tribului bagobo (ins. Mindanao, Filipine), ocrotitor al caselor și locatarilor acestora; dar totodată și patron al medicinei empirice tradiționale, venerat ca un tămăduitor fără greș al tuturor bolnavilor.

Tiki (quechua *tiki* – *foc; maori *tiki* – *soare, foc solar) Bărbatul primordial din *antropogonia populației neozeelandeze maori *(→ mitologii din Oceania)* și *strămoșul mitic al acestei populații *(→ omul primordial)* făcut de zeul războiului **Tu,* cu scopul de a spori capacitatea militară a insulei; ulterior, i-a fost dată femeia primordială **Hine-Ahu,* făcută de zeul *Tane, și fiindu-i un timp soție cerească); dar în această antropogonie aparte, se include probabil și *simbolul esenței divine a celor două sexe: forța bărbatului, destinat luptei, și frumusețea de obârșie divină a femeii. În Polinesia, perechea umană primordială e considerată, din aceleași motive, și prima familie regală. Prin simbolismul numelui, **T.** păstrează și un ecou mitic al triburilor migrante spre Pacific din Anzi *(*Kon-Tiki),* confirmând astfel ipoteza lui Thor Heyerdahl.

tilaka Amprentă punctiformă făcută cu vopsea, pe frunte sau pe alte suprafețe exterioare ale corpului, pentru a marca, în India, apartenența persoanei la o castă socială *(→ varna)* sau la o *sectă religioasă.

Tillich, Paul Teolog și filosof creștin (1886–1965), aparținând curentului *teologiei dialectice* din cadrul protestantismului. Critic al protestanților liberali, **T.** a pornit de la teza întoarcerii la structura inițială a *Reformei *(→ Martin Luther)*; profesor la Frankfurt (1928–1933) până la instalarea hitlerismului, emigrează în Statele Unite ale Americii (din 1955, profesor la Universitatea Harvard), unde propagă ideea apropierii între protestanți și catolici dintr-o tendință de a sprijini unificarea ecumenică a *creștinismului. Propune totodată o *teologie a culturii cu misiunea iluminării religioase integrale a societății, scriind el însuși în domenii diverse, de la etică și educație la sociologie și psihoterapie, într-un spirit înrudit cu ***neotomismul.** **T.** consideră depășit protestantismul clasic, chiar deposedat de spiritualitate

pentru că a înlocuit simbolurile mistice catolice cu regulile morale, cu conceptele raționaliste și cu emoțiile subiective. Insistând asupra aspectului cultural și concentrându-și interesul teologic asupra antropologiei, **T.** observă că alienarea îl desparte pe om de *Dumnezeu. Pentru acest teolog, **revelația* nu este o piatră căzută din cer, iar Dumnezeu există înăuntrul *acestei* lumi, ca adâncime și bază a ei; de unde și efortul corelației Dumnezeu-natură / Dumnezeu-istorie, pentru că Dumnezeu nu poate fi acceptat ca o existență supramundană sau ca persoană exclusiv cerească. Dumnezeu este neidentificabil cu un *actus purus,* el fiind o existență bipolară (totodată formală și dinamică), în virtutea tensiunii sale interioare; în consecință, *Isus Christos e privit ca imaginea noii existențe care învinge mecanismele demonice ale înstrăinării intim personale și sociale; iar *păcatul nu este încălcarea unei legislații sau a unor porunci divine, ci înstrăinarea omului de esența sa autentică. Ca atare, *simbolul, prin structura lui internă paradoxală, neagă și afirmă în același timp propria sa expresie. **T.** a negat existența unui conflict între rațiune și *credință: el înțelege prin credință – credința religioasă *(faith)*, nu convingerea *(belief)*; astfel nici nu există conflict între natura credinței și natura rațiunii, ele fiind legate inseparabil una de alta (cf. *Dinamics of Faith*). Așadar, întrucât rațiunea definește pe om, deosebindu-l de orice altă ființă, dacă credința s-ar opune rațiunii, ea ar tinde spre dezumanizarea omului și astfel, distrugând rațiunea, s-ar distruge pe sine însăși; de aici decurge însă și obligația credinței de a fi o credință intelectuală care nu admite *idolatria și nu consideră că spiritul dumnezeiesc a dictat niște adevăruri *profeților, *Apostolilor, autorilor **Bibliei, *Coranului* sau ai altor cărți sacre. Știința nu are nici dreptul, nici puterea de a se amesteca în domeniul credinței, întocmai cum nici credința nu are temei să se amestece în domeniul științei. Autonome și suverane, adevărurile științei și ale religiei se completează reciproc.

§ *The Protestant Era,* Chicago, 1948; *The Courage to be,* New Haven, 1952; *Dinamics of Faith,* New York, 1958; *Love, Power and Justice,* New York, 1960; L. Racine, *L'Evangile selon Paul Tillich,* Paris, 1970

Tilottamā *(Sublima de mărimea seminței de susan*; sanscr. *tila* – sămânță de susan, *uttama* – sublim); epitet: *Prea frumoasa în toate particularitățile* Una dintre cele mai frumoase *Apsaras, în **mitologia vedică,* descrisă în două variante: fie devenind în al doilea ei *avatar o Apsara, fiind pedepsită pentru că s-a scăldat, în viața ei anterioară, într-un timp nepermis de normele religioase; fie creată de **Brahmā (*Viçvakarman)* din pietre prețioase, pentru a-i ademeni pe demonii Sunda și Upasunda, doi frați din clasa *Asura, fii lui Nikumbha, care s-au ucis reciproc tocmai din cauza pasiunii subite pentru **T.** Dar efectele acestei frumuseți au invadat zone nescontate: admirând-o pe **T.**, marele zeu **Vișnu* capătă spontan 4 fețe, iar zeului **Indra,* într-un sindrom alergic provocat de prezența Apsarei, îi ies pe trup o mie de ochi (cf. *Mahābhārata,* I, 203, *20–27*).

timpul Dimensiune cosmică, prezentă abundent în *miturile cele mai vechi, pe care filosofia mitologică a interpretat-o și a clasificat-o în diverse forme, umane și divine, și pe care aproape toate formele religioase au utilizat-o în primul rând în raportul paradoxal durată–eternitate, adică făptură creată – divinitate creatoare. ~ A b s e n ț a t i m p u l u i Noțiune mitofilosofică de abstracție absolută întâlnită însă foarte rar. În miturile indo-europene, formele sunt mai distincte. Zeul *Vișnú din **mitologia vedică* doarme inițial, în *haosul dinainte de începutul lumii, pe o *cobră gigantică încolăcită *(*Ananta)* care semnifică *timpul absent* (inexistența precosmogonică) și numai trezirea zeului creează noțiunea de *timp real*; iar după un mit ulterior, *Brahmă, în ipostaza *Prājāpati, dă primul impuls de mișcare *roții universului *(kālācakrá; *cakrā)* și pornește **t.**, până atunci static și potențial. În **mitologia iraniană,* divinitatea primordială *Zurvan, simbolizând *timpul inert* – naște dualitatea Bine – Rău (*Ahura-Mazda – *Angra-Mainyu), iar **t.** urnit își efectuează prima mișcare în actul de creație a lumii: opera lui Ahura-Mazda (*Ormuzd) – atunci când în adversarul său Angra-Mainyu (*Ahriman) apare ispita anihilării lumii create. ~ T i m p u l d i v i n s a u e t e r n Mitologia vedică, cea mai profund analitică, nu recunoaște de fapt eternitatea propriu-zisă a *timpului divin,* chiar dacă o zi a lui *Brahmān (o **kalpa*) dintre creația și distrugerea lumii unui ciclu este egală cu 4 320 000 000 ani solari; căci după 100 ani (36 000 kalpa) ai lui Brahmān, Mahāpralaya, ultima distrugere *(→ pralaya),* este un act definitiv, Brahmān însuși dispărând. În acest sens, se admite că etern e numai *timpul în sine,* dar „timpul [kālá] este cauza întrebuințării cuvintelor «trecut» ș.a. Iar el este unic, omniprezent și etern" (*Tarkasamgraha,* 15). Acest *timp in sine,* adică *Timpul Absolut,* este sufletul universal Brahmān: o valoare cronospațială completă, impalpabilă și incognoscibilă altfel decât sub formele divizionare, de la Mahāyuga, prin **yuga,* la **kālá,* descrescând. Nici multe alte *mitologii nu admit eternitatea (chiar cele conținând mituri ale unui univers pulsatoriu: creație – distrugere – creație), nici a *zeilor (pieirea majorității zeilor scandinavi și chiar a zeului suprem *Odhinn, în *Ragnarökr), nici a universului, eternitatea mitică fiind ea însăși divizată în durate (*yuga* în India, **sori* la popoarele nahuatle). **Mitologia biblică* sugerează însă o eternitate absolută, posibilă nu numai pentru *Yahweh, ci în anumite condiții chiar pentru om, de vreme ce se formulează temerea ca *Adam „să nu întindă mâna

şi să ia din pomul vieţii şi să mănânce şi să trăiască în veci" (*V. T., Geneza,* III, 22). **Mitologia greacă* îşi consideră nemuritori toţi zeii (cu câteva excepţii sau contradictorii sau neclare: cf. de ex., *Momos), însă noţiunea rămâne destul de inexplicită, miturile Helladei nefăcând niciodată investigaţii abstracte în valorile cosmice. ~ Timpul relativist Mitul raportului temporal subiect-obiect, deci al celor *două timpuri (subiectiv* şi *obiectiv)* trăite în curgere diferită, apare ca ecou îndepărtat fie al unor intuiţii, fie al captării unor deducţii experimentale ale unor civilizaţii dispărute anterior, fie (mai improbabil) al extrapolării abstracte a experienţei cotidiene a senzaţiilor temporale trăite sub dominaţia de moment a nerăbdării sau plictisului, pe de o parte, şi a marilor bucurii pe de alta. O idee confuză de *timp relativist* (perceptibil numai în plan biosocial), tradusă concret în mituri, apare fie în miturile rudimentare, neprelucrate literar sau filosofic, fie în folclorul epic al unor structuri arhaice, aşa-zise fantastice. Raportul principal este între **t.** terestru şi **t.** ceresc.: „O mie de ani înaintea ochilor tăi sunt ca ziua de ieri care a trecut şi ca o strajă de noapte" (*V. T., Psalmii,* XC, 4); „O zi din cer face cât un an pe pământ" (replica Maimuţei, în *Călătorie spre Soare-apune* de Wu-Cheng'en). Mai stranie este o referire din **Cartea lui Enoh,* apocriful etiopian, în partea escatologică finală: „Şi în zilele acelea se va ivi în cer şi va veni stârpiciunea pe înălţimea unui car din apus şi ea va străluci grozav, mai mult decât legea luminii. Şi vor greşi mulţi cârmuitori ai rânduielii stelelor şi aceştia îşi vor schimba căile şi lucrarea lor şi nu vor sosi în vremea ce le-a fost hărăzită". Tema mitologică a *călătorului paradoxal* (numit de matematicieni *paradoxul gemenilor*) care pleacă de acasă şi ajunge, pe căi stranii şi prin mijloace magice, pe alt tărâm – divin sau parauman –unde trăieşte fericit un *timp subiectiv* scurt, iar la întoarcerea în *timpul obiectiv* nu găseşte decât ruine şi un decalaj de câteva secole sau milenii, uneori e o noţiune generică (basmul), alteori una cu calcul precis (mitul); în prima categorie se clasifică ideea *Tinereţii fără bătrâneţe, prezentă în eposul celtic, în folclorul românesc şi cel caucazian, în vechi scrieri chineze, modalitatea de expresie fiind de pildă aceasta: „Trecuseră mii de ani de când zbura el ca gândul din stea în stea" (eroul basmului *Trei copii săraci,* col. Cristea Sandu-Timoc); în a doua (apocriful slavon *Vedenia lui Isaia*), dialogând cu *îngerul care l-a dus în cer, profetul *Isaia crede că a stat acolo numai două ore, îngerul precizând însă că s-au scurs 32 ani. Mai târziu a apărut pseudomitul literar al *maşinii timpului* (lansat de H. G. Wells şi complexificat de urmaşii săi literari), care consideră **t.** un câmp static unde senzaţia de trecere a **t.** se află în raport strict cu modificările biologice, un subiect putându-se deplasa virtual în orice direcţie temporală ~ Timpul invers Mitul e foarte rar, uneori confundându-se cu alegoria pură a dorinţei umane de revizitare concretă a trecutului individual; totuşi Ailianos *(Istorii variate,* III, 18*)* transmite acest tip de mit într-o formă ce pare nealterată: pe un continent enigmatic din Ocean, de la limitele lumii locuite, e un ţinut mărginit de localitatea Anosthon, care e ca „o prăpastie: nu este acolo nici zi, nici noapte şi aerul e totdeauna plin de un amurg roşiatic" şi tot acolo „curg două fluvii: Fluviul Bucuriei şi Fluviul Tristeţii", pe malurile lor crescând ciudaţi pomi fructiferi; cei de lângă Fluviul Bucuriei dau nişte fructe datorită cărora „cel ce le-a gustat se desparte de vechile lui dorinţe şi, de i-a plăcut ceva, uită ce anume i-a plăcut, curând începe să întinerească şi îşi retrăieşte anii demult uitaţi. Părăsindu-şi bătrâneţea, el intră în floarea vârstei, apoi se preface pe rând în tânăr, în adolescent, în copil, şi în cele din urmă încetează cu totul a mai fi". Trebuie menţionat că în ştiinţa modernă sunt ipoteze care confirmă posibilitatea teoretică a aceleiaşi întoarceri. În gândirea matematică există aşa-numitul „model al lui Gödel": un model al universului (pe baza teoriei relativităţii) în care un braţ al acestuia poate forma la un moment dat o buclă din sine însuşi, suprapunându-se astfel două puncte diferite de spaţiu-timp, adică viitorul peste trecut (de unde, teoretic, s-ar realiza un „paradox al dublurii" când un subiect la vârsta n_1 s-ar întâlni cu sine însuşi la vârsta n_2); o altă ipoteză (a profesorului britanic F. R. Stamard) afirmă că, pe baza simetriei universului, ar exista „locuri reci" unde traiectul materiei şi vieţii s-ar scurge în direcţia viitor-trecut; de asemenea, se vorbeşte virtual de un timp curgând invers pentru persoana ipotetic aflată în absorbţia pâlniei unei găuri negre (stea ce se autodevorează), viaţa retrăindu-se în cronologie descrescândă, ca în mitul lui Ailianos. Ideea suprapunerii instantanee a viitorului peste trecut se găseşte în mitul românesc despre **Pricolici;* acesta, ajuns adult, e apucat de o nebunie dereglatoare care-l face să fugă atât de repede, încât ajunge să se vadă pe sine. ~ Anihilarea timpului În concepţia escatologică creştină a **Apocalipsului,* momentul esenţial se raportează la o anulare a **t.** („nu va mai fi timp"), nu la oprirea lui. Anihilarea unui timp în vederea înlocuirii lui cu alt timp – mult mai explicită mitofilosofic în tradiţia budistă – nu este privită ca un act de transgresare dintr-un timp în altul, nici ca o inversare a direcţiei temporale (de la viitor la trecut), ci ca suprapunere totală a evenimentelor, devenite statice, şi deci coincidente fără excepţie, întrucât separarea lor temporală se anulează. Oricât de stranie ar fi comparaţia, acest tip de mit priveşte **t.** ca pe un câmp, matematic demonstrabil. În tradiţia budistă, **t.** este intuit ca dimensiune inexplicit inseparabilă de spaţiul palpabil tridimensional: atunci când Buddha se

resituează în piscul muntelui cosmic (adică în punctul de unde s-a declanșat actul mitic al cosmogoniei), el devine contemporan cu însuși momentul cosmogonic, deci „devine contemporanul începutului lumii" (Mircea Eliade); acest fenomen e posibil, în arie mitică, prin deosebirea structurală între cele două concepte: *timpul divin* (adică etern și sacru, deci în ultima analiză imobil) și *timpul omenesc* (adică profan, deci existând prin mobilitate), ambele fiind noțiuni reciproc incomparabile. **T.** divin există în perspectiva profană în măsura în care el se manifestă în evenimentele mitice unde e implicat omul; în acest sens, **t.** devine, în anumite condiții, anihilabil. Mircea *Eliade observă că „filosofiile, tehnicile ascetice și contemplative, misticele indiene urmăresc toate aceeași țintă: să-l vindece pe om de durerea existenței în Timp" *(Mythes, rêves et mystères,* Paris, 1957). T i m p u l u m a n s a u m e n s u r a b i l Toate mitologiile își construiesc ideea de temporalitate profană într-o optică gramaticală, cu o clasificare semantică riguroasă: trecutul, prezentul, viitorul (trepte ale vremii, personificate la scandinavi în cele 3 fecioare *Norne, o formă mitică mai subtilă decât cele 3 *Moire ale grecilor). **T.** cognoscibil e personificat în *mitologia vedică* de *Kālá,* devenită apoi în limbaj comun o diviziune precisă: 48 clipe; dar acest *timp divizionar* ar fi fost imposibil dacă Brahmā nu ar fi dat primul impuls roții universale; tot astfel la greci, zeul alegoric *Kairós – al ocaziei, al duratei temporale precise. Senzația tragică a scurtimii vieții umane se recuperează parțial cu speranța, tradusă în mai multe mitologii (vedică, budistă, celtică) prin mitul reîncarnărilor succesive *(*saṃsāra)* de prelungire a existenței prin reluarea ei. Omul creator de mituri a înțeles la un moment dat chiar valoarea statistică a duratei vieții sale: „Zilele anilor noștri sunt 70 de ani; la cei mai în putere 80 de ani; iar ceea ce este mai falnic în ei este osteneală și deșertăciune căci se duc degrabă și noi zburăm" (*V. T., Psalmii,* XC, 10). *Timpul uman,* oricât de prelungit (**Ahasverus* dintr-un mit al *iudaismului medieval sau zâna chineză **Maku)* ori reluat (numărul variabil al avatarilor din filosofia mitologică a Indiei), e privit ca durată elastică, însă concretă și deci limitată. • Există totuși unele neașteptate puncte de convergență comună între mitologia **t.** și ipotezele fizico-matematice despre timp, din sec. XX. În ultimele decenii ale acestui secol se vorbește despre **t.** ca despre o entitate ce poate fi intuită, nu însă și controlată. Masanao Toda afirmă (1982) că preocuparea omenească față de misterul **t.** este relativ recentă și că nici o mitologie nu a inclus *cultul vreunui *zeu care controlează timpul.* Discutând concepția lui Toda, Solomon Marcus notează (în *Timpul,* București, 1985, p. 347) și o referință a lui J. G. *Frazer; într-adevăr, savantul englez constatase că „în religiile vechi existau numai zeități pentru reprezentarea timpului și controlul destinului, dar nu și pentru a controla timpul ca atare" – ceea ce totuși nu este în totalitate exact, deoarece câteva concepții mitologice despre valoarea în sine a timpului față de netimp (Vișnú care se trezește pe cobra Ananta – *cf. supra,* sau Brahmā dând primul impuls roții timpului; Zurvan din mitul cosmogonic iranian în care **t.** iese din inexistență și chiar Cel-vechi-de-zile din cartea profetului Daniel (*V. T.*) și din **Apocalipsul lui Ioan Teologul* (*N. T.*) constituie o tentativă de control mitologic al timpului. Variabilitatea înțelegerii noțiunii de *timp* ține de preocupările preferențiale; un tablou succint dă Solomon Marcus (*op. cit.,* p. 9); astfel pentru matematician **t.** e un parametru reprezentabil pe axa numerelor reale, pentru fizician e o proprietate a materiei, pentru biolog – procesele periodice din organismele vii, pentru psiholog – percepția și trăirea subiectivă a evenimentelor, pentru lingvist – modul de gramaticalizare a categoriilor temporale, pentru informatician – timpul de calcul al algoritmilor, pentru economist – încorporarea timpului în mărfuri, pentru sociolog – bugetul de timp al diverselor categorii sociale, pentru literat și artist – manipularea timpului narativ sau dramatic și spațializarea perspectivei temporale, în fine – timpul miturilor, al istoriei etc. Dar toate aceste valori convenționale sunt de fapt definițiile unor efecte particulare ale **t.** asupra unor categorii de fenomene și evenimente care dirijează existența lumii vii și a lumii obiectuale. *Timpul,* în totalitatea lui, așa cum încearcă să-l explice filosofia, *mitologia, *religia – este o noțiune încă inabordabilă minții omenești și rămâne încă un concept misterios.

§ Georges Dumézil, *Temps et Mythes* (în *Recherches Philosophiques* V. Paris, 1935–1936); W. Bogoraz, *Ideas of space and time in the conception of primitive religion* (în *American Anthropologist.* N.S., vol 27, 2 apr. 1917; В. Богораз (Тан), *Эйнштейн и религия,* Москва,.1923; Paul Mus, *La Notion du temps reversible dans la mythologie bouddhique,* Melun, 1939; H. Reuter, *Die Zeit, eine religiosnswissenschaftliche Untersuchung,* Bonn, 1941

Tinerețe fără bătrânețe *Mit prezent în multe zone mitologice, referitor la timpul relativist și la raportul diferențiat între timpul obiectiv al lumii din realitatea imediată și timpul subiectiv al eroului care suportă o translație pe alt tărâm *(→ Tărâmul Celălalt)* unde vremea se scurge mai încet decât în lumea terestră comună *(→ timpul).* ~ *Celții* au câteva variante asemănătoare: irlandezul *Brain (în saga *Peripețiile lui Brain fiul lui Febail*), navigând spre apus și petrecând cu însoțitorii un an subiectiv în Țara Fecioarelor de pe ins. *Aballon, întors acasă, constată că nu-l mai cunosc compatrioții, dar că tradiția amintește de o călătorie a unui strămoș Brain. ~ Tema e prezentă în unele *apocrife biblice;* când *îngerul îi spune lui *Isaia, în cer: „Nu două ceasuri ai stat, ci 32 de

ani", *profetul se înspăimântă de trecerea biologică a timpului, dar îngerul precizează: „Nu vei fi bătrân!" (apocriful slavon *Vedenia lui Isaia,* sec. II–III). ~ În *China* a circulat încă din sec. III povestea călătoriei paradoxale a împăratului Mu *(→ Mu tianzi zhuan)* pe muntele Kunlun, care simte diferența între durata călătoriei și durata timpului de acasă. ~ În *Vietnam,* un personaj mitic, Ty Thyk, găsește pe mare muntele plutitor Fi Lai cu 36 peșteri, stăpânit de *zâna Ngui (căreia călătorul îi devine ginere), dar muntele plutește fără a se opri vreodată și fără a trece de două ori prin același loc; iar când Ty Thyk se întoarce acasă după o absență crezută de câteva zile, constată că a lipsit un secol. ~ Într-un mit din *Japonia,* Urasima Taro e dus de o broască țestoasă în palatul marin al unui *dragon unde petrece 2–3 zile subiective, echivalente cu 700 ani obiectivi de acasă. ~ Un mit kartvel din *Caucaz* conține un decalaj mult mai mare între timpul subiectiv al eroului, care stă 3–4 zile în Palatul de Cristal al Frumuseții, de pe un țărm de mare, și timpul obiectiv: 1 000 de ani. ~ Folclorul epic din *România* cuprinde numeroase variante ale mitului: în palatul Tinereții fără bătrânețe, Făt-Frumos e sfătuit la plecare de ea și de celelalte zâne: „Părinții tăi nu mai trăiesc de sute de ani, și chiar tu, ducându-te, ne temem că nu te vei întoarce"; găsind acasă ruine și întrebând de părinți, oamenii îi spun că „bunii lor auziseră de la strămoșii lor povestindu-se de asemenea fleacuri", iar călătorul e contrariat: „Cum se poate una ca asta? mai alaltăieri am trecut pe aici!" (basmul *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte,* col. P. Ispirescu); un alt mit intră chiar în amănunte de peregrinări cronospațiale; „Trecuseră mii de ani de când zbura el ca gândul din stea în stea și, când simți că-i vine dor de frați și de pământ, se lăsă ca gândul în adâncurile văzduhului și porni în zdrențele lui vechi spre palatul frățiorilor", dar deplasându-se „băgă de seamă că pământul era copt și pârjolit de arșița soarelui, că nu mai are pe el nici iarbă și nici viață. Toate pieriseră! Nu mai erau nici oameni și nici ierburi. Numai palatele de marmură ale fraților mai străluceau în bătaia fierbinte a soarelui. Nu-și putea da seama nici când au murit, nici unde sunt îngropați" (basmul *Trei copii săraci,* col. Cristea Sandu-Timoc).

Tinia Zeul suprem, în **mitologia etruscă,* element prim în triada maximă, împreună cu **Uni* și **Menrva* (identificată de romani cu triada *Iupiter – *Iuno – *Minerva), dar în primul rând zeu al *cerului (cerul fiind divizat, în concepția etruscă, în 16 zone, fiecare locuită de câte un zeu); după Plinius cel Bătrân (*Istoria Naturală,* II, *43,* 138), triada făcea parte dintr-o eneadă, care avea mai ales menirea lansării fulgerelor, acesta fiind și atributul principal, alături de conducerea universului, al lui **T.** În ceea ce numiseră romanii *disciplina etrusca,* un rol principal în *magia religioasă îl aveau „cărțile fulgurante" (atribuite *Nimfei **Begoe*) cuprinzând principiile divinatorii *(→ divinație)* ale interpretării, dar se pare și ale producerii fulgerelor și trăsnetelor. M. T. Cicero scrie: „Etruscii au observat fulgerele și trăsnetele și au explicat multe fenomene și miracole ale naturii" *(Despre divinație,* I, 41*).*

Tinirau Zeul oceanului în mitologia polinesiană *(→ mitologii din Oceania),* având două fețe (ca *Ianus): una prietenoasă, alta posacă, dar și două trupuri: unul divin, în formă de pește ancestral (o urmă totemică; → *totem*), altul omenesc, și chiar două existențe diferite: în ipostaza umană e frumos, atrăgător, amabil, fiind idealul fetelor din Polinesia; în cealaltă ipostază (numit în Polinesia de Est fie „Domnul Mărilor", fie „Nesățiosul") e înfricoșător, stârnind groaza și apărând uneori ca o pasăre războinică plutitoare prin aer, a cărei umbră acoperă marea și înghite lacomă corăbii întregi cu corăbierii din ele. **T.** are bune relații cu vietățile mării, cu care comunică mereu, iar balena Tutunui îi e prietenă și vehicul oceanic. Din unele *mituri (mai ales din Polinesia de Vest) rezultă că **T.** nu e zeu, ci a fost prima căpetenie tribală sau un erou mitic, devenit protectorul bărbaților tineri; un asemenea mit spune că **T.**, pe când era șef de trib, se împrietenise cu preotul Kae, care furându-i prin *descântece balena Tutunui, a ucis-o și a fript-o ca s-o mănânce cu ai săi, dar a fost pedepsit de **T.**, care l-a scufundat într-un somn magic, transportându-l aerian în satul său.

Tir Zeu sapiențial și oracular *(→ oracole)* în mitologia armeană (→ *mitologii caucaziene),* o divinitate complexă, poliatributivă; ca scrib personal al zeului suprem **Aramazd,* **T.** este venerat ca patron al scrierii, artelor și științelor și totodată ca mentor și învățător al corpului sacerdotal (→ *sacerdoți*); dar zeul vestește pe oameni asupra evenimentelor viitoare din viața poporului și din viața intimă a fiecărui ins, desigur, pe cale onirică; visele oraculare trimise de el sunt tâlcuite de preoți.

Tirawa Zeul suprem în *panteonul micului trib pawnee din Oklahoma, S.U.A. *(→ mitologiile triburilor amerindiene),* creatorul lumii și distrugătorul ei viitor, șeful unui panteon aproape numai astronomic: Steaua Dimineții, Steaua Serii, Marea Stea Neagră (meteorică), Steaua Nordului (Polară), Vântul de Nord, Soarele, Luna, Paruxti (tunetul); ca diriguitor universal, **T.** operează prin acești mesageri (Steaua Dimineții a dat viață oamenilor și le-a revelat viitorul sfârșit al lumii, când soarele întâi va străluci mai tare, apoi se va stinge de tot; Paruxti, legat de ceremoniile agrare: Sărbătoarea tunetului, la începutul primăverii, apoi sădirea porumbului – zeul subaltern Paruxti fiind întruparea mistică absolută a 4 slujitori ai lui **T.**: Vântul – simbolizat de Steaua Serii, Norul, Trăsnetul și Tunetul). **T.** și toți zeii săi se retrag iarna în locuri cerești ferite, întorcându-se

primăvara, dacă sunt invocați de oameni; dacă la începutul primăverii Paruxti străbate cerul spre vest în mijlocul unei furtuni înseamnă că viața a reînceput firesc și **T.** privește pământul, fiind gata să primească *ofrandele dăruite de oameni. *Ritualul agrar de primăvară a fost comunicat inițiatic de Spiritul Apelor, în numele lui **T.**, și se conservă în cadrul unor *mistere sacerdotale. **T.** nu e reprezentat antropomorfic, fiind inclus însă în toate ființele și lucrurile lumii (într-un gen primitiv de viziune panteistă; → *panteism*); privirea lui se materializează în fulger, răsuflarea în vânt. Stelele, făcute de **T.** cu scopuri complexe, sunt destinate a-i călăuzi pe oameni la drum, iar la sfârșitul lumii ele vor cădea pe pământ și se vor amesteca printre oameni, anunțându-i că ei înșiși vor deveni stele. *Antropogonia efectuată de **T.** este de tip experimental, iar distrugerea omenirii este (sau poate fi) ciclică. La început, **T.** a făcut o stirpe de *giganți *(Ființele Minunate)*, pe care însă, nemulțumit, a distrus-o printr-un triplu *potop, compus dintr-o ploaie din cer și două puhoaie de ape revărsate din nord și din sud; iar când a oprit torentul dinspre nord-vest cu trupul unui bizon bătrân, Steaua Dimineții și Steaua Serii (Luceafărul de dimineață și Luceafărul de seară sau planeta Venus) au confecționat în sfârșit omenirea, Steaua Dimineții formulând o profeție escatologică: în preajma *sfârșitului lumii, luna se va face mai întâi roșie, apoi neagră – iar atunci va muri o mare căpetenie; după stingerea soarelui, Steaua Nordului, care rămăsese fixă de veghe, va pieri, iar Steaua Sudului va lua în stăpânire lumea, cât timp vor cădea pe pământ toate celelalte stele până când oamenii se vor pregăti să le ia locul. Bizonului, pus odinioară stavilă apelor, îi cade câte un fir de păr în fiecare an; când îi va cădea ultimul, nu va mai fi pe pământ nici o ființă. Dar **T.** dispune de 4 moduri de a distruge omenirea: apele, furtunile, focul ceresc, stingerea soarelui; făgăduiește însă a nu mai repeta potopul.

§ A. Dorsey, *The Pawnee Mythology*, Washington, 1906

Tistrya Divinitate antidemonică din **mitologia iraniană*, omologată cu steaua Sirius din cauza strălucirii acesteia și a rolului în marcarea sezonului pluvial; însă în perioada preavestică (→ *Avesta*), **T.** fusese adorat ca zeu al ploii și astrul binefăcător care dă pământului apă, fecundându-l și combătând astfel seceta adusă de *demonul **Apaosha*, dar și acțiunea nefastă a doi demoni feminini: *duhul răufăcător Pairika și personificarea foametei – Duzyairya. Războiul lui **T.** cu Apaosha, ridicat la proporții cosmice, se desfășoară cu victorii și înfrângeri până la duelul final din a treia zi, când „splendidul Tistrya îl înfrânge pe demonul Apaosha", îl alungă, „umflă și zbuciumă lacul" Vourukasha și, ridicându-se împreună cu steaua Satavaesha, după ce pe muntele Hindva apar norii, „împinge aburii limpezi, norii alcătuiți, iar o boare de vânt îi aduce întâi pe căile de unde începe Haoma cea nobilă și sporitoare de viață, de unde apoi un vânt zglobiu, adiind de la Mazda, aduce grindină și ploaie în felurite ținuturi și cetăți din cele șapte țări"; și apele lumii sunt „mișcate de Apam-napat" (*Avesta, Yasht*, VIII, 28–34).

Titani (grec. Τιτάνης) Grup potrivnic *zeilor olimpieni, din **mitologia greacă*. Angajat, ulterior emancipării sale, în războiul contra **T.** (→ *Titanomahia*), *Zeus cucerește universul. **T.** din prima generație (uranizii născuți de *Gaia de la *Uranos) sunt 12: 6 Titani: **Koios, *Krios, *Kronos, *Hyperion, *Iapetos, *Okeanos* și 6 Titanide: **Mnemosyne, *Phoibe, *Rhea, *Theia, *Themis* și **Tethys*; li se adaugă o nouă generație, născută din căsătorii consanguine: **Helios, *Leto*, cele 9 **Muze, *Atlas, *Epimetheus, *Prometheus*. Totuși, în *miturile clasice, unii **T.** și toate Titanidele devin apoi divinități recunoscute de *teologia greacă, venerate în cadrul *panteonului oficial, iar unele Titanide ajung soțiile unor zei olimpieni. **T.** sunt de fapt divinități arhaice, personificând mai ales forțele naturii, atât prin latura unor atribute pozitive, cât și în latura lor catastrofală. Considerați de tradiția greacă adesea irațional și necunoscând măsura și ordinea, ei reprezentau – în gândirea filosofiei mitologice – îndeosebi forța oarbă a violenței primitive; totuși interpretarea timpurie greacă era tendențioasă, căci în opera filosofilor epocii postsocratice (*Platon) și în opera tragicilor (în special Eshil), unii **T.** (Atlas, Mnemosyne, Themis și îndeosebi Prometheus) apar, dacă nu superiori, cel puțin egali olimpienilor. *Simbolul fabulistic din intepretarea religioasă clasică afirmă însă că, în Titanomahie **T.** au fost biruiți, fiindcă olimpienii erau călăuziți de înțelepciune și astfel au instaurat ordinea în univers, deși alegoria fundamentală conține ideea conflictului de concurență.

Titanide → *Titani*

Titanomahia *Războiul ceresc din **mitologia greacă*, purtat de **Zeus* zece ani, pentru înfrângerea tatălui său **Kronos* și a celorlalți **Titani*; prin aceasta, **T.** este *simbolul supunerii *timpului și are drept consecință cucerirea universului de către zeii olimpieni (sau cronizi).

tlachtli *Joc ritual cu mingea, de origine toltecă, practicat de toate popoarele din Valea Mexicului precolumbian (tolteci, azteci, maya, quiché) pe terenuri dreptunghiulare (ca niște alei pietruite, de aprox. 77 × 229 m), cu șiruri de bănci pe două laturi și cu ziduri verticale sau înclinate pe alte două. Inventat, după tradiție, de regele mitic toltec **Topiltzin* și practicat cu o minge sferică de cauciuc plin (2–4 kg), jocul se disputa între două echipe fiecare de câte 2–10 jucători, care, lovind mingea după un regulament riguros – numai cu genunchiul sau cotul, trebuiau s-o arunce prin inelul de piatră din zidul echipei adverse; mingea

fiind grea, jucătorii erau echipați cu costume și căști de protecție. Căpitanul echipei învingătoare reteza capul căpitanului învins, prezentându-se cu el în fața publicului compus din rege, suita sa, marii preoți și înalții demnitari. Joc ritual, **t.** reproducea jocul magic al *zeilor, care se credea că decid destinul lumii jucând **t.** în cer cu stelele (deci *mitul includea ideea sfericității astrelor). Jocul ritual terestru (care precede două jocuri moderne: rugby și base-ball) se disputa în numele zeului furtunii, **Huracan,* și al zeului ploii, **Tlaloc.* Mingile se făceau din „lacrimile albe ale arborelui sfânt" de cauciuc *(hevea)*, scurse din „rana" copacului; rituală era și confecționarea mingilor; statul aztec al lui Moctezuma primea în capitală (Tenochtitlan) – după *Codicele Mendoza* – 16 000 mingi anual, ca impozit de la cele 22 orașe din sud-vestul Mexicului. Scene rituale de **t.** figurează în basoreliefurile frizei unui palat din Chichen-Itza • Jocul cu mingea, consacrat adesea unor divinități locale, dar fără amploarea din Valea Mexicului, s-a practicat și în restul lumii: în Hellada: *aporraxis* – minge lovită, *ourania* – minge prinsă din aer, *episkyros* – minge lovită cu piciorul (mingile fiind de bășici sau cârpe); menționat neclar și în Egipt, jocul se practica mai ales la Roma (îndeosebi *paganica*), devenind însă profan; mingea romană *(pila)* nu avea semnificație religioasă, numai ludică *(pila ludere)*; totuși Plautus spune: „zeii se joacă cu noi, oamenii, ca și cu niște mingi" *(di nos quasi pilas homines habent – Truculentus,* v. 706), dublând fără să știe concepția aztecă despre destinul omenesc în palma zeului sau sensul simbolic al jocului **t.**

Tlaloc Zeul aztec al ploii și al trăsnetului (corespunzând totonacului **Tajin,* zapotecului **Cocijo* și zeului maya **Chaak*), dar și ocrotitorul munților și al fântânilor; în epoca de consolidare a *religiei aztece, devine zeul suprem și e adorat drept cel mai mare binefăcător, întrucât atunci este socotit și protectorul decisiv al germinației *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*. Zeu al Sudului, având albastrul drept culoare simbolică, locuiește în primul din cele 13 ceruri: *Tlalocan* (Țara apelor și a ceților), de unde trimite ploile și trăsnetele. În reprezentările plastice, totdeauna antropomorfe, din ambele sale mâini curge apa, iar la picioarele lui se zbenguie animale marine.

Tlayyamanac Zeiță nahuatlă (poate preazteacă), un fel de *Atlas feminin, având un epitet ciudat: „Cea care sprijină pământul" *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*.

Tlazoltéotl, Stranie zeiță *htonică aztecă *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* a *Pământului (Maica Gliei) și a tuturor deșeurilor *vieții, a tuturor *păcatelor carnale, a murdăriei și gunoaielor *(Tlaelquani* – Mâncătoarea de spurcăciuni), dar și protectoarea nașterilor (ea însăși mamă a zeului *Cinteotl, al porumbului), numită în acest caz *Toci* – Bunica Oamenilor, cu semnificație dublă: fertilitatea absolută și *moartea totală; în acest complex atributiv, **T.** este de fapt divinitatea integrală; ea ocrotește fertilitatea totală (porumbul recoltat, uscat și depozitat pentru consum), de asemenea fecunditatea femeilor și femelelor animale, iar în contrast patronează războiul și moartea. În șirul de ceremonii rituale din cadrul cultivării și recoltării porumbului, ultimul *ritual, al porumbului copt (adică la sfârșitul recoltării), era îndeplinit de azteci în numele acestei zeițe, în ipostaza *Toci,* într-o formă complexă cu numeroase semnificații simbolice: femeia de *sacrificiu, figurând ipostaza agrară a zeiței, purtând tocmai de aceea, pe durata ceremonială, numele *Toci,* era decapitată și scalpată, scalpul ei servindu-i ca mantie altui figurant – un preot considerat renăscut din *Toci*; după defilarea războinicilor prin fața lui, el devenea un **țap ispășitor* (în semnificația ipostazei în care **T.** preia toate *păcatele lumii), iar în acea etapă se executau câteva *dansuri rituale, apoi regele, urmat de un imens alai popular, arunca în fața figurantului renăscutei *Toci* tot ce îi cădea în mână, alungând-o pe zeiță din țară; iar când preotul figurant, înfășurat în pielea femeii sacrificate, ajungea la graniță, el spânzura simbolic scalpul cu brațele deschise și astfel încheia ritualul. **T.** era venerată cu evlavie pentru că, fiind *simbolul pământului care devorează totul, oamenii credeau că ia asupra ei, înghițindu-le, toate păcatele omenești; în cultul zeiței **T.** s-a născut prima dată la azteci și ritualul spovedaniei, oferind absolvirea totală de păcate, dar putându-se face o singură dată în viață. Uneori, **T.** era reprezentată călărind pe o coadă de mătură, ca vrăjitoare; alteori ținea într-o mână un șarpe, probabil ca simbol falic.

Tloque Nahuaque *(Stăpânul din preajmă)* Zeul aztec creator *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, „cel datorită căruia trăiesc toți", donatorul primordial al oricărei vieți (chiar și al vieții sale proprii, întrucât s-a născocit el însuși pe sine), căutătorul de adevăr și zeul care hrănește omenirea; în sens mai abstract, era socotit totodată vecinătatea cosmică apropiată, nemijlocită, în această ipostază fiind confundat, rareori, în semnificație numai atributivă, cu dualitatea supremă *Ometeotl.

toaca Instrument muzical elementar, compus dintr-o placă lungă din lemn (sau metal) de rezonanță, în care se bate ritmic cu unul sau două ciocane speciale; descinde din familia tam-tamului, având la origine litofonul arhaic, dar reconstituită probabil din gongul oriental; la sumerieni se citează un tip de toacă: *pukku,* un alt tip, de asemenea cu funcție sacră, găsim la grecii antici: ἀγια ξυλα; romanii utilizau o zornăitoare profană: *crepitaculum,* deși termenul românesc provine din lat. *toccare* (a toca). În practica Bisericii ortodoxe românești, **t.** are, alături de *clopot, funcția de convocator la liturghie;

prezentă frecvent în **mitologia românească,* are un rol esențial în ritualistica defensivă *(→ exorcism),* de o mare forță sacrală.

To Korvuvu Zeu sau erou mitic melanesian, adorat de triburile din peninsula Gazelei *(→ mitologii din Oceania),* având un rol în *antropogonie. Una din isprăvile lui: uciderea unui uriaș porc monstruos. De obicei **T.K.** e secundat de fratele său *To Kabinana*; fiind tineri, își fac amândoi femei din nuci de cocos, dar **T.K.** își scapă stângaci nuca lui pe pământ, încât partea inferioară (cea „fără ochi") se strivește, socotindu-se că de atunci o parte dintre femei sunt urâte și cu nasul turtit. Nerozia lui **T.K.** produce și alte pagube; el a plăsmuit rechinul, ca să poată prinde mai mult pește, însă rechinul lui, nemulțumit cu peștele, a început să prindă și oameni; altă dată, când mama sa era în cursul actului magic de întinerire și își lepădase pielea bătrână ca să și-o schimbe cu una tânără, **T.K.** a strigat-o speriind-o și făcând-o să nu mai deosebească pieile, ba chiar să n-o mai poată regăsi pe cea tânără, astfel că oamenii, de atunci, au devenit muritori; în concepția melanesiană, mortalitatea omenească nu se datorește decât uitării artei străvechi a schimbării periodice a pielii. Într-o variantă, *To Korvuvu* și *To Kabinana* au pescuit pământul din adâncul mării (ca și **Maui*).

Tokarev, Serghei Aleksandrovici Etnograf sovietic și istoric al fenomenului religios general, profesor de etnografie la Universitatea din Moscova (1899–1989). **T.** nu acceptă o istorie propriu-zisă a *religiilor ca întreprindere științifică în cadrul culturii, întrucât concepția dogmatică marxistă a istoricului vizează numai prezența particulară a religiilor în istoria omenirii: „Dar o istorie independentă a religiilor nu există; acest lucru l-a relevat chiar Karl Marx. Istoria religiei este reflectarea oamenilor înșiși. Religia este o formă a conștiinței sociale în care se reflectă denaturat existența socială, adică condițiile vieții materiale a oamenilor. Îndată ce se schimbă această existență, se schimbă și reflectarea ei religioasă" (în prefața *Din partea autorului,* reprodusă în trad. rom. din ed. III, *Religia în istoria popoarelor lumii,* București 1982, p. 15). În alte scrieri, **T.** – continuând tradiția lui V. G. Plehanov – supune unei critici marxiste alături de obiect și teoria generală a *animismului, considerând că animismul e prezent în orice religie; de asemenea **T.** s-a ocupat de rădăcinile sociale ale formelor de *tabù, ca și de căutarea cu orice preț a unei esențe sociale a *totemismului. În 1980–1982, a apărut o amplă lucrare enciclopedică, asumându-și exhaustivitatea, însă tratând subiectele preferențial, despre *miturile popoarelor lumii, sub îngrijirea lui **T.**, care figurează ca redactor principal; într-o introducere, semnată împreună cu E. M. Meletinski, *mitologia ca fenomen general e tratată drept fantezie pură; mitologiile primitive, „deși se află în strânsă legătură cu religia", totuși nu pot fi „alăturate" religiei; iar „în pragul societății de clasă" mitologia e supusă „unei transformări substanțiale", *zeii, semizeii, eroii, *demonii „intră în relații complexe" de „rudenie, matrimoniale, ierarhice" (*Мифы, народов мира,* I, p. 14). Lucrările lui **T.**, potrivit observației prefațatorului traducerii românești din *Religia în istoria popoarelor lumii,* Paul Popescu-Neveanu, se disting prin „fermitate ideologică remarcabilă". Dar ele rămân tocmai de aceea în afara problemei.

§ *Ранние формы религии и их развитие,* Москва, 1964; *Мифы народов мира. Энциклопедия,* I–II, главный редактор С. А. Токарев, Москва, 1980–1982

Toma din Aquino *(Tommaso d'Aquino*; *Thomas Aquinas)* Călugăr catolic dominican (1225–1274), filosof scolastic, teolog catolic și Doctor al Bisericii (predând la catedrele de *teologie din universitățile de la Roma, Bologna, Neapole și mai ales Paris), care a realizat, în felul său, o îmbinare între filosofia aristotelică și doctrina catolică *(→ creștinism)* într-un cadru de gândire înclinată spre raționalism, enunțând principiul armoniei între *credință și rațiune, adică între *religie și știință. Discipol al lui Albert cel Mare (Albert von Bollstädt – dominican și teolog catolic, totodată important filosof scolastic și savant experimentalist), **T. din A.** cunoaște apoi temeinic filosofia lui Aristotel (pătrunsă în Occidentul medieval datorită învățaților arabi, în sec. X–XI, în special lui Avicenna), care astfel devine prin el accesibilă teologiei creștine. Având numeroși adversari în timpul vieții și în primele decenii de după moarte, dar și respectat, **T. din A.** este invitat de papa Grigore X *(→ papi)* la Conciliul ecumenic XIV (al II-lea din Lyon), în 1274, ca unul dintre cei mai de seamă Doctori ai Bisericii, unde însă teologul nu a mai putut ajunge, murind în călătorie, la popasul de la mânăstirea Fossa Nuova. Postum, i s-a decernat titlul de *Doctor angelicus,* iar în secolele următoare, doctrina sa a devenit instrumentul principal al teologiei catolice în lupta ei împotriva *ereziilor și disidențelor schismatice (mișcarea lui Jan *Hus, *Reforma etc.), pentru ca din 1879, prin ratificarea vaticană enunțată în enciclica *Aeterni Patris,* doctrina tomistă să devină filosofia catolică oficială *(→ tomism).* Cercetarea filosofică a lui **T. din A.** s-a consacrat cu profunzime – deopotrivă cu vocația sa fundamentală pentru teologie – metafiziciii și logicii, teoriei cunoașterii și antropologiei. Ca metafizician, în cadrul – cum o numea el – *teologiei naturale,* a inclus cele 5 demonstrații ale existenței lui *Dumnezeu. Privind cu evlavie, dar și cu acribie filosofică, *dogma existenței lui Dumnezeu (spre deosebire de afirmația din epoca *patristică după care această existență este de la sine înțeleasă, deci evidentă,

spre deosebire de sf. *Augustin, în concepția căruia Dumnezeu poate fi găsit în străfundurile sufletești ale omului, spre deosebire chiar de baza apriorică din demonstrarea ontologică a lui *Anselm de Canterbury, insuficientă pentru optica teologiei naturale) **T. din A.** – care refuză orice dovezi apriorice, consideră necesară demonstrația rațională; el își deduce cele cinci dovezi din mișcarea *(ex motu)* universală ce își are inevitabila sa cauzalitate; din rațiunea cauzei producătoare *(ex ratione causae efficientis)*; de la noțiunea de întâmplare și necesitate *(ex contingente [possibili] et necessario)*; de la treptele desăvârșirii *(ex gradibus perfectionis)*; din deducția guvernării divine a lumii *(ex gubernatione rerum)*. Esența lui Dumnezeu se identifică în existența lui, însă *essentia* și *esse* sunt neidentice în creația divină, creată fiind esența care a dobândit existență; astfel, *ens* (tot ce există) coincide cu *unum* (unul) – *verum* (adevărat) sau *bonum* (bun). **T. din A.** definește pe Dumnezeu în primul rând prin independența lui absolută față de lumea terestră și de lumea cerească și prin dependența lor totală față de el. Gândirea lui **T. din A.** a găsit o variantă originală în tradiția scolastică a *teoriei celor două adevăruri contrare* (pe baza căreia avea să fie atacat el însuși de arhiepiscopul Parisului, Étienne Tempier, trei ani după moarte); deosebindu-se și de școala din Chartres (care constata legalitatea obiectivă a contradicțiilor dintre afirmațiile științei și ale religiei) și, cu atât mai mult, de concepția lui *Maimonides sau a lui Roger Bacon (*Doctor mirabilis*), **T. din A.** vede o deosebire totală între știință și religie prin metoda diferențiată de a obține adevărul, știința și filosofia deducându-și adevărurile din experiment și rațiune, iar teologia obținându-și propriile adevăruri din *revelație și din Sfânta Scriptură *(→ Biblia)*; totuși, deosebirea radicală de metodă nu deosebește decât parțial obiectul fiecăreia. Pe de altă parte, teologul constată că teologia are unele dogme care necesită o fundamentare filosofică; astfel, el consideră că există dogme ale credinței care *pot* fi înțelese rațional (existența și unicitatea lui Dumnezeu, nemurirea sufletului) și altele care *nu pot* fi înțelese cu ajutorul rațiunii (geneza, trinitatea, *păcatul originar). Raportul între teologie și filosofie a fost stabilit de **T. din A.** într-un postulat care, față de teologia anterioară, era un pas înainte, dar care nu a reușit să supraviețuiască în sine: *„filosofia este serva teologiei“* (în sensul că teologia utilizează filosofia și principiile rațiunii spre a face revelația mai accesibilă minții omenești); teologia, ca *„sacra doctrina“*, se întemeiază însă în ultimă instanță pe lumina *revelației (lumen divinae revelationis)*. În teoria cunoașterii (în cadrul căreia filosoful postulează că știința nu este înnăscută), construită de **T. din A.** pe ideea existenței reale a universului, el afirmă că omului îi sunt accesibile două căi cognitive: simțul și intelectul. În logică (de fapt în logica modală), gânditorul stabilește 6 factori modali: adevărat, fals, necesar, posibil, întâmplător, imposibil. În antropologia sa, el privește individul uman ca pe o unire a sufletului cu corpul pe care îl animă, sufletul fiind imaterial și substanțial, fără a reprezenta el singur omul, pentru că se realizează numai prin trup și nu este numai motorul trupului care ar acționa din afară, ci e forma lui substanțială și unică, iar intelectul este esență numai la Dumnezeu, la om nefiind decât potența esenței, de unde rezultă, după **T. din A.**, că nu intelectul cugetă, ci omul prin intelect. Ampla operă a lui **T. din A.** este un sistem bine închegat, egal sieși. Metodologia, firește, scolastică, urmărește ca fiecare *articulus* (secțiune) să debuteze prin expunerea tuturor argumentelor favorabile tezei pe care autorul o combate, iar după aceea, punct cu punct, sunt demontate toate afirmațiile adverse printr-o riguroasă contraargumentație. *Summa Theologiae* (scriere foarte vastă, se pare neterminată, conținând 3 000 secțiuni tematice) – ultima operă a lui **T. din A.** și cea mai celebră, este o încununare a eforturilor teologului filosof de a construi baza filosofică a creștinismului catolic. Această lucrare, care păruse a revoluționa inițial gândirea catolică, a devenit ghidul dogmatic al Bisericii catolice după care, timp de 7 secole, a fost măsurată *credința și au fost clasificate orice afirmații neconforme normelor tomiste, drept *erezii. Concepția christică e cuprinsă în această frază sintetică: „În misterul Întrupării trebuie să vedem mai curând mișcarea de pogorîre a deplinătății dumnezeiești în profunzimile naturii umane, decât mișcarea de înălțare spre Dumnezeu a naturii omenești, presupusă ca preexistentă“ (*Summa Theologiae,* III, 34); tot astfel e rezolvată vechea întrebare a coexistenței binelui și răului: „Nimic nu poate fi rău în esența sa. Este demonstrat că fiecare ființă, în măsura în care este ființă, întruchipează binele și că răul nu există decât ca o parte a binelui“ (*op. cit.*, I, B 49, a3), deoarece *Diabolus est caput omnium malorum* – „Diavolul e capul tuturor relelor“ *(op. cit.,* III, *8,* 7*)*. Prima dintre cele două *sume* ale lui **T. din A.** – *Summa de veritate catholicae fidei contra gentiles (Suma adevărului credinței catolice împotriva păgânilor),* numită ulterior adesea și *Summa Philosophiae,* din cauza referirilor rare la Scriptură și a abundenței asertiunilor strict filosofice, este o operă polemică, atacând filosofia arabă ale cărei idei, răspândite în scolasticismul latin, păreau să impurifice credința creștină. Alte opere sunt consacrate fie comentării diferitelor texte biblice, fie comentariilor pe teme teologice și filosofice (asupra scrierilor telogice ale lui Boetius, asupra „Numelor divine“, asupra „Areopagiticului“ ș.a.), fie dezbaterii unor probleme controversate *(Questiones disputatae)*, fie în sfârșit, unor tratate preponderent filosofice (*De unitate intellectus*

contra averroistas – contra discipolilor lui Averroes, în problema disputată a unității intelectului; *De ente et essentia* – despre existență și esență). În sec. XX, opiniile despre opera lui **T. din A.** sunt împărțite chiar în aria gândirii creștine, iar demonstrațiile și postulatele filosofului nu mai pot fi considerate infailibile, chiar dacă, în 1323, *Thomas Aquinas* a fost canonizat sfânt (Sfântul Toma). Dacă pentru filosoful catolic Jacques *Maritain, important neotomist *(→ tomism),* **T. din A.** este „profetul rațiunii" și „apostolul vremii noi" *(De Bergson à Thomas d'Aquin,* Paris, 1947, p. 132*)*, pentru teologul protestant Henri Verbist, el „era un geniu autentic, însă un geniu al sec. XIII". Tezele fundamentale ale lui **T. din A.** au pălit sub presiunea timpului, însă nu numai pentru că acest partizan al rațiunii crezuse integral în normalitatea *miracolului, dar mai ales fiindcă doctrina sa, intrată în impact cu dezvoltarea gândirii științifice de după Renaștere, a pătruns într-o epocă în care scolasticismul căpăta tot mai larg un sens peiorativ.

§ Thomas Aquinas, *Opera omnia,* I–XXV, Parma, 1852–1873; ed. nouă, New York, 1948; A. D. Sertillanges, *Saint Thomas d'Aquin,* Paris, 1928; Jacques Maritain, *De Bergson à Thomas d'Aquin,* Paris, 1947; J. Hessen, *Thomas von Aquin und wir.* Monaco–Basel, 1955; M. D. Chenu, *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin,* Paris, 1955; Umberto Eco, *Il problema estetico in San Tommaso,* Torino, 1956; G. K. Chesterton, *St. Thomas Aquinas,* Garden City, 1957

tomism Curent filosofico-teologic în cadrul *creștinismului catolic, întemeiat pe filosofia lui Aristotel și pe scolasticismul medieval și dezvoltat din învățătura lui **Toma din Aquino* (1225–1274), călugăr dominican italian și Doctor al Bisericii. Doctrina tomistă, reprezentând un progres în istoria doctrinelor teologice creștine, de la *patristică până la primii teologi aparținând filosofiei scolastice, rezidă în îmbinarea între filosofia aristotelică și doctrina catolică pe temeiul unei tendințe ponderate spre raționalism și al enunțării principiului armoniei între *credință și rațiune, adică între *religie și știință. Dreptul la gândirea filosofică în **t.** este limitat prin postulatul formulat de Toma din Aquino: „filosofia este serva teologiei", în care se află cauza îndelungatei anchilozări a gândirii europene aflate sub controlul sau influența catolicismului. Totuși, în 1879, papa Leon XIII (prin enciclica *Aeterni Patris; → papi*) a stabilit principiile de reconsiderare a filosofiei tomiste, care a fost de altfel totdeauna filosofia oficială a Bisericii catolice. Potrivit justificării tomiste, *teologia utilizează filosofia și principiile rațiunii, cu scopul de a ajuta mintea omenească să înțeleagă *revelația divină. **T.** consideră, în virtutea argumentării întemeietorului său (care a și formulat 5 demonstrații ale existenței lui *Dumnezeu), că esența lui Dumnezeu identificându-se în existența lui, ele sunt neidentice în creația divină; tot astfel, **t.** acceptă *dogme inteligibile rațional (existența și unicitatea lui Dumnezeu, nemurirea sufletului) și ininteligibile altfel decât prin credință (geneza, trinitatea, *păcatul originar). Răul, absent în sine, există numai ca o parte a binelui, cauza lui generală fiind numai *Diavolul, generatorul tuturor relelor. În acest plan, cosmologia tomistă (care, sub influența concepției ierarhiei din opera lui Dionisie Areopagitul, își reprezintă universul mai mult în optică socială decât cosmologică sau metafizică, ca pe o societate feudală) ajunge la concluzia că „perfecțiunea Universului impune o inegalitate a lucrurilor, întru înfăptuirea tuturor treptelor desăvârșirii" (*Summa Theologiae,* I, q, 48, 2e); așadar, răul din lume nu este decât aparența în spatele căreia se ascunde binele. În cadrul acestei armonii divine universale, desigur, lumea noastră e un unicat cosmic, singura operă a voinței divine, căreia i-au stat la îndemână infinite posibilități, dar care s-a decis pentru această variantă în virtutea armoniei generale. În întreaga doctrină tomistă, J. *Maritain a văzut o predică constantă asupra „întâietății spiritului" (*Primauté du spirituel,* Paris, 1927, p. 121). Alții (H. Verbist) constată în schimb artificialitatea menținerii **t.** ca doctrină oficială a Bisericii (*Les grandes controverses de l'Église contemporaine,* Verviers, 1971, p.177) Chiar dacă **t.** a reprezentat un pisc în dezvoltarea gândirii scolastice, totuși acest „aristotelism scolasticizat" (V.V. Sokolov) nu a putut evita criza. Efortul de salvare prin regenerarea sa în *neotomism* a răspuns unei necesități de criză, când Biserica catolică se simțea amenințată din afară, ca și dinăuntru, de ostilitatea față de rațiune și căuta o ieșire din impas. În concepția sa despre lume, noul curent oferea un sistem integral, refuzând ideea că lumea ar fi o entitate absurdă ori locul de abandonare a omenirii (cum susțin existențialiștii) sau rezultatul jocului aleator al activității omenești (ca pentru pragmatici), lumea fiind, dimpotrivă, o creație reală operată de Dumnezeu, cu legile ei interne, situată pe diverse niveluri și conținând diverse aspecte. Astfel, în gândire este important în primul rând bunul simț, dar deopotrivă cu acesta și precizia logicii scolastice. În cunoaștere, se subliniază primatul metafizicii care, izolată de științele particulare, le dictează conduita (adică propriile ei principii), deoarece numai metafizica are raport cu infinitul și transcendentalul. Printre cei mai importanți gânditori neotomiști sunt: *Jacques Maritain* – modernizator al credinței și partizan al unui *umanism integral* al civilizației creștine, ca și al *democrației creștine* – pentru care există posibilitatea unei armonii între credință și rațiune, iar dezvoltarea societății omenești rezidă în tendința sufletului nemuritor spre opera dumnezeiască, în lumina revelației oferite de **Evanghelie*; *Étienne Gilson* – care vede în sistemul tomist o filosofie a viitorului, iar în realizarea armoniei între filosofie

și teologie, o consecință inevitabilă a rațiunii; *H. Meyer* – pentru care existența lui Dumnezeu poate fi înțeleasă prin existența lumii; *Gustav Wetter,* călugăr iezuit specializat în istoria filosofiei și în filosofia marxistă, care consideră gândirea materialistă incompatibilă cu dialectica; *F. van Steenberghen,* ocupându-se de ontologia și epistemologia tomistă; *A. Sertillanges*, unul dintre primii neotomiști francezi, consacrat exegezei operei filosofice a lui *Toma din Aquino.* Neotomiștii, dezvoltând ideea tomistă a analogiei existenței *(analogia entis),* împart lumea în *necreată* și *creată,* în *supranaturală* și *naturală,* astfel că și existența are două calități: ideală sau logică și intențională sau naturală; limita cunoașterii științifice o constituie, pentru neotomiști, problemele referitoare la esența existenței, ele nefiind decât de competența religiei și filosofiei, cunoașterea științifică neputând ajunge decât până la cauzele secunde. Dumnezeu așadar reprezintă existența absolută în care esența și existența coincid, existența absolută fiind acțiune spirituală pură și, în consecință, Dumnezeu apărându-i gândirii omenești drept cauza primordială a lumii, adică izvorul a tot ce este; ca atare, forma supremă, *Forma formelor* (Dumnezeu), nu este legată de materie, deoarece anume ea creează materia primordială, cu întreaga varietate de forme concrete. *Neotomismul* a născut deci spre o universalizare filosofico-teologică ce trebuie să opereze contopirea tuturor valorilor spiritului (credința și raționalismul, *contemplația și pragmatismul, individualismul și *ecumenismul) într-o unitate coerentă.

§ G. Manser, *Das Wesen des Thomismus,* Freiburg, 1949; P. Grenet, *Le thomisme,* ed. II, Paris, 1956; Étienne Gilson, *Le Thomisme. Introduction à la philosophie de saint Thomas d'Aquin,* Paris, 1942; id., *Existentialisme chrétien,* Paris, 1948, id., *La philosophie et la théologie,* Paris, 1960: Jacques Maritain, *De Bergson à Thomas d'Aquin,* Paris, 1947: id., *Humanisme intégral,* Paris, 1936; id., *Approches de Dieu,* Paris, 1953; A. Sertillanges, *La Philosophie de saint Thomas d'Aquin,* Paris, 1940: F. van Steenberghen, *Erkenntnislehre,* Zürich, 1950: H. Meyer, *Thomas von Aquin,* Paderborn, 1961

Tonacacihuatl *(Doamna-cărnii-noastre)* Zeița aztecă a nutriției, soția zeului **Tonacatecuhtli* *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).*

Tonacatecuhtli Zeu aztec dispunând de însușiri creatoare parțiale, venerat ca zeu al hranei, al întreținerii funcțiilor vitale *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*; când e numit „Domnul reazemului nostru" și considerat căpetenie a tuturor *zeilor și stăpân al omenirii, e adorat (împreună cu soția sa, **Tonacacihuatl*) ca formă concretă divină a marii dualități supreme **Ometeotl.*

Tonatiuh Zeu solar aztec (sau însuși *Soarele) și divinitatea care patronează a 5-a eră nahuatlă *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* adică era prezentă: 4-Mișcare *(→ sori).* Aztecii considerau *cerul lui **T.** un *Paradis unde se stabileau după *moarte cei căzuți în războaie, cei sacrificați, femeile moarte în timpul lehuziei, regii și negustorii pierind în călătorie. Iconografia aztecă îl reprezintă ca tânăr cu fața împurpurată și cu pletele de culoarea focului, de obicei așezat pe fundalul unui mare disc solar. Pentru a i se întreține perpetuu tinerețea, în cadrul *ritualului specific, i se aduceau zilnic *ofrande sacrificiale de sânge viu, ca să nu moară noaptea – cât trece prin lumea subterană; iar în arcul ceresc străbătut până la zenit, **T.** este însoțit cotidian de sufletele celor sacrificați pentru întinerirea lui, precum și de ale soldaților căzuți în războaie.

Tongoenabiagus Zeu lusitan autohton, adorat pe țărmul atlantic al Iberiei (teritoriul actualei Portugalii), până în epoca romană; dintre atribute, i se presupune doar chezășia *jurămintelor (patronând râul invocat de lusitani ca martor).

Topiltzin: *Topiltzin Akxitl Quetzalcòatl* Rege mitic toltec *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* zeificat, care în sec. X ar fi condus expansiunea toltecă spre țărmul american oriental, de la Tabasco până în Yucatan; apoi socotit uneori încarnarea zeului **Quetzalcòatl*, fiindcă domnise ca rege în orașul Tula, reședința terestră a zeului. E amintit vag în **Popol Vuh,* iar *Analele de la Quauhtitlàn* îi atribuie invenția *jocului ritual cu mingea de cauciuc, **tlachtli.*

totem (algonkin *ototeman* – el e rudă cu mine). Noțiune simbolică referitoare la *strămoșii tribali, imaginați sub formă de animale, păsări, insecte, plante sau obiecte, ca eroi anteriori clanului sau tribului (cu genealogie legendară sau fictivă), amintirea cărora trebuie cultivată spre binele comunității și urmași. Caracteristic populațiilor primitive, **totemismul* e un sistem de religie rudimentară, cu rigori sociale, operând asupra vieții și activității (mai ales în societățile de vânători, pescari, crescători de animale) din cadrul clanului ori tribului; fiind o formă spirituală timpurie (preagrară) a comunităților în primul rând cinegetice, **t.** confirmă relațiile consanguine ale ginții, extrapolate la întreaga natură. În sec. XX, totemismul mai e răspândit sensibil la triburile australiene, unde există chiar *ritualuri totemice, compuse din recitări, invocații, gestică și mimică rituală, totul după scenarii orale fixe. *Cultul animalelor și plantelor se sprijină, în *totemism*, pe *credința în legăturile de rudenie descendentă între **t.** (strămoșul – animal sau plantă), adică *arhetipul clanului, și grupul de urmași presupuși ai aceluia: strămoșii umani care au trăit în epoca viselor *(*alcheringa)*; de aceea un **t.** este *tabù, animalele totemice neputând fi vândute sau ucise, nici vătămate: adesea triburile australiene, văzând un animal totemic mort, instituie doliul colectiv, iar cadavrul animalului este înmormântat cu ceremonie rituală; dacă un **t.** e simbolizat de o vietate comestibilă, uciderea lui e permisă numai o dată pe an în cadrul *sărbătorii cultuale numite generic

intichiuma. La australieni, orice **t.** (animal sau om cu nume de animal) își trăiește viața mitică vânând, efectuându-și activitățile biologice sau, dacă e **t.** uman, și rituale ori sociale, apoi moare socotindu-se că se transferă într-un copac, într-o stâncă; australienii cred adesea că omul este încarnarea propriului său **t.**: *ratapa*, adică embrionul uman supranatural care pătrunde într-o femeie lăsând-o gravidă. Sunt și cazuri când animalul totemic este chemat să judece pricinile clanului. Dar la unele triburi din centrul Australiei există și credința în forța magică ce poate fi *exercitată de om asupra totemului său*; astfel prin ritualuri magice, un **t.** poate fi determinat să se înmulțească (engl. *increase rites*). Categoriile totemice sunt variabile geografic: în zonele cu vegetație săracă, unde oamenii se hrănesc îndeosebi cu vânat, totemuri sunt mai ales animalele, în ținuturile tropicale sau ecuatoriale predomină însă totemurile vegetale. Etnografii au clasificat în Australia 704 **t.** (printre care 56 sunt însă fenomene ale naturii: *soarele, *focul, *apa, vântul, și constituie prima treaptă rudimentară de trecere spre o *mitologie propriu-zisă). De altfel, totemurile ca atare sunt pretutindeni respectate, temute chiar, însă niciodată adorate ca divinități. Există însă, în multe mitologii formate, *zei de origine totemică (*Fu Xi – în **mitologia chineză*, *Athena – în **mitologia greacă*, numeroase divinități din **mitologia egipteană* – *Anubis, *Sehmet, *Apis, *Uto sau în **mitologia scandinavă* – *Loki, *Gharmr; tot astfel, unele personaje totemice nedivine din **mitologia biblică*: Rahel, Shimôn); dar deopotrivă vechile *culte totemice dăinuie, mult după dispariția lor, în substratul discret al societăților civilizate, chiar în afara credințelor religioase: în embleme (lupoaica romană) și în heraldică. O formă totemică interesantă avea populația precolumbiană maya: **nahual*, care era un *alter-ego* uman sub forma unui animal silvestru: fiecare om având un nahual al său în junglă, pieirea acestuia atrăgea, așadar, moartea omului respectiv. În cadrul totemismului, triburile primitive cred în existența riguroasă a unor *centre totemice*: aceste spații sacre sunt locurile unde, în vechime (după observația lui Radcliffe-Brown) au locuit anumiți strămoși și au creat aceste spații sacre; iar toate „ritualurile alimentare celebrate între hotarele ariei sacre a centrului totemic nu sunt decât imitația și reproducerea gesturilor săvârșite *in illo tempore* de ființele mitice" (Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1975, p. 310). Asemenea centre își pierd anevoie prestigiul; istoria religiilor atestă transmiterea lor, adesea, de la o populație la alta sau chiar de la o religie la alta.

§ A. van Gennep, *Tabou et Totémisme à Madagascar*, Paris, 1904; id., *L'Etat actuel du probléme totémique*, Paris, 1920; James George Frazer, *Totemism and Exogamy*, I–IV, London, 1910–1927; Sigmund Freud, *Totem und Tabù*, Leipzig–Wien, 1913; E. Vatter, *Der Australische Totemismus*, Hamburg, 1929; R. Makarius, *L'origine de l'exogamie et du totémisme*, Paris, 1961; Claude Lévi-Strauss, *Le Totémisme aujourd'hui*, Paris, 1965 (trad. rom., în vol. *Gândirea sălbatică*, București, 1970)

totemism Formă religioasă, primitivă, de origine arhaică, bazată pe *credința în totemuri *(→ totem)* și în rudenia oamenilor (indivizi și triburi) cu ele. Forme de **t.** activ se mai pot întâlni azi în Australia și la amerindienii din America de Nord. Asupra **t.** ca formă de *religie inferioară, s-au formulat peste 50 teorii. Printre primii cercetători care s-au ocupat de **t.** sunt J. Lubbock *(The Origin of Civilization*, 1870) și J.F. MacLennan *(The Worship of Animals and Plants,* 1869), apoi J.G. *Frazer (*Totemism*, 1887; dar autorul avea să revină, mai amplu, în lucrarea în 4 vol. *Totemism and Exogamy*, 1910). J. Lubbock considera **t.** un anumit stadiu în dezvoltarea religiei; mai târziu, pentru F.B. Jevons (*An Introduction to the History of Religion*, 1896), **t.** este un contract sui-generis asupra amiciției și ocrotirii încheiat între om și o specie de animal. J.G. Frazer nu a rămas la o singură definiție a **t.**; în cea mai timpurie, consideră **t.** un derivat al *animismului, totemul putând fi în acest caz un fel de „suflet exterior"; mai târziu, a văzut în **t.** un tip de *magie socială orientată asupra proliferării utilitare a speciilor totemice, iar trecerea de la acest **t.** la religia propriu-zisă nu s-ar fi produs decât atunci când s-a efectuat trecerea societății de la „democrația primitivă" la „despotism". După S. Freud (*Totem und Tabù*, 1913), **t.** rezidă în transferul afectelor negative, prin mijloace simbolice, de la tatăl de familie sau de la șeful de trib, asupra animalului totemic. E. *Durkheim, ca sociolog *(Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912*)* a definit **t.** ca o personificare emblematică a forțelor sociale, sesizate vag de fiecare individ. Pentru C. *Lévi-Strauss *(Le Totémisme aujord'hui*, 1962*)*, în **t.** „funcția are întâietate asupra structurii", așa că, definit prin ambiguitatea sa, totemismului i se refuză realitatea socială.

Toyotama *(Perla Bogată)* Zeiță marină, din **mitologia japoneză*, sau numai prințesă divină a mării, sora altei prințese marine, *Otohime*, și fiica zeului marin *Rin-Jin*, supranumit *Regele Dragon*.

transsubstanțiere În *teologia creștină, transformarea miraculoasă a substanței din *pâinea* și *vinul* împărtășaniei, în *trupul* și *sângele* lui *Isus Christos. Împărtășania (sau eucharistia), oferind credincioșilor, în cadru de mister religios (taină sacră), pâinea și vinul ca *sfinte daruri*, le transmite astfel harul (grația) lui *Dumnezeu. După definiția catolică (formulată la Conciliul din Trent, 1563), pâinea și vinul eucharistiei conțin în realitate și în substanță – corpul, sângele, sufletul și divinitatea lui Christos. După unii comentatori, teologia creștină a construit argumentația **t.** eucharistice pe temeiul teoriei cauzelor care a fost preluată de la

Aristotel. Raționalistul Berengerius (Béranger de Tours, 1000–1088) a atacat *dogma **t.**, considerând-o un fapt contra naturii, o afirmație irațională, și explicând imposibilitatea transferului pâinii în trup divin fără modificarea formei ei materiale. Câțiva dintre reformatorii religioși (îndeosebi Amaury de Bène, John *Wiclyffe, Jan *Hus) nu au admis nici ei dogma **t.**

tremurici Subsectă creștină periferică *(→ sectă; creștinism)* desprinsă din *cultul sectant *penticostal. Cântând psalmi, credincioșii se prăbușesc la pământ, zvârcolindu-se și țipând ca semn că *Sfântul Duh a pogorît asupra lor.

Triçānku; *Matañga* Înțelept mitic *(*rișii)*, în **mitologia vedică*, domnitor în orașul **Ayodhyā* și care a decis să se urce la *cer încă din timpul vieții: aruncat însă de acolo, a rămas suspendat între cer și *pământ o durată suficientă ca să se transforme în stea. Deși un *rișii* din neamul regal *Ikṣvāku, a fost pedepsit pentru lipsa lui de modestie. Ideea ascensiunii celeste i-a fost dictată de trufia puterii și bogăției; când preotul său de casă, **Vásiṣṭha*, l-a prevenit asupra absurdității planului, regele s-a adresat lui **Viçvāmītra* (rivalul lui Vásiṣṭa), care, uzând de forța sa magică *(→ magie)*, l-a ridicat pe **T.** în cer, după ce îndeplinise în acest scop mai multe *sacrificii. *Zeii nu l-au acceptat și l-au împins în afara spațiului celest, întrucât nu-i găsiseră nici un fel de merite care să justifice strămutarea; și numai meritele lui Viçvāmitra l-au împiedicat să se prăbușească pe pământ, menținându-l într-o zonă intermediară, unde regele a și putut deveni astfel corp astral. (cf. **Hariçcandra*; **Key Kawus*)

trickster (engl. *trickster* – șarlatan, escroc, șmecher, trișor) După unele teorii mitologice, un *erou civilizator, deseori un *demiurg sau un *străvechi arhetipal cu două ipostaze, mai exact – cu dublură negativă: *șarlatanul divin*. Alteori, **t.** apare în perechile de eroi civilizatori, realizând echilibrul între bine și rău sau contrastul simbolic *(*Prometheus* – eroul pozitiv, și **Epimetheus* – dublura negativă). Astfel de perechi, uneori fiind *zei, sunt frecvente în **mitologia mongolă*, în *miturile fino-ugrice și uralo-altaice; ele sunt de obicei perechi cosmogonice *(→ cosmogonie)*. În categoria eroilor civilizatori **t.** are de regulă un rol comic sau, după M.M. Bahtin, un caracter „carnavalesc"; unii tricksteri sunt, în anumite situații, bufonii zeilor. **T.** este o figură mitologică arhaică (după Karl Kerenyi), un fel de sondaj în îndepărtatul trecut arhetipal, efectuat de „eu" asupra profunzimii arhaice a conștiinței colective; pentru Paul Radin (cercetătorul direct al **mitologiilor triburilor amerindiene*), relația eroului civilizator divin cu **t.** (sau bufonul divin) trebuie raportată la epoca apariției omului ca ființă socială, față de animale. Figurile de tricksteri sunt variate; printre cele mai importante: semizeul **Maui*, din mitologia maori *(→ mitologii din Oceania)*, care, ca erou civilizator, răpește pentru oameni, firește prin viclenie, *focul de la *zâna ignică *Mahuike, bunica sa; zeul infernal **Loki*, cu o bogată biografie de contraste *(→ mitologie scandinavă)*, s-a spus că e un **t.** deoarece pune la cale cu viclenie uciderea zeului *Baldr sau își amăgește adversarii prin șirul său de *metamorfoze, dar și joacă rolul de bufon în societatea zeilor Aseni *(*Asa)* – deși Georges *Dumézil refuză titlul de **t.** pentru *Loki*. Un **t.** din **mitologia românească* este **Cățelul Pământului*, dovedindu-se mai inteligent decât *demiurgul numit aici „Dumnezeu" și contribuind astfel la finisarea operei cosmogonice, deși secretul edificării pământului, știut numai de el, îi este smuls tot prin viclenie. Claude *Lévi-Strauss a încercat să explice în profunzime acest personaj din *mitologia generală: „Personajul denumit în mitologia americană în general *trickster* a constituit multă vreme o enigmă. Cum se explică faptul că aproape în toată America de Nord acest rol este rezervat coiotului sau corbului? Motivarea acestei alegeri apare atunci când recunoaștem că gândirea mitică derivă din conștientizarea anumitor opoziții și tinde spre medierea lor progresivă. [...] Ca și *Ash-boy* și Cenușăreasa, *tricksterul* este deci un mediator și această funcție explică faptul că el reține ceva din dualitatea pe care are obligația de a o depăși. De aici caracterul său ambiguu și echivoc" (*Anthropologie structurale*, Paris, 1973; trad. rom., București, 1978. p. 271–275).

§ Paul Radin, *The Trickster. A Study in American Indian Mythology*, New York, 1956

trident Însemnul puterii sau emblema și arma zeului mărilor **Poseidon*, din **mitologia greacă*. Numit de *Homer τρίαινα (*Odisseia*, IV, v. 5), iar de *Pindar τριόδους (*Olimpice*, IX, 45), ca *simbol al suveranității maritime, **t.** apare la Aristofan (*Călărești*, v.839); în același sens îl amintea încă Arhilokos (700 î.e.n.); fenomenul e firesc, întrucât **t.** a fost unealta primitivă tipică a vânătorilor de pești mari și animale marine, precedând harponul. Dar și zeul **Çivá* din **mitologia vedică* posedă un **t.** (fără legătură cu simbolul pescuitului), ca armă destinată agresiunii războinice și distrugerii.

Trif Nebunul; *Trifu* Divinitate din **mitologia românească*, rezultând probabil din contopirea sfântului creștin (din *calendarul ortodox) *Trifon*, după o hagiografie foarte vagă, cu un zeu arhaic autohton. S-ar putea ca numele acestui zeu local (nu este exclus, chiar predacic) să fi fost aproximativ *Trif*, dacă ne vom referi la cuvântul umbric *trifu*, din care a rezultat subst. latin *tribus*. În mitofolclorul românesc, *Trif Nebunul* (sau *Trifu*) este tatăl lăcustelor, pe care le manevrează după voința și planurile sale, dar e totodată și patronul omizilor, viermilor și gândacilor. **T.N.** se prezintă în două ipostaze: a) divinitate furioasă și

rea, care totuşi îi păzeşte pe oameni de nebunia lor şi a altora; b) apărător al holdelor de invazia lăcustelor şi în genere a insectelor dăunătoare şi ocrotitor al grădinilor şi livezilor împotriva omizilor. Este deopotrivă făcător de minuni şi vindecător de boli întrucât, având putere nelimitată asupra *dracilor, practică *exorcismul. Dar în unele zone din Munţii Apuseni, unde e numit *Trifon*, este identificat cu *Păstorul Lupilor* (în locul lui **Sânpetru* – divinitatea *lupilor din restul majoritar al ariei mitofolclorice româneşti).

Triglav (slav. Триглавъ pol. *Tryglaw*; balt. *Trigelawus*) Zeul tribal al *soarelui, în **mitologia slavă*, considerat creatorul *cerului, *pământului şi *apelor (de unde probabil şi numele său: *Cel cu trei capete)*; era venerat mai ales de triburile slave de pe ţărmurile mărilor; după comentatorii medievali, cele 3 capete simbolizează autoritatea lui **T.** asupra celor 3 lumi: cerul, pământul şi zona subpământeană. Pe teritoriul oraşului Szczecin (din Polonia) se afla odinioară un *idol statuar al zeului, având atribute oraculare (drept care avea pe ochi o legătură simbolică de aur); referindu-se la această zonă şi îndeobşte la litoralul baltic, o cronică îl consideră chiar zeu suprem. Ca patron al *oracolelor, **T.** îşi avea *ritualul specific la slavii baltici: *calul său era dus de căpăstru de 3 ori peste 9 sulițe culcate pe pământ. La slavii sudici şi parţial la slavii răsăriteni, acest zeu era confundat cu divinitatea folclorică **Troian*.

Trimūrti (sanscr. *tri-mūrti* – trei divinităţi) Marea triadă divină *(→ mitologie vedică)*: *Brahmā, *Viṣṇu, *Çivá, venerată mai târziu în **hinduism*, când e compusă din Viṣṇu – cel care gândeşte lumea ce se înfăţişează adormită, apoi, îşi transmite puterea şi prerogativele către *avatarii descendenţi ai săi: **Rāmá* – eroul încarnând datoria, şi **Kriṣṇá* – ca încarnare a iubirii.

Tripitaka *(Trei Coşuri)* Trilogie a scripturilor budiste iniţiale, scrise în lb. pali, sau triplul codice însumând cele 3 grupuri de sūtra: 1) *Vinaya* – precepte şi reguli canonice; 2) *Sutta* – dialoguri şi aforisme ale lui *Buddha; 3) *Abidharma* – meditaţii metafizice.

Triptolemos (grec. τρὶς πολεῖν – a brăzda triplu [cu plugul]) Erou din **mitologia greacă* socotit de tradiţie fie inventatorul, fie propagatorul iniţial al agriculturii în Hellada (după unele interpretări mitoistorice, sub regele *Erechtheus, în cca 1420 î.e.n.). După Apollodoros (*Cronici*, I, 5, 2), varianta căruia era cea mai curentă, **T.** a fost fiul regelui eleusin Keleos şi al Metaneirei sau el însuşi rege în Eleusis; când zeiţa **Demeter*, căutându-şi fiica *(*Persephone)* răpită de *Hades, poposeşte ca o bătrână anonimă la palatul din Eleusis, primită ospitalier de Keleos, ea vrea să-l răsplătească, investindu-l pe Demophon, unul din fiii regelui, cu nemurirea, ungându-l cu *ambrozie şi arzându-i în flăcări părţile muritoare; dar Metaneira, văzând, ţipă de groază şi o sperie pe zeiţă care scapă copilul în foc, omorîndu-l; şi atunci, spre consolarea părinţilor, autodivulgată, îl ia cu sine pe **T.**, dăruindu-i un car miraculos şi învăţându-l arta agriculturii, trimiţându-l după aceea prin lume în propagandă agrară. O variantă spune că **T.**, adult atunci, i-a indicat zeiţei locul unde fusese răpită Persephone, a găzduit-o în palatul regal şi apoi a însoţit-o în peregrinare, apre a fi iniţiat în agricultură; regăsindu-şi fiica, Demeter îi dăruieşte de bucurie lui **T.** primul spic de grâu obţinut şi un car cu cai înaripaţi sau *dragoni, în care iniţiatul cutreieră pământul ca să-i înveţe pe oameni agricultura (în primul rând cultura grâului) şi ca să le îmblânzească moravurile; un celebru basorelief din Eleusis comemorează acel prim spic. După altă versiune, **T.** a fost întâiul preot al zeiţei Demeter, iniţiatorul **Misterelor Eleusine* şi al *sărbătorilor attice *Thesmophoria*; Vergilius (*Georgice*, I, 19) îi atribuie şi inventarea plugului. Dar în imnul homeric către Demeter, **T.** nu e decât un nobil elusin pe care Demeter l-a iniţiat în secretele ceremoniilor şi *misterelor ei.

Tripura; *Tripurasura* (*Trei cetăţi demonice*; sanscr. *tripura* – oraş triplu, *asura* – *demon) Triplă cetate demonică aeriană (de fapt, un oraş cu 3 cetăţi – de aur, argint şi fier – construit de arhitectul Māyā în cer, în aer şi pe pământ), pe care în cursul *războiului ceresc între clasele de divinităţi vedice **Asura* şi **Deva* (demoni şi *zei), acelaşi demon arhitect Māyā a unit-o printr-un act de *magie, de la distanţă, cuplând cele 3 cetăţi spaţiale autonome şi constituind unul din punctele de rezistenţă aparent imbatabilă a demonilor conduşi de *Vritrá, până când săgeata zeului *Indra *(vajra)* a reuşit să despice întreita cetate zburătoare şi s-o distrugă. (În altă variantă, **T.** este arsă de zeul **Çivá*, numit ulterior cu epitetul *Tripuraghātin* – Distrugătorul Tripurei.) În **mitologia vedică* şi **post-vedică* sunt amintite şi alte cetăţi aeriene: *Saubha* (a demonilor *Daitya), plutind deasupra ţărmului oceanic, pulverizată de discul lui *Kriṣṇá, *Hiranyapura* (a demonilor Asura).

Tristan şi Isolda *Mit alegoric medieval al iubirii neîmpiedicate nici de *moarte. *Tristan* (Tristram), erou complex de tip cavaleresc, originar din Britannia, muzicant, poliglot, călăreţ, spadasin, jucător de şah, e răpit de piraţi şi ajunge la curtea regelui Mark, unchiul său, unde născoceşte poveşti alegorice captivante despre ţara sa şi părinţii săi, devenind favorit regal şi recunoscut de Mark; apoi, în luptele contra cavalerilor irlandezi, scapă ţara Cornwall de tribut; rănit însă de o armă otrăvită, e salvat de regina Irlandei, iar ulterior e retrimis de rege s-o ceară în căsătorie pe prinţesa *Isolda* (Isôlt sau Yseult), pe care însă n-o poate obţine decât bărbatul care va ucide un anume *dragon pustiitor din Irlanda. Cu misiunea împlinită, **T.** o duce pe **I.** în Cornwall,

dar pe drum cei doi beau băutura de dragoste destinată regelui şi devin inseparabili în iubirea lor. Mark, gelos, îi exilează pe amândoi sau numai pe **T.** (sunt diverse variante, mai duioase ori mai dure); toate variantele se încheie cu moartea lui **T.**, urmată imediat de moartea **I.** deznădăjduite; pe mormântul lor comun răsar o viţă de vie şi un trandafir.

Triton Zeul vuietului mării, în **mitologia greacă*, fiul lui *Poseidon şi al soţiei acestuia, *Amphitrite. **T.** stârneşte valurile mării şi produce vuietul talazurilor, însă totdeauna, după un răstimp, calmează marea printr-un soi de ordin cântat, pe care îl obţine suflând într-un ghioc. A circulat şi forma plurală *Tritoni,* numind nişte zeităţi marine auxiliare, de rang secundar.

Troeltsch, Ernst Teolog protestant german (1865–1923) care a încercat să construiască o metodă istorică în *teologie, în locul metodei dogmatice, cu scopul de a cerceta „istoria generală a dezvoltării spiritului religios din punctul de vedere al înrădăcinării lui în viaţă". Astfel, **T.** consideră că protestantismul *(→ creştinism)* a jucat un important rol cultural în apariţia lumii contemporane; de asemenea, atrage atenţia asupra rolului pe care l-a avut *calvinismul în constituirea societăţii capitaliste. **T.** este unul dintre întemeietorii *sociologiei religioase*, ca disciplină ştiinţifică autonomă. În acest, sens. **T.** elaborează o tipologie a grupurilor religioase: **biserica* (instituţie a masei, cu tendinţă de absolutizare şi impunând supunerea membrilor săi); **secta* (adunare benevolă a unor aleşi, întemeiaţi pe relaţii personale directe); *mistica* (tip de individualism spiritual). În tipologia troeltschiană, biserica este o organizaţie religioasă largă, universală, care se conciliază cu societatea; secta este un grup închis de aleşi, care se opune lumii; mistica este o stare religioasă neorganizată. Totuşi în această schemă inflexibilă, fără o bază analitică exhaustivă, nu pot fi incluse numeroase alte forme religioase: curentele profetice, mesianice, escatologice, milenariste, eretice, reformate etc.

§ *Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt,* München, 1906; *Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen.* I–II. Tübingen. 1912; E. Vermeil, *La pensée religieuse de Troeltsch.* Strasbourg–Paris, 1922

Troian (slav Троянъ) Divinitate folclorică, prezentă în **mitologia românească* şi în **mitologia slavă.*~ *Români* Divinizat ca orice împărat roman în tot imperiul, *Marcus Ulpius Traianus* a intrat în Dacia ca un cuceritor al ei; *cultul său a devenit obligatoriu şi în noua provincie, unde monarhii (poate cu excepţia regelui-preot *Deceneu) locali nu fuseseră divinizaţi în acest mod. Faptul că, devenit divinitate (de altfel destul de neclară) printre dacoromani şi apoi la strămâni – probabil în cursul unui proces psihosocial de mai multe generaţii – **T.** s-a păstrat în memoria mitică a românilor ca un fel de zeu subaltern, legat de *ritualul Anului Nou, este un fenomen istoric uşor explicabil, întrucât Anul Nou se serba, înainte de statornicirea *creştinismului, primăvara: de asemenea exista în imperiu obiceiul ca prima brazdă de plug a anului să fie trasă de împărat. Astfel, împăratul roman cuceritor devine *bădica Troian* (îndeosebi în recitativul de urare *Plugușorul*), înfăţişat ca un baci sau staroste, divinizat, însă familiar, care soseşte pe câmp călare, aşezat într-o şea de aur, pe un *cal cu frâu de mătase, „ca să aleagă loc curat / de arat şi semănat". Cum împăratul roman era şi *pontifex maximus*, găsirea rituală a locului „curat" din punct de vedere sacral era în sarcina sa religioasă; (la fel vor proceda şi domnitorii români arhetipali, în *miturile româneşti ulterioare: al construcţiei de biserică [Negru Vodă – cf. **Meşterul Manole*] şi al întemeierii de ţară prin descălecătoare [Dragoş Vodă], alegând locul sacru, de puritate absolută). Frecvent ca noţiune comună, subst. *troian* (de zăpadă) – care sugerează forţa stihiilor – a fost explicat nesatisfăcător numai prin omologarea fonetică a sa cu Valul lui Traian (noţiune plurală cunoscută şi de slavi). ~ *Slavi* Apariţia împăratului roman Traianus în memoria folclorică a slavilor occidentali, sudici şi chiar orientali este în mod sigur produsul convieţuirii lor cu strămânii, de la care au împrumutat naraţiunea tradiţională sub formă de *legendă, slavii neavând altă cale de acces la amintirea faptelor cuceritorului Daciei. **T.** este aşadar o formă de contaminare folclorică, el fiind preluat fie ca personaj mitic fabulos (Bosnia), fie ca zeu păgân (Bulgaria, Ucraina, Rusia). Există o interesantă legendă bosniacă despre „craiul Troian", pe care îl topeşte soarele primăverii (legendă comunicată de Vuk Karadžić). În Bulgaria şi, parţial, în Ucraina (într-o etapă folclorică relativ timpurie şi destul de confuză din cauza multor influenţe mitologice încrucişate), *Troian* e confundat cu zeul slav tricefal **Triglav.* Dar în Rusia precreştină, atestat mai frecvent în *Cântarea oştirii lui Igor* – unde e pomenit de 4 ori – apare într-adevăr ca divinitate, însă destul de confuz, chiar dacă în asociere contextuală cu alte divinităţi slave („S-a ridicat Obida întru puterile nepotului lui Dajdbog, fecioară a pătruns pe pământul lui Troian"), totuşi uneori părând a evoca traseele militare ale împăratului roman („cotrobăind în calea lui Troian peste câmpii şi munţi"), iar alteori dând impresia că sugerează o divinitate legată de scurgerea timpului („Fost-au veacurile lui Troian" şi „într-al şaptelea veac al lui Troian", deşi mai ales ultimul citat, după părerea unui editor şi interpret erudit ca D.S. Lihaciov – de o lecţiune incertă: на сєдьмомъ вѣцѣ – se poate citi şi „în acest veac", dar şi aceasta fără certitudine). După cum a remarcat B.P. Hasdeu (*Cuvente den bătrâni*, Bucureşti, 1879; ed. nouă, 1984, II, p. 231 şi urm.), prezenţa „zeului slavic Troian" (la ruşi,

sârbi şi bulgari) este o „divinizare [...] pe care slavii o vor fi împrumutat, în cursul evului mediu, anume de la români". Ipoteza divinizării la slavi a împăratului Traianus o avusese şi A. A. Kotlearevski (în *Археологический словарь*) cu puţin înainte de Hasdeu, care îl citează. Iar dacă un cercetător ca Tihonravov crezuse, fantezist, că înscrierea lui **T.** în *Cântarea oştirii lui Igor* e o eroare de copist, trebuind citit „Boian" (care de fapt figurează în context), iar P.P Viazemski socotea acest nume un ecou al războiului troian, cei mai mulţi istorici ruşi nu se mai îndoiesc asupra modelului roman, transfigurat.

Tsui-Goab; *Tsuni-Goam* Zeul suprem al hotentoţilor *(→ mitologiile populaţiilor africane)* şi *strămoşul lor mitic tribal, socotit prima fiinţă din lume (întâiul *Khoi-Khoib* – Om mai presus de oameni); **T.-G.** locuieşte în cerul roşu, în opoziţie cu adversarul său, zeul negativ **Gaunab,* din cerul întunecat. După unele interpretări, **T.-G.** nu ar fi decât divinizarea postumă a unui vrăjitor de trib care, personaj real, s-ar fi numit „Genunchi-rănit". **T.-G.** e venerat ca atotştiutor, iar în această calitate credincioşii i se adresează cu *rugăciuni de tipul: „Tsuni-Goam, numai tu ştii că sunt nevinovat!". Tot aşa, zeul e invocat cu disperare în vreme de secetă: „Tu, părintele părinţilor, tu, tatăl nostru, fă ca Nanub [norul] să lase să curgă ploaia în puhoaie!".

Tsukiyomi; *Tsukiyomi-no-Mikoto* Zeul selenar din **mitologia japoneză*, născut din ochiul drept al zeului teogonic *Izanagi; dar în vechea *religie mitologică japoneză, dominată de *cultul solar, Zeul-lună e o divinitate secundară: după apariţia lui din ochiul creator, *mitul spune că zeul selenar nu s-a mai ilustrat prin nimic.

Tu; *Tu-Matauenga* Zeu războinic, artizan şi antropogonic din Polinesia *(→ mitologii din Oceania)*, în *miturile neozeelandeze maori, fiu al cuplului *Rangi – *Papa şi frate al lui Tane, **T.** este zeul cel mai violent şi mai certăreţ, dornic să facă rău chiar şi celorlalţi *zei; devenind zeu al războiului, este singurul care a fost în stare să înfrunte şi să învingă furia vântului (fratele său *Tawhiri) şi a mării. Ca zeu cu atribute militare, **T.** este creatorul primului bărbat: *Tiki (femeia fiind creată de Tane), *strămoşul populaţiei maori; ca autor al omului, zeul declară (într-un mit simbolic); „Toţi copiii lui Tane se vor supune oamenilor, aşa cum şi marea li se va supune acestor copii ai mei". *Cultul lui **T.** include adesea *sacrificii umane (mai ales sub forma războaielor). Dar în Tahiti el e zeul artizan care l-a ajutat pe *Tangaroa în opera de creaţie a lumii, iar în ins. Mangareva, e zeu al fertilităţii şi ocrotitor al arborilor de pâine. În Hawaii (unde este numit *Ku*, fără a fi alt zeu), cultul său e mai complex, atributele, mai ales *htonice, reieşind din numeroase epitete: „Ku-din-Pădurea-Adâncă", Ku-din-Tufişuri", „Ku-din-Ţara-Hoţilor", „Ku-cel-cu-botul-mişunând-de-viermi".

Tuatha Dé Danann *(Poporul zeiţei Danu)* Nume colectiv dat în **mitologia celtică* *spiritelor telurice (irland. *aes síde* sau *síd* – *duhuri fabuloase, *zâne), al căror şef e zeul **Lug*; sunt spirite nemuritoare care cad însă adesea victime muritorilor de rând. *Miturile citează şi numeroase cazuri de *hierogamie, când aceşti **T.D.D.** se căsătoresc cu oameni. În tradiţia religioasă celtică, **T.D.D.** erau socotiţi „vechii zei" primordiali (cf. mesop. **Igigi*); au obţinut victorii împotriva *demonilor *Fomoré* (de pildă în a doua bătălie a eroului mitic Mag Thured). Un *síd* celebru din categoria **T.D.D.** e considerat **Manannán* – într-o împrejurare specială, înviat din morţi de zeul salvator **Dian Cecht*, care l-a scufundat într-un izvor miraculos. Din grupul **T.D.D.** fac parte şi *zeii celţi principali: **Ler*, **Dagda*, *Manannán*, **Ogmios*, **Brigit*. Zeul *Lug* face însă parte din ambele grupuri adversare *(Tuatha Dé Danann şi Fomoré)*. Ambele grupuri de personaje mitice stranii ar evoca, după unii cercetători, amintirea istorică a unor valuri de invazii în Irlanda, soldate cu un război între aceste categorii care fuseseră odinioară vii, dar acum şi-au strămutat sediul şi, potrivit tradiţiei, locuiesc în mormintele megalitice *(→ mitologie megalitică)*.

Tuchulca Zeu nefast din **mitologia etruscă*, având atribute demonice, sau poate chiar zeul infernal regent. Imaginea lui cultuală, necunoscută până în vara anului 1974, când a fost dezgropată în Italia o statuie a sa (la Cerveteri, aproape de Roma), pare să confirme atributele presupuse: nas gros, urechi lungi, frunte teşită, gură cărnoasă şi o mică barbă conică.

Tuna *Spirit nefast în mitologia eschimoşilor din Alaska *(→ mitologiile triburilor polare)*, exorcizat din fiecare *igloo*, printr-un ritual complex, la reapariţia soarelui după noaptea polară.

Tuonela; *Manala* Ţara morţilor *(→ Infern)*, în **mitologia finlandeză*, reşedinţa subpământeană a zeului *morţii, *Tuoni (Mana)*.

Turan Zeitate obscură din **mitologia etruscă*, similară poate cu zeiţa romană **Venus*.

Tutanus Zeul tutelar al poporului roman *(→ mitologie romană)*, apărător şi ocrotitor, chiar tutorele *(tutor)* fiecăruia dintre romani.

Tutelina Zeiţă cu atribute tutelare generale, în **mitologia romană*, poate paredra sau dublura zeului **Tutanus*.

tutunul (turc. *tütün*; forma cea mai răspândită în lb. europene provine din span. *tabaco*, împrumutat dintr-o limbă amerindiană antileză; speciile curente: *Nicotiana Tabacum* – tutunul superior, şi *Nicotiana Rustica* – tutun turcesc sau mahorcă sunt de origine americană, probabil din ins. Tobago sau Tabago, în Antile) Răspândit la multe triburi amerindiene de pe continent, **t.** nu a fost folosit în America precolumbiană ca divertisment,

ci numai în *ritualurile sacrificiale *(→ fumigații)*; se utilizau, pentru fumat, pipe lungi sau scurte, cu ornamentații religioase; introdus în Europa abia în 1560, **t.** nu a mai reușit să pătrundă în *mitologie, intrând doar în unele *superstiții de structură morală. ~ La *amerindieni*, unele triburi pisează tutun, ca să prizeze pulberea, această practică având scopuri magice *(→ magie)*: pulberea *(cohoba)* cu emanații volatile, utilizată mai ales de vrăjitori și *șamani, duce la stări de amețeală paraextatice, aproape de inconștiență. Un *mit al tribului nordamerican winnebago povestește cum *spiritele bătrâne ale bizonilor sfătuiesc spiritele tinere să nu traverseze sectorul ceresc unde se urcă de pe pământ fumul *ofrandelor de **t.**: dacă vor inspira acel fum, spiritele vor fi obligate să trăiască pe pământ ca bizoni adevărați, hăituiți și uciși de oameni; după un mit mai nou al aceluiași trib, „pentru că spiritul suprem a creat omenirea la sfârșitul operei sale și nu a mai avut să-i dea daruri, împărțite anterior spiritelor, a făcut o iarbă cu mireasmă plăcută; au dorit-o și spiritele, iar Marele Spirit le-a spus: – V-am dat fiecăruia un dar de preț, dar vă place și vouă iarba asta? Și mie îmi place! și zeul și-a îndesat pipa și a început să fumeze. Ca să potolească pofta spiritelor, le-a dat tuturor pipa să tragă câte un fum, apoi a rostit sentențios: – De acum încolo, orice mi-ar cere oamenii, dacă îmi oferă tutun, n-o să-i pot refuza... Fiindcă dintre toate făpturile pe care le-am făcut oamenii sunt cei mai săraci, dacă ne oferă o pipă cu tutun, le vom împlini orice rugăciune!" (cf. Paul Radin, *La Religion primitive*, trad. franc., Paris, 1941, p. 32–33). O *legendă a tribului arikara (originar de pe cursul superior al fluviului Missouri) vorbește despre întemeierea fumatului, în cadrul actului de emancipare a omenirii: zeul porumbului (Părintele Porumb), care apare în rol de *erou civilizator, după ce i-a scos pe oameni de sub pământ la lumină, obține o pipă de piatră, adusă din cer de trei stele și, umplând-o cu **t.**, o trimite, pe rând, întâi zeilor, care fumează cu plăcere, apoi instituie *sărbătoarea fumului de tutun*, care devine tradițională: „toți cei care vor aduce sacrificii zeilor vor trebui să țină sărbătoarea fumului, așa încât zeii să primească ofranda de fum" (cf. George A. Dorsey, *Traditions of the Arikara,* Washington, 1904, p. 101). ~ La *europeni*, sub influența *Bisericii creștine, tutunul și fumatul au fost mitologizate superficial (probabil prin elaborare). Dar multe secole (iar în unele regiuni chiar până azi) după introducerea **t.** în Europa, această plantă a fost omologată folcloric cu o fabuloasă „iarbă a Diavolului" sau cu „buruiana iadului": germ. *Tobacteufel*, engl. *tobacco-spawling*. În *Franța*, eroul basmului folcloric *La belle aux cheveux d'or*, condamnat la spânzurătoare și cerând, ca ultimă grație, o „priză de tabac", o aruncă asupra împăratului venit să asiste la execuție și asupra suitei sale, omorîndu-i pe toți. În *Rusia*, *Ucraina*, *România*, *Bulgaria*, **t.** este asociat *Diavolului, fumatul fiind un apanaj infernal, și, ca atare, socotit și profanator; în mitofolclorul românesc, unde **t.** e socotit „iarba dracului", există și o divinitate patronală a fumatului numită, după regiune, **Pâca* sau *Pafa*.

Tutyr Zeu din mitologia vechilor alani, perpetuat la osetinii din Caucazul de Nord *(→ mitologii caucaziene)*, unde era venerat – într-o concepție religioasă pastorală – ca un cioban al *lupilor, fiind singurul care poate îngădui fiarelor lui să mănânce oi. (Atributul lui **T.** e comparabil cu unul din atributele lui **Sânpetru*, de patron al lupilor, în **mitologia românească*.) Întâlnindu-se cu o haită de lupi, oamenii din Osetia (ca și, probabil, altădată alanii) îl invocau pe **T.**, în credința că lupii vor fugi îngroziți auzind numele zeului; când **T.** se supără pe lupi (el fiind un zeu justițiar) le bagă în gâtlej pietre, chinuindu-i cu foamea. Totuși uneori le dă libertate să atace turmele, însă mare parte din timp îi ține flămânzi, sub pază. În fiecare toamnă, i se sacrificau zeului animale domestice *(→ sacrificiu)*, mai ales câte un *țap; ciobanilor care uitau sau evitau *ritualul sacrificial, zeul le trimitea, ca pedeapsă, lupi la stână. Osetinii au avut pentru acest zeu și o *sărbătoare consacrată anual: *Tutyrtae*. Nu se cunoaște numele originar al lui **T.**, numele curent fiind de formație mai nouă, de după creștinarea (sau islamizarea) osetinilor, provenind onomastic de la sf. Teodor. Divinitate arhaică, **T.** a rămas însă cu identitatea sa distinctă (fiind invocat de unii ciobani și azi), fără să se fi contopit cu sfântul creștin.

Tváștar (sanscr. *tváṣṭar*, *tvaṣṭṛ* – dulgher, constructor; uneori *Tváṣṭri* e un epitet al zeului **Viçvakarman*, în ipostaza de artizan universal) Principalul zeu artizan, inventator și „inginer divin", din **mitologia vedică*, asemuit adesea cu zeul grec *Hephaistos. **T.** e însă mai complex și conceput mai subtil, el fiind meșterul divin prin excelență. Printre alte opere, **T.** a făcut celebra săgeată *(kúliça)* a lui *Indra, armă imbatabilă, fulgerătoare, a distrugerii totale, având și proprietatea de a se întoarce singură în tolba ei, după împlinirea misiunii, și a cărei explozie luminează cât „zece mii de sori". După un mit post-vedic, se consideră că un alt sălaș divin e trupul omenesc, în care *zeii au pătruns prin cele 7 orificii (sanscr. *khá* – gaură, orificiu; spațiu ceresc) de intrare a simțurilor; **T.** a confecționat trupurile tuturor ființelor, perforând în fiecare, la masculi, câte 9 orificii (7 inhibitoare, 2 excretoare), iar la femele câte 11.

Tyhe (grec. Τύχη) Zeița destinului, hazardului și norocului, în **mitologia greacă*, născută de cuplul *Okeanos – *Tethys; această genealogie a zeiței care dirijează soarta pare o asociere simbolică cu forțele misterioase și imprevizibile ale naturii – temute și venerate în toate *mitologiile

primitive. Se pare că multă vreme a fost socotită simplă noțiune de tip animist *(→ animism)*, căci τύχη avea și înțelesul de *hazard*, chiar de *providență*; abia după războiul peloponeziac (431–404 î.e.n.) un *templu ce i se consacră la Theba semnalează adorarea ei ca zeiță individualizată. Dar *cultul zeiței **T.** capătă cea mai mare amploare în epoca hellenistică: atunci i se înalță statui în cartierele și piețele orașelor hellenizate, în *credința că ele protejează prosperitatea urbană; dintre acele statui, există o copie și din epoca romană, zeița fiind protectoarea orașului Tomis (Dobrogea). (cf. **Fortuna)*

Tylor, *sir* Edward Burnett Etnograf, antropolog, sociolog și mitolog englez (1832–1917), reprezentând concepția evoluționistă asupra istoriei culturii și unul din inițiatorii teoriei asupra originii **animismului, *mitologiei* și **religiei.* În concepția lui **T.** despre geneza mitologiei și religiei, prezența unui „minimum de religie" se manifestă în *credința omului primitiv în *spirite și în suflet, în ființele spirituale, forma cea mai simplă a acestei credințe fiind imaginea primitivului despre propriul său suflet ca despre o dublură a sa, locuind în el. **T.** găsea rădăcina acestei credințe în actul psihic al omului primitiv de a încerca să-și explice niște fenomene misterioase ca somnul, visele, halucinațiile, bolile, de unde și concepția acestuia că, fiind o dublură, sufletul îl poate părăsi, fie temporar (în somn, la boală, în leșin), fie definitiv (prin *moarte); în acest fel, după **T.**, primitivul atribuie, prin analogie, suflete atât animalelor, cât și plantelor și tuturor obiectelor amorfe. În tratatul său *Primitive Culture* (un amplu studiu despre animism, ca formă religioasă în civilizațiile primitive), **T.** e primul care delimitează exact domeniul animismului în cuprinsul antropologiei, animismul incluzând „doctrina generală a sufletelor și a altor ființe spirituale". **T.** a manipulat un enorm material de referință despre viața, concepțiile și creativitatea popoarelor, concluzia sa fiind că toate popoarele au sensibile asemănări în modul de trai, în moravuri și în ideile poetice și religioase, pe temeiul comunității naturii umane, ca și al identității căilor de dezvoltare culturală. Respingând ideile școlii mitologice a lui *Max *Müller*, cu conceptul ei asupra miturilor ca sisteme religioase evoluate din stadiile timpurii ale culturii, **T.** afirmă că, în epocile ei primitive, omenirea nu a elaborat decât reprezentări religioase cu totul elementare, bazate pe animism.

§ *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, I–II, London, 1871; *Anthropology*, London, 1881; *Anthropological Essays* (volum omagial, cu un studiu despre viața și opera lui E.B. Tylor, de Andrew Lang, și o bibliografie de Miss Freire-Marrecco), Oxford, 1907

Tynagyrgyn Zeul eschimos *(→ mitologiile triburilor polare)* creator al oamenilor și conducătorul treburilor pământești, reprezentat însă ca simplu vânător, cu arme și unelte specifice, cu nevastă și copii.

Typhon (etim. incertă: grec. τύφειν – a fumega, a orbi pe cineva) Monstru fabulos din **mitologia greacă*, având o sută de capete și șerpi pe trup (născut de *Gaia de la *Tartaros), care a izbutit să-l învingă vremelnic pe *Zeus, tăindu-i tendoanele și mușchii brațelor și picioarelor, apoi încarcerându-l într-o peșteră, de unde Zeus a scăpat, restabilit cu ajutorul lui *Hermes și al lui *Pan, după aceea pedepsindu-și dușmanul, adică distrugându-l cu trăsnetul său și îngropându-l sub muntele Etna. **T.** s-a născut, în altă versiune, după ce zeița *Hera izbise cu piciorul în pământ (adică în *Gaia). Împreunându-se cu *Echidna, **T.** devine tatăl *Cerberului și al altor monștri: *Himaira, *Gorgonele, Leul din Nemeia, *Scylla ș.a. Era considerat de obicei *geniul monstruos și nefast al uraganului pustiitor sau *gigantul răzvrătit a cărui respirație fumegândă iese prin craterele vulcanilor. *Plutarh l-a omologat, fără prea mult temei, cu zeul egiptean *Seth, scriind: „Dușman al acestei divinități [Isis], Typhon este orbit de fumul neștiinței și al greșelii". Există și un *mit colateral, potrivit căruia Typhon a atacat chiar *cerul, iar *zeii olimpieni au fost nevoiți să fugă în Egipt unde, spre a scăpa de urmăritor, s-au prefăcut în animale; dar acest de fapt pseudomit târziu nu e decât o încercare alegorică literară de a explica *teogonia din **mitologia egipteană.*

Týr: *Ti* (engl. veche *Tiw*; saxon *Saxnot*) Unul dintre cei mai vechi *zei ai popoarelor germanice *(→ mitologie scandinavă* și **germanică)* Zeu de o structură întrucâtva enigmatică, în aparență, **T.** se ocupă de formalitățile războiului, mai ales de tratate, implicit, la scandinavi, de justiție, calitate în care e stăpânul adunării consultative și legislative Thing *(Thingsus)* și, drept garanție a loialității, își bagă mâna între fălcile *lupului *Fènrir* (care, când pricepe sensul gestului, îi mușcă mâna). În vremuri arhaice, **T.** nu fusese adorat decât ca zeu al *cerului (numit se pare *Tiw* sau *Ziu*, de unde și ipoteza similitudinii onomastice cu **Zeus*); dar acest *cult decade, **T.** fiind investit cu atribute războinice, în timp ce **Odhinn* îi ia locul ceresc, totodată și patronajul principal al războiului; totuși, zeului suprem i se atribuie conducerea războiului de la distanță, **T.** participând direct la bătălii, cu sabia (în *ritualul consacrat lui **T.** exista un „dans al spadei", citat de Tacitus: „tineri în pielea goală saltă printre săbii și framee [lănci germanice scurte] gata să-i străpungă" (*Germania*, XXIV, 1). Atributul principal al lui **T.**, curajul, îl face să-l lege pe lupul Fènrir și, cu toate că rămâne ciung, își exercită nestânjenit funcția de inspirator al

bătăliilor, iar în **Ragnarökr* se va lupta cu *câinele **Gharmr*, pe care-l va ucide, murind el însuşi lângă cadavrul câinelui. Curajul faţă de Fènrir este explicat de **Edda Veche*. **T.** ştie că riscă, dar lupul, lăsându-se înlănţuit perfid de zei, le cere o chezăşie; **T.** e primul care i-o oferă şi rapiditatea lupului, descoperind amăgirea, îl lasă pe zeu fără mâna dreaptă; întrucât Fènrir e un *simbol al flăcărilor, *mitul e comparabil cu *legenda romană a lui Mucius Scaevola, care şi-a ars mâna dreaptă drept chezăşie în faţa regelui etrusc Porsenna. **T.** *(Tiw)* era şi zeul războinic al anglilor din Britannia, identificat de romani cu *Mars.

Tzacol; *Alom* Zeiţa primordială creatoare în *cosmogonia quiché (Yucatan), perechea părintelui lumii *Bitol (→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*; cunoscută mai ales sub numele de **Tepeu* (în **Popol Vuh*) şi considerată Marea Mamă a lumii.

Tzununiha *(Apa-Colibri)* Una din cele 4 femei primordiale quiché *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* soţia *omului primordial **Mahucutah*, amintită în **Popol Vuh*.

Ţ

ţapul *Simbol mitologic al neastâmpărului sexual, al fecundităţii umane, animale şi vegetale, dar şi al firii zvăpăiate. Ca simbol falic *(→ culte falice)*, **ţ.** e prezent în multe *mitologii europene şi asiatice, fie direct, fie asociat cu alte divinităţi; rolul lui cel mai diversificat se împlineşte în **mitologia greacă.* Zeul **Pan* are barbă, coarne, şi picioare de ţap (astfel încât simbolul **ţ.** e nelipsit şi din alaiul permanent al lui *Dionysos); egida zeiţei *Athena, după vechile tradiţii, fusese confecţionată din piele de ţap şi abia după un *mit ulterior aceasta a fost înlocuită cu pielea *caprei **Amaltheia;* de altfel, zeiţei Athena i se sacrificau ţapi pe Acropole; fiind considerat un mascul libidinos, neastâmpărat în poftele erotice şi de o potenţă nelimitată, **ţ.** se asociază în unele cazuri chiar cu *Zeus (pe care, de altminteri, l-a crescut ca doică o capră: *Amaltheia).* Dar poate cea mai importantă prezenţă de *cult al **ţ.** stă, în Hellada, în naşterea tragediei, al cărei miez iniţial se află în *dansurile spectaculare (şi ceremoniale) ale unor actori înveşmântaţi în piei de ţap (τράγος – ţap; τράγωδια – tragedie). La romani se dezvoltase *sărbătoarea de primăvară a fecundităţii, *Lupercalia,* în onoarea zeului turmelor **Lupercus,* identificat apoi cu Pan, când, în cadrul unor ceremonii publice, se sacrificau ţapi *(→ sacrificiu).* Chiar şi în **mitologia vedică,* **ţ.** era asociat cu mai mulţi zei principali, dar mai ales cu zeul prosperităţii, **Puşan*, la al cărui car de călătorie era înhămat un ţap, sub formă de *Capricorn.* **Ţ.** intră în compunerea *zodiacului, iar mai târziu şi în heraldică. O categorie cu totul deosebită este aceea a *ritualurilor de expiere: **ţapul ispăşitor.*

ţapul ispăşitor *Ţap sau alt animal (uneori pasăre sau chiar om), folosit în *ritualurile expiatoare ale mai multor *religii, fie pentru absolvirea oamenilor de *păcate curente sau crime, fie pentru expulzarea exorcistă a *demonilor. În religia arhaică a evreilor *(→ mozaism),* în ritualurile de absolvire a penitenţei, **ţ.i.** era trimis lui *Azazel, *demonul deşertului, adică alungat, viu, în pustie, după ce printr-un act mistic sacerdotal fusese încărcat cu toate păcatele săvârşite de fidelii lui *Yahweh: „Iar ţapul pentru care a căzut sorţul lui Azazel să-l aducă viu înaintea lui Yahweh, ca să săvârşească ispăşirea, trimiţându-l lui Azazel în pustie [...] Şi Aaron să-şi pună amândouă mâinile sale pe capul ţapului celui viu şi să mărturisească asupra lui toate nedreptăţile fiilor lui Israel şi toate călcările lor de lege şi toate păcatele lor şi să le pună pe capul ţapului şi, cu un om care stă gata, să-l trimită în pustie. Şi ţapul să ducă toate nelegiuirile lor în pământ singuratic şi omul să-i dea drumul în pustie“ *(V. T., Leviticul*, XVI, 10; 21-22). J. G. *Frazer (*The Golden Bough* – compendiu, London – New York, 1922, cap. LVII–LVIII) studiază comparativ acest ritual: în Assam (India) se sacrifică anual o capră; în Juhar (Himalaia occidentală) e îmbătat un *câine cu băutura alcoolică *bhang* şi, lăsat liber, e ucis cu pietre; în Egipt se sacrifica un taur, preoţii chemând asupra lui toate relele ce pândeau ţara; apoi capul tăiat al taurului era înecat în Nil, iar mai târziu vândut grecilor; o formă mai simplă era transferul bolilor, prin *magie, de la om la animal; dar uneori în Africa (tribul baganda) vrăjitorul modela din lut un măgar care prelua păcatele tribului; în Nigeria însă (Onitsha) se cumpărau doi oameni prin subscripţie publică de către cei păcătoşi: unul pentru iertarea păcatelor ţării, altul în numele fluviului Niger, şi un om străin era angajat să-i omoare târîndu-i pe pământ; în Siam, o femeie desfrânată, însoţită de tobe şi trâmbiţe, era insultată de mulţime, apoi abandonată pe un morman de gunoaie. Mai complicat era un vechi obicei tibetan: de Anul Nou, un călugăr, investit cu prerogative de dalai-lama şi numindu-se, temporar, Jalno, putea face orice, câteva săptămâni, de la amendarea oamenilor, până la împlinirea oricărei plăceri personale; apoi i se aruncau mari cantităţi de grâu în cap, iar dacă rămânea viu, i se dădeau un cal alb, o pasăre albă şi un drob de sare, cu care era obligat să fugă, însă cu faţa pictată jumătate alb, jumătate negru, şi în huiduielile mulţimii; după aceea era închis 7 zile în camera groazei (cu sculpturi monstruoase, piei de şerpi şi de fiare etc.) dintr-o mânăstire şi, în fine, exilat mai multe luni în singurătatea munţilor; dacă rezista până la capăt, în anul următor îşi putea relua rolul. După Frazer,

adesea ritualul **ț.i.** era legat de *cultele agrare: la romani, în ziua de 14 martie, un om era bătut cu vergi și apoi alungat din cetate, purtând numele simbolic Mamurius Veturius (Bătrânul Marte, care fusese inițial zeu agrar); în Hellada, era bătut și izgonit un sclav, căruia i se striga: „Pleacă, foamete, veniți voi, sănătate și belșug!". Totuși, existau și forme nemijlocite de absolvire rituală a păcatelor lumii: zeița *htonică aztecă *Tlazolteotl (Mâncătoarea de spurcăciuni), simbolizând pământul absorbant al tuturor deșeurilor vieții, lua asupra ei și păcatele omenirii.

§ J. G. Frazer, *The Scapegoat,* London, 1925

U

Ubar-Tutu Rege arhaic din Mesopotamia (tatăl lui *Utnapishti care – potrivit *miturilor legate de *Ghilgamesh – a domnit în oraşul Surrupak, până la *potopul universal *(→ mitologii din Mesopotamia).* După relatările lui *Berosos, **U-T.** a fost penultimul rege antediluvian, precedându-l pe *Ziusudra.

Ubertas Zeiţă din **mitologia romană,* patronând fertilitatea abundentă a pământului şi recoltele agricole bogate.

Udrañka; *Hariçcandrapura* Oraş aerian în **mitologia vedică,* plutitor în atmosferă, între *cer şi *pământ, capitala regelui legendar **Hariçcandra.* În unele texte antice ale Indiei, oraşul **U.** este confundat uneori cu oraşul aerian **Saubha.* (cf. **Tripura*)

Ukemochi Zeiţa subsistenţei, a grânelor şi în genere a tuturor alimentelor omeneşti, în **mitologia japoneză.* Fiica zeiţei primordiale *Izanami. A fost ucisă de *Tsukiyomi, zeul *lunii, iar din cadavrul ei au luat naştere toate speciile importante de animale (*calul şi boul din creştetul capului zeiţei; viermii de mătase, din sprâncenele ei) şi plante (meiul, din frunte; grânele, din ochi; orezul, din trunchi; legumele din vagin).

Ukko *(Bătrânul, Moşneagul)* Zeul suprem, în **mitologia finlandeză,* stăpânul *cerului, patronul norilor şi dătătorul ploilor fertilizatoare; mai târziu, e investit şi cu alte atribute: de tămăduitor al bolilor, apărător al păstorilor şi al drumeţilor, ocrotitorul morarilor şi al vitelor, precum şi sursa de la care oamenii au obţinut *focul (dintr-o scânteie scăpată pe pământ din amnarul zeului, culeasă de fierarul *Ilmarinen). Ca domnitor ceresc, **U.** este şi diriguitorul fulgerelor şi al tunetului (care este produs de rostogolirea pietrelor cereşti). Dar fenomenele atmosferice sunt provocate, indirect, de fapt de *Rauni,* soţia zeului, care când se ceartă cu soţul ei, îl înfurie, iar el se răzbună lansând trăznete şi declanşând ploi; (numele zeiţei e alegoric: finl. *raunio* – morman de pietre). **U.** era reprezentat ca un moşneag cu barbă albă şi cu o pelerină albastră, călătorind într-un car special pe drumul pietruit al cerului. Principalele lui însemne divine atributive: fulgerul, securea, sabia. Sanctuarele zeului erau anumite crânguri şi stânci. În vechime, **U.** fusese adorat îndeosebi de agricultori şi de crescătorii de vite.

Ülghen Zeul creator al universului în miturile tătare din Altai *(→ mitologie mongolă).* Pregătindu-se de actul de creaţie a lumii *(→ cosmogonie),* **Ü.** zbura la început întruna deasupra mării (cf. **Elohim*: „Şi duhul lui Elohim se mişca deasupra apelor", *V. T., Geneza,* I, 2); în cele din urmă s-a aşezat pe o stâncă, iar atunci a ieşit din *ape *Aghe-Ené* (Maica Albă) care i-a spus: „Orice ţi-ai pune în gând să faci, rosteşte: Să se desăvârşească tot ce săvârşesc!" – apoi a dispărut şi nu a mai văzut-o nimeni vreodată. Imaginat uneori ca un gâscan alb, **Ü.** este în perpetuă duşmănie cu *demonul **Erlik,* închipuit ca gâscan negru, căruia, în ciuda adversităţii esenţiale, după unele variante, i-a încredinţat *pământul şi oamenii, zeul însuşi dispărând în piscul Muntelui-de-aur (ca un **deus otiosus).* unde este lăcaşul *Soarelui şi *Lunii. În varianta tribului turcic altai-kiži, dorind să facă lumea, **Ü.** plonjează în ape, fără a şti nici ce, nici cum are de făcut, însă întâlneşte un personaj enigmatic (numit convenţional *Omul*), care urmăreşte acelaşi scop; întrucât numai acesta ştie unde se poate găsi materia primă, **Ü.** îl trimite pe fundul mării primordiale, de unde *Omul* aduce o aşchie dintr-un munte submarin; din această aşchie, **Ü.** confecţionează în fine pământul, iar pentru că *Omului* îi rămăseseră resturi din ea între dinţi, le scuipă, producând munţii; apoi îi cere zeului atâta pământ cât va înţepa cu toiagul, dar dispărând prin gaura derizorie, devine stăpânul întregii lumi subterane. În unele variante, *omul* este o fiinţă ambiguă, de fapt nici nu e om, ci o formă a inteligenţei (mai corect: a dibăciei) şi totodată un principiu demoniac, numindu-se la unele triburi *Erlik.*

Ullikummi; epitet: *Kukkunuttsi – Ucigaşul de piatră* Monstru litomorf din mitologia hurrită *(→ mitologii din Mesopotamia),* zămislit de o stâncă fecundată de zeul **Kumarbi,* care năzuia să-l pună pe acest fiu monstruos în locul zeului furtunii, *Teshub, uzurpatorul său. Făcut din diorit (piatră ponce), **U.** creşte impetuos din mare spre cer, urmărind să-l detroneze pe Teshub şi să ajungă stăpân al universului; ca să crească mai repede, doicile divine îl aşează pe umerii lui *Upelluri (un *Atlas hurrit). Zeul *Ea spune: „O, Upelluri, tu nu ştii vestea cea nouă? Nu-l ştii pe zeul preaputernic pe care l-a făurit Kumarbi spre a-l împotrivi celorlalţi zei, spre a urzi moartea zeului furtunii? El se ridică din mare ca o stâncă de diorit." **U.** „făcu să se cutremure cerurile şi pământul; ca un turn crescu şi ajunse până la kuntarra. Înălţimea dioritului ajunsese la nouă mii de leghe". Apoi monstrul începe lupta. „Zeul Furtunii sări în carul

său. Tunând, coborî spre mare şi intră în luptă cu dioritul". Dar **U.** îl întâmpină trufaş: „În ceruri, eu mă voi face rege. Şi voi nimici Kummiya. Voi lua în stăpânire kuntarra. Voi izgoni pe zei din cer.". Totuşi, după o bătălie lungă şi grea, **U.** e învins de armatele divine ajutate de *zei şi conduse de Teshub, victoria constând în desprinderea monstrului de pe umerii lui Upelluri. **U.** este, în felul său, un *Golem; dar materia alegorică a *mitului e obscură.

Ullr; *Uller*; *Ullin*; Saxo Grammaticus: *Ollerus* Zeul vitezei şi al schiurilor, în **mitologia scandinavă* şi **germanică,* fiu vitreg al zeului *Thorr, (născut de soţia acestuia, *Sif, deşi alte variante o prezintă doar ca mamă vitregă a lui **U.**, şi locuind în ţinutul Idallr (Valea tisei). Reprezentat imagistic ca tânăr robust şi foarte frumos, considerat neîntrecut schior şi inegalabil arcaş, **U.** era venerat totodată ca inventator al schiurilor şi patinelor, de asemenea ca patron al industriei de arcuri; arborele său consacrat era tisa, întrucât scandinavii confecţionau arcurile cele mai bune din ramurile elastice ale copacului cu lemn roşu; după tradiţie, orice *pădure în care creşte măcar o tisă îi este închinată, devenind şi locul sacru unde arcaşii se exersau în tragerile la ţintă. Zeiţa munţilor înzăpeziţi, **Skadi,* despărţită de primul ei soţ, *Njördhr, s-a măritat cu **U.** Când, pentru răpirea zeiţei *Rind, **Odhinn* e surghiunit zece ani, în locul lui conduce **U.** universul; la întoarcere, Odhinn îl alungă şi, după o *legendă târzie, **U.** pribegeşte prin Suedia, coboară spre sud şi e ucis de danezi.

Ultio (lat. *ultio* – răzbunare) Zeiţa răzbunării în **mitologia romană.*

Ulu-Toyon; *Urun-Ayi-Toyon (Marele Domn, Luminosul Domn Alb)* Zeul creator şi întruchiparea divină a *Soarelui în mitologia iacută (→ *mitologiile triburilor polare).* Deşi are o soţie: *Kyu-bei-hotun (Marea-Doamnă-Lebădă)*, zeul este singurul răspunzător de crearea şi conducerea universului, soţia sa neparticipând la nici un act cosmogonic (→ *cosmogonie).* **U.-T.** este venerat ca *Marele Judecător,* în disputele ivite între *şamani şi oamenii de rând, zeul dând sentinţe drepte, însă foarte aspre – mergând până la suprimarea sau înlănţuirea pe stâncă a sufletului celui împovărat de *păcat. Deşi reprezentat antropomorfic (este şeful unei numeroase familii de divinităţi), **U.-T.** rămâne invizibil pentru muritorii de rând, apare rareori în *teofanii, dar atunci cu înfăţişări zoomorfe (un uriaş taur negru, un *urs enorm sau un ren), traversând în goană pământul şi mugind fioros.

Ulysses → *Odysseus*

Umā (sanscr. *umā* – in) Fiica lui **Himavān* (zeul care personifică muntele sacru Himalaya) şi soţia marelui zeu **Çivá,* în **mitologia vedică*; considerată astfel în *miturile epocii clasice, e de fapt rezultatul unui *sincretism cu **Pārvati.*

Umai Zeiţă primitivă, în **mitologia mongolă,* principiul feminin al lumii (în unele variante, soţia zeului ceresc **Tängri*), considerată ocrotitoarea fecundităţii şi a războinicilor, dar totodată, având în grijă pe copiii lumii.

Uni Zeiţă principală, în **mitologia etruscă,* paredra zeului suprem *Tinia, asimilată de romani cu *Iuno. **U.** era la etrusci ocrotitoarea căsniciei şi fecundităţii. Element în triada supremă a *religiei din Etruria *(Tinia, Uni, *Menrva),* **U.** era adorată în *cultele majorităţii oraşelor din Confederaţia Etruscă.

unitarieni *Sectă religioasă creştină (→ *creştinism),* de tip reformat cu tendinţe raţionaliste, care a respins principalele *dogme creştine: trinitatea lui *Dumnezeu şi divinitatea lui *Isus Christos. Prima Societate Unitariană, constituită în epoca lui Martin *Luther şi Jean *Calvin, avusese ca promotori pe medicul şi teologul spaniol *Miguel Servet* (atacat public şi denunţat de Calvin *Inchiziţiei, care l-a arestat şi l-a ars de viu, în 1553, sub acuzaţia de blasfemie), apoi pe *Socin* (sec. XVI), autorul doctrinei unitariene sistematizate şi unificatorul tuturor grupurilor de unitarieni. Principiile doctrinare: 1) unica sursă a cunoaşterii religioase este **Biblia,* dar nici din ea nu trebuie acceptat decât ceea ce nu depăşeşte raţiunea; 2) misterul trinităţii este inacceptabil, deoarece depăşeşte raţiunea, iar *Dumnezeu este unul, Isus Christos nefiind decât un om înzestrat cu forţă divină pentru a putea efectua opera de *mântuire a oamenilor şi apoi înălţat la rangul măreţiei dumnezeieşti ca răsplată pentru îndeplinirea perfectă a voinţei lui Dumnezeu, *Sfântul Duh nefiind altceva decât forţa divină; 3) nu a existat nici un *păcat originar, ci numai înclinaţia ereditară a omului spre rău, inconfundabilă cu păcatul; 4) răscumpărarea se reduce la faptul că Isus Christos, prin învăţătura şi viaţa sa, ne-a indicat calea spre facerea de bine şi spre virtute; 5) *moartea lui Isus Christos nu a avut rol de jertfă pentru răscumpărarea păcatelor omeneşti, ci e confirmarea adevărului învăţăturii lui, săvârşirea unei fapte mari, pentru care a şi fost răsplătit prin înălţarea într-o demnitate divină; 6) tainele creştine nu sunt decât simple *ritualuri, respectabile prin vechimea lor. ~ În Transilvania a apărut (sec. XVI) o ramură unitariană, descinzând din *arianism, care acceptă divinitatea lui Dumnezeu, dar supune *Biblia* unei critici raţionaliste, începând cu militantul umanist Francisc David (mort în 1579, la închisoarea din Deva).

Unkulunkulu (zulus *unkùlu* – *strămoş) Zeu primordial demiurgic din mitologia sud-africană zulusă *(→ mitologiile populaţiilor africane),* primul strămoş al tribului, reprezentat ca şarpe totemic *(→ totem),* dar venerat ca divinitate complexă: creatorul lumii şi al oamenilor, stăpânul *cerului şi producătorul tunetelor, deşi adesea, în

*superstițiile zuluse, fenomenul atmosferic e atribuit Păsării Tunetului. Creația s-a desfășurat stadial: **U.** i-a creat întâi pe zuluși, apoi toată lumea din jur, dar în primul rând taurii de care omul nu se poate lipsi; făcându-i pe oameni, le-a trimis doi crainici: cameleonul, ca să le spună să trăiască necontenit, și șopârla, ca să-i învețe să moară, zeul mizând pe cel care va ajunge mai repede; dar cameleonul găsind pe drum niște fructe și oprindu-se să le mănânce, șopârla a ajuns prima și astfel oamenii au devenit muritori; printre poruncile emanând de la **U.**, zulușii consideră pe prim plan datoria de a-și îngriji vitele care-i ajută în muncă și îi hrănesc, zeul spunându-le că, neîngrijindu-și vitele, vor pieri și ei. Soția lui **U.**, vrând să scape de primul lor copil, l-a hrănit cu mei, socotind că e necomestibil și otrăvit; dar copilul a crescut cu atât mai viguros, cu cât mânca mai mult, și astfel s-au descoperit virtuțile nutritive ale meiului. A. T. Bryant, un specialist în etnografia zulusă, scrie: „Unkulunkulu este marele strămoș sau spiritul strămoșului, întâiul om despre care zuluși cred că a făcut totul din jur". În sec. XX, o ramură zulusă convertită la *creștinism (secta nazarineană) îl numește pe *Dumnezeu – *Unkulunkulu ka Shembe.* **U.** este o variantă a unor zei africani ca **Mulungu* (triburile bantu), **Nyamye* (triburile akan și baule). O latură ciudată (rară și ca formă cultuală): deși creator al neamului omenesc, **U.** este totuși subalternul unei divinități cerești supreme: *Utikho* (destul de indistinctă – mitologic și cultual) pe care însă a reușit s-o împingă în umbră și să domine lumea singur (deoarece **U.** este un zeu solar). Principala formă rituală: aruncarea de pietre pe mormântul mitic al lui **U.**

§ A. T. Bryant, *The Zulu People, as they were before the white man came*, Pietermaritzburg, 1949

Untamo Zeul somnului și al viselor, în **mitologia finlandeză*, fratele lui *Kalervo; rezidența sa e *Pohjola (numită și *Untamola*).

Upanișad (sanscr. *upa-ni-șad* – a ședea lângă; *Cunoaștere Sacră, Cărți Tainice*) Comentarii filosofice sanscrite, constituind – împreună cu textele **Brāhmaṇas* și *Araṇyaka* – scrierile anexe ale ciclului **Veda.* Deși se consideră *Upanișade* 108 scrieri, sunt cunoscute peste 200. Cele mai vechi **U.** au apărut în sec. VII î.e.n. ca o continuare cronologică a *Brahmanelor*; cele mai recente datează din sec. XIV–XV. Primele **U.**: *Brihadāraṇyaka, Chāndogya, Taittirīya, Aitareya, Kauṣitaki, Kentaki, Kena*; stratul ulterior: *Kātha, Iśā, Śvetāsvatara, Muṇḍaka, Mahānārāyana*; cele târzii: *Praśna, Maitry, Mandukya* ș.a. În plan filosofic, **U.** stabilesc consubstanțialitatea între absolutul obiectiv **Brahmān* și absolutul subiectiv **Ātman*, adică între cosmos și ins. Comentând *religia vedică (→ *mitologie vedică* și **post-vedică*), **U.** timpurii reconsideră tradiția în spirit mai nou, aprofundând viața lăuntrică și dând mai puțină importanță datinilor și *ritualurilor, spre a accentua *conținutul ritualului* ca o cale a cunoașterii, în contrast cu tradiționala cale a acțiunii. **U.** sunt primele texte din cultura Indiei care sistematizează marile întrebări ontologice (origine, localizare, țintă, finalitate, Spirit Suprem) și se ocupă de natura sufletului universal (Brahmān) ca principiu impersonal absolut ce umple universul și creează totul, ca și de Ātman, ca realitate subiectivă omnipenetrantă, dar și de realitatea iluzorie a elementelor multiple ale lumii – opera iluziei divine **Māyā*, însă și produsul ignoranței omenești. Respingând *dogmele epocii vedice, **U.** au prevestit **jainismul* și **budismul*, fiind și un punct de plecare pentru crearea școlii filosofice vedantine *(→ Vedanta)*. Ca trăsătură generală, **U.** au avut destinația ca, printr-o interpretare specifică tuturor comentariilor inițiatice, să explice sensul ascuns din *Vede*, *hermeneutica vedică.

§ Louis Renou, *Les Upanishads*, I–XVII, Paris, 1943–1959; *Upanishads*, translated, introduction, commentary by S. Nikhilananda, I–IV, New York, 1949–1959; S. Ch. Chakravarti, *The Philosophy of the Upanishads*, Calcutta, 1935; *Cele mai vechi Upanișade*, 1 (Bṛhadāranyaka; Chāndogya), trad., studiu, note de Radu Berceu, Edit. Științifică, București 1993

Upelluri Omologul hurrit al *Titanului *Atlas *(→ mitologii din Mesopotamia)*, susținând pe umerii săi *Cerul, *Pământul și Marea, iar apoi și pe monstrul de piatră *Ullikummi.

Upîrî (rus. *Упырь*; ucr. *Упирь*; pol. *upior*; bulg. *въпир, вампир*) Mortul atacator de oameni și animale, în **mitologia slavă*, defunctul peste sicriul căruia a trecut o *pisică neagră și care este de fapt un metis fabulos, născut de o femeie, de la *Diavol; ca semn distinctiv, **U.** are șiruri duble de dinți. *Mitul este sincretizat cu una dintre *superstițiile medievale comune: *simbolul nefast al pisicii negre (cf. parțial **Moroi*, în **mitologia românească*).

Upuaut Zeu din **mitologia egipteană*, reprezentat sub formă de *lup sau bărbat cu cap de lup, *cultul căruia provine din orașul Asyut (Lykopolis). **U.** a devenit un zeu al războiului și „deschizător de drum", întrucât se socotea că stă la prora corăbiei zeului solar *Ré; ca divinitate războinică, i se atribuise apoi și conducerea avangărzii militare a faraonului. Ulterior, ajunge și „Deschizătorul drumului către Apus", adică spre lumea infernală, investit cu atributul de a le arăta sufletelor celor morți poteca necesară prin regatul întunericului subpământean. Într-o epocă mai târzie e considerat răzbunătorul lui **Osiris*.

Upulero *(Stăpânul-Soare)* Zeu solar de prim rang, venerat ca dătător de vitalitate, fecundator al pământului, în unele arhipelaguri (Leti, Babar, Sermata, Timorlaut) din Indonezia; *cultul lui **U.** exclude orice reprezentare idolatră *(→ idolatrie)*.

admițând doar, ca *simbol, un felinar din frunze de cocotier. În cadrul unei *sărbători liturgice anuale durând o lună, la debutul sezonului ploilor, se crede că **U.** coboară din cer într-un anumit curmal, de unde o fecundează pe Maica Glie, soția sa. Ca să-și ajute zeul, oamenii îi înlesnesc coborîrea până la trupul soției sale, sprijinind de trunchiul curmalului o scară (de obicei cu 7 trepte, ca simbol al celor 7 ceruri, rareori cu zece trepte), iar în fața arborelui se sacrifică porci și câini, *sacrificiul fiind urmat de o orgie sacră care debutează cu *dansuri și cântece cu caracter liturgic, de tipul: „Stăpâne, strămoșule soare, coboară! Curmalul a dat lăstari noi, carnea de porc e tăiată felii. Bărcile satului sunt încărcate de daruri. Stăpâne, strămoșule soare, ești poftit la ospăț. Taie și mănâncă! Bea! Vino, stăpâne soare, strămoșule. Așteptăm să ne dai mult fildeș și aur. Fă caprele să fete câte doi sau trei iezi" (J. G. Frazer, *The Worship of Nature,* I, London, 1926, p. 441). *Rugăciunile festive cer zeului înmulțirea tribului, în *credința că numai el decide nașterea copiilor; (în ins. Timor, unii șefi de trib se autointitulează „fiii soarelui"). Ca zeu solar, **U.** e invocat (în arhip. Babar) în cadrul unor ceremonii legate de dorința unor femei de a naște copii.

Urania (grec. Οὐρανία) *Muza astronomiei, în **mitologia greacă,* reprezentată ca o adolescentă (singura Muză cu sânii dezveliți) care ține în mâini un glob ceresc (cu harta constelațiilor cunoscute de astronomii din Hellada) și o vergea indicatoare. Atributul **U.** nu se mărginește la domeniul corpurilor cerești ca atare; **U.** patronează știința și arta cunoașterii astrelor, ca efort de cercetare a zonei adevărurilor absolute, învecinate cu cerul, ca și a armoniei mișcărilor astrale (cf. Hesiod, *Theogonia,* v. 78).

Uranos (grec Οὐρανος) Zeu primordial, în **mitologia greacă,* personificând **cerul* și însoțit cu *Gaia, divinitatea gliei materne *(*pământul),* iar astfel părinte al *Titanilor. **U.** a fost mutilat mai târziu de fiul său *Kronos (personificarea *timpului) care și-a săvârșit fapta în tendința de a ieși la lumină din măruntaiele materne și simbolizând astfel eliberarea timpului dintre cer și pământ. **U.** e o divinitate de origine indoeuropeană (cf. *Váruṇa), dar *cultul său arhaic a fost uitat sub presiunea organizării *religiei hellenice constituite pe baza mitologică a *panteonului olimpian. Din mitul comunicat de *Hesiod, știm că intervenția lui Kronos (cu sprijinul dat de Gaia) era menită (prin retezarea organului sexual al lui **U.** și aruncarea lui în marea primordială) să curme o reproducție nefastă: odraslele lui **U.**, în afară de Titani, erau mai ales monștri (giganți cu o sută de brațe și cu cincizeci de ochi).

uriași → *giganți*

Uriel (ebr. *'ūrī'ēl* – lumină dumnezeiască) *Îngerul luminii, în **mitologia biblică* a scripturilor canonice; dar după **Cartea lui Enoh,* apocriful etiopian, înger nefast din *Infern *(*Sheol),* din însărcinarea lui *Dumnezeu *(*Yahweh),* supraveghetor al Infernului; în viziunile lui **Enoh,* **U.** este călăuza sa cerească și rege (sau prinț) al corpului îngeresc. El este și cel care îi anunță lui *Noe iminența *potopului și apropierea *sfârșitului lumii. În *iudaism, apoi și în *creștinism, **U.** este unul dintre îngerii superiori.

Urital Zeul luminii și al *focului în **mitologia arabă* (preislamică), numit de Herodot (*Istorii,* III, 8) *Orotal* și identificat de el cu **Dionysos.*

Urshanabi Corăbier mitic babilonian *(→ *mitologii din Mesopotamia)* care a străbătut întregul ocean din jurul pământului.

Ursitoare; *Urse* Trei *zâne ale destinului, în **mitologia românească,* rar 7 sau 9 – toate fecioare, stabilind ursita pruncilor (în prima noapte sau în primele 3 nopți, mai rar în a 5-a sau în a 7-a noapte) pe toată viața; au atribute diferențiate (transmise probabil prin contaminare livrescă, din **mitologia greacă*): una toarce, alta deapănă, a treia taie firul vieții omenești. În genere modelul **U.** au fost **Moirele,* direct sau prin filieră romană. După o tradiție, în epoca arhaică oricine putea să vadă **U.**, apoi nu le-au mai „putut privi decât moașele. Procedeul de ursire este acesta: **U.** se sfătuiesc, apoi una (de obicei cea mai bătrână) rostește destinul pruncului. Întrucât se crede că ele coboară în case pe horn, li se lasă decuseară pe masă daruri (pânză, pâine, sare, lână, apă, unt-delemn, bani, uneori oglindă și pieptene, rareori vin, și neapărat lumânări și busuioc) pe care a doua zi le ia moașa; la naștere, moașa recită o invocație: „Sfintelor / Bunelor / Să vă aducă Dumnezeu curate / Luminate / Bune ca pâinea / Dulci ca mierea / Și line ca apa". Oamenii neavând dreptul să asculte cuvintele ursitei, există, ca amenințare pentru indiscreți, credința într-un *blestem cu care a 3-a **U.** încheie actul ursirii: „Cine ne-a ascultat întru furiș, de mâna pruncului să moară". Uneori (poate sub influență tot livrescă) cele 3 **U.** se numesc: *Ursitoarea, Soartea, Moartea* (cf. numele celor 3 *Parce romane: *Nona, Decuma, Morta*). Decizia **U.** (ca și a Moirelor) e socotită definitivă, neputând fi modificată nici de sfinți, nici chiar de *Dumnezeu. În unele zone folclorice românești se face referire și la *Cartea Ursitelor (Cartea Vieții* sau *Cartea Zilelor)* al cărei text **U.** îl cântă sau îl citesc în fața pruncului nou-născut, prevestirea neputînd fi însă auzită decât de moașă. În *miturile românești ale destinului, ursirea nu are caracter de *predestinare absolută, infailibilă, deoarece ea oferă adesea și alternativa menirii; astfel, Voinicul-cel-cu-cartea-în-mână-născut (col. Petre Ispirescu) trebuie să fie răpit când împlinește 12 ani, dar „dacă va scăpa", va ajunge împărat, prin urmare destinul e ursit în structura lui largă, nuanțele componente depinzând totuși de liberul arbitru sau de sprijinul local, persoanei ursite lăsându-i-se un coeficient

de autonomie și unul de hazard. În anumite cazuri (în special în basmele morale), predestinarea funcționează însă integral: un sărac se revoltă împotriva lui *Dumnezeu, presat de sărăcia sa, dar i se arată că, deoarece **U.** l-au ursit să fie hoț, el trebuie să trăiască din această meserie, neabătându-se de la prescripțiile destinului (dar această explicație e suspectă, în ea regăsindu-se eterna scuză judiciară a hoțului care se justifică, invocându-și vocația nativă). **U.** sunt închipuite de obicei ca fecioare bătrâne, taciturne și incoruptibile, cu privirea gravă.

ursul Zeu, *strămoș totemic *(→ totem)* sau *erou civilizator în *mitologiile primitive ale *religiilor animist-totemice *(→ animism, totemism)*. Atât ursul brun, cât și ursul polar au pătruns în mitogeneza populațiilor din zonele de habitat ale acestui animal, care și-a câștigat o veneрație specială datorită câtorva factori importanți pentru mecanismul conceptual al oamenilor din societățile cinegetice și pastorale: posibilitatea de staționare bipedă, fie și temporară, a acestui animal și relativa lui asemănare cu omul, ca și firea lui duală de fiară și totodată de animal simpatic și prietenos, pe de o parte cruzimea carnivoră, pe de altă parte lăcomia de miere și fructe de pădure; în același timp. **u.** a atras atenția vânătorilor prin carnea lui comestibilă (chiar dacă adesea indigestă) și prin blana lui călduroasă. În religiile primitive structurate pe *șamanism, **u.** are rol important la triburile siberiene din nord, mulți *șamani considerându-se descendenți din el sau *mutanți, dispunând de capacitatea de a deveni (sau redeveni) urși. La mulți amerindieni (irokezi, tlinkiți ș.a.) **u.** este strămoș tribal. *Ursul de peșteră* – specie foarte răspândită odinioară în America de Nord, Europa arctică, Elveția, Franța, România, Scandinavia, Siberia, Urali, Japonia etc. și contemporană cu omul paleolitic – fiind un animal de pradă cu suficientă ferocitate ca să înfricoșeze grupurile primitive precinegetice, a intrat în mitogeneza timpurie ca divinitate puternică. *Ursul brun,* destul de feroce și el, a populat credințele animiste și rudimentarele religii totemice, *cultul său consolidându-se în multe tradiții păstrătoare de *ritualuri cultuale, cu *dans și *măști de imitație comportamental-aspectuală (în unele zone: la aini, la români ș.a.) existând și *sărbători speciale. Pe această cale, **u.** a pătruns la unele popoare (greci, hinduși, celți, slavi, români) în *panteonul mitologic propriu-zis, iar mai târziu chiar în *astrologie. Ainii (→ *mitologie ainu*) celebrează două zile pe an sărbătoarea *Yomante* – a ursului, în onoarea celui mai onorat dintre *spiritele *kamui (→ kami)*: *Kim Un Kamui,* divinitatea munților înalți, întruchipată în *urs*. Uciderea **u.** în campaniile de *vânătoare nu înseamnă decât un serviciu adus divinității care vrea să-și părăsească *teofania și să se întoarcă în lumea sa, a *duhurilor *kamui,* cu ajutorul intervenției omenești; de altfel, o *rugăciune specifică sărbătorii începe cu invocația: „Divinule, tu ai venit în lumea asta ca să te vânăm". Omorît, spintecat, apoi împodobit și bocit *(→ bocet)*, după ce bătrânii și vânătorii îi beau sângele adunat într-un vas, **u.** divin sacrificat prezidează ospățul festiv. În credințele tradiționale ale românilor există o sărbătoare arhaică, probabil un relict totemic, consacrată acestui animal: *Sâmbăta Ursului* (a 3-a sâmbătă din Postul Mare prepascal), când în popor se crede că toate ursoaicele nasc pui. Simpatizat mai ales în zonele folclorice montane ale României, **u.** e numit familiar *Moș Martin,* dar are – în tradiția sincretică – și o divinitate patronală: *Sfântul Ursea* (suspectă totuși de influența ursarilor țigani, care pun urși să joace în bâlciuri la sunetele de dairea, după ce i-au chinuit cu antrenamentul pe jăratic). Stratele totemice, în mitologiile epice, au constituit o bază pentru evoluția sincretică a unor divinități complexe. ~ În *mitologia greacă,* ursul (ἄρκτος) nu e prezent ca atare, deși zeița cinegetică *Artemis* (varianta din Arcadia) a conservat trăsături de ursoaică, iar preotesele tuturor variantelor artemidice se învesmântau, la ceremonii, în timpul dansurilor rituale, în piei de urs; pe eroina cinegetică *Atalanta,* după tradiție, a crescut-o și a învățat-o arta vânătorii o ursoaică; iar fosta *Nimfă *Callisto, murind, a fost transformată în constelația Ursa Mare. ~ În *mitologia celtică, *Artio* este „Zeița-ursoaică" (deși cu atribute neclare). ~ În *mitologia slavă, **u.** se afla în relație directă cu pastoralitatea (cultul zeului pastoral al belșugului, *Veles*). ~ În *mitologia vedică și *post-vedică, ursul *(ṛkṣa)* e prezent mai ales în *Rāmāyaṇa,* unde *Jāmbavān, regele ursilor, îl ajută pe *Rāmá în războiul său împotriva *demonilor.

Urvaçī Fecioară cerească *(*Apsara)* din *mitologia vedică, de o frumusețe excepțională, amintită întâia oară în *Rigveda.* În urma unui *blestem al zeilor *Mitra și *Váruṇa, **U.** a fost obligată să coboare pe *pământ, unde a devenit soția regelui Purūravas, fondatorul dinastiei selenare din India legendară.

Uryzmaeg Eroul principal din eposul nart, șeful stirpei *Narților,* tipul de Bărbat Conducător și de Bătrân Înțelept al tribului, în mitologia alano-osetă din Caucazul de Nord *(→ mitologii caucaziene)*. Sora lui **U.**, Satana, devenită apoi soția fratelui ei, este stăpâna casei Narților și mama adoptivă a celorlalți eroi, fiind considerată ca o personificare a înțelepciunii. Într-o variantă mai nouă, soția *Sfântului Gheorghe îl preface pe **U.** în *câine; dar, redevenit om, eroul o obligă pe această vrăjitoare să se culce cu el (deși asemenea invitație poate fi ecoul căsătoriei incestuoase a lui **U.** cu Satana, sora sa).

Uṣas (sanscr. *uṣás* – dimineață, zori) Zeița dimineții, în *mitologia vedică,* sora zeilor din

grupul *Aditya* și fiica zeului *cerului, *Dyaus Pitar.

Utgardhr Imens palat din **mitologia scandinavă,* aparținând lui Skrymnir, stăpânul tărâmului *Yotunheim, al *uriașilor.

Utnapishti; *Utnapishtim* Omul providențial în *mitul akkado-babilonian al *potopului universal *(→ mitologii din Mesopotamia),* salvat de *zei din diluviu pentru refacerea ulterioară a omenirii. Modelul lui **U.** este personajul mitic sumerian **Ziusudra.*

Uto; *Edjo*; *Udjat*; *Wazet* Zeița-cobră *(→ cobra sacră)* – în **mitologia egipteană,* venerată ca ocrotitoare a regatului arhaic al Egiptului de Jos (Delta Nilului). *Cultul ei s-a extins din orașul Buto (unde avea un mare *templu și un *oracol), ea devenind întâi o antiteză a vulturiței divine *Nehbet, apoi ambele constituind o unitate simbolică (după unificarea Egiptului): Nehbet era ocrotitoarea maternă a faraonului, iar **U.** îl apăra de atacuri. Socotită „Stăpâna Cerului" și regina zeilor, poartă coroana roșie a Egiptului de Mijloc și personifică arșița soarelui. De obicei e înfățișată plastic în atitudine amenințătoare, gata să-și expulzeze suflul ucigător; în chip de cobră înfuriată, imaginea e menită să îngrozească pe dușmanii faraonului. Egiptenii credeau că mușcătura ei la timpul hotărît este instrumentul cu care *Anubis ucide pe faraon (ceea ce se și petrecea în *ritualul real). Un *mit complementar spune că, împrietenindu-se cu *Isis, **U.** a fost mama adoptivă a lui *Horus copil. După autorii epocii hellenistice, șarpele simbolizând pe zeița **U.** s-ar fi numit, în lb. egipteană, după *interpretatio graeca, uraios* (latinizat; *uraeus)*; imaginile plastice, ca și *simbolul hieroglific, indică limpede *cobra sacră.*

Uttu Zeița sumeriană a fertilității *(→ mitologii din Mesopotamia),* strănepoată a zeului *Enki, cu care intră în raporturi erotice spre a naște 8 plante esențiale (probabil cele de interes agricol).

Utu 1 Zeița cetii, în **mitologia finlandeză.* **2** Zeul sumerian al *soarelui *(→ mitologii din Mesopotamia),* tatăl zeului *Enmerkar.

Uza Modest personaj biblic veterotestamentar *(→ Biblia),* ucis fără vină de trăsnetul lui *Yahweh, degajat de *chivotul legământului,* în timp ce transporta, ca hamal, **tabernacolul,* lăsat din imprudență să alunece și apoi proptit în grabă de victimă (aparența fiind de electrocutare).

Uzume; *Ame no Uzume* Zeița *dansului, în **mitologia japoneză,* patronând în special arta dansatorilor comici. **U.** a avut, conform *mitului, un rol decisiv în convingerea zeiței solare **Amaterasu* de a ieși din greva sa consumată într-o grotă și de a lumina din nou lumea, deoarece dansul ei comic, la un moment dat chiar obscen, stârnind râsul numeroșilor zei spectatori, atâță curiozitatea zeiței solare și o determină să-și abandoneze recluziunea. **U.** este soția (sau paredra) zeului potecilor, **Saruta Hiko.*

Uzzah; *al-Uzzah (Atotputernica)* Zeiță identificată cu Steaua Dimineții (planeta Venus), în **mitologia arabă* (preislamică). I se sacrificau copii *(→ sacrificiu).* Era venerată mai ales la Mecca, fiind ultima zeiță dintr-o triadă, împreună cu **Alilat* (al-Alath) și **Manath* (al-Manath). Inscripții de la începutul mil. I î.e.n. atestă *cultul zeiței (dar cu alte nume: *Han-Uzzay* și *Rudah*) în Sinai și la nabateeni; arabii siriaci o considerau fiica cuplului **Allah* și *Alilat,* și sora zeiței *Manath*; în tribul kuraish (al cărui descendent era **Mahomed),* sărbătorită anual, era venerată ca zeiță supremă alături de Allah, iar după o tradiție, înainte de a-și fi rostit prima predică, *Profetul i-a sacrificat acestei zeițe o oaie albă; recunoscând inițial natura divină a celor 3 zeițe – Uzzah, Alilat, Manath, când și-a consolidat dogmatica monoteistă *(→ monoteism),* Mahomed și-a negat vechea afirmație (cf. *Coran,* LIII, 19–23). **U.** avea un sanctuar – la nord de Mecca – celebru printre arabi prin *oracolul său.

V

Vāć (sanscr. *vāć* – glas, grai, cuvânt) Noţiune cu atribute cosmogonice în **mitologia vedică*, de fapt personificând forţa creatoare a *cuvântului. **Rigveda* (X, 125) identifică însă această noţiune personificată cu sufletul lumii sau, în aceeaşi semnificaţie, cu suflul universal; în epoca vedică se considera că primele 3 cicluri din **Veda (Rigveda, Sāmaveda* şi *Yajurveda)* sunt concepute de *gândire,* exprimate de *cuvânt* şi înfăptuite prin *acţiune.* Zeiţa **V.**, după descripţia vedică, este alcătuită din 4 părţi (*Rigveda,* I, 164, *45*). În India s-a păstrat, timp de milenii, un respect religios de autentică evlavie pentru cuvântul scris; astfel, un om cuviincios, după concepţia hindusă, dacă a spus vreodată ceva, nu mai trebuie să-şi schimbe decizia, chiar când s-a dovedit absurdă; Kuntī, soţia lui **Pāṇḍú* şi mama fraţilor *Paṇḍava, după ce le-a spus: „Desfătaţi-vă cu ea laolaltă" şi şi-a dat seama de non-sensul propoziţiei (care invita pe cei 5 fraţi, fără voia ei, la un colectivism marital), a căzut pradă tristeţii, întrucât cuvântul rostit nu mai putea fi nici anulat, nici modificat.

vaca Acest animal blajin şi spornic în gospodărie (dătător cotidian de lapte, fătând viţei, utilizabil în alimentaţie prin sacrificare şi folositor până şi cu pielea şi coarnele), domesticit de timpuriu, şi-a găsit un loc important în multe *mitologii, mai ales ca *simbol al fertilităţii, belşugului, garanţiei vieţii, uneori chiar al creaţiei. În **mitologia egipteană, *Hathor* este mama zeului solar *Horus; din laptele vacii primordiale **Kamadhenu,* din **mitologia vedică,* a fost creată lumea; **Audhumbla* din **mitologia scandinavă* are un rol esenţial în *teogonie; **mitologia iraniană* a *zoroastrismului acorda *juncii* sacre valoarea de simbol al abundenţei. Chiar în **mitologia greacă. *Hera* e numită de *Homer cu epitetul admirativ „cea cu ochi de vacă".

Vacuna (lat. *vacare* – a fi liber, a fi fără stăpân) Zeiţă sabină, preluată de **mitologia romană,* ocrotitoare a recoltelor de grâne (sărbătorită după seceriş), dar şi a grădinilor şi livezilor; romanii i-au adăugat atributul forţei ce se dobândeşte prin victoriile contra oricărui gen de duşmani; de aceea, uneori era confundată cu zeiţa biruinţelor, *Victoria. Rolul esenţial atribuit zeiţei de romani consta în protejarea odihnei necesare solului arabil, după ce s-au încheiat muncile câmpului.

Vaḍavā Mama celor doi fraţi Açvinau *(*Açvin)* din **mitologia vedică*; sau, în altă variantă, iapa lor divină, de fapt o Apsara numită **Açvinī* care, în ipostaza de iapă, i-a născut pe amândoi, după ce a fost fecundată de zeul solar *Sūrya.

Vadavāgni *(Focul de sub ape)*; *Aurva* Personificare mitică din perioada epică ulterioară celor 4 scripturi **Veda (→ mitologie vedică* şi **post-vedică),* **V.**, fiul înţeleptului *(*rişi)* Aurva, doreşte la un moment dat să ardă în flăcări universul; zeul creator *Brahmā, spre a-şi salva opera, încarcerează *focul insurgent pe fundul oceanului, îngăduindu-i să devoreze numai apa. *Simbolul figurativ al focului subacvatic (o văpaie cu cap de cal) provine dintr-o variantă a *mitului: focul rebel iese din gura iepei divine **Vadavā* în care fusese metamorfozată *Apsara *Açvinī.* **V.**, focul subacvatic, se află la Polul Sud şi nu poate fi stins nici chiar de toate apele oceanului. Imperiul subpământean al lui **V.** are o singură intrare: *vadavāmukha.*

Vaiçaṁpāyana Unul dintre naratorii principali ai eposului **Mahābhārata (→ mitologie vedică* şi **post-vedică),* un înţelept primordial *(*rişi)*, considerat discipolul lui **Vyāsa,* de la care a învăţat textul integral al marii epopei, povestind o mare parte din ea regelui Janamajaya (nepotul lui *Arjuna) din Hastinapur, în lungul răstimp de 12 ani al *sacrificiului de şerpi.

Vaiçeşika Unul dintre cele 6 sisteme ortodoxe ale filosofiei clasice din India, ale cărei *sūtre,* în elaborare definitivă, datează din sec. I e.n. Este sistemul cel mai apropiat de o viziune realistă a lumii; în cosmologia sa, **V.** consideră că lumea este compusă din 4 **elemente* fizice (*pământul, *apa, lumina, *aerul), iar lumea fenomenală şi cea obiectuală (aci incluzându-se deopotrivă conştiinţa şi inteligenţa) sunt produsele unor atomi primordiali. Tot ce există e clasificabil în 6 categorii: substanţa, calitatea, acţiunea, universalul, specialul, specificul – cărora comentatorii ulterior le-au adăugat a 7-a categorie: negaţia sau nefiinţa; substanţele, la rândul lor, sunt 9: pământul, apa, lumina, aerul, *eterul, *timpul, spaţiul, spiritul şi mintea; raportul între atomi şi aceste substanţe realizează lumea fizică. Lumea senzorială există în interacţiune în timp, spaţiu şi eter, fiind guvernată de **dhárma,* ca lege morală; omul se perfecţionează însă nici un om şi nici chiar sufletul universal *Brahmān nu dispune de o desfătare perpetuă. Dar, deşi Zeul a creat sufletul universal pentru a fi diriguiţi atomii, Zeul conduce universul fără să-l fi creat. Din atomii pământului şi luminii

apare *oul primordial din care Zeul creează pe *Brahmā şi, implicit, universul.

Vāitaraṇī Râu infernal în **mitologia postvedică* târzie, a cărui trecere, obligatorie pentru morţi, se poate face numai cu ajutorul *vacii sacre *Kamadhenu, râul despărţind două tărâmuri – al *vieţii şi al *morţii; el traversează regatul infernal al zeului **Yama* sau reprezintă doar cursul subteran al fluviului sfânt **Gaṅgā* (cf. *Mahābhārata,* I, 158, *19*).

Vaižgantas Zeul inului, în mitologia lituană *(→ mitologie baltică).* Un autor polonez din sec. XVI, Jan Lasicki, descrie un *ritual consacrat acestui zeu: cea mai înaltă femeie din sat, cu şorţul plin de turte, ţinut cu mâna stângă, iar în dreapta având un mănunchi de in şi frunze de tei, se urcă pe un scaun rostind această invocaţie: „Zeule Vaižgantas, fă să-mi crească inul înalt cum sunt eu, nu mă lăsa să umblu despuiată". Lui **V.** i se sacrifica în această împrejurare un cocoş *(→ sacrificiu).*

Vālakhilyaḥ (sg. *Vālakhilya)* Clasă de pigmei, în **mitologia vedică,* deosebit de înţelepţi, având dimensiunea degetului gros al mâinii; în număr de 60 000, ei însoţesc carul *Soarelui (*Sūrya),* strălucind ca razele solare, cu care se şi hrănesc.

Vale; *Ali* Zeu din **mitologia scandinavă* şi **germanică,* cu biografie mitică rudimentară şi nu prea limpede, probabil legată de regenerarea vegetaţiei, întrucât l-a născut zeiţa **Rind* (pământul înzăpezit), de la zeul suprem **Odhinn* (divinitate a *cerului), anume spre a răzbuna moartea lui **Baldr* (lumina primăverii), fratele său vitreg, şi a-l omorî pe ucigaşul acestuia, **Hödhr* (întunericul); aflând de la Odhinn această decizie a *Nornelor chiar din prima noapte de viaţă, când împlineşte vârsta de o zi **V.** îl străpunge cu sulița pe ucigaş. Reprezentat ca bărbat frumos şi foarte tânăr, care a jurat să nu se spele pe mâini, nici să-şi taie şi să-şi pieptene părul până când nu-l va fi răzbunat pe Baldr, **V.** este dintre puţinii *zei care supravieţuiesc dezastrului cosmic *Ragnarökr, împreună cu ceilalţi fraţi (Baldr, Hödhr, *Wydarr). El cârmuieşte universul regenerat – lumea nouă, **Himli.*

Valea Plângerii Teritoriu anihilant din **mitologia românească,* zonă *tabù, care desparte lumea umană normală de lumea relativistă a *zânelor; această zonă este dominată şi controlată de zâna atemporală numită *Tinereţe fără bătrâneţe şi viaţă fără moarte* (al cărei nume coincide cu denumirea teritoriului ei paradoxal: **Tinereţe fără bătrâneţe*). Străbătând **V.P.,** contrar recomandărilor date de zâne, antrenat în interese cinegetice, eroul din basmul *Tinereţe fără bătrâneţe* (col. Petre Ispirescu) simte anihilându-i-se fericirea dobândită în afara *timpului şi trezindu-i-se memoria lumii umane şi dorul de casă şi de părinţi; deci **V.P.** recheamă pe muritor spre habitatul originar şi spre tradiţia strămoşească, acestea intrând ireversibil în obsesia iraţională a întoarcerii *(→ eterna întoarcere),* ceea ce provoacă anularea spontană a paradoxului temporal de care se bucurase la palatul zânelor. În alte *mituri similare despre tinereţea eternă şi viaţa nemuritoare *(→ Brain)* nu se face vreo referire distinctă la o astfel de zonă intermediară ca **V.P.,** deşi existenţa ei uneori e sugerată cel puţin ca o simplă graniţă.

valentinieni *Sectă gnostică *(→ gnostici)* întemeiată de *Valentinus* (originar din Egipt, mort în 161), după a cărui doctrină, memoria lucrurilor şi a faptelor bune este un factor purificator al sufletului, sufletul însuşi fiind mereu impurificat de relaţia sa cu trupul; această teorie a purităţii îşi are originea în concepţia lui *Platon despre *ideea pură.* Venerând personajul simbolic feminin **Achamoth* ca „Maică a lumii", **v.** divinizau înţelepciunea ca atare, numind-o *Pronikos,* şi divizau existenţa lumii în 8 *eoni care ar alcătui „ogdoada sacră"; în acest registru, ultimul *eon* era socotit a fi *Biserica.

Valetudo Zeiţa sănătăţii, în **mitologia romană,* dublând de fapt pe zeiţa *Salus. *Cultul ei a fost introdus la Roma în sec. III î.e.n. ↩

Vālmiki Poet şi înţelept legendar *(*ṛiși)* în **mitologia postvedică,* erudit cu epitetul *Cel care ştie Veda pe de rost (→ Veda),* considerat de tradiţie primul poet *(adikavi)* al Indiei arhaice şi autorul eposului **Rāmāyaṇa.*

Vamāna Una din principalele reîncarnări *(*avatara)* – a 5-a – a zeului **Viṣṇu* în **mitologia vedică,* efectuată pentru salvarea universului şi a prestigiului *zeilor. Biruindu-l pe *Indra şi cucerind cele 3 lumi (*Cerul, *Pământul, *Infernul), regele *Bali, stăpânul celor două clase de *demoni titanici *Daitya şi *Dānava, devine rivalul primejdios al zeilor; iar Viṣṇu, metamorfozat în pitic, vine la el cerându-i cu umilinţă în dar 3 paşi de spaţiu, ceea ce Bali oferă mărinimos; în clipa măsurării, Viṣṇu însă ia subit forma gigantului infinit Trivikrama, aşa că din primii doi paşi cuprinde integral cerul şi pământul, iar pe al treilea îl face, de milă, derizoriu ca să-i poată lăsa lui Bali în stăpânire regatul subpământean, care nu e totuşi o zonă escatologică (Bali considerându-se adesea o divinitate binevoitoare, deşi demonică).

Vampir De obicei, în folclorul mitologic şi în *superstiţiile mai multor popoare, omul mort care – în virtutea unei pedepse ori a unui *blestem – îşi părăseşte noaptea mormântul şi rătăceşte printre oamenii adormiţi spre a le suge sângele viu – unica sa hrană; uneori, **V.** e confundat cu **strigoiul.* În India vedică un echivalent al **V.** îl constituiau *spiritele *Piçaca,* din clasa *giganţilor. În credinţele malaeze, un similar al **V.** este *Penanggalan.* Un personaj cvasi-vampiric este **Upiri* din **mitologia slavă,* destul de apropiat de forma de strigoi numită **Moroi* în **mitologia româ-

nească. După credința generală, trupurile **V.** nu putrezesc în morminte. Mijloacele cu care omul se poate apăra de agresiunea unui **V.** sunt: usturoiul, *fierul, dangătul *clopotelor.

Vana (isl. *Vanir*) Clasă de divinități din **mitologia scandinavă,* considerate **spirite ale apei* și primite cu drepturi egale în clasa zeilor *(*Asa),* după un război cu aceștia, cărora le-au transmis ca ostatici pe **Njördhr, *Freyr* și **Freyja.* **V.** ocroteau fertilitatea *htonică și acvatică. *(→ apa).*

Vanth *Demon feminin înaripat din **mitologia etruscă,* întruchipând **moartea* și guvernând tărâmul infernal *(→ Infern).* Iconografia (religioasă și ornamentală) o reprezintă aproape fără excepție cu toate atributele ei specifice pe această divinitate cu înfățișare sobră, nu însă înspăimântătoare: sulul manuscris, torța, sabia, șerpii încolăciți pe ambele brațe, cheia. Uneori, romanii au identificat-o cu una dintre **Furii.*

Var (pers. *var, vara* – loc înzidit) Straniu oraș mitic în *escatologia zoroastrică din **mitologia iraniană,* descris de **Avesta,* pe care, din porunca zeului *Ahura-Mazda, îl va clădi *omul primordial bistadial **Yima,* ca refugiu și adăpost subteran în epoca distrugerii catastrofale a lumii sub zăpezi (un gen de diluviu); noțional **V.** are funcția corăbiilor de salvare din *mitul *potopului universal (de pildă **Arca lui Noe*), însă e conceput ca un oraș amplu pe durată lungă, cu climă și lumină artificială, cu oameni, animale, plante, populația fiindu-i selectată cu rigoare biologică; în tot timpul recluziunii, legătura între orașul închis și univers va fi întreținută de enigmatica pasăre *Karshiptar. Înțeleasă de filologi ca „peșteră" sau „loc înzidit", marea construcție **V.** are totuși proporții citadine: „un *Var* [...] lung cât o fugă de cal pe fiecare din cele patru laturi ale sale", care să cuprindă specii selecționate riguros, de vite, păsări, plante și, firește, oameni – fără malformații, boli sau cusururi morale, ca o măsură de eugenie pentru viitor; construcția urmează să conțină „case și hanuri cu coloane, cu săli și cu încăperi retrase", dar să fie foarte încăpătoare: „în acela dintre sălașe care se va afla mai sus, pregătește nouă platforme podite; în cel de la mijloc, șase; și trei, în cel mai de jos", întrucât va adăposti sus o „mie de perechi zămislitoare", la mijloc șase sute și jos trei sute"; perpetuarea va fi asigurată de faptul că, „după fiecare răstimp de patruzeci de ani, fiece pereche de oameni va naște altă pereche, și tot astfel fiecare din celelalte soiuri de viețuitoare". Mitul mai conține două detalii esențiale, necunoscute în alte mitologii: „Luminile care vor lumina acest Var vor fi lumini meșteșugite fiindcă nevăzută va fi lumina soarelui, a lunii și a stelelor"; „Iar pasărea Karshiptar va aduce acolo legea" (cf. în special *Avesta, Vendidad,* II, 42–96). Deși desfășurat în cadru escatologic, mitul despre **V.** nu se referă la războiul final dintre bine și rău (Ahura-Mazda și *Angra-Mainyu), nici la caracterul pedepsitor al catastrofei cosmice cu efect hibernal (aceasta precedând, ca sursă mitică, Iarna cea lungă, **Fimbulwethr,* din **mitologia scandinavă*), ci numai la asigurarea optimă a continuității vieții terestre în condiții obiectiv catastrofale. Unii comentatori ai acestui mit au pus refugiul **V.** în relație cu tema indoeuropeană a ordinii îngrădite în patrulater (se dau, ca ex., de obicei, fie sălașul pătrat al zeului vedic al *morții, *Yama (cf. *Rigveda,* IX, 113, *7–8*), fie *Roma Quadrata*) în contrast cu haosul de dincolo de ziduri; dar mitul despre **V.** e cu mult mai complex și nu numai ordinea („legea" adusă de misterioasa pasăre Karshiptar) e deductibilă din *hermeneutica acestui mit al iernilor catastrofale (chiar dacă miezul mitic va fi luat naștere nu în Iran, ci într-o zonă fie nordică, fie de mare altitudine, unde se va fi situat țara mitică *Aryana Vaeja*).

§ Georges Dumézil, *La sabhā de Yama* (în *Journal Asiatique,* Paris, 1965, t. 253, no. 2); Nathan Söderblom, *La Vie future d'après le mazdéisme,* Paris, 1901

varṇa (sanscr. *varṇa* – categorie, castă) Castă în organizarea socială a Indiei vedice; după un imn târziu din **Rigveda,* erau 4 caste *(cāturvarnya)* rezultate din *gigantul cosmic *Puruṣa: 1) *preoții brahmani* sau depozitarii lui *Brahmăn *(brāhmaṇa),* conducătorii spirituali ai comunității – din *gura* gigantului; 2) *războinicii (kṣatriya),* șefii răspunzători ai treburilor temporale – din *brațe*; 3) *agricultorii independenți și negustorii (vaiçya)* – din *coapse*; 4) slujitorii celorlalte caste *(çūdra): meseriașii, lucrătorii, plugarii dependenți* – din *picioare*; dar de fapt casta a 4-a nu este decât o aglomerare de subcaste, în care mai intră *vyādha* (vânătorii), *veṇa* (muzicanții) etc. Castele s-au menținut în forme puțin modificate (și ca societăți închise) până în timpul modern, toți oamenii din afara castelor numindu-se *pārya.* *Mitul castelor este de fapt mitul *antropogoniei în versiunea vedică *(→ mitologie vedică* și *post-vedică)*: *omului primordial **Pūruṣa,* *arhetipul ceresc, i s-a divizat corpul *(pūruṣa)* în 4 componente, dând naștere omenirii. Castele Indiei sunt închise, riguros endogame, membrii ficărcia având o anumită profesiune tradițională, iar apartenența la o castă este ereditară, tradiția interzicând amestecul între caste *(varṇasaṅsarga),* deși excepții celebre citează chiar scripturile vedice. În schimb, toți oamenii din afara castelor sunt fără drepturi, fără identitate socială (sanscr. *pārya* – cel din urmă). Stabilitatea absolută a diviziunii în caste s-a sprijinit pe *credința religioasă în originea lor divină.

Varro, Marcus Terentius Reatinus Scriitor enciclopedic și poet roman (116–27 î.e.n.), discipol al filosofiei stoice, autorul câtorva sute de opere, considerat încă din vremea sa „cel mai erudit dintre romani". Prin cele 74 scrieri (în 720

cărți) – de la gramatică la agricultură, de la satire în versuri la critică și istorie literară, de la portretele istorice ale oamenilor celebri la organizarea bibliotecilor, de la retorică la stilistică și etimologie sau de la drept la *astrologie, se pare că a epuizat toate domeniile accesibile unui intelectual al epocii. O lucrare de bază: *Antiquitatum rerum divinarum humanarumque libri* (tratând despre antichitățile divine și omenești, în 41 cărți), pe lângă introducerea sa despre *spiritul nemuritor și descrierea antichităților umane (istorie, geografie, cronologie, *calendar, instituții publice), în secțiunea antichităților divine (16 cărți) descrie și comentează problemele *sacerdoților, *altarelor, *templelor, *sărbătorilor, *sacrificiilor, *zeilor. **V.** este singurul autor roman care a făcut inventarul tuturor zeilor cunoscuți în **mitologia romană* (atât de larg deschisă preluării altor divinități prin *interpretatio romana*), comunicând că această mitologie cuprinde 30 000 divinități. **V.** împarte **teologia* (în înțelesul antic al ei) în mitologică, fizică și politică; judecând **miturile* din unghi critic, **V.** acordă o mai mare importanță *teologiei fizice* pentru că oferă explicarea alegorică a fenomenelor naturii, iar *teologia politică* o consideră necesară, ca bază de idei filosofice, pentru datinile religioase care constituie reazemul moral al poporului. De asemenea, **V.** era interesat de mistica pitagoreică *(→ Pythagoras)* a numerelor *(→ numere sacre)*.

§ Gaston Boissier, *Étude sur la vie et les ouvrages de M. Terentius Varron*, Paris, 1861

Váruṇa (sanscr. *váruṇa* – pește) Inițial, zeu important al bolții cerești *(→ mitologie vedică* și **post-vedică)*, de fapt personificarea *cerului, paznicul ordinii cosmice și conservatorul cunoașterii absolute, deci regele universului; apoi devine zeul oceanului, mărilor și fluviilor (cu epitetele: *Ambupati* și *Jaleçvara* – Stăpânul Apelor, sau *Vārirāja* – Regele Apelor, Domnul Apelor), întrucâtva corespunzând lui *Poseidon. În ipostaza de personificare timpurie a cerului, **V.** era venerat de fapt în locul zeului arhaic **Dyaus Pitar*; dar luându-i locul cultual, devine mai comprehensiv, reprezentând și cerul, și mișcarea atmosferică de sub cer, prin urmare și stăpânul „norilor de felurite culori", manifestându-se prin tunet și declanșând ploaia; (probabil de la atributul pluvial a ajuns apoi zeu al apelor); în această multiplă calitate timpurie el e „atoatevăzător" (*Cel cu o mie de ochi* – acești ochi fiind stelele firmamentului), întrucât privirea sa nu are obstacol. În prima epocă vedică, își împărțise atributele cu **Mitra* (unul dintre *Aditya de mai târziu), *Váruṇa* diriguind mișcarea nopții, *Mitra* – a zilei; având lumea în pază, amândoi supravegheau vietățile și susțineau cerul și pământul. **V.** era socotit maestrul construirii formelor (însușirea de a compune forme numindu-se *māyā* – de unde divinitatea simbolică a iluziei *Māyā). Ulterior **V.** dispune de o temută armă magică *(Váruṇa-raça)*, întrucâtva similară cu o plasă pescărească. Și mai târziu, după o lungă carieră de zeu oceanic, **V.** decade complet din rangul divin, nefiind considerat decât un simplu *spirit general al apei *(apam-pati)*, comparabil cu similarul avestic, **Apam-napat*.

§ Georges Dumézil, *Mitra-Varuna*, Paris, 1940

Vasilisc (grec. βασιλίσκος – animal regal; ebr. *tsepha* – șopârlă) Animal mitic care își ucide victimele cu privirea; apoi cu sens generalizat de monstru îngrozitor, dispunând de puteri diavolești. Citat ca șarpe de autorii alexandrini, pare a fi de obârșie egipteană: Zeița-cobră *Uto sau, prin confuzie, *cobra emblematică a zeiței leoaice *Sehmet supranumită „Ochiul arzător al lui Ré". În Europa medievală se credea că nașterea unui **V.** se produce sub Steaua Câinelui (Sirius): dintr-un ou sferic înfășurat în piele aspră în loc de găoace, ouat de un cocoș și clocit de o broască țestoasă, apare încoronat. O lespede din Viena poartă săpată o imagine deasupra acestei inscripții: „Anul 1202, împăratul Friedrich II a fost ales la domnie. În timpul împărăției lui s-a născut un vasilisc dintr-un cocoș, în această casă. El semăna cu chipul tăiat în piatră mai sus"; în imagine e o creatură monstruoasă, cu trup solzos de șarpe, cu cap de cocoș, coroană pe creastă și cu 4 picioare.

Vásiṣṭha *(Cel-mai-bun)* Înțelept primordial *(*ríṣi)* din **mitologia vedică*, preotul de curte al dinastiei legendare solare și autor al mai multor imnuri vedice *(→ Veda)*. Înzestrat cu o imensă putere de a blestema *(→ blestem)*, el blestemă grupul de semizei **Vasu* să renască pe pământ ca oameni.

Vāstoṣpáti Zeu protector al locuinței, în **mitologia vedică*, *simbol al stabilității casei în general.

Vasu (pl. *Vasavaḥ*) **1** Numele comun al celor 8 divinități din **mitologia vedică* timpurie, subalterne ale lui *Indra, care personificau fenomenele naturii: **Apa*, zeul apei (în **Mahābhārata* înlocuit cu zeul zilei **Ahar*); **Dhruvá*, zeul Stelei Polare; **Soma*, zeul lunii; *Dhara*, zeul *pământului; **Anila*, zeul vântului; **Anala*, zeul *focului (identificat mai târziu cu **Agni*, ca divinitate care mistuie jertfele); **Prabhāsa*, zeul zorilor sau al orizontului; **Pratyūṣa*, zeul luminii. După *blestemul înțeleptului *Vásiṣṭha, un **ríṣi* autor de imnuri vedice și *sacerdot pe lângă casa regală a dinastiei solare Sūryavaṇça cei 8 *Vasavaḥ* s-au născut din nou pe pământ părăsindu-și condiția cerească și devenind fiii zeiței **Gáṅgā* (personificarea fluviului sfânt Gange, dar în acea împrejurare purtând epitetul **Bhāgīrathī*) și ai regelui *Çantanu*, din dinastia selenară. Străduindu-se apoi să-i retrimită în cer, Gáṅgā îi

îneacă pe rând, afară de ultimul, Pratyūṣa, numit apoi **Bhiṣmá* (Înspăimântătorul), care devine bunicul fraților *Pandava și *Kaurava. Cei 8 Vasavaḥ nu personificau probabil fenomenele naturale în sine, ci doar manifestările fenomenale ale naturii. ~ **2** *Vasu* Semizeu din **mitologia vedică,* devenind pe pământ, din porunca zeului **Indra,* regele țării Çedi, pe care a guvernat-o sub numele regal *Uparicara.*

Vāsuki Regele șerpilor-demoni, de fapt al clasei de semizei din **mitologia vedică* – divinitățile infernale *Naga* (*demoni cu chip omenesc și coadă de șarpe), populând ținutul subteran *Pātala; în momentul cosmogonic decisiv, al agitării oceanului primordial de lapte, zeii și demonii, colaborând pașnic, s-au folosit de ajutorul lui **V.** pe care l-au înfășurat, în loc de frânghie, împrejurul muntelui Mandara, „făcăleţul" cu care au bătut valurile oceanului primordial. Uneori însă **V.** era identificat cu **Adhiçeṣa (Çeṣa)* – șarpele primordial. Fiul unui mare **ṛiși* – **Kāçyapa* – **V.** are și epitetele *Sarparaja* (Regele șerpilor) și *Sarpeçvara* (Domnul șerpilor).

Vaticanus Zeul patronal al colinei Vaticane din Roma, în **mitologia romană,* probabil o divinitate a prevestirilor. Aulus Gellius îl numește „Vaticanus, în puterea căruia se află primele sunete ale vocii omenești, pentru că într-adevăr copiii, îndată ce s-au născut, au în întâiul lor țipăt prima silabă a cuvântului Vaticanus" (*Nopțile attice,* XVI, *XVII,* 2). **V.** făcea parte din alaiul de divinități care îl însoțea pe **Ianus.* *Cultul lui **V.** era legat de teritoriul numit *Ager Vaticanus,* cu pământul cel mai sărac din toată Roma, producând un vin inferior, acru; acest teritoriu era situat între podul Milvius și colina Ianiculus (a lui Ianus).

Vāyú (sanscr. *vāyú* – vânt, aer) *Vāta* (*vāta* – vânt) Zeul vântului, în **mitologia vedică* și **post-vedică* (numit uneori și **Anila,* ca identificare cu un zeu similar mai vechi, sau cu epitetul *Mātariçvan*); dar totodată el personifică și respirația cosmică, întrucât dă universului și zeilor suflul vital necesar; personificând în acest sens aerul în mișcare, e considerat răsuflarea lui *Puruṣa; dar fiind uneori violent și, deci, războinic, era asociat cu *Indra, de care a și fost înlocuit, tot în perioada vedică (în una dintre primele triade ale inzilor, în care fusese venerat alături de *Agni și *Sūrya). Totuși, textele vedice (→ *Veda*) îl amintesc destul de rar. Socotit inițial tatăl *spiritelor furtunii *Marutaḥ (care s-au considerat mai târziu fiii lui *Rudra), se credea că se deplasează sub cer într-un car aerian de aur tras fie de cerbi, fie de o pereche de cai roșii. Arma sa fabuloasă de atac (de fapt, suflul furtunii) este *vāyavya.* **V.** este și tatăl zeului-maimuță **Hanuman* (numit tocmai de aceea cu epitetul *Vāyuputra).*

Väinämöinen Zeul *cuvântului primordial activ, în **mitologia finlandeză,* *mag și rapsod, eroul principal din **Kalevala* și, după tradiție, conducătorul arhaic al grupurilor finice. Născut după o lungă gestație simbolică (și de fapt ajutându-se singur în actul ieșirii la lumină) de zeița *Ilmatar, fiica *aerului, fecundată de vânt și de apele mării după ce plutise pe valuri 30 de ani, **V.** își petrece tinerețea ca agricultor, iar spre bătrânețe, îndrăgostit de Aino, tânăra soră a eroului lapon Joukahainen, îi dăruiește acestuia viața după ce se luptase cu el, dar nu-i obține sora, care, neiubindu-l, se sinucide. După peregrinări îndurerate, trimițându-l pe fierarul *Ilmarinen să construiască moara *Sampo, **V.** coboară în ținutul infernal *Tuonela și pătrunde în stomacul incomparabilului cântăreț Antero Vipunen (după ce, traversându-i mormântul, căzuse accidental în gura defunctului), unde, învingând mari dificultăți, smulge cuvintele magice de care avea nevoie și pe care le deținuse numai răposatul. **V.** inventează și construiește instrumentul muzical *kantele* (apoi petrece cântând la nunta lui Ilmarinen cu *Pohjola); iar în expediția de răpire a morii Sampo (când moara cade în mare din corabia sfărâmată) își pierde primul kantele, făcându-și apoi altul, care îl va ajuta și în combaterea molimelor declanșate de bătrâna *Louhi, și în eliberarea Soarelui și Lunii dintr-o grotă de piatră, forțele sumbre temându-se de cântecul magului. În fine, judecând nedrept un copil (a cărui gândire tânără îl înfrânge), ruşinat și bătrân, dar și mânios, **V.** pleacă pentru totdeauna din lume într-o corabie de aramă, prevestindu-și totuși cândva o întoarcere. E posibil ca acest final de *mit să fi fost augmentat de influența *creștinismului: pruncul judecat era fiul fecioarei Marjatta (*sincretism cu mitul *Fecioarei Maria); în acest caz, plecarea magului ar putea simboliza răspândirea creștinismului și distrugerea *cultului vechilor zei finezi.

§ Martti Haavio, *Väinämöinen, Eternal Sage.* Helsinki, 1952

Vâjbaba (reg. *vâjă* – vrăjitoare, strigoaică) Personaj infernal din **mitologia românească,* imaginat ca o babă monstruoasă, uneori antropofagă, locuind în fundul *Iadului. **V.** are o fiică *mutantă, care se poate preface în iapă, miel, cioară sau ghem; de asemenea, ea mai posedă și niște iepe năzdrăvane.

Vâlva Făptură fabuloasă din **mitologia românească,* de aspect femeiesc, umblând la miezul nopții pe coame de dealuri, considerată curent un *duh nefast multiplicabil; spre a îndepărta **V.**, copiii aprind seara, când e lună nouă, crenguțe uscate de tamarisc (cătină roșie). O variantă de **V.**, cu caracter *apotropaic, are aspect antropomorf și puteri supranaturale, fiind de fapt un *genius publicus (→ genii),* care ocrotește satul de trăsnet, grindină, vânturi pustiitoare (de aici, credința că, alungând norii de grindină de peste satele protejate, *Vâlvele* declanșează între ele dueluri cerești și produc astfel vârtejuri de vânt); pe cer apar atunci *Vâlve* ca nori zoomorfi. Alte **V.**

patronează minele (băile), revelându-se în aspecte discret antropomorfe celor mai îndrăzneți (o mină fără minereu e părăsită de **V.**), sau ocrotesc stâncile și alte detalii din peisajul natural. Forma plurală *Vâlve* (uneori ca sinonim pentru *duhuri* sau ca termen apropiat de noțiunea de **zâne*) este atestată la moții din Munții Apuseni (Transilvania). În general, *Vâlvele* se împart în două clase: *albe* (adică benefice) și *negre* (malefice), iar într-o clasificare specializată: *Vâlva Apei* (identificabilă cu **Stima Apei*), *Vâlva bucatelor* (care patronează holdele, ocrotindu-i pe săracii harnici și dăruindu-le aur și terenuri agricole și chiar pe propria ei fiică de nevastă, sub interdicția de „a huli bucatele"), *Vâlva băilor* (există, de altfel, numeroase asemenea **V.**, în veșmânt alb, ca duhuri păzitoare ale minelor; totuși, fiind *mutante, ele pot apărea cu chipuri schimbate: moșneag, motan negru cu față de om etc.), *Vâlva banilor* (cu puteri nelimitate asupra circuitului monetar), *Vâlva comorii* (care păzește, dar și semnalează unor aleși comorile ascunse), *Vâlva cetății* (un duh al ruinelor de cetăți), *Vâlva ciumei* (duh răzbunător dirijând molimele), *Vâlva lupilor* (o variantă feminină din Țara Moților pentru divinitatea **Sânpetru*, dar redusă la aspectul de babă justițiară purtând după ea o turmă de *lupi cărora le poruncește să mănânce oile și vitele batjocorite și neîngrijite de stăpâni), *Vâlva pădurii* (similară cu **Muma-Pădurii*), *Vâlva zilelor* (câte una pentru fiecare dintre zilele săptămânii, de ex. **Marțolea*), *Vâlva pietrelor* ș.a. În alte zone românești, printre **V.** figurează și alte personaje, **Striga, Ciuma, *Vântoasele* și chiar **Ursitoarele*, (cf. **Völva*)

§ Maria Ioniță, *Cartea Vâlvelor. Legende din Apuseni*, Cluj-Napoca, 1982

vânătoarea Cea mai veche și cea mai durabilă dintre profesiuni, **v.** a constituit de la începuturile ei și un exercițiu complex de pătrundere în natura ambientală, prin apărare sau atac, în primul rând pentru procurarea hranei. Evoluția activităților cinegetice a străbătut două cicluri cvadrifazice care însă nu se suprapun cronologic, nici nu se împletesc constant, ambele nefiind decât consecințele dublului statut omenesc de ființă spirituală și ființă fiziologică (mentală și trupească): • condiția f i z i o l o g i c ă 1) *faza de subzistență* – vânătoarea constituind un mijloc de procurare a hranei și vestimentației primitive; 2) *faza tehnologică* – vânatul oferind materie primă pentru confecționarea unor unelte (ace de cusut, scule, răzuitoare, cupe etc., din oase și coarne, sau corzi de arcuri și ață din intestine) și podoabe (coliere din dinți ș.a.); 3) *faza războinică* – apărarea unui teritoriu cinegetic, respingerea unor concurențe sau pătrunderea în teritorii necunoscute, unde adversarii puteau fi animalele sălbatice sau oamenii; deopotrivă, în civilizațiile constituite începând cu epoca fierului, exercițiul cinegetic era practicat ca exercițiu militar; 4) *faza ludică* – formă târzie (practicată și în sec. XX) de exercițiu sportiv și divertisment; • condiția s p i r i t u a l ă 1) *faza totemică* – în care omul primitiv, luând contact cu animalele în calitatea sa de vânător, descoperea în ele similitudini aspectuale și comportamentale cu ale sale, iar în anumite împrejurări se credea descinzând din cutare sau cutare animal, ori putându-se preface într-un animal el însuși; în această fază s-a format, ca *religie primitivă, **totemismul*, și au apărut *credințele despre *metamorfoze și *mutanți: după J. Haeckel și Mircea *Eliade, vânătorii primitivi văd în animale un fel de semeni ai oamenilor, doar cu puteri supranaturale pe care nu le are omul, precum și posibilitatea de transformare a oamenilor în animale și a animalelor în oameni, antum și postum; tot în această fază a apărut probabil și ideea de **tabù*, printre consecințele faste ale căreia a fost cruțarea vânatului, deoarece astfel omul paleolitic a devenit întâiul ecolog, el neavând interesul de a stârpi vreo specie, ci dimpotrivă a o înmulți, a-i observa comportamentul și a-i lăsa răgazurile necesare nașterii și creșterii puilor; în felul acesta omul s-a apropiat cu simpatie de unele animale, atât din punct de vedere economic, cât și din punct de vedere religios, pregătindu-și următorul pas care avea să fie revoluția pastorală, domesticirea speciilor utile; 2) *faza magică*, foarte timpurie și ea (căci nu se poate stabili vreo prioritate de cronologie între această fază și cea totemică), a descoperit **fetișul* cinegetic, atât pe arme, cât și pe marile desfășurări plastice parietale; animalele pictate sau sculptate în marile peșteri (Altamira, Lascaux ș.a.) nu au avut alt rol inițial decât captarea magică a vânatului cu ajutorul imaginilor lui cât mai fidele *(→ sanctuare rupestre)*, ca și fetișurile simbolice de pe arme (lănci, săgeți, harpoane); 3) *faza mitologică* – un curent specific celor două civilizații succesive, cinegetică și pastorală – străbate lungă vreme toate zonele mitologice, fără excepție, ale lumii: *zoomorfismul; apropiat tot mai mult de faună, omul se înfrățește cu animalele și le transformă în *arhetipuri (*zei și *eroi civilizatori) divinizate și purtătoare de *simboluri esențiale (forța, înțelepciunea, vitejia, fecunditatea, violența, șiretenia, demonismul etc.); pe de altă parte, apar zei de rang principal care, fără a fi neapărat zoomorfi, patronează vânătoarea: zeii **Onuris* (Egipt), **Freyr* (Scandinavia), **Age* (Dahomey), **Aerg* (Abhazia) și zeițele **Artemis* (Hellada), **Diana* (Roma), **Dali* (Caucaz, kartveli), **Danu* (celți), **Hash-Inau-Uk* (ainu) etc. 4) *faza sacrificială* include exercițiul războinic al vânătorului, căci religiilor din civilizațiile cinegetice le este specifică uciderea rituală a animalului, dar spiritul sau divinitatea ocrotitoare (deopotrivă a vână-

torului şi vânatului) veghează să nu se ucidă decât pentru nevoile hranei; „războinicii, cuceritorii şi aristocraţiile militare prelungesc simbolismul şi ideologia vânătorului exemplar." (Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, I, Paris, 1979, p. 47). Cel mai clar exemplu de îmbinare a celor două acte – sacrificial şi militar – îl oferă *ritualul *açvamedha* (sacrificiul calului) din India, *calul liber, urmat de armată, fiind sacrificat abia la sfârşitul campaniei de cucerire, iar traseele acestei campanii imită pe cele cinegetice. O formă oarecum apropiată este *vânătoarea rituală* de întemeiere a unei ţări (tipul *legendei lui Dragoş Vodă care, vânând un bour, întemeiază prin descălecare Moldova). • De la civilizaţia cinegetică omul a trecut la civilizaţia pastorală într-o formă spontană de continuitate: vânătorul profesionalizat îşi continuă de fapt meseria şi în 3 forme ulterioare de civilizaţie: pastorală, agrară şi citadină, el apărând de fiare şi de hoţi – turmele şi cirezile, ogoarele şi grădinile, hambarele, în sfârşit cetăţile, până când, după mai multe generaţii, devine ostaş războinic, adică vânător de oameni. Dar civilizaţia cinegetică a îndeplinit două mari roluri istorice în efortul cunoaşterii lumii: unul *empiric* – de observare a formelor de viaţă, a comportamentului, duratei şi utilităţii lor: altul *mistic* – de formulare a concepţiilor despre lumea posibilă din spatele lumii concrete.

§ Eveline Lot-Falck, *Les rites de chasse*, Paris, 1953

Vântoase Divinităţi feminine ale vântului, în **mitologia românească*, cele care stârnesc furtunile şi vârtejurile de vânt. *Superstiţia populară le atribuie însuşirea de *a vânturi* capetele oamenilor (mai ales ale copiilor) până la dementă, singurul remediu socotindu-se o misterioasă „iarbă a vântului". Există un *descântec (Ţara Moţilor) de liniştit **V.**: „Phi! Vântoaselor, ce-i pă sus rămâie a vost, ce-i pă jos rămâie a nost." Uneori vânturile sunt ele însele personificate ca slugi ale lui *Dumnezeu; sunt 9 (sau 24) şi locuiesc în peşteri, iezere, nori, butoaie, ulcioare, dar şi în fluierul ciobanilor. **V.** au şi o căruţă specială cu care se deplasează în grup.

Vârcolac (etim. probabil slavă: bulg. *върко.лак* – dar pe fond totemic local: → *lykantropie*) *Duh rău din **mitologia românească*; de obicei o clasă de **strigoi*, îndeletnicindu-se cu atacarea principalilor aştri, pe care îi mănâncă, producând în mod curent fazele lunii sau eclipsele de lună şi de soare; în unele regiuni, **V.** este *om-lup* provenit dintr-un copil mort. Orice **V.** apare instantaneu după încălcarea unui *tabù casnic (lovirea cu făcăleţul de mămăligă în vatră, aruncarea gunoiului spre *soare). În **mitologia slavă*, **V.** e prezent în diferite variante: rus *волкодлак* – om metamorfozabil în *lup, sau *вурдалак*; ucrain. *вовкодлак*; bulg. *върколак* sau *вълкодлак* – sufletul unui mort rătăcind ca să facă rău din răzbunare; polon. *wilkolak*; ceh. *vylkodak*. *Superstiţia a pătruns şi în folclorul neo-grec: βουρθαλαχᾶς – cu sensul de duh malefic nocturn. *Vârcolacii* sunt de fapt o clasă numeroasă de făpturi zoomorfe sau teriomorfe (forme hibride între *zmei, *balauri şi şerpi zburători), numite şi *Fiarele Cerului*, pentru că devorează periodic Soarele şi Luna.

Ve → *Vile* şi *Ve*

Veda (pl. *Vedas;* sanscr. *veda* – ştiinţă sacră, cunoaştere < rădăcina vb. aric *vid'* – a vedea) Ciclu de 4 scrieri sacre antice, apărut spre mijlocul mileniului II î.e.n. în India *(→ mitologie vedică)*. Cele 4. **V.** constituind cele mai vechi monumente de mitografie, filosofie religioasă şi literatură sanscrită, se consideră în tradiţia Indiei opere necreate şi sacre existând dintotdeauna, dobândite prin *revelaţie, adică auzite în vechime de câţiva **rişi* (înţelepţi primordiali), care le-au transmis posterităţii: de aceea întregul corpus vedic e numit şi **Çruti* (sancr. *çruti* – ceea ce s-a auzit; în înţeles mai exact – *verbul divin*). Sunt 4 culegeri tradiţionale *(saṁhitā)*, completate apoi de o vastă literatură vedică adiacentă de comentarii, exegeze, *mituri ş.a. 1) *Rigveda (Rgveda; Veda Imnurilor)*, primul document de limbă sanscrită, cuprinzând 1028 imnuri (10 **maṇḍalaḥ*) către marile divinităţi primordiale, trebuind recitate, în timpul *sacrificiului, de preotul oficiant. *R.* nu e (cum s-a crezut superficial) o colecţie de alegorii ale fenomenelor naturii, ci un sistem magic, într-o arhitectură poetică potrivită conţinutului şi de mare echilibru al formei (prozodie, stilistică, muzicalitate). În *R.* sunt imnuri panegirice şi rituale (cele mai multe – *canda* – consacrate zeului **Indra* şi zeului **Agni*, celor doi *Açvinau (*Açvin)*, zeului **Sūrya*, de asemenea lui **Váruṇa, *Rudrá, *Yamá*, şi grupului **Marutaḥ);* imnuri cosmogonice (despre **gigantul* cosmic primordial **Puruṣa*), cântate probabil încă de triburile arice în expansiune. Cea mai veche formă este *Rigveda-saṁhitā*, textul arhaic iniţial (*máṇḍalá* 9, din imnurile familiale) fiind consacrat divinităţii **Soma* (regăsit în **Avesta* iraniană); forma ulterioară, *Rigveda-padapatha*, e o redactare literară. ~ 2) *Sāmaveda (Veda Melodiilor);* conţinând 1549 imnuri (din care numai 75 necoincidente cu *Rigveda*) nu are autonomie propriu-zisă, fiind mai mult un tratat de muzică vocală (cu notaţie arhaică); aici se impun imnurile familiale *(purvaarcika)* şi cântecele legate de sacrificiile pentru Soma *(uttaraarcika)*. ~ 3) *Yajurveda (Veda Invocaţiilor de Sacrificiu)*, alcătuită din *Yajurveda Neagră* (sau *Bătrână*), atribuită înţeleptului *Vaiçaṁpāyana, şi *Yajurveda albă* (sau *Tânără*), conţinând formulele rituale ce se rosteau la sacrificiile legate mai ales de *cultul *focului* (Agni), la sacrificiul *calului *(*açvamedha)* ş.a. În *Yajurveda* este inclus şi un

codex medical antic de practică **yoga* pentru diferite boli. ~ 4) *Atharvaveda (Veda Descântecelor* sau a *Vrăjilor*) care, deşi redactată târziu şi inclusă la urmă în ciclul vedic, are o materie arhaică, din epoca *magiei iniţiale, deci poate mult mai veche decât *Rigveda; Atharvaveda* e divizată în 20 cărţi care conţin 731 imnuri (unele reluate din *Rigveda*), esenţa fiind constituită de *descântecele contra duşmanilor, *demonilor, bolilor şi şerpilor, ca şi de descântece pentru viaţă lungă, sănătate, prosperitate, dar mai ales de materialul magic direct; sunt însă şi imnuri filosofice şi mai ales imnuri ale presimţirilor; din punct de vedere religios, unii comentatori consideră *Atharvaveda* un compromis între tradiţia indoeuropeană a concepţiei despre univers şi concepţiile unor populaţii locale nearice; dar *Atharvaveda* este un izvor incomparabil pentru studiul vechilor credinţe ale inzilor indoeuropeni. Autorul legendar al acestei a 4-a **V.** a fost fiul cel mai vârstnic al lui **Brahmā* şi primul *sacerdot (preotul arhetipal) **Atharvan.* Hinduşii considerau încă din vechime epopeea **Mahābhārata* „a cincea Vedă". Cele 4 **V.** au fost compuse în lb. vedică – cea mai veche limbă savantă din India arică, precedând sanscrita clasică. Grupul vedic constituie corpul scriptural sacru (*nigama* – cărţi sfinte) tradiţional, revelat, şi conţine aşa-numita doctrină vedică *(vedaçāstra),* o doctrină religioasă arhaică, specifică Indiei, adică ceea ce numim *religia vedică* – anterioară **brahmanismului.* Au fost totdeauna preţuiţi învăţaţii vedici *(cāturvidya)* cunoscători ai celor „patru Vede" *(caturveda);* un asemenea savant e numit cu respect *vedayitar.* Tradiţia nu permitea ascultatea şi studierea corpului vedic decât de către *āryāḥ* – cele 3 caste principale: brahmani, războinici, agricultori/negustori *(→ varṇa).* De altfel există o metodă specială de citire a *Vedelor* în timpul oficierii sacrificiilor, când cuvântul unei părţi de vers (aprox. emistih) se uneşte cu un cuvânt din următoarea parte, metoda numindu-se *krámaçikṣā;* există în India chiar şi o disciplină auxiliară: *vedopakaraṇa (instrumentul Vedelor),* asumându-şi atributul de ştiinţă a însuşirii cunoştinţelor vedice. Întregul tezaur de imnuri, litanii, incantaţii formule sacrificiale ş.a. care circulau în culegeri *(saṁhitā)* ar fi fost distribuit în cele 4 codexuri de un *ríşi* arhaic: **Vyāsa (Krişṇa Dvāipayāna).* După cercetările textologice – compuse şi transmise oral (*Rigveda* ar data de la sfârşitul mil. III î.e.n.), **V.** au început a fi transcrise (chiar dacă scrierea era demult cunoscută în India) numai după cel puţin un mileniu de circulaţie liberă. Literatura vedică a fost continuată de scrierile brahmanice, mai ales grupul de codexuri *Sūtra,* conţinând diverse reguli de *ritualuri, medicină, gramatică, astronomie, drept, cu structură de tratate ştiinţifice (făcând parte din literatura vedică auxiliară – **Vedāñga (→ smṛiti).*

§ *Le Veda. Premier livre sacré de l'Inde* (*Avant-propos* par Louis Renou; textes réunis et présentés par Jean Varennes), I–II, Verviers, 1967; *Der Rig Veda aus dem Sanskrit übersetzt* von K. F. Geldner, I–IV, Wiesbaden, 1951; A. Hillebrandt, *Vedische Mythologie,* Breslau, 1929; Louis Renou, *Destinée de Veda dans l'Inde,*Paris, 1964

Vedāñga Ciclu de scrieri din literatura filosofică şi religioasă post-vedică *(→ mitologie vedică* şi **post-vedică)* având menirea de a completa *Vedele (*Veda).* Scopul acestor texte este auxiliar, explicativ, de înlesnire a lecturii şi interpretării textelor sacre, ca şi de aplicare corectă a preceptelor vedice în exerciţiul ritual al *sacrificiilor. Ciclul **V.** cuprinde 6 culegeri, consacrate foneticii *(çikṣa),* metricii, gramaticii, etimologiei, astronomiei şi ceremonialurilor rituale *(*ritá).*

Vedānta (sanscr. *vedānta* – încheierea ştiinţei / sfârşitul **Vedelor*); rar: *Uttara mīmāṇsā* (cercetare superioară / târzie) Sistem filosofic religios din India (atribuit parţial lui *Vyāsa), având ca sursă principală doctrina upanişadică *(→ Upaniṣad)* şi evoluând, în 2500 ani de existenţă, până la forma contemporană de orientare psihologică şi morală. Prima dată. sistemul vedantin a fost expus în tratatul *Vedānta-sūtra,* compus din 555 *sūtra* (fiecare conţinând 2–3 cuvinte) atribuit lui *Bādarāyana* şi scris probabil între anii 500–200 î.e.n. Potrivit trâdiţiei principale, Bădarăyana ar fi sistematizat într-o concepţie obiectivă unitară diverse idei filosofice împrăştiate în textele ciclului upanişadic, împărţindu-şi tratatul în 4 capitole: 1) consacrat teoriei despre **Brahmān,* explicării naturii acestuia şi a raportului său cu lumea şi cu sufletul individual **Ātman;* 2) consacrat criticii poziţiei teoretice a adversarilor **V.**; 3) consacrat dezbaterii căilor şi mijlocului de atingere *(sādhana)* a stării de înţelepciune superioară *(brahma-vidyā),* în contrast cu înţelepciunea inferioară sau ignoranţa *(avidyā)* care nu poate dezvălui, ca *vidyā,* natura autentică a lucrurilor; acelaşi capitol explică ciclul de reîncarnări *(*saṃsāra)* şi oferă un grup de raţionamente psihologice şi teleologice *(→ teleologie)* generale; 4) consacrat examinării rezultatelor stării *brahmavidyā.* Nefiind clare, sutrele **V.** au fost supuse mai multor interpretări; comentatorii acestei triplete sunt relativ timpurii (Śaṇkara şi discipolii săi Rāmanuja, Mādhava, până în sec. XI, în sec. XIV Ballabha); ei au întemeiat diferite şcoli vedantine. S-a stabilit că **V.** are o triplă bază teoretică; ciclul *Upaniṣad, Vedāntasūtra* şi *Bhagavadgītā.* Principalul şi cel mai timpuriu comentator vedantin, *Śaṅkara,* a dedus o concepţie despre Brahmān ca *spirit impersonal şi absolut şi ca temei unic şi final al existenţei, sufletul omenesc Ātman fiind manifestarea empirică a acestuia. Brahmān este existenţa unitară *(sat)* împreună cu conştiinţa *(cid)*

și cu fericirea păcii imperturbabile *(ānanda);* lumea fizică nu e nici parte, nici emanație a lui Brahmān, ci chiar Brahmān în manifestarea sa empirică; dar, întrucât lumea fizică nu conține în ea însăși temeiurile existenței sale, ea nici nu este autentică, ci numai o aparență – iluzia lui Brahmān *(*Māyā)* pe care conștiința comună o ia drept realitate, așa cum un om confundă adesea o frânghie cu un șarpe, această eroare a ignoranței *(avidyā)* însemnând pentru Śaṅkara modalitatea inferioară, empirică, a cunoașterii, din pricina căreia omul, luând drept reală lumea exterioară, se supune legilor dezvoltării ei și îi devine dependent; dar când, în cunoașterea superioară, omul înțelege unitatea substanțială Brahmān-Ātman, eliberat de circuitul empiric al vieții, el devine liber și se contopește cu Brahmān, contemplându-i imperturbabil manifestările ca pe un joc sau un miraj. După Śaṅkara, cunoașterea superioară (la care se ajunge prin *contemplație, meditație și intuiție) a adevărului final și real, care este Brahmān, nu se obține prin raționament logic, ci prin *credință, prin acceptarea ca *revelație a corpului scriptural *Veda* și *Upaniṣad.* Pentru al doilea comentator, *Ramanuja,* lumea fizică și sufletul omenesc sunt părți componente ale lui Brahmān și deci reale; iar cauza suferinței și dependenței omului de lumea fizică rezidă în insuficiența devotamentului *(bhakti)* față de divinitate. Școala vedantină contemporană a reluat noțiunea vedică a „nefacerii de rău" *(ahiṃsā),* cu valoarea practică de autodisciplină comportamentală care duce la neutralizarea urii, mâniei ș.a. Astfel, în interpretarea acestui comentator. **V.** a devenit o doctrină teologică. În primele ei milenii de existență (sec. V î.e.n. – XV e.n.), datorită comentatorilor, **V.** s-a ramificat în câteva școli a căror învățătură a depins de modul de interpretare a tratatului lui Bādarāyāna. Sistemul vedantin, mai presus de ramificațiile sale, ca unul dintre cele 6 sisteme ortodoxe de filosofie religioasă din India antică, a constituit baza doctrinară a *brahmanismului,* ca religie autonomă, dar și ca replică la curentele pragmatice (unele înclinând chiar spre *ateism) ale timpului. Acordând maximă atenție conținutului filosofic al *Vedelor,* doctrina vedantină în ansamblul ei postulează că nu are existență autentică decât substanța divină Brahmā (Brahmān), tot restul fiind numai manifestarea iluziei divine Māyā. În filosofia vedantină contemporană există tendința explicită de a defini *Vedele* drept chintesența intelectului uman universal: „Dayananda afirmă că în imnurile vedice pot fi găsite adevărurile cunoașterii științifice actuale. Aș vrea să adaug că potrivit convingerii mele, Vedele conțin, pe lângă aceasta, și o serie de adevăruri pe care știința contemporană nu le stăpânește încă." (Sri Aurobindo, *Bonkim Tilak – Dayananda,* Calcutta, 1947, p. 57)

§ *The Vedânta Sutras – with the Commentary by Sankarâ-chârya,* translated by G. Thibault, I–II, Oxford, 1890–1925; P. Deussen, *Das System des Vedânta,* Leipzig, 1906;K.P. Bahadur, *The Wisdom of Vedanta,* New Delhi, 1983

Veiovis *(Zeul cel rău)* Zeu infernal din *mitologia romană arhaică, dar de origine etruscă, patron al beznei, pedepselor și răzbunării, așadar un fel de *antizeu* față de *Iupiter *(ve-Iovis),* patron al luminii (cf. Ovidius, *Fasti,* III, v. 447); târziu, începe să fie confundat fie cu *Pluton sau *Apollon, fie cu Iupiter în perioada copilăriei sale (uneori indicând însă atributul de poet al lui Iupiter). **V.** avea un *templu (atestat de Ovidius, *op. cit.,* III, v. 429 și urm.; Vitruvius, *De Architectura,* IV, *8,* 4; Aulus Gellius, *Noptile attice,* V, *XII,* 2 – care îl numește însă *Vediovis;* precum și de săpături arheologice recente din Roma) situat între așa-zisa fortăreață a Romei și Capitoliu. Spre deosebire de alți comentatori antici, Aulus Gellius îl consideră un zeu „lipsit de însușirea de a ajuta"; statuia lui **V.** (după Plinius cel Bătrân, făcută din lemn de chiparos) îl înfățișează „ținând în mână săgeți", ca „simbol al puterii de a face rău" (Aulus Gellius, *op., cit.,* V, *XII,* 11). Animalul consacrat acestui zeu era *capra.

Velchan Zeul *focului (probabil subteran), în *mitologia etruscă,* precedând pe zeul roman *Vulcanus.

Veles; *Volos* (slav Велесъ; *Zeul Vitelor*) Zeu al bogăției, în *mitologia slavă,* de asemenea al belșugului vieții, protector al turmelor și cirezilor, patron al comerțului, uneori ocrotitorul păstorilor și poeților, zeul care a încurajat printre slavi creșterea vitelor. Se presupune că ar fi fost întâi zeul tribal al knejilor sloveni din Novgorod; *cultul său era oficiat, în sec. X, la Kiev și Novgorod, iar mai târziu, în tot ținutul Rostov; dar după unele referințe scrise cehe din sec. XV–XVI, se poate deduce că ajunsese un zeu panslav. În perioada răspândirii rapide a *creștinismului, cultul lui **V.** e înlăturat, totuși fără să dispară, căci în mitologia populară e transferat asupra sf. Vlas, atât datorită coincidenței onomastice, cât și celei a timpului de sărbătorire (februarie, în perioada fătatului de iarnă al vitelor); unii cercetători însă au văzut, fără temei, în cultul lui **V.** un ecou al sfântului creștin Blasios din Bizanț (V. Veselovski).

Vélnias; *Velinas* *Demon adversar al zeului *Perkunas,* în *mitologia baltică;* îi fură acestui zeu vitele, iar pentru a-și pierde urma, uzează de însușirile sale de *mutant, prefăcându-se în șarpe, copac, piatră, animal patruped, chiar om, însă în cele din urmă e lovit de fulgerele lui Perkunas și e nevoit să-i restituie vitele răpite. După mărturiile folclorului, poporul îi atribuia o deosebită inteligență și ca atare l-a investit cu atributul de protector al cântecelor și *dansului; reprezentat de

obicei cu coarne și copite (alură de *țap), probabil pentru înclinațiile erotice nesățioase din biografia sa mitică; în acest sens, are relații numeroase cu femei pământene, care nasc de la el copii foarte puternici, venind pe lume cu arc și săgeți gravate pe burtă; după tradiția folclorică, orice femeie, zărind acest semn nefast, își omora noul născut. După răspândirea *creștinismului în zona baltică, **V.** a fost identificat cu *Diavolul biblic.

Venus (lat. *venus* – frumusețe, grație, farmec) Zeița frumuseții, în **mitologia romană,* se pare autohtonă (italică), ocrotitoare în epoca arhaică a vegetației și a fertilității; dar poate că și mai vechi în Italia era înțelesul de personificare divină a nurilor femeiești, cum s-ar deduce din unele cuvinte: *venustas* – frumusețe feminină, nuri; *venuste* – plăcut, frumos. Noțiunea de frumusețe e posibil să nu se fi confundat cu ideea de feminitate în *cultul inițial al acestei zeițe; oricum, cultul – încă autonom – includea atribute cu dublă funcție, (gospodărești și estetice), de ocrotitoare a grădinilor și livezilor și de patroană a abundenței florale în vegetația naturii. În Roma, chiar în această formă inițială, cultul zeiței apare destul de târziu. Întregul *mit, pus în circulație curentă în epoca clasică, de mitografiile poetice latine, nu mai este decât o copie fidelă după mitul grec al zeiței frumuseții **Aphrodite.* Acum **V.** are epitetele *Verdicordia* (Cea care sucește mințile) și *Cloacina* (Purificatoarea; lat. *cloaca* – canal de scurgere); îi sunt consacrate, dintre plante, mirtul, iar dintre păsări, lebedele. În plus, este socotită mama eroului întemeietor **Aeneas.*

Verethraghna (grec. *Artagnes*) Zeu în **mitologia iraniană* arhaică, apoi *geniu al victoriei, în *zoroastrism, unul din venerabilii *yazata* cerești; numit „Dragonul ucigaș", este purtător al principiului binelui ca divinitate subalternă a zeului suprem *Ahura-Mazda, care l-a și creat. Ca divinitate războinică, **V.** e aghiotantul lui *Mithra și deschizătorul drumului în campaniile întreprinse de comandantul său divin; soldații perși îl invocau totdeauna pentru asigurarea biruinței în războaie. Era reprezentat în parte ca *dragon, în parte ca mistreț furios, de care nu se putea apropia nimeni și care omora pe oricine cu colții de la primul atac; era imaginat cu fruntea pătată și cu picioare, mușchi, fălci și coadă de bronz, de unde și forța sa imbatabilă. Aspectul său zoomorfic a determinat pe unii cercetători (Italo Pizzi) să-l considere o „divinitate naturalistă" preavestică. **V.** pare însă a fi un zeu totemic *(→ totem)* și e comparabil, în anumită măsură, cu zeul războinic, din **mitologia vedică,* **Indra* (numit și *Vritrahan,* ca omorîtor al demonului *Vritră),

Vertumnus (lat. *vertere* – a roti, a întoarce), *Vortumnus* Zeul succesiunii anotimpurilor și al transformării plantelor, al modificărilor climatice anuale și al apariției și dispariției florilor și fructelor, în **mitologia etruscă;* preluat de **mitologia romană* cu aceleași atribute, a fost însă extins în genere asupra schimbărilor climatice și meteorologice ale vremii; unele *mituri mai târzii socoteau că **V.** operează și modificări geofizice pentru schimbarea climei; astfel poetul Propertius a pus în circulație *mitul că **V.** a modificat, în favoarea romanilor, cursul fluviului Tibru. Se credea că **V.** are și darul de a-și schimba înfățișarea după dorință. Zeița fructelor **Pomona* era socotită soția lui. Statuia zeului (cum comunică Horatius) se afla într-un colț din Forum, în așa-numitul Vicus Tuscus, lângă librării (cf. Propertius, *Elegii* IV, *2*); dar exista și un sanctuar pe Aventin. **V.** era reprezentat ca un bărbat tânăr, cu o cunună de frunze verzi, ținând în mână *Cornul Abundenței.*

Vervactor Zeu din **mitologia romană,* patronând desțelenirea pământurilor utile, lăsate în paragină, și ocrotind arăturile inițiale.

Vesta Zeița căminului casnic, în **mitologia romană,* protejând (după Vergillius) *focul vetrei; socotită fiică a zeului *Saturnus, era o veche divinitate italică a focului domestic, mai târziu identificată cu zeița greacă *Hestia. Titus Livius (*Ab Urbe condita,* I, 20) scrie că romanii au importat *cultul **V.** din Alba Longa. Originea generală a divinităților focului de vatră se află în nevoia triburilor primitive de a menține focul viu, chiar și în perioade mai târzii, spre a evita dificila reaprindere a altui foc prin frecarea lemnelor. Satele arhaice romane aveau și câte o vatră comună cu foc constant în centrul satului: *focus publicus;* pe vremea regelui *Numa Pompilius însă focul sacru era aprins de la soare, cu ajutorul unei oglinzi concave. Cum scrie *Plutarh, tot sub Numa a fost construit și *Templul Vestei,* slujit inițial de 4 **Vestale;* acestea erau preotese fecioare *(Vestalis virgo)* având și grija întreținerii focului sacru din *templul zeiței (Vestala care, din neglijență, îl lăsa să se stingă, era biciuită). Vestalele erau alese pe 30 de ani (din familiile patriciene) printr-un legământ de castitate, încălcarea căruia se pedepsea prin îngroparea de vie a Vestalei vinovate; organizate într-un colegiu, erau conduse de o *Virgo Vestalis Maxima.* **V.** era, la romani, una dintre divinitățile cele mai respectate, oricare cetățean făcându-și-o confidentă intimă pentru cele mai secrete gânduri ale sale. Cultul zeiței era administrat de Comunitatea palatină. Templul din For, construit de Numa Pompilius între Capitoliu și Palatin, era de formă rotundă (*Antichități romane,* II, 65), iar altă clădire, numită Regia Numae, servea drept *atrium* al templului; pe aceasta Augustus a destinat-o Vestalelor. Invocarea zeiței **V.** era inevitabilă (ca și invocarea Hestiei de către greci) în aproape toate *rugăciunile adresate altor zei.

Vestale (lat. sg. *Vestalis;* pl. *Vestales*) Preotese virgine, în religia romană, consacrate zeiței **Vesta*

(ocrotitoarea vetrei casnice și a *focului sacru urban). De obicei erau 6 **V.**, alese și supravegheate de *pontifex maximus*. Fetele, în vârstă de zece ani, erau alese din familiile patriciene și făceau de la început un legământ de castitate, după care erau acceptate în *templul zeiței Vesta, unde vreme de alți zece ani se desfășura învățătura lor în regulamentele *ritualurilor specifice; de la vârsta de 20 de ani începeau să îndeplinească funcția sacerdotală propriu-zisă (→ *sacerdoț*), în ultimii zece ani de sacerdoțiu ele având obligația de a instrui și iniția pe elevele generației următoare, și numai când împlineau 40 de ani aveau dreptul de a intra în viața laică. Aulus Gellius (*Nopțile attice*, I, *XII*, 1–19), citând autori ca Antistius Labeo, Ateius Capito ș.a. sau legi ca *Lex Papia de Vestalium lectione*, consemnează condițiile alegerii **V.**, după dreptul divin: să aibă la data alegerii între 6 și 10 ani, să-i fie în viață ambii părinți care să nu practice îndeletniciri sau profesiuni nedemne, să nu aibă defecte de vorbire și de auz sau alte infirmități, să nu provină dintr-un părinte sclav; se exceptau de la alegere surorile **V.**, fiicele sacerdoților (*flameni, *auguri, salii etc.) sau logodnicele pontifilor. Odată aleasă, fecioara era dusă la *altarul zeiței și încredințată pontifilor, în acel moment ea ieșind automat de sub jurisdicția paternă. După tradiția romană, prima **V.** a fost aleasă de regele *Numa Pompilius și s-ar fi numit *Amata;* din această cauză, toate **V.** primeau cognomenul Amata, acesta intrând obligatoriu în formula rituală de consacrare, pronunțată de *pontifex maximus:* „Pe tine, Amata, te iau preoteasă vestală, să îndeplinești sacrificiile pe care trebuie să le îndeplinească preoteasa vestală pentru poporul și pentru cetățenii romani, potrivit legii celei mai drepte." În ceremonia de primire, noii **V.** i se tăia părul, care apoi era atârnat de crengile unui arbore sacru (în timpul lui Plinius cel Bătrân, acest copac avea 500 ani), iar după aceea fecioara era îmbrăcată în alb. Comunitatea Vestalelor era condusă de o *Vestalis Maxima*, care era cea mai în vârstă. Deși după 30 de ani de sacerdoțiu ele aveau dreptul de a se căsători și a-și întemeia o familie, niciodată **V.** nu s-au folosit de acest drept. Atribuțiile esențiale ale fiecăreia erau supravegherea și menținerea focului sacru și conservarea propriei lor virginități. Societatea romană le acorda onoruri deosebite și respectul integral. Marele prestigiu al **V.** era subliniat și de faptul că, pe stradă, fiecare era însoțită de un lictor. Dacă întâlneau pe drum un condamnat la moarte, el era grațiat automat. Dar pierderea virginității se pedepsea cu îngroparea de vie a **V.** culpabile.

viața Conceptul mitic de *viață* este identificabil cu ideea de *însuflețire* prin intervenția unor principii energetice în sine *(*yin* și **yang)* sau prin includerea în unele forme create de *zei a forței vitale ori a suflului divin (*Yahweh insuflă viață în trupul plămădit din materie nevie al lui *Adam). Toate *mitologiile consideră **v.** element fundmental și dar divin, în contrast cu **moartea.* • *Geneză și structură* ~ Apariția vieții *ex nihilo* În multe forme de *antropogonie **v.** este creată din nimic sau dintr-o materie primă inertă (*apa, lutul ș.a.), iar astfel nu e decât materie amorfă ce devine numai suport al vieții, viața propriu-zisă fiind rezultatul penetrației suflului divin (de aceea, *miturile biogenezei pun viața în raport direct cu respirația, cosmică și individuală); „Atunci a zidit El Yahweh pe om din țărâna pământului și a suflat în nările lui suflare de viață, și s-a făcut Adam [omul], ființă vie" (*V.T., Geneza*, II, 7). În concepția vedică, absorbția energiei vitale, conținută în **prāṇá*, are rol universal. ~ Viața ca reconstrucție sau reluare În catastrofele ciclice (erele **yuga*, în **mitologia vedică*, încheiate cu câte o **pralaya*, **sorii* ciclurilor nahuatle în · **mitologiile civilizațiilor precolumbiene*) sau în cele ocazionale (*potopul universal), viața se reia sau se reconstruiește, fie din nou din materia amorfă, fie prin veriga de legătură a perechii (sau perechilor) continuatoare. ~ Mecanismele vitale Orice mit privește **v.** ca mișcare, cu neputință de produs fără impulsul cinetic inițial (*cosmogonia zeului african *Amma, care imprimă un impuls de rotire accelerată *haosului primordial ce devine ou și apoi viață; impulsul dat de *Brahmă *roții universale; gestul mecanic al ființei chineze arhetipale *Pangu de a lovi cu ciocanul găoacea oului inițial); iar mișcarea este acțiune (despărțirea cerului de pământ în miturile cosmogonice din Mesopotamia, Egipt, Noua Zeelandă), adică un travaliu, precedat de gândirea concretizată în verbul creator (→ *logos)* sau urmat de articularea limbajului (Adam dă nume ființelor, plantelor, lucrurilor); în multe mitologii primitive, orice mișcare mecanică autonomă e numită viață (o piatră rostogolită, în credințele animiste, e vie; roțile lui *Iezechiel, la fel: „Când făpturile cele vii mergeau, roțile mergeau lângă ele [...], când se ridicau de pe pământ, se ridicau și roțile, căci duhul făpturilor vii era în roți". ~ Dubla finalitate Finalitatea divină: viața e, pentru zei, justificarea existențială a divinității lor, de aceea există și forma extremă a iluziei divine *Māyā. Finalitatea umană este, în aproape toate miturile, proliferarea, desăvârșirea și întreținerea, prin cele două acte precedente, a omului care e obligat să-și întrețină, prin *sacrificii și glorificare, zeii săi. Nici un mit nu arată ca finalitate a vieții propria ei emancipare, nici cunoașterea, care sunt condamnate. • *Temporalitate* ~ Durata unicală Sunt forme de **v.** universală sau individuală cu durate fixe (chiar longevitatea matusalemică umană și concepția brahmanică despre durata universului nu mizează pe eternitatea vieții). ~ Ciclul succesoral, înțeles în

dimensiune cosmică prin existența ciclică a unui univers ce dispare prin resorbție în *focul purificator – conflagrația cosmică, ekpyroza ducând la palingenezie, adică la întoarcerea periodică la **v.** a tuturor ființelor defuncte, simultan; sau, în dimensiune individuală, prin succesiunea reîncarnărilor. ~ Durata eternă e citată rar în mituri (și atunci, ca în concepția vedică, druidică sau a *sectei *esenienilor, se referă numai la eternitatea spirituală); nemuritor se consideră numai **spiritul,* care *nu este viață* în sens mitologic curent, deși el *dă viață.* Astfel, multe *religii au socotit prezența spiritului în trup o pedeapsă pentru *păcate anterioare – ale *strămoșilor sau ale individului însuși în întrupările anterioare. Pentru *orfism sufletul fiind o particulă divină, trupul nu-i este decât o închisoare perisabilă. Totuși unele religii cu o concepție ontologică mai simplă (*creștinism, *islam) admit eternitatea umană a **v.**, însă numai în ipostaza ei postumă, de întoarcere la obârșia cerească.

§ Dr. E. A. W. Budge, *Egyptian Ideas of the Future Life,* London, 1899; E. Anderson, *Plants, Man and Life,* Boston, 1952

Vibilia Zeiță din **mitologia romană,* ocrotitoare a tuturor drumeților și călătorilor rătăciți în teritorii necunoscute.

Vicapota; *Vica Pota* Zeiță a victoriilor, în **mitologia romană* (amintită de Cicero și de Titus Livius); ea patrona numai biruințele militare particulare, câștigate local.

Victoria Zeița victoriei, în **mitologia romană,* victoria ocrotită de această zeiță – fie militară, fie civilă – având sens general, de biruință fundamentală. **V.** avea o statuie la Roma, în For (după mărturia lui Titus Livius); i se consacrase un *templu, pe Palatin, încă din sec. III î.e.n., restaurat de Augustus.

Viçvākarman *(Constructorul)* Arhitectul divin, artizanul universal în **mitologia vedică (Cel care face totul, Cel priceput la orice, Atoateziditorul),* socotit uneori o ipostază a lui *Brahmā sau el însuși transferându-se în ipostazele Bhauvana și *Tvāṣṭar. **V.** clădește palatele transterestre ale *zeilor.

Viçvāmītra Înțelept primordial *(*ṛiși)* din **mitologia vedică,* pustnic de o imensă forță morală care, deși originar din casta militară *kṣatriya (→ varṇa),* a devenit prin asceză **brahman,* unul din cei 7 mari **ṛiși* născuți din mintea lui *Brahmā. După un *mit, spre a-l ispiti în timpul practicării *ascezei, *Indra, îngrozit de forța faptelor ascetice și sapiențiale ale înțeleptului, îi trimite o curtezană cerească, pe **Apsara* Rambha, pe care însă **V.** o blestemă prefăcând-o pentru un mileniu în piatră (→ *blestem);* o variantă: Indra trimite pe fermecătoarea Apsara *Menakā, ea născând apoi de la **V.** pe *Çakuntalā (eroina cu același nume din cunoscuta dramă a poetului Kalidāsā); în tradițiile mitologice ale Indiei aceste ispite sunt curente chiar și printre zei, ele nefiind condamnate, unirea ascetului cu femeia care-l seduce nefiind socotită nici degradantă, nici incompatibilă cu practica ascezei. **V.** e prezent ca erou epic în **Mahābhārata, *Rāmāyaṇa* și **Purāṇá,* materia epică principală fiind istoria adversității între *Viçvāmītra* și brahmanul **Vásiṣṭha* (mulți comentatori interpretează acest conflict ca reflectare a eternului impact din societatea arhaică a inzilor între casta militară și cea sacerdotală). Lui **V.** tradiția îi atribuie scrierea (sau doar redactarea) celor mai multe imnuri din **Rigveda.*

Viçvedevāh *(Toți Zeii)* Divinitate de sinteză, în **mitologia vedică* (nesimbolizând de fapt întregul *panteon, ci numai zece *zei, uneori 12 sau 13); zeii incluși, veneați îndeosebi plural, erau socotiți copiii zeiței *Viçva,* fiica *strămoșului primordial *Dakṣa. Aceste divinități *(*Vasu, Satya, Kratu, Dakṣa, *Kālá, *Kāma, Dhriti, Kuru, Dhvani* sau *Dhuri, Pururavas, Madravas, Rocaka* sau *Locaka*) sunt invocate mai ales în *ritualul *çraddha,* la *sacrificiile pentru sufletele *strămoșilor defuncți.

Vîi (rus. *вий,* ucr. *вій, війка* biel. *вейка*–geană) Personaj fabulos, în **mitologia slavă* răsăriteană, a cărui privire ucide; în mod curent, ochii îi sunt acoperiți de pleoape (sau gene) enorme; (uneori, mai ales în basmele ruseți, având sprâncene stufoase cu perii căzând peste ochi); – dar **V.** are niște ajutoare care îi ridică pleoapele (genele sau sprâncenele) cu furca, deși multe dintre aceste ajutoare, în genere oameni, mor îndată ce îi eliberează monstrului privirea. O versiune ucraineană a lui **V.**, păstrată în folclor până în sec. XIX, a fost utilizată de N. Gogol. Deși **V.** prezintă o vagă asemănare cu uriașul mitic oset *Uaig (→ mitologii caucaziene),* el pare un ecou depărtat al animalului fabulos **Vasilisc,* a cărui *legendă a circulat în Europa medievală.

Vikrita (sanscr. *vikṛta* – bolnav, schilod) Zeu arhaic din **mitologia vedică,* o divinitate fenomenologică a bolilor și schilodirilor monstruoase, fiul lui **Dakṣa* (în ipostaza acestuia numită Pracetas, din a doua mare eră cosmică Mahāyuga; (→ *yuga).*

Vîla (rus. *Вила;* ceh *vila;* bulgar pl. *Вили;* polon *wilawa*); *Samovila* Divinitate feminină, feciorelnică, de obicei plurală, în **mitologia slavă. Vilele* sunt fecioare ale *pădurilor, câmpiilor, munților, *apelor, *aerului; în raport cu atitudinea omului, ele pot fi prietenoase sau ostile. E posibil ca **V.** să fie o personificare analitică a forțelor fecunde ale naturii dintr-un stadiu de *religie rudimentară (→ *animism)* de tipul **mana.* În varianta bulgară, **V.** este sufletul de fată moartă și neîngropată.

Vîlca Zeu cu atribute neclare, în **mitologia etruscă;* poate o divinitate telurică, precedând pe zeul roman **Vulcanus.*

Vile și **Ve** Zei din **mitologia scandinavă,* frații zeului suprem *Odhinn, fii – ca și el – ai cuplului primordial **Borr – Bestla;* mitul îi asociază în triadă numai în raport direct cu *cosmogonia și *antropogonia, deși întregul *mit originar e neclar, referindu-se mai întâi la 3 zei care rătăceau prin lume, pe țărmul mării, până când au zărit frasinul și arinul ce aveau să devină prima pereche de oameni: *Askr și *Embla; o variantă mai curentă îi asociază lui Odhinn alți zei: *Hönir, zeul mobilității marine care include în oameni mișcarea, și Lodurr (*Loki), zeul *focului teluric, care le dă sânge fierbinte. Există totuși o latură mitologică preferențială față de *Vile* și *Ve* în rol antropogonic; pe de o parte tratați ca *simboluri auxiliare ale zeului suprem (*Vile,* sau *voința divină,* îi înzestrează pe oameni cu mobilitate fizică în spațiu și cu rațiune, iar *Ve,* sau *faima divină,* le dă formă, grai, văz și auz), pe de altă parte ca zei antropomorfi pe care de pildă Loki îi ironizează a o fi ținut de soție pentru amândoi pe *Frigg, soția lui Odhinn, cât acesta peregrinase prin lume, iar ei își asumaseră succesiunea cârmuirii universului. De fapt, este singura referire de după antropogonie, căci nici unul din cei doi frați nu mai apare în evenimentele mitice (nici după *Ragnarökr), rămânând numai două principii personificate vag, ca divinități secundare, fără importanță culturală.

Vilktakys; *Vilkolakas* *Lupi *mutanți sau făpturi în blană de lup, în mitologia lituană (→ *mitologie baltică);* acest *mit păstrează vagi urme de **lykantropie,* dar **V.** provin din oameni prefăcuți în lupi de vrăjitori sau chiar din oameni capabili a se metamorfoza în lupi. **V.** au coadă scurtă și colți puternici și, ca semn distinctiv, o pată albă pe gât. (cf. **Vârcolac; *Volkodlak*)

Vimāna *Car ceresc, în **mitologia vedică* târzie (dar și „palat cu șapte caturi"); asemenea care aeriene autopurtate, transportând zei și eroi cu viteze colosale prin spațiul aerian și celest, figurează în **Mahābhārata* și în **Rāmāyaṇa* unde sunt descrise cu surprinzătoare detalii; un astfel de car ceresc somptuos îl transportă pe eroul **Rāmá. (→ puṣpaka)*

Viracocha; *Huiracocha* Zeu demiurgic (→ *demiurg),* preincas și incas, în epoca arhaică peruană din Anzi (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* precedând pe zeul *soarelui, cu care apoi a fost confundat. Triburile preincase îl veneraseră ca zeu al ploii și fertilității, iar populația andină a marilor altitudini l-a socotit un zeu antropogonic; în vremuri străvechi, **V.,** zeu solar, a coborît în piscul de la Condor Koto (lângă Lima) unde a depus 5 ouă (de aur, argint, bronz) din care s-au născut apoi zeii: **Pariakaka* (Fulger-Apă), *Wampu* (Fulger-Foc), **Wallallo* (Foc-Ploaie) ș.a. Pare să fi fost și zeu sapiențial, întrucât purta *simbolul științei supreme: corzile cu noduri. După un *mit preincas – în care **V.** era numit mai ales *Kon-Tiki (Omul-Soare) și Illa-Tiki (Omul-Foc) – supraviețuind unui mare conflict militar, Kon-Tiki a plecat cu un grup de prieteni apropiați, traversând Pacificul pe plute din lemn de balsa și stabilindu-se în Insula Paștelui și în alte câteva insule polinesiene. De obicei, se clasifică 3 variante ale mitului: a) **V.** (după tradiția incașilor și a ramurii quechua) ar fi personificarea unui vulcan activ din Valea Vilcanota, din preajma orașului Cuzco; b) omul supranatural Kon-Tiki, ieșind de pe fundul lacului Kollasuya și făcând *miracole printre oameni; c) un *alter-ego* al zeului solar preincas *Pachacamac. De altfel, iconografia preincasă îl prezintă pe **V.** în două ipostaze: *Runarurac,* zeul antropogonic, și *Runacamac,* zeul care are grijă de oameni. Iar într-un mare *templu-sanctuar din Tiahuanaco (la sud de lacul Titicaca), figura principală sculptată în piatră (fără îndoială a lui **V.**) îl înfățișează ca om în picioare, cu fața înconjurată de raze solare, fiecare rază terminându-se cu un cap de animal, și în mâini având câte un sceptru cu cap de condor.

Vīrāj Inițial „personalitate" (în lb. sanscrită), iar mai târziu, *simbolul voalat al noțiunii de *Ātman, dar și sinonimul *cuvântului *(verbum)* – cu epitetul „Sclipitorul" (→ *Vāc):* a-l cunoaște pe **V.** devine egal cu a stăpâni toate tainele universului. **V.** e primul *om* născut de *Brahmā.

Virbius Zeu secundar din **mitologia romană,* reprezentând varianta latină a eroului din **mitologia greacă – **Hippolytos* (fiul lui **Theseus,* iubit de **Aphrodite/*Diana* și omorît accidental de caii săi), pe care – în reluarea romană – zeul medicinei **Aesculapius* l-a înviat, la rugămintea îndrăgostitei zeițe Diana. Apoi zeița l-a ascuns în dumbrava de la Aricia (Italia), dându-l în grija *Nimfei **Egeria* și lăsându-l acolo ca rege al *pădurii. *Cultul lui **V.** s-a perpetuat, local, în datina sacerdoțiului (→ *sacerdot)* legat de *mitul ceremonial al ramurii de vâsc (→ *creanga de aur).*

Viriplaca Zeiță din **mitologia romană,* patronând împăcarea și bunele relații între soți.

Vișnu; epitet: *Nārāyaṇa (→ Nara-Nārāyaṇa)* Zeu cu o îndelungată ascensiune mitologică și cultuală, în **mitologia vedică* și **post-vedică.* Un zeu solar de importanță secundară în mitologia vedică timpurie *(*Rigveda)* – ulterior devine al doilea element al triadei supreme, **Trimūrti,* în *teologia **brahmanismului,* ca punct de echilibru între *creatorul* **Brahmā* și *distrugătorul* **Çivá* și e adorat drept *păstrătorul* lumii și cel care propulsează binele universal, regenerând periodic lumea prin reîncarnările *(*avatara)* sale de formă aparent umană, însă de structură sublimă; în acest sens, **V.** dobândește o poziție de prim rang în principala triadă a **hinduismului,* acum fiind *conservatorul* universului prin iubire (considerat ca atare tatăl zeului dragostei, **Kāma*): întrupare a bunătății și a spiritului omniprezent, **V.** apare din

când în când în avatarii săi, atunci când în lume trebuie corectat un rău ori săvârșit un bine deosebit. Din perioada epică a miturilor Indiei *(*Mahābhārata, *Purāṇá),* **V.** începe să fie adorat ca divinitate supremă în cadrul religiei **vișnuismului* (absorbită ulterior de **budism*). Socotit câteva milenii în șir fie oceanul cosmic, fie (ca păstrător universal) întruchiparea îndurării și binefacerii și a menținerii ordinii în univers, **V.** (al cărui *cult e dintre cele mai răspândite în India, până în zilele noastre), se crede că ferește întregul univers de erori fundamentale și de *păcat și că și azi mai coboară uneori pe pământ spre a salva omenirea și lumea de marile primejdii. Reprezentat plastic cu 4 brațe și adesea purtându-și armele și emblemele (scoica, discul, măciuca, *lotusul, diadema și o piatră prețioasă), **V.** are numeroase epitete, unele indicând ipostaze: *Urugāya* (Necuprinsul), *Jagaddhatar* (Păstrătorul lumii), *Nārāyaṇa* (Cel culcat pe ape), *Purāṇa puruṣa* (Spiritul primordial), *Acyuta* (Cel care nu putrezește); *Hari* (Cel care absolvă pe oricare penitent de păcate: sanscr. *hari* – curent; substanță divină), *Cakrayudha* (Cel înarmat cu disc); *Paramapuṁs* (Spiritul Suprem), *Devadeva* (Zeul zeilor); *Bhagavant* (Sublimul), *Viçvarūpa* (Omniprezentul), *Adideva* (Zeul Suprem); *Nirākāra* (Acorporalul), *Jalaçaya* (Cel care zace pe ape); *Tirthakara* (Salvatorul), *Trivikrama* (Trei pași), *Janardana* (Incitatorul oamenilor), *Trikakud* (Trei piscuri), *Padmanadha* (Cel cu buric de lotus), *Puruṣottama* (Bărbatul Suprem); *Jagadnatha* (Stăpânul Lumii), *Jîviteçvara* (Domnul Vieții); *Nandiçvara* (Domnul Bucuriei), *Viçvajit* (Atotcuceritorul), *Samastadhatar* (Atoatepăstrătorul); *Hemaṣapkha* (Posesorul scoicii de aur). Un *mit cosmogonic arată că, înainte de apariția lumii, când încă nu era nici spațiu nici *timp, **V.** se odihnea imobil pe trupul încolăcit al șarpelui universal **Adhiçeṣa (*Ananta* sau *Çeṣa)* – un *balaur cu o mie de capete simbolizând absența (sau inerția) timpului și plutind astfel pe oceanul primordial inform (→ *cosmogonie).* În acea ipostază primordială inertă (și nu într-un avatar autentic) – într-o variantă – **V.** era întrupat în percchea de înțelepți *(rișî) *Nara-Nārāyaṇa* (sau Nārāyaṇa și Nara) plutind inerțial pe oceanul de lapte; pe temeiul acestui mit, unele religii post-vedice îl numesc și *Mahākālá* (Marele Timp sau Timpul Străvechi). Avatarii lui **V.** (în care el reapare cu atributul de conservator al lumii) sunt, după cele mai vechi tradiții, zece: 1) *Matsya* – încarnare în peștele care-i anunță înțeleptului Vaivasvata (una din reîncarnările lui **Manu*) *potopul universal iminent și mijlocul de salvare; 2) *Kurma* – în formă de *dragon sau broască țestoasă; 3) *Varaha* – într-un *rișî* care îl omoară pe *demonul Hiraṇyakṣa, cel ce scufundase pământul pe fundul oceanului, și apoi, metamorfozat într-un mistreț gigantic, își înfige colții în pământul înecat și îl ridică din ape; 4) *Nrisiṇha* (Omul-leu), de fapt o pereche de înțelepți primordiali (cei doi *rișî: Nara-Nārāyaṇa)* – acest dublu avatar fiind legat de un episod straniu din **Mahābhārata:* *Hiraṇyakaçipu, regele *demonilor din clasa *Daítya, îl învinge pe zeul *Indra și îi răpește lui Çivá regatul celor 3 lumi pentru un milion de ani, apoi își persecută fiul (Prahlada) care-l adora pe **V.**, și abia atunci acest zeu își ia înfățișarea fabulosului om-leu, omorîndu-l pe agresor; 5) **Vamána* și *Trivikrama* – apare ca gigant cosmic salvând printr-un șiretlic lumile principale: *cerul și *pământul care au fost cotropite de *Bali, regele unor demoni titanici; 6) **Paraçurāma* (Rāma-cu-securea) – ca luptător eroic, eliberator al *vacii cerești *Kamadhenu; 7) **Rāmá* sau *Rāmacandra,* eroul din **Rāmāyaṇa;* 8) **Krișṇa* – zeu el însuși, dar și erou în *Mahabharata,* care cu miraculosul său disc a distrus orașul magic aerian *Saubha al demonilor clasei titanice Daítya, pe care aceștia îl mențineau deasupra țărmului oceanic; de asemenea, prin avatarul său *Krișṇa,* **V.** este un zeu iluzionist, amăgindu-și adversarii, în fața cărora creează fantasme; 9) **Buddha* (sau cu epitetul *Tîrthakara* – Salvatorul) – mântuitorul, întemeietor al budismului, ivindu-se la începutul erei *Kālîyuga (→ yuga);* 10) *Kalki* – ultima reîncarnare, în care **V.** însuși va apare în viitor, în ultima perioadă a erei prezente *(Kālîyuga);* iar la sfârșit se va arăta întâia oară, nemijlocit de avatar, călare pe *calul alb *Kalki* și ținând în mână o sabie sclipitoare care va fi de fapt o cometă. Miturile mai vechi (limitate la aceste zece încarnări) considerau că **V.** apare o singură dată în fiecare eră *(yuga);* ulterior, s-a crezut că primii 4 avatari s-au produs în era *Kritayuga.* După textele târzii, avatarii lui **V.** ajung la 22. *Simbolul complex al lui **V.** e întregit de soția sa **Lakṣmî,* zeița destinului.

vișnuism Una dintre *religiile Indiei post-vedice, care venerează ca divinitate supremă pe **Vișnu* și cele două reîncarnări esențiale ale acestui zeu **Rāmá* și **Krișṇa,* în triadă stabilă. Zeu secundar în antichitatea îndepărtată, odată cu decăderea religiei vedice (→ *mitologie vedică* și **post-vedică),* după sec. V î.e.n., Vișnu a devenit zeul principal al castei războinicilor *kșatriya (→ varṇa).* Întemeindu-și doctrina pe **Bhagavadgîtă,* **v.** se reflectă vizibil în concepția religioasă și filosofică din **Mahābhārata* și **Rāmāyaṇa;* în esența ei, această doctrină este o anumită formă de *teism, îmbogățită cu predicarea iubirii dezinteresate *(bhakti),* alături de obligația împlinirii datoriei ca necesitate inexorabilă: *karma-yoga (→ karma; yoga).* Către mijlocul mil. I î.e.n., **v.** începe să fie absorbit de **budism;* ca urmare a acestei influențe, începe să se considere că **Buddha* este o încarnare a lui Vișnu.

§ J. Gonda, *Aspects of Early Vișnuism,* ed. II, Delhi, 1969

Vitellia Zeiță arhaică din Latium, soția lui **Faunus*, care mai târziu, după ce e absorbită de **mitologia romană*, devine o divinitate agrară.

Vitula Zeița triumfului, a bucuriei triumfale oferite de biruință, în **mitologia romană*.

Vitumnus (lat. *vita* – viață) Zeul care dă viață, în **mitologia romană*, conservând în copiii nou-născuți vitalitatea, **V.** e citat de *Augustin.

Vîrîi (slav. вырий, вірий, ірий, ꙑрай) Numele arhaic al *Paradisului, în **mitologia slavă* răsăriteană, dar și al pomului din acest teritoriu: *Arbor mundi (*Arborele Cosmic)*, în vârful căruia locuiesc păsările împreună cu sufletele morților. Primăvara, porțile teritoriului paradisiac **V.** sunt descuiate cu o cheie pentru eliberarea păsărilor, care atunci își încep migrația anuală; după o tradiție folclorică din Ucraina, inițial, cheia se aflase în păstrarea *ciorii* iar după ce această pasăre l-a mâniat pe *Dumnezeu, altă pasăre (anonimă) a fost investită cu funcția de chelăreasă. Toamna, în zonele slave de răsărit, se îndeplinea un *ritual special, constând în îngroparea unei aripi de pasăre.

Vobi Zeu atmosferic în mitologia kartvelă *(→ mitologii caucaziene)*, îndeosebi al furtunilor cu trăsnete; în provinciile Megrelia și Swaneti din Georgia, amintirea lui **V.** s-a conservat în numele zilei de *vineri* („ziua lui Vobi").

Vodeanoi (rus. *Водяной дедушка, водяной шут, водяник*; ceh *vodník*; croat *wodny muž*; sloven *povodnj*) *Duhul rău al apelor (atestat și în formă plurală), în **mitologia slavă* târzie; în genere, este o întruchipare a forței negative a apei, o divinitate demonică, rea și primejdioasă. Reprezentat fie ca bărbat monstruos cu labe de animal în loc de mâini, cu cap încornorat, fie ca moșneag monstruos, încurcat în mâl și noroi, cu barbă mare și mari mustăți verzi. Orice **V.** e negru (sau simbolizează culoarea neagră), are vaci negre (sau bivolițe) și locuiește mai ales în apele întunecate *(Černa voda)*. Potrivit *credințelor populare, **V.** răpește oameni de la scăldătoare și îi duce pe fundul apei, ca să-i înspăimânte, sau mai ales pe cei care beau apă din pâraie și fântâni, cerând ca răscumpărare (dacă cel răpit e împărat sau negustor) pe unul din fiii victimei. Uneori (în *bîline*) este asociat (dar fără identificare) împăratului mărilor sau eroului Sadko. Sunt și forme feminine: rus. *Vodeaniți* (*Водяницы*); ceh *vodní panna*; sârbo-croat *wodna žona* – comparabile, nu însă identificate, cu **Rusalka*. V. V. Ivanov consideră că, la origine, **V.** ar fi fost un zeu al *apei ca *element, de tipul lui *Neptunus. Lui **V.** i se sacrificau *țapi negri și cocoși negri *(→ sacrificiu)*, iar pe lângă morile de apă morarii țineau câte un animal negru, spre a-l îmbuna pe acest spirit malefic.

volhv (slav вълхвъ, вълхвъ; etim. incertă: slav. вòлохъ/влохъ – „celt"; finl. *velho* – vrăjitor; norv. arh. *voelva*, în sens comun – prezicătoare, profetesă) *Șaman slav, mai târziu *sacerdot păgân („Cultul public era în mâinile unor profesioniști speciali, volhvii" – S. A. Tokarev, *Религия в истории народов мира*, Москва, 1965, p. 236), iar după introducerea *creștinismului (din sec. XI până la începutul sec. XX), vrăjitor popular. Apariția **v.** – mai ales la slavii răsăriteni – a fost pusă de unii cercetători în raport fie cu influența scandinavilor, fie cu a **druizilor* celtici (S. A. *Tokarev); ipoteza influenței celtice e fragilă, căci se ia în seamă îndeosebi consonanța între *voloh*, *valah* (numele probabil dat celților din Dacia de către slavi – dacă nu cumva slavii îi confundau pe celți cu strămoșii, numiți la fel potrivit documentelor) și **v.**; numele ar putea fi de origine locală (slav. влъхованиѣ, – rus. *волшебство* – farmece, *magie). Introducerea creștinismului de către cneazul Vladimir (anul 988) a întâmpinat rezistența **v.** care organizau în 1071 chiar o răscoală, ca oficianți ai *cultului zeilor slavi. Cuvântul era cunoscut și în unele zone românești, dar numai prin contaminare lexicală: *vîlhovnic* – vrăjitor (Dosoftei, *Viiața și petreacerea svinților*, Iași, 1682–1686). Totuși, de fapt, întrebarea dacă **v.** erau simpli vrăjitori tribali, șamani sau chiar preoți nu este încă soluționată; dar se poate presupune, după diferitele cuvinte păstrate în limbile slave moderne, că a existat o diviziune a atribuțiilor în oficierea *ritualurilor magice: *чародей, ведун, вещий, баяльник, ворожец, кудесник* – toate acestea însemnând vrăjitor, făcător de farmece, *profet, prezicător, magician.

Volkodlak (slav. sg. влъкодлакъ, pl. влъкодлаци; sârb *вукодлак;* bulg. *вълкодлак, върколак;* sloven *волкодлак;* pol. *wilkotek*; ceh *vlkodlak*; cf. rom. **Vârcolac*) Om *mutant din **mitologia slavă*, care dispune de capacitatea supranaturală de a se transforma în *lup. Vrăjitorii pot să prefacă și ei pe alți oameni în lupi; (un motiv folcloric rus arată prefacerea de către un vrăjitor a unui întreg cortegiu de nuntă într-o haită de lupi, dar aici fabulația ar avea la bază, după unii cercetători, pe de o parte tradiția rurală a răpirii miresei, pe de alta, semnificația războinică a omului-lup *(→ lykantropie)*. Noțiunea mitologică *volkodlak* poate fi comparată, indirect, cu personajele **Bhīma* (din **mitologia vedică*) și mai ales *Beowulf* (Lupul de miere) – [*Ursul] dintr-o legendă literară medievală anglo-saxonă). După V.V. Ivanov, termenul slav ar proveni el însuși din aceste două cuvinte: anglo-sax. *wulf* (tradus prin slav влъкъ – lup) și prusic *tlok* (urs).

Volta Monstru fabulos, polizoomorf, în **mitologia etruscă* (citat de Plinius cel Bătrân, ca monstru feminin).

Voltumna Divinitate națională a etruscilor; *(→ mitologie etruscă)*, venerată mai ales în așa-zisul sanctuar național și dominând ideologic cele 12 orașe ale confederației etrusce; se pare că, în

numele zeiței, cetățile confederate dezbăteau probleme esențiale, de interes obștesc; nu se cunoaște situarea geografică a sanctuarului, după cum e incert și sexul divinității, în genere, socotită zeiță, dar de pildă Guido A. Mansuelli (*Les Civilisations de l'Europe Ancienne*, Paris, 1967) o consideră zeu; unii cercetători identifică în **V.** o veche zeiță din Latium: **Volumna*, ea însăși de obârșie etruscă (monumentele epocii numind-o *Felthina*). Dobândise celebritate în lumea etruscă (cu ecou și în teritoriile limitrofe) *sărbătoarea anuală, consacrată **V.**, incluzând *ritualuri speciale, de asemenea și încheieri de tranzacții negustorești, culminând cu petreceri, spectacole, recitări, emulații. În sanctuarul federal al **V.** (vechi și dăinuind până în epoca împăratului Constantin), situat pe teritoriul Volsiniei (dar într-un loc rămas deocamdată nedescoperit), delegații la marea sărbătoare religioasă veneau din întreaga confederație într-un *Concilium Etruriae* (o adunare desfășurându-se în *Fanum Voltumnae*, considerat centrul religios sacru al celor 12 cetăți confederate care constituiau Liga etruscă).

Volturnus; *Vulturnus* Zeu autohton enigmatic din **mitologia romană*, probabil inițial divinitatea patronală a Tibrului (numele arhaic al fluviului italic părând a fi fost *Volturnus*). Surse mitologice mai târzii îl prezintă pe zeu drept tatăl *Nimfei **Iuturna*, iar astfel, socrul zeului bifacial **Ianus*. *Volturnalia*, *sărbătoarea consacrată anual, din 27 august, era oficiată de un *sacerdot special: *Flamen volturnalis*.

Volumna → *Volumnus* și *Volumna*

Volumnus și **Volumna** Pereche de divinități (probabil soț și soție) în **mitologia romană*, protectoare ale existenței nou-născuților.

Volupia Zeiță arhaică din **mitologia romană*, fără o istorie mitică proprie, adorată mai mult ca simplă personificare ideală a voluptății și a desfătării, mai ales a plăcerilor naturale ale dragostei.

Völva (norv. arh. *voelva* – prezicătoare; germ. *Wala*); epitet: *Purtătoarea de nuia* (adică baghetă magică) Bătrână magiciană în **mitologia scandinavă* și **germanică*, aparținând rasei *uriașilor de pe tărâmul **Yotunheim*, căreia **Edda Veche* (în cântul *Völuspa*) îi atribuie profețiile escatologice despre războiul final *Ragnarökr și chiar compunerea cântului; într-o variantă e socotită mama fecioarelor *Norne. Zeul suprem *Odhinn o găsește lângă *Hellheim, într-un tumul (sau într-o simplă movilă), unde, trezind-o din moarte prin *descântece, o supune unui efort divinatoriu *(→ divinație)* și află de la ea despre *moartea inevitabilă a lui *Baldr, despre destinul său de a se uni cu *Rind și despre nașterea, de la această zeiță, a răzbunătorului morții celuilalt fiu. În *Völuspa*, **V.** prezice războiul și amurgul zeilor (Ragnarökr), ca și regenerarea lumii în noul palat ceresc *Himli, echivalent cu noul univers.

Vör; *Wara (Cea care rostește adevărul)* Zeița legămintelor, în **mitologia scandinavă*; deși divinitate secundară, ea veghează respectarea *jurămintelor sacre, pedepsind grav pe sperjuri (lupul *Fènrir se hrănește, mai ales în timpul lungii ierni **Fimbulwethr*, cu măduva sperjurilor morți); în același plan, **V.** este martora simbolică, ocrotitoarea și chezașa încheierii și păstrării învoielilor și tratatelor, fiind expresia divină a noțiunilor de fidelitate și loialitate. Deopotrivă, **V.** simbolizează curiozitatea absolută, ea trebuind și dorind să afle totul, ca să-și poată judeca informația cu maximă obiectivitate.

Vrikșadevatā Divinitate feminină în **mitologia vedică* (comparabilă cu *Dryadele din **mitologia greacă*), venerată ca una dintre ocrotitoarele zonelor silvestre *(→ pădurea)*.

Vrindāra Zeitate ocrotitoare a *pădurii în **mitologia vedică*. O pădure sacră se numea, după tradiție, *Vṛndīvana*, probabil protejată de **V.**

Vrișākapi (sanscr. *vṛșa-kapi* – om-maimuță) Făptură fabuloasă în miturile Indiei *(→ mitologie vedică* și **post-vedică)*, reprezentată ca o maimuță gigantică (mascul), având statiune bipedă și oarecari trăsături omenești. (cf. **Hun gurăș*, **Yeti*)

Vritrá; *Ahi* *Demon de prim rang, în **mitologia vedică*, ucis de zeul *Indra. Considerat paznicul apelor cerești, cu aspect de *dragon, **V.** dispunea de însușirea de a zăgăzui aceste ape, producând secetă pe pământ; după o astfel de secetă prelungită, **V.** e omorît de Indra cu săgeata magică producătoare de trăsnet, *vajra* (făcută din osemintele unui **rișI*: Dadhici). În epoca arhaică, **V.** personificase seceta; apoi a ajuns demonul beznei. Uciderea acestui demon primejdios i-a conferit lui Indra epitetul *Vritrahán* (Distrugătorul lui Vritrá).

Vucub-Caquix *(Șapte-papagali)* Gigantic monstru infernal din mitologia quiché (Yucatan), ucis împreună cu fiii săi, în cursul unei expediții cinegetice, de semizeii gemeni *Hun-Ahpu și *Xbalanqué *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*. Fiind dintre stăpânii *Infernului (*Chi-Xibalba) și prin infatuarea sa răzvrătită făcând pământul inapt populării cu oameni, îngrijorează astfel pe zeii supremi *Tepeu și *Cucumatz care acceptă propunerea gemenilor: „Vucub-Caquix avea un mare arbore *tapal*, ale cărui fructe le mânca de obicei. El se ducea zilnic la acest pom și se cățăra în vârf. Hun-Ahpu și Xbalanque văzură că fructele acelea erau hrana lui. Și se culcară tupilați la rădăcina copacului; amândoi tinerii se ascunseră în frunzișul unor tufe. Iar Vucub-Caquix merse de-a dreptul la fructele arborelui tapal, care erau hrana sa. Și într-o clipă fu doborît de bila țevii de suflat a lui Hun-Ahpu. Bila țâșnită din țeavă îl lovi drept în falcă și monstrul căzu zbierând la pământ" *(Popol Vuh)*. Mitologic, expediția e justificată de afirmația că din cauza monstrului „omul încă nu poate trăi aici

pe pământ". Rezultă că **V.-C.** ar fi putut personifica de fapt jungla tropicală („iadul verde"), care trebuia cucerită.

vudu (engl. *voodoo*; franc. *vaudou*; dialect. fongbé din Dahomey: *vodu* – *spirit benefic sau malefic, zeitate; *vodonu* – *religie primitivă dahomeyană, având la origine un *cult african al *şarpelui) Formă religioasă populară din Haiti, răspândită în mediile periferice şi având o structură hibridă care include practici magice, *dansuri rituale şi *ritualuri orgiastice; **v.** este rezultatul unui triplu *sincretism spontan între unele culte magice de origine vest-africană (Dahomey, Sudan, Congo), aduse de sclavii negri colonizaţi în Caraibe, tradiţiile magico-religioase ale triburilor aborigene (arawak, carib, ciboney, taino) şi *creştinismul de *rit catolic, predicat de misionari. Tradiţiile *animismului local au adus *credinţa în spiritele antropomorfe *loa*, un gen de zeităţi difuze, cu variate atribute patronale, dar care s-au identificat cu *zeii africani, îndeosebi dahomeyeni şi/sau cu *Isus Christos, *Fecioara Maria, *Sfântul Duh şi unii sfinţi din *calendarul creştin. Principala divinitate este **Damballah-wèdo*, al cărei cult reia vechiul cult vest-african al zeului-şarpe; alţi zei: zeul războinic **Ogun*: zeul priapic **Legba*, patronând în Haiti tipul de dans ritual erotic, dar în acelaşi timp zeu ocrotitor al sărăcimii, confundat cu sf. Anton; zeul **Agoué-Taroyo*, protectorul mării şi al navigaţiei, imaginat în uniformă de ofiţer de marină; Damballah-wèdo însuşi este uneori identificat cu sf. Patriciu. Comunităţile religioase *vudu* sunt conduse de preoţi *(hungan* sau *papa-loa)* şi preotese *(mambo* sau *mama-loa)*; ceremoniile au un anumit caracter de **mistere* şi se compun din coregrafie rituală de forme frenetice ducând până la starea de transă, ritualuri sexuale, *sacrificii de animale consacrate (iar uneori chiar sacrificii umane), a căror carne e mâncată parţial în comunitate după ce anumite bucăţi au fost oferite zeităţilor *loa* şi al căror sânge este băut în scopul transferului de vitalitate; fiecare ceremonie religioasă *vudu* culminează cu intrarea în transă a unuia dintre participanţi, socotit a fi posedat de un spirit *loa*. Aceste ceremonii capătă o anumită forţă de fascinaţie asupra credincioşilor şi au şi fost folosite ca atare de câteva ori în istoria haitiană pentru ridicarea unor răscoale (1791 – contra coloniştilor francezi, 1918 – contra marinarilor americani) ale sclavilor. Catolicismul, mai mult decât element de *sincretism, a fost mai ales o mască şi o pavăză pentru misterele ceremoniale *vudu*, fenomen observat încă în sec. XVIII de misionarul Labat: „Negrii fac fără scrupule ceea ce făceau filistenii [...]: păstrează în taină toate superstiţiile vechiului lor cult idolatru împreună cu ceremoniile religiei creştine". William B. Seabrook, unul dintre puţinii cercetători care au avut acces direct la ceremoniile secrete haitiene, consideră că *vudu*, „o religie atât de ierarhizată, atât de aureolată de mister, nu putea să nu exercite o puternică fascinaţie asupra triburilor", cărora „le aducea o doctrină pe care ele n-o întâlniseră niciodată în practicile lor superstiţioase, şi anume în Haiti ea s-a păstrat cea mai pură, cea mai vivace, abia mascată de noua credinţă catolică" (*The Magic Island*, New York, 1928; trad. franc. *L'Ile magique. Les mystères de Vaudou*, Paris, 1971, p. 285). Mai târziu, Alfred Métraux, care subliniază că „vudu este în primul rând o religie populară", a respins (*Voodoo in Haiti*, New York , 1959) opinia despre **v.** ca religie cu „morţi misterioase, rituri secrete sau orgii tenebroase celebrate de negri căzuţi pradă nebuniei sângeroase, exaltării sexuale şi ardorii mistice", pentru a da această definiţie: „De fapt, ce este vudu? Nimic altceva decât o uniune a credinţelor şi riturilor africane, cu ceremoniile catolice, devenită azi religia majorităţii ţăranilor şi proletarilor urbani din republica Haiti", o religie de la care fidelii nu cer decât „remedii pentru boli, libertatea necesităţilor şi speranţa vieţii viitoare".

§ M. J. Herskovitz, *Dahomey. An Ancient West African Kingdom*, I–II, New York, 1938; Alfred Métraux, *Le vaudou haïtien*, ed. III, Paris, 1958; id., *Religion and Politics in Haiti*, Washington, 1966

Vulcanus; *Volcanus* Zeul *focului teluric, în **mitologia romană*, preluat de la etrusci (după *Volcha* sau după *Sethlan*). **V.**, fiu al cuplului *Iupiter – *Iuno (deşi Cicero îl numea „fiul Nilului"), mai târziu devine zeu al focului purificator, ca şi al focului tehnic, al meşteşugarilor (ca zeu metalurgist, specializat în topirea şi prelucrarea metalelor), al incendiilor şi al cutremurelor, dar deopotrivă ocrotitorul vetrelor familiale şi patron al fierarilor. Principalele epitete ale zeului indică cele două funcţii esenţiale: *Flammi potens* (Stăpânul focului) şi *Mulciber* (Netezitorul Metalelor: lat. *mulcere* – a înmuia, a netezi, întrucât focul face maleabil orice metal). Anume pe acest temei, în onoarea lui **V.**, armele luate ca trofee de război erau strânse grămezi şi arse. Zeu indigen (chiar dacă sincretizat mai târziu cu *Hephaistos până la contopirea nedecantabilă a detaliilor atributive), îşi păstra şi preotul special *(Flamen Volcanalis)* şi *sărbătorile specifice: *Volcanalia* (23 august), când gospodăriile îşi atârnau la soare toate rufele casnice, când zeului i se sacrificau pe flacăra *altarului peşti proaspăt pescuiţi în Tibru şi când se organizau jocuri populare vesele.

Vulcănescu, Romulus Etnolog, folclorist şi mitolog român (n. 1912), autor al primului studiu mai amplu, cu efort de sistematizare: *Mitologie Română* (1985), elaborat mai multe decenii prin cercetări de detaliu, adesea originale, nu totdeauna riguros ştiinţifice (despre troiţă ca *simbol solar, despre aşa-zisul „fenomen horal", despre *măştile

folclorice rituale), unele vizând domenii rar abordate anterior (ecourile folclorice ale monumentelor megalitice, „Coloana cerului" din Carpați), ca și prin câteva încercări de sinteză (o *Scurtă privire asupra mitologiei române*, dealtfel cartea de debut a mitologului, apoi o examinare a „celor două tipuri" de *mitologie românească, o cercetare a relației mit-folclor ș.a.). Tratatul *Mitologie Română* (mai exact, o etnomitologie) și-a propus să ateste că „mitologia română este o sinteză integratoare a celor două straturi mitologice – dac și roman – cu zestrea lor și influențele mitice alogene"; râvnind să treacă „de la studiul *teoretic* la cel *evenimențial*", abordează „mitogeneza ca o componentă a etnogenezei române". Cartea are 3 secțiuni: *Categoriile cugetării mitice*; *Mitologiile ancestrale* (predaci, protodaci, daci, dacoromani, români); *Structura mitologiei române* (partea cea mai stufoasă, studiind „structura generativă" a acestei mitologii: destin, *moarte, *strămoși, și *moși, „antegonia" și mitogoniile – cărora le adaugă „etnogonia" aplicată de fapt unor *legende istorice din afara mitologiei, precum și „nomogonia" – prin care autorul înțelege *ritualul, *totemul, sistemul *tabù, *ordalia, și în fine ceea ce a numit „erotogonia", spre a studia în cele din urmă „structura integrativă", adică *panteonul). Având o deschidere destul de largă (de ex. în definirea *timpului mitic, care „nu e închegat o dată pentru totdeauna" fiind „în substanța lui... ireversibil și reversibil, ciclic și aciclic, cronic și palincronic" și putând fi readus „la originile lui și retrăit ritual" sau „proiectat și în viitor și trăit cu anticipație ritual" – *op. cit.* p. 19), ca și o vastă documentare, deseori de teren, tratatul e totuși inegal, nu peste tot coerent și uneori cu abuzive înclinații tracocentriste, sprijinite fie pe teoria lui N. *Densușianu, fie pe cărți diletante. Tratatul face loc și tezismului (ca în cazul „etnologiei juridice", justificat criticată de Octavian Buhociu), spre a nu mai insista asupra erorii de a pune în centrul mitologiei românești dualitatea de origine uralo-altaică Fârtatul – *Nefârtatul. Anterior, **V.** a adus însă contribuții fundamentale în depistarea, clasificarea și interpretarea măștilor populare românești.

§ *Scurtă privire asupra mitologiei române*, 1937; *Troița, însemn solar* 1943; *Fenomenul horal*, Craiova, 1944; *Măștile cucilor*, 1960; *Măștile populare*, București, 1970; *Coloana Cerului*, București, 1972; *Dicționar de etnologie*, București, 1979; *Mitologie Română*, București, 1985

Vulgata → *Biblia*

Vyāsa (sanscr. *vyāsa* – alcătuitor) Autor legendar al ciclului **Veda* și al epopeii **Mahābhārata*. Născut de Satyávatī, fiica unui rege mitic al pescarilor, ca prunc din flori al unui **ṛiși* – înțeleptul Parāçara, a fost crescut în taină pe o insulă; i s-au dat două porecle: *Kṛṣṇá* (Cel Negru) – întrucât era negricios și urât, și *Dvaipāyana* (Insularul) – după locul de naștere. Dar conform unor tradiții mai certe, pare să fi fost un învățat arhaic care a redactat și codificat textul celor 4 *Veda*; uneori i se atribuie deopotrivă alcătuirea *Mahābhāratei* și a ciclului **Purāṇá*, ca și elaborarea primelor elemente ale sistemului filosofic religios *Vedānta.

W

Wakan Tanka Ființa supremă în *credințele animiste ale tribului nord-american dakota *(→ mitologiile triburilor amerindiene),* care guvernează lumea și îi dă fiecărui om, la naștere, un *sicun* – părticică divină din sine, spre a-l deosebi de animal; după unele interpretări (J. Walker, Paul Radin), acest *„sicun* este un zeu imaterial" (Paul Radin), reprezentând totodată puterea omenească și forța emisă de zei, și având scopul de a-l face pe om capabil de a efectua lucruri de care nu sunt în stare animalele, precum și de a-l înzestra cu curaj și răbdare, Nici un sicun nu e transmisibil, dar poate fi activ sau inert. (cf. **nahual, *Âtman*)

Walhalla (isl. *Valhöll*) Palatul ceresc al zeului suprem **Odhinn,* în **mitologia scandinavă* și **germanică,* dar și locul de onoare al eroilor morți în războaie. **W.** e situată în ținutul bucuriei **Gladsheimr* (un echivalent al *Paradisului). **W.**, acoperită cu scuturi de aur, are 540 porți, prin fiecare putând intra deodată câte 800 de războinici în armură (Odhinn prevăzând astfel, pentru **Ragnarökr,* o armată cu efectivul de 72 000 luptători); iar deasupra porții principale dinspre apus veghează două *simboluri: cu corb, dedesubt un *lup. În **W.** locuiește casta războinică *jarla,* compusă din toți eroii aduși de *Walkyrii, și care reprezintă armata lui Odhinn. Prin **W.** trece *Arborele cosmic **Yggdrasill* și o acoperă cu coroana lui, ai cărei muguri sunt nutrețul *caprei *Heidhrun, care, umblând pe acoperișul palatului, umple în fiecare seară un bazin cu hidromel; locatarii **W.** se hrănesc din mistrețul Sährimnir, care se regenerează în fiecare seară, ca a doua zi să fie iar tăiat și gătit de bucătarul ceresc Andhrimnir.

Walkyrie (norv. *Valkyr;* germ. *Walküre*) Zeiță a luptei, în **mitologia scandinavă* și **germanică. **Edda Veche* vorbește de 12 **W.**, dar în alte izvoare se amintesc mai multe; ocrotind destinul războinicilor și fiind mesagere ale lui *Odhinn, ele au și atribuția de a servi hrana și băutura la mesele zeilor. Sunt fecioare foarte frumoase și blânde. **W.** mai des amintite: *Allvit* (Toată-albă), *Brynhildr (*Brunhilde), Geirorul* (Purtătoarea de suliță), *Gejrskogul, Gol, Gondul* (Luptătoarea), *Grimhildhr, Gudhr, Hildhr* (Bătălia), *Harfjoter, Hlok, Kara* (reîncarnarea **W.** Sigrun), *Liod* (mesagera lui Odhinn), *Rist* (Norul, paharnica zeului suprem), *Mist* (Ceața), *Skogul* (Cea zveltă), *Skeggoldhr, Sigrun* (Cunoscătoarea runei biruinței), *Sigildhr,* sora lui Bragi, zeul poeziei, (Aducătoarea victoriei), *Siglind* (Învingătoarea cu scut), *Skuldhr* (Viitorul bătăliei), *Thrud* (Forța). **W.** sunt echipa executivă a lui Odhinn, aducând victorie celor hărăziți să învingă și, după ce le inoculează eternitatea printr-o sărutare pe frunte, trezindu-i astfel din moarte, îi transportă în *Walhalla pe cei aleși de Odhinn, adică eroii căzuți pe câmpul de luptă; ele se deplasează călare pe cai înalți și iuți, traversând astfel în zbor zona războiului. **W.** provin din clasa *Spiritelor apei *(*Vana)* și au ajuns în Walhalla ca o chezășie de pace postbelică încheiată între zei (*Asa) și spiritele acvatice (*Vană) (adică între *cer* și *apă*). Erau numite și *Dise,* ca divinități ocrotitoare ale vegetației.

Wallallo Zeu al *focului, al sângelui și al ploii, venerat aproape până în vremea prezentă de mai multe triburi andine de pe teritoriul peruan *(→ mitologiile triburilor amerindiene),* mai ales ca stăpân al ploilor, izvoarelor, râurilor, canalelor de irigație și al tuturor rezervelor de apă. După tradiție, s-a născut dintr-unul din cele 5 ouă depuse pe platoul Condor Koto (lângă Lima) de zeul *Viracocha. A avut *temple consacrate pe platoul Marcahuasi, unde odinioară i se aduceau *sacrificii umane, când preoții îi mânjeau statuile cu sânge. Mai există credința că **W.** reapare, sub forma unui monstru, în fiecare an odată cu începerea anotimpului ploilor. Sunt variante în care **W.** era venerat și ca zeu falic *(→ culte falice);* rivalul său, zeul Wampu (folosindu-se de firea afemeiată a lui **W.**), a organizat smulgerea unui testicul al acestuia, reducând astfel forța seminală a zeului ploii și fertilității așa că fostele ținuturi dominate de **W.** au ajuns terenuri sterpe.

Walleechu Zeu dendromorf *(→ dendrolatrie),* adorat de populația pastorească gaucho (Argentina, La Plata) sub formă de copac, nu ca un simplu *simbol dendrolatru, ci ca pe însuși zeul **W.** având această întruchipare *(→ mitologiile triburilor amerindiene);* i se aduc și *sacrificii.

Walumbe Zeul *morții, în *credințele tribului baganda (Uganda), cel mai temut dintre zeii tribali, căruia îi aducea *sacrificii numai regele, când îi cerea îndurare pentru supușii săi *(→ mitologiile populațiilor africane).* Zeul avea un *templu în preajma unei trecători stâncoase care era considerată poarta tărâmului morții.

Warr Zeița făgăduinței, în **mitologia scandinavă.*

Wels; *Vielona* Zeul tărâmului *morții, paznicul și protectorul sufletelor celor răposați, în escatologia balților antici (→ *mitologie baltică)*; dar era considerat și stăpânul unor categorii de animale domestice (cai, tauri, păsări). I se consacra o *sărbătoare anuală de toamnă, când erau „hrăniți" morții și se ardeau, pentru ceremonia *fumigațiilor, oase de animale. Se pare că **W.** a derivat, la slavii răsăriteni, în *cultul zeului vitelor, **Veles,* identificat mai târziu de ruși cu sf. Vlas din hagiografia creștină *(→ mitologie slavă).*

Wen-Chang dadi (chinez, *wenxue* – literatură, *chang* – a cânta, a ciripi) Zeul literaturii, în **mitologia* chineză, secundat de o suită de slujitori, printre care *Tian-Long* (Dragonul Ceresc: *tian* – cer, *long* – dragon) și *Ti-ya* (sau *Tu-Mu* – Maica Pământului).

Wonomi Zeu sau *profet mitic al tribului maidu (California), care l-a adus pe zeul suprem la o întâlnire inițiatică cu *strămoșii tribului *(→ mitologiile triburilor amerindiene);* credincioșii adunați, timp de 3 nopți, ascultă fără să zărească pe nimeni, în tăcere deplină, învățăturile necesare despre calea cea bună a vieții. **W.** le declară strămoșilor, interzicându-le aprinderea vreunui *foc: „Noi nu avem nevoie de lumină, pentru că noi avem lumina în noi înșine; se cuvine să ne cunoașteți în inima voastră".

Wotan; *Wodan; Wuoton* (răd. germ. *wutwütend* – furios) Zeul suprem în **mitologia germanică* și similarul scandinavului **Odhinn;* într-o epocă timpurie, zeu al *aerului și al vântului, ulterior și protectorul fecundității naturii; abia mai târziu e adorat și ca zeu al războiului. Spre deosebire de Odhinn, **W.** era considerat zeul sufletelor defuncte, pe care le conducea spre regatul subteran al *morții.

Wurunshemu *(Soarele din Arinna)* Zeiță solară din Anatolia, unde avea un mare sanctuar; venerată mai ales de hattiți și de hittiți; paredra zeului furtunii, *Teshub. Un *cult mai amplu îi consacră hittiții, care mai târziu o adorau ca regină a *cerului și pământului și ca ocrotitoare divină a casei regale. Uneori e confundată cu zeița hurrită *Hepat.

wuxing (chinez. *wu* – cinci, *xing* – substanță, element) Noțiune chineză desemnând – în concepția mitofilosofică tradițională – grupul unitar al celor 5 **elemente* primordiale (*apa: *shui,* *focul: *huo,* lemnul: *mu,* metalul: *jin,* *pământul: *tu*) care constituie, sub impulsul forței cosmice **qi,* lumea vizibilă, cu toate detaliile ei. Această teorie, descrisă în *Shang shu (Cartea edictelor),* cap IV, este atribuită lui *Yi* (sec. XII î.e.n.). ministru imperial și filosof, care a stabilit relația de interdependență între *wuxing* (cele 5 elemente primordiale emanând de la *cer – *tian*) și *wushi* (cele 5 acte umane, care emană de la oameni).

Wycliffe (Wyclif sau **Wiclif), John** Reformator religios englez (cca 1320–1384), în 1361 preot, apoi profesor la Oxford. Predicând întoarcerea la „simplitatea Bisericii apostolice" (→ *Apostoli, Biserică)* și atacând luxul clericilor, **W.** pledează pentru autoritatea superioară pe care trebuie s-o reprezinte Sfânta Scriptură *(*Biblia)* în fața credincioșilor; din acest motiv, el ia parte la traducerea *Bibliei* în lb. engleză și comentează în spirit raționalist textele scripturale. În plan principal, **W.** respinge adorarea sfinților și a *icoanelor. Doctrina wycliffeană, cu reformismul ei moderat, l-a influențat pe reformatorul ceh *Jan *Hus.*

Wydarr Zeul *pădurilor, în **mitologia scandinavă,* reprezentantul divin al forțelor elementare ale mării și vegetației arborescente; considerat uneori și crainic al zeilor. Născut de *giganta Gridhr (de la *Odhinn), locuiește solitar și sumbru în Landwidi (Țara Largă). În *Ragnarökr, ca să-și răzbune tatăl divin, îl va ucide pe lupul *Fènrir (proptindu-și un picior în falca inferioară a lupului și trăgând falca de sus până la dezarticulare), dar va scăpa nevătămat, revenind în lumea regenerată **Himli,* peste care va domni împreună cu **Vale,* **Baldr* și **Hödhr.*

X

Xanthos *(Bălanul)* Cal nemuritor al eroului homeric *Ahilleus, fratele calului *Balios; ambii cai au fost născuți de **Podarge* (una dintre *Harpii), din împreunarea cu vântul de apus *Zephyros.

Xbalanque → *Hun-Ahpu*

Xcacau Zeiță quiché (Yucatan), ocrotitoarea arborilor de cacao, din fructele zdrobite sau măcinate ale cărora, populațiile maya preparau o băutură înviorătoare: *chocolatl (→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).*

Xelhua *Gigantul principal din cei 7 supraviețuitori ai *potopului universal, în mitul corespunzător nahuatl *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* Un *mit aztec îi atribuie lui **X.** construirea marii *piramide de la Cholula (arhitectură toltecă, America Centrală), cu scopul de a lua *cerul cu asalt; dar când edificiul era aproape încheiat, zeii l-au distrus prin foc și au amestecat limbile constructorilor, ca și în mitul turnului *Babel; o variantă: în momentul declanșării potopului, **X.** și frații săi și-au găsit adăpost pe muntele consacrat zeului ploii, *Tlaloc, iar după retragerea apelor, singurul rămas în viață și coborînd pe un platou andin, **X.** a clădit marea piramidă de la Cholula, în amintirea și în forma muntelui care îl adăpostise.

Xenophanes *din Kolophon* Filosof grec cu o viață lungă (570–480 î.e.n.), fondatorul școlii eleate, care, după peregrinări și exil în Sicilia, s-a stabilit în Italia, în colonia phoceană Elea; (antichitatea atestă viața lui rătăcitoare de poet și filosof). În spiritul filosofiei sale (după care existența e nenăscută, nepieritoare, imuabilă și unitară), **X.** e primul critic fățiș al *miturilor grecești: „Xenophanes care, fără înfumurare, a înfierat minciunile homerice" (Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor,* IX, 18). Sextus Empiricus citează, se pare direct (*Împotriva matematicienilor,* IX, 193) această afirmație a lui **X.** : „Homer și Hesiod au pus pe seama zeilor tot ceea ce, printre muritori, este lucru de rușine și de hulă, hoții, adultere și înșelăciuni reciproce". Fie că tindea spre un gen de *monoteism („Există un zeu, cel mai mare dintre zei și oameni, nici prin formă, nici prin gândire neasemănător cu muritorii"; „El este numai vedere, numai minte, numai auz") cu acceptarea unei divinități acorporale, fie că era panteist („Toate lucrurile sunt din pământ și în pământ se întorc toate lucrurile"), **X.** a atacat „politeismul antropomorfic și antropopatic" al contemporanilor săi: „Oamenii își mai închipuie că zeii se nasc și că au veșmânt și voce și trup ca ei înșiși. [...] Întocmai așa zeii etiopienilor sunt oacheși și au nasul turtit, zeii tracilor au părul bălai și ochii albaștri". Unitatea ființei, idee care a anticipat gândirea lui Parmenides, nu arată un **X.** ateu, cum sugerase *Plutarh: „Xenophanes fizicianul, văzând pe egipteni cum se băteau în piept și scoteau lamentații în toiul sărbătorilor lor, le-a dat un sfat foarte îndreptățit: – Dacă aceștia sunt zei, le-a spus el, nu-i plângeți; dacă sunt oameni, nu le mai aduceți jertfe" (*Despre superstiție,* 13). Străin de fapt de *ateism, **X.** era doar un adversar raționalist al *antropomorfismului religiei grecești tradiționale, fiind de părere (după o relatare a lui Diogenes Laertios, existentă și în alte surse) că: „natura divinității este sferică, neavând nimic asemănător cu natura omului" și că zeul „este tot numai inteligență și înțelepciune și e veșnic" (*op. cit.,* IX, 19). **X.** deschidea însă o cale a emancipării gândirii umane din dogmatismul *(→ dogme)* unei *religii excesiv mitologizate: „Zeii nu dezvăluie muritorilor toate lucrurile de la început; lungă e calea pe care caută omul să găsească ceea ce e mai bun dintre toate". Cu toate dificultățile reconstituirii integrale a sistemului de gândire al filosofului eleat din texte fragmentare, nu este exclus că **X.** era de fapt, în felul său, un panteist, un teolog care a ajuns la o teorie asupra Ființei Supreme criticând *mitologia acceptată de contemporani; iar după unii comentatori, în fragm. I, XIV, XXI, *Xenophanes* admite pluralitatea zeilor, punând însă mai presus pe *Unul* (Zeul Unic) – superior, desăvârșit, etern – care, fiind cauza imanentă, inteligentă și universală, unifică pluralitatea lucrurilor; zeii subalterni nu sunt așadar decât părți eterne, guvernând porțiuni ale universului, aceste părți fiind componentele veșnice ale unei dumnezeiri atotcuprinzătoare.

§ N. Mavrokordato, *Der Monotheismus des Xenophanes,* Leipzig, 1910

Xiang Nü; *Yuan Nü* *Zână din ***mitologia chineză,* reprezentată cu cap de femeie și trup de pasăre, care a găsit în *cer calea adevărului. În războiul dintre împăratul *Huangdi și *dragonul *Chiyou, **X.N.** are rol decisiv, întrucât îl învață pe împărat adevărata artă a războiului; de atunci, împăratul își dispune trupele astfel încât ele nu pot fi înconjurate de inamic. După ce „s-a luptat de

nouă ori cu Chiyou şi nu l-a putut birui", Huangdi „s-a întors pe muntele Taishan şi trei zile şi trei nopţi a stat în întuneric", în recluziune rituală, iar când a apărut zâna, „Huangdi s-a culcat cu faţa la pământ, fără a cuteza să se ridice. Fecioara a spus «Eu sunt Yuan Nü; spune-mi ce dorești?» Huangdi i-a răspuns «Eu, nevrednicul, vreau să învinq în toate bătăliile». Atunci ea l-a învăţat arta militară" *(Cercetarea imperială a anilor Taiping).*

Xibalbay Divinitate plurală quiché (Yucatan) a *morţii, locuind în grupuri sub pământ, în lumea infernală a groazei*Chi-Xibalba *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene).* **X.** e o divinitate funestă, vrăjmaşă omului, care poate apărea şi dispărea ca o nălucă, uneori întruchipată în făptură singulară (de unde şi omologarea târzie cu *Diavolul din **mitologia biblică),* având 4 crainici prin care-şi anunţă apariţia nefastă: Chabi-Tukur (Bufniţa-săgeată), Huracan-Tukur (Bufniţa-într-un-picior), Caquix-Tukur (Bufniţa–papagal), Holom-Tukur (Cap-de-bufniţă).

Xiezhai; *Xeqi* Animal oracular *(→ oracole)* din **mitologia chineză:* berbecul magic al dregătorului **Gao-Yao,* ministru de justiţie în epoca împăratului *Yao. Berbec unicorn, **X.** are însuşirea de a descoperi oriunde vinovăţia, astfel că atunci când stăpânul său îşi judeca supuşii şi „se îndoia de vinovăţia cuiva, îi poruncea berbecului să împungă cu cornul său. Acesta îl împungea pe cel vinovat, iar de cel nevinovat nu se atingea. De aceea Gao-Yao îl respecta pe berbec şi avea tot timpul grijă de el" (Wang Chong, *Cuvinte cântărite în balanţă*). Într-o variantă „Xeqi are lână verde, are patru picioare, seamănă cu un urs, însă e foarte devotat. Când vede o ceartă, împunge pe cel vinovat. Când aude vorbindu-se în ton de sfadă, îl împunge pe cel care nu are dreptate" (*Istoria arhaică*, cap. IV, paragraful *Xeqi; apud* Yuan Ke, *Miturile Chinei antice,* trad. rom., Bucureşti, 1987)

Xi He Vizitiu al carului solar, în **mitologia chineză.* Răsărind în fiecare dimineaţă din arborele *fusang* (un dud miraculos care creşte în mijlocul Mării Răsăritene), în vârful căruia se urcă după ieşirea sa din ape şi, instalându-se în carul său, tras de 6 *dragoni şi mânat de **X.H.,** *Soarele se înalţă pe bolta cerească; (soarele – *ri* este un component al principiului masculin, **yang*); într-o variantă, răsărind în zori, soarele se scaldă mai întâi în lacul cu nume simbolic *Xiangqi* (*xiang*–gineceu, ca *simbol feminin selenar; **qi* – forţă). Dar într-o zi, cei 6 dragoni vor bea vin din Căuşul Ceresc (Ursa Mare), se vor îmbăta şi, nemaiputând duce carul Soarelui mai departe, timpul se va opri.

Xilonen Zeiţă agrară aztecă *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* ocrotitoare a porumbului crud, cu grăunţe fragede – „Tânăra mamă a porumbului", paredra zeului *Cinteotl. Începerea culesului, după ce porumbul era copt, se marca printr-o ceremonie de *sacrificiu ritual: o tânără fecioară, întruchipând pe **X.**, era decapitată; gestul simboliza îngăduinţa de a se efectua – în condiţii de ocrotire divină – recoltarea.

Xipe Totec Zeu aztec al renaşterii în natură şi al vegetaţiei tinere *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* ocrotitor al semănţelor şi semănăturilor care încolţesc, stăpân al existenţei umane, întruchipare a primăverii şi *simbol al luptei pentru existenţă şi necesitate, ca şi al suferinţelor naturii vegetale. **X.T.** reprezintă Occidentul şi are ca simbol culoarea roşie. Imaginat adesea cu veşmânt dintr-o piele de om (de unde şi epitetul „Domnul nostru cel jupuit"), **X.T.** e înfăţişat figurativ de obicei ca penitent, cu expresia deznădejdii şi a suferinţei pe faţă şi în gesturi, atunci când opera sa e ratată prin acţiunea neconcordantă sau contrară a altor zei (seceta ş.a.). Uneori e socotit ipostaza roşie a zeului **Tezcatlipoca.*

Xi Shen Zeul bucuriei şi al desfătării, în **mitologia chineză,* dar totodată ocrotitorul cuplurilor căsătorite, amintit prima dată într-un comentariu din sec. III, în **Yi jing.* **X.Sh.** era reprezentat ca un om care purta o sită (sau un coş) cu 3 săgeţi confecţionate din lemn de piersic *(tao)* cu care alungă sau săgetează *duhurile rele. Zeul se îmbracă în veşmânt verde (culoarea vegetaţiei tinere şi *simbolul cromatic al primăverii) şi locuieşte pe planeta Venus.

Xiuhtecuhtli; *Ixcozauhqui* Zeu arhaic nahuatl al focului (similarul zeului toltec **Huehueteotl*), venerat mai ales de azteci *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene),* reprezentat cu faţa galbenă şi socotit patron al succesiunii anilor şi al ciclurilor (secolele aztece) de 52 ani *(→ calendare):* la fiecare început de ciclu toate focurile erau stinse, iar focul nou *(→ focul)* era reaprins pe *altare, în cadru ritual festiv, de tineri bărbaţi de sacrificiu care alergau ca nişte torţe vii, cu flacăra tânără în rana pieptului despicat; aztecii foloseau probabil *magia drogurilor la aceste serbări ciclice, spre a alina suferinţa torţelor vii de *sacrificiu, cum reiese dintr-un desen din *Codicele Fejérváry-Mayer,* unde zeul **X.** e înfăţişat în „laboratorul" său, preparând anumite fructe la o flacără.

Xi Wang-mu: epitete: *Maica de Aur, Mama imperială a Paradisului de Apus, Împărăteasa Zânelor* Una dintre cele mai populare zeiţe, în **mitologia chineză,* având numeroase atribute contradictorii: venerată ca mamă cerească a împăraţilor chinezi de Apus, a fost încorporată printre divinităţile principale în *panteonul *daoismului (poate că *tao* – piersicul este *simbolul aspiraţiei spre desăvârşire, piersicile constituind principala hrană a daoiştilor). Locuind pe un munte de jad, într-un palat de marmoră la nord de muntele Kunlun, pe malul iazului *Yuchi* (Iazul nestematelor) din parcul *Taoyuan* (Grădina nemuririi), **X.W.-m.** are un alai numeros de *zâne.

Aici zeița a supravegheat livada de piersici 9000 de ani, până la prima recoltă; de atunci, aceste piersici magice dăruiesc imortalitate oricui gustă din ele; piersicul are o semnificație complexă: simbol selenar al renașterii, perpetuării și duratei, el simbolizează și descoperirea adevărului prin cunoaștere. Drumul spre muntele locuit de zeiță e aproape inaccesibil, existând două piedici principale: fluviul Roshui (pe apa căruia nu poate pluti nici măcar fulgul) și muntele Huoyanshan (înconjurat de flăcări). Pe de o parte, e o zeiță magiciană cunoscând toate farmecele capabile să infuzeze nemurirea și posedă un elixir de viață veșnică, râvnit de toți, însă pe care nu-l obține decât arcașul *Yi, singurul care izbutește să străbată drumul dificil spre palatul zeiței. Pe de altă parte, e stăpâna ciumei și a nenorocirilor. În călătorie e însoțită totdeauna de niște *duhuri, iar ea călărește simultan pe un cal înaripat și pe un cerb. În imaginea ei arhaică, **X.W.-m.** arată ca o ființă stârnind neliniștea, cu față omenească, dar cu colți de tigru și coadă de leopard. Înainte de a se instala pe muntele de jad, locuise într-o peșteră, și când se așeza pe trepiedul său, părul ei lung o împresura cu totul. Acest portret compozit al zeiței, cu elemente specifice fanteziei mitografice chineze, păstrează totuși, împreună cu un simbolism al mediului natural enigmatic, și câteva urme totemice *(→ totem),* Elixirul nemuririi e însă din fondul mitologic universal.

Xmucane *(Bătrâna)* Zeiță quiché (Yucatan), partenera și colaboratoarea zeului *Xpiyacoc *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* **X.** patrona zorile și ziua, fiind considerată strămoașa populației quiché, întâia profetesă (care își trimitea prevestirile prin diverși soli, unul din ei – păduchele) și bunica eroilor gemeni *Hun-Ahpu și *Xbalanque.

Xochipilli *(Prințul Florilor)* Zeu aztec *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* simbolizând frumusețea și tinerețea și ocrotind florile, patronând *sărbătorile și plăcerile dar și frivolitatea; frate geamăn al zeiței **Xochiquetzal,* el este un zeu tânăr, capabil de încântare, care simbolizează extazul în fața frumuseții vii și a priveliștilor florale, dar mai ales fericirea și dragostea; era considerat și unul din cei 13 paznici ai orelor zilei.

Xochiquetzal *(Floare-cu-pene)* Zeiță aztecă a florilor, tinereții și frumuseții, protectoare a *dansului, cântecului, poeziei, *jocurilor și meseriilor, patroana vrăjilor și a beției *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* De *cultul zeiței **X.** era legată sintagma nahuatlă foarte frecventă la azteci: *xochitl in cuicatl* – floarea și cântecul (adică poezia); astfel, în *Cantares Mexicanos,* un text de poezie liturgică nahuatlă arată că „florile-cântece" sunt unicul mijloc de a spune adevărul pe pământ, întrucât cheia spre adevăr este în „cunoașterea poetică ce are ca obârșie profunzimile cerului". Deși soție a zeului ploii *Tlaloc, **X.** e inseparabilă cultual de fratele ei **Xochipilli,* însă mult mai populară. Dar alt *mit, de circulație mai restrânsă, povestește că într-un mare torent de ape au pierit toate făpturile, afară de zeița *Xochiquetzal* și de zeul *Coxcox* (Teocipactli) și că cei doi au avut numeroși copii, muți din naștere, care au rămas fără grai până când un porumbel alb le-a adus graiurile lor moarte.

Xolotl Zeu aztec *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)* socotit de unele *mituri fratele geamăn al lui *Quetzalcòatl și, în opoziție cu acesta (care simbolizează Luceafărul de dimineață), simbolizând Luceafărul de seară; dar, mai ales, **X.** este zeul poftelor nesățioase. Reprezentat cu chip de monstru (fie canin, fie de schelet uman), într-o variantă el este cel care coboară în lumea subterană *Mictlan (și nu, ca în versiunea principală, Quetzalcòatl) de unde fură un os, urmărit de zeul *Infernului, *Mictlantecuhtli, cade, scăpând osul care se sfărâmă în aschii; apoi adunându-le, **X.** le duce fratelui său Quetzalcòatl; stropind amândoi fragmentele de os cu sângele lor, ei fac ca după 4 zile să se nască din ele un băiat, iar după alte 3, o fată; **X.** îi hrănește pe amândoi cu lapte de scaieți (sau cactuși) și astfel ia naștere omenirea. *Cultul lui **X.,** răspândit în lumea nahuatlă, se deosebea de la o zonă la alta numai în nuanțe, cele două sensuri ale numelui său (*xolotl* – câine și geamăn) explicând atât alăturarea de Quetzalcòatl, cât și faptul de a fi fost socotit un zeu care stârnește instinctele trupești elementare. Aztecii îl venerau îndeosebi ca zeu al mișcării; la chichimeci era deopotrivă patronul dorințelor pătimașe și divinitatea penitenței.

Xpiyacoc *(Bătrânul)* Zeu quiché (Yucatan), partenerul și colaboratorul zeiței **Xmucane,* împreună cu care a inventat *astrologia și *calendarul *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).* Înzestrat cu puteri oraculare *(→ oracole),* era considerat consilierul perpetuu al perechii divine supreme *Tepeu-*Cucumatz. **X.** pare un zeu împrumutat de quiché de la tolteci, după modelul lui **Cipactonal.*

Xquanil Zeiță quiché (Yucatan), ocrotitoare a porumbului galben *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).*

Xtoh Zeiță quiché (Yucatan) patronând ploaia și fertilitatea culturilor agricole *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene).*

Y

Yacatecuhtli *(Negustorul care călăuzește)* Zeul comerțului, în mitologia aztecă *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene),* tutorele categoriei sociale a negustorilor *(pochteca)* și călăuza grijulie a comercianților călători (în acest sens, remarcat prin epitetele: *Domnul Avangărzii, Domnul Nasului).* În fiecare lună (după *calendarul local, de 20 zile) aztecii organizau mari târguri în orașele principale (Tula, Cholula). **Y.** era reprezentat de obicei cu un sac plin de boabe de cacao („moneda" principală a civilizațiilor precolumbiene). Un zeu similar aveau și triburile mixtece, numindu-l *Yozotoyua.*

Yahweh (ebr. יהוה *Cel care este:* aorist arhaic al vb. *a fi:* grafia originară e o tetragramă sacră: YHWH, transliterația *Yahweh* – uneori *Yahu* – deși ipotetică, fiind mai plauzibilă decât **Iehovah*) Pseudonume convențional teologie timpuriu, al divinității ebraice supreme (postelohiste) și unice *(→ mitologie biblică)* în *monoteismul doctrinar rabinic *(→ Thorah, Talmud),* indicând de fapt semnul de recunoaștere al lui *Dumnezeu, ca divinitate abstractă și ca singura forță totală, exterioară universului pe care l-a creat și îl dirijează; în *iudaismul evoluat, ca și în *creștinism, **Y.** este absolutul cosmic transcendent, care creează prin *cuvânt lumina, *cerul, *pământul, aștrii, *viața vegetală și animală și pe om, fiind judecătorul unic al întregii sale opere cosmice. Se presupune că, inițial, *Yahweh/Yahu* fusese un zeu tribal al atmosferei și al fenomenelor cerești, în special al trăsnetului; din zeul preferat al seminției lui Iuda, după unificarea triburilor de păstori și agricultori sub oblăduirea seminției iudeilor, **Y.** devine zeul principal, ocrotitor al câmpurilor și viilor și regent peste alți zei anteriori, ebraici și străini, pe care treptat îl absoarbe cu totul. Introducerea *cultului yahwist, atribuită miticului *Moise, a fost o înlăturare categorică a elohismului *(→ Elohim)* cvasianimist anterior; Ietro, socrul lui Moise, declară: „Acum cunosc și eu că Domnul [*Yahweh*] este mai mare decât toți Dumnezeii [*Elohim*]" *(V.T., Exodul,* XVIII, 11). În epoca *mozaismului primitiv, *Yahweh* (sau *Yahu*) nu era încă un zeu absolut nici total, nici unic, și chiar atributul ubicuității sau îi lipsea sau nu este confirmat clar de textele scripturale. Atributul său manifestat rămâne producerea fenomenelor atmosferice spectaculoase (*'ēsh Yahweh* – focul lui Yahweh: fulgerul; *kōl Yahweh* – glasul lui **Y.** sau tunetul), la care se adaugă patronajul luminii decantate din întuneric, ca prim fenomen cosmogonic (atribut transferat din cultul lui Elohim) și apoi, treptat, toate celelalte atribute ale divinităților absorbite sau subsumate. Vechiul cult yahwist, exercitat probabil în regiunea muntoasă Horeb – Sinai (din deșertul sudic Negeb), unde i se și instalase zeului un sanctuar, mobil sau fix, evoluează până la maxima sa autoritate care se concentrează în marele Templu din Ierusalim, clădit sub regele Solomon *(→ templu).* Când triburile nomade ebraice cuceresc Canaanul și supun populația agrară a acestuia, **Y.** devine zeu al războiului și victoriei; apoi cultul său suprimă cultele de orice natură din zonele controlate, și în primul rând divinitățile feminine (Asthoreth ș.a), dogmatica iudaismului neconcepând niciodată divinități feminine (de unde și obligația purității erotice a bărbaților în împrejurări speciale: război, *rugăciune). Dar în **Y.** sunt absorbite numeroase alte divinități ale zonelor semitice. *Sincretismul nu a fost dificil, mai ales în anumite cazuri: de pildă **Baal,* unul din zeii locali supremi, însemna de fapt „Domn" sau „Stăpân" după cum **El,* divinitate pan-semită, era „Zeul prin excelență", iar atributele altora se puteau omologa ușor cu acelea strict necesare unei divinități supreme (*cosmogonia, *antropogonia, fenomenele atmosferice și astronomice, războiul, nutriția, fertilitatea etc.). De aceea **Y.**, cu atât mai mult, nu a devenit niciodată un *nume* propriu-zis, iar o interpretare lingvistică satisfăcătoare a acestui cuvânt nu există nici azi. Se afirmă în genere că *adevăratul* nume este secret (ca și, de ex., adevăratul nume al lui *Ré în Egipt); din respect, numele convențional – sub care i s-a revelat lui Moise – nu e rostit decât în împrejurări speciale, înlocuindu-se adesea, în rugăciuni și în serviciul divin, cu numele atributive sau simbolice (**Adonai* – Domnul, Stăpânul, de fapt o reluare a zeului „prin excelență" *El,* de asemenea *Elohim,* care nu mai păstrează semnificația pluralului arhaic „cei puternici", devenind într-adevăr un plural intensiv). De altfel, numele lui Dumnezeu a fost totdeauna necunoscut credincioșilor evrei; păstrat în taină și necunoscut și azi, se afirmă că era rostit o dată pe an în șoaptă, în Sfânta Sfintelor din templu, la *sărbătoarea Yom Kipur, de către marele rabin *(→ sacerdot).* De fapt cadrul cât mai misterios din cultul unei divinități supreme este în primul rând un act de tactică teologică. Moise,

dorind să comunice poporului numele noului zeu, primește un răspuns ambiguu: „Atunci El a rostit către Moshe: «Eu sunt cel care sunt»" (*V.T., Exodul,* III, 14). Considerat așadar, în acea epocă arhaică, doar un *simbol neonomastic al ideii de divinitate, **Y.** nu era încă *Dumnezeu:* „Eu, Yahweh, sunt zeul vostru, care v-am scos din țara Egiptului, ca să vă dau Canaanul și ca să fiu Zeul vostru" (*V.T., Leviticul* XXV, 38). **Y.** nu putea fi văzut de nimeni decât prin efectul prezenței sale, nici chiar de marele sacerdot (aici acționând, în formarea *mitului, un criteriu spiritualist al unei concepții înclinate spre abstracții). „Tu nu poți să vezi fața mea, căci nu este cu putință vreun om să mă vadă și să rămână viu", explică **Y.**, „și când va trece Gloria mea, te voi pune în crăpătura unei stânci și voi pune mâna mea în dreptul tău până ce voi trece (*V.T., Exodul,* XXXIII, 20–22); cazul se repetă pe muntele Sinai, în *manifestarea publică* a lui **Y.** – care este mai mult decât o *teofanie. Această utilizare sintetică a unei doctrine timpurii, grefate pe mituri care poate mai circulau în tradiția orală mai amplu decât au fost consemnate în mitografiile canonice (urmele poate ale aceluiași ciclu memorial al evenimentelor insolite: coborâri cerești și ascensiuni, care magice zburătoare ș.a., reținute de miturile vedice, avestice, sudamericane, chiar grecești, desigur și biblice: *Iezechiel, *Enoh, *Isaia, dar până și de folclorul mitologic), constituie însă și unul din elementele de originalitate absolută, față de alte *religii, în cultul lui **Y.**: contractul credincioșilor cu zeul lor; acesta e un caz unic în care poporul își încheie legământul cu **Y.**, pe care îl recunoaște drept Dumnezeu unic, dar numai în schimbul dreptului fiecărui om de a nu se ridica în picioare și a nu-și descoperi capul fie la evocarea lui, fie la apariția lui mistică (de aici, de altfel, s-a format *dogma ulterioară a acoperirii obligatorii a capului în templu). Cu atât mai mult, în evoluția cultului s-a repus nu o dată problema numelui sacru, uneori pe fondul unor recrudescențe de *politeism sau de reapropiere de unele divinități ale populațiilor vecine; astfel, cu vremea, talmudiștii au elaborat o teorie onomastică a monoteismului mozaic, socotind numele altor zei din epoca biblică drept simple atribute ale aceluiași Dumnezeu: „Și i-a spus El lui Moshe: «Vrei să cunoști numele meu? Eu mă numesc când Shaddai, când Shebaoth, când Yahweh, când Eloah»" (*Shema rabah,* III, 14). Se foloseau însă mereu numeroase epitete, ca nume atributive: în epocile mai vechi, 22, mai târziu 42, pe care **Kabbala* apoi le-a sporit până la 72. De obicei, în manifestările cultuale, din respect față de pseudonumele **Y.**, se preferau celelalte apelative, dar mai ales Adonai. Majoritatea comentariilor cad de acord asupra unui tabel de zece asemenea nume-tampon sau atributive: *Yahweh,* abstracția supremă, dar și personificarea mărinimiei față de universul uman; *El* (folosit adesea și ca particulă prepozitivă pe lângă celelalte denumiri), împăratul ceresc, stăpânul universal; *Adonai,* stăpânul a tot ce există; *Eloah* (sau pl. *Elohim,* inițial grupul de divinități cosmogonice), judecătorul suprem; *Ereh Apaim,* îndelung răbdătorul față de cei păcătoși; **Shaddai,* creatorul lumii, care își sporește mereu creația; *El-Olam,* cel veșnic; *El-Roi,* Dumnezeu cel care se arată în vedenii; *El-Elion,* stăpânul divin al aștrilor; *Shebaôth* (*Sabaoth), căpetenia oștirilor sale. • Deși divinitate riguros limitată la spațiul etnic ebraic, prin structura iudaismului ca religie națională defensivă – neinteresând (cazul triburilor *karaime* din Asia de trecere la mozaism nefiind decât o excepție politică) alte popoare, totuși unele informații din Imperiul Roman (unde mozaismul era prohibit) par să contrazică parțial acest dezinteres. Pe de o parte, *ritualurile și cel puțin unele dogme iudaice nu le erau necunoscute romanilor; templul lui **Y.** din Ierusalim (după informația romană, pe muntele Moria din vestul orașului), în timpul lui Pompeius (sec. I î.e.n.) era „întărit de jur împrejur cu ziduri groase", iar Pompeius cucerește templul, folosindu-se de întreruperea oricărei activități în zilele sabatice („în timpul zilelor numite ale lui Saturnus") de către soldații iudei apărători și prădându-i toate tezaurele chiar într-o zi de sâmbătă (Cassius Dio, *Istoria Romană,* XXXVII, 16). După relatarea lui Suetonius (*Doisprezece cezari,* X, 5), pe muntele Carmel din Palestina funcționa, în epoca imperială romană, un sanctuar oracular al lui Yahweh (→ *oracole),* consultat *nu numai* de iudei: „În Iudeea, pe când [Vespasianus] consulta oracolul zeului Carmel"; dar, după alți comentatori, care acuză pe istoricii romani (Suetonius, Tacitus) de confuzie onomastică, ar fi fost vorba de un zeu filistean al războiului, ceea ce nu pare adevărat în confruntarea cu textul – bine informat – al lui Tacitus: „Între Iudeea și Syria se află Carmelus: așa se numește și muntele și zeul lui. Iar zeul nu are nici chip, nici templu (astfel s-a pomenit din strămoși), ci numai un altar și onoarea care i se acordă" (*Istorii,* II, *LXXVIII*). Abstractizarea și caracterul extramundan al lui **Y.** nu scăpaseră deci observatorilor romani; documentele scripturale autentifică totodată un Dumnezeu omniprezent în existența concretă a credincioșilor lui: „Acest Dumnezeu al poporului evreu nu mai este o divinitate orientală creatoare de gesturi arhetipale, ci o *personalitate* care intervine fără încetare în istorie" (Mircea Eliade, *Le Mythe de l'Éternel Retour,* Paris, 1969, p. 155–156). Originalitatea lui **Y.** – evidentă și din alte trăsături și îndelung elaborată – îl face să nu aibă similari; unicitatea sa este opera unui „sincretism comod" (M. Eliade) manevrat de elitele teologice și profeții tradiționali. Din vechiul *Yahu* tribal, **Y.** a ajuns treptat zeu național regent, mai presus de zeii locali anteriori cultului său, pe care îi absoarbe total, până când va deveni zeul unic absolut, de

neconceput în vreo concurență cu alte divinități, considerate false. **Y.** e un Dumnezeu neobiectual, invizibil (locuiește în negură), prezent colocvial însă cu neputință de privit: el este *existența* însăși; de aceea au fost totdeauna interzise prin dogmă „chipurile cioplite" *(→ icoane)* care să dea imagini – imposibil de conceput – ale lui **Y.** Acest Dumnezeu apare în dialog, în forța lucrărilor și *miracolelor sale, în mișcările atmosferice, în sunet, dar nu și în chip, fiind astfel incompatibil cu *teofania divinităților din mitologiile antropomorfiste. Unicitatea lui **Y.** este impusă printr-o dogmă cu caracter juridic: „Eu sunt Domnul [*Yahweh*] și nimeni altul! Afară de mine nu este Dumnezeu *[El]*. Eu te-am încins fără ca tu să mă cunoști, ca să se știe de la răsărit la apus că nu este nimeni afară de mine! Eu sunt Domnul, și nu e nimeni altul! Eu întocmesc lumina și plămădesc întunericul; eu sunt cel ce urzește pacea și aduce restriștea. Eu sunt Yahweh, care face acestea" (*V.T., Isaia,* XLV, 5–7). Această definiție biblică, împreună cu vestita comunicare către Moise, constituie una dintre temele cele mai controversate care, depășind planul unei analize onomastice, se referă la însăși structura teologică a lui **Y.** Propoziția spusă lui Moise (*V.T., Exodul,* III, 14): *Ehieh asher ehieh* – oferă câteva interpretări posibile; putem traduce: a) *Eu sunt cel care este*; b) *Eu sunt cel care sunt;* c) *Eu sunt ființa* (deci : Eu sunt *existența*; Eu sunt *ceea ce există* – sens ce corespunde mai exact textului inițial, eventual în forma tradusă astfel: *eu* [*sunt*] *a fi* (a exista) – vizând probabil *existența în sine;* iar întrucât gramatica ebraică este lipsită, în flexiunea verbului, de prezent, ar putea avea dreptate unii comentatori care interpretează propoziția controversată drept o indicație despre *preexistența lui Yahweh.* Aceste judecăți accentuează originalitatea intrinsecă a divinității ebraice pe fondul tradiției mitice proprii, explicând totodată – mai mult decât apariția ca atare – evoluția doctrinară și cristalizarea mitofilosofică a creștinismului.

§ R. H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament,* New York, 1948; H. W. Robinson, *Inspiration and Revelation in the Old Testament,* Oxford, 1946; W. Eichrodt, *Theologie des Alten Testaments,* I–III, Göttingen, 1962–1963; W. F. Albright, *Yahweh and the Gods of Canaan,* New York, 1968

Yakșá Clasă de semizei binevoitori în **mitologia vedică* și **post-vedică,* de ambe sexe (masculini: *Yakșa,* feminini: *Yakși*), alcătuind suita permanentă a zeului bogăției, *Kubera, și socotiți paznicii comorilor lui; există însă și împrejurări mitice în care acești semizei se demonizează, devenind răufăcători.

Yam; *Prințul Yam* (semit *yam* – marea) Fiu al zeului *El, în mitologia ugarită *(→ mitologie feniciană),* zeu al mării sau marea însăși; împotriva lui luptă *Baal, biruindu-l pentru oameni (*simbolul cuceririi mărilor). Numit uneori și „Judecătorul Nahar" sau „Fluviul Judecător", **Y.** reprezenta totodată și popoarele mării care asediaseră coasta feniciană; în acest caz, Baal apăra de asediatori teritoriu maritim al Feniciei, dar și pe corăbierii plecați pe mări. Alteori **Y.** e un adaos atributiv al numelui zeiței ugaritice *Athirat.

Yamá (sanscr. *yāma* – întrerupere, sfârșit) Zeul *morții în *mitologia vedică, stăpânul sufletelor tuturor defuncților și totodată zeu al dreptății. Locuind într-un palat mohorît *(Kalici)* din ținutul inferior al sudului (*Náraka), el ia contact cu toți morții pe care șeful de protocol Citragupta îi înregistrează într-o carte a faptelor, apoi fie îi aruncă în abis, fie îi retrimite pe pământ pentru altă reîncarnare *(→ avatara).* **Y.** urmărește riguros duratele vieților omenești, fiind un executor al destinului, iar la expirarea fiecărui termen sau își trimite mesajele ireversibile funebre, prin personificarea morții *(*Mrityū),* care e numită și Crainicul Morții *(Mrityū-dūta),* sau apare el însuși (cu trupul său verde, în veșmânt roșu sângeriu, călare pe un bivol, adesea urmat de cei doi câini *Sārameya,* născuți de *Sarama, și cu sceptrul în mână), prinzând muribundul cu un arcan. **Y.**are numeroase epitete care evită indicarea directă a atributului său esențial: *Jiviteça* (Stăpânul vieții), *Dharmarāja* (Regele dreptății), *Dharmendra* (Domnul legii), *Pitrirāja* (Regele răposaților), *Pretādhipa* (Domnul defuncților). Zeul are și o familie: **Saṅjñá (Saranyū)* – mama sa; *Dhūmorṇā* (sanscr. *dhūma* – fum, abur; *ūrṇā* – lână) – soția; *Yudhiṣṭhira* – fiul cel mai mare (în alte variante însă fiul lui **Dhárma*).

yang → *yin* și *yang*

Yang Di Zeul *soarelui (chinez *taiyang* – soare) în **mitologia chineză,* apărut după un timp nedeterminat de la retragerea apelor *potopului universal, împreună cu strănepotul său **Zhu Rong,* zeul *focului (după alt *mit, a fost fratele împăratului *Huangdi, cu care a împărțit guvernarea lumii subceleste). Considerându-l mărinimos și mesianic, *miturile spun că **Y.D.,** văzând că la venirea sa pe pământ oamenii se înmulțiseră din nou după diluviu în număr suficient, dar că nu le ajungea hrana, i-a învățat agricultura, iar discul solar a fost silit să dea destulă lumină și căldură spre a coace grânele. Pe când îi învăța pe oameni arta semănatului grânelor, au căzut din *cer atâtea boabe câte erau necesare și au apărut spontan 9 fântâni comunicante cu apă dulce, astfel că dacă se lua apa din una, apa celorlalte se clătina (în altă versiune, a zburat prin cer o pasăre roșie lăsând să-i cadă din cioc 9 spice care, adunate de zeu și semănate, au rodit lanuri întregi). Tot **Y.D.** i-a învățat pe oameni medicina și farmacologia, el având un bici roșu cu care deosebea plantele medicinale. (Dar aici este probabil o confuzie cu alt zeu – **Shen Nong*). Scrierile antice adăugau că zeul avea trup verzui, de jad străveziu, zărindu-i-se măruntaiele (Zhou

Yu, *Istorisirea facerii lumii*). Când oamenii au ajuns să aibă destulă hrană şi îmbrăcăminte, fiindcă mai trăiau prost, zeul a inventat comerţul şi i-a învăţat să-şi împartă timpul de muncă, de vânzări-cumpărări, de odihnă. **Y.D.** a avut şi urmaşi; dintre ei, nepotul său *Bai Lin*, îndrăgostindu-se de frumoasa soţie a dregătorului Wuqian, a lăsat-o gravidă; ea a născut 3 fii: Hu (inventatorul clopotului), Yang (compozitorul primelor melodii) şi Shu (inventatorul arcului şi al ţintei pentru exerciţiile de trageri); după miturile ulterioare, tronul lui **Y.D.** a fost uzurpat de strănepotul său **Chiyou* care, luându-şi numele străbunicului, a purtat război cu împăratul Huangdi.

Yan Luo Zeul *morţii, în **mitologia chineză*, de sentinţa definitivă a căruia depind sufletele defuncţilor, când trec în lumea cealaltă.

Yao Împărat mitic chinez (după o tradiţie, succesor al împăratului *Huangdi), căruia mitografiile tradiţionale din antichitate *(→ mitologie chineză)* îi atribuie o modestie fără cusur, alături de fapte neobişnuite: ascensiuni cereşti, invenţii tehnice insolite, întocmiri de aparate sau adaptări de fenomene naturale. Domnind o sută de ani, ca un cârmuitor al lumii subceleste *(Tianxia)*, a fost cel mai sobru şi mai modest, în acelaşi timp şi cel mai util om din imperiul său. Se îmbrăca în veşminte sărăcăcioase, de o singură culoare (iarna cu o piele de cerb, vara în pânză de cânepă), pe cap purta o tichie galbenă şi, neavând palat, locuia într-o colibă cu grinzi necioplite, acoperită cu stuf neretezat, şi se hrănea cu fiertură de buruieni sălbatice şi cu terci de mei comun, mâncând dintr-o strachină de lut. Era ajutat în cârmuirea imperiului de pincipalul său dregător **Gao-Yao* (celebru prin berbecul său verde *Xiezhai, utilizat ca instrument judiciar). Pe vremea lui **Y.**, în curtea palatului imperial iarba se prefăcea în grâne, pe trepte a crescut un arbore-calendar *(huanglicao)*, având 15 frunze care se veştejeau pe rând, câte una zilnic, apoi se regenerau mereu toate; iar în bucătărie răsărise iarba-norocului *(sha-bu)* – un excelent regulator termic totodată regenerând puritatea aerului. Împăratul folosea în deplasări fie un cal alb de călărie, fie, pentru transporturi mai grele, carul său roşu. **Y.** a redus şi simplificat impozitele şi întotdeauna îşi asuma vina foametei şi frigului de care sufereau supuşii. Sub domnia lui **Y.** au răsărit la un moment dat, simultan, zece sori, producând arşiţă pustiitoare şi foamete; la intervenţia împăratului, i-a fost trimis din cer arcaşul divin *Yi, care a doborît 9 din ei, scăpând lumea de calamitate (şi l-ar fi doborât, din nesăbuinţă, şi pe ultimul, dacă împăratul nu i-ar fi ascuns ultima săgeată, în mod deliberat). Tot sub **Y.**, în al 60-lea an de domnie, s-a produs un potop parţial, din cauza revărsării marilor fluvii Changjiang, Huang-he şi Wei, apele lor ridicându-se ameninţătoare spre cer şi inundând întregul teritoriu al ţării, înmulţind fiarele şi distrugând grânele. **Y.** a avut două fiice, *Nu Ying* şi *A Hong*, ambele magiciene, care l-au învăţat pe împăratul ulterior **Shun* (în cronologia chineză tradiţională: anii 2317–2208 î.e.n.) meşteşugul de a zbura ca pasărea. Pe împărat îl interesau secretele cerului şi ale constelaţiilor, de la care a luat ideea împărţirii riguroase a timpului între muncă şi odihnă. Dregătorilor săi *Xi* şi *He* le-a ordonat să utilizeze instrumentul *xiang* pentru descifrarea, prin calcul, a legilor soarelui şi stelelor; potrivit tradiţiei, sub **Y.** se stabileşte anul de 366 zile, realizându-se şi un compromis echilibrator între anul calendaristic şi anul solar, prin includerea periodică a unei luni suplimentare *(rongyue)*. Lunga guvernare benefică a lui **Y.** avea ca *simbol esenţial *legenda transformării ierbii din grădina sa în grâu, într-o singură zi. După un *mit colateral, **Y.** a domnit numai 70 de ani, cedându-i apoi lui Shun tronul.

Yaya Zeu sau erou arhetipal, cu important rol cosmogonic, în mitologia aborigenilor din Haiti (transcripţia numelui *Yaya* este variabilă). După principala variantă a *mitului, **Y.** era un om care avea un fiu numit *Yayael;* întrucât acest fiu face o încercare de paricid, **Y.** îl surghiuneşte 4 luni, apoi îl omoară, punându-i osemintele într-un dovleac pe care-l atârnă de acoperişul colibei; vrând, mult mai târziu, să-şi revadă fiul, **Y.** împreună cu soţia sa deschide dovleacul, iar din acesta ies sumedenie de peşti, pe care soţii decid să-i mănânce; când însă **Y.** se duce o dată să-şi lucreze grădina de legume, pătrund în colibă 4 gemeni de provenienţă stranie (scoşi din pântecul despicat al mamei lor, după moartea ei), primul numindu-se *Dimiban*; întors acasă, **Y.** îi găseşte pe gemeni ospătându-se cu peşte, le ia dovleacul şi scăpându-l, îl sparge, ceea ce provoacă un *potop general, dând naştere mării primordiale. După retragerea apelor, un bătrân enigmatic aruncă în spinarea lui Dimiban o oală cu *tutun ritual, făcându-i o vânătaie; dar, după o incizie cu un topor de piatră, ceilalţi fraţi găsesc acolo o femeie travestită în broască ţestoasă, de la care – cu concursul celor 4 gemeni – va purcede apoi omenirea.

Ydavallr Pajişte în mijlocul tărâmului divin **Asgardhr* din **mitologia scandinavă*, adăpostind cele 12 palate ale marilor zei Aseni *(*Asa)*.

Yeti *Mit (sau pseudomit) al aşa-numitului *om al zăpezilor* (numele fiind pus în circulaţie modernă, în a doua jumătate a sec. XX, prin lb. engleză, după expresia nepaleză *yet teh* – făptură a stâncilor). **Y.**, descris ca o fiinţă cu trup puternic de gorilă însă cu aspect de om primitiv, păros, ar trăi retras, singuratic sau în grupuri, pe platourile înalte ale munţilor Himalaia; i se atribuie anumite dansuri de factură nupţială, executate la lumina lunii; *legende sau mituri similare se povestesc uneori şi în nord-vestul Statelor Unite ale Americii (unde varianta locală e numită *Sasquatch*) şi în

Caucaz. **Y.** pare a coincide cu noțiunea mitică **Hun gurăs* – „omul sălbatic", citat de vechi texte medicale mongole sau tibetane. Mai apropiat de **Y.** este omul-maimuță **Vrișākapi* amintit într-un mit din India (→ *mitologie vedică* și **post-vedică).* Deși unele relatări de explorare, ca și cercetările recente ale unor naturaliști și antropologi chinezi, par a confirma existența reală a acestei specii (numite în China *Yeren*), în special studiile profesorilor Huang Guangzhao și Li Jian, cercetarea științifică nu distruge mitul deja creat, care se dezvoltă paralel, însă în alți parametri.

Yeyehsith Zeiță iacută *(→ mitologiile triburilor polare),* socotită creatoarea lumii.

Yggdrasill (vechi norv, *yggr* – profunzimea cugetării, *drasill* – *cal, purtător) *Arborele cosmic sapiențial, în **mitologia scandinavă,* frasinul sacru al înțelepciunii pe care a sorbit-o zeul suprem *Odhinn în 9 nopți. Cele 3 rădăcini ale lui **Y.** se întind spre *Asgardhr (lumea zeilor), *Yotunheim (lumea *giganților) și *Niflheim (lumea ceților), a 3-a rădăcină fiind roasă mereu de șarpele *Nidhöggr, iar rădăcina dinspre Yotunheim hrănindu-se din izvorul înțelepciunii păzit de *Mimir. În frunzișul arborelui se adăpostesc: un vultur, un șoim și o veveriță. De altfel, *mitul rădăcinilor este un triplu *símbol: rădăcina dinspre Niflheim simbolizează totodată gerul și *moartea, izvorul ei Hvergelmir fiind *apa primordială; șarpele Nidhöggr care o roade este invidia; rădăcina dinspre Yotunheim a lumii *uriașilor de brumă adăpostește izvorul cunoașterii și înțelepciunii de sub paza lui Mimir, identificat cu izvorul său, din care a sorbit Odhinn în perioada lui inițiatică; iar izvorul rădăcinii dinspre Midgardhr este fântâna energiei vitale; *Nornele care se folosesc de acest izvor Urdhr locuiesc într-o sală (sau un palat) din interiorul trunchiului, înalt până la coroană. Vulturul se luptă mereu cu șarpele Nidhöggr, menținând astfel echilibrul cosmic al rădăcinilor, iar lupta nu încetează, pentru că e atățată de intrigile veveriței Ratatöskr. Arborele îmbracă cu coroana sa tot universul, legând totodată viitorul de trecut, iar pe crengile lui se leagănă existența infinită. Într-o variantă a mitului, în perioada finală de amurg al zeilor *(*Ragnarökr),* arborele va arde total, nelăsând decât cenușă; dar în altă variantă, se va zgudui, fără să piară (așadar universul nu se va dezintegra), întrucât **Y.** este arborele universului, îngrijit de Norne, zeițele destinului, care-l udă regenerându-l zilnic din izvorul Urdhr. Printre crengile arborelui aleargă neîncetat 4 cerbi magici (Dain, Dwalin, Duneyr, Durathorr), iar mugurii îi paște *capra sacră *Heidhrun, de pe acoperișul *Walhallei. Coroana arborelui acoperă incinta de consiliu suprem al zeilor, aflată chiar lângă izvorul vital Urdhr, simbolizând destinul lumii.

Yi; *Shen Yi* Arcaș ceresc, în **mitologia chineză,* care a ajutat omenirea în mai multe împrejurări catastrofale: e un fel de *Herakles chinez, care face 7 isprăvi scăpând pe oameni de 7 nenorociri. Mânuirea perfectă a arcului era asigurată de mâna stângă a lui **Y.,** mai lungă din naștere. Isprava esențială este bătălia cu cei zece sori: „În vremea împăratului Yao au răsărit deodată zece sori. Aceștia au pârjolit grânele și semănăturile, au uscat ierburile și copacii și oamenii n-au mai avut ce mânca" *(*Liu An, *Huainan zi). *Yao* se roagă zeului protector *Di Jung* care i-l trimite pe **Y.** cu un arc roșu și o tolbă de săgeți albe; cei zece sori erau fiii zeului care n-ar fi vrut să li se întâmple nimic rău, socotind că **Y.** îi va speria doar și-i va goni, dar **Y.** își ia misiunea în serios, doboară pe rând 9 sori și umple cerul de flăcări; urmărind vânătoarea, Yao își dă seama că nu poate rămâne cerul fără nici un soare, așa că trimite un om să-i fure arcașului a zecea săgeată din tolbă, astfel că pe cer a rămas soarele cunoscut de oameni. Oamenii erau totodată asupriți de niște fiare, mai ales de un taur cu față de om și picioare de cal, monstru antropofag, pe care **Y.** îl ucide după o luptă dificilă, așa cum după aceea, ucide alți doi monștri, unul din sud, altul din nord, precum și pasărea Jufeng, care stârnea uraganele cu fâlfâitul ei; de asemenea, el curăță toată țara de pești canibali și balauri. Într-o călătorie, o întâlnește pe zâna *Mi-Fei, soția zeului apelor *He Bo (într-o variantă, **Y.** e iubit de zeița *lunii, *Heng Wo, sora lui He Bo), cu care are relații de dragoste, iar zeul gelos, metamorfozat în *dragon alb, îi iese înainte arcașului, să-l sperie, însă **Y.** îi distruge un ochi cu săgeata; cerând zeului suprem uciderea arcașului, He Bo e refuzat și se consolează. **Y.** venise din cer cu soția sa, care astfel își pierduse calitatea de zeiță și îi reproșa soțului activitatea lui proumană; atunci arcașul o părăsește și duce o viață de peregrin în folosul omenirii. Întors în cele din urmă acasă în cer, **Y.** se împacă temporar cu soția sa, începând sub influența ei să cugete îngrijorat la moarte și la trecerea postumă în regatul infernal *Yudu, apoi pleacă la zeița **Xi Wang-mu,* posesoarea unui elixir contra morții, pe care obținându-l, arcașul i-l dă în păstrare soției, ca să-l bea amândoi într-o zi de *sărbătoare (acest elixir, băut de un om, îl transforma în zeu, ridicându-l la cer, dar băut de doi oameni, le dădea amândorura nemurirea pe pământ); visând să redevină zeiță, soția bea singură tot elixirul, reușește să se înalțe la cer și, poposind într-un palat din Lună, constată că fața i se schimonosește, glasul îi piere, trupul îi devine monstruos, până când se preface toată în broască țestoasă. Rămas văduv și socotind că în cer se fac nedreptăți, **Y.** se împacă și cu gândul de a se duce în Yudu, astfel că mai întâi îl învață pe Feng-men arta de arcaș, apoi are cu el un duel de probă: 9 perechi din săgețile lor se ciocnesc în zbor, dar cu a 10-a discipolul își țintește maestrul, care scapă mușcând săgeata din zbor; iertându-și discipolul,

marele arcaş e în cele din urmă omorît de acesta prin viclenie.

Yi jing *(Cartea schimbărilor)* Cea mai veche dintre scrierile chineze antice (redactată între sec. XI–VII î.e.n.) cuprinse în cele *Cinci Canoane (Wu jing): Cartea schimbărilor (Yi jing), Cartea cântecelor (*Shi jing), Cartea edictelor (Shu jing), Memorial de rituri (*Liji), Primăvara-Toamna Ţării Lu (Lu guo Chun Qiu)* – folosite de **Confucius* în şcoala sa ca manuale. Din punctul de vedere al cercetării **mitologiei chineze, Yi jing* are importanţă aproape egală cu **Shan hai jing (Cartea munţilor şi mărilor);* **Y.j.** este pe de o parte o încercare filosofică de descoperire a legilor mişcării în natură şi în omenire, pe de altă parte, e o carte bazată pe un sistem oracular *(→ oracole),* incluzându-se aici şi cele 8 trigrame *(bagua)* ale zeului sapienţial **Fu Xi,* ca şi expresia grafică a legii mutaţiilor *(yi),* descoperită de *Chang Gong;* amândouă sistemele se sprijină pe combinările principiilor **yin* (feminin), şi **yang* (masculin), transcrise în linii discontinue şi continue, presupunându-se în aceste combinaţii ternare ale trigramelor şi hexagramelor o capacitate divinatorie *(→ divinaţie).* În virtutea nevoii de a explica şi combinaţiile grafice şi mutaţiile (schimbările), previzibile prin ele, **Y.j.** narează numeroase *mituri chineze arhaice. Toate textele acestui codex au un caracter spiritual sacru, confirmat de *confucianism.*

Yima *Omul primordial, în *mitologia iraniană* zoroastrică *(→ zoroastrism),* *arhetipul providenţial, prezentat în *Avesta* cu un rol complex de *erou civilizator şi de reconstructor social postcatastrofic, din voinţa zeului *Ahura-Mazda. **Y.** va construi oraşul subteran *Var,* în timpul distrugerii lumii printr-o iarnă totală, pentru reperpetuarea vieţii pe pământ. După *Avesta,* care-l numeşte „Frumosul Yima", el a fost un rege-păstor (şah patriarhal iranian) şi primul credincios al zeului luminii, prin această fidelitate asigurându-i omenirii supunerea forţelor răului şi stăpânirea lumii (în poemul *Shakh-nameh* al lui Firdowsi, **Y.** îi corespunde şahului mitic *Jemshid*). Domnia regală de o mie de ani (a lui Jemshid, de 700) a lui **Y.** e considerată în *mitul avestic vârsta de aur a omenirii, întreruptă de epoca escatologică *(→ escatologie)* a marilor zăpezi hibernale (după unele variante, chiar de un *potop universal), continuată restrâns în oraşul Var şi reluată după catastrofă, când **Y.** devine primul agricultor al lumii. Sunt variante mai târzii care spun că **Y.** a căzut în *păcatul trufiei şi, ca urmare, a murit în luptă cu *dragonul Aji-Dahaka, aducând astfel *moartea în existenţa lumii: ca *om primordial, **Y.** fusese iniţial nemuritor (*Avesta, Yasna,* IX, 3–5), dar păcătuind („el a minţit şi a început să cugete la cuvântul mincinos şi potrivnic adevărului" – *op. cit., Yasht,* XIX, 33–34) îşi pierde nemurirea şi extinde pedeapsa asupra întregii omeniri, care ajunge muritoare şi nefericită. În miturile mai noi ale Iranului mahomedan *(→ islam),* prin dublu *sincretism, **Y.,** devenit şahul Jemshid, e absorbit de figura înţeleptului calif Suleiman, amintit în **Coran,* el însuşi compus după modelul biblicului Solomon.

yin şi **yang** Cele două principii cosmogonice iniţiale în filosofia **mitologiei chineze,* născute din *haosul acvatic primordial: *yin* – principiul iniţial feminin şi *simbolul întunericului, *yang* – principiul iniţial masculin, simbolul luminii şi al primăverii. „În vremurile de demult, pe când nu era încă nici pământ, nici cer şi prin bezna adâncă rătăceau chipuri fără formă, au apărut din haos doi zei. Ei au creat cerul şi pământul, şi atunci s-a despărţit elementul femeiesc [yin] de elementul bărbătesc [yang] şi au fost hotărnicite cele opt ţinuturi ale lumii" (Liu An, *Huainan zi,* cap. *Qinshen*). „Principiul pur yang a alcătuit cerul, pricipiul tulbure yin a alcătuit pământul" (Sui Zhen, *Wu jung li nian zi*). Prima interpretare filosofică a celor două noţiuni este în **Yi jing:* Chang Gong descoperă un sistem de *divinaţie pe baza combinării simbolului grafic masculin (linia continuă) cu simbolul grafic feminin (linia discontinuă), prin combinaţiile între *yang* şi *yin* realizând o expresie a legii mutaţiilor (*yi*). Raportul între ambele principii este un raport între factorul *pasiv (yin)* şi factorul *activ (yang).* Astfel, *yin* e un principiu terestru de contracţie, iar *yang* – un principiu ceresc de dilataţie. Aceste două principii sunt inseparabile, aflându-se în neîncetată interacţiune şi totodată adversitate. În impactul lor perpetuu îşi are sursa întreaga mişcare cosmică şi tot el decide toate modificările produse în lume. Principiul *yin,* negativ şi slab, reprezintă tot ce e rece şi simbolizează pasivitatea; principiul *yang,* pozitiv şi puternic, reprezentând tot ce e cald, simbolizează acţiunea. ~ Principiul primordial feminin *yin* semnifică şi *Luna, ca simbol al umbrei sau întunericului, iar concomitent el traduce dorinţa de schimbare, nostalgia, versantul montan umbrit, anotimpul ploios, rece şi umed, ca şi organele interne *yin* ale corpului uman (inima, ficatul, splina). Ca atare *yin* se include în materia pasivă şi în manifestările ei fenomenale: *yue* (luna), *tu* (pământul), *shan* (muntele), *pu* (cascada), *hai* (marea), *dui* (lacul), *chao* (mareea), *shui* (apa), *yu* (ploaia), *yun* (norul), *lu* (roua), *xue* (zăpada), *bing* (gheaţa), *dong* (gerul), *feng* (vântul) *zhen* (tunetul), *shuang* (bruma), *lin* (pădurea), *hua* (floarea), *liu* (salcia), *zuixinhua* (laurul), *mu* (lemnul), *yueguishu* (dafinul), *cai* (pătlagina), *lihua* (floarea de păr; acest alb floral, prin puritate e culoarea doliului în China), *wu* (corbul), *gui* (broasca ţestoasă), *yan* (rândunica), *xiao* (bufniţa), *yingwu* (papagalul), *juan* (cucul), *ju* (cormoranul), *banjui* (turturica), *yehe* (cocorul), *qiao* (coţofana), *xi* (păianjenul), *e* (fluturele de noapte), *cuzhi / ququr* (greierul), *bei* (nordul), *xi* (asfinţitul), *hou*

(împărăteasa), *di* (flautul), *dai* (cingătoarea), *fangxiang* (gineceul), *xi* (obstacolele). ~ Principiul primordial masculin *yang* semnifică tot ce este solar şi luminos, simbolizând primăvara, căldura, acţiunea, versantul însorit al munţilor, organele interne *yang* (stomacul, vezica biliară), iar astfel se include în materia activă şi în fenomenele corespunzătoare: *ri* (soarele), *tian* (cerul; universul), *guang* (raza de lumină), *huo* (focul), *huoniao* (pasărea-de-foc), *jin* (metalul), *jingang* (diamantul), *qilin* (unicornul), *niao* (pasărea), *ying* (licuriciul), *ying* (privighetoarea), *ji* (cocoşul), *huangli* (grangurul), *fenghuang* (fenixul), *die* (fluturele), *sang* (dudul), *lian* (lotusul), *cihuai* (salcâmul), *zhu* (bambusul), *bai* (chiparosul – arborele vieţii), *huilan* (orhideea), *mei* (prunul pitic), *hehua* (nufărul), *juhua* (crizantema), *mudan* (bujorul), *yulan* (magnolia), *zhangmu* (camforul), *dong* (răsăritul), *nan* (sudul). Dar există şi noţiuni mixte *yin-yang: tao* (piersicul), *renshen* (tamariscul), *long* (dragonul – simbol imperial); *diaoxiao* (perechea de bufniţe). ~ Tot în acest cadru, indispensabilă în înţelegerea raporturilor între cele două principii este noţiunea **qi* (forţa, energia), care reprezintă suma particulelor din cele 5 *elemente primordiale (**wuxing*): *shui* (*apa), *huo* (*focul), *mu* (lemnul), *jin* (metalul), *tu* (*pământul) – care constituie materia, substanţa universului; esenţa forţei *qi* se bifurcă în două tipuri de energie, masculină *(yangqi)* şi feminină *(yinqi)*. Forţele ambelor categorii de particule sunt în neîncetată ciocnire, prin aceasta explicându-se mişcarea veşnică a materiei ca şi toate schimbările ce se produc în univers. De timpuriu, valorile simbolice ale celor două principii s-au raportat la semnificaţia generală a *vieţii; de aceea, ele au fost utilizate ca instrumente teoretice în medicina chineză clasică; în acest caz, *yin* simboliza inima, ficatul şi splina, iar *yang* – stomacul şi vezica biliară; din echilibrul între *yin* şi *yang* rezultă acel *qi* inevitabil, care este fluxul energiei vitale, izvorînd anume din echilibrul celor două principii primordiale care funcţionează în toate organismele vii; orice dezechilibru în raportul dintre cele 2 principii produce boală; în acelaşi plan, acupunctura chineză, vizând precizia localizării anumitor puncte ale pielii (stabilite riguros din totalul de 800), nu face decât să restabilească raportul originar între *yin* şi *yang* şi se readucă *qi* în starea normală de echilibru.

Ymdugudu; *Zu* Vulturul sacru, venerat în Sumer *(→ mitologii din Mesopotamia)* ca divinitate oraculară *(→ oracole)* şi ca pasăre a destinului; cuvântul pronunţat de acest vultur nu poate fi nesocotit nici de oameni, nici de *zei.

Ymir; *Rhimthurs* Bătrânul *uriaş al frigului în **mitologia scandinavă*, cel mai în vârstă dintre *giganţi, pe care zeul suprem *Odhinn l-a ucis făcând universul din cadavrul lui. Iniţial, când furtunile au dus la un moment dat norii de gheaţă din *Niflheim, până deasupra pustiului neutru *Ginnunga Gap, unde ei s-au lovit de scânteile împrăştiate din *Muspellsheim, stropii topiţi au căzut şi s-au condensat, luând forma lui **Y.**, prima fiinţă a universului haotic şi necreat. Adormind, **Y.** asudă şi din sudoarea sa apar, la subţioara stângă, un zeu şi o zeiţă, iar dintre picioarele împletite, întâiul gigant. Cadavrul lui **Y.**, manevrat de Odhinn şi de fraţii săi, *Vile şi *Ve, devine univers: sângele inundă spaţiul într-un diluviu care îi îneacă pe giganţii primei generaţii (salvându-se numai *Bergelmir); carnea trupului devine pământul; oasele, aşezate în grămezi inegale, devin munţi; părul se preface în păduri; din craniu, *zeii fac *cerul, creierii devin norii; sângele se transformă în oceanul mondial; genele compun gardul care înconjoară pământul, ferindu-l de ţinutul periferic de exil al uriaşilor.

Yoga (sanscr. *yoga* – uniune, unire; atelaj [de cai], harnaşament, metodă, vrajă, sârguinţă, legătură, conducere, *contemplaţie, ş.a.) Sistem filosofic şi religios tradiţional, teoretic şi practic, din India (apărut ca termen prima dată în **Upaniṣad* şi atribuit, ca doctrină, lui *Patañjali* (probabil sec. II î.e.n.), care ar fi organizat scrierile arhaice în ampla operă *Yoga-sūtra*). Acest sistem (unul dintre cele 6 ortodoxe, din filosofia clasică indiană), delimitând subiectul (**Puruṣa* spiritul, sinele) de obiect (**Prakriti* – natura), propune eforturile metodice necesare atingerii desăvârşirii prin controlul elementelor componente ale naturii umane psihofizice, în scopul întoarcerii spiritului la starea purităţii iniţiale şi al atingerii stării de conştiinţă absolută prin disciplină fizică şi mentală. Yoghinul *(yogi)* practicant al sistemului urmăreşte, prin *asceză şi extaz, unirea sufletului său cu sufletul universal, cale pe care el declară că o realizează în cunoaşterea penetrantă a secretelor naturii şi ale existenţei, dobândind o putere vastă asupra oamenilor şi fenomenelor naturale. **Y.** (un sistem dezvoltat din sutrele primitive) – de fapt, sistemul teoretic **Sāṃkhya* - încearcă să explice prin evoluţie raţională alcătuirea universului din două principii: natura concretă şi spiritul sau substanţa divină. Dezvoltându-şi propriul sistem psihosomatic din temeiurile teoretice *Sāṃkhya*, **Y.** propune o cale de eliberare a spiritului din torentul suferinţei universale *(→ saṃsāra)* şi din constrângerea faptelor *(*karma)* care determină subiectul absolut *(*Ātman)* să se reîncarneze mereu *(*avatara)*. Întemeietorul Patañjali vedea în **Y.** o despărţire totală a insului de lume, adică a subiectului de obiect. Sunt mai multe curente yoghinice: 1) *jnāna-yoga (y. cunoaşterii)* – considerând cunoaşterea esenţei fenomenelor iluzorie sau reală în virtutea fluxului de care Ātman se bănuieşte legat ca urmare a ignoranţei; 2) *rāja-yoga (y. regală)* – oferind un sistem de exerciţii psihofizice în vederea smulgerii insului din lumea exterioară – după Patañjali, cu 8 trepte

de reținere a materiei gândirii împotriva excitațiilor: stăpânirea mâniei; practicarea dreptății; *ritualurile; gimnastica; concentrarea dominând succesiv părțile corpului și întărind funcțiile organelor; exersarea poziției de meditație *lotus* prin exercițiile de respirație *prāṇayama* dirijînd **prāṇá* prin corp (menită a prelungi conștiința în timpul somnului); despărțirea simțurilor de obiectul lor, fără care e imposibilă concentrarea; apoi meditația; scufundarea în sine cu întreruperea senzațiilor externe și în fine marea concentrare în sine încheiată de obicei cu *moartea fizică; 3) *bhakti-yoga (y. devoțiunii)* – contopirea propriei conștiințe, treptat, cu „cel preaînalt"; 4) *karma-yoga (y. acțiunii)* – activitatea abnegată total în societate, refuzând roadele în folos propriu; (ultimele două sunt prezente în **Bhagavadgītā* unde *Krișṇá îi explică lui *Arjuna sistemul: „Făcând egale fericirea cu suferința, câștigul cu pierderea, victoria cu înfrângerea, fii gata de luptă; așa, nu-ți vei atrage păcatul. Această cunoaștere ți-a fost rostită după *Sāṃkhya;* ascult-o acum după Yoga, cunoașterea prin stăpânirea căreia [...] vei părăsi lanțurile faptei. Aici nu e strădanie pierdută, nu e retragere oricât de puțin din această lege, și te păzește de marea frică" *op. cit.*, 38–40; „Înțelepții care practică yoga cunoașterii, lepădați de fructul faptei, eliberați de lanțul renașterilor, merg spre tărâmul lipsit de durere. Când cunoașterea ta va depăși hățișul confuziei, vei ajunge la nepăsarea față de ce ți-e dat să auzi sau ai auzit. Când mintea, buimăcită de revelație, îți va sta neclintită și decisă în meditație, vei dobândi yoga" – *ibid.*, 51–53); 5) *hathā-yoga (y. fuziunii)* – fuziunea între cei doi curenți psihici: *prāṇá* (absorbția) și *apāna* (respingerea). Există și un sistem autonom de **y.** respirației – *prāṇayama* – aplicabil însă și în celelalte tehnici; *prāṇayama* are scopul de a prelungi starea de veghe peste pragul adormirii; în Himalaia și Tibet se practică *prāṇayama* în cadrul școlii *hatha-yoga,* yoghinul astupându-și urechile cu ceară și așezându-se în poziția stabilă *asāna,* cu picioarele încrucișate și coloana vertebrală verticală, încât cele 6 plexuri (sacru, prostatic, solar, cardiac, faringian, cavernos) să alcătuiască aceeași linie între *mūlādhāra* și *sahasrārā*: mâinile se echilibrează relaxate pe genunchi, ochii rămân închiși cu privirea concentrată asupra plexului subtil *(ajna-cakrá)* dintre sprâncene și etmoid; când s-a atins concentrarea maximală (*pratyahara* – anihilarea activității senzorii periferice), se repetă în minte cuvântul invocator **oṁ,* iar ritmul respirației devine mai lent până când ajunge la frecvența de $^1/_4$ secunde. O poziție admisă în genere, întrucât asigură stabilitatea corpului în vederea dobândirii stării de extaz, este *lotus.* După Sri Aurobindo, deșteptarea spirituală desăvârșită se obține prin sinteza tututror sistemelor **Y.** Există și o formă cu caracter special: *siddhi-yoga*, care implică utilizarea forței magice. Treptele superioare ale concentrării *(samādhi)* impun o deplină scufundare în sine asociată cu anihilarea tuturor senzațiilor exterioare, fără care nu se poate obține eliberarea; marea concentrare *(Mahāsamādhi)*, explicată drept contopirea cu Brahmān, are ca rezultat încetarea oricăror activități vitale. • *Yoga* reprezintă, în modul cel mai consistent, mistica clasică a Indiei, această doctrină concentrând atenția asupra tuturor acțiunilor și exercițiilor capabile să trezească forțele supranaturale din om care, conform concepției teoretice din India, sunt destinate să înlesnească deplin contopirea omului cu spiritul universal; scopul nu se limitează la expunerea teoretică, urmărind deopotrivă latura practică a acestei filosofii *(kriyāyoga).*

§ S. Dasgupta, *Yoga as Philosophy and Religion,* London, 1924; Mircea Eliade, *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne,* București–Paris, 1936; id., *Le Yoga, Immortalité et Liberté,* Paris, 1951; H.P. Shastri, *Yoga,* London, 1957; J. W. Hauer, *Der Joga. Ein indischer Weg zum Selbst,* Stuttgart, 1958; R.T. Behanan *Yoga A Scientific Evaluation,* New York, 1959; Swâmi Vivecananda, *Les yogas pratiques (Karma-Bhakti-Râja),* trad. Lizelle Reymond et J. Herbert, Paris, 1970; Jean Varenne, *Le Yoga et la tradition hindoue,* Paris, 1973

Yogini; *Yogini Javiri* Zeiță-vrăjitoare, în **mitologia vedică*, patroana *magiei. Uneori, același nume – cu sens colectiv – indică un grup de 8 vrăjitoare care alcătuiesc alaiul permanent al zeiței **Durgā*.

yoni (sanscr. *yoni* – sân, matrice, vulvă) *Simbol mitic feminin în gândirea religioasă antică a Indiei *(→ mitologie vedică* și **postvedică*), echilibrând o singură idee, ca simbol genitor, alături de simbolul masculin fecundator **liṅga*.

Yörmungandhr *Șarpele universului, în **mitologia scandinavă*, fiul zeului *focului, *Loki; spre a-l distruge, zeii l-au aruncat în mare, dar apele i-au priit și, crescând enorm, el a cuprins lumea ca într-o cingătoare.

Yotunheim Lumea *giganților, în **mitologia scandinavă*, aflându-se dincolo de oceanul mondial, și despărțită de lumea zeilor, *Asgardhr, prin râul Ilfing, ale cărui ape, nu îngheață.

Yqui-Balam Al 4-lea dintre *oamenii primordiali quiché *(→ mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, soțul femeii **Caquixaha*, și fratele lui *Balam-Quitze.

Yü *Dragon cornut din **mitologia chineză*, cu un rol esențial în *mitul *potopului universal: diluviul luând amploare, zeii îl însărcinează pe **Y.** să stăvilească apele, după ce zeul Fluviului Galben (Huang-he) îi dă o hartă a pământului, care trebuie să-l ghideze; pe baza hărții date de zeul *He Bo, „încordându-și forțele, Yü săpa canale, descătușa cascade, netezea măguri. În fața lui își târa coada un dragon galben [indicând calea de scurgere a puhoaielor]; după el, o broască țestoasă neagră

cără în spinare lut verde" (Wang Jia, *Însemnări despre întâmplări uitate*). Personaj mitic complex, **Y.** e considerat de tradiție împărat legendar (cca 2298–2197 î.e.n.), succesor al împăratului **Shun*, după ce fusese ministrul acestuia. Totodată este venerat și ca *erou civilizator de obârșie divină, pentru rolul său esențial în stăvilirea potopului. Ca împărat, i se atribuie numeroase reforme fundamentale: defrișarea pădurilor, amenajarea cursului unor fluvii, testarea stabilității unor dealuri și munți, distribuirea de pământ agricultorilor după calitatea solului, zăgăzuirea unor mari viituri cu aspect diluvian. Ca dragon (de fapt, suprapunerea pare pur simbolică, deoarece dragonul este semnul emblematic al împăraților chinezi), faptele sale intră în aria fabulosului: ucide *balaurul Xianyao care contribuia la menținerea torentelor, învie cu iarba nemuririi niște oameni sinucișI, iar într-o peșteră, întâlnind două zeități travestite, (un mistreț cu diamante luminescente în rât și un câine verde), capătă un disc de jad, de care se servește apoi să măsoare și să repună în ordine cerul și pământul. Acțiunea lui **Y.** s-a desfășurat sub împăratul Shun, care i-a cedat cu recunoștință tronul. Un text arhaic afirmă: „De n-ar fi fost Yü, am fi ajuns cu toții pești". Există însă *mituri, *legende, informații din cronici și tradiții interferente, unde nu se poate fixa o linie de demarcație între memoria mitică și memoria istorică. Astfel sunt principalele variante asupra nașterii lui **Y.**: în una, s-a născut din pântecul lui **Gun*, după ce zeul *focului **Zhu Rong* i-l despicase cu cuțitul magic *wudao*, **Y.** ivindu-se sub formă de dragon galben, cu două coarne ascuțite; în alta, e considerat strănepot în a 19-a generație al zeiței primordiale **Nü Wa*; împlinind vârsta de 360 ani, s-a urcat pe muntele Jin și a așteptat 3600 ani momentul prezentării sale în lume, iar atunci a coborît la poalele muntelui Xingyu, s-a prefăcut în pârâu din apa căruia a băut Nü Di, soția lui Gun, care găsind un mărgăritar în pârâu, l-a înghițit, a rămas însărcinată, iar după 427 de zile l-a născut pe **Y.**, „cel sclipitor ca un mărgăritar". Toate variantele, nu totdeauna coerente, insistă asupra acțiunii de potolire a diluviului. Fie că zeii îl însărcinaseră pe *Yü dragonul* cu dificila operație, fie că îl alege împăratul pe *eroul Yü*, viitor împărat și el, potopul pare a fi avut câteva cauze succesive și, desigur, câteva recidive. După ce zeul ceresc suprem *Da Di* a sfărâmat, ca represalii, digurile construite de Gun pentru zăgăzuirea puhoaielor diluviene, fluviul Huang-he inundă din nou ținuturile, iar atunci **Y.**, fiul miraculos al lui Gun, este trimis de Shun, care deocamdată e căpetenie de trib și favoritul împăratului **Yao*, să străbată un drum lung de 2 000 355 550 li (1 li = 576m) spre a opri potopul; pentru a păstra secretul operațiilor, **Y.** e metamorfozat în urs și așa lucrează 13 ani; iar întrucât noaptea își relua înfățișarea de om, se întâlnește astfel cu Dushanshi, o fată din pădure pe care o ia de nevastă, dar căreia nu-i divulgă dubla existență, până când ea, venită să-i aducă mâncare, îl vede ca urs, se sperie și, atingându-se cu pântecul de o piatră, naște un al doilea fiu. În cele din urmă, **Y.**, cu toate misiunile îndeplinite, dispare dintre oameni, dar nici o tradiție nu se referă la moartea lui. Istoricul Sima Qian (145–86 î.e.n.), citând pe cronicarul Zhang Yan (sec. III î.e.n.), scrie: „Yü s-a dus să inspecteze domeniile și, ajungând la muntele Kuizi, a murit. Muntele are o peșteră. În popor se spune că Yü a intrat în acea peșteră" *(Shi ji)*. Dar intrarea finală în *peșteră, temă reîntâlnită și în alte zone mitologice (de ex. **Zamolxis)*, poate fi o obturație sau o transgresare: moartea nu rezultă din mit.

Yu Di; *Yu Huang Shang Di (Împăratul de Jad)* Zeu și împărat legendar, în **mitologia chineză* a **daoismului* (probabil începând abia din sec. IX–X), Stăpânul Suprem al universului, căruia i se supun integral cele 3 lumi: *Cerul, *Pământul și subpământul (sau *Infernul), ca și toți *zeii (care îi sunt întru totul subalterni) și *spiritele; el guvernează cele 4 zări cerești. Unele tradiții arhaice îl considerau și creatorul oamenilor *(→ antropogonie)*, pe care i-a plămădit din argilă și i-a zvântat în aer; (totuși, unele făpturi au rămas umede și s-au deteriorat, anume ele devenind strămoșii paraliticilor și bolnavilor incurabili). **Y.D.** are și o paredră (sau soție), locuind pe muntele cosmic Kunlun: Wang Mu niang-niang (conform interpretării, o ipostază a populare zeițe **Xi Wang-mu*). Unii mitologi au presupus că structura mitică (și forma religioasă de adorație) a lui **Y.D.** s-a elaborat sub influența zeului vedic **Indra* (numit în chineză *Shi Di*), cunoscut din contactele cu India. Un *mit complementar (tot de origine daoistă) afirmă că **Y.D.** a apărut în momentul creației lumii *(→ cosmogonie)*, fără precizarea dacă a fost producătorul sau produsul acesteia. Conform tradiției mitice mai răspândite, **Y.D.** locuiește într-un mare palat situat în ultimul cer (al 36-lea) de sus. Iconografia îl reprezintă șezând pe un tron somptuos, fiind învesmântat în halatul imperial de ceremonie și ținând în mâini o placă de jad; fața zeului, încadrată de barbă și mustață, nu are expresie, ceea ce traduce ideea daoistă de măreție. Cu timpul, ajunge să nu mai fie socotit stăpânul universal absolut, ci doar prim element în triada supremă, alături de zeul cosmogonic **Pangu* și de filosoful zeificat **Lao Zi*, pentru ca în cele din urmă să fie identificat cu zeul ceresc **Shang Di*.

Yudhiṣṭhira (sanscr. *yuddha* – bătălie, luptă; *yudh* – luptător, oștean) Erou din **Mahābhārata* *(→ mitologie vedică și postvedică)*, fiul zeului *morții **Yamá* sau al zeului datoriei **Dhárma*, cel mai vârstnic dintre frații *Pāṇḍava *(Yūdhiṣṭhira*, **Bhīma*, **Arjuna*, *Nakula*, *Sahadeva)*. În mod legitim, terestru, **Y.** este fiul cuplului regal **Pāṇḍu*

şi Kuntī, deşi regina Kuntī l-a născut de la Yamá sau Dhárma; astfel, **Y.** este întruchiparea spiritului justiţiar pe pământ şi (după *Mahābhārata*) cel mai bun dintre paznicii legii; în acest sens converg şi epitetele sale: *Dharmasuta* (Fiul lui Dhárma), *Dharmarāja* (Regele legii-dreptăţii-justiţiei) şi *Ajātaçatru* (Cel fără duşmani).

Yudu *(Capitala Beznei)* *Infernul, în **mitologia chineză*, plasat pe versantul nordic al muntelui mitic Yunshan (de fapt, în extremul Nord) unde îşi găsesc ultimul adăpost sufletele morţilor: acest versant montan nu e niciodată luminat de soare. Pe versantul sudic locuieşte *dragonul *Zhu Long*, paznicul infernal supranumit „Dragonul-cu-lumânare", fiindcă are o lumânare de ceară în gură, luminând cu ea drumul morţilor spre **Y.** Metaforic, acelaşi Infern se mai numea şi *Izvoarele Galbene (Huang-juan)*.

yuga Eră sau durată cosmică în periodizarea mitică a timpului după doctrina vedică *(→ mitologie vedică)* din ciclul de creaţii şi distrugeri alternative ale universului. 4 **y.** alcătuiesc un ciclu cosmic numit *Mahāyuga* (cu durata de 4 320 000 ani solari), în care omenirea degenerează spiritual şi fizic, până la distrugerea universului din catastrofa *Mahāpralaya (→ pralaya)*. Mahayuga (sau *Manvantara* – epoca unui *Mánu) durează o singură *kālpa*, egală cu 8 640 000 000 ani terestri sau 2000 Mahāyuga (o zi şi o noapte din existenţa substanţei cosmice *Brahmān*) şi reprezintă durata existenţei unui univers; după un ciclu cosmic integral, universul este distrus de focul conflagraţiei generale *Kālanala* – Focul vremii de apoi. De fiecare dată după scurgerea unei *kālpa*, apar 7 sori care incendiază spontan întregul univers. Cele 4 **y.** (amintite prima dată în *Aitareya Brāhmaṇa*, VII, 14) sunt: 1) *Kritáyuga* (1 728 000 ani) – vârsta de aur (sau *Devayuga* – Epoca zeilor), în care domneşte zeul justiţiei şi al datoriei *Dhárma*, oamenii fiind sănătoşi şi fericiţi; 2) *Tretāyuga* (1 296 000 ani) – vârsta de argint în care virtuţile încep să decadă; 3) *Dvāparayuga* (864 000 ani) – vârsta de bronz, când oamenii devin mincinoşi şi certăreţi, patronul erei fiind zeul jocului de zaruri, *Dvāpara; 4) *Kaliyuga* (432 000 ani) -- vârsta de fier, dominată de culoarea neagră, era actuală (începută la 18 februarie anul 3102 î.e.n.), o vârstă a silniciei, răutăţii, suferinţei, a războaielor şi catastrofelor naturale, când foarte mulţi oameni devin sclavi, era fiind patronată de zeiţa *Kali, simbolizând spiritul răului; era se va sfârşi cu venirea lui Kalki, a 10-a reîncarnare *(*avatara)* a lui *Vişnu. (cf. vârstele omenirii în periodizarea lui *Hesiod, *Munci şi zile*, v. 106–201, de asemenea ciclurile cosmice aztece numite **sori*).

Yuki Onna *(Doamna Zăpezii) Zeiţa zăpezii,* în **mitologia japoneză;* reprezentată aproximativ ca şi fabuloasa *Albă-ca-Zăpada* din basmele europene.

Yuma Zeu pozitiv cosmogonic, în mitologia fino-ugrică *(→ mitologie finlandeză)*. În creaţia lumii, **Y.** a fost un colaborator regent (sau chiar iniţiatorul acestei colaborări) cu zeul demonic ornitomorf **Keremet*.

Yum Kaax *(Stăpânul Pădurilor)* Zeul recoltelor de porumb şi mai ales al porumbului tânăr în miturile agrare ale populaţiei maya *(→ mitologiile civilizaţiilor precolumbiene)*. Multe portrete sculpturale îl înfăţişează tânăr, cu faţă prelungă, bărbie rotunjită şi nas lung uşor curbat, buza de jos rotundă, răsfrântă, zeul simbolizând totodată idealul maya de frumuseţe masculină. Era unul dintre cei mai populari zei din Valea Mexicului.

Yu Qiang Zeul mărilor şi al vânturilor în **mitologia chineză*; înfăţişat în două ipostaze: corp de peşte cu mâini şi picioare omeneşti, ca zeu al mării; corp de pasăre neagră, dar cu faţă omenească normală, ca zeu al vântului. După altă variantă este un *mutant, întrucât e un peşte gigantic atunci când stăpâneşte marea, iar când devine stăpân al vântului se ridică în aer, direct din valuri, în formă de pasăre ale cărei aripi desfăcute par nişte nori.

Z

Zababa Zeu comun mai multor popoare mesopotamice *(→ mitologii din Mesopotamia)*, adorat în Akkad (începând cu domnia lui Sargon) printre cele 7 divinități primordiale (la Babilon, marii zei **Igigi*, care nu erau totdeauna aceiași) alături de zeița *Ishtar; hurriții îl considerau zeu al războiului și ajutorul principal al zeului furtunii, *Teshub, în războiul său împotriva conjurației lui *Kumarbi. Sumerian la origine, **Z.** era numit de hurriți și *Ashtabi*.

Zagreus Zeu din **mitologia greacă*, născut – ca primă întruchipare a lui **Dionysos* – de *Persephone de la *Zeus, dar ucis, din porunca geloasă a zeiței *Hera, de *Titani și mâncat de ei. Din inima încă vie, salvată de Zeus care o înghite când se împreunează cu *Semele, se naște Dionysos socotit reîncarnarea lui **Z.** *Orficii, în a căror *teologie **Z.** era un zeu principal, narau altă versiune: izbutind să-și seducă fiica - Persephone – și luându-și înfățișare de șarpe, Zeus o fecundează și ea îl naște pe **Z.** pe care Titanii îndemnați de Hera (mereu geloasă și vindicativă contra bastarzilor soțului ei) îl ademenesc cu diverse jucării, prinzându-l și devorându-l, iar inima vie a copilului e înghițită de Semele în timpul îmbrățișării cu Zeus, ea născând astfel pe Dionysos; apoi Titanii sunt distruși de trăsnetul lui Zeus, iar din rămășițele lor apar primii oameni, purtători astfel ai unei esențe duble: titanice și dionisiace.

Zamolxis; *Zalmoxis* Zeu principal (sau suprem) cu personalitate cetoasă, al dacilor *(→ mitologie dacogetică)*, fie personificând *cerul, fie adorat ca divinitate sapiențială, fie – prin cumul de atribute suplimentare: *erou civilizator, zeu mesianic, învățător și gazdă cerească ospitalieră și mântuitoare a morților – o divinitate probabil totală. ~ Etimologia numele e derutantă: trac. *zalmos* ar însemna *piele*, fiindcă Zamolxis (scris *Zalmoxis*) ar fi fost înfășurat după naștere într-o piele de urs (Porphyrios, *Viața lui Pythagoras*, 14); pentru rostirea *Zamolxis* s-a căutat un etimon fie în numele zeiței hellenice *Semele, fie în al zeiței trace **Zemelo* (divinitate *htonică de prim rang) și în al zeului htonic lituan **Zjamelux* (derivate din slav. земле – pământ). Deși Vasile Pârvan l-a considerat zeu ceresc, criteriile etimologice au determinat pe cei mai mulți cercetători să deducă un caracter htonic, ei bizuindu-se și pe mitul grec al retragerii zeului în peștera subterană; iar H. Daicoviciu (*Dacii*, 1965) îl consideră zeu al fertilității pământului și al vegetației. Aceste polemici etimologice în jurul rădăcinii numelui *(zalmos* sau *zamol)* sunt în afara problemei: se știe că grecii nu transcriau niciodată exact sau măcar în consonanță apropiată numele străine, atunci când nu le traduceau sau, mai curent, nu le identificau până la dizolvarea totală a numelui originar; căci cum se pot deduce numele reale: **Zarathushtra* din *Zoroastres*, **Angra-Mainyu* din *Ahrimanes*, *User* din **Osiris*, *Amenhotep* din *Amenophis* sau *Yehôshùa* din *Iesous? Zamolxis/Zalmoxis* poate fi așadar o pronunție pornită din incapacitatea fonologică a grecilor de a „auzi" alte limbi (fapt frecvent și în cultura modernă a lumii), dacă nu e chiar o semitraducere; cunoscând deci acest nume din izvoare prime grecești, îl putem utiliza convențional, fără a interpreta structura atributivă a zeului după himere pseudoetimologice. Dificultăți asemănătoare prezintă și eforturile de a-i stabili acestui personaj mitic statutul precis (zeu, *profet, învățător, preot, reformator religios, erou civilizator), ca și domeniul său atributiv (htonic sau celest). Grafia numelui se distribuie în două categorii principale: *Zalmoxis*, mai rar *Salmoxis* (Herodot, *Platon, Diodor din Sicilia, Iordanes); *Zamolxis* (Strabon, Lukian din Samosata, Herodian, Suidas, *Origenes). Contradictorii în numeroase privințe, izvoarele antice – rareori directe – sunt puține și incerte: „Astfel, se spune că un oarecare get, numit Zamolxis, a fost sclavul lui Pythagoras. De la filosof a obținut oarecari informații despre fenomenele cerești, iar altele, de la egipteni, deoarece în peregrinările sale ajunsese chiar și în Egipt. Întors în patrie, Zamolxis și-a câștigat respectul cârmuitorilor și al poporului, ca tălmăcitor al fenomenelor cerești. În cele din urmă, a izbutit să-l convingă pe rege să și-l facă asociat, ca pe un om având însușirea de a dezvălui voința zeilor. La început i s-a încredințat doar funcția de sacerdot al celui mai venerat dintre zeii lor, iar apoi l-au proclamat zeu pe el însuși. Zamolxis și-a ales o anume peșteră, inaccesibilă tuturor celorlalți, și acolo își petrecea viața, întâlnindu-se rar cu oamenii, afară de rege și de dregătorii lui" (Strabon, *Geografia*, VII, *3*, 5,). „După ceea ce am aflat de la hellenii care locuiesc în Hellespont și în Pont, fiind un om, acest Zalmoxis ar fi trăit la Samos, ca sclav al lui Pythagoras, fiul lui

Mnesarchos. Dobândind după aceea libertate, ar fi strâns multă bogăție și astfel, cu averea câștigată, s-ar fi întors printre ai săi bogat. Deoarece tracii trăiau în cumplită sărăcie și erau lipsiți de învățătură, acest Zalmoxis întrucât trăise între helleni, îndeosebi în preajma lui Pythagoras, omul cel mai înțelept al Helladei, cunoscând astfel felul de viață ionian și niște moravuri mai alese decât cele din Thracia, a cerut să i se clădească o sală de primire unde le oferea ospețe cetățenilor de vază; în timpul ospețelor îi învăța că nici el, nici oaspeții săi, nici urmașii lor nu vor muri vreodată, ci numai se vor muta în alt loc unde, trăind pururi, vor avea parte de toate bunurile. În tot acel răstimp cât își găzduia oaspeții, vorbindu-le astfel, poruncise să i se facă o locuință subterană. Când locuința a fost gata, el a dispărut dintre traci coborînd în adâncimea încăperilor subterane, unde a stat ascuns trei ani. Tracii l-au regretat și l-au bocit ca pe un mort. Dar în al patrulea an el a apărut iarăși dinaintea tracilor, făcându-i astfel să creadă tot ce le spunea. Iată ce istorisesc hellenii că ar fi făcut. În ceea ce privește pe Zalmoxis, ca și locuința lui de sub pământ, eu nici nu tăgăduiesc toate câte s-au spus, nici nu le cred însă prea mult. Cred totuși că acesta a trăit mult înainte de Pythagoras. Dar de nu va fi fost Zalmoxis decât un om, ori de va fi fost un zeu de pe meleagurile Geției, îl părăsesc" (Herodot, *Istorii*, IV, 95–96). *Socrate, dintr-un dialog platonician, îl citează și ca zeu al medicinei psihoterapeutice, într-un înțeles aproape modern: „La fel este acum și cu descântecul nostru. L-am învățat acolo în armată de la unul dintre medicii traci ai lui Zalmoxis, despre care se spune că îi fac pe oameni nemuritori. Iar acel trac mă încredința că au dreptate confrații săi din Hellada să sprijine ceea ce ziceam adineauri. Dar, a adăugat el, Zalmoxis, care este regele nostru, dovedește, ca zeu ce este, că tot așa cum nu se cuvine să încercăm a vindeca ochii fără să fi vindecat capul, nici să tămăduim capul fără să ținem seama de trup, cu atât mai mult nu trebuie să încercăm a vindeca trupul fără a căuta să tămăduim sufletul; cauza pentru care cele mai multe boli nu se supun artei medicilor Helladei este că ei nesocotesc întregul pe care ar trebui să-l îngrijească, iar dacă acestui întreg nu-i merge bine, nu poate să-i meargă bine nici părții" (Platon *Charmides*, 157 d-e). În plus, Platon îl compară pe **Z.** cu *hyperboreul *Abaris, socotindu-i pe amândoi mari meșteri în arta incantației. Dacă Strabon și Herodot înclinau să-l creadă om (dar aici e o înclinație structurală greacă, manifestă și în compunerea *miturilor, ca și în descompunerea lor), Mnaseas din Patrae îl identifica însă cu *Kronos, iar alții cu *Sabazius sau cu *Dionysos (ca variantă tracică). Informațiile date de antici sunt fragile și uneori contradictorii, iar opiniile sunt tributare înclinației grecești spre alegorie, ori chiar unui anumit *euhemerism. Astfel, după Diodor din Sicilia, **Z.** ar fi fost numai un legislator având relații cu divinitatea protectoare: „Zalmoxis pretindea că și lui îi dăduse legile Hestia"; iar după Iordanes, **Z.** a fost un rege al dacilor „de o mare erudiție în filosofie" (*Getica*, V, 40); utilizând o sursă obscură, Origenes îl credea propagator al doctrinei pitagoreice printre celți (*Contra Celsum*, III, 54); de la Clement Alexandrinul (*Stromateis*, V, 213) aflăm că **Z.** era hyperboreu; o informație unică oferă Suidas, citând o *zeiță* cu numele *Zalmoxis*. Examenul principalelor opinii, antice și moderne, asupra personalității lui **Z.** nu duce la datele necesare construirii uni portret mitic infailibil; astfel, **Z.** a fost *daimon getic* (Herodot), *sclav al lui Pythagoras* (Herodot, Strabon, *Celsus, Origenes), *înțelept inițiat în Egipt* (Strabon, Iordanes), *înțelept prepitagoreic* (Herodot), *erou civilizator zeificat* (Herodot, Strabon), **mag și medic psihoterapeut* sau *rege ajuns zeu* (Platon), *legislator* (Diodor din Sicilia), *filosof savant* (Iordanes), *profet* (Strabon), *reformator religios, cultural și politic* (Herodot, Iordanes), *mare preot al divinității dacogetice supreme* (Strabon), *personaj mort și înviat* (Celsus), *divinitate feminină* (Suidas), *hyperboreu* (Clement Alexandrinul), **șaman* (E. R. Dodds), *zeu dionysiac, după modelul *Sabazius* (Gr. G. Tocilescu), *zeu celest și atmosferic* (Vasile Pârvan), *zeu uranian* (Mircea *Eliade), *zeu urano-solar evoluat dintr-un zeu htonic* (Hadrian Daicoviciu), *zeu htonic* (I. I. Russu), *divinitate inițiatică* (Traian Herseni), *profet htonic, naturist și inițiatic al unui zeu suprem* (Radu Florescu), *zeul carpatic al nemuririi* (Alexandru Busuioceanu), *zeu totemic întruchipând *ursul* (Romulus *Vulcănescu), *un zeu care reapare periodic* (Alex. Popescu), *Zeul-Moș* (Nicolae *Densușianu, Romulus Vulcănescu). Unele afirmații, generate de afecte mai mult decât de documente, nu scot problema din impas; astfel după Mircea Eliade, *cultul „zalmoxian" a fost influențat de celți, iar după Ion Horațiu Crișan, dimpotrivă, acest cult al lui **Z.** i-a influențat pe celți (ceea ce pare ciudat pentru o etnie acoperind mari teritorii, din Iberia până în Irlanda, din Gallia până în Asia Mică, și având una dintre cele mai unitare și singulare doctrine religioase din lumea antică europeană). Contradicția între opiniile moderne se efectuează de obicei în perechi de ipoteze: zeu sau erou civilizator, zeu htonic sau zeu ceresc. Trecând peste opinia lui E. R. Dodds („Adevăratul Zalmoxis era un daimon, poate un șaman, considerat erou din trecutul îndepărtat" – *The Greeks and the Irrational*, California Press, 1951) și a altora, după care **Z.** ar fi fost un șaman arhetipal, trebuie respinsă și ipoteza despre un zeu htonic (de altfel, izvorîtă din informația dată de Herodot, dar rău citită, asupra peșterii de retragere (ἀνδρεῶν — sală de adunare a bărbaților);

retragerea lui **Z.** într-o *peşteră, o locuinţă artificială subterană sau într-un sanctuar ascuns privirilor comune este un act iniţiatic şi nu o coborîre ciclică sub pămînt, în raport cu *moartea şi renaşterea vegetaţiei, ca în categoria miturilor osiriace sau dionysiace, căci **Z.** intră în peşteră o singură dată şi rămâne absent 3 sau 4 ani; dacă se admite caracterul de *mistere iniţiatice în aceste invitaţii zamolxiene colocviale, peştera (sau palatul subteran) trebuia să aibă ieşiri secrete. Iar convorbirile erau *ritualuri iniţiatice, cum se deduce din comentariile lui Hellanikos şi ale lui Iulian Apostatul. Încă Vasile Pârvan afirmase structura de zeu celest a lui **Z.**, într-o argumentare logică fără cusur (susţinută ulterior şi de Mircea Eliade): sacrificarea, o dată la 4 ani (M. Eliade) sau la 5 ani (H. Daicoviciu), a solului trimis la zeu se producea nu pe pămînt, ci *in aer*, ipoteză argumentată perfect de Vasile Pârvan şi reluată de Mircea Eliade; în plus, e preţios raţionamentul lui M. Eliade asupra faptului semnificativ că „sanctuarele dacice de la Sarmizegetusa şi Costeşti nu aveau acoperiş şi că marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa era dominat de un simbolism celest"(*De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970; trad. rom., Bucureşti, 1980, p. 68). Partizanii htonicităţii zeului (I. I. Russu, Gr. G. Tocilescu, W.K.C. Guthrie ş.a.) recurg la identificări superficiale (de ex. cu Dionysos) şi îndeosebi la etimologie (citând divinităţi într-adevăr htonice – Zemelo, Semele, Zjameluks — alt căror nume sunt foarte vag consonante cu numele zeului dacic), care este una dintre cele mai inconsistente soluţii. Din reperele mai sigure se poate totuşi stabili, în linii mari, doctrina zamolxiană, în următoarele principii: nemurirea ca atare (Herodot), sau numai imortalitatea sufletului (aici neexistând *credinţa în *metempsihoză, ca la celţi, „întoarcerea morţilor", după argumentul lui M. Eliade, neînsemnând reîncarnarea); vindecarea prin corelaţia suflet-trup, ceea ce indică ideea omului integral (Platon); *ascetismul – urmărind să nu folosească nimic „viu" în hrană, care pare să se fi bazat pe produse: lapte, brânză, miere etc. (după Strabon, un vegetarianism pitagoreic, şi nu influenţa *orfismului – cum interpretează corect Stelian Stoica textul platonician *Charmides*, observând că „trupul nu mai e stigmatizat ca purtător al răului", în spiritul integralismului hipocratic, aşa încât „Formula zamolxiană nu se identifica nicidecum în cuprinsul doctrinei orfice, clădită pe ideea unui «păcat originar»", absentă la daci – *Viaţa morală a daco-geţilor*, Bucureşti, 1984, p. 21–22); predicarea curajului, cel puţin în casta **ktistai*, ai cărei membri erau „eliberaţi de orice teamă" (Strabon, *Geografia*, VII, *3,* 3); cunoaşterea astrelor (Iordanes); morala dreptăţii şi a cinstei (Herodot), solul trimis la Zamolxis, după ocultaţia lui, nefiind „primit" decât dacă este cel mai bun din generaţia sa; caracterul de mistere iniţiatice, dar şi de preferinţă „intelectuală", al admiterii în tagma iniţiaţilor (Herodot). Se impune o revizuire a tradiţiei interpretărilor, pentru a reconstitui profilul celui care a impus sau în numele căruia s-a impus această doctrină. Din reperele antice existente se poate trasa un contur al personalităţii lui **Z.** – care, ca *daimon getic*, avea raport cu un sistem de mistere iniţiatice, incluzând nu numai *magia psihomedicală (Platon), ci şi mitul unităţii spirit-trup, adică divinitate-omenire, confirmat de trimiterea rituală a solului în cer, ca şi mitul unităţii astrale, confirmat de *calendarul specific al dacilor, ca şi absenţa totală a thanatofobiei (explicabilă, aşa cum citeşte justificat M. Eliade textul lui Herodot, prin conştiinţa dacilor că, iniţiaţi întru **Z.**, ei *ajung nemuritori* cu adevărat) precizează caracterul de *zeu ceresc* cu desăvârşire original în *panteonul lumii antice a lui *Zamolxis*. Unii istorici afirmă că reforma religioasă a lui *Deceneu a desfiinţat cultul zamolxian: „În vremea lui Burebista şi a lui Decebal, se pare că Zalmoxis nu mai era adorat ca zeitate supremă" (N. Gostar şi V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iaşi, 1984, p. 72). Dispariţia din memoria timpului local a lui **Z.** pledează pentru calitatea sa de zeu; dacă ar fi fost erou civilizator, memoria generaţiilor din Dacia l-ar fi conservat, cum se conservă la toate popoarele lumii, uneori după milenii, eroii binefăcători; că zeu, **Z.** avea un cult iniţiatic şi probabil inaccesibil maselor, de aceea nici durabil; faptul că generoasa *interpretatio romana* nu l-a absorbit nu se explică altfel decât că reforma lui Deceneu, petrecută mult înaintea cuceririi Daciei, îi desfiinţase total cultul, iar aceste lucruri le-ar fi elucidat numai cartea *De bello dacico* a împăratului Traian şi cartea medicului său, ambele pierdute. Totuşi, din reperele sărace existente, poate fi operată o datare a cultului zamolxian. Datele din dialogul *Charmides* al lui Platon au permis reconstituirea cronologică a momentului şi locului întâlnirii lui Socrate (cel care vorbeşte în dialogul platonician) cu „unul dintre medicii traci ai lui Zalmoxis": între anii 432–429 î.e.n., la Potideia, o colonie corintiană din Thracia, deci în perioada Războiului peloponeziac; iar atunci interlocutorul lui Socrate precizase: „Zalmoxis, care este regele nostru, dovedeşte, ca zeu ce este". Prin urmare, momentul se include în perioada dintre anul 514 î.e.n., anul iniţierii campaniei lui Darius („primul popor pe care l-a supus Darius au fost geţii" – Herodot) şi anul 339 î.e.n., când scitul Ateas migrează spre Dobrogea – răstimp în care Dacia este sub „vălul tăcerii" (cf. Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 59). Se prea poate ca tocmai în această perioadă să se fi format cultul zamolxian, fie că **Z.** era monarh zeificat, fie că, zeu naţional, era considerat şi rege al poporului ocrotit. Tot în sec. V î.e.n. începe să fie citat numele *Zamolxis / Zalmoxis* în sursele istorice

grecești; după altă ipoteză (Stelian Stoica, *op. cit.*, p. 39–40), bazată pe părerea lui Herodot că **Z.** ar fi trăit cu mulți ani înainte de Pythagoras, ca și pe descoperirile arheologice din cultura hallstattiană timpurie și medie, de tipul Basarabi, de pe teritoriul Daciei, rădăcinile cultului lui Zamolxis ar fi încolțit între sec. IX–VII î.e.n., când teritoriul dacic era invadat succesiv de numeroase triburi, îndeosebi cimeriene și scite. Din râvna de a reconstitui acest cult zamolxism, s-a căutat descoperirea unor elemente de continuitate în folclorul românesc. Ele pot într-adevăr să nu fie absente, dar nu se cuvin căutate în ritualuri sau tradiții (**Moșii* – Romulus Vulcănescu; **Caloianul* – Alexandru Popescu); Mircea Eliade afirmă: „Dar ar fi zadarnic să căutăm eventualele urme ale lui Zalmoxis în folclorul românesc, pentru că acest cult nu era de structură specific rurală, și mai ales pentru că se preta, mai mult decât oricare alte divinități păgâne, la o creștinare aproape totală" (*op. cit.*, p. 81); dacă a doua ipoteză este plauzibilă, prima e discutabilă, întrucât folclorul, deși produs rural reflectând în special viața pastoral-agrară și cinegetică, totuși încorporează ecouri, în accesoriile de cadru, pe care le prelucrează în viziune specifică, însă nu până acolo încât să anuleze nota exotică a elementului încorporat. Nu poate fi vorba însă decât de o continuitate discretă, cu alterarea firului inițial prin dubla lucrare a amplului *sincretism provocat succesiv de invazii și a suprapunerii puternice a *creștinismului. Desigur, formarea mitului lui **Z.** și reelaborarea lui teologică constituie rezultatul unui proces amplu și lung de sincretism, în care se vor fi absorbit atât amintirea unui sacerdot-profet inițial, cu acte de erou civilizator, cât mai ales tradiția unei divinități locale regente de o structură mitică simbolic-abstractă. Dacă **Z.** ar fi fost (în religia astrală a dacilor) un zeu htonic și nu unul celest, dominând cerul și pământul, dacii nu i-ar fi situat reședința în piscul muntelui **Kogaionon* – știindu-se din *mitologia generală că piscurile sunt asociate totdeauna cu zeii cerești – și mai ales nu ar fi preferat, în ritualul funerar, incinerarea (→ *funeralii)*, al cărei fum urcă la cer fosta ființă umană, ci și-ar fi înhumat morții; iar cu atât mai mult, nu ar fi existat tradiția solilor către **Z.** care, aruncați în sus ca să cadă pe suliți, se credea că vor ajunge la cer, la zeul lor, nu ca umbre sau suflete, ci corporal. Iar din mitul intrării în peșteră nu rezultă decât retragerea dintre oameni a lui **Z.**, nu moartea sau înhumarea. Dacă **Z.** ar fi fost un zeu htonic al vegetației, dimpotrivă, mitul său ar fi fost de tip osiriac (→ *Osiris)*, al morții și învierii periodice, dar întoarcerea lui după un termen scurt nu este învierea din morți, ci a doua venire.

§ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926; ed. nouă, București, 1982; I. I. Russu, *Religia Geto-Dacilor, Zei, credințe, practici religioase* (în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, V. Cluj, 1947, p. 61–137); Jean Coman, *Zalmoxis. Un grand problème gète* (în *Zalmoxis, Revue des études religieuses*, II, București 1939, p. 79–110); Alexandru Busuioceanu, *Zamolxis sau Mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, București, 1985

Zaramama Zeiță incasă a porumbului (→ *mitologiile civilizațiilor precolumbiene)*, locuind în taină printre semănături, spre a fi oricând promptă ca ocrotitoare a recoltelor de porumb; ca să-i întrețină bunăvoința, incașii îi sacrificau, pe brazde, sânge și mărunțaie de lama (→ *sacrificiu)*.

Zarathustra (iran. *Zarathushtra* < zend *ushtra* – *cămilă;* pers. modern: *Zardusht;* grec Ζωροάστρης; *Zoroastru*) *Profet coordonator al *religiei din Iranul arhaic și zeu din **mitologia iraniană* sau, după unele izvoare, personaj istoric zeificat care a propovăduit o doctrină apropiată de vechiul dualism persan, devenită religie autonomă (→ *zoroastrism)* și a instituit casta sacerdotală specifică a magilor inițiați (→ *sacerdot)*. Sursele grecești, deși abundente, sunt incerte, vehiculând o anecdotică pseudomitică ce confundă și datele controlabile. **Z.** e amintit de Herodot (*Istorii*, I, 131 și urm.), *Platon (*Alcibiade*,I) care-l numește *fiul lui Oromazdes*, *Plutarh (*Despre Isis și Osiris*, 46) care îl consideră *mag și fondator al întregului sistem de știință practicată de magi, iar altă dată (*Viața lui Numa, 4)* îl compară cu Lykurgos și cu *Numa Pompilius; Dio Chrisostom declară că nici *Homer, nici *Hesiod n-au cântat carul și caii lui *Zeus cu atâta vrednicie cu câtă povestesc perșii că Zoroastres, iubind înțelepciunea și dreptatea, a plecat el însuși dintre oameni și a trăit în singurătate pe un munte, muntele fiind distrus apoi de foc, dar Zoroastres scăpând nevătămat și vorbind mulțimii. Sursa principală despre **Z.** este însă **Avesta,* care îi recompune și biografia: **Z.** s-a născut în vechea țară a zeilor, Airyanem Vaejo, de pe fluviul Daitya (*Yasna*, IX, 17), deși alte capitole din *Avesta (Vendidad* și *Bundahishn)* dau alte localizări; a avut apoi vedenii angelice și a conversat cu zeul *Ahura-Mazda, convertind după aceea pe regele Vishtaspa (în timpul domniei căruia e de altfel pomenit prima dată în texte), care devine discipolul și protectorul noii religii (soția regelui, Hutaosa, având un mare rol în răspândirea doctrinară a acesteia). După cronicile persane scrise în pahlavi, **Z.** a trăit cu 258 ani înainte de *Iskandar* (Alexandru cel Mare), deci în sec. VII–VI î.e.n. (după *Avesta,* sec. XII–X î.e.n.). **Z.** a avut și o soție: Hvovi, fiica dregătorului Frashaoshtra de la curtea lui Vishtaspa, și copii. *Avesta* nu amintește însă nimic de moartea lui, menționată abia de Firdowsi în *Shakh-nameh*, după care **Z.** ar fi fost ucis lângă *altar de invadatorii turanici. Obiectiv, personalitatea lui **Z.** are două etape avestice: în textele timpurii (atribuite lui) este un profet cu existență umană; textele târzii i se

adresează ca unei divinități miraculoase a cărei sămânță se va reîncarna în perioada ultimului conflict escatologic dintre bine și rău, în mântuitorul *Saoshyant. Unii orientaliști (mai ales Darmesteter, în *Les Livres sacrés de l'Orient*, Paris, 1880) au susținut însă că **Z.**, departe de a fi personaj istoric, e un *mit, o divinitate investită cu atribute umane, o întruchipare a zeului arhaic local al furtunii care, prin glasul său (tunetul), alungă *demonii; dar și această interpretare e limitativă (de fapt, în *Avesta* există, independent de **Z.**, duelul între zeul ploii *Tistrya și demonul secetei *Apaosha); *Zoroastrismul*, recompus din religia iraniană primitivă (o inscripție hittită pomenește de zeii perși *Mithra, *Varuna, *Indra și *Nasatya*, probabil divinități arice primordiale, întrucât se regăsesc și în India vedică), a grupat vechii zei și demoni, deveniți *spirite subalterne, bune și rele, în jurul celor două divinități contrare. Ahura-Mazda (principiul binelui) și *Angra-Mainyu (principiul răului) ale unei doctrine riguros dualiste.

§ J. Duchseul, *Zoroastre*, Paris, 1948; W. Henning, *Zoroaster*, Oxford, 1951; J. Varenne, *Zarathushtra et la tradition mazdéenne*, Paris, 1966; M. Molé, *La Légende de Zoroastre selon les textes Pehlevis*, Paris, 1967

zâne Semidivinități feminine, adesea nominalizate atributiv, prezente în mai multe mitologii populare. În **mitologia românească* sunt două categorii morale: bune și rele. ~ *Zânele bune*, preponderente numeric și categorial, sunt fecioare frumoase, zvelte, foarte tinere, năzdrăvane, prielnice omului cinstit și având totdeauna soluțiile esențiale pentru dificultățile ori impasurile inevitabile de care e asaltat eroul arhetipal (de obicei, *Făt-Frumos); se socotește că se nasc din flori și sunt considerate global patroane florale, dar există și o zână a codrilor. Zonal, numărul lor e variabil: fie 3 (surori) sau 12, fie nenumărate; sunt rare, dar posibile, cazurile de *hierogamie: unele **z.** îndrăgostindu-se de Făt-Frumos, erou muritor, dispar și lasă o chemare, iar însoțirea devine cu putință după ce el săvârșește mai multe încercări supraomenești; cazurile inverse se efectuează prin vicleșnia lui Făt-Frumos, care fură veșmintele unei **z.** aflate la scăldat. Totuși, **z.** bune au limite în bunăvoință și uneori pedepsesc îndeosebi pe cel care le calcă un *tabù declarat (de pildă, intrarea neîngăduită pe un teritoriu controlat de **z.**); pedeapsa curentă este orbirea. **Z.** au o regină: *Zâna Zânelor* (sau *Crăiasa Zânelor*); având tinerețe perpetuă, datorită virginității, ea va începe să îmbătrânească numai după ce se va mărita cu un bărbat muritor, și își va pierde totodată și puterile supranaturale; locuiește în Împărăția Zânelor, unde nu moare și nu se naște nimeni, iar puținii oameni care se rătăcesc acolo nu se mai pot întoarce în lumea lor, fiind prefăcuți în animale sau în stane de piatră. În mitologia basmelor, Lazăr Șăineanu observă că „zânele joacă un rol capital", fiind „tinere, îmbrăcate în alb și de o frumusețe orbitoare", de asemenea, „iubitoare de cântece și jocuri", sunt „de diferite categorii și poartă nume diferite, după cum locuiesc în arbori sau ape, pe munți și pe câmpii" (*Basmele române*, București, 1978, p. 643–644); același autor clasifică prototipurile: *fecioara-arbore* (Fata din dafin), *fecioara-pasăre* (Arăpușca), *fecioara-pește* (Zâna Zânelor); **Ileana Cosânzeana* (Frumoasa lumii). Estimativ, **z.** par numeroase în tradiția folclorică; nefiind decât rareori numite, personificările sunt vagi: *Zâna Florilor*, *Zâna Codrilor*, *Zâna Zorilor*. Această primă categorie a fost luată în seamă și de D. Cantemir: „Zâna, cuvânt pe care l-ai putea bănui că provine din numele Dianei. Totuși rareori ei o numesc la singular, ci de cele mai multe ori folosesc pluralul Zânele și spun că sunt niște fete foarte frumoase și revărsând farmecul lor asupra altora" (*Descriptio Moldaviae*, III, 1). ~ *Zânele rele* sunt uneori bătrâne, urâte, uscative, alteori tinere, ispititoare, dar sadice față de oamenii îndrăzneți; adesea sunt confundate cu **Ielele*, însă prin contaminare, căci sunt prezențe structural și atributiv diferite. ~ În Munții Apuseni, moții nu cunosc decât un singur tip de zână rea: *Mamornița*. În stratul arhaic nu exista categoria malefică, iar contaminarea noțională s-a produs întâi pe cale estetică, prin Iele (și ele adesea frumoase, grațioase, neavând adversități obsesive). Remarca lui D. Cantemir a fost reluată și argumentată de Mircea *Eliade: *zâna* provine, cultual și etimologic, din *Diana romană (venerată amplu, cel puțin după cucerirea Daciei); B. P. Hasdeu le considera de origine germanică. Dar există, foarte rar atestat, și masculinul *zân* (citat de Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p. 303). ~ În alte mitologii populare, **z.** diferă în funcție de specificul etnofolcloric local, însă într-o arie analogică apropiată. Tipologia *europeană* (franc. *fée*, germ. *Fee*, engl. *fairy*) aparține îndeosebi basmului fantastic; mai bine individualizată este, la francezi, **Mélusine*, o zână *mutantă. **Mitologia chineză* are mai multe tipuri de **z.**, unele fără o personalitate distinctă altfel decât mai ales prin frumusețe: **Mi Fei*, altele însă distinct individualizate: **Maku*, o zână magiciană longevivă, **Lei Zu*, zâna mătăsurilor. Prezența **z.** indică un rafinament mitologic. ~ În antichitatea europeană, fără a fi considerate ca atare, numeroasele categorii de divinități discrete, feminine, de rang secundar, numite zeițe, sunt însă echivalente cu **z.**: în **mitologia greacă* – tipurile de **Nimfe*, **Dryade*, **Hamadryade* ș.a., iar în **mitologia romană*, de obicei, divinitățile feminine din alaiurile marilor zeițe, având și atribute modeste, ca de ex. *Chloris, zâna florilor. ~ Cele mai multe **z.**, dar nu toate, sunt *mutante, putându-se metamorfoza fie la dorință, fie în

puterea unei vrăji; în schimb, toate **z.** dispun de puteri magice, pierzându-şi integral atributele supranaturale când se îndrăgostesc de oameni.

Zbelsurdos Zeu din mitologia tracică, simbolizând lumina de fulger.

zborul spaţial *Miturile zborului sunt clasificabile în 4 categorii: 1) *Zborul icaric* – forma alegorică a invidiei omului faţă de pasăre, uzând de o tehnică naivă de ascensiune şi sustentaţie, de la structura cea mai simplă (ataşarea pe umerii lui *Icar a unor aripi de pene lipite cu ceară) a zborului ratat, până la formele mai ingenioase: *Etana (călare pe un vultur), şahul persan *Key Kawus (aeropurtat de 4 vulturi înhămaţi la tronul său), *Medeia (în car tras de doi *dragoni), eroi pe cai înaripaţi (*Bellerophontes pe *Pegasos, *Făt-Frumos pe *Calul Năzdrăvan); 2) *Zborul levitaţional*, folosind tehnica spirituală, este sau reflectarea onirică, sau ecoul practicilor *yoga, ascensiunile aeriene (*Simon Magul) făcându-se fără nici un atelaj sau utilaj auxiliar, trupul fiind supus direct unei impulsiuni paranormale; 3) *Zborul mecanic* – probabil ecoul unor vehicule artefacte *(→ car ceresc)* văzute de omul arhaic şi folosite de o civilizaţie de tip insolit, apoi descrise abundent în *mitologia generală: săgeata apollinică a *hyperboreului *Abaris, vehiculul ceresc *Merkaba (cu o descriere amănunţită, deşi superficială, a instalaţiilor) văzut şi folosit de *profetul *Iezechiel (care mărturiseşte şi senzaţia exactă a suprasolicitării acceleraţiei) şi de alte personaje biblice (*Isaia, *Enoh, Ilie), carele vedice din clasa **vimāna* (de ex., **puṣkapa*) şi carele evoluate, unul descris în **Sāmarangāṇasūtradharā*, altul gravat schematic pe lespedea funerară din *piramida de la *Palenque; 4) *Zborul magic* – referitor la obiecte neutre care, supuse unui act de *magie, se deplasează fabulos prin aer: covorul zburător din *O mie şi una de nopţi*, platforma zburătoare din mitul „necunoscutului luminos" al tribului mandingo (Liberia), foişorul zburător din basmele fantastice româneşti, toba unui *şaman; de asemenea, o cale de zbor magic este extazul mistic; ambele procedee sunt reprezentate de miturile ascensiunii fie în cazul regilor-zei neputând atinge pământul ca muritorii, fie în al unor categorii de oameni cu o investitură specială (înţelepţii primordiali din clasa **ṛiṣi*, yoghinii, şamanii, vrăjitorii, misticii).

§ B. Laufer, *The Prehistory of Aviation*, Chicago, 1928; A. M. Hocart, *The Life-giving Myth* (cap. *Flying through the air*), London, 1952

Zburător Figură erotică din **mitologia românească* (greşit confundată uneori cu *Zmeul), închipuită ca un tânăr, frumos şi înfocat bărbat brun care vine în zbor noaptea, intrând pe fereastră sau pe horn la fetele pubere (sau la orice fecioare tinere) şi chinuindu-le cu sărutările şi cu dragostea lui; există credinţa răspândită că el este produsul unei mari iubiri cu obstacole neobişnuite. O bună definiţie dă Dimitrie Cantemir *(Descriptio Moldaviae)*: „Zburătorul este, cred ei, o nălucă, un tânăr foarte frumos, care pătrunde noaptea la fete, dar mai ales la neveste de curând măritate, fără a putea fi văzut de alţii, chiar dacă îl pândesc, şi le spurcă toată noaptea cu iubiri neîngăduite. Am auzit totuşi că unii bărbaţi însuraţi, cărora Titanul le-a plămădit măruntaiele dintr-un lut mai bun, au prins unii zei zburători dintre aceştia, şi, după ce şi-au dat seama că sunt fiinţe corporale, le-au dat pedeapsa meritată". **Z.** are o imensă forţă de seducţie şi abuzează de parteneră adesea peste limita suportabilităţii, omorînd-o. O interesantă explicaţie populară, intuind caracterul oniric al mitului, arată că **Z.** se întrupează din dorul sau din visul de dragoste, anume în formele fizionomice stricte ale omului dorit, erosul însuşi decurgând în somn. De structură evident onirică, *mitul **Z.** e un produs de imaginaţie aproape exclusivă a pubertăţii fecioarelor (căci sunt foarte rare citările folclorice de **Z.** feminin); ca atare, i se poate aplica mai curând metoda psihanaliştilor. Apariţiile de **Z.** pirimorf (văpaie cu cap uman) sunt amintite rar. *Vindecarea de Zburător* se face prin *descântece şi *fumigaţii cu anumite ierburi. *(→ Incubus şi Succubus)*.

Zegiman Zeu alan ocrotitor al grânelor *(→ mitologii caucaziene)*, reluat de oseţi – urmaşii alanilor – ca zeu al recoltelor abundente, dar cu nume schimbat: *Horaldar*; acesta e imaginat, în Osetia, călătorind pe doi tăuraşi – unul alb, altul negru.

zei Suprafiinţe deduse imaginar, ca nişte centri energetici de obicei neperisabili, ai lumii, care creează, conduc şi distrug universul, *viaţa, spaţiul şi *timpul, după bunul lor plac, după propriul lor cod moral, după planurile şi legislaţia pe care şi le elaborează o dată pentru totdeauna ori periodic sau după legi prestabilite funcţionând mai presus de ei. Clasificabili după structură, sex, aspect, rang, putere şi atribute, zeii sunt prezenţi fără excepţie în toate *mitologiile lumii şi constituie cauza şi scopul epic, teologic şi etic, dar mai ales scopul ontologic al oricărui *mit şi al oricărei doctrine religioase. *Ideea de zei* a fost explicată teologic şi profan; interpretarea ei raţionalistă datează din antichitate (China, Hellada), evoluând până la filosofia modernă a *ateismului. *Euhemeros îi socotea eroi şi regi divinizaţi, *Lucretius – născociri ale omului înfricoşat de fenomenele naturii, Jakob *Grimm, Max *Müller – personificări ale corpurilor şi fenomenelor cereşti (soarele, luna, fulgerul), Edward *Tylor, Herbert Spencer şi în genere adepţii şcolii *totemismului – personificări ale sufletelor *strămoşilor; H. Usener îşi explică mai complex clasificarea: zei instantanei, personificând fenomene unicale, apoi **z.** speciali ai fenomenelor delimitate, toţi devenind

nume proprii după uitarea semnificaţiilor atributive; pentru sociologi (Em. *Durkheim), **z.** personifică societatea dominând individul. În acelaşi plan, e de o mare vechime duelul între demonstrarea şi negarea existenţei **z.** sau a lui **Dumnezeu: argumentul cosmologic* – existând efectul (cosmosul) există necesitatea cauzei scopului (partizani: *Platon, Aristotel, **Biblia*, Leibniz; adversari: Democrit, *Epicur, Spinoza) – e inconsistent prin afirmarea finalităţii materiei şi a cauzelor imateriale în apariţia universului material; *argumentul teleologic (→ teleologie)* – armonia naturii considerată ca o mărturie a unui coordonator înţelept (partizani: *Socrate, *Platon, stoicii, Cicero; adversari: Democrit, *Epicur, *Lucretius, Empedokles, Bacon, Spinoza); argumentul se sprijină însă pe eroarea ignorării acţiunii legilor obiective ale naturii; *argumentul ontologic* – susţine că dacă zeul (Dumnezeu) e perfect, el trebuie să existe (partizani: *Augustin, *Anselm de Canterbury, Descartes, Leibniz; adversari: John Locke, Voltaire); nu rezistă analizei nici alte argumente clasice: *gnoseologic, psihologic, moral.* Critica filosofică a argumentelor a susţinut imposibilitatea oricărei baze teoretice a existenţei **z.** (Imm. Kant) sau a presupus că dovezile sunt „tautologie goală" (K. *Marx). ~ *Răspândirea cultului zeilor* Prin victoria unui trib asupra altora, **z.** tribali devin **z.** naţionali, iar dezvoltarea civilizaţiilor antice a amplificat *panteonul etnic (prin **z.** atributivi sau, în *teologia *monoteismului, prin atribute ale aceluiaşi zeu). Fiecare panteon antic, unde scrierea a vehiculat miturile mai mult timp, independent de împrumuturi şi influenţe, s-a constituit în forme specifice proprii; pe de altă parte, aceeaşi condiţie a determinat şi o fluctuaţie internă mai intensă, repercutată îndeosebi asupra biografiei divinităţilor şi însuşirilor lor atributive. În *Egipt*, circulând de la un oraş la altul până la unificarea ţării, **z.** îşi păstrează numele, dar îşi schimbă atributele uneori în zeci de forme, chiar contrare. În *India*, nici numele, nici atributele nu sunt prea fluctuante, dar numeroase divinităţi îşi schimbă rangurile de la o epocă la alta. În *Mesopotamia* şi în *America precolumbiană*, popoarele îşi moştenesc **z.** cu atribute şi reprezentări figurative aproape neschimbate, înlocuindu-le adesea doar numele. În *China*, fluctuaţiile onomastice există, fără a fi esenţiale, în schimb personalitatea divină a fiecărui zeu se complică prin timp, tinzând tot mai mult spre fabulos. În *Grecia* numele şi atributele rămân fixe aşa cum au fost consemnate de *Homer şi *Hesiod, însă timpul adaugă variante biografice, uneori cele noi excluzând pe cele vechi, alteori contopindu-se cu ele; iar **z.** împrumutaţi sunt identificaţi (adică „traduşi") printr-o adaptare foarte elastică (la fel ca şi la *romani*). Există însă şi mitologii închise, cu o penetraţie minimă din afară: de exemplu **mitologia japoneză*. Numărul unui panteon creşte în raport cu civilizaţia: panteonul popoarelor precolumbiene din bazinul mexican conţine 2 000 de divinităţi; cel vedic (India) – 3 399; în China imperială, după ce se înmulţiseră peste măsură, au existat liste oficiale ţinute riguros la curent, prin care statul vechilor dinastii recunoştea maximum 600 de zei; M. T. *Varro susţinea că romanii aveau 30 000 de zei şi zeiţe; în panteonul japonez sunt peste 8 000 000 de zeităţi, chiar dacă nu toate au nume. • Clasificare atributivă Numeroasele tipuri de clasificare aflate în circulaţie suferă de eclectism al criteriilor. După atributele lor, divinităţile trebuie deosebite în 4 mari categorii (fireşte, uneori interferente sau cu subdiviziuni): 1) *Zei supremi* Totdeauna în centrul miturilor cosmogonice şi antropogonice, *z.s.* de obicei preced universul, pe care adesea ei îl şi creează, fiind primordiali, deci cauzali şi (cu rare excepţii) eterni; ei îşi asumă de asemenea dirijarea, controlul şi corectarea (prin distrugere şi re-creare) lumii. Socotiţi stăpâni autocraţi ai universului, creatorii lui direcţi cu tot ce este în el (în primul rând *viaţa), au drept de viaţă şi de *moarte asupra a tot ce există, ei fiind şi ultima instanţă de judecată universală; deşi (în multe religii) au oponenţi primejdioşi, nu sunt egalaţi niciodată de aceştia. Sunt însă şi *z.s.* necreatori: *Shang Di (China); iar creatorii sunt fie activi în permanenţă, fie retraşi (de tipul **deus otiosus*). În unele mitologii au mare importanţă cultuală *zeiţele teogonice materne* – mame primordiale născând, *ex nihilo* sau de la zeul suprem primordial, pe ceilalţi zei; asemenea zeiţe (numite de romani *Magna Deum Mater*) sunt *Kybele (Phrygia), *Nammu (Sumer), *Aditi (India), *Atargatis (Siria), *Athirat (Ugarit), *Rhea (Grecia), *Ilmatar (Finlanda). Zeii *creatori ai universului*: *Ré sau *Atum (Egipt), *Viṣṇu, *Brahmā (India), *Anu, *Enlil, apoi *Marduk (Mesopotamia), *Elohim, *Yahweh (evrei), *Ahura-Mazda (Iran), dualitatea nahuatlă *Ometeotl (Mexic), *Zeus (Grecia), *Odhinn (scandinavi), *Tane (maori), *Amma (Sudan); mulţi dintre creatorii universali se consideră şi *creatori ai omului*; totuşi unele mitologii vencrează atributul antropogonic în personificări separate: *Aruru (Akkad), *Nü Wa (China), *Quetzalcòatl (azteci). Zeii retraşi (sau „leneşi" din categoriile *otiosus* sau *absconditus*) sunt creatorii supremi care au abandonat universul creat. 2) *Zeii luciferici* Sunt de rang aproape egal cu zeii supremi şi aproape de aceeaşi forţă, destinaţi menţinerii echilibrului cosmic între bine şi rău, lumină şi întuneric etc. Multe mituri sugerează inteligenţa efervescentă şi neincatenabilă a *z.l.* (sau demonici), de unde şi spiritul lor insurgent (cele mai multe religii condamnând această răzvrătire, fiindcă ea simbolizează emanciparea cunoaşterii). În religiile dualiste, întunecatul zeu demonic este un revers

(*Ahriman) față de aversul luminos (*Ormuzd) care singur nu ar putea fi conceput, în virtutea necesității echilibrului cosmic. Puterea nelimitată a zeilor supremi asupra universului e adesea limitată asupra *z.l.*, iar finalurile de apoteoză a luptei zeului binelui sunt revizuirile morale ale teologiei mitologice. Există 2 categorii luciferice: a) *zeii răzvrătiți* (în mitologiile religiilor monoteiste – *demoni sau *îngeri damnați), care vor să uzurpe tronul divinității supreme sau se aliază cu oamenii, cărora le destăinuie secretele universului; ei reprezintă rațiunea cosmică nonconformistă, patima cunoașterii, știința universală, ispitind pe oameni spre aceste teritorii *tabù (*Șarpele biblic); tot ei inițiază sau poartă *războaiele cerești (*Titanomahia ș.a.); ei se numesc: *Seth (Egipt), *Angra–Mainyu (Iran), *Lucifer, Satanael (*Biblia* canonică), *Azazel (apocrifele biblice), Vritra (India), *Malik-Taus (devenit în cele din urmă zeul suprem al kurzilor), *Loki (scandinavi); b) *zeii infernali*, deși patronează răul și moartea, nu mai sunt (sau nu au fost niciodată) insurgenți, dar sunt stăpâni absoluți ai *Infernului, unde nici zeul suprem nu are drept de imixtiune: *Ereshkigal (Sumer), *Vāsuki (India), *Hades (Grecia), *Xibalbay (Yucatan). 3) *Zei ai forțelor obiective* Sunt divinități fenomenologice, personificând forțele abstracte (*timpul, forța vitală, destinul, moartea) sau concrete (lumina, întunericul, *cerul, *pământul, *aerul, *apa, *focul viu și focul solar); în teologia *brahmanismului există și cazul unic de personificare a iluziei: *Māyā. ~ *Timpul*: *Ananta (absența timpului), *Zurvan Akarana (timpul inert), *Heh (infinitul), *Ao (eternitatea), *Kronos (timpul numenal), *Kāla (timpul cognoscibil), *Norne (cele 3 timpuri umane), *Vertumnus (succesiunea anotimpurilor). *Forța vitală*: *yin și *yang, *Hnum, *Attys, *Dumuzi, *Tammuz, *Adonis, *Baldr, *Xipe Totec – simbolizând geneza sau regenerarea naturii, sau *Hygieia – sănătatea, *Idunn – tinerețea veșnică, *Shou Lao – longevitatea. *Destinul*: *Tyhe, cele 3 *Moire, *Nortia, *Fatum, *Manath, *Camaxtli, *Itzpapalotl, *Ursitoare. *Moartea*: zei hotărînd moartea – *Osiris, *Yama, *Mrityu, *Nergal, *Yan Luo, *Ahpuch, *Mictlantecuhtli, *Thanatos, *Hel, *Walumbe; și zei funerari – *Anubis. *Lumina*: *Arjuna, *Hemere, *Apollon, *Matuta, *Heimdallr, îngerul *Uriel, *Pratyūșa, *Swayxtix. *Întunericul*: *Erebos, *Baau, *Nyx, *Hödhr, *Gaunab. *Cerul*: *Dyaus Pitar, *An, *Tian-shen, *Rangi, *Uranos, *Caelus, *Jumala, *Hila, *Nana-Buluku, *Unkulunkulu. *Pământul*: *Ki, *Geb, *Gaia, *Tellus, *Tlazolteotl, *Zemelo, *Hertha, *Pinga, *Maan Emö, *Itügan, *Asase Yaa, *Nanabozho, *Luminuut. *Aerul*: *Enlil, *Shu. *Apa*: *Nun, *Tiamat și *Apsu, *Apa, *Apam-napat, *Varuna, *Yu Qiang, *Pontos, *Tangaroa, *Chalchiuhtlicue, *Atlaua, *Ahto, *Hönir, *Tinirau, *Numma Moyok, *Gamogamo. *Focul*: *Agni, *Athar, *Hin, *Zhu Rong, *Hestia, *Vesta, *Huehueteotl, *Dajbog, *Gibil, *Mahuike, *Olofaet, *Xiuhtecuhtli. *Focul vulcanic*: *Kishar, *Vādāvagni, *Loki, *Vulcanus, *Pele. *Focul solar*: *Shamash, *Ré, *Mithra, *Tezcatlipoca, *Amaterasu, *Yang Di, *Helios, *Hors, *Shapash, *Tiki, *Arew, *Panu, *Upulero, *Oruna, *Sol, *Lebe. *Iluzia*: Māyā. 4) *Zei protectori* Sunt cei mai numeroși, ei protejând *elementele concrete ale naturii, fenomenele periodice, fenomenele oculte, evenimentele cu caracter de repetiție, grupurile umane (popoare, triburi, clanuri, familii, caste, tagme, profesiuni) și indivizii de ranguri deosebite (monarhi, *sacerdoți), de asemenea, îndeletnicirile, calamitățile, stările psihofizice, sentimentele, stările sociale ș.a. ~ a) Lumea naturală: *albinele* (*Ah Mucencab, *Meriem, *Paneyangan, *Melissa, *Anigal), *animalele* (*Sumugan, *Pukimna, *Diana, *Afsati, *Dali), *anotimpurile* (*Vertumnus), *apa potabilă* (*Kebhut), *aurul* (*Gullveig), *bălegarul* (*Sterculus), *bolile* (*Sehmet), *caii* (*Mawang, *Rhiannon, *Epona, *Avseni), *cartoful* (*Axomama), *ceața* (*Utu), *chinina* (*Quinumama), *ciupercile halucinogene* (*Teonanacatl), *ciuma* (*Kaumpuli, *Namtar), *curcubeul* (*Iris, *Bifröst, *Kunmanggur), *cutremurele* (*Tatsu, Tepeyollotli, *Vulcanus, *Orisha Oko, *Musisi), *deșertul* (*Azazel, *Nehbet), *dimineața* (*Eos, *Aruna, *Ostara), *disciplina universului* (*Eunomia), *dragonii* (*Long Wang), *durerile de dinți* (*Sfântul Antipa), *echilibrul universal* (*Harmonia), *eclipsele* (*Rahu), *fecunditatea* (*Kneph, *Ninhursag, *Cernunnos, *Inuus, *Shible), *fierul* (*Gu), *florile* (*Flora, *Xochiquetzal), *foametea* (*Fames, *Nagabonyi), *frigurile* (*Febris), *fructele* (*Hainuwele, *Karpos, *Pomona), *fulgerul, tunetul, trăsnetul* (*Adad, *Thorr, *Lei Gong, *Gebeleizis, *Caculha, *Perun, *Perkunas, *Taranis, *Zeus, *Iupiter, *Tawhaki, *Pariakaka, *Sântilie), *germinația* (*Persephone, *Proserpina), *gerul* (*Ymir, *Moroz), *gestația și lehuzia* (*Thoeris), *gândirea* (*Metis), *grânele* (*Nepri, *Renenutet, *Zegiman), *hazardul* (*Dvāpara, *Tyhe), *hrana* (*Tonacacihuatl, *Rongo, *Ukemochi), *iarna* (*Thrym), *incendiile* (*Foca), *inul* (*Vaižgantas), *izvoarele* (*Feronia, *Potrimps), *lăcustele* (*Bazha), *longevitatea* (*Shou Lao), *luna* (*Sin, *Nannar, *Bast, *Honsu, *Candra, *Yam, *Terah, *Heng Wo, *Tsukiyomi, *Selene, *Luna, *Tanith, *Hina), *lupii* (*Tutyr, *Sânpetru), *marea* (*Yu Qiang, *Poseidon și *Amphitrite, *Njördhr, *Aegir, *Llyr, *Nereus, *Yam, *Nuada *Necht, *Tangaroa), *măgarii* (*Epona), *mișcarea* (*Xolotl), *mirosurile pestilențiale* (*Mephitis), *munții* (*Himavan, *Oke, *Oreades, *Tepeyollotli), *nașterea* (*Màmet, *Meskhenet, *Eileithyia), *nenorocirile* (*Nirriti, *Xi Wang-

mu), *norii* (*Nephele, *Mixcoatl), *norocul* (*Dai Feng), *orezul* (*Saning Sari), *peștii* (*Akkruva, *Sedna), *pădurile* (*Aranyāni, *Silvanus, *Hesus, *Wydarr, *Liešii, *Walleechu, *Sif, *Tapio, *Muma-Pădurii), *pietrele* (*Kammo), *ploaia* (*Parjanya, *Tistrya, *Tlaloc, *Cocijo, *Xtoh), *porumbul* (*Chicomecoatl, *Xilonen, *Xquanil, *Yum Kaax, *Cinteotl), *sarea* (*Huixtocihuatl), *somnul* (*Hypnos, *Busyasta, *Untamo, *Sopor), *sângele și seva* (*Ogivu, *Wallallo), *seceta* (*Shambara, *Vrișākapi, *Mot, *Apaosha), *șoarecii* (*Ninkilim), *turmele și cirezile* (*Pan, *Faustitas, *Bubona, *Lahar, *Băubis, *Lupercus, *Pales, *Shakkan, *Veles, *Hillervo), *vegetația* (*Attys, *Anahita, *Telepinu, *Pelervoinen, *Xipe Totec, *Adonis, *Koleada), *viitorul* (*Miroku), *viermii de mătase* (*Inari, *Lei Zu), *visele* (*Morpheus, *Oniros), *vântul, furtuna* (*Eragal, *Teshub, *Vāyu, *Feng Bo, *Huracan, *Ehecatl, *Astraios, *Tawhiri, *Stribog, *Vântoasele), *zăpezile* (*Niobe, *Rind).~ b) L u m e a u m a n ă: *adevărul* (*Sunja), *agricultura* (*Mot, *Ashnan, *Telepinu, *Attys, *Demeter, *Ceres, *Dadja, *Sita, *Maris, *Nestis, *Sämpsä Pellervoinen, *Nomkubulwana), *alăptarea* (*Rumia), *artele* (*Apollon, *Muzele, *Ogmios, *Lug), *astronomia* (*Urania), *banii* (*Aesculnus, *Damballah-Vèdo), *benzina* (*Ogivu), *beția* (*Soma, *Haoma, *Dionysos, *Bacchus, *Mayahuel), *bogății* (*Kubera, *Ploutos, *Cai Shen), *bucătăria* (*Zhao Chong), *bocetele* (*Jlià, *Karna), *bucuria* (*Xi Shen, *Libentia, *Laetitia), *buna cuviință* (*Snotr), *buna înțelegere* (*Concordia), *bunăvoința* (*Anumati), *caravanele* (*Aziz), *călătorii* (*Abeona, *Adeona, *Jizô-Bosatsu, *Sânicoară), *casa* (*Bes, *Vāstoșpati, *Domovoi, *Tigyama, *Korka-Murt), *cărămizile* (*Kabta, *Kulla), *căsătoria* (*Hymenaios, *Hulda), *cerșetorii* (*Lou-zu), *cizmarii* (*Sun Ping), *cifrele* (*Numeria), *credința* (*Śraddhā), *comerțul* (*Hermes, *Mercurius, *Yacatecuhtli, *Aye Shaluga), *copiii* (*Cunina, *Umai), *crima* (*Ate), *cuptoarele* (*Fornax), *cuvântul* (*Viraj, *Vāć, *Aius Loquens), *dansul* (*Huitaca, *Uzume, *Terpsichore, *Laka), *dragostea* (*Çrī, *Kāma, *Kadesh, *Aphrodite, *Venus, *Eros, *Myo-o, *Freyja), *desfrâul erotic* (*Devi, *Belphegor, *Priapos, *Kadesh, *Astkhik, *Zburător), *drumurile* (*Dosojin), *dezmățul* (*Licentia), *evlavia* (*Sraosha, *Ila), *farmacopeea* (*Patecatl, *Shen Nong), *făgăduința* (*Warr), *fântânile* (*Ennugi, *Fons), *fidelitatea* (*Nanna), *fierarii* (*Dabatopeios, *Amatsumara, *Mgar-ba-nag-po, *Hephaistos, *Kurdalagon), *forța* (*Kratos, *Magni), *forța musculară* (*Herakles, *Carna), *forța falică* (*Min, *Priapos, *Phalos, *Itzamna), *frica* (*Nehbet, *Bhaia, *Pavor, *Paventia), *frizerii* (*Lou-zu), *fumatul* (*Pâca), *funcționarii* (*Lu Xing), *gândirea* (*Metis), *ghicitul* (*Fa, Ifa), *grija* (*Cura), *hotarele* (*Terminus), *hoții* (*Mercurius, *Furina, *Laverna), *inteligența* (*Çukra, *Viraj, *Athena, *Mimir, *Kvasir, *Minerva, *Nudimmud, *Borebore), *intrigile* (*Chiyou, *Legba), *invidia* (*Livor), *ironia* (*Bes, *Momos), *ispășirea* (*Lua Mater), *ispita* (*Peitho), *istoria* (*Clio, *Saga), *înduplecarea* (*Suada), *înecații* (*Ran, *Rusalka), *jocurile* (*Macuilxochitl), *jurămintele* (*Fidius, *Semo Sancus, *Týr), *justiția* (*Shamash, *Maat, *Dike, *Themis, *Astraia, *Iustitia, *Forseti), *latrinele* (*Qi-gu, Ru-Koro), *liniștea* (*Harpokrates), *literatura* (*Seshat, *Calliope, *Wen Chang dadi, *Nidaba, *Sarasvatī), *loialitatea* (*Fides), *magia* (*Kamrushepa, *Selket, *Hekate, *Bendis, *Puarata), *maternitatea, procreația* (*Isis, *Ishtar, *Astarte, *Hera, *Frigg), *mătăsurile* (*Lei Zu), *măturatul* (*Deverra), *medicina* (*Ninazu, *Imhotep, *Shen Nong, *Rafael, *Dhanvantari, *Asklepios, *Aesculapius, *Paian, *Sukune Bikona, *Dian Cecht, *Iytlilton, *Belenus, *Gula), *memoria* (*Mnemosyne), *meșteșugurile* (*Kothar, Tvāștar), *metalurgia* (*Sindri, *Hephaistos, *Vulcanus, *Ilmarinen, *Goibniu), *mila* (*Guan Yin, *Clementia, *Kwannon, *Löfn), *mânia și furia* (*Aeshma, *Sehmet, *Ate, *Kālī), *modestia* (*Pudicitia), *mormintele* (*Sokaris, *Anubis, *Libitina, *Dhu Sharah), *muzica* (*Ihi, *Mert, *Terpsichore, *Polyhymnia), *navigația* (*Melqart, *Njördhr, *Rata, *Bardoayts), *neamul, rudenia* (*Rod, *Moși, *Sippia), *necesitatea* (*Ananke), *nerușinarea* (*Cotytto), *odihna* (*Pausus), *opinia publică* (*Ossa), *oracolele* (*Apollon, *Nanshe, *Imix Che), *orfanii* (*Orbona), *orgoliul* (*Hybris), *pacea* (*Eirene, *Pax), *parfumurile* (*Nefertum), *pescarii* (*Glaukos, *Isora, *Sedna), *pictura* (*Nencatacoa), *pâinea* (*Karavai), *plăcerea* (*Rati, Volupia), *plugăritul* (*Balarama), *poezia* (Apollon, *Euterpe, *Erato, *Ahkinxoc, *Bragi, *Brigit, *Kvasir, *Väinämöinen), *potecile* (*Saruta Hiko), *porturile* (*Portumnus), *porțile* (*Ianus), *pragurile* (*Lima, *Limentinus), *prosperitatea* (*Pūșan), *prudența* (*Consus), *războiul* (*Ninurta, *Indra, *Zababa, *Moloh, *Karttikeya, *Assur, *Sabaoth, *Ares, *Athena, *Mars, *Bellona, *Týr, *Morrigan, *Ek Chuah, *Guandi, *Agushaya, *Kibuka, *Kahukura, *Tu, *Aerg, *Makemake, *Kukailimoku, *Sviatovit), *răzbunarea* (*Erinnys, *Nemesis, *Inki, *Ultio, *Adeva, *Kullervo), *recoltele* (*Nisaba, *Saturnus, *Sporîš), *refugiații* (Lucoris), *rugăciunea* (*Peta), *sacrificiile* (*Chalmecatecutli), *satisfacția* (*Hotei), *sărăcia* (*Penia), *scrierea* (*Seshat, *Nabu, *Tenjin, *Kadmos), *secerișul* (*Segesta), *semănăturile* (*Seia), *sobrietatea* (*Shai al-Qaum), *speranța* (*Helpis), *spânzurații* (*Ixtab), *sporul* (*Liber Pater), *stăpânirea de sine* (*Damá), *știința* (*Thot, *Hermes, *Ta-ere, *Coridwen), *tactica militară* (*Athena, *Xiang Nü), *tăcerea* (*Tacita), *tâmplarii* (*Lu Ban), *triumful* (*Vitula), *trândăvia* (*Murcia), *țesătoria* (*Hedihati,

*Arahne, *Neith, *Ixchel, *Mokoši, *Tanabata), *uitarea* (*Lethe), *vatra* (*Hestia, *Vesta, *Ktesios, *Chantico, *Safa, *Lateranus, *Penates, *Maamutu Pământului), *veselia* (*Euphrosyne, *Bes), *viclenia* (*Dolus), *victoria* (*Verethraghna, *Melqart, *Nike, *Victoria), *violența* (*Seth, *Bia, *Ninurta), *viteza* (*Ullr, Macha), *viticultura* (*Dionysos, *Bacchus, *Aguna), *vânătoarea* (*Onuris, *Artemis, *Diana, *Freyr, *Danu, *Abdal, *Dali, *Aerg, *Manahan, Hash-Inau-Uk, *Ajweypshaa, *Dungu, *Age), *vrajba* (*Eris, *Discordia), *zarurile* (*Dvāpara), *zelul* (*Zelos), *zvonurile* (*Fama). 5) *Zei sapienţiali* Deşi în marile religii mitologice atributul sapienţial este deţinut sau de zeul unic – în monoteism (Yahweh), sau de zeii supremi (Marduk, Odhinn, Zeus, Iupiter, *Perun, *Ghmerti), iar în **mitologia vedică* toţi zeii au epitetul comun *Vibudha* (Preaînţelepţii), există totuşi şi personificări speciale de înţelepciune, ca noţiune simbolică generală (*Ganeça, *Sarasvati, Athena, *Hermes Trismégistos, ca şi modelul său egiptean *Thot, *Enki, *Nabu), uneori ca înţelepciune potenţială (*Mimir) sau ca înţelepciune a cunoaşterii integrale (Coridwen). Dintre *z.s.* de rang secundar se detaşează adesea zeii mesianici sau chiar eroii civilizatori. 6) *Zei mesianici* Aceştia sunt totdeauna învăţători sau instructori ai grupurilor umane alese, efectuând această activitate misionară – rareori din însărcinarea zeilor supremi, deseori împotriva voinţei acelora; foarte rar miturile semnalează şi cazurile unor zei supremi care îşi asumă roluri mesianice; dar cei mai mulţi *z.m.* sunt de fapt *eroi civilizatori *(culture heroes)*, miturile înregistrând acţiuni de răspândire a primelor forme de civilizaţie (de pildă agricultura) în societăţile primitive. a) *Mesianicii divini*: *Oannes, Poseidon, *Zarathustra, *Tages, *Zamolxis, *Demeter şi *Triptolemos, *Huangdi, *Yao, Quetzalcòatl/Kukulkan, *Rafael, *Itzamna, *Viracocha, *Kadmos, *Maui. b) *Mesianicii luciferici*: *Semyaza cu cei 200 de *îngeri damnaţi, printre care figura lui *Azazel e dominantă, *Mātarīçvan, *Prometheus, arcaşul *Yi, *Amirani. c) *Mântuitorii*: Mashiah *(*Mesia)*, *Saoshyant, *Isus Christos, *Mahdi. 7) *Zei artizani,* numiţi uneori de mitografi doar *genii, îngeri sau *spirite, sunt îngerii cereşti, multilaterali sau specializaţi, efectuând diverse munci noi pentru zei şi oameni, de la organizarea universului până la armele şi uneltele de uz curent; ei sunt fie divinităţi plurale (*Anunnaki, *Elohim, triada Ninildu, Gushkinbanda, Ninagal), fie mai des artizani individuali: *Kothar, *Tvaştar, *Hephaistos, *Tehnites, *Anangama, *Ilmarinen. 8) *Zei exploratori* şi adesea anonimi, sunt fie avangărzi de probă, trimise de divinitatea supremă pentru verificarea stabilităţii lumii (de pildă după *potopul universal sau după alte catastrofe), fie purtători de cuvânt şi executanţi (ca îngerii care vestesc pieirea *Sodomei), fie crainici escatologici (păsările oraculare *Imix Che, îngerul *Israfel anunţând Judecata de Apoi), fie intermediarii de raport între zei şi oameni (*Mercurius, *Illabrat). • Clasificare structurală – după natură 1) *Zei zoomorfi* – a) zoomorfism natural: mamifere (taurii *Apis şi *Mnevis, vacile *Kamadhenu, *Hathor, *Audhumbla, leoaica *Sehmet, crocodilul *Sobek, *cobra *Uto, *pisica *Bastet, *lupul *Fenrir, *câinele *Anubis, berbecul *Herishef, *maimuţa *Hanuman); păsări (*Garuda, *Phoinix, ca făpturi compozite, sau cele clasificabile: corbul *Kutkhu, vulturul *Ymdugudu, în fine păsările emblematice: *şoimul lui *Horus, ibisul lui *Thot); insecte (*scarabeul, scorpionul zeiţei *Selket, *călugăriţa *Cagn); b) zoomorfism fabulos (adesea polimorf): *dragonii şi *balaurii, câinii monstruoşi (Kerberos/*Cerber, *Gharmr), pasărea cu cap leonin *Anzu sau monştrii indeterminaţi: *Humbaba, *Hydra din Lerna. Dar în mitologiile civilizaţiilor constituite (Egipt, Babilon, China) *zoomorfismul ajunge cu timpul simbolic şi emblematic, originea lui fiind depărtată, în vechile culte totemice. 2) *Zei litomorfi*; provenind din *animism, *litolatria este fie adoraţia pietrelor ca atare, personificate (*Dhu-Sharah, o piatră dreptunghiulară, *Kaaba, un meteorit), fie venerarea zeilor de piatră (*Ullikummi) ori a zeilor ocrotitori ai pietrelor (*Kammo). 3) *Zei dendromorfi*: pentru primitiv, copacul este viu, implicit lemnul (boşimanii cred că lemnul frecat asudă scoţând aburi sau fum şi se supără luând foc), astfel că există zei-copaci (*Walleechu) şi arbori locuiţi de divinităţi (Arborele Dragonului, în China, întruparea unui spirit dual), uneori inseparabile (*Hamadryadele); sunt apoi arborii sacri, consacraţi unor divinităţi: stejarul la celţi, arborele ceresc *Kalpaka în India, împlinind toate dorinţele, arborii vitali (*Pomul vieţii biblic, Huapa avestică), şi, în fine, *pădurile sacralizate (*nemus* la romani, şi ecouri în cultul *codrului* din vechile balade haiduceşti la români). 4) *Zei antropomorfi*; *antropomorfismul este un rezultat stadial, de civilizaţie şi de structură psihică a unui popor: zeii Indiei vedice, ai Iranului zoroastric şi mai ales ai Helladei sunt în cea mai mare parte hiperbole umane, de asemeni zeii scandinavi şi chiar, în ciuda aparenţei, zeii popoarelor Americii precolumbiene, unde de pildă „şarpele cu pene" nu e decât o dublă emblemă; chiar *cultele primitive din epoca noastră îşi antropomorfizează divinităţile, ajungând uneori la situaţii extreme (zeul *Agoué-Taroyo din Haiti e închipuit ca bărbat în uniformă de ofiţer de marină). 5) *Zei abstracţi*; există de fapt numai tendinţe de abstractizare a unor divinităţi, sub influenţa teologiei (*Brahmān, *Zurvan, *Yahweh), dar aceste forme nu se menţin în *credinţa populară, înclinată să-şi construiască modele pe care să şi le

poată închipui în timpul adorației (așa se explică și reluarea periodică a *idolatriei) întrucât omul cu orizont rigid, singurul credincios autentic în definiția schematică a credinței, refuză abstracția; de aici de pildă efortul talmudiștilor medievali de a stabili dimensiunile fizice și trăsăturile chipului lui Yahweh. Din aceleași motive, religiile au căutat forme de imagini vizibile ale zeilor care, în alura lor originară, nu pot fi priviți de om „față către față" *(→ teofanie)*. Pentru babilonieni, imaginile vizibile ale zeilor erau constelațiile, mai ales cele 7 principale din Calea Lactee, ca și semnele *zodiacului (*lumashu* – chip geamăn). India vedică socotea că uneori zeii se încarnează pe pământ luându-și chipuri de regi, eroi, înțelepți sau preoți, urmărind extirparea răului (de exemplu cele 10 reîncarnări ale lui *Vișnu); dar asemenea încarnări sunt totdeauna incomplete (*ançavataraṇa* – întruchipare parțială). Japonezii consideră că numai împăratul *(mikado)* e singura apariție divină vizibilă. O caracteristică a marilor mitologii este abundența de epitete și ipostaze ale divinităților principale, (*Çivá are 1008 epitete, Marduk – 50 de ipostaze - corespunzând celor 50 de nume simbolice); de asemenea, grupul regent: dualitatea nahuatlă *Ometeotl, triadele vedice și brahmanice – *Indra, *Agni, *Rudra sau Brahmă, Vișnu, Çivá, eneada egipteană, cei 7 *Igigi babilonieni, treimea creștină – Tatăl, Fiul, *Sfântul Duh, cei 12 zei romani (după modelul duzinii olimpiene grecești), pe care Ennius i-a condensat într-un distih: *„Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, / Mercurius, Iovi, Neptunus, Volcanus, Apollo".*

§ Giovanni Boccaccio, *De genealogiis deorum* (în *Opera*, X–XI, Bari, 1951; L. Dyer, *The Gods in Greece*, London, 1891; E. Siecke, *Götterattribute und sogenannte Symbole*, Jena, 1909; H. Usener, *Götternamen. Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*, Bonn, 1929; W. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, I–XII, Münster, 1912–1955

Zeița cu șerpi Divinitate feminină (căreia nu i se cunoaște numele) adorată în Creta minoică, probabil mai ales la Knossos, în jurul anului 1500 î.e.n. *Cultul ei, oficiat în aer liber, pe podișuri montane și în *păduri, se bănuiește că simboliza principiul fecundității (de aceea, i se atribuiau ca locuință piscurile de munte, izvoarele, umbra arborilor). Îi erau consacrate tinere preotese, care nu oficiau în sanctuare (cel mult în capele improvizate), ci în curtea palatului din Knossos sau în libertatea naturii. *Sărbătorile închinate zeiței erau însoțite de spectacole populare, printre care alergările de tauri și exercițiile acrobatice pe spinarea acestora. În reprezentările plastice, zeița apare cu câte un *șarpe în fiecare mână sau fără șerpi, alături de animale sălbatice; brațele îi sunt ori înălțate în binecuvântare, ori coborîte; figurinele, semănând între ele ca gestică, statură, chip și veșmânt, ar fi putut înfățișa aceeași zeiță, câteva ipostaze ale ei sau mai multe zeițe surori.

Zelos Zeu arhaic din **mitologia greacă*, personificând zelul, ardoarea. **Z.** era considerat fratele lui **Kratos* și al zeițelor **Bia* și **Nike*.

Zemelo Zeiță *htonică primordială tracică (dar și phrygiană): *Maica Glie*; deși asemănătoare cu *Gaia, a fost preluată de greci cu numele de **Semele*.

Zemes Mate Zeița *pământului în mitologia letonă *(→ mitologie baltică)*.

Žemina (lit. *žẽmė* – pământ) Zeița *pământului, ca personificare directă a Gliei materne, în mitologia lituană *(→ mitologie baltică)*. Citată în izvoare din sec. XVI, **Ž.** este a doua divinitate ca importanță, după zeul suprem **Perkunas*. I se aduceau *sacrificii, așezându-se pâini pe brazde, iar bătrânii sărutau pământul înainte de a se culca seara, rostind *rugăciunea: „Maică Glie, din tine am ieșit, tu mă hrănești, tu mă porți și tu mă vei înmormânta după moarte".

zen (sanscr. *dhyāna* > chinez *chan* > japon. *jen* – concentrare mentală) Doctrină religioasă autonomă (deși numită uneori incorect *sectă), care s-a dezvoltat dintr-un curent al *budismului mahayanist – a cărei structură se întemeiază pe *credința în *iluminarea instantanee*. Doctrina **z.** ar fi fost elaborată de călugărul hindus *Bodhidharma*, stabilit în China, în anul 520; s-a consolidat abia spre sfârșitul dinastiei Tang (sec. X) și a ajuns formă dominantă în budismul chinez mai ales în sec. XII, spre a pătrunde între sec. XVI–XVII masiv în Japonia, de unde s-a răspândit în sec. XX, mai mult însă ca doctrină filosofică profană, în Europa și în S.U.A., influențând gândirea unor filosofi contemporani, îndeosebi de orientare existențialistă, ca și pe psihanaliști. Termenul originar sanscrit *dhyāna* evocă rădăcinile filosofice ale doctrinei **z.**, întrucât indică una dintre etapele tehnicilor **yoga* – a concentrării minții subiectului. Doctrina **z.** afirmă că este o singură realitate, în care se dizolvă deopotrivă subiectul și obiectul, iar în raport cu ea, noțiunile de subiect, obiect, *timp, mișcare, bine și rău sunt relative și convenționale, această realitate unică nefiind altceva, în ultimă analiză, decât conștiința individului. Întrucât scopul final este obținerea iluminării și a stării de libertate, metoda de atingere a scopului urmărește acumularea de merite printr-o pregătire îndelungată, nu înăbușind senzațiile și gândurile, ci tocmai lăsând loc iluminărilor instantanee, adică folosind calea directă. Inițial, doctrina pornise de la ideea întemeietorului ei că *stareu de *Buddha*, adică de iluminat, nu se caută în cărți, ci fiecare trebuie s-o găsească în sinele său: iluminarea se poate produce în orice clipă. În sec. XVIII a apărut și un sistem complex de autodisciplină a pregătirii, compus din 6 etape durând cu totul 30 de ani. În concepția **z.**, viața trebuie să decurgă firesc: „Așa precum peștele înoată în apă fără a cugeta despre apă, așa cum pasărea zboară în aer, neștiind nimic despre

aer", adeptul trebuie să-şi ducă existenţa „fără a stârni valuri, când nu e vânt". **Z.** neagă realitatea lui Buddha, considerând-o numai o stare maximă a iluminării, accesibilă oricui; astfel, negând chiar utilitatea *ritualului, **z.** neagă noţional **religia* ca atare. *Dogma principală: *Fiecare om este un Buddha*. Forma modernă **z.** conţine îndemnul de a se pune ordine în dezordinea lăuntrică a omului, socotind că mintea se află în stare de dezordine cât rămâne prizoniera iluziei şi a conştiinţei de sine şi se crede o entitate separată; în acest sens, angoasa rezultă din contradicţia între natura umană profundă şi comportament. Actul *satori* (asemănător cu *paravṛtti* din terminologia **Mahāyana*) – semnificând curent ideea de „întoarcere" sau „trezire" – echivalează cu depăşirea agitaţiilor mentale; după definiţia lui D. T. Suzuki, *„satori* este o percepţie interioară care are loc în partea cea mai intimă a conştiinţei", aşadar devine o întoarcere la obârşii – prin ieşirea din condiţia minţii care se agită zadarnic. D. T. Suzuki explică prin comparaţie: „Orice cunoştinţă este o achiziţie şi o acumulare, pe când Zen îşi propune să-l scutească pe om de toate posesiunile sale", deoarece „a învăţa" în această concepţie „înseamnă a lua"; iar „atunci când spiritul e integral eliberat de întinarea acumulată din vremuri imemoriale, el rămâne gol, fără veşminte, fără deghizări", adică liber, şi „îşi redobândeşte autoritatea originară".

§ D. T. Suzuki, *Manual of Zen Buddhism*, New York, 1960; Mircea Eliade, *From Primitives to Zen*, London, 1967; Robert Linssen, *Le Zen. Sagesse d'Extrême-Orient; un nouvel art de vivre?* Verviers, 1969

Zephyros Zeu atmosferic din **mitologia greacă*, o personificare a vântului de apus (briza, zefirul de primăvară). **Z.** s-a născut din cuplul *Eos – *Astraios; din însoţirea cu zâna florilor **Chloris* a rezultat un fiu: zeul fructelor, *Karpos; iar din dragostea întâmplătoare cu *Harpia *Podarge s-au născut caii nemuritori **Balios* şi **Xanthos*, al căror posesor a devenit *Ahilleus. Zeu, firește, blajin, totuşi **Z.** a deviat un disc, cu care se exersa zeul *Apollon, spre frumosul tânăr spartan Hyakinthos, omorându-l. **Mitologia romană* a preluat acest zeu ca atare (**Favonius*).

Zeus (grec. Ζεύς; vechi indoeurop. *dyaus* – cer > sanscr. **Dyaus Pitar* – Cerul Părinte; rădăcina arică *div'* – strălucitor) Zeul suprem din **mitologia greacă*, divinitate prehomerică, stăpânul absolut în *Olimp şi în univers. Născut de *Rhea de la *Kronos şi salvat de ea de la soţul ei care îşi înghiţea copiii, crescut apoi în taină de *capra *Amaltheia (sau cu laptele unei capre), în Creta; ajuns adult, cu ajutorul primei sale soţii *Metis şi aliat cu *Gaia, **Z.** îl determină pe Kronos să-şi exgurgiteze copiii înghiţiţi şi cu sprijinul lor declanşează *Titanomahia (războiul pentru detronarea lui Kronos şi a *Titanilor); învingător după zece ani, împarte lumea în 3: păstrând pentru sine cerul şi prerogativele universale, îi dă lui *Poseidon mările şi lui *Hades tărâmurile subterane; iar pentru consolidarea puterii sale în univers, se luptă cu *giganţii (*Gigantomahia) şi cu monstrul *Typhon; apoi, soţia sa definitivă devine *Hera, sora sa; dar, zeu universal şi fecundator al universului, **Z.** are numeroşi copii de la mai multe zeiţe şi femei muritoare, realizând astfel o nouă *teogonie: de la Metis: **Athena*; de la Hera: **Ares, *Hebe, *Eileithyia*; de la *Leto: **Apollon, *Artemis*; de la *Demeter: **Persephone*; de la *Mnemosyne: cele 9 **Muze*; de la *Themis: cele 3 **Moire* şi cele 3 **Horai*; de la *Dione: *Aphrodite; de la *Eurynome: cele 3 **Harites*; de la *Maia: **Hermes;* dar şi un grup de eroi şi semizei născuţi de muritoarele: *Alkmene (**Herakles*), *Danae, venind la ea sub forma unei ploi de aur (**Perseus*), *Nimfa *Europe, răpind-o ca un taur alb şi ducând-o în Creta (**Minos, *Rhadamanthys, *Sarpedon*), *Io (*Epaphos*). După unii cercetători, succesiunea de împreunări fecunde ale lui **Z.** cu *Metis* sau Prudenţa, *Themis* sau Justiţia, *Mnemosyne* sau Memoria dar implicit, prin *Muze*, reprezentând şi toată aria intelectuală, conţine ideea de evoluţie a spiritualităţii integrale din calificarea definitivă a zeului suprem. După un *mit popular (negat însă de poetul Kalimahos – *Imnuri către Zeus*, I, 8–10), **Z.** a fost mai întâi rege în Creta; poetul îi acuză pe cretani de fals, în temeiul credinţei greceşti în imposibilitatea existenţei unui mormânt al lui Zeus care era adorat ca divinitate nemuritoare şi eternă. Deşi diriguitorul trăsnetului, socotit arma sa imbatabilă, **Z.** e totuşi o divinitate complexă: ca *Zeus Kataibates*, se aruncă în formă de fulger asupra unor locuri care devin apoi sacre şi *tabù. Numeroasele epitete ale lui **Z.** indică atributele lui, acumulate treptat, pe măsura dezvoltării cultului: *Olympios* (Olimpianul), *Kretagenes* (cel născut în Creta), *Keraunos* (după numele arcadian al trăsnetului), *Kappotas* (cel căzut din cer – după numele unei pietre fulgerate din Laconia), *Lykaios* (zeul-lup), *Ktesios* (zeul conservator), *Laphystios* (nume tessaliot, ca zeu al *sacrificiilor umane), *Katahthónios* – la *Homer, *Hthónios* – la *Hesiod (zeu al *pământului), *Phratrios* (al fratriilor), *Klários* (supraveghetorul împărţelilor), *Horios* (zeul hotarelor), *Polieus* (epitet mai ales atenian: zeul cetăţilor, al treburilor publice), *Panhellénios* (al tuturor grecilor), *Eleuthérios* (Eliberatorul), *Phyxios* (ocrotitorul fugarilor şi al exilaţilor), *Epopsios* (Atotvăzătorul), *Hagétor* (Cârmuitorul – epitet din Sparta), *Hikesios* (protectorul oropsiţilor), *Georgos* (ocrotitorul plugarilor), *Hypsistos* (epitet răspândit mai ales în epoca hellenistică, pe teritoriile semite, ca de ex. Syria – sub forma Θεός Ὕψιστος – echivalentă cu *Baal, dar şi cu *Yahweh, cu atât mai mult cu cât au difuzat-o ca atare în special evreii din diaspora;

în acest sens, **Z.**, numit Theos Hypsistos, își are sediul în ultima sferă cerească superioară, deci mai sus de planete și de stelele fixe). După unele opinii, **Z.** ar fi fost venerat încă din perioada când grecii nu se stabiliseră în viitoarea Helladă (ca zeu al trăsnetului și al oricăror mișcări atmosferice violente); dar în epocile timpurii ale civilizației grecești era considerat zeul fertilității, dătătorul de hrană, stăpânul eterului și divinitatea care își manifestă voința și mesajul prin foșnetul de frunziș al stejarilor sacri, prin murmurul izvoarelor ș.a. De timpuriu, un centru cultual important i se întemeiază în orașul Dodóne (Epir), unde funcționa și un vestit *oracol (amintit în *Iliada*, XVI, v. 233 și urm.). În perioada de înflorire a Helladei, Dodóne devine un centru religios panhellenic, totuși al doilea după *Delphoi (pierzându-și treptat importanța, din sec. III î.e.n., până când, în sec. I e.n., dispare cu totul). Forța universală, atribuită lui **Z.**, se include în multe *simboluri și alegorii iconografice, mai ales în celebra statuie a lui Phidias, descrisă și bine explicată de Strabon (*Geografia*, VIII, *3*, 30): „Dar cea mai măreață din toate a fost statuia lui Zeus, pe care Phidias din Athena fiul lui Harmides a făcut-o din fildeș, de dimensiuni atât de uriașe, încât, cu toată înălțimea excesivă a templului, s-ar părea că meșterul a neglijat proporțiile. Într-adevăr, deși îl înfățișează pe Zeus așezat, statuia aproape că atinge cu creștetul capului tavanul, încât dă impresia că, dacă s-ar scula în picioare, ar sparge acoperișul templului". Unele curente intelectuale din Hellada târzie tindeau să-l abstractizeze pe acest mare zeu, rămas supărător de antropomorf, paralel cu evoluția atât de spectaculoasă, în 6–7 secole, a filosofiei grecești. Această tendință de universalizare se vede nu atât din reprezentarea unui *Zeus cu trei ochi* de pe acropola din Argos, cât mai ales din simbolizarea printr-o piramidă a lui *Zeus Meilichios* (Primitorul sacrificiilor expiatoare) din orașul Sikyon (Peloponès). (cf. **Iupiter*)

§ A. B. Cook, *Zeus*, I–III, Cambridge, 1914–1940; D. Aebli, *Klassischer Zeus*, München, 1971; Hugh Lloyd-Jones, *The Justice of Zeus*, Berkeley, 1971

Zhao Chong Zeul bucătăriei și al artei culinare, în **mitologia chineză*, pe care le patronează împreună cu soția (sau țiitoarea) sa. Odinioară, fusese doar un sărman cioplitor în piatră, hărăzit unei vieți de sărăcie; soția sa a fost cumpărată de alt bărbat, pentru care pietrarul era silit să muncească din răsputeri; deși continua să-l iubească, soția nu-i putea fi de ajutor, așa că s-a apucat să lucreze în taină pentru fostul ei soț: a copt niște prăjituri cu susan, băgând în fiecare și o monedă; când **Zh.Ch.**, sfârșind lucrul, și-a luat rămas bun, femeia i-a dat prăjiturile ca merinde, fără să-i divulge secretul; în drum spre casă, pietrarul a intrat într-o ceainărie unde cineva, cerându-i o prăjitură și descoperind banul, despre care omul sărman nu știa nimic, i le-a cumpărat pe toate cu un preț derizoriu. Mai târziu, aflând cum a fost ajutat de soție și păcălit de străin, și-a dat seama că nimic nu-l mai poate ajuta pe pământ și s-a sinucis. Dar Suveranul Ceresc, știindu-i cinstea și bunătatea, l-a făcut nemuritor și l-a numit zeu al bucătăriei.

Zhong Kui Zeul grelelor încercări, al dificultăților vitale omenești, în **mitologia chineză*.

Zhuang Sui Împărat chinez legendar domnind peste *zei și oameni, strănepot al împăratului *Huangdi, care-i transmite încă din viață tronul. **Zh.S.** trimite la un moment dat marile *spirite *Zhun* și *Li* să întrerupă căile de comunicație existente între *pământ și *cer; conform unui *mit arhaic, pământul fusese despărțit de cer „în vremuri uitate", dar se mai păstrau „scările cerești", de care oamenii nu profitau decât la nevoie, chiar dacă oricine se putea urca direct la zei spre a-și spune păsul, pe atunci încă neexistând norme precise în relațiile dintre zei și oameni. Măsura a fost provocată de intrigile lui **Chiyou*, difuzate printre oameni, iar desființarea scărilor cerești a întrerupt accesul în ambele direcții mai ales după ce, cu ajutorul spiritelor Zhun și Li, cerul a fost ridicat mai sus și pământul coborît mai jos. **Zh.S.** a murit după o îndelungată domnie, dar în scurt timp a înviat, transformându-se pe jumătate în pește; urmașii săi erau însă nemuritori și arătau ca niște oameni cu 3 fețe și cu o singură mână.

Zhuan Xu Zeul patronal al meșteșugurilor, în **mitologia chineză*; *mitul său este legat de amintirea unor catastrofe mitice universale: în cursul reparațiilor postcatastrofale ale universului surpat de *potopul universal, efectuate de zeița **Nü Wa*, acest zeu este nevoit să se lupte cu zeul acvatic nefast **Gong Gong* (provocatorul diluviului), care, în etapa următoare a evenimentelor, biruit de **Zh.X.**, izbește de furie cu capul muntele Buzhou, năruindu-l și făcând să se încline bolta cerească (pe care Nü Wa o va ridica și propti apoi cu ajutorul broaștei țestoase **Ao*).

Zhu Rong Zeul *focului, în **mitologia chineză*, apărut după diluviu odată cu străbunicul său, zeul solar *Yangdi; în unele *mituri, a fost dușmanul neîmpăcat al zeului apei, *Gong Gong, pe care l-a biruit într-o bătălie decisivă. **Zh.R.** simbolizează binele lumii, deși într-o împrejurare nefastă, cum este *potopul universal, îl ucide tocmai pe zeul prometeic **Gun* care voise să potolească furia diluviană. O variantă mitologică mai clară precizează însă că **Zh.R.** face crima din ordinul împăratului celest *Da Di*, dar o săvârșește parțial, îngropându-l pe Gun de viu sub un stei din muntele Yulin.

Zhu Shu *(Cărțile de bambus)* Cronică mitografică chineză despre guvernarea împăraților legendari **Shun* și **Yü*, descoperită de un hoț de morminte, *Bu Zhun*, în sec. III. Scrisă pe plachete

de bambus, cronica pare să cuprindă date din istoria legendară a Chinei arhaice, fireşte, cu *miturile aferente. S-au identificat 75 de capitole.

Zi (babil. *zi* – spirit) Termen generic, cu sens divin şi uman, folosit în *teologia babiloniană *(→ mitologii din Mesopotamia)*, întrucâtva similar cu noţiunea egipteană **Ka*.

ziggurat (sumer. *u-nir* – munte; în altă interpretare: vizibil de departe) *Templu specific Mesopotamiei, cu 7 caturi – simbolizând cele 7 ceruri suprapuse – considerat *munte cosmic*, ca figurare a lumii reale, nesupuse morţii; la fel, fiecare cetate mesopotamică era *centrul lumii* (Babilon: *Bab-ilani* – poarta zeilor, adică locul unde zeii coboară pe pământ). Ascensiunea posibilă în pantă, de la un etaj la altul, ar fi simbolizat perspectiva ascensiunii în cerul zeilor sau „apropierea omului de realitatea absolută" (M. *Eliade); totodată însă acest urcuş în etape (şapte povârnişuri) către vârf însemna, alegoric, şi apropierea de *moarte. Presupusul Turn Babel *(*Babel)*, condamnat de **Biblie* în fabula amestecului limbilor, certifică ideea acestei ascensiuni inevitabile (interpretată de textul biblic drept o râvnă de sacrilegiu). Printre cele mai vechi **z.** este cel din oraşul Ur, consacrat Zeului-lună *Nannar, care s-a clădit în sec. XXI î.e.n., sub a 3-a dinastie; începând însă cu mileniul II î.e.n., exista câte un **z.** în fiecare oraş din Mesopotamia. Nu s-a păstrat însă nicăieri clădirea superioară – ultima din structură, arheologii şi istoricii socotind încă misterioasă destinaţia **z.**; după H. Frankfort, **z.** era menit să apropie una de alta cele 2 lumi (umană şi divină) printr-un nivel intermediar, înlesnind întâlnirea; după Jean Deshayes, **z.** ar simboliza muntele primordial pe care au coborît întâia oară zeii; dar se consideră deopotrivă că **z,** nu erau decât nişte observatoare astrologice, fără a fi fost şi *temple. Despre marele **z.** din Babilon, antichitatea a lăsat informaţii indirecte şi puţine: *Biblia* (*V.T., Geneza*, XI, 1–9) îl descrie vag şi ca pe o construcţie neterminată; Herodot, care îl descrie ca un om care l-ar fi vizitat, afară de confuzia mult dezbătută asupra orientării templului *Etemenanki faţă de fluviu, face alta asupra numărului corpurilor suprapuse (8 în loc de 7), fiind zgârcit cu privire la alte detalii ale arhitecturii (*Istorii*, I, 81); după Arrian (*Expediţia lui Alexandru*, VII, *XVII*, 2), Strabon (*Geografia*, XVI, *1–4*) şi Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, XVII, *XCII*, 3) cele două **z.** din Babilon (*Etemenanki* şi templul **E-Saggila*) au fost dărâmate de Xerxes (479 î.e.n., când Herodot avea 10–11 ani, deci încă nu vizitase Babilonul). Diodor sugerează ipoteza că acel **z.** ar fi fost un templu, cu platforma ultimă slujind observaţiilor astronomice: clădirea templului era demult năruită; „templul era foarte înalt" şi probabil de pe nivelul cel mai de sus „chaldeenii cercetau stelele, pentru că răsăritul şi asfinţitul aştrilor se putea vedea bine datorită înălţimii clădirii" (*op. cit.*, II, *IX*, 4). *(→ Eshara, piramide)*

§ Theodor Dombart, *Der babylonische Turm*, Leipzig, 1930

Ziu Zeul războiului în **mitologia germanică*, similarul zeului scandinav, mult mai complex, **Týr*.

Ziusudra (sumer. *ziusudra* – cel ce a găsit viaţa zilelor lungi; babil. *Zi-ud-sud-du*; akkad, **Utnapishti*; *Berosos: Ξισοῦθρος) Omul providenţial din mitologia sumeriană *(→ mitologii din Mesopotamia)*, destinat să asigure continuitatea şi regenerarea omenirii după *potopul universal. *Mitul îl consideră un rege evlavios, mereu atent la *revelaţiile divine din vise şi la rezultatele *descântecelor: astfel, stând lângă un zid, aude o voce de zeu care îi anunţă iminenţa diluviului: „un potop va cotropi cetăţile ca să nimicească sămânţa neamului omenesc; aceasta e hotărîrea adunării zeilor". **Z.** construieşte aşadar, după prescripţiile divine, o corabie salvatoare, apoi cad ploile cotropitoare neîntrerupt 7 zile şi 7 nopţi, şi în fine zeul *Utu restituie pământului căldura şi lumina solară; după estomparea consecinţelor catastrofei, zeii *An şi *Enlil îl învestesc pe supravieţuitor cu darul nemuririi şi îl strămută în *Dilmun. Potrivit relatării lui Berosos – confruntată cu prismele babiloniene redactate în mil. III î.e.n. (col. Weld-Blundell), **Z.** a fost ultimul rege al dinastiei antediluviene, până la care Berosos situa o epocă de anarhie; dinastia s-a succedat astfel: Aloros (*Alulim*), Alagaros *(Alagar)*, Amménon *(En-men-lu-anna)*, Amégalanos *(En-men-gal-anna*, Daonos – regele păstor *(Dumuzi)*, Evedurahos *(En-men-dur-anna)*, Amempsinos *(Ensib-zi-anna)*, Opartes *(Ubar Tutu)* şi Xisuthros *(Zi-ud-sud-du* sau *Ziusudra)*, după care s-a declanşat potopul. Berosos informează că **Z.**, ieşind din corabie cu femeia sa şi cu cârmaciul, a dispărut cu ei, devenind toţi trei nemuritori (spre deosebire însă de **Noe*, supravieţuitorul potopului biblic, care şi-a păstrat condiţia umană). Repovestirea lui Berosos mai conţine descrierea unei misiuni încredinţate de zeul (în adaptare greacă) *Kronos: până la declanşarea potopului, **Z.** va avea de înscris pe tăbliţe „toate numele lucrurilor", spre a fi îngropate în Sippar, oraşul soarelui, încât omenirea viitoare să aibă de unde afla „ştiinţa despre toate lucrurile".

Zjameluks; *Zemeluks* Zeul lituan al *pământului *(→ mitologie baltică)*.

Zlîdni (slav. sg. Злыдень; pl. com. злы дни – zile nefaste) *Spirite malefice, în **mitologia slavă* orientală, un fel de gnomi invizibili locuind în casele oamenilor, în spatele cuptorului sau al sobei, şi umplând casa de nenorociri. Numele – în forma plurală: *zlîdni*, ca subst. comun – s-a păstrat până azi, în paremiologie, *blesteme etc., mai ales în Ucraina: *Бодай вас злыдни побили!* (Bătu-v-ar zlîdni).

Zmeu Ființă fabuloasă din **mitologia românească* adesea de un **antropomorfism totuși monstruos, gigantesc și nearmonic în aspectul anatomic, dispunând de obicei de însușiri miraculoase (teletransport, influență magică, sensibilitate olfactivă canină, posibilitatea de a deborda flăcări și fum, forță fizică supraomenească), dar lipsită de inteligență și subtilitate. **Z.** e totdeauna în dispută sau în duel cu *Făt-Frumos; își manifestă prezența fie biologic, fie în chip de foc pur (îndeosebi „sul de pară") și chiar în condiție paraumană continuă să expectoreze văpăi, care sunt arma lui esențială, după buzduganul care, odată aruncat, se autodirijează ori devine bumerang. **Z.** e lacom și afemeiat, dar deseori duce o viață așezată de gospodar rural chiabur, având ogoare, turme, grădini etc. și desigur o nevastă *(Zmeoaică)* și copii, ceea ce nu-l împiedică să caute mereu aventuri galante, efectuate mai ales prin răpiri, șantaje sau acte de teroare. **Z.** e totdeauna o prezență răufăcătoare și când vrea, și când nu vrea; chiar humanoid, e slut, respingător și adesea cu miros fetid. Sunt cazuri mitice când **Z.** nu se deosebește de oameni decât în situații-limită, când e nevoit să se divulge: participând la viața satului, pleacă o dată în zbor, de la horă, iar oamenii sunt surprinși: „Să fie zmeul între noi și noi să nu știm nimica!" (*Dealul fetii*, col. Adam Bolcu). Adesea **Z.** poate zbura, de obicei fără aripi sau alte mijloace anexe; în mitul citat, înainte de zbor, **Z.** a început, „a strănuta și a sufla pe nări, până ce îi veni pară de foc, apoi de la o vreme, răcnind urât, luă chip sperios și, gonit de mirosul ierbii zmeilor, se înălță în sus și se duse spre locul lui, lăsând o dungă de lumină pe urma sa". Confundat uneori, fără temei, cu *Balaurul sau chiar cu *Zburătorul, **Z.** este însă o altă specie teriomorfă. G. Călinescu îl definește (*Estetica basmului*, 1958, p. 36) astfel: „Mitologic, deci simbolic și poematic, zmeul reprezintă o expresie a naturii anorganice impetuoase, a lumii minerale (aramă, fier, argint, aur, topaz, diamant), a bogățiilor de pe tărâmul celălalt, precum și a forțelor telurice latente, a focului în primul rând și de asemenea a dezlănțuirilor meteorologice, precum ploaia cu vijelie". Mai mult decât aceste trăsături „anorganice", Zmeii posedă numeroase altele, care le conturează mai exact personalitatea, nu numai de personaje de basm, ci în primul rând de ființe dintr-o specie mitică. Sunt aparent humanoizi, dar mai mari, mai vânjoși decât oamenii; au de obicei capete de cremene mascate (mai rar, forța lor rezidă însă într-un obiect exterior sau chiar într-o altă făptură: o scroafă în care este un iepure, în iepure o prepeliță și în prepeliță trei viermi – cf. **Kaščei-cel-nemuritor*); chiar dacă unii **Z.** au aripi, zboară mai des fie prin *levitație, fie prin propulsia realizată de ejecția de foc a gurii lor, de aceea zburând lasă în urmă dâră luminoasă; aripile și le folosesc numai la înot. Cei mai mulți iradiază lumină, dar când se luptă între ei scapără scântei și lansează fulgere. Orice **Z.** posedă mari palate, cai neobișnuiți *(→ Calul Năzdrăvan)*, buzdugane autodirijate, poartă armură și o *căciulă fermecată sau un coif invizibilizator; de asemenea **Z.** e magician și poate la nevoie să-și miniaturizeze palatul sau caleașca la dimensiunea unei nuci, sau să învie morții, punând pe morminte câte un băț fermecat. Un folclor dubios a pus în circulație niște nume de Zmei, care nu au legătură cu *mitul Zmeului (Aghemant, Crâncu, Pogan, Salcotea și chiar „craiul zmeilor" Aram). Dar **Z.** sunt uneori clasificați în folclorul mitologic autentic după atribute: *Z. ploii, Z. secetei, Z. fulgerului, Z. vântului* – ca divinități patronale ale acestor fenomene; aici pare să se fi produs o confuzie pseudosincretică între tema „Zmeului" și tema clasificării unui *panteon din *animismul arhaic local.

Zmiulan Variantă epică, în **mitologia slavă*, pentru *mitul despre *Șarpele de Foc*, incluzând însă și unele atribute ale zeului **Veles*. În basmele ruși și bieloruse, **Z.** figurează ca împărat fabulos sau ca erou divin. Dușmanii: *Împăratul-Foc (Царь Огонь)* și împărăteasa *Malaniitsa (Маланьица)* – *simbol feminin al fulgerului *(молния)* ard turmele împăratului *Zmiulan*, care se ascunde de furia lor incendiară în scorbura unui stejar bătrân; dar acest motiv e frecvent în mitologia slavă: adversar al zeului trăsnetului **Perun*, șarpele (slav. змий – șarpe) e socotit posesorul unor mari turme și (caracteristic de altfel reptilelor) se ascunde în scorburi.

zodiac (grec. ὁ ζωδιακὸς κύκλος – ciclu zodiacal; ζῶδιον – animal mic) Zonă virtuală de pe cer, după care se stabilește (cu valori și semnificații diferite – în *astrologie și în astronomie) mișcarea aparentă a Soarelui, Lunii și principalelor planete. **Z.** este mărginit de două cercuri echidistante din ecliptică (marele cerc al sferei cerești în care se produce deplasarea aparentă a Soarelui timp de un an), înconjurând 18 secțiuni deosebite. **Z.** e divizat în 12 semne zodiacale, marcate de 12 constelații: *Aries* (Berbecul), *Taurus* (Taurul), *Gemini* (Gemenii), *Cancer* (Racul), *Leo* (Leul), *Virgo* (Fecioara), *Libra* (Balanța), *Scorpio* (Scorpionul), *Sagittarius* (Săgetătorul), *Capricornus* (Capricornul sau Inorogul), *Aquarius* (Vărsătorul), *Pisces* (Peștii); cele 12 semne zodiacale (sau *zodii*) corespund celor 12 luni ale anului (chiar dacă există un decalaj constant între *calendarul astronomic de azi și calendarul zodiacal) ~ În *Egipt* – *religia, prin excelență solară, a orientat și compunerea calendarelor zodiacale; dar orarul nocturn era măsurat în funcție de cei 36 *decani*: constelațiile identificate de egipteni cu *geniile protectoare, dominând câte 10 zile din an și care au dobândit apoi o mare importanță în astrologia locală, însă

abia în cea hellenistică, deoarece în antichitatea clasică, interesată de astronomie în latura ei practică, z. astrologic rămâne necunoscut până după Regatul Mijlociu. Într-o cameră specială din *templul de la Dendera (construit sub ultimii Ptolemei) – de fapt o capelă de pe terasă – era păstrată o hartă a cerului cu decanii zodiacali. În aceeaşi perioadă, zodiacul egiptean e o adaptare a celui grec: *Caierul de lână* (Berbecul), *Taurul, Cele două mlădiţe* (Gemenii), *Scarabeul* (Racul), *Cuţitul* (Leul), *Fecioara, Muntele Soarelui* (Balanţa), *Şarpele* (Scorpionul), *Săgeata* (Săgetătorul), *Viaţa* (Capricornul) sau *Oglinda Vieţii, Apa* (Vărsătorul), *Peştii*. ~ În *Mesopotamia* – anul se împărţea în 12 luni, iar ziua şi noaptea – ca un întreg – în cele 12 ore-duble; marea perioadă cosmică de 43 200 ani era divizată în 12 *sar*, fiecare *sar*, lună şi oră-dublă reprezentând ruta vizibilă şi simbolul unei a 12-a porţiuni din itinerarul Taurului Solar în traversarea cerului. Lunile zodiacale erau patronate, în Babilon şi Asiria, de zeii principali: **Ishtar* (Fecioara – VI), zeul arcaş **Nergal* (Săgetătorul – IX), *Peştele lui* **Éa* (Peştii – XII), **Anu* şi **Bel-Marduk* (luna Nisan, I, a *sacrificiilor) etc. Fiecare lună zodiacală îşi avea semnificaţia religioasă specială: în luna a VI-a se celebra coborîrea zeiţei Ishtar în *Infern; în luna a XI-a (a Vărsătorului) era comemorată producerea catastrofei *potopului universal. ~ În *China* – z. avea 28 (24) diviziuni sau staţiuni ale constelaţiilor, începând de la solstiţiul de iarnă, şi nu îndeplinea decât funcţii exclusiv astrologice, cu nume figurative de tipul: *Marea Splendoare, Imensul Gol, Focul Perechii de Phoenicşi*; totuşi, marcarea mersului aparent solar *(Calea Galbenă)* era făcută în 12 diviziuni cu simboluri animale: *Şobolanul, Boul, Tigrul, Iepurele, Dragonul, Şarpele, Calul, Oaia, Maimuţa, Găina, Câinele, Porcul* (succesiunea acestor zodii, deschizându-se cu Şobolanul, care corespunde Vărsătorului, continuă cu Boul, corespunzând Capricornului, apoi cu Tigrul care e Săgetătorul etc.; originea aparentei anomalii stă în destinaţia primitivă a animalelor zodiacale pentru un zodiac orar). În ce priveşte calculul destinelor individuale, sistemul zodiacal chinez se raportează la ani: anul Câinelui, anul Dragonului etc. După tradiţie, inventarea zodiacului chinez este atribuită lui Da Zhao, ministrul împăratului legendar **Huangdi*; acest z. a fost preluat de mongoli, tătari, tibetani, turci, japonezi, coreeni. ~ *La azteci* – s-a remarcat similitudinea cu z. orar chinez, numele de animale indicând zilele lunilor nahuatle de 20 zile: se regăsesc *Iepurele, Maimuţa, Câinele, Şarpele,* iar animalele necunoscute în America (*Tigrul, Dragonul, Găina*) s-au înlocuit cu *Ozelotul, Şopârla, Condorul.*

Zohar (ebr. זֹהַר *zohar* – strălucire, splendoare); *Sepher Ha-Zohar* (ספר הזהר *Cartea Splendorii*) Carte mistică ebraică din categoria literaturii kabbalistice *(→ Kabbala),* atribuită legendarului *rabbi Shimon bar Yohai,* scrisă însă probabil de *Moses de Leon* (1250–1305), care a utilizat, fără îndoială, pe lângă propriile sale concepţii mistice, tradiţii colaterale, *mituri şi *legende ale *iudaismului şi a publicat-o apoi în 1290; (în 1559, **Z.** e tipărit concomitent la Mantua şi Cremona). Fără o structură unitară, cartea e compusă în jurul unei stranii idei a unui Dumnezeu lipsit de atribute, considerat *Ensoph,* adică *Nimicul infinit,* aflat în pace absolută, sau elementul primordial necreat şi necreator; totodată, acest Dumnezeu hiperabstract se manifestă prin 10 forţe creatoare *(sephiroth),* exprimând ideile de lumină şi de bine, cărora li se opun 10 forţe ale răului *(keliphoth)*; fiecare *sephiroth* include 3 noţiuni: factorul masculin (bunăvoinţa), factorul feminin (justiţia), din unirea erotică a acestora născându-se fiul (frumuseţea). După **Z.**, sufletul omenesc locuieşte în *cer şi îi este dat omului vremelnic. Principalele părţi din **Z.** *(Cartea misterului ascuns, Sfânta măreaţă adunare, Sfânta mică adunare)* conţin 71 capitole, divizate în 2173 versete, şi sunt considerate de unii comentatori şi exegeţi drept cele mai vechi texte kabbalistice. Textul e consacrat aproape fără excepţie descrierii detaliilor fizice din înfăţişarea aparentă a dumnezeirii, care e numită *Cel vechi de zile.* Dar **Z.** este mai complex, în cele cel puţin 20 de secţiuni: *Cartea Tainei (Sifra di Shenjutha)* – comentariu ermetic la primele 6 capitole din *Geneză*; *Măreaţa Adunare (Idra Rabba)* – explicarea textelor ermetice aluzive din *Cartea Tainei*; *Mica Adunare (Idra Zutta)* – Shimon bar Yohai îşi dezvăluie, pe patul de moarte, ultimele secrete; *Adunarea de citire a indicaţiilor din Thorah* despre *tabernacol (*Idra di-be-Mashkana)*; *Palatele (Hekalot)* – descriind cele 7 palate ale luminii, contemplate fie de sufletele celor care mor, fie de vizionari; *Taina Tainelor (Razah de razin)* – mic tratat de fiziognomie şi chiromanţie; *Bătrânul (Sava)* – discuţie despre enigmele sufletului în jurul vocaţiei de kabbalist al unui bătrân măgărar; *Copilul (Yenuha)* – un copil-minune vorbeşte despre tainele cuprinse în **Thorah*; *Mai marele casei de Învăţătură (Rav Methivtha)* – călătoria prin *Paradis a unor discipoli ai lui Shimon bar Yohai şi descrierea destinului postum al sufletului; *Misterele Thorei (Sitre Thorah)* – tălmăcirea alegorică a unor excerpte biblice; *Matnitin* – reluarea kabbalistică a textelor *Mishna* şi *Tosefta*; *Zohar al Cântării Cântărilor* – comentariu kabbalistic al versetelor de început din textul regelui Solomon; *Frânghia secretă a măsurătorii (Khaw Ha-Mida)* – explicând versetul *Ascultă Israel!* din *V. T.* (*Deuteronom,* VI, 4); *Misterul literelor (Sitre otiot)* – literele componente ale numelui lui *Dumnezeu; *Comentariu despre vedenia lui Iezechiel* a *carului ceresc *Merkaba; *Tainica*

Midrash (Midrash Ha-Neelam) – despre înțelesurile ascunse din *Thorah*; *Tainica Midrash* – un alt comentariu despre *Cartea Rut; Păstorul credincios (Raiah Mehemna)* despre *Moise și *Decalog,* în interpretare kabbalistică; *Tikkune Zohar* – comentarii în 70 de variante ale sintagmei cu care se deschide textul **Thorei:* „La început"; *Comentarii suplimentare* despre carul ceresc Merkaba al *profetului *Iezechiel. ~ În *Zohar* e pusă în valoare o teorie proprie a *cosmogoniei: originea lumii se explică prin scânteia primară din care Dumnezeu a creat spațiul universal, iar acel punct primordial este „lumină lăuntrică transparentă, infinit de fină și infinit de pură" care iradiază raze străvezii invizibile, cu neputință de zărit sau de conceput; peste punctul prim există un înveliș: Hekalot (Palatul), înfășurat la rândul său de un alt înveliș, așa cum sunt stratificate învelișurile dintr-o nucă (*Zohar,* I, 196).

§ *Sepher Ha-Zohar. Le Livre de la Splendeur* (trad. franc. Jean de Pauly, I–VI, Paris,1906–1911); *The Zohar,* transl. H. Sperling and M. Simon, I–V, London, 1931–1934; G. Scholem, *Die Geheimnisse Sohar,* Berlin, 1935

zoomorfism Categorie mitologică privind reprezentarea unor divinități în formă (totală sau parțială) de animale; de obicei, animalul devenea sacru, fără a fi ținta în sine a *cultului și nici zeu el însuși, ci numai o formă de manifestare corporală a zeului, sau alteori un animal preferat de un zeu sau consacrat zeului. E posibil ca unele sacralizări să se fi petrecut de timpuriu (în *animism, *fetișism, *totemism) când animalul greu de vânat devenea, în credința vânătorului primitiv, prototipul sau părintele mistic al speciei. Cultul zoomorfic însumează de obicei două tipuri: a) după aspectul vădit; b) după semnificația lăuntrică ce determină transformări de aspect. În cazul sacralizării aspectuale, uneori devenea sacră toată specia, neputându-se deosebi animalul sfânt de cel profan, alteori însă un singur individ sau un număr fix de indivizi ai speciei, îngrijiți anume de preoți. Mai răspândit, cultul divinităților zoomorfe în funcție de înțelesul lor tainic, intern, e clasificabil după relațiile zilnice ale primitivului cu animalele: a) tipul *pastoral:* *vaca (*Kamadhenu – India, *Hathor – Egipt *Audhumbla – Scandinavia), taurul (*Apis, *Mnevis – Egipt, taurul lui *Poseidon, *Zeus ca taur răpind o pe *Europa – Grecia, taurii sacri din Madagascar), bivolul (India sudică), *țapul (*Dionysos, *Pan, *Satyri, *Silenus, *Faunus – Grecia și Roma), *oaia (Africa, *Oaia Năzdrăvană – România); b) tipul *cinegetic:* *ursul (la triburile siberiene; zeița-ursoaică la etrusci și romani: *Artio), *lupul (*Apollon Lykaios – Grecia, *Fènrir – Scandinavia, lupul emblematic de pe steagul războinic al dacilor, zeul-lup Kanukh al tribului thlinkit din America de Nord și în genere *lykantropia); c) tipul *animalelor sălbatice*: *tigrul (*Çivá – India, Zeul-tigru Wahia, al tribului warali – Vietnam), leul (*Horus, zeița-leoaică *Sehmet – Egipt, zeul-leu arab Yaghuth), leopardul (Africa de Vest), elefantul (Siam); tipul animalelor în care se adăpostesc *sufletele omenești reîncarnate* și mai ales: d) tipul *totemic:* corbul (*Kutkhu – Siberia, de asemeni corbii divini din Australia, Polinesia, America de Nord), *călugărița/ Mantis religiosa (*Cagn – boșimani, Ngo – hotentoți), *câinele (*Anubis – egipteni, *Cu Chulainn –celți, sau ca paznic familial, în Jawa, Nepal, ș.a.), *pisica (*Bastet – Egipt, pisica sălbatică în Australia Centrală), elefantul (Cambodgia, Sumatra); e) tipul *tutelar* (peste animale sau în formă animală): peștele (*Akkruva), *calul (zeii-cai: Rudiobus – Roma, Koda Pen – India, populația gond), șopârla (Tangaloa – Polinesia); f) tipul *protector al vegetației:* țapul (Dionysos – Hellada); g) tipul *răufăcător:* șarpele (*Șarpele demonic: → *Biblia*), uliul (Borneo); h) animalele *magice.* Se poate însă propune o clasificare mai logică: a) animale *totemice* (Cagn, Bastet, Kamadhenu); b) animale *oraculare* (Oaia Năzdrăvană); c) animale *divine* (ibisul lui *Thot, corbul Kutkhu); d) animale *ocrotitoare* (câinele); e) animale *sapiențiale* (șarpele-cu-pene *Quetzalcòatl, *maimuța *Hanuman, peștele lui *Ea); f) animale *demonice* (lupul Fènrir, câinele *Gharmr, câinele tricefal *Cerber, Șarpele biblic, *Minotaurul); g) animale *emblematice* divine (*cobra sacră – Egipt, India).

Zorilă Personificarea masculină a zorilor, în **mitologia românească,* un corespondent elementar al zeiței romane *Aurora. Uneori însă folclorul mai vechi îl identifică în steaua Sirius.

zoroastrism *Religie dualistă, apărută în Iran la începutul mil. I î.e.n., a cărei elaborare și răspândire este atribuită atât de tradiție, cât și de scripturile sacre ale **z.,** reunite în codexul **Avesta,* *profetului **Zarathustra* (în rostire greacă: Zoroastres). **Z.** a selectat și reorganizat mitologia arică primitivă a Iranului, subsumând-o noului *cult al luptei cosmice între principiul binelui și principiul răului, adică celor două divinități care personificau aceste principii elementare ale unei civilizații pastoral-agrare incipiente: **Ahura-Mazda* (binele) și **Angra-Mainyu* (răul). Mai târziu, **z.** s-a profilat într-o religie cu o doctrină mai distinct cristalizată, fără diferențe sensibile de conținut, supusă unei *teologii riguroase ce își concentrează atenția asupra cultului *mazdaist* ca atare. **Z.** propriu-zis,dintre ai cărui fideli au rămas mici comunități insulare chiar și în Iranul sec. XX, și-a întins influența timpurie – direct sau prin ecouri – asupra *iudaismului, apoi a *creștinismului, contribuind într-o măsură mai mare și la construirea unor doctrine de la începutul erei noastre: *gnosticismul, *manicheismul *(→ mazdaism).*

§ Georges Dumézil, *Naissance d'archanges. Essai sur la formation de la théologie zoroastrienne*, Paris, 1945

Zurvan; *Zurvan Akarana* Zeul primordial, preteogonic, în **mitologia iraniană*, simbolizând *timpul inert şi infinit, din care s-au născut cele două principii contrare (binele şi răul) ale dualismului din **Avesta:* după nenumărate *sacrificii făcute în sine, din dorinţa sa de a dobândi un urmaş, **Z.** în cele din urmă se îndoieşte de valoarea sacrificiilor; abia astfel timpul se fructifică, materializându-se instantaneu în cele două principii esenţiale: din îndoiala lui **Z.** se naşte principiul răului – zeul **Angra-Mainyu*, iar din gestul sacrificiilor efectuate, **Ahura-Mazda* sau principiul binelui şi totodată unicul creator al universului. Doctrina *sectei zurvanite târzii consideră că cei doi zei (Ahura-Mazda şi Angra-Mainyu) au fost cele două principii vizibile prin care s-a manifestat dintru început principiul primordial al timpului infinit: *Zurvan Akarana*. **Z.** este de fapt divinitatea hermafroditǎ integrală – timpul etern în sine – care se autoparcelează, iar astfel limitează durata în univers a prezenţei răului şi a luptei între bine şi rău (prezenţa lui Angra-Mainyu – 3 milenii, lupta – 12 milenii), după care răul este anulat, iar viitorul i se atribuie numai lui Ahura-Mazda; atunci opera lui **Z.** *(timpul limitat)* se va resorbi în eternitate *(timpul fără limite)*. În **maniheism*, **Z.** a devenit zeul suprem.

§ H. H. Schaeder, *Der iranische Zeitgott und sein Mythos*, Gesell, 1941; R. C. Zaehner, *Zurvan. A. Zoroastrian Dilemma*, Oxford, 1955

zurvanism Doctrină teologică dominantă în *religia Iranului arhaic, afirmând că lumea s-a născut din substanţa primordială a *timpului *(*Zurvan)*. Din *cultul timpuriu al zeului *Zurvan Akarana* s-a format, sub Ahemenizi (sec. VI–IV î.e.n.), o religie a cărei dezvoltare a fost curmată de ascensiunea *zoroastrismului. Inclus totuşi în **Avesta* ca element secundar, cultul zurvanic îşi continuă existenţa în cuprinsul zoroastrismului, ca un curent aparte. **Z.** consideră că în starea primordială a universului nu exista decât timpul infinit, lumea nefiind decât o stare potenţială; prima ei mişcare a produs, din Zurvan, cele două principii contrare care o vor guverna: *binele* (*Ahura-Mazda) şi *răul* (*Angra-Mainyu), aici rezidând şi caracterul fatalist al concepţiei, bazate pe ideea de *predestinare (tot ce se va mai petrece vreodată a şi fost stabilit dintru început de Timpul Zurvan), în contradicţie făţişă cu ideea liberului arbitru uman, predicată de zoroastrism. În **z.** funcţia de bază a *timpului* este *continuitatea* lui: timpul este substanţa activă care dă capacitate de acţiune materiei. Sub raport cosmologic, ideea zurvanistă de timp etern ca substanţă activă infinită este indisolubil legată de ideea unui spaţiu infinit. *Teologia avestică târzie divizează însă timpul în două noţiuni: *timpul infinit* (eternitatea esenţei) şi *timpul limitat* (un *continuum al lumii*, întrucât lumea a fost creată şi va avea un sfârşit).

§ M. Boyce, *Some Reflections on Zurvanism* (în *Bulletin of the School of Oriental Studies of London University*, vol. XIX, pars. 2, 1957, p. 304–316)

BIBLIOTECA PUBLICA
„L. REBREANU"
Str. Lucreţiu Pătrăşcanu, 3 Bl. Gl.
– BUCUREŞTI –

COMANDĂ DE STAT

Lector: OLGA-SILVIA TURBATU
Tehnoredactor: DOINA NANU
Bun de tipar: 1994 Apărut: 1995
Coli de tipar: 44

Culegere și paginare computerizată
Secția Fotoculegere - R.A.I. - Imprimeria Coresi

Tipărit sub comanda nr. 40295
Regia Autonomă a Imprimeriilor
Imprimeria CORESI București
Piața Presei Libere Nr.1
ROMÂNIA